Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

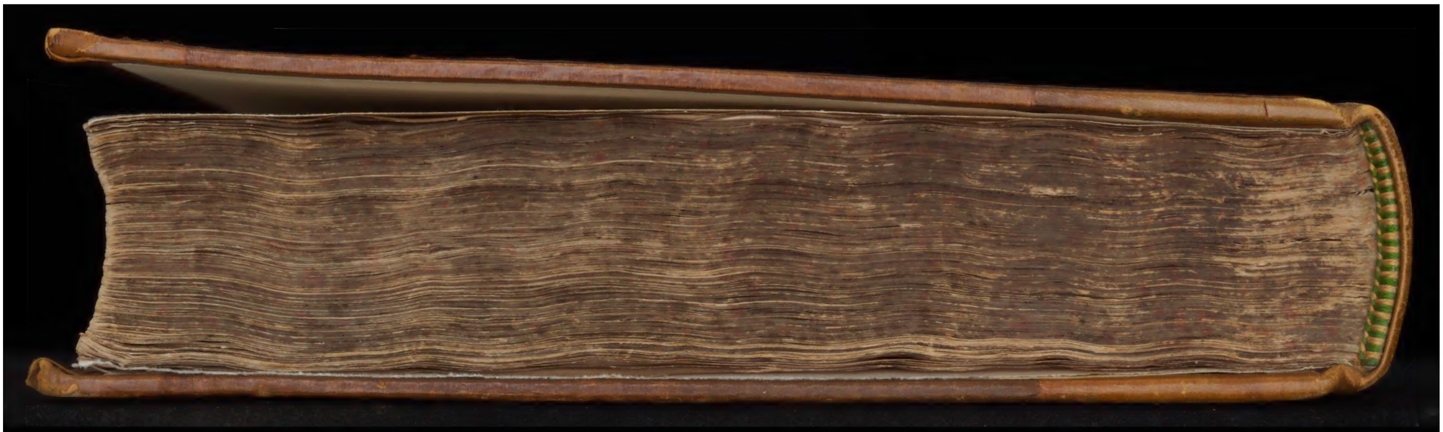

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

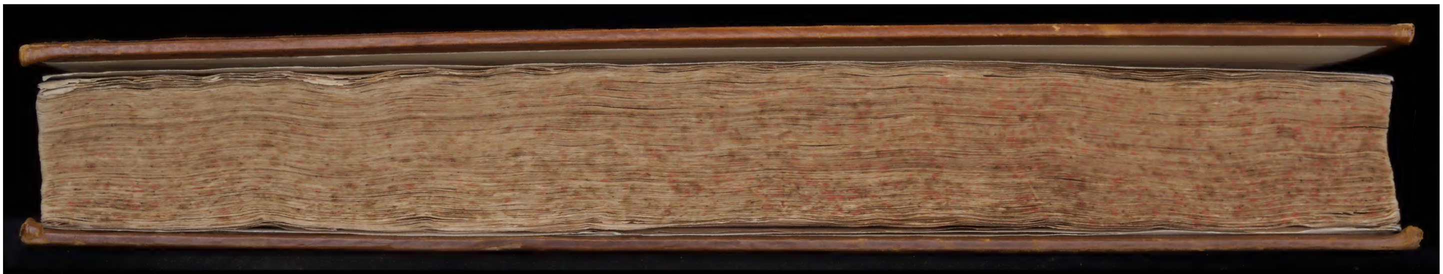

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

KW 223-B22

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

KONINKLIJKE
BIBLIOTHEEK

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

BATAVIA ILLUSTRATA,

OFTE

Verhandelinge vanden Oorſpronk, Voortgank, Zeden, Eere, Staat en Godtsdienſt van

OUD BATAVIEN,

MITSGADERS

Van den Adel en Regeringe van

HOLLANDT,

Ten deele uyt W. VAN GOUTHOVEN, en andere Schryvers, maar wel voornamentlijk uyt een menigte van oude Schriften en Authentijque Stukken en Bewijſen,

Te ſamen geſteldt door de HEER

SIMON van LEEUWEN,

In ſijn leven Subſtituyt Griffier vanden Hogen Rade van Hollandt, Zeelandt, en Weſtvrieſlandt.

INTER IGNES LUNA MINORES.

IN 'sGRAVENHAGE,

By JOHAN VEELY, JOHAN TONGERLOO, en JASPER DOLL, Boekverkoopers, Anno 1685. *Met Privilegie voor 15. Jaren.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

P R I V I L E G I E.

DE Staten van Hollandt, ende Westvrieslandt; **DOEN TE WETEN,** Alsoo Ons vertoont is by *Iohan Veely*, *Iohan Tongerloo*, ende *Jasper Doll*, Boekverkoopers alhier inden Hage; dat sy Supplianten met groote moeyten, ende kosten hadden doen drukken, seeker Boek in Folio, geintituleert *Batavia Illustrata, ofte oude Cronijk van Hollandt*, beschreven door Mr. *Simon van Leeuwen*, in sijn leven Substituyt Griffier in den Hogen Rade. Ende alsoo sy Supplianten beducht waren, dat het voorsz Werk by eenige baetsoeckende menschen hier te Lande mochte werden naar gedrukt, ofte elders gedrukt zynde, in dese Landen geveylt ende verkoft, het welke soude strekken tot groote schade, ende nadeel vande Supplianten; Soo keerden deselve haer gantsch ootmoedelijk tot Ons, gedienstelijk versoekende, dat Wy haar Supplianten op het voorsz Boek geliefden te verleenen Onse Privilegie, voor den tijd van vijftien jaren, omme geduyrende den selven tijd, het voorsz Boek alleen te mogen drukken, en verkopen, op sodanige pœne, als Wy gewoon waren tegens de Contraventeurs te statueren, ende haer Supplianten daar van te verlenen brieven in *optima forma*. SO IS'T, Dat Wy de sake, ende 't versoek voorsz overgemerkt hebbende, ende genegen wesende ter bede van de Supplianten, uyt Onse rechte wetenschap, Souveraine Magt ende Authoriteyt, de Supplianten geconsenteert, geaccordeert, ende geoctroyeert hebben, consenteren accorderen, ende octroyeren mits desen, dat sy geduyrende den tijd van vijftien achter een volgende jaren, het voorsz Boek, genaampt *Batavia Illustrata, ofte oude Cronijk van Hollandt*, beschreven door Mr. *Simon van Leeuwen*, &c. binnen den voorsz Onsen Lande alleen sullen mogen drukken, doen drukken, uytgeven en verkopen. Verbiedende daarom allen, ende eenen ygelijken, het selve Boek in 't geheel, ofte ten deel, naar te drukken, ofte elders naar gedrukt binnen den selven Onsen Lande te brengen, uyt te geven, ofte te verkopen, op verbeurte van alle de naargedrukte, ingebrachte, ofte verkochte Exemplaren, ende een boete van drie hondert guldens te verbeuren, te appliceren een derde part voor den Officier die de calange doen sal, een derde part voor den Armen der plaatse daar het casus voorvallen sal, ende het resteerende derde part, voor de Supplianten. Alles met dien verstande, dat Wy de Supplianten met desen Onsen Octroye alleen willende gratificeren tot verhoedinge van hare schade, door het nadrukken van 't voorsz Boek, daar door in geenen deele verstaan den inhoude van dien te authoriseren, ofte advoueren, veel min het selve onder Onse protectie, ende bescherminge eenig meerder credit, aensien, ofte reputatie te geven; Ne maer de Supplianten in cas daar in yets onbehoorlijkx soude mogen influeren, alle het selve tot haren laste sullen gehouden wesen te verantwoorden, tot dien eynde wel expresselijk begerende, dat by aldien sy desen Onsen Octroye voor het selve Boek sullen willen stellen, daar van geene geabbrevieerde, ofte gecontraheerde mentie sullen mogen maken, Ne maer gehouden sullen wesen het selve Octroy in 't geheel, ende sonder eenige omissie daar voor te drukken, ofte doen drukken, ende dat sy gehouden sullen zyn een Exemplaer van 't voorsz Boek gebonden, ende wel geconditioneert te brengen inde Bibliotheecq van Onse Universiteyt tot Leyden, ende daar van behoorlijk te doen blyken; alles op pœne van het effect van dien te verliesen. Ende ten eynde de Supplianten desen Onsen Consente ende Octroye mogen genieten als naar behooren, Lasten Wy allen ende eenen ygelijken, die 't aangaan mach, dat sy de Supplianten vanden inhoude van desen, doen ende laten gedogen, rustelijck, vredelijk, ende volkomentlijk genieten, ende gebruyken, cesserende alle beleth ter contrarie. Gedaen inden Hage onder Ons grooten Zegele hier aan doen hangen, den 17. November, in 't jaar ons Heeren ende Zaligmakers duysent ses hondert vier-en-tachtigh.

GASPAR FAGEL. vt.

Ter Ordonnantie vande Staten,

SIMON van BEAUMONT.

KONINKL. BIBLIOTHEEK TE 'S HAGE.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

AAN DE

EDELE GROOTMOGENDE HEEREN,

DE

STATEN

VAN

HOLLANDT

ENDE

WESTVRIESLAND,

VADEREN DES VADERLANDTS, BESCHERMERS DER DIERGEKOGTE VRYHEIDT, VOESTERHEEREN VAN KERCK EN GODTSDIENST.

WErd dese Verhandelinge van den Oorspronk, Voortgank, Zeden, Eere, Staat, en Godtsdienst van Oud

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Batavien, mitsgaders van den Adel en Regeringe van Hollandt, met ſchuldige eerbiedigheid opgedragen

Door

Haar Edele Groot Mogende

Gehoorſame Dienaren en
Onderdanen

JOHAN VEELY
JOHAN TONGERLOO, en
JASPER DOLL.

AAN

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

AAN DEN
L E S E R.

Sie hier, Goedgunſtige Leſer, het laaſte Werk van onſen Autheur, die door ſijn menigvuldige doorgeleerde en deftige Schriften een onvergankelijke lof by de Naſaat verdiend heeft. De doot heeft hem verhinderd, om het in ſo een ſtaat te mogen ſien, als het nu aan de Werelt gegeven werd; echter komt het te voorſchijn, ſoo verre, als het van hem opgeſteld, en nagelaten is. Het gehele werk is afgedeeld in Dertien byſondere Hooftſtukken; waar van het Eerſte handelt vanden Oorſprong en Bewooning van Oud Batavien, en hare Inwoonderen, geſproten uyt den Tuytſen, Cymbren en Kelten; Dan wert vervolgens in het Tweede en Derde vertoont, wat voor het regte Batavien te houden zy, en hoedanig 't ſelve van outs in ſijn ſchey-palen en rivieren begrepen was; en met eenen gehandelt vanden Oorſprong, Outheid, en Opkomſt van Zeelant; Voorts in het Vierde, van den alouden aart en gelegentheid van dit Lant, dat eerſt niet als Meeras, Bos en Wildernis geweeſt is. Het Vyfde, en Seſde handelt van den Stede-bouw, mitsgaders wat Sterkten, en Burgten gemaekt, en zedert wat tyd deſelve opgekomen ſijn; In het Sevende, Agſte, en Negende wert getoond, van wat aart, geſtalte, kledinge, zeden, leven en manieren de Oude Batavieren en Inwoonders van dit Lant eertijds waren, en wat hantteringe van tijd tot tijd onder hun geweeſt is. Het Tiende bevat een wytluftig vertoog vande Heydenſche en Chriſtelijke Godtsdienſt der oude Duytſen, van hunne tydrekening, mitsgaders wanneer en door wie deſelve tot het Chriſten Gelove gebragt ſijn; Daar op volgt in het Elfde een ophaal en vervolg vande Pauſelijke en Biſſchoplijke indragt, tot en met de herſtellinge vande Gereformeerde Godtsdienſt, en van 't gunt dienaengaende in deſe Landen tot op deſe tijd is voorgevallen. In het Twaalfde Hooftſtuk, alleen by na ſoo groot als de

vorige

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

vorige elf, wert gehandelt van 't gunt tot den Adel ſpecteert, als van Hertogen, Graven, Markgraven, Burggraven, Baanderheeren, Ridders, Schiltknapen, en Edelen; daar op wert in 't byſonder verhandelt, wat voor Edelen hier van outs ſijn bekent geweeſt, zedert Graaf Diderick de IV. tot Keyſer Carel de V. toe; dan vervolgens een pertinente Lyſte der Edelen, die zedert den jare 1522. tot den jare 1680. toe incluys, ter Dagvaart van Hollandt gecompareert hebben; voorts de Genealogien vande meeſte oude Hollantſe Geſlagten, uyt veel authentique Schriften by een gebragt, boven alle die gene daar van in de Chronijk van Gouthoven vermeld werd; daar dan eyndelijk bygevoegt is een optellinge van de Ridderlijke Sloten en Adelijke Huyſen, eertijds in Hollandt gelegen hebbende, en noch in weſen ſijnde. Eyndelijk wert in het Dertiende of laatſte Hooftſtuk gehandelt vande aloude Regeringe deſer Landen, begin en opkomſt der Graven, het tegenwoordige Lantſtants beſtier, Stadhouderlijke Regeringe, en alles wat verder tot de Regeringe behoord, met alle de Lijſten van de namen der Heeren, die alle de Collegien van Politie, Juſtitie, en Finantie, van den beginne af tot den huydigen dagh toe alhier bekleet hebben; Een werk voorwaar met grote moeyten en arbeid deurgewrocht; jammer is het alleen, dat de Autheur 't genoegen niet heeft mogen hebben, om het in ſijn volmaaktheid te konnen ſien, als wanneer hy het oge mogelijk wat netter over 't een en 't ander ſoude hebben konnen laten gaan, en 't gunt oorſaak geweeſt is, dat buyten alle twijfel hier of daar een misſlag ingeſlopen is, die anderſints geremedieerd ware geweeſt.

VAART WEL.

REGISTER

REGISTER

Van den

INHOUT

Deses

BOECKS.

A.

Alberts-berg, Adelijk Huys. 1242
Aalſmeer, Beſchryvinge. 158
Aardman; oorſpronck en wat daar mede beduyt werd. 392
Aarlanderveen, beſchryvinge. 158
Aartsbergen, Adelijk Huys. 1212
Abbenbroek, Geſlagt-regiſter. 826. 827
Abcoude, Adelijk Huys. 1273
Abſpoel, beſchryvinge. 159
—— Adelijk Huys. 1254
Academie; opregtinge vande Academie tot Leyden. 344. Wetten voor deſelve gemaakt. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. Collegium Theologiæ op 's Lants beurs aldaar opgeregt, en desſelfs Reglement en Ordonnantie. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360.
Adegeeſt, Adelijk Huys. 1254
Adel; Sie Edele.
Adelijke Huyſen, Sloten, en Caſtelen in Zuyt-hollandt. 1212. 1213. en volgende.
—— In Kermerlandt. 1241. en volgende.
—— In Rynlandt. 1254 en volgende.
—— In Amſtelandt. 1273. en volgende.
—— In Govland. 1284. en volgende.
—— In Delflant. 1286. en volgende.
—— In Schielant. 1293. en volgende.
—— Onder Arkel en Altena. 1299. en volgende.
—— Onder Voorn en Putten. 1305. en volgende.
—— In Noort-hollant. 1306. en volgende.
Adelijke Abdyen en Cloofteren. 1307. en volgende.
Admiraliteyt; Raden ter Admiraliteyt, in hoe veel Kameren verdeelt, en welke. 1502. by welke Steden van Hollant yder Camer bekleet wert. *Ibid.*
Adrichum, Geſlagt-regiſter. 827. 828
—— Adelijk Huys. 1242
Aduatici, welcke die waren. 90
Ædui, welke die waren. 90
Affweringe vanden Coning van Spangien. 655. 656. 1379. 1380. 1381. 1382. 1383. 1384. Bewys dat ſulx met regt heeft mogen geſchieden. 1384
Alblas, Geſlagt-regiſter. 832
Alcantara, Ridderlijke Ordre. 693
Alemannen, waar van alſoo genoemt. 17
Alkemade, Geſlagt-regiſter. 833. 834. 835. 836. 837
—— Adelijk Huys. 1254
Alkmaar, beſchryv. 201. Forme van Regeringe. 1440
Almanach, waar na de Steden van Noort-hollant hunne Gedeputeerdens ſenden in de Staten Generaal, Raad van State, en Generaliteyts Rekenkamer. 1496. 1497
Almonde, Geſlagt-regiſter. 843
Almſtein; Adelijk Huys. 1212
Altena, Adelijk Huys in Delflant. 1286
—— 't Oude Sloth van Altena. 1299
Ambivarij, welke die waren. 91
Ameide, Adelijk Huys. 1213
Amersfoort beſchryvinge. 217
Amſtel, Geſlagt-regiſter. 828. 829. 830. 831
—— Adelijk Huys. 1273
Amſtelant, beſchryvinge. 1273
Amſtelveen beſchryvinge. 158
Amſterdam beſchryvinge, Stigters, outheid, naamreden. 196. 197. Forme van Regeringe. 1425
St. Andries, Ridderlijke Ordre. 693
Angrivarij, welke die waren. 91
St. Annelant aanwas in Zeelant. 147
Annuntiatie of boodſchap, Ridderlijke Ordre. 693
Apollo beſchryvinge. 393
Arkel, Geſlagt-regiſter. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852.
—— 't Caſteel van Arkel. 1299. 1300
Arnemuyden beſchryvinge, outheid, naam-reden. 136. 137 Geheel verlant. 147
Artois, naamreden, Steden, bepalinge. 32
Aſcenburg, een Stad in 't Graafſchap Meurs. 18
Askenas van Japhets afkomelingen, Vader aller Kelten. 18
Aſperen, beſchryvinge. 198
—— Geſlagt-regiſter. 853
—— 't Slot te Aſperen. 1300
Aſſendelft, Geſlagt-regiſter. 853. 854. 855. 856.
—— Adelijk Huys. 1242
Aſſumburgh, Adelijk Huys. 1242
Aveſiens, Ridderlijke Ordre. 694
Augsburghſe Confeſſie, wanneer in 't light gekomen. 613
Auguſtiner Monniken ter ſaken van Lutherye tot Bruſſel verbrant. 625. Een in 't heimelijck van kant geholpen. *Ibid.*

† Baan-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

B.

BAanderheeren, waar van alſoo genoemt, en wat die waren 691
Babel; Verwerringe van Babel hoe te verſtaan, tegen het gemeene gevoelen, en wat de 70. Overſetters daar van gelooft hebben 10. Wanneer 't ſelve geſchied zy 12
Badt, Ridderlijke Ordre, 694
Bakeneſſe, Geſlagt-Regiſter 857
—— Adelijk Huys. 1243
Banjart, Adelijk Huys 1243
Bannerets, Ridderlijke Ordre 695
Baronnen, welke die eygentlijk waren, 691. wat beduydenis die naam in Vrankrijk heeft, *Ibid.* en 692. Oude Uſantie en gebruyk in 't creeren van Baronnen *Ibid.*
Baronnets, Ridderlijke Ordre 696
Baſternæ en Peucini, een van de vyf Stammen der Kelten, welke die waren 19
Batavieren; Bontgenootſchap tuſſchen de Romeinen en Batavieren wanneer aangegaan. 35. Batavieren hadden een ontſaglijke naam. 36. hunne dapperheid. *Ibid* deden der Romeinen doorgaans hulp en byſtand. *Ibid* waren dapper te water. 37. Onder de Lyfbende van Julius Cæſar. *Ibid* In wat Ryken ſy al met deſelve geweeſt ſijn. 38. Dwongen naderhant de Romeinen tot Vrede. *Ibid* Syn Broeders en Vrienden van 't Roomſche Volk genoemd geweeſt. 39
Batavi ſijn ook Frieſen genoemt geweeſt; 40. Verſcheyde gevoelens van de Oorſprong der naam van Out-Batavien. 44. Brittones ſijn Batavi, en Brittia Batavia. *Ibid.* en 45. Naamreden. *Ibid*
Bataviſche Eylant regte bepalinge 83. 84. 88. Hoog en neder Batavien hoedanig verdeelt. 90
Batavi, Baathouwers 91. Van wat Aart, Geſtalte, Kledinge, Zeden, Leven, en Manieren de Oude Batavieren geweeſt ſijn. 225. 226. 227. 228. 229. 230.
Batavi de eerſte Koopluyden. 363. Tot het jaar 800. ſijn de Gelderſe, Hollanders, en Zeeuwen met eenen gemeenen naam Batavieren genoemd geworden. 376
Oud-Batavien heeft ſig niet met het Bataviſche Eyland bepaalt, maar over al het Land tuſſen de Schelde, de Maas, den Ryn, en de Zee uyt geſtrekt, begrypende mede Kennemerland en Weſtvrieſland. 376. 378
Oud-Batavien by de Oude Schryvers Vrieſland genoemd. 376. Zeeroveryen der Oude-Batavieren onder Gannaſcus en Carauſius 378. 379. Koningen der Oude-Batavieren, hadden geen Oppermagt over het volk, 673. Wie de eerſte Coningen der Batavieren geweeſt ſijn; *Ibid.*
Batavi ſijn van outs mede Brittones genoemd geweeſt 674 Coningen der Oude-Batavieren mogten den Oorlog niet aanvaarden, ſonder voorgaande bewillinge des volx. 1352
Batenburg, outheid. 177
Beeldendienſt der Paus-geſinden uyt de Heydenſche Goden voortgekomen. 395. Tegen het uytgedrukte woord Godts *Ibid* kragtige aanmerking uyt de tien geboden aangaande den Beeldendienſt. 395. 396.
Beeldendienſt by verſcheide Concilien verworpen, 416. Verhaal wat ſedert het jaar 600. voor en tegen den Beeldendienſt gepaſſeerd is 444. Item ſedert het jaar 732. 445. Keyſer Conſtantyn vervolgt de Voorſtanders der Beelden 446. t'Ooſterſche en Weſterſche Kerk-gebied om den Beeldendienſt verdeelt. 446. Wat anno 787. tot Conſtantinopolen omtrent den Beeldendienſt is beſloten. 446. Wat tot Bithynien anno 789. 447. Wat tot Frankfurt 794. *Ibid* Verder verhaal van den Beeldendienſt in de agſte Eeuw. 453. 454
Beeldſtorminge; verhaal van 't begin en voortgang der Beeltſtorminge hier te Lande. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653.
Beemſter, Beſchryvinge 159
De Beer, Ridderlijke Ordre. 694
Begraven; Manier van Begraven by de oude Duytſen. 290
—— By de Romeynen. *Ibid.*
—— By de Hebreen. 291
Doden te begraven onder de Kelten een out gebruyk uyt de kennis der Schrifture. 292
Begraven der doden een goed en nootſakelijk werk. 292. 293. Erfgraven. 293. Een vloek de dooden onbegraven te laten. 294
Beyeren hoedanig verdeelt, en bepalinge. 24
Bekeſtein, Geſlagt-regiſter. 857. 858.
Belgæ waar van daan ſoo genoemt. 17
Belleſtein. 1254
Belvedere, Princelijk Luſt-huys omtrent Ryſwijck. 1286.
Benthuyſen, Dorp in Rynlant. 158
Berendregt, Adelijk-huys. 1254
Bergendaal. 1254
Berkenrode, Adelijk-huys. 1243
—— Geſlagt-Regiſter. 858. 859
Berkhout, Geſlagt-Regiſter. 860
Bern, Adelijke Abdye. 1307
Beſoyen, Adelijk-huys. 1213
Betuwe, verdelinge van Over en Nederbetuwe. 120
Betuwe klein gedeelte van Batavien, t'onregte den Gelderſchen alleen toegeſchreven. 377
Beveland; Zuyt en Noort-bevelandt beſchryvinge. 145
Bevere, Geſlagt-regiſter 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870.
Beverwijk, beſchryvinge. 157
Binkhorſt, Adelijk huys. 1254
Binnewal van het Tolhuys tot Sandwijk by Tiel. 117. 118.
Biſſchoppen; nieuwe Biſdommen ingevoert en welke. 638. 639
Bloklant, Adelijk-huys. 1213
Blommiſten; wonderlijke Hiſtorie der Blommiſten van den jare 1637. 373. Eene Tulp verkoft voor 1500. gulden. *Ibid.*
Blote, Adelijk huys. 1286
Blyenburg Geſlagt-regiſter. 871. 872. 873.
Boekeſtein, Adelijk-huys. 1286
Boeren en Bouluyden van wat Aart, Zeden, en Manieren. 371. hun handel en bedryf, 372. Bot en Styfſinnig *Ibid.* Slegt in hun ſpys, maar genegen tot drinken; grof en ſterk van Lichaam, maar loom van geeſt. *Ibid.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Koe-Boeren, wie eygentlijk genoemd werden. 372. Onderscheyden van Ackerluyden, en die haar met Teelanden erneren. 372. 373. Tuyn en Boogaart-Luyden, Zaad-verkopers, en Blommisten. *Ibid.* Warmoesiers; Warmoesieringe, waar door vervallen. 373.
Boetselaar, Geslagt-regifter. 874
Bohemen, Naamreden en hoedanig bepaalt. 24
Bommel, beschryvinge. 209
Bommelerwaart, en Dorpen. 210
Bommenede, hoe onder Hollant gekomen. 132
—— Beschryvinge. 144
Booth, Geslagt-regifter 874 875. 876. 877. 878.
Bornisse waar van outs gelegen 130
Borsselen wat en by wie eerst beseten. 134
Ten Bosch, Adelijk-huys. 1284
Boshuysen, Geslagt-Regifter 879. 880. 881.
—— Adelijk-huys. 1214. en 1254.
Boskoop, beschryvinge. 155
Boter; 't maken van Boter en Kaas by wie eerst gevonden. 270
—— Bier-brouwen by wie. 271
Bouket, Adelijk-huys. 1213
Boukhorst, Geslagt regifter. 881. 882. 883.
—— Adelijk-huys. 1255
Boukkenburg. 1255
Bourgondis Cruys, Ridderlijke Ordre. 696
Braband bepalinge, Naamreden. 31
Brakel, Geslagt-regifter. 883. 884
Breauté; Campgevegt tussen Breaute en Leckerbeetje. 317. 318
Brederode, Geslagt-regifter 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891.
—— Adelijk-huys. 1243
Bremkapperbloem, Ridderlijke Ordre. 695
Briel beschryvinge 199. forme van Regeringe. 1439
Britanje is wel eer aan Vrankrijk vast geweest. 46. Wanneer het selve de naam van Engelant heeft verkregen. 47
Britten, 't Huys te Britten. 1255
Bronkhorst, Geslagt-regifter. 892. 893. 894. 895.
Bronswijk hoedanig bepaalt. 24
Brouwershaven, beschryvinge oorspronk en Naamreden. 144
Bructeri welke die waren. 91
Budæus, wie. 611
Bulgestein, Adelijk-huys. 1293
Bulle van Paus Paulus de IV. rakende de nieuwe Bisschoppen 634. 635. 636. 637.
Buren, beschryvinge en Dorpen. 209
Burgers waar van alsoo genoemt. 324
Vander Burg, Geslagt-regifter. 896
—— Adelijk-huys. 1286
Burg tot Leyden en Nimmegen wanneer gebouwt 169.
Burg tot Leyden beschryvinge. 180. 1258
—— Tot Nimmegen. *Ibid.*
Burg tot Voorburg. 1259
Burggraven; waar van alsoo genoemt; 689. waren gelijk met de Markgraven. 690. wanneer dese waardigheid begonnen heeft. *Ibid.* op wat wyse deselve plagten geereerd te worden. 691.

C.

Calatrava, Ridderlijke Ordre. 666
La Calza, Ridderlijke Ordre. 696
Cambren en Cimbren van wie alsoo genaamt 15. Optellinge der Cymbersche Vorsten en Geslagten 19. 20.
Cymbren hebben sig ook in Vlaanderen en Brabandt ter neder geset. 21. Hebben hare Lantsate in tween verdeeld, namentlijk, Hoog en Nederduytslant. 22
Caninefates, Kennemers, vande Riviere Kinhem. 92
Canonikken; Collegien van Canonikken.
—— Tot Dordregt. 1334
—— Tot Leyden. 1336
—— In den Hage. *Ibid.*
—— In den Briel. *Ibid.*
—— Tot Gornichem. *Ibid.*
—— Tot Heusden. *Ibid.*
—— Tot Egmont. *Ibid.*
—— Tot Yselstein. *Ibid.*
—— Tot Geervliet. *Ibid.*
Capelle, Adelijk-huys. 1214
Capelle, Adelijk-huys. 1293
Carel van Bourgondien, bygenaamt de Stoute, een heftig tegenstrever van de Geestelijke. 594
Keyser Carel doet afstant van sijne Regeringe. 632
Cariovalda Koning of Veld-Overste der Batavieren. 673.
Carolus Magnus, Grote 255. Eedt, die deselve als Keyser dede. 451. Maakt sijn Soon Lodewijk tot Regensburg, Ridder. 693
Carausius een van de eerste Batavische Zeerovers, een Goylander van Geboorte. 378
Castor en Pollux Morgen en Avont Sterre, 395.
St. Catharina, Ridderlijke Ordre. 696
Cathedrale of Hooftkerken, welke die waren. 11. Syn onderscheyden van andere Parochie Kerken. *Ibid.* die regt hadden tot de gifte van een Hooftkerk wierden Personen genoemd, en het regt selve Jus Personatus. Die het regt hadden tot de gifte van een minder kerk, wierden Patronen, en het regt selve Jus Patronatus genaamt. *Ibid.*
Cats Geslagt-regifter. 897. 898. en volg.
Catwijk beschryvinge. 157
Chaldeen, Hebreen, en Scyten een volk. 12
Chamavi, welke die waren. 91
Chauci Minores en Majores, welke die waren. 52. 91
Cherusci, welke die waren. 91
Christelijke Oorloge, Ridderlijke Ordre. 697
Cleef, Adelijk-huys. 1244
Cloosters van de vier biddende Orden. 1331
Cloosters van de Cathuyser Ordre. 1332. 1333
Clundert beschryvinge. 1214
Comites Graven, waarom alsoo genoemt. 289
Condrusi welke die waren. 90
Coninxvelt, Adelijke Abdye. 1307. 1308. 1309.
Consideratien van de Staten van Zeeland tegen het invoeren van 't ewig edict. 1350. 1351
Cimbren; wat optogten deselve in Italien gedaan hebben, en wat sig daar omtrent heeft toegedragen. 33. Verhaal van den Cimbersen Oorlog tegens de Romeynen. 34. Waren ontsaglijk by de Romeynen. *Ibid.* sijn Mithridates tegens deselve te hulp ge-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

gekomen. 39 ſijn met Alexander de Grote over den Donauw geweeſt. *Ibid.*
Cimbren hebben hare woonſtede in Gelderlandt gehad 39. Sicambri, dat is Zuyd-Cimbers. *Ibid.* Cimbren, en Kelten hadden geen vaſte Wooningen. 51
Cimberſche Vloet wanneer en hoedanig die geweeſt zy. 55. aankomſt der Cimbren en Catten in het oude Batavien beſchreven. 56
Cimbren en Kelten hebben ſig van outs verſtaan op Dijken en Dammen. 58. hunne Kloekheidt en Dapperheyd. 62. hadden geen geſchreven Wetten. *Ibid.* Syn de eerſte Inwoonders van dit Lant geweeſt. 1374
Bewys dat de Belgæ te voren Cimbren en Kelten ſijn genoemt geweeſt. 1374
Cimbren en Kelten ſijn ook inde Ooſterſche Landen bekent geworden. 1374.
Copier, Geſlagt-regiſter. 921
Corbuloos Graft beſchryvinge, outheid. 114. 115. velerhande gevoelens van de uytwateringen derſelver. 115. 116.
Coulſter, Geſlagt-regiſter. 922. 923
——— Adelijk huys. 1206
Crajenburg, Hofſtadt in Delflandt. 1286
Crajeſtein, Adelijk huys. 1214
Cralingen, Geſlagt-regiſter. 924. 925
——— Adelijk huys. 1293
Cranenburg, Adelijk huys. 1294
Croeſink, Geſlagt-regiſter. 926. 927
Cronen; verſcheide ſoorten van Cronen by de Romeinen, en welke die waren. 726. Keyſers en Koningen is van outs een Croon op 't Hooft geſet geworden. 727. Deſelve waaren in 't eerſt maar Hooftbanden. 727. Keyſers en Konings Cronen hoedanig. 728. Item Hertogen, Princen, Markgraven, Graven, Burggraven, Baronnen; Wat het onderſcheid tuſſen geſloten Cronen en open Cronen beduyt. 728. Turken en Ooſterſche volken gebruyken geen Cronen maar Tulbanden. 728
Cronenburg, Geſlagt-regiſter. 928
Crooſwijk, Adelijk huys. 1297
Cruptorix, out Caſteel. 1306
Cuyk van Myerop, ſie Myerop.
Cuyl, Geſlagt-regiſter. 929
Cyprus Ridderlijke Ordre. 697
Cys, huys in Rynlant. 1259

D.

DAgen; verdelinge der dagen in weken. 267. Namen der dagen, en beduydſel van dien. 268. Naam-reden van Sondagh. *Ibid.*
——— Van Maandag *Ibid.*
—— Van Dingsdagh. *Ibid.*
—— Van Woenſdagh. 269
—— Van Donderdagh. 269
—— Van Vrydagh. 269
—— Van Saterdagh. *Ibid.* Weken van ſeven dagen. 400. Sondag den eerſtendag der weke. 400
Damiaten, belegeringe en Zaagſchip, fabel. 183 184. 185.
Delft, beſchryvinge. 191. Forme van Regeringe. 1412.
Delflant beſchryvinge. 210
—— Heemraatſchap, wanneer begonnen. *Ibid.* Adelijke Huyſen in Delflant. 1286. en volgende. Namen der Dykgraven en Heemraden van Delfland, 't zedert den jare 1323. tot nu toe. 1506. 1507. 1508.
Denemarken, hoedanig bepaald en verdeelt. 28. 29
Develſtein, Adelijk Huys. 1214
Deventer, beſchryvinge. 203
Dever, Adelijk Huys. 1259
Diemermeer, beſchryvinge. 159
Dienſtbare, welke by de Romeynen waren. 324 Wat voor Dienſtbaarheid by de Duytſen was. *Ibid.*
Dirxlant, Dorp in Hollant. 147
Diſtelbloem, Ridderlijke Ordre. 697
Dobbelen; of en hoe verre dobbelen en ſpeelen geoorloft zy. 276. Hoe velerley ſoort van dobbelen. *Ibid.* By de wetten van Juſtinianus verboden. 277. By Koning Carel de 7. van Vrankrijk. *Ibid.* Hoedanig by de Geeſtelijke en Wereltlijke Wetten verboden. 278. Strijd tegens de Wetten der tien Geboden. 278. 279. 280. Hoe verre het geoorloft zy. 280
Does, Adelijk Huys. 1259
—— Een Sprant vanden Ryn. 98
—— Rivier, *Ibid.*
—— Geſlagt-regiſter. 929. 930. 931. 932
Doesburgh, beſchryvinge. 206
Domburg, beſchryvinge, van outs Duynburg genoemt. 142. 143
Dominicaner Monniken oorſpronk. 536
Donk, Adelijk Huys. 1215
Dongen, Geſlagt-regiſter. 933. 934
Dordregt by wie gebouwt, en wanneer. 174. Is de outſte Koopſtad van Hollant. 175. Forme van Regeeringe. 1395. en volg.
Dorp, Geſlagt-Regiſter, 934. 935. 936. Adelijk Huys. 1286
Dorpen onder 't Quartier van Arnhem. 208
—— Op de Veluwe, *Ibid.*
—— Inde Betuwe, *Ibid.*
—— Inde Tielerwaerd. 209
—— In 't Graafſchap Buren, *Ibid.*
—— In 't Graafſchap Kulenburg, *Ibid.*
—— Onder Zuyt-hollandt. 212
—— Onder Rynlant. 215
—— Onder Delflant, *Ibid.*
—— Onder Schielant, *Ibid.*
—— Onder Woerden, *Ibid.*
—— Onder Kenmerland, *Ibid.*
—— Onder Weſtvrieſlant. 216
—— Onder Waterlant. 216
—— Onder Amſteland. 216
—— Onder 't Stigt van Utregt. 217. 218
Onderſcheid tuſſchen Steden, Dorpen, en Wyken. 218
Dorpen in Walcheren. 223
—— In 't Lant van Schouwen, *Ibid.*
—— In Duyveland, *Ibid.*
—— In Zuyt-beveland, *Ibid.*
—— In Borſſelen, *Ibid.*
—— In Noort-beveland. 224
—— Onder Wolferſdijk, *Ibid.*
—— Onder Tolen, *Ibid.*
—— Onder Overflakke, *Ibid.* Hoe veel Dorpen in Hollandt, Zeelant en Utregt. 224. 225
Dortſmonde, beſchryvinge. 1215
De Draak, Ridderlijke Ordre. 698
Drenkwaart, Geſlagt-regiſter. 937. 938

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Drente, bepalinge. 31. Eerst by Reusen bewoont. 293

Driefchere, een Schorre in Zeelant. 147

Druk-kunst tot Haarlem gevonden. 187. 188. 189. 190.

Drusi Dyck omtrent de Leck, by Claudius Civilis doorgesteken. 111. Scheepstogt van Drusus Germanicus door den Yssel, en de woorden van Tacitus daeromtrent verklaart. 112

Dubbeldam, Adelijk Huys. 1215

Duyck, Geslagt-Regifter. 939. 940

Vander Duyn, Geslagt-Regifter. 941. 942. 943

—— Adelijk Huys. 1297

Duytse Heeren, Ridderlijke Ordre. 697

Duytschen; oorspronck der selver, en waar van alsoo genoemt, 15. Waren voor de tijden van Tacitus met de naam van Tuytsen of Germans niet bekent. 16. Wierden Cymbri en Celtæ genoemt, *Ibid.* Duytschen, Scyten, en Kelten, een Volck afkomstigh van Japhet, 18. Syn de eerste Besitters van dit Lant geweest, 54. Duytsen en Belgæ van outs seer dapper, 59. Kloecke Swemmers en uytgelesen Ruyters, 60. Syn in de Lyf-benden van verscheyde Roomsche Keysers geweest. 61

Duytse Taal is een eigen Taal, 72. Lyste van veel oude Frans-Duytsche woorden, *Ibid.* en 73.

Duytsen hadden van outs geen betimmerde Steden, 163. 167. Maar alleenlijk Hutten, en hoedanig die waren, 167. Hadden geen kennis van met kalk en steen te metselen, 168. Woonden in spelonken onder de aarde, *Ibid.* Hebben door den ommegang met andere Volken, Huysen en Steden beginnen te bouwen, *Ibid.* Nederduytsland in Hoog-en Neder-batavien verdeeld. 168. 174. Oude Duytsen, sterke, harde, en straffe menschen, meest naakt, alleen met vellen van beesten bedekt, 232. Roem van hare sterkte, 233. Haar woord en trouw, *Ibid.* Liefhebbers vande Jagt, 233. Herbergsaam, *Ibid.* Beschryvinge van deselve door Julius Cæsar, 234. 235. Door Tacitus, 236. 237. 238. 239. 240. 241. Waren ongemeen groot van lichaam, en gestalte, als Reusen, 253. Onderscheid tusschen de Duytsen, Spaanse, Italiaanse, Nederlandse, France, en Engelse Volcken, 254. Duytsen hadden lang geluw gekrult hayr, 255. Hoedanig sy haar baerden plagten te dragen, 256. Waren schoon en blanck van lichaam, voornamentlijk de Vrouwen, 257. Hun manier van huysen en wooningen, *Ibid.* Woonden eerst in holen en spelonken, *Ibid.* Daar na in hutten en huysen van hout, 258. Hare kledinge van vellen der dieren; meest naakt en bloot, 258. Droegen oock Casjacken van verscheide kleur, 259. Onderscheid tusschen Manne en Vrouwe klederen, 260, Nauw en om 't lijf gepaste klederen der Mannen, *Ibid.* Pudsen en pomp-broeken, 261. Hadden geen kennis van gelt, maar behielpen haar met de oude manier van ruylinge, *Ibid.* Leefden seer kuys en vergenoegden sigh met eene Vrouw, *Ibid.* Edelen en Hooge-stants Persoonen mogten meer als eene Vrouw trouwen. 261. 262 Trouden haar kinderen jong uyt, niet beneden de 20. jaar. 262. Eerbaarheid en kuysheid der Vrouwen, in onderscheid van het tegenwoordige leven en ommegank, 263. Straffe van Overspel, *Ibid.* Trouden van gelijken oudertdom en groote, *Ibid.* Manier van Huwelijxsluyten en Huwelijx goet, *Ibid.* Vrouwen en Kinderen volgden mede ten oorlog, 264 Alles gemeen tusschen Man en Vrouw, *Ibid.* Waren onervaren inde Lant-bouwerye en Boom-plantinge, *Ibid.* Kenden geen ander jaar-gety, als Winter, Lente, en Somer. 265. Begonnen de tyd-rekening met de nagt. 269. Waren seer gemeen met hun Huys-genoten en Dienstelingen, 270. Hadden niet als slegte spys. *Ibid.* Haar broot was van wilde haver en gerst. 270. Stelden geen schande in dronke drinken. 271. Drinkwetten onder den Duytsen. 272. Waren niet bedriegelijk by den dronk. 273. Kwamen gewapend ter maaltijd en in hunne vergaderingen, *Ibid.* Waren seer getrouw omtrent hare gasten en magen. *Ibid.* Waren ligt te bevredigen, en te versoenen 274. haar leg en sitplaats aan de maaltyd. *ibid.* Vrouwen niet aan tafel. *Ibid.* Haar vaat en Schotelwerk, om uyt te eten en te drinken. 275. Seer gemeen met hunne dienstelingen. *Ibid.* Lyfeygenen in Duytsland, wat van haren Dienst. 275. hadden hare Schouspelen over haar maaltyd. 276. haar Ordre in 't nedersitten tussen meerder en minder. *Ibid.* Waren veel tot dobbelen en spelen genegen. *Ibid.* Duytse Vrouwen seer kloek in 't kinderbaren. 281. Opvoedinge der kinderen ruw en slegt. *Ibid.* Sogen altoos hare kinderen self. *ibid.* Kinderen of naaste vrunden erfgenaamen der afgestorvene. 282. Wapentuyg en Lyfpaart voor die van de Kinderen, die bequaamst was die te voeren; lieten hair nog baard scheren, voor dat hun vyanden verslagen hadden. *Ibid.* Hadden soo lang een yseren ring om den arm. *Ibid.* Wegdragen der doden en gequetsten in den Oorlog. 283. Waren kunstig in 't Paardryden en Swemmen. *Ibid.* Haar Wapenen en geweer tegens hunne Vyanden. *Ibid.* Vrouwen en Kinderen trokken mede ten Oorlog. *Ibid.* Waren Kloeke Krygsluyden boven andere volken. 284 quamen ook andere volken te hulp. *Ibid.* Verkiesinge van hunne Oversten. *Ibid.* hunne Oversten gingen altyd voor. *Ibid.* Hunne slag-Ordre. 285. Voorsigtig wyken was pryslijk; Wapenen agter te laten schandelijk. *ibid.* Begonnen den Stryd met groot gesang. *Ibid.* Hunne Staatse Vergaderingen. 287. Manier van toestemminge by de Oude-Duytsen. *Ibid.* Hielden agterraat met de Vrouwen. 288. hadden geen geschreven Wetten. *ibid.* En 289. Begravenis hunner doden. 290. Paart en Wapentuyg wierden mede verbrant. 291. 292 Stok-oude Mannen lieten sig ook verbranden, *Ibid.* Oude Duytsen geloofden aan 't vogel-geschrey, en 't gebaar der wilde paerden. 313. Aan beduytsels der gevallige lotingen. 315. En Waaghalsde Gevangenen, *Ibid.* Welgemanierdheid der Duytsen door den ommegank met andere Volkeren, 323. Seer gemeensaam en opregt, *Ibid.* Adel uyt kloekheid, dapperheid, en vromicheid by hun in groote agting. 324. Bestond meest in dapperheid ten oorlog, *Ibid.* Trouden geen Edele aan Onedele, maar elk met sijns gelijken. 327. Roemen op haar Adel boven den rykdom. 331

Der oude Duytsen zeden en manieren met de Geldersen gemeen, hoe te verstaan. 376

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Oude Duytsen hadden geen Offerpriesters, en wisten van geen andere Goden als de Son, de Maan, en het Vier. 388. Priester-ampt by de Oude-Duytsen hoedanig. *ibid.* Kenden geen andere Goden, als de Son, Maan, en 't Vuyr. 392. Hebben de Bygoden eerst ten tyde der Romeynen aangenomen. *ibid.* Tydrekening der Oude-Duytsen met de nagt begonnen. 398. Evangelium al ten tyde der Apostelen by Maternus en andere Discipelen in Duytsland geleert. 431. 't Beeld van Mercurius by de Duytsen in grote agtinge. 433

Duytse Keysers hebben altoos getragt Hollandt tot een Leen van 't Rijk te maken. 1379

De Duyve, Ridderlijke Ordre. 698

Duyvelant, een van de Eylanden in Zeeland. 146

Duyvenvoorde; sie Wassenaar.

Duyvenvoorde, Adelijk huys. 1259

Duyvesteyn, Adelijk huys. 1216

Durkerdam waar gelegen. 160

Dussen, Geslagt-register. 944

—— Adelijk huys. 1215

Dux, dat is Hertog, of Velt-Overste hadde tweederhande beteekenisse. 676. oorspronk en onderscheit van de titelen, Dux en Comes. *ibid.* by wie deselve titelen eerst hereditair gemaakt sijn. 677

Dykagie; Den aanwas en slibber heeft door konst en neerstigheid van bedijken, de lage Landen tot de beste Weylanden, Tuynen, en Boomgaarden gemaakt. 152. waren voor de bedykinge niet bewoont of bebout. *ibid.* Eerste Bedijkingen in Hollant waar en wanneer. 153. 154. Nieuwe Bedykingen in Zeelant. 222

——— In Walcheren. *ibid.*

——— In Schouwen. *ibid.*

——— In Wolfersdijk. *ibid.*

——— Aan St. Martensdijk. *ibid.*

——— Aan 't Lant van Tolen. 223

——— Aan Middelharnes. *ibid.*

E.

EBbe; onbegryplijkheid van Ebbe en Vloet, en deselfs gewaande oorsaak; 152. Verscheyde gevoelens daar omtrent *Ibid.*

Eburones, welke die waren. 90

Edam Naamreden. 160. 205. Forme van Regeringe. 1441.

Edele welke 324. Naamreden van het woort Adel. 329. in den Hoex en Cabeljauschen Oorlog veele Edelen gebleven. *Ibid.*

Edelen wierden van outs gebruykt in Staatse besendingen. 329. Adel van driederhande soort. 332

Edelen mogen geen geringe Koopmanschappen doen *Ibid.* Onderscheid tussen grote en kleine Edelen, en welke die beyde. 684. Lyste van de Edelen en Vasallen, soo die van outs beschreven, als die niet beschreven wierden. 684. 685. 686. Geen Landluyden mogten tot den Staat van Edeldom geraken, dan met Octroy van den Grave. 687. Forme der brieven in 't creëren van Edelen gebruykelijk. 714

Edelen van geboorte welke 719. wierden van outs Welgeboorne genoemt 720. Welke die geene, die hun Adel uyt gunst van den Prins verkrygen. 720

Edelen by Koning Philips in vierderhande soorten verdeelt. 720. Onderscheidinge van Schilden en Wapenen tussen groote en kleine Edelen van outs in gebruyk geweest. 720. Placaat tegen t'usurperen van titelen en tekenen van Eer en Edeldom. 722. 723. 724. 725. 726. Om bysondere diensten werden ook Edelluyden gemaakt. 734. Verscheide Exempelen daar van bygebragt. *Ibid.* Outste Sonen der Edelen behielden alleen de Stamnamen. 734. Adel uyt eygen verdiensten verkregen de meeste eere waardig. 735. Om wat oorsaken yemant van het regt van Adel komt te vervallen. 735. Advocaten verliesen geen Adel 736. Ook niet de Notarisen. 736. Insgelijx geen Doctoren. 737. Die 't regt van Adel eens verloren heeft, kan 't selve niet weerom krygen. 738.

Wat voor Edelen onder Graaf Diderik de IV. leefden, 738. 739

Edelen, welke anno 1080. leefden. 739

Wat voor Edelen onder Graaf Diderik de VI. in Holland waren. 739

Edelen, die anno 1200. leefden. 740

Edelen, die onder Graaf Floris de IV. leefden. 741

Edelen, die onder Koning Willem leefden. 742

Edelen, ten tyde van Graaf Floris de V. 742

Edelen ten tyde van Hertog Jan van Henegouwen 742. Hantvest van Graaf Willem, rakende de Vryheid der Hollandse Edelen. 743

Edelen en Schiltboortige Mannen onder Hertogh Willem van Beyeren. 743

Edelen en Schiltknapen onder Hertog Albert van Beyeren. 744.

Edelen, die met Graaf Willem de VI. voor Hagestein waren. 745. 746

Edelen, die op den Pais tussen Vrouw Jacoba en Hertog Jan van Beyeren waren. 747

Edelen ten tyde van Hertog Philips van Bourgondien. 748. 749. 750

Edelen, die Hertog Carel van Bourgondien tot Grave van Hollant ontfingen. 751

Wat voor Edelen bekent staan van den jaare 1477. tot het jaar 1500. 751. 752. 753. 754. 755. 756

Edelen ten tyde van Keyser Carel de V. 757. 758. 759. 760. 761

Wat voor Edelen zedert den jare 1522. tot den jare 1560. op de dagvaart van Holland sijn beschreven geweest. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768

Edelen, die anno 1569. de Reqt. tot Brussel getekent hebben. 768

Edelen, die zedert den jare 1570. tot 1680. incluys ter dagvaart van Hollant sijn beschreven geweest. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. Optellinge van Adelijke Geslagten sonder genealogie. 1189. 1190. 1191. 1192. 1193. 1194. 1195. 1196. 1197. 1198. 1199. 1200. 1201. 1202. 1203. 1204. 1205. 1206. 1207. 1208. 1209. 1210. 1211. 1212.

Den Adel en voornaamste van Staat en Afkomst hebben van outs de Regering van 't Land in handen gehad. 1444

Eemskerk, Geslagt Register. 945

Eemstein, Reguliers Clooster. 1322

Egmont, Adelijk-huys. 1244. 1306

—— Adelijke Abdye. 1310

— Abten, zedert anno 410. *Ibid.* en 1311. 1312. 1313.
Egmont Geslagt-register. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 656. 957. 958. 959. 960. 961.
Egyptenaars; Twist tussen de Scyten en Egyptenaars over de outheid den Scyten toegewesen. 12. Eerste woonstede en sate van die van Egypten. 13.
Elburg, beschryvinge. 207
Elisabeths Vloet, en verdrinken van den groten Waart by Dort. 117
Endegeest, Adelijk-huys. 1260
Engelsaxen, overkomst uyt Vrieslant in Engelant. 48
Engelsche en Vriese taal uyt de oude Saxensche oorspronkelijk. 69
Engistus en Horsus versierde Veltoversten der Batavieren. 674
Enkhuysen beschryvinge. 202. Forme van Regeringe. 1440
Entluyden en Enterye wat voor Neringe. 373
Erasmus van Rotterdam, wanneer geboren. 609. Bemoeyde sig niet met geschillen. 610. Soekt beyde partyen te helpen, en raakt by beide in den haat. *Ibid.* Syn aantekeningen op het Nieuwe Testament verwurpen. 610. Bynamen hem gegeven. *Ibid.* Wat hy van Luther en sijn doen oordeelt. 611. Geeft de Kerkelijke de meeste schult. 612. Syn Raadt over 't stuk der Reformatie. *Ibid.*
Evangelium; hoe de Evangelische Leere is verbreid geworden. 414. 415. 416
Eversdijk, Geslagt-register. 964
Everstein, Casteel of Sloth. 1301
Europa derde deel van de bekende Werelt, waar van alsoo genoemt. 15

F.

FLakké Eiland in Zeeland. 741
't Flie en Helvoet, twee Sterkten aande Uytwateringen des Rhyns. 52
Foreest, Geslagt-register. 965. 966. 967
Foreest, Adelijk-huys. 1244
Fossa Drusiana, beschryvinge. 110. 111
Francen; 't invoeren vande France taal oorsaak van 't verval inde Studien, 329. France Kramers en modens het bederf van veele Familien. 332
France Koningen hebben altoos getragt, dat de Inwoonders van het Batavische Eilant, haar eenige onderhorigheid souden schuldig sijn. 1378
Franken hebben mede de Duytse taal gesproken. 71
Francois vander Hulst, Kettermeester. 618
Frederik de 3. Cheurfurst sterft, 614. sijn lof en waarschouwinge, *ibid.*

G.

GAllischen Kant; Beschryvinge van de Landen, van den uytersten Gallischen Kant; 88. 89. Hoeverre deselve gestrekt hebben. *ibid.* Pontanus en Dousa tegen gesproken. *ibid.* Item Cornelius Aurelius, en de plaatsen van Tacitus en Cæsar verklaart. 119. Verdelinge van Gallia van ouwts. 169.
Gannascus een van de eerste Batavische Zeerovers, een Kennemerlander van geboorte. 378
t'Geckengeselschap, Ridderlijke Ordre. 698
Geçommitteerde Raden; wanneer ingestelt. 1454. Namen der Heeren, die 't selve Collegie bekleet hebben, zedert den jare 1590. tot den jaare. 1684. toe; *ibid.* en volg.
Gedenkschriften; Lof en nootsaakelijkheid der Gedenkschriften. 5. 6
Geertruydenberg, beschryvinge. 1216. 1217. 1218. 1219. 1220. 1221. 1222. 1223.
Geervliet, Out Casteel. 1305
Geestelijk; wat Geestelijke ampten tot Romen verkoft werden, en hoe veel die opbrengen. 444
Geestelijk Leenhof opgeregt. 550
Vonden der Geestelijke, om de gemeente kaal en beroyt te maaken. 594. Carel van Bourgondien soekt de Geestelijke haar magt in te tomen. 595. 596. 597. Placaat tegens de Geestelijke. 597. Philips van Bourgondien ontseyt de Geestelijke het kopen van onroerende goederen. 598. Placaten van Carel van Bourgondien, tot inbindinge van de magt en 't gesag der Geestelijke. 598. 599. 600. 601. 602. 603.
Gelderlant, aloude besit der Sicambren; hoedanig bepaald. 30. Naamreden en verdeelinge. *ibid.* hoedanig van outs en successivelijk geregeert. 30. Geldersen, Hollanders, en Zeeuwen met een gemene naam Batavieren genoemt; 376. Der oude Duytsen zeden en manieren met de Gelderschen gemeen. *ibid.*
Geldersche gelijk als tot den oorlog geboren en opgevoed. 376
Gelderse een volk op hun selven, buyten de oude Bataviers, en naderhand daar mede vereenigd. 378. of de Geldersche of de Hollanders waarschynlijker voor de regte Batavieren sijn te houden. 378. Forme van Regeringe in Gelderlandt. 1516. 1517. 1518.
Gens d'Armes, Ridderlijke Ordre. 699
Geslagten; optellinge van Adelijke geslagten sonder genealogie. 1189. 1190. 1191. 1192. 1193. 1194. 1195. 1196. 1197. 1198. 1199. 1200. 1201. 1202. 1203. 1204. 1205. 1206. 1207. 1208. 1209. 1210. 1211. 1212.
Verbeterde Geslagt-Rekeninge van de Graven van Holland. 1367. 1368. 1369
Arnold Bucchels Geslagt-Rekening van de Graven van Holland gecorrigeert. 1373
Geuselietboek, wat. 392
Giftbrief van Coning Aarnout aan Graaf Gerolf. 1355.
Geerlof, onseker of de Vader van Graaf Diderik geweest is. 1356
Giftbrief van Carel de Simpele voor sijn Neve Diderik. 1358
——— Item van die van Lodewijk Carels soone, 1359.
——— Ondersoek op de eerste gedaan; 1360. 1361. 1362. 1363. 1364. 1365.
——— Item op de tweede. 1366
Godtsdienst van outs in 't open, en niet in enige besloten plaatsen geoeffent. 408
Goeree, beschryvinge. 147
Vander Goes, Geslagt-register. 968. 969. 970. 971.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Goes, Beschrijvinge, Naamreden, Hantteringe. 145
Gorcum, beschryvinge. 197
Gorcum een out Slot. 1224
Gouda by wie gestigt en Naamreden. 174. Beschryvinge, outheid. 192. 193. 194. 195. 't Sloth ter Gouda. 1297
Gouwe, oorspronk, en Naamreden 113. Wanneer uyt den Yssel tot in den Ryn geschoten. 114
Goylandt; Adelijke huysen in Goylant. 1284
Graften en Binnevaarten. 120
Graven; waardigheid van de Graven. 679. Waren in 't begin niet minder als Hertogen. *ibid.*
Graven van Hollant hebben altyd getragt haar Graafschap erflijk te maken, dog is sulx altyd by de Staten verhindert. 679. sijn by de Staten af en aangestelt na haar goet dunken. *ibid.* Waar van daan de Graven eerst haren oorspronk genomen hebben. 680. Verscheide soort van Comites of Graven. *ibid.* Hoedanig die tytel verder aangewassen is. 681. Op wat wyse en met wat voor Cerimonien de Graven plagten gecreërd te werden. 682. Forme der Brieven van creatie. 682. 683. 684. Hoedanig de Graven hun opkomst en oorsprong gehad hebben. 1352. 1353. Naamreden van het woort Graaf in 't brede gededuceert. 1353. Wie de eerste Graaf van Hollant was, en waar van daan oorspronkelijk. 1353
Graaf Diderik niet uyt Vrieslandt oorspronkelijk. 1354. Is een jonger soon geweest van de Graven van Vlaanderen. 1357. Heeft sijn verblijf gehadt tot Vlaardingen. *ibid.* Wanneer de Graven hunne Regeringe begonnen hebben. 1357. 1358. Naukeurig ondersoek daar omtrent gedaan. *ibid.* Verbeterde Geslagt-rekening van de Graven van Hollant. 1367. 1368. 1369. Nader vertoog van de instellinge van 't Graafschap van Hollandt. 1370. Arnolt Bucchels Geslagt-rekening van de Graven van Holland gecorrigeert. 1373. Aan wat wetten de Graven verbonden waren. 1376. 1377. De Graven waren niet anders als Regters. 1377. Hoe het met de eerste verkiesinge der Graven is toegegaan. 1377
Graven van Holland sijn liberaal geweest in 't geven van Hantvesten en Privilegien. 1443. Hebben ook de Magistraten bestelt uyt de naam van de hoge Overheid. 1444. Hebben altoos, als het hun beliefde, de Magistraten verset. 1447
s'Gravesand, beschryvinge. 156
Grieken; versierde optoying der outheden, buyten vaste waarheid, in de Griexe, Latynsche, en Nederduytse Schryvers ten toon gestelt. 7. 8
Grieken de eerste Vinders van de Letterkunst. 63. Griexe en Latynsche woorden uyt het Duytsch en Scytisch oorspronkelijk. 66. 67. 68.
't Groene Schilt, Ridderlijke Ordre. 699
Groenevelt; Sie Wassenaar.
Groenevelt Adelijk huys. 1286
Grondbraken in Walcheren. 221
——— In Zuydbevelant. *ibid.*
——— In 't Land van Borsselen. *ibid.*
——— In Baarlant. 222
——— In Noordbeveland. *ibid.*
——— In 't Lant van Schouwen. *ibid.*
——— In Duyvelant. *ibid.*
Groeningen en Ommelanden, hoedanig bepaaldt. 31. Forme van Regeringe aldaar. 1519. 1520
Gugerni, welke die waren. 61
't Gulden Vlies, Ridderlijke Ordre. 699

H.

Haamstede, Geslagt-register. 972. 973. 974
Haen, Ridderlijke Ordre. 701
Haarlem; Geslagt-register. 974
——— Adelijk huys. 1244. 1245. 1246
Stad van Haarlem waarschynlijk van het aloude geslagt van Haarlem voortgekomen. 675
Oud-Haarlem, sterk Casteel. 185
Haarlemmer Meer oneigentlijk alsoo genoemt 97. Betemming om de Haarlemmer Meer door een Binnenlosinge in Zee te brengen, genoeg te vinden, en verscheide middelen daar toe aangewesen. 104. Swarigheden daar jegens gemoveert. 104. Wat sig daar omtrent heeft toegedragen 105. 106. 107. 108. 109. 110. beschryvinge en outheid van Haarlem, en by wie gestigt. 183. Forme van Regeringe.
Haastregt, Geslagt-register. 975. 976
Hage; 's Gravenhage, beschryvinge. 156
——— Voorname Adelijke huysen daar inne gebout. 1288.
Hagesteyn, out Sloth. 1301
Halve Maan, Ridderlijke Ordre. 701
Hanse Steden, Naamreden, en welke. 98. 205
Hantvest van Graaf Willem rakende de Vryheid der Hollantse Edelen. 743
Hantvesten by de Graven gegeven, sijn geweest om bysondere diensten, of ter bede van de Magistraten selfs. 1445
Haring; opkomst van den handel van Haring en Soutevis, door wie eerst voortgeset; 365
——— Ordre op deselve. *ibid.*
Harderwijk, beschryvinge. 207
Hasarswoude, beschryvinge. 158
Hattem, beschryvinge. 207
Hebreen; Hebreen, Chaldeen, en Scyten een Volk. 12. Alsoo genoemt van Heber. *ibid.*
Heemskerk, Geslagt-register. 977. 978. 979
Heemskerk, Adelijk huys. 1247
Heemskerk van Bekestein; Sie Bekestein.
Heemstede, Geslagt-register. 980
Heemstede, Adelijk huys. 1248
Heenvliet, Geslagt-register. 981
——— Adelijk huys. 1305
Heer-jansdam, Adelijk huys. 1224
Heerlaar Adelijk huys. 1224
Heer Lem; Fabel van Heer Lem, een voorgegeven soon van den eersten Burggraaf van Leyden. 674
Heerman van Oestgeest, Geslagt-register. 982
Heesbeen, Out huys. 1301
't Heylige bloed, Ridderlijke Ordre. 702
Heyligen Geest, Ridderlijke Ordre. 702
't Heylige Graft, Ridderlijke Ordre. 702
Helium, out Slot. 1305
Helmen; onderscheid van Helmen, met meerder of minder Tralien. 729. Forme der brieven, om open Helmen te mogen voeren. 729. 730
Helvoet en 't Flie twee sterkten aan de uytwateringen van den Ryn. 53. Naamreden. *ibid.*
Helvoet, waar gelegen, en beschryvinge. 179
Hemelspoort, Reguliers Clooster. 1325
't Huys te Hemert. 1301

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Hemſdonk, Reguliers Clooſter. 1323
Henegouwen, Naamreden, bepaalinge, Steden. 32.
Hennemeer, waar gelegen. 158
Henſen; Verhenſen wat. 272
Hercules; het opſchrift van Hercules Marculanus hoe te verſtaan. 128
Hertogen; Cerimonien van Inveſtiture der Hertogen. 677. Wat deſelve voor ornamenten hebben. 677. Hoe ſulx in Vrankrijk plag te geſchieden. *ibid.* Forme van de brieven van creatie der Hertogdommen. 678. 679
Hercynia Silva, Hertſen-Wald, beſchryvinge. 409
Heſſen; Naamreden, hoedanig bepaalt, en Steden. 24. 25.
Heukelom; Sie Arkel.
't Sloth te Heukelom. 1301
Heukelom, beſchryvinge. 198
Heuſden, Geſlagt-regiſter. 983. 384. 985
——— Slot tot Heuſden. 1301
Heuſden, beſchryvinge. 197
Hieronimus van Praag, Leerling van Johannes Hus. 592. tot Conſtants gevangen geſet. 592. ſijne beſchuldiging. 593. ſijn ſententie. 594. werd verbrand. *Ibid.*
Hillegaartsberg, Adelijk huys. 1297
Hillegom, Adelijk huys. 1248
Hiſpanien, verdeelinge. 39
Hiſtorien; Sie Gedenkſchriſten.
Heidenſeel, wat en waar gelegen. 133
Hodenpyl, Geſlagt-regiſter. 986
Hodenpyl, Adelijk huys. 1297
Hof van Holland, by wie ingeſtelt. 1469. Namen der Preſidenten, tot den jare 1616. toe; 1469. 1470. Der Raden tot den jare. 1614. toe 1470. 1471. 1472.
—— Der Griffiers. 1473
—— Namen der Preſidenten en Raden, tot den jegenwoordigen tyd toe. 1474. 1475. 1476. 1477. 1478.
—— Der Griffiers. 1478
—— Der Fiſcaals. *Ibid.*
—— Der Subſtituyt Griffiers. 1478
—— Der Secretariſen. 1479
—— Der Procureurs Generaal. 1480
Hogen-Raat, by wie ingeſtelt; 1480. Namen der Preſidenten en Raden tot den jare 1580. toe 1480. 1481. 1482.
—— Zedert in Holland opgeregt, en by wie. 1482
—— Namen der Preſidenten en Raden tot den jare, 1614. toe. *Ibid.*
—— Der Preſidenten en Raden tot den jegenwoordigen tyd toe. 1483. 1484.
—— Der Fiſcaals. 1484
—— Der Griffiers, en Subſtituyt Griffiers. *Ibid.*
—— Rentmeeſters van de Exploiten. 1485
Vander Hoge, Geſlagt-regiſter. 987. 988. 989. 990.
Holland bepaalinge en Steden. 31. Holland en Vrieſland dikwils voor een genomen, en waar ſulx van daan komt; 40. Verſcheide gevoelens van de Naamreden van Holland. 41. 42. 43. 44 Oude verdeelinge van Holland. 211. Of de Hollanders of de Gelderſche waarſchynlijker voor de regte Batavieren ſijn te houden. 378. Hollanders bequamer om den handel te dryven dan de Gelderſche. *Ibid.* Hollanders de geſchixte en beſt gemanierde onder de Duytſen. 379. Graafſchap van Hollan een Leen van den Keyſer. 552. Leenbrief. 553 Opmerking by den Hollandſen Cronykſchryver daar over gemaakt. 554
Holſtein, Naamreden, bepalinge, en verdeelinge. 29
De Hont, Ridderlijke Ordre. 702
Hongaryen waar van ſoo genaamt, en hoedanig bepaalt. 23
Hongaryen, Ridderlijke Ordre. 703
Honſelaardijk, out Adelijk huys. 1289
Hoogwoude, Geſlagt regiſter. 990. 991
Hoorn, of St. Hubert, Ridderlijke Ordre. 702
Hoorn beſchryvinge. 202. Forme van Regeringe. 1440.
Horſt, Adelijk huys. 1260
Houtveſters; namen der Houtveſters zedert den jare 1376. tot nu toe, 1513. 1514 1515.
Van der Houve, Geſlagt-regiſter. 991. 992
—— Hofſtede. 1290
Johannes Hus wanneer opgeſtaan 574. bedient het Predik-ampt tot Prage. 575. Werd by den Paus beſchuldigd. *Ibid.* In den ban gedaan. *Ibid.* Werd ontboden voor het Concilie tot Conſtants. *Ibid.* Vrygeleide aan Johannes Hus gegeven. 576. Vertrekt derwaarts. 576. Komt tot Conſtants. *Ibid.* Artikelen tegen hem opgeſtelt. 577. Verſchynt voor den Paus en Cardinalen. *Ibid.* Redenwiſſeling tuſſchen hem en deſelve. *Ibid.* werd gevangen geſet. *Ibid.* Artikelen van ſijn beſchuldiging. 578. Syne gevangenis verſwaart. *Ibid.* Boheemſe en Poolſche Edelen verſoeken ſijne ontſlaging. *Ibid.* Hy verſchynd weder in de vergadering der Cardinalen en Biſſchoppen, en wat aldaar voorgevallen is 579. Werd als een Ketter veroordeelt 583. en verbrant. 584. Syne laatſte brieven aan de Bohemers geſchreven. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591.
Huſſiten in Bohemen en Polen. 604. Oproer tot Praag. *Ibid.* Verkieſen tot hun Overſte Johan Ziska. *Ibid.* Verſchynen op het algemene Concilie tot Baſel. 605. Doen een inval in Duytſlandt. *Ibid.* leveren Slag met den Adel van Bohemen. *Ibid.*

I.

St. Iacob in Holland Ridderlijke Ordre. 703
St. Iacob in Spagnien, Ridderlijke Ordre. 703
St. Jan d'Acon, Ridderlijke Ordre. 703
Iacobſwoude. 157
Ian de Backer, Prieſter van Woerden, in den Hage verbrant. 625. Syn redenkaveling met de Inquiſiteurs. 626. Vertrooſt de andere gevangenen, draagt ſig in ſijn einde kloekmoedig, en ſterft ſagtiglijk. *Ibid.*
Iaren; hoe de Romeynen hare jaren verdeelden. 401. Item de Ægyptenaars. *Ibid.* Wanneer het jaar in vier delen is begonnen verdeelt te werden. 403. In welke tyd het jaar is begonnen. 404. By den Iſraeliten en Ægyptenaren. *Ibid.* Het begin en jaar-getal by de Romeinen hoedanig gereekent. 404.
Ieſus Chriſtus, Ridderlijke Ordre. 704

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Ingevones een van de Vyf Stammen der Keltiſche Landen, welke die waren. 19
Inquiſitie; oorſpronk en aart van de Inquiſitie. 618 Nader beſchreven. *Ibid.* Manieren van Procederen daar inne gebruykelijk. 619. 620. 621. 622. 623. 624.
Interim, Boek alſoo genaamt. 614
Joanniter Heeren Ridderlijke Ordre. 703. 704
De Iode, Geſlagt-regiſter. 693
St. Joris, Ridderlijke Ordre. 704
Iſis beſchryvinge. 393. Wat de naam beduyt. 394
Iſſelmonde, Adelijk huys. 1225
Iſſelſtein, Geſlagt-regiſter. 994
Iſtævones, een van de vyf Stammen der Keltiſche Landen, welke die waren. 19
Italianen moeten haar outheid uyt de Duytſen ſoeken. 69
Iupiter, beſchryvinge. 393

K.

KAarten van Coenraat Peutinger, beſchryvinge. 169.
Kalſlagen, Adelijk huys. 1260
Kampen, beſchryvinge. 205
Kampgevegt, tuſſchen Breauté en Lecker-beetge. 317. 311.
Kampvegten by de Romeinen gebruykelijk. 315
—— Van de Horaty en Curaty. *Ibid.*
—— Van Manlius Torquatus, en een Gaulois. 316
Kapers en Zeerovers, hoe te onderſcheiden. 371
Keyſers Titel *Semper Auguſtus.* 161
Keyſers Steden, wat. *Ibid.*
Kelten, Scyten en Duytſen, een volk, afkomſtig van Japhet. 11. Verdelinge der Landen onder Japhets afkomelingen, door Askenas Vader aller Kelten. 11. Keltiſche Landen in vyf Stammen verdeelt, en welke die waren. 19
Kenenburgs outheid, eertyts Renenburg, Rynenburg, of Rynsburg. 116
Kenenburg, Adelijk huys. 1290
Kerkhoven, oude Hofſtad in Delflant. 1290
Keubel, Adelijk huys. 1260
Keulen, outheid. 168
Kinhem, Kinnemers, Kennemers. 39. Kinhem Rivier; nu genoemt de Saan. 92. Kennemerland beſchryvinge; 93. Cluverus daar in wytlopig tegengeſproken. *Ibid.* en 94. Oproer der Kennemers. 562. 563. Adelijke Huyſen en Sloten in Kennemerland. 1241. en volg:
Klederen; misbruyk, ſonder onderſcheid tuſſen meerdere en mindere. 329. Ordonantie en verbod, nopende het dragen van Zyde-lakenen, en koſtelijke Klederen. 330. 331
s'Heren Klederen, wat. 331
Kleef, Namreden, Bepalinge, Steden. 30. Is van outs een Ruardſchap geweeſt, dog naderhandt in een Graafſchap, en eindelijk in een Hertogdom verandert. *Ibid.*
Klootwijk, Geſlagt-regiſter. 995. 996
Knodſenburg, waar gelegen. 208
Koopmanſchap en gelt handel by de oude Duytſen onbekend, eerſt in de laatſte tyden aangevangen. 361. 362. Koophandel eerſt door de Batavieren opgekomen, met haar Schipvaart ter Zee. 362. 363. Batavi de eerſte Koopluyden. 363. Waarom Holland beſt en bequaamſt tot de Koopmanſchap. 364. Koopmanſchap trekt en voed allerhande Ambagten, en onderhout een ongelooflijk getal volk. 365. Hollandſe Koopmanſchap in alle oorden des werelds bekend. 366. Koopmanſchap op de Straet, of den Levantſen handel, waar in die meeſt beſtaat. 366.
—— Op Vrankrijk. *Ibid.*
—— Op Spangien en Portugaal. *Ibid.*
—— Op Engeland, Schotland, en Irland. *Ibid.*
—— Op Ooſten. *Ibid.*
—— Op Noorwegen, Sweden, Lapland; Moſcovien, en Ruſlant. 367
—— Op Groenland. *Ibid.*
—— Langs de Ryn en Maas. *Ibid.*
—— Op Luyk en Aken. *Ibid.*
—— Op Hamburg, Bremen, Bronſwijk en t'Stift Munſter. *ibid.*
—— Lakenhandel over de 400. jaren tot Leyden bekend. 361. Met de Overkomſte der Iperlingen anno 1325. dapper aangewaſſen. *Ibid.* Hoge agting en uytnementheid van 't Leydſe Laken. 369. Hoe veel menſchen in Holland en Zeelant aan de manufacturen, en verdere Koophandel, Viſſery, Lantbouwerye, en verder alles wat daar toe behoort, te werk komen. 369
Alle Koopmanſchap by den dronk geſchied, binnen 24. uren af te gaan. 372
Wanneer de Koophandel is opgekomen. 378
Kortgeen, in Zeelant, Naamreden. 146
Korenaar, Ridderlijke Ordre. 704
Kouſſebant, Ridderlijke Ordre. 704
Kroneſtein, Adelijk huys. 1260
Kribbingen; Regt van Kribbingen in de Rivieren te mogen maken behoord onder de Regalia van den Prince. 153
Kulenburg, beſchryvinge en Dorpen. 209
Kyſhoek, Geſlagt-regiſter. 997. 998

L.

LAar, Adelijk huys. 1226
Langerak, Geſlagt-regiſter. 999
Langerak, Adelijk huys. 1226
Lares, Huyſgoden, welke die waren. 394
St. Laſarus, Ridderlijke Ordre. 701
Leck, Geſlagt-regiſter. 1000
Leerdam, beſchryvinge. 197
Leerdam, Geſlagt-regiſter. 1000
—— 't Oude Sloth. 1303
Leeuwen, Huys in Rijnland. 1261
Leeuwenhorſt, Adelijke Abdye. 1313
—— Abdiſſen. *Ibid.*
Legmeer, waar gelegen. 158
Leiderdorp, Reguliers Clooſter. 1326
De Lelie, Ridderlijke Ordre. 708
Letteren, by wat voor Volken eerſt bedagt, en te werk geleit. 63
Leyenburg, Adelijk huys. 1303
Liefvelt, Adelijk huys. 1226. 1227. 1228.
Liefvelt, Geſlagt-regiſter. 1001
Limburg, eerſt een Graafſchap, naderhandt een Hertogdom. 32. Bepaalinge, Steden. *Ibid.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Linge, oorsprong, en loop. 120
Lips, Adelijk huys. 1261
Littouwen, hoedanig bepaalt. 27
Livonien, hoedanig verdeelt, en Steden. 27
Lokhorst, Adelijk huys. 1261
Loo, huys in Rynland. 1261
Loosduynen, Adelijke Abdye. 1314
Lopsen, Reguliers Clooster. 1326
Loth; beduytsels der gevallige Lotingen van outs. 314. 315.
't Sloth Louvestein. 1303
Lugdunum Batavorum, Leyden, beschryvinge, outheid, 168. Wanneer gebout. 169. Naamreden. 172
Die van Leyden magtiger werdende, hebben sig het gebied der Burggraven onttrocken, en by den Grave gevoegt. 1378 Splitsing van 't regtgebied over Leyden, tusschen den Grave van Hollandt en Burggrave van Leyden. 1379. Het Burggraafschap van Leyden by de Graven van Hollandt na sig getrocken. 1379. Stellen van Schepenen tot Leyden, was een particulier Domein van den Prince. 1446
Lunenburg, hoedanig bepaald en Naamreden. 24
Luther; Oorsaak van de Scheuringe van Martyn Luther. 398. Wanneer geboren. 610. Gestorven. *Ibid.* Preekt tegen de Aflaten. *Ibid.* Werd te Romen gedagvaart. 610 Werd in den ban gedaan. 611. Begeeft sig na Wirtenberg, en doet aldaar sijn disputen aan de deuren der Kerken aanplacken. 612. Hy komt tot Worms op den Ryxdag. 612. Syn kloekhertige antwoord. 613. Werd in s' Keisers Placaat een Duyvel genoemd. 613 Werdt van den Cheurvorst van Saxen geherbergt. *Ibid.* Heeft een vremt gevoelen omtrent het Avontmaal. *Ibid.*
Luxenburg, bepalinge, Steden. 32
Lyf-eigenschap van outs in dese Landen bekend, waar in bestaat. 325
Lyste der Cymbersche Vorsten en Geslagten. 20
——— Der Sycamberse of Geldersche Vorsten. 20. 21.
——— Der voornaamste Landen en Plaatsen in Hoog en Neder-Duytslant gelegen. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28 29. 30. 31. 32.
——— Van veel oude Frans-Duytse Woorden. 73
——— Van Griexe of Latyns-Duytse woorden. 73 74. 75. en 76.
——— Van Peilingen van het Zeewater jegens het Binnewater in Rynlant. 104. 105. 106. 107. 108. 109 110.
——— Der Steden en Dorpen in Holland, Zeeland en Utregt. 224. 225.
——— Der gener die door den Oorlog van geringe staat groot geworden sijn. 328
——— Der Romeinsche Goden en Godinnen. 394
——— Der Bisschoppen en Evangelische Leeraars, van Maternus af tot de tyden Caroli Magni toe. 416
——— Der Geestelijke Ordres. 439. 440
——— Der Bedelende Ordres. 440. 441
——— Van de onderhorige Vasallen van Bisschop Adelbold. 551
——— In de oude Hollandse Chronyk vermeerdert. 552
——— Der Hofdiensten van de Bisschoppen van Utregt. 557. 558
——— Der gener, die op het Synode Nationaal sijn Gecommitteerd geweest. 661. 662. 663.
——— Der Edelen, soo die van outs beschreven als die niet beschreven wierden. 614. 615. 616.
——— Der Ridderlijke Ordres, soo die van outs bekent sijn geweest, als die nog in wesen sijn. 693. en volgende.

M.

MAan. Son, Maan, en 't Vuur by sommige Volken als Goden geërd. 390. Egyptenaren kenden geen andere Goden als de Son en de Maan. 390
Maanden; Verdelinge der Maand-tyden; 265. Maand-rekeninge der Romeynen. 266. Begonnen het jaar met de Maand van Maart te reekenen. *Ibid.*
Made, Hofstad in Delfland. 1290
Magistraten; het stellen van de Magistraten is 't voornaamste daar de hoogste magt in bestaat. 1393
——— Verkiesinge der Magistraten van groter of mindere. 1394
——— Verkiesinge van de Magistraten op de Dorpen. 1441
——— De magt tot het versetten der Magistraten is aan Prins Willem de I. by de unie van Delft gegeven. 1446
——— Vernieut by de overdragt van de Souverainiteit aan den selven. *Ibid.*
——— Na desselfs doot aan Prins Maurits. 1446
——— Na desselfs doot aan Prins Frederik Hendrik. 1447
Mare, outheid, en beschryvinge. 97
Marendorp wat van outs geweest is. *Ibid.*
St. Maria Glorieus, Ridderlijke Ordre. 701
St. Maria Redemptionis, Ridderlijke Ordre. 701
Marienpoel, Reguliers Clooster. 1327
Markgraven; waar van daan genoemt; outheid, en waar uyt een Marquisaat bestond; 617. Hoedanig de Investiture plag te geschieden. 617. 618. Forme der Brieven in 't creeren van Marquisen gebruyklijk. 618. 619.
Marloratus de eerste Uytlegger van 't Nieuwe Testament; 611
Mars, hoedanig een Afgod. 393
Marsatij, Majores en Minores, welke die geweest sijn. 53. 95
Martensdijk, beschryvinge. 147
Martsenbos, waar gelegen. 409
Mase; oude Mase haar oorsprong. 86, de Mase is van outs de scheiding geweest tussen de Gallen en Batavieren. 89. Beschryvinge van de oude en nieuwe Mase. 116
Matenes, Geslagt-regifter. 1001. 1002. 1003. 1004.
——— Adelijk huys. 1297
Maternus, een Discipel Petri Apostel van dese Nederlanden. 413
Matilo, wat, nu Koudekerk. 180
Matrosen en Bootsgesellen van Soldaten te onderscheiden. 371. van het regt tusschen Schippers, Reders,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ders, Bevragters en Bootſgeſellen. *Ibid.* Artykel-Brief voor de Zeevarende Geſellen. *Ibid.* Matroos, wat en Naamreden. 371
Mattiaci welke die waren. 92. Werden te onregte voor de Zeeuwen genomen. *ibid.* en 126.
Maximiliaan de eerſte. 612. Syn dood en lof. *ibid.* Syn ſeggen van ſig ſelven, van Paus Julius de tweede, en de trouloosheid der Pauſen. *ibid.*
Mechelen, algemeene Juſtitie plaats van Brabandt. 31.
Medenblik. Beſchryvinge. 203
——— Oude Sloth. 1306. de verdigte Zetel en Stoel van Coning Radbout. 1357
Van der Meer, Geſlagt-regiſter. 1294. 1295. 1296
Meerburg, Adelijk huys. 1261
Meerdervoort, Adelijk huys. 1229
Meeſter Knapen; by wie het ſelve ampt jegenwoordig bedient werd. 1516
Meeuwen, Adelijk huys, 1303
Meklenburg, hoedanig bepaalt en Steden. 24
Melanthon, Schryver van de Augsburgſe Confeſſie. 611
Menapij welke die waren. 91
Mercurius, Naamreden. 393. 't Beeld van Mercurius by de Duytſen in grote agtinge. 433
Merenburg, Adelijk huys. 1261
Mereſtein; ſie Egmont.
Mereſtein, Adelijk huys. 1249
Merwede, Adelijk huys. 1230. 1231. 1232.
Merwede, Geſlagt-regiſter. 1005. 1006. 1007.
Merwe; de Riviere de Merwe hoe verre ſig ſtrekt; Naamreden en oorſpronk, van het huys te Merwe, en deſſelfs gebiedt en Beſchryvinge. 86. 87. 91.
Merwede; Heerlijkheid van Merwede, hoe verre ſig van outs geſtrekt heeft. 88. Regtſgebied van den Balliu van Merwede binnen Dordregt. *Ibid.*
St. Michiel, Ridderlijke Ordre. 709
Middelborgt, out Caſteel. 1306
Middelburg Beſchryvinge, Naam en Naamreden, outheid, ſituatie. 135
Middelharnis, Beſchryvinge. 147
Miſſe; Paapſche Miſſe wanneer haar volle leden gekregen heeft. 456
Moerkerke, Geſlagt-regiſter. 1008. 1009
Monnikken; Ongeregeltheid der Clooſtermonnikken. 607. hun leven word beſtraft. *Ibid.* en 608.
Monnikendam, Naamreden. 160. 203.
Montcarmel, Ridderlijke Ordre. 709
Monteſe, Ridderlijke Ordre. 709
Montfoort, beſchryvinge. 200
Montfoort, Geſlagt-regiſter. 1009. 1010
Montfoort, oude Slot. 1304
Montoy en Truxillo, Ridderlijke Ordre. 709
Moravien, Naamreden en hoedanig bepaalt. 23. 24
Morini, welke die waren. 91
Moſſelkreek; Slag op de Moſſelkreek. 382
Muyden, Beſchryvinge. 200
Muyden, Slot te Muyden. 1284
Muylwijk, Geſlagt-regiſter. 1011. 1012
Muylwijk, Adelijk huys. 1233
Muys van Holy, Geſlagt-regiſter. 1013. 1014. 1015. 1016.
Mye, Hofſtede in Rynland. 1261
Myerop, Geſlagt-regiſter. 1016. 1017. 1018
Vander Myl, Geſlagt-regiſter. 1018. 1019
Mylen; Italiaanſche Mylen hoe te verſtaan. 114. Onderſcheid van Hollantſe en Italiaanſche Mylen. 120.
Mynden; Sie Aamſtel.

N.

NAaltwijk, Geſlagt-regiſter. 1020. 1021. 1022
Naaldwijk, Beſchryvinge. 156
Naarden, Beſchryvinge. 200
Namen, hoedanig bepaaldt, Naamreden, Steden. 32.
Nationale Synode. 658. Artikelen daar toe beraamt. 659. Namen der gener die derwaarts ſijn Gecommitteerd geweeſt. 661. 662. 663. Brief van Prins Maurits op dat ſubject aan de Steden van Holland. 663. Deſſelfs verklaringe dien aangaande aan de Staten van Overyſſel. 664
Nederduytſe. Verſierde Optoyinge der Outheden, buyten vaſte waarheid, in de Griexe, Latynſe, en Nederduytſe Schryvers ten toon geſtelt. 7. 8. Verſierde Heylige Mannen en wonderen alleen by de Nederduytſe Schryvers tegen de waarheidt ingedrongen. 9. 10
Nederduytſe veel zediger en manierlijker als andere hoger volkeren, om den ommegank met andere Natien, en Taalkunde. 329
Nederhove, Adelijk huys. 1233
Nederlanders; Oude Benamingen der Nederlanders van Cæſar en Tacitus hoe te verſtaan. 90. 91
Nederveen, Geſlagt-regiſter. 1023. 1024
Nehalennia; Bedieninge van de Goddinne Nehalennia, en wat daar van geweeſt ſy. 125
Nemetes, welke die waren. 90
Nervij, welke die waren. 91
Niclaas, Cardinaal van Cuſa, komt inde Nederlanden. 606. Syn beſchryvinge. *ibid.* Stelt ſig hier te Lande tegen de ongeregeldheid der Zeden en misbruyken der Leere; *Ibid.* oordeelt, datmen de Beelden te veel eer bewees. *Ibid.* Syn bedryf in Nederland. 609
Nigropullo, wat, nu Woerden. 180
Nimmegen wanneer en van wie gebout. 176. Naamreden. 177. Offer-plaats der oude Batavieren. *Ibid.*
Niſpen, Geſlagt-regiſter, 1025. 1026. 1027. 1028. 1029.
Nieuveen; waar gelegen. 158
Nieuwendam, waar gelegen. 160
Nominatie; of den Stadhouder de Nominatien van de Magiſtrature by de Magiſtraat gedaan mag voor by gaan. 1441. en volg.
——— Wat die geene, die Nominatien maken, verpligt ſijn te obſerveren, 1442
Noordeloos, Adelijk huys. 1233
Noortholland, Adelijke huyſen en Sloten in Noort-Holland. 1309
Noordwijk, Beſchryvinge. 157
Noordwijkerhout, Beſchryvinge. 156
Norwegen, Naamreden, en hoedanig bepaalt. 28
Vander Nyenburg, Sie Egmont,

Oem

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

O.

OEm van Wyngaarden, Geſlagt-regiſter. 1035. 1036. 1037. 1038, 1039. 1040. 1041. 1042. 1043. 1044.
Offerdienſt, geſchiede in Witte Vrouwen Kleederen. 410. Wierd ook by Vrouwen bediend, *ibid.*
Den Oliphant, Ridderlijke Ordre. 709
Onderſcheid van Perſoonen. 324. In Burgers, Edele, Vrygeboorne; *ibid.*
Onderſcheid, tuſſen Slavernye en gemene dienſtbaarheid. *ibid.*
Onderſcheid der Perſoonen in alle ſaken noodig tot beſtand van 't menſchelijk Geſlagt. 325. 326. heeft haar begin van de Scheppinge der Werelt afgehad. 326.
Onderſcheid tuſſen Kapers en Zeerovers. 371
Oorlog; den oorſprong van Oorlog, Afgoderye, haat en nyt, uyt de ſonden en overtreedingen Adams. 327
Lof der Oorlogs-daden. *ibid.* Geringe luyden door den Oorlog tot groote ſtaat verheven. 328. Is den oorſpronk geweeſt van den Duytſen en Hollantſen Adel. *Ibid.*
Ooſtenrijk, Naamreden, en hoedanig bepaald. 23
Ooſt en Weſtſanen. Sie Sanerdam.
Ooſt-indiſche Compagnie handel waar in die voornamentlijk beſtaat. 370. Wanneer men eerſt in Ooſtindien heeft beginnen te handelen, en tot een vaſte Compagnie gebragt. 370. der ſelver Octroyen. *Ibid.* magt van de Compagnie in Indien. *ibid.* Avance van de Actien in out Capitaal. *ibid.*
Ooſt-indiſche Compagnie in ſes Cameren verdeelt. 1502. uyt hoe veel Bewinthebbers yder Kamer beſtaat, en voor hoe veel de ſelve participeeren. *Ibid.*
Ooſtvoorne, out Sloth. 1305
Oppida, wat daar door by Tacitus te verſtaan. 167
Oranje en Naſſau, Geſlagt-regiſter. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825.
Ordres; Geeſtelijke Ordres opgetelt. 439. 440. Item de bedelende Ordres. 440. 441. Ridderlijke Ordres opgeteld 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712.
Oriſant, bedykinge in Zeelant. 147
Oudewater, beſchryvinge. 200
——— 't Oude Sloth. 1304
Overveſt, oude Hofſtad in Delflant. 1290
Overyſſel, waar van genaamt, Bepalinge, Steden. 31. verdeelinge. 53. ſijn uyt de Cimbren en Kelten afkomſtig. *Ibid.* Forme van Regeringe in Overyſſel. 1519
Outheid. Verſierde Optoying der Outheden, buyten vaſte waarheid, inde Griexe, Latynſche, en Nederduytſche Schryvers ten toon geſtelt. 7. 8. Opgeraapte verdigtſelen van de outheid der Grieken en Latynen. 13
Outshoorn, Geſlagt-regiſter. 1045. 1046

P.

PAcificatie van Gent. 654
Paddinpoel, Adelijk Huys. 1261
Paleſtein, Adelijk Huys. 1261
Papendregt, Adelijk Huys. 1233. 1234
Patricij, wie 338
Patronen, welke die eigentlijk van outs waren, 11. Wat het *Jus Patronatus* was, *Ibid.*
Paus; Paus van Romen als een Godt geëerd, 396. Waar deſſelfs onfeilbaarheid in de Roomſche Kerk aangebonden werd, *Ibid.* Wanneer de Pauſelijke waerdigheid opgekomen is. 397. Alles by den Paus om gelt te koop, *Ibid.* Taxe vande Pauſelijke Penitentie-kamer, wanneer gemaakt en ingeſtelt, 397. Bonifacius de III. is de eerſte, die vande oude Schryvers *Papa Romanus*, dat is Paus van Romen genoemd werd. 438
Paus van Romen maakt ſijn pretenſie op verſcheide Coninkrijken; namentlijk
——— Op Arragon, en uyt wat reden. 441
——— Op Sardinien, *Ibid.*
——— Op Jeruſalem, *Ibid.*
——— Op Engeland en Yrland, 441. 442
——— Op Hongaryen, 442
Geeſtelijke Cancellarye van den Paus, 442. Wat voor Schelmſtukken en miſdaden aldaer met geld geboed konnen werden, *ibid.* Is de voornaamſte oorſaak geweeſt vande Reformatie. 443. Inkomen vanden Paus vande Ampten, 444. Vande Aflaten, Eerſtelingen, en Hoeren, *ibid.* Bedraagt meer dan hondert tonnen gouts, *ibid.* Verhaal hoe ſig de Pauſen van tijd tot tijd meeſter hebben gemaakt van't wereltlijk geſag. 446. 447. 448. 449. 450.
Paus van Romen werd Godt genoemd. 454
Aanwas der Pauſelijke Superſtitien. 455
Paus Julius werpt St. Pieters Sleutelen in den Tyber, en wil ſig met Paulus ſwaert behelpen, 608
Penningen; verſcheide Opſchriften van penningen, ſtenen, en beelden, op 't ſtrand van Walcheren, omtrent Domburg gevonden, 124. 125
Perſonen, wat die eigentlijk van outs waren, als mede het *jus perſonatus*, 11
Perſijn, Geſlagt-regiſter, 1047. 1048
Perſijn, Adelijk Huys, 1261
Peucini en Baſtarnæ een vande vyf Stammen der Keltiſche Natien, welke die waren. 19
Placaten tegen Luther, ſijn Leer, aanhangers, en boeken
——— Van anno 1521. 614
——— Van anno 1526. 615
——— Van anno 1529. 616
——— Van anno 1531. *ibid.*
——— Van anno 1540. 617
——— Van anno 1544. *ibid.*
——— Van anno 1545. 618
——— Van anno 1550. *ibid.*
Poelenburgh, Geſlagt-regiſter, 1049
Poelenburgh, Adelijk Huys, 1249
Poelgeeſt, Adelijk Huys, 1261
Poelgeeſt, naamreden en beſchryvinge, 1581
Poelgeeſt, Geſlagt-regiſter, 1050. 1051
Polanen, Ridderlijk Stamhuys, 1290

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Pomeren, hoedanig bepaald, en wat Steden, 24
Port Eſpees, Ridderlijke Ordre. 710
Porc Eſpic, Ridderlijke Ordre. 710
Port Gloive, Ridderlijke Ordre. 710
Predikatien der Gereformeerden nemen toe. 643
Prieſters; Opperprieſters by de Romeinen, door Numa Pompilius ingeſteld, 437. Hun Ampt beſchreven, *Ibid.* Naamreden, en op wat wyſe deſelve verkoren wierden, *Ibid.* Julius Cæſar heeft het ſelve mede bediend, 438. Ook alle de Roomſche Keiſeren na Auguſtus, *Ibid.*
Offer-prieſters ten tijde van Keiſer Theodoſius afgeſet, *Ibid.*
Pruyſſen, naamreden, en hoedanig bepaald. 27
Prys-kaerte van 't Pauſdom, daar in de afkoop der ſonden wert begroot, en 't quaat op prijs geſet, 611
Pudſen en pompbroeken, wat. 261
Purmereynde, beſchryvinge, 203
Forme van Regeringe, 1441
Purmermeer, beſchryvinge, 159
Putteſtein, Adelijk Huys, 1234

Q.

Quekel, Geſlagt-regiſter, 1052

R.

RAaphorſt, Adelijk huys. 1261
Raaphorſt, Geſlagt-regiſter. 1053. 1054. 1055. 1056. 1057. 1058.
La Raiſon, Ridderlijke Ordre. 710
Raat van State, waar toe geordineert en ingeſtelt. 1488. Lyſte van de Tourbeurten in den Raad van State geobſerveert tuſſen de Steden van Zuythollant. 1489. tuſſchen de Steden van Noortholllant; 1496. Namen van de Heeren, die wegens de Provincie van Holland in den Raad van State ſijn Gecommitteert geweeſt, zedert den jare 1588. tot 1684. toe. 1489. 1490. 1491. 1492.
Raatpenſionaris; Namen der Heeren, die zedert den jare 1525. tot heden toe ſucceſſivelijk het Raatpenſionaris ampt hebben bekleet. 1499. inſtructie voor den Raat-penſionaris van den 20. Maart. 1641. *ibid.* en 1500. 1501.
Redenen en Motiven, die ſijn Hoogheyt bewogen hebben, om anno 1650. voor de Stad van Amſterdam te trekken. 1450. 1451
Reewijk, Adelijk huys. 1240
Reguliers Clooſters in Holland. 1322. en volg.
Reiſen; misbruyk en gebruyk van 't reyſen, en roem van 't ſelve. 333. Aanmerkens waardige Brief by Lipſius op dat ſubject geſchreven. 333. 334. 335. 336. Gemak in 't reyſen door Hollant. 371
Regeringe; Manier van de Regering by de Romeinen. 287
——— In de Republique van Venetien. *Ibid.*
——— In die van Genua. *Ibid.*
——— In die van Engeland. *ibid.*
——— In Duytſland. *Ibid.*
——— In Holland. *Ibid.*
Regering; de hoogſte Regering van 't Land is van outs geweeſt by den Adel, en de voornaamſte van Staat en afkomſt; 1243.
Ariſtocratiſche Regeringe verre de beſte. 1345
Een welgematigde Regeringe, uyt de beſte des volx beſtaande, is van outs in deſe Landen gebruykelijk geweeſt. 1345
't Misbruyk van een welgematigde en bepaalde Regering is oorſaak van alle Rampen deſen Staat overgekomen. 1349. 1350
Deſe Landen ſonder Opperhooft niet te regeren. 1350. Hoedanig de beſte Regering by Grotius en Merula beſchreven werd. 1351
Wat voor manier van Regering onder de oude Batavieren is bekent geweeſt. 1351
Forme van Regeringe der Stad Dordregt. 1395. 1396. 1397. 1398. 1399. 1400. 1401. 1402. 1403. 1404. 1405. 1406. 1407. 1408. 1409. 1410.
——— Van Haarlem. 1411
——— Van Delft. 1412
——— Van Leiden. 1413. 1414. 1415. 1416. 1417. 1418. 1419. 1420. 1421. 1422. 1423. 1424.
——— Van Amſterdam. 1425. 1426. 1427. 1428. 1429. 1430. 1431. 1432. 1433. 1434. 1435. 1436. 1437.
——— Van Gouda. 1438
——— Van Rotterdam. 1438
——— Van Gornichem. 1439
——— Van Schiedam. 1439
——— Van Schoonhoven. 1439
——— Van den Briel. 1439
——— Van Alkmaar. 1440
——— Van Hoorn. 1440
——— Van Enkhuyſen. 1440
——— Van Edam. 1441
——— Van Munnikkedam. 1441
——— Van Medenblik. 1441
——— Van Purmerende. 1441
——— Van Weeſp. 1441
Rekenkamer van de Domeynen, by wie ingeſtelt. 1460. Namen der Rekenmeeſters zedert den jare 1446. tot den jare 1684. toe. 1460. 1461. 1462. Namen der Rekenmeeſters ter Auditie van des Gemeene Lants Rekenningen, zedert den jare 1590. tot den jare 1684. toe. 1462. 1463. 1464. 1465. 1466. Secretariſen. 1467. Tourbeurt van de Steden, ſo als deſelve in de voornoemde Kamer van drie tot drie jaren geſonden worden. 1468. 1469.
Rekenkamer; Generaliteyts Rekencamer, waar toe geordineerd en ingeſtelt; 1493. Lyſte van de Tourbeurten in de Rekencamer geobſerveerd tuſſen de Steden van Zuythollandt. 1493. tuſſen de Steden van Noorhollant. 1497. Namen der Heeren, die wegens de Provincie van Hollant in de Rekencamer ſijn gecommitteerd geweeſt, zedert den jare 1600. tot heden toe. 1494. 1495
Remonſtranten en Contra Remonſtranten, hunner beider gevoelens voorgeſteld. 656. 657
Reneſſe, Geſlagt-regiſter. 1059. 1060. 1061. 1062. 1063. 1064. 1065. 1066.
Rhenen, waar van outs gelegen, en niet daar het nu vertoond werd. 176. Naamreden. *ibid.*
Rhyn, hoe veel uytlopen deſelve gehad heeft. 96. Verſtoppinge in den Ryn by Catwijk wanneer geſchied. 10. Verſcheide uytleggingen van diverſe Schryvers. 101. 102. 103. 104. Beſchryvinge van den loop van den Ryn. 82

Rhyn-

Rhynlant; Adelijke huysen, Sloten, en Casteelen in Rynland. 1254. en volg.
Rhynlant; Namen der Dijkgraven van Rynland zedert den jare 1300. tot nu toe. 1502.
—— Der Heemraden. 1503. 1504. 1505. 1506.
Ridders; waren twederhande; 692. Het Ridderschap van outs een grote waardigheid, daar selfs Koningen toe verheven wierden. *Ibid.* en 693. wat het Ampt en Officie van Ridders was. 693. Het Ridderschap had alleen regt om Livrey te laten dragen. *Ibid.* Lyste van alle de bekende Ridderlijke Ordres, 693. en volg: Verscheyde gevoelens van der selver oorsprong. 713. Solenniteyten en plegtelijkheden van outs in 't maken van Ridders gebruykelijk 713. Ridderlijke tekenen welke. *Ibid.* Voordelen van de Ridderlijke waardigheyd welke. 718. Ridders kregen van den Souverain selfs den tytel van Monseigneur. *Ibid.* Ridderlijke Paarden en Wapenen waaren vry van alle Arresten. 719. Het Ridderschap was alleen Personeel, dog bragt egter den Adel voor de gantse Familie mede. 719. het Ridder maken gehoorde onder de Regalien van den Prince. *Ibid.* Het Ridderschap alleen mogt Schilt en Wapenen in den Oorlog voeren. 720. Ridders en Edelen voerden alleen een Helm boven haar Wapen. 728. Niemand wierd tot Ridder verkoren, of hy was van Edele afkomst. 730. Ridders wierden Milites en Equites genoemt. 731. Wat voor Cerimonien in 't Ridder maken gepleegt wierden. 731. Hoe sulx met het omgorden van een swaart plag te geschieden. 732. Cerimonien gepleegt, als Graaf Willem de II. anno 1247. de Ridderlijke waardigheid ontfong. 732
Riede, Geslagt-register. 1067
Riede, Adelijk huys. 1235
Rietvelt, Lantstreke, waar. 158.
Rietwijk, Geslagt-register. 1067. 1068. 1069 1070. 1071.
Riviere, Adelijk huys. 1297
Rodenburg, Adelijk huys. 1262
Rodenrys, Geslagt-register. 1072
—— Hofstede in Delfland. 1291
Romeynen; eerste oorsprong der selver. 14. 15.
Wie hun eerste Schryvers sijn geweest. 15
Rommerswaal, Beschryvinge, en verval. 145. 146.
Ronde Tafel, Ridderlijke Ordre. 710
Roomburg buyten Leyden, Beschryvinge. 180. 181.
Roompotten tyde van de Romeynen, een groote sterkte geweest. 130
Roon, Geslagt-register. 1073. 1074
Roon, Adelijk huys. 1235
Rosenburg, Adelijk huys. 1264
Rotterdam, Beschryvinge, en Naamreden. 196
Forme van Regeringe. 1438
Roukoop, Adelijk huys. 1267
Ruyven, Geslagt-register. 1075. 1076
—— Adelijk Stamhuys. 1291
Rijkdom; wat voor ouden Rijkdom te houden zy. 332.
Rym; alle Gedenkwaardige geschiedenissen van outs op Rym gestelt. 392
Ryngom, Hofstadt in Rynlant. 1262
Rynenburg, Adelijk huys. 1262
Rynsaterwoude, Beschryvinge. 157
Rynsburg, Adelijk huys. 1262
Rynsburg by Catwijk, beschryvinge. 179
—— Adelijke Abdye. 1317
—— Abdissen. *Ibid.* en 1318
Rhynsburg, wat, en hoe te verstaan by L. Schafnaburg, en of op Kenenburg kan gepast werden. 178. 179.
Ryswijk, Beschryvinge. 156

S.

ST. Salvator, Ridderlijke Ordre. 710
Sant in Rynland. 1267
Sand en Sandhorst, Ridderlijke huysen waar gelegen. 156
Sandenburg, Paleis van de Graven van Hollandt. 1291.
Sandvoort, waar gelegen. 156
Sanen, Adelijk huys. 1249
Sanerdam; Oost en West-sanen, en Sanerdam Beschrijvinge. 100. 160
Santen in 't Lant van Cleef is klein Trojen genoemt geweest. 8
Santhorst, Adelijk huys. 1268
Sasbout, Geslagt-register. 1107. 1108. 1109
Saxen; Over en Nedersaxen hoedanig bepaalt. 25. 26
Scagen, Beschryvinge. 202
Scagen, Geslagt-register. 1077. 1078
—— Adelijk huys. 1306
Sçama, Ridderlijke Ordre. 710
Scyten, Hebreen, en Chaldeen een volk. 12. Twist tussen de Scyten en Egiptenaars over de outheid, aan de eerste toegewesen. 12. 13. Overtogt der Scyten in Asien, en haar verblyf aldaar. 13. Manier en Leven der Scyten. 15. Scyten, Kelten, en Tuytsen, een volk; Afkomstig van Japhet. 18. Lof der Scyten. 61. Scyten hebben een beter gevoelen van de Godheid gehadt, als de Grieken of Romeinen. 391.
Schaap, Geslagt-register. 1079, 1080. 1081. 1082
Schakenbos, wat en waar gelegen. 155
Schalkwijk, waar gelegen. 157
Schelde; oorsprong en loop van de Schelde. 129. 130. de naam van Beoosten en Bewesten Schelde wanneer opgekomen. 130. werd by twee bysondere Rentmeesters bedient. *Ibid.* Hoedanig verdeelt. *Ibid.*
Schenkenschans, Beschryvinge, en haar oorspronk door Marten Schenk van Nydegem, en sijn Leven. 83. 84
Schermermeer, Beschryvinge. 159
Schiedam, Beschryvinge. 199
Forme van Regeringe. 1479
Schielandt, Beschryvinge. 211
—— Adelijke huysen en Sloten in Schielant. 1293. en volg. Namen der Dykgraven en Heemraden van Schielant, zedert den jare 1302. tot nu toe. 1509. 1510. 1511. 1512. 1513.
Schiltknapen, wat die waren. 719. van outs verdeelt in vyfderhande Soorten. *Ibid.*
Schip of Zeeschelp, Ridderlijke Ordre. 710
Schonenburg, Adelijk huys. 1235
Schoonhoven, Beschryvinge. 198
Forme van Regeringe. 1439
—— 't Oude Sloth. 1304
Schoten, Geslagt-register. 1083. 1084
Schoten, Adelijk huys. 1249
Schouwen, waar van soo genaamt. 134
Schrikkeljaar, wat en by wie ingestelt. 266. 267. 402.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Sevenbergen, anders Tranſſylvanien, Steden, Rivieren, by wat volkeren bewoont. 23
Sevenbergen, Adelijk huys. 1235
Sevenbergen, Geſlagt-regiſter. 1085. 1086. 1087. 1088. 1089. 1090. 1091. 1492. 1093. 1094. 1095. 1096. 1097. 1098. 1099.
Slavernye, by den Romeinen waar uyt voortgekomen. 324. Heeft noyt plaats gehadt by de oude Duytſen. *Ibid.* by alle Chriſten volkeren vernietigd. 325
Slavonien, hoedanig bepaalt, Rivieren, en Taal. 22.
Sleſwijk, hoedanig bepaalt, Steden. 29
Sicamberſe Vorſten, optellinge, ſie Lyſte. Sicambri, Zuyt-Cimbers, Naamreden. 40. 91
Sileſien, hoedanig bepaalt. 24
Sion, Reguliers Clooſter. 1325
Snoer of Banda, Ridderlijke Ordre. 710
Soetermeer, Beſchryvinge. 158
Soeterwoude, Beſchryvinge. 158
Soldaten mogen de Huyſluyden geen overlaſt aan doen op ſware boeten. 338
Sommelſdijk, in Zeeland. 147
Son; de Son, Maan, en Vier by ſommige volken als Goden geëerd. 390. Egyptenaren kenden geen andere Goden als de Son en Maan. *Ibid.* Een God in drie Perſoonen in de uytwerkinge van Son en Maan en Vier erkend. 391. nader beduytſel van de Son en Maan. 392
Sonnevelt, Adelijk huys. 1268
Souburg, Adelijk huys. 1236
Spaarwout, waar gelegen. 157
Spangen, Geſlagt-regiſter. 1100. 1101. 1102. 1103. 1104. 1105. 1106.
——— Adelijk huys. 1298
Sparendam; 't leggen van den Sparendam, wanneer en by wie gedaan. 154. Naamreden en Beſchryvinge van Sparendam. 159. 160
Sparwoude, Adelijk huys. 1249
Spiering, Geſlagt-regiſter. 1109
Spieringhoek, Adelijke Hofſtad. 1291. 1298
Spoken; Nagtſpoken tegengeſproken. 294
Nagt-Spoken en waarſeggende Geeſten niet als enkel bedrog. 310. 311
Spruyt, Geſlagt-regiſter. 1110
Spijk, Adelijk huys. 1305
Stadhouders; verhandelinge van de magt en functie van den Stadhouder, by wat Perſonen die Charge bekleet is, en welke de voornaamſte poincten van ſijn Inſtructie ſijn. 1384. 1385. 1386. 1387. 1388. 1389.
—— Commiſſie van Prins Willem de I. 1389. 1390
—— Succeſſie van het Stadhouderſchap in den Huyſe van Oragne. 1391
—— Reſolutie van Staten, daar by het Stadhouderſchap aan Prins Willem de III. werd opgedragen. 1392
—— Item raakende het Erfſtadhouderſchap. 1392. 1393.
—— Of den Stadhouder de Nominatien van de Magiſtrature by de Magiſtraten gedaan mag voor by gaan. 1441. 1442. en volg.
Stadhouders, mogen buyten tyds als de noot ſulx vereiſt, veranderinge in de Magiſtrature maaken. 1442.
Starre, Ridderlijke Ordre. 711
Staten Generaal, uyt wat Perſonen deſelve beſtaan. 1485. Tourbeurt volgens welke de Steden van Zuythollant aldaar geſonden worden. *ibid.* Namen der Heeren, die wegens de Provincie van Holland aldaar gecommitteerd ſijn geweeſt zedert den jare 1600. tot 1684. toe. *Ibid.* en volg.
Steden; van outs waren geen vaſte Steden, nog betimmerde huyſen onder de Duytſen bekend. 163. 166. algemene Stedebouw, wanneer geſchied. 169. Onderſcheid tuſſchen Steden, Dorpen, en Wijken. 218
Hoe veel Steden en Dorpen in Holland, Zeeland, en Utregt. 224. 225
Steenhuyſen, Adelijk huys. 1298
Sterſte; grote ſiekte en ſterſte binnen Leiden en Amſterdam. 161
Sterrenburg, Adelijk huys. 1298
St. Steven, Ridderlijke Ordre. 711
Stormmeer, waar gelegen. 158
Stopenburg, Adelijk huys. 1268
Stryen, Adelijk huys. 1236. 1237. 1238. 1239
Styl; Oude en Nieuwe Styl, waar van daan. 266. 402.
Suevi, welke die waren. 92. 127
Sutphen, Beſchryvinge. 206
Suynigheyd der oude Hollanders. 343. 344
Suys, Geſlagt-regiſter. 1111. 1112
De Swaan, Ridderlijke Ordre. 712
Swammerdam; Burg van Swammerdam. 1268
Sweden, Ridderlijke Ordre. 712
Sweden, hoedanig bepaalt, en Steden. 25
Swieten, Geſlagt-regiſter. 1112. 1113. 1114. 1115
Swol, Beſchryvinge. 20.
Sybilliſche voorſeggingen; wat daar van te houden. 311. Hoe en wanneer opgehouden. 319
Syl of Sylhof, in Rynlant. 1268

T.

Taal; over-een-komſt tuſſchen de Griexe, Latynſche en Scytiſche Talen, 64. 65. Engelſche en Vrieſche Taal oorſpronkelijk uyt het oude Saxens, 65. France taal, oorſaak van 't verval inde Studien. 329. Der Landluyden Taal in alles de Moeder-taal gelijk. 374. Misbruyk inde oeffening van ons eigen taal, *Ibid.* Oude Saxiſche taal, grote gemeenſchap met de Engelſche. 432
Tanais of Donauw, de grootſte van alle Rivieren. 13.
Tandemus predikt tegen den Roomſchen Stoel. 418 Werd vermoord, *Ibid.* en 474.
Tempel, Hofſtadt in Delflant, 1291
Tempeliers, of Tempel-heeren, Ridderlijke Ordre, 712.
Teylingen, Geſlagt-regiſter, 1116. 1117. 1118 1119. 1120.
Teilingen, Adelijk Huys, 1268. 1269. 1270
Teilingerbroek, wat en waar, 158
Teiſterbant; Graafſchap Teiſterbant, hoe verre ſig van outs uytgeſtrekt heeft, 89. Wat daar onder is begrepen geweeſt, 90
Tencteri, welke die waren, 91
Tetrode, Adelijk Huys, 1249
Teutones, waar van alſo genoemt, 17
Timmermans, Geſlagt-regiſter, 1121

Tiel

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Tiel. beſchryvinge, outheid, naamreden, 208. 209. Tielerwaerd. *Ibid.*
Tol, Adelijk Huys. 1270
Tol, Geſlagt-regiſter, 1121
Tolen, gelegenheid, ouderdom, naamreden, 146
Tolloiſen, Geſlagt-regiſter, 1122
Tonge; oude en nieuwe Tonge, 147
Torens; hoge Torens waren een teken van magt en gebied, 11. Verſchillen vanden anderen byſonder in 't Geeſtelijk gebied der Paus-geſinden; *Ibid.* Sommige hebben op de vier hoeken een opgaande ſpits, en wat daar mede beduyd werd, *Ibid.*
Thorenburg, out Adelijk Huys, 1306
Toornvliet, Adelijk Huys, 1270
Toxandri, wie daar door werden verſtaan; en of daar mede de Zeeuwen beduyt werden, 91. 125
Toverye, en ſtraffe tegens deſelve, 294
——— In het voorbeeld der Vaudoiſen, 295
——— Tot Utreght, anno 1595. *Ibid.* en 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306.
——— Voorbeelden van andere Landen, uyt verſcheide Schryvers bygebragt. 308. 309. 310
Tovenaars, hoedanig te ſtraffen, 310
Tovenaars van Egypten, en wat ſy konden, en niet konden doen, en haar bedriegery in de geeſt van Samuel op te wekken, 310
Tranſſubſtantiatie; Leere vande Tranſubſtantiatie, wanneer eerſt opgekomen, 456. 457. 458
Treſlong, Geſlagt-regiſter, 1123. 1124
Treves; twaelfjarige Treves. 658
Triboci, welke die waren, 90
Trier; een out beſit der Cimbren en Kelten; ouderdom, bepaling; Wat voor Lant; 29. Treviri, welke die waren, 90. Outheid, 168
Trojaanſchen Oorlogh verſierd, 8. Santen in 't Lant van Cleef, klein Trojen genoemt geweeſt. *Ibid.*
Trommelen en Trompetten, van waar, en tot wat eynde, 285. 286
Tuiſto, Afgod der Duytſen, 15. 1374. By Tacitus hervormt van Teuta, Teut, Teit, de tyd, 391
Tungerſe of Thuringers, waar van alſoo genaamt, 29. Syn de oudtſte Batavi, *Ibid.* Bornput van een wonderbare kragt eertijds aldaar geweeſt, *Ibid.*
Tungeren, outheid, 168. 219
Turf; nergens beter bequaamheid om turf te maken, dan in Hollant, 384
Tuſin, Ridderlijke Ordre 713
Tuſy, welke die waren, 95
Tyt; teuta, teut, teit, tyt, by de Scyten en Kelten voor den opperſten en eerſten Godt gehouden, 391
Tydrekening van verſcheide Volken, 399

V.

Vaart; Uyterſche Vaart, en hare beſchryvinge, 113
Veranderinge van de oude Vaarten en onderſcheid tuſſchen de oude en nieuwe, 148
Valkenburg, Adelijk huys. 1271
Valkenburg, outheid. 181. Naamreden. *ibid.*
Valkeſtein, Geſlagt-regiſter. 1125. 1126
Valkeſtein, Adelijk huys. 1240
Vandalen een van de vyf Stammen der Keltiſche landen. 19
Vangiones, welke die waren. 90
Varini, een van de vyf Stammen der Keltiſche Landen, welke die waren. 19
Uby, welke die waren. 91
Veen, Geſlagt-regiſter, 1126. 1127. 1128
Veere; Beſchryvinge, van outs Kampveer genoemt; outheid. 136. tot een Marquiſaat verheven. *ibid.* Succeſſie op Prins Willem de I. en krygt gelijke Stads-regten met die van Vliſſingen. *ibid.*
Veeren, Ordonnantie op de Veeren in Hollandt. 371.
De Vegt, haar Oorſpronk en Beſchryvinge, hoe die van outs geloopen heeft. 111
Veldoverſten, wat die waren, en waar van ſoo genoemt. 676
Velde, Geſlagt-regiſter. 1129. 1130
—— Adelijk huys, 1291
Velſen, Adelijk huys. 1249
Vennemeer, waar gelegen. 158
Verbond der Edelen tot Bruſſel. 639. 640. 641
Verbond van de Staten, daar by den Prince van Oragnie de Souverainiteit van den Lande werd opgedragen. 654
Veromerus, eerſte Koning der Batavieren. 673
Verone, de outſte ſtadt der Vrieſen, Beſchryvinge. 98. 99. 100.
—— Oude Sloth. 1206
Vertoog van het regt van de Ridderſchap Edelen en Steden van Hollant en Weſtvrieſlant. 1345. 1346 1347. 1348.
Verwerringe van Babel hoe te verſtaan, tegens het gemeene gevoelen, en wat geloof de LXX. Overſetters hebben. 10
Vianen, Beſchryvinge. 198
—— 't oude Sloth. 1204
Vyanen, Geſlagt-regiſter. 1142, 1143. 1144
Vlaanderen, ſteden, bepalinge. 32
Vlaardingen, outſte ſtadt in Hollandt, Naamreden. 178.
—— 't Sloth van Vlaardingen; 1298
Vliet, Geſlagt-regiſter. 1135. 1136. 1137
—— Adelijk huys. 1305
Vliſſingen, Beſchryvinge en Opkomſt, Naam, Naamreden, outheid, gebied. 135. 136. 381. ſucceſſie op de huyſen van Oranje, en by deſelve haar ſitplaats in de Staatſe Vergadering vergunt. 136. haren eerſten handel. 381. eerſte reders naaſt die van Weſt-kappel. 381
Vloet, ſie Cimberſſe Vloet.
—— Item St. Eliſabeths Vloet.
—— Grote Vloet van 't jaar 1377. 129
Unie van Utregt. 655
Voet en Ordre beraampt op de Vergadering van de Staten van Holland. 1451. 1452. 1453
Vogelgeſchrey; oude Duytſen en Romeinen ſtelden geloof in 't Vogelgeſchrey. 313. in 't viervoetig gedierte, en wat elk van dien betekende. 314
Vogelſank, Adelijk huys. 1249
Voorburg. 181
Voorhout, Geſlagt-regiſter. 1138. 1139
Voorhout, Beſchryvinge. 156
Voorn; Land van Voorn, waar onder van outs gehoort heeft; 131. is van outs een Hollands Leen geweeſt. 132. Verklaringe van de Staten van Holland

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

land daar over gegeven. 132. 133
Voorne, Geslagt-register. 1140. 1141
Uren; hoe de Joden hun uren verdeelden. 269. gelijke en ongelijke uren. 400. Uyrwerken en Horologien by wie en wanneer gevonden. 399. 400. by de Persen en Turken werdende uren van den dag uytgeroepen. 400
Vroon-visscherye buyten Leyden. 97. Hoe verre sig strekt. *ibid.*
Vriesland, verdeelinge, Steden. 31. Naamreden. 40. Vriesland en Holland dikwils voor een genomen, en waar sulx van daan komt. *ibid.* Vrybrief van Carolus Magnus voor de Vriesen. *ibid.*
Vriesen en Saxen, uyt een Volk gesproten. 49. Vriesland in verscheide Eylanden verdeelt; 50. is voormaals van Wilde en Barbaarsche Menschen bewoont geweest. 54. Verdelinge van Oost en West-vriesland, en wat daar onder heeft behoort. 94.
Vriesland allerlaast tot het Christen gelove gekomen, en Bisschop Bonifacius tot Doccum dootgeslagen. 435. Forme van Regeringe in Vrieslant. 1518
Vrybrief van Keyser Otto aan Graaf Diderik van Holland gegeven. 1355
Vrygeboorne, welke. 324 gevryde. *ibid.*
Vryhoeve, Adelijk huys. 1240
Usipetes, welke die waren. 96

W.

WAal; Vahalis, Beschryvinge en haar oude en tegenwoordige loop. 84. vermenginge van de Waal met de Maas waar die geweest is. 118
Waddinxveen, waar gelegen. 158
Waarheid, hoedanig uytgebeeld werd. 10
Ter Waart, Adelijk huys. 1270
Wageningen waar van outsgelegen, en niet daar het nu vertoond werd. 176. Naamreden. *Ibid.*
Walachrius; fabel van Walachrius Hertog van Henegouwen, en van Zeelandus eerste Bedykers van Walcheren, en andere Eylanden in Zeeland, wederleid. 124
Walcheren een Graafschap op sig selven 134. Gront-braken in Walcheren. 221
Waldensen, Voortplanters van de Gereformeerde Godts-dienst in alle gewesten. 416. d'eerste die haar tegen de Roomse Stoel hebben aangekant. 417. hunne vervolginge. *Ibid.* outheid voor Waldo. 458. hunne leere al ten tyden der Apostelen bekent geweest. *ibid.* Vermaninge tot bidden. 460. Scheppinge van den mensch. 461. haar outheid bewesen uyt haar eigen schriften. 464. uyt de schriften van hare Geloofsgenoten. 465. 466. 467. uyt die van hare tegenpartye. 468. 469. 470. 471. 472. hunne Leere in Neerlandt verspreyt 474. hunne Leere in 't gemein in verscheide belydenissen vervat. 474 475. 476. 477. 478 479. hunne Catechismus 480 481. 482. hunne belydenisse des Geloofs van anno. 1535. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504 505, 506. 507. 508. 509 510. 511. 512. 513 514. 515. 516. 517. 518. Hunne belydenis des Geloofs overgegeven aan 't Parlement van Turin 519. hunne belydenis overgegeven aan Coning Francois de I. 523. 524. 525. 526. 527. haare laaste belydenis van den jare 1655. 528 529. 530. 531. 532. 533. 534. door den Bisschop van Tusculane alomme uyt Vrankrijk verdreven. 535. harde Proceduren omtrent de Waldensen. 536. Manier van ondervragen, om de beschuldigde te verstrikken. *Ibid.* Manier van pynigen. 537. hun werd Toverye toegeschreven. 537. Aanmerkelijk verhaal van 't gunt dien aangaande tot Douay voor gevallen is. 538. 539. 540. Item tot Amiens. 541. 542. 543. 544. 545. 546. hunne vervolgingen, van 't jaar 1209. tot 1400. en vervolgens. 547. 548. Vonnis van 't Parlement van Parijs over de Regters, die over de beschuldigde en verdoemde Vaudoisen geseten hadden. 548. 549
Waldo, by wat gelegentheid bekeerd. 472. Syne Leer, 473. In den ban gedaan. 535
Walvis-vangst, hoedanig die werdt geoeffendt. 365.
Wapenen en Schilden wat die waren, en waar van daan gekomen. 720. hebben haar oorspronk van dees of geene roemrugtige geschiedenissen. 721
Couleuren van de Wapenen sijn seven. 721
Een anders Wapen te voeren was strafbaar. 722. Exempel aan Heer Reinout van Brederode. *Ibid.*
Lambellen inde Wapenen een teken van Jonger Soons. 722
Stam-Wapenen, worden mede by de Bastarden gevoerd. 722
Warmont, Adelijk huys. 1270
—— Reguliers Clooster. 1327
Wassenaar, Geslagt-register. 1145. 1146. 1147. 1148. 1149. 1150. 1151. 1152. 1153. 1154. 1155. 1156. 1157. 1158. 1159. 1160. 1161. 1162.
Wassenaar, Adelijk huys. 1271
Wateringe, Adelijk huys. 1291
—— Reguliers Clooster. 1326
Waterlanders sijn de Frisiabones. 94
Weede, Adelijk huys. 1240
Ter Weer, Adelijk huys. 1271
Weesp, Beschryvinge. 200
Wederdopers hun opkomst; 646. trekken na Munster. 627. werden daar geherbergt. *Ibid.* Men belast hun te vertrekken. *Ibid.* regten oproer aan, en maken sig meester van de Stad. 628. Een groote menigte begeeft sig uyt Holland na Munster. *Ibid.* lopen met blote Swaarden door Amsterdam. 629. verder verhaal van hun bedryf op verscheide plaatsen, en hoedanig ter doot gebragt. 629. 630. 631.
Weken tot Maanden gebragt. 401
Welgeboorne, welke die eertyds waren. 339. Eertyds Regters van de Hoge Vierscharen. *Ibid.* Advys over 't regt der Welgeboorne van Maaslandt, op een Sententie van den jare 1532. en enige bewysstukken. 339. 340. 341. 342. 343.
Welgeboorne of Patricy welke. 735
Wena, Adelijk huys. 1298
Wendelmoet Claasz, om Geloofs-saken in den Hage gevangen, antwoordt en sterft mannelijck. 626.
Werkendam, Adelijk huys. 1240
Werve, Geslagt-register. 1163. 1164. 1165. 1166. 1167.
Werve, Adelijk huys in Rynlant. 1271. 1272
—— In Delfland. 1292. 1293

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Weſtphaling, Geſlagt-regiſter. 1168
Weſtfrieſen, Friſiabones. 44
Weſtvrieſland, Beſchryvinge. 211
Weſterbeek, Adelijk huys. 1391
Weſtindiſche Compagnie door gebrek van goet beleit by na tenemaal vervallen. 370. handel op deſelve waar in voornamentlijk beſtaan heeft. *Ibid.*
Weſtkappel, Beſchryvinge, en haar oude Zeeregten. 137. 138. 139. 140. 141. 142. Weſtkappel en Domburg geheel weggeſpoelt. 147. Naamreden. 381.
Weveryen eerſt by de Vlamingen gevonden. 364. hoedanig in Hollandt voornamentlijk tot Leiden, en tot Haarlem ter neder geſtelt. 365. Ondergank van Antwerpen, en opkomſt van Amſterdam. *Ibid.*
Wolleweverye van outs tot Leiden. 368
Linneweverye tot Haarlem. *Ibid.*
Garentwynderye tot Dordregt. *Ibid.*
Lakenhandel over de 400. jaren tot Leiden bekent *ibid.*
Jan Wiklef, wanneer opgeſtaan en ſijne Leere. 573. Brief die Paus Gregorius aan Koning Richard tegens hem ſchreef. 574. aanwas van deſſelfs Leere in Engeland. *Ibid.*
Vander Wiele, Geſlagt-regiſter. 1169. 1170. 1171. 1172.
Willebord, wanneer hier in 't Lant gekomen. 411. verhaal van ſijn Prophetiſche geboorte, en leven 411. 412. als een fabel wederleit en tegengeſproken. 412. Predikt het Chriſten gelove in Zeeland. 431. 432. van Saxiſche afkomſt. *Ibid.* St. Wigbert, Willebords Diſcipel, van Koning Radbout omgebragt. 433. Willebords mede Diſcipelen. 434 Mirakelen van hem verhaald. 436. niet als voor loutere verdigtſelen te houden. *ibid.*
Graaf Willem van Holland liet ſig Ridder maken, eer hy Rooms Koning gekroont wierd. 693. Wat Cerimonien daar omtrent gepleegt ſijn. 732
Wiltenburg, Beſchryvinge. 179
Winden, Weſt, Zuyt, en Noort-weſte-winden veroorſaken veel veranderingen in droogten en diepten aan de Zeekuſten in dit lant. 160
Wirtenberg, hoedanig bepaalt, en Steden. 25
Woerden, Geſlagt-regiſter. 1173. 1174. 1175. 1176. 1177.
——— Oude Sloth. 1305
Woerden, Beſchryvinge, Naamreden. 199. 200.
't Land en Waterſchap van Woerden. 211
Woert, Geſlagt-regiſter. 1178. 1179
Wolfartſdijk een Zeeus Eyland. 146
Worcum, Beſchryvinge. 197
Wormermeer, Beſchryvinge. 159
Woude, Geſlagt-regiſter. 1184. 1185
Woude, Adelijk huys. 1240
Woudshoorn, Beſchryvinge. 158
Wtregt, bepalinge en Steden. 31. Biſſchoplijke Regeringe. *ibid.* beſchryvinge en outheid. 182. 183. Biſſchoppen van Utregt voeren Oorlog tegen de Graven van Holland om 't Wereldlijke gebied. 437. Utregtſe Biſſchoppen en derſelver Oorlogen met de Graven van Holland; als tuſſen Biſſchop Coenraat en Graaf Diderik van Holland. 554
——— Met Biſſchop Herbert. 555
——— Tuſſen Biſſchop Godefrid en Graaf Floris. *ibid.*
——— Heer Dirk van der Aar Biſſchop van Utregt. 558
——— Tuſſen Graaf Otto van Gelder en Biſſchop Otto van der Lip. 558. 559. 560
——— Jan van Naſſou. 560
——— Jan van Sierk. *ibid.*
——— Tuſſen Jan van Arkel, en Graaf Willem de 3. *ibid.*
——— Gooſwyn van Amſtel. 561
——— Hantveſten van die van Utregt vermeerdert door Koning Willem. 564. Gunſtbrief van Koning Willem aan de ſelve verleend. 565
——— Willem van Mechelen Biſſchop van Utregt. 565. 566. in ſijn eigen huys gevangen geſet. *ibid.* ontkomt en leverd ſlag tegen de Rebellen, en werd doot-geſchoten. *ibid.*
——— Overdragten met Biſſchop Roelof van Utregt. 567. 568. 569. 570.
——— Frederik van Blankenheim Biſſchop van Utregt. 606. ſijn laatſte woorden. *ibid.* Forme van Regeringe inde Provincie van Utregt. 1518
Wydeniſſe, out Sloth. 1306
Wyk te Duurſtede waar van outs gelegen, en niet daar het nu vertoond werd; 176. Beſchryvinge en outheid. *ibid.*
Wyngaarden, Sie Oem van Wyngaarden.
Wynruyt, Ridderlijke Ordre. 713

Y.

YSland, hoedanig bepaald. 28
Yſſel, oorſpronk, en hoe van outs geloopen heeft. 53. Beſchryvinge. 111. Hollandſen Yſſel en deſſelfs Beſchryvinge. 112. wanneer gedamt en afgeſtopt *ibid.* en 114.
Yſſelmonde, van wie gebout. 113
Yſſelſtein, Beſchryvinge. 200
——— 't Oude Sloth. 1305
Yſſelſtein, Geſlagt-regiſter, Sie Jſſelſtein.

Z.

ZAnen, Geſlagt-regiſter 1186
Zeeland bepalinge. 31. en 130. is voor deſen altemaal vaſt Lant geweeſt. 47. Naamreden. 50. 51. en 124.
Zeeuwen werden te onregt door de Mattiaci verſtaan 92. werden ook Suevi genoemt. *Ibid.*
Zeeland is in voortyden door de Schelde met haar in en uyt lopende Spranten in verſcheide Eylanden verdeelt. 121. De Duynen en Binnekreken tuſſen Vlaanderen en Zeelant voor deſen aan malkanderen gehegt. 122. by Keiſer Otto in 't jaar 980. doorgegraven. 122. Naamreden van de Hondt, Hotſont en Otſont; *Ibid.* Hoe de Schelde ſijn loop door Zeeland gehad heeft; *ibid.* verdeelt in Ooſter-en-Weſterſchelde, met hun onder hebbende Steden en Eylanden. *ibid.* Omring en Bepalinge van Zeeland. *ibid.* Scheidinge tuſſen Holland en Zeeland, en tuſſen Braband en Zeelandt. *Ibid:* en 133. 134. aan de zyde van Vlaanderen met een doorgaande Strand en Waterſcheid. 123. Welke en hoe-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

hoedanige Eylanden in Zeeland, en Steden onder deſelve behorende. *Ibid.* Eerſte bedykinge van de ſelve Landen; *Ibid.* Nieuwe en jongſte bedykingen. *Ibid.* Aanwaſſinge en grote veranderinge inde Vaarten. *Ibid.*
Zeeuwen mogen by de Romeinen wel Suevi ſijn genoemt geweeſt, dog onder de Batavi gerekent, ſonder byſondere benaming. 127
Zeeuwen, hunne outheid. 128
Zeeland en Vlaanderen wanneer van den anderen doorgebroken. 129. Onderſcheid tuſſen Hollandt en Zeeland. 130. Verſchil van de Landſcheidinge tuſſen Holland en Zeeland, den Briel en 't Landt van Voorn. 131. Eerſte bewoninge van Zeeland. 144. 145.
Zeeuſche Koorts, en al te ſcherpe Zeelugt verdedigt tegens Boxhorn. 161
Zeeland mede onder Oud-Batavien te rekenen. 220. 379. is van klein en arm opdoen, groot en magtig geworden. 221. nieuwe bedykingen in Zeelandt. 222.
Zeeuwen gul en openhertig. 376, voorſtanders vande Vryheid. *ibid.*
Boxhorns lof der Zeeuſche Vromicheid. 381
Hun Wapentuyg, 381. 382
Der Zewen byſtant in het ontſetten van Leiden. 382. Halve-manen op den hoedt, tot een teken van Vryheid. *ibid.* Bitterheid der Zewen tegens de Spanjaarden. *ibid.* der Zewen manier van leven met de Batavieren gemeen. *ibid.* ſterkte en onwinbaarheid van Zeeland. *ibid.* ſoberen toeſtant der Zewen in hun eerſte opkomſt. 383. jegenwoordige vrugtbaarheid van Zeeland. *ibid.* Graſige Weilanden. *ibid.* Boomgaarden en Hoven. 384, Derrie of Darink. *ibid.* Zoutketens. *ibid.*
St. Willebord predikt het Chriſten gelove in Zeeland. 431. 432
Forme van Regeringe in Zeelant. 1518
Zeeregten, oude Zeeregten by die van Weſtkappel ingeſtelt. 137. en volg.
Zeeroveryen der oude Batavieren onder Gannaſcus en Carauſius. 378. 379. of de Zeeroverye de Zeeuwen meer dan de Hollanders eigen is. 379
Zevender, Geſlagt-regiſter. 1187
Zierixze, Beſchryvinge; Stigtinge, Outheid. 143. twede lith van de Staatſe Vergadering in Zeelant. 144.
Zuydhollant en Dorpen. 212. Adelijke huyſen en Caſtelen in Zuythollant; 1212. en volg:
Zuydwijk, Ridderlijke Hofſtede onder Leiden; 157. en 1272.
Zwieten Geſlagt-regiſter; Sie Swieten.
Zwieten Adelijk huys. 1272. 1273
Zwinglius, wanneer geleeft heeft. 611
Zyl, Geſlagt-regiſter. 1188
Zyl, ſprant van den Ryn. 97
Zypermeer, Beſchryvinge. 159

Eynde van 't Regiſter.

BATAVIA

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

BATAVIA ILLUSTRATA,

DAT IS

Den regten Oorſprong, Opgang, Voortgang, Eere ende Staat van het

OUD BATAVIEN,

ENDE

BATAVISE VOLKEN.

I. HOOFTSTUK,

Van den eerſten oorſprong ende bewoning van het oud Batavien, ende hare Inwoonderen, oorſpronkelijk uit den Tuytſen, Cymbren, Kelten, Scyten, ende andere van Japhets ende Noachs afkomelingen, ſedert de Babylonische verwerringe, haar naam, raamreden ende verblyf.

INLEYDING.

Eerſte oorſaak van de verdeelinge der landen ende volken. De eerſtelingen van het Bataviſe volk uyt den Scythen ende Chaldeen, al voor ende na de verwerring van Babel bekent, ende in deſe landen erhouden. Hebreen, Chaldeen ende Scythen verblyf tuſſen Babilonien en Syrien. Ægypten overtogt. Scythen aan den Donau. Daar uyt de Griekken ende Latijnen. Cymbren ende Kelten, beſitters van geheel Europen. Uyt deſelve de Tuiſcones en Tuytſen, ook Belgen, Germans, Almans ofte Thuringers genomt. Scyten, Kelten, ende Tuitſen een volk; beſitten al het land van den Danau, langs den Rhijn, tot aan de Noordzee. Verdeeldt in Hoog- en Nederduitſland. Nederland wederom in tween verdeelt, als het Duyts ende Bataviſch Nederland. Vertrekken voort nederwaarts, en ſpreyden haar tot in Vlaanderen ende Brabant. Ende hooger op na Italien. Bondgenootſchap tuſſen de ſelve ende den Romeinen, in den Batavieren, door den Kaiſar Julius, erhouden. Komen ook in Macedonien en de Ooſterſe landen. Cimbren komen in Batavien. Naamreden van Batavia, van wie of wat alſoo genomt, en wanneer met de naam van Holland bekent. Te vorens Brittia ende Brittoenen. Komen in Gelderland, Braband, Zeland, Vlaanderen ende Turingerland. Weſtvrieſland. Overyſel. Met verder Weſt- ende Ooſt-Vrieſland niet gemeen. Cimbren eerſte aankomſt in deſe landen, wanneer? Cimberſe Diluvie, ende optogt van de Cimbren na Italien, laten eenige van haar volk op het Bataviſe Eyland. Der Katten overkomſt. Haar eerſte ſate in de buyten-landen van den Galliſen kant, tuſſchen Maas en Waal, ende voort rondom het Bataviſe Eyland, tot aan de Zee. Met die van het Bataviſe Eyland verenigt, dog in byſondere ſate ende landbeſtier op ſig ſelven. Tuitſen, Hebreen, Chaldeen ende Scyten, het oudſte volk. By de Griekſe ende Roomſe Schryvers erkent. Sloffe in't ſchryven onſer Voorouders, heeft vergetelheid veroorſaakt. Het ſchryven met boukſtaven onbekent, ende alleen met ſeekere tekenen het gedenken beduyd, op enige Kolommen by tyde van Moyſes ingeſtelt. Chaldeen eerſte vinders vande letterkonſt. Bewijs van de oudheid van de Duitſen, uyt de gemeenſchap van Taal met de Hebreen, Chaldeen ende Scythen, in enk'le moederwoorden. Een eygen moedertaal. Beſluyt. Tuytſen een oud eygen volk, ſonder begin, ende ſonder vermenginge met andere.

DAar en is geen volk ſoo veraard, ofte verbaſtard, dat niet en ſoude genegen zijn te weten ſijn eerſte beginſel ende [a] opkomſt, om het ſelve in oudheid ende Landſtands gelegentheid, met ende benevens (ſoo niet boven andre) te verlijken, ende na waarde te doen achten, daar van ons de gedenk-ſchriften tuigen verſtrekken. Soo vereyſt dan ook den aanvang van dit aloude Tijdſchrift niet alleen de gelegentheid van het oude Bataviſe Land, maar ook de afkomſt van het volk, ende bewoonders van dien, niet in een gewaande eerſtelingen van verſierde Go-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Goden, ende groote wonderdaden van mannen, die noyt in de Wereld geweest zyn, † op te halen, na den leest ende winkelhaak van andre, soo Griekse[b] als Latynse[c], die de eerste opkomst van hun volk, uyt Goden der aarden, heilige ende boven menschelijke sterke mannen, uyt het verdigte wijdvermaarde *Troyen*[d] voortgekomen, willen optoyen: Ik swijg van de heilige mannen ende wondervallen daar op de erdigte beginselen van de oude Duytse Schryvers, [e] in haren eersten afkomst, ter schaamte toe, mede bevuylt ende besmet zyn. Maar wy zyn voornemens (soo God wil) al 't selve voorby te gaan; ende dese onse oude Tyd-beschryving, in den grond van de naakte ende tastelijke waarheid[f], van haar eerste ende aloude begin, ende voortgang, tot op desen tijd toe, regt draats, soo veel doenlijk, op te halen ende vervolgen.[g]

Den eersten alouden oorspronk van het Batavise volk, willen de sommige dat voortgekomen soude zyn uyt de verdelinge der volken, sedert ende met de verwerringe van den hogen Tooren-bouw van Babel[h], ende hare verstroying ten straf van haar vermetel voornemen, van haar selven, soo in Godlyke als menselijke saken, boven andre te verheffen, ende haar meester te maken over alle volken des Aardrijks. Daar van haaren hogen Torenbouw, wiens hoogte tot aan den[i] Hemel soude zyn, als een baken[k] ende teken van hare magt ende gebied. Het welk in plaats van een ontsaggelijke magt, door Gods straffe, de verstroyinge ende verdelinge van haer eygen[l] volk, heeft veroorsaakt. Niet dat sy, gelijk men waant, soo reeds een andre taal gesprooken souden hebben, ende by verwerring van hare spraak, malkander niet verstaan en konden, maar dat haar verstand verwerden, dat sy onderling met den anderen twisten, scheurden, ende oneens[m] wierden, ende alsoo verstroyt zyn geworden. Dog andere (daer wy 't mede houden,) meinen: dat al voor ende nog lange na de verwerringe, ten tyde van de weder-op-bouwinge van den verlaten Toorn van Babel[n], by *Nimrod*, de eerstelingen[o] van het *Batavise* volk, aldaar in oorsprong ende erhoudinge bekent zyn geweest ende gebleven.

De *Hebreen*[p], voor het eerste ende oudste volk des werelds gehouden, en het naast aangelegen *Chaldeen*[q], ende naast hen den *Scyten*, welkers taal[r] niet verre van den anderen verschild, sijn gebleven[f], op het Oosten van de velden tussen *Babylonien* ende *Syrien*, daar sy haar nog eenigen tijd, ende langst van allen[t] onthielden. Dewijl die van Ægypten het land in 't Noorden[u] hadden aangedaan, dat seer wijd en sijd was. Naar verloop van tijd[w] trokken de *Scyten* met een deel naar *Asien*, over zee, omtrent de Riviere *Tanais*[x], anders genaamt den *Danauw*; daar sy haar lange[y] onthielden, uyt de welke de *Griekken* ende *Latynen*[z] sijn voortgekomen.

Een ander deel is onder den naam van *Cimbren*, ofte *Cymbren*[a], anders *Kelten*, om dat sy kwamen uyt keltige ende koude landen, voort Westwaart opgetrokken, die metter tijd geheel *Europen*[b]; het grootste ende beste deel van de bekende Wereld, beseten hebben, en van het een op het ander[c] voort trekkende, hier en daar van haar volk lieten blyven, dewelke dan andre namen hebben aangenomen.

Uyt dese *Cunbren* ende *Kelten*, zyn de *Tuiscones* ende *Tuitsen*[d] van haren eersten Voorvader *Tuisco*, alsoo genomt, die sommige willen dat mede van de af komelingen van *Noach*[e] soude voortgekomen zyn, daar van de *Tuitsen* ofte Duytsen, dewelke daar na *Veldgen* ofte[f] *Belgen*, ook[g] *Germans*, ofte *Almans*, Thuringers, ofte Thungerse[h] genomt, van hare Voorvaderen, *Tuisco* ende sijnen Soon *Mannus*, ende *Thur*, die sy om haren ouden oorspronk sonder begin, voor hare Goden[i] eerden. Want *Tuiscon* was haar een God der aarden, in de gelijckenis van de Son, gelijk of sy seyden Die ofte *Thie Son*, *Mannus*, *Thie Maan*, *German*, *Alman*, ende *Thur* by het vuyr.

Soo dat het daar voor werd gehouden dat de *Scyten*, *Kelten* ende *Tuytsen* een volk[k] geweest zyn, met den *Chaldeen* ende *Hebreen*, af komstig van den ouden Vader *Japhet*,[l] door *Gomar* ende *Asgenas*, sijne Soonen. Ende hebben beseten alle de Landen in *Europen*, van de Riviere *Tanais*[m] (de eerste overtogt van Japhets af komelingen) af, langs beyde de kanten des Rhijns, nederdalende tot aan de Noord-zee[n], ende van de zyde tot in *Vlaanderen* ende *Braband*, [o] verdelende 't selve in *Hoog*- ende *Neder-duytsland*. [p] Daar van het *Stift Keulen*, *Trier*, ende *Tungeren*, de bepalinge ende scheidinge maken. Soo dat onder het Hoogduytsland [q] jegenwoordig gereekent werden *Slavonien*, *Croatien*, *Sevenbergen*, *Hungaryen*, *Oostenrijk*, *Moravien*, *Silesien*, *Bohemen*, *Beyeren*, *Brunswijck*, *Lunenburg*, *Mekkelenburg*, *Pomeren*, *Hessen*, *Wittenburg*, *Brandenburgh*, met het Over- ende Neder-*Saxen*, tot het *Stift Keulen*, ende de Landen van *Trier* en *Tungeren* toe; Daar by komen de wilde woeste Noordse Landen, als *Russien*, *Moscovien*, *Polen*, *Pruyssen*, *Littouw*, *Lysland*, *Sueden*, *Gotland*, *Noorwegen*, *Ysland*, *Denemarken*, *Silesien*, *Holsatien*, ende aenbehoorende Landen.

Ne-

Neder-duytsland begrijpt in sig [r] het Stift *Keulen*, de Landen van *Trier ende Tungeren*, het Land van *Kleef*, *Gelderland*, *Over-Yssel*, het Land van *Drent*, *Groningen*, ende *Omlanden*, *Vriesland*, *Holland*, *Utregt*, *Zeeland*, *Braband*, *Mecchelen*, *Limburgh*, *Lutzenburg*, *Namen*, *Henegouwen*, *Artois*, ende *Vlaanderen*;

Dit Neder-duytsland werd [s] wederom gesmaldeelt in Duyts en Batavisch Nederland: Daar van het Duyts Nederland begrijpt het Stift *Keulen*, ende de Landen van *Trier* en *Tungeren*, met een deel van *Gelderland*, *Braband* ende *Vlaanderen*, [t] ende Het *Batavische Nederland*, begrijpt de [u] verdere *Batavische Landen*, van *Schenkeschans*, tot aan de *Noordzee*, de welke alle onder het *Batavien* behooren [w], alhoewel metter tijd gesmaldeelt, ende met hunne bysondere namen genomt. Dit zijn de Duytse Volken, dewelke van den *Cimbren*, ende *Kelten*, die haar langs den Rhijn ter neder geset hadden, oorspronckelijk zyn afgekomen.

De andere die gints hoger op bleven, zyn wederom in tween verdeeldt. Daar van de eene de *Alpen*-bergen over, [x] gelijk als al op, na *Toskanen*, *Tarenten*, *Hetrurien*, *Pannonien*, ende soo voort na *Italien* over trokken, die sy veel geweld aan [y] deden, ende over de drie honderd jaar [z] met de selve geoorlogt, haar eintelijk tot Bondgenootschap [a] gedwongen hebben. Het welk sy nog lang daar na, in de oude Batavieren [b] in ontsag van haren [c] ouden naam, en geweldige [d] dapperheid, ten roem van haar hulp en [e] bystand, soo voor, als ten tyde van den *Kaisar Julius*, in ende ontrent het oud Batavien, als elders erkent ende onderhouden [f] hebben, noemende haar GEBROEDERS ende VRIENDEN VAN HET ROOMSCHE VOLK [g] ende RYK.

Het ander Volk trok naar het Westen, onder den naam van [h] *Celtiberi*, ende noemden het Landtschap *Celtiberia*, na de doorlopende Rivier *Iberis*: daar na *Hispanien* genomt, van het woord *Hisp*, dat een arm beduyd, ende het woord, aan ofte *an*, als een bygevougden arm, uyt het afbeeldsel van den ommering des Lands, daar na de Rivieren ende Steden haren naam behouden hebben.

Sy zyn ook inde Oosterse [i] Landen, ende in *Macedonien* onder den *Groten Alexander* opgetrokken, ende onder die geweldig ende ontsaglijk geweest.

Daar na zyn deselve Kelten wederom beroerd geworden, niewe woonsten te soeken, ende zyn soo voorts onder de naam van *Cimmeren* [k] nederwaarts den Rhijn afgekomen in het [l] *Batavise Friesland*, [m] nu *Holland* [n] ende [o] *Westfriesland*, van ouds Batavien genomt, nemende haar eerste sate in het Batavise Eyland, niet van een versierden [p] *Bato*, maar van de gelegentheid van het land self van *Betauwe*, dat een goed ende vrugtbaar land beduyd, alsoo genomt.

Dit Eyland is te vorens *Brittia* [q], ende de inwoonders van dien *Britten* genomt, in onderscheid van het *groot Brittannien*, ende *Brittons* in *Engeland*, ende *Vrankrijk*, uyt deselve voortgekomen [r], Ende hebben, als geseid, haar van daar ter zyden verder uytgebreid, tot in *Gelderland*, *Zeland*, [s] *Vlaanderen* ende *Braband*, [t] wederom hoger op door Gelderland naar *Thuringen* [u], in't land van *Luyk*, sonder datmen weet dat de *Cimbren* en *Kelten* aan d'ander sijde van den Rhijn verder als Westvriesland tusschen het *Flie* ende *Hellevoet* [w], ende de omleggende plaatsen van den *Ysel* [x], daar onder dan ook die van *Overysel* [y] behoren, zyn overgekomen. Want de verdere *West*- ende *Oostfriesen* [z] van de *Zaxen* ende Noortse volken afgekomen, tussen de *Weser*, den *Ysel*, ende *Rhijn*, wrede ende harde mannen, hebben niet wel met dese kunnen werden verenigt. [a]

Wanneer, ende om wat tijd [b] de eerste *Cimbren* ende *Kelten* van boven uyt de Keltise landen herwaarts over zyn gekomen, en is niet seeker. Soo nogtans dat deselve al veele eeuwen voor *Kristi* geboorte, dit land bewoont hebben, ende ontwijvelijk de eerste besitters van 't selve geweest zyn, daar sy haar soo in *Gelderland*, *Holland*, *Zeland*, *Vlaenderen* ende *Brabant*, als elders daar omtrent, in een grooten hoop volk lange onthouden hebben, tot omtrent hondert jaar voor *Christus* geboorte, als wanneer sy door een algemeene Sundvloed, [c] ende boomstortinge, dewelke het gantse Land overvloeyde, ende nedervelde, dese landen hebben moeten verlaten, ende met een groot gedeelte hooger naar *Italien* zyn opgetrokken, latende een gedeelte van de hare [d] in de hoogte van 't *Batavise Eyland*, en daar om streeks, tot de welke enige jaren daar na [e] de *Katten*, en *Cimbren*, dewelke over lange hoger opgebleven waren, om seekeren inlandschen oorlog tusschen haar, de *Ligien*, *Hermonduyren* ende *Cherussen*, ter sake van het besit van een zoutrivier, haar land moetende ruymen, omtrent de tijd van den *Kaisar Julius*, soo andre meinen van *Nero*, herwaarts overgekomen [f] zyn, ende haar, met de overgeblevene, die onder en tussen het land wederom hadden beginnen te [g] bedijkken, ende tot droog land gemaakt hadden, daar sy haar sonderling wel op [h] verstonden, hebben soukken

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

te verenigen. Dese uytter Zee door het *Flie*, ende den *Yssel*, tot in den *Rhijn* [i] af komende, hebben haar eerste sate genomen, niet op het Batavise Eyland, naar het misverstand van de sommige, maar in de buytenlanden [k], aan den *Gallisen* kant, tussen *Maas* ende *Waal*, ende soo voorts, langs ende rondom heen, tot op 't hoog aan de zeekant, daar van beyde de *Katwijken* [l] op 't uyterste van het *Batavise Eyland* gelegen, haren naam schijnen te hebben. Tot dat sy eintelijk met die van het *Batavise Eyland*, haar oude Landsluyden zyn verenigt [m] geworden. Soo nogtans dat elk niet alleen sijn eygen landsate, maar ook sijn eigen landstands bestier, op sig selven heeft blyven behouden, [n] bestaande in de verdeilinge tussen *Holland* met *Westvriesland*, ende het Batavise Eyland, de *Betuwe* genomt, dat daar na onder *Gelderland* gekomen is, ende wederom tussen de selve *Betuwe*, en het Rijk *Nimwegen*, t'sampt *Maas* en *Waal*, het welk de eerste ingenomen landen aen den uytersten *Gallisen* kant begrijpt.

Kort om: het is een seekere saak, dat de Duytsen ofte *Tuytsen*, ende wy uyt haar, naast den *Hebreen*, *Chaldeen* ende *Scyten*, voor het oudste [o] en dapperste volk, onder alle volken te erkennen zyn, ter voornamer proeve, van de ontallijke getuygenissen, van de *Griekse* ende *Roomse* Schryvers [p], selv', die sulkes, tot verkleininge van hun eygen roem, in oudheid ende kloukheid, hebben moeten erkennen. Buyten welkers schriften, wy moeten bekennen, dat wy weinig weten by te brengen; twesins veroorsaakt: soo om dat onse Voorouders haar meer in uytterlijke kloukheid ende dapperheid [q] besig hebben gehouden, als in de oeffening van haar kennis ende verstand, door na te laten schriften hare saken onstervelijk te maken. Als dat in aloude voortyden het schrijven met dudelijke boukstaven nog onbekend was, ende alleen [r] met eenige bysondere teekenen in zuylen of kolommen, met loot ofte was bekleed, ingedrukt, sommige menen in steen gehakt, de noodsakelijke kennis der saken beduid wierd. Hoedanige Kolommen den *Joodschen Joseph* verhaalt, dat by *Moyses* tijd van aarde ende van steen gebruykt zyn, daar van hy schrijft dat een van steen, by sijnen tijd in *Syrien* nog in wesen was. Welke beduydselen daar na tot duydelijke letteren en boukstaven gebragt zyn. Daar van de *Grieken* de eer willen hebben, [s] van de eerste vinders der letterkunst geweest te zyn; Dog waarschijnlyker, eerst by den *Chaldeen* uytgevonden, die met meer waarheid de eerste vinders van de letterkonst mogen genomt worden. Nemaar ook uyt de aloude eygenschap van de Duytse ofte Tuytse taal selv', boven alle andere met den *Hebreen*, *Chaldeen*, ende *Scyten* in ontallijke woorden [t] over een komende, die al veel in enkele moeder-woorden [u] bestaan. Dat in andere talen buyten d'onse [w] soo niet te vinden is, of soo sy daar van eenige gelijkenis hebben, van ons ontleent is. Sulkes wel duydelijk is aan te wysen in de woordebouken [x], tot dien eynde by verscheidene Schryvers opgesogt, ende by een vergaderd. Daar uyt genoug te sien is: Dat dit een eygen moedertaal [y], soo oud, en haggelijk ouder is, dan eenige andere buyten den *Hebreen*. Wie sal ons anders leeren uyt de gemeenschap die de selve met de onse hebben, of d'onse uyt haare, of de haare uyt onse gevolgt, ende nagebootst is? als den grond van de enkele eygen moederwoorden self, by d'onse meer als d'andere gevonden.

Wy besluyten het dan daar by: dat, of wy schoon door gebrek van dudelijke beschryvinge, en optellinge der geslagten, buyten *Abram* ende sijnen [z] zade, niet juyst en kunnen op tellen van den een tot den ander, tot onse oude Vaders, *Japhet* ende *Noach*, van ende uyt dewelke de landen der volken [a] zyn verdeelt, ende afgekomen: wy nogtans een oud eygen volk zyn, sonder begin, vermenginge, ofte af komst, met of uyt eenige andere.

BEWYSREDENEN,

OP HET I. HOOFTSTUK.

KORT INHOUD.

1. *Lof ende noodsaake der gedenkschriften.*
2. *Versierde optoying der oudheden buyten vaste waarheid, in de Griekse, Latynse, ende Nederduytse Schryvers ten toon gestelt.*
3. *Troyaansen Oorlog versierd.*
4. *Versierde heilige mannen, ende wondervallen, by de Nederduytse Schryvers tegen de waarheid ingedrongen.*
5. *Verwerringe van Babel, hoe te verstaan, tegens het gemene gevoelen, ende wat geloof de LXX. Oversetters hebben.*
6. *Hoge Torens, bakens ende tekens van magt ende gebied, ende onderscheidinge in meerder en minder, ende van het onderscheid tusschen het* jus personatus, *ende* patronatus, *ende 7.*
7. *De verwerring van Babel, niet in taal ende spraak, maar in onderscheid van gevoelen en oneenigheid.*
8. Hebreen, Chaldeen *ende* Scyten *een volk.*
9. *Twist tussen den Scythen ende de Ægyptenaars, om de oudheid, den Scyten toegewesen.*
10. *Verdelinge ende verstroyinge der Volken, wanneer geschied, ende N°. 73.*
11. *Eerste woonste ende sate van die van Egypten.*
12. *Overtogt der Scyten in* Asien, *ende haar verblijf aldaar.*

13. Griek-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

13. *Grieken ende Latynen uyt den Scythen, Cimmeren ende Kelten oorſpronkelijk, ende vande opgeraapte verdigtſelen van haar oudheid.*
14. *Eerſte opkomſt der Romeynen, ende haar eerſte Schryvers.*
15. *Cambren ende* Cimbren, *van wie alſoo genomt.*
16. Europen, *het derde-deel vande bekende Wereld. Haar naamreden.*
17. *Manier en leven der Scyten.*
18. *Oorſpronk der Tuitſe volken afkomelingen van* Noach, *waar van* Tuitſen, Germans, Almans, Belgen, *ende* Thuringers *genomt.*
19. Schyten, Kelten, *ende* Tuitſen *een volk, afkomſtig van* Japhet.
20. *Verdelinge der landen onder Japhets afkomelingen, door* Askenas. *Vader aller* Kelten.
21. Aſcenburg *een Stad alſoo naar hem genomt.*
22. Scyten *ende* Kelten *beſitten het land langs den Rhyn, van den* Danauw *tot in de* Noortzee. *Haar eerſte afkomſt ende vervolg der Cymberſe ende Sicamberſe Vorſten, ende hun beſit in deſe Landen, van Gomers ende Japhets tyd af, tot omtrent Chriſti geboorte.*
23. *Uytbreydinge van de* Cimbren *ende* Kelten, *tot in* Gelderland, Zeland, Braband *en* Vlaanderen, *en Num.* 47.
24. *Verdeelinge van de ſelve landſtreek in* Hoog *ende* Nederduytſland, *ende wat daar onder behoort.*
25. *Nederduitſland wederom verdeelt, in het Duyts en Bataviſch Nederland, anders Duytsland en Nederland afſonderlijk alſoo genomt.*
26. *Optogt der Cimbren over de Alpenbergen naar Italien, ende haar geduyrigen oorlog met de Romeinen.*
27. *Eintelijke Bondgenootſchap met deſelve, in de oude Batavieren, ten tyde van* Julius Cæſar, *erhouden.*
28. *Roem van de dapperheid der Batavieren, in den hulp ende byſtand aan den Romeinen.*
29. *Werden erkent* Gebroeders ende Vrienden van het Roomſe Rijk.
30. *Den oorſprong van Hiſpanien.*
31. *Batavieren komen in Macedonien* Alexander *tegens de Geten te hulp.*
32. *Kimmeren overgebleven Gedagtenis in* Kennemerland, *ende* Delfland *bekent, in de Rivier* Kinhem. Kin, *ofte* Kennemaren, *ende ſoo ſommige willen het Kaſteel* Kenenburg *in Delfland, ſoo ook in Brabant.*
33. *Den Cimbren optrek in ende door* Gelderland, *ende Gelderlands oorſpronk.*
34. *Vrieſland ende Batavien, nu Holland ende Weſtvrieſland, van ouds voor een ende 't ſelve gehouden, ende hare verdeelinge.*
35. Vrieſen, *waarom alſoo genomt.*
36. *Wanneer de naam van Holland eerſt bekent, ende haar naamreden.*
37. Friſones, *ende* Friſiabones *zyn de Weſtfrieſen.*
38. *Batavien naamreden niet van* Bato, *maar het land ſelf,* de Betuwe.
39. Brittia *ende* Brittons *van outs genomt, die haar ook in* Engeland *en* Vrankrijk *hebben overgeſet, daar van de naam van groot* Brittannia *nu* Engeland, *ende Brittanje in Vrankrijk, met een verklaringe van de plaats van* Suetonius.
40. *Engeland en Vrankrijk voor deſen vaſt land wanneer doorgebroken.*
41. *Tuſſen* Zeland *en* Vlaanderen, Enkhuyſen *en* Staveren, *ende tuſſen* Reinſaterwoude *ende* Hillegom, *voor deſen mede vaſt Land.*
42. Brittannia *Engeland, waarom ende wanneer alſo genomt.*
43. *Beſpottelijken roem van den Kaiſar* Kaligula *aan de Britenſe ſtrand, ende oudheid van 't huys te Britten, remiſſive.*
44. *Overkomſt der Engelſaxenſe in Groot Brittannien.*
45. *In Vrieſland bekent, ende haren oorſpronk. Van daar in Engeland overgekomen.*
46. *Zelands naamreden.*
47. *De Cimbren hebben haar in Vlaanderen ende Braband mede onthouden.*
48. *In Thungeren.*
49. *Weſtvrieſland tuſſen het* Flie *en* Hellevoet *beſloten, ende hare verdeling.*
50. *Den* Yſel *ende deſſelfs beſchryving, remiſſive.*
51. Overyſſel, *ende haar verdeling.*
52. Ooſtvrieſen *ende welke haren oorſpronk uyt de Saxen ende Noortſe volken, waarom Saxen genomt.*
53. *Geduyrige oorlogen met deſelve, ende der ſelver inval in Engeland.*
54. *Cimbren ende Kelten overkomſt in dit Land, wanneer.*
55. *Haar laatſte optogt naar Italien door*
56. *Den algemenen vloet ende* Cimberſe Diluvie.
57. *Overkomſt der Katten in het oud Batavien, ende de plaatſe* Taciti *verklaart, tegens het gemeen gevoelen.*
58. *Waar deſelve allereerſt zijn aangekomen, en* No. 59.
60. *Cimbren ende Kelten, van ouds tot goede bedijckers ende waterkeerders bekent.*
61. *Getuygeniſſen der Roomſe Schryvers, van de oudheyd ende dapperheid der Tuytſe volken.*
62. *Der Tuitſen ſloffe ende verſuym in 't ſchryven, vergetelheyt veroorſaakt.*
63. *Wanneer het ſchryven is opgekomen, ende hoe de eerſte aantekeningen zijn gehouden, eer men begon te ſchryven.*
64. *Chaldeen de eerſte vinders vande letterkonſt, ende niet de Grieken, ende welke de eerſte letteren geweeſt zyn.*
65. *De Tuytſe taal de oudſte, gemeen met de Scytiſe, Chaldeſe, Hebreeuſe boven alle andere.*
66. Hanſeſteden, *waarom alſoo genomt.*
67. *Een optellinge van gemene woorden met andere talen, tot bewijs dat deſelve uyt den Tuytſen en Scythen zyn voortgekomen*
68. *In de Griekſe, Latynſe, Deenſe,* Norwegſe, *Sweetſe, Engelſe, &c.*
69. *Enkle moederwoorden, tot bewijs van oudheyt.*
70. *Frankſe Taal haren oorſpronk.*
71. *Woordenbouken tot bewijs.*
72. *Hebreen het oudſte volk ende taal.*
73. *Sobre beſchryvinge ende optellinge der afkomelingen van* Japhet *in de Scyten ende andere, anders dan die van* Sem *in de zade Abrams, de oorſaak van onbekentheid.*
74. *Op wat tijd de verwerring van* Babel *geſchied is,*
75. *De Tuytſen een oud eygen volk, buyten vermenging met andre.*

1 SYn a eerſte beginſelen] Soo ſeid *Polibius Hiſt. lib.* 1. *Quis adeo eſt hominum vel pravus, velignavus qui noſſe refugiat quo modo, quoque regendi genere, universæ totius fere orbis nationes domitæ.* Wie iſſer onder de menſchen, ſoo bruſk of ſo veraard, die niet en ſonde willen kennen, op wat wijſe, ende met hoedanigen ſlag van Landbeſtier, het alleraardſe volk tot eenſinnigheid mag gebragt zyn. 't Selve betuigd Cicero, *de invent. & ad Heren.* als hy ſeid, *Hiſtoria eſt geſta res, ab ætatis noſtræ memoria remota.* Het gedenkſchrift is een ophaal der geſchiedeniſſen, dewelke ons onthoud ontgaan zyn. Ende *lib.* 1. *de Oratore. Reliqua ſi adjuvant, Hiſtoriam dico, prudentiam juris publici, & antiquitatis iter, & exemplorum copiam.* Soo daar yets is dat helpen kan, ſoo geld het gedenkſchrift, de voorſienigheid van haar gemene beſt, een gebaande weg der oudheid, ende een ſpiegelſchat der ſaaken. Ende wederom *De Oratore* 2. *Hiſtoria teſtis eſt temporum, lux veritatis, vita memoriæ, magiſtra vitæ, nuncia vetuſtatis.* Het gedenkſchrift is een getuyge der tijden, een ligt der waarheid, het leven der geheugenis, des levens leermeeſter, ende bode der oudheid.

Deſelve *Polib.* ſeid nog *Hiſtor. lib.* 1. *nulla hominibus facilior ad vitæ inſtitutionem via eſt, quam rerum ante geſtarum cognitio, nec tantum aliqui, neque aliquatenus, ſed omnes hoc principio, & hoc fine utuntur: ut veram diſciplinam, exercitatio nempe ad res civiles, Hiſtoriæ cognitionem dicant, eamque ſolam ab exempla*

alienorum incommodorum effectricem & Magiſtram, ut quis poßit fortunæ varietatem æquo animo ferre. Daar is den mens geen gemakkelijker weg tot wellevens oeffening gebaand, als de kenniſſe der voorgevallen ſaken, niet alleen dat de ſommige, of eenige ſtukswijſe, maar alle ende een yder dit ſpoor ende doelwit gebruyken, op dat ſy de regte kenniſſe der gemeene ſaken, als de eenigſte Leermeeſter der byvallige onheilen, ende enigſte werktuyg, daar door men de veranderlijkheid van het noodlot goeds moeds kan verdragen, alleen de gedenkſchriſten toe paſſen.

Diodorus Siculus Biblioth. Hiſtor. lib. 1. noemt het gedenkſchrift een medemaaker der menſelijke gemeenſaamheid, nut ende dienſtig tot alle voorvallende ſaken, *Hiſtoria communis vitæ ſocietas, & ad omnes vitæ caſus utilißima. Illa inquit adoleſcentibus, ſenum prudentiam adjungit, ſenibus experientiam jam adeptam multiplicat, privatos principatu dignos efficit, Principes gloriæ immortalitate ad res pulcherrimas ſuſcipiendum excitat. Et præter hæc omnia, milites laudationibus a morte habitis ad diſcrimina pro patria alacriores facit, probos infamiæ perpetuitate a ſcelerum libidine & conatu avertit. Quid quod propter virtutis memoriam per hiſtoriam propagandam incitati ſunt, alii ut urbes, conderent, alii ut leges, quibus vitæ communis tutela ac ſalus continetur, promulgarent. Cumque ex omnibus beatitudo compleatur, hiſtoriæ certe, ut laudum harum authori, palma vindicanda eſt. Hic enim ſtatuendum viris laude dignis, hanc virtutis cuſtodam, & nequam hominibus improbitatis, ignaviæque teſtem, & toti mortalium generi benefactricem eſſe.* Het gedenkſchrift brengt de jonge luiden der ouden wijsheid by, ende vermenigvuldigt de oude luiden hun ervinding, verwaardigt den geringen tot vorſtelijke deugden, verwekt de Vorſten door een onſtervelijke naam, tot groote daden, ende buyten alle deſe moedigt het de Krijgslieden, tot alle ongemakken voor haar Vaderland te dragen, ende doet de vroome door de gedagtenis van ſchande en oneer, van alle ſchelmſtuk ende ondaad onthouden. Ja ſommige werden om door de geheugenis der gedenkſchriften hunne daden te doen blijken, tot het bouwen van Steden, ende andere tot het inſtellen van goede Wetten, daar door dan het behoud ende welſtand van het algemeen beſtaan ſoude, aengeport. Ende dewijl uyt alle deugden de gelukſaligheyt vervult werd, ſo moeten de gedenkſchriften, als de voornaamſte oorſaak der ſelver, den lof ende prijs hebben, als dewelke den roemwaarden tot een ſchat der deugden, den onvromen een vaſte getuyge van hare ondeugt, ende veraardheid, ende het gantſe menſelijke geſlagt, tot een weldaad verſtrekt.

Nicephorus Caliſtus *Eccleſiaſt. Hiſt. lib.* 1. *Maximam deberi gratiam iis exiſtimat, qui Hiſtorias & res communes, privatò ſuo labore ſibi conſcribendas ſumunt, adminiſtros ſe divinæ providentiæ exhibentes, qui in uno opere varii generis res geſtas, proinde atque in publico ærario reponentes præſcribant. Hiſtoriam, ut quæ & diuturnitate temporis, & plurimarum rerum uſu valet, plurimi faciendam eſſe conſtat: namque omne genus vitiorum ea ipſa traducens & damnans, quam longißime reicit, maloſque & impios, juſtis conviciis execratur, & magnos laudatoſque viros qui in rebus maximis excellenti virtute, & pietate plurimum ſtudii poſuerunt, verbis amplißimis, laudumque præconiis, quaſi quibuſdam coronis exornans admirandos, imitandoſque efficit. Quibus quoque rebus poſteritatem ipſam pulcherrime excitat, & eorum virorum laudem æmulando conſectari cohortatur.* Dank hebben die gene, dewelke de geſchigten der gemene ſaken te beſchryven op hun nemen, bedienden der Goddelijke voorſienigheid, dewelke met eene mond velerhande daden, als in een ſchatkiſt opgeſloten, ende door haar ſchriften bewaard houden. Het is een bekende ſaak dat het gedenkſchrift, als het welke in de getuygenis van vele tyden, ende het gebruyk van velerhande ſaken beſtaat, veel te agten is. Want het ſelve alle ſoort van ondeugd in 't ligt brengt, en verre weg doemd, de kwade ende godloſe met regtvaardig verwijt verfoeyt, ende de grootdadige ende eerwaardige, dewelke niet anders als van eerhaftige, vrome ende Godvrugtige ſaken haar werk maken, met roemdadige ende lofwaardige woorden, als met lauwerkranſen verciert, ten verwondering andre tot voorgangers ende trouwe beeldenaars uytroept. Met het welke ook de nakomelingen op 't ſchoonſte opgewekt, ende tot een naſpeur van hare deughden werden aangedrongen.

Hugo Grotius in ſijn inleidinge der Gotiſe gedenkſchriften, ſpreekt daar van aldus: *Hiſtoriarum hic præcipuus eſt fructus quod habent inde lectores, quæ ſibi ſequenda, quæ ſugienda obſervent. Facilius enim talia exemplis, quam nudis præceptis, diſci vere a ſapientibus creditum eſt. Hinc autem uſum quum omnes Hiſtoriæ omnibus præbeant, tum in primis ſuæque cuique gentis annales: Nam qua a majoribus, conſanguineiſque noſtris geſta ſunt, ea, ſicut majori cum effectu haurimus, ita hauſta firmiore memoria retinemus.* Dit is de voornaemſte vrugt der denkſchriften: Dat den leſer daar uyt mag aanmerken, wat hy in het ſijne te doen ofte laten heeft. Want het by de oude wyſen ſeer wel gevat is, dat voorhandſe ſaken veel beter by voorbeelden, als enkele leeringen te verſtaan zyn. Dan ook nog, dat dewijl de gedenkſchriften het ſekre gebruyk van alles aan alle vertoonen, voornamentlijk de jaarbouken, een yder het ſijne geven. Want ſoo als wy de daden onſer Voorouders ende bemaagtaalden met een byſondere toegenegene drift ophalen, ſoo kunnen wy die door de gedenkſchriften ter eeuwiger gedagten doen bewaren, ende onthouden.

Aldus aanvangt *Gerard Voſſ.* ſijn boek der Griekſe gedenkſchryvers: *Satis de eo convenit niter omnes, nihil homini elegantiori jucundius, nihil civilis prudentiæ ſtudioſo utilius eſſe, quam noviſſe eos, qui vetuſtatis memoriam litteris conſecrarunt.* Het blijkt met allen ende onder allen genoeg, dat voor een geeſtaardig mens niet vermakelijker, ende voor een die de algemene wijsheyd ſoekt, niet nutter en is, als kennis te hebben van der gener ſchriften, dewelke de geheugenis der oudheid in geſchriften hebben nagelaten.

† *Die noyt in de Wereld geweeſt en zyn*] Den *Profeſſer Boxhorn*, in zyn byvoegſel op de Chronijk van Zeeland, door *Jan van Reygersbergen*, *cap.* 4 ſeyd ſeer wel: Yder volk is trots en moedig op de oudheid van ſijn afkomſt. De alleerſte hebben hare beginſelen ontleent van de Goden ende hare Naſaten, van de oudſte menſchen, 't zy *Reuſen*, (want de eerſte menſchen werden gelooft niet alleen langer geleefd, maar ook veel grooter ende groover lichamen gehadt te hebben,) 't zy *Trojanen*, op de

wel-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

welcke, als haar eerſte voor-vaderen oock pogchen de Romeinen, 't zy oock op zoodanige Prinſen, die noyt op de aarde geleeſt hebbende, alleen geboren, gekweekt ende gekroont werden in de ſchriften van Beuſelachtige pluymſtrijkers, die over weinige hondert Jaren, in de tijden van de grootſte ende plompſte onwetenheid, haar onderwonden hebben, de geſchiedeniſſen deſer Landen op te halen. Ende aangaande den Trojanen, dat nog in handen zyn van de geleerden, oude ende geloofwaerdige Schriften, in dewelke beweſen werd, dat *Troyen* noyt van de Grieken is overwonnen geweeſt.

2 [b] *Soo Griekse*] Dat de Griekſe Schryvers haar eerſte opkomſt met loutere verdigtſels van verſierde goden, ende bovenmenſelijke daden der kloeke mannen, buyten de waarheid hebben ſoeken op te toyen, komt uyt den *Poëet Homerus*, den eerſten ende oudſten Griekſen Schryver, dewelke met de ſaken in ſodanige verſierde verdigtſelen voor te ſtellen, ſijn ſchrandren geeſt heeft willen toonen. Die dan van de andre vaſte Schryvers, in veelen al te eenvoudig gevolgd is, ſoo dat metter tijd die erdigte verſierſels voor waaragtige geſchiedeniſſen zyn ingedrongen.

Plinius *lib. 5. in præfatione ad Veſpaſianum*, prijſt *Diodorum Siculum*, dat hy hem van die oude verdigtſelen onthield, *apud Græcos, inquit, deſiit nugari Diodorus.* Hoe weinig geloov' der ſelver ſchriften in dien delen hebben, werd genoug ten toon geſteld by *Cicero de Legibus* 1. Ende *Quintilianus lib. 2. Inſtit. Orator.* Plinius *lib. 4. cap. 1.* ſeyt van haar, *Quod omnis Græciæ fabuloſitas ex hoc primum ſinu effulſit.* Dat al de Griekſe verſierſels daar eerſt uyt voort gekomen zyn. Dit werd ſelv' by *Diodorus Siculus* erkent, *Quod fabuloſas antiquitates (quos* Παλαιαν μιθολογίαν*, vocat) prioribus ſuis bibliothecæ libris ſcripſiſſe profitetur. Ita lib. 1. cap. 4. Initium duximus a fabuloſis Græcorum narrationibus, quæcunque apud ſingulos, ex priſci temporibus memoria repetuntur.*

Plinus *lib. 5. cap. 1. Hiſtor. Loquens de memoria Heſperidum. Nec præter oleaſtros, inquit, aliud exſtat, ex narrato illo aurifero nemore: Minus profecto mirentur portentoſa Græciæ mendacia de iis prodita.* Wonderens-waardige ende ſchrikkelijke leugens van haar verſierd.

Juvenal. *Satyr.* 10.
——— *Quicquid Græcia mendax.*
Audet in Historia.

Ubi Joann. Brittannicus: *Nam Græci Hiſtorici fabulas plerumque Hiſtoriis inſarſiunt, mendaciiſque gaudent.*

Idem, Juvenal. Satyr. 14.
——— *Quantum.*
Dilexit Thebas, ſi Græcia vera, Menæceus.

Ita etiam a Valerio Maximo de Amicitia, *lib. 4. cap. 7. num. 4. repræhenduntur: loquatur, Græcia Theſeum neſandis Perithoi amoribus ſubſcribentem, ditis ſe patris regnis commiſiſſe. Vani eſt illud narrare, ſtulti credere.*

Longa ætas, ſeyd *Procopius Gothic. Hiſt. lib. 4. Poſt illos Scriptores elapſa eſt, rebus ſimul cum ea fluentibus, multa, quæ ex vero tradita fuerant innovavit, tranſlatis gentium ſedibus, aut Principibus earum nominibuſque commutatis. Quæ exequi neceſſarium duxi, non ut fabuloſa, ſituque vetuſtatis ſepulta eruam, quærendo quam ad Ponti Euxini partem vinctus Prometheus carminibus celebretur (multum enim a figmentis diſtat Hiſtoria:) Sed ut ex fide tradam, & res & rerum vocabula, quæ in iis regionibus nunc obtinent.* Het was lang na de gedenkſchryvers van dien tyd, dat de ſaken door der ſelver gebrek, ende het miſſen hunner ſchriften, t' ſampt met de ſelve vervallen waren, ende daar door vele ſaken die wel naar waarheid verhandelt waren, door het vertrek der volken naar andre plaatſen, ende veranderinge der beſit ende benaminge der beheerſende Vorſten, mede anders ſijn voorgeſtelt. Derhalven ik nodig geagt hebbe deſelve wederom op te halen, niet als oude erdigten in het onderſoek, aan wat deel of geweſt van de Pontiſe Zee, Prometheus aan de klippen geboeyt was, (want de waarheid veel van het verſierſel verſchild) maar op dat ik de ſaaken, ſoo die nog tegenwoordig bekent zyn, met naam en toenaam, uyt den grond van aannemelijke waarheid mag ophalen.

Ende een weinig verder, ſeid hy, *Adde his, ſi placet perſæ Arimanium dicunt, & e terrenis ſpectris ſi quæ ſunt maleficia, atque ſanguinaria. Quod ſi quis putet hæc non convenire promiſſo, ſed ſupervacua eſſe, & a deſtinato aliena: & mihi dulce eſt, quæcunque didici proferre in medium, & quæ honneſta ſunt laudibus ornare, quæ non talia, palam traducere, & quam ſunt damnoſa demonſtrare: hanc enim partem, quæ maxime vitæ eſt utilis, ni habeat Hiſtoria ſed nuda ſit, & judicationis expers rerum narratio, apud multos certe non pluris videbitur, niſi durum hoc dicere eſt, quam fabulæ, quibus mulieres laborem lanificii ſolantur. Sed de his cuique ut volet ſentire, arbitrarium eſto.* Hy doe hier by die wil, den Aardman, ſoo die by den Perſen genomt werd, of ſoo daar eenige nagtſpooken ofte dwaalgeeſten bekent zyn. Maar mogt yemand denken dat ſulks met mijne waarheids voorgave niet over een en komt: dog ik heb myn luſt, dat ik het gene ik heb waargenomen, alſoo mag uyten, ende 't gene eerlijk ende betamelijk is, tot lof mag uytbreiden: wederom dat ſoo niet en is, opentlijk ten toon ſtellen, ende hoe ſchadelijk het ſelve is, mag vertonen. Want, ſoo dit deel, dat ſoo nodig tot wellevens wetenſchap vereyſt werd, aan de gedenkſchriften komt te gebreken, ende de vertellinge gants naakt, ende ſonder waaragtige reden voorkomt, ſal deſelve by vele (het ſy een hard ſeggen) niet meer gelden als een oud wijfs ſpinrokkens praatje: Dog hier van geloov' een yder wat hem goed dunkt.

[c] *Als Latyne*] Dat de Latinen de Grieken daar in gevolgt hebben, ende de eere hebben willen hebben van gelijke optoying van haar eerſte begin ende afkomſt, bewyſen genoeg de eerſte Latynſe Schryvers, dewelke ook ſelfs de verdigtſels van *Homerus* ende andre Griekſe Schryvers gevolgt hebben. Dog ſoo ſpaarſaam dat ſy het haar ſelven ſchynen te ſchaamen, Soo ſeid *Tacitus lib. 2. Annal. circa fin. Romani dum vetera extollimus, præſentium incurioſi.* Plin. *Hiſtor. lib. 3. cap. 5. Græci, genus in gloriam ſuam effuſiſſimum.* Daarom ſy ook ſoo vermetel hebben derven ſchryven, dat dewyl niemant 't ſelve heeft tegengeſprooken, de Latinen uyt hun afkomſtig ſou-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſouden zyn. Het welk by *Marc. Cato, lib. de Originibus*, aldus word tegen geſproken: *Principatus originum ſemper Scythis tribuitur, a quibus auctis colonias, per orbem miſſas ferunt. Græci tam impudenti jactantia jam effunduntur, ut quoniam his dudum nemo reſponderit, ideo libere a ſe ortam Italiam, & eandem ſpuriam ſimul & ſpurcam, atque novitiam nullo certo authore, aut ratione, ſed per ſolam infamiam, fabulentur.* Soo ſiet men dat *Fabius, Pictor, Livius, Dioniſius Halicarnaſſ.* ende andre, die ſoodanige verdigtſels uyt *Nævius* ende *Ennius*, eerſte Schryvers van de Latynſe ende Roomſe oudheid, dat ook Poëten waren, maar van een andren ſlag, niet geleerd en hadden, alle 't ſelve gants over ſtappen, het welk ook de Romeinen, onder *Valerius Horanus* beweegt heeft, om het verdigtſel van Romulus geboorte, ende ſijne wonderlijke opvoeding, uyt de gedagten te helpen, haren oorſprong onder de verborgen plegten ende *Ceremonien* van haren Godsdienſt te brengen, met verbod dat daar van niemant en ſoude mogen ſpreeken, ter gedagten van het welke jaarlijkſe offerhande wierd gedaan aan *Angerona* godinne der ſtilſwijgentheid, welk beeld toegebonden, ende geſegelt was, in teken dat daar af niet en mogt geſproken werden. *Vide* Plin. *lib.* 3. *cap.* 5. Solin. *cap.* 2.

Sterke mannen] Om dat de Poëten eenen *Herculem* verſiert hebben, als eenen anderen *Sampſon*, van *Jupiter* ende *Alcmena* geboren, die om ſijn ongemene ſterkte onder de Goden der aarde gerekent is. Soo dat alle die gene dewelke andre in kloekheid ende dapperheid verheſt hebben, de naam ende afkomſt van deſen *Hercules*, hebben aangenomen. Sie Macrob. Saturnal. *lib.* 1. *cap.* 20. Xenophon. *de Æquivocis* Varron, *lib. xliv.*

3 [d] *Troyen*] Den Troyaanſen oorlog, een bekent verdigtſel der Poëten, daar ſy haar ſchrandre geeſt ende verſtand aan hebben willen toonen, daar in ſy ſoo veel vrome ende dappere helden op het ſchouwtoneel ſtellen, die by vele volken door hunner Schryvers optoyinge, voor haar eerſtelingen erkent ende aangenomen werden. Daar men nogtans niet ſeeker en weet waar dat Troyen gelegen ſoude hebben. De Poëten om niet behaalt te zyn, noemen het een landſchap in kleyn Aſien, alſoo genomt van *Tros*, ofte *Troas*, Koning van Troyen, daar van de hooftſtad was *Ilium*, te voren *Teucria*, van Teucrus, ende *Dardania*, van Dardanus, naderhand *Troyen* genomt. *Ptolomeus* noemt dit Landſchap kleyn Phrygien. *Stephanus* noemt het Xanthen. Daar is ook nog een ander Troyen in Alexandrien, *Tros Alexandria*, by *Livius* ende *Plinius* genoemt, daar van Pauſanias *lib.* 10. Ende Strabo, *lib* 13. mede gewag maken. By ons is ook een gants oude Stad met de naam van Xancen, in 't Land van Kleef bekent, dat ook kleyn Troyen is genoemt geweeſt.

Troye ofte *Truye* beduid in de oude Duitſe taal een ſtraatverken, een *Seuge*; dewelke gemeenlijk vele jongen hebben. Soo heeft deſe Troyaanſe Seuge mede vele jonge biggens voor den dag gebragt, daar de Konings kroonen als baggens ende koſtelijke ſteenen mede verciert werden. ô Ydelheid der ydelheden! *Quum vanitas* leerden ſekeren Spraakmeeſter, *ſit vanitatis filia, & vanitati vanitatem procreet, o vanitas! quid vanitate, vanius?*

[e] *De oude Duytſe Schryvers*] Wat Holland aangaat, is genoeg bekent met hoe veel gewaande heiligheit, en bygelovige wondervallen, onſe Oude *Hollandſe Chronijk*, voor 't merendeels uyt *Jan van Leyden*, den Karmeliter Monnik van Haarlem in Duyts verbootſt, met alderhande lappen van veelerley kleur, gelijk als een bedelaars mantel doornayt, ende opgepropt, onſe oudheid buyten eenige ſchijn van waarheid heeft ſoeken op te toyen. Die dan al mede in ſijn voorreden erkent, dat hy van de *deſtructie van Troyen begint, daar alle de Landen ende Steden in Europen meeſt uyt-geſprooten, begonnen ende gekomen ſouden zyn. Onder dewelke Duitſland eene af is*, ſeid hy. Niet tegenſtaande dat hy aldaer in ſijne waarſchuwinge aan den Leſer ſelf erkent: *dat hy wel weet, dat in deſelve ſijne Chronijke veel fabuleuſe ende ſchandelijke beuſelingen, van vernuftige ofte ſchalke menſen, in 't lange, met veel omſtandigheden, als of die ſelve waaragtig geſchied waren, verhaalt ſtaan.* De proeven van de ſelve verdigtſelen, ende onwaarheden daar inne verhaalt, zyn ſoo menigvuldig, dat het te lang ſoude vallen de ſelve op te tellen. Het welk by *Willem van Goudhoeven* eenigſints is aangemerkt, dewelke in de uytgifte van de ſelve Chronijk, wel veel der ſelver heeft uytgelaten, ende overgeſlagen; dog het verder gelaten ſonder eenige verbetering daar in te doen. Alſoo in de verder dwalingen voortgaande, tot op de tijd van de Graven van Holland. Daar in hy dan voort vervolgt met de korte beſchryvinge der Graven van Holland, eertijds uytgegeven by *Petrus Schriverius*, naderhand by hem ſelf vry verbetert, ende met noodige aantekeningen beveſtigt.

Mr. Jan de Klerk, den Schryver van de oude Brabandſe Chronijk, die genaamt werd, de *Excellente Chronijck van Brabant*, in 't jaar 1530. tot *Antwerpen* gedrukt, maakt het nog veel grover, die den oorſprong van *Brabant* en *Vlaanderen*, mede begint met groote Helden, en H. mannen, van *Hector* van Troyen, tot *Brabo* van Keulen, de eerſten Prince van *Brabant*, ontrent het jaar 440. Die hy dan ook afkomſtig maakt van *Japhet*, *Noachs* ſoon, met een wonderlijke geſlagt rekening, en uytbreidinge over de Landen van geheel *Europa*, en t' ſamenknopinge van geſlagten en mannen, die noyt in de wereld geweeſt zyn, tot op deſen *Brabo van Keulen*. Het welk hy dan met al ſijn Brabandſe verſierde Heiligen ver-
„ volgt. Naar hem (ſeyd hy) waren nog twee an-
„ dere *Brabons*, Prinçen van Brabant, de vierde was
„ *Karleman*, naar hem quam *Pippijn*, *Karlemans*
„ ſoon, in 't Jaar 615. Daar al de Brabantſe Heiligen
„ uyt gekomen zyn. Deſen Sinte *Pippijn* had uyt
„ Sinte *Itten*, ofte *Ydelberge*, ſijn Huysvrouwe, drie
„ Heilige Kinderen, als *Sinte Geertruid*, ende *Sinte*
„ *Begge*, by *Sint Grimoald*, die Hertoge werd na
„ ſijn Vader, *Sint Amelberg*, ſijn ſuſter had by *Wijt-*
„ *gerus* vijf Heilige Kinderen, *St. Embert*, Biſſchop
„ van Kamerik, *Sint Regnald*, *Sint Goedel*, *Sint Pha-*
„ *reld*, de Heilige Maget, ende *Sinte Venance*. Van
„ ſijn naaſte Magen waren nog *Sint Ermelijn* van
„ Melnert; *Reynolf van Inkourt*; *St. Moderick*, *Sint*
„ *Grimoald*, Martelaar; ende *Sint Silvius*, Confeſ-
„ ſoor, beyde haar broeders, daar moeder af was
„ *St. Plectrud*: noch *Sint Remigius*, Aartsbiſſchop van
„ *Rouwaan*, ende *Sint Landrada*, Abdiſſe te Belſen,
„ beyde *Karel Martels* kinderen. *Sint Amelberg*, die
„ Maagd,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

,, Maagd, *Sint Alard*, Abt Confessoor. *St. Karel*
,, *de Groote*, Kaisar ende Koning; *Sint Aldegonde*,
,, *Sint Woutruid*, haar Suster, die te Man had *Sint*
,, *Vincent*, Grave van Henegouwen, die een Heili-
,, ge Soon had. *Sint Landrik*, Bisschop van Mets,
,, ende twee devote Dogteren, *Madelberd* ende *A-*
,, *deltruid*, Item, *Sinte Truid*, Confessoir. Item, *St.*
,, *Verone*. Alle welke Heilige Persoonen, van den
,, geslachte waaren van *Sinte Pippijn*; dewelke alle
,, vele Miraculen van Heiligheid gedaan hebben,
,, ende van wiens bloede, ende ook van den bloede
,, van *Sint Begge*, *Sint Oede*, ende *Sint Aarnout*,
,, Markgrave van Ryen, na Bisschop van Mets,
,, ende *Sint Bertrada*, des *Grooten Karels* moeder,
,, ende van den selven *Karel*, ende van meer andre
,, Heiligen, die Hartogen van Brabant afgedaalt zyn.

Dus verre de Kronijkschryver *Mr. Jan de Klerk*. Soo dat het al om ende om Heilige Mannen geweest zyn.

Vlaanderen most ook sijn eersten Prins, als een anderen *Hercules* hebben, tot een beschermheer, *Liderik de Buk*, in Vlaanderen geboren, ende by een Heeremyt opgevoet, een soon van *Zaluwaart*, Prince van Digoen in Borgondien, die den geweldigen Reuse ende dwingeland *Finard* versloeg, ende de Inwoonders van het Land van sijn dwingelandy verloste; dat *Marcus van Varnewijck* in sijn Spiegel der Nederlandse oudheid, in 't jaar 1561. gedrukt, aldus beschrijft:

,, In 't Jaar ons Heeren 526. soo onthield hem
,, op de Zeekant inde Wildernissen ende Marassen,
,, *Finibert*, soon van *Flambert*, ende broeder van *Ra-*
,, *ganar*, ende liet een soon agter genaamt *Finard*, een
,, groot man van stature, ende daarom een Reuse
,, geheeten. In 't Jaar 580. hadde Konink *Cilperic*
,, van Vrankrijk grooten Oorlog tegens sijn broeder
,, *Sigibert*, die Koning van Oostenrijk, ende van
,, Borgonjen was. Ende door desen oorlog vloden-
,, der uyt die Quartieren vele Edele Persoonen met
,, hare Familien, ende haren Schat, in andre vremde
,, Landen. Onder welke Edelen eenen Heer was
,, vanden Kasteele te Digion, in Hoog Borgonjen,
,, genomt *Saluwaart*, ende sijn Huysvrouw hiet
,, *Ermegarde* van *Roußillon*, gelegen by Mantua in
,, Longobardyen, dewelke bevrugt was; ende sy
,, meende te reysen naar Groot-Brittanien, maar
,, komende in 't Land van Buk, hebben daar gevon-
,, den den Vorst *Finardus*, die een Tyran was, die
,, den Heere *Saluwaart* besprongen, dood geslagen,
,, ende sijnen schat gerooft heeft, 't welcke Vrouwe
,, *Ermegarde* siende, vloot met eenen knaape, ende
,, een dienstmaagd seer diep in 't Foreest, ende vant
,, daar een kleyn Huysken, daar een Heremijt in
,, woonde, die *Liederik* genaamt was, ende van angst
,, ende vreese, soo wierd *Vrou Ermegarde* Moeder,
,, ende baarde een knapelijk kind, 't welk den He-
,, remijt, ten veertigsten dage doopte, ende noem-
,, de het naar hem *Liderik*. Het gebeurde binnen
,, korten tyd dat den Reuse *Finardus Vrouwe Erme-*
,, *garde*, met haar dienstmaagd, in het Bos vand, en-
,, de voerdese beyde op sijn Kasteel van *Lijsle les Buk*,
,, Ende alsoo vrouwe *Ermegarde* haaren man, ende
,, hare middelen om van te leven, kwijt was, soo
,, heeftse met haar dienstmaagd (tegen haar gemoed)
,, op het Kasteel moeten blijven, ende sy dienden
,, den Reuse langen tijt, ende hy hielt haar eerlijk in
,, 't habijt, ende gasse van sijnen dis te eeten. On-
,, dertussen, den Heremijt bragt het kind *Liederik*
,, op, tot dat het seven Jaren oud was. Doen ge-
,, beurdet in 't Jaar 589. dat eenige dienaars des Ko-
,, nings van Engeland van Doornik quamen, ende
,, sy vonden in haaren weg het knegtken *Liederik*,
,, dat sy met consent van den Heremijt mede naar
,, Engeland voerden, ende quamen soo in 't Hof des
,, Konings te woonen, ende groeyde op, ende
,, wierd sterk van persoon. Daar en was niemand in
,, 't Hof des Konings sijns gelijk van den steen te
,, werpen, te schermen, worstelen, ende te sprin-
,, gen, ende ook in feyte van wapenen was hy seer
,, subtijl. Om welke saaken dat hem des Konings
,, dogter *Graciane* seer beminde, ende lief had, en-
,, de by hem sliep, ende wierd bevrugt. *Liederik*
,, dat verstaande, dat sijn lief *Graciane* met kinde
,, was, vreesde dat het by den Koning mogt qualijk
,, genomen werden, dat hy by sijn dogter geslapen
,, had, daarom is hy by haaren raad, heymelijk
,, uyt Engeland vertrokken, daar hy doen wel ses-
,, tien Jaren gewoond had, ende quam weder in 't
,, Land van Buk, daar hy geboren was, ende heeft
,, den Heremijt (sijn Peter) nog in 't leven gevon-
,, den, die over sijne komste seer verblijd was; ende
,, alsoo hy sag dat *Liederik* een klouk jongeling was
,, geworden, ende met de wapenen wel konde om-
,, gaan, heeft hem onder anderen verhaald, hoe dat
,, den Reuse *Finard* sijn Vader *Saluwaart* verslagen,
,, ende al sijnen schat genomen had. Insgelijks hoe
,, dat sijn vrouw moeder uyt vreese ende angst
,, voor haaren tijd van hem verloste, ende hoe dat
,, den selven Tyran sijn moeder nog in servitude
,, hiel: *Liederik* dit hoorende, heeft geswooren
,, (waar 't hem mogelijk) dat hy sijn moeder met
,, kragte uyt den Kasteele halen ende verlossen, ende
,, den Reuse *Finard* dood slaan soude. Tot dien eyn-
,, de, eenige Krygsknegten met hem gekregen heb-
,, bende, heeft den Reuse voor sijn Kasteel bevog-
,, ten, ende dood geslagen, het Kasteel vermee-
,, sterd, ende sijn vrouw moeder verlost, die hy
,, groote eere ende waardigheyd bewesen heeft.

Welk wonder by *Johan Barthout van Loo*, in sijn Beschryving van de Forestiers van Vlaanderen in 't Jaar 1631. uytgegeven, nog voor waarheid na verteld werd, met het begin van den selven *Liederik de Buk*, eerste Forestier van Vlaanderen ende Vrouwe *Idonea* Princesse van Vrankrijk sijn Gemalinne.

Het oude Goudse Chronijckje, ofte *Historie van Holland, Zeeland, Vriesland, ende 't Sticht van Utrecht*, begint al mede met de destructie van die schoone Stadt van *Troyen*, naar *Abraham* 946. jaar; stelt oock de Boom-stortinge onder *S. Willeboord*, ende onder andere beschrijft hy de gestaltenis van *Karolus Magnus*, van *Pippijn de Kleyne* gebooren, want als *Tulpijn* den *Aarts-Bisschop van Riennen* van hem schrijft, soo was die *Karel* een groot lang man, hy was acht voet dik in sijnen gordel, sijn aangesigt was anderhalf voet lang, een voet breedt, sijn neus was een half voet lang, sijn Baart hing tot op sijn Gordel, sijn Wynbraeuwen waren wel een halve palm lang, sijn oogen gelijk Leeuwen-oogen, &c. Wat van het Boek van *Tulpijn*, *Aartsbisschop van Riennen* te geloven is, sie *Petrus Schriverius* in sijn *Toetsteen* op 't selve Goudse Chronijxken.

De Chronijken van Zeeland maken haar begin

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

van *Vrouwe Judith*, daar de H. Schrift der Bibelen af ſpreeckt, in welckers tijd twee vroome Helden, *Walachrius* ende *Zelandus* ſouden geleeft hebben, de eerſte opbouwers ende beſchermers van Walcheren ende Zeeland, het welk wy kortelijk ſullen beantwoorden met het byvoeghſel van den Geleerden Heer *Marcus Boxhorn, op het I. Capittel van de Chronijke van Zeeland*, door *Jan van Reygersbergen* uytgegeven, luydende aldus: Het geene van *Walachrius* ende *Zelandus*, als de welke aldereerſt het Eylandt van Walcheren ende Zeelandt, bedijkt, bewoont ende beſtiert ſouden hebben, andere ſchrijvers voor ſeeker, ende deſen onſen twijffelachtig verhalen, is niet alleen vermengt met beuſelingen, maer in alle ſijne deelen niet als louter verdichtſel, voortgekomen uyt de herſſenen van alſulke, die of niet wetende, of niet konnende weten de eerſte herkomſte van dit Landſchap, eenige Helden ofte Princen die noyt gebooren geweeſt zyn, verſiert hebben, haar gevende de naam van het Landt ſelfs, welckers beginſelen ſy beſchryven, om alſoo een glimp van waerſchijnelijkheyt in het oordeel van onwetende ofte ligtgelovige menſchen te ontſteeken.

g *Naakte ende taſtelijke waarheid.*] De waarheid werd met een naakte Vrouwe uytgebeeld, als oprecht ende eenvoudig, ſonder bewimpeling ofte dekmantel, hebbende het aangeſicht als een blinkende Sonne, welkers ſtralen over al door ſchijnen. *Veritas eſt*, inquit Cicero lib. Rhetor. *per quam immutata ea, quæ ſunt, aut fuerunt, aut futura ſunt dicuntur.*

Den Wet-gever *Juſtinianus Proëm. Inſtit.* §. 3. vermaand de jonge leerlingen dat ſy haar aan geen oude verſieringen, maar aan de grond van de waarheid der ſaken ſouden houden: *Ut liceat* inquit *vos prima legum cunabula, non ab antiquis fabulis addiſcere, ſed animi veſtri nihil inutile, nihilque perperam poſitum, ſed quod in ipſis rerum obtinet argumentis accipiant.*

5 h *Verwerringe van den hoogen Toorn-bouw van Babel*] niet van *Noach* ende de ſijne, maar van den Menſchen Kinderen, dat is de ongelovigen die verſtroyt zyn geworden. Deſe reyſden van het Ooſten, uyt het Gebergte van *Armenien*, daer de *Arke* geruſt had, na de Landſtreek van *Babilon*, in een Valeye, tuſſen de Rivier *Phrad*, ofte *Euphrates*, ende *Piſon*, anders *Tigris* genaamt. Daar van te ſien in het Boek der Scheppinge, Cap. XI. Ende deſe zyn verwerd ende verſtroydt geworden, niet uyt een verſcheydentheid van taal ende ſpraak, gelijk de gemeene Uytleggers na de enkele letterwoorden nemen: Maar door twiſt ende oneensheid onder den ander, ten ſtraffe van haar vermetel voornemen, om daar door een vermogent gebied, ende albeheerſende magt over de gantſe Wereld, ſoo in het geeſtelijke als wereldlijke, uyt te breyden, ende op te regten. Het welk niet duyſterlijk te kennen werd gegeven in het IV. vers van het XI. Cap. in 't eerſte boek Moyſes, in deſe woorden: *Kom laat ons voor ons een Stadt bouwen, ende eenen Toorn, wiens hooghte tot aanden Hemel is, ende laat ons een naam maken.*

Daar in de overſettinge ende uytlegginge van de LXX. of wel de LXXII. Griekſe Overſetters gevolgd werd, den welken lang voor de tijd van Chriſtus, op het verſoeck van *Ptolomæus Philadelphus*, Koning van *Ægypten*, tot dien eynde uyt de geleerdſte ende wijſte Mannen van Jeruſalem waren overgeſonden, ende by alle Godsgeleerden voor de beſte overſetting werd gehouden, dewelke ook met de laatſte Nederduytſche Bybel meeſt over een komt. Daar van breder te ſien by Joſeph. *Antiq. Judaic. lib.* 12. Tertullian. *Apologetic. cap.* 18. 19. Epiphan. *lib. de Menſur. & Ponderib.* Euſebius 8. *de Præparatione.* Philo Judæus *de vita Moyſis & legib. divinis.* Ende omtrent wat tijd deſe overſettinge geſchied is, is te ſien by Iſaac Voſſius *Tract. de LXX. Interpret. & eorundem tranſlatione cap.* 3. Deſe overſettinge werd ook by den Kaiſar *Juſtinianus*, naar gehouden raadſlag van de Geleerden ſijnes tijds, boven alle andere overſettingen, voor goed gekeurd in ſijn *Novella* 146. *cap.* 1. in verbis, *ſeptuaginta utantur traditione, quæ omnibus certior eſt, & præ aliis melior judicata.* Datmen de overſetting van de LXX. gebruyke, dewelke boven alle andere ſekerder ende beter werd geoordeeld.

Laat ons een Stadt bouwen.] Een Stadt beduyd hier niet eygentlijk een ſterkte, ende bemuyrde plaats, dat men eygentlijk een Stadt noemt, maer een vergaderinge, ende bywoninge van de beſte ende magtigſte des volks, onder een albeheerſend gebied. Latine, *Civitas*, quam Iſidorus *lib.* 9. *cap.* 4. *Civium congregationem* vocat; *Cives dicti, quod in unum coëuntes vivant, ut vita communior & ornatior fiat, & tutior. Urbis autem appellatione locus tantum Mœnibus concluſus deſignatur, & Oppidum muris cinctum.* Cicero *in oratione pro Seſtio, domicilia conjuncta quas Urbes dicimus, invento & divino jure & humano mœnibus ſepſerunt. Idem, in ſomnio* Scipionis: *Nihil eſt ipſi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quam concilia, cœtuſque hominum jure ſociati, quæ Civitates appellantur*, & rurſus pro Seſtio: *Tum conventicula hominum, quæ poſtea Civitates nominatæ ſunt.*

Van ſulken Steden-bouw, ende heerſende magt, ſpreekt God tot Abraham in het XVII. cap. van 't I. Boek Moyſes, *Ik zal u gants ſeer vermenigvuldigen. Gy ſult tot een Vader van menigte Volken worden. Ik zal u ende uwen zade na u het Land uwer vremdelingſchappen geven. Het geheele Land Canaan tot een eeuwige beſittinge.* Van ſodanige Steden, ende bewooningen ſpreekt ook God tot *Moyſe*, in het IV. boek ſijner beſchryvinge, in het XXXV. Dien hy daar *Steden ende Voor-ſteden* noemt, in onderſcheyd tuſſen het bemuyrde ende onbemuyrde, de voorſteden ſouden zyn twee duyſent ellen in 't ronde, buyten het bemuyrde; Sie het ſelve Capittel tot het 5. vers ende verder.

i *Wiens hoogte dat aanden Hemel,*] is een manier van ſpreken, ſtrekkende tot een ongemeene verheffing ende vergroting, als in het V. Boek Moyſes cap. 1. vers. 28. *Het is een volk grooter ende langer dan wy*, dat is meerder in getal, ende ſterker in kragten, *de Steden zyn groot ende geſtrekt tot in den Hemel*, dat is uytgebreid over het gantſe Land. In den ſelven ſin werd geſprooken vande Reuſen ende kinderen Enakim, in 't ſelve boek Moyſes cap. IX. dat ſy die grooter ende ſterker waren dan de Iſraëliten, ende hare *Steden*, die *tot in den Hemel geſtrekt waren*, door deſelve ſouden werden verdelgt.

k *Een baken ende teeken,*] Met hooge toorens 6
wierd

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

wierd de magt ende gebied beduid ſo verre te ſtrekken, als men daar van beſcheidentlijk kan af ſien, en werd daer mede een byſondere magt afgebeeld over ander onderhoorige; *Geminum turris Etymon habet Nicolaus Perottus ex Varrone IV. de Lingua Lat. Primo quod aſpectu torvæ ſint, proſpicientes ad alios & terribiles: Alterum a terrendis hoſtibus, ſicut arces ab hoſtibus arcendis.* Soo bevind men noch huydendaags dat den eenen toorn van den ander in maakſel verſchild, byſonderlijk in het Geeſtelijk gebied der Pausgeſinde. Soo ſiet men nog verſcheide toorens, dewelke op vier hoecken een opgaende ſpits ofte naalde hebben, het welk niet en is om cieraad van het gebouw, maar om haar Kerkelijk gebied uyt te beelden, dat ſoo veel naaſtgelegene andre minder Kerken onder die Hooftkerk behooren, daarom een *Cathedrale*, ofte Hooftkerk genomt, in onderſcheid van andre *Prochikerken*, dewelke tot deſe Hooftkerk, op haar gewoonlijke tijd, in een gewoonlijke *Proceſſie* ende ommegang vergaderden. Daar van ſommige wegen haren naam hebben. Als ſijn de Papeweg, loopende van Waſſenaar naar Voorſchoten, welkers Kerk nog tegenwoordig ſoo eenen toorn met vier hoekige Pilaren vertoont. De *Heilige weg* tot *Amſteldam*, dewelke nergens anders de naam van heeft, als van de *Proceſſie* ende plegtelijken toegang vande minder Parochie tot de Hooftkerk, daar onder die behoorde. Die het regt had tot de gifte van ſoodanigen Hooftkerk wierd een *Perſoon* genomt, ende het regt tot deſelve gifte het *jus perſonatus*, ende die de gifte van een enkel minderkerk had, ofte het regt tot eenige Kerkelijke bedieninge behoorende, wierd *Patroon*, ende het regt tot het ſelve *jus patronatus* genomt.

l *Verdeilinge van haar eygen volk*] om dit Godloos werk ende ſtout beſtaan van deſe Stad ende Toornbouw, als of ſy ten trots van God ende alle menſchen, ſoodanigen vergaderingh ende werk wouden opregten, waar door ſy haar tegen alle geweld mogten verſekeren, ende het heerſchend gebied over alle andre volken ſouden hebben, zyn ſy daar over met verwerringe ende verſtroyinge geſtraft en vervolght.

m *Twiſten, ſcheurden, ende oneens wierden,*] So dat dit niet te verſtaan en is van een verwerringe van taal en ſpraak, gelijk het van de ſommige na de plompe letter werd uytgeleidt, maar van een verwerringe van haar eenigheid, dat ſy met den anderen in oneenigheid twiſtten, oneens wierden, ende in plaats van haar voornemen te voltrekken, malkanderen vervolgden, ende van malkanderen verſtroyden: want *taal* ende *ſpraak* beduyd niet altijd onderſcheid van woorden ende uytſpraak, maar werd veeltijds in de H. Schrift het woord, *mond*, *tonge*, *ſpraak* ende *taal* genomen voor eenigheid van gemoed ende gevoelen, als Rom. 15. vers 5. 6. *God geve dat gy eens geſint zyt, dat gy eendragtelijk met eenen monde moogd verheerlijken den God ende Vader.* ende 1 Corinth. 1. vers 10. *Dat ghy alle het zelve ſpreekt, ende dat onder u geene ſcheuringen en zijn, maar dat ghy te zamen gevoegd zijt in een ende den ſelven ſin.* Philip. 2. vers 11. *Dat alle tonge ſoude belijden dat Jeſus Chriſtus de Heere zy*, ende ſoo voort. So word hier ook in het 1. vers geſproken van *Labium unum, lingua & vox una*, *eene tonge, ende eene ſtemme*, dat is eendragt ende enigheid tot daar toe, dewelke God in het 7. vers verwerde, ende tot een verkeerden ſin van oneenigheid bragt, *dat ſy de ſprake hares naaſten niet en hoorden, ende op hielden hare Stad te bouwen. Ende de Heere verſtroyden haar over den gantſchen aardbodem.*

Want of wel tot die tijd toe maar eenerhande taal onder haar wierd geſprooken, gelijk den text ſegt, die ook door deſe verſtroyinge ende verwerringe is verwerd ende verandert, door de verplaatſinge van het volk, ſoo is nogtans den regten ſin van die plaats niet; dat God de Heer met eenen oogenblick haar and're vremde talen ſoude hebben doen ſpreeken, dat ſy malkanders woorden niet en hebben kunnen verſtaan, gelijk als wel de Apoſtelen op den Pincxſter-feeſt Luc. in de *Handelingen der Apoſtelen*, het 2. door een ſeeker ſigtbaar wonderteeken ende wonderwerk van den H. Geeſt, op eene ſtond, met de kennis van veelerhande taal zyn begaaſt geworden, ende tot een yder in ſijn eygen taal aanſpraken, tot den *Meders*, *Elamiten*, *Meſopotamiers*, die van *Judæa*, *Cappadocia*, *Pontus*, *Aſia*, *Phrygien*, *Pamphilien*, van *Lybien* by Cyrenen, de uytlandſe *Romeinen*, *Cretenſen* ende *Arabiers*. Sie van deſe uytlegginge *Burmannum*, over het 11. Capittel der Scheppinge: Maar dat hy de *Babiloniſche* Stadt en Toornbouwers met oneenigheyd geſtraft, ende in een verkeerden ſin overgegeven heeft: die, dewelke de gantſe Wereld wilden over heerſchen, de gantſe wereld door verdeilt ende verſtroyt zyn. Daar door dan ook wel met verloop van tijd, het onderſcheid van ſpraak ende taal, by vermenginge van het eene volk met het ander, is voortgekomen.

Want hier niet geſprooken werd van een toorn daar mede den Hemel te beklimmen was, gelijk als de Poëten de Reuſen uytbeelden, dat ſy den Hemel wilden beſtormen, de bergen op malkanderen ſetten, ende met de groote boomen voor pijlen op hare boogen na den Hemel ſchooten: Het welck *Horatius Carm. lib. 3. ode 4.* aldus ſeer aardig ſegt.

Magnum illa terrorem intulerat Jovi,
Fidens juventus, horrida brachiis,
Fratreſque, tendentes opaco
Pelion impoſuiſſe Olympo.
Sed quid Typhæus & validus Mimas,
Aut quid minaci Porphirion ſtatu,
Quid Rhæcus, evulſiſque truncis,
Enceladus jaculator audax,
Contra tonantem Palladis ægida
Poſſent ruentes?

Ende *Ovidius* in het eerſte boek van ſijn hervormde verſierſels het V.

Affectaſſe ferunt regnum celeſte Gygantes,
Altaque congeſtos ſtruxiſſe ad ſidera montes;
Tum Pater omnipotens miſſo perfregit Olympum
Fulmine, & excuſſit ſubjectum Pelion Oſſæ.

Daar waren ſy te wijs toe. Ook niet om daar door een tweede *Sundvloet* te ontgaan, want dan hadden ſy inde hoogte gebleven, ende in geen Valeye en laagte moeten bouwen. Nog ook uyt vreeſe dat de wereld met vier ſoude vergaan: want dan hadden ſy inde holen moeten kruypen: Maar uyt een enkelen trotſen hoogmoet, om haar gebied tot een albeheerſchende magt te brengen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

7 Wanneer ende om wat tijd deſe verwerringe van den Toornbouw geſchied ſy, daar over zijn de Schrift-geleerden oneens. Het gemeen gevoelen is, dat het in't 101. Jaar na de *Sundvloed* ſoude geſchied zijn; dog andere geleerden, om dat de drie ſoonen van *Noach* in 100. jaren geen getal van menſen hebben kunnen voortbrengen, om ſoo een ſtadt en toorn te bouwen, volgen daar in de *LXX. Overſetters*, die deſe verwerring tellen op omtrent 540. jaar na den Sundvloed, van welke jaartellinge hier naar breder.

[n] *Weder-opbouwinge van den verlaten Toornbouw*] Deſe ſtadt ende tooren-bouw met de verwerring der menſen-kinderen verhindert en agtergebleven, is by Nimrod, die doe nog nauliks geboren was, eerſt lange daar na voort opgebouwt, dewelke *Babel* tot de Hooftſtadt van ſijn rijk maakte, 1. *Moyſ. cap. X. vers* 10.

[o] *Eerſtelingen van het Bataviſe volk,*] Syn de *Scyten* en *Chaldeen.*

8 [p] *De Hebreen het eerſte volk,*] De eerſte ſpraake daar in de boeken geſchreven zyn, was algemeen, en is daar naar door de verſcheidentheid der volken van den anderen onderſcheiden. De *Hebreen*, volgende *Moyſen*, zyn geweeſt het eerſte volk, alſoo genomt van *Heber*, vader van het Hebreeuſe volk, uyt *Sem*, de grootſte broeder *Japhets*, dewelke 34. jaren oud zijnde, heeft *Paleg* voortgebragt, *eerſte Boek Moſis cap.* 10. *op het* 21. *vers.* het welk deylinge beduid, om dat de deylinge der volken en Landen onder *Noachs* kinderen, by, en met ſijnen tyd geſchied is; daar van in het 25. *vers.* Het welk niet van een eerder verdeylinge, gelijk als ſommige menen, maar van de verdeylinge van en ſedert de verwerringe van *Babel* te verſtaan is, daar van in de volgende verdeylinge van het *eerſte Boek Moyſis.* En hebben haren naam behouden van *Heber*, om dat de algemeene ſpraake, die voor de verwerring was, by haar gebleven is, met dat ſy het naaſte aan Babel, in de velden ten ooſten van 't ſelve, tuſſen *Babylonien* en *Syrien*, de eerſte woonſte van *Abraham* voor den optogt naar het land *Canaan*, gebleven zyn, ende hare taal behouden hebben, daarom ſy ook onder de verſtroyde niet en werden gereekent, als hier naar breder werd verhandelt.

[q] *Chaldeen, de naaſtgelegen van de ſelve,*] *Chaldea* is het naaſt aanpalende land aan *Babylonien*, daar van de hooftplaatſe was *Ur*, verblyfplaats van de *Hebreen* en *Chaldeen*, afkomelingen van *Arphaxad*, *Sems* ſoon, daar ſy haar tot *Abrams* tijd, en ſijn vertrek naar Canaan, den tijd (volgens de gemeene Rekening) van 422. jaren onthouden hebben.

[r] *Welkers taal,*] Sie *Adr. Schriek Origin. Celticar. lib.* 1. *verſ.* 15. en ſijn *Indices*; Sie mede de *Interpretationes* van de Hebreeuſe ende Chaldeeſe woorden, agter de *Byblia Hieronimi*, ende 't gene hier naar breder ſal werden aangeweſen.

[s] *Zyn gebleven op het ooſten,*] Als daar van in 't lange te ſien *Adr. Schriek, Orig. rer. Celticar.* op 't jaar
9 der wereldſcheppinge 2006. Ende van het geſchil met de Ægyptenaars wegens haar oudheid, daar by de Scyten voor de oudſte, naar het eerſte ouderdom werden gehouden, verhaalt *Juſtinus* in het 11. boek ſijner gedenk-ſchriften, *cap.* 1. met deſe woorden: *Scytharum gens antiquiſſima ſemper habita; quanquam inter Scythas, & Ægyptos diu contentio de generis vetuſtate fuit: Ægyptiis prædicantibus, initio rerum, cum aliæ terræ nimio fervore ſolis arderent, aliæ rigerent frigoris immanitate, ita ut non modo generare homines, ſed ne advenas quidem recipere ac tueri poſſent, priuſquam adverſus calorem vel frigus velamenta corporis in venirentur, vel locorum vitia quæſitis arte remediis mollirentur, Ægyptum ita temperatam ſemper fuiſſe, ut neque hyberna frigora, nec æſtivi ſolis ardores, incolas ejus premerent: ſolum ita fœcundum, ut alimentorum in uſum nulla terra feracior fuerit. Jure igitur primum ibi homines natos videri debere ubi educari facillime poſſent.* Contra Scythæ cœli temperamentum, nullum eſſe vetuſtatis argumentum putabant: *Quippe naturam, quum primum incrementa caloris ac frigoris, regionibus diſtinxit, ſtatim ad locorum patientiam, animalia quoque generaſſe; ſed & arborum atque frugum pro regionum conditione, apte genera variata. Et quanto Scythis ſit cælum aſperius, quam Ægyptiis, tanto & corpora, & ingenia eſſe duriora. Cœterum ſi mundi quæ nunc partes ſunt aliquando unitas fuit; ſive illuvies aquarum principio rerum terras obrutas tenuit, ſive ignis, qui & mundum genuit, cuncta poſſedit, utriuſque primordii Scythas origine præſtare. Nam ſi ignis prima poſſeſſio rerum fuit, qui paulatim extinctus, ſedem terris dedit; nullam prius quam ſeptentrionalem partem, hyemis rigore ab igne ſecretam; adeo ut nunc quoque nulla magis rigeat frigoribus: Ægiptum vero & totum Orientem tardiſſime temperatum; quippe qui etiam nunc torrenti calore ſolis exæſtuet. Quodſi omnes quondam terræ ſubmerſæ profundo fuerunt; profecto editiſſimam quamque partem, decurrentibus aquis primum detectam; humilimo autem ſolo tandem aquam diutiſſime immoratam, & quanto prior quæque pars terrarum ſiccata ſit, tanto prius animalia generare cæpiſſe. Porro Scythiam adeo editiorem terris eſſe, ut cuncta flumina ibi nata in Mæoticum, tum deinde in Ponticum & Ægypticum mare decurrant. Ægyptum, quæ tot Regum, tot ſeculorum cura, impenſaque munita ſit, & adverſum vim incurrentium aquarum tantis ſtructa molibus, tot foſſis conſciſſa, ut cum his arceantur, illis recipiantur aquæ, nihilominus coli, niſi excluſo Nilo, non potuerit, non poſſe videri hominum vetuſtate ultimam, quæ ſive ex aggerationibus regum, ſive Nili trahentis limum, terrarum recentiſſima videatur.* His igitur argumentis, ſuperatis Ægyptiis, antiquiores ſemper Scythæ viſi.

DAT IS:

Het Scythiſe volk is alleſins voor het oudſte erkent: niet tegenſtaande ſy met den Ægyptenaren lange over 't eerſtelingſchap hebben getwiſtredent; wanende die van Ægypten: *Dat in den beginne een gedeelte des aardrijks, door al te ſterke hitte van de Son te veel verdroogde, een ander deel door al te groote koude ſtremde; Soo dat daar niet alleen geen voorttelinge der menſen, maar ook geen herberge voor die van buyten konde ſijn, eer dat men tegens de hitte ende koude het ligchaam had weten te dekken, of de ongemakken van de plaatſen door kunſt ende wetenſchappen verdraagſaam wiſt te maaken. Dat het Ægypten-land ſodanig altoos gematigt was geweeſt, dat geen winters koude, nogte Somers hitte den inwoonders hinderdrukte: Dat de aarde ſoo vrugtbaar was, dat geen land meerder tot voedſel der menſen konde voortbrengen. Dat derhalven aldaar de eerſte menſen moeſten voortgekomen zyn, daar ſy beſt konden werden onderhouden.*

Daar-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Daar-en-tegen de *Scythen* inbragten, dat den aard en eygenschap van de lugt, geen bewijs van eerstelingschap konde zyn: *Dewijl de eerste geschapenheid, met dat de verdelinge van het aardrijk, na de gestalte van hitte en koude geschied was, met eenen ook de mensen en dieren, gelijk ook de bomen en vrugten des velds na den aard van elk landschap heeft voortgebragt, en veraard. Ende dat hoe veel harder ende scherper lugt in Scythien mogte zijn dan in Ægypten, de lighamen, en den aard der mensen en dieren soo veel sterker en harder waren. Verders indien den aard des aardrijks soo die nu is, te voorens verenigt en vermengt is geweest: Het sy dan dat de wateren het land overstroomt hebben, of dat het vier, des werelds baarmoeder, het alles had ingewonnen, dat de Scythen in verdeylinge van beyde de eerste moeten sijn geweest, want indien het vier het eerste besit hadde, dat metter tijd verdooft zynde, de eerste sate des aardrijks gemaakt heeft, en konde niemand daar van de eerste besitter geweest sijn, dan die uyt het Noorden ende koude gewest, daar mede zijn verenigt, en de hitte gematigt hebben. Gelijk het nog tegenwoordig in geen ander geweste kouder en is. Ende dat Ægypten, en de geheele Oosterse landen, eerst veel later zijn gematigt geworden, dewelke tot huyden toe nog van de groote hitte versmagt werden. Dat indien het aardrijk t'eenemaal van het water overvloeyt geweest is, waarlijk het hoogste land, het eerste droog geworden is, ende het water langst op het lage is blyven staan; Ende hoe eer het land droog geweest is, hoe eer het mensen en vee heeft kunnen voort brengen. Voorts dat Scythien soo veel hooger leid als d'andre gewesten, dat van daar alle watervloeden haaren oorsprong hebbende, door de Mæotisen boesem in de Pontise en Ægyptise Zee uytwateren. En dat Ægypten door soo veler Koningen beleid, en soo veeler eeuwen gedane voorsorgen ende onkosten versterkt, en met soo hooge wallen tegens het invloeyende water beset, met soo veele graften doorsneden, dewijl sy door gene beschut, ende door dese haar water inlaten, egter sonder de slibber van den overvloeyenden Nyl, niet en kan bebouwt werden. Ende derhalven syluyden niet en kunnen geseid werden in oudheid het eerste volk te zyn, maar door beheersing der Koningen voortgeset, en door de slibber van de Nyl, vers ende jongst aangewassen land, moet gehouden werden.* Met welke redenen die van *Ægypten* overtuygd, de *Scyten* altoos voor het oudste volk sijn gehouden.

Marcus Porcius Latro, schrijft ook met regt de *Scythen* de eerste Werelds heerschappye toe: om dat de Arke *Noë*, op de hoogte van *Armenien* gestelt was, ende de *Armeniers* de regte *Scythen* zyn,

10 [t] *Langst onthielden,*] tot de tijd van *Abram* en sijn vertrek na *Canaan*, volgens gemene reekeninge, den tijd van 367. jaar, ende na de rekeninge van de L X X. Oversetters, wel 806. jaar.

Tussen Babilonien en Cyrien,] Als te sien in 't *vierde Boek der Koningen*, in 't 24. *cap. Esaias cap.* 24. *Jerem.* 50. 1. *Daniel* 1. *en Job* 1.

11 [u] *Die van Ægypten, het land in 't Noorden,*] te weten, het land, strekkende uyt het Noorden na het Zuyden, begrijpende een groot gedeelte van *Africa*, leggende in 't Oosten tegen de Woestyne, anders *Arabia deserta*, woest *Arabien*, van het Westen *Lybien*, van het Zuyden *Æthyopien* ofte *Mooren-land*, ende in 't Noorden tegens de groote Zee gelegen; in 't midden door het Land loopt de Rivier de *Nijl*, door welkers overvloed, het Land door gebrek van regen vrugtbaar gemaakt werd.

[w] *Na verloop van tyd*] dit was naar het vertrek van *Abram*, na het Land *Canaan*, die volgens Rekening van de L X X. Oversetters, in 't jaar 806. na de Zundvloet, na het Land Canaan optrok.

[x] *Tanais*] De Rivier den *Danauw*, de eerste ende 12
grootste van alle Rivieren, beginnende aan de *Moscouw*, soo voort afdalende naar het Zuyden door gants Duytsland; Van dese Riviere is den eersten Koning der *Scyten* mede *Tanais* genomt geweest, dewelke den eersten oorlog voerde tegen *Vexorem*, Koning van *Ægypten*, die den selven overwonnen, ende gants *Asien* onder sijn dwang-magt gebragt heeft, als breder te zien by *Trogus Pompejus*, en *Justinus*, in het 2. boek sijner gedenk-schriften.

[y] *Daar sy haar lange onthielden,*] *Justin. Histor. lib.* 2. verhaald dat de *Scythen* na de overwinninge tegens de *Ægiptenaren*, van daar weder-kerende gants *Asien* over de 1500. jaren onder haar dwangmagt ende beschattinge gehouden hebben.

Eusebius betuygd ook van den Overtogt van de Kinderen *Japhets* uyt *Asien* in *Europen*, als hy seid *Japhetus tenuit in Asia & Europa. In Asia quidem tenuit ab Amano Tauroque montibus Syriæ ac Ciliciæ usque Tanaim: in Europa vero totum tenuit a Tanai ad Gadiram, relinquens locis ac gentibus vocabula, ex quibus quadam mutata sunt a posteris, alia permanent ut fuerunt. Berosus* Chaldesen Priester, verhaalt ook van *Ismaël*, de soon van *Agar*, by *Abraham*, dat twaelf Geslagten van sijne nakomelingen, wijd en zijd door de bekende Wereld gesweest hebben, die men meent dat mede in *Europen* zijn overgekomen, ende haar selven met *Japhets* ende *Ascenas* nakomelingen vervoegt hebben, ende haar in *Pannonien*, *Mæsyen*, en *Tracien*, ende naast aan gelegen Provincien ter neder gestelt hebben. Sie *Wolfgang. lass. de Aboriginibus lib.* 1.

[z] *Uyt de welke de Grieken en Latynen,*] Dat de 13
Grieken, en na die de *Latynen*, eerst lange daar na sijn opgekomen, bewijsen haar eygen schriften en taal genoeg, die, hoe wel meest bekent, nogtans in oudheid, en grond-eygenschap, den Duytsen en Kelten niet te vooren gaan.

Gerard. Vossius, *de Historic. Græcis, lib.* 1. *cap.* 1. *Historicorum nomen multo est recentius apud Græcos, quam illos quos Barbaros appellare solent. Præsertim si in his etiam numeremus Scriptores Sacros. Neque enim Græci nominare ullum gentis suæ Historicum possunt, qui non quingentis & amplius annis recentior sit Bello Trojano; atqui Mosen seculis aliquot antiquiorem esse etiam gentium scriptores agnoverunt, eosque inter Appion Alexandrinus. eumque, hac parte secuti e nostris* Justinus, Athenagoras, Theophilus, Antiochenus, Tatianus, Clemens, Alexandrinus, *atque e beatorum illo patrum choro, propemodum omnes, qui ante Eusebium fuere.*

DAT IS:

De naam van Historie ende Gedenk-schrift, is by den Grieken veel jonger, dan by die geene die sy vremdelingen ende Barbaren noemen, voornamelijk als wy onder deselve ook de Bybelse Schryvers tellen. Want de *Griekken* en kunnen niet eenen Gedenk-Schryver, van hun volk noemen, of hy is vijf honderdt Jaar jonger dan den Trojaansen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Oorlog: daar de ſchriften van Moyſes, by de Heydenſe Schryvers ſelf, veel eeuwen ouder erkent werden. Onder de welke *Appion Alexandrinus*, en die hem uyt de onſe gevolgt hebben, ſijn *Juſtinus Theophilus*, *Antiochenus*, *Tatianus*, *Clemens Alexandrinus*, ende onder de Oudvaders, meeſt alle die voor *Euſebium* geleeſt hebben,

Idem teſtatur *Flavius Joſephus*, de Antiquitate Judæorum, contra *Apionem Alexandrinum*, lib. 1. his verbis; *Primitus itaque ſatis admiror eos, qui exiſtimant oportere de rebus antiquis Græcis tantummodo fidem habere, & ab eis conſulendam eſſe veritatis integritatem, nobis autem & aliis hominibus non eſſe credendum. Sed ego omnia in his contraria video contigiſſe, quapropter decet non vanas opiniones inſpicere ſed ex ipſis rebus juſtitiam ponderare.*

Omnia ſiquidem Græcorum nova, & heri (ut ita dicam) nuperque facta cognovi. Apud Ægiptios autem atque Chaldæos & Phænicas, res geſtæ antiquiſſimam, & permanentem habent memoriæ traditionem. Tali faſtu turgeant Græci tanquam ſoli ſciant vetera, & veritatem eorum exacte tradant; Quis non ab illis ſcriptoribus facillime diſcat, quod neque firmiter ſcientes aliquid conſcripſere, ſed, quod unuſquiſque opinatus eſt, hoc ſtuduit explanare. Unde etiam libris ſe invicem arguunt, & valde contraria de rebus ejuſdem non piget eos dicere.

DAT IS:

Voor eerſt, verwondert my ten hoogſten, over die geene dewelke menen dat men de oudheid uyt de Griekſe Schryvers ſoude moeten halen, ende de ſelve gelove geven, en aan ons en andere ſoude twijffelen; maar ik bevinde de ſaake geheel anders, derhalven ons niet en betaamt die gewaande verſierſels te volgen, maar de waarheid uyt den regten grond op te halen. Want ik bevinde dat alle de *Griekse* ſaken, enkele nieuwe vonden zyn, van huyden of van giſteren, alsmen gemeenlijk ſeid. By den *Ægiptenaren*, *Chaldeen*, en *Pheniken*, of *Syriers*, hebben de oudeſchriften den regten grond en vervolg der ware geſchiedeniſſen. Laat de Grieken vry roemen, gelijk of ſy alleen de oudheid wiſten, en de waarheid van dien onbeſprooken voort bragten. Wie en ſal niet uyt deſelve Schryvers opentlijk kunnen bevinden, dat ſy niet ſeekers en beſchrijven, maar een yder van haar ſijn eygen driften ſoekt te verbreyden. Daar uyt dan voortkomt dat ſy malkanderen doorgaans beriſpen, en haar niet en ontſien van een en de ſelve ſaak regt tegen den anderen aan te ſchrijven.

Voor de oudſte onder deſelve werd gehouden *Herodotus Halicarnaſſeus*, ende naar hem *Thycidides*, dewelke hoewel ſy hare oudheid ende oorſprong van den bygelovigen Trojaanſen oorlogh, die (ſoo men meent) wel ruym vijf geheele eeuwen voor haren tijd ſoude geſchied zyn, egter niet en ontkennen haar eerſte ende onderlinge gemeenſchap en ommegang gehad te hebben, met die van *Ægipten*, *Aſſyrien* en *Phænicien*, die uyt de roode zee in Griekken-land overgekomen ſijnde, aldaar hare waren en koopmanſchappen quamen venten, *vide Herodot. lib.* 1. Sie verder van de onſekerheid der *Griekse* Schryvers, by *Adr. Schriek, Origin. Celticar. lib.* 1. *cap.* 45. In deſe tyden, ſeid hy, te weten, in 't jaar der wereldſcheppinge 2550. begonnen de *Grieken*; maar al haar begin is fabuleus, en ſy en weten haar eygen oorſpronk niet, ſoo ſelf betuygd *Diodorus Siculus*. *Marc. Cato, lib. de Originibus. Principatus Originis ſemper Schytis tribuitur, a quibus auctis colonias per orbem miſſas ferunt. Græci tam impudenti jactantia jam effunduntur, ut quoniam his dudum nemo reſponderit, ideo libere a ſe ortam Italiam, & eandem ſpuriam ſimul & ſpurcam, atque novitiam, nullo certo authore fabulentur.* De aloudheid werd den Scyten toegeſchreven, door uytbreiding van deſelve, en men ſeid, dat de volkſaten door de Wereld verdeeld ſijn. De *Griekken* berſten nu in ſodanige opgeblaſentheid uyt, dat dewijl haar in lange niemand heeft tegenſprooken, ſy ſonder enig bewijs derven voorgeven, dat Italien als een nieu opgeworpen volk, van haar ſoude afkomen. *Plinius lib.* 5. *cap.* 1. *in præfatione ad Veſpaſianum*, ſeid van *Diodorus Siculus*, dat hy niet meer ſoo grof en liegt als hy plag; *Deſiit nugari Diodorus. Cicero de legibus*, *Quintilianus lib.* 2. *Inſt. & D. Hieronimus ad Ezechielem cap.* 27. houden der Grieken Schriften niet dan fabulen. *Plinius Hiſtor. lib.* 4. ſeid, dat al de Griekſe fabulen daar uyt zyn voortgekomen, en *lib.* 5. *cap.* 1. *Græcorum Mendacia Portentoſa*, de afgryſelijke Griekſe leugenen.

Juvenal. *Satyr.* 1.
——— *Quicquid Græcia Mendax,*
Audet in Hiſtoria.

Al wat oyt de Griekſe leugens verſiert hebben.

Dat de Latinen een jonger Volk ſijn als de Griekken, is mede uyt hunne ſchriften, ende eerſte inſtellingen der Wetten, die ſy van *Athenen* ende andere Griekſe plaatſen gehaalt hebben, genoeg bekent. Haar eerſte beginſel was met het bouwen van de Stad *Romen*, na dat ſy uyt de *Albaniſe* en *Latynſe* grenſen, ende het *Latium Antiquum*, in *Italien* waren over gekomen. Op wat tyd het ſelve Romen gebouwt is, daar in ſijn de Schryvers mede niet eens, als daar van in 't lange te ſien by *Livium*, *Plutarchum*, *Dioniſium Halicarnaſſ. Onuph. Panuvin.* en andere. Dat mede met de Oude verdigtſelen van *Romulus*, na de gelijckenis van de geboorte ende eerſte opkomſt van *Moyſes* verſiert, werd opgetoyt: want dat hy uyt *Rhea Sylvia*, een heilige Nonne *Minutors* dogter, om haar ooms *Amulius* des Konings van *Albanien* wille, uyt vreeſe van weerwraak van ſijn indragt in het Albaniſe rijk, uyt het wonderlijk beſlapen van den Krijgs-god *Mars*, ſoude voortgekomen zijn, in de kant van het water, in de bieſen te vondel geleid, van *Lupa*, des boshoeders wijf, ſoo andre verdigten van een Wolvinne in 't Bos geſoogt, is een louter verdigtſel, by de Poëten ende Heydenſe Schryvers, of uyt onkunde, of uyt ſpot met de eerſte vertelling des Bybels, gelijk dat van de herſchepping in vele nagebootſt, en 't geene aldaar van *Moyſes* verhaald werd, ook aan *Romulo* werd toegepaſt.

Het regtſinniger gevoelen van deſe opkomſt der Romeinen uyt den Latinen, is: Dat wel eenen 14
Romulus haren eerſten Koning kan geweeſt zyn, maar dat *Romen* niet naar hem, maar veel eer hy na *Romen*, dat lange te vooren bekent was, *Romulus* genoemt is geworden, ſedert dat hy *Romen* tot een heer-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

heerlijker ſtand bragt. Dit getuygen *Dioniſius Halicarnaſſæus lib.* 1. *Hiſtor. cap.* 9. en *Sext. Pomp. Feſt. de Verb. Significat.* Sie mede hier van in 't lang *Adr. Schriek, Rer. Celticar. lib.* 1. *cap.* 75. Dit geſchiede volgens ſommige tijdbeſchryvers, op het 3189. Andre ſeggen 3197. Andre 3377. na de wereldſchepping. Sie hier van *Sethi Calviſii Chronic. Dioniſ. Halicarnaſſ. lib.* 1. *Solin. Diodor. Sicul. Feſt. Capitol. Caton. Clement. Alexandr. lib.* 1. *Stromat. Euſeb.* en andere.

De oudſte Latynſe Schryvers, zyn geweeſt *Nævius* en *Ennius*, die geleeſt hebben na den Romenbouw omtrent 550. Jaar, voor *Kriſtus* 200. Want *Nævius* is overleden als *M. Corn. Cethego*, en *P. Sempronius* te Romen Burgermeeſters waren, *Teſte Cicerone in Bruto*, na den Romen-bouw 549. En *Ennius* heeft geleeſt tot het Burgermeeſterſchap van *Q. Martius*, *Philippus II.* en *Q. Servilius Capio*, *teſte eodem Cicerone in Bruto*, in 't jaar naar Romen 584. Uyt welkers overblijffelen, dewelke ſonder hulp van oudheid niet wel en kunnen verſtaan werden, men ſien kan hoe harde en vremde taal de Latinen geſproken hebben, by na over een komende met de *Leges XII. Tabul.* en eerſte inſtellinge der Roomſe Wetten. *De quibus latius vide fragmenta XII. tab. per* Jacob. Gothofrid. *collecta, & Paraphraſi ſelectiſque notis elucidata, inter varios de Origine juris authores, Anno* 1672. *edita.*

Deſe hebben mede Poëtiſer wyſe geſchreven. Maar de eerſte vaſte Schrijver der Roomſe ſaken was *Fabius Pictor*, die mede omtrent die tijdt geleeft heeft: want in 't jaar 535. na den Romenbouw, was hy Rentmeeſter en Ontfanger der Roomſe ſchattingen; *Livius* noemt hem *l.* 1. *Hiſtor. Scriptorem antiquiſſimum.* En *lib.* 2. *Longe antiquiſſimum authorem.* Een oud, en verre de oudſte Schryver.

De Stad van Romen was lange voor *Romulus* onder den *Tuſcen*, volgens tuyg van den ſelven *Fabius Pictor*, en *Varro*, daar haar de Latinen onder *Romulus*, en de *Antennaten*, *Vejenten* en *Sabinen*, onder *Tatius* der *Sabinen* Koning, *Romulus* medgeſel byvoegden. Onder de Latinen behoorden ook de *Albani, Rutili, Volſci, Aurunci*, *Hetruſci* en *Æqui*, volgens tuyg van *Ptolomæus Strabo*, en *Brietius*. Sie mede *Adr. Schriek, rer. Celticar. l.* 1. *num.* 75.

[a] *Cambren en Cimbren*] alſoo genomt van *Cam-*
15 *brivius*, de ſoons ſoon van *Aſchenas*, de vader aller *Kelten*, wanneer deſe naam alleerſt bekent is geworden, ſie *Ad. Schriek, lib.* 1. *num.* 67. en *lib.* 3. *num.* 32. en van de naam-reden, *In Indice* I.

[b] *Geheel Europen,*] *Europa* werd voor een der-
16 dendeel van de bekende Wereld gehouden, in 't Weſten van *Aſia*, ende in 't Noorden van *Africa* afdalende. Waar van dit Landſchap alſo mogt genomt ſijn, werd by de Poëten veel gebeuſelt, dat die ſoude genomen zyn van *Agenor*, de dogter van de Koning der *Phæniciers*, dewelke by de Griekken in wreerwraak van de ontſchaking van *Iö*, *Inachus* dogter, die van de *Phæniciers* in *Ægipten* vervoert was, in *Griekkenland* ſoude overgebragt ſijn, ſie *Herod. Halicarnaſſ. Hiſtor. lib.* 1. Maar wy ſtellen het eene verſierſel by het ander, ende houden het voor een benaminge, na de gelegentheid van het land, gelijk meeſt alle de namen uytgevonden, ende te beduyden zyn, ende ſouden het daar in met *Adriaan Schriek* houden, dat het een aanwaſſende vermeerderheid beduyt, ſoo veel als *Eur*, ofte over, *ulterius*, *plus Oultre*. Sie den ſelven *Adriaen Schriek, Origin. Celtic. lib.* 1. *num.* 38. Soo heeft hem den Kaiſar *Auguſtus*, *Semper Auguſtus*, Altoos Vermeerder des Rijks, laten noemen, het welk Kaiſar Karel de V. onder de naam van *plus oultre*, tot een Veldteeken gevoert heeft.

[c] *Van het een op het ander,*] Dit was de *Scyten* ende 17
dit volk eygen, dat ſy geen vaſte woonſte hielden, maar van het een op het ander, naar het verblijf van eenigen tijdt vertrokken, latende alleen een gedeelte van haar hier en daar tot beſcherming en bewaring van haar vaſte plaatſen, ende het gene ſy hadden overgewonnen. Hier van ſpreekt *Juſtinus lib.* 2. *Hiſtor.* aldus: *Hominibus inter ſe nulli fines; neque enim agrum exercent, nec domus illis ulla, aut tectum, aut ſedes eſt armenta & pecora ſemper paſcentibus & per incultas ſolitudines errare ſolitis; uxores, liberoſque ſecum in plauſtris vehunt, quibus coriis imbrium hyemiſque cauſa tectis, pro domibus utuntur.*

DAT IS:

Deſe hebben geen vaſte bepaling, want ſy en bouwen 't land niet, hebben geene woonhuyſen, haar beeſten en vee, wyven en kinderen, bergen ſy in hare hutten, die ſy voor de winter, koude en regen, met huyden bedekt, voor haar huyſen gebruyken.

[d] *Uyt de Kelten zijn de Tuiſconen Tuitſen,*] Deſe 18
noemt *Tacit. lib.* 1. *de Moribus Germanorum*, een eigen ende ingebooren volk, die geen vermenging met andere volken gehad hebben, *Ipſos Germanos indigenas, minimeque aliorum gentium adventibus & hoſpitiis mixtos.* Alſoo genomt van haren Afgod *Tuiſto*, die ſy een God der aarden noemden, ende ſijnen ſoon *Manno*; eerſtelijk des volks, *terræ filius*, Aardman, daar van wy nog tegenwoordig ſeggen, een *Tuiſman*, ofte Duitſman, dat is, een *Tuitſer*, ofte Duytſer. Het kan ook wel geweeſt zyn dat ſy daar mede de maan beduid hebben, en deſelve voor een God der aarden gehouden hebben, om dat daar door alle levendige zielen, water, ende lugt, innerlijk bewogen ende beſtierd werden, *Tuiſt*, *Thie*, of *die Maan*, welkers beeldſel een menſen aangeſigt vertoont; ſoo leeſtmen van verſcheide Volkeren, die de Son ende Maan hebben aengebeden, en als Goden erkent. Van deſe ſpreekt *Tacitus d. lib. de Morib. Germanorum* aldus: *Celebrant Carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriæ, & annalium genus eſt, Tuiſtonem deum terra editum, & filium Mannum, originem gentis conditoreſque.* Sy vieren met oude loffangen (het welk by haar het eenige werk der tijdrekening en geheugenis is) eenen *Tuiſto*, uyt aarde voortgebragt, en ſijnen ſoone *Man*, als eerſtelingen, ende voortſetters van haar geſlagt.

Welke manier van doen nog voor eenige eeuwen in gebruyk was, datmen het gene gedenkwaardig wierd geoordeelt, in liederen en rijmen ſtelde. So werden by ons geen ouder Duytſe Bybels gevonden, als die in rijm, en liederen geſtelt waren, daar van noch eenige omtrent de vier hondert jaren geſchreven in weſen ſijn. Daar toe dan mede dient de oude Hollandſe Rijm-Chronijk van *Melis Stokke*, aan Graye *Willem de Goede*, ontrent den jaere

1300. ge-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

1300. geschreven, en op gedragen. Op soodanige wijse heeft *Otfridus*, die omtrent het jaar 500. geleeft heeft, de vier Euangelisten inde oud Frankense taal in rijm geschreven ende nagelaten, dat met onse oude Duytse taal in alles wel over een komt, daar van de Voor-reden aldus luid:

> Nu wil ih schriban unser heil/
> Evangeliono deil/
> So wir nu hiar begunnun
> In Frenkisga tungun.

Hoedanigen Duytsen Rymer voor vijf hondert jaar of daar omtrent by *Martinus Optimus* Hooghduyts Poëet in 't ligt gebragt ende verklaart werd, handelende van *St. Annen, Bisschop van Keulen*, beginnende aldus:

> Wir horten je dikke singen/
> Von alten dingen/
> Wi snelle Heliden vuhten/
> Wi si veste burge brechen/
> Wi sich lieb in vuinischeste schieden/
> Wi riche Künige al zegiengen.

Heliden dat sijn Helden, *Vuinischeste* beduid vrundschap: Daar uyt men sien kan datmen in ouden tijden de Oorlogen en Helden-daden al veel in rijm gestelt, en met liedekens gesongen heeft.

Sommige willen dat desen *Tuisco* ter eeren tot *Tuyts*, tegen over Keulen een Tempel soude opgeregt sijn geweest, daar in hy geviert wierd, daar van die plaats de naam soude hebben. Op den Burg tot Nimwegen is nog tegenwoordig een gants oude *Fanum*, ofte *Kapelle* te sien, daar in de oude Tuitsers haren Heidensen Godsdienst gedaan hebben.

e *Van de afkomelingen van Noah*,] Verscheide Autheuren, onder de welke *Nauclerus* en *Berosus* den Chaldesen Schryver, melden dat *Noach* na den Zundvloet, onder andere soonen heeft voortgebragt eenen *Tuisco*, een kloek sterk man, de vader aller Tuitsen, dese heeft *Mannum* voortgebragt; *Mannus* teelde *Ingævon*, van die quam *Istævon*, uyt dewelke *Hermion*, wiens soone *Marsus Gambrevium* heeft voortgebragt. Uyt dewelke *Suevus* is voortgekomen, de vader van *Vandales*, dewelke *Hunmun* heeft voortgebragt, de vader van *Hercules*, van de welke *Teuto* is voortgebragt. Het welk met het schrijven van *Tacit. de morib. Germanorum* over een komt.

Den selven *Berosus Histor. lib.* 4. schrijft dat hondert ende een-en-dertig jaar na de Sundvloed, de groote Stad *Babel* is beginnen voort te bouwen. Op welke tijd *Noach* sijn soon *Tuisco* naar *Europen* heeft overgesonden, ende hem de beheersing heeft gegeven van de Landen van den *Danauw* af, tot aan den *Rhijn*. Welke *Tuisco* op het vierde jaar der regeringe van *Ninus*, Koning van *Assyrien*, de Tuitsen over den Rhijn geseten hunne Wetten gegeven, de hare verbetert, en de selve in goede ordre gebragt heeft. *Wolfgangus Lassus de migratione gent. lib.* 1. nomt desen *Tuisco* een van de kinderen van *Noah*, ende meent dat van hem *Tuis* over *Keulen*, ende *Tuitsburg*, ofte *Duysburg*, in 't land van *Kleef*, de naam souden hebben. Maar *Berosus* meent dat hy een geadopteerden, ofte aengenomen soon van *Noah* geweest is, en dat hy met sijne af komelingen, alsoo onder den geslagte van *Noah* getelt werd. *Vide Beros. de Genealogia primorum ducum post diluvium lib.* 2. En staat te letten dat voor de tijden van *Tacitus*, de *Tuitsen* met de naam van *Tuitsen* ofte *Germans* soo niet bekent en waren, maar *Cimbri*, *Celtæ*, ofte ook wel *Franci*, Franken, *Gualli*, ofte Walen zijn genomt geweest; soo dat geen wonder en is, dat *Polibius*, *Ptolomeus*, en *Strabo*, die ten tyde van den *Kaisar Augustus*, en daar voor geleeft hebben, daar van geen gewag en maken, door dien sy eerst so lang daar na dien naam hebben aangenomen. *Germaniæ Vocabulum*, seyd den selven *Tacitus lib. de Morib. Germanor. recens & nuper additum:* Een nieuw ende onlangs aangenomen naam, de welke tot de oorsprong en oudheid van het selve volk niet en doet.

Johannes Aventinus schrijft van desen *Tuisco*, en sijn geslagt, *Annal. Bojor. lib.* 1. aldus: *Ab orbe restituto Anno Centesimo tricesimo primo, Nymrhotus regnum Babiloniorum, quod & Assyriorum, condidit. Cujus primordio Tuisco Gyas Pater Germanorum & Sarmatorum cum viginti Ducibus, Sami fratris sui nepotibus ex Armenia venit in Europam: amnem Thanaimque transgressus ibidem Orientem versus, ejusdem frater Scytha Priscus tenuit. Ab hoc Germani Scythæ appellati sunt, quemadmodum Plinius libro quarto naturalis Historiæ prodidit. Ab illo Tuiscones etiam nunc appellamur, Veteres Græci & Latini Cimbros, Cimeriosque appellarunt.* & paulo inferius *Tuistoni successit filius Manus, is potitus est rerum sexaginta sex annos, ab illuvie aquarum anno supra trecentesimum quinquagesimo; Manum ob fortitudinem animi in numerum deorum Atavi nostri retulerunt. Hic filio alteri Ingevoni cognomine regnum per manus tradidit, ab eo Ingevones alterum genus Germanorum cognominatum existit.*

DAT IS:

Na de Zundvloet, het hondert een-en-dertigste jaar, heeft *Nimroth* het *Babilonise* en *Assyrise* Rijk opgeregt. In welkers aanvang den reuse *Tuisco*, aller *Duytsen* en *Sarmatiers* vader, met twintig Vorsten uyt de af komelingen van sijn broeder *Samus* uyt *Armenien* in *Europen*, de Riviere den *Danauw* overgekomen is, alwaar sijn Broeder den ouden *Scyta* sig naar het Oosten onthield. Van de welke de *Scythen* genomt zyn, gelijk als *Plinius* verhaalt, daar van wy nog *Tuiscones* ofte *Tuytsers* genomt werden. De oude *Griekken* en *Latinen* hebben de selve *Cimbren* ofte *Cimmeriers* genomt; *ende een weinig verder:* Na *Tuisco* quam sijn soon *Mannus*, die LXVI. jaren regeerde, dewelke CCCL. jaar na de Sundvloet, om sijn dapperheid, in 't getal der Goden gestelt is. Na dese is desselfs eene soon *Ingevon* in het rijk gevolgt, van dewelke onder den *Duytsen* de *Ingevones* genomt zijn.

De Plaatse van *Plinius* alhier by gebragt, is *lib.* 4. *Histor. Nat. cap.* 14. *Genera Germanorum, inquit, sunt quinque, primum Vindali, quorum pars sunt Burgundiones, Varini, Carini, Gustones; Secundum genus Ingevones, quorum pars Cymbri & Teutoni, ac Cauchorum gentes; proximi autem Rheno Istævones, quorum pars sunt Cymbri Mediterranei.*

DAT

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Dat is: De *Germans* zyn van vijfderhande ſoort. Eerſt de *Vindalen*, daar de *Borgonjons*, de *Variners*, *Cariners* en *Guttons* een deel of zyn. De twede ſoort zyn de *Ingovones*, daar de *Cimbers*, *Tuytſers* en *Cauchen* een deel af zyn. De naaſt den Rhijn gelegene ſijn de *Iſtævones*, daar van de middellandſe *Cymbren* een deel zyn. En dat de *Duytſe* volken in de eerſte tyden, de *Europiſe* Landen tot *Aſien* toe beſeten hebben, werd by na met gelijke bewijs-redenen betuygd, by *Wolfgangus Laſſus de migrat. Gentium lib.* 1.

Belgen ofte Veldgen,] van het woord *Veld*, om dat ſy haar veel in de open velden onthielden, het welk daar na met de verſtellinge van een B. in plaats van de V, (het welk in vele Duytſe woorden gevonden werd,) in Belgen is verandert; So vindmen ook in het eerſte en oudſte afſchrift van het Wetboek van den Kaiſar *Juſtinianus*, *Pandectæ Florentinæ* genomt, dat in vele woorden een B. voor een V. geſchreven is geweeſt; ſo vindmen in onſe tale veel dat de F. voor een V., en de V. in plaats van een F., ofte een B. in plaats van een V., en wederom een V. in plaats van een B., om den gemakkelijker uytſlag werd vervormt. So is in Italien mede een Landſtreeke *Campo*, dat is veld genaamt, daar de *Kelten* hun lange voor de Kaiſar *Julius* tijden onthouden hebben. *Campus Celtis eſt Feld, Belgis leniore voce* Veld en Veldgen, *Quod Romani ſuo more ſcripſerunt Belgæ, qui inter antiquiſſimos Celtas id nomen habuere, Gallis Campainge, unde Campania Ptolomeo, Straboni, Aliiſque, Italiæ Regio.* Vide Adr. Schriek, *in Indice Geograph. in verb. Belg. & Comment. lib.* 1. *num.* 30. *lib.* 4. *num.* 32. 60. *& ſeqq. Germanus.*

g *Germans,*] *Germani, Geer*, ofte *Gaar, Ger*, ofte *Germans*, alſo genomt van *Ger*, *Geer* ofte *Gaar*, *Ger* ofte *Geer* is ſo veel als begerig, geeren, begeeren, dat ſijn geweldige begerige krijgende mannen, daar van mede het woord *Krijgsmans*, anders *Gaarmans*, van *Gar*, ofte *Gaar*, het welk in de oude *Scytiſe* taal een verſameling beduid; *te gaar*, dat is al by den anderen garen, vergaren, verſamelen; of gelijk dat andre uytleggen, *Ger* ofte *Gaar*, dat is geheel en al, al te gaar, geheele mannen, al mannen, dat dan met het woort *Allemanni* wel over een komt. *Eodem fere ſenſu alii Germanos a Germinando dictos volunt propter Copiam ſe ſemper ſubjicientem; ita* Guielm. Malmesburienſ. lib. 1. Angl. Reg. cap. 1. *Omnis fere terra quæ trans Oceanum Brittannicum ſub ſeptentrionali axe jacet, quia tantum hominum germinat, non injuria vocatur Germania, licet multis Provinciarum limitibus diſtincta.*

Claudianus de Laudib. Stiliconis lib. 4. qui de Bello Getico.

——— *Germania quondam,*
Illa ferax populis.

Papias *in Gloſſario Germanam vocem inditam a ſinceritate inconfuſam exiſtumat, quod eadem ſua ſtirpe deſcendentes, genus non adulterarint. Quo etiam pertinet* Taciti *locus* d. libro de morib. Germanor. *Ergo eorum opinionibus nullis aliis aliarum nationum connubiis infectos, propriam & ſynceram & tantum ſui ſimilem gentem exſtitiſſe arbitrantur.*

Andre menen, om dat het woord *German* broeder beduyd, dat ſy om hunne onderlinge getrouwigheid, Germans genomt zijn.

Van de naam-reden der *Alemans*, *Teutons* ende *Germans*, ſchrijft *H. Mutius* in ſijn *German. Chronic. lib.* 1. aldus:

Veriſimile eſt, ſicut judicat etiam Johannes Viterienſis: quod quemadmodum Germani a Tuiſcone nomen acceperunt, ita Alemannos a Manno Tuiſconis filio, ſecundo Rege ſuo vocatos, ſicut a nono Rege Teutone appellati ſunt Teutones. Germani vero longo poſt tempore ab exteris nationibus, Gallis ſcilicet & Italis dicti ſunt. Cujus nominis cauſam arbitror fuiſſe, quod belli tempore tam fraterno animo ſemper partiti ſunt pericula & ſucceſſus, & quod ii qui domi manſerant paſcentes, ruſticanteſque uxores & liberos, pro communi patriæ ſalute militantium alebant; poſt annum qui in bello furant revertentes domum viciſſim rura colebant, nutriebantque familias, qui in eorum locum exire lege inſtitutoque in Bellum cogebantur: Hæc viciſſitudo & mutua mutatio, cum magna Germanaque fide fiebant, nec autem uſquam Germani fraternique animi magis apparent, quam in prælus, ubi vitæ capitiſque agitur periculum. Hanc cauſam hujus nominis eſſe Idonei ſunt authores. Porro ex nominibus omnibus noviſſimum eſt Germanis; nec multum quod ſciam ante Chriſtum natum in uſu fuit, quanquam hoc nomen etiam ſit apud T. Livium *Decad. lib.* 6. Julius *quoque* Cæſar *in Commentariis lib.* 3. *tum aliis quibuſdam locis hujus nominis meminit:* & Corn. Tacitus *mentionem hujus nominis facit; Item* Strabo *Geograph. lib.* 7. *Trans Rhenum, inquit, verſus Orientem Germani habitant, gens forma & moribus non prorſus diſſimilis Gallis. A Romanis vero frequentius Teutonici vocati ſunt. Ita ſine dubio vocabulum Germani minus eſt vetuſtum. Quando autem, aut per quem primum ſic appellati ſunt ſcribit Nauclerus ſe neſcire, quanquam vero minus vetus ſit reliquis nominibus, tamen quam vetuſtum ſit, videmus ex Livio; poſt enim Urbem Romam conditam Anno Centeſimo Sexageſimo fuerunt Germani in Italia. Quo tempore Brennus Romam incendit.*

Dat is: Het is waarſchynlijk, gelijk ook by *Johannes Wittenbergienſis* werd geoordeelt, dat gelijk als de Tuytſers haren naam van *Tuiſco* gekregen hebben, ook ſoo de *Almans* van *Manus* de ſoon van *Tuiſco*, haren tweden Koning zyn genomt geworden, gelijk ſy van haren negenden Koning *Teuto*, *Teutons* genomt zijn. De *Germans* hebben eerſt lange daar na van de vremde volken, als de *Gaulen* en *Italen* haren naam gekregen: om dat ſy in den Oorlog ſo broederlijk en getrouwelijk malkanderen byſtonden, en voorſpoed en tegenſpoed, gelijk met malkanderen drongen en deilden, en dat die gene die 't huys gebleven waren met de weyderye en bouwerye, de wijven en kinderen der gener, die hun lijf en leven ten beſte van het Vaderland waagden, onderhielden, en van alle noodſakelijkheid verſorgden. Als naar een jaar Oorlog wederom 't huyswaart keerden, vielen ſy dadelijk aan de Landbouwerye, en verſorgden wederom de huyſhoudens der gener, dewelke in haar plaats op hare beurten ten Oorlog optrokken. Deſe verwiſſeling en verandering geſchiede met een grote trouwe en broederlijke liefde. Want de opregte broederlijke toegenegentheid kan nergens anders beter by blijken als in den Oorlog, waar in des lighaams en levens gevaar valt. Dat dit de oorſaak van deſe naam is, betuygen geloofwaarde Schryvers, en onder alle benamingen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

is dese de jongste, en en is niet lange voor Kristus (dat ik weet) bekent geweest, alhoewel ook dese naam by *Livium* lib. 6. gevonden werd, ende *Julius Cæsar* lib. 3. als ook op andre plaatsen, dese naam genomt werd, ende *Corn. Tacitus* speekt ook hier van. Ende *Strabo Geograph.* lib. 7. seyd, over de Rhijn Oostwaart op wonen de *Germans*, een volk in gedaante ende ommegang gelijk met den *Gaulen*: dog werden van den Romeinen *Teutones* ofte *Tuytsen* genomt. Soo dat ontwijvelijk het Germanse woord soo oud niet en is. Wanneer, of door wien sy eerst alsoo genomt zijn, schryft *Nauclerus*, dat men niet seker en weet. Dog al hoewel dese naam soo oud niet en is, als de andere, kan men egter uyt het schryven van *Livius* wel afmeten, dat hy al vry oud is: want na den Romen bouw CLX. zijn de Germans al in Italien geweest, ten tijde als *Brennus* de Stad Romen aan brand stak.

[h] *Turingers ofte Tungerse*] Van al dese benamingen is dat van de *Germans* de jongste, niet lange voor Kristi geboorte bekent, soo seid Tacitus, *de Morib. Germanor. nomen nuper auditum.* De oudste getuigenis is daar van by *Livius lib. 6. Histor.* daar hy seid dat omtrent hondert ende 't sestig jaar na den Romen bouw, de *Germans* in Italien waren, ten tijde als *Brennus* de Stad *Romen* aan brand stak; by Julius Cæsar *lib. 3. Comment.* en op meer andre plaatsen, is ook de naam van *Germans* bekent, daar uyt men sien kan, dat schoon dit de jongste benaminge is, evenwel vry oud is. Wanneer en door wie dese benaminge is ingevoert, en weet men niet seker.

De *Thuringers* willen sommige dat alsoo souden genomt zijn, van haren Afgod *Thur*, die van wonderlijke kragt gehouden wierd, so datter geen magt by de sijne te gelijken was, ende sijn heerschappye boven alle andre strekte. Hy wierd afgebeeld op een verheven troon te sitten, met een scepter en kroon, en boven sijn hooft een ronden cirkel ofte kring van twaalf sterren. Hem wierd toegeschreven de Winden ende Wolken in de lugt te bestieren; sy meenden als hy vergramt was, dat hy den blixem, donder, grote slag-regen en hagel toesond; sie dese figuyre by *Richardus Verstege*, in sijn Bouxken van de Nederlandse oudheid, en mijne korte beschryvinge der Stad Leyden, pag. 250. ende gelijke beschryvinge van den Afgod *Thur*, by *Jacob. Lydius*, in sijn *Belgium Gloriosum.*

Andre menen dat dit oock een nieuwen aangenomen naam soude zijn. Met dat de *Kelten* gelijk als de *Scyten* dikwils van het een op het ander verplaatsende, daar sy dan haar vaste woonste hielden, ook een naam aan namen. Gelijk dat selve Tacitus *d. lib. de Morib. Germanor.* niet duysterlijk te kennen geeft, als hy seid: *Qui primum Rhenum transgressi Gallos expulerint, nunc Tungri nunc Germani vocati sunt, ita Nationis nomen, non gentis evaluisse paulatim: ut omnes primum à victore ob metum, mox à se ipsis invento nomine Germani vocarentur. Dat is:* Die eerst den Rhijn overkomende den *Gallen* verdreven, wierden nu *Tungers*, dan *Germans* genomt. Ende soo is den aangenomen naam voor die van hun eerste afkomst verkoren. Daar uyt sy alle eerst uyt vreese van hand over hand, en daar na door een selfs gevonden naam *Germans* zyn genomt geworden.

[i] *Voor haar Goden eerden*] Van dese driederhanden Goden dienst betuigd *Julius Cæsar*, die wel 150. jaar eerder als *Tacitus* in dit Land geweest is, in sijn 6. *Bouk van de Franse Oorlogen*, daar hy het onderscheid der Duytse en Franse zeden verhaalt, aldus: *Germani neque Druides habent, qui rebus divinis præsint, neque Sacrificiis student, Deorum numero eos solos ducunt quos cernunt, & quorum opibus aperte juvantur. Solem, Vulcanum, & lunam. Reliquos ne fama quidem acceperunt. Dat is:* De *Germans* en hebben geen Priesters, die Goddelijken dienst doen, en eeren gene andere Goden, als die des mensen sinnen kennelijk waren, en van dewelke sy baat en hulp konden ontfangen, de Son, de Maan en het Vier; van andere hadden sy geen de minste kennis.

[k] *De Scyten Kelten en Tuitsen*] Dat de *Kelten* en 19
uyt haar de *Tuitse*, uyt den *Hebreen* en *Chaldeen* afkomstig zijn, leert ons het geschil tusschen den *Scyten* en *Ægyptenaren*, hier voor uyt de Wereld beschryvingen van *Justin. lib. 2. cap. 1.* verhaalt. *De Cimmeriorum sive Celtarum Immigratione vide* Strabon. *Geogr. lib. 11.* & Wolgang. Laff. *de migrat. gent. lib. 3.*

[l] *Van de Afkomelingen Japhets*] De eerste be- 20
sitters van Europen, van daar sy haar naar alle gewesten verspreid hebben. De soonen Japhets waren *Gomar*, *Magog*, *Ivan*, en andere. Gomars soonen waren *Ascenas* en *Riphag*. Ivans soonen waren *Tarsis*, *Chitis*, ofte *Itis*, en *Dodanim*, als te sien 1 *Moys.* 10. *verss.* 2, 3, 4, 5. welkers afkomelingen beseten hebben alle de Landen by de Hoge, Noorderse, Westerse, en Middelandse Zee, volgens tuyg van Joseph. *Antiq. lib. 1. cap. 7.* Onder dewelke door aanwas van 't volk de Keltise Landen in Europen in verscheide geslagten en Koningrijken zijn verdeeld geworden.

Soo meent men dat *Riphagh* naar Sarmatien, *Itis* na Italien, en *Dodanim* naar Griekenland, *Tarsus* ofte *Tagus* naar Spanjen, en *Mogog* naar de Noorderse Landen geschikt zijn. Sie Wolfgang. Laff. *de migrat. gent. lib. 1. pag. mihi* 16. Adrian. Schriek, *Origin. Celticar. lib. 1. num.* 31. 36. & 47.

Terwijl dat *Aschenas* vader aller Kelten den wederkant des Rijns behield, daar van Josephus *Antiq. Judaicar. lib. 3. cap. 7.* wil dat de Duytse volken de naam van *Aschanazes* behielden, die by den Grieken *Regines* genomt wierden, daar door *Matth. vander Houven* in sijn handvest Chronijk. *lib. 3. cap.* 4. Rhijnlanders verstaat, die den oever des Rijn-
strooms bewoonden, daar van *Ascenburg* in 't 21
Graafschap *Meurs* en *Rhijnberk*, aan den Rhijnstroom gelegen, de Hooft-steden souden geweest zijn. Van dit *Ascenburg*, niet verre van den Rhijn gelegen, vermelt Tacitus *lib. 4. Histor.* dat aldaar de Romeinen haar Winter Legeren hielden. Daar hy ook van spreekt, in *lib. de Moribus Germanorum.* Dat sommige by gelovige om dat het een seer oude Stad was, gewild hebben dat de selve van den dwalenden *Ulisses* in Duitsland overkomende, soude gebouwt zijn.

Van deses *Aschenas* kinderen, en kints kinderen zijn de Keltise Landen nog verder verdeelt geworden, dewelke by Plinius *Histor. lib. 4. cap.* 14. in

vijf

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

vijf Stammen verdeelt, alle onder Duytsland gebragt werden; als zyn de *Vandalen*, die hare woonsten hadden tussen de hoogte der Alpebergen, en de Riviere den Danau. Daar onder behoorden de *Burgundiones*; dat is: de Duytse Borgonjons, en onder die de *Almanjers*, dat sijn de *Zevenbergers*, *Switsers* en *Schwaben*, daar uyt de Borgonjons in Vrankrijk gesproten zyn, dewelke uyt die gewesten in Vrankrijk sijn overgetrokken.

De twede Stamme waren de *Varini*, dat zyn de Nedersaxers, (andere seggen Abarini, dat zyn Palatiners) *Clarini* de Brandenburgers, *Guttones* ofte *Gothen*.

De derde Stamme waren de *Ingævones*; een gedeelte der *Cimbren*, *Tuitsen* en *Chaucen*, dewelke wederom in tween verdeelt werden, *Hoger Chaucen*, daar onder de Bremers, Hamburgers en Lunenburgers, tussen de *Elbe* en *Weser* geseten, en *Lager Chaucen*, de Oost-vriesen en Overyselers; daar onder by *Adr. Jun.* de *Goylanders* mede werden begrepen, dog by *Cluverus* en andere tegengesprooken.

Uyt de vierde Stamme van *Aschenas* waren de *Istævones*, naast aan den Rhijn gelegen, daar onder behoorden de *Middelandse Cimbren*, *Hermonduyren*, *Katten* en *Cherusci* ofte *Thuringers*.

Uyt de vijfde Stamme waren *Peucini* en *Basternæ*, dat zyn de Inwoonders van het *Duyts-Sarmatjen*, omtrent de Grensen van *Polen*.

m *Thanais, de eerste plaats van Japhets afkomelingen,*] Volgens tuyg van *Adrian. Schriek, Origin. Celticar. lib. 1. cap. 24. en 30.* daar van seid hy in *Indic. Geographico, Tanais Fluvius Europam & Asiam dividens; apud* Ptolomæum, *apud Tanaim prima fuit sedes Japigenum post primam illam fatalem migrationem ab Euphrate.*

Van dese verdeling en verplaatsing spreekt ook *Tacitus lib. de Moribus Germanor.* Daar hy deselve de kinderen en Afkomelingen van *Tuisco* en *Mannus* nomt. *Tuistonem Deum terra editum volunt, & filium Mannum, originem gentis, Conditoresque. Manno tres filios assignant, e quorum Nominibus proximi Oceano Ingævones, Medii Hermenones, cæteri Istævones vocantur. Quidam autem licentia vetustatis plures Deo ortos, pluresque genti appellationes, Marsos, Gambrivios, Suevos, Vandalios affirmant, eaque vera & antiqua nomina. Dat is:* Sy houden *Tuisto*, den God der aarden, als uyt de aarde voortgekomen, en Mannum sijn soon, voor den eersten oorspronk en voortsetter van hun volk. Sy schryven aan *Manno* drie soonen toe, waar na de volken omtrent de Oost-Zee hare namen souden hebben, als zyn eerst de *Ingævones*, daar men de Denen en Rijderse door verstaat, *Herminoners*, dat zyn de Saxense ofte Hessense, de andre Duytsers omtrent den Rhijn, *Istævoners* genomt. Daar zynder ook dewelke uyt vermetelheid der oudkunde willen seggen, datter meer andre van dien God zyn afgekomen, daar van meer andre benamingen zyn voortgekomen, als daar zyn de *Marsise*, *Gotmarsen*, de *Gambrivise Sicambren*, ofte *Gelderse*, de *Suevise*, *Swaben* en *Saxen*, en *Vandalise Wenden*, ofte *Gothen*. Alle regte oude namen.

n *Tot de Noord-Zee,*] Daarom deselve ook genomt is geweest, de Cimberse Zee, *Teste Herodoto lib. 4. Strabon. lib. 1. Geograph.* sic Adrian. Schriek, *Origi. Rer. Celticarum lib. 1. cap. 66. & lib. 3. cap. 32.*

Dat dese alomme voor de oudste en eerste beheersende volken, van de Noord-Zee af, Oost, Zuid en West-waart geswerft hebbende, geheel *Illyricum* ofte *Schlavonien*, *Pannonien*, *Macedonien*, *Tessalien*, *Tracien*, *Galatien*, *Griekenland* en *Asien*, tot de Zee *Euxinus*, de Revier *Tanais*, en de Bergen van *Taurus* beseten hebben, getuygen *Strabo*, *Plinius*, *Pausanias*, *Plutarchus*, *Justinus*, en andre. Vide *Wolfgang. Lass. de Aboriginibus lib. 1. pag. 16.* Hier van tuygd *Dion Cassius*, *Histor. Roman. lib. 39.* in de Beschryving van den Rhijn en de Keltise volken, die van ouds de Landen aan beyde sijden van den Rhijn beseten hebben, mede aldus: *Rhenus ex Alpibus Germaniæ, paulo supra Rhetos oritur, inde versus occidentem profluens ad Sinistram Galliam, ejusque insulam Germanos dividit, tandemque in Oceanum exit. Hic enim limes in hunc usque diem earum Regionum habetur ab eo tempore quo diversa nomina adeptæ sunt. Siquidem antiquitus Populi, qui ex utraque parte Rheni habitant, Celtæ uno nomine appellati sunt. Dat is:* Den Rhijn heeft sijn begin uyt de Appelbergen, boven Switserland, van daar hy ten Westen aan de lefter Gallien, en de regter zyde Duytsland verdeelt, en soo voort in Zee valt. Dit is de scheidinge van die gewesten tot desen huydigen dag toe, van die tijd af dat de volken bysondre namen ontfangen hebben. Want van ouds, die volken dewelke aan beyde zyden van den Rhijn woonden, met eenen naam Kelten genomt wierden. Hier van schrijft ook *Johannes Aventinus*, den voornaamsten ondersoeker der Germanse oudheid, *lib. 1. Annal. Bojor: Tuisco lustrato longe lateque eo toto tractu, qui est inter Rhenum, & Pontum Euxinum, omnem ambitum in regna, Toparchias & Tetrarchias divisit, regulis distribuit, Colonias ubique deduxit, regiones habitatoribus opplevit, anno regni vicesimo quinto.* Tuisco de gantse Land-streeke, tussen den Rhijn de Zee Euxinus, ofte swarte Zee en den Danau gelegen, wijd en breed om en doorsigtigt hebbende, heeft den gantsen omring van het selve, in Koninkrijken, Heerlijkheden en Vier-Vorsteryen verdeelt, aan Koninxkens uytgegeven, en over al woonsten met volk bemant, in 't vijf-en-twintigste jaar sijns gebied.

Tot aanwijsinge van den afkomst, overtogt, voortgang en vermenging der Cimbren, met den Tuytsen, en afkomst der Duytsen uyt deselve, dient de navolgende optellinge der Cymberse Vorsten, en Geslagten, soo die by Wolfgangus Lassus *uyt alle oude Schryvers sorgvuldiglijk opgesogt en by een vergadert is.*

Als ten I[sten].

GOmer, na het schryven van *Berosus*, de soon 21
van *Japhet*, soons soone van *Noach*, naar het verlaten van het Bacterse land in klein Asien, is eerst met *Samothe* en *Tubal* sijne gebroeders, na de verdelinge der bekende Landen, sedert de Zundvloed, naar Italien overgescheept, en liet voor *Samothes* het gedeelte van den Rhijn tot de Pyrenese Bergen, en *Tubal* het Ibeerse en Spaanse besit.

II. *Aschenas* de soon van *Gomer*, met sijne broederen *Tagus* en *Italus*, die ook *Kytis* genomt is geworden, hebben haar vaders besit verdeelt, dat *Aschenas* het Overrynse Oeverland bleef behou-

den, en sig met de afkomelingen van *Tuisco* in Tuytsland vermengde. Daar van de Joden tot huyden desen dag Duytsland met de naam van *Aschen* noemen, en heeft Italum, na de Latijnse en Sabinise Landen, en *Tagum* in Hispanien gesonden, van den welken de Goud-rievier Tagus sijn naam gekregen heeft. De twee minder broeders *Ryphæus* en *Dodonæus*, trokken de eene naar Sarmatien, en de ander naar Griekenland.

III. *Cambrivius*, de soons soon van *Aschenas*, daar van de naam van Cimbren ofte Cambren, heeft omtrent de tijd van *Abrahams* afsterven, beseten en ingenomen de Landsate aan den Gaulisen Rhijn, daar hy meest overvloeydt, na de Wereld-schepping M.M. CXLVI. voor Kristum M. DCCC. XXXVI.

IV. *Galates* de soon van *Italus*, dewijl het geslagte van *Zamotheus* verstorven was, is van de Druides en Land-priesters in het Celtise Rijk aangenomen: en de Inwooners van het selve Land zyn naar sijnen naam *Galaten* genomt, die ook volgens tuyg van Josephus *Gomeriten* genomt zyn geweest, hy leefden omtrent het jaar M. M. CCLI. voor Kristum M. DCC. XXXIII.

V. *Geryon* heeft de Keltiberen de Goud-mijnen aangewesen, en heeft gelijk als *Hercules Alman* Duytsland dede, het Rijk met geweld ingenomen. Het eerste geslagte van *Gomer* is na den uyttogt uyt Asien versturven, omtrent het jaar des Werelds M. M. CCC. XXI. En wierd omtrent die tijd het Rijnsate door mal kander beseten, soo by de afkomelingen van *Tuisco*, naar *Manum* en *Marsum*, als waren de *Westphalers*, de An-zeese *Wigewons*, de *Hermionen*, *Vandalen*, *Schwaben* en *Duytse Teutons*, als by de afkomelingen van *Samothes*, Gomers broeder.

VI. *Helenus* den eersten Cymbersen Vorst, de welke naast aan den Phrygen geseten, van een en deselve tale met haar was. Diemen seid dat de *Trojanen* tegen de *Grieken* te hulp kwam, in 't jaar der Wereld-schepping M. M. DCC. LXXIV. voor Kristum M. CC. VIII.

VII. *Francus*, Hectors soon, dewelke van Trojen verdreven, by den Celtiberen, sijne Landsluyden voor haren Koning wierd aangenomen. Soo dat van die tijd een dubbel Cymmers Rijk was, het eene in *Asien*, dat daar na door den *Danauw* verder tot in Europen is uytgebreid. Ende het ander het Wester-Rijk in Italien en Gallien.

VIII. *Pippijn*, den tweeden Koning der Westerrijkse Cymmeren heeft by den Tusken, Celtiberen en Kelten geregeert, omtrent het Wereld-jaar M. M. DCCC. L. en sulks voor Kristum omtrent M. C. XXXIV.

IX. *Helenus*, de II. dier naam Koning der Oosterrijkse Cymbren, over de Landsate van den *Danau*, heeft geleeft omtrent de tijd van *Porsena*, der Hetruscen Koning, dewelke voor de herstelling van den verworpenen Roomsen Koning *Tarquinius* tegen de Romeinen den Oorlog opvatte, omtrent het jaar des Werelds M. M. M. CCCC. LX. voor Kristum D. XXIV.

X. *Antenor*, de eerste van dien naam, en de derden Oosterrijksen Cimmersen Koning, omtrent D L. jaar voor Kristus Geboorte, van de Gothen en Scyten verwonnen, heeft moeten ruymen, omtrent het jaar M. M. M. D X X. voor Kristum CCCC. LXIV.

XI. *Marcomyr*, (betekent een Uytbreyder der Landpalen) is de eerste geweest die sijn volk, dat onder *Gomer*, *Ascenas*, *Cambrivius*, *Galaten* en *Kelten*, sig omtrent den Rhijn verder ter neder geset hadde, in Duytsland tussen den Rhijn en Weser ter neder geset heeft, daar onder tegenwoordig *Friesland*, *Gelderland* en *Westphalen* behooren. Men seid dat hy over de vier hondert negen-en-tagtig duysent drie hondert en 't sestig Cimberse mannen by een bragt, ten tijde dat de Roomse Wet-tafelen van Athenen gehaalt wierden, het welk geschiede in 't jaar M. M. M. D. XXV. voor Kristum CCCC. LIX.

XII. *Antenor*, den tweeden soon van Marcomyr, hem dus omtrent den Rhijn en de Duytse Zee ter neder gestelt hebbende, heeft *Cambra* de dogter van den Brittannisen Koning, als naast aan dese Landen gelegen, ten Huywelijk genomen, wien ten gevalle, als zynde een seer wijse en verstandige vrouwe, hy sijn volk, die te vooren Cimbers genomt waren, eenen nieuwen naam heeft gegeven, daar van de Sicambri haren naam gekregen hebben: dit geschiede ten tijde van *Artaxerses* Koning der Persen, en ten tijde als *Hannibal* eerst in Sicilien was ingevallen, omtrent het jaar M. M. M. D L. voor Kristus CCCC. XXXIV.

Volgt de lijst der Sicamberse *ofte* Gelderse Vorsten.

Ten I[sten].

PRiamus, Antenors soon, uyt de Brittannise Cambra, heeft het besit beginnen te nemen, van de regtersyde des Rhijns, tot in Duytsland; dese heeft de naam van *Sicambren* ingevoert, en hebben de Landsaten een nieuwe Saxense taal genomen, na verloop der Wereld-scheppinge M. M. M. D. LXXV. voor Kristum CCCC. jaar.

II. *Helenus III.* heeft geleeft omtrent de tijd van Philippus van Macedonien, Alexander de Grotes vader. Heeft omtrent XIX. jaar over de Cimbren ofte Sicambren omtrent den Rhijn geregeert.

III. *Diocles* de soon van *Helenus*, heeft ten tijde van Alexander de Groot, omtrent XXI. jaar het Sicamberse Rijk beheerst, na de Wereld-scheppinge M. M. M. DC. XXVI. voor Kristum CCC. LVIII.

IV. *Helenus IV.* Dioclis soon, als hy XIX. jaar geregeert had, wierd hy om zyn sorgloosheid uyt sijn Rijk verstoten, omtrent het jaar M. M. M. DC. LXXV. voor Kristum CCC. IX.

V. *Basanus I.* Helenus broeder, heeft ten tijde dat *Demetrius*, in Macedonien, Lysimachus in Tracien, en te Romen *M. Claudius Marcellus* en *C. Nautius Rutilius*, Burgermeesteren, het hoogste gebied hadden, over den Sicambren aan den Rhijnkant het gebied gehad, en heeft in 't jaar der Scheppinge M. M. M. DC. LXXVII. voor Kristum CCC. VII. het Kasteel *Basanburg* in 't Land van Kleef gebout.

VI. *Basanus II.* heeft in 't jaar der Scheppinge M. M. M. DCC. X. voor Kristum CC. LXXIV. Koning *Tabor* in den slag overwonnen, en heeft het Kasteel *Monthabur* aldaar gebouwt.

VII. *Clo-*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

VII. *Clodomirus* werd bevonden omtrent XVIII. jaren Sicambrien geregeert te hebben, dog met weinig nut.

VIII. *Nicanor*, Clodomers soon, heeft in 't jaar M. M. M. DCC. XXX. voor Kristum CC. LIV. na dat hy de Gothen, die op de Saxense Grensen kwamen invallen, en Orcadem der Eylandsen Koning in den slag overwonnen hadden, nog XXXIV. jaar in Wester Sicambrien het gebied gehad. Van welke verwinninge men meent dat hy dien Griekssen naam gekregen heeft.

IX. *Marcomirus II.* heeft XXVIII. jaar het Cymberse Rijk beseten, tot den Oorlog die de Romeinen met Perseus den Koning van Macedonien voerden, omtrent het jaar M. M. M. DCC. LXVI. voor Kristum CC. VIII.

X. *Clodius I.* heeft de gevankenis van den Koning Perseus bereikt, en heeft de sijne XI. jaar geregeert.

XI. *Clodomirus II.* heeft over de Sicambren aan den Rhijn, ten tijde van den derden Toscaansen ofte Punisen Oorlog der Romeinen, XIII. jaren geregeert, omtrent het jaar M. M. M. DCCC. X. voor Kristum C. LXIV.

XII. *Meradacus* den *I.* dier naam, heeft aldaar den tijd van XX. jaar het gebied gehad, en na dat de Cimbren, om de hooge Watervloeden den Rhijn hebben moeten verlaten, heeft hy nog VIII. jaar in de Hertzen Walden, omtrent *Wirteberg*, over de Sicambren en Cimbren geregeert, want sy hebben den Rhijn omtrent het jaar M. M. M. DCCC. XL. verlaten, voor Kristum C. XXXVIII.

XIII. *Bolo* de *I.* anders *Baleus*, heeft de Cimbren uyt de Hertzen Walden, daar sy van de Boyen uyt verdreven wierden, in Beyeren den Danauw overgebragt, van waar sy hun naar Italien begevende, zyn van de Veld-Oversten *Scaurus*, *Syllanus* en *Papirius* gestut, dog naderhand den Slag tegens den Romeinen gewonnen, en den gevangen Scaurum doorsteeken, in 't jaar M. M. M. DCCC. LX. voor Christum CXXIV.

XIV. *Meradacus* de *II.* is door hulp van de Tuytsers over de Alpenbergen, door Beyeren en het Over-Bergsland, met den Cimbren in Italien gevallen, daar sy met veele duysenden van *Cajus Marius* en *L. Catulus*, des Werelds M. M. M. DCCC. LXIV. voor Kristum CXX. geslagen zyn.

XV. *Cassander*, *Meradacus* navolger, heeft de Cimbren wederom in Duytsland gebragt, dien hy tegens den overval van Borbistar, der Gothen Koning met hulp van de Saxers en Thuringers beschermde, omtrent het jaar M. M. M. DCCC. LXIX. voor Kristum CXV.

XVI. Men seid ook van een Oversten *Sicamber*, de broeder van *Cassander*.

XVII. *Autharius*, om sig jegens de Romeinen te wreeken, heeft de Stad *Mentz* aan den Rhijn, een sate der Romeinen, met verraad ingenomen en verwoest. Dog eintelijk van den Romeinen door bystand der Gallen overwonnen, na dat hy omtrent den Rhijn met de sijnen geseten had, tot na de Wereld-scheppinge M. M. M. DCCCC. XX. voor Kristum LXIV.

Henricus Mutius German. *Chronic. lib.* I. volgende het schryven van *Nauclerus* en *Berosus*, brengt de Duytse volken ook tot *Tuisco*, de soon van Noach, die wederom een soon had *Mannus* genomt, die sy dese voortteelinge geven. *Mannus* teelde *Jugævon*, liet na *Istævon*, van dewelke *Hermion* is voortgekomen, van *Hermion Marsus*, en van *Marsus Gambrivius*, van dewelke *Suevus* is voortgekomen, vader van *Vandalus*, en soo voort. *Berosus*, een schryver dewelke by de Persen geloofwaardig geagt is, en by den Joodsen Joseph dikwils vermaant werd, verhaalt, dat omtrent hondert jaar na de Zundvloet de Stad Babel is beginnen te bouwen. En dat omtrent die tijd *Noach* sijn soon *Tuisco* in Europen heeft versonden, en hem het besit heeft gegeven van den *Danauw* af tot den Rhijn toe. Den selven *Berosus* verhaalt nog, dat in het vierde jaar van *Ninus* Koning der Assiriers, Tuisco, de Duytsen omtrent den Rhijn geseten, hare wetten en instellingen heeft verbetert, en in goede ordre gebragt, sulks dat Tuisco den I. Koning der Germans geweest is.

II. Koning der Germans ofte Duytsen was *Mannus* de soon van Tuisco, die in 't seste jaar van Semiramis Koninginne der Assiriers, het Germanse Rijk aan nam.

III. Koning der Germans was *Ingævo*, de soon van Mannus, ten tijde van den jongen Ninus.

IV. Koning was *Hermio*, ten tijde van Aralus den sevenden Assirisen Koning.

V. Duytser Koning was *Marsus*, ten tijde *Baals* den agsten Assirier Koning.

VI. Was *Gambrivius*, ten tijde des Konings *Belach*. Den welken *Annius* verhaalt, dat den eersten gekroonden Germansen Koning soude zyn geweest.

VII. Koning was *Suevus*, als Baal den XI. Koning van Assirien het Babylonise Rijk aanvaarde, daar van de Sweden haren naam voeren; dese seidmen dat den Stad *Surich* in Switserland soude gebouwt hebben.

VIII. Was *Vandalus*, ten tijde van Altada den XII. Assirisen Koning.

IX. Koning der Germannen was *Teuto*, ten tijde van Mannitus den XIII. Babylonise Koning, daar van de Germans Teutones, Tuytsen zyn genomt geworden.

X. Was *Hercules*, ten tijde van Macaleus de XIV. Koning van Babylonien, dewelke een dapper kloek en sterk man, als hy ten strijde soude gaan met lofgesangen vereert wierd, volgens schryven van *Tacitus*.

Tot hier toe van de Germanse Koningen, daar van *Tacitus de Moribus Germanorum* gewag maakt.

° *Tot in Vlaanderen en Braband,*] Soo vindmen 25
dat de *Cymbren* ook in *Vlaanderen* en *Braband* haar ter neder geset hebben, volgens tuyg van Jacobus Meyerus, *Annal. Fland. lib.* I. *A. Ruttenis Saxonum aut Cymbrorum Natione, à quibus memoriam esse invenio Flandriam antiquitus Ruttheniam esse dictam. Cymbros autem per longam ætatem eadem loca tenuisse memorantur.* Daar hy ook *ex Hieronimo in Epistola ad Gerontium* bybrengt, *Teutones simul ex Germaniæ & Galliæ littoribus esse progressos, sic enim Gens Teutonum ex ultimis Galliæ, Oceani atque Germaniæ, profecta littoribus omnem Galliam inundavit; quæ quidem verba* (vougd hy daar by) *comprobare videntur*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

dentur opinionem eorum, qui Cymbrorum aut Teutonum nomine omnes Oceani accolas ab ultimis & avitis Cimbrorum ſedibus ad uſque littus Flandricum intelligi volunt. Dat is: Van de Bovelandſe Ruttens, een Saxens en Cimbers volk, van dewelke ik gedenkſchriften vinde, dat Vlaanderen Ruttenia, nu Rovergne ie genomt geweeſt; want het werd daar voor gehouden, dat de Cymbers over veele eeuwen deſelve plaatſen bewoont hebben; daar toe hy de plaatſe van Hieronimus in den brief aan Gerontio geſchreven by brengt, dat de Duytſen uyt de uyterſte Grenſen van Germanien en Gallien zyn voort afgekomen. Want ſoo heeft het Tuytſe volk, ſeid hy, uyt de uyterſte Landpalen van Gallien, Germanien, en de Zeekant af komende, het gants Gallien beſet en ingenomen; welke woorden, voegt hy daar by, het gevoelen van die geene voor goed keuren, dewelke meinen dat onder den naam van Cymberſe en Tuytſe, alle de Anzeeſe volken van de oude Grenſen van de Cymberſe zate tot Vlaanderen toe te verſtaan zyn.

23 P *In Hoog en Nederduytſland,*] Hier volgt een optellinge van de voornaamſte Landen en Plaatſen in Hoog en Nederduytſland gelegen, dewelke ſoo ſeer by haar enkele benamingen niet bekent en zyn, daarom wy nodig geagt hebben, daar van een korte Beſchryvinge by te doen. De Cymbren en Kelten van boven den Rhijn langs af komende, hebben hare Landſate in tween verdeelt, noemende 't ſelve *Hoog* en *Nederduytſland*, ofte eerſte en tweede Duytſland; Sulk ook by *Ammian Marcellin.* mede betuygd werd, *lib. Geſtar. cap. XV. Temporibus, inquit, priſcis, quum laterent hæ partes ut Barbaræ, tripartitæ fuiſſe creduntur in Celtas, Aquitanias, & Belgas, eóſdemque Gallos diviſæ, lingua, inſtitutis, legibuſque diſcrepantes. Dat is:* In de oude tijden, als deſe Landen wild en woeſt lagen, meentmen dat deſelve in drien verdeelt zyn geweeſt, in Keltiſe, Aquitaniſe en Belgiſe Landen, dewelke van den anderen in taal, inborſt, en Landwetten verſchilden. *Matijs vander Hoeven* in zyn *Handveſt-Chronijk, het 3. Boek, het 7. Deel*, ſchrijft dat het tweede Duytſland toegeëygent werd, *Tongeren* over de *Maas* en den *Demer*, *Tongerlo* in de *Kempen*, *Turnhout* in *Braband*, *Thuringer Veer*, dat is, Ter-Veer in Walcheren, *Thuringer Tol*, ter Tholen, *Thuringer Goes*, het Land vander Goes, *Thuringer Leus*, ter Neus in Vlaanderen, en de verdere rijken, der Tungeren, van Keulen tot aan de Noort-Zee, als *Duysburg*, Batavodurum *Wijk te Duyrſtede*, *Thurdregt*, Dordregt, *Ter-Goude* en andere. Daar van ſchrijft Dion Kaſſius, *Hiſtor. lib.* 39. mede aldus. *Antiquitus populi, qui ex utraque parte Rheni habitabant, Celtæ uno nomine appellati ſunt*, & lib. 53. *Celtæ quidem quos Germanos vocamus, quum omnem Celticam regionem, quæ ad Rhenum eſt, occupaſſent, effecerunt ut ea Germania vocaretur. Superior, quæ Rheni fontibus propior eſt, & interior, quæ ab hac uſque ad Oceanum Brittannicum ſe extendit. Dat is:* Van ouds wierden die geene, die van beyde zyden den Rhijn bewoonden, met eenen naam Kelten genomt. De Kelten die wy Duytſe noemen, het geheele Keltiſe Land, langs den Rhijn beſlagen hebbende, hebben 't ſelve Duytſland genomt, Hoogduytſland, het geen den oorſprong des Rhijns naaſt leyd, en Nederduytſland, het geen ſig van daar tot de Brittiſe Zee uytſtrekt.

q *Onder het Hoogduytſland* Sclavonien,] *Schlavonien* werd ook *Illyrien* genomt, by den Duytſen *Windenland*, een wijd en ſijd Landſchap, in de mond van de Adriatiſe Zee, tegen Italien over gelegen, het welke by de Land-beſchryvers niet op eenerley wijſe bepaald en werd. By *Plinius* werd het tuſſen de Rivieren Arſia, (daar Italien ſcheid) en *Titium*, anders *Variecha* ofte *Poliſcha* genomt, bepaalt. *Ptolemæus* ſtrekt het uyt van *Hiſtrien* op het ſcheid van *Italien* en *Dalmatien* gelegen, Germ. *Heiſterich*, tot aan de Grenſen van *Macedonien*, ten Zuiden tegens *Pannonien* en *Mæſien*; *Strabo Geograph. lib.* 7. bepaalt het ſelve mede tegens *Macedonien* en *Thracien*, *Pomponius Mela* en *Dioniſius Alexandrinus*, ſchryven het ſelve de gantſe Hadriatiſe Kuſt toe, van het *Tergeſtijnſe* Gebergte, aan de kolk van de *Adriatiſe Zee*, tot aan de *Ceraunſiſe* Bergen van *Italien* en *Cicilien*, dewelke van het ſelve volk tot aan den *Danauw* toe bewoont werden. *Appianus Alexandrinus* ſtrekt het ſelve op het wijdſte en breedſte uyt, en *Sextus Rufus* die ten tijde van den Kaiſar *Valentinianus* geleeft heeft, verdeelt het ſelve in ſeventien Landſchappen ofte Provincien; als, de twee *Noriſe*, de twee *Pannoniſe Valerien*, daar van de Hoofſtad *Valeria* van des Kaiſars *Diocletiani* dogter, ſoo men ſeid, alſoo genomt werd, tegen *Pannonien* aangelegen. *Savien*, het welk ook *Riparien* genomt werd, German. *Windiſchland*, *Dalmatien*, *Mæſien*, beyde de *Dacien*, *Macedonien*, *Theſſalien*, *Achajen*, *Prævalis*, tuſſen *Epidam* en *Dalmatien* gelegen, en het Eyland *Creten*.

De voornaemſte Steden in Schlavoien gelegen zyn, *Zegna*, *Sadera*, *Spalatum* en *Salena*, de Koopſtap *Salone*, *Tran*, *Raguſe*.

De doorvloeyende Rivieren zyn *Dravus*, den *Dra* en *Savus*, anders de *Sawe*, dewelke in den *Danauw* invallen, en van deſelve werden ontfangen, met welke Rivieren Philippus Cluver: *Geograph. introd. lib.* 4. *cap.* 3. het Schlavonien beſluyt, ſtrekkende van den *Dra* tot aan de *Adriatiſe Zee*, *Schlavoniæ nomine, inquit, vulgo confuſis Pannoniæ Illyricique limitibus accipitur quicquid terrarum à Dravo amne, ad Adriaticum mare protenditur.*

Het regte Schlavonien is eygentlijk het geene tuſſen beyde de Rivieren de *Dra* en *Sawe* gelegen is, ſtrekkende ten Ooſten tegens den *Danauw*, en ten Weſten tegens *Stirien* aan.

De Schlavoniſe taal is by na een algemeene taal, onder de rondom gelegen volken. Want deſelve werd gebruykt by die van *Dalmatien* en *Kroatien*, by de *Moraviers*, *Bohemers*, *Luſatiers*, *Sileſiers*, *Polen*, *Littauwers*, *Ruſſen*, *Bulgaren* en omſtreekſe volken, tot aan *Conſtantinople* toe. Sulks dat ook de Turken haarluyder taal gebruyken.

Croatien,] Anders *Krowaten* genomt, *Germ. Crabaten*. Werd by de ſommige voor het oud *Liburnien* genomen, by andere voor *Pannonien*, en wederom by andere voor een Landſchap van *Lyburnien* en *Valerien* afgedeelt. Strekt ſig ten Noorden van het regte Schlavonien, daar van het door de tuſſenbeyde lopende *Sauwe* werd afgeſondert, ten Weſten het Markgraafſchap *Vinidien*, *Carniolen* en *Hiſtrien*, ten Zuyden de *Adriatiſe Zee-kolk*, en ten Ooſten *Boſſenen*, German. *Boſſen* en *Woſſen*.

De voornaamſte Steden in Croatien zyn *Pflaum*,

een

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

een Stad niet verre van het Istrise, *S. Veit am Pflaum.* En de Hooftstad *Bigihon.* De Anzeese Steden zyn *Wacha*, *Turnauw*, *Modrisch* en *Bucau*, *Sisek*, *Castrobiten Tzernich*, *Petrin*, en meer andere.

Sevenbergen] also genomt, van de seven hoge bergen in deselve gelegen, soo andre menen van de seven voorname Steden van het selve Landschap: Anders *Transylvanien* genomt, een gedeelte van *Ungarien.*

De Hooftstad van *Sevenbergen* is *Hermanstad*, een sterke Stad in de vlackte gelegen, met dobbele wallen en diepe graften voorsien.

Daar aan volgt *Brassou*, een seer gelegen handel-plaats op Turkyen, tussen het gebergte in gelegen, met goede wallen en graften voorsien, heeft buyten dien drie voorsteden, daar van de eene by den *Bulgaren*, de ander by de *Ungaren*, en de derde by de *Saxense* boeren bewoont werd, by na door elke wijk van de Stad komt een beeke van 't gebergte nedervallende doorlopen, dewelke met een seer soet en aangenaam ruyssen gestadig afloopt.

Mozen Stad, in de vlakte der Valleyen gelegen, heeft aan beyde zijden seer vrugtbare Wijnbergen, ende door het midden van de Stad loopt een Rivier, *Mozen* genomt, het welk ten zuyden van de Stad afdalende, in de Riviere *Zama* valt, waar omtrent de Roduenser Goudmijnen gelegen sijn.

Segeswaard, anders *Schersburch*, ten delen boven, en ten delen in 't hangen van een berg gelegen, daar deselve Rivier voor by loopt.

Midwisch, in 't midden van Zevenbergen gelegen, seer vrugtbaar van goeden en sterken wijn. *Millenbach*, in een seer lage valeye gelegen, wel doortimmert, en rondom met goede visserye voorsien, dewelke de Hooft-stad der *Saxers* plag te wesen, daar omtrent *Wijntz*, *Barborek*, en *Colosward*, gelegen sijn.

Buyten dese seven Hooft-steden, is de oude Bisschoplijke Stad *Weyssenburg*, by den Ungaren *Gulafeirwar* genomt, daar voor enige jaren het Princen Hof wierd gehouden, is wel vijf mijlen in 't ronde groot, heeft in 't oosten de Rivier *Marisium* Maros, *Germanis* Marisch, in 't westen het gesigt van een seer schone vlakte, dewelke hem tot het gebergte van *St. Michiel* uytstrekt.

Sevenbergen heeft twee doorvloeyende Rivieren, *Marisium* ofte *Maros*, een goud-dragende Riviere, komende uyt het hoge gebergte omtrent *Moldavien*, en loopt door *Dacien*, en *Tijsscken*, tot in den *Danauw*; in dese Riviere plagten de Zoutpannen, van den Koning van Ungarien te leggen. De twede Riviere, is het goud-dragende *Zamos*, niet verre van de Rivier *Chrysius*, tussen de Dacise bergen door lopende, voor by de Bisschoppelijke sterkte *Gywla*, zuidwaarts op, en voort oostwaart, met een matig bevaarbaar water, daar door het Konings Sout, scheepwaart naar Hungarien gevoerdt werd.

Sevenbergen, werden by drieder hande volken bewoont, een weinig van manieren, leven, en wetten onderscheiden. Als sijn de *Saxers*, *Ciculise Sevenbergers*, en *Ungeren*, daar van elk sijn bysonder en verdeelt gebied heeft.

Hungarien,] het welk sijn naam heeft van de *Hunnen* en *Hungaren*, oorspronkelijk uyt den *Scyten*, die dit land van ouds beseten hebben, begrijpt in sig by na geheel Pannonien, en het land der *Jazigen* en *Dacen*, over den *Danauw*, heeft tot lendenen, besuyden de Rivier de *Sauwe*, met dewelke het van *Croatien*, en *Servien* werd afgescheiden, in 't Noorden *Polonien* en *Russen*, met den berg *Carpe* bepaalt, ten Westen *Oostenrijk*, *Moravien* en *Styrien*, ten Oosten *Mysien*, nu *Rhætien* genomt. Een seer vrugtbaar land, so overvloedig van Schapen en Runderen, dat sy met hun vee in een seer groot getal Duytsland en Italien spijsigen. Het wilde vee en edel gevogelte is daar mede seer gemeen, en overvloedig, als sijn *hasen*, *damen*, *bokken*, *geyten*, *harten*, *wolven*, *beeren*, ende onder 't gevogelte, sijn daar gemeen en in overvloet *perdrijsen*, *phasanten*, *quartels*, en wat des meer is. Dit land is eerst beseten, by die van *Pannonien*, daar na by de *Goten*, dewelke van den *Hunnen*, uyt haar land verjaagt waren. Ende na dese by den *Hunnen*, onder het gebied van haren Vorst *Attila.* Naar welkers dood heeft *Carolus Magnus* deselve onder sijn gebied gebragt; in 't jaar D.CCCC. hebben de *Hungaren* uyt *Scytien* overkomende, dese landen in genomen, onder het gebied van den Kaisar *Arnulphus.* Den eesten Koning der Hungaren was *Stephanus*, by genaamt de Heilige, om dat hy een Voorstander was van den Christelijken Godsdienst, ende hem sijn gevolgt *Petrus* sijnen neve, *Andreas*, *Bela*, *Salomon*, *Geysa*, *Ladislaus*, *Almus*, *Stephanus II. Bela* den blinde, *Geysa II. Stephanus* de derde, *Bela* III. *Emericus*, *Ladislaus*, *de II.* en soo voort vervolgens tot den jegenwoordigen *Leopoldus* Rooms Keiser.

Oosten-Rijk,] eertijds het *Over-Pannonien*, so sommige willen van den oosten wind, dewelke aldaar veel wayt, also genomt. Dog het waarschijnlijkste is, dat het van de bepalinge, en onderscheid van het *Oostenrijk* en *Westerrijk*, by de oude Franken also genomt en onderscheiden is. Oostenrijk heeft ten oosten *Hungarien*, ten zuyden het *Syrise* gebergte, ten westen *Beyeren*, en ten noorden *Moravien*, en de Rivier *Tey.* Een seer vrugtbare landsdouwe, het welk sig selven voet, en met weinig kosten en moeyten is te bebouwen. Geeft een kostelijken en sterken wijn. Eenigen tijd lang hebben de Graven van *Rabenberg*, het gebied over dese landen gehad. Na dewelke den Kaisar *Rudolph van Habsburg*, die in 't jaar M.CC.LXXX. Kaiser wierd, 't selve onder sijn gebied gebragt heeft. Ende *Fredrik de II.* heeft het selve tot een Rijk gemaakt. De Hooftstad van Oostenrijk is *Weenen*, daar de Keiser nog jegenwoordig sijn Hofhoud.

Moravien] heeft sijn naam van de Rivier *Morauw*, dewelke daar door loopt. Dit Landschap is van ouds, by den *Marcomannen* beseten. Van drie sijden werd het door het gebergte, bossen en rivieren bepaalt, oostwaarts van *Hungarien*, ten westen van *Bohemen*, en ten oosten van *Silesien*, ten zuyden naar Oostenrijk is het vlak land, en werd van het selve, ten dele met de riviere *Tays*, ten delen met een slegt waterken afgescheiden. Is seer vrugtbaar van koorn en graan-gewas, ende van goeden wijn, daar wast ook veel saffraan, wierook, en myrrhe.

Is van ouds, met de naam van een Rijk bekent geweest,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

geweest, en heeft sijne Koningen gehad, dewelke het gebied hadden over gants *Bohemen* en *Polen*, een groot, en wijd, en zyd Rijk. In 't jaar D. CCCC. besat *Zuantocopius Moravien*, *Bohemen*, *Silesien* en *Polen*, na den welken *Bohemen*, *Polen* en *Silesien* haare bysondere Vorsten gehad hebben. En is het *Moravien* van minder voorspoet en geluk, als eertijds hare Hertogen en Mark-graven onderwurpen geworden.

Silesien,] Strekt sig ten Noorden en Oosten tot aan het Poolse Rijk, ten Zuyden *Moravien* en het *Hertsen-wald*, ten Westen *Lusatien* en *Bohemen*; heeft op verscheide plaatsen Goud, Silver, Lood en Iser-mijnen, heeft tot een Hooft-stad *Breslouw*, ten tijden van *Mislaus* Koning van Polen, omtrent het jaar D. CCCC. gestigt. Begrijpt XV. Graafschappen, en drie Baronnien. Heeft een Bisdom, daar *Nissa* den setel-stoel van is; het hoger Geregt werd tot *Vratislavien* gehouden.

Bohemen,] Alsoo genomt van het *Herscinia Sylva*, en Hertsen-wald, van het Hoogduyts woord *Baum*, by ons *Boom*. Andre seggen dat sy van de *Boyen*, dewelke 't selve Land bewoont hebben, alsoo souden genomt zyn, dewelke mede van het woord *Bois*, dat houd betekent, afkomt. Strekt sig van 't Oosten tot de *Marcomannen* en *Quaden*, van 't Westen tot de Noortse Landen, en het Zuyder gedeelte begrijpt een gedeelte van het *Oosterrijk*, is rondsom met de Hertsen-walden beset, het gebied bestond eersten onder hare Hertogen.

Den eersten was *Zechus*, dewelke uyt Cratien overkomende, den eersten aanleyder en bestierder van het *Bohemise* volk geweest is, naar hem waren *Crocus*, *Primislaus Nimislaus*, *Muata Vrislaus*, *Necla Nocterius Borsinous*, tot dat in 't jaar DCCC. VI. het selve tot een Rijk is opgeregt, als wanneer op den Rigtsdag tot *Mentz*, *Vratislaus* van Keiser *Hendrik* de IV. tot den I. Koning van *Bohemen* verkoren wierd.

De Hooft-stad van *Bohemen*, is de vermaarde Stad *Prage*. Hier onder behoren XXXII. Graafschappen, daar onder het Burg-graafschap *Parlstein*, daar de kroon van het Rijk bewaard werd.

Beyeren,] Het Pals-graafschap *Beyeren* werd in tween verdeelt, in de Over- en Neder-*Paltz*, aan d'een en aan d'ander zyde van den *Danauw* gelegen. Den Over-Beyer *Paltz* werd gemeenlijk *Noortgouw* genomt; *Gouwe* beduyd in 't Duyts *Aarde* en *Land*, gelijk ofmen seide het *Noorderland*, den Over-*Paltz* genomt, in onderscheid van den Neder-*Paltz*, aan den Rhijn gelegen; het eygentlijk *Beyeren*, te vorens *Noricum* genomt, leid in 't Oosten tegens *Pannonien*, ten Westen *Sweden*, ten Zuyden *Italien*, en ten Noorden den *Danauw*; in dit Landschap zyn ook verscheide Metalmijnen, en voornamentlijk van goed yzer, het welk in het gewest van *Noortgouw* in overvloed werd gegraven, en een groote schat voor het Land opbrengt.

Van de Neder-*Beyeren* is *Nurenburg* de Hooftstad, een groote en schone Stad, vermaart van het kunstig Handwerk dat aldaar gemaakt, en in alle Landen gesonden en verhandelt werd, een van de grootste Steden in Duytsland, hebbende C. XXVIII. bequame Straten, XI. steene Bruggens daar mede men van d'een zyde tot d'ander zyde van de Stad overgaat, heeft CXVI. schone Water-putten, en XII. springende Fonteinen.

Brunswijk,] Van desselfs Hooft-stad *Brunswijk* also genomt, strekt sig wijd en breed van *Maagdenburg* en *Halberstad*, en van de *Hersen-walden* tot de *Elbe* toe. In 't jaar M. CC. XXX. heeft Keiser *Frederik* dit Landschap tot een Hertogdom gemaakt, en heeft *Otto* Heere van *Brunswijk* en *Lunenburg* tot Hertog over het selve Landschap gemaakt, en met de wapenen die sijn groot-vader in Engeland verkregen had, begiftigt. De Stad *Brunswijk* is in 't jaar D. CCC. LXI. by *Bruno* en *Theodoricus* gebroeders soonen van *Ludolph* Hertog van *Saxen*, gestigt en gebouwt, volgens het schryven van *Hermannus*, van welken *Bruno* de Stad en Hertogdom *Brunswijk*, gelijk als *Bruno-Stad* gesegt, sijnen naam heeft, want *Wijk* in de Saxise taal een Stad betekent.

Lunenburg,] De Stad *Lunenburg* is de Hooftstad van het Hertogdom van de Riviere *Almenou*, van ouds *Luno* ofte *Lunouw* also genomt, welke Stad met een Zout Riviere voorsien, daar door wel-vaart, en in den Zout-handel op *Hamburg* en andre plaatsen vermaart is. Welk Landschap tussen *Brunswijk* en *Lauwenburg*, ten Oosten van het stift *Bremen* gelegen is.

Mekelenburg,] daar de Rivieren *Warne* en *Rekenitz* midden door lopen, in 't Oosten tegens *Pomeren*, en in 't Westen tegens de Rivier de *Elve* uytgestrekt, van Zuids *Marken*, en van Nooden de *Baltise* ofte *Oost-zee*, tussen *Pomeren* en *Brandenburg* gelegen, daar van het vermaarde *Rostok* de Hooftstad is, op de Rivier *Warn* gelegen; de gemeene Steden zyn, *Malkijn*, *Loytz*, *Eingen*, *Kamp*, en *Ter-Lage*, *Damgard* en *Bart*, aan de Rivier *Rekenits* gelegen, *Helden*, *Kropelijn*, *Sernenburg*, *Perkeveen*, *Wartemund*, *Wismar*, *Holonits*, *Tersouw*, *Kissin*, *Schwerin*, *Lutzouw*.

Pomeren,] In de Wandalise taal *Pamortzi* genaamt, is een Hertogdom aan de Baltise Zee gelegen, strekt sig in de lengte van *Holsatien* af, tot *Livonien* toe; dit Landschap heeft zyn eygen en ingeboren Heeren gehad; zyn noyt overwonnen, of uyt haar Land verjaagd; behalven de gemeene, begrijpt het dese voorname Steden, als de vermaarde Koop-stad *Stettijn*, aan de Rivier de *Vider* gelegen, door den wolkoop-handel vermaart, *Grijpswald*, *Julijn* der Vandalen handel Stad, *Straalsund* aan de Baltise Zee, dat eertijds sijn eygen Heer gehad heeft, en *Winet* eertijds een vermaarde Zeestad, dog door den overval der Denen by tijde van den Koning *Koenraad*, ter neder geworpen, en gants bedorven, en onder de gemeene Steden zyn *Neugard*, *Lemburg*, *Stargard*, *Pergrad*, *Camenes*, *Publijn*, *Grisenberg* en de Zee-Steden *Kolberg*, *Camijn*, *Collijn*, *Sande*, *Pukke*, *Revecol*, *Lovensberg* en *Hechel*.

Hessen,] Het Land-graafschap van *Hessen*, also genomt van de *Katten* ofte *Hessen*, dewelke dese Landen beseten hebben, eer dat sy in *Batavien* overquamen, heeft in 't Oosten *Thuringers*, in 't Zuyden *Frankenland*, komt in 't Westen tegens *Westphalen*, en in 't Oosten tegens *Brunswijk*; is overvloedig van vee, en heeft een goede jagt van herten, en ander wildt, heeft ook metalen van kooper en loodt, en verscheide Sout-rivierkens. De twee voornaamste Steden van het selve Landschap zyn *Marpurg* en *Kasselt*, *Marpurg* also ge-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

nomt van *Marcomirus*, een Vorst der *Franken*, en *Kasselt*, als een Kasteel en sterkte; heeft de doorlopende Rivieren *Luppe*, *Weser* en *Roer*, den *Eder*, en de *Lone*, het gebergte *Melibok*, *Kesselburg* en *Geyn*, en een groote gedeelte van het *Hercynia Sylva*, en *Hertzen-walden*.

Wittenberg, ofte *Wirtenberg*, also genomt van de Stad *Wirtenberg*, in 't midden van het selve Landschap gelegen. Is gelegen in het opper-gedeelte van het hoge Duytsland, langs den Oever van de Rivier de *Nekker*. Heeft ten Oosten de *Siveden*, *Vandalen* en *Nooren*, ten Westen de *Paltz*, en het Mark-graafschap van *Brandenburg*, ten Zuyden het Gebergte van *Arbonen*, ten Noorden de *Franken* en het *Ottenbos*, heeft verscheide silver-mijnen, omtrent de Stad *Wildberg*, en men seid dat de selve Stad op Koperbergen gebouwt is. Begrijpt veel en by na ontallijke vlekken; daar van de voornaamste zyn, *Wurtenburg*, *Wiltberg*, *Tubing*, *Stutgard* en *Rutling*, alle omtrent de Rivier de *Nekker* gelegen, en de Land-steden *Nirting*, *Kirchen*, *Heilbron*, *Lauffen*, *Pinikheim*.

Brandenburg,] Het Mark-graafschap van *Brandenburg*, is eertijds by de *Vandalen* bewoont geweest. Heeft zyn naam van de Hooft-stad, eertijds *Brennenburg* genomt, nu *Brandenburg*; in 't Westen sluyt het sig tegens de Grensen van *Saxen*, en de gewesten van *Masien* en *Megalopen*, ten Noorden strekt het sig tot *Stettin*, *Pomeren* en *Mekkelenburg*, ten Oosten *Polen* en *Silesien*, ten Zuyden *Bohemen*, *Lusatien* en *Moravien*; werd verdeelt in *Onder-mark*, *Middel-mark*, *Nieuw-mark* en *Ukermark*; *Onder-mark* heeft goed vrugtbaar Land, en brengt goeden wijn en verscheide gesteenten voort, als *Corallinen*, *Ætiten*, *Sciften*, en meer andere.

Onder-mark strekt sig van de *Lunenburgse* wildernissen tot de *Elbe* toe, en begrijpt de Steden *Tanger*, en *Tangermond* aan de *Elbe*, *Linerhorst*, *Boesleben*, *Gardeleben*, *Steindal*, *Osterburg*, *Werben*, *Sehausen*, *Arnburg* aan de *Elbe*, *Bosteren*, *Bukke*, *Kalbe*, *Mesling*, anders *Letsoling*, *Wusterhausen* en *Wirtenberg*.

Middel-mark,] Heeft zyn begin van de *Elbe*, tot den *Oder* en *Spre*. Daar van de Hooftstad is *Brandenburg*, aan de Rivier de *Havel* gelegen, het welk men meent dat by *Brennus* den Vorst der *Franken* gebouwt, en van ouds *Brennenburg* soude genomt zyn; andere seggen dat van *Brando*, de soon van *Marcomirus*, Koning der *Franken*, (dewelke omtrent C. XL. jaar naar Kristum dit Land heeft ingenomen) wel eer met vele Kaiserlijke voorregten begiftigt, en voor de sterkste plaats gehouden is, daar van tot een teeken in het nieuwer gedeelte van de Stad een beeld vertoont werd, met een groot swaard in de hand, dat van de Ingesetenen den *Roeland* genomt werd. De andre groote Steden zyn *Ratenaw*, mede aan den *Havel* gelegen, *Spandauw*, met sijne sterkte aan de *Sprée*, *Koln* en *Berlijn*, aan wedersijden van de *Sprée*, alwaar, (te weten te *Berlijn*,) jegenwoordig het Hof van den Hertog werd gehouden, hier onder behoort ook de vermaarde Koopstad *Frankfurt*, dewelke geseid werd in 't jaar M. CC. LIII. by *Gedin van Hertzberg*, door last en toedoen van *Jan* I. Mark-graaf van *Brandenburg* gebout te zyn. De minder Steden van het *Middel-mark* zyn *Breitsen*, anders *Fiden* genomt, *Belitz*, *Berauw*, *Cel*, *Mittemwald*, *Monigberg*, *Pisental*, *Blomberg*, *Botzouw*, met de sterkte daar de Tempeliers haar plagten te onthouden, *Friwald*, *Olderoberg*, anders *Aderburg*, daar den Mark-graaf de II. een sterkte in 't midde van de Rivier den *Oder* tot een Tolhuys gebouwt heeft, *Frisach*, *Geresivald*, *Grimoutz*, *Gruncheiden*, *Grunewal* en *Koppenhik*, *Lichem*, *Parstain*, *Bernovich*, *Zossen*, *Wruzen*, *Zelouw*, en meer andere.

Nieuw-mark,] Werd van het Middel-mark door de Rivier de *Oder* afgescheiden, omtrent daar het water van de Warte tot de selve Riviere toevloeyt, de Hooft-stad van dit Nieuw-mark is *Gostrin*, het welk by *Johan* de soon van *Joachim* herbouwt en met groote kosten versterkt tot een Vorsten-stad gehouden is. De andre Steden zyn *Landsberg*, aan de *Warte*, *Regensberg*, *Berrstein* en *Bernwald*, *Bernwijk*, *Nieuw-berlijn*, *Arnswald*, *Thame*, *Soldin*, *Furstenfeld*, *Bramburg*, *Driesen*, *Falkenburg*, aan de *Pomerse* Grensen gelegen, *Kartauw*, *Lepen*, *Morin*, *Schiffelbeen*, *Osemond*, *Sconsflics*, *Woldenberg*, *Zeden*, *Zandok*.

Ukermark,] Van de Rivier de *Uker* also genomt, begrijpt de Steden *Templin*, *Potzauw*, *Lichten* en *Prentzauw*, so dat *Brandenburg* LV. groote Steden LXIV. gemeene en XVI. kleine Stedekens, X. Adelijke sterkten en Kastelen, VI. doorlopende Rivieren, de *Oder*, de *Viader*, de *Sprée*, de *Havel* en *Warte*, en omtrent het Hospitaal van *Frankfort* is een klein Rivierken, vloejende uyt een poel der wijn-gebergte, het welk alles, datmen daar in smijt, als steen doet verharden.

Den *Mark-graaf* van *Brandenburg* is een van de voornaamste Keur-vorsten van het Duytse Rijk, en magtigste onder de Duytse Vorsten, dewelke behalven de *Markse* en *Brandenburgse* Landen, ook vele voorname Steden in *Kusatien* en *Silesien* besit. Derselver successie en besit is verscheiden; *Ludovijk van Beyeren* heeft het selve Vorstendom in het jaar M. C. XIX. gegeven aan sijn soon *Lodewijk*, de *Beyerse* hebben het selve aan Kaiser *Karel* Koning van *Bohemen*, in 't jaar M. CCC. LXIII. verkoft, van *Johan Karels* soon is het selve *Markgraafschap* aan *Jodocus* en *Procopius* Vorsten van *Moravien* aangekomen, welken *Jodocus* met schulden belast, het selve Mark-graafschap heeft verpand aan *Wilhelm Mark-graaf* van *Mæsen*, en is daar naar in 't jaar M. CCCC. XVII. by Koning *Sigismundus* gegeven aan *Fredrik* Graaf van *Norenberg*, werd nu beseten by *Fredrik Willem*, Keurvorst van *Brandenburg*, Hertog van *Kleve*, *Gulik*, *Berg*, Grave van der *Mark* en *Regensberg*, by en door versterf regt van sijn vader *Georg Wilhem*, en sijn groot-vader *Johan Sigismund*, Keur-vorsten en Mark-graven van *Brandenburg*.

Over- en Neder-Saxen,] *Ptolomeus* stelt *Saxen* mede onder Duitsland, dog maakt desselfs omring vry klein. Naderhand is het selve geweldig aangewassen, als het welke sig heeft uytgestrekt naar het Noorden tot de *Baltise Zee*, anders de *Oost-zee*, naar het Zuyden tot het *Hercinia Sylva* en *Hertzen-wald*, naar het Oosten tot de Rivier de *Elve*, en ten Westen tot aan den *Rhijn*; en is ook over de *Elve* gesprongen, en hebben de *Saxers* aldaar veel Land beseten, zyn ook langs de *Oost-zee* hoger op gelopen, tot aan *Pruyssen* toe; *Theodoricus van Niem* nomt de selve der *Cimbren* voor-vaders. So

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

dat de Saxers, na dat sy de volken tussen de Elve en den Rhijn verslagen en verjaagt hadden, hebben de gantse Duytse Kust, met het Oost en Westphalen beseten, en van daar ook een togt op de *Frankse Gaulen* gedaan, en het Brittannise Eyland ingenomen. Daar van by de Schrijvers de *West-Saxers*, dikmaal de *Engelse* genomt werden, en de *Oost-Saxers* voor de Duytse Saxers gehouden werden. En dat sy aldaar lange huys gehouden hebben, blijkt uyt de Engel-Saxense taal by haar nog gemeen; uyt de overblijfselen, van welke taal blijkt, dat sy haar mede lange in Friesland erhouden hebben, met dat dese oude Friesen mede deselve Engel-Saxense taal gebruykt hebben, dewelke in *Molqueren* en sommige andere plaatsen, als nog gebruykelijk is. Het welk eygentlijk de regte Saxise taal niet en is, maar door vermenging van de *Denen* en *Normannen*, met de Engelse t'enemaal een verwarde tale geworden, en by de Engelse nog verder met andere talen vermengt is.

Uyt de Nabuyrschap van welke Saxise Volken, bysonderlijk met de Friesen, dewelke ook hare Land-wetten van de Saxise volken hebben ontfangen en nog gebruyken, (daar van ik een oud afschrift in de Engel-Saxise tale geschreven onder my hebbe) de Saxers in Hoog ofte Over-Saxers, en in Neder-Saxers werden onderscheiden; onder de *Over-Saxers* werden begrepen, de Hertogdommen *Lauwenburg*, *Lunenburg*, *Brunswijk* en *Mechlenburg*.

Onder Neder-Saxen de XVII. Nederlandse Provincien, daar van t'sijner plaatse elks in 't bysonder breder werd verhandelt. Dus geeft de oude Hollandse Rhym-Chronijk van Melis Stokke dit Nederland de naam van *Neder-Saxen*, als hy dusdanig begint op te deunen.

Oude bouken hoer ik gewagen,
Dat al't land beneden Nyemagen,
Wylen Neder-Sassen hiet;
Alsoo als die stroom verschiet,
Van der Mase en van den Ryne,
Die Scheld was dat west ensine,
Alsoo als sy valt in die zee,
Oest strekende min no mee,
Dan totter Lavece, of ter Elve,
Die Keiseren van Romen selve,
Ontfangen menig werf dit land,
Want mer wreet volk en stark in vand.

Russien, Moscovien] Het welk ook *Roxol* genomt werd; Is tweederhande; swarte en witte, anders groot ende kleyn, daar van de grote sig tot aan Polen, en het kleyne een gedeelte van *Moscovien* begrijpt, daarom het selve van het meerder gedeelte *Moscovien* genomt werd van de Riviere *Moscouw*, dewelke door de Koninklijke Hooftstad van deselve Riviere, mede alsо genomt, in 't midden door loopt. *Russien* ofte *Moscovien*, alsо genomt, een Landschap dat sig wijd ende breed uytstrekt, is seer wild en woest en ongehavent land, vol Bosschagie, in 't Noorden tegens de Islandse zee, in Oosten tegens *Tartarien*, in 't Westen tegens *Lijfland* en *Sweeden*, daar onder vele landen begrepen sijn, als *Russien*, *Wolodinuz*, *Moscovien*, *Novogroodt*, *Pskovien*, *Smolenski*, *Thaverien*, *Jugarien*, *Permien*, *Viathki*, *Bulgarien*, *Kzernigovien* *Rezanien*, *Wolochdien*, *Rsovien*, *Biellojen*, *Rostovien*, *Jaroslavien*, *Poloczkien*, *Biellozierien*, *Udorien*, *Obdorien*, *Kondinien*, ende meer andere, dewelke alle onder eenen Heer behoren, die sy den *Groten Kzaar* noemen.

Moscovien heeft een onmatige en scherpe lugt, nogtans seer gesond en onbesmettelijk, so dat van de Sousen van den Danauw af, Noord en Oostwaarts, noyt enige pest-siekte vernomen is, dog hebben een land-siekte, die sy mede de hete siekte noemen, die de ingewanden en het hooft sodanig treft, dat men daar van binnen korte dagen komt te sterven. Hier is het Hertinise Bos, ofte Hertzenwald vol wild gedierte, als vervaarlijke buffels van ongemene grote, wilde stieren, een soort van herten, met ongeknokte en hoge stijve poten, daarom wel seer snel in 't lopen, dog leggende seer traag in het opstaan, dewelke by Jul. Cæsar *Alces*, by de Moscoviters *Jozzi*, ende by de Duytsen *Helenes* genomt werden, grote swarte wolven, ysselijke en grote Beeren, ende ander grof wild. Nergens is beter en vermakelijker jagt. Want men aldaar met jagt-honden, ende jagt-netten, allerley soort van wild kan vangen, en de vogel-vangst met mijter, havikken, en valken is daar gants gemeen. *Moscouw*, daar van Moscovien, en is so geheel groot, nog so vrugtbaar niet, als sijnde droog en sandig land, daar den Tarw redelijk wel wil wassen, maar de boomvrugten sijn daar wrang, en onaangenaam; de Ingesetenen van Muscovien werder voor veel scherpsinniger, dan de andere *Russen*, gehouden, dog sijn vry bedriegelijker en minder te vertrouwen.

De *Russen* sijn doorgaans seer dienstbaar, kloek ende stark van lighamen, traag van verstand, en groot van baard, sy volgen in kledinge de Grieken. De vrouwen sijn daar seer slaafagtig, onder het gebied van haar mans, en werden geene eerlijk gehouden, als die dewelke in huys opgesloten sijn. Sy laten ook bywijven toe, maar werden voor onwettige gehouden. Het is een snood en bedriegelijk volk. Sy dragen lange rokken, sonder ployen, en de handsmouwen heel nauw en eng, hebben rode laarskens gelijk de Moscoviters, die omtrent ter halver been komen, en de solen sijn met yser nagels beslagen, hebben en voeren streng regt tegen de rovers; enkele dieverye en de nederlagen werden daar selden met de dood gestraft. Sy gebruyken silver gelt, niet rond maar langwerpig, en eenvormig.

Polen] is van den beginne so groot niet geweest als het nu is, als tussen het Oosten en Westen van Schweibussen, het naast aan Silesien, tot *Leuczne* een plaats tegens Russien, in de langte niet boven de LXXX. duytse mijlen, en in de brete met vele kromten tussen de Rivier de Vistel, en de Moscovise Stad Mongrouw, niet meer als LX. duytse mijlen, dog sijn daar na onder het selve Rijk gekomen *Littauw*, *Klein Russien*, *Podolien*, *Volinien*, *Podolassien*, *Masovien*, *Prussien*, *Samogitien* en groot *Livonien*, ofte *Lijfland*. Daarom het ook in groot en kleyn Polen, door de rivier *Pileza* verdeelt werd.

So dat het gantse Rijk Polen, sig nu seer wijd en sijd uytstrekt ten noorden de Oostzee en de Venedise ofte Windise kust en hoek, lopende regtdraat na de Stad Parnavien tegens het geberg-

te

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

te van Livonien, ten oosten de rivier *Borysthenes*. andersgenomt de *Duyepr*, ofte Nieper, ten zuyden de rivier *Tyras*, ofte *Nyester* en den berg Carpates, by den Ungeren *Tartzal*, en *Kprapak*, en den Russen *Crempak*, by de Duytsen den *Schneberg*, en ten westen het Markgraafschap *Brandenburg*, *Sylesien* en *Pomeren*; is seer vrugtbaar van Tarw en Rogge, die ook veel in dese landen gevoert werd, heeft buyten het gebergte veel vlak en effen land, daar van het ook de naam schijnt te hebben: Want *Pole* in de Schlavonise taal een effen veld en land beduyd.

Pruysen] Latine *Borussia*, van de naast aan aan palende Russen also genomt, (het welk wy hier voor hebben aangewesen, dat onder de bygevoegde, en aangekome Provincien van Polen behoort) is het aller eerste bewoont geweest, strekt hem van het noorden tegens de Oost-zee, van de rivier de *Vistel* ofte *Wixsel*, omtrent de vijftig duytse mijlen langs de Pomerse Kust, tot aan de Memel; Ten oosten *Littauw* en *Podlach*; Ten zuyden de rivieren *Masouw* en *Drevans*, daar deselve in de *Wixel* invloeyen; Ten westen werd deselve Provincie met de voorsz rivier *Wixel*, en een gedeelte van *Pomeren* bepaalt. Is seer vrugtbaar van Tarw en Rogge, dewelke naar alle plaatsen, en ook naar dese Landen werd versonden; in dese Provincie werd ook langs de Kust van de Oost-zee, anders de Baltise zee, eenige materie en stoffe gevonden, dewelke door de Son in brand-steen verhard.

Littauw] Is een groot en seer wijd uytgestrekt Rijk, met veel en verscheyden bevaarbare Rivieren, en met verscheyde Bosschagien voorsien, dewelcke een goede jagt geven. Is seer vrugtbaar van Rogge, Tarw, Haver, Gerst, Honig, Vlas, Kennep, Ossenhuyden, Smeer, Was, Pek, en alderhande Vellen van wilde gedierten, daar mede groote Koopmanschap op Regensberg en Riga werd gedreven, en van daar voort naar andre plaatsen werd versonden. Strekt sig ten Noorden aan *Livonien* ofte Lijfland en *Koerland*, ten Zuyden aan Polen ofte *Russien* en *Podolien*, ten Oosten *Pruysen*, en *Marouw*, ten Westen het groot Moscovien.

Livonien,] Lijfland met een grooten Bay ofte Inham aan de *Oost-zee* gelegen, ten Noorden de *Finlandse* kusten, aan den uytgang van de Rivieren *Nerve* en *Lovat*, ten Zuyden *Lithuanien* en *Borussen*, ten Westen *Moscovien*, is een vlak en vrugtbaar Land, bysonderlijk van tarw, rogge en ander graan; geeft ook veel grof vee en wild gedierte, als beeren, alces ofte ongeknookte herten, luparts, arminen hermelinen en kastoors, de hasen zyn daar veranderlijk van kleur, des Winters wit en des Somers grauw, en is de jagt daar so overvloedig, dat de selve by yder een sonder onderscheid werd geoeffent.

Werd verdeeld in drie deelen, als *Esten*, *Letten* en *Koerland*.

De voornaamste Steden van *Esten*, zyn *Revel*, *Wijr* en *Ailentak*, daar van *Revel* de Hooft-stad is, daar den koophandel naar alle gewesten gedreven werd.

Onder *Letten* behoren de Steden *Riga*, *Kokkenhuysen*, *Wenden* en *Wolmar*, daar van *Riga* de Hooft-stad is, daar mede grooten handel werd gedreven.

Onder *Koerland* zyn de Steden *Golding*, *Canda*, *Windauw*, *Durben*, *Srunde*, *Grubin*, *Pilten*, *Amborez* en *Hasenpoot*.

Sueden,] *Sueden* werd voor de eerste en oudste der Noordse volken gehouden, daar de andere van afgekomen zyn, en bysonderlijk *Denemarken* en *Noorwegen*, der welker Koningen uyt Sueedse familien en geslagten zyn voort gekomen, want *Dan*, (daar van *Dan* of *Denemarken*,) was een soon van *Humbil*, de festiende der *Sweedse* Koningen; en de Chronijken van *Noorwegen* eer sy tot hare Vorsten komen, tellen vyf-en-twintig *Sweedse* Koningen.

Het *Sweedse* Rijk werd verdeelt in *Suecien* ofte *Sweden*, *Gotland*, *Finland*, *Ingrim* en *Esthon*, en strekt sig van het Westen aan *Noorwegen*, van het Noorden aan het gedeelte van *Lapland*, het welk onder *Sweden* niet en behoord, van het Zuyden werd het met de *Oost-zee* en *Denemarken*, en van het Oosten met *Russien* bepaalt.

De Hooft-steden van *Sweden* zyn *Stokholm*, daar de Koning zyn Hof houd, en de Artzbisschoplijke Stad *Upsal*. Dit Land en is niet over al vlak en effen, maar is ten Westen met bosschagien, daar sig allerhande wild in menigte onthoud, en ten Noorden met gebergten beset, daar verscheide metallen uytgegraven werden, van groote steenen, iser en kooper, het welk aldaar een grooten handel maakt.

Gotland,] Tussen *Sweden* en *Denemarken* gelegen, werd verdeelt in *Oost* en *West Gotland*.

Oost Gotland, begrijpt in sig de Provincien *Ostrogotten*, *Smaland* en *Oeland*, daar onder ook het *Gottise* Eyland, *Scanjen* ofte *Scandien* en *Bleking* behooren.

Ostrogotten werd door seker Meer van het *Westergotten* afgescheiden; is meest vlak effen en vrugtbaar Land, van tarw, rogge, en overvloed van vee en honing.

Smaalland, werd door bosschagien van *Ostrogotten* gescheiden, is vry groot in omring, meest bosagtig, en daarom overvloedig van allerhande vee, daar van ook sijnen naam heeft, want het vee werd op hare spraake *Smaal* genomt. Daar van jaarlijks veel vee na *Denemarken* werd gevoert en verhandelt, daar door haren ossen handel seer mede werd versterkt en vermeerdert; heeft in *Taberg* verscheide staal- en iser-mijnen.

Oeland is een Eyland aan de Oost-zee, vermakelijk en vrugtbaar Land, en overvloedig van allerhande vee, brengt schoone paarden voort, die daar in 't wilde in de bossen voorttelen, en heeft een goede jagt van allerhande wild en gevogelte.

Gotland is een Eyland in de *Oost-zee*, gants bosagtig en steenagtig, daar veel *Gotlandse* steenen, tot het bouwen en metsenen seer bequaam, ook veel vloersteenen gevonden werden; daar van de Hooft-stad is *Visby*, van ouds en doen het onder *Sweden* hoorden, een vermaarde Koop-stad.

Scania ofte Scandia,] Schoonen een seer vrugtbare en volkrijke Provincie, het welk in 't Westen en Zuyden heeft de groote Steden *Helsenburg*, *Landskroon* en *Lunde*.

Blekking strekt sig van *Scania* tot aan *Christianople*, langs de *Oost-zee*.

Westgotten, begrijpt in sig *Westrogotten*, *Daalsland*, *Wanersland* en *Halland*; *Westrogotten* is een

vlak, effen en vrugbaar Land, hebbende van het Oosten de Rivier de *Waker*, tegens het Zuyden *Smaalland*, ten Westen *Halland*, en de *Oost-zee*, en ten Noorden *Daalsland*, en het *Wanermeer*; de voorname Steden zyn de Koop-stad *Gottenburg*, *Scâr Marienstad*, en *Lidekop*.

Daalsland, tussen het Meer Vener en Noorwegen gelegen, is meest bergagtig, seer vrugtbaar in allerhande grof vee, en overvloedig van schone groote ossen.

Wanersland, van het *Wanermeer* alſo genomt, is laatst en jongst onder de *Gottise* Landen aangekomen, en tot een vaste Landsate gebragt; is meest bosch en gebergte, dog met verscheyde Rivieren en visvoedende meeren doorlopen, daar werd veel salm gevangen, en zyn aldaar verscheide goede yser en koper mijnen; heeft *Karelstad* tot een Hooftstad, also genomt vander *Gotten* Koning *Karel de IX.*

Halland, door *Codan* van het *Westergotten* afgescheyden, behoort nu onder *Denemarken*; desselfs Steden zyn *Halmstad*, *Locholm*, *Falkenburg* en *Varburg*, dewelke hunne waren al veel in *Westergotten* en *Smaalland* ter markt brengen.

Noorwegen,] Brengt zyn eygen naam mede, als den weg naar het noorden, leyd ten Noorden tegens *Sweden*, ten Westen de *Oost-zee*, ten Zuyden *Denemarken*, en ten Noorden *Lapland*, van *Sweden* met seer hoge bergen afgescheyden. Hier van daan zyn de *Normannen* omtrent het jaar DCC. door binnelandse onenigheid van den andren gescheiden, en nieuwe woonste soekende, met haar bygevoegde volken, onder anderen den *Rhijn* afgekomen, en hebben gants *Vriesland* en *Batavien* geplundert en bedorven; is een seer koud en onvrugtbaar Land, als alleen datter in de bossen veel houdt wast, en ook kastoors en ander gedierte om den huyd gevangen werden, en aan de *Westkusten* daar de Zee een onmetelijke diepte heeft, werd veel Kabeljauw gevangen, daar van by na aan alle gewesten goede stokvis verschaft, dewelke in den herbst tijd veel van de walvissen verslonden werden, dewelke zy met de nieren en ingewanden van den kastoor aldaar gemeen, (een gedierte den otteren gelijk, so wel te water als te land levende,) in 't water geweekt, (het welk onverdragelijke stank maakt,) en in Zee gegoten, van het land weten te verdryven en verjagen.

Het volk woont aldaar meest in spelunken en holen onder de aarde, om de strenge koude noorde winden, en leven sober en armelijk, bysonderlijk die haar wat meer naar het Noorden onthouden, daar sy geen brood en hebben, maar de gedroogde vis voor brood, en de verse vis en wildvang voor toespijs gebruyken.

Island,] Een Eyland in de *Noort-zee*, Noordwarts van *Noorwegen* af gelegen, van de groote koude en opkomend ys omtrent de selve kust also genomt, heeft van het Westen het *Groenland* aangelegen, welkers eynde om de groote koude onnaspeurlijk is, so dat men niet en weet of het een Eyland, dan of het aan het *Americaanse* Land gehegt is.

Dit is een bergagtig, en voor het meerder gedeelte een onvrugtbaar Land, daar de luyden haar met het jagen en vissen moeten behelpen; de visserye is daar seer overvloedig, van allerhande soort van visch, so om te eeten, als om traan af te maken, voornamentlijk van groote Zee-monsters, als zyn *Zee-kalven*, *Potvissen* en *Walvissen*, dewelke in de Maanden van February, Maart en April, omtrent de *Groenlandse* kusten, by onse Zee-reders werden gevangen, als wanneer het aldaar ses weeken aan den anderen dag is, en voort het geheele jaar avond en nagt; van welke Zee-monsters breder te sien is by *Olaus Magnus*, in sijn beschryvinge van de Noordse volken.

Denemarken,] Strekt sig naar het Oosten tot de *Baltise* ofte *Oost-zee*, en naar het Westen tegens de *Duytse* ofte *Noord-zee*, en is aan het Noorden met *Noorwegen* en *Sweden*, en aan het Zuyden met *Holsatien*, *Megalop* en *Pomeren* bepaalt. De naam en afkomst van dit volk, is by haar self so heel niet seeker, want dat de sommige haar eerstelingschap eenen *Dan* willen toeschryven, daar van sy haren naam souden hebben, werd by andre schryvers niet aangenomen. Sommige willen haren naam beduyden van het water, om dat sy gelijk als midden in 't water leggen, en in hare taal *Aha*, een Rivier beduyd, en sy haar selven *Dahanemannen*, als *Water-mans* noemen. Voorwaar wat verre gesogt; het waar schijnlijkste is het gene *Dudo Neustrius de S. Quintino* een oud schryver, die in 't jaar D. CCCC. geleeft heeft, daar van betuygt, dat sy uyt *Scandien* afkomstig, onder en met een deel der *Cimbren* zyn verenigt.

Denemarken, bestaat by na geheel in Eylanden, en Landschappen door de Zee omringt, als *Intland*, het Eyland *Funen*, *Zeeland*, en het Eyland *Scandia* ofte *Schonen*.

Iutland, zynde het Wester-gedeelte van *Denemarken*, strekt sig met een lange streek van het *Schagerrift*, in het Noorden jegens *Noorwegen* en *Sweden* over, tot Zuidwaarts aan de *Elve*, en werd verdeelt in *Noord* en *Zuyd Jutland*, werd by *Ptolomeus Cimbrica Chersonesus* genomt, als van den *Cimbren* eerst bewoont.

Het *Noorder Jutland*, strekt sig naar *Noorwegen*, eyndigende met het hooft-punt het *Schagerrift* genaamt, door den Schager *Inham* ofte Schager Rak, en *Kodanse* kusten van *Noorwegen* en *Sweden* afgescheyden, en begrijpt in sig het Bisschoplijk gebied van *Aleburg* en *Wensulsel*, *Viburg*, *Arhusen* en *Ripenland*; is een wild, woest en bosagtig Land, daar veel ossen geteelt en aangehouden werden; waar van de voornaamste Steden zyn *Rypen* en *Frederikoden*.

Suid Jutland, van ouds *Nordalbing* genomt, is noordelijk tegens de Eylanden *Funen* en *Alsen* aangelegen, en begrijpt mede in sig een groot gedeelte van de Hertogdommen *Zleeswijk* en *Holsteyn*. Onder *Denemarken* behoren *Schwanze-Furst* en *Ditmars*.

Aan *Jutland* is het Eyland *Funen* gelijk als aangehegt, een weinig minder dog also vrugtbaar als het *Zeeland*, heeft in het midden de Hooft-stad *Odenzee* anders *Ottonia* genomt; de andre Steden sijn Nienburg, Suburg, Faburg, Assens, Bogens, Middelfart, Kette, Mijnde, en heeft om sig nog verscheide kleine Eylandekens, daar van de voornaamste sijn, *Langeland*, *Alsen*, *Aar*, *Laland*, *Falster*, *Mone*, en *Samso*; *Zeland* is wel het grootste en voornaamste Eyland, leyd tussen de Eylanden

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

den *Funen* en *Schonen*, met de *Orſund*, anders de *Sundt*, van den anderen niet boven een kleine mijl op het nauwſten afgeſcheiden. Begrijpt in ſig xv. Steden, daar van de voornaamſte ſijn *Kopenhagen*, de Hooft-ſtad niet alleen van dit Eyland, maar van geheel Denemarken, daar de Koning ſijn Hof houd, *Kronenburg* in 't nauw van de Sund tegens Schonen aan gelegen, en de Land-ſtad *Elſeneur*.

Scandia, anders *Schonen*, tegens Sweden tuſſen de Provincien Halland en Blekking gelegen, is wel het beſte en vrugtbaarſte land van geheel Denemarken, met veel heerlijke en Adelijke huyſen en Kaſtelen bewoont, daar van *Lunden* de Hooft-ſtad is.

Onder Schonen behoren mede de Provincien *Halland* en *Blekking*, ſtrekkende langs Sweden, niet verre van *Gottenburg* tot by na aan *Kolmar* toe.

Sileſien] *Sleſwiſenſis ducatus*, het welk, alhoewel ten delen onder Denemarken behoort, is nogtans een Hertogdom op ſig ſelven, heeft ten noorden de rivier *Schotburg*, ten zuyden de *Eyder*, ten ooſten de *Baltiſe*, en ten weſten de *Cimberſe Zee*. Begrijpt in ſig de Hooft-ſtad *Sleſwijk* en verdere Steden, *Flensburg*, *Haderſlebe*, *Tondern*, *Ekerenfort*, *Burg* in het Eyland *Femeren*, *Apenrade*, *Huſum*, *Tonningen*, *Fredriks-Stad* en *Kardingen*, en in *Sonderburg*, de Hooft-ſtad met deſelve naam genomt, en *Harskopping*. *Ripen* is wel in het Hertogdom *Sileſien* gelegen, dog behoort onder *Denemarken*. Is een ſeer vrugtbaar Land, byſonderlijk van de *Eider* af tot *Tonderen*, en verder daar het al vlak en vrugtbaar Land is, het welk by de Duytſen *Marſchland* genomt werd, welk woord *Marſch*, by haar laag en vrugtbaar Land beduyd, (daar van ons woord *Maraſch*, broekagtig en laag Land,) daar en tegen by de ſelve het hoge en onvrugtbare en ſchraal Land, met het woord *Goſt*, *Geeſt* ofte *Goſe*, beduyd werd, by ons mede *Geeſtland* genomt.

De Inwoonders van *Sileſien* zyn meeſt *Jutten*, voort *Saxers* ofte *Noorder Frieſen*, ſo dat het meerdergedeelte van het ſelve Landſchap van *Kolding* tot de Stad *Sleſwijk* toe, onder *Denemarken* behoort, en de Deenſe taal gebruycken, en van *Sleſwijk* tot de Rivier *Eider*, by de *Saxen* bewoond werd, die de Neder-*Saxenſe* taal gebruyken.

Daar aan volgen de Noorder *Frieſen*, dewelke niet alleen de vrugtbare Landen van *Tunderen* tot den *Eider*, maar ook het meeſte *Geeſtland* beſitten, dewelke een gemengde taal half Deens, en half oud Fries ſpreken.

Holſatien,] Alſo genomt van *Holt* ofte *Hout*, om dat aldaar veel hout en boſch is. Zyn de eerſte volken en bewoonders van het Land, tuſſen *Wageren* en *Ditmarſen*. Werd bepaalt met den *Eyderſtroom* ten Noorden, ten Weſten met de *Ooſt-zee*, en het *Femerſund*, ten Ooſten de *Baltiſe* ofte *Weſtzee*, ten Zuyden de *Elbe*, tot aan *Lauwenburg*, werd verdeelt in *Holſatien* alſo genomt, *Ditmarſen*, *Holſteyn*, *Wageren* en *Stormar*, en begrijpt de Steden *Hamburg*, *Lubek*, *Segeberg*, tuſſen beyde de ſelve groote Steden gelegen, *Windzel*, *Stzeho*, *Kremp*, *Chilo*, *Reinoldsburg* en *Ekelenford*; is een vrugtbaar Land, en overvloedig van allerhande wild en tam vee.

¹ *Neder-Duytſland begrijpt in ſig het Stift Keulen*,] Het gantſe Stift en Biſdom heeft de naam van de Hooft-ſtad *Keulen*, ſtrekt ſig ten Weſten met een gedeelte van het Land van *Kleef*, tot aan *Gelderland*, ten Ooſten het *Bergsland*, ten Noorden *Munſterland*, en ten Zuyden het Biſdom *Trier*.

Onder het *Stift Keulen* behooren *Andernagh*, *Bon*, *Nuys*, het *Gulikerland*, *Eſſenmark*, *Rekkelinkhuyſen*, *Dortmond* en het *Neurenburger-land*.

Trier,] Het Landſchap van *Trier*, is mede een oud beſit der *Cimbren* en *Kelten*, het welk in voortijden ſeer wijd en breed geſtrekt was, dog naderhand verdeelt en tot een byſonder Biſdom opgeregt, daar de Stad *Trier* de Hooft-ſtad van is, een vermaarde en ſeer oude Stad, by *Plinius*, *Tacitus*, en andere oude ſchryvers bekend; daar van *Æneas Sylvius* betuygd, dat wel twee duyſent jaar de ſelve Stad voor Kriſti geboorte bekent ſoude zyn geweeſt, werd tegenwoordig be-paalt, ten Noorden met het *Guliker* en *Bergsland*, ten Ooſten het Graafſchap van *Naſſau* en *Katſenelleboge*, ten Zuyden *Ooſtenrijk* en den *Rhijn-Paltz*, en ten Weſten het Hertogdom van *Lutſenburg*, is een bergagtig en boſagtig Land, overvloedig van allerley jagt, wild en edel gevogelte, het gebergte geeft ook verſcheide metallen, als van ſilver, koper, iſer en lood, en na den Rhijnkant is het ſeer vrugtbaar Land; de luyden van dit geweſt zyn van ouds voor kloeke, dappere, en in den Oorlog wel geoeffende mannen bekent, ſo dat den *Kaiſar Julius* van haar onvertſaagtheid en ſtoutmoedigheid betuygd, dat ſy onder den Veld-overſten *Ambiorix*, de gantſe Kaiſarſe troppen verſlagen hebbende, *Cotta* en *Sabinus* Afgeſanten van den Kaiſer binnen *Luyk* hebben doen ophangen.

Tungeren] De *Tungeren*, daar van ook in het *I. Hooft-ſtuk num.* 18. werden ook *Thuringers* genomt, van het oud duyts woord *Thuur*, het welk vuyr beduyt, dat de oude Duytſen voor een by-God eerden, het welk niet te verſtaan is van de tegenwoordige *Thuringers*, in het Land Graafſchap Thuringen geſeten, het welck tuſſen de Rivieren *Saal* en *Werren*, en het Land-Graafſchap *Heſſen* en *Meiſſen* gelegen is; daar de vermaarde Stad *Erffurd* de middel Hooft-ſtad van is.

Deſe *Tungerſe* ofte bygenaamde *Turingers*, hebben hun ſelven den Rhijn overkomende, in 't midden van het land van *Luyk* ter neder geſtelt, daar ſy de land-geſaten verjoegen, en een Stadt bouwden, of, ſo andre menen, gevonden hebben, die ſy na haren naam *Tungeren* genomt hebben; werden voor de eerſte en oudſte *Batavi* gehouden, dewelke naar het vertrek der *Cymbren*, met de *Katten* ende overgeblevenen Cymbren, het oud Batavien eensdeels bewoont, en haren handel met deſelve gedreven hebben, daar van *Thurdregt*, nu *Dordregt* de handel-plaets en overtogt op het Nederbatavien geweeſt is, ſo wy t'ſijner plaatſe breder hebben aangeweſen.

Plinius verhaalt, dat in de Stad Tungren een voorname bornput geweeſt is, dewelke uyt een ſpringader veel water op gaf van een byſondre kragt, en van een yſeragtige naſmaak; Welk water op het vier gewarmt, eerſt troubbel en naderhand rood werd, het ſelve water ſuyvert het lighaam, en verdrijft de derde ofte vierdedagſe koorts. *Hubertus Thomas* den Luykenaar verhaalt in ſijn beſchrijvinge van het land van Luyk, dat de ruine en

overblijfſelen van deſe ſpring en bornput, by ſijn tijd nog in weſen waren, en dat hy de kragt van het ſelve water beproeft en alſo bevonden heeft.

Het Land van Kleef,] Alſo genomt van de ſteylte van den berg, daar op de Hooft-ſtad *Kleef* gebouwt is, want in de oude Duytſe taal *Klijf*, een op en nedergaande ſteilte beduid, daar van de Latijnſe woorden *Acclivis*, *Proclivis*, *Declivis*, ſteil, opgaande, en nedergaande, ontleend ſijn. Het ſelve Landſchap werd bepaalt naar het Ooſten met het Bergſland, en het Graafſchap vander Mark, naar het Noorden met het Graafſchap *Zutphen, Overyſſel* en *Gelderland*, tot aan het Bataviſe Eyland, naar 't Weſten met *Braband* en het Land van *Luyk*, en Zuidwaarts tegens het *Keulſe* Land; begrijpt in ſig onder *Gelderland* de Steden *Xanten, Burig, Kleef, Kalkar* en *Griethuyſen*, onder Duytſland *Duisburg*, *Emmerik* en *Weſel*; de oude Kleefſe Hiſtorien melden, dat het van ouds een Ruardſchap, ofte Landvoogdijſchap geweeſt is, Ruward, is ſoo veel als ruſtbewaarder, daar van de laatſten *Ruard Theodoricus Vrſinus* Landvoogd ofte *Ruward* van *Kleve* en *Nimmegen* ſoude geweeſt zyn, dewelke uyt vrouw *Beatrix*, des Graven van *Teiſterbants* dogter, ſijn gemalinne, een dogter heeft nagelaten, ook *Beatrix* genomt, dewelke troude met ſeker Vorſt *Helias Greil*, daar ſy drie ſoonen by gewan, *Diderik*, *Gotfrid* en *Coenraat*, welken *Helias* om ſijn getrouwe dienſten aan *Karel Martel* der Franken Koning, tegens de *Frieſen*, *Saxers*, *Thuringers* en *Beyerſe*, door toedoen van den ſelven *Karel Martel*, het Ruardſchap in een erflijk Graafſchap verandert heeft, deſen *Helias* gaf aan ſijn ſoon *Diderik* ſijnen ſchild, wapen, en verguld ſwaard, en met eenen het Graafſchap van *Kleve* over. Dus wierd *Helias* de *I. Grave van Kleef*, onder de Regering *Anaſtaſii*, *Theodori III.* en *Leonis III.* ſterft in 't jaar D. CC. XXXIV. naar hem quam den gemelte *Diderik de I.* dier name, als II. Grave van *Kleef*, en ſoo voort op ſijn ſoon.

Reinhout de III. Grave, en ſo voort,
IV. op *Ludolph.*
V. op *Jan den I.*
VI. op *Robbert.*
VII. op *Balduin.*
VIII. op *Ludovic.*
IX. op *Everhard*, en ſo voort op de verdere afkomelingen, ſoonen, dogteren en weduvrouwen, by verſterf tot op *Adolph* de XXXII. en laatſte Grave en eerſte Hertog van Kleef, als dewelck in 't jaar M. CCCC. XVII. op de vergadering tot *Koſnitz*, van den Kaiſer *Zigiſmund*, van Grave tot *Hertog van Kleve* gemaakt wierd, van wien het ſelve met den titel van Hertogdom voort is geërſt, tot op *Frederich Willem* de XLI. in ordre der Graven, en IX. Hertog van Kleef, Keurvorſt van *Brandenburg*, Hertog van *Gulich*, *Bergland*, Grave vander *Marck* en *Ravensberg*, Heere van Raveſtein, &c. dewelke tot nog toe in het ſelve beſit is.

Gelderland,] Het Vorſtendom van *Gelder* met het Graafſchap *Zutphen* verenigt, is de uyterſte ſtreek van Nederland, na het Noorden Ooſtwaarts komende tegen het Land van *Kleef* en *Weſtphalen*, ten Weſten het gebied van *Utrecht* en *Holland*, ten Zuyden *Brabant*, ten Noorden *Overyſſel*. Dit is het aloude beſit van de *Sicambren*, daar *Tacitus* en *Ceſar* van melden. Hier omſtreeks meentmen dat *Gelduba* gelegen heeft daar van *Tacitus lib.* 4. *Hiſtor.* gewag maakt, daar van het den naam van *Gelderland* ſoude gekregen hebben. Dog andre menen dat het Landſchap ſijnen naam heeft van het Kaſteel *Gelder*, by *Wichar vander Brugge*, en ſijn broeder *Lupold*, ſo men meent doen timmeren. Andre willen dat de naam komt van *Kelten*, die ſy in *Gelden*, als de voornaamſte en meeſt geagte onder de ſelve, en daar na in *Gelder* en *Gelderland* hebben verandert, want *gelden* van ouds waardig zyn en geagt werden, betekent; ſie verder van deſe naam-reden *Mr. Aarnout Slichtenhorſt*, in ſijn *Tonneel des Lands van Gelder lib.* 1. *num.* 36. *en* 37.

Het gantſe Landſchap is in vier leden verdeelt, in het *Nimweegſe*, *Ruermondſe*, *Zutveenſe*, en *Aarnhemſe Vierdelen*, daar van *Nimwegen*, *Ruermond*, *Zutphen* en *Aarnhem* de Hooft-ſteden zyn, daar van ider in zyn bedrijf, op den Land-dag de voorſtemminge heeft; deſe vier leden hebben haar onderhorige Steden, en hare ampten over 't vlakke Land, kerſpelen en heerlijkheden.

Nimwegen heeft onder hem, de twee Steden *Tiel* en *Bommel*, neffens het Rijk van *Nimwegen*, en de ampten van *Over-* en *Neder-Betuwe*, *Maas*, *Waal*, de Tielſe en Bommelſe waarden, *Beeſt* en *Renoy*; *Ruermond*, begrijpt onder ſig de Steden van *Gelder*, *Venlo*, *Stralen*, *Wagtendonk*, *Montford*, *Erkelens* en *Nieuw-ſtad*, en de agt ampten van *Keſſel*, *Gelder*, *Montford*, *Kriekenbeek*, *Stralen*, *Wagtendonk*, *Erkelens* en *Midler*.

Zutphen heeft onder ſig de Steden *Doesburg*, *Deutechum*, *Lochem* en *Grol*, en de vier Land-droſtampten onder de ſelve behoorende.

Aarnhem heeft onder hem de Steden *Harderwijk*, *Wageningen*, *Hattem* en *Elburg*, de twee groote Droſt-ampten van *Veluwe* en *Veluwenſoom*, de twee kleine van *Oldenbroek* en *Nybroek*, en de Halsheerlijkheden *Dorewaard* en *Roſendaal*. Alle dewelke ſtem-gemeenſchap op de Land-vergaderingen hebben, dog gevende aan hunne Hooft-ſteden de voorſtem.

Gelderland is van ouds geregeert geweeſt, eerſt by *Koningen* ofte *Vorſten*, niet in een volkomen heerſchappye, maar onder bepaalde wetten, en ſulx Koningen ſonder Koninkrijken, daar van hier naar 't ſijner plaatſe breder; ten tijden van de Franken hadden ſy haar Opperhoofden, niet met den naam van Koningen, maar tot Land-voogden.

Daar na ſtond het onder gelijke magt-hebbende *Graven*, die metter tijd in *Hertogen* en *Vorſten* met wat hoger en magtiger gebied zyn verandert, daar van *Otto Grave van Naſſouw*, door Kaiſar *Henrik*, in 't jaar 1079. tot *Frankfort aan Mein* eerſt den naam van *Graaf van Gelderland* en *Zutphen* verkregen heeft. En *Reinout den II.* die in 't jaar 1371. overleeefde, heeft van Kaiſar *Ludowijk* den naam van *Hertog van Gelder* verkregen. Het welk alſo zyn voortgang gehad heeft, tot op *Karel van Egmond*, dewelke uyt het regte bloed van *Naſſouw* de laatſte was. Na dewelke het de Staten van Gelderland *Willem van Kleef*, Kaiſar *Karel*, en ſijn ſoon *Philips* hebben overgegeven en gelaten. Tot dat ſy met de afſweringe van den ſelven *Philips*, mede tot een vry Landſchap, in een Staten gebied geworden en gebleven zyn.

Over-

Overyssel,] Also genomt van de Rivier den *Issel*, als over den *Issel* gelegen, alhoewel een gedeelte van het selve aan d'ander zyde van den *Issel* overspringt, strekt sig ten Zuyden tot aan *Gelderland*, en het Graafschap *Zutphen*; ten Noorden *Friesland* en *Groningen*, ten Oosten het *Westfaalse Land*, en ten Westen de *Zuider-zee*; werd in drie deelen ofte Drost-ampten verdeelt, daar van het gedeelte omtrent den *Issel*, *Isselland*, ofte *Salland* genomt werd; het gedeelte over de Vegt werd het *Land van Drent*, en het gedeelte na de grensen van Westfalen, *Twent* genomt; in dese Provincie zyn agt vaste Steden, als *Deventer*, *Kampen*, *Swol*, *Vollenhoven*, *Steenwyk*, *Hasselt*, *Otmarsen* en *Oldenzeel*, en drie onbemuyrde *Meppel*, *Geelmuyden* en *Koevorden*, dat in den Oorlog is versterkt geweest, en veel aanstoot geleden heeft.

Drent,] Het Landschap *Drent* heeft op sig selven een groten omring, en strekt sig ten Oosten aan *Vriesland*, ten Zuyden aan *Groningerland* en *Salland*, en het verder *Overyssel*, ten Noorden het Graafschap van *Benthem*, en ten Westen het *Munsterland*.

Groningen en Omlanden,] Het gebied van *Groningen* en *Omlanden*, anders *Stad* en *Landen*, komt van het Oosten tot de Rivier *Lauwer*, ten Noorden de Duytse *Zee*, van 't Oosten de *Eems* en *Dullaart*, en ten Zuyden het Landschap van *Drent*; hier van is *Groningen* de Hooft-stad, daar de gantse Provincie sijnen naam van heeft.

Vriesland,] Van de naam-reden van *Vriesland*, is hier voor op 't I. Hooft-stuk *num.* 35. aangewesen; van het *Vlie* af begint het Wester *Vriesland*, het welk gemeenlijk met de enkele naam van *Vriesland* genomt werd, strekt sig ten Oosten en Noorden tegens de *Suider Zee*, en de *Hollandse* kusten, ten Westen *Groningerland*, en ten Zuyden het land van *Drent*; begrijpt agt voorname sterke Steden, als *Harlingen*, *Franeker*, *Leeuwarden*, *Dokkum*, *Bolswaart*, *Sneek*, *Hinlopen* en *Staveren*, en drie onbemuyrde Vlekken, als *Sloten*, *Workum* ofte *Wokkum*, en *Ilst*; is van ouds in drie deelen verdeelt geweest, dewelke wel in het Land-stands-bestier zyn verenigt, dog als nog hare bysondre benamingen hebben.

Dit *Friesland* werd in drien gedeelt, met de benamingen *Westergoe*, *Oostergoe* en *Sevenwolden*.

Westergoe, het grootste en voornaamste deel begrijpt de Steden *Franeker*, *Sneek*, *Bolsward*, *Staveren*, *Sloten*, *Hinlopen*, *Woccum* en *Ilst*.

Oostergoe heeft onder sig de Steden *Leeuwerden* en *Dokkum*.

De *Seven-wolden*, also genomt van het bosagtig Land, het welken in sevenderhande wolden ofte bosschen bestaan heeft, daar onder behoren *Smalingerland*, *Opsterland*, *Schoterland*, *Lemsterland* en *Stelling-werf*, het *Oost* en het *Westeinde*.

Holland,] Batavien plag van ouds nauwer bepaalt te zyn, en alleen te bestaan in het Batavise Eyland, dog van tijd tot tijd met de omleggende Land-streken verenigt; so dat het nu sig selven uytstrekt, na het Noorden de *Zee*, ten Zuyden het stigt van *Utregt* en *Gelderland*, ten Oosten *Zeeland*, *Braband* en *Vlaanderen*, en ten Westen de *Zuyder-zee*; begrijpt in sig XXXI. bemuyrde Steden, behalven de Vlekken, dewelke Stads regt hebben, daar van de beschryvinge te sien is in het volgende V. Hooft-stuk.

Uytregt,] Van de naam-reden en oudheid van de Stad *Utregt*, werd hier naar in het V. Hooftstuk mede verhandelt; het Landschap aangaande alhoewel 't met *Holland* en *Gelderland* gelijk als gemein leyd, so heeft het nogtans zyn bysondre bepalinge en gebied, en werd ten Noorden, Westen en Zuyden met en tegens *Holland*, en ten Oosten jegens *Gelderland*, met de Steden *Wyk te Duyrstede*, *Rhenen* en *Amersfort*, dewelke mede onder het gebied van het stigt van *Utregt* behoren, bepaalt. Het stigt van *Utregt*, is in 't jaar DCXC. by *Paus Gregorius* tot uytbreidinge van sijn gebied en onderhorigheid, tot een Bisdom en Geestelijken stoel gemaakt, daar *Willebord* om sijn bysondren dienst tot voortsettinge van de Pauselijke magt, den I. Bisschop over gestelt is, en naar hem *Bonifaas*, het welk sedert dien tijd onder de geestelijke dwangmagt van den Paus by Bisschoppen geregeert is, tot de tijd van *Frederik Schenk van Tautenburg*, dewelke in het jaar 1561. voor de LXI. Bisschop van *Utregt* verkoren wierd, het welk hy dertien jaren beseten hebbende, met den herstelden Godsdienst heeft moeten verlaten, en sig in 't jaar 1573. in 't Klooster tot *Bruelle*, in een stil leven begeven heeft.

Zeeland,] Van den oorsprong en naam-reden van *Zeeland*, werd hier naar te zyner plaatse in 't lange verhandeld; heeft van voren de *Noord-zee*, van agteren en aan een zyde *Holland*, en aan d'ander zyde strekt sig tot aan *Vlaanderen* en *Braband*, bestaat in VIII. Eylanden, daar van de vier over de Schelde gelegen sijn, als zyn het *Rommelse Waalse Eyland*, *Duveland*, *Ter-Tholen* en *Orisant*, en de andre vier binnen de Schelde, zyn *Walcheren*, *Zuidbeveland*, *Noortbeveland* en *Wolfersdijk*, daar van de beschryvinge hier naar in het III. Hooft-stuk te sien is.

Braband] Is van velerhande bygevoegde volken tot het jegenwoordige begrijp gebragt, als zyn geweest de *Doornikers* en *Oudenaarders*, de *Overmase Luykenaars*, en die van *Tungeren*, de *Peellanders*, de *Kempenaars*, de *Vlaamse Brabanders*, de *Antwerpenaars*, die van *Artoys*, *Henegouwen*, en meer andere, dewelke van ouds op hun selven stonden, en nu alle met en onder *Braband* gevoegd zyn, het welk sig jegenwoordig strekt ten Oosten aan *Limburg* en *Gelderland*, ten Zuyden het Land van *Luyk* en *Namen*, ten Westen *Vlaanderen*, en ten Noorden *Holland* en *Zeeland*, daar het de Rivier de *Schelde* van den anderen deilt; heeft zyn naam niet van *Brabo van Keulen*, gelijk de oude Chronijken van Braband beuselen, maar so men meint van seker Dorp *Brachband* genomt, daar *Sint Levyn* gemartileseert is, en *Sint Bavo* een Kapel 't sijner gedagtenis heeft doen timmeren.

Mechlen,] Is een eygen gebied buyten *Braband*, schoon het met het selve gelijk als gemeen leid, daar van *Mechlen* de Hooft-stad is, en leid tussen het gebied van *Antwerpen* en *Brussel*, is de algemene Justicie-plaats van *Braband*, daar het Hof en Hogen-Raad van Braband gehouden werd, daar tot het jaar 1582. de Hollanders hare saken van het Hof-Provinciaal van Holland, by hoger beroep mosten vervolgen, sedert dien de Hollandse saken

zyn

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

zyn overgebragt, en een bysondren Hogen Raad van Appel en andre toebehorende saaken is opgeregt.

Limburg,] Is van ouds een Graafschap geweest, dog is naderhand by *Kaiser Hendrik* met den titel van Hertogdom verheerlijkt, in 't jaar 1293. na dode van *Hendrik Hertog van Limburg*, sonder kinderen overlijdende, by *Hertog Jan van Braband*, aan Braband gehegt; heeft ten Westen en Zuyden het Land van *Luyk*, ten Noorden de Landen van *Overmaas*, en ten Oosten het Land van *Kleef*; begrijpt in sig de vermaarde Akense Souse, van het *Ardennebosch* tot *Spa*, de Hooft-stad is *Limburg*, daar aan volgen de Keisers Stad *Aken*, het Land van *Valkenburg*, de Stad *Dalem*, *Schertogen-rade* en *Karpen*.

Luxenburg] Heeft de naam van de Hooft-stad *Luxenburg*, strekt sig ten Noorden aan het Land van *Luyk* en *Namen*, ten Zuyden *Lotteringen*, ten Oosten de *Maas* en de Landen van *Trier*, en ten Westen de *Mase* met het *Ardennenbosch*; in het Hertogdom *Lutsenburg* leggen XX. bemuyrde Steden, als *Luxenburg* de Hooft-stad van deselve, *Arlon*, *Rodemark*, *Theonville*, *Gravemalre*, *Koninkmakre*, *Dichrich*, *Vereton*, *Esserwere*, *Viandalen*, *Pastenac*, *Mommedi*, *Neuf-Chasteau*, *Danvillers*, *Marvil*, *Roche*, *Ardenne*, *Durbi*, *S. Vit*, *Marche* en *Sleide*.

Namen,] Het Graafschap *Namen* is niet groot, gelegen tussen *Braband*, *Hanouw*, *Lutsenburg* en het Land van *Luyk* besloten, heeft vier bemuyrde Steden, *Namen*, *Povigne*, *Charlemont*, en *Valcourt*; daar van *Namen*, anders genomt *Namur*, de Hooft-stad is, welkers naam-reden en oirsprong onseker is. De oude Chronijken willen dat het selve van den by God Naim soude genomt zyn, dewelke op de hoogte van den berg, in 't hangen van dewelke dese Stad gelegen is, geviert wierd, en de gaande en komende, die hem aanbaden, haar toekomende geval voorseyde, welk Orakel sedert de komste van Kristus, en verkundiging van het Evangelium, in de selve Landen door den Apostel gesant *Maternus* heeft opgehouden, en sedert dien niet meer en heeft gesprooken. Andre menen dat het by den Romeinen tot een onverwinnelijke rotse gebouwt is, en by haar *Novum murum nieumuyr* genomt is, het welk metter tijd in *Namur* en nu in *Namen* soude verandert zyn; is gelegen tussen twee bergen, aan den Oever van de *Maas*, ten Westen de Rivier de *Sabe*, die daar dwars door loopt, leid van *Leuven* agt, van *Luyk* tien, en van *Brussel* elf mijlen; is een seer vermakelijke Stad, in de hoogte met een seer sterk Kasteel versekert, en met veel welgegoede Kloosters, Kerken en Kanonesien voorsien.

Bovigne een beknopt Stedeken, dat veel door den Oorlog heeft uytgestaan, leid omtrent vier mylen van *Namur*.

Charlemont een seer sterke plaats Kasteels wijse gebouwt, op het gebergte aan de Maaskant, omtrent de vermaarde plaatse *Givet*, drie mijlen van *Marienburg*, en seven van *Namur* gelegen.

Valencourt een klein Stedeken, dog seer vermakelijk van uytsigt te veldewaart.

Henegouwen,] Het Graafschap van *Henegouwen* alſo genomt van de Rivier *Haine* ofte *Hene*, en het oud Duyts woord *Gouw*, het welk een *Vlek* ofte *Heerlijkheyd* beduyd, leid ten Noorden van *Braband* en *Vlaanderen*, ten Zuyden *Campanien* en *Picardien*, ten Oosten *Namur* en het Land van *Luyk*, en ten Westen de *Schelde*, met een gedeelte van *Artoys* en *Vlaanderen*, heeft XXX. bemuyrde en bewalde Steden, als *Bergen*, *Valencien*, *Bouchain*, *Quesnoy*, *Conde*, *Landresy*, *Avenes*, *Chimai*, *Marienburg*, *Philippe-Ville*, *Beaumont*, *Maubeug*, *Bavariis*, *Bins*, *Reux*, *Sorgin*, *Braine le Comte*, *Engien*, *Halle*, *Lessine*, *Chure*, *Aix*, *St. Guislien* en *Leuzee*, daar van *Bergen* de Hooft-stad is, gemeenlijk met de naam van *Bergen in Henegouwen* onderscheiden.

Artois,] Also genomt van de oude *Atrebates*, die het selve Landschap eerst beseten hebben, daar onder behoren twaalf besloten Steden, daar van *Atrebatum*, *Gall: Arras*, *Belg: Atregt* de Hooft-stad is, voort de Steden *St. Audomar*, *Bethunen*, *Arien*, *Bapalmen*, *Hesdinen*, *Rentje*, *S. Paul*, *Perne*, *Libers*, *Bassy* en *Lens*; strekt sig ten Noorden aan *Vlaanderen*, ten Oosten aan *Bolonien*, ten Zuyden aan *Picardien*, ten Westen *Cambray* en *Henegouwen*; drie mijlen van *Atregt* heeft gelegen, de vermaarde Stad *Terrovanen*, de Hooft-stad van het Bisdom en het omgelegen Landschap, het welk by Keiser *Karel* in 't jaar 1553. naar een strenge belegering overwonnen, tenemaal ten gronde is geworpen.

Vlaanderen,] *Vlaanderen* het uyterste gedeelte van het *Nederland*, plag van ouds tussen de *Noortzee*, de *Schelde*, en de *Somme* bepaalt en besloten te zyn, begrijpende de grote Steden *Atrecht*, *Gent*, *Brugge*, *Ipren*, *Doornik*, *Audomaar*, *Rijssel* en *Duay*; het jegenwoordige *Vlaanderen*, strekt sig voor tmeerder gedeelte aan de *Zee*, en so voort tot aan den arm van de *Schelde*, de *Hond* genaamt, ten Zuyden tegens *Artois*, *Henegouwen* en *Vermandois* in Picardien; in 't Oost ten delen de *Schelde*, en ten deelen het Land van *Henegouwen*, ten Westen de *Zee*, en de Rivier de *Ha*, met een gedeelte van *Artois*; sommige willen dat Vlaanderen aan Engeland vast gehegt is geweest, maar het is waarschijnlijker dat Vlaanderen met Zeeland gemeen geweest is. Het welk by tijde van Kaisar *Otto de III.* in 't jaar DCCCC. LXXX. door het graven van eenen tweden arm, uyt de *Schelde* is verdeelt, heeft LXII. Steden, daar van enige onbemuyrt.

[s] *Dit Neder-Duytsland werd*] Van dusdanige 24
verdelinge spreekt ook *Ammianus Marcellinus*, *rer. Gestarum lib.* 15. daar hy aldus schrijft, *Superiorem & inferiorem Germaniam, Belgasque duæ jurisdictiones iisdem rexere temporibus, (sc. Belgæ) post has Belgica prima Mediomatricos pretendit, & Treviros, domicilium Principum clarum. Huic adnexa est secunda Belgica qua Ambiani sunt, & Cathalauni & Remi.*

[t] *De verdere Batavise Landen*] Over den Rhijn, in *Kennemerland* en *West-Vriesland*.

[u] *Alle onder Batavien behoren*,] In het twede Hooft-stud werd in 't bysonder aangewesen, hoe verre het Batavien sig uytstrekt, en niet met het Batavise Eyland is bepaalt geweest.

[x] *De Alpenbergen over*,] Den eersten optogt en 26
besit is geweest in *Tuscanen*, *Tarenten*, *Hetrurien*, en *Pannonien*; sie van desen eersten optogt *Adr.*

Schrik

Schrieck, Origin. Celticar. lib. 1. *cap.* 13. Wolfgangus Lassus, *de migratione gentum, lib.* 3. 4. & 5.

y *Veel geweld aangedaan, en lange jaren*] Die sy over de twee hondert jaren agter den anderen beoorlogt hebben, eyntelijk op de River *Allia*, omtrent vijf en een half mijl van Romen, in den slag t'enemaal overwonnen, het *Capitolium* te Romen in besettinge hielden, en op verscheide plaatsen in brand staaken. Als breder te sien by *Plutarch. in Camillo. Polyb. lib.* 1. en 2. *Justin. lib.* 10.

z *Over de drie hondert jaar,*] Den eersten bekenden optogt van de Cimbren in Italien, was ten tijde van *Tarquinius Priscus*, de V. Rooms-Koning na den Romen-bouw 138. en voor Kristus geboorte 613. onder het beleid van *Bellovesus*, en *Zegovesus*, susters soonen van *Ambygatus*, der *Kelten* Koning, dat is, Veld-overste, (want Koningen waren by de ouden niet anders als Veld-heeren) welken *Bellovesus* met een groot heyr sig in het eerste open veld, over de hoogte van 't gebergte, ter plaatse daar eenige van de oude *Kelten*, als eerste bewoonders van het Land van *Toscanen*, haar onthouden hadden, ter neder gestelt heeft, terwijl dat *Zegovesus* den op- en neder-*Rhijn* beheersten, levende aldaar in het veld en bos, daar van sy *Velgen* genomt zyn, dat daar na in *Belgen* is hervormt (gelijk van ouds in onse, so ook in de Griekse en Latijnse taal de B. en V. voor eene letter gehouden, en door malkander gebruykt is geweest,) alwaar sy de *Tuscanen* verslagen, en 't geheele omleggende Land beheerst hebbende, omtrent de twee-hondert jaren na den eersten optogt, met een Leger van drie-hondert-duysent mannen, sonder vrouwen en kinderen, onder het beleyd van den Veldheer *Brennus*, in *Pannonien* ingevallen zyn, langs *Illyricum* en den geheelen over-bergsen-kant der selver Landstreeke, van die en andere volken zyn gevreest geworden, dewelke sig hare magten hebben onderworpen: so verre dat sy de Stad van *Romen* over het groot verlies van den slag op de Rivier *Allia*, daar hy omtrent de vijf en een halve mijl van de Stad in den *Tyber* loopt, doen zidderen en beven hebben: daar van te sien is by *Plutarch. in Camillo & de fortuna pop. Roman.* Polyb. *lib.* 1. & 2. Ruffin. *lib. Stratagemat.* en Justin. *lib.* 10. daar het so mede af-liep, dat niet eenen Bode de tijdinge en konde brengen, of sy waren met haar gantse magt voor de Stad, die sy op vele plaatsen in brand gesteeken hebbende, de *Romeynen* haar naulijks op 't Hooge Raadhuys hebben kunnen ontgaan en verbergen, daar sy eyntelijk in de uyterste benautheyt, met den *Kelten* hebben moeten over-komen en verdragen, dat sy met een seer kostelijken roof, boven de toe-gift van leef-togt, en andre nootsakelijkheden, haar verlaten, en den *Tyber* zyn overgetrokken. Dit geschiede na den bouw der Stad *Romen* 364. en voor Kristus geboorte 387. jaar.

Ondertussen dat *Romen* wederom herbouwt wierd, zyn sy in den jare naar het eerste *Romen* 387. voor Kristus 364. andermaal innewaarts naar *Italien* getrokken, en haar meester gemaakt hebbende van het platte Land, wederom op *Romen* aangevallen. Dog die van *Romen* haar buyten verwagten, onder het beleid van *Camillus*, den vijfden Veld-heer, met ongelijke nieuw-vonde Wapenen, ter weer stellende, hebben den meesten hoop van haar Leger afgesneden, en haar vlugtende doen afwijken, daar sy al haren buyt, en veel van haar volk verloren. Sie *Plutarch. in Camillo. A. Gell. lib.* 5. *cap.* 4. *Polyb.. lib.* 1. en *Livium suo loco.* Tot dat sy 't selve in den jare 393. na *Romen*, voor Kristus 358. ten derden-maal herhaalden, en onder den Veld-oversten *Titus Quintius*, verscheyde Schermutselingen met den anderen hadden, die ten weder-zyden van weynig roem waren, als dat die van *Romen* de dapperheyt van *Titus Manlius Torquatus*, (dat is den Beketenden, also genomt van den gouden keten, daar sy hem mede vereert hebben,) met een eeuwige geheugenis in haar gedenk-schriften hebben willen roem-tuygen, dat hy een van de *Gallo-Kelten* in een kamp-vegt, ter eeren van de haren beropen, verwonnen had. Sie van dese *A. Gell. lib.* 9. *cap.* 13. naar 't welk sy voor by *Romen* naar Campanjen, tot haar Winter-keer vertrokken. Van daar sy 't andere jaar weder-keerende, de *Tiburtinen* onder het beleyd van den Veld-heer *Q. Servilius Ahala*, tegens de *Romeinen* te hulp kwamen, met en voor dewelke sy vele Plaatsen in *Italien* plunderden, trekkende boven *Romen* tot aan de Stad *Præneste*; 't welk geschag in den jare na de opbouwing van *Romen* 396. voor Kristus 355. in 't Burgermeesterschap van *C. Fabius* en *C. Plautius.* Daar de *Romeinen* onder 't beleyt van den Veldheer *C. Sulpitius*, naar toe trokken, dog geenen Veld-slag en sogten, meynende haar te verduyren, meer uyt zynde met behendige lagen, dan met de wapenen te vegten, daar door sy de *Kelten* naar een onverwagten en onvoorsiene schermutsening deden wijken. Dog hebben 't agt jaren daar naar ten derdenmaal hervat, en jegens de selve te velde komende, *Italien* wederom afgeloopen, zyn eintelijk door *Volscey* en *Palermen* naar *Appulien*, aan de kant van de Opper-zee vertrokken, *Vid. Liv. lib.* 7. *sub A°.* 404. daar sy met *Alexander de Groote* Koning van *Macedonien*, een vast verbond maakten, *Diodor. Sic. sub A°.* 409. hebbende nu over de twee hondert jaren geleeft, van den buyt en roof der *Romeinen.* Naar welk vertrek de *Romeinen* wederom haar adem scheppende, de *Latinen*, *Sabinen*, *Tuscanen*, *Umbren*, *Gambinen*, en *Tarentinen*, &c. naar *Griekenland* deden wijken, soukende wederom hare Monarchie over *Italien* te herstellen: dog zyn de *Kelten* al wederom gekomen, makende verbond met den afgeweken *Tuscanen*, *Umbren*, en *Samniten*, met dewelke sy tegens den *Romeinen* wederom te velde togen, verslaande by *Clusium*, den Veld-oversten *Scipio*, met een legioen *Romeinen*, daar van der niet een af en kwam die de tijdinge brengen mogt. *Vid. Liv. lib.* 10. *cap.* 26. dog 't selve by de *Romeynen* met den verknogten Latinen hervat zynde, isser tussen haar en den *Kelten* in *Hetrurien*, een hevig gevegt voorgevallen, dat lang gelijk en twijfelagtig was, aan wiens zyde de overwinninge soude blijven, tot dat eintelijk de *Kelten* de nederlage kregen, met een verlies van 24000. *Kelten*, jegens 21000. *Romeinen*, dit geschiede in den jare na den Romen-bouw 458. voor Kristus 292. de *Kelten* des niet te min haar verbond met den *Samniten* en *Tuscanen* verniewende, hebben de *Romeinen* in een geduyrige Oorlog gehouden, tot dat sy wederom in den jare 496. voor Kristus 281. voor *Aretium* den Roomsen Veld-heer

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

,, *Cæcilium*, met feven *Tribunen* die wy *Colonellen*
,, noemen, en over de 13000. *Romeynen*, fonder
,, de gevangens verfloegen. *Polib.* Tot dat fy einte-
,, lijk omtrent den jare na *Romen* 472. voor Kriftus
,, 278. beraden geworden zyn *Italien* te verlaten,
,, verdeelende haar in twee groote heyr-kragten, ftel-
,, lende daar over twee opper Veld-heeren, *Belgius*
,, en *Brennus*, naar dewelke fy ten voorbeeld van die
,, geene die haar in *Italien* gebragt hadden, *Veldigen*
,, en *Breen* lieten noemen, daar van dat de *Breen* on-
,, der *Brennus* naar *Griekenland* overgingen, en de
,, *Veldigen*, anders *Belgen*, onder *Belgius* ofte *Veldig*,
,, naar het Koninkrijk *Macedonien* overgingen, en
,, haar meefter makende van het gantfe *Macedonife*
,, Land, hebben fy alle de fchatten uyt de Stad, en
,, den Tempel van *Appollo* tot *Delphos* gerooft, daar
,, van *Justin. lib.* 24. *Strabo lib.* 4. *Diodor. Sicul. lib.*
,, 3. 5. Zyn daar na naar *Byfantien*, en van daar op *A-*
,, *fien*, (*Paufanias* en *Plutarch.* in *Parallelis*) getrokken,
,, 't welk fy onder haar fchat-dwang bragten, daar fy
,, ook haar eygen fpraak, (*Strab. d. loco.*) en denk-te-
,, kenen van hare voorouders vonden.

,, So zyn fy alomme voor de eerfte en oudfte
,, beheerfende volken bekent geworden, na dat fy
,, 't geheele Land van de *Noord-zee* af, Ooft, Zuid,
,, en Weftwaart op, omfwerft hebbende, federt de
,, tijd van *Tarquinius Prifcus* geheel *Illyricum*, ofte
,, *Slavonien*, *Pannonien*, *Macedonien*, *Teffalien*, *Tra-*
,, *cien*, *Galatien*, *Griekenland*, en *Afien*, tot de Zee
,, *Euxinus*, de Rivier *Tanais*, en de bergen van *Tau-*
,, *rus* befeten, en een groot deel van *Italien* overheerft
,, hebben, daar fy de *Romeynen*, die anderfins de
,, magtigfte waren, over de drie hondert jaren agter
,, een, in haren op en voortgang geftuyt hebben, als
,, breeder te fien is by *Strabo*, *Plinius*, *Paufanius*, *Ju-*
,, *ftinus*, en andere, tot dat fy de felve Landen verla-
,, tende, haar naar het gedeelte van *Afien* begeven
,, hebben, daar fy van die tijd af gebleven zyn, fe-
,, dert welken tijd de *Romeinen* eerft regte befitters
,, van *Italien* zyn geworden.

Van de Cimbren en Cimberfen Oorlog tegens den Romeinen, fchrijft *Sebaftiaan Frank*, feer beknopt en omftandelijck, in fijn *Chronijk* ofte Tijdboek 1. *deel Pag.* 73. daar hy met weinig woorden hunnen oorfprong, voortgang en ondergang verhaalt. *Dit is* feyd hy, *de ander Hiftorie van den Duytfen, hoe dat het in Italien vergaan is: Want* Cymbri *zyn eygentlijk Duitfen, dat bewijft* Cymbrica Chernonefis, *alfoo heetmen dat land van Holfteyn en Denemarken, dat daar aan paalt, en het is een Woord* Cymmeri *en* Cymbri, *foo Strabo bewijft, het komt van het woord* Gomer, *alfo heeft geheten een Soon Japhets, die de Landen agter* Tracia, *tegen over ons (daar nu ter tijd de* Littouwen *en* Lijflanders *woonen,) befet heeft: Daarom fo zyn ook* Homero *de* Cymmeri *bekent geweeft, want* Tracia, *en wat daar aan leid, was den Grieken wel bekent; en de naam* Cymbri *is gebleven op* Holfteyn *en* Denemarken. *Maar die tegens het Ooften en* Tracia, *zyn hier na* Gothi *genomt. Ook fo fetmen hier klaar den naam* Teutones, *fo dat de* Teutones *met de* Cymbris *getogen zyn. Daar is eenen groten hoop uyt alle de Duytfe Landen geweeft, namentlijk by de driemaal hondert duyfent, fo geweldig dat fy hen gedeelt hebben, een deel in Italien, en een deel in Gallien. Maar doen haar de Romeynen aangevallen hebben, fo zyn fy wederom te famen getogen. Ten eerften hebben de Cymbri, de Romeinen hard geflagen, en vier groote flagen gewonnen, namentlijk in den eenen flag die* Scipio *dede, den Romeinen by de tagtig duyfent mannen afgeflagen, waar door alfulken verfchrikkinge te Romen en in geheel Italien was, dergelijken ook niet tot* Hannibals *tijden geweeft is. Daar koosmen tot een Hooftman tegen de Duytfen eenen* Cajus Marius, *die is een vande grootfte krijgers geweeft, die de Stad van Romen gehad heeft, die trok tegen hen in 't jaar* 652. *na het begin des Stads van Romen, en hadde tot in 't derde jaar met hen te doen, tot dat hyfe verdempte en uytroeyde.*

[a] *Tot bondgenootfchap gedwongen,*] So zyn ein- 27
telijk de Romeinen uyt vrees en ontfag tegens de magt en overwinninge der *Kelten* en *Cimbren* gedwongen, met de felve vrundfchap en bondgenootfchap aan te gaan, het welk fy in het oud Batavien overkomende, erkent en onderhouden hebben. Want defe volken waren by de Romeinen fo ontfaglijk, dat fy federt dien noyt tegen de felve hebben derven oorlogen.

Den *Kaifar Julius* heeft wel gefogt defelve onder fijn magt te brengen, dog niet anders als met groote vrefe en omfien. Tot welken einde hy wel den Rhijn is overgetogen, dog niet en heeft derven uytregten, en wederom van daar heeft moeten vertrekken. De foldaten als fy meenden tegens de felve te moeten aan gaan, waren fo bevreeft dat fy eerft haar uyterfte Wille maakten, min nog meer of het haar laatfte uyr was. So fchrijft den felven *Julius* met fijn eygen hand daar van, in fijn 1. *boek der Franfe oorlogen*, met defe woorden: *Germanos cum iis fæpe numero congreffos, ne vultum quidem, atque aciem oculorum ferre potuiffe: tantus fubito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes, animofqne perturbaret; aut fuum fatum quærebantur, aut cum familiaribus periculum miferabantur, vulgo totis caftris teftamenta obfignabantur. Dat is:* De Duytfen hebben menigmaal met haar geflagen, welkers opflag en ogen-wit haar fo ontfaggelijk was, dat het gantfe leger voor haar vreefde, in fo verre dat hunne gemoederen fo ontftelt waren, dat fy malkanderen haren uyterften noot klaagden, en een yder van hun fijn laatfte uyre met fijn uyterfte wille beveftigde.

Den Kaifar *Kaligula* heeft mede wel aan den ftrand en buyte-kant van dit Batavife Eyland geweeft, daar hy de boomen in het naaft gelegen bos dede afhakken, en de fchelpen en ander Zee-werp aan het ftrand dede oprapen, tot een teken dat hy daar geweeft was, maar verder en dorft hy niet komen, als te fien by *Sueton.* 4. *boek* 44. en volgende Deelen, en hier naar t' fijner plaatfe breder.

[b] *In de oude Batavieren,*] Wanneer eigentlijk dit bondgenootfchap met den Romeinen en Batavieren is aangegaan, werd niet duidelijk befchreven. En vindmen niet nader als dat die by en met den *Kaifar Julius* foude gemaakt zyn, even na den ongelukkigen ftrijd met den hoger Germannen, de Overyffelers en Drenters, in en met fijnen overtogt over den Rhijn; daar hy aldus van fchrijft *lib.* 4. *de bello Gallico: Germanico bello confecto multis de caufis Cæfar ftatuit fibi Rhenum effe tranfeundum; quarum illa fuit juftiffima, quod quum videret*

ret

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent & posse & audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam quod illa pars equitatus Usipetum & Tenchterorum prædandi frumentandique causa Mosam transisse, neque prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sicambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæsar nuntios misisset, qui postularent eos qui sibi Galliæque bellum intulissent, ut sibi dederent, responderunt: populi Romani Imperium Rhenum finire. Si se invito Germanos in Galliam transire, non æquum æstimaret, cur sui esse quidquam Imperii, aut potestatis trans Rhenum postularet? Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur. Dat is: Den Duytsen Oorlog geëindigt zynde, heeft *Cæsar* om verscheide redenen gemeent voor hem dienstig te zyn over den Rhijn te trekken, daar van dese wel de voornaamste was, dat dewijl de Duytsers so ligtelijk konden bewogen werden in *Gallien* over te trekken, hy wilde dat sy ook hare saken wel mogten besetten, dewijl sy wel wisten dat het Roomse krygs-volk wel konden en dorsten over den Rhijn komen. Daar by kwam dat de *Goylandse* en *Drentse* ruyters, om te roven en voerhalen, de Maas waren overgetrokken, en by den aantogt niet geweest en waren, maar na de vlugt van hun volk, haar over den Rhijn by de *Gelderse* begeven, en hun by de selve gevoegt hadden. Tot dewelke als *Cæsar* gesonden had, en gelast dat die geene dewelke bestaan hadden tegens hem en de Gaulen aan te gaan, haar aan hem souden overgeven, sy antwoorden, dat den Rhijn het scheyt van het Rooms-gebied was, en waarom, indien hy niet goed en agte dat de Duytsen over den Rhijn souden komen, hy dan sogt zyn magt en gebied over het Overrijnse Land uyt te breyden? dog de *Keulenaars* die de enigste van de Over-Rijnse volken, sig aan hem hadden doen aanbieden, bondgenoodschap gemaakt en Gyselaars tot versekering gegeven hadden, versogten hem ernstig, dat hy haar tegens de *Swabers*, die haar groote overlast deden, wilde te hulp komen.

Daar op by den Kaisar een brugge over den Rhijn geleid wierd, daar hy sijn volk overbragt, en naar *Gelderland* optrok. Daar hy met den gesanten van verscheide Steden vrede en bondgenootschap maakte. Daar van hy mede ter selver plaatse aldus schrijft: *Diebus decem, quibus materia cæpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus traducitur. Cæsar ad utramque partem pontis, firmo præsidio relicto, in fines Sicambrorum contendit. Interim à compluribus Civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondit, obsidesque ad se adduci jubet. Dat is:* In tien dagen dat alles overgebragt en het werk voltrokken was, trok hy naar een goede besettinge aan beyde zyden van den Rhijn, met sijn volk over na de *Gelderse* grensen. Onderwijlen quamen uyt verscheyde Steden gesanten aan hem, dien hy vrundschap versoekende, seer wel bejegende, en hunne Gyselaars aan nam.

Welke nu dese Steden geweest zyn, dewelke aan hem gesanten hebben uytgesonden, en met welke dat hy dit bondgenootschap gemaakt heeft, en kan niet anders verstaan werden, als van de Steden van het Batavise Eyland, also wel gelesen werd, dat hy in Overysel geweest is, en met de selve heeft geoorlogt, en dat hy de Gelderse Steden aan brand gesteken heeft, gelijk hy selfs betuygd *dicto lib. 4. de bello Gallico*, dat hy met de brugge over den Rhijn komende, Gelderland aandede, der selver Steden in brand stak, en so voort hoger op na het Keulse Land vertrok, dewelke te voren sijn hulp en bystand versogt hadden, van hem jegens den overval van de *Hessen* bevrijd en verlost wierden. Dit zyn sijne woorden, *Sicambri ex eo tempore, quo pons institui cæptus est fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchteris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac sylvas abdiderant; Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus omnibus vicis ædificiisque incensis frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit, atque his auxilium suum pollicitus, si à Suevis premerentur, hæc ab iis cognovit: Suevos postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito, nuntios in omnes partes dimisisse, uti de opidis demigrarent, liberos, uxores, suaque omnia in sylvas deponerent, atque omnes qui arma ferre possent unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent, hic Romanorum adventum exspectare, atque ibi decertare instituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa exercitum traducere constituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sicambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino octodecim trans Rhenum consumptis, satis ad laudem & utilitatem perfectum arbitratus, in Galliam se recepit, pontemque rescidit. Dat is:* De Gelderse zyn van die tijd af dat de brugge geleid wierd, door raad van de byhebbende Goylanders en Drenters, uyt haar Landpalen ontweeken, en hebben haar met al dat sy mede konden dragen in de bossen en onbewoonde plaatsen verborgen. *Cæsar*, na dat hy enige dagen op haren bodem vertoeft had, heeft alles in brand gesteken, en het koorn afgekapt hebbende, is hy na Keulen vertrokken. En haar bystand tegen de Swabers aangeboden hebbende, heeft hy van de selve onderstaan, dat de Swabers, vernomen hebbende datter een brugge over den Rhijn geslagen was, na gehouden raadslag, naar alle plaatsen gesonden hadden; dat sy sig uyt haar bywoningen souden begeven, en met vrouw en kinderen, met alles wat sy hadden, ter boswaart souden wijken, en alles wat weerbaar was, sig op eene plaats souden stellen; dit was omtrent in het midden van 't Land by haar beseten, daar sy de Romeinen souden verwagten, en tegens haar bestaan souden slag te leveren. Het welk *Cæsar* vernemende, heeft hy alles vervaardigt, om het welk hy sijn leger heeft willen overbrengen, op dat hy de Duytsers een schrik soude aanjagen, sig van de Gelderse soude wreeken, en die van Keulen van haar belegering soude verlossen, en omtrent agtien dagen over Rhijn geplaatst, heeft hy eer en voordeels genoug geagt, en heeft sig wederom naar Gallien begeven, en de brugge wederom afgebrooken.

Dusdanige brugge leest men dat twemaal by den Kaisar *Julius* over den Rhijn geleid is, eens in den

overtogt op *Gelderland*, en nog eens wat hoger op, omtrent *Trier*, in den overtogt op Keulen; *formam hujus pontis vide apud* Joannem Jucundum Veronenſem *comment. lib.* 4. maar dat den *Kaiſar* oyt op het Bataviſe Eyland geweeſt is, en leeſt men nergens, welkers gebied en beheerſinge, aan de ander zyde ook niet verder als over de Waal, tot aan de Maas geweeſt is, het welk doorgans *Extrema Gallicæ oræ*, den uyterſten Galliſen kant, genomt werd. Uyt alle het welke *Philippus Cluverus de trib. Rheni alveis*, met ſeer bondige redenen het bondgenootſchap tuſſen den *Kaiſar Julius* en de Batavieren, en niet met eenige andere, beweerd.

28 c *In ontſag van haar ouden naam*,] Sy dorſten haar opentlijk beroemen en uytroepen: *datter geen volk in de wereld was, dat haar in Oorlogs dapperheid en getrouwigheid te boven ging*; So verhaalt *Tacitus* in ſijn 13. *jaar-boek*, dat der ſelver geſanten na Romen gereiſt zynde, en den Kaiſar *Nero* met andre ſaken belet vindende, ſy-luyden ondertuſſen uyt nieuwſgeerigheid mede in de Schouw-tonelen van *Pomejus* waren ingegaan, om de grootheid van het volk te ſien, en daar komende, ſiende ſo een aanſienlijke vergadering, beſtonden te vragen het onderſcheid des Staats perſonen: welke de Edele, welke de Roomſe Raden waren, onder dewelke ſy ook luyden van andre kledinge ſagen ſitten. Na dat ſy verſtaan hadden dat de eere van die ſit-plaats gegeven wierd aan de Geſanten van die geene dewelke in deugd, en onderlinge Roomſe vrundſchap boven andre uytmuntten, ſy-luyden haar beroemden, en overluid uytboeſemden, *dat geen volk den Tuitſen, in Oorlogs dapperheid, nog getrouwigheid ſoude overtreffen*, en daar op in den rang van den Roomſen Raad gingen nederſitten. Het welk wel opgenomen zynde, den Kaiſar haar met de vrydom van het Roomſe borgerſchap vereerde. Dit zyn ſijne woorden, *Profecti Romam (ſc. Verritus & Majorix qui nationem eam regebant,) dum aliis curis intentum Neronem operiuntur, inter ea quæ barbaris oſtentantur, intravere Pompei theatrum, quo magnitudinem populi viſerent. Illic per otium (neque enim ludicris ignari oblectabantur) dum conceſſum caveæ, diſcrimina ordinum, quis eques, ubi Senatus percunctantur, advertere quoſdam cultu externo in ſedibus Senatorum; & quinam forent rogitantes, poſtquam audiverant earum gentium legatis id honoris datum, quæ virtute & amicitia Romana præcellerent, Nullos mortalium armis aut fide ante Germanos eſſe, exclamant, digrediunturque & inter patres conſidunt; quod comiter à viſentibus exceptum, quaſi impetus antiqui & bona æmulatio. Nero civitate Romana ambos donavit.*

d *En geweldige dapperheid*,] Van haar-luyder dapperheid tuigd den ſelven *Tacitus de moribus Germanorum, quod nec Samnis, nec Pæni, nec Hiſpaniæ, Galliæve, ne Parthi quidem ſæpius admonuere: quippe quod regno Arſacis, acrior ſit Germanorum libertas*; dat nog Samniters, nog die van Carthago, nog Spaanſe, nog Franſe, nog ook de Parters, haar oyt ſo hard hadden gevallen, want het magtige Rijk van *Arſax*, was lijdelijker als der Duytſers ongebonde vryheid, ſeid hy; ſo dat ſy na een twee hondert jarigen Oorlog met den Cimbren, ſonder enig voordeel naar vele geleden ſchaden en onderlagen, daar van de voornaamſte by den ſelven *Tacitus* aldaar, en in ſijn 4. *boek der Gedenkſchriften*, daar hy de oorlogen tegen de Romeinen verhaalt, werden opgetelt, met deſelve hebben moeten bevredigen.

Soo ſchrijft den ſelven *Tacitus lib.* 2. *Hiſtor.* dat ſy dorſten van haar geven: Dat alle victorien van Italien aan haar magt moſten toegeſchreven werden; *Ablatam Neroni Italiam, atque omnem belli fortunam in ipſorum manu ſitam jactantes.*

Van de kloekheid en dapperheid der Batavieren, roemt den ſelven Tacitus in ſijn voorverhaalde boek *de Morib. Germanorum* mede aldus: *Omnium gentium virtute præcipui Batavi.* Onder alle volken ſijn de Batavieren de uytmuntenſte in deugd en dapperheid; houdende haar volkomen vryheyd, buyten alle ſchattingen en laſten, alleen ten ſtrijde dienende om haar byſondre kloekheid, en ervarentheid in 't ſwemmen, ſo dat ſy met gehele benden in volle wapenen den Rhijn konden overſwemmen, boven andere geagt, en in alle ſware togten de voorſte waren geweeſt. *Erat delectus eques domi*, ſeid den ſelven *Tacitus lib.* 4. *Hiſtor. præcipuo nandi ſtudio arma equoſque retinens, integris Armis Rhenum perrumpere. Manet honos*, ſeid hy voort 7. lib. de Morib. Germanor. *& antiquæ ſocietatis inſigne, nam nec tributis contemnuntur nec publicanus atterit, exempti oneribus & collationibus, & tantum in uſum præliorum ſepoſiti, velut tela atque arma bellis reſervantur.* Dat is: Sy hadden een uytgeleſen Ruyterye by haar, die door de kunſt van ſwemmen, met de volle wapenen den Rhijn over konden komen. Sy ſijn in grote agting, en werd het oude bondgenootſchap met haar gehouden, ongemoeyt van den Schatmeeſters, en vry van alle laſten en omſlagen, gelijk als verſekerd wapentuyg ten oorlog geſpaart. Het welk verwonderens waardig is, dat *Tacitus*, die een gebooren Romein was, daar in ſo rond gaat, en deſelve ſo verre boven de Romeinen verheſt.

e *Hulp ende byſtand*] Waar in dat de Batavieren aan de Romeinen, hulp en byſtand gedaan hebben, werd doorgaans by *Jul. Cæſar*, ende *Tacitus* verhaalt; als onder andere, dat ſy de Troupen van *Pompejus*, onder de Kaiſar *Julius* gants en al verſlagen hebben, verhaalt hy ſelf, *lib.* 3. *de bello Civili, Illi, inquit, celeriter procurrerunt, infeſtiſque ſignis tanta vi in Pompei equites impetum fecerunt, ut eorum nemo conſiſteret, omneſque converſi non ſolum loco excederent, ſed protinus incitati fuga montes altiſſimos peterent.* Deſe ſeid hy, ſijn ſnellijk toegelopen, en ſijn met ſodanig geweld, en opgetogen wapenen op de Ruyterye van *Pompejus* aangevallen, datter niet een ſtand en hield, maar alle gekeert niet alleen afweeken, maar met het beklimmen van de hoge Alopſe bergen, ter vlugt ontquamen. Daar van Florus *lib.* 4. *cap.* 11. de Batavieren, mede grote eere geeft als hy ſeid, *Quum Pompejus adeo Equitum copia abundaret, ut facile circumventurus ſibi Cæſarem videretur, circumventus ipſe eſt, nam quum diu æquo marte contenderent, juſſuque Pompei fuſus à cornu erupiſſet equitatus, repente hinc dato ſigno, Germanorum Cohortes, tantum in effuſos equites fecere Impetum, ut illi eſſe pedites, hi venire in equis viderentur. Hanc ſtragem fugientis equitatus levis armaturæ ruina comitata eſt*; Dat is: Als *Pompejus* ſo wel bemant was, dat hy *Cæſarem* ligtelijk ſcheen

te

te kunnen overwinnen, is hy ſelf in 't onderſpit geraakt, want als ſy lang met gelijk voordeel geſlagen hadden, en *Pompejus* ſijne geſlagen Ruyterye uyt de Vleugel had doen afwijken, ſijn de Duytſe benden ſo dapper op de afgeweken ruyterye aangevallen, dat ſy voetknegten ſchenen te weſen, en deſe te paardt te ſitten. Deſen ſlag bragt den gantſen neerlaag van het minder krijgsvolk mede.

Hoe dat ſy de Romeinen tegens de wederſpannige Vrieſen te hulp quamen, verhaalt in 't lange Tacitus *Annal. lib.* 4. En hoe veel dat aan de Bataviſe troupen, den uytſlag van winſt of verlies, onder den Kaiſar *Vitellius* gelegen was, verhaalt hy *lib.* 1. *Hiſtoriar.* daar hy deſelve *granda victoriæ momentum* nomt. En hoe dat ſy de Riviere *Padus* over quamen, en de Kaiſarſe deden ſidderen en beven, betuigd hy *lib.* 2. *Hiſter. Irritabat, inquit, Batavos Tranſrhenanoſque Padus ipſe, quem repente contra Placentiam tranſgreſſi, raptis quibuſdam exploratoribus, ita cæteros terruere, ut adeſſe omnem Cæcinæ exercitum trepidi ac falſi nunciarent.* Dat is: de Riviere Padus ſelf hitſte de Batavieren, en Overrijnſe op, die ſy haaſtelijk overkomende, enige voorlopers gevangen nemende, de andre dan een ſchrik aanjoegen, dat ſy uyt vreſe haar inbeelden, dat het gantſe leger van *Cæcina* op haar aan quam.

Ende hoe dapper dat ſy haar te water getoont hebben, tegens de Othoniaanſe troupen, beſchrijft hy in 't ſelve 2. boek der gedenkſchriften, met deſe woorden. *Et erat inſula amne medio, in quam gladiatores navibus molientes, Germani nando prælabebantur, & quum variis trepidantium inclinationibus immixti remiges, propugnatoreſque turbarentur, deſilire in vada ultro Germani, detentare puppes, ſcandere foros, aut cominus mergere, quæ cuncta in oculis utriuſque exercitus, quanto lætiora Vitellianis, tanto acrius Othoniani cauſam authoremque Cladis deteſtabantur, & prælium abruptis navibus, quæ ſuperfuerant, fuga direptum:* Dat is; Daar was een Eylandeken in 't midde van de Rivier, daar de Scherm-vegters te ſcheep op aan wilden, dog de Duytſers haar met hun ſwemmen te voor waren. En als de Riemers met de ſwakſte troppen vermengt, in de voortogt buyten ſtand geraakten, ſo vielen de Duytſers te water op de droogten aan, ſtuytten de Vloot, en beſtonden de ſchepen te beklimmen, of in 't water te drenken. Het welk in 't aanſien van beyde de legers, hoe dat het de Vitelliaanſe troppen te meer vermoedigde, hoe dat de Ottomaanſe het aan leggen van dien miſlukten aanſlag, meer vervloekten en verſoeyden, ende is alſoo dien ſlag door verlies van de ſchepen afgebroken.

In welke voorvallen de Batavieren aan de Romeinen byſondre hulp en byſtand gedaan hebben; en wat ſy voor wonder daden hebben uytgeregt, werd ſeer beknopt opgetelt by *Cornelius Aurelii Bataviæ lib.* 1. *cap.* 8. *Hi ſunt, inquit, Batavi, qui ablatam Neroni Italiam reſtituere; hi ſunt qui Veſpaſiano diu deliberanti, amicitiæ gratia imperium adegere. Hi ſunt qui Heduos juxta Ararim Fluvium, & Arvernos populum Aquitaniæ inſtructiſſimo equite protrivere, cum quibus olim ne ipſe quidem Julius concongredi audebat, quod aquis undique ſepirentur, & innumera gauderent populi multitudine, frequenter enim in Cæſarem circiter ducenta millia pugnatorum eduxerunt. Per hos Caligula & Claudius imperatores Brittanniam tributariam effecerunt. Per hos Galba, Otto, Vitellius, Sacri imperii incubatores, profligati, & repulſi. Per hos Lingones in Provincia Lugdunenſi, quos Vitellii motus turbaverat, in imperatorum officio ſunt retenti.* Dit zyn de Batavieren, ſeid hy, die Nero het verloren Italien herſtelt hebben, dit ſijnſe die den dralenden *Veſpaſiaan* uyt vrundſchap ſijn Rijks gebied weder gegeven hebben. Dit ſijnſe die de Heduen by de Rivier *Araris*, en de Arvernen met het Aquitaanſe volk door haar welgeoeffende ruyterye te niet gemaakt hebben, daar eertijds den Kaiſar *Julius* niet en darde tegen aan gaan, om dat ſy rondom te water wel verſekert, en ſtark van volk waren: want ſy hebben menigwerf tegens den Kaiſar twee hondert duyſent ſchermutſers aangevoert. Door deſe hebben *Caligula* en *Claudius* Brittannien hunne beſchattingen onderworpen. Door deſe zyn de Rijks roermakers *Galba*, *Otto* en *Vitellius* tegen geſtaan, en geſnuykt, door deſe zyn de Langſtraters op de Luykduynſe grenſen, die door *Vitellius* in roer geraakt waren, in des Rijks onderhorigheid gehouden.

So heeft ook den Kaiſar *Julius* de Batavieren tot ſijn lijf bende en uyterſte toevlugt gebruykt. Als hy daar van roemt *lib.* 7. *de bello Gallico, laborantibus jam ſuis, inquit, Germanos equites circiter quadringentos ſubmittit, quos ab initio ſecum habere inſtituerat. Eorum impetum Galli ſuſtinere non potuerunt, atque in fugam conjecti multis amiſſis ſe ad agmen receperunt. Dat is:* Als hy ſag dat ſijn volk in nood ſoude geraken, heeft hy de ſelve omtrent vier hondert Duytſe ruyteren bygevoegt, die hy altoos by hem hield. Welkers dapperheid de Gallen niet en hebben kunnen wederſtaan, en op de vlugt geſlagen, met groot verlies tot de hare zyn geweken. So verdeelden hy de ſelve in den ſlag met *Pompejus*, daar hy door dien de overhand kreeg, in meerder troupen, als hy verhaalt, *lib.* 3. *de bello Civili. His rebus animadverſis, timens ne à multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter externa acie ſingulas cohortes detraxit, atque ex his quartam inſtituit, equitatuique, oppoſuit monuitque ejus diei victoriam in earum cohortum virtute conſtare, ſimulque ſignum dedit; Illi celeriter procurrerunt infeſtiſque ſignis tantan vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo conſiſteret, omneſque converſi non ſolum loco excederent ſed protinus incitati, fuga montes altiſſimos peterent. Neque Cæſarem feſellit, quin ab his cohortibus initium victoriæ oriretur, ab his primum equitatus eſt pulſus, ab iiſdem facta cædes Sagittariorum & funditorum, ab iiſdem acies Pompejana à ſiniſtra parte erat circumventa, atque initium fugæ factum. Dat is:* Dit vernemende, heeft hy uyt vreſe, dat ſijn regter vleugel tegens den aanval der ruyterye te ſwak ſoude vallen, metter haaſt den derden man uyt de drie troppen getrokken, en daar van een vierde vleugel opgeſtelt, die hy tegens de ruyterye aanſtelde, en haar vermanende dat van dien dag, de overwinninge in haar dapperheyd gelege was, gaf daar op het ſein van aanval, ende ſijn ſy ſo hard op de Ruyterye van *Pompejus* aangevallen, dat daar voor niemant van de ſelve ſtand hield, en niet alleen afweeken, maar nog verder vervolgt, haar vlugt tot op

de

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

de Alpen-bergen genomen hebben. Ende en miſte den Kaiſer niet of hy had uyt deſe troppen het begin van ſijn overwinninge. Van deſe is eerſt de ruyterye geſlagen, en van de ſelve quam de nederlag der pijl-ſchutters, en ſlingerluyden, en van deſe is de ſlinkerſijde van de Pompejaanſe troppen verſlagen, daar uyt de verder vlugt van de ſelve gevolgt is.

Van deſe Veld-ſlag ſpreekt ook *Jul. Florus*, *lib. A. cap.* 11. hier voor t' ſijner plaatſe aangeteekent,

So verhaalt ook *Suetonius in Auguſto cap.* 49. dat *Octavian. Auguſtus* de Germans voor ſijn lijfſchutten by hem hield, *Germanorum Cohortes inter armigeros circa ſe habuerat.* En *Tacit. lib.* 1. *Annal.* noemt de ſelve lijf-knegten van de Kaiſar *Tiberius*, *qui tum, inquit, Cuſtodes Imperatori aderant.* So wierd *Caligula* aangemaant, dat hy voor al de Bataviſe bende die hy rondom hem hield, ſoude vol houden, *de ſupplendo numero Batavorum quos circa ſe habebat, admonitus*, by Sueton. *in Caligul. cap.* 43. De Batavieren was de bewaarnis van *Agrippa*, *Neroos* moeder toevertrouwt, by *Tacit. Annal. lib.* 13. en wierden voor de getrouſte ſchildwagten gehouden, by *Sueton. in Galba cap.* 12. en ſo voort.

Sy zyn mede met *Jul. Cæſar* in Brittannien, en in Gallien geweeſt, daar ſy ook doorgaans haar dapperheid betoont hebben, *Cæſ. de bello Gallico lib.* 7. in *bello Civili* tegens Pompejum *Cæſ. lib.* 1. & 3. *de bello Civili*, Lucan. *de bello Civili lib.* 1. in Ægypten tegen *Ptolomeum*, *teſte Aul. Hirtio lib. de bello Alexandrino*, in Hiſpanien tegens *Pompei* ſoon, *Cæſ. de bello Civ. lib.* 3. In Macedonien tegens den *Geten* en *Parthen*, *teſte Dione lib.* 45. zyn mede met *Octavio* geweeſt, tegens *L.* en *M. Antonium*, *teſte Dion. Caſſ. Hiſt. lib.* 55. ſie verder de getuygeniſſen van de Bataviſe dapperheid en byſtand aan de Romeinen, hier naar t' ſijner plaatſe.

Dog deſen dienſt en bondgenootſchap en duyrde niet lang na de overkomſt der *Katten*, dewelke onder haren Veld-overſten *Claudius Civilis*, een geboren Batavier van Koninglijken bloede, dat geen goed vrund met den Romainen was, om geſogte oorſaken ten tijde van *Veſpaſianus* den Romeinen den Oorlog aan deden, en eintelijk naar groot verlies tot een laffe Vrede met hunnen Veld-overſten *Cerialis* gedwongen hebben. *Vide* Tacit. *lib.* 4. *Hiſtor.* als hier naar t' ſijner plaatſe breder ſal werden verhandelt. Sedert welken tijd wederom de geheugenis van de oude Duytſe vrundſchap met den Romeinen geweeſt is, als men kan ſien uyt de opſchriften der gevonden en uytgegraven Arduyn en Marmorſtenen, tot de tijd van *L. Septimius Severius*, en *Marcus Antoninus*, dewelke 't ſelve omtrent 200. jaar naar Kriſti geboorte, by de herbouwinge en herſtellinge van het *Prætorium Agrippinæ*, het oude Roomſe wapenhuys buyten Leyden, Romenburg genomt, in een marmoren hooftſteen mede hebben doen ſtellen, als breder hier naar num. 29. ſal werden aangeweſen. Daarom *Tacitus* op de voor aangetogene plaatſe *lib.* 4. *Hiſtor.* ſeer wel ſeid. *Manet honos, & antiquæ Societatis inſigne*, dat de eere en gedenktekenen van de oude bondgenootſchap met den Batavieren, genoeg bekent waren.

Dog van veel hulp en byſtand door de Batavieren aan den Romeinen, ſedert de overkomſt der *Katten* in Batavia, vind men ſo veel niet beſchreven, om dat ſy ſelf daar van geene ſchriften hebben nagelaten, want ſy geen werk gemaakt hebben hare daden te doen beſchryven, of mogelijk dat de Roomſe Schryvers in de Oorlogen, ten haren tijde voorgevallen, haar eygen volk de meeſte eer hebben willen geven. Daar van maar enige weinig optogten, ten roem van het Bataviſe volk, na de verſoeninge en verbond met den Kaiſar *Julius* werden verhaalt. Als van den optogt van *Cerialis* na Brittannien, daar de Bataviſe troupen bekent ſtaan, volgens het gene *Tacitus in Agricola* verhaalt: dat hy hem in den ſelven optogt van vaartuyg en ſchepen ontblood vindende, het volk pak en ſak dede afleggen, en uyt der bondgenoten troupen de beſte en kloekſte dede uytſoeken, die de meeſte kennis van de droogten hadden, en met de kunſt van ſwemmen geboren waren, de welke te gelijk met haar paarden en volle geweer, ſo ſchielijk over kwamen, dat den vyand niet anders als ſchepen en ſcheeps vloten uyt volle Zee wagtende, ſo verſtelt ſtonden, dat ſy nu meenden voor de ſelve niets ondoenlijk ofte onwinbaar te zyn. Dit zyn de woorden van *Tacitus*: *Monam inſulam redigere in poteſtatem animo intendit. Sed ut in dubiis conſiliis naves deerant, ratio eos & conſtantia tranſvexit: depoſitis omnibus ſarcinis lectiſſimos auxiliarum, quibus nota vada, & patrius nandi uſus, quo ſimul ſeque & arma & equos regunt, ita repente remiſit, ut obſtupefacti hoſtes, qui claſſem qui, naves, qui mare exſpectabant, nihil arduum, aut invictum crediderint ſic ad bellum venientibus.* Daar uyt dan genoeg blijkt, dat dit het werk der Batavieren was, als dewelke haar, volgens tuyg van den ſelven *Tacit. lib.* 2. *Anni* en in ſijn boek de *Morib. Germanorum*, haar op de kunſt van het ſwemmen verſtonden, en daar van beroemt waren. Welke troupen naderhand in de Winterlegers zyn gehouden, en in dienſt niet alleen van *Cerialis*, maar na hem van *Frontinus*, en na *Frontinus* onder *Agricola* zyn gebleven. Van deſe tweſpalt en muyterye der Batavieren tegens de Romeinen onder *Claud. Civilis*, en hoe de ſelve hun wederom in de oude bondgenoodſchap begeven hebben, ſchrijft in 't lange *Tacit. lib.* 4. *Hiſtor.* Sie mede *Adrian. Schriek*, *Origin. Belgicar. lib.* 10.

[f] *Onderhouden hebben*,] Als hier voor in 't lange is aangeweſen.

[g] *Gebroeders en vrienden*,] Daar van getuygen 29
de *Marmorſtenen*, daar by ſy het ſelve met uytgedrukte opſchriften erkent hebben. Daar van in het opgraven der vervallen Roomſe gebouwen tot drie verſcheidene gevonden zyn.

Daar van het eene was:

LEG. AUG. PR. PR. CURANTE
CÆCIL. BATOE. PRÆ.
GENS BATAVORUM AMICI
ET FRATRES ROMANI IMPERII.

Het ander had alleen dit opſchrift.

GENS
BATAVORUM
AMICI ET FRATRES
ROMANI IMPERII.

Het

Het derde was.

FORTUNÆ. AUG. SAC.
PRO. SALUTE ITU. AC
REDITU DD. NN.
M. AUR. ANTONINI. PII
AUG. ET P. SEPTIMII
GETÆ. NOBILISS. CÆS
CIV. BATAVI
FRATRES ET AMICI. P. R.
V. S. L. M.

Aldus verduyts.

I.

Den afgesonden Opper-schout des Kaisars, door het beleid van den Oversten Cæcilius Bato.

DE BATAVISE VOLKEN, Vrienden en bondgenoten van het Roomse Rijk.

II.

Het BATAVISE VOLK, Vrienden en bondgenoten van het Roomse Rijk.

III.

Den welstand des Kaisars ter eeren.

Voor den gelukkigen, optogt en wedertogt van *Marcus Aurelius Antoninus de Godvrugtige*, en *Publius Septimius Geta*, eere waardige Keiseren, hebben de *Batavise burgers, Bondgenoten en Vrienden van het Roomse Rijk*, hunnen offer gedaan.

Dese opschrift-steenen zyn op verscheide plaatsen gevonden, daar vande eene den Leidsen Burg, d'ander het huys te Britten, en de derde Roomburg buyten Leyden werden toegeschreven. Sie van dese opschriften *Petr. Bert. Rer. German. lib.* 1. J. Grutteri *Inscript. Vet. pag.* 394. *num.* 13. Wilh. Hed. *Histor. Ultraj. lib.* 4. Adriani Junii *Batav. cap.* 5. Corn. Aurel. *lib.* 1. *cap.* 6. Cluver. *de trib. Rheni alveis.* Petri Schriverii *Oud Batavia*, Math. van der Houve *Handvest*, *lib.* 3. *cap.* 8. korte Beschryving der Stad Leyden, *pag.* 7. *en* 329.

30 [h] *Naar het Westen,*] Van het eerste begin en naam-reden van Hispanien is te sien by *Adr. Schriek Origin. Celticar. lib.* 1. *num.* 35. & 36. Daar hy de woorden *Celtiberia* en *Hispania* also verklaart. Dit Landschap is eerst in tween verdeelt geweest, in *Citeriorem & ulteriorem Hispaniam* Opper- en Neder-Spanjen, met de Rivier den Iber die daar tussen door loopt, van den anderen afgescheiden. Daar na in drien verdeelt, *in Hispaniam Tarraconensem, Bæticam, & Lusitanam.* Sie den selven *Adr. Schriek, in indice, verb. Hispania*, daar hy de beduydselen van de selve namen doed, dat Tarrachhon, so veel soude zyn als berg ofte heuvelagtig, klipagtig, steenagtig; Baetia van baat, daarmen den baat ofte tol ontfangt, van de uyt en inkomende Riviere Baetis, als een *Baat-have*, also genomt; en *Lusitan*, so veel soude zyn als *al uytheit*, den uytersten kant, het uyterste deel. Daar na in drie Koningrijken verdeelt, en van der selver Hooft-steden, *Navarre*, *Arragon*, en *Portugal* genomt, by tijde van *Philips de II.* wederom onder een gebied gebragt, dog by *Philips de IV.* werd in 't jaar 1640. Portugal daar van wederom afgedeilt, en tot een bysonder Koningrijk gebragt.

[i] *In de Oosterse Landen,*] So verhaalt *Justinus lib.* 38. *cap.* 3. dat den Koning *Mithridates*, boven andre volken de Cimbren tegen de Romeinen te hulp riep. En *cap.* 4. in de aanmoediging van het volk van haar dapperheid roemde, dat sy met veel duysenden als een storm en onweder gants Italien overstroomt hadden. *Cimbros immensa millia ferorum, atque immitium populorum more procellæ inundasse Italiam.*

Den Grooten Alexander,] *Arianus Nicome-* 31
diensis de reb. Gestis Alexandri Magni betuygd dat sy mede in de troepen van *Alexander Magnus* geweest zyn, al hy over den *Danauw* de *Geten* vermeesterde. En by *Alexander* gevraagt zynde, voor wie dat sy de meeste vrees hadden, meinende dat sy hem als een schrik voor alle wereldse magten die eere souden geven, antwoorden, dat sy nergens voor en vreesden, als dat den Hemel op haar mogt nederstorten. Betonende daar mede dat sy sijne magt nogte grootsheid niet en souden vresen; 't welk den Kaisar niet anders en beantwoorde, als dat sy een stout volk waren, *verba: Ad eum legatis, & à cæteris Danubii accolis, & à Syrmo Triballorum Rege, item à Celtis, qui Jonium sinum incolunt (sunt quidem Celtæ, uti grandi corpore, ita animo elato, magnoque) legationes adfuisse, ut amicitiam cum eo pungerent, quibus in fidem & amicitiam receptis è Celtis quæsivisse: quidnam esset in humanis rebus, quod præ cæteris extimescerent, ratum nominis sui magnitudinem, ad illos multoque etiam interius penetrasse, idque esse quod præ omnibus sibi formidolosum faterentur. Illos vero, quod procul Alexandro agebant, quod loca accessu difficillima incolebant, ipsumque ad alia bella intentum videbant, timere se illud ante omnia dixisse, ne forte aliquando in se cælum rueret; nihil movisse Alexandrum legatorum superbum responsum, nihilominus in amicitiam societatemque receptos, tantum elocutum, Celtas arragantes esse.*

Sie mede van desen togt naar Macedonien tegens de Geten en Parthen, *Dion. Histor. Rom. lib.* 45.

[k] *Cimmeren en Kimmeren,*] Dese naam is ook 32
van alle oude tijden in Westvriesland bekent, van de Rivier de *Kinheim*, ofte *Kimhem* genomt, daar van het volk aldaar *Kimmers*, ofte *Kinnemers* genomt zyn, welke Landstreke nog tegenwoordig *Kinheimer*, ofte *Kennemerland* genomt werd, van welke Rivier *Kinheim Adr. Junius* in sijn *Batavia cap.* 3. mede verhaalt, dat *Kennemerland* de naam heeft; daar van breder te sien by *H. Soeteboom* in sijn *Zaanlandse Arcadia*, in sijn 2. *en* 3. *boek.*

[l] *Nederwaarts den Rhijn af,*] Dat de *Cimbren* 33
en *Kelten* ook haar sate nederwaarts in *Gelderland* gehad hebben, is uyt de oude Beschryvinge genoeg bekent, als mede langs naast den Rijn gelegen, van ouds *Sicambri* genomt, anders *Sucambri*, (*Συγαμβροι legit Strabo Geograph. lib.* 4.) dat is de *Zuid-Cimbers*, de *Cimbers* die ten Zuyden van den Rhijn afweken; daar onder het Graafschap *Zutphen* behoort, gelijk of men seyde het *Zuyder-Veen*, ofte *Zuyder-Land.* *Cæsar* en *Strabo* plaatsen de selve tussen den Rhijn en Maas. Dese zyn ook

in

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

in tween verdeelt, daar van het nedergedeelte eygentlijk *Gelderland* genomt werd, daar onder ook het Land van Kleef behoort, en het hoger besit in Pannonien, daar sy haar ten hulpe van de Romeinen na toe begeven, en een Stad gebouwt hebben *Sicambria* genomt.

Dus schrijft *Wolfgangus Lassus, de Cimmeriis lib.* 3. daar van, *Sicambros quos diximus a Cimbris descendisse. Quorum sedes itidem duplices fuisse. Alias & quidem priores in Rheni ostiis, ubi nostro ævo est Geldria ac Clivia. Alias vero in Pannoniis, quum Sicambri in Romanam legionem admissi, inclinante Imperio, isthic præsidium agitarent, Civitatemque Sicambriam condidissent. Dat is:* De *Sicambren*, voren verhaalt, dat van den *Cimbren* oorspronkelijk zyn. Die twederley sate en besitplaats hebben gehad, de eene omtrent den uytloop des Rhijns, tegenwoordig begrypende Gelderland, en het Land van Kleef, en het ander in Pannonien, daar sy de Romeinen te hulp na toe trokken; en de Stad Sicambrien gebouwt hebben. Van dese beyde schijnt *Suetonius* te spreeken, *in Augusto lib. 2. cap. 21. Germanos ultra Albim Fluvium submovit: ex quibus Suevos & Sicambros dedentes se in Galliam traduxit.*

Van der selver eersten oorsprong schrijft den selven *Wolfgang. Lassus de Cimmeriis lib.* 3. mede aldus: *Sicambri Cimbrorum eorum posteritas fuit qui aliis ab inundatione Maris & Rheni in Italiam Noricumque, atque inde in Græciam ac Pannonias abeuntibus, domi remanserant. Dat is:* De Sicambri ofte Gelderse zyn de afkomelingen der Cimbren, dewelke als de andre door den hogen vloed van de Zee en Rhijn, naar Italien en verdere Noordse gewesten hoger optrokken, in dese Landen gebleven waren.

34 [m] *Batavise Friesland,*] De naam van Holland en Friesland werden dikmaals voor een en t' selve genomen, om dat het grootste deel van Holland Vriesland naast leid, en met de naam van Westvriesland genomt werd. So werden by verscheide Schryvers de eerste Graven van Holland, *Frisiæ Reges & Comites* genomt. Als by *Regino Ado, Lambert: Schaffnaburgensis, Sigebert*, en andre. Het welk zyn oorsprong daar van daan heeft, dat Holland van ouds verdeelt is geweest, in *Zuid-holland*, begrijpende de Landen en Steden van Overmaas, Noord-holland, de Landen en Steden van Rhijnland, Delfland en Schieland, de *Landen van Voorn*, begrijpende den Briel en Goere, met de Dorpen daar onder behorende, *Kennemerland* en *Westvriesland*, dat wy nu in opsigt van het ander gedeelte van Holland, *Noord-holland* noemen, als zynde het Noorder gedeelte van Holland, en is het selve by na alleen so groot als de andere gedeelten te samen, begrijpende de gantse Landstreek van Kennemerland, Rhijnland, Amsteland, Goyland, Waterland, Texel, Wieringen, Flieland, met de Steden en Dorpen daar onder behorende. Waar door als Vriesland naast leggende, en groote gemeenschap met de selve hebbende, van de selve meest beseten en bewoont, en door haar schipvaart de gantse wereld door bekent, by vele buyte-landers, d'een voor d'ander genomt werd. So werden Flardingen en Rhijnsburg by den selven *Lambertus Schaffnaburgensis, duas munitissimæ Frisiæ Urbes*, twee sterke Steden in Friesland genomt.

De naam Friesen, en Friesland, schijnt zyn oor- 35
sprong te hebben van *Fry*, ofte *Fryheid*, dat de selve een vry volk, en niemand onderhorig zyn geweest, gelijk de *Frisii Majores*, dat zyn de Oost-friesen, die haar van de Batavieren en West-friesen hadden afgesondert; (blijkt by den gulden-brief van *Karolus Magnus*,) voor vrye luyden erkent zyn, en tot een teken van dien, sy haar hooft-hair tot de ooren mogten laten afsnijden, en als vrygevogtene haar blote ooren mogten vertoonen. Want het by de oude Batavieren een wijse van doen was, dat de selve haar baart nog hooft haar lieten afscheren, voor dat sy haren vyand hadden overwonnen.

Wat desen vry-brief van *Karolus Magnus*, aangaat, daar over valt groot bedenken, of hy niet wel en mogt versiert zyn. Ik heb daar van een gants oud afschrift dat spreekt, van 't jaar 799. *Indictione decima*, den Friesen Historie schryver *Pierius Vinshenicus* in sijn *Chronijk van Vriesland, het 3. boek*, meent dat hy een afschrift van het originaal en eerste uytgift gevonden heeft, in het Geheim-boek der Stad van *Brussel*, by *Karel Bromay*, in het jaar 1605. uytgegeven. Dat my seer vremt dunkt, dat den originelen gulden brief der Friesen tot Brussel soude geraakt zyn. Dog het sy so als het sy, dewijl de Friesen haar daar op beroemen, sullen wy hun die eere laten.

Den Brief luid aldus.

Bulla seu dioploma Caroli Magni Romanorum Imperatorie.

Karolus divina favente Clementia Romanorum Imperator. &c.

Sie voort de Chronijk van Vriesland, 3. boek, pag. 97.

Aldus overgeset.

Karel door de Goddelijke goedertierentheyd, Rooms Keiser, &c.

Sie voort aldaar pag. 94.

Dat de Batavi Friesen genomt zyn geworden; daar van schrijft *Hugo de Groot*, in sijn verhandelinge *van de oudheid der Batavise Republijk cap.* 4. aldus: *Medio tempore nomen quoque mutari incipit. Bataviæ enim sive Batuæ appellatione intra superiorem insulæ partem conclusa, inferiores Batavi, qui fuerant Frysii, dici cæpere. Quod minime mirum, quum jam Plinii temporibus pars Batavorum Frisii minores, & Frisiabones dicerentur. Et inter Batavos corporis* Cæsarum *Custodes Frisiabones fuisse Inscriptiones antiquæ commonstrent. Frisiorum autem nomen placuit, sive quia ad libertatem id lingua nostrate alludit, sive quia Frisii lacubus & paludibus inuiis circumfusi, eoque inexpugnabiles, adversus barbarorum incursiones, cæteris quoque Batavis in aperto habitantibus, perfugium fuere. Certe primos Comites, nondum Hollandorum nomine percognito, non aliter quam Frisios appellatos invenias. Franciæ & Germaniæ scriptores antiquissimi his ipsis temporibus Reges Frisiorum nominant. Quibus cum Francis gravia fuere certamina. Dat is:* Middelertijd is ook de naam beginnen te veranderen. Want

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

met de naam van Batavien, ofte Betuwe, met het oppergedeelte van het Eyland beſloten, zyn de Nederbatavieren Frieſen genomt geworden, dat niet te verwonderen en is, door dien, om dat al ten tijde van *Plinius*, een gedeelte der Batavieren, Fries-Inwoonders, en minder Frieſen genomt zyn geweeſt, en onder den Batavieren, deſelve, uytwijſende de oude op-ſchriften, lijfſchutten der Keiſeren geweeſt zyn. De naam van Frieſen ſchijnt niet onaangenaam geweeſt te zyn, ſo om dat het ſelve in onſe taal den naam van vryheid beduyd, als dat deſelve, met binnen en meeraſſen ofte waterpoelen beſet, tegens den inval van de uytheemſe vyanden onwinbaar waren, en de andere Batavieren in het open en vlakken een ſekre toevlugt waren. Dat is altoos ſeker, dat de eerſte Graven, eer den naam van Holland bekent was, deſelve niet anders als Graven van Vrieſland genomt zyn geweeſt. De Frankſe en Duytſe Schryvers en noemen deſelve niet anders als Frieſe Koningen, met dewelke ſy grote en ſware oorlogen gevoert hebben.

36 · [n] *Holland*,] Wanneer dit Land de naam van *Holland* gekregen heeft, ſchijnt onſeker, ſommige willen dat het alſo genomt ſoude zyn, als een wateragtig, bol en hol land, het welk lang met de Zee gemeen gelegen, en van deſelve overvloeyt is. So verre dat ſommige Schryvers als *Hubertus Thomas Leodienſis in Chronic. Leodienſi*, en *Petrus Nannius Miſcellaneorum lib.* 10. ſchryven dat de Zee tot *Tungeren* in het Land van Luyk toe ſoude gevloeyt hebben, daar *Hubertus Tomas* dan by doet, dat in ſijnen tijd aan de borſtwering van deſelve Stad, de grote ringen nog te ſien zyn, daar de grote ſchepen aan plagten gemaart te werden, dewelke niet geweten of gedagt en heeft, dat deſe ringen in de Stads muyren niet om de ſchepen aan te maren, maar tot een geheel ander gebruyk hebben gedient, te weten, om het ſware oorlogs-tuyg van *Baliſten*, blijde ofte ſlingerkommen, balk werk en toornwerk, het welke men van ouds tot verſekering van de Steden plag te gebruyken, daar van *Dioniſius in rebus Veſpaſiani* aldus betuygd. *Inflictum, inquit, tabulis craſſis inter ſe compactis ferratis quas ante murum dimittebant, in arietarias ſc. Machinas. Dat is:* Sy beweerden haar met ſware balken, met yſer beſlagen, dewelke ſy van boven de muyren tegens het geweld der Ramshoofden lieten nederſakken. Van dit en diergelijke oorlogſtuyg by den Romennen gebruykelijk, en by ons voor het vinden van het geſchut, en buskruyd, mede nagebootſt, is in 't lange te ſien by *Fl. Vegetius, de re militari*, en by *J. Lipſius de militia Romana*. Van dit gevoelen ſchijnt mede te zyn *Jacob. Eynd. Zeland. Chronic. lib.* 1. *cap.* 1. dewelke het gebruyk van deſe ringen in des Stads muyren mede alſo uytleid, dewelke geenſints en kunnen dienen om de ſchepen daar aan te maren, om dat de ſchepen niet van buyten tegens des Stads muyren en kunnen loſſen en laden, maar byſondre havens en hoofden van noden zyn. In 't verder is ons gevoelen, dat dit niet te verſtaan en is van Tungeren, in 't Land van Luyk, maar van Thuringer-ſtad, ofte Thuredregt, dat is Dordregt, want de Thuringers, en Tungerſe niet altijd voor die van Tongeren in 't Land van Luyk verſtaan werden, maar ook voor die van *Dordregt*, ofte *Thuren* regt te verſtaan is, daar de Tungerſe haar Koopmanſchap plagten te drijven, en na haren naam lieten noemen, gelijk ook Wijk te Duyrſtede, Thuyrſtad genomt is, daar ſy ook haren handel dreven. Dat nu de Zee tot *Thurdregt*, en *Thuyrſtad*, gevloeyt heeft, en nog doet, is een bekende ſaak. Sulx wy ook t' ſijner plaatſe nader ſullen aanwijſen. Dat wel eer de Zee tot in de Meyery van den Boſch ſoude gevloeyt hebben, gelijk dat by *d'Heer Jacob van Oudenhoven*, in ſijn Beſchryvinge van Zuid-holland, III. Hooftſtuk werd aangeweſen, is wel waarſchijnlijk, maar dat van Tongeren in 't Land van Luyk, ſtellen wy by de fabel van *Guicciardijn*. Dewelke tot een bewijs van de holligheyd van dit Land, uyt het Spinrokkens Evangely vertelt, van een koe, dewelke by Haarlem, omtrent een half uyr van de Stad in de weyde lopende, in een ſloot gevallen en verdronken, in drie dagen niet geſien is, tot dat die in een water aan de Ooſt-zyde van de Stad dood gevonden is. Dat in het laagſte Land, verſcheide Landſtreeken met veen beſet zyn, daar men de turf van maakt, welk Land ſig ſelven door de ligtigheid van de boven grond beweegt, als men daar over rijd, dat bevindmen ook in Vrieſland in de hoge Landen. En bevindmen doorgaans, wanneer het veen boven af gehaalt is, goed vaſt Land. *Petrus Nannius Miſcellan. lib.* 10. meent dat deſe lage Landen, dewelke met het verlanden en bedijken niet als wilderniſſen, ſwetten, poelen, meeraſſen en rietſudden waren, hele Eylandekens met hun ſtruellen, en geboomt van buyten aangedreven, en ſo tot Land geworden ſoude zyn, het welk immers geen ſchijn van waarheid en heeft; van waar ſouden dog deſe Eylandekens uyt der Zee zyn komen aandrijven? men bevind noyt dat de Zee jets anders aanbrengt ofte op werpt als onvrugtbaar ſand, daar van de duynen haren oorſprong hebben. Welken aangaande wy met meerder ſekerheid mogen vaſt ſtellen, dat den Rhijn, dewelke voor de bedijkingen ſo ſchielijk niet in de Zee gelopen, maar deſe Landen overvloeyt heeft, eer dat in de Zee looſde, door de aangebragte ſlibber deſe aanwaſſen, en het quade en gelijk als onvrugtbare, tot goed, degelijk, en vrugtbaar Land gemaakt heeft, ſo dat ook die ried en veene Landen ſodanig zyn aangehoogt, dat ſy tot goede wey en hoylanden hebben kunnen werden gemaakt. Den gemelten *Petrus Nannius* brengt tot beveſtiging van ſijn gevoelen by, dat hy ſijn groot-vader die agt-en-tnegentig jaren oud was, heeft horen ſeggen, dat als het afgerukte Deens Eyland, aan deſe lage Landen, die men nu de veenen nomt, was komen aandrijven, en daar mede verheelt en verhoogt was, de Deenen kwamen om haar Land wederom te hebben, en daar over regtſvordering gemaakt hebbende, verſtaan ſoude geweeſt zyn, dat de Hollanders daar van vergoedinge ſouden moeten doen, of het ſelve Land ſouden moeten overgeven. Voorwaar een ſchoon bewijs, van het enkel ſeggen van een overjarig oud man, die hem ſulks in ſijn tijd ſo het ſchijnt heeft laten wijs maaken; daar van by geen van al de Schryvers enig het minſte gewag gemaakt werd. Hier toe brengt hy by dat *Tacitus* van geen Bos, ofte Houtland ſoude melden, maar wel van meeraſſig en laag Land, daar hy wel groflijk in gemiſt is; dat ge-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

noeg betuyd werd, met de Beſchryvinge van het Schakenbos, ofte Sacrum nemus, daar hy op verſcheide plaatſen ſeer omſtandelijk van ſchrijft; en ſy geweten dat door de boomſtortinge van den algemenen Cymberſen vloet, omtrent hondert jaar voor Kriſtus, het meeſte bos en geboomte ter neder is gevelt, ſo die nog onder de aarde gevonden werden, daar van wy breder t'ſijner plaatſe. Derhalven niet wonder en is, dat *Tacitus* daar van ſo veel gewag niet en maakt, want die al lange voor ſijnen tijd weg waren, en den verdronken grond, doen al tot droog Land begon gemaakt te werden, daarom hy het Eyland doorgaans nomt *Inſulam inter vada ſitam*, een Eyland tuſſen de overvloeyende droogten gelegen. Het ſchijnt ook dat hy hem op ſijn voorgaande gevoelen niet volkomentlijk betrouwt heeft, met dat hy in het beſluyt van ſijn reden tegen ſijn voorgaande ſtellinge met ons bekent, dat de ſaake nader ingeſien, deſe lage en onvrugtbare Landen, door de ſlibber en aanwas van den Rhijn ſodanig zyn verhoogt, en aangewaſſen, dat die by lengte van tijd, door de bedijkinge tot goed vrugtbaar Land geworden zyn. Dit zyn ſijne woorden, *Quod ſi penitius liceat in origines inquirere, omnino mihi perſuadeo Hollandiam munus Boreæ, & Rheni eſſe, ac principio nihil præterquam altius quoddam æſtuarium Oceani fuiſſe, ac paulatim aggeſtu arenæ, quam plurimam ibi Boreas excitat, p.imum in littus, poſtea in montes aſſurrexiſſe, quos ibi quotidie & naſci & perire videmus; Rheni vero undas ad iſtud obſtaculum, quaſi ad aggerem retentas fuiſſe, ac magno cum limo; quem ſecum trahit, circum has oras ſubſediſſe, atque ita longa alluvione hæc paſcua nata eſſe. Dat is:* Indien wy de ſake in ſijnen regten oorſprong verder inſien, vind ik my overtuygt, dat Holland een weldaad van den Rhijn en Noortweſten wind geweeſt ſy. En in den beginne niet anders geweeſt is, als een overvloejende droogte met de Zee gemeen, en allenxkens door het opwerpen van het ſand, het welk door den Noorden wind ſterk opgeſet werd, eerſt een ſtrand, en daar na de duynen gemaakt heeft, die wy nog dagelijks ſien toe en afnemen. En dat den Rhijn-ſtoom omtrent die afſtoppinge, als door eenen Dijk geſtut zynde, met een grote ſlibber en ſlijk, by deſelve nagetrokken, over deſe lage Landen is blijven ſtaan, en door langheid van tijd deſe vrugtbare Landen geworden zyn.

Dit gelijkt wat beter, maar hoe komt dit met ſijn voorgaande gevoelen over een? Ten waar hy wilde dat al voor die tijd, het afgebroken Deenſe Eyland daar was komen aandrijven. Dat ook gelijk de ſake ſelf gants tegen alle bedenkelijke waarſchijnlijkheid ſtrijd, het welk alſo lange voor Kriſti geboorte, en boven alle geheugenis, ſedert het opwerpen der ſtranden en duynen, met den Rhijnſtroom gemeen, en van de Zee by ebbe en vloed overvloeid, gelegen heeft. Wanneer en op wat wijſe en van wat kant uyt *Denemarken* dit afgeſcheurde Eyland, dat al vry groot ſoude moeten geweeſt zyn; want men het veen al vry wijd en ſijd verſpreid vind, en kan in geen geſonde herſenen komen. Voor eerſt, dat (behalven de onmogelijkheid van ſo een Land-drift door de openbare Zee,) het veen, niet op eene plaats, maar op verſcheide plaatſen, wijd van den anderen, door en in verſcheide vaſte tuſſen Landen gevonden werd; ten II. dat dit lage Land, niet aan de kant van de Zee gelegen is, maar dat langs de Zee-kant heen, goede vaſte en hoge Landen gelegen hebben, en nog leggen, dewelke van de Zee noyt zyn overvloeid geweeſt. Hoe kan dan dit driftige Eyland aan deſe lage verre binnen gelegen Landen aangedreven, en met deſelve verheelt zyn? ten III. dat ſelfs in Denemarken ſodanigen aard van Land niet en is, daar ſodanig veen in gevonden werd, daar men bequame turf of ſoude kunnen maken.

Andre, (het welk wat nader aan de eygenſchap van het Land en naam-reden komt,) willen dat Holland van Holtland ofte Houtland ſoude genomt zyn, om de menigte van boſſchagien en waranden, die hier eertijds geweeſt zyn. Want het hier al boſch en wildernis geweeſt is, ſulks wy hier naar op het III. Hooftſtuk breder ſullen aanwijſen; Van dit gevoelen is *Cornelius Aurelius van der Goude*, dewelke op het *III. capitt. van ſijn Beſchryvinge van Batavien* verhaalt, dat hy onder Heer *Meinard Abt van Egmond*, verſcheide brieven geleſen heeft, daar Holtland, en niet Holland geſchreven ſtond. Dit getuygd ook *Martinus Dorpius*, geboortig van Naaldwijk, in ſekren brief met deſe overgeſette woorden. Dit Land is eigentlijk Holtland genomt, welke naam om dat die wat ſwaar en onaangenaam was, metter tijd in Holland verandert is, want ik, ſeid hy, in de voortreffelijke boekſchat van den Abt van Egmonds Hiſtorien geſien heb, al over enige hondert jaren gemaakt, in welke altijd Holtland geſchreven ſtond, en dat van de menigte van het hout, het welk de Vrieſen een oud en edel volk, hier eertijds plagten te komen kopen.

Reinerus Snoyus, mede een Gouwenaar, meent dat de naam van Holland gekomen ſoude zyn, van het woord *Hollen*, om dat met het inſtellen der Graven, de ingeſetenen met een grote opſet en herdnekkigheid, gelijk als woedende en hollende haar daar tegen ſtelden, en den Grave niet en wilden gehoorſamen.

Dus verre werd deſe ſaak met verdigtſels en raadſels beſloten. Laat ons eens ſien, of wy de ſaak niet nader aan de taſtelijke waarheid kunnen brengen. Wy menen dat dit de waarheid naaſt komt, dat de Denen, terwijl ſy hier meeſter waren, een Dorp in Zuid-Holland na de benaminge van gelijke plaats in haar Land, de naam van Holland gegeven hebben. Alwaar *Diderik*, den eerſten Grave ſig eerſt onthouden heeft, en daar van dit Land den naam van Holland ſoude gekregen hebben; daar van *Grotius* in ſijn Tractaat, *de antiquitate Reipublicæ Batavicæ cap.* 5. betuygd, dat in ſekre oude kaarten tot Utregt bevonden, ſodanigen Dorp in Zuid-Holland bekent ſtaat, het welk het oude Graafſchap en eerſte gebied van *Diderik* ſoude geweeſt zyn. Want den naam en titel van Graaf, niet anders en was als Regter over ſeker regts gebied, het welk daar na tot een Graafſchap over het algemeen en boven de andre Graven is uytgerekt. Den eerſten die hem Graaf van Holland heeft laten noemen, was *Dederik* de vijfde van dien naam, daar de voorgaande haar maar alleen *Graven* lieten noemen, ſonder de plaats ofte Graaflijkheid daar by te voegen. Hier van werd een handveſt vertoont, van de verniewing en beveſtiging der giften en goeden, aan het Klooſter van *Egmond*, in den jare 1083. gegeven.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Welke Handvest in 't lange te sien is, by *Joann. a Leyd. in sijn Chronicum Belgic. lib.* 15. *cap.* 4. in de Duytse taal overgeset, in de oud *Hollandse Chron. divis.* 10. *cap.* 9. Daar desen *Diderik* hem *Hollandensium Comes* laat noemen.

Dog *Janus Dousa, Annal. Holland. lib.* 10. *pag.* 487. brengt een netter en beter afschrift van het selve Handvest voort. Waar dit Dorp, ofte Regtsgebied, daar van desen *Diderik* hem Graaf van Holland heeft laten noemen, gelegen heeft, werd by de sommige getwijffelt: *Johann. Isacius Pontanus discept. Chronograph. pag.* 203. meent, dat het tussen den Rhijn en het Stigt van Utregt gelegen heeft, uyt seker bygebragt Handvest, van Graaf *Willem de VI.* aan die van Reyerskoop en Byleveld, over de Uytwatering van den Rhijn, tot in de Amstel gegeven, luydende aldus: *Wy hebben de voornoemde goede luyden vergunt en overgegeven, tot haar besten oirboir en profijt, van uytten Rhijn tot in den Amstel, en den watergang die beginnen sal tot in den Rhijn, tussen Baesterdam en Haamwijker-kay, en voorts den ouden Rhijn langs, tot aan den Bruyndijk toe, en voort den Hollander meent langs tot Kokkengen toe, en voort door Kokkengen, agter aan Spengen, by der ruyger Zuid-weyde, en van daar voort die Hollander weg op strekkende, door Wilnis, en voort van daar door die Waner in den ouden Rhijn toe, en alsó voort op tot Kokkebiers toe, in den Amstel;* dog wy houden het daar voor, dat het vry hoger op gelegen heeft, in dien ommering, dewelke nog tegenwoordig *Denemarken* genomt werd, daar van het slot en Kasteel *Demmerik* nog in wesen is, het welk sig volgens tuyg van *Janus Dousa Annal. Holland. lib.* 7. onder het bysonder gebied van de *Denen* en *Normannen*, die haar aldaar ter neder gestelt hadden, tot Kennemerland toe gestrekt heeft, en aan d'ander syde tegens de *Proosdy van Sint Jan* heeft aangepaalt. So dat *Pontanus* daar in mist, dat het selve na den Rhijn toe gelopen soude hebben, ende en volgt geensins het besluyt dat hy maakt, uyt het voorverhaalde jonger Handvest van Hertog *Willem van Beyeren*, die in het jaar 1404. tot Graaf verkoren wierd. En daarom die benaminge van den *Hollander meent*, en *Hollander weg*, als nog tegenwoordig met deselve namen bekent, met de aloude en eerste benaminge van Holland, niet gemeens en hebben, maar alleen sijn namen van onderscheid tussen den Stigtsen en Hollandsen bodem, gelijk als het doen, en nu nog gelegen is. Dat nu de *Deenen* in gelijkenis van haar Deense Holland de naam van *Holland* hier gebragt hebben, is een gemeen gevoelen der Schryvers, en uyt de omstandigheid van dit *Demmerik* en *Denemarken*, 't selve voor de regte plaats te houden is, blijkt klaar genoeg. En is een gewoonte van alle volken, dat sy in het beslaan en doen bewonen van enige overwonnen en ingenomen Landen, en stigten van *Colonien*, Steden, ofte Dorpen, deselve gelijke namen geven, als in haar Land bekent zyn. So is de Hooft-plaats in Indien *Batavien* genomt, en in Nieuw-Nederland *Londen*, en *nieuw Amsteldam* bekent.

Uyt welk besit de *Denen* verdreven, en de Land-luyden aldaar van hun overlast verlost zynde, het sy deselve Landstreke al voor de tijd van desen *Diderik* was verlaten, of dat hy by sijnen tijd deselve voort verjaagt mogte hebben, desen Grave *Diderik* de naam van der *Hollanderen Graaf* heeft aangenomen, want den eersten titel niet en is geweest *Hollandiæ Comes*, Graaf van Holland, maar *Hollandiensis Comes*, dat is der Hollanderen Graaf. Uyt welke onderscheidentlijke woorden, voor by gaande de raadselen van het verjagen en vertrekken der Denen uyt deselve Landstreke, het welk lange voor de tijd van *Diderik* de vijfde moet geschied zyn, die eerst in 't jaar 1077. in het besit van zyn Graafschap quam, en men bevind niet dat de Denen en Normannen sedert het jaar 900. enigen toegang, of besit in dit Land gehad hebben, daar van hier naar in 't XIII. Hooftstuk breder, ik soude van gevoelen zyn, dat dewijl de Landsaten daar omtrent, dewelke Hollanders genomt zyn geweest, in onderscheid van die van het stigt van Utregt, dus lang met deselve gemeen geweest, en den Bisschop van Utregt onderhorig geweest zynde, desen Graaf *Diderik* deselve Landsaten uyt de dwangmagt van den Bisschop heeft verlost, en tegens hem beschermt. Want so haast en quam desen *Diderik* in 't besit niet, of hy kanten hem tegens de Bisschoppelijke regering aan, dewelke sedert sijn minderjarigheid over Holland en Zeeland vry de meester gespeelt hadde, en een groot heyr vergadert hebbende, heeft Bisschop *Koenraad* op 't Kasteel te *Iselmonde* soeken te besetten, waar op die van het stigt van *Utregt* mede een groot heir vergaderende, om haren Heer te ontsetten, is tussen haar en Graaf *Diderik* in 't jaar 1076. een groten slag gevallen, daar de Stigtse met verlies van veel volk den slag verlooren, en de Hollandse troepen, de Landsaten hier voren verhaalt, dapper geweerd hebben. Sedert dien deselve van den Grave tegens de Stigtse zyn beschermt, en altoos een onderscheid is gebleven tussen de Hollandse en Stigtse, daar van het scheid nog tegenwoordig op en omtrent deselve plaatsen van *Denemmerik* en *Denemarken* werd gevonden, en gehouden. Sedert dien heeft desen Grave *Diderik* hem *Hollandensium Comes*, dat is, der Hollanderen Grave laten noemen, en met die verdelinge tussen de Stigtse en Hollandse, is ook het Land self met den naam van *Holland* genomt geworden, welken naam te voren niet en is bekent geweest, maar wierd voor die tijd Holland, 't Stigt van Utregt, en ook een deel van Gelderland, sonder onderscheid met de naam van *Vriesland* genomt, als wy hier voor N°. 34. hebben aangewesen. So werd *Tiel* by *Sigebert Gemblacensis*, op het jaar 1009. een Stad in *Vriesland* genomt, en werd op 't volgende jaar 1010. by den selven schryver *Utregt* in Vriesland geplaatst, en van *Wippo in vita Conradi Salici*, een Stad in Vriesland genomt, op het jaar 1039. van gelijken by *Ottho Frisingensis, lib.* 5. *cap.* 31. en werden by *Hermannus Contractus* en *Lambertus Schafnaburgensis* op 't jaar 1048. *Vlaardingen* en *Rhijnsburg*, twee sterke Steden in Vriesland genomt, welke alle sijn Schryvers die op dien tijd geleeft hebben, en daarom van beter geloof als andre. Waar over *Arnold. Buchel. in Commentariis ad Wilhelm. Hedam. cap.* 1. tegen spreekt, dat hy ontkent dat Utregt onder Friesland soude gerekent zyn geweest. *Quod sc. ante Pipinorum & Carolinorum tempora Frisiæ Imperio fuerit adscriptum, neque tantum Trajectum sed*

quicquid Brabantiam usque, olim Batavorum virtus occupaverat, deinde Frisiis accessit, & eorum nomen possedit, donec Hollandorum, Gelrorum aliorumque recentiora nata sunt vocabula.

Den selven *Heda* meent *d. cap.* 1. dat den naam van Holland van eenen *Olennius* Overste der Friesen soude voortkomen. Sie verder van dese benaminge van Holland, Petr. Nann. *Miscellan. lib.* 10. Corn. Aurel. *Batav. lib.* 1. Reiner. Snojus *Histor. Belgic. lib.* 4. Jacob. Brassican. *de Holland. Etymo.* Adrian. Jun. *Batav. cap.* 13. Jan. Dous. *Holland. Annal. cap.* 6. & 10. Grot. *de Antiq. Reipub. Batav. cap.* 5. Petr. Scriver. nader verklaringe van Oud Batavien *pag. mihi* 36. M. Zuer. Boxhorn. *Tonneel en Beschryv. van de Steden van Holland*, J. van Oudenhoven, *Beschryvinge van Zuid-Holland, I. Hoofdstuk*, en Arnold. Bucchel: *in addit. ad Chronic.* Joann. Becæ, *in Proæm. litt. O.* Daar van meest al deselve met ons gevoelen over een stemmen, so wy menen, so omstandelijk uyt den grond opgehaalt, dat het selve niet meer sal tegen gesprooken werden.

37 º *Westvriesland*,] dese werden by *Plinius lib.* 4. *cap.* 5. *Frisones Frisiabones* genomt, Onder-Friesen, tussen het oude Kasteel *Flevum*, het *Flie*, en *Helium*, een plaats aan de Maas, het welke de sommige *Hellevoet* toe schryven, daar van hier naar.

38 p *Niet van een versierden Bato*,] Van de naam-reden van het Oud Batavien vallen veel bedenkingen, daar van de sommige mede willen, dat het de naam van een kloeken held ofte vermaard man moet hebben gehad, en brengen daar toe eenen *Bato*, Koning en eerste aanleyder van de Katten in dit Land, die nogtans by geene geloofwaardige Schryvers bekent en is. Dit werd mede gevolgt by den geleerden *Adrianus Junius*, in sijn Batavise Beschryving *cap.* 1. daar hy uyt een gissing van de woorden *Taciti de Moribus Germanor.* (dewelke vermeld dat *Claudius Civilis*, uyt de afkomelingen van *Bato*, het Koninglijke Batavise bloed afgekomen soude zyn) de naam van Batavien duyd op *Batons Have*, *Batons Deel*, ofte Landsate, want *Have* in de oude taal, besit van goeden beduyd.

Van dit gevoelen schijnt mede geweest te zyn *Janus Dousa*, in sijn Beschryvinge van Oud Batavien, die ook meent dat de naam van Batavien by den aankommende Katten, van en na de naam van een uyt deselve gegeven is. *Petrus Schryverius* in sijn nader verklaringe van het Oud Batavia, spreekt het selve wel met goede redenen tegen, ten spot van die gene dewelke sulx tegen de waarheid sonder enig bewijs hebben derven versieren: maar brengt ons geen andre naam-reden by, als dat hy het schijnt te brengen op de gelegentheid van de aankomende Katten, also geseid gelijk als *Baathuysen*, *Baathaven*, gelijk als een goede Haven, daar sy goede baat vonden. Gelijk ook is het gevoelen van den naukeurigen ondersoeker der oude Duytse woorden *Adr. Schriek in Ind. Geograph.* het welk wel enigsints met het woord en de saak over een komt, maar en komt niet over een met onse so veel ouder tijdrekening, daar by dat Batavien al lange voor de aankomst der Katten is bekent geweest; wy nemen het dan liever in desen sin, dat de naam met den aard van het Land over een komt, van *Bat Awe*, ofte *Ouwe*, het welk beduid goede, vette, en wassende hoeven; so seid men nog, baat, dat is voordeel, het baat hem niet; dat dan met het woord Betuwe, gelijk deselve Landstreke van het Oud Batavia genomt werd, wel over een komt, immers wy en vinden nergens sodanigen *Bato*, Overste der Katten. Want of wel den naam van *Bato* een gemene Duytse naam geweest mag zyn, daar op *Adrianus Junius* sijn gevoelen grondvest, so bekent hy met ons, dat den selven nogte sijne afkomelingen sekerlijk beschreven of bekent zyn. Den eersten bekenden *Bato* die wy vinden, is een Overste van de XV. vrywillige bende, onder de Romeinen, *Cecilius Bato* geweest, die ten tijde van de Kaiseren *Severus* en *Antoninus*, het vervallen Roomse wapenhuys, *Agrippinæ Prætorium*, anders *Roomburg* genomt, heeft laten herbouwen. Dewelke wy veel eer souden menen, dat dien bynaam van *Bato* als een geboren Batavier, van het Landschap self, en niet van een al oud geslagt van sijnen huyse gegeven is.

Van 't selve gevoelen is ook *Philippus Cluverus*, *de trib. Rheni alveis*, *cap.* 3. daar hy het gevoelen van *Gerardus Noviomagus*, *Adrianus Junius*, en andre, die desen *Bato* Overste der Katten, tot een naam-reden in 't spel brengen, met onwederleggelijke redenen tegen spreekt. Sie mede *Isaac. Pontan. discept. Chronograph. pag.* 20. Gelijk dat mede seer wel werd aangemerkt, by *Math. vander Hoeve*, in sijn *Handvest Chron. lib.* 1. *cap.* 1. daar hy mede de oorspronkelijke naam van Veluwe en Betuwe, op den aard van 't Land self beduid.

Dit werd also bevestigd by de Griexse Historieschryver *Dion Cassius*, *Histor. Rom.* 55. *in Cæsare Augusto sub anno Urbis* 758. daar hy seid, *Batavi appellati à Batavia, quæ est in Rheno insula, cujus incolæ arte equitandi pollent.* De Batavieren, van het Batavise Eiland, aan den Rhijn, also genomt, welkers Landsaten boven andre de beste ruyters zyn.

q *Brittia en Brittons genomt*,] Dit Eyland werd 39
by *Procopius* Grieks Story schryver *lib.* 4. *de reb. Getic.* mede na de gelegentheid van het Land beschreven: dat het volk rondom den Rhijn gelegen, alle oorspronkelijke Duytsers zyn, dog elk van een bysondre benaminge, en datter omtrent de Oost-zee aan den uytloop van den Rhijn een Eyland gelegen is, *Brittia* genomt, dat, seid hy, by driederhande volk bewoont werd, als zyn *Brittones*, dat zyn *Batavi*, nu Hollanders, *Frisii*, dat zyn Westvriesen, als hier voor *num.* 30. is aangewesen, en *Angli*, daar men ook de Engel Saxense Friessen onder soude kunnen verstaan. Aldus luyden sijne woorden, *Omnes ad Rhenum nationes suo quoque nomine censentur: at commune universis Germanorum vocabulum est. Brittia insula in eadem Oceani parte est, non procul à littore, quam tres populi tenent, ingenti hominum numero suo, quisque sub Rege. Nomina populis, Angli, Frisones & cognomines insulæ Brittones. Dat is:* Al de Landsaten omtrent den Rhijn werden met hunne bysondre namen onderscheiden, dog met den algemenen naam werden sy Germans genomt. Het Britten Eyland leid ook in dat gedeelte, niet verre van den Oever van de Zee, het welk by driederhande volken bewoont werd, seer volkrijk, een yder onder sijn eygen Koning. Werden genomt Engelse, Friese, en Eylandise Brittens. Dat onder dese *Brittones* de *Batavi*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

vi verſtaan werden, is uyt het ſchryven van den ſelven *Procopius* klaar, die deſelve de bygenaamde inwoonders van het Eyland *Brittia* nomt. En dat dit *Brittia* niet anders als voor Batavia kan genomen werden, blijkt daar uyt, dat omtrent den uytloop van den Rhijn in de Zee geen ander Eyland en is, dat daar na gelijkt. Want het Eyland tegens over Zeland, op de kuſt van de Vlaamſe banken, Oud Breskens genomt, is wel in gelijkenis met deſelve naam Breſcia, of Brittia over een komende, maar ſchikt hem niet met de omſtandige Beſchryving van dit Brittis Eyland over een, als niet leggende op de uytwatering van den *Rhijn*, maar van de *Schelde*. Dat ook op den hoek van den ſelven uytloop des Rhijns een ſterkte gebouwt is geweeſt, dat na dit Eyland het huys te Britten genomt is, daar van hier naar t' ſijner plaatſe.

So nomt ook *Plinius Hiſtor. lib. 4. cap. 17. Brittannos Galliæ Belgicæ Populos ad Rheni oſtium,* Duytſe Franken aan den uytloop des Rhijns geſeten. *Hinc littus & mare Brittannicum*, van daar de Brittiſe ſtrand, en Brittiſe Zee, van ouds alſo genomt.

Deſe werden ook by *Juvenalis lib. 5. Satyr. 15.* voor een en 't ſelve volk met den Cymbren gehouden. Als hy verſ. 124. ſingt.

Qua nec terribiles Cimbri, neu Brittones unquam.

En by *Claudianus lib. 4. ad Stilicon. de bello Getico,*

——— *Cymbrica Thetys,*

De Cimberſe Zee genomt.

Sy werden ook voor de regte Tuytſe volken en afkomers uyt den ſelve gehouden, by *Tacitus in Jul. Agric. vita,* daar hy van de oude Brittons ſpreekt: *Brittanniam qui mortales initio coluerint, indigenæ, an advecti, parum compertum eſt, habitus corporum, rutilæ comæ, magni artus Germanicam originem aſſeverant, in univerſum Gallos vicinum ſolum occupaſſe credibile eſt. Dat is:* Welk volk van den beginne het Britten Land heeft beſeten, of ſy inboorlingen, of nieuwe aankomelingen zyn geweeſt, is onſeker. Haar lighamelijke geſtalte, haar blond-geluw hair, en grove ledematen wijſen het genoeg uyt, dat ſy van Duytſe afkomſt zyn. Dat iſſer van dat de *Gallen* ofte *Franken*, haar naaſte gebuyren ſchijnen te zyn. Hier ſchijnt hy op de Duytſe Franken te ſien, die ook in *Vrankrijk* zyn overgegaan, en haar aldaar ter neder geſet, en die Landſtreke mede *Brittannien* genomt hebben, het welk nog huydensdaags met de naam van *Brittanje* bekent is.

So is ook te verſtaan de plaats van *Suetonius lib. 4. cap. 44.* daar hy van den optogt van de *Kaiſar Kaligula* ſpreekt, en dit ſelve Eyland *Brittonum inſulam* nomt. *Brittonum*, dat is *Batavorum*, van ouds alſo genomt. Sommige die daar geen raad mede en wiſten, hebben 't ſelve hervormt in Brittannorum, daar ſy Engeland onder verſtaan, gelijk of de Engelſe op dit Eyland jets hadden te ſeggen gehad. Andre die de waarheid wat nader waren, en niet wetende van de kragt en uytgebeelde oudheid van dit Brittia, en deſe Brittons: hebben het voor een miſſlag in het ſchryven gehouden, en meenden dat men in plaats van Brittonum, of Brittannorum, moſt leſen Batavorum, maar wy houden het daar vaſt voor, dat het wel is nageſchreven, *Brittonum inſula*, om dat, gelijk alhier ten genoegen werd aangeweſen, onder de *Brittonnes* de *Batavi*, en met het *Brittonum inſula, Batavorum inſula* te verſtaan is, dat van ouds alſo genomt is geweeſt, van welke uytlegginge hier naar breder.

De naam-reden van dit *Brittia*, ofte *Britan*, is ſo veel geſeid als *Breed an*, en gelijk als de uyterſte aangelege uytbreydinge, daar die hem in 't brede van beyde ſyden des Rhijns, tot aan de Zee toe verſpreide.

[r] *Uyt deſelve voortgekomen,*] *Procopius lib. 4. Goth. Hiſtor.* ſpreekt daar van aldus: *Omnes iſtæ ad Rhenum nationes ſuo quæque nomine cenſentur, at commune univerſis Germanorum vocabulum eſt. Brittia inſula in eadem Oceani parte eſt, non procul à littore ducentum ferme Stadiorum intervallo Rheni maxime oſtiis abjacens. Brittia ad extrema Galliæ quæ Oceano alluditur accedit. Tanta autem ſobolis eſt, ut quotannis inde multit cum uxoribus, liberiſque in Francorum tranſeant terras, qui illis dant incolendas Regiones ſuarum deſertas maxime. Atque inde credi volunt Franci ipſam quoque inſulam ad ſe pertinere. Dat is:* Al die volken omtrent den Rhijn geſeten, hebben haar byſondre naam, dog werden alle Duytſers genomt. Het Brittiſe Eyland leid aan die ſelve kant van de Zee, omtrent twee hondert ſtadien van den Oever van de Zee, aan de uytwatering des Rhijns gelegen; Brittia ſtrekt ſig tegens de Landen van den uyterſten Galliſen kand. Het is ſo volk rijk dat alle jaren vele van deſelve met wijf en kinderen na de Franken overgaan, die haar hun ledig Land te bewonen geven, daar uyt de Franken op dit Eyland regt hebben willen maken.

Over welke plaatſe *Grotius de Antiq. reipub. Batav. cap. 4.* deſe uytbreidinge doet: *Apud procopium legimus*, (ſeid hy) *eſſe in Oceano prope Rheni oſtia Brittiam inſulam, quæ Brittanniam contra adſpiciat, habitatam autem tribus nationibus, quibus nomina, Brittones, Angli, Friſones; ex his multos quotannis in Francorum terras cultoribus vacuas immigraſſe, atque inde Francos, quum in ipſam inſulam nihil juris habeant, ut quæ ſuis ipſa Regibus gubernaretur, tamen eam pro ſua velle haberi, atque adeo Regem Francorum in legatione, quam Conſtantinopolim ad Juſtinianum Imperatorem miſerat, una miſiſſe quoſdam ejus inſulæ homines, ut eo facto imperium ſuum in eam inſulam quodammodo oſtentaret; Brittiam hanc aut Bataviam, aut certe aliquam ejus partem maritimam fuiſſe, non ſine probabilibus cauſis dici poteſt, quum & nulla alia ſit in Oceano & Rheni oſtiis inſula, & in ipſo Batavico littore ad medium Rheni alveum, conſtet arcem fuiſſe, Brittiam nomine, manentibus in hunc uſque diem veſtigiis. Ab arce autem inſulam, aut ab inſula arcem appellari, minime eſt infrequens. Præter indigenas, quos Friſones memoravimus, duæ exteræ nationes hanc inſulam incoluerunt, Angli, nimirum, Gens vetus Germanica, & Brittones. Coacti forte aut Pictonum aut Normanorum injuriis, patrio ſolo relicto, tutiores receptus quærere. Certe Anglos una cum Saxonibus proxima Batavis ad Septentrionem littera tenuiſſe, atque inde in Brittanniam diverſis temporibus tranſvectos, extra controverſiam eſt. Dat is:* Men leeſt by *Procopium*, dat aan den uytloop des Rhijns, het Brittiſe Eyland, tegens *Engeland* over gelegen is, van driederhande volken bewoont, als *Brittons*, ofte *Batavi*, *Weſtvrieſen*, en *Engel Saxenſe* Vrieſen.

Uyt dewelke jaarlijx een groten hoop by den Franken, daar sy het ledig vonden, overgingen, daar uyt de Franken, alhoewel sy geen regt tot het selve Eyland hebben, (als het welke altoos van haar eygen Koningen geregeert is,) nogtans daar op enig regt hebben willen maken, so verre dat den Koning der Franken, in sijn gesandschap na Constantinopolen aan den Kaisar *Justinianus*, verscheiden van dit volk by voegden, om daar mede te betonen dat hy over dit Eyland te gebieden had. Dat dit Brittien, ofte Batavien, of wel een deel van 't selve tot aan de Zee gestrekt heeft, is met goede reden te bewijsen, dewijl aan de Zeekant omtrent den uytloop des Rhijn, geen ander Eyland oyt geweest is, en op het Batavise strand aan den Rhijnsen uytloop een Kasteel geweest is, het huys te Britten genomt, daar van nog enige overblijfselen by onse tijd sig ontdekt hebben; Dat een Kasteel na het Land, of het Land na het Kasteel genomt werd, gebeurd menigmaal. Behalven de inboorlingen werd dit Eyland by twee vremde volken bewoont, als by *Engel Saxese* een oud Duyds volk, en de *Brittons*, genoodsaakt zynde door het vervolgen der *Pictons* en *Normannen* haar vaderland te verlaten, en versekerder verblijf plaats te soeken, want dat dese *Engel Saxen* de naast aangelegen Batavise stranden beseten hebben, en tot verscheide tijden vele uyt deselve in Engeland zyn overgegaan, is wel seker.

Daar by dan klaar werd aangewesen, dat van dit Eyland Brittia, de Over-zeese Eylanden, en de inwoonders van dien, Brittanni en Brittons genomt zyn geworden, na dat de ingesetenen van dien tot deselve zyn overgegaan, gelijk als *Engeland*, *Schotland*, *Jerland*, en *Northumberland*, en in *Vrankrijk*, *Brittanje*. Daar van Engeland het grootste, der selver den naam van Groot-Brittannien heeft behouden. Het welk by *Ptolomeus Albion* genomt
40 werd, en *Populi Albani*. Plag wel eer aan Vrankrijk, aan dat gedeelte dat nog *Brittanje* genomt werd, vast gehegt te zyn, dog is door een harde doorvloejing van den anderen afgescheurd, en jegenwoordig met de openbare Zee afgescheiden, daarom het *Canaal*, dat is een floe ofte doorloop genomt, daar (na de getuygenis van de oude) een *Isthmus* en overgang geweest is, van Vrankrijk op Engeland, dat nu op 't nauste agt of negen mijlen wijd is, tussen de Landstreke van *Douvres* en *Bolonien*, alwaar omtrent drie mijlen lang, aan beyde de kanten ten wedersyden in Engeland en Vrankrijk, regt tegen den anderen over, de krijtbergen van gelijken aard, gelijk of sy van den anderen afgegraven waren, baarblijkelijke getuygen zyn, dat het aan den anderen gehegt, en met den anderen gemeen gelegen heeft. Het welk men meent dat met den hogen vloed van de *Cimberse diluvie* ruym hondert jaar voor Kristus geboorte, daar van hier naar breder, mogt doorgespoelt zyn door de persinge van de binnen-zee, dewelke veel hoger was aan de buyte kant, so men nog tegenwoordig bevind, dat het ebbe in het Canaal veel lager afloopt, als wel den vloed opkomt, daar in tegendeel de binnen-zee in de aflopende binne-stroomen veel langer oploopt en vloeyd, las ebt ofte afloopt. Tot een vast teken, dat de Noord-zee tussen Holland, Engeland, en Vrankrijk, die daarom *Mare Mediterraneum*, dat is een tussen-zee genomt werd, hoger is als de grote buyten-zee, en daarom de Zeegaten van de binnen stroomen dagelijks wijder en groter op persen.

So meent men dat ook Zeeland en Vlaanderen, 41
dat nu in so veel kleine Eylanden en doorscheuringen bestaat, genoegsaam mede al vast Land geweest is, dat geheel nauw, en ligt over te komen was, en door de persinge van het boven-water tot sodanige wijte is doorgespoelt, dat het nu in verscheide Eylanden verdeilt, en een gants moeylijk vaarwater geworden is, daar van in 't III. Hooftstuk breder.

Gelijk mede de verwijdinge tussen Noord-holland en Vriesland, het welk tussen *Enkhuysen* en *Staveren*, (so sommige menen) so nauw geweest is, dat men daar met een plank konde overgaan, met de grote persinge van het buyten en binnen water, door de Zeegaten van Texel en het Flie, tot eene gehele Zee geworden is; van gelijke is de Haarlemer ofte Leidse Meer, in omtrent twee hondert jaar door het bedijken van de binnen-landen sodanig opgeperst, dat men doen nog deselve van *Reinsaterwoude* af, met een kodde tot aan het vaste Land van *Hillegom*, met enige kleine overtogten konde bespringen, en nu tot so een groot Meer is aangewassen, en niet tegenstaande alle mogelijke betemmingen, nog dagelijks meer en meer toeneemt.

Dat Engeland van het vaste Land van Vrankrijk is afgedeilt, daar het te voren met een kleine overgang gemeen was, besluid *Servius Honorates* uyt het gene *Virgilius Eclog.* 1. *opdeunt & penitus toto divisos orbe Britannos*, als hy seid: *quia olim juncta fuit continenti Brittannia.*

Van dit gevoelen is ook *Math. vander Hoeven*, in sijn *Handvest Chron.* 3. *boek*, *cap.* 10. en werd het selve in 't lang aangewesen en bevestigd by *Richard ter Stege*, in sijn *Nederlandse Antiquiteiten*, *cap.* 2. met dese woorden: *Het gene dat de meeste apparentie geeft van dese onse conjunctie ofte aanhegtinge van dese Landen te samen, dat is, de nagelegentheid van Engeland en Vrankrijk, tussen de bergen van Doeveren in Engeland en diergelijke bergen, regt daar tegens over gelegen by Bolonien in Vrankrijk, alle beyde van eene gedaante en materie van wit kryt, gemengt met flintsteen ofte vier keyen, de zyden van alle beyde aan de Zee leggende, en zyn niet van langer hand ter Zeewaarts nederdalende, maar geheel regt af, gelijk een muyr regt op gaande, als wesende afgekloven, ofte afgebroken van meer van die selve materie die daar eertijds aangeweest is, en alle beyde dese sijden toebehoort heeft; Het is ook te noteren dat de lengte van dese kryt-bergen op d'eene zyde correspondeert, en accordeert met de lengte van diergelijke kryt-bergen over d'ander syde ofte geheel na by, elx hen strekkende in de lengte omtrent twee Nederlandse mijlen, en de wijte van de Zee tussen beyden, (so enige experte schippers affirmeren) niet wesende over de seven Nederlandse mijlen.*

Van Zeeland bewijst *Philippus Cluverus de trib. Rheni alveis capit.* 2. uyt *Jul. Cæs. lib.* 4. *comment. cap.* 16. dat het in verscheide kreken en gorsingen aan malkander vast gehegt is geweest. *In verb. In continentes paludes in insulis, qui proximis Oceano fuerunt, se occultaverunt, & paulo post: In insulis sese occul-*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

occultaverunt, quas æstus efficere consuerunt; daar uyt hy dan vast maakt, *quod continens terra Zelandia anteafuit, nec nisi majoribus Oceani æstibus interfusa*, dat Zeeland bevorens al vast Land geweest is, en niet als met hoge springvloeden overliep. Van den tussenstand van Enkhuysen en Staveren, of men die met een plank heeft kunnen overkomen, werd by vele erdigt gehouden, om het getuygenis van *Pomponius Mela*, dewelke omtrent 50. jaar naar Kristum geleeft heeft, die *lib. 3. de situ Orbis* schrijft, dat den derden arm des Rhijns *Nabalia* genomt, nu den Ysel, niet alleen het Eyland *Flevo*, een streke Lands, wat meer inwaarts als het jegenwoordige Vlieland, omringde, en van daar in Zee storte, maar ook te voren aan dees zyde van dat Flevo, door het invloeyen van de binne-wateren een groot Meer gemaakt heeft, dat ook Flevo wierd genomt, dat nu waarschijnlijk de Zuider-zee is; Dit zyn de woorden van *Pompon. Mela*; *Rhenus ab Alpibus decidens prope a capite duos lacus efficit Venetum & Acronium, mox diu solidus, & certo alveo lapsus, haud procul a mari huc & illuc dispergitur, sed ad sinistram etiam amnis, etiam tum, & donec effluat Rhenus, ad dextram primo angustus, & sui similis, post ripis longe ac late recedentibus jam non amnis, sed ingens lacus, ubi campos implevit Flevo dicitur, ejusdemque nominis insulam amplexus, fit iterum arctior, iterumque fluvius emittitur.* Welk Meer volgens tuyg van *Tacitus lib. 1. Annal.* ten tijde van *Germanicus* tot op de Vriese kust, omtrent 17. jaar naar Kristus al bevaren soude zyn geweest. *Equitem* (seid hy) *Pædo præfectus finibus Frisiorum ducit, ipse impositas navibus quatuor legiones per lacus vexit.* Den Oversten *Pædus* bragt de ruyterye tot op de Vriesen kust, en hy self te scheep, voerde vier benden door het Meer; door welke Meer *Cluver. de trib. Rheni alv. cap.* 23. de Zuider-zee verstaat; en is uyt de oude gedenkschriften bekent, datter een watering uyt den boven Ysel tot voor Enkhuysen heeft gelopen, daar door de kleine Rhijn-schepen langs af quamen, dewelke aldaar hunnen koophandel dreven, welke vaart dan mogelijk verder heeft doorgelopen, door het Ye tot in de Saan, en so voort door Westvriesland, van welke uytwatering hier naar t' sijner plaatse breder, dog omtrent en tussen Enkhuysen seer eng en nauw geweest is, want daar veel Lands tussen beyden gelegen heeft, het welk gelijk als ook *Pomponius Mela* op de aangetoge plaats schrijft, van dat Meer overvloeid wierd; daarom ook *Philippus Cluverus* uyt die selve plaats van *Pomponius Mela* besluyd, dat het daar omtrent al Land geweest moet zyn, met dese woorden, *Hunc igitur lacum ab initio nullum fuisse conjicio: quippe qui campos implevisse dicatur. Quod etiam undarum altitudo admodum hic exigua, atque brevis, aperte indicat, neque enim lacuum fundos recte campos appellaveris.* Dit Meer moet dan van den beginne niet geweest zyn, om dat het de velden overstroomde, en moet ook seer klein geweest zyn, en weinig diepte gehad hebben; want men het diepte van het Meer geen land, ofte velden kan noemen.

Het is ook uyt de oude Friese denkschriften bekend, dat tussen Enkhuysen en Staveren, dog wel so na aan Staveren een bosch gelegen heeft, de *Kreil* genomt, daar van de Duytse Chronijk van Vriesland verhaalt, dat *Graaf Floris de II.* als hy tot Enkhuysen of Medenblik was, aldaar dikwils ging jagen, die in 't jaar 1091. Graaf van Holland wierd, en in 't jaar 1122. overleden is.

Om welke jagt van *Graaf Floris* in het Kreilse bosch tussen hem en *Galo Iges van Galama* Fries Edelman, so de Duytse Chronijk van Friesland verhaalt, grote twist geweest is, aan welke Historie by vele werd getwijfelt, om dat den uytspraak van die saak aan *Godefrid* Hertog van Braband soude gestelt zyn, dewelke in 't selve jaar namentlijk in 't jaar 1119. overlijdende, met sijn dood, onafgedaan soude gebleven zyn, die nogtans tot het jaar 1140. nog geleeft soude hebben, volgens 't gene *Petrus Scriverius* in sijn Oud Batavien, onder den selven *Floris de II.* by genomt de *Vette*, daar van aan aantekent. Dog andre schryven dat die saake by sijn leven soude afgedaan en gemiddelt zyn; *Pierius Vinshemius*, Historie-schryver der Staten van Vriesland, schrijft daar van in sijn *Chronijk van Friesland, 5. boek, op het jaar* 1118. aldus:

Dies tijd floreerde na het aanwijsen onses Chro- ,,
nijks, het geslagte van *Galama*, 't welk na dat het ,,
ook voren een *Potestaat* gehad hadde, is ook tot al- ,,
sulken magt in *Westergo* opgeklommen, dat hem ,,
niet alleen den gemeinen Edelen, maar ook den ,,
Graven van Holland, met dewelke sy grensende ,,
Landpalen hadden, tegenweer geboden hebben. ,,
Om dese en by sonder het bosch Kreyle, het welk ,,
van Galamaas huys na den ondergang der sonnen ,,
gelegen, en so te spreeken uyt de gestaltenisse des ,,
natuyrs een scheidinge van Holland en Vriesland ,,
was. 't Welk also die voorsz. Graven hebbende ,,
nu alrede aan sig getrokke, den Land der West ofte ,,
kleine Vriesen haren jagt gehouden, en de limiten ,,
van Vriesland betreden, en dikwijls beschadigt ,,
hebben, niet alleen de geregtigheden des gemene ,,
Lands onderdrukkende en vernietigende, maar ,,
ook de goederen der gemene Edelen, waar door ,,
blijken mogte met hoedanige genegentheid, zy ,,
neffens den ingesetenen van Vriesland, mogten in- ,,
genomen zyn. Die van Galama 't selve qualijk ne- ,,
mende, heeft alle manieren gesogt, om sig van die ,,
geledene schade aan den Grave (welk hem sijne ,,
jagt hadde laten nemen,) te wreeken. 't Welk ,,
op dat hy des te bequamer soude mogen doen, heeft ,,
den Grave in de jagt zynde op sekren tijd waarge- ,,
nomen, en hem eerstelijk met woorden bestraffen- ,,
de over het aangedane geweld, heeft den Grave ,,
als spottende met dien toorn eenes particulieren E- ,,
delmans sekren toeval gedaan, en soude hem door- ,,
gesteken hebben, ten ware hy door 't behulp sij- ,,
ner dienaren, en het ontwijk, 't selve ongemak ont- ,,
komen was. Dog is na 't schryven onses Chro- ,,
nijks, die twist tussen beyde partyen door tussen ,,
spreken van *Godofrid* Hertoge van Braband ter ne- ,,
dergeleid, en gemiddelt. ,,

Maar hoe en wanneer dat het selve grote Eyland 42
Brittannia, eerst *Albion* en *Albanien*, de naam van *Engeland* gekregen heeft, daar van hebben sommige Schryvers tegen de waarheid versiert, om 't selve tot oudheid, en een oorspronkelijk eygen volk te brengen: dat vele eeuwen voor Kristum eenen *Humbel*, daar van *Jerland Noordhumberland* genomt werd, de vader van *Angel* soude geweest

zyn,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

zyn, die ſig op het Brittanniſe Eyland ſoude hebben onthouden, daar van het Engeland ſoude genomt zyn, tegens de baarblijkelijke waarheid, want de Engelſe oorſpronkelijk uyt ſeker gedeelte van Saxen *Anglia* genomt, eerſt na vier hondert jaar agter Kriſti geboorte dit Brittanniſe Eyland hebben aangedaan en overwonnen, dat bevorens by de Bataviſe Brittons, door vermenginge met de Franken, over Zee beſogt en beſeten was, als hier voor uyt *Procopio Gotic. Hiſtor. lib.* 4. en de uytbreydinge daar op by d'Heer *Hugo de Groot*, in ſijn boek de *Antiquitate Reipub. Batav. cap.* 4. gedaan, is aangeweſen. Sedert welken tijd het ſelve eerſt Engeland is genomt geworden; ſo dat wel groflijk by *Seldenus* gemiſt werd, als hy al het gene by *Plinius*, *Tacitus*, *Procopius*, *Dio*, en andre Roomſe Schryvers, van de *Brittones* werd geſchreven, doorgaans in ſijn boek de *Dominio Maris, & mari clauſo*, het Bataviſe en oorſpronkelijke Brittia, op de naam en voor rekening van Engeland wil toepaſſen. Daar de Engelſe niet tuſſen drie en vierhondert jaar naar Kriſtum in Brittannia, nog ook de naam van Engeland is bekent geweeſt, te vorens *Albion* genomt, een wild en woeſt Land, dat van velerhande volken is beheert geworden, en genoeg bekent is, dat op vele plaatſen van *Plinius*, *Tacitus*, en ſonderling *Procopius*, daar hy van de Tuytſe en Gotiſe volken ſchrijft, wel van het Bataviſe *Brittia*, en de Bataviſe en Franſe Brittons werd geſproken, ſonder, immers met alle weinig, van het Grote Brittanniſe Eyland, nu *Engeland*, gewag te maken, daar ſy in de eerſte tijden geen of weinig gemeenſchap mede gehad hebben, als alleen met den overtogt en volkplantinge, die ſy derwaarts, als met haar bondgenoten gedaan, gehouden en ter neder geſet hebben; want of wel den Kaiſar *Caligula* in ſijn gewaande optogt aan de Brittiſe ſtrand omtrent Katwijk, by *Sueton. lib.* 4. *cap.*
43 44. ſig beroemd, de Brittanniſe Zee geruimd en geſuyvert te hebben, en gelijk als *Dion* ſeid, Brittannien, nu Engeland, den Oorlog aangedaan ſoude hebben, is uyt de Hiſtorien kennelijk genoeg, dat het maar een ydelen roem geweeſt is, en dat hy noyt over Zee, veel min in *Engeland* geweeſt is; gelijk dat ſeer wel werd aangemerkt by *Seldenus* ſelf de *Mari clauſo lib.* 2. *cap.* 3. Het kan wel zyn, dat hy omtrent het huys te Britten (tot het Roomſe tolhuys ingeruymt, of by den Romeinen ſelf gemaakt, en na de oude Bataviſe naam het *Brittenburg* genomt,) een hogen toorn tot een Zeebaken heeft opgeregt, dog dat en belet niet dat het Brittenburg lange voor die tijd met die naam bekent was; niet van het Brittanniſe Eyland, daar tegen over gelegen, maar van hun eygen ſelven, als lange voor die tijd met de naam van *Brittia* en *Brittons* Eyalnd bekend, ſulx hier breder is aangeweſen, en hier naar op de Beſchryvinge van het Brittenburg en het huys te Britten verder ſal werden verhandelt.

44 Uyt *Procopio de Reb. Goticis lib.* 4. en andre, leeren wy dat de Engel-Saxen uyt Vrieſland in Engeland zyn overgekomen, en deſelve verheerd, en de naam van Engeland gegeven hebben, welke Engelen een oud Duyts volk, in Vrieſland en hoger op gelegen Landen tuſſen de Elbe, Weſer en Eems geſeten, in den aard rovers en vrybuyters van de Vrieſe Zee-kuſten, verſcheide malen in het Groot-Brittanniſe Eyland zyn overgegaan, en haar ſelven daar mede ter neder geſet, grote gemeenſchap met den anderen gehouden, en 't ſelve t' eenemaal vermeeſtert hebben, en lange huys gehouden hebben, om dat het beyde te Land en ter Zee, daar deſe Engelen haar meeſt mede geneerden, ſeer wel gelegen was. Deſen overkomſt van de Engel-Saxenſe volken in het Eyland van Groot-Brittannien, en hoe trouloos ſy dat volk 't onder gebragt en overheerſt hebben, werd by den hoog agtbaren *Beda* een geboren Engelſman, in ſijn Engelſe Hiſtorien op het jaar 449. na Kriſti geboorte aangetekent. Als wanneer ſy eerſt de naam van dit Landſchap naar de Engel-Saxen in *Engeland* verandert hebben, het welk voor ontwijvelijk gehouden, en by andre Schryvers gevolgt werd; Dit zyn de woorden van den ſelven *Beda: Anno ab in carnatione Domini CCCC. XLIX. quum Orientis Imperium teneret Maximinianus, & Valentinianus Auguſtus occidenti praeſſet, Anglorum ſive Saxonum gens invitata à Rege Brittonum Vitigerio Brittanniam tribus longis navibus advehitur, & in Orientali parte inſulæ, jubente eodem Rege, locum accepit commanendi, quaſi pro patria pugnatura, re autem vera hanc expugnatura ſuſcepit. Inito autem certamine cum hoſtibus, qui ab Aquilone ad aciem venerant, victoriam ſumpſere Saxones. Quod ubi domi nunciatum eſt ſimul & inſulæ fertilitas, & ſegnitia Brittonum, mittitur confeſtim illò claſſis major armatorum, ferens manum fortiorem, quæ præmiſſæ adjuncta cohorti, inſuperabilem fecit exercitum. Suſceperunt ergo qui advenerant, donantibus Brittonibus, locum habitationis inter eos ea condicione, ut pro patriæ pace, & ſalute in hoſtes militarent, illis militantibus debita Brittones ſtipendia ferrent. Advenerant autem de tribus Germaniæ titulis fortioribus, id eſt de Saxonibus, Anglis, & Juttis. Duces perhibentur fuiſſe eorum primo duo fratres, Hingeſt, & Horſa. Ergo confluentibus in inſulam certatim memoratarum gentium catervis, grandeſcere cepit populus advenarum, ita ut ipſis quoque qui advocaverant indigenis eſſent terrori, quum ſubito inito ad tempus fœdere cum pictis, quos longius jam bellando pepulerunt, in ſocios arma vertere incipiunt. Equidem primum annonas ſibi abundantius ſubminiſtrare cogunt, proteſtantes ni facerent, ſe rupto fœdere omnem regionem vaſtaturos. Nec ſegnius exequuntur: ſiquidem accenſus manibus paganorum ignis juſtas de ſceleribus populi ultiones expetiit, non illius impar, qui quondam a Chaldæis Hieroſolymorum mænia imo & ædificiæ cuncta conſumpſit. Sic enim & hic agente impio Victore proximas quaſque civitates agroſque depopulans, ab Orientali Mare ad Occidentale, nullo prohibente ſuum continuavit incendium, totamque pæne inſulam pereuntis ſuperficies obtexit. Ruebant ædificia publica ſimul & privata, paſſim Sacerdotes inter altaria trucidabantur, præſules cum populis ſine ullo reſpectu honoris, ferro pariter & flammis abſumebantur, nec erat qui crudeliter interemptos ſepulturæ traderet, &c. Dat is:* In 't jaar na de vleeſwordinge ons Heeren CCCC. XLIX. als *Maximianus* en *Valentinianus* het Roomſe Rijk in het Weſten beſaten, is het Engel-Saxiſe volk door aanleydinge van den Koning *Vitigerius*, met drie lange ſchepen naar Brittannien overgekomen, en hebben haar ter ſchik van den ſelven Koning aan de Ooſt

Oost-zyde van het selve Eyland ter nedergeset, gelijk of sy voor haar Vaderland souden vegten, sulks sy ook met waarheid hebben aangevangen. Den strijd met de inwoonderen, die van het Noorden aankwamen, aangegaan zynde, hebben de *Saxers* de overwinninge gehad; het welk in hun Land, benevens de vrugtbaarheid van het Eyland, en traagheid der Brittons, inder yl overgebrieft zynde, wierd daar een groter magt van gewapend en kloek volk na toegesonden, dewelke by de andre gevoegd, een magtig leger uytmaakten; dese hebben haar op de overgiften van de Brittons aldaar ter neder geset, onder beding, dat sy voor haar Land en Volk tegens hunne vyanden souden stryden, en sy souden haar behoorlijke besolding geven. Dese waren van driederhande soorten der kloekste Duytsers, als uyt de Saxsise, Engelse, en Jutse volken afgekomen. Hare eerste Oversten werden geseid geweest te zyn *Hengistus* en *Horsa*. De aankomende troppen der genomde volken aldus op het Eyland vergaderende, begonnen geweldig aan te wassen, so dat sy ook self die geene, door wiens toedoen sy overgekomen waren, tot een schrik waren, en dewijl sy met den *Picteen*, dewelke met langduyrige oorlogen waren afgekeert en uytgehouden, voor een tijd Vrede gemaakt hadden, zyn sy op de ingesetenen selfs aangevallen. Voor eerst begeerden sy overvloediger Landvrugten uytgedeilt te hebben, onder dreygement so sy des weygerig waren, dat sy de vredeband verbreken, en het gantse Eyland souden verderven. In de uytvoeringe van het welk sy niet traag en waren, want het aangesteken vier der Landluyden eyste regtvaardige wrake over de misdaden van het volk, geen minder als eertijds de wrake der Chaldeen, de muyren en gebouwen van *Jerusalem* vernielde: so was het hier mede gestelt, dat een godlosen overwinner alle de Steden, en platte Landen vernielde, en van de Oost- tot de West-zee, sonder jemands tegenweer, den brand vervolgde, en het gantse Eyland ten ondergang overschadude; de algemene als bysondere gebouwen en huysen vielen ter neder, en de Priesters wierden aan hare offer-plaatsen vermoord, de Overheden, en het gemeen volk wierden sonder enig aanschouw ofte onderscheid te maken, door het swaart en het vier omgebragt, en was niemand, die deselve so wredelijk mishandelt konde doen begraven.

45 Dese Engel-Saxense hebben haar lange voor die tijd in Friesland onthouden, en men houd het daar voor dat de Friesen en Saxen uyt een volk zyn gesproten, en over de 300. jaar voor Kristus geboorte, van buyten (so als sommige menen uyt *Indien*) uyt de Zee aankomende, in het naastaangelegen Land haar ter neder geset hebben, hebbende tot haren Oversten eenen *Friso*, van Koninx afkomste, daar van 't selve Land Friesland soude genomt zyn, terwijl sijn broeder *Saxo* hoger optrok, ter plaatse daar de Saxen haren naam van behouden hebben; so dat niet vremd en is dat de Saxen, en onder die de Engel-Saxen, met de Friesen grote gemeenschap hebben gehouden. Sie *Martin. Hamcom, de Viris Frisiæ Illustrib.* en onder het betuyg van *Suffredus* en *Alvinus*, *Pier. Vinshem.* in sijn *Chronijk van Friesland, 1. boek.* Daar van daan het komt dat de Engelse spraak en hare Land-wetten, met de Oude Friese en Molquerense taal, en Friese grond-wetten wel over een komen; hier van schrijft de Heer *William Tempel* in sijn *aanmerkingen over de Verenigde Nederlandse Provincien, het II. Hoofstuk*, aanmerkelijk aldus:

De oude Friesen, felle conquesteurs van ons Brittise Eyland, gewisse blijken der stoelen van onse oude Saxen, daar van ik nader bevesting heb gehad uyt vele saken, die ik self heb aangemerkt, in het lesen van de Historien dier tijden, en uyt het geen my voor de waarheid is verklaart, op ondersoek na der Friesen oude taal, hebbende nog so grote gemeenschap met onse oude Engelse taal, dat het daar ligtelijk uyt blijkt, een en deselve geweest te zyn, also haar meeste woorden nog behouden deselve betekening en geluid, seer onderscheiden van de taal der Hollanders. Op dese informatien en aanmerkingen, nevens de particuliere reden, my naderhand gegeven van de constitutie van de Provincie van Friesland, so onderscheiden van de andre, begon ik mijn reflexie daar op te maken, als de waarschijnlijkste oorspronk van veel oude constitutien onder ons, daar men geen andre vinden kan, dewelke schijnen van de Saxen hier ingevoert te zyn, en door hun langduyrige en absolute possessie van dat deel des Eylands, genomt Engeland, so onder ons geplant en gewortelt te zyn, als datse voor een gedeelte veilig gebadet hebben door de succederende watervloeden en conquesten der Deense en Normanse natien, en ligtelijk dat men veel stoffe soude kunnen vinden, voor de curieuse aanmerkingen van enige neerstige en curieuse Beschryvers van Antiquiteiten ofte oudheden, in vergelijkinge van de Grietmannen *onder de Friesen, met onsen* Vice-Graaf, *van hun* Assesseurs, *met onse* Schouten, *van hun Vonnissen van burgerlijke saken in hun district, op het eerste verstek, dog niet sonder Appel met de wijse van onse* Quartier sessien, *van hun hoogste Vonnis, bestaande uyt Raadsheeren van vier bysondre quartieren, met onse vier ommegangen. Van dese zynde d'algemene criminele judicatuyren of regtspraak van 't Land, van 't maken van hun Staten, met ons Parlament, ten minsten met ons huys der gemeente, uyt de bysonderheden van twee Gedeputeerden, verkoren wordende uyt yder Stad, als by ons, en twee uyt yder Gritmanschap, als uyt yder Graafschap hier, en dese laatste by stemmen van alle personen die behuyst en behoofd zyn, en in een vergadering van den Grietman tot dien eyde by een geropen, en dese Gedeputeerde magt te hebben om Vonnis te strijken over alle saken, sonder de gene te kennen die haar verkoren heeft, of hun sin en mening te vernemen, welke alle omstandigheden zyn, met onse constitutien overeen komende.*

De Engel-Saxen aldus lange in het Brittannise Eyland geheerst hebbende, en door de andre Saxen versterkt, hebben haar met de Denen en Normannen, die door Vriesland overgetogen waren, vermengd, en haar niet anders als met roven ernerende, zyn ook in Zeeland overgekomen, haar eerste sate nemende op den hoek van het Land van *Schouwen*, nu *Bommenede*, van ouds *Hadulotia* ofte *Heteletia* genomt, daar sy en overwinterden, en met de Landsluyden aldaar verenigden, die haar ook van ouds met Zee-roven erhielden, als daar van ge-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

getuygd *Dion Cassius in bello Piratico*, *Histor. Roman. lib.* 36. Van waar de Denen en Normannen dese Landen eerst hebben beginnen aan te doen, en niet alleen ter Zee, maar ook te Landewaard hebben beginnen te roven en verwoesten: als daar van getuigd den oude Duitsen schryver *Einard* ofte *Eginhard*, Cancelier van Kaisar *Karel de Grote*, die omtrent den jare 926. geleeft heeft, in sijn jaargetijden, op 't jaar 789. 795. en 798. aldus: *Saxonum gens, sicut tradit Antiquitas, ab Angelis Brittanniæ incolis egressa, per Oceanum navigans, Germaniæ littoribus studio & necessitate quærendarum sedium, appulsa est, in loco qui vocatur Hadulotia; eo tempore quo* Theodoricus Rex Francorum, *contra* Herminfridum, *Ducem Thuringorum, generum suum, dimicans, terram eorum crudeliter vastavit, ferro & igne. Et quum jam duobus prœliis, ancipiti pugna, incertaque victoria, miserabili cæde suorum decertassent, Theodoricus spe vincendi frustratus misit legatos ad Saxones, quorum dux erat Hadugario, & ut audivit causam adventus eorum, pollicitis provictoria habitandi sedibus, conduxit in adjutorium. Quibus secum, quasi jam pro libertate & patria fortiter dimicantibus, superavit adversarios, vastatisque indigenis, & ad internecionem suam, victoribus delegavit, qui eam per sortem dividentes, cum multi ex iis in bello cecidissent, & ratione eorum, tota ab eis occupari non potuit, partem illius, maxime eam quæ respicit Orientem, colonis tradebant singulis pro sua sorte sub tributo exercendam, cætera vero loca ipsi possederunt, a Meridie quidem Francos habitantes, & partem Thuringorum, quos præcedens hostilis turba non contigit, alveoque fluminis Unstrote dirimuntur; à Septentrione vero Normannos gentes ferocissimas, ab ortu solis Obotritos, ab occasu Frisios, quibus sine intermissione, vel fœdere, vel concertatione necessaria finium suorum spacia tuebantur. Dat is:* Het Saxense volk (so men van ouds verhaald,) van de Engelse inwoonderen van het Brittannise Eyland afgaande, en over Zee komende langs de Duytse kusten, niet wetende waar te belanden, is op een plaats aangekomen, dewelke Hadulotia genomt werd, ter dier tijden als *Theodoricus* Koning der Franken, tegens *Herminfrid*, Overste der Tungeren, sijn regtsweer oorlogende, hun Land te vier en te swaard jammerlijk verwoeste. En als sy nu in twee veldslagen met verlies van veel volk seer twijfselagtig hadden gevogten, heeft *Theodoricus*, nu buyten hope van overwinninge, aan de Saxers gesonden, welkers Overste was *Hadugario*, en na hy de oorsaak hunner aankomste verstaan had, heeft hy haar onder beloften van vrye woninge voor de overwinninge tot sijn hulpe aangenomen, met dewelke hy, als voor de vryheid kloekelijk aanvallende, sijne tegestanders overwonnen, en de overmeesterde ingesetenen den verwinnaars overgegeven heeft, dewelke deselve onder den anderen verdeilende, met datter veel in de slag gebleven waren, en sulx in 't geheel niet en konde beslagen werden, hebben sy het Ooster-gedeelte tot haar bewoninge geruymd, en hebben elx hun aandeel onder beschattinge gebragd hebbende, het overige aan haar selfs behouden, hebbende ten Zuyden de Franken en een gedeelte der Thuringers, daar de voorgaande troppen niet en hadden kunnen bykomen, en door den inloop van de Rivier Unstrote verdeild leggen, ten Noorden komen de wrede Normannen, in 't Oosten de Mekkelenburgers, in 't Westen de Friesen, tegens dewelke sy sonder besendinge, sonder verdrag, of sonder aanstood te waggen, haar besittinge beschermden.

Gelderland,] Van het Gelderland is hier voor *num.* 32. aangewesen.

[f] *Zeeland*,] Van de benaminge van *Zeeland*
soude men 't selve kunnen seggen, dat hier voor
van Holland geseid is, dat de *Denen* en *Normannen*
hier over komende, en buyrschap makende, 't selve 46
na sekre plaats in Denemarken, also genomt, de naam
mogen gegeven hebben, maar het waarschijnlijkste is, dat 't selve de Zee naast leggende, en gelijk als met de Zee gemeen, daar van Zeeland genomt is, als uyt de vloet van de Zee tot Land gemaakt.

Willem Heda, in 't leven van *Hunger*, de elfde Bisschop van Utregt, haald de oorsprong van den naam van Zeeland, van het Griekse woord *Chelada*, dat een schip betekend, het welk alhoewel onsinnig uyt de Griekse taal gehaald werd, met dewelke de Zelanders geen kennis gehad hebben, nogtans van de saak niet vremt en is, als met de eygenschap van het Land wel overeen komende. Sie breder van de benaminge van Zeeland, hier naar in 't III. Hooftstuk.

So is ook Vriesland, in de oude Friese regten, in verscheide Eylanden verdeeld, dewelke alle Zee-Eylanden genomt wierden. So luyd de XXIII. keure der oude Friese Regten, en opstaalboomse Willekeuren, in 't jaar 1323. gemaakt, daar van ik mede onder de benaminge van *het regt der Friesen*, een seer oud afschrift hebbe, luidende aldus: **Huck Zelandre feart in een oder Zeland / om claga mara / of minra / soe schillet him da Riuchteren / binna trim deghum helpa; hoder redis / jef Riuchtis / duase dit naet soe schil die clager westa op des Grietmans kost / ende sine siana al ont dio clage eint se aider / met rede / ief mit ruichte is.** *Dat is:* So een Zelander komt in een ander Zeland, om te klagen min of meer, so sullen hem die Regteren binnen drie dagen helpen, so als reden en regt is. Deden sy dat niet, so sal die klager wesen op des Grietmans en der Regteren kost, tot dat die saak met reden of regt sal geuyt zyn.

Welke Eylanden by deselve oude Friese Regten aldus werden verdeelt.

Dat aerste Zeland / (dat is Westvriesland) **bi dio oder sida des zees / alse Hoern / Enchusen / Medenblic / Ec. Hwelk di Grewa fan Holland hun haer onderdenich maket / haer alderaerst.**

Dat oder is streckende van Stauren to Liowrd / alse Westergu en Dognga Weersstal / Weunbritse / mit al hyare toe biheer.

Dat tredde is heten Astergo met al Smillinga-land / Boerndeel / Foerdmeer / Handmare / Haskerwald / da neersta walden / en de Kauwerde / Actzespel / ende Kolmerland / twisse twa Zeelanden / als dat oder en dat tredde / sint eta fry / ende oers neen hera bicannet / bihalven din Keyser des Roemschen Rikes / met ontellika schada / ende manich ounsinchtinga / ende grata bloedstirtinga habbet disse landen lith / om dine frydom

to

to bischyrmen, hwelk hem is joun van dine grata Koninh Kaerl, en deer to manich fuerr striddon habbet slain jenst dine Grewa fan Holland, om hiara land to bischyrmen.

Dat ferda is Stellingwerf, Schoterwerf, Kuner, Syl, Geethorn, Fullenhoef, Steenwijk, en al Drentland.

Dat fyfde Zeland is, Langwald, Freedwald, Humers &c.

Dat sexte Zeland is Eemda, mit al Eemderland, Brokmereland, &c.

Dat saunste Zeland is Rustringaland, Winingaland ende Buthiangeraland.

Daar uyt dan genoeg te sien is, dat het woord *Zeland*, niet anders als een Eyland beduid, daar van dit Zeland rondsom omzingeld en doorlopen is; en niet als met groot gevaar werd aangedaan.

Dat ook de reden is van het aloude Zeeuse wapen, en geslagen penningen; daar in vertoont wierd een schip sonder seylen, met een gekorven mast, met het omschrift *Incertum quo fata ferent*, dat is: Het is onseker waar wy belanden.

Den Heer *Marc. Zuer. Boxhorn*, in sijn *Beschryvinge van de gevonden Poppe, en Godinne Nehalennia, over duysent en ettelijke hondert jaren onder het sand begraven*, en by sijnen tijd op het strand van Walcheren ontdekt, daar in hy in 't jaar 1647. met de afbeeldsels van het selve, veel wonders beduid heeft, heeft de naam van *Zeland*, aan deselve Af-godinne *Nehalennia* willen toeëygenen, by verandering van *Nehaland*, in *Zeland*; in welke Beschryving en verandwoording van deselve, hy wel veel oud goeds, tot verligting van veel verouderde saken, voort brengd, dog in dat deel van de benaminge van Zeeland, werd hy by weinige aangenomen, en is veel waarschijnlijker het geen hy in 't jaar 1644. op de oude *Chronijk van Zeland*, van d'Heer *Johan Reigersberg*, op het 1. *Deel* verklaard, met dese woorden.

„ Hier blijkt waarom dit Land de naam van Zeland draagd, als bestaande uyt Eylanden rondsom omringd, en doorlopen, ja dikmaal door inbreeken der Dijken, overlopen van en met het geweld der wateren; het is wel waar dat zee en land seer van den anderen zyn onderscheiden, egter nogtans het mengelmoes, dat zee en aarde hiet, en daar in de Noordse gedeelten van de wereld, veroorsaakt hebben het vermengelen van namen, als *Zeland*, *Vriesland*, *Ysland*, en *Waterland*, en door dien in Denemarken in ouder tijden, en nog heden ten dage beroemd is, het Eyland van *Zeland*, ofte *Zalland*, en omtrent den jare 800. de Denen onder de naam van *Noordmannen*, uyt het gemelte Eyland vertrokken, in dese Landen gekomen zyn, en door geweld van wapenen ook van dit Eyland meester zyn geworden, so en is het ook niet buyten reden, dat men aanneme het gevoelen van die gene, die gissen dat die Deenen haar verlaten vaderland met dese naam so wel over een komende, met de gestalte van dit Land hebben willen vernamen, gelijk wy nog sien gebeuren. &c.

Den selven Schryver schijnd vorder te willen sien, op de benamingen van vele nieuwe gevonden en gemaakte Colonien, als in Oost-Indien het *Batavia*, het *Nieuw Nederland*, in West-Indien het *Nova Hispania*, en diergelijke; sulx hier voor *num.* 36. in de benaminge van *Holland*, omtrent *Demmerik*, anders *Denemarken*, by Abkouw en den Uythoorn, is aangewesen.

[t] *Vlaanderen en Braband*,] Dat de *Cimbren* in 47
Zeland, *Vlaanderen* en *Braband* haar hebben onthouden, en hare laatste sate geweest is, en sy voort naar Italien hoger zyn opgetogen, is hier voor *num.* 26. aangewesen, sulx dat sy het gantse Land ten weder zyden den Rhijn, tot in en aan de kanten van de Noord-zee beseten hebben. Daar van ook deselve *Mare Cimbricum*, de Cimberse Zee is genomt geweest, gelijk dat betuigd werd by den Poët *Claudianus de Bello Getico*, dat de Cimberse Zee den Rhijnstroom door twee uytgangen ontfangd, als hy seid:

Et fluvios cogunt, unda coëunte minores
In nomen transire suum. Te Cimbrica Thetys
Divisum bifido consumit Rhene meatu.

Tot omtrent hondert jaar,] De Cymbren en Kelten, van den Scyten afkomstig, hadden ook voor een manier van doen, dat sy al voort reisden, sonder vaste woonsten te houden, als daar sy het wel hadden, en haar houden konden, daar sy dan enige van haar volk lieten, om 't zelve voor haar te bewaren en bebouwen. So hebben deselve, na dat sy haar langen tijd in het Oud Batavien onthouden hadden, en al te veel vermenigvuldigt waren, na haar manier van doen, door het hoge water van de algemene Zundvloed, omtrent hondert jaar voor Kristus, dapper benauwt en overstroomd, haar wederom soeken te verdeylen, en hoger op te trekken, staat makende, haar selven meester van Italien te maken, en zyn also hoger opgetrokken, alwaar sy door *Cajus Marius* in de Velden van *Vrcel*, naar lange stryden en swaar gevegt, met verlies van hondert twintig duysent verslagene, en tsestig duysent gevangene, te onder gebragt zyn, als daar van breder te sien by *Jul. Flor. lib.* 3. *cap.* 3. Plutarch. *in Mario*, Appian. *in Celtico*, Plin. *de Vir. Illustrib. capit.* 76. Valer. Maxim. *capit.* 8. 3. Eutrop. *capit.* 1. 5. Front. *capit.* 5. 1. & *capit.* 2. 2. Oros. *capit.* 16. 5. en andre.

Latende omtrent de sesduysent man aan den Rhijn, die haar in het oud Batavien, sedert dien hebben onthouden, daar van *Jul. Cæsar lib.* 2. *de bello Gallico*, aldus schrijft. *Ipsi*, (*idest Aduatici*) *erant ex Cimbris Teutonisque prognati, qui quum iter in Provinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis custodiæ ex suis ac præsidio, sex millia hominum una reliquerunt. Dat is:* Dese, te weten de Tungerse, gesproten uyt de Cimberse en Tuytse, dewijl sy na onse Provincien in Italien reisden, hebben haar bagagie, die sy niet mede konden nemen, aan de Over-rijnse zyde gelaten, en deselve aan den haren te bewaren gegeven, latende aldaar tot schut en scherm van deselve Landstreke omtrent de sesduysent man van haar volk.

[u] *Maar Thuringen in 't Land van Luyk*,] Dat 48
ook de Cimbren door Gelderland naar Thuringen hoger op getrokken zyn, en haar daar lange hebben onthouden, hebben wy elders aangewesen, van waar de Tungerse ook haar wederom de Maas af nederwaarts begeven hebben, en hebben haar te *Turdregt*, *Tertolen*, *Ter-Goes*, *Ter-Veer*, in Zeeland, en mogelijk *Ter-Goude*, in Holland, ter neder geset,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

sulx wy op de Beschryvinge van de Stad Dordregt nader sullen aanwijsen; daarom *Math. vander Hoeven*, in sijn *Handvest Chronijk*, *6. boek*, 12. *deel*, uyt *Albert. Crantz.* in sijn *Zaxonia*, de Thuringers in Opper- en Neder-Thuringers verdeelt; daar van de Neder-Thuringers souden strekken van de *Onstrocke*, een Rivierken buyten Dordregt, anders *Oustrit*, ofte *Oud Stryen* genomt, tot *Doesburg* toe, begrijpende de Steden *Hidinga*, *Dordregt*, *Wijk te Duerstede*, het Graafschap *Teisterband*, en *Dietsparg*.

49 w *Tussen het Flie en Hellevoet*,] Het Flie, en Hellevoet, anders *Helius* en *Flevus*, zyn twee sterkten ofte burgten geweest, aan beyde de uyterste Uytwateringen des Rhijns, tussen de welke West-Vriesland van ouds bepaalt is.

Daar van den Poëet *Claudian. de Laudibus Stiliconis lib.* 1.

> ——— *Totidemque diebus*
> *Edomuit Rhenum.*
> ——— *a primo descendens fluminis ortu,*
> *Ad bifidos tractus.*

Et lib. 4. de bello Getico.

> *Divisum bifido consumit Rhene meatu*

Strabo, Geograph. lib. 4. *Non procul hinc Rheni fontes versus septentrionem.* Dese werden by *Plin. Chauci Minores* genomt, in onderscheid van de hoger aangelegen *Chauci Majores*, daar van hy *Histor. lib.* 16. *cap.* 1. aldus schrijft, *Sunt vero nobis Chaucorum gentes, qui Majores, Minoresque appellantur. Vasto ibi meatu perpetuis bis dierum noctiumque singularum intervallis effusus, in immensum agitur Oceanus, æternam operiens naturæ controversiam, dubiumque terræ sit an pars maris. Illic misera gens tumulos obtinet altos, aut tribunalia structa manibus, ad experimenta altissimi æstus, casis ita impositis navigantibus similes, cum integant aquæ circumdatæ. Dat is:* In het Noorder gedeelte van het Landschap vinden wy de *Gauksen*, die hoge- en neder-*Gauksen* genomt werden, daar de ebbe en vloed met twee posen tussen nagt en dag een wijde Zee maakt, daar hem een wonder en twijvel der natuyren ontdekt, of men 't selve land of water soude mogen noemen, alwaar die arme luyden haar op de hoge duynen onthouden, ofte andre burgten, by haar tegens den hoogsten watervloed opgeworpen, in enkle hutten bewoont, min nog meer of sy in 't midde van 't water dobbelden.

Dese kunnen by ons in Oostvriesland en die gene dewelke tussen de *Eems* en *Weser*, en Westvriesland, en die gene dewelke tussen dit *Flie* en *Hellevoed* wonen, verdeelt werden, daar van ook die gene dewelke het *Flie* allernaast leggen, van ouds *Waterlanders* zyn genomt geweest. Andre waren *Goylanders*, *Kenemers*, en *Noord-hollanders*, dewelke by de oude met eenen naam *Chauci Majores* en *Minores* genomt waren, want de Friesen waren by haar met die naam nog niet bekend; *Flevus* is een oud Kasteel geweest, by de Romeinen gebouwt, op den hoek van de doortogt van den Rhijn-Issel aan de Zee, tegens de Zeerovers te bewaren, dat nu in de Zuider-zee verdronken en afgespoelt leid, daar van het selve Zeegat, en daar omstreeks gelegen Land, het *Flie* genomt werd. Gelijk ook aan de andere Zeegaten by de Romeinen burgten en sterkten zyn gemaakt, niet alleen tot bevrydinge van 't Land, maar tot den ontfang van tol en tribuyt van de in en uytvarende te ontfangen, gelijk *het huys te Britten* by Katwijk, en het *Helium* by den Briel. Over de verswaarnis van welken tol *Tacitus lib.* 4. *Annal.* verhaald, dat op het 28. jaar naar Kristus geboorte tussen de Romeinen en Friesen oneensheid onstaan zynde, om dat de Romeinen den tribuit op seker getal van Ossenhuyden ten diensten van het oorlog gestelt, met buffelshuyden wilden betaald hebben, de Friesen daar over op de Gaarders van deselve schattinge waren aangevallen, en een deel van deselve gevangen en opgehangen hebben; en de andre met haar Oversten *Olennius* op dit Kasteel *Flevum* de vlugt namen. Dit zyn sijne woorden; *Eodem anno Frisii Transrhenanus populus pacem exuere, nostra magis avaritia, quam obsequii impatientes. Tributum iis* Drusus *jusserat modicum, pro angustia rerum, ut in usus militares, coria boum penderent, non intenta cujusquam cura, quæ firmitudo, quæ mensura. Donec* Olennius *è primipilaribus regendis Frisiis impositus, terga vrorum dilegit, quorum ad formam acciperentur. Id aliis quoque nationibus arduum, apud Germanos difficilius tolerabatur, quibus ingentium belluarum feraces saltus, modica domi armenta sunt. Ac primo boves ipsos, mox agros, postremo corpora conjugum aut liberorum, servitio tradebant. Hinc iræ & questus, & postquam non subveniebat, remedium ex bello. Rapti, qui tributo aderant milites, & patibulo adfixi.* Olennius *infensos fuga prævenit, receptus castello cui nomen Flevum: & haud spernenda illic civium sociorumque manus littera Oceani præsidebat. Dat is:* In 't selve jaar hebben de Friesen, een Over-Rhijns volk, meer uyt ons eygen gierigheid als hare ongehoorsaamheid, de vrede niet langer kunnen of willen houden. *Drusus* had haar een matige schattinge opgeleid, na de gelegentheid des tijds, dat sy tot den oorlog enige ossenhuyden souden beschikken, sonder so naauw de sterkte, ofte langte van dien te bepalen. *Olennius* uyt de voornaamste Krygs-oversten, over de Friesen gesteld, begeerde buffelshuyden op sijn maat geleverd te hebben. Dit wierd by andre voor een sware saak, en by den Duytsen nog swaarder opgenomen, dewelke wel grote wilde bossen vol grof wild besitten, dog onder haar selven weinig grof wild aanhouden. En gaven eerst hare ossen, daar na haar Land, en daar na haar vrouw en kinderen over. Hier uyt rees groten twist en klagte, en na dat den oorlog daar toe geen stut by bragt, wierden die gene dewelke de schattingen bestelden aangegrepen, en aan een galge opgehangen. *Olennius* ontvlugten de woedheid, op het Kasteel *Flevum*, en vergaderde op het strand een redelijke goede magt van ingesetenen, en bondgenoten.

Dit verschil hoe onregtmatig het ook is, heeft zyn aannemelijke schijn-reden uyt den Regten, of en wanneer den eysler in het onbesprokene de keur heeft, of hy het beste van die soorte mag kiesen en begeren, dan of den schuldenaar met het minste volstaan mag, welken aangaande, een gemenen regel is, dat den schuldenaar in alternative en ter keure staande saken, sijn keur heeft, welke van beyde hy wil voldoen, ten waar anders was bedongen, ofte uyt de omstandigheid anders konde wer-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

werden verstaan. *Text. est in l. 10. §. fin. ff. de jure dotium, c. 34. 6. ff. de jure jurando l. 5. §. 1. ff. depositi, l. 34. §. 6. ff. de contrah. empt. l. 95. ff. de solut. vide Gomes. var. resolut. tom. 1. cap. 12. num. 34. & num. 32. tom. 2. cap. 11. num. 39.* Gratian. *discept. Forens. cap.* 338.

Helium is mede een Kasteel en sterkte op de uytwatering van den Rhijn ofte Maas geweest, daar van men meent dat *Hellevoet* de naam gekregen heeft, alwaar men meent dat dit Kasteel gelegen soude hebben, het welk in 't jaar 1621. als de sluys Hellevoet gemaakt wierd, in sijn Grondvest ontdekt is, volgens tuyg van *Math. vander Hoeven*, in sijn *Handvest Chronijk*, 3. *boek*, 5. *capitt.* daar van hy niet oneigentlijk meent dat de naam van *Hellevoet*, en *Brehel*, ofte *Briel*, haren naam hebben, met dat *Hel* in de oude taal een afdalende diepte beduyd, van het woord *Hellen*, dat is nederdalen af sakken, en sulx *Brehel* nu *Briel*, so veel soude geseid zyn als een breden diepen afgang en storting in de Zee; en *Hellevoet* so veel is als den voed van het vaste Land, aan deselve Helle diepte. Sommige willen dat daar mede de *Wielinge* souden beduid werden, den diepen uytloop tussen Zeland en Vlaanderen, maar dat en komt met de gelegentheid van den Rhijn niet over een, als zynde een uytloop van de Schelde, en niet van den Rhijn, door welke diepte by *Plinius* en *Ptolomaeus*, daar mede *Tacitus* en *Jul. Caesar* over een komen, wel duydelijk den uytloop des Rhijns door de Waal en Maas beduyd werd; *Vide Abraham. Ortel. Thesaur. Geograph. in verbo* (*Helium.*)

De Grieken spreken ook van sodanige diepte met de naam van ἕλος, ἡ Ἕλη, dat is een broek ofte poel. *Pausanius* nomt alle de Steden aan de Zee gelegen ἕλος, en de schippers *Eloten*, ofte *Iloten*, daar van onse naam van *Piloten* schijnt genomen te zyn.

De Poëten spreeken ook in den selven sin van een plaats *Helos*, aan den uytloop van de Zee, daar *Helius* de soon van *Perseus* sijn aankomste en woonste genomen soude hebben, daar na by den *Doriers* en *Grieken* ingewonnen, daar van de eerste Lacedemonise slaven, *Iloten* genomt zyn, in welke plaats het beeld van *Proserpina*, *Jupiters* en *Ceres* dogter, van *Pluto* ter Helle en diepe duystere Heerschappye vervoerd, op sekre tijden ten soen-offer van het gewas en landbouwerye, gevierd en omgedragen wierd. Daar van *Pausanius lib. 3. Laconic.* aldus spreekt: *Ad mare oppidum fuit Helos, cujus est apud* Homerum *mentio:*

Quisque mari vicinum Helos & quis patriae
Amyclae.

Huc duxit Coloniam Helius Persei liberum natu maximus. Postea Dorienses per obsidionem sunt oppido potiti, ex quo primum publici exstitere Lacedaemoniorum servi, qui sunt à loco Ilotae *nuncupati. Obtinuit deinde usus, ut caeteri etiam, qui ad servitiorum numerum accessissent, quamvis Messenii, ut illi priores, non essent,* Illotae *tamen & ipsi appellarentur. Quemadmodum &* Hellas, *ab Hellade, quae fuit olim Thessaliae pars, Graecorum universa natio dicti. Ex eo ipso, quod* Helos *diximus, vocari* Proserpinae *simulacrum, quod statis diebus in Eleusinium deportant.*

50 [x] *Den Ijsel,*] Den Isel is een Rivier die sijn oorsprong uyt Westphalen heeft, en van ouds, *Nabalia*, by andre de Saal genomt, en heeft van ouds gelopen door het Graafschap *Zutphen*, voor by *Ringelberg*, *Iselburg*, *Anholt*, *Deutecom*, en *Doesburg*, en so voort voor by *Zutphen*, *Deventer*, en *Kampen*, door het *Fliedermeer*, nu de *Zuider-zee*, en het *Flie*, daar hy in de Noord-zee vald, tot dat by *Drusus Germanicus* de nieuwe Graft, *Fossa Drusiana* genomt, by Aarnhem uyt den Rhijn, tot in den selven Isel by Doesburg geleid en geschoten is, daar door den loop van den ouden Isel door Deutecom van boven verlopen is, en niet meer voor den Isel erkend werd. Desen Isel staat te onderscheiden van den Neder-Isel, dewelke uyt den Rhijn, door Iselstein, Monfoort, Ouwater, en Ter-Goude, by Iselmonde, in de Maas plag te lopen, van welke Rivieren en uytwateringen hier naar breder.

[y] *Overysel,*] Overysel werd in drie deelen ver- 51
deelt, *Twent*, *Drent*, en *Salland*, strekkende van het Graafschap Zutphen langs den Isel, tot in het Fliedermeer, tot aan Gelderland en Oostvriesland, en Groeningerland, daar van de voornaamste Hooftsteden zyn *Kampen*, *Deventer*, en *Swol*. Dese zyn ook uyt den Cimbren, Kelten, en Duytsen afkomstig, als mede naast den Rhijn gelegen, en daar van afdalende. Werden by *Plinius lib. 4. cap. 12. Chauci* genomt, dewelke als hier vooren is aangewesen, twederhande zyn geweest, *Majores* en *Minores*, dat is, Over- en Neder-Cauchen, daar door *Adrian. Junius*, de *Goylanders* omtrent Muyden en Naarden verstaat, in welkers opsigt dese dan de *Chauci Majores* souden moeten zyn. Dog *Philipp. Cluverus de trib. Rheni alveis cap. 21.* spreekt het selve tegen, om dat de *Chauci Majores* tussen de *Weser* en *Elbe*, als zyn de Bremers, Hamburgers en Luneburgers, en de *Chauci Minores* tussen de *Weser* en *Eems*, en sulx in Oostvriesland geseten waren; en meent dat het de *Marsi*, *Marsaci*, ofte *Marsaty* geweest zyn, daar *Tacitus*, *lib. 1. 2. Annal. lib. 4. Histor.* en *lib. de Moribus Germanor.* van schrijft; dese werden ook in *Marsatios Majores* en *Minores* verdeelt, daar van de oude *Marsaty* voor de *Majores*, ingesetenen omtrent *Aarnhem*, *Wageningen* en *Rhenen* werden gehouden, in tegendeel van dewelke die van *Deventer*, *Swol* en *Kampen*, *Minores* mogen genomt werden. Sie den selven *Philipp. Cluver. de trib. Rheni alveis, cap. ultimo.* Daar hy die gene die hen selve die van *Maseik*, het Eyland *Marken*, *Texel*, ofte *Marsdiep* willen toeschryven, beschrijft, en voort met dese woorden besluyt: *Hic partes Batavi, quasque Caninefates, quas item Frisii tenuerint, designavimus. Implevimus omnia praeter angulum inter medium Rhenum, Iselamque amnes, & lineam qua Frisiorum fines ab ortu brumali cinximus, inclusum. Hunc igitur recte Marsatiis tribueris, proximus enim est Caninefatibus ex sententia* Taciti, *proximus item Frisiis, ut innuit* Plinius. *Totum ergo id Marsatiis tribuam, quod Rheni duobus alveis, Vechtaque flumine, & Flevo lacu includitur. Caninefates unam cum Batavis incoluisse insulam vidimus, idem tibi de Marsacis parteque Frisiorum persuaseris. Dat is:* Hier hebben wy aangewesen het besit der Batavieren, en hoe verre sig de Kennemers en Westfriesen uytstrekken, uyt besondert den hoek, tussen den midden Rhijn en den Isel, en die streeke daar mede wy de Friesen naar het Oosten afgepaald

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

hebben, besloten. Dese Landstreek mag de *Marsatii*, ofte *Meersakken* toegepast werden, want deselve is volgens 't gevoelen van *Tacitus*, de naaste aan den Kennemers, gelijk ook de naaste aan den Friesen, gelijk dat *Plinius* beduyd; so sal ik dan de gehele Landstreke tussen de twee toegangen van den Rhijn, de *Vegt* en het *Vlie*, de *Marsatii* toeschryven; wy hebben gesien hoe dat de Kennemers met de Batavieren het Eyland bewoont hebben, 't selve mag men van de Marsaken, en een gedeelte van de Friesen seggen.

Dat die van Overysel ook onder de Belgen en Germans behoord hebben, blijkt uyt het schryven van *Jul. Cæsar. lib. 1. de Bello Gallico*, daar hy seid, *Belgæ proximi sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt.*

52 [z] *De Vriesen van den Saxen en Noortse volken afgekomen*,] De oude Chronijken van Friesland melden, dat Friesland voormaals van gants wilde en barbarise mensen is bewoont geweest, daar toe de Hoog-noordse volken haren toegank genomen hebben. Dit betuygd *Joachim. Hopper. Epitom. Rer. Frisic. Cornelius Kemp* verhaald uyt een seer oud boexken, van een Cathuser tot Keulen geschreven, dat de Friesen uyt den gebannen Joden, na de verwoesting van Jerusalem souden afgekomen zyn. En de meeste oude Friese Schryvers, gelijk als *Cappidus Stauriensis*, *Occo Scharlensis*, *M. Alvinus*, *Suecanus Trithemius*, en andere, dewelke daar in by *Pièr. Vinshem. Suffridus Petri* en *Martin. Hamcom.* gevolgd werden, maken het begin der Friesen, van de versierde overhandse oude vertellinge, van de drie Konings soonen uyt Neder-Indien, *Saxo*, *Frisa*, en *Bruno*, dewelke sig in den oorlog des groten *Alexander* begeven hebbende, mits desselfs dood, nieuwe woonsten zyn gaan soeken, en met een scheepsvlote in de Duytse ofte Noordzee souden gekomen, en aan het Eyland Flevum souden geland zyn, daar van desen *Friso* den eersten besitter van Friesland, en *Bruno* naar het Eyland *Albion*, nu Engeland, over getrokken soude zyn, dat van hem de naam van *Brittannia* soude hebben, en *Saxo* hoger opgetogen, sijn Landsate mede naar sijnen naam *Saxenland* genomt soude hebben. Dog *Ubbo Emmius* sig schamende van dese opgeraapte beginselen, *lib. 1. Histor. Frisic.* laat deselve in onbekende beginselen, en meent dat die mede uyt *Asien* overgekomen zyn; dog het regtsinnigste gevoelen is, gelijk wy hier voor in den oorspronk van de Engel-Saxense hebben aangewesen, dat sy van de Saxen en Noordse volken sijn afgekomen, met dewelke sy het altoos tegen de Cimbren, Kelten en Duytsen gehouden hebben; Friesen genomt, om dat sy uyt een koud en vriesagtig Land quamen, of van haar vryigheid, als een vry, en niemand onderhorig volk, daar sy haar op beroemen; hebben ook haar wapen genomen en gevoerd met en van de Saxen, als een krom swaart met het scharpe buytenwaarts, *Seaxes* genomt, by ons een *Seizen*, daarmen alles mede afmayt.

53 [a] *Niet wel met den anderen kunnen werden verenigt*,] Dit betuygen genoeg de geduyrige oorlogen, die sy van den beginne doorgaans met de Cimbren, Kelten, Duytsen en Batavieren gevoerd hebben, waar van daan ook, en door hare doorlatinge en bystand, de Denen en Normannen dese Landen so menigwerf hebben komen overvallen, waar van te sijner plaatse breder.

[b] *Wanneer en om wat tijd*,] *Tacitus lib. de Mo-* 54
rib. Germanor. bekend rond uyt dat dit de eerste besitters van dit Land zyn geweest, en dit Land haar eygen Vaderland geweest is in dese woorden: *Ipsos Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium adventibus, & hospitiis mixtos, quia nec terra olim, sed classibus advehebantur, qui mutare sedes quærebant. Quis Asia, aut Africa, aut Italia relicta Germaniam peteret, informem terris, asperam cælo, tristem cultu aspectuque, nisi patria sit? Dat is:* Ik houde de Duytsen voor inboorlingen, en een eygen volk, met geen Buytenlandse volken vermengd, dewijl men daar niet te Land, maar te water plag aan te komen, voor die gene die hem van plaats wilde veranderen. Wie soude Asien, Africa, of Italien verlatende, in Duytsland hebben komen wonen, wild en slegd van grond, scharp van lugt, droevig van ommegang, ten sy dat hy daar selfs geboren was.

En een weinig verder: *Ipse eorum opinionibus accedo, qui Germaniæ populos nullis aliarum nationum connubiis infectos, propriam & sinceram, & tantum sui similem gentem exstitisse. Dat is:* Ik volg het gevoelen van die gene, die willen, dat de Duytse volken, met geen andre volken door huywelijk verknogt, nog besoedelt zyn, maar altoos een eygen en opregt volk, en haar selven altoos gelijk geweest zyn.

So hebben dan de Romeinen self moeten bekennen, dat dit Land der Duytsen Vaderland was, en by haar eerst en van alle oude tijden is beseten. So nomt *Jul. Cæsar lib. 1. de Bello Gallico* den Rhijnkand, het Land der Tuitsen, *Germanorem fines*, en *Germanos, qui trans Rhenum incolunt*, de Duytsers die over en 't weer den Rhijn haare sate hebben, en *quod Belgæ ad inferiorum partem fluminis Rheni pertineant*, dat de Belgen tot de Neder-Rhijnse gewesten behoren. En *lib. 2. de Bello Gallico*, daar hy van haren overtogt naar de Gallise Landen spreekt, aldus betuygd; *Ipsi, id est, Aduatici erant ex Cimbris Teutonisque prognati*, de Tungerse (dewelke in het twede Batavien opgetrokken waren,) uyt den Cimbren en Tuitsen afgekomen; versta daar door die gene dewelke haar eerst aan beyde zyden van den Neder-Rhijn, en in het Batavise Eyland ter neder geset hadden, haar tot Tungeren en het Land van Luyk, in het twede Batavien hadden uytgebreid, die dan ook haar selven wederom langs de Mase tot Turdregt en Zeland toe nederwaarts begeven, en hare sate langs heen genomen hebben; als hier naar t' sijner plaatse in de Beschryvinge der Steden breder sal werden aangewesen; en *lib. 4. de Bello Gallico. Usipetes & Tenchteri ad Rhenum pervenerunt, quas Regiones Menapii incolebant, & ad utramque ripam Fluminis agros, ædificia, vicosque habebant.* De Goylanders, en Drenters zyn aan den Rhijn gekomen, in de Landen by de Menabiers, dat zyn Gelderse, beseten, dewelke aan beyde zyden van den Rhijn hare Woonsten, Steden en Vlekken hadden.

Dit werd mede by *Richard Verstegen*, in sijn *korte Beschryvinge der Nederlandse Antiquiteiten*, seer duidelijk aangewesen, en bevestigt; Dat de Teutonise ofte Duytse volken, seid hy, uyt Asien in het Noordooster deel van Germanien aller eerst zyn

komen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

komen wonen, kan men met diverſe redenen beveſtigen, welk volk hem ſelven daar naar tot aan de uyterſte Zuyder en Weſter deelen van Germanien verſpreid heeft, ja ook in deſe laagſte Nederlanden, daar de Romeinen noyt en quamen, maar die ſo ſtout zyn geweeſt, dat ſy dorſten de Romeinen in Italien ſelver aanvallen.

Jacobus Mejerus, *Annal. Fland. lib.* 1. beſluyt, het ſelve, daar van by den Oudvader *Hieronimus* werd geſchreven, als hy ſeid: *Liquet ex verbis divi Hieronimi in Epiſtola ad Gerontiam, Teutones ſimul & ex Germaniæ, & ex Galliæ littoribus eſſe progreſſos. Sic enim inquit, gens Teutonum ex ultimis Gallorum Oceani, atque Germaniæ profecta littoribus, omnem Galliam inundavit. Quæ quidem verba eorum comprobare videntur opinionem, qui Cymbrorum ac Teutonum nomine omnes Oceani accolas ab ultimis & avitis Cymbrorum ſedibus aduſque littus Flandricum intelligi volunt.* Dat onder de naam van Cimbren en Tuytſen, al de geſetenen omtrent de Noord-zee, van de aloude Cimberſe grenſen, en Landſaten af, tot aan de Vlaamſe ſtranden, verſtaan moeten werden.

En een weinig daar na, ſeid hy: *A Cimbris memoriam eſſe invenio*, Flandriam *Ruttheniam eſſe dictam. Cimbri autem per longam ætatem hoc loco tenuiſſe memorantur.* Dat de Cimbren geſeid werden lange jaren voor dien vloed en hoger optogt, daar omtrent geſeten te hebben.

Julius Cæſar ſelf *lib.* 1. *de Bello Gallico* ſeid, dat de Belgen aan en omtrent den Galliſen kant oorſpronkelijk zyn, en dat ſy tot het Neder-Rhijnſate behoren, met deſe woorden: *Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni;* So nomt hy ook *eod. lib.* 1. *de Bello Gallico*, den Rhijn de Landpalen der Germans, als hy ſeid, *Helvetii egreſſi ad Rhenum, fineſque Germanorum. Germani qui trans Rhenum incolunt.*

So dat van haren eerſten oorſprong aldaar by den Romeinen geen geheugenis en was, en voor een aloude Landſate erkent is.

55 c *Algemene Sundvloet*,] Van deſe algemene Sundvloet en boomſtortinge over de Nederlanden by tijden van den Cimbren, daarom ook den Cymberſen vloed genomt, tuygd *Luc. Florus*, *Rer. Romanar. Epitome lib.* 3. *cap.* 3. dat deſelve omtrent, en weinig voor den jare na den Romen-bouw. 604. en 120. voor Kriſtus ſoude opgekomen zyn, *Cymbri, Theutoni, atque Tigurini ab extremis Galliæ profugi, quum terras eorum inundaſſet Oceanus, novas ſedes toto orbe quærebant. Dat is:* De Cimbren, Teutſen, en Tongeren, den uyterſten Galliſen kant moetende verlaten, om dat haar Land door den algemenen Zevloet was overlopen, hebben alomme nieuwe woonſten geſogt. Dewelke haar tot die tijd toe op den uyterſten Galliſen kant, in het Batavien, en het Zeegeweſt in Vlaanderen en Braband hadden onthouden, en met dien algemenen Zundvloet te gelijk met den uyterſten Galliſen kant, tuſſen Maas en Waal, het Batavien hebben moeten verlaten, en hoger op zyn getrokken, ſo daar van ſchrijft *Jacob Meyer*, *Annal. Flandr. lib.* 1. daar hy mede betuygd dat de Cimbri, Vlaanderen en Braband een langen tijd hadden beſeten, en ſedert dien hogen vloet te gelijk met de *Extrema Gallicæ oræ*, en uyterſten Galliſen kant van Batavien verlaten hebben, en hoger zyn opgetogen. Voor welken tijd men vaſtelijk vertrout dat Zeland en Vlaanderen vaſt aan den anderen gehegt, immers met een kleinen overtogt konden begaan werden, gelijk ook vele van gevoelen zyn, dat in voortijden Engeland en Vrankrijk tuſſen *Douvren* en de Landſtreeke van *Bolonien*, daar de kryt-bergen ten weder zyden regt over malkander in gelijke geſtalte geſien werden, met een vaſten overgang, met den anderen gemeen lagen, het welk waarſchijnlijk op eene tijd door deſelve algemene hoge vloed, en tuſſen Zeland, en Vlaanderen, en tuſſen Vrankrijk en Engeland kan door gebroken zyn. Van welke nawe vereniging tuſſen Vrankrijk en Engeland, van gelijken van Zeland en Vlaanderen, hier voor *num.* 40. en 41. breder is verhandeld.

Dat dit een algemene Zundvloet en Boomſtortinge geweeſt ſy, niet die, daar van de oud Hollandſe Chronijk-ſchryver *diviſ.* 3. *cap.* 95. uyt *Jan van Leyden*, den Haarlemer Carmelijt, *lib.* 5. *cap.* 30. na vertelt, dewelke in 't jaar 860. ſoude voorgevallen zyn, en den uytloop van den Rhijn by Katwijk (daar van t' ſijner plaatſe) ſoude veroorſaakt hebben, hoedanigen ſtorm in dien tijd, gelijk ook wel in andre tijden, kan voorgevallen zyn: maar niet ſo algemeen als de deſe, om dat van die andre in gene oude gedenkſchriften, buyten den verſierden droom van deſen Carmeliter Monnik, gewag gemaakt werd. En deſen vloed over het gantſe Nederland ſo algemeen geweeſt is, dat de baarblijkelijke kentekenen over al, ja ſo veel, en meer als hier omtrent bekend zyn; ſo vind men in Frieſland, in Braband, en in Vlaanderen gelijke omſtortinge van grote bomen, dewelke in de ontgrondinge van de Landen, werden uytgedolven, alle over een en den ſelven ſtreek en kant, uyt den Noordweſten nedergevelt. Selvers nog verder opwaarts, tot Keulen toe, daar niet lang geleden in het graven van enige nieuwe graften ſodanige bomen op gelijke wijſe nedergevelt, zyn gevonden en uytgegraven. Sie hier van verder *Jul. Flor. lib.* 3. *cap.* 3. daar hy deſe vloed brengt op het jaar na den Romen-bouw DCXI. voor Kriſtum CX. 56

Het kan wel zyn dat omtrent het jaar DCCC. IX. ook een groten ſtorm en hogen invloed van de Zee geweeſt is. Van hoedanig gevoelen zyn *Paulus Merula*, en *Dioniſius Mutzarda*, dewelke ſchryven dat in 't jaar DCCC. LVII. eenen ſchrikkelijken tempeeſt ontſtaan is aan den Rhijn, datmen tot Keulen ſelfs vernomen heeft, daar toe bybrengende ſekren brief van *Guntharius*, Aarts Biſſchop van Keulen, aan den Biſſchop *Alfrid* geſonden, dewelke in het Synode van *Mentz* ſoude geleſen zyn. Het welke niet verre van den hogen vloed van de gemene Schryvers van den jare DCCC. LX. ſoude verſchillen, en voor een en deſelve ſoude kunnen gehouden werden.

Maar hoe datmen deſe bomen ſo diep onder de aarde vind, is bedenkelijk; daar van is het gevoelen dat ſedert en met den ſelven vloed, het Land omtrent den Oever des Rhijns en elders, lang met de Zee gemeen gelegen heeft, en met veel ſlibber en afſpoelinge van 't een Land op het ander, de bomen aldus bedekt zyn geworden, en voort door

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

de ſwaarte tot op den vaſten grond ſijn doorgeſakt, en na den vaſten grond diep of ondiep leid, ook diep of ondiep bevonden werden. Deſelve zyn door het water in de grond geheel ſwart geworden, en als onverganklelijk, by na in yſere hardigheid verandert, daar mede het gemeen gevoelen, dat ſommige bomen onder water niet en vergaan, verſterkt werd.

[d] *Een gedeelte van de hare,*] Tot omtrent de ſes duyſent, als hier voor uyt *Jul. Cæſar,* en andre is aangeweſen.

[e] *Tot dewelke enige jaren daar na,*] Dat de Cymbren en Kelten de eerſte inwoonders van het oud Batavien, en andre omleggende Landen geweeſt zyn, is hier voor *num.* 23. en 24. genoeg aangeweſen; ſo dat den oorſpronk en het begin van de bewoninge van dit Land en volk, veel eeuwen vroeger en ouder is als het gemeen gevoelen, dewelke het ſelve uyt onkunde van ouder gedenkſchriften, en miſduid vandie van dien tijd, alleen met de overkomſte van de Landverdrevene Katten, in deſe Landen beginnen, gelijk of dit Land gans ledig, en noyt bewoont en was geweeſt.

57 [f] *Herwaarts overgekomen zyn,*] Den aankomſt der *Katten* en *Cimbren*, dewelke hoger opgebleven waren in het oud Batavien, werd ons aldus beſchreven: dat de Katten oude nagebuyren, en gelijk als een volk met den Cimbren en Kelten, omtrent de LX. jaar na Kriſti geboorte, om den twiſt met haar nagebuyren de *Ligſen, Hermonduyren,* en *Cheruſcen,* en andere, ter ſake van ſekre Soutriviere, haar Land hebben moeten verlaten, en haar toevlugt hebben moeten nemen tot dit Land, het welk van haar medebroederen de Cimmeren, lange beſeten, en ten dele door den overvloed der Zee, door de voorverhaalde algemene Zundvloed, verlaten was, als nemende haren toevlugt tot hare vrienden en bondgenoten, dewelke hier nog overig waren. Dit ſchijnt by *Philippus Cluverus, de trib. Rheni alveis cap.* 17. niet wel gevat de zyn, dewelke erkennende dat de *Cimbren* en *Kelten* veel vroeger in dit Land bekent ſtaan, der Katten aankomſt niet op de tijd van deſen Oorlog, tuſſen de Hermonduyren en Katten, ten tijde van den Kaiſar *Nero*, maar veel vroeger raamt, en daarom de woorden van *Tacitus lib.* 4. *Hiſtor.* na de letter neemt, dat haar vertrek niet door een uyterlijken oorlog, maar *Domeſtica ſeditione*, dat is een binnenlandſe beroerte ſoude veroorſaakt, en ſulx van een andren tijd ſoude te verſtaan zyn; dewelke nogtans over een gebragt, met de woorden van den ſelven *Tacitus Annal. lib.* 13. daar hy wel duydelijk van een openbaren oorlog ſpreekt, *Certatum magno prælio*, (welke plaatſen hier naar in 't lange werden bygebragt,) mijns oordeels al te veel geweld aangedaan werden, om deſelve ſo vele eeuwen vroeger toe te paſſen; ſo dat den ſelven *Cluverus* daar in ſo wel miſt als *Gerardus Neomagus*, en *Adrianus Junius*, die hy aldaar beriſpt; en voor ons genoeg is, dat hy moet bekennen dat dit Land alhier lange voor den Hermonduyrſen oorlog, ſedert dewelke de Katten herwaarts over kwamen, van de Cimbren en Kelten bewoont was.

58 Van wat oord en van waar deſelve eerſt zyn aangekomen, is onſeker; dog het naaſte daar van is, dat ſy te ſcheep gekomen zyn, en in het Flie gehavent, den Yſſel zyn opgevaren, ter welker tijd dat die van *Deventer* menen dat ook enige aldaar geland ſouden zyn, en hare ſate nedergeſet, die plaatſe *d'Avontuyr* ſouden genomt hebben, het welk daar na in *Daventer* ofte *Deventer* ſoude vervormt zyn. Sie daar van *Jacobi Hevii, Hiſtor. Daventr. lib.* 1. daar van nogtans weinig ſekerheid is, alſo men daar van niet anders en vind, als dat ſy in den uyterſten Galliſen kant haar eerſt ter neder geſet hebben, dat is tuſſen Maas en Waal, daar het ledig en onbewoont was. So dat wy deſelve den Yſel op, door de *Foſſa Druſiana*, voor by Doesburg, een weinig boven Aarnhem, tot in den Rhijn, voor by den hoek van het Bataviſe Eyland om, tot aan de *Extrema Gallicæ oræ*, voor haar eerſte woonſte ſullen plaatſen.

Deſen overtogt beſchrijft *Tacitus* op verſcheide plaatſen; en voornamentlijk *lib.* 13. *Annal.* onder het gene ten tijde van den Kaiſar *Nero*, die in 't LVI. jaar na Kriſti geboorte Kaiſar wierd, en 't ſelve rijk XIV. jaren beſeten heeft, is voorgevallen, aldus: *Eadem æſtate inter Hermunduros Cattoſque certatum magno prælio, dum flumen gignendo ſale fœcundum, & conterminum vi trahunt. Sed Bellum Hermonduris proſperum, Cattis exitioſius fuit, quo equi, viri, cuncta victa occidioni dantur. Dat is:* In dien ſelven ſomer iſſer tuſſen den Hermonduren en Katten een groten ſtrijd geweeſt, over het innemen van de naaſtgelegen Soutriviere, dog den ſtrijd is den Hermonduyren meê, en den Katten tegen gevallen, die haar volk, haar paarden, en alles ter overwinninge gelaten hebben.

Of nu deſe overkomſte der Katten in den tijd van den Kaiſar *Nero* mogt geſchied zyn, is uyt de woorden *Taciti* niet ſeker te beſluyten, en is wel waarſchijnlijk vroeger geweeſt, uyt het gene den Kaiſar *Julius lib.* 4. *de Bello Gallico* ſchrijft, het welk wel duydelijk daar toe kan gepaſt werden; ſo nogtans dat hy de eerder bewoninge van het Bataviſe Eyland mede vaſt ſteld in deſe woorden: *Uſipetes & Tenchteri, qui complures annos Suevorum vim ſuſtinuerunt, ad extremum agris expulſi, & multis Germaniæ locis triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt, quas Regiones Menapii incolebant, & ad utramque fluminis ripam agros, ædificia, vicoſque habebant.* De *Heſſen* en *Markburgers*, dewelke vele jaren de magt der bovelanders wederſtaan hebben, eintelijk uyt haar Land verjaagt, en drie jaren door Duytſland geſwerſt hebbende, zyn gekomen omtrent de Kleeſſe en Gelderſe grenſen, ten wederzyden van den Rhijn. Daar dan mede wel overeen komt het gene deſelven *Tacitus lib.* 4. *Hiſtor.* ſchrijft daar hy van de aankomſt der Batavieren in dit Land aldus ſpreekt: *Batavi donec trans Rhenum agebant pars Cattorum ſeditione domeſtica pulſi, extrema Gallicæ oræ cultoribus vacua, ſimulque inſulam inter vada ſitam occupavere, quam Mare Oceanum à fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit. Dat is:* De Batavi ſo lang ſy over den Rhijn waren, een gedeelte der Katten door inlandſe oorlogen verjaagt, hebben de uyterſte Landen van den Galliſen kant onbewoont leggende, ingenomen, en zyn ſo mede op het Eyland, tuſſen de gorſingen gelegen, overgegaan, het welk van voren met de Zee, en van ſijds en van agteren van den Rhijn werd aangeſpoelt.

En

En *lib. de Morib. Germanorum* aldus: *Batavi non multum ex Ripa, sed insulam Rheni amnis colunt, Cattorum quondam populus, & seditione domestica in eas sedes transgressus, in quibus pars Romani imperii fierent.* *Dat is:* De Batavi bewonen het Rhijns Eyland, niet verre van den Oever; eertijds een deel der Kattise volken, is door inlandsen oolog verdreven, aldaar aangekomen, om aldaar een deel des Roomsen Rijks te worden.

Welke plaatsen van *Tacitus*, met het gene uyt *Julio Cæsare*, *Dione Cassio*, en andre, van den Cimbren en Kelten, en haar-luyder eerste en nader optogt en besit in dese Landen, hier voren is bygebragt, overeen gebragt zynde, blijkt genoeg, dat niet de Katten en Batavieren, omtrent de tijd van den Kaisar *Nero* in dese Landen de eerste bewoonders zyn geweest, maar het selve al lang te voren by het selve volk, te weten den Cimbren en Kelten, zyn beseten geweest, dat ook haren overkomst, niet onder den Kaisar *Nero*, maar onder *Julius* geschied is, als te sien uyt de aangetoge plaats van den selven *Jul. Cæs. lib. 4. de Bello Gallico*, daar hy den aanstoot der aankomende Katten jegens de *Menapiers*, dat zyn de Gelderse en inwoonders van het Batavise Eyland, aldus beschrijft: *Usipetes & Tenchteri, qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt, ad extremum agris expulsi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt, quas regiones Menapii incolebant, & ad utramque ripam fluminis agros, ædificia, vicosque habebant. Sed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt, & cis Rhenum dispositis præsidiis Germanos transire prohibebant; illi omnia experti, quum neque vi contendere ipiano navium, neque clam transire, propter custodias Menapiorum possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt, & triduo viam progressi rursus reverterunt, atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios, inopinantesque Menapios oppresserunt, qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant; his interfectis, navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt, atque omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.* *Dat is:* De Hessen en Markbergers vele jaren de magt der bovelanders wederstaan hebbende, eintelijk uyt haar Land verjaagt, en drie jaren door Duytsland geswerft hebbende, zyn omtrent de Kleefse en Gelderse grensen, ten wedersijden van den Rhijn aangekomen; dewelke door het aankomen van so een hoop volk dapper verset, hebben hare plaatsen die sy over den Rhijn hadden verlaten, en hebben met hun sterkten aan dees zyde van den Rhijn, de Duytsers het overkomen belet. Dese die van als besogt hadden vonden niet goed, om de schaarsheyd van schepen, met geweld aan te vallen, nogte buyten wapentogt over te trekken, om der besettinge wille, hielden haar of sy wederom na haar Land wilden trekken, en drie dagen vertrokken zynde zyn sy wedergekeert, en dese gantse reys in eene nagt te paard overgekomen zynde, zyn de Gelderse op hun onvoorsienste op het lijf gevallen, dewelke van het vertrek der Duytsers verwittigt, onbekommert wederom tot haar oude plaatsen over den Rhijn gekeert waren. Dese verslagen zynde en hare schepen verovert, eer het de andere over den Rhijn bekend was, zyn sy also den Rhijn overgekomen, en alle hare woonsten ingenomen hebbende, zyn sy aldaar met hare troupen voort overwintert.

Daar uyt waarschijnlijk blijkt, dat sy te scheep uytter Zee den Ysel zyn opgekomen; sulks wy hier voor hebben aangemerkt, dat sy ook met den eersten by hare oude landsluyden voor geen vrunden en bondgenoten zyn aangenomen, maar eerst naderhand daar voor zyn erkent geworden, welke plaatse van den Kaisar *Julius* wel duydelijk van dit volk te verstaan is; dewelke by *Tacitus d. lib. 4. Hist.* *Batavi, donec trans Rhenum agebant pars Cattorum* genomt werden, de Batavi doen sy nog over den Rhijn waren, een gedeelte der Hessen; want door de *Usipetes* en *Tenchteri*, doorgaans by den selven *Julius* de bovelandse Hessen en Katten verstaan werden.

Dat *Tacitus* schrijft, *Extrema Gallicæ oræ cultoribus vacua*, dat sy den uytersten Gallisen kant verlaten en ledig vonden, en is niet te seggen ofte verstaan, dat deselve landstreke voor die tijd niet bewoont souden zyn geweest, maar *Cultoribus vacua*, dat is verlaten. Hy spreekt ook van twederhande landstreken, van de *Extrema Gallicæ oræ*, van den uytersten Gallisen kant, dewelke verlaten was, en van het *insula Batavorum*, dat is het Batavise Eyland, daar op sy ook over kwamen; om het welke wel te onderscheyden zy gelet, dat de *Extrema Gallicæ oræ, cultoribus vacua*, by de Land-beschryvers bepaalt werd, tussen de *Maas* en *Waal* voor een gedeelte van het oud Batavia, daar van de Maas de scheidinge maakten, tussen Gallien en het oud Batavien; wederom het *insula Batavorum*, het grootste gedeelte van het oud Batavia, strekten hem van de Landen van den uytersten Gallisen kant tot aan den Rhijn, van boven Schenkenschans, tot aan de Zee; daar van en seid *Tacitus* niet dat het selve onbewoont was, het welk buyten twijvel om de hoogte van het Land niet verlaten maar bewoont is gebleven. En gelijk als hier voor uyt *Julius Cæs.* is aangewesen, voor het vertrek van de Cimbren naar Italien, wel hondert en tsestig jaar te voren; behalven die gene die daar haar vaste woonsten hadden, met nog ses duysent man uyt den haren beset is geworden.

Daarom ook die van Gelderland met goede redenen roemen, dat sy het oudste gedeelte van het regte Batavia besitten, daarom als nog met den regten naam *Betuwe* genomt; welke plaatse van *Tacitus*, *Jacob. Meyerus Rer. Fland. lib.* 1. mede niet verstaan en heeft; daar hy schijnt te willen seggen, dat de Katten al lange voor desen tijd en korts na den vloed aldaar souden aangekomen zyn, als hy seid, *Ante natalem Christianum plus minus centesimo Cymbri egressi ab exteris Germaniæ litoribus sedes fixerunt in ora Galliæ Belgicæ maritima cultoribus tum prope vacua*, het welk meer als hondert en tsestig jaar daar na eerst gebeurd is; ook onkundig van het onderscheid tussen het Batavise Eyland, en de *extrema Gallicæ oræ cultoribus vacua.*

Den selven *Tacitus* spreekt ook van de inwoonders van dit Eyland affonderlijk van de Batavieren die haar over den Rhijn onthielden, dat sy ook

een deel der Katten zyn geweest, als beyde uyt een en het selve volk oorspronkelijk, *Batavi non multum ex ripa, sed Insulam Rheni amnis colunt, Cattorum quondam populus.*

59 Waar nu dese verdreven en gevlugte *Katti* eerst zyn aangekomen, en waar zy haar ter neder hebben gestelt, is waarschijnlijk uyt de Beschryvinge van den selven *Tacitus* en *Julius Cæsar*, hier voren aangeroert.

Dat sy uytter Zee door den Ysel, sulx wy hier voren hebben aangewesen, den Rhijn zyn afgekomen, tot aan den hoek, daar het Batavise Eyland, van den Rhijn en Waal, en de Landen aan den uytersten Gallisen kant, door den tussenloop van de Waal werd afgescheiden, daar sy volgens het schryven van *Julius Cæs. lib. 4. de Bello Gallico*, aanstoot leden, en schermutse hadden met den Geldersen, en inwoonders van het Batavise Eyland, so dat sy genootsaakt waren, haar op de Buytenlanden, tussen Maas en Waal ter neder te stellen, daar sy het ledig vonden, en tot hare bescherming een sterkte hebben opgewurpen, ter plaatse daar nu Nimmegen leid, dat omtrent dees tijd mag gebouwt zyn, het welk by de sommige *oppidum Batavorum* genomt werd; dog *Philippus Cluverus de trib. Rheni Alveis*, meent dat de eerste plaats wat verder tussen *Maas* en *Waal* begrepen is geweest, ter plaatse daar nog jegenwoordig *Batenburg* met deselve naam bekend is, dog het eene strijd tegen het ander niet. Het kan ook wel zyn, dat op die tijd *Castrum Herculis*, nu *Knodsenburg*, tegen over Nimmegen, tot haar bescherming is opgeworpen. Daar van daan sy met een gedeelte hoger op zyn getrokken, naar het Land van Luyk, daar sy ook de Tungeren haar oude vrunden hadden, waar sy den Kaisar genoeg te doen gaven, en hem niet weinig bang maakten, als hy selver betuygd, *d. lib. 4. de Bello Gallico*, en een gedeelte van haar boven het Batavise Eyland, tussen de Maas en Waal, nederwaarts getrokken zyn, daar het dan, vermits de laagte der Landen, mede onbewoont was gebleven, het sy om de wildernisse in de hoogte na den Zeekand, ofte om de laagte van de Landen, tussen deselve wildernisse, en de Over-Betuwe en hoogte van het Batavise Eyland, haar selven omtrent de uytwatering van den Rhijn, daar hy in de Zee heeft gelopen, ter neder stellende, daar het by vissers en ander slegt volk is bewoont geweest, om haar selven eerst van buyten te versekeren, als van binnen in het bewoonde Eyland, door haar vrunden en landsluyden genoeg versekert en bewaart zynde.

Wy seggen dat dese overgekomen Katten het den Kaisar bang genoeg maakten, om dat hy uyt vrese haar wederom sogt hoger op te leyden, en haar aldaar vervolgende, uyt Gallien sogt af te houden, daar hy met haar eindelijk bevredigt, als te sien *d. lib. 4. de Bello Gallico*; Haarluyder tussenspraak was dusdanig: *Cæsar cum Germanis Bellum gerere constituit, a quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab iis venerunt, quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores pop. Rom. bellum inferre, neque tamen recusare si lacescantur, quin armis contendant. Quod Germanorum consuetudo hæc sit à majoribus tradita, quicunque bellum inferant, resistere, nec deprecari; hoc tamen dicere, venisse invitos, ejectos domo, si suam gratiam Romani velint, possint eis utiles esse amicos; vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere quos possederint, sese unis Suevis concedere, quibus ne dii immortales pares esse possint, cæterum, in terris esse neminem, quem non superare possint. Ad hæc* Cæsar, *quæ visum est respondit, &c. Dat is: Cæsar* gaf voor, den Duytsen te willen beoorlogen, daar hy nog enige dag reysen van af zynde, enige Gesanten van hun tot hem quamen, welkers aanspraak dusdanig was. Dat de Duytsers niet eerst de Romeinen sogten te beoorlogen, maar daar toe getergt zynde, niet en souden stilstaan, de wapenen aan de hand te nemen; dat dit een gewoonte der Duytsers was, van hunnen voorouderen afgekomen, dat sy al die gene die haar beoorlogden, wederstaan mosten, en niet te ontsien en hadden. Dit alleen daar byvoegende, dat sy tegens haren wille, uyt haar Land verjaagt gekomen waren: indien de Romeinen haar vrundschap begeerden, dat sy haren dienst aanboden om met haar voordelige vrunden te zyn, dat sy haar verblijf-plaats wilden aanwijsen, of andersints gedogen, dat sy de Landen die sy in besit genomen hadden, mogten behouden, dat sy alleen de Noordse Swhaben mosten wijken, daar de Goden self niet tegen op en mogten; maar dat onder de aardse volken geen volk so kloek was, dat sy niet en souden kunnen overwinnen; daar op *Cæsar* antwoorde, &c.

[g] *Beginnen te bedijkken,*] Sedert den Cimbersen vloed, zyn de lage Landen, gelijk als t' enemaal met de Zee en het buyten water gemeen, en gelijk als ledig en onbewoont blijven leggen, tot dat op sommige plaatsen het Land wederom is beginnen bedijkt te werden, het welk dan voort door de aankomende Katten, die haar rondom op het hoge ter neder geset hadden, geheel voltoyt is, en het lage Land, door kragt en kunst van Dijken, wederom tot vrugtbaar Land gemaakt is, het welk door de aangevoerde slijk en slibber, geweldig was aangegroeyt, want men bevind dat de omgevallen boomen vele speten diep onder de aarde leggen, het welk nu doorgaans so veel bedijkt, en so nauw beset is, datter by na bequame waterlosinge is overgebleven, en by na alles dat te voren wildernis, bosch, mareschagie en meerasch was, tot goed vrugtbaar Land geworden is. 60

[h] *Daar sy haar sonderling wel op verstonden,*] De Cimbren en Kelten zyn van ouds vermaard geweest, haar op het Dammen en Dijken, voor het opkomende water, wel te verstaan, om met haar schoppen, spayen, graven, palen, planken, rijs, soden en baggeraarde, de kreeken te kremmen, en tot goed Land te maken. Daar van betuigd *Ælianus lib. 12. Histor. lib. 12. Celtas, inquit, maris inundantis impetum sustinere, & contra undas gladios evaginatos vibrare, quasi vero Oceanum terrere, vel vulnerare possint. Dat is:* De Kelten konden het geweld van de opkomende Zevloeden afkeren, gelijk of sy de grote Zee met haar blote wapenen konden temmen, en vervaren. Welke woorden *Gladios evaginatos*, blote wapenen, niet te verstaan en zyn van enig krijgsgeweer, maar van het wapen en werktuyg tot het keeren en betemmen nodig; als zyn schoppen, spaden, graven, palen, planken, ryse, horden, kribben, en wat des meer is. Daar van ook de Damsteden haren

naam

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

naam ſchijnen te hebben, daar het buytenwater eerſt gedamt is geworden, als zyn *Rotterdam*, *Schiedam Amſteldam*, *Edam*, *Monikendam*, *Sanerdam*, *Sparendam*, en ſodanige meer, daar het hoge buytewater met dammen en ſluyſen, tot bewaarnis van de lage Binnelanden, werd afgekeert, en buyten gehouden.

[i] *Tot in den Rhijn*,] Sie hier voor *num.* 57. en 58, alwaar de plaats van haar aankomſt en doortogt in 't lange werd beſchreven.

[k] *In de Buytenlanden*,] *Extrema Gallicæ oræ*, tuſſen Maas en Waal, en ſo voort buyten het Eyland heen, tot aan de Zee kant toe; ſulx als wy hier voor de woorden van *Tacitus* hebben uytgeleid.

[l] *Beyde de Katwijken*,] Dit is 't gevoelen van den geleerden *Pieter Schryver*, in ſijn nader verklaringe van het oud Batavien. *Dat daar van nog op den dag van huyden twee vermaarde Dorpen, niet verre van de Stad van Leyden de naam hebben, te weten Katwijk op de Zee, en Katwijk op den Rhijn, als daar de voorvlugtige Katten haren wijk namen, want ſeid hy, wijk ofte wich, betekent ook by de Saſſen en Tuytſen een wijk, ofte inham van de Zee ofte Rivier, by den Hoogduytſen wogh.*

[m] *Zyn verenigt geworden*,] Dat deſelve met den anderen verenigt zyn geweeſt, blijkt daar uyt, dat men by gene Schryvers en vind, dat deſelve met den anderen enige viandſchap betoont hebben, maar in alle ſaken malkanderen behulpſaam zyn geweeſt.

[n] *So nogtans*,] So vindmen dat nog tegenwoordig, *Holland*, beſtaande in *Zuid-holland* en *Noord-holland*, daar onder *Kennemerland* en *Weſtvrieſland*, van het oude Bataviſe Eyland de Betuwe, wel met den anderen zyn verenigt, dog elk ſijn byſondere Landſtands beſtier heeft behouden, daar uyt men ſoude beſluyten dat van den beginne de aankomende *Katti* wel bondgenoodſchap met die van het Bataviſe Eyland hebben aangegaan: dog elk in 't byſonder ſijn eygen Landbeſtier heeft gehad, en behouden, dewelke ook hare byſondre Overſten hadden, die in algemene ſaken metten anderen vergaderden, en beraadſlaagden; welk bondgenoodſchap en gemene eendragt, genoeg te ſien is uyt het Landbeſtier onder *Claudius Civilis*, Koning en Veldoverſte der Batavieren; die het oorlog tegens den Kaiſar *Veſpaſiaan*, niet ſonder kennis en toeſtaan van de leden in 't gemeen, heeft mogen of willen aanvangen. So heeft hy dan niet alleen als Overſte der oude, maar ook der aangekomen Katten, ook Batavieren, beſtaande in de Zuid-hollanders, Kennemers en Weſtvrieſen, alle deſelve by den anderen geropen, en met dien beraadſlaagt, en ſonder derſelver algemene toeſtand, hulp, en byſtand, niet willen aanvangen, als in 't lange te ſien by *Corn. Tacit. Hiſtor. lib.* 4.

Sijn eygen Landſtands beſtier,] So is het byſondre Landſtands beſtier van Holland en Weſtvrieſland, altoos van dat van Gelderland onderſcheiden en verdeilt geweeſt, het welk dan wederom onder ſig ſelven verdeelt is in vier delen ofte leden, het Rijk *Nimmegen*, *Ruermonde*, *Zutphenſe* en *Aarnhemſe* vierendelen; daar van het Rijk Nimwegen het voornaamſte is, en onder hem heeft de ampten van Over- en Neder-Betuwe, Maas en Waal, het welk den uyterſten Galliſen kant geweeſt is, de Tielſe en Bommelerwaarden, Beeſt, en Reynoyen, daar onder een menigte van oude Riddermatige Huyſen en Haveſaten, &c. Als breder hier voor onder N°. 25.

[o] *Voor het oudſte*,] Wat de oudheid aangaat, is hier ten genoegen aangeweſen, waar die van hergekomen zyn, en by alle Schryvers haar begin en overkomſt in deſe Landen, gelijk als ſonder begin geſteld werd; *Tacitus de Morib. German.* nomt deſelve een volk ſonder begin, *Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium adventibus & hoſpitiis mixtos.*

[p] *Griekſe en Roomſe Schryvers*,] De getuyge- 61
niſſen van de Griekſe en Latijnſe Schryvers, omtrent de oudheid en dapperheid der Tuytſen, Belgen en Germans, zyn menigvuldig; daar van wy goet gedagt hebben, tot een ontwijvelijke erkende waarheid, enige op te tellen.

Van de oudheid is hier voor geſproken: Van de dapperheid betuygd den Kaiſar *Julius*, *lib.* 1. *de Bello Gallico*, daar hy de verdelinge en onderſcheid der volken maakt. *Quod omnium fortiſſimi ſint Belgæ, minimeque ea quæ ad effeminandos animos pertinent importent. Propterea quod à cultu, atque humanitate Provinciæ longiſſime abſint minimeque ad eos mercatores ſæpe commeant.* Het welk *Ammianus Marcellinus Rer. Geſtar. lib.* 16. uyt den ſelven *Cæſar* ſchijnt nageſchreven te hebben, met deſe woorden: *Horum omnium apud veteres Belgæ dicebantur fortiſſimi, ea propter quod ab humaniore cultu longe diſcreti, nec adventiciis effeminati deliciis.* Dat de Belgen de ſterkſte en kloekhertigſte van alle volken waren, met geen uyterlijke pronk en verwijfde wellußt beſoedelt.

Daarom den ſelven *Julius* ook de Belgen, ofte Duytſen, als ontſaggelijke en woeſte menſen, die niemant en vreeſden, eerſt tot vijftien duyſent onder een goede ſoldie, onder ſijne bende heeft aangenomen, die daar naar tot hondert en twintig zyn aangewaſſen, ſo hy ſelf *lib.* 1. *de Bello Gallico* verhaalt: *Factum eſſe uti Germani mercede accerſerentur. Horum primo XV. millia Rhenum tranſiſſe poſtquam feri & barbari agros, & cultum adamaſſent.* En dat de Romeinen, als ſy tegen deſelve moſten aangaan, ſo bevreeſt waren, dat ſy meenden dat het haren laatſten dag des levens was, eerſt haar teſtament maakten, en haar uyterſte bevel deden. *Eod. lib.* 1. *his verbis: ingenti magnitudine corporum, incredibili virtute, atque exercitatione in armis eſſe prædicabant, ſæpenumero ſeſe cum iis congreſſos, ne vultum quidem neque aciem oculorum ferre potuiſſe. Tantus ſubito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animoſque perturbaret. Hic primum ortus eſt à Tribunis militum ac præfectis, reliquiſque qui ex urbe amicitiæ cauſa Cæſarem ſecuti, magnum periculum miſerabantur, quod non magnum in re militari uſum habebant, quorum alius alia cauſa illata, quam ſibi ad proficiſcendum neceſſariam eſſe duceret, petebat ut ejus voluntate diſcedere liceret. Nonnulli pudore adducti, ut timoris ſuſpicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lachrimas tenere poterant; Abditi in tabernaculis aut ſuum fatum quærebantur, aut cum familiaribus ſuis commune periculum miſerabantur. Vulgo totis caſtris teſtamenta*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

obſignabantur, &c. Dat is: Dat ſy van grote geſtalle des lighaams, van ongeloofflijke ſterkte, en wel geoeffent in de wapenen waren; dat ſy wel dikwijls met deſelve ſlaags geweeſt waren, haar niet en dorſten aanſien, nogte het wit van hare oogen dorſten naderen; met ſodanige vreſe was het gantſe krijgſvolk bevangen, dat ſy ſtonden en ſidderden en beefden. Deſe vreſe kwam eerſt uyt den Hopmannen en Overſten, dewelke den Kaiſar vrywillig uyt de Stad gevolgt waren, haar gevaar beklagende, dat ſy geen grote oeffening van krygsſaken en hadden; onder dewelke andere oorſaken bybragten, waarom dat ſy haar ten oorlog hadden begeven, en verſogten van haar dienſt te mogen ontſlagen zyn, en ſommige ſchaamtshalven in dienſt bleven, dewelke haar dikmaals niet onthouden en konden, of de tranen liepen over hare wangen, andre ſchuylden in de tenten, en beklaagden daar hun ongeluk by hun ſelven, of klaagden hun algemenen nood aan hare medebroeders; en wierden het gantſe leger door teſtamenten en uyterſte willen gemaakt, *Tacitus* ſeid ook in ſijn boek *de Moribus Germanorum*, *Omnium harum gentium virtute præcipui Batavi*, de Batavieren zyn onder al de deſe in deugd en dapperheid de voornaamſte; het welk ſommige tot alle volken ſonder onderſcheid willen uytrekken; dog *Tacitus* en ſpreekt op die plaats niet als van de Overrijnſe, onder dewelke hy de Batavos de voornaamſte nomt.

Plinius lib. 4. Hiſtor. vocat Nobiliſſimam Batavorum inſulam, der Batavieren edelſte Eyland. *Idem Tacitus lib. 4. Hiſtor. Erat delectus eques domi præcipuo nandi ſtudio arma equoſque retinens, integris turmis Rhenum perrumpere.* Uytgeleſen te paard, en ſo kloek in 't ſwemmen, dat ſy met gehele troepen, in volle wapenen, den Rhijn konden over wayen. *Et de Moribus Germanor. Manet honos, & antiquæ ſocietatis inſigne.* Aan haar blijft de eer, en wapenteken van de oude maatſchap.

Van haarluyder dapperheid te paard, ſchrijft *Plutarchus in Ottone*, daar hy deſelve *Gladiatores peritia & animo ad aggrediendum inſignes, & equitum Germanorum præſtantiſſimos* nomt, voorname ſchermutſers in 't aanvallen, en de beſte onder de Duitſe ruyters. En *Dion. Caſſius Hiſtor. Romanæ lib. 55. Batavi in Rheni inſula arte equitandi pollent*, de Batavieren uyt het Rhijnſe Eyland, zyn de beſte ruyters; die ook in het 69. boek ſijner Hiſtorien deſelve te roem betuygd, dat ſy met de volle wapenen te paard den Danauw over ſwommen. *Equitatus, qui Batavus nominatus eſt, Danubium tranſiit armatus, qua re animadverſa barbari Romanos obſtupeſcere ceperunt*, *Dat is:* de Bataviſe ruyterye ſwom gewapent den *Danauw* over, dat den vyand voor de Romeinen dede ſchrikken en beven.

Den Kaiſar *Julius* ſpreekt van de erhoudinge en beleid van de Germanſe ruyterye, tegens *Arioviſtum*, Overſte der *Gallen, eodem. lib. 1. de Bello Gallico*, aldus: *Genus hoc erat pugnæ quo ſe Germani exercuerant, equitum millia erant VI. Totidem numero pedites velociſſimi ac fortiſſimi, quos ex omni copia ſinguli ſingulos, ſuæ ſalutis cauſa elegerant, cum his in præliis verſabantur, ad hos ſe equites recipiebant, hi, ſi quid erat durius, concurrebant, ſi qui graviore vulnere accepto, equo deciderant, circumſiſtebant, ſi quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut jubis equorum ſublevati curſum adæquarent. Dat is:* Sy waren ſesduyſent ruyters, en ſo veel voetknegten, van de rapſte en ſterkſte, uyt alle hunne troepen uytgeleſen, met dewelke ſy te veld trokken, daar onder hielden haar de ruyters, en die gene die het te quaad hadden, quamen ſy te hulp, en die gequetſt wierden, of van 't paard af raakten, herſtelden ſy; indien den weg lang, of een ſchielijken optogt was, konden ſy de paarden aan de manen met lopen byhouden. En wederom *lib. 4. de Bello Gallico*, geeft hy haar deſen lof:

Quod importatis jumentis non utantur, ſed ſi quæ ſint apud eos nata, prava, atque deformia, hæc quotidiana exercitatione ſummi ut ſint laboris, efficiant, equeſtribus præliis ſæpe ex equis deſiliant, ac pedibus prælientur, equoſque eodem manere veſtigio aſſuefaciant, ad quos ſe celeriter, ſi uſus poſcat, recipiant. Dat ſy geen buytepaarden tot haren dienſt gebruykten, en indien enige wanſchikte by haar wierden aangefokt, ſy deſelve door geduyrige oeffeningen tot ſwaren laſt en arbeid wiſten te vervaardigen; Dat ſy in den ſtrijd dikwijls van hare paarden afſprongen, en hare paarden deden ſtilſtaan, dat ſy daar wederom als het nood was, ſchielijk konden opſpringen.

Sy hebben haar niet ontſien in den byſtand voor *Alexander Magnus*, tegens den Geten te roemen, dat ſy hem nog niemand ontſien ſouden, en niemand als God te vreſen hadden, dat den Hemel op haar mogt nederſtorten; volgens tuyg van *Adrianus Nicomedienſis; de rebus geſtis, Alexandri Magni*, hier voor breder verhaalt.

Sy dorſten ook in den eerſten aankomſt der Katti ofte Heſſen in dit Land, (dewelke wy hier voor hebben aangemerkt, dat ten tijde van den Kaiſar *Julius*, en niet van *Nero* geſchied is,) opentlijk tegens den Kaiſer uytboeſemen; *Dat de Germans noyt eerſt het Roomſe volk den oorlog aandeden; dog daar toe gevergt, niet en ſouden ontſien. Dat het een oude gewoonte der Duytſe volken was, alle die gene die haar den oorlog aandeden te wederſtaan, en deſelve niet te ontſien; dat ſy alleen den Swaben hadden ontſien, daar niemand ter wereld tegen op mogt, buyten dewelke geen volk ſoude gevonden werden, dat ſy niet en ſouden kunnen overwinnen.* Cæſar *lib. 4. de Bello Gallico, Germanos neque priores populo Romano Bellum inferre, neque tamen recuſare, ſi laceſcantur, quin armis contendant. Quod Germanorum conſuetudo hæc ſit, à majoribus tradita, quicunque Bellum inferant reſiſtere, neque deprecari. Seſe unis Suevis concedere, quibus ne Dii quidem immortales pares eſſe poſſint, reliquum quidem in terris eſſe neminem, quem non ſuperare poſſint.*

Sy waren in ſulke agting by het Roomſe volk, dat ſy ſonder haar niet en wilden vegten, gelijk dat *Tacitus lib. 2. Hiſtor.* verhaalt, dat als wanneer *Vitellius* de Bataviſe troepen tegens het leger van *Otto* op ontbood, de andere daar over beſtonden te muyten, en ſonder haar niet aan den man en wilden. *Quod ubi auditum*, ſeid hy, *vulgatumque mærere ſocii, fremere legiones, orbari ſe fortiſſimorum virorum auxilio; veteres illos, & tot Bellorum victores, poſtquam in conſpectu ſit hoſtis, velut ex acie abduci. Si Provincia urbe & ſalute Imperii potior ſit, omnes*

illuc

illuc sequerentur: sin victoriæ sanitas sustentaculum, columen in Italia verteretur, non abrumpendos, ut corpori, validissimos artus. *Dat is:* Het welk gehoord en verspreid zynde onder het volk, begonnen sy te klagen en morren dat sy van het kloekste volk, en trouste bystand berooft waren, en dat men de oude soldaten, en die so vele overwinningen in verscheyde oorlogen gehad hadden, nu den vyand onder haar oogen was, als uyt de slagordre wilde wegnemen; indien aan de Provincie meer gelegen was als aan de Stad en welstand van het Rijk, sy dan liever alle gelijk derwaarts souden trekken, maar indien den heil der victorie in het behoud van Italien bestond, men de beste leden van 't lighaam niet moste afrukken.

Sy waren ook om hare dapperheid tot lijfschutten van *Octavius Augustus* verkoren, volgens tuyg van *Suetonius in Octavio, cap.* 49. als hy seid: *Ex militaribus copiis legiones, & auxilia provinciatim distribuit. Classem Misseni, & alteram Ravennæ, ad tutelam superi & inferi maris collocavit, certum numerum partem in urbis, partem in sui custodiam allegit, dimissa Calagurritanorum manu, quam usque ad devictum Antonium, item Germanorum, quam usque ad Cladem Varianam, inter Armigeros circa se habuerat.* Hy heeft de legioenen en hulpbenden van het volk over de Provincie verdeelt, hy heeft de vloot aan Misleen, en de andre magt tot bescherm van de hoger en lager Zeekusten, aan Ravenna toevertrout, en een seker getal so tot sijn lijfbenden als tot versekering van de Stad verkoren, met afdanking van de Spaanse lijfbenden, die hy tot de overwinningen van *Antonius*, en Duytse, die hy tot den Variaansen slag voor sijn wapendragende lijfschutten had gehouden.

Zyn ook tot lijfbenden van den Kaisar *Tiberius* gehouden. *Tacitus lib.* 1. *Annal. Cohortes delecto milite supra solitum firmatæ; additur magna pars prætoriani equitis, & robora Germanorum, qui tum custodes Imperatori aderant. Dat is:* De krygsbenden wierden met uytgelesen volk, meer als voor desen gesterkt, en daar werd een groot gedeelte van de beste ruyterye bygebragt, met de Duytse krygsmagt, dewelke doe den Keiser voor lijfschutten dienden.

So heeft ook den Kaisar *Kaligula* deselve tot sijn versekering by hem gehouden. *Sueton. in Caligula cap.* 43. *Admonitus de supplendo numero Batavorum, quos circa se habebat, expeditionis Germanicæ impetum cepit.* Vermaant zynde de Batavise troepen te vervullen, die hy by hem hadde, heeft hy een aanval op het Duytse leger gedaan.

Den Kaisar *Nero* vertrouden hem gants en al op deselve, *Tacit. Annal. lib.* 15. *volitabant per fora, per domos, rura quoque & proxima municipiorum, pedites equitesque permixti Germanis, quibus fidebat Princeps.* Sy liepen over de markt, door de huysen, en over het Land, het voetvolk en ruyterye was door de Duytse lijfschutten, daar de Kaisar hem op vertroude, vermengt; So getuigd ook *Suetonius in Galba cap.* 12. *Germanorum Cohortem, a Cæsaribus olim ad custodiam corporum constitutam, multisque experimentis fidelissimam*, dat de Duytse ofte Germanse benden van ouds tot lijfschutten van de Kaiseren gedient hebben, en in vele voorvallen haar getrouwigheid bekend is geweest.

Van de hulp en bystand der Batavieren aan de Romeinen, en wat oorlogen sy voor en by tijde van de Romeinen gevoert en bygestaan hebben, werd hier naar in 't bysonder beschreven en aangewesen.

Tot lof van de Scythen, daar de Duytse van af komen, spreekt den Oudvader *Theodoretus Sermone* 5. tegens de Grieken, die haar voor Barbaren uytscholden, *Nequis opinetur alio quidem pacto Græcos enatos esse, alio autem Romanos, alio Persas ac Massagetas;* SCYTHAS, *Sarmatasque aliam atque aliam sortitos esse substantiam; Moses nos docuit, unum ab initio hominem è terra plasmatum fuisse, de que ejus latere mulierem formatam. Quibus in matrimonii copulam coëuntibus, universus terrarum orbis, natis inde filiis ac nepotibus, impletus fuit. Neque vero linguarum atque idiomatum differentia quicquam generi humano vitii adfert. Videre enim licet tum Græcos homines, tum Barbaros studere virtuti, & flagitiis dare operam. Id quod & Græci verum esse affirmant. Anacharsin enim* SCYTHAM *hominem, demirantur ac laudant, non Atticum, non Argivum, non Corinthium, non Tegeatem, non denique Spartiatem. Nonnulli Septem sapientibus eum annumerant. An vero non audistis, quæ olim Anacharsis dixerit? Mihi Græci omnes Schytizant. Quod sane dictum proxime omnino ad sutoris nostri verba accedit, ea videlicet; Nisi enim sciam vim vocis, ero illi barbarus qui mecum loquitur; & qui mihi loquitur, erit barbarus. Profecto enim, sicuti Græcis hominibus alii barbari esse censentur; ita rursus & eisdem illis, qui audire Græcum idioma non possunt, Attica lingua, Dorica, Æolica, & Jonica videtur barbariem quandem sapere. Est enim apud barbaras quoque nationes invenire florentes artes ac disciplinas. Quidam vero barbarorum multo callidiora quam Græci sæpenumero machinamenta inveniunt, argutiores dolos astutioresque insidias iidem comminiscuntur. Neque desunt qui Græcæ elocutionis venustatem superent arguta brevitate sermonis. Hoc enim de* PERSICA NATIONE (dese zyn ongetwijfeld Scythen) *& antiqui scriptores testantur. Ajunt enim illos argute omnino deprehendere omnes loquendi strophas; dictisque brevissimis colloquentes revincere; eosdemque disputatores esse quam maximos; quæque ab adversariis implicantur argumenta, solere ab iis citra moram ullam facile solvi. Proverbiis quoque uti eos affirmant sapientia plenis, altissimisque argumentis; non quod Chrysippi labyrinthos Aristotelisve cognorint, quodve illos genus hoc eruditionis vel Socrates, vel Plato, vel Demosthenes edocuerint; sed naturâ dumtaxat magistrâ usi sunt. Quin etiam* NOMADES SCYTHÆ, *qui sunt nobis finitimi, (eos dico qui in solitudinibus vitam degunt) singulari quadam mentis solertia ac prudentia præditi esse narrantur, acutissimoque ingenio pollere, ad cognoscendam veritatem, falsitatemque refellendam maxime facto.*

Hier toe dient mede seker antwoord van den geleerden *Georg. Horn*, aan de Heer *Marc. Zuer. Boxhorn*, over enige jaren, eer dat hy *Historiarum Professor* in de Universiteid van Leyden verkoren wierd, geschreven, luydende aldus: *Ut tandem aliquando, nobilissima Scytharum gens a veteri & iniquo opprobrio barbariei vindicaretur, visum est tibi,* CLARISSIME BOXHORNI, *bono publico, curas & industriam tuam, quæ summa est, impendere. Ac quoniam ipse laudatissimi facti tui, & quod om-*

nium commendationem meretur, rationes propediem reddes; non nunc studia tua morabor, sed insignem Scythiæ Asiaticæ descriptionem, prout eam ex ore Incomparabilis Golii accepi, expediam. Ea enim, quoniam ex Timuri Historia Arabica petita est, ingens apud omnes pondus, jure meritoque habere debet. Ponam autem, non verba authoris, sed sensum, & quæ ille adstrictius, more suo, tradit, latius paulo diducam.

Desertum Barcæ, Tartarorum regio quædam est, omni pecorum & hordarum genere plena, undique culta pariter ac munita. Plagæ ejus spaciosæ, & sive aquam, sive aërem spectes, salubres. Gens ipsa virorum fortissimorum fœcunda, qui exercitus sagittandi peritia incomparabiles suppeditare possunt. Turcarum facundissimi, & animo ac egregiis virtutibus, maxime ingenui. Jam formæ eorum tanta pulchritudo, ut ad perfectionem nihil ultra desiderare possis. Et ut inter astra omnia Sol eminet: sic fœminæ ipsorum incomparabili decore fulgent. Viri vero, quanquam perpetuo sudore & laboribus exerceantur, tamen ea formæ excellentia sunt, ut cum Luna eos comparare possis. Principes tota gente nobilissimi & tanto fastigio suo digni. Nec degeneres a cæterorum virtute divites sunt; quos pectora quædam Reipublicæ vocare possis: tanta ipsorum in mercaturæ studio integritas est. Nulla in ipsis fraus, simulatio nulla reperitur. Merces incrustare, & emtoribus obtrudere, insolens ibi. Cumque mos genticius sit, in plaustris vagam vitam ducere, ingens tamen toto regione securitas est, & absque metu, immensa illa terrarum spatia emetiuntur. Paucæ urbes, & longe dissita diversoria. Regio ipsa, qua austrum respicit, Caspio mari contermina est, quod ob adversas Muhammedi gentes, illaudatum ac contumax dici potest. Pertingunt quoque ab ea parte usque ad Euxinum Pontum qua Imperium Græcorum alluit. Ac nisi immanes illi Circassiorum montes obstarent, undæ utriusque maris permiscerentur. Hoc obice frementes duorum marium fluctus repelluntur, ut intra terminos suos, qua perrumpere non datur, se contineant. Ad Orientem Chorasmios habent, hincque paululum Septentrionem versus, Atrar & Schagnak, Provinciæ nobiles, jacent. Donec per multas gentes, in Turquestanam usque & Chataiam protensi, cum Sinensium celeberrima gente, ubi Mogelibus & Chatæis contigui sunt, confinia miscent. In Septentrione, regionibus Amir Schibar, quæ Siberia esse videtur, juncti, solitudines & deserta habent. Ingentes ibi, & velut Libycæ arenæ; adeo illa plaga montes suos, & colles, ex instabili sabulo, habet. Atque ibi demum horridæ incultæque regiones jacent, quas nec avium genus absque formidine emetiri & superare queant; tantum abest, ut illæ hominibus accessæ sint. Ambitionem magnorum Principum solæ terminant; & quanquam multi hactenus eas aggressi sint omnium tamen irrita vota, & conatus frustranei fuerunt. Hinc in Occidentem Russia & Bulgaria, & Othmanni Imperii pars, longo terrarum tractu jacet. Reliqua Christianis contermina sunt. Quam illæ regiones bonis moribus excultæ sint, etiam hinc fieri indicium potest. Viatorum turba ex Chorasmiis, per immensa terrarum spatia, usque ad Cimmerios, sine noxa vacui metu, proficiscuntur in plaustris suis. Illud autem non minus trium itinere mensium, intervallum est. Describit deinde quomodo per deserta illa vagi Scythæ proficiscantur; quæ ad rem præsentem non faciunt. Hoc vero hospitalitatis Scythicæ argumentum est. Nemo profecturus alio, commeatum in viam sumit. Divertunt apud tribules suos, & magno ubique honore affectuque excipiuntur.

Hæc sunt, CLARISSIME BOXHORNI, *quæ de nobili Schytharum gente, author Arabs, Timuri συγχρονος, tradit. Tot testimoniis illi, quibus Scythæ barbari & feroces vocantur, convinci possunt. Certè fides, constantia, simplicitas, ut fortitudinem & cæteras ingenii ac corporis dotes prætereiam, in Septentrione, unde originem trahunt gentes nostræ, quas jam pro cultissimis habemus, sedes suas, & olim antiquissimo ævo, & nuper, si Arabi huic credimus, habuerunt. Vale, & me, quod facis, tui nominis & doctrinæ constantem admiratorem, ama.*

q *Meer in uyterlijke kloekheid en dapperheid,*] De Cimbren en Kelten waren uyt haar eygen ingeschapenheid, wijse, verstandige, kloeke en dappere mannen, so daar van getuigd *Tacitus de Moribus Germanorum*, dat de Katten, een volk met den Cimbren en Kelten, daar van de Batavi zyn afgekomen, een dapper en kloek volk was, van de aller voorsigtigste en wijste onder de Duytsen, onder alle vermaard wel te kunnen gebieden en gehoorsamen, *Duriora, inquit, genti corpora, stricti artus, minax vultus, & major animi vigor, multum rationis & solertiæ; præponere electos, audire præpositos, nosce ordines, intelligere occasiones, differre impetus, fortunam inter dubia, virtutem inter certa numerare. Datis:* Kloek en sterk van lijf en leden, ontsaggelijk van opslag, groot van moed, kloek van sinnen en verstand, de Staats-persons hun eer gevende, en de Overheid gehoorsamende, wisten alle voorvallende gelegentheden in te schikken, alle geweld met uytstel te versetten, het geluk in twijffel, en de kloekmoedige dapperheid onder het seker stellende.

Door nagelaten schriften,] Met dat sy na het 63
voorbeeld van die van *Lacedemonyen*, (daar van *Plutarch. in Lycurgo* getuygd, dat sy hare wetten niet by geschrifte en stelden, nogtans goede wetten gebruykten,) mede geen geschreven wetten en hadden, en dat de geheugenis van de loflijke gebruiken hunner ouders en voorouders, aan haar van hand over hand overgedragen, so veel was als een stale en onveranderlijke wet, en geen werk gemaakt hebben, hare saken by geschrifte den nakomelingen na te laten; sulks daar van mede tuygd den selven *Tacitus de Morib. Germ. apud eos plus bonos mores valuisse quam alibi bonas leges*, dat by haar de goede zeden so veel waren, als by andre de goede wetten. 't Selve tuygd ook *Julius Cæsar*, van den Gallen, ofte Gaulen, die geen andere taal als de Duytse taal gesproken hebben, *lib.6. de Bello Gallico, Magnum numerum versuum ediscere. Nonnulli annos vicenos in disciplina permanent, neque fas esse existimant ea litteris mandare*, dat sy veel van buyten leerden, en sommige wel twintig jaren in de leerscholen geoeffent wierden, dat haar niet geoorloft was deselve saken te schryven.

r *Duydelijke boekstaven onbekent en alleen,*] So 63
schrijft *Josephus Antiq. Judaicar. lib.* 1. *cap.* 3. dat by de kinderen van *Seth*, enige tekenen zyn uytgevonden, en in twee zuylen ofte colommen zyn ingedrukt, de eene van aarde, de ander van steen opgeregt, daar mede sy den loop des Hemels, en veel andere wetenschappen, en dingen der Oudvade-
ren

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ren hebben afgebeeld, daar van de eene colomme nog by sijnen tijd in Syrien is te sien geweest.

64 [1] *De Grieken de eer willen hebben,*] *Herodotus* schrijft in sijn 5. *boek cap.* 135. dat de Phæniciers uyt Syrien, met haren Oversten *Cadmus*, in Griekenland overkomende, onder andere nieuw vonde wetenschappen, de letterkonst hebben mede gebragt, dewelke van haar verandert en verbeterd, tot andre volken voortgekomen en verbreid souden zyn; *Phænices isti, inquit, qui cum Cadmo advenerunt, dum hanc regionem incolunt, cum alias multas doctrinas in Græciam introduxere, tum vero litteras. Et primæ quidem illæ extiterunt, quibus omnes Phænices utuntur, progressu vero temporis una cum sono mutaverunt & modulum pristinum.* So schrijft hy ook *lib.* 2. *cap.* 45. dat sy de eerste souden geweest zyn, dewelke van de linker na de regterhand toe hebben beginnen te lesen en schryven, daar de andre averregts van de regter na de slinkerhand toe hare letteren stelden; *Græci litteras scribunt, & calculis computant à sinistro in dextram manum ferentes, Ægyptii à dextro in sinistrum;* daar uyt dan soude volgen dat sy wel de letterkunst verbeterd hebben, dog niet eerst gevonden. Het welke den Ægyptenaars en Syriers werd toegeschreven; dewelke de saken met afbeeldsels van Hemels tekenen en gedierten der aarden begonnen af te beelden, en so voort tot vaste boekstaven gebragt hebben, volgens tuyg van *Diodor. Siculus Bibliothec. Histor. lib.* 1. & *lib.* 6.

In hoedanigen sin te verstaan is, het gene *Q. Curtius lib.* 4. *Histor. cap.* 15. schrijft dat die van Tyrus in Griekenland, de eerste leermeesters der letterkonst souden geweest zyn; niet de eerste vinders, maar de eerste leerlingen en leermeesters, *hæc gens litteras aut prima docuit aut didicit. Inde Lucanus lib.* 3. *de Bello Civili.*

Phænices primo, famæ si credimus, arti
Mansuram rudibus vocem signare figuris.

Et Gualterus.

Solvitur in cineres, ab Agenore condita primo
Nobilis illa Tyrus, quæ si præclara merentur
Natum dicta fidem, famæ si credere, dignum est,
Vocum sola notas, & rerum prima figuras
Aut didicit primo, aut docuit.

Plinius Histor. lib. 7. *cap.* 56. verhaald, dat de letterkunst eerst bestaan heeft in sestien boekstaven, als *A, B, C, D, E, G, I, L, M, N, O, P, R, S, T, V*, daar mede men nog tegenwoordig alle woorden kan afbeelden: alsmen de C. gelijk als by de Latinen de klank van een K. geeft, en de V. voor een F. gebruykt, gelijk in onse Duytse taal by na in alle woorden de C. het geluid van een K. heeft, so dat de C. in geen of weinig woorden te pas komt, en de F. in veel en meest alle woorden na haren oorsprong met een V. soude moeten geschreven werden, gelijk als *selv, vijv, wijv, Graav*, met een agterhouding en stopping van het medeluidende geluid, in sodane woorden daar de *V.* het slot maakt, gelijk of men seide *selve, vijve, wijve, Grave*, daar in de (e) smoord, en binnens monds blijvet, ik segge *blijvt*, in plaats van *blijft*, van *blijven*, *sgrivet*, *sgrivt*, in plaats van *schryven* en *schryft*, van *griven*, en *sgryven*, daar in de C. nogte het geblaas van H. dat geen letter is, plaats kan hebben, nog ook de F. want men seid geen *sgryfen*, maar *sgryven*, nog men seid *chryven*, maar *gryven*, en so voort in ontallike moederwoorden; so zyn dan ook geen ij, nogte w, nieuwe letteren, maar een verdubbelden *i.* en *v.* ende en zyn geen woorden daar in een (q.) voor een letter kan gerekend werden, dewelk veel duidelijker en kragtiger met eigen letteren K. en W. werd uytgesproken, als in het woord *kwaat*, datmen niet anders en kan uytspreken, in plaats van *quaat*, het welk men na de eigenschap van de letteren niet wel en kan uytspreken, en eigendlijk genomen, een geheel andren uytgalm soude maken; so zyn ook de (x.) en (y.) geen eygen grond-letteren, maar alleen verdubbelde, het welk alhoewel in 't eerste hard schijnd, nogtans in den regten grond also soude moeten geschreven werden; sulks wy ook voornemens van doen waren: maar om de aanstotelijke en schielijke verandering der verouderde indragt van een oneygentlijke letterkonst, voor als nog agter gelaten,

Verba valent usu, quæ nunc cecidere, cadentque
Quæ nunc sunt in honore vocabula si volet usus.

Seid den Poëet *Horat.*

Dus verre van de letteren en boekstaven, die by alle volken met een en deselve uytslag gebruykt werden, maar by wie deselve eerst bedagt, en te werk geleid zyn, blijft nog onseker, *Plinius lib.* 7. *Histor. cap.* 56. schrijft het selve de Assyriers toe; andre, seid *Diodorus Siculus lib.* 4. *Histor.* willen dat de Æthyopiers de eerste lettervinders souden zyn, daar van de Ægyptenaars 't selve souden geleerd hebben, van dewelke het van d'een tot de ander soude overgegaan zyn. Den selven *Diodorus lib.* 1. en *Cicero de Natura Deorum* schryven het *Mercurium* toe, tot een teken dat het selve van God self afkomt, dewelke aan Adam 't selve, benevens andre wetenschappen, soude gegeven hebben; want wie en erkend daar in niet een bysondre geheimenis en wonderwerk Gods, dat, op dat door het lettermaken en bondschryven, geen verwerringe onder den mense en kome, maar 't selve onderscheidentlijk zy en blijve, onder hondert duysent Schryvers niet een en sal zyn, of men sal sijn schryven en letter-stellen uyt alle deselve kunnen onderscheiden.

Wy hebben hier voren uyt *Joseph. lib.* 1. aangewesen, dat de kinderen van *Zeth* sodanige afbeeldsels en beduidsels op twee colummen, de eene van aarde, de ander van steen hebben nagelaten, daar van by sijnen tijd nog een in Syrien te sien was, daar uyt dan niet buyten reden de eerste letterkunst de Syriers werd toegeschreven. Welke kunst van aantekenen volgens gevoelen van *Philo Judæus* op *Noach*, en sijne kinderen is voortgegaan, van die op *Abraham*, en van hem op *Moses*, dewelke *Eusebius de Temporibus* & 10. *de præparat. Evangel.* voor den eersten schryver houd.

Dog staat te letten dat het tot die tijd nog maar ruwe tekenen zyn geweest, dewelke eerst lang daar na tot regte boekstaven en schryfletteren geworden zyn, die volgens het gevoelen van den Oudvader *Hieronimus*, by *Esdras* souden gevonden zyn; dewelke voor den schryver van de bouken Moyses gehouden werd, want dat die boeken de

boeken

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

boeken Moyses genomt werden, en is niet juyst te verstaan, dat *Moyses* die selve soude beschreven hebben, maar dat het die boeken zyn daar in van het leven Moyses werd verhandelt; want hoe konde Moyses sijn sterven, en eygen dood beschryven, daar van *Exodi* 20. en *Deuterom.* 34. werd verhandelt.

Hieronimus betuygd daar van *in præfatione ad libros Regum* aldus, *Certum est Esdram Scribam, legisque Doctorem post captam Hierosolimam, & restaurationem templi sub Zerobabel alias litteras repperisse, quibus nunc utimur, quum ad illud usque tempus, iidem Samaritanorum & Hebræorum Characteres fuerint. Dat is:* Het is seker dat *Esdras*, den schryver en uytlegger der wetten, na de overwinninge van Jerusalem, en herstellinge van den Tempel, onder Zerobabel, andre letteren gevonden heeft, die wy nu gebruyken, dewijle tot die tijd toe, de Samaritanen en Hebræen een en deselve boekstaven hadden.

Dit schijnd by *Tacitus* mede so begrepen te zyn, in sijn *Annal. lib.* 11. daar hy van de Kaisar *Claudius* schrijft dat hy de letterkonst met enige nieuwe letteren vermeerderde, met dese woorden: *Novas litterarum formas addidit vulgavitque: comperto, Græcam quoque litteraturam non simul cæptam absolutamque. Primi per figuras animalium Æpyptii sensus mentis effingebant, & antiquissima monimenta memoriæ humanæ impressa saxis cernuntur, & litterarum semet inventores perhibent. Inde Phænicas, quia mari præpollebant, intulisse Græciæ, gloriamque adeptos, tanquam repererint, quæ acceperant. Dat is:* Hy heeft nieuwe maaksels van letteren uytgevonden en gemeen gemaakt, gelijk wy ook bevinden dat de Griekse letterkunst niet te gelijk begonnen en voltoyt is. De eerste Ægyptenaars hebben met het afbeeldsel van allerhande gedierte, haar sin en meninge weten te beduyden, men bevind, de aller oudste gedenktekenen in de steenen uytgedrukt, en sy houden haar voor de vinders der eerste letteren, daar van de Phæniciers die eerst over Zee bestonden te varen, voorgeven, dat sy de letteren in Griekenland souden gebragt hebben, als eerst uytgevonden, die sy nogtans van daar gebragt hebben.

Daar hy dan voort het gemeen gevoelen verhaald, *quippe fama est Cadmum classe Phænicum vectum, rudibus ad huc Græcorum populis artis ejus authorem fuisse. Quidam Cecropen Atheniensem, vel Linum Thebanum, & temporibus Trojanis Palamedem Argivum memorant sexdecim litterarum formas, mox alios, ac præcipuum Simonidem cæteras reperisse. At in Italia Etrusci ab Corinthio Damarato, Aborigines Arcade ab Evandro didicerunt. Et formæ litteris Latinis, quæ veterrimis Græcorum. Sed nobis quoque paucæ primum fuere, deinde additæ sunt. Quo exemplo Claudius tres litteras adjecit, quæ usui imperitante eo, post oblitteratæ. Dat is:* Men seid dat *Cadmus* met de schepen van de Phæniciers in Griekenland overgekomen, de Grieken doen nog een ruw volk haarluyden de letterkunst souden geleerd hebben. Andre seggen dat by *Cecrops van Athenen*, of *Linus van Theben*, ofte *Palamedes* ten tijde der *Trojanen*, sestienderhande letteren en niet lang daar na by *Simonides* de verdere letteren souden gevonden zyn. In Italien hebben de Etruscen van *Corinthius Damaratus*, en de Aborigines van Arcades en Evander, die kunst geleerd, en waren de maaksels van de Latijnse letteren, gelijk met de oude Griekse, en hebben wy ook in 't begin weinig letteren gehad, dewelke daar na zyn vermeerdert; ten voorbeeld *Claudius* drie letteren by het oude getal gedaan heeft, dewelke daar na wederom zyn veroudert.

Welke letteren dit geweest zyn, is onseker; *Justus Lipsius* in sijn aantekeningen op de selve plaatse *Taciti*, meent dat het is geweest een omgekeerde F. die hy in plaats van een V. in sommige woorden heeft laten gebruyken; dewelke, sulks wy hier voor hebben aangewesen, in vele woorden, in onse Nederduytse taal, in plaats van een V. misbruikt werd: De tweede letter was een dubbelde ſ. in onse taal mede seer gebruykelijk: De derde letter menen sommige dat een dubbelde letter AI. in plaats van Æ. geweest zy; so heeftmen van ouds *Aulai, vitai*, voor *aulæ, vitæ*, geschreven, maar dat gebruyk was veel ouder, en lange voor *Claudius* tijd bekent. *Lipsius* houd het daar voor dat het een *Ph.* of *Ps* na het voorbeeld van de Griekse φ en ψ, *phi* en *psi* geweest is.

[t] *In ontallijke woorden over-een-komende*] Hier 65
van sijn bysondere proeven, in de soo wijdberoemde Griekse, Latijnse en Franse taal te vinden, en nog meer in 't Fries en Engels. Daar van maar alleen enige weinig staaltjes kunnen dienen: Eerst aangaande de Griekse en Latynse woorden, zyn de aanmerkelijke woorden vuyr, by den Grieken πῦρ, *Salt, Sout*, by den Grieken *Sals*, den Latynen *Sal*; *Saal* ofte Hof by den Duytsen, by den Scyten *Saul*, Saal, dy den Romeinen *Aula*; daar van komt het Latynse woord *Salicus*, en *lex Salica*, by de Franken zynde Wetten, rakende de saken van het Hof; Seden by den Grieken *Ethos*, met het achterlaten van de S; *Byl*, in 't Engels *Bual*, of *Bail*, daar van het woord *Beul*, als de *Beil* van 't geregt, en het woord *Balju, Isaac*, by den Friesen *Aischa, Ascha*, een Regter, daar van het woord *Aasdom*, een gewysde van een Regter, by den Scyten is Regter *Aischac*, daar van de Grieken hebben genomen het woord *Æacus*, den regter der mensen na dit leven; het woord *Hanze*, ofte *Anze*, datmen met de hand bevestigd, by den Latynen *Ansa*, een handvat, daar van seidmen een *Hans*, dat is een groot en magtig Heer.

In welken sin de voornaamste Duytse Steden, 66
dewelke tot bevrydinge van den Koophandel ter zee, metten anderen een Verbond van bystand, jegens den overval der *Hunnen* en *Barbaren* hadden opgeregt, als *Hamburg, Lubec, Rostoc, Wismar, Lunenburg*, ende andre, *Hansesteden* genomt, niet gelijk als de sommige door onkunde gemeind hebben, *Hansen*, ofte *Anse*, dat is, *An zee* gelegen, maar van het oud Duytse woord, *Anze*, of *Handze*, dat is, verbond, trouwe, dewelke met de hand werd bevestigt; *fecerunt hansam*, dat is, sy hebben een Verbond gemaakt.

Soo zyn ook de woorden *meer*, by den Latynen 67
mare; *Vader*, by den Scyten *Vadar*, by den Grieken en Latynen *Pater*; *Moeder*, Scyt. *Moder*, by den Grieken en Latynen *Mater*, by den Gallen, *Pere, Mere*; *Sterre*, Scyt. *Ster*, Lat. *Stella*; *dekken, tekken, tegere*; *Scuta, Schutter*; *Tijdt*, by de Engelse *Thei*, of *Theit*, by den Grieken *Theos*, *God*,

by

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

by den Scyten *Teit*, dewelke de tyd voor een God erkenden, want sy oordeelden dat God most wesen een beginsel van alles: So schrijft ook *Moyses*, *In den beginne schiep God hemel en aarde.* *Veste*, een muyr, een sterkte, Lat. *Vesta*; *Bel*, *Bulla*, by den Scyten *Bul*, *Bal*; *Scyphus*, Græcis *Kuphos*, Scyt. *Kup* ofte *Kop*; *Gaza*, *Schat*, Scyt. *Scaz*, *Arta*, by den Grieken, *groot*, *dapper*, het welk by andre woorden gevougd, een vermeerdering beduid, by ons *harde*, gelijk als harde koude, groote koude; *Slange*, *anguis*, *alter*, *ander*, *Acinaces* by de oude Duytsen een *Axcine*, ofte *Haxine*, een houwer daarmen mede hakt en kerft; *Vir*, by den ouden Duytsen *Vaer*, een man, by den Scyten *Ajor*, den Griekken *Aner*; *Sedes*, *Sedile*, *Setel*; *Ventus*, *Vent*, *Wint*; *Calix*, *Kelk*; *Kamelus*, *Kemel*; *Tafel*, *Tabula*; *Ovis*, *Oy*; *Sus*, *Seug*; *Penna*, *Penne*; *Thure*, Græc. by den Duytsen *Deure*; *Avena*, *Aver*, *Haver*; *Longus*, *Lang*; *Mancus*, *Mank*; *Curtus*, *Kort*; *Heros*, *Herus*, *Heer*; *Turris*, *Toorn*; *Murus*, *Muer*; *Jocus*, *Jok*; *Pellis* een *Pels*; *Chelis* een *Schel*; *Fax*, *Fakkel*, *Vas* een *Vat*; *Cupa*, *Kupe*; *Rosa*, *Rose*; *Camera*, *Kamer*; *Scutum*, *Schut*; *Corona*, *Kroon*, *Rhetor*, *Redener*; *Porta*, *Poort*; *Huper*, *Uber*, *Over*; *Laterna*, *Lanteern*; *Saccus*, *Sac*; *Soccus*, *Sok*, *Solea* een *Sool*; *Falsus*, *Fals*; *Sane*, *Saan*; *Vallum*, *Wal*; *Anxius*, *angstig*; *Pus*, *Puyst*; *Novus*, *Nieuw*; *Pluma*, *Pluym*; *Remus*, *Riem*; *Lampas*, *Lamp*; *Capus*, *Capoen*; *Puteus*, *Put*; *Coquus*, *Kok*; *Rectus*, *Regt*; *Heres*, *Hoir*; ende duysent sodanige woorden meer, dewelke by de Griekken en de Latinen van de Duytsen ontleent zyn, voornamelijk uyt de enkle, die niet veelledig sijn, zodanig'er veel, ende meer in de Duytse taal zyn, als in enige andre, daar uyt genoeg blijkt dat het eygen moederwoorden zyn.

Wat de Engelse taal, ende Friese taal aangaat, dat die uyt oud Saxens voortkomt, en voort uyt alle andre talen is by een geraapt, is al te kennelijk, als dat men daar toe eenige bewijsen bybrenge; wy sullen maar alleen eenige getuygenissen geven, tot dese saake behoorende.

Plato geeft daar in de Grieken een groote streek, in sijn byspraak tussen *Socrates* en *Hermogenes*, dewelke hy *Cratylus* noemt, daar sy onder anderen van de herkomste der Griekse woorden handelen. Daar *Hermogenes* aan *Socratem* vraagd, den oorsprong van de woorden πῦρ en ὕδωρ, 't welk *Vuyr* en *Water* beduid, daar van sy aldus redenkavelen.

Socrat. *De πυρὸς notatione plane hæreo: & me quidem Eutiphonis musa dereliquisse, aut hoc quidem perdifficile videtur. Animadverte autem, ecquam ego viam rationemque adhibeam in iis rebus, in quibus plane hæreo.*

Herm. *Ecquam illam?*

Socrat. *Ego tibi dicam. Tu vero mihi responde, possisne tu mihi edisserere ecqua origo sit illius vocabuli.*

Herm. *Non equidem.*

Socrat. *Considera vero quidnam de illo suspicer. Ita enim in animum meum induco, Græcos alias quidem ipsos universim, tum vero eos maxime, qui Barbarorum ditioni subjectas ditiones incolunt, multa nomina a Barbaris sumpsisse.*

Herm. *Eccur id vero?*

Socrat. *Si quis illorum vocabulorum rationem ad Græcæ linguæ regulam exigat, & non ad illam linguam, ex qua originem duxerunt vocabula, minime dubium est quin difficultate involutus hæreat.*

Herm. *Et merito quidem.*

Socrat. *Vide igitur an illud πῦρ sit Barbarum. Hoc enim e Græca lingua summa cum difficultate deduci posse, ostendunt Phryges, & alia infinita vocabula.*

Dat is: Over den oorspronk van het woord πῦρ moet ik stille staan, seid *Socrates*, of my heeft de geest van *Eutipho* verlaten, of dit is my een sware saak; wat weg sal ik inslaan, ende wat reden sal ik bybrengen tot die saaken daar in mijn verstand stil staat?

Hermog. Welk is dog die saake?

Socrat. Ik sal u die seggen: gy hebt my te antwoorden; kunt gy my seggen welk den oorsprong is van dat woord?

Herm. Niet wel.

Socrat. Leg dan eens over wat ik daar van denke; want ik besluyt so by myn selven, dat de Grieken in't gemeen, voornamentlijk die geene, dewelke woonen op die plaatsen, daar sy haar het gebied der vremde volken onderwerpen, veele vremde woorden hebben aangenomen.

Herm. Hoe dat so?

Socrat. Indien jemant de reden van de woorden naar het regtsnoer van de Griekse taal soekt, en niet na den grond van die taal, daar die woorden eerst uyt voortkomen, is het geen twyffel, of hy moet in de verdwalinge van die swarigheid stil staan.

Herm. En dat wel te regt.

Socrat. Sie dan of dat woord πῦρ is een uytheems, of een eygen woord; want dat het selve naulijks met grote moeyte uyt den grond van de Griekse taal kan gehaalt werden, betuygen de *Phrygen*: So is 't ook met meer andre woorden.

Daar uyt dan genoeg erkent werd, dat de Griekse taal vele woorden van andre ontleent heeft, die haar niet eygen en zyn, die sy dan *Barbaren*, en gelijk als onredelijke noemen. Sulx sy alle uytheemse in hun taal, die met de hare niet over een en komt, gewoon zyn te benamen.

Door de *Barbaren* verstaat de *Scythen*, want het woord πῦρ met het Scytisch en Duyts *vuyr* naast over een komt: Uyt het welk dan ook een open bekentenis is van zo een vermaart Grieks Schryver, dat vele en ontallijke Griekse woorden uyt het Schytisch ontleent zyn.

Hier toe dient het gene *Adrianus Junius lib.* 5. 68
animadversion. Cap. 6. in vele Griekse woorden, dewelke uyt het oud Duyts gemaakt zyn, bybrengt, en verhaald; Daar hy ten roem van de Duytse oudheid, alhoewel met een verkeerd opschrift, gelijk of de Duytse woorden, uyt den Grieksen oorspronkelijk waren, deselve aldus optelt: *Tonge*, *Græcorum Phtonge*, *glossan lispan*, *lispan Phtongen*, lispe tonge, *Klöster*, Græc. *Klos*: *Clothein*, klossen, klouwen: *Graphein*, graven: *Amelgein*, melken: *Storenuein*, stroyen: *Lapein*, *Lapazein*, *Laptein*, laperen, lepperen, slorpende suypen: *Charazein*. krassen, krabben: *Griphoun*, grypen: *Calaphates*, kalafaten: *Stibein*, styven: *Stibarou*, styf: *Stuphein*, het linde met styffel styven: *Scherie*,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſcheren: *Karabos*, krabbe: *Strophos*, ſtrop: *Olkas*, hulk: *Purgon*, burg: *Nephele*, nevel: *Platus*, plat: *Kolpos*, kolp, kolk: *Treblos*, ſtribbeling, die ergens tegen ſtribbelt: *Phelon*, fielt: *Krumos*, krebbaton, krebbe: *Kooy*, koy: *Kakke*, kakken: *Phriſein*, vreſen: *Koptein*, koppen, aftappen: *Ruſſein*, riſſen, aanriſſen: *Sirein*, ſtirein, ſtrikken: *Brimazein*, brunſtig, ſchurfd: *Buzen*, buiſen, ſig ſat en vol drinken: *Phenakiſein*, vermiſſen: *Bremein*, bremmen, brummen, geluid geven: *Bauzein*, baſſen: *Klozein*, klokken uyt een nauwhalſe kruyk: *Strophan*, ſtrepen: *Gargarizein*, gorgelen: *Knipon*, kniper, een gierigaard: *Lampas*, lampe: *Tumbe*, tombe: *Stele*, ſtyle: *Thines*, dinen, diningen van de zee: *Agkura*, anker: *Malakos*, mals, lekker, *Lampros*, lamper: *Kratajos*, krolle: *Leroi*, luyren: *Threnein*, van thranen, *Nuchta*, van nogte, nogtans: *Skapioſcherein*, Schapeſcheren.

Tot dewelke ik ook deſe volgende Griekſe en Latijnſe woorden tot een proeve vergadert hebbe, dat deſelve uyt het Duytſch, en Scytiſch oorſpronkelijk zyn.

A.

AF, van, Græc. *Apo*, Lat. a, ab.
Acht, Gr. *Hocto*, Lat. Octo.
Agten, eeren, van *Agein*, gr.
Adel, *Atlos*, *Aëtlos*, Gr.
Ader, *Artearia*, Gr. & Lat.
Aar, Korenaar, *Athær*.
Alabaſter, *Alabaſton*, Gr.
Alles, *Olos*, Gr.
Amen, *Amæn*, Gr.
Anxſt, *Ango*, Gr. Lat.
Apoſtel, *Apoſtolos*, Gr.
Arg, *Orgæs*, Gr.
Arm, een Arm, *Armos*,
Armring, Gr. Lat. *Armilla*.
Arm ellendig, *Amoros*, ongelukkig.
Aars, den Aars, *Argos*, Gr.
Artz, een ervaren Geneesmeeſter, *Aretæs*, de ingeſchapen eigenſchap van een ſaak, *Ariſtos* de voornaamſte.
Aſch, aan den haart, *Eſchara*, een haartſtede.
Axe, ofte *Hakse*, een Byl, een Hakmes, Gr. *Axinæ*.

B.

BAden, waſſen, *Babtein*, Gr.
Balſem, *Balſamon*, Gr.
Bammen, Bommen, Gr. *Bombein*, hinc latin. *Bombus*, *Bombarda*.
Bank, *Abax*, Gr. & Latin.
Bouwen, *Buein*, Gr.
Bedde, legbed, *Lechos*, Gr. Lat. *Lectus*, a verbo noſtro leggen.
Bibel, *Biblia*, Gr. Lat.
Bier, Gr. *Bruton*, *Briein*, Brouwen, kooken, Lat. *Biera*, Bier.
Blixem, *Plæxis*, fulgur nubibus emiſſum.
Bode, Dienſtbode, *Boæthein*, dienſtbaar zijn, *Boætheia*, dienſthulp.
Breken, Gr. *Brathein*.
Brein, *Herſſenbrein*, Græc. *Brehein*, bevogtigen, beproeyen, gelijk als de Herſſenene alde andre delen beſproyen, *Brechma*, de Herſen ofte Breinpan.
Brood, Gr. *Brothus*, ſpijſe.
Buſſe, *Puxis*, Gr.
Butter, Boter, Lat. *Butyrum*, Gr. *Boûtiren*.

C *ſie voort* K.

CEder, *Cedros*, Gr.
Chôr, Gr. *Choros*, Lat. Chorus.
Chriſt, *Chriſtianos*, Gr. Lat.

D.

DAmmen, Doemen, Gr. *Damnein*, Lat. *Damnare*.
Deken, Hooftman, *Dekatos*.
Dekken, Tekken, Bedekken, *Tegein*, Tegos, Dek, *Verdek*, Lat. *Tegere*, *Tectum*, a noſtro, *dekken*, *dek*.
Diamant, *Adamas*, Gr. Lat.
Dienen, dienſtbaar zijn, *Teinein*.
Dobbel, Gr. *Diplôos*, Lat. duplex.
Drayen, Dreyen, *Trechein*,
Dunken, *Dokein*.

E.

EDel, Adel, Gr. *Athlon*.
Egge, Hakhouw, Gr. *Akæ*, Lat. *Axis*.
Elende, Eleeinos, *Eleos*.
Elephant, *Elephas*, Gr. Lat.
Eng, *Angi*, Gr.
Engel, *Angelos*, Græc. Lat. Angelus.
Erweet, *Orobos*, Gr.
Eerd, Aard, *Era*, Gr.
Eſel, *Aſellos*, Gr. Lat. *Aſinus*.
Eten, *Edein*, Gr. Lat. *Edere*.
Etlijke, *Oligoy*, Gr.
Ewig, *Ajoon*, Gr.

F.

FAal, Vaal, *Phelos*, Gr.
Fakkel, *Phaos*, Gr.
Faan, Vaan, daar van *Phanai*, *Phanein*, uytſteeken. Varen, *Airen*, Gr.
Faſten, Vaſten, *Apaſtein*.
Fiel, Faul, *Phaulos*, Gr.
Feilen, Dwalen, *Phuleyn*, Gr. Lat. *Fallere*.
Fenſter daar van *Phaineſtai*, open doen.
Feeſt, *Phaan*, Gr.
Flegten, vlegten, *Phlegein*, Gr.
Flegel, Vlegel, daar van *Phlego*, ik ſweepe.
Fliegen, Vliegen, *Plægein*, Gr.
Form, Vorm, *Morphæ*, Gr. Lat. *Forma*.
Forſſen, Navorſſen, *Phrontizein*.
Freuwen, verfreuwen, vervreugden, *Euphraineſtai*, Gr.
Frieſen, Vrieſen, *Phrikæ*, Forſt, Koude.
Froden, wijs en vroed zyn, *Phronein*. Gr.
Froom, Vroom, *Phronimos*, Gr.
Fulen, Voelen, *Polein*, Gr.
Fulle, Pulle, een jong Kieken, *Polos*, Lat. *Pullus*, Gall, *Poule*.
Funke, Vonke, *Phengos*, Gr.
Furen, Voeren, *Phorein*, Gr. Lat.
Furſt, een Vorſt, *Proſtæ*, Gr.

G.

GAnz, een Gans, *Chenos*, Gr. Lat. *Anſer*.
Gaarde, Thuyn, *Choros*, Gr.
Gaukelen, jokken, koſen, *Dikos*, een Fabel, een Koos.
Gek, Kay, *Eikajos*, Gr.
Geeren, Begeeren, *Charjein*, Gr. graag hebben.
Glat, gepolyſt, *Glaptos*, Gr.
Gelijk, Vergelijken, *Ikelos*, Gr. *Ikelony*.
Gras, Graſtis, Gierigh, *Oregein*, Gr. Lat. *Gramen*, begeren.
Grauw, Grijs, *Graus*, Gr.
Grypen, *Kruptein*, Gr.
Griffel, *Graphis*, Gr.

H.

HAben, Hebben, *Haptein*, Gr. Lat. Habere.
Hagen, behagen, *Hagein*, G.
Halm, *Kalamos*, Gr. Lat.
Henneb, Kennep, *Kannabis*, Gr. Lat.
Haubt, Hooft, *Hukaton*, de Opperſte.
Houwen, Kappen, *Koptein*, Gr.
Heel, *Holos*, Gr.
Hekelen, *Elkein*, uyttrekken, Gr.
Heil, *Helios*, Gr.
Helve, Handvat, *Lebæ*, Gr.
Herr, een Heer, *Herôas*, Gr. Lat.
Heim, *Emon*, van een volk van een huys.
Hinde, *Enelos*, Gr.
Holen, Halen, *Helein*, Gr.
Hooren, *Horan*, Gr.
Hibs, Hubs, *Iphios*, Gr.
Hur, Schore, Belg. Hoere, *Horaja*.

I.

IAgen, Gr. *Agein*, Agere, Latin.
Ich, ik, Egô.
Iemand, *Amos*.
Immer, van dagh tot dagh, *Heamera*.
Impften, Griffelen, Enten, *Emphuein*.
Irren, Sax. Erren, *Errain*, Gr.

K.

KAcchel, *Kachos*.
Kameel, *Kamelos*, Gr. Lat.
Kampen, vegten, *Kampein*, Gr.
Kauwen, *Katein*, Gr.
Kaas, *Caſeus*.
Katz, Schyt. Katte, *Kattas*, Gr.
Kauwen, Kouwen, *Kaptein*, Gr.
Kelk, Kulix, Gr. Lat *Calix*.
Keren, Vegen, *Korein*.
Kint, *Kent*, metaph ex Gr. *Teknon*, ſeu Potius Syncopatum ex *Geneton*.
Klagen, Klagein, *Klazein*, Gr.
Klippen, Schopuli, *Kaluptein*, uyt verborgen op komen.
Klap, een Klap, een Klop, *Colaphos*, Gr. Lat.
Knappen, afknappen, *Knaptein*.
Koken, *Kukaan*, onder malkanderen mengen, Koken, Latin. *Coquere*, Keuken, Lat. *Culina*.
Kolbe, Kolve, Kolven, *Kalptein*, id eſt ferire, Lat. *Clava*.
Keur, Gr. *Kær*, *Sors*.
Koyte, Kajuyte, Gr. *Kitæ*, Lat. Cubile.
Krantz, Kroon, *Koronas*, Lat. *Corona*.
Kool, Moes, *Kolon*.
Kratzen, *Charazein*.
Kreitz, Latin, Circulus, Gr. *Kirkos*.

L.

LAllen, Lollen Gr. *Lalein*, Lat. *Ululare*.
Lam, Gr. *Amalos*.
Lamp, *Lamp*, Gr. Lat.
Linnen, *Linon*, Gr. Lat.
Lyer, *Lyra*, Gr. Lat.
Leeuw, *Leôon*.
Leggen, liggen, Gr. *Legein*, quieſcere, hinc Latine Lectus, een legbedde.
Luttich, weinig, Gr. *Alitos*.

Mager

M.

MAger, *Macros*, Lat. Macer.
Mantel, *Mandua*.
Mat, Moede, *Matos*, *Mathos*, Gr. Labor.
Meester, *Magos*, Gr. Latin.
Mijl, een mijl, *Milion*, Gr. Lat. Miliare.
Mengen, Migein, *Mignuein*, Gr.
Metal, *Metallon*, Gr.
Maan, *Mænea*, Gr.
Morgen Lands, *Morgion*, Gr.
Myrrhe, *Marra*, Lat. *Myrrha*.

N.

NAcht, Gr. *Nux*, Lat. *Nox*.
Nevel, *Nephelæ*, Gr. Lat. *Nubila*.

O.

OOg, Gr. *Augæs*, helder, klaar, Latin. *Oculus*.

P.

PAleys, *Phalantion*, Gr. Lat. *Palatium*.
Pantzer, *Panseiron*, Gr.
Plagen, *Plegein*, Gr.
Priester, *Presbyteros*, Gr. Lat. Præsbiter.

R.

RAsten, Rusten, *Rastein*, *Gr.*
Ransch, Geruys, Strepitus, *Roizos*, Gr.
Reinigen, *Rhainein*, Gr.
Ritsen, Opritsen, *Eretizein*, Gr.
Redden, *Erætuein*, Gr.
Ruyter, *Rutear*, Gr.
Rym, *Rhutmos*, Gr.
Rys, *Oruza*, Gr. Lat.
Roeren, *Orein*, *Ororein*, Gr.

S.

SAbbat, *Sabbaton*, Gr. Lat.
Sadel, *Satto*.
Sauffen, suypen, Lat. *Subare*, Græce *Sobein*, Luxuriari.
Sennip, Gr. Lat. *Sinapi*, Sihel, *Cæpa*.
Soom, boort van een kleed, *Zoma*, Gr. Lat.
Schap, Schapray, *Kapsa*, Gr. Lat.
Schelden, *Skullein*.
Schip, *Schaphos*, Gr.
Schryven, Graphein, Gr. Lat. *Scribere*.
School, *Scholea*.
Scepter, *Skæptron*, Latin. Sceptrum.
Stark, *Stereos*, *Sterros*, Gr.
Steen, *Stion*, *Steia*.
Sterre, *Astær*, Gr. Latin. *Astrum*.

T.

TElge, *Telga*, *Telgein*, uitwassen, uitschieten.

V.

VErnuft, *Nephein*, Gr.

Om nader te verthonen dat de Griekse of Latijnse spraken meest uyt het Duyts, Hebreeus, Scytes, en Chaldees, daar die door hun selven geen gemeenschap mede hebben, voortkomen, of sy hebben het van het Duyts ontleent, hebben wy mede dese volgende lijst van enige der voornaamste Duytse woorden, dewelke haren duydelijken oorsprong uyt het Hebreeus hebben, daar de Grieken en Latinen, of mede over een komen, of tot een teken van hun oneygentlijke afdwalinge, gants geen gemeenschap mede en hebben, tot een proeve by een gesteld.

A.

ABond, Germ. Abend, Saxon *Avent*, Hebr. *Apha*, caligavit, dat is, het is, ofte hy heeft het verduystert.
Affgod, Germ. Abgott ab Hebr. *Meapha*, quod nihil sive de nihilo significat. Græc. & Lat. *Idolum*.
Ach! och! Hebr. *Ach*, & *Achach*. Gr. Lat. Idem sonat.
Axel, Germ. Belg. Oxel. Hebr. *Azil*, Lat. *Axilla*.
Agt, Acht, ab Hebr. *Achad*, quod significat, by een voegen, Græc. & Lat. Octo.
Akker, Akkerman, Hebr. *Ikar*, Agricola Arator, & *Agar*, congregare, t'samen-gaderen, Græc. ἀγρὸς, Lat. *Ager*.
Adel, Edel, Edelman, ab *Adar*, voornaam, uytstekent, Græc. ἄεθλος, Kampvegt, Lat. *Nobilis*.
Almanach, ex articulo Arabico, & Hæbr. *Al*, & *Manah*, mineravit, computavit, Hy heeft getelt ende gerekent, Græc. & Latin. *Kalendarium*.
Alt, Schyt. Olt, Belg. Oudt, ab Hebr. *Alah*. Quod est ascendere in altum, om hoog stygen.
Altaar, Altar, ab Hebr. *Arar*, Imprecari, execrari, prop. amicato numine diris precibus contra hostes devovere, met sijn God versoent, sijne vyanden vloeken, Græc. & Latine Ara, Altare.
Ant ofte *Entvogel*, ab Hebraico *Anach*, nato, ik swemme.
Appel Hebr. *Abal*, dat een appel ende vrught des booms beduyd, Latin. pomum.
Arbeid ab Hebr. *Arar*, dienstbaar ende *Bait*, een huys, quasi huys-dienstbaarheid.
Arm, ab Heb. *Arom*, sive *Erom*, naakt en bloot.
Adem, ab Heb. *Atam*, uytwasemen.
Axe Scyth. Exce, een Byl, ab Heb. *Kazach*, hakken.
Asmy, Aasga, Vet. Belg. een Schout, een Regter, Hebr. *Aischac*, een Wetgever, daar van de naam *Isaac*.
Asch, gebrande asch, *Esch*,
Augsten, Oosten, Orten, Hebr. *Atsar*, reposuit, in pænum condidit, *Otsar*, Thesaurus.

B.

BEek, Heb. *Piceach*.
Bakke, Kinnebakke, Hebr. *Baka*.
Balsem, Heb. *Bulschamen*, een vette vrugt, *Sam*. welruykent *Kruyt*.
Een Boom, Hebr. *Bom*, id est excelsus fuit, Eminuit.
Biegt ab Hebr. *Pachad*, vrees ende beschreumtheit.
Bidden, Hebr. *Bazas*, & *Betah*, id est fiduciam habere, sperare.
Belte Germ. een slegte dogter, Heb. *Betulach*.
Een Berg Heb. *Barach*.
Baren geboorte, Heb. *Bara*, & *Barah*, pro creavit, crevit, geschapen voortgebragt.
Bescharen, yemand yets doen hebben, ab Hebr. *Aschar*, felix & fortunatus.
Een Beest, Hebr. *Barar*, *Badsah*, prædatus est, *undebar*, præda een roof.
Bedde, Hebr. *Bait*, Bet.
Betler, Bedeler, Hebr. *Batal*.
Billik, Hebr. *Pilel*.
Blixem, Hebr. *Pilez*, met een harden slag ter neder gevelt.
Bodem, Hebr. *Bana*.
Boos, kwaat, Hebr. *Baza*, *Bozea*.
Boter, Butter *Butyrum*.
Bode Schyt. *Bade*, Heb. *Ebed*, een dienstbode, en *Abad*, dienstbaar gheweest.
Braden, branden, Hebr. *Baar*, gebrand.
Ehe, Ega, Schyt. *Brudegom*, *Bruet*, Belg. Egte, Geëgte, Hebr.
Agam, *Egam*, in liefde ontsteken.
Brot, Brood, Hebr. *Barut*, Esca, Cibus, Spijse.
Broeder, Scyth. Broder Hebr. *Berit*, Verbond, overkomst.
Baren, tieren, geraas maken, Morren, Hebr. *param*, van een gerukt.
German *Bude*, Schyth. Bode, Belg. Bedde, Hebr. *Bet*, Huysvesting.
Burg, Scy. Borg, Hebr. *Birah*.
Busch, Bosch, Hebr. *Bosch*.
Botzen, Hebr. *Baza*.

C.

CAlmuser, een Philosooph, Hebr. *Masar*, *Mesarah*, die in geduyrige suffery besig is.
Kameel, Hebr. *Gamal*, gedienstelijk, draagbet.
Kapel, Hebr. *Caphal*, afgeset, verdubbelt, alſo genomen, om dat een Kapel onder een Kerk behoort.
Christen, Scyth. Messyer, Hebr. *Maschah*, *Maschiah*, Gesalft.
Koppel, Hebr. *Kebel*, t'samenbinding een Boeye.

D.

DAmmen, Germ. Scyt. Doemen, Verdoemen, Belg. Doemen, Veroordelen, Heb. *Damah*. beteren, temmen.
Dampff, Germ. Scyt. Damp. Heb. *Dabah*, gerookt, *Atham*, Wasem, Adem.
Daub, Germ. Scyt. Doff. Belg vernuft, Heb. *Daab*.
Dek, Hebr. *Tach*, dok, dek, deken.
Derven, bederven, Hebr. *Dabar*, vernielen, te niet maken.
Belg. gedyen, Scyt. Dyen, Heb. *Day*, genoeging, & *Dagah*, wel gedyd, aangewassen.
Dik, Heb. *Dak*.
Dieff, Scyt. Deeff, Heb. *Dabab*, *Dabah*.
Docht, Germ. Scyt. dacht, Belg. Dag-ligter, Hebr. *Daach*.
Dorffen, Germ. Scyt. Doren, Belg. derven, roeren, Hebr. *Deror*.
Dor, uytgeteert, Hebr. *Dor*.
Drayen Scyt. Dreyen, Heb. *Darach*.
Dringen Scyt. drengen, indringen, Heb. *Darach*, met trappen ingegaen.
Drukken, Hebr. *Dagar*, *Dakar*.
Dum, Dom, Hebr. *Dom*.
Durch, Germ. Scyt. dorch, Belg. door, Hebr. *Dereh*.
Duvel, Germ. Ubel, Scyt. Obel, het quade, den bosen, Hebr. *Ophel*, duysternis.

E.

EDel, Hebr. *Hethel*, leeg-ganger.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Egge, Eggen, Eeren, Hebr. *Ararbait*, geſtraften arbeid.
Ehe, Huywelijk, Hebr. *Hajah*, *Hajai*, ofte *Havah*, daar van *Heva*, ofte *Eva*, de eerſte geweſene.
Eeren, Hebr. *jare*, ontſien, gevreeſt.
Eed, Hebr. *Jada*.
Eiffer Germ. Scyt. Yver, Hebr. *Eber*, Toorn, Gramſchap.
Eylen Germ., Sax. Ylen, Hebr. *Ajial*, een woedend dier.
Eitel Germ., Sax. Ydel, Heb. *Hetel*.
Eng. Hebr. *Ok*.
Erve, erffenis, Heb. *Arubah*.
Erd, Belg. Aard, Aarde, Hebr. *Erez*.
Erg, kwaat, Hebr. *Garah*.
Eſel, Hebr. *Azal*.
Eſſen, Germ. Scyt. Eten, Heb. *Eden*, vermaak, luſt.

F.

FAbel, Hebr. *Hebel*, ydel,
Fahen Germ., Scyt. Fangen, Belg. Vangen, aanpakken, Hebr *Pachach*, vangen, grijpen.
Pach, een ſtrik, ſtrop.
Falk, Valk, Hebr. *Balak*, van een gerukt, verſcheurt.
Fallen, Vallen, Heb. *Naphal*, *Aphal*, nederval, affval.
Fat. Scyt. Vat, Hebr. *Bath*,
Feder, Scyt. Fedder, Belg. Veder, Hebr. *Aphet*.
Fehd, Scyth. Feide, Belg. een Veet, hatige twiſt, Hebr. *Phid*.
Fehlen, Schyt. Feylen, Belg. Falen, Hebr. *Aphal*, verduyſtert.
Fel Scyt. Vel Belg. Pels, Hebr. *Palah*, *Pele*.
Flieten, vlieten, vliet, Heb. *Nabal*, waterloop, Naval.
Friem Germ. Belg. Priem, Latin. Framea.

G.

GAlg, Hebr. *Chalah*,
Garen, Hebr. *Arag*. geweven, ingeſlagen.
Gader, te gader, Heb. *Gadar*.
Gek, Scyt. Jek, ab Hebr. *Chakak*, *Chok*.
Gemeni, Manah, een hoop, een gedeelte.
Genug, Belg. genoeg, Heb. *Anag*. Gierig, begerig, Garag.
Gipffel, Scyt. Gebel, Belg. Gaffel, Hebr. *Gabal*, aan tween verdeelt.
Een Geyt, Hebr. *Gedi*.
Glas, Hebr. *Galaſch*, doorſchijnende, helder.
Geluk, Hebr. *Chalak*.
Goor, guyr, Hebr. *Gur*, een kint, of jong grimmend dier.
Gripen, Hebr. *Garabh*.
Gorgel, Hebr. *Garegerah*.
Giurk, vulgo, Komkommergewas, Heb *Jerek*.
Gordel, Heb. *Chagorah*.

H.

HAben, Scyth. hebben, Hebr. *Jahab*.
Hage, Boſch, Hebr. *Hagan*, een Thuyn, Boomgaart.
Halm, *Halam*, opgeſogt, geſprokkelt.
Hand, *Hadan*.
Harren, ophouden, ſtutten, *Achar*.
Hartz, uyt een boom, *Zari*.
Haubt, hooft, *Kapha*, een hooft, een kop.
Haus, Huys, *Kaſe*, *Kaſa*.
Hoy, *Ahu*,
Houwen, Kappen, *Nakap*.
Hek een Horde, *Hedek*.
Heir, *Azar*.
Heel ende al, *Kalal*.
Heilig, Sax. Hillich, Heb. *Hillel*.
Heil, *Halal*, Helel.
Hel, *Jahal*, weinen.
Herbſt, *Charab*.
Herzen, Sax. Hiſſen, ophitſen, Heb *Sith*, opgeſet, opgehitſt.
Heulen, lallen, *Jalal*.
Heil, *Chail*, goed, geluk.
Heym, *Immi*, van een huysgeſin.
Himmel, Scyt. Hemel, *Maimel*, Hebr.
Hogen, Verhogen, *Hagag*.
Hol, *Halal*, een hol pijpgeblaas
Hooſen, *Kaſah*, Belg. Kaſak.

I.

IA, *Jah*.
Jagen, *Jagag*, vermoeyt, mat en moede, *Jageag*, vermoeiden arbeid.
Jammer, *Hamar*.
Jahr, *Jareach*, een loop van twaalf maanden.
Iſop, *Ezoph*, Eſopus.
Jung, Chald, *Jannik*.

K.

KAmeel, *Gamal*.
Kapel, *Kaphal*.
Kauwt, *Kelach*, Killich.
Kar, Karre, *Karag*
Kaas, Keeſe, *Kaſchah*.
Kolff, *Kelaphah*, *Kalaph*.
Kop af, *Katſaph*, getopt, gekort.
Kelk, *Keli*.
Kennen, *Kanach*, *Kinnah*.
Keren, Vegen, *Karah*.
Ketzer, Ketter, *Katſar*.
Keuſch, Sch. Kuyſch, *Kadaſch*, Lat. Caſtus.
Kint, *Kanah*.
Klap, een klap, *Kalaph*.
Knap, aff knappen, *Ganabh*, keſtolen, geknapt.
Kolbe, Scyt. Kolve, *Kelaph*.
Kunnen, kennen, ik kan, *kon*, *kan*, veerdig zyn.
Keur, *Kohr*, *Nikar*, *Nekar*.
Koppel, copula, *Kebel*.
Korb. Korf, *Karebhan*.
Koren, graan, *Goren*.
Kool, *Ochel*.
Kray, *Kara*
Kramer, Marſman, *Machar*.
Kunſt, *Kanats*.
Khuſſen, een Kuſſen, *Kaſah*, *Kiſſe*, Solum, ſedes.

L.

LAcchen, *Lagag*.
Lallen, gelal, *galal*.
Lam, *Amal*.
Leven, *Lebhabh*.
Lebh, *Lever*.
Lighaam, *Lechem*, panis & omnis Cibus.
Leſen, *Lagag*
Lob, lof, *Labhabh*.

M.

MAger, *Moch*.
Markt, *Machar*, verkoft, *Mechir*, permutatio.
Mat, moede, mot, *Kamat*.
Maul, Scyt. Mol. *Mullah*.
Meer, Mare, *Mar*, *Marar*.
Menig, *Manah*
Metig, Matig, *Magat*.
Metal, *Metil*.
Maant, *Mana*.
Moeder, *Mater*.
Morgen, *Machar*.
Moord, *Marad*.
Moeder, Mem, *Em*.
Myrrhe, Mor, a *Marat*, amarum.

N.

NAbuyr, *Chaber*, ſocius.
Nacht, *Nuah*, qui es nox.
Narr, een narre, *Nagar*.
Neuſe ſnavel, *Naſchabh*.
Neen, Non.
Neer, gier, een drayende vloed, *Nahar*.
Nonne, *Nun*.
Noot, *Nadach*.

O.

OSch, *Gos*, calcavit pro more boum.
Oven, *Aphah*.
Onnoſel, Noſch, *Enoſch*.

P.

PEul, piſa, *Phol*.
Pallaſt, Paleys, een Saal, *Zabal*.
Palmboom, *Phalam*.
Paradijs, Luſthof, *Phardes*.
Pelgrim, *Pilleg*.
Poppe daar de Kinderen mede ſpelen, *Pupa* Lat. Auſon in Edull. *Barbara, ſed quæ vincis alumna pupas*, Pupa eſt puella parvula &c, tenella Mart. Epigrammat. lib. *Pupam ſe dicit Gallia, quum ſit annus*.

Q.

QWaal, dolor cruciatus, *Chala*.
Qwaat, gram, Katyf, *Katat*.

R.

RApe, Knolle, *Rapha*.
Raven, *Ragabh*.
Rauffen, Roupen, *Rababh*.
Raad, Senatus, *Radah*.
Raſen, furere, *Ratſa*, *Ratſats*, *Ragats*, *Raſchag*.
Rat, Rota, *Ratah*, Rotavit.
Raub, Scyt. Roof, Roven, *Arabh*.
Rauh, Rook, *Roach*.
Rauſchen, Ruſchen, *Ragaſch*.
Regt, Geregt, *Garach*, *Gerech*, Ardo.
Rekken, uytrekken, *Rakag*
Regel, *Hergel*, Uſus *Ragal*
explorare, imitari.
Rijke wrek, *Roag*.
Reyſen, Rotien *Rots*.
Rete, *Ragats*.
Reitzen, opritſen, *Ritſiſa*.
Riech, Reuk, *Riach*.
Ring, Gering, *Garag*.
Ruhm, Roem, *Rom*.
Rumoer, gerugt, mare, *Amer*, *Omer*.

S.

SAbbat, *Schabbat*,
Sacht, *Schakat*, quievit
Sak, Saka, in omnibus fe linguis.
Saal, Hoge Saal, *Salah*, ex altavit.
Saly, Salvia, *Schaluah*, ſa vans vitam.
Saligheid, *Schaleia*.
Saat, Semen, *Zarag*, ſere
Sat, Satur, *Sagad*
Sauber, ſuyver, *Schaphar* pulchrum.
Sauffen, Suypen, *Subh* *Sobhe*, inebriatus, ebrius
Sauwr, Suyr, *Sagar*.
Schade, *Schadad*, vaſtatum *Sched*. Spiritus malus.
Schaken, *Chaker*.
Schalk, *Sachal*, *Keſi*, Be Keviskint.
Scham, Schaamte, *Aſcham* in culpa *Aſchemah* delictum.
Schawen, Scy. Schouwen aanſchouwen, aanſien *Schagah*.
Schecker, Schurre, *Schak*
Schelm, Sachal, *Schagal*.
Schenkel, Schonke, *Sche*
Schenken, inſchenken *Schakah*.
Scheppen, creare, *Schaph*
Scherve, Potſcherve, *Sche* *bhar*.
Scheren, *Garar*.
Schieten, *Chatſats*, ejacu tus eſt, *Keſcher* arcus.
Schip, *Ehaſchaph*.
Schilt, *Schelet*.
Scherm, *Schamar*.
Slepen, *Sillep*.
Smeden, *Tſamad*, Con glutinare.
Snuyven, *Naſchabh*.
Scheppen, Putten, *Schab*
Schoot, Gremium, *Choſ* St
Schryn, Ras, *Sachar*, cher.
Scrinium, clauſura.
Schole, *Schalah*,
Schultz, Schout, *Schalah* *Schilton*.
Sajen, *Zarag*.
Segen, Benedictio, *Saga*
Sin, intellectus, *Zin*, perce pit.
Septer, ſtaff, *Schebbet*. La Sceptrum.

Tafel

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

T.

TAfel, *Sabbal*, Tabula, Belg. Schabel.

Tag, dag, *Daag*, Tyd, Latin. Tempus, Gall. Temps.

Thot, Dood, *doth*.

Thurn, Thoorn, Syric. *Tur*, Hebr. *Tjur*.

Toll. Dul. *Hol*, insani-re, Belg. Hollen,

Teuffel, tie Duyvel.

V.

VErnuft, *Noph*.

Vlegel, *Pheleg*, Baculus.

Vader, Pater.

W.

WAan, Vannum.

Den Kaiſarlijken Geſant *Auger. Guſlein Busbeek*, in de brieven van ſijn Geſantſchap, geeft daar ook een byſondre preuve van, dat de oude *Scythen* taal met de onſe wel over een komt: *Non poſſum, inquit, hoc loco præterire, quæ de gente accepi, quæ etiamnum incolit Tauricam Cherſoneſum, quam ſæpe audiveram ſermone, moribus, ore denique ipſo, & corporis habitu originem Germanicam referre; itaque me in cupiditas tenuit videndi ab ea gente aliquem, & ſi fieri poſſet, erudiendi aliquid, quod ea lingua ſcriptum eſſet. Sed hoc conſequi non potui. Caſus tamen utcunque deſiderio meo ſatisfecit. Cum eſſent duo huc (Conſtantinopolin) illinc delegati, qui neſcio quas querelas ejus gentis ad Principem deferrent, & mei interpretes in eos incidiſſent, memores quid eis mandaſſem, ad prandium illos ad me adducunt, &c. Dat is:* Ik kan niet voor by gaan alhier te verhalen 't geen my van het Scytiſe en Gottiſe volk te voren is gekomen; als menigmaal gehoord hebbende dat het ſelve, ſo in de ſpraak en zeden, als in 't opſlag van geſigte en geſtalte des lichaams betoonde, dat het van Germanſchen oorſprong weſen moeſt, derhalven ik lange begerig ben geweeſt ymand van dat volk te ſien, ende waar het mogelijk te verſtaan, het geen in hare taal geſchreven is; het welk ik noyt heb kunnen verkrygen, tot dat by geval mijn begeerte voldaan is, met dat twe Geſanten der ſelver volken na Conſtantinopelen afgeſonden, eenige klagten aan den Kaiſar quamen doen, en mijne Taeltolken met deſelve quamen te redenen, de welke gedagtig zynde 't geene ik haar hadde gelaſt, deſelve ter maaltijd verſochten, &c.

Ende een weinig daar naa verhaalt hy van haarluyder taal en ſpraak, *adſcribam, inquit, pauca vocabula de multis, quæ Germanica illi ex Turica Cherſoneſo legati reddebant, omnibus dictionibus præponebant tho, aut the, &c. Dat is:* Ik ſal daar van eenige weinige woorden, uyt vele, dewelke de Schyto Cimberſe Geſanten verklaarden, bybrengen. Sy begonden meeſt alle hare woorden met een voorwoord, van *die*, of deſe: welke woorden waren deſe, *Broe*, Brood: *Plut*, bloet: *Stul*, ſtoel: *Hus*, huys: *Wingart*, wijngaard: *Reghen*, regen: *Bruder*, broeder: *Schweſter*, ſuſter: *Alt*, old, oud: *Wintch*, wint: *Silvir*, Silver: *Goltz*, gout: *Kor*, koren: *Salt*, ſout: *Fiſci*, vis: *Hoefi*, hooft: *Thur*, deur: *Stern*, ſterre: *Sune*, ſon: *Mune*, maan: *Tag*, dag: *Oegene*, oogen: *Bars*, baart: *Handa*, hand: *Boga*, boog: *Miera*, mier: *Ring*, *ringo*, een rink: *Brunna*, born: *Wagen*, wage: *Apel*, Appel: *Schieten*, met pylen werpen: *Schlipen*, ſlapen: *Kommen*, komen: *Singen*, lacchen, kryten: *Geen*, gaan: *Breen*, braan: *Wicht*, wit: *Schedit*, ligt, als een ſcheiding tuſſen ligt en duiſter: *Kilemſch kop, dat is*, keelt den kop, drinkt de kroes uyt: En in de optellinge aldus, *ita, tua, tria, fider, finf, ſeis, ſevene, athe, nine, thijne, thijnita, thunetua, thunetria, dat is*, een, twee, drie, ende ſo voort.

Johannes Aventinus, de voornaamſte onder de Duytſe Schryvers, *Annalium Bojorum ſive veteris Germaniæ, lib.* 1. verhaalt dat *Tuiſco*, aller Tuitſen ofte Duytſen vader, een broeder had *Scyta* genomt, waar van de Duytſen *Scyten* genomt zyn, en dat ſy deſelve ſpraak hadden als de *Saſſens*, welker ſpraak ook nog in Nederduytsland in gebruyk is, hebbende groote maatſchappye met den Grieken: *Noſter profecto*, ſeid hy, *ſermo præcipue Saxonum, litterarum natura, & poteſtate, diphthongorum vi & numero, ſyllabarum pronunciatione, declamatu, articulis, accentu, (quem & noſtra lingua, tonum vocamus, ratione loquendi, cæteriſque hujuſmodi dictionum proprietatibus maximam habet affinitatem, plurimum retinet commercii cum Græcorum lingua infinita ſunt vocabula, quæ nobis & Græcis idem valent, Dat is:* Onſe ſprake, voornamentlijk de *Saxiſe*, heeft voorwaar grote gemeenſchap met de Griekſe taal, in de eygenſchap der letteren, in de kragt en getal van de diphtongen, ofte dubbelletteren, in den uytgalm der Syllaben, en t'ſamenbegrepen letteren, uytroeping, toon en verdelinge, in de manier van ſpreken, en andere eygenſchappen der woorden; ende zyn ontallijke onſer woorden, die in 't Grieks deſelve zyn, en 't ſelve beduyden.

Dat die van Italien haar oudheid uyt de Duytſen moeten ſoeken, is niet alleen uyt haar ſtelling en manier van ſchryven bekent, dewelke gantſch in den grond van de Duytſe t'ſamenſtelling beſtaat, maar ook in de woorden ſelf; tuygd *Beatus Rhenanus Rer. Germanic. lib.* 2. *c.* 115. *Extant leges Longabardorum, quæ manifeſte declarant eam gentem uſum ſermone Germanico. Fuere nobiliſſimi Germanorum Longobardi. In legibus, quia vocabula noſtræ linguæ ſunt paſſim inſerta, videas juris interpretes Italos ſe miſere torquentes, & tandem omnibus tentatis, neque cælum attingere neque terram, juxta proverbium. In Græcis & Hebraicis, conſulendi ſunt earum Linguarum periti. In Longobardis erant adhibendi Germani. Dat is:* Daar zyn verſcheide Longobardiſe wetten, dewelke duidelijk verklaren, dat dat volk de Duytſe ſpraak gekend en geſproken heeft; de Longobarden zyn voorname Duytſe geſlagten geweeſt, ſie op hunne wetten, in dewelke de woorden van onſe taal gebruykt werden; de Regtsgeleerde Italiaanſe Uytleggers, hoe qualijk ſy deſelve verſtaan kunnen, en naar alle gedane vlijt en moeyten, volgens het ſpreekwoord, hemel nog aarde raaken; in de Griekſe en Hebreeuſe moeten hunne Taalluyden gevraagt werden, in de Longobardiſe tale moeten de Duytſers Tolken zyn.

Wat het Engels, en de Vrieſe Taal aangaat, ſalmen mede bevinden dat het uyt de oude Saxenſe en Duytſe taal ſijn oorſprong heeft; hier van betuigd het *Vader ons*, en het begin van *Sint Jans Euangelii* in oud Saſſens, over omtrent, of meer als duyſent jaar geleden, geſprooken, daar in den grond van de Frieſe en Engelſe taal ſig ſelven openbaart: Dus luyd het *Vader ons* in oud Duyts, ofte oud Saſſens:

FEader ure thu the aert / on heofenu ſi thin Nama the halgod / tokume thin Rike / gewurthe

thin willa on eorthan ſwa / ſwa on heofenum urne deagamlican hlaff ſyle us te deag / and forgyf us ure gyltas/ſwa ſwa we forgiſath urum gyltendum/ and ne geleadde thu us on coſtnunge / ac aliis us / of yffle / ſo thlice: Dat is: *Vader onſe, der aarden en des Hemels, Sy dijn name geheyligd, toekome dijn Rijke, geſchiede dijn wille op aarden, gelijk als in den hemel, ons dagelijks lavenis geeft ons dees dag, en vergeef ons onſe ſchulden, gelijk als wy vergeven hare ſchulden, en leydet ons niet in beſoeckinge, maar bevrijd ons van des, Het ſy ſoo.*

Het begin van het Euangeli van Sint Jan, luyd in de oud Saſſenſe taal aldus:

ON fruman weas word / and thad word weas mid Gode / and God weas that word / that weas on fruman mid God / ealle thing wearon geworte turch Syne / and nan thing waes gewort butan Syne / that waes lif the on Syne geworht weas / and that lif waes mauna / leoht / and that leoht lyht on thyſtrum / and thyſtro that ne genamon. Man was fram God a ſend / thaes nama waes Johannes / thes com tho gewitneſſe that he gewitneſſe cythde / be tham leohte / that ealle men thurh Syne gelyſdon / naes he leoht ac that he gewitneſſe / forth beare be tham leoht. Soth leoht waes that onlyht ealcne cumendne man on thiſne middan eard / he waes on middan earde / and middan eard waes gewoorſt thur hyne / and middan eard hyne ne genew. To his agenum hecom / and hig hyne ne underfengun / ſotliche ſwe hwylce ſwa hyne underfengon he ſealde hun an weald that hi wear om godes bearn tham the gelyfith on his naman tha ne ſint acennede of blodun / ne of fleaſces willan / ne of weres willan ac hig ſynt of Gode acennede. Ant that word waes fleaſc geworden/and ear dode on us/ and we geſawon hys wuldor ſwylce aucenne / des wul dior of feadr that waeß ful mid gyffe/ and ſoth feoſneſſe. Dat is: *In den aanvang was het woord, en dat woord was met God, en God was dat woord, dat was in aanvang met God, alle dingen waren geworden door hem, en geen ding was geworden buyten hem, dat was het leven dat door hem geworden was, en dat leven was het ligt der manmenſen, en dat ligt ligtet in 't duyſter, ende de duyſternis had dat geen naam gegeven. Een man was van God geſonden, wiens naam was Johannes. Deſe komt ter gewetenis, dat hy kennis geve van het ligt, dat alle menſche door hem gelove, hy was het ligt niet, maar dat hy kenniſſe voort brenge van het ligt, het ware ligt was dat ligte, elk komende mens, op deſe middenaarde, hy was op de middenaarde, en de middenaarde was door hem geworden, en de aarde heeft hem niet gekent. In ſijn ſelf is hy hier gekomen, en de ſijne hebben hem niet aangenomen. De ſulke die hem ontfangen hebben, heeft hy magt gegeven Gods kinderen te werden, alle die in ſijnen name geloven, dewelke niet en ſijn bekent uytten bloede, nog uyt den wille des vlees, nog uyt den wille des mans God kennende. Ende het woord is vlees geworden, en woonden onder ons, ende wy ſagen ſyne heerlijkheid, daar wy de heerlijkheid des Vaders kenden, dat die was vol mildadigheid ende waragtigheid.*

Uyt de oude Frieſe Wetten, kanmen de gemeenſchap van de Engelſaxenſe taal, met de Frieſe vinden, en daar in dat beyde uyt het Duyts en Schitiſch voort komt, daar van wy maar enige ſullen bybrengen, uyt het Landregt XIX. War ſo in man ores goed ſtelt / inda naxa nivel troſtera nacht / binna doren / en binna drompele / in dat met oen hem vint / en bekenne / ieſte oen ſijn ſelff handen / ſo ne meima / der derde my upt ede breda / want di bondena tjeaff mey ſchidigera baria / in deß jechtiga ne meima naet byſecka. *Dat is:* Soo yemand eens anders goed ſteelt in de nare en duyſtere nagt, binnen ſijn deur en drempel, en datmen 't onder hem vind, ende bekend werde, ofte in ſijn ſelfs handen, ſoo magmen daar over geen eed aanbieden, want die gebonden of gevangen dief, kan geen ſchuldiger toonen, en 't geene bekent is, mag hy niet beſaaken, ofte miſſaken.

Ende Tit. van Schaekraeff; Dat is / en Schaekraeff / waſo farat onbiradis men onrinchter wald / ti ena ſtandara huſa / en da dir binama tha Lioeden hi ara goed / dir hia ſchoulden dat lyff mey veda / en hiara ſela van reda / ſo bringt hy him ſalm in da ſchakera rauwa/en da in hiara riocht. Jeff hy dir tho biradit wirht / dat hi mitta fia beta ſchil / ſo ſchil hy twie ſchot beta / en da older hagiſta freda twifald beta / als da Lioeda wilkaret habbat / *Dat is:* Schaakrooff is: Indien yemand onvoorſiens, ende met onregter weld in yemands vaſt huys komt, en die luyden haar goed neemt, daar ſy haar lighaam me ſouden voeden, ende hare ziele mede bewaren, ſo brengd hy hem ſelven in ſchaakroof ſchuld, en valt in dat regt. Of hy daar toe beraden wierd dat hy het met geldhave betalen wil, ſoo ſal hy tweſchat geven, en dat allerhoogſte ſtraf is twevoud te betalen, gelijk als die mannen dat gekeurt hebben.

Zoo beduid *thiaeff*, of *thieeff*, *thiafa*, dief, diefſte, ofte dieverye; want de oude Franken, Frieſen, ende Saxers, welkers taal nog by de Vrieſen ende Engelſe in gebruyk is, gebruykten een (*t*) of (*th*) in plaats van een (*d*,) want daar de Duytſen, *door*, *dien*, *dat*, *deſe*, *deerne*, *dulden*, *dingen*, ſeggen; ſeggen ſy, *troch*, *thi*, *that*, *thira*, *thiorne*, *thilden*, *thingien*, en ſo voort; ſulx dat op de oude Frieſe Wetten, by den Heer *Wibrand Siccama* werd aangetekent.

De oude Franken, en daar mêe de verenigde Gaulen, hebben mede de Duytſe taal geſproken, als duydelijk te ſien is in vele en ontallijke woorden, dewelke inde Saliſe Wetten, by *Theodoricus*, der Franken Koning, in 't jaar DXII. door de geleerde en wijſe van dien tydt, uyt de aloude Landwetten en gewoonten by een zyn doen ſtellen, en in 't Langbardiſch Latyn vervormt, daar uyt de voornaamſte oud Duytſe woorden by *Gotfridus Wendelinus* geſift, en by den anderen vergadert zyn, in ſijn *Gloſſario Salico*; ſie mede het *Gloſſarium Legum Antiquarum* van *Fred. Lindenbrogius*.

Franc. Pithoeus heeft mede de herſtelde Saliſe wetten tot Parys, in 't jaar D. CII. uytgegeven, daar hy mede een *Gloſſarium* en uytlegginge by gedaan heeft, in het welke vele *Franço Latijnſe*, woorden van Duytſen oorſpronk werden aangemerkt.

Welken aangaande om my niet al te veel met enkele overwijſinge van anderen te behelpen, heb ik

deſe

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

dese voornaamste woorden so uyt de *Salise*, *Langbardise*, *Almannise*, en andre aloude wetten by een vergadert. *Denarius* een denier: *Hranne*, een Ren daar men de hoenderen, varkens, en ander beesten in mest: *Tertussius*, ter ofte daar 't huys, van dat huisgesin: *Adelschalke*, een Heeren knegt, een schalk: *Trespel*, een Heer van drie Karspels: *Velter*, een veldhond, een jaaghond: *Sparvarius*, een Sparwer: *Curtis*, kort: *Framir*, een vreemder: *Alode*, aloud: *Allodiaal*, dat van sijn Vooruders afkomt: *Coccus*, een kokhaan: *Anguil*, een aal: *Antrussio*, aan een tros: *In Texaga*, onder tak, ofte dak: *Aristato*, een eerstaat: *Schreuna*, een schrijn, ofte kas: *Bannire*, bannen: *Baro*, *baar*, kennelijk, daar van openbaar, baarblykelijk: *Scuria*, een schuyr: *Bendum*, bodem, grond, *Sclusa*, een kluys, een gesloten hok: *Skella*, een schel: *Camborta*, een kantboort, den uyttersten zoom: *Stavan*, een staf: *Brachile*, een braselet: *Carruca*, *karus*, een karre: *Hovaward*, een Hofbewaarder van Hova, Hof, en ward, een bewaarder, beschermer, daar van komt het oud Duytsch woord *Ruward*, het welk so veel als rustbewaarder beduyd: *Capolare*, afkappen: *Puteus*, een put: *Durpilum*, een dorpel: *Gasacchio*, een tegensegger, Germ. *Gegensach*: *Raginburgi*, Regtsborgen, Regters: *Cinitus*, gy niet, gy ondeugd: *Charoena*, kreunen, klagen, *Colapus*, een klap, een klop: *Cæaphus grafio*, een Graaf: *Seule*, suyl: *Tangano*, tingen, tegendingen, beschuldigen, *Drute*, een bruid: *Cervicare*, kerven: *Andelang*, een handgift: *Filtort*, een vlietert: *Fugitivus*, *Franc*, vry, fry, vrybuyter: *Gasachio*, een pleitsaak: *Gavialto*, geweld: *Heim*, *hof*, *hove*, *heve*, een beplanten Hof: *Iber*, euver, over: *Frist*, vorst van een huys: *Inpoten*, enten griffelen: *Leode*, lenden, luyden: *mallen*, melden, spreeken: *hinc mallus judex*, *maniare*, manen om schuld aanspreken: *Manduado*, een mandel, ofte mantelhout: *Nubi*, op een nieuw: *Pelag*, een poel, een plas: *Raakt*, 't geen ons raakt of aangaat: *Ramen*, *ramiere*, overleggen: *Sala*, een Saal, een Regt-kamer: *Inde lex Salica*, het Hofregt: *Scancio*, een schenker: *Sclusa*, een sluys: *Selave*, een slaaf: *Son*, gesin, vergadering, daar van huysgesin: *Staflus*, stapel: *Sunirs*, suym, versuym: *Sunnis*, uytbesondert: *Theada*, beduit: *Trappa*, een trap: *Trust*, trouw: *Thung*, tong: *Turfa*, vipila, wapeling, vuyl water: *Wedred*, weder, weregilt, waartgelt: *Zurb*, turf: *Werpire*, werpen: *Wacta*, wagt: *Thiubda*, Saxon. *Theoste*, Belg. tief, dief: *Swiro*, sweren, met eede bevestigen: *Aid*, een eed: *Smelido*, smal; *Schacho*, schaken, overlast doen: *Ruoda*, een galge, rat: *Reffare*, reuffen, rijven: *Puleschlah*, een buylslag, *Pancera*, een panzer: *Maudeburg*, een voorspraak: *Mundius*, een mombir, een voogt: *Mordrido*, een moord, gelijk als moordbedrijf: *Mallum*, maalstede: *Mallus*, een Regter van een maalstad ofte gemeente: *Mallum*, werd ook genomen voor een Regthuis van de onderhorige maalstede: *Hreff*, *Rhreve*, het hol van den buyk; het rif, middelrif: *Heribergare*, herbergen: *Gisiles*; Giselaars: *Ganza*, een ganz: *Fulboran*, egt, ende wel geboren: *Frilassen*, een vrygelaten: *Furswirotos*, versweeren, vervloeken: *Fordro*, Germ. *Vordersman*, Belg. volmagt, *Fordanno*, doemen, verdoemen: *Canculator*, een Gauchelaar: *Breve*, een brief: *Breviarium*, Lat. *Bracca*, een brakhond: *Bort*, geboorte, bordich, geboortig: *Oriundus*, Latin. *Banga*, een boge: *Anagriph*, aangrijp, greep; ende ontallijke meer. So ook in hun optellinge te sien is: *Ain*, een, ofte ein: *Thue*, twee: *Tri*, drie: *Fitter*, vier: *vüeff*, vijf: *Sexan*, *septan*, *achteo*, ses, seven agt: *Nuene*, negen: *Toc*, *toch*, tien: *Anilaf*, elf: *Thoalaf*, twaalf: *Tuotoc*, twintig: *Tritoc*, dertig: *Feittertoc*, veertig: *Vüeftoc*, vijftig: *Seftoc*, festig: *Sebentoc*, *acteotoc*, *nuentok*, seventig, tagtig, negentig: *Hondi chunna*, hondert: *Tosondi*, twehonderd.

Den hooggeleerden *Abraham vander Mijlen*, in sijn deftig boek *de Lingua Belgica*, brengt mede veel bewijs by, van de oudheid van de Duytse taal, niet alleen dat de oude Keltise en Scytise taal deselve is met de jegenwoordige Duytse, als onder anderen *cap.* 21. en *cap.* 25. daar hy veel woorden bybrengt van sonderlinge opmerking, als onder anderen dat *Otthunos*, en *Bithunos* by *Herodot*, de volken ten Oosten van de duynen, ofte bergen, en ten Westen by de duynen beduyd, het welk goed Duyts is, so ook in de woorden, *God*, *goed*, *Galli*, *Walli*, wallen, *Wandelaars Tholistobogos*, een stalen boge, *Trogmi*, draaghenen, *Tectosages*, dekte seggers, *tekken*, dekken, *Belgen*, alſo genomt om dat sy ligt gebelgt waren, *Galaten*, Gaanlaters, *Scyten*, Schieters, *Aerthum apud Tacitum Terra mater*, aarde, *Frid*, vrede *Casa*, kasak, *Topos*, *Heoos*, hoos, *Lama* een lam, *Tenduc* een plaatse aan de Zee gelegen, *t'enden houk Anian*, angang van angaan, *Trimarcisia*, *apud Pausaniam*, drie, meer, kiese, *Tri*, drie, *Meer* een paard, *Cise* kiese, Cimbro Belg. en diergelijke woorden meer, die hy uyt *Gerop. Becan.* heeft aangetekend, alhier te lang op te tellen.

Maar ook in 't bysonder, dat de Vlaamse, Tuytse, Deense, Norwegse, Engelse, Sueetse, een en deselve taal gesprooken hebben, bewijst hy *Dict. Tract. cap.* 26. & 27. *ex Roderico Toletano*, & *Francisco Irenico*, de welke sijne aantekeningen uyt meer als ses honderd so Griekse als Latijnse oude Schryvers tot dien eynde vergadert heeft, daar uyt hy onder andre dit staal in de Oversettinge van de plaatse van *Math. Evang.* 27. 6. bybrengt, *en de Overpriesters namen de silverlingen, en seiden, het is niet betamelijk dese te leggen in de Gods-kiste, dewijl het een loon des bloeds is, en sy hielden eenen raad, en koften daar voor een Potbakkers Akker; doe is vervult dat daar was geseid door den Propheet* Jeremias, *en sy hebben genomen dertig silvere penningen, daar met de verkogte was betaalt, welke sy kogten van den kinderen van Israël, en sy hebbense gegeven voor den Potbakkers Akker, als my de Heere bevolen heeft.*

In 't Hooghduyts aldus:

Vnd die Hohe-Priesters nahmen die Silberlinge / und sagten: Es ist nicht zimelich diese zu legen in den Gottes-Kasten / den es ein Lohn des Bluts ist. Vnd sie hielten einem Rath / und kaufften drumb einen Töpfers-Acker: Da ist erfullet / daß da gesagt ist durch den Propheten Jeremias: Vnd sie haben genommen dreysig Silber-Pfenning / damit der Verkauffte werde bezahlet / welchen sie kaufften von den Kindern von Israel / und haben sie gegeben für dem Töpfers-Acker / als mir der HErr befohlen hat.

Sweet-

Sweets.

Oc de Ypperſte-Preſter toge ſoſlff Pendingene/ oc ſagde: der is icke ſſommerlig dem til legge i Guds Kiſte/ thi det et lad pendinge. Oc hulde de it Raad/ ok ſkoſte dir faare en Pottemageris Ager: da et fulkommet det ſom blef figered igennem Propheten Jeremias/ oc haffve de taget tredive ſoſlff pendinge der den ſolde blef betalet met huliken de kiofbte af Iſraels boſru/ oc haffve giffuit den for en Potte-Mageris Ager/ ſphin HErren baſalede mig.

In 't Engelſch.

And the Opper-Prieſts tooke the Silver Pennys/ and ſaide: it is not becommely thoſe to lay in the Gods chieſt/ becauſe it a prize off blood is. And thei tooke Conſel/ and bought with them a Potters-field. Then is fulfillet that which was ſais throug the Prophet Jeremias. And thei have taken thirtie ſilver Pennys/ where wil the ſolde one was payed whom theybought off Iſrael/ and have given them for the Potters field/ als the Lord appointed me.

Franciſcus Irenicus, ſeid den ſelven Heer vander Mijlen, *pro multis teſtibus ſit unus, imo ex multis ſe coagmentans teſtis ſit multiplex, qui in ſua exegeſi Germaniæ uberem teſtimoniorum meſſuit ſegetem, ex ſexcentis pæne authoribus, Græcis, Latiniſque, vetuſtis ac recentioribus iiſdemque graviſſimis. Probat omnes illas gentes ad Scythas uſque & Amazones adeo ex una propullalaſſe origine, ut aliquando fuerint eædem.* Dat *is:* Voor vele tuygen ſtrekke deſe eene, ja uyt vele 't ſamen getrokken, een veelvoudige getuyge, die in ſijn Duytſe 't ſamen ſtellinge, een gants weldragent veld van getuygeniſſen gemayt heeft, uyt by na ſes honderd voorname Griekſe en Latijnſe Schryvers oude en nieuwe; en bewijſt dat alle die volken tot de Scyten en Amaſonen toe, uyt een en deſelve oorſpronk gejongd en voortgekomen zyn, die te voren een en deſelve waren.

Hier mede komt over een het geen *Marc. Zuer. Boxhorn* elders by brengd, dat de regte reden van de overeenkomſt in deſe talen is, dat ſy met den Duytſen, aan de borſten van eene moeder (dat ſijn de Scythen,) gelegen hebben, en uyt eene mond leeren ſpreken hebben.

69 [u] *In enkele moeder-woorden,*] Dat onſe Duytſe taal een eygen taal is, blijkt genoeg uyt de ontallijke enkele moeder-woorden, die uyt geen andre woorden 't ſamengevoegd zyn, daar toe wy wel ligt al onſe 't ſamengevoegde woorden kunnen brengen. Tot een proeve dient alleen een optellinge van enige enkele grond-namen, als eerſt in 's menſen leden van den top tot den teen, ſegtmen *hoofd, haar, oog, neus, kin, mond, lip, tand, tong, keel, oor, wang, hals, ſtrot, borſt, arm, hand, duym, lidt, buyk, hart, maag, darm, bil, dije, knie, ſcheen, kuit, voet, klauw, palm, hiel, teen.* En ſo voort in andre, als *aard, lugt, vier, heet, kout, wijn, bier, ſout, ſmout, brood, vlees, hout, ſteen, ſtoel, bank, huys, hof, boom, tak, rok, brouk, kous, ſchoen, hoed, hemd, bef, ſok, blok, hoek, boek,* ik *ſie, hoor, ſpreek, ga, ſta, eet, drink, ſchrijf, lees, min, haat, ben, kom, ga, ſta, ry, vaar,* en ontallijke meer.

70 [w] *Dat in andere talen buyten d'onſe,*] Behalven in 't Engels, dog deſelve als hier voor is aangeweſen, is meeſt uyt onſe Duytſe en uyt andre talen by een geraapt; en heeft by na niet of het is van een ander ontleent, gelijk ook de Franſe taal, dewelke meeſt heel en al uyt de Latijnſe taal gemaakt is, en eygendlijk geen Frans, maar *Wals* ſoud' moeten genomd werden, van de *Gallen, Guallen,* ofte *Goulen,* Walen, want de Franken hebben Duyts geſprooken, gelijk wy hier voor hebben aangeweſen.

Van dit gevoelen is ook *H. Mutins German. Chronic. lib.* 1. *Ferunt, inquit, etiam quidam ſcriptores, Gallos aliquando Germanica lingua locutos.* Dat *is:* Sommige Schryvers ſeggen dat de Gallen wel eer de Duytſe taal geſprooken hebben. 't Selve gevoeld ook *Petrus Nannius Miſcellan. lib.* 10. *Tit. de Origine quorundam Germanicorum vocabulorum,* daar hy van de bekeringe van Sint *Willebord* ſpreekt. *Mihi, inquit, omnino perſuadeo tum Anglicæ gentis linguam cum hac noſtra plane eandem fuiſſe, quod ex reliquiis idiomatum utriuſque gentis liquido apparet, quum in pleriſque eadem vocabula retineant.* Dat *is:* Ik houde het daar voor, dat doen ter tijd de Engelſe taal met de onſe een en deſelve geweeſt is, het welk uyt de overblijfſelen der oude woorden ten wederſijden genoeg blijkt, met dat ſy in velen deſelve woorden hebben.

't Selve werd ſeer naukeurig in een byſondre lijſt van veel oud-Frans-Duytſe woorden vertoond, by *Wolfgang. Laſſius de Migrat. Gent. lib.* 3. *de Cimmeriis,* die wy hier mede laten invloeyen. *In Oſtro Francorum lingua vetuſta quæ deſierunt aut quæ corrupta ſunt vocabula.*

Dinemanni/ Dienſtmannen/ Curiales.
Vuappene arma, Wappenhodie.
Suuaerd/ gladius, Schwerdt hodie.
Vrede/ pax, Frid hodie. inde Freda mulcta, pro pace violata.
Rachebürge/ ſponſores litis, hodie Rechtsbürgen.
Zagele/ cauda.
Vueregeldo/ mulcta pro eductione gladii.
Vnſuberpilde/ ſimulacra læſa.
Nunigelde/ ex numero mulctæ pecuniariæ.
Vray/ Vrank/ liber, hodie Frey/ Frankhen/ unde Vriathus dux Gallorum.
Hinterſerenchi/ Hinderſchrencken/ tergiverſationes.
Placitum/ Comitia, hodie Platz.
In der gechzedo/ repudium, in der ſchaydung.
Orloghe/ bellum, & orlochen bellare, Vrlag.
Jour dhay/ hoc anno, Jar/ heüt hodie.
Furtunatyn/ ſummo mane, Frü hodie.
Sama wiſt/ concilium, Zuſamentkhunfft/ hodie.
Hubetburge/ Haubtſteet/ metropoles.
Vuerken/ operari, Werkhen.
Giuardo/ Geſirt hodie, præjudicium.
Trochtin/ Glauben/ fides Latinis, Trewen.
Ancingas/ Antzen/ pertica.
Parefreti/ Rolaten/ angariare vulgo.
Wetto/ Wetten/ dato arrabone certare.
Reuuantelinge/ Wandlen/ mulctare.
Hrevnnd/ Rechtwund/ bene vulneratus.
Per fortia/ Proforz/ ſubito, violenter.
Infanc/ Fangen/ comprehendere.
Gangi/ proceſſiones.
Guhoffe/ Zühoff/ curialis.
Geſtritte/ Streit/ contentio.

Vnſamſ

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Vusamfter / pro molestus.
Tobeutor / Dobender / insanus.
Eruarener / Erfarner/erfragt / deprehensus.
Gnadigora / Gnediger / inclinatior.
Saga / otatio , Sag.
Spenta / Ain spent / convivium.
Friheuen / Frenthoff / cœmiteria.
Gechorenen / Außerkhoren / deliberatum Lat.
Chepse / Khepsweyb / pellex.
Frundalenn / Frayle / amasia , amica.
Vuitue, Witwe / vidua.
Chetif / Dieb / fur.

In Francigenarum hodierna lingua cum Latina & Gallica confusa, quæ adhuc de veteri idiomate Germanico maneant voces.

Placa , Plaꝫ / forum Latine.
Trouble , Trüb / turbidum.
Clar , Clar / serenum.
Plourer , Plarrer / lachrimator.
Cruche , Khrüg hodie , amphora Latine.
Lye , Leger hodie , fex vini Romanis.
Gronuilla , Grundling hòdie , rana Latinis.
Court , Khurꝫ / brevis Latine.
Esseyr , Essen hodie , gustare Romanis.
Baignar , Baden / balneare.
Gresslar , Grißlen hodie , grandinare.
Froit , Frost / frigus Romanis.
Trompe , Trummeten / buccina.
Harpe , cithara , Harpffen hodie,
Sot, stultus, adhuc in Saxonia.
Raugne , Rauden / scabies.
Tousiours , Taug alle tag.
Escollier , Schüler / scholaris.
Forest, Forst / sylva. Forestier, Forstmayster.
Manebor, tutor : hinc Mundi burdi, tutela.
La manche , in lingua Saxonica adhuc diminutive, Mantel.
Brusler , Braßlen hodie , conburere Latine.
Taylar , Taylen / dividere Latine.
Sises vourbas, Seꝫ dich fürbaß / sede prior.
Je ne le wil riens , Wil nichts / nihil volo.
Je ne le weil pas feire, Ich wils nicht thün.
Bon marche , Ain güt markht.

Cloche, campana : Clochier, campanula.
Bouc, Bokh / caper.
Haren, qui Håring / haleces Latinis.
Ostruche, Strauß.
Robour, Rauber / raptor Latine.
Grasz, Groß / pinguis Latine.
La vit, Fut / vulua Latinis.
La gorge , Gurgel.
Fauffe , Ain faust voll / manipulus Latinis.
Manteau , Mantel / pallium.
Jambe , os , Beyn.
Burgeoisse , Burger / civis.
Espieur , Außspecher / explorator.
Out loupe , evadere , Entlauffen.
Mercher, Marche / forum.
Maraghe , Margengab / dos matrimonii.
Hayc , sepe , Ain hag.
Chausses , Hosen / caligæ.
Hakhe , securis , Hacken.
Courtil , Gurten.
Chreme , bouillici collustrum cum bulla , Der milchraum.
Feu, Feür / ignis. Feuuyer, pro foco.
Chetif, Dieb / fur.
Witue , Witwe / vidua.

[x] *Woorden boeken* ,] Hoedanige te sien zyn by *Adriaan Schriek* en *Geropius Becanus*, die daar van bysondre lijsten gemaakt hebben ; dog volgens het oordeel van de sommige wat te verre gesogt , daar van den geleerden *Marc. Boxhorn* elders oordeelt , dat die mannen siende blind geweest zyn , en wel hebben kunnen sien de oudheid van de Scytise en Duytse taal , en de overeenstemminge daar van met de Griekse en Latijnse , maar den oorsprong daar van gesogt hebben , daar die niet te vinden was , en deselve met louter kragt en geweld hebben soeken te beweeren. 71

Wolfgangus Lassius de Migrat. gentium lib. 2. de lingua veterum Gallo-Græcorum , geeft daar van een nette lijst van omtrent de duysend Grieks , of Latijns-Duytse woorden , die wy alhier mede tot een kragtig bewijs goed gevonden hebben in te lijven , als volgt.

Ex Græca Lingua, quæ Gallogræci in suum idioma transtulere.

Αὔθαρ, authar / vbera.
ἀττία , atte / id est vatter.
δμωὶς , ain meyd / ancilla.
δίνη , dunnen / unda.
ῥάκη , rokh / tunica.
τιτθη , tutten / mammillæ.
στρȣς , straus / struthio auis,
ἐπέτειος , heürig / hornum.
σειρὸς , scheyrn / horreum.
λάκκος , lakhen / palus.
λάγηνος , lagel.
νείρος , nider / nier Belgice.
μήτηρ , müter.
ἅλς : saltz.
ἄλσος , holtz / sylva.
λάτρις , lother / nebulo.
λάρναξ , larf / persona.
λίνον , leyn / linum.
λογοι , lüge / mendacium.
στύφη , stuben.
μάχαιρα , messer / ch. in ss.
νὺξ , νυκτὸς , nacht / nox.
μυῖα , mukhen.
μῦς , mus.
ἥρως , ain hürt / pastor.

μύλον , Mül / pistrinum.
ἐμὸς , Mein.
ἤθη , Sitten / mores , s aspiratione adjecta.
μόρος , Mord / mors.
σκῶμμα , Skhumpp.
μῆλον , melaun.
στῦλος , stül / sedes.
ἆθμα , athem.
δίσκος , disch.
πόρνη , hür / meretrix, aspiratione adjecta.
σιλλός , schiller / luscus.
νεφέλη , nebel.
ὄζος , ast / ramus.
δαίς , thail / portio.
νῦν , nun / iam.
μισθός , mast.
ὀπώρα , ops.
βοσκή , bosch / nemus.
ὀκτώ , acht.
ἑκυρά , schwiger / addita aspirat. Lat. socrus.
σιτλίον , seidel / situla.
νόννα , nonn / monialis.
ῥῆσις , red / oratio.
νηδὺς , nathet / addita aspiratione.
στίβος , steg / semita.

ἄγκων , agst / olim in Francica lingua, anchon.
νέος , new.
ὠὸν , ay / ouum.
ἄστομος , stumm / mutus.
κρέωος , khrausi / vocali in diphtong. versa.
χώρα , khraitz / regio.
ὄκκος , aug / oculus.
σῦς , saw.
χαίτη , sait.
σαγμάριος , saumer / qui equis vasa fert.
σκάφος , schiff / schaff.
ἔλαιον , öl.
σίνος , sünd.
παλλάντιον , pallast.
παρθένιον , partisen.
ἀμέλγειν , melkhen.
μορμύρειν , murren.
κορυφαῖν , khörissen.
πέλλιξ , peltz.
γλύμμα , glufft / rima, m litera omissa.
σχινδάλη , schindel.
χάραβος , grüb / fossa.
σκαπάνη , schauffel.
ἀδάιος , sat / s litera, & aspiratione addita.
γράφα , grampen / rechen,

ῥαβδος, rût / virga.
πωλος, pful / pullus gallinæ.
χεστον, skhuß Belgice, pulvinar.
δαγκλη, ſichel / falx, literis aliquot omiſſis.
σταγμαλος, khögelen littera deleta.
κυκλος, khugel.
τραπιστης, ſtraber / equus ſuccuſſator.
σκαβελλιον, ſchwel / ſcabell. per aſpirat. Germ.
γλωνος, glantz / ſplendor.
ςαλη, ſtal.
βουλη, will / voluntas.
ςολεχος, ſteltz / :ûm vnderpultzen.
θαυμος, thum / inſanus.
ςενος, dûn / s litera dempta.
εραζε, erd / terra.
χιτονισκος, chûtel / tunicæ genus.
τριτα, dritte / tertius, conjunctis literis.
τυφων, topff / turbo.
απολυσις, abloß / abſolutio.
πορος, fert / vadum.
οινος, wyn.
μοσχοβλικλη, khalble / vitulus.
πυργος, thurn.
βαλαιος, gwaltig / per aſpirat. Germanic.
μιζος, miſtel / viſcus.
ελεινη, elen / ulua.
σκια, ſchad / umbra.
ουγγια, vncz.
ροθιος, reſch / velox.
στιβη, ſtapffe / veſtigium.
βικιον, wikhe.
οικανος, bekhanter / per aſpirationem.
πιτυδινη, peitl / marſupium.
αγχιπορος, nachpaur / vicinus.
ουαι, o wee / dolentis.
λουτρον, ain latter / lavacri, ſive lotionis genus apud nos Auſtriacos.
σκιδαρος, ſchiter.
βερος, ber / aper.
βηλος, weld / η in e literam.
καρφη, garbe / faſciculus frumenti.
ελιος, ellend / laydig.
θρυμμα, trymm.
χεινος, gönner / fautor.
χαραττειν, khratzen.
λειχειν, lekhen.
μολυνειν, malen.
λαγνευειν, laichen / laſciuire.
μισγειν, miſchen.
αμελγειν, melkhen.
μυζειν, muſſen / muſſare.
μορμυρειν, murrhen.
νευειν, nephen / nuere.
γελαν, gelahen / ridere.
οιμωζειν, maynen.
οιμαν, ſchwimmen / addita aſpiratione.
βδειν, bdân / cacare.
πορειν, beraiten / parare.
πηγειν, paen.
σμωχειν, ſchmukhen / id eſt ornare.
ερευγειν, reukhen.
ρυειν, rinnen.
σκαριζειν, skarzen / ſchaben.
σχιζειν, ſchideren / ſchneiden.
κραζειν, grakhen / khreyſten / ſcreare.
βροχιζειν, worgen / ſtrangulare.
τριβειν, reiben.
τρειν, trâen / tornare.
θιγειν, getiaen / taſten / tangere.
λακτιζειν, lakhen / calcitrare.
αζαινειν, ſengen ain praten.
πρηθειν, praten.
αγειν, iagen / aſpiratione accedente.
λασκειν, läſtern / id eſt criminari.
μοχθειν, machen.
κνηθειν, khnetten.
καγχαζειν, gakzen.
θραττειν, thratzen.
υπνειν, napfzen / dormire, per ſyncopen.
διαζειν, tauſchen / per aſpirationem.
δυνειν, tunkhen.
καφειν, gapffen.
σχιζειν, ſchieſſen.
γαργαλιζειν, khutzlen / titillare.

στραγγευειν, ſtrekhen / torquere.
βρωσκειν, freſchen / vorare.
πρηθειν, brennen.
πληττειν, plitſchen / plectere.
ελλιζειν, weltzen / vellicare.
υφαινειν, weben / texere.
πληξαι, plagen.
ληρειν, liegen / mentiri.
βραζειν, braſſen / crapulari.
φλυειν, flieſſen / fluere.
δρασσειν, dratzen.
νειδειν, neiden / invidere.
σφαλλειν, fallen / labi.
βατειν, watten / vadare.
θελγειν, dailgt mich auf / vana me ſpe lactat.
κωπαλλειν, khutlen / id eſt clanculum ridere.
σειειν, ſchûtlen / quatere.
σκληραινειν, harren / durare.
ςειναι, ſteen.
ςορευειν, ſtreen / ſternere.
ρεγχειν, ranchen.
ςυφειν, ſtopfen.
κτενιζειν, khammen / pectere.
μιστυλλειν, meſten / ſaginare.
κυσαι, kûſſen / oſculari.
τωθαζειν, tantlen / jocari.
ελαυνειν, lauffen / currere.
ψελλιζειν, wiſplen.
φολκειν, fûllen.
αναβαλλειν, anfallen.
απτειν, häfften.
βρυχειν, brellen.
ερωειν, rûhen.
γαργαριζειν, gurglen.
ιαυσαι, ſauſen / per aſpirationem.
ελδων, hold.
ελεεινος, elendig.
εναντιος, ânlich / ſimilis.
εργον, werkh / per aſpirationem.
γαμαλιος, gamalich.
θανατος, thot / per ſyncopen.
εμβολις, gnebl.
κεμμας, gembs.
καρδια, hart.
κολαπτης, ſchlepper / per ſyncopen.
κελυφη, ſchelffe.
κλωθμος, khlotz.
κυμβαχος, gumpechtig.
αελλος, ſchuel / addita aſpiratione.
θερρειν, darzen.
κοννειν, khennen.
κραζειν, khritzen.
κυδριζειν, khytren.
λαιμαν, ſchlemmen / per aſpirationem.
πνευσιαν, ſchnauffen.
ρησσειν, reiſſen.
στειβειν, ſtechten.
μελδειν, ſchmeltzen / per aſpirationem.
πρηγμα, prauch.
κοτυλα, khot.
βρωτον, brot.
φοβος, forcht / timor, r litera inſerta.
σκοπελος, fels / prima ſyllaba dempta.
ικανος, genûg / ſatis, per ſyncopen.
ορυμαγδος, grumpel / rumor.
πανιστς, dann / abies.
ςαχυν, ſtahel / calybs.
βουτις, voit / vogt / præſes.
θυμος, mût / animus, tranſpoſitis literis.
αγχος, angſt / triſtis.
βακινον, bekhyn / peluis.
πωγων, bart / barba.
αγκων, ekh / angulus.
βομβαξ, bomwol.
αξινη, axen.
πιτυρον, bret / aſſer, tranſpoſitis literis, per ſyncopen.
βεικαλον, becher / cyathus.
βουβαλις, buffel.
πυξος, puxbaum.
πυρρον, pyrrhet.
ιμαλιον, hemat / camiſia.
χαρται, kharten.

βατινα, butten.
χασμη, gaumitz / oſcitatio.
ερδειν, reſen / d litera in s aſpirationem.
βαρβαξ, ſpärber / accipiter.
κωκαλον, kholen / carbo, prima ſyllaba dempta.
καραβος, kharebs / cancer, per ſyncopen.
καπηλος, khauffman / khepman Belgice, addita voce man.
αλλα, oder / ſed.
ενδος, inten / intus.
γατης, katz / catus.
καστανον, käſten.
καταρρος, catarr.
κηνσος, zinß / cenſus.
κυνδαλος, khynttel.
σπιθαμη, ſpann.
μοχθηρος, amächtig / a litera addita.
κερασιον, kherſen.
αζα, äſch / cinis.
βυττος, phut / chunnus.
κιτριον, citran.
πελεκυς, pithel / ſecuris.
κολαβος, kholb / clava.
κλοιςρον, cloſter / monaſterium.
κλεισια, clauſen.
χλιδωνες, khlainat.
χυλη, gall / cholera.
καυλος, khaul / khöl / beta.
κολλαριον, goller / amiculum.
ακτη, attich / ebulus.
λοισθος, der leſt / ultimus.
φηγος, bûch / arbor.
βλαδος, blöd / debilis, per mutationem vocalium.
σκαφη, ſchaff.
κρυπτη, krufft / ſub terra.
κογγυλος, gunkhel.
κορυκος, khocher.
κερπελον, khreperle.
φολις, vloit / fiſtula.
κοκκυξ, khukitz / avis.
κυκυρβις, khyrbis.
πεταλον, blat / per ſyncopen.
ςαρξ, ſtarch / ciconia.
ελεημοσυνη, almûſen.
φαλαι, fal / wal.
θυελλα, wellen / fluctus.
θυγατηρ, tochter / filia, per ſyncopen.
εγγαστηρ, angſter / poculum.
κωδις, khotzen.
δεκατη, per aſpirationem Germanicam der zechend.
εσθιειν, eſſen.
δρασσειν, dratzen.
υφαινειν, weben / texere.
στραγγευειν, ſtrikhen / torquere.
βουλεσθαι, wöllen.
εμβαλλειν, anfallen.
ψαλλειν, ſchallen.
χλοαζειν, grûnen / virere.
τεινειν, dänen / ziehen / tendere.
κλαιδη, klaid / veſtis.
ακραγγης, kranky / ægrotus.
αγκιστρον, angel / aculeus.
ιαμος, iamer / lamentum.
ςειρα, ſtyr / prora navis.
συνεσις, ſinn / mens.
καπηλος, kauffman / mercator.
αρετη, art.
φαυλος, faul / piger.
χαρακις, kharſt / ligo.
βυτα, phiech / pecus.
αγχιπορος, nachpaur / vicinus.

Ex Lingua Romana, quæ Galli & Teutones à legionibus limitaneis mutuati ſunt.

Templum, Tempel.
Symbolum, Molette.
Suavis, Süß.

Te-

Fenestra, Fenſter.
Pyrum, Pyrn.
Rapum, Rúb.
Naſus, Nas.
Cantharus, Kanten.
Vulgus, Volkh.
Tapetes, Teppich.
Cacabes, Kachel.
Pixis, Púxen.
Tabula, Tafel.
Urina, Harn.
Xenia, Schenkh.
Umbilicus, Nabl.
Vetula, Vettel.
Barbo, Barb.
Puer, Púb.
Buxus, Puxbaum.
Trepidatio, Truppl.
Trux, Tratzig.
Vadum, Wad.
Tripus, Trifúß.
Superſtitioſus, Apoſteyſer.
Propheta, Prophet.
Sella, Seſſel.
Altare, Altar.
Pulpitum, Pulpret.
Camera, Camer.
Capo, Capaun.
Turris, Turn.
Tectum, Dach.
Amphora, Ampher.
Pagus, Pach.
Paſſus, Paß.
Lyra, Leyren.
Macellum, Metzg.
Grandis, Groß.
Placenta, Fladen/ f pro p litera.
Paſtillus, Paſtetle.
Gabalum, Galgen/ literis tranſmutatis.
Rictus, Rachen.
Patronus, Patron.
Pellex, Palkh/ meretrix.
Pellis, Fell/ p litera pro f poſita.
Peregrinus, Pilgran/ l litera pro r.
Sceptrum, Scepter.
Pecia, Fetz.
Tumultus, Tummel.
Peſtis, Peſtilentz.
Pila, Pal.
Pilum, Pfeil/ per aſpirationem.
Pix, Pech.
Culcitra, Khulter.
Plaga, Plag.
Porro, Fert/ p litera in f verſa.
Poſtis, Pfoſte.
Presbyter, Prieſter/ per ſyncopen.
Raptor, Rauber.
Romphea, Rappir/ una litera deleta.
Mantellum, Mantel.
Medius, Mittel.
Monaſterium, Múnſter.
Muſculus, Maus.
Vannus, Wann.
Myrrha, Myrrhen.
Nucha, Nakh/ u litera in a verſa.
Sorbillare, Súrblen.
Nubilari, Neblen.
Domare, Demmen.
Ejulare, Heúlen.
Pluma, Pflum/ per aſpirationem.
Saccus, Sakh.
Ruga, Runtzel/ una litera adjecta.
Saga, Saggen.
Salus, Hail/ s in h aſpirationem.
Sanus, Geſund/ per aſpirationem.
Sedes, Geſeß.
Stemma, Stam/ e litera in a.
Stigma, Stich.
Amylum, Ameldum/ genus farinæ.
Perſona, Perſon.
Quartus imber, Quattember.
Parata, Braut.
Nurus, Schnúr/ per aſpirationem.
Vermis, Wurm.
Verum, War/ per ſyncopen.
Pentecoſte, Pfingſten.
Præbenda, Pfriend.
Papyrus, Papyr.
Infula, Infel.
Mynium, Myni.
Pruneus, Praun.
Durus, Dúrr.
Mala, Maul.
Aſellus, Eſel.
Magiſter, Meiſter.
Mactator, Metzger.
Meſpilum, Neſpel.
Matutina, Metten.
Mitra, Mitze.
Moneta, Múntz.
Phaſianus, Phaſian.
Organum, Orgel.
Hoſpitale, Spittel/ prima ſyllaba omiſſa.
Martius, Mertz.
Meſſor, Meder.
Minor, Minder.
Lepidus, Lieplich.
Nepos, Neff.
Muſcus, Múß.
Nomen, Nam.
Nidus, Neſt.
Planum, Plan.
Teſtamentum, Teſtament.
Platea, Platz
Armarium, Armar.
Centenarius, Centner.
Plaga, Plagen.
Piſces, Viſch/ per aſpirationem.
Pileus, Filtz.
Populus, Pöſel.
Porta, Pferten.
Coquina, Khuchen.
Potior, Peſſer.
Veſpa, Weſp.
Oriza, Reiß/ prima litera deleta.
Viola, Veiel.
Viduus, Witwer.
Luxus, Luſt.
Scribere, Schreiben.
Legere, Leſen.
Studere, Studiren.
Torrere, Torren.
Tolerare, Dulden.
Vexare, Vexieren.
Incendere, Anzinden.
Induere, Anthún.
Offendere, Finden/ prima ſyllaba dempta.
Nuere, Naigen.
Porrigere, raichen/ prima ſyllaba dempta.
Spargere, ſprengen/ tranſpoſitis literis.
Sternutare, Nuten/ nieſen.
Scabere, Schaben.
Spuere, Speyen.
Stipare, Stopffen.
Nictare, Nichtzen.
Metiri, Meſſen.
Offerre, Opferen.
Ordinare, Ordnen.
Vincire, Binden.
Compeſcere, Paſchkhen.
Feriari, Feyren.
Diſpendere, Außpannen.
Trahere, Trekhen.
Titubare, Teuplen.
Parare, Beranten.
Pipare, Pfeiffen.
Plectere, Flechten.
Raptare, Rupfen.
Rodere, Retzen.
Ructare, Reukhtzen.
Sannare, Czannen.
Ruere, Rúren.
Sculpere, Skalpen.
Serere, Seen.
Sedere, Sitzen.
Minuere, Mindren.
Monere, Manen.
Imbuere, Inbeútzen.
Irritare, Anreitzen.
Lambere, Lappen.
Laxare, Laſſen.
Locare, Loſieren.
Pangere, Pakhen.
Porrigere, Rauchen.
Reſidere, Raſten.
Rigare, Regnen.
Rigere, Ragen.
Regnare, Regieren.
Sorbillare, Surfflen.
Scarificare, Schrepffen.
Spectare, Beſichtigen/ per ſyncopen.
Spuere, Speuwhen.
Trutare, Treiben.
Triumphare, Triumphiern.
Turbari, Turblen.
Vlulare, Heúlen.
Cachinnare, Gakhitzen.
Plantare, Plantzen/ per aſpirationem.
Premere, Preſſen.
Palare, Wahlen.
Propinare, Bringen/ per ſyncopen.
Stridere, Striden.
Molere, Malen.
Sugere, Saugen.
Stringere, Streichen.
Vacillare, Wakhlen.
Fluere, Fletzen.
Stare, Stehen.
Gubernare, Gubernieren.
Languere, Langmútig ſeyn.
Lenire, Lindren.
Anhelare, Lehitzen.
Crepare, Krachen.
Agitare, Achten.
Ringi, Rimpffen.
Macula, Mal.
Socci, Sekhen.
Sus, Saw.
Sata, Saat.
Labia, Lippen/ Leffzen.
Proba, Ainprob.
Venale, Feyl.
Benevenale, Wolfeyl.
Muſtum, Moſt.
Mortarium, Morſer.
Modulus, Model.
Pallidus, Bleich.
Penicillus, Penſel.
Partus, Purt.
Nequam, Nichtig.
Præpoſitus, Probſt.
Rubigo, Roſt/ per ſyncopen.
Regula, Regel.
Sigillum, Sigel.
Turtur, Turtltaub.
Vaſtus, Wúſt.
Lancea, Lantzen.
Metallum, Metall.
Linea, Liny.
Rheda & rota, Rad.
Caſtus, Kheúſch.
Cabullus, Khlepper.
Cicer, Khicher.
Buccela, Bißle.
Falco, Falkh.
Elementum, Element.
Expendenda, Spend.
Fracidum, Frat.
Formido, Forcht.
Groſſuli, Khröſſel.
Grillus, Grill.
Feſtum, Feſt.
Jugum, Joch.
Juſtum, Juſt.
Ilico, Glich.
Major, Mayr.
Menſor, Meſſer.
Mulus, Mul.
Nemo, Niemand.
Nebulæ, Nebel.
Nux, Nuß.
Stolidus, Toll/ per ſyncopen.
Crudelis, Graulich.

Apa-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Apagete, Pakh dich / abi.
Aprilis, April.
Menſis, Mônat / s litera in t.
Bandum, Banier / vexillum.
Burſa, Burß.
Butyrum, Butter.
Cerdo, Gerber / c litera in g.
Communis, Gemayn.
Cuprum, Khupfer.
Culus, Culikhy / Belgice.
Copula, Khöpfle.
Duplum, Doppel.
Saccus, Sakh.
Eſca, Eß.
Mercatus, Märkhi.
Fax, Fakhel.
Feriæ, Feyrtag.
Frigus, Friſch. Sclopus, Klopp.
Sinapis, Senff.
Sputum, Speichel.
Rotundus, Rund / per ſyncopen.
Scorpius, Scorpion.
Strigil, Strigel.
Gipſum, Gibs.
Speculum, Spiegel.
Ager, Agger.

Securus, Sicher.
Alpes, Alpen.
Anas, Anten.
Catena, Khetten.
Carcer, Kärkher / per aſpirationem.
Nucha, Nakhe.
Clarus, Clar
Elephantus, Elephant.
Ancora, Ankher.
Alter, Ander / litera l in n.
Ruga, Runtzel.
Fructus, Frucht.
Pomarium, Paumgarten.
Ornus, Ahorn / tranſpoſitis literis.
Speculum, Spiegel.
Strenuus, Streng
Pulvinus, Pfulkhyß.
Rhetor, Redner.
Rhytmus, Rhaym.
Sapo, Seyff.
Sabbatum, Sambſtag.
Cella, Czel.
Secola, Sichel.
Septem, ſiben.
Sedile, ſidel.
Spinula, ſpindel.

Spinacia, ſpenat.
Tignum, Tigel.
Titulus, Tittel.
Pellicea, Beltz.
Pauo, Pfaw.
Scribere, ſchreiben.
Ordinare, Ordnen.
Pulvis, Pulvur.
Rapum, Rüben.
Raſtrum, Rächen.
Capitium, Khapp.
Roſa, Roſen.
Circinus, Cirkhel.
Rutilus, vel rubeus, Rot.
Giluus, Gelb.
Schedula, Zedel.
Seta, ſait / chorda.
Serilla, ſchûr / per aſpirationem.
Simila, ſemel.
Stramen, ſtro / per ſyncopen.
Faſciola, Faczelet.
Irretitus, Irrig.
Ventus, Wind.
Tyrannus, Tyrann.
Laterna, Latern.
Palus, Pfal.

Sigiſmundus Gelenius heeft daar van mede uytgegeven een *Lexicon Symphonon*, van gelijkluydende woorden, voor de twede maal tot Baſel in den jare 1545. daar in hy over de drie duyſend Griekſe, Latijnſe, Duytſe, en Slavoniſe woorden overeen brengt; daar hy in ſijn Voor-reden aldus van ſpreekt, *In reputatione linguarum* (ſeid hy,) *illud vel cum primis admiratione dignum videtur, eas, quæ longe diverſæ habentur, in pleriſque vocibus ita conſonare, ut fere non ſæpius diverſa ejuſdem rei vocabula deprehendas, quam apud diverſas gentes eadem idemque ſignificantia, prolatione tantummodo variante. Id exemplis aliquot declarare libuit inſtituto, ut alicui videbitur, non admodum ſerio, in quo tamen non piguit bonas horas collocare viros omni memoria dignos Rodolphum Agricolam & Johannem Dalbergium Antiſtitem*; welken *Johannes Dalbergenſis*, anders genomt *Johannes Camerarius*, by *Joann. Aventinus Annal. Bojor. lib.* 1. verhaald werd, dat hy ook enige duyſend woorden ſoude vergaard hebben, dewelke in de Griekſe en Teutoniſe ofte Duytſe talen 't ſelve beduyden.

72 y *Buyten de Hebreen,*] Het is een gemeen gevoelen dat het Hebreeus de eerſte taal, en ſy het oudſte volk ſouden ſijn. Sulx dat kragtig beweerd werd by d'Heer *Abraham vander Mijlen*, in ſijn *Lingua Belgica cap.* 19. daar hy aldus ſchrijft; *Iſtiuſmodi ego argumentis infirmis non utar, ut tuear Hebræam linguam videri primam & humano generi coævam; ſunt ſolidioris metalli argumenta, quæ ei ſunt probando, qualia varia ſunt à Pſepho, Euſebio Cæſarienſi, Cyrillo, aliiſque quæ brevitatis ergo à me præterita, ab eo qui videndi ea ſit avidus, poterunt conſuli. Attingam tamen, quin duo præcipue omittere nequeo. Primum eſt quod omnia nomina propria, quæ ante linguarum diviſionem, multiplicationemque fuerunt, ſunt pura puta Hebræa; qui Moſen inſpicit, videbit; ſolent Hiſtorici eam nominum propriorum originem retinere quam reperiunt nominibus ineſſe, quorum res geſtas commemorant, licet aliena quoque lingua ſcribant. Infinita etiam non modo apud Moſen, qui Hebraice ſcripſit, ſed & apud aliarum linguarum ſcriptores exſtant nomina propria virorum, fæminarum, Regionum, urbium, fluviorum, animalium plantarum, aſtrorum tam antiqua, ut credibile ſit ante linguarum differentias fuiſſe compoſita, quæ maniſeſtiſſime ſunt Hebrææ Originis. Alterum argumentum eſt, quod diviſio linguarum ſit pæna, ob peccatum Gigantææ audaciæ & ſuperbiæ, vel ipſis Prophanis authoribus teſtibus; haud dubie hac alienatæ linguæ pæna non ſunt affecti illi, qui immunes ſeſe ſervaverunt ab illis peccatis, & pro honorario ipſis Deus reliquit incorruptam illam primam & ſanctiorem linguam; illa autem fuit gens quæ à Semo oriunda erat, & familia Heberi, quæ ſola turris in cœli numen contumelioſæ ædificationi ſe non miſcuit; ſola gens Semæa ſe communibus illius ſeculi peccatis enormibus non inquinavit: erat enim in illa præcipuum eccleſiæ, familiæque Dei. Tum quid certius quam Heberum & ejus familiam fuiſſe locutos illa lingua, quæ ab ipſo velut ab authore, Hebræa uſque nunc appellatur. Videtur mihi prima & originalis lingua ideo Hebræa dicta ab Hebero, quod quando diviſio illa linguarum fiebat, tum ille cum ſua familia florebat. Tum enim natus eſt Phalag, qui ab illa diviſione ſic eſt nominatus. Quum igitur ille eſſet præcipuus, qui linguam illam vetuſtam retinebat, aliis recipientibus alias, ab eo Hebræa fuit vocata. Et antea nullo forte nomine fuit lingua illa inſignita. Quum vero ejus nomine aliquo ab aliis diſcriminanda, occaſio eſſet data, convenientius fuit id à vivo quam à mortuis deſumi. Ubi & hoc notandum, quod non ſolum Heber illa lingua eſt locutus, ejuſque familia, ſed & nepotes ejus poſterique. Quæ omnia certa ſunt ex propriis nominibus filiorum filiarumque, quæ tam in familia Abrahami, quam Labanis indita ſunt, &c. Dat is:* Ik en ſal my met ſodane ſlegte bewijs en niet behelpen, om ſtaande te houden, dat de Hebræeuſe de oudſte aangeboren taal is; daar zyn kragtige redenen om dat te bewijſen bygebragt by *Joſephus*, *Euſebius van Cæſarien*, en andere, die ik om kortheid wille voorby ga, en van die geene dewelke begerig zyn deſelve te ſien, kunnen werden nageſlagen. Van dewelke ik twee van de voornaamſte qualijk kan voorby gaan; het eerſte is dat al de eygen woorden, dewelke voor de verdelinge en vermenigvullinge der talen geweeſt zyn, alle Hebræeus zyn. Die Moſen gelieft in te ſien, ſalt bevinden; de gedenk-ſchryvers zyn gewoon den oorſprong van de eygen woorden te houden ſo die zyn, daar van ſy de ſaken verhalen, alwaart dat ſy in een andre taal ſchreven,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ven daar zyn ook niet alleen by Moyse die in 't Hebreeus geschreven heeft, maar ook andre Schryvers in andre talen ontallijke eygen woorden, van mannen, vrouwen, Landen, Steden, Rivieren, gedierten, planten, en sterren, so oud dat men geloven moet, dat die al voor de onderscheidenheid der talen geweest zyn, dewelke sekerlijk uyt het Hebræeus komen. Vele van deselve werden by *Adrianus Junius* gevonden, in de Voor-reden van sijn Hebreeuse letterkonst. Welkers eygen namen nu de oudste en eerste zyn, der selver bywoorden zyn dan ook de oudste, want dese maken de 't samentellinge van reden. De twede reden is, dat dewijl de verdeilinge der talen een straffe is, over den hoogmoed van den Reusen toorn-bouw, selfs volgens het gevoelen van de gemene Schryvers, so en zyn die gene aan dese straffe van de vervremdinge der talen niet delagtig, dewelke tot die misdaad geen schuld en hebben gehad, maar haar daar buyten hebben gehouden, en heeft God deselve met dese onbedurve oude en eerste tale vereerd; dit waren de afkomelingen van *Sem*, en geslagten van *Heber*. Dit volk alleen heeft hem niet vermengt met het opregten van dien veragtelijken toorn-bouw; alleen het geslagt van *Sem*, heeft sig van die grove en lasterlijke sonden onthouden, want in haar geslagte was jets Goddelijks. Ten anderen en isser niet sekerder als dat *Heber* en sijn geslagte die taal hebben gesproken, na welkers naam de Hebreeuse taal genomt is, en my dunkt dat daarom de Hebreeuse taal van *Heber* genomt is, om dat als die verdeilinge der talen geschiede, sijn geslagte in groot aansien was, want doen wierd *Phalag* geboren, die van die verdeilinge sijnen naam heeft; want dewijl hy de voornaamste was die dese oude tale onderhield, dewijl dat andre andere talen aannamen, wierd deselve de Hebreuse genomt, welke tale te voren geen bysondre naam en had, so dat als deselve van andre talen mosten werden onderscheiden, was het gevoeglijkst, dat men deselve na de levende, als na de afgestorvene noemde en onderscheide; daar in ook staat aan te merken, dat niet alleen *Heber* en sijn geslagte, maar ook sijn nakomelingen die taal gesproken hebben, het welke alles klaar blijkt uyt de eygen namen van sijne kinderen, soonen en dogteren, dewelke so in de geslagten van *Abram*, als van *Laban* gegeven zyn.

De saak nogtans wel ingesien, soude men de *Ægyptenaren* de eer moeten geven, van de eerste en oudste taal te hebben gehad, dewijl sy ook ontwijfelijk voor de eerste vinders der letterkunst, en letterstellinge werden gehouden, sulx wy hier voor den *Chaldeen* een volk met deselve hebben toegeschreven, so dat of wel dese taal na *Heber* een van de voornaamste der afkomelingen van *Sem*, en het hooft der volken Hebreeus genomt is, so is nogtans deselve taal lange voor dat hy geboren was, by de Ægyptenaren en Chaldeen gebruykt en gesproken; want de Koningen van Ægypten zyn lange voor de tijd van *Heber* bekend geweest, als te sien *Genes.* 10. *vers* 6. over een gebragt met het 24. *vers* daar by blijkt dat *Mitsraim* dewelke voor de vader der Ægyptenaren werd gehouden, een soon van *Cham* was, in den eersten grade, *d. vers* 6. daar *Heber vers* 24. eerst bekend staat, als een sone van *Selag*, die een soon was van *Arphacsad*, die wederom een soon was van *Sem*, en sulks in het derde nedergaande geslagte van *Sem*; so dat dese taal de Hebreeuse taal genomt werd, *per Excellentiam* ten luyster van *Sems* afkomelingen, dat een gesegend geslagt was, maar niet juyst na de regte oudheid, het welk *Mitsraim* de vader der Ægyptenaren soude toekomen, het welk om dat het door *Cham* een vervloekt geslagt was, niet gedagt en werd.

Daar mede dan werd opgelost het tegenwerp, dat na de gemeene rekeninge wel LXVII. jaar na de Sundvloed geboren is, hoe dat dan de Hebreeuse taal na sijnen naam genomt, de oudste taal kan genomt werden; met dat de voorgaande oude taal van sijn voorvaders by hem mede behouden heeft, en van doen af eerst een bysondre naam gekregen heeft.

[z] *Door gebrek van duydelijke Beschryvinge en* 73
voorttellinge buyten Abraham en sijnen sade,] Want de H. Schrift en is niet so sorvuldig geweest, in de optellinge en verder voortsettinge van de kinderen van *Japhet*, als van weinig aangelegenheid, als wel in de afkomelingen van *Sem*, in het beloofde saad *Abrahams*, daar uyt de *Messias* moste voortkomen, dewelke in een seer nette ordre werden beschreven en voortgeteld, *Genes.* 11. *vers* 10. en *cap.* 12. en so voort vervolgens, anders als in de afkomelin- van *Japhet*, daar in de voorttellinge *Genes.* 10. 2. genen volg: tot 4. in de sonen van *Japhet*, en met de verdeilinge der Eylanden, der volken in hare Landschappen *vers* 5. ophouden, en daar na niet wederom vervat en werden.

Staat ook te letten dat de verwerringe van Babel, lange na het drogen der aarde na den Sundvloed eerst is voorgekomen, sedert de geslagten veel zyn vermeerdert en aangewassen, en benevens die gene dewelke uyt *Heber* zyn voortgekomen, nog veel andere geslagten zyn geweest, dewelke juyst niet alle onder de ongelovige mensen kinderen der verwerringe *Genes.* 11. 5. zyn begrepen geweest, want voor de verwerringe van Babel, is by *Noah* een andre verdeilinge onder sijne kinderen gedaan, diemen de eerste verdeilinge mag noemen, *quam usu exigente & humanis necessitatibus gentes sibi constituere, qua dominia distincta, & agris termini positi l. 5. ff. de justit. & jure.* Want *Noah* door menigvuldiging sijner geslagten heeft nodig en goed gedagt, dat sy haar souden verdelen naar andre velden en Landen, om aldaar hare saten en woonsten te maken en houden, waar op slaat het 9. *van Genes. vers* 19. en het 10. *vers* 5. verbindende haar met eede, so *Epiphanius* daar van betuygd in sijn *Histor. Ecclesiast:* dat sy haar met haar deel souden te vreden houden.

Maar wanneer de verwerringe van *Babel* en op- 74
gevolgde verdeilinge en verstrojinge der volken geschied zy, is onseker, sulks wy hier voor *num* 7. eensdeels hebben aangeroerd. De gemeene oversettinge meent dat het soude geschied zyn, honderd en een jaar na de Zundvloed, maar de LXX. Oversetters, die de tijdrekening op het nauste hebwaargenomen, vinden den tussen tijd van de Sundvloed tot de geboorte van *Phaleg* van 541. jaar, dat wat beter gelijkt; *Vide Isaaci Vossy Chronolog. secund. translat. L X X. interpret.* daar hy de misslag in den tussen tijd van de Oversettinge tussen de Zundvloed en de geboorte van *Heber* en *Phalag* klaar aanwijst.

[a] *De Landen der Volken*,] Daar van in het 13. *cap.* van het 1. *boek Moses*, *vers* 9. en in het 10. *cap. vers* 5. en is te verstaan van de eerste verdeling onder de kinderen *Noë*, en niet van de twede, door de verwerringe en verstrojinge van *Babel*, ten tijde *Phelag*, daar van in het 10. *cap.* van het eerste boek *Mosis*, *vers* 52. dat in sijne dagen de aarde verdeilt is.

75 [b] *Oud eygen volk*,] *Tacitus lib. de Moribus Germanorum*, *Ipsos Germanos indigenas crediderim*, seid hy, *minimeque aliarum Gentium adventibus & hospitiis mixtos. Dat is:* Belangende den oorsprong der Duytsen, ik agt dat deselve regte inboorlingen zyn, geensints door uytheemse overkomsten van andre volken van buyten vermengt.

En een weinig daar na: *Ipse eorum opinionibus accedo, qui Germaniæ populos nullis aliis aliarum nationum connubiis infectos, propriam & synceram & tantum sui similem gentem exstitisse arbitrantur. Dat is:* Mijn aangaande, ik voege my na het gevoelen der gener die het daar voor houden, dat de Duitse volken, met geen vreemde huwelijken met enige andre uytheemse volken bevlekt, maar altoos geweest sijn een eygen, en opregt volk, dat malkanderen altoos gelijk was.

II. HOOFTSTUK,

Wat voor het regte Batavien te houden is; hoedanig 't selve van ouds in sijn Scheypalen en Rivieren begrepen was, en hoedanig deselve metter tijd zyn verandert en verdeilt, in Gelderland, Overyssel, Stigt van Utregt, Holland, Zeland, en Westfriesland, &c.

INLEYDING.

H*Et Oud* Batavia, *en eerste Landsate der Cimbren, met het Batavise Eiland besloten en bepaalt. Lendenen en paalscheidinge van het selve. De waterstromen van ouds by de Schryvers maar in't ruw aangewesen. Overlandse* Tungers *hoedanig en wie onder deselve begrepen. De Nederlandse* Batavi, *welke en wat voor volken daar onder begrepen. By de oude Schryvers maar twee uytlopen, en losingen van den Rhijn erkent, daar nogtans een derde genoeg bekent is geweest, de* Saan *genomt, die by de Koopstad* Verona *met verscheide armen uyt den Rhijn in Zee loosde. Onseker wanneer den* Rhijn *en* Saan *gestopt en verland zyn. Waarschijnlijke oorsaken daar van. Den ouden Rhijn hoe en waar die van ouds gelopen heeft. Doorsnydingen en afleydingen van den snellen loop des Rhijns nodig, eerst door de doorgrift van den Ysel* Fossa Drusiana *genomt, daar na door de* Lek *by den selven* Drusus *aangevangen, by* Julius Paulinus *voltoyt met een kleine en nauwe losing, en by* Claudius Civilis *met het doorbreken van den Dijk by* Drusus *doen leggen, voort tot in de Maas gebragt en merkelijk verwijd. De derde afleidinge is geweest de* Vegt, *uytwaterende door het Land, nu met de Zuyder-zee gemeen, tot in den* Ysel, *en so voort ter zeewaart. Daar aan den* Nederysel *na de Maas door hulp van de Gouwe. Wanneer gegraven. De laatste doorsnydinge is de* Corbuloos graft *tot een binnevaart aan den Rhijn, tot in de Maas. Gelijck aan d'een zyde den stroom van den Rhijn werd gebrooken, so is ook aan d'ander syde de* Maas *met verscheide afleidingen doorsneden, en met de Waal vermengt. Hoedanig deselve met den anderen voort tot in Zee lopen. Zedert en met de* St. Elisabets-vloed *sijn de Landen van* Altena *en* Heusden *bedijkt en versekert. Het Batavise Eyland werd mede in tween verdeelt, Over- en Neder-betuwe, en hoe verre deselve strekken, en hoedanig bepaalt en verdeelt.*

HEt regte oud *Batavien* en eerste Landsate van het selve, is met het *Batavise Eyland* besloten en bepaalt geweest, daar haar de swervende Cimbren en Kelten, den Rhijn [a] afkomende, eerst ter neder geset hebben, het welk de Zee [b] voor hem heeft, en van afteren, en bezyden rondsom binnen den Rijnstroom besloten was, strekkende van langs [c] oost en west van sons opgang tot den nedergang, en van sijds zuid en noord, van middags tot midnagts streek, beginnende met den [d] hoek daar den Rhijn en Waalstroom het tussen-land voorby lopen, een weinig boven *Aarnhem* en *Nimwegen*, daar by onse tijd, tot bevrydinge van 't selve Eyland den *Schenkerschans* [e] op de hoek van 't Land geleid is, daar sig den Rhijn in tween verdeelt, d'een zyde sijnen naam behoudende, en aan d'ander zyde door de [f] Waal en oude [g] *Mase*, nu de nieuwe, ofte [h] *Merwe*, daar van het heerlijk slot en kasteel *Merwede* by Dordregt sijnen naam heeft; in de Maas geleid werd, en so voort by het [i] *Helium*, nu *Hellevoet*, in zee loopt; tussen welke beyde stromen eygentlijk het *Batavise* [k] *Eyland* was begrepen; welker inwoonders haar daar niet alleen gehouden hebben, maar ook haar woonsten

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſten aan beyde zyden over en langs de ſelve Stroomen hebben uytgebreid, aan d'een zyde over de Waal, tot aan de Maas, en [l] *Galliſen kant*; (daar ten tijden van *Kaiſar Julius*, met het tuſſenlopen van de Maas, de Guallen of Walen van den Batavieren wierden afgeſcheiden,) van daar nederwaarts overgaande tot de Landen tuſſen de *Oude Maſe*, *Merwede*, en den [m] *Rijn*; en aan d'ander zyde over den Rhijn, de Landen van Weſt-vrieſland, tuſſen 't Flie en Hellevoet beheert hebben: Gelijk ſy dan ook boven het Bataviſe Eyland hoger opgetogen zyn tot *Thuringen* toe.

So dat der ſelver Landſaten, ten tyde van den *Kaiſar Julius*, in *Hoog*- en [n] *Neder-Batavien*, in onderſcheid van het hoger en groter *Germanien*, het welk ten aanſien van deſe Nederlanden, mede in *Hoog*- en [o] *Neder-Duytſland* werd onderſcheiden, verdeild is, gelijk wy hier voor hebben aangeweſen; dewelke dan wederom onder den anderen in wijken en minder deelen afgedeelt, en met byſondre namen onderſcheiden zyn; die by den Romeinen op haar wyſe, in hare taal ſodanig vervremt zyn, dat de ſelve ſonder Taal-Tolk by na onverſtandelijk zyn.

Ende zyn ook de water-ſtroomen deſer geweſten by deſelve ſoo maar in 't ruw * aangetekent, als begrypende maar alleen twee armen des Rhijns, daar door de ſelve in de Zee uytwatert, dat is den Rhyn en de Waal, ſonder veel vermaan van de andre by en toevloeyende ſtromen en wateren te maken. De bovenlandſe *Tungers* zyn verdeelt in [p] *Euberſe* Overlanders, anders Luykenaars, van de Hooftſtadt Luyk; [q] *Treverſe*, Trierſe van de Stad *Trier*; [r] *Condrotſers*, Hoymonders, ofte Hoyſe Luykenaars; [ſ] *Neembeders*, ofte Bywegers, *Nemetes*; [t] *Triewogers*, *Triboci*, en nu Elſaters en Straatsburgers; [u] *Hoogwangers*, *Vangiones*, nu Wormſaters; [w] *Atuatiers*, Akenſe Luykenaars, Over-maas, [x] *Aduers*, Bourgonjons; [y] *Nerwers*, die van Doornick en Valencijn; [z] *Ubiers*, ofte Ubichers Overlanders aanden Rhijn, omtrent Keulen; [a] *Bructers*, Broeklanders; [b] *Gugerners*, Gulikenaars; [c] *Menabiers*, Bylanders, daar door die van 't Land van Kleef verſtaan werden, als naby het Bataviſe Eyland; [d] *Moeringers*, Morini; [e] *Suchambers*, ofte zuid-chambers, ofte zuid-cimbers, nu Gelderſe; [f] *Tencters*, Drenters; [g] *Cheruſſen*, Mansfelders; [h] *Cauchen*, Ooſtvrieſen, Emdenaars; [i] *Chamavi*, Kampenaars; [k] *Angrivari*, Engerſe; de Nederſte wierden genomt Batavi, Bataviſe Nederlanders, Betuwers, ofte [l] *Baathouwers*; buyten het Eyland na den Galliſen kant, zyn [m] *Maſewalers*, tuſſen Maal en Waal; [n] *Meroveers*, Merweders; [o] *Ambivariten*, Antwerpers en Bergenaars; en [p] *Toxanders* of *Teſſanders*, op de grenſen van Vlaanderen en Braband; [q] *Mattiaci Maatykers*; [r] *Suevi*, Zeeuwen; [ſ] *Ingævones*, ingewonnen volken omtrent de Schelde.

Aan d'ander zyde van 't Bataviſe Eyland zyn 't [t] *Caninefers*, *of Caninefaten*, Kenemers; [u] *Friſiabones*, Fries-afwoners, Waterlanders; [w] *Frieſen Weſtvrieſen*; [x] *Marſaki*, Meerſakken; [y] *Tuſſi*, Tuſſenlanders; [z] *Uſipetes*, Weſepers, Goylanders; [a] *Uſipii Uytſuppers*, Sutfenſe Overrynders.

Gelijk de benamingen der Landſaten, ſo zyn ook de groote Stromen deſer Landen, in hun toe en afleydende watergangen, by de oude Schryvers veel al misduid en miſſet, en veele daar van over het hooft geſien; die dan ook by verloop van tijd, met andre nieuwe graften verleid, en ſommige geſtopt en afgedamt, een andren loop gekregen hebben; ſo dat deſelve ſonder nauwkeurig onderſcheid, en aanwyſinge der veranderingen tuſſen de oude en niewe, uyt de oude Schryvers niet wel begrepen kunnen werden.

De oude Schryvers erkennen maar twederhande uytloſingen des Rynſtrooms in de groote Zee, dat is den *Rhyn* ſelfs, voorby het *Lugdunum Batavorum* en de *Waal*, daar mede de Rhynſtroom van den hoek van het Bataviſe Eyland, door de Maſe werd afgeleidet; Maar wy vinden een [b] derde loſing, van den Rhyn tot in de Zee, van ouds de *Saan* genomt, dewelke met drie ſpranten uyt den Rhyn, omtrent Leyden, als de *Mare*, de [c] *Zyl* en de [d] *Does*, die by *Pelonien*, nu het *Ye*, t' ſamen in een meer ſtorten, het welk door de Rivieren *Kinhem*, en de Saan, tot voorby *Alkmaar*, en de vervallen [e] Anzeeſe Koopſtad [f] Veronen, in de zee loosde; welke uytwatering, by verloop van tyd, t'eenemaal is komen te verſtoppen, en voort is afgedamt; Daar van nu de Landſtreke aan beyde zyden van de ſelve *Saan*, *Ooſt* [g] en *Weſt-Sanen*, de plaats daar hy afgeſtopt is, [h] *Sanerdam* genomt werd.

Wy ſtellen dan voor vaſt dat van ouds den Rhyn drie uytwateringen, en loſingen in de Zee gehadt heeft, te weren den ouden *Rhyn* by Katwijk, de *Waal*, en de *Saan*; welke eerſte en laatſte, het zy dat die door ſtorm en ſpringvloed, gelijk ſommige menen, dog ſeer oneens in den tijd wanneer, of (het welk het [i] waarſchijnlijkſte is) dat door verſcheyde geſchoten graf-

ten,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ten, by tijde der Romeinen, die de toevoer ſo veel doenlijk, naar den Galliſen kant ſogten te brengen, de ſtroom van den Rhyn onderſchept en afgeleid zynde, de twee uytwateringen by *Katwyk* en *Verone*, metter tyd zyn komen te verlanden en afgedamt, houdende alleen de opening van het [k] *Ye*, tot loſinge van het opper binnenwater, van de bedijkte en bepolderde Landen en meeren van [l] Rynland, en Kennemerland, door de Zuider zee, Texel en 't Flie, ter zeewaart in; welk opwater, dat te vorens ſo groot niet en was, door de vermenigvuldiging van de bedykingen en bepolderingen van de lage Landen en Meeren, dewelke tot een boeſem ende ſak van het rijſende binnewater plagten te ſtrekken, nu dikmaals ſoo hoog komt te ryſen, dat niet tegenſtaande goede Kaden en Dijken, de Polders doorbreken, en het water over de Landen heen loopt, voornamentlijk in Rhynland, het welk nu geen anderen boeſem en heeft, als de Leidſe ofte Haarlemer Meer, door de ſluyſen aan den *Sparendam*, en het *huys ter Hert*, tuſſen Amſteldam en Leyden, daar door deſelve Meer ſodanig met het afſpoelen van verſcheide Landen, ſoo woedende is geworden, dat nauwelijks [m] getemt kan werden, en ſo niet langer als met groot gevaar kan werden gehouden.

Den alouden loop van [n] den Rhijn, ſo veel dit [o] Batavien aangaat, heeft ſijn begin gehad by [q] *Lopik*, van den houk van [q] *Schenkeſchans*, regt op *Aarnhem*, en van daar met een kromme bogt voorby *Wageningen* en [r] *Rhenen*; van daar op *Duyrſtad*, en ſo voort na *Uytregt* inſlaande, daar ſijn oüden loop nog met de naam van *krommen Rhijn* bekent is, nu by na uytgedroogt ende verſtopt; van *Uytregt* voort op *Woerden*, ſo voorby, nu door *Leyden* en *Rhynsburg* by *Katwijk* in de zee.

Om dat den Rhyn ſo verre van boven ſonder enige ſydel-ſpranten, ſoo ſnellen en ſtarken ſtroom maakten, ſoo heeft deſelve tuſſen de onbedijkte Eylandekens van Weſtvrieſland, een tweden uytloop, door de Rivier de [ſ] *Saan* geſogt, die wy hier voren tot een derden arm ofte uytloop des Rhyns hebben aangetekent: De doorſnydingen en afleydingen van den loop des Rhyns, ſijn eerſt geweeſt de *Foſſa*, ende geſchoten graft, by den Overſten [t] *Druſus Germanicus*, ten tyde van ſijn Schoonvader *Auguſtus*, een weinig boven *Aarnhem*, uyt den Rhyn, tot voorby *Doesburg* in den *Yſel* doen doorgraven, daar door het Rhijnwater door den *Yſel*, [u] die nu boven mede verland, voorby *Zutphen*, *Deventer* en *Kampen*, door het *Flietergat* in de Zee is beginnen te lopen.

De twede afleydinge van den Rhynſtroom, dewelke den gantſen loop van den Rhyn naar beneden, van *Duyrſtede* door *Uytregt*, metter tyd heeft doen vervallen, is de [w] *Lek*, dewelke met het doorſteken van den Dijk aan *Duyrſtede*, door [x] den ſelven *Druſus* tot afkeringe en voortleyding van den Rhynſtroom, voorby *Duyrſtad* na beneden begoſt, en by *Paulinus Pompejus* onder *Nero* voltoyt, by *Claudius Civilis*, doen hy tegen den *Kaiſar Veſpaſianus* oorlogde, [y] doorgeſteken, en regt door het Bataviſe Eyland gegraven, en voorby *Kulenburg*, *Vianen* en *Schoonhoven* by Krimpen in de *Maas* gebragt is.

Naaſt aan deſe komt de [z] *Vegt*, daar mede den Rhynſtroom van *Uytregt* door *Weſop* en *Muyden*, in het Flieder meer, nu de zuyder zee, ſijn uytwatering hadde, dewelke door het land nu met de zuyder zee gemeen, dwers door den *Yſel* plag te lopen, dog nu weder geſtopt en afgedamt; welke uytwatering ook al oud moet zyn, om dat [a] *Tacitus* verhaalt dat *Druſus Germanicus* in den Scheeps optogt na de Elve, tegens den Prince *Arminius*, in het wederkeren, eenige van ſijn volk te land ſette, om ſo veel te ligter met de Schepen over de droogten van het Flieter meer door de Vegt in den Rhyn te komen.

Aan d'ander zyde van Uytregt, is mede een graft geſchoten, dewelke ook den *Yſel* genomt [b] werd, tot uytwateringe van den Rhyn, na de Maas lopende, van *Vianen* af door *Yſelſteyn*, (daar deſelve nu is gedamt [c] en afgeſtopt,) naar *Montfoort* en *Ouwater*, en zoo voort voor by *Dergouda*, aan het Dorp *Yſelmonde* tot inde Maas geleid: Dog wanneer, en by wie deſe graft is geſchoten, is onſeker, ontwyvelijk [d] al vry oud, om dat daar van by onſe Schryvers geen gewag gemaakt werd: Door deſe verleydinge van den Rhynſtroom, de Schipvaart en bequame doortogt tuſſen Holland en Zeeland gebrekende, is in 't midden van deſen Yſel een [e] binnengraft doen ſchieten, de *Gouwe* genaamt, (daar van *Dergouw* ſijnen naam heeft) loopende van *Dergoude* af, tot by *Alphen* in den Rhyn.

Buyten deſe was nog een afleydinge ofte graft, tot een gemakkelijken toegang uyt den Rhyn tot in de Maas, en ſulks om van het eene zegat tot het ander binnen door te kunnen varen; Is by [f] *Domitius Corbulo*, ten tijde van den *Kayſar Claudius Nero*, van een weynig boven *Leyden* naar *Delft*, en ſoo voort tot *Vlaardingen* doen ſchieten, dewelke t'onregt by de ſommige de *Lek* werd toegeſchreven; dewelke met den tuſſenſtand en omſtandige gelegent-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

legentheid van dese Vliet, geen gemeenschap met allen heeft: by anderen de *Rotte* ofte *Schie*.

Gelijk aan d'een zyde van het Batavise Eyland, den Rhyn sijn doorgaande stroom heeft verlooren, en door andre uytwateringen verleid is, so is ook de loop van de [g] *Maas* aan d'ander zyde van het selve Eyland, door verscheide doorsnydingen verleid, en verandert.

Dewelke by *St. Andries* met de *Waal* vereenigt, haar ouden naam behout, tot *Louvesteyn*, van waar hy tegenwoordig door de [h] *nieuwe Maas*, anders de *Merwede*, voorby *Dort* geleid werd, [i] Dog heeft bevorens van Louvestein naar het Dorp *Bokhoven* gelopen, en bezuyden het Huys te Bokhoven naar [k] *Hedinchuysen*, daar den uytloop van de *oude Maas*, nu meest verland, gelijk nog kan gesien werden, en heeft aldaar gelopen ter plaatse daar de afgeworpen Schans *Groenendaal* gelegen heeft, soo voort door *Herp* en bezuyden de Stad van *Heusden* door *Heersbergen* na [l] Douveren, daar sedert den grooten inbreuk van de *St. Elisabets* vloed, van den Jare 1421. ende het jammerlijk [n] verdrenken van vele Dorpen, de Sluys en Dijk geleid is tot bewaarnis van de Landen van *Heusden* en *Altena*, daar mede den verderen loop van de *oude Maas* is afgebrooken, van daar hy voortgelopen had midden door den verdronken waart, latende *Geertruydenberg* aan de zuidsyde, ende *Dordregt* aan de noordoostzyde, tot aan [o] *Maasdam*, beneden Dordregt, daar hy nu is afgedamt, en te vorens plag uyt te wateren, westwaarts aan tot aan [p] *West-maas*, en van daar voort tot de bedijkte Gorsingen, tegenwoordig met de naam van *Beyerland* bekent, en van daar beoosten *Puttesteyn* tot na den *Briel*, en so voort in de Zee; het welk geweest is den [q] ouden loop van de Maas, by tyde van *Julius* en *Tacitus*, *lib. 2. Annal* niet anders beschreven, als dat den Rhijn aan het begin van het Batavise Eyland, sig met de Waal in tween verdeelt, dewelke een weinig naar om laag met de Maas verenigt, voort na de zee uytloopt.

Daar hem de Maas tegenwoordig omtrent *Louvesteyn* met de Waal verenigt, is eygentlijk den ouden loop van de Waal, dewelke nu voorby *Gorkum*, met de naam van de *nieuwe Maas* voortloopt, anders [r] de *Merwe* genaamt, lopende voort voorby Dordregt, tot daar hy met den uytloop van de *Lek* aan het dorp *Krimpen*, en den *Ysel* voor *Yselmonde*, met de Maas vereenigt, alwaar de vier stromen, *Rhijn*, *Lek*, *Waal* en *Maas* malkanderen ontfangen, en de naam van *Merwe* wederom in *Maas* veranderen, en so voorts voorby *Rotterdam* in Zee loopen.

Welke *Merwe* bevorens geheel eng plag te wesen, en sijn loop had door de [s] *Swyndregtse Waart*, (daar hy nu aan beyde zyden aen den *Oostendam* en *Heer-Jansdam* is opgestopt) tot in de *Maas*, dog zo door toevloeying van den grooten vloed van den Jare 1421. als den toeloop van de *Lek* en *Ysel*, en doorsnydingen van de Maas naar om hoog, soodanig is verwijd, dat de oude Maas verlaten, en de Merwe voor een niewe Maas is ingeruymt, en doorgevloeid.

De [t] nieuwe Maas is door sijn verleidinge aan de noortzyde van het Huys te Bokhoven gebragt, en van daar met een nieuwe graft, daar van de nieuwe Maas genomt, nederwaarts loopt door de Heerlijkheden [u] *Wel* en *Hemert*, makende also een scheidinge tussen 't Land van *Heusden* en *Altena*, en valt beneden het Huys te *Louvesteyn* in de *Waal*, daar hy met deselve [w] verenigt, door het oude Canaal van de Waal, dog vry vergroot en verwijd, voor by *Gorcum* in de *Merwe*, van daar het de nieuwe [x] Maas begint genomt te werden, na Dordregt toe, daar deselve stroom sig wederom in tween verdeelt, daar van de eene door een nieuw gegraven graft, van den *Oostendam* af voortgaande, de [y] wateren van de *Lek* en *Ysel* ontfangt, en met de naam van Maas voorby *Rotterdam* in zee loopt, en de andere streng is aan de Noortzyde van Dordregt door *Dortsmonde*, met een nieuwgeschoten graft doorgebragt, tot by *Puttershoek*, aan het eynde van de [z] landen van den Gallisen kant, daar hy mede de naam van Maas aanneemt, en vervolgt tot by *Vlaardingen*, daar beyde dese strengen ofte spranten malkanderen wederom ontmoeten, en so voorts ter Zeewaart uytlopen.

Buyten dese verleidinge van de oude Maas by Louvesteyn, is de Maas nog op [a] verscheide andre plaatsen doorgesneden, en in de Waal gebragt, als boven de *Schans de Voorde*, door *Herwaarden*, en beneden de Schans *St. Andries*, tussen het scheid van Herwaarde, en de Heerlijkheid Rossum.

Het *Batavise Eyland* is door den tussenloop van de [b] *Linge* mede in tween verdeelt, dewelke by na in 't midden van het Eyland, tussen den Rhijn en Waal, en tussen *Tiel* en *Rhenen* doorloopt, tot Gorcum toe, daar hy in de Waal loopt.

Werd ook verdeelt in *over* en *neder-Betuwe*, waar van het bovenste gedeelte de *Over-Betuwe*, van *Schenkenschans* af, tot *Wageningen*, eigentlijk de Betuwe genomt werd; en het Nedergedeelte van daar af, de *neder Betuwe*, wederom in verscheide [d] Graasschappen, en bysondre Geregten is verdeelt, en sig verder strekt op den [e] Hollandsen Bodem, voorby

f Gorcum, door de Landen van *Arkel*, den *Alblasser Waart*, *Papendregt*, *Swijndregt*, en *Krimpender Waart*, *Delfland*, *Schieland*, en half g *Rhynland*; in en omtrent welken omring van tijd tot tijd, verscheide andre graften en waterlosingen zyn ingeschoten, soo tot gerijf van der Ingesetenen af en toegang, als tot waterlosinge der bedijkte Landen.

Summaria op de Bewijs-redenen van het

TWEEDE HOOFT-STUK.

1. REgte *bepalinge van het* Batavise Eyland, *en Num.* 3, 6, *en* 9.
2. *Verandering van den snellen en tragen stroom van den* Rhijn, Maas *en* Waal, *door de* Lek, *en den* Yssel *veroorsaakt.*
4. *Beschryvinge van* Schenkeschans, *en haren oorsprong, door* Maarten Schenk van Nydegem, *en sijn leven.*
5. *Beschryving van de* Waal, *en haren ouden en tegenwoordigen loop.*
6. *Hoe verre eigentlijk het* Batavise Eyland *gestrekt heeft, en Num.* 9.
7. *De Rivier de* Merwe *hoe verre sy strekt, en haar naamreden en oorspronk van het Huys te* Merwe, *en desselfs gebied en beschryvinge.*
8. *Hoe verre hem de Heerlijkheid* Merwede *van ouds gestrekt heeft; en 't Regtsgebied van den Baljuw van* Merwede, *binnen de Stad* Dordrecht.
10. *Beschryvinge van de Landen van den* Uytersten Gallisen *kant.*
11. *Hoe verre deselve gestrekt hebben;* Pontanus *en* Dousa *tegensprooken en wederleid.*
12. *De* Maas *van ouds de scheidinge tussen de* Gaulen, *en* Batavieren.
13. *Het Graefschap van* Teisterband, *hoe verre het gestrekt heeft, en wat daar onder begrepen is geweest.*
14. Hoog en Neder-Batavien, *hoedanig verdeelt.*
15. *Oude benamingen der* Nederlanders, *van* Cæsar *en* Tacitus *hoe te verstaan,* Batavi, Betuwers, *andre* Hollandse, *andre* Gelderse Betuwers, Op *en* Neder Betuwers.
16. Toxanders, *welke daar door verstaan werden, of daar door de* Zeeuwen *beduyd werden.*
17. *De* Zeeuwen *te onregt met de naam van* Matiaci *genomt.*
18. *Werden ook* Suevi *genomt.*
19. Caninefates, Kennemers *van de Rivier* Kinhem, *dewelke het scheid tussen* Kennemerland *en* West-Vriesland *maakt; desselfs beschryvinge.*
20. *Beschryvinge van* Kennemerland, *daar in* Philipp. Cluver. *tegengesprooken, in het misverstand van de plaatse van* Tacitus.
21. Frisiabones, Waterlanders, *en welke daar onder behoren.*
22. Westvriesen, *werden ook* Friesen *genomt; welke daar onder eigentlijk te verstaan.*
23. *Verdelinge van* Oost *en* Westvriesland, *en wat daar onder begrepen.*
24. Marsaki, *en* Meersakken, *die van het Eyland* Marken, *tegens het gevoelen van* Cluverus, *tegengesproken en wederleidt.*
25. *Derden uytloop van den* Rhijn *omtrent* Petten.
26. Vroon, *en Vroonvisserye, buyten* Leiden.
27. Haarlemer meer, *oneygentlijk alsoo genomt.*
28. *Aloude beschryvinge van de* Maren, *en het* Marendorp.
29. *De* Zyl.
30. *De* Does.
31. Hanze-steden, *naam, en naamreden.*
32. *Beschryving van de Stad* Verone.
33. Oost *en* Westsanen, *en* Sanerdam.
34. *Verstopping van den* Rhyn *by* Katwijk, *wanneer ge[schied], en verscheide uytleggingen en tegenspraak [...] en tegens verscheide Schryvers, dienaangaande.*
35. *Betemminge van de* Haerlemer *of* Leidse Meer, *[...] een binnelosing in Zee, te vinden, en verscheide [...] delen daar toe aangewesen, dog by sommige gew[...] Intressen van eenige Steden om verre gestoten, [...] opgehouden.*
36. *Lijst van peylingen van het Zeewater, jegens het B[in]newater in Rijnland.*
37. *Beschryvinge van den loop van den* Rhyn.
38. Fossa Drusiana.
39 *Beschryvinge van den* Ysel.
40. Drusi *dijk omtrent de* Lek, *by* Claudius Civilis *doo[r]steken.*
41. *De* Vegt, *haren oorspronk en beschryving hoe die [van] ouds gelopen heeft.*
42. *Scheepstogt van* Drusus Germanus *door den* Ysel, *[...] plaats van* Tacit. Ann. lib. 1. *verklaart.*
43. *Den* Hollandsen Ysel, *en desselfs beschryvinge, [...]*
44. *De* Uytregtse Vaart, *en hare beschryving.*
45. Yselmonde.
46. *Den slag tussen Bisschop* Adelbolt, *en* Diederik *de [...] niet by* Bodegraven, *maar tot* Bodelsgraaf, [...] Blesjes Graat, *by* Dort *geschied.*
47. *De* Gouwe, *en* Goudse Vaart, *haren Oorsprong [...] Naamreden.*
48. Corbuloos Graft, *hare beschryving, en hare oudheid[...]*
49. *Een Italiaanse mijl, hoe te verstaan.*
50. Isaaci Pontani *misslag, dat hy daar door de* Lek [...] *staat.*
51. *Wanneer de* Corbuloos graft *is geschoten.*
52. *Het Huys ofte Slot* Kenenburg.
53. *Verscheiden gevoelens van de uytwatering van de* [Cor]buloos *graft.*
54. *De waarschijnlijkste uytwatering door* Vlaardingen[...] *ders genomt* Verdingen.
55. *Het Huys te* Kenenburghs *oudheid, eertijds* R[...]*burg,* Rhynenburg, *ofte* Rhynsburg.
56. *De* oude Maas, *en desselfs beschryving, en* 59.
57. St. Elisabets vloet, *en verdrenken van den groten* W[...] *by* Dort.
58. Maasdam *en* Westmaas.
59. *Den* Binnewaal *van het* Tolhuys *tot* Sandwijk, [...] Tiel, *en* J. van Oudenhoven *tegengesprooken.*
60. *Vermenging van de* Waal *met de* Maas, *waar die [...] weest is.*
61 Cornelius Aurelius *tegengesprooken, en de plaatsen [van]* Tacitus *en* Cæsar *verklaart.*
62. *Onderscheid en grote van een Italiaanse en Hollandse m[...]*
63. *Oorsprong van het Rivierken de* Linge.
64. *Verdelinge van de* Over *en* Neder Betuwe.
65. *Nieugesogte graften en binnevaarten.*

BEWYSREDENEN,

OP HET II. HOOFTSTUK.

a KElten den Rhijn afkomende,] In het eerste Hoofdstuk werd het selve breder verhaald en aangewesen.

1 b *Het welk de Zee voor hem heeft,*] De regte bepalinge van het Batavise Eyland, sulx die by *Tacitus*, *Plinius*, en andere werd beschreven, daar van hy aldus schrijft, in sijn boek der seden der oude Duytsen: *Batavi non multum ex ripa insulam*

lam Rheni amnis colunt. *Dat is:* De Batavieren bewonen het Rhijnse Eyland, niet ver van den Oever gelegen. In het *IV. boek sijner gedenkschriften.* *Batavi donec trans Rhenum agebant pars Cattorum, seditione domestica pulsi, extrema Gallicæ oræ cultoribus vacua, simulque insulam inter vada sitam occupavere, quam mare Oceanum a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit.* *Dat is:* De Batavieren, doen sy over den *Rhijn* woonen, een volk met den *Katten* ofte *Hessen*, door Inlandse beroerten haar Land ruymende, hebben de uyterste Landen van den Gallisen kant ingenomen, ledig van inwoonders, en met eenen seker Eyland tussen verscheide droogten en sanden gelegen, dat van voren van de Noord-zee bespoelt, en van sijds, en van agteren rondom van den *Rhijnstroom* omlopen werd. En in het twede sijner Jaar-boeken. *Insula Batavorum ob faciles appulsus ad transmittendum bellum opportuna. Nam Rhenus uno alveo continuus, apud principium agri Batavi in duas amnes dividitur, servatque nomen & violentiam cursus qua Germaniam prævehitur, donec Oceano misceatur: Ad Gallicam ripam latior & placidior affluens, verso cognomento Vahalem accolæ dicunt, mox id quoque vocabulum mutat Mosa flumine, ejusque immenso ore eundem in oceanum effunditur.* *Dat is:* Het Batavise Eyland is om de welgelegen Havens in het af- en aankomen, seer dienstig om den Oorlog te keeren en wenden werwaarts men wil; want den *Rhijn* een onverdeilden en gestadigen afloop hebbende, deilt hem in 't begin van het Batavise Land in twee grote Vlieten, en behoud aan d'een syde den selven naam en snelle loop, daar mede hy uyt Duytsland afkomt, tot dat hy in de Noordzee invalt, en met deselve vermengt werd; aan d'andersyde na den Gallisen kant, werd deselve wijder, en loopt daar door vertoglijker af, en verandert sijnen naam, en werd by de landsluyden Waal genomt, dewelke daar na door vermenging met de *Maas* wederom sijn naam verliest, en met de *Maas* vermengt, tot dat hy met een grote vloed in de Zee uytstort.

2 Let wel op de veranderinge des tijds, dat den *Rhijn* een snelle doorgaande loop had, tot daar hy by *Katwijk* in de Zee viel: en door de *Waal* en *Maas* een trage en kleine vloed maakte. Daar nu in tegendeel door afstoppinge van den *Rhijn*, en doorgravinge van de *Lek* en *Yssel*, en verscheyde doorsnijdingen uyt de oude in de nieuwe *Maas*, den loop van den *Rhijn*, by afstoppinge en afleydinge, by na t' enemaal te niet loopt, en den tragen loop van de *Waal* en *Maas* in een groten en snellen loop is verandert.

3 Den Kaisar *Julius* in sijn *vierde boek der Gallise Oorlogen*, schrijft daar van met dese woorden. *Mosa, inquit, profluit ex monte Vegeso, qui est in finibus Lingonum, & parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur Vahalis, insulam efficit Batavorum. Neque longius ab eo millibus passuum LXXX. Oceanum transit.* De *Maas* heeft sijn oorsprong uyt de *Vogesberg*, in de Langerse landstreeke, daar hy met den naam van *Kratzer* met de *Mosel* vermengt, dewelke van den *Rhijn*, ter plaatse daar hy *Waal* genomt werd, ontfangen werd, en het Batavise Eyland maakt, het welk omtrent LXXX. duysend schreden uyt den *Rhijn* in Zee strekt. Het welk *Plinius Histor. Nat. lib. 4. cap. 12.* op omtrent honderd duysend schreden gegist heeft, *in Rheno ipso, inquit, prope centum millia passuum in longitudinem nobilissima Batavorum insula.* In den *Rhijn* leid het vermaarde Batavise Eyland, tot omtrent honderd duysend schreden in de lengte.

Van dit Eyland spreekt ook *Plutarchus in Othone; In gladiatores qui peritia & animo ad aggrediendum habebantur insignes, invexit Varus Alfenus Batavos. Hi equitum Germanorum sunt præstantissimi, insulam incolentes Rheno circumfluam.* Tegens de Schermutsers die tot den aanval gemoedigt en afgevaardigt waren, voerden *Varus Alfenus* de Batavise troepen aan; dese sijn de voornaamste ruyteren der Duytse troepen, haar onthoudende in het Eyland, daar den *Rhijn* rondom loopt.

Dion Cassius Biblioth. Histor. lib. 55. Item equites alienigenæ extraordinarii, quibus Batavorum est nomen a Batava Rheni insula. Gelijk mede de vermaarde uytheemse ruyters, die men Batavieren nomt, van het *Batavise Rhijns-Eyland.*

Zosimus lib. 3. Histor. Adpulsit ad Bataviam navibus, quam divisus Rhenus efficit quavis insula amnica majorem. Hy quam te scheep op Batavien aan, het welk den verdeilden *Rhijn* een Eyland maakt, groter als 't geen door enige lopende stroom omringt werd.

[c] *Strekkende van langs Oost en West,*] *Ita Cluverus de Tribus Rheni Alveis, adversus quosdam Bataviæ Scriptores, cap. 4. insulæ longitudinem juxta profluenta Rheni inter solis ortum & occasum porrigo, latitudinem inter Septentrionem & austrum, sive inter duos dicti amnis alveos, qui tergum ac latera circumluunt protendo.*

[d] *Met den hoek,*] *Rhenus uno alveo continuus apud principium agri Batavi in duas amnes dividitur. Tacat. Annal. 2.* Den *Rhijn* tot daar toe in sijnen gestadigen afloop doorgaande, verdeilt hem op den hoek van het Batavise Eyland in twee grote Vlieten.

[e] *Schenkenschans,*] Dese Schanse werd de sleutel en het hek van Gelderland en Holland genomt, is geleid op den hoek van 's Gravenwaard, daar den *Rhijn* hem in twee Rivieren deilt, ten tijde van den Grave van *Lycester*, door raad en daad van *Marten Schenk van Nydegen*, Overste Luytenant van den Grave van Meurs, een seer ervaren krygsman, in den jare 1586. tot bevrydinge en versekeringe van het Land jegens den Konink van Spanjen, doen leggen, dewelke van hem de naam van Schenkenschans gekregen en behouden heeft. Sie hier van *P. Borre*, in sijn Nederlandse Oorlogen 21. *boek*, op het jaar 1586. *pag.* 24. en de omstandige Beschryving van deselve Schans by *Mr. Arent van Sligtenhorst*, in sijn Tonneel des Lands van *Gelder*, 1. *boek*, *in het* 88. *verset*, daar hy aldus schrijft: Hoe konnen wy hek en sleutel so van ,, Gelderland als Holland, de naamagtige vesting op ,, 's Gravenwaard, met eeren alhier verswijgen, wel- ,, ke van sijn eerste bouw-meester Schenkenschans ,, genomt werd, en den uytersten hoek van het Be- ,, tuw-Eyland beslaat, daar den *Rhijn* sig in twee ,, strengen verdeilt; waar van d'eene de regterhand ,, kiesende, sijn ouden naam behoud, en d'andre de ,, naam van de *Waal* aanneemt. Dit heerlijk stuk ,,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

,, werk is door *Maarten Schenk*, een Edelman die in
,, Gelderland in de wieg gelegen heeft, eerst begon-
,, nen en als gedoodverft: vermits hy in 't jaar 1586.
,, slegs een klein begrijp gemaakt had, om de Span-
,, jaarts, die vermoed wierden met een dwars oog op
,, dese plaats te mikken, uyt de Betuwe te houden;
,, dan de Staten hebben na sijn dood om de welgele-
,, gentheid aldaar den ouden *Waal*, die tussen *Haelt*
,, en *Bynen* met een kleinen arm dwars naar het Tol-
,, huys plag te lopen, doen stoppen en verdrogen,
,, om aan 't begin van de Schans een sterker water-
,, drift te hebben, den *Waalkant* doorgaans met ster-
,, ste steenwerken, ook het hooft van de Schans met
,, verscheide sware kribben, tegens het swalpen van
,, den stroom besorgt, en daar nevens van de Vesting
,, een halve Stad gemaakt, dewelke regtevoort bin-
,, nen hare wallen, wel drie hondert Roeden, en be-
,, halven het marktvelt, kerk en school, wel agt hon-
,, dert burgers huysen bevangt; Tegen over het oude
,, vervallen kerksken van *Lobeth*, (andre seggen *Lo-
,, pek*) staat het *Tolhuys*, een afstekent en ruym ge-
,, bouw, 't welk van ouds tot het opbeuren van den
,, Tol op beyde de stromen, en ook tot de gewoon-
,, lijke woonste van de Gelderse Vorsten geëygent
,, was; daar omtrent openbaart sig nog een plaats in
,, vergangen tijden *Herispich*, en nu het Spijk ge-
,, nomt. Den *Hertog van Cleve* was over dit niewe
,, werk niet wel vernoegt, en beklaagden hem daar
,, over aan den *Grave van Lycester*, den welken tot
,, antwoord gegeven wierd, dat deselve Schanse op
,, een kalen grond, niet op het gebied van het For-
,, stendum Cleve, maar onder het Graafschap van
,, Gelder gesteld was; dat men hem most houden
,, aan het oude regt van Gelderland, dat men van
,, ouds in alle Tractaten Souvereiniteyd had behou-
,, den, gelijk dat betaamde, en dat die van Kleef daar
,, in altijd te vreden waren geweest, welk regt van
,, Souverainiteit van Gelderland ongeschend most
,, gehouden en geagt werden.

Den stigter van dese Schans was *Maarten Schenk van Nydegen*, Overste-luytenant van den Grave van Meurs, die veel kloeke daden voor het Land heeft uytgevoert. Hy was eerst aan de Spaanse zyde een jongen van den Oversten *Christoffel van Yselsteyn*, die hy daar na met twee paarden dienende, in 't jaar 1579. de Staten was afgevallen, en hem aan de zyde van den *Prince van Parma* had begeven, die hem op het Huys te *Blyenbeek* leyde, daar hy veel kwaats uyt dede, uyt het welke hy met enige bygevougde troepen in 't jaar 1579. het Stedeken Stralen, omtrent twee mijlen van Gelder, en so veel van Venlo, voor de Spaanse vermeesterde; In 't jaar 1580. wierd hy tot Overste der Malcontenten tot Koevorden gestelt, met dewelke hy tegens den *Grave van Hohenlo* den slag op de Hardenbergse Heyde dede, sie *Borre* 13. *boek pag.* 90. en het 15. *boek pag.* 215. In 't jaar 1591. ontsetten hy *Goor*, van de Belegeringe van gemelten Oversten *Yselstein*, *Bor.* 16. *boek*, *pag.* 42. *verso*, tot hy in 't jaar 1581. tot *Xanten* zynde, een Vrystad in 't Land van *Kleef*, verspiet, en in 't wederkeren van den Heere van *Hogensaxen*, Gouverneur van Gelder, gevangen wierd, en binnen Gelder wierd gebragt, daar hy lange tijd bleef sitten, tot dat hy hem met een grote somme geld tot lossinge vrykoft, sedert hy hem stil hield, en eindelijk in 't jaar 1585. krygende een weersin in den Spaansen dienst, uyt sake hy hem liet dunken dat hy voor sijne getrouwe diensten geene behoorlijke vergeldinge verkreeg, hem in dienst van desen Staat begaf, en haar veel geheims openbaarde; slaat met enige troepen uyt Venlo in 't jaar 1586. een hoop Spaanse soldaten, uyt het Klooster *Betersweerd*, slaatse alle dood en steekt het Klooster in brand, en omtrent deselve tijd slaat hy den Oversten *Appio Contio*, met de bende Italiaanse ruyteren in de vlugt daar van hy 20. gevangenen kreeg en agt dood sloeg. In 't selve jaar helpt hy met *Herman Kloet*, Goeverneur van Nuys, de Stad Werle in Westphalen vermeesteren, dat sy plunderden en een groten buyt mede bragten, daar over hy van den Grave van *Lycester* Ridder geslagen, en met een gouden keten van twee duysent guldens vereert wierd. Waar op hy den selven Grave rade dat men tot beter versekering van het Land op den hoek van *'s Gravenwaard* een sterke Schans behoorde te maken, daar toe hy versogt wierd 't selve te ordonneren en aan te leggen, en is deselve Schanse na sijnen naam *Schenkenschans* genomt geworden. Hy wierd om sijn grote krygs-oeffening en ervarentheid tot Oversten over het *Overquartier van Gelderland* gestelt, als *zyn de Steden Rhijnberk*, *Gelder*, *Wagtendonk*, en andre plaatsen daar omtrent gelegen, en wierd hem de bewaringe van 't gantse overquartier van Gelderland, met een præmie van 25. duysent gulden aanbetrouwt en aanbevolen; In 't jaar 1587. wint hy *Roeroord*, in 't jaar 1588. neemt hy *Bon* in; slaat in 't jaar 1589. op de Lipper Heyde seven Vendelen voetknegten, en drie Cornetten paarden, waar op hy een aanslag maakt op *Nimmegen*, die hem wel gelukt soude hebben, dog raakten met een overladen pleyte, en een swaar scheutvry harnas beset, aan 't sinken, so dat hy benevens vele andre kort onder de wallen verdronk. Sie *P. Borre Nederlandse Oorlogen*, op de voorverhaalde jaren; So eyndigde desen ervaren krygsman, die hem van een jongen af so dapper in den Oorlog had gequeten, sijn leven.

Hy was een afkomeling van Heer *Otto Schenk van Nydegen*, Ridder Heere in Walbeek, Goeverneur van Wagtendonk, dewelke in ongenade geraakt zynde met Hertog Karel van Gelder, in den jare 1517. wederom versoende, *Joann. Isac. Pontan. Histor. Gelric. lib.* 11. *sub anno* 1517. Daar zyn nog andre Schenken geweest, als onder anderen *Heer Gerard Schenk* tot Keulen, op 't jaar 1282. en *Huybert Schenk van Kulenburg*, op het jaar 1315. dewelke in deselve jaren aan *Reinont* I. *de VIII. Grave van Gelder*, onder schut en scherm hunne goederen opdroegen, en onder huld en manschap wederom te leen ontfingen.

[f] *De Waal*,] Een arm uyt den *Rhijn*, by *Tacitus* en *Cæsar* met den naam van *Vahalis* bekend; *Waal* beduyd in oud Duyts een aflopend water, strekt hem van *Schenkenschans* tot aan *Gorcum*, met deselve naam, daar hy in de *Merwe* valt.

De Waal (so sommige menen) heeft ook van ouds een uytloop en losinge gehad binnen 't Land door, dwers op het *Tolhuys* aan, en soo voort binnen door tot *Sandwijk* by *Tiel*, tot in de Rivier de *Linge*, die by *Gorcum* uytloopt, dog is van selfs komen te verlanden, en met het maaken van den

Schen-

Schenkenſchans voort afgeſtopt, daar van *Johann. a Leyden*, *Chronic. Belg. lib.* 22. *cap.* 11. op het jaar 1231. aldus ſchrijft. *Wachala apud Thyelam Gelriæ oppidum, reſtrictus fuit, ne antiquum curſum in longa aqua dicta Linga de cætero haberet.* De *Waal* wierd omtrent *Thiel*, een Stad in Gelderland vernauwt, dat hy ſijnen ouden loop door het lange water, de *Linge* genomt, niet voort hebben en mogt; ſie mede de oude *Hollandſe Chron. diviſ.* 17. *cap.* 10. *Abram Kemp*, *Beſchryving van Gorcum*, *lib.* 3. die volgens tuyg van *Mr. Arent Sligtenhorſt*, in ſijn *Tonneel des Lands van Gelder lib.* 1. *num.* 88. met het maken van den Schenkenſchans, ook van boven geſtopt is, en ſedert dien is komen te verlanden; wat dat van deſe twede loſinge zy, ſullen wy hier naar breder aanwijſen.

De *Waal* ſig met de *Merwe* vermengende, liep dan voort Weſtwaart in tot het Ooſtende van de Stad *Dordregt*, van daar Noortwaarts tot den Ooſtendam, alwaar hy nu afgeſtopt, voor door plag te lopen, Weſtwaart op tot aan *Heer Jans Dam*, en ſo voort tot by *Vlaardingen* voor by den *Briel* in de Zee; ſie *Jacob van Oudenhoven* in ſijn *oud en nieuw Dordregt*, *in het II. Hoofſtuk*.

Van ouds had de *Waal* in ſijn gehelen loop onder Zuidholland de naam van *Waal*, want ſo is den doortogt van deſelve door den Swijndregtſen Waard de *Waal* genomt, en heeft den ſelven naam tot heden toe behouden. 't Selve erkend ook Grave *Willem van Henegouwen*, in het Handveſt aan de Bedijkers van den Swijndregtſen Waard, in den jare 1351. gegeven, daar by hy tot ſijnen laſt en koſt aanneemt de *Wale* te doen dijken. Daar ſpreekt den Graaf van de Rivier de *Waal*, gelijk die door Zuidholland liep; Sie *Jacob van Oudenhoven* in ſijn *Beſchryving van Zuidholland*, *het IV. Hoofſtuk*, daar hy de aloude gelegentheid van den loop deſer Riviere aldus verhaalt; *Aan de Weſtzyde van de Polder voor Donkerſloot plag deſe Rivier de* Waal, *nu* Merwe, *van den Ooſtendam af ſijnen loop te hebben, ſcheidende den Alblaſſerwaard van den Riederwaard, en voornamentlijk Alblaſſerdam van Riederkerk, het welk nu ſo verland is, datter niet als een kille tuſſen Riederkerk en de voorſz. Polder loopt, zynde nu het diep van de* Merwede, *aan de Ooſtzyde van de voorſz. Polder, tuſſen de voorſz. Polder en Alblaſſerdam, welke Polder eertijds aan Alblaſſerdam vaſt gehegt is geweeſt, alleen van den Dijk afgeſondert met een Bermſloot, genaamt de Donkereſloot, om dat de bomen aan wederzyden geplant deſelve donker maakten, die ſo nauw was, dat men deſelve met een Raſter Kloyſter, ofte boom daar over konde gaan.*

De *Waal* heeft tegenwoordig niet verder de naam van *Waal* als tot voor by *Gorcum*, daar hy de nieuwe *Maas* ofte *Merwe* genomt werd, tot voor by *Dordregt*, daar hy van ouds voor by het Dorp *Alblaſſerdam*, door de Swijndregtſe Waard tot in de oude *Maas* na den Briel, en ſo voort in Zee liep, dat nu met den *Ooſtendam*, en *Heer Janſdam*, aan beyde ſyden van de *Swijndregſe Waart* is afgeſtopt, en met vereniging van de *Lek* en *Yſel*, over het verdronken Land van het Dorp *Alblaſſerdam*, met de naam van de *nieuwe Maas*, voor by Rotterdam na den Briel toe, en ſo voort in Zee geleid werd. Gelijk deſelve aan d'ander ſyde van de Swijndregtſe-waart by Dordregt door een nieuw gedolven graft tot in de oude *Maas* valt, ter plaatſe daar den ouden doorloop van de *Waal* is afgeſtopt, en met den loop van de nieuwe *Maas* voor by Rotterdam verenigt, en ſo voort voor by den *Briel* in Zee geleid wierd.

De oude tekenen zyn daar van nog bekent, als in het ooſteinde van de Stad Dordregt, daar de Rivier de *Waal* nog ſijnen loop heeft, en de overblyſſelen van den Dijk, in den nedergang van de *Merwe*, ſig aldaar nog vertonen, en is een oude geheugenis, dat de Kerk van *Alblaſſerdam* geſtaan heeft, daar nu de diepte is; en de ſchepen varen, welk Dorp te vorens *Waalsmonde* genomt is geweeſt, en naderhand om dat het oude Rivierken *Alblas* daar geſtopt is, *Alblaſſerdam* is genomt geworden, en buyten den *Kinderdijk* eertijds enkel land geweeſt is, door de voorverhaalde gemene ſloot, diemen den *Donkerſloot* nomde, van den anderen geſcheiden; het welk met verloop van tijd, zodanig is verandert, dat het van daar af ſoo groten ſtromenden Rivier geworden is, dewelke de *Lek* en *Yſel* ontfangt, en in een ſoo harden gety tot voorby Rotterdam voort leid; daar is ook nog een hoek lands aan de zuidzyde van dit doorgebroken water, dat de *Polder* genomt word, en nog onder *Alblaſſerdam* behoort, regt voor den geheelen *Alblaſſerwaart* gelegen, daar jegenwoordig de dijkaarde uyt gehaald werd.

Ende aangaande den anderen arm van de *Waal*, dewelke met het afſtoppen van de *Waal*, door den Swyndregtſen Waard, met den Ooſten dam, aan de Noordzyde van de Stad Dordregt, door *Dortsmonde*, met een nieuwe graft tot in de oude *Maas* geleid is, daar hy by *Puttershoek* de naam van de *Maas* krygt, en by *Heer Jans Dam* wederom in den ouden uytloop van de *Waal* valt, ſie hier van breder den nauwkeurigen onderſoeker der oudheid *Jacob van Oudenhoven*, in ſijn *Oud* en *Nieu Dordregt*, *II. Hoofſtuk*, *verſ.* 2. daar hy onder andre van de benaminge van deſe Rivier, daar hy by *Putters hoek* den naam van *Maas* aanneemt, de getuygeniſſe van *Philippus Cluver. de Trib. Rheni Alveis* bybrengt; die wy om de meerder omſtandigheid wat breder ſullen aanwyſen; aldus ſchrijft hy *Dict. Tract. cap.* 5. *Priſci igitur Moſæ Vahaliſque amnium ductus ſive alvei ſic ſe olim habuêre, quemadmodum à nobis ſupra deſcripti ſunt, quos poſtmodum cum Oceani inundatio, tum mortalium opera ſic turbavere, uti multis in locis vix veſtigia deprehendantur. Quidpe quum Moſa à pago* Bokhoven *dextras terras pervectus, in Vahalem effunderetur juxta opidum Voricomium; nomen illius, ut celebrioris fluvii, in hujus alveo prævaluit. Poſtquam vero arx in ſiniſtrâ ejus ripâ extructa, cui nomen ſive à rege Francorum Meroveo ut vulgo creditur; ſive aliunde Merovæa, vulgo* de Merwe: *ipſe quoque fluvius, qui ab initio Vahales, mox Moſa dicebatur, Meroveus nuncupatus eſt. Tandem quum Oceanus terras, modicis antea æſtuariis diviſus, immenſis inundationibus in conplures inſulas diſſecaret; in Leccæ quoque inferiorem partem, novi Moſæ juxta ac Merovæi nomen tranſiit. Manſerunt tamen, ut ante demonſtratum, veterum alveorum modicæ portiones, fluminibus ſuis nomina cuſtodientes, in terris inſulisque modo enarratis. Quod autem fretum duos inter pagos,* Portegaal *&* Putte, *utriuſque amnis nomen ſimul obtinuerit,*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

quum tamen ab initio unius Vahalis alveus fuerit; id occasione evenisse videtur hujusmodi. Quum Mosa à pago Bochoven *in Vahalem abigeretur, vetus ejus alveus tenuis effectus est; dein aquis quoque distitutus, tandem vel suâ sponte, vel agricolarum opere agros complanantium ad pagum* Westmaas *obstructus. Dat is:* So dat dan de oude *Mase* en *Waal* van ouds aldus heeft gelopen, gelijk die by ons hier voor is beschreven, dewelke daar na so door overloop van de zee, als toedoen der menschen, sodanig zijn verandert, dat men daar van naulijks enige overblijfsels vind; want dewijl de *Maas* door de Landen aan de regter zyde van het Dorp *Bokhoven* tot naar *Workum* in de *Waal* geleid is, heeft aldaar sijnen naam behouden; dog sedert aan de slinker zyde van deselve het sterke Kasteel gebouwt is, het welk so sommige menen na den Franksen Koning *Meroværs*, ofte uyt andre saake, *het Huys* ofte *Kasteel* de *Merwe* genomt is, heeft deselve Rivier die te voren de *Waal*, daar na de *Maas* genomt is, de naam van *Merwe* aangenomen. Eintelijk als de zee de landen dewelke nog so niet verdeelt en waren met de grote vloeden, in vele eylandekens doorsneden, heeft deselve aan het ondereynde van de *Lek*, de naam van nieuwe *Maas* ofte *Merwede* ontfangen. Dog daar zyn, gelijk hier vooren is geseid, nog eenige overblyfselen in wesen, dewelke de oude naam behouden hebben. Dat nu de vloed tussen beyde de Dorpen *Portugal* en *Putten* de naam van beyde de Rivieren ontfangen heeft, daar het te voren maar alleen den uytloop van de *Waal* plag te wesen, dat schijnt hier by toegekomen; dat sedert dat de *Maas* van *Bokhoven* in de *Waal* geleid is, haren ouden loop vry is vermindert, en eintelijk door gebrek van water, van selver, of door toedoen van de Landluyden omtrent het Dorp *Westmaas*, t'enemaal gedamt en afgestopt is.

g *Oude Mase,*] Om dat eertijds de *Waal* omtrent *Louvesteyn* wederom met de *Oude Maas* verenigde, en agter *Dordregt* om liep, en soo voort naar den *Briel* tot in de zee storte.

Den oorsprong van de *oude Mase*, werd by *Julius Cæsar de Bello Gallico* aldus beschreven: *Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, & parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur Vahalis, insulam efficit Batavorum, &c.* De *Mase* heeft sijn oorsprong uyt en omtrent het gebergte *Vogesus*, op de grensen van *Langres*, en met seker gedeelte des *Rhijns*, datmen de *Waal* noemt, vermengt, maakt het *Batavise Eyland*, &c. Daar hy dan voort by *Philippus Cluver. de Tribus Rheni Alveis, cap.* 5. aldus werd beschreven: *Mosæ veteris flumen ab Mago opido, uno certoque alveo, nullis in Vahalem, ad St. Andreæ munimentum, aquis transmissis, devectum, eas terras antiquitùs dextrâ ripâ perfudit, quæ nunc Hœsdenum opidum sustinent; sinistrâ autem, ubi Gertrudeberga nunc conspicitur. Inter Gertrudebergam & Dordracum continui nunc funduntur lacus, sive paludes: at superiore seculo aridam humum certum amni præbuisse alveum, indicant reliquiæ pagorum, sub undis latentes. Quin etiam nunc alvei profunditas deprehenditur interdictos pagos; cujus protractus hic est. A Gertrudeberga dextrâ ripâ attingit reliquias pagi* Herderwert: *dein* Heisterbach: *mox* Allenvoet. *Cui oppositus fuit a lævâ ripâ pagus* Munsterkerke. *Hinc inter duûm pagorum reliquias, quorum altera est à dextrâ ripâ* Alloesen, *alter à sinistrâ* Dubbelmund, *in profundos sese condit lacus. Moxque iterum in Hollandiæ insula, cui vocabulum vulgare* Voorn, *suo veteris Mosæ nomine dignoscitur: prætervectusque cognominem pagum* Maesdam, *tandem ad alium pagum cognominem* Westmaas *sistitur. Hinc autem a duobus millibus passuum oppositus ei est alius alveus ad pagum* Claeswael: *quem eundem quondam fuisse veteris Mosæ alveum, regio indicium facit. Hinc uti ad verum Mosæ os perveniamus, id necesse est fretum sequamur, quod inter insulam* Corendyck, *& pagum* Bleynkvliet *situm. Inde jam certus excipit alveus, qui juxta pagos* Simonshaven *&* Biert, *protensus, tandem in ostium nomenque Mosæ desinit ad opidum* Geervliet. *Dat is:* De oude *Mase*, beginnende van Megen af, met een gelijcken vloet doorlopende tot aan de Schanse *St. Andries*, is van ouds aan de regte zyde, de Landen tot aan *Heusden*, ende aan de linker zyde, tot aan *Geertruydenberg* ingelopen, loopende voort, makende tussen *Geertruidenberg* en *Dordregt*, verscheide meeren en poelen, alwaar uyt de aldaar verdronken dorpen te sien is, dat in voorgaande ceuwen de *Mase* regt doorgelopen heeft; so nog op dese tijd sekre diepte tussen deselve verdronke landen werd gevonden, van de regter zyde van *Geertruydenberg* af, door de overblyfselen van *Herwaarde*, en so voort door *Heisterbaan* en *Allenvoet*, alwaar aan d'ander zyde het Dorp *Munsterkerk*, daar hy tussen de overblyfselen van de twee Dorpen aan d'een zyde *Aloesen*, aan d'ander syde *Dubbelmund* wederom in de diepte valt, en van daar voorby de Hollandse Schans *Vooren*, met de naam van de oude *Mase* bekent werd, en so voort geleid tot voorby het Dorp genaamt *Maasdam*, eintelijk aan het Dorp *Westmaas* gestuit werd, van waar ontrent twe duysent schreden, een ander diepte omtrent het Dorp *Klaas vaal* gelegen is, daar uyt de omstandigheid genoeg te sien is, dat de *Maas* sijn doorloop gehad heeft; van waar, om tot de regte mond van de *Maas* te komen, de plasse tussen *Korendijk* en *Blenkvliet* moet gevolgt werden, daar deselve werd ontfangen in seker water, tussen *Korendijk* en *Blenkvliet*, het welk eindelijk in de mond van de *Maas* by *Geervliet* uytloopt.

Soo dat ook *Dordregt* met alle het binneland 6
tussen den *Rhyn* en *Waal*, met de oude *Maas* vereenigt, van Schenkenschans af, tot aan beyde de uytwateringen van de *Maas*, voorby den Briel en den *Rhyn* by Katwyk, onder het *Batavise Eyland* behoort heeft.

h *Merwe*] De Rivier de *Merwe* is een seer ou- 7
de benaminge, met die naam bekent van de Stadt *Dordrecht* af, tot *Gorcum* toe, daar de *Waal* met deselve vermengt; of dese Stroom sijnen naam heeft van het oude verdronken slot en kasteel *Merwede*, anders het *Huys te Merwe*, zijnde het Stamhuys der *Merovêen*, also genomt van *Merovæus* den derden *Koning der Franken*, stigter van dit slot en Kasteel, die in 't jaar 453. tot *Thurdregt* sijn Hof gehouden heeft, daar van hier naar t' sijner plaatse breder; dan of desen *Meroværs* van dese Rivier *Merwede* sijn Stamhuys heeft opgeregt, en dien naam heeft aangenomen, is by sommige twijffelagtig, dog is het laatste, tegens het gevoelen van de gemene Schryvers, het waarschynelijkste,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſte, ſulks wy hier voor in gelijkheit van de benamingen van *Bato*, en *Batavien* hebben aangeweſen; Den Heer *Iſaac Voſſius*, in ſekeren brief aan de Heer *Adriaan Blyenburg*, Heere van Naaldwijk, ſchijnt mede van het ſelve gevoelen te zyn, in de woorden aldus vertaalt: Het land van Dordregt, dat nu voor ſijn grootſte gedeelte met water bedekt is, wierd eertijds *Merwede*, ofte *Merwe* genomt, niet van *Meroveo*, gelijk men verſiert, maar om dat daar de beſte en bekwaamſte weyden waren; gelijk als *Meren* (dat zyn Paarden) *Weyden*; want voor deſen noemden men *Wede* of Weyde, voor het gene nu Wey of *Weide* betekent. Deſen Brief meer omſtandigheid van de oudheid van *Dordregt* inhoudende, daar van nader t'ſijner plaatſe, is te ſien in de beſchryvinge van Zuid-Holland, door *Jacob van Oudenhoven*, in de *Beſchryvinge van den groten Waard, het VIII. Hooftſtvk*, luydende aldus:

CLARISSIMO VIRO ADRIANO BLYENBURGIO, S. P.

AGer Dordrechtanus qui hodie longe maxima ſui parte aquis tegitur, olim Merwede vel Merwe dicebatur, non à Meroveo ut nugantur, ſed quod ibi commodiſſima & optima equorum eſſent paſcua, olim enim We vel Wede dicebant pro eo quod nunc obtinet Wey vel Weyde, quod notiſſimum ex veteribus ſcriptis Belgicis. In hoc vero agro ad annum D. CCC. XCVIII. *cenſetur oppidum Durfos apud Rheginonem, quo loco viri docti ſcribendum eſſe putant Durfos vel Durfæos ſed perperam. Durfos is locus non apud Rheginonem ſolum appellatur, verum & apud auctorem Annalium Bertiniadorum & Hedam, ſed illi ſecuti ſunt Rheginonem qui nec ipſe recte nomen hoc protulit. Apparet id ex Chronico Frodoardi ad annum* D. CCC. XXVIII. *ubi ſemel & iterum oppidum hoc nominatur Durofoſtum. Unde ego conjicio, imo & pro certo habeo, verum olim vocabulum fuiſſe Durfoſt. Si id vernacula hodierna reddere velimus, erit* Watervest. *Conſtat enim parentes noſtros Foſten dixiſſe pro* Veſten. *Dur vero vel Duur vel Dor aquam vel flumen ſignificat veteri lingua, non noſtra tantum, ſed & Friſonica, Anglica, Saxonica, imo & veteri Celtica. Hinc etiam nomen magnæ quondam urbi Doroſtate, que vulgo* Wijk te Duurſtede *vocatur. Sed & innumeris aliis oppidis, locis, & fluminibus id nomen acceſſit, ut fuſius alias oſtendam. Durofoſtum eſt igitur aquarum munimentum, quod etiam olim verum fuiſſe, patebit ex illis quos attuli auctoribus. Eadem eſt origo vocis Durdrechti, quod Trajectum fluminis ſignificat, nemo autem mirari debet Durofoſti nomen in Dordrechtano fuiſſe mutatum. Fluminum trajectus, non urbibus tantum, ſed locis nomen indunt; ſed priora etiam nomina mutant & obliterant. Itaque aliquandiu Wiltenburgum olim appellata eſt, à trajectu nomen ſuum recepit, quod ipſum etiam alibi contigiſſe multis exemplis poſſem oſtendere; & hæc quidem ego non veriora tantum illis quæ alii de Theodorico Comite, & Durta, amne, qui nuſquam extat, aliiſque id genus figmentis, ſed & veriſſima eſſe exiſtimo, &c. Dat is:* Het Dordregtſe Land, dat tegenwoordig ten merendelen onder water leid, is van ouds de *Merwede* ofte *Merwe* genomt geweeſt, niet van *Merovæus*, ſo men ſeid, maar om dat aldaar lagen de ſchoonſte weylanden om paarden te weyden, want men van ouds ſeyde *we*, ofte *wede*, voor het gene men nu ſeid *wey* ofte *weyde*, ſo men vind inde oude Duytſe ſchriften; in welk land *Regino* meend dat de Stad *Durfos* ſoude gelegen hebben, dog ten onregte: Deſe naam werd ook geleſen by den Schryvers van de Bertiniaanſe Jaarbouken, en by *Willem Heda*, maar deſelve hebben *Regino* daar in gevolgt, die het niet wel begrepen had, het welk blijkt uyt de gedenkſchriften van *Frodoard*, op het jaar 828. daar hy deſe plaats verſcheide malen *Durofoſt* noemt. Daar uyt ik beſluyt, en voor ſeker houde dat het regte oude woord is geweeſt *Durfoſt*; Het welk, indien wy op onſe tegenwoordige taal willen paſſen, ſo veel ſoude zyn als *Watervest*; want het blijkt uyt de oude Schriften dat men *Foſten* voor *Veſten* geſchreven heeft; *Dor*, *dur*, ofte *duyr*, heeft van ouds water beduyd, niet alleen in onſe, maar ook in de oude Frieſe, gelijk ook in de oude *Keltiſe* taal, van daar komt ook de naam van de oude vermaarde ſtad *Wijk te Duyrſtede*. Gelijk ook ontallijke andere ſteden, plaatſen, en rivieren daar van haren naam ontfangen hebben. *Durfoſt* is dan een waterſterkte, ſulks ook uyt de voorgaande Schryvers blykt, dat van ouds ſo genomt is geweeſt. Deſelve oorſprong en naamreden is in *Durdregt*, het welk een overtogt over het water beduid, want niemand behoeft te twijffelen of den naam van *Durofoſt*, is in *Durdregt* verandert. De overtogten der Rivieren geven niet alleen de naam aan de Steden, maar ook aan alle plaatſen, dog deſelve namen werden metter tijd veroudert en verandert. So heeft *Wiltenburg* van ouds genomt, haar naam in *Uytregt*, van den overtogt alſo genomt, verandert; dat ik ook in vele andere ſoude kunnen aanwyſen, &c.

Johan Piccard, in ſijn vremde en vergetene oudheden van het *Drentſe Vrieſland*, anderſints een nauwkeurig onderſoeker van oudheid, ſchijnt hier in het gemeen gevoelen gevolgt te hebben, in ſijn XVII. verdelinge, daar hy in het leven van deſen *Merovæus* der Franken Koning aldus ſchrijft, *pag.* 78. *Koning Merovæus, Mervink, Mervede, die ſijn Koninklijke Hof gehouden heeft by Dordregt in Holland, alwaar op den dag van heden nog geſien werden de hoge en dikke muyren van het Koninklijke Palleis in het water, zynde de reſt met water bedekt.* Van deſen Koning *Merwe* heeft als nog de naam de *Maſe*, lopende voorby *Rotterdam* en *Vlaardingen*, die anders niet genaamt en werd als de *Merwe*; gelijk dan ook eenen grooten reſt Landeryen gelegen zyn tuſſen het Land van *Altena* en de *Langſtraat*, genaamt het *Land van Merwe*, als het welke ſo wel ſijn naam als afkomſt heeft van deſe Rivier. Van dit gevoelen is ook geweeſt *Matthys vander Hoeven*, in ſijn *Handveſt-Chronijk 2. deel*, *6. Boek*, *1. Hooftſtuk*: onder het jaar 449. daar hy mede ſijne naamreden maakt van *Mer* en *Wyk*, of van *Maire* en *Wich*, gelijk als een *Meyer* van de *Wyk*, (dat is een Landvoogt van dien omring) en voort ſeid: Het ſoude wel kunnen zyn dat *Merovaus* ſijnen naam van de Rivier en ſlot van *Merwede*, by *Thuredregt*, ofte *Dordregt*, (mogelijk ſijn geboorte-plaats geweeſt zynde) gekregen heeft.

De Heerlijkheid *Merwede* heeft hem van ouds 8
geſtrekt in 't ooſten tot het Ambagt van *Krajeſtein*, in 't zuyden de *Graaf* ofte *Graft*, dewelke dwers

door

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

door de *Papendregtse Waart* loopt, drayende op den *Oostendam*, daar de *Waal* voort door den *Swyndregtsen* Waart plag te lopen, tegenwoordig nog sijn loop hebbende van *Alblasserdam*, door *Bleskens Graaf*, en *Molenaars Graaf*, tot aan den *Vuylendam*; in 't noorden was de Rivier de *Merwe*, in 't westen de *Vryheid* van de Stad *Dordregt*, in 't noordwesten tot aan *Dortmonde*, in sig begrijpende over de agthondert mergen Hemels breete, sulx deselve beschreven werd by *Mr. Jacob van der Eijk, in sijn korte Beschryvinge van den Lande van Zuidholland, pag. mihi* 28. Heeft hoge lege en middelbare Jurisdictie, is een leen geworden vande Graaflijkheid van Holland, en is versien met verscheide aansienlijke agterleenen, als zyn de Ambagts Heerlijkheden van *Dussen Muylkerke*, *Karnis*, *Over-Slydregt*; (gesegt *Lokhorst*,) *Kijfhoek*, een gedeelte in *Swijndregt*, de leenen van de visserye, het Vroon van *Dortsmonde*, de leenen in de *Kethel*, te *Munsterkerk*, te *Muylkerk*, in 't Land van *Heusden* en *Oud Heusden*, te *Kruyskerk* in de *Nes*, te *Wijk*, te *Kapel* in *Blokland*, te *Werkendam*, te *Houwelijn*, *Zydewy*, *Wieldregt*, en meer andre, met en sedert den overvloed van de groote Waard verduystert.

Onder dese Heerlijkheid behooren het Slot te *Merwede*, *'t Schoutendom Dykban*, *Visserye*, *Swanerye*, *Excisen*, *Korentienden*, *Smaltienden*, *Tienden tot Poelwyk*, in *Leyder-Ambagt*, en in *Hertswaarde*, *'t Schoutendam in Dordregt*, metter *Jaarmarkt Tolle*, *Excysen*, *Vleyshallen*, 't halve Veer in *Papendregt*, al 't Land van *Leen*, en voorts al dat de Sloten en Heerlijkheyt toebehoort, als sijn verscheide Erfpagten, en den nakoop van deselve, de Visserye en Vogelrye ter *Merwede*, den *Tuynsteek*, den *Aalsteek*, en *Botmert*, de *Vogelrye* met de lange lijn, en de duykertouwen, de tienden so grote, smalle als krytende tienden, en wat des meer is. Had ook binnen *Dordregt* op den Rietdijk een Hooftkerk, *St. Niklaas* toegeweyd, de Kapel der Schipluyden; had in het Ambagt van *Nieukerk* en *Rieddijk* sijn vleis en visstallen, en sijn marktvelt.

Den Heer van dese Heerlijkheyt en oeffende niet alleen de *Jurisdictie* in dat deel van de Heerlijkheyt dat buyten de Stad lag, maar ook in dat deel dat in de Stad in sprong, strekkende tot omtrent het nieuwe *blaeuwe Bolwerk*, by het grote Hooft, daar wel eer de Stad aan den *Rietdijk* gehecht is, daar een *rooden Toorn* plag te staan, op den hoek daar den *rooden Toorn* nog uyt hangt, en strekte sig dan vorders het Toornstraatje door.

De *Nieuwe Kerk* was de Parochie-Kerk van dese Heerlijkheyt.

De *Vleishal* stond op de zuidhoek van de kleine Halsteeg, of nieuwe Kerkstraat.

De *Vismarkt*, of *Visstal*, daar de Heer van elx agt hadde, was op de groote Brugge, geseid *den boom*, omtrent het blaeuwe bolwerk, daar wel eer het *Schoonhoofs poortje* was.

Het *Martveld* was agter den *rooden Toorn*, ter plaatse daar 1609. het huys van *Mr. Lasarus de Hoog* gebouwt is, daar sig de buyrt ofte Parochi, rakende het Geestelijk gebied, nog verder uytstrekte tot aan het H. Geest en Pesthuys ter *Nienwerkerk* en aan de voorstraat tot aan den huyse van d'Heer *Jan vander Mast*, en *Krispyn van Oudgaarden*, en in de zy en dwarsstraten van het Toornstraatje, den dwarsgang ofte Wijngaartstraat langs, tot aan *Gerrit de Varkeslagers* huys toe, agter en voor, voorts in de *Marienbornstraat*, van de leste Brugge langs de Vest, tot aan de Riedijk-poort.

De Justitie en het Regtsgebied plag aldaar binnen de Stad tot de vryheid van dien door een bysondren Schout by den Heer daar toe gestelt, gepleegt, gevordert en uytgevoert te werden. Tot dat de Stad met Heer *Daniel van Merwede*, in 't jaar 1307. *des maandags na Sint Maartens dag in de somer verdragen is. Dat des Heeren van der Merwedes Schout agt dagen in het jaar het Scoutampt over de gehele Stad soude bedienen, en hebben van alle breuken vierdubbele boeten, en dat de Schout van de Stad daar tegen voorts het geheel jaar het Schout-ampt over den Rietdijk soude oeffenen.* Tot welken eynde alle jaar op den vijfden Juny de roede van Justitie met sekre solenniteit, omtrent daar den roden toorn plag te staan, aan de Sloe, die de scheidinge tussen de Stad en Heerlijkheid *Merwede* maakte, by den Schout van de Graaflijkheid aan den Baljuw van *Merwede* voor agt dagen wierd overgegeven, die deselve ten eynde de agt dagen, te weten op den 13. van deselve maad, met gelijke solenniteit en plegte ter selver plaatse, aan den Schout van de Graaflijkheid weder in handen stelde, het welk niet alleen en is onderhouden tot dat die van de Stad Dordregt in den jare 1604. deselve Heerlijkheid van *Jonker Wessel van Boetselaar, Heere van Asperen*, met al sijne regten en geregtigheden in koop hebben aangestaan, maar ook nog tegenwoordig tussen den Schout van Dordregt, en den Baljuw en Dijkgraaf van de Heerlijkheid *Merwede*, by de Stad Dordregt self aangestelt, naukeurig werd geobserveerd. Sie *Mr. Jacob van Eyk*, korte *Beschryvinge van den Lande van Zuidholland pag. mihi* 26. *en* 27. *Jacob van Oudenhoven Beschryv. van Zuid-Holland, het VIII. Hoofstuk van den Groten Waard pag.* 154. *en* 155. *Matijs van Balen*, in sijn *nieuwe Beschryving van Dordregt, in sijn III. Hoofstuk pag.* 35. *en* 36.

[i] *Het Helium nu Hellevoet*,] Hier van werd 't sijner plaatse breder gesprooken.

[k] *Het Batavise Eyland was begrepen*,] Dat het Batavise Eyland in sig begrepen heeft alle het Land tussen den *Rhijn* en *Waal*, met de oude *Maas* verenigt, van Schenkenschans af doorgaans tot aan de Noord-zee, tussen beyde de Uytwateringen van den *Rhijn* by Katwijk, en de *Waal* tot voor by Dordregt, en so voort voorby den Briel en Hellevoet tot in de Noord-zee, is hier voor op de woorden *Waal*, en oude *Mase* aangewesen. Sie mede *Phil. Cluver. de Tribus Rheni Alveis*, *cap.* 4. 5.

[l] *En Gallisen kant*,] Dit waren de uyterste Lan- 10
den van den Gallisen kant tussen de *Waal* en *Maas* gelegen, *Maaswaal* genomt, beginnende van Nimwegen af, door den Bommelerwaart, Workum, en so voorts den ouden *Maas* langs, dewelke het scheid was tussen den Gaullen, en Batavieren; dewijl de Rivieren volgens het gemeen gevoelen by *Philip. Cluv. de Trib. Rheni Alveis, cap.* 8. in voor tijden de scheidinge der Landen maakten. Daar uyt wy dan besluyten, dat dese uyterste Landen van den Gallisen kant door de *Maas* zyn ge-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſcheyden van de *Overmaaſſe Galliſe* Landen. Om dat de Rivier de *Maas* in voortijden de ſcheidinge gemaakt heeft van het oud Batavia, daar deſe Landen, gelijk wy hier voren uyt *Tacito* en andre hebben aangeweſen, mede onder behoorden, en deſe uyterſte Landen mede een deel van waren. Als den ſelven *Tacitus in 't IV. boek ſijner gedenk ſchriften* duydelijk betuygt, als hy ſeid, *extrema Gallicæ oræ cultoribus vacua, ſimul inſulam inter vada ſitam Batavi occupavere.* Dat de Batavieren, de Landen aan den uyterſten Galliſen kant ledig van inwoonderen en beſitters, hebben ingenomen, en van daar op het Bataviſe Eyland, tuſſen de gorſingen en droogten gelegen, zyn overgegaan. Welke woorden, *extrema Gallicæ oræ*, wy 't ſijner plaatſe met goede redenen voor het *Maaswaalſe* Land beduyd hebben.

Wy ſeggen beginnende van Nimmegen af, en ſo voort den ouden *Maas* langs, &c. Daar uyt dan bedenken valt, hoe verre deſe Landen van den uyterſten Galliſen kant geſtrekt hebben, en waar die verſtaan werden te eindigen; daar in de Schryvers voor ſo veel wel eens zyn, dat deſelve verſtaan moeten werden te ſtrekken, tot daar de *Maas* in de *Waal* valt, en daar mede verenigt, en dewijl nu de *Maas* tot twee verſcheide plaatſen in de *Waal* valt, eens boven de *Bommeler-Waart*, tuſſen het ſcheid van *Herwaarde* en *Roſſum*, ende voor de twede maal beneden de *Bommeler-Waart* by het Huys te *Louveſteyn.* Daar uyt ſy menen, dat of by de eerſte, of by de twede vereniging van de *Maas* in de *Waal*, het einde van de Landen aan den Galliſen kant geweeſt zy. *Johannes Iſack Pontanus, Hiſtor. Gelric. lib.* 1. meent dat deſelve Landen by de eerſte vereniging te niete hebben gelopen, 't welk hy met het ſchrijven van *Tacitus lib.* 4. *Hiſtor.* meent te beveſtigen; *Jan. Douſa Annal. Holland. lib.* 1. *pag.* 4. ſtrekt deſelve uyt tot de twede vereniging van *Maas* en *Waal* by *Louveſteyn.* Dog ik meen dat beyde die Heeren daar in miſſen, dat beyde deſe verenigingen van *Maas* en *Waal*, lange na de tijd van *Tacitus* eerſt zyn deur gegraven, en die vereniging, daar by de *Maas* wederom met de *Waal* vermengt, daar *Tacitus* van ſpreekt, veel verder en op een geheel andre plaatſe moet geſogt werden. Het ſtaat vaſt dat het *Bataviſe* Eyland is beſloten geweeſt tuſſen den *Rijn* en *Waal*, en dat die Landen, dewelke tuſſen de *Waal* en *Maas* lagen, waren de Landen van den Uyterſten Galliſen kant, van boven af, tot ter plaatſe daar de *Maas* wederom met de *Waal* verenigt, en t'ſamen ſo voort in zee lopen. Die de loop van de oude *Maas* wel inſiet, ſal bevinden dat die twee bovenſte verenigingen, van dien tijd niet en zyn, maar ſijn niewe doorgeſneden graften, lange na dien tijd gegraven, of van ſelvers door gebrooken. En dat den ouden *Maas* regt door gelopen heeft tot boven Dordregt, omtrent *Geervliet* en *Maasdam*, daar hy by verloop van de ſtromen is afgedamt en geſtopt; dat ook de *Waal* regt door gelopen heeft, beneden Dordregt, door den *Swijndregtſe-Waart*, omtrent *Puttershouk* en *Heer Jansdam*, daar deſelve naderhand mede is geſtopt, alwaar de oude *Maas* en *Waal* met malkanderen verenigt ſo voort na zee liepen. Daar uyt dan volgt, dat of wel *Maas-Waal* een Lanſtreke tuſſen *Maas* en *Waal* eigentlijk ſo genomt werd, deſelve Tuſſenlanden, dewelke *extrema Gallicæ oræ*, en Landen aan den uyterſten Galliſen kant genomt werden, nog verder geſtrekt hebben, tot ſo verre, als daar de oude *Maas* en oude *Waal* met malkanderen verenigt voort in zee liepen, dewelke ſchoon niet binnen het Eyland, egter onder het oud Batavia zyn begrepen geweeſt. So dat de Stad Dordregt, dewelke waarlijk buyten het Eyland, en tuſſen de oude *Maas* en oude *Waal* gelegen is, mede onder de *extrema Gallicæ oræ* en Landen van den uyterſten Galliſen kant behoort heeft. Daar in *Joh. Iſac Pontanus* op de beroupinge van *Tacitus lib.* 4. *Hiſtoriar.* ſig ſelven tegenſpreekt, als hy ſeid: *Innuens ad Oceanum uſque mare pertinuiſſe antiquitus, nec Vahalis & Rheni tantum ambitu pomeria eorum circumſcripta fuiſſe, ſed quidquid præterea continentis eſt inter Moſam &, Vahalim, (Maſæ-valiam nominamus,) Batavicæ etiam ditioni habitam.* Te kennen gevende (te weten *Tacitus*) dat het ſelve eertijds tot de zee geſtrekt heeft, nogte haar Land niet tuſſen den *Rhijn* en *Waal* is beſloten geweeſt, maar dat het gelegen Land tuſſen de *Maas* en *Waal*, (wy ſeggen *Maas-Waal*) onder Batavien behoort heeft. Dit werd mede ſeer wel aangemerkt by *Jacob van Oudenhoven*, in ſijn *oud en nieuw Dordregt. II. Hooftſtuk pag.* 92. So dat *Nimwegen* het begin, en *Dordregt* het eynde van de buyten Landen, langs den Galliſen kant, tuſſen *Maas* en *Waal* geweeſt zyn, dewelke mede onder het oud Batavien behoorden, daar haar de overkomende *Katten* en *Heſſen*, om den twiſt over de Zout-Rieviere uyt *Hermonduiren*, omtrent de *Hertſenwalden* verdreven, eerſt ter nedergeſet hebben, en van Dordregt haar overtogt genomen hebben, om met die van het Bataviſe Eyland te verenigen, gelijk als t'ſijner plaatſe breder.

Dat de *Maas* van ouds de ſcheydinge geweeſt 12
is, tuſſen de Guallen en Batavieren, ſo wel in 't wereldlijk als in 't Geeſtelijk, werd ſeer wel aangemerkt by den genomden Oud-Liever *Jacob van Oudenhoven*, in ſijn *Beſchrijvinge van Oud en nieuw Dordregt het II. Hooftſtuk*, 1. vers. Daar by hy ſo veel het wereldlijke aangaat aanwijſt, dat het *Graafſchap van Teiſterband*, het welk aan die ſijde uyt een groot gedeelte van het oud Batavia beſtond, niet verder en ſtrekte als tot den ouden loop van de *Maas.* Hier toe gebruykt hy de getuygenis van de *Oude Hollandſe Chronijk ſonder naam, in de IV. verdeling, het VI. Hooftſtuk.* Daar in het Graafſchap van *Teiſterband* werd uyt- 13
gebreid, te beſtaan in het gebied over de Steden en Landen, *Tyel*, *Bommel*, *Arkel*, *Heuſden*, *Altena*, *Viane*, *Kulenburg*, *Buyren*, *Leerdam*, *Aſperen*, *Heukelum*, tot der *Oudermaſen* toe; welke beſchrijvinge beter is aan te nemen, als de Perſoon, dewelke het ſelve Graafſchap werd toegevougd; daar van t'ſijner plaatſe breder. 't Selve werd mede aldus beſchreven by *Joh. Iſac Pontanus, Hiſtor. Gelricæ lib.* 4. *ſub anno* M.CCCXXIV. *Comitatum Teiſterbantiæ, qui non ſolum Inſulam Bommelianam & Tielerwertam, ditioneſque quæ deinceps Heuſdania, Arculea, Altenaenſis, Vianenſis, Culenburgenſis & Burana audire cepærunt, complectebatur, verum etiam quicquid ab Lecca, Lengaque ad Veteris uſque Moſæ alveum continetur.* Het Graafſchap van Tei-

sterband, het welk niet alleen en begrijpt de Bommelse en Tielse-Waarden, en het gene onder het gebied van Heusden, Arkel, Altena, Vianen, Kulenburg en Buyren behoort, maar ook alle het Landschap van de *Lek* en *Lingen* af, tot aan de oude *Maas* toe.

Daar mede komt over een de beschryvinge van *Pontius Heuterus lib. 6. Rer. Burgund. in explicatione Genealogiæ Heusdanæ. Teisterbantii Comitatus olim continebat insulam Bommelanam, ditionem Heusdanam Arculeam, Altenaensem Vianensem, Culenburgensem, Buranam, ac quod a Lecca Lingaque, (olim aqua longa dicta) ad Veteris Mosæ alveum continetur.* Het Graafschap van Teisterband heeft van ouds begrepen den Bommeler-Waard, het gebied van Heusden, Arkel, Altena, Vianen, Kulenburg, Buyren, en al het gene van de *Lek* en *Lingen*, (van ouds de Lange-Vaart genomt) tot aan de oude *Maas* gelegen is; daar onder hy mede den *Tieler-Waard* schijnt te begrijpen, om dat hy daar van in 't bysonder geen gewag en maakt. Dit werd mede gevolgt by Mr. *Arent van Sligtenhorst* in sijn *Tonneel des Lands van Gelder*, 1. *Boek 87. vers.* Het Graafschap Teisterband, seid hy, het welk meer als hondert jaar voor *Karel de Groot* werd opgehaalt, en de Tielse en Bommelse-Waarden, het gebied van Workum, Altena, Heusden, Arkel, Vianen, Kulenburg, Buyren, en dien gantsen land-streek, die daar is van de *Lek* en *Linge*, tot aan de oude *Maas*, in sijn boesem begreep; sie mede den selven *I.* van *Oudenhoven* sijn *Beschrijvinge van Heusden, pag. mihi* 18.

So dat de Schrijvers daar in alle eens zyn, dat het Graafschap Teysterband sig gestrekt heeft tot aan de oude *Maas*, en met deselve wierd bepaalt, en noyt in *Over-Maas* is uytgebreid.

Het Geestelijk gebied aangaande, en hebben de oude *Bisschoppen van Utregt*, die de enigste Bisschoppen en Geestelijke Regters in dit oud Batavia waren, haar magt mede niet verder uytgestrekt, als tot aan de oude *Maas*; daar tegen den *Bisschop* van *Tongeren*, wiens Bisdom daar na tot *Luyk* is overgebragt, daar onder van ouds de Gaulen, en Gaulise landen gehoort hebben, haar gebied aan den Guallisen kant, van d'ander sijde, mede niet verder als tot de *Maas* toe hebben uytgebreid, welke Bisdommen by de Schryvers al voor en onder de oudste erkent, en al tot eenen hogen ouderdom gebragt werden, bysonderlijk die van *Tongeren*, het welk alhoewel dat van Utregt tot een hoog en oud begin gebragt werd, wel ligt tot nog ouder tijd soude te brengen zyn, daar van breder t'sijner plaatse; sie hier van mede *Jacob van Oudenhoven*, in de aangetogen plaats van sijn *Oud en Nieuw Dordregt, pag. 35. en vervolgens.*

[m] *En den Rhijn*] wat onder oud Batavia begrepen is geweest, en hoe verre het selve hem strekte, is hier voor op de woorden *oude Mase* aangewesen.

14 [n] *In hoog en neder Batavien,*] Daar van het *Hoog Batavien* sig van Tongeren, niet verre van Luyk, met het Kleefse land, en een gedeelte van Gelderland, tot dit Batavise Eyland en hunne zydelingen uytstrekt, alwaar ten tijde van de Roomse Kaiseren, vele schermutselen en harde slagen gevallen zyn, daar van t'sijner plaatse.

Het Nederste Batavien,] Dat eygentlijk in drien verdeelt, onder die gene dewelke het Eyland bewoonden, en die gene, dewelke haar aan d'een sijde over de *Waal*, tot aan de *Maas* onthielden, dewelke hun voort tot in Zeland toe uytbreyden; en die gene, dewelke haar aan d'ander sijde van den *Rhijn* onthielden, als zyn de *Kennemers* en *Westfriesen*, daar onder ook de *Waterlanders* en *Goylanders*. Die haar daar na ook met de *Overyselaars* vermengt hebben, voornamentlijk die gene, dewelke aan d'een sijde van den *Ysel* wonen, dewelke eigentlijk onder Gelderland souden behoren.

[o] *In Hoog en Neder-Duitsland,*] Sie hier van 't geen in het voorgaande Hoofdstuk op *het* 12. *verset* is verhandelt.

* *In 't ruw aangetekent,*] Als te sien in de oude Reiskaarte en beschryvingen van *Plinius*, *Strabo*, *Ptolomeus*, *Pomponius Mela*, de Reiskaart van den Kaiser *Antonius* en andre, dewelke so vol duysterheid zyn, datmen sig nauwlijks verstandlijk daar kan uytredden.

[p] *Euberse, Overlanders*] *Eburones, qui & Aulerici, Eburones Trevirorum Clientes, Eburi* Dion. *Horum Urbs hodie Leodium, & Leodicum dicitur, Gallis Liege; Teuton.* Luyk en Luykenaars.

[q] *Treverse,*] *Trebiri* Cæsari, *qui* Ptolomeo *Tribori*, *Trierse* van de hoofstad *Trier.*

[r] *Condrotsers*] *Condrusi, Condrotz Leodienses diœcesis tractus, in quo Caput, est* Hoyum *oppidum ad Mosam. Condrusos* Gouderhuysen, id est *Tributorum domus vocat* Adrian. Scriek.

[s] *Neemheders*] *Nemeters*, Bywegers, die door veel wegen by malkanderen komen, daar mede die van *Spiers* en omleggende Landen beduyd werden. Neemheden *Celtis sunt ingressiones, ubi viæ variant, & digressiones in loca quæ præcedunt & sequuntur.* Vide Adr. Schriek.

[t] *Triewogers Triboci*] *Driewegers*, die op een drieweg ofte driesprong wonen, Wog; *Celtis idem est quod* weg, *via iter*, wogen *quod nostratibus* een wagen, *currus*, daar by de *Elsassers Straasburgers* beduyd werden.

[u] *Hoogwangers*] *Vangiones, Celtis est laterales alti*, de hoge Sijdsluys en die van beyde sijden wonen. *Ita pontis latera dicuntur* de wangen van een brugge, *quasi dicas*, die van der hoger wangen, hoogbruggen, van de hoge sijde, *quod per verbum* wangen *antiquitus expressum videtur & verbum*, hoogwangers *à Romanis in wangiones, sive Vangiones transpositum videtur.* Hier door willen sommige die van *Worms*, andre die van *Spiers*, en hare Landsaten verstaan, als beyde aan de hoge sijde van den *Rhijn* gelegen.

[w] *Atuatiers*] *Aduatici, sive Atuatici apud Cæsarem, quorum Metropolis Atuatuca olim Tungrorum Civitas, ubi sedes Episcopalis fuit, translata deinde Trajectum Mosæ, adeoque non male nobis* de Akense Luykenaars over Maas. Becanus *Cæsarem per Atuaticum Antwerpiam designare, eoque nomine antiquitus denominatam probat.*

[x] *Æduers*] *Ædui Galliæ Celticæ populi* Borgonjons, *Æduæ civitatis meminit* Cæsar *lib. 2. belli Gallici, quidam dicunt Hedui. Edui celtis sunt jurati, fæderati.* Eed, *est jusjurandum & fædus.* Verbond, bondgenoten, *quasi dicas: Galliæ populi primum inter se fæderati.*

y Ner-

[y] *Nerivers*, ofte *Neruwers*,] *Nervii: Galliæ Belgicæ populi. Becanus* Oudenaarde *interpretatur. Flandris, Tornay, Doornik, Valencijn*, en omleggende plaatſen, aan beyde zijden de *Schelde Neruwers, dicti Romano idiomate Nervii, quaſi Belgiæ inferiores.*

[z] *Ubiers*] *Ubii qui & Agrippinenſes* Tacito. *Ubii & hodie Colonia Agrippina.* Keulen, Keulenaars; daar van ſchijnt *Ubich* een plaats in 't Land van *Kleef* de naam behouden te hebben, *Belg. Overlanders.*

[a] *Brukters*] *Bructeri Brouklanders*, in 't Graafſchap *Zuiphen* omtrent *Weſel.*

[b] *Gugerners*] *Gugerni, Gulikkers.*

[c] *Menabiers*] *Menapii Cæſari ſunt Brabantiæ & Flandriæ populi*; Vlaamſe Brabanders. *Inter Moſam & Schaldam, quæ nunc Zelandicæ ſternuntur Inſulæ, de quibus* Cæſar. *lib. 6. de Bello Gallico: Titum Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum verſus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficiſci jubet. Alii Juliacenſes, Clivienſes, & Gelros pro iis accipiunt*, Gelderſe en Kleefſe.

[d] *Moeringers*] *Morini, quaſi Moeringi*, van het moeragtig Land alſoo genoemt; *Ptolomeo, Straboni, & Cæſari, Belgiæ populi, a Civitate Terwanen, alii Terbane, Flandris, Terrennenburg, quam Carolus V. funditus delevit, inter Legiam Schaldemque amnes incolæ; Moeringi ſive Morini à paludibus denominati*, nu Artois in Vlaanderen.

[e] *Suchambers*] *Sicambri olim fuiſſe videntur Belgicæ populi, ubi nunc Gelria eſt inter Moſam & Rhenum Fluvios.* Gelderſe. *Ptolomeo Syngambri ſunt, quos ab altera Rheni parte collocat. Cui ſubſcribere videtur* Suetonius in *Auguſto. Zutphaniæ Comitatum obtinuiſſe quidam volunt; Sygambros vocat* Strabo. *Adr. Junius* meent dat daar van *Sygem*, en het *Sigenburg*, met het Klooſter *Sigenberg*, in het Graafſchap van Bergen, de naam ſoude hebben. Sie *Adr. Schrick Origin. Celticar. lib. 7. cap. 38. & in indice* 1.

[f] *Tencters*] *Tencteri, qui prope Rhenum, Lupiam, & Lonam Fluvios accolunt, ubi ſunt plerique Heſſi, nonnulli Franci.* Ad. Junio *ſunt* Drenters.

[g] *Cheruſſen*] *Cheruſci Tacito, Paterculo & Straboni, Cheruſici Ptolomeo, Germaniæ populi baceni ſilva a Suevis diviſi.* Manſvelders. *Adr. Jun. mavult* Luneburgers.

[h] *Cauchen*] *Chauci, Cauci; Alii ſunt majores, alii minores, majores ſunt Bremenſes & Luneburgenſes ad Hamburgum uſque*, Bremers en Lunenburgers. *Chauci minores ſunt Friſiæ Orientalis populi, aliis Friſii Groeningenſes*, Groeningen en Omlanden; *aliis Comitatus Embdani incolæ, inter Amaſim & Viſurgim Fluvios* Embdenaars. Adrianus Junius *pro iis Goylandos, Batàvos hiſce conterminos accipi vult*; Vide *Ferrarum & Ortelium.*

[i] *Chamavi*] Kampenaars in Overyſſel, de welke omtrent die Land-ſtreke in de oude Kaart van *Pentingerus*, met de naam van *Chamavi, qui Elpranci* mede, bekent ſtaan. *L. Fenecol* in ſijne Overſettinge van *Tacitus*, noemt deſelve *Weſtfalingers.*

[k] *Angrivarii Engeren,*] Andere ſeggen *Angeren*, aan de Rivier de *Luppe* gelegen, een magtige Heerlijkheid in Saxen, en om dat het aan de mond van de *Luppe* gelegen is, werd het by *Peucerus Angermond* genoemt.

[l] *Bauthouwers Batavi,*] *Batavia* Ptolomæo, Tacito & Cæſari *inferioris Germaniæ Regio, ad Rheni oſtia poſita, quæ inter Veterem Rhenum & Vahalim Fluvios a Lobeco ad Oceanum uſque conſtringitur. Batavorum inſula* a Plinio, Dione, Cæſare & Tacito. *Bataviſe Nederlanders.* Deſe werden wederom verdeelt in Hollandſe en Gelderſe Betuwers; daar van de Gelderſe ſig ſtrekken van *Schenkenſchans* tot *Gorkum* toe, en de Hollandſe van daar tot aan de Noortzee. Het Gelderſe Batavia werd dan wederom in tween verdeelt, in de *Opper* en *Neder Betuwe*, in het Bataviſe gedeelte over den *Rhijn*, als *Wijk*, *Wageningen*, *Rhenen*, en de omgelegen Landen, tot aan de *Veluwe* toe, en het gedeelte tuſſen den *Rhijn* en *Waal*, van *Schenkenſchans* tot *Gorkom* toe, het welk alleen de naam van *Betuwe* heeft behouden.

[m] *Maſewalers*] Tacito *Extremorum Galliæ oræ incolæ*, Maſewalers.

[n] *Merovers*] *Merovæi*, *Merweders* van de Rivier de *Merwe* alſoo genomt, niet van *Meroveus*, der *Franken* Koning, die veel eer ſijnen naam van deſe Rivier aangenomen heeft, als breder t'ſijner plaatſe.

[o] *Ambivariten*] *Ambivarii*; Cæſari *Galliæ Belgicæ populi*, Antwerpenaars; *Alii Montanos deſignari volunt, oppidula Brabantiæ quæ in* Berg *terminantur, uti ſunt Bergen op Soom, Steenbergen, Sevenbergen, Geertruidenberg*, tuſſchen de *Maas* en *Schelde. Ortel: Divæus, Becanus.*

[p] *Toxanders*] *Toxandri ſive Teſſandri, Teſſan-* 16
ders. Brabantiæ populi, quibus Kempenaars *deſignari voluit* Ortelius. *Divæus per Toxandriam* Teſſanderlo *ſignificari vult*, een Dorp in 't Land van Luyk, by Dieſt en Sicchem, niet verre van den Demer gelegen. *Plinius* en *Cæſar* hebben *Toxandriam* voor de Zeeuſe Eylanden genomen. *Plinius lib. 4. cap. 13. Totum hoc mare, inquit, ad Scaldim uſque fluvium, Germanicæ accolunt gentes.* Deſe gantſe Noortzee werd tot de Schelde toe by de Duytſe Volken beſeten; ende *cap. 16. Gallia omnis Comata uno nomine appellata, in tria populorum genera dividitur amnibus diſtincta. A Schaldi ad Sequanam Belgica, a Schaldi extera Toxandri pluribus nominibus, deinde Menapii, Morini: Rhenum accolenter Germaniæ gentium in eadem Provincia*, (ſc. Belgica) *Nemetes Triboci, Vangiones, hinc Ubii Coloniæ Agrippinenſes, Gugerni, Batavi, & quos in inſulis diximus Rheni*, dat is; het gantſche Frankſe Gaulen (*Galliam enim Comatam Regnum Francicum vocant; ita dicta quaſi aliis contermina, advena, conjuncta.* Comer *enim Celtis idem ſonat quod Advena, a* komen *venire* comhait, *convenientia. Vide* Adr. Schriek. *Orig: Geograph. Ind. 1. verbo Gallia:*) alſo met eenen Naam genomt, werd in driederhande Volken, met hunne Stromen en Rivieren onderſcheiden. Van de *Schelde* tot de *Seyne* werd het Franks Gaulen ofte *Belgia* (Gallia Belgica) genomt, van den uyterſten kant der *Schelde* komen de Toxanders in verſcheide namen verdeilt, daar aan de *Menabiers*, ofte Vlaamſe *Brabanders*, en *Moeringers*, en die van *Artois* in Vlaanderen: Die omtrent den *Rhijn* wonen, zijn Duytſers, als *Nemheders*, en *Bywegers* omtrent *Spiers*, in het ſelve Landſchap, *Triewogers*, ofte *Elſaſſers*, en *Straasburgers*, *Hoogwangers* en *Wormſaters*, daar by de Overlandſe

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Keulenaars, *Gulikkers*, *Baathouwers*, en andere in de *Rhijnse* Eylanden geseten. *Philippus Cluverus de trib. Rheni Alveis,cap.* 2. is ook van gevoelen dat de *Toxanders* het selve Land beseten hebben, dat nu *Zeland* genomt werd.

q *Mattiaci*, *Maatykers*] Tacito & Cæsari *Gal-*
17 *liæ Belgicæ populi, prope ripam maris siti.* Maat yken, *Celtis sonat Nautarum ripæ*, Maat, *Nautam significat*; *hinc* Matrosen, *Nautarum obsequio subjecti*, yken *ripæ*, *sive Oræ Maritimæ*, *Littora Maris*. Dese werden by *Adrianus Junius* en *Ortelius* voor de *Zelanders*, en *Zeeuse Vlamingen* gehouden, *qui Insulas aliquot Oceani inter Hollandiam, Flandriam & Brabantiam incolunt.* Daar hem *Philipp. Cluverus de tribus Rheni Alveis cap.* 1. dapper tegen stelt, om dat, gelijk als mogelijk wel waar is, de *Mattiaci* een deel geweest zijn van het *Kattise* ofte *Hessise* Volk, also genomt van *Mattiacum*, dat *Tacitus Annal. lib.* 1. de Hoof-stad der Kattise Volken nomt; een plaats in het Stift Keulen, daar omtrent nu de Stad *Marpurg* gelegen is, dewelke de Keulenaars uyt hun Land verdreven, en 't selve lange beseten hebben. Het zy soo: dat en strijd niet dat de eerste bewoonders van dese AnzeeseEylanden met het selve beduydsel *Mattiaci* zijn genomt geweest; en de bovenlandse *Mattiaci* met hun zijn vereenigt, gelijk als de *Katten* met de *Batavieren* en *Baathouwers*. *Mattiacum*, anders Maat yk, *Nautarum sive Navalis ripa* is ook een Scheeps Oever aan den *Rhijn* geweest. *Mattiacos fontes habet* Plinius *in Germania*; *Mattiacas aquas* Anton. Marcellinus; *Mattiacos populos habet* Tacitus. Het zy geweten, gelijk als wy op het I. en III. Hooftstuk nader hebben aangewesen, dat *Zeland* in voortijden aan Vlaanderen vast gehegt is geweest, en met een kleine doortogt van den anderen gescheyden is, soo dat het gene van dese *Mattiaci* en eerste bewoonders der doorgespoelde Zeeuse en Vlaamse Landen werd gesproken, van een vry later tijd is, en dat wel mogelijk onder de *Katten* en *Hessen* de *Mattiaci*, mede vlugtelingen en verdrevene uyt haar Land, en een gedeelte derselver mede zijn overgekomen, en op de uyterste kanten van het vaste Land, op de Zeeuse en Vlaamse Eylanden, als meest ter Schipvaart ervaren, geplaatst zijn; want de *Katten* met verscheide namen zijn genomt geweest, en uyt verscheyde onderhorige Volken bestaan hebben, gelijk den selven *Cluverus*, tegens hem selven, uyt *Cæsar* en *Tacito* by brengt, daar hy *eodem cap.* 1. seid, *pluribus appellatos fuisse Cattos nominibus, id est plura eorum fuisse genera*; dat de *Katten* met verscheyde namen genomt, en uyt verscheide onderhorige Volken bestaan hebben, dat hy dan aanwijst met de plaatse van *Cæsar. de Bell. Gallico. lib.* 6. *Ubi interim paucis*, inquit, *post diebus fit ab Ubiis certior, Suevos omnes copias in unum locum cogere, atque his nationibus, quæ sub eorum sunt Imperio, denunciare, ut auxilia peditatus, equitatusque mittant*, Ondertussen als hy naar weinig dagen van de Keulenaars berigt wierd, dat de *Mansfelders* alle hun Troppen te hoop vergaderden, en aan alle hare onderhorige Volken deden aanseggen, dat sy hunne magt van Voetvolk en Ruyterye souden te hulp senden: En so voort besluyt hy daar uit met dese woorden, *Hæ nationes nullæ aliæ esse poterant, quam quæ iisdem agrorum finibus includebantur.* Dese bystaande Volken en konnen geen andere zijn, als dewelke in 't selve Landschap daar omtrent geseten waren; daar uyt hy dan mede besluyt, dat dese *Mattiaci* en *Marpurgers* mede onder de *Kattise* onderdanen behoort hebben.

In den selven sin seid Tacitus *Annal. lib.* 1. *Mattiacos Batavis esse similes.* Dat de *Mattiaci* de *Baathouwers* gelijk waren; om dat die ook uyt de *Katten* en *Hessen* waren: Soo roemt ook *Claudius Civilis*, den Oversten der *Baathouwers*, anders gesegt *Klaas Scheivil*, op de *Maatyken* sijne Bloedverwanten, by *Tacit. lib.* 4. *Histor.* als hy de *Baathouwers* den Roer tegens de Romeinen voordraagd: *Esse sibi robur peditum equitumque consanguineos*; dat hy de magt der *Germanse*, sijner Bloedverwanten Voetknegten en Ruyterye aan de hand hadde. Onder dewelke hy daar na in 't selve Boek noemt de *Katten*, *Zutfense*, en de *Zeeuwen*, met dese woorden. *Discesserunt Obsessores. Mixtus ex Cattis, Usipiis, Mattiacis exercitus.* De belegeraars van *Mentz* waren al opgebroken en afgeweken; het Heyr bestond uyt een versamelden hoop van *Katten*, *Zutfense*, *Over-Ryndérs*, en *Maatykse Zeeuwen*. Door dewelke geen andere kunnen verstaan worden, als zijnde die gene, dewelke uyt de *Kattise* en *Baathouse* Troppen, aan de zijde van den Kaisar *Vespasiaan*, na de gemaakte Vrede, tot ontset van de belegerde Stad *Mentz* waren opgetrokken.

r *Suevi Zeeuwen*] *Suevi Tacito & Straboni Maximam Germaniæ partem obtinebant, quorum Regio Cæsaris tempore parum cognita*, *Celtis* Suwen, *hodie Schwaben vocantur.* Ptolomeo *sunt etiam Hemnones, nunc Senones Marini*, *Anzeese*; daar van ook de *Suevi*, *Zeeuwen* genomt werden; gelijk hier naar breder.

s *Ingævones*] *Plinius* stelt dese Volken onder een deel der *Scythen*, omtrent de Zee woonagtig, sonder de regte plaats aan te wijsen. *Ptolomæus* noemt deselve *Ingriones*, dewelke *Rhenanus Wigewones*, *id est sinum Maris accolentes* nomt, *quasi Wegwoners*, dewelke *Cæsari* en *Tacitus* op de Grensen van *Braband*, omtrent de *Schelde* verplaatsen, die niet oneigentlijk *Ingewonnen*, als van buyten aangekomen, kunnen verduytst werden.

t *Caninefers*, *Caninefates*] Het is een gemeen gevoelen dat door de *Caninefers* en *Caninefates*, de *Kinnemers* verstaan werden, also genomt van de Riviere en het Water *Kinhem*, nu met den naam van de *Saan* genomt; daar van *Kennemerland*, of *Kinhemerland* de naam heeft, dewelke het onderscheid maakt tussen *Kennemerland* en *Westvriesland*. Dese Rivier *Kinhem*, ofte *Saan*, heeft sijn begin gehad uyt den Rhijn by *Oostrum*, een gehugt by *Leyden*, omtrent de *Zijl* gelegen, so voort na de *Maas*, langs de Heerlijkheid *oud Alkemade*, tot voor by *oud Sassenhem*, *Lis*, *Hillegom*, *Heemstede* door het *Nieuwkerkerland*, na *Pelonen*, tot dat hy in de *Saan*, en soo voort door *Wormerland*, *Schermer*, en de *Zaner geest*, tussen de *Vroonlanden* voorby *Alkmaar* en *Verone*, by *Putten* in de Zee uytstorte: Binnen welke Wateren, (dewelke nu by verloop van tijd sodanig zijn verandert, dat alleen uyt de weinig oude tekenen en overblijfselen, met nauwkeurig ondersoek te kennen zijn) nu tegenwoordig het *Kennemerland*, en het *Kennemer* 20
Volk

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Volk, tussen deselve Rivierkens en de Zee langs heen bepaalt, ende van het *Westvriesland*, en *Frisiabona*, afgescheiden zyn.

Dat dit de regte verblijfplaats der *Caninefaten* geweest zy, daar in zyn de meeste Schryvers eens; als *Adr. Junius*, *Ortelius*, *Bertius*, *Haamrodius*, *Gerardus Noviomagus*, *Johann. Isac. Pontanus*, *Dousa*, *Schryver* en andere. Uytbesondert alleen *Philippus Cluv. de trib. Rheni Alv. cap.* XII. dewelke uyt misduydinge van de woorden Taciti *lib.* 4. *Histor.* de *Caninefaten* plaats in de Overbetuwe, begrypende het alingeland van *Wijk te Duyrstede* af, twisken de *Lek* en den *Rhijn*, tot *Katwijck* toe, met de Steden *Gouda*, *Woerden*, *Oudewater*, *Montfoort*, *Yselsteyn*, *Vianen*, ende *Kulenburg*; daar wy geen reden toe en kunnen vinden, om soo omstandige naam, naamreden, en gelegentheyd van het Volk en Landschap soo verre uyt haar oud eygen te verplaatsen, daar sy in alle oude schriften, en sedert dien tot huyden toe ontwijvelijk voor bekent staan.

Het voornaamste daar hy hem op schijnt te grondvesten, zyn de woorden van Tacitus *lib.* 4. *Histor.* daar hy onder anderen schrijft dat *Claudius Civilis*, anders *Klaas Scheivil*, Overste der Batavieren, het Batavise volk gaande gemaakt hebbende, den Oorlog jegens den Romeinen aan te nemen, sijne Afgesanten vervaardigde om de *Caninefates* tot hulp en eenstemmigheid te versoeken; dewelke by Tacitus beschreven werden, dat het selve volk een gedeelte van het Batavise Eyland besaten, dit sijn sijne woorden: *Magno cum assensu auditur, Barbaro ritu, & Patriis exsecrationibus, universos adigit. Missi ad Caninefates qui consilia sociarent. Ea gens partem insulæ colit, origine, lingua, virtute par Batavis; numero superantur.* Na dat al 't geen hy had uytgesproken, met een gemene toestemminge was aan gehoort, heeft hy haar na hunne wijse, met eede en gewoonlijke besweringen alle t' samen verbonden. Dit aldus bestelt, sijnder Gesanten na de *Caninefates* gesonden, om haar mede in 't selve verbond te trekken; een volk dat een gedeelte van het Batavise Eyland bewoonden, den Batavieren in oorspronk, taal, dapperheid en in alles uytbesondert het getal der onderhebbende, gelijk. Dit hebben *Cluverus* nog den Spaansen schryver *Johannes Stella*, die hy daar in tegens het gevoelen van *Adr. Junius*, daar hy het in 't bysonder tegen heeft, misleid: dat sy niet en hebben besest, dat den *Rhijn*, nog een derde uytlosinge heeft gehad door de *Kinheim*, die ook *den Rhijn*, en daar na de *Saan* genomt is geweest, welkers binneland van den groten *Rhijn*, dewelke aldaar te regt den *midden-Rhijn*, *Medius Rheni alveus*, gelijk hy op vele plaatsen by *Tacitus* en andere, en ook doorgaans by *Cluverus* self, sonder het regte beduidsel te verstaan, genomt werd; omtrent *Egmond* is nog een vaart die *den Ouden Rhijn* genomt werd, *Adr. Junius Batav. Hist. cap.* 3. verhaalt datter omtrent het vervallen Kasteel *Brederode* een water voorby loopt, dat mede van ouds *den Rhijn* genomt wierd. In de gifte van *Graaf Aarnout* aan de Kerk van *Egmond*, werd onder anderen geseid dat *Bergen* agter *Alkmaar* gelegen, bewesten den *Rhijn* gelegen was. *In villa quæ Bergum vocatur, ab Occidente Rheni posita, mansus tres. Dat is:* in het Dorp dat Bergen genomt werd, ten Westen van den *Rhijn* gelegen drie mansen. Vide *Joann. à Leyd. Chron. belg. lib.* 8. *cap.* 4.

Dat nu *Tacitus* dit soo klaar niet en heeft uytgedrukt in de hooft verdelinge van de grote uytwateringen des *Rhijns*, maar twee der voornaamste uytstortingen, van den groten *Rhijn* ende *Waal* genomt heeft, en belet niet dat het Land binnen de minder sprant uyt den selven *Rhijn* naar Putten ter Zewaart, een gedeelte van het Batavise Eyland geweest sy. Gelijk ook de woorden van *Tacitus* te verstaan sijn, van een afgesondert gedeelte van het Batavise Eyland, als waarlijk begrepen in een twede uytwatering des *Rhijns*, dewelke ook met den naam van *Rhijn* bekent is geweest, en op sommige plaatsen als nog soo genomt werd, en met veel meer reden als de *extrema Galliæ ora*, en het land tussen de *Waal* en *Maas* gelegen, onder Oud Batavien is gerekent geweest.

Dit bevestigt ook de plaatse van *Plinius*, *Histor. lib.* 4. *cap.* 15. by den selven *Cluver.* om sijn eensijdig gevoelen staande te houden, misduid, daar by de woorden *Nobilissima Batavorum insula, & Caninefatum*, het voortreffelijke Batavise, en Caninefater Eiland, tot een eenig en enkel Eyland, sonder eenige nader verdelinge wil trekken, daar nogtans *Plinius* aldaar in optellinge van verscheide Eilanden spreekt, boven de welke hy het Batavise Eiland, het Edelste en voornaamste nomt, met dese byvoeginge, *Nobilissima Batavorum insula, & Caninefatum, (scilicet insula) & aliæ Frisiorum Chaucorum, Frisiabonum, &c.* En heeft Plinius het gedeelte en het besit der Caninefaten, voor de andere der Batavise Eylanden by gevoegt, om te betonen dat de naast aangelegen een gedeelte van de selve waren.

Verders spreekt ook *Plinius, lib.* 4. *Histor. cap.* 17. van die gene, dewelke de *Rhijnse* Eylanden bewoonden als hy na de optellinge van, Germanse Volken van den *Rhijn*, de *Bathouwers* nomt; en die gene dien hy geseid had de *Rhijnse* Eylanden te bewonen; met de woorden, *Rhenum accolentes Germaniæ gentium in eadem Provincia Nemetes, Triboci, Vangiones; hinc Ubu, Coloniæ Agrippinensis, Gugerni, Batavi, & quos in insula diximus Rheni.* De *Rhijnse* Germans van eender Landschap, sijn die van Spiers, Elsassers, Straasburgers, en Wormsaters, uyt dewelke sijn de Keulenaars, de Gulikers, de Baathouwers, ende die gene dewelke wy nog geseid hebben de Rhijnse Eylanden te bewonen. Waar uyt men immers geen andere verstaan kan, als de *Baathouwers* ofte *Batavi*, en die gene dewelke onder deselve behoren, als zyn de Caninefates ofte Kennemers, Waterlanders, West-vriesen, en andre, met en door de afleidende *Rhijn-Spranten* van den anderen verdeilt.

Hier by komt nog een twede plaats van *Tacitus*, in het selve 4. *bouk*, daar hy de *Caninefates* voor Schipvarend Volk, en Zeeluyden beschrijft, als aan en langs de Zeekant geseten; daar hy spreekt van de bekommering dien *Claudius Civilis* hadde, dat de Scheeps vlote van *Cerialis*, met de Engelse Vlote vervoegt uyt de Noort Zee, de Batavieren soude komen overvallen, met dese woorden: *Circumsteterat Civilem & alios metus, ne quarta decima legio adjuncta Brittannica classe affictaret Batavos,*

qua Oceano ambiuntur. Classem ultro Caninefates aggressi sunt, majorque pars navium depressa aut capta. Boven dit was'er nog een andre bekommering, die den Oversten *Scheivil* dapper beswaarde: dat de veerthiende Krijgsbende, met de Engelse Scheepsvloot gevoegt, de Hollanders aan die sijde, daar zy met de Noord-Zee omringt zyn, souden overvallen. De Kennemers zyn uyt hun selven jegens de Scheepsvloot aangevallen, en hebben het meeste deel der Schepen doen sinken ofte gevangen genomen. Waar is nu omtrent die plaatsen, tussen *Wijk te Duyrsté* en *Leyden*, gelegentheid van Schepen ofte Scheeps volk?

De naamreden van de *Caninefates* werd by sommige geduyd, dat soo veel te seggen soude zyn, als *Caninefreters*, om dat zy langs heen de duynen en legerplaatsen der Konijnen woonen, en haar met Konijnevangen al veel erneren, dog het selve werd als een spotreden verwurpen.

Wy besluyten het daar by, dat wy 't selve uyt *Tacito* en *Plinio* klaar kunnen aanwijsen, dat door de *Caninefates*, geen andere als de *Kennemers* kunnen verstaan werden, en dat deselve daar voor ter dier plaatse in alle oude Schriften bekent staan.

By Regino is dit landschap, in de beschryvinge van den Deensen en Normansen overval, op het jaar 804. met de naam van *Kinheim* bekent, het welk *Adrianus Junius Bataviæ cap.* 3. uyt de jaarboeken van *Egmond* op het jaar 885. wil herstelt hebben; het welk beyde waar kan zyn, niet dat de Denen en Normannen tot verscheide tijden een inval in dese Landstreeke hebben gedaan, daar van breder t'sijner plaatse. In den bekenden Gifbrief van Koning *Karel* aan *Diderik*, in 't jaar volgens 't gemeen schryven 863. gegeven, werd *Kinhem* mede genomt: het welk in den Gif brief van *Kaiser Otto*, van den jare 985. een Graafschap genomt werd; welke beyde Gifbrieven wy hier naar in de beschryvinge van de eerste opkomst der Graven van Holland sullen inlijven. *Melis Stokke*, in zyn Rijm-Chronijk omtrent over 380. jaren geschreven rijmt daar van aldus.

863. *Sommige dingen, aldaar ter stonden*
Dats die Kerke van Egmonde,
Met datter van regte toebehoort,
Dats van Suidherschage
Toete Voertrappen en Kinnen voert;

En wederom:

985. *Dit regt willen wy dat hem koemt,*
In die Graafschap diemen dus noemt
Kinhem, Texele, en Maaslant,
Ende hy voert het in zyn hant,
Magt te doene met desen goede
Zijnen wille en zyn gemoede.

Hier toe dienen ook de menigvuldige handvesten, aan den lande en ingesetenen van Kennemerland en Kennemergevolg, tot verscheide tijden gegeven.

21 u *Frisiabones*] Die van het Noorderdeel van Westvriesland, die van ouds ook Friesen genomt zyn; nu *Waterlanders*, van het Kennemerland, met de Rivier *Kinhem*, ofte *Saan*, nu *Oost-Sanen* en *Sanerdam* afgescheiden, begrypende de Steden *Purmerend*, *Monikkendam*, *de Beemster*, *de Purmer en de Dorpen daar* onder behorende, tot *Hoorn* toe.

Dit schijnt een jonger benaminge en verdeilinge te wesen, by *Tacito* onbekent; *Plinius* is de eerste die van de *Frisiabonen* gewag maakt, in de optellinge der *Rhijnse* Eylanden, *lib.* 4. *cap.* 15. te meermale verhaalt, daar hy seid: *In Rheno ipso prope C. M. pass. in longitudinem nobilissima Batavorum insula & Caninefatum & aliæ Frisiorum, Cauchorum, Frisiabonum, Sturiorum, Marsaturum, quæ sternuntur inter Helium & Flevum.* En wederom in 't selve 4. *boek, cap.* 17 daar hy de volken der Gaulise Belgen op telt; en onder andere mede nomt *Tungros, Rinucos, Frisiabones, Betasos,* de Tungerse, de Rhijngawers, Waterlandse Friesen, de Beetsers, ofte Peellanders, &c.

w *Friesen Westfriesen*,] In onderscheid van de *Frisiabonen* ofte Waterlanders, dewelke anders mede onder de *Westvriesen* behoren: op sig selven begrijpende de Steden, *Hoorn*, *Enkhuysen en Medenblik*, met de Dorpen en Landen daar onder behorende; en zy gelet dat de *Rhijnfriesen*, en die aan beyde zyden van de Zuyder Zee geseten zyn, van ouds grote en kleine *Friesen* genomt zyn geweest, anders *Oost* en *Westfriesen*, daar van de Overzeese de grove *Friesen* ofte *Oostfriesen* genomt wierden, niet die gene dewelke eygentlijk *Oostvriesen* zyn, daar onder de *Groeninger Friesen*, en het Graafschap *Embden* behoren, maar die gene dewelke ten Oosten van de Zuider-Zee, tegens dit *Westvriesland* over, de Landen besitten, als zyn de Steden, *Staveren*, *Sneek*, *Franiker*, *Harlingen* en *Lewarden*; dewelke ten opsigt van de *Chauci Minores*, en *Oostvriesen*, eigentlijk *Westfriesen* souden zyn, soo dat dese An-Zeese *Friesen*, en dit *Westvriesland*, aan dees sijde de Zuider Zee, oneigentlijk *Friesland* genomt werd, en eygentlijk *Noort-Holland* is, het welk uyt de nabuyrschap schijnt voort gekomen; daarom ook by *Tacitus* en *Drusus* tijden, de *Noortholanders* niet anders als *Friesen* genomt wierden. Dit werd seer duydelijk onderscheyden, by den geleerden *Adrianus Junius van Hoorn*, *Batav. Histor. cap.* 3. *Tacitus, inquit, Frisiorum duo tradit genera in libello de Germanorum moribus, Majores, & Minores, ex modo virium ac multitudinis distincte explicateque appellans. Qui quanquam tollendi discriminis causa Occidentales & Orientales è terrarum positu nominari deberent, haud scio qua factum ratione sit, ut isti de possessione fiduciaria dejecti, detrusique, usurpationem nominis Chaucis minoribus, Embdanisque reliquerint, simpliciter sine additamento Frisiorum, patrium & vernaculum vocabulum, appellationem conservasse contenti, de cætero securi sint. Porro Majores Frisios transrhenanum esse populum testatum monumentis reliquit, lib.* 4. Tacitus, *inter Amisiam & Rhenum amnes sedes illis determinans. At minores inter Hollandiæ populos Caninefatibus contiguos. Dat is*: *Tacitus* nomt in zyn boek van de zeden van Oud Duytsland, twederhande soort van *Vriesen*, grote en kleine; dewelke, alhoewel Oost en Westfriese behoorden genomt te werden van wegen des Lands gelegentheid, soo en weet ik niet, hoe dat het bykomt, dat sy uyt hun aangenomen besit verjaagt, de naam van *Nederchauchen* en *Embdenaars* hebben aangenomen, sonder de naam van *Vriesen* daar by te doen, en met haar enkel eygen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

gen namen vernoegt geweest zyn, sonder haar met het verder te bemoeyen. In 't verder dat de grote *Friesen Overyselaars* geweest zyn, betuygd *Tacit. lib. 4. Histor.* daar hy deselve tussen den *Eems* en *Rhijn* plaatst, en de minder ofte kleine Friesen, onder de Hollandse volken, tot aan de Kennemerlanders bepaalt.

Daar hy mede *Peuceri* misslag aanwijst, dewelke de Oost- en Westfriesen tussen de *Eems* en *Elve* besluyt, en *Calveti* gevoelen, dewelke van *Saxo Grammaticus* misleid, de kleine Friesen tussen de *Weser* en *Elbe* wil geplaatst hebben, met de woorden van *Tacitus de Moribus Germanorum* dese luyden aldus: *Majoribus Minoribusque Frisiis vocabulum est ex modo virium, utræque nationes usque ad Oceanum Rheno prætexuntur ambiuntque immensos insuper lacus, & Romanis classibus navigatos.* De Friesen werden grote en kleine genomt, na de gelegentheid van hare magten; dese beyde volken werden afgesloten door den *Rhijn*, en strekken sig tot de Noordzee, in dese Landen leggen seer grote *Meeren* besloten, daar in ook de Romeinse Vloten gevaren hebben.

Daar uyt genoeg is te sien dat door de grote ofte Oost-friesen alsoo genomt, niet te verstaan zyn, het Groninger en Emderland, maar alleen de Overzeese Vriesen, dewelke de Landen na de Zuiderzeekant besitten, als zyn die van *Staveren*, *Sneec*, *Franiker*, *Harlingen* en *Leewarden*, gelijk als aan d'ander syde de Anzeese Steden, en die gene, dewelke de Landen aan de Zuider-zee, tegens deselve over, besitten, de minder Friesen, nu Westfriesen te verstaan zyn; want beyde dese volken hebben by tijde van *Tacitus* den *Rhijns* Oever ter regter en slinkersyde beseten, tot de Noordzee toe, daar den *Rhijn* zyn naam met het *Flie* verandert.

24 [x] *Marsaci Meersakken*,] *Marsi* Tacito *Germaniæ populi*, *Otmarsen*, in 't Land van Drent, *Marsaci sive Marsatii*, welke dese geweest zyn, daar in zyn de Schryvers niet eens, uyt *Tacito Histor. lib. 4.* blijkt dat het nabuyren met den Kennemers geweest zyn. *Ubi Caninefatibus Marsacos subjungit, ubi de Claudio Labeone Batavo, qui in rebellione Civilis captus erat, verba faciens subjungit: Et furtim magis quam bello Caninefates Marsatosque incursabat.* Dewelcke ook by *Plinius*, *Histor. 4. cap. 15.* in het optellen der *Rhijnse* Eylanden by den anderen gevoegt, en onder de kleine Vriesen gerekent werden, met dese woorden: *Caninefatum, Frisiorum Minorum, Marsatiorum, quæ sternuntur inter helium & Flevum.*

Dit werd mede by *Philippus Cluverus de trib. Rheni Alveis cap. 26.* erkend, dog dewijl hy als hier voor is aangewesen, de *Caninefates* langs den *Rhijn* van *Duyrste* af tot de Noordzee geplaatst had; most hy dan ook dese *Marsatios* daar omtrent soeken, daar toe hy een Dorp niet verre van Wijk te Duyrstede heeft weten uyt te vinden, *Meersberge* genaamt, daar omtrent hy dese *Marsakken*, ofte *Marsaten* wil plaatsen, en neemt het voor het omleggende Land van *Aarnhem*, *Wageningen* en *Rhenen*, dog gelijk als hy in het eene gemist heeft, soo mist hy ook in het ander, so sleept de eene misslag de ander voort.

Wy hebben met baarblijkelijke bewijsen aan gewesen, dat door de *Caninefates*, de Kennemers verstaan werden, so dat by of omtrent die Landstreeke dese *Meersakken* moeten gesogt werden; dat hier door die van het Eyland *Marken*, en daar omtrent gelegene verstaan werden, welkers naam met het *Marsdiep*, tussen Texel en Huysduynen, so na overeenkomt, dat de bewoonders van dese Land en Waterstreek, voor een en deselve te houden zyn. Van dit gevoelen sijn *Junius*, *Ortelius*, *Bertius*, en andere, daar *Philipp. Cluv.* alleen tegen is, dewelke niet by en brengt dat na de naam en gelegentheid van de sake enigsints gelijkt.

Adr. Junius Hist. Bat. cap. 3. meent dat der selver besit gestrekt heeft van de *Tusiers* ofte *Tusselanders* af, daar van hier naar, tot aan het Texfelse Land, en dat sy voor vier hondert jaar, of wat meer, aan het vaste Land van *Wieringen* paalden, dat eertijds digt aan *Texel* sterkte, daar het nu meer als drie uyren van den anderen is afgescheiden, daar het *Marsdiep* nog jegenwoordig de naam van draagt.

[y] *Tusy Tussenlanders*,] *Plinius lib. 4. Histor. cap. 15. Frisiabonum Sturiorum, & Marsatiorum meminit.* Voor welk woord *Sturiorum*, *Stury*, somme *Staury* willen gelesen hebben, en duyden het selve op *Staveren*, het welk met het besluyt van *Plinius*, dat het alle Eylanden omtrent het *Flie* gelegen zyn, niet overeen komt, gelijk dat mede werd aangemerkt by *Philip. Cluv. de trib. Rheni Alveis cap. 21. in verbis, quum id ultra Flevum ostium, extremumque Rheni alveum situm.* Dog *Adrianus Junius Hist. Batav. cap. 3.* meent met goede redenen, dat in plaats van *Sturiorum*, by *Plinio* gelesen moet werden *Tusiorum*, gelijk als in sommige afdrukken werd gelesen, en dat *Tusy* zyn geweest de *Tusselanders*, een Landstreeke omtrent *Huisduynen*, nu met de Zee gemeen, daar hy aldus van schrijft: *Qui vero fuerint Tusy, diligentius rimanti mihi in mentem venit nomen hausti Oceano territorii ditionisque, quam late patuisse quondam constat, nunc æstuarum est haud procul Huisduyno in maris litore sito, quod intra quartum ab hinc annum à continenti pæne avulsum propediem in insulam abibit, vel mari adesum vorabitur. Is locus in hunc usque diem haud obscura veteris populi nomencalatione* Tussenland, *quod sonat Tusiorum ditio, nuncupatur. Ita ut mihi non sit ambiguum, quin post Caninefates, & Frisiabones, ad sinistram Oceanum versus ab alveo fluenti, quod ut sicci alvei vestigia monstrant, præter Scorelium pagum & Crabbedanum mari insinuabatur, Tusy adhærerent, qui introrsum ad dextram Medenblicum versus extendebantur, ubi gentis relliquias etiamnum superstites retinere videtur pagus Oppertoes dictus, quasi dicas Ulteriores Tusio. Ut verisimilis conjectura suggerat plures fuisse hoc nomine pagos, nimirum Citeriores Tusios & medianos, aut Orientales idque genus alios, quos omnes maris eluvio absorpsit. Dat is:* Op 't nauste ondersoekende, wie dat de *Tusy* geweest zyn, quam mijn in den sin den naam van het Land dat nu met de Zee is afgespoelt, het welk wijd en breed plag te zyn, dog nu met Ebbe en Vloed gemeen, niet verre van Huysduynen aan de kant van de Zee gelegen, het welk omtrent vier jaar geleden, van het vaste Land afgerukt, haast een Eyland sal maken, of andersints t'enemaal door de Zee sal weg genomen werden; dese plaatse werd niet sonder duydelijke eygenschap tot op desen dag

toe

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

toe het *Tussenland* genomt, so dat ik niet en twijfel of die *Tussenlanders* zyn na de Kennemers en Westfriesen, aan de slinkersyde van de Zee, uytbesondert Schorel en Krabbendam, langs de Zee geplaatst geweest, sulks de aldaar gelegen droogten genoeg uytwijsen; sig na binnen ter regtersyde tot Medenblik uytstrekkende, daar de overblijfselen van dat volk, door het dorp Oppertoes als nog bekent zyn; gelijk of men seyde de Over-tusselanders: so dat men daar uyt kan bespeuren, datter meer Dorpen onder die naam, behoort hebben, als zyn geweest de Over- en Middel-tussenlanders, ofte diergelijke, dewelke alle door de Zee zyn afgespoelt.

[z] *Usipetes Weseper Goylanders,*] *Usipetes Germaniæ populi inter Rhenum Fluvium, & montes Hassiæ.* Adriano Junio *sunt* Weseper Goylanders.

[a] *Usipy Uyts-Uppers,*] *Quasi dicas exteriores superi, qui ultra Rhenum supra altum situm sunt*; Adr. Schriek. *Apud* Cæsarem *Usipetes & Usipii sunt finitimi Sicambris & Tencteris*, de naastgelegene aan de Gelderse en Drenters. *Hodie* Zutfense Over-rynders. *Germaniæ populi prope Rhenum Fluvium, vixere in agris Sicambrorum, sed expulsi à Cattis, una cum Tencteris hæserunt ubi hodie tractus* Reclinc-huysen *prope Lupiam Fluvium in Westphalia. Alii credunt eos fuisse ubi hodie Comitatus Zutphaniæ in Belgio*; Philip. Ferrar.

25 [b] *Een derde Uytlosing,*] Den *Rhijn* heeft van ouds lange eer hy door de *Fossa Drusiana* en doorgegraven Ysel, voort na het *Flie* in Zee gelopen, en door de afleydende *Lek* in de *Maas* is ontlast, en gelijk afgetapt, so wel om laag als om hoog zyn bysondre Canalen en uytwateringen gehad, dewelken aan dees syde de naam van *Rhijn* hebben behouden, gelijk als *Tacitus* op de meergenomde plaats *lib.* 2. *Annal.* duydelijk seid, dat den *Rhijn* van boven, daar hy in 't begin van het Batavise Eyland, met een tweden afloop verdeelt werd, zyn snellen loop en sijnen naam behoud, tot daar hy in de Zee valt, met dese woorden: *Servatque nomen & violentiam cursus, qua Germaniam prævehitur, donec Oceano misceatur.* Het is baarblijkelijk dat *Cæsar* en *Tacitus* wel hebben geweten, datter naar om laag meer aflopende spranten, en nog een andre losinge in de Zee geweest zy, eerst uyt *Jul. Cæsar lib.* 4. *de Bello Gallico*, daar hy van den *Rhijn* aldus schrijft. *Rhenus, ubi Oceano appropinquavit, in plures diffluit partes. Dat is:* Den *Rhijn* daar hy de Zee begint te naderen, verspreid sig in verscheide deelen. In opsigt van dese uytwatering nomt *Tacitus* doorgaans den groten en den midden Rhijn, *medium Rheni alveum*, het welk *Cluverus* en andre den nieuwen uytloop van den doorgegraven *Ysel* willen toepassen; dewelke kennelijk veel jonger is als de geheugenis van dese *Rhijnspranten*, en vermenging tot een derde groter uytloop in de Zee; dat nu *Cæsar* en *Tacitus* daar van so duydelijk niet en schryven, is de oorsaak dat sy noyt so verre om laag zyn geweest, en by haar alles met den naam van *Rhijn*, en *Rhijns Oever* genomt is, sonder bysonder ondersoek van de omstandige gelegentheid van dien te doen, gelijk sy ook al het gene verder is beneden den *Ysel*, en de Steden *Wijk*, *Rhenen* en *Wageningen*, buyten welke streek sy noyt geweest en zyn, kleyne Eylandekens genomt hebben; so nomt *Tacitus lib.* 4. *Histor.* het Batavise Eyland, *Insulam inter vada sitam, quam mare Oceanum a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit.* So zyn ook dese binnewateren by de oude Schryvers so niet bekend geweest, dewelke de Kaarten en Landbeschryvingen na den toestand van hunnen tijd, of weinig daae voor, gevolgd en beschreven hebben; daarom nogte by *C. Julius Solinus* die ten tijde van den Kaisar *Augustus* geleeft heeft, nogte *Pomponius Mela*, die by *Klaudius* tijd geschreven heeft, nog by *Ptolomeus* die om de twee hondert jaar naar Kristus geleeft heeft, daar van enig gewag gemaakt werd, het welk ook de naukeurige ondersoekers *Adrian. Junius*, *Philippus Cluverus* en *Isaacus Pontanus* niet aangemerkt en hebben; daar nogtans den selven *Cluver. de trib. Rheni Alveis cap.* 6. *pag.* 49. so verre komt, dat voor het graven van de *Lek* verscheide Canalen uyt den *Rhijn* in de Zee hebben gelopen.

Den *Rhijn* daar van *Tacitus* schrijft, dat hy den den selven snellen loop daar mede hy door Duytsland afdaalde, behield tot dat hy in de Zee stortte; versta, den ouden loop, eer dat den *Ysel* en L... doorgraven waren, en die losingen nog onbekent waren, van sig selven te sterk en magtig zynde, om alleen door het Canaal by Katwijk in Zee te loopen, heeft sig selven Oostwaarts-op verscheyde waterlosingen gesogt, dewelke verder in eene kolk by den anderen vergadert, een derde uytloop in Zee gemaakt hebben, alle by en omtrent de Stad Leyden haren oorspronk nemende.

De Maren, de Zijl, en de Does,] Doe daar by de *Heimans Watering* by *Alphen*, dewelke (gelijk als die nog tegenwoordig tot losinge van het binnewater in de *Meer* lopen, en so voort het water door het *Ye* in de Zee brengen,) met vier verscheide armen uyt den *Rhijn* haar toevloejing bragten, tot in de Kolk van de *Kinhem*, naderhand de *Saan* genomt, van dewelke deselve eensdeels door het *Sparen*, ofte *Sparren*, by Haarlem, (het welk in de Duytse taal, een scheurend en opsplijtende opening beduid,) en anderdeels door *Pelonen*, een opening tussen Amsteldam en Haarlem, door het *Y... Land*, dat doen nog al vast Land was, in de Saner... kolk wierden ontfangen, en so door het *Worm... Schermerland*, en *Sanergeest* voor by Alkmaar, to... aan de van ouds vermaarde Koopstad *Veronen*, omtrent *Putten* in de Zee geleid wierden; van welke *Rhijnspranten*, de *Maren*, (daar van mogelijk de *Meer* de naam heeft,) de oudste en voornaamste uytwatering geweest is, dewelke al over agt hondert jaar met die naam bekent was; want men bevind in den giftbrief van *Graaf Aarnout van Gent*, en sijn Gemalinne aan de kerk van Egmond gegeven, dat hy aan deselve gegeven heeft onder andere *inlopsen negen, by de maarne een*, en in Leyten een manse, en een sestedeel; daar van de Rijn-chronijk van *Melis Stokke* aldus spreekt,

In lopsen en in een ander Stede
Teenen water datmen die Maarne seide
End ook in die poort te Leyde.

In de oude Beschryvinge van de Rivier *Kinheim* ofte *Saan*, daar van hier voor op de naam van *Caninefates* ofte *Kermers* vermaan gemaakt is, bevind men dat alleen van de *Maren* gewag gemaakt werd, daar

daar de *Kinhem* ofte *Saan* zynen oorſpong uyt den *Rhijn* werd toegeſchreven, beginnende by *Onſtrum*, een verouderde gehugte en gebuyrte van enige Viſſers, digt onder de Stad Leyden aan de *Zijl* gelegen, en ſo voort langs oud *Alkemade*, een voornaam Ridderlijk Stamhuys op de *Maren*, omtrent vijfhondert roeden van de Stad gelegen, lopende voort voorby het oude Dorp *Saſſenhem*, *Lis*, *Hillegum* en *Heemſtede*, door het nieuw Kerkerland, eenſdeels door het *Sparen*, en anderdeels door *Pelonen* in de *Sanerkolk*, daar een grote opening en toevloed tot in de regte *Saan* was, die al deſe ſtromen bevatte en ſo voort leyde.

26 Dit werd ook verſterkt door de oude Beſchryvinge van het regt, dat de Stad *Verone* gehad heeft tot de Viſſerye in deſelve wateren en ſtromen, dewelke nu ſo verre het *Leydſe-meer* ſtrekt, onder de Domeinen van de Stad Leyden behoort; want dat ſommige menen dat den naam van het *Vroon* en *Vroonviſſerye* zyn oorſprong ſoude hebben, (alhoewel ſo geheel oneygentlijk niet) gelijk als een vrye Viſſerye, want *Vroon* in oud Duyts *Vry* beduid, en *Vroonlanden* zyn *Vrye Landen*, ſo ſeidmen *Kaiſers Vroonen*, dat zyn Landen die den Heer geen ſchattinge ſchuldig zyn; is ſo waarſchijnlijk niet, als dat het regt van de *Vroon Viſſerye* de naam van de Stad *Verona* heeft gehad, als dewelke op den uytgang van den *Rhijn* by *Putten* gelegen, het regt van Tol hadde, van het uyt en invaren door de genomde *Kinhem* ofte *Saan*, tot aan den groten *Rhijn* by *Leyden*; van waar ook de oude Beſchryvinge van de *Vroon Viſſerye* zyn aanvang neemt, daar van wy de oude Beſchryvinge van deſelve Viſſerye ſo die als nog verpagt werd, om de aanmerkelijke omſtandigheid van de oude Canalen en wateringen, goedgevonden hebben hier in te voegen.

„ Deſe Viſſeryen ſtrekken en beginnen van de Stad „ *Leyden* af door de *Zylbrugge*, en van daar omlopen- „ de ten Noorden Ooſten en Zuyden, in ſijn om- „ trek begrypende de wateren van *Leyderdorp*, daar „ aan van *Oeſtgeeſt*, van den anderen met de *Slaagſloot* „ afgeſcheyden, daar aan de Landen van *Warmond*, „ daar aan des Heeren van *Waſſenaars* Viſſerye, ge- „ legen in *Saſſem*, daar aan de wateren van *Lis*, van „ de *Vennip*, van *Hillegum* en van *Heemſtede* tot aan „ de *Spaaren*, van ouds genaamt *s' Gravenſloot*, daar „ aan de wateren van *Schalkwijk* en *Vijfhuyſen*, daar „ aan de wateren van *Niewerkerk* en *Rijk*, daar aan „ de wateren van *Aalſmeer*, *Stommeer*, *'s Grevels regt*, „ daar aan de wateren van groot en klein *Burggraver* „ *Veen*, *Leymuyden*, *Reinſaterwoude*, *Jacobs Woude*, „ *Eſſelikkerwoude*, en van *Alkemade* tot in de *Does*. „ En wederom van *Warmond* en *Leyderdorp*, in de „ *Zijl*, *'t Zweyland*, *Norremeer*, *Hennemeer*, *Valke-* „ *meer*, *Dennemeer*, de *Spriet*, de *Kever*, de *Seven*, *'t* „ *Hellegat*, de *Saſſemmeer*, de *Greveling*, de *Aa*, *Huy-* „ *kerſloot*, de *Kagermeer*, de *After meer*, *Leydſe meer*, „ *Haarlemmer Helle meer*, *Velle meer*, *'t Griet*, de „ *Braſemmeer*, *Ouwetering*, de *Goog*, en de *Nieuwe* „ *Wetering*; in de *Maren*, en *Marenpoel*, van der Ste- „ de *Veſtgraft* af tot aan de *Kwakel*, en het *Warmon-* „ *der Veer*, tot in de *Lee*, ofte *Lie*, dewelke zyn beginnemende uyt de *Spiernermeer* door het *Spierner-Walt* in de *Spaarne* plag uyt te lopen. Uyt deſe lendenen kannen wel ſien, dat deſe Viſſerye oud is, ontwijffelijk voortgekomen uyt het beſit van den *Rhijn*, en ſijne Ooſtwaarts uytwaterende ſtromen, dewelke by verloop van tijd, en naar het ſtoppen van de ſelven *Rhijn* by *Katwijk* in ſoo veel meeren, en binnewateren verdeilt is, en by ſcheidinge met *Kennemerland*, daar onder *Haarlem* mede gerekent, met het regt van de Vroonviſſerye aan de Stad *Leyden*, als beſitters van den *Rhijns oever*, zyn gebleven, en het verder aan *Kennemerland*, en *Haarlem* is gelaten; ſoo komt het by dat het kleyn gedeelte van de *Meer* omtrent het *Sparen* tot omtrent de *Graveſloot*, daar in de Haarlemer Tonne ſtaat, ſoo ſommige menen tot aan de *Vennip*, dat nu van de *Meer* is ingenomen, en voor het vaſte Land van *Hillegom* plag te leggen de *Haarlemer Meer* ſoude konnen genomt werden, gelijk dan door onkunde by de ſommige de gantſe *Meer*, om dat die *Haarlem* ſoo na by leid, de *Haarlemer Meer*
genomt werd, die nogtans eygentlijk de *Leydſe* 27
Meer is, en onder *Leyden* behoort. Soo dat geen wonder en is, dat die van *Leyden* geen ouder beſcheyden van deſe Vroon Viſſerye en kunnen vertonen, als hun aloude beſit-regt van den *Rhijn*, en *Rhijns oever* met den gevolge van der ſelver naaſt aangelegen *Spranten* en uytwateringen, met de Confirmatien en handveſten van de *Graven van Holland* in der tijd beveſtigt; daar van het oudſte is van *Hertog Philips* van den jare 1443. en 1451.
Dat de *Maren* ouder is dan de opbouwinge van 28
de Stad *Leyden* ſelf, blijkt genoeg uyt de overblijfſelen van den naam aan alle geweſten buyten *Rhijns* gelegen. Als eerſt het water de *Maren* genomt, dat hem met de naam van oude en nieuwe *Maren* ſtrekt van de Stadsveſten, en vande buyten *Maren* af binnewaarts, tot daar den ouden en nieuwe geſchoten *Rhijn* wederom in den anderen komen, dwars door het *Marendorp* tot aan de *Visbrugge* toe. Het *Marendorp* werd genomt de gantſe Landſtreeke van den *ouden Rhijndijk*, met den naam van *Marendorp-Rhijnſijde*, en *Marendorp-landſijde* onderſcheyden. Deſe landſaten hadden hare byſondre *Capelle* boven op den ſelven dijk, behorende onder de Hooftkerke van *Oegſtgeeſt*, daar in 't jaar 1363. de *S. Marien* ofte *Vrouwekerk* gebouwt is. Welke *Capelle* met en benevens de Paſtorye van *Oegſtgeeſt* plag te ſtaan ter gifte van de Abdye van *Rhijnſburg*; ſulx in het wijden van deſelve Kerke tot een Hooftkerke van de Stad van *Leyden*, by zegel en brieven tuſſen *Klariſſa van Schenjen* Abdiſſe van *Rhijnsburg* en Sint *Benedictus* ordre, en den Schout, Schepenen, en Raden der Stad *Leyden*, gegeven des vrydags naar S. Valentijns dag 1664. deſelve Abdiſſe van *Rhijnsburg* het regt heeft bedongen, en behouden het jaarlijks inkomen en Penſioen van de Paſtorye van *Oegſtgeeſt*, en van de gifte en collatie van den dienſt van deſelve nieuwgeſtigte *L. Vrouwen Kerke*, ſoo dikmaal die mogt komen te vaceren.

[c] *De Zijl*] De twede *Rhijn-Sprant* was *de Zijl*, 29
zyn begin nemende op het ſcheiden van den ouden en nieuwe *Rhijn*, tot beſluytinge van de oude Stad *Leyden* omgegraven, omtrent het ſlot van *Roomburg*, daar het als nog het ſcheyden van den *Rhijn* genomt werd. Van daar voort gaande tot aan het *Zweyland*, en ſoo voort voorby het Dorp *de Kaag*, met de uytwatering van de *Mare* vermengt, van waar zy beyde door de *Meer*, de een naar het

Spaarne, en d' ander na *Pelonen* en ſoo voort door het *Ye* na de *Sanerkolk* gelopen hebben.

30 [d] *De Does*] De derde *Rhijnſprant* is de *Does*, dewelke een groot half uyr van *Leyden* uyt den *Rhijn* uytwatert, ſtrekkende van *Leyderdorp*, door de Heerlijkheyd van *Alkemade* en *Eſſelikerwoude* tot in de *Wijd Aa*, daar hy den toevloed van de *Heimans Wetering*, die wy voor de vierde *Rhijnſprant* hebben bygedaan, ontfangt, komende uyt den *Rhijn* omtrent *Alphen*, door *Wouwbrugge* en *Ofwegen* tot in de *Wijd Aa*, daar hy met het water van de *Does* vermengt, en een doorloop maakt door de *Braſemeer*, en *Ouwetering*, tot aan den *Huyker hoek*, anders *Ruygenhoek*, door de *Leydſe meer* zyn gang na *Pelonen* en *Sanerkolk* neemt; Van deſe *Rhijnſprant* heeft het *oud Adelijk Stamhuys het huys ter Does* ſijnen naam ontfangen, het welk op den hoek van deſe uytwatering gebouwt is, en by de vier hondert jaren by het Adelijke geſlagte *van der Does* beſeten is.

31 [e] *An Zeeſe Stad*] Dat is aan Zee gelegen. Soo ook ſommige de Hanſe Steden willen duyden, gelijk als aan Zee gelegen Steden, het welk nogtans een ander beduyd heeft, van het woord *Hanz*, en *Hanzen*, verbond, en verbinden, (daar van ons woord *handſchrift*) het welk geſeid werd van de Duytſe Koop-ſteden, dewelke met malkanderen een vaſt verbond hadden aangegaan, en daarom *hanze Steden* genomt werden, geenſints om dat zy aan de Zee mogten leggen, ſulx wy elders t' zyner plaatſe breder aanwijſen.

32 [f] *Veronen*] *Verone* is de oudſte Stad geweeſt der kleine *Frieſen*, bloeyde ſeer door de Scheepsvaart en Koopmanſchap, alſoo volgens gevoelen van de ſommige op den hoek van de uytwatering van den *Rhijn* gelegen was; andere, het welk wel het waarſchijnlijkſte is, menen datmen van daar als met een haven langs de *Sane Geeſt* naar *Petten*, en ſoo voort tot in Zee voer; was ſeer wel gelegen om te ſcheep uyt en in te komen, en alle Koopmanſchappen, die daar eerſt moſten vertollen en opgeſcheept werden, met kleinder Vaartuyg ter Rhijnwaarts te venten. Wanneer dat deſe Stad gebouwt is onſeker: ontwijffelijk ten tijde van den Romeinen tot hun verſekering tegens de Zee-rovers, ſoo andre meynen tegens de wederſpannige *Vrieſen*. Soo leeſtmen by *Tacitum Annal. lib.* XI. dat *Domitius Corbulo*, een Rooms Veld-overſte ten tijde van den *Kaiſer Klaudius*, omtrent vijſtig jaar naar Chriſtus geboorte, als hy de Gauliſe kuſt van de Zee-rovers verloſt had, na de *Frieſen* optrok, waar mede hy bevredigt zynde, tot verſekeringe jegens deſelve, om hun in tugt te houden, een ſterke legerplaats en veſtinge heeft doen maaken, waar mede *Matthys vander Hoeven* in zyn *Handveſt-Chronijk het* III. *boek* XIV. *cap.* meent dat *Verone* te verſtaan ſoude zyn, het welk geen onbequame plaats daar toe en was, als ſtaande op den hoek van den waterloop, dewelke *Kennemerland* en *Weſtvrieſland* van malkanderen ſcheid, en dienende tot een genoegſame veſtinge tuſſen beyde deſe vyandlijke Volken. Dog andre houden het daar voor, dat dit maar een verſterking geweeſt is van deſelve plaats, en dat het begin van het ſelve veel ouder is. Daar toe ook de woorden van *Tacitus* kunnen uytgeleid en verſtaan werden, *Senatum, Magiſtratus, leges impoſuit, ac ne juſſa exuerent, præſidium immunivit.* Dat is, hy heeft haar (te weten de *Frieſen*) eenen Raad, Overigheden, en Wetten geſtelt, en op dat zy tot onderhoud van zyne bevelen gehouden ſouden kunnen werden, heeft hy zyn legerplaats verſterkt. *Sigonius* betuygd op 't jaar 285. niet alleen dat *Veronen* een Stad maar een vrye Koopſtad was, wel gelegen om ter Zee te handelen.

Dat dit een bequame Zee-haven gehouden is, bewijſt het verdigtſel van *Sint Vrcel* dewelke in 't jaar 220. andre ſeggen in 't jaar 237. andre 383. andre 453. (ſoo ſeker gaat het) met haar elf duyſent maagden uyt Engeland naar Keulen geſchikt was, om ter bekering der Heidenen met gelijk getal in Armorica ten huwelijk beſteed te werden. Dewelke by alle ſchryvers, deſe Zee-haven werd toegepaſt, daar zy met al haar byhebbende geſelſchap gemakkelijk is ingelopen, en ſoo voort den *Rhijn* is opgevaren, en omtrent Keulen den Picteen en Hunnen in handen gevallen ſijnde, alle jammerlijk zyn vermoort, al waar de vergaderde beenderen in de Magabeêr Kerke, in een ſeer netten ſchik rondom de gantſe Kerk ter gedagtenis ten toon ſtaan; die deſe geſchiedenis verwaardige te leſen, ſie *Jan van Leyden* den Karmeliter Monnink van *Haarlem Chronic. belg. lib.* 1. *cap.* 4. daar uyt de oude Hollandſe Chronijk is nageſchreven en *verbooſt*: en Broeder *Jacob van Bergen Supplement: Hiſtor.* in zyn 9. *boek*. Daar van ſchrijft het grote *Chronijk boek*, gemeenlijk genomt het *Chronicum Chronicorum*, dat, al is't dat den tijd waanneer dit ſoude gebeurt zyn, niet ſeker en is, het ſelve nogtans by de Heilige Kerk voor ontwijffelijk werd gehouden. Sie mede het nader bewijs van mijne *beſchryvinge der Stad Leyden, pag.* 313.

Hier heeft hem den vermaarden Zee-rover *Carauſius* lange onthouden, die hem Meeſter van de Middelandſe Zee maakten, en met het ligtvaardig uyt en inlopen van ſijne ſchepen de gantſe Zee onveilig hield, en onder den Kaiſer *Maximiniaan* de Romeinen veel afbreuk dede, daar van hier naar t' ſijner plaatſe breder. Dit is ook de aankomſt geweeſt, ſoo men ſeid, van *Sint Hillebord*, als hy met zyn andre elf mannen Prieſters in 't jaar 690. uyt Engeland over quam, om de ongelovige tot het Chriſten gelove te brengen. Andre dat hy in Zeeland ſouden ingekomen zyn, het welk het verdigtſel dapper verſterkt, dat hy tot *Vliſſingen* aankomende, aldaar van zyn byhebbende vaatwerk een ſilvere *fleſſe* verſwijmelijk ſoude hebben laten ſtaan, die zy tot zyn gedagtenis ſouden gehouden hebben, daar van zy hun naam en wapen hebben aangenomen, voerende althans nog een fleſſe in hun wapen. De gedenkſchryvers zyn daar in ook eens, dat de *Denen* en *Normannen* als ſy deſe landen tot verſcheide tijden hebben overvallen en verwoeſt, wel meeſt, immers in den inval in *Kenmerland*, deſe *Haven* zyn ingekomen. Sie van het leven en komſte van *Sint Willebord* en zyne metgeſellen in 't lange het nader bewijs op mijne beſchryvinge der Stad *Leyden*, en 't gene hier naar t' ſijner plaatſe breder ſal werden verhandelt. Wat de Stad *Verone* aangaat, na dat zy door de verſtoppinge van de Zee-haven den Ooſterſen handel verloren hadden, en met eenen al hunnen koophandel was te niet geloopen, is die naderhand een legerplaats en Zetel

tel des oorlogs geworden, tot dat deselve by *Graaf Jan van Henegouwen* in 't jaar 1303. om hunne trouloosheid en dikmaals vernieuwde wederspannigheid ter neder geworpen en tot den gronde uytgeroeyt is, met verbod van weder op te bouwen, daar mede wy het sullen besluyten met het gene *Adr. Junius* van dese Stad seer omstandelijk schrijft in zyn *Batav. Histor. cap.* XVIII. *Non procul Almeriâ paullum ultra mille passus dissitam stetisse olim Veronam loquuntur cognomines inde campi, urbem opulentam, frequentem, & populosam, unicum tunc inter minores Frisios emporium, sed magnarum opum tenue admodum vestigium, urbisque bustum, tumuli vulgo ostenduntur, è ruinis (ut suspicari libet) editiores, qui nominis memoriam in hunc usque diem tuentes, quâ plagam septentrionalem respicit, inter Cœdicum & immenso spatio porrectum Langedicum, Veronenses campi, ut dixi, dicuntur, frumenti feracissimi, quos pagus Pancratio sacer attingit. Hanc primariam fuisse Frisiis minoribus, gentis caput, bellorum facem & furoris administram, credibile est, quod opportunissimus ejus fuerit situs ad invadendam Hollandiam; ac proinde ob violatam sæpius fidem, rebellionemque toties repetitam, à Joanne Hannonio Comite excisam funditusque subversam, & inducto aratro reædificari vetitam, memorant Annales: qui etiam nominis memoriam oblivione sempiternâ delere voluisse creditur; tam inexpiabili adversus eam concepto odio, ut etiam Brittannorum copias in florentis urbis excidium dicatur excivisse, eamque gentis furori objecisse, postquam proditione Consulis Phobi ingressus in eam patuit; cujus monumentum extat hodie turris in arcium, quæ urbi vicinæ fuerunt, ruinis, Phobi nomine famosa, sub quâ proditorem, qui sceleris mercedem ocream pecuniis refertam pactus fuerat, humo obrutum infossumque fama quasi per manus tradita refert. Eversæ historiam, quam sacrificus complexus fuit, asservari in cœnobio Heiloano intelligo. Meminit ejus Guilhelmus Goudanus Erasmo studiorum collega, & apud Steinum eidem vitœ instituto operatus, in Hieronis Scoti à Danis interfecti historiâ, his versibus,*

> Quos prisci Frisios olim dixere minores,
> Arctoo à Flevo, pelagique venitis ab ora,
> Tum vobis Verona caput, nunc campus & arua.

& iterum:

> ------ Frisiis, si quando bella vocabant,
> Dux Verona fuit, ac tantæ gloria gentis.

De hac cur Annales tacuerint, unum modo atque alterum verbum facientes, dum velut in transcursu & obiter eam nominassè satis habent, equidem nescio, nisi forte ignorantiâ veri factum id sit, aut hostilis odio urbis, cujus memoriam silentio aboleri voluerint. Excidii vero, ut testem annum adferunt hemistichium notum;

ECCe CadIt Mater FRISIæ; ita publicum testimonium loquitur spatium cœmiterii titulo insigne, ubi crux lignea posteris subinde reparata, memoriæ redintegrandæ, tuendæque religioni priscæ posita spectatur. Urbis memoriam ultimam tuetur sartam tectam campanula ænea pervetusta in templo pagi, qui Valkenooge / *seu Falconis oculus, incerta mihi de causa nominatur, quæ Veronæ fusam se testatur, & altera ejusdem metalli quæ Londinum translata fuit. Indicavit mihi per epistolam inter alia multa Nicolaus Vorstius, vir non postremæ eruditionis, Lugdunianæ scholæ moderator, se à gravis auctoritatis viro Jureconsulto Coloniensi accepissè, in historiâ, qua undenum Virginum millium profectio è Brittannia insula pertexitur, narrari, illas navibus impositas & fœda tempestate jactatas Veronam appulisse; id quod de hac nostrate Verona probabiliter dicitur, quod istud emporium vicinum fuerit alveo fluenti illius, quod Caninefatum terga claudebat è Rheno productum, & præterlabens Crabbedamum in mare decurrebat; ostenditurque etiamnum apud Veronenses campos alveus decliviore solo, ubi ostium & aditus portus fuerit è mari appellentibus navibus. De qua quum ne per somnium quidem triviale istud concionatorum genus quidquam inaudisset, fidesque historiæ Transalpinam illam respueret, pro Verona Bonnam nugatorie, ne dicam falso, interpretatur, præter rationem omnem. Hujusce emporii potentiam & nimias opes ostendunt piscationis jura, illi propria tam in lacubus, quam in amnibus Rheno Mosaque; quæ post excisam urbem in fiscum Principis fuere conversa, unde in hodiernam usque lucem* Vronæ *nomine significatur portorium, quod in memoratis locis pro piscandi jure penditur: quin & ipsum territorium deletæ urbis, peculiarem servat* Rationalem, *ab antiquo Veronensem appellatum. Urbis sigillum æri Cyprio insculptum, ita ærugine deformatum, ut nulla forma potuerit agnosci, fato quopiam ante hos octo annos se nactum fuisse scripsit ad me Vorstius, cujus paullo ante memini, quod vascularii opera & arte defricatum, ac sequaci ceræ impressum hanc cum epigraphe speciem monstravit: quam renovandæ vetustatis gratia appingere hic libuit, in quo aquila cœlum respectans explicatis alis expressa est, cum gladio potestatis justitiæque symbolo ad dexteram. Dat is:* De benamingen der velden niet verre van Alkmaar, wijsen uyt, dat omtrent duysent passen van Alkmaar *Veronen* gelegen heeft, een overvloedige bewoonde en volkrijke Stad, doen ter tijd de enigste koopstad onder de *Westfriesen*. Dog van soo groten rijkdom werden te hans seer weinig denktekenen gesien. Een omgeworpen grondveste en alleen eenige heuvelen uyt de vervallene gebouwen (diemen daar voor houdt) overgebleven, dewelke de gedagtenis deses naams tot op huyden beweren, als zyn de Vroonlanden in een langen streek tussen *Koedijk* en *Langedijk* gelegen, seer vrugtbaar van Korengewas, daar by het gehugte *St. Pancras* toegeeigent gelegen is; het is waarschijnlijk, dat dese Stad de voornaamste der *Westfriese* Steden geweest is, den stoel des oorlogs, en verbolgene woedheid, om dat het een seer gelegen plaats was, in *Holland* in te komen. Derhalven de gedenkschriften melden, dat *Graaf Jan van Henegouwen* deselve om verbrooken trouwe, en dikwils vernieuwde wederspannigheid t' eenemaal ter gronde heeft doen afwerpen, en den ploeg daar door geset heeft, met verbod van wederom op te bouwen, en geene gedagtenis van den naam self meer te houden. En soo onversoenlijk was den haat tegens deselve, datmen seide, dat hy de Engelse Heyrkragten tot verder verwoesting van dese Stad had opgemaakt, en het volk, na dat den *Burgermeester Foppe* den toegank tot de Stad verradelijk had aangewesen, aan de verwoedheid der Solda-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ten ten proye had overgegeven; ter geheugen van het welke in de vervalle Kaſtelen, omtrent deſelve gelegen hebbende, de grondveſt van een thoorn te ſien is, *Phoppes* ofte *Fobes thoorn* genomt, waar onder men ſeid, dat hy een laarſe vol gelds, by hem voor het verraad genoten, met aarde overleid, gebergt hadde. Ik heb verſtaan, dat de omgeworpen vernielinge van deſe Stad, by een Prieſter beſchreven, in 't Klooſter van Heiloo is bewaart geweeſt. Hier van werd ook gewag gemaakt by *Willem vander Goude*, dewelke met *Eraſmus* van *Rotterdam*, tot *Stein*, in leeringen en manier van leven, ommegang en Broederſchap hadde, in zyn geſchagdigten van *Hiero Schotus*, die van de Denen vermoort wierd, in deſe Verſen, (aldus vertaalt.)

Gy die wel eer, geſegt de kleine Frieſen,
Vyt het Anzeeſe Flie van derwaars over kwaamt,
Doen was Veroon u Hoofiſtad, wiens verlieſen,
Den naam van 't Akkervelt, voor nu alleen befaamt.

En een weinig daar na.

De Frieſen als ſy tot den Oorlog tragten,
Was haar Veroon den vaſten Setelſtoel,
Daar ſy verſekert en verſterkt, hun kragten
Vergaarden tegens Vyands woedend woel.
Ter roem van 't wakkre Volk, dat &c.

Waarom onſe gedenkſchriften van deſe Stad ſoo weinig gewag maken, en hier en daar maar een woord van aanroeren, dewijl zy die alleen met een enkle benaminge voor by gaan, kan ik my niet beſeffen, of het waar dat ſy de vaſte ſekerheid van dien niet en hebben kunnen vinden, ofte uyt een haat tegens hare vyanden, ſoo groten verlies liever met ſtilſwijgen hebben willen dempen; daar nogtans het jaartal-digt van desſelfs ondergang genoeg bekent is. Soo beduyd ook de bekende plaatſe daar het Kerkhof plag te ſtaan, als nog ſoo genomt, daar van nog een houte kruys geſien werd, van de nakomelingen ter gedenken bewaart; de laatſte geheugenis van deſe Stad is een oud koper klokſken, hangende in de Kerk van het Dorp van *Valkenoge* (waarom alſoo genomt my onbekent) waar op men vind, dat het tot *Veronen* in 't jaar 1280 gegoten is, en nog een ander van Metaal, dat na Londen overgebragt is. *Adrianus Junius* in zyn *beſchryving van Batavien* verhaalt, dat Niklaas Vorſter, een man van groote geleertheid, Regter over de Latijnſe Schole tot *Leyden*, aan hem ſchrijft, onder andre, dat hy van een Regtſgeleerde van Keulen verſtaan heeft, dat in de gedenkſchriften, daar van de reiſe van de elf duyſent Maagden werd verhandelt, verhaald werd, dat ſy ſcheep gegaan zynde, door ſtorm en onweder tot *Veronen* zyn ingelopen, dat waarſchijnlijk van dit *Verone* te verſtaan is, om dat deſe Koopſtad die Zeehaven aldernaaſt lag, dewelke het ſcheid was der Kermers uyt den *Rhijn*, die voorby Krabbendam in Zee liep. Daar werd nog tegenwoordig in de laagte van de Vroonſe velden een poel vertoont, daar de mond van de Zeehaven voor de inkomende ſchepen uytter Zee ſoude geweeſt zyn. Waar van die gemene Monnik-ſoorte-ſchryvers noyt gedagt of gedroomt hebbende, hebben dit Verona, (daar nogtans het Over alop-bergſe t'eenemaal werd verworpen) ſonder grondveſte, voor *Bon* boven Keulen beuſelmatig, op dat ik niet en ſegge valſelijk, erdigt. Deſe Koopſtads magt, en rijkdom betoont het regt der Viſſeryen, die zy hadden in de *Meeren* en *Rivieren* ſoo van den *Rhijn* als de *Maas*, dewelke na den ondergang van de Stad, tot 's Princen ſchat en inkomſt gevoegt zyn; daar van tot op huyden onder den naam van *Vroon*, ſeker ſchatgeld verſtaan werd, het welk voor het regt van de Viſſerye betaalt wierd, ſo ook den Rentmeeſter van het *Vroonſe* landſchap daar van nog den naam draagt. Den ſelven *Vorſter* heeft by ſeker geval het wapen in koper geſneden, gevonden, het welk ſodanig van den roeſt verteert was, datmen byna geen gedaante daar van konde bekennen, het welk door een metaal vaatwerkbaas van zyn vuyl geſuyvert, en in waſch uytgedrukt, een afbeeldſel met het omſchrift *Sigillum Civium de Vroonlegeiſt*, dat is *het wapen der Burgeren van Vronergeeſt*, vertoonde, daar op een Arent met uytgeſtrekte vlerken, het hooft naar om hoog, met een ſwaart, tot een teken van magt en regtvaardigheid, aan de regter ſijde.

[g] *Ooſt en Weſtſanen*] Dit zyn twee lange ſtreeken ten wederzyde van de *Saan* gelegen, gants digt betimmert, en ſeer volkrijk, twee Hooftdorpen van die gantſe ſtreek; daar van die van *Ooſt-Sanen* in Akkerbouw, Bleekeryen, Viſſeryen, en koophandel op Ooſten en elders ſeer wel varen, en nog dagelijks toenemen, leveren veel Tarwmeel, en ſaad uyt om Oly af te ſlaan. Strekt ſig meer als een uyr in de lengte, gants aan een getimmert; hier omtrent lag het *Oud-Sanen*. *Weſt-Sanen* is een ſeer lang Dorp, hem ſtrekkende mede meer als een uyre gaans, gants digt betimmert, erhouden haar met koeyhouden, en boter en kaas te maken, beſitten ſeer vet en goed land, dat veel melk, boter en kaas geeft. Op ſommige plaatſen bouwenſe ook het aardrijk en teelen veel Tarw en raapſaat; ſetten ook haren koophandel ſoo buyten als binnen 's Lands dapper voort. Het is in vier deelen verdeelt, daar van het eerſte deel genomt werd *Knollendam*, het tweede *Wormerveer*, het derde *Saandijk* en *Koog*, en *Weſt-Saandam* tot aan den Overtoom het vierde; in welken omring, behalven de Weſtzaner Kerk, drie nieuwe Kerken met Thoorns gebouwt ſijn.

Het *Ooſt* en *Weſt-Sanen* werd onder anderen mede genomt in den blaffard van het innekomen van St. Maartens-Kerk tot *Vtregt*, omtrent den jare 800. Daar in *Ooſt-Sanen* op vijf manſen, dat zyn ſchatbare hoeven, elk van omtrent twaalf morgen, en *Weſt-Sanen* in 't geheel geſtelt werd, uytgeſondert alleen twee manſen.

[h] *Sanerdam*] Is ook een groot ſchoon Dorp, daar ſy haar met het maken en uytruſten van Schepen, en met houtkopen, en houtſagen erneren, daar mede rijke en welvarende luyden woonen; wanneer deſen Dam geleid mag zyn, is ſoo onſeker als het ſtoppen van de uytwatering by Petten, dat alleen leert de omſtandigheid, dat met het verſtoppen van deſelve uytwatering, en harde drift van bovenen naar, en door het Ye in de Zuidermeer, naar het *Flieſe* gat, de gelanden aan beyde

ſijde

ſijde de *Saan* gelegen, ſoo om het binnewater, dat daar nu geen loſing meer en hadde, te keeren, als ook om voor te komen, dat het opwerpende, driftige ſand en ſlipper, de *Saan* in 't geheel niet en kwam te verſtoppen, een verlaat ſluys hebben moeten maken, dewelke in 't eerſt vry binnewaarts geleid wierd, ter plaatſe daar nu *Krabbendam* leid, anders genomt den *Noorderdam*, dog naderhand om deſelve reden, dat de drift ſlibber, de Voortogt al te veel dede aanwaſſen, en verlanden, voor aan geleid is, daar nu *Saardam*, of *Sanerdam* gelegen is.

34 *Door ſtorm en ſpringvloed, dog ſeer oncens in den tijd wanneer,*] Daar van de ſommige 't ſelve den Cimberſen Vloed, omtrent hondert jaar voor Kriſtum, van welken Vloed in en op het *I. Hoofdſtuk num.* 54. breder is verhandelt; andre die de meeſte zyn den groten Noordweſten ſtorm van het jaar 860. ſo andre menen 857. het jaar 1170. hebben willen toepaſſen, op welke jaren ſeer hoge Vloeden zyn geweeſt, ſo dat alle de Dijken zyn doorgebrooken, en de Zee over de Landen geſpoelt heeſt; dewelke het op het jaar 700. ſtellen, beveſtigen het ſelve met een louter verdigtſel van *St. Willebord*, eerſte Biſſchop van Utregt, dewelke ſiende dat de boſſen den God *Mercurius*, en andre Afgoden waren toegeëygent, die daar in gedient wierden, Gode ſoude gebeden hebben, dat hy die wilde vernielen en ter aarde werpen, het welk God op ſijn verſoek met ſo een hogen vloed ſoude gedaan hebben. Sie *Hadr. Jun. Hiſtor. Batav. cap.* 13. *pag. mihi* 174. *Jacob. Eynd.* Heere van Heemſtede, in ſijn *Chronic. Zeland. lib.* 1. *cap.* 2.

De meeſte houden het met den ouden Hollandſen Chronijk-ſchryver *Jan van Leyden*, dewelke by de gemeene Nederduytſe *diviſ.* 3. *cap.* 95. *uyt het* 5. *boek van ſijn Chron. Belg. cap.* 30. is overgeſet; dat deſe verſtoppinge van den *Rhijn* by Katwijk in 't jaar 860. ſoude geſchied zyn. Dit gevoelen werd mede gevolgt by *Adrian. Jun.* in ſijn *Hiſtor. Batav. cap.* 13. en *Jan. Douſa Annal. lib.* 2. *Boekenberg* en andre, en *Merula* in ſijn Tijdthreſoor op het jaar 857. die den ſelven Noordweſten ſtorm drie jaren vroeger neemt, daar in hy *Dioniſium Mutſard* op 't ſelve jaar gevolgt heeft, mogelijk in haar gevoelen verſterkt, door het Schryven van *Willem Heda Hiſtor. Epiſcop. Ultrajectin. ſub Hungero Epiſcopo XI.* daar hy 't ſelve met deſelve woorden van de oude Chronijk-ſchryvers verhaalt, dat ſy ontwijfelijk 't ſelve daar uyt hebben nageſchreven, welkers getuygeniſſen nogtans, als na hare wijſe van ſchryven, met ongehoorde wonderteekenen beveſtigt, vry verdagt zyn; Deſelve luyden aldus. *In dies Aſcenſionis Domini viſa ſunt magna prodigia, ſub hoc Epiſcopo decurrentibus præter ſolitum ſtellis, Oceano quoque omnes Provincias inundante fluminibus coactis ſuſpendere curſum, & diverſimode per latera aquas exonerantibus, ita ut Cataclismus videretur, hominibus ac cæteris animantibus æque ſubmerſis, & ex impetu vehementiſſimo ventorum, arboribus radicitus evulſis. Unde Provinciales, nequid de cætero hujuſmodi periculorum ingrueret, rivulum modicum ex Rheno ſuper Dureſtatum decurrentem cognomine Leccam ab utroque latere vaſtis cingentes aggeribus, in cum flumen Rhenum deduxere, ne tam facile alveo exire, aut Oceano cedere cogeretur, &c.* Dat is: Op des Heeren Hemelvaarts-dag, zynder onder deſen Biſſchop verſcheidene wondertekenen in de lugt geſien, en hebben de Sterren eenen ongewonen loop gehad, de Zee heeft de Landen overvloeid, ſo dat de Rivieren haren loop geſtut, en de wateren van zyds zyn overgevloeid, en een algemene Zundvloed ſcheen te weſen, en vele menſen en vee verdronken, en door de geweldige kragt der winden de bomen uyt de aarde gerukt wierden, daarom de Landvoogden, op dat haar ſodanig ongemak door het opſetten van den *Rhijn*, ſo ligt niet wederom mogt overkomen, een matelijke graft uyt den *Rhijn* voor by *Duerſtad*, de *Lek* genaamt, doen ſchieten hebben, ten wederzyden met goede Dijken beſet, op dat den *Rhijn* ſo ligt niet en ſoude overvloeyen, en voor den vloed van de Zee ſoude moeten wijken.

Paul. Merula beroept hem voor ſijn gevoelen van 't jaar 857. daar hy al mede by na met deſelve woorden ſpreekt, op ſekren brief van *Gunthar*, den *Aartz-biſſchop van Keulen*, aan den *Biſſchop Alfrid* geſonden, dewelke in 't Synode van *Mentz* ſoude geleſen zyn. Daar toe hy de getuygenis van een onbekenden ſchryver, en de jaar-ſchriften van *Zigebertus Gemblacenſis* by brengt, daar nogtans by hem op het jaar 857. of daar omtrent gewag gemaakt werd; daarom deſelve getuygenis niet wel ſchijnt nageſchreven.

Petrus Scryver, in ſijn nader verklaringe van oud Batavia, *pag. mihi* 37. verklaart, daar van niet ſekerlijk te kunnen beſluyten, die daar in *Philipp. Cluver. de trib. Rheni Alveis cap.* 6. gevolgt heeft, dewelke op gelijke wijſe van den *Rhijn* by Katwijk met deſe woorden beſluyd: *Tempus certum velle indicare, quando obſtructum fuerit, ſummæ dementiæ puto, nullo id authore memorante. Dat is:* Den ſekeren tijd te willen beſchryven, wanneer dat den *Rhijn* is komen verſtopt te werden, is enkle dwaasheid, dewijl gene Schryvers daar van en melden. Van gelijken ſeid *Hadr. Junius*, in ſijn *Batav. Hiſt. cap.* 6. dat hy, om het ſo veel eeuwen verſchil, niet ſekers beſluyt.

Die het jaar 1173. de verſtoppinge van den *Rhijn* willen toeſchryven, hebben voor haar, dat de Gedenk-ſchryvers melden, dat nog in 't jaar 885. de *Deenen* en *Normannen* met hun Vloot door de Haven van *Veronen* en de Rivier *Kinhem* ofte *Saan* in Kennemerland zyn ingekomen; ja dat meer is willen de ſommige uyt het ſchryven van *Philippus Cominæus* in ſijne Hiſtorien, dat nog in 't jaar 1461. deſelve Rivier ſoude geëbt en gevloeyt hebben tot de Stad *Alkmaar* toe, als wanneer Koning *Eduard de IV.* met drie ſchepen ſo na aan de Stad *Alkmaar* ankerde als hy konde, om dat hy door het laag water met de ſchepen in de Haven niet en konde komen. Tot verder beveſtiging van hun gevoelen, hebben ſy het ſchryven van *Jan vander Beeke* in ſijn *Chron. der Biſſchoppen van Utregt*, onder *Godefrid den XXVIII.* op het jaar 1170. dat in die tijd een ſeer harden en ſwaaren ſtorm geweeſt is, ſo dat alles tot aan Utregt toe onder water ſpoelde, en men omtrent de Stad Utregt Bollic ofte Wijting gevangen heeft. Dit zyn ſijne woorden: *Anno Domini MCLXX. validiſſima ventorum intemperies in autumno truculentius inhorruit, ita quod inundatio maris uſque ad muros urbis Trajecten-*

ſis impetuoſe deſlueret & marinus piſcis, qui vulgo (Bollic) *dicitur, prope mœnia civitatis ſagenis, ut aſſeritur, caperetur.* Dewelke drie jaar daar na in 't jaar 1173. nog ſwaarder hervat wierd, ſo dat de huyſen en boomen om verre ſpoelden, vele beeſten en menſen verdronken, en de Stad *Utregt* groot gevaar liep van om verre te ſpoelen, en men niet anders en wiſt ofte het was een twede Zundvloed, en dat de wereld ſoude vergaan. *Quinto dehinc idus May, inquit, facta eſt repente graviſſima plaga diluvii, quæ totam ſuperficiem vehementer operiens, domus cum arboribus violenter ſecum abduxit in torrente profluvii, ita quod plerique prudentes putarent novum Cathaclyſmum imminere, ac univerſum mundum agris inundantibus, ſecundario deperire; quod ſi tam diuturnum quam impetuoſum fuiſſet ipſum diluvium, procul dubio civitas Trajectenſis non ſubſtitiſſet, ad tempus modicum.* Het welk op deſelve plaatſe by *Arnold. Bucchel* werd beveſtigt dat tot die tijd toe den *Rhyn* ſijnen uytloop nog by Katwijk op den *Rhyn* hadde, en ſedert dien eerſt verſtopt en in de *Lek* geleid ſoude zyn, daar hy dan ook bybrengt de getuygenis van *Hodovenus*, een Engels-ſchryver, dewelke het ſelve by ſwijmeling op het jaar 1177. verhaalt, met deſe woorden: *Factum eſt magnum diluvium in Hollant, ruptis foſſatis marinis & diluit fere omnem ſubſtantiam illius Provinciæ, & homines multos ſubmerſit, 7. idus Januarii. Dat is:* Het ontſtond een ſware Vloed in Holland, dewelke alle Zeedijken doorſpoelde, het gantſe Land van deſelve Provincie overvloeide, en veel volk dede verdrinken, dit geſchiede op den 7. January.

De voorgaande aangetogen plaats van *Jan vander Beek*, werd by *Johann. a Leidis Chronic. Belgic. lib.* 18. *cap.* 8. met deſelve woorden verhaalt, en by den onbekenden Hollandſen Chronijk-ſchryver *diviſ.* 13. *cap.* 6. in Duyts aldus bygebragt en overgeſet:

In 't jaar ons Heeren MCLXX. quam een groten ſtorm van wind in den Herbſt, ſo datter Zeewater quam vloejen met groter haaſt aan de Stads muyren van Utregt, alſo datmen Zeevis, die Bolk hiet, ving in des Stads graften.

Hier na in den jare MCLXXIII. op die vijfte idus van Mey, quam een ſwaar plage van water alſo groot, dat die vloed al te hand bedekte die aarde, en met den harden ſtroom huyſen en boomen ter neder toog, alſo dat vele luyden meenden dat het een nieuwe diluvie ſoude geweeſt hebben, en dat die wereld anderwerf ſoude verdronken hebben, en had het ſo lange geduyrt als het hard van ſtorm was, ſonder twijfel de Stad van Utregt en ſoude niet langer hebben mogen ſtaande blyven.

In deſen ſtorm meent *Adrianus Junius Batav. cap.* 4. dat die Landen tuſſen Texel en Wieringen zyn doorgebroken, en tot kleine Eylandekens geworden, dat te voren al aan Holland vaſt gehegt was, daar nu tuſſen *Texel* en *Huyſduynen* ſo wijden water is, het *Marſdiep* genaamt, zedert welken tijd de Zuiderzee ſo geweldig heeft toegenomen, dat het nu tot een volle Zee geworden is; dog andre menen dat deſen inbreuk eerſt op het jaar 1275. andre wederom op 't jaar 1395. ſoude geſchied zyn.

Philippus Cluverus de trib. Rheni Alveis cap. 6. meent, dat de verſtopping van den *Rhyn* niet door ſtorm ofte ſpringvloed ſoude kunnen geſchied zyn, om dat daar door ſo hy meent, de gaten eer ſouden verwijden als vernauwen; daar hy mijns oordeels ongelijk in heeft; geen onderſcheid makende, of de Vloed van binnen door de Rivier ſelf afloopt, of dat de Vloed van de Zee tegens de Rivier opkomt en inloopt; in welken val, als de Vloed van de Rivier ſelfs aanwaſt, en groot opperwater uytbrengt, het Canaal door de harde perſinge van den Vloed, wel kan verwijden, en doorbreeken; maar in tegendeel de Zee tegens de Rivier by ſtorm opkomende, het ſand van de ſtranden mede ſleept, en noodſakelijk door overvloed van 't ſelve moet verlanden en verſtoppen, gelijk in Zeland daar van de voorbeelden der verlandingen menigvuldig zyn; dit is ook de oorſaak waarom de hoofdens der Zeehavenen tot in diepte van de Zee geleid werden, om het ſand te beter af te weeren, dat de haven ſo ligt niet en ſoude komen te verſtoppen.

Wat aangaat de Cymberſe Vloed, dat die de verſtoppinge van den *Rhyn* ſoude veroorſaakt hebben, daar tegen ſtrijd, dat deſelve en nog lange na de tijd van de Romeinen, en ſulx enige eeuwen later in ſijn vollen loop geweeſt is, gelijk ook van de uytwatering van de *Kinhem* ofte *Saan* ten genoegen blijkt, hoe lange na die tijd deſelve nog bevaarbaar geweeſt is.

Gelijk dan ook die jonger tijd-rekening, dat de *Saan*, nog in 't jaar 1461. tot aan de Stad *Alkmaar* in Zee gevloeid, en geëbt ſoude hebben, niet aannemelijk is, en is *Philippus Cominæus* daar toe te onregt bygebragt, en niet wel uytgeleid; want dat hy ſeid *Elapſus in oram Friſiæ pervenit*, ontkomen zynde raakten hy op de Frieſe kuſt, en kan niet verſtaan werden van den uytloop by *Petten*, die noyt ſo genomt is, maar van het *Flie* aan de Frieſe kuſt; dat hy ſo de Zuiderzee over naar *Alkmaar* geraakt is, kan wel zyn, alſo den ſelven *Cominæus* verhaalt, dat hy van daar voort na den Haag vertrok, dit zyn ſijne woorden: *Commentar. lib.* 4. *Fugiens curſum tenebat in Hollandiam, & tametſi conſectarentur eum hoſtes, tamen, quoniam intervallo præcedebat, elapſus in oram Friſiæ, pervenit ad oppidum Alcmariam, quod ad Hollandiam pertinet. Et in loto tum erat illius regionis Præfectus, vir honeſtus, qui liberaliter ipſum excepit, & datis veſtibus non ipſi modo, ſed & ejus Comitatui, ad Hagam Hollandiæ vicum perduxit.* Vlugtende nam hy ſijn wijk naar Holland, en ſchoon ſy hem vervolgden, dewijl hy een goed ſtuk voor uyt was, ontquam hy het, en geraakten aan de Frieſe kuſt, komende na de Stad *Alkmaar* die onder Holland hoort, ter welker plaatſe hy een Overſte vond, een goed eerlijk man, die hem ſeer vriendelijk onthaalde, en niet alleen voor hem maar ook voor ſijn gants geſelſchap kléderen beſchikt hebbende, hem na den Haag, een voorname Vlekke in Holland, geleide; Waar uyt dan genoeg te ſien is, dat die plaats van *Cominæus* qualijk is uytgeleid, en van hand over hand, ſonder deſelve in te ſien, tot ſaaken miſduid werd, daar van den Autheur niet en ſpreekt, maar veel eer het tegendeel van dien, dat hy aan de Frieſe kuſt is aangekomen.

Dat de *Deenen* en *Normannen* omtrent het jaar 884 door deſe Haven in *Kennemerland* ſouden gevallen

vallen zyn, heeft wat meer schijn, om dat 't selve by *Regino*, die omtrent het jaar 900. geleest heeft, soo zy seggen, werd bevestigt. Dan deselve *Regino* wel na gesien, leid soo klaar niet; *Eodem anno, inquit, Northmanni qui in Kinhem & Denemarcam venerant, assentiente Gothofredo, Rhenum navigio adscendunt, & Dinsburg oppido occupato, munitionem in eodem loco more solito construunt, & in ea tota hyeme resident; contra quos Henricus Dux castra posuit, & nullatenus prædas agere permisit; redeunte vernali tempore, castris exustis, ad maritima loca se recipiunt.* Dat is, In 't selve jaar zyn de Nortmannen, dewelke in *Kennemerland*, en Deenemarkèn, gekomen waren, met toestemminge van Gothofredus ter scheep den *Rhijn* opgevåren; en de Stad Dinsburg (mene dat het Duisburg moet wesen) ingenomen hebbende, hebben sy haar na haar gewoonte aldaar versterkt, en zyn aldaar overwintert; tegens dewelke Hartog Henrik hem met zyn Volk legerde, hun het roven en woeden belette, soo dat sy tegen de Winter haar legerhutten afbranden, en haar wederom na de Zeekusten begaven.

Waar nu dese Nortmannen zyn aangekomen, daar van en schrijft hy niet, en uyt de laatste woorden, daar hy seid, dat zy haar wederom na de Zeekusten begaven, soudemen het *Flie* en de *Friese kusten*, daar sy te voren waren aangekomen, konnen verstaan.

Deenemarken is een landstreeke op den uytersten kant van het *Stigt van Uytregt* gelegen; alwaar nog een seer oud Kasteel en sterkte gelegen is, *Demmerik* by verkortinge genomt, daar van breder in 't voorgaande Hoofdstuk onder *num.* 36.

Men bevind ook dat de Dorpen *Oost* en *West-Sanen* in den Blafferd van *St. Maartens-Kerk tot Uytregt* omtrent het jaar agt hondert al bekent staan, om welke tijd de *Saan* al verstopt, en den *Sanerdam* al geleid geweest moet sijn.

Philippus Cluver. de trib. Rheni Alveis. cap. 6. schijnt ook van gevoelen, dat de verstopping van den *Rhijn* en *Saan* vele jaren vroeger en ouder is als het gemeen gevoelen: om dat geen van onse schrijvers, die van geloof sijn, daar van eenig gewag maken, sulx dat het maar een blinde overhandse navertelling is van onse Oude Hollandse Chronijk-schryver *Johan van Leyden*, dewelke by tijde van Kaisar Maximiliaan in 't jaar 1495. sonder veel bewijs geschreven heeft, en sijn schrijven doorgaans met loutere opgeraapte verdigtselen vermengt.

i *Het welk het waarschynlykste*] *Adrian. Jun. Philippus Cluver.* en *Petrus Scriverius* hier voor aangetogen bekennen, dat wy den sekren tijd van dese Rhijnstoppinge niet en weten; sulx wy dan ook 't selve daar mede besluyten, dat sulx niet op eene tijd, maar allenxkens van tijd tot tijd verland is, sedert dat de uytwateringen den *Yssel* en *Lek* de overhand hebben beginnen te krijgen, daar toe dan de Landgelegene niet seer geyvert en hebben, en haglijk liever de verlandinge van den *Rhijns* uytloop naar beneden gehad hebben, als in geduyrige alarm te zyn van het doorbreken der Zee, en overvloeing over hunne Landen, tot haar grote schade en agterdeel: welk mijn gevoelen versterkt werd met het schrijven van *Joh. Isaac. Pontanus Histor. Gelricæ lib.* 4. met dese woorden: *Sequentibus superiorem annis aliquot Chronologi referunt, quod ad nostras has oras præcipue tempestatum, atque inundationum variarum Oceani, qui Mosa, Rhenoque retrorsum actis, agros, domos, Vicos, cum hominibus, armentisque everterit, quique arbores, roboraque funditus eradicarit, mentionem injiciunt, & addunt nonnulli, incolas per id tempus, ne tantum suis rebus exitium, ac detrimentum experiri identidem a restagnante per vim Rheno cogerentur, eum in Leccam deduxisse, atque ita augescente aquis Lecca, medium Rhenum paulatim imminutum obturatumque.*

Het welk by *Mr. Arent van Slichtenhorst* in sijn *Gelderse* geschiedenissen in 't IV. *boek num.* 12. aldus is verduytst: „Eenige jaren herwaarts melden de jaarschriften van grouwsaam onweder en verscheiden overlopen der Zee, die de *Maas* en *Rhijn* rugwaarts jagende, landen, huysen en gehele boerschappen met mensen en Vee souden hebben omgekeert, en de stevigste boomen uyt den grond gerukt. Eenige doen daar by, dat de inwoonders ten dien tijde, om t' elkens sulken gevaar en inbreuk niet af te wagten, den *Rhijn* in de *Lek* hebben afgeleid, en dat alsoo door het opswellen van het *Lekwater* den loop van den *Midde-Rijn* allengskens is vermindert, afgestopt, en afgedamt;" niet dat het ten eersten, met het doorgraven van den *Yssel* en *Lek*, dewelke al lange voor dien tijd, by *Drusus Germanicus*, en *Claudius Civilis*, zyn door gegraven, soude geschied zyn, als wanneer deselve graven nog seer nauw waren, en wel voornamentlijk *de Lek*, dewelke maar alleen diende tot een enkele uytwatering, maar by verloop van tijd, sedert dat de uytwateringen van den *Rhijn* hebben beginnen te verlanden, de overhand hebben gekregen, en eindelijk den *Rhijn* en *Saan* ofte *Kinhem*, tot versekering van de binnelanden geheel sijn afgedamt: den *Rhijn* omtrent *Uytregt*, tot afstoppinge van het boven *Rhijnwater*, dat daar door in de *Lek* geleid wierd, en de *Saan* door de *Sanerdam* tot keringe van het *Ye* water; het welk van doen af het afgestopte binnewater des *Rhijns* in *Rhijnland* en *Kennemerland*, tot losinge van de bedijkte landen en meeren, ontfangende, van onderen het *Ye* en de Zuider Meeren, nu de Zuider Zee, tot soo grote wijte en diepte van tijd tot tijd hebben doen opdringen, en doorbreeken, en van bovenen den *Ysel* en *Lek* met soo snellen loop hebben doen verwijden. *Philippus Cluverus de trib. Rheni Alveis cap.* 6. is mede van gevoelen, datmen den tijd van de verstoppinge van den *Rhijn* niet seker en kan weten, maar dat sulx allengskens by en door het verleggen van den *Rhijnstroon* soude by gekomen sijn. Dit zyn sijne woorden; *Exinde quum alii quoque alvei seu fossæ ab utraque tenuis jam Rheni ripa, hinc in Leccam, atque Mosam in lacus, quorum maximus vocatur* Zuider Zee, *complures agerentur, facile os amnis magis magisque in dies extenuati, aquisque destituti, arenis, quas venti vehementiori flatu, ex tumulis litteralibus utrimque ingesserunt, obstrui tandem omnino potuit. Tempus vero certum velle judicare, quando obstructum fuerit, summæ dementiæ puto, nullo id authore memorante. Multis retro seculis factum vel inde conjicere licet, quod nulla ejus rei apud posteros etiam scriptores mentio; nam qui proximis id seculis tribuunt, quali*

inun

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

inundatione aliqua ingenti, nihil certi ipsi habent, quod affirment. Dat is: Daar na, met dat vele andre uytwateringen of graften, aan beyde zyden van den vertraagden *Rhijn*, door de *Lek* en *Maas*, in verscheidene *Meeren* kwamen te lopen, (waar van de grootste de Zuiderzee genomd werd,) so heeft het seer ligt konnen gebeuren, dat de mond van deselve Rivier, die van dag tot dag ondieper en droger wierde, door het zand, 't welk de geweldige wind van de Zydelduynen daar in smeet, eindelijk geheel is verstopt geworden; dog den sekren tijd te willen beschryven, wanneer dese verstoppinge mogt geschied zyn, acht ik een grote dwaasheid te zyn; dat sulks vele eeuwen geleden is, kan daar uyt blijken, dat daar van by jonger Schryvers geen het minste gewag werd; want die gene dewelke het een jonger en geheugelijke tijd, gelijk als door geweldig opgeset water, willen toeschryven, en hebben niet sekers, daar mede sy 't selve kunnen beweren.

[k] *Van het Ye*] Het welk het *Rhijnlandse* water door de sluysen tot *Sparendam*, en het huys ter *Hart* anders *Swanenburg*, tussen *Haarlem* en *Amsterdam*, uyt het *Leydse Meer* ontfangt, en soo voort voorby *Amsterdam*, *Hoorn* en *Enkhuysen* en het Wieringer Eyland, door de monden en Canalen van *Texel* en 't *Flie* in Zee leid; en het binnewater van *Kennemerland* en *Westvriesland*, door den *Sanerdam*, *Edam*, *Durkerdam*, *Munnikkendam*, en andre meer uytlosingen door den selven koers in Zee brengt.

[l] *Van Rhijnland en Kennemerland*] *Delfland*, en *Schieland* losen hun water door *Schiedam*, *Flaardingen Maasland*, en *Hellevoetsluysen* ter *Masewaart*, het welk van *Rhijnland* met een sware Kade ofte Dijk, diemen de Landscheidinge nomt, afgescheiden, en met een Dam en Verlaat tussen *Leyden* en *Delf* werd afgestopt, sulx dat sy malkanders water niet en lijden.

[m] *Nauwlijks kan werden getemt*,] Over hondert en tagtig jaren waren de *Leydse* en *Haarlemer Meeren* nog maar met een gemene Wetering ter losinge van het *Rhijnlandse water* gescheiden, en liepen nog eenige kleine Weteringen dwers door het land, dat meest poel en meeras was, naar het huys ter Hart; soo dat *Rensdorp* (het welk nu t' enemaal in de Meer verdronken en weg gespoelt is,) hem strekte tot aan het Eylandeken, dat men nu de *Vennip* nomt, en tussen de uyterlanden van den *Ruygenhoek* maar een kleine doortogt was, daar een Veer en overtogt lag, om van het vaste land van *Hillegom*, door *Aalsmeer*, *Rijk* en *Sloten* tot in *Amsteland* te konnen rijden, en aan de *Rhijnsaterwoudse* sijde, tot *Woerden* en *Uytregt* te komen. Daar van niet lang geleden een oude Kaart, door bevel van Heemraden van Rhijnland in 't jaar 1508 doen maken, gesien heb, daar by vertoont wierd, dat een man met een kodde droogs voets van *Rhijnsaterwoude* tot aan het vaste land van *Hillegom* konde over komen, dat nu al van de Meer is ingenomen, dewelke nog dagelijks meer en meer toeneemt, en veel lands doet afspoelen, voornamentlijk met de Noordwestelijke Winden, daar door de landstreek van de *Ouwetering* af voor *Reinsaterwoude*, *Leymuiden* en *Aalsmeer*, tot aan *Amsterveen* toe, en met de Weste en Zuidweste winden langs de kant van *Sloten*, *Rijk*, *Nieuwerkerk*, voorts langs *Schalkwijk* tot aan het *Sparen* hoe langer hoe meerder afspoelt: soo dat indien daar niet in voorsien en werd, omtrent *Aalsmeer Reinsaterwoude* en *Leymuyden* een inbreuk en doorspoelinge te wagten staat; het welk met dat het daar omtrent meest uytgeveent land is, de Meer tot een groot en geweldig water soude kunnen maken. Daar over de ingesetenen van *Aalsmeer*, *Rijnsaterwoude* en *Vriesekoop* by Requeste aan haar Ed. Grootmog. de Staten van Holland en Westvriesland, in 't jaar 1662 hebben vertoont, in wat groten noot sy alrede waren, door den groten afbreuk en afspoelinge van hun ligte Veenlanden, en dat geschapen was, indien daar in niet voorsien en wierd, deselve Dorpen t' enemaal souden weg spoelen, sodanig dat de kragt van de Meer de overhand nemen, en hem soo verre soude uytspreyden, dat deselve met het Stigt van *Uytregt* soude gemeen werden, en alle het tussenland soude weg nemen: vertonende vorders haar onmagt en armoede om het selve enigsints te kunnen weeren; dat ook de gemene saak daar aan gelegen was dat hare Dorpen wierden geconserveert; en dat het over sulx haar *Ed. Grootmog. goede geliefte mogte wesen, op de menigvuldige klagten, die zy daar van tijd tot tijd hadden gedaan, eenmaal eer den dreigenden nood haar soo swaarlijk mogt overvallen, remedien te ordonneren en in 't werk te doen stellen, waar mede de voorsz Dorpen voor het verder geweld en afspoelen van deselve Meer mogten werden bevryd.* Op welke manier ook die van *Sloten*, *Rijk*, *Niewerkerk*, en die gene die aan d'ander sijde van de Meer geland waren tot aan 't *Sparen* toe, haren noot geklaagt hebben.

Waar op in 't begin van den jare 1662 gevolgt is, dat haar Ed. Grootmog. op het poinct van betemminge van de voorsz Meer eenige Leden van de vergadering, uyt de Ridderschap en Steden van *Haarlem*, *Leyden*, *Amsterdam* en *Alkmaar*, hebben gecommitteert, om ten overstaan van de wel Ed. Heeren *Dijk-Graaf* en *Hoog Heemraden* van *Rhijnland*, van de gelegentheid inspectie oculair te nemen, de geinteresseerden te hooren, en op 't voorsz subject haar Ed. Grootmog. te dienen van Advijs.

Welke inspectie korts daar na in den selven jare genomen, en daar op by hare Ed. Grootmog. Gecommitteerdens gedelibereert sijnde, bevond men dat op de manier van betemminge der voorsz Meer grote swarigheden, en verscheide bedenkingen waren.

I. Dat op het eerste voorgestelde middel, indien men de voorsz betemminge overal soude doen, met by de kanten te bestranden en beschoeien daar het kwaats en nodigst was, 't selve niet wel doenlijk en vrugteloos soude zyn, en daar het doenlijk was, het gemeen oogwit niet en konde bereiken, en datmen by overlegginge bevond, dat de kosten, om sulx te doen, al te groot, en het onderhoud van dien van een seer beswaarlijk gevolg was.

II. Dat op het twede middel van deselve Meer voor een gedeelte te bedijkken, twederhande voorslagen waren; het eene om boven van de Ouwetering af, een Dijk schoins door de *Meer* te leggen, de welke door de *Meer* soude lopen aan de noordzyde van deselve Sluysen, aan het Land aldaar, op de kant

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

kant van de *Meer* gelegen, ſulx dat de *Meer* tegens de ſluyſen ſoude open blijven, welk gedeelte by giſſinge omtrent een derdepart van de *Meer* ſoude begrijpen, op welk eerſte voorſlag, raminge van koſten gemaakt zynde, naar den eys van ſodanigen Dijkagie; bevondmen het ſelve ſo wijd te gapen, datter geen liefde tot ſo koſtelijken bedijkinge ſoude gevonden werden.

Het twede voorſlag was, dat men omtrent twee derdeparten van de *Meer* ſoude bedijken, te weten, beginnende als voren aan de Ouwetering: en leggende den Dijk door de *Meer*, tot aan het Eyland de *Vennip*, en ſo voort tot op den hoek van 't Land, aan de noordzyde van het Sparen; waar toe men meinde dat genoegſame liefhebbers tot deſelve bedijkinge ſouden gevonden werden.

Dan alſo daar mede den boeſem van de *Meer* ſo veel verkleint zynde, het binnewater in Rhijnland daar door ſo merkelijk ſoude opperſſen, dat geen kaden 't ſelve ſouden kunnen houden, en de Polders geduyrig ſouden inbreeken, of ſo ſy niet hoger als op ſekre peyl ſouden mogen malen, ſy met hun water ſouden belaſt blijven, met dat de loſinge te traag ſoude by komen, en by tegenwind, het water wederom ſoude komen, en een grote opperſinge van binnen maken, dat nu in den boſem van de *Meer* geladen werd. En het intreſt van de Steden daar ook aan gelegen was, voornamentlijk de Stad van Leyden, die dan geduyrig ſtinkent water ſouden hebben, tot voorkominge van het welke, by de Stad Leyden eens voor al gereſolveert is, gene bedijkinge van de Haarlemer ofte Leydſe *Meer* oyt of oyt te ſullen toeſtaan, ten waar met eenparigheid van ſtemmen anders mogt werden beraden; het welk by de xl. in Raade van de Stad met het verkieſen en aannemen van het veertig ampt met eede werd beveſtigt, ſo zyn alvorens daar in verder te treden, middelen voor gewent om het intreſt van deſelve Steden te kunnen helpen.

En is tot dien eynde eerſt onderſogt, en voorgeſlagen, of door de openinge van het *Mallegàt*, by Katwijk op Zee, of elders, en door het maken van de waterloſingen al daar, de Stad van Leyden en Rhijnland gedient ſoude kunnen werden van ontlaſtinge, en ververſinge van water. Tot welken eynde de voornoemde Heeren Gecommitteerde Hoog-Heemraden, en de Gecommtteerden der Stad Leyden, elk byſonderlijk, en ter Ordonnantie van de Gecommitteerden van haar Ed. Groot-Mogende, enige Landmeters hebben gemeten, gepeylt en gewaterpaſt, de hoogte van 't Zeewater, tegen de hoogte van 't binnewater van den *Rhijn*, met de *Meer* gemeen leggende; gelijk ook ter Ordonnantie van de Heeren Commiſſariſſen van hare Groot-Mogende, door *Hendrik Matijſz.* een ervaren Zeeman, woonende tot Katwijk op Zee, van den 20. Juny tot den 16. September, op alle getyen ſo wel 's nagts als by daag, het laagſte Zeewater jegens den geſlagen peyl, by deſelve landmeters in Zee doen ſtellen, is gemeten en geobſerveert, gelijk diergelijke peylingen en waterpaſſingen, in de jaren 1537. 1566. 1570. 1627. en 1628. door ordre van de wel Ed. Heeren Dijk-graaf en Hoog-Heemraden van Rhijnland waren gedaan, en 't elkens voornamentijk by deſe laatſte peylinge is bevonden, dat de openinge in de Zee tot ontlaſtinge van het binnewater, van een goed en ſeker ſucces ſoude zyn, dog dewijl de Heeren Commiſſariſſen, die vijf in getalle waren, door die van Amſteldam, om haar byſondre inſigten, tegens den anderen opgeſet en verdeilt waren, en heeft de voorſlag tot de opening in de Zee geen voortgank gehad, met dat die van Amſteldam ſo veel wiſten te weeg te brengen, dat met meerderheid van ſtemmen, tot betemminge van de *Meer*, door beſtranden en beſchoeyen wierd geconcludeert, welk advijs aan haar Ed. Groot-Mogende ingebragt zynde, is het ſelve blyven ſteeken.

Welken aangaande tot overtuginge dat deſelve openinge in de Zee wel en onwederſpreekelijk ſoude kunnen werden gemaakt, dienen deſe volgende metingen en peylingen, van tijd tot tijd genomen.

Staat van de navolgende Peylingen en Waterpaſſingen van het Rhijnwater, tegen 't water van de Noordzee by Katwijk.

ANno 1537. den 24. Juny, by *Maarten Cornelisſz.* geſwooren Landmeter van Rhijnland 36
en Delfland, *Simon Meeſſz. van Edam*, geſwooren Landmeter van Weſtfrieſland, bevonden by tijde op den *Rhijn*, ſo laag Somer-water is, dat 't water van den *Rhijn ſuyvers* twee duymen en een quartier dog nog hoger was, als 't water by halve Ebbe was van de Noordzee.

Anno 1566. den 25. Mey, zynde mede ontrent de tijd van 't Somer-water, is by *Pieter Sluyter*, geſworen Landmeter van Rhijnland, bevonden dat op een halve Ebbe het buyten water van de Zee 3. voeten lager was, als 't binnen water van den *Rhijn*.

1570. den 6. April, by den ſelven *Sluyter*, bevonden dat 't water van de Zee lager was dan den *Rhijn*, op 't laegſte Ebbe 4. voeten drie duymen.

Item dat 't hoogſte Zeewater hoger was dan 't binnewater, 2. voet en 2. duymen.

1570. den 18. April, by *Jan Potter*, Landmeter tot Delft, bevonden dat 't water van den *Rhijn* ruym 2. voeten hoger was als 't laag water van de Zee.

1570. den 10. Mey, by *Adriaan Adriaanſz.* geſworen Landmeter tot Alkmaar, bevonden dat als doen 't water van de Zee een voet was opgevloeit, en dat boven dien, 't water van den *Rhijn* nog 3. voet en een quartier hoger was als 't Zeewater.

Item dat de hoogſte vloet net 2. voeten hoger gevloeit was als 't Rhijnwater, en dat het doen waayde een ſtyven doorgaanden ſtadigen zuyden wint.

1570. den 7. en 8. Juny, by *Pieter Sluyter*, Landmeter voornoemt, bevonden dat de Zee twe derdedelen geëbt zynde, het Rhijnwater hoger ſtont 2. voeten 9. duymen.

1570. den 14. Juny by *Jacob Coenraats*, geſwooren Lantmeter, bevonden dat 't hoogſte Zeewater hoger was als de paal by hem in 't Rhijnwater geſtelt, 1. voet 9. duymen.

Item dat op ſulke dagen, dan 't lopende Rhijnwater hoger is dan 't Zeewater, 4. voeten 3. duymen.

1570. den 5. Auguſty by *Jan. Potter*, geſwooren

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Landmeter tot Delft, bevonden dat met een Noordweſten wint 't opperſte van de paal van 't Rhijnwater lager ſtond als 't hoogſte van de Vloed, 2. voeten 9. duym.

1570. den 6, 7, 8, 9. en 10. October, waayende een goeden doorgaanden wint, uyt het Weſten en ook Noordweſten, by *Jan Franſſz.*, *Jan Aalberſſz. Kok*, Landmeters, bevonden dat met een gemeen of dagelijks water, het Rhijnwater hoger ſtont als het Zeewater, 4. voeten 11. duymen, dog op wat hoogte of laagte van 't Zeewater, moetmen reekenen uyt haar bygaande calculatie.

1627. den 1. Juny, by *J. Adriaanſſz. de Bruyn*, en *Pieter van Bilderbeek*, geſwooren Landmeters, by bekwaam laag water in Rhijnland, bevonden dat de Zee lager was als 't voorſz. binnewater, omtrent 2. voeten.

1628. den 11. Maart, by deſelve *J. Adriaanſſz. de Bruyn*, en *Pieter van Bilderbeek*, geſwooren Landmeters, bevonden dat als doen het Rhijnwater hoger was als de Zee in 't lage Ebbe, ontrent 5. voeten.

Nader confirmatie by deſelve, van de voorgaande acte, en dat de wint was ontrent Ooſt of Noordooſt.

Den 13. dito, by den voorſz. *Bilderbeek* bevonden, de wint zynde Noordooſt ten Ooſten, het binnewater tot de hoogte als voorſz. verſchilde, dat 't Zeewater lager was 3. voet 3. duym.

Den 7. April, anno voorſz. by den ſelven bevonden dat 't binnewater een halven voet hoger zynde als 't ſomerwater, de Ebbe van de Zee 3. voet 6. duym lager was als 't Rhijnwater, de wint was Ooſt Noordooſt.

Den 4. Mey, anno voorſz. by den ſelven bevonden dat de Zee beneden het binnen-ſomerwater was anderhalve voet.

Den 10. September, anno als boven bevonden 't verſcheel als voorſz.

Den 25. November de wint waayende, Suyd Suydooſt, de Ebbe bevonden ontrent anderhalve voet beneden het binnen water.

Metinge en Waterpaſſinge van Mr. Jan Douw, *den 30. May 1662. en vervolgens in den ſelven jare gedaan.*

DOor ordre van de A. A. Heeren Burgermeeſteren en Regeerders der Stad Leyden, hebbe ik *Johannes Douw*, geſwooren Landmeter, op den 30. Mey deſes jaars 1662. des morgens, binnen de Stad Leyden gemeten en bevonden, dat het Rhijnwater gelegen was beneden den peylpegel ſtaande aan de Noord-wang van de Kraayers brugge, waar naar des Stads wateren werden gediept twaalf duymen, en 't ſelve gedaan hebbende, ſo ben met eenige Stads Timmer-gaſten van de Stad Leyden gevaren naar Katwijk op den *Rhijn*, zynde de wint uyt ten Noord Noordooſten, een gemeen koutgen waayende, en bevond dat het Rhijnwater aldaar gelegen was beneden de onderkant der planken, gelegen aan de Weſtzyde van 't middelgat van de Rhijn-brugge, tuſſen de middelſlooten te meten, agt voeten en een half, van daar voorts gevaren zynde tot aan den Dam, die de vervallen waterlooſing, genaamt het Mallegat, van het Rhijnwater ſcheyt, ſo hebbe aldaar by waterpaſſinge, het Mallegats water 6. voeten en 1. duym hoger bevonden als het Rhijnwater: Van daar voorts gegaan tot het Weſteynde van 't Mallegat, en aldaar gewaterpaſt, en bevonden dat het water in ſeeker poeltgen, genaamt het kleyn Mallegat, 3. voeten en 9. duymen hoger gelegen was als het water in 't Mallegat, hebbe doen door de Timmer-gaſten op 't Weſteynde van 't kleyn Mallegat, doen ſtellen een maſt, en daar aan geſpykert een dwars kruys plankjen, ſtaande de bovenkant van dat kruys plankjen 28. voeten en 5. duymen boven 't water van 't kleyn Mallegat, en ſulx 38. voeten en 3. duym boven 't Rhijnwater, Rhijnlandſche maten, hebbe verders op het ſtrandt doen opregten gelijke maſt, mede met een dwers kruys-plankjen daar aan geſpykert, en by waterpaſſing bevonden dat de onderkant van dit kruys-plankjen even hoog was, ſtaande als de bovenkant van 't kruys-plankjen voorſz. en mits dien, inſgelijks 38. voeten en 3. duymen boven 't Rhijnwater; in welken op 't ſtrant geſtelde maſt hebbe geſneden een kerf 29. voeten en een half beneden de onderkant van 't kruys-plankjen, en ſulx 8. voeten en 9. duymen hooger als 't Rhijnwater, hebbe inſgelijx des avonts omtrent ſeven uyren (het water volgens verklaring der Zeeluyden, als doen ten naaſten by op ſijn laagſte gevallen weſende,) eenige roeden van de laatſtgenomde maſt Zeewaart aan, doen inſlaan een korte paal, ſodanig dat by waterpaſſing bevont zyn boven eynde te ſtaan, 9. voeten beneden den voorſz. kerf, en mits dien 3. duymen beneden het Rhijnwater, en bevond dat het Zeewater als doen omtrent 9. duymen lager was, als het boven eynde van den ſelven paal, en overſulx het omtrent laagſte Zeewater van dat Getye, 1. voet lager als het Rhijnwater, en 2. voeten lager als den peyl-pegel voorſz. rhijnlandſche mate, waar mede alle de voorſz. metingen zyn gedaan; Alle 't welk affirmere deſen 3. Juny voorſz.

JOHANNES DOUW.

Obſervatie vande hoogte van het Zeewater, gedaan by Hendrik Matijſz. *woonende tot Katwijk op Zee, door ordre van de Commiſſariſſen van de Ed. Groot-Mogende Heeren Staten van Halland en Weſtvrieſland, en de Burgemeeſters en Regierders der Stad Leyden, omtrent ſeekere paal by den Lantmeter* Jan Dou, *op den 30. Mey 1662. door ordre van Burgemeeſters voornoemt, geſlagen op het Zeeſtrand, tegens over 't Mallegat, ſtaande boven 't eynde van de voornoemde paal, 3. duymen beneden het Rhijnwater.*

DEn 20. Juny hadden wy een harde wint uyt den Noordweſten, ſo dat het water niet gevallen was, en het buyten ordinaris was.

Den 21. dito, hadden wy de wint Zuydweſt, met

met mooy weer, doen hadden wy de paal 9. duym boven.

Den 22. dito, 's morgens ten ſeven uyren, de wint Ooſt Noordooſt, met mooy weer, hadden wy de paal 11. duym boven.

Dito, 's naarmiddags de klokke vier uyren, hadden wy de wint Noord Noordweſt met een tamelijke koelte, doen hadden wy de paal 10. duym boven.

Den 23. dito, 's morgens ten 4. uyren, de wint Noorden ten Weſten, met een tamelijke koelte, hadden wy de paal 14. duym boven.

Dito, naarmiddags ten 5. uyren, de wint Noordweſt, met nog al een tamelijke koelte, hadden wy de paal 7. duym boven.

Den 24. 's morgens ten 5. uyren, de wint als vooren, met een redelijke koelte, hadden wy de paal 8. duym boven.

Dito, 's naarmiddags ten 5. uyren, de wint Weſt ten Zuyden, met een tamelijke koelte, hadden wy de paal 7. duym boven.

Den 25. dito, 's morgens ten 6. uyren, de wint Noordweſt, met een harde koelte, hadden wy de paal 5. duym boven.

Dito, 's naarmiddags ten 6. uyren, de wint als vooren, met nog al een harde koelte, hadden wy de paal 4. duym boven.

Den 26. 's morgens ten 6. uyren, de wint Noord Noordweſt, met een harde koelte, hadden wy de paal 5. duym boven.

Dito, 's naarmiddags ten 6. uyren, de wint Noodweſt, met een harde koelte, hadden wy de paal 5. duym boven.

Den 27. dito, 's morgens ten 6. uyren, de wint als vooren, met een redelijke koelte, hadden wy de paal 4. duym boven.

Dito, 's naarmiddags ten 7. uyren, de wint Noorden ten Weſten, een tamelijke koelte, hadden wy de paal 10. duym boven.

Den 28. dito, 's morgens ten 8. uyren, de wint Noord Noordweſt, mooy weer, hadden wy de paal 9. duym boven.

Dito, naarmiddag ten 6. uyren, de wint Noord Noordweſt, met een harde koelte, hadden wy de paal 5. duym boven.

Den 29. dito, 's morgens ten 8. uyren, de wint als vooren, met redelijk weer, hadden wy de paal 5. duym boven.

Dito, des naarmiddigs ten 9. uyren, de wint Noorden met een tamelijke koelte, hadden wy de paal elf duym boven.

Den 30. dito, 's morgens ten 9. uyren, de wint als vooren, met een harde koelte, hadden wy de paal 5. duym boven.

Dito, 's avonts ten 9. uyren, de wint Noordooſt met een ſtilte, hadden wy de paal 5. duym boven.

Den 1. Julius, ten 10. uyren, de wint als vooren, met een tamelijke koelte, hadden wy de paal 4. duym boven.

Dito, 's avonts ten 10. uyren, de wint Noorden, met een redelijke koelte, hadden wy de paal 5. duym boven.

Den 2. dito, ten 11. uyren, de wint als vooren, met een harde koelte, hadden wy de paal 3. duym boven.

Den 3. dito, ten 11. uyren, de wint Noorden ten Weſten, met een tamelijke koelte, hadden wy de paal 2. duym boven.

Dito, 's avonts ten 11. uyren, de wint Noordooſt, tamelijke koelte, hadden wy de paal 7. duym boven.

Den 4. dito, 's middags den 12. uyren, de wint Noord Noordweſt, met mooy weer, hadden wy de paal 8. duym boven.

Dito, 's nagts ten 12. uyren, de wint Noord Noordooſt, met een tamelijke koelte, hadden wy de paal 3. duym boven.

Den 5. dito, 's middags ten 1. uur, de wint Noordweſt, met een tamelijke koelte, hadden wy de paal gelijk het water.

Dito, 's nagts ten 1. uyren, de wint Noorden, met een tamelijke koelte, hadden wy de paal 3. duym boven.

Den 6. dito, namiddag ten 2. uyren, de wint Weſt, met een bequaam weer, hadden wy de paal 6. duym boven.

Den 7. dito, 's morgens ten 3. uyren, de wint als vooren, met bequaam weer, hadden wy de paal 8. duym boven.

Dito, namiddag ten 3. uyren, de wint nog als vooren, met lieffelijk weer, hadden wy de paal 3. duym boven.

Den 8. dito, 's morgens ten 4. uyren, de wint Zuydooſt, met een tamelijke koelte, hadden wy de paal 14. duym boven.

Dito, namiddag ten 4. uyren, de wint Zuydweſt, met een tamelijke koelte, hadden wy de paal 3. duym boven.

Den 9. dito, 's morgens ten 4. uyren, de wint Zuydweſt, met een redelijke koelte, hadden wy de paal 8. duym boven.

Dito, namiddag ten 5. uyren, de wint Noordweſt, met een tamelijke koelte, hadden wy de paal gelijk het water.

Den 10. dito, 's morgens ten 5. uyren, de wint Weſt Zuydweſt, met een tamelijke koelte, hadden wy de paal 2. duym boven.

Dito, nademiddag ten 6. uyren, de wint Noordweſt, met een harde koelte, hadden wy de paal gelijk het water.

Den 11. dito, 's morgens ten 6. uyren, de wint Weſt, met een mooy weer, hadden wy de paal 8. duym boven.

Dito, namiddag ten 6. uyren, de wint Weſt Zuydweſt, met mooy weer, hadden wy de paal 2. duym boven.

Den 12. dito, 's morgens ten 7. uyren, de wint Zuydweſt, met een tamelijke koelte, hadden wy de paal 12. duym boven.

Dito, 's avonts ten 8. uyren, de wint Zuydweſt, met mooy weer, hadden wy de paal 8. duym boven.

Den 13. dito, 's morgens ten 8. uyren, de wint als vooren, met een tamelijke koelte, hadden wy de paal 4. duym boven.

Dito, 's avonts ten 9. uyren, de wint Zuydweſt, met een harde koelte, hadden wy de paal 4. duym boven.

Den 14. dito, 's morgens ten 9. uyren, de wint Weſt Zuydweſt, met een tamelijke koelte, hadden wy de paal 5. duym boven.

Dito, 'savonts ten 9. uyren, de wint Noordweſt, met een harde koelte, hadden wy de paal gelijk het water.

Den 15. dito, 's morgens ten 10. uyren, de wint als vooren, met nog een harde koelte, hadden wy de paal 2. duym boven.

Dito, 'savonts ten 10. uyren, de wint Zuydweſt, met mooy weer, hadden wy de paal 8. duym boven.

Den 16. 's morgens ten 11. uyren, de wint Zuydooſt, met mooy weer, hadden wy de paal 10. duym boven.

Dito, 'savonts ten 11. uyren, de wint Zuydooſt, met mooy weer, hadden wy de paal 12. duym boven.

Den 17. dito, 's middags ten 12. uyren, de wint als vooren, met mooy weer, hadden wy de paal 10. duym boven.

Dito, 's morgens ten 1. uyren, de wint Zuydooſt, met mooy weer, hadden wy de paal 14. duym boven.

Den 18. dito, 's middags ten 1. uyren, de wint Zuydweſt, met mooy weer, hadden wy de paal 8. duym boven.

Dito, 's morgens ten 1. uyren, de wint Noordweſt, met een harde koelte, hadden wy de paal gelijk het water.

Den 19. dito, namiddag ten 2. uyren, de wint als vooren, met een harde koelte, hadden wy de paal gelijk het water.

Den 20. dito, 's morgens ten 2. uyren, de wint Zuydweſt, met mooy weer, hadden wy de paal 14. duym boven.

Dito, naarmiddags ten 2. uyren, de wint Zuydweſt, met mooy weer, hadden wy de paal 10. duym boven.

Den 21. dito, 's morgens ten 3. uyren, de wint als vooren, met mooy weer hadden wy de paal 12. duym boven.

Dito, 's naarmiddags ten 3. uyren, de wint Noordweſt, hadden wy de paal gelijk het water, met redelijk weer.

Den 22. dito, 's morgens ten 3. uyren, de wint Zuydweſt, met mooy weer, hadden wy de paal 14. duym boven.

Dito, ten 4. uyren namiddag, de wint Noordweſt, met mooy weer, hadden wy de paal gelijk het water.

Den 23. dito, 's morgens ten 3. uyren, de wint Zuydweſt, met mooy weer, de paal 14. duym boven.

Dito, naarmiddag ten 4. uyren, de wint weſtelijk, hadden wy de paal gelijk het water.

Den 24. dito, 's morgens ten 4. uyren, de wint Zuydooſt, hadden wy de paal 8. duym boven, met mooy weer.

Dito, naarmiddag ten 5. uyren, de wint Weſt Zuydweſt, hadden wy de paal 6. duym boven, met mooy weer.

Den 25. dito, 's morgens ten 5. uyren, de wint Zuydooſt, met mooy weer, hadden wy de paal 8. duym boven.

Dito, naarmiddag ten 6. uyren, de wint Zuydweſt, hadden wy de paal 10. duym boven.

Den 26. dito, 's morgens ten 7. uyren, de wint Noordweſt, hadden wy de paal gelijk het water, met een moye kouw.

Dito, 's avonts ten 7. uyren, de wint Noordweſt, de paal onder 't water, met een moye kouw.

Den 27. dito, 's morgens ten 8. uyren, de wint Weſt, hadden wy de paal 4. duym boven, met een moye kouw.

Dito, 's avonts ten 8. uyren, de wint Weſt Zuydweſt, hadden wy de paal 5. duym boven.

Den 28. dito, 's morgens ten 8. uyren, de wint Noorden, hadden wy de paal onder water.

Dito, 's avonts ten 9. uyren, de wint Zuydweſt, de paal 4. duym boven.

Den 29. 's morgens ten 10 uyren, de wint Zuydweſt, hadden wy de paal 4. duym boven.

Dito, 's avonts ten 10. uyren, de wint Zuydweſt, hadden wy de paal 4. duym boven.

Den 30. 's morgens ten 11. uyren, de wint Zuydooſt, hadden wy de paal 14. duym boven.

Dito, 's avonts ten 11. uyren, de wint Zuydweſt, de paal onder water, met harde wint.

Den 31. dito, 's morgens ten 12. uyren, de wint Zuydweſt, de paal onder water, met harde wint.

Dito, 's avonts ten 12. uyren, de wint Noordweſt, hadden wy de paal onder water.

Den 1. Auguſti 's middags ten 12. uyren, de wint zuydweſt, hadden wy de paal onder water.

Dito, 's nagts ten 1. uyren, de wint Zuydweſt, hadden wy de paal onder water, met harde wint.

Den 2. dito, 's middags ten 1. uyren, de wint als vooren, hadden wy de paal onder water, met harde wint.

Den 3. dito, 's nagts ten 1. uyren, de wint weſt noordweſt, hadden wy de paal onder water, met harde wint.

Dito, 's middags ten 1. uyren, de wint als vooren, hadden wy de paal onder water, met harde wint.

Den 4. dito, 's nagts ten 2. uyren, de wint weſt zuydweſt, hadden wy de paal onder water.

Dito, naarmiddag ten 2. uyren, de wint als vooren, hadden wy de paal 3. duymen boven.

Den 5. dito, 's morgens ten 5. uyren, de wint zuydweſt, hadden wy de paal 2. duym boven.

Dito, 's avonts ten 5. uyren, de wint weſt zuydweſt, hadden wy de paal onder water, met tamelijke wint.

Den 6. dito, 's morgens ten 6. uyren, de wint zuydweſt, hadden wy de paal 6. duym boven, met mooy weer.

Dito, 's avonts ten 6. uyren, de wint als vooren, hadden wy de paal 8. duym boven, met mooy weer.

Den 7. dito, 's morgens ten 6. uyren, de wint zuyden, hadden wy de paal 8. duym boven, goet weer.

Dito, 's avonts ten 6. uyren, de wint als vooren, hadden wy de paal 7. duym boven, met mooy weer.

Den 8. dito, 's morgens ten 6. uyren, de wint ooſt, hadden wy de paal 10. duym boven, met goet weer.

Dito, 's avonts ten 7. uyren, de wint noordooſt, met mooy weer, hadden wy de paal 13. duym boven.

Den 9. dito, 's morgens ten 7. uyren, de wint

ooſt, hadden wy de paal 15. duym boven, met mooy weer.

Dito, 's avonts ten 7. uyren, met ſtilte, hadden wy de paal 13. duym boven, met mooy weer.

Den 10. dito, 's morgens ten 7. uyren, de wint zuydweſt, hadden wy de paal 12. duym boven, met goet weer.

Dito, 's avonts ten 7. uyren, de wint als vooren hadden wy de paal 7. duym boven, met redelijke kouw.

Den 11. dito, 's morgens ten 8. uyren, de wint als vooren, hadden wy de paal 4. duym boven, met harde kouw.

Dito, 's avonts ten 10. uyren, de wint noord noordooſt, hadden wy de paal 5. duym boven, met mooy weer.

Den 12. dito, 's morgens ten 11. uyren, de wint noord, hadden wy de paal 4. duym boven, met mooy weer.

Dito, 's avonts ten 11. uyren, de wint noordooſt, hadden wy de paal 5. duym boven, met mooy weer.

Den 13. dito, 's morgens ten 11. uyren, ooſtelijke wint, hadden wy de paal 10. duym boven, met goet weer.

Dito, 's avonts ten 11. uyren, de wint ooſt, hadden wy de paal 12. duym boven

Den 14. 's middags ten 12. uyren, de wint zuydweſt, hadden wy de paal 6. duym boven, met mooy weer.

Dito, 's nagts ten 1. uur, de wint noordweſt, hadden wy de paal onder water.

Den 15. dito, 's nagts ten 1. uur, de wint als vooren, hadden wy de paal onder water, met redelijke koelte.

Dito, 's nagts ten 1. uur, de wint als vooren, hadden wy de paal onder water, met redelijke kouw.

Den 16. dito, 's middags ten 1. uyre, de wint zuyd zuydweſt, hadden wy de paal onder water, met redelijk weer.

Dito, 's nagts ten 2. uyren, de wint als vooren, hadden wy de paal onder water, met redelijke kouw.

Den 17. dito, namiddag ten 2. uyren, de paal onder water, de wint weſt zuydweſt, waayt een harde topſeyls koelte.

Den 18. dito, 's morgens ten half drien, de paal onder water, de wint weſt noordweſt, met een harde ſtormwint.

Dito, nademiddag ten 3. uyren, de paal onder water, de wint weſt noordweſt, met een ſware ſtorm en regenbuyen.

Saterdag den 19. dito, 's morgens ten half vieren, de paal onder water, de wint weſt noordweſt, ſtijve ſchoverſeyls koelte.

Dito, 's avonts ten 4. uyren, de paal onder water, de wint weſt noordweſt, doe begon het weer te beteren, was een topſeyls koelte.

Sondag den 20. dito, 's morgens ten half vijven, de paal onder water, de wint weſt, met een ſtyve topſeyls koelte.

Dito, 's avonts ten 5. uyren, de paal onder water, de wint als vooren.

Maandag den 21. dito, 's morgens ten 5. uyren, de paal nevens het water, geen wint met alle, maar de geheele nagt regen.

Dito, 's avonts ten half ſeſſen, de paal onder water de wint noordweſt, redelijk weer na den tijd

Dingſdag den 22. dito, 's morgens ten half ſeſſen, 6. duym beneden het paaltjen, weynig wint maar veel regen.

Dito, 's avonts ten 6. uyren, 5. duym beneden het paaltjen, de wint weſt zuydweſt, topſeyls koelte.

Woenſdag den 23. dito, 's morgens ten 6. uyren, 4. duym beneden het paaltjen, de wint zuydweſt, een ſchoverſeyls koelte.

Dito, 's avonts ten half ſevenen, het paaltjen onder water, de wint weſt zuydweſt, het weer als vooren.

Donderdag den 24. dito, 's morgens ten 7. uyren, agt duym beneden het paaltjen, de wint zuydweſt, het weer als vooren.

Dito, 's avonts ten half agten, 6. duym beneden het paaltjen, de wint zuydweſt, een topſeyls koelte.

Vrydag den 25. dito, 's morgens ten 8. uyren, 18. duym beneden het paaltjen, de wint ooſt zuydooſt, mooy weer.

Dito, 's avonts ten 8. uyren, 23. duym beneden het paaltjen, de wint zuydooſt, mooy weer.

Saterdag den 26. dito, 's morgens ten 8. uyren, 18. duym beneden het paaltjen, de wint zuyden ten ooſten, goet aangenaam weer.

Dito, 's avonts ten half negen uyren, 8. duym beneden het paaltjen, de wint zuydweſt, een ſtyve topſeyls koelte.

Sondag, den 27. Dito, ſmorgens ten negen uyren 4. duym beneden het paaltjen de wint ſuyd ſuydweſt het weer als voren.

Dito, ſavonts ten half-tienen 4 duym beneden het paaltjen, de wint ſuydweſt met een ſtijve topſeyls koelte.

Maandag, den 28. Dito, ſmorgens ten half-tienen, 3. duym beneden het paaltjen, de wind ſuydweſt ten weſten, een ſtijve ſchoverſeyls koelte.

Dito, s' avonds ten tien uyren, 7. duym beneden het paaltjen, de wind weſt, het weer als vooren.

Dingſdag, den 29. Dito, s'morgens ten half-elven, 2. duym beneden het paaltjen, de wind weſt-noord-weſt, moy weer.

Dito, s'avonds ten elf uyren, 22. duym beneden het paeltjen, de wind ſuyd-ſuyd-ooſt, lieffelijk weer.

Woenſdag den 30. Dito, s'morgens ten half-twaalven, 10. duym beneden het paaltjen, de wind ooſt-ſuyd-ooſt, het weer als voren.

Dito, s'avonds ten half twaalf uyren, 14. duym beneden het paaltjen, de wind ooſt-ſuyd-ooſt, weinig koelte.

Donderdag den 31. Dito, s'middags ten 12. uyren, 14. duym beneden het paaltjen, de wind ſuyden ten ooſten, weinig koelte.

Dito, middernagt ten 12. uyren, 12. duym beneden de paal, de wind ſuyden ten weſten, met Donder en Blixem, en harde regen.

Vrydag den 1. September 's middags ten half eene, de paal onder water, de wint weſt ten zuyen ſtorm-wint en regen.

Saterdag den 2. dito, nademiddernagt ten 1. uyren, de paal onder water, de wint en weer als vooren.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Dito, namiddag ten half tween, 14. duym beneden het paaltjen, de wind oost suyd oost, goet weer.

Sondag den 3. Dito, s'morgens ten twee uyren, 12. duym beneden het paaltjen, de wind oost ten zuyden, mooy weer.

Dito, namiddags ten half drien, 12. duym beneden het paaltjen, de wind zuydoost, mooy weer.

Maandag den 4. Dito, s'morgens ten drie uyren, 15. duym beneden het paaltjen, de wind oost zuydoost, weynig koelte.

Dito, s'avonds ten half vieren, 15. duym beneden het paaltjen, de wind en 't weer als vooren.

Dingsdag den 5. dito, s'morgens ten 4. uyren, 17. duym beneden het paaltjen, de wind en 't weer als vooren.

Dito, s'avonds ten half vijven, 13. duym beneden het paaltjen, de wind zuyden ten oosten goet bequaam weer.

Woensdag den 6. dito, s'morgens ten vijf uyren, 30. duym beneden het paaltjen, de wind oost zuydoost, het weer als vooren.

Dito, s'avonds ten half sessen, 12. duym beneden het paaltjen, de wind zuydwest, mooy weer.

Donderdag den 7. dito, s'morgens ten ses uyren, 4. duym beneden het paaltjen, de wind west zuydwest, een stijve schoverseyls koelte.

Dito, s'avonds ten half sevenen, de paal onder water, de wind noord noordwest, storm en regen.

Vrydag den 8. dito, s'morgens ten 7. uyren, 13. duym beneden het paaltjen, de wind noord noordoost, mooy weer.

Dito, s'avonds ten half agten, 17. duym beneden het paaltjen, de wind noorden ten oosten, 't opseyls koelte.

Saterdag den 9. Dito, s'morgens ten 8. uyren, 21. duym beneden het paaltjen, de wind noordoost, mooy lieffelijk weer.

Dito, s'avonds ten half negenen, 32. duym beneden het paaltjen, de wind oost, het weer als vooren.

Sondag den 13. Dito, s'morgens ten 9 uyren, 24. duym beneden het paaltjen, weer en wind als vooren.

Dito, s'avonds ten 9. uyren, 19. duym beneden het paaltjen, was dien avond seer stil.

Maandag den 11. Dito, s'morgens ten half tienen, 16. duym beneden het paaltjen, de wind noorden ten westen, mooy aangenaam weer.

Dito, s'avonds ten tien uyren, 12. duym beneden het paaltjen, de wind noorden ten westen, mooy weer.

Dingsdag den 12. Dito, s'morgens ten half elven, de paal nevens het water, de wind noordwest, een schover-seyls koelte.

Dito, s'avonds ten elf uyren, de paal onder water, de wind noordwest een harde schoverseyls koelte.

Woensdag den 13. Dito, s' morgens ten half twaalven, 4. duym beneden het paaltjen, de wind noordwest, mooy weer.

Dito. s'avonds ten 12. uyren, 6. duym beneden het paaltjen, de wind noordwest 't opseyls koelte.

Donderdag den 14. Dito, s'middags ten half eene, 20. duym beneden het paaltjen, de wind zuydwest ten westen, 't opseyls koelte.

Vrydag den 15. Dito, s'morgens ten een uyren, 8. duym beneden het paaltjen, de wind west zuydwest, een stijve schoverseyls koelte.

Dito, namiddag, ten half tween, de paal nevens het water, de wind west, schoverseyls koelte.

Saterdag den 16. Dito, s'morgens ten 2. uyren, 5. duym beneden het paaltjen, de wind noordwest, 't opseyls koelte.

Actum ende desen geteykent, op den XVI. September van den Jare XVIC. twee-en-t'sestig,

En was onderteykent,

HENDRIK THYZ.

[n] *Den alouden loop van den Rhijn*] Den *Rhijn* bepaalt het begin en einde van Duitsland, na den *Danau*, de eerste en voornaamste vloet niet alleen van Duitsland, maar van gants *Europe*. Heeft zyn begin met twee fonteinen, uyt de onbeklimmelijke en onreisbare hoogte der Alpenbergen des *Grisons*, ofte *Grauw-buntenaars*, die by *Ptolomaus* den Berg *Adula* genomt werd, nu den *St. Gotarsberg*. Daar van de eene sprant uyt het noorden de grote ofte vorder *Rhijn*, gelijk als den voor ofte eersten *Rhijn*, de andre sprant die uyt het zuyden komt, de kleinen *Rhijn* ofte *hinder Rhijn* genomt werd. Welke beyde spranten, daar na omtrent de Bisschoppelijke Stad *Chur*, in malkanderen komen, en eenen loop houden, daar sy scheepvaart begint te maken, en voort oostwaarts met geweld doorborende, alsoo tussen de hoge Bergen door, in een groot Meer valt, met de Constants en Chelese meeren gemeen. Loopt uyt het selve Meer door veel landschappen, Steden en Vlekken, van waar ontallijke Rivieren uyt het Duitse en Frankse Land komen toevloeyen, daar door den selven *Rhijn* versterkt, met een snelle drift loopt, voor by *Basel*, *Straatsburg*, *Spiers*, *Worms*, *Mentz*, *Koblentz*, *Keulen*, *Wesel*, *Emmerik en Aarnhem*, daar hy in tween verdeelt, door de *Waal* en wel eer den ouden *Rhijn* voorby *Uytregt*, nu de *Lek* en *Maas* in de Noord-Zee loopt. Van gelijken oorsprong des *Rhijns* schrijft Jul. Cæsar lib. 4. *De Bello Gallico* aldus: *Rhenus oritur ex Lepontiis qui Alpes incolunt & longo spacio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Trevirorum citatus fertur.*

[o] *Soo veel dit Batavien aangaat*] In onderscheid van den boven oorsprong des *Rhijns*.

[p] *Lopik*] Ofte *Lobec*, het laatste Dorp tegen over *Schenkenschans*, daar den *Rhijn* sig in twee armen begint te verdeilen, is een oud Dorp, voor dat *Schenkenschans* ofte andre daar omtrent gelegen plaatsen bekent waren.

[q] *Schenkenschans*] Den oorspronk van *Schenkenschans* is hier voor num. 4. beschreven.

[r] *Aarnhem*, *Wageningen*, *Rhenen*, *Duyrstad*] Daar van mede de beschryvinge t'sijner plaatse.

[s] *De Saan*] Waar van hier voor num. 19. en 25.

[t] *By den Oversten Drusus Germanicus*] Na wiens 38
naam deselve Graft, *Fossa Drusiana* genomt werd, by den selven *Drusus*, omtrent vier jaar voor Kristi geboorte

geboorte doen graven, deselve neemt zyn aanvang uyt den *Rhijn* by *Aarnhem*, tot by de Stad *Doesburg*, daar hy hem met den *Ysel* vermengt, en so voort voor by *Zutphen, Deventer, Hattum* en *Kampen*, tot na de Zuyderzee geleid wert. Desen *Drusus Germanicus*, had wegens sijn dapperheid, en gevreest opslag soodanigen ontsag, dat hy gemeenlijk de *Droes* genomt wierd, daar by naderhand op een sagter manier van spreeken, de Duyvel verstaan werd, daar van het spreek-woord, de Droes moet u halen.

39 De Rivier den *Yssel*, daar dese graft in geleid is, wierd van ouds *Nabal* en *Saal* genomt, daar van den naam *Yssel*, als de *Ye-Saal*, om dat deselve het water van het *Ye* trekt, en voort leyd door het *Flie* in de Zee.

Het woord *Nabal*, is by den Romeinen na hun spraak in *Nabalia* vervormt, daar van *Tacitus lib. 5. Histor.* in de Beschryvinge van den *Roer*, van *Claudius Civilis* mede verhaalt, dat om de veilige 't samenspraak tussen hem en *Cerialis*, ter besligtinge van den oorlog, de brugge over de Riviere *Nabal*, in 't midden wierd doorgesaagt, en op beyde afgesneden eynden dese beyde Veldoversten 't samen spraak hielden. *Petito Colloquio*, seid hy, *scinditur Nabaliæ Fluminis pons, in cujus abrupta progressi duces.* Het welk *Lipsius* en *Beatus Rhenanus* meenen dat mis-schreven is, en in plaats van *Nabaliæ*, *Vahalis* moet gelesen werden; om dat by sommige door *Nabal* ofte *Nabalia*, sekere Rivier de *Nierse* ofte *Neers* verstaan werd, dewelke door Gelderland loopt, voor by de Stad Gelder en Gennip, omtrent *Tiel* in de *Maas* ofte *Waal* valt; Gelijk of dese 't samenspraak tussen *Cerialis* en *Claudius Civilis* daar omtrent geschied was, het welk met de omstandigheid der saaken gants niet over een komt, als het welke wel duydelijk tussen het Binnen- en Overrhijnse, dat is het Overyselse Land, beschreven werd, en gene de minste omstandigheden, het geval der selver saaken aan d'ander zyde gins en kunnen trekken, sulks dat in 't lange werd beweerd en aangewesen, by *Philipp. Cluver. de trib. Rheni Alveis cap.* 21. daar hy onder anderen bybrengt de getuygenis van *Marlianus*, dewelke, alhoewel onkundig in den naam van de Rivier, 't selve schrijft geschied te zyn, over den *Rhijn*, daar hy de Gelderse en Friese Landen bevloeid; *Trans Rhenum, Geldrensem & Frisium agrum alluens.* Dat dese Rivier van ouds *Nabal* ofte *Nabalia* genomt is geweest, beduyd ook *Ptoloræus* in zyn Landbeschryvinge, daar hy in sijn derde Tafelkaarte van *Europe*, op dese Rivier een Stad stelt, *Nabalia* genomt, dewelke van de Rivier sijnen naam soude hebben, also genomt, so *Cluverius* waarschijnlijk meent, van het oud Duytse woord *Nabel* ofte *Navel*, het welk het middelpunt van 's mensen lighaam beduid, als in 't midden van dese Rivier gelegen.

[u] *Den Ysel nu boven mede verland,*] Voor het schieten van dese graft, plag den *Ysel* by *Doesburg* hoger op te lopen, daar hy nog den ouden *Ysel* genomt werd, voor by *Deutecom, Terburg, Ulst, Anholt, Yselburg, Ringelberg, Mariendaal*, en so voort tot in het Stigt van *Munster*, tot *Lijmbeek*, in *Westphalen*, van daar hy sijnen oorspronk heeft.

[w] *De Lek,*] Van den beginne maar een kleine waterlosinge, is door verloop van tijd, een magtige en snelle Rivier geworden, ontfangt sijn begin uyt den *Rhijn*, by Wijk te Duyrstede, en neemt sijn loop voor by *Kulenburg*, drijft voort voor by *Vianen* en *Schoonhoven*, valt by *Krimpen* in de *Merwe*, nu by vermenginge de *Maas* genomt.

[x] *Door den selven Drusus,*] Om dat den *Rhijn* 40
door dese kleine waterlosinge, die al by *Plinius* tijd bekent was, als hy van de tussenlosinge van den *Rhijn lib. 4. cap. 12.* seid, *Medio inter hæc ora modicum nomini suo Custodiens alveum.* In 't midden tussen dese hebbende eene kleine losinge, niet al te hard in 't Land soude doorschieten, heeft *Drusus Germanicus* deselve omtrent de tijd van Kristi geboorte, op dat, dewijl den *Rhijn* de Overrhijnse Landen dapper begon te overvloeyen, aan de linker zyde mede niet verder en soude doorbreeken, deselve aldaar met een swaren dijk beginnen te besetten, dog door sijn haastig sterven belet, is het selve ten halven blijven steeken, tot dat omtrent LXIII. jaren daar na by *Paulinus Pompejus* is voltrokken, waar van *Tacitus Annal. XIII.* aldus betuygt: *Ne segnem militem attineret, inchoatum ante tres & sexaginta annos aggerem coërcendo Rheno absolvit. Dat is:* Op dat het krygs-volk niet ledig en soude zyn, heeft hy het werk dat over drie-en-tsestig jaren by *Drusus* was begonnen, tot afweringe van den *Rhijn* voltrokken.

[y] *By Claudius Civilis doorgesteken,*] Daar van getuigt *Tacitus lib. 5. Histor.* mede aldus: *Quin & diruit molem à Druso Germanico factam, Rhenumque alveo in Galliam ruentem, disiectis, quæ morabantur, effudit.* Hy heeft ook het grote werk by *Drusus* doen maken, vernietigt, en alles wat dat mogt hinderen weggenomen, en opgeruymt hebbende, met sijn volle vloed, na de Gallise Landen doen doorschieten, en over de velden laten heen lopen, daar by voegende. *Sic Velut abacto amne tenuis alveus, insulam inter Germanosque, continentium terrarum speciem, fecerat.* So dat de Riviere afgeleid zynde, niet dan een kleine watering tussen het Eyland en Duytse Landen overgebleven, het doenmaals een gestaltenis vertoonde, als of die Landen met malkanderen vaste Landen geweest hadden.

[z] *De Vegt,*] By de oude Schryvers *Vidrus* ge- 41
naamt, en heeft sijn oorspronk uyt Westfalen, niet verre van Munster, daar hy met verscheide andre Rivieren de *Aa*, de *Dinchel* en *Regge* vermengt, so voort (niet als *Becanus* en *Ortelius* menen, voor by *Groeningen*) maar na de aanwysinge van *Ptolomæus* in sijn derde Tafel-kaarte van *Europe*, tussen Friesland en Overysel by *Geelmuyden*, so *Philippus Cluverus* deselve aanwijst, dog volgens onse gemene Landkaarten, dewelke met de plaatse van *Ptolomeus* beter over een komen, een weinig hoger tussen *Hasselt* en *Swol*, in het Fliewater geleid werd, dewelke eer dat het Zuider-meer, nu de Zuiderzee so bevaarbaar was, en tussen *Staveren* en *Enkhuysen* maar een kleine overtogt Vriesland van Holland scheiden, tussen *Vollenhoven* en *Kampen*, met eenen arm en sprante voort door plag te lopen, tot Utregt in den *Rhijn*, dewelke nog tegenwoordig van Utregt af met deselve naam door Wesop

en

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

en Muyden in de Zuyderzee eindigt, zynde het verder benevens het aangelegen Land, met en door deselve Zuiderzee gemeen geworden, en ingenomen. *Vide Philipp. Cluv. de trib. Rheni Alvæis, cap.* 25. Dit betuygen ook de oude Roomse penningen, en andre aarde vaten, dewelke volgens tuyg van *Arnoldus Buchel*, en sijn aantekeningen over de Chronijk van *Willem Heda, cap.* 5. omtrent de *Vegt*, van tijd tot tijd gegraven en gevonden zyn, daar van hem verscheide penningen vereert waren, als van het afbeelsel van *Tiberius*, *Claudius*, *Nero*, *Vespasianus*, *Domitianus*, *Adrianus*, *Antoninus Pius*, *L. Verus*, *M. Agrippa L. F.* en onder andere een seer nette geelkopere van *Nero*, daar op ten wedersijden een staande beeld van de *Fortuyn*, en een sittende van *Ceres* vertoont wierd.

42 [a] *Tacitus verhaalt,*] *Annal. lib.* 1. beschrijft dese Scheeps-togt aldus: *Mox reducto, ad Amisiam exercitu, Legiones Classe, ut advexerat, reportat. Pars equitum littore Oceani petere Rhenum &c. At Germanicus legionum, quas navibus vexerat secundam & quartamdecimam itinere terrestri Publ. Vitellio ducendas tradit, quo Levior Classis vadosa mari innaret vel reciproco sideret. Vitellius primum ita sicca humo, aut modice adlabente æstu, quietum habuit. Mox impulsu aquilonis, simul sidere æquinoctii, quo maxime tumescit Oceanus, rapi, agique agmen, & opplebantur terræ. Sternuntur fluctibus, hauriuntur gurgitibus jumenta, sarcinæ, corpora exanima interfluunt, occursant, permiscentur inter se manipuli, modo pectore modo ore tenus exstantes, aliquando subtracto solo disiecti, aut obruti. Tandem Vitellius in editiora enisus, eodem agmen subduxit, pernoctavere sine utensilibus, sine igni, lux reddidit terram, penetratumque ad amnem visurgim (alii rectius legunt vidrum) quo Cæsar Classe contenderat, impositæ deinde legiones, vagante fama submersæ, nec fides salutis, antequam Cæsarem, exercitumque reducem videre. Dat is:* De krygs-magt tot de *Eems* afgeleid hebbende, heeft hy de Regimenten en Veldtroppen, gelijk als hyse had aangevoerd, wederom ter scheep afgevoerd; een deel der ruyterye trok langs den Oever ter Rhijnwaart, maar *Germanicus* heeft de twede en veertiende bende, dien hy scheep gevoerd had, door *Publ. Vitellius* over land doen leyden, op dat de scheeps vloot te ligter over het droog soude vlyen en voortkomen. *Vitellius* most in 't eerste door de droogte, en weinig water *Ebbe*, stil blijven leggen, dog door het opsteken van de noorde wind, en aankomende springvloed, op dewelke de Zee sig allermeest verheft, begon sijn vloot te drijven en swayen, want al het Land liep onder water, sy wierden van de baren geslagen, en van de diepten overlopen; de togt-paarden, pakken en dode lighamen vloeyden daar henen, het volk verdwaalden onder malkander, sommige stonden tot de borst, andre tot den hals toe in 't water, en sommige van de grond afrakende mosten verdrenken; eintelijk *Vitellius* tegens het hooge aankomende, heeft sijn vloot aldaar geset, alwaar sy sonder enig gemak, en sonder vier, vernagten; den dag dede haar het Land bekennen, en so kwamen sy tot in de *Vegt*, daar na toe hy sijn vlote geschikt hadde.

Over welke plaatse *Taciti*, de uytleggers metten anderen niet eens en zyn, hoe die moet werden gelesen, *Lipsius* bekent dat hy dese plaatse van de *Visurgis*, dat is de *Weser*, daar de Kaisar soude aangekomen zyn, niet en weet in te schikken, want so hy uyt de *Eems* na den *Rhijn* en de Gallise Landen wilde, in den selven kours als hy was afgekomen; so en konde hy de *Weser* niet inkomen, die so veel hoger leid, of hy most voorneemens geweest zyn naar Duytsland op te trekken; derhalven hy besluyt dat dit woord *Visurgim*, ofte *Weser* te veel is, en in 't uytschrijven bygevoed, so dat het aldus soude moeten werden gelesen, *Penetratumque ad amnem, quo Cæsar Classe contenderat*, en sy kwamen in de Riviere, dewelke den Kaisar voorneems was geweest aan te doen, welke uytlegging wel eenigsints de bedorven plaats van *Tacitus* schijnt te helpen, dat het een niet tegens het ander en stryde, dog evenwel de juyste plaats daar hy in kwam niet aanwijst, sulks nogtans *Tacitus* heeft willen doen, om het welk so veel nader te komen, en so ligt niet met uytschrabbinge van eenige woorden te handelen, die in het naschrijven veel eer werden overgeslagen, als by gedaan, willen wy het liever met *Philipp. Cluvero* daar voor houden, dat het woord *Visurgim* ofte *Visurgum*, so sommige afschriften houden, missteld is, en in plaats van *Visurgum*, *Vidrum* moet gelesen werden, om dat hy schrijft dat den Kaisar voorneems was, sijn vlote, den selven weg dien sy gekomen waren, te doen wederkeren; ook om dat hy sijne ruyterye met enige van sijn voedvolk, dien hy om het veiligste langs de Vriese kust, tot ontlastinge van de vloot, om de tussengelegen droogten te landwaart had doen wederkeren, dien hy aan de tussengelegen *Vidrus* ofte *Vegt*, daar sy (met datter geen brugge over lag) niet over mogten, met sijn byhebbende vaartuyg mogt doen over brengen, en alsso op het sekerste met al sijn byhebbende legerplaats mogt doen wederkeeren; het welk wy met den selven *Cluvero*, voor den regten sin van dese plaatse *Taciti* houden.

[b] *Mede den Ysel genomt werd,*] Dit werd den Hollandsen ofte *Nederysel* genomt, in gelijkenis van den *Bovenysel*, om dat die mede tot uytwatering van den *Rhijn* gemaakt is, wanneer desen *Ysel* gegraven is, vindmen nergens beschreven, daarom wel soude kunnen zyn, dat omtrent de tijd dat de doorgesteken *Lek* voort door gegraven is, of weinig tijds daar na, tot verligtinge van den snellen vloed van deselve, dese graft voor een twede losinge uyt den *Rhijn*, als een tweden en nieuwen arm uyt deselve *Lek* soude vernoodsaakt zyn; om dat met het doorsteken van den dijk by *Drusus*, tot versekering dat het Rhijnwater niet al te sterk te landwaart soude doorvloeyen, geleid, 't selve also bevonden zynde, desen tweden arm uyt de *Lek* is afgeleid, sijn begin nemende omtrent *Vianen*, en van daar op *Yselsteyn*, en so voort naar *Montfoort*, *Ouwater*, en *Der-Goude*, tot *Yselsteyn* in de *Maas*; dewelke na het voorbeeld van den boven *Ysel*, dewelke tot ontlastinge van den *Rhijn* tot *Doesburg* in den ouden *Ysel* was doorgegraven, den *Nederysel* genomt werd.

[c] *Gedamt en afgestopt,*] Wanneer en om wat reden desen *Ysel* by *Yselsteyn* gedamt en afgestopt is, daar van is mede geen sekerheid te vinden; door welke afstoppinge deselve waterloop sodanig is verland, dat des somers van *Ouwater* tot *Montfoort*,

en

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

en so voort tot *Yselsteyn* toe naulijks kan werden bevaren.

44 [d] *Ontwijvelijk al heel oud,*] Sommige meenen dat desen *Ysel* door de Utregtse vaart tot in de *Vegt* soude gebragt zyn, en daar na tot in de *Lek* soude doorgegraven zyn, en daar van mede de naam van den *Ysel* soude gekregen hebben, om dat gelijk hier voor is aangewesen de *Vegt* van ouds tussen *Kampen* en *Vollenhoven* uyt den ouden *Ysel* sijnen oorspronk had; dog het selve heeft geen bedenken van waarheid, dewijl de *Utregse vaart*, tot een bequame schip-vaart tot in de *Lek*, eerst in den jare 1373. gegraven is, volgens het schrijven van *Joh. Isac. Pontanus*, *Histor. Gelricæ lib.* 8. onder *Willem I.* de IV. Hertog van Gelder, op 't jaar 1374. met dese woorden; *Interea Episcopus Trajectensis, ferventibus factionum studiis, quæ occasione Machtildæ Gelricæ, ac ducum Juliacensium intra Gelriam recruduerat, de munienda diœcesi sua consilia cæpit agitare, nam postquam Juliacus, haud levia damna incendio, ac rapinis diœcesi præsulique, Mechtildæ partes sequenti, intulisset, instituit eodem hoc anno præsul fossam eam ducere, quæ hodieque* de vaart *nominatur. Locaruntque Trajectini ad ripam Leccæ fluminis Cataractas sive repagula bina, quo ita aquæ hinc Rheni, inde Leccæ facilius aut excluderentur aut admitterentur. Ibidem & arcem præmunitam condi cæperunt, quam* Gildenburg, *appellarunt, à collegiis artificum, positum in vico* Vreeswijk *eo fine, ne Fossæ jam dictæ per hostes destruerentur. Dat is :* Onder en twisken, dewijl de hevigheden, dewelke tussen vrouw Magtild van Gelder en de Hertog van Kleef ontstaan waren, in Gelderland hervat wierden, heeft den Bisschop van Uytregt, beraadslaagt het Stigt van Uytregt te versterken, en heeft den Gouverneur van Uytregt, na dat den Hertog van Kleef, het Stigt met branden en roven merkelijke schade hadde gedaan, op 't selve jaar, die graft doen maken, dewelke nog tegenwoordig, *de Vaart* genomt werd: en hebben die van *Uytregt*, aldaar twee sluysen doen maken, om het water soo uyt den *Rhijn* als uyt de *Lek* gemakkelijk te doen losen en inlaten; alwaar sy ook door de Gildebroeders van *Vreeswijk* een sterkte hebben doen bouwen, *Gildenburg* genomt, op dat dese graft van de Vyanden niet en soude werden gestopt en vernietigt. Hier van schrijft *Wilhelmus Heda* onder *Arnold. de* XLIX. *Bisschop* van Uytregt, dat dese graft zyn aanvang neemt van *Nieuvaart*, sig strekkende tot *Groterwade*, op welke plaatse *Arnoldus Bucch.* verhaalt, dat omtrent hondert jaar voorleden, die van *Uytregt* een derde verlaatsluys aldaar hebben doen maken.

In het byvoegsel op de Chronijke van *Joann. Beka* by *Gysb. Lappius van Waveren* uyt een oud gevonden geschrift uyt gegeven, werd het selve onder *Arnold de Heurn* XLIX. *Bisschop van Uytregt* aldus betuygt: *Anno Domini* MCCCLXXIV. *Consilium Civitatis Trajectensis fodi & fieri fecerunt aquæductum ex fluvio Lekkæ procedentem usque ad eorum civitatem, ad quem conservandum sumptuose construi fecerunt supra Lekkam, extra aggerem in loco qui dicitur* Nienvaart, *castrum quod dicitur* Gildenburg; In 't jaar MCCCLXIV. heeft den Raad der Stad *Uytregt* een graft doen maken en graven van uyt de Rivier de *Lek* tot aan de Stad toe, tot versekering van deselve, deden sy op de *Lekke* een kostelijk Kasteel bouwen, op een plaatse *Nieuvaart* genomt.

Op wat tijd nu den *Nederyssel* uyt de *Lek* tot in de *Maas* mag gegraven zyn, is niet seker: mogelijk niet heel lang naar het doorsteken van de *Lek*, soo wy hier voren hebben aangetekent. Het enigste dat wy daar van vinden, is dat in 't jaar 1070. by tijde van Grave *Floris* de VI. Grave van *Holland*, en *Willem* de XXI. Bisschop van *Uytregt*, desen *Yssel* al bekent was, en het besit der Geestelijke goederen van *Uytregt* aldaar, die aan den *Yssel* benevens de Landsaten van de *Lek* gestelt werden;
in welke tijd *Bisschop Willem* aan den uytgang van 45
den selven *Yssel* een sterk Kasteel liet bouwen, dat hy *Ysselmonde* liet noemen; Vide *Joann. Bekæ Chronic. in Wilhelmo Episcopo.* Andre als *Reinerus Snoyus*, en *Joannus Dousa Annal. Holl. lib.* 16. willen, dat Bisschop *Adelbolt* in den slag tegens Diderik de IV. in 't jaar 1018. niet by *Bodegraven*, so sommige willen, maar tot *Bodels* ofte
Bodels-Graaf, nu *Blesjes-Graaf*, by Dordregt, op 46
't selve Kasteel soude gevangen geleid zyn, daar van breder t'sijner plaatse, so dat het vry eerder moet gebouwt zyn.

Daar uyt dan genoeg kan gesien werden, dat het doorgraven van desen *Yssel* geheel oud moet zyn, en niet lange na het opmaken van de doorgesteken *Lek*, by verstoppinge van den *Rhijn*, en ontlastinge van de *Lek*, tot een tweden uytloop moet gegraven zyn.

[e] *Een binne graft doen schieten*] Tot een nader vaart tussen die van *Holland* en *Zeeland*, om soo veel nader en gemakkelijker met Waren en Koopmanschappen in 't midden door *Rhijnland* naar alle gewesten heen en wederom te varen, en den handel te dryven, is'er een vaart geschoten, omtrent
in 't midden van den selven *Yssel*, van *Dergoude* 47
af, tot omtrent *Alphen* in den *Rhijn* uytkomende, zynde *Dergoude* met een grote Verlaatsluys jegens het invloeyen van het *Ysselwater* versekert, en werd *de Gouwe* genomt, daar van de Stad *Dergoude* op den hoek van deselve graft gelegen, sijnen naam heeft, alsoo genomt, gelijk als *Adrian. Junius* meent in zyn *Hist. Batav. cap.* XVII. van Goud, Schat en Rijkdom, om dat aldaar den Tol betaalt wierd van alle in en uytgaande Koopmanschappen en Waren; maar ik meen dat het komt van het oud Duyts woord *Gouw*, dat een seer welgelegen Landsate en bewoninge beduyd; welke geschote graft van *Dergoude* voort geleid werd door de oude losinge van den *Rhijn*, de *Heimans Wetering* genaamt, (daar van hier voor,) tot in de *Leydse* of *Haarlemse Meer*, en door 't *Sparen* naar de Noordhollandse *Saan*, zynde nu met het afstoppen van de Korbuloos graft, tot Flaardingen en Maassluys, de eenigste vaart, daar door enige grote lastdragende Schepen, uyt de *Maas* naar de binnenlanden en Steden kunnen vlyen.

Wanneer dese *Gouwe* uyt den *Yssel* tot in den *Rhijn* geschoten is, werd mede by gene schryvers van onsen tijd vermelt; daarom ontwijffelijk soo oud, en van omtrent die tijd, als het schieten van den *Yssel* self; Van welk gevoelen ook is *Reynerus Snoyus* een geboren Gouwenaar, in zyn Batavise beschryvinge *lib.* 7. onder Graaf Floris de vijfde dier

naam. Daar hy van het bouwen en eerſten oorſprong der Stad *Gouda* aldus ſchryvet : *Sub hoc Florentio anno proxime dicto* (Anno ſc. MCCLXXII.) *Gouda Hollandiæ Urbs condita ad litus Yſſelæ. Quippe prope Leydam obſtructo Rheno, corrivati ſunt aliorſum ex eo fluvii Yſſela & Lekka in Moſam exonerantes. Itaque quum non pateret navigatio, & exitus non tam liber in mare eſſet quam olim, per alveos, & foſſas flumina circumducta ſunt, atque eo etiam loci, ubi nunc Urbs, foſſa laborata eſt admodum flexuoſa, propter Alfenum Rheno ſe miſcens, quam pendulæ ex ligno, & recidentes per tranſverſum ſiſtunt valvæ, ne fluxus Yſſelæ campos inundet. Tum ſtatio navium indidem creſcere ac exſtrui diverſoria aliquot* &c. *Dat is* : Onder deſen Florens is op het ſelve jaar (1272.) Dergoude in Holland, op den Yſſel kant gebouwt; want den Rhijn by Leyden geſtopt zynde, ſo hebben de ſtromen op een ander ſijde uytden *Rhijn* door de *Lek* en *Yſſel* in de *Maas* hare uytloſinge geſogt. Als dan de Schipvaart niet open, en den uytgang niet ſoo gereed in Zee en was, als hy eertijds plag te zyn; de ſtromen door de ſloten en graften om geleid, en ook ter plaatſe daar de Stad Dergoude nu is, een ſeer kromme graft gemaakt was, tot omtrent *Alphen* in den *Rhijn* uytkomende, dewelke met een Verlaatſluys beſet is, op dat de vloed van den *Yſſel* de landen niet en ſoude overvloeyen, ſo is ſedert de Schipvaart geweldig beginnen aan te waſſen, en zyn daar omtrent verſcheide verblijfplaatſen en bywoningen beginnen gebowt te werden. En ſoo voort.

48 [1] *De graft by Domitius Corbulo*] Van deſe nieuwgeſchote graft, ſchrijft *Tacitus Annalium lib.* XI. *Ne miles otium exueret, inter Moſam Rhenumque, tria & viginti millium ſpacio foſſam produxit Domitius Corbulo, qua incerta Oceani vitarentur. Dat is* : Op dat het Krijgſvolk tot geen ledigheid ſoude gebragt werden, heeft *Domitius Corbulo* een graft laten ſchieten tuſſen den *Rhijn* en de *Maas*, ter lengte van omtrent drie-en-twintig duyſent ſchreden, om de onſekerheyd van de Noord-Zee derwaarts buyten om te vermijden. En *Dio Nycæus Hiſt. lib.*60. verhaalt het ſelve met deſe woorden: *Foſſam per ipſorum manus a Rheno ad Moſam perduxit, centum & ſeptuaginta ſtadiorum longam, ne fluvii æſtuante Oceano refluentes ſtangnarent. Dat is* : Hy heeft door haar uyt den *Rhijn* tot de *Maas* een graft laten ſchieten, hondert en 't ſeventig ſtadien lang, op dat die Rivieren jegens den opkomenden vloet van de Noortzee niet en ſouden behoeven tijd te ſtoppen. Daar van de drie-en-twintig-duyſent ſchreden van *Tacitus*, met de hondert en twintig ſtadien van *Dio Nicæus* omtrent over een komen, en niet of weinig van den anderen verſchillen; want na de gemene rekening, ſoo werden in
49 een Roomſe ofte Italiaanſe myle omtrent tien hondert ſchreden getelt, welke Roomſe mylen ruym drie in een uyre gaans gerekent werden, makende drie duyſent ſchreden in een uyr gaans, uytbrengende in de drie-en-twintig duyſent ſchreden, ſeven uyren gaans; en volgens de beſchryvinge van *Dio*, tot hondert en 't ſeventig ſtadien, elke *ſtadie* volgens de gemene rekening, geſtelt op 125. ſchreden, maken in een Roomſe myle van agt ſtadien gelijke tien hondert, en in een uyre gaans van drie maal agt, dat is vier-en-twintig ſtadien, gelijke drie duyſent ſchreden, en dienvolgende in de hondert ſeventig ſtadien, elke uyre gaans jegens vier-en-twintig ſtadien gerekent, ſeven uyren en twee ſtadien, dat is, ſeven en een twaalfde uyre gaans; het welk met de juyſte tuſſenſtand tuſſen *Leyden* en *Maaſlandſluys* over een komt, en de verdere omſtandigheden van de ſelve *Vliet*, lopende van *Leyden* uyt den groten *Rhijn*, door *Delft* tot *Vlaardingen* en *Maaſlandſluys* toe, genoeg uytwijſt; ſulx dat die gene dewelke gemeent hebben, dat deſe graft van de *Lek* te verſtaan ſoude zyn, groflijk gemiſt hebben, als I. dat het ſelve is een geſchote graft, midden door het Land, naaſt aan de Zee gelegen. II. Dat de benamingen van de Dorpen en bywoningen omtrent deſelve graft, ſulx betuygen, als zyn *Voorſchoten*, als zynde *Voorgeſchoten*, *Veur*, ofte Voor, dat is, nog voor het Dorp van *Voorburg* ofte het Voorgeburgt, eer dat men aan het Kaſteel ofte burgt quam, het welk by de Romeinen aldaar tot bevrydinge van deſelve graft, uyt het ſchot van dien opgehoogt en gebouwt is, daar van breder 't ſijner plaatſe. III. Dat het met den regten tuſſenſtand tuſſen Vlaardinge ofte Maaſlandſluys en *Leyden* net over een komt, als ſijnde omtrent de ſeven uyren gaans van den anderen. IV. Dat nog tegenwoordig omtrent *Maaſlandſluys* den boeſem, daar de uytwateringe plag te weſen, kan geſien werden, en met de naam van de grote *Vliet* genomt werd,

Van dit gevoelen is *Philippus Cluverus de Trib. Rheni Alveis cap.*6. en andere die hem gevolgt hebben; tegens *Adrian. Junium* en *Abrahamum Ortelium*, door den ſelven *Junius* ſoo het ſchijnt miſleid, dewelke deſe graft tot den *Lek* hebben willen paſſen, van welk gevoelen ook is, *Iſaacus Pontanus in diſceptationibus ſuis Geographicis pag. mihi* 40. en in zyn *Hiſt. Gelrica, lib.* 4. *circa fin. pag. mihi* 56. dog ſonder enige waarſchijnlijke redenen, als dewelke doorgaans zyn werk maakt om *Cluverius* en andere te beriſpen, en tegen te ſpreken, ſonder te verbeteren, ofte zyn gevoelen met enige bondige redenen te beveſtigen : gelijk als in deſen, daar hy wel ſonder bewijs en buyten de waarheid derf ſeggen, dat *Maaſlandſluys* boven agtien duyſent ſchreden, en ſulx niet meer als ſes uyren van *Leyden* ſoude leggen, dog voegt daar by de linie regt toe te meten; het welk wel ſeker nogte uyt *Tacitus* nogte *Dione* ſoo verſtaan kan werden, als die wel duydelijk van de langte van de geſchote graft, ofte vliet, en geenſints van de linieregte tuſſenſtand en ſpreeken : gelijk hy ook tegens de baarblijkelijke waarheid aldaar by brengt, dat hy by enige Stede ſchriften ſoude doen blijken, dat het ſchieten van deſelve *Vliet* een vry jonger en later werk ſoude zyn, ſonder enig bewijs daar van te doen; waar in hy ſoo opgenomen heeft geweeſt, dat hy (gelijk merendeels) de beweringe van zyn eygen ſtellinge, te weten, dat deſelve graft de *Lek* kan toegepaſt werden, heel en al overſlaat, en niet een tittel daar van en rept, gelijk ook ſulx met geen waarſchijnlijkheid beweerd kan werden.

Deſen goeden man, die liever met het gemene redeloos gevoelen heeft willen dwalen, als ſig met de ſekerheid van de ſaak, door alle twijffeling te laten overtuygen, heeft *Tacitum* niet wel geleſen of niet wel verſtaan; daar hy omſtandelijk van den oor-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

oorſprong van de Rivier de *Lek*, en by wie deſelve doorgraven is, *lib. Annal.* XIII. daar hy van het grote werk van *Druſus* aan de *Lek*, *Druſi Moles ad Rhenum* genomt, by hem begonnen, en by *Paulinus Pompejus* lange na zyn dood voltrokken, aldus ſchrijſt: *Ne ſegnem militem attineret, inchoatum ante tres & ſexaginta annos à Druſo aggerem coërcendo Rheno abſolvit.* *Dat is:* Op dat het Krijgſvolk tot geen ledigheyt en ſoude vervallen, heeft hy (te weten *Paulinus Pompejus*) den dijk, by *Druſus* voor drie-en-tſeſtig jaar begonnen, tot betemminge van den *Rhijnſtroom*, voort opgemaakt; van het doorſteeken van welken Dijk, en het doorſchieten van den *Rhijnſtroom* in de oude *Lek*, en ſoo voort over het gantſe Land, by *Claudius Civilis*, als hy tegens de Romeinen in Roer van Oorlog was, doen nederſtorten en doorbreeken, ſchrijft den ſelven *Tacitus lib. 5. Hiſt.* na dat hy enige ſijner ondaden had opgetelt, aldus: *Quin & diruit molem a Druſo Germanico factam, Rhenumque prono alveo in Galliam ruentem, disjectis quæ morabantur effudit.* Hy heeft ook het grote werk by *Druſus* doen maken, vernietigt, en den *Rhijn* (alles wat enigſints mogt hinderen, opgeruymt ſijnde) met zyn volle vloed na de Galliſe Landen doen doorſchieten, en over de Velden laten heen lopen. Waar is hier een nieuw geſchoten graft te vinden? want de eenige loſinge van het beekjen de *Lek* genaamt, lange voor die tijd bekent was, en ſoo oud, datmen van het begin van het ſelve niet en weet, als van ſelfs doorgelekt, en met geen handen arbeid gemaakt. Waar werd hier, van het begin tot het eynde, van *Domitius Corbulo* enig gewag gemaakt? Waar is hier enige de minſte omſtandigheid te vinden van de nieuwgeſchoten graft, de welke door den ſelven *Tacitus Annal. lib.* XI. *Domitius Corbulo* tot een maker werd toegeſchreven? Waar is hier aan de *Lek* het gevaar van de dagelijkſe zeevloed te wagten daar deſe binnegraft om geſchoten is? Waar is hier aan de *Lek* by of omtrent *Duyrſtad* uyt den *Rhijn* van ſijds na de *Maas* regt rojende de lengte van XXIII. duyſent ſchreden, ofte ſeven uyren gaans te vinden? Ik late ſtaan een geſchoten graft, die uyt den *Rhijn* van ſijds regt draats na de *Maas* loopt, te vinden? Gelijk als *Tacitus* en *Dion* dat duydelijk beſchryven? Laten wy dan *Pontanum*, *Adr. Junium*, *Ortelium*, *Merulam*, en andre, met hunnen, verſierden en lekken Korbuloos-graft laten varen, en liever met onſe regtſchouwen Korbuloos vliet houden.

51 Wat de oudheid van deſe geſchote vliet aangaat, blijkt klaar uyt den ouden Burg omtrent Voorburg, de welke uyt het ſchot van deſelve graft by de Romeinen in een omring van een *Manſe*, dat is tien of twaalf Morgen Lands opgehoogd, en tot bevrydinge van deſelve Vliet tuſſen *Delft* en *Leyden* gebouwt is geweeſt, onder de beſcherminge van welken Borg, de Romeinen haar Koren-ſchuyr gehad en gehouden hebben, als leggende de hoge teellanden van het Weſtland allernaaſt, welk gebouw uyt de aldaar gevonden penningen geoordeelt werd, by tijde van *Ælius Hadrianus*, of anders by de twee gebroeders *Lucius*, *Aurelius*, *Verus*, en *Marcus*, *Aurelius*, *Antoninus* 't ſamen Kaiſeren, gebouwt te zyn, welkers gebied tuſſen de hondert en 't ſeſtig jaar na Kriſti geboorte bepaalt werd, om dat daar veel der ſelver penningen gevonden zyn, het welk ter ſaken niet en doet, als waar uyt wel blijkt dat deſelve Kaiſeren aldaar wel haar optrek en verblijf gehad hebben, dog daar uyt en volgt niet dat het by haar gebouwt ſoude zyn. Het waarſchijnlijkſte is, dat het ſelve ten tijde van den Kaiſar *Klaudius* geſchied zy, met ôf kort na het ſchieten van deſelve graft, en ſulx omtrent vijftig jaar na Kriſti geboorte, dewelke by *Domitius Corbulo* is doen ſchieten, die van den Kaiſar *Klaudius*, tot Overſte der Roomſe Benden, in dit Nederland was geſonden, en het volk in vrede hield, latende haar ſonder tribuyt ofte ſchattinge aan den Kaiſar te betalen, het volkomen regt van het Roomſe Burgerſchap genieten. Ondertuſſen hy, dewijl het volk buyten oorlog was, op dat deſelve tot geen ledige ongebondentheid ſouden vervallen, door haar deſe graft heeft laten ſchieten, en deſen Burgt uyt het ſchot van deſelve graft, heeft doen ophogen, gelijk wy ook verhaalt hebben, dat den Burg van *Leyden*, ten dien tijde uyt het ſchot van den nieuwen *Rhijn* is opgehoogt geworden, daar van de landſtreecke tuſſen den ouden en nieuwen *Rhijn*, als veel hoger ſijnde dan de andere om en overgelegene gronden, het *Hoge Land* genomt is, gelijk als nog tegenwoordig de *St. Pancras Kerk* aldaar gebouwt, de *Hooglandſe Kerk* genomt werd. Soo ook aan d'ander zyde van *Delff* naar Vlaardingen en Maaſlandſluys toe, op of omtrent deſelve Vliet, verſcheide oude Roomſe gebouwen gevonden werden, als onder andere in het Dorp *'t Wout*, daar een groot en ſterk gebouw geſtaan heeft, en nog dagelijks de Ruinen te ſien zyn, als mede het huys te *Kenenburg*, een ſeer 52
aanſienlijk ſlot, in het Dorp van *Schipluy*, het welk van oudheid vervallen, en door den oorlog, benevens andere geruineert ſijnde, by de Heeren van *Kenenburg* voor een gedeelte wederom herbouwt is, en in den jare 1460. by gebrek van manlijke oir, door vrouwe *Haſe*, *Philips de Blotes*, Heere van *Kenenburgs* erfdogter, by huwelijk aan Heer *Aalbregt van Egmond van Mereſtein* gekomen is, by welkers afkomelingen, Heeren van *Mereſtein* en *Kenenburg*, het ſelve als nog werd beſeten.

Waar zyn nu de Stedebrieven daar by ſoude blijken dat deſe graft, dewelke veel ouder is als enige van al de Steden ſelf, by een jongeren tijd ſoude geſchoten en geleid zyn, daar van den ſelven *Iſaac Pontanus* ſpreekt, hy meent mogelijk van de *Schie* daar *Schiedam* de naam van heeft, of van de uytwateringe en haven by die van *Delff* tot in de *Maas* geſchoten, daar *Delfshaven* de naam van heeft, en nog verſcheide brieven kunnen vertoont werden, dewelke nog geheel jong zyn.

Uyt de gelegentheid van welke *Schie* en *Schie-* 53
dam, ook ſommige gemeent hebben dat de *foſſa Corbulonis* van *Delff*, voort door de *Schie* en *Schiedam* tot in de *Maas* ſoude gelopen hebben.

Andere nemen het voor den *Yſſel*, lopende van *Yſſelſtein* door *Oudewater* voorby *Dergoude* tot in de *Maas*: andre den *Yſſel* tot *Dergoude* toe, en voort door de *Gouwe* tot in den *Rhijn*: wederom andere den *Yſſel* tot in de Zuyder-zee: andre willen deſelve uyt de *Schie* door de *Rotte* in den *Rhijn* gebragt hebben. Dog alle het ſelven en kan, nog

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

met de tussenstand, nog met de omstandige toestand van deselve vliet ofte graft, over een gebragt kan werden. Sie hier van *Philipp. Cluver. de tribus Rheni Alveis*, *cap.* 6. 7. alwaar hy *Adrian. Junium*, *Abraham*, *Ortelium*, en andre die van ander gevoelen zyn, onwedersprekelijk wederleid. Sie mede *Math. vander Hoeven*, *Handvest Chronijk lib.* 3. *cap.* 14. Inleyding van de *Costuymen van Rhijnland*, *pag.* 25. Den Burgermeester *Bleisvijk* in sijn *Beschryvinge der Stad Delff*, *cap.* 2. *pag. mihi* 43. en 't gene wy in de *korte Beschryvinge der Stad Leyden*, onlangs uytgegeven, hebben aangetekent *pag.* 27. en *pag.* 462. en de onderschreve aantekeningen op de juyste oversettinge van *J. Fennekool*, van de Jaarboeken *Corn. Taciti*, op de aangetogen plaatse van het *elfde Boek*.

54 Het enigste dat ons soude kunnen bewegen, van den uytloop door Maaslands-sluys af te wijken, is de vaart, dewelke niet verre van Delft in gelijke tussenstand, ten halven van de Maas-sluyse vaart, een weinig voor by het huys te *Kenenburg*, deselve verlaat, en soo voort regt op *Flardingen*, ofte *Vlaardingen* loopt, de oudste Stad, en oudste uytwatering op of omtrent de *Maas* gelegen, om redenen dat ons de benamingen van de *Noorder* en *Zuider-fliet* misleid hebben, dewelke als algemeen zynde, so veel niet en kunnen bybrengen, datmen daar op alleen enige sekerheid soude kunnen vesten; ten anderen dat gemelte *Noorder* en *Zuyder-flieten*, uyt dese kromme vliet, regtdraats op Maaslandsluys aanlopen, het welk geen teken van oudheid en is; daar dese vaart op *Flaartingen* met gelijke kromten heen en weer slingert, in gelijke vorm als de voorgaande, daar sy uyt voortkomt. Een vast teken, niet alleen van oudheid, maar ook van een vervolg van de voorgaande, in gelijke omstandigheid. Het is waar dat daar dese beyde vaarten van den anderen scheiden, ook een vaart besyden om, met by na gelijke kromten en drayingen, digt voor by Maaslandsluys loopt, waar over met den *Burgermeester Bleiswijk* van Delft, een voornaame liefhebber der oudheiden, die daar op in sijn Beschryving van Delff, in 't bysonder sijn gedagten had laten gaan, in nader gesprek gekomen zynde, hebben wy de keur op de oudheid van *Vlaardingen* gehouden, dewelke wy de oudste uytwatering toeschryven, met dat aldaar een seer oud Kasteel en Tolhuys gestaan heeft, daarom het waarschijnlijk van ouds *Verdingen* genomt is geweest, dat is in onse Duytse taal so veel geseid als vertollen, welk gevoelen ons nader versterkt, dat soo uyt d'Heer en M^r. *Adriaan vander Goes*, (een naukeurig ondersoeker van oudheid, bysonderlijk van de oude stromen en wateren deser Landen,) verstaan heb, dat verscheide oude brieven van het huys te *Kenenburg* mede brengen, dat het selve aan den uytloop ofte uytwatering van den *Rhijn* gelegen is, welk Huys aan de binnezyde van de *Vlaardinger* kromte leid; daarom
55 my niet vremt en dunkt, dat *Janus Dousa*, dit huys, dat een seer oud en vermaard huys is, niet *Kenenburg*, maar *Renenburg* soude genomt zyn geweest, en 't gene dat *Lambertus Schafnaburgensis*, van de twee sterke Vriese Steden *Vlardingen* en *Rhijnsburg* schrijft, van dit *Rynenburg* ofte *Rhijnsburg* soude te verstaan zyn, en niet van *Rhijnsburg* by *Katwijk*. Wy besluyten het dan ontwijvelijk daar by, dat de regte Korbuloos graft gegraven is, en gelopen heeft, niet regt van de Stad van *Leyden* af, het welk mede een bygevoegde vaart is, maar een weinig beneden Leyden, aan *Boshuyser Hofstede*, uyt den *Rhijn* zyn aanvang nemende, en so voort omtrent 400. roeden lengte, in de tegenwoordige vliet van Leyden op Delff in valt, tot daar hy in onderscheid, de oude korte ofte krommen Vliet genomt werd; en so voort door den Leidsendam, voorby *Voorburg*, naar en door Delff loopt, en van daar door de *Flartinger* vaart, voorby *Schipluy* en het huys te *Kenenburg*, met een krommen arm op *Flartingen* aan loopt.

[g] *De Maas*,] De Rivier de *Maas*, uyt het gebergte *Vogesus*, het welke *Lottharingen*, *Burgundien* en *Alsatien* van den andren scheid, door de grensen van *Langres* af komende, loopt ook door *Gelderland*, tussen de Steden *Bommel* en *Megen*, tot aan de Schanse *Sint Andries*, daar hy aan beyde zyden om, hem met een sprante in de *Waal* vermengt, dog sijnen naam behout.

[h] *De nieuwe Maas*,] Vermits de oude *Maas* by *Bokhoven*, daar hy plag door te lopen, tot tussen *Geertruidenberg* en *Dordt*, is verleid en afgestopt, werd een weinig beneden *Louvestein* met de Merwe vermengt, en werd aldaar de *Nieuwe Maas* genomt; *Vide Philipp. Cluv. de Trib. Rheni Alveis*, *cap.* 5. *pag. mihi* 34.

[i] *Dog bevorens*,] Dit is de Beschryving van de *oude Maas*, so als hy plag te lopen, en in sijn oude Canalen, als nog de oude *Maas* genomt werd.

[k] *Hedinkhuysen*,] Hier is de *Maas* door den hogen dijk toegedijkt en afgestopt, daar hy nu t'enemaal verland is, dat men daar niet meer af en siet, tot onder *Herp*, daar hem het oude Canaal van de *Maas*, als een binnewater wederom vertoont, en so besuyden de Stad *Heusden* voortloopt tot onder *Heesbeen*, daar hy wederom onbekent werd, als alleen dat daar van nog enige gedenktekenen vertoont werden.

[l] *Douveren*,] Hier leid den hogen Zeedijk, daar de Landen van *Heusden* en *Altena*, sedert den groten vloet van 't jaar 1421. mede bedijkt zyn, die te voren met den verdronken groten Waart onder eene bedijking waren, en met den anderen gemeen waren; in desen dijk leid een sluys, tot losinge van het *Canaal* van de *oude Maas*, dewelke dan voort loopt door de buytendijkse, en onbedijkte Landen, tussen de dijken van *Heusden* en *Altena*, in 't noorden, en de dijkken van de *Langstraat*, in 't zuyden, van daar hy in het onbedijkte water van de *grote Waard* sijn loop verliest, tot dat hy hem aan 't Land van *Stryen* wederom openbaart, en met een Canaal tussen *Stryen* en oud *Stryen* naar *Maasdam* loopt, daar hy afgedamt is.

[m] *Sint Elisabeths Vloed*,] Hier van schrijft de oude Hollandse Chronijk aldus: *In 't jaar ons Heeren* 1421. *op* S^t. Elisabeths *nagt, was het een al te groten storm van windt, dat men desgelijks noyt gesien nog gehoort en hadde, want het water en den vloet ging so hoog, en den storm was so groot, datter geen dijken tegenstaan en mogten, sy en braaken in, gelijk in Holland, Zeeland, Vriesland, Vlaanderen, en bysonder den dijk tussen Geertruidenberg en Dordregt, daar wel* LXXII. *Parochy-Kerken in stonden, &c.*

Het

Het is een oud seggen, dat een kint in een wiege tot Dordregt kwam aandryven, daar een kat by was, die den evenaar van de wieg soude gemaakt hebben, dat die niet om en stolpte, het welk weinig geloof wierd gegeven, maar so het waar is, dat *C. Matijs van Balen*, in sijn *Beschryving van Dordregt, en sijne Dortse Geslagt-rekeningen schrijft, dat dit kint* Beatrix, *dat is de gelukkige, genomt geweest is, en getrouwt is geweest met eenen* Jacob Roerom, *daar van nog verscheide aansienlijke geslagten binnen Dordregt en elders haar afkomst rekenen*, so soude men 't moeten geloven, maar wat bewijs heeft hy daar van, hy schrijft het self, met de naam en toenaam, hy kan dat immers uyt sijn poot niet suygen, dat gaat immers vast.

[n] *Verdrinken van* LXXII. *Dorpen*,] Dat en is so breed niet, want al dese LXXII. Parochye-Kerken en lagen in den groten Waart niet, maar mede, en mogelijk wel meest in de omleggende Landen en Waarden, dewelke met malkander in eenen dijkring besloten waren, als zyn de Landen van *Stryen*, *Tiessebings-Waart*, het *Vrye Land*, de Landen van *Altena* en *Heusden*, dewelke meest alle wederom bedijkt, en in hun vorigen stand gebragt zyn, die so veel nood niet en hadden, om dat de Landen van den *groten Waart* seer laag waren, en sulx het water van de andre hebben moeten laden; dat ook de oorsaak is waarom 't selve niet wederom heeft kunnen werden bedijkt; sie de Beschryvinge van dese Dorpen, by *Jacob van Oudenhoven*, in sijn *Beschryvinge van Zuidholland, het VIII. Hoofdstuk.*

58 [o] *Maasdam*,] Daar de oude *Maas* is afgedamt, waar van dit Dorp sijn naam heeft.

[p] *Westmaas*,] Buyten den dijk van het *Westmaasse* nieuland, zyn nog de overblijfselen van de oude *Maas* te sien, daar leid nog een kreeke tussen *Moerkerken* en *Beyerland*, daar de *Maas* haren ouden loop gehad heeft, en *Stryermonde* in de *Maas* kwam.

[q] *Den ouden loop van de Maas*,] Sie hier van breder by de Heer *Jacob van Oudenhoven*, in sijn *Oud en Nieuw Dordregt, het II. Hoofdstuk num.* 2.

[r] *Anders de Merwe*,] Met beyde dese benamingen bekent, dog omtrent Dordregt, meest de *Merwe* genomt werd.

[s] *Door de Swijndregtse Waart*,] Daar van de Beschryvinge hier voor in 't lange is aangewesen.

[t] *De nieuwe Maas*,] Dit is een nette Beschryvinge van de *nieuwe Maas*, so hy tegenwoordig zyn loop heeft, van het huys te *Bokhoven* af, tot daar hy in de Zee loost.

[u] *Door de Heerlijkheid Wel en Hemert*,] Met een nieugeschoten graft, tot bewijs van dien ten zuyden van dese *nieuwe Maas*, nog verscheide Landen leggen, die onder de Heerlijkheid van *Wel* behooren, en het huys te *Hemert* van het Dorp, met den tussenloop van de *Maas* is afgescheiden. Hier van vertoont de Heer *Jacob van Oudenhoven* de Beschryvinge uyt een oud Latijns boek, met de hand geschreven, aldus: *Cives Buscoducenses adjuti ducis Brabantiæ præsidiis, curaverunt transfodi aggerem Mosæ prope Castrum* de Hemert, *& pagum* de Wel, *unde prius necesse erat prope pagum* de Herp, *per antiquam Mosam telonio Hosdini appellere, nunc prætermisso Hosdino, & pago* de Herp, *veteri Mosa relicta versus Hollandiam trajicitur.* De burgers van 's Hertogenbos hebben door hulp van des Hertogen van Brabants krygs-bende, den Maasdijk tussen de Heerlijkheid *Hemert* en het Dorp *Wel* doen doorgraven, en daarmen te voren most varen neven het Dorp *Herp*, door de oude *Maas*, en tot *Heusden* op den tol most aanleggen, so laatmen nu *Heusden*, het Dorp *Herp*, en de oude *Maas* leggen, en men vaart regt door naar Holland; dit meent den selven *Oudenhoven* dat omtrent het jaar 1481. soude geschied zyn.

[w] *Met deselve verenigt*] De Heer *Jacob van Oudenhooven*, in sijn *Beschryvinge van Dordregt*, II. *Hoofdstuk, num.* 2. meent dat van *Louvestein* af, daar 59
de *Maas* door sijne nieu-geschoten graften, met de *Waal* verenigt, en verder in een andere losinge ofte vaart, de Dorpen *Hoogblokland* en *Horenaar* passerende, in de *Gijsen* valt, en op het eynde van de *Gijsen*, nu *Gijssendam*, in de *Merwe*, tot *Gijssendam* toe, voor by *Gorcum* soude geleid zyn, dat voor die tijd aldaar nog *Maas* nog *Waal* gelopen hebben, en dat de *Waal* by *Zandwijk* omtrent *Thiel* met de *Linge* verenigt, en door deselve omtrent *Gorcum* in de *Merwe* viel. Gelijk of van het *Tolhuys* af, door deselve kleine losing, tot ontlasting van de *Waal*, beginnende door *Santwijk* en de *Linge*, de gantse vloed van de *Waal* in de *Merwe* was gevallen, en de *Waal* een andere losinge hadde gehad, daar in ik my ten hoogsten verwonder, dat dien groten liefhebber van de oudheid, hier in so grof en tastelijk mist.

Eerstelijk zy geweten: dat de losinge en ontlastinge van de *Waal* by het *Tolhuys*, voort nederwaarts tot *Zandwijk* by *Tiel*, en so vervolgens, gelijk wy die ook hebben erkent, wel kan geweest zyn, dog sekerlijk so nauw en so eng, dat men deselve met geen bekwaam vaartuyg heeft kunnen bevaren, sulx de omstandigheid van deselve doorgaans genoeg betuygd, even gelijk als het met de *Lek* gesteld was, eer dat hy verwijd, en voort doorgesteken wierd; van welke losinge, so die al by tijde van *Tacitus* en *Cæsar* mogt geweest zyn, voor geen losinge van de *Waal* geagt, ofte erkent geweest is, derhalven ik eer soude geloven, dat het maar een losinge van het binnewater geweest is, naar beneden, dewelke tot meerder verversing van de binnen-gelegen Betuw-Landen, met een kleine togt van het *Tolhuys* na de *Waal* geleid is, dat men, gelijk gebleken is, altoos wederom heeft kunnen stoppen.

II. Wat de getuygenis van de *oude Hollandse Chronijk* aangaat, hoe wel daar niet veel staat op te maken is, kan dese plaats *divis.* XVII. *cap.* 10. overgeset uyt *Joann. a Leyd. Chron. Belg. lib.* 20. 21. mijns oordeels daar toe gants niet dienen, de *Merwe*, seid den selven Chronijk-schryver, *begint aldaar* (dat is by *Gorcum*) *te vloeden en Ebben, om den dringenden toevloet van de Rivieren de* Maas *en* Waal, *dewelke* (*te weten de* Waal) *by* Thiel, *een Stad in Gelderland, sodanig geperst werd, op dat hy sijn ouden loop in 't lange water, de* Lingen *niet en soude houden, dog so haast hy in een wijder en dieper vloed valt, daar hy naar Bommel toe affakt, en wederom aan het opper- en neder-eynde van den Bommelerwaard, met de* Maas *vermengt, en het Eyland omvangt.* Dit zyn de eygen woorden van den

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Chronijk-schryver *J. van Leyden*, by de oude Hollandse Chronijk maar ten halven overgeset, waar kan nu hier uyt vast gemaakt werden, dat tussen *Louvestein* en *Gijssendam* so groten eynde weegs al Land soude geweest zyn, en om de *Maas* by *Gyssendam* in de *Merwede* te leyden, een nieuw te schieten graft van noden soude zyn geweest? maar veel eer het tegendeel van dien: Want heeft de *Waal* (gelijk als waar is) voor by *Thiel* gelopen, en is hy daar omtrent so geperst, dat hy met met so veel snelder loop is doorgeberstcn, sodanig dat hy de opkomende vloed van de *Merwe*, mede tot voorby *Gyssendam* so veel verder heeft doen stuyten, als te voren, so moet hy immers so verre hebben kunnen doorlopen, waar soude die grote Rivier anders gebleven zyn? Of daar most een ander Canaal hebben geweest, dat ons nog onbekent is, wat dat den Chronijk-schryver daar mede wil beduyden, dat de *Waal* sijn ouden loop niet en soude mogen houden, is onverstandelijk. Ten waar dat hy het so wilde verstaan hebben, dat door den sterken loop van de grote *Waal*, die kleine sloe, daar door de *Waal* binnen 't Land van de *Betuwe* doorliep, tot in de *Linge*, nu geen water meer en ontfing, om dat die op den doorgang by *Thiel* was benauwt en afgestopt. Verder dat den selven Chronijk-schryver seid, dat de *Waal* van ouds tot *Bommel* toe heeft doorgelopen, en aan beyde zyden van den *Bommeler Waard*, met de *Maas* is vermengt, en het Bommelse Eyland omringt heeft, is
60 ook een tastelijke misslag: want dese loop van de *Maas* aan beyde zyde van den *Bommelerwaard*, de eerste en oude vermenging is van de *Waal* met de *Maas*, dewelke eerst by *Dordregt* met de *Waal* vermengt is, (als breder hier voor in de Beschryvinge van de oude *Waal* en oude *Maas*,) en dese nieuwe doorsnydingen zyn lange na die tijd in de *Waal* geleid.

Dese misslag is al voor heen begaan, en van den een tot den ander gevolgt, dog so verre niet. So volgt dikmaals den een op des anders gewaande gevoelen, sonder omsig of nauwer ondersoek, en dat het kwaatste is, het is een schelm die 'er wat af doet. *Goudhoven* onder *Floris de IV. en XVII. Grave van Holland*, *pag.* 308. heeft daar mede geen arg in, en volgt de oude Hollandse Chronijk, van woord tot woord. *Abram Kemp* in sijn *Beschryvinge van Gorkom, het 3. boek*, schijnt de oude Hollandse Chronijk wat te willen verklaren, als hy schrijft: *By het oude Kasteelken* Wolferen, *stuyte de vloed van de* Merwede, *door het Zewater opgedrongen, om dat de kragt van den opdrang daar magteloos wierd, met dat de twee Rivieren* Maas *en* Waal, *tussen Louvestein en Workum, in een vlietende, tegens den opvloet met meerder kragt aanrolden, te sterker trok alsó de* Waal, *die omtrent* Tiel *na de* Lingen *plag te lopen, daar gestopt was.* Hier stelt hy het met ons, dat de loop van de *Waal*, voor by *Tiel* in de *Lingen*, maar een kleine byloop geweest is. *Mr. Arent van Sligtenhorst* in sijn *Beschryvinge van Gelderland*, *lib.* 1. *num.* 88. en stelt hem ook niet hoger in, als hy seid den ouden *Waal*, tussen *Halt* en *Bynen*, die met eenen kleinen arm naar 't *Tolhuys* plag te lopen, het sy dan so, dat de *Waal* een twede kleine losinge, binnen door de *Betuwe* tot *Zandwijk* by *Tiel*, in de *Linge* gehad heeft, het welk nogtans niet seker en is, immers by *Cæsar*, *Plinius*, *Tacitus*, en andre oude Schryvers niet bekent; maar waar blijft nu dien groten sprong, dat dese losinge niet door de *Linge* en *Gorcum* in de *Merwe*, maar nog so veel verder dwers de *Linge* passerende, voorby *Meerkerk*, de Dorpen *Hoogblokland* en *Horenaar*, door *Gysen* en *Gysendam*, ten half weg tussen *Gorkum* en *Dordregt*, eerst in de *Merwe* soude geloopen hebben. Daar van werd niemant bygebragt als *Abram Kemp* in sijn *Beschryvinge van Gorkum*, om datter by *Meerkerk*, *Horenaar*, en elders daar omtrent, enige Poelen met de naam van *Walen* genomt gelegen zyn; dese goede luyden en beseften niet dat een *Waal* een gemeene naam is, dat een afloop, een instortinge, invloeyinge van instromend water, beduyd, sonder dat men het selve tot dit of dat invloeyend water, ofte in kolkende stroom ofte water kan passen, dus doende soudender al veelderhande Waalstromen en Rivieren moeten geweest zyn: want hoe veel Dijken sijnder niet hier en daar wel ingebrooken, die alle hunne Walen en Poelen binnens dijks gelaten hebben?

Maar laat ons dese oudmake-nieuwe, ofte nieu gemaakte oude *Walen*, en gesogte wateren, sonder enige de minste tekenen of te tuygen van sekre oudheid, voor by gaan, en laat ons vernoeging nemen met het gene onser aller schrijf-meester *Cornelius Tacitus*, daar van onwederspreekelijk leert en aanwijst, *lib.* 2. *Annal.* daar hy wel duidelijk schrijft: *Rhenus uno Alveo continuus apud Principium agri Batavi velut in duos amnes dividitur, servatque nomen & violentiam cursus, quæ Germaniam prævehitur, donec Oceano misceatur: ad Gallicam ripam latior & placidior affluens verso cognomento* Vahalem *accolæ dicunt, mox id quoque Vocabulum mutat Mosa flumine, ejusque immenso ore eundem in Oceanum effunditur.* Den *Rhijn* die andersints met een enkele stroom eens loevs door vloeid, deiltmen in 't begin van het Batavise Land, gelijk als in twee grote Rivieren, daar van d'eene loopt aan de zyde van Duitsland, behoudende deselve naam, en gelijk geweld van stroom tot hy in de Noordzee invalt, aangaande de andre Rivier die aan den Oever van den Gallisen kant loopt, stroomt daar wyder en effender, en verandert ook sijnen naam, want de landsaten daar om streeks noemen hem de *Waal*; dese verliest daar na wederom sijnen naam door de stroom van de *Maas*, en stort zyn water mede door dessels wyden mond in de Zee; dit moet ons den regten ouden *Waal* aanwijsen, waar is hier den tweden arm tussen *Halt* en *Bynen*, naar *Zandwijk* in de *Lingen*? Waar is hier de hinderpaal dewelke hem belet heeft voort regt deur met weinig kromten in Zee te lopen? Wat toevloeyingen waren 'er meer als de *Maas*, en dat niet meer als op eene plaats? Wy menen dat wy dessels ouden loop, so hier als hier voor, wel en te regt hebben aangewesen, sonder yets by of af te doen.

x *De nieuwe Maas begint genomt te werden*,] Om de nieugeschoten graften, daar mede hy in de *Waal* geleid werd, en de *oude Maas*, die eertijds regt door met de *Waal* plagt te verenigen, werd verlaten.

y *De wateren van de Lek en Yssel ontfangt*,] Door een nieugeschoten graft tot aan de *Lek* en so voort: want

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

want tussen *Alblasserdam* en de *Swijndregtse Waart*, maar een kleine doortogt, en voort vast Land was, doen de *Waal* met de *Merwe* vermengt, van *Oostendam* tot *Heer Jansdam*, dwars door den *Swijndregtsen Waard* heen liepen, sulks hier voor in de Beschryvinge van de oude *Waal* is aangewesen.

[z] *Puttershoek*,] Van desen ouden loop sie hier voor op de oude *Maas*, en *Philipp. Cluv. de trib. Rheni Alveis, cap.* 5.

[z] *Aan het eynde van de Landen van den Gallisen kant*] Hier voor, onder de beschryvinge van de oude *Waal*, oude *Maas*, en van het Batavise Eyland, hebben wy ook het begin en eynde van de Landen aan den Gallisen kant aangewesen, te strekken van Nimwegen af, de oude *Maas* langs, tot voor by Dordregt, daar hy met de *Waal* verenigt, voort in de Zee gelopen heeft; daar uyt genoeg blijkt de grove misslag van *Cornelius Aureliu Hist. Batav. lib.* 1. dewelke niet onderscheidende de eerste en oude vermenginge tussen *Waal* en *Maas*, en de doorsnijdingen naderhand by *Loevestein* en *Sint Andries*, boven en onder den Bommelerwaart uyt de oude *Maas* in de *Waal* geleidt, gemeent heeft, dat daar van ouds de vermenging van de *Maas* met de *Waal* soude geweest zyn; daar uyt hy dan uyt het misverstand van de plaats van *Jul. Cæsar*, van daar af het Batavise Eyland wil begonnen hebben, en met Holland buyten Gelderland wil bepaalt hebben: regt tegens de woorden van *Tacitus* aan, wiens gevoelen van dat het Batavise Eyland met de vermenginge van de *Maas* en *Waal* soude begonnen hebben, en dat dese vermenginge niet aan het begin, maar aan het eynde van het Batavise Eyland, voorby Dordregt (het uyterste van het Batavise Eyland langs de Landen van den Gallisen kant) geweest
61 is, met onse stellinge over een komt. Om welk misverstand nader aan te wijsen, de woorden van *Jul. Cæs. in 't 4. boek zyner Gallise Oorlogen* (dewelke met de woorden van *Plinius lib.* 4. *cap.* 12. over een stemmen) nader dienen ingesien, en den regten sin daar van verklaart, en met de plaatse *Taciti Annal. lib.* 2. overeengebragt te werden; in desen soude *Tacitus* de voornaamste lof boven *Jul. Cæsar*, moeten werden gegeven, om dat *Cæsar* niet persoonlijk in het Batavise Eyland, veel min *in extremis Galliæ oris*, en landen langs den uytersten Gallisen kant, tussen *Maas* en *Waal* geweest is, en *Tacitus* in dese Landen als Rentmeester van den Kaisar *Vespasianus* was gesonden, en rondom het gantse Batavien immers dit gedeelte bewandelt, en de gelegentheid van dien wel nauwkeurig aangetekent heeft.

Taciti te meermaal verhaalde woorden *lib.* 2. *Annal.* luyden aldus: *Rhenus apud principium agri Batavici velut in duos amnes dividitur, servatque nomen & violentiam cursus, qua Germaniam prævehitur, donec Oceano misceatur; ad Gallicam ripam latior & placidior adfluens, verso cognomento Vahalem accolæ dicunt, mox id quoque vocabulum mutat Mosa flumine, ejusque immenso ore eundem in Oceanum effunditur. Dat is:* Den *Rhijn* werd aan het begin van het Batavise Land, gelijk als in twee vloeden verdeeld, en behoud zyn naam en snel'en loop aan d'een sijde, daar hy voor by de Duytse kant tot in de Zee loopt. Aan den Gallisen kant is hy veel breder, en heeft langs de selven kant een efvener loop, daar hy van de landsaten met een andren naam, de *Waal*, genomt werd, en dan voort die naam met de vermenging van de *Maas* verandert, en door desselfs groten mond in de Zee stort.

Tot grondige uytlegginge van welke plaats, dient, dat hy wel duydelijk seid, den *Rhijn* werd aan het beginsel van het Batavise Land gelijk als in twee stromen verdeelt, dewelke vergeleken moet werden met een andere plaats van den selven *Tacitus lib.* 4. *Hist.* daar hy het Batavise Eylant beschrijft met dese woorden: *Batavi insulam occupavere, quam mare Oceanum à fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumfluit.* De Baathouwers hebben het Eyland in besit, het welk van voor tegen de Noord-Zee aan komt, en van agter, en en van beyde zyden met den Rhijnstroom omringt werd; het welk by *Plutarchus in Ottone* mede werd genomt, *Insula Rheno circumflua*, een Eyland rontsom met den Rhijnstroom omvangen; daar by immers de lengte en brete van dit Eyland genoeg werd beschreven, te strekken van den hoek, daar den *Rhijn* sig verdeelt, tot aan de Noord-Zee, sulx wy hier voor in de beschrijving van den *Rhijn* nader hebben aangewesen. Hoe kan nu met enige redenen bedagt werden, dat dit Batavise Eyland, ten halfwegen de *Waal*, omtrent tegen over den hoek van de Bommelerwaard soude begonnen hebben. Waar souw dog dit begin zyn aanvang genomen hebben? En waar soude de scheidinge van dit Hollandse Eyland tegens de tegenwoordige Gelderse Betuwe (van ouds de Overbetuwe) te vinden zyn? Waar soudemen hier het begin van het Batavise Land soeken, dat rondom met den Rhijnstroom omcingelt werd?

Voort seid *Tacitus*, dat de *Waal* langs de Landen van den Gallisen kant heen heeft gelopen, tot dat hy ten eynde van deselve met de *Maas* vermengt wierd; het welk woord *Mox*, dan voort, kort aan &c. genoeg beduyden. Nu is uyt de beschrijvinge van den ouden loop van de *Maas* genoeg bekent, dat de Landen van den Gallisen kant van Nimwegen af met de *Mase* verselt, en langs deselve gestrekt gelegen hebben, tot dat deselve eindlijk beneden *Dordregt* met den omloop van de oude *Maas*, daar die met de *Waal* vermengt, tegens den omloop van deselve gestuyt, en te niet zyn gelopen, sonder dat'er ten tijde van *Tacitus* enige andre vermenging van de *Waal* met de *Maas* bekent geweest is.

Laat ons nu de woorden van *Jul. Cæsar* insien, daar op den selven *Cornelius Aureliu* zyn gevoelen wil vast maken, of die enigsints daar tegens strijden, en wat *Plinius* daar van seid: daar uyt wy naakt en klaar sullen aanwijsen, dat deselve hoewel *Jul. Cæsar* hier soo niet bekent en was, en in de juyste beschrijvinge van dese Rivier, en strekking van de Landen aan den Gallisen kant wel soude hebben kunnen missen, egter geensints strijdig en zyn met het schryven van *Tacitus*, maar dat in tegendeel sijne woorden seer werden misduyd, mishandelt, en gelijk als t'enemaal geleden-braakt. Aldus schrijft hy *lib.* 4. *de bello Gallico; Mosa parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur* Vahalis, *insulam efficit Batavorum, neque longius ab eo millibus passuum* LXXX. *in Oceanum transit. Dat is:* De *Maas* op sekere plaatse van den *Rhijn*, dewelke de *Waal* genomt werd, ingenomen, maakt het Batavise Eyland, en loopt omtrent LXXX. duysent schreden lengte uyt deselve te rekenen, in de

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

de Noord-Zee. Met wat redenen, en uyt wat woorden van deſe plaats, kanmen rapen en aanwijſen, dat het Bataviſe Eyland ſoude moeten beginnen daar de *Waal* ſig met de *Maas* vermengt heeft, en dat deſelve vermenging van ouds omtrent Loeveſtein, tegen over Gorkum geweeſt zy, en komt nog met deſen text, nog met de beſchrijving van den ouden loop van de *Waal* en *Maas*, gants niet over een; ſoo ook by den ſelven *Cornelius Aurelii*, nog ſijne bygebragte uytleggers, geen bevattelijke of waarſchijnlijke reden en werden by gebragt; om het welke met het getal van de LXXX. duyſent ſchreden in de lengte tot in de Noord-Zee, van Loeveſtein of Gorcum af, daar zy ſeggen dat de *Waal* eindigt en de *Maas* begint, goet te maken, ſy het getal van de LXXX. duyſent ſchreden naar de maat van onſe gemene mijlen weten uyt te rekenen, dat met de lengte van Gorkum ofte Loeveſtein af, tot in de Noord-Zee ſoude over een komen: dit ſchijnt vry wat te weſen, maar deſe luyden hebben *Tacitum* niet wel geleſen, nog *Jul. Cæſarem* en *Plinium*, nog hunne manier van ſchrijven wel ingeſien, of enigſints verſtaan, dat daar uyt ſulx niet en is te vinden; *Tacitus* leert ons dat de *Waal* van het begin der Bataviſe Landen, daar hy van de *Rhijn* verdeelt werd, voort loopt tot het einde van de Landen langs den Galliſen kant, tot daar hy de *Maas* ontfangt, en ſoo voort in Zee loopt, ſulx wy doorgaans ontwijffelijk hebben aangeweſen. *Jul. Cæſar* leert ons, dat de lengte van het Bataviſe Eyland, niet met het beginſel van de *Maas* verenigt, maar uyt den *Rhijn*, daar hy ſig in tween verdeelt, moet gerekent werden; want hy en ſeid niet, *ab ea*, dat is uyt de *Maas*, maar *ab eo, ſcilicet Rheno*, dat is uyt den *Rhijn* ter lengte van LXXX. duyſent ſchreden; Dit werd by *Plinius lib. 4. cap. 12.* nog klaarder uytgedrukt als hy ſeid, *In Rheno ipſo prope centum millia paſſuum in longitudinem nobiliſſima Batavorum Inſula. Dat is:* Midden in den *Rhijn*, byna hondert duyſent ſchreden in de lengte, leid het vermaarde Bataviſe Eyland; dat *Plinius* na zyn gewoonte byna hondert nomt, is by *Julius Cæſar*, die wel ſoo juyſt in zyn beſchrijvinge werd bevonden, LXXX. duyſent ſchreden genomt; In een
62 Roomſe ofte Italiaanſe mijle werden tien hondert ofte duyſent ſchreden getelt, en maken een derde part van een uyre gaans, ſoo dat wy na onſe rekening drie duyſent ſchreden in een Hollandſe mijle van een uyre gaans tellen, welke LXXX. duyſent ſchreden ſouden uyt maken tagtig Italiaanſe ofte Roomſe mijlen, en ſes-en-twintig en een halve Hollandſe mijlen van een uyre gaans, het welke met de langte van 't Bataviſe Eyland wel over een komt. Sie hier van breder by *Philipp. Cluver. de trib. Rheni Alveis cap.* IV. daar hy den ſelven *Corn. Aurelii* wederleid, en de plaatſen van *Cæſar*, *Plinius*, en *Tacitus* over een brengt.

[a] *Op verſcheyde andere plaatſen*] Deſe doorſnijdingen zyn nog tegenwoordig deſelve, en kunnen voor oogen geſien werden, ſoo dat daar toe gene beſchrijvinge van noden is.

63 [b] *De Linge*] Welk rivierken in een ſeer klein begin omtrent twee mijlen boven *Lopik*, niet verre van *Huyſen* by de Dorpen *Doornenburg* en *Augeren* zyn begin neemt en naar beneden met verſcheide wateringen verſterkt werd, lopende verlangs door de Betuwe tot by *Tiel*, en ſoo voort voor by de Stad *Buyren*, door de Steden *Aſperen*, *Leerdam* en *Heukelom*, en vervolgens door de Stad *Gorkum* in de *Waal*.

[c] *Over-en Nederbetuwe*] Van ouds alſoo ver- 64
deelt, de Overbetuwe van *Schenkenſchans* af nedergaande, ſpringt ook over den *Rhijn*, en begrijpt in hem *Wageningen* en de omleggende Landen tot de *Greb* toe, en ſcheiden hun de Over-en Nederbetuwe, op de hoogte van *Wageningen*, met den *Nieudijk*, lopende dwars door, van waar de Nederbetuwe begint.

[d] *In verſcheide Graafſchappen*] Als het Graafſchap van *Buyren*, van *Kulenburg*, van *Vianen*, *Tiel* en *Tielerwaard*.

[e] *Op den Hollandſen Bodem*] Sommige willen dat het oud Batavien hier eerſt ſoude begonnen hebben, en het boven gedeelte op ſig ſelven met de naam van Batua, ofte Betuwe ſoude beſtaan hebben, en met het Batavien niet gemeens en ſoude hebben, het gene glad en al tegens het ſchrijven van *Cæſar*, *Plinius* en *Tacitus* ſtrijd, dewelke die luyden of niet geleſen, of niet verſtaan en hebben; Onder deſe is den voorverhaalden *Cornelius Aurelii*, *Bataviæ lib.* 1. & *lib.* 2. den enigſten voorſtander, dewelke wel veel ſnuyvens daar van maakt, dog geen de minſte bewijſreden daar van by brengt, en in tegendeel alles buyten het gene de oude Schrijvers ſoo omſtandelijk daar van hebben geſchreven, voor by gaat, en uyt zyn eygen herſenen wat nieuws ſchijnt by te brengen, het welk in geen waarheid beſtaat, en ſulx niet waardig geleſen of weerleid te werden, want yemand die maar tamelijk in de oude ſchriften geoeffent is, weet beter: Hy wil hem nog behelpen met de getuygenis van *Aimoinus* en *Rheginо*, dewelke *Bataviam*, en *inſulam Batavorum Provinciam Batuam*, ofte *Battuam* noemen, daar uyt al mede niet als het tegendeel van dien te beſluyten is. Siet verder *Philipp. Cluv. de trib. Rheni Alveis cap.* IV. *circa fin.*

[f] *Voorby Gorkum*] Deſe gehele landſtreke van den *Rhijn* doorgaande tot de Noort-Zee, en van *K…wijk* af tot het Brielſe gat toe, is onder het Bataviſe Eyland begrepen geweeſt.

[g] *Half Rhijnland*] Om dat de bedijkinge van Rhijnland wel half over den *Rhijn* heen ſpringt, dat van ouds niet verder als den *Rhijn* en *Rhijndijk* plag te komen.

[g] *Verſcheide andere graften*] Als zyn de graft en vaart tuſſen *Nimmegen* en *Aarnhem*, de vaart uyt den *Rhijn* na de *Maas* tuſſen *Rhijnberk* en de Stad *Gelder*, by Graaf Hendrik van den Berg in den jare 1627. begonnen, dog niet voltrokken, dewelke hy *foſſam Eugenianam*, de welgemaakte graft liet noemen; in Zuyd-Holland de *Kil* by Dordregt, dewelke door de Landen en Gorſingen van Bonavontuyr tot een gemene vaart van Holland naar Zeeland is doorgeſchoten; in Noordholland de kromme *Gouwe*, uyt den *Yſſel* door Dergoude tot in den *Rhijn* by Alphen doorgegraven; de *Aar* en *Heimans Wetering*, uyt den *Rhijn* tot in de *Leidſe Meer*, de *Rotte*, de *Schie*, de *Delffe Have* en *Delfſe Vliet*; alle uytwateringen van de bedijkte binne Landen, daar van de ſommige boven bedenken geweeſt zyn.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

III. HOOFTSTUK,

Van den oorſpronk, oudheid en opkomſt van Zeland, en hoe het ſelve in ſijne Scheidpalen, Rivieren, en Wateren van ouds begrepen is geweeſt, en nu jegenwoordig verdeilt is.

INLEYDING.

Regte naamreden van Zeland, en haar eerſte opkomſt en oudheid. Niet van een verſierden Walachrius ofte Zelandus; maar uyt de gelegentheid van 't Land ſelf. Hoedanig by den Romeinen genomt. Hebben by deſelve geen byſondre benaminge gehad; maar zyn alleen onder de naam van Batavi *erkent geweeſt. Haar oudheid. Door de Schelde met haar in-en-uytlopende Spranten in verſcheide Eylanden verdeelt. De duynen en binnekreken tuſſen Vlaanderen en Zeland, voor deſen aan malkanderen gehegt. By Kaiſar* Otto *in't jaar 980. doorgegraven. De naamreden van de Hond, Hotſond en Otſond. Hoe de Schelde zynen loop door Zeland gehad heeft. Verdeelt in Ooſter- en Weſter-Schelde, met hun onderhebbende Steden en Eylanden. Omring en bepaling van Zeland. Scheidinge tuſſen Holland en Zeland, en tuſſen Braband en Zeland. Aan de zyde van Vlaanderen met een doorgaande ſtrand, en waterſcheid. Welke en hoedanige Eylanden in Zeland, en Steden onder deſelve behoorende. Eerſte bedijkinge van deſelve Landen. Nieuwe en jongſte bedijkingen. Aanwaſſen en grote verandering in de vaarten.*

TOt hier toe van den algemenen oorſpronk van het oud Batavien, en hare inwoonderen, en in 't byſonder, van de Scheypalen en Rivieren in het Gelderſe Batavien, Overyſſel, Stigt van Utregt, Holland, en Weſtvrieſland: vereyſt nu het vervolg ook, van den oorſpronk en oudheid van de Landen en inwoonders van Zeland te handelen.

Van de eerſte opkomſt, oudheid, en naamreden van Zeland, zyn byſondre gevoelens, daar van al meer als vier hondert jaar voor Kriſtus geboorte, eenen [a] *Walachrius* in 't ſpel gebragt werd, een fel en kloek man, uyt het Land van *Henegouwen*, als den eerſten beheerſer van het *Land van Walcheren*, dewelke in 't midden van 't ſelve een ſterkte en burgt geveſt ſoude hebben, daar naderhand de Stad van Middelburg gebout, en ſijnen naam van heeft, en eenen [b] *Zalandus* een verdreven Reuſe uyt *Albion*, eerſte bedijker van verſcheide Eylanden, en gorſingen aldaar, van dewelke het gehele Landſchap *Zaland*, ofte *Zeland* genomt ſoude zyn.

Wat nader aan de waarheid komt het gevoelen van die gene, die menen dat het [c] *gelijk als vele Landſchappen*, uyt de omſtandige gelegentheid van het Land ſelf, *Zeland* genomt is, als met de Zee gemeen, en deſelve allernaaſt gelegen; andre menen dat [d] *de Denen en Normannen*, aldaar tot verſcheide tijden ingevallen, en hun verblijfplaats genomen hebbende, 't ſelve naar gelijke plaatſe in Denemarken, Zeland genomt, de naam van Zeland ſouden hebben gegeven.

[e] *Den Profeſſor Boxhorn* heeft veel werk gemaakt van de [f] *gevonden Steenen*, met het beeldſel van de Afgodinne *Nehalennia*, over de duyſent en ettelijke hondert jaren onder het ſand begraven, en by ſijnen tijd ontdekt, den oorſpronk van de benaminge van *Zeland* toe te ſchryven, in de beduydinge van *Nehalennia*, een Godinne van *Nehalent*, by vervorminge *Zealand*, en by verkortinge *Zeland*. Met wat naam de Zeeuwen by de Romeinen genomt zyn geweeſt, is mede onſeker; Sommige menen dat de [g] *Toxanders* [h] *en Mattiaci, Maat-ykers*, (daar van hier voor in het II. Hooftſtuk,) by den Romeinen voor de *Zeeuwen* zyn gehouden geweeſt. Die wy wel voor de Vlaamſe en Brabandſe hoekelingen, en aanpalende nagebuyren, met den Zeeuwen erkennen, maar niet voor de regte Zeeuwen by de Romeinen zyn gehouden geweeſt. Hier toe werd van deſelve bygebragt, dat ſy by den Romeinen [i] *onder den naam van Suevi, en Suwen* ſouden erkent zyn geweeſt. Dog het ſelve is [k] *uyt gene oude Schryvers* vaſt te maken. So dat ſy by den Romeinen gene byſondre benaminge gehad en hebben, maar alleen onder den naam van *Batavi*, van den hoek van het Bataviſe Eyland af, tot den uytgang der Rivieren, en nevens gaande Landſtreeken, [l] *tot in de Zee toe* gekent zyn.

[m] *Wat de oudheid van dit volk* aangaat, werd by ſommige Gedenk-ſchryvers der Zeeuſe geſchiedeniſſen, voor den oudſten beſitter van deſe Eylanden gehouden, eenen [n] *Hercules van Theben*, dewelke met de Griekſe Vloten aldaar ter Zee ſoude overgebragt zyn, en dat de Grieken deſe kuſten mede ſouden hebben bevaren, en ſulx voor de Cimbren en Kelten dit Land ſouden hebben bewoont: Dog met de aankomſt der *Cimbren* van deſelve ſouden zyn verdreven en verjaagt. Voorwaar eer en meer geſeid als beweſen. So daar al enige volken omtrent de Zeekuſt hun mogten hebben onthouden, voor de afkomſt der *Cimbren* en *Kelten*, en zyn niet anders als Zeerovers geweeſt, daar die van *Theben* wel de eerſte ingeoeffent waren, om dat deſe plaatſe ſeer wel dient tot een wijk en herberge voor de ſodanige, maar men leeſt nergens, dat enige volken daar omtrent voor den *Cimbren* enige vaſte woonſten gehad hebben.

Het gene *Tacitus* den Batavieren toeſchrijft, dat de ſommige uyt den haren [n] ***Herculem tot een Patroon en By-god*** gehad hebben, om daar mede hun ſterkte uyt te beelden, werd by haar de eerſtelingen van de Zeeuſe volken toegepaſt, [o] ***om dat aldaar enige Steenen*** met het opſchrift ter eeren van [p] ***Hercules Marcuſanus*** gevonden, en uyt de aarde zyn opgegraven, ook ter eeren van [q] ***den Zeegod Neptunus***, daar uyt men ſoude beſluyten, dat deſe ***Cimberſe Zeeuwen*** ſelfs de eerſte Zeebouwers van deſe gewesten geweeſt zyn.

Gelijk als Holland den Rhijn met hare gekregen ofte gemaakte by-en-toegangen tot deſelve het Landſchap verdeelt: So werd ook [r] ***Zeland door de Schelde*** (dewelke eerſt Braband en Vlaanderen van den anderen ſcheide, en by Walcheren in de Zee looſde, met de *Maas* verenigt, verſcheide loſingen gemaakt heeft,) met haar verdeilde in en uytvloejende ſpranten in verſcheide Eylanden verdeelt. Want het werd by de oude Schryvers vaſtgeſtelt, dat nog lang na de tijden van den Kaiſar *Julius*, [ſ] *de Duynen* en binnekreken tuſſen Vlaanderen, Braband en Zeland, op veel plaatſen by een en aan malkander vaſtgehegt waren. Eerſt by den *Kaiſar Otto de III.* omtrent den jare 980. met een graft doorgegraven, en met goede ſluyſen voor den hogen buyten Vloed beſet en verſekert. Welke graft men waant dat [t] ***na ſijn naam de Ottoſont, Hotſont***, en by letterkortinge den *Hond* ſoude genomt zyn, en na verloop van tijd, ſo men meent, door [u] ***den grooten Vloed van't jaar 1377.*** daar door vele Dorpen verdronken, mede overſtolpt, en ſodanig verwijd en vergroot, als men tegenwoordig ſien mag. Sulks ook de oude gedenkſchrijvers melden, dat [w] ***de Schelde komende uyt Picardyen*** voor by ***Antwerpen*** tuſſen ***Braband*** en ***Riemerſwaal*** regt door ***Zeland*** in weinig ſpranten verdeilende zyn uytwatering en loſinge in de Zee hadde voorby [x] ***de Roompot***, doen ter tijd het voornaamſte ſterkte in Zeland, zedert dien door grondbraken mede verdronken, en weg geſpoelt, daar van ſig in 't voorby varen nog een ſtuk van een Toorn en Muyrwerk vertoont; dog jegenwoordig door het doorgraven van ***Ottoſont***, die omtrent drie mijlen van Antwerpen, daer aan d'een ſijde ***Bergen op Zoom***, en d'ander zyde ***Reimerſwaal*** in 't geſigt komen, ſig [y] ***in tween verdeelt***, daar van de nieuwe graft de ***Oosterſchelde***, en den ouden loop de ***Weſterſchelde*** genomt werden, die elk hunne Regeringe, en elk hunne Eylanden en Steden onder hun gebied hebben, en elk hunne byſondre Rentmeeſters houden, ſo dat ***Zeland*** daar door gelijk als in tween verdeelt is, waar van breder 't ſijner plaatſe.

Den ommering en bepaling van ***Zeland*** ſluyt ſig van voren tegen de grote Zee, ſijds, en ruggelings tegens Holland, Braband en Vlaanderen, wijd en ſijd van het water omringt, en in verſcheide Eylanden verdeelt, en met zyne ſpranten doorlopen: [z] ***over welke ſcheidinge en bepalinge***, ſo jegens ***Holland*** als ***Braband*** verſcheide geſchillen zyn ontſtaan, voornamentlijk over het gebied van het Hollandſe [a] ***Land van Voorn, en den Briel voorgevallen***, daar van den uytſlag altoos aan de zyde van Holland gebleven is. Maar [b] ***tuſſen Zeland en Braband***, hebben de ſaken niet ſonder verdrag van Aldermannen, en onzydige dadingsluyden, kunnen beſlegt werden.

[c] ***Aan de zyde van Vlaanderen*** is niet als een doorgaande ſtrand en waterſcheid, daar van het alinge water tot aan den uyterſten Vlaamſen kant toe, onder het gebied van ***Zeland*** behoort, daar over ſo ligt geen geſchil en kan vallen.

De voornaamſte Eylanden van Zeland waren van ouds [d] ***Walcheren***, het Land van [e] ***Schouwen***, en het Land van [f] ***Borſſelen***, met dewelke de ſaken ſonder veel verandering lang in eenen ſtand gebleven zyn; daar van dat ***Walcheren*** de Steden [g] ***Middelburg***, [h] ***Vliſſingen***, [i] ***Terveer***, [k] ***Aarnhemuyden***, [l] ***Weſtkappel*** [m] ***en Domburg***, dog de laatſte drien meer oudhied

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

heid als aansien hebben) en het Land van *Schouwen*, de Steden [n] *Zierixzee*, [o] *Brouwershaven*, met het Hollands Stedeken [p] *Bommene*, in sig begrepen.

Tot dat, na het seggen van de sommige, [q] *omtrent 750. jaar* naar de komste Kristi, de *Franssen*, andre seggen de *Denen* en *Gothen*, uyt Engeland overkomende, sommige Eylanden souden hebben beginnen te bedijken, makende eerst enige hoogten en heuvelen op de schorren, daar sy haar met haar vee op bergden, so lang, en wanneer als het hoog water was, en met het vallen van het water wederom af quamen hun vee te weyden, dat sy te met in 't geheel hebben weten droog te houden Dog is waarschijnlijker dat dese beschoejingen en bedijkingen, [r] *al vele eeuwen te vooren* by de *Cimberse Katten* en Batavieren zyn begonnen geworden, die haar op die kunst bysonderlijk wel verstonden, sonder datmen deselve de *Franken* of de *Denen* behoeft toe te schryven, of dat men die wetenschap van den *Franken*, *Denen*, ofte *Gothen* heeft behoeven te leeren.

Lange na de beheersinge van de Eylanden *Walcheren*, *Schouwen* en *Borsselen*, heeftmen ten voorbeeld van deselve Eylanden [s] *Noord en Zuidbeveland* mede beginnen te bedijken, daar in de Steden [t] *Goes*, [u] *Rommerswaal* [w] *en Kortgene* gelegen zyn. Omtrent die tijd zyn mede bedijkt de Landen, [x] *Duyveland*, [y] *Wolfersdijk*, [z] *het Land en Stad Tertholen*, [a] *Sint Maartensdijk* [b] en *Orisant*.

Dit zyn nog al oude bedijkingen boven gedenken, sedert welk in de jonger eeuwen, binnen drie of vier hondert jaren herwaarts, en daar na aanbedijkt zyn geworden, de Landen van [c] *Sint Anna Land*, *Poortvliet en Vosmaar*, aan *Sint Wolfersdijk* aan gekomen, [d] *het Eyland van Flakké*, begrypende [e] *Middel of Milherens Land*, anders *Ooltjens Plate*, met de voorname nieuwe Bepolderingen aan 't Land van Schouwen, [f] *oude en nieuwe Tonge*, [g] *Sommersdijk*, [h] *Drieschere*, [i] *Dirksland* en andere, na het schryven van de sommige wel twintig in getalle, en het onder Holland behorende Eyland [k] *Goeré*.

In 't verder heeft het geweld der invloeyende stromen vele deser en andre nog onbedijkte Landen vry doen afspoelen, [l] *gantsch doen weg nemen, en wederom* op sommige plaatsen het afgenomen slijk vele diepten en vaarten doen aanwassen en verlanden; daar door vele oude Vaarten zyn gestopt, en onvaarbaar geworden, en veel vaste Landen tot diepten, en nieuwe Vaarten gemaakt, het welk de gelegentheid van [m] *de oude Stromen en Vaarten gelijk als buyten kennis* gebragt heeft.

Summaria op de Bewijs-redenen van het

DERDE HOOFT-STUK.

1. DE *Fabel van* Walachrius Hertog van Henegouwen, *en van* Zelandus, *eerste bedijkers van* Walcheren, *en andre Eylanden in* Zeland *wederleid.*
2. Zeland, *uyt de gelegentheid van het Land self alsoo genomt.*
3. *Verscheide opschriften van gevonden Steenen, Penningen en Beelden, op het* Strand van Walcheren, *omtrent de Stad* Domburg *gevonden.*
4. *Bediedinge van de* Godinne Nehalennia, Cornelius, Neel.
5. Toxandri, *wat voor volk geweest zy, en geensints voor* Seeuwen *te houden.*
6. Mattiaci, *welke mede voor geen* Seeuwen *te houden zyn.*
7. *De* Seeuwen *mogen wel by de Romeinen ook* Suevi *genomt zyn geweest, dog onder de* Batavi *gerekent, sonder bysondere benaming.*
8. *Wat de* Suevi *eigentlijk voor volk zyn geweest.*
9. Seeuwen *haar oudheid.*
10. *Het opschrift van* Hercules Marcusanus, *hoe te verstaan, en num.* 5.
11. Mark, *wat; daar van* Markgraaf, Markgraafschap.
12. Vlaanderen *en* Zeland, *wanneer van den anderen verdeild en doorgebroken.*
13. De Hond, *wanneer doorgraven en des selfs naamreden.*
14. *Den oorspronk en loop van de* Schelde.
15. *Splissinge van* Zeland, *met de naam van* Ooster-*en* Wester-schelde, *wanneer opgekomen.*
16. *Werd by twee bysondre* Rentmeesters *bedient.*
17. *Hoedanig verdeelt.*
18. *Bepalinge en Landscheidinge van* Zeland.
19. Bornisse *wat? Het onderscheid tussen* Holland *en* Zeland.
20. *Verschil van de Landscheidinge tussen* Holland *en* Zeland, *den* Briel *en 't Land van* Vooren.
21. *Hoe* Bommenede *onder* Holland *gekomen is.*
22. *Het Land van* Vooren, *van ouds een* Hollands *leen.*
23. Matthijs vander Hoeven, *tegen gesproken en wederleid.*
24. Heidenzeel, *wat, en waar gelegen.*
25. *Bepalinge en scheidinge tussen* Zeland *en* Braband.
26. *Tussen* Zeland *en* Vlaanderen.
27. *Eylanden van* Zeland, *en haar onderhebbende Steden, en eerst van het Eyland van* Walcheren.
28. Walcheren *een* Graafschap *op sig selven, onder dat van* Holland.
29. *Het Land van* Schouwen.
30. Borsselen, *wat, en by wie eerst beseten, eintelijk van* Tergoes *gekomen*
31. Middelburgs *Beschryving, haar naam en naamreden, haar oudheid, situatie.*
32. Vlissingen, *hare Beschryvinge en opkomst, haar naam en naamreden, outheid, gebied, en successie op den* Huysen van Oranje, *by deselve haar sit-plaats in de* Staatse *vergadering vergunt.*
33. Terveer, *Beschryvinge, haar begin, van ouds* Kampveer *genomt, oudheid, tot een* Marquisaatschap *verheven, successie op* Prins Willem de I. *krygt gelijke Stads regten met die van* Vlissigen.
34. Arnemuyden, *Beschryvinge, oudheid, verval, &c. naam en naamreden.*
35. Westkapel, *Beschryving, haar oude Zee-regten.*
36. Domburg, *Beschryvinge, van ouds* Duynburg *genomt.*

37. Zierixzee, *Beſchryvinge*, *en Stigtinge*, *en oudheid*, *en het twede lid van den Staat.*
38. Jan van Leyden, *den Karmelijt van Haarlem*, *den eerſten en grootſten leugenſchryver*, *en Patroon van de oude* Hollandſe Chronijk.
39. Brouwershaven, *Beſchryvinge*, *oorſpronk*, *naamreden.*
40. Bommenede *onder* Holland.
41. *Eerſte bedykinge van* Zeland.
42. Zuid- en Noord-beveland, *Beſchryvinge.*
43. *Beſchryvinge van de* Stad Goes, *haar naamreden*, *hanteringe.*
44. Kommerſwaal, *Beſchryvinge*, *en verval.*
45. Kortgene.
46. Duyveland.
47. Wolfartſdijk.
48. Tertholen, *gelegendheyd*, *ouderdom*, *en naamreden.*
49. Sint Maartens Dijk.
50. Oriſand.
51. Sint Annen Land.
52. Flakké.
53. Middelharnes, *ofte* Ooltjes Plate.
54. Oude *en* Nieuwe Tonge.
55. Sommelſdijk.
56. Drieſchere.
57. Dirkſland.
58. Goerê, *Beſchryvinge.*
59. *Welke Eylanden door den Vloed meeſt zyn afgeſpoelt.*
60. Weſtkapelle *en* Domburg, *geheel weg geſpoelt.*
61. Arnemuyden *geheel verland.*
62. *Verandering van de* Oude Vaarten, *en onderſcheid tuſſen de* Oude *en* Nieuwe.

BEWYSREDENEN,

OP HET III. HOOFTSTUK.

a 1 [a] *Walachrius*,] Van deſen *Walachrius* ſchrijſt *Jan van Reigersbergen*, in ſijn Chronijk van Zeland, dat ten tijde van de *Heilige Judit*, daar de Schriftuyre der Bibelen af mentioneert, twee-hondert en veerthien jaar na den Romen-bouw, na onſe rekeninge ruym vijf-hondert jaar voor Kriſti geboorte, deſen *Walachrius Hertog van Henegouwen*, om ſijn kwaat leven en tyrannie, wierd uyt ſijn Eyland van *Henegouwen* verdreven, tot de frontieren der wateren, alwaar hy doen een ſchip kreeg, waar mede hy in een Land kwam ſeylen, dat wild en onbewoont was, gelegen onder de Landen en Beeken van *Zeland*, welken *Walag* eerſt dat Eyland van *Walcheren* bedijkt en beſeten ſoude hebben; Dat hy ontwijffelijk heeft nageſchreven uyt de oude Hollandſe Chronijk *diviſ. 2. cap. 24.* daar 't ſelve nog wijdlopiger verhaalt werd.

[b] *Zalandus*,] Hier toe brengt den ſelven *Reigersbergen* by de getuygenis van *Hugo Floriatenſis*, welkers ſchriften meeſt verloren en verduyſtert zyn, die in ſijn *Chronijk van Lottringen* mede verhaalt, dat de Graven van Zeland van *Walachrius* haar afkomſt hebben, en datter nog vele andre Eylanden van eenen *Zalando* bedijkt zyn, waar of 't gehele Land *Zeeland* ſoude genomt zyn, en dat die *Zalandus* de Reuſen uyt *Albien* verdreven heeft.

Voorwaar van een al ouden tijd, doen *Judith Holofernus* het hooft afſloeg, en in de ſak ſtak, ſo dat men het ſelve wel dient te geloven, met dat de *oude Hollandſe Chronijk* geen naam en heeft, en de ſchriften van *Hugo Floriatenſis*, merendeels verloren en te ſoeken zyn, ſo dat tot het ſeker bewijs van die ſaake gene kans en is, met dat het ſelve de oudheid der bekende Schryvers te boven gaat, en niemant ſulks en geheugt; het beſt datter van is, die dat niet en gelooft, en ſal daarom niet verdoemt zyn; den *Profeſſor Boxhorn* ſpreekt daar ook van met goede opmerkinge, dat al het gene van *Walachrius* en *Zalandus* verhaalt werd, niet alleen met beuſelingen vermengt, maar in alle ſijn deelen niet als louter verdigtſel is.

2 [c] *Gelijk als vele Landſchappen*,] 't Selve hebben wy in 't eerſte Hooftſtuk van de naamreden van Batavien, alſo geduyd; ſulks mede van *Zeland* te verſtaan, is ook het gevoelen van *Marc. Zuer. Boxhorn*, in ſijn *Chronijk van Zeland. Tit. oorſpronk van de naam van Zeland*, *pag. mihi* 61. dat namentlijk *Zeland* van de gelegentheid van 't Land alſo genomt is.

[d] *De Deenen en Normannen*,] Dit ſoude voorwaar geen oude benaminge zyn; want den eerſten inval der *Denen en Normannen* in Zeland, niet voort jaar DCCLVIII. geſchied is; van welken inval en verblijf den meergenoemden *Jan Reigersbergen* mede verhaalt, dat ſy doen verſcheide Eylanden ſouden bedijkt hebben, ſo dat dit ſchijnt ontleent van de benaminge van *Holland*, gelijk wy hier voor in 't I. Hooftſtuk *num.* 36. en 46. hebben aangeweſen, het welk in *Zeland* geen gevolg en maakt, als welkers benaminge veel ouder is, en van den beginne ſchijnt geweeſt te zyn.

[e] *Den Profeſſor Boxhorn*,] In ſijn bediedinge van de Afgodinne *Nehalennia*, in 't jaar 1647. uytgegeven.

[f] *Opſchriften der gevonden Steenen*,] Deſe opſchrift-ſteenen, benevens verſcheide penningen en beelden, op het Zeeſtrand van *Walcheren* in *Zeland*, omtrent de oude Stad van *Domburg* gevonden, werden van vijfderhande ſoorten vertoont.

I.

DEO NEPTUNO
AMMIUS
OCTAVIUS
JUSTUS
V. S. L. M.

Dat is:

Ammius Octavius Juſtus, heeft aan den God NEPTUNUS, in gewillige dienſt ſijnen dank-offer gedaan. Want deſe letteren V. S. L. M. beduyden, *Votum Solvit Lubens Merito*; *Dat is:* Heeft ſijn dank-offer in gewilligen dienſt gedaan.

II.

NEHALENNIÆ
FLETUS GENNALONIUS
PRO SE ET SUIS
V. S. L. M.

Dat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Dat is:

Een Landklagte aan de *Godinne* NEHALENNIA, voor hem en de sijne, ter gewilliger dienst-offer gedaan.

III.

DEÆ NEHALENNIÆ
SUMARONUS,
PRIMANUS,
V. S. L. M.

Dat is:

Sumaronus Primanus, heeft sijnen dank-offer ter eeren van de *Godinne* NEHALENNIA, in goedwillige dienstbaarheid gedaan.

IV.

NEHALENNIÆ
L. JUSTUS SATTO ET
L. SECUNDUS MODERATUS
FRATRES.
V. S. L. M.

Dat is:

Lucius Justus Satto, en *Lucius Secundus Moderatus*, gebroeders, hebben aan NEHALENNIA, haar goedwillige dank-offer gedaan.

V.

DEÆ NEHALENNIÆ
SEXT. NERTO MARIUS
NERTONIUS.
V. S. L. M.

Dat is:

Sextus Nerto Marius Nertonius heeft aan de *Godinne* NEHALENNIA, sijn schuldpligtigen dank-offer gedaan.

4 De Godinne *Nehalennia*, seid den selven *Boxhorn*, en is niet anders te seggen, als Godinne van NEHALENT, dat is ZEHALENT; dese naam soude dan wel over een komen met onse oude Hollandse naam NELAND, en by verkortinge NEEL, en onder de vrouwen *Neeltje*, ofte *Nelletje*, ontwijvelijk uyt Zeland oorspronkelijk; het welk onder den mannen in ongebruyk geraakt is, en in den naam van *Cornelis* en *Cornelia* is vervormt, in nabootsinge van den Romeinen, onder dewelke de naam van *Cornelius*, onder hunne Oversten, luyden van aansien en kloeke dapperheid, bekent is.

Dese naam werd by *Adrian. Schriek, Orig. Celticar. Ind. II.* uytgeleid op *Koorn-hel*; dat is van Koorn afkomende, gelijk ofmen wilde seggen, een man van groot inkomen, die veel jaarlijkse landvrugten besit; want dat *Koorn-hel* van koren afkomende beduyd, leert ons het woord *Kornel*, dat is, de eerste en beste semel die in het siften en buylen van het koorn afkomt; so komt het misschien dat den naam van *Cornelis*, onder den boeren en landluyden so veel bekent is, want men sal naulijks een geselschap van vijf of ses personen vinden, of daar sal een *Cornelis*, ofte *Kees*, by verkortinge, by henluyden also genomt, onder zyn.

Dat dese naam van *Cornelis* een nieuwen naam is, den Romeinen ofte anderen ontleent, is kennelijk, om dat onder de oude Duytse de naam van *Cornelis* niet bekent en is, maar wel die van *Neland* ofte *Neel* by verkorting; want ik bevinde nog in 't jaar 1531. 1532. 1533. en daar na in de lijst van de welgeboren Mannen en hoge Regters van Rhijnland, dat in deselve tijden als de voornaamste van afkomst en middelen, (want daar toe geen andre beropen wierden) metten anderen als welgeboren Mannen en hoge Regters te gelijk gedient hebben, *Neel Pietersz. Boskoop*, *Ouwe Neel Bouwensz. Neel Wouters*, *Neel Pieter Mouringsz.*, *Neel Gyssen*, *Neel Ewouts*, *Neel Gerrits*, *Neel van Striemen*, *Neel Jan Maas*, *Neel Gys Robbertsz.*, *Jonge Neel van Striemen*, en zyn nog tegenwoordig verscheide geslagten bekent, met den afkomenden bynaan van *ouwe Neel*, en *jonge Neel*.

Wat van dese *Godinne Nehalennia* zy, is breder te sien in de Beschryvinge van gemelten Heer *Boxhorn*, en antwoord op de vragen sijner bediedinge; het blijkt altoos klaar daar uyt, dat den Water-god *Neptunus*, benevens de *Godinne Nehalennia*, gelijkelijk gevierd en geëerd zyn, tot een vast teeken dat deselve beelden en opschriften, niet anders als de Zeeplaatsen, en AnzeeSteden sijn toe te eygenen. Ten anderen dat men daar uyt kan sien dat de bygelovige Romeinen, in hun eygen tale haren bygelovige Af-goderye hier mede hebben soeken te planten en voort te setten: want dat dit Roomse opschriften zyn, by en van den Romeinen ter eeren van dien God, en Godinne doen maken, blijkt uyt de benamingen en taal genoeg, daar van ook uyt de oudheid van deselve beelden en steenen is te verstaan, dat die ten tijde als de Romeinen in dese Landen waren, uytgehouden en verbeeld zyn.

[g] *Toxanders,*] *Philippus Cluverus de trib. Rhe-* 5
ni Alveis, cap. 2. meent dat de *Toxandri*, voor de *Zeeuwen* zyn gehouden; daar toe hy de bygebragte plaatsen van *Cæsar lib. 6. de Bell. Gallico*, en *Plinius Histor. lib. 4. cap. 13. & cap. 16.* en *Ammianum Marcellinum lib.* 17. soekt te pas te brengen; uyt dewelke plaatsen genoeg blijkt dat de *Toxandri* haar alleen buyten en over de *Schelde*, aan de Brabantse en Vlaamse kant onthouden hebben, en so verre tot in het jegenwoordige *Zeland* niet en zyn geweest; dat ook *Cæsar* noyt in *Zeland* en is geweest, gelijk hy dan ook self twijffelt of de naam van *Toxandri*, en *Toxandria*, by tijde van *Cæsar* wel bekent geweest is, en dat deselve uyt de Duytse volken oorspronkelijk zyn, uyt de woorden van *Plinius* genoeg te verstaan is; daar toe by de sommige niet kwalijk gepast en werd, de benaminge van het Brabandse Dorp *Tessenderlo*, op de Grensen van *Luyk*, omtrent den *Demer*, niet verre van de Stad *Diest* gelegen, daar deselve volken haar verblijfplaats souden hebben gehouden, en al te met so voort door Braband en Vlaanderen, nederwaarts tot de *Schelde* en Vlaamse buyten-landen gekomen zyn; Laat ons de woorden van *Plinius*, en *Ammianus Marcellinus* selfs insien, of 't selve daar uyt niet met goede redenen kan werden beweerd en vast gestelt: Dit zyn de woorden van *Plinius Histor. lib. 4. cap. 17.* *Gallia omnis Comata, in tria populorum genera dividitur, amnibus distincta,*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

a Schaldi ad Sequanam Belgica, ab ea ad Garum, nam Celtica, inde ad Pyrenei montis excursum Aquitania. Dat is: Het Frankse Rijk werd in driederhande soorten van Volken verdeelt, met hunne Rivieren van den anderen gescheiden, van de *Schelde* af tot aan de *Seyne* werd het selve het Duytse *Belgium*, van de *Seyne* tot de *Garonne* werd het Kelten, en van daar tot de *Pyrenese bergen* werd het Aquitanien genomt. Welke plaats, dewijl deselve seer duyster schijnt, zyn uytlegginge en nader verklaringe van noden heeft, dewelke wy eerst uyt het vervolg van den selven *Plinius* sullen soeken; daar in dewijl hy eerst van het Duytse *Belgium* begonnen heeft, en gesegt hadde, dat het selve tot de *Schelde* toe strekte, hy voort nader van de Landen buyten de *Schelde* gelegen verklaart, dat de Landen buyten de *Schelde* gelegen, by den *Toxandren* in veelderhande verdeilde benamingen wierden beseten. Onder dese buytelandse *Toxanders*, nomt hy voort de Brabanders en Vlamingen, onder de naam van *Menabiers* en *Moriners*, met dese woorden; *à Schaldi extera Toxandri plurimis nominibus, deinde Menapii, Morini.* Daar uyt men genoeg kan besluyten, dat dewijl de *Toxanders* in verscheide andre gewesten mede genomt werden, deselve Volken het gantse Land door zyn verstroyt geweest; *Menapii* ofte *Menabiers*, werden voor de uyterste Brabantse Vlamingen gehouden tegen Zeland aan gelegen; *Morini* zyn die van *Artoys* tussen de *Leye* en *Schelde*, sulx wy in 't voorgaande twede Hooftstuk, num. 15. 16. hebben aangewesen: wat gemeenschap hebben deselve met de jegenwoordige Zeeuwse Landen gehad? Gelijke beschryvinge maakt *Tacitus* van het Batavise Eyland, met en tot de *Waal* besloten, en den uytersten Gallisen kant hem over de *Waal* strekkende, tot aan de *Maas*, by den *Katten* ingeruymt, als wy breder 't sijner plaatse hebben aangewesen.

De *Schelde* werd gehouden voor het Frankse Rijk, en Duytsland, volgens getuygenis van *Plinius* en andre, het welk den selven *Plinius* met de naam van *Belgium* nomt, daar van hy dese *Toxanders* en *Brabantse* en *Vlaamse Zeeuwen*, die anders mede onder het duytse *Belgium* behooren, als een bysonder Volk onderscheid, gelijk als de bewoonders van den uytersten Gallisen kant, en *extrema Gallicæ oræ* by *Tacitus* van het Batavise Eyland werden onderscheiden.

Het *Belgium* werd by *Cæsar lib.5. de Bello Gallico*, voor Gelderland, en het Land van Kleef, Holland, Zeland, Vlaanderen en Braband genomen; het welk anders verder soude strekken: gelijk dan ook den selven *Plinius d. cap.* 17. in de beschryvinge van het *Belgium* voort gaat, tot de Volken, aan beyde sijden van den *Rhijn* geseten, als zyn de *Nemetes, Triboci, Vangiones, Vby, Gugerni, Batavi & quos in insulis dixerat Rheni*, van welke benamingen mede op 't voorgaande Hooftstuk num. 15. breder.

Dat nu *Cluverus* tot een bewijsreden gebruykt, gelijk wy ook 't sijner plaatse hebben aangewesen, dat tussen Vlaanderen en Zeland al vast land was, en doet ter saken niet: om dat 't selve te verstaan is ten tijde eer dat het van yemand by na bewoont was, en het doorbreeken, en asscheuren der selver Landen boven gedenken is, en niet seker kan geseid werden wanneer dat sulx geschied is; dat ook 't selve Land meest bestaande in schorren, gorsingen, kreken, meerassen en onbebouwt land, so vast aan 't hoge land van Vlaanderen niet en is gehegt geweest, of 't selve heeft wel van den anderen verdeelt en bepaalt geweest.

Dat de *Toxanders*, *Frankers* en *Saliers* uyt Duytsland omtrent de *Mase* zyn afgekomen, en de *Tongren* tot haar gebuyren gehad hebben, geeft *Ammianus Marcellinus, lib.* 17. in den optogt van den *Kaisar Julianus* naar Duytsland verstandelijk klaar, sonder enig vermaan van de gewesten van *Zeland* te maken, met dese woorden: *Petit primum Francos eos, quos consuetudo Salios appellavit, ausos olim in Romano solo apud Toxandriam locum habitacula sibi figere prælicenter. Cui, quum Tongros venisset, occurrit legatio prædictorum*, &c. en een weinig verder *Per ripam subito cunctos adgressus, tanquam fulminis turbo percussit. Dat is:* Hy heeft eerst de Franken aangevallen, diemen gemeenlijk Saliers nomt, dewelke voor desen bestaan hadden by Toxandrien een plaatse op den Roomsen Bodem, tot haar vaste woonste ongeoorloft in te nemen: dewelke (te weten, de Kaisar) als hy tot Tongeren gekomen was, kwam hem het Gesantschap tegen: *en een weinig daar na*; Langs den oever heeft hy de gantse magt schielijk op 't lijf gevallen, en deselve gelijk als met een opkomenden Blixem-swarm ter neder gevelt. Hier uyt kanmen immers genoeg sien, waar *Toxandria* geweest is, en dat die Volken als voorheenen geseid, byna over al verstroit zyn geweest. Dit gevoelen, dat de *Toxandrinen* geen *Zeeuwen* zyn geweest, of genomt kunnen werden, hebben ook seer omstandelijk tegens den selven *Cluverum* beweerd, *Johann. Isacius Pontanus, Disceptat. Chorograph. cap.* 2. en d'Heer *Jacob van den Enden Chronic. Zeland. lib.* 1. *cap.* 7.

[h] *En Mattiaci*] By *Adrian. Schriek Orign. Celticar. Indic. Geograph.* 1. *Maat-ykers* genomt, het welk by den Kelten den scheepvaarders kant beduyd, (by ons Anzeese Volken) verstaande daar door de Volken omtrent den mond van de *Schelde*, daar het Offerwelf en Burgt van *Hercules* soude gestaan hebben, (daar van hier naar) onder het steenen opschrift van *Hercules Marcusanus*, welken steen als nog tot Westcapelle bewaart werd, die wy uyt *Gruteri* opschriften hier naar hebben uytgebeeld. Dit opschrift is ook by *Joann. Ortelius Thesaur. Geograph.* en uyt deselve by *Adr. Schriek d. loco*, en andere kwalijk nageschreven, want in plaats van de letteren M. P. R. I. M. F. I. V. I. S. hebben sy gestelt M. PRIMIJVS, om dat sy die onbeduydelijke voorletteren niet en wisten tot woorden te ramen, van welke stipletteren wy hier naar, enige naar ons bedunken, tot een verstandigen sin gebragt hebben, gevende de andere om een beter, dewijl *Cluverus* self *in interpretatione abbreviatarum litterarum & vocum*, daar geen uytlegginge van en doet. Maar wat *Ortelius*, en die hem gevolgt hebben met het gekoppelde woord PRIMIJVS willen beduyden, moet ik bekennen niet te weten.

Ptolomeus neemt dese *Mattiaci* voor de *Marsburgers*, in 't Graasschap van *Hessen*, om dat deselve ook by *Tacitus lib.* 1. *Annal.* en andre voor een deel der overgekomen Katten gehouden werden; dewelke na het gevoelen van de jonger schryvers haar mede omtrent de *Schelde* by de *Toxanders*

ter

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ter neder geset hebben, zynde mede een verjaagt
6 en verstroyt Volk, en sulx om deselve redenen voor de regte Zeeuwen niet en kunnen werden gehouden; en *Adrian. Junius* in zyn *Batav. Hist. cap.* 13. sulx soekende te beweren gemist is, daar hy de plaatse *Taciti lib. de morib. Germanorum* te verre trekt, als hy seid, *est in eodem obsequio (nempe Romanorum) Mattiacorum gens, protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum, ultraque veteres terminos imperii reverentiam; ita sede finibusque in sua ripa, mente animoque nobiscum agunt. Dat is:* Onder der Romeinen-gebied, zyn de Mattiaci en het Mahetijkse Volk mede geweest: want de grootsheid van het Roomse Volk heeft de eerbiedigheyt van haar rijk, verder over den *Rhijn* en de oude landpalen uytgebreid, soo dat de luyden ten aansien van hare woningen en landen op haren eygen oever zyn, maar het hert en gemoed is met ons.

Hier worden immers de *Mahetykers* ofte *Mattiaci* verder als den *Rhijn* geplaatst, en het Roomse Rijk als een ander Volk en buyten hare oude Landpalen geseten, by gevoegt; daar de Zeeuse Landen kort over *Rhijn* hunne vaste bepalinge van het Roomse gebied, en scheidinge met Duytsland, en Gallien van ouds gehad hebben: 't selve werd by *Plinius, lib.* 31. *cap.* 2. bevestigt als hy seid: *sunt & Mattiaci in Germania fontes calidi trans Rhenum*; daar zyn ook *Mattiaci* in Duytsland en warme sourssen en bornen over den *Rhijn*; dewelke by *Ammianus lib.* 29. Maatykse wateren genomt werden, en schrijft *Tacitus lib.* XI. *Annal.* dat daar omtrent silvere Mijnen waren. *Curtius Rufus, inquit, in agro Mattiaco reclusit specus, quærendis venis argenti, unde tenuis fructus nec in longum fuit. Dat is: Curtius Rufus* heeft in 't Mahetijkse Land enige hoolen geopent, om silver aderen te soeken, waar van niet veel vrugts en kwam, en duyrden ook niet lang. Nu is genoeg bekent, dat 'er in Zeeland gene opwellende soesen ofte put-mijnen en zyn of oyt geweest hebben.

Janus Dousa in zyn *Batavia pag. mihi* 5. twijffelt of dese *Mattiaci* waarschijnlijker na het Noorden met den Batavieren gebuyren waren, als na den Gallisen kant: uyt de woorden van *Tacit.* ter gesceider plaatse *de Moribus Germanorum, cætera similes Batavis, nisi quod adhuc terræ suæ solo & cælo acrius animantur. Dat is:* De *Mattiaci* zyn in 't verder den Batavieren gelijk, uytbesondert dat sy na den eygenschap van haren grond en lugt moediger en driftiger zyn, daarom hy meent dat sy onder *Swol* ofte *Kampen* omtrent den *Yssel*, ofte het *Flie* behoren beplaatst te werden: dog nomt het selfs een ligte ofte onsekere gissinge.

[i] *Onder de naam van Suevi en Suwen*] *Antiquorum Suevorum populi sunt* Ptolomæo *Semnones, sive Senones & Angili* ofte *Angleen* in *Pomeren*, gelijk dat *Peucerus* uytleide, dog andere (al so waarschijnlijk) willen dat daar door de *Chersonese* ofte *Noortcymberse* Volken verstaan werden, uyt dewelke de *Engelse* gesproten zyn, welke Landstreke nu beseten werd by de *Jutlandse Holsteinse* en *Silesische* Volken. Seenon *sonat Marini*, Anzeese, Francis, *du costé de*
7 *la Mer*, daar van ook *Latine* de Zeeuwen met de naam van *Suevi* mogen genomt werden: om dat'er by de Romeynen geen anderen naam bekent en is. die daar na gelijkent: maar de eygen naam en naamreden van Zeland selfs aangaande, is ontwijffelijk uyt de gelegentheid van het Land, alsoo genomt, als aan de Zee en met de Zee gemeen leggende.

[k] *By gene oude Schryvers*] By dewelke de selve voor verscheide Duytse Volken van een gantse Landstreke in het Noorden van Duytsland beschreven werden met de naam van Noordse Volken, met 8
verscheide namen genomt, die by ons ook met een algemene naam *Noormannen* genomt werden, als zyn *Hunnen, Denen, Sweden, Polen, Pruysen, Pomeranen, Wilten, Guaden, Schlaben, Carowaten, Casakken, Finnen, Littouwers, Silesiers, Goten, Laplanders, Zevenbergers, Moraviers*, &c. Die alle voor Duytse Buytelanders gehouden wierden, en onder de *Suevi* behoren: daar onder de *Swaben* en *Sweden* naast aan de Rivier de *Swen* gelegen, de naam van *Zuevi* in 't bysonder werd gegeven.

By *Casars* tijd zyn deselve nog soo niet bekent geweest, *Tacit. lib. de morib. Romanorum* beschryft deselve aldus: *Nunc de Suevis, inquit, quorum non una, ut Cattorum Tencterorumve gens; majorem enim Germaniæ partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibusque, quanquam in commune Suevi vocentur; sic Suevi à cateris Germanis separantur. Dat is:* De *Suevi* zyn niet eenderhande Volk, gelijk de *Catti* en *Tencterische*, want sy besitten een groot deel van Duytsland, nader verdeelt en onderscheiden in verscheide Volken van verscheide namen, met een algemene naam *Suevi* genomt.

Strabo Geograph. lib. 4. beschryft ook de selve voor de Volken van deganse Landstreke boven den *Rhijn*. *Supra totam hanc ripam degunt Suevi, inquit, Germanica Natio reliquis numero & potentia superiores, à quibus alii pulsi in regionem interiorem Rheno nunc confugerunt. Dat is:* Boven desen gantsen *Rhynkant*, zyn de *Suevi*, een Duyts Volk in getal en magt boven andere Volken, uyt welke Landstreke de andre verjaagt haar nederwaarts aan den *Rhyn* begeven hebben. En een weinig te voren *maxima Suevorum Natio, nam & à Rheno ad Albim usque pertingit, & trans Albim habitant pars eorum, aliæ minores Germanorum sunt gentes Cherusci, Chatti, Ghamabriuni, Cattuarii, Chambi, Cimbri, Buchteri, Cauci, Caulci, Campsiani, Sicambri, & aliæ plures. Dat is:* De *Suevi* een groot Volk: want sy strekken van den *Rhyn* tot de *Elve*, en een deel van de selve over de *Elve*, de andere zyn de minder ofte kleine *Germans*, als zyn de *Cheruscen, Chatten, Gamabriunen, Cattuaren, Sicambers, Chambi, Buchters, Cimbers, Causen, Caulsen, Campsanen* en andre.

Hier toe dient de beschryvinge van dese Volken by *Casparus Peucerus*, in sekeren brief aan sijnen vrund *Jacobus Monavius* geschreven: dewelke door den selven *Monavius* ter goeder gedagten aan den groten Kaartbeschryver *Abrahamus Ortelius* tot *Antwerpen* is toegesonden; daar hy deselve Volken omstandelijk beschryft, dog geen *Zeeuwen* of *Zeeus* gelijken onder deselve namen begrijpt. Daar uyt genoeg volgt dat de *Zeeuwen* met de naam van *Suevi* te noemen, gants verçiert en nieuw is. Dit zyn sijne woorden: *Suevos ego non dubito totam illam oram Septentrionalem tenuisse, quam nunc incolunt Cassubii Poloni ex parte & Pomerani universi ad Austrinum littus maris Balthici, quod Suevicum mare, ab iis dominatum ea in parte, ubi & flumen Suevi no-*

mine

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

mine de Swen in mare influit. Quorum denique Ἀπόγονοι sunt Suevi, nominis exigua mutatione, qui in illa magna & fatali migratione gentium in ulteriorem ripam trajecerunt, cedentes appulsis ex oriente Dacis, & Gothis. Ik twijffel niet, seid hy, of de Sueven hebben het gantse noorderdeel van *Europen* beseten, het welk nu by den *Cassubiers*, *Polen*, en gants *Pomeren* beset, sig tot de zuider kant van de *Baltise* zee uytstrekt, daar het de *Swevise* genomt werd, daar omtrent daar de Riviere de *Swen* sig in de Zee uytstort, daar van de *Sweden* de regte afkomers zyn, die in dien groten en wonderlijken optogt der volken, in den wijk voor de overkomende *Goten* en *Dacen*, nu *Zevenbergers*, hunne sate na den buyten kant genomen hebben.

Van dit gevoelen is mede geweest *Marc. Zuer. Boxhorn*, dewelke in sijn byvoegsel op de Beschryvinge van *Zeland* van *J. Reigersbergen*, *cap.* 8. *Aubert. Myræum*, *Jacob. Eyndium*, en andre die de *Zeeuwen* voor de *Suevi* willen beduyden, sodanig tegen spreekt, dat sulks van haar eer gesegt is, als bewesen.

[l] *Tot in de Zee toe*,] Noemende de buyten Landen, so aan de een zyde van den *Rhijn*, nu *Westvriesland*, en *Waterland*, dat voor de bedijkinge al gebroken Land plag te wesen, als aan d'andersijde van *Zeland*, dat mede niet als in ondervloejende schorren en kreeken bestaan heeft, niet anders als *Vada*, droogten kreeken en schorren, welkers inwoonders ten beyden sijden mede onder de Batavi zyn begrepen en erkent geweest; In sodanigen sin beschrijft *Tacitus* het Batavise Eyland, *lib.* 4. *Histor. Insulam inter vada sitam*, het Eyland tussen de wedersijdse overvloeyende droogten, gorsingen en kreken gelegen, het welke niet anders verstaan kan werden; als van de ondervloeyende droogten, en gorsingen aan de Westfriese en Zeeuse zyde.

[m] *Wat de oudheid van dit Volk*,] Wy hebben het selve hier voor op het I. Hoofdstuk, den Batavieren in opkomst en oudheid gelijk gestelt, 'tsamen afkomstig van den Kelten en Cimbren, dewelke misschien in hunnen laatsten aftogt van desen uytersten Zeekant, die so schielijk nog op een jaar niet en is voortgeset, wel enige swevende *Thebaise* ofte *Griekse* volken mogten gevonden hebben; want de *Cimbren* veel al het hoge en droge Land gesogt hebben, en sulks niet lange voor den Cimbersen vloet, die omtrent hondert jaar voor Kristi geboorte, het gantse Land overvloeyde, haar soo verre begeven hebben, en sulx niet anders als Zeerovers kunnen zyn geweest, dewelke noyt haar vaste woonste op of aan dit Land kunnen hebben gehad, als zynde deselve kuste tot een wijk van de sodanige seer bequaam, en by den Cimbren en oude Batavieren voor Zeehavenen gebruykt, also die by hun selven Zeerovers genoeg geweest zyn, en haar op de Zeevaart wel verstonden.

[n] *Hercules van Theben*,] Dit schrijft *Jacobus Eyndius in Chronico Zelandiæ cap.* 8. *en* 9. Daar hy tot sijn voornaamste Tuyg-schryver *Ammianum Marcellinum* bybrengt *Rer. Gestar. lib.* 15. die van de verscheide gevoelens van den oorspronk der Gallen spreekt, dewelke immers veel jonger dan der Batavieren afkomst is, en sulks daar toe niet en is te passen, gelijk ook uyt des selfs schryven geen sodanig besluyt en is te maken. Dit zyn sijne bygebragte woorden: *Alii affirmant Dorienses antiquiorem secutos Herculem Oceano locos inhabitasse confines. Dat is:* Andre seggen, dat de Grieken den ouden *Herculem* volgende, de An-zeese plaatsen bewoont hebben; Welke nu dese An-zeese plaatsen geweest zyn, beschrijft hy niet, hoe kan men nu seggen dat dit van de Zeeuse kusten te verstaan is.

Om dit werk wat beter glimp te geven, soekt hy de woorden van *Tacitus lib. de Morib. Germ.* hier toe te passen, dewelke verhaalt: dat sommige willen seggen, dat zy, te weten de *Tuytsen* ofte *Germans*, eenen *Herculem* de sterkste onder alle volken geviert hebben. *Fuisse apud eos & Herculem memorant, primumque omnium virorum fortium.* Het welk immers op de *Zeeuwen* niet en kan geduyd werden, dewijl *Tacitus* daar spreekt van de *Tuytsen* en *Germans*, sonder enig onderscheid, behalven dat hy 't selve niet voor waarheid beschrijft, maar het selve wel duydelijk voor verdagt houd, als hy seid: *Quidam licentia vetustatis plures Deo ortos, pluresque gentis appellationes affirmant. Dat is:* Daar zyn ook enige die door vryheid van de misbruyken der oudheid, willen seggen datter meer soonen van dien God gesproten zyn, daar uyt meer andre benamingen souden voortgekomen zyn; daar op hy vervolgt van eenen *Hercules*, de sterkste aller volken; En dat sommige gemeent hebben, dat *Ulisses* op sijn lange en beuselagtige dolinge, *longo & fabuloso errore*, over den Oceaan in Duytsland soude aangekomen zyn, en de Duytsen een *Tempel* 't sijner eeren souden gestigt hebben, besluyt hy dat hy sulx niet en kan bevestigen, maar een yder daar van sijn goeddunken laat te geloven, of niet te geloven. *Quæ neque confirmare, inquit, argumentis, neque refellere in animo est. Ex ingenio suo quisque demat, vel addat fidem.*

Welken aangaande te letten staat, dat de oude Duytsen geen andere tot Goden erkent hebben, als de Son en de Maan, en de andere By-goden eerst lange daar na by den Romeinen onder deselve zyn ingevoerd, en waarschijnlijk by deselve niet en zyn aangenomen: om dat alle steene opschriften ter eeren van enige buyten Goden ofte Godinnen opgeregt, zyn alle Roomse opschriften, en by den Romeinen deselve ter eeren opgestelt, en men niet een enig en vind, daar enige Duytse woorden, of enige Duytse namen op bekent staan.

[n] *Herculem tot een Patroon*,] Sie *Tacit. de Morib. German.*

[o] *Om dat aldaar enige Steenen*,] Het welk nogtans geen gevolg en heeft, om dat deselve Steenen gelijk geseid is, geen ander beduytsel als van den Romeinen en hebben, en gene Duytsen daar op bekent staan, dog soude wel kunnen wesen, dat de Duytsen in het aannemen van dese bygelovige goden misleid zyn geweest, voornamentlijk die van Zeland, als hebbende *Herculem* tot een voorstander en beschermer te land, en *Neptunum* tot een Zee-god te water.

[p] *Hercules Marcusanus*,] Hoedanigen opschrift op sekre steen op den hoek van de *Schelde*, omtrent Westkappelle uytgegraven, vertoont werd, daar uyt werd besloten dat aldaar een offer-plaats ter eeren van *Hercules* opgeregt geweest soude zyn.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

10 Welk opschrift by *Janus Gruterus Inscript. Romanor. pag.* M. LXX. *num.* 4. aldus werd vertoont:

Westcapella in Valachria prope Flissingam in fonte Sacro.

HERCULI
MARCUSANO
M. P. R. I. M. F. I. V. I. S.
V. S. L. M.

Daar van het regte beduydsel tot nog toe niet t'enemaal verklaart, aldus so veel mogelijk kan nagevorst werden:

11 Herculi Marcusano. Dat is, ter eeren van *Hercules*, den uytersten beschermer en scheidsman; want *Mark* is in de oude Duytse taal, een bepalinge en landscheidinge: daar van komt *Markgraaf*, een Heer van sekren bepaalden omring, en *Markgraafschap*, een afgesonderde eygen Heerlijkheid. So wierd *Hercules* beeld ter bescherminge van de uyterste Landpalen, gemeenlijk op den in- ofte uytgang opgeregt. Daar van schrijft *Goropius Becanus lib.* 3. *Franc.* aldus: *In Zelandia ante Francorum Imperium Romani limitaneam arcem extremo in littore habebant, à re ipsa,* Markhuys *ab incolis vocatam, ad quam Hercules limitum custos & Marcusanus dictus, domus limitaneæ custodiam pollicebatur. Dat is:* Voor het gebied der Franken, hebben de Romeinen in Zeland een huys, ter landscheidinge, op den uytersten kant gebout, uyt de eygenschap der saken een *Markhuys* genomt: tot het welke *Hercules* als een beschermer der Landpalen, *Marcusanus*, *Markwaard*, anders *Ruward*, dat is rustbewaarder, sig tot schildwagt stelt.

M. P. R. Tertius. Dat is: *Militiæ populi Romani Tertius*, de derde &c. der Roomser krygsordre.

V. S. L. M. *Votum solvens lubens merito.* Heeft sijn dienstelijke dank-offer gedaan.

[q] *Den Zee-god Neptunus*,] Daar van hier voor onder num. 2. een gelijk opschrift vertoond is.

[r] *Zeland door de Schelde*,] Dit werd aldus beschreven by *Petrus de Alico*, Bisschop van Kamerik, in sijn *Cosmographie*, als breder te sien in de *Chronijk van Zeland*, van *Jan van Reigersbergen*, *cap.* 4. daar hy ook met de getuygenis van *Johannes Borsalus* bewijst, dat het oudste vloed-water van Zeland de *Schelde* was, en het water dat men den *Hond* noemt.

[s] *De Duynen*,] Wy hebben hier voor op het I. Hoofdstuk N°. 40. en 41. aangewesen dat Zeland en Vlaanderen een groot gedeelte, met vast Land aan den anderen gehegt waren. Het welk nog al in dien selven stand schijnt geweest te hebben, tot het jaar 900. want men leest dat omtrent het jaar 980. by *Kaisar Otto de III.* een watergraft is geschoten, *Fossa Ottoniana* genomt, dewelke met sluysen beset, tegen den aanstoot en aanslag van de Zee, het selve over de drie-hondert jaar gehouden heeft, tot dat eintelijk volgens het
12 getuygenis van *Jacobus Mejerus*, in sijn *Flandriæ Annales*, in 't jaar 1377. de volle Zee die overstolpt heeft, makende die grote scheure tussen *Vlaanderen* en *Braband*, sulx die nog tegenwoordig te sien is.

Hier van brengt *Marc. Zuer. Boxhorn*, in sijn Beschryvinge van Zeland, mede een goed bewijs by, uyt een Kaarte en Beschryvinge van Vlaanderen en Zeland, ten tijde van *Guido*, Grave van Vlaanderen, in den jare 1274. gemaakt, over een komende met een gelijke kaarte en opschrift, berustende in den Raad van Vlaanderen tot Gent, daar in uytdrukkelijk te lesen staat, het volgende: Anno 980. waren de duynen doorgraven tussen Zeland en Vlaanderen, by *Kaisar Otte*, dat men de Wielinge nomt, eertijds genomt de *Otto graft.*

[t] *Na sijn naam de Ottozond*,] Dit werd by den 13
Professor Boxhorn in sijn *Chronijke van Zeland*, in Duyts met de naam van *Hotsond* beduyd, uyt de oude spellinge, volgens welke men de naam van *Otto*, een (h) voor sette, gelijk de Zeeuwen nog wel gewoon zyn hunne woorden, dewelke met een vocaal en medeluydende letter beginnen, een (h) voor te setten, en schoon die daar niet voor en stond, efter sodanig uyt te galmen, als *hons* voor *ons*, *heer* voor *eer*, *haarde* voor *aarde*, *hal* voor *al*, en so voort. So soude nog een regten Zeeuw, *Otto* niet anders uytgalmen als *Hotto*; het welk de oude ook mede wel in de consonanten en stomme letteren gebruykt hebben, gelijk als *Lhudovijk* voor *Ludowijk*, dog het selve valt wat hard om uyt te spreeken. *Hottosond*, dan of *Hotsond*, by verkorting beduid so veel als *Ottoos* water, want *Sond* in de oude taal water beduyd, gelijk men nog jegenwoordig seid een *Sondvloed*, een groot overstolpend water, maar waar nu dese verkortinge van *Hond*, in plaats van *Hottosond*, van daan komt, is wat verre te soeken; Ten ware dat de schriften daar de kaarten uyt gemaakt zyn, in dese woorden sodanig waren verkort, dat men daar niet anders uyt heeft kunnen lesen: want het is bekent dat de blad-schryvers in oude tijden, eer den druk bekent was, veel met verkortinge van letteren geschreven hebben, daar uyt wel meer sodanige misslagen by afschriften gevonden zyn.

[u] *Den grooten Vloed van 't jaar* 1377.] Daar van spreekt de oude Chronijk aldus: *Anno* 377. *den* 12. *November ten tijde van Graaf* Lodewijk van Male, *braken de Dijken aan de Wielingen door, en verdronken dese naarvolgende Parochien: d'Piet, de Stad Biervliet, Willeme Klooster, Bentyle, Rouselare, Isendijke, Ellemare, Schorrendijke, Gaternisse, Sint Niklaas, Sint Margriet, Oostmanske, Sint Jans, Sinte Katryne, Hamere, Koudekerke, Water-vliet, Nievelle, Huge-vliet, Brukhoute, Volmerbeke.* Welken inbreuk sodanigen wijden water tussen *Vlaanderen* en *Zeland* gemaakt heeft.

[w] *De Schelde komende uyt Picardien*,] Sie de *Chronijk van Zeland* van *Jan Reigersbergen*, in het 4. capitt. Heeft sijn oorspronk uyt *Varman-* 14
dois, omtrent de Abdye van *Sint Martijn*, daar hy met een sagten en tragen gang, tussen beyde de sterkten *Beauvois* en *Catelet*, naar *Kamerik* toe loopt, en van daar door *Henegouwen*, voor by het Stedeken *Bouchain*, met verscheide andre toevloeyende waterlopen versterkt werd, en so voort de Stad *Valenchyn* doorloopt, voor by *Condé*, daar hy de Rivier de *Haisne* ontfangt, met de afkomende Rivier *Scarpe* vermengt, en midden door

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Doornik, het Graafschap van *Vlaanderen* inloopt, tot door *Oudenaarde*, na de Stad van *Gent*, en door deselve voortlopende, met de Rivier de *Lay* vermengt, van daar hy door een seer kromme en bogtigen ommeloop en doorgang tot *Dendermonde* sijnen loop houd, en van daar naar de *Teems*, voorby *Rupermonde*, tot aan de Stad *Antwerpen*, *Vlaanderen* en *Braband* van den anderen scheid; en van *Antwerpen* omtrent drie mijlen wegs, wat boven *Bergen op Zoom*, sig verenigende met de geschote graft *Rommersivaal*, van den *Kaisar Otto de III.* met de naam van *Oosterschelde*, van den voorgaanden loop de *Westerschelde* onderscheiden, sijnen naam verlieſt, en aan d'eensijde door de *Oosterschelde*, voor by *Willemstad*, met het *Hollands* diep vermengt, en so voort na de *Maas* loopt, en aan d'andersyde door de *Westerschelde* sijnen naam verandert, en de *Hend* genomt werd, van daar hy tussen *Biervliet* en *Vlissingen*, door *Zeland* voort in Zee loopt, daar hy te voren maar alleen door het gat van de *Westerschelde* plag te lopen, dog begint de *Oosterschelde* door de droogte by na onvaarbaar te werden.

x *Den Roompot*,] Is ten tijde van den Romeinen een grote sterkte geweest, dog naderhand door grondbraken van het water mede afgespoelt, daar van nog het steenwerk, en overblijfsel van een toorn in 't voor by varen in 't water te sien is.

15 y *In tween verdeelt*,] De verdeilinge ofte splissinge van *Zeland*, met de naam van *Ooster* en *Westerschelde*, is al voor den jare 1269. bekent geweest, als by seker Handvest van *Graaf Floris*, aan *Aalbregt Heere van Voorn* gegeven, kan blijken; luydende aldus: *Florentius Comes Hollandiæ, &c. Recognoscimus quod dilectus & fidelis noster Albertus de Voorne & sui successores Domini de Voorn, recipere possint & debeant, pro jure ipsis contingente, octavam partem ex occidentali parte Schaldiæ, & quintam partem ex orientali parte ejusdem Schaldiæ, omnium prædictarum, quæ nobis & Heredibus nostris prædictis Comitibus Hollandiæ, aut eorum uxoribus ratione nuptiarum, seu matrimonii contrahendi in dicta terra Zelandiæ, in litterarum data deinceps conferentur. Datum apud Delft* M. CC. LXIX. *feria V. post festum Beatorum* Petri & Pauli. *Dat is:* Wy *Florens Grave van Holland, &c.* Gestadet en gegunt, dat onsen lieven en getrouwen *Heer Aalbregt van Voorne*, en sijne erven *Heeren van Voorne*, mogen hebben en houden sodanig regt van een agtste deel over *Bewesterschelde*, en een vijfde deel over *Beoosterschelde* in *Zeland* in alle beden, die wy en onse nakomelingen *Graven van Holland*, en ook Huysvrouwen *Graven* en *Gravinnen van Holland* sullen werden toegestaan, als wy sullen komen te Huywelijken, het welk wy also vervolgens met onse brieven hebben willen bevestigen; Gegeven binnen Delff den V. sondag na *St. Pieter* en *Paulus*.

16 Over elk van dese twee gedeelten hebben de Graven eertijds twee bysondre Rentmeesters gestelt gehad, twee hoge Graaflijke en aansienlijke ampten, *den Rentmeester Generaal van Zeland Bewester-schelde, en den Rentmeester Generaal van Zeland Beooster-schelde*, daar van die tot *Middelburg*, en dese tot *Zierikzee* hun Comptoir en woonplaats moeten houden.

Onder de regering van *Bewester-schelde*, behoren de vier Eylanden *Walcheren*, *Zuid-beveland*, *Noord-beveland* en *Wolfersdijk*, en daar onder de Steden *Middelburg*, *Vlissingen*, *Veer*, *Arnemuyden*, *Westkappel*, *Domburg*, *Ter-goes*, en eertijds *Rommersivaal* en *Kortgene*, nu door de Vloed afgespoelt en verdronken.

Onder *Beooster-schelde* behoorden de andre vier 17
Eylanden, *Schouwen*, *Duyveland*, *Tholen* en *Oresand*, met de Steden *Zierixzee*, *Brouwershaven*, *Ter-tholen*, en *St. Maartens Dijk*.

z *Over welke scheidinge en bepalinge*,] De oude 18
Landscheidinge van *Zeland*, leestmen dat begrepen was tussen *Bornisse* en *Heidenzee*, sulks daar van te sien is, in de oude *Costuymen en Keuren van Zeland*, *cap.* 4. *art.* 23. daar het regtsgebied van Zeland tussen *Bornisse* en *Heidenzee* bepaalt werd, in dese woorden: *Dat alle die gene die wonen tussen Bornisse en Heidenzee, sullen wesen onder dese keure*; en in het oude *Handvest*, by *K. Willem*, aan de Stad *Middelburg*, wegens hare regten en vryheden, gegeven en bevestigt op *St. Gregorius avond*, *van den jare* 1253. met dese woorden: *Wat misdaden die geschieden binnen Middelburg, als de Heere is tussen Bornisse en Heidenzee, dat salmen beteren twee schatte, tussen Bornisse en Heidenzee*, dat is, binnen de Landpalen van Zeland.

Bornisse is een plaats dewelke gelegen heeft in de 19
Landen van *Overmaas*, op het water genaamt *Koedood*, in de Landkaarte nog bekent, by *Portugaal*, het welk gehouden werd het oude scheid geweest te zyn, tussen *Holland* en *Zeland*, daar van men meent nog overig en bekent gebleven te zyn, het Dorp genaamt *Pernisse*, over Schiedam gelegen, by verwisseling van de B. in een P. gelijk als in vele oude woorden werd bevonden, als leggende omtrent de streeke van de oude Beschryving aan de *Maas*, daar het selve *Bornisse* moet gelegen hebben, het welke in de oude schriften en in de Rubryque van het voorverhaald *Handvest van den jare* 1253. doorgaans ook *Masemunde* genomt werd, als leggende aan de mond van de *Maas*. *Johan van Reigersberg* in sijn *Chronijke van Zeland cap.* 53. verhaalt, dat de dogter van Heer *Jaspar van Kulenburg* in den jare 1496 getrouwt is, met den *Heer van Rimborg*, Heere van den *Oudenhoorn in Otland*, in 't Land van *Bernisse*, welken *Oudenhoorn* door de *Mase* schijnt afgespoelt en weg genomen; Dat *Bornisse* daar omtrent moet gelegen hebben, daar nu *Pernisse* leid, en daarom ontwijfelijk voor het selve te houden is, blijkt uyt de Limijtscheidinge tussen de Landen van *Voorne*, *Putten*, *Stryen* en *Breda*, by den Heere van *Putten* en *Stryen* gemaakt, in 't jaar 1314. beginnende: *Dit is die Heerschappye, die mijn Heere van* Putten *van seyde, dat hy hielt van denen vermogenen Prince, mijn Heere den Grave van Holland, dewelke Heerschappye legget tussen dese palen, die hier na beschreven staan. Dat is:* Te wetene

Bodomar Ort, ten halven diepe.

Item alle op, tot in *'s Gravenzee*, in *'s Gravenzee* op, tot in *Oostmoer*.

Item tussen de vier *Hornessen*, en den *Oostmoer* tot den *Sandhofde* toe.

Item van *Sandhofde* te halve diepe, tot de *Abbenbroeke* op *Widele*.

Item

Item van *Abbenbroeke* te halven diepe, tot te *Bornissen*.

Item van op de *Bornissen*, tot den gescheide van *Yselmunde*, op vier d'half vademen diep.

Item van *Yselmunde* opgaande tot den gescheide van *Barendregt*, van *Bornissen*, van *Paindregt*, en van *Roeden*.

En voort tot de *Heinkinsoorde*, in de *Mase* voor *Putte*.

En voort de *Mase* tot *Stryen* toe.

Hier uyt staat te letten, dat volgens dese Beschryvinge hier omtrent mede gelegen heeft het Ambagt *Paindregt*, dat hem strekte tot *Kattendregt*, in enige oude Kaarten als nog bekent; in welk Ambagt men in gevolge van de voorverhaalde oude keuren van Zeland, het regt van Zeland gebruykt heeft, sulx dat ook te sien is in sekren brief by *Grave Diederik*, wegens de koop en verly van de Landen onder *Peindregt* gelegen, met de Tienden en Ambagts-Heerlijkheid van dien, gegeven in de Maand van January, in den jare 1199. luydende aldus:

IN nomine individuæ Trinitatis. Ego Theodoricus, Comes Hollandiæ, & A. uxor mea, Hollandiæ Comitissa, tam præsentibus, quam futuris salutem in eo, qui est salus omnium. Notum vobis facimus, quod Biggo & nepotes sui erga nos terram infra Peyndrecht emerunt cum Decima & Officio; quæ terra his terminis concluditur: à Cœmiterio Peyndrecht extenditur usque ad officium Catendrecht; ita ut eandem terram jam dictam Biggo & nepotes ejus & illi, ad quoscunque eadem terra per legitimos fuerit devoluta hæredes, cum decima & officio & electione Sacerdotis Ecclesiæ libere possideant, & ipsi omnem tenorem Juris Zelandensium obtineant, ut nec ulla supra ipsam terram fiat petitio, nisi in expeditione. Sane nulli ministeriali liceat prædictam inhabitare terram, nisi de Comitis licentia & præfati Biggonis, & nepotum successorum ejus. Sæpe itaque dictis viris in præmonita terra castrum vel munitionem construere licentiavimus, & tales aggeres ipsis componere, quo nos per eos terram nostram per inundationem aquarum non amittamus. Testes hujus rei sunt hi, Dominus Hugo de Voorne, Gerardus de Hurst, Woulterus de Ruvene, Arnoldus Dapifer, Gerulfus Callen, Sygerus Burch. Datum apud Harlehem, anno MCXCVIIII, *mense Januario. Dat is:* In den naam van de onverdeylde Drievuldigheyt. Ik Dirk, Grave van Holland, en A. mijn Wijf, Gravinne van Holland, wenschen den tegenwoordigen en toekomenden zaligheit in dien die aller zaligheit is. Wy doen u kondt, dat Biggo en sijne Neven, jegens ons gekocht hebben het land gelegen onder Peyndrecht, met de Thienden, en het Ambagt van dien; welk Land aldus bepaelt wert, te weten: Het strekt sig uyt van het Kerkhof af van Peyndrecht, tot het Ambocht van Catendrecht; So dat Biggo en sijne Neven, en alle hare gerechtige Erfgenamen, het voornoemde Land, met alle de Thienden, en het Ambocht vryelijk sullen besitten, en daar in genieten al het recht van Zeelandt, zo dat dit Land vry sal zyn van alle beden, uytgenomen als wy eenen togt op onse vyanden doen sullen; En in dat Landt sullen geen Officieren plaatse hebben, dan met consent van den Grave, en den voornoemden Biggo, ofte sijne Neven en Erfgenamen. So sullen dan ook de voorseyde mannen in het voornoemde land mogen bouwen een Slot ofte sterckte, en sodanige Dijken maken, dat wy daar door ons Land door inbreuke van wateren niet komen te verliesen. De getuygen hier over geroepen, zyn Heer Hugo van Voorne, Geraerd van Hurst, Wouter van Ruvene, Arnoldt Spijsdrager, Gerolf Callen, Syger Burch. Gegeven te Harlehem, in het jaar 1199. in de maent van Januarius.

[a] *Land van Voorn en den Briel voorgevallen,*] 20
Uyt het gevolg vande Limijtscheidinge tussen *Bornisse* en *Heidenzee*, blijkt dat in oude tijden het land van *Voorn* en den *Briel*, by vele mede onder Zeland is gerekent geweest; welk gevoelen dapper beweerd werd, by den naukeurigen oud liever *Marc. Zuer. Boxhorn*, in sijn *Chronijke van Zeland, pag.* 72. dog so lange den *Briel* en het Land van *Voren* onder hare bysondre Heeren gestaan hebben, is deswegen tussen *Holland* en *Zeland* geen sonderling verschil geweest, dewijl sy leenmannen van den Grave van Holland, en van Zeland te samen, haar eygen bysondre wetten hadden, en haar schot op haar eygen selven betaalden, gelijk sy nog voor een Landschap op hun selven erkent werden; dog is daar over ten anderen tijden groten twist geweest.

Die gene dewelke gemeent hebben, dat het Land van *Voorn* mede onder *Zeland* behoorde, gebruykten behalven de voorverhaalde bepalinge tussen *Bornes* en *Heidenzee*, dese reden: Dat het Burg-graafschap van Zeland eertijds bekleed is geweest, by den Heeren van den Lande van *Voorn*, en het selve Land genomt soude zyn geweest, het Burg-graafschap van Zeland; het eerste kan wel waar zyn, dog maakt geen besluyt, dat om dat de Heeren van het Land van *Voorn*, zyn Burggraven van Zeland geweest, daarom het Land van *Voorn* onder *Zeland* soude moeten behooren; het twede sal noyt enig bewijs van getoont werden; blijkt ook daar uyt genoeg van het tegendeel van dien, dat als wanneer de Heeren van *Voorne* sonder mans oir agter te laten, verstorven zyn, deselve Heerlijkheid aan de Graaflijkheid van Holland is vervallen; sedert dien so het schijnt, hier over tussen Holland en Zeland, dog te vergeefs twist ontstaan is.

By *Hertog Aalbregt*, werd den *Briel* mede onder de Steden van *Zeland* gestelt, in sekren brief aan die van *Zierixzee*, gegeven in den jare 1394. daar by hy benevens de Steden van Holland, ook de Steden van Zeland beroept, om den selven brief te helpen zegelen, en onder deselve Steden mede telt *Middelburg*, *Zierixzee* en den *Briel*; dog daar uyt blijkt niet anders, als dat de Hand-schryvers van *Hertog Aalbregt*, het gemeen seggen gevolgt hebben, en daar uyt soude volgen, dat doen nog geen geschil daar over geweest en is.

Al het welke nogtans naar verscheide hevige twisten tussen Holland en Zeland altoos verstaan is; dat onder die Limijt Beschryvinge van *Bornisse* en *Heidenzee*, het Land van *Voorn* en den *Briel*, niet en is begrepen geweest, deselve paalscheidinge niet wel en is geduyd, en by ongemerkte swijmeling, (dewijl daar weinig aangelegen was, met dat de Landen van *Voorn* een bysondre regering op hun

selven hadden,) deselve misslag by gebrek van nawer ondersoek van den een tot den ander is overgegaan, tot dat eintelijk de Landen van *Voorn*, daar onder den *Briel* behoorde, aan de Graaflijkheid vervallen, en de saake nauwer ondersogt zynde, het vonnis voor die van Holland gewesen is, so verre kan een geswijmelt opgenomen gevoelen sig selven tegen de waarheid indringen, dat het gene waarlijk so niet en is, door gevolg van toestemminge van een gemene dwalinge, sonder verder ondersoek voor waarheid werd aangenomen; dog men seid voor een gemeen spreek-woord, *al is de leugen snel, de waarheid onderhaaldse wel*; dit heeft ook den geleerden *Boxhorn* het gemeen gevoelen doen volgen, en het vonnis voor Zeland strijken, gelijk of Zeland daar in te kort geschieden; want als hy het selve op het kragtigste voorgestaan hadde, en alles daar toe had bygebragt dat bedenkelijk was, besluyt hy eintelijk aldus: *Niet te min zyn het Land van Voorn, als ook Bommenede aan die van Holland (ik en wete niet door wat middel,) gekomen.*

21 Wat *Bommenede* aangaat, op den hoek van het Land van Schouwen gelegen, hoe dat het selve onder de regeringe van Holland gekomen is, daar van brengt hy wel te regt by, het *Octroy* op den naam van *Koning Philips*, van den 24. Maart 1574. tot herstellinge van het ingebrooken Land aldaar verleent; daar by blijkt dat *Bommene* doen ter tijd nog onder Zeland behoorde, en gerekent wierd; daar in soude het met den Heer *Professor Boxhorn* houden, dat ik het selve niet en weet, als dat vertrouwe sulks met verdrag tussen Holland en Zeland moet geschied zyn, dog dit en heeft geen gemeenschap met het Land van *Voorn*, daar toe geen verdrag van noden en was, als van sig selven genoeg bevoegt, onder de regering van Holland aangenomen te werden en blijven.

22 Laat ons nu sien of wy geen nader tuyg-reden en kunnen vinden, om dese saak voor Holland vast te stellen; Voor eerst blijkt genoeg, dat het Land van *Voorn* van ouds een Hollands leen geweest is, onder de Graaflijkheid van Holland behorende; het welk sig op den bodem van Zeland niet en heeft kunnen uytstrekken, dat zyn bysondre leenen op hun selven heeft, een by sondere leenkamer, en een bysonder regt; Ten anderen dat uyt de beschryvinge van de oude Limijtscheidinge tussen *Bornes* en *Heidenzee*, daar het wel meest op aankomt, het Land van *Voorn* tot Zeland niet en kan gepast werden: om dat de bepalinge selfs niet en seid, dat *Bornes* onder *Zeland*, of *Heidenzee* onder *Braband* behoren; maar alleen spreekt van alle die wonen tussen *Heidenzee* en *Bornes*, welke plaatsen niet binnen getrokken en werden, maar te verstaan is, tot die plaatsen toe, gelijk of men seide tot *Heidenzee* in *Braband*, en *Bornes* in *Holland* gelegen; nu weetmen dat het Land daar *Bornes*, dat wy menen *Pernis* te zyn, op den hoek leid, voor het doorgraven van de *nieuwe Maas*, aan het vaste land van Holland gehegt geweest is, en met de *oude Maas*, gelijk nog jegenwoordig wel van het Land van *Voorn* is afgescheiden geweest, dog efter altoos onder de regeringe en gebied van Holland behoort heeft, so datmen moet rekenen, dat tot daar toe, en niet verder Zeland gestrekt heeft.

Indien men dien hoek van den *Briel* buyten het belend van den hoek van *Pernis*, met het aanhorende Binnen-land van dien onder *Zeland* wilde brengen, soude een groot gedeelte van *Holland* van den *Briel* af tot *Dordregt* toe, onder *Zeland* behoren; hier by komt dat voor de doorgravinge van de oude *Maas*, het Land van *Bornes* seer afgespoelt is geweest, en mogelijk op die tijd wel so verre gestrekt heeft, als den hoek van den *Briel* self, het welk de oude benaminge van *Masemunde* hier voren aangewesen niet duysterlijk te kennen geeft, dat het aan de mond en op den hoek van de *Maas* gelegen heeft lange voor dat den *Briel* gebouwt, of bekent was, en sulks dese gehele Landstreke geen andre naam konde werden gegeven; daarom sekerlijk geloost werd, dat het tegenwoordige *Pernis* niet en staat op die selve plaats van het oude *Bornes*, maar het selve is weg gespoelt, en dit *Pernis* na dien ouden naam genomt is.

Soo dat *Matthys vander Hoeve*, in het tweede 23
boek van zyn *Handvest Chronijk in het 4. capittel* mede te onregt schrijft, dat het Land van *Voorn* daar onder den *Briel* behoort, by het Handvest van *Vrouw Maria van Borgundien* van den 14. Maart 1476. *Holland* en *Zeeland* gegeven, eerst aan *Holland* soude gehegt zyn; Twesints kwalijk begrepen, I. Om dat die van *Holland* niet en behoefden te versoeken of te verkrygen, het gene haar boven gedenken en uyt het gevolg van de saak self onwedersprekelijk toe kwam, daar sy noyt tegenspraak van hebben willen lijden. II. Dat by het selve handvest sulx niet en werd verklaart, maar alleen dat dienaangaande elk (dat is, die van *Holland* en *Zeeland*) in zyn regt ongekrenkt, en in hun geheel werden gelaten, dit zyn de woorden: *Alsoo van de Stede van den* Briel *en Lande van* Voorn, *contentie en geschil is tussen den Lande van Holland aan d'ene syde, en den Lande van Zeland aan d'ander syde, welke van de voorsz. Landen dat toebehorende is; so sal de Stad van den* Briel *met den Lande van* Voorne *voornoemt, in de voorsz. provisien, articulen en puncten mede begrepen zyn, om hun selven te dienen voor hun, als toebehorende een van de voorsz. Landen.*

Wy sullen dese saake besluyten met de verklaringe van de Staten van Holland, by resolutie van haar Ed. Groot-Mog. op de klagten en remonstrantie van die van den *Briel*, op den 15. February 1674. genomen, op het voorval dat die van Zeland, in het aanstellen van Sijn Hoogheid den Prince van Oranjen, tot Erf-Stadhouder, hun den naam en qualiteit van den *Briel*, en het Land van *Voorn* mede hadden aangematigt; daar by van het regt van die van Holland, tot de regeringe over den *Briel* en Landen van *Voorn* genoeg werd betuygd: Luydende als volgt.

Extract uyt de Resolutien van de Heeren Staten van Holland en West-Vrieslandt, in haar Edele Groot-Mog. Vergaderinge genomen op

Donderdag den 15. February, 1674.

DE Heeren Gedeputeerden der Stadt Briele, hebben ter Vergaderinge voorgedragen en gerepresenteert, dat de Heeren Staten van Zeelandt, by

by der ſelver Reſolutie van den tweeden deſer loopende maende Februarius, aan den Heere Prince van Orange, en Sijne Hoogheyds wettige Mannelijke Deſcendenten in wettigen Huwelijk te procreëren, hebbende gedefereert het Stadthouder, Capiteyn en Admiraalſchap Generaal over de hoog-gemelte Provincie, die voorſz. delatie ook hebben geëxtendeert over de Stadt van den Briele en het Landt van Voorne, en geordonneert dat de Brieven dien-aangaande aan hoog-gemelte Syne Hoogheydt te verleenen, mede met relatie tot de voorſz. Stadt van den Briel, en 't Land van Voorne ſouden werden geëxtendeert; en nademaal in de delatie van het gemelte Stadthouder, Capiteyn en Admiraelſchap Generael over Holland en Weſt-Vrieſlandt, by haar Edele Groot Mog. aen hoog-gemelte Syne Hoogheyd, en des ſelfs wettige Mannelijke Deſcendenten in wettigen Huwelijk te procreëren, gedaen, mitsgaders in de Brieven dien-aangaande gedepeſcheert, geene ſpeciale mentie en is gemaakt van de voorſz. Stadt vanden Briele, en het Landt van Voorne, en dat de Heeren hare Principalen mitsdien beducht waren, dat daar uyt t'eenigen tyde eenige verkeerde conſequentien ſouden mogen werden getrocken, dat deſelve derhalven verſochten dat Haar Ed. Groot-Mog. daar tegens ſouden willen voorſien; Waar op gedelibereert, en in achtinge genomen zynde, dat de voorſchreven Stadt van den Briele en Lande van Voorne, van allen ouden en ondenkelijke tyden hebben gehoort, en noch behooren onder de hoog-gemelte Provincie van Hollandt en Weſt-Vrieſland, en een onderſcheyde Lidt van de hoog-gemelte Provincie zyn geweeſt; dat de Graven van Hollandt in der tijdt, en daar naar haar Edele Groot-Mog. daer over hebben gehadt en geëxerceert, ook noch hebben en exerceren allerhande Actens van Souverainiteyt, en hoog geſag, ſonder dat de Graven van Zeelandt, ofte nu de hoog-gemelte Heeren Staten van den ſelven Lande, in, ofte over de voorſz. Stadt, en Lande van Voorne, eenige de alderminſte Acte van Souverainiteyt, of ander geſag of directie hebben gepleegt, ofte noch plegen, en dat midtsdien de expreſſie by de hoog-gemelte Heeren Staten van Zeelandt, in de voorſz. Reſolutie, ofte ook in de voorſz. Brieven gedaan, van gene de alder-geringſte operatie, ten reguarde van Haar Edele Groot-Mogende, ofte ook van de voorſz. Stadt van den Briele, en Landen van Voorne kan weſen, is goet gevonden en verſtaan, mits deſen wel expreſſelijk te verklaren, dat haar Edele Groot-Mogende verſtaan, dat de voorſz. Stadt van den Briele en Lande van Voorne altoos zyn geweeſt en gehoort hebben, en noch zyn en hooren onder de Souverainiteyt en het geſach van de Provincie van Holland en Weſt-Vrieſland, en een onverſcheyden Lidt van dien, en dat de hoog-gemelte Heeren Staten van Zeelandt daar op, ofte daar over, noch recht, noch actie, noch yets het aldergeringſte en competeert, of ook by haar gearrogeert kan werden, dat dienvolgende de voorſz. Stadt van den Briele en Lande van Voorne, ſonder eenige contradictie of tegenſpraak, mede zyn gecomprehendeert en begrepen onder de delatie, die by Haar Edele Groot Mog. aen hoog-gemelte Syne Hoogheyt, en Sijn Hoogheydts Wettige Mannelijke Kinderen, Kindtskinderen, Naerkomelingen en verdere Deſcendenten in wettigen Huwelijk te procreëren is gedaan, van het Stadthouder, Capiteyn en Admiraalſchap Generaal van de Provincie van Holland en Weſt-Vrieſlandt, en in de Brieven die daar van zijn gedepeſcheert; en dat Haar Edele Groot-Mogende by deſen wel expreſſelijk proteſteren, van dat de ſelve houden voor nul, krachteloos en van onwaarden, en by evident en notoir onrecht ondernomen de delatie van het Stadthouder, Capiteyn en Admiraalſchap Generaal by de hoog-gemelte Heeren Staten van Zeelandt aan hoog-gemelte Syn Hoogheydt gedaen, voor ſoo veel de meer hoog-gemelte Heeren Staten van Zeelant, die in eenigen deelen, ofte met eenige relatie ſouden willen appliceren of extenderen op of over de voorſchreven Stadt van den Briele, en Lande van Voorne; En dat de ſelve haar Edele Groot Mog. Reſolutie aan meer hoog-gemelte Syne Hoogheydt door den Raedt-Penſionnaris ſal werden ter handen geſteld, met verſoek, dat ſijn Hoogheyt de hoogh-gemelte Provincie van Hollandt en Weſt-Vrieſlandt by die voorſz hare gerechtigheydt wil maintineren, conſerveren, en de voorſz. nieuwigheydt by de hoog-gemelte Provincie van Zeelandt ondernomen, niet en wil gedoogen. Ende dat deſe haer Edele Groot-Mog. Reſolutie insgelijks aan de Heeren Burgemeeſteren en Regeerders der Stad Briele ſal werden verhandtreyckt tot hare verſeeckeringe en geruſtheydt; en dat de ſelve Reſolutie by Miſſive mede ſal werden geſonden aan den Hogen Rade en Hove, mitsgaders de Raden en Meeſters van de Reeckeningen over haer Edele Groot-Mogende Domainen, om aldaar te werden geregiſtreert.

Accordeert met de voorſz. Reſolutien.

Dus verre van de Zeeuſe lenden jegens Holland 24
tot *Bornes*, ofte *Pernis*; volgt nu van *Heidenzeel*, waar het ſelve is gelegen geweeſt, om de paalſcheidinge tuſſen *Zeland* en *Braband*, aan te wijſen; 't ſelve werd beſchreven gelegen te hebben tuſſen *Tholen* en Steenbergen op een waterken by *Halteren*, dat van ouds het ſcheid geweeſt is tuſſen *Zeland* en *Braband*, als nog bekent onder het gebied van *Nieuw Voſſemeer*, nevens *Mattenburg*, met den naam van *Niewe Heyde*, of miſſchien wel het Dorp *Heene*. Den *Profeſſor Boxhorn* verhaalt in zyn Chronijk van *Zeland*, dat in de kamer van Rekening van de Provincie van *Zeland* een brief beruſt met het opſchrift: *De paalſcheidinge tuſſen Braband en Zeland*, die ook van dit *Heide* ſpreekt, luydende aldus:

Erſt, ſal die Grave van Holland, van Zeeland, en zyne erven, hebben en gebruyken, alſulken land en grond, als gelegen is van Voſvliet, *Ooſtwaart op ſtrekkende lang* Striene *tot ten* Hengſtweert *toe, en van* Hengſtweert *opkomende langs den* Vliete *tot* Yſſendijke, *en van* Yſſendijke *Zuydwaart langs de* Coeveringe, *voort tot den* Struychreke *toe, en van de* Struychreke *Weſtwaart langs* der Heyen, *tot voorby* Mattenburg, *en van dane Weſtwaart afgaande langs* Mattenburg *tot* Haſerhille *toe, en van* d'Haſerhille *voorts ſtrekkende in* d'Eendregt.

Item, ſal onſen genadigen Heere, Hertog Willem, en zyne nakomelingen, hebben en gebruyken van Cou-

wenoorde, *'t Land van* Dayer *binnen deſe gemerken*; Stryen *aan de Noord-zyde*, Dayer *op* Kene *aan de Zuyd-zyde.*

Item, ſoo hebben de Jonkheer van Naſſauwen, en zyne wettige geſellinne, de Heere van Bergen op den Zoom, en haar erven, en gebruyken Haſerhille, *en van daar opgaande langs* Vertryſen Vaart *tot den* Noortdyke *toe, die laatſt ingeſteken was aan* Mattenburg, *en 't gors van* Mattenburg *van d' aan Ooſtwaart langs den* Strijkreke *tot de* Coeveringe vaart *toe, en voort over de* Mijne, *de* Ooſtmare *en* Zuydmare *aan de Zuyd-zyde van* d'Ayer *op* Kene, *voort opgaande tot in de* Zeggen, *en van de* Zeggen *voort opgaande aan 't Land van* Striene, *dat de Jonkheer van Gaasbeke toebehoort.*

25 [b] *Tuſſen Zeeland en Braband*] Over deſe limijtſcheidinge tuſſen *Zeland* en *Braband* en zyn geen minder geſchillen geweeſt, dewelke men ſoo ſeker niet en heeft kunnen oordelen, of die van *Zeland* en *Braband* hebben daar over ſelfs moeten dadingen; Daar van wel de voornaamſte is, daar by Graaf *Diderik de* VII. *dier name* met *Hendrik de* I. *Hertog van Braband*, door tuſſenſpreeken van wederſijdſe ſcheitſmannen in November van den jare 1204. wegens de paalſcheidinge tuſſen *Zeland* en *Braband* is verdragen en over een gekomen, waar van den brief aldus luyd:

In den naam van de Heylige en onverdeilde Drievuldigheit, &c. *Kennelijk zy een yeder, die deſe brieven ſien ſullen, dat daar verſchil is geweeſt, al van over lange tijden, tuſſen Henrik, Hertog van Lothringen, en zyne voorſaten, en tuſſen Dirk, Grave van Holland, en zyne voorſaten, van wegen het Land, gelegen tuſſen de Maſe, en de Schelde; welke twiſt op deſe middelen, door raadt van goede mannen, aan wederſijden ter neer geleyt is.*

De Graaf heeft overgedragen in handen van den Hertog, de Stad van Dordregt, aan beyde de zyden van het water, Dordregtſwaarde, Hereſwaarde, Duſſen, en het geheele Land tuſſen Stryen en Waalwijk, tot het Land toe van den Hertog.

Dog dit voorſeide Land heeft den Grave gekregen in leene van den Hertog, en is zyn Leenman geworden, en heeft geſwooren, dat hy, van dat voorſz. Land wegen, in eygener perſoon den voorſeyden Hertog, als een Leenman zynen Heer ſchuldig is, dienen ſal tegens een yegelijk, uytgenomen het Rijk.

En Dordregt, Dordregtſwaarde, Hereſwaarde, en Duſſen voorſchreven, zyn den Hertog en zyne erven gegeven in recompenſe, voor dat Land naar Zeland toe ſtrekkende, op het welke den Hertog en zyne voorſaten altijd regt gepretendeert hebben, tegens den Grave, en zyne voorſaten. En hier mede zyn en blijven dood alle twiſten, actien, en verſchillen, die ſy hier over tegens malkanderen gehad hebben, &c. &c.

Deſe brieven zyn gegeven op het jaar 1203. *in November. De getuygen daar toe van ſ' Graven wege geroepen, zyn; Rutger van Meerhen, Hugo van Voern, Dirk van Altena, Gerard van Horſt, Willem van Theylingen, Simon, Jan, en Ysbrand van Haarlem, Albert Baniaarts, Wouter van Egmond, Florens de Welde, Philips van Waſſenaar, Aarnout, Henrik, en Jan van Rijſwijk, Dirk van Bokkel.*

26 [c] *Aan de zyde van Vlaanderen*] Aan de zyde van *Vlaanderen* ſtrekt het gebied van *Zeland* over het gantſe water tot aan het vaſte Land van den Vlaamſen kant, en voorts ten eynde de *Wielingen* tot *Grevelingen* toe, ſo dat den Grave van *Vlaanderen*, buyten het vaſte Land van *Vlaanderen* geen gebied te water en heeft; hier over is noyt enig geſchil geweeſt, en hebben die van *Zeland* daar over altoos eenen *Water-Baljuw* geſtelt ſonder tegen ſeggen, dewelke tot *Middelburg* zyn woonplaats houd, en zyn gebied heeft tot langs den gantſen *Vlaamſen* kant, daar van de oudſte Rekeningen de limiten en ſcheidpalen aldus verklaren: *beginnende in de* Wielingen, *de* Honte *tot* Soeſtinge *toe, langs* Vlaanderen, *gaande ſoo voort langs den ſtroom van* Beweſterſchelde, *voorby* Bergen, Reimers-Waal, Goes, Kats, Kortieen, *en ſoo voort aan.*

[d] *Walcheren*] Het eerſte en oudſte bekende Ey- 27
land en onder de andere het voornaamſte, als in ſig begrijpende de Steden *Middelburg*, *Vliſſingen*, *Terveer Arnemuyden*, *Weſtcappel* en *Domburg*, de voornaamſte Steden van *Zeland*, dog hebben deſe drie laatſte meer oudheid als aanſien; waar van *Weſtcappel* en *Domburg* door den algemenen Watervyand byna te niet geworden, en *Arnemuyden* eertijds een van de grootſte Koopſteden van *Zeland*, door het verlopen en verlanden van de diepte, die daar eertijds tot voor de Stad was, klein en onmagtig geworden zyn. Is een Graafſchap op ſig ſelven geweeſt, en hebben hunne byſondre Graven gehad lange voor die van Holland; want men leeſt van eenen *Eghard*, die omtrent het jaar 800. Grave van *Walcheren* was, en dat voor hem nog andre Graven zyn geweeſt, welk Eyland niet van eenen verçierden *Walger* ofte *Walachar* uyt het Graafſchap van *Henegouwen* verdreven, en hier komen over waayen, maar na den aard en gelegentheid van het Land ſelf alſo genomt is, van de op-en-aflopende wateren, Stalen, Moraſſen en Poelen, die aldaar voor de bedijking veel waren, hoedanige in en uytlopende wateren in onſe oude Tale, *Walen* genomt werden.

[e] *Schouwen*] Heeft zyn naam van de Rivier de
Schelde, die eertijds *Schoude* plag genomt te wer- 29
den, na de hardigheid van de oude Duytſe Taal, in dewelke *Schoud*, *Schuld*, *Schoudig*, *Schuldig*, daar ons woord *Schout* van daan komt, als maner van *Schoud*, ofte *Schuld*, het welk na de herſtelde ſagtigheid van onſe Taal in *gelt*, en ſulx met de naam van *Schelde*, in plaats van *Schoude* vervormt is, alſoo genomt van de rijkheid der af en inkomende Koopmanſchappen, die aldaar verſchuldigt waren hun Tol en Schatting te betalen, als leggende aan de mond, en op het inkomen van de *Ooſterſchelde*; begrijpt in ſig de Steden *Zierixzee* en *Brouwershaven*, waar van men *Zierixzee* voor de Hoofdſtad van het Land van *Schouwen* houd: maar waar van men den regten ouderdom niet en weet, waar over en van desſelfs naamreden by onſe Chronijkſchryvers ſeer werd gebeuſelt, als breder te ſien by den Profeſſor *Boxhorn* in zyn *Chronijk van Zeland. pag.* 309.

[f] *Borſſelen*] Het Land van *Borſſelen* heeft eerſt in een ſeer klein begrip beſtaan, naderhand met de
verder bedijkinge van *Zuidbeveland* verheelt, be- 30
houdens hun regt van volle Heerſchappye, en vrye Heerlijkheyt. Deſe Heerlijkheid is van ouds beſeten

ten by het vermaarde geslagt van *Borssēlen*, en is by Heer *Philips van Borssēlen* in den jare 1417. aan de Graaflijkheid opgedragen, en wederom te leen ontfangen, uytwijsende de brieven van investituyre van *Sint Mathijs dag* 1417. by dewelke *Vrouw Jacoba*, deselve heerlijkheid ten leen verleid aan den selven *Philips van Borssēlen*, die deselve heerlijkheid van te voren had beseten, te verheergewaden met een zeel ofte koppel-winden. Den 15. July 1431. de heerlijkheid van *Borssēlen*, door overlijden van Heer *Philips van Borssēlen*, sonder mannelijke oir na te laten, op haar vervallen zynde, heeft *Vrouw Jacoba* deselve verkoft en op nieuws te leen uytgegeven aan *Boudewijn en Floris van Borssēlen*, by overlijden van dewelke, sonder kinderen agter te laten, deselve wederom aan *Vrouw Jacoba* vervallen zynde, heeft sy die in den jare 1434. in regten duarye en lijftogt over gegeven aan *Frank van Borssēlen* Grave van *Oosterbant* en Heere van *Zuidbeveland*, mits dat die na zyn dood wederom soude komen op de Graven ofte Gravinnen van *Zeland*. Dog heeft Hertog *Philips van Borgonjen* in den jare 1452. om vier duysent vijf hondert klinkarts tot dertien groten yeder klinkart, den selven *Frank van Borssēlen* vergunt; *daar van by zyn leven te disponeeren als van sijn vry eygen goed, en dat hy het dien soude vergunnen die het hem believen soude, mits dat sy die Heerlijkheid na het overlyden van den selven* Frank van Borssēlen, *in sulker voegen als die by* Frank van Borssēlen *wierd beseten, tot een versterflijk Zeeuws leen souden houden.* Welken volgende *Frank van Borssēlen*, deselve Heerlijkheid op den 20. mey 1472. gegeven heeft aan *Jaspar van Kulenburg*, getrouwt met *Jeanna van Borgonjen*, dogter van *Antoine Bastard van Borgonjen*; dat by octroy en toelaten van *Hertog Philips*, van den 10. July 1501. gekomen is op hunne dogter *Isabeau van Kulenburg*, getrouwt met *Messire van Luxenburg, Heere van Ville*, en by dode van deselve, mogte versterven op hare dogters, en susters, en hare knapelijke descendenten sonder enige lossinge. Dese *Isabeau van Kuylenburg* gene kinderen hebbende, en hare susters mede overleden zynde, heeft sy deselve Heerlijkheid getransporteert in den jare 1553. aan *Philips de Lalaing*, Grave van *Hoogstraten*, Heere van *Ville*, aan haar houdende het gebruyk haar leven lang geduyrende; Dese lieten na *Antonis van Lalaing*, Heere van *Ville* en *Rennenburg*, die daar mede verlyd is op den 6. January 1555. Dese lieten na drie sonen, *Willem*, *Philips*, en *Karel*, dewelke van d'een tot d'ander sonder kinderen overleden zynde, met deselve Heerlijkheid verlyd zyn geweest; van welken *Karel* de Magistraat vander *Goes*, by octroy deselve Heerlijkheid gekoft hebben, en op den 15. Mey 1615. daar mede zyn verlyd; dese hoge Heerlijkheid werd geregeert by een Baljuw en seven Leenmannen by de Stad vander *Goes* te stellen, en die hem by der selven vonnissen beswaard vind, mag sig daar over aan Scheepenen vander *Goes* beroepen.

31 [g] *Middelburg*,] Is de voornaamste Stad van *Walcheren*, en ook van geheel Zeland, en besit de eerste plaats in Staatse vergadering; haar naam en naamreden, op dat wy het verdigtsel van den Roomsen *Metellus* voor by gaan, is genomen uyt de omstandige gelegentheid van de plaats selfs, als zynde een burg en sterkte in 't midden van het Eiland *Walcheren* gelegen.

Van de oudheid van deselve en is niet seker, daarom deselve ouder agte dan enige Gedenk-schriften onser tijde: het oudste datmen daar van vind zyn de bevestigde Stads-regten, by den Graven van Holland en van Vlaanderen gesamentlijken gegeven in den jare 1217. daar by blijkt dat sy lange voor dien tijd burgers en Stads-luyden waren, dewelke in 't lange zyn gelijst in de *Chron. van Zeland*, by den *Professor Boxhorn* uytgegeven *I. Deel pag. 129 en in het II. Deel pag* 60. waar in sonderling staat te letten, dat deselve so wel by den Grave van Vlaanderen als van Holland zyn bevestigt, op dat die van Middelburg hun souden verseekeren voor den twist tussen deselve, over de besittinge van het Eiland *Walcheren*, waar over in voortijden tussen de Graven van *Vlaanderen* en van *Holland* groten twist en oorlog was ontstaan geweest.

De Stad *Middelburg* is gelegen omtrent een mijle van *Vlissingen* en *Kampveer*, regt tussen beyden, en een half mijle van *Arnemuyden*, seer bequaam tot den koophandel, daar in deselve van kleine beginselen in korte tijden dapper is toegenomen.

[h] *Vlissingen*,] Men leest van twederhande *Vlis-* 32
singen, *oud* en *nieuw Vlissingen*; *oud Vlissingen* was een 't samenwoninge van enige vissers, en varent volk, een weinig binnewaarts het *nieuw Vlissingen* gelegen, dat doen het veer was, daar men na *Vlaanderen* over voer, gelijk het nog is; alwaar met dat door de verwijdinge van de *Hond*, de diepte voor het veer van *Vlissingen* mede begon toe te nemen, hebben sommige ingesetenen van *oud Vlissingen*, met dat *Westkappelle* so begon af te nemen, goed gedagt, haar op en omtrent *Vlissinger veer* te begeven, daar sy beter diepte en beter gelegentheid vonden als voor *oud Vlissingen*, alwaar sy een vissers gilde en handel van hoekvaart en haring vaart, vis en haring te drogen, natten, kuypen, pakken, reepszeylen, netten, touwen, en ander tuyg te maken hebben opgestelt; haar koopmanschap was verse vis, tonnen ofte gesouten vis, lange-stapel ofte droge vis, ton-haring, korf-haring, en sout te sieden, daar in sy so toenamen, dat het oud *Vlissingen* gants wierd verlaten, en sy alle hun aldaar ter neder setten, daar sy dapper vermenigvuldigden, en so toenamen, dat sy eerst op *Vlaanderen*, *Vrankrijk*, en *Engeland*, en daar na ook beoosten en westen buytens Lands niet alleen in haring en vis, maar ook in andere koophandel over en tweer begonnen te handelen, en zyn so metter tijd een vaste koopstad geworden; sy waren kloek en stoutmoedig ter Zee, en in den oorlog soo ontsachlijk, dat sy van alle volken gevreest wierden, en door haar de gantse Zeeuse natie in andre Landen ontsien was, die in Spanjen en Italien niet anders als met de naam van *Pitzelingos* bekent en genomt wirden.

Omtrent haar en naam en naamreden, werd mede gebeuselt, van de flesse van *Sint Willeboort*, by haar ter gedagtenis gehouden, daar van sy Flessingers souden genomt zyn; gelijk mede van den dwalenden Vlisses die hier was komen aandrijven.

Maar naast aan de waarheid komt het gevoelen van den *Professor Boxhorn*, dat in de oude taal *Vles*, de verandering van het wassende en af-

nemen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

nemende Zewater beduyd werd, daar ſy wel na mogen genomt werden, als in het waſſend en vallend water, en op en neder gaan van de baren van de Zee gewiegt, en op gequeekt.

Van hun oudheid is almede geen ſekren begin, en werd van deſelve in de Chronijken geen gewag gemaakt; het eerſte datmen geſchreven vind is omtrent den jare 1227. als *Graaf Floris de III.* Graaf van Holland was, en ſy werden in den jare 1315. by *Hertog Willem van Henegouwen*, met Stads voorregten voorſien, by vrouw *Maria van Borgondien*, in den jare 1477. beveſtigt, daar mede ſy met andere Steden omtrent gelijk ſtaan; deſe zyn te ſien in de *Chronijk van Zeland* van d'Heer *Profeſſor Boxhorn*, *pag.* 181. daar by onder anderen de vryheid van *Vliſſingen* geſtrekt werd *van Korelaars weg tot Garndebbe, en alſo omgaande alſe dien herenweg van Oeſten komt, totter Moelwater toe, en binnen den buyten kanten van den Moelwater, tot aan die Garndebbe regt uyt.*

Vliſſingen heeft van ouds gehoort onder de *Graafſlijkheid van Zeland*, tot dat *Hertog Philips van Borgundien*, by brieven van den 25. maart 1452. voor hem ſijnen erven en nakomelingen *Graven* en *Gravinnen van Zeland*, verkoft en gecedeert heeft, aan Heer *Hendrik van Borneſſelen*, Heere van *Ter-veer*, die Steden, Landen en Heerlijkheden van *Vliſſingen*, *Weſtkappel*, en de *Duynen* aldaar, met allen hunnen toebehoren, en dat om een ſomme van twaalf duyſent kronen van agt-en-veertig groten munte van *Vlaanderen* op het ſtuk, met voorwaarden dat hy en ſijne erven de voornoemde Steden en Heerlijkheden van dien ſouden gebruyken mogen den tijd van 17. jaar, ſonder dat den Hertog binnen dien tijd deſelve Heerlijkheid ſoude mogen loſſen, maar wel daar naar; Naderhand is onder Princeſſe *Maria* op den 1. May 1477. aan Heer *Wolfard van Borſſelen*, *Grave van Grandpré* en *Bouchain*, Heere van *Ter-veer*, overgegeven de volkomen uytgifte van de Landen en Heerlijkheden van *Vliſſingen*, *Weſtkappel* en *Domburg*, te leen te houden van den Graafſchappe van Zeland, met alle het gene dat daar enigſints toebehoort, mits daar voor betalende een ſomme van vijf-duyſent kronen, munte van 48. groten vlaams het ſtuk, makende met de 12. duyſent kronen, by Heer *Hendrik van Borſſelen* opgeſchoten, 17. duyſent kronen, munte voorſz., daar van de brieven mede te ſien zyn in de *Chronijke van Zeland*, van d'Heer *Boxhorn*, *het* 2. *Deel*, *pag.* 287. in 't jaar 1504. den 22. Auguſti is deſelve Heerlijkheid gekomen op Heer *Adolf van Borgundien*, Heer van *Beveren*, en by ſijn overlijden op den 7. February 1541. verlyd op *Maximiliaan* zyn ſoon: welke *Maximiliaan*, Heer van *Beveren*, den 4. Juny 1558. ſonder kinderen overleden zynde, ſo veel ſchulden heeft nagelaten, dat alle ſijne naargelaten goeden, en ook deſe Heerlijkheid moſte werden verkoft; en is vervolgens *oud* en *nieuw Vliſſingen* in 't jaar 1572. voor den Koning van *Hiſpanien* ingekoft, dog heeft deſelve koop met den oorlog geen ſtand gegrepen, en in den jare 1582. by den Hove andermaal zynde gedaan verkopen, ſo is daar van koper geworden den *Prince van Oranjen Willem de I.* om de ſomme van 14. duyſent een hondert guldens, ſedert de Stad en Heerlijkheid van *oud* en *nieuw Vliſſingen*, aan den ſelven huyſe is gebleven; hangende deſe proceduyren, had *Prins Willem* deſelve by opene brieven van den 2. maart 1574. met aanſienlijke vryheden vereert, begrijpende onder anderen de regeringe, beſtellinge van hunne Magiſtraten; Daar op ſy ter vergaderinge van de Staten van Zeland, benevens andere grote Steden mede hun ſit-plaats genomen hebben; welken brief te ſien is in de *Chronijk van Zeland*, van *d'Heer Boxhorn*, *pag.* 195.

i *Ter-veer*] Is mede een bemuyrde Stad, op 33
het Eyland van *Walcheren*, een uyr van *Middelburg*, twee uyren van *Vliſſingen*, noordooſtwaart na de Zekant gelegen, van geringe opkomſt, als welke plaats aller eerſt begrepen is van enige arme viſſers, die haar lieten gebruyken met de luyden over en weder te varen, op *Noordbeveland*, daar een ſchoon Dorp plag te leggen, nu lange weg geſpoelt en vergaan, dat men *Kampen* noemden, daar ſy op aanquamen, daarom deſe Stad ook *Kampveer* genomt is geweeſt; wanneer deſe plaats tot een Stad geworden is, kanmen ook niet ſeker ſeggen, als dat het eerſte begrip al vry oud is, dat lange maar een gehugt, en 't ſamen woninge van deſe veerluyden en viſſertjens geweeſt is, en daar na tot een Dorp, en ſo metter tijd tot een Stad met Stads-regten geworden, en eintelijk tot de eere en naam van een *Marquiſaat* verheven is.

Deſe landſtreeke heeft mede onder de Graven van Zeland behoort, tot den jare 1280. als wanneer die by Graaf *Floris de V.* aan *Wolfert van Borſſelen* verkoft is, die deſelve tot behoud van de Stad en omleggende Landen, bedijkt en bepoldert heeft en tot den landbouw vervaardigt, en liet de bedijkte landſtreke *Zandijk* noemen, daar jegenwoordig een ſchoon Dorp met deſelve naam genomt gelegen is; hier mede is het gegaan even ſo gelijk als met de Stad en Heerlijkheid van *Vliſſingen*; want na dat de Stad en Heerlijkheid van *Ter-veer* en *Zandijk*, lange onder den geſlagte van *Borſſelen*, eerſt als een quaat, en na als een goed en onverſterflijk erf-leen beſeten was, is deſelve eintelijk mede gekomen aan *Maximiliaan de Hennijn*, Grave van *Boſſu*, dewelke ſo veel ſchulden na liet, dat deſelve Heerlijkheid en Marquiſaatſchap onder andere ſijne goederen mede moſt verkoft werden, en wierd eerſt mede in den jare 1567. ten behouven van den *Koning van Spanjen* ingekoft, welke koop met den oorlog mede geen ſtand grypende, is in den jare 1581. by den Hove andermaal doen verkopen, en is daar van koper geworden den *Heere Prince van Oranje*, om een ſomme van 24. duyſent een hondert guldens; hangende welke proceduyren den ſelven *Prins Willem de I.* aan die van *Ter-veer*, op den 11. Maart 1574. by opene brieven van octroy, gelijke vryheden en Stads-regten had verleend, als die van *Vliſſingen*, uyt kragte van dewelke ſy mede ſittinge en ſtem in de Staatſe vergadering, benevens andre grote Steden verkregen. Als breder te ſien in de *Chronijk van Zeland*, *pag.* 228.

k *Arnemuyden*,] *Arnemuyden* voor deſen een 34
voorname koopſtad boven *Middelburg*, dog nu door de verlandinge van de diepten t'enemaal vervallen, heeft in oudheid benevens, ſo niet boven andere

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

andere te roemen; Is mede gelijk als *Vlissingen*, van het oude *Arnemuyden*, dat t'enemaal van het water overvloeid en vergaan is, tot het nieuwe verplaatst geweest; van het oude *Arnemuyden* betuygd een brief, daar by Hertog *Jan van Lotteringen* deselve vrydom van tol vergunt, gegeven op *Sint Niklaas dag* 1288. het heeft sijn naam van het waterken de *Arne*, komende van Middelburg, en hebbende sijn uytgang tot *Arnemuyden*, en van het sterke slot aldaar gebout, in de oude taal *Muyd*, dat is een sterk slot, ofte burgt genomt; was sodanig in fleur van Koopmanschap, en buytenlandsen handel, dat die van Middelburg vresende hunnen stilstand, en overmagt van die van *Arnemuyden*, met alle middelen gesogt hebben deselve tegen te gaan en onder te houden, hebben het selve Landschap en Stede in koop verkregen, van Heer *Philips van Borgonjen*, Heer van *Beveren*, die het selve van de Graaflijkheid van Zeland te leen besat, uytwijsende de brieven van investituyre van den 7. Augusti 1493. sedert sy sodanige wetten en gildekeuren over hunnen handel stelden, daar by sy de Koopmanschap tot haar mogten trekken, dog het selve en hadde geen gevolg, om de bequame gelegentheid, en diepte die sy hadden, daar de schepen wel gebergt lagen en een goede rede hadden; het is lange een open vlek geweest, en eerst in den jare 1574. door *Prins Willem de I.* met vesten gesterkt, en van vele vryheden voorsien; dese Stad heeft met den oorlog grote schade geleden, daar door vele inwoonderen vertrokken, en de burgeren seer verarmden; daar by quam den groten storm van het jaar 1582. daar by deselve mede grote schade leden; dog dit alles soude hebben kunnen werden hersteld, indien sy haren vorigen koopmanschap en Buyten-landsen handel wederom in den vorigen stand hadden kunnen brengen; en soude wel gevolgt hebben, ten ware dese bequame diepte en goede rede in een schielijke droogte en verlanding verandert was; het welk daar by onwederstandelijk is toegekomen, dat het Land, daar de *Piet* op plag te staan, vastgehegt aan het Eiland *Wolfersdijk*, grotelijks begon af te nemen, gelijk het selve ook t'enemaal door den vloed is weggespoelt, daar door sig een grote plaat en droogte veroorsaakte, en aan de syde van de Krayer en Zuidbeveland is komen aan te groeyen, die by de schippers *groot Kanarien* genomt werd, welke droogte de Ebbe gedwongen en verleid heeft het veergat uyt te vallen, waar door het aan d'andersyde van *Arnemuyden* mede is komen te verlanden; daar by komende dat in Vlaanderen vele polders wierden ingesteken, die in 't vloeden so veel water naar hun trokken, dat wanneer de Ebbe quam uyt te vallen, de Ebbe van de hond ofte Wester-scheld, die te vorens langs de kust van Vlaanderen plag te lopen, jegens *Walcheren* quam aansetten en uyt te lopen, wegnemende voor Rammekens sekre plaat het *Natgat* genaamt, welke agter Ebbe met haar afgenomen slijk en sant van het *Natgat*, door den voorvloed in de bogt van *Arnemuyden* is ingeworpen, en door den vloed nevens ter Veer niet verder en konde voortsetten, daar door in een korte tijd de diepte voor *Arnemuyden*, t'enemaal is komen te verlanden, en daar nog soo onlangs te voren de groten schepen van drie hondert last, door *Kronens-gat*, tussen den *Stinkert* en *Sint Joosland*, voor by *Rammekens*, tot *Arnemuyden* vryelijk aanquamen, nu so verland is, dat men naulijks met klein vaartuyg daar kan aankomen; daar door deselve Stad t'enemaal is vervallen en tot niet geworden; het welk de Stad van *Middelburg* tot so een welvarende Koopstad gemaakt heeft.

[1] *Westkappelle*,] Een Stad aan de Zee gelegen, 35
heeft mede een bequame haven, voor het uyt-en inkomen der schepen gehad, het welk haar in de schipvaart seer dede toenemen, dog is sodanig door de Zee afgespoelt, dat de ingesetenen tot verscheide malen hebben moeten verplaatsen, en het oude *Westkapel* nu verre in Zee leid; daar van niet en is overgebleven, als de gedagtenis van de Zee-regten by deselve ingestelt, die als nog in grote agtinge werden gehouden, daar uyt genoeg blijkt, dat *Westkapel* al van ouds een voorname Zeestad geweest is. Welke Zee-regten by d'Heer *Boxhorn* in sijn *Chronijk van Zeland* werden ingelijft, dog stuks wijse, so als ik in een oud hand-schrift bevinde, daar veel meer bykomt, en met de oudheid van 't selve hand-schrift niet wel over een komt, daarom goed gedagt heb 't selve in 't geheel so als het oude handschrift leid, in desen by te voegen.

Dit zyn de

WATER-RECHTEN.

Eerst: men maakt eenen man Meyster van eenen Schip / 't Schip behoort toe hem tween of hem dryen / 't Schip vaart buyten Lande van danen / het is en komt ter Sluys / te Bordeeus / te Zutzeel off andersins / en is gevraigt te zeylen in vreemden Landen / die Meester en mag nyet vercopen 't Schip / hy en heeft oorloff van den ghenen die 't toebehoort: Maar heeft hy te doen betalingen / hy mag well vanden gelouwe te pande setten off liggen / by rade vanden Schipmans.

Dit is 't fonnisse.

Een Schip leget in een Havene / verbeydende den tijt en winde / ende alst van danen varen sall / die Meyster is schuldig raet te nemen met synen Scipluyden / ende tot hem te seggen: Ghy Heere / wy hebben wint te seylen; Waer enich van den Schipmannen die seyde: die wint en is niet goet; ende d'ander seggen / dat wint en weder scone is en goet / die Meyster is schuldig over een te dragen met die meeste partyen / en dede hy anders / hy waer schuldig Schip en goet te gelden bleuet verloren / heeft hy also veel ware mede.

Dit is 't fonnisse.

Een Schip breeckt in enig Lant / tot welker steden dattet zy / die Schipluyden sijn schuldig 't goet te behouden als sy best mogen / ende is 't dat sy hem helpen / die Meester is schuldig haren loon / ende en heeft hy geen ghelt vanden goede / dat sy hem helpen behouden / soo moet hyse weder brengen tot horen Lande / ende en helpen sy hem niet / soo en is hy hem nyet schuldig / ende sy sullen haer loon verliesen als een Schip is verloren / ende die Meester en mag 't ghetouwe niet vercopen / hy en hebbe oorlof

vanden genen die 't toebehoort; ende dit doen alsoo getrouwelicke als hy mach/ ende dede hy anders hy waert schuldig te beteren. Waert dat een Schip met goed seilde aen die grond / en in vrese ware te verliesen 't Schip en 't goed / ende men dan gekrijgen mogte Lichtschepen / om dat goet mede uyt te lichten / so wat dat koste soude 't Schip betalen / ende 't goedt / gelijkmen worpgoet geldt. Ende en waer der geen Koopman in 't Schip / als men aen den gront seilden / dat soude die Schipper ende twee Schipmannen sweeren/ wilde men hem niet geloven nog verdragen/ dat het Schip met het goedt in vrese was aen den grondt.

Dit is 't fonnisse.

Een Schip vaart vander Sluys / of van anderen Steden / het gevalt dattet breekt / men is 't schuldig te behouden als men meest mach / vanden Wijne off van anderen goede / die Cooplüyden en die Meester die werden in grooten twiste / die Cooplüyden tegen den Meester om te hebben haer goet / sy sijn 't wel schuldig te hebben gelden sy de vracht / also vere als 't et die Meester gewöget / maer wil die Meester men mag dan bereyden dat Schip / is 't datmen 't beteren mag in korten tyden / ende is des niet hy mach in korten tyden / en is des niet / hy mach een ander Schip hüeren/ ende die vaert voldoen/ ende hy sal hebben syn vracht van alle die goede/ datter behouden wert by eniger manieren.

Dit is 't fonnisse.

Een Schip vaert van eniger Haven / geladen of ydel of is gekomen in ander Haven / die Schiplüyden en sijn niet schüldig üyten Scepe te gaen / sonder des Meesters verlof/ want waert so dattet Schip argde/ of verloren werde by eniger aventüren / sy waren 't schuldig te beteren / maer leyt dat Schip gemeeret met vier gelouwen / sy mogen wel üyt gaen en weder te schepe comen ter tyt ende ter wylen.

Dit is 't fonnisse.

Het gevalt dat Schiplüyden hem verhüyeren ter tijt haeren Meester of enig van hem-lüyden gaen büyten schepe / sonder verlof/ ende drincken hem dronken / ende maken gestryt ofte twist / het gevalt datter enig gewont wert / die Meester en is hem niet schüldig te doen genesen op des Scheeps coste / maer hy macht se üyten Schepe doen/ ende hüyren andere in die stede van hem lüyden / ende kosten sy meer / sy süllen 't betalen moeten / ende den Meester wederkeeren dat sy van hem ontfangen hebben / mer sendense die Meester in enigen dienste vanden Schepe / dat sy hem quetsten of wonde / sy sijn schüldig te werden geheelt op des Scheeps koste.

Dit is 't fonnisse.

Het gevalt dat enig Schipman met siecheden komet hem tween of hem drien / blyvende inden dienst vanden Schepe / ende sy en mogen van siekheden in 't Scip niet blyven / die Meester is hem schüldich üyten Schepe te doen / ende in een Herberge te leggen / ende hem te leveren kaerssen ende licht by te siene / ende een vanden Schiplüyden by hem te laten / om hem te bewaren / off eenen anderen mensche te hüyeren hem te bewaren/ ende te versiene van sülcker spijsen als men in 't Schip heb:oet / ende men hem gaf doe hy gesont was / ende anders niet hy en wilt doen / ende wil hy kostelicker spijse hebben/ die Meester en is hem niet schüldich te geven/ hy en waer op 's Meesters coste/ ende 't Schip en is niet schüldig nae hem te beyden / maer te seylen als 't rede is / ende is dat sacke dat hy geneest / so sal hy hebben al sijn hüyere/ ende sterft hy/ sijn Wijf of sijn Erfgenamen süllen 't hebben.

Dit is 't fonnisse.

Een Schip dat vaert vander Sluys / of van anderen Steden / het gevalt dat hem torment tekomt vander Zee / ende en mach niet lyden sonder schade van goede te werpen / sy sijn 't schüldich den Cooplüyden te toghen / die Cooplüyden seggen haeren wille / dan machmen wel werpen by aventüren tusschen den Coopman ende den Meester wierden aldaer ten claersten / ende isset dat die Cooplüyden niet en willen datmen werpt / de Meester en sal daerom het werpen niet laten / op dattet hem goet dünckt / hem doen te sweeren van sijnen Gesellen/ als sy te Lande ghekomen sijn / om dat sijt deden om te behouden haer lijf goet en 't Schip / ende tegen datter geworpen wert ende het sal werden geprijst van ponde tot ponde / ende gedeelt onder den Cooplüyden / op 't goet datter behouden wert / ende die Meester is daer schüldig of te gelden als van sijnen Scepe / of van sijnen vrachte in eene versettinge van sijnre schaden; elck Schipman sal hebben een vat vry / ende hebben sy meer goets / dat moet deylen in die schade / nae datter elck in heeft / ten sy dat sy hem niet eerlicken verweeren in die nood als goede Knapen / soo en süllen sy gheen dinck vry hebben / ende men salt den Meester geloven by sijnen Eede.

Dit is 't fonnisse.

Het gevalt dat een Meester van eenen Schepe keerst sijnen mast by grooten Onweder / hy is schüldig te roepen sijnen Cooplüyden / ende hem te togen die noot / ende dat is om te behouden 't lijf/ Schip/ ende goet/ ende somwile gevallet dat sy haer Kabele kerven en laten haeren Anker varen om te behouden 't Scip en goet / men is alle beyde Mast en Anker schüldig te prijsen van ponde tot ponde / als Zeewerp/ ende soo süllen die Cooplüyden daer af gelden / eer sy haer goet üytten Scepe doen / ende waert dattet Scip droege sat / en die Meester om 't gheschille van hem lüyden en in 't Scip enich goet leckende werde / ende üyt den vate liepe / die Meester zal daer af sonder schade bliven / en sal daer af hebben sijn vrachte / gelijck als van den anderen goeden.

Dit is 't fonnisse.

Het gevalt dat een Meester kome by der Stede daer hy ontladen sal / hy is schüldich den Cooplüyden te togen die Corden ende Selouwe daer hy mede wynden sal / en is daer yet aen te beteren/ dat moet hy beteren / want waren daer vaten of pijpen verlooren by gebreck vanden Selouwe/ die Meester ende die Sciplüyden waren schüldich den schade te beteren / en die Meester die moeter aen deelen / overmits dat hy neemt winde-gelt / en 't winde-gelt is schüldig te sijn ghedeelt in versettinge der schaden eerst in ende 't remenant moeten sijn gedeelt over hem lüyden / en breken die Corden eer dat sy die Cooplüyden togeden/ sy sijn schüldig alle den schade te gelden / mer seggen die Cooplüyden dat die Selouwe sijn goet en sterk/ en breeckt dan / elck is schüldig te deylen aen die schade/ elck Coopman sal gelden sijn deel/ even gelijcke.

Dit

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Dit is 't fonnisse.

Een Schip is ter Sluys / ofte in andere Steden om Wijn te laden / en waert van danen geladen / ende die Meester ofte sijn Cooplüyden en versekeren niet haren füstalle noch haer sloten / als sy schüldich zyn te doen / en het valt dat storm of quaet weder op hem komt / dat die füstalle breeckt / en dat vat ofte pijp uyden baden uyt vlieget / 't Schip komt behouden / die Cooplüyden seggen dat by den füstal en haer Wijn is verloren / die Meester seyt dat des niet en is / en is dat saecke dat die Meester en drie ofte vier van sijnen Schiplüyden die die Cooplüyden daer uyt kysen willen / willen zweren dat den Wijn niet verloren en is / biden gebreck vanden füstalle noch van slote / die Meester sal daer quyt of wesen / en isset dat sy dat niet en willen zweren / soo zijn sy schüldigh den Cooplüyden versect te doen van die schade want sy sijn schüldich die füstallen te versekeren / ende te slüyten haer sloten wel ende seker / eer sy scheyden van daer sy laden.

Dit is 't fönnisse.

Een Meester hüyert sijn Schiplüyden / hy isse schüldig te houden in pryse / en haer Middelaer te sijn van alle dat sy malkander doen of misdoen / alsoo lange als hy hem Broot of Wyn ter Tafelen leyt / ende soo wie den anderen loochent / verbeürt 4. pen. ende loochent enig den Meester / of den Meester enig schipman / elck verbeürt 8. pen. ende ist dat saecke dat een Meester enig schipman slaet metter hant / of metter füste / hy is hem schüldig eenen slag te verdragen / Maer sloeg hy hem meer / hy moste hem weer weeren / ende sloege enige schipman den Meester eerst / hy verbeürde 100 schel. of sijn Vüyst.

Dit is 't fonnisse.

Een Schip vervraecht tot Bordeeus te varen / of andersins / ende het komt daer't ontladen sal / ende maken tot hare partyen toeyangen / ende die scaden sijn op die Cooplüyden / an die cüste van Britaenge / diese noemen sal van datmen lijt lijs de bades / ende sijn cleyne die scaden van datmen lijt tale is van Normandyen / van Ingelant ende van Scotlant / van datmen lijt Jeremüden en van Vlaenderen datmen past Caleys.

Dit is 't fonnisse.

Het gevalt dat twiste is tüssehen die Meester / en die Cooplüyden die Meester zal bevelen t'segoen laken dat voor die Schipman te doene tegen hem daer hy strijt tegen heeft gehadt / eer hy hem uyt sijnen Scheep heet gaen / ende is dat saecke dat die Schipman dien twist en die misdaet biet te beteren tolter Schipmans seggen vander Tafelen / en die Meester is soo overmoedig / dat hy daer niet toe vallen en wille / ende dat ten uytgaen / die Schipman mach den Scepe volgen daert ontlaedt en hebben alsoo goede hüyer of hy int Scip gekomen waer te beteren die misdaet / ten seg ghene van die vander tafelen / ende wonnen die Meesters niet alsoo eenen goeden Schipman als die / ende hy by eniger manieren enig goet ofte Schip verlore / die Meester is schüldig dien scade te beteren / hevet hy alzoo veel goedts mede te betalen.

Dit is 't fonnisse.

Het gevalt dat een Scip leyt in eene Havene gemeert / en een ander Scip comt metten ghetyde / en slaet Scip dat daer gemeert leyt / soo dattet van dien slage scade heeft / ende Wijn daer vant den Bodem uyt vlieget / die scade is schüldig ghedeelt te zyn by pryse onder beyde die Schepe ende die Wijn ofte goet dat is in beyde die Schepen is schüldigh te deelen gemeenlick die scade onder hemlüyden / die Meester van den Scepe die 't ander deel heeft / is schüldig met sijnen Schiplüyden te zweren dat sy 't niet willens en deden / en dat is die redene waeromme 't fonnisse ghemaeckt is. Het gevalt datmen een oüt Schip gaerne leyt inden weg vanden beteren Schepe / om van den anderen alle die scade te hebben / waert dattet van eenen anderen goeden Schepe gebroken worde / maer alsmen weet dat die scade half en half gewoorde / so leyt men 't geerne buyten wege.

Dit is 't fonnisse.

Een Scip / of twee Scepen / of meer / die leggen in eene Havene daer lüttel Water is / soo dat een wort sittende by den anderen / die Meester van den Scepe is schüldich te seggen tot den anderen Schiplüyden / ghy Heeren licht uwen Ancker / want hy is ons te nae geleydt / en wy mochten daer by in scaden komen / ende sy en willen den Ancker niet lichten / die ander Meester en sijne Sciplüyden die gaen den Ancker lichten en leggen het voorwaerts van hemlüyden / ende isset dat hem die ander verbieden / ende dat sy daer scade by lyden of nemen / sy sijn wel schüldig te beteren / ende leyt enig ander Ancker sonder Boeye / die scade doet / wient dat hy sy / ist schüldig te beteren / ende ist datmen in eenige droge Havene leyt / men ist schüldig te leggen Boeyen ende Gelouwe dat met scyne.

Dit is 't fonnisse.

Die Sciplüyden vander küst van Bartaengen / sy sijn schüldig te hebben 't daechs een Maeltyt om datmen te varen en te keren zy Wijn drincken / die Normanne mochten twee hebben / om dat sy anders niet en drincken dan Borne tot haren dranck / maer alst 't Schip comet daer die Wijn wasset / die Meester is hem schüldig haeren dranck Wijn te geven.

Dit is 't fonnisse.

Het ghevalt dat een Scip gekomen is tot sijnre vrechter ontlaet Stede / te Bordeeus of andersints / die Meester is schüldig te seggen sijnen Cooplüyden / ghy Heeren / legget uwe voeringe of verargeringe / ende laet ghyse in die Vracht vanden Scepe / sy sijnt schüldig te seggen wat sy doen willen / en isset dat sy kiesen alsülcke Vrachte te hebben als 't Schip heeft / sy süllen 't hebben / ende willen sy / sy mogen doen in manieren datter 't Scip niet nae en leyt / en vinden sy nae dien geen vracht die Meester en zal daer gheen wederstaet af hebben / maer hy is hem schüldig te toghen haer rüymen en haer lorg / ende elck Coopman mach daer in leggen ghewicht van sijne vermoge / en willen sy / sy mogen daer in leggen een vat waters / die Meester en die Schipmanne / en worde overgeworpen in die Zee / het soude gerekent wesen voor Wijn of ander goet / van ponde tot ponde / ende mochten hem die Cooplüyden redelicke bedragen in Zee / ende kost te doen enige Coopman alsülcke Vrede als Scipmanne hebben / alsoo sal hebben die Coopman.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Dit is 't fonnisse.

Een Scip koemt geladen en behouden 't sijnre rechter ontlaetstede / die Scipluyden willen haer huyer hebben / ende daer sijnre sulck die weder Vrede nochte Steen int Scip en hebben / die Meester mach houden haer Winckhuyer om 't Scip weder te brengen daer syer in quamen / of seeckerheyt te doen / die Vaert de voldoen.

Dit is 't fonnisse.

Een Meester huyert sijn Scipmanne / die eene te varen ende te keren / sullen hebben haer Voeringe / d'ander om gelt / sy sien dat Scip geen Vracht en komt te Lande te keren / ende moet van danen varen / maer die ghene die niet gehuyert en sijn om gelt / die Meester moet hem haer huyer beteren / elcken nae sijnre gelijcke ; daer nae dat sy gehuyert sijn by termynen / laten sy naerre / sy sijn schuldich te hebben al haer huyere / maer sy moeten 't Scip helpen brengen daer syt namen / wilt die Meester.

Dit is 't fonnisse.

Het gevalt dat een Scip leyt te Bordeus / of anderswints / en sulcker spijsen altmen daer et in 't Scip twee Scipmannen mogen uyt en Scepe een gerecht dragen / ende alt sulck broot alt daer binnen is / mar dat sy eten mogen tenen male / maer sy en moeten daer geenen dranck uyt dragen / ende sy moeten schiere weder comen / soo dat die Meester niet en let, of en verset / en sy van des Scheeps gewant name / die meeste scade by gebreck van haeren wercke / sy mosten 't beteren / ende dat hem een Scipman quetste by gebreck van hulpe / sy sijn hem schuldigh te doen genesen / ende haer gebreck van hem te beteren / den meester ende den gesellen van der Taeflen.

Dit is 't fonnisse.

Het gevalt dat een Meester verwracht sijn Scip eenen Coopman / en bespreecken by eenen termine dat Scip te laden / die Coopmanne en ladent niet / en houdent Scip ende die luyden 15. dagen of langer / en eenich tijt verliest die Meester sijn Vracht by gebreck vanden Coopman / die Coopman is schuldich te beteren die meester alsulcken scade als daer af gesiet wert / ende daer af sullen hebben die Scipmannen dat vierendeel / ende die meester dat drie deel, omme redenen dat hem haer kost te wint.

Dit is 't fonnisse.

Een meester vracht sijn Scip / ende ladet om sijne reyse te doen / en hier binnen blivet scip leggende alsoo lange dat hem gelds gebreckt / die meester mach wel senden t'sijnen Lande om gelt / maer hy en moet geene gorden wint verleggen / dede hy 't / hy ware schuldich die Coopluyden haer scade te beteren / maer hy mach wel nemen vander Coopluyden Wijn / en verkoopen / ende nemen sijn nootdruft daer of / ende alst Scip gekomen is tot sijnre rechter ontlaet-Stede / die Wijn die den meester genomen heeft / is schuldich te sijn geteekent / alsoo als men ander Wijn verkopen sal / ende die meester sal hebben van desen Wijne / sijn Vracht gelijck als van anderen Wynen.

Een Knape is Leydsman van eene Scepe / ende is gehuyrt te brengen 't Scip daert ontladen sal / het gevalt dat in die Havene sijn Kaden ofte Cloosten / daer men binnen den Scepe ontlaet / die meester is schuldich den Scipman te versieren / die Stede van daer men die Scepen leyt / en sijn getouwe uyt setten / soo dat die Coopluyden geen scade en nemen by den gebreck vanden getouwe / die meester moet beteren die Leytsman sal sij vaert hebben gedaen / als hy 't scip heeft gebrocht totten Havene / ende niet voorder en is hyt schuldich te brengen / ende van voort meer soo blivet schip opten meester en opten Coopluyden.

Die

ORDONNANTIE

Van't

SCHIP-RECHT.

Dit is die Ordonnantie die die Sciphere ende die Coopluyden met malkanderen begeren van 't Scipregt.

Eerst: Waert dat een Scip brake of dalment doorzeylde / waer d' iet ware / doghte den Coopluyden / den Stierman / ende den meeren hoop van den geselscap goet dalment maken mochte soo soude die Sciphere maken / ende brengen den Coopluyden haer goet daer hyt gelost hadde der hem Godt spaerde voor ongeval / en waert dalmen 't Scip niet weder maken en mochte / soo soude die Sciphere sijn vracht hebben van elken goede / ende merken dat met eenen Godspenninck gewonnen ware des daer of alsoo vele geberght worde / ende waert dat die Coopman geen gelt by hem en hadde / ende woude hem die Sciphere niet belonen / soo soude die Sciphere van den goede nemen, datter geberght ware / alsoo vele als sijn vracht beliepe / voor al so veel gelts als die Coopman 't sijn gave an die marckt.

Item / waert dat een Scip noot hadde / ende die Scipper begeerde dalmen 't goet werpen soude / soo en soudmen niet werpen / men soude den Vrachtman vragen oft sijn wille ware / ende ware sijnen wille niet / ende dochtet den Sciphere goet / ende hem tween of dryen vanden Scipmans beter gedaen dan gelaten / soo soudmen mogen werpen / ende woude die Coopman altmen te Lande quame / soo souden die twe of drie die inden Scepe waren sweren dat het nootsaken dede / ende waer dat geen Coopman inden Scepe / ende men noot hadde te werpen wat dan den Sciphere goet dochte metten meerendeel van sijnen geselscap / dat soudemen dan daer toe doen ende wat goet dalmen worpe / dat salmen rekenen alst an die merckt gelt / penninck voor penninck breder van alsoo veel als daer af blyvet / alsoo die vracht daer af betaelt is / ende die Sciphere sal gelden van sijnen vracht / welck die Coopluyden daer of kiest / ende hoe dat die Sciphere sijn Scip set / daer moge die Coopluyden voor nemen op een Stede / ende waert dat daer yemant waer in een Scip daer men worpe / ende hadde hy gelt of ander goet in sijnre Kisten / dat soude hy openbaren eer dalmen wor-

worpe / ende als hy 't geopenbaert hadde / soo soude hy gelden te werp-gelde van sijnen gelde / te rekenen twee daer voor een / ende dergelijcks wortet geworpen / soo soudement oock rekenen twee daer voor een / maer waer daer ander goet in die Kiste dat soudemen rekenen gelijck ander goet als 't waerdig ware / ende waer dat dit gelt yemant uytter Kiste name / om sijn syde / soo en soudemen daer van niet gelden / ende waert dalter yemant gelt of ander goedt hadde in sijnre Kisten / ende hy ets niet en openbaerde eer datmen worpe / ende worde die Kiste daer / dat in ware geworpen of behouden / soo en soudemen die Kiste niet hooger rekenen dan drie schilde / alsoo verre als 't beslagen ware / ende waerse omme beslagen / so soudemense gelden datse waerdig ware / ende waert dalter geworpen worde / een malle met eenen Bedde / dat soudemen rekenen voor drie schilde / ende waer dat te doen ware / datmen looten soude / soo soudemen des Lotis dragen / den Coopman die inden Schepe ware / ende dochte die Coopman niet goet wat dan die Scipheere goet dachte / ende dat meeste deel vanden Gesellen dat soude voort gaen / ende waer daer geen Coopman in desen Schepe wil dan die Scipheere, ende die meeste deel vanden geselscappe inden Schepe goet dochte / dat soudemen daer toe doen te lote / ende van lote gelde te nemen / hoe veel datmen daar op set / ende redelijck is / als daar gewoonlick af is / ende dat loot gelt te rekenen gelijcken werp-gelde.

Een Scip vaert van Amsterdam / of van anderen Steden het gevalt hy kerft Mast / of Kabel / of ander / by onweder binnen ofte buyten / om 't goedt ende om 't Scip mede te bergen die Scipheere is schuldig den Coopmen te vragen / en hem te klagen synen noot / en dat is om te behouden 't lijf Scip en goet / ende dat sullen sy rekenen over 't goet also van worpen / en waert dat die Coopman seyde / ick en geve daar geen consent toe / daeromme en soude die Scipheere dat niet laten / maer die Scipheere soude dat sweeren als hy te Lande quame met hem derden / alsoo dattet hem noot accke dede.

Item een Scip vaert van Amsterdam ofte van anderen Steden / een Scipheer is ten achter / ende verkoopt goet opten Bodem / soo is die Scipheere schuldig also verre als die bodem alzo vele te Lande brenget / dat te betalen anden eersten markt daar hy komt binnen 14. dagen daer na / en dat sal hy betalen tussen den minsten en den meesten / en waert dat die Scipheere die Coopman niet vol en dede / en den Rogge verkofte / ofte echten anderen Scipheere daer in sette / so mochte die Coopman dat Scip anspreecken binnen jare en binnen dage / ende sijn gelt daer af hebben / gelijckerwijs of hy daer jegenwoordig ware / en dat sal hy betoogen met des Scipheeren Zegel / en soo en mach die Scipheere daer niet tegens seggen.

Item / een Scipheere verwracht sijn Scip / en laet sijn reyse te doene / ende hier binnen blyvet scip leggen alsoo lange dat hem geldts gebreckt / die Scipheere mach wel senden tot sijnen Lande om gelt / maer hy en moet genen goeden Wint verleggen / dede hyt hy ware den Coopluyden schuldig haere scade te beteren / maer hy mach wel nemen vander Coopluyden goet sijn nooddrufte / ende als het Scip komt daert lossen sal / soo sal die Scipheere dat goet betalen / als dat ander gelt uyt den selven Schepe / tussen den minsten en den meesten / ende den Scipheere sal sijn volle vracht daar af hebben.

Item een Scip seylt van eene Merkte / ende heeft geladen sijn volle last / zoo en is die Scipheere niet schuldig eenig een ander goet in te nemen het en sy by oorlof vanden Coopman / en dede hy anders die Scipheere soude verlaeten alsoo lange als dat goet waerde / dat hy in name / het en ware dat die Scipheere seyde ghy Heeren ick sal aldaer alsoo veel goets in nemen.

Item / 't gevalt dat hem Scipluyden verhuyren ter tydt haeren Scipheere ende eenig van hem luyden gaen uyten Schepe buyten oorlof en drincken dronckten en maken kyf / het gevalt datter eenig gewont werdt / die Scipheere en is hem niet schuldig te doen heelen op des Scipheers kost / maer hy magse uyt den Schepe doen / ende huyren ander in die Stede van hem luyden / en kosten sy meer sy sullen 't betalen moeten / en den Scipheere weder keeren dat sy van hem ontfangen hebben / maer sondse die Scipheere in eenigen dienste vanden Schepe / dat sy hem quetsen of wonden / sy sijn schuldig te werden gheheelt op des Scipheers koste.

Item / 't gevalt dat een Scipheere eenen Scipman huyret en so koemt in eenen twiste / dat den Scipman oorlof gevet / hy en mach hem openbaer schuldt geven / die scipman heeft verdient half sijn loon / ende gewerckt die Scipman te scheyden vanden Scipheere desgelyks soo is hy hem weder schuldig maer waert dat hy vander Markt zeylet buyten int Vlie / of int Maesdiep / en weder over seylde en op leyde / soo had die Scipman sijn volle loon verdient / en woude die scipman daer of den scipheere / soo soude die scipman weder geven al dat hy op gebuert hadde / ende alsoo vele daer toe.

Item / so sal die scipman waer dat hy vaert met eenigen man / so is hy schuldig die Coopluyden goet te haveren / als den scipheere en den stierman goet dunckt met den Vrachtman / en voort van elcker Last Roggen te koelen 3. grooten / alsoo dick als syse koelen / en waert dat sy dien Rogge of Tarwe niet haeren ende koelen en wilden / dat souden sy verbeteren tot des scipheers eggen / ende uyt schieten 3. grooten / en voor twee hondert Wagescholt / en hondert knaeck houts / 3. grooten Brab. van 3. Last Haringe een en grooten / en van een 3. last peerd en Teers als die scipheere voert 3. grooten / en dit voorsz. goet als 't hier staet / dat mach die stierman houden in boert / alzoo lange als ter tydt dat die Coopman des scipmans noede heeft / ende voort welck goedt daermen een Potye om brenget / een vat Vlas 2. Grooten / 3. vat Vlas 3. grooten van 3. Pack wants 2. grooten en van 3. Tarwe 3. grooten / van 3. stik Wijns 2. grooten / van een Pijp Wijns 3. grooten / ende voort waert dat syt versameden der Coopluyden goet / alle die geene die om 't Windegelt deelden / die souden die scade gelden / en waert dat die scipmans vrageden den scipheere / of den stierman / of een getouwe daer sy mede tysen souden / starck genoegh waer / ende sy dan ja seyden / brake den selvewe, dan soude die scipheere den scade staen / die daer of vallen mochte / maer vraeghde die scipmans niet / soo soudet wesen als voorsz. is.

Item / een Schip vaert van Amsterdam / of van anderen Steden / van deen den anderen zeylde sijns ondancks / dat soude den schade half gelden / maer dede hyt willens / so soude hy die dat ander Schip aen zeilde / den schade alleen gelden.

Item / een Schip dat koemt in eenre Haven / dat sal een Dobber op sijn Ancker hebben / ende waert dat hyt niet en hadde / ende daer schade by geschiede / die schade soude hy half beteren.

Item / een Schip dat lage in eenre Havene tot Amsterdam / of tot anderen Steden / ende werde drijvende op een ander Schip / ende hem schade dede / dat souden sy half en half gelden.

Item / een Schip dat coemt van den Cragen / of uyt Noorwegen / dat salmen lossen binnen veerthien dagen / en sijne vracht geven / en des gelijcks / soo sullen alle Schepe vander Zee.

Item / een Schip dat komt van Hambourg / ofte van anderen Lande / dat salmen binnen acht dagen lossen / en sijn Vracht geven.

Item / een Schip ladet tot Cronen / of andersints / het sy verbonden in Vlaenderen of in anderen merckten / en komt tot Amsterdam van noodsaecken / ende dat zweeren wille met sijnen Stierman / ende met twee Schipmannen dat hem noodsaecken deden / ende want die Schipheere dat Schip niet rede en mochte maken buyten omme te zeylen / soo soude hy dat goet binnen senden op des Schipheers vracht / ende op des Coopmans Tollen.

Item / een Schip coomt tot Amsterdam met sijnen Schipheere / die is schuldigh in dat Schip te blyven / alsoo lange ter tijt als dat Schip lot is / ende weder geballast is / dattet leggen mach.

Item / waert dat een Schip met goede ander gronde zeylde / ende Schip ende goet in vresen waere te verliesen Schip ende goet / ende mochtmen dan krygen lichtschepe / dat goet mede uyt te lichten ; wat die kosten / dat soude Schip ende goet betalen / gelijcken werp gelde / ende waer daer geen Coopman in alsmen ander gronde zeylde / soo soude die Schipheer / ende twee Schipmans zweeren / wildement hem niet verdragen / dattet Schip en goet in vresen was ander gronde.

Item / waert datter een Schip quame aent Marsdiep / of int Vlie / dat also diep ginge / dat hier niet op komen en mochte / ende nammen dan lichtschepe / wat dat die costen / dat soude dat Schip betalen dat tweedeel / ende 't goet 't derdendeel / mare dat het Schip dan hier niet op en quame / so soude 't Schip die lichtschepen alleen betalen / ende loonen.

Item als een Schipheere 't goet uyt sijnen Schepe gescheept heeft / soo mach hy 't goet binnen sijn Poort houden voor sijne vracht / ende van ungelt datmen daer van mochte schuldich wesen / wil hy 's hem niet geloven.

Item / waer dat hier licht schepe quamen / die goet opgelicht hadden uyt schepen die vander Zee quamen / die soudmen lossen binnen vijf dagen / dat sy hier quamen.

Item / waert datter een schip quame voor een vreemd landt / met node van Weder / beneden een gemeenlic Haven / ende te Rede quame aen sijn Ancker / ende onbekant ware / ende wonne eenen Leytsman dat schip te Havene / wes die Leytsage daer af hebben soude / dat soude betalen 't schip ende goet / gelijck werpgelde.

Item / wat schepe komen in 't Vlie / of int Marsdiep van ommelant / ende hier op willen wesen / ende is daer een Leytsage wint om 't schip ende 't goedt hier op te brengen / dat sal die schipheere die Leytsage den Kost geven / ende die Cooplieden sullen den Leytsaghe loonen van haeren goede.

Item / enich schipman die sijnen schipheer ontliepe met sijnen gelde dat hy hem gegeven hadde / dat die schipheere mochte betuygen met twee schipmans / soo hadde die schipman een galge verdient. Ende onder een schipheere eenen schipman met quaden feyle / ende hy hem daer af mochte betuygen met tween schipmans / dien soude hy oorlof mogen geven aen 't eerste Lant daer die schipheere quame / sonder yet daer aen te verbeuren tegen den schipman / noch geen oon hem te geven.

Item / waert dat een stierman ofte een schipman hem besteedede met eene schipheere / ende die stierman of die schipman een schip kofte dat hy selver voeren wilde / so soude hy quyt mogen wesen vanden schipheere / maer hadde hy loon vanden schipheere gebruyckt / dat soude hy hem weder geven.

Item / waert dat een stierman of schipman hem besteede met eenen schipheere / ende die stierman of die schipman een Wijf name / ende op den Lande bliven woude / die soude quyt wesen vanden Schipheere / maer hadde hy loon ofte gelt vanden Schipheere ontfangen / dat soude hy hem weder geven.

Item / waert dat sake dat enigh Reeder schelinge hadde tegens sijnen Schipheere / en hy sijn deel niet reden en woude van desen Schepe / so soude die schipheere van desen Schepe dat schip vreren op alsulken huyre als goede Knapen ducht dat bescheydelick ware.

Item / waert datmen enich gelt vertimmerde aen dat schip / of datmen enigh Want kofte / tot des schipheers behoef / dat soudense betalen Penninck voor Penninck gelijck breeder.

Item / waer dat sake dat die schipheer borghe souden moeten setten vanden schepe / soo waer die Reeder schuldich Borghe te setten voor des schipheers Lyf.

m *Domburg*,] *Domburg* werd voor een van de 36 oudste Steden van *Zeland* gehouden ; Van haar welgelegentheid en vrugtbaarheid, als van de schone gebouwen, plantagien, en schone landen rondtom deselve gelegen, zyn de oude en jonger schriften vol ; dog die zyn mede so verre van de Zee afgespoelt, dat meest alle verdronken zyn, en niet anders als een kleine vlekke overig is, ter gedagtenis van 't selve, daar omtrent men nog enige plantagie en geboomte kan sien ; het is van ouds

Duyn-

Duynburg genomt geweest, dat daar na in *Domburg* is hervormt.

Van de oudheid en welvarentheid van dese twee Steden, in haren tijd betuygen ook de Handvesten van *Graaf Floris*, *Koning Willems* vader, in den jare 1233 gegeven, te sien in de *Chronijke van Zeland*, door den *Professor Boxhorn*, 2. *boek*, *pag.* 55.

37 *Zierixzee*,] Over dese naamreden werd hard getwijffelt, en het geen daar van in de oude Gedenk-schriften van eenen held *Zierik* ofte *Ziringus*, van een onbekent land of geslagte, werd gebeuselt, en sommige den geslagte van *Jan* en *Frederik van Zirxze*, Bisschoppen van Uytrecht, van *Lotteringse* afkomst, dewelke in 't jaar 1288. en 1317. geleeft hebben, willen toeschryven, en volgens sekre oudgenomde veerskens, die nogtans naar geen oudheid gelijken, tot het jaar 849. en de regering van den *Kaisar Lotharius* hebben willen brengen, werd by alle andre rechtsinnige Schryvers voor een Poetisch verdigtsel, en een voorbedacht versiersel gehouden. Den Poëet *Horatius* seid, *Epist.* 2. *de arte Poëtica ad Pisonem*,

——— *Pictoribus atque Poëtis*
Quidlibet audendi semper fuit æqua potestas.

Dat is:

——— De Schilders en Poëten
Mogen al digten wat sy denken, en niet weten.

Het geseyde en alsо genomde oud Rijm wijst het self genoeg uyt, het welk aldus spreekt:

In 't jaar agt-hondert-en-negenenveertig mede
Was gefundeert Zierixzee *die Stede*
By eenen die Ziringus *genaamt was,*
Alsomen in de oude Chronijken las,
Doemen d' Octave van onser Vrouwen
Haars Hemelvaarts begonst te bouwen,
Lotharius *was Kaisar in 't Rijk magtig,*
En Hertog Hendrik *van Braband dats waragtig,*
Soo men vind in 't klare en wel beseffe,
De Sondags letter was doe die F.

Johan Reigersberg in sijn *Chronijk van Zeland*, *cap.* 10. schrijft dese Rijm-veersen meer dan den ouderdom van vijf-hondert jaar toe, dewelke hoe weinig na ouderdom gelijken, uyt den stijl van schryven en taal-woorden genoeg te sien is. Sie daar tegen den stijl van *Melis Stokke*, in sijn *Hollandse Rijm-chronijk*, die nog tegenwoordig maar tussen 370. of 380. jaren oud is, hoe veel die in oudheid van dese versen verschilt. Maar laat ons den inhoud van dien eens insien, of die wel naar waarheid gelijkt; hy schrijft en beroept hem op de oude Chronijken, die daar geen en zyn, die sulx enigsins aanroeren, of het most wesen *Jan van Ley-*
38 *den den Karmelijter Monik van Haarlem*, den eersten Autheur en voorganger van al de oud Hollandse Leugen-schryvers, dewelke eerst in 't jaar 1480. geschreven heeft, buyten die en zynder geen die daar enig het minste gewag van maken; nog spreekt hy van de instellinge van de lieve Vrouwen Hemelvaarts dag; hoe soude men 't weten dat het by een Monnik verdicht was, hier uyt weetmen dan wanneer dat men van Maria Hemelvaart heeft beginnen te weten en te leeren.

Lotharius was Kaiser: Let wel, desen Monik hadde mogelijk gelesen, dat desen Bisschoppen van Utregt *Jan* en *Frederik van Zirxize* genomt, zyn geweest beyde van *Lotteringers* afkomst, so sy seggen; al schijn genoeg, om den oorsprong en stigtinge van *Zierixzee*, dese Bisschoppen van Utregt hun geslacht en afkomst toe te schryven, en om dat sy van en uyt *Lotteringen* afkomstig waren, 't selve de tijd van de regering van den Kaisar *Lotharius* toe te schryven, het welk seer net volgt; maar wie zyn dog dese Bisschoppen haar ouder of haar voor-ouders geweest, met die naam genomt, die in de tijd van den *Kaisar Lotharius* souden geleeft hebben? Om dit goet te maken seggen sy, dat desen *Zierik* den stigter van *Zierixzee*, of sonder kindren gestorven is, of in den oorlog dood gebleven, en daarom zyn Geslacht-rekening niet wel te maken soude zyn; maar waar van daan dan desen *Frederik van Zirk* den *Lotteringer?* Om dese goede lieden uyt den droom te helpen, so en is hy geen *Lotharinger* van afkomst of geboorte geweest, noch sijn geslacht-naam *Zirk* of *Zirxze*, maar geboortig van *Zurig*, een voorname Stad in *Zwitserland*; gelijk daar van de Chronijken der Bisschoppen van Utregt betuygen. Sie daar van de *Chronijk van Johan Beek*, *in Friderico Episcopo* XLIII. die nomt hem *Frederik*, geboortig van *Zirk*, (ik meen dat het moet zyn *Zurk*,) want *Willem Heda* nomt hem wel duydelijk *Frederik van Zyrich*; so dat het so vast niet en gaat, als wel den Heer *Professor Boxhorn* in sijn *Chonijk van Zeland* dese luyden toegeeft, dat *Frederik van Zyrich*, die sy *Zierik* noemen, van de Graven van *Zirk* uyt *Lotteringen* afkomstig soude zyn; daar door sy desen Bisschop of wel sijne voor-ouders aan de stigtinge van *Zierixze* hebben soeken vast te maken; Datter in *Lotteringen* Graven van *Zirk* bekent mogten zyn geweest, daar van sy die schone tijd-rekening tot den Kaisar *Lotharius* hebben weten uyt te vinden, kan wel waar zyn, maar daar mede en hebben wy den stigter van dese Stad *Zierixzee* noch niet; Wie hy geweest is, uyt wie hy geboren is, hoe hy in 't Land van *Schouwen* gekomen is, of waar de nasaten van so een aansienlijk geslacht gebleven zyn? Is hy sonder kinderen gestorven? Is hy in den oorlog gebleven? Waar? In wat oorlog? Wanneer? Waar en van wie souden dan dese Bisschoppen *Jan* en *Frederik* zyn afgekomen? Sie eens hoe dat sy tegens haar neus aan spreeken, dat het wederom stuyt. d'Heer *Boxhorn* in sijn *Chronijke van Zeland*, meent dat de naamreden van *Zierixzee*, uyt hun eersten en oudsten handel van Zoutsieden sijn oorspronk heeft, om dat hy in een oude lijst van Zout-maten tot *Rommelswaal*, daar mede veel Zoutketen waren, gevonden heeft de naam van een *Ziriklepel*, het welk een Zout-lepel beduyde, en sulks in de oude taal *Zierik-zont* beduyd heeft, het welk wat beter naar waarheid gelijkt, alhoewel mede so seeker niet; het zy dan hoe het zy, wy mogen het voor een Stad van een seer ouden oorspong houden, om dat wy by gene Chronijk-schryvers daar van geschreven vinden; en liever rond uyt bekennen, dat wy de regte oudheid daar van gelijk als van de naamreden niet seker en weten. Sie hier van met meer omstandigheid de *Chronijk van Zeland van de Heer Professor Boxhorn*, *in de Beschryvinge van Zirxzee*, *pag.* 309.

Zierik.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Zierikzee is het twede lid van de Staatse vergadering van Zeland, en men seid, dat binnen deselve Stad de Graven van Zeland wel eer haar Hof gehouden hebben, en dat deselve aldaar een groot Kasteel rondom wel bemuyrd doen bouwen hadden, daar van *Jan van Reigersbergen* verhaalt, dat nog in sijnen tijd verscheide overblijfselen te sien zyn geweest.

Deselve Stad heeft van ouds haar erneert met Zoutsieden, daar door de ingesetenen seer verrijkt wierden, en deselve nering en handel so toe nam, en het Zout in sodanige menigte wierd verhandelt, dat geen pakhuysen nogte in de Stad, nog op het Land van Schouwen daar omstreeks genoeg te vinden waren om haar goed te bergen; de hoofdneringe van het Laken-bereyden is ook aldaar geplant geweest, daar sy groten aftrek van hadden en wel by voeren, uytwijsende verscheide Handvesten, hun tot handhavenis van deselve nering vergunt.

39 [o] *Brouwershaven,*] Gelijk als *Zierixzee* aan d'een syde, so leid ook *Brouwershaven* aan de ander syde, op den zydelkant van het Land van *Schouwen*, by naar even na aan de Zee; Gelijk wy van *Middelburg*, *Vlissingen*, *Ter-veer*, *Arnemuyden*, en andre Steden, hare naamreden uyt hun gelegentheid ofte uyt hun hanteringe beduyd hebben, (want wy menen dat meest alle Steden, die niet met het bouwen en stigten van enige Burgten, Kastelen, ofte sterkten geworden zyn, en sulks de Stigters van die Burgten en Kastelen, tot haren bescherm-heer gehad hebben, haren oorspronk en naam uyt haar Lands gelegentheid, ofte hanteringe moeten soeken) so brengt de naam van *Brouwershaven* sijnen oorspronk en naamreden van selfs mede, als eerst door Brouwers nering en handtering ter selver plaatse geplant en voortgekomen; want in voortyden in Zeland, gelijk als nog tegenwoordig geen bequaem water en wierd gevonden, om daar uyt bier te kunnen brouwen, en so het scheen te kostelijk viel het zout-water met waterschepen derwaarts te doen voeren, so dat in Zeland geen brouweryen en waren, nog geen bier en wierd gebrouwen, maar al het bier van buyten most werden gehaalt, het welk by ongelegentheid van tyden so seker nog so goed niet en koste aankomen, of sy hadden daar gebrek aan; derhalven heeft men beginnen op vaste bierstallen te denken, daar toe dan geen bequamer oort en was als dese, waar van daan het bier niet alleen van eene plaats, maar over al van daan kon werden vervoerd, en 't allen tyde door geheel Zeland bequamelijk konde werden weggehaalt.

40 [p] *Bommenede,*] Een Stedeken op den hoek van Schouwen, dat voor desen meer voorland gehad heeft, maar nu t'enemaal op de kant gelegen leid, en met kragt en grote kosten tegens het water moet gehouden werden; het is het overige gedeelte van het Land van *West-voorn*, en scheid tussen Holland en Zeland, daar over onder andere geschil gemaakt is, dog aan de syde van Holland, onder het Land van Voorn, als wy hier voor N°. 20. breder hebben aangewesen, het welk nog veeltijds by swijmelinge geoordeelt werd onder Zeland te behooren, gelijk als by de Heer *Boxhorn* en anderen misduyd werd het Octroy by ofte op den naam van Koning *Philips*, op den 24. Mey 1570. tot herstellinge van den inbreuk aldaar, verleent, inhoudende onder andere dese woorden: *Alsoo die Commissarissen by ons onlangs gedeputeert ter visitatie van de inundatien en inbrekenen in onsen Lande en Graafschappe van Zeland, geschied op aller heyligen dag lestleden, hen onder anderen getransporteert hadden in den Landen van Drieschere, Sonnemare en Ballois, en bevonden dat die Polder en Dorp van Bommenede, den voorsz. partyen annex en geinclaveert geinundeert waren.* Daar by niet minder geseid werd, als dat Bommenede onder Zeland soude behoren, maar veel eer daar uyt het tegendeel van dien te besluyten is, want die woorden, *in onsen Lande en Graafschappe van Zeland, &c.* gevolgt by de volgende woorde, *die Polder en Dorp van Bommenede, (Nota) den voorsz. partyen annex en geinclaveert*, een duydelijke affonderinge en buytensluyting van den Lande en Graafschappe van Zeland moeten beteekenen, of ik en versta de Duytse taal niet.

Dat het selve in 't jaar 1570. nog een Dorp genomt werd, kan wel zyn, dewijl het selve met de troublen van 't jaar 1572. benevens andere ope vlekken bewald en gevest is geworden.

[q] *Omtrent seven-hondert en vyftig jaren,*] Dit as schrijft *Jan van Reigersbergen* in sijn *Chronijk van Zeland*, in het seste en sevende capittel, uyt de getuygenisse van *Hermannus Polianus* en *Carolus Battus* seer omstandelijk.

[r] *Al vele eeuwen te voren,*] Wy hebben hier voor op het I. Hoofdstuk *num.* 60. aangewesen, dat de Cimbren seer ervaren waren in het dijken en dammen, en met hun aankomst in het oud Batavien, de lage Landen tot keringe van het hoge opkomende water, met dijken en dammen hebben versekert, daar uyt dan genoeg is af te nemen, dat sy ook in Zeland de eerste bedijkers geweest zyn, en dat van de Franken en Deenen niet anders en is geweest, als een vervolg van haar lang begonnen werk; hier toe dient de getuygenis van sekren ongenaamden schryver, by *Pythoëus* uygegeven, daar hy seid, *Normanni anno* 836. *tributum exactantes, in Walachram insulam venerunt, ibique Eggihardum ejus loci Comitem, & Hemmingum cum aliis multis occiderunt. Dat is:* De Normannen soekende alles onder schatdwang te brengen, zyn in den jare 836. in het Eiland *Walcheren* gekomen, en hebben aldaar *Eghart* den Grave dier plaatse, *Hemming* en meer andre ter neder gemaakt. Daar uyt dan immers blijkt, dat *Walcheren* lange voor die tijd van hun overkomste een bedijkt en bysonder Eiland, en lange voor die tijd by haar bysondre Graven is beseten geweest.

Tot bevestiging van het welke seer aanmerkelijk is de plaats van *Plinius*, die niet lang na de geboorte Kristi geleeft heeft, *lib.* 16. *cap.* 1. *Sunt in septentrione, inquit, visæ nobis Cauchorum gentes, qui majores, minoresque appellantur. Vasto ibi meatu perpetuis, bis, dierum noctiumque singularum intervallis effusus in immensum agitur Oceanus, æternam operiens naturæ controversiam, dubiumque, an terra sit aut pars maris. Illic misera gens tumulos obtinet altos, aut tribunalia structa manibus, ad experimenta altissimi æstus, casis ita impositis, navigantibus similes, cum integant aquæ circumdata, naufragis vero, quum recesserint. Pisces circa tiguria venantur, non pecudem his habere, non lacte ali, ut finiti-*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

finitimis, ne cum feris quidem dimicare contingit, omni procul abacto frutice ulva & palestri junco fines nectunt, captumque manibus lutum ventis magis quam sole siccantes terra cibos, & rigentia septentrione viscera sua urunt. Potus iis, non nisi ex imbre servato scrobibus in vestibulo domus. Dat is: In 't noorden na de Zeekant komen ons de Chauchise volken te voor, dewelke grote en kleine Cauchen genomt werden; alwaar die grote Zee twemaal tussen nagt en dag op sijn gesetten tijd het Land overvloeid, en wederom weg loopt, makende een wonder van de natuyr, en twijvel ofmen 't selve water of land sal noemen; daar onthoud hem dit arm volk op heuvelen en bergskens, tegen den hogen vloed gemaakt, daar sy haar hutten op ter neder stellen, sodanig dat sy, als het water opkomt, als schepen schynen te dryven, en als het water ontloopt, schynen als luyden dewelke schipbreuk hebben geleden; sy vangen de vissen voor haar hutten, als het laag water is; hun ontbreekt het vee, en melk, ende en hebben geen wildvang, nogte enige fruitbomen, gelijk als de nabuyrige volken; sy bepalen haar Landsate met rijs en vuyligheid; sy drogen haaren slik-turf, ongelijk beter met den wind, als met de son; met den selven turf koken en braden sy hare spijse, en warmen hare lighamen jegens de koude noorden winden; haar drank is regenwater, voor hare huysen in bakken gevangen. Het welk alles geen volk nader als de Zeeuwen kan werden toegepast; Doen waren sy al besitters van de Zeeuse gorsingen, en verstonden haar het Zeewater af te keeren, het welkmen niet oneygentlijk voor de eerste beginselen van haar besit mag houden; dit verschild immers veel van de tijd der Denen en Normannen.

42 [s] *Zuid en Noord-beveland*] *Zuid-beveland* is al een van de oudste en voornaamste bedijkte Eylanden, buyten die van *Walcheren*, en *Schouwen*, tot vervolg van de Landen en heerlijkheid van *Borsselen*, het welk daar nu gelijk als aangehegt is; is wel het grootste en breetste Eyland geweest, dog met verscheide hoge vloeden, voornamelijk aan de Brabandse zyde dapper afgenomen; begrypt in sig de twee Steden *Rommerswaal* en *Goes*; dog wanneer dat het bedijkt is en weetmen niet.

Noord-beveland is mede een seer oude bedijking, en met dat het rondom in zyn eygen dijken leid, zyn by verscheide hoge vloeden veel Landen buyten gedijkt en met het water gemeen gelaten; men seid dat het bykans tot by *Duyveland* gestrekt heeft, soo dat het water van de *Schelde* alleen tussen beyden lag.

43 [t] *Goes*] De naam van *Goes* willen sommige afkomstig te zyn van het oud Duyts woord *Goes*, het welk een gans betekent, daar by voegende dat ter plaatse daar de Stad nu staat, een schorre geweest is, daar op haar vele gansen onthielen, en daar om sy luyden een *gans* tot een wapen hebben aangenomen. Om dat de wapens van de Steden al veel laat by gekomen zyn, en meest na de namen der Steden souden uytgevonden zyn, gelijk den *Professor Boxhorn* oordeeld, dat wel in enige dog in weinige plaats heeft, soo is het daar mede soo breed niet als dien Heer wel gemeent heeft; want dat hy van de Stad van *Leyden* bybrengt, dat die de sleutelen tot haar wapen souden voeren, om dat door het openen harer poorten den wandelenden man vry en beveylig geley gegeven wierd, siende mogelijk op het oude seggen, dat die van *Leyden* de reisende luyden, door het woud sonder genaden tot *Alphen* geleyden, daar het dan al fijn was, daar in is hy groffelijk gemist, so ik in mijne korte beschryvinge der Stad *Leyden* naar waarheid anders heb aangewesen, dat doen Grave *Willem*, *Florens Soon* Koning van Romen wierd, het welk een *St. Pieters* sleutel tot haar wapen voert, hy die van *Leyden* als zyn geboorte Stad tot een onderscheid met een dubblen sleutel tot een wapen vereert heeft, daar van het oude wapen zynde een *St. Pieter*, sittende op een verheven Troon onder een Kerk-welf, met een schild daar in een dubbelen sleutel vertoont werd, als nog in wesen is.

Dog wederkerende tot onse naamreden, meent den Heer *Professor*, dat die genomt soude zyn na den over-ouden Duytsen naam *Goes*, dat een gants welige en vrugtbare aarde beduyd, daarom deselve Stad, niet enkelijk *Goes* genomt soude zyn, maar *Ter-goes*, dat is daar ter plaatse daar het welige en vrugtbare aarde is, het welk zyn reden heeft, om dat het beste beduydsel der naamredenen van Steden of Dorpen is, na de omstandige gelegentheid van de plaats, of na den handel en bedrijf der inwoonderen: dog gelijk als wy hier vorens hebben onderscheiden, heeft het zyn uytsondering, dat vele Dorpen en Steden haar beg n en naam hebben van de bywoninge en onderschuylinge van enig kasteel, slot ofte sterkte, daar van sy den stigter en bouw-heer tot haren patroon en bescherm-heer hebben, onder welke sy schuylen, welke sterkten door sodanige toevallige bywoonders, tot een Dorp en daar na tot een Stad geworden zynde, het selve Dorp ofte Stad haren naam van den stigter ofte bescherm-heer behoud; so vinden wy hier ook, dat op dese plaats van ouds een kasteel ofte sterkte gebouwt is geweest, het welk daar na door de toevallende bywoonders tot een Dorp, en eindelik tot een Stad geworden is, so dat se na den naam van dat kasteel of van den stigter van het selve also kan genomt zyn, en wel waarschijnlijk van den stigter, (wie dat hy geweest zy) want de sterkte self is naar zyn gelegentheid het Oost-eynde genomt, waar uyt men soude besluyten, datter eerst een bewoninge van enig volk by den anderen geweest is, tot bescherminge van dewelke dit kasteel soude gebouwt zyn, daar van nog enige overblijffelen te sien zyn, het welk daar na met de bywoninge ontwijvelijk na dien bescherm-heer *Goes* genomt is; met welke naam het selve kasteel ofte slot in 't jaar 1300. bekent is, doe *Jan Renes* met den Vlamingen het selve belegerd had; het is de Hooftstad van *Zuidbeveland*, en de enigste op dat Eiland, tegens den hoek van *St. Wolfers-dijk* suydwaarts af gelegen; hunne handteringe is van ouds landbouwerye geweest, dog hebben sig naderhand mede tot de visserye en haring vangst gestelt; Tot het jaar 1417. heeft het selve als een open vlek gelegen, onder de bescherminge van het selve kasteel, tot dat *vrouw Jacoba* by *Handvest van den 20. November* 1417. vergunt heeft de Stad te mogen vesten, na dat het enige jaren te vorens Stede regten verkregen had.

[u] *Rommerswale*,] Andre seggen *Romerswaal*, 44
en willen dat het by den Romeinen gebouwt, en also genomt soude zyn, dog groffelijk geswijmelt;

byandre, het welk het naaſt by komt, werd het *Reimerſwaal* genomt: want men houd het daar voor, dat het van ouds *Remburſwaal* genomt is geweeſt; het is een van de oudſte en welvarentſte Steden van Zeland geweeſt, maar van tijd tot tijd door het inbreeken van den vloed t'enemaal verarmt, ſo dat ſy by na niet magtig genoeg en waren hun land te houden; want behalven de voorgaande invloeyingen, die ſy met verſcheide inſnydingen 't haren groten koſten en land verlies wederom herſtelt hadden, zyn ſy volgens nette aantekening van een inwoonder aldaar, in 't jaar 1551. twemaal ingebrooken, en ſtond het water wel 12. voeten hoog in de kerken, het welk enigſints herſtelt zynde in 't jaar 1555. wederom ingebrooken is, ſo datter niet behouden en wierd, als het ronde van de Stad; In 't jaar 1557. wederom ingebroken zynde, zyn het merendeel van de huyſen, en Zout-keten (want ſy haar met het Zout-ſieden erneerden,) met de Gods-huyſen, Stads-huys en Poorten omgevallen; in 't jaar 1558. waſſer een groten brand, daar by het vierdepart van de Zout-keten afbranden; in 't jaar 1561. en 1563. is het wederom ingebrooken, daar by ſy 't meeſtendeel van haar aangedamde werken verloren.

Na dat ſy nu over de 34. jaar met de Zee te vergeefs hadden geworſtelt, hebbenſe de Stad en het Land t'enemaal moeten laten dryven; ſo dat de Zee meer en meer indringende, het gehele Land en de Stad heeft weg genomen, en ſedert dien tijd, de Stad by na geen Dorp meer en geleek te weſen, en hier en daar maar enige kleine tekenen zyn overgebleven, en zy van haar inwoonderen gants verlaten, met de Zee gemeen is blyven leggen. Sie hier van in 't lange de *Chronijke van Zeland*, *pag.* 420.

45 [w] *Kortgene,*] Alſo genomt by verkortinge in plaats van *korte eygenheid*, hoedanig in Zeland genomt wierden eygene heerlijke goederen, gelijk als in Holland *Oud eygen* genomt werd; ſo dat deſe plaats met de naam van *korte eygenheid*, beduyd een heerlijkheid kort en ſmal in haar begrip, en klein in geſag; is nu mede ſo door een groten brand, daar by alle de huyſen afbranden, als door den vloed tot den grond vergaan en afgeſpoelt; dit is geweeſt de geboorte Stad van *Johan van Reigersbergen*, dewelke in ſijn *Chronijke van Zeland*, *cap.* 10. den oorſpronk en val van het ſelve Stedeken in 't lange verhaalt.

46 [x] *Duyveland*] Is mede een van de oude Eylanden van Zeland, rondom met ſijne dijken in 't water gelegen, daar door ook vele grondbraken geleden, en veel Land verlooren heeft, byſonderlijk met de hoge vloeden van de jaren M. CCLXXX. M. CCC. IV. M. D. XXX. XXXI. en XXXII. als wanneer veel Lands wierd buyten gedijkt, om het verder te bewaren; men ſeid dat het aan de zuidzyde by na tot aan het Land van *Staveneſſe*, en niet verre van *Noordbeveland* geſtrekt heeft, waar tuſſen de *Vliete* gelegen heeft, die by een al te hoge vloet gants onder liep, dewelke den Grave om de aangelegentheid van die landſtreke ſelfs in perſoon, ſo men ſeid, heeft doen bedijken, makende aldaar een *Kete*, die men *'s Gravenkete* plag te noemen, dog door den hogen vloet van den jare 1530. met meer Landen daar omtrent is ingebroken en weggeſpoelt; ſedert is die niet wederom bedijkt en voort met het water gemeen geworden, ſulx het water aldaar tuſſen *Noordbeveland*, *Tholen* en *Duyveland*, dat te voren met een kleine doorvaart malkanderen ſeer na by kwam, ſeer wijd geworden en gebleven is, en een grote en wijde doorvaart gemaakt heeft, alwaar deſelve op den hoek van *Tholen*, daar het Land van de *Vliete* verdronken leid, als nog de *Kete* genomt werd.

[y] *Wolfaartſdijk,*] Mede een van de oude bedijkte Eylanden tuſſen *Noord* en *Zuydbeveland* gelegen, door verſcheide hoge vloeden tot een klein begrip afgenomen, en ten ware den aanwas van een grote ſchorre, aan de ooſtzyde by Hertog *Jan van Beyeren*, oom van *vrouw Jacoba*, met het Dorp van *Hongerſdijk* bepoldert en bedijkt, bedraagende omtrent een derdepart van het gantſe Eylandeken, gants klein ſoude gebleven hebben; Dit Eiland plag aan de weſtzyde na *Walcheren* te ſtrekken, tot over *Arnemuyden*, daar doen ter tijd meer Lands was, dan nu 't gehele Eiland groot is, op welk Land twee grote Dorpen en Kaſtelen plagten te ſtaan, d'eene *Ter-muyen*, en d'ander *Sabbing* genomt, met een klein Stedeken de *Piet* genaamt, daar van volgens levende getuyge van *Johan van Reigersbergen* als hy in ſijn *Chronijk van Zeland*, *cap.* 10. verhaalt, nog tot het jaar 1512. den toorn met meer ſtukken van oude gebouwen en ook van de kerk te ſien waren, welken toorn eerſt in September van 't voorſz. jaar 1512. door eenen groten ſtorm is omgevallen en ter neder geſtort. 47

[z] *Het Land van Tertholen,*] Het Land van *Tertholen*, mede onder de oude bedijkte Eylanden gerekent, tegens het ſcheid van Braband aan gelegen, is aan de zyde van de *Ooſt Schelde*, en geſchoten deurvaart van *Kaiſar Otto*, mede veel afgenomen, en afgeſpoelt, dog begint tegenwoordig door verloop van de ſtromen, wederom ſodanig aan te waſſen en verlanden, datmen daar niet als met het hoogſte water kan door varen, zo dat het voorſien werd in 't korte geheel te verlanden; Op dit Eyland is een propre Stadt gelegen, van redelijke oudte, mede onder de grote Steden gerekent, het vierde lid in de Vergaderinge van de *Staten van Zeeland*, gelijk als ſommige willen, alſo genomt van des Graaflijkheids *Tol*, die daar van de op- en afkomende Koopwaren naar en van *Braband*, van ouds gelijk als nog tegenwoordig plag ontfangen te werden; Is van ouds een Graeffelijkheids leen geweeſt, dog vele Jaren by byſondre Heeren beſeten, als by *Jan van Henegouwen*, broeder van *Graaf Willem de Goede*, die het onder anderen in de erffeniſſe van hunnen Vader *Jan van Avennes*, Grave van Henegouwen, was aanbedeelt, en die in ſijnen tijd *Tertholen* ſeer verſterkt en verbetert heeft; hy ſterf in 't Jaar 1356. en liet na uyt *Vrouw Maria*, dogter van *Hugo*, Grave van Soiſſons, een erfdogter *Johanna van Henegouwen*, Gravinne van Soiſſons, en Vrouwe van *Tertholen*; ſy troude aan *Lodewijk van Chattillion*, Grave van Bloys, by dewelke ſy na liet drie ſoonen, als *Lodewijk*, *Jan* en *Gwie* van Bloys, alle na den anderen *Heeren van Tertholen*, en ſonder kinderen overleden, ſo dat by overlijden van *Gwie van Blois*, in den Jare 1379. de Heerlijkheid van *Tertholen* wederom aan de Graaflijkheid gekomen is.

[a] *Sint Maartens Dijk*] Onder de oude bedijkte Eylanden van Zeeland, ſo men meent, wel eer by de *Heeren van Borſſelen* bedijkt, en ſodanig verſekert, dat het ſonderling geen ſchade by de hoge 48

Vloe-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Vloeden geleden heeft, is by na met het Land van *Tertholen* verheelt, alleen met een Binne-water van *Tertholen* afgescheyden.

50 [b] *Orisant*] Is een bedijkinge tegens Noordbeveland, aan en gelijk als met het selve verheelt.

51 [c] *Sint Anna-Land, Poortvliet en Vossemaar,*] Sijn aanwassen aan het Land van *Sint Maartensdyk,* gelijk als gegroeyt, en metter tijd by bepolderinge daar aan verheelt, strekken sig tot aan 't Land van *Tertholen*, alleen met een Veer, en kleine overtogt van den anderen gescheiden.

52 [d] *Het Eyland Flakke*] By de sommige *Overflakke* genomt, om dat het over het Water en droogten van *Flakké* gelegen is, daar van het Milherens-Land ofte Ooltjens plate de Moeder-Stad is, als de eerste bedijkinge en beginsel van het selve Eyland, het welk door de menigvuldige aanbedijkte bepolderingen, so groot in begrip geworden is, als een Eyland in Zeeland sijn mag.

53 [e] *Middel, ofte Milherens-Land*] op het Land van *Flakké*, tegens over *Willemstad*, by Heer *Adolf van Kleef*, *Heere van Ravesteyn* bepoldert, gemeenlijk genomt *Olof* ofte *Oolkens Plate.*

54 [f] *Oude en Nieuwe Tonge*] Twee grote en welvarende Dorpen, op het Eiland *Flakke*, en voorname aangedijkte bepolderingen.

55 [g] *Sommersdijk*] Mede een schoon Dorp, en bysondere bepoldering.

56 [h] *Driescheré*] Plag een schorre te wesen met de Zee gemeen, en in korten tijd sodanig aangewassen; dat het mede bepoldert, en tot een groot Dorp geworden is.

57 [i] *Dircksland,*] Een voornaam en welvarend Dorp, geen van de minste, maar van de jongste bedijkingen, het welk onder het oude Land van *Goeré* behoort hebbende, nog onder Holland gehouden werd.

58 [k] *Goerée,*] De naamreden van *Goerée*, is uyt het woord self bekent, als zynde een goede Rede en Haven voor de Schepen, tegen over *Hellevoetsluys*, en het oude Kasteel en Hollandse sterkte *Helium.* dat gelijk als t'sijner plaatse is aangewesen, verre in de *Maas* is verdronken en afgespoelt, so dat van ouds sodanige wijte tussen het Land van *Voorn*, en het *Goerése* Land niet en is geweest, als jegenwoordig, mogelijk maar een enge Vaart, gelijk als vele plaatsen by verloop van tijd, en doorbreken der stroomen zyn verandert. Daar uyt niet sonder reden gedreven werd, dat het Land van *Goere* en *Bommené*, op 't Land van *Schouwen*, en het aanbedijkte gedeelte van *Dirksland*, aan het Eyland van *Flakké*, met een rond afgespoelden Cirkel, onder de Landen van *Voorn* behoort hebben, en daarom als nog onder Holland, en het Hollandse regt werden gehouden; Men bevind ook in oude schriften, dat het Land van *Goeré*, *West-voorne* en *Oost-Voorne*, daar den *Briel* de Hooft-stadt van is, bekent staan; den Professor *Boxhorn* verhaalt in sijn *Toneel van Holland*, dat hy in de Papieren van het Klooster van *Reynsburg*, van den Heere van *Goerée* vermelt vind.

59 [l] *Gants doen wegnemen ende wederom,*] De hoge Vloeden, daar door vele Landen zyn ingebroken, en vele Dorpen en Landen zyn verdronken, en afgespoelt, zyn wel de voornaamste geweest in 't Jaar 1304. in 't jaar 1437. en in 't Jaar 1530.

Walcheren heeft bysonderlijk aan de zyde van 60
Westkapelle en *Domburg*, daar het tegen de Zee aan
gedijkt was, veel afgebreuk geleden, soo dat oud
Westkapelle nu verre in Zee leid verdronken, op
welken houk nog omtrent hondert jaren, of weinig
meer geleden, een groote inlaag geschiede, welk
Voorland nu al wederom weg gespoelt is, en met
grote kosten het Eyland aldaar moet werden verse-
kert; aan d'ander zyde is oud *Arnemuyden*, en het
Klooster, door grondbraaksel vervallen en afge-
brooken, daar het groote diepte maakte, en het
nieuw *Arnemuyden* in de Schipvaart en Koopman- 61
schappen seer dede toenemen en welvaren, daar het
nu so verland, datmen daar nu naauwlijks met hoog
water te Scheep kan aankomen, het welk *Arne-
muyden* t'enemaal doet vervallen en verarmen; om-
trent *Vlissingen* en *Welsingen* moet den Dijk met rij-
se Hoofden, en sware steenen tot grote kosten van
het Land behouden werden.

Het Land van Schouwen is tot verscheide reysen ingebrooken, en naar *Zuidbeveland* toe, daar het seer nauw plag te wesen, omtrent *Zuidkerk*, wel een mijle lengte gedamt, dog begint daar wederom te landen en aan te wassen, gelijk het ook aan d'ander zyde, noortwaarts aan, met de bedijkingen van *Noortgouwe* en *Driescherre*, en andere Polders aangewassen en vergroot is, het welk Schorren waren, die in de tijd van anderhalf hondert jaren waren aangewassen, en tot goed Land geworden, daar het te voren een ruyme Zee was geweest, en by *Brouwers-haven*, sijn ook verscheide aangewassen Landen bedijkt, en aan het Lant van *Schouwen* verheeldt.

Het Eyland van *Wolfersdijk* is mede naar *Walcheren* toe soo veel afgenomen, dat het nog wel soo veel grooter als het nu is, plag te wesen, want het sig gestrekt heeft tot over *Arnemuyden* toe; daar tegen aan de oostzyde een groote schorre, met de naam van *Hongersdijk* is aangewassen en aanbedijkt, daar te vooren die Heuden en Roggeschepen, in dat groote Wiel, tussen den nieuwen dijk, en den bepolderden Hongersdijk, plagten in te varen, die nu buyten beyde de Dijcken in het *Oosterschelde* moeten in komen; het bedijkte *Orisant*, leggende voor *Noordbeveland*, is mede veel afgespoelt.

Zuidbeveland heeft vele grondbreuken, door den sterken stroom van de *Schelde* moeten lijden, en heeft aan de zyde van *Braband* en *Vlaanderen*, vele Dorpen en Landen door het inbreeken der Dijken verlooren; De Stad van *Rommers* of *Riemerswaal* self, die bevorens een neringagtige en welvarende Stad plag te wesen, is door de hooge Vloeden soodanig afgenomen, dat die t'enemaal heeft moeten werden verlaten, soo dat daar van niet meer als eenige gedenktekenen overig sijn, daar van breder te sien by den *Professor Boxhorn,* in sijne *Beschryvinge van Zeland*, *pag.* 420. Omtrent *Baarland* zijn verdronken en afgespoelt de Dorpen *Oostende*, *Stuvesand*, en *Rilland*, dog heeft *Zuidbeveland* omtrent de Dorpen *Hanswaard*, *Nieuwland*, en *Zeraertskerke* vele aanwassen gehad, en is met verscheide bepolderingen en bedijckingen aan die kant dapper vergroot; in de Oostwatering sijn omtrent den Jare 1531. wederom verscheide schoone Dorpen en Landen mede binnen gedijkt, en aan het Eyland verheelt, als

ſijn *Niewveland*, *Mere*, *Krabbendijk*, *Valkeniſſe*, den *Brouk*, *Hanſivaart*, *'t Bad*, *Rilland*, en meer andere Heerlijkheden, dog het meeſtedeel is onbedijkt gebleven.

In 't Jaar 1530. ſijn de ſes Parochien van de oudſte Polders van *Borſſelen* ingelopen, als *Monſter*, *Sint Catrijn*, *Ooſtkerke*, *Weſtkerke*, *Wolfersdorp*, en *den Devik*, waar in voormaals de Heeren van *Borſſelen* haar verblijf plagten te houden, welke Parochien in den Jare 1531. met groote koſten wederom ingedijkt, in 't Jaar 1532. andermaal zyn doorgebrooken, en ſedert met het Water gemeen blyven leggen, ſoo dat dit Eyland, dat te vooren een van de voornaamſte Eylanden in Zeeland geweeſt is, nu van ſeer kleyne en geringe gelegentheid geworden is.

Noort-beveland heeft mede veel afbreuk geleden, en veel Land verloren, het welk ſoo groot geweeſt is, dat aan de Noortzyde nog drie Dorpen geſtaan hebben, met ſeven hondert gemeten Lands, dat hem ſtrekte tot over *Duyveland*; dit Land is mede groot in begrip geweeſt, en hadde behalven het Stedeken *Kortgene*, dat nu t'enemaal vervallen is, de Dorpen *Swollekerk*, *Wiſſenkerk*, *Geersdijk*, *Welle*, *Emeliſſe*, *Kats*, *Soeke*, *Wele*, met meer andere gehugten, die mede Kerken ofte Kapellen hadden, als *Vliete*, *Hamerſte*, *Guitſterſdijk*, &c. dewelke alle met veel Vee en Menſchen te gelijk ſijn verdronken, en overſpoelt.

Duyveland heeft mede veel Lands over de zuydzyde en weſtzyde, omtrent het Dorp van *Vianen* verloren, dog heeft aan de ooſt en noordooſt zyde wederom veel aangewonnen. *Philips Land*, een Eylandeken door Heer *Philips*, de baſtart van Borgonjen, bedijkt tuſſen *Beooſt Duyveland* en *Sint Annaland*, is in 't jaar 1532. t'enemaal weggeſpoelt.

62 m *De oude Stromen en Vaarten gelijk als buyten kennis*,] Om het welk ſo veel mogelijk aan te wijſen en in kenniſſe te houden, ſy gelet dat de *Schelde* eerſt regt door Zeland gelopen heeft, tuſſen *Biervliet* en *Vliſſingen* naar Zee toe, dewelke in 't jaar 1397. door *Kaiſar Otto* in twee armen verdeelt is, daar van den een zyn ouden loop heeft behouden, en met de naam van de *Hond* hervormt is, en de andere tuſſen de Eylanden *Zuidbeveland* en *Tertholen* is door gegraven, onderſcheiden in *Ooſter* en *Weſterſchelde*, ſulx hier voor breder is aangeweſen.

Men leeſt niet dat in *Walcheren* over vier of vijfhondert jaren enige grote ſchepen quamen, als in de Haven van *Weſtkappelle*, daar op grote Zeevaart was, blijkende uyt de Zee-regten van *Weſtkapelle* nu t'enemaal vervallen, daar van hier naar breder. Als dat by en een weinig voor onſe tijden, voor *Arnemuyden* ſo grote diepte was, en ſo veel voorland, dat daar een bequame Haven was, om met grote ſchepen in te komen, en aldaar veel groter koophandel buytens Lands was van alle kanten, als nu te *Middelburg* mag weſen, dat nu t'enemaal tot aan de Stad toe is weggeſpoelt, en de diepte ſodanig verland, datmen nu by na met geen vaartuyg daar kan aankomen, ſo dat de diepe doorvaart die daar voor by plag te lopen, nu t'enemaal onvaarbaar geworden is, daar van de laatſte en grootſte afbreuk en verlandinge van de diepte geſchied en gevallen is in 't jaar 1538.

Van en voorby *Zierixzee*, tot *Drieſchorre*, ofte *Dreyſchere* plag mede een bequame en diepe vaart te zyn, dewelke nu t'enemaal is verland, ſodanig dat men die naulijks meer bevaren kan, maar de ſchepen van beneden naar *Zierixzee* al veel binnen *Duyveland* moeten omvaren; daar nog by of wenig voor onſen tijd, de ſchepen van *Zierixzee* met volle ladinge inquamen, en wederom benoorden door *Majengat*, by ſeker ſchorre, *Repers* genomt, uytquamen, dat nog tegenwoordig *Majengat* genomt werd; welken aangaande, *Jan van Reigersbergen* verhaalt, dat de oude Chronijken vermelden, dat *oud Dreiſchere* de vermaartſte haven en rede van 't Land van *Schouwen* plag te weſen, daar de meeſte menigte van haring-buyſen plagten af te varen, meer dan van enige havenen in *Walcheren*, en datter van daar, en van *Weſtſchouwen* vele koopvaarders ooſt en weſt voeren; en men leeſt dat den Admiraal van Vrankrijk met veel ſchepen deur *Noordgauwe*, jegens *Graaf Gwye*, voor *Zierixzee* quam; en dat *Steenbergen* aan de Brabantſe zyde, een grote vermaarde koopſtad plag te weſen, daar veel ſchepen door het gat van *Der-goere* inquamen door het *Flakké*, daar nu de *oude* en *nieuwe Tong* gelegen zyn, en ſo voort tot regt op *Steenbergen* aan, welke vaart nu t'enemaal weg en onbekent is, nog dat *Brouwershaven* een Haven plag te zyn, daar het bier uyt Holland in quam, en ſo voort door Zeland met kleine ſchuytkens over de veeren vervoert wierd, eer dat de ſtromen en wateren ſoo groot waren, daar van het ſijnen naam ſchijnt te hebben, daar nu veel voorlands aangegroeyt, en aangewaſſen is.

En dewijl men van geen andre vaarten en leeſt, volgt daar uyt, dat alle andere vaarten nieuw, en door den inbraak en overloop van water doorgebroken en de voorgaande verland, ofte ingedijkt zyn; ſo datmen om die menigvuldige veranderingen van de beginſelen der Zeeuſe vaarten niet ſekers beſluyten kan.

IV. HOOFTSTUK,

Van het begin, alouden aart, en gelegentheid van dit Land, voor de verdeylinge met de Zee gemeen, niet als Meeras, Bos en Wildernis, met een Beſchryvinge van de eerſte Dorpen en bywoningen, in en omtrent het onbedijkte Meeras en Wildernis.

INLEYDING.

HOlland *ten delen met de* Zee *gemeen*, Wildernis, Bos *en* Meeras; *metter tijd tot effen en vrugtbaar Land gemaakt. Onbegrijpelijkheid van* Ebbe *en* Vloed. *Aanwaſſen en afnemen der lopende* Stromen. *Hoe en waar door de oneffen en rompelige Landen in* Holland *en* Zeeland, *tot gelijk Land zyn geworden. Oorſpronk van het verwijden van de* Zuider zee, *tuſſchen* Staveren *en* Enkhuyſen. *Verwijden en vergrooten van de* Haarlemer *ofte* Leidſe Meer. *Tegenſtrijd tuſſen die van* Leyden *en* Amſteldam, *over het bedyken van de* Leidſe Meer, *en* Rijnlands *uytwateren in de Zee, ſonder reden by die van* Amſteldam *wederſprooken.* Zeland *te vorens vaſt Land aan* Vlaanderen, *door toevallige opkomſt en inbreuk tot verſchiide Eylanden overvloeyende, en Kreken gemaakt. Door kunſt van Bedijkingen wederom tot vrugtbaar Land geworden. De benamingen van de eerſte Landſaten en Dorpen, omtrent de hooge en onbedijckte Meeragtige Landen, ſijn vaſte teekenen van het* Bosachtig, Wildernis *en* Meeraſſig *Land. Als die de naam hebben van* Bos; Haag, Rijs, Hout, Sand, Wijk, Wout, Bent, Veen, Meer, Broek, Poel, Riet, *en ſoo voort. Oorſaak van* Landſiekte, *door quade* Winden, *en ongeſuyverde* Lugt. *De Zuyd en Noordweſte Winden, oorſaken der veranderingen in droogten en diepten omtrent de Zeekuſten en onbequamer Havenen als in* Engeland. *Door koude en Vorſt des Winters ende des Somers, door het geduyrig waſſen, ſchrobben en boenen van de Huyſen en Straten te ſuyveren. Daarom de* Amſteldamſe *en* Leidſe Vrouwen *ſinlijker en netter zyn in't ſchoonmaken van haar Huyſen. De* Zeeuwſe Koorts, *door verandering van Lugt en Water, en nevelige dampen uyt de Zee.*

HEt is ſeer waarſchynlijk dat *Holland* in vorige eeuwen ten deelen met de *Zee* gemeen gelegen heeft, en ſeer rompelig en oneffen grond geweeſt is, en door het inbreeken van de *Zee* en *Watervloet*, ſo als men ſiet, geſlegt, zedert door des ſelfs vertrek en omkeer, en [a] *door Bedijkers naarſtigheid*, tot effen en vrugtbaar Land geworden is; Want men bevind in de Zee [b] *dat deſelve alle vierentwintig uyren* met een harde drift opkomt en wederkeert, dat men *Ebbe* en *Vloed* nomt, de welke ſonder ſtille ſtand heen en weder beweegt, en door harde winden hoger opgedreven, aan d'een ofte aan d'ander zyde, een inbrek in't Land maakt, en voor ſekren tijd van jaren, tot gehele eeuwen toe, [c] *geduyrig op de eene kuſt* het Land afneemt, en aan de andre kuſt aanbrengt, afwijkende van die gene, die daar tegen over legt, en in een andre eeuwe haren loop wederom geheel en al verandert, overgevende 't gene ſy opgevat had, en wederom opvattende het gene ſy bevorens overgegeven had, ſonder datmen vaſte reden kan geven van ſodanige ſtrydige bewegingen, en veranderingen; geheel anders als in de aflopende ſtromen, daar wel de kragt van het water enige kromten, en bogten maakt, en van d'eene zyde afneemt, het gunt aan d'ander zyde aanwaſt, dog [d] *met kunſt van hoofden en kribben* kan werden verleid, en van loop verandert.

Wanneer en hoedanig dat deſe grote verandering in *Holland* geſchied zy, is onſeker; de naaſte giſſing is, dat door ſodanige aangroeyende beweging van de *Zee*, de ſanden op de mond van de drie grote *Waterſtromen*, daar door het boven-water door deſe Landen, in de *Zee* komt te loſſen, als zyn den *Rhijn*, de *Maas* en *Schelde*, aangewaſſen zynde, der ſelver vrye loop is belet geworden, en deſelve *Stromen* hebben beginnen te verlanden, en alſo den overloop van het water nu en dan veroorſaakt, en vermeerdert is; welken overloop het rompelige tot vlak Land gemaakt, en de toevloeyinge van deſelve ſtromen hier en daar nieuwe loſinge geſogt heeft; daar door ſo [e] *veel byſondere Eylandekens* en droogten, het hooft hebben komen bovenſteeken; en alſo het Land niet alleſints gelijk en was, zyn door den ſelven overloop, verſcheide ſtilſtaande *Poelen* en *Meeren* veroorſaakt, dewelke dan metter tijd ſo

door den toeloop van het hoger Land, als het bedijken van het lager, groter en groter zyn geworden, want ten tijde van *Tacitus* was [f] *de Zuiderzee* niet anders bekent, als voor een scheidinge tussen *Holland* en *Friesland*, dewelke nu door overloop en toèvloet van de grote stromen en andere binnewateren, tussen de *Tesselse Eylanden* doorgebroken, een volkomen Binnenzee maakt.

So is de [g] *Haarlemer* en *Leidse Meer* by onse tijd, en sedert een eeuwe herwaarts, sodanig vergroot en aangewassen, dat men deselve met kleine en enge overgangen, tot aan het vaste Land van *Hillegom*, sonder vaartuyg konde overgaan; daarse nu so groot is, datmen die naulijks kan oversien.

Zeeland dat bevorens [h] *by na vast Land was aan Vlaanderen*, is uyt gelijke toevallige opkomst in [i] *verscheyde Eylanden, Gorsingen en Kreeken* verdeelt, die by laagwater bykans droog lopen.

So zyn met het oppersſen van het water, [k] *het Hollands Diep*, dat bevorens een kleine doortogt was, en [l] *den Biesbos tussen Geertruidenberg en Dordregt*, dat al vast Land was, tot een groot en wijd water geworden; en is dit Land metter tijd met so veel vaarten uyt de grote Rivieren, niet alleen na de Steden, maar ook na alle de Dorpen en huysen binnen 't Land verdeelt, en met kaden en dijken sodanig beset, dat het *Water* en *Meeras*, en [m] *het Land, dat by aanwassende slibber* tot kleine bosschagien was aangewonnen, en al wildernis, onbruykbaar, en onvrugtbaar scheen te wesen, door kunst [n] *van Dijken* en waterleydingen al goed en vrugtbaar Land geworden is, en in sodanige verdeilinge bematigt, datmen soude seggen, dat het water en het land tot beyder nut met den anderen hadden gedeild.

Dat dit Land in de eerste bewoning buyten het hoge van het *Batavise Eyland*, meest al *Bos* en *Meeras* en *Wildernis* geweest is, betuygen ons de benamingen van vele Dorpen, in den uytslag en beduyd van *Bos*, *Hage*, *Rijs*, *Hout*, *Sand*, *Wijk*, *Wout* en *Bent*, en so voort als zyn, in 't hoge het [o] *Schaken bos*, [p] *Boskoop*, [q] *'s Gravenhage*, [r] *Rijswijk*, [s] *Voorhout*, [t] *Noordwijkerhout*, [u] *'s Gravensand* en *Sand-Ambagt*, [x] *Sand*, [y] *Sandhorst*, [z] *Sandvoord*, [a] *Naaldwijk*, [b] *Beverwijk*, [b] *Schalkwijk*, [d] *Zuidwijk*, [e] *Katwijk*, en in de lage wouden, [f] *Spaarwout*, [g] *Rijnsaterwoud*, [h] *Jacobswoud*, *Esselikerwoud*, en *Wouterbrugge*, [i] *Woudshoorn*.

Dus verre aan de *Overrijnse* kant aangewesen zynde, dat het alle wout en wildernis geweest is, daar het nu alle bebouwt, en tot goed vrugtbaar Land gemaakt is, volgen de Dorpen aan d'anderzyde van den *Rhijn*, daar het naar het hoge begon te strekken, d... welke mede genoeg uyt beelden, dat het daar al Bos en Wildernis geweest is, als zyn [k] ... *duwaarts* ofte *Hasartswoud*, [l] *Sweter* ofte *Sueterwoud*, [m] *Benthuysen* en *Benthoorn* daar omtrent mede nog al verscheide *lage Landen*, *Meeren* en *Poelen* gelegen hebben met deselve namen als nog bekent, dewelke met de lage Landen aan de oversyde van den *Rhijn* gelijk geweest zyn, hare naam hebbende van *Veen*, *Meer*, *Broek*, *Poel*, *Ried*, en *Dam*, als daar zyn in 't hoge [n] *Teylinger Broek*, [o] *Soetermeer*, [p] *het Rietvelt* onder *Alphen*; [q] *Waddingsveen*, *hoge Veen*, en in 't lage van *Rijnland*, [r] *Aarlanderveen*, [s] *nieuw Veen*, en in *Amsteland*, [t] *Amstelveen*, *de Meeren*, [u] *Aalsmeer*, [w] *Stommeer*, [y] *Vennemeer*, [z] *Henemeer*, [a] *Poelgeest*, [b] *Abspoel*, en so voort.

So dat van het *Schakenbos* of de hoge kant langs, en wederom door de gantse laagte tot op 't hoge, als een ronde ommegang tot weder aan het *Schakenbos* toe, in de benaminge der Dorpen niet als *Bos*, *Meer*, *Poel* ofte *Wildernis* beduyd werd; hier by komen de *Amstelse*, *Westfriese* en *Waterlandse* bedijkte *Meeren* en beleyde *Dammen*, strekkende van *Amsteldam* af tot aan *Alkmaar* toe, van d'een tot d'ander sonder veel tussen Land, dat al Water en Meer plag te wesen, als daar zyn [c] *de Diemermeer*, [d] *de Zypermeer*, [e] *de Purmermeer*, [f] *de Beemstermeer*, [g] *de Schermermeer*, [h] *de Wormermeer*; daar svan de *Beemster*, *Schermer*, en *Wormer* in *Kennemerland*, en de *Purmer* in *Waterland* gelegen zyn; [i] *daar in sig nog verder vertonen* de *Monikkemeer*, de *Broukermeer*, de *Burgmeer*, de *Noordmeer*, de *Bel* ofte *Bylemeer*, de *Buykslotermeer*, en meer andre, dog het selve is so vast en goed Land niet, en is met nog so veel sloten en wateren beset, dat het buyten dese bedijkingen weinig heel en vast Land heeft, so dat het met regt *Waterland* genomt werd; dit alles, gelijk gesegt is, werd bewaart door de welversekerde *Dammen* van [k] *Sparendam*, [l] *Sanerdam*, [m] *Edam*, [n] *Monnikkendam*, [o] *nieuwen Doornikerdam*, anders [p] *Durkerdam* en *Uytdam*, het welk so veel verandering van de voorgaande oude tijden heeft bygebragt, dat niet alleen *Cæsar* en *Tacitus*, maar self onse voorouders dit Land niet souden kennen.

Komen-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Komende dan tot de verder geſtalte van dit geweſt, en waar door onſe Zeehavenen ſo ligtelijk verlanden, en de lugt van deſe Landſtreke ſo ongeſont is, waar door hier ſo veel ſware ſiekten ontſtaan, dewelke eensdeels werden veroorſaakt van buyten door de opſtygende Zee-dampen, die door het brakke water van den Vloed met de aaſſemende lugt vermengt werden, en anderdeels door de quade winden, en ſtilſtaande binne-wateren; zy geweten, dat de verſtoppinge van de grote ſtromen, omtrent de mond en uytloſe der ſelver ter Zeewaart, en den overvloed van het water, en verdeilinge der binne-landen door de opperſinge van den vloed, werd veroorſaakt door den geſtadigen [q] *Weſt, Zuyd, en Noordweſten wind*, op deſe kuſten, dewelke de ſayſoenen en getyden van de jaren door den anderen gerekent, bevonden werd dat wel drie deelen weſtlijk tegens een deel ooſtlijk wayt; dat dan de oorſaak is van ſo veel ondiepe en onbequame Havens, aan de *Hollandſe*, *Vlaamſe* en *Franſe* kuſten, die veel dieper en bequamer in *Engeland* zyn, daar ook een beter en geſonder lugt is, want [r] *uyt de grote vogtigheid en vuyle dampen*, die ſodanige winden mede brengen, komen vele ſiekten voort.

Want al dat de laagte en vlakte van het Land, door den aanwaſſenden ſlibber van het overvloeyende water, het aardrijk verbetert, vrugtbaar en vet maakt, het welk des winters ligt onderloopt, en in 't voor-jaar door een byſondre kunſt van het ſtellen en malen van watermolens wederom ſchielijk droog gemaakt werd, dat bederft aan d'anderzyde de dampige en nevelagtige lugt, door die ſchadelijke weſte winden, op deſe kuſten nedervallende, dewelke indien die niet door de koude *Winter* en *Vorſt* gematigt, en door de reinigheid van de *Hollandſe* vrouwen tot tweemaal 's jaars, en wekelijks onderhoud van hare huyſen en ſtraten geſuyvert en wierd, veel ſiekten ſoude veroorſaken, voornamentlijk in de binne Steden, gelijk als *Amſteldam*, dat rondom in *Meeraſſig* en *Modderagtig* Land leid, een ſware en nevelagtige lugt maakt, en de *Stad Leyden* dewelke anderſints wel rondom in 't beſte Land leid, dog weinig ververſing van water heeft, die beide [s] *ſelden dry Somers aan malkanderen* vry zyn; of zyn enige beſmettelijke ſiekten onderworpen, het welk de oorſaak ſchijnt te zyn, dat die van *Amſteldam* en *Leyden*, ſo veel netter en ſinlijker in 't hare huyſen zyn, voornamentlijk in het ſchuyren en boenen van het hout-werk en yſer-werk, dat door de vogtige en dampige lugt komt te verſtikken, en verroeſten, dat ſy met ſchuyren en boenen voorkomen, het welk ook een bewegentheid en ſuyverheid in de huyſlugt maakt. So bevindmen dat [t] *in Zeland* de ſcharpe winden de lugt ſo ongematigd maken, dat andre die daar komen, en die lugt niet gewoon zyn, een langdurige *Koortſe* krygen, diemen de *Zeeuſe Koorts* nomt, daar de luyden jaren en dagen aan gaan quynen, gelijk ook de fruit-bomen in de hoven aldaar, en ook binnewaart de Zeekant naaſt leggende, in 't ſchoonſte van 't bloeyen, dikwils van een nevelwind bevangen werden, en ſo ſekre vrugten niet en dragen als wel verder binnewaarts.

Summaria op de Bewijs-redenen van het

VIERDE HOOFT-STUK.

1. *DEn aanwas en ſlibber heeft door konſt en neerſtigheid van Bedijken, de lage Landen tot de beſte Weylanden, Tuynen en Boomgaarden gemaakt.*
2. *Voor de bedijkinge niet bewoont ofte bebouwt.*
3. *Onbegrijpelijkheid van* Ebbe *en* Vloed, *en des ſelfs gewaande oorſaak.*
4. *Verſcheide gevoelens over die ſaak.*
5. *Het regt van* Hoofden *en* Krippen *in de* Rivieren *te mogen ſteken, behoort onder de* Regalia Principis.
6. *De* Zuiderzee, Haarlemer- *en* Leidſemeer, *tuſſen* Zeland *en* Vlaanderen, Hollandſdiep *en* Biesbos *by na al vaſt Land*
7. *Eerſte bedijkingen in* Holland, *waar en wanneer.*
8. *Het* Schakenbos, *wat en waar gelegen.*
9. Boskoop
10. 's Gravenhage.
11. Rijſwijk.
12. Voorhout.
13. Noordwijkerhout.
14. 's Graveland.
15. Het Sand.
16. Sandhorſt.
17. Sandvoort.
18. Naaldwijk.
19. Beverwijk.
20. Zuidwijk *en* Noordwijk.
21. Katwijk *en* Noordwijk.
22. Spaarwoud.
23. Rijnſaterwoud.
24. Jacobswoud, Eſſelikerwoud.
25. Woudshoorn.
26. Aduwaards *ofte* Haſarswoud.
27. Soeterwoud.
28. Benthuyſen *en* Benthoorn.
29. Tedingerbrouk.
30. Soetermeer *en* Zegwaart.
31. *Het* Rietveld.
32. Waddingsveen *en* Hogeveen.
33. Aarlanderveen.
34. Nieuveen.
35. Amſtelveen.
36. Aalſmeer, Stommeer, Legmeer, Vennemeer, Hennemeer.
37. Poelgeeſt *waar gelegen.*
38. Abs-Poel.
39. *De* Diemermeer *Beſchryvinge.*
40. *De* Zypermeer.

41. De Purmer.
42. De Beemster.
43. De Schermer.
44. De Wormer.
45. Sparendam.
46. Sanerdam.
47. Edam.
48. Monikendam.
49. Nieuwendam.
50. Durkerdam *en* Uytdam.
51. *De* Weste, Zuid *en* Noordweste *winden, veroorsa- ken veel veranderingen in droogten en diepten aan de* Zeekusten *in dit Land.*
52. *Waar door den mense meest en best in gesontheid werd on- derhouden.*
53. *De verandéring van de* vier getijden des jaars *maakt getemperheid in de lugt.*
54. *Grote sterste en siekte binnen* Leyden *en* Amsteldam.
55. *De* Zeeuse Koortse *en al te scherpe Zeelugt in Zeeland verdedigt tegens den* Professor Boxhorn.

BEWYSREDENEN,

OP HET IV. HOOFTSTUK.

[a] D*Oor bedijkers naarstigheid*,] Want voor de bedijkinge liep de vloed van de zee over het lage Land uyt en in, het welk niet anders als *Poel, Meeras* en *Wildernis* was, en niet en konde bebouwt ofte bewoont
1 werden, het welk door de aangewassen slibber van het uyt en inloopende Zeewater, met de Rivieren hier om streeks vermengt, sodanige vettigheid heeft bygebragt, datmen door het bedijken en afstoppen van den Vloed, van en in de lage Landen, de schoonste en kostelijkste Weylanden, Tuynen en Boom-
2 gaarden heeft kunnen maken; Dat dese Landstreeke, daar nu het beste en vrugtbaarste Land leid, voor die tijd niet bewoont of bebouwt en is, blijkt daar uyt, datmen de alleroudste Gebouwen niet en vind als op het hoge, en soo niet in het lage.

3 [b] *Dat deselve alle vier-en-twintig uuren*] Datmen vloet en ebbe nomt; Wat de oorsaak is, en waar door sulks bykomt, dat de Zee alle 24. uyren vloeyt en ebbet, is seer bedenkelijk en onbegrijpelijk. De Geleerden, de welke daar over hare Hersenen lange besig hebben gehouden, en hebben het niet verder kunnen brengen, als dat het selve door de kragt van de Maan alsoo heen en weer geleid werd; want men bevind dat de vloed en ebbe te gelijk, met het wassen en afnemen vande Maan, alle dagen mede soo veel vrouger en later komt; *Æstus Oceani, inquit Vincentius Belluacensis, in speculo Doctrinali suo libro 16. cap. 41. Lunam sequitur, cujus respiratione retrotrahitur, & ejusdem impulsu refunditur, cum luna crescente crescit, & cum decrescente decressit.* De reden nu waarom dat de vloed opkomt, en de ebbe op sijn juyste tijd afloopt, is mede uyt de beweginge en loop van de Maan: Want als de Maan uyt het Oosten naar het Zuyden begint op te stijgen, dan wast het Water, en wederom als de Maan uyt het Zuyden naar het Westen wijkt, dan valt het Water; Soo ook met een donkre Maan, als de Maan beschijnt die gene die tegen onse voeten aangaan, en van het Westen naar het Zuyden gaat, wast insgelijks het Water, en als de Maan haarluyder Zuyden verlaat, en naar ons Oosten keert, soo valt het Water by ons. En na dat de Maan trager of snelder voortgaat, so vloeyt het Water, het welk de oorsaak van het *Springvloet* is, soo wanneer als de Maan vol, en op sijn hoogste kragt is.

4 Hier van sijn verscheide gevoelens onder de oude Wijsen geweest, gelijk als te zien is by *Plutarch. de Placitis Philosophorum. Plato* volgens het getuygenis van *Stobæus Lib.* 1. *Eclog.* 1. meende, dat het uyt een verborgen hol van de Aarde voortquam, het welk de zee so dede opswellen, en op en neder gaan; *Aristoteles* en *Heraclides* schreven het de kragt en hette van de Son toe; De *Platonise* (welkers gevoelen by *Strabo Lib.* 1. *Geograph.* gevolgt werd) seyden, dat de Zee het uyt en in asemen der levendige zielen gelijk was; en gelijk den adem uyt en in gaat, de zee op gelijke wyse, gelijk als sijn adem schept, en op en af loopt; Andre, daar van *Pomponius lib.* 3. spreekt, hebben gemeent datter enige verborgen holen waren, dewelke het water van de zee innamen, en wederom uyt gaven. *Macrobius lib.* 2. *in somnium Scipionis* meende, dat dese beweging daar van daan quam, dat de Inhammen en Bayen van de Zee van het Oosten, en van het Westen, met het uyt en invloeyen sodanig tegen malkanderen aanstoten, dat het selve soodanige beweging over de gantse Zee maakt; *ex quarum collisione, inquit, nascitur famosa illa Oceani accessio, & recessio*; Siet verder onder de Oude *Ptolom.* 2. *Quadripart. Cap.* 3. *Plin. Lib.* 2. *Nat. Hist. Cap.* 97. *Cicer. Lib.* 2. *de divinat.* en onder de volgende Schryvers *Albert. de Elementor. proprietatibus. Tomam de Occultis naturæ operibus. Timon. II. Meteor. Quæst. II. Pic. Mirand. contra Astrologos III. Cap. XV. Augustin. Niph. Lib.* 3. *de nostratum Calamitatum causis, super enunciatum XXV.* Dat de ebbe en vloet door de kragt van de Maan alsoo bestierd wierd, schijnen ook *Cæsar* en *Tacitus* verstaan te hebben, met dat sy van de Springvloet, door kragt van de volle Maan weten te spreeken. Aldus verhaalt daar van *Julius Cæsar de Bello Gallico Lib.* 4. *Eadem nocte accidit, ut esset Luna plena, qui dies matutinos æstus in Oceano maximos efficere solet. Dat is:* In den selven nagt geviel het dat de Maan vol was, op welken tijd, de ontent vloeden van de Zee, gemeenlijk hoger opkomen. En *Tacitus lib.* 1. *Annal. Vitellius primum iter sicca humo, aut modice adlabente æstu quietum habuit, mox impulsu aquilonis, simul sidere æquinoctii, quo maxime tumescit Oceanus, rapi agique agmen, & opplebantur terræ; eadem freto, littori, campis facies, neque discerni poterant incerta ab solidis, brevia a profundis. Dat is: Vitellius* heeft in 't eerst een seer gemakkelijken en gerusten togt gehad, dewijl het land droog was, of weinig met de vloet belopen, met quam daar een Noord-Westen storm, juyst op de tijd van het *Æquinoctium*, dat dag en nagt even lang is, op het welk de Zeevloeden sig allermeest verheffen, doen raakte sijn volk in roer, en begonnen te drijven en te swemmen, het Land liep onder Water, en was tussen de Zee, het strand, en het veld geen

geen onderscheid, nochte konde men geen Land van 't Water, nogte diepte van de ondiepte onderscheiden.

5 [c] *Geduyrig op de eene Kust,*] Soo bevindmen dat onse Zeestranden geduyrig afnemen, en in Engeland, tegen ons over, geduyrig aanwassen, daar van de redenen nog onbekent zyn.

[d] *Met kunste van hoofden en kribben,*] Hierom valt dikmaals grooten twist, met dat den een den ander, met Kribben of Hoofden te steeken, merkelijk kan beledigen; het welk een *poinct van Jurisdictie* is, en onder de *Regalia Principis* behoort, jemant soodanig regt te vergunnen; Daar toe ook by verscheide Steden Octroy is versogt en verkregen, tot verleidinge van den afdryvenden stroom, op dat die hun in het toenemen van droogte en landinge niet hinderlijk sy.

[e] *Vele besondere Eylandekens,*] Die by ons al vroeg bedijkt sijn geworden, en tot gelijk Land gemaakt, dat nog lange daar na eerst by die van Zeeland, daar te veel water was om dat soo wel te kunnen doen, gevolgt is. By *Tacitus* tyden en was het in *Batavien* nog niet al bedijkt, als hy het *Batavise Eyland* noemt *Insulam inter vada sitam*, het Eyland ten wedersyden tussen de droogten en Eylandekens in gelegen.

6 [f] *De Zuider Zee,*] Sie hier van 't geen wy hier voor op het I. Hooftstuk, num. 41. hebben aangewesen.

[g] *Haarlemer en Leidse Meer,*] Sie hier van mede het gene wy in 't lange op het II. Hooftstuk Num. 35. verhandelt en getoond hebben.

[h] *By na vast Land aan Vlaanderen,*] Sulx wy op het I. Hooftstuk, Num. 40. breder hebben aangeteekent.

[i] *In verscheyde Eylanden, Gorsingen en Kreeken,*] Daar van wy in en op het voorgaande III. Hooftstuk in 't lange gehandeld hebben. Hier van spreekt ook *Julius Cæsar, Lib. 6. de Bello Gallico*, en noemt deselve *Insulas quas æstus efficere consuerunt*, Eylandekens door den Zeevloet gemaakt.

[k] *Het Hollands-diep,*] Tussen de *Klunder* en *Wilmstadt*, op de Vaart naar Zeland.

[l] *Den Biesbos,*] Is met den hogen vloed van het Jaar 1421. (diemen den *St. Elisabets vloed* nomt) en onderlopen van vele Dorpen, met de Vloed gemeen blyven leggen, daar nog soo veel droogten zyn, dat deselve by onbekende Schippers niet wel en is te bevaren.

[m] *Het Land dat by aanwassende slibber,*] Hoe en in wat voegen dit wateragtig, hol en bol land tot vast Land is aangewassen, is seer bedenkelijk, daar van hebben wy op het I. Hooftstuk num. 36. op de benaminge van Holland erkent, dat dit van ouds een seer laag, wateragtig, en bol land geweest is, dat lang met de Zee gemeen gelegen heeft; daar van *Mamertinus in Panegyrico*, in een lof-spreuke aan den Kaiser *Maximianus Herculeus*, in den jare 286. t' sijner eeren gedaan, aldus van Holland betuygt: *Nu is, magtig Kaisar* (seyd hy) *door u treffelijke oorlogs-togten overwonnen en gesuyvert het Land, het welk over al de* Waal *doorvloeidt, en omhelst is met de armen van den* Rhijn, *en om soo te seggen geen vast Land en is, want het is so van het Water doorsogen, dat het gelijk als wijkt, en onse voetstappen overstroomt, als wy daar over gaan, niet alleen op sulke plaatsen daar het oogschijnlijk broukig, en meerassig is, maar ook daar het wat vaster schijnt te wesen; en als daar met de voeten op gestampt werd, gelijck als schuddende bevet, als of het de swaarte gevoelde, soo swemt het, om de waarheid te seggen, in het water, en schudt, als daar op hangende;* Maar hoedanig, en wanneer het selve tot soodanig vast Lant geworden is, daar van heeft de tijd de gedagtenis weg genomen, en doen verliesen; het selve heeft, ons bedunkens, den nauwkeurigen ondersoeker der oudheden, *Jacob van Oudenhoven*, in sijn beschryvinge van Zuidholland, in het III. Hooftstuk seer waarschijnlijk uytgevorst, en gelijk als van den grond opgehaalt; als hy wil dat de Noordweste storm-winden, dewelke dese Kusten veel onderhavig geweest zijn, veel hoge en sware vloeden hebben veroorsaakt, daar door men bevonden heeft, dat het Sand niet alleen tot een oever, maar ook selfs tot Duynen is opgeworpen, daar door den *Rhijn*, die nog onbedijkt lag, met soo vollen loop niet in de Zee konde vallen, maar tegens de Duynen gestut, en sijn lossen loop gebroken wierd; het welk dan heeft veroorsaakt, dat het Water van den *Rhijn* eenigen tijd op het Land bleef staan, eer dat het sijne losinge in de Zee kreeg, en dat onderwijlen het opperwater besonk, en door dien nedergesonken slijm en slijk het Land allengskens gehoogt en gestijft is: so dat by den geleerden *Petrus Nannius Miscellan. Lib.* 10. seer wel geseid werd, dat *Holland* een weldaad is geworden van den *Rhijn* en Noordwesten wint, het welk een langsaam werk, en van een seer langen tijd geweest is; Gelijk dan *Plinius* nog by sijnen tijd twijvelde, of het Land of een gedeelte van de Zee was; Als nu de Landen een weinig begonnen te hoogen, en waren de lage landen anders niet dan Wildernissen, Zwetten, Poelen, Meerassen en Riedtsudden, dewelke niet anders als door bedijckinge hebben kunnen geëffent en verbetert werden.

[n] *Dyken en Waterleidingen,*] De eerste bedij- 7
kingen in *Holland* zyn waarschijnlijk geweest in het lage Land van *Rhijnland*, omtrent de Stad van *Leyden*; eerst met het leggen van den hogen *Rhijndijk*, daar mede de binne-landen, dewelke eerst het hooft hebben beginnen boven te steeken, en nu nog de hoogste Landen zyn, bedijkt zyn geworden, en daar na met het leggen van den Zeedijk, dat eerst lange daar na geschied is, voor de Overrijnse lage Landen: want wanneer den hogen *Rhijndijk* geleid zy, en het *Rhijn-* en *Delfland* tussen den *Rhijn* en *Maas* besloten zy, (want *Rhijn-* en *Delfland* eertijds met den anderen gemeen gelegen hebben,) daar en vindmen niet van, en is mede buyten geheugenis geraakt; dog dat die bedijkinge al geheel oud is, kanmen sien uyt de als nog overige stukken en hoogten van een dijk, dewelke van *'s Gravensande* af dwers door het *Westland*, door *Naaldijk*, *Poeldijk* en *Honsholredijk* heeft gelopen, daar sedert door aanwassen veel buyten-land is binnen gedijkt, dat nu het beste Land is, de beste vrugten voortbrengt, en niet als met voorname Woningen, Hoffsteden, en vrugtbare Boomgaarden beset is; ondertussen bleven de Overrijnse Landen nog met de Zee gemeen leggen. Die van *Leyden* hebben eerst door hulp van den *Burggraaf*, enige Landen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

tussen de Maren en den Rhijndijk, daar de Landen wat hoger lagen, als wel de andre Landen aan de andre zyde van de Maren, daarom het lage Land genomt, met den *Marendijk* beginnen te bedijken, begrypende de Landen, beneden de *Geest* van het Dorp *Oegstgeest* gelegen, lopende lang benevens de Maren, door het voorsz. Dorp *Oegstgeest*, tot aan *Rijnsburg*, en van daar den *Rhijn* langs, daar het de hoge *Morsch* genomt werd, tot aan de Stad. Dit soude ik geloven, dat met het opschieten van den *nieuwen Rhijn*, en het schieten van de *Corbuloos-graft*, daar van breder 't sijner plaatse, omtrent vijftig jaar na Kristi geboorte geschied is, als wanneer goede gelegentheid geweest was, om met het schot uyt den selven *Rhijn* desen Dijk te maken; dit wierd genomt het *Marendorp*, daar van de straat binnen de Stad van *Leyden*, langs den *Rhijn* dwars door de Stad lopende, als nog het *Marendorp*, *Landsyde* en *Rhijnsyde* genomt werd; de reden van dese bedijkinge, en was so seer niet om het lage Land binnen deselve bedijkinge gelegen, als wel om den af- en toegang tot de Burgsaten en Inwoonderen omtrent den Burg, en de Stad van *Leyden*, om namentlijk de inwoonderen van *Oegstgeest*, *Warmond*, *Rhijnsburg*, *Noordwijk*, *Noordwijkerhout*, *Sassem*, *Lis*, *Hillegom*, en daar omtrent te voet daar na toe te geleiden, met datter geen weg was, gelijk hier naar onder de beschryvinge van *Poelgeest* breder werd verhaald.

Dit is al veel jaren voor het maken van den *Sparendamsen Zeedijk* geschied, daar mede het gantse lage land tot den *Rhijndijk* toe is binnen gedijkt geworden; dog daar van is geen andere Tijd-beschryvinge, als het overleggen van het *Spaarne*, en het leggen van den *Sparendam*, het welk het eerste werk van de nieugestelde Heemraden van Rhijnland is geweest, dat sijn begin genomen heeft met het jaar 1253. daar van het Handvest en bevestiging van deselve Heemraden aldus luyd.

WILHELMUS, Dei Gratia, Romanorum Rex, *semper Augustus, universis, præsentes litteras inspecturis, gratiam suam & omne bonum. Ad universitatis vestræ volumus pervenire notitiam, tenore præsentium, simpliciter protestantes, quod de communi consilio Nobilium ministerialium, ac Vasallorum nostrorum in Hollandia ac aliorum bonorum virorum, bonum statum prædictæ Provintiæ desiderantium, ordinabimus, & faciemus transmeatum quendam aquarum (qui* Spoya *vulgariter appellatur) vel foramen, habens in latitudine viginti quatuor pedes, per quod Majores naves cum suis oneribus possint de facili pertransire in Dampno apud Sparnam, vel prope, ubicunque nos cum nostro consilio duxerimus ordinandum: volentes quod omnes naves dictum transmeatum transeuntes, ad solutionem expensarum, quæ in structura & in factura ipsius transmeatus collocatæ fuerint, teneantur, quousque dictæ expensæ plenarie fuerint persolutæ. Itaque qualibet navis, dicta Elf-schuyte, vel consimiles, duodecim denarios, & navis ferens fenum, vel arundines, octo denarios, Navis cum pendenti gubernaculo sex denarios, & aliæ vel parvæ navicula unum denarium, pro transitu ac reditu solvere teneantur. Quibus expensis plenarie persolutis homines nostri de Hollandia a solutione prætaxatæ pecuniæ liberi remanebunt, sed ad rogandum & manu tenendum per transmeatum alii transeuntes, denarios ipsos persolvant, prout superius est expressum, quamdiu nobis & nostro consilio visum fuerit expediri. In cujus rei testimonium præsentes litteras tam nostro quam* FLORENTII *fratris nostri, qui ad hoc suum assensum præbuit, sigillis fecimus sigillari.* Datum Leydæ, quinto Idus Aprilis, Indictione undecima, Anno Domini MCCLIII.

Van den Sparendammer Sluys, ende Sluys-gelde.

WILLEM, by der Gratien Gods, Coninck der Romeynen, altoos vermeerderende; Allen den genen die dese letteren sullen sien, sijn gratie, ende alle goet. Totter kennisse uwer gemeenlijkhede, willen wy dat komme, dat wy oirconden slechts door dese letteren. Alsoo dat wy van gemene raede onsen Dienstlieden, edel ende onedel in Hollandt, ende by raede andere goede lieden, die den staat des Landts begeeren goedt te wesen, sullen ordonneren, ende doen maecken, een watergank, diemen heet een Spoye, of een gat, hebbende in de wijtte vier-en-twintigh voedt, daer die merer-schepen met huer lasten lichtelijken moghen doorlijden, tot ten *Sparendamme*, of daar by, soo waer dat wys te raede werden. Ende willen dat alle die Schepen, die dese watergangh duerlijden, schuldich sijn weder te gelden, den koet diemen legget aan dusdanighe wateringhe, al soo langhe, als die kost volkomelijk sy betaalt, ende aldus: dat *elk schip, dat men hiet Elf-scute*, of desgelijcx, *gelden sal twaelf penningh, Elcke schip, dat turffe voert, of riet, acht penningh, elcke schip dat hoy voert acht penningh. Een schip met een hangende roeder ses penning, met een handroeder drie penningh*, ende *andere* klein schepene *een penningh*, om 't keren ende weder keren somwijls. Ende als die koet des wateringe volkomentlijk is betaalt, soo sullen onse luyden van Hollandt vry ende quijt blijven van dusdanigh geldt te gheven. Maar om dese watergank te betere, ende omme te houden metter handt, soo sullen ander luyden dier deurlijden, al dusdanigh gelden, alsoo als 't hier voren is geseyt, ende alsoo lange als 't ons ende onse raede dunket oirbair te wesen. In oirkonde des dinges, soo hebben wy doen segelen mit onsen segele, ende mit onsen Broeders segele Florens, die daer toe gaf sijn consent, dese tegenwoordige letteren. *Gegeven tot Leyden des vijffden Idus van April, opten* xj. *Indictie, Int Jaer ons Heeren duysent twee hondert ende drie en vijftigh.*

Confirmatie van den Sluys-gelde tot Sparendam.

WY WILLEM Grave van Henegouwen, van Holland, van Zeland, ende Heer van Vriesland, maken kond allen luyden, dat wy een Hand-vest, van Koning Willem onsen Broeder, daer God de Ziel af hebben moet, gesien hebben, van woorde te woorde, inder manieren dat hier na volgt: Willem by, &c. welke Hand-vest voornomt wy Willem Grave van Henegouwen ende van Volland voorsz. sullen houden,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

den, ende doen houden, vaſt ende ſtade, inder manieren dat hier voorſz. is, ſonder argeliſt. In oirconden deſen brieff beſegelt met onſen zegele. *Gegeven in den Hage des Woonſdags voor Paeſſendag, in 't Jaer ons Heeren duyſent drie hondert-en-vijftien.*

Daar na zyn de lage Landen van *Kennemerland*, en *Weſtvrieſland*, ofte *Waterland* beginnen bedijkt te werden, als zyn *Ooſt* en *Weſtzanen*, *Schermer*, *Beemſter*, *Wormer*, *Purmer*, *Zype*, *&c.* En in *Amſteland* de *Diemermeer*, daar van breder 't ſijner plaats, alwaar de vrugtbaarſte Landen, en voornaamſte woningen en hoeven van gants Noordholland gelegen zyn.

8 ° *Schakenboſch,*] Beſuyden het Haegſe Bos gelegen, het welk ſig tot Uytregt uytſtrekte, en om de vervaarlijkheydt van de Rovers, die haar daar in onthielden, ſoo men ſeid, het *Wout ſonder genade* genomt wierd. Dit werd by *Tacitus lib.* 4. *Hiſtor. Sacrum nemus* genomt; over de uytlegginge van welk woord *Sacrum* verſcheyde gevoelens zyn; *Paulus Merula* in ſijn *Boek van de Wilderniſſen, Tit.* 3. *Cap.* 1. noemt het *Sacrum, quaſi minime ſacrum, & velut deſecratum, ſceleſtum, & execrandum*, als een onveilig en vervloekt Bos, het welk met het Duytſe woord *ſchaken*, dat is, met gewelt roven en afnemen, en de omſtandige gelegentheid van de plaats wel over een komt, met dat het in dat *Bos* ſeer onveylig was, en haar daar omtrent veel Struykrovers onthielden; het en is ook niet ſtrydig tegens het woord *Sacrum*, het welk wel meer in ſodanigen ſin werd genomen; ſoo ſeid den Poët *Virgil. Æneid.*

—— *Quid non mortalia pectora cogis*
Auri ſacra fames!

Dat is:

Wat maakt den menſch een groot geweld,
Om 't Aardſche goed, en 't Duyvels geld?

Soo wierd van ouds *Homo Sacer* genomt die gene, dewelke tot verſoeninge van een vervloekte en afſchrikkelijken overval en beſockinge van Peſt, of diergelijke, den eenen God of den ander, als een vervloekte wierd opgeoffert; Waar uyt dan by gelijkeniſſe *Homo Sacer*, ook voor een ondeugend, en vervloekt mens werd genomen; in ſodanigen ſin ſeid den Poeët *Horat. Lib.* 1. *Sermon. Satyr.* 6.

——— *Inteſtabilis & ſacer eſt.*

Soo werd ook *Sacer morbus*, een quade ſiekte genomt; ſoo nomtmen de Peſt-ſiekte, een *gave Gods*; Sie verders van gelijke beduydſels van dit woord by *Macrob. Lib.* 3. *Saturnal. Adrianus Junius* ſchijnt mede van dat gevoelen te zyn, als hy ſeid: *Batav. Cap. XII.* Schakenboſch, *Voce non multum a veteri appellatione abſona*, een naam dewelke met de ſaak over een komt. Alhoewel dat *Philippus Cluverus* 't ſelve tegenſpreekt, en meent dat het voor een verſekerde en goede toegewyde plaats moet gehouden werden, om dat de Duytſers wel voor een gewoonte hadden, in de Boſſen een geheiligde, en hare Goden toegewyde plaats te houden; Sie den ſelven *Cluver. de trib. Rheni Alveis, cap.* 16. daar hy den voornoemden *Merula* tegen ſpreekt. Dog ſoude des niet tegenſtaande het met *Merula* houden, om dat die aloude manieren der Duytſen, omtrent het vieren van hare Goden, tot deſe tijd en gelegentheid van de plaats en naamreden niet wel en is te paſſen; want of hy wel uyt *Tacit.* by brengt, dat ook ſommige Boſſen in ſodanigen ſin *Sacri* en *Caſti* ſijn genomt, daar uyt en volgt niet dat het over al ſoo moet verſtaan werden. Dat het nu vremt ſoude ſchijnen, dat *Claudius Civilis*, ſijn geheimen Raad en aanſpraak aan het volk, op ſoo een plaats, dewelke afſchrikkelijk was, ſoude hebben gehouden, is te verſtaan, dat wel van ouds die plaats alſo genomt is, maar in die tijd niet meer onveilig en is geweeſt, en ſulx wel voor een vertroude plaats kan gehouden zyn, daar men over ſwaarwigtige ſaken beraadſlaagde en vergadering hield; te meer om dat de Roomſe krygs-benden haar in het opperſte gedeelte van het Bataviſe Eyland, omtrent *Wijk te Duyrſtede*, *Wageningen*, *Rhenen* en *Aarnhem* onthielden, en *Claudius Civilis* hem in het nedergedeelte van het Eyland begeven had, om met hulp van de Kennemers en naaſt aan gelegen landluyden, tegens deſelve op te trekken; hebbende volgens tuyg van *Tacitus lib.* 5. *Hiſtoriar.* het *Oppidum Batavorum* op den Galliſen kant buyten het Bataviſe Eyland gelegen, van ouds *Batenburg* genomt, daar den ſelven *Claudius Civilis* zyn optrek plag te houden, en de vergaderinge plag te weſen, dat hy daar na t'enemaal heeft verlaten, en ſig in het nedergedeelte van het Bataviſe Eyland ter neder geſtelt. *Civili, inquit* Tacitus *dicto loco, Chaucorum auxilia venere. Non tamen auſus oppidum Batavorum armis tueri, raptis quæ ferri poterant, cæteris injecto igni in Inſulam conceſſit. Dat is:* De Goylanders quamen hem wel te hulp, maar dorſt efter hem op het *Batenburg* niet betrouwen, ſo dat hy al mede nam wat los was, het overige in brand ſtak, en ſo in het Bataviſe Eyland over quam; *Cluverus Tract. de Trib. Rheni Alveis, cap.* 16. meent dat dit *Sacrum nemus* ofte *Schakenbos*, niet verre van het *Batenburg*, omtrent het midſe van het Land, tuſſen *Maas* en *Waal* ſoude gelegen hebben, het welk hy oordeelt dat het *Oppidum Batavorum*, daar *Tacitus* van ſchrijft, geweeſt zy, dat by anderen op Nimegen geduyd werd, daar het, ſo hy meent, mede al bos en digt met bomen beplant was, het welk by *Johann. Iſaac. Pontanus diſcept. Chorographicar. cap.* 16. mede gevolgt werd; ſommige willen, dat dit *Oppidum Batavorum Wijk te Duyrſtede* ſoude geweeſt zyn, en dat de woorden van *Tacitus*, in plaats van *Batavorum*, in *Batavodurum* moeten verandert werden, *inter quos Lipſius ad dict. Taciti locum*; dog word met regt van andere tegengeſprooken en verwurpen, ſo dat wy menen met goede redenen by het gevoelen van dit *Sacrum nemus*, en *Schakenbos* tuſſen den Hage en Leyden te blyven.

ᵖ *Boskoop*,] Een Dorp en Heerlijkheid niet 9
verre van *Der-goude* gelegen, het welk onder de Graaflijkheid te regt behoort, waar van de gifte van de Paſtorye en Kerke de Abdye van *Reinsburg* van ous heeft toegekomen, daarom nog by deſelve aan den Preekheer, als een ſucceſſeur van en in de bedieninge van de Paſtorye, een jaarlijkſe toegift werd uytgekeert. Ik vinde ook by eenen brief van *Floris de IV.* van donderdaags na de onthoofdinge

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

van *Sint Jan* M. CC. XXIII. aldus geschreven, *dat uwe gehele gemeente wete, dat wy alle mannen wonende tot Rhijnsburg en tot Buekscoep, die toehoren de Abdisse en convent der Klooster van Rhijnsburg, van nu voort*, &c.

10 q *Hage*,] Dat het van den *Hage* af al bos en meest wild, woest en onbewoont Land geweest is, betuygd genoeg, dat van ouds in die streeke tot het *Lugdunum* toe geen andre vaste plaatsen bekent zyn geweest, als *Flardingen*, op den hoek van den uytersten Gallisen kant, en *Rhijnsburg* op het hoge en vrugtbare Land, daar van ouds de geestelijken adel haar onthouden heeft, of ten waar het van het huys te *Kenenburg* te verstaan was, als wy elders hebben aangetekent; tot dat by tijde van de eerste Graven van Holland, het *'s Gravensand* tot een Stad gemaakt is, daar de Graven van Holland haar Hof gehouden hebben, ter tijd dat Koning *Willem* in den jare 1349. of, so andere menen, in den jare 1253. om de oeffeninge des jagts nader te wesen, het Paleys en Hof in den Hage heeft doen timmeren, daar sedert dien de Graven van Holland haar Hof gehouden hebben, en niet alleen de algemene Justitie, maar ook des Staats, en 's Lands vergadering is vast gehegt, het welk sedert met den naam van *'s Gravenhage* genomt is.

11 r *Rijswijk*,] *Adrianus Junius* meent dat hier de Hessen haar vry-plaats en wijk gehad hebben, en dat haar dese Landstreeke te bebouwen is gegeven, *à Rugiis Æstrorum finitimis populis*. Of dat daar dappere kloeke mannen, als een overblijfsel der reusen gewoont hebben, also genomt, gelijk als *Reuswijk*; dog soude het daar mede houden, dat het *Rijswijk* moet zyn, van *Rijs* ofte *Rijsbos*, als in het Kreupelbos, of wel ter zyden van het bos af gelegen; sodanige Hofstad met sijn toebehóren en drie andre mansen sijn mede met den naam van *Rijswijk* bekent, in de lijst van de goederen van *Sint Maartens Kerk* tot *Uytregt*, van omtrent het jaar 800. en staat aldaar in de ordre de eerste, aldus: *In villa Rijswich Ecclesia cum terris ad easdem pertinentibus, & tres alii mansi*. Of nu dat van dit *Rijswijk* te verstaan zy, is bedenkelijk, om dat nog een ander *Rijswijk* omtrent de *Lek* bekent is; Immers dat het geen *Reuswijk*, maar *Rijswijk* moet zyn, is wel seker. So is onder de Edelen ten tijden van *Diderik de V. en VII. Grave van Holland*, die in't jaar 1099. overleefde, onder anderen, benevens *Alewyn* Burggraaf van *Leyden*, met sijne broeders *Statelot* en *Tursing* mede aangetekent, eenen *Dodo Heere van Rijswijk*, en in 't jaar 1200. onder de Edelen ten tijde van *Diderik de VII.* werd vermaan gemaakt van *Heer Jan*, *Aarnout*, en *Henrik van Rijswijk*, en anno 1235. *Golekem van Rijswijk*, alle Ridderen.

12 s *Voorhout*,] Een Dorp omtrent een uyr van *Leyden*, also genomt, gelijk als voor het hout en bos gelegen, want hier omtrent een groot bos gelegen heeft, zyn aanvang nemende met het Dorp *Sassenhem*, en het huys te *Teylingen*, niet verre van *Voorhout* gelegen, strekkende tot *Haarlem* toe; daar van *Merula* in sijn boek van de Wildernissen, verhaalt, dat het een oud seggen geweest is, datmen, met een sparre te baat te nemen, van den eenen boom op den ander konde voortklimmen, van *Teylingen* af tot aan Haarlem toe.

13 t *Noordwijkerhout*,] Een Dorp tussen *Noordwijk* en *Voorhout*, daar ontwijffelijk dit bos al mede heen gestrekt heeft, daar uyt verstaan werd, dat dit bos tot aan *Noordwijk* gereikt heeft, want hout bos betekent, so seitmen het *Haarlemerhout*, den *Aardenhout*.

u *'s Gravensand en Sand-ambagt*,] Alsoo ge- 14
nomt van het *Gravensand* ofte burgt, daar de Graven van Holland tot het jaar 1250. optrek gehouden hebben; hier zyn in't jaar 1540. in 't opdelven van enige grondvesten verscheide Roomse oudheden gevonden, so dat het by tijde van de Romeinen ook al een voorname plaats moet geweest zyn. Dese plaats is over vier-hondert jaar een bewalde Stad geweest, en had een haven, die in de *Maas* liep, dewelke door den aanwas van slijk en modder gestopt is; heeft nog een seer hogen toorn, dewelke de schippers tot een baken en kenteken in de Zee verstrekt; de gedagtenis van het Hof, dat de Graven van Holland, eer het Palleys in den Haag gebout was, tot *'s Gravensanden* gehouden hebben, wijsen nog uyt den Hof-laan, en het Hofland aldaar bekent; en het huys daar voor den oorlog de Pastoor woonde, is eertijds de keuken van het Graven Hof geweest.

x *Het Sand*,] Is een slot geweest buyten Katwijk, daar de Heeren van Wassenaar plagen te wonen, dog nu t'enemaal vervallen, alleen dat de Jurisdictie en het bysonder Regts-gebied, met die naam als nog bekent is, en werd nu beseten by vrouw *Maria van Reigersbergen*, vrouwe van beyde de *Katwijken* en *t' Sand*.

y *Sandhorst*,] Een Ridderlijke Hofstede in Wassenaar, omtrent het jaar 1300. by *Heer Dirk van Wassenaar*, jonger soon van *Heer Philips van Wassenaar*, doen bouwen, en tot een Stam-huys van *Sandhorst* gemaakt, dog nu versturven.

z *Sandvoort*,] Een Zeedorp niet verre van *Haarlem*.

a *Naaldwijk*,] *Naaldwijk*, andre seggen *Naaldijk*; *Naaldwijk* genomt, als den *Wijk* van de *Naalde*, ofte spits van den *'s Gravensandsen* toorn, het welk voor een baken in Zee strekt; is mede een oud en seer sterk slot geweest, het Stam-huys van de Heeren van *Naaldwijk*, in der tijd *Erfmaarschalken* en opperste *Stalmeesters* van de Graven van Holland, niet verre van *'s Gravensande* gelegen; daar van *Hadr. Jun.* in sijn *Batav. c.* 17. vermeld, dat aldaar in 't opdelven van enige grondvesten ie... kren steen gevonden is, met een toegeëygent opschrift van de Kaiseren M. AURELIUS ANTONINUS en L. AURELIUS VERUS, die in het 162. jaar naar Kristum, Kaisers wierden, daar uyt dan van de oudheid van dit gebouw kan werden geoordeelt; 't selve is by gebrek van mans oir gekomen, eerst aan den huyse van *Montfoort*, daar na aan de Graven van *Arenberg*, onder dewelke Grave *Karel van Arenberg*, *Baanderheer van Naaltwijk*, en *Maarschal van Holland*, 't selve met den innekomen van dien verkoft heeft aan den Illustren huyse van *Nassauw*; Hier onder behoren *Honsholredijk*, *het opstal 't Hondland*, met de Waranden daar toebehorende, daar jegenwoordig het Princen Huys en Hof gebouwt is. Van den geslagte en qualiteyt van *Naaldwijk*, sal hier naar 't sijner plaatse nader werden verhandelt.

b *Beverwijk*,] Sommige noemen dat gelijk als *Bev...*

Beyerwijk, *a Bavaris sive Bajoariis Franciæ Populis*, welke Landstreke voor een vryplaats van dat volk schijnt geschikt en ingeruymt, gelijk sy dat voor een manier hadden, dat sy hier of daar haar Wijk namen; Sie *Adrian. Jun. Batav. Cap.* 17. Andere menen, dat het sijnen naam heeft van der Pelgrims en Reysigers bedevaart ofte Bevert, om dat hier een Kapelle ter eeren van *Sint Aagt* plag te staan, en wiert genomt *Agaten-Kerk*, daar de Reisigers haar Bevaard quamen doen, daar van de *Agaten-weg* aldaar nog bekent is; Soo dat *Beverwijk* alsoo genomt is geweest als een wijk der Beverden; Is een seer vermakelijke plaats, aan het Ye gelegen, soo digt bewoont, als sommige bemuyrde Steden, twee uyren van *Haarlem* en *Alkmaar* gelegen, en een groot half uir van de strand en oever vande Zee, daar het *Wijk op Zee* genomt werd.

[c] *Schalkwijk*,] Een Dorp digt onder Haarlem gelegen.

20 [d] *Suydwijk*,] Een Ridderlijke Hofstede onder *Wassenaar*, daar toe de Heerlijkheid van *Suidwijk* behoort, anders genomt het Huys te *Suyk*, welke Heerlijkheid van ouds, gelijk noch tegenwoordig, onder den huyse van *Wassenaar* behoort heeft; Welk *Suydwijk* is het gedeelte van *Wassenaar*, daar de Kerk en Dorphuysen staan, soo dat het huys *Suyk* in *Wassenaar*, en het Dorp *Wassenaar* in *Suidwijk* leidt.

21 [e] *Katwijk en Noortwijk*,] *Katwijk* is een van de oudste Dorpen, daar de *Katti* uyt *Hermonduyren* herwaarts over komende, voor tegens het *Batavise Eyland* aan, ofte anders op den uyterften kant van het *Batavise Eyland* haar ter neder geset, en haar *Wijk* genomen hebben, sig in tween of wel in drien verdeelende, gelijk als *Adrianus Junius* in sijn *Batavia Cap.* 17. het selve duyd, dat is *Katwijk*, *Suidwijk* en *Noortwijk*; *Noortwijk* menen sommige dat van de Normannen mogt sijn, dog het selve en heeft geen schijn van waarheid, nogte komt met de oudheid van het selve Dorp niet over een; *Bokkenberg* verhaalt, dat in *Katwijk* de plaats kan aangewesen werden, daar een groot Gebouw gestaan heeft, des *Burg-Graven Hof* genomt, daar haar de Burg-Graven quamen verlustigen.

22 [f] *Spaarwout*,] Beneven den Sparendamsen Dijk, niet verre van Haarlem gelegen, daar van het Geslagt van *Sparenwoude* de naam heeft, en in de oude schriften gelesen werd, dat *Willem van Sparenwoude*, *Floris* soon, als Leenman van de Graaffelijkheid, in 't Jaar 1454. sijn eygen zegel gebruykte; Sie *Samuël Ampsing*, *beschryvinge der Stadt Haarlem*, *pag.* 68.

23 [g] *Rijnsaterwout*,] Een Veendorp tussen *Leyden* en *Amsteldam*, tegen de *Leidse Meer* aan gelegen, het welk in voortyden aan het vaste Land van *Hillegom* gepaald heeft, so datmen van *Hillegom* eerst kwam op de *Vennip*, niet die Huysen die nog op het scheid van het vaste Land, jegens de *Leidse Meer*, als een Eyland overig sijn, maar een heerlijckheyd aan het vaste Land van *Hillegom* gehegt, daar van de Huysen met een gedeelte van het Land by de *Meer* sijn afgespoelt, en het overige nog jegenwoordig aan het vaste Land tegens *Hillegom* aanpaalt; van welke *Vennip* men voort konde komen op *Bensdorp*, een Dorp het welk merendeels van de selve *Meer* is afgespoelt, waar van alleen die drie of vier Huysen, met het Land daar toe behoorende, overig zijn, als nu t'onregt de *Vennip* genomt, om dat het selve Eylandeken de Heerlijkheid van de *Vennip* allernaast leid, of gelegen heeft, dog eigentlijk onder *Bensdorp* behoort heeft, van welk Dorp *Bensdorp*, men met een kleine overtogt konde komen op *Rijnsaterwoude*, en soo voort op het *Groene Woud*, *Esselikker Wout*, *Jacobswoud* en *Wouderbrugge* tot *Woudshoorn* aan den *Rhijn*, daarom het eerste *Woud*, naast aan de Wildernisse van *Bensdorp* gelegen, *Rijnsaterwoude* genomt is, als sijnde het eerste Woud ofte Bos der *Rijnsaters*, naast aan de Hey ofte Wildernis, daar van *Bensdorp* ontwijvelijk de naam gehad heeft, als op de Hey en Wildernis gelegen, want het woord *Bent* eygentlijk Hey betekent, daarmen de Besemen van maakt; by gelijkenis van welke *Bent*, als zynde onvrugtbare gewassen, onse Huysluyden de Bossen in het Veld, dewelke om haar hardigheid en wreedheid by de Beesten als onsmakelijk geort, en niet gegeten werden, *Bentbossen* genomt werden; en moet hem niemand vremt dunken, dat tussen *Hillegom* en *Rijnsaterwoude* nu een so groten plas Water tussen beyde leggende eertijds *Wildernis*, *Bosch*, en vast aan een gelegen Land soude geweest zyn, so om de bomen, die nog dagelijks uyt de grond werden uytgehaalt, en gevonden, als dat in de voorgaande eeuwe nog luyden geleeft hebben, dewelke geheugenis hadden, dat yemand met een kodde van *Rijnsaterwoude* tot op *Bensdorp*, en so voort aan het vaste Land van de *Vennip* en *Hillegom* konde over komen, uyt welkers getuygenis by *Hoog-Heemraden van Rhijnland*, in den Jare 1508. ter gedenkenis een Kaart is doen maken, dewelke het selve alsoo uytbeelde, die ik met verwonderinge over het onderscheid tussen die en de tegenwoordigen toestand, gesien en opgemerkt heb.

[h] *Jacobs Wout*, *Esselijker Wout*,] *Jacobs Wout* 24
is geweest het Stamhuys van de Heeren van *Woude*, een seer oud geslagt, die dit goed al beseten hebben, met en korts na de instellinge van de *Graven van Holland*, na het schryven van *Willem van Goudhoven*, dog daar van en is geen seekerheid. Dese Heren zyn al veel *Jacob* genomt geweest, en was den eersten, dewelke in de oude Schriften bekent is, *Jacob van Woude*, die geleeft heeft omtrent het Jaar 1280. hy troude met de Erfdogter dan de Heer van *Warmond*, en besat de Heerlijkheden van *Woude*, daar van *Jakobs Woude* het regte Stamhuys was, gelegen aan de Heere-weg na *Leymuyden*, daar omtrent nog by onse tijd een oud vervallen toorntje plag te staan, dat men, om dat het daar omtrent niet heel veilig was, het *Potters-Toorntjen* plag te noemen; na dat hy enigen tijd met de gemelte dogter van de *Heer* van *Warmond* getrout was, heeft hy *Jacobswoude* verlaten, en is naar *Warmond* gaan woonen; voor desen *Heer Jacob* was eenen *Heer Floris van Woude*, daar van omtrent het Jaar 1303. vermelt werd. Sie van dit geslagt breder hier in de beschryving van de Edelen van *Holland*. De Heerlijkheid van *Woude* heeft hem gestrekt van het Ambagt van *Leyderdorp*, tot aan *Woudshoorn* en *Langeraar* toe, en begrijpt in sig *Esselikker Woude*, en het Dorp *Wouwbrugge*, met de omleggende Landen, laatst beseten by *Diderik van Wassenaar*, een jonger soon uyt den huyse van *Warmond*.

25 [i] *Woudshoorn*,] Alſo genomt als den hoek en hoorn van het ſelve *Woud*, anders genaamt *Oudshoorn*, daar onder behoort de *Gnephoek*, een ſtreeke Lands, ſtrekkende langs den *Rhijn*, van de *Heimans Wetering* af, tot aan de hooge en lage Waart van *Koudekerck*, ſoo dat *Oudshoorn* ſig van daar af ſtrekt over de ſelve *Heimans Wetering*, tot aan den Aarweg jegens *Aarlanderveen*; heeft voor deſen met *Alphen*, dat (gelijk als *Woudshoorn* aan d'een ſyde) aan d'ander zyde van den *Rhijn*, tegens malkanderen behuyſt en bewoonſt is, onder eene Parochy-Kerk behoort, dog is nu van den anderen verdeelt, en een Kerk op ſig ſelven vergunt: Deſe Dorpen leggen malkander ſoo digt en gelijk aan wederſyden den *Rhyn*, datmen 't ſelve voor een Dorp ſoude houden; behoort onder de Graaflijkheid, en is daar jegenwoordig beſitter van de *Heer Cornelis de Vlaming van Oudshoorn, Ridder, Heere van Oudshoorn en Gnephoek, &c.*

26 [k] *Aduwaarswoud*,] Anders *Haſarswoud*, behoort mede onder de *Heeren van Woude en Warmont*; is een vrye Hals-heerlijkheyt, en ſtrekt hem in 't ronde tuſſen *Alphen*, *Benthuyſen* en *Soeterwoude*, tot aan en langs den *Rhyndijk*.

27 [l] *Soeter- ofte Sweterwoud*,] Het welk van ouds *Sueterwoud* wierd geboekſtaafd, de (u) vocaal, en medeluydende voor een (v) ofte (vouw) genomen, gelijk als in oude tijden gebruykelijk was, daar uyt de naam door onkunde van *Sweterwoude* in *Soeterwoude* ſchijnt verandert te zyn; daar nogtans den oorſpronk van deſelve naam komt van de *Swet*, daar mede het ſelve door ſekre Sluys ter *Rhijnwaarts* uytwaterde, daar van ook het Slot en Hofſtede van *Sweten*, nu *Swieten*, op den hoek van deſelve uytwateringe gelegen, genomt werd, daar van de beſitters van deſelve Hof-Stede inder tijd Ambagts-Heeren van *Soeterwoude*, en grondeygenaars van de Landen omtrent deſelve Hofſtede gelegen, *Heeren van Sweten*, ofte *Swieten* genomt ſijn geworden, daar van hier naar breder.

28 [m] *Benthuyſen en Benthorn*,] Agter beſyden *Haſarswoude* gelegen, welkers namen inſgelijx Bos en Wildernis mede brengen.

29 [n] *Teylingerbroek*,] Een ſtreeke Lands langs de *Vliet*, tegen over *Voorburg* in *Delfland*, onder den Banne van *Stompwijk* behoorende.

30 [o] *Soetermeer*,] *Soetermeer* en *Segwaart*, onder eene Parochy-kerk, leggen op een kruysweg, tuſſen *Leyden*, *Rotterdam*, *Delft* en den *Hage*, behoordt onder de Graaflijkheid, en is *Gerard van Wyngaarden*, Præſident van den Hove van Holland, dewelke inden jare 1598. overleefde, ten huywelijk aangekomen met *Sandrina Kroeſingh*, Erf-dogter van den Heer van *Benthuyſen* en *Soetermeer*, zedert welke deſelve Heerlijkheden onder ſijn geſlagt gebleven ſijn; Werd nu, met het overlijden van *Ionker Karel van Wyngaarden*, beſeten by Heer *Daniël van Wijngaarden, Heere van Werkendam, Curator van de Univerſiteyt van Leyden, Baliuw en Dijk-Graef van het Land van Woerden, &c.*

31 [p] *Het Rietveld*,] Een ſtreeke Lands achter *Alpherhoorn*, ſtrekkende van by den Dijk af, tot aan *Haſarswoude*, het welk noch ſoo bol is, dat het by na geen vruchten opbrengt, en niet anders als een Sudſe, daarmen een ſtok van twaelf voet kan doen inglyen, ſonder vaſte grond te raken.

[q] *Waddingsveen, Hogeveen*,] *Waddingsveen*, 32
een Dorp niet verre van Dergoude gelegen, daar de *Hooge Veen* aanpaalt, werd in tween verdeelt, met *Noord* en *Zuid Waddingsveen* onderſcheiden, daar het *Noord Waddingsveen* onder *Rhynland*, en het *Zuyd Waddingsveen* onder *Schieland* behooren, beſtaande veel in moerige Landen, daar van al een groot gedeelte uytgeveent, en tot Water gemaakt is.

[r] *Aarlanderveen*,] Een Dorp ſtrekkende van 33
Nieukoop tot aan den *Aardijk*, en begrypende de Landeryen tuſſen *Korteraar* en den *Rhijn*, tegen over de *Goudſe Sluys*.

[s] *Nieuwveen*,] Aan d'ander zyde van *Korteraar*, tegens *Kalſlagen* aan gelegen. 34

[t] *Amſtelveen*,] In *Amſtelland*, omtrent ander- 35
half uyr buyten *Amſteldam* gelegen.

[u] *Aalſmeer*,] Tegen de oude Meer aan gelegen, 36
en ſtrekt ſig van *Leymuyden* en den *Ruygenhoek*, tot het nieuwe Meer ofte Schinkel toe; plag van ouds mede onder *Rijnland* gerekent te werden, dog behoort eygentlijk onder *Kenemerland*, daar van de reden te ſien is in de Inleydinge op de Coſtuymen van *Rhijnland*, num. 20. Is dapper door de ſcholp van de Meer afgeſpoelt, ſoo dat by na al het Voorland weg is, dat by onſe tijd nog al vry een hoek Lands plag te weſen.

[w] *Stommeer*,] Een nieuw bedijkte Meer onder het Dorp van *Aalſmeer*.

[x] *Legmeer*,] Een bedijkte Meer by *Tamen* en *Uythoorn*.

[y] *Vennemeer*,] Een onbedijkt Meertjen, tuſſen **Homade** en *Warmond* aan de *Vrouwe-Veen*, behoorende onder de Vrye Heerlijkheyd van *Boekhorſt*.

[z] *Hennemeer*,] Een klein bedijkt Meertjen, after *Warmond*, daar in de *St. Pieters Kerk* tot *Leyden* wel de grootſte Ingeland is.

[a] *Poelgeeſt*,] Niet dat *Poelgeeſt*, het welk aan den *Rhyn* in *Koudekerk* gelegen is, maar oud *Poelgeeſt*, anders *Alkemade*, dat onder *Oegſtgeeſt* plag te leggen, daar de Ridderlijke Stamme *Poelgeeſt* de naam van heeft, dog nu t'enemaal vervallen, laatſt beſeten by Heer *Floris van Alkemade*, in 't jaar 1511. ſonder Kinderen overleden; Is alſo genomt als op de *Geeſt*, dat is de hoogte tegen de *Poel* aan gelegen, dewijl daar eertijds een groote *Poel* plag te leggen; Want voor het leggen van de Marendijk buyten *Leyden*, dat omtrent by *Koning Willems* tijd, of *Grave Floris* ſijn Vader, voor het jaar 1235. geſchied is, ten tyde als de Burggraven van *Leyden* nog Heeren waren van *Rhynland*, ſoo was het Water van de Maren, en deſe Poelen met de Zee gemeen, ſoo dat de lage Landen, tot aan de *Geeſt* toe ten Noorden, de Mare ten Ooſten, de lage *Rhyndijk* ten Zuyden, en de hoge *Morſch* ten weſten, by alle hoge vloeden, overvloeyden, en de Huysluyden van *Oegſtgeeſt*, *Warmond*, en andre omleggende plaatſen, te voet binnen de Stad van Leyden niet komen en konden, en geen gangpad ofte weg na de Stad en hadden, maar moeſten om *Eindegeeſterdam* tot aan de *Morsdijk*, en ſo langs deſelve voorby 't Geregt tot aan de Stad komen, zynde geen wagen-weg dan over 't Schouw van *Valkenburg*; ſo dat de wagens van Haarlem merendeels aan de *Geeſt* bleven ſtaan, gelijk dat by den *Bur-*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Burgermeester Orlers, in sijn beschryvinge van Leyden, pag. 44. uyt de schriften van sijn oom *Jan van Hout*, in sijn leven Secretaris der Stadt Leyden, wydlopig verhaald werd.

38 [b] *Abspoel*,] Daar den *Suffragaan van de Abdye van Reinsburg*, die sijn besit in *Oegstgeest* had, sijn woonste hadde, want de Kerk van *Oegstgeest* een grote Capellarie was, daar onder *Sint Marien Kapel*,) dewelke gestaan heeft daar nu de *Vrouwe Kerk* binnen *Leyden* gemaakt is) behoorde, en daar van de *Abdye van Rijnsburg* de gifte toequam, 't welk breder te sien is in mijn *Korte beschryvinge der Stadt Leyden, pag. 55. en volgens.* Waar nu dese woonste van den *Suffragaan* van *Oegstgeest* gestaan heeft, is niet seeker, waarschijnlijk ten einde de Geest, alwaarmen over den nieuwen weg in 't Land nog enige grondbraken van een oud gebouw vind; daar van het Land, daar 't selve gestaan heeft, *De gebrooken Kelder* genomt werd.

39 [c] *Diemermeer*,] Een bedijkinge van de Landeryen omtrent de Heerlijkheid *Diemen*, (daarse haar naam van heeft) digt onder *Amsteldam*, daar soo veel Hoffteden en plaisier-plaatsen van die van *Amsteldam* zyn, dat by na den gantsen grond in eygendom aan de Ingesetenen van deselve Stad behoort, dewelke daar soo kostelijk getimmert hebben, en met dat het van sig selven een seer slegte grond is, door het inbrengen van goede aarde in haar Tuynen en Boomgaarden, so veel kosten maken, dat het met regt een spil-penning van de *Amsteldamse Koopluyden* mag genomt werden; Dit Meer plag nog by onse tijden een Binnenlands-water en Poel te zyn, tot dat deselve in 't jaar 1630. is bedijkt en opgemalen; Is in 't jaar 1651. met het doorbreeken van den *St. Antonis Dijk*, door een Noordwesten storm mede ingebrooken, en onder gelopen; En is deselve wederom in 't jaar 1672. tot versekering van de Stadt van *Amsteldam*, tegens de France doorgesteeken, en ondergeloopen, beyde tot groote schade en verlies van de besitters van deselve Hoven en Tuynen; soo dat al de Boomen door het soute Water uytgingen en verdorden, het welk, met dat het Land soo veel lager leid als de Ebbe, niet anders te helpen was, als het selve van nieuws op te malen, 't geen over soo weinig Land seer kostelijk viel, want het gantse beslag van de selve bedijking, seidmen dat niet over ses Morgen en vijftig Roeden groot is; niet tegenstaande welke groote schade en kosten, alle deselve Hoven en plaisierplaatsen wederom beter en kostelijker sijn opgemaakt, als die van te voren waren.

40 [d] *De Sypermeer*,] Is in het eerste begin eigentlijk geen Meer geweest, maar een aangewassen uytterdijk, daar van wy in de Hollandse Kronijk lesen, dat *Willem, eersten Heer van Schagen*, dewelke seer oud zynde, in 't jaar 1473. overleden is, by de Zijp, omtrent *St. Maartens Dorp*, een groot stuk Lands bedijkte, het welk in 't jaar 1570. door den hoogen vloed ingebrooken zynde, als een Meer en Poel met de Zee gemeen gelegen heeft, tot dat het selve voor eenige Jaren wederom is bedijkt geworden.

41 [e] *De Purmermeer*,] Omtrent een uur wegs van *Amsteldam*, daar *Purmereynde* de naam van heeft, is mede door de bedijkinge van water, tot schoon en vrugtbaar Land gemaakt, daar veel schone en vette Ossen geweid werden.

42 [f] *De Beemster*,] Aan de *Purmer* volgt de *Beemster-meer*, dewelke bedijkt sijnde, meer als gemeen vrugtbaar land heeft opgedaan; sulks ook genoeg uytwijsen de menigvuldige woningen en Hoffteden, soo 't *Amsterdam*, te *Hoorn*, als elders te huys horende, daar een regtdraatse weg, doorgaans seer cierlijk beplant, met sodanige uytsteekende Woningen en Hoffteden digt aan den anderen beset, doorloopt, datmen gemeenlijk de *Rijke buyrt* nomt; dit is van alle oude tijden af een *binnemeer* geweest, dewelke tot een bequame deurvaart van veel schepen gediend heeft, tot den jare 1608. toe, als wanneer eerst de bedijkinge van het selve grote *Meer* is by der hand genomen.

43 [g] *De Schermer*,] Is al een van de eerste en oudste bedijkingen; men seid dat daar omtrent den jare 1200 vast en bewoont land was, het welk ingebroken zynde, met de vloed gemeen geworden soude zyn, tot dat 't selve eenige eeuwen daar na by bedijkinge soude herstelt zyn, dog daar en is geen blijk van; strekt sig van de *Rijkebuyrt*, op het eynde van de *Beemster*, tot aan *Alkmaar* toe.

44 [h] *Wormermeer*,] Op ofte jegens het scheid van *Kennemerland*, en met het einde jegens *Purmerland*, uytwaterende door den *Twisch*, alsoo genoemt om dat 't selve 't wisken *Kennemerland* en *Waterland* de scheidinge maakt, daar van het Dorp *Wormer* sijn naam heeft, een welbewoonde, neringrijke en welvarende plaats, verdeelt in veel naamkundige buyrten, alle aan den anderen, soo aan de oostzijde als aan de westzijde gelegen, voorsien met een Kerk, Toorn, Regthuys, &c.

[i] *Daar in sig nog verder vertonen de Monikemeer de Broukermeer, &c.*] Alle kleine *Meertjes*, dewelke van tijd tot tijd bepoldert en bedijkt, en van water tot land gemaakt zyn.

45 [k] *Sparendam*,] Dat sijn naam heeft van het afdammen van het *Sparen*, by *Florens Grave van Holland* in den Jare 1285. des Maendags na *St. Valentius* dage, om de hooge invloeyende stromen van 't voorsz. *Ye* te beletten, en d'uytwateringe van de Riviere *Spaerne* bequamelijker te konnen gebruyken. Inden Jare veerthien hondert twee-en-tnegentig de Sluyse in den voorsz Dam seer zijnde ontstelt, door de excessive stormen, ende seer hooge vloeden; wierde de selve verset, om vier duysent vier hondert vier-en-veertig Vrankrijksche Schilden ende acht stuyvers. Teghenwoordig leggende in den voorsz Dam, ofte dijke vier in getale, als de kleyne Haerlemmer-sluys, de groote Kolk-sluys, de Woerde ende groote Haerlemmer-sluys. Van alle de welke Heeren Dijkgraef ende hooge Heemraden van Rijnlandt het bewint hebben. De Jurisdictie deser plaetse belendt aen 't Noorden die Schinkel-dijk, alwaer het Visschers eynd is, soo genaamt, om datter meest Visschers zijn die daar woonen, die met heure Visch ende Drijf-schuyten moeten aen komen, by de voornoemde kleyne Sluyse, die de Stadt Haerlem onderhoudt, ende van daar strekt het andere deel soo den dijk langhs, totte groote Kolk-sluys toe, die van binnen met twee deuren nae het Sparen, ende van buyten met vier deuren tegen het voorsz Ye wel versien is.

De

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

De voorsz Kolk is omtimmert met bequame neringhdoende wooningen, alwaar eertijdts plachte te staan des Graafflijkheydts Tol-huys, 't welk by de Gelderſche in den Jare vijfthien hondert ſeventhien (na dat ſy-luyden de Stede van Medenblik overvallen, gepilleert ende verbrandt hadden) metten Dorpe van Sparendamme voorsz. in de aſſche geleydt, ende zedert ledigh ende deſolaat gebleven, tot den Jare vijfthienhondert negen-en-dertigh, dattet ſelve erf om betimmert ende bepoot te werden, in erf-pachte uyt-gegeven is, aan eenen *Frans Gerritſen*, omme drie ponden 's Jaars: ſoo dat nu de tolle van Sparendamme werd by Commiſſie van de Ed. Mog. Heeren van de Rekeninge gegeven te bedienen binnen Haarlem, ende is Tollenaar den *E. Iohannes Kiſhelaar*. Het houte Breggetjen ſtaande aan de Noordt-weſt-zijde van de voorsz Kolk, reſponderende op 't voetpad naar de Stede Haarlem, wert onderhouden tot laſte van de voorsz. Stede. Ende de Pol aan 't voorz voet-padt gelegen werdt meeſt by Scheepmakers bewoont. Bezuyden de Kolk, langs den Dijk, heeft men de Woerder-ſluys gebouwt en gemaackt anno ſeſthien hondert elf, die tot laſte van des ſelfs gemeene Ingelanden leydt, daar op d' Ingelanden haren particulieren toe-ſiender houden, ende ſoo komt men tot de Pot-paal toe, die de banſcheydinge tuſſchen Spaarwoude ende Sparendam voorsz. Ten tijde van de Schiltalen gaderde deſe plaatſe hare laſten ende ommeſlagen by kerven, ende dat na elcks by hen-luyden gegoet was, doende elcke kerf twee hondert vijftigh Rijnſchgulden, dier ſy hadden twaalf ofte derthiende halve. In den Jare ſeſthien hondert ſes-en-twintigh door groote ſtorm-winden ſtorte alhier de Kerke in, ende 's Iaers daar naa in April vinght men aan die capatieuſer de teghenwoordige op te bouwen. Wat aan belangt d'adminiſtratie van de Juſtitie als policye wert geadminiſtreert ende geregeert by *Symon Claeſſen van Aſſendelft*, Schout, ende vijf Schepenen, genaamt *Claas Teuniſſen Viſſcher, Cornelis Jacobſz. Droogh, Rutger Harmenſz. Muyter, Willem Jacobſz. Boom*, ende *Jacob Claaſſen van Petten*, die tot haren Gerechtſchrijver hebben *Hendrick van Wtrecht*. 't Nieuw aangekomen Collegie van Schepenen mette af-gaande verkieſen, ende ſtellen jaarlicks Kerk-meeſteren, ende Arme-meeſteren: maar al dat den Weeſen aangaat, werdt by den voorsz Schout ende Schepenen in achtinge genomen, ende op alles na behooren verſien; Den tijdt naackende, dat men naa Kennemer gewoonte de Wethouderen vernieut, werdter by Schout ende Schepenen, in de weeke voor Paaſſchen nominatie gedaan, van thien Perſoonen; die ſchriftelijke den Bailliu van Kennemer-landt werden over-levert. Omme uyt het dubbelt getal vijf t'eligeren ende verkieſen, die voor den loopende jare 't Schepen-ampt ſullen bedienen, ende by den voorsz Schout be-eedigt werden. Dit Dorp is in hooge noch in lage Juriſdictie in 't geheel noch ten deel noyt van de gemelde Graeflijkheydt afgedeelt ofte geſcheyden geweeſt, als is 't dat Heeren Dijk-grave ende Hooge Heemraden van Rhijnlande de beheeringe ende 't bewindt van den Zee-
46 burgh ende Sluyſen gelaten werdt.

l *Sanerdam*] Anders genomt Saardam; Van de oudheyd, oorſprong, ende omſtandige gelegentheyd van deſen Sanerdam is hier voor op het II. hooftſtuk int lange verhandelt.

m *Edam*,] Eigentlijk *Yedam* van het *Ye*, tegen de- 47
welke hier een dam ofte dijk geleyd is, is een proper Stedeken, dat hem met Schepen maken, en voort met land bouwerye erneert, daar van de *Edamſe Kaas* de naam heeft; leyd omtrent twee mylen van Hoorn, ſtrekt ſig met een drieſprong tegen de *Purmer* aan.

n *Monikendam*,] Heeft de naam van de water- 48
loop *Monik*, en *Monikkemeer*, dewelke midden door de Stad plag te vloeyen, ende nu is afgedamt; leid mede tegen de *Purmer* aan, niet verre van *Edam*.

o *Niewendam*,] Tegen over *Amſteldam* gele- 49
gen, tegens de *Buykſloter Meer* aan, dewelke met deſen dam tegens het *Ye* is afgedamt geweeſt.

p *Durkerdam*, *Uytdam*,] Sijn mede geleyde ſo dammen tegens het *Ye*, ſtrekkende tegen de droogte van het *Pampus* aan, ſijn alle bewoonde plaatſen, haar met het varen en viſſen ernerende.

q *Weſt*, *Zuyd en Noordweſte Winden*,] Daar ſ- door veel ſand op onſe kuſten werd aangeſet, en met de ſterke vloeden op d'eene plaats het Land werd afgenomen, en op een ander wederom aangeſet, dat ſo veel veranderingen van droogten en diepten veroorſaakt, daar door de Zeegaten ſodanig veranderen, datmen die ſonder Lootsluyden, en dan nog al niet ſonder perykel, kan uyt of inkomen.

r *Uyt de grote vogtigheid, en vuyle dampen*,] Deſ mens werd door de lugt onderhouden, in het uyten in aſemen van deſelve, ſonder dewelke geen levendige ziele beſtaan kan, en de lugt werd door de winden onderhouden, dewelke van warme, koude, vogtige ofte droge eygenſchappen zyn, en hoe deſelve beter werden getempert en gelijk vermengt, hoe de lugt, die de winden ontfangt, ſuyverder en aangenamer is; en zyn als dan ook de menſen, dewelke deſelve lugt ontfangen, en weder uytgeven, gelijk de viſſen het water, ſoo veel te geſonder en welvarender; dat heeft den Almogenden God in de veranderingen der jaargetyden van Somer, Herfſt, Winter, en Lenten, tot onderhoud van het menſchelijke geſlagt, ſodanig geſchikt, dat nimmermeer te veel hette, of te veel koude in de Somer en Winter en blijft, en de bedervende vogtigheid van de afvalligen Herfſt door de koude Winter werd geſuyvert, gelijk wederom de verſturvene en ſchrale Lente door de aankomende warmte van de Somer werd verſagt, en de brandende hitte van de ſomer door de felle Winter en bytende overſtallige koude des lugts werd geſuyvert.

Hoe dat dan de lugt meerder getempert en beter van die vuyle dampen werd geſuyvert, hoe dat den mens ook meer ontlaſting van enige bedurven humeuren verneemt; ſo is het op het hoge (daar de lugt door geen ſtank of vuyligheid, uyt de moerige gronden en ſtilſtaande wateren op genomen, beſmet werd) veel geſonder en friſſer te weſen als in het lage, en moerige, daar de lugt die vuyle dampen naar hem trekt, en by den mens werd ingeaaſſemt; gelijk het ook beter is omtrent de lopende ſtromen, als de ſtilſtaande wateren, dewelke ſtank en bedurventheid veroorſaken. *Putret, inquit Ariſtot.* pre-

problemat. sect. 14. quod quiescit: nullo modo, aut minus ita afficitur quod movetur, ut aqua profluens, & conclusa. Igitur ut locis editis aër undique afflante spiritu agitatur, ita cavis manet immotus. Ad hæc locis apertis purus ac diversus assidue propter agitationem aër habetur, palustribus impurus. Dat is: Het bederft dat stilstaat, en 't gene sig beweegt, heeft daar so veel geen noot van, gelijk daar zyn de lopende en stilstaande wateren, sulx gelijk op hoge en verheven plaatsen, de lugt door de doorspelende wind beweegt werd, so is hy in 't lage sonder beweging; so dat de lugt in het hoge suyver is, in het lage en moerige onsuyver.

54 [f] *Selden drie Somers aan malkanderen,*] Het welk sig om de tien of twaalf jaren tot een grote en algemene besmettelijke Pestsiekte verheft; soo is in 't jaar 1624. de slaande hand Gods seer sterk geweest, en voornamentlijk binnen de Steden *Leyden*, en *Amsteldam*, die in 't jaar 1635. nog swaarder verhefte, als wanneer binnen *Leyden* in eene week omtrent de vijftien-hondert mensen wierden begraven, en binnen 's jaars omtrent de twintig-duysent mensen van de Pestsiekte quamen te sterven; wederom in 't jaar 1655. heeft God de Heer dit Land met gelijke bedroefde siekte besogt, waar door den handel t'enemaal stille stond; de schepen naar Spanjen gevaren, mogten niet ontladen werden, en quamen de sommige wederom 't huys; de Franse en Engelse verboden wel scherpelijk het inkomen van alle Hollandse manifactuyren, en mogten na datter vertoont was met de passagiers en getuygenis van de Magistraat, dat deselve uyt suyvere plaatsen quamen, eerst in veertig dagen geroert werden; op die tijd storven binnen *Leyden* gantse familien van 13. 14. en 15. personen geheel en al uyt; binnen Leyden zyn in de Maanden van Augusti, September, October en November gestorven omtrent dertien-duysent, agt-hondert en tagtig mensen; tot *Amsteldam* in ses Maanden dertien-duysent vijf-hondert, in welk jaar (let wel) tot *Dort*, *Haarlem* en *Rotterdam*, te samen niet meer en waren gestorven als vijftien-hondert mensen; in 't jaar 1669. is binnen Leyden een seer sware en bysondere siekte geweest, dewelke de huys-gesinten sodanig besmette, en gelijk als vergiftigde, datter niemand vry en bleef, en men geen hulp ofte bystand om geld konde verkrygen; de sterfte was wel so groot en menigvuldig niet, maar de siekte soo wonderlijk, dat die geene die daar van quam op te staan, nog jaar en dag daar na tot sijn vorige gesondheid niet en konde geraken, maar quynen bleef, gelijk of hy vergeven was, en was de sterfte wel meest onder de voornaamste burgers en luyden van aansien, so dat gehele collegien van Regeringe uyt stierven, daar van niemand over bleef.

55 [t] *In Zeland,*] Dit werd geheel anders uytgeleid by den *Professor Boxhorn*, in sijn *aantekeninge op de Chronijk van Zeland*; daar hy van den aard en eigenschap van de lugt over Zeland hangende aldus schrijft, en de goedheid van deselve tegens de onwetenheid van andre soekt te verdedigen, met dese woorden.

My is ondertusschen niet onbewust, wat oordeel over de *Seeusche* locht by de naerbuerige volckeren, ende eenige vreemde werdt gegeven; als of *Zeeland* yets gemeen soude hebben met Sardinien, van het welke de oude getuygen, dat het aardtrijk weeldrig was in het voortbrengen van goet Koren, doch dat het bedekt wierde van eenen Hemel, die veel sware siekten onder den ingesetenen verwekte. Ja, de *Zeeusche koortsen* zijn nu by naar een spreekwoord en schrik by den aangrensenden volkeren geworden. Doch, gelijk de waarheyd geen grooteren vyand heeft als vooroordeel, soo is het seeker, dat van de goede gestalte deses Hemels, de gesond ende lang levende, soo ingeboorene, als vele vreemde inwoonderen konnen getuygen. Ende hier tegen mogen niet bygebracht werden de exempelen van alsulke, die elders ofte swack van lighaam gebooren zijnde, ofte door onmatigheyd haar krachten selfs verswakt hebbende, en in desen Eylande komende, koortsen ende andere siekten werden onderworpen; niet meer, dan of men wilde seggen, het welk gantsch ongerijmt is, dat de gasthuysen zijn oorsaaken van de siekte der genen, die nu gereedts siek zijnde, daar in ontfangen worden.

Het staat vast, dat de locht van *Zeeland* soo goed, doordringende, ende suyverende is, dat sy niet en kan verdragen datter eenige onsteltenisse ofte onsuyverheyd in der menschen lighamen soude overblijven, maar dat zy de selve door hare doordringende kragt, ende natuyrlijke eygenschap daar uyt verdrijft, om den menschen dispooster ende gesonder te maaken, gelijk men dan dagelijks kan sien, dat de luyden, die sig aldaar ontrent het Zeewater geneeren, als, schippers, boodsgesellen, ende visschers, met t'samen hare kinderen, meest sterker ende vaster lighamen hebben, als wel andere. Ende is de reden, waarom de uytlanders meer siekten onderhavigh sijn als wel de inlanders, vermids dese allenkskens voor soodanige ongetempertheyd worden bewaart, ofte daar van gesuyvert.

Dogh men soude my hier mogen tegenwerpen voor eerst vele oude Graaflijke brieven, roerende de Steden van *Zeeland*, in de welke dickmaal te lesen is, dat men hare oude Privilegien ende herkomsten verschoont en vernieuwt, om dat de voorgaande brieven, daar van gegeven, *door de soute ende verdoende logt van Zeeland* vergaan waren; neffens dien ook het oordeel van wijse ende wel versogte mannen, die in *Zeeland* gebooren zynde, opentlijk met hare schriften, voor de geheele wereld dese lugt voor schadelijk gekeurt hebben. Immers is het vonnis, dat by die groote Regtsgeleerde, *Nicolaus Everardus* van *Middelburgh*, daar over geveld word, gantsch schrickelijk, ende bequaam om eenen afkeer van *Zeeland* te verwecken in de gedaghten van alsulcke, die het voor een zegen ende geluck reeckenen, lange te mogen leven. Op het hondert en twee en dertighste *Consilium*, staan hier van dese sijne woorden te lesen; *Nec est verisimile, quod in patria Zelandiæ, ubi aër de se corrumpit ferrum, vixerunt aliqui centum & viginti duo annos: imo de mille vix unus, ibi continue moram trahens, attingit quinquagesimum annum.* Dat is: *Het en is niet waarschijnelijk, dat in het land van Zeeland, alwaar de lught door hare nature het yser selfs doet bederven, yemand hondert ende twee en twintigh jaren soude geleeft hebben. Ja, van duysent, die aldaar*

gedurigh woonen, en magh men naauweljicx een vinden, die tot de viiftigh jaren kan geraaken. Voorwaar deſen Heer heeft hem de reghten beter verſtaan, als de gelegentheyd van ſijn vaderland, buyten 't welke hy meerendeels gewoont heeft, zynde hier in ſchendigh bedrogen. Immers overtuygt hem van onwaarheyd de dagelyxſche ondervindinge, die, als verhaalt is, ons vertoont vele grijſe Zeeuwen, die in de dorpen aan de Zee gelegen gebooren zynde, ende altijdt daar gewoont hebbende, en verre af zijnde van het gulſig leven, het welk in Steden meer als in dorpen geleyd word, ende eenen korten wegh is om over al tot een kort leven te geraacken, tot eenen ſeer hoogen, geſonden, ende ſtercken ouderdom zyn gekomen.

Jaſon Patrenſis, ook een Zeeuw, ende vermaard meeſter in de Medecynen, ſeght in het derde boeck van ſijn gedagte werk, dat de lugt in *Zeeland* te killigh, ende te vogtig is; ende raad den ingeſetenen, dat ſy volgende het exempel van de oude Ægyptenaaren, die nogtans onder een veel genadiger Hemel leefden, om haar te ſterken tegens de ſchadelyke lugt, 's morgens opſtaande, voor het opſtooten van de venſteren ofte deuren van hare ſlaepkameren, branden ſouden wierook, benzoi, maſtik, jenyverbeſien cruynnagelen, ende andere diergelyke wel ende ſterkriekende dingen; ende het ſelve des avonds deſgegelijx onderhouden. Dogh dat deſe goede raad alhier onnoodigh is, blykt daar uyt, dat die by een yeder, immers by de meeſte menigte, ſonder hinder, werd agtergelaten.

Lieven Lemnius ſchryft ook, dat de lugt in *Zeeland* ſcherp is, ende dat door de ſiltige, moeragtige optreckende dampen ende gebreck van geboomte. Dog in dien het waar is dat de oorſaacke weg genomen zynde, ook het quaad ſelfs weg genomen werd, ſoo moetmen gelooven, dat dit oordeel in deſe tyden niet gelden mag, in de welke de eylanden van *Zeeland* over al luſtig beplant zyn. De ſelfde *Lemnius* voegt daar by, dat de lugt in *Zeeland* ſelden ſoo beſmet word, dat ſy peſte veroorſaact, dog beſmet zynde, ontſteekt ſchrickelyk die ſiecte; even als een hert hout langſaam aan den brand raact, maar brandende, geeft een luſtige vlamme. De waarheyd daar van werd nog beveſtigt van de dagelyxe ondervindinge.

Dit ware genoeg hier van geſegt, ten waar de ſcherpe penne van den doorlugtigen, ende door ſijne ſchriften ook vermaarden Heer, *Cutbert Tonſtal*, de myne ook tarde, niet toelatende dat ik hem hier onverſprooken ſoude laten voorby gaan. Deſe, zynde een Engelſman van geboorte, ſwak van lighaam, ongewoon het veranderen van plaatſen, nogtans van wegen den Konink van *Engeland* Ambaſſadeur aan den Konink van Spanjen geſonden, ſchryft in den jare 1517. aan die groote *Rotterdammer Eraſmus*, onder wiens brieven deſe ook in het derde boek is te leſen; Dat hy met den Konink van Spanjen ſig met ſyn gevolg een wyle tyds hadde in *Zeeland* onthouden, om van daar naar Spanjen te varen; dat hy daar bevonden hadde te weſen een lugt van ongeſonden reuk, ende vergiftigt; dat hy daar over, neffens drie van ſyne dienaars, in een ſware koortſe was vervallen; dat een groot deel van de hovelingen des Coninx door ſiecte ook het bedde hadden moeten houden; dat God te danken ware, dat den Konink geſond daar uyt gekomen was; dat niemand uyt dat eyland onbeſeert ofte ongeſchent kan komen; dat ook het water daar ſoo ſwart, en door tempeeſten ontſtelt zynde, ſoo ſchrickelyk is, dat het te gelooven is, dat niet verre van de kuſten van *Zeeland*, den Styx en Acheron, die helſche rivieren gelegen zyn; ende veel meer anders, bitter van woorden, ligt om te beantwoorden, en te lank om alles te verhalen. Want dit zyn de woorden van eenen half-geſonden Engelſman geſprooken, die mogelyk door het onmatig drinken van een kopſek, ende het gulſig eeten van ſyn ſoete paſteyen, nu bereets ſyn kragten al hadde verlooren. Ende het ſoude niet ſonder reden weſen te gelooven, dat hy dit ſchryvende, met een heete koortſe is bevangen geweeſt. Immers, ten laatſten komt hy wederom tot ſijn ſelven, als hy in het vervolg van deſen brief ſig ſelfs beſchuldigt van valsheyt, ende ongelyk aan deſen eylande gedaan te hebben; ſeggende, dat hy over ſyne ſiecte, ende moeyelykheyd die hy door tempeeſt in het afſchepen geleden hadde, revengie wilde hebben in het uytſpouwen van quaat, ende 't verſwygen van veel goeds, het geen hy van deſen vrugtbaren ende havenryke lande konde getuygen. Dit zyn ſyn eygen woorden, waar uyt genoegſaam blyken mag, dat hy ſelve begeert heeft, dat men hem, door koortſe, gal, ende gramſchap gedreven geweeſt zynde, het voorverhaalde geen geloof ſoude willen geven.

Of den ſelven Heer *Boxhorn* hier mede nu de ervarentheid, dewelke hem daar in tegenſpreekt, voldaan hebbe, kan een yder oordelen; het kan weſen, dat die luyden tot en in die lugt gewoon, ook by en in deſelve ſeer wel beſtaan; men bevind ook dat aldaar noyt ſo grote ſterf-ſiekten zyn geweeſt, als wel op andere plaatſen, mogelijk om dat de ſiltigheid van de Zeelugt de vuyle dampen van het aardrijk meerder ſuyvert, maar die ſiltigheid, die hun daar in goed doet, is in andere, de welke een ſoeter en ſagter lugt gewoon zyn, quaad en onverdragelijk, en maakt haar ſodanige gifting en ontſteltenis in het bloed, dat ſy daar van de Koortſe krygen, die ſy in jaar en dagen niet en kunnen quyt werden, en haar ſoo onderhoud, dat ſy gaan quynen gelijk of ſy vergeven waren; *ſy* en hebben ook van hare boom-vrugten en fruyten ſo veel niet te beogen; dit leerd de leer-meeſter der ſaken door de ondervindinge ſelf, die niet liegen en kan.

V. HOOFTSTUK,

Van het bouwen der *Steden*, *Sterkten* en *Burgten*; welke die geweest zyn, en sedert welke tijd die zyn opgekomen in het *Nederland*, *Betuw*, *Over-Yssel*, *Holland*, *Zeeland*, en *West-Vriesland*, met het *Stigt van Uytregt*, en een verdeilinge van deselve, nevens een beschryvinge der *Steden* en *Dorpen*.

INLEYDING.

ONder de oude Duytsen *geen vaste* Steden, *nog betimmerde t' samenwooningen by den anderen, maar wijd en zijd, seer slegt, meest van hout, en hadden ook holen onder de aarde. Den* Rhijn *afkomende, hebben sy Huysen van steen beginnen te bouwen, en met Muyren en Vesten te versekeren. De oudste Steden* Keulen, Trier *en* Tongeren, *om hoog, en het* Lugdunum Batavorum *in 't lage aan den* Rhijn, *en* Thurdregt *aan de Maas. Daar na zyn* Wyk, Aarnhem, Rhenen *en* Wageningen *gebouwt, en soo vervolgens het* Oppidum Batavorum, Nymegen, Batenburg, Flardingen, Hellevoet, Rhijnesburg, Wiltenburg, *den* Burgt tot Leyden, Nymegen, Nigropullo *tot* Woerden, *de* Burgten tot Alfen, Swammerdam, Koudekerk, Roomburg *buyten* Leyden, *den* Burg tot Leyderdorp, Valkenburg, Brittenburg, *den* Burg tot Wassenaar, Voorburg, *enz. by tijde van de* Romeinen *gebouwt.* Hillegersberg *en* Sterrenburgh *in* Schieland, Kenenburg *in* Delfland. *Naar* Wijk *komt* Uytregt, *naar* Leyden *en* Dordregt *komen* Haarlem, Delff, Goude, *in agting van oudheid.* Amsteldam *en* Rotterdam *sijn jong en nieuw. De kleine Steden in* Zuid-Holland *zyn* Gornichem, Woudrichem, Heusden, Leerdam, Asperen, Heukelum, Vianen, Schoonhoven, den Briel, Vlaardingen, Schiedam, 's Gravesande, Woerden, Yselsteyn, Monfoort, Ouwater, Wesop, Muyden *en* Naarden; *In 't Noorder deel* Alkmaar, Schagen, Hoorn, Enkhuysen, Purmereind, Edam, Monnikkendam *en* Medenblik. *Inleyding en bewerp der Beschryvinge.* Over-Yssel, *hoe gelegen, en wat daar onder behoort; In de drie Drostampten* Zalland, Drent *en* Twent *verdeelt. Hare Steden.* Gelderlands *verdeilinge en hare Steden.* Holland *en* West-Vrieslands *verdeilinge, en onderhebbende Steden.* Zuid-Holland *wat, en hare Steden.* Noortholland. *Het Land van* Voorn. Kennemerland *en* West-Vriesland. *Oudheid der Steden, waarom niet wel te beschryven. Eerst* Civitates, *ofte Burgerschappen, daar na tot* Steden *gemaakt. Welke voor de oudste te houden.*

DE *Tuytse Volken* en zyn van ouds niet gewoon geweest *eenige vaste Steden* [a] te bouwen, *nogte hare Hutten* [b] *digt by den anderen* [c] te setten; woonden elk verscheiden, ter plaatse daar yder sijn sinlijkheid strekte, niet huys aan huys, gelijk alsmen seid, maar elk op sig selven, met sekre ruymte van den anderen afgescheiden, seer slegt, meest van hout of van stroo, *hadden* [d] *geen kennis met Kalk of Steen* te metsenen, maar bestreeken haar getimmer met aarde, dat sy seer net wisten te doen. Haar Timmerhout was ruw en ongeschaaft; hadden ook veel *holen onder de aarde*, [e] tegen de koude des Winters, die sy digt toe stopten, en tegen den overval van hare vyanden verbergden. In dese Landen den *Rhyn* afkomende, hebben sy [f] *door gemeenschap van de nabuyrige Franken* en *Gaulen*, hare Huysen van steen en gemale tras leeren metsenen, en tegen de magt van hare vyanden met muyren omcingelt, en met Burgten beset.

De oudste bekende Steden in het hooger deel der Rhijnsaten, sijn geweest [g] *Keulen aan den Rhyn*, [h] *Tier*, en [i] *Tungeren* aan de Mase, als doen [k] *scheidpalen van haar vaste besit*, tegens andre hooger aangelegen Volken. Nederwaarts in het *Batavien* werd voor de oudste sterkte gehouden het [l] *Lugdunum Batavorum*, aan den uytloop van den *Rhyn* gebouwt, en aan de *Mase* [m] *Thuredregt*, nu *Dordregt*, als een overtogt over de *Maas* na den *Rhyn*.

Daar na zyn [n] *op en rondom het Batavise Eyland* van om hoog, onder de Over-Betuwe, de Steden [o] *Wijk te Duyrstede*, [p] *Arnhem*, [q] *Rhenen* en [r] *Wageningen* gebouwt, dewelke daar na voor Legerplaatsen van de Romeinen gedient hebben; met het overkomen der *Katten* is het *Oppidum Batavorum*, nu [s] *Nymegen*, op den hoek van de Overlanden, na den *Gallisen* kant geplaatst, daar [t] *een Fanum*, *ofte Heidense offerplaats* geseid werd ge-

vonden te zyn, en de Stad [u] *Batenburg*, in het Maas-Waalse Land, en op den overtogt van *Turetregt* over de *Maas*, naar de hoogte van het nederste en buytenlandse *Batavien*, de Sta [w] *Flardingen*, en de sterkten [x] *Helium*, *nu Hellevoet*, [y] *Rhynsburg*, en hoger op in d kromte van den *Rhyn*, het [z] *Wiltenburg*, nu *Uytregt*, en andre Sterkten, daar van in d [a] *Kaarte van Peutinger*, tot aanwijsinge van de reyse van den *Kaisar Antoninus* gew gemaakt werd.

De andre sterkten buyten de vaste Steden, meentmen dat meest by de Romeinen gebouw zyn, als den [b] *Burg tot Leyden*, den [c] *Burg tot Nymegen*, de [d] *Sterkte Nigropullo*, to *Woerden*, [e] *den Over- en Nederburgt tot Alfen*, en den Burg tot *Swammerdam*, daa de Romeinen haar Winterleger hadden, die sy *Albiniana Castra* noemden. Den Burgt to *Koudekerk*, diemen meent dat in de oude Reiskaart van *Antoninus* [f] *Matilo* genomt werd [g] *Prætorium Agrippinæ*, anders *Roomburg* buyten *Leyden*, en den *Burg* omtrent de Ke van *Leyderdorp*, daar [h] *by onse tijd* het Vrouwe-Klooster op *Roomburg*, der Susteren o *Roma*, en het *Reguliere* Monnike-Klooster, aan d'oversyde, omtrent de Kerk van *Leyde dorp* gestaan hebben. [i] *Valkenburg*, [k] *Brittenburg*, ofte het *Huys te Britten*, [l] de *Burg tot Wassenaar*, en [m] *den Grooten Burg tot Voorburg*; dog van het *Brittenburg* ge looftmen dat het al voor de tijd van de *Romeynen* geweest zy, van het *oud Batavia*, te vo rens *Brittia* genomt, daar van hier voor in 't I. Hooftstuck. Num.

De verdre Steden en Sterkten sijn veel jonger: als dat onder de oude Burgten by de somm ge mede gerekent werden, [n] *Hillegersberg*, [o] *Sterrenburg* in *Schieland*, en [p] *Kenenburg* i *Delfland*.

Naast *Wijk te Duyrstede* komt [q] *Uytregt*, en naast het *Lugdunum*, (nu *Leyden*) en *Thu dregt* ofte *Dordregt*, komen onder de grote Steden [r] *Haarlem*, [s] *Delft* en [t] *Tergoud* in eenige agting van oudheid; [u] *Amsteldam* en [w] *Rotterdam* zijn gants jong en nieuwlijk opgekomen Steden; De kleine jonger Steden in *Zuidholland* zyn [x] *Gornichem*, [y] *Woudr chem*, ofte *Gorkum*, *Workum*, [z] *Heusden*, [a] *Leerdam*, [b] *Asperen*, [c] *Heukelum*, [d] *Vi nen*, [e] *Schoonhoven*, [f] *Den Briel*, [g] *Vlaardingen*, [h] *Schiedam*, [i] *'s Gravesande*, [k] *Wo den*, [l] *Yselsteyn*, [m] *Mondfoort*, [n] *Ouwater*, [o] *Wesop*, [p] *Muyden* en [q] *Naarden*; Noorder deel [r] *Alkmaar*, [s] *Schagen*, [t] *Hoorn*, [u] *Enkhuysen*, [w] *Purmerend*, [x] *Ed* [y] *Monnikkendam*, en [z] *Medenblik*, daar onder ook al eenige van aanmerkelijke oudh

De vermeerdering en aanwas der Dorpen is mede so menigvuldig, en sodanig verand dat gelijk in 't verleggen der stromen en Wateren, in 't voorgaande Hooftstuk aangew het Landschap mede sig selven niet meer en gelijkt, soo dat *Cæsar* en *Tacitus* souden m in een geheel andre wereld te komen.

Alleen voor hebbende het *Oud Batavien* te beschrijven, sullen wy in het selve voortga en ophouden met de eerstelingen van het *Batavise Eyland*, en die gene dewelke uyt dese naar om lage, en zydelings uyt haar zyn voortgekomen, en met deselve als van eene Moe van ouds zyn verenigt gebleven. Als de Landsaten omtrent den *Ysel*, daar onder *Over-Y* en het nedergedeelte van het Graafschap *Zutphen*, den *Yselstroom* langs. Het nedergede van *Gelderland* [a], bestaande in het Over- en Neder-*Betuwe* [b], *Holland*, *Zeeland* en *Wes Vriesland*, en het Stigt van *Uytregt*, met de aanwysinge van den eersten opkomst der Ste en Landschappen met de verdeylinge, uytbreiding en verandering zedert dien gevallen.

[c] *Over-Yssel* werd besloten in 't Noorden met *Friesland* en *Groningen*, ten Zuyden me *Gelderland* en 't Graafschap *Zutphen*, ten Oosten met *Westphalen* en *Munsterland*, in he Westen met de Rivier den *Ysel* en *Zuider-zee*; werd verdeelt in drie Drost-Ampten, als *I sselland* ofte *Zalland*, *Drent* en *Twent*, daar van het *Zaalland* sig langs den *Ysel* uytstrekt Het Landschap *Drent* is langs *Vriesland* en *Groningen* uytgebreid, en de *Twent* paalt si aan het Graafschap *Benthem, en Munsterland*.

In *Over-Yssel* leggen agt sterke en wel-bemuyrde Steden, als [d] *Deventer*, een van de oude Handse Steden, [e] *Kampen*, [f] *Swol*, [g] *Vollenhoven*, [h] *Steenwijk*, [i] *Hasselt*, [k] *Otmar sen* en [l] *Oldenzeel*, beneffens nog verscheyde andere [m] groote en sterke plaatsen, meest om bewalt. [n] Hier onder behoort ook *Zutphen*, en [o] *Doesburg*, met de om en tussen beyde gelegen sterkten en schansen, als mede in den omloop van onse *Batavise* beschryving be grepen.

[p] Het nederdeel van *Gelderland*, soo veel het *Batavien* raakt, werd in tween verdeelt, het *Aarnhems* deel, en het *Rijk Nimmegen*, van beyde de Hooftsteden alsoo genomt.

Onder het *Aarnhems* deel behoren een gedeelte van de *Over-Betuwe*, daar onder de Ste des

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

den [q] *Aarnhem* en *Wageningen*: blyvende de Steden *Rhenen* en *Wijk* onder 't Stigt van *Uytregt*, voort overspringende op de *Veluwe*, tot [r] *Harderwijk*, [s] *Elburg* en [t] *Hattum*, met hun [t] onderhorige Dorpen.

Het *Rijk Nimmegen*, het grootste en beste deel van *Gelderland*, begrijpt in sig de gantse [u] *Betuwe*, tussen den *Rhyn* en *Waal*, met de Steden en Sterkten [w] *Schenkenschans*, [x] *Tolhuys* en *Knodsenburg*, [y] *Tiel* en *Sandijk*, en den [z] *Tielsen Waard*, met de Graafschappen [a] *Bueren* en [b] *Kulenburg*, (dog deselve houden haar Landstands bestier op hun selven.) Verder het gantse [c] *Maaswaalse Land*, eigentlijk het Rijk *Nymegen* genomt, daar onder behooren de Steden [d] *Nymegen* en *Batenburg*, [e] *Saltbommel*, en den [f] *Bommeler-waard*, de Schansen *Voorn* en St. *Andries*, met de onderhoorende Dorpen.

Het Neder-*Batavien*, nu *Holland* en *West-Vriesland*, is van ouds verdeelt geweest in drie deelen ofte Koninkrijken, alsoo genomt; daar van het eerste was het Rijk *Merovei*, nu *Zuidholland*, also genomt van *Moroveus*, die hem op het Huys en Slot [g] *Merwede* onthield, welkers Koningrijk en gebied sig uytstrekte van de vliet *Durfos*, omtrent [h] *Rosendaal* en *Steenbergen*, tot aan *Helium* ofte Hellevoet, begrijpende den [i] *Briel*, *Heemvliet*, *Geervliet*, het Land van *Voorn*, *Stryen*, *Geertruydenberg*, *Breda*, *Steenbergen*, en het Baijuwschap van *Zuidholland*.

Het twede werd *Arundelius*, anders [k] Koning *Ezeloor*, die tot *Voorburg* zyn verblyf hadde, toegeschreven, welkers Koninkrijk begreep de Bailiuwschappen [l] *Delfland*, [m] *Schieland*, [n] *Rhynland*, en het [o] *Waterschap van Woerden*, met de Steden, Dorpen en Heerlijkheden daar toe behoorende.

Het derde begreep het Koningrijk van [p] *Medenblik*, daar over (so men seid) *Koning Radbout* van Vriesland, sijn gebied had, en begreep de Landen van [q] *West-Vriesland*, met de Steden en Dorpen daar onder behoorende.

Dog naderhand in bysondere Graafschappen en Landschappen onder vier [r] Hooftdeelen verdeelt, daar van het eerste was *Zuidholland*, het tweede *Noordholland*, het derde de Landen van *Voorn*, die haar bysondre Heeren gehad hebben, het vierde *Kennemerland*, en *Westvriesland*, jegenwoordig aldus uytgebreid.

Onder het eerste deel van *Zuidholland*, behoren de Steden *Dordregt*, *Gornichem* de Hooftstad van de Landen van *Arkel*, by de Heeren van Arkel gebouwt, *Workum* de Hooftstadt van het Land van *Altena*, en het sterke slot *Louvesteyn*, het Kasteel en slot *Vianen*, *Leer* of *Lingerdam*, *Heukelum*, *Asperen*, *Nieuwpoort*, *Schoonhoven*, *Yselsteyn*, *Heusden*, *St. Geertruydenberg*, *Wilmstad*, *Klunder*, en *Geervliet*, de Hooftstadt van de Landen van *Putten*, met de naarvolgende Landschappen, en bedijkte waarden: als den *Krimpenderwaart*, *Alblasserwaard*, *Liesvelt*, *Jaarsvelt*, het Land van *Arkel*, van *Vianen*, het Graafschap *Leerdam*, het Land van *Altena*, het Ambagt *Nederveen*, het *Geertruydenbergs* Land, tot aan den Brabandsem Bodem, den verdronken Waard, tussen *Geertruydenberg* en *Dordregt*, nu den *Biesbos*, de hoge en lage *Swaluwe*, het Land van *Niervaart*, by de *Klunder*, de Polder van *Ruygenhil*, daar *Wilmstadt* in leidt, en den *Finart*, het Land van *Putten*, en Oud en Nieuw-*Beyerland*, met haar [s] onderhebbende Dorpen en Heerlijkheden.

Onder *Noordholland* behooren de Steden *Delf*, *Leyden*, *Gouda*, *Rotterdam*, *Schiedam*, *Ouwater*, *Woerden*, *Ysselsteyn*, de oude Stadt *Flardingen*, de Dijkgraefschappen van *Rynland*, *Delfland*, *Schieland*, en het Watergraafschap van *Woerden*; met haar menigvuldige [t] Dorpen en Heerlijkheden.

Onder het Land van *Voorn* behooren de Steden *Briel* en *Goeré*, met de Landen *Over-Flakké*, van *Goeré* en *Yselmonde*, met de onderhorige [u] Dorpen en Heerlijkheden.

Onder *Kennemerland* en *Westvriesland* behooren ook *Amstelland*, *Goyland*, *Waterland*, met de [w] Eylanden *Vlieland*, *Texel*, *Schelling*, *Wieringen*, *Urk* en *Ens*; De Steden *Haarlem*, *Alkmaar*, de oude Koopstadt *Veronen*.

Onder *Amstelland*: de Stad *Amsteldam*, met de *Diemer*- en *Bylemer-meer*.

Onder *Westvriesland*: de Steden *Hoorn*, *Enkhuysen* en *Medenblik*.

Onder *Waterland*: *Edam*, *Monnikendam* en *Purmerende*.

En onder *Goyland*: *Naarden*, *Muyden*, *Wesop*, met haer [x] onderhorende Dorpen.

Onder het *Stigt* van *Uytregt* behooren de Hooftstadt [y] *Uytregt*, *Wyk te Duyrstede*, *Rhenen*, *Amersfoort* en *Montfoort*, met haar onderhorende [z] Dorpen en Landschappen.

Dat wy in 't verder den strijd tussen het eerstelingschap der Stedenbouw niet op en vatten,

en naar het ſelve tot op de Naalde van het Middelpunt niet en ſprietogen, zy geen wonder, om dat van de ſommige wel de beginſelen van t' ſamenwooninge van het volk, op die of geene plaats ſeer oud is, diemen [a] *Civitates*, dat ſijn Burgerſchappen, ſoude noemen, die dan ook onder hare Burgten en ſterke bouwen ſchuylden, als by de Roomſe tyden waren den *Burg tot Leyden*, tot *Nymegen*, het *Knodſenburg* in de *Betuwe*, het *Wiltenburg* tot *Uytregt*, het *Batenburg* in 't *Maaswaalſe land*, het *Slavenburg* tot ſcherm van het oud *Flardingen*, *Rijnsburg*, *Valkenburg*, *Voorburg*, en andre meer, daar onder de Landſaten haar ter nederſetteden, die eerſt lang daar na tot *Urbes*, dat zyn bemuyrde en bepaalde Steden, en in het vrye open tot *Oppida*, dat zyn Dorpen, Ambagten, en heerlijkheden geworden zyn. Om daar van in 't byſonder in oudheid en voorregt te oordelen, is meer by de behering, als by de Oudheid ſelfs, de welke ſig in het eerſtelingſchap heeft ingedrongen; daarom ſeer teder op te halen, en onhelpelik, den aangenomen rang van haar gewaande oudheid, tot veſting van haer beheerſte eerſtelingſchap uytpluſelijk tegen te gaan, veel min te veranderen; Wy ſouden de Stad *Keulen*, *Trier* en [b] *Tongeren*, benevens het *Lugdunum Batavorum* en *Thurdregt*, *Wijk te Duyrſtede*, *Rhenen* en *Wageningen*, voor de oudſte beheerſingen ſtellen, en naaſt deſelve, (om de Gelderſe Steden, als *Aarnhem*, *Nimmegen* en *Batenburg*, *Tiel*, *Bommel*, en naaſt aangrenſende *Gorkum*, *Worcum*, *Heuſden*, en andre minder Steden voorby te gaan,) de Steden *Flardingen*, *Verone*, *Delft*, *Haarlem* en *Tergoude*, *Alkmaar*, *Enkhuyſen*, *Hoorn* en *Medenblik*, dewelke mede haar oudheids roem toekomt, boven andre, daar van de ſommige, gelijk als *Amſteldam* en *Rotterdam*, ſchoon in opkomſt jonger, in op-en-voortgang groter en magtiger ſijn dan de andre.

Summaria op de Bewijs-redenen van het

VYFDE HOOFT-STUK.

1. *Gene Steden nogte betimmerde huyſen en 't ſamenwoningen van ouds onder den* Duytſen *bekent.*
2. Oppida, *wat en hoe de ſelve by* Cæſar *te verſtaan, en met de woorden* Taciti *over een te brengen.*
3. *Hoedanige hutten by de* Duytſe.
4. *Hadden geen kennis van met kalk en ſteen te metſenen.*
5. *Woonden in ſpelonken onder de aarde.*
6. *Door den ommegang met andre volken hebben ſy huyſen en Steden beginnen te bouwen.*
7. Keulen.
8. Trier.
9. Tungeren.
10. Nederduytſland *in* Hoog- *en* Neder-batavien *verdeelt, en* 19.
11. Ludunum Batavorum, Leyden, *wanneer gebouwt en* 15. 16.
12. *Des* Keiſers *titel*, Semper Auguſtus, Plus Oultre, Mundi dominus, &c.
13. *Kaiſars Steden.*
14. *Den* Burg tot Leyden *en tot* Nimegen, *wanneer gebouwt.*
15. *Een algemene Stede-bouw, en* 11.
16. Gallia Comata, Barbata, Gallia Lugdunenſis.
17. Tabula Peutingeriana.
18. *Naamreden van* Lugdunum Batavorum, Leyden.
19. Turetrecht, Thuringeri, Tungri, Dordregt, *by wie gebouwt, en wanneer* 22.
20. *Haar naamreden.*
21. Ter-goude, *by wie geſtigt, en haar naamreden.*
22. Dordregt, *wanneer gebouwt, en haar naamreden.*
23. Aarnhem, Wijk te Duyrſtede, Wageningen, Rhenen, *waar gelegen, en niet daar ſy nu vertoont werden.*
24. Wijk te Duyrſtede, *Beſchryving.*
25. Aarnhem, *Beſchryvinge.*
26. Rhenen.
27. Wageningen.
28. Nimmegen, *of het* Oppidum Batavorum, *wanneer en van wie gebouwt, en van de naam van* Nimmegen.
29. Nimwegen, *een offer-plaats der oude* Batavieren.
30. Batenburgs *oudheid.*
31. Flartingen, *de oudſte Stad in* Holland, *haar naamreden.*
32. Rhijnesburg, *wat en hoe te verſtaan by* Lamb. Schafnaburg, *en of* Kenenburg *kan toegepaſt wer*den.
33. Helium, Hellevoet, *waar gelegen, en Beſchr.* *van t' ſelve.*
34. Rhijnsburg *by* Katwijk, *Beſchryvinge*, Kloo[...]bouk.
35. Wiltenburg, Utregt, *Beſchryvinge en oudheid, en*
36. *Den* Burg tot Leyden, *Beſchryvinge.*
37. *Den* Burg tot Nimmegen.
38. Nigropullo *nu* Woerden.
39. Matilo, Koudekerk.
40. Prætorium Agrippinæ, Roomburg *buyten Ley*
41. Valkenburg, *Beſchryvinge, oudheid, naamreden.*
42. Voorburg, *Beſchryvinge.*
43. Utregt, *Beſchryvinge, en num.* 35.
44. Haarlem, *Beſchryvinge en oudheid, en by wie geſtigt, naamreden, fabel van* Heer Lem.
45. Damiaten, *Belegering en* Saagſchip.
46. Heruli *eerſte ſtigters van* Haarlem.
47. Oud Haarlem.
48. *Oorſpronk van het geſlagte van* Haarlem.
49. Delft, *Beſchryvinge, oudheid.*
50. Goude, *Beſchryvinge, oudheid.*
51. Amſteldam, *Beſchryvinge, ſtigters, oudheid en naamreden.*
52. Rotterdam,
53. Gorcum,
54. Worcum.
55. Heuſden.
56. Leerdam,
57. Aſperen.
58. Heukelum.
59. Vianen.
60. Schoonhoven.
61. Den Briel.
62. Flardingen, *en No.* 31.
63. Schiedam.
64. Wourden.
65. Yſelſtein.
66. Monfoort.
67. Oudewater.
68. Weſop.
69. Muyden.

70. Naar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

70. Naarden.
71. Alkmaar.
72. Schagen.
73. Hoorn.
74. Enkhuyſen.
75. Purmerend.
76. Edam.
77. Monikendam.
78. Medenblik.
79. Deventer.
80. Handzee Steden, *wat en welke, hoe alſoo genomt.*
81. Kampen.
82. Swol.
83. Zutphen.
84. Doesburg.
85. Harderwijk.
86. Elburg.
87. Hattum.
88. *Dorpen onder* Aarnhems *deel.*
89. *Op de* Veluwe.
90. *Dorpen in de* Betuwe.
91. Knodſenburg.
92. Tiel *en* Sandwijk, *Beſchryvinge.*
93. Tielerwaard.
94. Buyren, *Beſchryving, Dorpen.*
95. Kulenburg, *Beſchryving en Dorpen.*
96. Maas-waal.
97. Saltbommel, *Beſchryvinge.*
98. Bommelerwaard.
99. Delfland, *Beſchryvinge.*
100. Schieland, *Beſchryvinge.*
101. Rhijnland, *Beſchryvinge.*
102. *'t Land en Waterſchap van* Woerden.
103. Weſtvrieſland, *Beſchryvinge.*
104. *Oude verdelinge van* Holland.
105. *Dorpen onder* Zuidholland.
106. *Onder* Rhijnland.
107. *Onder* Delfland.
108. *Onder* Schieland.
109. *Onder* Woerden.
110. *Onder het* Land van Voorn.
111. *Eylanden* Vlieland, Texel, Schelling, Wieringen, Urk *en* Ens.
112. *Onderhorige Dorpen.*
113. Amersfoort, *Beſchryvinge.*
114. *Dorpen en Landſchappen onder 't* Stigt van Utregt.
115. *Onderſcheid tuſſen* Civitates, Oppida, *Steden, Dorpen en Heerlykheden.*

BEWYSREDENEN,

OP HET V. HOOFTSTUK.

1 [a] *ENige vaſte Steden,*] *Tacitus de moribus Germanorum, Nullas Germanorum populis urbes habitari ſatis notum eſt: ne pati quidem inter ſe junctas ſedes. Dat is:* Dat de *Germanſe volken* gene vaſte Steden bewoont hebben, is genoeg bekent, ja ſelfs en hebben ſy geen Sale ofte woonſte digt by malkanderen willen hebben. *Dio lib.* 39. *in rebus geſtis Cæſaris, Urbes non habent, ſed in tuguriis degunt,* ſy en hebben geen vaſte Steden maar wonen in hare hutten.

2 Hier tegens ſchijnt te ſtrijden dat *Jul. Caſ.* doorgaans deſelve *Oppida* toeſchrijft, daar door men gemeenlijk verſtaat bewoonde Vlekken, die wy *Dorpen* noemen. *Ita lib.* 4. *de Bell. Gallic. Suevos* (id eſt Cattos) *poſtquam per exploratores pontem fieri comperiſſent, more ſuo concilio habito, nuntios in omnes partes dimiſſe, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, ſuaque omnia in ſylvas deponerent. Et lib.* 6. *de Bello Gall. Ubiis imperat, ut pecora deducant, ſuaque omnia ex agris in oppida conferant.* Dog om 't ſelve wel te verſtaan, en met het ſchrijven van *Tacitus* over een te brengen, dient de nader uytlegginge van het woord *Oppidum,* wat hy daar door verſtaat, te weten de ſchuylplaatſen en de boſſen, met een walle ofte graft tegens den aanval van buyten verſekert; ſoo ſeid hy *lib.* 5. *de Bell. Gallico. Oppidum vocant, quum ſylvas impeditas vallo, atque foſſa muniverunt, quo incurſionis hoſtium vitandæ cauſa convenire conſueverunt; Dat is:* Sy noemen het een *Oppidum* ſo wanneer ſy de onveilige boſſen, daar ſy om den aanval der vianden te ontgaan, veel by den anderen komen, met een walle, ofte geſchoten graft verſeekert hebben; ſoo dat het ſelve tot geen vaſte bewoonde plaatſen kan geduyd werden.

3 [b] *Nogte hare hutten,*] Deſe hutten en ſchuylplaatſen waren niet anders als vier boven gekromde palen, die dan met andre takken en bladeren overdekt, en van ſijds toegevlogten ſijn geweeſt. Soo ſpreekt *Tacit. de Morib. Germanor.* van de *Fenner* ende *oude Duytſen, Nec aliud infantibus, in ferarum imbriumque ſuffugium, quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur; huc redeunt juvenes, hoc ſenum receptaculum, id beatius arbitrantur quam ingemere agris, illaborare domibus, ſuas, alienaſque fortunas ſpe metuque verſare. Dat is:* Hare kinderen hebben geen andere beſcherminge tegens de wilde dieren, ofte tegens den ſtortregen, als dat ſy ſchuylen onder een deel 't ſamengevlogte takken van boomen; hier keeren ſig de jongelingen na toe, en dit is het vertrek der ouden; dit agten ſy veel beter te weſen dan enigen ſuyren arbeid te doen in de velden, of enig werk te doen in de huyſen, ende alſoo in vreſe ſijn eygen of eens anders goederen te wagen. *Seneca lib. de providentia divina. Omnes, inquit, conſidera gentes, in quibus Romana pax deſinit. Germanos dico, & quicquid circa Iſtrum vagarum gentium occurſat; Perpetua illos hyems, triſte cœlum premit, maligne ſolum ſterile ſuſtentat; imbrem culmo, aut fronde defendunt. Dat is:* Aanmerkt alle de volken dewelke buyten het Roomſe verbondt ſijn, ik meen de Germans, en al die gene dewelke omtrent de nauwte der twee Zeen ſwevende ontmoeten. Het is by haar geduyrig Winter, haar drukt een bedroefde lugt, ſy werden in een onvrugtbaar land armelijk onderhouden, ſy beſchutten haar tegen den regen met ſtoppelen, of met gevlogte takken van bomen.

[c] *Digt by den anderen,*] *Tacit. lib. de Morib. Germ. Nullas Germanorum populis urbes habitari ſatis notum eſt, ne pati quidem inter ſe junctas ſedes; colunt diſcreti, ac diverſi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit, vicos locant, non in noſtrum morem connexis, & cohærentibus ædificiis, ſuam quiſque domum ſpacio circumdant. Dat is:* De Duytſen en bewonen geen vaſte Steden, en willen hare hutten

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ten niet digt by den anderen ftellen, fy houden haar van malkanderen afgefondert, en fetten hun ter neder daar het haar na de gelegentheyt van de rivier, het veld, of het bos beft behaagt; Sy maken ook t' famen-woningen, dog niet op onfe wijfe digt by den anderen, maar elk heeft fijn byfondere woonfte met een afgefchoten plein ende ruymte van malkanderen af.

4 [d] *Hadden geen kennis met kalk of fteen,*] *Idem Tacit. d. loc. Nec cæmentorum quidem apud illos aut tegularum ufus, materia ad omnia utuntur informi & citra fpeciem aut delectationem*; fy en hebben geen kennis van tras of fteen, fy gebruyken in alle faken onbefnoeyde en onfchikkelijke materialen, ofte ftoffen.

5 [e] *Holen onder de aarde,*] *Tacit. d. loco, Solent & fubterraneos fpecus aperire, eofque infuper fimo onerant fuffugium hiemi*; fy zyn ook gewoon holen onder de aarde te maaken, die fy met mes overdekken, voor een fchuilplaats jegens de koude. *Pompon. Mela, lib. 2. cap. 1. de Sarmatis, Ob fæva hiemis admodum affiduæ demerfis in humum fedibus fpecus, aut fuffoffa habitant.* Vermits de geftadige hardigheid van den Winter, foeken fy haar woonfte onder de aarde, en bewonen fpelonken, of gemaakte holen. *Xenophon in expeditione Cyri, de frigidis Armeniæ partibus, unde Cimbri & Keltæ primitus oriundi, Domicilio erant fubterranea, quorum oftium fimile putei ori, inferiora autem lata. Introitus eorum pro jumentis effoffi, homines per fcalas defcendebant*; fy hadden haar woningen onder de aarde, den ingang ter nauwte van een put, onder wijd, den ingang voor de beeften uytgedolven, en moften de menfen defelve met ladders beklimmen.

6 [f] *Door gemeenfchap van nabuyrige Franken,*] *Ita Jul. Cæfar. lib. 4. de Bello Gallico. Succedunt Ubii qui funt ejufdem generis, & paulo etiam cæteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multique ad eos mercatores ventitant, & ipfi propter propinquitatem Gallicis funt moribus affuefacti.* Daar aan volgen die uyt het Keulfe-land, van het felve volk, een weinig gemanierder als de andere, om dat fy omtrent den Rhijn verkeeren, en vele Koopluyden aan haar hunne Waren komen venten, die dan ook om de nabuyrige gemeenfchap haar aan der *Gaulen* ofte *Franken* manieren gewenmen.

7 [g] *Keulen aan den Rhijn,*] Van defe Stad werd by *Jul. Cæfar. de Bello Gallico lib. 4.* gefeid, *Ubii, quorum Civitas ampla atque florens, ut eft captus Germanorum.* Die van Keulen, een grote en welvarende Stad, na der Duytfer wijfe gebouwt. Daar uyt van hare oudheid genoeg blijkt, al waar men feid, de afgefonden der Apoftelen het *Euangelium* daar omftreeks eerft verkundigt hebben, daar van hier naar t' zyner plaatfe.

8 [h] *Trier,*] Defe Stad is van geen minder ouderdom, als de welke op een penning van de *Kaifar Auguftus, Treviris Augufta* genomt werd. Soo werd defelve genomt by *Pompon. Mela lib. 3. cap. 2. Hanc Excellentiffimam vocat Salvianus. Tranfalpinarum Urbium Maximam vocat Zofimus*, een van de oudfte Steden in Europen; men feid datfe by *Trebeta* de broeder van *Ninus* Koning van Affyrien, voor Chriftum 1496. jaar foude gebowt fijn

9 [i] *Tungeren,*] *Ptolom. Cæfar. Tacit. funt Germanorum populi inter Tabudam & Mofam habitantes, eorum meminit* Ammianus Marcellin. *lib. 26. 27. Tungrorum urbem antiquiffimam Atuatucam vocatam opinatur Mejerus.* Dat dit een oude Stad, en dit volk de eerfte beheerfers van dit Land geweeft moeten zyn, blijkt uyt *Tacito de Morib. Germanor.* als hy feid: *Qui primum Rhenum transgreffi Gallos expulerunt, nunc Tungri, nunc Germani vocati funt.* Die eerft den *Rhijn* waren overgekomen, en de *Gaulen* verdreven hebben, zyn nu *Tungers*, en dan *Germans* genomt geworden.

[k] *De fcheypalen van haar vaft befit,*] Wy hebben hier voor op het I. Hooftftuk aangewefen, dat de *Cymbren* en *Kelten* van boven den *Rhijn* langs afkomende, het gantfe befit in Hoog en Nederduytfland verdeelt hebben, daar van de Landen van *Keulen, Trier* en *Tungeren*, het fcheid en bepalinge waren, en gelijk als een fchut en fcherm tegens de hoger opgelegen wilde en woefte Duytfers.

Welk Duytfland wederom in het hoge en lage
verdeelt is, daar van het opper gedeelte begrypen-
de de Landen van *Trier, Keulen* en *Tungeren*, met
een gedeelte van *Gelderland* en *Brabant*, het *Ne-*
der-duytfland, en het verder gedeelte tot aan de
Noordzee, Batavien, en de inwoonders van dien,
Batavieren genomt zyn geworden; die dan met 10
de overkomfte der *Katten* wederom in tween ver-
deelt wierden, als waren de oude Batavieren, be-
woonders van het *Batavife Eyland*, en de nieuwe
aangekomen *Katten* en *Heffen*, die haar op den
onbewoonden buytenkant tegens de *Gaulen*, tuf-
fen *Maas* en *Waal*, en fo voort nederwaars rond-
om langs de kant ter neder gefet, en onthouden
hebben, dog naderhand fonder onderfcheid met
den anderen zyn vermengt.

[l] *Lugdunum Batavorum,*] Leyden, wanneer 11
en van wie het *Lugdunum Batavorum* gebouwt, en
tot een fterkte en verfekerde plaats gemaakt zy,
en is fo onfeker niet, als van fommige andre Steden.
Suetonius verhaalt in fijn *Befchryvinge der Roomfe*
Kaiferen lib. 2. cap. 60. dat den Kaifar *Auguftus* in
alle geweften en Provincien van zyn gebied, en
bondgenootfchap, tot een luyfter en grootmakinge
van fijnen naam, *Kaifars Steden* liet bouwen, want
hy liet hem *Semper Auguftus, altijd vermeerder des* 12
Rijks noemen, gelijk de volgende Kaiferen den fel-
ven titel mede gevoert hebben, en *Kaifer Karel* met
den tijtel van *Plus oultre* heeft willen nabootfen;
ja fo verre dat den *Kaifar Antoninus*, als een Rijks
volger van den *Kaifar Auguftus*, den titel van het
gebied des gantfen werelds heeft derven gebruy-
ken; als blijkt uyt het antwoord aan *Eudæmon* op
fijne klagten jegens de Zerovers van Italien: *in l.*
9. ff. ad Leg. Rhodiam de Jactu, in defe woorden:
Ego quidem mundi Dominus, lex autem maris, hoc
idem quoque divus Auguftus judicavit. Van foda- 13
nige Kaifars Steden getuygen *Jofephus* en *Egefippus*,
dat *Herodes in Judæa* enige Steden en Tempelen, on-
der anderen de Stad *Cæfarien*, ter eeren van den
Kaifar Auguftus liet bouwen en opregten; *Eutro-*
pius verhaalt ook dat den Koning *Juda* in *Mauri-*
tanien een Kaifers Stad ter eeren van *Auguftus* heeft
doen bouwen; fo heeft dan ook *Minucius Plancus*
een difcipel van *Cicero*, in der tijd ook Burgermee-
fter van Romen, als hem het beftier van Nedergal-
lien, was aanbevolen, het *Lugdunum* doen bou-

wen

wen en verſterken, niet ſo ſeer ter eeren als tot ver-
ſekering van het bondgenootſchap met den Ro-
meinen, als hebbende op het een eynde van *Bata-
vien* het ſterke Kaſteel *Nimwegen*, het welk alhoe-
wel onſeker, wel ſoo oud kan zyn, waar van hier
naar breder, en op het ander eynde het *Lugdunum
Batavorum*, dat ſy ook met gelijke namen, het
eene *Oppidum*, het ander *Lugdunum Batavorum*
14 genomt hebben; het ſy dat doen mede den *Burg
tot Leyden* geſtigt is, of dat die van te voren daar al
geweeſt zy, (gelijk als wel waarſchijnlijk is) en de-
ſelve door *Minucius Plancus* by deſe gelegentheid
verſterkt, waar op ſonderling ſtaat te letten dat den
Burg tot Leyden, en den *Burg tot Nimwegen* op gelij-
ke manier, op de *Roomſe* wijſe gebouwt zyn. Deſen
15 algemeenen Stede-bouw is geſchied, en aangeleid in
het XVIII. jaar des Kaiſar-Rijks van *Auguſtus*,
en XXII. jaar voor *Kriſtum*. Van het bouwen van
dit *Lugdunum* op het jaar XVIII. des Kaiſar Rijks
van *Auguſto*, getuygt den al ouden en ongenaam-
den ſchryver van het *Faſciculus temporum*, dat naar
het eygen handſchrift van den Chronijk-ſchryver
in 't jaar 1474. gedrukt is, daar van ik een oud ge-
ſchreven afſchrift onder my heb, met vele uytbrei-
dingen en byvoegſelen van een geleerd en wel er-
varen Chronijk-ſchryver beveſtigt; dewelke als
den Chronijk-ſchryver met korte woorden geſeid
had, *Lugdunum conditur à Minucio Planco*, (het
16 gedrukte ſeid *Plauto*) daar byvoegt, *cum Galliam
Comatam regeret, quæ primitus Gallia Barbata*. Dat
ſommige uyt onkunde van het *Gallia Comata*, ofte
Barbata, neder-*Gaulen* ofte *Gallien*, op *Lyons* in
Vrankrijk miſduyden, niet beſeffende dat *Lyons*
gelegen is in het deel van *Gallien*, dat *Gallia Lug-
dunenſis* genomt werd, niet gemeens hebbende met
het *Gallia Comata*, het welk in drien verdeelt werd,
in Galliam Aquitanicam, *Galliam Belgicam*, en
Galliam Celticam. Waar van het *Gallia Comata
Belgica*, onder anderen mede de Landen hier om-
ſtreeks tot aan den *Rhijn* toe gelegen, begrijpt, ſo
als wy t' ſijner plaatſe breder hebben aangeweſen.

Dit is het *Lugdunum* daar het Reisboek van den
Kaiſar Antoninus, en het oude Kaartboek dat den
Kaiſar Theodoſius gebruykt heeft, dat onder den
ervaren Land-beſchryver *Keltes* in de Langbardſe
taal geſchreven, en nagebootſt bevonden, en by
17 *Koenraad Peutinger* in 't ligt gebragt is; van getuy-
gen, hoe datmen van het ſelve *Lugdunum* tot
Nimwegen, gants *Batavien* door gereiſt heeft, wel-
ke kaart te ſien is by *Petr. Bert. Rer. German. lib.* I.
cap. 23. en in mijne korte *Beſchryvinge der Stad
Leyden*, *pag.* 4. en 392. daar deſelve kaarte aldus
verklaart werd:

Dit en waren geen nette *Paskaarten*, maar al-
leen ongemeten *Reiskaarten*; dewelke de Krijgs-
overſten in het reyſen tot haren weg-wyſer ge-
bruykten. Daar van deſe tot een goed voorbeeld
mag verſtrekken, dewelke ontwyvelijk uyt het
Reisboek van *Antoninus* getrokken is geweeſt, met
dat deſelve daar mede in alles over-een-komt, of
mogelijk nog ouder is, om dat daar in *Trajectum*
niet bekent en ſtaat, het welk in het Reisboek van
Antoninus geſtelt is, datmen ſeide by *Antoninus*
gebouwt en aangeleid te zyn, daarom het (vol-
gens gevoelen van *Lanbertus Hortenſius*) ook *An-
tonina* genomt is geweeſt. Dog by *Philipp. Cluver.*

de trib. Rheni alveis, *cap.* 16. *pag. mihi* 131. & 132. werd tegen geſproken, en voor ſoo oud niet gehouden en werd. Uyt welke kaart te ſien is, dat aan de regterhand van den *Rhijn* noch gene reyſen gemaakt en waren, of immers dat die by deſe reiſigers onbekent waren, in welke ſtreeke enige Barbariſe letteren gevonden werden, dewelke by *Beatus Rhenanus, lib.* I. *Rer. Germanicarum*, aldus werden t' ſamen gevoegd. CHAMAVI QUI EL PRANCI. CHAUCI, VAPLUARII, en uyt de letteren daar tuſſen in gevoegd, CHREPSTINI; het welk by *Petrus Bertius lib.* I. *Rer. Germanicar.* daar hy ook deſe heeft in gebragt, mijns bedunkkens, vry duydelijker, werd uitgevonden, met deſe woorden: CHAUCI AMPSIVARII CHERUSCI ET CHAMAVI QUI ET FRANCI. Alle namen van de Inwoonders deſer Landen by *Jul. Cæſar*, *Tacitus*, *Plinius*, *Ptolomæus*, en *Strabo* bekent. *Chauci* waren *Germaniæ populi*, *Duitſen*, dewelke in twederhande ſoorten verdeelt wierden, andere lager en minder, andre hoger en meerder, *Chauci minores, & majores*. *Minores*, en Neder-*Chauci*, waren de *Frieſen* en *Groeningers*, dewelke in deſe kaarte ſchijnen beduyd te werden. *Majores Chauci*, en *Bovelanders*, waren de *Luneburgers*, *Bremers*, en andre tot *Hamburg* toe, die hier onder de *Ampſivarii* ſchijnen geſtelt te zyn. *Cheruſci* zyn by *Tacito*, *Populi Thranſrhenani*, dat is *Overrijnders*, tot de *Hertzen walden* toe, daar mede deſelve, gelijk als met een muyr van *Sweden* werden afgeſcheiden, die ook *Lunenburgers* en *Mansfelders* genomt werden. *Chamavi* zyn een *Duytsvolk*, welkers Hooftſtad *Caminum* is, een Stad in *Pomeren*, niet verre van *Stettin*. *Hadrianus Junius* nomt het *Kampen*; ſoo dat hier door *Overyſel* ſoude kunnen verſtaan werden. Andre ſeggen *Chamea* een Stad in *Weſtphalen*, in 't *Graafſchap* van *Mark*, niet ver van *Munſter*, het welk met het gevoelen van *Cluverus* over-een-komt, die deſelve nomt *Germaniæ populos verſus Chaucos minores*, dat is een volk, palende aan *Frieſland* en *Groeningerland*, daar voor ook deſelve alhier ſchijnen geſtelt te zyn. In 't midden van beide deſe reiſen van *Lugdunum* tot *Niemegen*, ſtaan deſe letteren langs heen, dewelke t' ſamen getrokken PATAVIA; dat is BATAVIA uyt maken. By de genomde plaatſen daar deſe reyſen op gevallen zyn, ſtaat een ſeker Rooms-getal, daar van het beduyd een raadſel is. Daar van hier naar. Aan de bovenkant van deſelve Reiskaart ſtaat FRANCIA, dat is, *oud Frankenland*. MATILONE; *Abraham Ortelius, in Theſauro Geographico*, nomt dit een Stad in *Batavien*, doch ſonder verder Beſchryvinge van deſe plaats. *Petrus Bertius, lib.* I. *Rer. German.* nomt het *Koudekerk*, uyt wat eigenſchap, is my onbekent, mogelijk om dat de gelegentheid van de plaats daar mede over-een-komt. Hy voegd daar ook by dat t' ſelve eertijds *Kirch-werve* genomt ſoude zyn geweeſt, dat wy hier voor met meerder blijk en eigenſchap aan *Oeſtgeeſt* hebben toegepaſt. *Cluverus* meent dat het een ſterkte is geweeſt aan d'anderſyde van den *Rhijn*, tegen over *Koudekerk* gelegen. Mogelijk daar ter plaatſe tegenwoordig noch een heuvel en manier van een Burgt-grond, een weinig van den dijk af in 't veld

vertoont werd. ALBAMANIS ofte ALBINIANA CASTRA; Andre ſeggen *Albimanis*, 't welk t' ſelve is met *Albiniana* van *Antoninus*, dat doorgaans voor *Alphen* bekent is. *Cohortis* III. *Albinianæ ex vetuſto lapide meminit Goltzius in Theſauro. Et poſt eum Abraham Ortelius Simlero in Alphen vertit, cujus Etymon & Ortographiam Vide apud Philipp. Cluv. de trib. Rheni Alveis, cap. 16. pag. mihi* 131. Dit werd ook by andre *Alpheniana Caſtra* genomt van *Alphenus Varus*, een *Veld-overſte* der *Batavieren*. Daar van *Tacitus lib.* 2. 3. 4. *Hiſtor.* en *Plutarchus in Otthone*, vermaan maken: het welk wel naaſt met onſe benaminge van *Alphen* over-een-komt. NIGROPULLO; dat hier door niet *Oudewater*, maar *Woerden* moet verſtaan werden, blijkt uyt een aanmerkelijk overblijfſel van de naam, *Swarte-kieken-buyrt*, leggende binnen in de Stad, langs de waterkant, nog tegenwoordig alſo genomt. LAURI; *Abraham Ortelius*, *in Theſauro Geographico*, ſchijnt daar in *M. Velſerum* te volgen, dewelke uyt het bygevoegde getal beſluyt, dat het (gelijk als een voorhooft-lauwerkrans) de voorſtad van *Utregt* ſoude beduyden. *Si numeros conferas* (inquit) *incidit in Trajectum Antonini. Quid ſi ſit ejus Urbis ſub-urbanum, ut Daphne ad Antiochiam Syriæ?* Het welk wat ver geſogt is, met dat in die gantſe kaart van geen *Trajectum*, datmen gemeenlijk voor *Utregt* hout, vermaant en werd. Hoe vaſt ook het getal gaat dat by deſe plaatſen geſteld wert, ſullen wy hier naar aanwijſen. FLETIONE; dit ſeid *M. Velſerus* dat met het Reis-boek van *Antoninus* over-een komt, immers daar van weynig verſchilt. *Abraham Ortelius* verhaalt, dat hy een ander afſchrift gehad heeft daar *Electione* ſtont, in plaats van *Fletione*. LEVE FANO, *Leeuwen*, een Dorp aan den overkant van de *Waal*, in het Land van *Maas-waal*, twee mijlen boven *Tiel*, en vier mijlen beneden *Nimwegen*; volgens het gevoelen van *Cluverus*, en andre. Doch *M. Velſerus* meent dat het is het Dorp *Lee* aan den *Rhijn*, tegen over de Stad *Rhenen*, dat wel ſoo waarſchijnlijk is. CARVONE, *Heyen*, ofte *Hyen*, een plaats in de tegenwoordige Land-kaarten bekent, tuſſen de *Waal* en den *Rhijn*, omtrent halfwegen *Tiel* en *Nimwegen*. *Simlerus* en *Ortelius* meenen, dat hier door de *Graaf* verſtaan werd. Het welk wat verre buyten de ſtreek van de eerſte reys ſoude loopen, doch deſe ſtreek en houd geen ſtreek. CASTRA HERCULIS; nu KNODSENBURG; *Abraham Ortelius* nomt het *Erkelens*, een plaats niet ver van *Kleef* gelegen. *Gerardus Noviomagus*, neemt het voor *Arkel*, by *Gorkum*, welk beyde om de al te groten tuſſen ſtant d'eene ſoo verre boven, en d'andre ſoo verre beneden *Nimwegen*, by *Philippus Cluver. de trib. Rheni Alveis*, *verſ. cap.* 16. wert wederleit, en tegengeſproken, daar van hy erkent den rechten naam, nochte plaats niet ſeker te kunnen beſeffen. FORUM ADRIANI, nu VOORBURG; de ſtigtinge van dit *Voorburg*, en omſtandige gelegentheid van 't ſelve, werd hier voor op het *nader bewijs* van de *Voor-reden* breder verhandelt. FLENIO, hoe deſe plaats van ouds genomt, en wat deſelve geweeſt is, wert tot noch toe niet regt geweten. TABLIS, dat is ALBLAS; ſoo wert het van *Philippus Cluverus*, en andre genomt, aan de *Merwe* tegen over *Dort* gelegen, daar van de bedijkte Landen omtrent gelegen, den *Alblaſſerwaard* genomt werden. CASPINGIO; nu *Gieſſen*, en *Gieſſenburg*, tuſſen *Dordregt* en *Gorinchem*, aan de Rivier de *Waal* gelegen. GRINNES; dit werd by *Rhenanus*, *Grin* genomt, dat by ons onbekent is, andre, als *Divaeus*, *Junius*, en *Cluverus* noemen het *Rhenen*, 't ſelve dat by *Tacitus* bekent is. *Ad* DUODECIMUM; wat dit voor een plaats geweeſt is, valt bedenklijk, *Ortelius* en ſchrijft daar van niet anders, als dattet een plaats geweeſt is tuſſen den *Rhijn* en de *Maas* gelegen. Wy nemen het op de ſtreeke van *oud Wageningen*, 't welk een weynig boven het tegenwoordig *Wageningen* gelegen heeft. Dog wat deſe twee laatſte plaatſen van *Rhenen* en *Wageningen* aangaat, valt dit bedenken, dat, of wel de naam *Grinnis*, voor *Rhenen* bekent is, daar op dan *Wageningen*, *ad Duodecimum*, ſoude kunnen volgen, de tweede reyſe op de *Kaart* van *Peutingerus*, ſoo veel verder daar van afgetekent ſtaat, dat het hier mede niet en ſoude kunnen over-een komen. Ten waar men wilde ſeggen, gelijk als ook uyt vele omſtandigheden te ſien is, dat deſe Kaart op geen nette ſtant en juyſte maat gemaakt is geweeſt. XVIII. Dat is, AGTIENHOEVEN, hoe deſe plaats genomt is geweeſt, is mede een raadſel. Het ſy datmen 't ſelve voor een *Mijl-ſteen*, ofte *Mijl-paal* wil ſtellen, gelijk ſoodanige tekenen wel meeſt beduyden, of dat het een getal van *Wijken* en *Hoeven*, onder 't ſelve behorende, of de ſoo veelde *Legio Romana*, dat is, *Roomſe krys-bende* (aldaar geplaatſt) betekent heeft: Immers blijkt uyt deſe Kaart dat het naaſt-aan en niet verre van *Niemegen* afgelegen is. Aangaande dit getal hebben wy te meer-malen vermaant, dat het beduytſel van het Roomſe getal, by deſe verblijf-plaatſen geſtelt, een duyſter raadſel is, daar van wy deſe driederhande in bedenken nemen. Dat het een getal mach zyn geweeſt van de onderhorige *Wijken* en *Hoeven*, onder 't ſelve Dorp behoorende, gelijk in die tijden de vaſte plaatſen daar op geſtelt en verdeelt waren, of dat de ſoo veelde *Roomſe krys-bende* aldaar geplaatſt was, want men leeſt by *Julium Florum lib.* 4. *cap. ultim.* dat *Druſus* den *Rhijn* met meer als vijftig ſterkten verſekert had. Of dat, gelijk als *Philipp. Cluver.* en andre meenen, het ſelve getal de ſoo veelde *Mijl-ſteen*, ofte ſoo veel duyſent-ſchreden wegs, van de reys ofte van de eene plaats tot op de ander betekenen mogt. Het welk ook wel een gemene manier van aftekening geweeſt is. Dog dewijl het ſelve niet en vervolgd, en het geen verder afleyd, met minder getal werd aangetekent, als het gene veel eerder en naarder byleyd, en kan ſulks geen plaats hebben. Ten waar datmen het ſoo wilde nemen, dat het niet en was het getal van de mijlen, en duyſent-ſchreden van de gehele reyſe, maar alleen van den tuſſen-ſtant van d'eene plaats op d'ander, het welk wel het naaſte ſoude by komen; doch al mede wel ingeſien, om de groote ongelijkheyt van het getal der duyſent ſchreden, ofte mijlen, met den tuſſen-ſtant van de aangeweſen plaatſen, kan het ſoodanigen ſchik niet vinden, dat het wel uytkomt. Wy hebben daar van gemaakt het geen wy konden, tot

datter

datter yemant komt die het beter weet. PRÆTORIUM AGRIPPINÆ; Met desen naam is dit *Rooms-gebouw*, in het *Reisboek* van *Antoninus*, en de *Kaart* van *Peutingerus*, op dese plaats, omtrent twee-duysend schreden boven *Leyden*, bekent. Dat *Marcus Velserus* den naam van *Roomburg* geeft, en van ouds by ons daar voor erkent is, sulks het geheele Blok en Landstreek van dit *Roomburg*, in hoogte van de andre omleggende Landen afgescheyden, daar op dit *Wapen-huys* gestaan heeft, en tegenwoordig tot *Teel-* en *Warmoes-landen* is uytgegeven, als noch met de naam van *Roomburg* genomt werd. Het welk daarom ook de *hoge Woerd* ofte *Waard* genomt is geweest, daar de *hoge Woerdse-poort* de naam van heeft, gelijk in tegendeel aan d'andersijde van den *Rhijn* de *lage Waard*, niet by *Koudekerk*, maar by de Stad *Leyden* (van ouds) bekent is. Niet het *Rodenburg*, ofte *Radenburg*, soo sommige gemeent hebben, het welk een oud *Adelijk Stam-huys* is, 't geen van de *Graaflijkheid* te Leen werd gehouden, en vry nader de Stad gelegen heeft, aan de *Watering*, dewelke van deselve *Hofstad*, de *Rode-sloot* genomt is, en voort rondom het *Roomburg* loopt, het welk als een *Eyland* in 't water gelegen heeft. Welke graft ook zyn uytgang had tot in de *Vliet*, ofte *Korbuloos graft*, gelijk deselve noch jegenwoordig loopt uyt den *Rhijn* langs het Land van *Roomburg*, regt door tot voorby *Kronesteyn*, in de *Vliet*. Welke *Hof-stad* sijn aangang gehad heeft met een laan, omtrent 100. roeden beneden deselve *Rodesloot* ofte *Wetering*, van den *Rhijn-dijk* af, dwers door de *Weylanden*, tot op de hoogte van deselve *Wetering*, met een *steenebrugge* over deselve, tot aan het huys, welke laan als noch de *Rodenburger-laan* genomt werd, en mede onder het leen van 't selve huys behoort, daar omtrent *Petrus Scriverius* meent dat ook enige oudheden souden gevonden zyn. Het welk ik vertrouwe misduyd te werden, alsoo dit *Rodenburg* wel op den hoek van het *Roomburger-land* gestaan heeft; doch met het oude *Roomse gebouw*, dat geheel aan d'andersyde gelegen was, gants geen gemeenschap en heeft, het welk zyn bysonder uytpad en aangang gehad heeft na den *Rhijndijk* en *Rhijn*, uytkomende omtrent de Kerk van *Leyderdorp*, met een laan daar over alle de Landen op *Roomburg* gelegen, noch jegenwoordig haar uytpad hebben, dewelke de *Roomburger-laan* genomt werd, met onderscheyt van de andre *Rodenburger-laan*. Sie hier van breder op num. 40. Het sal ons ter deser saaken genoeg zyn, ontwijfelijk te hebben bewesen, dat het *Lugdunum Batavorum*, en andre plaatsen daar toebehoorende, op dien tijd, en op dese selve plaatsen, daar die haar nu vertoonen, bekent staan. Het welk by *Antoninus Caput Germaniarum* genomt werd. Dat is, de eerste en voornaamste van *Duytsland*. Doch werd het selve by andre voor een byvoegsel en verkeert op-neem gehouden, en te onregt dit *Leyden* toegepast; dat namentlijk *Antoninus*, die woorden *Caput Germaniarum* aan dit *Lugdunum* niet en heeft willen toeschryven, maar aan de andre plaats, daar hy van dit *Lugdunum* na toe gereyst heeft, en de woorden aldus gelesen en verstaan moeten werden. *A Lugduno Argentoratum caput Germaniarum*. Dat is van *Leyden* na *Straasburg*, de *Duytse Rijks-stad*; dat ook andre op *Keulen* willen toepassen, het welk mede by *Ammian. Marcellinus lib. 15. Urbs ampli nominis*, dat is, de *Hooft-stad* genomt werd. Dog dat *Antoninus* 't selve van *Straasburg* geseid heeft, is waarschijnlijker: om dat hy sijne reysen veel derwaarts genomen, en met die plaats gëeindigt heeft. Hier in geeft *Philippus Cluverus de trib. Rheni Alveis, cap. 15.* den geleerden *Joseph Scaliger* ongelijk, en betoont daar met goede redenen dat hy 't kwalijk gevat heeft.

Van dese reysen en kaarten schrijft *Math. vander Hoeven*, in sijn *Handvest-Chronijk, het IV. boek, cap. IX.* aldus:

Den Kaysar *Marcus Aurelius* Philosooph, *Antoninum Pium*, dit jaar 162. in 't Rijk volgende, heeft hy in sijn *Itinerario* ofte Reys-boek, mitsgaders ook *Ptolomeus* mentie gemaakt van de twee heyr-banen, straten ofte heerwegen, d'een ter regter, d'ander ter slinker zyde, door 't Eyland van *BATAVIA*; 't welk ook mette *Tabulis Peutingerianis* is over-een-komende, als volgt.

Den eersten weg liep door de regter zyde des Eylands van *oud Batavia*, dat is, door de kant des *Rhijns*, als:

Colonia Trajana	M P.		*Cliver* seyd dit 't Dorp *Kellen* zy, by de Stad *Cleve*.
Burginatio	M P.	V.	*Bimmen*.
Arenatio	M P.	VI	*Clivero Arnhem*, maar is het Dorp *Rencom*.
Noviomagi	M P.	X.	*Nimagen*.
Castra Herculis	M P.	VIII.	*Erkelens*.
Carvone	M P.	XIII.	*Stad Grave*.
Levefano	M P.	VIII.	*Leeuwen*.
Fletione	M P.	XVI.	*Vleuten* tussen *Utregt* en *Woerden*.
Lauri	M P.	XII.	*Leerdam*.
Nigro Pullo	M P.	V.	*Woerden*.
Albinianis	M P.	XI.	*Alphen*.
Matilone	M P.	V.	*Rijnburg* tegen over *Coudekerk*.
Pratorium Agrippinæ	M P.	III.	*Roomburg* by de *Hogewoert*.
LUGDUNO			*LEYDEN*, andere *Loosduynen*.

Maar den anderen *Herbaan* liep door de slinkersyde des Eylands van *oud Batavia*, als:

Colonia Trajana			*Kellen*.
Burginatio	M P.	V.	*Bimmen*.
Arenatio	M P.	VI.	*Rencom*.
Noviomagi	M P.	X.	*Nimagen*.
Ad Duodecimum	M P.	XVIII.	*Wageningen*.

Grinnibus n	mP.	VI.	*Rhenen.*
Caspingio	mP.	XVIII.	*Ghiessenburg.*
Tablis	mP.	XII.	*Alblas.*
Flenio	mP.	XVIII.	*Vleuten.*
Foro Adriani	mP.	XII.	*Foorburg* ofte *Voorburg.*
LUGDUNO			*LEYDEN.*

Evenwel alsmen van *Grinnes* is weg-werpende de eerste letter *G*, leestmen *Rhenen*, ofte *Rhenen*. Dit is hierom by den *Autheur* aangemerkt, om den mond te stoppen van enige lieden, die gemeynlijk houden, dat het Eyland van *Batavia* in dese oude tijden niet seer bewoont en zy geweest; daar dat immers hier anders blijkt. Want waren de wegen ten tijde des Kaysars *Antonini* soo nauw ofte menigvuldig met Vrydommen en Dorpen beset hier in *Batavia*; soo en konden ook de gebuyrige Landen ten selven tijde niet woest ofte vogelwey gelegen hebben, gelijk als uyt de twee naarvolgende tafelen aangewesen wert.

Den selven Kaysar *Marcus Aurelius Antonius*, heeft tot memorie ook nagelaten de Plaatsen en Steden van sijne togten van de *Gessoriacense Haven* (dat was eertijds, soo enige meynen, op 't eynde van de *Vlaamse* Rivier *A A*, nessens *Grevelingen*, zynde nu versant, maar evenwel noch ter tijden een doorgaande Haven, mits den uytval van de Rivier *A A* voorgeschreven; tot *Bavacum* toe, andere *Boulongne*, als volgt:

Tarvenna	mP.	XVIII.	*Terwane*, en *Boloingne.*
Castellum	mP.	IX.	*Cassel.*
Viroviacum	mP.	XVI.	*Verwijk.*
Tornacum	mP.	XVI.	*Dornijk.*
Pons Scaldis	mP.	XII.	Eertijds de Brugge op 't *Schelt.*
Bavacum	mP.	XII.	*Bavais* in *Henegouwen.*

Den tweeden *Herbaan* van *Castello* (ofte *Cassel*) op *Agrippinam* (ofte *Colen*) was ontrent 162. *Italiaanse* mijlen; dese mijlen en zyn qualijk een halve mijle *Hollands.*

Minariocum	mP.	XI.	Leyt tussen *Cassel* op den weg naar *Dornijk.*
Nemetacum	mP.	XIX.	*Nomets* by *Orchijes.*
Camaracum	mP.	XIV.	*Camerijk.*
Bavacum	mP.	XVIII.	*Bavais.*
Vodogariacum	mP.	XII.	*Bins.*
Geminiacum	mP.	X.	*Gemblours.*
Perviciacum	mP.	VII.	*Perwes.*
Advatic. Tungrorum	mP.	XVIII.	*Tongren.*
Coriovallum	mP.	XVII.	*Valkenburg.*
Juliacum	mP.	XVIII.	*Gulich.*
Coloniam Agrippinam	mP.	XVIII.	*Colen.*

Maar hier staat te letten, dat alle de vier voorgaande reysen en togten van *Marcus Aurelius Antonius*, door de Landen van *Brittannien*, *Duytsland* en *Gallien*, genoeg zyn toonende, dat het *Itinerarium* ofte Reysboek, 't welk noch jegenwoordelijk gesien word onder den naam van *Antoninus*, niet en zy gemaakt van *Antoninus Pius*, soo enige gedwaalt hebben, maar wel van den Kaysar *Marcus Aurelius Philosophus*, want hy *Pius* is overleden, als *Dio* en *Jul. Capitolinus* verklaren, anno 161. na Kristus geboorte, als wanneer *M. Aurelius Cæsar* ten derde, en *L. Lucius Cæsar* Burgemeesters waren, den sesten dach van Maart, naar dien hy 22. jaren, 7. maanden en 26. dagen geregeert hadde; dus verre *Matthijs vander Hoeven.*

18 Wat nu de naam van *Lugdunum* en *Leyden* aangaat, hier van verhaalt den *Professor Boxhorn* in sijn *Tonnneel van Holland*, dat van het woord en naamreden van *Lugdunum* verscheide gevoelens zyn, daar van sy alle wel overeen komen met het woord *Duynum*, dat in de *Keltise* en *oud Duytse* spraake een heuvel en hoogte beduyd, gelijk noch tegenwoordig de op geworpen sandbergen en hoogten van de Zee, *Duynen* genomt werden; maar met het bywoord *Lug*, ofte *Lugo* weten sy geen raad; sommige willen dat het van het *oud Gallikeltise* woord *Lugum*, dat een haven beduyd, soude afkomen; *Ericus* een Monik, die het leven van *St. Franciscus* beschreven heeft, duyd het selve in het 4. boek sijner Beschryvinge op het woord *lugt*, en *gutig*, gelijk een lugtige hoogte; *Geropius Becanus* nomt het *Lucdunum*, gelijk als *een duyn van geluk*; *Adrianus Junius*, seid dat het de naam mach hebben van *lege Duynen*; *Gerardus Noviomagus*, die van *Guicciardijn* gevolgt werd, om de naam van *Leyden* te vinden, gaat het woord *Lugdunum* voor by, en willen dat de Stad van ouds *Legia* soude genomt zyn geweest, van de *Romse* legioenen, de weke aldaar winter-legerden; de oude Hollandse Chronijk-schryvers *Jan van Leyden*, en die hem gevolgt hebben, willen, dat den het naam van *Leyden* soude hebben, van het geleiden der Reisigers, door het bos dat sy het *woud sonder genaden* noemden, om dat het soo onveilig was, dewelke door het selve bos tot *Alfen* toe geleid wierden, daar het dan *al fijn* en veilig was; maar wat raad dan met het *Lugdunum Batavorum*; in plaats van het *Leythen*, dat eerst omtrent het jaar 800. uyt het register van de kerkelijke inkomen van *Sint Maartens* kerk tot *Utregt*, met die naam bekent geworden is; den Burgermeester *Orlers* in sijn *Beschryvinge van Leyden*, meent dat het best beduyd kan werden van *Luyk Dunum*, van het luyken en sluyten der duynen, door den tol en aanhoudinge van de uyt en in varende, aan het huys te *Britten*, het welk daar na een weinig verandert *Leygdun*, en eintelijk *Leyden* soude

ſoude geworden zyn; wat het zy, wy houden het met het *Lugdunum*, nu *Leyden*, en beſluyten het met *Tacit. de Morib. German.* wegens de Goden der *Germans*; dat wy deſen aangaande een yder zyn gevoelen vry laten, ſoo veel by en af te doen, als het hem goeddunkt.

Deſe Stad is van ouds vermaard, wegens de Lakenrederye, ofte draperye, dewelke met het aloude begin van de Stad aldaar gepleegd is, daar van in de oude Keurboeken van over vier-hondert jaren al verſcheyde ordonnantien en reglementen werden gevonden, onder ten tijtel van *Lakenen en Wollen te verkopen, van den Wevers, van Lakenreders, van den Makelaars, van den Volders, enz.* Gelijk ook aldaar van ouds den ſtapel geweeſt is van allerhande Sayen, Bayen, Fuſteinen, Greynen, en andre manifactuyren, het welk de Stad ſodanig heeft doen toenemen en aanwaſſen, dat deſelve in korte jaren tot ſes malen toe heeft moeten uytgeleid werden, daar van de eerſte vergrotinge geſchied is in 't jaar 1294. De twede in 't jaar 1355. De derde in 't jaar 1389. De vierde in 't jaar 16[illegible]0. De vijfde in 't jaar 1644. En de ſeſte en laatſte in 't jaar 1659. Tot voortſettinge van welke neringe en hanteringe verſcheide hallen zyn gemaakt. Als zyn de *Say-hal, Bay-hal, Fuſtein-hal, Laken-hal*, enz. In deſe Stad is in den jare 1575. in vergeldinge van de ſchade en ongemakken, die deſelve door de ſtrenge belegering van den jare 1573. en 1574. had geleden, opgeregt een *Academie* en *hoge Schole*, tot voortplantinge van alle ſtudien, konſten en wetenſchappen, niet alleen voor deſe Stad maar ook voor alle andre nabuyrige Steden en Landen, daar in men dagelijks in alle facultaten en wetenſchappen openbare leſſen ſoude doen, met genoegſame innekomen tot onderhoudinge van dien behorende. En boven dat met de vrydom van de excijs van een oxhooft wijn des jaars, voor die gene dewelke aldaar ter ſtudie komen; daar toe is ook een *Biblioteeq* van allerhande boeken toegeſtelt, daar men tweemaal des weeks zyn gerijf van hebben kan, voor die gene dewelke van buyten komen te reyſen, of anders de magt niet en hebben om haar op alles te voorſien; voor de onvermogene aanquekelingen in de Godsgeleertheid, is ook een byſonder huys, ſoo wel voor de Franſe als Nederduytſe gemeente, daar deſelve geleerd, en onderhouden werden, dat men het *Duytſe en Franſe Collegie* nomt; als daar van en van alles tot deſelve Academie behorende, breder te ſien in de *Beſchryvinge van Leyden*, van den Burgemeeſter *Orlers*, het 1. *Deel*, *cap.* 9. *pag.* 180. Sie mede het gene daar van op het volgende ſevende Hooftſtuk breder werd aangeweſen.

Rondom de Stad *Leyden* leggen de ſteenoven en kalkpotten, daar mede het gantſe Land, van goede en welgemaakte ſteen en kalk voorſien werd, en is aldaar de markt van de beſte boter, die daarom ſtreeks geleid werd; ſoo dat wy het met het volgende Vers van den welgeleerden Heer *Nicolaas Lydius*, jegenwoordig Leraar Jeſu Chriſti, tot *Franeker*, beſluyten.

OUd Leyden, groote Stadt, heel Spinhuys vanden Staat,
Kleyn-Wals-kleyn-Vlaanderland, die met een Wollen draat
De Wereld trekt en dekt; Eerſt roemt ghy op uw Kielen,
In ſpijt van 't logge Sand, nu leeft ghy by de Wielen,
Daar uw geluk op ruſt, en dies te vaſter ſtaat,
Hoe ſneller dat het rad om heete Spillen gaat,
Goud-Sijde-Wolle-worm, 'k wil naar geen Kolchos varen;
Van Wolle ſpint ghy Sy, en Gout van Kemels-hairen;
Uw Roomſche Sleutelen, alleen in Lood geprent,
Doen Goude Kaſſen op in 's Werelds ander end.
Met Steen uyt eygen Kley vergroot ghy uwe Veſten;
Seg lekkre Butter-tand, is Leydſche niet de beſte?
Maar 't minſte van u roem die ſchoeyt op hooger leeſt,
Gy zyt, en zyt wel eer dat ſtale Hek geweeſt,
Daar 't woedent ongediert zyn tanden op vermaalde,
Wanneer in taey geduld uw Yſre moed verſtaalde,
Al wrong 't u om den hals, en braakte Vuur en Loot,
Gy ſluyten 't op uw Borſt, tart Dood en Hongers noot.
Al wat nu Letters kaawt, dat bukt ſig voor u neder,
Wat na de hoogte vliegt, dat drijft op uwe Veder,
Dat lekt de Leydſche Pen, en trekt hem van de Aard,
Voert ſijn gedagten op, en tiltſe Hemel-waard.
Roem Haeghje op uw Hof, op ſcherp geſleepen Raden,
Op kloeke Meeſterſchap: 't Is plant van Leydſe ſaden,
Meeſt Eyers van haar Neſt: gaart Eyeren, maar ſegt,
In Leyden is de Hen die al de Eyers legt.

N. LYDIUS.

19 [m] *Thuredregt, nu Dordregt,*] Hier voor hebben wy aangewesen; dat de *Cymbren* en *Kelten* met haar byhebbende troeppen hier te Lande komende, haar in tween verdeelt hebben, daar van den eenen hoop in het *Batavise Eyland* haar ter nedersetten; dat sy het eerste *Batavia* noemden; en den anderen hoop naar *Tungeren* en het Land van *Luyk* hoger optrokken, daar van sy den naam van *Turingeri* ofte *Tungri* aannamen, en werd deselve Landstreke het twede *Batavia* genomt, in onderscheid van het eerste, dewelke met hare Koopmanschappen de *Mase* afsakkende, en haar verblijf-plaats soekende, de Stad *Dordregt* ofte *Thurdregt* gebouwt hebben, welkers grootsten handel van ouds op die gewesten geweest is, en noch werd onderhou-
20 den; also genomt van *Thur*, en *Dregt*, na haren naam *Thurendregt*, dat is den overtogt van de *Thuringers* naar *Flardingen*, en andere plaatsen van het *Batavia*, want het woord *Dregt* ofte *Dragt* een overtogt betekent, daar van ontwijvelijk *Maastrigt*, *Trajectum ad Mosam*, den overtogt over de *Maas* mede sijnen naam heeft, dat ook by de *Tungri* en *Luykenaars* gestigt is, by dewelke tot noch toe de helft van de Stads en Lands regeringe aldaar bekleed werd. Van daar, te weten van *Dordregt* ofte *Thurdregt*, zy ook aan d'een zyde door den *Ysel*, in 't midden van het eerste *oud Batavien*
21 doorquamen, en soo men meent *Tergoude* gestigt hebben, by verwisseling van *Ter* ofte *Thur*, in plaats van *Thuringer-gonde*; want *Goude* beduid in de oude tale niet anders als een Landstreeke en gedeelte van een Landschap; *Gows* betekent in de *Chaldese* en *Scytise* tale, een uytgestikte sode, een stuk ofte gedeelte uyt het Land, *Gleba*, *Cespes*, het welk andre willen dat een *Deens* woord soude zyn, by dewelk *Gow*, een graft ofte wijk beduid. Sie *Adrian. Schriek. Monit.* 2. *Jud.* 3. *in verbo Govs. Math. vander Houve Handvest-chron.* 3. *boek, cap.* 7. Soo ook aan d'andersyde na *Zeland* toe, by deselve verscheide plaatsen beheerst en bebouwt zyn, met gelijke uytslag en benaminge van *Ter* ofte *Thur*, als *Terveer*, *Tertholen*, *Tergoes*, en soo voort.

22 Wanneer en omtrent wat tijd de Stad *Dordregt* gebouwt en gestigt is, daar in en zyn de Schryvers niet eens; hier komt onsen *Jan Gerbrantsz. van Leyden*, met sijn ongebore stigters en bouw-heeren wederom in 't spel, met eenen *Dorotheus* den stigter van *Dort*, daar van ons *Petrus Scriverius* uyt sijne noch ongedrukte bladeren kennisse gedaan heeft. Sulx ons dat by den *Professor Boxhorn* in sijn *Tonneel van Holland* werd mede gedeelt. De woorden van den schryver werden aldus in Duyts gebracht.

Veel Slavi hebben gegaan over de Mase: *daar agter, naar de Stad van* Dordrecht, Zuyd-Holland *is gelegen; en die* Zuyd-hollanders *waren genaamt* Wilti, *en sy hebben haar gevoet met Wey-beesten, Schapen, Koeyen, en Paarden; en sy zyn daar na soo vermenigvuldigt, dat sy vermogten een sterk Leger voort te brengen om te oorlogen. Maar in dat Land* (ik lese uyt de Nederlandse Chronijk-schryver, die dese dingen van woord tot woord heeft uytgeschreven; *Maar onder dese*) *met lankheid van tijden heeft geweest een rijk en seer magtig man, met namen* Dorotheus, *te weten, in 't jaar* 805. *want van desen seer vermaarden* Dorotheus, *de Stad Dordregt heeft daar naar getrokken haar beginsel en naam. Alsoo dat geseyt soude worden in de Duytse spraake* Doretheſdrecht; *'t welk in het Latijn geseyt wort* Dordracum. *En dese Stad met successie van tijd is gewassen in sulke solemniteyt, datter wondere dingen geseyt werden van deselve. Daar wort geseyt datter met lankheid van tijden een Maagt, genaamt in het Latijn* Sotheris, *maar in 't Duyts* Zuwaart, *soude in deselve Stad de kele afgesteken hebben geweest. En men seyt dat dese Maagt heeft gestigt de Kerke van* Dort, *kopende alle nootsaakelijkheden met drie penningen, en deselve altijd in haar borse wedervindende. En als drie werkluyden deselve de kele afgesteken hadden, door hope van 't gelt, 't welk sy meenden dat de Maagt overvloet hadde, en alleenlijk vonden drie penningen; siet daar is een Fonteyne uyt de aarde gesprongen, goet zynde tegen krankheyden en verscheyden siekten. Den tijd van dese Maagt word niet geweten van het volk, maar de Fonteyne word binnen* Dordrecht *gesien.* Dus verre *Gerbrandus*.

Van dien *Dorotheus* dan, (seyd den selven *Boxhorn*) en hebben onse Chronijken niet sekers. Ik meene dat het komt uyt een fabel, en ketterye der gener, die welke als sy haar selve gebaart hebben, met een quaat exempel, dat *Bato* den fondateur is van *Batavia*, *Zialandus* van *Zeeland*, *Metellus* van *Middelburg*, *Vlisses* van *Vlissingen*, *Syringus* van *Zierikzee*, *Rotterus* van *Rotterdam*, denkken dat sy der krayen oogen doorsteeken hebben. Dewelke peste heeft alsoo seer ingevaren de geleerden (is dat sy alsoo mogen genaamt werden) der voorgaande eeuwe, dat uyt haar lieden herssenen, gelijk uyt het Troyaans paard, zyn ontallijke sulke nimmermeer geboren helden voortgekomen. Dese pestilentiale Planete heeft ook den cierlijken *Hadrianus Junius* geraakt: die meynt, sonder seeker kennisse, dat *Dordregt* de markt sy geweest niet van *Dorotheus*, maar van eenen *Duretus*, eertijds een vermaarden man, wel bekent onder zyn volk, van den welken hy seyt, datter in onse Historien mentie gemaakt word, maar die duyster en kleyn is.

Hy meynt dan dat het woord *Dregt* by onse voor-ouders soo veel soude geweest hebben, als by de oude en suyverlijk spreekende Latijnse *forum*, dat is, *markt*: niet soo veel om dat daar recht geseyt en gedaan wort, gelijk dat woord ook luyd, als om dat daar de waren gedragen werden, als tot een markt, en daar alle verkogt werden. Als of *Dregt* moeste getrokken en genomen werden van *dragen*. Maar ik wilde dat *Junius* hadde geseyt, met wat authoriteyt of reden betrout zynde, hy geeft aan *Dregt* dese beteekenisse van *markt*; dewelke aangesien ik tot nu toe niet gelesen, noch gevonden hebbe, ik meene dat het sy een oprechte vond, en versierde dink van dese man. En *Philippus Cluverus* in zyn XVI. *cap. van de gaten des Rhijns*, segt vastelijk, dat het woord *Trajectum* (*Dregt*) gegeven van de *Romeynen* aan een Stad of Dorp, niet anders en beteekent, dan een opregt overschepen of overdragen der Riviere; en dat het woordeken *Dregt*, of *Tregt*, of ook *Trigt* verdorven van *Trajectum*, is suyver en opregt Latijn. Behalven dat ontelbare Steden, veel Dorpen en Vlekken hebben den naam gekregen van *Dregt*, my dunkt dat *Dordregt* is alsoo geseyt van *Door*, en *trekken*, 't welk bewijst *door trekken*; van *trekken*

komt

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

komt *Tregt*, oſte om dat het beter ſoude luyden, d'eerſte letter ſoetelijk verandert zynde, komt *Dregt*, ſeer bequamelijk met deſe naam getekent, om de ſeer gemaklijke en ſeer lichte overtrekkinge en overvoeringe, van d'een zyde vorder in *Holland*, van d'ander in *Braband*, *Zeeland*, en in al de omleggende contreyen. Uyt onſe meninge men moet ſchryven *Dordregt*, gelijk het gemeenlijk geſchiet, hoe wel dat *Junius* ſeer daar tegen ſtryd en het ſelve verſoeit. Dus verre *Boxhorn*.

Dominicus Marius van Venetien, ſtelt in ſijn Wereld-beſchryvinge, dat de Stad *Dordregt* geſtigt ſoude zyn by *Antoninus Pius*, die in 't jaar 140. naar Kriſti geboorte Kaiſar was, dewelke eerſt *Beneſacta* daar na *Dordrana* genomt ſoude zyn geweeſt. Dat ſulks geſchreven is blijkt, maar het bewijs daar van is verre te ſoeken; dit ſtellen wy by het gene *Adrianus Junius* van eenen *Duretus Dordregt* wil toepaſſen.

Johan van Beverwijk in ſijn *begin van Holland in Dordregt*, *cap.* 7. verhaalt voor een gemeen gevoelen, dat omtrent het jaar 700. enige viſſers hutten en ſchuyren op den hogen Dijk aan de Rivier de *Merwe* ſouden gemaakt zyn geweeſt, van de Sloe (dewelke nu by den boom het ſcheid van den *Riedijk* is) tot het *Speuy*, en daar na tot de *Vuylpoort*, die allengskens tot een ſtraat gemaakt, en lange tijd alleen met houte woningen beſet gebleven is; deſen Dijk was heel hoog tegen de vloed opgeworpen, en daarom hebben deſelve viſſers en ſchippergaſten haar daar omtrent eerſt ter nedergeſtelt; dat het water voor by deſen Dijk plag te lopen, is kennelijk, uyt den toorn die eertijds aan de tolbrug geſtaan heeft, daar de tol van de voorby varende ſchepen ontfangen is, daar van deſelve brug ſijnen naam heef; ſoo veel is de Stad hier aangewaſſen, dat deſen Dijk langen tijd als een langwerpig Dorp van boeren en viſſers bewoont, nu het aanſienlijkſte van de Stad is geworden; het ſekerſte dat daar van werd gevonden is ſekren brief van *Kaiſar Hendrik de IV.* die in 't jaar 1057. Kaiſar wierd, daar in *Dordregt* met de naam van *Inclytæ Urbis Thuredregt* onder anderen mede bekent ſtaat, dog ſchijnt dat doe nog geen bemuyrde Stad en was, gelijk als doen ter tijd meeſt *Oppida*, open Vlekken, en nog geen, immers met allen weinig bemuyrde Steden waren; welke Stad eerſt in den jare 1230. tot een bemuyrde Stad is geworden, als blijkt uyt het hooft van ſeker geſlagt Regiſter van de *Duyken*, een aloud *Dordregts* geſlagt, dat my onder andere ſtukken in handen is gekomen, met duſdanig opſchrift: *In den jare* 1230. *quam eenen* Gys Duyking *tot* Dordrecht, *begreep de Stad met de Zuyſelingen, en begonſtſe te muyren, weſende een geboren Batavier, was ſeer rijk, en nam daar een wijf, de dogter van eenen* Graven vander Mark, *daar by vijf kinderen aan wan*, Willem, Jan, Jutte, Katryn, *en* Eliſabet, *gaf met elk vijf-hondert Franſe ſchilden jaarlijks; was eertijds genaamt* Turdrijft, *en na groot werdende* Durdregt; welke Hiſtorie geſegt werd dat in een gelas in de grote Kerk, noch even voor de Troublen ter gedagtenis ſoude geſtaan hebben.

Junius Rutgerſius, een geboren *Dortenaar*, *Var. Lect. lib.* 3. *cap.* 13. betoont met veel redenen, dat Dordrecht zy alſoo genomt van de Rivier *Dorta*, en deſe naam heeft hy beduydelijk geleſen in het tafereel van de Beſchryvinge der Plaatſen, die hy ſchrijft geſien te hebben. Het by gelegen Dorp *Dortſmonde* geſeyt, dat is den *mont van Dorta*, behout noch het teeken, ja den naam ſelve van dien. *Regino* gedenkt van *Dortſmonde* in het jaar 898. *Zundibolchus*, ſegt hy, *tot hem gevoegt hebbende den* Grave Odorcus, *en nog meer andere met vrouwen, kinderen, en alle ſoorten van huysraad, is gegaan in een ſeer wel bewaarde plaatſe, die geſeyt word* Durtos, *en heeft hem aldaar verſterkt. Het welke als het ter ooren van den Konink gekomen was, een Heyr-leger verſamelt hebbende, heeft zyn beſte gedaan om het Kaſteel 't overwinnen; maar hy en heeft het niet konnen innemen om de moraſſen en menige uytſtortingen der wateren, die de Riviere* Maſe *in deſelve plaatſe is doende.* Veel andere benamingen en naamredenen zyn te ſien by *Jan van Beverwijk*, *Jacob van Oudenhoven*, in hunne *Beſchryvingen der Stad Dordregt*, en de laatſte *Beſchryvinge van Mathijs van Balen*, onlangs uytgegeven. Sie mede *Adrian. Jun. Batav. cap* 17. daar hy ook van den voorverhaalden brief van *Kaiſar Hendrik de IV.* gewag maakt.

Dordregt is de eerſte en oudſte Koopſtad geweeſt van *Holland*, byſonderlijk van den binnenlandſen handel met de *Thuringers* en *Luykenaars*; ſoo dat deſelve Stad in 't jaar 1350. met een nieuwe haven vergroot is, dewelke in 't jaar 1587. is beginnen betimmert te werden, wel meeſt van vremde Koopluyden, inſonderheid van *Luykenaars*, die daar om de Religie gevlugt waren, welke haven in 't jaar 1610. voort deur gemaakt is, ſo datſe nu van de *blauwe poort* tot het *grote hooft* in en uytloopt; en ſedert t'enemaal is voltimmert, en als een nieuwe Stad met vier bruggens, aan het middelſte deel van de oude Stad verheeld werd; de oude Stad is boven alle andere Steden met aanſienlijke en treffelijke huyſen, al veel met blauwe arduyn en traſſtenen gevels, en grote verwulfde kelders en pakhuyſen bebouwt; hier plagten de *Graven van Holland* gehuld te werden; deſe Stad heeft veel voor-regten, als zyn de *Hollandſe Munterye*, dewelke met vrydom van excijſen is begunſtigd, voor al die gene die daar aanbehoren; het voorſitten in alle Staats vergaderingen; en het *Stapelregt*, dat is het regt om aldaar alle vremde waren tedoen verſtapelen, dat is enige dagen aldaar te mogen ophouden, en gevent te werden; het beſtaat in den ſtapel van de. *Rijnſe Wijnen*, die den *Rhijn* en *Maas* afkomen, als ook van yſer, kalk, marmerſtenen, moleſtenen, vlothout, kolen, uyt *Namen* en *Luyk* afkomende, als mede van greynen, en andre waren die door de *Gelderſe*, *Kleefſe*, *Brabandſe*, en *Vlaamſe* ſchippers werden op en afgevoert, daar van de Privilegien en Handveſten in 't lange te ſien zyn, in het *derde Placcaat boek van de Staten van Holland*, jegenwoordig op de perſſe, in het 3. *boek*, *titel*. 8. *pag*. 252.

[n] *Op en rondom het Bataviſe Eyland*,] Velezyn 23
van gevoelen uyt de plaatſe *Taciti*, *Hiſtor*. 5. daar hy van de vier *Bataviſe Vlekken* ſpreekt, dat deſe vier plaatſen *Aarhem*, *Wijk te Duyrſtede*, *Wageningen* en *Rhenen*, niet aan d'overſyde van den *Rhijn* maar op de binnekant van het Eyland gelegen zyn geweeſt, daar in ſommige oude kaarten miſſen, want

die

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

die de ſekerheid van de plaatſen ſoo nauw op een ſtip niet hebben aangeweſen, als wel de Land-beſchryver van onſen tijd; immers is daar van bekent, dat *Wijk te Duyrſteden* en *Wageningen* niet en ſtaan op deſelve plaatſen daar die te voren geſtaan hebben. Ik bevinde in verſcheide oude kaarten, dat *Wijk te Duyrſtede*, *Wageningen* en *Rhenen*, op het Eyland en binnekant van den *Rhijn* geplaatſt werden. Sie onder andre de oude kaarte met de naam van *Tractus Rheni in Germania inferiori ad* IV. & V. *Hiſtor.* C. Taciti, *in* Petri Bertii *Rer. Germ. lib.* I. ingelijſt *pag. mihi* 33. daar over *Abrah. Ortel.* van *Philipp. Cluver. de Trib. Rheni Alv. cap.* 13. beriſpt werd, dat hy *Wijk te Duyrſtede* aan d'overſyde van den *Rhijn* geplaatſt heeft. Sie voort den ſelven *Philipp. Cluv. dict. cap.* 13. daar hy met goede redenen beweert, dat deſe vier Steden *Arnhem*, *Wijk*, *Wageningen* en *Rhenen*, aan de binnekant van den *Rhijn* op het *Bataviſe Eyland* gelegen zyn geweeſt.

24 [o] *Wijk te Duyrſtede*,] Is een van de oudſte en grootſte Steden in het *oud Batavien*, omtrent drie uyren van *Utregt* gelegen. Hier van ſpreekt *Tacit. lib.* 5. *Hiſtor.* daar hy ook van *Grinnis* en *Vada* gewaagt, dat is *Rhenen* en *Wageningen*; is van ouds *Duroſtadium* ofte *Batavodurum* genomt geweeſt, nu *Wijk te Duyrſtede*, mogelijk om dat het op deſelve plaats niet en ſtaat, daar het van ouds geſtaan heeft, en daar van gelijk als afgeweken ofte maar een gedeelte van de grote Stad is; *Trithemius in Chronico Hirſangienſi*, en andre onſer Chronijkſchryvers, ſeggen, dat deſe Stad ſoo groot is geweeſt, dat hy wel tuſſen de vijftig en tſeſtig Parochy Kerken onder hem gehad heeft; het welk ſeer hard werd tegen geſprooken by *Wilhelm. Heda in Rixfrido Epiſcop. Ultraject.* VII. dog 't gunt alhoewel by de oude Schryvers daar van weinig gewag gemaakt werd, na de gemene manier van verdelinge der Parochie Kerken, Hooft-kerken en Klooſter-kerken in de grote Steden, ſoo vremt niet moet dunken; want men noch huydensdaags in de Stad van *Keulen* over de drie-hondert en vijftig Parochie- Kloo-ſter- ofte Capel-kerken kan tellen.

25 [p] *Aarnhem*,] Dit werd mede voor een ſeer oude Stad gehouden, daar het uyterſte *Roomſe* winter-leger geplaaſt wierd, daar van *Tacitus lib.* 5. *Hiſtor.* aldus ſchrijft, *præſidia Cohortium modicis vicis quadripartita Civilis invaſit. Decimam legionem Arenaci, Secundam Batavoduri, & Grinnes, Vadamque, Cohortium alarumque caſtra.* Dat is: *Civilis* heeft het volk in vieren verdeelt, de vier matelijke Steden ingeruymt, daar van hy *Aarnhem* met het thiende Legion ofte grote krygs-benden, *Wijk te Duyrſtede* met de twede, *Rhenen* en *Wageningen*, met de ruyter-vleugelen en minder krygsbenden beſette. Hier uyt kan men ſien, dat *Aarnhem* voor een grote Stad, boven *Wijk*, *Rhenen* en *Wageningen* bekent is. Sie de *Beſchryvinge van de Stad Aarnhem* in 't lange, by *Mr. Arent Slichtenhorſt* in het *Tonneel des Lands van Gelder*, *lib.* 1. *num.* 151.

26 [q] *Rhijnen ofte Rhenen*,] Alſoo genomt om dat het aan den *Rhijn* gelegen is, en aldaar een bequame overtogt over den *Rhijn* is; waar van dat het van ouds *Grinnis* genomt is, en weet men niet; *Rhenanus* nomt het *Grin*, andere duyden het op *Groeningen*, doch het ſelve komt met de plaats van de oude Landkaart niet overeen; het ſoude wel kunnen zyn, dat het de naam gehad heeft van de *Poelplaſſe*, even buyten de Stad, de *Groep* genaamt, anders de *Grient*, ofte *Grint*.

[r] *Wageningen*,] By *Tacitus Vada* genomt, mogelijk om datter enige *Vada* ofte droogten voor plagten te leggen; is mede veel groter geweeſt als het nu is, als blijkt uyt de als noch overige grondveſten van het oud *Wageningen*, al vry een ſtukweegs buyten het jegenwoordig *Wageningen* gelegen. Sie hier van mede in 't lange *Adr. Slichtenhorſt*, *Tonneel des Lands van Gelder*, *lib.* 1. *num.* 165. 27

[s] *Niemegen*,] Dat den Burgt en Kaſteel tot *Niemegen*, door de *Katten* met haar aankomſte omtrent LX. jaar na Kriſti geboorte gebouwt is, met of benevens het *Oppidum Batavorum*, nu *Batenburg*, tot bevrydinge van het ſelve Land, daar ſy haar ter neder ſetten, immers niet eerder en kan gemaakt zyn, om dat ſy het ledig en onbewoont vonden, is veel waarſchijnlijker, als het gene den *Kaiſar Julius*, ofte den *Kaiſar Klaudius*, uyt de miſduydinge van het opſchrift van ſekren gevonden ſteen, tot ſtigters van deſen burgt wil maken; op welken ſteen de naam van *Cajus Julius Claudius Pudens* gevonden werd, dat geen gemeenſchap en heeft met *C. Julius Cæſar*, ofte met de *Kaiſar Claudius*, met dat *Julius* en *Claudius* algemene voornamen der *Romeinen* zyn geweeſt, die yder een toegepaſt ſouden kunnen werden, en hier eenen *Pudens* werden bygevoegt, dewelke onder de *Roomſe* geſlagten niet ſeer bekent en is; dat ook op den ſelven ſteen geen *Characters* werden gevonden, die na *Nimwegen* gelijken, op welken burgt ſommige willen dat *Claudius Civilis* zyn optrek en verblijf genomen ſoude hebben, gelijk nog tegenwoordig de bewoninge en beſit van den ſelven Burgt, aan de voornaamſte Edelen van 't Land, onder den titel van *Burggraven* vergunt werd, naar het voorbeeld van de *Burggraven van Leyden*; en ſtaat te letten dat de form en maakſel van den ſelven Burg, met den Burg van *Leyden* wel overeenkomt, en daarom, als om andre gelijke omſtandigheden, dat namentlijk de een op het een, en de ander op het ander eynde het gehele ingenomen Land beſluyten, by ſommige geoordeeld werd, dat deſelve Burgten op een en deſelve tijd gebout ſouden zyn, niet van de *Romeinen*, maar van de *Katti* en *Batavi* ſelf; daarom ook den naam van *Batavorum Oppidum*, en *Lugdunum Batavorum* aan deſelve Steden ſoude gegeven zyn; dog het ſelve werd aangaande het *Lugdunum Batavorum*, by andre alleen de Stad toegepaſt, menende niet ſonder redenen dat den Burg van *Leyden* by den *Romeinen*, ten tijde van het opſchieten van de Corbuloos graft, omtrent tien of twaalf jaar te voren gebout is, ſulx hier voor ook is aangetekent, en werd by *Philippus Cluverus de Trib. Rheni Alveis*, *cap.* 13. met goede redenen tegengeſprooken, dat *Nimwegen* het regte *Oppidum Batavorum* niet en is, daar *Claudius Civilis* zyn verblijfplaats heeft gehouden; maar dat het van *Batenburg* te verſtaan is, het welk vry Landwaard, en met deſelve naam als noch bekent is; want of *Nimwegen* mede onder andere een *Oppidum Batavorum* kan genomt werden, als zynde mede een Stad, by den *Batavieren* buyten het Eyland gebouwt, ſoo volgt daar uyt niet, dat door het eerſte *Oppidum Ba-* 28

tavorum

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

tavorum in 't byſonder alſoo genomt, zynde de verblijſ-plaats van *Claudius Civilis*, daar *Tacit. lib. 5. Hiſtor.* van ſchrijſt, *Nimwegen* ſoude moeten verſtaan werden; de opſchrift van den ſelven ſteen, en verklaringe jegens de miſduyde uytlegging van dien, mitsgaders van de verſierde naamreden van de Stad *Nimwegen*, is breder te ſien in de *korte Beſchryvinge der Stad Leyden, pag.* 295. en volgende.

Hoe dat nu dit *Oppidum Batavorum* aan de naam van *Nimwegen* gekomen is, en wanneer, of door wie eerſt geſtigt zy, weetmen niet ſeker, en is meeſt fabuleus en verdigt, 't geen daar van by de oude Chronijken vermelt werd; ſommige verdigten, dat het van *Magus Ditis* of *Samotes* ſoon, een magtig Koning van *Vrankryk* ſoude geſtigt, en naar zyn naam genomt zyn. *Vitus Vinshemius* en *Henricus Henning*, en die hun op hunne getuygenis beroepen, Schryvers van geen of weinig geloof, geven voor, dat *Marcomirus* der An-zeeſe *Cimmeren* Koning, omtrent den jare CCCXVII. na den Romen bouw, en CCCCXXXIV. voor Kriſti geboorte, omtrent den mond van den *Danauw*, van den *Scythen* verſlagen en verjaagt, met een hoop volks van vier-hondert negenen-tagtig-duyſent drie-hondert en tſeſtig weerbare mannen, den *Rhijn* afgekomen zyn, en dat hun de Landen die nu de *Gelderſe*, *Frieſe* en *Weſtphalingers* beſitten, ſouden ingeruymt ſijn; en dat deſe met de vorige beſitters der ſelver Landen, Huwelijken en Bondgenoodtſchap makende, *nieuwe Magen* en Vrienden genomt wierden, en dat van deſelve deſe Stad gebouwt, en met de naam van *Nieuw Magen* ſoude genomt zyn. Andere willen dat den *Kaiſar Julius* 't ſelve ſoude gebouwt hebben; van welk gevoelen *Kaiſar Frederik de I.* anders *Ahenobarbus*, dat is *Geelbaert* genomt, geweeſt is, daar van 't gedenkſchrift van ſijnen tijd, daar by hy roemt dat hy 't ſelve herbouwt, en vry beter gemaakt heeft als den *Kaiſar Julius* den eerſten Stigter, mag getuygen.

Julius in primo tamen exſtitit ejus origo,
Impar pacifico reparatori Friderico.

Het welk wel ſoude over een komen met den gevonden Opſchrift-ſteen, daar ſy den naam van *Julius Cæſar* uyt weten te leſen, hier voren aangeroert: Andre wederom menen, dat *Julius Cæſar* den eerſten Stigter niet en ſoude geweeſt zyn, maar by hem ſoude herbouwt, verbetert, en op de wijſe der Roomſe gebouwen ſoude herſtelt, en gelijk als vernieuwt zyn, het welk wel het naaſte en waarſchijnlijkſte ſoude zyn met der gener gevoelen, dewelke menen dat het eerſte begin geweeſt zy een Heidenſe Kapelle en offer-plaats, daar dan ook het noodlot der toekomende gelukken ofte ongelukken, door den Prieſteren betuygd en voorſeidt wierd, dat meeſt in de open lugt, en in de boſſen onder een open verwelf, daar toe opgeregt, geſchie-
29 de. Van welke manier van doen *Tacitus de Morib. Germanor.* aldus ſchrijſt: *Deos ex magnitudine Cæleſtium arbitrantur, lucos, ac nemora conſecrant, deorumque nominibus appellant ſecretum illud, quod ſola reverentia vident; Auſpicia ſorteſque maxime obſervant. Sortium conſuetudo ſimplex, virgam frugiferæ arbori deciſam, in ſurculos amputant, eoſque notis quibuſdam diſcretos ſuper candidam veſtem temere ac fortuito ſpargunt. Mox ſacerdos precatus deos, cælumque ſuſpiciens ter ſingulos tollit, ſublatos ſecundum impreſſam ante notam interpretatur. Si prohibuerunt nulla de eadem re in eundem diem conſultatio; ſin permiſſum, auſpiciorum adhuc fides exigitur.* *Dat is:* Sy agten de Goden uyt de verborgene grootheid des Hemels, en der Hemelſer Goden; Sy heiligen de Boſſen en het Geboomte, noemen deſelve met de namen der Goden, en houden die voor een verborgentheyd, dewelke ſy niet als met de grootſte eerbiedigheydt harer herten aanſchouwen; Sijn byſonderlijk naarſtig in 't waarnemen van Hemelſe Voorſeggingen, die ſy aan hunne lotingen bepalen; Haar manier van lotingen is gantſch eenvoudig; ſy ſnijden een tak van een vrugtdragenden boom, en deſelve verdeelen ſy in kleine ſtukskens, die ſy met eenige tekenen onderſcheiden, deſe werpen ſy op een wit kleedt, in 't wild heenen, als op een onſeker getal, dan ſlaat den Prieſter de oogen op na den Hemel, en aanbid de Goden, neemt elk ſtoksken driemaal op, en doet verklaringe van yder van deſelve, na het merk 't welk te vooren daar op getekent is geweeſt. Indien dan de looten haar tegen vallen, ſoo en is des ſelven daags van die ſake geen verder onderſoek; maar indien de looten toevallen, gaan ſy voort tot de Voorſeggingen en tekenen des Lugt-hemels.

Dat het hier mede Boſch geweeſt ſy, is het gemeen gevoelen, als mede het Prieſter-hof en bewoninge daar haar de Prieſters onthielden, (want *Tacitus d. loco* ſpreekt de *Sacerdote Civitatis*, van den *Prieſter* der vergaderde Woonſtê) en daar van de Stad de naam ſoude kunnen hebben van *Magen*, anders *Megen*, want *Magi* waren Wijſe, die haar op alle Lugt-hemels-tekenen en voorbeduydingen verſtonden; hoedanige (ſonder gelijckenis) waren de Wijſen uyt het Ooſten, *Matth. cap.* 2. van de welke by verder opbouwinge van de ſelve plaats tot een Stad, ofte by herſtellinghe en herbouwen deſelve, als geſegt, *Nieuw Magen* kan genomt zyn. Het ſy dan hoe dat het ſy, het is kennelijk, dat dit is een van de eerſte en oudſte Steden van het Batavien.

[t] *Een Fanum ofte Heidenſe Offer-plaats,*] Sodanigen Capelle werd op den *Burg* van *Nimwegen* als nog vertoont met opene Galeryen van ſeer groote Oudheid. Wat deſen *Burg* aangaat, daar van ſullen wy ſpreken in de Beſchryvinge en optellinge der Burgten, ſo voor als met den tijd der Romeynen.

[u] *Batenburg,*] *Mr. Arent van Slichtenhorſt, in* 30
ſijn Toneel des Lands van Gelderland, lib. 1. ſeid wel te regt, dat deſe plaats ſijn naam en aanwas aan den *Burgt* ſchuldig is, waar by van oudheids halven ſig geen ander Slot in 't heele Vorſtendom mag vergelijken.

Over de oudheid tuſſen dit *Batenburg*, en het *Oppidum Batavorum*, het welk *Nimwegen* werd toegeſchreven, zyn de Schryvers oneens, welk van beyden het *Oppidum Batavorum*, daar van *Tacitus* ſpreekt, moet werden toegeſchreven; welken aangaande *Joh. Smith, lib. ſingulari de Oppido Batavorum*, gelijk als met geweld ſoekt te beweeren, dat *Nimwegen* voor het regte *Oppidum Batavorum* is te houden, daar toe hy ook kragtige bewijsredenen bybrengt, alhoewel hy ſelf aan het *Batenburg*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

d. Tract. cap. 2. toegeeft, dat het Kasteel en Sterkte *Batenburg* in oudheidt, alle andere Sterkten en Burgten te boven gaat; daarom ook sommige menen, dat *Claudius Civilis* daar op sijn optrek mogt hebben gehouden, om dat ook onder 't gebied van *Batenburg*, een gemaakten berg, en hogen heuvel omtrent het Dorp *Luer* te sien is, en omtrent *Batenburg* mede verscheide Penningen sijn gevonden. *Philipp. Cluv. de Trib. Rheni Alveis Cap.* XIII. en maakt geen onderscheid tussen *Castellum* en *Oppidum*, en meent dat het *Oppidum Batavorum* meer van *Batenburg* als van *Nimwegen* te verstaan is; andere misduyden het *Batavodurum*; *Jan van Varnewijk in sijn Antiquiteyten deser Nederlanden, in 't IV. boek, het XV. Cap.* houd het daar ook voor, dat de overkomende *Katten* in *Masewaal* eerst sijn aangekomen, en aldaar tegen over *Megen* een sterkte tegens de Overmaasse *Gaulen* gebouwt hebben, dat sy de naam van *Batenburg* gegeven hebben, veel jaren voor dat *Nimwegen* soude gebouwt zyn, welke plaatse om andere saken daar inne verhaalt, niet ondienstig is nagesien te werden, sonder aan den versierden *Bato* eenig geloof te geven, sulks breder t' sijner plaatse is aangewesen; Dog wy houden het in desen met het geene *Iohann. Smith*, in sijn *Oppid. Batav.* daar van schrijft, alhoewel hy in sijn onnodig bygebragte bewijs van het *Sacrum Nemus Taciti* omtrent *Nimwegen* mist, het welk by na met een gemeen gevoelen van alle Schryvers tussen *Leyden* en den *Hage* geplaatst werd.

31 w *Flartingen*,] Werd voor de oudste Stad van *Holland* gehouden, daar *Dordregt* op overscheepte, om alsoo verder na *Noord-holland* te komen; is nu verre in de *Maas* verdronken en afgespoelt, so dat niet en heeft gelegen daar hem het *Vlaardingen* nu vertoont. Den *Professor Boxhorn* in sijn *Toneel van Holland*, meent dat het sijn naam heeft van sekre waterloop, die daar benevens gelopen heeft, met deselve naam genomt, dog daar van en blijkt niet; zyn regten naam is *Verdingen*, 't welk in oud Duyts *Vertollen*, en tol betalen beduyd; want aldaar een tol wierd geheft van voorbyvarende en in en uytvarende schepen, door de *Korbuloos graft* na den *Rhijn*, die wy hier voor hebben aangewesen, dat hier waarschijnlijk heeft uytgewatert; dese plaats is van sulke agtinge geweest, dat deselve buytens Lands en in verscheide oude Beschryvingen voor het gantse Landschap genomt is; gelijk als ook het selve al veel *Friesland* genomt is, soo is *Diderik de IV. Grave*, in 't jaar 1047. en daar omtrent *Grave van Flardingen* genomt geweest, volgens het schryven van *Hermannus Contractus* in zyn Jaar-beschryvinge op het selve jaar van sijnen tijd, daar hy hem alsoo nomt, gelijk hy dan ook op het jaar 1049. het selve Land een Provincie nomt; dit zyn sijne woorden: *Theodoricus quoque de Phladirtinga Marchio rebellavisse, & Episcopatus sibi contiguos ad injuriam Imperatoris populatus esse nunciatur. Dat is:* Daar werd ook gebootschapt dat *Diderik Markgrave van Vlaardingen*, tegens den Kaisar opstond, en de Bisdommen daar omtrent ten spijt van den Kaisar bedorven en verwoest heeft; en op het jaar 1049. aldus: *Interea glaciali hyeme suppeditante, nonnulli de partibus maritimis milites & principes cum Leodinensi Episcopo, Trajectensi, & Metensi congregati, Theodorico in Phladirtinga insidias tendunt, commissaque pugna victum occidunt, & Provinciam illam Imperatori subiciunt, quam tamen non multo post Gothofridus occupans ab iisdem pugna petitus & victus vix aufugit. Dat is:* Ondertussen zyn by gelegentheid van de harde Vorst enige Zeehelden en Vorsten, met den Bisschop van *Luyk*, *Utregt* en *Mentz* vergadert, en hebben tegen *Diderik* in *Vlaardingen* lagen geleid, en den slag gelevert, den overwonnen doot geslagen, en deselve Provincie onder des Kaisars gehoorsaamheid gebragt, doch deselve aan *Gothefrid* zynde toevertrouwt, zyn zy den selven korts daar na aangevallen, so dat hy overwonnen den strijd naulijks heeft kunnen ontvlugten. Sie voort het gene *Janus Dousa* in sijn *Batavia lib.* 6. van de Stad *Vlaardingen* breder verhandelt.

Benevens *Vlaardingen* werd gemeenlijk *Rhijnsburg* in oudheid en Stads-recht gelijk gestelt, en by 32
Vlaardingen gevoegt, om de plaatse van *Lambertus Schafnaburgensis*, dewelke dese twee plaatsen twee sterke Steden van *Friesland* nomt; Aldus schrijft hy op 't jaar 1047. daar hy van den togt van *Koning Hendrik* speekt: *Deinde exercitum navalem duxit per Rhenum in Frisiam contra Godefridum ejusque adjutorem Didericum, ibique duas urbes munitissimas cepit Rhijnesburg & Fleerdingen. Dat is:* Daar op heeft hy (te weten *Koning Hendrik*) een scheeps vlote den *Rhijn* afgesonden naar *Vriesland*, tegens *Godofridum* en sijnen medehulper *Diderik*, en heeft aldaar twee sterke Steden *Rhynesburg* en *Fleerdingen* ingenomen.

Of nu voor dit *Rhijnesburg* het *Rhijnsburg* by *Katwijk* te verstaan zy, is onseker. *Janus Dousa* in sijn *Batavia lib.* 6. meent, dat het van de oude sterkte en het slot *Kenenburg* te verstaan is, niet verre van *Vlaardingen* op de uytwatering van den *Rhijn* gelegen, het welk ontwijvelijk van ouds *Rhenenburg*, *Rhijnenburg* en mogelijk wel *Rhijnesburg* genomt is geweest; 't geen om verscheide redenen seer waarschijnlijk is; Als I. dat *Hermannus Contractus* en *Lambertus Schafnaburgensis* van een en deselve Scheepsvlote spreeken, die door den *Rhijn* naar *Vlaardingen* wierd afgesonden; nu is kennelijk, dat of schoon *Rhijnsburg* by *Katwijk* aan den *Rhyn* gelegen is, het selve den weg niet en is naar *Vlaardingen*, en dat dese scheepsvlote niet waarschijnlijk door de Stad *Leyden* den *Rhyn* is afgekomen, daar dit *Rhynsburg* noch wel een goede uyre van daan leid, om alsoo door de *Korbuloos graft* (dewelke gants krom loopt, en seer eng is) naar *Vlaardingen* te komen, noch dat ook den slag gedaan zynde, de overwinnaars door deselve engte en nauwe vaart haar overwinninge, even voorby de Stad *Leyden*, daar dese graft in den *Rhyn* komt, tot *Rhynsburg* by *Katwijk* souden vervolgt hebben.

II. Dat dese scheeps vlote niet den *Rhyn* naar *Leyden* vervolgt heeft, maar door de *Waal*, dewelke als een tweeden arm des *Rhyns*, ook wel abusive den *Rhyn* genomt kan werden, by die gene dewelke de gelegentheid van dit Land en veranderde benamingen der vaarten soo wel niet en weten.

III. Dat desen slag volgens het schryven van onse History-schryvens selfs niet voor *Vlardingen* maar omtrent *Dordregt* geschied is, als wy t' sijner plaatse breder sullen aanwijsen, van waar het manschap van deselve vlote na de overwinninge wel

kan

kan op *Vlaardingen* aangevallen zyn, en 't selve vermeestert hebbende, dit *Rhynesburg* nu *Kenenburg*, een weinig daar beneden gelegen, en het Land omtrent geplundert hebben, maar dat sy haar overwinninge deselve graft langs door de Stad *Delff*, en rakende voorby *Leyden*, tot *Rhynsburg* by *Katwijk*, (werwaarts anders gene vaart en leid) souden vervolgt hebben, is niet aannemelijk.

Dat nu *Rhynsburg* by *Katwijk* wel met *Vlaardingen* in ouderdom en aansien soude over-een komen, en jegens het *Rhynesburg* nu *Kenenburg*, niet te gelijken en is, het welk noyt de naam van een sterke Stad heeft kunnen hebben, en doet ter saake niet, om dat men den roem van dese vermeesterde plaatsen voor twee sterke Steden te doen gelden, den hogen moed van de overwinninge moet toeschryven; Of nu dit het jegenwoordige *Kenenburg* anders *Rhenenburg* is toe te passen, kanmen niet wel seker weten, om dat dit *Kenenburg* zyn naám kan hebben van het waterken de *Keen*, daar omtrent gelegen; immers dat dese sterke plaats daar *Lambertus Schafnaburg* van spreekt, hier omtrent moet gelegen hebben, is seker.

33 x *Helium nu Hellevoet*,] *Helium* beduyd eigentlijk een afdalinge na beneden, daar van het woord Helle, een nedergang; hier is al van ouds den uytloop van den *Rhyn* geweest, op den hoek van dewelke een Kasteel en sterkte gelegen heeft, het *Flevum* ofte *Flie*, daar gelijk gebouw gestaan heeft; dat dit *Helium* is van een ongemene oudheid, brengen genoeg mede de getuygenissen van *Plinius*, *Cæsar* en *Tacitus*; *Plinius lib.* 4. *Histor. cap.* 15. besluit tussen dese twee sterkten het gantse *Batavien*, als hy seid, sprekende van het *Batavise Eyland*, en volkeren daar onder behorende: *Quæ sternuntur inter Helium ac Flevum. Ita appellantur ostia, in quæ effusus Rhenus ad septentrionem in lacus ab occidente in amnem Mosam se spargit. Dat is:* Dewelke haar uytbreyden tussen *Hellevoet* en het *Flie*; soo werden de uytwateringen, daar sig den *Rhyn* in loost, genomt, dewelke naar het noorden sig in meeren, en plassen, naar het westen in de *Maas* verspreyt. Van het Kasteel en sterkte is niet meer overig als de naam, vermits het verre in de *Maas* verdronken leid, en t'enemaal is weggespoelt; Wat het *Helium* aangaat, is bekent dat het selve op den hoek van de *Maas* gelegen heeft, tegens over den *Briel*, met gelijke benaminge den *Bree-hel* van ouds genomt.

Hoedanig nu den *Rhyn* tot hier toe gekomen is, en wat loop deselve gehat heeft, moet men niet denken dat deselve door enige binnewateren tot dit *Hellevoet*, ofte *Helium* geleid is, alle welke binnewateren en graften seer jong zyn, en tot uytwatering en losing van de opgemalen binnewateren gemaakt en geleid zyn, uytgesondert alleen de *Korbuloos graft*, dewelke omtrent ten tijde van den *Kaisar Nero*, mede maar tot een vaart en toegang uyt den *Rhyn* tot in de *Maas* geschoten is, en in soodanige kromte en naute, dat deselve tot losinge en uytstortinge van de Zee niet en heeft kunnen dienen, en mede van sodanige oudheid niet en is als daar *Plinius* van spreekt; gelijk ook niet en is de *Lek*, dewelke de sommige door dese *Rhyns* losinge hebben willen duyden. Wat dan? Het waarschijnlijkste is, dat hier door verstaan werde de losinge en afleydinge; dewelke den *Rhyn* door de *Waal* genomen heeft, en weder met de *Maas* en *Merwe* vermengt, alsoo t' samen het water van den *Rhyn*, tot hier toe gelijk als in de mond van de Zee leyden; op den hoek van welke uytlosinge na de Zee, dit *Helium* tot een versekerde sterkte gebouwt was; dit bevestigen noch verder de bygevoegde woorden van *Plinius* op deselve plaatse: *Medio inter hæc ore nominis sui custodiens alveum. Dat is:* In het middelste tussen dese twee uytwateringen sijnen naam behoudende; dat is de uytlosinge van den *Rhyn* self by *Katwijk* in de Zee; het welk over-een komt met de plaatse, *Tacit. lib.* 2. *Annal. Rhenus apud Principium agri Batavi velut in duos amnes dividitur, servatque nomen & violentiam cursus qua Germaniam prævehitur, donec Oceano misceatur.* Soo dat *Plinius* driederhande losingen van den *Rhyn* stelt, aan het *Flevum*, aan het *Helium*, en in den midden *Rhyn*, daar den *Rhyn* sijnen naam behoud.

y *Rynsburg*,] *Rynsburg* is een seer oud gebouw 34
geweest, daar van weinig overig is als de naam, de welke mede brengt, dat het een Burgt en sterkte geweest is, maar van wat voor gedaante en kanmen niet wel weten, als by gissinge van de grondtekeninge der uytgegraven Grondsteenen, in 't Jaar 1613. en daar voor doen opgraven, daar van de aftekening te sien is by den Oudkunden *Ioochum Oudaan* in sijn *Roomse Mogentheyt*, 1. *Samenspraak*, *pag.* 23. het welk maar een voorwerk vertoont; waar uyt de groote van het verder Gebouw kan werden afgemeten; Heeft gestaan ter plaatse daar Vrouw *Petronella*, Gravinne van Holland, de Huisvrouw en Weduwe van *Graaf Floris de vette*, in 't Jaar 1113. het Abdisse Klooster ghebouwt heeft, daar van den Ommering met het oude muyrwerk van trassteen ten deelen noch te sien is, welke muyrstenen van sodanige oudheid, en sodanig maaksel zyn, dat men soude geloven, dat deselve gemaakt zyn geweest van de afgebroken steenen van den selven Burgt, het welk de oorsaak is, dat van den ouden Burgt niet meer overblijfsel te sien is.

z *Wiltenburg*,] Dit is volgens de oude Chro- 35
nijkschryvers, te vorens *Antonia* genomt geweest, van sijnen Stigter *Antonius*, een Rooms Edelman van grooten Huyse, dewelke van den *Kaisar Nero* verbannen was, en hier ter plaatse aan den Rhijn sig ter nederstellende, in 't Jaar naar Kristi geboorte LXV. dit Kasteel en Burgt gebouwt heeft, dat hy na sijnen naam *Antonia* heeft laten noemen. Desen *Antonius* was bygenaamt *Antonius de Columna*, op onse spraake *Antony van Zuylen*, van de welke men seid, dat het aloude geslagt van *Suylen* tot Utregt sijnen oorsprong soude hebben. Na dat dit Kasteel en Burgt omtrent hondert en vyftyg jaar gestaan hadde, is het selve van den *Wilten* en *Slaven* in 't jaar CC. naar Kristi geboorte, in de belegering van de Stad *Uytregt*, als doen mede *Antonia*, ofte *Antonina* genomt, ter neder geworpen.

Dog naderhand wederom opgetimmert en herstelt, hebben sy 't selve na haren naam *Wiltenburgh* laten noemen. Sie hier van *Ioann. a Leydis, Chron. Belgic. lib.* 1. *cap.* 2. & 3. by de *Hollandse Chronijk divis.* 2. *cap.* 18. *en* 19. met de swymelende byvoeginge en veranderinge van het jaar CLXXXVII. in

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

plaats van C C. stukswyse nageschreven; is naderhand by den overval van de *Deenen* en *Noormannen* wederom t'enemaal ter neder geworpen, en sedert niet opgebouwt; soo dat daar van niet als de oude grondsteenen onder de aarde overig sijn.

[a] *De Kaarten van Peutinger*,] Deselve zyn te sien by *Petr. Bertium* in sijn *Commentar. Rer. Germanicar. lib.* 1. *cap.* 23.

36 [b] *Den Burg tot Leyden*,] Het geen de Hollandse Chronijkschryvers beuselen van eenen *Engistus*, dewelke omtrent het Jaar 400. uyt Engeland overkomende, desen Burg soude gestigt hebben, is van geen geloof ter wereld; Het gemeen gevoelen is, dat desen *Burg* al voor de bewooninge van de Stad geweest zy, onder welkers bescherminge de rondom gesetene haar begeven hebben, en so eindelijk tot een Stad geworden is; men kan ook sien uyt de omstandige gelegentheid, dat den selven Burg buyten en aan d'een zyde van de Stad gelegen heeft; Het welk vast gestelt, den selven *Burg* al vry oud moet wesen, met dat wy hier voor hebben aangewesen, dat het *Lugdunum Batavorum* omtrent 20 jaar voor Kristus geboorte gebout en angeleid is, dat wel waarschynlijk als doen bestaan heeft in het Kasteel en sterkte van den *Burg*, en onderhoorige Landsaten rondom de selve; wantmen doen noch hier omstreeks van geen bemuyrde Steden en wist, daarom die by *Tacit. Vici*, dat zyn bewoonde Vlekken, genomt werden. Soo is dan waarschijnlijk *Minucius Plancus* (daar van hier voor op het *Lugdunum Batavorum*) in of omtrent 22. Jaar voor Kristum, den Stigter van desen Burg geweest, en is deselve om sijne sterkte, en toevloeying van de rondom gelegene Landsaten, een Stad genomt, alhoewel buyten de sterkte van den Burg, ook maar een Vlek geweest is. Men meent dat het gebouw en aanleydinge van desen *Burg* veel dieper en lager geweest is, en dat het selve met het doorgraven van den nieuwen Rhyn, uyt het schot van deselve Graft soodanig omleyd en verhoogd is, als hy sig nu vertoont, het welk wanneer geschied mag zyn, niet seker en is.

37 [c] *Den Burg tot Nimwegen*,] Desen Burgt is van gelijk maaksel en vorm met die van Leyden, daar uyt men soude besluyten, dat den selven Burg ook van en omtrent desen tijd moet gebouwt zyn. Sommige meenen dat den selven Burgt by den *Kaisar Julius* tijd al gebouwt zoude zyn. Van dit gevoelen is oock *Mr. Arent Slichtenhorst, in sijn Toneel des Lands van Gelder*, 1. *boek*, *num.* 61. Het welk sommige met het opschrift van een uytgegraven steen, daar sy *Iulius* op willen lesen, bevestigen, dog dat die van den *Kaisar Iulius* soude zyn, en heeft geen gevolg, sulks wy elders hebben aangewesen.

38 [d] *De Sterkte Nigropullo*,] Also bekent op de Reiskaart van *Antoninus*, het welk wy nergens anders kunnen t' huys brengen als tot *Woerden*, alwaar nog tegenwoordig de swarte Kiekebuyrt bekent is.

[e] *Over en Nederburgt tot Alphen*,] Daar van nog de hooge heuvelen ten deele verlaten en afgehaalt, te sien zyn.

39 [f] *Matilo*,] *Koudekerk*, van ouds *Kerkwerve* genomt, benoorden den Rhyn gelegen; also werd de plaatse op de Reiskaart van *Peutingerus* uytgeleid by *Petr. Bert*, *Rerum Germanor. lib.* 1. *cap.* 23.

[g] *Prætorium Agrippinæ*,] Het Roomse *Wa-* 40
penhuys, dat op *Roomburg*, op de hoogte van het scheyden van den ouden en nieuwen Rijn gestaan heeft, daar by onse tijden, ter plaatse daar het *Klooster* van *Roomburg* gebouwt is geweest, een *Voorhooft-steen* is uytgegraven (dewelke by andre, te onregt, het *Huys te Britten* werd toegeschreven) met dusdanig Opschrift:

IMP. CÆS. L. SEPTIMIUS. SEVERUS AUG. ET M. AURELIUS ANTONINUS CÆS. COH. XV. VOL. ARMAMENTARIUM VETUSTATE CONLAPSUM RESTITUERUNT. SUBVAL. PUDENTE LEG. AUG. PR. PR. CURANTE CÆCIL. BATONE PRÆF.

DAT IS:

Lucius Septimius Severus Kaisar Rijksvermeerder, en M. Aurelius Antoninus mede Kaisar, hebben het vervallen Wapenhuys van de XV. *vrywillige Krijgsbende doen herbouwen, onder Valerius Pudens Kaisars Stadhouder, en het beleid van Cacilius Bato, Hopman.*

Dit geschiede omtrent het twee-hondertste van onse Jaar-tellinge; Maar hoe lang te vooren dit *Prætorium Agrippinæ* gebouwt is geweest, en hoe het den selven naam gekregen heeft, is onseker. Men seid, dat *Agrippina* de Moeder van de *Kaisar Nero*, die geleeft heeft omtrent 50. Jaar na de geboorte Kristi, verscheide Sterkten tot Vry-plaatsen gemaakt heeft, daar de *Veterani Milites*, en vrygevogten Krijgs-lieden haar op haar selven, om haar dappere daden, buyten alle dienst onthouden mogten. Daar van tot een sekre tuyg deser dagen tot *Keulen* (dat daar van *Colonia Agrippina*, ofte *Agrippinensis* genomt werd) in het graven van de niewe Bol-werken, een grawe steenen Kist van mensen lengte is uytgegraven, die ik gesien en uytgeteekent heb, dewelke nog gants en ongeschendt was, met verscheide *Hercules* en *Satyrs-beelden* van bysonder beduytsel opgetoyt, en onder anderen een *Vrouwen-beeld* met een jok om den hals, staande met de voeten op verscheyde *Doods-hoofden*; En in het midden van het Voorpand van deselve Kist, stond tussen twe sodanige *Hercules-beelden* dit aanmerkens-waardig opschrift:

D. M.
C. SEVERINO VITEALI VETERANO HONESTE MISSIONIS EX BF. CŌS. LEG. XXXV. SEVERINIA SEVERINA FILIA PATRI KARISSIMO ADSERENTE VITALINIO HILARIONE LIBERTO FACIUNDUM CURAVIT.

DAT IS:

De Salige Siele, ter eeren van

C. SEVERINIUS VITEALIS, *den vrygekenden*

den Krijgsman, door gunst der Burgermeesteren, van sijnen goeden dienst onslagen uyt de XXXV. *Krijgs-bende, heeft sijn dogter* SEVERINIA SEVERINA *ter liefde van haren waarden Vader, op het tuyg van* VITALINIUS HILARIO, *sijnen vry-gemaakten dienaar, dit denkteken doen maken.*

Soo geloof ik, dat dese selve *Agrippina* dit *Roomse Wapenhuys* op *Roomburg*, en het *Prætorium Agrippinæ* uyt gelijke insigt heeft doen bouwen; het welk door de *Deenen* en *Normannen*, die hier tot verscheide tijden alles verwoest hebben, vervallen zynde, daar na voor de vrywillige Krijgs-benden van de *Roomsgesinde Batavieren* herbouwt is.

[h] *By onsen tyd,*] Men seid dat het Monniken-Klooster tot *Leyderdorp* eerst gebouwt is, en dat de Monniken seer uythuysig waren; doch soo haast als het Vrouwen-Klooster op *Roomburg* gestigt was, deselve vry beter by Huys bleven, en dat sy veel ommegang met malkanderen hadden, onder anderen dat korts voor de *Reformatie*, een van dese Monniken, een Bagijn, in een bos stroo gebonden, t'huys bragt, dewelke daar na met malkander getrouwt zyn geweest, daar van de afkomelingen noch in 't leven souden zyn.

41 [i] *Valkenburg,*] Een Kasteel en sterkte, dewelke gelegen heeft omtrent voor het Huys te *Toornvliet*, een weinig bewesten den Rhijndijk, daar een merkelijke hoogte leid, en soo nu en dan eenige Roomse Penningen en Potscherven gevonden werden, onder anderen sijn daar penningen gevonden met het beeldt van den *Kaisar Caligula*; Voort daalt dese hoogte tot een eenparigheid met het ander land, en strekt sig so ter lengte van eenige hondert schreden tot aan 't Marktvelt, alwaar wederom beginnende te rysen, lopen de grondspeuren onder door de huysen heen tot onder de Kerk en den Thoorn, en voort wederom onder de andere huysen, daar nog soo nu en dan de tras-steenen uytgegraven, en gevonden werden. Hier uyt kan men genoeg van de Oudheid, en van een aansienlijke groote in den omringh van desen Burght, oordelen, dewelke niet veel minder en is als den omring van den Burg tot *Voorburg*, die op thien of twaelf Mergen land geschat werd. Wat de naamreden aangaat, werd geen waarschynelijke eigenschap gevonden, als dat de Landstreeke daar omtrent seer overvloedig van wild en vlugt jagt mag geweest zyn, daar van het *Valkenburg* kan genomt zyn, gelijk als den Burgt tot *Nimmegen* mede het *Valkenhof* genomt werdt; het geen de oude *Hollandse Kronijk* van eenen *Valk*, de Soon van *Elinus*, anders Koning Eseloor, den Stigter van dit Valkenburg droomen, moetmen by de andere fabulen en verdigtsels van den selven Kronijkschrijver stellen.

[k] *Brittenburg,*] Hier van in 't langh op het I. Hooftstuk, Num. 43.

[l] *Den Burg tot Wassenaar,*] Daar van hem noch een grooten heuvel omtrent het Dorp van *Wassenaar* vertoont, daar van den grond nog ongeroerd leid.

42 [m] *Den groten Burg tot Voorburg,*] Heeft gelegen aan de Delfse Vliet, tussen den ouden tol, en Haagse vaart; Welke Vliet met veel waarschijnlijke redenen gehouden werd, voor de regte *Fossa Corbulonis*, die ten tijde van den *Kaisar Nero* gegraven is, beginnende uyt den *Rhyn* van *Leyden* af, en lopende door *Delff* in de *Schie*, alsoo genaamt, gelijk als een geschoten water (het welk nu by *Schiedam* aan de *Maas* gestopt is, daar *Schiedam* sijn naam van heeft) om daar door binnens Lands met kleyn vaartuyg, uyt den *Rhyn* in de *Maas*, heen en weer alle behoeften te kunnen voeren. Op het begin van welke Vliet, den *Burg tot Leyden*, en omtrent ten halve onder wege desen Burg, (daar by namaals het Dorp van *Voorburg*, als het voorgeburgt aangeleyt is) gestigt zyn. Desen Burg seitmen dat tot een Koornhuys gehouden is, en in sijn graften wel thien Morgen Lands beslagen heeft, daarom deselve om zyn grote alleen, met den naam van Burg is genomt geweest, sonder bynaminge; doch soude het daar voor houden, dat deselve naar de Roomse wijse, mede naar den Stigter gebynaamt is geweest, doch met den ouderdom en verloop van tijden vergeten. Uyt de penningen aldaar in menigte gevonden, werd gegist dat de Stigters van desen Burg geweest zyn, *Ælius Hadrianus*, ofte de twee gebroeders *Lucius Aurelius Verus*, en *Marcus Aurelius Antoninus*, welkers gebied tussen de hondert en 't sestig jaren naar de geboorte van *Kristus* bepaalt werd. Uyt welkers half leesbare namen, de ongeleerde Papen de naam van *Arundulius* ofte *Elinus*, anders *Eseloor* gesmeet hebben, met dat, op sommige van die penningen een beeltenis, gelijk als met Esels ooren gesien werd, het welk uyt de bygebragte gelijkheid van andre penningen dier soort, de twee opperste blaadjens van den laurier-krans zyn, daar van d'andre glad gesleten waren, en naaulijks konden gesien werden. Dat desen Burg gestigt is, naar het graven van de *Fossa Corbulonis*, blijkt uyt dien, de grond daar omtrent meest laag is, of aan de noordzyde daar die uyt de natuyr hoog is, onder sandig valt, en de gront daar den Burg eygentlijk gestaan heeft, zynde in 't hoogste van alle het Land daar omtrent, uyt kley met aarde vermengt bestaat, als zynde verhoogt uyt het schot van de *Fossa Corbulonis*, nu de Vliet, welkers grond onder kley is, mogelijk van de vloet en gemeenschap van den *Rhyn* en de *Maas*, gelijk de kley-landen in *Rhynland* haren oorspronk hebben, van den eertijds daar door stromende, en daar na overvloeyende *Rhyn*: De fundamenten van den selven Burg omtrent den jare 1626. of 1628. uytgegraven werdende, om den duyst, ofte tras-steen, daar uyt deselve bestonden, is de grond aldaar mede van kley bevonden, en is als doen onder andre antiquiteyten, een grooten aarden pot gevonden, in dewelke omtrent een wateremmer vol silvere penningen, by verscheyde Roomse Kaiseren doen munten, gevonden zyn. Te Land reysende van *Leyden* naar desen Burg, quam men eerst, eermen aan den Burg quam, aan 't Voorgeburgt, nu het Dorp en Ambacht *Voorburg*, en daar te vooren door het *Sacrum nemus*, nu *Schakenbos*, door het Ambacht van *Veur*, als van *Leyden* komende oostwaart voor *Voorburg* gelegen, daar het Dorp *Voorschooten*, gelijk als voorgeschooten is. Gelijk in een seer oude lijste van het inkomen en schat-gelt, dat by de Hoeven en onderhorige Hoffsteden, aan de Cathedrale-kerk tot Utrecht most werden opgebragt by *Arnold Buchel*,

in de aantekeninge op de Historie van *Willem Heda*, onder *Odilbald* de XII. Bisschop van *Uytregt*, die tot omtrent den jare 900. geleeft heeft, dese Dorpen beschreven werden: dat in *Foreschate* en *Fore drie*, en in *Forenburg* lagen twee schat-geldende Hoeven.

[n] *Hillegersberg*,] Omtrent een uyr gaans buyten *Rotterdam* gelegen, om de kortheyt den Berg genomt.

[o] *Sterrenburg*,] Een slot en sterkte omtrent soo verre van *Schiedam* gelegen.

[p] *Kenenburg*,] Een slot en sterkte, een weynig beneden *Vlaardingen*, daar van breder hier voor op de beschryving van *Flaardingen*.

43 [q] *Utregt*,] *Utregt*, *Ultrajectum*, dat is een overtogt, alsoo genomt gelijk als de overtocht van en op het Batavise Eyland. De oude Chronijckschryvers willen dat dese Stad van eenen *Antoninus* Rooms Edelman, van den *Kaisar Nero* verbannen, in 't Jaar LXV. naar Kristi geboorte gebouwt, *Antonina* genomt soude zyn geweest, als wy hier voor op *Wiltenburg* hebben aangeteekent. Andere seggen, dat deselve by *Marcus Antonius*, doen hy om de *Gaulen* te vervolgen, van den *Kaisar Julius* was afgesonden, soude gebouwt, en alsoo genoemt geweest zyn; Andere wederom willen dat deselve door den *Kaisar Antoninus Pius* soude gesticht zyn, het welk, indienmen de naam van *Antonina*, en den Stigter *Antoninus* uyt de gevonden penningen soude plaats geven, wel het waarschijnlijkste soude zyn, om dat by *Tacitus*, die by de tijd van den *Kaisar Vespasianus*, in dese Landen geweest en geschreven heeft, daar van geen gewag gemaakt en werd, en doen ter tijde de Stadt *Uytregt*, of de naam van *Antonina* nog niet bekent en is geweest.

Dit schijnt wel een oud en gemeen gevoelen by die van *Utregt* geweest te zyn, dat dit *Antonina*, ofte *Antonia* by den *Kaisar Antoninus Pius*, die tot verscheide malen in dit Land geweest is, uytwijsende de Reiskaarte daar van zynde, daar dit *Antonia* mede nog niet bekent en is, tot een gedenken van sijnen naam en reyse aldaar, soude gebouwt sijn, met dat die van *Utregt*, een oud *Mercurius* beeld, met de groete aan den *Kaisar*, en ter eeren van den selven opgerecht, den selven *Kaisar Antoninus* hebben willen toeschryven, het welk in de Voorsaal van het Raadhuys aldaar lange ten toon gestaan heeft, en met het vertimmeren van het selve verplaatst is. Het was een groot, dik, en swaar houten beeld, lang omtrent de twaalf Rhijnlandse voeten, met vleugels om het hooft, hebbende in de regter hand een staf met slangen, sijnde beneven den navel een vierkante paal, met dit volgende Opschrift en Letteren van gelijke slag, welk Opschrift sy uyt onkunde van oudheid, om dat daar in den titel van Kaisar genomt werd, den *Kaisar Antonijn* haren gemeinden Stigter hebben willen toeschryven.

Het Op-schrift luyd aldus:

HERMES BATAVIENSIS HUC CÆSAR ADSUM FIDUS INTERPRES DEORUM HERMES AB URBIS HUJUS INCOLIS ROGATUS AGAM UT RUDIS SUI TRIUMPHI INTERPRETEM. SED TEMPUS HAUD PATITUR UT HOC DIUTIUS LOCO EXPLICANDIS SINGULIS MOLESTUS SIM FORTE DOCTO CÆSARI IDQUE LASSO, CANDORIS TAMEN HOC TAMEN TUI SIT BENIGNE CÆSAR INTERPRETARI BATAVICÆ INGENIA PLAGÆ CRASSA ATTAMEN MINIME MALA TU MODO FAVE ET FREQUENTEM HUC COMMEARE CÆSAR HERMEN JUBETO LATIO RELICTO ORNABITUR URBS LITTERIS HONESTIS, OPIBUSQUE. VALE.

DAT IS:

Den Batavisen HERMES, *tot den Kaisar, een getrouwe bode der Goden, van de Ingesetenen deser Stad versogt ter blijder bootschap van desen geringen Zegepraal; Dog den tijd en laat niet toe ter deser plaatse den geleerden, en dat, van de reyse vermoeyden Kaisar, met een verhaal van saken langer op te houden. Het zy dan van uwe goedheid weldadige Kaisar, dese ruwe, dog oprechte Batavise imborsten desen ten goede te nemen; Sy deselve gunstig, en laat Hermes, sijn verblijf verlatende dikmaals herwaarts komen, dat de Stad in geleertheid en wijsheyt verheerlijkt, en met Rijkdom begunstigt werde. Sygegroet.*

Dit hebben sommige onkunde en domme yveraars (hebbende ergens gelesen dat den *Kaisar Antoninus* hier te lande gereist heeft) den *Kaisar Antoninus* willen toepassen, gelijk of dat beeld, het welk een Tolk ofte Boode uytbeeld, voor een aanspraak van het Batavise volk in sijnen tijd soude opgerecht zyn. Het schijnt voor die geen die weinig kennis van oudheid hebben, vry wat te wesen. Maar die slegts aan enige de minste oudheid heeft geroken, kan met handen en vingeren tasten, dat in dit Opschrift niet ter Wereld en is, dat na eenige oudheid smaakt, maar een gants jonge tijd moet zijn; Om welke goede luyden uyt den droom te helpen, sy gelieven te weten, dat *Kaisar Karel* de V. in het jaar 1540. de Hollandse Steden persoonlijk heeft wesen besien, en by yder een na sijn vermogen is ingehaalt, daar van binnen *Leyden*, in de huysinge, tegen over het Stadhuys, daar hy geherbergt was, een uytstekende gesigt-plaats ter hoogte van de eerste verdieping gemaakt is, daar als noch sijn Wapen met sijn eertytel van *Plus Oultre* vertoont werd. Soo hebben ook die van *Uytregt* den *Kaisar*, dewelke aldaar onder de leertugt en opsigte van den Bisschop *Adrianus*, daar na Paus van Romen, opgequeekt was, met een ongemeene Zegepraal ingehaalt, en dit beeld van *Mercurius* aldus doen spreeken en verwelkomen; daar van de beschryving met het afdruksel van desen selven Hermes, het selve Opschrift by *Herman Berkulo*, op die tijd in druk is uytgegeven.

Het gene de gelegentheid van dese Stad *Utregt* allermeest voordelig is, en verwonderens waardig maakt, is, datmen van daar in eenen dach reysen

kan

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

kan tot vijftig besloten Steden, dewelke men wil, alle van daar even ver gelegen; daar benevens mach een man 's morgens uytgaande en wandelende, komen tot een van 26. Steden, welke het hem gelieft, en aldaar zyn middagmaal gehouden hebbende, des avonds wederom 't huys sijn avondmaal nemen; daar is een seer gesonde en suyvere lucht, die uyt de naast-gelegene plaatsen vele luyden nodicht aldaar te komen wonen; welke redenen, dat het aldaar soo gesonde lucht is, en soo bequamen toegang heeft van vele Steden en rondom gelegen Plaatsen, de Magistraat van *Utregt* bewogen hebben aldaar een *Illustre School* tot oeffening van allerhande studien en leerkunsten op te rechten, dewelk op den 15. van Junius 1634. is ingestelt; en met den groten aanwas en toeloop van vele leerlingen, is deselve Schole by de Staten van *Utregt* op den 15. Maart 1636. met een grote triumphe tot een volle *Academie* met allen rechten als andere *Academien* begunstigd, gelijk deselve tot noch toe in een goede ordre werd onderhouden. Van de Stigtinge en eersten oorsprong der Stad *Utregt*, is breder te sien by *Willem Heda* in sijn *Historie van de Bisschoppen van Utregt, in Proëmio cap.* 1. en *cap.* 5.

44 [1] *Haarlem,*] *Jan van Leyden* den Karmeliter Monnik tot *Haarlem*, in sijn *Chron. Belgic. lib.* 1. *cap.* 11. en sijnen nabootser den *Hollandsen Chronijk-schryver divis.* 2. *cap.* 24. duwen ons, naar hun gewoonte, van de stigtinge en oudheid van *Haarlem*, wederom een louter verdigtsel en fabel in de hand, van *Heer Lem*, ofte *Willem*, een man van dappre grote, tot den Stichter en Doop-heffer van *Haarlem*, een afkomeling van een Burggraaf van *Leyden*, wiens naam zy niet en weten te noemen, wie dat hy geweest is, of wanneer hy geleeft heeft, dat gaat immers al vry vast; sommige duyden het op *Engistus*, die sy den eersten stigter van den *Leidsen Burg* maken, daar van hier voor, het verloren kint heeft sijn vader gevonden. Desen Burggraaf had veel kinderen en onder anderen een soon *Lem* genaamt, die soo kloek was, dat de Wilten haar in *Vriesland* onthoudende, hem tot hunnen Koning gekosen hebben; dese soude een soon geteelt hebben *Dibbalt* genomt, die Koningh van *Friesland* wierd, wiens huysvrouwe een Reusinne was, een stark en vroom Ridder; desen *Heer Lem* maken sy tot een stigter van *Haarlem*, doch dese stigtinge was niet genoeg, het most ook in sijn afkomelingen volgen, want sy ylen mede dat desen *Heer Lem* een soon soude gehad hebben, dewelke *Ridsard* genomt wierd, anders *Arundilius Eselinus*, van wegen sijne grote ooren *Koning Eseloor* genomt, den stigter van den groten *Burg tot Voorburg*, die wederom een soon had *Falco* genomt, den stigter van *Valkenburg*, daar van hier voor. En om dit werk wat meerder schijn te geven, willen sy van de naam *Heer Lem* by splissing van deselve woorden, het swaart in haar wapen geduyd hebben, om dat *Lem* ofte *Lemmer* in de oude taal een swaart beduyd; voorwaar, moye deuntjens en sprookjens, om de kinderen voort te vertellen, tot dat sy in slaap vallen; Dit schijnt blindeling gevolgt te sijn by *Guicciardijn* in sijn *Nederlandse Beschryvinge, in het* 3. *Deel*; en dat meer als wonder is, dese poppe werd by *Petr. Corn. Bokkenberg*, in sijn Tijd-History-schryver van Holland, in sijn *Batav. & Frisiæ Reges*, met een ordentelijke lijste van Geslagt-rekening, en een versiert Jaar-getal opgetoyt en vertoont; *Petrus Schriverius*, dat selfs een *Haarlemer* was van geboorte, spot daar mede in sijn nader verklaringe van *oud Batavien*, met dese woorden: *Ik heb*, seid hy, *nog niemand van enig gesond oordeel en bescheydene wetenschap gesien, die dit bestaan heeft met bewijs-redenen vast te maken, en sal, mijns oordeels, niet ligtelijk jemand gevonden werden die sulks sal bewijsen.*

Wy stellen het selve benevens het groote Schip 45
en schoone Historie van *Damiaten*, daar die van *Haarlem* soo dapper van roemen.

Dat dit mede voor geen waarheidt kan werden aangenomen, daar toe dient, dat den Optogt tegens de Sarracenen, by den Kristenen, met een algemene *Heerevaart* gedaan, en de Belegering van *Damiaten*, vele jaren later is geweest, als het by die van *Haarlem* beschreven werd. Dese saak werd by *Theodorus Schrevelius*, uyt de oude *Hollandse Kronijk, div.* 13. *cap.* 12. dat overgeset is uyt *Jan van Leyden, Chron. lib.* 18. *cap.* 20. die daar somwijlen van het sijne wat by doet, aldus beschreven: Als *Alexander de III. Paus* van die naam, en *Frederik, Kaisar van Romen*, door een yver van de *Pause Religie* inne gestelt hebben, by publique *Edict*, eene generale scheepvaart, ter eeren van 't *Kruys*, om *Jerusalem* wederom te veroveren en te bemagtigen, is daar ook een *Ambassadeur* van groten aansien gesonden na *Mentz*, op den *Rhijn*, die in *Duitsland* een groot Leger soude werven. Van dese Togt zyn de voornaamste Hoofden geweest, groote Meesters, en Doorlugtige Mannen van het geheele *Kristendom*, onder de welke wel de voornaamste geweest is *Fredericus*, de eerste *Kaisar* van die naam, de naaste aan dese *Philippus*, Koning van *Vrankrijk*, en *Richardus* van *Engeland*, beneffens dese ook de *Hartogen van Saxen*, van *Oostenrijk*, van *Lotharing*, van *Braband*; Hier-en-boven de *Graven* van *Vlaanderen*, en van *Kleef*; Die van *Haarlem* hebben haar ook op dien Togt begeven, en haar verpligt by eede tot de Kristelijke krijg, en sijn *Florentium* gevolgt, de XIII. *Grave* van *Holland*, en veel andere *Princen* en *Vorsten* meer, die in 't jaar 1188. t' zeyl gegaan zijn, op hoope van de Heylige Stadt te veroveren; In *Calabria* gearriveert zynde, aan de slinker zyde van *Italien*, so was de *Kaisar Fredericus* bekommert en ongerust, en als hem yet quaats swaarmoedig op de leden lag, heeft eindelijk den *Abt*, die mede t' Scheep was, een uitlegger van de *Heilige Schriften*, ende vol van een Prophetise *Geest*, gevraagt, wat einde en uitkomste dese Scheepvaart en Togt soude hebben? Den *Abt* hier over een weinig tijds in gepeys sittende, heeft eindelijk aldus geantwoord: Op dese Togt, daar by na alle *Princen* en *Monarchen* van gants *Kristendom*, door sonderlingen yver gedreven, by een gekomen zyn, en met ons in een Vlote zyn, en zal niet goedts verricht worden, alles laat hem vreemt aansien, ik kan niet bespeuren eenig geluk, alles schijnt my tegens wind en stroom, 't is al vergeeffe moeyten, dat sy na 't *H. Land* haar course nemen, want de schikkinge *Gods* sulks niet gehengt, soo anders mijn geest de waarheyt betuigt, meer hier van te seggen schrikt mijn gemoed; en met een kwam

hy

hy te ſwijgen: Maar de *Kaiſar* ſig niet vernoegende met deſe antwoord, heeft den *Abt* geboden, dat hy vordere uitſpraak ſoude doen, van 't gunt haar nog ſoude overkomen, ſo voorſpoed als tegenſpoed, en dat hy niet voor hem verbergen ſoude; doen heeft den Abt niet ſonder ſwaare ſucht voorſeyt, wat hem wedervaren ſouden, (*God* geve dat ik een vals *Propheet* mag weſen) en ſo het my vry ſtaat te ſpreeken, onſe *Kaiſar* ſal op deſe tocht Scheepbreuk lijden en blyven, en ſal nimmermeer wederom tot de ſijne komen. Den *Kaiſar* dit gehoort hebbende, is vry verſlagen geweeſt in ſijn gemoet: Niet tegenſtaande maakt gelaat van goeds moets te zyn, en alles in de wind te ſlaan, behoud binnen in ſijn hert ſijne droefheid en angſt, en ſijn volk ernſtelijk vermaant hebbende, neemt ſijn kourſe door *Bulgarien*, en gaat recht op 't *Heylige Land* aan, en neemt in, met macht van volk verſcheyden Steden, en Kaſteelen, tot de Woeſtijne van *Sur*, maar heeft *Jeruſalem* niet konnen bemachtigen. Maar dat hy niet onbeſtaan ſoude laten, hebben die geconfedereerde *Princen* met gemeen advijs voorgenomen, haar reys vorder te begrijpen, en zyn eyndelijk met groot gevaar geland aan *Peluſium* (dees Stad word *Damiata* genomt,) alwaar de Vloot een weynich tijd haar onthoudende, waren ſeer verlegen, dat ſy daar vonden de Haven ſoo geſloten met ſtaal-yſere ketenen, datter geen Schip konde aankomen, het krijs-volk berſten van boosheyt, hier was goede raad duyr, lagen een ruymen tijd voor de Haven, en dreven op anker, en als dit belech vry lang duyrde, en dat het de ſoldaten begon te verdrieten, hebben de *Haarlemſe Bataviers* een vond gepractiſeert, om haar daar door te redderen, en een ſwaar Schip toegeruſt hebbende, hebben haar aanſlach geopenbaart, en getoocht dat ſy nu een Schip gereed hadden, wel gemonteert ten ſtrijd van voren en van achteren, onder beſlagen met yſere ſagen. En een ſterke wind waar genomen hebbende, zyn daar op 't zeil gegaan na de Haven, en metter vaart de yſere ketenen verbroken zynde, 't zy dan door de ſwaarte van 't ſchip, of door de ſcherpte van de yſeren ſaach, de wech geopend na de Stad, en zyn alſoo tot binnen in de boeſem van de *Nijl* ingeborſten, niet tegenſtaande de *Turken*, en de *Saracenen* grouwelijk haar te weer ſtelden, om de Kaſteelen aan beyde zyden te bewaren. Hier door is ontſtaan een jammerlijk geſchreeuw van de vyand, en een gejuych en blijdſchap van de *Kriſtenen*, ſoo ſoldaten als boods-volk: En alſoo de Ketenen verbroken zynde, de Haven geopent, hebben de *Haarlemſe Bataviers* voor de geheele Vloot van de *Kriſtenen* de banier opgeſteken, om deſe hare Tocht wel en gelukkelijk uyt te voeren, en hebben alſoo occaſie gegeven, omme de Stad *Damiata* te vermeeſteren, en te overweldigen. Alſoo de Stad ingenomen, de vyanden verſlagen en verjaacht zynde, hebben de *Princen* en *Vorſten* van de *Kriſtenen*, haar belofte aan hare *God* betaalt, en hem de eere gegeven van de overwinninge, en geſongen, *Te Deum Laudamus.* Na deſe Kriſtelijke Dankſegginge, heeft de Kayſar, met name de *Barbaroſſe*, alle de Princen en Vorſten by een doen komen, en heeft *Florentium*, *Grave van Holland*, ter eeren van de *Hollandſe Bataviers*, beſchonken met ſeer loffelijke prijſen en Ridderlijke vereeringen, en de *Haarlemſe Bataviers* een ſchild geſchonken, met het Wapen, tot een eeuwige gedachtenis van de Tocht na *Damiaten*: *Een bloote degen, met vier ſterren in 't vierkant: boven dien heeft den Patriarch van Jeruſalem tot bewijs van gunſt en ſegen, daar boven geſet een wit kruys.* Alſoo zyn die van *Haarlem* onſe burgeren gelukkelijk 't huys gekomen in 't *Vaderland*, en hebben van een ander quartier van de wereld, hare ſchilden en wapenen, teekenen van victorie en overwinninge mede gebrocht, en hebben met hare baniere getriumpheert over *Peluſium*, *Damiaten* verovert.

Hy ſeid, *als Alexander de III. Paus, en Frederik Kaiſar van Romen*, &c. *Jan vander Beek*, en *Willem Heda*, in de Beſchryvingen van de *Biſſchoppen van Utregt*, onder *Balduin*, de XXIX. zyn de eenichſte oorſaaken van dit verdichtſel, daar in *Jan van Leyden* in ſijn *Hollandſe Chronijk*, *lib.* 18. *cap.* 20. gevolchd werd, die daar mede den *Paus van Romen*, als het *hooft van de Geeſtelijkheid*, en te gelijk de *Graven van Holland*, die hier mede in 't ſpel komen, hebben ſoeken te pluim-ſtrijken, die de uitſchryvinge en optocht van deſe *Kruisvaart* den *Paus Alexander de III.* van dien naam, onder het beleid van *Frederik Barbaroſſe*, vergeſelſchapt met *Graaf Floris de XIII.* en meer andre voorname *Vorſten* toeſchryven. Dat de *Haarlemers* daar bykomen, die by geen van al d'andre gekent en zyn, komt uyt de koker van *Jan van Leyden*, dat een *Haarlemer Karmeliter Monik* was. Doch de Stad *Haarlem* is de Hoof-ſtad van *Kennemerland*, welke *Kennemers* by *Heda* daar bygevoegt zyn. Al actie genoeg. Maar wat raad? noch de ſaak, noch de tijd van deſe optocht, komt met andre oude en geloofwaardiger Schryvers niet over een. *Vincentius Belluacenſis*, die de eenichſte overwinning van 't ſelve *Damiaten*, ſedert dat het in der *Soldanen* en *Turken* handen gevallen was, beleeft, en by dach-boek beſchreven heeft, ſtelt het ſelve op 't jaar 1219. niet onder *Frederik den Barbaroſſen*, maar onder het beleid van *Koning Ludowijk van Vrankrijk.* Dit werd ook beveſticht by *Godefrid*, *Monik van Sint Pantaleon*, tot *Keulen*, die ook in die tijd geleeft heeft. Doch ſy en vermanen nergens in de geheele beſchryving, die ſy van dach tot dach gehouden hebben, van *Graaf Floris*, noch van ſijnen ſoon *Willem*, veel min van de *Haarlemers*, ten waar dat ook enige *Haarlemers* onder de *Frieſe-benden* gedient hadden, die daar bekent ſtaan. Doch al wederom te ondeeg, ſy betuygen, dat de *Stad* by *Koning Ludowijk* en de ſijne vaſt belegert was, en eintelijk uyt hongers nood, ſonder enich geweld ofte bloed-ſtorting is overgegeven. Dit komt over een met de Beſchryving van *Albertus Krantzius*, in ſijn *Kerkelijke Hiſtorie*, die hy *Metropolium* nomt, *lib.* 8. *cap.* 21. daar hy van *Biſſchop Rudolph* verhaalt, dat hy van *Biſſchop* tot *Paus* gekoren wierd, en onder anderen daar byvoegt: *Dat omtrent die tijd, de Koning van Vrankrijk in den optogt na Hieruſalem, met een groot Heir, het Heilige Land in Ægypten aandede, en de Stad Damiaten in-nam.* *Arnold Bucchel* in ſijn aantekeningen op de *Chronijk van Heda*, onder *Balduin de* 29. op deſe plaats, beriſpt *Hedam* in de Tijdrekening, en ſeid dat deſe Stad voor het jaar 1218.

of 19. niet en was gewonnen. Daar in *Heda*, benevens *Beka*, en andre gemist hebben. *Joannes Nauclerus Tubingensis Præpositus* in sijn *Wereld-Chronijk*, *Generat.* 21. *vol.* 2. seid wel, dat *Damiaten* enige jaren te voor van den *Koning Almarac* beset, en opgeëist is, doch dat hy sonder vrucht 't selve heeft moeten verlaten. Dese Tijd-rekening werd by meest alle vast gesteld. Den naukeurigen ondersoeker *Petrus Scriverius*, (een *Haarlemer* van geboorte) in sijn *Beschryvinge van oud Batavien*, onder *Willem de I.* de *XVI. Grave van Holland*, na sijn tellinge, verhaalt, dat hy vele (en mogelijk alle) Schryvers tot dien eynde heeft nagesien, maar nergens heeft hy gevonden, dat op of omtrent die tijd *Damiaten* van de *Kristenen* soude ingenomen zyn, en schaamts-halven, op dat het niet al leugen mocht schijnen, bedekt hy 't selve met het gevoelen van *Reinerus Snojus*, die *lib.* 6. *Rer. Batav. ad annum* 1184. een goeden pleyster op dese wonde leyd, dat, dewijle het niet bewesen kan werden, dat dit van *Damiaten* te verstaan is, soo moet het dan een ander Stad geweest zyn, seyd hy, en brencht het tot *Acon*, eertijds *Ptolemais* genaamt, een Stad in *Syrien*, dewelke by de *Ridders van Malta*, van de ordre van *Sint Jan* lange belegert, en als sommige willen in het jaar 1191. van de *Kristenen* soude gewonnen zyn, daar veel *Turken* verslagen en gevangen wierden; Dit gaat immers heel vast; Hier is 't nu gevonden; Voorseker hebben daarom de *Sint Jans Heeren* en *Maltese Ridders* van deselve ordre, haar Hof en Woon-plaats tot *Haarlem* verkosen, uyt den hoofde van dewelke de Stad van *Haarlem*, als de laatste besitters van dien, noch veele goederen besitten. Maar wat raad nu met het schip, met de scherp-snijdende sagen, in den boech, om de ysere ketens aan stukken te sagen? dat schijnt een onmogelijke saak: want hoe soude een schip dat met volle zeylen aan komt, in soodanigen gewicht gehouden kunnen werden, dat het op en neder soude sagen, of met den eersten aanstoot, souden de zeylen moeten overvallen, en het schip moeten afwijken. Den Heer *Petrus Schryver* weet dat aardich goed te maken: hy bekent wel dat de History-schryvers daar niet van en schryven, en dat het wat vremt is om in te schikken, maar dewijl by de sommige, van torens met val-bruggens gesprooken werd, (doen ter tijd een voornaam wapen-tuych om een Kasteel te bestormen) kunnen deselve, of diergelijke andre instrumenten, op Koggen en Vlot-balken getimmert zyn geweest, daar die van *Haarlem* de beleiders van geweest zyn; Dat is wel uytgevonden.

46 Om dan wederom te komen tot de waarschijnlijke oudheid en naamreden van *Haarlem*, soo is het meeste en naste gevoelen van die gene, dewelke menen dat *Haarlem* soude gesticht en genomt zyn van de *Heruli*, een Duyts volk, dewelke uyt het Eyland *Scandinavia* verdreven, andere plaatsen hebben moeten soeken, volgens het schryven van *Jornandus*, *Bisschop van Ravenne*, dewelke omtrent de tijden van den *Kaisar Justinianus* geleeft heeft, in sijn *Histor. de Reb. Getic.* welke *Heruli* volgens het schryven van den selven *Jornandus* haar eerst begeven hebben omtrent de broekige Landen van *Mæotien*; *Aimonius* verstaat daar door de *Langbarden*, *Sigonius* meent dat dese *Heruli* omtrent *Singidon in Pannonien* haar hebben onthouden; *Ortelius* meent dat sy onder *Beyeren* omtrent den *Danauw* gewoont hebben, welke *Heruli* van daar derwaarts over souden gekomen zyn, en haar daar ter neder souden hebben gestelt, het welk naast komt aan het gevoelen van den *Professor Boxhorn*, dewelke in sijn *Toneel van Holland*, op de Beschryving van *Haarlem*, voor het sekerste besluyt, dat deselve Stad met de overkomste der Noordse volken soude gebouwt zyn, want dese *Heruli* ook uyt de Noordse volken afkomstig waren; soo dat de stigtinge van de Stad *Haarlem* wel ouder mach zyn dan hy meent, want de *Deenen* en *Normannen* zyn eerst omtrent het jaar 800. in dit Land gekomen, als rovers en vyanden, en de *Heruli* het sy dan waar sy haar ondertussen hebben onthouden, (doch wy souden daar in *Ortelium* volgen) zyn al omtrent het jaar 500. of daar voor uyt haar Land verdreven, want *Jornandes* omtrent de tijd van den *Kaisar Justinianus* geleeft heeft, die in 't jaar 568. overleden is; soo dat den uyttocht van de *Heruli* noodsakelijk wel soo veel vroeger geschied moet zyn, dewijl *Jornandes* niet en kan geschreven hebben als het geene by en voor sijnen tijd geschied was; daar by komt dat dese *Heruli* niet als rovers en vyanden, maar als schuylende, en behorende onder de hoger opgelegen *Germans*, omtrent den *Danauw*, en aan het begin van den *Rhyn*, by den Rhijnsaten gevoegt, als vrienden en oude Landsluyden, naar het *Batavise Kennemerland* souden overgekomen zyn, en hun zate genomen hebben, daar sy het ledichst en bequaamste vonden.

Het gevoelen van *Adrianus Junius*, dewelke de 47
oudheid van *Haarlem* op het Kasteel en sterkte *oud Haarlem*, dat omtrent de derde mijl-paal buyten de Stad, dicht aan *Heemskerk* gelegen is, en het al oud Adelijk geslacht van *Haarlem* wil brengen, werd by andre om goede redenen tegen gesprooken; want behalven dat men den stichter en eersten besitter van het selve slot, noch den tijd wanneer 't selve gebouwt is, niet en weet, en of schoon het selve een seer oud Kasteel ofte Slot geweest zy, soo en kan het echter den vereysten ouderdom van de stichtinge der Stad *Haarlem* niet ophalen; gelijk ook niet het aloud Adelijk geslacht van die van *Haarlem*, daar van dit Kasteel wel het Stam-huys kan geweest zyn, soo verre kan reyken, dat uyt deselve den Stigter van *Haarlem* soude te vinden zyn, als dewelke niet boven het jaar M. C. kunnen bereiken; het selve slot *oud Haarlem* is ook te verre vande Stad gelegen, als dat de stichting van het een, de oorsaak van het ander soude kunnen zyn; men vind ook geen bysondre stichters van Steden, of sy hebben eerst een Burcht, Kasteel ofte Slot, tot versekeringe van de mede-brengende ofte aankomende Landsaten gemaakt, daar sy dan metter tijd een Maal-stad afgemaakt hebben; het soude veel aannemelijker zyn, het geen *Theodorus Schrevelius* desen gewaanden *Heer Lem* toeschrijft, dat in 't jaar 506. het welk dan met de tijd van de *Heruli* hier voren geroert wel soude over-een-komen, in de sandige en bosachtige plaatsen aldaar een sterk Kasteel gesticht soude zyn, en dat daar na van 't selve Kasteel een Stad gebouwt is, dewelke na de naam van den stichter ofte stichters *Herulem*,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

of soo het oude verdichtsel wil, *Heer Lem* soude genomt zyn; soo werd ook *Bakenes* een wijk en gebuerte binnen de Stad, *oud Haarlem* genomt, daar men meent dat dit *Kasteel* gestaan heeft, het welk met meer redenen het *oud Haarlem* mach genomt
48 werden; het kan wel zyn dat die van het oud Adelijk geslacht van *Haarlem*, hier eerst hun besit gehad hebben, en mogelijk wel Heeren van die *oud Haarlemse*, anders Bakenesse wijk, dewelke afsonderlijk buyten de Stad geregeerd is, geweest zyn, gelijk als merendeels de Kastelen en Sterkten aan d'een hoek, of d'ander aan de Stad en buyten het gebied van deselve werden gehouden en gelaten, en dat sy by verval en nederwerping van het selve eerste Kasteel, door de *Denen* en *Normannen*, haar verplaatsing buyten de Stad genomen, en aldaar een ander Stam-huys hebben opgerecht, dat sy mede *oud Haarlem* genomt hebben; soo dat dit geslacht van *Haarlem* wel mede uyt de oude *Heruli* kan gesproten zyn, alhoewel door het algemeen ongeluk van dien ongeletterden tijd, niet en kan bewesen werden; Dit is dan het gene wy buyten de kennelijke versierde fabulen van onse oude Hollandse Chronijk-schryvers, na waarschijnlijke ramingen hebben kunnen uytvinden.

Haarlem is van ouds vermaard geweest wegens hunne Linneweverye, Vlas en Garen Koopmanschap, en het maken van Tapyten, Damaste Lijnwaten, Smallen, Noppen, en Gefriseerde Lakenen, Twynerye, Bleikeryen, en wat des meer is, daar van breder hier naar op het VII. Hooftstuk. Sy beroemen haar ook dat in haar Stad by eenen *Laurens Koster* in 't jaar 1440. de Drukkunst soude gevonden zyn, niet op die wijse en maniere als nu gebruykelijk, met gegoten letteren van loot en van tin, die elk bysonder uyt kassen van de Letter-setters opgenomen, en op de sethaak te samen geset werden, eerst een woord, daar na een regel, eintelijk een gehele vorm, maar wierd een boek van blad tot blad op houte tafelkens gesneden. Andre willen, dat dese kunst tot *Mentz* in *Duytsland* soude gevonden zyn; doch is daar van een eenparich gevoelen, dat die eerst tot *Haarlem* gevonden, en van daar na *Mentz* in *Duytsland* is overgebracht. Als daar van in 't lange te sien by *Adrian. Jun. Batav. Histor. cap.* 18. *pag. mihi* 253. daar hy onder andere aldus schrijft:

Urbi nostræ [Harlemo] *primam inventæ isthîc artis Typographicæ gloriam deberi, & summo jure asserendam ajo, utpote propriam & nativam; sed luminibus nostris sola officit inveterata illa & quæ encausti modo inscripta est animis opinio, tam altis innixa radicibus, quas nulli ligones, nulli cunei, nulla rutra revellere aut eruere valeant, quâ pertinaciter credunt, & persuasissimum habent, apud Mogontiacum, claram & vetustam Germaniæ urbem, primò repertas literarum formulas, quibus excuderentur libri. Utinam hîc incredibilem illam dicendi vim, quæ in Carneade fuisse perhibetur, voto exoptare possem, qui nihil defendisse unquam, quod non probarit; nihil oppugnasse, quod non everterit, dicitur; ut saltem refugam illam laudem postliminio revocare, & hoc quasi trophæum erigere possem, Veri interpolator: Quod ego non aliò optarem, quàm ut Veritas, rectè à Poëta vetere Temporis filia nuncupata, aut (ut ego soleo) χρόνου ἔλεγχος, tandem detegatur; quæque, juxta Democritum, altissimo in puteo demersa hactenus delituit, in apertum proferatur. Si gloriosum certamen suscipere non piguit Ægyptios & Phœnicas, literarum inventione; his Deo duce earum inventum ad se trahentibus, quando tabulas θεοχαράκτους, hoc est, à Deo exaratas jactant: illis à se repertas Græciæ intulisse gloriantibus, quando Cadmus Phœnicum classe vectus, rudibus Græcorum populis artis illius auctor, eas commonstravit. Rursus, si Athenienses Cecropi suo, Thebani Lino, eandem laudem vindicant: Palamedi Argivo excogitatorum characterum gloriam Tacitus & Philostratus deferunt: Ut Hyginus Latinorum Carmentæ Evandri matri. Si itaque controversam dubiamque gloriam cunctæ gentes ad se ceu propriam rapere non erubuerunt, quid vetat quo minus indubitandæ laudis possessionem, de quâ per socordiam avitam exturbati sumus, quasi postliminii jure repetamus? Equidem non invidiâ, aut malevolentiæ studio transversus agor, ut huic asseram, quod alteri derogem ac detraham: Crassi impudentiam non imitabor, hinc Scævolæ sanctimoniam & gravitatem affectando, illinc prehensationibus favorem hominum eblandiendo. Haud is sum. Corruptis arbitriis planum agere non decrevi. Veritatem illam unam perspicuam, quam uti cœleste Solis jubar nulla nox, nulla caligo, quantumvis alta, obtenebrare potest, exhibiturus, quantùm in me est, idque simplici ac minimè fucato orationis filo, quod illa amat. Quòd si optimus ille testis est, auctore Plutarcho, qui nullo obstrictus beneficio, neque alterius addictus studio, liberè quod sentit loquitur & intrepidè, meum testimonium meritò locum habeat, qui nec mortuum aut hæredes posterosve cognatione attingo, neque gratiam aut beneficium indè expectem, qui quicquid hujus feci, id totum sepultis manibus pietatis ergô impendi. Dicam igitur quod accepi à senibus & auctoritate gravibus, & Reipublicæ administratione claris, & qui à majoribus suis ita accepisse gravissimo testimonio confirmarunt, quorum auctoritas jure pondus habere debeat ad faciendam fidem. Habitavit antè annos centum duodetriginta Harlemi in ædibus satis splendidis (ut documento esse potest fabrica, quæ in hunc usque diem perstat integra) foro imminentibus, è regione Palatii Regalis,* Laurentius Johannis *cognomento* Æedituus Custos *ve.* (*quod tunc opimum & honorificum munus familia eo nomine clara hæreditario jure possidebat;) is ipse, qui nunc laudem inventæ artis Typographicæ recidivam justis vindiciis ac sacramentis repetit, ab aliis nefariè possessam & occupatam, summo jure omnium triumphorum laureâ majore donandus: Is fortè in suburbano nemore spatiatus (ut solent sumpto cibo, aut festis diebus cives qui otio abundant) cœpit faginos cortices principiò in literarum typos conformare, quibus inversâ ratione sigillatim chartæ impressis versiculum unum atque alterum animi gratiâ ducebat, nepotibus generi sui liberis exemplum futurum: quod ubi feliciter successerat, cœpit animo altiora (ut erat ingenio magno & subacto) agitare, primumque omnium atramenti scriptorii genus glutinosius tenaciusque, quòd vulgare lituras trahere experiretur, cum genero suo Thoma Petro, qui quaternos liberos reliquit omnes fermè Consulari dignitate functos, (quod eò dico, ut artem in familiâ honestâ & ingenuâ, haud servili, natam intelligant omnes) excogitavit: indè etiam pinaces totas figuratas additis characteribus expressit: quo in genere vidi ab ipso excusa Adversaria, operarum rudi-*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

rudimentum, paginis ſolùm adverſis, haud opiſtographis, (is liber erat vernaculo ſermone ab auctore conſcriptus anonymo, titulum præferens Spæculum noſtræ ſalutis;) in quibus id obſervatum fuerat inter prima artis incunabula (ut nunquam ulla ſimul & reperta & abſoluta eſt) uti paginæ averſæ glutine commiſſæ cohæreſcerent, ne illæ ipſæ vacuæ deformitatem adferrent. Poſtea faginas formas plumbeis mutavit, has deinceps ſtanneas fecit, quo ſolidior minuſque flexilis eſſet materia, durabiliorque: è quorum typorum reliquiis quæ ſuperfuerant conſlata œnophora vetuſtiora adhuc hodie viſuntur in Laurentianis illis, quas dixi, ædibus in forum proſpectantibus, habitatis postea à ſuo pronepote Gerardo Thoma, quem honoris cauſſa nomino, cive claro, antè paucos hos annos vitâ defuncto ſene. Faventibus, ut fit, invento novo ſtudiis hominum, quum nova merx, nunquam antea viſa emptores undique exciret cum uberrimo quæſtu, crævit ſimul artis amor, crevit miniſterium, additi familiæ operarum miniſtri, prima mali labes, quos inter Joannes quidam, ſive is (ut fert ſuſpicio) Fauſtus fuerit ominoſo cognomine, hero ſuo infidus & infauſtus, ſive alius eo nomine, non magnoperè laboro, quòd ſilentum umbras inquietare nolim, contagione conſcientiæ quondam dum viverent tactas: Is ad operas excuſorias ſacramento dictus, poſtquam artem jungendorum characterum, fuſilium typorum peritiam, quæque alia eam ad rem ſpectant, percalluiſſe ſibi viſus eſt, captato opportuno tempore, quo non potuit magis idoneum inveniri, ipſa nocte quæ Chriſti natalitiis ſolennis eſt, quâ cuncti promiſcuè luſtralibus ſacris operari ſolent, choragium omne typorum involat, inſtrumentorum herilium ei artificio comparatorum ſupellectilem convaſat, deinde cum fure domo ſe proripit; Amſtelodamum principiò adit, indè Coloniam Agrippinam, donec Moguntiacum perventum eſt, ceu ad aſyli aram, ubi quaſi extra telorum ictum (quod dicitur) poſitus tutò degeret, ſuorumque furtorum apertâ officinâ fructum uberem meteret. Nimirum ex eâ, intra vertentis anni ſpatium, ad annum à nato Chriſto 1442. iis ipſis typis, quibus Harlemi Laurentius fuerat uſus, prodiiſſe in lucem certum eſt, Alexandri Galli Doctrinale, quæ Grammatica celeberrimo tunc in uſu erat, cum Petri Hiſpani Tractatibus, primâ fœcturâ. Iſta ſunt fermè quæ à ſenibus annoſis fide dignis, & qui tradita de manu in manum quaſi ardentem tædam in decurſu acceperant, olim intellexi, & alios eadem referentes atteſtanteſque comperi. Memini narraſſe mihi Nicolaum Galium, pueritiæ meæ formatorem, hominem ferreâ memoriâ & longâ canitie venerabilem, quòd puer non ſemel audierit Cornelium quendam bibliopegum ac ſenio gravem, nec octogenario minorem (qui in eadem officinâ ſubminiſtrum egerat) tantâ contentione ac fervore commemorantem rei geſtæ ſeriem, inventi (ut ab hero ſuo acceperat) rationem, rudis artis polituram & incrementum, aliaque id genus, ut invento quoque præ rei indignitate lachrymæ erumperent, quoties de plagio inciderat mentio: tum verò ob ereptam furto gloriam ſic irâ exardeſcere ſolere ſenem, ut etiam lictoris exemplum eum fuiſſe editurum in plagiarium appareret, ſi vita illi ſuperfuiſſet: tum devovere conſueviſſe duris ultricibus ſacrilegum caput, noctesque illas damnare atque exſecrari, quas una cum ſcelere illo, communi in cubili, per aliquot menſes exegiſſet. Quæ non diſſonant à verbis Quirini Taleſii Cos. eadem ferè ex ore librarii ejuſdem ſe olim accepiſſe mihi confeſſi. Iſta dictare me compulit cupiditas & ſtudium defendendæ Veritatis, quamvis illa odium ſui plerumque parere ſoleat: in quâ tuendâ potius quam ut deſerere vadimonium velim, ad ſuſcipiendum odium paratior ſim ac promptior. Nam iſtud facilè ponent, qui rem ipſam ſincerè ac candide indagabunt & expendent, tanquam in Critolai bilance appenſam: at Veritatis, quæ Dei imago quædam eſt, qui non libenter patrocinium ſuſcipiat, vix hominis appellationem mereri exiſtimo, cujus curâ atque amore nihil cuiquam vel ſanctius vel antiquius eſſe debet. Tuendo Veritatem & conſtabit ſuus Urbi noſtræ honos, in cive ereptam inventionis pulcherrimæ gloriam recuperaturæ, & cadet eorum arrogantia, quos falſam alienæ gloriæ hæreditatem cernere non puduit, & quaſi dejectis de ponte ſexagenariis alieni juris poſſeſſionem ſuperbè uſurparunt. At vereor, ut ſurdis iſta auribus canantur: Utcunque tamen erit, juvabit me & memoriæ Inventoris & gloriæ Urbis pro virili conſuluiſſe, dum apud leves & veri incurioſos animos plus valet præjudicium opinionis (quod antea quoque teſtatus ſum) quâm cum ratione auctoritas. Quæ injuria muſſitanda eſt & devoranda parùm lubentibus. Quanquam dolendum minus foret, eam laudem in clariſſimam Germaniæ urbem, velut aliam in familiam, tranſiſſe, ſi non plagio, ſed rectâ ratione factum id fuiſſet, &c. Het welk in't Nederduytſch overgeſet zijnde, aldus luydt: Onſe Stadt [Haarlem] ſegge ik de eere van de Vindinge der Boekdrukkerye toe te komen; die haar ook toe te ſchryven is als haar eigen geboren: maar die veroude en ingebrande meyninge verdwelmd hier onſe oogen, die ſulke dappere wortelen heeft geſchooten inde herten der menſchen, dat ſy met geene graven nochte houwelen uyt te royen en is, waar door ſy vaſtelijk geloven, en voorſeeker houden, dat de Druk-letteren eerſt te Mentz, een oude en vermaarde Stad in Duytſchland, ſouden gevonden zyn. Och! ofte ik hier met wenſchen verkrijgen konde die ſonderlinge kracht van welſprekentheid, diemen ſeyd in den Philoſooph Carneades geweeſt te zyn, die noit yets voornam te verdedigen, of hy heeft het ſelve beweſen; noit yets beſtrede, dat hy niet te gronde en heeft omgekeert; op dat ik de gevlugte eere weder halen, en dit ſege-teycken haar oprichten mogte, als een opſoeker en herſtelder der Waarheid: dat ik tot geen ander einde en ſoude begeren, dan op dat de Waerheid, by den ouden Poëet, een Dochter van den Tijd ten rechten genoemt, ofte een Aanlegſter van den Tijd, als ikſe plag te noemen, mochte ontdekt en te voorſchijn gebracht worden; dewelke (op dat ik met Democritus ſpreeke) tot noch toe in eenen ſeer diepen put heeft geſonken gelegen. Soo het die van Ægypten en Phenicien niet verdroten en heeft eenen eerlijken ſtrijd van de vindinge der Letteren aan te nemen, deſen door beleyd van God de vindinge der ſelve ſich toerekenende, wanneer ſy de tafelen van God geſchreven, by ſich voorgaven: die andere daar-en-tegen roemende, dat ſy die gevonden hebbende, de ſelve in Griekenland hebben gebragt, als Cadmus door de Vlote van Phenicien overgevoerd, het rouwe Griekſche volk die konſt aangeweſen heeft. Wederom ſo die van Athenen hunnen Cecrops, en die van Theben hunnen Linus de ſelve eere geven: ſo Tacitus en Philoſtratus den roem van de gevondene letteren den Griekſchen

Palamedes opdragen: gelijk ook Hyginus de vindinge der Latijnſe letteren Carmenta de moeder van Evander toeſchriift. Indien derhalven alle volken niet en hebben ontſien die twijfelachtige en twiſtige eere als haer eygen tot ſich te trecken: wat ſal ons verhinderen, dat wy het beſit der ontwijfelijke eere, waer van wy door onſer voorouderen ſloffigheyd verſtooten zyn, nu niet rechtelijck en ſouden wedereyſchen? Gewis, ik en worde door nijdigheyd ofte quaatwilligheyd niet verrukt, dat ik het den eenen ſoude benemen, en den anderen geven. Ik en ſal de onbeſchaemdheyd van Craſſus niet navolgen, nu de heylicheyd en deſtigheyd van Scævola nabootſende, nu met ſtroken en ſtrelen de gunſte van menſchen aftroggelende. Ik en ben die man niet. Ik en hebbe niet voorgenomen den valſchaard te ſpelen door bedorven en bedriegelijke ſegsluyden. Ik wil alleen, ſo veel in my is, die klare waarheid vertoonen, de welke, als een hemelſche Sonne-ſtraal, geen nacht, geen duyſterniſſe, hoe dik ook, kan verdonkeren, en dat met eene eenvoudige en ongeblanckette reden, dewelke ſy lief heeft. Indien hy, naar het gevoelen van Plutarchus, de beſte getuyge is, die door geen weldaed verplicht, nochte in eenen anderen gehouden, vry uyt ſpreekt dat hy gevoeldt, ſoo laat dan mijne getuygeniſſe met recht gelden, die den dooden ofte ſijne Erven en Nakomelingen in Bloede nochte Maeghſchap niet en beſta, nochte eenige gunſte nochte weldaad van hun en verwachte, dewelke, wat ik hier in doe, alleen ſchuld-pligtich doe ter eeren van den begravenen. Ik ſal dan ſeggen wat ik van oude en aanſienlijke luyden en Magiſtraats-perſoonen gehoort hebbe, dewelke dier en hoogelijk betuygden het ſelve van hunne voor-ouderen alſo verſtaan en ontfangen te hebben, welker deſtigheyt met recht by ons gewicht behoordt te hebben, om ons deſe ſaake te doen gelooven. Daar heeft voor hondert en acht-en-twintig Iaren binnen Haarlem in een heerlijk Huys (gelijk het gebou, dat noch tegenwoordig ſtaat, uytwijſen kan) aan het Marktveld, tegen over het Koninklijk Paleys, een *Laurens Janſz. Koſter* gewoont (van welk vet en eerlijk Ampt dat geſlacht de naam droeg, en erffelijk beſat) die ſelve, die nu den vervallen lof van de gevondene Konſte der Boeck-drkkkerye, van anderen ſchendig gerooft en beſeten, met recht is achterhalende, en wedereyſchet; met allen waardig door de hoogſte eere te bekroonen. Hy dan by gelegentheydt in het Boſch, dicht onder de Stadt gelegen, wandelende (gelijk de Renteniers en rijke Burgers, na de Maeltijdt ofte op Feeſtdagen plegen) begon allereerſt Boeke-ſchorſſen tot Letters te ſnyden, dewelke hy ſegels-gewijs averechts en omgekeert op papier gedrukt hebbende, alſoo een regel ofte twee uyt luſt maakte, tot nut en dienſte van ſijn Swagers kinderen. Het welke als hem wel gelukt was, begon hy grooter dingen te beſtaan (gelijk hy een man was van groot diepſinnig verſtandt) en bedacht eerſt met ſijnen ſwager Thomas Pieterſzoon (dewelke vier Kinderen nagelaten heeft, die meeſt alle vande Rade ofte Wethouders zyn geweeſt, dat ik daarom ſegge, dat een yegelijk verſtaan mag, dat deſe Konſte in een eerlijk en waardigh Geſlachte is gevonden) een ſoorte van dikker en tayer inkt, om dat hy bevond dat de gemeyne inkt vloeyde en kladde, waar mede hy ook geheele gebeelde Tafelen en Formen, met bygevoegde Letteren gedrukt heeft. Op welke wijſe ik van hem gedrukt geſien hebbe eenige Proeven, het beginſel van ſijn werk, alleen op eene zyde gedrukt: dat was een Nederduytſch Boek, van eenen onbekenden Autheur beſchreven, geintituleerd *Spiegel onſer Behoudeniſſe*, waar in dat waargenomen was onder de eerſte beginſelen van deſe Konſte (gelijk dan geene te gelijk gevonden en voltrocken word) dat de bladeren tegen malkanderen gepapt waren, op dat de ledigheyt der ſelve niet miſſtaan en ſoude. Daar na heeft hy de Boekſtaven in loot verandert, en die ook wederom in tinne, op dat ſy te min buygſaam, vaſter en geduriger ſouden weſen: uyt welker Letteren overblijfſel noch huyden Wijn-kannen geſien worden inde gemelde Huyſinge van *Laurens* voornoemd, aan de Markt gelegen, naderhand van ſijnen na-neve Gerard Thomaſzoon bewoond, dien ik om der eere wille noeme, een vermaard Burger en oud man, voor weynige jaren geſtorven. Als nu deſe nieuwe Ware, noyt te voren geſien, van alle kanten Kooplyden verwekte, ſo is door de overvloedige winſt de liefde tot de Konſte met een aangewaſſen, de arbeyd en 't werk ook, en daar ſijn werkgaſten aangenomen, het welke het eerſte begin van het quaad is geweeſt, onder welke Geſellen een ſeeker Jan is geweeſt, het ſy dat hy (als men vermoed) Fauſt was toegenaamd, ſijnen Meeſter ontrou en rampſalig, of yemand anders met dien naam, daar my niet byſonders aan gelegen en is, om dat ik de begravene dooden niet ſtooren en wil, in hunne conſcientie ongetwijfeld geraakt zynde, terwijl ſy leefden. Deſe Jan tot de Drukkerye onder Eede aangenomen knechten, na dat hy de konſte van het Letter-ſetten, en de wetenſchap van het Letter-gieten, en wat meer tot die ſaake behoord, nu meynde wel te weten, hebbende gelegen tijdt verſpied, boven welken hy geenen bequamer en konde bekomen, heeft op den Korsnacht, in welken alle 't Huysgeſin het Geboorte-Feeſt vierden, alle het Letter-tuyg en gereedſchap tot deſe Konſte dienende, opgepakt, en is als een Dief ten huyſe uytgeſtreeken, en eerſt t'Amſterdam gevlucht, en na te Keulen, tot der tijd dat hy te Mentz is gekomen, als in eene verſekerde plaatſe, daar hy buyten ſcheuts veylich mochte woonen, en met open winkel den rijken yrucht van ſijne dieverye maeyen. Want het is ſeeker, dat binnen 's jaars, inden Jaere 1442. met die ſelve Letteren, die *Laurens* te Haarlem gebruykt hadde, in 't licht gekomen is *Alexandri Galli Doctrinale*, welke Grammatica doe ter tijdt in ſeer groot gebruyk was, met *Petri Hiſpani Tractatibus*, ſijnde de eerſte vrucht. Dat zyn meeſt die dingen die ik eertijds verſtaan hebbe van ſeer oude en geloofwaardige luyden, en die ſulks niet anders als eene brandende toortſe in eene loop-bane van hand tot hand ontfangen hadden, en hebbe ook anderen bevonden, die dat ſelve mede alſo verhaalden, en betuygden. My gedenkt ook noch dat Nicolaes Gaal, mijn School-meeſter in mijne jonckheydt, een man van eene yſere memorie, en aanſienlijk door ſijne graeuwe hayren, my placht te verhalen, dat hy jong zijnde, meer dan eens gehoort hadde eenen Cornelis Boekbinder, eenen ouden deſtigen Man,

Man, weynig onder de tachtig jaeren (die ook in Laurens Winkel voor knecht gediend hadde) met ſulken yver en heftigheid ſijns Gemoeds de gantſe gelegentheid van de geſchiedeniſſe vertellen, de maniere van de Vindinge (gelijk hy't van ſijn Meeſter verſtaan hadde) de verbeteringe en aanwas van de rouwe Konſte, en andere diergelijke dingen, dat hem ook tegens ſijnen dank van wegen de onwaardigheyd van de daad de tranen uytberſteden, ſoo dikwils als van deſe Dieverye gewag gemaakt werde: en dat de oude Man om deſe ontſtolen eere ſig ſo ontſtelde en vergramde, dat ook ſcheen dat hy deſen Dief wel hadde willen vernielen, indien hy in 't leven ware geweeſt; dat hy ook deſen eerloſen fielt ter Hellen toe vervloekte, en die nachten verfoeyde en verdoemde, dewelke hy te gelijk met deſen Schelm in eene Slaepkamer eenige maanden hadde overgebragt. Welke dingen over een ſtemmen met de woorden van den Burgemeeſter Quirinus Taleſius, die my verhaalde genoegſaam het ſelfde uyt den mond van den gemelden Boekverkoper wel eer verſtaan te hebben. De luſt en yver tot de beſcherminge der Waarheid, heeft my gedrongen dit te ſeggen, of ſy ſchoon gemeynlijk ſig ſelven haat pleeg te baren: gereder en bereyder zijnde die haat te dragen, dan mijn ſchuldige plicht in de beſcherminge der Waarheid te verlaten. Want alle die deſe ſake billijk en beſcheyden, als in Critolaus Weegſchale, ſullen overwegen, ſullen dien haat lichtelijk afleggen: maar die de verdedinge van de Waarheid, dewelke het beeld Gods is, niet gaarne aan en nemen, achte ik den naam van eenen menſche ſchier onwaardig; boven welker ſorge en liefde niemand yets heyliger nochte liever en behoorde te weſen. Door het beſchermen van de Waarheyd ſal onſe Stad haere eere genieten; de eere van een d'allerheerlijkſte vindingen wederkrygende, die haren Burger ontnomen was; en hunner trotz en hoogmoed ſal ter neder ſinken, die ſig niet geſchaemt en hebben in eens anders erfdeel vermetelik te vallen, en de ſelve aan ſig te trekken, de gerechtigde en ware beſitters verſtootende. Maar ik vreſe, dat ik dit voor een doof mans deure ſinge: hoe 't dan noch uytvallen ſal, ſoo ſal my dit niet te min goed doen, dat ik voor de gedachteniſſe van den Vinder, en de eere van de Stad, naar mijn uyterſte vermogen het beſte gedaen hebbe, terwijl dat by lichtvaerdige Menſchen, en die na de waarheydt niet en vragen, het voor-oordeel van hunne meyninge meer geld (als ik te vooren ook aangeroerd hebbe) als alle reden en aanſienlijke geloofwaardigheid. Welk ongelijk de beroofde en des t'onvredene Burgers moeten inkroppen, en verdouwen; Hoe wel minder te beklagen ſoude weſen, dat deſe lof tot een wijdvermaarde Stad van Duytſland als tot een ander Geſlachte ware overgegaen, indien ſulks niet door dieverye, maar door rechte wegen ware geſchied geweeſt, &c.

Sie hier van breder *Marc. Zuer. Boxhorn* in ſijn *Toneel van Holland*, in de Beſchryvinge van *Haarlem*; *Et Tractat. de Typographicæ artis inventione & Inventorib.* en *Petr. Scriver. Lauren-krans*, voor *Laurens Koſter*, van de *Haarlemſe Drukkerye*; En byſonderlijk den ſelven *Boxhorn* in ſijn nader Beſchryvinge van deſelve Drukkunſt, in ſijn *Kerkelijke Hiſtorie*, daar hy aldus ſpreekt: Dit verhaalt den voortreffelijken ende geloofwaardigen *Junius*: Daar zynder nochtans veel in *Duytſland*, en onder deſelve voornemelijk die van *Mentz*, dewelke met alle neerſtigheid poogen ſig toe te ſchryven d' eere van de gevonden alderedelſte konſte van Drukken. Maar ten is niet ſwaar deſe ſoo grote en edele twiſt, die geoeffent heeft de voormaarſte verſtanden van onſe eeuwe, te ſliſſen en nederleggen, als wy toegeven, 't gene dat de waarheid tuycht, dat de rouwe letteren aldereerſt gevonden geweeſt zyn van *Laurens van Haarlem*; maar dat de tinne, kopere, en loode letteren, zyn verbetert geworden naar het exempel der ruwe letteren, door *Johan Fauſt*, borger van *Mentz*. Dat word getuycht uyt den *Donatus Grammatiſt*; gemaakt en gedrukt op parkement; op den welken *Mariangelus Accurſius*, een ſcherpſinnich en geleerd man, ten tijde onſer grootvaderen, aangeteikent heeft, dat de konſt van drukken met gemelte letteren, eerſtmaal bedacht is geweeſt van *Jan Fauſt* van *Mentz*, maar dat *Donatus*, in Holland gedrukt in een geſneden tafel, hem heeft het voorbeelt en voorſchrift voorgeſlagen: gelijk dat verhaalt *Angelus Roccha van Camerin*, van d'order der *Heremiten van St. Auguſtyn*, en meeſter in de Theologie. De woorden van den welken, als ook van *Mariangelus*, ik ſal verhalen tot onderrechtinge van onſe tegenparty, op dat ſy niet langer blint blijven in ſoo groote klaarheid des waarheids. De konſt van Drukkerye, (*Roccha* ſpreekt,) is gegevonden geweeſt in *Europa*, in 't jaar onſer zaligheid 1442. als *Polydorus* ſchrijft, van *Jan Guthenberg* gebooren van *Duytſland*, Ridder, gelijk hy ſecht gehoort te hebben van ſijn borgers, in een Stad van *Duytſland*, dewelke ſy noemen in hare gemeyne ſprake *Maynts*. In het ſeſthiende jaar daar na, dat was des zalicheids der menſchen 1458. eenen met namen *Coenraad*, gelijk den ſelven *Polydorus* getuycht, ook een Hoochduytſer, heeft deſelve Drukkerye in den eerſten tot *Romen* in *Italien* gebracht, dewelke daar naar *Nicolaas Jenſon*, Fransman, ſeer wonderlijk heeft verciert. Dus verre *Polydorus*. Maar *Volateranus* verklaart, dat twee gebroeders van *Duytſland* ingevoert hebben de konſt van drukken in *Italien*, en dat ſy deſelve ingeſtelt hebben tot *Romen*, in het jaar van de verloſſinge der wereld 1465. en dat ſy eerſtelijk gedrukt hebben de boeken van den Heyligen vader *Auguſtinus*, van de Stad Gods, en d'inſtitutien van *Lactantius Firmianus*. Andere melden, dat de Belijdingen van den ſelven *Auguſtinus* eerſt in druk zyn gegaan. Daar zynder die willen, dat *Jan Fauſt* en *Ivo Scheffer* geweeſt hebben de vinders van deſe kunſt, in het jaar des menswerdinge ons Heeren 1440. en dat die daar naar voltoyt is geworden in *Duytſland* by *Jan Guthemberg*: maar dat deſelve gebracht is in 't jaar 1460. van *Coenraad*, ook een *Duyts*, tot *Roomen*, en van *Sixtus Ruſſinger van Straasburg*, tot *Napels*, en dat ſy in *Italien* van *Aldus*, den ouden, ſierlijker is gemaakt; in *Vrankrijk* door *Niclaas Jenſon*, Fransman. Maar ik wil hier byvoegen (om den twiſt van ſoo veel Schryvers) 't gene ik gevonden hebbe geſchreven met de hand van *Mariangelus Accurſus* in 't eerſte blad van *Donatus den Grammatiſt*. Want *Aldus* den Jongen, een geleerd man, en ſeer naarſtich in 't on-

onderſoeken der oude ſchriften, heeſt my getoont een boek van *Donatus*, van parkement gemaakt, en gedrukt, in welkers eerſte blad deſe woorden geleſen worden: *Jan Fauſt, borger van Mentz, moederlyken Grootvader van* Jan Scheffer, *heeft eerſt gevonden de kunſt van't Drukken met kopere letteren; dewelke ſijn ſoon* Pieter Scheffer *daar naar heeft van loot gegoten, en veel dingen bygevoegt om de kunſte te verſieren. Maar deſe* Donatus *en Confeſſionalen zyn eerſt gedrukt in 't jaar* 1450. *Hy is voorwaar geleert geweeſt uyt den* Donatus van Holland, *voortijds gedrukt op een ingeſnede tafel.* Dit ſtond daar alſoo; daar ook ter zyden met deſelve hand aldus was geſchreven: *Mariangelus Accurſius heeft deſe woorden geſchreven.* Dit boek is de *Grammatica van Donatus*: maar niet weinich, aangaande d'orden, verſchillende van die, welke wy gewoon zyn te gebruyken in *Italien*: ja, het beginſel is ſeer gelijk d'inſtitutie van *Guarinus*, die geoordeelt word veel dingen uyt den ſelven *Donatus* uytgetrokken te hebben. De letteren en de bekrompen maniere van drukken deſes boeks vertoonen die nieuwe ongeſchikte vindinge der konſte. Dus verre *Roccha*. Laat ons nu een weinich neerſtelijker aanmerken de woorden van *Mariangelus*. Hy nomt een ingeſneden tafel, in dewelke de letteren ingeſneden werden. Deſe heeft geweeſt d'eerſte en ruwe vont, maar ſeer koſtelijk, van *Laurens Koſter*. Want die letteren alſoo geſneden, hadden geen ander gebruyk buyten het boek, tot het welke ſy voorgenomen en geſchikt waren; veel anders als het heden geſchiet. Want die gegoten letteren, die men nu gebruykt, de formen, gelijk ſy die noemen, gebroken zynde, worden gebeſicht in alle andere ſchriften te drukken. Die van *China* gebruyken ſulke ingeſneden tafelen, om haar ſchriften in 't licht te geven; by dewelke deſe konſt van Drukkerye word geſecht geoeffent geweeſt te zyn, een langen tijd voor dat die van *Europa* deſelve gebruykten. Dus dan heeft deſe vont van *Laurens* alder eerſt ruw geweeſt, en de letteren en waren ſoo wel alleſints niet geeffent, (ik ſpreeke met de waarheid) of t'enemaal over een komende, maar ſy waren of door ongelijkheid oneven, of met hoeken een weynich uytſteekende, of door de rondheid wankelbaar, ſonder gelijkheid van mate, en niet konnende wel geſloten werden. Want geen konſt kan gelijkelijk gevonden, en neerſtelijk onderſocht worden: noch daar en kan niet met allen weſen, 't welk t'ſamen heeft den lof van de volmaaktheid, en de eere van de nieuwigheid. Wy noemen dan met reden *Haarlem* de moeder des Drukkonſts, maar *Mentz* des ſelve voeſterſſe en beſonderſte verſierſter. Want aan deſe moeten de verbeterde tinne letteren gegeven worden, 't welk ook bevonden wert geſchreven in 't voorſte der boeken. Dit is wel te ſien in de werken van *Joannes Boccacius*, eerſtmaal gedrukt in 't groot. Dat dan die ydele verdichtſelen van die van *Mentz*, en van andere, verre wech varen; tegen de welke (behalven het klaar getuygeniſſe van *Mariangelus Accurſus*) wy tegenwerpen een ander van geen minder waarde, genomen uyt de *Chronijk van Ceulen*: welkers Autheur, die in deſelve tijden in achtinge was, alſoo ſchrijft: *Deſe hoogweerdige kunſt is vonden aller eerſt in Duytſland, 't zoo* Mentz *am* Rhyne, *by den jaren ons Heeren* MCCCCXL. *Und van der zijt an bis men ſchreve* L, *wart onderſogt die kunſt, und wat daar zo behoirt. Und in den jaren ons Heeren, do men ſchreyf* MCCCCL. *do was eyn Golden jair, do begon men tzo drukken, und was dat eyrſte Boich dat men drukte, die Bibel zo Latijn; und wart gedrukt mit eynre grover ſchrift, as is die ſchrift dae men nu Myſſeboicher mit drukt.* Voorders. *Wie wail die konſt is vonden tzo* Mentz, *als vurſz. op die wijſe als dan nu gemeynlig gebruycht wirt, ſoo is doch die eyrſte vurbylding vonden in* Holland *uyt den* Donaten *die dae ſelfſt vur der zijt gedrukt zyn. Und van ind uyſden is genommen dat begynne der vurſz. kunſt. Und is vill meyſterlicher und ſubtilicher vonden, dan die ſelve maniere was, und ye mere kunſtlicher werden.* Nu jemand ſoude hier mogen tegen werpen dat daar ſoo veele en verſcheide opſchriften zyn van d'alderoudſte boeken, die eenſtemlijk toeſchryven de vond van de konſt der Drukkerye aan de Stad van *Mentz*, geen vermeldinge doende van *Haarlem*. Hier op is lichtelijk t'antwoorden, indien wy toegeven 't gene dat de waarheid ſelve is, te weten, dat d'eerſte Drukkerye niet anders en heeft geweeſt als een bedriegerye der boekdrukkers de gedrukte boeken verkoopende voor geſchreven met de hand, om des gewins wille. Want men moet niet twijffelen, dat de geſchreven boeken in dien tijd in ſeer groote waarde waren. Om welke ſaake ſy hebben willen verhelen en verbergen de konſt van ſoo haaſtelijk veel duyſent boeken te leveren, op dat ſy deſelve prijs ſouden bekomen voor het gedrukte, als voor het met de hand geſchreven. Om welke reden ſy ook naarſpoorden in de gedrukte boeken de letteren, en alle der ſelver afkortingen, die men gebruikte in 't ſchryven. Sy beſichden ook 't parkement, op dat ſy in als gelijk ſouden ſchijnen de met de hant geſchreven boeken. *Mariangelus Accurſus* verhaalt, dat den Hollandſen *Donatus* is gedrukt geweeſt in 't parkement. Tot grondich bewijs hier van, dient het gene de geloofwaardige, ſoo als hem noemt *Chriſtophel Beſold*, in ſijn boek van de printerye, *Johan Walg* verhaalt, waardich om te gedenken, dat men tot Parijs voor de geheelen Bibel op parkement ſoo wat henen geſchreven, placht vier of 500. kroonen te geven; niet zynde over ſulks te verwonderen dat de Bibel onder den gemeinen man, als niet konnende ſulke koſten vervangen, te dier tijd ſoo weinich, ofte gants niet werde geleſen. Hy voecht daar by, dat *Jan Fauſt*, konnende ſijne gedrukte Bibels beter koop geven, en voor geſchreven ter merkt tot Parijs brengende, het ſtuk heeft voor 60. kroonen beginnen te verkoopen, daar naar minder, en ten laatſten voor veel lager en ſeer geringe prijs. Doch hier door is den bordel ten laatſten uitgebroken, ſiende, die voor een Bibel 60. kroonen gegeven hadden, dat den haren al even de ſelfſte was, als die, daar andere maar 4. of 5. kroonen hadden voor betaalt; en hebben daar over hare penningen, te veel gegeven, van *Fauſt* wederom geëyſt, ſeggende, de koop niet te willen houden, als zynde verre over de helft bekocht en bedrogen, en bevonden dat die Bibels met de hand niet waren geſchreven. Op dat ook dit bedroch niet ſoude kennelijk weſen, ſoo verbonden ſy alle werkluyden en knechten, met een ſolemnele eed,

da

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

dat sy aan niemant souden kond maken de geheimen van sulke een konste. Men kan vermoeden, dat *Laurens Koster* op dese maniere te werk heeft gegaan. En alsoo als hy de gedrukte voorgeschreven boeken andere luyden verkocht heeft, soo ook heeft hy daar mede sich selven, en sijn eere seer verkort; tot dat den roekeloosen knecht, die alle 't werktuygh sijns meesters gestolen hadde, tot *Mentz* gevaren, openbaar gemaakt heeft de verborgentheden des grote konsts. Hierom werd het vinden van de Drukkerye dien van *Mentz* van onwetende toegeschreven. Dus dan behoort alleen den Nederlanders, en onder dese den *Hollanders*, voornamentlijk dien van *Haarlem*, rechtelijk toe de eere van de eerstgeboorte van dese konst, door dewelke de kennisse van de waarheid ofte de schriften, uyt dewelke alleen te halen is de waarheid, voor de gemeinte tot noch toe gelijk als opgesloten, voor den dach en jeders ooren zyn gekomen.

49 [s] *Delft*,] Het gemeen seggen is uyt de oude Hollandse Chronijk-schryvers, en die gene dewelke deselve daar in gevolcht hebben, dat den Bultrugger, Hertoch *Govert van Lotteringen*, na dat hy door toedoen van *Bisschop Willem van Utregt*, den *Grave Diderik de V.* noch seer jong zynde, met zyn moeder *Geertruid* en *Robbregt*, bygenaamt de *Friese* zyn behoude vader, uyt den Lande verjaacht hadde, en het *Graafschap van Holland*, omtrent vier jaar met geweld hadde beseten, dese Stad tot sijn versekering en toevlucht in tijd van nood soude gebouwt hebben, sommige seggen in 't jaar M. LXXI. voor den tocht tegens de *Friesen*, andre in 't jaar M. LXXV. na de overwinninge en uytvoeringe, doch het meeste gevoelen is, dat sulx voor den optocht van 't jaar M. LXXI. geschied zy; het welk te verstaan is niet van een gants nieuwe *Colonie* en stichtinge, maar een versterkinge, van het oude *Delff*, zynde een Dorp en 't samen-woninge te vorens aldaar geseten, gelijk meest alle de Steden haar begin en eersten oorsprong (daar van wy hier eygentlijk handelen,) veel ouder is als de vesting en versterking van deselve, sulks dat van de Stad *Delff* seer wel werd aangemerkt, by den naukeurigen ondersoeker den Burgermeester *Dirk van Bleiswijk*, in sijn *Beschryvinge van Delff, II. Hoofdstuk.* Hy heeft ook by *Delff*, niet verre buyten de Stad, een sterk Slot en Kasteel doen bouwen, dat nu niet meer in wesen is; in onderscheid van het vorige Dorp ofte bewoninge van *Delff*, den eenen hoek van de Stad *oud Delff* genomt, daar een graft midde doorloopt, de *oude Delff* genomt, welke graft men houdt de oude *Korbuloos graft* te zyn, dewelke met een kleine kromte door de Stad loopt, waar van breder t' sijner plaatse. Van welke graft *Delft* sijnen naam heeft, als aan de *Delff*, dat is graft gelegen, want delven ofte graven by ons het selve beduyd, in welk *oud Delff* noch lange tijd vele Hofsteden en boeren-woningen gelegen hebben, dewelke soo veel vryheid niet en hadden als die onder het nieuwe *Delff* hoorden, die van Hertoch *Govert* soo het schijnt meerder waren begunsticht, als blijkt by seker *Handvest van Grave Floris op Sint Andries-dag anno* 1268. aan die van de *oude Delft* gegeven, dat sy het selve recht en vrydom souden hebben met die van de *nieuwe Delft*, luydende als volcht.

IK Florens, Grave van Hollandt, doe kont alle den geenen die desen letteren sien, dat ik by mijnen vryhen wille, ende by Raide mijnre Mannen hebbe gegeven der meenre Poirte van Delff, die Oude-Delff van Arnouts Snemen Brigge, totter Gast-Huys Brigge, ende alsoo lange als die Hofsteden zyn, in alsulcke Vryhede als sy hebben die Nieuwe-Delf, voor Koninck Willem mijnen Vader, en van my, ende all heweic hem gegeven, die Oude-Delff haer Poerte mitte muyre mit timmeringe, daer Byne zael niet gemeeret wesen, die renten die sy my Jaerlijks geven; noch hare Heerevaert; noch geen dienst die sy my schuldich sijn te doen, of minen Nakomende van desen dage voorwaert, maer alle die geene Arm ende Rijke, die wonen op die Oude-Delff in 't Noort-eynde, zellen staen te Rechte voor die Schepenen en Gerechte van Delff, en sullen mit hem gelden alsulcke saecke als der Poirte aen komt, ende die Hof-steden vander Oude-Delff, selmen winnen tot sulker winninge als mense winnet, op die Nieuwe-Delff, en voor Schepenen, ende soo wie soo anne komt van Poorters, sy huer waer van Hof-Lande van Delff, het sy van Koope of van Besterffenessen, of van Huywelicke, of hoe het hem aenkomt; die huer ware sal ewelijke schot, en alle saecke gelden mitter Poort van Delff, wair enich Man die Erve ofte goet hadde binnen der Vryheden van Delff, ende niet geldene wilde sijn ongeldt, gelijcken eenen anderen Poorter, daer soude men den Grave mede rekenen ende opgelden, ende die hoech stalle sel die Grave innen by Vonnisse van Schepenen, en die Schepen van Delff moeten schouwen metten Gesworen over alsulke Huyr-Landt als den Poorteren toehoirt van Delff, dat ick wille dat die vaste ende gestade zy, soo heb ick desen Brief doen Besegelen met mijnen Zegele, dese Brief was gegeven tot Haerlem inde Iaer ons Heeren M. CC. LXVIII. Op Sinte Andries dach.

Onder aen stondt geschreven.

Gecollationeert jegens den Originalen Brief, uythangende met eenen Ouden Zegele in Groenen Wassche, ende accordeert met den selven, in kennisse van My,

En was onderteyckent

H. de EYNDEN.

Sommige menen dat het oud Adelijk geslacht van *Delff*, het welk t'enemaal is versturven, de naam aan deselve plaats gegeven heeft, doch daar van werd meer geseid als bewesen; als van welk geslagt niet anders en blijkt als by sekeren gift-brief, twee honden Lands by vrouw *Ada*, *Markgravinne van Brandenburg*, aan de Abdye van *Rhynsburg*, in 't jaar M. CCV. gegeven, daar onder andere Edelen getuygen over waren *Diderik van Delft* en zyn broeder.

Wanneer dese bewoning en nedersate van *oud Delff*, ten wedersijden de *Korbuloos graft*, zyn begin genomen heeft, en weet men niet, doch is uyt alle omstandigheden seer oud.

[t] *Goude*,] *Reinerus Snoyus*, een geboren *Gou-* 50

wenaar,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

wenaar, maakt *Der-goude* niet ouder als van het jaar M. CCLXXII. als wanneer hy ſeid: *Sub hoc Florentio anno proxime dicto* (ſc. M. CCLXXII.) *Gouda Hollandiæ Urbs condita.* Onder deſen *Grave Florens* is op 't jaar M. CCLXXII. de Stad *Goude* in *Holland* gebouwt, op de kant van den *Yſſel*; Doch verſta (als van andre Steden geſeid is) de veſting en bemuyring van des Stads omring, en niet het eerſte beginſel en oorſprong van de *Colonie* en bywoninge, dewelke ontwijffelijk ſoo oud is, als het ſchieten van de *Gouwe* na den *Rhyn*; dit brengt ook mede het *Handveſt van Graaf Floris, op Sint Margrieten-dag* anno M. CCLXXII. aan die van *Dergoude* gegeven; daar by niet geſeid en werd, dat doen eerſt de Stad *Dergouda* ſoude gebouwt werden, maar dat doen de limyten en vrydom van de Stad verder zyn uytgebreid. Den *Profeſſor Boxhorn* in ſijn *Toneel van Holland*, meent dat de Stad *Gouda* in 't jaar M. CC. noch niet bekent was, uyt den inhoud van het *Handveſt van Graaf Floris*, donderdachs na *Sint Jans* onthoofding M. CC. XXIII. aan de *Abdye van Rhynsburg* gegeven, daar deſelve quytgeſcholden werden van den Moerdrechtſen tol, by het welke van *Gouda* niet vermelt en werd, &c. Het welk geen gevolch met allen en maakt, want dat des Graaflijkheids tol op die tijd tot Moerdrecht gegeven is, daar uyt en volcht niet, dat *Gouda*, daar eerſt naderhand den tol geleid is, als doen niet bekent en ſoude zyn geweeſt; maar in tegendeel moet het noodſakelijk volgen, dat ſo wanneer de graft en het water de *Gouwe* is gegraven, en met een ſluys beleid is, die plaats noodſakelijk is bewoont geweeſt, of aanſtonds is bewoont geworden, het welk al vry oud is, en niet verre van de Roomſe tijd en kan geſchied zyn.

Wat de naam en naamreden aangaat, en verder Beſchryvinge van de Stad *Goude*, ſullen wy het beſluyten met het gene in de Archiven van die Stad ter geheugenis is aangetekent, zynde van den volgenden inhoud:

Ex Annalium ſcriptoribus, alii Goudam oppidum à muliere quapiam loci illius domina nomen ſuum ſumpſiſſe, alii vero ab auratis bracteis, lamelliſve, quibus torris, inſigni glorioſæ magnificentiæ exemplu, olim fuerit contecta, ſortem nominis datam autumant. Rectius vero illi, qui nominis ſui originem trahere arbitrantur a Cimbrica voce Gouw, *quæ & aggerem foſſæ, ſive aquagio obductum, & ipſum quoque aquæductus alveum denotat: quando & hodie ejus nominis aquæ-ductus, ſinuoſo ripæ gyro flexuoſoque, in quendam laciniarum fere modum curvato, exſtat, qui è Rheno corrivatus, & originem ſumens ab emiſſario quodam non ita longe ab Alpheno pago, ubi olim Alpheniana, ſive ut alii, Albiniana Romanorum caſtra fuerunt, diſſito, primo Boſcopium perlabitur, deinde ipſum oppidum Goudam magno aquarum pondere interluit, & in Iſelam fluvium, ad quem Gouda ſita eſt, exit: atque hanc propiorem vocis originem eſſe conſet doctiſſimus Hadrianus Junius in Batavia ſua. De urbis hujus fundatore, propter Hiſtoriographorum negligentiam, nihil certi conſtat; fundamenta tamen Goudæ eo quo nunc eſt loco, jaci cœpiſſe ad annum à ſalutifero partu milleſimum ducenteſimum ſeptuageſimum ſecundum Annalium fides tradit, idque ex diplomate quodam beneficiario Florentii ejus nominis quinti, decimi ſexti Hollandiæ Reguli, dato eodem anno, die Martis poſt Margaretæ feſtum, quo Florentius illuſtri cuidam viro Nicolao Catzio Equiti ad amplificationem territorrii Goudani largitur trecentas quinquagenta virgas, Belgice* geerden *vocant, à medio Iſelæ introrſum in longitudinem, totidemque in latitudinem. Adfertur etiam hoc diſtichum:*

FUNDABAT, CATTOS FLORENTE REGENTE, NOTATO
POSTERITAS, GOUDÆ MOENIA, CATTUS EQUES.

Doctiſſimus Junius ad annum ſexageſimum ſecundum jacta collegit: verum Gouda ante etiam exſtitit, tituloque ejus multi ſe ornarunt, in quibus fuit Illuſtriſſimus Heros Theodoricus Goudanus eques, & Wilhelmo Romanorum Regi à ſupremis conſiliis, cujus honeſta fit mentio in diplomate Trajectenſibus ab eodem rege dato, anno milleſimo ducenteſimo quinquageſimo ſecundo. Neque ipſum Florentii diploma loquitur, Goudam tum demum cœpiſſe, ſed tantummodo contractiores territorii limites extenſos eſſe; unde urbis hujus fundamenta ad inferiora longe tempora rejicienda videntur. Oſtenditur etiamnum hodie ad quartam milliaris partem, extra urbem locus, ubi olim templum extructum fuit, veteris ſepulchreti nomine adhuc notus, qui olim, vigentibus adhuc avitis illis ceremoniis, quotannis ſub Majum, feriis Rogationum, publica quadam ſupplicatione inviſi ſolet. Eſt inſuper & via quædam regia quæ priſca Gouda dicitur. Nec à vero diſſilire videtur, incolas hujus urbis, quia longius ab Iſela diſſiti, negotiationis oportunioris gratia, quæ populos interdum ad verſuram ſoli faciendam excire ſolet, ad ipſas Iſelæ ripas, propter facilem undecunque appulſum, ſedes cœpiſſe. Dimidio circiter ab hac urbe militario, non ita pridem, multa ex argento numiſmata reperta ſunt, cum hac ab adverſa parte Epigrapha, LUDOVICUS IMP. *averſa vero hac* XPISTIANA RELIGIO; *quæ cuſa videbantur tempore Regis Ludovici Pii, Caroli Magni filii, Caroli vero Calvi patris, qui primus Hollandiam comiti Theuderico Aquitano, cum primum Chriſtiana religio in his regionibus exurgeret, donationis titulo habendam dedit. Facies urbis hujus rotunda fere. Foſſas habet latas & profundas, olim mœnibus & vallis circundata, nunc muris ſepta: paluſtri & uliginoſo loco condita, & undique quovis tempore per emiſſaria ſua, ſpatio viginti quatuor horarum inundari poteſt; ita ut à nulla parte obſidionem, aut tormenta bellica metuat, niſi per aggeres utrimque Iſalæ (ad quam ejus ſitus eſt) obductos, quibus tamen fortia ſatis propugnacula objecta, hoſtilem incurſionem facile excluſura. Juxta urbem hanc, durante adhuc fatali illo & internecivo Bello, Illuſtriſſ. Ord. impenſis publicis novum quoddam emiſſarium ſolo prius diligenter fiſtucato, & crepidine lapidea à ſaxo duriſſimo coloris cærulei communito, ſapienter faciendum curarunt, per quod (urgente ſic neceſſitate) ingentes corbitæ & celoces onerariæ, paſſis velis, quod per urbem fieri non potuit, citius ad belli uſum perveherentur. Pontem habet ſublicium trans Iſelam. Proprietarios & dominos hujus urbis per aliquot annos fuiſſe comites Bulosſios (quorum monumenta etiam marmore in media Baſilica, in ſacello quodam ferreis cancellis ſepto, ante annos aliquot viſa ſunt) certum eſt. Horum primus fuit illuſtriſſimus quidam & ſummo loco natus*

Heros

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Heros Joannes Hannonius, Johannis Hannonis Hollandiæ Reguli filius, Dominus in Beaumont, atque Wilhelmi, Hollandiæ item Reguli (cui cognomentum Boni virtus dederat) minimus naufrater; huic ex Comitatu Hollandiæ bona quædam cesserant, & inter alia Gouda ac Scoonhovia cum appendicibus suis, per matrimonii vero contractionem Comes Bulosii, quod est in Galliis, factus est. Bulosiorum ultimus fuit Guido, qui obiit anno millesimo trecentesimo nonagesimo septimo, XI. Kal. Januar. post cujus obitum (quandoquidem nulli legitimi erant hæredes) Goudæ & Scoonhoviæ territoria, Baluvatus Bulosius dicta, rursus ad Hollandiæ Comitatum, atque hoc temporibus Alberti Bavariæ Ducis, delata sunt. Arcem in ea ut & Schoonhoviæ, Johannes Hannonius Dominus in Beaumont, de quo paulo ante, exstruxit, institutis utrobique teloniis portoria & vectigalia exacturis; hæc arx admirabili fabrica constructa, ut tutissimum adversus pericula perfugium, destinata est per Hollandiæ Proceres atque Ordines tanquam gazophylacium & conditorium asservandis diplomatibus privilegiisque principum Hollandiæ indultis: verum & hanc fatalis illa superioris tempestatis procella diruit, soloque æquavit, sola editiore turre arcis memoriam adhuc tuente. Anno salutis millesimo quadringentesimo octavo XIV. Kal. Septembr. hæc Urbs luctuoso incendio ita dejecta & in cineres versa fuit, ut quinque tantum domus remanserint, eæque apud portum, quarum adhuc hodie tres visuntur antiqua frontispiciorum structura; incendium hoc incidit in feriis Ludovici, loquente Hexametro hoc homæoteleuto.

FLETIBUS ID DIDICI QUIA
GOUDA CREMAT LUDOWICI.

Habet hæc Urbs insignia quædam ædificia, ac primo templum, quo haud scio an alibi spatiosius sit atque amplius, ipsam etiam Cathedralem Ecclesiam Coloniensem aliquot pedum mensura superans, spectandum olim altissimo, turris fastigio, verum (ut in rebus humanis nihil diuturnum aut perpetuum natura patitur) anno partæ salutis millesimo quingentesimo quinquagesimo secundo, pridie Id. Januar. cælesti igne conflagravit, prodigio haud dubio divinitus facto inter arundineo tegulo constrata undecunque tecta, quæ tum templum ambibant, sed intacta tamen a fulmine. Incendium hoc exprimunt hi numeri ab Hadriano Junio hoc disticho comprehensi:

LUX BISSENA FUIT, IANI HORA VESPERE NONA
CUM SACRA IOANNI VULCANO CORRUIT ÆDES.

Postea vero magnificis operis atque impensis reparatum superiorum temporum splendorem & amplitudinem obscurat. Hujus specularia & opera vitrea, omnia fere a potentissimorum Regum & Principum, tam secularium quam Ecclesiasticorum, D. D. item Ordinum, & Oppidorum, Collegiorum liberalitate profecta, & a duobus fratribus Theodoro & Gualtero Crabeth, luminibus artis encausticæ, Gauda oriundis, confecta, tota fere Europa admiratur. Forum habet augustissimum, triangulari propemodum forma, cujus in medio, ceu centro, existit Prætorium, juri dicundo, habendo Senatui, obeundis Urbis muniis destinatum ædificium, quo Jacoba Heroina, Hollandiæ olim Comitissa, Goudam, cum ab omnibus fere Hollandiæ Oppidis quæ ad Philippum Burgundiæ Ducem desciverant, deserta, habitaculum sibi in Urbis hujus arce deligeret, donavit: quanquam extrema demum manus anno MCCCCXL. Prætorio addita videatur: hujus pars ima columnis suffulta, & opere fornicato concamerata, macello, posterior vero theatro Justitiæ sanguinariæ, publicæque securitatis vindici dicata, singularem architecti urbani industriam demonstrat. Multa in hac urbe sacra sunt hospitia. Cives in extruendis ædificiis mediocritatem adhibent, quæ in omni usu cultuque vitæ laudatur, caventque ne inutili sumptu & magnificentia modum, quo in genere multum boni (Cicerone teste) insit, excedant; nec tamen ædificiis deest munditiæ, ornatus, & elegantia. Urbs est copiosa, & rebus omnibus affluens, ob fluvii portusque opportunitatem; immo pylori vicem in corpore humano obtinet, quando intermedia intercipit quidquid Hollandia, Brabantia, Zelandiaque mutuis necessitatibus submittit. Hunc Trajectum, ut jus Privilegiarium, tanquam nervum & Reipublicæ hujus columen, Urbs (quamvis ab aliis sæpe oppugnatum) fortiter, & ex longi temporis præscripto & diplomate summo jure urget, & sibi servat. Magna hic cœli salubritas, tum quia aër liber a maris offensa & gravitate ejus secretus est, tum etiam propter reciprocum illum Iselæ æstum, & quia colliciis rivorum undicunque ita divisa est, ut nullum fere tota urbe domicilium extet ἄνυδρον, quod non præterlabatur aut perlabatur aquæ alveus, sordium & inquinamentorum colluviem reciproco Iselæ æstu expurgans. Nulla usquam urbium, prope dixerim cum fidei periculo, vel fœliciora vel frequentiora, producit alitque plantaria, non vicinis modo Belgis, sed etiam longe dessitis regionibus, expetita. Tres habet hæc Urbs anniversarios mercatus, quos ingens omnis generis rerum affluentia, & ubertas exornat, maxime vero laneis pannis, & Stolwicensium caseorum molibus, & bonitate non incelebres, Olim in hac Urbe trecentas quinquaginta officinas cerevisiarias fuisse constat. Cereali namque potu adeo inclyta fuit, ut bona Flandriæ, Zelandiæque pars vix alio exotico zytho uteretur, quam quod Goudanorum cortinis concoctum esset, quod Goutse Keyte dicebatur. Plurimæ hic etiam juxta Iselam sunt laterariæ. Status Politiæ commodus, & regitur ab iis qui ætate, Sapientia, Consilio, & industria cæteros anteire putantur. Incolæ bene morati & culti. Viget apud eos humanitas & concordiæ studium, maxime in Religionis negotio, quæ laus utinam vere hoc turbulento sæculo adeo exacerbatis & exulceratis plerorumque animis, de aliis etiam prædicari posset. Bellica etiam virtute semper claruerunt, & navalis rei peritissimi, in quibus principem honoris ac gloriæ gradum ascendunt Cornelius & Fredericus Houtmannus, par nobile fratrum, qui singulari patriæ studio & summa industria, Confœderatarum Provinciarum nomine, in Indiam Orientalem primi advecti, maximo earundem Provinciarum emolumento & fœnore, per multos annos ibidem comercia exercuerunt, & Batavo illi Mercurio Lucrioni officinam institoriam constituerunt. Dedit hæc Urbs superiori sæculo ingenia quædam non infælicia neque sterilia, quorum nonnulla autor libri hujus recenset; quædam etiam hoc nostro, quorum doctissimi viri Justus Lipsius, Janus Gruterus, & Dominicus Baudius Insulensis honestissime in libris

ſuis meminerunt. Oriundus etiam hac urbe magnus ille Deſiderius Eraſmus; Goudæ enim conceptus & utero geſtatus, Roterodami (quo cum ad pariendum vicina eſſet mater, ſe certa de cauſa contulerat) in lucem editus eſt. Complures in hac urbe annos vixere magni nominis viri, Balduinus Ranſæus, & Paulus Traudenius; quorum ille alter quidam Hippocrates magna cum laude medicinam exercuit; hic vero numeroſiſſimam undique ad hanc Urbem confluentem pubem, humaniori litteratura fideliter, ad magnam Urbis hujus gloriam, inſtituit. Dat is: Sommige Schryvers verhalen: dat de Stad *Gouda* haar naam ſoude hebben, van een Vrouw, beſitſter van die plaats alſoo genomt, (by ons geſeid *Goudje*,) andre van het goud en vergult, daar den toorn, tot een teken van Heerlijkheid, eertijds mede gedekt was; waarſchijnlijker is het gevoelen van die gene, dewelke haren naam het Cimerſe woord *Gouwe* toepaſſen, het welke, een bedijkte ſloot ofte graft, ook wel een waterloop ſelve beduyd: om dat noch tegenwoordich een watergang van die naam, met wyde en kromme bochten in weſen is, komende uyt den *Rhyn* door een gekorten toeloop, niet verre van het Dorp *Alfen*, alwaer eertijds de Romeinen haar winterleger, *Alpheniana*, of gelijk als andre willen *Albiniana Caſtra*, geplaatſt hebben, dewelke door *Boskoop*, en ſoo voort door de Stad *Goude*, met een ſterken ſtroom in den *Yſel* uytwatert. Deſen oorſpronk meent *Adrianus Junius* in ſijn *Beſchryvinge van Batavien*, dat de waarheid naaſt komt; wie den ſtichter van deſe Stad geweeſt is, blijkt mits de onachtſaamheid der Schryvers, niet ſeker; dat deſelve Stad hier ter plaatſe gebouwt is, blijkt uyt het begunſtichde *Handveſt van Grave Floris de V.* gegeven des Dingsdachs naar *Margrieten-dag* in 't jaar M. CCLXXII. daar by den ſelven *Grave Floris* aan *Niklaas Katz*, Ridder, tot vermeerdering van den ommering en rechtsgebied van *Dergoude*, noch vijftich roeden Lands van den *Yſel* af binnewaarts, ſoo in de lengte, als in de brete vergunt heeft, daar van dit Knuppel-dicht:

Wanneer Graaf Floris 't Katſe volk regeerd'
Heeft Kats den Ridder 't Goudſe Rijk vermeerd.

Den geleerden *Junius* ſeid, dat de eerſte Grondveſten van deſe Stad in 't jaar MCCLXII. (hy meent LXXII.) geleid zyn; doch *Gouda* is lang voor die tijd geweeſt, en hebben vele daar van den naam gehad; onder dewelke geweeſt is eenen Heer *Diderik van der Goude*, Ridder, *Koning Willems*, geheimen Raad, van dewelke ter goeder gedachten vermaan gemaakt is in het Handveſt, by den ſelven *Koning Willem*, in 't jaar MCCLV. aan die van *Utregt* verleent. En ſeid het Handveſt van *Graaf Floris* niet, dat doen eerſt de Grondveſt van *Dergoude* ſoude geleid zyn, maar dat de palen van den omring van 't ſelve gebied ſoo veel verder zyn uytgeſet; daar uyt dan genoeg blijkt, dat de Veſting van deſe Stad veel ouder is; daar werd ook een vierendeel uyrs van de Stad een plaats vertoont, daar eertijds een kerk geſtaan heeft, daar van noch een oude Graf-ſtede geſien werd, daar noch op de oude Gods-dienſtige wijſe jaarlijks in de maand van Mey, een gewoonlijke bedevaart gedaan werd; daar is ook een Heeren-wech die de oude *Gouwe* genomt werd; het en is ook niet onwaarſchijnlijk, dat de borgers van deſe Stad, om dat ſy wat verder van den *Yſel* geſeten waren, om hunne Koopmanſchap en handel, dewelke veel luyden van plaats doet veranderen, om den gemakkelijker af en toegang, aldaar ſoo veel nader aan den *Yſel* haar ſate genomen hebben. Omtrent een half myle van de Stad ſijn ook onlangs verſcheyde ſilvere penningen gevonden, met dit opſchrift, LUDOVICUS IMPERATOR, en aan d'anderſyde CHRISTIANA RELIGIO, dat is, KAISAR LODEWYK, en aan de weerſijde *de Chriſtelijke Godsdienſt*; dewelke geacht werden geſlagen te zyn ten tyde van *Kaiſar Ludowijk*, bygenaamt de *Godvrugtige*, een ſoon van *Karel de Groote*, en de vader van *Karel de Kaluwe*, dewelke aan *Diderik van Aquitanien*, den eerſten *Grave van Holland*, doen de *Chriſtelijke Godsdienſt* in deſe Landen begon geleert te werden, het *Graafſchap van Holland* gegeven heeft; De gelegentheid van deſe Stad leid in 't ronde, van ouds met goede wyde en diepe graften en ſterke bolwerken voorſien, en met muyren geveſt, op een vaſte en bequame grond, diemen van alle kanten, door de uyt en invloeyende wateren, in de tijd van vier-en-twintich uyren kan onder water ſetten; ſoo dat deſelve Stad voor geen belegering ofte overval behoeft te vreſen, als langs de dijken ten wederſyden den *Yſel*, (daar de Stad op gelegen is) dewelke met genoegſame ſterkten tegens den vyand voorſien zyn; aan deſe Stad is noch ten tijde van den Spaanſen oorlog, op koſten van de Staten des Lands, een nieuwe graft gemaakt, en met blaauwe ſtenen bemetſelt, door dewelke (in tijd van nood) de grote gelade ſchepen, met volle zeylen, (het welk te voren door de Stad ſo niet konde geſchieden) kunnen door vlyen; heeft een vaſte brugge over den *Yſel*; het gebied en regering over deſe Stad is lange jaren geweeſt by de Heeren van *Bolois*, welkers gedenktumelen van Marmerſteen, rondom met yſere ſtaketſels beſet, noch onlangs in een hoek van het Stedehuys te ſien zyn geweeſt; onder dewelke geweeſt is, den edelen welgeboren Heer *Jan van Henegouwen*, Graaf *Jan van Henegouwens* ſoon, Heere van *Beaumont*, jonger broeder van Grave *Willem*, bygenaamt de *Goede*, dewelke eenige goederen uyt het *Graafſchap van Holland* waren opgekomen, onder anderen de Steden *Dergoude* en *Schoonhoven*, met alle haren toebehoren; door huwelijk wierd hy *Grave van Bolois*, in Vrankrijk; Den laatſten *Grave van Bolois* is geweeſt eenen *Guido*, dewelke den 22. December 1396. overleefde, na welkers overlyden, ſonder wettige erven, de Heerlijkheden van *Dergoude* en *Schoonhoven*, het Baljuwſchap van *Bolois* genomt, wederom aan Holland gekomen zyn; deſen Heer *Jan van Henegouwen* voorgenomt, Heere van *Beaumont*, heeft tot *Dergoude* en ook tot *Schoonhoven* een ſterk Kaſteel doen maken, het welke hy met goede tollen van de voorbyvarende ſchepen te ontfangen, begunſticht heeft; welk ſlot als een verſekerde plaatſe by de Staten gehouden is, om 's Lands brieven en oude Handveſten aldaar verſekert en bewaart te werden; doch deſe ſterkte is door den voorgaanden groten brand van den 18. Auguſty 1438. mede om verre geraakt, en

en tot de aarde toe geslecht, daar van alleen den toorn ter gedachtenis bleef staan, daar door dese Stad soo verre totasse verbrande, dat niet meer als vijf huysen omtrent de poort overbleven, van dewelke noch drie met hunne oude gevels in wesen zyn; desen brand geschiede op *Sint Lovijs-dag*, uytwijsende seker taldicht van dien tijd; Dese Stad heeft verscheide voornamen gebouwen; als vöor eerst zyn de grote Kerk, wiens weergade van ruymte en grote ik nergens en weet, enige voeten groter dan de Domkerk tot *Keulen*, met een seer hogen toorn voorsien, doch deselve (gelijk in de menselijke saken, op der aarde niet bestendich ofte eeuwichduyrende en is) is op den 12. January 1552. mede door een onweer en groten blixem in brand geraakt, en tot den ommegang ter neder gestort, sonder deselve te beschadigen; het welk by *Adrianus Junius* met een Jaar-tijdich Knuppel-dicht is aangetekent; doch korts daar na met schoonder en heerlijker gebouw, als de voorgaande hersteld; voor welker kostelijk geschilderde glasen, uyt den versamelden penning, van alle ordres soo wereldse als geestelijke mildadige giften, door de kunstige hand van de twee gebroeders *Dirk* en *Wouter Crabet* doen maken, sich al de wereld moet verwonderen; heeft een seer aansienlijk markt-veld, dat van drie hoekwegen begaan werd, daar het Raadhuys in 't midde staat, met welk gebouw vrouw *Jacoba*, doen sy by na van alle Steden (dewelke het met Hertoch *Philips van Borgondien* hielden,) verlaten, binnen de Stad *Gouda* haar toevlucht nam, de Stad vereert heeft, het welk alhoewel in 't jaar 1440. scheen voltoyt te zyn, is daar na het onderste gedeelte, op pilaren gestelt en overwelft, tot een vlees-halle, en het agterste gedeelte tot een schavot, ofte lijfstraf-plaats geschikt, 't welk een kunstig werk verthoont; de borgers houden haar in het timmeren van hare huysen middelmatich, het welk in al het mensen doen werd gepresen, en wachten hun, dat sy in geen grootheid, ofte onnodige kosten, de maat, (daar *Cicero* seid, dat veel goeds in gelegen is,) enichsints te buyten gaan, soo nochtans datter geen nettigheid, noch geen cieraad aan en gebreekt; het is een Stad vol en overvloedich van allerhande toevoer, om de gelegentheid van de doortocht; en is als een stuytbeen in het mensen lichaam, sittende in het midden van de losinge, van al het gene haar uyt *Holland*, *Braband* en *Zeeland*, tot wedersijds gerijf en noodsakelijkheid werd toegesonden; desen doortocht werd by deselve, als een voorrecht, en een senuwe ter behoud van het Land, (niet tegenstaande den benydenden tegenstand van andre) uyt hun langdurig besit, en vergund voorrecht ten uytersten beweerd, en staande gehouden; hier is een seer gesonde lucht, soo om dat deselve vry is van alle opkomende Zeedampen, als door de beweginge en versinge van den op en afloop van het *Yßel-water*, en ook om dat de Stad met verscheide watergangen sodanich verdeelt is, datter geen vuyl of stinkent water kan blijven, of het looft en ververst sich door den uytocht in den *Yssel*; en ik derf seggen, datter by na niet eene Stad ofte plaats in *Holland* is, dewelke bequamer is tot het teelen, en voortsetten van aller hande geboomte, en planterye, niet alleen by de omleggende plaatsen, maar ook van alle andere verre afgelegene plaatsen gesocht en begeert; hier zyn drie week-markt-dagen, vol van alle nootelijke toevoer, voornamentlijk is daar den handel van wolle Lakenen, en overvloed van Stolkse-kaas, die nergens soo goed en soo overvloedich ter markt komt; en plachten hier over drie-hondert en vijftich Brouweryen, ofte Bierstekeryen gaande gehouden te werden; want het *Goudse* bier plach in sodanige achtinge te zyn, dat in *Vlaanderen* noch in *Zeland* geen ander bier wierd gedronken, als het gene *Dergoude* wierd gebrouwen, het welk men *Goudse* keyte nomde; daar zyn ook veel steenovens omtrent en langs den *Yßel*; het Landstands bestier is hier in een goeden schik, en werd bedient by die gene dewelke in ouderdom, wijsheid en voorsigtigheid boven andre uytsteken; de ingesetenen zyn geschikt en wel gemaniert; onder haar bloeyt den yver tot beleeftheid, en onderlijke eendracht, voornamentlijk in Gods-dienstige saken, het welk te wensen was, dat in dese bedorve eeuwe en verwijderde gemoederen, van alle andere mede mocht geseid werden; sy hebben haar allesints ten oorlog dapper getoont, bysonderlijk ter Zee, en Schipvaart ervaren, daar van den lof boven andere toekomt, de twee gebroeden, *Cornelis* en *Frederik Houtmans*, dewelke uyt bysondere liefde tot het Vaderland, de eerste zyn geweest, dewelke uyt ten naam van de Staten der Verenichde Nederlanden, naar Oost-Indien zyn gevaren, en aldaar den handel vele jaren tot groot voordeel van den Staat gedreven hebben, en de vaste comptoiren hebben ingevoert; uyt dese Stad zyn verscheide grote lichten en verstanden voortgekomen, daar van onder anderen *Justus Lipsius*, *Janus Gruterus*, en *Dominicus Baudius*, in hunne schriften gewach maken; den groten *Desiderus Erasmus* moet ook voor een *Gouwenaar* gehouden werden; want hy ter *Goude* van sijn moeder ontfangen en opgeleid zynde, is hy te *Rotterdam* (werwaarts sijn moeder op het uyterste zynde, om sekre oorsaken haar begeven had) ter wereld gebracht; *Balduinus Ransaus* en *Paulus Traudenius*, hebben haar ook lange binnen *Dergoude* erhouden; daar van den éenen als een anderen *Hippocrates*, met groten lof de konst der Medicinen heeft geoeffent, en den ander een groot getal van jongelingen, in de Latijnse en andere talen, tot luyster van de schole aldaar geleerd, en tot hun verder studien en wetenschappen gevördert heeft.

[u] *Amsteldam*,] Een Stad alhoewel van geen 51
grote oudheid heeft te roemen, soo is efter in haar nieuwigheid de gelukkigste van allen, en is in weinich jaren soo verre aangewonnen in rijkdom en grootheid, dat hedensdaags geen ander en is by haar te gelijken, en met recht mach geseid werden, een beknopte wereld, binnen de gestrekte wallen van een Stad begrepen.

Wie de eerste stichters en bewoonders van *Amsteldam* zyn geweest, en weetmen niet seker, als dat het selve de Heeren van *Amstel* werd toegeschreven; de eerste bewoninge van *Amsteldam* was volgens het gemeen gevoelen van slechte en geringe vissers, dewelke eerst aan de Zeedijk gewoont hebben, daar nu Sint *Olofs* Kasteel staat, haar bergende in hutten van riet, voor hare woonste; Doch

was den *Dam* in den *Amstel* noch niet geleid, en noch gene sluysen bekent, als een valdeur ofte verlaat in de *Zeedijk*, daar door het water van den *Amstel* heeft moeten losen; want de doorvarende sluysen doe noch niet bekent en waren; omtrent dese uytwatering heeft een Kasteel en sterkte gestaan, op den oever van den *Amstel*, by de *Heeren van Amstel*, tot bescherming van dese Aandijkse vissers, soo het schijnt, aldaar gebouwt, daar uyt dan genoeg blijkt dat de *Heeren van Amstel*, dewelke van alle oude tijden eygendom aan *Amsteland* gehad, en Heerschappye daar over gevoert hebben, de bescherm-heeren en eerste Voorders van dit *Amsteldam* geweest zyn, welk Kasteel wanneer en by wie 't selve gebout is, en weetmen niet, om dat de Heeren van *Amstel* stichters van dit Kasteel, niet voor het jaar M. XIII. by de oude Chronijk-schryvers gemeld werden; Dit Kasteel heeft noch gestaan in 't jaar M. CCIII. ten tyde van den roer tussen *Graaf Willem de I. Grave Floris de III.* broeder, en *Lodewijk van Loon*; dewelke na de dood van *Diderik de VII. Grave Florens* soon, tegens wil en dank van *vrouw Ada*, weduwe van gemelte *Graaf Floris*, sich in 't Graafschap van *Holland* socht in te dringen, en van de Edelen in *Amsteland* verdreven zynde; by *Gysbert van Amstel* gebergt wierde, en door des selfs geleide, vry tot *Utregt* binnen geraakte, waarom de *Kennemers* soo tegens hem verstoort waren, dat sy den Zedijk doorstaken, en al het binnen-land lieten onder water lopen, en het Kasteel in brand staken; Soo datmen den Dijk heeft moeten binnewaarts in leggen; Sie *Joann. a Leyd. Chronic. Belgic. lib. 20. cap. 2.* oude *Hollandse Chron. divis. 15. cap. 2. Joann. Bekam. in Theodorico secundo Episcopo* XXXII. *& Wilhelm. Hed. sub eod Episcopo.*

Waar en op wat plaats dit Kasteel gestaan heeft, is het gemeen gevoelen, dat het selve tussen de Papenbruch en ouwe Bruch gestaan heeft, daar den eersten Dam geleid is geweest, daar *Amsteldam* de naam van heeft, dewelke daar na weder opgenomen en verleid is, daar omtrent *Joh. Pontan.* verhaalt, dat in het graven van nieuwe huysen verscheide stukken van muyren van een oud gebouw gevonden zyn.

Dus verre by waarschijnlijke gissinge van den ouden oorsprong van die van *Amsteldam*, daar uyt men kan sien, dat deselve so jong niet en is, als sommige wel meenen; dewijl dan de Heeren van *Amstel* van ouds eygendom aan *Amstelland* gehad hebben, en daar over Heerschappye gevoert hebben, by gevolch ook Heeren van dese plaats geweest zyn, van welkers geslacht in de oude Chronijken voor het jaar M. XVIII. of XIX. geen gewach gemaakt en werd, en men ook niet geschreven en vind, wanneer dat dese *Amstelse* vissers onder de Heeren van *Amstel* geraakt zyn, moet men vast stellen, dat haren oorspronk en eerste opbouwinge niet jonger en is, als de geheugenis van de Heeren van *Amstel*.

En sy gelet, dat dese Landsate niet voor het jaar M. CC. III. en noch enige jaren daar na tot den *Amstel*, met een vasten binnen-dam tot versekerheid van den Zee-dijk, maar alleen met de naam van *Amstel* ofte *Amstels* vesten, dat is versekerheid, genomt is geweest, het zy dat sulx op het oude Kasteel, of op het Dorp ofte Vlekke geduyd is.

De eerste Heer van *Amstel* werd vermelt, doch sonder naam in 't jaar M. XIX. in de lijst van de Vasallen en Leenmannen, en hare goederen onder de Kerk en Bisschop van *Utregt* behorende, door *Adelbolt de XIX.* ten tijde van *Diderik de III.* ter eeuwigen geheugenisse doen opstellen, daar men onder andere Heeren ook de Heer van *Amstel* geschreven vind; *Heda* in sijn *Beschryvinge van de Bisschoppen van Utregt*, brengt deselve lijste te voor, doch stelt die twee jaren later; een klein verschil; sie deselve lijst, mede *Joann. a Leydis*, *Chronic. Belgic. lib. 9. cap. 10. Hollandse Chronijk divis. 7. cap. 14.* met dese woorden: de Heere van *Amstel* hielt te Leen van den Sticht het meeste deel van sijn Heerlijkheid; *Arnoldus Buchel* over *W. Heda in Episcop. Andrea XXV.* brengt een brief by, aan de Parochianen van de Mye, in den jare M. C. XXXI. gegeven, daar in *Egbert* en *Godefrid van Amstel* als getuygen gestaan; van welken *Egbert van Amstel* het geslacht van de Heeren van *Amstel* begint, van het welk en van het verval sedert der t'samensweringe met *Gerrit van Velsen*, jegens *Grave Floris*, hier naar breder 't sijner plaatse.

w *Rotterdam*,] De geboorte-plaats van den geleerden *Desiderius Erasmus*; Hier doet hem wederom een louter verdichtsel van gewaande oudheid op, dat de Stad van *Rotterdam* gebouwt en gesticht soude zyn van eenen *Roter*, *Koning van Vrankrijk*, die mogelijk noyt geboren is geweest, dewelke (om wat meer schijn te geven) geleeft soude hebben omtrent XLII. andre seggen LXXXIX. jaar naar Kristi geboorte; gesecht, maar niet bewesen; dus souden de jongste wel de oudste Steden werden; ik heb gelesen in een Handvest van *Graaf Willem*, in den jare 1328. aan de ingesetenen van *Rotterdam* gegeven, dat *Rotterdam* doe noch geen Stad en was, aldaar genomt het *Ambagt van Rotterdam*, dat by een Rechter, dat is een Schout, en twee geswrorens berecht wierd, alhoewel sy dertich jaren te voren al Stads recht mochten verkregen hebben, 't geen soo het schijnt in de eerste jaren niet en is geoeffent; want ik vinde in sekren brief van *Jan van Holland*, aan die van *Rotterdam*, in 't jaar 1293. gegeven, dat hun daar by vrydom en poortrecht vergunt werd; soo dat den *Professor Boxhorn* in sijn *Toneel van Holland*, gemist heeft te schryven, dat se omtrent het jaar M. CC. LXX. met een bolwerk omgeleid, en met Stads Privilegien soude begunsticht zyn.

Het is waarschijnlijk, dat dese Stad sijnen naam heeft van de Rivier de *Rotte*, daar deselve over heen gebout is, dewelke plag te lopen uyt de *Maas* tot in den *Rhyn*, en nu aan den *Hildam* van achteren, en tot *Rotterdam* met verscheide sluysen van voren is afgedamt, en nu dient tot uytwatering van de binnepolders; wanneer desen Dam ofte verlaat sluysen tot *Rotterdam* geleid sijn, weet men niet seker, soo dan ook niet van het eerste beginsel van het Dorp, nu de Stad *Rotterdam*, want men houd het daar voor, dat de eerste bewoninge met en omtrent dese gestopte of gedamde uytwatering van enige schippers geweest zy, die sich om de gelegentheid der plaatse hier onthouden hebben, en metter tijd tot grote koopluyden geworden zyn.

x *Gorcum*,] Is in 't jaar M. CC. XXXI. gesticht by

by *Lin*, Heere van *Arkel*, daar van *Joann. a Leydis Chronic. Belgic. lib.* 22. *cap.* 111. aldus schrijft:

Igitur prope Arkel erat istis diebus quoddam firmum præsidium, pertinens ad Joann. Octavum Dominum de Arkel, circa quod præsidium morabantur quidam piscatores, eo quod Fluvius Merweda cæpit ibi fluere, & defluere, propter inundationes Fluviorum Mosæ & Wachalæ. Qui Wachala apud Tyelam Gelriæ oppidum restrictus fuit, ne antiquum cursum in longa aqua dicta Lingen de cætero haberet, sed postmodum majore & profundiore alveo versus Bomeliam se derivando in superiore & inferiore Insulæ Bommelanæ Mosæ partem allambit & amplectitur. Et quia piscatores prope Arkel degentes dicebantur miseri piscatores, theutonice Gorkens, ideo oppidum postea dicebatur Gorcum nunc vero Gorichem. Nunc igitur Dominus de Arkel præcepit Villanis in Wolfaria domos proprias infringere & adjutorio suo eas circa prædictum præsidium in modum Civitatis locare, & præsidium illud mutatum consecratumque fuit in domum Dei, sive in Ecclesiam Parochialem, & adducta sunt omnia ornamenta cum imaginibus Ecclesiæ de Wolfaria in eandem Ecclesiam de Gorichem. Quod oppidum idem Dominus de Arkel muravit. Insuper ædificavit in Orientali parte ejusdem novelli oppidi fortissimum castrum totius Dominii de Arkel, in quo deinceps ipse & sui successores Domini de Arkel moram faciebant. Het welk, also het by den ontrouwen oversetter van de oude *Hollandse Chronijk divis.* 16. *cap.* 10. niet wel is nageschreven, hebben wy 't selve aldus verduytst:

In die dagen dan was by *Arkel* een sterk slot, toebehorende aan Johan den achtsten Heere van *Arkel.* Omtrent dit Slot woonden enige visschers, om dat de Riviere *Merwe* begint daar te loopen en af te loopen, om het overvloeden der Water-stroomen, *Mase* en *Waal*; welke *Waal* heeft gestopt geweest by *Tiel*, een Stad van *Gelderland*, op dat het sijn ouden loop voort aan niet hebben en soude in de *Lingen*: maar namaals sich af keerende in een dieper en meerder gracht naar *Bommel*, omhelst en aanroert de *Mase*, in de bovenste deelen van *Bommelerwaart*. En om dat die vissers woonende by *Arckel*, werden geseyt ellendige of arme vissers, in het Duyts *Ghorkens*, (*daarom men noch hedensdaachs plach te seggen van seer arme mensen, gor en dor*) dat is de reden waarom de Stad daar naar wert geseyt *Gorkum*, maar tegenwoordich *Gorichem*. Den Heere van *Arkel* heeft dan bevolen aan de Dorp-luyden in *Wolfaria*, haar eygen huysen te breken, en deselve op Stads wijse te timmeren, met haar hulpe omtrent het voorseyde Slot. En dat Slot of sterkte is verandert en geheylicht geweest in een Gods-huys, of in een Parochie Kerke; en alle de kerkelijk ornamenten, met de beelden der Kerke van *Wolfaria*, zyn gebracht in deselve Kerke van *Gorichem*; welke Stad deselve Heere van *Arkel* heeft bemuert. Hy heeft ook getimmert, aan d'Oostzyde van die selve nieuwe Stad, het sterkste Slot der gantse Heerschappye van *Arkel*, aldaar hy en sijn naarkomelingen Heeren van *Arkel*, souden van dien tijd af haar woon-plaatse houden.

54 [y] *Worcum*,] Van ouds *Woudrichem* genomt, de Hoofstad van het Land van *Altena*, daar eertijds een seer oud Kasteel gestaan heeft, dat genomt wierd *Holtena*, daar van men de oude gebrooken muyren noch tegenwoordich sien kan; Hoe dat het aan de naam van *Woudrichem* komt, weet men niet seker; Is gelegen schricks over *Gorcum*, aan den *Waalkant*, heeft van ouds gehoort onder de Graven van *Hoorn*; in 't jaar 1150. werd vermelt dat het selve onder de Heeren van *Hoorn* gehoort heeft, dewelke daar na Graven genomt zyn; Is voor desen een Leen van de Graven van *Kleef* geweest; doch is in 't jaar 1332. by *Willem de III.* van dien naam, Grave van *Holland*, by genaamt de *goede*, den gront eygendom gekoft van *Diderik van Kleve*, sedert welke tijd het een *Hollands* Leen geworden is; de Graven van *Hoorn*, hebben 't selve beseten tot den jare 1600. als wanneer *Walburg van Nienarent*, weduwe wijlen van *Philips Montmorenzy*, *Grave van Hoorn*, dewelke in 't jaar 1568. tot *Brussel* onthalst wierd, 't selve met de Heerlijkheid van *Altena*, aan de Staten van *Holland*, voor een somme van negentich duysent gulden verkoft; is in 't jaar 1460. met wallen en poorten versterkt; het gemelte Kasteel moet een seer sterk slot geweest zyn, om dat in 't jaar 1395. die persoonen, dewelke schuldich waren aan den doodslach van *Alid van Poelgeest*, de boele van *Hertoch Aalbregt*, daar op tot hun versekering gevlucht waren.

[z] *Heusden*,] Heeft van ouds behoort onder het 55
Graafschap van *Teisterbant*; den eersten Heer van *Heusden* was *Robbregt*, de twede soon van *Robbregt van Kleef*, Grave van *Teisterbant*; Daar van schrijft *Johan. a Leyd. Chronic. Belg. lib.* 4. *cap.* 12. *op het jaar* M.CC.LXXXIX. aldus: *Robertus de Clivis, Comes Teisterbant duxit in uxorem Kunegondam filiam Comitis de Hoy, ex qua genuit tres filios. Quorum primus dicebatur Ludovicus, succedens Comes Teisterbandiæ, Secundus dicebatur Robertus, cui successit Dominium de Heusden cum multis villis, & factum fuit speciale Dominium; hic Robertus fuit primus Dominus de Heusden, minuitque arma sua, propter fratrem seniorem, habuitque scutum in dextra parte rubrum & in sinistra blavum cum octo sceptris, accepitque illa Dominia in feudum a Domino Clivensi, quia superior domus fuit. Tertius filius dicebatur Theodoricus, & obtinuit Dominium Haltena, & fuit primus Dominus de Haltena.* Dat is: *Robbert van Kleef*, Grave van *Teisterbant*, trouwde met *Kunigond*, de dochter van den *Grave van Hoy*, daar uyt hy gewan drie soonen; den eersten wierd *Lodewijk* genaamt, den volgenden Grave van *Teisterbant*, den tweeden was *Robbert*, dewelke de Heerlijkheid van *Heusden* te beurd viel, met vele aanbehorende houven, en is een bysondre Heerlijkheid geworden; desen *Robbert* was den eersten Heere van *Heusden*, en heeft sijn wapen om sijn oudste broeders wille verandert, en hy voerde een schild aan de rechter zyde rood, en aan de slinker zyde blauw, met acht scepters, en heeft die Heerlijkheden te Leen ontfangen, van den Heere van *Kleef*, als van hoger huyse; den derden was *Diderik*, en verkreeg de Heerlijkheid van *Haltena*, en hy was den eersten Heere van *Haltena*.

[a] *Leerdam*,] Een Stedeken boven *Gorcum*, 56
aan de *Linge*, omtrent een half uyr van *Asperen* gelegen, heeft zyn gebied, over de Rivier, daarom het Land van *Dam* genomt; sommige noemen het *Lingerdam*, van de Rivier de *Linge*, is een

 Graaf-

Graafſchap op ſich ſelven, heeft van ouds te Leen behoort onder den huyſe van *Arkel*, is in 't jaar 1150. by *Jan de VI.* Heere, gegeven aan ſijn ſoon *Pholpard*, van wiens wonderlijk leven en bedrijf, hier naar 't ſijner plaatſe, naar wiens dood het ſelve Land wederom quam, aan den ſelven huyſe en Heeren van *Arkel*, onder dewelke het gebleven is tot het jaar M. CCCCX. als wanneer *Maria* de erf-dochter van *Jan de XVI.* en laatſte Heer van *Arkel*, troude aan *Iohan van Egmond*, aan dewelke ſy de Heerlijkheid van *Leerdam*, ten huywelijk bracht, van dewelke deſelve quam op zyn ſoon *Willem*, en ſijne nakomelingen, in 't jaar M. CCCC. XCII. is *Frederik*, *Willems* ſoon gemaakt eerſte Graaf van de Landen van *Leerdam*, dewelke overleden zynde in 't jaar M. D. III. het ſelve Graafſchap kwam op *Floris van Egmond*, die in 't jaar M. D. XXXIX. overleefde, nalatende *Maximiliaan van Egmond* ſijnen navolger, wiens enige erf-dochter was *Anna van Egmond*, dewelke ſtierf in 't jaar M. D. LVIII. en het Graaafſchap van *Leerdam* beſprak, aan haar ſoon *Philippus Wilhelmus* Prince van *Oranjen*, dewelke in 't jaar 1618. komende te ſterven, 't ſelve by Teſtamente gemaakt heeft, aan zyn broeder *Maurits*, Prince van *Oranjen*, ſedert het welke het ſelve aan den huyſe van *Oranjen* is gebleven; de Stad *Leerdam* heeft eertijds mede gehad een ſeer ſchoon Kaſteel, het welk nu t'enemaal vervallen en ter nederleid.

57 [b] *Aſperen*,] Dichte by *Leerdam*, aan de *Linge* gelegen, is mede van ouds geſproten en te Leen gegeven, uyt en by den huyſe van *Arkel*; Waar van het ſelve ſijnen naam heeft en weetmen niet, als dat alſoo moet genomt en geſticht zyn, by ſucceſſie van een jonger broeder uyt den huyſe van *Arkel*; In 't jaar M. CCC. LIV. is het by overlyden van *Guye van Aſperen*, die in den ſlach tegens de *Frieſen* doodbleef, op zyn enige dochter verſtorven, die het ſelve mede ten huywelijk bracht aan *Diederik van Polanen*, dewelke nalieten *Otto van Polanen*, Heere van *Aſperen*, wiens dochter *Alferad* vrouwe van *Aſperen* troude met *Iohan Heere van Langerak*, en lieten na een enige dochter *Elburg* genaamt; deſe troude met *Rutgerus van Burſelen*, aan dewelke ſy de Heerlijkheid van *Aſperen* ten huwelijk aanbracht, dewelke in 't jaar M. CCCC. LXI. door eenen *Aarnout Piek*, uyt een oude veete en euvelen moet, op ſijn ſlot met een koegel door het hooft wierd geſchoten, dat hy het beſtierf, ſedert welke het aan den geſlachte van *Boetſelaar* is gebleven, waar van hier naar 't ſijner plaatſe.

58 [c] *Heukelum*,] Anders *Herculim* genaamt, van *Hercules*, daar men ſeid dat *Arkel* om de grote ſterkte van de eerſte *Heer van Arkel* de naam af heeft; leid op de Rivier de *Linge*, en is mede afgekomen uyt den huyſe van *Arkel*, hier van meld *Regino* op 't jaar D. CC. LXXXIV. dat het van Koning *Karel de Groot*, om de wederſpannigheid en rebellie van de *Neder-zaxen*, (ſoo nomt hy de *Batavieren*) nevens andere omleggende plaatſen overvallen en verwoeſt is, doch hy nomt het *Huculim*, ſo als hy veeltijds de namen van de plaatſen ſonder opmerking in 't ruwe ter neder ſtelt, dit zyn ſijne woorden: *Karolus ingreſſus eſt Saxoniam, eo quod iterum rebellaſſet, & cum eis aliqua pars Friſonum, & pervenit uſque ad Huculim circumeundo, & vaſtando omnia.* Dat is: *Karolus* quam in *Neder-zaxen*, uyt oorſaak dat ſy met een deel *Frieſen* wederom gemuyt hadden, en quam tot aan *Huculin*, het welk hy rondom gaande t'enemaal verwoeſte; Hier uyt kan men ſien dat het ouder is als *Leerdam* en *Aſperen*, het heeft mede een oud en ſterk ſlot, het welk men meent dat by de Heeren van *Arkel* omtrent het jaar M. CC. gebouwt is; den eerſten dewelke den titel van Heer van *Heukelum* gegeven is, was *Otto*, *Ian de VIII. Heer van Arkels* jonger ſoon, aan wien het ſelve in 't jaar M. CC. LXXII. gegeven is, ſedert het welke 't ſelve aan des ſelfs nakomelingen gebleven is, tot dat het in 't jaar M. D. XCVII. door overlijden van de enige dochter van *Otto van Arkel*, dewelke ongetrout overleefde, wederom quam op *Eliſabet van Arkel*, weduwe wylen den Heere van *Kaſtres*.

[d] *Vianen*,] Het Kaſteel en ſterkte van *Vianen*, 59
is geſticht en gebouwt, ſoo de Chronijken melden, in 't jaar M. CXC. by *Zueder* broeder van *Ian de III.* dier name, Heer van *Kuylenburg*, dewelke dat Landſchap toequam, by deilinge tegens ſijn broeder, over ſijn vaderlijke erffenis; is gelegen aan de linkerſyde van de *Lek*, leid op het ſcheid tuſſen het ſticht van *Utregt* en *Holland*; is een vrye Heerlijkheid op ſich ſelven, buyten het gebied van den Staat, doch echter op den *Hollandſe* bodem gelegen; heeft ſouveraine macht en vryheid, om alle vervolchde perſonen, ter ſake van doodſlach, banquerotte en voorvluchte, hoedanich dat het ſoude mogen weſen, te herbergen en beſchermen.

Den eerſten Heer was *Sweder van Vianen*, dewelke als een jonger ſoon vanden Grave van *Kulenburg*, de naam en wapen van *Kuylenburg*, naar het gebruyk onder den Edelen, verlaten, en dat van *Vianen* met het bouwen van het ſlot en ſterkte aldaar heeft aangenomen; deſen *Zweder* bleef in den ſlach by *Bremen*, in den jare M. CC. XXXIV. Wie ſijn navolgers waren en weet men niet, als dat in 't jaar M. CCC. XL. een tweden *Zweder* de Kapelle, onder het Dorp *Hageſtein*, dichte onder *Vianen* gelegen, in een Parochie-kerk heeft doen herbouwen, en dat *Gysbregt van Vianen* in 't jaar M. CCC. LXXII. een ſchonen toorn by het Kaſteel heeft doen ſetten, om het rantſoen dat hy getrokken had, over de gevankenis van des Graven ſoon van *Sint Paulus* in *Artoys*, daarom hy den ſelven toorn ook *Sint Pauwels Toorn* heeft doen noemen; welken ſlach geſchiede in 't Land van *Gulik*, in den jare 1371.

Tot dat *Walraven*, Heere van *Brederode*, die in 't jaar M. CCCC. LXXI. tot *Gorcum* in het innemen van de Stad wierd dood geſlagen, trouwde met vrouw *Jenne*, d'Heer *Boxhorn* noemt deſelve *Leonora*, de erf-dochter van *Hendrik van Vianen* en *Ameyde*, waar door hem deſe beyde Heerlijkheden aanquamen, ſedert welke tijd *Vianen* aan den geſlachte van *Brederode* is gebleven.

[e] *Schoonhoven*,] Een oude Stad aan de rech- 60
terſyde van de *Lek* gelegen, heeft ſijn ſterkte, dat men 't ſelve van alle zyden onder water kan ſetten; men meent dat het ſijn oorſpronk heeft uyt de ruïne van het lang vervallen Stedeken *Nieupoort*, aan de d'overſyde gelegen, van waar ſich de inwoonderen over de *Lek*, daar nu *Schoonhoven* is, ſouden ter neder geſet hebben; heeft haar naam van de ſchoonheid en gelegentheid van de Haven, ſoo ſommige menen,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

menen, ſoo ook in de oude ſchriften *Schoonhaven* genomt is; Andre willen dat het alſoo genomt ſoude zyn, van het Hof, dat aldaar plach gehouden te werden, of wel van de vermakelijke en plaiſierige Hoven en vruchtbare Landen daar rondom gelegen; ſoo werd het by *Heda*, *Bella Curia*, Schoonhof genomt, en by *Cornelius Aurelius*, *Belloportus*, Schoon-haven; in 't jaar M. CC. XXXII. heeft Grave *Floris de IV.* ten gevalle van *Otto de XXXVI.* Biſſchop van *Utregt*, een binnendijk doen maken van *Schoonhoven* tot *Utregt*, en voort tot *Amerongen* toe, tot op het hoge ſand.

61 [f] *Den Briel*,] Van het gat en uytloop van den *Rhyn*, *Helium*, dat is een hellende afloop; alſoo genomt, gelijk als *Brehel*, dat is de wijde en open mond van het hellende en nederſtortende *Helium*, daar van wy hier voor hebben aangeweſen, dat *Hellevoet* en *Hellevoet-ſluys* hunnen naam hebben; dit is het gevoelen van *Adrian. Junius* in ſijn *Batavia*, en *Philippus Cluverus de Trib. Rheni Alveis*, *cap.* 2. De Rhym-chronijk van *Melis Stoke* nomt het Wydenis, wegens de grote wyte en breete van de mond van de *Maas* aldaar; het is de Hooftſtad van het Land van *Voorn*; wanneer die gebouwt is, weet men niet ſeker, het en is niet buyten waarſchijnlijke giſſing, dat met het vervallen en vergaan van de ſterkte, en Kaſteel *Helium*, de bywonende Landſaten aldaar verplaatſt zyn; om dat het Land van *Voorn* veel by *Zeeuſe* Burggraven te Leen beſeten is, hebben ſommige gemeent, dat den *Briel* onder *Zeland* behoorde, doch is altoos onder *Holland* gerekent en gehouden, ſulks wy hier voor hebben aangeweſen.

62 [g] *Vlaardingen*,] Werd voor de eerſte en ſterkſte plaats eertijds in *Holland* gehouden, waar van breder hier voor Num. 31.

63 [h] *Schiedam*,] Heeft ſijn naam van het water de *Schie*, het welk ſijn begin neemt van *Delff* af tot op *Overſchie*, en van daar het binne-water tot in de *Maas* komt te loſen, daar die van *Rotterdam* mede een graft na toegeleid hebben, dewelke ſy ook de *Schie* noemen, ſtrekkende van *Rotterdam* af tot *Overſchie*, daar deſelve in de rechte *Schie* valt, daar het alles Land plach te weſen, en het Dorp *Overſchie* de naam van heeft, als over de *Schie* gelegen; welke *Schie*, op dat die maar alleen ſoude ſtrekken tot uytloſinge van het binne-water der uytſpuwende en opmalende polders van *Delfland*, tot *Schiedam* met een Verlaat-ſluys is afgedamt; wanneer deſe vaarten en wateringen gemaakt zyn, en weet men niet ſeker; van de mannen wonende in de Ambachten van *Sevenhuyſen*, *Bleiſwijk*, *Rotte* en *Schie*, werd vermelt in het *Handveſt van Graaf Floris*, aan die van *Schieland* en *Dergoude* gegeven, in 't jaar M CC. LXXXII. het welk wy om andere aanmerkens waardige omſtandigheden hier mede hebben ingelijſt, beginnende aldus:

WY *Floris*, *Grave van Holland*, *maken bekent een jegelijk die deſe tegenwoordige ſullen ſien, dat, als tot onſer audientie gedragen was van enige onſe geloofweerdige Onderſaten, Edelen en onedelen, dat de mannen onſer Baljuſchap tuſſchen* Schye *en* Goude, *hebbende Landen en beſittingen tot genoegſame opdijkinge der voorſeyde Landen en beſittingen niet genoechſaam, gelijk het gemeyn welvaren des Lands nuttelijk en vereyſende is; Wy, met gemeynen raad der wyſen, hebben hen toegelaten, dat onſe mannen, woonende in ſulke Ambagten, te weten, in* Zevenhuyſen, Bleiſwijk, Rotte, *in het Ambagt van* Schye, *in het Ambagt van Heer* Alewijn van Roderiſen, *van Heer* Arneſt van Welven in Broech; *in het Ambagt van Heer* Gillis van Voorſchoten, *en in het Ambagt geſeyt* Bokelſdijk, *henlieden ſouden vlijtig weſen om in 't gemeyn te geven onderſtand, ſoo met arbeyden als met koſten: alhoewel datſe eygentlijk naar de Wetten des Vaderlands niet daar toe verbonden nog gehouden en zyn: en nu niet alleen uyt het verhalen van velen, maar uyt de klaarheid der ſake beſcheydelijk aanmerkende, dat door ſulke gemeyne opdijkinge der voorſeyde, het voorſeyde Land met grote watervloed is overloopen, de Dijken doorbroken, en geſcheyden zynde, en met gemeynen rade der Heemraden der ſelven Ambagten, dewelke het geſchil niet en heeft aangeraakt, en der verſcheyder Edelen onſes Lands: Wy, eyndelijk, abſolveren van de voorſeyde opdijkinge onſe voorſeyde onderſaten, wonende in de voornaamde Ambagten. Die herſtellende in alle regt, en haar eerſte conſtuyme, dewelke ſy, haar Voor-vaders, van ons, en onſe Voor-vaders, gewoonlijk zyn geweeſt te hebben in haar Ambagten, willende, dat alle de gene, die Landen en beſittingen hebben, en gewoon zyn Dijken te vermaken, van over lange voorleden tijden, ſouden neerſtig opſigt hebben op haar regt en oude conſtuyme in het opdijken: Word ook toegeſeyt van de gene, die wonen in de voorſeyde Ambagten, dat, is 't dat yemand hebbende in de voorſeyde palen enig Land, dat eygentlijk* Polre *genaamt werd, en opgedijkt is, aan ſulk een Land met ſijn Dijken willen afſeggen, te ſeer met arbeyt en koſten belaſt zynde, alle voorſeyde mannen ſullen op haar nemen de voornaamde* Polre *om te bedijken, en ſullent bedijken tot haar arbeyt en koſten, gelijk het nuttig is tot het welvaren des Land, en dan ſal het voorſeyde Land met eygen regt aan de voorſeyde Dijken vaſt houden, en toebehoren. Sy mogen ook een Dijk leggen en vermaken, gelijk met raad der Heemraden haar ſal dunken profijtelijk te weſen. Word ook bygevoegt, dat ſoo de voorſeyde mannen der voornoemde Ambagten, den Dijk ſouden willen trekken, en verleggen tot ſulke plaatſe, daar eertijds den ouden Dijk bedijkt is geweeſt, of elders, dan ſullen de mannen, aldaar wonende, den voorſeyden Dijk tot haar weder nemen, en ſullen die maaken gelijk ſy voor langen tijd plegen te doen, en dat Land, welk genaamt word* Uytdijk, *ſal ons met vollen regt toebehoren, en uyt dit Privilegie ſal alleen ons Ambagt van* Schye *profijt en gemak wedervaren. Gegeven in het jaar* M. CC. LXXXI. *op den dag der geboorte der Salige Maget Maria.*

En werden de *Schiedammers* in de brieven der Graven van *Holland*, veel inwoonders van de Rivier ofte waterloop alſoo genomt.

[i] *'s Gravenſande*,] Is mede een van de oudſte Steden in *Holland*, daar van breder in 't voorgaande Hooftſtuk.

[k] *Woerden*,] Alſoo genomt van de *Waard* ofte *Woerd*, op welk Land 't ſelve gebouwt is; *Woerden* is geſticht in 't jaar M. CLIII. by *Godefrid de XXVIII.* Biſſchop van *Utregt*, daar van *Johannes Beca*, in de Beſchryvinge van den ſelven *Godefrid* aldus verhaalt: *Hic Epiſcopus pro ſempiternæ ſuæ* 64

landis

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

laudis memoria superædificavit Beato Martino quatuor Castra, scilicet Horst contra Comitatum Gelriæ, Vollenho contra Dominatum Frisiæ, Montforde adversus Comitatum Hollandiæ, & Woerden adversus rebellionem propria Civitatis, ut ex eis Imperium inimicorum ab omni parte restringeret, & diversis raptoribus facilem Episcopatus ingressum interdiceret. Dat is: Desen Bisschop heeft ter gedachtenis sijns eeuwigen lofs, ter eeren van *Sint Marten*, getimmert vier Kastelen ofte sterkten, als, *Horst* tegens het Graafschap van *Gelder*, *Vollenhove* tegens de Heerlijkheid van *Vriesland*, *Mondforde* tegens het Graafschap van *Holland*, en het Kasteel tot *Woerden* tegens de wederspannigheid en rebellie van sijn eygen Stad, op dat hy uyt deselve het geweld der vyanden van alle kanten soude tegenstaan, en de geweldige rovers den toegang tot sijn Bisdom soude beletten. Hier uyt kan men sien, dat *Woerden* al ouder, en langer geweest is, eer dat het Kasteel tot haarluyder betemminge gesticht is: want dese Stad dikmaals oorsaak gegeven heeft aan seer sware oorlogen, tussen de *Hollandse* en *Stigtse*, om dat het voor beyde partyen altijd openlag.

Op dit Kasteel heeft den Bisschop een Kastelein gestelt, die daar na met den titel van *Heer van Woerden* begunsticht is; tot dat Heer *Herman van Woerden*, die in 't jaar M. CC. LXXXVIII. het Slot, Heerlijkheid en Stede van *Woerden*, van *Graaf Floris de V.* te Leen had ontfangen, mede had geconspireert en geholpen in het verraad en moord van den selven Graaf *Floris* sijnen Heer, waarom hy uyt den Lande verbannen, en sijne goeden verbeurt verklaart zyn, daar door de Heerlijkheid van *Woerden*, in den jare M. CC. XCVI. aan de Graaflijkheid van *Holland* is vervallen, daar na aan deselve gebleven, en zedert by die van *Holland*, altoos een Kastelein op het Slot van *Woerden* gestelt is; Dit Slot wierd de sterkste plaats in *Holland* geacht, en wierd daarom genoemt de sleutel van *Holland*, gelijk daar van schrijft *Reinerus Snoyus Rer. Batav. lib.* 12. *Erat hæc, inquit, omnium per Hollandiam munitissima, æstimata inexpugnabilis, modo præsidii satis intus esset, ut clavis vulgariter Hollandiæ diceretur.* Dit was, seid hy, de alder sterkste plaatse van geheel *Holland*, wierd voor onwinbaar gehouden, als daar volk genoeg in was, soo dat het gemeenlijk de sleutel van *Holland* genoemt wierd.

65 [l] *Yselstein*,] Op den hoek van den *Hollandsen*, of *Nederysel*, heeft mede een sterk slot, daar van by de Chronijken op het jaar M. CC. L. vermelt wert; hier over is altijd groten twist geweest, of het selve onder het sticht van *Utregt* behoorde, om de besettinge van het welke verscheyde oorlogen geweest zyn; doch is altoos aan de *Hollandse* zyde gebleven, en heeft tot sijnen Heer den *Prince van Oranjen*.

66 [m] *Montfoort*,] Wy hebben in de Beschryving van *Woerden* uyt *Johannes Beka* aangewesen, dat *Godefrid de XXVIII. Bisschop van Utregt*, dese sterkte in 't jaar M. C. LXIII. tot een versekering jegens het Graafschap van *Holland* heeft doen maken; doch is daar na beneffens *Yselstein* en *Woerden*, den Bisschop afgewonnen, en onder *Holland* gebracht.

67 [n] *Oudewater*,] Is eygentlijk *oude Waarder*, van den *ouden Waard*, in dewelke 't selve Stedeken gelegen is; wanneer en by wie het selve gesticht en gebouwt is, weet men niet seker, om dat in de Chronijken van het selve niet voor het jaar M. CCC. XLIX. vermelt werd, als wanneer het van Bisschop *Jan van Arkel* belegert, gewonnen en verbrand, dog naderhand wederom herbouwt is.

[o] *Wesop*,] Werd doorgaans in de oude brie- 68
ven *Wespe* genomt; in wat tijd het selve gebouwt is weet men niet, en werd daar niet anders van gevonden, als dat het van ouds sijn bysondre Heeren gehad heeft; daar van in sekren brief van Heer *Gysbert van Amstel*, aan d' Abdisse van *Rhijnsburg*, van den 10. February M. CCC. XXXIII. geschreven, van eenen *Mense* van *Wesepe* vermelt werd; is van ouds vermaart door de Brouweryen, en bysondre soort van bier-brouwen, 't welk het heele Land door getrokken werd, en bysonderlijk tot *Leyden*, daar sy 't selve den *Vlaamsen Doctor* plegen te noemen, is een seer vermakelijk Stedeken aan de Vegt gelegen; dewelke tegens de wallen aanspoelt.

[p] *Muyden*,] Aan wedersyden van de Vegt ge- 69
legen, soo dat daar de Vegt midden door loopt, heeft een seer sterk Kasteel, het welk noch volkomentlijk in wesen is, en noch dient tot eenige sware gevangenen; staat tot bestier van den Drost van *Muyden*, in der tijd; Op dit huys is *Graaf Floris de V.* in 't jaar M. CC. XCVI. van *Gerrit van Velsen*, en sijne medehulpers versekert en gevangen gest, en na dat hy van *Gerrit van Velsen* ter dood gequetst was, is hy van den *Kennemers* ontset, die hem half dood wederom op het huys te *Muyden* brachten, alwaar hy sijnen geest gaf. *Muyden* heeft sijn uytwatering in het *Ye*, het welk een volkomen vaart en haven is, daar men met geladen schepen konde uyt en in varen, doch nu tot een naauwe vaart verland.

[q] *Naarden*,] Een seer oude plaatse, de Hoofdstad van *Goyland*, daar van in de oude gedenkschriften dikwijls van het *oud Naarden* vermelt werd; is het selve dat in sommige brieven *Narding* ofte *Naarding* genomt werd; van de naamreden van dit *Naarden* en weetmen geen andre gissing, als dat het alsoo genomt mocht zyn, gelijk als de naaste en naarder plaats aan het Sticht van *Utregt*; gelijk men ook niet seker en weet, door wie en wanneer het gebout is; *Oud Naarden* heeft gelegen op den hoek van de *Zuider-zee*, nu t'enemaal afgespoelt, en met de Zee gemeen; daar van noch met laag water de tekenen, en oude overblijfselen der straten, en kerke dikmaals gesien werden; 't selve meentmen dat door *Jan van Arkel*, die in 't jaar 1346. de 47. Bisschop van *Utregt* wierd, verbrand en vernielt, en sedert van de Zee is afgespoelt en ingenomen; het welk in 't jaar M. CCC. LX. by tijde van *Willem*, bygenaamt de *Goede*, verplaatst en tot een nieuw *Naarden* herbouwt is; hier van kan men sien in het Handvest van *Hertog Willen van Beyeren*, anderen daags naar *Pinxter* M. CCC. L. aan die van *Naarden* gegeven, dewelke aldus luyd:

WIllem Hertoge van *Beyeren*, Grave van *Holland*, *Zeland*, en Heer van *Vriesland*, maken kond allen luyden; Want onse lieve getrouwe Stede van *Naarden*, om onsent wille, van onse vyanden swaarlijk verderft is; en hare Handvesten diese van onse Ouderen hadde, verloren heeft: soo en

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

en is onse wille niet, datse daar by aan hare rechte en vryheid yet vermindert zy: maar wy willen haar dat vermeerderen en niet verminderen. Daarom soo hebben wy haar geoorloft en oorloven mits desen brieve te begrypen een nieuwen Stede, ergens daar sy ons en haar ter beste oorbaar staat: by rade van *Hindrik van Heemskerk*, onsen Baljeuw daar in den Lande, en der gerechten van onsen Steden van *Amsterdamme*, *Muyden*, en *Wesep*; die te betimmeren en te besitten in al sulke rechten, als die Stede van *Naarden* plach te staan, eer sy verbrande: ter tijd toe datse ons uyt schrifte betoocht hebben, van hare oude Handvesten, daar wy hare Handvesten uyt besegelen en vernieuwen mogen: of ter tijd toe dat wy haar nieuwe rechten en vryheden geven. Voort soo geven wy haar oorlof by deser luyden rade voorsz, eenen Veste te maken om die Stede, daar sijt begrypen sullen, en bidden alle goede luyden, die daar ontrent geseten zyn, dat sy onsen Stede van *Naarden* vorderen, en helpen vesten en graven; want ter onse luyden en landen wel mede gesloten sullen wesen. In oorkonde, desen brief besegelt met onsen segel. Gegeven in 't jaar onses Heeren 1350. op den anderen dach na Pinxteren.

71 r *Alkmaar*,] Werd by de sommige gehouden voor een van de oudste Steden van *Holland*, *Alekmeer* van ouds genomt, dat is een *Lekmeer*, want in de oude Duytse taal, beduyd de letter A, voor een bywoord gestelt, soo veel als een; sommige menen dat deselve genomt soude zyn *Almeer*, gelijk of het daar omtrent daar de Stad nu staat *al meer*, *Poel* en *Meeras* plag te zyn, het welk met den grond en omleggende gelegentheid van deselve Stad geensints over-een-komt; Wat de oudheid deser Stad belangt, willen wy liever bekennen 't selve niet seker te weten, als het versierde verdichtsel van den stichter *Adgillus*, Koning der *Friesen*, een soone van *Radbout*, beyde *Friese* Koningen. *Ludowijk Guicciardijn* meent dat dese Stad gebouwt soude wesen met het vervallen en afspoelen van de oude Stad *Verona*, daar van hier voor, dewelke by *Jan van Henegouwen* omtrent het jaar 1300. om haar quade trouwe, en rebellie verbrand en afgeworpen is, en niet weer herbouwt, voort door de Zee is wegespoelt, overvloeyt, en op dese plaatse soude overgebracht zyn; Hier toe soude de versierde naam van *Altena* wel passen, gelijk als sommige dese Stad hebben willen noemen, uyt sake dat seker Vorst van *Veronen*, aan de borgers van *Veronen* vertrekkende, soude vermaant hebben, dat sy haar niet al te na aan de Zee souden verplaatsen, het welk indien soo wel met de waarheid, als met de omstandigheid der saken over een quam, wel aannemelijk soude zyn; Maar wat raad met de oude Chronijken, dewelke van lange voor dien tijd van *Alkmaar* vermelden? Dus doende soude het geen oude Stad kunnen zyn, maar de jongste Stad van allen werden, met dat deselve soo te verstaan geen vier-hondert jaar en soude kunnen bereiken. De oorlogen by die van *Alkmaar* tegens de *Vriesen*, betuygen genoeg van hare oudheid; daar van leest men by *Joann. a Leydis Chronic. Belg. lib. 7. cap. 11.* by de grote *Chronyke van Holland divis. 5. cap. 4.* mede in Duyts vertaalt: dat den selven *Grave Diderik*, met den aanvang van sijn Graafschap, in 't jaar M. CCC. III. de *Vriesen* naar een harden stryd tot gehoorsaamheid had gebracht, doch dat deselve haar verbond niet en hielden, en een jaar daar na met een grote macht van volk wederom op *Holland* aan quamen, en de Stad van *Alkmaar* stormenderhand in namen, en alles dood sloegen wat sy daar in vonden; dit zyn sijne woorden: *Frisones non servantes fidem ruperunt pactum, confregerunt jugum rebellaveruntque satis crudeliter adversus Comitem Hollandiæ. Nam transmeantes in Hollandiam cum exercitu copioso devastaverunt oppidum Alcmariense, trucidantes habitatores loci illius, & ipsum oppidum comburentes, tradiderunt igni devorandum, &c.*

Hier uyt kan men genoeg van de oudheid van dese Stad oordelen, dewijl die voor de tijd van de Graven van *Holland* al in wesen geweest is, en van hare eerste stichtinge by gene Schryvers vermelt werd. De naaste gissinge van de oudheid van de Stad *Alkmaar* is; dat de Stad *Vroon* ofte *Verona*, (zynde een Frontier van *Westvriesland*, tegen *Holland* en *Kermerland*, en een bequame gelegentheid voor de *Friesen*, om haar sterk te maken tot een inval van *Holland* en *Kennemerland*, dat sy dikwils plunderden en beroofden, vermits sy gemeenlijk vyanden waren tegen dese Landen, daar onder de rebellige *Vriesen* niet en wilden buygen, soo dat die van *Veronen* haar selven rijk maakten met den buyt der geroofde *Hollandse* goederen; soo sy ook van ouds geweest waren de herberge van de grote Zerovers *Ganascus* en *Carausius*, ten tijde van de Romeinen, daar van 't sijner plaatse) sy-luyden daar door seer gehaat wierden, soo dat enige van de inwoonderen van dien nadenken begonden te krygen, dat hare saken op het hoogste geweest waren, en vermits sy verscheide malen de zegelen, en verbondbrieven, met den Romeinse en andre overhoofden deser Landen gemaakt, hadden verbroken en tegen gegaan, haar met haar woonsten buyten de Stad begaven, langs de Geestkant, by de stroom van den *Rhyn* heen, omtrent een mijl van de Stad van *Verone* af, het welk men voor het eerste en oudste begrip van *Alkmaar* houd; dit is geschied, seid de *Chronijk van Alkmaar*, omtrent het jaar 520. min, of meer.

De Stad *Alkmaar* heeft veel ongemakken en overvallen van de *Vriesen* moeten lijden, en zyn in geduyrige aanloop en aanstoot tegen deselve geweest, als onder anderen in 't jaar M. LXXII. onder den *Bultenaar Govard* is deselve over de twee maanden seer streng en seer nauw belegert geweest, tot dat eintelijk deselve by den Grave met hulpe van den Bisschop van *Utregt* is ontset geworden; In 't jaar M. C. XXXII. is *Alkmaar* van *Floris* bygenaamt de *Swarte*, een twede soon van *Diderik de VI.* dier naam *Grave van Benthem*, met geweld ingenomen, en te vier en swaard in den grond bedorven; korts daar na zyn wederom die van *Alkmaar* van de *Vriesen* belegert, het welk volgens daar na noch eens, tweemaal en meer geschied is; tot dat het geweld der *Vriesen* by Koning *Willem* is begonnen gesnuykt te werden, dewelke by de Stad het sterke Slot *Thorenburg* heeft doen bouwen, en tot meer sekerheid en grote kosten een dijk heeft doen leggen, van *Alkmaar* af tot de uyterste palen van *Westvriesland* toe, op welken Dijk by, tegens de

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

inbreuken der *Vriesen* in *Holland*, mede twee Kastelen en sterkten heeft doen maken, het eene *Nieuburg*, het ander *Middelburg* genomt.

Dat niet verre van *Alkmaar* een kampe Lands van ouds het Marktvelt van *Veronen* genomt is, en doet ter deser saake niet, om aldaar de rechte plaatst van de Stad *Verona* vast te stellen, want een gehele Landstreke daar omtrent met de naam van *Vroon-landen* bekent zyn, gelijk wy hier voor op het II. Hoofdstuk in de Beschryvinge hebben aangewesen. Wat nu de benaminge van het Marktvelt van *Verona* beduyd, is gelooflijk, dat dewijl in voor tijden den *Rhijn* voor by *Alkmaar* gelopen heeft, en een seer gemakkelijke toegang was, daar omtrent onder de vrydom van *Veronen* een Paardemarkt geweest zy, en op ofte rondom dese kampe Land, het Marktveld geweest is, daar van dese benaming is overgebleven, want men niet gewoon is een Markt in een Stad, ofte bewoonde Vlekke, een veld te noemen.

72 [s] *Schagen*,] Een vermaarde oud adelijke *Hollandse* vryheid, een groote en aansienlijke plaats, seer dicht bewoont, werd by de sommige onder de Steden van *Holland* getelt, om dat het selve by Hertoch *Willem van Henegouwen*, in 't jaar 1415. met Stads rechten, Privilegien en Vryheden begunsticht is; Men wil seggen, dat het by den *Deenen*, doen sy hier in 't Land quamen, soude gesticht zyn, om dat in *Denemarken* een Stedeken is, dat met deselve naam genomt werd; is altoos een bysondre vrye Heerlijkheid geweest, gesproten uyt ten huyse van *Adelbert van Beyeren*, de soon van *Kaisar Lodewijk*, uyt *Margarieten van Henegouwen*, dewelke als zynde Grave van *Henegouwen*, *Holland*, *Zeland*, &c. sijn bastard soon *Willem*, door den *Paus Nicolaas*, gelegitimeert en geëgt, Heere van *Schagen*, en de vier naast gelegen Dorpen gemaakt heeft, als *Verningerhorn*, *Harinkhuysen*, *Kolhorn*, en *Burghorn*; Desen *Willem* den I. Heer van *Schagen*, heeft omtrent het jaar 1440. op de *Vroon-landen* een sterk Slot doen bouwen, dat tot noch toe by sijne nakomelingen de Heeren van *Schagen* bewoont is; van het geslachte van de Heeren van *Schagen*, werd hier naar 't sijner plaatse in 't lange verhandelt.

73 [t] *Hoorn*,] *Doctor Velius* verhaalt in sijn *Chronijk van Hoorn*, in het eerste boek, met seer waarschijnlijke redenen van de naamreden, en opkomst der Stad *Hoorn*, datter eertijds in den Dijk aldaar een sluys met een overtoom, aan de oostzyde van den roden steen ofte markt, van ouds alsoo genomt geweest is, dienende tot losinge van het binnewater, en in en overtocht der Landluyden naar de Zee; alwaar drie brouwers van *Hamburg*, die aldaar veel met hunnen bieren tot gerijf van de binnen Landsaten quamen handelen, bestonden drie herbergen ter neder te stellen, daar van de voornaamste het teken van een hoorn gebruykte, door welke herberge en verder bywoninge, deselve plaats in nering en koopmanschap soo verre is aangewassen, dat het tot een welvarende Stad geworden is, dewelke den naam van *Hoorn*, na de eerste der voorsz. drie huysingen behouden heeft. *Adrian. Junius* meent, dat het de naam heeft van de kromte van de haven, dewelke sich als een hoorn vertoont; dese eerste huysingen zyn aldaar volgens oude gedenkschriften by deselve brouwers, tot voortsettinge van hare brouwneringe gebouwt, in 't jaar M. CCC. XVI. by tijde van Grave *Willem de III.* bygenaamt de *Goede*; een van dese huysen soo *Velius* getuygt, (dewelke daar van een omstandelijke Beschryvinge doet,) heeft nog gestaan tot het jaar 1560. soo dat dit gevoelen op geen losse waan gevest is; Van ouds vermaart, niet alleen van een binnelandse beestemarkt, daar op alle de magere beesten van gants *Noordholland* ter markt komen, maar ook van den *Deensen* Ossen-handel, door dien de Koopluyden aldaar met hunne Ossen aanquamen en overgescheept wierden; Sie verder de Beschryvinge van *D. Velius*, daar toe wy om kortheid overwijsen, en naar hem den *Professor Boxhorn* in sijn *Toneel van Holland*.

[u] *Enkhuysen*,] Den *Professor Boxhorn* houd 74
het daar voor, dat dese plaats eertijds *Harinkhuysen* genomt is geweest, en alsoo by verkortinge in *Enkhuysen* soude verandert zyn, daar van het wapen van de drie gekroonde Haringen soude voortkomen, het welk soo vremt niet en soude zyn, indien dat men op de wapens der Steden, dewelke eerst seer laat zyn ingevoert, enige vaste staat konde maken. *Adrian. Jun.* in sijn *Batavise Historie*, schrijft mijns bedunkens met meerder waarschijnlijkheid, dat *Enkhuysen* genomt soude zyn van de enkele huysen, die in den beginne alleen en op sich selven gebouwt waren, en daar na dichter voltimmert, eerst tot een Dorp, daar na tot soo een grote Koopstad geworden zyn, welk woord enkel huysen in *Enkhuysen* is verandert, daar van andere, om dat juyst in de oude schriften de naam van Enkelhuysen niet en werd gevonden, het daar op duyden dat aldaar een streeke huysen gebout was, daar dese gekoppelde bewoning het uyterste eynde van was, en dat dese bewoonde plaats *Enkhuysen* genomt is, van het woord *Enke*, want *Enkede*, en *Enke*, in onse oud Duytse spraak, het uyterste eynde, en het enkel beduyd; welke woorden *enkel*, en *Enke* geen strydigheid en geven, en in een en den selven sin kunnen aangenomen werden; de eerste beginselen van dit *Enkel*, en *Enke*, nu *Enkhuysen*, zyn al vry oud, en hachlijk, wel van omtrent de *tijd* dat de Romeinen in dese Landen quamen; het werd by den Gedenk-schryvers voor een bekende saak gehouden, dat de Zuiderzee die nu soo breed en wijd is tussen *Enkhuysen* en *Staveren*, seer nauw plag te wesen, gelijk wy 't sijner plaatsen breder hebben aangewesen. Soo dat voor *Enkhuysen* noch veel voorland gelegen heeft, het welk metter tijd als onbedijkt, en onversekert tegens den vloed en het afspoelen van het aandringende Zewater, soo verre is wechgenomen, dat het eintelijk, ook een gedeelte van dese Stad of Vlekke heeft ingenomen, eer het selve is bedijkt geworden, so noch jegenwoordich werd aangewesen, dat deselve huysen wel een goteling schoot buytens Dijks gestrekt hebben, dewelke nu in Zee verdronken leggen; omtrent de droogte, die ten zuidoosten van 't Oosterhooft regt af te varen gevonden werd, daar men meent dat de kerk en eerste huysen gestaan hebben, welke droogte noch tegenwoordich het oude Kerkhof genomt werd; de eerste beginselen van dese bewoningen waren seer slegt, en volgens de Gedenkschriften by *Jan Simonsz. Blauw Hulk* uytgegeven,

nict

niet anders als kleine huttjens, en luyden van seer gering behelp, hebbende maar alleen een oven om brood te bakken, en een schip om mede te varen, daarom ook in de eersten jaren en in oude Gedenkschriften niet en werd vermeld, voor het jaar 1279. (omtrent welke tijd men seid dat *Verone* soude verbrand, en verdelgt zyn,) dat *Jan van Arkel*, door *Niklaas van Putten*, dien hy had afgesonden, om de wederspannige *Vriesen* te onderbrengen, dit *Enkhuysen* mede dede af branden.

75 [w] *Purmerende*,] Dese plaats brengt sijn naamreden selfs mede, als gelegen aan het eynde van de Rivier de *Purmer*; is soo oud niet, alhoewel mede stem en sitten in de Staatse vergadering heeft; den eersten Heer van *Purmerende* werd geseid geweest te zyn eenen *Willem Eggert*, dewelke aan *Willem van Beyeren*, Hertoch *Aalbregts* soon, die om den toorn sijns vaders gevlucht was, en hem tot *Denemarken* onthield, geld leende en bystand dede, om welke oorsaak hy na sijn vaders dood Graaf van *Holland* geworden zynde, den selven *Willem Eggard* met de Heerlijkheid van *Purmereynde*, en de twee bygevoegde Dorpen *Nek* en *Ilpendam* begiftigde, die daar een seer sterk Slot heeft doen bouwen; sijn soon *Jan Eggard* verkoft deselve Heerlijkheid aan *Gerard van Zijl*, en vertrok naar *Vlaanderen*; desen *Gerard van Zijl* heeft deselve plaats wederom verkoft aan *Johan Burggraaf aan Montfort*, dewelke van rebellye en muyte beschuldichd zynde, wierd deselve Heerlijkheid by *Maximiliaan van Oostenrijk* verbeurd verklaart, en aan *Balthasar van Valkestein* sijn Veldoverste gegeven, van wien deselve by *Johan de I. Grave van Egmond*, omtrent het jaar M. CCCC. LXXXVI. wierd afgekoft, zedert het selve onder den geslachte van *Egmond* is gebleven, tot het jaar 1590. als wanneer het selve van de weduwe van *Philips Montmorenzy*, Grave van *Egmond*, dewelke in de troublen tot *Brussel* onthalst wierd, by de Staten van *Holland* is ingekoft.

76 [x] *Edam*,] van ouds *Idam*, als den Dam van de Ye, gelegen aan de binnekant van de Zuiderzee; haar doen heeft van ouds bestaan in Scheepmakerye, wanneer gebouwt, is onseker.

77 [y] *Monekendam*,] Heeft de naam van het water dat midden door de Stad loopt, de *Monik* genaamt, dewelke in Zee plag te lopen, doch nu afgedamt is; van *Monikendam* werd vermelt in den jare M. CC. XCVII. dat de *Vriesen* aldaar aan quamen, om den Bisschop van *Utregt* bystand te doen, is een groot uyre van *Edam* gelegen.

78 [z] *Medenblik*,] De laadste onder de Steden van *Holland*, doch geensints de jongste; het gemeen gevoelen is dat *Radbout* der *Vriesen* Koning alhier sijnen stoel soude geset hebben, het welk wy 't sijner plaatse, met *Janus Dousa Histor. Batav. lib.* 6. en andere, als een louter verdigtsel hebben tegengesprooken; alhoewel dat alle de Gedenkschriften betuygen, gelijk wy het ook daar voor houden, dat het de eerste en oudste Stad is in *West-vriesland*; heeft sijnen naam van een waterken ofte Rivierken *Medemelakka*, het welk door bedijkinge is verloren, dat men nu niet en kan aanwijsen waar het selve gelopen heeft, en daarom mede verdacht mocht werden gehouden: ten ware 't selve mede verhaalt stond in de Gift-brief van Kaisar *Otto* van den VIII. Kalend. van Septemb. dat is den 25. August. D. CCCC. LXXXV. daar gewag gemaakt werd van het Land tussen de twee Rivieren *Medemelakka* en *Chimelosara*, anders geseid *Gemerchi*; waaar nu dese twee Rivierkens gelopen hebben is niet bekent, en buyten twijfel zyn deselve al lange met de Zee gemeen, sodanig dat daar van geen de minste tekenen overig zyn, maar de naaste gissing is, dat dese Rivierkens gelopen hebben tussen *Medenblik*, daar het nu gelegen is, en het Eylandeken *Emeloörd*, dat mede van dit Rivierken *Chimelosora* sijnen naam mach hebben; *Medeblik* werd ook vermelt in de brieven van *Godebald* Bisschop van *Utregt*, in 't jaar M. C. XVIII. daar by de Kerk van *Medenblik* gegeven werd aan *Sint Maartens* Canonesie tot *Utregt*, luydende aldus:

Ecclesiæ Rectoribus summopere adnitendum est subditorum necessitati, subvenire commodis temporalibus, ut possint vacare spiritualibus; corpus enim dum arctatur penuria, haud facile contemplatur celestia. Unde ego Episcopus, fraternæ charitati condescendens, & pro spe futurorum in posterum consulens, Ecclesiam quandam in occidentali Frisia, in villa, quæ Medenblec vocatur, cum omnibus suis appendentiis, & censu ad Cameram Episcopalem pertinente, & circatu, & oblationibus, utilitati fratrum in Ecclesia B. Martini Deo famulantium in memoriam concessi. Ita ut hæc omnia per manus eorum ad arbitrium suum disponantur. Data Dominicæ incarnationis M. C. XVIII. *indictione* XI. *Dat is:* De regeerders der heilige Kerke moeten daar toe seer arbeiden, en te hulpe komen, den nootdruft der onderdanen met tijdlijk inkomen, op dat sy in het geestelijke mogen yveren; want als het lichaam behouftich is, is het traag in geestelijke oeffeningen; soo heb ik *Godebold*, by der geheugenis Gods Bisschop van *Utregt*, uyt broederlijke liefde in hope van toekomende vlijt, gegund en gegeven tot onser memorie, en nuttigheid der broeders Gods, dienende in *Sint Martens* Kerke, een Kerke in *West-vriesland*, in de Stad dewelke *Medenblic* genomt werd, met alle sijn inkomen, en offerhanden daar toe behorende, haren wille daar mede te doen; gegeven in 't jaar naar de menswerdinge onses Heeren M. C. XVIII. de elfde *indictie*.

[a] *Het neder gedeelte van Gelderland*,] Te rekenen van *Schenkenschans* af voort nederwaarts.

[b] *Over en neder Betuwe*,] Sie daar van het gene op het twede Hooftstuk Num. 14. is verhandelt.

[c] *Overysel*,] Alsoo genomt, om dat het over en langs den *Ysel* gelegen is.

[d] *Deventer*,] Aan d'oversijde van den *Ysel*, 79
omtrent vier uyren van *Swol* gelegen, de Hooftstad van *Overysel*, en een van de Rijxhanze Steden; een verblijf-plaats van de oude *Zaliers* en *Franken*.

Van dese volken werd vermelt by *Ammianus Marcellinus lib.* 20. die deselve *Ansuarios* nomt, van het woord *Ansa*, het welk een handvat betekent, soo dan uyt die naam te vinden is, de naam van *Anze*, ofte *Handze* stand, want *Anze*, ofte *Handze*, een vast verbond, en belofte onder handtasting betekent. *Tacitus* nomt deselve *lib.* 13. *Annal. Ansibarios*, en geeft haar de lof van de kloekste en herbergsaamste onder de volken. *Eosdem agros, inquit, Ansibarii occupavere, validior gens non modo sua copia, sed adjacentium populorum miseratione,*

tione; deselve Landen, seid hy, werden by de *Ansibary* beseten, een volk van de klockste, niet alleen om haar krys-macht, maar om de hulpe en bewegentheid met andere omleggende volken, die sy te vriend hadden. Het gemeen gevoelen is, dat de *Katten* en *Hessen* herwaarts overkomende, door het *Flie* en *Ysel* ter Rijnwaarts zyn ingekomen, en aldaar aankomende, souden overwintert, en haar alhier, daar nu *Deventer* is, ter neder geset hebben, noemende deselve verblijf-plaatse *Fortuna*, *Avontuyr*; daar na de Stad *Deventer* sijnen naam *Davontuyr*, nu by verkortinge *Deventer* soude hebben behouden; sommige willen dat *Deventer* alsoo genomt soude zyn van een *Davo*, een machtig Vorst onder den *Saxen*, die sy menen dat dese plaats gesticht en gebouwt soude hebben. *Adrianus Junius* in sijn *Batavise Beschryving cap.* 9. *pag.* 97. is van gevoelen, dat, om dat deselve volken ook *Attuary* zyn genomt geweest, by verandering *D'aventuary* souden genomt zyn, nu by verkorting *Deventer*; waar van wel het waarschijnlijkste is, dat het van het woord *d'Avantuyr*, nu *Deventer* genomt is, om dat wel seker is, dat de *Katten* alhier ter Rhijnwaarts zyn aangekomen, en hun verblijf-plaats genomen hebben, op het *Avontuyr*, waar sy voort souden vervaren; dat dit een gemeen gevolen geweest is, betuygen de oude opschriften aan des Stadspoorten, en elders te sien; daar van is ook gevonden een seer oud Rijm, daar in die saake omstandelijk verhaalt werd, het welk wy ter gedachte vande oudheid, hier laten invloeyen.

MEn vint klaerlijck in Historien geschreven,
Wie Julius Caesar in sijnen dagen
Den Romeren tho gefalle heft over gegeven
Vele Landen tho dwingen in sijnen leven,
Und die tho brengen onder des Rijcks verdragen.
Welke tydinge men hier hoerde gewagen,
Want hy dwank die Wilten und Slaven,
So dat vele dat spel verlaren sagen,
Unde ten lesten sik onder den Roemeren gaven.
Hier mede liet Julius sijn weldicheyt draven,
Wederkyrende metter Victorien geschalle.
Acht und vijftigh Jaar sagmen dit laven,
Vor Christus geboerte, by rechten getalle.

Daar na omtrent vier und negentich jaren
Doe Claudius was regeerende magtig,
Welk in Britanien sik dede apenbaren
Den tinspennink halven und gewalt to waren,
Und de averwonnen hebbende waragtig,
Wederkyrende is hier gekamen pragtig,
Und desse Meerlanders weder tondergebrocht,
Welk dit Land mede was beklagtig,
Und die Inwoners hebben genade gesocht
An Claudio met fryheit unde tocht
Und den Roemeren ewige trew gesworen,
Und met gelimpe den frede gekocht
Den sy niet lange wolden orboren.

Hondert jaren und dertig sonder falgiren,
Na dat Christus ons heil was gebooren
So isser ein volk geweest in't vermeren
Welk sig metter wapen konde generen,
Und hieten de Catthi onder Marte verkaren,
Magtig und strydbar, grimmich van toren
Grof van stature, seer moedich und stolt,
Die woninghg waren in tyden hier vooren,
By den Hermunduren in't wilde Wolt
Hercynion genant, dan na onderholt,
Sint sy verdreven van den Salinen sterch
Om eynen stroom, die fruchtbar was van solt,
So die noch ter tijdt bewijst zyn merch.

Als nu die Catthi waren verdreven,
Hebbe sy vele Landen verwoestet sere,
Wykende op Galliam, und sik dar gegeven,
Und ein deel is metten Alanen gebleven,
Und sik versamelt na Martis lere,
Die namaels in Hispanien ten korsten kere
Sint geslôcht, und na Cathaloniam gefundyrt,
Metter wapen landt und luden vermeert,
Die so noch genoemt blift in haerder eere,
Conradus Celtis ons hier in docyrt
Dat die Catthi ôck Hessen werden genoemt,
Wie wal Rhenanus dat anders probyrt,
Twe nabuers werden wal by ein gesoemt.

Dat ander deel der Catthi excellent
Sint durch twist wt Galliam gejaecht,
Und als vagabundi om her bekent
Den Rhyn afkomende, und daar omtrent
Innemende eyn plaatse, und dat gewacht
An den oversten arm des Rhyns siek gelâcht,
Dier tydt wesende ein wilt Land und ledig,
Regt al had sy die Fortune daar gedacht,
Soe heftet desse behaecht, des, sy vermedich
Rast namen, und al was dit volk onsedich,
Soo hebben sy dan noch ein vestinge verklârt,
Und die Davontur geheten fredich,
Und lange dusse plaetse rustelik bewaert.

Dan doe dit volck durch haer vermeten,
Gans hadde vergeten der Ròmeren gebot,
Sich nemende wt den Francken by geseten,
Einem Obersten, so die Cronicken doen weten,
Welk zy deden den Romeren tho trot,
Bisz dat Constantius na der Fortunen lot
Regnerende was, 't is niet gelagen,
Die heft sy weder bedwongen tot synen genot,
Und so mede na Vriesland geslogen,
Und die Batavos met gelimpe bedrogen,
Drie hondert Jaar und thien doemen schref
Na Christus gebort, hòrdemen dit verhogen,
Daer menich from Kryschman om bleff.

Wie wal Constantius desse Nederlanden t'samen
Dwank onder den Ròmeren in synen dagen,
Zo was dit volck und de Wilten met namen
Altijd partijch, soo dat sy dickmaal onder quamen,
Und want sy from waren und stolt in 't wagen,
Geschikt ten Krige und om Wapen tho dragen,
So sint sy by den Ròmeren seer geacht:
Want sulcke volk konde hem behagen
Die hen bystonden met ganscher macht.
Und al waren sy dickmâls anders bedacht,
Nog sint sy van desser tijt onder den Ròmeren gebleven
Fry sonder tins, sonder eygen pacht,
Noch den Rômeren geen tribut gegeven.

Und al zyn desse Landen dikmâl verheert,
Und verwôstet in mannige manyren,
So is daarom Davontur rijckelik gepasseert,
Und den nâm geholden, wie sy was gefundeert.
Der Catthi naam was fremt int fieren,
Want sy hadden die konst om tenten tho spiren;
Dan na verandert, und den naam vergetens
Bisz datmen hier Gades Tempel dede verciren,
Afstellende alle Afgodrie und ydel vermeten,

Annemende dat Geloof, mit wil und weten,
Durch vlijt van Heillige Mannen und gude leringe.
Seven hondert Jaer sagmen sulks verpeten,
Na Christus geboorte und sijne beheringe.

Vijtich Jaren na das dit Land was bekert,
Is desse plaatse overwennen met gewalt,
Und van den Wenden und Denen overheert,
Verwoestet, wtgebrant, und ganz omgekeert,
Und dat Berchslot opt Davontur gestelt,
Is mede verwonnen und schandich vermaelt,
Welck namaals veel vaster is gemaeckt.
Und is onder den Rijksborgeren getalt,
Und na dessen tijdt den Roemeren niet meer versaekt,
Sick gevende tot den frede, hebbende gesmaakt
Dat twist groote dingen kan verminderen.
Dus is Davontur ondert Rijk geraakt,
Und daar bygebleven als gude Kinderen.

Domen schref negen hondert und twintig jaren,
Wert Utregt und dit Land gedestrueert,
Welk Baldricus weder dede bewaren,
Met muren und tòrnen, und dede vergaren
Alle desolatien, und datter was verheert
Heft hy met alle lusten geredificeert.
Negentich Jaar hyr na onder Barnulphus regeren,
Is Davontur seer vastelick vermeert,
Durch liefste die hem dat dede funderen,
Hier settende ein Collegium met gûden leren.
Und die Kercke begaaft seer rijkelik,
Welck noch dagelicks staet tho meren,
Als daar openbaar is und blikelik.

Otto de III. Romsch Keyserl. Majestaet,
Heft dat Dütsche Rijk zeer verheven
Durch gùde ordinancie und wysen raet,
Want den Chür gaf hy ter baet
Den Dütschen Forsten, wie noch is in ons leven,
Die heft dat Lant veele regalien gegeven,
Und ryckelik vercyert, women noch kan merken.
Dit geschag domen schref dusent und seven:
Daar natoe eyn ewig verstercken,
Omtrent negentig jaar, sagmen ook merken
Eyn verbontenis; welk de Anse wert geheten,
In welker die Averyselse perken
Samptlick mede gingen so sy waren geseten.

Dus is Daventur oorspronkelik begonnen
Met den Arent vercyrt dragende root und wit,
Vast by den frede, noch vaster besonnen,
In tyden des twistes, ök ny verwonnen,
Van der tydt dat sy bleff in 't Rijcks besit.
Wie wal hier eertydes eyn ander gerit,
Veel heben bedreven onder Schilt und Wapen.
Want sy vürden ein Borch int rode verpit,
Bisz dat Otto anders dat wolde betrapen,
Dus wert sy genöemt onder Heeren und Knapen,
Eyn Keyser vrye Anse-Stadt, bondig und vast:
Wie wal sommige daar lelik om gapen,
God geve Davontur altijdt frede und rast.

Sulks dat dit al een seer oude Stad is, en volgens het gemeen gevoelen, omtrent het jaar Cxxx. naar Christum soude gebouwt zyn, ten tijde als wanneer de *Katten* en *Hessen* herwaarts over quamen; 't Is een vermakelijke Stad langs den *Ysel* gelegen, daar in sig veel schone en oude gebouwen vertonen.

80 *Een vande oude Hanse-Steden,*] Wat dat de *Hanse-Steden* zijn, en hoe alsoo genomt, werd verscheidentlijk uytgeleyt, sommige menen, dat deselve Anzese Steden genomt werden, gelijk als aan de Zee gelegen; maar andre duyden het met meerder waarheid, op het woord *Ansa*, ofte *Hand*, want *Ansa* een *hantvat* beduyd, en *Handsen* beduyd in onse oude taale een Verbond van getrouwigheyt, het welk met hand-tasting werd bevestigt. Daar toe diendt dat met den Overval van de *Denen* en *Normannen* in dese Landen, de voornaamste aen de Zee en op de Rivieren gelegen Steden van handel en Koopmanschap, van de *Baltise* Zee af, tot aan den uytgang des *Rhyns*, met den anderen jegens deselve, en ter handt-havenis van de voorsz. handel en koopmanschap, een Verbond van bystand en getrouwigheyt hebben aengegaen, het welk in de oude taal een *handse* genomt werd, en daar van deselve Steden *Handse-Steden* genomt zyn. Dit Handse ofte Verbond, is in vier Deelen verdeelt geweest, in *Lubekze*, *Keulse*, *Brunswijkze* en *Pruysse*, daar van *Lubek* het hooft is, alwaar ook de Bescheyden van Verdrag bewaard werden, en de magt heeft de andere Steden in voorvallende saken te beroepen; heeft onder hem de Wendese Steden, *Hamburgh*, *Rostok*, *Wismar*, *Straalsund* en *Lunenburg*, en de Pomerse *Stettijn*, *Anclam*, *Golnauw*, *Grypswald*, *Kolberg*, *Stargard* en *Stolpen*.

Keulen het welk in 't Jaar D.CCC.LXXXI. onder het Handse Verbond gekomen is, heeft met hem de Kleesse en Marktse Steden, als *Wesel*, *Duysburg*, *Warburg*, *Unne* en *Hammon*; Als mede de Westphaelse, *Munster*, *Osnabrug*, *Tremonie*, *Susart*, *Erfort*, *Paderborn*, *Lemgouw*, *Bykeveldt*, *Lippe* en *Koesvelt*; Item de Gelderse, *Nimwegen*, *Zutphen*, *Ruremunde*, *Aarnhem*, *Venlo*, *Elburg* en *Harderwijk*; met de Overyselse, *Deventer*, *Kampen*, *Swol*; ende de Vriesse, *Groeningen*, *Bolswaart*, *Staveren* en *Brunswig*.

Het derde lid der Hanse-Steden, begrijpt de Saxse Steden, *Magdenburg*, *Goslaar*, *Enbic*, *Gotting*, *Hildeshem*, *Hanover*, *Pulsen*, *Buxtedam*, *Stadam*, *Bremen*, *Hamelen*, *Minden*, *Dantsic*, *Pruyssen*.

Het vierde lid der selver Steden is *Regensberg*, *Kolmâr*, *Torunjen*, *Elbing*, *Brunsberg*, met de Lyflandise, *Riga*, *Dorpat* en *Revel*, met *Bergen in Noorwegen*. Dese verknogte gemeenschap heeft groot regt gehad, en is met verscheide voorregten begunstigt geweest, hebben verscheide sware oorlogen gevoert, en vele nabuyrige oorlogen doen bevredigen: Sie van de Instellinge van dese Duytse Gemeenschap, en van hare Regten en Geregtigheden, by *Albert. Crantz. Pet. Bert. Rer. Germanicarum, Lib.* 3. *cap.* 4. en *Johann. Isac. Pontan. Histor. Danic. lib. VIII. pag. mihi*, 494.

[e] *Kampen*,] *Kampen*, alhoewel onder Overysel behoort, leid aan dees zyde van den *Ysel*, een sterke en seer vermakelijke plaatse, in de lenghte langs die *Rivier* gelegen, is met een hoge en sterke muyr omcingelt, op sijn tussenlenghte voorsien met uytstekende torens en schiet-gaten, van seer oud gebouw; Is mede begrepen onder de oude Handse Steden, daar uyt van hare oudheid staat te oordelen, want tot het selve verbond geen andere zyn ingelaten, als besloten en bemuyrde ofte bewalde Steden, met poorten, die men konde sluyten en ontsluyten; Soo dat het voor het jaar D. CCC. 81

al een bemuyrde of bewalde Stad moet geweest zyn; heeft een seer kunstig gemaakte brugge over den *Ysel*, dewelke op geene grond palen en rust, maar met steek balken sodanich in malkanderen is gevlogten, dat het werk t'enemaal schijnt te hangen, en het gantse werk sich selven onbeweeglijk vast houd; Aan d'oversyde van welke brugge een seer sterke Schanse tot beweringe van deselve brugge gelegen is; het schijnt dat hier de Leger-plaats van het krygs-volk plach te wesen, en als de sterkste Stad tegens het geweld der vyanden, *Kampen* genomt is, het welk vechten en slagleveren beduyd, als uyt welke Stad alle andere romdom gelegen plaatsen beschermt en geholpen wierden.

82 [f] *Zwol*,] De derde van de *Handse Steden* van *Overysel*, is gelegen aan een sprante strooms, dewelke in de Vecht uytloopt, is met een dubbele graft en walle tot meerder seekerheid, met elf uytstekende toorns, en verscheyde halve manen en hoorn-werken, jegens den aanval der vyanden voorsien; heeft van binnen drie sterke Kastelen, op sich selven bestaande, heeft sijnen naam van het Vee, het welk daar door gedreven en vertolt moet werden, en voornamelijk van de Deense-ossen, Schapen en Verkens, daar van aldaar groten handel werd gedreven, onder anderen in de wol-komenschap, dewelke van oudsaldaar gedreven is, daar van de naam van *Zwolle*, ofte *Dswolle*, gelijk als wolse Stad.

Dese drie Steden *Kampen*, *Deventer* en *Zwol*, hebben het recht van munt te slaan by beurten; zyn van ouds in grote achtinge by het Duytse volk geweest, en zyn in 't jaar 1495. onder des Kaisars Rijks-steden aangenomen, en met alle voorrechten des Rijks, en andere vryheden begunsticht.

[g] *Vollenhoven*,] Leid jegens het Zuiderse *Flie*, omtrent een uyr van *Kampen*, en twee van *Steenwijk*, alsoo genomt van de vrugtbaarheid der omgelegen hoven.

[h] *Steenwijk*,] Een klein Stedeken, doch sterk van muyren, wallen en graften, leid op het Rivierken de Aa, het welk daar voor by loopt, en door het *Bloxzijl* in de Zuiderzee loost.

[i] *Hasselt*,] Aan de Vecht gelegen, omtrent een uyr van *Zwol*, en twee van *Vollenhoven*, een seer vermakelijke plaats.

[k] *Otmarzen*,] Een seer oude plaatse, by *Odemar* der *Franken* Koning gesticht, soo *Trithemius*, en andere willen, waar van het selve van ouds *Odomark*, nu *Ootmarzen* genomt is; leyd aan een sprante van de Vecht, omtrent twee uyren van *Nieuhuysen*, en drie van *Almelo*.

[l] *Oldenzeel*,] Omtrent een uyre van *Otmarzen* gelegen, dese alle zyn matige en propere Stedekens.

[m] *Andere grote Plaatsen*,] Als zyn *Meppel*, *Ommen*, *Hardenberg*, *Nyenhuysen*, *Rysen*, *Almeloe*, *Diepenhem*, *Goer*, *Delden en Enschede*.

83 [n] *Zut en*,] Is een Graafschap tussen *Gelderland* en *Overysel*, op sich selven, doch werd wel meest onder *Gelderland* gerekent, leyd omtrent twee uyren van *Deventer*, aan den *Ysel*, heeft de naam van het Veenachtich Land, gelijk als het Zuider Veen geseid, daar het ten zuyden tegen aan leid; gelijk ook niet verre van de Stad het Noordveen gelegen leid; is door Huwelijk van Grave *Otto van Gelder*, eersten Grave van het Furstendom *Gelder*, met des Graven van *Zutvens* erfdochter aan het Vorstendom van *Gelder*, daar van het tegenwoordich een lid is, vast gehegt en van *Overysel* afgetrokken; is niet alleen een lid van *Gelderland*, maar ook onder de XVII. Provincien, en Landschappen van *Nederland*, een Landschap op sich selven; is een seer oud Graafschap, daar van al lange voor de tijd van *Karel de Grote*, in de Jaar-boeken vermeld werd, ja selfs al eer dat *Gelderland* een Voogdye was; werd by *Johann. a Leyd. Chronic. Holland. lib. 5. cap. 35.* op het jaar 914. voor een Graafschap erkent, heeft van ouds in sijn bepalinge omvangen een groten lap van het *Kleefse* Land, als het Drost-ampt van *Elten*, het oudste en rijkste van *Gelderland*, daar veel Heerlijke goederen onder te Leen behoren, het welk eerst door *Karel van Borgonien* aan de *Kleeffse* Heeren vervremt is; de gehele *Lymers*, en 't Graafschap van *'s Heerenberg*, de Stad *Goch Kranenburg*, en de Landstreek van de *Duffel*, *Burik*, en *Rees*; heeft ook onder hem gehad een goed deel van de *Veluwe*, self ook de Steden *Naarden*, *Muyden* en *Wesop*, eerst *Naardinxland*, daar na *Goyland* genomt, na vrouwe *Goedelent*, *Abdisse van Elten*, dewelke in 't jaar M. CC. LXXX. deselve gantse Landstreek aan Grave *Floris van Holland* verkoft heeft. Sie hier van in 't lange *A. Slichtenhorst* in sijn *Toneel des Lands van Gelder, 1. boek, cap.* 118. Tegenwoordig strekt hem het Graafschap van *Zutphen*, een weinig van *Deventer* af, daar het van *Isaland*, ofte *Zalland* afscheid, tot aan de Grensen van *Munsterland*, soo voort rond lopende tot aan *Yseloord*, en begrypt in sich de Steden *Lochem*, *Borkelo*, *Grol*, *Brevoort*, *Aanholt*, *Deutecum*, *Doesburg Yselburg*, *Emmerik*, *'s Heerenberg*, en *Zeventer*, met de omleggende Dorpen en Vlekken.

[o] *Doesburg*,] Heeft sijn naam van *Drusius Nero*, den Roomsen Veldheer, schoon-soon van den *Kaisar Augustus*, dewelke met het doorgraven van de *Fossa Drusiana*, daar mede den Rijmstroom ter *Yselwaart* geleid is, omtrent XIII. jaar voor Kristi geboorte, dese plaats gebouwt, of (soo sommige willen) soude vernieuwt, en met een burg versterkt hebben, daar van het *Drusburg*, gelijk als *Drusiburg* is genomt geweest, met de tijd in *Doesburg* verandert. Hier van tuygt *Jul. Flor. Histor. lib. 4. cap. 12.* dat *Drusus* op de *Maas*, *Weser*, *Elve*, en den *Rhijn*, meer als vijftich burgten had doen maken; sommige willen dat dit *Asciburgum* soude zyn, daar *Tacitus lib. 4. Histor.* van schrijft, doch komt met de omstandigheid van dese plaats niet over een.

Dese Stad is gelegen tussen den ouden en nieuwen *Ysel*, op den hoek van de nieugeschote graft, en *Fossa Drusiana*; is een welgelegen en sterke plaats jegens den inval der vyanden, ik segge een welgelegen plaats, als hebbende een tocht en doorvaart door behulp van beyde de stromen, door het Graafschap naar *Munsterland*, maar ook door de nieuwe graft van *Drusus*, na *Yseloord*, en van daar den *Rhijn* op, of na beneden tot de meeste plaatsen van 't Stigt van *Utregt*, *Zuidholland*, *Zeland*, en aanpalende Landen, gelijk ook aan d'andersijde naar de onderste deelen des Graafschaps, naar *Overyssel*, *Noordholland*, beyde de *Vrieslanden*, en elders; is mede een

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

een van de vrye *Handse Steden*, daar van hier voor breder.

p *Het nederdeel van Gelderland*,] Sie van dese verdeling *Adr. Sligtenhorst* in sijn *Tonecl van Gelderland*, 1. *boek*, *pag.* 3.

q *Harnhem en Wageningen*,] Sie de Beschryvinge van dese Steden, hier voor N°. 23.

85 r *Herderwijk*,] Werd by *Arend van Sligtenhorst* aldus beschreven: *Herderwijk* en is niet alleen onder de vier kleine Steden van de Velouw, de eerste en grootste, maar ook onder de twee Gelderse zee-steden de voornaamste, en beslaat oostwaarts den Velouwsen bodem, en westwaerts den oever van de zuider Zee, die uit de kreeken en opwellingen van 't oude Vlie, allenxkens is opgezwollen tot een bare en middelmatige zee, en jaarliks door sijn inbreuk het vaste land met de mueren seer beknabbelt, met namen aan het ofter-einde, en wyder en wyder zoude doordringen, indien op grote kosten des Stads graften t'elkens met nieuwe breydels en steene werken niet en wierden bezorgd. In stede van haar oude wapen, wesende een *Kogge* ofte schip, voert sy nu een *Nassousen Leeu*, door gunninge van wijlen *Otthо*, den sevenden Grave van Gelder. Onder wiens heerschappy, omtrent ofte na het Jaar 1230. sy, neffens *Ruermund*, *Arnhem*, *Bommel* en andere Steden, eerst met een steenen muyr, en laetstelijken by ons gedenken in 't begin van de Nederlandse onrusten met een frayen aarden Wal, en andere Buyten-werken is beslotten; beneffens twee Zeepoorten, die met een langwerpige *Brug* van palen, een stuk weegs in Zee lopen, zijn'er nog drie andere Landpoorten, waar van de kostelijkste is de *Luttekepoort*, die met drie toorens cierelijken opgaat. Behalven den geduyrigen aantogt van vreemde en wegvaardige luyden, en een dagelijks *Veer*, te scheep op *Amsterdam*, en met vragtkarren op *Arnhem*, *Zutveen* en *Deventer*, is hier ook de *hooghste munt* van 't Vorstendom, en de afflag van alle vissen, die tusschen Muyden en Kampen naer Gelderland werden vervoerd; welk aanzienlijk, en voor de Burgery overbatelijk voorregt Vorst *Arnald* op 't Jaar 1443 aan de Stad heeft geschonken. Dat sy daer-en-boven een lid is van de *Anzee-steden*, heeft sy wel gemein met de meeste mindere Steden van Gelderland, maar dat sy tot noch toe heeft gehouden een eygen *Scherprechter*, alleen gemein met de Hoofdsteden. *Herderwijk* heeft van tijd tot tijd sterken handel en Zeevaart gedreven, zo by de naburen, als in verre landen, en met namen omtrent het jaar 1280. op de Elve, 't welk ook een vrye en eygene plaats te *Schanor* heeft bedongen, en ontallijke andere vrydommen verworven by de wijlen Koningen van Denemarken, welke in het jonghste Verdrag tusschen dese Kroon en de Heeren Staten gemaakt, mede zijn in bedongen, en eensdeels 't eindens dit werk te lesen. Op het jaar 1348 heeft *Reynald* aan de Stad verleent (behalven jaarlikse en weekelike markten, waar van geene op Odulfsdag in den Somer-maand, en dese alle Saterdagen werden gehouden) gemeenschap van de Zutveensse vryheden; en *Arnold* op het jaar 1435. voor een verschot van 3300. Rhijnse goudguldens aan haar bepandet het kommerloos gebruyk van alle Geldersse tollen. Het *Juriaensgild* is hier mede zeer agtbaar, en met ruyme inkomsten en vryheden vereerd.

De Stad heeft, zelfs ook ten tijden van de Vorstin *Eleonore*, gehad eene gemeyne, doch by de nabuyren zeer vermaarde *School*, die voor omtrent 50. jaren door de Ridderschap en Steden van 't Velouwsse Vierdeel op een beter voet is vernieuwd; en welke Prins *Maurits*, om dat sy onder sijne Stadhouderschap was opgericht, *Sijne* ofte de *Nassouse School* gewoon was te noemen: gelijk mede eene andere doorlugtige School, die echter op den 12. van den Bloeymaend des jaars 1648. tot eene Vorstelijke en algemeyne *Academie* is verhooghd; daar de Geldersse soo wel als uytheymse jeughd in allerley spraken en wetenschappen werd gescherpt en onderwesen, zelfs ook in de Genees-konst en kennisse van kruyden, waar toe een wel-gestoffeerde *Bloemenhof* is bereyd. De algemeyne *Boekenkamer* is met menigte en treffelijke stukken wel voorzien, waar onder mede eenige in de Syrisse, Arabisse en Sineesse spraken beschreven.

s *Elburg*,] Is gelegen vier uuren van *Herderwijk* ende *Kampen*, van welkers eerste stichting 86
ik niet bestendichs en weet voor te brengen, als dat de wallen ende huysen schijnen te betuygen, dat het onder alle Geldersse Steden het jongste kind is, en, na 't aanwijzen van de Tijdschryvers, eerst onder Hertog *Willem* den eersten, die dese plaats wegen sijne goede gelegenis zeer hadde bezint, door *Arend van Boekop*, Richter van Velouwen gevest en bemuyrd; hoewel het, neffens meer andere plaatsen des Vorstendoms, met de Anzee-steeden mede verbonden is. De Stadt is van allerley lijftocht, en met namen van vis en wilde Ent-vogels, die met menigten in de koyen daar omtrent werden verlokt en gevangen, wel gestoffeerd, liggende op een vetten grond aan de strand van de Zuider-zee, in 't vierkant; Dwars door de Stadt loopt een beek, die ten wederzyden met een burgwal is afgeheynd, en met vyf steene bruggen beslagen.

t *Hattum*,] Een uur gaans van *Swol*, niet wijd 87
van den lugter boord des Yssels gelegen, daar vier verscheide waterstrengen, van Appeltoorn en elders uyt de Veluwe af komende, met namen de *Grift*, neffens de *nieuwe*, *oude* en *Terwoldse Weteringen*, t'zamenvloeyen, gerieffelijk om alle Waren met schuyten af en aan te voeren. By de geleerde werd het voor geloofwaardig aangenomen, dat de oude *Attuariers*, nabuyren van de *Chamavers* ofte Kampenaars, haar naam aan Hattem hebben overgeset, om de naauwe over-een-koming, soo van namen als plaatsen; Het heeft in voorleden tijd een magtig Blokhuys of Burgt gehad, omtrent het jaar 1404. door *Reinald* den eersten Hertog getimmerd, 't welk dikmaals is bepand geweest, en door den laatsten Vorst *Karel* met nieuwe Voorwerken en Wallen nog meer versterkt: behalven een steeuwigen Toorn, waar binnen de Vry-Heer van Wassenaar, naderhand Keyserlijk Veldheer in Vriesland, lange jaren, en ook na hem de Rentmeester van Salland, en Schout van Deventer (die beyde op het jaar 1521. in den slag van Aperloe wierden gegrepen) in eene ysere hang-kouw, genoemd *Wassenaars kouw*, hebben gevangen geseten, daar van breder te sien *Adr. Slichtenhorst*, *in sijn Gelderse geschiedenissen*, op het jaar 1512. en en 1521. Van dit Slot, wiens muyren over de 25. voeten dik waren, en is niet anders in wesen als een hoop

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

hoop puyns en vervallene steenen. Dese Vesting met sijn gantse geregtigheid, plagt het erfgoed te zyn van *Jan van Hattem*, bastaard-soon van *Reynald* den derden, die op het jaar 1371. is overleden.

88 [t] *Onderhoorige Dorpen*,] De Dorpen en Heerlijkheden langs den *Rhyn* en *Ysel*, beginnende van tegen over Zutphen tot Wageningen toe, behorende onder

HET AARNHEMSE DEEL

Syn Brummen.	Ter Let.
Oprees.	Yseloort.
Opboreel.	Bathanjen.
't Zuideren.	Muninkhuisen.
Terhorst.	Klingerbeek.
Lonen.	Oosterbeek.
Beekbergen.	Mariendaal.
Spankeren.	Guldenspijker.
Hal.	Dorewaart.
Eerdbeek.	Heelsom.
Kaldenhaven.	Renikom.
Dieren.	Grunsfort.
Elkum.	Bemmekom.
Middagten.	Halslo.
Reit.	Heukelum.
Biljon.	Harten.
Velp.	Wolfhees.

89 OP DE VELUWE.

Het Engelander holt.	Diermen.
Hartskamp.	's Herenloo.
Achlum.	Nunspeet.
Appeldoorn.	Hulsthort.
Beekbergen.	Staverden.
Anstoot.	Elspeet.
Otterlo.	Hoge Suyren.
Broekhuys.	Duirspijk.
Mosel.	Schottenbroek.
Eyschaten.	Oosterwoelde.
Eden.	Oldenbroek,
Koetwijk.	Yrst.
Garderen.	Klarenwater.
Biesken.	Hulsbergen.
Hierbeek.	Heerde.
Lunteren.	Swanenburg.
Barneselt.	Vorgten.
Hacselt.	Vesen.
Deelen.	Vun.
Voorthuysen.	Nazareth.
Hoemen.	Epen.
Ter Schuyr.	Kannenburg.
Schuyderbeek.	Vasen.
Kemna.	Loo.
Heel.	Twolde.
Putten.	Twelde.
Ermelen.	Kruysvoort.
Schoonrebeek.	Holthuys.
Hoeslaken.	Duysterwoord.
Nickerken.	Fryenbürg.
Kalenbroek.	Yperenburg.
Hulkestein.	Welop.
Arlar.	Nyenbeek.

90 [u] *De gantse Betuwe*,] De Dorpen en Heerlijkheden in

DE BETUWE

Syn Herwijn.	Aart.
Parik.	Inderink.
Paanderen.	Himme.
Hulhuysen.	Setten.
Drommelen.	Rawijk.
Gent.	Heyen.
Voornenburg.	Wees.
Angeren.	Doyewaart.
Bemmel.	Apenburg.
Dornik.	Hoesden.
Lent.	Kesteren.
Ressen.	Ochten.
Elst.	Lee.
Bronkhorst.	Ysendoorn.
Emmeren.	Lienden.
Oosterhout.	Verhuysen.
Falburg.	Open.
Sluykwijk.	Ommeren.
Nieuwland.	Ingen.
Heteren.	Ek.
Hevelt.	Mel.
Loinen.	Westroyen.
Aendelst.	Zoelen.
Rodentooren.	Maurik.
Wolferen.	Rijswijk.

[w] *Schenkenschans*,] Daar van hier voor op het II Hooftstuk, *Num.* 4.

[x] *Knodsenburg*,] Een sterke schans, recht tegens over *Nimwegen* gelegen, daar men meent dat de Romeinen haar winter leger hielden, dat sy *Castra Herculis* genomt hebben, als te sien in het *Itinerarium Antonini*, daar van hier voor *No.* 17.

[y] *Tiel en Sandwijk*.] Een van de oudste Steden van *Gelderland*, op de rechter zyde van den scheeprijken Waal-stroom, die by hoog water de Vesten bespoelt, is van *Nimegen* vier en van *Salt-bommel* en *Buyren* twee uyren gelegen, met een gedeelte van de Voorstad, noordwaarts in't Gerigt van *Sandwijk* strekkende; Voorts werd uyt *Maas* en *Waal* na de Stad gevoert, de ruymte van allerley Koorn, Ooft en andre vruchten, ook tam en wild gevogelte, soo dat'er van dese en andere toevoeringe weekelijks drie merkt-dagen gehouden werden. Het is de aansienlijkste Stad in het rechte *Eyland* van *oud Batavien*, 't welk met twee armen van den *Rhijn* word om-vangen, en van sijn begin af tot beneden dese Stad toe, den onvervalsten naam van *Batavien* ofte *Betouw* als noch by sich houd. Den oorspronkelijken naam acht men geweest te zyn *Thijl* ofte *Tijl*, (hoedanige speldinge in oude zegels voor 300. jaren gebesigt te vinden is,) dat is, een rye, 't welk in 't begin dese plaats schijnt gegeven te zyn, doen sy noch maar een haven was; en dat aldaar, vermits de bequame landinge, een tijl ofte tal huysen, door enige vissers ofte andere op een hoogte ofte dijkagie langs den stroom zyn gebout en allenskens vermeerdert. Tot versekering van de welke naderhand een Burgt ofte Sterkte soude zyn opgeworpen, en door de *Deenen* voor de tweede maal in 't jaar 1200. vernield, doch ten tijden van Hertoch *Reynald den eersten* op nieus opgemaakt, genaamt het *Tolhuys*. Dese plaats verder tot eene Stad geworden zynde, heeft sijn eersten naam van *Tijl* ofte *Steenen Tijl* behouden, en ook van den aanvang tot aan het jaar 1336. een Burcht met een Leeuw daar voor staande tot een wapen gevoert. Veele

Veele soo oude als hedensdaagse Schryvers willen, dat dese Stad wel eer de eer heeft gehad, van te wesen de Hoofstad des Graafschap van *Teysterband*. Voor eerst, om dat *Walger* ofte *Walchert*, Grave van *Teysterband*, en halve broeder van *Diderik*, den eersten Grave van *Holland*, omtrent het jaar 902. sijn woon-plaats by *Thiel*, in de Vlekke *Avesaat* heeft genoomen, en binnen de voorzeyde Stad gesticht een fraye Kerk, ter eeren van de heylige *Walburg*. Ten anderen, vermits de Steden *Buyren* en *Kuylenburg*, met haar ban, insgelijks alle de Dorpen van de *Neder-betouw* en *Thieler-weerd*, met noch sommige in 't Ampt tussen *Maas* en *Waal*, te gader bereekent op 72. Dorpen, van ouden tijden af aan de Stad *Thiel* verplicht zyn, ses weeken lang te komen *burg-werken*, (soo houd de oude uytschryving van 't jaar 1433.) dat is, aan de sterkte van de Stad te arrebeyden; welke dienstbaarheid, tot believen van de Heeren van de wet, t'elkens met een sekeren penning word gelost en afgekoft. Wanneer *Thiel* aller eerst tot eene Stad verheeven zy, leest men, dat het selve in de jaren 454. en 460. is geweest een haven van 't Franse Nederland. En in een oud geschreven Jaar-boek op het Raadhuys berustende staat aangeteykent, dat in 't jaar 618. onder het Kayser-rijk van *Heraclius*, alhier aangeland zy *Dagobert* Koning der *Vranken*, die het Slot *Wiltenburg* heeft doen timmeren, en *Trajectum* soude genomt hebben; en is in 't jaar 695. buyten *Tijl* tot *Sandwijk*, ter eeren van *Vincent*, een Kerk opgericht, welke door de Walsse binnen *Thiel* tot besetting leggende knechten op het jaar 1574. wierd te schande gemaakt.

93 [z] *Tielsen Waard*,] De Dorpen behoorende onder de

TIELERWAARD,

Zyn Kapel.	Geldermalsen.
Avezaat.	Meteren.
Zoelen.	Tuil.
Wanoy.	Deyl.
Zenoven.	Hasten.
Ophemert.	Enspijck.
Varik.	Helwy.
Zenuaart.	Rund.
Asselt.	Herwijn.
Opynen.	Hellecum.
Neerynen.	Wajesteyn.
Waardenburg.	Fueren.

94 [a] *Buyren*,] De onderhorende Plaatsen in het

GRAAFSCHAP BUYREN,

Zyn de Stadt Buyren.	Sermond.
Arichem.	Trik,
Raversway.	*en*
Buyrmalsen.	Beusichem.

95 [b] *Kulenburgh*,] De Dorpen onder het

GRAAFSCHAP KULENBURG,

Zyn Marienweert.	Everding.
Beest.	Sydervelt.
Gobbeldinge.	Renoy.

[c] *Het Maaswaalse Land*,] De Dorpen onder 96

HET MAASWAALSE LAND

Zyn Homen.	Leberg.
Walden.	Nysterik.
Huem.	Hernen.
Overasselen.	Venetgen.
Neerasselen.	Bulgaren.
Hettert.	Wynst.
Heel.	Deest.
Neerbos.	Houtmeer.
Vure.	Apelten.
Boningen.	Druyten.
Withen.	Offerden.
Ballegoye.	Maasbommel.
Blankenburg.	Pafelijk.
Keen.	Leeuwen.
Luyre.	Wamel.
Ewijk.	Alpheri.
Dodendaal.	Drummel.

[d] *Nimmegen en Batenburg*,] Daar van breder Num. 28. en 30.

[e] *Saltbommel*,] Twee mijlen van *'s Hertogenbos*, 97
en ook schier soo ver van *Tiel*, gelegen in een Eyland, omvangen van een gedeelte van den *Rhyn*, genaamt de *Waal*, 't samen met de *Maas*; is het hooft van den *Bommelerwaard*, een heerlijken en groeysamen Land-streek, welke van dese Stad haar naam heeft ontleent, en sig van de Schantsen *Voorn* en *Sint Andries* uytstrekt tot aan *Workum*; zynde aan de rechter zyt met de *Waal*, en aan de luchter met de *Maas*, van boven tot beneden toe afgesloten. *Bommel* is door *Kaysar Otto de III.* op het versoek van *Ansfrid*, Bisschop tot *Utregt*, en laatsten Grave van *Teysterband*, eerst in 't jaar 998. en daar na wederom in 't jaar 1013. door *Kaysar Hendrik* overgedragen aan de Kerk van *Utregt*: *Otto van Nassouw*, heeft het *Bommel* tot eene Stad verhoogt, en met steene muyren omvangen. Behalven dat'er noch twee andere geweldige Schantsen aan 't bovenste begin van den *Bommelerweerd*, in 't jaar anderhalf-duysent negen-en-tnegentig zyn gebouwt, die de Stad voor een vyandelijken aanval en volkomen beleg van die zijt beschutten. Waar van de eene, na de gelijkenis van de Schants van *Antwerpen*, met vijf grote Bolwerken en andere werken versorgt, van den Cardinaal van Oostenrijk *S. Andries*; maar d'andere, van 't Eiland 't welk sy beslaat, ofte van haar timmerman Prins *Maurits*, de *Schants van de Voorn* ofte *Nassau* word genomt. De Schants *Sint Andries*, welke in 't volgende jaar na sijne stigting den vyand door de Staten deser Landen, soo met geld als met geweld, is uyt de hand gebrooken, legt omtrent het Dorp van *Herwarden*, 't welk wel eer een Schependom en sijne bysondere Heemraden plagt te hebben, doch op den grond en gerecht van *Rossem*: welke Vlek een schouw voert, en alwaar noch een Kerk staat, vermaart door het graf van den Oversten *Marten van Rossem*. Op de Kerk staat een tooren te pronk, die sijns gelijk in *Gelderland* niet en heeft, en noch hooger dan de *Martens* tooren tot *Utregt*; hoewel de top daar aan ontbreekt, welke in 't jaar 1538. is verbrand; Behalven 't gemak van de grote stroomen, heeft dese

Stad ook een binnen-vaart voor de ſchuyten, loopende door den *Thieler-weerd* naar de Stad *Kuylenburg*, en by winterſſe ofte regenachtige tijden, ſeer gerijffelijk voor den wegvaardigen man. *Salt-Bommel* is van ouds voorſien geweeſt met hoge gerechtigheid, ook met een munte, bank, tol en 't recht van Burgerlijke ongelden; gelijk af te nemen is uyt de Handveſt van *Kaiſar Otto de III.* van den jare 998. en de beveſting van *Hendrik den II.* van 't jaar 1013. die beyde gevonden werden by *Heda* in ſijn werk van de *Utregtſe Biſſchoppen.* Het hoge gericht van den *Ban* ofte *Eenige van Bommel*, heeft geſtaan aan ſeſtien Schepenen, half gekooſen uyt de Stad en half uyt het Land, en wyſende ſonder enige tegenſpraak. De Burgers van *Bommel* zyn ten platten Lande niet ſchatbaar over hunne erven, dan alleen gehouden te laſten de gewoonte der nabuyren, in 't maken van wegen, dijken en flooten. Doch vermogen die van *Bommel* op allen ingeſetenen van hare Stad te ſetten keuren en ongelden, vermogens den geweld-brief van Grave *Reynald*, van 't jaar 1327. Het vlakke Land is van den Burgerlijken Schepen-ſtoel der Stad naderhand afgeſpliſt, en neffens 't Gericht van *Bommel*, noch vier andere Gerechten aangeſtelt, welke in val van ſwarigheid ſig met malkander mogen beraden, en ſpreken insgelijks een onwederſprekelijk vonnis, volgens den brief van *Reynald* van 't jaar 1337. Alleen is het pynelijk hals-gericht, over de gantſe *Ban van Bommel*, aan deſe Stad verbleven.

98 [f] *Den Bommeler-waard*,] De Dorpen in

DE BOMMELER WEERD.

Zyn Roſſum.	Ammelroy.
Herwaarden.	Bruekum.
Herwijnen.	Wel.
Heuſden.	Gameren.
Driel.	Nywalen.
Velddriel.	Aalſt.
Ouſſen.	Zuylichem.
Heel.	Pouderoye.
Delwijnen.	*en*
Kerkwijk.	Brakel.

[g] *Het Huis en Slot Merwede*,] Daar van hier voor in 't II. Hoofſtuk, N°. 7. 8.

[h] *Steenbergen*,] Sie *Matth. van der Hoeven*, het I. Boek, 3 Capitt. en het II. Boek, Cap. 2.

[i] *Den Briel, Heemvliet*,] Den *Briel* is de Hoofſtad van het Land van *Voorn*; alſoo genomt van het woord *Bree-hel*, want gelijk bevorens van het *Helium* geſeid is, beduyt het woord hel, een diepte ofte afdalende plaats, gelijk of men ſeyde de brede diepte, ofte brede afſtorting en nederhelling, van de *Maas* in de Zee; gelijk dat by *Adrianus Junius* in ſijn *Bataviſe Hiſtorie*, en *Philippus Cluverus de trib. Rheni Alveis, cap.* 2. werd uyt geleid, en hier voor Num. 33. en 61. breder is verhandelt. Wanneer het ſelve gebout is, daar van vindmen niet geſchreven, daar uyt men ſoude oordelen, dat het een van de eerſte beginſelen van het Land van *Voorn* geweeſt is; Sie hier van breder *No.* 33. *en* 61.

Heemvliet, is een byſondre Heerlijkheid op het Land van *Voorn*, aan de Graaflijkheid van *Holland* te Leen gehouden.

Geervliet is de Hoofſtad van het Land van *Putten*, daar van hier naar onder Num. 103. is van ouds een bemuyrde Stad geweeſt, daar in 't jaar 1300. *Nicolaus* Heere van *Putten*, een Canoneſye van tien Canoniken geſticht hadde; hier is van ouds een vermaarden tol van de Graaflijkheid van *Holland* geweeſt, nu tot het Ruardſchap van *Putten* behorende.

[k] *Arundelius, anders Eſeloor*,] Van deſen Koning *Eſeloor* is hier voor Num. 42. en elders breder verhandelt.

[l] *Delfland*,] Daar de Stad *Delff* de Hooftſtad 99
van is; wanneer het ſelve bedijkt en van *Rhijnland* is afgeſcheiden, en is niet ſeker, want het te vorens onder het Dijkgraafſchap van *Rhijnland* behoort heeft, ſoo noch ſeer onlangs de Dorpen *Monſter*, *Terheyde*, *Wateringe*, *Lier*, *Rijſwijk* en *Voorburg*, onder het Baljuſchap van *Rhijnland* behoort hebben; Dewelke mede in 't jaar 1581. aan *Foy van Broekhoven*, doen ter tijd Baljuw van *Rhijnland*, als ſijne onderhorige, den nieuwen eed van getrouwigheid gedaan en geſworen hebben aan *Prins Willem van Oranjen*, als hem gedefereert zynde de hoge Overigheid en Regering van de Graaflijkheid van den Lande van *Holland*, *Zelanden Vriefland*, ſoo dat eerſt by het maken van de Landſcheidinge tuſſen *Rhijnland* en *Delfland*, het Dijkgraafſchap en Waterſchap van *Delfland*, met *Maaſland* is verenigt, en van *Rhijnland* is afgeſcheyden, dog lange daar na het Baljuſchap en Manſchap van *Delfland*, is opgeregt, die te vorens ten deele onder *Maaſland*, en ten delen onder *Rhijnland* behoort hebben; want het blijkt by *Sententie van den Hove van Holland van den* 4. *Mey* 1527. dat *Rijſwijk* doen noch onder den Baljuw en Welgeboren-mannen van *Rhijnland* gehoort heeft, en by gelijke *Sententie van den* 4. *Maart* 1532. dat de Huyſluyden van *Delfland* doen noch onder het Baljuſchap van *Maaſland* behoorden, als daar van breder te ſien in ſeker Sententie-boek van *Sententien en geweſen ſaken van den hogen en Provincialen Rade in Holland*, in den jare 1662. uytgeweſen, pag. 103. en pag. 304.

Wat nu het Heemraadſchap van *Delfland* aangaat, daar van ſchrijft wel den Burgermeeſter *Bleiswijk* in ſijn *Beſchryvinge van Delff*, *pag.* 555. dat de inſtellinge van dit Collegie al veel honderden van jaren ſijn begin heeft genomen, doch hy brengt daar van geen ouder *Handveſt* by, als dat van de verkieſinge van de Heemraden van *Hertog Aalbregt*, van den 20. *November* 1391. en noch ſekre uytſprake van den ſelven *Hertog Aalbregt*, des ſondags na *Sint Blaſius-dag*, van den jare 1375. tuſſen de Heemraden van *Delff*, en de Stad van *Schiedam*, wegens de Heul van *Overſchie*, daar by van het Heemraadſchap van *Rhijnland* al blijkt by *Handveſt van Koning Willem, van den* 5. *idus Octobris* 1253.

Delfland ſtrekt ſich in 't noordweſten tot aan de Noordzee, daar het met den Zedijk bewaart werd, dewelke met de aanwaſſen en gorſingen ſoo veel verder geleid is, als den ſelven Dijk voor deſen plag te weſen, die wy in de Beſchryvinge van *Sgraveſande* breder hebben aangeweſen, dat een groot ſtuk binnewaarts heeft gelegen, daar van aan dees zyde van *Honsholredijk*, noch enige kenbare ſtuk-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſtukken in weien zyn; in 't zuydweſten paalt het tegen de *Maſe*, ten noordooſten tot de Landſcheidinge van *Rhynland*, en in 't zuidooſten aan *Schieland*, en van daar door een gedeelte van *Overſchie*, zuidweſtelijk aan, tot digt onder de muyren van *Schiedam*, en begrijpt in ſich omtrent de ſes-en-dertig duyſend Morgen Lands.

100 m *Schieland*,] Wanneer het Heemraadſchap van *Schieland* is ingeſtelt kanmen ook niet ſeker ſeggen; Daarom ſoude geloven dat het wel ſoo oud niet en is, als dat van *Delff*, want ik vinde in de voorſz. uytſprake van *Hertog Aalbregt van Beyeren* van den jare 1375. dat daar in gewag gemaakt werd van de Heemraden van *Delfland*, en de Stad van *Schiedam*, daar uyt men ſoude oordelen, dat de Heemraden, en het Heemraadſchap van *Schieland*, doen nog niet en ſijn opgeſtelt geweeſt, en dat het ſelve te voren ten delen met die van *Delfland*, door de *Schie*, en ten delen met die van *Rhijnland* na den *Hildam* toe heeft uytgewatert; te meer om dat *Rotterdam*, het welk de Hoofſtad van *Schieland* is, een ſeer jonge Stad is, als wy te ſijner plaatſen hebben aangeweſen.

Schieland ſtrekt ſig langs *Delfland*, van *Schiedam* af met het water de *Schie*, tot aan *Rodenrijs* over de *Schie*, en ſoo voort achter *Berkel*, midden door *Waddingsveen* tot in de *Gouwe*, en wederom aan de *Maaskant* van *Schiedam* na *Delfshaven* en *Rotterdam*, tot aan den *Yſſel*, en den *Yſſel* langs wederom tot aan de *Gouwe*, tot aan *Zuidwaddingsveen*.

101 n *Rhijnland*,] Wat *Rhijnland* aangaat, 't zelve heeft in Regt en Landſaken, de oudſte Regtbank van het gantſe Land geweeſt, daarom ook van ouds genaamt is *het Hof van Rhijnland*, dat niet als by Edele en Welgeborene bekleed wierd, gelijk als wy in de Inleydinge op de Coſtuimen van *Rijnland* en by gevolg van het gantſe Land, Num. 15. breder hebben aangeweſen, welkers inſtellinge geen begin en heeft, en alle oudheden te boven gaat. Het Waterſchap van Rhijnland werd beveſtigt by het Handveſt van *Koning Willem*, van de 5. Idus van Octob. 1253. Het welk zijnde eygentlijk een *confirmatie* van een voorgaande Regt, kan daar uyt aangemerkt werden, dat het voor die tijd al moet geweeſt zyn; hier van is de Stad van Leyden de Hooftſtadt.

Het *Landſchap van Rhynland*, dat bevorens in haar Jurisdictie een groot deel van *Delfland* begreep, ſtrekt en ſcheid ſig nu tot aan de Landſcheiding tegens Delfland en Schieland, aan d'een zyde tot aan de Noordzee, en van zijds aan tot Kennemerland en Amſteland, tot aan het Sigt van Utregt, en den Lande van Woerden; Dog het Waterſchap en Heemraadſchap ſtrekt hem nog verder uyt, met dat verſcheide Landen van *Kennemerland*, *Amſtelland* en uyt het Land van *Woerden* met hare Canalen mede met Rhijnland uytwateren; So dat de contribuerende Landen van het Heemraadſchap van Rhijnland, en die met deſelve uytwateren, bedragen tuſſen de 70. en 80. duyſent morgen Lands.

102 o *Het Land van Woerden*,] Het Dijkgraafſchap en Heemraadſchap van *Woerden* is ſo oudt niet, om dat van ouds veel al met Rhynland heeft uytgewatert, want of wel het Kaſteel en Stad van Woerden geheel oud is, daar van al in 't jaar elfhonderd en t'ſeſtig gewag gemaakt werd, ſo vind men van de Inſtellinge van het Dijkgraafſchap en Heemraadſchap van Woerden in oude Brieven weynig vermaan. Het oudſte dat ik vinde, is een *Handveſt van Hertog Aalbregt*, in 't jaar 1388. des Donderdags na elf duiſent Maagden-dag, inhoudende *dat den Heemraad van Woerden die nu zijn, of namaals weſen ſullen, noit afgeſet en ſullen werden van den Baliuw, voort dat ſy rekeninge en bewyſinge ſullen doen, ende onſe Heemraadſchap bewaren en bedryven, tot onſe en des gemeen Lands oirbaar, gelijk dat onſe Heemraders in Rhynland doen.* Strekt ſig ten twee zyden tegens het Stigt van Utregt, tot de Landen van Yſelſteyn, en het Heemraadtſchap van Rhijnland tot Bodegraven toe; heeft ſijn Uytwatering ten deelen door het Heemraadtſchap van Rijnland, en ten delen door den *Yſel*, door Montfoort en Oudewater, voor by Dergoude, en ſo voort na de *Maas*.

p *Medenblik*,] Van de oudheid van dit Medenblik, en den ſtoel van der Vrieſen Koningh *Radbout*, is hier voor Num. 78. breder verhandelt.

q *Weſtvrieſland*,] De gelegentheid en omring 103
van Weſtvrieſland, werd hier voor in het II. Hooftſtuk, Num. 21. ende volgende beſchreven; en de beſchryvinge van de Steden in Waterland en Weſtvrieſland gelegen, gaat hier voor Num. 73. en volgende; en de Dorpen hier onder behoorende te ſien hier naar onder Kennemerland, Num. 112.

r *Onder vier Hooftdeelen*,] Na den ſchik van 104
het onderſcheid tuſſen het Aaſdoms en Schependoms regt, op 't ſtuk van erffenis; is Holland verdeeld in *Suidholland*, *Noordholland*, het Land van *Voorn*, en *Kennemerland* met Weſtvrieſland; Onder welke verdeling Noordholland van Zuidholland en het Land van Vooren werd onderſcheiden, niet na de Landſtreeke, gelijk als in 't Noorderdeel van Holland, maar het aloude onderſcheid, daar mede het van den anderen werd verdeeldt in opſigt van Zuidholland alleen, anders ſoude Kennemerland en Weſtvrieſland het regte Noordholland zyn, gelijk het ook wel ſomwylen buyten opſigt van deſe verdelinge *Noordholland*, en het *Noorder-quartier* genomt werd. *Grot. Inleid. lib. 2. cap. 27. verſ. de Landen van Holland*, deelt Holland in twe deelen, als dat al het gene noordwaard van den Yſſel leid, Noordholland genomt werd, uytgenomen ſeid hy, dat Kennemerland en Weſtvriesland, waar onder komt ook Waterland en Zevank, haar eygen namen en bedieningen hebben behouden. En het gene zuidwaard van den *Yſel* leyd, Zuidholland genomt werd, uytbeſondert dat de Landen van *Voorn*, *Putten*, *Stryen*, *Arkel*, *Altena* en *Heuſden*, haar byſondre benamingen en bedieningen hebben gehouden. Zoo werd ook het onderſcheid van de Comptoiren en Rentmeeſters van Zuidholland, Noordholland, en Kennemerland met Vrieſland als nog onderhouden. Zie vande bovenſtaande verdelinge *Matth. van der Hoeven in ſijn Handveſt Chronijk, lib. 2. cap. 3. Coſtuimen van Zuidholland, pag. 1.*

ſ *Met haar onderhoorende Dorpen*,] De be- 105
ſchryvinge vande Steden is hier voor t'ſijner plaatſe ten genoegen gedaan: Volgt nu een optellinge van

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

de Dorpen onder elks gebied behoorende; Daar van in de verdelinge van

ZUID-HOLLAND

Behooren dese volgende Steden, Dordrecht,
Gornichem *en 't Land van* Arkel,
Workum.
't Landt van Altena,
Louvestein.
Het Slot en Landen van Vyanen.
Het Graafschap Leerdam.
Heukelum.
Asperen.
Nieupoort.
Schoonhoven.
Nederveen.
S^t. Geertruidenbergsland.
Den verdroncken Dortsen Waard.
De Hoge ende Lage Swaluwe.
Het Land van Niervaart *by de* Klunder.
De Ruygenhils-polder, daar onder Wilmstadt *en den* Finart.
Het Land van Putten.
Oud en *Nieuw Beyerland.*

Volgen nu de Dorpen.

Onder het Bailiuwschap van *Zuid-Holland*, daar *Dordregt* de Hooft-stadt van is, behoren

Merwe, *ofte* Merwe-Polder, *resorterende aan de Stadt* Dordregt, *als breder in't II. Hoofistuk, num.* 8.
De Mijl-polder, *in het Jaar* 1617. *by de Heer* Cornelis vander Mylen *doen bedijken, en tot sijn Ambachts Heerlijkheidt gemaakt.*
Dubbeldam, *alsoo genaamt van het Rivierken den* Dubbel.
Den Alblasser-Waard, *daar onder behooren de Heerlijkheden en Dorpen* Slydregt.
Alblas.
Alblasserdam, *onder het Slot* Souburg.
Papendregt.
Nieuw-lekkerland.
Streefkerk.
De Heerlijkheidt Ruybroek, *anders* Wijngaarden, *van ouds beseten by den Adelijken Geslagte van Wijngaarden.*
Molenaars-graaf.
Brandwijk.
Gybeland.
Bleskens-graaf.
Den Vuylendam.
Gysendam,
Gysen Oukerk.
Gysen Nieukerk, *Anno* 1382. *bedijkt. daar onder het* Slot Gylenburg.
De Heerlijkheden Hostwegen *en* Hardingsvelt.
Peursen.
De Heerlijkheidt Slingeland *den Heer van Brederode toebehoorende.*
Ottelandt.
Laag Blokland.
De Heerlijkheyt Goudriaan *en* Noordeloos, *den Heer van Brederode behorende.*
Amersgraveland.
Gelekens.

MOERKERKER-LAND,

Anders genoemt den Hoekzen-waard, *daar onder behooren de volgende Dorpen en Heerlijkheden.*

Pietershoek.
De Heerlijkheid Maasdam.
Mijns Heeren Land,
De Heerlikheid Oudt Heynenoort.
Godschalkeroort.
En Oost-Somerland.

DEN STRYENSWAART.

Daar onder oud Stryen.
Nieuw Stryen, *met den* Uytterdijck, *of het* Land van Esse.
De Zuid *en* Noord-kabel *van den* Broek.
Oud Bonavontuyr.
's Gravendeel.
Group.
Kromstryen.
Numans Gors, *anders* Klaaswaal.
Nieu, Klein, *en* Groot Krom Stryen.
Sillershoek.
S^t. Antonis Polder, *en* Westmase.

DEN RYDERWAART.

Ende het Landt van Yselmonde, daar onder

Heer Jans Dam.
Kleine Linde.
Grote Linde.
Nederhoeven.
De Heerlikheidt van Heer - Ouwelands Ambagt.
Schobbeland.
en Molenaars Ambagt *aanden Devel.*
De Heerlikheid van Kyfhoek.
Hendrik Iden *Ambagt, daar onder het* Huys Boquet *behoort.*
Rysoort.
Adr. Pietersz. Ambagt.
Ryderkerk, *daar het* Slot Woude *onder hoort.*
De Heerlikheden van Oost *en* West-Yselmonde.
Oost *en* West-Barendregt.
De Heerlikheidt van Karnesse.
Oud Beyerland.
Nieuw Beyerland.
Zuid Beyerland.

DE LANGE-STRAAT.

Daar onder behooren

Groot *en* Kleyn Waspijk.
De Heerlikheidt van Kapelle.
Besoyen.
En de Heerlikheidt van 's Gravenmoer.
Sprang.
Het Ambagt van Nederveen.
De vijf Heerlikheden onder den Hertog *van* Aarschot *behoorende, als* Made.
Drummelen.
Stanthasen.
Hoge en lage Swaluwe.
En de Stad Sevenberge.

ONDER GORKUM

Ende den Lande van Arkel *behooren de Dorpen*

Arkel.
Rietvelt.
Schelluynen.
Nieuwland.
Hoornaar.
Hoog Blokland.
Leerbroek.
Reyerskop.
Middelkoop.
Oosterwijk.
Kedechem.
Het nedereind van Spijk.
Het Fort Louvesteyn.
Hier onder behooren ook de Steden Heukelum *en* Asperen, *dewelke hare bysondere Heeren hebben.*
Onder Asperen *behoort het Drostampt van* Arkel, *daar onder het Slot* Spijk.

ONDER WORKUM

Ende het Landt van Altena *behooren*

Het Drostampt van Altena, *waar onder de volgende Dorpen en Heerlijkheden, als de* Stad Workum,
Almkerk.
Gysen.
Ryswijk.
Neereyl.
Opeyl.
Uytwijk.
Waarthuysen.
Emmikhoven.
Sleewijk.
Hil.
Andel.

Gil-

Gif.	Werken.
Ende de Heerlikheden	*en* Werkendam.

ONDER HET LAND van VIANEN

Behooren Heykoop.	Achthoven.
Boeykoop.	Meerkerken.
Lexmunde.	Amelesteyn.
Lakervelt.	Bakesteyn.

ONDER SCHOONHOVEN

Sijn half Nieupoort.	Berekouw.
Vlist.	Stolkwijk.
Boerepas.	Lekkerkerk.
Sevender.	Zuidbroek.
Cabauw.	Krimpen op de Lek.
Polsbroek.	Ouwerkerk op d' Yssel.
Jaarsvelt.	Krimpen op d' Yssel.
Bergambagt.	Kralingen *of* Stormpolder.
Heer-Aartsbergen.	

ONDER LEERDAM

Behooren het Fort ende sterkte Ysselsteyn, *dat onder hem heeft het vermaarde Dorp van*	Benskoop, *ende de Dorpen* Schoonrevoort *en* Akkon.

TOT HET LAND van HEUSDEN

Behoren Oud-heusden.	Hedinkhuysen.
Elshout.	Genderen.
Hulten.	*De Heerlikheden van*
Herpt.	Babilonien-broek.
De Heerlikheidt van	Onsenoordt.
Heesbeen.	Wijk.
Baartwijk.	Aalburg.
Vlymen.	Veen.
Douveren.	Etten.
Engelen.	Meeuwen.
De Heerlikheidt van	*en*
Drongelen.	Kuyk.

GEERTRUYDENBERG

Dat al in 't jaar 1213. by Graaf Willem van Holland is beseten, en sulx over de 400. jaren aan Holland geweest is, het welk sig tot aan den Brabantsen Bodem strekt, daar onder

Behooren Made.	Veene.
Oosterhout.	Standhase.
Schenloo.	*En het Bosch tussen* Oosterhout *en* Schenlo.
Raamsdonk.	

In 't jaar 1348. heeft de Stadt *Geertruydenberg* by Verdrag en Handvest en scheidinge tussen Holland en Braband aan haar behouden alle den Moer en Wilderden tot aan *Silverberg* en de Noordoost hoek van de *Moyekene* riole, en van daar uytter riole over Standhasen, tot aan Drimmelen: Het selve Verdrag luid als volgd:

WY Schepenen, Raad en gemeyne Poorteten van *S. Geerdenberge*, maken kont allen luyden, dat wy aangesien hebben de trouwe en grote vriendelijkheden die ons onse lieve Heere, Heere *Wilhelm van Duvenvoort*, Heere van *Oosterhout*, gedaan heeft, en hy, en sijne nakomelingen noch doen mogen, en hebben hem en sijne nakomelingen quijtgeschouden tot eeuwigen dagen, voor ons en voor onse nakomelinge alle eysch, alle recht en aantale die wy hebben ofte hebben mochten, aan allen dien *Mour* en *Wilderde*, die gelegen is buyten der palinge, die hier na beschreven staat. Welke palinge aangaat aan *Silverberg*, en van daar rechte voort strekkende tot aan den noordoosthoek vander *Moynke* (nu genaamt de *Moyakene* ofte *Roevaart*,) Riole van *Middelburg*. En van daar recht strekkende rewijs uytter Riole, over den *Mour* van *Standhasen*, tot aan den *Mour* van *Driemilen*, (nu *Drimmelen*) en den *Mour* van *Standhasen* totter lester Overmaten toe van *Standhasen*, behoudelijk onsen lieven Heeren den *Grave van Holland*, en den *Hertoge van Braband* heur gerechter palingen, als syse eendrachtelijk doen palen. En alle dese *Mouren* en *Wilderden* voorschreven, die gelegen zyn buyten der palinge voorschreven, sullen onsen lieven Heere van *Oosterhout* en sijn nakomelingen, ofte wie datse van hun verkrijgen sal, vryelijk gebruyken, metten gronde tot heur bester oirbaar tot eeuwigen dagen, sonder enich wederseggen van ons of van onsen nakomelingen. Voorts hebben wy jegens onsen lieven Heere van *Oosterhout* genomen in een gerechten *Erfchijns* alle sijn *Mour* en *Wilderden* van *Standhasen*, mette gronden die gelegen zyn binnen den voorschreven palen, en die onse lieve Heere voorschreven gekregen heeft, jegens onsen lieven Heere de *Grave van Holland*, daar *God* de ziele af hebben moet, te bruyken en te besigen voor onse nakomelingen, of den genen diet van ons, of van onsen nakomelingen verkrygen sullen, tot onser bester nutschippe en oirbaar jaarlijks om 15. pond Hol. eenen schilt-voor 18. groten of alsulk payement als daar goet jegens is, alle jaar en altoos te betalen onsen lieven Heer voorschreven, of sijnen nakomelingen op *Sint Martens-dag* in den Winter, of binnen 14. dagen daar na onbegrepen. En waart saake dat wy desen *Cijnse* voorschreven niet en betalen binnen den tijde voorschreven, soo hebben wy ons verwillekeurt, dat onse lieve Heer voorschreven of sijne nakomelingen, onsen Burgemeesteren afspanden mogen den *Chijnse* voorschreven aan *Twijstaden panden*, en die verboren over *Dwersnacht*. En behouden onsen lieven Heer van *Oosterhoude* en sijnen nakomelingen haar Heerlijkheden en Ambachts-heeren recht, alsoo ander Ambachts-heeren hebben in *Zuyt-holland*. In oirkonden desen brieve besegelt met onser gemeene Poorteren zegele. En om de meerdere sekerheid, hebben wy gebeden onsen lieven Heere, Heere *Wilhelm* Hertoge van *Beyeren*, Palensgrave van den *Rhijn*, verbeyder der Graaflijkheden van *Henegou*, van *Holland*, van *Zeeland*, en van *Vriesland*, dat hy dese voorschreven Voorwaarde confirmeren wil, en sijn consent daar toe geven, en wy *Wilhelm* Hertoge van *Beyeren* voorschreven, om bede wille onser getrouwer Stede van *Geerdenberge*, hebben wy dese saaken geconfirmeert, en onse consent daar toe gedaan. In kennisse der waarheid besegeld met onsen zegele. Gegeven in 't jaar ons Heeren 1348. op *Sinte Stephanus-dag*, *Martelaar*.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

De KLUNDER en WILMSTADT.

Sijn twee propre Stedekens, aankomende den *Prince van Orangien*, daar onder behooren,

Heininge Polder.	Slabbegors.
Den Ruigenhil, *daar* Wilmstad *in leid.*	Schuddebors.
Den Finaard.	Vrou Jacobs Land.
Appeler.	*en* Niervaart.

Daer van den *Finaart* bedijkt is Anno 1552.
Den *Ruygenhil* ——— Anno 1564.
De *Heininge* ——— Anno 1582.
Den *ouden Appellaar*, ——— Anno 1589.
Den *nieuwen Appellaar*. —— Anno 1615.

Onder den verdronken *Waard* tussen *Geertruidenberg* en *Dordregt*, den *Biesbos* genaamt, hebben verscheide Dorpen gelegen, dewelke met den hogen Vloed van het jaar 1421. die de *Sint Elisabeths* Vloed genomt werd, verdronken zyn gebleven.

Onder het Land van *Putten* heeft van ouds behoort het Land van *Stryen*, dat nu onder het Baljuschap van *Zuid-holland* behoort, het welk hem strekte tot *Sevenbergen* toe, dat noch voor het jaar 1290. onder de Heerlijkheid van *Stryen* behoort heeft, als wanneer *Willem van Stryen* dit quartier te Leen heeft uytgegeven aan sijnen neve *Willem Hugemans*, sedert welke tijd het selve een bysondre Heerlijkheid geworden en gebleven is. Den Brief luyd aldus:

ALlen den genen die desen letteren sullen sien ofte hooren lesen, maken kont en kenlijk wy *Wilhelm*, Ridder Heer van *Stryene*, dat alle dat *Land*, *Mour* en *Gors*, dat leget tussen *Okerlake* en *Lindonk* aan beyden zyden, en tussen *Marke* en die *Swaluwe* aan beyden eynden, alsoo als de *Okerlake* uytter *Marken* westwaart loopt, en wijst den rechten Ree en drie-boom op die *Spange*, die haar alrenaast is: En alsoo alse die *Spange* uytter *Zwalewen*, weder tegens de *Okerlake* komt geloopen, den rechten Ree en Drie-boom: En van deser genoemder *Spangen* zuydwaart loopende langs der *Zwalewen* kant, tot aan 's Heeren goet van *Breda*: Dat dit voorschreven *Land*, *Mour* en *Gors*, *Wilhem Hugemans* sone, onse Neve ofte sijne oudsten oir, die na hem komen mach kinds kind te latene, en immers den oudsten oir, mogen verkoopen en wettelijken waren so wien die sy willen, en haren wille mede doen alse met haren vryen Leen-goede. En want ons *Wilhelm*, Ridder Heere van *Stryene* voorschreven, te pijnlijke en te moeyelijke is, elke mense sonderlingen sijnen brief te bezegelen, soo hebben wy hem allen, zyn sy uyt *Vlaanderen*, of uyt wat anderen Lande dat sy zyn, die 't *Land*, *Mour* of *Gors* gekocht hebben, of kopen sullen, jegens *Wilhelm Hugemanse* onsen Neve, ofte ook sijn oir voorschreven binnen desen voorgenoemden palen, desen jegenwoordigen gemeenen brief in kennisse en wetenissen bezegelt met onsen zegele. En wy *Wilhelm*, Ridder Heere van *Stryene* voorschreven, beloven voor ons en voor onsen oir, die na ons komen mach, allen den genen die tegens *Wilhelm Hugemanse* of sijnen oir voorschreven, *Land*, *Mour* of *Gors* binnen desen voorgenomden palen gekocht hebben, of kopen sullen, te houdene, en te doen houden, te vryen, te wetten, en te waren tegens allen mensen, Over-heere van desen goede voorschreven. En om alle dese dingh te blijven vast en gestade, soo hebben wy *Wilhelm* Ridder Heere van *Stryene* voorschreven, desen brief bezegelt met onsen zegele uythangende. Dit was gedaan als men schreef in 't jaar ons Heeren 1290. op *Sint Lambertus-dag*.

Soo dat hier en tussen al heel Land plag te wesen met een kleine doortogt onderscheiden, daar nu soo groot Water tussen beiden leid.

Ik bevinde inde oude Handvesten van het Land van *Putten*, by *uitsprake van Hertog Maximiliaan, van den agtsten February*, 1486. dat *Stryen* weinig tijds te vooren eerst van het Land van *Putten* is afgescheiden; daar by verklaart werd, dat *Stryen* maar een derdepart sal blyven gelden in des Lands omslagen, die sy te samen plagten te dragen.

Onder HET LAND van VOORN

Leggen de Steden Briel, Goeré *en* Bommené, daar van t'zijner plaatse, en begrijpt in sig 16 Dorpen,

Als Oostvoorn, *eertijds* de Kapel van Voorn *genomt, daar het Hof plag gehouden te werden.*	*uytgegravene grondvesten oordeeld.*
	Swarte Waal.
	Nieuwe Waal.
	En Over-Flakke.
Rugge.	*De Dorpen* Ouddorp.
Rukkange.	Dircksland.
Ouden Hoorn.	Melissant.
Nieuwen Hoorn.	Herkinge.
Nieuw Hellevoet,	Ouwe Tonge.
Of Hellevoetsluys, *daar omtrent het Kasteel* Helius *gelegen heeft, soo men uit de aldaar*	Nieuwe Tonge.
	Bommené.
	en Rouxenisse.

Het Land van *Voorn* heeft sedert het *jaar* 1140. tot het jaar 1351. sijn besondere Heeren gehadt; En is om de geschillen tussen Holland en Zeeland, over het regt tot eenige der selver plaatsen by Handvest van *Vrouw Maria van Bourgondien*, van den 14. Maart 1476. aan Holland en Westvriesland Ongehegt, als daar van breder t'sijner plaatse. Onder het Land van *Voorn* leggen ook de twee Heerlikheden *Heenvlied* en *Abbenbroek*.

HET LAND VAN PUTTEN.

Begrijpt jegenwoordig het Stedeken *Geervliet*, daar den *Ruwaart* sijn verblijf-plaats houdt, en voort de Dorpen

't Zuidland *of* Blenkvliet.	*Den* Korendijk.
Spijkenis.	Velgersdijk.
Heekeling.	Oud en nieu Pendregt,
Schuddebeurs.	Piershil.
Simonshaven.	Portugaal.
Biert.	Rhoon, *Over de Maas.*
	Hoogvliet.

Per-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Pernis.
Valkesteyn.
Albrandswaard.
Rotsant.
's Graven-Ambagt.
EN den Bommel.

106 [t] *Met haar menigvuldige Dorpen*,] Onder

RHYNLAND

behoort de Hooftstadt *Leyden*, ende de volgende Dorpen en Heerlikheden, als

Voorschoten
en Wassenaar.
Daar onder Zuidwijk.
Katwijk, *anders* Katwijk binnen.
't Zandt.
Katwijk op Zee.
De Heerlikheden Valkenburg.
Rynsburg.
Noortwijk binnen.
En op Zee.
De Streeke Langevelt.
Offem.
Noortwijker-hout.
Vennip.
Lis.
Zassenhem.
Voorhout.
De Heerlikheid Warmond.
De Vrye en lage Boekhorst.
Alkemade.
De Heerlikheid Oegstgeest.
Leyderdorp.
Soeterwoude.
Stompwijk *onder de Stadt* Leiden *behoorende.*
En Voorburg *onder* Delft.
Homade.
De Heerlikheit Alkemade.
Esseliker Woude.
Woubrugge.
Oudshoorn.
Gnephoek.
Alphen,
Hasartswoude.
Benthoorn.
Swammerdam.
Aarlander-veen.
Korter en Langer-aer.
Reinsaterwoude.
Jacobswoude.
Leymuyden.
Kalslagen.
Kuidelstaart.
Schrevels regt.
Nieuwveen.
Uyterbuyrt.
Nieuwkoop.
Agtienhoven.
Zevenhoven.
Noorden.
Vriesekoop.
Schoot.
Zoetermeer.
Segwaart.
Benthuysen.
Wilsveen.
Tedingerbroek.
Waddingsveen.
Slupijk.
Rewijk.
Blommendaal.
Middelburg.
En
Boskoop.

107 ONDER DELFLAND

Leid Delf.
Delfshaven.

En de Dorpen

Poortland.
Ryswijk.
De Heerlikheden Wateringen.
Monster.
Naaldwijk.
's Gravesande.
Sand-Ambagt.
Ter-Hey.
Loosduynen.
Scheveningen.
Hoog- en Wout-Harnasch.
Groenevelt.
't Hoenderland.
Lier.
Hodenpijl.
't Hof van Delf.
Vryenban.
Biesland.
Akkersdijk, *ofte* Vrouwenregt.
Ruyven.
Nootdorp.
Nieuwe-veen.
Hooge veen.
Pinaker.
Absregt.
Sint Maartens regt.

Dorppolder.
Berkel.
Maaslandt.
Maaslandtsluys.
Schipluy.
En Schoonderlo.

ONDER SCHIELAND 108

Leggen de Steden Schiedam.
Vlaardingen,
En Rotterdam.

Met de Dorpen

Ouderschie.
Beukelsdijk.
Charlois.
Oud en nieu Mathenes.
Hogenban.
Ketel.
Spaland.
Schiebroek.
Hillegersberg.
Kool.
Kralingen.
Sevenhuysen.
Kapel.
Bleyswijk.
Wilde Veenen.
Moordregt.
Zuid-waddings-veen.
Spierings-hoek.
Hodenpijl,
En
Spangen.

ONDER het LANDT van WOERDEN 109

Behooren Oude Landt.
Snel.
't Middellandt.
Kromwijk.
Bulwijk.
Geesdorp.
Brevelt.
Rietvelt.
De Brée.
Waarder.
Barbarswaarder.
Tekkop.
Bodegraven.
Vliet.
Hekendorp.
Linschoten.
En het Bailiuwschap van Oudewater.

ONDER het LAND van VIANEN

Behoren de Stad Vianen.

De Dorpen.

Meerkerk.
Lakervelt.
Heykoop.
Lexmonde.
Ameyde.
En Tienhoven.

[u] *Onderhorige Dorpen*;] Dewelke hier voor 110
onder *Zuidholland* en de verdelinge van het Landt van *Voorn*, *Putten* en *Stryen* werden opgetelt.

[w] *Kennemerland en West-vrieslandt*,] Onder 111

KENNEMERLAND

Behoren de Steden Haarlem *En* Alkmaar.
En de navolgende Dorpen, Beverwijk.
Wijk aan Duyn.
Wijk op Zee.
Tetrode.
Aelbertsberg.
Vogelsang.
Heemskerk.
Velsen.
De Heerlikheid Assendelft, *daar onder behoort het* Huys te Assenburg.
Schoten.
Akendam.
Heemstede.
Bennebroek.
Blommendaal.
Hillegom.
Berkenrode.
Sparendam.
Sparenwoude.
Overveen.
Aalsmeer.
Nieuwerkerk.
Santvoort.
Schotergeest.
Foren.
Bakenis.
Adrichem.
Berkenrode.
Kolster.
't Hof Ambagt.
Houtrijk.
Pelonen.
Nieuwerkerk.

Zuid

Zuid Schalkerwijk.
Vijfhuysen.
Rijk.
Rijkeroord.
Limmen.
Uytgeest.
Schorel.
Groetkamp.
Heiloo.
Kastricum.
Wormer.
Gisp.
Oostsanen.
Sanerdam.
Akersloot.
Oostdom.
Boekelmeer.
Bakkum.
Egmond op den Hoef.
Egmond op Zee.
Wimmenum.
Bergen.
Petten.
Pollemerban.
Kalansoog.
Abstee.
Huysduynen.
Ouddorp.
Otterleek.
Ursem.
Veenhuysen.
Koedijk.
Huyswaart.
St. Pancras.
Broek.
Zuidscher woude.
Noortscher woude.
Oud Karspel.
Haring Karspel.
Kalverdijk.
Dijkshoorn.
Warmenhuysen.
De Heerlikheid Schagen.
Sint Maarten.
Eerrigenburg.
Niedorp.
Nieuwe Niedorp.
Winkel.
Nieuburg.
Graft.
Rijp.
Suidschermer.
Noordschermer.
Wieringerwaard.
En Zype.

112 *Westvriesland,*] Werd in tween verdeelt, daar van het eene gedeelte *Westvriesland*, het ander *Waterland* genomt werd.

ONDER WESTVRIESLAND.

Behoren de Steden
Hoorn.
Enkhuysen.
En Medenblik.

De Dorpen.

Swach.
Ooster *en*
Westerblokkert.
Binnewysent.
Westwout.
Oudijk.
Schellinghout.
Wydenis.
Oosterbeek.
Berkhout.
Scharrewoude.
Schardam.
Groothuysen.
Avenhoorn.
Oudendijk.
Baars.
Oostmyten.
Hauwerd.
Nubixwouw.
VVoggenum.
VVatwy.
Spanbroek.
Opmeer.
Baasdorp.
Berkhout.
Muysen.
Grosthuysen.
Vennop.
Woggenum.
Nieuw *en*
Oud Boxwoude.
VVarwayde.
Opmeer.
Opdam.
Veenhuysen.

Onder Enkhuysen.

Boven-Karspel.
De Streek.
Grote Broek.
Lutje Broek.
Hoog-Karspel.
Gammers-Kerspel.
VVavers-hove.
Opperdoes.
Oostwoude.
Twisch.
Lammersag.
Abbekerk.
Midwoude.
Homwoude.
Hertswoude.
Eerstwoude.
Zybe-Karspel.
Benninxbroek.
En VVieringerwaart.

ONDER VVATERLAND

Behoren de Steden
Edam.
Monnikendam.
En Purmerent.

En de Dorpen

Midlye.
Quadijk.
VVaarden.
Oosthuysen.
Ettersem.
VVormer.
Gisp.
Monikerbroek.
Rietbroek.
Landsmeer.
Zuiderwoude.
Dunderdorp.
Schellingwou.
Buyksloot.
Voolwijk.
Broek.
Ransdorp, *ofte* Rapop.
VVest-zanen.
En het Bailiuwschap van VVaterland.
Zeevank.
Purmerland.
Ilpendam.
Zuid-
VVest-
Oost-
en Noord-Beemster.
en
Crommenie.

Onder *Waterland* behooren mede de Eylanden

Het Vlie.
Urk.
Empeloor.
Marken.
Het Eyland Texel.
Met de Dorpen den
Burg.
Koog.
Den Hoors.
Het VVieringer Eiland.
De Helder.
En het Eierland.

ONDER AMSTELAND

Daar Amsteldam *de Hooftstadt van is, behooren*

Diemen.
Diemerdam.
Amsterveen.
Legmeer.
Ouwerkerk.
VVaarthuysen.
Duyvendregt.
Boxtel.
Ruygewilnis.
VVaver.
VVaverveen.
Loenen.
Mynden.
Loosdregt.
Sloten.
Sloterdijk.
En
Oostdorp.

y *Onder het Stigt van Utregt,*] Het *Stigt van Utregt*, (anders genomt het Nederstigt, in opsigt van het Opperstigt van *Keulen*, waar onder het voor den eersten Bisschop *Willeboorts* tijd gestaan heeft, andre menen ten opsigt van het *Trajectum ad Mosam*, ofte *Mastricht*) heeft vijf gesloten Steden, als

Utregt *ofte* Wiltenburg.
Amersfoort.
Rhenen.
Wijk te Duyrstede.
en Montfoort.

Sie van *Utregt*, *Rhenen*, en *Wijk te Duyrstede* 't sijner plaatse. *Amersfoort* is van ouden tijden een bysonder Kasteel en sterkte van een Adelijk geslagt geweest, het welk in 't jaar 1257. tot een Stad geworden is, als blijkt by de bulle van *Bisschop Hendrik*, aan deselve Stad daags na *Sint Martens-dag* 1257. gegeven, breder te sien by de aantekeningen op *Willem Heda*, in sijn *Beschryving van de Bisschoppen van Utregt, pag. mihi* 217. alsoo genomt

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

nomt van de Rivier *Amisis* ofte *Eems*, dewelke in de *Veluw* by *Emminkhuysen* ſijn begin heeft, en door *Amersfoort* voort loopt.

Monfoort is ook een ſeer oud Adelijk Kaſteel en Stamhuys geweeſt, van welk geſlagt in de oorlogen van de Biſſchoppen van *Utregt* veel gewag gemaakt werd, daar van wy hier voor *Num.* 64. en 66 hebben aangetekent, dat by *Godefrid* de XXXVIII *Biſſchop van Utregt* in 't jaar M. C. LXIII. tot een ſterkte tegens die van *Holland* ſoude gebouwt zyn, doch is wel meeſt voor die van *Holland* geweeſt, want de Burggraven van *Montfoort* hebben haar altoos ſeer wederſpannig tegens den Biſſchop getoont; ſoo als te ſien is in de uytſpraak wegens het Burggraaſſchap van *Montfoort* tuſſen *Willem de XLI. Biſſchop*, en Heer *Henrik de Rover*, *Burggrave van Montfoort*, *van vrydags voor Vrouwendag*, *in 't jaar* M. C C. X C V I. luydende aldus:

Allen den &c. Willem *by den genaden Gods*, *Biſſchop van* Utregt, *dat wy ons bekroenden van* H. Henrik de Rover, *Burggrave van* Montfoort, *en dat Borgleen dat daar toebehoort*, *t' onregte beſat*, *en wy daar op eenen anderen ſetten mogten*, *als wy wouden*; *hier op antwoorden* H. Heinrik *en ſeghede*, *dat hy metten regte op ten huus van* Montfoorde *een Erf-borchman weſen ſoude*, *en dat Borchleen dat ten huſe behoort*, *ſijn recht Erf-borchleen ware*, *t' huys van* Montfoorde *mede te houdene*, *tot des Stichts behoef*, *en begeerde des eens dages*, *voor ons Sticht-mannen te rechte te komen*, *dat voort te brengen*, *alſe hy ſchuldig ware te doene*, *den dag legede wy hem 't Utregt op onſen Sael*, *by goeder luyden wytinge*, *die dat ſegeden*, *dat wijt van regte wegen ſchuldig te doene waren*, *daar quam hy voor ons met ſijnen vrinden met des Stichtsman*, *en boer dat te houdene*, *als hy metten regte op ten huus van* Montfoorde *een Erf-borchman ware*, *en dat Borchleen*, *dat tenhuyſe behoort*, *ſijn recht Erf-leen weſen ſoude. Daar werd hem gewijſt*, *brogte hy 't an ons mit tween Stichtes mannen*, *alſe hy ſoude mit den regte*, *dat hy daar mede volſtaan ſoude*, *en mitten regte in den Borgleen blijven hy en ſijn erf-namen. Daar quam hy voert*, *en hielt dat op den heiligen met tween Stichts mannen als hem gewijſt was mit regte en mit oordeele*, *dat hy mitten regte*, *op ten huyſe van* Montfoort *een Erf-borchman weſen ſoude*, *dat Borchleen te houdene*, *tot des Stichts behoef. In oirkonde van deſen dingen*, *en dat dit vaſt en ſtade blijve*, *en hier of meer en gene quæſtie kome*, *ſoo hebben wy onſes zegel aan deſen brief gedaan. Dit geſchiede in den jare ons Heeren dat men ſchreef duyſent twee-hondert ſes-en-tnegentig*, *vrydag voor onſen Vrouwen-dag te Ligtmiſſe.*

Soo heeft *Jan de IV.* en *XLVII. Biſſchop van Utregt*, *Zueder Burggraaf van Montfoort* in 't jaar M. CCC. L I I I. andre ſeggen L V I. na een ſware Belegering van het ſelve Fort tot overgifte gedwongen, om dat hy met den Heere van *Kulenburg* en *Vianen* tegens hem gerebelleert had; als te ſien is in de *oude Hollandſe Chronijke onder Grave Willem de V.* Sie mede de *Chronijk der Biſſchoppen van Utregt* van *Beka* en *Heda*, onder den ſelven *Jan de IV.*

ONDER GOYLANDT,

(dat ſijn naam heeft van *Goedeland*, *Abdiſſe van Altena*, aan dewelke *Kaiſar Otto de I.* omtrent het Jaar D. CCCC. L. het beſit van het Geeſtelijk inkomen van deſe Landſtreke gegeven, ende het Landſchap na haren naam, *Goedeland*, nu *Goyland*, ſoude hebben doen noemen) leggen de Steden,

Naarden.
VVeſop.
En Muyden.

En de Dorpen ende Gehugten.

Muyderberg.
Krayloo,
's Graveland.
Hilverſum.
Boſſum.
Huyſſen.
Blaricum.
Immenes.
Marum.
Onder Goyland *hebben gelegen het Huys en ſterke Slot te* Muyden.
Kroonenburg.
En ten Boſch.

VVelk *Kronenburg* ten tyde van *Graaf Floris* en *Gerrit van Velſen* bekent is, en in 't jaar 1374. by die van Utregt vernietigt is. Het *Huys te Muyden* als nog in weſen zynde, is van ouds het verblyf geweeſt van den Droſt en Droſtampt van Muyden, welkers gebied ſig over gants Goyland uytſtrekt.

Het STIGT van UYTREGT

werd verdeelt in vier *Quartieren*, ofte *Maarſchals Ampten*, als

Het Overſticht.
Het Nederſticht.
Ameland *ofte* Emeland.
't Land van Montfoort.

ONDER HET OVERSTIGT 114

Behoren de Dorpen Amerongen.
De Bilt.
Bunnik.
Vechten.
Koren.
Daar onder het Slot Hardenbroek.
Doorn.
Darthuyſen.
Driebergen.
Goye.
Honten.
Jutfaas.
Leerſum.
Mederlang.
Broek.
Overlangbroek.
Odijk, *aanden Rhijn gelegen*, *behoorende onder den Huyſe van* Beverwaard.
Ouden.
Wulven.
Zeyſt.
Sterkenburg.
Schalkwijk.
Schonauwen.
Tul *en* Twaal.
Vreeſwijk.
VVerkhoven.
En daar onder de Ridderlikke Huiſen en Hofſteden Amerongen.
Hardenbroek.
Zuyleſteyn.
Doorn.
Natewis.
Levendaal.
Sterkenburg.
Schonauwen.
Beverwaard.
Ryneſteyn.
VVulven.
Rynhuyſen.
Plettenburg.
Schalkwijk.
Berkeſtein.
En het Huis te Zandenburg.
Kersbergen.
En Ryſenburg.

ONDER HET NEDERSTIGT

Leggen Abkoude.
Breukelen.
Breukeler-waart.
Breukeler-veen.
Brendijk.
Kortehoef.

Ankeveen.
Kortrijk.
Kokengen.
Met de Gehugten
Nieukoop.
Geentsdorp.
Lokkers-geregt.
Montfoorts-geregt.
Kamerijk.
Denmarken,
Of Demmerik.
Den Ouden Rijn.
d'Haar.
De Lange en Ruyge weyde.
Geeltgensdorp.
Gerverskop.
Gallekop.
Harmelen.
Harmelerwaard.
Loenderfloot.
Aukoop.
Hoenkoop.
Lopik.
Lopiker Kapel.
Loenen op de Vegt.
Maarfen.
Maarfeveen.
Maarfebroek.
Nigtevelt.
Nyekoop.
Oostveen.
Overmeer.
Nederhorst.
Portenge.
Papendorp.
Reierskop.

Spenge.
Ter Aar.
't Nedereinde Jutfaas.
't Gemaat.
't Geyn.
Tienhoven.
Vinkeveen.
Vleuten.
Den Eng.
Velthuyfen.
Meern.
VVestbroek.
VVilligen.
Langerak.
Zwefer-einde.
Zuylen.
Zegveld.
Oud en Nieuw Zegvelder broek.
Met de Ridderlicke Huifen en Sloten
Abkoude.
't huis te Nieuwenrode.
Ter Haar.
Ham.
Den Enge Mynen.
Harmelen.
Loenresloot.
Nederhorst.
Ter Aa.
Oudaan.
't Huys te Zuylen.
't Huys ter Meer.
Te Vooren.
't huys Ruywel,
En het vervallen Slot
Vredeland.

ONDER EMELAND

Leggen Afgat.
Binfchoten.
Baren.
Duyts.
Haar.
Donkelaar.
Eembrugge.
Emmenes.
Buytens.
En Buytens-dijks.
Hamers-veldt.
Hoogland.
Zeldert.
Leufden.
Lutfderbrouk.
Marien.
Mersbergen.

Renswouw.
Stoutenborg.
Snorenhof.
Sevenhuyfen.
Soeft.
Soeftdijk.
VVoudenburg.
Yffelt.
Hier onder de Heerlikke Huyfen Renswoude.
Emmikhuyfen.
Borneval.
Drakeftein.
Gereftein.
Ligtenberg.
Prattenburg.
En Ter Eem.

ONDER MONTFOORT.

Behoren Agthoven.
Kattenbroek.
Schagen.
Papenkop.
Diemerdorp.
Pelanen.

De Haar.
Oudekoop.
Dijkveldt.
VVilliskop.
Blokland.
Heeswijk.

Buyten en onder defe vier *Maarfchals Ampten* leggen het *Droftampt Hageftein* en *Oud Munfter*, dewelke haar hoog Geregt op hun felven hebben. Ende de *Profdy van St. Jan*, daar onder in 't byfonder behooren

Mydregt.
VVilnis.
Uythoorn.
Tamen.

VVeftveen.
Blokland.
Ende de een zijde van Kudelftaart.

[a] *Civitates dat zijn Burgerfchappen,*] Het onderfcheid tuffen Gemeenten, Steden, Vlekken, Dorpen en Wijken, *Civitates, Urbes, Oppida, & Vicos*; een gemeente *Civitas* was een t'famenwoninge van verfcheide by een vergaderde Borgeren, onder eene Borgte en verfekering van onderlinge byftand, en onderhorigheid van eenderhande wetten, daarom ook die fterkten tot haar befcherminge opgeworpen, *Borgten* ofte *Burgten*, ende de Opperhoofden van dien, *Burggraven* genomt wierden; *Cicero de fomnio Scipionis, Nihil eft illi Principi deo, qui omnem hunc mundum regit, quidem in terris acceptius, quam Concilia, cœtusque hominum jure fociari, quæ civitates appellantur.* Dien groten God, die alles wat in de Wereld is, beftierdt, en kan geen ding aangenamer fijn, als dat de beraadflagingen der Volken en gemeenten in gelijke regten met den anderen verknogt en verbonden werden.

Een Stad, *Latine Urbs* begrijpt een vergadering van digt bewoonde huyfen, het welk by ons voor een bemuurde ende bewalde Stad gehouden werd, in onderfcheid van de *Oppida* ofte Vlekken, dat wy open Vlekken noemen, hoedanige in voortijden meeft alle de Steden geweeft zijn. Want het bemuuren ende bewallen der Steden en is voor vier ofte vijf hondert jaren foo gemeen niet geweeft.

Dorpen, *Latine Pagi* fijn vergaderingen ende gemeenfchappen van veel Bouwhouven, ende Landhuyfen, onder een Regtfgebied. *Unde Cæfar, de belle Gallico lib 1. fcribit Helvetiam totam, in quatuor fuiffe pagos divifam.* Alfoo genomt van, door, op, gelijk als op ende aan den doortogt gefeten, fo als de Dorphuyfen al veel dy den anderen gevonden worden, daar en op die plaatfen daar den meeften doortogt is, daar van het meeft betimmerde gedeelte van verfcheide bywoningen, in onderfcheid van den gehelen omring van het felve regtfgebied, dat men een Ambagt nomt, het Dorp van het felve Ambagt genaamt werd, daar gemeenlijk de Kerk en den Toorn tot een teken van een byfonder Regtsgebied, gebouwt is. Daarom het van ouds een *Karfpel*, gelijk als een Kerkvergadering genomt is, fodanige nog veel in Kennemerland fijn gebynaamt, als, fijn *Ouwkarfpel, Haringkarfpel* &c. Den geheelen omring van het Regtfgebied, werd het *Ambagt*, ofte *Ambagtsheerlijkheid*, (indien het hoog regt heeft, ende van leven ter dood wijfen mag) genomt, gelijk het *Ampt*, en *Ambagt*, dat by de opfienders en overheden van en over de inwoonders van den felven omring werd bedient.

Wijken, *Vicus*, fijn, gebuurten, of t'famenwoningen, anders gehugten (om dat fodanige Wijken op of omtrent het hoogfte Land genomen wier-

wierden) dewelke onder geen feker geordent Regtsgebied en behooren.

[b] *Keulen, Tungeren, en Trier,*] Daar van hier voor *Num. 7. en volgende.*

Wat Tungeren aangaat, dit is de eerfte en oudfte Stad ende plaats, daar haar de oude Tungers, ofte Germans, over den Rhijn komende, in 't Land van Overmaas ter neder gefet hebben; van dewelke *Tacitus* verhaalt, datfe fijn de oude Duytfen geweeft, die naderhand Germans fijn genomt. *Cæterum, inquit, Germaniæ vocabulum recens, ac nuper additum, quoniam qui primi Rhenum tranfgreffi Gallos expulerunt, nunc Tungri, nunc Germani appellati funt; ita nationis nomen, non gentis evaluiffe paulatim, ut omnes primum a victore ob metum, mox a fe ipfis invento nomine, Germani vocarentur, ac ita eveniffe, ut unius nationis Tungricæ nomine, tota gens Tranfrhenana appellaretur.* Sic van de Oudheid der Tungerfe Volken *Hubert. Thomas* in fijne Antiquiteyten van het Land van Luyk, daar hy onder andere, naar verhaal van het verfchil der Tungerfe oudheid, befluyt, dat de reden waarom dat by *Cæfar* geen of weinig vermaan van de Tungerfe gemaakt werd, geweeft is, dat de *Eburones, Carefers, Peemans, Condrufers,* ende andere, daar *Cæfar* van fpreekt, defelve fijn, dewelke uyt de Tungers afkomftig, in foo velerhande foorten van volken fijn uytgebreid, die den ouden algemeenen Tungerfen naam verlaten, en hare byfondere namen hebben aangenomen, hoedanig moet werden verftaan, het gene *Tacitus de Morib. German.* daar van fchrijft.

VI. HOOFTSTUK,

Van den *Steden bouw*, opkomft en nader verdelinge van de Landen, Steden en Dorpen in *Zeland.*

INLEYDING.

ZEland *foo wel onder oud* Batavien, *als het* Batavife Eyland, Kennemerland *en* Weftvriesland, *Een klein Land van groten doen. Niet als uyt flijk en modder tot Land geworden. Aangewaffen, bedijkt, door grondbrake afgefpoelt en ingebroken. Oudfte en eerfte* Stede-bouw *in* Zeland. Zeland *werd verdeelt in de Eylanden* Walcheren, Schouwen, Duyveland, Zuid *en* Noord-beveland, Wolferfdijk, *het Land van* Tertholen, Sint Maartens Dijk, *en* Over-flakké, *met hunne Steden en Dorpen.*

HIer bevorens ten genoegen aangewefen, [a] dat foo wel *Zeland*, als het *Batavife Eyland*, *Kennemerland* en *Weftvriesland*, onder het oud *Batavien* behoort hebben, al is 't dat [b] den *Kaifar Julius* in fijn *Gaulife Befchryvinge* defer Landen, en des *Kaifars Vefpafiaans* [c] Rentmeefter *Tacitus*, als hy in defe Landen was, in fijn *Boek der Germanfe volken*, foo veel gewag daar niet van en maken. Vereyft het vervolg van het voorgaande Hooftftuk, (daar in van den *Steden-bouw* en verdelinge der Landen, en Dorpen, van het *oud Batavien*, en in middels ook van het *Betufe* gedeelte van *Gelderland* aangeroed is, als mede van het Stigt van *Utregt*, het welk ten delen daar mede gelijk als ingeankert is geweeft) ook ietwes van den *Steden-bouw*, opkomft, en nader verdeling van de Landen, Steden en Dorpen van het *Batavife Zeland*, op te halen, en naar fijne waarde te verbreiden.

Het is dan te verwonderen, dat een Land van [d] foo weinig grondveften, en [e] van fo klein en arm op doen en erhoud, by na niet als uyt flik en modder, daar aan men twijvelden of men 't Land, of water mogt noemen, en met de baren van de Zee fcheen te worftelen, tot foo een vrugtbaar Land, en tot foo grote en welvarende Steden heeft kunnen opftijgen.

Het is waar, dat vele bedijkte Eylanden en gorfen, den flag van het opkomende water niet en hebben kunnen verdragen, en het zy door onkunde, of door onagtfaamheid, foo als die in korte tijden door bedijkingen waren aangewonnen, nog veel ylder en dikwijls met een getijde zyn [f] door gegaan en weggefpoelt, maar in tegendeel is ook waar, dat verfcheide andre gorfen, dewelke met het water gemeen lagen, daar door fodanig zyn aangewaffen, dat defelve, dewelke te vorens voor verlaten geagt wierden, [g] tot grote en vrugtbare Landen zyn geworden, daar van de wederfijdfe voorbeelden menigvuldig, en genoeg bekent zyn.

Den oudften *Steden-bouw* in *Zeland*, die men kend, is op het bedijkte Eyland van *Walcheren*, in de aloude Zeeftad [h] *Weftkappel*, nu met de Zee gemeen en weggefpoelt, daar na *Domburg*, daar van nog de naam in een feker vefting en omring bekent is; En jongft de vermaarde Koopftad *Middelburg*, de Hooftftad van gants *Zeland* Om welkers Steden, gelegentheid, en verdeilinge van het Landfchap wel te befchryven, van noden is het *Zeland*

in hunne Eylanden te verdelen; want of wel de eene van de jegenwoordig *Zeeuſe Steden*, de ander in het eerſtelingſchap en oudheid mogt te boven gaan, ſoo ſoude het een verwerring geven, in der ſelver ontledinge en omring, van het eene Eyland op het ander over te ſpringen.

Zeland werd dan verdeelt in de volgende Eylanden, als het Eyland van *Walcheren*, het Land van *Schouwen*, *Duyveland*, *Noord* en *Zuidbeveland*, *Wolfersdijk*, het Land van *Tertholen*, *Sint Maartensdijk* en *Overflakké*.

Het Land van *Walcheren* begrijpt [i] de Steden *Middelburg*, *Vliſſingen*, *Terveer*, *Arnemuyden* en *Domburg*, met het oud vervallen *Weſtkappel*; daar van de twee laatſte de eerſte en oudſte geweeſt zyn; Dit Eyland, werd wederom verdeelt in de vijf *Ambagten*, en in de *Ooſt*, *Weſt*, en *Zuidwatering*, met hun onderhorige Heerlijkheden, Dorpen, en Gehugten.

Het Land van *Schouwen*, met *Duyveland* t' ſamen aan malkaderen gehegt, heeft [k] de Steden *Zierixzee*, *Brouwershaven* en *Bommene*, met haar onderhebbende Heerlijkheden, Landen, Polders en Dorpen.

[l] *Duyveland* leid tegens *Zierixzee* over, daar de vaart tuſſen beyden loopt, werd verdeelt in *Ouwe* en *Nieukerke*, het oude *Nieuland*, *Bruyniſſe*, en onderhebbende Dorpen.

Het *Zuidbeveland* anders het Land van *Tergoes*, heeft de Stad *Tergoes* tot een Hooftſtad, en werd in verſcheide Hooftdelen en Heerlijkheden verdeelt, als onder andere in de *Weſtwateringe*, daar onder de Baronnie [n] van *Borſſelen*, en de Watering van *Kruyningen* en *Krabbendijk*, met hun onderhebbende Dorpen. Dit Eyland is aan de *Brabandſe* zyde dapper afgeſpoelt, want het ſig ſoo verre plag uyt te ſtrekken, datter by na niet anders als [p] de *Ooſtſchelde* tuſſen beyden lag; daar de Stad *Reimerſwaal* van wegen hare Zoutketen vermaard, op den hoek gelegen heeft, dewelke met veele onderhorende Dorpen weggeſpoelt, en met het water gemeen is gebleven.

[q] *Noordbeveland*, en [r] *Wolfersdijk*, hebben ſoo digt aan den anderen gelegen, datter maar een enge deurvaart tuſſen beyden was, daar nu ſoo groten plas tuſſen beyden leid, welke Eylanden mede grote grondbraken geleden hebben, en wel meeſt aan de zyde van *Noordbeveland*, daar onder anderen het Stedeken *Kortgene*, de geboorte plaats van den Zeeuſen Hiſtory-ſchryver *Jan van Reigersbergen*, plag te ſtaan, dat mede van den Vloed overſpoelt is, en nu met het water gemeen leid; hier onder leggen *oud Noordbeveland*, *Wiſſenkerken Polder*, *Fredriks Polder* en *Kolijn Plate*, met de onderhorende Dorpen; en onder *Wolfersdijk* heeft gelegen de *oude Piet*; daar het nu wederom vry begint aan te waſſen.

Het Land van [s] *Tertholen*, met de Landen van *Sint Maartensdijk*, en *Sint Anneland* verheelt, heeft *Tertholen* tot een Hooftſtad, en werd verdeelt in *Oud en Nieuw Kerkerland*, het *oude Nieuland*, *Bruyniſſe*, en andre Heerlijkheden en Dorpen.

[t] Het *Overflakké* alſoo genomt, om dat het over het water en droogte *Flakké* leid, is al veel aengewonnen en aanbedijkt Land, daar in leid *Middelheernis*, anders *Ooltjens Plaat*, *Sommelsdijk*, *Oude* en *Nieuwe Tonge*, en *Dirkſland*, dat als een gedeelte van het *Goereſe* Land onder *Holland* behoort.

Kort inhoud van de Bewijs-redenen op het

SESDE HOOFT-STUK.

1. Eland, *mede onder het* oud Batavien *te rekenen.*
2. *Den* Kaiſar Iulius, *en* Tacitus *van* Zeland *onkundig.*
3. Zeland *van een klein en arm opdoen groot en magtig geworden.*
4. *Grondbraken in* Walcheren.
5. *In* Zuidbeveland.
6. *De ondiepte der afgeſpoelde Dorpen veroorſaken Graaf* Ian van Naſſauw *op de* Moſſelkreek, *het verlies van den voorgenomen Slag, en Landinge.*
7. *Overvloeying en Landbrake in het Land van* Borſſelen.
8. *Grondbrake voor* Baarland *en* Bakendorp.
9. *In* Noordbeveland.
10. *In 't* Land van Schouwen.
11. *Van* Duyveland.
12. *Aanwaſſen en nieuwe bedijkingen in* Zéland.
13. *In* Walcheren.
14. *Op 't* Land van Schouwen.
15. *Aan* Wolfersdijk.
16. *Aan* Sint Maartensdijk.
17. *Aan 't* Land van Tertholen.
18. *Aan* Middelhernis *ofte* Ooltjens Plate.
19. *Dorpen in 't* Land van Walcheren.
20. *Dorpen in 't* Land van Schouwen.
21. *Dorpen in* Duyveland.
22. *Dorpen in* Zuidbeveland.
23. *In* Borſſelen.
24. *Verdronken Dorpen in de* Ooſtwatering.
25. *Dorpen in* Noordbeveland.
26. *In* Wolfersdijk.
27. *In 't* Land van Tertholen.
28. *In* Overflakké.
29. *Een optellinge der* Steden *en* Dorpen *in* oud Batavien, Holland, *met* Weſtvrieſland, Zeland *en 't* Stigt van Utregt.

BE-

BEWYSREDENEN, OP HET VI. HOOFTSTUK.

1 [a] *Dat soo wel Zeland,*] Wy hebben hier voor op het *I. Hooftstuk Num.* 23. en 46. en in het *III. Hooftstuk. Num.* 9. aangewesen, dat de *Zeeuwen* in oudheid den Batavieren gelijk gestelt, te samen af komelingen van den *Kelten*, ende *Cimbren*, voor een en deselve volken te houden zyn.

2 [b] *Den Kaisar Julius,*] Men leest niet, dat den *Kaisar Julius* oyt verder in dit Land geweest is, als by en omtrent het *Batavise Eyland*, en of hy selfs wel binnen op het selve Eyland geweest is, werd getwijffelt, soo wy elders t' sijner plaatse hebben aangetekent. Soo leest men ook wel in sijne Gaulise Oorlogen van de Brabandse, ende Walsvlaamse *Aduers*, ende *Nerwers*, daar door de *Antwerpenaars* en die van *Doornik* verstaan werden, maar van verder kennis en ommegang met den Romeinen en vind men niet.

[c] *Den Rentmeester Tacitus,*] Soo en hebben ook de Roomse benden, onder *Germanicus*, ende *Arminius*, Oversten des Kaisars *Vespasiaan*, van de welke den selven *Tacitus* mede was afgesonden, niet verder geweest als omtrent het *Flie*, en het oppergedeelte van het *Batavise Eyland*. Soo dat geen wonder en is, dat sy van de *Zeeuwen* en Zeeuwse landen niet of weinig geschreven hebben.

3 [d] *Soo weinig Grondvesten,*] Als het welk al water is, en daar onder enige Gorsingen ende Kreken, dewelke dan onder, dan boven met de Zee gemeen gelegen hebben, voor dat deselve sijn bedijkt geworden.

[e] *Van soo klein ende arm opdoen,*] Daar toe voornamentlijk dient de plaatse van *Plinius*, bevorens mede bygebragt, rakende de eerste beginselen van de bewoning van Zeland, *lib.* 16. *cap.* 1. dat omtrent de tijden van Kristi geboorte, immers niet lang daar na, by den selven *Plinius* geschreven is in sijn 16. Boek cap 1. *Sunt in Septentrione*, seid hy, *visæ nobis Cauchorum gentes, qui majores minoresque appellantur, vasto ibi meatu, perpetuis bis dierum noctiumque singularum intervallis effusus in immensum agitur Oceanus, æternam operiens naturæ controversiam, dubiumque, an terra sit, aut pars maris. Illic misera gens tumulos obtinet altos, aut tribunalia structa manibus, ad experimenta altissimi æstus, casis ita impositis, navigantibus similes, cum integant aquæ circumdata, naufragis vero, quum recesserunt. Pisces circa tiguria venantur, non pecudem his habere, non lacte ali, ut finitimis, ne cum feris quidem dimicare contingit, omni procul abacto frutice, ulva & palestri junco funes nectunt, captumque manibus lutum ventis magis quam sole siccantes terra cibos, & rigentia Septentrione viscera sua urunt. Potus iis non nisi ex imbre servato scrobibus in vestibulo domus.* *Dat is:* In 't Noorden na de Zeekant komen ons de *Cauchise* volken te voor, dewelke grote en kleine *Cauchen* genomt werden: Alwaar die grote Zee tweemaal tussen nagt en dag op sijn gesetten tijd het Land overvloeid, en wederom weg loopt, makende een wonder van de natuur, en twijffel of men 't Water of Land sal noemen: daar onthoud hem dit arm volk, op heuvelen en bergskens, tegen den hogen vloed gemaakt, daar sy haar hutten op ter neder stellen, sodanig, dat sy, als het Water opkomt, als Schepen schijnen te drijven, en als hen 't Water ontloopt, schijnen als luyden dewelke Schipbreuk hebben geleden. Sy vangen de Vissen voor haar Hutkens als het laag Water is, sy en hebben geen Vee, nog Melk, nog Wildvang, nog enige Fruitbomen, gelijk als de nabuyrige volken, sy bepalen haar Landsate met Rijs en Vuyligheid, drogen haar Slijkturf ongelijk beter met de Wind, als met de Son, met den selven Turf koken en braden sy haar spijse, ende warmen hare Lighamen tegens de koude Noorde Winden; haar drank is Regenwater, voor haar Hutten in Bakken gevangen. Dit ende dusdanig is den eersten oorspronk van de Zeeuse Landsate, en t' samenwoning geweest.

[f] *Doorgegaan ende weggespoelt,*] Als te sien in 4
't Land van Walcheren, aan de zijde van Westkappel, daar de vermaarde Koopstad *Westkappel* t'enemaal is weggespoelt, ende het Binneland tot twee malen toe is ingedijkt, ende nog dagelijks afneemt, soo ook voor *Domburg* veel voorland heeft geweest, dat nu mede verre in de Zee leid verdronkken. *Welsinge* verloor by grondbrake met den Vloed op Bamisse 1527. 29 gemeten 122 Roeden. *Vlissingen* verloor in 't jaar 1530. 12 gemeten en 16 Roeden, en in 't jaar 1532. 9 gemeten 63 Roeden. Ende van *Koudekerke* zyn by grondbrake van de jaren 1530 en 1532 ingedijkt omtrent 42. gemeten.

Zuidbeveland heeft vele grondbraken gehad aan 5
de Vlaamse en Brabandse sijde, soo dat de Stad *Roemerswaal* mede t'enemael is afgespoelt, en veel schone Dorpen daar omtrent gelegen nog jegenwoordig met den Vloed gemeen leggen, als *Lodijk, Kouwerve, Duyvene, Schoude*, den *Brouk*, de *Kreke, Steenvliet, Evaertswaardt, Ouwaardinge, Rilland, Krabbendijk, Meere, Nieuwland, Schodde, Tolseynde, Pietermanskerke, Inklenoord, Bat, Zuidkerke, Agger*, dewelke in 't jaar 1530 op den 5. November op een getijde 't onder liepen, ende tot nog toe met den vloed gemeen sijn gebleven,
welke droogte *Graaf Jan van Nassouw* op de Mos- 6
selkreke, soo men seid, met sijn Schepen en Chaloupen in 't jaar 1631. den 19. Augusti heeft doen stranden, ende den voorgenomen slag ende Landinge doen verliesen.

Ende in de Heerlijkheid ende *Baronnye van Bors-* 7
selen zyn uytgeslagen en als grondbraaksel buyten gedijkt in de *Nieuwe Polder*, in 't jaar 1504. 51. gemeten 39 Roeden ende in 't jaar 1507 nog 39 gemeten 26. Roeden. In de Parochie van *Goudorp* in 't jaar 1519. 55 gemeten 107 Roeden. In *Oud Everinge Polder* 160. gemeten. In *Ellewoudsdijk*, ende *Everingen* in den jare 1530 en 1532. 34 gemeten 3 Roeden, en sijn nog in verscheide Blokken uytgeslagen 331 gemeten 94 Roeden, soo dat in Borsselen in 't geheel zyn uytgeslagen en buyten gedijkt, 679 gemeten en 19 Roeden Lands.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

8 In *Baarland* ende *Bakendorp* ſijn mede uytgeſlagen en buyten gedijkt in 't jaar 1488. in de lange Polder voor *Baarland* 17 gemeten 37. Roeden, en in 't *Nieuw Land* Anno 1501. 22 gemeten, in *Stuvesand* 18 gemeten, in 't jaar 1513. in de *lange Polder* 40 gemeten, in 't jaar 1522. in den *Hoppaart* voor Baarland 13 gemeten, en in 't jaar 1546. 15 gemeten 48 Roeden, in 't jaar 1530 en 1532. in de lange Polder 400 gemeten, en in 't jaar 1547. nog 34 gemeten 22 Roeden, makende te ſamen, dat voor Baarland en Bakendorp is uytgeſlagen, buyten gedijkt en by Grondbraak verloren, 561 gemeten en 7 Roeden Land.

9 *Noord Beveland*, dat ſonder Duynen met ſijn Dijken rondom in 't Water gelegen heeft, heeft de meeſte mede grote Grondbraken geleden. Het is aan de Noordſijde omtrent het Dorp van *Weel* ſoo groot geweeſt, datter noch drie Dorpen voor ſtonden, met omtrent ſeven hondert gemeten Lands, ſtrekkende na *Nieuw Kats* over Duyveland; ſommige ſchrijven dat het met dien hoek bykants tot aan Duyveland geſtrekt heeft, datter maar alleen de Scheld tuſſen beyden liep. Dit Eyland is in 't jaar 1530. voor een groot gedeelte met het doorbreken van den Dijk geheel onder gevloeid, en is ſedert onbedijkt gebleven, ſoo datter op die tijd weg ſpoelden het *nieuwe Land van Kats* met 688 gemeten, 142 Roeden Lands, met het Dorp *Kats*, *beweſten Waals*, *Hamerſte*, de *Edikinge* en *Niewerkerk*, t'ſamen groot 1322. gemeten 88 Roeden, het Noord Ambagt van *Emeliſſe*, en *het Witte Kinderen Ambagt*, groot 1203. gemeten 17. Roeden, *worde Meerſhouk* groot 286 gemeten en 22. Roeden, *Welle* en *Koninkhem* groot 3568. gemeten 21. Roeden, *Kampen-Ambagt* groot 443. gemeten 62. Roeden *Geeſdijk* en *Wiſſenkerk* groot 3552. gemeten, en *Soetelingskerke* groot 753. gemeten 21. Roeden, ſoo dat van het Noordbeveland op die tijd is weg geſpoelt elf duyſent negen hondert twee gemeten en 23. Roeden Lands, dog 't ſelve begint weêr hard aan te groeyen.

Op het Land van Wolfartsdijk plagen twee ſchone Dorpen met twee Kapellen te ſtaan, *Termuyden* en *Sabbinge* genomt, en nog een Stedeken de *Piet* genaamt, daar van den Toorn lange te ſien geweeſt is, maar de Kerke was met het Land al weg geſpoelt.

10 In 't Land van Schouwen is mede ſedert den jare 1475. tot den jare 1556. en 1559. uytgeſlagen, en buyten gedijkt vande Dorpen *Zuidkerke*, *Brieſkerke*, en *Sint Jacobs Kerke*, makende omtrent het ſeſde gedeelte van het Eiland, 1979 gemeten en 28. Roeden Lands. De Parochie van *Rengerskerke* 69. gemeten 190. Roeden, *'t Segambagt* 15 gemeten 60. Roeden 't Weſtambagt van *Haamſtede en Armoeder hoek* 312. gemeten 68. Roeden, *Sint Jeroens Polder* is geheel onder gelopen groot 22. gemeten, en de Parochie van *Klauskinderen*, *Burg*, en *Weſtland* 752. gemeten, makende voor het Land van Schouwen te ſamen, 3133. gemeten 46. Roeden Lands.

11 Van Duyveland ſijn geheel en al weg geſpoelt, *Staveneſſe* groot 804 gemeten eenentnegentig Roeden, het *Sint Philips Land* groot 435. gemeten en 41. Roeden, de Polder van *Minden* groot 188. gemeten, en de Polder van *Vrybergen*, groot 200. gemeten, de Polder van *Spoitwijk* groot 70. gemeten, makende te ſamen 1739. gemeten 32. Roeden Land, daar toe om het verder Land te bewaren, langs den Noord een ſwaren Dijk is doen maken, daar toe van de volgende Landen ſijn buyten gedijkt, ofte uytgeſchoten en uytgekort tot het maken van den ſelven Dijk uyt de Parochie van *Kapelle* 134. gemeten, uit de Parochie van *Nieuwkerke* 11. gemeten 108. Roeden, uyt het Landeken van *Alte kleine* 8. gemeten 108. Roeden. Uyt *Krimps Hofſtede* 35. gemeten, uyt de Polder van *Moggershil* 143. gemeten, en uyt het Polderken van *Nieuwſtryen* 36. gemeten, t'ſamen 371. gemeten 16. Roeden uytgeſlagen ofte uytgedijkt Land.

Alles, ſoo als het ſelve uyt des gemeen Lands Rekeningen dien aangaande gehouden, getrouwelijk is uyt getrokken.

8 *Tot grote ende vrugtbare Landen*,] Van de 12 grote der bedijkte gorſingen ende aanwaſſen, is ſoo geen perfekte aantekening gehouden, daar van wy de voornaamſte ſullen op tellen: Het is een oud ſeggen dat in *Walcheren* benoorden ter Veer, binnen 13 tijd van enige hondert jaren, verſcheide Polders ſijn bedijkt, en tot goed en vrugtbaar Land gemaakt, en in de jongſt voorgaande eeuwe is tuſſen den *Ooſtdijk* en *der Veer* een groten Dijk geleid, den *Vingerling* genaamt, ſedert welke tijd tuſſen den Ooſtdijk en Stede van ter Veer, ſoo een grote Schorre, en ſtuk Lands is aangegroeyt, dat men 't ſelve met grote vrugt tot aan de Poorte van Arnemuyden ſoude konnen bedijken.

Voor *Arnemuyden* is het ook geheel verland, dog weinig tot voordeel van de Stad, dewelke daar door de Schipvaardt, die daar ſeer welvarende was, heeft verloren, en daar door t'enemaal is bedorven. Aan beyde zijden van Arnemuyden ſijn nog ſeer onlangs verſcheide Gorſingen binnen gedijkt, en tot ſeer vrugtbaar Land gemaakt, als daar is *de Oranje Polder*, Sint *Jooſt Land* in 't jaar 1631. en de *Middelburgſe Polder* in 't jaar 1645. bedijkt.

Op het Land van *Schouwen* is aan de Noordkant 14 mede veel ſchoon Lands bedijkt, als daar ſijn *Noortgouwe* en het Land van *Dreyſchere*, het welk Schorrẽn plagten te weſen, daar nu koſtelijk Land leidt, ende omtrent Brouwershaven ſijn in onſe eeuwe mede verſcheide Polders en Dorpen aangewonnen, als daar ſijn *Sonnemaare*, *Nataars-Polder*, *Belois-Ambagt*, *Kijkuyt-Polder*, en *Boeren-Broods-Polder*.

Aan de Ooſtzijde van *Wolfersdijk* was mede een 15 grote Schorre aangewaſſen, dewelke by Hertog Jan van Beyeren den Oom van Vrouw Jacoba is bedijkt geworden, daar onder nu het Dorp van Hongersdijk gelegen is, en ter ſelver tijd, en daar te voren quamen de Heuden en Koggeſchepen in die grote waak tuſſen den Nieuwen Dijk en Hongers Dijk, daar ſy nu buyten die beyde Dijken moeten omvaren, om in de Ooſterlandſe Haven te komen. En aan de Weſtſijde daar *de Piete* geſtaan heeft, is ook een grote Schorre aangewaſſen.

Aan *Sint Maartens Dijk* ſijn aangewonnen en 16 aangedijkt, het *Sint Anna Land*, *Moggershil*, *Kemps Hofſtede*, de Heerlijkheid van *Staveniſſe*, en meer andere Polders, dewelke in deſe Eeuwe of weinig te voren ſijn aangedijkt en bepoldert, dat nu ſeer vrugtbaar en ſchoon Land is; Dit Land ſtrekt ſig aan het Land van *Tertholen*, ſoo digt dat het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

het maar met een klein veerken van den anderen is afgeſcheiden.

17 Het Land van Tertholen is mede aangewaſſen en vergroot met de Heerlijkheden van *Poortvliet*, *Voſmaar*, *Scharpenis* en *Weſtkerke*.

18 Aan *Middelherens* en Heer *Adolphs Plate*, anders *Ooltjens Plate* ſijn ook metter tijd veel Polders en voorname Dorpen aan bedijkt, als de *Oude en Nieuwe Tonge*, *Sommerdijk*, *Herkingen*, de *Stad*, *Melis Sant*, *Nieuland*, en *Dirxland* op Overflakke, alſoo genomt van de Sandplaat Flakke die daar tegen over leid, welke drie laatſte onder Holland behoren.

[h] *Weſtkappel*,] Daar van hier voor op het III. Hooftſtuk, num 35.

[i] *De Steden Middelburg*,] De Steden op het Land van Walcheren werden eenſdeels beſchreven op het III. Hooftſtuk num. 27. en volgende, en de Stad Middelburg num. 31. en ſoo voort vervolgens, Vliſſingen, ter Veer, Arnemuyden, Weſtkappel, en Domburg, met hun onderhorige Heerlijkheden en Dorpen.

De Dorpen en Heerlijkheden in het ſelve

19 EYLAND van WALCHEREN

Syn Ooſter *en*
Weſter Souburg.
Rammekens.
Ritthem.
Nieuwerve.
Bekerke.
Krommenhoek, *in het jaar* 838. *bedijkt*.
Swanenburg.
Vyg-eter.
De Boe.
Koudekerke.
Biggenkerke.
Meliskerke.
Hogelande.
Soutelande.
Sint Jans Kerke.
Mari-Kerke.
Poppendamme.
Grijpskerke.
Boudijnskerke.
Poppekerke.
St. Aagtenkerke.
Soetendale,
Seroskerke.
Weſtkappel.
Ooſtkappel.
Waterlooſwerve.
Weſthove.
Duynhove.
Rhynsburg.
Gapinge.
Kleverskerk.
Schellag.
St. Laurens.
Brigdam.
Sandijk.
Hayman.
Noortmonſter *ofte*
Nieuwerkerk.
Ridderlikke Hofſteden,
Het Kaſteel van Souburg.
Popkensberg.
Nieuwenhoven.
Weſthoven.
Het vervallen Huis Sandenburg.
Het Huys Ter Hoog.
En het Huys Ter Linde.

[k] *De Steden Zierikzee*,] Daar van mede hier voor op het III. Hooftſtuk, No. 37.

Landen, Polders en Dorpen in 't

20 LAND van SCHOUWEN

Zyn Zuidland.
Rengerskerk.
Onſe Vrouw op Zee.
Duyvendijk.
Welland.
Seroskerke.
Haamſtede.
Burgt.
Reneſſe.
Ouderdijk.
Leliendaal.
Ellemeet.
Elkerzee.
Vrye Dorp.
Armoeder hoek.
Klaus Kinderen.
Weſtenſchouwen.
Dreiſchor.
Sonnemaar.
Noortgouw.
Schuddebeurs, *met de Heerlikke Huiſen*.
Het Slot tot Haamſtede.
Het Huis te Moermont.
Het Huis te Dryſchorre.
en
Het Huis te Swanenburg.

[l] *Duiveland*,] 21

IN DUYVELAND.

Leggen Kapelle.
Nieuwkerk.
Oudekerk.
Ser-Jans-Land.
Ooſt Duiveland.
Ooſt-Eiland.
Bruiniſſe.
Ooſterſtein.
En Vianen.
Van de welke
Kapelle,
Oukerk.
Nieukerk
En Vianen *onder het Geregt van* Zierikzee *behooren*.

[m] *Zuid-beveland*,] Daar in de Steden *Tergoes* 22
en *Reimerswaal*, daar van mede op het III. Hooftſtuk No. 43. en volgende, is bedijkt in 't jaar 850.

ONDER ZUIDBEVELAND

Leggen de volgende Dorpen.

Kloetinge.
Kapelle.
Bieſelinge,
Kattendijk.
Wemeldinge.
Lierſakken.
Waarde.
Valkeniſſe.
Krabbendijk.
Ons Lievrouwen Polder.
Kruiningen.
Schore.
Vlakké.
Baarland.
Bakendorp.
Oudeland.
's Gravenpolder.
Hoedekinskerk.
Ooſtende.
Everingen.
Ellewoutsdijk.
Driewegen.
Oveſandt.
Henikensſant.
Ser-Abskerk.
Terniſſe.
Heer Arents-Kerk.
Symons-kerk.
Baarsdorp.
Wiskerke.
Heer Henriks kinderen
Stuveſant.
Koudorpe.
Vinnegen.
Gauwegen.
St. Marten ter Groete.
En Handſwaarts.

[n] *Van Borſelen*,] *Borſſelen* is een Eyland op ſig 23
ſelven geweeſt, in 't jaar 1532. mede overſtroomt, en in 't jaar 1616. aan *Zuidbeveland* gedijkt, daar van de volgende Dorpen nog met de Zee gemeen leggen, als *Monſter*, *St. Cateline*, *Ooſtkerke*, *Wolfertskerk*, *Weſtkerke* en den *Devik*.

24 De verdronken Dorpen in Ooſtwatering, daar in de Stad *Reimerswaal* mede gelegen was, ſijn *Couwerve*, *ofte Cauwerve*, (ſoo ſommige willen de Woonſte van Cauchi) *Bat*, *Agger*, *Inkenoort*, *Lodijk*. *Duvenre*, *Tolſeynde*, *Nieuwland*, *Kreeke*, *Steenvliet*, *Everswaardt*, *Schoudée*, *Vinkenis*, *Rilland*, *den Brouke*, *Mere*, *Ouwaardinge*, met de Ridderlijke Hofſteden, en Adelijke huyſen, de Hofſtad *Kruiningen*, *het Huis te Voorhout*, de Huiſen *Maalſtede*, *Bruelis*, *Giſtelles* tot *Capelle*, het Huis te *Ellewoutsdijk*, het Huis te *Schengen*, ende het Huis te *Werf*.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

p *De Stadt Reimerswaal,*] Daar van op het III. Hoofdstuk, N°. 44. In welke Stad den Koning van Spanjen *Philips*, in 't jaar 1545. by de Staten tot Grave van Zeeland gehuld wierd.

25 q *Noordbeveland,*] Dit Eyland

NOORD BEVELAND

Is in 't jaar 1532. geheel ondergelopen, daar van in den jare 1598. wederom bedijkt is een partye van 5453. gemeten, met de

Wiskerkepolder.	Frederiks-Polder.
Nieu Noortbeveland.	Oud Noordbeveland.
De Laye.	*En* de Kolijns plate.

Blyvende het Stedeken *Kortgene*, met de navolgende afgespoelde Dorpen nog met de Vloedt gemeen leggen, als *Kats*, *Emelisse*, *Vliete*, *Welle*, *Wissenkerke*, *Kampen*, *Noortdijk*, *Soetelings-Kerke* en *Geersdijke*.

r *Wolphersdijk,*]

26 ## ONDER WOLFERSDYK

Leggen Oosterland.	Nieulands-polder.
Westerland.	*En* Hungersdijk.
Zuiderland.	*Met het verdronken* Stedeken de Piet, *en het*
Subbingen.	
Herenpolder.	Dorp Wolfersdijk.

27 s *Tertholen,*]

ONDER TERTHOLEN

Leggen de Steden	Scherpenisse.
Tholen,	Stavenisse.
En St. Maartensdijk.	St. Anne-land.
	Vosmaar.
De Dorpen	Kempes Hoffstede.
Schakerloo.	Nieuw Vosmaar.
Poortvliet.	*en*
VVestkerke.	Bruinisse.

28 t *Het Overflakke,*]

ONDER OVERFLAKKE

Leggen Middelharnas-Land.	Melissand.
Anders Adolfs, *ofte* Oeltjens plate.	De Oude en Nieuwe Tonge.
	Klinkeland.
Sommelsdijk.	St. Elisabets polder.
De Moer.	Oud Hekinge.
't Oost-einde.	De Nieuwe Polder.
De Heere-Polder.	Roxnes.
't Noordland.	Het Nieuland.
Duyvenwaard.	*En* Dirksland.

Het welk onder Holland werd gereekent.

t Dus verre van de Steden en Dorpen van het oud *Batavien*, bestaande in een gedeelte van *Gelderlandt*, *Holland*, *Zeeland* en 't *Stigt van Utregt*, een so klein Land, dat den *Koning van Spangien* 't selve in de Landkaarte vertoont zynde, het hem soo klein jegens andre Landen scheen, dat hy het met een groote veragtinge, als een vliege uyt de Kaart wilde uytknippen; hoe klein dat het zy, soo is 't egter soo volkrijk, en met soo veel digtbewoonde Steden en Dorpen, als een van de grootste Koninkrijken, gelijk daar van te sien is de volgende opgestelde Lyste

Onder het Batavise Eyland, en Gelderse Betuwe, leggen 5. Steden, als

Nimmegen.	Batenburg.
VVageningen.	*En*
Thiel.	Bommel.

Onder Holland en West-Vriesland leggen 38. beslooten Steden, en een Vlekke, 's Gravenhage daar mede onder gerekent.

Flardingen.	Den Briel.
's Gravesande.	Geervliet.
Dordregt.	Goerée.
Haarlem.	Willemstad.
Delf.	Bommené.
Leyden.	Schiedam.
Goude.	Woerden.
Amsteldam.	Wesop.
Rotterdam.	Muyden.
Gorkum.	Naarden.
's Gravenhage.	Alkmaar.
Workum.	Schagen.
Heusden.	Hoorn.
Leerdam.	Enkhuysen.
Asperen.	Edam.
Heukelum.	Purmerend.
Vianen.	Monikendam.
Schoonhoven.	Medenblik.

Maakt t'samen 38. Steden.

Steden in Zeeland.

Middelburg.	Brouwershaven.
Vlissingen.	Tergoes.
Ter Veer.	Kortgene.
Arnemuyden.	De Piet.
West-Kappel.	Rommerswaal.
Domburg.	Tholen.
Zierikzee.	*En* St. Maartensdijk.

Maakt 14. Steden.

Steden in 't Stigt van Uytregt.

Utregt.	Rhenen.
Amersvoort.	*En*
Wijk te Duyrstede.	Montfoort.

Maakt 5. Steden.

Dorpen in Oud Batavien.

Inde de Over-Betuwe,	23
In Maas en Waal,	18
In de Neder-Betuwe,	17
In den Tielerwaart.	23
In den Bomlerwaard.	10

Maakt t'samen 91. Dorpen.

Dor-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Dorpen in Holland.

Onder het Bailiuwschap van Zuidholland,	85
Onder 't Land van Arkel,	14
In 't Land van Altena,	14
Onder Vyanen,	8
Onder Schoonhoven.	16
Leerdam,	3
Onder 't Land van Heusden,	20
Onder Geertruidenberg,	6
Klunder en Wilmstad,	7
't Land van Voorn,	18
Putten,	21
Onder Rhynland,	60
Delfland.	34
Schieland,	21
Woerden,	15
Vyanen,	6
Onder Kennemerland,	87
Onder West-Vriesland,	53
Onder Waterland,	34
Amstelland,	17
Goyland,	10

Maakt t'samen 594. Dorpen.

Dorpen onder Zeeland.

Op 't Land van VValcheren.	39
Op 't Land van Schouwen.	20
In Duyveland.	9
Zuidbeveland.	62
Noordbeveland.	15
VVolfersdijk,	8
Tertholen,	10
Overflakké.	17

Maakt t'samen 180. Dorpen.

Dorpen in 't Stigt van Uytregt.

Onder 't Overstigt,	22
Onder 't Nederstigt,	58
Onder Emeland,	22
Onder Montfoort,	12

Maakt t'samen 114. Dorpen.

Steden.

In Oud Batavien,	5
In Holland,	38
In Zeeland,	13
In 't Stigt van Utregt,	5

Maakt t'samen 61. Steden.

Dorpen.

In Oud Batavien,	91
In Holland en VVest-Vriesland,	549
In Zeeland,	180
In 't Stigt van Utregt.	114

Maakt t'samen 934. Dorpen.

VII. HOOFTSTUK,

Van wat *aart*, *gestalte*, *kledinge*, *seden*, *leven* en *manieren*, de oude *Batavieren* en inwoonders van dit Land geweest zyn.

INLEYDING.

D*E eerstelingen der* Duytse *volken, harde en ruwe mensen, haar gestalte grof en groot; hare kledinge ontsaglijk; met hun besit te vrede, gemeen en onder makanderen. Hare oeffening was in den oorlog, en jagt, vroom van inborst, opregt en heus, vriendhoudende, en straf tegens hare vyanden, leersaam. Den* Kaisar Julius *en* Tacitus, *Beschryvers van haar seden en manieren. Grote lighamen, dreigent van gesigt, kloekhertig, vlytig in alle leer-oeffeningen, tot den oorlog en jagt genegen, schoon, welgemaakt van leden, geluw van haar, sonderling van baart, andre glad af, andre met grote knevels. Haar eerste woning was in hutten, en holen onder de aarde, daar na hebben sy huysen gemaakt van hout en leem, niet digt by een. Hare klederen van vellen sonder pragt of praal, van mans en vrouwen met weinig onderscheid, meest naakt. Handelden geen geld, en deden alles by wisseling, tot dat sy door ommegang met andre om geld leerden kopen en verkopen. Met eene vrouw vernoegt, onderhielden haar Huwelijks wetten seer streng. Trouden hare kinderen niet jong uyt. De dogters quamen suyvre maagden en onbesmet in haar egt, straf der onkuysheid, jongelingen en maagden van eender jaren en kloekte te trouwen. Manier van Huwelyken, Huwelyks-gave; de mannen den oorlog, de vrouwen de huyssorge bevolen. Haar jaarsaisoen in winter, lenten en somer verdeelt, begonnen haar Tijd-rekening met de nagt. In huyshoudinge seer gemeen, met hun huysgenoten, slegte spijse, niet anders als wildvang, melk, boter, kaas en eyeren. Onkundig in het voorttelen van Landvrugten, meer*

genegen tot den drank, als onthaal van ſpijſe, gaſtvry, en herbergſaam, op maaltijden, en in vergaderingen gewapent. Twiſtagtig by den dronk, dog ligt te verſoenen. Een doodſlag met enig Vee te beteren. Haar leg en ſit-plaats op de aarde op een bos hoy of ſtroo. Haar houdinge in het eeten en aanſitten. Batement ſpel over haar tafel. Waren ſeer tot ſpelen genegen. De vrouwen ſeer kloek in het kinder-baren, voeden haar kinderen ſelf, ſonder dienſt van minne-moeder. Duytſen *laten haar naaſte bloed hun goed erven, ſonder daar van by uyterſte wille te bevelen, als onder haar kinderen. Haar kindren hebben ſchoon geluw blond, gekrult hayr. Laten haar en baar uytwaſſen, ſonder af te ſcheren, voor overwinninge hunner vyanden in het oorlog; hadden ook een armring die ſy niet eer af en lieten. Haar oeffening in het paardryden en ſwemmen. Haar wapenen tegens haar vyanden. Aanroepinge tot* Herculem *voor het aangaan van den ſtryd. De vrouwen verſellen en moedigen hare mans ten ſtryde. Dappere krygs-lieden, van grood beleid, en verſtand, ook buytens Lands geoeffent. Verkoren hun overſten met gemene toeſtemminge, op wiens dapperheyd ſy haar verlieten. Vertrouden meer op hun voetvolk als ruyterye. Hun ſlagordre dat ruyters en voetvolk te gelijk konden vegten. Beſcheydentlijk te wijken was een voorſigtige daad, maar ſijn ſchild agter te laten een ſchande. Begonnen den ſtryd met een groot gejuyg. Hadden haar ordinaris vergaderingen van ſtaats ſaken, daar yder vry ſpreken had. Het toeſtaan of weygeren in het aanſtoten der wapenen, of binnensmonds gemommel. In deſen raad mogt een yder ſijn aanklagte doen. Hielden ſtraf regt over miſdaders. Maagden en vrouwen ten gijſel van hun aangegaan vrede verbonden. Hadden geſchreven wetten, maar leefden by gewoonlijke inſtellingen. Beregters van gelijk en ongelijk, uyt de aanſienlijkſte onder haar, die ſy* Comites *nomden, anders Staats-mannen, ofte Hof-jonkers. Verbranden haar dode lighamen ſonder uyterlyke pragt, te gelijk met hun wapentuyg en lijf-paard. De vrouwen en getrouſte dienaren lieten haar mede benevens hunne mannen en Heeren verbranden, dog ſedert den ommegang met andre volken hebben ſy hunne dode lighamen mede beginnen te begraven. Het begraven der doden waar uyt voort gekomen. Bygeloof van nagt-ſpoken, guygelaryen, toverkonſten en Sybilliſe voorſeggingen tegen geſproken. Der oude* Duytſen *bygeloof in de voorſeggingen van het vogel-geſchrey, en voortekenen van hunne brand-offeren, Prieſterlotingen, en andre gewaande proef-tekenen.*

DE eerſtelingen van het *Bataviſe* en *Duytſe* volk, als uyt het noorden, een kout en ongemaklijk Land oorſpronklijk, ſijn in den beginne [a] harde en ruwe menſen geweeſt, grof van leden, en groot van lighaam, [b] meeſt naken, en onagtſaam opgevoed, met vellen van wilde beeſten bedekt; Malkandren in alles gelijk, om dat ſy [c] geen vermenging met andre volken hadden. [d] Van wegen hare ſterkte, waren ſy ſeer ontſaggelijk, ſy hadden niemant te ontſien, in de beheerſing van het geen ſy aanvaarden opgevoed, met hun beſit te vreden, [e] gemeen en trouw, begaven haar tot geen andre ſaken, als den oorlog tegens die haar tegen waren, in 't verder erhielden haar [f] met de jagt van wilde dieren, vroom van inborſt, opregt, en heus, medegaande, en [g] behulpſaam omtrent die vrundſchap met haar ſogten, en hard tegens hare vyanden, en die haar verongelijkten, [h] in 't begin ruw en ongemanierd, dog vlijtig en leerſaam tot verbetering van gemaniertheid, en wel leven.

Den *Kayſar Julius*, en naar hem den Gedenk-ſchryver [i] *Tacitus*, die ſijn byſonder werk gemaakt heeft van haar luyden oorſprong, zeden en manieren uyt den grond op te halen, betuygen daar van, dat ſy grote lighamen en ſterke leden hadden, ſnel en dreigent van geſigt, kloek van herten, vlijtig tot allerhande oeffeningen des [k] lighaams, tot den oorlog en [l] jagt genegen; in haar grote [m] niet onbeſuyſt, maar wel gemaakt en geſchikt van leden, ſoo wel mans als vrouwen, [n] geluw van haar, [o] haar baard droegen ſy ſonderling, ſommige lieten het al afſchrappen, andre droegen grote knevels, wijd uytgeſet, en lang van haar tot over hunne bovenſte lippen; ſy waren [p] blank van lighaam, in ſchoonheid en welgemaaktheid, uytmuntent boven andre volken.

Haar [q] eerſte bewoningen maakten ſy in [r] holen en ſpelonken onder de aarde, daar ſy haar ſchatten, die niet groot en waren, benevens haar nooddruft tot haar leeftogt in verbergden, ſy ſtopten den ingang met ruygte en vuyligheid, tegens den aanloop der ſtruykrovers; daar na hebben ſy ten voorbeeld van hare gebuyren enige hutten opgeſlagen, en op de *Duytſe* wyſe [ſ] huyſen gemaakt van hout en leem, niet digt by een, maar wijd en ſijd van den ander.

Haar

Haar klederen waren weinig, [t] meest vellen van wilde dieren, het welk [u] by de best gemanierde in een dun opperkleed is verandert van swaarder, dat sy des winters, [w] en van ligter stoffe, dat sy des somers gebruykten, om de koude en schaamte te dekken, sonder pragt ofte praal; [x] de stoffen der kledren van mannen en vrouwen waren van weinig onderscheid, de [y] mans hadden een opperkleed tot aan de keel, met een gesp, of anders met een haak en knoop van doorn-hout toegedaan, niet lang maar kort opgeschort, met agter en voorpanden, [z] soo nauw aan 't lijf gepast, dat men het maaksel en vergadering van de leden daar konde doorsien, sonder mouwen, de armen meest bloot; twisken de klederen der mannen en vrouwen was mede weinig onderscheid, als dat de vrouwen wat lugter, en [a] veel met linnewaad gekleed waren; onder deselve was mede [b] geen schaamte, voor het grootste gedeelte des lighaams naakend; dog naderhand hebben sy haar schaamte met [c] een schorte tot aan de knyen weten te bedekken, [d] de armen en het bovenste deel van de borst meest bloot, den [e] hals en om de schouderen laag uytgesneden. [f] Van het haar op te toyen, maakten de vrouwen soo veel werk niet, als de mans, sy lieten het agter over de schouderen neder hangen, in verlegentheid bonden sy het agter in den hals, met een strik ofte knoop by malkander.

Sy hadden geen handeling [g] van geld, behielpen haar met verwisseling van het eene voor het ander, tot dat sy door den ommegang met andere volken het geld, en om geld te kopen en verkopen, hebben leeren kennen, en daar mede hebben beginnen te handelen; onder dien hielden sy meer van silver-geld als van goud, om het gemak van geringer en minder handeling.

In hun leven was bysonderlijk aan te merken, dat sy by na alleen onder alle volken hun [h] met eene vrouw lieten vergenoegen, [i] uytbesondert enige Edelen die niet om haar onkuysheid, maar om haren staat meer huys-vrouwen mogten hebben, [k] onderhielden haar Huwelijks wetten seer nauw en streng, [l] trouden hare kinderen niet jong uyt, op dat sy soo veel te sterker en kloeker mogten blijven, [m] voor de twintig jaren te Huwelijken, wierd voor haar een schande gerekent, en voor een eer dat de jongelingen lange ongetrouwt bleven; De dogters kwamen [n] suyvre maagden en onbesmet in haar egt, en [o] waar het soo dat jemand onder haar in 't wild leefde, en in 't heimelijk te schande kwam, die mogt tot gene tijden tot den egt komen, hoe schoon, of hoe rijk sy waren; [p] was het een getroude vrouw die haar kwam te verlopen, deselve wierd ten straffe van dood en leven aan de man overgegeven; Daar op wierd ook sonderling in 't uyt-huwelijken gelet, dat de jongelingen en maagden van eender jaren waren, en [q] van gelijke kloekte en grote, op dat de kinderen in grote en kloekte hare ouderen mogten gelijk blijven, De Huwelijken geschieden [r] in de tegenwoordigheid van ouders en vrunden, sonder enige verder omstandigheid, aan wiens goedvinden het stond, de Bruid met een Huwelijks gave te vereeren; Dese giften waren [s] niet tot enige vrouwelijke vermakelijkhed, nogte bestonden in jets daar mede haar de Bruid konde optoyen, maar strekten alleen tot een vast en bondig huwelijk, en tot schut en scherm ter kamp, of tegenweer, waren gemeenlijk een koppel ossen, om het juk van enigheid en gewillige gelijk dragentheid uyt te beelden; Een strydbaar en opgeteugeld paard, een schild met een speer, een dagge met een priem, en diergelijke; Naar het ontfangen van het welke de Bruid den Bruydegom mede met enig wapen-tuyg vereerde; Dit waren haar huwelijks verbonden, en tekenen van eendragtigheid in alles wat in het huwelijk mogt voorkomen, [t] soo wel in als buyten den oorlog, want tussen man en wijf was [u] alles gemeen sonder enig onderscheid, so wel in tegenspoed als in voorspoed; Daar uyt het aloude regt van gemeenschap van goederen tussen man en vrouw by ons gebruykelijk sijn oorsprong schijnt te hebben.

De mannen en onder deselve de kloekste, en strydbaarste wierden [w] tot den oorlog geschikt; De huys-sorge, en het waarnemen van de [x] Landbouwerye wierd de vrouwen, oude mannen en swakste des huysgesins aanbevolen; hadden geen kennis, nog deden groten arbeid om de Landen vrugtbaar te maaken, te sayen, [y] of bomen te planten, [z] de winter, somer, en lente was by haar bekent, maar het saisoen van den herbst, tot voortsettinge van vrugten en planten, kenden sy niet, [a] sy begonnen hare Tijd-rekening met de nagt, die sy eerder dan den dag stelden.

Sy leefden seer gemeen in hun huyshoudinge; tussen haar huysgesinden, [b] tussen Heer en Knegt maakten sy weinig onderscheid, sy aten by den anderen, en hadden gelijke spijse en huis-vesting, als sy geen gasten en hadden, want als sy gasten hadden, lieten sy haar van hun jongelingschap en dienst-boden oppassen en bedienen; [c] haar spijse was slegt en sonder kostelijke

lijke toebereidſels der vermengde ſauſen, beſtaande meeſt uyt [d] melk, boter, en kaas, (daar van ſy velerhande toebereidſels wiſten te maken,) [e] en vlees, ſo uyt hun eigen Vee, als uyt het wildvang; [f] ſy gebruykten weinig koren-werk, want [g] ſy en verſtonden haar op de Landbouwerye niet, en [h] de vrugten des velds waren haar onder de ſlegſte ſpijſe, [i] van wilde haver en gerſt maakten ſy haar brood, en potkoſt. Sy waren [k] in geen dingen onmatiger, als in eten en drinken, konden haar wel beſcheidentlijk dronke drinken, en het [l] en was geen ſchande een gehelen nagt over te ſitten drinken; [m] die naaſt aan den *Rhijn* woonden dronken wijn, en de verder afgelegen verſtonden haar op [n] bier te brouwen, van haver en gerſt met water gekookt, [o] hielden veel van gaſten en maaltyden, onder de maaltijd ſpraken ſy [p] veel van hare vyanden, van oorlog en vrede, en van vrundſchap en bondgenootſchap met andere volken; waren ſeer gul en openhertig, jemand onder den dronk wat te beloven of toe te ſeggen, doch het geen ſy in dronkenſchap malkanderen onbedagtelijk hadden toegeſeid, mogten ſy [q] des anderen daags erhalen, en weder afgaan; als ſy hoveerden, quamen ſy [r] gewapent ter maaltijd, om haar in alle voorvallen te kunnen verweren, met dat ſy onder den dronk ook ſomwylen ſeer twiſtagtig en oplopende van ſinnen waren, het welk dan ſelden ſonder queſſe ofte doden eindigde; buyten dien [ſ] waren ſy ſeer herbergſaam, en ſtelden een eer in het wel onthalen van buyten luyden, beſchermden deſelve tegen alle ongelijk dat haar wierd aangedaan, ſy waren ook malkanderen getrouw in het beſchermen van haar [t] huysgenoten en naaſte vrunden, voor wien ſy mede alle aangedaan ongelijk opnamen, dog haar toorn en vyandſchap onder den anderen, geduyrde ſelden lang, ſy lieten haar [u] ligt bevredigen, en verſoenen, ſelfs ſoo wanneer jemand van de hare gedood of ter neder geleid wierd, dat ſy met enig vee mogten boeten.

[w] Haar leg en ſit-plaats was op de aarde neder, op een boshoy, ofte ſtroo, als ſy aten hadden ſy elk haar ſit-plaats en haar tafeltjen byſonder, een weinig van de aarde verheven, daar op elk hunne ſpijſe wierd voorgediſt, [x] meeſt by ofte omtrent den haard; de tafelkens, daar op hare ſpijſe wierd voorgeſet, waren drieſtapelt, en ſeer laag by de aarde. [y] Haar vaaten ſchotel-werk, daar ſy uyt aten en dronken, was van gebakken aardewerk, [z] het jongelingſchap ſoo wel dogters als ſoonen waren hare tafel-dienaars ter maaltijd, behalven dat ſy ook [a] hunne dienſtelingen, tot af en aandragers hadden, ſy waren ſeer ruw en onmanierlijk in het genuttigen van hunne ſpijſe, gebruykten geen meſſen, om die ordentelijk voor te ſnyden, maar trokken en ſcheurden deſelve met de handen en tanden van malkander; over haar maaltijd hadden ſy de [b] Schou-ſpelen van haar jongelingſchap, dewelke haar gans naakt tuſſen de blote ſwaarden en vreſelijke priemen, onbeſchadigt wiſten in te werpen, over en door te ſpringen; Sy maakten ook onderſcheid onder hunne [c] gaſten, van meerder en minder aanſien, onder meer gaſten ſetten ſy haar in 't ronde neder, en wierd de middelſte plaats voor de voornaamſte van eer en waardigheid gelaten, daar ſig den waard beneven ſtelde, en beſorgde dat hem de beſte ſpijſe wierd voorgeſet, buyten de maaltijd waren ſy ook ſeer [d] tot ſpelen en dobbelen genegen, om hun ledige tijd mede te verdryven.

De vrouwen waren [e] ſeer kloek in 't kinder-baren, ſy reinigden, en waſten *haar* ſelven, en het jong geboren kind ter ſtond in de Rivier, en namen hunne ſoo jonge kinderen over al mede, wat ſy te doen hadden, ſoo dat de opvoevinge der kinderen ſeer ſlegt, nakend en onagtſaam was, alleen dat [g] de moeder haar eygen kint ſoogde, ſonder daar toe een minnemoer ofte dienſteling te verſoeken, ſoo wel onder de grote, als onder de kleine. Sy hadden ook voor een manier, dat ſy haar kinderen en naaſte bloed haar goed en nalatenſchap lieten erven, het welk onder de kinderen, [i] na den ouderdom verdeelt wierd, [k] ſonder enig bevel by uyterſte wille te doen, en wierden [l] de ſuſters kinderen by de omen van moeders zyde ſoo veel geagt als hun eygen; hare kinderen hadden ſchoon geluw [m] blond en gekrult haar, en als ſy begonnen tot haar mannelijke jaren te komen, lieten ſy [n] het haar en baard ſonder enige afkortinge uytwaſſen, en 't ſelve niet ſcheeren ofte afſnyden, voor dat ſy hunne vyanden, als de regte beloninge van haar geboorte hadden bevogten, en overwonnen.

[o] De kloekſte en vroomſte onder haar droegen een teken van een yſre band, en arm ring, gelijk als een boeye om den arm, dewelke ſy mede niet af en leyden, voor dat ſy haar vyand overwonnen hadden; want deſen arm-ring te dragen was veragtelijk, en een teken dat ſy tegens haren vyand nog niet byſonders hadden uytgeregt; met de duſdanige, dewelke om de vrygheid van haren als geboeyden arm vogten, en daarom dapper tot den ſtryd aangemoedigt wierden, beſtond den aanvang, en eerſten aanval van het gevegt; na de overwinninge waren ſy geduyrig beſig, [p] omtrent de bloedige lighamen der doden en gequetſten, om die te helpen.

Haar

Haar meeste oeffeninge was in het paardryden en q swemmen, daar sy haar soo wel op verstonden, dat sy te paart sittende met haar volle wapenen de Rivieren en stromen konden over swemmen. r Haar wapenen tegens haar vyanden waren lange glavien, ruwe en gepikkelde staven, en grote knodsen, lange degens en swaarden, matte en houte schilden, gebruykten geen harnassen, nog geen stormhoeden; als sy ten stryde gingen, riepen sy s haren Af-god *Herculem* den sterke aan, en als sy in den stryd op haar vyanden aantogen t namen sy hare naaste magen, wijven en kinderen met haar, ter getuygenis van haar dapperheid; de vrouwen plagen ook in den stryd te staan, om de mannen u te vermanen en aan te moedigen, om klouk en stout voor haar vryheid en Lands bescherm te vegten, daar door sy haar in den stryd dapper verkloekten, en veel de overhand hielden; het waren dappere en w kloeke krygsluyden boven andre volken; en by haar wierd x in den oorlog seer groot beleid en verstand gebruykt; als binnen 's Lands geen oorlog en was, trokken sy om haar krygs-oeffening te onderhouden y andre volken te hulp, sy z verkosen hunne Oversten met gemene toestemminge, en a stelden den uytslag van hare saken onder de dingen die onseker zyn: maar haar kloekmoedige volstandigheid hielden sy voor een sekre saak, daar sy haar op vertrouwen mogten, b sy verlieten haar meer op de dapperheid van hun krygs-oversten, als op hun gantse magt; het welk haar weinig onsekere gevallen, en c weinig twijvelagtige gevegten dede hebben, in den aantogt vertrouden sy haar d meer op hun voetvolk, als op de ruyterye, daar sy de uytgelesenste van haar jongelingschap toe gebruykten, die sy in de slag-ordre voor aan stelden, daar dan de ruyterye kort op volgde, en haar ook in slag-ordre stelden, in manier en e vorm van een beytel, dat de ruyters en voet-knegten f door malkanderen gemengd t' samen konden vegten. g Uyt sijn plaats te wijken, als het hervat werd, wierd meer voor een voorsigtige als vreesachtige daad gehouden; maar h sijn schild en wapentuyg agter te laten wierd voor een van de schandelijkste saken geoordeelt; Sy begonnen haren aanval i met groot gesang en gejuyg, tot aanmoedeging van de hare, en verschrikkinge van hunne vyanden, daar sy ook hunne voorseggingen uyt wisten te beduyden.

Op sekre tijden plagen sy k te vergaderen en raad te houden, tot gemeen Lands oirboir, en daar mogt een ygelijk l vry spreeken, en sijn goeddunken seggen sonder verbeurte; waren gewoon, het geen de gemeente in de vergadering voorgestelt m wierd, indien het haar behaagde met het opsteeken en rammelen van hare wapenen tegens malkander voor goed te keuren, en als het haar mishaagde, sonder volkomen uytspraak te mommelen, daar uyt dan een besluyd gemaakt wierd, niet met magt van gebieden, maar by manier van onderwijs n ter gehoorsaamheid, sy besloten hunne saken niet haastig, maar wel overdagt, in desen raad mogt ook o een yder sijn klagte doen, en een ander van den lijve aanspreeken; sy deden scherp en straf regt, over misdadigers, en p in de boeten hadden sy groot onderscheid, na gelegentheid des ondaads; Sy hadden ook q haar agter-raad met de vrouwen, welkers raad en goeddunken niet versmaad en wierd, als dewelke veel wijs en kloek van verstand waren; de vrouwen en bysonderlijk de jonge hubare maagden, wierden veel r ten onderpand voor het naarkomen van hare vrede verbonden, en beloften als hare waardste panden en grootste schatten in handen stelt.

s By haar waren geen beschreeven wetten, maar t alleen vaste en onverbrekelijke gewoonten van goede zeden, dewelke by haar gelijk als by die van *Lacedemonien*, meerder geagt wierden als by andre haar geschreven Wetten; u De beregters van gelijk en ongelijk wierden mede by de meergenomde vergadering gestelt en gekoren, wel meest uyt de aansienlijke benevens den Vorst, dewelke w *Comites* genomt wierden, anders Staats-mannen, ofte Hof-jonkers, dewelke den Vorst in alle saken en overal by woonden; dese wierden tot regters over bysondre wyken en karspels gestelt.

x Het begraven der doden geschiede veel op de Heidense wijse met brand-offeren, met het doen der oude *Romeinen* veel over-een-komende, dog slegt, eenvoudig, sonder daar toe enige uyterlijke pragt te gebruyken, y gelijk de *Romeinen* plagen, dewelke grote en kostelijke uytvaarten maakten, met veel plegtelijke omstandigheden; dit onderscheid wierd alleen onderhouden, dat de gemene lighamen met slegt hout, en de lighamen van voorname mannen van eer, z op een stapel van bysonder hout, dog wel meest van eyken, geleid wierden, en met a hun wapen-tuyg, en het geslagte paard, daar sy mede ten stryde plagen te ryden, verbrand, en de asse in een steene kruyk ofte pot versamelt. b De getroude vrouwen der oude *Kelten* hadden sodanige trouw en eere voor hare mannen, dat sy haar volgden en, lieten haar omtrent den hout-stapel, of door steecken, of aan een boom hangende verworgen, en wierden

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſoo mede met hare mannen verbrand; die ſulkes niet en beſtond, wierd niet geagt; van gelijken deden ook [c] haar getroudſte dienaren, die haar ook benevens haar Heeren en meeſters lieten ſlagt-offeren en verbranden; [d] de ſtok oude en onmagtige, of anderſints dood-kranke, wierden op haar verſoek ter ſlagt en brand-offer geleid, en aldaar doorſteken en op gelijke wijſe verbrand.

Dog na dat ſy in dit Land overquamen, en met andre volken ommegang kreegen, hebben ſy mede het brand-offeren beginnen agter te laten, en haar afgeſtorven doden doen [e] begraven, mogelijk dat ſy onderwijlen [f] tot kennis van de Heilige Schrift gekomen zyn; want de dode lighamen te begraven is van den beginne een goed en noodſakelijk werk geweeſt, op dat het lighaam eenes menſe, daar in een redelijke ziel, ja in de gelovige God gewoont heeft, niet voor de beeſten weggeworpen, maar eerlijk tet aarde gebracht werde, daar dat van gekomen is en [h] wederkeeren moet, het welk ook het brand-offer ſchijnt te beduyden, daar door het tot ſtof en aſſe gebragt, en voor alle verrottinge bewaart wierd, ſoo ook onſe voorvaderen de begraveniſſen hebben ingeſtelt, en tot verſekeringe der opſtandinge hare eygen ſpelonken, en [i] Erf-graven gehad en gehouden; Dat ook de *oude Batavieren* in dit Land haar eygen begraaf-plaatſten gehad en gehouden hebben, kan men noch tegenwoordich uyt de overblijfſelen van deſelve, in ſommige plaatſen van *Gelderland*, als omtrent het *Batenburg* en de [k] oude Stad *Santen*, en [l] in het *Drentſe* gedeelte van *Overyſſel* bemerken, alwaar deſelve in de hoogte van het Veen noch te ſien zyn, vry ruym en groot, datmen daar in kan ſtaan en gaan, doodkiſt gewijſe aan het boven eynde breder, en aan het onder eynde wat ſmalder, van ſijds voor en after met grote aard-ſtenen opgeſet, en met gelijke grote ſark-ſtenen overdekt, van ſodane ſwaarte, dat men niet bedenken, kan hoe die ſware ſteenen ſoo ver op het hoge gebragt zyn; werden van de inwoonders aldaar [m] Hunen ofte reuſen bedden genomt.

Wy houden het daar voor dat deſe manier van de doden te begraven, by de eene dus, en by de ander ſoo, door openbaringe van de H. Schrift is voorgekomen, en achtervolgt; volgens het welke het [n] een vloek was de doden onbegraven te laten.

Uyt miſduydinge van het welke de Romaniſten, tot huyden deſen dach toe haar ſelven inbeelden, dat de geeſten van de onbegravene doden op de aarde ongeruſtich blyven ſwerven, en daar uyt ſoo vervaarlijke gewaande nacht-ſpoken ſouden voortkomen, dewelke nochtans by niemand geſien of gehoort en werden, als [o] onder die gene die daar in geloven; daar wy geen meer achting voor en hebben als voor de verſierde guygelaryen, [p] toverkonſten, nachtſpoken en [q] Sybilliſe voorſeggingen, daar in onſe eerſte voorſaten, ſoo het ſchijnt door misleidinge van hunne Offer-prieſters, of mogelijk wel van de voorſeggingen, en openbaringen der Goddelijke Propheten jets tot haar kennis gekomen zynde, in alle ſodanige dewelke haar enige waarſeggerye en wetenſchap van toekomende dingen hebben aangematigt, mede enig bygeloof geſtelt hebben; ſy hebben ook grote opmerking [r] in het vogelgeſchrey, [ſ] en boſpaarden, en andere gewaande proef-tekenen gehad, van ſekere [t] gevallige lotingen en [u] waag-halſde gevangenen, die ſy ter behoud, ofte ter neerlage van hunnen voorgenomen ſtryd, met een van de haren man voor man lieten vegten, en aan wie van beyden de overwinninge viel, 't ſelve hielden ſy voor een goed, of kwaat voor-teken; gelijk ook [w] de *Romeinen* menigmaal hun gantſe overwinninge aan ſoo een kamp-vegt gehangen hebben; ſo als wy leſen in de voorbeelden van de gebroederen *Horatii* en *Curiatii*, en den kampvegter [x] *Titus Manlius Torquatus*, in de *Roomſe* Gedenk-ſchriften bekent, in welke of gelijke ſaken wy al veel geſien hebben, dat de hoogmoedige beroepers den kans verloren hebben; ſoo ook by onſe tijd in het al te euvel, en hoogmoedig beroep van den bekenden ſlag tuſſen [y] *Breaute* en *Lekkerbetien* is voorgevallen; hoëdane vermetelheid ook in den ſnorkenden Reuſe *Goliath* tegens *David*, niet alleen met het omkomen van den ſelven *Goliath*, maar met den nederlag en vlugte der *Philiſtijnſe* volken geſtraft wierd.

Kort inhoud van de Bewijs-redenen op het

SEVENDE HOOFT-STUK.

1. DE oude Duytſen *ſterke harde en ſtraffe menſen, meeſt naakt alleen met vellen van beeſten bedekt.*
2. *Met geen andre volken vermengt.*
3. *Roem van haar ſterkte.*
4. *Haar woord, en trouw.*
5. *Liefhebbers van de jagt.*
6. *Herberghſaam.*
7. Julius Cæſ. *Beſchryvinge der* Duytſe *volken.*
8. Tacitus de Moribus Germ.
9. Duytſers *ongemeen groot van lighaam en geſtalte als Reuſen.*

10. Ov

10. Onderscheid tussen de Nederlanders, Friesen, Brabanders, en Vlamingen, in hun gestalte.
11. Karolus Magnus grote.
12. De Duytsen hadden lang, geluw, gekrult haar, en 14.
13. Hoedanig sy haar baarden plagten te dragen.
15. Sijn schoon en blank van lighaam, voornamentlijk de vrouwen.
16. Hunne manier van huysen en bewoningen.
17. Woonden eerst in holen en spelonken, daar na in hutten en huysen van hout.
18. Haar kledinge van vellen der wilde dieren, meest naakt, en bloot.
19. Droegen ook kasakken van verscheide kleur; Het Italiaans vloertien, en gansen oogen, schildekens, nopjens, wat, en hoe te verstaan.
20. Onderscheid tussen mannen en vrouwe klederen en 23.
21. Nauw en om't lyf gepaste klederen der mannen.
22 Padjen en pompbrouken.
24. De oude Duytsen hadden geen kennis van geld, maar behielpen haar met de oude manier van ruylinge.
25. Leefden seer kuys en genoegden haar met eene vrouw.
26. Edelen en hoge Statelingen mogten meer als eene vrouw trouwen, het welke waren vrouwen van Staat; hoe te verstaan van David en Salomon?
27. Trouden haar kinderen niet jong uyt, niet beneden de 20. jaar.
28. Eerbaarheid en kuisheid der vrouwen, in onderscheid van het tegenwoordige leven en ommegang.
29. Straffe van Overspel.
30. Trouwen van gelyken ouderdom en grote.
31. Manier van Huwelijk sluyten en Huwelijks goed.
32. Vrouwen en kinderen volgen mede ten oorlog.
33. Alles gemeen tussen man en vrouw, ook van wedersijdse kinderen by den Duytsen gebruykelijk.
34. Duytsers tot den oorlog geschikt, onervaren in de Landbouwerye en Boomplantinge
35. Uytlegginge en betering van de plaatse Taciti.
36. Kennen geen ander Jaar-gety als van winter, lente en somer tijd.
37. Verdelinge der Maand-tijden, andre natuyrlijke, andre burgerlyke, Sonnne-maanden, en Maandelijke Maanden.
38. Maand rekening van de Romeinen.
39. Verdelinge van dagen en weeken, namen der dagen en beduydsel van dien
40 Dag-goden en hare afbeeldinge.
41 Tijd rekening met den nagt te beginnen.
42. Ongelyke uyren by de Ioden gebruykelijk.
43. De Duytsen waren seer gemeen met hunne huys-genoten en dienstelingen
44. Hun spijs was slegt en niet anders als boter, kaas en wildvang en 45.
46. Boter en kaas maken, by wie eerst gevonden.
47. Haar brood was van wilde haver en gerst.
48 Eerste vinders van bier te brouwen.
49 Dronke drinken was by de oude Duytsers geen schande.
50 Drink wetten der Romeinen en Duytsen; verhensen wat?
51. Der Duytser opregtigheid, niet bedriegelijk by den dronk.
52. Herkomst van de oude Costuyme, dat men van alle handelingen in een dronken gelag geschied mag afgaan
53 De Duytsen komen gewapent ter maaltijd, en in hun vergaderingen, en sijn onder den dronk seer twistig.
54. Seer herberghsaam en getrouw omtrent hare gasten en magen.
55. Sijn ligt te bevredigen over het ongelijk haar aangedaan en van de manier van soeninge van een doodslag
56. Haar leger sit-plaats aan de maaltijd, en 57. 63.
58. Slavonise en Illirise vrouwen ter maaltijd, drinken de gasten toe, by de Duytsen komen de vrouwen niet aan de tafel, maar by de Engelse dienen de vrouwen de gasten voor, en buyten de maaltijd werden van andre mannen opgepast en uytgeleid.
59. Der Duytsen vaat en schotel-werk om uyt te eeten, of te drinken.
60. Sijn seer gemeen en verdraaghsaam met hunne dienstelingen.
61. Lijf eygenen in Duytsland, wat van haren dienst.
62. De oude Duytsen hadden hare Schouw-spelen over haar maaltijd.
63. Haar ordre in 't nedersitten tussen meerder en minder.
64 De oude Duytsen veel tot dobbelen en spelen genegen.
65. Of en hoe verre het dobbelen en spelen geoorloft zy.
66. By de wetten van Iustinianus verboden.
67. By Koning Karel de VII van Vrankrijk
68. Hoedanig by de Wereldlyke en Geestelyke Wetten verboden.
69. Stryd tegens al de Wetten der tien Geboden
70. De dobbelaars en speelders by den Keurpaltz Frederik de III de gemeenschap van het Avondmaal verboden.
71. Hoe verre en hoedanig het dobbel-spelen geoorloft.
72. De Duytse vrouwen seer kloek in het kinderbaren.
73. Haar opvoedinge der kinderen ruw en slegt
74 Sogen altoos haar kinderen self
75. De kinderen of te naaste vrunden zyn Erfgenamen der afgestorvene, en weten van geen making by uyterste wille
76. Het wapen tuyg en lijf paart is voor een van de kinderen, die de bequaamste is deselve te voeren
77. Geslagt rekening van Kristus, by Matheus en Lucas anders hoe te verstaan.
78. Lieten haar nog baard scheren, voor dat sy haar vyanden hadden overwonnen.
79. Een yseren ring en boeye om den arm soo lang en tot dat sy de overwinninge tegen hare vyanden hadden bevogten.
80 Wegdragen der doden en gequesten in den oorlog
81. De kunst in 't paardrijden en swemmen onder den Duytsen.
82. Hare wapenen en geweer tegens hunne vyanden.
83. Vrouwen en kinderen trekken mede ten oorlog.
84 Duytse kloeke krys luyden boven andre volken, groot van beleid en verstand.
85. Oorlogden ook buytens Lands den Romeinen een groten stut
86 Verkiesing van haar Oversten.
87. Stellen den uytslag van den stryd, onder het onseker, en de dapperheid onder het seker.
88. Hare Oversten gaan altijd voor.
89 Hunne slag-ordre.
90. Lof der Hollandres in den slag jegens de Sweden op het Eyland Funen.
91. Het voorsigtig wijken en hervatten van de troppen prijslijk
92. Sijn schild en wapentuyg agter te laten, een eeuwige schande
93. Sy beginnen den stryd met groot gejuyg en gesang, dat by vele volken als nog in gebruyk is.
94 Vindinge van de trommelen en trompetten, harpauchen, trombonen, cornetten, fagoten, schalmeyen
95. Staatse vergaderingen der oude Duytsen, op hun gesette tyden, over-een komende met de instellinge van alle vrye republijken.
96. Instellinge en toestemminge van Staats saken, en Wetten onder de Romeinen.
97. In de Republijke van Venetien.
98 In de Regering van Genua.
99 In Engeland.
100. In Duytsland, in de vrye Furstendommen des H. Roomsen Rijks.
101. In de Hollandse en Nederlandse Regering.
102 Manier van toestemminge by de oude Duytsen.
103. In hare vergadering werden ook algemene klagten en beschuldigingen gehoort, en gevonnist.
104. Betigting der misdaden by wie te doen.
105. Beraadslaging met de vrouwen, ook in gewigtige saken; sommige wierden voor Propheterssen gehouden, en bedienden ook het Priester-ampt.
106. De oude Duytsen hadden geen geschreven Wetten, gemeen met vele nog gebruykelijke costuymen.
107. Instelling der Comites als berigters van gelijk en ongelijk
108. Comites, Graven, waarom alsoo genomt.
109 Begravenis der doden onder den ouden Duytsen, en num. 114.
110. By den Romeinen.
111. By den Hebreen, Chaldeen en Persen.
112. Het paard en wapentuyg met de getrouwste hunner dienaren, en hunne getroude vrouwen, wierden door vry-willige overgift, met hunne Heeren en mannen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

nen mede ter brand-offer geslagt, en verbrand.

113. Stok oude en onmagtige mannen lieten haar ook ten brand-offer slagten

114. De doden te begraven onder de Kelten een oud gebruyk, uyt de kennis van de H. Schrift

115. Het begraven der doden een goed en noodsakelijk werk, en num 118.

116. Het Erf-graf van Abraham, en begravenis sijner nakomelingen

117. Het Land van Drent, eerst by de oude Noordse brutale, wrede en heilose mensen bewoont, seer groot van Statuyre, daarom Reusen genomt, en van den Reusen en Tyrannen des ouden Testaments, hoe te verstaan.

118. Uytlegging van den Text Math. 8. 21. laat de doden de doden begraven

119. Zielmissen tot verlossinge der swevende nagtspoken tegengesprooken.

120. Toverye, en straffe tegens deselve, voor een wangelove en onregtvaardig vonnis gedoemt.

121. In het voorbeeld der Vaudosen tot Atregt *Anno* 1459. en volgende.

122. En jonghste wijsdommen van het jaar 1595. in den Hove van Utregt.

123. Voorbeelden van andre Landen uyt Wiero, Iong[illegible] en andre door I. van Heemskerk by een gebragt.

124. Bedriegerye van de gewaande tovenaars, en waarseggers, hoedanig te straffen.

125. Tovenaars van Egypten; wat sy konden en niet doen, en haar bedriegerye in den geest van Samuel op te wekken.

126. Naht-spooken en waarseggende geesten, niet als [illegible] en enkel bedrog.

127. Sybillise voorseggingen en Heidense Orculen; wat daar van te houden? hoe en wanneer opgehouden, en wonderlijke getuygenissen van de komste Kristi, [illegible] den enigen en regten Propheet en waarsegger [illegible] alle.

128. Voorsegging uyt het vogelgeschrey, en het gebaar der wilde paarden, by de oude Duytsen.

129. By de Romeinen, in het viervoetig gedierte.

130. Beduydsels der gevallige lotingen.

131. Geluk of ongeluk der avontuyrlijke kamp-vegten der gevangenen.

132. Lijf om lijf, voor de victorie te laten vegten by de Romeinen, in de drie gebroeders Horatii en Curiatii.

133. Den kamp-vegt tussen Manlius Torquatus en Gallus.

134. Den slag tussen Breauté en Lekkerbeetien.

BEWYSREDENEN,

OP HET VII. HOOFTSTUK.

1 [a] HArde en ruwe Menschen,] *Plinius Hist. Natural. lib.* 2. *cap.* 78. daar hy deselve in 't Noorden en koude Landen geseten de *Æthiopiers* tegen stelt, spreekt daar van, *quod adversa ab Æthiopis plaga mundi, atque glaciali, sint gentes ex rigore cæli truces*, dat deselve uyt het Noorden en harde koude Landen oorspronkelijk, uyt de hardigheid van de Lugt ook harde en wrede Mensen zijn. Soo nomt hun *Tacit. de Morib. Germanor cap.* 4. met het selve woord *Truces*, harde en straffe mensen; *quod eorum terra, in universum aut sylvis sit horrida, aut paludibus fœda, magna corpora, & tantum ad impetum valida, quæ frigora atque inediam cælo solove tolerare consueverunt.* Dat haar Land doorgaans door de Bosschagien afschuwelijk, en door de Meerpoelen vuyl en quaad van lugt was, dat sy grote Lighamen hadden, bequaam om alle geweld te weren, dewelke de harde koude en onvrugtbaarheid van de Aarde, en Lugt verdragen konden. En aldaar *cap.* XIX. *In omni domo, nudi ac sordidi, in hos artus in hæc corpora, quæ miramur, excrescunt.* In haar Huishouding sijn sy naakt en vuyl, daar in sy, tot verwondering, tot soo grote ledematen en Ligh amen uitwassen. En *cap.* XXX. daar hy van der K tten oorsprong spreekt: *Duriora, inquit, genti corpora, stricti artus, minax vultus & major animi vigor.* Sy sijn hard van Lighaam, sterk van ledematen, en fel in 't aansien. *Vitruvius* seid, in 't Noorden is een volk van ongemeen grote Lighamen. *Sub septentrionibus nutriuntur gentes immanibus corporibus.* Tacitus 11. *Annal. Corpus visu torvum, & ad brevem impetum validum.* Sy hebben Lighamen wreed om aansien, en seer bequaam tot een schielijken aanval; en *Historiar. lib.* 2. *Truces corpore, horridi sermone, cæteros ut impares irridebant*, groot van Lighaam, straf in 't spreeken, beschimpende andere die met haar luyden niet gelijk en waren. Soo spreekt hy ook van de Brittons, afkomstig uyt den Duytsen, *in vita Agricolæ, magni artus Germanicam originem asseverant.* Dat haar grove ledematen den oorsprong en afkomst uyt den Duytsen betuygden.

[b] *Meest nakent,*] *Jul. Cæs. lib.* 4. *de Bello Gallico* schrijft aldus van de Duytsen. *In eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis, neque vestitus præter pelles habeant quicquam (quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta) & laventur in fluminibus.* Sy sijn van gewoonte in de grootste koude haar niet anders als met Beeste Vellen te bekleden (om welkers kleinheid, het meeste gedeelte van haar Lighaam sig naakt en bloot vertoont) en haar in 't Rivierwater te wassen. En *lib.* 6. *intra annum vigesimum feminæ notitiam habuisse in turpissimis habent rebus. Cujus rei nulla est occultatio, quod & promiscue in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut parvis Rhenonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda.* Sy houden het voor de grootste schande haar binnen de 20. jaren met enig Vrouwvolk te vermengen. Daar is geen beschaamte vermijdentheid onder den anderen, want sy sonder onderscheid haar in de Revieren wassen, en sijn met Vellen van Dieren, wel meest met kleine Bokke Vellen omhangen, voor het meeste gedeelte des lighaams naakt en bloot. *Pompon. Mela* betuygt het selve *lib.* 4. *cap.* 3. *Maximo, inquit, frigore nudi agunt, antequam puberes, & longissima apud eos pueritia est.* In de grootste koude gaan sy naakt, tot dat sy huwbaar zyn, het welk by haar seer laat by komt. Idem *Seneca, lib.* 1. *de ira cap.* 11. *Germanis quid induratius ad omnem patientiam? ut quibus magna ex parte non tegumenta corporum provisa.* Wat isser harder volk, als de Duytsen dewelke alles verdragen konnen: Als dewelke voor een groot gedeelte des lighaams naakt, en van deksel onvoorsien zijn. Dese Vellen daar sy hare Schouderen mede bedekten, en waren niet van t' samen genaaide, maar van enkele Vellen te verstaan, tegens het misverstand van de sommige

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ge, sulks dat by *Tacit. Annal.* 2. te sien is, daar hy van den aantogt van *Germanicus* tegen de *Cheruscen* seid, dat hy alleen met een vagt om de schouderen gedekt, het Vyands Leger bespiede, omtrent hare Tenten was, en voor een van haar volk wierd aangesien, *nocte, inquit cœpta, egressus augurali, per occulta & vigilibus ignara, comite uno, contectus humeros ferina pelle, adit castrorum vias, adsistit Tabernaculis, fruiturque fama sui.* Daar hy het deksel van een vagt ofte vel, wel duydelijk van een kleed onderscheid. Welke vellen met het harige en wollige na buyten wierden gedragen voor het af keeren van den Regen en Snee. Als te sien *apud Isodorum lib.* 19. *cap.* 23. *Rhenònes, inquit, sunt velamina humerorum & pectoris, usque ad umbilicum, atque intortis villis adeo hispida, ut imbres respuant.* De Rhene Vellen, sijn haar het dexsel der schouderen en borst tot de navel toe, soo ruyg harig digt, dat den Regen daar by neder loopt.

2 [c] *Geen vermenging met andre volken,*] *Tacit. de morib. Germanor. cap.* 4. *Eorum opinionibus accedo, qui Germaniæ populos, nullis aliarum nationum conubiis infectos, propriam & synceram, & tantum, sui similem gentem exstitisse, arbitrantur. Unde habitus quoque corporum, quanquam in tanto hominum numero, idem omnibus.* Ik houde het met die gene, dewelke willen, dat het Duytse volk, als door geen Huywelijken met andre vermengt, een eygen en opregt volk is, hun selven in alles gelijk. Waar van onder soo grote menigte van Mensen, de gestalte van hun lighaam, een en de selve is.

3 [d] *Van wegen hare sterkte,*] Soo dorsten sy tegens den *Kaisar Julius* spreeken *lib.* 4. *de bello Gallico*, datter geen volk op de Wereld en was, het welk sy niet en souden kunnen overwinnen. *In terris esse neminem, quem non superare possunt.* En *lib.* 1. geeft hy haar die lof, dat sy seer groot van gestalte de kloekste en sterkste in de Wapenen waren. *Ingenti magnitudine corporum Germanos incredibili virtute, atque exercitatione in armis esse; & paulo post, Germani pedites velocissimi ac fortissimi.* En *lib.* 1. *de bello Gallico. in pr.* sprekende van de verdelinge der Volken, seid hy dat onder al deselve de Duytsers de sterkste waren. *Horum omnium fortissimi sunt Belgæ, propterea, quod minime important ea, quæ ad effeminandos animos pertinent.* 't Selve seid ook *Tacitus de morib. Germanor. cap.* 29. by na met gelijke woorden van de Batavi, *omnium inquit harum gentium præcipui sunt Batavi, tantum in usum præliorum sepositi, velut tela, atque arma bellis reservantur.* Van al dese volken sijn de Batavi de voornaamste, als ten Oorlog geschikt en gelijk als schigten en Wapenen bewaart en weg geleid.

4 [e] *Gemeen en trouw,*] *Tacit. lib.* XIII. *Annal. nullos mortalium armis aut fide ante Germanos esse*, dat haar geen volk in de Wapenen ofte getrouwigheyt overtrefte. Sy hielen haar woord en onbedriegelijke trouwe in alle saken, self tot verlies van leven en vryheyd. Soo verre dat als sy haar vryheid met dobbelen (daar sy veel van hielden) verloren hadden, lieten sy haar gewillig binden, en tot dienstbaarheid verkopen. *Aleam, inquit Tacitus de moribus Sobrii inter seria exercent, tanta lucrandi perdendive temeritate, ut, cum omnia defecerunt, extremo, ac novissimo jactu, de libertate, & de corpore contendant. Victus voluntariam servitatem adit, alligari se ac venire patitur, quamvis junior, quamvis robustior, ipsi fidem vocant.* Welke trouwe als nog onder de oude Hollanders bekent is, dat sy haar woord houden, al hadden sy het over het Water malkander toegeroepen. Soo trouw waren sy ook in hunne bystand aan andre, dat de Roomse Keiseren haar tot hun lijfschutten verkoren hebben, als op dewelkers getrouwigheid sy hun verlaten mogten, als breder t' sijner plaatse. In tegendeel en konden geen ontrouwe nog ongelijk van andre verdragen, daar sy haar met de Wapenen tegen stelden, daar in sy geoeffent, en gelijk als toe geboren waren. Gelijk daar van den selven *Tacitus de morib. Germanor.* getuygt, als hy seid: *tanquam in usum præliorum sepositi, velut tela atque arma bellis reservabantur.* Dog mogt yemand daar tegens inbrengen, dat sy ook ligtelijk quamen tot het verbreeken van de verbonden met hun gemaakt. Het antwoord is gereed. Dat sy een yder getrouw waren, maar geen ontrouw tegens haar en konden verdragen, daar sy niet als trouwigheid van verwagten, agtende, dat volgens den regel in regten in wedersijdse verbanden bekent; (dat als den een aan sijn sijde niet en voldoet, den ander ook los en onverbonden is soo hy wil) den eersten tegendoender voor den verbondbreker moet werden gehouden, en sulks het ingeschapen regt hun geleerd heeft, dat sy geen woord en moeten houden, tegens die gene die hun woord tegens haar niet en houden, en van die gene, dewelke het wel gemeent hebben, niet qualijk wag werden opgenomen, dat sy de ontrouwe haar aangedaan met het uyterste soeken te wreeken. Dat sy haar woord hebben soeken te houden blijkt, dat sy in versekering van hun woord, haar jonge Maagden, als hunne waardste panden, daar voor ter borge gestelt hebben; soo als *Tacitus* daar van *Lib. de Moribus* verhaalt, met dese woorden: *Ut efficacius obligentur, inter obsides puellæ quoque nobiles imperantur.* Op dat sy so veel te vaster verbonden mogten zyn, hebben sy ook haar Edele jonge maagden ter pand gesteld. Het is een gemeen seggen der Ouden geweest, dat al waart dat de trouwe onder alle volken weg was, men alleen onder de Duytsen haar ballingschap en versekering soude vinden.

[f] *Met de jagt van wilde dieren,*] Daar van 5
betuygt *Jul. Cæs. lib.* 4. *de Bello Gallico*, met dese woorden, ***multum sunt in venationibus***, *quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione & libertate (quod a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine efficit.* Sy zyn veel op de jagt, welk doen in de soorte van spijse in de dagelijkse oeffening, en levens vryheid (om dat sy van jongs af sonder last ofte bedwang gewoon sijn te leven, niets tegens haar sin en wil doen) de kragten versterkt, en haar tot kloeke en sterke lighamen maakt. *Tacit.* verhaalt ook *lib. de Morib. Germanor.* dat soo wanneer sy niet en oorlogen sy veel ter jagt gaan. *Quotiens bella non incunt, inquit, multum venatibus transigunt.*

[g] *Behulpsaam omtrent die gene die vrundschap* 6
met haar sogten,] Sie *Jul. Cæs. lib.* 6. *de Bello Gallico*; daar hy aldus spreekt: *Hospites violare fas non putant, qui quaque de causa ad eos venerint ab injuria pro*

hibent, ſanctoſque habent, iis omnibus domus patent, victuſque communicatur. Sy houden het voor een ongeoorlofde ſaake, hare medegenoten te bedriegen, ofte ontrouw te zyn, en beſchermen die gene van alle overlaſt, dewelke tot haar over komen, en hare vrundſchap ſoeken, dewelke ſy gelijk als Heilig houden, voor deſe ſtaan hare huyſen open, en werden haar alle levens middelen mede gedeilt. 't Selve betuigd ook *Tacit. de Morib. Germanor. cap.* 21. *Convictibus & Hoſpitiis non alia gens effuſius indulget, quemcunque mortalium arcere tecto nefas habetur, notum ignotumque, quantum ad jus hoſpitii, nemo diſcernit, victus inter hoſpites comis.* Daar en is geen volk omtrent vremde gaſten ſoo herberſaam, en mede deilbaar, ſy menen dat het een gants ongeoorlofde ſaak is, voor jemand ſijn huys te ſluyten; ſy en maken in 't wel onthalen van een buytegaſt geen onderſcheid tuſſen bekende, of onbekende; haar onthaal der buyten gaſten is ſeer beleeſt.

h *In 't begin ruw en ongemaniert;*] Daar van geeft *Jul. Cæſar* deſe reden, *Lib.* 1. *de Bello Gallico, Propterea, quod a cultu atque humanitate Provinciæ longiſſime abſunt, minimeque ad eos mercatores ſæpe comeant.* Om dat ſy wat verre buyten de wellevens oeffeninge van de Provincie afgelegen zyn, daar ſy geen ommegang met de Koop-luyden en hebben. En *lib.* 4. *de Bello Gallico*, daar hy van de Neder-duytſe ſpreekt: *Hi, inquit, paulo ſunt cæteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multique ad eos Mercatores ventitant, & ipſi propter propinquitatem Gallicis ſunt moribus aſſuefacti.* Deſe ſeid hy, ſijn veel beleefder als de andere, om dat ſy haar omtrent den *Rhyn* onthouden, en de Koopluyden met haar groten handel dryven, en ſy ſoo na by zynde, de *Gauliſe* manier en zeden weten te volgen. Let wel dat doen der tijd, al de Frankſe *Gaulen* voor de beleeftſte en welgemanierſte volken ſijn gehouden.

i *Tacitus die ſijn byſonder werk gemaakt heeft,*] Den *Kaiſar Jul.* en *Tacitus* ſijn by na de enigſte getuygen, dewelke hun werk gemaakt hebben, van de aloude zeden en manieren der *Duytſen* gelijk als uyt den gront op te halen, en byſonderlijk *Tacitus*, dewelke na de verhandeling van der ſelver zeden en manieren *lib. de Morib. Germanor.* aldus beſluyt: *Hæc in commune de Germanorum origine ac moribus accepimus.* Dit is, het gene wy van den oorſprong leven en zeden der *Duytſen* hebben kunnen onderſoeken; Daar uyt men ſoude oordelen, dat hy daar van enige oude ſchriften geſien heeft; tot bewijs van al het welke wy het gene *Cæſar* en *Tacitus* daar van ſchryven, goedgedagt hebben alhier in te lijven.

7 Dus ſchrijft daar van den *Kaiſar Julius, lib.* 1. *de Bello Gallico, Germanos ingenti magnitudine corporum, incredibili virtute atque exercitatione in armis eſſe. Dat is:* Dat de Duytſen ongemeen groot en ſterk van lichaam, ſeer kloek en wel geoeffent in de Wapenen zyn. *Et lib.* 4. *Ii centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis ſingula millia armatorum, bellandi cauſſa, ſuis ex finibus educunt. Reliqui domi manent: pro ſe atque illis colunt. Hi rurſus invicem anno poſt in armis ſunt: illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, neque uſus belli intermittitur: ſed privati, ac ſeparati agri apud eos nihil eſt: neque longius anno remanere uno in loco, incolendi cauſſa, licet. Neque multum frumento, ſed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque ſunt in venationibus. Quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate vitæ (quod a pueris nullo officio, aut diſciplina aſſuefacti nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine efficit. Atque in eam ſe conſuetudinem adduxerunt, ut locis frigidiſſimis neque veſtitus, præter pelles, habeant quidquam, quarum propter exiguitatem, magna eſt corporis pars aperta; & laventur in fluminibus. Mercatoribus eſt ad eos aditus, eo magis, ut quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quam quo ullam rem ad ſe importari deſiderent. Quin etiam jumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quæque impenſo parat pretio, Germani importatis non utuntur; ſed, quæ ſunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, ſummi ut ſint laboris, efficiunt. Equeſtribus prœliis ſæpe ex equis deſiliunt, ac pedibus prœliantur; equoſque eodem remanere veſtigio aſſuefaciunt; ad quos ſe celeriter, quum uſus poſcit, recipiunt. Neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum quamvis pauci adire audeant. Vinum ad ſe omnino importari non ſinunt, quod ea re ad laborem ferendum remolleſcere homines, atque effeminari arbitrantur. Publice maximam putant eſſe laudem quam latiſſime à ſuis finibus vacare agros: hac re ſignificari, magnum numerum civitatium ſuam vim ſuſtinere non potuiſſe. Dat is:* Deſe (te weten de Duitſen) werden geſeid hondert Vlekken te hebben, uyt de welke ſy alle jaren elk duiſent gewapende mannen kunnen te velde brengen. De andere blyven t'huis, om voor haar en hun ſelven het Land te bouwen, dewelke het volgende jaar by beurten te velde trekken, terwijl dat deſe t'huys blyven; en alſo werd in de Landbouwerye, nog in de Oorlogsſaken yets verſuimt. Sy en hebben onder haar geen byſonder ofte bepaalt land, en blyven met hare Landbouwerye niet meer als een jaar op eene plaats, hebben niet veel granen, maar leven meeſt by melk en vlees, en gaan veel ter jagt; Het welk, ſo in ſpijs en dagelijkſe oeffening, als in levens Vryheid, (dat ſy van Kinds been af, tot geen dienſtbaarheid ofte leertugt gewoon, niet tegens haar eigen wille en doen) de kragten verſterkt, en maakt dat ſy in groote kloekheid des lichaams gewoon werden, dat ſy in de allerkoudſte plaatſen gene dekkleden gebruiken, als alleen vellen van beeſten, (dewelke ſeer klein zynde, het meerder gedeelte van het lichaam nakent en bloot is) en haar dageliks in de Rivieren gaan waſſen. De Koopluiden en handelaars komen tot haar, meer om met haar te handelen over 't gene ſy met den oorlog verovert hebben, als dat ſy enige toevoer van noden hebben. De Duytſers gebruyken ook geen laſtdragende of arbeidſame beeſten, (daar de Gaulen veel werk van maken, en by haar ten dienſte werden opgeſogt) die van buyten aankomen, maar alleen die gene dewelke by haar, het ſy hoedanig die zyn, werden aangefokt, dewelke ſy door geduyrige oeffening, den arbeid en laſt gewoon maken; In den oorlog weten ſy ligt van de paarden af te komen, en haar als voetknegten te redden, en maken dat de paarden op haar plaats blyven ſtaan, tot dewelke

welke ſy, als het nodig is, in alder yl weder keeren. Daar en is onder haar niet ſchandelijker, nogte onaardiger als een zadel op het paard te gebruyken, en derven jegens hoedanig getal van Zadelruyters het mogt weſen, met kleine troppen aangaan. Sy en willen niet dat haar eenigen wijn werd toegevoert, om dat ſy menen, dat daar door de menſen van arbeid en ongemak te lijden afwennen. Meenen dat het hun meeſte lof is, dat de van haar afgelegen Landen op het verſte onbebout en ledig blyven leggen, daar door ſy willen te kennen geven, dat veel omleggende Steden tegen hare magt niet en hebben derven aangaan.

Et Libro VI. *de Bello Gallico: Quoniam, inquit, ad hunc locum perventum, non alienum eſſe videtur, de Galliæ Germaniæque moribus, & quo differant eæ Nationes inter ſe proponere. In Gallia & Germani multum ab hac conſuetudine differunt. Nam neque Druides habent, qui rebus divinis præſint; neque ſacrificiis ſtudent. Deorum numero eos ſolos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte juvantur, Solem & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in ſtudiis rei militaris conſiſtit: ab parvulis labori ac duritiei ſtudent. Qui diutiſſime impuberes permanſerunt maximam inter ſuos ferunt laudem: hoc ali ſtaturam, ali vires, nervoſque confirmari putant: intra annum vero* XX. *feminæ notitiam habuiſſe, in turpiſſimis habent rebus. Cujus rei nulla eſt occultatio; quod & promiſcue in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut parvis renonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non ſtudent; majorque pars victus eorum lacte, & caſeo, & carne conſiſtit: neque quiſquam agri modum certum, aut fines proprios habet; ſed magiſtratus, ac principes in annos ſingulos gentibus cognationibusque hominum, qui una coierunt, quantum eis, & quo loco viſum eſt, attribuunt agri; atque anno poſt alio tranſire cogunt. Ejus rei multas afferunt cauſſas; ne aſſidua conſuetudine capti ſtudium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare ſtudeant, potentioreſque humiliores poſſeſſionibus expellant; ne accuratius, ad frigora atque æſtus vitandos, ædificent; ne qua oriatur pecuniæ cupiditas; qua ex re factiones, diſſenſioneſque naſcuntur: ut animi æquitate plebem contineant, quum ſuas quisque opes cum potentiſſimis æquari videat. Civitatibus maxima laus eſt, quam latiſſimas circum ſe vaſtatis finibus ſolitudines habere. Hoc proprium virtutis exiſtimant, expulſos agris finitimos cedere, neque quemquam prope ſe audere conſiſtere. Simul hoc ſe fore tutiores arbitrantur, repentinæ incurſionis timore ſublato. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magiſtratus, qui ei bello præſint, ut vitæ necisque habeant poteſtatem, deliguntur. In pace, nullus communis eſt magiſtratus; ſed principes regionum atque pagorum inter ſuos jus dicunt, controverſiaſque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt, Atque ea juventutis exercendæ, ac deſidiæ minuendæ cauſſa fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in concilio ſe dixit ducem fore, ut qui ſequi velint, profiteantur; conſurgunt ii, qui & cauſſam, & hominem probant, ſuumque auxilium pollicentur, atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis ſecuti non ſunt, in deſertorum ac proditorum numero ducuntur: omniumque rerum iis poſtea fides abrogatur. Hoſpites violare, fas non putant: qui, quaque de cauſſa, ad eos venerunt, ab injuria prohibent, ſanctoſque habent, iis omnium domus patent, victuſque communicatur.* Dat is: Van deſe manieren verſchillen de Duitſers veel, want ſy en hebben nog Prieſters die over den Godsdienſt geſtelt zyn, nogte bemoeyen haar met enige offerſaken. Houden alleen onder hunne Goden, die ſy voor haar ſien, en door wiens doen ſy opentlijk werden geholpen, de Son, het Vier en de Maan. Van andere en hebben ſy noyt gehoort. Al haar doen beſtaat in des jagts en oorlogs bedrijf, van jongs af werden ſy jegens koude en ongemak verhardt. Lang onhuwbaar te blyven is haar een eer, daar door ſy menen dat haar geſtalte, haar ledematen en kragten verſterkt werden. Voor de twintig jaar haar met Vrouvolk te vermengen, is haar grote ſchande. Daar van ſy niet en vermyden, ofte enige ſchaamte hebben, met dat ſy door malkanderen in de Riviere haar ſelven waſſen en baden, en werden alleen met eenige vellekens van bokken bedekt, hebbende het meeſte deel des lighaams naakt en bloot. Sy en oeffenen haar in geen landbouwerye, en al haar ſpijſe beſtaat meeſt in melk, kaas en wild vlees: en niemand heeft onder haar eenige byſondre grond ofte land-eygendom, ofte bepaalt beſit. Maar haar Overheid beſcharen t'elken jaar aan het volk en gemeente, die het met malkanderen houden, ſo veel land als haar metten anderen nodig agten, en doen haar na het verloop van een jaar op een ander vertrekken. Daar van ſy groote reden by brengen; op dat ſy met al te lang op eene plaats te blyven, haar oorlogsoeffening niet tot de luſt van de landbouwery veranderen; dat ſy met haer bepalinge te verre uyt te breiden, de magtigſte, de minder ſoorte uyt haar beſit niet en ſtoten. Dat ſy niet al te grote en gemakkelijke gebouwen tegens de koude of hitte en komen te bouwen. Dat onder haar gene geldſugt plaats en hebbe, daar uyt onenigheid, eenſydigheid en tweeſpalt ryſe. Dat ſy haar volk in gelijkheid by den anderen houden, met dat een yder mag ſien, dat hy met de grootſte gelijk ſtaat. Het is de grootſte lof der Borgerſchappen en Steden, dat ſy binnen hunnen bepaalden ommering veel ledig erf en plein hebben; darr in ſtellen ſy haren grootſten roem, dat de nabuyrige Landſaten voor haar moeten wijken, of uyt haar beſit verjaagt werden, daar mede ſy hun jegens alle buyten aanval beveiligt agten. Als de gemeente, of oorlog werd aangedaan, of ſelf oorlog komt aan te vangen, werden Overheden verkoren, de welke magt ter leven en ter dood hebben. In vrede hebben ſy geen algemene overheid, maar de hoofden en opperſte van elke plaats ſijn hare regters, elk in den ſijnen, dewelke alle geſchillen ter neder leggen. Het roven van buyten haren omring en is geen ſchande, daar mede ſy haar jonge jeugt ſeggen te oeffenen, en buiten ledigheid te houden. En als yemand uyt de voornaamſte in hare vergadering ſig tot veldoverſte aanbied, ſtaan die gene dewelke het met hem houden, over einde, dewelke de ſaak, en den Vorſt aannemen, en hem de behulpſaamheid aanbieden, en werd voort van de Gemeente voor haren Vorſt erkent. Dewelke uit den haren niet en volgen, werden voor wederſpannige Landverraders gehouden, en werd haar daar na in gene ſaken eenig geloof gegeven. Vremdelingen die van buyten aankomen, agten ſy ongeoorloft eenig hinder te doen, beſchermen

men haar jegens alle aangedaan ongelijk, en houden haar in grote agtinge. Voor haar ſtaan alle deuren open, en werd haar alle levens-behoefte mede gedeilt; en ſo voort.

8 *Tacitus de Morib. Germanor.* ſchrijft daar met vry meerder omſtandigheid van aldus: *Ipſos Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium aduentibus & hoſpitiis mixtos: quia nec terrâ olim, ſed claſſibus aduehebantur qui mutare ſedes quærebant: & immenſus ultra, utque ſic dixerim, adverſus Oceanus raris ab orbe noſtro navibus aditur. Quis portò præter periculum horridi & ignoti maris, Aſiâ, aut Africâ, aut Italiâ relictâ, Germaniam peteret? informem terris, aſperam cœlo, triſtem cultu aſpectuque, niſi ſi patria ſit. Celebrant carminibus antiquis (quod unum apud illos memoriæ & annalium genus eſt) Tuiſtonem Deum terrâ editum & filium Mannum, originem gentis conditoreſque. Manno treis filios aſſignant, è quorum nominibus proximi Oceano Ingævones, medii Herminones, ceteri Iſtævones vocentur. Quidam autem licentiâ vetuſtatis plureis Deo ortos, plureſque gentis appellationes Marſos, Gambrivios, Suevos, Vandalios affirmant: eaque vera & antiqua nomina. Ceterùm Germaniæ vocabulum recens, & nuper additum: quoniam qui primi Rhenum transgreſſi Gallos expulerint, nunc Tungri, nunc Germani vocati ſint: ita nationis nomen, non gentis evaluiſſe paulatim, ut omnes primùm à victore ob metum, mox à ſeipſis invento nomine Germani vocarentur. Suiſſe apud eos & Herculem memorant, primumque omnium virorum fortium, ituri in prœlia canunt. Sillis hæc quoque carmina, quorum relatu quem Barditum vocant, accendunt animos, futuræque pugnæ fortunam ipſo cantu augurantur. Terrent enim, trepidantve, prout ſonuit acies. Nec tam vocis ille, quam virtutis concentus videtur, affectatur præcipuè aſperitas ſoni, & fractum murmur objectis ad os ſcutis, quo plenior & gravior vox repercuſſu intumeſcat. Ceterùm & Vlixem quidam opinantur longo illo & fabuloſo errore in hunc Oceanum delatum, adiſſe Germaniæ terras, Aſciburgiumque quod in ripâ Rheni ſitum hodieque incolitur ab illo conſtitutum, nominatumque* ἀσκιπύργιον. *Aram quinetiam Vlixi conſecratam, adiecto Laërtæ patris nomine eodem loco olim repertam, monumentaque, & ſinceram & tumulos quoſdam Græcis literis inſcriptos in confinio Germaniæ rhætiæ que adhuc exſtare, quæ neque confirmare argumentis, neque refellere in animo eſt: ex ingenio ſuo quiſque demat, vel addat fidem. Ipſe eorum opinionibus accedo, qui Germaniæ populos nullis [aliis] aliarum nationum connubiis infectos, propriam & ſinceram & tantùm ſui ſimilem gentem exſtitiſſe arbitrantur. Unde habitus quoque corporum, quamquam in tanto hominum numero, idem omnibus: truces & cærulei oculi, rutilæ comæ, magna corpora, & tantùm ad impetum valida. Laboris atque operum non eadem patientia: minimeque ſitim æſtumque tolerare, frigora atque inediam cælo ſolove aſſueverunt. Terra & ſi aliquanto ſpecie differt, in univerſum tamen aut ſilvis horrida, aut paludibus fœda: humidior quà Gallias; ventoſior quà Noricum ac Pannoniam aſpicit: ſatis ferax, frugiferarum arborum impatiens, pecorum fœcunda, ſed plerumque improcera, ne armentis quidem ſuus honor, aut gloria frontis, numero gaudent, eæque ſolæ & gratiſſimæ opes ſunt. Argentum & aurum propitii an irati dii negaverint, dubito. Nec tamen aſſirmaverim, nullam Germaniæ venam argentum aurumve gignere, quis enim ſcrutatus eſt? poſſeſſione & uſu haut perinde aſſiciuntur. Eſt videre apud illos argentea vaſa, legatis & principibus eorum muneri data, non in alia vilitate quam quæ humo finguntur: quamquam proximi ob uſum commerciorum aurum & argentum in pretio habent, formaſque quaſdam noſtræ pecuniæ agnoſcunt, atque eligunt: interiores ſimplicius & antiquius permutatione mercium utuntur. Pecuniam probant veterem & diu notam, Serratos, Bigatoſque. Argentum quoque magis quam aurum ſequuntur, nulla affectione animi, ſed quia numerus argenteorum faciliori uſui eſt promiſcua ac vilia mercantibus. Ne ferrum quidem ſupereſt, ſicut ex genere telorum colligitur. Rari gladiis aut majoribus lanceis utuntur, haſtas, vel ipſorum vocabulo frameas gerunt, anguſto & brevi ferro, ſed ita acri & ad uſum habili, ut eodem telo, prout ratio poſcit, vel cominus vel eminus pugnent, & eques quidem ſcuto frameaque contentus eſt, pedites & miſſilia ſpargunt, pluraque ſinguli, atque in immenſum vibrant, nudi aut ſagulo leves, nulla cultus jactatio: ſcuta tantùm lectiſſimis coloribus diſtinguunt, paucis loricæ: vix uni alterive caſſis, aut galea. Equi non formâ, non velocitate conſpicui, ſed nec variare gyros in morem noſtrum docentur. In rectum aut uno flexu dextros agunt, ita conjuncto orbe, ut nemo poſterior ſit. In univerſum æſtimanti, plus penes peditem roboris: eoque mixti prœliantur, aptâ & congruente ad equeſtrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni juventute dilectos ante aciem locant. Definitur & numerus: centeni ex ſingulis pagis ſunt: idque ipſum inter ſuos vocantur, & quod primò numerus fuit, jam nomen & honor eſt. Acies per cuneos componitur. Cedere loco, dummodo rurſus inſtes, conſilii quàm formidinis arbitrantur. Corpora ſuorum etiam in dubiis prœliis referunt. Scutum reliquiſſe præcipuum flagitium. Nec aut ſacris adeſſe, aut concilium inire ignominioſo fas, multique ſuperſtites bellorum, infamiam laqueo finierunt. Reges ex nobilitate, duces ex virtute ſumunt. Nec regibus infinita aut libera poteſtas; & duces exemplo potius quam imperio, ſi prompti, ſi conſpicui, ſi ante aciem agant admiratione præſunt. Ceterùm neque animadvertere, neque vincire, neque verberare quidem niſi ſacerdotibus permiſſum: non quaſi in pœnam nec ducis juſſu, ſed velut Deo imperante, quem adeſſe bellantibus credunt: effigieſque & ſignu quædam detracta lucis in prœlium ferunt. Quodque præcipuum fortitudinis incitamentum eſt, non caſus, nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, ſed familiæ & propinquitates & in proximo pignora: unde feminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium, hi cuique ſanctiſſimi teſtes, hi maximi laudatores. Ad matres, ad conjuges vulnera ferunt: nec illæ numerare, aut exſugere plagas pavent. Ciboſque & hortamina pugnantibus geſtant. Memoriæ proditur, quaſdam acies inclinatas jam & labantes a feminis reſtitutas, conſtantia precum & objectu pectorum, & monſtratâ cominus captivitate. Quam longè impatientiùs feminarum ſuarum nomine timent: adeò ut efficatiùs obligentur animi civitatum, quibus inter obſides puellæ quoque nobiles imperantur. Ineſſe quinetiam ſanctum aliquid, & providum putant: nec aut conſilia eàrum aſpernantur; aut reſponſa negligunt. Vidimus ſub divo Veſpaſiano Velædam, diu apud pleroſque*

que numinis loco habitam. Sed & olim Auriniam, & compluréis alias venerati sunt, non adulatione, nec tanquam facerent Deas. Deorum maximè Mercurium colunt, cui certis diebus, humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus placant: pars Suevorum & Isidi sacrificat. Unde caussa & origo peregrino sacro, parum comperi, nisi quod signum ipsum in modum liburnæ figuratum, docet advectam religionem. Ceterùm nec cohibere parietibus Deos, neque in ullam humani oris speciem assimilare, ex magnitudine cælestium arbitrantur: lucos ac nemora consecrant, Deorumque nominibus appellant secretum illud, quod sola rereverentia vident. Auspicia, sortesque ut qui maximè observant. Sortium consuetudo simplex; virgam frugiferæ arbori decisam, in surculos amputant, eosque notis quibusam discretos super candidam vestem temerè ac fortuitò spargunt; mox si publicè consulatur, sacerdos civitatis, sin privatim, ipse paterfamiliæ precatus Deos, cælumque suspiciens, ter singulos tollit, sublatos secundùm impressam antè notam interpretatur. Si prohibuerunt; nulla de eadem re in eundem diem consultatio. Sin permissum; auspiciorum adhuc fides exigitur, & illud quidem etiam hic notum, avium voces, volatusque interrogare. Proprium gentis, equorum quoque præsagia ac monitus experiri, publicè aluntur iisdem nemoribus ac lucis, candidi & nullo mortali opere contacti, quos pressos sacro curru sacerdos ac rex vel princeps civitatis comitantur, hinnitusque ac fremitus observant. Nec ulli auspicio major fides non solùm apud plebem, sed apud proceres, apud sacerdotes. Se enim ministros Deorum, illos conscios putant. Est & alia observatio auspiciorum, quâ gravium bellorum eventus explorant. Ejus gentis, cum qua bellum est, captivum quoquo modo interceptum, cum electo popularium suorum, patriis quemque armis committunt; victoria hujus vel illius, pro præjudicio accipitur. De minoribus rebus principes consultant, de majoribus omnes, ita tamen, ut ea quoque quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractentur. Coëunt, nisi quid fortuitum & subitum inciderit, certis diebus, cùm aut inchoatur luna aut impletur, nam agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt. Nec dierum numerum ut nos, sed noctium computant. Sic constituunt, sic condicunt, nox ducere diem videtur. Illud ex libertate vitium, quòd non simul, nec jussi conveniunt, sed & alter, & tertius dies contatione coëuntium absumitur. Ut turbæ placuit, considunt armati. Silentium per sacerdotes, quibus tum & coercendi jus est, imperatur. Mox rex vel princeps, prout ætas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est, audiuntur, auctoritate suadendi magis quàm jubendi potestate. Si displicuit sententia, fremitu aspernantur: sin placuit, frameas concutiunt. Honoratissimum assensus genus est, armis laudare. Licet apud concilium accusare quoque, & discrimen capitis intendere. Distinctio pœnarum ex delicto, proditores & transfugas arboribus suspendunt, ignavos, & imbelles & corpore infames, cœno ac palude injectâ insuper crate, mergunt. Diversitas supplicii illuc respicit, tamquam scelera ostendi oporteat dum puniuntur, flagitia abscondi. Sed & levioribus delictis pro modo pœnarum, equorum pecorumque numero convicti mulctantur, pars multæ regi vel civitati, pars ipsi qui vindicatur vel propinquis ejus exsolvitur. Eliguntur in iisdem conciliis & principes, qui jura per pagos vicosque reddunt. Centeni singulis ex plebe Comites, consilium simul & auctoritas, adsunt. Nihil autem neque publicæ neque privatæ rei, nisi armati agunt. Sed arma sumere non ante cuiquam moris, quàm civitas suffecturum probaverit. Tum in ipso concilio vel principum aliquis vel pater, vel propinquus scuto frameaque juvenem ornant; hæc apud illos toga, hic primus juventæ honos: ante hoc domus pars videntur, mox reipublicæ. Insignis nobilitas aut magna patrum merita, principis dignationem etiam adolescentulis assignant. Ceteris robustoribus ac jampridem probatis aggregantur, nec rubor inter Comites aspici. Gradus quinetiam & ipse comitatus habet, judicio ejus quem sectantur. Magnaque & comitum æmulatio, quibus primus apud principem suum locus: & principum, cui plurimi acerrimi Comites. Hæc dignitas, hæ vires, magno semper electorum juvenum globo circumdari, in pace decus, in bello præsidium. Nec solùm in sua gente cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatus emineat; expetuntur enim legationibus, & muneribus ornantur, & ipsâ plerumque famâ bella profligant. Cum ventum in aciem, turpe principi virtute vinci; turpe comitatui, virtutem principis non adæquare. Jam verò infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem principi suo ex acie recessisse. Illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriæ ejus assignare, præcipuum Sacramentum est. Principes pro victoria pugnant: Comites pro principe. Si civitas, in qua orti sunt, longâ pace & otio torpeat; plerique nobilium adolescentium petunt ultrò eas nationes, quæ tum bellum aliquod gerunt; quia & ingrata genti quies, & facilius inter ancipitia clarescunt, magnumque comitatum non nisi vi belloque tueantur, exigunt enim principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam. Nam epulæ, & quamquam incomti largi tamen apparatus, pro stipendio cedunt. Materia munificentiæ per bella, & raptus. Nec arare terram, aut exspectare annum, tam facilè persuaseris, quàm vocare hostes & vulnera mereri, pigrum quinimmo, & iners videtur sudore acquirere, quod possis sanguine parare. Quotiens bella non ineunt, [non] multum venatibus, plus per otium transigunt, dediti somno, ciboque. Fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens, delegatâ domus & penatium & agrorum cura feminis senibusque, & infirmissimo cuique ex familiâ. Ipsi hebent: mira diversitate naturæ, cùm iidem homines sic ament inertiam, & oderint quietem. Mos est civitatibus, ultrò ac viritim conferre principibus vel armentorum vel frugum, quod pro honore acceptum, etiam necessitatibus subvenit. Gaudent præcipuè finitimarum gentium donis, quæ non modò a singulis, sed publicè mittuntur: electi equi, magna arma, phaleræ, torquesque. Jam & pecuniam accipere docuimus. Nullas Germanorum populis urbes habitari, satis notum est; ne pati quidem inter se junctas sedes. Colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Vicos locant, non in nostrum morum, connexis & cohærentibus ædificiis: suam quisque domum spatio circumdat, sive adversus casus ignis remedium, sive inscitia ædificandi. Ne cæmentorum quidem apud illos aut tegularum usus. Materia ad omnia utuntur informi, & citra speciem aut delectationem. Quædam loca diligentius illinunt terra ita pura ac splendente, ut pictu-

picturam ac lineamenta colorum imitetur. Solent & ſubterraneos ſpecus aperire, eoſque multo inſuper fimo onerant, ſuffugium hiemi & receptaculum frugibus: quia rigorem frigorum ejuſmodi locis molliunt: & ſi quando hoſtis advenit, aperta populatur, abdita autem, & defoſſa, aut ignorantur, aut eo ipſo fallunt, quòd quærenda ſunt. Tegumen omnibus ſagum, fibulâ; aut ſi deſit, ſpinâ conſertum. Cetera intecti, totos dies juxta focum atque ignem agunt. Locupletiſſimi veſte diſtinguuntur, non fluitante, ſicut Sarmatæ ac Parthi, ſed ſtrictâ & ſingulos artus exprimente. Gerunt & ferarum pelles, proximi ripæ negligenter, ulteriores exquiſitiùs, ut quibus nullus per commercia cultus. Eligunt feras, & detracta velamina ſpargunt maculis pellibuſque belluarum, quas exterior Oceanus, atque ignotum mare gignit. Nec alius feminis quàm viris habitus, niſi quòd feminæ ſæpius lineis amictibus velantur, eoſque purpurâ variant, partemque veſtitus ſuperioris in manicas non extendunt, nudæ brachia ac lacertos, ſed & proxima pars pectoris patet. Quamquam ſevera illic matrimonia. Nec ullam morum partem magis laudaveris, nam propè ſoli barbarorum ſingulis uxoribus contenti ſunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine, ſed ob nobilitatem plurimis nuptiis ambiuntur. Dotem non uxor marito, ſed uxori maritus offeret. Interſunt parentes & propinqui, ac munera probant: munera non ad delicias muliebres quæſita, nec quibus nova nupta comatur, ſed boves & frenatum equum, & ſcutum cum frameâ, gladioque. In hæc munera uxor accipitur: atque invicem ipſa armorum aliquid viro offert, hoc maximum vinculum, hæc arcana ſacra, hos coniugales Deos arbitrantur. Ne ſe mulier extra virtutum cogitationes, extraque bellorum caſus putet, ipſis incipientis matrimonii auſpiciis admonetur, venire ſe laborum periculorumque ſociam, idem in pace, idem in prælio paſſuram auſuramque; hoc juncti boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant. Sic vivendum, ſic pereundum; accipere ſe quæ liberis inviolata ac digna reddat, quæ nurus accipiant, rurſúſque ad nepotes referant. Ergo ſeptâ pudicitiâ agunt, nullis ſpectaculorum illecebris, nullis conviviorum irritationibus corruptæ. Litterarum ſecreta viri pariter ac feminæ ignorant. Pauciſſima in tam numeroſâ gente adulteria; quorum pœna præſens, & maritis permiſſa. Acciſis crinibus nudatam coram propinquis expellit domo maritus, ac per omnem vicum verbere agit; publicatæ enim pudicitiæ nulla venia; non forma, non ætate, non opibus maritum invenerit. Nemo enim illic vitia ridet: nec corrumpere & corrumpi, ſæculum vocatur. Melius quidem adhuc eæ civitates, in quibus tantùm virgines nubunt, & cum ſpe votoque uxoris ſemel tranſigitur. Sic unum accipiunt maritum quo modo unum corpus, unamque vitam; ne ulla cogitatio ultrà, ne longior cupiditas, ne tamquam meritum, ſed tamquam matrimonium ament. Numerum liberorum finire, aut quemquam ex agnatis necare, flagitium habetur; pluſque ibi boni mores valent, quàm alibi bonæ leges. In omni domo nudi ac ſordidi, in hos artus, in hæc corpora, quæ miramur, excreſcunt. Sua quemque mater uberibus alit, nec ancillis ac nutricibus delegantur. Dominum ac ſervum nullis educationis deliciis dignoſcas. Inter eadem pecora, in eadem humo degunt; donec ætas ſeparet ingenuos, virtus agnoſcat. Sera juvenum Venus, eoque inexhauſta pubertas; nec virgines feſtinantur, eadem juventa, ſimilis proceritas, pares validique miſcentur, ac robora parentum liberi referunt. Sororum filiis idem apud avunculum, qui apud patrem honor. Quidam ſanctiorem artioremque hunc nexum ſanguinis arbitrantur, & in accipiendis obſidibus magis exigunt, tamquam ii & animum firmiùs & domum latiùs teneant. Heredes tamen ſucceſſoreſque ſui cuique liberi: & nullum Teſtamentum. Si liberi non ſunt, proximus, patrui, avunculi. Quanto plus propinquorum, quo major affinium numerus, tanto gratioſior ſenectus nec ulla orbitatis pretia. Suſcipere tam inimicitias ſeu patris ſeu propinqui, quàm amicitias neceſſe eſt. Nec implacabiles durant. Luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero, recipitque ſatisfactionem univerſa domus, utiliter in publicum, quia perículoſiores ſunt inimicitiæ juxta libertatem. Convictibus & hoſpitiis non alia gens effuſiùs indulget. Quemcunque mortalium arcere tecto nefas habetur, pro fortunâ quiſque apparatis epulis excipit. Cum defecerit, qui modò hoſpes fuerat, monſtrator hoſpitii & Comes proximam domum non invitati adeunt, nec intereſt, pari humanitate accipiuntur. Notum ignotumque, quantum ad jus hoſpitii, nemo diſcernit. Abeunti, ſi quid popoſceris, concedere moris; & poſcendi invicem eadem facilitas. Gaudent muneribus, ſed nec data imputant, nec acceptis obligantur. Victus inter hoſpites comis. Statim è ſomno, quem plerumque in diem extrahunt, lavantur, ſæpius calidâ, ut apud quos plurimum hiems occupat. Lauti, cibum capiunt, ſeparatæ ſingulis ſedes, & ſua cuique menſa. Tum ad negotia, nec minus ſæpe ad convivia procedunt armati. Diem noctemque continuare potando, nulli probrum. Crebræ ut inter vinolentos rixæ, rarò conviciis, ſæpius cæde & vulneribus tranſiguntur. Sed & de reconciliandis invicem inimicitiis, & jungendis affinitatibus, & adſciſcendis principibus, de pace denique ac bello plerunque in conviviis conſultant: tamquam nullo magis tempore aut ad ſimplices cogitationes pateat animus, aut ad magnas incaleſcat. Gens non aſtuta nec callida, aperit adhuc ſecreta pectoris, licentia loci. Ergo detecta & nuda omnium mens, poſtera die retractatur: & ſalva utriuſque temporis ratio eſt. Deliberant, dum fingere neſciunt: conſtituunt, dum errare non poſſunt. Potui humor ex ordeo aut frumento, in quamdam ſimilitudinem vini corruptus. Proximi ripæ & vinum mercantur. Cibi ſimplices, agreſtia poma, recens fera, aut lac concretum. Sine apparatu, ſine blandimentis expellunt famem; adverſus ſitim non eadem temperantia. Si indulſeris ebrietati, ſuggerendo quantum concupiſcunt; haut minus facilè vitiis, quàm armis vincuntur. Genus ſpectaculorum unum atque in omni cœtu idem. Nudi juvenes, quibus id ludicrum eſt, inter gladios ſe atque infeſtas frameas ſaltu jaciunt. Exercitatio artem paravit, ars decorem, non in quæſtum tamen aut mercedem, quamvis audacis laſciviæ pretium eſt, voluptas ſpectantium. Aleam (quod mirere) ſobrii inter ſeria exercent, tanta lucrandi perdendive temeritate, ut cùm omnia defecerunt, extremo ac noviſſimo jactu de libertate & de corpore contendant. Victus voluntariam ſervitutem adit.

Quam-

Quamvis junior, quamvis robustior, alligari se ac venire patitur. Ea est in re prava pervicacia, ipsi fidem vocant. Servos conditionis hujus per commercia tradunt, ut se quoque pudore victoriæ exsolvant. Ceteris servis, non in nostrum morem descriptis per familiam ministeriis, utuntur. Suam quisque sedem, suos penates regit. Frumenti modum dominus, aut pecoris, aut vestis ut colono injungit: & servus hactenus paret. Cetera domus officia, uxor ac liberi exsequuntur. Verberare servum ac vinculis & opere coercere, rarum. Occidere solent, non disciplina & severitate, sed impetu & ira, ut inimicum, nisi quod impunè. Liberti non multùm supra servos sunt, raro aliquod momentum in domo, numquam in civitate, exceptis dumtaxt iis gentibus, quæ regnantur. Ibi enim & super ingenuos & super nobiles ascendunt. Apud ceteros, impares libertini libertatis argumentum sunt. Fenus agitare & in usuras extendere, ignotum: ideoque magis servatur, quam si vetitum esset. Agri pro numero cultorum ab universis per vices occupantur, quos mox inter se secundùm dignationem partiuntur. Facilitatem partiendi camporum spatia præstant. Arva per annos mutant, & superest ager, nec enim cum ubertate & amplitudine soli labore contendunt, ut pomaria conserant, & prata sepiant, & hortos rigent, sola terræ seges imperatur. Unde annum quoque ipsum non in totidem digerunt species. Hiems & ver & æstas intellectum ac vocabula habent: autumni perinde nomen ac bona ignorantur. Funerum nulla ambitio. Id solùm observatur, ut corpora clarorum virorum certis lignis crementur. Struem rogi, nec vestibus, nec odoribus cumulant. Sua cuique arma, quorundam igni & equus adjicitur. Sepulcrum cespes erigit. Monumentorum arduum & operosum honorem, ut gravem defunctis, aspernantur. Lamenta ac lacrymas citò, dolorem & tristitiam tardè ponunt. Feminis lugere honestum est: viris meminisse. Hæc in commune, de omnium Germanorum origine ac moribus accepimus. Nunc singularum gentium instituta, ritùsque quatenus differant, quæ nationes è Germaniâ in Gallias commigraverint, expediam. Validiores olim Gallorum res fuisse, summus auctorum divus Julius tradit, eoque credibile est, etiam Gallos in Germaniam transgressos. Quantulum enim amnis obstabat, quominus, ut quæque gens evaluerat, occuparet permutaretque sedes promiscuas adhuc, & nulla regnorum potentia divisas? Igitur inter Hercyniam silvam, Rhenumque & Mœnum amnes, Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere. Manet adhuc Bojemi nomen, significatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus Sed utrum Aravisci in Pannoniam ab Osis Germanorum natione, an Osi ab Araviscis in Germaniam commigraverint, cùm eodem adhuc sermone, institutis, moribus utantur, incertum est: quia pari olim inopia ac libertate, eadem utriusque ripæ bona malaque erant. Treviri & Nervii circa affectationem Germanicæ originis ultrò ambitiosi sunt, tamquam per hanc gloriam sanguinis, à similitudine & inertia Gallorum separentur. Ipsam Rheni ripam haut dubiè Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci, Nemetes. Ubii quidem, quamquam Romana Colonia esse meruerint, ac libentiùs Agrippinenses conditoris sui nomine vocentur, origine erubescunt, transgressi olim, & experimento fidei super ipsam Rheni ripam collocati, ut arcerent non ut custodirentur.

Omnium harum gentium virtute præcipui Batavi, non multum ex ripa, sed insulam Rheni amnis colunt, Cattorum quondam populus, & seditione domestica in eas sedes transgressus, in quibus pars Romani imperii fierent. Manet honos, & antiquæ societatis insigne, nam nec tributis contemnuntur, nec publicanus atterit, exemti oneribus & collationibus, & tantum in usum præliorum sepositi, velut tela atque arma, bellis reservantur. Est in eodem obsequio & Mattiacorum gens. Protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum, ultraque veteres terminos imperii reverentiam. Ita sede finibusque in sua ripa, mente animoque nobiscum agunt, cetera similes Batavis, nisi quòd ipso adhuc terræ suæ solo & cælo acriùs animantur. Non numeraverim inter Germaniæ populos, quamquam trans Rhenum Danubiumque consederint, eos qui Decumates agros exercent. Levissimus quisque Gallorum, & inopia audax, dubiæ possessionis solum occupavêre. Mox limite acto promotisque præsidiis, sinus imperii, & pars Provinciæ habentur. Ultra hos Catti initium sedis ab Hercynio saltu inchoant, non ita effusis ac palustribus locis, ut ceteræ civitates, in quas Germania patescit. Durant siquidem colles, paulatimque rarescunt: & Cattos suos saltus Hercynius prosequitur simul atque deponit. Duriora genti corpora, stricti artus, minax vultus, & major animi vigor. Multum (ut inter Germanos) rationis ac solertiæ: præponere electos, audire præpositos, nosse ordines, intelligere occasiones, differre impetus, disponere diem, vallare noctem, fortunam inter dubia; virtutem inter certa numerare: quodque rarissimum, nec nisi ratione disciplinæ concessum, plus reponere in duce quam in exercitu; omne robur in pedite, quem super arma ferramentis quoque & copiis onerant. Alios ad prœlium ire videas, Cattos ad bellum; Rari excursus & fortuita pugna. Equestrium sane virium id proprium, citò parare victoriam, citò cedere. Velocitas juxta formidinem, cunctatio propior constantiæ est. Et aliis Germanorum populis usurpatum, rara & privata cujusque audentia, apud Cattos in consensum vertit, ut primùm adoleverint crinem barbamque summittere, nec nisi hoste cæso exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum. Super sanguinem & spolia revelant frontem, seque tum demum pretia nascendi rettulisse, dignosque patria ac parentibus ferunt. Ignavis & imbellibus manet squalor. Fortissimus quisque ferreum insuper annulum (ignominiosum id genti) velut vinculum gestat, donec se cæde hostis absolvat. Plurimis Cattorum hic placet habitus: jamque canent insignes & hostibus simul, suisque monstrati: omnium penes hos initia pugnarum, hæc prima semper acies, visu nova. Nam ne in pace quidem vultu mitiore mansuescunt. Nulli domus, aut ager, aut aliqua cura, prout ad quemque venêre aluntur, prodigi alieni, contemtores sui, donec exsanguis senectus tam duræ virtuti impares faciat. Proximi Cattis certum jam alveo Rhenum, quique terminus esse sufficiat, Usipii ac Tencteri colunt. Tencteri super solitum bellorum decus, equestris disciplinæ arte præcellunt. Nec major apud Cattos peditum laus, quàm Tencteris equitum. Sic instituêre majores, posteri imitantur. Hi lusus infantium, hæc juvenum æmulatio; perseverant senes, inter familiam, & penates, & jura successionum equi traduntur; excipit filius, non ut cetera maximus natu, sed prout ferox bello & melior. Juxta Tencteros Bructeri olim occurre-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

currebant, nunc Chamavos & Angrivarios immigraſſe narratur, pulſis Bructeris ac penitus excisis, vicinarum conſenſu nationum, ſeu ſuperbiæ odio, ſeu prædæ dulcedine, ſeu favore quodam erga nos Deorum; nam ne ſpectaculo quidem prœlii invidere, ſuper L X. *millia non armis teliſque Romanis, ſed quod magnificentius eſt, oblectationi oculiſque ceciderunt. Maneat quæſo, duretque gentibus ſi non amor noſtri, at certè odium ſui: quando urgentibus imperii fatis nihil jam præſtare fortuna majus poteſt, quàm hoſtium diſcordiam. Angrivarios & Chamavos a tergo Dulgibini, & Chaſuari cludunt, aliæque gentes haut perinde memoratæ, à fronte Friſii excipiunt. Majoribus, Minoribuſque Friſiis vocabulum eſt, ex modo virium; utræque nationes uſque ad Oceanum Rheno prætexuntur, ambiuntque immenſos inſuper lacus, & Romanis claſſibus navigatos. Ipſum quinetiam Oceanum illa tentavimus, & ſupereſſe adhuc Herculis columnas fama vulgavit: ſive adiit Hercules, ſeu quidquid ubique magnificum eſt, in claritatem ejus referre conſenſimus. Nec defuit audentia Druſo Germanico, ſed obſtitit Oceanus in ſe ſimul atque in Herculem inquiri. Mox nemo tentavit: ſanctiuſque ac reverentius viſum, de actis deorum credere, quàm ſcire. Hactenus in Occidentem, Germaniam novimus. In Septemtrionem, ingenti flexu redit. Ac primò ſtatim Chaucorum genus, quamquam incipiat à Friſiis, ac partem litoris occupet, omnium quas expoſui gentium lateribus obtenditur, donec in Cattos uſque ſinuetur, tam immenſum terrarum ſpatium non tenent tantùm Chauci, ſed & implent: populus inter Germanos nobiliſſimus, quique magnitudinem ſuam malit juſtitia tueri, ſine cupiditate, ſine impotentia, quieti ſecretique, nulla provocant bella, nullis raptibus aut latrociniis populantur. Idque præcipuum virtutis ac virium argumentum eſt, quod ut ſuperiores agant, non per injurias aſſequuntur. Promta tamen omnibus arma, ac ſi res poſcat exercitus, plurimum virorum equorumque, & quieſcentibus eadem fama. In latere Chaucorum, Cattorumque, Cheruſci nimiam ac marcentem diu pacem illaceſſiti nutrierunt, idque jocundius, quàm tutius fuit; quia inter impotentes & validos falſo quieſcas: ubi manu agitur, modeſtia ac probitas nomina ſuperioris ſunt. Ita qui olim boni æquique Cheruſci, nunc inertes ac ſtulti vocantur: Cattis victoribus fortuna in ſapientiam ceſſit. Tacti ruina Cheruſcorum & Foſi contermina gens, adverſarum rerum ex æquo ſocii, cùm in ſecundis minores fuiſſent. Eundem Germaniæ ſinum proximi Oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, ſed gloria ingens, veteriſque famæ latè veſtigia manent; utrâque ripâ caſtra, ac ſpatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manuſque gentis, & tam magni exercitus fidem. Sexcenteſimum & quadrageſimum annum urbs noſtra agebat, cum primùm Cimbrorum audita ſunt arma, Cæcilio Metello ac Papirio Carbone Coſſ. Ex quo ſi ad alterum Imperatoris Trajani conſulatum computemus, ducenti fermè & decem anni colliguntur: tamdiu Germania vincitur. Medio tam longi ævi ſpatio, multa invicem damna, non Samnis, non Pœni, non Hiſpaniæ, Galliæve; ne Parthi quidem ſæpius admonuere, quippe regno Arſacis acrior eſt Germanorum libertas. Quid enim aliud nobis quàm cædem Craſſi, amiſſo & ipſo Pacoro, infra Ventidium dejectus Oriens objecerit? At Germani Carbone & Caſſio, & Scauro Aurelio, & Servilio Cepione, M. quoque Manlio fuſis vel captis, quinque ſimul conſulareis exercitus Populo Romano, Varum treſque cum eo legiones etiam Cæſari abſtulerunt. Nec impune C. Marius in Italia, divus Julius in Gallia, Druſus ac Nero & Germanicus in ſuis eos ſedibus perculerunt. Mox ingentes C. Cæſaris minæ in ludibrium verſæ. Inde otium, donec occaſione diſcordiæ noſtræ & civilium armorum, expugnatis legionum hibernis, etiam Gallias affectavere: ac rurſus pulſi inde, proximis temporibus triumphati magis quam victi ſunt. Nunc de Suevis dicendum eſt, quorum non una ut Cattorum Tencterorumve gens: majorem enim Germaniæ partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibuſque diſcreti, quamquam in commune Suevi vocentur. Inſigne gentis, obliquare crinem, nodoque ſubſtringere. Sic Suevi à ceteris Germanis, ſic Suevorum ingenui à ſervis ſeparantur. Sic in aliis gentibus ſeu cognatione aliqua Suevorum, ſeu (quod ſæpe accidit) imitatione, rarum & intra juventæ ſpatium: apud Suevos uſque ad canitiem horrentem capillum retrò ſequuntur, ac ſæpe in ipſo ſolo vertice religant. Principes & ornatiorem habent. Ea cura formæ, ſed innoxiæ. Neque non ut ament amenturve: in altitudinem quandam, & terrorem adituri bella comti, ut hoſtium oculis, ornantur. Vetuſtiſſimos ſe nobiliſſimoſque Suevorum Semnones memorant. Fides antiquitatis religione firmatur. Stato tempore in ſilvam auguriis patrum & priſca formidine ſacram, omnes ejuſdem ſanguinis populi legationibus coeunt, cæſoque publicè homine celebrant barbari ritus horrenda primordia. Eſt & alia luco reverentia. Nemo niſi vinculo ligatus ingreditur, ut minor & poteſtatem numinis præ ſe ferens, ſi fortè prolapſus eſt, attolli & & inſurgere haut licitum, per humum evolvuntur, eoque omnis ſuperſtitio reſpicit, tamquam inde initia gentis ibi regnator omnium Deus, cetera ſubjecta atque parentia. Adjicit auctoritatem fortuna Semnonum. Centum pagis habitatur: magnoque corpore efficitur, ut ſe Suevorum caput credant. Contra Longobardos paucitas nobilitat, quòd plurimis ac valentiſſimis nationibus cincti, non per obſequium, ſed præliis & periclitando tuti ſunt. Reudigni deinde & Aviones, & Angli, & Varini, & Eudoſes, & Suardones, & Nuithones fluminibus aut ſilvis muniuntur, nec quidquam notabile in ſingulis, niſi quòd in commune Herthum, id eſt, Terram matrem colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis arbitrantur. Eſt in inſula Oceani Caſtum nemus, dicatum in eo vehiculum veſte contectum, attingere uni ſacerdoti conceſſum. Is adeſſe penetrali Deam intelligit, vectamque bubus feminis multa cum veneratione proſequitur. Læti tunc dies, feſta loca, quæcumque adventu hoſpitioque dignatur. Non bella ineunt, non arma ſumunt, clauſum omne ferrum, pax & quies tunc tantùm nota, tunc tantùm amata, donec idem ſacerdos ſatiatam converſatione mortalium Deam templo reddat; mox vehiculum & veſtes, & ſi credere velis, numen ipſum ſecreto lacu abluitur. Servi miniſtrant, quos ſtatim idem lacus haurit. Arcanus hinc terror, ſanctaque ignorantia, quid ſit illud quod tantùm perituri vident. Et hæc quidem pars Suevorum in ſecretiora Germaniæ porrigitur. Propior (ut quo modo paulo antè Rhenum, ſic nunc Danubium ſequar) Hermundurorum civitas, fida Romanis, eoque ſolis Germanorum non in ripa commercium, ſed penitus, atque in ſplendidiſſima Rhætiæ Provinciæ colonia*

lonia, passim sine custode transeunt, & cum ceteris gentibus arma modo castraque nostra ostendamus, his domos, villasque patefecimus, non concupiscentibus. In Hermunduris Albis oritur flumen inclitum & notum olim: nunc tantum auditur. Juxta Hermunduros Narisci, ac deinde Marcomani & Quadi agunt. Præcipua Marcomanorum gloria viresque, atque ipsa etiam sedes pulsis olim Bojis virtute parta. Nec Narisci Quadive degenerant. Eaque Germaniæ velut frons est, quatenus Danubio prætexitur. Marcomanis, Quadisve usque ad nostram memoriam reges manserunt, ex gente ipsorum, nobile Marobodui & Tudri genus, jam & externos patiuntur. Sed vis & potentia regibus, ex auctoritate Romana, rarò armis nostris, sæpius pecunia juvantur. Nec minus valent retro Marsigni, Gothini, Osi, Burii: terga Marcomanorum, Quadorùmque claudunt, è quibus Marsigni, & Burii sermone cultuque Suevos referunt; Gothinos Gallica, Osos Pannonica lingua coarguit non esse Germanos: & quod tributa patiuntur. Partem tributorum Sarmatæ, partem Quadi ut alienigenis imponunt: Gothi, quò magis pudeat, & ferrum effodiunt. Omnesque hi populi pauca campestrium, ceterùm saltus & vertices montium jugumque insederunt. Dirimit enim scinditque Sueviam continuum montium jugum, ultra quod plurimæ gentes agunt, ex quibus latissimè patet Lygiorum nomen in plures civitates diffusum. Valentissimas nominasse sufficiet, Arios, Helvecones, Manimos, Elysios, Naharvalos. Apud Naharvalos antiquæ religionis Lucus ostenditur. Præsidet sacerdos muliebri ornatu, sed Deos interpretatione Romana Castorem Pollucemque memorant. Ejus numinis nomen Alcis, nulla simulacra, nullum peregrinæ superstitionis vestigium, ut fratres tamen, ut juvenes venerantur. Ceterùm Arii super vires, quibus enumeratos paulo antè popules antecedunt, truces, insitæ feritati arte ac tempore lenocinantur, nigra scuta, tincta corpora, atras ad prœlia noctes legunt: ipsaque formidine atque umbra feralis exercitus terrorem inferunt, nullo hostium sustinente novum ac velut infernum aspectum, nam primi in omnibus prœliis oculi vincuntur. Trans Lygios Gothones regnantur, paulo jam addictiùs quàm ceteræ Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem. Protinus deinde ab Oceano Rugii, & Lemovii: omniumque harum gentium insigne, rotunda scuta, breves gladii, & erga reges obsequium. Suionum hinc civitates, ipso in Oceano, præter viros armaque classibus valent, forma navium eò differt, quod utrimque prora paratam semper appulsui frontem agit: nec velis ministrantur, nec remos in ordinem lateribus adjungunt. Solutum ut in quibusdam fluminum, & mutabile ut res poscit, hinc vel illinc remigium. Est apud illos & opibus honos; eoque unus imperitat, nullis jam exceptionibus, non precario jure parendi, nec arma ut apud ceteros Germanos in promiscuo, sed clausa sub custode & quidem servo, quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus. Otiosa porrò armatorum manus facile lasciviunt, enim verò neque nobilem neque ingenuum, ne libertinum quidem armis præponere regia utilitas est. Trans Suionas aliud mare, pigrum, ac propè immotum, quo cingi cludique terrarum orbem hinc fides, quòd extremus cadentis jam solis fulgor in ortus edurat, adeò clarus, ut sidera hebetet. Sonum insuper emergentis audiri, formasque Deorum, & radios capitis aspici persuasio adjicit. Illuc usque (& fama vera) tantùm natura. Ergo jam dextro Suevici maris litore Æstyorum gentes alluuntur: quibus ritus habitusque Suevorum, lingua Britannicæ propior. Matrem Deûm venerantur, insigne superstitionis, formas aprorum gestant. Id pro armis omniumque tutela, securum Deæ cultorem etiam inter hostes præstat. Rarus ferri, frequens fustium usus. Frumenta ceterosque fructus patientius quam pro solita Germanorum inertia laborant. Sed & mare scrutantur, ac soli omnium succinum, quod ipsi Glesum vocant, inter vada atque in ipso litore legunt. Nec quæ natura quæve ratio gignat, ut Barbaris, quæsitum compertumve, quinetiam inter cetera ejectamenta maris jacebat, donec luxuria nostra dedit nomen, ipsis in nullo usu, rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes accipiunt. Succum tamen arborum esse intelligas, quia terrena quædam atque etiam volucria animalia plerumque interlucent, quæ implicata humore, mox durescente materia, cluduntur. Fecundiora igitur nemora lucosque, sicut Orientis secretis, ubi thura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis terrisque inesse crediderim, quæ vicini Solis radiis expressa atque liquentia in proximum mare labuntur, ac vi tempestatum in adversa litora exundant. Si naturam succini admoto igne tentes, in modum tedæ accenditur, alitque flammam pinguem & olentem: mox ut in picem resinamve lentescit. Suionibus Sitonum gentes continuantur. Cetera similes uno differunt, quòd femina dominatur: in tantum non modò à libertate, sed etiam à servitute degenerant; hic Sueviæ finis. Peucinorum, Venedorumque, & Fennorum nationes Germanis an Sarmatis ascribam dubito: quamquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone, cultu, sede, ac domiciliis, ut Germani agunt. Sordes omnium ac torpor, procerum connubiis mixtis, nonnihil Sarmatarum habitum fœdantur. Venedi multum ex moribus traxerunt. Nam quidquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erigitur, latrociniis pererrant; hi tamen inter Germanos potius referuntur, quia & domus figunt, & scuta gestant, & pedum usu ac pernicitate gaudent, quæ omnia diversa Sarmatis sunt, in plaustro equoque viventibus. Fennis mira feritas, fœda paupertas, non arma, non equi, non penates: victui herba, vestitui pelles, cubile humus, sola in sagittis spes, quas inopiâ ferri ossibus asperant. Idemque venatus viros pariter ac feminas alit. Passim enim comitantur, partemque prædæ petunt. Nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium, quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur, huc redeunt juvenes, hoc senum receptaculum. Id beatius arbitrantur, quam ingemere agris, illaborare domibus, suas alienasque fortunas spe, metuque versare. Securi adversus homines, securi adversus Deos, rem difficillimam assecuti sunt, ut illis ne voto quidem opus sit. Cetera jam fabulosa: Hellusios & Oxionas ora hominum vultusque, corpora atque artus ferarum gerere, quod ego ut incompertum, in medium relinquam.

Dat is: Belangende den oorspronk der *Duitschen*, ik achte dat deselve rechte ingeboorlingen sijn, en geensins door eenige uytheemsche overkomsten van andere volkeren van buyten vermengt: want eertijdts alle die gene, die hare woon-plaatsen sogten te veranderen, plagten in te komen, niet te lande, maar met Schepen te water: en hare Zee is groot en seer verre strekkende, en om soo te spreken, te-

gen ons aan, ſulks dat ſeer weynig Schepen uyt onſe wereldt daar na toe varen. *En behalven het perykel van deſe grouwelijke en onbekende Zee, wie ſal daar weſen, die* Aſien, Afrijkken *of* Italien *ſal verlaten, en in* Duitſchland *met'er woon ſal trekken? in een ruw Land ſonder cieraadt, ook ſwaar van logt, en ongebout, en overſulks droevig om te aanſchouwen, of ten waar dat het ſijn Vaderlandt ware?* Dog onder anderen hebben ſy hier ſekere oude Liedekens (want dit zyn by haar de eenige geheugeniſſen en Jaar-boeken die ſy hebben) in dewelke ſy verhalen dat den God *Tuiſto*, voort-geſproten zijnde uyt der aarde, mitſgaders ſijn Soone *Mannus*, den eerſten oorſpronk ſouden weſen van haren volke, mitſgaders de eerſte Opbouwers des ſelfs. Voorts ſchrijven ſy *Manno* drie Soonen toe, na welkers namen de Volkeren, woonende naaſt de *Oceaniſche Zee*, genaamt zijn: voor eerſt de *Ingevoners*, de middelſte de *Herminoners*, en de laatſte de *Iſtevoners*. Daar zyn ook eenige die door de vryheydt van de misbruyken der oudheydt willen ſeggen, dat'er meer Sonen van dien Godt voort-geſproten ſijn, en verhalen overſulks meer andere namen onder haren volke, gelijk de *Marſiſche*, *Gambriviſche* en *Vandaliſche*, dat al t'ſamen rechte oude namen zijn. Doch den naam van *Germania* is nieuw en onlangs eerſt gehoort. Want die gene die uyt deſe Landen eerſt over den *Rhijn* trokken, en de *Franſchen* verdreven, ſijn doen ter tijd volgens dien ſelfden naam *Germaniſche* genaamt geworden, en werden na dien tijdt genaamt *Tungerſe*: want overmits den naam van de overgekomene Volken allenkskens te niet gegaan is: Soo zijn ſy door de groote vreſe, die de *Franſchen* hadden van den *Duytſchen*, alle gelijk na de overwinnende volkeren, *Germaniſche* genaamt, een naam die ſy by haar ſelven vonden. Sy verhalen ook dat *Hercules* by haar geweeſt is, en dat hy de voornaamſte is onder alle kloeke mannen. En ſoo wanneer ſy ten ſtrijd trekken, ſo ſingen ſy ſekere Liedekens tot ſijn lof. Onder andere hebben ſy ook Geſangen, die ſy *Barditum* noemen, door dewelke ſy de gemoederen van malkanderen opwekken; ja ſelfs door ſoodanig wakker ſingen wikken ſy de victory van haren toekomſtigen ſtrijdt: want ſy verſchrikken andere, of ſy werden ſelfs verſchrikt, na gelegentheyt van den wederklank des geluyts, 't welk hare ſlag-ordre van hem geeft: want dit geſang agten ſy niet alleen een vermakelijke eendrachtigheyt van ſtemmen te weſen, maar houden het ſelve een bewijs te zijn van ſtouthertigheyt; en byſonderlik hebben ſy een behagen in een harde weerklank des geluyts, mitſgaders in een gebroken mommelende ſtemme, ten welken eynde ſy haar Schilt aan haar mondt ſetten, op dat daar door hare ſtemme grover als met een weerſlag haar ſou verheffen. Boven dit zyn daar ook eenige, die meynen dat *Ulyſſes* op ſijn lange en beuſſelachtige doling alhier in deſe *Oceaniſche Zee* ſou gedreven zijn, in deſe Landen van *Duitſch-landt* ſou getogen zijn, en de Stad *Aſciburgium* (noch tegenwoordig op den Oever van den *Rhijn* gelegen, en heden ten dage nog bewoont) ſou gebout hebben: en dat deſelfde ook van hem den naam van Ἀσκιπύργιον ſou ontfangen hebben. Daar by verhalen ſy ook hoe op deſelfde plaatſe, een Altaar geheyligt ſijnde ter eeren van *Ulyſſes*, gevonden is geweeſt, en dat ook op deſelfde geteykent was den naam van ſijn Vader *Laërtes*. Wyders dat ontrent den Landt-palen van *Duitſch-landt* en *Beyeren* als noch eenige gedenktekenen en Graven zyn beſchreven met *Griekſche* Letteren. 't Welk alles ik niet van meyninge ben, met eenige bewijs-redenen te beveſtigen, nog met tegen-ſtrijdende redenen te weder-leggen: Want ik late een yeder daar in ſijn vryheyt, om deſelve na zijn eygen verſtant te weder-ſpreken of aan te nemen. Doch evenwel voege ik my na de meyninge der gener, die achten dat de volkeren van *Duitſchlandt* met geen vreemde Houwelijken altoos van eenige andere uytheemſche volkeren bevlekt zijn geweeſt, maar altijdts geweeſt zijn een eygen ſuyver volk, en 't welk derhalven alleenlijk malkanderen gelijk zy. Sulks dat het hier van daan ſijn oorſpronk heeft, dat ſy alle gelijk in ſulken grooten menigte en oneyndelijken getale van menſchen, eenderley geſtalteniſſe van lichamen hebben; want ſy hebben een wreet geſicht en Hemels blauwe oogen, geel blinkend hayr, groote lichamen, en geweldig, dog alleenlik tot een heftigen aanval: want by haar-lieden is geen groote genegentheyt tot het werken, noch geen geſtadige verdraagſaamheydt in moeyte en arbeydt: inſgelijks konnen ſy ook geen dorſt noch groote hitte lijden: doch koude en honger zijn ſy gewent te verdragen, van wegen de gelegentheyt hares luchts en Landts. Aangaande haar Landt, alhoewel het hier en daar eenigſins in uyterlijke geſtaltenis van malkanderen verſcheelt, nochtans in 't gemeen is het ſeer woeſt, van wegen de menigvuldige Boſſchen, of ſeer vuyl van wegen de verſcheyden Moeraſſchen: in dat geweſte, daar het ſtrekt na de *Franſche Landen*, is het veel vochts onderworpen: en daar het ſtrekt na de *Norimbergſche* en *Hungerſche Landen*, is het veel winds onderworpen. Wyders is het een Landt vrugtbaar genoeg, doch lijd geen Ooft-dragende boomen; het is overvloedig van kleyn Vee, maar in 't gemeen kleynachtig: boven dien heeft ook het groote by haar-lieden niet hare behoorlijke ſchoonheyt, noch de heerlikheyt van voorhooft. En op ſulks nemen de *Duitſchen* weynig achtinge, maar verheugen haar voornamelijk, dat ſy mogen hebben een groot getal der ſelver: en deſe menigte van beeſten zijn hare eenige en aangenaamſte rijkdommen; wyders weet ik niet, waarom dat de Goden haar geweygert hebben beyde het Silver en Gout, want ik twijffele ſeer of ſulks gedaan zy uyt een verſtoorniſſe, of uyt een gunſt tegens haar-lieden. Nochtans ſou ik niet derven verſekeren, dat in *Duitſch-land* gene aders altoos ſouden weſen, die Silver of Goudt ſouden voortbrengen: want wie heeft na ſulks onderſoekinge gedaan? in het beſitten en gebruyken des ſelfs hebben ſy geen byſonder behagen. Sulks ſiet men noch dagelijks by haar-lieden aan ſekere Silvre vaten, die aan haren Geſanten en voornaamſte Heeren tot een vereeringe geſchonken werden: want deſe werden by haar immers ſoo weinig geagt als hare andere ſlechte vaten van aarde gebakken. Nochtans die gene die al'er naaſt aan den *Romeynen* onderlinge palende zijn, deſelfde, overmits de koopmanſchap, houden het Goudt en Silver in waerde, ſulks dat ſy ook kennen en aannemen ſekere munten van onſe maniere van gelt: maar die binnenwaarts in het Landt woonen, deſelfde leven

als

als nog in eenvoudigheyt, en volgens de oude maniere handelen ſy meeſt met verwiſſelinge van waren. Voorts hebben ſy een behagen in oud geld, en 't welk van over lange bekend is, gelijk daar zijn de penningen, die *Serraters* en *Bigaters* genaamt werden. Vorder hebben ſy liever Silver dan Goud, niet door eenige byſondere ſinlikheyt hares gemoets tot ſulks: maar overmits die gene die willen ſlechte gemeene dingen kopen, beſt met de menigte van de kleyne Silvere penningen beholpen zijn; wyders is by haar geen groote overvloed van Yſer, gelijk ſulks genoegſaam uyt de maniere van haar geweer af te nemen is: want daar ſijn weynige onder haarlieden, die ſwaarden of groote Hellebarden gebruiken: maar in 't gemeen hebben ſy halve ſpieſſen, die ſy met haar eygen *Duytſche* woort *Pfriemen* noemen. Deſe Pfriemen hebben op het eynde een kort en ſmal Yſer: dog zijn deſelfde van ſodanige ſcherpte, en gedienſtigheyt ten Oorloge, dat ſy met dit geweer, na dat de gelegentheyt vereyſcht, beyde van na by en van verre weten te vechten; ja ſelfs de Ruyters vergenoegen haar, ſo wanneer ſy alleenlik een Schildt en ſoodanig een Pſriem hebben. De Voet-knegten ſpreyden ook van haar al'erley werpgeweer; ja ſelfs een man alleen weet met groote kracht ſeer verre vele ſtukken te gelijk uyt te werpen: in 't gemeen gaan ſy naakt of ſeer ligt gekleet met een kort kleedken: want by haar is geen hovaardy in eenige kleedinge. Doch uytgeſondert hare Schilden, die ſy met uytgeleſene verſcheydene verwen heerlik verçieren. Daar zijn ook weynige onder haar die ruſtingen hebben; en naauliks is'er in een geheel Leger een of twee, die een ſtorm-hoed of helm heeft: hare Paarden ſijn ſlecht en geenſins heerlijk van geſtalteniſſe, en niet met allen uytſtekende in ſnelheyt: ook werden deſelfde na ons gebruyk niet geleert in eenig wenden en omlopen. Overſulks dryven ſy hare Paarden al'er bequaamſt voort, recht uyt of met een ombuyginge alleen, dat met ſodanige gelijke omkrommige toegaat, dat niemandt van haarlieden de achterſte is. Derhalven ſoo men hare kloekheyt ten nauſten wil overleggen, ſoo ſal men bevinden dat haar meeſte gewelt in haar Voet-volk beſtaat. Overſulks zijn hare Ruyters en Voet-knechten in 't gemeen door malkanderen gemengt ſoo wanneer ſy ſtrijden: dog hier in voorſichtig, want ſy verkieſen uyt alle hare jongmanſchap ſoodanige Voet-knechten, die van wegen hare ſnelheydt ſeer bequaam, en overeenſtemmende zijn met hare Ruyter-ſtrijden, en nemen ook goede achtinge dat ſy deſelfde Voet-knegten voor in hare ſlag-ordre ſtellen. Inſgelijks werdt ſeker getal der ſelver Voet-knechten beſtemt hondert uyt yeder Vrydom: en uyt kracht van deſe beroepinge werden ſy na den naam *Hondert* onder de hare genaamt: ſulks dat het gene 't welk eerſt een woort van haar getal geweeſt is, nu een naam van eere geworden is. Hare ſlag-ordre werdt geſtelt na de maniere van een Beytel. Van ſyn plaatſe te wijken is by haar geen ſchande, ſo wanneer men weder op een nieu aan valt, want ſulks houden ſy een teken te ſijn van voorſigtigheyt. De lichamen van hare verſlagenen nemen ſy ſtraks weg ſelfs in twijffelagtige ſtrijden. 't Is by haarlieden de meeſte ſchande, dat men ſijn Schilt achter gelaten heeft: Overſulks werdt ſoodanigen menſche eerloos gehouden, en hem is niet geoorloft in hare Godſdienſten tegenwoordig te weſen, noch ook in hare vergaderingen te komen: waar over vele na de voleyndinge van den Oorlog by den leven zijnde, hare ſchande dikwils geeyndigt hebben, met haar ſelven door een ſtrik te verworgen. Hare Koningen kieſen ſy uyt de Edelſte van de haren, en de Krijgs-overſten uyt de vroomſte. Deſe Koningen hebben by haarlieden geen volkomen vrye en onbepaalde magt. Hare Krijgs-overſten regeeren meer met een goet exempel voor te gaan, dan met gebieden: want op haarlieden is het dat men ſiet, of ſy ook wakker zijn, of voor andere uytſtekende, of voor de ſlag-ordre henen treden. Want *door de verwonderinge komt de voornementheyt*. Wyders yemand te ſtraffen, gevangen te ſetten, of te ſlaan, is by haarlieden niemandt toegelaten dan alleenlijk den Prieſteren, 't Welk ſy doen niet als geordonneerde dienaars ter ſtraffe, noch ook door laſt des Krijgs-overſten, maar als door een uytgedrukt gebieden van God, die ſy geloven in 't ſtrijden tegenwoordig te weſen. Derhalven dragen ſy ook in den Krijg mede eenige beelden en teykenen, die ſy uyt de geheyligde Boſſchen genomen hebben. Noch is'er een gebruyk onder haar, dat een byſondere aanprikkelinge is tot ſtrijdbaarheid, dat hare Ordonnantien der Ruyteren en Slag-orders der Voet-knechten niet 't ſamen loopen by geval, noch by onſekere vermenginge van allerley Volk door malkanderen, maar deſelfde beſtaan uyt de geſlachten, en bloet-verwantſchappen malkanderen aangaande. Hare lieſſte panden zijn ook in hare Velt-ſlagen tegenwoordig: Overſulks wanneer den ſtrijdt aangaat, hoort men een groot gehuyl der vrouwen, mitſgaders een groot gekrijt der kleyne kinderen: en deſe zijn de al'er heyligſte getuygen haar'er vromigheyt, en de al'er hoogſte prijſers van hare kloeke daden; wanneer ſy eenige wonden gekregen hebben, die vertoonen ſy voor hare Moeders of Huyſvrouwen, die ook niet verbaaſt zijn deſelve te tellen, ja ook te zuygen. Daar en boven hebben de vrouwen het gebruyk, ſpijſe den ſtrijders aan te brengen, en met een haar moed te geven; ja men vindt beſchreven van ſommige Slag-orders, die alree aan 't wijken, ja den moed genoegſaam verloren, dat deſelve van de vrouwen weder gantſchelik herſtelt zijn geweeſt, door haar geſtadig bidden, door 't vertoonen van hare blote borſten, mitſgaders door hare aanſtaande dienſtbaarheyt, die ſy als van na by aanweſen. En voorwaar van de dienſtbaarheyt hebben ſy een grooten afkeer, en deſelfde vreeſen ſy al'er meeſt van wegen hare vrouwen, ſulks dat de gemoederen haar'er burgerſchappen daarom ook veel krachtiger verbonden zijn, wanneer men onder de Gijſſelaars ook eenige Edele Dochters vereyſcht: want ſy meinen dat in de vrouwen yet heyligs ſchuylt, en eenige Godlijke voorſegginge verborgen is; Overſulks verachten ſy hare raden niet, noch verwerpen ook niet hare antwoorden; ja wy hebben ten tijden van de Godlijke *Veſpaſianus* ook geſien de jonckvrouwe *Velleda*, die by velen lange als een Goddinne geacht wierde; Alſoo heeft men ook van ouds *Auriniam* en veel meer andere geeert, niet uyt vleyinge of om haar als Goddinnen te maken. Onder alle de Goden eeren ſy al'er meeſt *Mercurium*, aan den welken ſy op ſekere dagen noodig achten offerhanden

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

den van menschen te doen. Doch aan *Hercules* en *Mars* doen sy soodanige offerhanden die daar zijn van geoorlofde gedierten. Boven dit doet ook seker gedeelte van de *Suevische* Volkeren hare offerhanden aan de Godinne *Isis*: doch door wat reden en uyt wat oorspronk sy desen buytenlandtschen Gods-dienst in haar Landt gekregen hebben, daar van heb ik weinig konnen vinden. Doch dit bemerke ik, dat haar teken 't welk afgebeelt wert na de maniere van een Iacht-schip, te kennen geeft, dat dese Godts-dienst van buyten ingevoert is. Aangaande den Goden by haar is soodanigen meyninge, dat sy insiende de grootheyt der Hemelscher Goden, by haar selven achten dat men die in gene Tempelen tusschen muyren kan besluyten, noch niet kan maken na de gelijkenisse van eenig menschelijk wesen. Wyders heyligen sy de Bosschen en geboomten, en die hoogste verborgentheyt der selver die sy alleen met de eerbiedelijkheyt haar'er herten aanschouwen, noemen sy met de namen der Goden. Voorts zijn de *Duytschen* boven andere volkeren bysonderlijk naarstig in 't waarnemen van de voorseggingen uyt het Vogel-geschrey en uyt de lotingen. Doch hare maniere van lotingen is gantsch eenvoudig, want sy snijden een tak van een vruchtdragenden boom, en van deselfde snijden sy wederom vele kleyne stokskens, die sy vorder onderscheyden door sekere teykens: Dat gedaan sijnde werpen sy deselfde op een wit kleedt in 't wilt heenen, als op een onsekerheyt: Na het welke dan, indien men van gemeene saken beraatslaagt, de Priester van het Vrydom komt, of soo men van bysondere saken handelt, de Vader des Huisgesins. Dese aanbidden de Goden, en sien na den Hemel, en nemen elk stoksken driemaal op, en doen dan verklaringe over yeder opgenomen stoksken, na het merk 't welk te vooren op deselve geteykent is geweest. Indien de loten dan haar tegen vallen, soo is des selfden daags van die sake geen vorder ondersoek. Maar indien de loten na haren wensch gaan, soo versoeken sy nog meerder versekertheydt uyt de waarnemingen van het Volgelgeschrey: want dit gbruyk is onder haar ook bekent dat sy het singen der vogelen, midtsgaders haar vliegen ondersoeken: boven dit hebben sy ook een eygen gebruyk, alleen by desen volke bekent, dat sy de voorseggingen der Paarden, midtsgaders hare vermaningen mede waarnemen. Doch dit sijn soodanige Paarden, die op Gemeen-lands-kosten, t'samen in een geheyligd bosch of wildernisse onderhouden werden: deselve zijn gantsch wit, en werden vry gehouden van alle menschelijke arbeid, en wanneer men haar wil raad vragen, soo werden deselve gespannen in een geheyligde wagen, en als dan volgt den Priester en den Konink of voornaamste Heere des Vrydoms, en vergeselschappen dese wagen, en nemen naarstelijk achtinge op het neyen en briesen der paarden. Daar is by haar-lieden, niet alleen by den volke, maar selfs ook by de voornaamste Heeren en Priesters, gene voorsegginge die men meerder geloove toeschrijft dan dese, want de Heeren Priesters achten haar selven wel dienaars der Goden te wesen, maar de paarden houden sy als mede kenners van der Goden verholentheden te zyn. Daar is by haar noch een andere waarneminge van voorseggen, waar door sy de uytkomsten van sware oorlogen ondersoeken. Sy nemen een gevangen van dat volk, daar sy de oorloge tegens hebben: hier tegens verkiesen sy mede een van hare Lands-lieden, en rusten elks toe in hare Vaderlandse wapenen, en laten deselve alsoo tegens malkanderen stryden. De overwinninge van d'een of d'ander werd als een voor-oordeel gehouden. De gemeene en kleyne dingen beraadslagen hare voornaamste Heeren, maar van gewichtige saken beraatslagen die van de gemeente t' samen: nochtans alsoo, dat alle die dingen, waar in 't gemeene volk stemmen heeft, mede by de voornaamste Heeren verhandelt werden. Voorts, indien daar niet onverwachts, en 't welk eenigen bysondere haast heeft, voorvalt, soo hebben sy een gebruyk dat sy vergaderen: Op sekere gesette dagen, soo wanneer de mane begint, of als deselve vol is: want om eenige saken te verhandelen achten sy dat het op sulke dagen te beginnen al'er gelukigst is. Wyders rekenen sy den tijd niet na het getal der dagen, maar na het getal der nachten. Want alsoo besluyten sy hare saken, en op sulke bestemmen sy deselfde: sulks dat by haar den nacht schynt voor den dach te gaan en deselve te leyden. Wanneer men sal vergaderen, soo hebben sy door hare grote vryheyt dit gebrek, dat sy niet te gelijk, noch ook door perssinge van eenich gebod t' samen komen, want daar lopen dikwils twee of drie dagen door met wachten na malkanderen, alsoo sy soo nu soo dan verscheyden zyn aankomende. Na dit gaan sy haar gewapent ter neder stellen, soo haast als het de menichte gelieft. Als sy geseten zyn, wert daar een gemeen stil-swijgen bevolen door den Priesteren, die op sodanigen tijd *macht* hebben om haar te gebieden. Daar na wert den Konink of Prince gehoort, en daar na alle de andere verder volgens, na dat sy in outheyt van jaren of in edelheid van geslachte, of in eere van Krygs-saken, of ook in welsprekentheid boven andere uytsteken: En in desen deele spreken sy meer met aansien en macht van te besten te raden, dan met macht van te gebieden: En indien by den volke haar gevoelen mishaagt, soo verwerpen sy het selfde met een moeyelijke tegen-mommelinge: En indien het haar behaagt soo rammelen sy hare pfriemen door malkanderen. Want de al'er eerlijkste maniere van toestemminge is dese, de saken door het gerammel der wapenen te prijsen. Op hare vergaderinge is het ook geoorloft de misdadigen te beschuldigen, en deselfde om het leven aan te spreeken: Hare straffen zyn verscheyden, volgens de verscheydentheid der misdaden: want de verraders en overloopers hangen sy aan boomen op. Insgelijks de leuye, en slappe bloode menschen, en die in onnutte ledigheid ydel en eerloos henen loopen, deselfde verdrenken sy in modderich water en moerassen, duykende hare hoofden onder water, en werpende een horde op deselfde. Dese verscheydentheid van straffen heeft zyn oogen-merk op dese reden, overmits sy achten behoorlijk te zyn dat grove schelmstukken wanneer die gestraft werden, als in 't openbaar vertoont te werden: Maar andere misdaden dat die behooren als verborgen te werden. Aangaande lichter misdaden, werden gestraft na eysch der saken, indien daar eenige van overtuycht zyn, deselve werden geslagen in een boete van se-

ker

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ker getal van paarden of vee-beeſten. Een gedeelte van deſe boete werd toegeëygent aan den Konink, of het gemeene vrydom: en het andere gedeelte werd gegeven aan den genen om welkers wille de ſtraffe geſchiet, of aan ſijn bloetverwanten. Ook werden in deſe vergaderingen hare Princen en Overigheden verkoren, met bevel om recht in hare vrydommen en gehuchten een yder te doen. Deſe Princen hebben elks tot hare mede-geſellen, hondert mannen uyt den gemeenen volke: haar dienende tot raad en ontſach. Sy verhandelen geen ſaken altoos, het zy dat deſelve het gemeen of haar eygen huys aangaan, ſonder in de wapenen te weſen. Doch is het by haar een gebruyk dat niemant eer eenige wapenen dragen mach, voor dat het gantſe vrydom hem tot ſulks goed gekent heeft. Overſulks in de gemeene vergaderinge ſtaat yemand van de Princen op, of ſijn vader, of ook yemant van ſijn bloetverwanten, en ruſten den jongman toe met een ſchilt, mitsgaders met hare pfriemen: En dit is by haar-lieden als het rechte manlijke kleet en d'al'er eerſte eere van de jonkheid; want eer ſy hier toe komen, ſo ſchijnen ſy ſlegs als een deel van een byſonder huysgeſin te weſen: maar daar na zyn ſy als een deel van de Republijke. Wyders is het gebruyk dat ſy van wegen de heerlijke Adel, mitsgaders de groote verdienſten haar'er vaderen, aan ſommige jonge Heeren de Princelijke waardigheid toeëygenen. De andre voegen haar by de al'er kloekſte Ridderen, en die van over lange manlijke en opgenomen zyn, ja ſelfs zyn ſy niet beſchaamt onder de mede-geſellen van den Prince geſien te werden. Dat meer is deſen ſtaat van mede-geſelſchap heeft verſcheyden trappen, die te vergunnen ſtaan aan het oordeel des genen die ſy volgen. Deſe mede-geſellen hebben dikwils grooten twiſt onder malkander, elks om de eerſte plaatſe te hebben by ſijnen Prince: Ook is'er een grote afgunſt onder den Princen, ſoekende elks onder zyn gevolgh het meeſte getal te hebben van de edelſte en dapperſte Heeren, want dit is haar heerlijkheid en haar macht, dat ſy altijds gaan omçingelt met een groot gevolg van uytgeleſene jonge Heeren: als hare heerlijkheid in tijden van vrede, en hare ſterkte in tijden van oorloge. En niet alleen heeft den Prince, aldus uyſtekende in meeſte menichte en heerlijkheid van gevolg, ſoodanigen naam by ſijn eygen volk, maar ſelfs ook by ſijne nabuyrlijke vrydommen: want ſy werden verſocht tot geſantſchappen, en vereert met geſchenken, ja dikwils houden ſy de oorloge door haren wijd-vermaarden naam. Soo wanneer men tot ſtrijden komt, als dan is het ſchande voor den Prince, dat hy in vromigheid van ſijne mede-geſellen ſou te boven gegaan werden: van gelijken is het ook ſchande voor den mede-geſellen, dat ſy de mate van vromigheid van haren Prince niet ſouden voldoen. Wyders is het eeuwige oneere en haar gantſe leven door een verwijt, dat den Prince in den ſtrijd gebleven zy, en ſy-lieden ontlopen, haren Prince ſouden overleven: want haar voornaamſte eed is den Prince te bewaren, en te beſchermen, en met alle hare vrome daden hem te verheerlijken. Overſulks de Princen ſtrijden voor de victory, maar de mede-geſellen voor den Prince. Indien het vrydom, waar in ſy gebooren zyn, langen tijd door geſtadige vrede en ledigheid, als ſlaperig word, ſoo trekken vele van de edelſte jongelingen van ſelfs na die volkeren, die als dan eenige oorlogen voeren: want ruſte is gants onaangenaam voor dit volk, eensdeels overmits ſy door perijkelen veel lichter tot heerlijkheid op komen: anderdeels overmids ſy haar groot mede-geſelſchap niet wel konnen onderhouden dan door gewelt van oorloge; want ſy verſoeken dikwils mildigheidt van haren Prince, als nu dat ſtrijtbare paart, als dan die bloedige overwinnende pfrieme; want de koſt hoewel niet ſeer çierlijk dan toegemaakt, nochtans overvloedich opgeſchaft, verſtrekt haar in plaatſe van ſoldy. Alle middelen van mildigheid werden by haar geſocht door oorlogen en roveryen: want het land te ploegen, en een vruchtbaar jaar te verwachten, daar toe ſult gy haar ſoo licht niet raden, als wel tot den vyant uyt te eyſen, en wonden van hem te ontfangen: want het dunkt haar een teken van luyheid, en ſlaphertigheid te weſen, dat men het gene 't welk men met bloed kan verkrijgen, door middel van ſuyr ſweten ſoekt te bekomen. Wanneer ſy niet oorlogen, ſoo zyn ſy veel beſig met jagen, doch meeſt brengen ſy haar tijd over met ledigheid, en veel genegen tot veel ſlapen en braſſen. De kloekmoedigſte en ſtrijdtbaarſte onder haarlieden trekken niet met allen ter hande: maar de huys-ſorge en 't gene hare huys-goden aangaat, mitsgaders het waarnemen van hare Land-neeringe, dat alles bevelen ſy aan hare vrouwen, aan den ouden mannen en aan den al'er ſwakſten van haren huyſe, en ſy zyn van alles onwetende. Een wondere verſcheydentheid na natuyren, dat deſe ſelve volkeren de luyheid ſoo beminnen, en de ruſte ſoo ſeer haten. Vorder hebben de vrydommen aldaar voor een gebruyk, dat ſy gewillig aan haren Princen, hooft voor hooft op brengen van hare beeſten en vruchten, 't welk tot een vereeringe ontfangen werd, en tot nootwendich onderhout dient. Insgelijks ontfangen ſy geerne geſchenken, en byſonder van de nabuyrige volkeren: welke geſchenken haar toegeſonden werden, niet alleen van eenige byſondere perſonen, maar van wegen het gemeene Land. Dit zyn uytgeleſe paarden, groot krygs-tuych, çierlijk paarden-tuych, en koſtelijke halsbanden: wy hebben ook hier vooren geſeyt, dat ſy ten deſen tijde mede geld begoſten te ontfangen. Beneffens dit is het genoeg bekent, dat de *Duitſe* volkeren geene Steden bewoonen, en ook niet geſint zyn hare huyſen by malkanderen te ſetten. Derhalven woonen ſy elks verſcheyden, na dat yder ſijn zinlijkheid ſtrekt: de eene verkieſende de gelegentheid van een Fonteyn, d'ander van een vruchtbaar Veld, en de derde een eenich luſtich Bos. Want ſy timmeren hare vlekken niet huys aan huys ordentlijk aan malkanderen gevoecht, gelijk by ons het gebruyk is. Maar yeder ſtelt ſijn huys op ſijn ſelven, en beſluyt het met ſekere ruymte afgeſcheyden van d'andere, 't welk ſy alſoo doen, om te verhoeden het ongeluk van brand, of meugelijk ook uyt onwetentheid van ſchikkelijke timmeringen. By haar is ook geen kenniſſe van eenige kalk of tegelen. Het timmerhout dat ſy in alles gebruyken, is ongeſchaaft, ongeſchikt, en gants ſonder alle ſchoonheid en vermakelijkheid. Doch eenige plaatſen beſtrijken ſy geheel

kleurlijk met aarde, dat men het ſelfde meynen ſoude als geſchildert te weſen, van wegen de fraye ſtreken der verwen. Ook plachten ſy vele holen onder de aarde te maken, die ſy van buyten met veel beeſtemis dicht ſtopten: 't welk ſy deden eensdeels om haar te dienen tot een toevlucht in de koude winter: anderdeels tot berginge van hare vruchten. Want ten eerſten binnen ſodanige plaatſen hebben ſy alſulke ſtrengigheid van koude niet als wel buyten. Ten tweeden dient het ook daar toe, ſoo wanneer den vyand komt in haar Land, dat hy als dan in 't gemeen plondert alle het gene dat haar in 't openbaar voor de hand komt: maar het gene dat verborgen en begraven is, ſulks kan den vyand minſt beſchadigen, eensdeels overmits hy het ſelfde niet weet te vinden, anderdeels overmits hy met lange te ſoeken dikwils verhindert werd. Aangaande de kleedingen der *Duitſen*, ſy hebben in 't gemeen voor opper-kleet een kasjak, die ſy aan haar lichaam met een geſp, of by gebrek van dien, met een doorn vaſt maken. De vorder deelen van hare lichamen zyn niet bedekt met eenige kleedingen: daar over dat ook haar gebruyk is gantſe dagen aan den haart of by het vier te ſitten. Doch de rijkſte werden uyt haar kleedinge onderſcheyden: het maakſel van die is ſodanigh, dat deſelfde niet wijd of floddrig zyn, gelijk by den *Moſcoviters* en *Parthers*, maar eng om haar lichaam geſloten, ſulks dat deſelfde merkelijk alle de deelen van haar lichaam uytdrukken. Sy dragen ook vellen van dieren: maar eenige die aan den *Rhyn-kant* woonen, zyn onachtſaam in het dragen der ſelve: maar die gene die diep in 't Land woonen, zyn ſeer hoovaardich daar in, want ſy weten van geen andre kleederen, alſoo ſy door middel van Koopmanſchap met andere volkeren niet handelen. Wyders kieſen ſy de beſte dieren uyt, en haar vellen afgeſtroopt zynde, beſprenkelen ſy deſelfde met verſcheyden vlakskens, in gewrochte vellekens van ſeer groote beeſten, die den uytterſten *Oceanus*, en die onbekende *Noord-zee* voortbrenght. De vrouwen hebben geen andere kleedinge dan de mannen, uytgeſondert, dat de vrouwen ten meeſtendeel met linde kleedere gekleed gaan: die in 't gemeen door-werkt zyn met purper. Aan het bovenſte deel van deſe hare kleedingen hebben ſy geene mouwen, ja is ook naaſt by den ermen bloot, het bovenſte deel van hare borſt. Niet tegenſtaande, ſoo werden by haar-lieden de houwelijken altijds ſeer ſtrengelijk onderhouden. En van alle hare manieren is'er niet 't welk men ſoo ſeer mach prijſen als dit ſelve gebruyk: want van al de *Barbariſe* zyn de *Duitſen* ſchier alleen die geene, die elks met eene vrouwe haar vernoegen, uytgeſondert ſeer weynige Edelen onder haar-lieden, die niet door onkuysheid, maar alleenlijk van wegen haren Edeldom met meer vrouwen uytgehylijkt werden. Het Houwelijks-goet brengt de vrouwe niet aan de man, maar de man brengt ſulks aan de vrouwe. Hier over zyn de ouders en de naaſte bloetvrienden tegenwoordig, want aan haar beſtaat het goedvinden van de geſchenken. Deſe zyn geen uytgeſochte giften, om te dienen tot eenige vrouwelijke vermakelijkheid, noch ook ſoodanige waar door de nieuw-getroude Bruyd ſou konnen opgepronkt werden: maar eenige oſſen, een opgetuycht paart, een ſchild met een pfriem, en een ſwaart-dagge. Na het overgeven van welke giften de Bruyd aangenomen werd. En ſy aan haar zyde beſchenkt haren Bruydegom mede met eenige wapenen. Dit is by haar-lieden den al'er ſekerſten band, en deſe verborgentheden achten ſy heiligh te zyn, en deſelve houden ſy voor hare Huwelijks-goden. Wyders op dat de vrouwe niet zy buyten alle gedachten van vromigheden, en ten eynde ſy haar ſelven niet achte als afgeſondert van alle ſwarigheden der oorloge, ſoo werd de Bruyd in de eerſte inwydingen van haar begonnen Houwelijk vermaant, dat ſy by den man komt om hem te zyn een getrouwe mede-geſellinne van alle arbeyden en perijkelen, en dat ſy in tijden van vrede, als ook in tijden van oorloge, het gene hy lijd en aanvanght, mede met hem ſal lijden, en aanvangen. Want ſulks geven te kennen de t'ſamen-gekoppelde oſſen, ſulks beduyt het opgetuygde paart, en dit verklaren ook de beſchenkingen der wapenen. En voorts ſoo moet men leven, en ſterven. Overſulks ontfangt men deſe geſchenken in waarde, om deſelfde namaals wederom geheel en ongeſchent aan den kinderen over te geven, ja op dat hare Swagerinnen die wederom mogen ontfangen; en wyders van geſlachte tot geſlachte alſoo voorts haren kints-kinderen mogen nalaten. Soo dan leven de vrouwen aldaar met een ſuyvere, en wel bewaarde eerbaarheid, als die nimmermeer geergert werden, door eenige oneerlijke verlokkingen der Schouſpelen, noch door onkuyſe aanprikkelingen der maaltijden. De verborgentheden der letteren, om te leſen of ſchrijven, daar van hebben ſy gene wetenſchap, noch mannen, noch vrouwen. In deſe ſeer grote menichte van volk zyn ſeer weynige overſpelen. Waar over de ſtraffe dieshalven ſtraks bereyd is, want de mannen ſelfs zyn de ſtraffen na hun believen toegelaten. En dat geſchiet in deſer manieren: den man van de overſpelige vrouwe in tegenwoordigheidt van hare vrienden, ontkleed haar naakt, daar na haar hayr afſnijdende: dit gedaan, drijft hy haar ten huyſe uyt, en jaagt haar vorder door het gantſe Vlek, lopende haar achter aan al geeſſelende: want de eerbaarheid, die haar verlopen, en aan andere gemeen gemaakt heeft, deſelve kan geen vergiffeniſſe verkrijgen, noch kan ook van wegen hare ſchoonheid, noch hare jonkheid, noch hare grote rijkdommen namaals genen man bekomen. Want deſe gebreken loopt men aldaar met lacchinge niet lichtelijk over. Insgelijks een ander te verderven ende verdorven te worden nomt men niet, gelijk elders, *den gemeenen loop des Werelds* te weſen. Doch boven al vertoonen haar al'er heerlijkſt die vrydommen, waar in de maagden alleen Huwelijken, en daar men met een hope en de eenige trouwe, die men met ſijn huysvrouwe gemaakt heeft, het Huwelijk niet meer dan eenmaal volbrengt. Soo dan de vrouwe trouwende een man, ontfangt deſelfde als een lichaam en een leven met hem: by haar mach verder geen gedachte weſen, noch ook hare begeerte mach ſy niet wyder uytſtrekken. Insgelijks moeten ſy hem beminnen, niet ſo ſeer uyt liefde tot hem ſelfs, als uyt liefde des Huwelijks. Wyders word het voor een grote ſchande gehouden, dat men in ſijn Hu-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Huwelijkſe voortelinge ſeker getal van kinderen bepaald, ſonder meer te willen hebben. Alſoo is het ook grote misdaat, jemand van den aanwas ſijn'er kinderen te dooden. Soo dat aldaar de goede zeden van meerder krachte zyn, dan elders de goede wetten. Vorder in alle huyſen werden de kinderen naakt en onachtſaam opgevoet, waar over ook deſelfde uytwaſſen tot ſodanige grove leden, en tot ſoodanige ſware lichamen, daar wy ons ſoo ſeer van verwonderen. Een jegelijk moeder ſoocht met hare borſten, haar eygen kint, en daar is niemand die ſijne kinderen aan dienſtmaagden, of eenige minne-moeders beveelt. Boven dit kond gy noch Heere, noch Knegt in teerderheid van opvoedinge onderkennen: want in hare jeugt verkeeren ſy in een Land, en onder deſelfde beeſten met malkanderen, ſoo lange tot dat haren behoorlijken ouderdom de vrye van d'andere afſcheyd, en dat hare vromigheid haar boven anderen bekent maakt. Hare jongelingen beginnen het Huwelijk ſeer laat, waar over ſy ook des te kloeker zyn, dewijl de krachten niet vroeg uytgeputtet werden. Insgelijks haaſt men mede niet ſeer met de maagden: want daar wert op gelet dat ſy beyde mogen zyn van eenderley jaren, ook van gelijke grote en koekheid: ſulks dat even gelijke perſoonen, even kloek en ſterk zynde, met malkanderen uytgehylijkt werden: waar door ook in 't gemeen de kinderen aarden na de kloekheid haar'er ouderen, in grootheid en lankheid. By haar is een gebruyk, dat de kinderen der ſuſters gelijke eere hebben by haren oom, even als by haren vader. Ja ſommige meynen dat deſen bant des bloet-verwantſchaps al'er heiligſt en al'er ſekerſt zy, overſulks in het aannemen van gyſſelaars vereyſen ſy deſelfde al'er meeſt, achtende die ſodanich te weſen, als die het gemoet al'er vaſt verbinden, en het huys al'er wijſt by een houden. Nochtans zyn de kinderen erfgenamen van hare ouderen, en navolgers in de beſittinge van hare goederen: want by haar is geen makinge van uyterſte wil. Doch indien daar geen kinderen zyn, ſoo ſtaan in den naaſten trap, om de goederen te beſitten, de broeders en oomen, beyde van vaders en moeders wegen. Hoe dat jemant meer bloet-vrienden heeft, en groter getal van ſwagerſchap, hoe dat ſijne ouderdom heerlijker en aangenamer is. Maar die gene kinderen en hebben, zyn in geen aanſien. De erfgenamen moeten de vyandſchappen des overleden vaders of des bloetverwants, ſoo wel gemeen zyn als de vrientſchappen. Doch de vyandſchap duyrt aldaar niet onverſoenlijk: want ſelfs den doot-ſlag werd by haar geſoent met ſeker getal van groot en klein vee: welken ſoen het gantſe huys als tot een betalinge aanneemt: 't welk ſeer dienſtig is voor het gemeene beſten: want de vyandſchappen zyn al'er meeſt ſorgelijk daar vryheid is. Daar is geen volk in de wereld meer genegen tot geſelſchap, en onthalinge van den gaſten als de *Duitſen*: want ſy houden het voor een ongeoorlofde ſake, eenigen menſe buyten haar dak te ſtuyten: ſy ontfangen de lieden met ſulks als ſy hebben voor te ſetten, jeder na zyn ſtaat. En als hare ſpijſe opgegeten is, ſo is die gene die te voren weert was, aanwijſer van een andere gaſtery: en overſulks gaat hy met ſijn mede-geſel ongenodicht in ſijns gebuyrs huys. En in ſulks werd weynich ſwarigheid gemaakt: want ſtraks werden ſy aldaar met gelijke vriendſchap te gaſte ontfangen, want ſoo veel het recht der gaſt-vryheid aangaat, niemant maakt aldaar onderſcheid of hy bekent zy of onbekent zy, indien men yet begeert ſoo wanneer men henen gaat dat ſelfde geven ſy u gaarne: diergelijke vrymoedigheid is'er aan d'ander zijde van gelijken: want de *Duitſen* hebben ſeer gaarne geſchenken: dog deſe beleeftheid is by haar, wanneer ſy yet gegeven hebben, dat ſy ſulks niet verwijten, of wanneer ſy yet ontfangen hebben, dat ſy daarom aan niemant verbonden blijven. Aldus is de onthalinge onder den gaſten vrolijk. Soo haaſt als ſy ontwaken van haren ſlaap, die dikwils met haar duyrt tot laat op den dach, ſoo waſſen ſy haar, doch meeſt met werm water, uyt oorſaak dat het by haar-lieden langen tijd winter is. Als ſy gewaſſen zyn, nemen ſy eten: En een jegelijk heeft ſijn ſtoel op zyn ſelven, insgelijks ſijn tafel. En gelijk ſy tot koopmanſchappen niet uyt trekken dan gewapend, alſoo doen ſy ſulks mede op gelijke maniere gaande te maaltijden. Vorder is by haar geen ſchande geheele dagen en nachten hem te overladen met drinken. Waar over menichmaal gelijk als onder dronkken-lieden grote twiſtwoorden vallen: en ſelden houden ſy op met laſteren, voor dat het in 't gemeen uytkomt tot doodſlaan en wonden. Evenwel ſpreken ſy in hare maaltijden, van de vyanden met malkanderen te verſoenen, van ſwagerſchappen te maken, ook van Princen aan te nemen, en ſelfs van vrede en van oorloge: 't welk ſy daarom op ſulken tijd doen, eensdeels overmidts als dan haar gemoedt meeſt openhartich is, en genegen tot eenvoudige bedenkingen: anderdeels overmids haar herte als dan meeſt ontſteken is tot voorneminge van grote dingen, want het is een volk 't welk noch loos, noch liſtig is: overſulks geſchiet het meeſt, indien daar noch eenige verborgentheden in haar herte mochten beſloten zyn, dat ſy die over maaltijd door de vryheid van de plaats ontdekken. Als nu al de gedachten haar'er herten dus ontdekt en bloot gemaakt zyn, ſoo werd de ſaak des anderen daags wederom hervat: want ſoo langen tijd is het dat een jegelijk ſijn vrye keure behoud. Soo dan ſy beraden met malkanderen, op ſulken tijd al men niet kan veynſen: en beſluyten wederom hare ſaken op ſulken tijd als men niet kan miſſen. De vochtigheid van haren drank beſtaat uyt gerſt of koorn, wiens kracht in 't ſelfde vermengt, den drank is na de gelijkeniſſe van wijn. Maar die naaſt den *Rhijn-kant* woonen, deſelfde kopen ook wijn. Hare ſpijſe is ſlecht: ſy hebben wilde appelen, of een vers wilt gediert, of ook geronnen melk: want ſy verdrijven haren honger ſonder eenige koſtelijke toebereydinge of eenige bekoringe van verſcheyden ſauſſen. Maar tegens den dorſt gebruyken ſy geenſins deſelfde matigheid: want indien gy hare dronkenſchap wilt toelaten, met haar te ſchenken ſoo veel als ſy begeeren, ſoo ſullen ſy veel lichter door deſe gebreken verwonnen werden, dan door de wapenen. Hare Schou-ſpelen zyn altijds eenparich, en in alle vergaderingen deſelfde: daar komen voort ſekere jongelingen, dit Schou-ſpel kundich zynde. Deſe werpen haar met een ſprongh gants naakt midden tuſſen de bloote ſwaarden en

vreeſe-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

vreeſlijke pfriemen. De oeffeninge maakt dit ſpel konſtich: en hare konſt maakt deſe vertooninge aangenaam. Doch deſe Schou-ſpelen doen ſy niet om eenich gewin of loon: maar het vermaak der aanſchouwers is de hoogſte loon van hare ſtoute ſpelinge. Hare teerling-ſpelen oeffenen ſy nuchteren ('t welk te verwonderen is) onder ernſtige ſaken: en dit doen ſy met ſoo grote lichtvaardige waginge van winnen of verlieſen, dat wanneer ſy het al verloren hebben, met haren laatſten werp durven opſetten hare vryheid, en eygendom van haar lichaam. En indien jemand aldus alles verlieſt, ſoo neemt hy vrywillich ook ſijn dienſtbaren ſtaat aan. En alhoewel hy jong'er en ſterk'er is, ſoo laat hy hem nochtans binden, en als een ſlave verkopen. En wanneermen deſe ſake inſiet, het is anders niet dan een verkeerde hertnekkigheid van haar-lieden: maar ſy noemen het *woord-houden*. Soodanige ſlaven verhandelen ſy, om oorſake dat ſy haar ſelven van de ſchaamte van ſoodanigen winſt met den eerſten ſouden mogen ontlaſten. Hare andere dienſt-knechten gebruyken ſy in haar werk, maar niet volgens de gewoonte by ons, alwaar jeder knecht de huys-ſaken vordert, volgens de ampten aan hem bevolen. Maar alhier heeft een jegelijk dienſt-knecht ſijn eygen huys, en eygen haard. Doch dit is hy onderworpen, dat ſijn Heere hem belaſt op te brengen (gelijk als een Landpachter) ſeker mate van koorn, of ſeker getal van beeſten, of kleedingen, dus verre ſtrekt ſijn dienſt. Sijn huysvrouw en kinderen, bevorderen des Heeren huys-ſaken. Het geſchiet ſelden by haar, dat men eenige dienſt-knecht ſlaat, of met banden, of andere byſondere maniere tot werken dwinght. Doch het gebeurt dat men hem ſomtijd dood-ſlaat, niet uyt kracht der gewoonte van hare ſtrenge ſtraffinge: maar in toorne en hevigheid, gelijk als haren vyand; en ten waar door toorn, hy ſou ongeſtraft vrygaan. De gevryde knechten zyn weynich boven de ſlaven geacht: want ſy hebben ſelden eenich bewint haars Heeren huys, en nimmermeer hebben ſy eenich geſach in de gemeente des vrydoms, uytgeſondert die volken die onder Koningen ſtaan: want aldaar klimmen ſy in hoogheid ſelfs boven de vrye en de Edelen. Maar by de andere volkeren zyn ſy als tot een merkelijk bewijs van de grote vermakelijkheid des vryheids. Vorder eenige winſt met geld te doen, en het ſelfde op woeker uyt te ſetten, daar van weet men in *Duitsland* niet: en overſulks wert meer onderhouden, dan of de woeker met gebod verboden ware. De Landen werden van een jegelijk na het getal der bouwers by beurten waargenomen en beſeten: want de Landen deylen ſy onder malkanderen, volgens de waardigheid van een jegelijk, en de grote ruymten der velden maken dat deſelfde ook lichtelijk onder den anderen verdeilt konnen werden. Alle jaars veranderen ſy hare Landen, want daar is altijd land overich; ook om het land vruchtbaar te maken doen ſy geen groten arbeyt, noch om boomgaarden te planten, noch om weyden af te tuynen, noch ook om eenige hoven met water te beſprengen. Alleen werd het aardrijk van hun gevergt om koorn. Derhalven ſy volgens het gewas en het getal der vruchten het jaar ſelver mede in ſoo veel deelen verdeylen: want de winter, de lente, en de ſomer, zyn by haar bekent, en deſelve hebben hare namen: maar den herfſt is hun ſoo onbekend, als ſijne vruchten zyn. In hare lijken vertoonen ſy gants gene pracht. Doch dit werd onder haar onderhouden, dat de doode lichamen van heerlijke mannen, met ſekere byſondere houten verbrand werden. En in d'opſtapelinge van het hout des lijk-viers, wert niet geworpen, noch eenige kleedinge, noch eenig reuk-werk, maar alleenlijk des mans wapenen: of in het vier van de ſommige wert ook haar paart ſomtijds geworpen. Haar graf wert opgerecht met eenige aarde ſooden, op malkanderen geleyt. Want koſtelijke vereeringen der graf-ſteden verwerpen ſy, uyt oorſake dat ſy die achten als beſwaarlijk te zyn voor den overledenen. Het ſuchten en ſchreyen leggen ſy haaſt af, maar rouw en droefheid ſeer lankſaam. Het weenen der vrouwen is haar eerlijk, maar de mannen is het een eere lange aan den overledenen te gedenken. *Dit is het gene dat wy van alle de Duitſen in 't gemeen, en van haren oorſpronk en manieren hebben konnen vernemen. Volgt nu vorder, dat wy kortelijk verhalen, de zeden, en inſtellingen, van yeder der ſelver volkeren in 't byſonder: ook hoe verre eens yeders manieren van malkanderen verſchillen: cyntlijk wat voor volkeren uyt* Duitsland *in de* Franſe Landen *overgetogen zyn.* Men moet aanmerken dat het gene, 't welk den opperſten van alle Schrijvers de Godlijke *Julius* verhaalt, ſeker is, dat de machten der *Franſen*, eertijds veel geweldiger zyn geweeſt dan der *Duitſen*: derhalven het ook gelooflijk is, dat eertijds mede de *Franſen* in het *Duitſeland* overgetogen zyn. Want wat is doch de Riviere te beduyden, om het volk ten weder zyden te verhinderen, ſoo wanneer d'een of d'ander de machtichſte was, dat ſy niet ſouden overkomen, en elks innemen ſodanige Landen, die noch gemeen lagen, en als noch niet verdeylt waren aan de heerſchappy, noch van d'een, noch van d'ander? Derhalven hebben de *Switſers* ingenomen alle het Land, 't welk tuſſen het Bos *Schwartſwald*, en tuſſen de Rivieren den *Rhyn*, en de *Meyn* gelegen is: en de *Boji* hebben insgelijks ingenomen de Landen, noch veel hooger boven deſelfde gelegen. Welke twee volkeren beyde *Franſe* volkeren zyn. Aangaande de *Boy*, in *Duitsland* blijft noch overich, den naam van *Bojemum*, welken naam ons de oude geheugeniſſe van hare plaatſe te kennen geeft, alhoewel tegenwoordig de inwoonders wederom verandert zyn. Maar het is onſeker, of de volkeren genaamt *Araviſci*, die uyt *Duitsland* getrokken zyn, geſproten van de *Oſi*, een *Duits* volk, en van daar in *Pannonien* gevallen zyn: dan of de *Oſi* gekomen zyn van de *Araviſci*, en in *Duitsland* getogen zyn, want ſy gebruyken beyde noch eene ſpraak, gewoonte, en zeden: ook hebben ſy van ouds t' ſamen gelijke armoede en vryheid gehad: insgelijks aan wederzyden van de Riviere, beyde geluk en ongeluk met malkanderen altijd gemeen gehad. Maar de *Trieriſe* en *Oudenaardenſe*, zyn van ſelfs en door grote eergierigheid ſeer genegen om te beweeren, dat ſy van *Duitſen* oorſpronk zyn, even als of ſy door deſe eere des *Duitſen* bloets afgeſondert wierden van de gelijkheid, en bloohertigheid der *Franſen*, Wyders over den *Rhyn* den geheelen kant henen woonen onge-

twijffelt

twijffelt niet dan volkeren der *Duitſen*, gelijk die van *Worms*, van *Straatsburg*, en die van *Spiers*. Inſgelijks de *Keulenaars*, alhoewel ſy dien heerlijken naam dragen, dat ſy zyn een *Romeinſe* voortgeplante Gemeente, en dieshalven allerliefſt na den naam van den ſtichter *Agrippinenſers* genaamt werden, nochtans ſchamen ſy haar over hare oorſpronk niet: want deſe volkeren zyn eertijds mede over den *Rhijn* getogen, en op de kant van den *Rhijn*, door beproefde getrouwigheid, ter neder geſtelt, niet uit oorſake op dat ſy in ſekerheid aldaar ſouden bewaart zyn voor viand, maar op dat ſy die ſouden afweeren. Doch van alle deſe volkeren zyn de *Batavieren* de voornaamſte in vromigheid. Deſe woonen niet veel van den *Rhijn-kant*, maar ſy bewoonen het Eiland van de Riviere den *Rhijn*. Eertijds zyn ſy geweeſt een volk van de *Cattiſe Duitſen*, welke volkeren door inlandſe beroerte verdreven, zyn overgetogen in deſe Landen om aldaar een gedeelte van het *Roomſe Rijk* te werden: hare eere blijft noch geſtadig by haar, midsgaders een merkelijk getuigeniſſe van haar oude bontgenootſchap met ons: want ſy werden niet beſwaard met eenige ſchattingen, en daar is geen Tollenaar die haar eenigen overlaſt doet: ſulk dat ſy vry zyn van alle laſten en ongelden: want ſy werden by ons afgeſcheiden, alleen om gebruikt te werden ten dienſte der Oorloge, en werden tot den krijg even als geweer en wapenen geſpaart. In diergelijke gedienſtigheid zyn ook de *Mattiaſe* volkeren. Want de groote macht des *Roomſen* volks heeft de hooge eerbiedelijkheit hares Rijks uitgeſtrekt, tot over den *Rhijn*, en hare oude bepalinge. So dat deſe lieden zyn ten aanſien van hare wooningen en Landen, op haren eigen Oever, maar het hert en gemoet is met ons. Vorder in alles zyn ſy den *Hollanders* gelijk, uitgeſondert daar in, dat ſy door de gelegentheid van haar land en locht, veel ſchranderder zyn van geeſt. De lieden die de Tiend-landen waarnemen, alhoewel ſy over den *Rhijn* en de *Donau* woonen, kan ik geenſins onder de *Duitſe* volkeren rekenen: want den lichtſten hoop van de *Franſen*, en die ſtout geweeſt zyn door hare armoede, hebben deſe Landen, die van onſekeren eigendom waren, ingenomen. Deſe zyn daar na doen de Land-palen vermeerdert wierden, en de Heirkrachten wyder uitgebreid, in den ſchoot des Rijks ontfangen, en als een deel van de Provinci egehouden. Meerder voorwaarts deſe hebben wy de *Cattiſe*: de Landen van deſe volkeren nemen haar beginſel van het Boſch *der Hartz*, en zyn geenſins ſo vochtachtig, noch moerasachtig, als de landen van andere Vrydommen, in dewelke *Duitſland* verdeilt is: want daar zyn geſtadig duirende heuvelen, die allenxkens verder en verder lopende verminderen: want het gebergte van *Harto der Harts*, vervolgt hare *Cattiſe* volkeren, en eindigt ook t'ſamen met deſelfde. Dit volk heeft harder lichamen, ſterke leden, ook een dreigend geſicht, en dappere kloekheit in het herte. Wyders zyn by haar ten aanſien van *Duitſen* ſeer goede reden, en kloek vernuft: want hoog verheffen ſy, die ſy verkoren hebben, en geerne hooren ſy, die ſy verheven hebben, ſulks dat ſy alle die in eenig ampt der Overigheit zy, met behoorlijke eerbiedenis erkennen. Verſtaan de gelegentheden der ſaken: ook weten ſy de heftigheit van haren toorne op te ſchorten. En de gelegentheden van de dagen waar te nemen; en des nacht weten ſy haar te verſekeren met Veſtingen. De *Fortuine* ſtellen ſy onder de twijffelachtige dingen: maar vromigheid houden ſy voor ſaken die ſeker gaan. Sy hebben ook een gebruik, 't welk men nergens veel vind, en ook niet verkregen werd dan door zeden van goede Krijgs-ordre, dat ſy haar meer verlaten op den Krijgs-Overſten, als op haar Heirkracht. Alle hare macht beſtaat in haar voetvolk, 't welk ſy behalven de wapenen overladen, met allerlei yſerwerk, ook met overvloet van lijſtocht. Andere ſult gy wel ſien gaan tot een Veldſlag. Maar de *Catten* trekken ter Oorloge. Wyders zyn by haar weinige onſekere uitlopingen, en niet veel twijffelachtige gevechten. Doch haar paerde-volk heeft ſodanigen eigenſchap, dat ſy met den eerſten ſeer haaſt de victory krijgen, of ſeer haaſt vluchten. *En voorwaar haaſtigheid heeft ſeer na gemeenſchap met vreſe, maar lankzaamheid komt naarder over een met ſtandvaſtigheid.* Wyders door het ſtout aannemen van eenige weinige, is het tot een gemeen gebruik gekomen by de *Catten*, gelijk als ſulks ook doch ſelden geſchiet by andere *Duitſe* volkeren, dat ſo haaſt als ſy beginnen tot hare manlijke jaren te komen, haar hair en baert laten ſonder eenige afkortinge uitwaſſen, ſulks dat ſy niet eer afleggen har ruige geſtalteniſſe van aanſicht ('t welk tot vromigheid verlooft, en verbonden is) voor al eer dat ſy de victory hebben. Na de victory is het dat ſy ontrent de bloedige doode lichamen, midsgaders den buit, haar hair afkorten, ſeggende, *dat ſy nu eerſt de rechte beloninge haar'er geboorte verkregen hebben, en haar ſelven recht getrou voor haar Vaderland en ouders gedragen hebben.* Maar de bloode, en die haar geſtadig buiten den krijg houden, by den ſelfden blijft altijd deſe vuile geſtalteniſſe. De aller vroomſte onder haar, dragen in 't gemeen elks een yſeren ring, gelijk een boeye, (die by dat volk ſmadelijk is) en leggen deſelfde niet eer af, voor dat ſy door haren viand te verſlaan, haar ſelven daar van bevrijd hebben. En deſe dracht is behagelijk by ſeer vele onder den *Catten*. De vroomſte onder haar ſteken uit in grijſigheid, en vertoonen dit ſelve ſo by den vianden als by den haren. Uit deſe beſtaan altijds de beginſelen des gevechts: want ſy lieden zyn altijds de voorſte ſlag-ordre, die ſeer nieu is om te aanſchouwen: want deſe lieden werden ſelfs in vrede niet eens lieflijk van weſen, noch gematigder gemaakt: niemant heeft onder haar eenig eigen huis, of eigen land, of eenige ſelfs bekommernis: want na dat ſy by yemand komen, daar krijgen ſy de koſt, ſulks dat ſy eens anders goed verteeren, en op eigen ſelfs eigendom geenſins achten: op ſulken wijſe leven ſy ſo lange, tot dat den bloedelooſen ouderdom komt, die haar onbequaam maakt tot ſodanigen harden ongemak haarder vromigheid. Naaſt aan den *Heſſen*, woonen de *Uſipiſche* en *Tencteriſche*, die ſtrekken tot den *Rhijn*, alwaar deſelfde met ſekeren ſtroom wijder word, ſulks dat den *Rhijn* genoegſaam is hare bepalinge. Belangende de *Tencteriſche*, behalven hare gemeene eere in Krijgs-ſaken, ſo overtreffen ſy verre alle andere in Ruitery, ten aanſien van hare kloeke ervarentheit, als van hare goede orde: ſulks dat den

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

prijs der voetknechten by den *Hessen* niet grooter kan wesen, als wel is den lof der Ruiteren by de *Drentische*. Want hare Voorouders hebben haar seer naarstig in sulks geoeffent, en hare nakomelingen volgen haar seer vlijtig na. Want dit zyn de spelingen van hare jonge kinderen, en in sodanige oeffeningen zyn hare jongelingen gestadig besig elks om strijd, in het selfde volherden ook hare oude Mannen. Wijders geven sy onder hare geslachten de paarden malkanderen over, even als hare Huysgoden en de gerechtigheden der erffenissen. Welke Paarden een van de Sonen ontfangt, niet de outste van jaren gelijk in andere dingen gebruikelijk is, maar die gene die de strijdbaarste is ter oorloge en de vroomste. Ontrent by de *Drentische* plachten eertijds de *Bructerische* u straks te ontmoeten: Maar nu seid men dat de *Chamavische* volkeren, en de *Angrivarische* in hare Landen gekomen zyn. En dat sy de *Bructerische* met gemeene bewilliginge van de naast omleggende volkeren, geheelijk hebben verdreven, en te gronde uitgeroeit: 't welk geschied is eensdeels uit een haat van haren hoogmoet, anderdeels uit een groote begeerlijkheid des buids: of ook uit een merkelijke gunste der Goden tot onswaarts, want sy zyn ons so gunstig geweest, dat sy ons niet benijd hebben de aanschouwinge van dit Schouspel hares strijds onder malkanderen: daar zyn gebleven boven de t'sestig duisent mensen, niet door eenige moeite, geweer of wapenen der *Romeinen*, maar 't welk veel heerlijker is selfs met een vermakelijk aanschouwen van sulks.

En dit is het gene dat ik bidde, mag het niet zyn dat by hare volkeren eenige liefde tot onswaarts oyt kome, dat dan by haar mag blijven een eeuwigen haat tegens malkanderen: want so lange het Rijk in swarigheden is, so kan de Fortuine *ons geen grooter diensten doen, dan dat sy den vianden helpe tot tweedragtigheid tegens malkanderen.*

Die van het Vrydom *Engern* en de *Westfalers*, werden van achteren aan haren rugge besloten met de *Dulgibijnsche* en *Chasuarische*, en meer andere volkeren, welkers namen niet alle genomt zyn. Van vooren werden sy omvangen van de *Vriesen*. Dese *Vriesen* werden genaamt na de gelegentheid van hare machten: de eene, die van het groote *Vriesland*, en de andere, die van het kleine *Vriesland*. Beide dese volkeren werden afgesloten door den *Rhijn*, en strekken tot de *Oceanise* Zee toe. In dese Landen leggen seer groote Meiren besloten, waar in ook de *Romeinse* Vloten gevaren hebben: ja wy selfs hebben ook aldaar gewaagt over de *Noord-Zee* te varen. Insgelijks hebben wy door gemeene geruchten verstaan, dat noch aldaar ontrent eenige Pilaren van *Hercules* overgebleven zyn: het zy dat *Hercules* so verre gereist is, of meugelijk, overmids wy het gene 't welk ergens heerlijk gedaan is, gewent zyn eendrachtelijk toe te schrijven den grooten naam van *Hercules*. Doch aan *Drusus Germanicus* ontbrak geen stoutigheid om yet naarder te ondersoeken, so voor hem selfs als van *Hercules*. Maar de *Oceanise Zee* heeft hem in sulks verhindert. Na hem is'er niemand geweest, die dit vorder gepoogt heeft te ondersoeken: want het is veel heiliger, en eerbiediger altijds geacht, *te geloven de wonderlijke daden der Goden, dan deselve te weten.* Tot hier toe hebben wy konnen weten van 't gene dat het *Westerse* deel van *Duitsland* aangaat. Het selfde Land keert hem na het *Noorden*, met een seer grote inbuiginge. En voor eerst komen ons te voren de *Chausische* volkeren: dese, alhoewel die beginnen van de *Vriesen*, en ook een Oever van die Zee innemen, nochtans strekken deselfde voorby de zyden van al de volkeren die ik hier voren verhaalt hebbe, tot dat ten laatsten deselfde haar uitbreiden onder de Landen van de *Hessen*: welke grote Landen de *Chaucische* niet alleen besitten, maar ook met volk vervullen. Dit volk is onder de *Duitsen* het aller edelste, want hare groote Landen hebben sy liever met gerechtigheid dan anders voor te staan: dermhalven zyn sy sonder begeerlijkheid, insgelijks sonder onmatige gramschap, stil en gerust, niemand tot Oorloge beroepende: insgelijks plonderen sy niemands Landen met eenige roveryen. Het voornaamste bewijs van hare deugt en sterkte is, dat sy met geen ongerechtigheid sulks soeken te verkrijgen, waar mede sy boven anderen mogen uitsteken. Nochtans alle gelijk zyn sy seer vaardig ter wapenen; en wanneer het van noode is, hebben sy straks by een vergadert een groote Heyrkracht van mannen en paarden: dit gerucht hebben sy mede wanneer sy in vrede zyn. Aan d'eene zijde van de *Chausische* en *Catten*, wonen de *Cherusische*. Dese volkeren hebben een seer grote en alles verslappende vrede een langen tijd gehad, en gestadig onderhouden, sonder dat sy van jemand getergt zyn.

En dese heeft meer vermakelijkheids gehad, dan sekerheid: want onder den woelenden en machtigen is het gants niet dienstig dat men in stilte is, want daar men komt te strijden, daar zyn de namen van zedigheid en goedheid overheert. So is het ook geschied, dat dese Mansfelders, *die langen tijd voor goede en oprechte lieden vermaart zyn geweest, nu voor bloode Sotten werden gescholden.*

Want also de *Hessen* hare overwinners zyn geworden, is het mede dat haar geluk haar een naam van wijsheid aangebracht heeft. Insgelijks hare nagebuiren de *Fosische* volkeren zyn ook grotelijks beschadigt door de neerlage van de *Mansfelders*, sulks dat sy van hare tegenspoet gelijke deelinge gehad hebben, daar sy nochtans in voorspoed minder waren dan sy lieden. Ontrent in dese streke van *Duitsland*, aan deselve bocht by de *Noord-Zee* wonen de *Cimbrische*: nu ter tijd een klein Vrydom, maar hare heerlijkheid is seer groot: insgelijks blijven noch wijd en breed bekent de voetstappen van haren ouden naam: want aan hare oevers ten weder zijden, leggen noch vele Legerplaatsen, en groote ruimten, uyt welkers omvang men nu noch kan gissinge maken, hoe groten menigte en swaren macht dat dese volkeren gehad hebben, sulks dat hare so grote Heirkrachten wel te geloven zyn. Het is geweest in het ses honderd en veertigste jaar na de opbouwinge onser Stad, dat men aller eerst by ons van de wapenen der *Cimbrischen* gehoort heeft, ten tijden dat *Cecilius Metellus* en *Papirius Carbo* Burgemeesteren waren. Van welken tijd, indien men wil afrekenen tot het tweede Burgemeesterschap van den Keiser *Trajanus*, so sal men bevinden, dat'er ontrent twee honderd en thien jaren verlopen zyn. En van die tijd af is men besich geweest om *Duitsland* te overwin-

winnen: want in die tussen tijd van so langen eeuwe zyn daar vele neerlagen over en weder gevallen. *Want noch* Samniters, *noch die van* Carthago, *noch de* Spaanse Landen, *noch de* Franse Landen, *noch ook selfs de* Parthers *hebben ons noyt so heftig gedreigt als de* Duitsen: *want de vryheid der* Duitsen *is veel harder quast geweest, dan het Rijk van* Arsaces. Maar wat sal het overwonnen *Oosten* voor de voeten van *Ventidius* ter neder geslagen, ons anders konnen verwijten, dan dat sy omgebracht hebben *Crassum*, waar tegens sy wederom verlooren hebben *Pacorum?* Maar de *Duitsen* hier en tegen hebben vijf Burgemeesterlijke Heir-krachten den *Roomsen* volke afgeslagen, ook hebben sy vele Krijgs-Oversten, namentlijk *Carbonem* en *Cassium*, en *Scaurum Aurelium*, en *Servilium Cepionem*, en *Marcum Manlium*, of verslagen, of gevangen genomen: en boven dit hebben sy den *Keiser* ook afgeslagen den Krijgs-Oversten *Varum*, en t'samen met hem drie Legioenen. Doch dit alles is sonder weder vergeldinge niet door gegaan, want *Cajus Marius* heeft haar geslagen in *Italien*: De Godlijke *Julius* in het *Franse land*: en *Drusus Nero*, en *Germanicus* in hare eigen landen. Maar daar na zyn de grote dreigementen van den *Keiser Cajus*, gantselijk tot een spot verkeert. Doch na die tijd hebben sy ruste gehad ter tijd toe, dat sy by gelegentheid van onse tweedracht en burgerlijke wapenen, de Winter-legers van onse Legioenen ingenomen hebben, en door middel van dien ook gestaan hebben naar de *Franse landen*, doch namaals zyn sy daar wederom van daan gedreven. Wyders in de navolgende tijden heeft men wel vele Triomphen over haar gevoert, doch nimmermeer te recht haar overwonnen. Volgt nu dat wy spreken van de *Suevische Duitsen*; dese bestaan niet in eenderley volk alleen, gelijk als de *Hessen* en *Drentische*, maar deselve begrijpen onder haar het grootste deel van *Duitsland*: en alhoewel sy met een gemeenen naam, alle *Suevische* genaamt werden, nochtans zyn sy met verscheiden volkeren en namen onderscheiden. De gewoonte by dit volk is, haar hair zydeling op te strijken, of aan vlechten op te binden: want door dit gebruik werden de *Suevische* van de andere *Duitsen* onderscheiden: En op dese wijse werden de vrye lieden ook onder den *Suevischen* van den Slaven onderkent. Doch dit is mede also in gewoonte by sommige andere volkeren aldaar, mogelijk door eenige vermaagschapping met den *Suevischen*, of mogelijk (gelijk als het dikwils gebeurt) door navolginge der selver: maar sulx is by andere seer selden, en niet dan geduirende hare jonkheid: Maar by den *Suevische* vervolgen sy gestadig dese maniere tot haren grijsen ouderdom, met het hair achter op te binden, sulks dat sy boven op haar hooft meenigmaals haar hair alleen opbinden: doch hare Princen hebben dit veel çierlijker. Sodanige sorge dragen sy voor de oppronckinge van hare gestalte, doch het geschiet in eenvoudigheid: want sy doen sulks niet om te minnen, noch om gemint te werden. Maar wanneer sy ter Oorloge trekken, so zyn sy hoog opgestreken, het hair recht opstaande, sulks dat sy voor den ogen der vianden, als tot een schrik toegemaakt zyn. Van de *Suevische* seid men, dat de *Semnonische* volkeren onder haar lieden de aller edelste zyn. De sekerheid van hare oudheid werd bewesen uyt hare Gods-dienst. Want alle de volkeren van eenen bloede, komen aldaar te samen door gesantschappen, op sekeren bestemden tijdt, in een Bos, 't welk heilig is door de voorsegging der Vaderen, en door de hooge eerbiedinge die men het selfde van ouds toegedragen heeft: Aldaar slachten sy openbaarlijk een mense, en oeffenen seer schrikkelijke zeden van haren *Barbarisen* Gods-dienst. Behalven dit bewysen sy noch andere eerbiedinge aan dit Bos: want niemand gaat in 't selfde, dan gebonden zijnde met een band, als een die minder is, sulks dat hy hier mede de hoge macht Gods is voordragende. Indien hy by geval komt ter neder te vallen, so is het niet geoorloft hem op te rechten of op te staan: sulks dat sy rollen lanks der aarde. Want alle haar wangeloof schijnt daar toe te strekken, als of sy wilden te kennen geven, dat daar van daan den oorspronk zy van haren geslachte, als of daar ware God selver, den Heerscher van allen, en die alle andere dingen onderworpen en onderdanig zyn. Wyders de grote voorspoet van de *Semnonische* volkeren, vermeerdert ook grotelijks haar aansien: want hare Landen werden bewoont met hondert Dorpen. Derhalven door hare grote menigte laten sy haar selven voorstaan, dat sy het hooft genoegsaam zyn van de *Suevische*. Hier tegen zyn de *Langobardische* vermaart, van wegen haar klein getal: want alhoewel sy met seer vele en sterke volkeren rondsom besloten zyn, evenwel zyn sy in goede vrede versekert, niet door dienstbaarheid, maar door strijden, en haar selven stoutelijk te wagen. Vorder daar aan volgende de *Rheudignische*, en *Avionische* volkeren: insgelijks de *Anglische*, en voorts de *Varinische*, *Eudosische*, *Suardonische*, en *Nuithonische* volkeren, dese werden alle beschermt door hare Rivieren, of door hare Bossen. Van deselve is'er niet bysonders om aan te teikenen, anders dan dat sy alle in 't gemeen *Herthum*, dat is, de *Aarde* als *Moeder* eeren, want deselfde meinen sy, dat haar vermengt in de menselijke saken, insgelijks dat deselfde oordeelt over den volkeren die haar leed aan doen. Daar ontrent is in seker Eiland van die *Oceanise Zee* een Bos, genaamt het *Kuysche Bos*, alhier is een geheiligde Wagen met een kleed bedekt. Dese mach niemand aanraken dan alleenlijk den Priester: die bemerkende dat de Goddinne daar binnen is, doet de wagen voort trecken met Koe-beesten, en volgt haar met groote eerbiedelijkheid; die gantse dagen door is men vrolijk, en de plaatsen aldaar zijn gewijt, tot Feesten, en wie daar komt, verwaardigt haar te gaste te ontfangen. Als dan nemen sy geen Oorloge aan, noch nemen de wapenen niet in de hand, want alle yser is opgesloten. En dan is'er niet anders bekent dan rust en vrede; als dan is'er ook niet anders bemint dan deselfde: 't wel so lange duyrt tot dat dien selfde Priester de Goddin (nu versadigt door de menigvuldige besoekinge der menschen) wederom brengt in haren Tempel: daar na werd de wagen midsgaders sijn dek-kleederen, en (indien gy vorder wilt gelooven,) de Goddinne selfs in een heimelijk Meyr gewassen: waar by gestelt werden eenige knechten om haar te dienen: welke terstont van 't selfde Meyr inge-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſwolgen werden. Hier over is by haar allen een verborgene verſchrikkinge, en een heilige onwetenheid, wat ſulks mach weſen, dat deſe menſen die ſterven, alleen ſien mogen. En dit gedeelte van de *Sueviſe Landen*, ſtrekt hem uit tot diep binnen in *Duitſland.* Maar het Vrydom van de *Hermunduriſche*, (op dat ik alſo de *Donau* vervolge, gelijk ik te voren met den *Rhijn* gedaan hebbe) is ons veel naarder; en is ook altijds getrou geweeſt aan den *Romeinen*: overſulks van alle de *Duitſen* zijn ſy alleen die gene, die haren koophandel doen, niet alleen op de kant van de Riviere, maar over al, ja ſelfs in de aller heerlijkſte voort-geplante Gemeente van de Provincie van *Beyeren.* Derhalven over al gaan ſy ſonder bewaarders, inſgelijks daar wy alle andere volkeren onſe wapenen en Legers vertoonen, daar openen wy haar lieden onſe huiſen en hoven, doch begeeren ſy deſelfde niet. In dit Vry dom van *Meyſſen*, neemt haren oorſpronk de *Elbe*, een Riviere ſeer vermaart en van ouds den onſe bekent: doch tegenwoordig werd ſijn naam alleen by den onſe gehoort. By de *Hermunduriſche* leggen de volkeren van *Voitland*, inſgelijks die van *Mehern.* Daar en boven ook die van *Ooſtenrijk.* Doch die van *Mehern* hebben de grootſte vermaartheid, in heerlijkheid en machten, en haar Land 't welk ſy beſitten, hebben ſy met uitdrijvinge van de *Franſe Borbonniſen* door haar eigen vromigheid verkregen. Inſgelijks die van *Voitland*, en die van *Ooſtenrijk*, ontaarden mede niet van hare vromigheid. En dit is als het voorhooft van *Duitſland*, voor ſo veel als het beſloten werd met de *Donau.* Aangaande de *Marcomanniſche*, en de *Quadiſe*, by den ſelven zyn tot onſen tijden toe altijds Koningen geweeſt, uit haar eigen volk. En boven al is by haar ſeer vermaart het geſlacht van *Marobodưus* en *Tudrus.* Maar tegenwoordig hebben ſy ook buitenlanders: doch het gewelt en macht haar'er Koningen hangt aan het *Rooms* geſag. Nochtans werden ſy ſelden met onſe wapenen, maar dikwils met ons geld geholpen. Niet minder vermogen in macht, de volkeren aan d'ander zijde, de *Marſigniſche*, *Gothiniſche*, *Oſiſche* eu *Buriſche*; want deſe volkeren al t'ſamen beſluiten van achteren den rugge van die van *Mehern*, en die van *Ooſtenrijk.* Onder deſe volkeren zijn de *Marſigniſche* en *Buriſche* alleen, die in ſpraak en kleedinge de *Sueviſche* gelijk zijn: want de *Gothiniſche* gebruiken de *Franſe Tale*, en de *Oſiſche* gebruiken de *Hungerſche ſprake*: 't welk een vaſt bewijs is dat ſy geen *Duitſen* zijn, des te meer overmids ſy Schattingen onderworpen zijn: want ſommige betalen ſy aan den *Moſcoviters*, en eenige betalen ſy aan die van *Ooſtenrijk*, die deſelfde haar opleggen als aan vreemdelingen. De *Gothiniſche*, 't welk dient tot meerder oneere van haar, delven uit de Gebergten het Yſer. Al deſe volkeren beſitten weinige Velden: want ſy hebben ingenomen boſſen, heuvelen en hoge toppen der gebergten: want het *Sueviſche* Land werd van den anderen afgeſneden en geſcheiden, door een langduyrig Gebergte, over het welke gelegen zijn ſeer vele volkeren, waar van den naam van de *Ligiſche* volkeren aller wijdſt hem uitbreid, en in de meeſte Vrydommen hem ſelven verdeilt. Van deſe de machtigſte te noemen, voor tegenwoordig genoeg ſal zijn. Dit zijn de *Ariſche Helveconiſche*, *Maniminiſche*, *Elyſiſche* en *Naharvaliſche.* In 't Land der *Naharvaliſche*, werd getoont een Bos van ſeer oude Gods-dienſtigheid. Alhier heeft het geſag een Prieſter in vrouwelijke kleedinge: doch volgens hare verklaringe noemen de *Romeinen* deſe Goden *Caſtor* en *Pollux.* Maar werd de Godheid der ſelver genomt *Alcis.* By haar zyn geen beelden, noch ſiet men ook geen teken van enige uitlandſe Gods-dienſt. Evenwel eeren ſy deſelve als Broeders, en ook als jongelingen. De *Ariſche* zijn de gene, die in machten al de volkeren, een weinig te voren aangeroert, verre te boven gaan, en behalven ſulks zyn ſy ook ſeer wreed: en hare aangeboorene wreedheid vermeerderen ſy dagelijks, eensdeels door konſt, anderdeels door lankheid van tijden: hare Schilden maken ſy ſwart, en hare lichamen beſchilderen ſy, en in 't gemeen verkieſen ſy ſeer duyſter ſwarte nachten, wanneer ſy ſtrijden willen, ſulks dat ſy met den ſchrik en ſchaduwe van haar doodachtige Heirkracht ſeer groote benautheid andere aanjagen: want daar is niemand van den vianden die hem niet ten hoogſten ontſet over dit nieuwe, en ſchier Helſche geſicht. *Want de ogen in alle ſtrijden werden al'er eerſt overwonnen.* Hoog boven die van *Sileſien* hebben de *Gothoniſche* hare heerſchappy, die een weinig korter gehouden werden, dan de andere volkeren van *Duitſland.* Doch nochtans noch niet geheel buyten hope der vryheid. Straks daar aan volgende, aan de *Oceaniſche Zee*, leggen de *Rugiſche*, inſgelijks de *Lemoviſche*: deſe volkeren werden hier in onderſcheiden dat ſy ronde Schilden hebben, en korte Swaarden: voorts bewijſen ſy aan hare Koningen behoorlijke gedienſtigheid. Van hier komt men by de vrydommen van de *Suioniſche*, in de *Oceaniſche Zee* leggende. Deſe behalven dat ſy kloek zijn in mannen en wapenen, zyn ook machtig in Scheeps-vloten. De gedaante van hare Schepen verſchilt daar in, dat het voorſte deel altijd even vaardig is, om ten wederzijden (het voor-hooft tonende) aan te leggen, inſgelijks gebruyken ſy geen zeilen, noch leggen hare riemen niet in ordre, aan ſcheeps-boord: want hare roeyinge is los, gints en herwaarts, gelijk als in ſommige Rivieren, en veranderen deſelfde na dat de ſake vereiſcht. Sy dragen ook de rijkdom alle eerbiedelijkheid toe: overſulks heeft een alleen het volle gebied, ſonder eenige uytvluchten tegens hem te mogen maken, want hy regeert, niet als ter bede verkregen, hebbende het recht van hem te gehoorſamen. Ook zyn hare wapenen, gelijk by den anderen *Duitſen* onder den gemeenen man niet verſpreid, maar zyn opgeſloten van een bewaarder en Slave: want de *Oceaniſche Zee* verhindert genoegſaam de haaſtige overvallingen der vianden: *En wanneer gewapende lieden ledig zijn, ſo berſten ſy lichtelijk uit tot dertelheid.* Overſulks dat men de bewaringe van de wapenen ſou ſtellen aan jemandt die edel of vry, of een vry gemaakte was, ſulks laat den Koninklijken orbaar niet toe. Boven de *Sweden* is noch een ander Zee, zijnde traag en ſchier onbeweeglijk. Van dewelke men gelooft den gantſen kloot der aarden omringt, en beſloten werd, uit oorſake dat het leſte ſchijnſel der nu ondergaande Sonne aldaar geduyrig is, tot den opgank

gank der ſelve, met ſulke klaarheid dat het de Sterren gantſelijk verdooft. Noch komt hier by, dat ſy haar ſelven wijs maken, als of ſy het geluyt der Sonne uit de Zee opkomende aanhoorden, en gedaanten der Goden, en eenige ſtralen van 't hooft der Sonne waren ſiende. Dus verre (waar van de mare waarachtig is) heeft ſich de natuire geopenbaart. So dan de *Æſtiſche* volkeren werden aan de rechter oever aangeſpoelt, van de *Sueviſche Zee.* Deſe hebben even ſodanige manieren en kleedingen gelijk de *Sueviſche:* doch hare ſprake is de *Engelſe* naarder. Sy eeren de *Moeder der Goden.* En tot een merk-teken van hare wangeloovigheid, dragen ſy ſekere gedaanten van wilde Swijnen: want ſulks in plaatſe van wapen en alle andere beſcherminge, maakt de Godvruchtige dienaars van deſe Goddin gants ſorgeloos, ſelfs midden onder hare vianden. Het Yſer werd weinig by haar gebruikt, maar meeſt gebruiken ſy ſtocken. Sy bearbeiden het koorn en andere vruchten met meerder verduldigheid, dan anders by den *Duitſen* gebruikelijk is, die gewoonlijk hier in traag zijn. Sy doorſnuffelen ook de Zee: en zyn alleen van alle volkeren die gene, die op de Wadden, en die ſelve Stranden opgaderen het Amber-ſteen, 't welk ſy in haar Tale *Gles* noemen. Doch welk de natuyre deſſelfs zy, en by wat reden het aldaar voort-komt, is by haar lieden als zynde *Barbariſe* noit onderſocht, noch bevonden. Ja dat meer is, het heeft langen tijd aldaar blijven leggen, onder de andere uitwerpſelen des Zees, ter tijd toe dat onſe weeldige dertelheid, deſelve een waardigen naam gegeven heeft. By haar is het niet in 't gebruyk. Het werd ruw zijnde, verſamelt: en alſo ongedaan overgebracht, ontfangende daar voor met verwonderinge den prijs. Nochtans kan men genoegſaam bemerken, dat het ſelfde een ſap is der geboomten: want daar in menigmaals eenige aardachtige, of vliegende Dierkens doorſchijnen, die eerſt blijven hangen aan deſe vochtigheid, en daar na wanneer de ſtoffe verherd, in deſelfde beſloten blijven. Ik meine dat de Boſſen en geboomten in het *Ooſten* vruchtbaarder zyn: want gelijk in de verborgene plaatſen aldaar, Wierook en Balſem uit de boomen ſweet, alſo ook in de *Weſterſche Landen*, en Eylanden, yets uitgetrokken en geſmolten word, door de ſtralen der nabuyrige Sonne: 't welk vallende in de naaſte Zee afgeſpoelt, en door het geweld der winden en baren, aan de ſtranden daar tegen over, opgeworpen word. Indien gy een proeve wilt doen van den aard des Amberſteen aan het vyer, ſo werd het aangeſteken, even als hars-hout, en voed een vette en riekende vlamme: en ſtraks daar na werd het tay, gelijk als pek of hars. Naaſt aan die van *Sweden*, leggen die van *Scandien.* Deſe zyn in alles met haar gelijk, uitgeſondert dat alhier een Vrouw de heerſchappy heeft. So verre zyn ſy ontaard, niet alleen van de vryheid, maar ſelfs ook van de dienſtbaarheid: en hier eyndigt het Land van *Suevien.* Aan de *Peucijnſche* volkeren, *Venediſche*, en *Finniſche*, twijfel ik, of ik die behoor te ſtellen onder *Duitſen* of *Moſcoviters:* nochtans de *Peucijnſche*, die ſommige *Baſtarniſche* noemen, zyn in ſpraak, kleedinge, wooninge en huiſen, den *Duitſchen* gelijk. Doch hare vuyligheid en lodſigheid toont dat ſy eenigſins haar aanſtellen, na de gelegentheid der *Moſcoviters*, te meer overmids de huwelijken van hare Vorſten met hun vermengt zyn. De *Venediſche* hebben ook vele dingen aangenomen, van hare manieren: want ſy lopen met hare vrybuyteryen alle de Boſſen en Gebergten af, die tuſſen de *Peucijnſche* en *Fenniſche* gelegen zyn. Deſe nochtans werden beter onder den *Duitſen* gerekent, uit oorſake dat ſy ook Huyſen bouwen, Schilden dragen, en luſt hebben, in te voet te gaan, en in ſnelheid van lopen, 't welk alles by de *Moſcoviters* anders is, dewijl ſy vele op wagens en Paarden levende zyn. By de *Fenniſche* volkeren is een ſeer wonderbare wildigheid, en een vuyle armoede: want ſy hebben noch wapenen, noch paarden, noch woon-huyſen. Tot hare ſpijſe hebben ſy groen kruyt; tot hare kleedinge hebben ſy vellen, en tot haar ſlaap-plaatſe gebruyken ſy de aarde: hare eenige hoope beſtaat in hare Pijlen, die ſy by gebrek van Yſer met beenkens ſcherp maken. Mannen en Vrouwen leven t'ſamen van de jacht: want in 't gemeen verſellen ſy hun, en bekomen ook een deel van de jacht. Hare kinderen hebben geen ander beſcherm tegens den wilden Dieren, midsgaders den regen, dan dat ſy ſchuylen onder eenige t'ſamen vlechtingen van tacken: alhier wederkeeren de jonge, en dit is het vertrek der oude lieden. Dit ſelve achten ſy veel gelukſaliger te weſen, dan ſuyrlijk te arbeiden in de velden, of eenig werk te doen in de huyſen, en alſo in hope en vreſe te wagen, ſijn eigen, of eens anders goederen. Aldus ſorgeloos tegens den menſchen, en onbeſorgt tegens den Goden, zyn ſy deſe aller ſwaarſte ſaken overgekomen. *Dat ſy geen Bede-loften van noden hebben.* Belangende vorder de *Helluſiſche* en *Oxioniſche* volkeren, die menſchen aanſichten en gelaat ſouden hebben, en lichamen en leden dragen, den wilden dieren gelijk, met meer andere verçierde fabelen, het ſelve wil ik (alſo ik daar van niets bevonden hebbe) laten voor 't gene dat het is.

[k] *Grote Lighamen*] Dat dit grote en meer als gemeen ſterke menſen geweeſt zijn, vindmen in de *antiquiteyten van Drent* de eerſte Lanſate van Vrieſland, by den Cimbren beſeten, by *Jan Picard*, in ſijn vremde en vergetene antiquiteyten van het oude Vrieſland uytgebeeld, gelijk als die by my ook ten delen in waarheid zyn bevonden, daar van hunne begraaffenis Tomben, met grote grauw rood ſtenige keyen t'ſamen gedragen, en in vorm van een dood kiſt opgeſtelt, nog in weſen zyn, daar onder de afgeſtorvene lighamen begraven zyn geweeſt, daar van nog verſcheiden gebeenten van een ſeer groot maakſel gevonden werden; daar in den ſelven *Picard* het gemeen gevoelen van de onkunde Inwoonders aldaar involgt, noemende deſelve *Hume*, dat zyn *Reuſebedden*; Dat ik liever tot deſe oude *Cimbren*, voorſaten der *Germans*, wil gebragt hebben, als die verſierde traditie der onmenſelijke Reuſen boven andre van gelijken aart, geloof te geven.

Pompon. Mela betuygd ook van deſelve, *lib.* 3. *cap.* 3. *Quod immanes ſint animis, atque Corporibus, & vaſte utraque exerceant, bellando animos, Corpora ad conſuetudinem laborum*, dat ſy klouk zyn van herten en van lighamen, welke ſy beyde aller wegen oeffenen, hare kloukmoedige herten

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ten ſtrijde, en hare onvermoeyde lighamen den laſt en arbeid te dragen. En aldus ſpreekt *Seneca, lib.* 1. *de Ira cap.* 11. van deſelve. *Quid eſt Germanis animoſius. Quid ad incurſum acrius, quid armorum cupidius, quibus innaſcuntur innutriunturque; quorum unicum illis Cura eſt, alia negligentibus. Quid induratius ad omnem patientiam, ut quibus magna exparte non tegumenta Corporum proviſa ſunt, non ſuffugia ad perpetuum cæli rigorem. Agedum illis corporibus, illis animis, delicias, luxum, opes ignorantibus, da rationem, da diſciplinam, ut nihil amplius dicam.* Wat is'er kloukmoediger volk als de *Duytſen*, wie is'er harder om een inval te doen? Wie is'er meer tot de wapenen genegen, daar ſy onder geboren en opgevoedt zyn, het welk ſy alleen behertigen, en buyten dien geen andre dingen gade ſlaan, wat volk is'er draagſamer tegens alle laſt en ongemak? Als dewelke voor t'merendeel naakt en ongedekt gaan, en geen ſchut en hebben tegen de geduyrige ſtrengheid van de lugt, met ſodanige lighamen, en ſodanige kloukmoedigheid, onbeweeglijk van wellusten, overdaad en ſchatten. Wat kan daar tegen het vernuft van reden, en leertugt? op dat ik niet verder ga.

Ik heb ook niet lang geleden, in 't Land van *Kleef*, het ontgraven gebeente van een ſeer groot mens geſien, daar van de ſchinkels ongemeen groter waren, als van een gemeen groot mens. So dat al de Ingeſetenen van dat Landſchap, met deſe *Germans* in opſigt van andre volken wel Reuſen mogen genomt werden. Want ſy alle van gelijke geſtalte zyn geweeſt, en geen miraculeuſe grote van den een boven den ander, gelijk den Reuſe *Goliat*, van de deſe te verſtaan is, blijkt hier uyte genoug, dat'er van het begin des werelds verſcheide volken, van ongemene grote geweeſt zyn, 't welk kennelijk is uyt de Hiſtorien der Heilige Schrift, als voor de Zundvloed getuygd Moſes, *Geneſ.* 6. 4. dat'er ter die tijd waren *Reuſen*, het welk aldaar werd uytgeleid voor geweldige klouke en grote mannen, en van wegen haar ontſag *Mannen van Name*; So zynder ook na de Zundvloed volken van meer als gemene grote in 't land *Canaan* geweeſt, uyt den kinderen Noachs oorſpronkelijk, *Geneſ.* 10. 15, 18, *en* 22. So hebben *Joſua* en *Kaleb*, dewelke waren uytgeſonden om het land te verſpieden, tot beſcheid gebragt, dat alle het volk dat ſy in 't ſelve Landſchap geſien hadden, waren mannen van grote langte, onder dewelke ſy de kinderen *Enaks* geſien hadden, die ſy Rueſen, dat ſijn geweldige mannen noemden, in welkers ogen ſy als ſprinkhanen waren. *Num.* 13. 16. *en* 32. Al de *Gottiſe* en *Deenſe* Schrijvers betuygen, dat de Inwoonders van alle de Noordſe landen zyn grote en ſterke mannen geweeſt, dewelke met hun overtogt en verandering van plaatſen lugt, by verloop van tijd, na de eygenſchap en aard van het land en lugt, daar ſy vaſte woonſte gehouden hebben, veraard zyn.
10 So vindmen nog tegenwoordig groot onderſcheid van geſtalte tuſſen de *Duytſers, Spaanſe, Italiaanſe, Nederlandſe, Franſe* en *Engelſe* Volken elk in ſijn ſoort, ja ſelf onder de *Nederlanders* is'er groot onderſcheid tuſſen de *Frieſen*, dat nog meeſt grove en ſterke menſen zyn, en de *Brabanders* en *Vlamingen*, die meeſt klein en ſober van geſtalte zyn, dat welmeeſt in het onderſcheid tuſſen hun vee van paarden, oſſen, koeyen en ſchapen te ſien is, elk na den aart van het land en lugt, daar op en onder ſy leven, tuſſen dewelke de *Hollanders* na de ſagtigheid en welgematigheid van hun grond en lugt, en in hun lighamen en in hun vee, netter en moyer van maakſel zyn, en in redelijkheid en wel gemaniertheid in hun ommegang en opvoedinge buyten de andere te kennen zyn.

Tacitus in vita Agricolæ, ſpreekt ook aldus van de Brittons, dien hy uyt den *Duytſen* afkomſtig houd, *Brittanniam qui mortales initio coluerint, Indigenæ an advecti, parum compertum; Habitus Corporum varii, atque ex eo argumenta. Namque Caledoniam habitantum magni artus Germanicam originem aſſeverant.* Wat voor volk *Brittannien* aller eerſt bewoont hebben, of deſelve zyn inboorlingen of van buyten aangekomen, daar van heeftmen weinig kennis; Sy ſijn ſeer verſcheiden van kledinge, daar uyt men verſcheidentlijk ſoude oordelen: Want die in *Caledonien*, (nu *Schotland*) wonen, hebben ook ſeer grote leden, het welk een bewijs is, dat ſy van *Duytſen* afkomſt zyn. *Luc. Ann. Florus de bello Cimbrico lib.* 3. *cap.* 3. ſchrijft, dat *Teutobochus* Koning der *Denen* en *Eyſerſe Duytſen*, een man geweeſt is van geweldige grote, die boven alle andere uytſtak, met deſe woorden: *Rex ipſe Teutobochus quaternos, ſenoſque equos tranſilire ſolitus, vix unum quum fugeret aſcendit, proximoque in ſaltu, comprehenſus, inſigne ſpectaculum triumphi fuit, quippe vir proceritatis eximiæ ſuper tropæa ipſe eminebat.* Selvers den Koning *Teutobochus*, die vier en ſes paarden plag te verwiſſelen, is al vlugtende met het eerſte ontkomen, en is in het naaſte bos overvallen en gevangen, een uytmuntende van de overwinninge, want ſijn overgrote des lighaams dede hem boven de gantſe Zeegepraal uytſteeken. Den Joodſen *Joſeph, lib.* 19. *antiq. Judaicar. cap.* 1. ſchrijſt daar ook van, *Quod Germani, Cohors Satellitum ex ea gente lectorum ad Principis Cuſtodiam, homines robuſti Corpore, & primos hoſtium Impetus excipere ſoliti, & magnum momentum ad Victoriam afferre, in quamcunque partem incubuerint.* Dat de *Duytſen*, de Lijfbende uyt deſelve tot verſekering des Keiſers, waren menſen groot en ſterk van lighamen, en in den eerſten aanval tegens de vianden gewoon aan te gaan, een grote oorſaak van overwinninge, tegens die gene, daar ſy opkwamen aan te vallen.

Tot den Oorlog] Sie hier voor vers: *Van wegen hare ſterkte.*

[l] *Tot de jagt genegen*] Sie *Tacit.* en *Caſar* in de voor verhaalde plaatſen.

[m] *Niet onbeſuiſt*] Onder de Oude *Franken*, als uyt den *Duytſen* oorſpronkelijk, zyn ook grote en ſterke mannen geweeſt, de *Duytſers* ſeer gelijk vormig; Daarom *A. Hirtius Panſa*, in ſijn vervolg op *J. Cæſars* Beſchrijving, *de bello Civili, in libro de bello Africano*, de gedaanten van de *Frankſen* en *Germanſe* lighamen te ſamen voegd, als van een en deſelve geſtalte, als hy ſeid, *Gallorum Germanorumque Corpora, mirifica ſpecie, amplitudineque*; De *Frankſen* en *Duytſe* van een byſondre geſtalte en grote; Dog wel gemaakt, en van een welgeſchikte geſtalte; Onder dewelke *Carolus Magnus*, van ongemene grote werd gehou-

houden by de sommige. Dog andere houden hem van een middelsoorte geweest te zyn, net en wel gemaakt; En dat hy niet so seer om de overgrote van sijn lighaam, als om sijn grote daden, *Karel de*
11 *Grote* genomt is geweest, niet als het *Goudse Chronijksken*, op de naam en tuyg van *Tulpijn* den Aartsbisschop van *Reims*, het welk van den selven noyt en kan bewesen werden, naar sijn gewoonte van schrijven daar van beuselt, en tastelijk tegens de waarheid schrijft: Dat hy een seer groot lang man was, agt voeten in sijn gordel dik, sijn aansigt anderhalf voet lang, en een voet breedt, sijn neus een half voet lang, sijnen baard tot op sijn gordel, sijn wenkbrawen een halve palm lang, ogen als leeuwen ogen had, en so voort, hy was so sterk dat hy met sijn swaard een gewapent man en paard te gelijk doorkloofde: Dit soude so doende eer een monster, als een mens gelijk werden. *Marquardus Freherus*, in sijn leven Raadsheer van den *Keurpaltz*, spreekt daar met ander bescheid van, in seker bysonder bouksken, dat desselfs gestalte regt mannelijk en schotig was, dog niet boven natuyrlijk; Dit sijn sijne woorden: *non ut prodigiosæ altitudinis longurionem nobis aliquem fingamus, ceu Goliatem Philisteum, aut maximum Thracem, sed ut Heroicæ staturæ virum principem*; Niet dat wy ons moeten inbeelden, dat hy een mens van vervaarlijke lengte geweest is, als een Philistijnse Goliath, ofte een groten *Thracier*, maar een Princelijk man, van een Helden gedaante; *Eginhard* die ten selven tijde geleeft heeft, en een sigtbare getuyge geweest is, schrijft daar van; *Quod corpore fuerit amplo atque robusto, statura eminenti, quæ tamen justam non excederet, nam septem suorum pedum proceritatem ejus constat habuisse figuram*. Hy had een grof en sterk lighaam, dat nogtans de behoorlijke lengte niet te boven en ging, want seven van sijne voeten was sijn lengte.

12 [n] *Geluw van haar*] Dat sy geluw en loshangend haar gehad hebben, leerd het voorbeeld van *Caligula*, by *Sueton. cap.* 47. In sijn Zegepraal der gewaande overwinninge tegens de Batavise Duytsen, daar hy verhaalt, dat den selven *Caligula*, de kloukste uyt de *Franse* mannen genomen, en deselve gedwongen heeft hun haar geel te maken, en wel gekemt te laten hangen, op dat sy voor het volk Duytse gevangenen souden schijnen: *Præter captivos & transfugas Barbaros, Galliarum quoque procerissimum quemque, ac nonnullos ex principibus legit, ac seposuit ad pompam, coëgitque rutilare & submittere comam*. Het lange geluw haar, van ouds den *Duytsen* gemeen, is ook by andere tot hun çieraad nagebootst, en niet alleen met verruwe nagemaakt, daar mede sy het haar wisten blonden geel te maken, maar ook met vijlsel van goud bestroyt, en met gouddraad aardig doorgevlochten; Sulks *Lampridius* van *Commodus Antoninus* verhaalt, *Fuit Capillo, inquit, semper fucato & auri ramentis illuminato*. Hy droeg altoos toegemaakt haar met gouddraat doorvlogten; En *Trebellius* van *Galienus*, *quod crinibus suis auri scobem aspersit*, dat hy sijn haar met vijlsel van goud bestroyde; Sy hebben ook veel het afgesneden haar van de *Duytsen* weten te kopen en te handelen, om in plaats van het hare te dragen, daar op *Ovidius* van sijn geliefde aldus schrijft.

Jam tibi captivos mittet Germania crines,
Culta triumphatæ munere gentis eris.

Dat is.

Uyt Duytsland komt u 't goud-geel haar van
hun gevangens af,
Dat u de pronk, en haar den roem van d'overwinning gaf.

Sy plagten ook door de kunst hun haar van sodanige kleur te maken, met sekre soorte van loogsalven ofte toegemaakte seep, in ronde ballekens gedrayt, daar sy het haar mede besmeerden, het welk Batavise schuym genomt werd: Daar van den Poët *Martialis*:

Et mutat Latias spuma Batava comas.

En op een ander plaats nomt hy deselve ballekens *Comas Mattiacas*, dat by de sommige van de *Zeewen* verstaan werd, dewelke in gelijknis van de *Marburgse Hessen* en *Katten*, en om andre naamredene, daar van wy elders breder, ook *Mattiaci* genomt werden, dog waarschijnlijker van de oude *Hessen* en *Katten*, en sulks van de *Duytsen* in 't gemeen te verstaan is: Aldus deunt hy daar van:

Si mutare voles longævos cana Capillos:
Accipe Mattiacas, (quo tibi calva) pilas.

Dat is:

So u het grijse hooft te veel verkaalt en oud
maakt,
So neemt Matijkze seep, dat 't haar so geel als
goud maakt.

Dat deselve haar Hooft-haren niet alleen uyt eygen aart, wel opgetoyt en çierlijk gehad en gedragen hebben, maar 't selve met kunst hebben weten geluw te maken, en te doen krullen, getuygt *Diodorus Siculus, Biblioth. Histor. lib.* 5. *cap.* 28. sprekende van *Germans* en *Gallen* aldus, *Comam non modo natura gerunt Flavam, sed arte quoque genitivum proprietatis colorem imitari student*. Sy en hebben niet alleen geluw haar uyt hun eygen selven, maar sy soeken ook met kunst de eygen aangebore kleur na te bootsen: *Ammianus Marcell. lib.* 27. *Videbant, inquit, lavantes alios quosdam comas rutilantes ex more*; Sy hadden ook andre hun haar doen opkrullen; en den selven *Diodorus Siculus, ibidem, Calcis laxivio capillos lavant quotidie*: Sy wassen hun haar dagelijks met loog van kalk. *Plinius lib.* 28. *cap.* 12. *Prodest & Sapo rutilandis capillis inventum ex sevo & cinere*; Tot het opkrullen doet ook de seep met smout en asse te samen gemengt, en den selven *Diodorus D. loco*, dat sy het haar sodanig weten uyt te kemmen en te laten hangen, gelijkmen doet de manen van een schoon paard, daar op den Poëet *Martial. Epigramm. lib.* 1. schijnt te spelen, als hy seid.

——— Mollesque flagellant
Colla Comæ

Sy hebben ook het haar met een strik weten te knopen, en çierlijk te vlegten. *Insigne gentis*, seid *Tacitus de morib. German. obliquare crinem, nodoque substringere*: *Seneca Epistol. ult. Quid Capillum*
ingen-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Ingenti diligentia colis, quum illum vel effuderis more Parthorum vel Germanorum modo vinxeris. Hoe sijt gy so hovaardig op u Hooft-haar, dat gy het op de wijse der Parters lang laat hangen, of na de *Duytse* wijse doet knopen en vlegten.

13 ° *Haar baard*] Diodorus Siculus *d. libro* 5. *cap.* 21. *Barbas nonnulli abradunt, quidam modice alunt; Nobiliores tonsura genas quidem lævigant, mystaces vero demittunt, ut ora ipsorum obtegantur, ideo cum edunt cibi pilis implicantur, cum bibunt ceu per colum potus dimanat.* Sommige laten hun baarden glad afschrabben, andre dragen hem wat nederwaarts, de voornaamste onder haar laten hun aangesigt en wangen wel glad afschrabben, dog laten haar knevels over de mond nederhangen; So dat als sy eten, de spijs door den baard gaat, en als sy drinken, den drank gelijk als door een spinnerok daar by neder druypt.

't Selve getuygd *Jul. Cæsar*, van de *Brittons de bello Gallico lib.* 5. *Capillo, inquit, sunt promisso, atque omni Corporis rasa, præter caput & labrum superius.* Sy dragen lang haar, en laten haar in alle delen des lichaams kaal afscheren, behalven het hooft en bovenste lippen: Sommige hebben ook haar knevels opgeset, en haar baard çierlijk gekrolt en uytgekemt, gelijk als *Sidonius Apollinaris in panegyrico Julio Valerio Majoriano Augusto, dicto*, daar van schrijft

——— *Vultibus undique rasis,*
Pro barba tenues perarantur pectine Cristæ.

Het aangesicht over al glad afgeschrabt, hebben hare baarden gekrult en uytgekemt; Het welk noch onder de *Noord-Hollandse* Boeren gemeen is, in de bejaarde en oude luyden, dewelke veel werk maken met hare baarden te kemmen en op te toyen: De oude *Duytsers* hebben ook grote en uytgestrekte knevels om haar mond gehad, op dat sy daar door te ontsaggelijker souden schijnen; En hadden veel al voor een manier van doen, dat sy haar baarden niet en lieten scheeren, voor dat sy hunne dapperheid met overwinninge tegens hare vianden betoont hadden, als breder by *Tacit. de Morib. Germanor.* Hy verhaalt ook *Histor. lib.* 4. van *Claud. Civilis*, dat hy sijn hangend gekrult haar niet en liet scheeren, voor dat hy tegens de *Romeinen* de overwinninge verkregen had. *Civilis barbaro voto, post cæpta adversus Romanos arma, propexum, rutilatumque crinem patrata demum cæde legionum deposuit.*

Plinius verhaalt *lib.* 28. *cap.* 12. dat het krullen en optoyen van het haar meer onder de mans, als onder de vrouwen gebruykelijk was. *Gallorum hoc inventum rutilandis capillis apud Germanos majore in usu viris, quam inter prisca feminis. Alii tamen inter prisca Germanorum instituta referunt; Vide Valer. Max. lib.* 2. *cap.* 1. De reden waarom het meer onder den mans, als onder den vrouwen gebruykelijk was, daar andersints de vrouwen meer werk maken van hun selven op te toyen, en op te schikken, werd by *Clemens pædagog. lib.* 3. *cap.* 3. bygebragt, dat het niet en was om mede te pronken, maar om dat sy door het lang haar te vervaarlijker voor hare vianden souden schijnen. *Ex gentibus Celtæ atque Scythæ comam nutriunt, non ornatus causa; Terribile quid in se habet, barbarum bene comatum esse.*

De manier van het haar geel te verwen, is in *Noort-Holland* van ouds gemeen geweest, gelijk als noch tegenwoordig, daar sy het haar met sekere loog seer schoon geel en blond weten te maken, gelijk of het uyt den eygen aart altoos so geweest was, voornamelijk by de jonge dochters, dewelke met het haar bloot gaan, en met een knoop achter in den hals gebonden, en gelijk als den Poëet *Martialis*, van de *Sicambren* opdeunt: *Crinibus in nodum tortis venere Sicambri*, latende het verder lang neder hangen, elk om het schoofte in onderscheid tussen deselve en tussen getrouwde vrouwen, dewelke het hooft met een stolpmuts dekken, datmen by na geen haar en siet.

Omtrent de kleur van het haar, werd onderscheidentlijk by de Schrijvers gesprooken; d'Een schrijft van geluw, de ander van goudgeel, d'ander van blond, en d'ander van ros haar, d'een van slegt nederhangende en d'andre van gekrult: Het welk daar uyt voortkomt, dat de *Duytsen* self hun haar niet van eene kleur gehad hebben, en hoe deselve uyt het suyden nader aan 't noorden geseten waren, ook het haar geelder, en meer na 't noorden rosser en bruynder gehad hebben. *Vitruvius* seid, dat de Noordse luyden bruyn nederhangend haar hebben, *directum ac rufum sc. colorem*: *Seneca de ira lib.* 3. *cap.* 26. spreekt van ros en 't samen geknoopt haar, *non est inter suos insignitus color, nec rufus crinis, & coactus in nodum, apud Germanos utrumque decet.* Gelijk ook van een bruyne, en rosche kleur den Poëet *Martialis* opdeunt, de *persona Germanica. Sum figuli lusus, rufi persona Batavi.* 14

Tacitus spreekt doorgaans van geluw gekrult haar, gelijk ook de Poëten doorgaans den *Duytsers* geluw haar toeschrijven. *Juvenalis Satyra V.*

Cærula quis stupuit Germani lumina, Flavam
Cæsariem, & madido torquentem cornua Cirro?
Nempe quod hæc illis natura est omnibus una.

Ausonius in Ediliis puellæ Alemannæ:

——— *Germana maneret*
Ut facies, oculos cærula, flava comas.

Claudianus in Rufinum lib. 3.

Inde truces flavo comitantur Vertice Galli.

Lucanus lib. 2.

Fundat ab extremo flavos Aquilone Zuevos
Albis, & indomitum Rheni caput.

Silius Italicus, lib. 3.

At tu transcendes Germanice facta tuorum,
Jam puer Auricomo performi date Batavo.

Virgilius Æneid. VIII.

Aurea Cæsaries ollis.

Boët. de consolat. Philosoph. lib. 1.

Vel cur Hesperias sidus in undas
Casurum, rutilo surgat ab ortu.

Het welk ook wel op onse tijden kan gepast werden, by de welke de blonte pruyken in grote waarden werden gehouden, werdende tot het toestellen van deselve het haar allerwegen ten dierste opgekoft, en opgesogt, en so dier verkoft dat

dat dikwils de pruyk meer als de persoon waardig is, en gelijk den Poëet singt:

——— Poterat fortasse minoris
Piscator quam piscis emi.

15 [p] *Blank van lichaam,*] *Plinius lib. 2. cap. 78.* schrijft, dat de volken die wat dicht naar 't noorden hellen, (daar onder ook de *Duytse* Batavieren) blondharig en blank van kleur zyn, en in het tegendeel de *Æthiopiers* en *Moren*, en die gene dewelke naar het zuyden gelegen zyn, veel al swart gekrolt hair hebben, en swart en geluw van lichaam zyn; *Æthiopes vicini sideris vapore torreri, adustisque similes gigni, adversa plaga mundi atque glaciali candida cute esse gentes, flavis promissas crinibus, truces vero cœli ex rigore.* So zyn niet alleen de *Æthiopiers* en *Moren*, *Arabiers* en *Turken*, maar bysonderlijk de *Spanjaarts* en *Portugesen*, daar in van de *Nederlanders* te onderscheiden; *Vitruvius* spreekt daar mede aldus van, *Sub Septentrionibus, nutriuntur gentes candidis coloribus*; *Tacitus lib. 4. Histor.* daar hy van het Batavise jongelingschap spreekt, seid, dat deselve uytstekende waren in schoonheid, en dat by de Bataviers doorgaans een seer klouke schoonheid is onder den kinderen; *forma, inquit, conspicui, & est plerisque procera pueritia.* *Eunapius* in sijn Historie, die by *Sosimus* t'eenemaal gevolgt werd, schrijft van de *Gothen* oorspronkelijke *Duytsen*, dewelke onder den Kaisar *Valens* gevangen geleid wierden, een gelijke getuygenis; *Alius adamabat puerum ex transgressis, candida facie, & amabilem, alii mulieres inter captivas formosæ miserabatur, alium virginis capiebat pulchritudo.* Den een had sin in het voorby gaande jongelingschap, om haar schoonheid, en aangenaamheid, andre beklaagden den ongelukkigen staat van het schone vrouwvolk onder den gevangenen, andre verliefden op de schoonheid der maagden. So spreekt ook *Procopius* van de *Gothen* en *Vandalen*, dat sy doorgaans blank en schoon van lichamen zyn. *Candidi, inquit, universi corporibus.* En *Diodorus Siculus lib. 5. Histor.* geeft haar den lof van schoon vrouwvolk onder haar te hebben, *Feminas habent formosas* seid hy. En *Athenæus lib. 13. cap. 8.* beschrijft de *Kelten*, dat onder haar schoon vrouwvolk is. *Ex barbaris Celtæ pulcherrimas habent uxores.* Ten lof van sekre *Duytse* dochter, werd by de Poëet *Ausonius*, in sijn vermakelijkheden aldus opgedeunt.

Delicium, blanditiæ, ludus, amor, voluptas,
Barbara, sed quæ Latias vincis alumna pupas.

En op een ander plaatse van deselve.

Bissula nec ceris, nec fuco imitabilis ullo
Naturale decus fictæ non commodat arti.
Sandyx & Cerusca alias, simulate puellas:
Temperiem hanc vultus nescit manus: Ergo, age pictor,
Puniceas confunde rosas, & lilia misce,
Quique erit ex illis color aëris ipse sit oris.

Onder deselve en zynse niet alle even schoon of mov: Onder dewelke de *Hollandse* en omstreekse dochters, wel voor de moyste boven andre geagt werden, niet alleen onder de Steedse en wel gemanierste van opvoeding, maar ook onder de bouw- en landluyden, als voornamentlijk te zien in de *Friese*, *Waterlandse* en *Noorthollandse* vrouwluyden.

[q] *Eerste bewoningen,*] Let wel dat onder de *Cimbren* en *Kelten*, tweederhande soorten van bewoningen geweest zyn: De eerste bewoningen waren wijd en sijd verstroyd, en elk op hun selven, tot dat sy daar na t'samenrottingen en woonsten van veele by een gemaakt hebben, gelijk noch jegenwoordig vele Bouwluyden ten platten lande geheel op hun selven wonen; en andre by een vergadert, een Burgerlijke gemeente met den anderen gemaakt hebben, dewelke onder eene Heer behoren, welke gemeenschap sy een Heerlijkheid, Dorp, ofte Karspel noemden; *Dorpe* genomt van het algemeen oud woord *Dores*, het welk een over gebrachte *Sate* beduyd, een t'samen gevoegde gemeente en *Karspel*, gelijk als *Gaarspil*, een t'samen gevoegde gemeente; Dat ook de oude *Duytsen* in hunne t'samenrottingen, hare huysen boven de aarde, elk van den anderen afgescheiden gehad hebben, betuygd ons *Tacit. de Morib. Germanor. circa finem*, met dese worden: *Nullas Germanorum populis habitari urbes satis notum est, ne pati quidem inter se junctas sedes. Colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Vicos locant, non in nostrum morem, connexis & cohærentibus ædificiis: suam quisque domum spacio circumdant.* Dat de *Duytsen* gene vaste Steden bewoont hebben, is genoeg kennelijk: En hebben hare huysen niet dicht aan den anderen willen setten. Wonen elk op hun selven, na de gelegentheid van de souse, het veld ofte bosch daar sy haar nedersetten. Sy bewonen ook gemene en t'samen gevoegde Vlekken en Landsaten, niet op onse wijse, de huysen dicht aan den anderen gestelt, maar elk met zyn tussen plaats onderscheyden. Daar uit men de tweederhande soorten van bewoningen genoeg kan afnemen. 16

[r] *In Hollen en Spelonken,*] In de eerste tijden, doe onse Voorsaten *Ascenas* afkomelingen in de *Keltise* Landen overkwamen, hebben sy haar sober en armelijk beholpen, elk met sijn vrouw en kinderen, van den anderen hier en daar verstroyt, en hare woningen waren holen en spelonken onder de aarde, daar sy haar levens nooddruft in bergden, en met mes en vuyligheid voor de Struykrovers overdekt; en hare kinderen dekten en verbergden haar onder de takken en bladeren van de bomen, als breder by *Tacitus, d. loco de Moribus Germanorum*, tot dat sy metter tijd na de wijse van hun gebuyren, hutten boven de aarde, en daar na huysen hebben beginnen te maken, eerst van hout, en daar na ook van steene muyren en daken. Van de eerste woonsten en onthoudinge in holen onder de aarde, en verder manier van leven der *Duytsen*, onder alle *Duytse* volken gemeen, is mede te sien en te verstaan, het geen den selven *Tacitus* van de *Finnen*, en bewoonders van den uyterste kant van *Duytsland*, na sijn wijse seer kort beschrijft. *Fæda paupertas. Non arma, non equi, non penates. Victui herba, vestitui pelles, cubile humus, sola in sagittis spes, quas inopia ferri, ossibus asperant, idemque venatus viros pariter ac feminas alit, passim enim comitantur, partemque prædæ petunt, nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium, quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur. Huc redeunt Juvenes* 17

hoc senum receptaculum ; id beatius arbitrantur, quam ingemere agris, illaborare domibus, suas alienasque fortunas spe metuque versare. Dat is: Onder dese is een vuyle armoede, sy hebben noch wapenen noch paarden noch woon-huysen: Tot haar spijse hebben sy de groente, tot haar kledinge vellen, tot haar slaapplaats de aarde, haar enige hoop bestaat in haar pijlen, die sy by gebrek van yser met enige beentkens weten scherp te maken. Mannen en vrouwen leven 't samen van de jagt, want sy in 't gemeen haar versellen, en delen mede het gevangen wild: hare kinderen hebben geen ander bescherm tegen de wilde dieren of tegen den slag-regen, als dat sy onder enige t'samen gevlogten takken en bladen van de bomen schuylen; Hier toe keeren haar de jongelingen, en dit is de onthoudinge der oude luyden, dit achten sy veel beter te wesen, dan onder den arbeid te bukken, in de velden of 't huys enig werk te doen, en tussen losse hope en vrese sijn eigen of eens anders goeden te wagen, en het geluk op te offeren; *Germanos*, seid *Seneca de providentia divina*, *perpetua hiems, triste Cælum premit, maligne solum sterile sustentat, Imbrem culmo, aut fronde defendunt.* De *Duitsers* werden van een geduyrigen winter gedrukt, en van een onvruchtbare grond gevoed, sy beschutten haar jegens den slag-regen met ruygte en bladren van bomen. En den Poëet *Ovidius* in het 1. bouk sijner Hervorm sangen, deunt daar van aldus:

Tum primum subiere domos. Domus antra fuerunt;
Et densi frutices & junctæ cortice virgæ.

Doen wierd het eerste huys. Want eerder warent holen,
En 't scherm voort 't quade weer wierd tak en blaan bevolen.

En *Juvenalis*, in het VI. sijner Schimpdigten in gelijken sin.

Credo pudicitiam Saturno Rege moratam,
In terris visamque diu, quum frigida parvas
Præberet spelunca domos, ignemque laremque,
Et pecus & dominos communi clauderet umbra;

Dat is:

Ik loof dat d'eerbaarheid op d'aard is weg genomen,
Ten tijde van Saturnus, die voor desen noyt schromen
Noch schamen dêe; doen t'onderaardse huys
De woonste was, en seker voort gespuys
Van Rovery, den Huis-god voor de nood bewaarde,
En t'samen Heer en Vêe besloten onder d'aarde.

[r] *Huysen gemaakt*] Hare Huysen die sy naderhand hebben beginnen te timmeren, waren eerst van hout licht opgemaakt, en met takken van bomen en ruygten t'samen gevlogten, want sy hadden geen kennis van steen en kalk te gebruyken en te bewerken, *Neque Cæmentorum*, seid *Tacitus* ter voorverhaalde plaatse, *apud illos, aut tegularum usus. Materia ad omnia utuntur informi, & citra speciem aut delectationem.* Cement noch tegelstenen hebben sy in geen gebruyk, het maaksel van hare huysen, en de stoffe was met allen slecht en sonder aansien: Daarom seid *Herodianus lib.* 8. dat hare Steden en gebouwen door het vier licht waren te vernielen. *Facillime ignis urbes eorum atque ædificia cuncta depascitur: rari enim apud illos lapides, aut lateres cocti, sed densas habent sylvas, ideoque, lignis quum abundent, iis compositis, compactisque tabernacula sibi struunt.* Het vier kan hare Steden en gebouwen licht vernielen, want sy by haar so geen steenen noch gebakke tichelen hebben, maar hebben dicht beplante bossen, daarom, dewijl sy hout genoeg hebben, maken sy hare huysen van hout, dicht door malkanderen gevlogten. Hoedanig in *Duitsland*, *Engeland* en *Vrankrijk*, ja self in *Vlaanderen* en *Braband*, niet alleen buyten de Steden te landewaard van houte stijlen, met gevlogte horden met leem gepleistert en dicht gemaakt, maar selfs noch in de Steden veel houte huysen gevonden werden: So zyn noch tegenwoordig in *Engeland* al veel houte huysen, daar door tot verscheide tijden aldaar so dikmaal groten brand geweest is, dewelke op eene tijd gehele wijken en straten heeft weg genomen. So hebben noch by onse tijd tot *Amsteldam* in de oude Stad verscheide houte huysen gestaan, gelijk ook om het oude Stads Raadhuys van *Amsteldam* al meest houte huysen plachten te staan, dewelke tot het nieuwe Stadhuys in 't jaar 1643 zyn ingenomen, en in so een wonder werk des werels hervormt, dat diergelijke nergens te sien en is; So bevind men binnen *Utregt* noch verscheide huysen met houte gevels: Binnen *Leyden* zyn ook al onlangs huysen en getimmerten met houte gevels en rietdaken geweest: Daar tegens by de *Keuren* van deselve Stad van den jare 1583 *art.* 59 en 61 is voorsien; Dat *indien jemand enige huysen had, die gemaakt waren met houte gevels of sijd wegen, en deselve vergingen, ofte afgebrooken wierden om te vermaken, of te vernieuwen, die wederom soude moeten doen maken van steen en kalk of tarasse.* Van gelijken *datmen alle woonhuysen, schuyren, lootsen, schotten, en andere getimmerten, groot of klein, hoog of laag voorts aan soude moeten maken met gevelen, of zijd wegen van steen en kalk of tarasse gemetst, en dekken met leyen, pannen, tegelen, ofte ander hard dak*, Item *So wan rietdaekte huysen by jemand t'eniger tijd, in heel of deel om timmeringe wille, ofte andersints ontdekt werden, men 't selve ondekte wederom sal moeten dekken met hard dak, op verbeurte, &c.*

[t] *Meest vellen van wilde dieren*] De eerstelingen en verre afgelegen, hebben niet anders gehad als omgehangen vellen van wilde dieren, maar die gene, dewelke omtrent den *Rhijn* woonden, en wat meer ommegang met andere beter gemanierde volken hadden, hebben ook hunne kledingen gehad, om ten deelen hun lichaam en schaamte te bedekken, gelijk dat by *Tacitus de Morib. Germanorum* mede werd onderscheiden, *Gerunt, inquit, & ferarum pelles, proximi ripæ exquisitius, ulteriores negligenter, ut quibus nullus per Commercia cultus.* Welke plaats van *Tacitus* averrechts, en het een voor het ander schijnt gestelt, en nageschreven, en sulx in plaats van *proximi ripæ negligenter, ulteriores exquisitius*, gelijk de gemeene afschriften houden, aldus moet herstelt werden, *proximiores ripæ exqui-*

exquisitius, ulteriores negligenter, dat my verwondert dat *Lipsius*, in sijn aantekeningen niet en heeft verbetert.

Welke manier van Vellen, tot deksel en kledinge te gebruyken, sy met andre volken gemeen gehad hebben: So spreekt *Herodotus lib. VII.* van de krijgs-lieden van *Xerxis*, *Æthiopes pardorum leonumque pellibus amicti*, dat de *Æthiopiers* met panthers en leeuwen vellen omhangen waren. *Et paulo post*; *Lycii caprarum gerebant pelles ex humeris suspensas*, de *Lyciers* droegen bokken ofte geyte vellen om de schouderen omgeslagen. Daarom seid *Cæsar lib. 4. de bello Gallico* van de *Duytsen*. *Propter pellium exiguitatem corporis magnam partem fuisse apertam, atque nudam*, dat haar om de kleinheid van deselve vellen, het meeste deel van het lichaam naakt en bloot was. *Pompon. Mela lib, 4. cap: 7.* beschrijft de *Indianen*, dat sommige met vellen van wilde beesten omhangen zyn, andre geheel naakt, en andere alleen ter schaamte gedekt waren. *Alii ferarum, inquit, pellibus vestiuntur, pars nudi agunt, pars tantum obscena velati.* Van de *Massageten* een *Scytis* volk schrijft *Strabo*, *lib. 11.* *Quod vitulorum marinorum pellibus velentur*, dat sy met vellen van Zee-kalven omhangen zyn, *Et lib.* 17 van de *Æthiopiers*, *quod pelles gerant, alii nudi agant, exiguis pellibus cincti.* Dat sy meest naakt zyn, met kleine vellekens omhangen, *& eodem libro de Mauris*, *Quod leonum ac pardalium & ursorum pellibus velentur.* Dat sy met panters, leeuwen, en beere vellen omhangen zyn.

De vellen, daar de eerstelingen mede omhangen wierden, waren klein, so dat deselve hare schaamte niet en konden dekken, en niet verder en strekten als om de schouderen, om het lijf ten uytersten tot aan de navel toe, zynde ook de borst gants naakt en bloot. Sommige menen, dat dit bokke vellen mogen geweest zijn, om de beschreven kleinheid. Maar is een soort van gedierte op sich selven geweest, dewelke *Rhenones* een Rhene genomt werden, by na van de grote van een hert. *Rhenones* ἀπο τ̃ ῥηνῶν *id est agnitis pellibus dictos, uti Grammatici volunt, & vulgo explicatur. Illud falsum esse probat Isidorus lib. 19. cap. 23. qui Rhenonum nomen verbum esse putat Germano-Celticum, quia & vocabulum & res ipsa fuerit Celtica, neque veterum authorum quisquam eo usus sit, ut quod ipsum feræ genus ipsis incognitum; Idem probat Varro de lingua Latina lib. 4. qui peregrinum illud affirmat esse vocabulum. Paulus Diaconus rer. Longobard. lib. 1.* verhaalt, dat op het Eiland Schone sodanige beesten zyn van gestalte en van hoornen by na gelijk een hert: Daar van hy seide een rok gesien te hebben. *Apud Schitosinnos, inquit, est animal non satis absimile cervo, de cujus ego corio, ut fuerat pilis hispidum, vestem in modum tunicæ conspexi.*

u *De best gemanierde,*] So seid *Tacit. de Morib Germ. Locupletissimi veste distinguuntur*, de rijkste werden uyt haar kledingen onderscheiden. Sulx ook by *Pompon. Mela lib. 1. cap. 8.* in de *Cyrise* voiken werd onderscheiden als hy seid: *Primores sagis velantur, vulgus bestiarum pecudumque pellibus.* De voornaamste dragen kasjakken, de gemene slechte vellen. *Diodorus Siculus*, daar hy van de gemeenschap der *Franken* met den *Duitsen* spreekt *biblioth. Histor. lib. 5. cap. 9.* verhaalt van deselve, dat sy geboorde kasjakken droegen des winters dik, en des somers geheel dun en lichtvaardig; *Saga fibulis subnectunt virgata, per hiemem densa, per æstatem levia.*

Dese kasjakken, en voornamentlijk de somer kasjakken, waren van verscheide kleuren, eerst omhangen over de schouderen, gelijk als de vellen van de dieren, dog naderhand dicht om het lijf toegegordelt: Werden gemeenlijk genomt, *Sâga*, doch van welke stoffe deselve gemaakt waren, zyn de schrijvers oneens, waar van het waarschijnlijkste is, dat deselve van vellen van wilde dieren van hun selven van verscheide kleur, gelijk als zyn de tijgers en luparts, of dat deselve door kunst gespikkelt en geverst, of van verscheide stukken van allerhande kleuren met punten by malkanderen gevoegt en ingeset zyn geweest, gelijk als *Tacitus de Moribus* dat beschrijft: *Eligunt feras & detracta velamina spargunt maculis, pellibusque belluarum, quas exterior Oceanus, atque ignotum mare gignit.* Sy kiesen de moyste dieren uyt, en hare vellen afgestroopt besprenkelen deselve met verscheide vlakskens, en ingewrogte stukskens van seer grote beesten, dewelke de Oost en onbekende Noort-zee voortbrengt. *Diodorus Siculus d. loco* voegt daar by, *Saga crebris laterculis florum instar distincta*, kasjakken van verscheide ingevoegde ruytkens gelijk als bloemkens onderscheiden, welke by tijde van de *Romeinen* in grote achting geweest zyn, uyt het schrijven van den selven *Tacitus*, *Histor. lib. 2.* daar hy de wederkomst van *Vitellius* van over den *Rhijn* beschrijft met dese woorden, *Ornatum ipsius municipia, & Coloniæ in superbiam trahebant, quod versicolore sagulo bracchas, tegmen barbarum, indutus togatos alloqueretur.* Sijn pronk wierd voor hovaardye en grootsheid opgenomen, dat hy met een veelkleurigen kasjak en het vremd gewaad van ruyge en ongeschoren klederen, van verscheide kleur, in den getabberden Raad redeneerde.

Wat voor figuyren en beeldsels van vlekken dit geweest zyn, daar *Tacitus* van seid, *velamina spargunt matulis*, is onseker. Het meeste gevoelen is, dat deselven zijn vierkant ofte rond geweest, en andere met balken van verscheide kleur, het welk by alle andere volken schijnt gevolgt te zyn; so werden by ons de vierkante figuren een Italiaans vloertjen, het ronde gansen ogen genomt: De vierkante zyn by de oude schrijvers *tessera*, *aut tessella* genomt, *quæ quamlibet figuram quadratam significant Quomodo; Tessellæ in vestibus significant figuras quadratas intextas. Isidorus Origin. lib. 19. Tessellæ sunt quibus domicilia sternuntur, a tesseris id est quadratis lapillis nominata.* Vierkante vloerstenen: Dat dese ronde oogskens by de oude in gebruyk zyn geweest, betuygd mede *Salmas. ad Vopiscum in Vita Carini. Hebræi, inquit, quique maculas in vestibus rotundas acu plumarii intextas, ocellos vocitare consuerunt.* Welke beyde soorten, het Italiaans vloertjen, by ons in het tafelgoed, en de gansen oogjens in het linnen nachtgoed, en onderklederen werd uytgebeeld: En de balken ofte vlammen van verscheide kleuren, werden in het *trijpte* tapijt-werk ingeweven.

Buyten dese is noch een andre soorte van gevlakte en gefigureerde klederen geweest, diemen *scutulas vestes*, en schildekens nomde; daar van

Plinius lib. 8. *cap.* 48. *Iſtriæ, ac Liburnicæ lanam, & quam ſola ars ſcutulatu textu commendat in Luſatia. Et paulo poſt, Scutulis dividere Gallia inſtituit; & lib.* 11. *cap.* 24. *Scutulatum rete habet.* Hier van ſpreekt het *Codex Theodoſianus tit. de Scenicis. lib.* 15. *cap.* 7. *l.* 11. *circa fin. Uti hiſdem ſcutlatis (id eſt ſcutulatis) & variis coloribus ſericis, auroque, ſive gemmis, collo, brachiis, cingulo non vetamus.*

Van wat beeldſel deſe ſchildekens geweeſt zyn, en ſijn de geleërden ook niet eens: Sommige menen dat het ronde ſchildekens geweeſt zyn, daar mede de figuyren van onſe linne *nopjens*, weinig van de gansoogjes verſchillende, ſouden over een komen, van welk gevoelen geweeſt is *Iſidorus Origin. lib.* XII. *cap.* I. *Scutulatus vocatus, inquit, propter orbes quos habet.* En meent dat gelijk het appel ofte ſchijven in de grawe paarden geweeſt zyn; daar en tegen *Turneb. Adverſ. lib.* 27. *cap.* 24. meent dat het geen ronde, maar by na vierkante figuren zyn geweeſt. *Scutula, inquit, eſt rhombus, quod latera paria habet, nec angulos rectos, ſimiles ſcutulæ*, ſchotig en langwerpig ofte eyrond, *Plinius lib.* XVII. *cap.* XVI. *Scutulam vocat, emplaſtrum quod eſt longum* IV. *& latum* III. *digitos. Scutula* werd alſo genomt van *Scutum*, een ſchild, dewelke meeſt langwerpig plachten te weſen, *Magnus Salmaſius ad Flav. Vopiſcum in vita Aureliani & Carini vult, Scutulas proprie eſſe virgas, ut Scutulatæ veſtes eædem ſint, quæ virgatæ, pluribus virgis, hoc eſt viis tranſverſim decuſſatimque ductis diſtinctæ, unde multæ in medio quadratæ notæ relinquebantur, quales in retibus, aut reticulatis operibus apparent*, met kleine takskens door malkander heen en weder geleid, dewelke in 't midden een vierkante ofte houkige *Maſe*, gelijk als men de netten breid, vertoont.

Het geſpikkelt bont is ook doorgaans by alle volken voor een koſtelijke dragt gehouden. *Ita Perſius Satyra* VI. daar hy van de Triumphe en Zegepraal ſpreekt:

Iam Chlamides Regum, jam lutea gauſapa captis,
Eſſedaque, ingenteſque locat Cæſonia Rhenos.

Dat is verbootſt:

Sie daar het Konings kleed, het veldtuyg der
geſellen
De Zegenwagen, en de pronk van de Rhenoon-
ſe velle.

Welk woord Rhenos ſeer kwalijk by de uitleggers voor de Rhijnſe volken werd genomen, die des Poëten mening niet en ſchijnen verſtaan te hebben; *Rhenones*, dat zyn Rhene velle, werden ook Rheni genomt. Hy ſeid, *Ingentes Rhenos*, grote Rhenen, om dat deſelve vellen niet heel groot en vallen.

Het bont met ſodanige punčten van ongemene dieren, als Kaſtoren, Sabels, Viſſebout, en diergelijke ingeſet is altoos en noch jegenwoordig voor koſtelijk, en voor een Koninklijke dragt gehouden: En dat ſulx onder den *Duitſen* in grote achting geweeſt is, betuygen de bonte tabbarden, elk van een byſondre ingeſette kleur, dewelke de ſeven Keurvorſten aan hadden, als ſy Staats wijſe vergaderden.

[w] *Van ligter ſtoffe,*] Behalven deſe bonte vellen, hebben ſy ook een ander ſtoffe tot kledinge gebruykelijk gehad, van baſten van bomen geſponnen en geweven, dat ligt en dun was, het welk ſy in de ſomer tot dekſel van hun ſchaamte gebruykt hebben: Daar van *Pomponius Mela lib.* 3. *cap.* 3. ſchrijft, *Quod viri ſagis velentur, aut libris arborum.* En *Plinius in proëm. nat. Hiſtor. lib.* XII. *Summum homini munus datum, arbores. Hinc primum alimentum, harum fronde mollior ſpecus, libro veſtis. Etiamnum gentes ſic degunt,* Den mens is voor een byſondre ſaak het geboomte gegeven: Daar van is het eerſte voedſel, hare bladren geven een ſachte lommer en bequame ſchuylplaats, en van de baſt de kledinge, daar van een bekwamen draad geſponnen en geweven, en bekwaam tot kledinge gemaakt wierd, veel ſterker en lichter als het gene jegenwoordig van ons vlaskruid geſponnen, en tot linne laken gemaakt werd. Deſe manier van de baſten van bomen te ſpinnen, en t'ſamen te weven, is van ouds als noch by den *Indianen* bekent, dewelke ook ſodanige ſtoffen van velerhande beeldſels, en blommen van velerhande kleuren weten te maken. Van dit linnen wierden dan de ſomerklederen gemaakt, dit waren de linne klederen der vrouwen met purper doorwrogt, daar *Tacitus* van ſchrijft.

[x] *De Stoffe der klederen,*] Want het maakſel en 20
vorm der vrouwe klederen, was anders dan van de mans. Hoedanig de woorden van *Tacitus* te verſtaan zyn, als hy ſeid: *Nec aliis feminis quam viris habitus*, dat de vrouwen geen ander kledinge hadden als de mans, want de vrouwen ſouden de eng gepaſte klederen der mans, noch de mans de wijd af en nederhangende der vrouwen, *niet* gevoegt hebben.

[y] *De mans hadden een Opperkleed,*] *Quod Tacitus Sagum vocat, fibula, aut ſi deſit ſpina conſertum.* Deſe waren aan d'een zyde ruygharig, welke zyde ſy na buyten droegen, op dat den regen daar by konde nederlopen. *Ita Iſidorus de Rhenonibus lib.* 19. *cap.* 23. *Rhenones, inquit, ſunt velamina humerorum & pectoris uſque ad umbilicum, atque intortis villis adeo hiſpida, ut imbres reſpuant.* De Rhenevellen zyn een dekſel der ſchouderen en borſt tot de navel toe, dewelke het harige buyten gekeert, ſo dicht zijn, dat den regen daar by nederloopt.

Met een Geſp,] *Tacit. Fibula, aut ſi deſit, ſpina conſertum.*

[z] *So na 't lichaam gepaſt,*] *Tacit. d. loco, Veſtes* 21
diſtinguuntur, non fluitante ſicut Sarmatæ, & Parthi: ſed ſtricta, & ſingulos artus exprimente. Ita Sidonius Apollin. in Panegyrico Carm. 5

Strictius aſſutæ veſtes procera coërcent
Membra Virum.

Het mannen opper kleet ſo nauw aan t'lijf te paſ-
ſen,
Vertoont alſints hoe dat de ledematen waſſen.

Welke manier van ſo nauw om 't lijf te paſſen, klederen te dragen, by de *Indianen*, *Spanjaarts*, *Italianen* en *Franſen*, als noch in gebruyk is, dewelke daar in by de *Nederlanders* gevolgt werden; ontwijvelijk van de oude *Duitſen* afkomſtig, en ſedert dien by de ſommige onderhouden;

So

So ſchrijft onder anderen *Nicetas Chroniates* van de Venetianen: *Erat is veſtitu patrio indutus, qui fere corpori attextus, & adſutus undique erat.* Hy was na de wijſe van ſijn land, aangedaan met een kleed, dat hem ſo om het lijf ſloot, gelijk of hy daar in geweven, of in genayt was.

22 Deſe manier van kledinge, dewelke ſo dicht om het lijf gepaſt waren, plag ook by de oude *Hollanders* in gebruyk te zyn, dewelke wambijs, brouk en kouſſen al aan malkander hadden, ſo nauw gelijk of die met een aantrekker waren aangetrokken, ſo datmen alle delen des lichaams met vouwen en knepen daar in konde ſien, en ſelfs het mannelijke lid zyn eigen uytſteek had, daar het uyterlijk in geplaatſt en gebergt moſt werden: Het welkmen een *pudſe* nomde, en het onder deel van het middel af tot de knie toe een *pompbroek*, hoedanig gewaat ik in een ſeer oud man, uyt het lage land, by mijn tijd noch geſien heb, dat hem ſeer aanſtotelijk en ergerlijk voor het vrouwvolk vertoonde, en met de oude eenvoudigheid van onſe Voorouders over een kwam, doch by de wulpſe dartelheid en argwaan van de nakomelingen niet en ſchikte, ſo datmen van deſelve waarlijk met den Poëet *Horatius* mocht ſeggen.

Ætas parentum,
Pejor avis, tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitioſiorem:

Dat is:

Die d'oude wereld wel door ſag,
Veel erger als te voren was.
Aanmerkt ons leven noch veel boſer,
En na ons noch veel Goddeloſer.

Derhalven onder de beter gemanierde de eerbaarheid het ſelve heeft verboden en doen vervallen.

23 [a] *Veel met linnewaat*] Welk linnewaat veel met purper geſchakeert was. *Idem Tacit. Nec alius feminis quam viris habitus, niſi quod feminæ ſæpius lineis amictibus velantur, eoſque purpura variant*, het welk niet van de gemeene ſoort, maar van de voornaamſte vrouwen, en aanſienlijke dochters te verſtaan is. *Plinius lib.* 19. *cap.* 1. *Galliæ univerſæ vela texunt, jam quidem & Tranſrhenani hoſtes, nec pulchriorem aliam veſtim feminæ novere*, door gants *Gaulen*, ofte *Frankeland* werd lijnwaat geweven, dat nu mede by de *Over-Rhijnſe* gevolgt werd, want hare vrouwen geen ſchoonder ſtoffe tot klederen kennen.

[b] *Geen ſchaamte*] Want de mans en vrouwen haar ſelven, ſonder onderſcheid in de Riviere kwamen waſſen en baden gants naakt, en ſonder ſchaamte, *Cujus rei, inquit Jul. Cæſar lib.* VI. *de bello Gall. nulla eſt occultatio, quod & promiſcue in fluminibus perluunter.*

[c] *Een ſchorte tot aan de knyen*] Het welk onder het woord *amictus* verſtaan werd, als waar mede ſy haar optoyden en verçierden, een *ſchort* genomt, om dat het ſelve tot aan de knyen was opgeſchort.

[d] *De armen en het bovenſte deel van de borſt meeſt bloot*] *Tacitus, Partemque veſtitus ſuperioris in Manicas non extendunt, nudæ brachia ac lacertos, ſed & proxima pars pectoris patet.*

[e] *Den hals en om de ſchouderen,*] *Nudæ brachia, ac lacertos, Tacit. d. loco.*

[f] *Van het haar op te toyen,*] *Plinius lib.* 28. *cap.* 12. *Inventum rutilandis capillis apud Germanos majore in uſu viris, quam feminis.*

[g] *Van geld,*] *Tacit. de Moribus. Argentum & aurum propitii an irati Dii negaverint, dubito.* Of de Goden haar het ſilver en goud ten goeden, of ten quaden verborgen gehouden hebben, is twijvelachtig; en een weinig daar na. *Quanquam proximi ob uſum Commerciorum aurum & argentum in pretio habent, formaſque quaſdam noſtræ pecuniæ agnoſcunt atque eligunt, interiores ſimplicius, & antiquius permutatione mercium utnutur, pecuniam probant veterem, & diu notatam. Argentum quoque magis, quam aurum ſequuntur, nulla affectione animi, ſed quia numerus argenteorum faciliori uſu eſt, promiſcua ac vilia mercantibus.* Dat is: Doch de naaſte aan den *Rhijn* hebben uyt de Koopmanſchappen en handel, ook het ſilver en goud in achting, en kennen ook enige penningen onſer munte: Die gene, dewelke binnen in 't land wonen, behelpen haar, volgens de oude manier met het verruylen en verwiſſelen van de eene waren tegen de andre: Sy houden veel van oud geld, houden ook meer van ſilver geld als van goud, niet om de waardye, maar om dat het ſilvergeld gemakkelijker is, om mede te koopmanſchappen en te handelen. 24

[h] *Met een Vrouwe liet vergenoegen,*] *Tacitus hic. Prope ſoli barbarorum ſingulis uxoribus contenti ſunt.* Et paulo poſt. *Melius quidem adhuc eæ Civitates, in quibus tantum Virgines nubunt, & cum ſpe, votoque uxoris ſemel tanſigitur. Sic unum accipiunt maritum, quomodo unum corpus, unamque vitam, ne ulla cogitatio ultra, ne longior cupiditas, ne tanqam maritum, ſed tanquam matrimonium ament.* Dat is: Onder al de vremde volken zyn de *Duitſen* by na alleen, die elk met eene vrouwe haar ſelven vergenoegen: En een weinig verder: So zyn die plaatſen meer te achten, daar alleen de jonge dochters en maagden huwelijken, en daarmen met een hope, en de enige trouwe die men met ſijn huysvrouw maakt, het huwelijk niet meer als eenmaal volbrengt, ſo dat de vrouw trouwende een man ontfangt, als een lichaam en leven met hem, en mogen by haar geen andre gedachten zyn, noch ſy hare begeerte wijder uyt ſtrekken, dan dat ſy den man beminnen, niet ſo ſeer uyt liefde tot hem ſelfs, als uyt liefde des huwelijks: Hier uyt kan men ſien, dat ſy maar eens en trouwden, daar van hier naar breder. Dit meent men dat uyt het gebod Gods aan Adam gegeven: *Geneſ.* 2. 24. *En ſy ſullen tot een vleeſch zyn*, uyt de voorbeelden hunner Voorvaderen, ſchoon dat ſy den rechten Godsdienſt niet en oeffenden, is overgedragen, en behouden. 25

[i] *Uytbeſondert enige Edelen,*] *Taciti verba: Exceptis admodum paucis, qui non libidine, ſed ob nobilitatem pluribus nuptiis ambiuntur.* Doch dit zyn maar wijven ofte vrouwen van Staat geweeſt, onder dewelke maar een de rechte huysvrouw was. Want in de begraaffenis van ſoo een man, wierd een onder al deſelve vrouwen, die hy liefſt gehad 26

hadde

hadde uytgesocht, om met hem gebrandoffert te werden: Gelijk dat van den *Thraciers* verhaalt werd by *Herodotus lib.* 5. *Si quis, inquit, eorum decessit, disceptatio magna est inter uxores, quænam præcipue a marito fuerit dilecta. Quæ talis judicata est & hunc honorem adepta, ea a viris, atque mulieribus adornata ad tumulum, a propinquissimo mactatur, una que cum viro sepelitur. Cæteris uxoribus id sibi pro ingenti calamitate ducentibus*, Dat is: So jemant van deselve komt te sterven, is onder desselfs wijven een harde twist, van wie deselve van de man meest bemind is geweest: En die daar voor wierd gehouden, en die eere mocht hebben, wierd kostelijk toegemaakt en verçierd, en van het naaste bloed aan het graf ten brandoffer geslagt, en te gelijk met het lichaam van de man begraven: Daar van spreekt ook *Pomponius Mela lib.* 2. *cap.* 2. *Ne feminis, inquit, segnis est animus, super mortuorum virorum corpora interfici simulque sepeliri, votum eximium habent, & quia plures simul singulis nuptæ sunt, cujus id sit decus, apud judicaturos magno certamine affectant:* Dat is: De vrouwen zyn ook seer kloekmoedig, om op het lichaam van haar gestorven man gedood te werden, en te gelijk met haar mans begraven te werden is al hun verlangen: En dewijl meer vrouwen te gelijk met een man getrouwt zyn, wie dat onder deselve die eer sal hebben, poogt elk om strijd de *Kiesoordelers* te bewegen.

So hadden *David* en *Salomon* wel veel wijven en bywijven van Staat, doch onder deselve was maar eene, die het recht hadde van Koninginne te te zyn; *Salomon*, seid den text in het 1 *Boek der Koningen*, (so de oude stellen, dewelke de *Boeken Samuëls* mede in 't getal brengen) het 3. *cap. vers* 11. *had wel drie hondert bywijven, beneven de dochter van Pharao:* Die aldaar boven de seven hondert gestelt, en uytbesondert werd: Want het woord *beneven*, beduid so veel als behalven, als te sien in 't volgende 25. *vers*, en *Chronic.* 11. 38. Uyt het grote getal van seven hondert, en drie hondert wijven en bywijven, is ook wel te sien, dat het maar wijven van staat en Staat-Joffers geweest zyn, om daar mede de grootheid en pracht van des Konings Hof-houdinge uyt te beelden, so heeft ook de Koning *David*, so haast hy tot Koning over gants *Israël* aangenomen en gesalft was, meer wijven en bywijven aangenomen: 2. *Samuël* 5. 13. Alhoewel wel waar kan zyn, dat sy de sommige uyt deselve hebben beslapen, gelijk ook onder den *Duitsen*, en onder de *Hollandse* Edelen, de bastard sonen van Vorsten en Graven, beneven de geëgte zyn geacht en geëert geweest, en selfs met haar naam daar voor bekent stonden, als wy lesen in verscheide bastard sonen van de Graven van *Holland*. Het getal van *Davids* wijven en bywijven, werd nergens uytgedrukt, dat van *Salomon* tot op seven hondert wijven Vorstinnen, en drie hondert bywijven werd begroot: Het welk alsmen daar de Staat-Jofferen, en gevolg van seven hondert Vorstinne wijven soude byvoegen, een geweldig groot getal van Hofgesinde Staat-Joffers soude uytbrengen: Daarom heeft *Josephus Antiquit. Judaicar. lib.* 8. *cap.* 7. gemeent, dat in'plaats van seven hondert moet t'seventig wijven Vorstinnen gelesen werden: Dat alhoewel niet buyten reden is, en in de letter en getal stellinge weinig onderscheid maakt, nochtans in gene oversettinge anders werd gevonden: Daarom *Nicolaus a Lyra* in zyn Glossen over deselve plaats, 't selve aldus t'samen soekt te brengen, dat de LXX. wijven Vorstinnen wel so veel Staat-Jofferen en mede Hof-gesinten onder haar gehad hebben, dat het t'samen seven hondert in getal heeft uytgebragt. *Potest dici, inquit, quod scriptura hic numerat domicellas, & servientes assistentes suis uxoribus, & sic de septingentis hic numeratis septuaginta erant uxores ejus & Reginæ, cetera autem earum domicellæ.*

[k] *Onderhielden haar huweliiks wetten seer streng,*] So seid *Tacit.* al zyn der selver huwelijks wetten hard en streng, so zyn nochtans deselve in gene saken meer te prijsen. *Quanquam severa illic matrimonia, nec ullam morum partem magis laudaveris.*

[l] *Trouwden hare kinderen niet jong uyt*] *Sera Ju-* 27
venum Venus nec virgines festinantur seid *Tacit. de morib.* de jongelingen komen laat aan, nochte de maagden werden tot huwelijken geport.

Te sterker en klouker,] *Tacit. de Morib. Sera juvenum venus, eoque inexhausta pubertas.* De jongelingen trouwen laat, en daar door werden sy kloek en sterk. *Jul. Cesar lib.* VI. *de bello Gallico. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem, Hoc ali staturam, ali hoc vires, nervosque confirmari putant:* Die het langste ongetrouwt bleven, hadden onder haar de meeste lof: Hier door meenden sy dat de rechte gestalte des lichaams en krachten gevoed, en de senuwen versterkt wierden.

[m] *Voor de twintig jaren,*] *Cæs. d. lib.* VI. *Intra annum* XX. *feminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus.* Het welk by ons als noch ter keure en voorsorge van de ouders werd gelaten, dat, al is 't dat volgens de Roomse rechten en Costuymen deser landen, de jongmans op haar veertien, en de dochters op haar twaalf jaren verstaan werden bekwaamheid te hebben, om te mogen trouwen, echter de Ouders het huwelijk van haar kinderen, de dochters tot haar twintig, en de jongmans tot haar vyventwintig jaren mogen weygeren, en tegenstaan, sonder enige redenen te geven, en na die tijd hun het huwelijken niet en mogen weigeren, sonder enige wettelijke redenen te geven; *politiq. Ordonn. van den jare* 1580. *art.* 3. *Grot. Hollandse Regtsgeleerdheid* 1. *boek* 5. *deel versic. Namentlijk.* Het welk ook in verscheide plaatsen tot Voogden werd uytgerekt, dewelke deselve macht werd gegeven. Als in *Zeland Polityc. Ordonn. van Zeland art* 7. *Idem Vriesland. Sande decis. lib.* 2. *tit.* 1. *defin.* 6. 7. en *Utregt Ordonn. op 't stuk van 't Huwelijk aldaar art.* 5. *Vide Rittershus. de differ. jur. Civ. & Canon. lib.* 1. *cap.* 2. Welk onderscheid van twintig ofte vijf-en twintig jaren zyn reden schijnt te hebben, niet op een lichamelijk onderscheid, of de dochters haar so lang niet en souden kunnen onthouden als de jongmans, maar om dat de dochters op die jaren, tot een goede en welgemanierde huyshoudinge bequaam geacht werden: En de jongmans, die de lasten des huwelijks dragen moeten, dikmaals voor hun vijf-en-twintig jaren geen gelegentheid, ofte bequaamheid hebben, om een vrouw en kinderen te onderhouden: Het welk in d'een vroeger, in d'an-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

d'ander later aankomende, t'enemaal werd gestelt aan de macht en voorsorge van de Ouders, het huwelijk toe te laten, ofte te weygeren.

[n] *Suyvere maagden en onbesmet,*] *Tacit. Hic nemo vitia ridet, nec corrumpere & corrumpi sæculum vocatur, tantum virgines nubunt*, de gebreken van eerbaarheid werden by niemand wel opgenomen, nochte jemand te bederven, of bedorven te werden, werd het beloop des werelds toegeschreven, bysonder op die plaatsen daar het een wet is, dat alleen suyvre maagden mogen trouwen.

28 [o] *Waart so dat jemand onder haar,*] *Tacit. d. loco Publicatæ enim pudicitæ nulla venia, non forma, non ætate, non opibus maritum invenerit.* Want, seid hy, de bedorven en gemeen gemaakte eerbaarheid, kan geen vergiffenis verkrijgen, nochte door schoonheid, noch door jonge bevalligheid, noch door rijkdom tot geen huwelijk komen: En een weinig te voren spreekende van het leven der welgemanierde vrouwen, *Septa, inquit, agunt pudicitia, nullis spectaculorum illecebris, nullis conviviorum illecebris corruptæ. Litterarum secreta viri pariter ac feminæ ignorant.* Dat is: De vrouwen leven in een suyvere en wel bewaarde eerbaarheid, dewelke nimmermeer door enige oneerlijke verlokkingen der schouspelen, of onkuise aanleidingen der gesochte maaltijden geërgert of bedorven werden. De verborgentheden der letter, en ergelijke leeskonst was onder haar luyden, noch by gesellen, noch by vrouwluyden bekent: Het welk als wy by de bedorve manieren van onse eeuwe vergelijken, over de ongelijkheid in de goede seden en manieren met de onse, by dewelke niet gemeender is, en voor een wel levendheid geacht werd, de wulpse saletten der dartelheden, de onhebbelijkheid van gesogte maaltijden, en byeenkomsten te oeffenen, en de geletterde voorbeelden van allerhande, het sy ware of verçierde, onnutte en oneerbare vuyligheden, neerstig gelesen te hebben, en sijn leven daar naar aan te stellen, werd een wellevende aardigheid genomt, en werd onder dien een dochter bedrogen, dat is maar een kleyn ongelukjen: Daar uyt dan voortkomt, dat als het al wel gaat, en de dochter gerespecteert en geëert werd, de ouders, of haar soon, of haar dochter, om de eer van haar selven, haar huys en geslachts wille, gelijk als gedwongen werden, aan jemand in een bevlekt huwelijk tegen haar wil en dank te laten trouwen: So verre dat het by na geen schande meer en is, sich selver in onkuysheid te verlopen, en men een onteerde dochter met wat toe te geven, noch altoos aan een man weet te helpen, want men trouwt nu naulijks meer uyt liefde en voorgesiene deugden, maar om het geld en goed; So verklaart seker Schrijver, op de uytlegginge van dese plaatsen, al over vele jaren daar seer wel van, met dese woorden: *Virtus tunc maxime ac probi mores spectabantur, atque ipsum matrimonium. At nunc antequam eam quam quis ducere velit, vel oculis conspexerit vel ex aliorum relatu qualis sit, acceperit, de dote quam allatura sit, primo loco inquirere, summa ei est cura, de hac si satis ampliter constet, de reliquo nihil prorsus vir est solli citus, sit deformis, sit manca, sit membris capta, vel mutila, quam nunquam amare queat, sit improbis, sceleratisque, atque infamibus pregnata parentibus, sit etiam ipsa pudicitia crimine notata, nihil interest, quum dos hæc ampla compenset. Atque hinc tot discordia matrimonia, tot adulteria, tot flagitia, tot divortia, sed & ferro venenoque paratæ cedes. Verum hæc deploranda potius hoc seculo inter Christianos, quam meliora speranda.* Dat is: Doen ter tijd wierd de deugd, de goede seden en het huwelijk self meest geacht. Maar nu, eer dat jemand, dewelke hy ten huwelijk begeert, met ogen aanschouwt heeft, of door andere verstaan, hoedanig deselve is, onderstaat hy eerst nauwkeurig, hoe veel de dochter ten huwelijk sal mede brengen, het welk indien genoeg is na sijn sin, is hy verder niet besorgt of bekommert, of sy moy is, of sy krepel of mank is, of sodanig een die hy nimmermeer soude kunnen lief hebben, of sy van ondeugende ouders, en een oneerlijk geslacht is, en of sy self van oneerbaarheid berucht is, dat verschild hem niet, als maar de middelen genoeg sijn: Daar van komen ons so veel oneensheden en kwaat huyshouden, so veel overspel, so veel schelmstukken, so veel egtscheidingen, ja dat meer is so veel mans en vrouwen moorden, door het swaart of door fenijn: Het welk in dese tijd der Christenen, meer te beklagen dan voor te komen is: 't Geen jegenwoordig met die tijd vergeleken, wel waarlijk mag geseid werden, het geen wy hier voor uyt den Poëet *Horatius* hebben voortgebragt

Ætas Parentum
Pejor avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorem.

[p] *Was het een getrouwde Vrouw,*] *Ita Tacitus* 29
de Moribus, Paucissima in tam numerosa gente adulteria, quorum pœna præsens & maritis permissa. Accisis crinibus nudatam coram propinquis expellit domo maritus, ac per omnem vicum verbere agit. Onder dit gantse volk, werden weinig overspelen bedreven: Daar van de straffe op staande voet genomen, en den man werd toegelaten; Dewelke de naaste vrunden by een roept, en haar het haar afscherende, ten huysen uytdrijft, en op alle hoekken van de straten doet geesselen.

[q] *Van gelijke kloekte,*] *Tacit. de Morib. Eadem* 30
Juventa, similis proceritas, pares validique miscentur, ac robora parentum liberis referunt. Van gelijken Ouderdom, en van gelijke grote, en van gelijke kloekte, verbeelden sy de gelijkheid hunner ouderen.

[r] *In tegenwoordigheid van Ouders en Vrunden,*] 31
Dit komt met onse tegenwoordige tijd en doen wel over een, by dewelke onder luyden van eere de Vrunden van wedersijden by den anderen komen, en bedingen over de *dote*, en huwelijks goed, op de overgifte van den Bruydegom en Bruydt, daar by aan de sijde van den Bruydegom by voorsterven werd begroot, hoe veel de Bruyd voor een duarye uyt des Bruydegoms goederen sal trekken, en hoe verder de goederen na 't scheyden van 't huwelijk sullen werden gedeilt, datmen nomt het huwelijks sluyten, buyten welke bedingen tussen den Bruydegom en Bruid, al de goederen, die zy te samen besitten, gemeen zyn. Sie het *Rooms-Hollands recht 4. boek. het 24. deel.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Tacit. de Morib. Dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert, intersunt parentes & propinqui ac munera probant. De vrouw en belooft aan de man geen huwelijks gave, maar de man aan de vrouw, in 't bywesen van de ouders en naaste vrinden, dewelke de huwelijksgave beloven en aannemen.

[s] *Niet tot enige vrouwelijke vermakelijkheid,*] Gelijk als wel by ons de cleinodien en juwelen, die den Bruidegom aan sijn Bruid vereert, datmen ei-
2 genlijk een morgen-gave noemt. *Munera*, seid *Tacitus, non ad delicias muliebres quæsita, nec quibus nova nupta comatur, sed boves, & frenatum equum, & scutum cum framea gladeoque; in hæc munera uxor accipitur, atque invicem ipsa armorum aliquid viro affert. Hoc maximum vinculum, hæc arcana sacra, hos Conjugales Deos arbitrantur. Ne se mulier extra virtutum cogitationes, extraque bellorum casus putet, ipsis incipientis matrimonii auspiciis admonetur, venire se laborum periculorumque sociam, idem in pace idem in prælio passuram, ausuramque. Hoc juncti boves, hoc paratus equus, hoc data arma denunciant. Sic vivendum, sic pereundum.* Giften, niet tot enig vermaak van de vrouw, of om haar daar mede op te toyen gegeven, maar twee gekoppelde ossen, een opgetoomt paard, en een schild met een ponjaart en dagge, met dese giften werd de vrouw aangenomen, gelijk sy ook aan haar sijde aan de man enig wapentuyg vereert; Dit is den sekersten band, dese verborgentheden achten sy heilig te zyn, deselve houden sy voor haar huwelijksgoden: En op dat de vrouw niet en zy buyten alle gedachten van vromigheid, en haar selven niet en achte afgesondert van alle swarigheden van oorloge; So werd de Bruid op den aangang van het huwelijk vermaant, dat sy by den man komt om hem te zyn een getrouwe medegesellinne van alle arbeid en perijkel, en dat sy in tijd van vrede, als ook in tijd van oorlog, het geen hy lijd en aanvangt, sy mede lijd en aanvangt: Dit betuygen de gekoppelde ossen, dit beduyd het geteugelt paard, en dit verklaren ook de gegeven wapenen, datmen so moet leven en sterven.

[t] *So wel in als buyten den oorlog,*] Het was by den ouden *Duytsen* de manier, dat als sy ten strijde gingen, sy haar vrouwen en kinderen mede namen, en achter hare slagordre stelden, dit deden hunne vrouwen met groten yver en genegentheid, en waren alſo gewillige medehulpers van haar mans, waar toe mede dient, het gene *Tacitus* van de vrouwen verhaalt, *non casus, inquit, nec fortuita conglobatio; turmam aut cuneum facit, sed familiæ & propinquitates. Unde feminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium. Hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores. Ad matres, ad conjuges vulnera ferunt, nec illæ numerare, aut exsugere plagas pavent. Dat is:* Haar rotsgesellen en troppen der krijgs-knechten, en werden niet by malkander gevoegt, by geval, ofte onsekere vermenging van allerley volk door malkander, maar deselve bestaan uyt de geslagten en bloedverwantschappen met den ander, haar waardste panden zyn ook in haar veldslagen tegenwoordig: Oversulks wanneer den strijd aangaat, hoortmen een groot gehuyl der vrouwen, en een groot gekrijt der kleine kinderen; Dese zyn de allerheiligste getuygen harer vroomigheid, en de allerhoogste prijsers van hunne kloekste daden. Wanneer sy enige wonden ontfangen hebben, vertonen sy deselve aan hare moeders en huysvrouwen, die ook sonder schreum of verbaastheid deselve aanschouwen, optellen, en ter genesing suygen.

[u] *Alles gemeen sonder enig onderscheid,*] So is van ouds, gelijk als noch tegenwoordig een landrecht en costuyme, dat tussen man en vrouw alles gemeen is, ten sy en voor so veel by voorwaarden werd bedongen. Sie *Grot. Inleyd. lib. 2. cap 11. num. 4. Neostad. de pact. Autenupt. Observ. 9. Vinn. ad pr. Inst. de Societate, Jacob. Coren decis. 20. Goris advers. de Societate Conjug. cap. 1. Nicol. Burgund. ad Consuetud. Fland. lib. 1. tit. 15. Costuym. van Suid-Holland. pag. 530. art. 5.* Het welk noch jegenwoordig in *Du tfla d* so verre werd onderhouden, dat ook dikmaals de wedersijdse voor-kinderen so gemeen gemaakt werden, dan of sy van deselve ouders geboren waren; Als daar van te sien by *Georg. Schultz ad tit. de Adoptionibus. And. Gail lib. 2. obs. 125. num. 5.*

[w] *Tot oorlog geschikt,*] *Tacit. de Morib. Tanquam in usum præliorum sepositi, velut tela atque arma bellis reservantur.* Sy zyn als tot den oorlog gehouden, en verstrekken voor vegtschichten en wapenen.

[x] *Landbouwerye,*] *Tacitus lib. de Morib. Pigrum & iners videtur sudore acquirere, quod possis sanguine parare; fortissimus quisque & bellicosissimus nihil agens, delegata domus & penatum & agrorum cura feminis, senibusque, & infirmissimo cuique ex familia.* Het werd voor een onaardige vadsigheid geacht, in 't sweet sijns aanschijns te soeken, het gene men met sijn bloed verkrijgen kan, de kloekmoedigste en sterkste onder haar, trekken niet met allen ter hand, en bevelen de huysſorge, het waarnemen voor de huyshoudinge en landbouwerye aan hare vrouwen, oude mannen, en swakste van haar huysgesin.

Om de landen vrugtbaar te maken,] Idem *Tacit. ibid. Nec arare terram, aut exspectare annum, facile persuaseris, quam vocare hostes & vulnera mereri.* Het land te ploegen, en de vrugtbaarheid van 't jaar te verwachten, kanmen haar so licht niet wijs maken, als tegen haar viand aan te gaan; *Jul. Cæsar Comment. lib. 6. Agriculturæ non student* en *lib. 4. de bello Gallico, non multum frumento vivunt.* Sy en oeffenen geen landbouwen, en eten weinig graan, en *lib. 5. Interiores frumenta non serunt;* De binnelandse, dat zyn de *Duitsen*, en besay en geen land. 't Selve schrijft *Herodotus* van de *Scythen lib. 4. Histor. non ab aratro, sed ex pecoribus vivunt.* Sy en leven niet by de landvrugten, maar by het vee.

[y] *Noch enige bomen te planten,*] Sy meenden dat de aarde niet bequaam en was, om vruchtdragende bomen te planten, en ontsagen den arbeid, of hadden de wetenschap niet, om de selve bequaam te maken. *Tacit. d. libro. Terra & si aliquanto specie differt, in universum tamen, aut silvis horrida aut paludibus fœda. Satis ferax, frugiferarum arborum impatiens, pecorum fœcunda.* Het land, alhoewel op vele plaatsen in haar gestalte van malkanderen verschild, is nochtans in 't gemeen seer woest, van wegen de menigvuldige bossen, en onsinlijk

vuyl

vuyl wegens hare meer-assen en veengronden; Voort is het land vrugtbaar genoeg, doch kan geen ooft dragende bomen verdragen, overvloedig van allerhande vee.

35 *Satisferax:* So houden meest alle de exemplaren en afschriften van *Tacitus*, *Dat is:* Vrugtbaar genoeg, doch andere menen dat het moet gelesen werden, *Satiferax*, Dat is: Vrugtbaar van zaat en graan gewas: Het welk beter met de stellinge over een komt, want den sin vereyste, waar in de vrugtbaarheid bestond, gelijk als hy dan wel uytdrukt, waar in de onvrugtbaarheid bestond, te weten in fruytdragende bomen, gelijk mede, dat deselve aard vrugtbaar was van allerhande vee. So als den selven *Tacitus* ook een weinig daar na in den selven sin spreekt: *Nec enim cum ubertate soli labore contendunt, ut pomaria conserant, hortos separent, & prata rigent*, *Dat is:* Sy en arbeyden ook niet, om na de vrugtbaarheid van de grond, enige fruytbomen te teelen, de vrugthoven af te heinen, en te bevogtigen: Het welk ook het een voor het ander schijnt nageschreven, en veel eigentlijker gelesen werd, *prata separent, & hortos rigent. Dat is:* De weiden af te heinen, en de fruythoven te bevogtigen, want het bevogtigen van de fruythoven, meer aan de boomgaarden eygen is, en het af heinen meer tot de weiden behoort, op dat de boomgaarden en fruythoven van het vee niet en werden beschadigt; So dat het aan de vrugtbaarheid van het land, in het dragen van allerhande fruitbomen niet en heeft gebroken, indien maar de eerste bewoonders den vereisten arbeid hadden gedaan, en de wetenschap tot het aanfokken van deselve hadden gehad; Dat de aarde geen fruitbomen konde dragen, om de scharpheid des luchts, is te verstaan van die gewesten, dewelke meest naar het noorden strekten, en seer koude en winderige lucht hadden.

Door fruitdragende bomen, werden hier niet verstaan wilde appelen ofte peeren, dewelke by den selven *Tacitus* erkent werden, dat hier genoeg wassen, die hy onder de slechte vrugten rekent, als hy seid, *Cibi simplices, agrestia poma*, nochte eikelen en noten, daar van de bossen vol waren, dewelke de mensen voor de uytvindinge van andre fruitbomen, tot spijse plagten te gebruyken: Maar werden daar voor gehouden allerhande soort van gesayde en geënte appelen en peeren, olijfbomen, wijnstokken, vijgen, amandelen, persiken, pruymen, mispelen, kerssen, moerbesien, aperikosen, en wat meer is van voortgeteelde fruytbomen, daar van het *Duitsland* t'zyner plaatse niet onvrugtbaar en was, gelijk als naderhand by voortplantinge van allerhande schone fruitbomen, na de gelegentheid van het land is gebleken.

36 [z] *De winter, somer en lente,*] *Tacit. d. libro. Annum quoque ipsum non in totidem digerunt species. Hiems, ver & æstas intellectum & vocabula habent: autumni perinde nomen & bona ignorantur.* Het jaar en wierd by haar, in so veel delen niet verdeelt als by ons; de winter, somer en lenten tijd, was by haar met den naam en in onderscheid der tijden bekent, maar den herfst en insameling tijd, en wisten sy van de winter en somer niet te onderscheiden; Daar van de oorsaak was, om dat sy van geen planten, ofte voorttelen van vrugtdragende fruitbomen wisten; 't selve getuygt ook *Diodorus Siculus* van de *Ægyptenaars biblioth. Histor. lib.* 1. in den aanvang. *Hos Deos mundum universum gubernare statuunt, nutrientes, & augentes omnia tripartitis anni tempestatibus, inadspectabili circuitum motu absolventibus, nempe, vere, æstate, & hyeme.* Dese stellen vast, dat de Goden de gantse wereld regeren, en alles voeden en onderhouden, door den loop van de onsienlijke beweging van het gantse rond, in driederhande tijden onderscheiden, als de lente, de somer en de winter: Dit is een misslag der *Kelten* geweest, dewelke daar in den *Egyptenaaren* schijnen gevolgt te hebben, en met haar doen naast over een quamen: Daar nochtans van het begin van de wereld af (of so sommige willen sedert de Sundvloed) de tijden na den loop van de son in saytijd, en oosttijd, en in winter en somer zyn onderscheiden, gelijk als dat duydelijk te sien is, *Genes.* 8 *vers* 22. Daar God seid, *Voortaan alle de dagen der aarden, en sullen sayinge en oogst, koude, hitte, somer en winter, en dag en nacht niet ophouden.* Het welk voor geen niewe instellinge, maar voor een verniewinge van een voorgaande gebruyk te houden is.

Het jaar dan in vier delen, elk na zyn saysoen 37
verdeelt sijnde, gelijk nu over al in gebruyk is, volgt de twede verdelinge van de omlopende tijd in maanden, daar van *Censorinus de die Natali* aldus schrijft: *Mensium genera duo sunt; Alii sunt naturales, alii civiles. Naturalium species duæ: quod partim solis, partim lunæ esse dicuntur. Secundum solem fit mensis, dum sol unumquodque in Sodiaco orbe signum percurrit, lunaris autem est temporis quoddam spacium a nova luna; Civiles menses sunt numeri quidam dierum, quos unaquæque Civitas suo instituto observat, ut nunc Romani a Kalendis in Kalendas. Naturales, & antiquiores & omnium gentium communes sunt. Dat is:* Daar zyn twederhande soort van maanden: andere natuurlijke en ingeschapen, andre burgerlijke. De natuurlijke zyn twederhande, andre sonne-maanden, andre maanlijke maanden. Een *Sonnemaand* is, daar by de son elk teken van de twaalf ommegangen van den *Sodiac* omloopt: De maanlijke maan is den loop van de maan, van de eene niewe maan tot de ander. Burgerlijke maanden, zyn een optellinge der dagen na de gebruykelijke verdelinge van het volk; Gelijk als de *Romeinen* van de eene *Kalende* tot de ander tellen: De natuurlijke maanden zyn alle volken gemeen en ouder dan de andere. *Julianus in dicto Hymno, Menses omnibus aliis mortalibus a luna numerantur. Soli nos, atque Ægyptii ad solis motus cujusque anni metimur dies.* De maanden werden by na by alle volken na den loop van de maan gerekent, wy en de *Ægyptenaren* alleen maken de verdeilinge onser dagen, na den loop van de son: Wy, daar mede meent hy de oude *Kelten* en *Duitsen*, dewelke hunne maanden tot desen huydigen dag alsо gerekent hebben. Hier toe doet ook, het gene *Tacitus* verhaalt: *Coëunt, nisi quid fortuitum, & subitum inciderit, certis diebus quum aut inchoatur luna, aut impletur.* Sy vergaderen te samen met een niewe ofte volle maan, ten sy datter wat bysonders voorvalt: So betuygt ook *Plinius lib.* 16. *cap. ultim.* sprekende van seker kruyd,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Petitur, inquit, ante omnia ſexta luna, quæ principia menſium annorumque iis facit. Sy verſamelen t'ſelve, na den loop van de ſeſde maan, dewelke haar het begin van haar jaar en maanden maekt; 't Selve beduyd ook de naamreden van *maand*, gelijk als de tijd en dagen van den loop des maans; Het jaar na den omloop van de maan in twaalf maanden, beſtaat in 354. en een vierde dagen; En na den loop van de ſon, beſtaat het in 365. en een vierde dagen, het welk noch jegenwoordig over al gevolgt werd.

38 De *Romeinen* plagten haar jaar in tien maanden te verdelen, beginnende van *Maart* af (volgens her oude gevoelen van het begin des jaars) tot *December*. Met de benamingen van *Martius*, *Aprilis*, *Majus*, *Junius*, *Quintilis*, *Sextilis*, *September*, *October*, *November*, *December*, daar van de ſes maanden, *Aprilis*, *Junius*, *Sextilis*, *September*, *November*, *December*, dertig dagen, de andre vier, als *Martius*, *Majus*, *Quintilis*, *October*, eenen-dertig dagen hadden, en ſulks het geheele jaar niet meer uytbragt als 304. dagen. Welk getal, noch met den loop van de maan, noch met de ſon over een kwam, daar door gebeuren konde, dat de koude dagen in de ſomer-maanden, en de warme in de winter-maanden ſouden komen; om 't welke voor te komen, t'elkens ſo veel dagen ſonder benaming van maand wierden bygedaan, als tot de volheid des tijds geoordeelt wierd van noden te zyn. Tot dat 't ſelve by *Numa Pompilius*, de twede *Rooms-Koning*, uyt het verſtand en onderrechting van de *Griekze* tijd-rekeners, mede in de twaalf maanden verdeelt is, met afneminge van enige overige dagen van de andre maanden, en byvoeginge van de dagen, te vorens in een onſeker getal gehouden, de welke hy in twee maanden verdeelde, noemende deſelve *Januari* en *Februarij*. Dit alſo door *Numa Pompilius* verandert ſijnde, en was de tijd-rekening met zyn twaalf ſonne-maanden noch geen volkomen vindinge van den regten ommeloop der ſonne, dewijl dat ſijne maanden *Januari* 30. dagen, *Februari* 28. *Aprilis*, *Junius*, *Sextilis*, *September*, *November* en *December* 29. *Martius*, *Majus*, *Quintilis* en *October* een-en-dertig dagen hadden t'ſamen niet meer uytbrengende als 354. dagen, ſo dat hy den loop van de maan ſchijnt gevolgt te hebben. Tot dat eintlijk de *Kaiſar Julius* bemerkende, dat het jaar met den ommeloop van de ſonne, niet over een en kwam, in 't 709. jaar na de herſtellinge van *Romen*, het 45. voor *Chriſtus*, op het nauwkeurig onderſoek van de *Ægyptiſe*, en andre *Sterre-kenners*, die hy alomme had laten toetſen, het jaar verdeelt heeft in 365. dagen, en ſes uren, makende den volle *Hemels-loop* der ſonne, ſo men meende. En alſo midsdien op het volle jaar ſes uren over waren boven de 365. volle dagen, wilde hy dat de overſchietende ſes uren, in de drie volgende jaren niet en ſouden werden gerekent, maar dat die in 't vierde jaar een gehelen dag ſouden maken, die hy dan in de maand van *Februari* byvoegde, ſo dat de maand van *Februari* om de vier jaar 29. dagen, en het jaar 366. dagen had. Het welk by ons genomt werd een *Schrikkel-jaar*. Welke inſtellinge en verbeteringe des jaars, niet alleen by het *Roomsvolk*, maar ook by veele *Uytheemſe* is aangenomen, ook by de *Grieken* ſelfs, dewelke anderſints de *Romeinen* ſeer nijdig waren, dat namaals by de *Chriſtenen* mede voor een onfeilbare uytvindinge is aangenomen, en gehouden, en wierd deſe tijd-rekening naar hem het *Juliaanſe-jaar* genomt; hy heeft ook de maand *Quintilis*, die geen byſondre naam en had, als van het getal, dat het de vijfde van 't jaar was, dat in *Maart* begon te tellen, na ſijn naam *Julii* doen noemen, om dat hy in die maand geboren was. Gelijk de maand van *Auguſtus*, de naam gegeven is, van de *Kaiſar Auguſtus*, om dat hy in die maand Burgermeeſter van *Romen* wierd, de *Triumphen* en *Zegepraal* over ſijne vyanden opgeregt hadde, en het *Roomſe rijk* in vrede gebragt was. Alhoewel nu deſe tijd-rekeninge onberiſpelijk ſcheen, en by alle en een yder aangenomen wierd, ſo zyn nochtans by verloop van tijden, daar in noch verſcheide feilen gevonden, als dat hy het jaar ſtelt op 365. dagen, en ſes uren, daar het na de juyſte overſlag, niet meer halen mag als 5. uren 49. minuten, en omtrent 16. ſecunden, in welken tijd de ſon zyn bewegende omloop voltrekt, verſchillende volle tien minuiten en 44. ſecunden, het welk in 144. jaar een gehelen dag komt te bedragen, ſo dat den ſonnen ſtilſtand in de *Lente*, die ten tijde van de *Kaiſar Julius* plag te komen op den 23. ofte 24. *Maart*, volgens den ſelven loop, jegenwoordig ſoude vallen op den 10. of 11. van deſelve maand, ſo dat die gene, dewelke jegenwoordig den ouden *Juliaanſe* ſtijl gebruyken, alſo wijd van de rechten tijd zyn afgeweeken, dat metter tijd de langſte dagen in *December*, en de korſte in *Julio*, en ſulks ook de Hoogtijden in andre ſayſoenen des jaars ſouden kunnen vallen. Dat ook de *Juliaanſe Almanag*, ofte maand-rekening ſodanig is ingeſtelt, gelijk of de nieuwe maan alle 19. jaren juyſt op haar vorige plaats aan den Hemel wederkeerde, daar nochtans bevonden werd dat het ſelve een uur en 27. minuten vrouger geſchied, ſo dat de nieuwe manen in 312. en een half *Juliaanſe* jaren een gehelen dag vroeger ſouden komen, als het gulde getal op deſelve maand-rekening uytwijſt. Daar door grote dwalingen in den tijd des *Paasvierings* gevallen zyn. Het welk den Paus *Gregorius* de XIII. beweegt heeft, deſe gebreken, door hulp van de *Wiskonſters* van dien tijd, te doen beteren, dat hy in 't jaar 1582. volbragt heeft, ſtellende der ſonnen ſtilſtand op den 21. van *Maart*. gelijk het van te voren by het *Concilie van Niceen* in den jare 325. vaſt geſtelt was, doch met het vervroegen van de maan-rekening niet en konde volgen. En alſo het ſelve niet gevoeglijk konde geſchieden, ſonder eens tien dagen, die nu alrede verlopen waren, uyt den ouden *Almanag*, weg te nemen, vond hy beſt in de maand *October* tien dagen over te ſlaan, in dewelke geen Feeſt-dagen en waren van den 5. tot den 14. ſo datmen in dat jaar van den 4. op den 15. *October* overſprong, en 't ſelve jaar niet meer en had als 355. dagen. Hy telde voorts, dat dit nieuw verbeterde, met het oude *Juliaanſe* daar in ſoude over-een-komen, dat het niet min als 365. en t'elken vier jaar, niet meer als 366. dagen ſoude hebben tot een *Schrikkel-jaar*, en om goed te maken, dat men noyt wederom in eenige verwijdering vervallen en ſoude, wierd het aldus geſchikt, datmen in plaats datter na den ouden

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

den *Juliaansen* ſtijl, alle 4. jaar een vaſt *Schrikkel-jaar* is, ſonder over te ſlaan, nu altoos yder 400ſte jaar ſijn *Schrikkel-dag* ſoude behouden, maar dat de drie achter-volgende hondert-tallige jaren gemeen, en ſonder *Schrikkel-dag* ſonden zyn: Als by voorbeeld, als het jaar 1600. een *Schrikkel-jaar* was, gelijk het geweeſt is, dat dan 1700. 1800. en 1900. geen *Schrikkel-jaar* en ſouden zyn, en ſulks niet meer als 365. dagen. Wederom het jaar 2000. een *Schrikkel-dag* ſoude hebben: En ſo voort met alle volgende honderſte jaren. Daar uyt volgt dat 400. *Gregoriaanſe* jaaren, drie dagen minder inhouden als de *Juliaanſe*. Deſen nieuwen *Gregoriaanſen* ſtijl, onaangeſien zyn volmaaktheid, is echter niet over al aangenomen. De *Kaiſar* die van *Bohemen*, *Elſas*, *Moravien*, *Spanjen*, *Vrankrijk* en *Italien*, hebben 't ſelve terſtont aangenomen, de *Sileſiers* zyn twee jaren daar na overgegaan. Maar de *Rijks-Vorſten*, *Engeland*, *Schotland*, *Denemarken* en *Sweden*, houden noch by het oude. Gelijk ook in *Nederland*, *Braband*, *Vlaanderen*, *Artois*, *Henegouwen*, *Holland* en *Zeeland*, den Nieuwen-ſtijl is aangenomen. Maar *Gelderland*, *Zutphen*, *Utregt*, *Frieſland* en *Over-Yſſel*, volgen noch den Ouden-ſtijl. So dat alleen de verdelinge en benaminge van de maanden der *Romeinen*, werden gehouden met een kleine herſtellinge van de tijd-rekening, daar mede alle bedenkelijke ongelijkheid werd geëvent, met een ander begin van jaar-tellinge. Want ſy begonnen het jaar te tellen met *Maart*, daar wy het met *Januari* beginnen, welke benamingen wy ſchijnen van haar ontleent en behouden te hebben, doch ſonder opmerking van eenig byſonder beduytſel. Daar van de acht eerſte, als *Januari*, *Februari*, *Maart*, *April*, *May*, *Juni*, *Juli* en *Auguſtus*, haar byſonder beduydſel werd gegeven van hare aardſe Goden en Oppermagten, die ſy deſelve toeëygenden, als *Januari*, van haren tweehoofdigen *Janus*, als ten beiden ſijden omſiende, na het voorbygaande, en na het toekomende. *Februari* van haar ſuyverende *Feeſt-dagen*, die men in deſe maand pleegden; *Februum*, volgens tuyg van *Varro de vita populi Romani*, beduyd in de oude *Sabijnſe* taal, een loutering, een ſuyvering. *Maart* alſo genomt van den Krijgsgod *Mars*, als in welke tijd men te veld trok. *April*, van het *Griekze* woord πρίλιος, *opening*, als zynde de maand der openinge, in de welke de aard gelijk als geopend werd, of ook wel van ἀφρὸς, *vergaarde vogt*, ofte ſchuym, om dat *Vrouw Venus*, dewelke deſe maand wierd toegeheiligt, uyt een vergaarde vogt en ſchuym van de zee geſeid werd voortgekomen te zyn. *May*, alſo genomt *a majoribus*, van de oude Wijſen, als in welke tijd men raad pleegde van land-ſtands beſtier, gelijk *Iunius* van de jongeren, dewelke in die tijd ten oorlog trokken. *Ovid. lib. 6. Faſtor.*

Sic ſtatuit menſeſque nota ſecrevit eadem.
Junius eſt juvenum qui fuit ant ſenum.

So ſchrijſt ook *Plutarchus*, in het leven van *Numa*. Andre willen dat het van de Godinne *Juno*, de ſchatten en rijkdommen ter eren, alſo genomt zy. Andere wederom van *Junius Brutus*, de eerſte Burgermeeſter van *Romen*, die op deſe tijd *Terquinium* overwonnen had, en op den Berg van *Cœlio*, ter eeren van deſelve overwinninge, een *Heilig-offer* aanregte. *Julius*, is alſo genomt van de geboorte des Kaiſars *Julius*. *Virgil. 1. Æneidos.*

Julius à magno demiſſum nomen Julo.

Gelijk dan ook *Auguſtus* de naam van de Kaiſar *Auguſtus* gegeven is, om de zege-pralen by hem op die tijd ingeſtelt. So dat het ging hoe het wouw, het kind moeſt een naam hebben. Doch de vier laatſte maanden zyn alleen by het getal gerekent, *September*, *October*, *November*, *December*: dat is de ſevende, achtſte, negende, en tiende, daar dan *Januarij* en *Februari* als de elfde en twaalfde op volgde, die by ons de eerſte en twede zyn. Daar zynder ook onder onſe Taal-kunde, dewelke die oude namen hebben ſoeken te verwerpen, haar met enigen omſpraak behelpende, als daar zyn *Louw-maand*, voor *Januari*; *Sprokkel-maand*, voor *Februari*; *Lente-maand*, voor *Maart*; *Gras-maand*, voor *April*; *May* de *Bloey-maand*; *Junius* de *Wiede-maand*; *Juli*, *Hoy-maand*; *Auguſtus*, *Oug ſt-maand*; *September*, *Herbſt-maand*; *October*, *Wijn-maand*; *November*, *Slagt-maand*; *December*, *Winter-maand*. Doch oneygentlijk, gelijk als in alle oorſpronkelijke benamingen der ſaken, de namen in alle talen bedwangelijk kunnen vertaalt werden, en daarom eigen namen en konſt-woorden, de oorſpronkelijke namen in alle Talen behooren te houden. Weshalven ook in deſen de eigen benamingen van de maanden, die by ons niet gevonden, maar gevolgt werden, behouden werden.

De dagen wierden wederom verdeelt in weken 39
van ſeven dagen, naar het voorbeelde van de Scheppinge, want in ſes dagen heeft God de Heere hemel en aarde gemaakt, met alles watter in is, *Geneſ. cap. 1.* en hy ruſtede op den ſevende dag van al ſijn werk dat hy gemaakt had, en heiligde den ſelven tot een Sabbatdag, *Geneſ. cap. 2. Exod. 20. vers 10.* Deſe dagen hebben haren naam gekregen van de VII. planeten en vaſte ſterren, Son, Maan, Mars, Mercurius, Jupiter, Venus en Saturnus; Het welk van alle oude tijden by alle volken ſo is aangenomen en onderſcheiden, met de namen van *Sondag*, *Maandag*, *Twiſtdag* ofte *Dingsdag*, *Woonsdag* ofte *Wodendag*, *Donderdag*, *Vrydag* en *Saturdag*.

Diodor. Siculus de Judæorum gente lib. 26. Quod autem dies, inquit, ad ſeptem illa ſidera, quos planetas vocant, referuntur, id ab Ægyptiis inſtitutum, ad omnes pariter homines dimanavit; nam priſcis Græcis, notus is mos non fuit. Sed is nunc omnibus ſimul mortalibus, ſimulque ipſis Romanis uſitatus eſt, veluti patrio quodam inſtituto. Dat de dagen na die ſeven ſterren, die men planeten noemt, geduid werden, is van den *Ægyptenaars* ingeſtelt, en ſo voort tot alle volken voortgeſet. De *Grieken* en wiſten van deſe benaminge niet; Doch deſelve manier van doen is nu tot alle volken, en ook tot den *Romeinen*, gelijk als een aangebore wet gebruykelijk.

Wat het beduidſel van deſelve dagen aangaat, is het naaſte en regtſinngiſte, dat by de *Ægyptiſe* wiskonſtenaars het beduid der ſelver, na den aard en werking van deſelve ſeven planeten is geſchikt.

Daar uyt dan ſchijnt voortgekomen, dat deſe 40
plane-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

planeten by verſcheide Heidenſe volken voor hun *dag-Goden* geëert werden. *De Romanis ita Iſidorus Etymol. lib. 5. cap. 30. Dies dicti a Diis. Quorum nomina Romani quibuſdam ſideribus ſacraverunt, primum enim diem a Sole appellaverunt, qui princeps eſt omnium ſiderum, ſicut & idem dies eſt, caput eſt cunctorum dierum. Secundum a Luna, quæ Soli & ſplendore & magnitudine proxima eſt, & ex eo mutuatur lumen. Tertium a ſtella Martis, quartum a ſtella Mercurii, quintum a Stella Jovis, ſextum a Veneris ſtella, ſeptimum a ſtella Saturni.* Alſo genomt van hare Goden, welkers namen de *Romeinen* ſekere ſterren hebben toegeëigent; Den eerſten dag hebben ſy na *de Son* genomt, dewelke de voornaamſte onder alle ſterren is, gelijk als ook dien dag is het hooft van alle andere dagen; De twede na de *Maan*, dewelke in ſchijnſel en grootheid de ſonne allernaaſt komt, en van deſelve haar ligt ontfangt, d ederde van de ſterre *Mars* den krijgsgod, de vierde van *Mercurius*, de vijfde van de ſterre *Jupiter*, de ſeſde van de ſterre *Venus*, en de ſevende van *Saturnus*.

Deſe hadden hare byſondere afbeeldſels, daar in ſy geëert wierden.

De *Son* was afgebeeld met een half mens, op een *Zuil* geſtelt, hebbende het aangeſicht, ſtralende met vierige vlammen, als een *Sonne*; hebbende in de armen voor het lijf een vierig rad, beduydende den omloop der *Sonne* om de geheele wereld, en de uytgaande hitte en warmte, daar mede alles verwarmt werd, en zyn leven en wasdom krijgt. De *Maan* ſtond mede op een pilaar, als een vrouwe, doch met een korte rok, gelijk een man, hebbende een kapruyn over het hooft, met twee lange ooren, houdende een ſilvere halve *Maan* voor 't lijf, de ſchoenen voor aan de teenen omgekromt. De Schippers en Viſſers, en het zeevarend volk hielden haar voor haar grote *Godinne*, in het beſtier van den water-vloed, en ebbe. Wat het gewaat beduid, bekent *Richard Verſtegen*, (dewelke deſe *Afgoden* uyt de oude *Scytiſe* ſchriften in 't licht gebragt, en ſeer omſtandelijk beſchreven heeft) in ſijn *Nederlandſe Antiquiteyten*, dat hy dat nergens heeft kunnen vinden. Den geleerden en ſorgvuldigen onderſoeker van alle oudheid *Jacobus Lydius*, Preek-heer tot *Dort*, in ſijne aanteekeningen op het *Belgium Glorioſum*, voor enige jaren uytgegeven, daar hy ook onder andre den oorſpronk van deſe week-daagſe benamingen beſchrijft, geeft daar van deſe opmerking: dat de halve *Maan*, en het kleed ter halver dijen betuygt dat de *Maan*, ſo wel voor een man, als voor een vrouw geviert is, volgens tuyg van *Diodorus* en *Euſebius*. De oren aan de kapruyn, beelden uyt, dat by de ouden de *Maan*, op een wagen geſtelt, van muyl-eſels wierd voortgetrokken, om dat de *Maan* (ſeid *Feſtus*) ſo onvrugtbaar is als een muyl-eſel, of dat, gelijk als de muyl-eſel van en uyt een ander geſlagt, te weten een paart voortkomt, ook de *Maan* niet door haar eigen, maar door de ſtralen van de *Son* zyn licht geeft, en dat de ſcharpe punten aan de ſchoenen, de ſchaatſen gelijk zyn, daar mede men gelijk als een *Mercurius* over 't water vliegt. Daar hy de Edelluyden, en voorname Welgeborene van *Romen* by gelijkt, dewelke mede halve maanen aan hare ſchoenen hadden. Doch te onrecht, want dat de *Patricii* en Edelen van *Romen*, half ronde tekens op hare ſchoenen droegen, en was niet, gelijk als *Iſidorus* gebeuſelt heeft, dat *Romulus* ſodanige ſchoenen, gelijk als uyt de lugt nedergevallen, gevonden had, daar een halve maan aan genayt was, maar om daar mede het getal van hondert te betonen, dat by de *Romeinen* met een C getekent wierd, om daar med et ekennen te geven, dat ſy afkomſtig waren van die hondert Raden, die van den beginne tot het beſtier van Stad en Land-ſaken verkoren waren. Van deſe *Afgoden* ſchrijft den Kaiſar *Julius*, *in het 6. boek ſijner Franſe Oorlogen*, Dat de oude *Duitſen* geen Goden erkenden als de *Son*, de *Maan*, en den Wapen-god, en geen andre aannamen, als ſy kenden haar vorderlijk te zyn. Dit zyn de woorden: *Germani multum ab hac conſuetudine differunt. Nam neque Druides habent, qui rebus divinis præſint, neque Sacrificiis ſtudent; Deorum numero eos ſolos ducunt, & cernunt, quorum opibus aperte juvantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt.* En *Tacitus de Moribus Germanorum* verhaald, dat in haar oude liedekens, die ſy voor geheugenis en jaar-boeken hielden, verhaalt werd, dat ſy den God *Tuiſto*, uyt de aarde voort-geſproten, voor haren God hielden, als den eerſten oorſpronk van haar volk, en den eerſten Opbouwer der Steden en Woningen. Hier is nu den oorſpronk van den *Sondag*, *Maandag* en *Dingsdag*. *Dingen* is in onſe taal *Twiſten*, *Worſtelen*, daar van ſommige willen, dat den naam van *Tuitſen* ſoude afkomen. Sommige willen dat deſen *Tuiſto*, tegen over *Keulen* ſijnen Tempel gehad heeft, daar van die plaats, den naam van *Tuits* ſoude behouden hebben. Het ſchijnt ook, dat de oude *Saxen* dien naam in *Engeland* overgebragt hebben, daar ſy dien dag mede *Tuiſday* noemen, Dit was dan den *Dingsdag*, op dewelke men recht pleegde. Hy wierd vertoond op een pilaar, met een vellen-kleed, en een Scepter in de hand, als een Rechter en oordeel-uyter. Dewijl nu geen andre *Roomſe-Goden* onder haar bekent waren, en deſe drie dagen aan die Goden geëigent waren, ſo moeten dan de andre dagen ook hare Goden gehad hebben, niet na *Mercurius*, *Jupiter*, *Venus* en *Saturnus*, die (gelijk als den Kaiſar *Julius*, op de voor-aangetogene plaats getuygt) haar onbekent waren; maar na die gene, dewelke ſy haar voordeel en geluk toeſchreven. Den naaſten aan den Afgod *Tuiſto*, was den God *Woden*, die gewapent vertoont wierd met een krom ſwaart in de hand, dat onder de oude *Saſſen*, een *Seax*, ofte *Seaxe* plag genomt te werden, daar mogelijk ons woord *Seiſen* van af komt, een krom ſnytuig, daar men het graan en gras mede afmaayt. Deſe was haren God van oorlog, en haren *Wodensdag*, de vierde der weeke. Na *Woden* volgde *Thor*, anders *Thonre*, deſen Af-god was in grote aanſienlijkheid, in een Sale geſtelt, ſittende aan het voeten-end van een gedekt-bedde, met een gouden kroon op zyn hooft, rondom met een omſwaay van twaalf blinkende ſterren, hebbende in zyn rechterhand een Scepeter: hy wierd gehouden van wonderlijke macht, datter gene macht by de zyne te gelijken en was, dat zyn Heerſchappije boven alle andre ſtrek-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

te, dat hy in de lucht de winden en wolken bestierde, als hy vergramt was, dat hy blixem en donder liet komen, grote slag-regen, hagel, en alle kwaat weder. Den dag, die hem toegeëigend was, hebben de oude *Sassen Thunresdag* genomt, daar van komt onsen *Donderdag*. Het woord *Thor* beduyd in de oude *Saxense* taal vrugtbaar; So dat het voor een god van geluk of ongeluk, gehouden wierd. Daar aan volgd de Godinne *Friga*, mede op een piler vertoont, hebbende in de rechter-hand een bloot sweerd, in de linker-hand een boog; sy geloofden dat sy de vrede, en alle overvloed verleende, en de oorsaak van de liefde onder den mensen was, haren dag wierd *Frigedag* genomt; *Olaus Magnus* in sijn beschrijving van de *Noortse* volken, daar hy ook dese Afgoden beschrijft, verhaalt, dat gelijk als *Donderdag* komt tussen *Woonsdag* en *Vrydag* in de *Noortse-Landen*, den Afgod *Thor* in een grote Saal, aan het voeten-ende van een gemaakt bedde, op een Throon gesteld werd, hebbende aan d'een zijde den Afgod *Woden*, en aan d'ander zijde de Afgodinne *Friga*. Sommige willen dat het de Huisvrouw van den Prinçe *Woden* is geweest; daarom sy ook met wapen-tuyg werd afgebeeld. Den lesten, tot de welke seven dagen ter weeke toe-geëygent waren, is geweest den Afgod *Seater*, hebbende zyn plaats op een berg *Seater-berg* genaamt, daar hy vertoont werd op een piler, staande met de voeten op een vis, met uytgestrekte vinnen, maager van aangesicht, lang haar en een langen baard, bloods hoofds en blood beens, hebbende in sijn linker hand een rollend wiel opgeheven, in de rechter hand een emer-waters, daar bloemen en vrugten in waren, met een langen rok om het lijf, met een gordel van wit linnen toegestrikt, daar de enden van ter zijden afwoeyen. Dat hy bloods hoofds stond op de scherpe vinnen van den vis, beduyde dat die gene die hem eerden, sonder kwetsen, of seer doen, reisen souden door en over gevaarlijke plaatsen; het Wiel betekent de enige en voortvarende t'samen-rotting der *Sassens*, die al eenen weg gingen; den gordel met de afwayen de slippen, beduyd de ongebonde Vryheid; door den emer met bloemen en vrugten, werd verstaan, dat hy met een sagtvogten regen en douw, de bloemen en vrugten doet voortkomen. Of nu de *Romeinen* dit met hare bekende Goden van *Mars*, *Mercurius*, *Jupiter*, *Venus* en *Saturnus*, in enige gelijkenis hebben willen nabootsen, is uyt alle omstandigheid wel te sien, dat'et gemaakt en geleent werk is: Het is ook waarschijnlijk, dat by de oude *Ægyptise Wis-konstenaars*, de benamingen van de vaste sterren, als *Sol*, *Luna*, *Mars*, *Mercurius*, *Jupiter*, *Venus* en *Saturnus*, uyt dese Afgoden, en dese bekende *Roomse* Goden, die daar mede over een kwamen, gevonden zyn. Van dese en gelijke Afgoden, onder de *Noordse* volken gebruykelijk, schrijft *Olaus Magnus*, *histor. Septentrional. Gent. lib.* 3. *cap.* 3. *& seqq.*

41 [a] *Begonnen hare dag-rekeningen met de nagt*,] *Tacit. de Morib. Germ. Nec dierum numerum ut nos, sed noctium computant.* Nochte sy maken hare tijd-rekening by de dagen, gelijk als wy doen, maar beginnen van de nacht te tellen; *nox ducere diem videtur*, na de nacht schijnt den dag te komen; Hy seid, *ut nos*, by de dagen gelijk als wy: Daar uyt dan te sien is, dat de *Romeinen* haar tijd-rekening met den dag begonnen, gelijk ook by ons door onkunde met den dag geteld werd, daar op den nacht volgt, daar nochtans eigentlijk den nacht tot den dag behorende, moet voorgaan; Want of wel voor de wereld-scheppinge niet anders en was als duysternis, en gelijk als een verwerden klomp, daar van het licht is onderscheiden, so is nochtans die duysternis tot een natuurlijken nacht geworden en gebleven, eer dat het licht uyt deselve is onderscheiden, *want God maakte scheidinge tussen het licht en de duysternisse, en doen was het avond geweest, en het was morgen geweest de eerste dag. Genes.* 1. 4, *en* 5. En so voort van den eenen dag tot den anderen; So dat dan het eerste beginsel, en onderscheid der tijden met den nacht en dag is begonnen, bestaande in vierentwintig uren, het welk een natuurlijken dag is, van den eenen sonnen ondergang tot den ander. Van de *Atheniensen*, het oudste en eerste volk onder den *Grieken* getuygt *Plinius lib.* 2. *cap:* 77. daar hy ook van de *Babiloniers*, *Humbers* en *Ægyptenaren* spreekt, *Ipsum diem, inquit, alii aliter observavere. Babylonii inter duos exortus, Athenienses inter duos occasus, Umbri a meridie in meridiem. Vulgus omne a luce ad tenebras. Sacerdotes Romani, & qui diem diffiniere civilem, item Ægyptii a media nocte in mediam.* De tijd-rekening van den dag werd by den een anders genomen als den ander. De *Babyloniers* houden deselve tussen de opgangen der sonne; De *Atheniensers* tussen twee ondergangen der son; De *Humbers* van den eenen middag tot den anderen; De gemene tijd-rekening werd gehouden, van den morgen tot den avond; De *Roomse* Priesters, dewelke een burgerlijken dag hebben ingestelt, gelijk mede de *Ægyptenaars*, tellen van den eenen midnagt tot den anderen.

De *Joden* hebben den gantsen nagt en gantsen 42
dag, voor eenen dag gehouden, en verdeelden hare uren van den nagt en van den dag op hun selven, met den sonnen opgang, en met den sonnen ondergang, de eerste, twede, derde ure van den dag, of van den nagt, so dat de nagten en dagen geen gelijke uren en hadden, so heeft *Christus* onsen Saligmaker van de sesde ure van den dag, in doods benauwtheid geweest, tot de negende ure dat hy den Geest gaf, *Luc.* 23. *vers* 44. Het welk niet te verstaan en is, gelijk als wy rekenen van 's morgens ten ses uren tot negen uren, maar de seste en negende ure van den dag, het welk met dat op die tijd dat hy gekruysigt wierd, dag en nagt even lang was, geweest is van des middags ten twaalf uren tot des naarmiddags ten drie uren; Gelijk als doen de *Joden* de Apostelen op den Pinxter-feest, na dat sy den H. Geest ontfangen hadden en allerhande talen begonnen te spreeken, bespottende, seyden, sy zyn vol soeten wijns. *Actor.* 2. 13. *Petrus* antwoorde, *sy zyn niet dronken: Want het is nog maar de derde ure van den dag*, *Dat is:* De derde ure van den sonnen opgang, na de rekening van dien tijd, niet als de gemene aantekening wil, ten negen uren, maar 's morgens ten acht uren; De *Joden* houden hare tijd-rekening mede van der sonnen ondergang, tot wederom den sonnen ondergang, volgens de woorden van den text. *Het*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

is avond geweest, het is morgen geweest, de eerste dag; So noemtmen noch de dertien dagen na de geboorte *Christi*, tot den dag der *drie Koningen*, de dertien nagten, en wy seggen nog *Kers-avond*, ofte *Kers-nagt*, na het voorbeeld der *Joodse* tellinge.

Van de *Kelten*, dat sy mede hare dagen met den avond begonnen hebben, en den nagt voor den dag gesteld hebben, is te sien uyt de plaatse *Taciti*, hier voor aangeroert; Daar van spreekt ook *Jul. Cæsar Comment. lib. 6. Ob eam causam, inquit, omnis temporis, non numero diërum, sed noctium finiunt, & dies natales & mensium, & annorum sic oberservant, ut noctem dies sequatur.* Om die reden beschrijven sy hare tijd-rekening niet na het getal der dagen, maar der nagten, en rekenen het begin hunner dagen, maanden en jaren sodanig, dat den dag aan de nagt volgt.

Dat nu by ons de dagen gerekent werden so, dat de volgende nagt gehouden werd voor den nagt van dien dag, is een tastelijke mislag, dewelke van de *Roomse* Priesters schijnt voort gekomen, die een burgerlijke tijd ofte dagrekening hebben ingestelt, van vierentwintig gelijke uren, van den eenen mid-nagt tot den anderen mid-nagt, daar uyt metter tijd den gantsen volgenden nagt, voor den nagt van den voorgaanden dag is gehouden.

[b] *Tussen heer en knegt,*] *Tacit. lib. de Morib.*
43 *Germ. Dominum ac servum nullis educationum delicis inter eadem pecora, in eadem humo degunt.* Men kan nog heer nog knegt, in teerderheid van opvoedinge onderkennen: Want in haar jeugt verkeeren sy in een land, en onder deselve beesten onder malkander, so lang tot haren behoorlijken ouderdom de vrye van de andere afscheid, en dat hare vromigheid haar boven andre bekent maakt; Daar van het schijnt overgebleven, dat vele gemene luyden by ons hare dienst-boden mede aan haar tafel laten eten, als sy geen gasten en hebben.

[c] *Haar spijse was slegt en sonder kostelijke toebe-*
44 *reidinge,*] *Tacit. de Morib. Cibi simplices sine apparatu, sine blandimentis expellunt famen.* Haar spijse is slegt, sonder veel toebereiding, en toegemaakte spijse vullen en versadigen sy hunnen honger.

[d] *Melk, boter en kaas,*] *Cæsar de bello Gallico lib. 4. Non multum frumento, sed maximam partem lacte, atque pecore vivunt. Et lib. 6. major pars victus eorum in lacte, & caseo, & carne consistit.* Sy hadden weinig korenwerk, en leefden meest van melk en van hun vee; Haar meeste spijse was van melk, kaas en vlees. *Tacit. de Morib. Cibi simplices, agrestia poma, recens fera, aut lac concretum.* Slegte spijse, wilde appelen, ofte gerunnen melk. Door de gerunnen melk, *lac concretum* verstaat kaas en boter, daar van *Plinius lib. 11. cap. 41.* seid, dat het wonder is, dat de vremde en *Barbarise* volken, die ook met melk leven, de kunst van kaas en boter te maken niet en hebben geoeffent, ofte so lange tijd onachtsaam hebben nagelaten,
45 die sy (te weten de *Duitsers*) hebben weten tot een aangename dikte te brengen, en tot vette boter, daar de kracht van oly in is. Dit zyn sijne woorden. *Mirum Barbaras gentes, quæ lacte vivunt, ignorare aut spernere tot seculis casei dotem, densantes id alioquin in acorem jucundum, & pingue butyrum non omittendum in eo olei vim esse;* *Strabo lib. 4.* seid het selve van de *Brittons*, *quod Gallis simpliciores ob imperitiam caseos non consiciant.* Dat sy uyt onwetenheid der *Duitsen* manieren geen kaas en maakten. Den selven *Plinius lib. 28. cap. 9.* daar hy de gantse manier van boter te maken beschrijft, noemt het *lac coactum*, gerunnen melk. *E lacte, inquit, Fit & butyrum, laudatissimus cibus, & qui divites a plebe discernat; Plurimum e bubulo, pinguissimum ex ovibus, fit ex caprino: sed hyeme calefacto lacte, æstate cupresso tantum, crebro jactatu in longis vasis, angusto foramine piritum ac cipientibus sub ipso ore, alias præligato, additur paulum aquæ, ut acescat, quod est maxime coactum in summo fluitat, id exemptum addito sale butyrum est oleosum natura. Reliqua decoquunt in ollis, ibi quod supernatat, origila appellant.* *Dat is:* Van melk word boter gemaakt, een seer goede en aangename spijse, uyt welkers gebruyk de grote van de gemene luyden kunnen werden onderscheiden, meest van runderen, dog van schapen komt de vetste, werd ook gemaakt van geyte-melk; In de winter werd de melk een weinig warm gemaakt, in de somer alleen met een karn geduyrig op en neder geroert, in een hoogachtig vat onder wijd, en boven aan de mond nauw, en met een doek om de karnstok digt toe gehouden, met een weinig water by gedaan, op dat het aan 't werken rake, het gene dan meest komt te runnen en boven te drijven, daar uyt genomen en met sout gekneet, werd boter, olyagtig ofte smoutagtig van sich selven; Het overige werd in een pot werm gemaakt, en 't gene dan boven drijft, werd wrongel genomt, daar van men een sekre soorte van kaas maakt, diemen *gemengde-kaas* noemt.

Sommige willen dat de *Kelten*, de eerste vinders en makers van boter en kaas souden geweest zyn, dog het selve is al lange voor hun tijd onder den *Hebreen* bekent geweest, (als te sien is by den Propheet *Esaias cap. 7. vers 15.* en *22.*) daar van sy het hand over hand ontfangen hebben; Daar uyt, (dewijl wy hier voor uyt *Plinio* en *Strabone*, hebben aangewesen, dat het by andre volken so niet bekent en is geweest) van haar oudheid en afkomst uyt den *Chaldeen* en *Hebreen* mede onder andre kan blijken.

[e] *En vlees,*] *Cæsar de bello Gallico lib. 5. lacte & crane vivunt.* Sy leven met melk en vlees; 't Selve seid ook *Herodotus* van de *Scyten Histor. lib. 4. Non aratro sed ex pecoribus*, sy en leven niet by den ploeg, maar van hun vee. *Tacitus de Morib. Cibi simplices, agrestia poma, recens fera aut lac concretum.* Sy hebben slegte spijse, wilde appelen, haar dagelijkse wildvang, en dikke ofte gerunne melk. Daar door, als wy hier voor hebben aangewesen, boter en kaas verstaan werd.

[f] *Eigen vee als uyt het wildvang,*]. Wat voor 46
soort van vlees, het sy: hun eygen vee ofte het wildvang, sy tot hun spijse gegeten hebben, willen de sommige onderseid maken; *Tacitus lib. de German.* spreekt van wildvang. *Cibi simplices, recens fera*, slegte spijs, vers gevangen wild. *Jul. Cæsar lib. 4. de bello Gall.* spreekt ook van wildvang, *Pecore vivunt, multumque sunt in venationibus.* Sy leven van het vee, en gaan veel op de jagt. *Strabo lib. 4. Geograph. Cibus plerumque cum lacte & carnibus omnis generis.* Haar spijse is meest melk en vlees

vlees van allerhande soort; Daar uyt dan genoeg volgt, dat sy van beids tot hun spijs gebruykt hebben, so wel hun eigen aangesokte vee, als hun wildvang

[g] *Sy en en verstonden haar op de land-bouwerye niet*,] Sie hier voor vers *land-bouwerye, num.* 33.

[h] *De vrugten des velds*,] In het begin was de mens niet anders tot spijse gegeven, als de kruyden des velds. *Genes.* 1. 29. Tot dat daar na ook het vlees der beesten, het gevogelte des hemels en der zee, den mens tot spijse is gegeven, gelijk het groene kruyd, *Genes.* 9. 2. *en* 3.

47 [i] *Van wilde haver en gerst*,] *Ita Plinius lib.* 18. *cap.* 17. *Primum omnium frumenti vitium est avena, & hordeum in eam degenerat, sicut ipsa frumenti fit instar, quippe quum Germaniæ populi serant eam, neque alia pulte vivant.* Het voornaamste onkruid onder het graan, is de wilde haver, en de gerst veraart in deselve, en werd gelijk als graan: Want de *Duitsers* die sayen 't selve, en eten by na geen andre koeken ofte pap, als die daar van gemaakt werd. *Posidonius apud Athenæum lib.* 4. *cap.* 13. *Cibus est panes quidem pauci, at multa carnes.* Sy hebben weinig brood en veel vlees: De slechtheid van dese wilde haver, daar sy haar brood en koeken van bakten, werd by *Virgilius* uytgebeeld. *lib.* 1. *Georgic.*

Lappæque Tribulique, interque intentia culta
Infelix lolium, & steriles dominantur avenæ.

Dat is:

Klitten en stekels, het ort en wilden haver, overwassen het goede graan.

[k] *In geen saken onmatiger*,] *Tacitus de Moribus, Convictibus & hospitiis non alia gens effusius indulget*, daar en is geen volk dat meer van eten en gasten houd.

[l] *Het was geen schande*,] *Tacitus d. loco, Diem noctemque continuare potando, nulli probrum.*

[m] *Die naast aan den Rhijn woonden*,] *Proximi ripæ & vinum mercantur.* Dog het wijndrinken, was in de eerste tijd by haar niet bekent, volgens tuyg van *Jul. Cæs. lib.* 4. *bell. Gall. Vinum, inquit, ad se importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum emollescere homines atque effeminari arbitrantur.* Sy en willen niet datter enige wijn werd toegevoert, om dat sy meenen, dat de mensen daar door slap en onbequaam tot werken wierden; *Et Comment.* 2. *Nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod his rebus elanguescere animos, eorumque remitti virtutem existiment*, sy en laten niet toe datter enige wijn, of andre saken tot wellustigheid dienende werden toegevoert, om dat sy menen, dat daar door de sterkte verflauwt, en de dapperheid weg genomen werd.

48 [n] *Bier van haver en gerst*,] *Tacitus lib. de Moribus, Potui humor ex hordeo aut frumento in quandam similitudinem vini corruptus*, voor haar drank hebben sy gerst nat in gelijkenisse van wijn gemaakt. *Plinius lib.* 22. *Et frugum quidem hæ sunt in usu medico, ex iisdem fiunt & potus.*

Welke manier van bier te brouwen, onse voorouders al met en voor het opkomen der *Kelten* gehad hebben, het welk sy uyt *Asien* in *Europen* gebragt hebben; Wy noemen het *bier*, de *Saxers* seggen *beer*, het welk voortkomt van het *Hebreeuse* woord, *bar*, het welk koorn-vrugt beduyd, daar van het *Griekze* woord, van welk *Hebreeus* woord *bar*, het woord *biriah* t'samen gestelt is, door het welk na de uytlegginge van de Geleerden, over 2. *Samuel cap.* 13. *vers* 6. en 8. deeg en t'samen gemengt graan-werk verstaan werd.

Dit bier wierd van also grote kragt gemaakt, dan of het wijn was. *Ita Diodorus Sicul. biblioth. Histor. lib.* 1. alwaar hy de vindinge van 't selve, den Afgod *Bacchus*, dat is de dronkenschap self toeschrijft. *Quod si qua tellus plantam vitis non admitteret, conficiendum ex hordeo docuisse eum ajunt, fragrantia & efficacitate haud multum inferiorem*, indien enig land onbekwaam was, om den wijnstok voort te telen, heeft hy den drank van gerst laten toemaken, dewelke in geest en kragt, niet minder en was dan wijn.

So dat sy haar in dat gerst-nat ook wel konden dronken drinken; So seid *Plinius* van de *Duitsers. Est & occidentis populis sua ebrietas frugo madida pluribus modis per Gallias, Hispaniasque, nominibus aliis sed ratione eadem. Et vetustatem ferre ea genera, docuerunt, nullaque in parte mundi cessat ebrietas; meros quippe hauriunt tales succos, nec diluendo ut vina mitigant.* Onder de *Duitsen* is ook de dronkenschap gemeen, door kracht van haar gerstnat, het welk op velerhande manieren met een andere naam, maar uyt deselve saak bekent is, en sy weten 't selve gants duursaam te maken, ja is by na geen land, daar de dronkenschap niet bekent en is; Want sy drinken dien drank in zyn volle kracht, sonder die ergens mede te vermengen, gelijk alsmen den wijn weet te versachten.

[o] *Hielen veel van gasten en maaltijden*,] Dat de *Duitsers* van ouds, gelijk noch tegenwoordig, wel hebben mogen eten en drinken, is een bekende saak, daarom den ouden *Schaliger*, in onderscheid tussen de *Duitsers*, *Hollanders* en *Engelsen*, op het stuk van eten of drinken seer aardig opdeunt.

Non comedis, Germane, bibis; Tu non bibis, Angle,
Sed comedis; Comedis, Flandre, bibisque bene.

Dat is:

Den Engelsman die alle lekkerny behoeft,
Verwijt den Duitser, dat hy sterrek drinkt en soeft,
Den Nederlander eet en drinkt wel op sijn pas,
Hy schaft wel, en hy weigerd selden een gelas.

Tacitus d. lib. Convictibus non alia gens effusius indulget. Diem noctemque potare, nulli probrum. Adversus sitim non eadem temperantia, si indulseris ebrietati, suggerendo quantum concupiscunt, haud minus vitiis, quam armis vincuntur. 49
Geen volk is'er so onmatig in eten en drinken; Den gantsen nacht over te sitten drinken, is by haar geen schande. Tegens de dorst, gebruyken sy alle niet deselve matigheid; Want indien gy haar dronkenschap so veel toelaat, met haar te schenken so veel als sy begeren, zyn sy so licht door dese gebreken te verwinnen, dan door de wapenen. By de *Romeinen* is het stark drinken mede geen schande geweest, gelijk daar van verscheide voorbeelden van grote drinkers werden by gebragt.

Sy

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Sy waren ſo ſterk in 't drinken, dat ſy daar in andre volken te boven gingen, gelijk *Plinius* betuygd, *lib.* 14. *cap.* 22. daar hy hunne manier van doen aldus beſchrijft: *Biduo duabuſque noctibus per potationes continuaſſe, non labaſce ſermone, nec levatum vomitione; non altera corporis parte, dum biberet matutinas obiſſe vigilias, plurimum hauſiſſe uno poculo, plurimum præterea aliis minoribus addidiſſe, optima fide, non reſpiraſſe in hauriendo, neque expuiſſe, nihilque ad elidendum in pavimentis ſonum ex vino reliquiſſe.* Dat ſy twee dagen en twee nachten aan den anderen ſaten en dronken: ſonder datmen het aan hunne ſprake konde horen, noch dat ſy door uytbraken, ofte anderſints waren ontlaſt, en des morgens even friş waren, dat ſy grote glaſen te gelijk konden verſwelgen, en onderwijlen noch veel kleine daar by deden, dat ſy in het drinken van grote glaſen niet en verhaalden, maar die met eene teug uyt dronken, nochte den drank uyt braakten, nochte in het omkeren van de glaſen yets op de vloer ſtorteden, datmen behoefden op te dweylen.

50 So dat *Tacitus*, het de *Duitſers* ſo ſcherp niet en behoefd na te geven, dat het by haer geen ſchande was, een nacht over te ſitten drinken, daer de *Romeinen* noch veel groter dronkers waren, gelijck als dat in 't lange by den ſelven *Plinius*, den *Romeinen* te ſchande verhaalt werd, *d. lib.* 14. *cap.* 22. alwaar hy van de *Duitſen* niet een woord rept, en van de manieren, en overdaadig drinken van veel andre volken verhaalt, welkers manier van leven hem nochtans wel bekent was; Daar uyt te beſluyten is, dat de *Duitſers*, by andre volken te gelijken, vry matig in het drinken waren. Alhoewel het ſtark drinken onder den *Duitſen*, naderhand vry is aangewaſſen, by dewelke ook wetten en præmien niet alleen by de gemene luyden, maar by de Vorſten ſelf, op het drinken geſtelt werden; En hoe dat jemand meer kan drinken, hoe dat hy meer eer en lof heeft.

Plato de legib. lib. 1. getuygd van de *Scyten*, *Kelten*, *Andaluziers*, *Spanjaarts* en *Thraciers*, dat ſy dapper tot den drank vervallen waren, *Ælianus variar. Hiſtor. lib.* 2. *cap.* 41. *& lib.* 3. *cap.* 15. verhaalt in 't lange van verſcheide volken, die ſtarke dronkers geweeſt zyn; Onder de *Grieken* is het ook een gemene ſaak geweeſt, ſterk te kunnen drinken, als by dewelke ſeer ſterken wijn valt, dewelke aller wegen met de naam van *Vinum Græcum* bekent is; van dewelke het latijns ſpreekwoord *græcari, & pergræcari*, een rouws drinken, een nachjen over ſitten. *Tiberius* was ſo genegen tot den dronk, datmen hem ſpots wijſe noemde *Biberius Mero*, den wijn verſlindende dronkaart; Hy bragt die gene, dewelke veel konden drinken, tot hoge ſtaat en eere, ſo quam *Novellius Torquatus*, van het Schout-ampt tot het *proconſulaat*, en hoogſte geſantſchap, om dat hy in tegenwoordigheid van den Kaiſar, drie ſtopen wijn met eene teug had uytgedronken, daar van hy ook *Tricongius* genomt wierd. Sie voort breder by *Sueton. in Tiberio.* En *Druſus Germanicus* en heeft in gene dingen ſijn vader *Tiberium* meerder nagevolgd, als dat hy ſterk kon drinken.

Van de drink-wetten der *Romeinen* en *Grieken*, ſchrijft *Cicero Ultim. Tuſculanar.* dat het onder hen luyden in alle geſelſchappen een wet was, benevens een ander te drinken, en dat by haar niemand geacht wierd, die ſijn kroes niet uyt en mogt, het welk hy onder de wel levens wetenſchap ſtelt, van ſich in alles naar de manier van het geſelſchap, daar men by is, te voegen. *Mihi quidem, invita, ſervanda videtur illa lex, quæ in Græcorum conviviis obtinetur ἢ πῖθι, ἢ ἄπιθι, aut bibat, aut abeat. Et recte inquit, aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi, aut, ne ſobrius in violentiam vinolentorum incidat, ante diſcedat:* Mijn dunkt, dat die wet in de kunſt van welleventheid moet werden gevolgd, dewelke op de *Griekze* maaltijden werd onderhouden, *dat hy mede drinke, of dat hy uyt het geſelſchap vertrekke*; En wel te recht, of hy moet benevens een ander de vreugt van drinken uyt houden, of hy moet uyt het geſelſchap vertrekken, ſo hy niet en wil verwachten de belgſicke gramſchap van de dronke gaſten. So is noch een manier en gaſt-wet onder de *Duitſen*, dat jemand die voor de eerſte maal op een plaats, of in een vergaard geſelſchap komt, daar hy noyt in of by geweeſt, is een groot gelas ofte kroes hem werd toegeſchikt, die hy moet uyt drinken, datmen *verhenſen*, of *verhanſen*, dat is in dat geſelſchap of bondgenootſchap aangenomen, en den kop ofte kroes een *hensbeker* noemt.

Op de reiſe naar *Frankfurt* den Rhijn op leid een kleine, doch vermakelijke Stad, onder den Land-graaf van Heſſen, *St. Gewer* genoemt, alwaar aan de kant van de wal een koperen halsband aan de muur vaſt gehegt ſtaat, daar de aankomende vremdelingen by geleid, en den halsband om haar hals werd vaſt gemaakt; Dan vraagtmen haar of ſy met water of met wijn willen gedoopt zyn? Indien ſy met wijn ſeggen, werden ſy op een klein tractement wijn geſchat; Maar indien ſy aan de ſuynige kant vallen, en met water eiſſen gedoopt te werden, ſtaat een van 't geſelſchap achter hem gereed, en begiet hem fluks met een vollen emer water over 't hooft; Den Koning van *Sweden* door deſe plaats reiſende, heeft deſe broederſchap met een grote ſilvere kop vereert, daar uyt ſy op deſe plegtigheid om drinken.

Gelijke manier van doen is onder het Collegie van de *Hoge Heemraden van Rhijnland* in Holland, onder dewelke als jemand nieuw aankomt, of anderſints by haar ter maaltijd komt, die daar noyt meer geweeſt is, deſelve een doek werd omgedaan, en een grote kop met melkpap voorgeſet, die hy tot een teken van hunne voorſorge der weylanden, en onderhoud der melkte beeſten, moet uyt eten, en daar op een grote kop met wijn, die ſy Koning *Willem* noemen, om dat hy haar van Koning *Willem* ſo men ſeid, vereerd is, moet uytdrinken.

P *Veel van hare vianden,*] *Tacit. d. lib. de Germ. Sed & de reconciliandis invicem inimicis, & jungendis affinitatibus, & adſciſcendis principibus, de pace denique ac bello plerumque in conviviis conſultant, tanquam nullo magis tempore aut ad ſimplices cogitationes pateat animus, aut ad magnas incaleſcat.* Sy ſpreeken op hare maaltijden, veel van met hare vianden te verſoenen, en vriendſchap te maken, van andre Vorſten tot haar te trekken, en onder anderen veel van vrede en oorlog, gelijk of tot gener tijd

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

tijd haar gemoed meer openhertig, en meer genegen tot eenvoudige bedenkingen was, anderdeels, dat haar hert dan meest ontsteeken was tot uytvoering van grote dingen.

51 [q] *Des anderen daags weder afgaan,*] *Tacitus d. loco, Gens non astuta nec callida aperit adhuc secreta pectoris licentia loci. Ergo detecta & nuda omnium mens postera die retractatur.* Het is een volk dat noch loos, noch arglistig is, en al te gul en openhertig over maaltijd, door de vryheid van de plaats; Derhalven het geen by haar onbedachtelijk tot haar schade ofte nadeel is geschied, mag des anderdaegs wederroepen werden.

52 Dit schijnt den grondslag van een seer oude costuyme van 't recht in *Holland*, en elders: Datmen van alle koopmanschappen in een dronke gelag geschied, binnen vierentwintig uren noch mag afgaan, mids betalende den wijnkoop, so daar enige op verteerd is; Sie de costuymen van *Holland*, begrepen in de *Costuymen van Rhijnland art.* 94. *Grot.* Inleidinge tot de *Hollandse* Rechts-geleerdheid, *het* 3. *boek, het* 14. *Hooftstuk, vers.* Uyt het gunt hier voren; Rooms Hollands-recht, *het vierde boek het* 20. *deel vers. wat aangaat num.* 6. Daar van *Nicol. Burg. ad Consuetud. Flandr. in proëmio num.* 5. bysondere reden geeft: *Leges & jura, inquit, atque instituta sua cuique genti peculiaria & inter se diversa, quæ tamen omnes soli sui genio lepidissime congruunt. Homines septentrionali calore flagrantes siti magis urgentur & ad pocula promores sunt & ideo fere tota Flandria frigori exposita, & commercio addicta sancitum fuit, ut ab obligationibus in taberna potoria inter pocula celebratis alterutro Contrahentum postridie ante meridiem recedere liceat, nempe ut candida & innocens ebrietas captionibus, & insidiis eximatur. Ad austrum vero gentes natura frigidiores, sed & vafri & callidi, & ad circumveniendum proclives, ideoque eo loci obligationes sine interventione Notarii, testiumque, vix contrahuntur. Dat is:* Alle volken hebben hare bysondere wetten en insettingen, op hun selven, en alhoewel van den anderen onderscheiden, nochtans na den aard van elk gants dienstig; De volken naar het noorden hetsig van inborst, zyn dorstiger en meer tot den drank genegen, en daarom is door geheel *Vlaanderen* en gants *Nederland*, koud, vogtig en tot den koophandel geschikt, voor een algemene gewoonte ingestelt, datmen van alle toeseggingen in een drinkherberg, onder een drinkgelag aangegaan, aan d'een en aan d'ander zyde des anderen daags voor de middag, 't selve mag wederroepen en afgaan; Op dat de onnosele en openhertige dronkenschap, buyten alle bedrog en misleidinge blijve; Doch die gene naar het zuyden gelegen, zyn kouwelijker van naturen, dog loos en arglistig, en meer genegen om een ander te misleiden; Daarom onder haar weinig toeseggingen en verbintenissen gedaan werden, sonder overstand ofte kennis van Notaris en getuygen.

53 [r] *Gewapent ter maaltijd,*] *Tacit. de Morib. considunt armati,* sy sitten gewapent ter vergadering, *nihil neque publicæ, neque privatæ rei nisi armati agunt,* sy en doen niet als gewapent, so wel in landstands, als andere gemene saken; en een weinig daar na, *ad convivia procedunt armati,* sy komen ook gewapend ter maaltijd.

Onder den dronk seer twistagtig,] *Idem Tacit. Crebræ ut inter vinolentos rixæ, raro conviciis, sæpius cæde, & vulneribus transiguntur. Diodor. Siculus lib.* 5. *de Germanis juxta ac Gallis. Solent inter ipsas quoque epulas, causa ex jurgio leviter arrepta exsurgere, & ex provocatione inter se digladiari, vitæ jacturam nihil æstimantes.* Sy zyn gewoon self onder de maaltijd, om een beuseling tegen malkander op te staan, en malkander ter schermutsen te beroepen, haar lichaam, noch haar leven ontsiende.

Dit is noch een gemeen gebruyk onder den *Duitsen*, van enige gelegentheid, dat sy niet en doen of nergens gaan, self niet ter maaltijd noch ter prædicatie, als met den degen omhangen; So doen ook de *Spanjaarden* en *Portugesen*, het gantse land door, daar het dragen van den degen en ponjaard so gemeen is, dat de ambagts en werkluyden, met deselve doorgaans omgort zyn; Het welk by de *Hollanders* mede so gemeen word, dat sy ook een sonderling korte slag van degens, niet tot verwering, maar te pronk en tot çieraad over al aan hebben, niet alleen onder de militaire en hovelingen, maar by na sonder onderscheid by die gene, die het allerminst betaamt.

[s] *Waren seer herbergzaam,*] *Tacit. d. loco* 54
Quemcunque mortalium arcere tecto nefas habetur, pro fortuna quisque apparatis epulis excipit. Quum defecerit, qui modo hospes fuerat, monstrator hospitii & comes, proximam domum non invitati adeunt, nec interest, pari humanitate accipiuntur. Notum ignotumque, quantum ad jus hospitii, nemo discernit, abeunti siquid poposceris, concedere moris: & poscendi invicem eadem facilitas. Gaudent muneribus, sed nec data imputant, nec acceptis obligantur. Victus inter hospites comis. Dat is: Jemand van buyten huysvesting te weigeren, of buyten te sluyten, is onder haar grote schande: sy ontfangen de luyden met het gene sy hebben, elks naar zyn gelegentheid voor te setten, en als hunne spijse op is, en gebreekt, so is die gene, dewelke te vorens waard geweest is, aanwijser van een ander gasterye, en gaat met zyn medegesel ongenodigt in zyn gebuurs huys, waar in weinig swarigheid gemaakt werd, haar met gelijke vriendschap te gast ontfangende, want so veel het recht der gasterye aangaad, niemand maakt daar onderscheid in of hy een bekenden, ofte onbekenden gast zy; Indien gy yets begeert, als wanneer gy vertrekt, sulks geven sy gaarn: diergelijke vrymoedigheid isser ook aan d'ander zyde; Want de *Duitsers* hebben seer gaarne geschenken: Doch dese beleeftheid is by haar, wanneer sy yets gegeven hebben, dat sy sulks niet toe en rekenen, of wanneer sy yets ontfangen hebben, dat sy daarom in niemand gehouden blijven; Dus is de onthalinge der gasten, heus en bly. Hier van tuygd mede den Kaisar *Julius lib.* 6. *de bello Gallico,* als hy seid, *Hospites violare fas non putant, qui quaque de causa ad eos venerunt, ab injuria prohibent, sanctosque habent, iis omnium domus patet, victusque communicatur.* De gasten enig leed aan te doen, werd by haar een seer quade saak gehouden, dewelke sy in alle gelegentheid voorstaan en beschermen, en gelijk als heilig houden; Voor deselve staan hun deuren open, en werden wel onthaalt.

[t] *Haar Huysgesind en naaste vrienden,*] *Tacit. de Morib. Suscipere tam inimicitias seu patris, seu*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

propinqui necesse est. De erfgenamen moeten so wel de viandschappen van haar vader, ofte bloedvriend opnemen, en gemeen zyn als de vriendschappen.

55 [u] *Ligt bevredigen en versoenen,*] Dit zyn de woorden van *Tacitus, d. libro de Morib. Iminicitiæ nec implacabiles durant; luitur enim etiam homicidium certo armentorum aut pecorum numero, recipitque satisfactionem universa domus, utiliter in publicum, quia periculosiores sunt inimicitiæ juxta libertatem. Dat is:* De viandschap geduurt onder haar niet lang, en werd licht versoent; Want selfs den doodslag werd by haar gesoent, met seker getal van groot of klein vee, welken soen het gantse huysgesind, als tot een voldoening aanneemt; Het welk seer dienstig is voor het gemene best, om dat de viandschappen onder de vryheid, aller sorglijkst zyn; En een weinig te voren verhaalt hy, dat 't selve ook in minder delicten plaatsheeft. *Sed & levioribus delictis, pro modo pænarum equorum, pecorumve numero convicti mulctantur. Pars mulctæ Regi vel civitati, pars ipsi qui vindi catur, vel propin quis ejus exsolvitur.* In minder en kleinder misdaden, werden ook de schuldige na de gelegentheid van de straffe, in seker getal van paarden, ofte ander vee gedoemt, en een gedeelte van de boeten werd den Koning, of de gemeente toegewesen, en een gedeelte werd betaalt aan die gene, om welkers wille de straffe geschied, of aan sijne naaste magen; Welke beyde texten van *Tacitus*, metten anderen vergeleken, blijkt daar uyt, dat ook onder de lichte en minder misdaden, een doodslag verstaan werd, *verbis, vel propinquis ejus*, of aan sijn naaste magen.

Dit komt over een met de oude wetten van verscheide volken, als by de Opstalboomse wetten. *De Homicidio* §. 7. *Si quis aliquem alterius terræ aut insulæ occiderit judicibus in* LX. *heredibus in totidem sit obligatus. Vide etiam leg. Salic. tit.* 44. §. 1. *Bajuvar. tit.* XII. *Saxon. tit.* II. *Anglor. tit.* I *Francor. lib.* IV. *cap.* LXXXII. En het oude *Friese* recht, *Kesting* XVI. luid mede aldus, *Dat alle fresena hiara fird beta mey hiara fia. Dat is:* Dat alle *Friesen* hare straffe ofte boete met hun vee betalen.

En t'gene alhier by *Tacitus*, van de oude *Duitsen* verhaalt werd, dat den doodslag met des nedergeslagenen vrinden versoend werd, heeft noch tegenwoordig by ons plaats in *pardon* ofte *remissie*, dewelke niet en werd gestadet, voor en aleer dat met de vrienden van den nedergeslagen zy versoent.

Gelijk ook noch tegenwoordig een gedeelte, van alle boeten en breuken, aan de gemene saak werd verdeelt, en in doodslag, ofte quetse, den gequetsten, ofte de vrienden van den nedergeslagen vergoedinge werd gedaan, so sy des begeren.

So spreekt ook het oude Handfest, by *Graaf Floris*, aan die van *Kennemerland*, bevestigd vrydags na half vasten, Anno 1291. alwaar mede van soen werd gesproken, met dese woorden: *So wie een man dood slaad met haastiger hand, die salmen onse land verleggen, t'hent by die man vergeld, en onse moede heeft*, en so vindmen in de oude costuymen van *Zuid-Holland*, by *Jan van Henegouwen* bevestigd des Sondags na Bonifaas-dag 1303. *Dat de doodslagen by den Heer, en met den magen versoent wierden, om tien pond voor de land winning, en tien pond voor den doodslag; Daar mede hy sijn rechte maagsoen mede mogte panden.*

Doch dit is te verstaan van doodslagen, die composibel waren en gesoent mogten werden.

By den *Cimbren* en oude *Duitsen*, was den doodslag met seker grof, of ander vee, of met een geld boete te beteren, als wy hier voor hebben aangewesen, tot de tijd van *Kristiaan den* III. *Cimbren Koning*, dewelk een doodslag in arremoede begaan, mede capitaal gemaakt heeft.

[w] *Haar leg en sitplaats,*] *Tacit. de Morib. Ger-* 56
man. Intecti totos dies juxta focum atque ignem agunt.
Sy leggen gehele dagen ongedekt, by of omtrent
het vier. *Strabo lib.* 4. *Geograp. de Gallis & Ger-*
manis, Humi decumbunt etiammum plerique seden-
tes in thoris cibum capiunt. Noch tegenwoordig
rusten sy op de aarde, en eten op haar leger stede.
Posidonius apud Æthenæum lib. 4. *cap.* 13. *Galli, in-*
quit, gramine seu feno substrato libationes proponunt
super mensis ligneis, leviter a terra ex stantibus. De 57
Duitsers sittende op een bos hoy ofte stroo, setten
hun de spijs voor op een tafelken, een weinig bo-
ven de aarde verheven. *Aristophanes, in Pluto, pro*
lecto torum, seu stratum e juncis, voor haar leg-
bedde, hebben sy wat hoy ofte stroo gespreyt,
Diodorus Siculus lib. 5. *de Gallis & Germanis, Cibum*
capiunt sedentes omnes, non in sedilibus sed humi, pro
stragulis, luporum aut canum exuvias subjicientes,
sy nemen hare spijse, sittende niet op stoelen, maar
op de aarde neder, op wolf of hondevellen.

Tacitus d. lib. seid, *separatim singulis sedes & sua*
cuique mensa, sittende elk op sich selven, hebben-
de elk hun bysonder tafelken; 't Selve betuygd *Phy-*
larchus apud Athenæum lib. 4. *cap.* 13. *Cænantes*
considebant in orbem, deinde mensæ inferebantur cui-
que sua, sy saten in 't ronde om te eten, en wierd
yder zyn tafelken ingebragt, en voorgeset; *Her-*
mippus apud eundem Athenæum lib. 8. *cap.* 12. be-
tuygd het selve van de *Schlavonise* en *Illyrise Duit-* 58
sen, doch die bragten ook hare wijven ter maal-
tijd, den welken het geen schande was de gasten
voor te drinken. *Illyrii cibum capiunt, potant que se-*
dentes ductis in eos conventus uxoribus, quibus inde-
corum non est cuivis eorum qui adsunt præbibere, en
Æliarnus lib. 3. *var. Histor. cap.* 15. verhaalt, dat
een yder van de gasten de vrouwen (al waren sy
hun onbekent) mogten toedrinken. *Neque Illyrii*
carent hoc tempore tali culpa bibendi, sed illi hoc quo-
que dedecus adjecerunt, quod in convivio hospitibus
permittitur, ut unusquisque mulieribus propinet si li-
beat, etiamsi mulier ad illum nihil spectet. Daar op
te letten staat, dat het voor so veel de vrouwen aan-
gaat, alleen op de *Schlavonise Duitsen* kan gepast
werden; Want by de rechtschapen *Duitsen*, qua-
men de vrouwen op geen maaltijden, ofte schouspe-
len, gelijk als wy hier voren uyt *Tacit.* hebben
aangemerkt. *Septa, inquit ille, pudicitia agunt, nul-*
lis conviviorum illecebris corruptæ. Sy leven in alle
kuysheid, sonder enige verleidende schouwspelen,
ofte aanlokkelijke maaltijden by te wonen. By de
Engelse, in tegendeel is de manier, dat de vrouwen
op de maaltijden de gasten voordienen, en in gesel-
schappen en in het uytgaan en wandelen van andre
mans werden uytgeleid, en opgepast.

[x] *Meest by ofte omtrent den haard,*] *Tacitus d. loco*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

d. loco, Totos dies juxta focum atque ignem agunt. Sy ſaten geheele dagen by den haard en by het vier; Hier van ſchrijft ook *Diodorus Siculus, Hiſt. lib.* 5. *Prope eos ſunt foci, igni ardentes, oliſque & verubus inſtructi, quæ integrorum membrorum carnibus refertaſunt*, ſy ſitten digt by den haard en het vier, daar de potten kooken, en het gebraad aan het ſpit leid met geheele ſtukken vlees voorſien. *Pompon. Mela lib.* 2. *cap.* 2. en *Jul. Solinus cap.* 16. verhaald dat de *Thraciers*, als ſy aten, mede rondom den haard ſaten, op dat ſy de ſpijſe ſo veel te gereder en warm van het ſpit mogten krijgen.

59 [y] *Haar vaat en ſchotel-werk,*] Daar van ſchrijft *Strabo Geograph. lib.* 3. *in deſcriptione Hiſpanor. Vaſis utuntur fictilibus ut & Galli.* Sy gebruyken gedraayde aarde, ofte houte vaten; *Poſidorius apud Athenæum lib.* 4 *cap.* 13. *de Gallorum conviviis, Qui ſunt a poculis, potum ferunt, in vaſis ollæ ſimilibus, aut fictilibus, aut argenteis; ex eadem materia ſunt & patinæ, quibus cibos apponunt, quidam tamen æneas habent, nonnulli patinarum loco caniſtra lignea è vitilibus contexta.* De ſchenkers brengen den drank in vaten, in manier van potten gemaakt, ofte van aardewerk, ofte ook wel van ſilver, van die ſelve materie ofte ſtoffe zyn hare ſchotels, daar ſy de ſpijſe in voorſetten; Doch ſommige hebben ook kopere vaten: andre hebben korven van hout, ofte van tienen dicht gevlochten. Het is wel waarſchijnlijk, dat de *Duitſers* het ſelfde vaatwerkt gebruykt hebben, dat de oude *Franken* gebruykten; Doch wat de ſilvere vaten aangaat, is niet anders als van grote Prinçen en Vorſten te verſtaan, buyten dewelke het ſilver by de oude *Duitſen* onbekent was; *Tacitus de Morib. Argentum & aurum propitii, an irati Dii negaverint, dubito, nec tamen affirmaverim, nullam Germaniæ venam argentum aurumve gignere; quis enim ſcrutatus eſt? poſſeſſione & uſu haut perinde afficiuntur. Eſt videre apud illos argentea vaſa, legatis & principibus eorum muneri data, non in alia vilitate, quam quæ humo finguntur, quanquam proximi ob uſum commerciorum aurum & argentum in pretio habent. Dat is:* Ik weet niet of de Goden, of uyt een verſtoornis, of uyt gunſt tegen 't volk, het goud en ſilver voor haar verborgen hebben; Nochtans ſoud ik niet derven verſekeren, dat in *Duitsland* geen goud ofte ſilveraders altoos ſouden weſen, want wie heeft daar oyt na geſogt? in het beſitten en gebruyken van ſilver of goud, hebben ſy geen byſonder behagen; ſulcks ſietmen noch dagelijks by haar luyden, aan ſekre ſilvere vaten, die aan haar Geſanten en voornaamſte Heeren, tot een vereering geſchonken werden, want deſe werden by haar ſo weinig geacht, als andre ſlechte vaten van aarde gebakken; Alhoewel die gene, dewelke den *Gaulen* allernaaſt, met den onderlingen handel van koopmanſchap, het goud en ſilver in waarden houden.

Sy hebben ook hoorens van beeſten gehad, daar ſy uyt dronken, volgens tuyg van *Jul. Cæſar Comment. lib.* 6. *Vrorum cornua ſtudioſe conquiſita, ab labris argento circum cludunt atque in ampliſſimis epulis pro poculis utuntur.* Sy hebben wilde oſſehoornen, van de mooyſte uytgeſogt, die ſy aan de mond met ſilver beſlaan, en op grote maaltijden voor drinkvaten gebruyken; *Plinius* maakt daar ook verhaal van, *lib.* 11. *cap.* 37. *Vrorum Cornibus barbari ſeptentrionales potant, urnaſque binas capitis unius cornua implent.* De *Noordſe* volken drinken uyt de horens van wilde oſſen, dewelke wel twee pinten nat houden.

[z] *Het jongelingſchap,*] *Diodorus Siculus d. libro* 5. *Juniores iis miniſtrant, femellæ juxta & maſculi, ſed pueritiæ limites nondum egreſſi*, de jongſte, ſo wel knechtkens als meiskens, dienen haar ter maaltijd, ſo lang ſy beneden hun jaren van ſchaamte zyn.

60 [a] *Hunne dienſtelingen,*] *Tacit. lib. de Morib. Germ. ſervis, non in noſtrum morem, deſcriptis per familiam miniſteriis utuntur. Suam quiſque ſedem, ſuos pænates regit, frumenti modum Dominus aut pecoris, aut veſtis, ut colono injungit, & ſervus hactenus paret, cætera domus officia uxor & liberi exequuntur. Verberare ſervum ac vinculis, & opere coërcere rarum.* De dienſtelingen gebruyken ſy (niet op onſe wijſe,) in haar werk volgens de verdelinge van de ampten en dienſten aan elk der ſelver bevolen, yder dienſtknecht heeft ſijn eigen verblijf, en ſijn eigen haard, deſelve werden ook belaſt, gelijk als de landpagters, ſekre mate van koorn of ſeker veer, of ſekre klederen op te brengen. Dus verre ſtrekt ſijn dienſt; Verders bevorderen de huysvrouw en kinderen des Heeren huys ſaken. Het gebeurt ſelden datmen een dienſteling ſlaat, of met gevankenis, of met het werkhuys dwingt. *Vinculis, & opere coërcere rarum, inquit, hæc ſpectant Romanorum mores, quibus peculiare ſervos in vincula & opus publicum damnare & detrudere. Hinc Terent. in Andria Actu* 1. *Scen.* 2. *comminando Davum ſervum ſuum: Verberibus cæſum, inquit, te in piſtrinam dedam uſque ad necem, ea lege atque omine, ut ſi te inde exemero, ego pro te molam. Servius Grammaticus ſcribit apud priſcos molarum uſum non fuiſſe, fruges enim torrebant, & deinde in pilis pinſebant. Molas poſte a inventas legimus Aſinarias quaſdam, truſatiles alias, quæ hominum opera verſabantur, non ſine ingenti labore, ac virium fatigatione. Unde factum, ut piſtrinum pro loco fatigationis pleno, & pro negotio operoſo, ac moleſto vireſque conficiente ponatur.*

61 Het gene hier van de dienſtelingen der *Duitſen* geſeid werd, is noch jegenwoordig in *Duitsland* in gebruyk in de dienſtelingen, en lijf-eigenen, die hunnen Heer in alles moeten ten dienſt ſtaan, met wijf en kinderen en haar gantſe huysgeſin; die ſy *Colonos adſcriptitios*, en *proprios homines* noemen. Welkes dienſtbaarheid daarin beſtaat. Ten I. Dat den Heer zyn ongehoorſamen en wederſpannigen dienſteling in de gevankenis mag ſtellen, en hem met geld zyn ondaad doet boeten. II. Dat hy hem naar zyn welgevallen van het land af ſetten, en wederom op een ander plaats mag doen overgaan. III. Dat den heer zynen dienſteling een extraordinaire ſchattinge mag opleggen. IV. Dat hy zynen Heer tegens zyne vianden moet te hulp komen. V. Als den Heer een dochter uyt trouwt, moet den dienſteling een bruidſchat toebrengen tot beſcheidenheid van den Heer. VI. Dat ſy niet en mogen trouwen, als met bewilliging van den Heer, mids betalende ſekren penning ten trouwſchat. VII. Dat by het ſterven den Heer het beſte pand uyt de meubelen van den overleden toekomt, of ſekeren penning daar voor, en diergelijke meer. Daar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

van breder te sien by *Hussan. de Servis, & hominibus propriis cap.* 7. Welke laatste pligten ook in voortijden by ons plaats hebben gehad, daar by de gesetenen van het Karspel, daar onder sy behoorden, nog enigelijfdiensten aan den Heer van t'selve Karspel schuldig waren, so nog uyt verscheide leenbrieven te sien is; Als daar waren ten I. dat sy niet en mogten huwelijken sonder believen van den Heer, en die vryheid met sekren penning mosten afkopen; Ten II. dat sy op het land mosten blyven wonen, of t'selve mede mosten afkopen; Ten III. Dat by afsterven, den Heer het kostelijkste pand uyt de haaflijke nalatenschap van den overleden toequam. Sie *Grot. Inleid.* 1. *boek het* 4. *deel.* 't Selve is in *Vlaandren* en *Braband*, op sommige plaatsen als noch gebruykelijk, volgens tuyg van *Burgundus ad Consuetud. Flandr. tract.* 15. *Gudelin. de jure novissimo lib.* 1. *cap.* 4. *Christin. vol.* 4. *decis.* 80. *num.* 2. *& seq.*

62 [b] *Schouwspelen van haar jongelingschap,*] *Tacitus de Morib. Genus spectaculorum unum, atque in omni cœtu idem, nudi juvenes quibus id ludicrum est, inter gladios se atque infestas frameas saltu jaciunt. Exercitatio artem paravit, ars decorem, non in quæstum tamen aut mercedem, quamvis audacis lasciviæ pretium est voluptas spectantium.* Hare schouwspelen zyn altoos eenparig, en in alle vergaderingen deselve; hare jongelingen dit schouspel kundig, werpen haar met eene sprong gants naakt tussen de bloote swaarden, en vervaarlijke priemen; Haar oeffeningen maken dit spel konstig, en de konst maakt sodanige vertoning aangenaam; dese schouspelen doen sy niet om enig gewin, maar het vermaak der aanschouwers is haar het hoogste loon van haar stout batement.

63 [c] *Gasten van meerder ofte minder aansien,*] *Posidonius apud Athenæum lib.* 4 *cap.* 8. *Convivæ plures ad cœnam si conveniant, in orbem considunt, in medio vero præstantissimi sedes est, seu totius cœtus principis ejus nimirum qui cæteros vel bellica virtute ac dexteritate, vel nobilitate generis anteit, vel opibus. Huic proxime adsidet dominus convivii & utrimque deinceps pro splendore dignitatis qua excellunt.* Indien daar meer gasten zyn, setten sy sich in 't ronde, en de middelste plaats is voor de voornaamste onder haar, te weten voor die gene die de andere in strijdbare dapperheid, ofte in de waardigheid van hun geslagt, en afkomst, ofte rijkdom te boven gaat; hier sit den waard van den huyse beneven, en so voort aan beyde zyden, elk na zyn waardigheid. *Diodorus Siculus d. lib.* 5. *Egregiis viris pulcherrimas carnium portiones honoris causa apponunt.* De gasten van eer en waardigheid werd het beste van hare spijse voorgeset.

64 [d] *Veel tot spelen en dobbelen,*] *Tacit. d. libr. de Morib. Aleam sobrii inter seria exercent, tanta lucrandi perdendive temeritate, ut quum omnia defecerunt, extremo, ac novissimo jactu, de libertate & de corpore contendant. Victus voluntariam servitutem adit. Quamvis junior, quamvis robustior alligari se ac venire patitur. Ea est in re prava pervicacia, ipsi fidem vocant. Servos conditionis hujus per commercia tradunt, ut se quoque pudore victoriæ exsolvant.* Haar dobbel-spelen oeffenen sy ook nugteren onder ernstige saken, met soo groot ligtvaardich wagen van winnen of verliesen, dat, wanneer sy het al bygeset en verloren hebben, met den laatsten werp ook haar vryheid, en eygendom van haar lichaam derven opsetten en wagen; indien jemand aldus alles verliest, neemt hy ook vrywillig sijnen dienstbaren staat aan, en alhoewel hy jonger en sterker is, laat hy hem nochtans binden, en als een diensteling verkopen; sodanige verkeerde herdnekkigheid is in dese saak, 't geen sy noemen, sijn woord houden; sodanige slaven verhandelen zy, op dat sy haar van de blaam van sodanige winst souden ontlasten.

De reden waarom dat sy tot spelen en dobbelen vervielen, was dat sy buyten den oorlog gants ledich waren, en hunnen tijd niet en wisten te verdryven, gelijk dat by den selven *Tacitus* een weinig te voren werd verhaalt, als hy seid: *Quoties bella non ineunt, non multum venatibus plus per otium transigunt.* Als sy buyten den oorlog zyn, verdryven sy haren tijd enichsints met de jagt, doch merendeels met ledigheid; *fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens*, de dapperste en strijdbaarste mannen doen niet met allen. Van deselve getuygt mede *Alexander ab Alexandro Genial. dier. lib.* 3. *cap.* 21. *Proditur, inquit, Germanorum mos peculiaris, ut quum omnia lusissent, nihilque pecuniarum superesset, in lusu extremo de libertate contenderent, victusque in alea servitium pati, & addici victori velut mancipium patiebatur.* Het was een gemene manier onder de *Duitsen*, dat als sy alles verspeelt hadden, en geen geld meer over hadden om by te setten, sy voor het laatste haar vryheid te pand setten, en die het alsoo verloor, hem onder de slavernye van den winnaar overgaf.

Het dobbel-spelen werd twederhande geoeffent, de eene soort dewelke alleen in den werp-val van de dobbelstenen hangt, en die gene wint welkers werp de hoogste oogen valt, sonder enig byspel van uytwerkende kunst, en sulx alleen hangt aan het geluk van het vallen der stenen.

De twede soort is, soo wanneer het winnen of verliesen niet alleen en hangt aan het werp-val van de dobbelstenen, maar dat het selve aan de uytwerkinge van den werper, hoe dat hy sijn spel daar na sal schikken, t'enemaal, immers meestendeel gelegen is, als by den *Romeinen* was *latrunculorum*, en het *calculorum lusus*, dat met ons verkeer-spel wel over een komt, het welk in de kunst van 't wel spelen bestond, en daar in kennis en verstand werd geoeffent, daar van het spreek-woord, *bene calculum ponere*, sijn schijf wel setten, daar door verstaan werd, sijn saak wel overleggen.

De eerste soort is by alle wereldlijke en geestelijke wetten verboden, en als een gants ongeoorlofde saake gedomt. *Tot. tit. ff. & Cod. de Aleatoribus. Vide Censur. Forens. lib.* 4. *cap.* 1. *num.* 10. *Georg. Tholosan. Syntagm. lib.* 39. *cap.* 3. Soo heeft *Paus Leo den X.* den dobbel, als den Borgerlijken ommegang een pest en verderf gehaat, *lib.* 3. *decret. tit.* 1. *Canon Apostol.* 41. *qui inter decreta Gratiani translatus, cap. Episcop.* 35. *distinct.*

Het spelen met dobbelstenen was so hatig by tijde van *Cicero*, dat hy *Antonius* als Burgermeester van *Romen*, in 't midden van den Raad sittende, dese lak opleyde, *Philip.* 2. dat sijn huys niet als vol dronkers en dobbelaars was, *domum ejus plenam ebriorum aleatorumque, dixit. Et paulo post lici-*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Licinium Lenticulum hominem omnium nequissimum vocat, qui non dubitavit, vel in foro alea ludere, lege quæ est de alea, condemnatum, en een weinig daar na, nomt hy *Licinium Lenticulum*, een man van de grootste ondeugd, dewelke onderstaan hebbende op 't midden van de Roomse markt met den dobbel te spelen, daar over uyt kragte van den dobbel-wet is veroordeelt geweest.

De Chilone Lacedomonio, qui fertur unus de numero septem Græciæ Sapientum, proditum est, quod quum jungendæ societatis causa Corintum missus, duces & seniores alea ludentes invenisset, eum re infecta revertisse, dicens se nolle gloriam Spartanorum, quorum virtus constructa Bysantia clarescebat, hac maculare infamia, ut dicerentur cum aleatoribus contraxisse societatem. Als *Chylo den Lacedemonier* na *Corinthen* gesonden was, om met haar bondgenootschap te maken, de Vorsten en Oudraden vond sitten met den taarlingspelen, hy onverrigter saken wederkeerde, seggende dat hy de Sparters, die door het bouwen van Byzansen soo vermaart waren, die schande niet wilde aandoen, dat sy met dobbelaars en speelders onderhandelinge maakten, en verbond souden aangaan.

Laërtius in 't leven der wijsen verhaalt, dat *Plato*, siende een kind van weinig jaren met de dobbelstenen spelen, 't selve hard bestrafte, seggende, het is in sich selven een kleine saak met dobbelsteenen te spelen, doch een groot kwaat daar aan te gewennen. *Parvum est, inquit, alea ludere, at non parvum est assuescere.* Daar van de reden werd bygebragt in *Horologio Principis lib. 2. cap. 45. Ea, inquit author, mali hujus ratio est, ut qui in pueritia aciculam audet deponere, verendum sit ne in virili ætate & tunicam & pallium deponant. Adeo ut ab isto lusu sint arcendi, tum propter pecunias quas perdunt, tum propter vitia quæ colligunt, & mores pravos, quos inde addiscunt.* Want dit is de reden van dit quaat, seid, den *Princen-wekker*, dat die in sijn kintsheid een spelleken heeft bygeset, te vresen is, dat hy op sijn jaren sijn rok en sijn mantel ten dobbel wagen sal.

Isidorus inquit Orig. lib. 1. cap. 8. Fraus, & mendacium atque perjurium nunquam abest, postremo & odium & damna rerum. Unde & propter hæc scelera legibus interdicta. Hier uyt spruyt bedrog en logentaal: en is dese saak nimmer sonder vervloeken, daar uyt groten haat, en groot verlies, om welke ondaden 't selve by den wetten is verboden.

66 Hier van spreekt den *Kaisar Justinianus in lib. 3. Cod. de Alearum lusu, & Aleatoribus* aldus: *Alearum usus antiqua res est, & extra operas pugnatorias concessa, verum pro tempore abiit in lachrymas, multa millia aliarum nationum suscipiens. Quidam enim nec ludentes nec ludum scientes, sed numeratione tantum proprias substantias perdiderunt, die noctuque ludendo, argento, apparatu lapidum, & auro. Consequenter ergo ex hac inordinatione blasphemare Deum conantur, commodis igitur subjectorum prospicientes hac generali lege decernimus, ut nulli liceat in publicis vel privatis domibus vel locis ludere, neque in specie.* Het dobbel-spel is van ouds bekent, en buyten oorlogs-dienst toegelaten geweest, doch is metter tijd tot een quaad eynde vervallen, daar door vele duysenden van menschen haar bederf is geworden, want daar zyn ook sommige dewelke self niet mede en spelen nog mede spelen kunnen, en die met geld by te setten, alleen haar welvaren hebben verloren, met nagt en dach haar geld, haar goud en juwelen te verspelen; uyt welk onmanierlijk doen dan mede alle vloeken en Godslasteringen volgen; waar in wy wel willende voorsien, hebben by dese algemene Wet geboden, dat niemant, nochte in openbare, nochte in besloten eygen huysen, enig dobbel-spel sal hanteren, geen met allen uytbesondert.

67 So heeft ook *Karel de VII.* Koning van Vrankrijk in 't jaar M. CCC. LXIX. door een bysondere wet, alle soorte van spelen met den taarling, en dobbel verboden. Daar van den inhoud aldus luid: *Mandavit quod nulla persona in quacunque parte vel loco regni sui, quacunque occasione vel causa commota audeat vel præsumat cum taxillis, vel ad taxillos, seu alio argumento, aut instrumento cujusvis lusorii ludere, vel (quod quidam dicunt incongrue) solatiari eo modo vel forma, quibus res sive bona, aut pecuniarum summæ ludentium per viam obligationis contracti debiti (aliquando etiam juramento firmati) perdenda veniunt in ludum prædictum, licet non inter manus, ut communiter fieri assolet (scilicet in pluribus mundi partibus, bona & pecuniæ ipsæ habeantur, sed in patrimonio proprio asserantur, & ipsum patrimonium obligando, super illo promittunt invicem perdendam pecuniam quantamcunque integraliter soluturos ex quo plurimi lugere domestici. Et unde piæ & hilaris vitæ suffragium sibi liberisque suis & ceteræ familiæ consueverat adhibere pacificus inde mærores; & egestates varias ex hujusmodi lascivis moribus suscipere compellatur improvidus. Et deinde, quod dolendum est, penuria impellente aliena misere quærendo subripere, & vitam suam, nota gravis erubescentiæ relicta posteris vituperose, finire, obligationes, conventiones, aut promissiones, in casu hujusmodi aut simili, vel quocunque modo firmatas, tanquam contra bonos mores factas, ex nunc, prout ex tunc decernentes nullius fore efficaciæ vel momenti, nec liceat se asserent victorem in ludo prædicto ratione conventionum vel promissorum talium movere, requirere, seu impetere victum, & promissorem hujusmodi, quoquo modo, nec ipsi victo ratione monitionis, requisitionis, vel impetitionis ipsius, aut etiam absque eis, quicquam per se vel alium solvere, vel alias satisfacere de promissis. Pæna imminente victori, si solum petere, vel monere præsumpserit (ut præfatur) & totidem pecuniæ fisci nostri commodis applicandæ, pro quota summa victorem monere, vel impetere ausus erat. Et ipsi victo si solvere præsumpserit (ut prætangitur) ejusdem summæ, pecuniæ vel rerum forte solutarum, æstimationis debitæ pecuniariæ quantitatis dicti nostri fisci commodis deferendæ. Etenim etiam illum pæna condigna debemus affligere, qui regiæ pietatis gratiosa remedia infirmitati suæ oblata spernendo non metuit obtinere.* Dat niemand van sijne ondersaten, in wat plaats of deel des Rijks sy mogten geseten zyn, in wat geval of by wat gelegentheid het soude mogen wesen, sich sal mogen onderstaan met dobbelstenen of jegens dobbelstenen, in wat soort van spel het soude mogen wesen, te spelen, of (dat sommige seer kwalijk duyden) haar tijdkortinge en rust-spel daar mede sullen mogen oeffenen; waar door sy enig geld ofte pand souden mogen komen te verliesen, ver-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

verpanden, of haar ſouden mogen verbinden, dat dan dikmaals met eede werd beveſtigd, ſchoon dat het niet dadelijk werd bygeſet, maar op hun goed ſoude mogen werden aangeweſen of verſekert, gelijk dat op vele plaatſen komt te gebeuren, daar op ſy haar verbinden ſekere ſomme van penningen te ſullen betalen; daar door veel ongemakken in het huyshouden komen te ontſtaan, en daar hy den heilſamen en aangenamen byſtand en wel leven met vrouw en kinderen, en verdere huysgenoten goedwillig plag te oeffenen, nu niet als ongemak en gebrek uyt ſodanig los en onvoorſigtig leven omtrent deſelve komt te veroorſaken; en daar na (het welk te beklagen is) door gebrek, andermans goed ſoekt te verkrygen, en ontſtelen, en ſijn leven oneerlijk komt te eyndigen, met een nalatenſchap aan ſijne nakomelingen, van groote ſchande en ondeugd: willen wy dat al ſodanige obligatien, overkomſten ofte toeſeggingen uyt ſodanige of gelijke oorſaken, op wat wijſe dat die ſouden mogen weſen, als tegens de goede ſeden gemaakt en aangegaan voor nu en dan, kragteloos en van onwaarden verklaart ſullen zyn. Dat den houder van deſelve, daar om den verwonnen toeſegger op geenderhande manieren ſal mogen aanſpreeken, ofte aanmanen, om uyt kragte van dien tot ſijnen ofte jemand anders, enige betalinge te vorderen ofte af te eyſſen, betaalt ofte voldaan te hebben, op peyne, ſo jemand daar uyt jets quam te eyſſen of te vorderen, gelijke ſomme te verbeuren, en aan onſen Fiſque te betalen, en insgelijks indien jemand daar op jets quam te betalen, mede gelijke ſomme ſal komen te verbeuren, en aan onſen Fiſque ſal moeten betalen; want wy verſtaan dat de ſodanige ſtraffe waardich zyn, dewelke de Koninklijke godvrugtigheid tot ontlaſtinge van hare ſwakheid geordonneert, agteloos ſal komen te overtreden.

68 Wy ſeggen [*by alle wereldlijke en geeſtelijke wetten*] om dat ſulk doen ſtrijd tegens het natuyrlijke, en tegens het algemen volken recht, en tegens alle goddelijke inſtellingen. Want dat men ſijn geluk alleen aan het vallen van een dobbelſteen wil hangen, is tegens de natuyrlijke vryheid, een oorſaak en wortel van alle quaad, en in ſig ſelven ſeer godslaſterlijk.

Eſt enim, inquit, *Stukkius lib. 3. Antiq. Convivial. Hic ludus altor otii, magiſter ignaviæ, inſtrumentum avaritiæ, fraudis officina, rei familiaris everſio, temporis jactura, rixæ materia, morum pernicies, dignitatis labes & inſignis ignominia. Eſt præterea angor animi, & cruciatus aſſiduus, qui enim perdit, afflictatur, qui lucrum facit, quamvis intemperanter exultet, ne tamen id quod eſt lucratus amittat, animo anxio, & ſollicito reformidat. Nec hic qui hoc ludo tenetur, & ducitur, rem ſuam familiarem curat, nec ſuis liberis aut ſervis aut amicis conſulit, neque pietatis & religionis memoriam ullam conſervat: ſic enim occupat illius animum hoc flagitium, & infame ludendi ſtudium, ut nullum honeſtæ cogitationi locum relinquat.* Dit ſpel is de aanleidinge tot alle werkloosheid, de leermeeſter van de onaardige luyheid, een winkel van alle bedrog, den ondergang der huys-ſaken, een tijd verquiſter, een twiſt-verwekker, bederf der goede zeden, kladde en ſchandvlek der agtbaarlijke waardigheid, is ook boven dien een benauwtheid des herten, en een geduyrige knaging, want die gene die verlieſt die werd beledigt, die wind, al is 't dat hy ſich ten eerſten verheugd, is nochtans geduyrig bekommert, dat hy het ſelve wederom ſal verlieſen; Ende en kan die gene die tot dit ſpel genegen is, ſijn ſaken gants niet waar nemen, en ſijn kinderen en huisgeſin behoorlijk verſorgen, ende en kan ſijn Godsdienſt niet na behoren waarnemen, of daar toe enige gedagten hebben: want ſodanig beheerſt deſe ſpeelſugt en ſchandvlekke ſijn ziel, datter in hem geen gedagten tot jets overblijven. Daarom ſeid *Chriſoſtom. Homil. 12. ad Remp. Antioch.* van het dobbelſpel ſeer wel, *Non tantum peccata fugienda, ſed & hæc per quæ in peccata prolabimur.* Datmen niet alleen het quade moet vermijden, maar ook dat gene daar door men tot het quade vervalt.

En *Cicero lib. 3. de offic. Aleator quid agit? nempe is ſuis utilitatibus, aliorum incommodis ſtudet, cujus proterva ſors victo mors eſt, illiuſque gaudium ſocietatis diremptio. Nec enim aliter affectus eſt, quam ut propter ſuum emolumentum ſpoliet, alterum violet, &c.* Wat doet den dobbelaar? hy is geduyrig beſig na ſijn voordeel en na eens anders ongemak te ſprietogen, wiens geluk, hem dertel maakt, ende den overwinner de dood aandoet. Den ſelven *eod. lib. 3. de offic. Illud quidem natura non petitur, ut aliorum ſpoliis noſtras facultates, aut copias augeamus; ſed ſuæ cuique utilitati quo ſine alterius injuria fiat, ſerviendum eſt.* De natuyr en lijd niet, dat wy met een ander van het ſijne te beroven, ons ſouden verrijken, maar een yder moet ſodanig ſijn voordeel ſoeken, dat het niet en geſchiede tot ſchade van een ander.

Hoe veranderen de tijden? hier ſien wy het verbod van het dobbel en taarlingſpel onder de Franſen, daar jegenwoordig geen volk ofte natie gevonden werd, onder dewelke het dobbelſpelen meer geoeffent, en misbruykt werd, als onder haar, byſonderlijk onder de hovelingen.

Het welk by ſommige Theologanten ſoo verre werd getrokken, dat een dobbelſpeelder tegens alle en een yder wet en articul der tien Geboden komt ſondigen.

Als tegens het I. Gebod: *Gy en ſult geen andre* 69
Goden voor mijn aangeſigt hebben. Daar tegens ſondigt den dobbelaar, dat hy tot Afgoderye vervalt, en in de plaats des enigen en waren Gods, die hem in ſijn woord geopenbaart heeft, jets anders pleegt, en daar hy ſijn geluk en ſijn vertrouwen op ſtelt, en het vallen van de dobbelſteenen onderwerpt. Sie de *Heidelberghſe Cathechiſmus, in de 95. Vrage.*

Tegens het II. Gebod: *Gy en ſult u geen Afgoden beeld nog enige gelijkonis maken*, ſondigt den dobbelaar, die daar in een Afgoden-dienaar is, dat hy de ſteenen en tekens van deſelve eert, en daar van ſijne ſegening verwagt, *ita Stukkius de antiquit. convivialib. lib. 3. Aleator enim eſt idololatra, cujus idolum quod colit & veneratur, eſt ipſa alea, turpe & inhoneſtum lucrum, cujus amore inſatiabili flagrat.* Den dobbelſpeelder is een Afgoden dienaar, wiens Afgoderye dewelke by hem geëert en gedient werd, is den dobbel-ſteen, het ſchandelijk en oneerlijk gewin, daar hy al ſijn hert en ſinnen opſtelt.

Het III. Gebod. *Gy en ſult den naam des Heeren uwes Gods niet ydelijk gebruyken*, werd by hem overtreden, met het geweldig vloeken en ſweeren

onder

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

onder het selve spelen seer gemeen; Daarom de Rechtsgeleerden voor een gemenen regel stellen, dat een speelder geen geloof waardig en is, en gehouden werd voor een Godslasteraar, een strafschuldige, een leugenaar, en een man van kwaat leven, daarom de sodanige geen geloof in rechten hebben. *Vide Mascard. de probat. vol. 1. conclus. 194. num. 12. & vol. 2. conclus. 999. & DD. ibid. allegat. Johann. Saresb. Policrat. lib. 1. Mendaciorum mater est alea.* Den dobbel is de moeder van het liegen; Hier toe behoort mede het lichtvaardig eedsweeren. *Cyprianus de alea: Quid aliud secum trahit aleæ ludus, quam feracissimis vocibus dejerare? Ludentem inquit Philipp. Diez. in sum. prædict. tom. 2. si adspicias in eo videbis alium jurantem se lucratum fuisse, alium vero eodem juramento ei contradicentem, alium se pejerantem, alium vero causam illius perjurii pertinaciter dantem.* Indien gy het leven van een speelder insiet, so sult gy den eenen horen sweeren dat hy het wint, den ander daar en tegen, t'selve met gelijken eed te ontkennen, en tegen te spreken, een ander sich selven vervloeken, en een ander die dat vloekken en sweeren met een groten drift aanstookt, *Stukkius d. lib. 3. antiq. Convivial. Aleator nomen Domini multis horrendis conviciis atque blasphemiis plerumque polluit atque contaminat.* Een dobbelaar besoedelt hem, met den naam des Heeren met veel schrikkelijke scheldwoorden en lasteringen te misbruyken.

Tegens het IV. gebod, *Gedenkt des Sabbatdags, dat gy dien heyliget*, sondigt hy, dat hy in plaats van den Godsdienst te betragten, en by te wonen, in de kroeg, of elders sit en speelt en dobbelt. *Idem Stukkius d. lib. 3. antiq. Convivial. Aleator dies festos, & cultui divino consecratos turpi illo studio prophanat, & omne tempus quod melioribus studiis atque negotiis impendi oportebat, noxio hoc studio suo perdit atque consumit.* Sy ontheiligen de Feest en Sabbat-dagen, dewelke tot betragtinge van den Godsdienst zyn ingestelt, met haar vuyl en eerloos spelen; En besteden al haar doen en al haar tijd, die sy met beter oeffeningen behoorden door te brengen, aan dit onnut en schadelijk spelen. *Cicero pro Quintio. Orat. 1. Nullum est tempus aut officium tam sanctum aut solemne, quod non ludendi causa comminuere, atque violare aleatores soleant.* Daar en is geen tijd, noch geen werk so kostelijk, of so heilig, of sy bestaan het, met hun spelen te schenden en ten achter te settten. Den Kaisar *Domitianus*, was soo versot op het spelen, dat hy hem daar mede by ontijde, en selfs op de Feest-dagen besich hield; Derhalven het by vele decreten van *Vrankrijk* op lijf straffe verboden is, op enige feest of heilige dagen, op dewelke men den Godsdienst behoort te plegen en waar te nemen, te spelen. *Vide Gregor. Tholosan. Syntagm. Jur. lib. 39. cap 3. num. 16.*

Den *Keurpaltz Frederik de* III. heeft in 't jaar vijftien hondert achten vijftig alle speelders de kerke gemeenschap ontseid, en het H. Nachtmaal verboden, met dese woorden: *Quapropter nos quoque ex mandato Christi & Apostoli Pauli omnes illos qui ipsi sibi conscii sunt pollutos se esse sequentibus flagitiis, monemus, ut ab hac mensa domini abstineant, ipsisque denunciamus nullam ipsos partem, & communionem, Christi habere, cujusmodi sunt omnes qui demortuos, Angelos aliasque creaturas invocant, qui simulachra colunt, omnes magi & divinatores, omnes perjurii, homicidæ, rixatores, adulteri &c. Aleatores, avari, denique omnes qui scandalo obnoxiam vitam degunt, Hi omnes quamdiu in ejus modi flagitiis perseverant, certo certius sciant, secumque statuant, sibi ab hoc cibo, quem Christus solis fidelibus instituit, & adornavit, esse abstinendum, ne judicium & condematio ipsorum tanto reddatur gravior.* Het welk van woord tot woord, in het tegenwoordige Formulier van het H. Nachtmaal is behouden, en aldus werd uytgedrukt: Daarom wy ook na het bevel Christi en des Apostels *Pauli*, alle die sich met dese navolgende lasteren besmet vinden, vermanen van de tafel des Heeren te onthouden, en verkundigen hen, dat sy geen deel in Christi Rijke hebben, als daar zyn alle afgoden-dienaars, alle die verstorven heiligen, Engelen of andere creaturen aanroepen, alle die den beelden eer aandoen. Alle waanwijse tovenaars en waarseggers, die vee of mensen, midsgaders andere dingen zegenen, en die sulke zegeningen geloof geven, en so vervolgens: Alle meinedige doodslagers, kijvers, en die in haat en nijd tegen haar naasten leven, alle egtbrekers, hoereerders, enz. Speelders, gieregaarts, en alle die een ergerlijk leven leiden; Dese alle en so voorts.

Jegens het V. gebod; *Gy sult vader en moeder eeren*; sondigt een speelder. I. Dat hy jegens de vermaninge van zyne ouders verhard en halsterrig blijft. II. Dat sy de goederen by hunne ouders en groot-heeren, met grote moeite en arbeid vergadert, op dese wijse ter schande en oneer doorbrengen. III. Dat sy haar selven, en die gene die haar ter wereld gebragt hebben, als haar het werpen van de stenen niet en wil dienen, met sonderlijke manieren van spreken vervloeken, en haar geboorten dag beklagen.

Tegens het VI. gebod; *Gy en sult niet doodslaan*, sondigt den selven op twederlei wijse. Eerst dat in dat spelen, dikmaals hoge woorden vallen, dewelke tot feitelijkheid, en ook wel tot doodslaan uytbersten en uytvallen. Ten anderen dat niet alleen voor een doodslager werd gehouden, die jemant sijn leven beneemd, maar ook die sijn even naasten, en desselfs huysgesinden, als vrouw en kinderen, door bedrog en quade saken het hare afneemt en vervremt, dat haar alle levens middelen gebreken. *Augustin. in Johann. Ipsum dico homicidam non gladio armatum & ferro accinctum, sed astutia fraude & injuria instructum.* Ik noem niet alleen een doodslager, dewelke daarom gewapent uytgaat, en met het swaard omhangen is, maar die hem met snodigheid, bedrog en jemand ongelijk te doen behelpt; Want dat is, seid *Ambrosius* over den 118. Psalm, jemand doden, alsmen hem met bedrog zyn levens middelen beneemt. *Hoc autem est hominem occidere, vitæ suæ ei subsidia subtrahere.* Want seid hy, volgens tuyg van den Ecclesiastes, is dat een doodslager van zynen naasten, die hem zyn onderhoud beneemt, en hy vergiet zyn bloed, dewelke jemand zyn arbeidsloon onthoud. *Is occidit proximum qui aufert communem victum, effunditque sanguinem, qui fraudat mercede mercenarium. Eccles. Jesus Syrach. cap. 34.* in het 22. vers. *Het brood der behoeftigen, is het leven der armen, wie haar van 't selve berooft, is een doodslager, hy dood sijnen naasten, die hem sijnen leeftogt*

af-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

afneemt, en hy vergiet bloed, die den loon des loners rooft.

Het gebeurt ook dikmaal, dat een ſpeelder, als hy het ſijne al verloren heeft, uyt wanhope, ſich ſelven om hals brengt; So ſeid *Tacitus lib.* 1. *Hiſtor. Inſamem vitam exitu inhoneſto fædat.* Hy beſoetelt ſijn ſchandelijk leven, met een oneerlijk einde.

Het VII. gebod; *Gy en ſult geen hoerery bedrijven*, werd door de aanleidinge van ſpelen lichtelijk overtreden; Daar van *Seneca* ſeer wel ſeid: *In Venerem ac libidinem projectorum inhoneſta labes eſt; Animis per libidinem corruptis, nihil honeſti ineſt. Eſt autem quando ipſi aleatores cum proſtitutis mulieribus penes authorem ſuum diabolum, nocturnas vigilias clauſis foribus celebrant. Armantur adverſus ſe miſeri, ſpiritu diaboli repleti, & illic duplex, & geminum crimen admittunt. Hic concrepat aleæ ſonus, illic ſilentio operatur inceſtus, hic ſine ullo dignitatis ſuæ reſpectu, ſine ulla excuſatione peſtiſero ſtudio cedere bonis cogitur, illic ſecreto mortale venenum bibitur. Dat is:* Het is een ſchandelijke vlekke voor die gene, dewelke haar tot vleeſelijke wellusten begeven; Een ziele door welluſtige bewegingen bedorven, en heeft niet goeds in haar; want de dobbel-ſpeelders, als ſy met het vrouwvolk openbaar leven, en door den aanleider, den boſen geeſte, een gantſe nacht als buyten de ogen der menſen, met geſlote deuren komen over te brengen, werden ſy elendelijk tegens haar eigen ſelven gewapent, van den boſen geeſt vervult; daar bedrijven ſy dan een dubbeld quaad; Hier hoortmen de ſtenen en ſchijven klappen; daar gaat om een hoek de hoererye in ſwang; gins werd hy buyten alle eere, en ſonder enige verſchoning, door een ſeer beſmettelijke toeleg van al ſijn goed ontſet, en op een ander plaats werd het ſtervelijk fenijn gedronken.

De overtredinge van het VIII. gebod; *Gy en ſult niet ſtelen*, werd wel meeſt in dit ſpel bevonden, als waar in met alle middelen werd getracht, tot ſodanig doen, met bedrog van een ander voorraad te plegen, en aan d'ander ſijde alles werd aangeleid, om een ander te bedriegen, en door vals ſpelen van het ſijne te beroven; Daarom ſeid *Ariſtoteles lib.* 4. *Ethicor. Ludus alearum comparatus fuit furto & lenocinio, hoſteſque Reipubl. Aleatores ſunt, quia hoc cupiunt & optant, ut homines ludant & efficiantur pauperes.* Het dobbel-ſpel werd by dieverye en hoerewerk vergeleken, en de dobbel-ſpeelders zyn vianden van een welgeſtelden ſtaat, want ſy trachten en wenſen niet anders, als dat de luyden ſpelen, en haar arm maken.

Een ſpeelder begaat dieſte, met dat hy ſijn gelt verſpeelt, ſich ſelven tot armoede brengt, en alles verſpilt, of dat hy ſijn tegenſpeelder van ſijn gelt en goed berooft.

Quiſquis igitur (ſeid *Danæus de Alea*) *alienam pecuniam idcirco apud ſe retinet, quod eam ludendo ſit lucratus, injuſte eam detinet, neque meliori conſcientia quam fur habet rem a ſe furto ablatam.* Indien jemand enig geld by hem houd, dat hy met ſpelen heeft gewonnen, die behoud het ten onrecht, en met geen beter gemoed, als een dief behoud het gene dat hy geſtolen heeft.

Het liegen en bedriegen is in dit ſpel gemeen, en doet den ſpeelder tegens het negende gebod ſondigen; *Gy en ſult geen valſe getuygenis ſpreken tegen uwen naaſten*, niet alleen dat de ſpeelders ſelf, haar met liegen, vloeken en ſweeren tegens haar wederſpeelder behelpen; Maar dat ook den eenen ſpeelder voor en tegens een ander valſe getuygenis geeſt.

Tegens het X. gebod; *Gy en ſult niet begeren uwes naaſten huys*, enz. *Noch jets dat uwes naaſten is*, ſtrijd den grond en eigenſchap van den gantſen dobbel, als byſonderlijk beſtaande in een ander met alle middelen het ſijne af handig te maken. *Quid agitur in ludo aleæ* (*inquit Philipp. Diez. loc. com.*) *niſi de lucrandis nummis aliorum, per fas perque nefas, ſive juſte, ſive injuſte?* Wat werd'er anders in het dobbel-ſpel beoogd, als de winſt en ontrek van het gene eens anders is, het ſy met behoorlijke ofte onbehoorlijke ſaken, met recht ofte met onrecht; Met deſe geeſt was ſelf den Kardinaal *Ludovijk Scarampa* bevangen, als hy *Alphonſus*, den Koning van Napels, op enen dag over de 25. duyſent goude kronen met ſpelen afwon, volgens tuyg van *Garunbert lib. 6. de Vita Pontific.*

De twede ſoort van dobbel-ſpelen, voor ſo veel de uytwerkinge van het ſpel ſcherpſinnigheid, kunſt, en wetenſchap vereiſt, en alleen tot vermaak en tijdverdrijf, ſonder enig misbruyk werd geoefſent, is altoos een geoorlofde ſaak geweeſt; So verhaaltmen van *Porcius Cato*, dat hy om ſijn geeſt te vermaken, ſomwijlen het taarling ſpel heeft gehanteert, ſo hebben ook de Kaiſeren *Auguſtus*, *Domitianus* en *Klaudius*, haar met het taarling-ſpel vermaakt, en was *Klaudius* ſodanigen liefhebber, dat hy van ſekere ſoorten van dobbel-ſpelen, ſo men ſeid, een boek beſchreven ſoude hebben, *referente Alexandro ab Alexandro Genial. dier. lib. 3. cap. 21. Joannes Saresberienſis. Policrat. lib. 1. cap. 5. hujus voluptate, inquit, Ptolomeum Alexandrum, Cæſarem, Catonem, ipſum quoque Samium graviores operas legimus temperaſſe, qui etiam inter ludendum id agerent, unde eſſent Philoſophicis negotiis aptiores.* Dat *Ptolomeus*, *Alexander*, den *Kaiſar Julius*, *Cato*, en ſelfs den vieſen *Samius*, ſodanig vermaak hebben genomen, om haar ſware gedachten te ververſen, ſodanig dat ſy onder het ſpelen bequamer wierden tot hare ernſtige ſaken te verhandelen. *Ita Valerius Maximus lib. 8. cap. 8. Scævolam alea quoque & calculis vacaſſe ſcribit, quum bene ac diu jura civium, & ceremonias Deorum ordinaſſet: ut enim in rebus ſeriis Scævolam, ita in Heroicis luſibus hominem agebat, quem rerum natura continui laboris patientem eſſe non ſinit.* Dat *Q. Mutius Scævola*, ook ſomwijlen met dobbel-ſtenen en ſchijven geſpeeld heeft, als hy langen tijd het burger-recht, en de cæremonien der Goden hadde beſchikt en gehandhaaft; Want gelijk als hy in ernſtige ſaken een *Scævola* was, ſo was hy in Koninklijke ſpelen een mens, dewelke de natuur niet toe en laat, in gedurigen arbeid en beſigheid te zyn. *De cujus textus varia lectione, in verbis Heroicis luſibus, ita reſtitutis, quum alii ſcurrulibus, alii ſenilibus legendum putarunt, poſt Janum Rutgerſ. var. lect. lib. 2. Cap. 12. & Johann. Iſac. Pontanum. Eſt tamen* (*inquit Joann. Saresb. d. lib. 1. cap. 5. de alea loquens*) *cum in aliqua ſpecie ſui licenter admittitur, ſi ne ſi abſque vitio curarum gravium pondus allevict, ſine virtutis diſpendio jocundam interpolationem afferat gau-*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

gaudiorum, Den taarling werd ook in sommige gelegentheid voor geoorlooft, en toegelaten gehouden, so wanneer deselve sonder hinder van ernstiger saken, den geest verligt, en sonder quetsen van goede saken, een vermakelijke en blygeestige tussenpoos by brengt.

Sodanig werd by ons het tiktak ofte verkeerbert, en het verkeerspel met taarlingen en schijven voor een geoorlofde saak gehouden, op maaltijden en vrolijke byeenkomsten gebruykelijk, alhoewel het selve mede veel misbruykt, en niet om vermaak en tijdverdrijf, maar alleen om malkander veel geld af te winnen, gespeelt werd; In welken gevalle de wet van den Kaisar *Justinianus in l. 3. Cod. de alearum lusu & Aleatoribus*, verstaan werd, als noch plaats te hebben.

72 [e] *Seer kloek in 't Kinder-baren*,] *Strabo Geograph. lib.* 3. daar hy van de *Spaanse* vrouwen spreekt, verhaalt van de *Keltise*, *Duitse* en *Scytise* vrouwen, dat sy het land bouwen, en als sy haar kinderen gebaard hebben, hunne mans in haar plaats te bedde laten leggen, en haar op passen: En dat sy onder haar werk dikmaals haar kinderen baren, en selfs in de Riviere gaan afwassen, en reynigen; Daar van hy seker voorbeeld bybrengt, van een vrouw die haar tot den arbeid van landbouwery verhuurt hebbende, de Barensnoot is overgekomen, ten welken eynde sy van haar werk gink, en een weynig aan een zyde trad, tot dat sy haar kind gebaard had, het welk sy ter nederleggende, wederom even yverig aan het werk ging, op dat sy van haar loon niet en soude verliesen, dog den Heer, vernemende dat sy haar werk so gemakkelijk niet en dede, wilde de oorsaak weten, en eindelijk kennis van de saak krijgende, betaalde haar dienst-loon, en liet haar henen gaan; Dat deselve vrouwe haar kind opnemende, 't selve na de Riviere bragt, en afgewassen en gereinigt hebbende, daar mede na huys ging; Dit zyn sijne woorden. *Hæ (sc. feminæ) agros colunt, & quum pepererunt, suo loco viros decumbere jubent, iisque ministrant, atque inter operandum sæpe infantes lavant, & fasciis involvunt, ad flumen aliquod inclinantes. Posidonius tradit, inquit, sibi in Liguria Hospitem suum Charmolaum Massiliensem narrasse, quum a se ad fossionem quandam conducti essent viri pariter ac feminæ, inter has quandam, partus doloribus correptam, non longe ab opere secessisse, editoque fetu ad opus rediisse, ne mercedem amitteret. Quam ipse quum ægre opus facere videret, primoque causam ignoraret, tandem re cognita, mercede data dimisit; mulierem autem ad fonticulam quandam infantem extulisse, lotumque & pannis quos habebat involutum domum in columem detulisse.* Deselve Historie verhaalt *Diodorus Siculus Histor. lib.* 4. *Ligures, inquit, feminas quoque in laborum communionem adsciscere solent, quumque mercede muliëres simul ac viri operam elocent, res quædam mira & nostratibus insolens, mulieri cuidam evenit. Prægnans dum inter viros opus mercenarium facit, partus doloribus coacta, in virgultum quoddam, absque strepitu secedit, ibique infantem enixa, foliis involutum inter arbusta abscondit, & operariis denuo immixta, citra partus indicium, eundem cum ipsis laborem continuat. Re autem per vagitum infantis patefacta, præfectus operis nulla ratione puerperam inducere potuit, uti ab opere desisteret. Nec illa ante cessavit, quam conductor ejus misertus, persoluta mercede vacationem ab opere ei concessit.*

Aristoteles in sijne beschrijvinge der wondervallen, verhaalt het selve voor een wonder der nature, als hy seid, *Peculiare & hoc apud Ligures ajunt esse, quod muliëres dum opus faciant, pariunt lotoque infante ad sarculum mox, ac fossionem redeunt, aliaque obeunt munia puerperis minime convenientia.* Men seid, dat het onder de *Genevose* vrouwen een gemene saak is, dat sy, terwijl sy gaan spitten, en delven, en swaar werk doen, haar kinderen baren, en de jong geboren kinderen in de Rivier afgewassen hebbende, wederom aan haren arbeid gaan, en sodanig swaar werk doen, dat geen kraamvrouwen gelijkent; Daarom ook den selven *Philosooph Politic. lib. 7. cap. ult.* van de gewoonte der natuurbewegende saken, aldus besluyt, *Conducit autem tum sanitati tum bellicis actionibus, statim ad frigora adsuefacere a parvulis. Quo circa multi barbarorum hunc habent morem, ut alii infantes, simul ac editi sunt, frigido flumini immergant, ut Celtæ faciunt.* Het is seer goed, en voor de natuurlijke gesontheid, en voor de strijdbare oeffeningen, sich van jongs af tot koude hardvogtigheit te gewennen; Daarom veel barbarise en uytlandse volken, dese manier van doen hebben, dat sy, gelijk als de *Kelten*, hare kinderen, so haast sy ter wereld komen, in de koude rivier dompelen en wassen. So schrijft ook *Galenus in lib. 1. de tuenda sanitate* met verwondering, *Quis quæso nostrum sustineat, modo editum infantulum, & ab utero adhuc calentem, ad flumen deferre, ibique, ut apud Germanos fieri ajunt, ceu caudens ferrum, in frigidam aquam immergendo, simul de naturæ vigore, periculum facere, simulque corpus ipsum roborare. Dat is:* Wie van ons soude het kunnen verdragen, datmen een jong en vers geboren kind aan de rivier bragt, en gelijk men seid, dat de *Duitse* voor een gewoonte hebben, het als ter proeve van het heete yser, in het koud water dompelde, en alsо een toetse van de natuurlijke kragten nam, om het lighaam te doen versterken.

[f] *De opvoedinge der kinderen seer slegt*,] Men 73
bevind door ervarentheid, dat onder arme luyden, die hun kinderen geen gemak aan kunnen doen, de welvarenste en sterkste lichamen voort komen. *In omni domo*, seid *Tacitus lib. de Moribus*, *nudi, ac sordidi, in hos artus, in hæc corpora, quæ miramur, excrescunt.* De kinderen zyn gants naakt en ongehavent, en dese, (het welk my wonder dunkt) komen in so grote ledematen en lichamen uyt te wassen; In den selven sin, seid *Jul. Cæsar comment. 6. A parvulis duritiei ac labori student*, van jongs af werden sy de hardigheid en werksaamheid gewoon gemaakt. *Pompon. Mela lib. 3. cap. 3. Maximo frigore nudi agunt, antequam puberes sunt.* In haar kindsheid werden sy nakent tot die koude gewend.

[g] *De moeder haar eigen kind soogde*,] *Tacit. de* 74
Morib. Sua quemque mater uberibus alit, nec ancillis aut nutricibus delegantur. Elk een moeder soogd haar eigen kind, en werden de kinderen aan geen minnevoedsters vertrouwt; Het welk noodsakelijk van de voornaamste vrouwen, en sonder onderscheid te verstaan is, so wel van grote als van kleine, om dat de minder soort geen magt en heeft,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

haar kinderen aan een ander ter minne te besteden, als welke niet alleen hun eigen huis-werk, maar ook hun landbouwerye moeten waarnemen; 't geen by geen andere volken als alleen by de *Ægyptenaars* en *Hebreen* werd onderhouden. Van de *Ægyptenaars* schrijft *Strabo lib.* 17. *Hoc de maxime laudatis eorum moribus est, quod omnem prolem alant.* Dat het selve onder hare manieren van doen, de meeste lof waardig is, dat sy haar kinderen self voeden.

75 [h] *Haar kinderen en naaste bloed,*] *Tacit. de Morib. Heredes successoresque sui cuique liberi, & nullum Testamentum. Si liberi non sunt, proximus gradus in possessione, fratres, patrui, avunculi. Quanto plus propinquorum, quo major affinium numerus, tanto gratiosior senectus, nec ulla orbitatis pretia.* De kinderen sijn erfgenamen van haar ouders, en is by haar geen makinge van uyterste wil bekent; dog indien daar geen kinderen zyn, so staan in den naasten trap om de goederen te besitten, de broeders en oomen, beyde van vaders en moeders wegen; hoe dat jemand meer bloedvrienden heeft, hoe dat sijn ouderdom heerlijker en aangenamer is, en die geen kinderen heeft is in geen aansien.

76 [i] *Na ouderdom,*] So verhaalt *Tacit. d. lib. de Morib.* van de Tencters ofte Drenters. *Inter familiam, inter penates, & jura successionum, equi traduntur; excipit filius, non ut cætera maximus natu, sed prout ferox bello, & melior.* Sy geven onder de geslagten de paarden aan malkanderen over, even als hare huys-goeden, en geregtigheden der erffenissen; welke paarden een van de soonen ontfangt, niet de oudste van jaren, gelijk in andre erfgoeden gebruykelijk is, maar die gene dewelke de kloekste en strijdbaarste ten oorlog is. Hier uyt is niet duysterlijk aan te merken, dat gelijk als nog tegenwoordig in *Engeland*, den oudsten soon als het hooft van het geslagt, in het besit van het nalatenschap gestelt wierd, dog daar geen sonen en waren, hebben ontwijffelijk de dogters de erffenisse aanvaart, om datter geseid werd, daar geen kinderen en zyn, komen de broeders tot het besit van de erffenis.

[k] *Sonder enig bevel by uyterste wille,*] *Successores sui cuique liberi, & nullum Testamentum.*

[l] *De susters kinderen,*] *Sororum filiis, inquit Tacitus, idem apud Avunculum qui apud patrem honor. Quidam sanctiorem, arctioremque hunc nexum sanguinis arbitrantur, tanquam ii & animum firmius, & domum latius teneant.* De susters kinderen hebben gelijke eer by haren oom, even als by haren vader; ja sommige menen dat desen band van verwandschap allerheiligst en allersekerst is, agtende die sodanig te wesen, dewelke het gemoed sterker verbinden, en het huys beter by een houden. Wat hier van de reden zy, is bedenkelijk; het schijnt een dobbel verband van vader en van ooms wegen; maar waarom dat niet so wel en meer in de broeders als susters kinderen? of niet wel dat de susters kinderen sekerder zyn?

77 Dog een twede reden is waarschijnlijker, dat vele volken haar geslagt-rekening door de vrouwen opgetelt en gerekent hebben; het welk ook de oorsaak is dat *Matheus* en *Lucas*, een verscheiden tellinge schijnen te maken van de afkomste van Kristus, dat den een ook door de vrouwen getelt heeft, en de ander alleen door mannelijke oir, het welk nogtans op een en 't selve uytkomt, en waarlijk geen verschil en heeft.

[m] *Blond en gekrult hair,*] Daar van hier voor in 't lange aangetekent.

[n] *Het hair en baard,*] *Tacit. de Mor. Et aliis* 78 *Germanorum populis usurpatum rara & privata cujusque audentia, apud Cattos in consensum vertit, ut primum adoleverint crinem barbamque submittere, nec nisi hoste cæso exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum; super sanguinem & spolia revelant frontem, seque tum demum pretia nascendi retulisse, dignosque patria ac parentibus ferunt; ignavis & imbellibus manet squallor.* Door het stout bestaan van enige weinige, is het een gemeen gebruyk onder den *Catten*, gelijk ook by de andere *Duytse* volken, dat so haast als sy beginnen tot hare manlijke jaren te komen, sy haar hair en baart sonder enige afkortinge laten uytwassen, en haar ruyge gestaltenis niet eer afleggen ('t welk so tot dapperheid verlooft en verbonden is) voor al eer dat sy de victory hebben; na de overwinninge is het dat sy omtrent de bloedige doode lighamen, mitsgaders den buyt, haar hair af korten, roemende dat sy de regte beloninge harer geboorte verkregen hebben, en haar selven regt getrouw voor haar vaderland, en ouders gedragen hebben; Maar by de blode, en die haar geduyrig buyten den krijg houden, blijft altijd dese vuyle gestaltenis.

Daar van is een goed voorbeeld van den Vorst *Claudius Civilis*, by den selven *Tacitus lib.* 4. *Annal. Civilis, inquit, Barbaro voto, post cepta adversus Romanos arma, propexum rutilatumque crinem patrata demum cæde legionum deposuit*, dat hy sijn gekemde en lang gekrulde geel hair, niet en liet korten, voor dat de legioenen der *Romeinen* geslagen waren. *Paulus Diaconus*, verhaalt in sijn *Mengelmoes der Historien*, onder anderen van den *Swevisen* oorlog tegens de *Saxers*, datter ses-duysent de *Saxense* van den oorlog waren overgebleven, dewelke beloften deden, dat sy nog hair nog baart souden laten afscheeren, voor dat sy haar van de *Swevise* gewroken hadden; het welke volgens getuygenis van veel andre Schryvers, onder veel volken een gebruyk geweest is, en so gemeen is geworden, dat vele natien daar van haren naam gekregen hebben, als onder andere zyn de *Longobardi* ofte *Langbaarden*.

[o] *De kloekste en vroomste,*] *Tacit. de Morib.* 79 *Fortissimus quisque ferreum annulum (ignominiosum id genti) velut vinculum gestat, donec se cæde hostis absolvat; plurimis Cattorum hic placet habitus, jamque canent insignes, & hostibus simul, suisque monstrati. Omnium penes hos initia pugnarum, hæc prima semper acies, visu nova.* De strijdbaarste onder haar dragen in 't gemeen een yseren ring, gelijk een boeye, (dewelke onder haar smadelijk is) en leggen deselve niet eer af, voor dat sy door haren vyand te verslaan haar selven daar van bevrijd hebben. Desen dragt is by seer vele onder den *Katten* behaaglijk. In dese deugden dragen sy haar grijse haren, en sy vertonen dit selve so wel by den vyanden, als by den haren; uyt dese bestaan de beginselen des gevegts, en dese zyn altijd in de voorste slag-ordre, die seer nieuw is om te aanschouwen.

[p] *Omtrent de bloedige lighamen,*] *Tacit. Corpora* 80

ra ſuorum, etiam in dubiis prœliis referunt. De lichamen van hare verſlagenen, nemen ſy ſtraks weg, ſelf in twijffelagtige ſtrijden. Dit komt met onſe manieren van oorlogen over een, by dewelke goede ſorg werd gedragen tot het begraven der doden, en wegdragen van de gequetſte, tot welken eynde ſomwijlen ten wederzyden ſtilſtand van wapenen werd verſogt, en toegeſtaan.

81 [q] *In het paard-rijden en ſwemmen,*] *Tacit. de Morib. Erat & domi eques, præcipuo nandi ſtudio, arma equoſque retinens, integris turmis Rhenum perrumpere.* Sy waren wel te paart, en wel ervaren in 't ſwemmen, konden met de volle wapenen te paard ſittende, den *Rhijn* over ſwemmen. *Pomponius Mela lib. 3. cap. 3. Nandi etiam ſtudium illis eſt:* Sy kunnen ook wel ſwemmen. *Idem Tacit. d. lib. de Moribus, Tencteri, inquit, ſolitum bellorum decus, equeſtris diſciplinæ arte præcellunt. Nec major apud Cattos peditum laus, quam Tencteris equitum.* De *Drenters*, den luyſter van den gantſen oorlog, ſteken byſonderlijk uyt in de kunſt van het paardrijden, en hebben geen minder lof van haar ruyterye, als de *Katten* van haar voetvolk. *Herodianus lib. 7. Sunt Germani nandi peritiſſimi.* De *Duytſers* zyn de aller-ervarentſte in 't ſwemmen; en *lib. 8.* verhaalt hy van de *Over-rijnſe*, dewelke met *Alexander* en *Maximius* in oorlog waren. *Quod quum neque pons neque navigium adeſſent, quibus tranſmitteret amnem exercitus, ſubſtitit incertus conſilii miles. At Germanorum quidam, ignari quam rapido abruptoque impetu feruntur Italiæ flumina, ratique ſenſim influere campis, quemad modum apud ipſos, auſi ſeque & equos nandi peritos alveo credere, vi amnis abrepti perierunt.* Dat dewijl noch brugge noch vaartuyg by de hand waren, daar mede het volk over de Rivier konde gebragt werden, is het krijgsvolk aldaar ten eynde raad blijven ſtutten; doch enige *Duytſers*, niet wetende den ſnellen loop van de *Italiaanſe* Rivieren, en menende dat die, gelijk als by haar-luyden den ſtroom, langſamer hand landewaart in liep, ervaren in 't ſwemmen, hebben haar verſtout ſig met hare paarden te water te begeven, dog zyn door den ſnellen loop van de Rivier gebleven. Van de dapperheid der *Bataviſe* ruyterye, en ervarentheid in 't ſwemmen, werd in vele gelegentheden hier naar cap. 11. breder verhandelt.

82 [r] *Haar wapenen tegens hare vyanden,*] *Rari gladiis, aut majoribus lanceis utuntur. Haſtas vel ipſorum vocabulo frameas gerunt, anguſto & brevi ferro, ſed ita acri, & ad uſum habili, ut eodem telo, prout ratio poſcit, vel cominus vel eminus pugnent, & eques quidem ſcuto frameaque contentus eſt. Pedites & miſſilia ſpargunt pluraque ſinguli, atque in immenſum vibrant, nudi, aut ſagulo leves, nulla cultus jactatio; ſcuta tantum lectiſſimis coloribus diſtinguunt. Paucis loricæ, vix uni, alterive caſſis, aut galea.* Daar zyn weinige onder haar, die geen ſwaarden ofte grote hellebaarden gebruyken, in 't gemeen hebben ſy halve ſpieſſen, die ſy met haar eygen Duytſe woorden **pfriemen** noemen, dewelke op het einde een kort en ſmal yſer hebben: dog zyn van ſodanige ſcherpte en gedienſtigheid ten oorlog, dat ſy met dit geweer, na dat de gelegentheid vereyſt, beyde van na by en van verre weten te vegten. De ruyters genoegen haar ſo wanneer ſy een ſchild en ſodanig een halve ſpieſe ofte **pfriem** hebben; de voetknegten ſchieten van haar allerley werp geweer, ja ſelf een man alleen weet met grote kragt veel ſtukken te gelijk ſeer verre uyt te werpen; in 't gemeen gaan ſy naakt, of ſeer ligt gekleed, met een kort rokſken, want by haar is geen hovaardye in enige kledinge, uytbeſondert hare ſchilden, die ſy met verſcheyde uytgeleſen verwen heerlijk vercieren; daar zyn ook weinige onder haar die ruſtingen ofte harnaſſen hebben, en naulijks iſſer in een geheel leger een of twee, die een helmet ofte ſtormhoed gebruyken.

Van deſe halve ſpieſen ſpreekt ook *Tacitus Annal. 2.* alwaar *Germanicus* onder het werp-geweer ook rekent *præuſta, & brevia tela*, afgebrande en korte ſpieſſen; ſo ſeid hy ook op een ander plaats, *Non loricam Germano, non galeam, ne ſcuta quidem ferro nervoque firmata, ſed viminum textus, vel tenues & fucatas colore tabulas.* De *Duytſers* gebruyken geen harnas, nog geen ſtormhoet, nog hebben hare ſchilden met enig yſer-werk beſlagen, of met taje peſen verſterkt, maar van matten gebreid, ofte van ligte houte berden, met verſcheide kleuren opgetoyt; Daar uyt men ſien kan, dat ſy twederhande ſchilden hebben van tene matten, ofte van ligte houte berden, hoedanige matte ſchilden men leeſt dat ook de *Scyten* gebruykt hebben; *Herodotus* verhaalt ook 't ſelve van de *Perſen*, dewelke ſy *Crates*, dat is gebreyde en gevlogte horden noemen. Doch *Plutarchus* ſchrijft, dat de uytgemonſterde keur-ruyters by de *Duytſers* ook helmetten gebruykt hebben, met opſtaande wildvangde vederen en pluymen.

[ſ] *Haren Afgod Herculem,*] *Tacit. de Morib. Herculem primum omnium virorum fortium ituri in prælia canunt.* Als ſy ten ſtryde gaan, ſingen ſy lofſangen van hunnen Afgod *Hercules*, den ſterkſten boven alle ſterke en kloeke helden. Van den Afgod *Hercules* werd hier voor op het *III. Hoofiſtuk, Num.* 5 en 10. breder verhandelt.

[t] *Namen ſy hare naaſte magen,*] *Tacit. d. libro* 83
de Morib. Quod præcipuum fortitudinis incitamentum eſt, non caſus non fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, ſed familiæ & propinquitates, & in proximo pignora, unde ululatus feminarum audiri, unde vagitus infantum. Hi cuique ſanctiſſimi teſtes, hi maximi laudatores. Het is een byſondere aanprikkeling tot den ſtrijd, dat hare krijgsluyden niet by geval t'ſamen lopen, en hare troepen maken, maar uyt geſlagten en bloedverwanten by een vergaderen, en dat ſy hare liefſte panden, dat zyn hun vrouwen en kinderen, met haar nemen; Wanneer den ſtrijd aangaat, hoort men een groot gehuyl der vrouwen, en een groot gekryt der kleine kinderen, deſe zyn de allerheyligſte getuygen van hare vromigheid, en de hoogſte agters van hare kloeke daden.

[u] *Te vermanen en aan te moedigen,*] *Tacit. de Morib. Cibos & hortamina pugnantibus geſtant. Memoriæ proditur quaſdam acies inclinantes jam & labantes à feminis reſtitutas, conſtantia precum & objectu pectoris, & monſtrata cominus captivitate, quam longe impatientius feminarum ſuarum nomine timent.* De vrouwen waren gewoon hare mans ſpijſe toe te brengen, en met eenen haar tot dapperheid aan te moedigen; men leeſt van ſommige ſlagordres, die alrede aan 't wijken waren, en den moed

genoegsaam verloren gaven, dat die van de vrouwen gantselijk herstelt zyn geweest, door haar gestadig bidden, en door het vertonen van hare blote borsten, nevens de aanstaande dienstbaarheid, die sy haar als na by aanwesen, daar sy om haar selfs, en om haar vrouwen wil een groten afkeer van hebben.

84 [w] *Kloeke krijgsluyden boven andere volken,*] *Tacit. de Morib. Omnium harum gentium virtute præcipui Batavi.* Onder al dese volken zyn de *Batavieren* de kloekste en voornaamste; en een weinig daar na, *Tantum in usum præliorum sepositi velut tela atque arma bellis reservantur.* Sy werden alleen tot den aantogt der veldslagen geschikt, en gelijk als het wapentuyg tot den oorlog bewaart. *Plutarchus in Ottone, In gladiatores, inquit, qui peritia & animo, ad aggrediendum habebantur insignes, invexit Varus Alphenus Batavos.* Tegens de schermutsers, dewelke in kloekheid en ervarentheid, de voornaamste tot een aanval jegens den vyand gehouden wierden, heeft *Varus Alphenus* de *Batavieren* gestelt.

[x] *In den oorlog seer groot beleid en verstand,*] *Tacit. de Morib. Multum inter Germanos rationis ac solertiæ: præponere electos, audire præpositos, nosse ordines: intelligere occasiones, differre impetus, disponere diem, vallare noctem.* By den *Duytsen* zyn seer goede redenen en kloek vernuft; sy verheffen die seer hoog, dewelke sy verkoren hebben, en hooren garen die sy verheven hebben; sy erkennen al die gene, dewelke in enig ampt der overheid gestelt zyn; sy verstaan de gelegentheid der saken, ook weten sy de heftigheid van haren toorn op te schorten; sy weten de gelegentheid der dagen waar te nemen, en des nagts weten sy haar met vestingen te versekeren.

85 [y] *Andre volken te hulp,*] *Tacit. lib. de Morib. Si civitas, in qua orti sunt, longa pace, & otio torpent, plerique nobilium adolescentium petunt ultro eas nationes, quæ tum bellum gerunt: quia & ingrata genti quies, & facilius inter ancipitia clarescunt, magnumque comitatum non nisi vi belloque tueantur.* Indien het volk, daar onder sy geboren zyn, door langduyrige vrede en ledigheid, begint te verluyeren en te verflauwen, soo trekken veel van den voornaamsten jongen Adel van haar selfs na die volken, dewelke enigen oorlog voeren, om haar te hulp te komen; want de stille ruste is gants onaangenaam voor dit volk, om dat sy door het gevaar van twijvelagtige saken, veel ligter tot heerlijkheid opkomen, en so grote gemeente niet wel sonder oorlogen kan werden gehouden.

So hebben sy de *Romeinen* grote hulp en bystand gedaan, en als by deselve niet te doen en was, zyn sy voor en met *Pompejo* tegens *Ptolomeum* naar *Ægypten* opgetrokken, als te sien by *A. Hirtium*, in sijn *Alexandrijnse Oorlogen.* En naar *Spanjen* tegens *Cn. Pompejum*, *Cæsar de Bello Civ. lib.* 3. Naar *Macedonien*, tegens de *Geten* en *Parthen*, *Dio lib.* 45. *Appian. Alexandrin. lib.* 2. En met den *Kaisar Octavian.* voor de Stad *Perusen*, om deselve te ontsetten.

Het welk nog jegenwoordig by ons in gebruyk is, bysonderlijk onder den *Duytsen* Adel, dewelke niet geagt en zyn, als sy niet by jongs onder andere Vorsten en volken ten oorlog gedient hebben, en van hun goede diensten onder de selve betuig kunnen doen.

De reden is, dat deselve jonge Edelluyden, en krijgsluyden kinderen, tot geen andre saken als ten oorlog opgevoed, niet ledig, en sonder oeffening van dapperheid kunnen sijn, of sy spatten uyt in dertelheid, en vervallen tot kwaat en onmanierlijk leven. Hier van spreekt *Tacit. de Morib. German.* aldus: *Quatiens bella non ineunt, plus per otium transigunt, dediti somno, ciboque. Fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens. Dat is:* Als sy niet en oorlogen, brengen sy meest haar tijd over met ledigheid, en vervallen veel tot lang slapen, en goede cier te maken; de kloekste onder hun trekken niet met allen ter hand.

[z] *Verkosen hunne Oversten met gemene toestemming,*] *Cæsar de Bello Gallico lib. 6. Ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore, ut qui sequi velint profiteantur. Consurgunt ii, qui & causam & hominem probant, suumque auxilium pollicentur, atque a multitudine collaudantur; qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque rerum iis postea fides abrogatur. Dat is:* Soo wanneer jemand uyt de Vorsten sig in de vergadering als Veldoverste aanbied, aan die gene die hem souden willen volgen; gaan sy alle by den anderen staan, die hem daar voor aannemen, en wien sy hare bystand en hulpe beloven; die dan uyt den selven hoop hem niet en volgen, houden sy voor een schelm en een landverrader, dewelke in gene saaken enig aansien of geloof werd gegeven. 86

De *Kennemers* setten die gene die sy tot hunnen Vorst verkoren, op een schild, dat sy op hare schouderen geschort hadden, en droegen den selven so door het gantse Leger, als zynde dit een verheffinge en eer van den nieugekoren Vorst, gelijk als dat van den Oversten *Brinio* verhaalt werd, by *Tacit. lib. 4. Histor. Erat in Caninefatibus stolidæ audaciæ Brinno claritate natalium insigni, impositus scuto, more gentis & sustinentum humeris vibratus, dux diligitur.*

[a] *Sy stelden den uytslag,*] *Tacit. d. loco Fortunam inter dubia, virtutem inter certa numerare.* De fortuyn, en 't geluk of ongeluk stellen sy onder de twijffelagtige saken, de kloekmoedige dapperheid houden sy voor saken die seker gaan. 87

[b] *Sy verlieten haar meer op de dapperheid van haar Oversten,*] *Tacit. d. loco, Plus reponere in duce quam in exercitu. Idem eod. lib. Duces exemplo potius quam imperio ante aciem agunt.* De Veldoversten stellen sig voor aan in de slagordre, niet om te gebieden, maar het volk met hun voorgang aan te moedigen. Waar van den selven *Tacitus* nader reden geeft, *d. lib. de Morib.* als hy seid: *Cum ventum est in aciem, turpe principi virtute vinci, turpe comitatui virtutem principis non adæquare. Jam vero infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem principi suo ex acie recessisse, illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriæ ejus assignare præcipuum sacramentum est. Principes pro victoria pugnant, Comites pro principe.* Soo wanneer het tot stryden komt, is het schande voor den Prince, dat hy in vromigheid van sijn onderhebbende Oversten, in kloekmoedige dapperheid soude te boven gegaan werden: gelijk het ook schande voor de mede-Vorsten soude zyn, dat sy de mate van strijdbaarheid van haren Prince niet en souden voldoen; wy- 88

ders

ders is het eeuwige ſchandvlek en gedurig verwijt, dat den Prince in den ſtrijd gebleven zy, en ſy lieden ontlopen, en haren Prince ſouden overleven; Want haar voornaamſte eed-betrachtinge, is den Prince te beſchermen, en hem met alle kloeke daden te verheerlijken; So ſtrijden de Princen om de overwinninge, en de onderhorige Overſten voor den Prince

[c] *Weinig twijffelachtige gevegten,*] *Tacit. d. loco de Cattis: Rari excurſus & fortuita pugna.* By haar zyn weinig uytlopen, en niet veel twijvelachtige gevechten.

[d] *Meer op hun voetvolk,*] *Tacit. lib. de Morib. In univerſum, inquit, plus penes peditem roboris, eoque mixti prœliantur, apta & congruente, ad equeſtrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni juventute dilectos ante aciem ponunt.* Als men hun oorlogs-bedrijf op het nauwſte wil doorſien, ſo bevindmen dat haar meeſte macht in het voetvolk beſtaat; Derhalven ſy in den ſtrijd gemeenlijk vechten met ruyterye en voetknechten, door malkanderen gemengd, ſeer wel met den anderen over een komende, door de ſnelle raddigheid van hare voetknechten, die ſy uyt de beſte van haar jongelingſchap uytſoeken, en in de ſlagordre voor aan ſetten.

89 [e] *In de vorm van een Beitel,*] Daar van deſelve troppen *cunei* dat zyn beiteltroppen, genomt werden, *Acies per Cuneos componitur*, ſeid *Tacit. d. loco*, de ſlagordre werd door beiteltroppen t'ſamen gevoegd; En een weinig verder. *Non caſus, nec fortuita conglobatio cuneum aut turmam facit, ſed familiæ & propinquitates.* De gevallige t'ſamenlopingen der troppen, en maken geen hopmanſchappen, ofte beiteltroppen onder haar, maar de geſlagten, en maagſchappen.

[f] *Door malkanderen gemengd,*] Waarom de oude *Duitſen*, hun meer op het voetvolk, als op de ruytery vertrouden, en deſelve met den anderen vermengt wierden, verhaalt *Tacit. d. loco*, dat hare paarden niet moy van maakſel, nochte ſnel in 't lopen waren, en niet ſchielijk keeren noch wenden en konden. *Equi non forma, non velocitate conſpicui, ſed nec variare gyros in morem noſtrum docentur. In rectum aut uno flexu dextros agunt.* Ten anderen, gelijk als hy van de *Katten* verhaalt, dat de ruyters dat eigen hadden, dat ſy wel ſchielijk aanvielen, doch wederom haaſt konden geſtuyt werden. *Equeſtrium, inquit, ſane virium id proprium, cito parare victoriam, cito cedere.*

Gelijkmen ook by dagelijkſe ondervindinge ſiet, dat niet altijd wel en gelukt, den eerſten aanval met ruyterye te beginnen, om dat, ſo wanneer de eerſte troupen geſlagen of geſtuyt werden, de volgende, die ſo datelijk niet gelijk en kunnen keeren, over malkanderen vallen, en haar gants reddeloos maken.

90 Hier van hebben wy een levendig voorbeeld, in den ſlag op het Eiland *Funen*, in Novemb. 1656. tuſſen de Koningen van *Denemarken* en *Sweden* voorgevallen, in welken ſlag de *Denen* en *Duitſen*, gants reddeloos en genoegſaam aan 't wijken zynde, den ſlag ſoude verloren zyn geweeſt, indien deſelve door de *Hollandſe* niet en hadde herſtelt geworden, beſtaande veel uyt welgeoeffende piekdragers, dewelke in ſeer goede ordre geſloten, ſeer langſaam en gelijk als voet voor voet op de *Sweedſe* ruytery aandrongen, en deſelve man voor man, met hunne hands over handſe korte en lange pieken, van hunne paarden afdrongen, en by na ſonder quetſen, de gantſe ruyterye weer- en reddeloos maakten, daar door de ander afgeweken *Deenſe* en *Duitſe* troppen herſtelt, den ſtrijd hervattende, de *Sweden* t'enemaal wierden geſlagen. Welken veldſlag, zynde de twijvelachtigſte in het aandoen, de allergrootſte victorie is geweeſt, daar enige Chronijken van gedenken, dat oyt de *Deenſe* op de *Sweedſe* bekomen hebben. So weinig kan de ruyterye tegens de welſlgeoten en in goede ordre geſtelde voetknechten doen.

[g] *Uyt ſijn plaats te wijken,*] *Tacit. d. loco, Cedere* 91
loco, dummodo rurſus inſtes, conſilii quam formidinis arbitrantur. So ſietmen dikmaals in den oorlog, dat door den ſchijn van wijken en ſchielijk hervatten en wederkeren, gelijk op nieuws aangemoedigt, en uyt vreeſe van onverwachte hulp en byſtand, de ſlag werd gewonnen, die anders twijfelachtig, en gelijk als half verloren was.

[h] *Sijn ſchild en wapentuig achter te laten,*] *Tacit.* 92
d. libro. Scutum reliquiſſe præcipuum flagitium, nec aut ſacris adeſſe, aut concilium inire ignominioſo fas, multique ſuperſtites bellorum infamiam laqueo finierunt. Sijn ſchild achter te laten, is voor haar de meeſte ſchande, en werd ſodanig een eerloos gehouden, en voor hem is niet geoorloft in Godsdienſtige, of landſtands rakende vergaderingen tegenwoordig te weſen. En vele dewelke in den oorlog, met haar buyten 't gevecht te houden, waren overgebleven, en haar niet vromelijk hadden gedragen, hebben haar ſelven, om de ſchande en ſmaatheid te ontgaan, verhangen en geworgt.

[i] *Met groot geſang en gejuyg,*] *Idem Tacitus.* 93
Ituri in prœlia canunt, Accendunt animos, futuraque pugnæ fortunam ipſo cantu augurantur: terrent enim trepidantve prout ſonuit acies. Nec tam vocis quam virtutis ille concentus videtur. Affectatur præcipue aſperitas ſoni, & fractum murmur, objectis ad os ſcutis, quo plenior & gravior vox repercuſſu intumeſcat. So wanneer ſy ten ſtrijde gaan, ſingen ſy ſekre deunen en geſangen, door dewelke ſy de gemoederen van malkanderen opwekken, ja ſelf door ſodanig wakker ſingen, verwekken ſy de overwinninge van haren toekomende ſtrijd; Want ſy verſchrikken andere, of ſy werden ſelf verſchrikt, na gelegentheid van den weerklank des geluyts, het welk haar ſlagordre van hem geeft; want dit geſang achten ſy niet alleen een vermakelijke eendragtigheid van ſtemmen te weſen, maar houden het voor een bewijs van ſtoutigheid, en beſonderlijk hebben ſy een behagen in een harde weerklank des geluyds, en in een gebroken mommelende galm, waar toe ſy haar ſchild aan haar mond ſetten, op dat haar ſtemme daar door grover geluyd, en ſterker weerſlag make.

Dit werd noch tegenwoordig in den oorlog by meeſt alle volken onderhouden, ſo tot aanmoediging der krijgslieden, als om daar mede deſelve in goede ordre te houden; Hier toe dienen de *Trom-* 94
petten en *Trommels*, daar mede deſelve tot een eenparigen-aan-en optocht gehouden werden, en ook in den ſtrijd dienen tot aanmoediging van deſelve; De *Trommels* onder het voetvolk, en de *Trompetten* onder de ruyterye.

Van de *Trompetten* leestmen, *in het vierde boek Moses cap.* 10. dat Godt aan *Moses* beval, dat hy twee silvere *Trompetten* maken soude, tot t'samenroepinge der vergaderingen, en tot den optogt der legeren, daar van den text vers 1, 2. aldus luyd: *Vorder sprak de Heere tot Moyse: Maakt u twee silvere Trompetten, en sy sullen u zyn tot de t'samenroepinge der vergaderinge, en tot den optogt der legeren.* Dese beschrijft *Flavius Josephus, Antiq. Judaicar. lib.* 3. *cap.* 10. Dat geweest is een grote fluyte, rondom digt, van omtrent een elle lang, hebbende een mondstuk om op te blasen, eindigende onder klokswijse; Even gelijk noch tegenwoordig de *Trompetten* gemaakt werden. *Ad invenit autem, inquit, tubæ modum ex argento factæ, quæ est hujusmodi, longitudinem habens pene cubiti. Est autem angusta fistula, capacior, præbens latitudinem quæ conveniat ori ad susceptionem spiritus, & classico sono vicina, quæ Hebraica lingua vocatur Asora.*

Dese manier van doen, is wel by meest alle volken gebruykelijk, maar niet met eenderhande maaksel van blaas-tuyg; Het welk veroorsaakt, dat de schrijvers niet eens en zyn, by wie en wanneer deselve *Trompen* ofte *Trompetten* souden gevonden zyn; De *Duitsers* gebruyken velerhande blaas-tuyg, alle met een musicale harmonie, tot hun veld-geschrey en aanmoedinge der soldaten, als zyn *Harpauken, Cornetten, Trombonen, Fagoten, Schalmeyen*; sy gebruyken ook een soort van dwersfluyten, dewelke een seer snel en aangenaam geluid maken; De *Switsers* gebruyken ook hunne *Peifers*, onder het geluyd van den *Trommel*, by ons is een *Trompet* gelijk als van ouds gebruykelijk,

Dionisius Halicarnassæus Antiquit, lib. 1. verhaal, dat de *Arcades* de musicale instrumenten eerst uyt *Griekenland* in *Italien* gebragt hebben. *Arca[illegible], instrumenta quoque musica in Italiam primi [illegible]uisse dicuntur, quæ lyra, & trigona & lydi vocantur, quum priorum seculorum homines tantum fistulis pastoralibus nec ullo alio instrumento musico uterentur. Aul. Gell. uyt Thucidides*, verhaalt dat de *Lacedemoniers* het fluyt-geblaas in den oorlog gebruykt hebben: En uyt deselven *Gellius lib.* 1. *noct. Attic.* blijkt dat de *Lacedemoniers* het fluyt-geblaas, en maat gesang in den oorlog gebruykt hebben, niet uyt vermaak, maar op dat het volk met gelijken en gepasten trant souden aankomen, en op den viand souden aangaan, *Autor Historiæ Gracæ, inquit, gravissimus Thycidides, Lacedemonios summos bellatores non cornuum tubarumve signis, sed tibiarum modulis in præliis usos esse refert, non prorsus ex aliquo ritu relligionum, neque rei divinæ gratia, neque etiam ut excitarentur, atque evibrarentur animi quod cornua & litui moliuntur, sed contra ut moderatiores modulatioresque fierent, quod Tibicinis numeris temperatur. Nihil adeo in congrediendis hostibus, atque in principiis præliorum, ad salutem virtutemque aptius rati, quam si per mulctisonis mitioribus non immodice ferocirent. Quum procinctæ igitur classes erant, & instructæ acies, cæptumque in hostem progredi, Tibicines inter exercitum positi canere inceptabant, ea ibi præcentione tranquilla & delectabili, atque adeo venerabili, ad quandam quasi venerabilis musicæ disciplinam vis, & impetus militum, ne sparsi, dispalatique proruerent, cohibebatur: Sed ipsius illius egregii Scriptoris uti verbis libet, post hæc aggressum est, Argivi quidem, Socyque acriter, ac cum impetu adorientes. Lacedemonii contra segniter sub Tibiarum præcentu, Tibicinibus multis lege consistentibus, non adeo divinæ rei gratiæ, verum uti junctim & veluti rythmo incedentes in hostem tenderent, neque ordines illis dissiparentur, quod in magnis exercitibus, ubi congrediendum est, fieri solet. Dat is:* Den voornamen *Griekzen* Histori-schrijver *Thycidides* verhaalt, dat de *Lacedemoniers*, ervaren oorlogsluyden, geen *Trompetten* geluykt, maar het fluytenspel in den oorlog gebruyt hebben, niet uyt enige plegte van Godsdienst, nochte ook dat daar door de gemoederen van de krijgs-knechten souden werden opgewekt, en aan gehist, daar toe Cornetten en Kromhorens bequaam zyn, als in tegendeel, dat sy daar door besadigder en in geschikter ordre souden werden gehouden, het welk door de gelijkheid van het fluytenspel werd gematigd; Meinende datter in de bejegening jegens sijne vianden, en in den aanval der veldslagen, niet bequamer tot den welstand en kloekmoedige uytvoeringe konde wesen, als dat sy door een sachter toon besadigd, niet al te heftig en onvoorsichtig souden aanvallen; Daarom als het op een strijden ging, en het volk in slagordre gestelt was, en men op den viand soude aangaan, waren de pijpers in 't midden gestelt om op te spelen, met sodanig besadigt, vermakelijk, en heerlijk voorspel, dat de onmatige drift en gewelt der kriigsknechten, door die wel-gematigden toon wierd erhouden, dat sy niet van den anderen quamen te verdeilen en verstroyen; Wy sullen de woorden van dien loffelijken Schrijver self verhalen; So sy aan malkanderen quamen, vielen de *Grieken* seer heftig aan; in tegendeel quamen de *Lacedemoniers* seer langsaam by, onder het geluyt van de fluyt-speelders, die in seer goede ordre opspeelden, niet so seer om enige heilige pligten, als dat de krijgsluyden gelijk als op een gepaste maat, en gesamender hand tegens den viand souden aangaan.

Daar van ook *Polibius Megalens. Histor. lib.* 4 *cap.* 20. vermaan maakt, als hy seid: *Neque astimandum, veteres Laeedemonios & Cretenses loco Tubæ tibiam & rythmum ad bella sine causa usurpasse. Dat is:* Men moet niet geloven, dat de oude *Lacedemoniers* en *Cretensen*, in plaats van de *Trompetten*, het fluyten-spel en maat gesang in den oorlog sonder reden souden hebben ingevoert.

Halnattes, Koning van *Lydien*, heeft ook volgens tuyg van *Herodotus lib.* 1. in den oorlog tegens de *Mylesiers* pijpers en gelijkluydende snaarspeelders gebruykt, daar van den selven *A. Gell. d. lib.* 1. *cap.* 10. mede vermaan maakt; Daar hy ook van de *Cretensen* verhaalt, dat sy in den aanvang van den oorlog cyter en lier-speelders gebruykten, om het volk aan te leiden.

Van het trommelslag, by na onder alle volken afsonderlijk en onderscheidentlijk in gebruyk, verhaalt *Plutarchus in vita Crassi*, en *Appianus Alexandrinus de Bello Parthico*, dat sulx by de *Parthers* in hunne oorlogen en veldslagen eerst gebruykt, en ingevoert soude zyn.

[k] *Te vergaderen en raad te houden,*] *Tacit. de* 95
Morib. Germanor. Coëunt, nisi quid fortuitum inciderit, certis diebus, ut turbæ placuit; considunt armati. Silen-

Silentium per Sacerdotes, quibus tum & coërcendi jus est imperatur. Mox rex vel princepis, prout ætas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est, audiuntur, authoritate suadendi potius, quam jubendi potestate. Si displicuit sententia fremitu aspernantur, sin placuit, frameas concutiunt, honoratissimum assensus genus est armis laudare. Sy hebben haar vaste vergaderingen op sekre tijden, ten waar datter jets onverwachts was voorgekomen, dat geen uytstel en konde lijden; Aldus vergadert zynde, so haast het de gemeente gelieft, gaan sy gewapent ter neder sitten; Als zy geseten zyn, wert'er door de Priesters een gemeen stilswijgen geboden, die op sodanigen tijd macht hebben te gebieden; daar na werd den Koning ofte Prince gehoort, en daar na al de andre vervolgens, na dat zy in oudheid van jaren, ofte edelheid van geslacht, in eere van krijgssaken, of ook wel in welsprekentheid boven andre uytsteken. Dese werden gehoort meer met aansien, en vertrouwen van ten besten te raden, dan met macht van te gebieden; indien haar het gevoelen mishaagt, so werpen sy het selve met een moeilijke tegenmommelinge omverre, en indien het haar behaagt so rammelen sy hare priemen door malkander, want het is de allereerlijkste en gesaglijkste manier van toestemming, de saken door het gerammel der wapenen te prijsen.

Dese manier van doen, komt met de instellinge van alle vrye Republijquen over een, dewelke by den een dus, by den ander so, by, uyt den naam, en van wegen de gemeente, onder de bestieringe van een voornaam Opperhooft werd uytgevoert.

96 De *Romeinen* besloten ook hare saken met toestemming van de gemeente, tot welken einde hare Stad in wijken verdeelt was, dewelke alle in 't midden by een kwamen, daar elke Wijkmeester sijn bysondre plaats had; De voorgestelde wet die de Vorsten en Oudraden begeerden, wierd enigen tijd voor den dag der afkundiging, voor het Raadhuys en op de merkt aangeplakt, en aan elk wijkmeester twederhande brief kens uytgedeelt, van dewelke op het eene stond *A. Antiquo*, dat een stem van neen en weigering beduyde, en op het ander *V. R. Uti rogas*, het welk een toestemminge van de voorstellinge beduyde; dewelke stemmen in elke wijk bysonderlijk op die wijse, met een van beide deselve brief kens te rugge te ontfangen, in een busse by een vergadert wierden; En deselve bussen uyt elke wijk by den anderen gebragt en geopent, en de meeste stemmen tot toestemming ofte weigering opgetelt zynde, so wierd het besluyt gemaakt, of het voorgestelde soude gelden ofte niet. *Vide A. Gell. lib. 10. cap. 20. Paul. Manut. tract. de legib. Rosin. de Antiq. Roman. lib. 8. cap. 3. & notata nostra ad tit. ff. de Orig. jur. l. 2. §. 2. num. 6.*

97 In de Republijke van *Venetien* bestaat den Raad gemeenlijk in omtrent drie duysend personen, uyt den adel en voornaamste der gemeente, alhoewel selden meer als vijftien hondert in de raad verschijnen, daarmen mede met het lot van sekere kogeltjens van silver of van goud tot dien einde omgedeelt, en by yder in een busse geworpen, alles besluyt; Daar by de saken werden verdeelt, en geschikt in een groten en kleinen raad, daar van de manier van doen, hier naar breder werd aangetekent, doch alles onder de oppermacht van een Hertog, die mede by en uyt den naam van de gemeente werd verkoren.

De regering van *Genua*, bestaat in 400. per- 98
sonen, mede by sekere aangelote personen jaarlijks uyt de gemeente te verkiesen: En werd mede in een groten en kleinen raad verdeelt, by haar *Consiglio* en *Senato* genomd, dewelke mede onder het opperbeleid van een Hertog staan: Daar van insgelijks breder hier naar t'zyner plaatse.

In *Engeland* is den Koning in vele saken ver- 99
pligt, het advijs en goed vinden van het Parlement te volgen, bestaande in het Hogerhuys der Edelen, en in het Lagerhuys der gemeents-luyden.

In *Duitsland* heeftmen mede altoos getracht en 100
onderhouden, tot uytsluytinge van een eenhoofdige Monarchale regering, de macht van het land te vertrouwen aan vele, die van tijd tot tijd souden kiesen, een bekwaam opperhooft ofte dienaar van den *Staat*, dewelke in alle vergaderingen van *Politie*, *Justitie* en *Militie* voor aan sitten, proponeren, stemmen en besluyten, na dat de meeste stemmen goedvinden, en in val van onenigheid tussen beiden gaan, en de leden tot enigheid brengen, aan dewelke als het hooft van de *Militie*, alle uytvoeringe van dien vertrouwt werd, en te velde om de haastigheids wille het oppergesag werd aanbevolen. Dit zyn de vrye Furstendommen des H. Roomsen rijks, dewelke als Rijks-stenden en Keurfursten, een Kaisar tot een algemeen hooft verkiesen.

Wat de *Hollandse* en *Nederlandse* regering 101
aangaat, dat die mede by de beste en voornaamste des volks, uyt de gemeente daar toe beroepen, onder een bepaelt opperhoofd en krijgs-vorst bestaat, t'selve werd hier na in 't bysonder verhandelt.

[l] *Vryspreken*,] So hebben van ouds de Gede- 102
puteerden en Gesanten, ter vergaderinge van den Staat vryheid gehad, hare advijsen, volgens den last aan haar by hunne Steedse vergaderingen gegeven, vrymoedig en sonder bekommering, van hare personen te mogen uyten; So heeft ook selfs den Koning van *Spanjen*, in den jare 1566. den verbonden Edelen, brieven van versekerheid gegeven, nopende het gene by haar Staatsgewijse was besloten, als breder te sien by *Borre, in sijn Nederlandse Historien, het tweede boek, pag. 67.* En is dienthalven, by de Staten van *Holland, op den 19. July 1663.* aan de Edelen, Steden en andere, de Vergaderinge frequenterende, verleent een *acte van indemniteit*, en volle versekering, van hunne advysen vrymoedig te mogen inbrengen, sonder daar over in lijf, goed, staat, ofte officie te mogen werden gemolesteert, ofte geinquieteert, gelijk hier naar breder t'zyner plaatse sal werden verhandelt.

[m] *In de vergadering voorgestelt wierd,*] *Tacit. de Morib. Si displicuit sententia, fremitu aspernantur, Sin placuit frameas concutiunt. Honoratissimum assensus genus est, armis laudare.*

[n] *Tergehoorsaamheid,*] *Idem Tacit. d. loco. Nec Regibus infinita aut libera potestas, exemplo potius, quam imperio præsunt; & paulo post, Rex vel princeps audiuntur, authoritate suadendi magis, quam jubendi potestate. Dat is:* De Koningen hebben geen volslagen ofte volvrye macht, en werden meer uyt hun deugt, als gebieden gehoorsaamt, en een Koning ofte Prins werd in de vergadering gehoort, meer om aan te raden als om te gebieden.

Niet

Niet haastig, maar wel overdagt,] *Ita Tacit. de M... Deliberant dum fingere nesciunt, constituunt, dum errare non possunt.* Sy beraden haar als sy twijffelen en besluyten als sy het seker zyn.

103 [o] *Een yder sijn klagte doen,*] *Tacit. d. loco. Licet apud concilium accusare quoque, & discrimen capitis intendere.* Op haar vergaderingen is het ook geoorlost, de misdadigen te beschuldigen, en ter betigting aan te brengen, op pœne van gelijke verschuldiging op sig te nemen.

104 Daar uyt kan men sien, dat ook het selve onder haarluyden plaats had, 't gene dat onder den *Romeinen* een wet was, dat die gene die een ander van de hoogste misdaat beschuldigde, gelijke straffe most lijden, indien hy hem valselijk kwam te beschuldigen. *l. 3. l. 7. ff. de accusat. & inscriptionibus l. ult. Cod. eod.* dat ook nog in *Duitsland* de costuyme is, voor jemand die een ander ter dood wil beschuldigen, dat aldaar een yder vry staat, dog selden voorvalt, om dat sulks niemant behoeft aan te vangen of hy wil, *l. ult. Cod. ut nemo invitus ag.* en de malle en verkeerde mededogentheid al veel der mensen gemoed beheerst, en de misdaden van hunne evenaasten doet bedekken, immers tot geen openbare beschuldiging en port, daarom op dat de misdaden niet ongestraft en souden blijven, publijke officieren gestelt zyn, dewelke ampts-halven alle misdaden moeten ondersoeken.

[p] *In de boeten,*] *Tacit. Distinctio pœnarum ex delicto.*

105 [q] *Haar agter-raad met de vrouwen,*] *Tacit. ibid. Inesse quin etiam sanctum aliquid, & providum putant, nec aut consilia earum spernunt, aut responsa negligunt.* Sy menen datter in de vrouwen jets heiligs, of bysonders in is; nogte sy veragten haarluyder raad, nogte verwerpen haarluyder gevraagd antwoort; onder haar wierden ook vrouwen tot het Priester-ampt gebruykt, wiens voorseggingen sy ook geloof gaven. Daar van *Tacitus d. loco* spreekt, als hy seid: *Vidimus sub Divo Vespasiano Velledam, diu apud plerosque numinis loco habitam; sed & olim Auriniam, & complures alias honorati sunt, non adulatione, nec tanquam facerent Deas.* Wy hebben ten tijde van den *Kaisar Vespasianus* de jonkvrouw *Velleda* gesien, die by vele als een Godinne geëerd wierd, so heeftmen ook van ouds *Auriniam*, en veel meer andere seer hoog geagt, niet uyt pluimstrijkerye, of dat sy als Godinnen souden gehouden werden; *Dio Nicæus lib. 17.* verhaalt dat sekere maagt *Ganna*, na dese *Velleda* geprophetеert heeft. *Masyus, inquit, Marcomannorum rex, & Ganna virgo (ea post Velledam in Germania vates oracula reddebat) Domitianum adierunt.* En den selven *Tacitus lib. 4. Histor.* verhaalt van deselve *Velleda*, dat haar vele geschenken wierden toegebragt. *Mumius Lupercus, inquit, legatus legionis, inter dona missus Velledæ*, en dat sy als een Propheterſſe geagt wierd. *Ea virgo, inquit, nationis Bructeræ, late imperitabat, vetere apud Germanos more, quo plerasque feminarum fatidicas, & augescente superstitione arbitrantur Deas. Tuncque Velledæ authoritas adolevit, nam prosperas Germanis res, & excidium legionum prædixerat.* Dese maagt van *Bructerse* afkomst, had alomme groot gesag, op der ouden *Duytser* wijse, na dewelke vele vrouwen voor Propheterſen, en door aanwas der bygelovigheid voor Godinnen gehouden zyn; als wanneer het gesag van *Velleda* begon aan te wassen, om dat sy de *Germans* haar overwinninge en nederlage der vyandse troppen voorseid had. So verhaalt *Tacitus*, een weinig verder van deselve *Velleda*, dat de *Tencters* haren uytslag en verdrag aan *Civilis* en *Velleda* stelden, dewelke sy door haar gesanten met geschenken lieten begroeten, dog sy konden haar niet persoonelijk naderen, om met haar mond aan mond te spreken; sy onthield haar op een verheven toorn, van waar sy het antwoord als jets dat van boven kwam, door jemand van haar Hofgesind mosten verwagten. *Arbitrum, dicebant Tencteri, habebimus Civilem & Velledam, apud quos pacta sancientur, sic lenitis, subjungit author, Tencteris legati ad Civilem & Velledam missi cum donis, cuncta ex voluntate Agrippinensium perpetravere. Sed coram adire, alloquique Velledam, negatum. Arcebantur aspectu, quo venerationis plus inesset. Ipsa edita in turre, dilectus è propinquis consulta responsaque, ut internuntius numinis, portabat.*

Pomponius Mela spreekt van deselve aldus: *lib. 3. cap. 6. Sena insula Gallici numinis oraculo insignis est, cujus Antistites perpetua virginitate sanctæ numero novem esse traduntur.* Daar is een groot Orakel van een Frankse Godinne, op het Eyland *Sena*, alwaar geseid werd dat negen Propheterſſen, door haar suyver maagden leven vermaart, haar onthouden. *Putantque*, seid hy voort, *ingeniis singularibus præditas, maria ac ventos concitare carminibus, seque in quæ velint animalia vertere, sanare, quæ apud alios insanabilia sunt, scire ventura, & prædicere: sed non nisi dedita ad se opera navigantibus, & in id tantum ut se consulerent profectis.* En men seid, dat sy met een bysondere geest begaaft zyn, dat sy met hare deunen de Zee en de winden kunnen bedwingen, en haar in sodanig gedierte kunnen veranderen als sy willen, dat sy kunnen genesen, 't gene by andre ongeneeslijk is, dat sy toekomende dingen weten en voorseggen, maar niet anders als aan die gene dewelke met voorbedagten raad, en om geen andre oorsaken tot haar komen overvaren en reysen.

[r] *Ten onderpand,*] *Tacit. d. lib. Ut efficacius obligentur animi civitatum, inter obsides quoque nobiles puellæ imperantur.* Op dat het verband te kragtiger sy, werden ook de edele jonkvrouwen ter gyzeling en ten onderpand gegeven.

[s] *By haar waren geen beschreven Wetten,*] *Tacit.* 10... *Plus ibi boni mores valent quam alibi bonæ leges.* Al daar gelden de goede zeden so veel, als by andre hunne goede wetten. 't Selve schrijft *Jul. Cæs. lib. 6. Commentar*, van de oude *Franken*, dat sy seer weinig by geschrift aantekenden, maar alles so wel de landstandse als goddelijkke saken aangaande, hun gedenken en onthoud aanbevolen lieten. *In sacris, inquit, neque fas esse existimant ea litteris mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus Græcis litteris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur, quod neque in vulgus disciplinam efferri velint, neque eos qui discunt litteris confisos, minus memoriæ studere. Quod fere plerisque accidit, ut præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant.*

[t] *Alleen vaste en onverbrekelijke gewoonten,*] Daar van enige by den gemelten *Tacitus* werden uyt-

uytgedrukt, dewelke wel meeſt met onſe jegenwoordige algemene Land-wetten over een komen. Als daar zyn ten I. dat een man maar eene vrouw mogt hebben. II. Dat tuſſen de man en vrouw een ondeilbare gemeenſchap was van allehaar goed. III. Dat het naaſte bloed het goed erfde. IV. Dat de huwelijken der kinderen niet mogten geſchieden, als met bewilliging en goeddunken van de ouders en naaſte vrunden. V. Dat niemand voor ſijn twintig jaren toegelaten wierd, ſig ten huwelijk te begeven. VI. Dat de ſlaaffe dienſtbaarheid by haar ſo niet bekent en was, en in de gemene huyshoudinge tuſſen Heer en knegt was. VII. Dat hare Staats-vergaderingen uyt den Vorſt ofte Prince des volks beſtonden, en niet van vrede ofte oorlog beſloten wierd, als met gemene toeſtemminge des volks; En in Regtsſaken, ten I. Dat elk Dorp zyn byſonderen Regter hadde. II. Dat de lijfſtraffelijke beſchuldiging een yder onder gelijke ſtraffe vry ſtond. III. Dat de ſtraffen na de grote der misdaden groot of klein genomen wierden. IV. Dat de geld-boeten tuſſen den Heer, ofte gemene ſaak, en den beledigden aanklager verdeelt wierden. V. Dat de vyanden des Vaderlands, overlopers en landverraders, aan een boom wierden opgehangen. VI. Dat de vagebonden en eerloſe ten toon geſtelt, en met drek en vuyligheid geſmeten, op een horde gebonden, en in't water verdronken wierden. VII. Dat een vrouw in overſpel bevonden, aan de man ten ſtraffe wierd overgegen, ofte anderſints het haar afgeſchoren ten huyſen uytgeleid, en op alle hoeken van de ſtraten gegeeſſelt, als eerloos uyt het geſelſchap van eerlijke luyden verbannen, en achter land gejaagt wierd, en ſo voort.

Gelijk als by die van Lacedemonien,] *Cic. in Oratione pro Flacco*, daar hy de reden bybrengt, waarom dat de *Romeinen* ook hunne wetten, ſo wel uyt de onbeſchreven gewoonte, als uyt de beſchreven wetten van die van *Lacedemonien* ſochten in te ſtellen. *Ab Athenienſibus, inquit, humanitas doctrina, rellIgio, fruges jura, leges ortæ, atque in omnes terras diſtributæ putantur. Lacedemoniorum virtus ſpectata & nobilitata, non ſolum natura corroborata, verum etiam diſciplina putantur, qui ſoli toto orbe terrarum ſeptingentos jam annos & amplius unis moribus, & nunquam mutatis legibus vivunt.* Van die van *Athenen*, ſeid hy, is de welleventheid, geleerdheid, godsdienſt, en van deſelve hebben de wetten en rechten haren oorſprong, dewelke de gantſe wereld door geplant zyn; Maar in die van *Lacedemonien*, werd die deugd ſelf geacht en verheerlijkt, dewelke niet alleen uyt haren eigen inborſt, maar ook door hare leeringe verſterkt en voortgeſet is, die alleen onder alle volken, nu over ſeven honderd jaren, en langer by haar oude gewoonten, ſonder enige verandering van wetten geleeft hebben; So ſpreekt ook *Plutarchus, in Lycurgo*, over het inſtellen van hunne wetten. *Lycurgus ſcriptas leges non poſuit, ita enim judicabat ea ad felicitatem civitatis, & virtutem omnium maximum adferrent momentum: ita demum manere immobilia, ſi moribus & educationi civium implantarentur, firmam voluntatem ex his elementis oriri, quæ neceſſitatis eſt validiſſimum vinculum.* *Lycurgus* en heeft niet gewilt, datmen geſchreven wetten ſoude gebruyken; Hy meende dat het ſelve een groot voordeel aan de deugd, en voorſpoet van de gemeente bybragt, en dat de wetten onbeweeglijk en onveranderlijk ſouden blijven, indienmen de onderhoudinge van dien, aan de manieren en opvoedinge van het volk kwam te bevelen, om datſe uyt een ſtandvaſtige ſterke wille voortkomt, dewelke het kragtigſte verband der noodſake is.

Welke deugd in haren oorſprong te onrecht die van *Lacedemonien* werd toegeſchreven, maar veel eer den ouden *Duitſen* toekomt, van dewelke ſy deſelve manieren en inſtellingen mogen hebben ontleent. En dien lof nergens anders door verdwaalt is, dan dat de oude *Duitſen* geen dingen hebben beſchreven, om dat gelijk *Tacitus* verhaalt, de letterkunſt by haar lange onbekent was, en ſy geen werk van ſchrijven en maakten. *Litterarum ſecreta*, ſeid hy, *viri pariter ac feminæ ignorant.*

[u] *De beregters van gelijk en ongelijk,*] *Eligun-* 107
tur in iiſdem conciliis & principes, qui jura per pagos vicoſque reddunt. In deſe vergadering werden ook hare Princen en Overheden verkoren, dewelke macht hebben, om een yder in ſijn dorp en gehugt recht te doen.

[w] *Dewelke Comites genomt wierden,*] *Tacit. Centeni ſingulis ex plebe Comites, conſilium ſimul & authoritas adſunt.* Deſe hadden enige tot hondert in getal, uyt de voornaamſte der gemeente onder haar, die haar van hunnen raad, en deſſelfs uytwerking dienden, die hem gedurig oppaſten, daarom ſy *Comites*, dat is metgeſellen genomd wierden.

Dit maakten een aanſienlijk getal ter vergadering, als elk ſijne *Comites* en geſellen mede bragt, deſe waren ook onder den anderen van minder en meerder geſag en aanſien onderſcheiden, na dat elk heer dat inſchikte, en den een voor den ander ſtelde. *Gradus quin etiam & ipſe comitatus habet, inquit Tacitus, judicio ejus quem ſectantur. Magnaque comitum æmulatio, quibus primus apud principem ſuum locus, & principum cui plurimi & acerrimi comites. Hæc dignitas, hæ vires, magno ſemper electorum juvenum globo circundari. In pace decus, in bello præſidium. Nec ſolum in ſua gente cuique, ſed apud finitimas quoque civitates, id nomen, ea gloria eſt, ſi numero ac virtute comitatus emineat. Expetuntur enim legationibus, & muneribus ornantur & ipſa plerumque fama bella profligant. Dat is:* Deſen ſtaat van medegeſelſchap, heeft ook verſcheide trappen, die te vergunnen ſtaan aan het oordeel des genen die ſy volgen; Deſe metgeſellen hebben ook dikmaals groten yvertwiſt onder den anderen, elk om de eerſte plaats by ſijnen Prince te hebben, gelijk ook onder den Princen ſelf, wie de meeſte en kloekſte geſellen onden hun mogt hebben. Dit is haar heerlijkheid en haar macht, dat ſy altoos gaan omçingelt met een groote ſtoet, en gevolg van jonge Heeren, daar mede ſy beduyden haar heerlijkheid in tijd van vrede, en hun ſterkte in den oorlog; En niet alleen heeft den Prince aldus in de meeſte menigte van gevolg, ſodanigen naam by ſijn eigen volk, maar ſelfs ook by ſijn naburige vrydommen; Want ſy werden tot geſantſchappen verſocht, en met geſchenken verëert, ja dikwils houden ſy de oorlogen door de ontſaggelijheid van hunnen naam.

Deſe geſellen trekken ook met hunne Heeren en Princen in den oorlog, daar ſy malkanderen tot

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

kloekheid en dapperheid porren; Door dien het een Prince niet en betaamt, van sijn mede geselschap voor by gegaan te werden, en noch veel minder soude betamen, sijnen voorgaande Prince te verlaten, of hem in kloekheid en dapperheid te wijken. *Quum ventum est in aciem*, inquit *Tacitus*, *turpe principi virtute vinci, turpe comitatui virtutem principis non adæquare; jam vero infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem principi suo ex acie recessisse. Illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriæ ejus assignare, præcipuum sacramentum est. Principes pro victoria pugnant, comites pro principe.*

Uyt dese Princen werden de Veldoversten gekoren, op hunne aanbiedinge, volgens tuyg van *Jul. Cæsar, lib. 6. de bello Gallico*, als hy seid, *Ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore, ut qui sequi velint profiteantur, consurgunt ii, qui & causam & hominem probant.* Omtrent den welken de andere Princen haar houden, gelijk als haar metgesellen omtrent haar, en gelijk die van haar metgesellen gevolgt werden, so volgen sy den Veldoversten, en gelijk als den Poëet *Martialis* van gelijke dienstbaarheid, so wel in hoger als minder staats personen, in sijne schimpdichten schertst, *Epigram.* XVIII. *lib.* II. *ad Maximum*

Mane salutatum venio, tu diceris isse
Ante salutatum. Jam sumus ergo pares;
Sum comes ipse tuus, tumidique aut ambulo Regis
Tu comes alterius: Jam sumus ergo pares.

Dat is:

Ik kom des morgens u begroeten,en men seid,
Dat gy al uyt zijt,om den Koning op te wachten,
Ik ben u metgesel, gy van sijne Majesteit.
Wie is nu meer in dienst, of gy of ik te achten?

108 Sulks dat ook dese naam van *Comites*, Princelijke metgesellen, een naam is geweest van groten staat en heerlijkheid; in plaats van dien, seggen wy hedensdaas Graven, het welk in ons duyts, overste Rechters beduid; Dewelke ook hare trappen van hoogheid en waardigheid hebben; Gelijk als *Paltzgraaf*, dat is Overste des Kaisarlijken paleis, *Landgraaf*, Overste des lands, *Markgraaf*, overste des Marks, *Burggraaf*, Overste van sekre sterkte ofte burgt, en onderhoringe van dien, *Centgraaf*, een Overste van een gebied, over vele dorpen te samen, het welk ook tot minder bedieningen gepast werd, als sijn, *Rhijngraven*, *Dykgraven*, *Watergraven*, *Pluymgraven*, alle Oversten en Regters in hun ampt; Het welk ook niet oneigentlijk voor Princen en, Opperste Vorsten genomen werd, gelijk als de *Graven van Holland* genomt wierden, *tanquam ipsorum Judicum Judices*, seid *Grot. cap.* 5. *de Antiq. Reipubl. Batav. Quia principum munus est præcipuum*, inquit, *jus dicere*, om dat het voornaamste van sijnen dienst is, het Opperregterschap boven alle rechters, en te besorgen dat alle Collegien van Justitie werden gehandhaaft,daarom noch jegenwoordig de Hoven van justitie den titel gebruyken van *Stadhouder*, *Præsident en Raden*, en de jaarlijkse verkiesingen en veranderingen van de Schepenen en Regters in steden, tot desselfs verkiesinge staan.

109 x *Het afsterven en begraven der doden*,] *Tacitus* beschrijft hare begravenissen der doden, dat deselve eerst wierden verbrand, doch slecht en sonder enige stoet of kostelijke toebereidsels, anders als wel de *Romeinen* en andere volken, dewelke hunne pragt in alle kostelijkheid van toestellinge, gewaad, en speceryе, daar in hebben uytgebeeld. *Funerum nulla*, inquit, *ambitio*, *id solum observatur ut corpora clarorum virorum. certis lignis crementur, struem rogi nec vestibus nec odoribus cumulant.* In de dode lijken vertonen sy gants geen pragt, alleen werd dit by haar onderhouden, dat de dode lichamen van heerlijke mannen met bysonder hout verbrand werden, en in de stapeling van het hout des lijkviers werden gene kledingen noch reukwerk bygebragt. *Sepulchrum cespes erigit, monumentorum arduum & operosum honorem ut gravem defunctis aspernantur.* De Grafstede werd met aarde soden opgeregt, want kostelijke eerstukken der Grafsteden verwerpen sy, als beswaarlijk voor den overleden.

y *Gelijk de Romeinen*,] Van den kostelijken 110 stoet en toestel van de *Romeinen*, in 't verbranden en tumelen van hare doden, schrijft den selven *Tacitus* seer omstandelijk, *lib.* 3. *Annal* van *Agrippina*, over den toestel der overgebleven asse van haar man *Germanicus*. *Miserat duas prætorias Cohortes Cæsar, addito, ut Magistratus Calabriæ, Apulique & Campani suprema erga memoriam filii sui munera fungerentur. Igitur Tribunorum, Centurionumque humeris Cineres portabantur. Præcedebant incompta signa, versi fasces, atque ubi Colonias transgrederentur, atrata plebes, trabeati equites, pro opibus loci, vestem, odores aliaque funerum solennia cremabant: etiam quorum diversa oppida, tamen obvii & victimas, atque aras diis manibus statuentes, lacrimis & conclamationibus dolorem testabantur.* Dat is: Den Kaisar had haar twee lijfschut-benden toegesonden, en daar by ook bevolen, dat de Overigheden van *Calabrien*, *Appulien* en *Campanien*, haar laatste gedienstigheden, ter liefde van de geheugenis sijns soons souden betonen; Derhalven wierden sijne doode assen gedragen, op de schouderen van de Oppermeesters en Hooftlieden, voor aan gingen de vaandelen opgerolt en onopen gedaan, en de roebondels waren omgekeert, en waar sy voorby enige volksaten henen trokken, daar kwam haar het volk tegen in sware roukleederen, en de Ridders in haar lange rouwrokken, en branden na de gelegentheid, en vermogen van hare plaats, kledingen, reukwerk, en andere dingen tot de tumelen gebruykelijk; Daar kwamen ook by enige volken van verre gelegen, deden offeren, en stelden altaren voor de ziel-goden, en betuygden hare droefheid, met wenen en onderling huylen en geschrei, met gehaar en luyder stemme; Den Kaisar *Julius* getuygd ook *lib.* 6. *comment. de bello Gallico*, dat de *Gaulen* seer pragtig en kostelijk waren in den uytvaart hunner lijken. *Funera*, inquit, *sunt pro cultu Gallorum magnifica & sumptuosa.*

111 Dese manier van de doode lichamen te verbranden, is niet alleen by den *Kelten*, maar ook by meest alle volken van ouds in gebruyk geweest; Uytgesondert de *Hebreen*, *Chaldeen* en *Persen*, dewelke hunne doode lichamen in de aarde, ter verrottinge begroeven, als te sien, *Genes. cap.* 23. en *cap.* 50. daar de andere volken vremt van waren,

ren, dat eens menſen lichaam ſoude verrotten, en de bederflijkheid onderworpen zyn, als menende volgens de leere van *Pythagoras*, dat de ziele der afgeſtorvene, op zynen tijd wederom in een ander menſe verwandelde en overging; Het welk de reden is, waarom dat ſy niet en hebben gewild, dat hunne lichamen ſouden verrotten, maar, die te gelijk met de ziele aan het vier, het welk ſy ook voor een God hielden, hebben willen opofferen; Van hun gelove der afgeſtorvene ziele, betuygd *Diodorus Siculus*, *lib.* 5. *Hiſtor.* aldus: *Pythagoræ apud illos opinio evaluit, quod animæ hominum immortales, in aliud ingreſſæ corpus, definito tempore denuo vitam capeſſant. Ideoque in funeratione mortuorum quidam epiſtolas propinqui defuncti inſcriptas in rogum conjiciunt, ut ab iis legantur. Dat is:* Het gevoelen van *Pythagoras*, werd by haar mede aangenomen: Dat de onſterffelijke zielen, door den ingang van een ander lichaam, op zyn tijd wederom leven aannemen; Daarom de ſommige in het lijkofferen, enige brieven by de naaſte vrienden geſchreven, by het lijk wierpen, op dat die t'ſijner tijd mochten werden geleſen.

Uyt deſe algemene manier van doen, van ſo vele oude volken, magmen beſluyten, dat de doode lichamen te verbranden, de aſſe te vergaderen, en ten grave te brengen, geheel oud is, en ſedert ſo niet als voor de Zundvloed in gebruyk geweeſt is. Van deſe manier van doen, onder de volken des Ouden Teſtaments, getuygen de volken van *Jabes*, in het verbranden van *Saul* en ſijne ſonen, 1. *Samuel* 31. Van dewelke de *Romeinen*, 't ſelve ontfangen en nagevolgt hebben, en by wien deſe manier van doen, voor den ommegang met deſelve, niet bekent en was, volgens tuyg van *Plinius*, *lib.* 7. *cap.* 54. *Ipſum corpus, inquit, apud Romanos cremare, non fuit veteris inſtituti, terra condebantur; At poſtquam poſt longinquis bellis obrutos erui cognovere, tunc inſtitutum. Et tamen multæ familiæ priſcos ſervavere ritus. Sicut in Cornelia nèmo ante Syllam Dictatorem traditur crematus.* Het verbranden ſelf, is by de *Romeinen* geen oud gebruyk geweeſt, ſy wierden onder de aarde begraven; Doch na dat ſy door veel uytlandſe oorlogen overvallen, hebben vernomen, dat de doode lichamen wierden ontgraven, is het ſelve eerſt ingeſtelt; En zyn noch vele geſlachten by de oude manier van begraven gebleven; So en is in 't geſlachte van *Cornelius*, niemand voor *Sylla* den *Roomſen* Veldheer verbrand geworden: uyt vreeſe dat hem by vergelding gebeuren mocht, het gene hy aan *Marius* gedaan had, wiens beenderen hy dede opgraven, en in de ſtroom *Anienis* werpen.

[z] *Op een ſtapel,*] Daar van ſchrijft *Procopius Gothic. lib.* 2. aldus. *Ipſi multorum lignorum ſtrue in altitudinem congeſta, homineque in ſummo ejus faſtigio poſito, ſtatim omnia ligna incendebant, ab infima parte ſumpto initio. Ut primum vero flamma reſedit, collecta protinus oſſa terra condebant.* Sy ſtapelden een groten hoop hout op malkander in de hoogte, daar ſy het doode lijk opleiden, en ſtaken alle het ſelve hout van onderen op aan brand; En ſo haaſt als de vlamme begon op te houden, vergaderden ſy de aſſe en het overige gebeente, het welk ſy in een aarde kruyk ofte ſteene pot deden, en alſo in het graf neder ſetteden.

[a] *Hun wapentuyg en het geſlachte paard,*] *Tacit. d. loco*; *Sua cuique arma, quorundam igni & equus adjicitur.* Het wapentuyg van den overleden, werd mede op het vier geleid, en by de ſommige ook deſſelfs lijfpaard

Wy ſeggen (*het geſlagte paard,*) om dat deſelve, niet levendig op het vier geleid, maar eerſt geſlachtoffert wierden, volgens tuyg van *Jul. Cæſar commentar.* 6. *Etiam animalia juſtis funebribus confecta cremabantur.* En wierden niet alleen de paarden, ter goeder gedachten van den overleden, benevens 11a het wapen-tuyg verbrand, maar hebben ook de ſlaven en knechten uyt getrouwigheid omtrent haren Heere hun laten ſlacht-offeren, en mede doen verbranden. *Cæſar d. loco*; *Omnia quæ vivis cordi fuiſſe arbitrabantur, in ignem inferunt, etiam animalia, ac paulo ſupra hanc memoriam, ſervi & clientes, quos ab iis dilectos eſſe conſtabat, juſtis funebribus confectis una cremabantur.* Al het gene by den overleden lief en waard geweeſt was, wierd met hem mede verbrand, ook de beeſten, en welkers goede gedachtenis noch verder gaat, de ſlaven en dienſtelingen, die by den overleden in achtinge waren geweeſt, wierden na de afgeleyde plegten van het ſlacht-offer, mede met haren Heere verbrand; Welke manier van doen, ook by de oude *Grieken* in gebruyk is geweeſt, gelijk *Homerus Iliad.* XXIII. den *Tumel van Patrocſus*, door de uytvoeringe van *Achilles* beſchrijft.

Struxerunt pyram centum pedum quoquo verſum,
Inque pyra ſuprema cadaver poſuerunt, triſtes corde;
——— *Quatuor ante procera cervice equos*
Feſtinanter injecit pyræ, graviter ſuſpirans.
Novem huic Regi menſarii canes erant:
Ex quibus pyræ injecit duos obtruncatos.
Duodecim quoque Troum magnanimorum filios fortes
Ferro mactans (mala quippe mente meditabatur opera)
In ignis robur projecit ferreum, ut depaſceretur:

Dat is:

Daar wierd een lijktumel opgerecht van hondert voeten in 't vierkant, daar het doode lijk op geſet wierd, met grote neergeſlachte droefheid, daar hy met aller yl, vier van des overledens lankhalsde paarden, met een ſugtent gebaar dede inwerpen; Deſen Koning had negen tafelhonden, daar van hy twee geknokt en geſtompt in den ſelven tumel mede inwierp, en buyten dien bragt hy twaalf kloeke en dappere ſonen van grote mannen ten ſlachtoffer, en liet deſelve mede ter verſoeninge van den Koning in 't vier werpen, want hy en docht niet veel goeds van hem, omtrent ſijn leven.

[b] *De getrouwde vrouwen,*] Hier van werd by *Tacitus*, noch by *Cæſar*, enig vermaan gemaakt; Doch uyt andere Schrijvers blijkt, dat ook onder de *Duitſen*, de vrouwen der afgeſtorvene ter liefde van hare mannen, om haar getrouwigheid uyt te beelden, ten ſlachtoffer geleid wierden, om te gelijk met hare mans te werden verbrand; Daar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

uyt foude geloven, dat fulks niet algemeen onder de *Duitfen* geweeft is; Maar alleen by de oude *Kelten* en Noorder *Duitfen* gepleegt is: Hier van fchrijft *Procopius de reb. Gothic. lib.* 2. *Viro defuncto, neceffe erat uxorem, quæ virtutis exiftimationem confequi, gloriamque apud pofteros relinquere vellet, laqueo apud viri fepulchrum, non longe poft vitam finire. Quæ hoc facere recufaret hanc ignominiæ nota manebat, & a mariti propinquis infeftatio.* De man overleden zynde, moft de vrouw, dewelke enige liefde tot haar man had, en by hare nakomelingen een goede naam wilde nalaten, haar omtrent het graf van haar man laten verworgen: Die dat niet en dede, was te fchande van het volk, en verachtinge voor des afgeftorvens magen en bloedvrienden. *Strabo* verhaalt van de *Thraciers lib. Geograph.* XV. dat onder defelve de vrouwen, felfs mede in het vier fprongen, om benevens haar mans te werden verbrand, en die dat niet en deden, dat fy niet geacht en wierden. *Apud quofdam uxores fponte quoque cum viris comburi, quæ id recufent inglorias effe.* Van defelve fchrijft ook *Pomponius Mela lib.* 2. *cap.* 2. *Nec feminis quidem fegnis eft animus, fuper mortuorum virorum corpora interfici, fimulque fepeliri votum eximium habent, & quia plures fimul fingulis nuptæ funt, cujus id fit decus, judicaturos magno certamine affectant, eftque maxime lætum, cum in hoc contenditur vincere.* By de vrouwen is een grote klockmoedigheid, dewelke het een grote eer achten, benevens haar doode mans gedood, en met hen begraven te werden; En want daar vele vrouwen eenes mans zyn, is onder haar voor de oordeeluyters, een groten ftrijd, wie dat die eere fal hebben; En is een grote blijdfchap voor die gene, dewelke hier in komt boven te fteken. Van de *Thrachiers*, getuygt *Herodotus Hiftor. lib.* 5. mede het felve met defe woorden: *Singuli plures habent uxores. Si quis eorum deceffit, difceptatio magna fit inter uxores, acri amicorum circa hanc rem ftudio, quænam præcipue a marito fuerit dilecta. Quæ talis judicata eft & hunc honorem adepta eft, ea a viris & mulieribus exornata ad tumulum a propinquis fimo mactatur, unaque cum viro fepelitur, cæteris uxoribus id fibi pro ingenti calamitate ducentibus, nam id eis fummo dedecori datur. Dat is:* Een yder heeft daar verfcheide vrouwen; En fo jemand aldaar komt te overlijden, is onder de vrouwen van defelve een groten twift, ter nauwer onderfoek van de magen en vrienden, wie van defelven hy het liefste mag hebben gehad; Dewelke daar voor werd gehouden, en die eere komt te genieten, die wierd van vrouwen en mannen feer keurlijk opgeçiert en opgefchikt, ter grave geleid, en aldaar van de naafte maag van den overleden gedood, en met den overleden te gelijk begraven; Het welke de andere vrouwen voor een groot ongeluk houden, dat fy die eere niet en mogen hebben, want het felve haar voor een groot verwijt verftrekt.

[c] *Haar getrouwfte dienaren,*] *Cæf. d. l.* 6 *Etiam fervi, & clientes, quos ab iis delectos effe conftabat, juftis funebribus confectis, una cremabantur.* Daar van breder hier voor verf. *Het wapentuyg en gefl.achte paard.*

[d] *De ftokoude en onmagtige,*] Daar van fchrijft
113 *Procopius d. lib.* 2. *Goth. Hiftor. Nec fenefcentibus,*
nec morbo affectis vita amplius frui fas erat. Sed ubi quifpiam eorum five confenuiffet, five morbo corriperetur, protinus cogebatur a propinquis efflagitare, uti fe quam primum exhumanis tollerent. Tum illi lignorum ftrue in altitudinem congefta, defuperque homine in fummo faftigio impofito, Herulorum quempiam immittebant, qui cultro eum conficeret. Ut primum vero interfector defcendit ad propinquos defuncti, continuo hi omnia ligna ab infimis facto initio, incendebant, ubi autem flamma refedit, collecta offa fub terram condebant. Het en was niet geoorloft, dat de ftokoude onmagtige, en doodkranke in 't leven bleven, dewelke dan aan de naafte vrienden moften verfoeken, dat haar leven mogt werden geëindigt; Defe wierden weg gedragen, en op een hout ftapel opgetilt, daar fy dan jemand van het volk deden opklimmen, die defelve met een mes foude doden; Dewelke fo haaft hy afkwam, de naafte vrienden het hout van onderen begonden aan brand te fteken, en fo haaft en was de vlamme niet gedaan, of fy vergaderden de affe en overige gebeenten, en deden het felve begraven. Onder de *Indianen*, is defelve manier van verbranden der doode lichamen, en gewillige navolging der vrouwen, van ouds en tot noch toe in gebruyk, de welke daar grote pompe, en koftelijkheid in plegen, fo daar van in der felver befchrijvingen doorgaans werd gelefen.

[e] *Haar afgeftorven doden doen begraven,*] Dit 114
is de oorfaak, waarom *Tacitus* en *Cæfar* van geen brandofferen der doden en fchrijven, dewijl doen ter tijd de begrafeniffen lange in gebruyk waren, voornamentlijk onder de *Duitfen*, omtrent den *Rhijn* gefeten.

[f] *Tot kennis van de Heilige Schrift,*] Volgens welke onder den *Hebreen* en *Chaldeen*, een oud gebruyk geweeft is, de dooden te begraven. Want wy fien en merken uyt hunne pligten en cermonien, verfcheide fekere tekenen van den rechten waren Godsdienft, gelijk die voortijds by de Patriarchen is geoeffent geweeft; want wie heeft haar oyt geleert offerhanden te flagten, defelve op aarde, en van foden opgemaakte altaren op te offeren, en haren Godsdienft te oeffenen in de open lugt, in boffen en hagen; Wie heeft haar geleert, dat den foenoffer der afgeftorvene met friffe en machtige dieren, ook met menfen, en het gene fy allerliefft plagten te hebben, gefchieden moft? Van waar hebben fy geleert, dat fy geen Priefteren mogten hebben uyt het gemene volk, maar die gene, dewelke uyt Koninklijken, ofte Vorftelijken bloede geboren waren; Al het welke, en wat des meer is, fy van de *Scytiers*, hunne voorvaderen, en by gevolg van de kinderen van *Noach* geleert hebben; So heeft het menfen offeren, ook zyn oorfaak, en fijn gevolg van *Ifaäks* voorgenome offerhande, zynde het liefste pand, dat *Abraham* op de wereld hadde, welk voornemen en gehoorfaamt gebod Gode aangenaam was, het welk by de volken gehoort en verfpreid, oorfaak heeft gegeven van fulks na te volgen.

[g] *Een goed en noodfakelijk werk,*] Sie *Genef.* 23. 115
daar van een erfbegravenis gefproken werd, dewelke *Abram* koft van *Ephron den Hetiter*, voor hem en fijn gantfe geflacht. Sie *Genef. cap.* 50 13. Daar uyt dan te fien is, dat de begraveniffen der doode lichamen van alle oude tijden, onder de

i Vaders

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Vaders van het Oude Teſtament in gebruyk geweeſt zyn; Om dat de natuur ons leerd, datmen het lichaam des redelijken menſen, niet en behoort weg te werpen, tot onteeringe en ſchendinge, en den Godsdienſt ons vermaant, het ſelve te bewaren en op te ſluyten, tegens den dag der opſtandinge uyt den doden. Sie *Geneſ.* 50. 5, 6. *Numeri* 33. 4. *Deutern.* 21. *vers* 23. en *Job* 5. 16. So hebben die van *Jabes*, de lichaamen van *Saul*, en ſijne ſonen, dewelke by den Philiſtijnen te *Betſan* aan den muur gehegt waren, en nu enige dagen onbegraven waren geweeſt, en onbequaam om te kunnen balſemen, (ſo alsmen aan der Koningen lichamen plag te doen) weg genomen, en om niet verder te bederven, verbrand, en de beenderen begraven. 1. *Samuël* 31. *vers* 12, 13. Daar uytmen ook ſien kan, dat ook onder ſommige volken des ouden Teſtaments, het verbranden der doode lichamen, en vergaderen der gebeenten en aſſe ter begraeffeniſſe, in gebruyk geweeſt is.

[h] *Wederkeren moet,*] *Geneſ.* 3. 19. *In 't ſweet uwes aanſchijns, ſult gy u brood eten, tot dat gy tot de aarde wederkeert, dewijl gy daar uyt genomen ſijt, want gy ſijt ſtof, en gy ſult tot ſtof wederkeren.*

116 [i] *Hare Erfgraven,*] Als is geweeſt de erfgrafſtede van *Abraham*, die hy van den *Hetithers* koft, en voor hem en ſijn gantſe geſlacht ſchikte, *Geneſ.* 23. en *cap* 49. *vers* 29. daar *Jacob* ſijn kinderen beveelt, dat hy in het ſelve graf ſijns oude vaders ſoude begraven werden; dat daar toe was gekoft en opgeregt. *Ik worde*, ſeid hy, *verſamelt tot mijnen volke, begraaf my by mijne Vaders in de ſpelonke, die daar is in den akker Ephrons des Hethiters, in de ſpelonke die daar is in den akker Machpela, die tegen over Mamre is, die* Abraham *met dien akker gekoft heeft van Ephron den Hetither tot een erfbegraffenis. Aldaar hebben ſy* Abraham *begraven, en* Sara *ſijn Huysvrouwe, daar hebben ſy* Iſaac *begraven, en* Rebecca *ſijn huysvrouwe, en daar heb ik* Lea *begraven.* In 't ſelve graf zyn ook de beenderen *Joſephs*, want hy wierd eerſt in *Ægypten* begraven, *Geneſ.* 50. 26. en aldaar bewaard, tot dat ſijne gebeenten met den uyttocht van de kinderen *Iſraëls* uyt *Ægypten*, hondert en vijftig jaren daar na, door *Moſes*, volgens de beloften by den kinderen *Iſraëls* geſworen, ten ſelven grave zyn overgebragt, *Exod.* 13 *vers* 19.

Hier uyt ſoude men oordelen, dat dit graft en ſpelonke *Abrams*, al voor die tijd een erfgrafſtede *Ephrons* geweeſt is, daar uyt de grote weldaad der *Hetithers* werd aangemerkt, dat ſy aan *Abraham* een ſpelonke overgaven, die ſy tot een erfgrafſtede voor haar ſelven geſchikt hadden, welke manier van erfgraven voor ſijn familie en geſlacht te ſchikken en houden, by ons van ouds ſeer gemeen is geweeſt. Daarom ook voor geheiligde en onwandelbare goeden zyn gehouden. *l.* 5, 6. & *l.* 8. *de Religioſ. & ſumpt. funer. junct.* §. 7. & *ſeqq. inſtit. de rer. diviſ.* So verre dat vele luyden gemeent hebben, dat alle graven van die natuur waren, dat deſelve onder het geſlacht moſten blijven, ſonder daar van te mogen ſterven of vererven, of dat deſelve van den geſlachte niet en ſouden mogen werden vervremt; Daar door veel van deſelve, door verloop van tijd, van de rechte eigenaar zyn afgedwaalt, dewelke nochtans, ſo wel tot den naaſten en rechten erfgenaam over gaan; en aan een ander tot ſodanig gebruyk mogen werden verkoft en verhandelt, als enig ander goed. Sie *Grot. Inleid.* 2. *boek num.* 24. *Groeneweg. ad. l. l.* 7. *inſtit. de Rer. diviſ. & ad Rubr. Cod. de Rellig. & ſumpt. funer.*

[k] *De oude Stad Santen,*] Daar van noch verſcheide potten met enige overige gebeente-ſtukken, aldaar uytgegraven, in weſen en in lief hebbers handen zyn.

[l] *In het Drentſe gedeelte,*] Sie hier van de *Beſchrijvinge van de vreemde en vergetene Antiquiteiten, van oud Vrieſland, beſchreven door* Jan Pikard van Koevorden, *in di V. diſtinctie.* Die ik door het land van *Drent* reiſende, om die oudheden te beſien in waarheid alſo hebbe bevonden. 117

[m] *Hunne ofte Reuſen bedden,*] Den ſelven *Johan Pikard*, in ſijn voorverhaalde beſchrijvinge van de *Antiquiteiten van Drent*, is van gevoelen dat deſe grote ſteenen en begraafplaatſen, by groote reuſen ſouden opgeſtelt zyn, uyt oorſaak, datſe van ſo grote en ongemene ſwaarte zyn, en dat die reuſen de eerſte Inwoonders van dat land ſouden geweeſt zyn; Het welk ſo heel onwaarſchijnlijk niet en is, dat deſe geweſten van het oude Vrieſland by reuſen, dat zyn tyrannen, en gruwelijke brutale menſen zyn ingeruymt, en de ſodanige dat landſchap eerſt beſeten en bewoont hebben, niet ſo ſeer van hare grote (alhoewel de ſelve ongemene kloekte hadden) maar van haar tyrannis en geweldig leven; Want dat in het 1. *boek Moyſes* 6. 4. verhaald werd, dat in die dagen ook reuſen op aarden waren, is niet ſo ſeer te verſtaan, van grote ſtaturen van menſen boven andere, maar van tyrannen, geweldigers, die de menſen met alle wrevel en tyrannie overvielen, noch God noch menſen vreſende; Dit ſijn de *geweldige, die van ouds geweeſt zyn*, ſeid den text, *mannen van naam* en ontſag, daar door een jeder diefe ſag, het herte gelijk als ontviel; ſodanig waren de menſen kinderen uyt *Cham*, en *Nimrod*, dat een geweldig jager was, voor het aangeſichte des Heeren, *Geneſ.* 10. 9. dewelke God noch menſen vreeſden, en een wereldlijke magt en gebied wilden oprechten, daar mede ſy de gantſe wereld wilden dwingen, het welk *Geneſ.* 11. *vers* 4. by het bouwen van een tooren werd vergeleken, wiens Opperſte in den hemel was, daar van breder hier voor, *in het* 1. *Hoofſtuk, num.* 5.

Dat ſodanige menſen de eerſte Inwoonderen, van het oude *Vrieſland* mogen geweeſt zyn; is ſeer waarſchijnlijk, door dien de *Noortſe* volken, geweldige rouwe en ongemanierde menſen, van ouds groten ommegang, en toeloop met de oude *Frieſen* hebben gehad, volgens het tuyg van de Schrijvers van de *Noordſe* landen; Sulks wy ook bevinden, dat de oude *Frieſen* een veel wreder, harder, en ongemanierder volk geweeſt zyn, dan de oude *Batavi*, omtrent den *Rhijn* geſeten; Ten anderen wijſt haar oude taal, met de *Deenſe, Sweedſe*, en *Normanſe*, ſeer gemeen, 't ſelve genoeg uyt.

Den ſelven *Picard*, en ſchrijft daar niet vremd van; Dat het wel waar ſoude kunnen zyn, dat deſelve mogten geſproten zyn van *Chams* afkomelingen, de welke haar in 't land *Canaän* onthielden, daar van de verſpieders, dewelke uyt gegaan waren, om het ſelve land te verſpieden, getuygden, dat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

dat sy daar ook Reusen gesien hadden van de kinderen *Enax*, (daar van *Num.* 13.22. werd gesproken) daar tegen sy als sprinkhanen schenen te wesen; dewelke, alhoewel by *Josua* ten dele zyn uytgeroeyt, en verdelgd, so zyn nochtans vele van deselve overgebleven, tot *Gasa, Asdop* en *Gad*, uyt welke den groten Reuse *Goliath* gesproten was; daar uyt meent den selven *Picard*, dat dese *Noordse* volken, by verdeilinge en verplaatsinge souden voortgekomen zyn uyt enige Reusen, dewelke by *Josua* verjaagt, derwaarts souden gevlugt zyn, om aldaar veilig te leven, van waar deselve in het oude *Vriesland* souden overgekomen wesen; Dat (seid hy seer wel) *Denemarken*, *Sweden*, *Gothia*, *Noorwegen*, *Helsingen*, *Finmarken*, *Biarmia*, in ouden tijden nesten van Reusen, en geweldige rovers geweest zyn, is onfeilbaar en sonder tegenspreeken, sulks wy ook in dese Landen den overval van de *Deense* en *Normanse* rovers, afkomelingen van deselve hebben moeten lijden. Sie verder den selven *Picard. d. cap.* 5.

118 ⁿ *Een vloek de doden onbegraven te laten,*] Sie *Deuteron. cap.* 21. *vers* 23. en van de aloude manier der begravenissen en eygen erfgraven, *Genes.* 23. Ook leert ons de natuyre, dat men het lighaam des redelijken mense, niet en behoort weg te werpen tot onteringe en schendinge, en ons gelove vermaant ons het selve te bewaren en op te sluyten, tegen den dag der opstandinge. Sie *Genes.* 50. *vers.* 5.6. *Num.* 33.4. *Deuteron.* 21.23. *Matth.* 14.12. *en* 27.60. En het was een pligt voor die gene, dewelke hun erfgenaam van den overleden wilden stellen, dat sy hem na de gelegentheid van sijnen staat mosten doen begraven; ende en mogten sy de erffenis niet aanvaarden, voor dat den doden begraven was, *l.* 4. & *l.* 14. §. 1. *ff. de relligios. & sumpt. fun.* Daar om de Notarissen van ouds in hunne Formulieren der Testamenten gewoon zyn te stellen, *Alvorens bevelende hun zielen in de handen van God Almagtig, hunnen Schepper en Saligmaker, en hunne lighamen de aarde, met een eerlijke begravenis.* En wierden de kosten der begravenissen by jemand gedaan, in een boedel, daar meer schuld als goed was, voor alle schulden van het goed afgetrokken en gepræfereert, *l.* 14. §. 3. & *seq. l.* 15. *l.* 45. *ff. eod.* Soo ook den regten sin is van den Text der Heilige Schrift, *Matth.* 8. *vers.* 21. *en* 22. *Laat de doden den doden begraven. Dat is:* Laat die gene die hun meester van het goed willen maken, en haar herten daar aan hangen, den doden begraven, dewelke 't selve toekomt te doen; So segt den gemenen regel in regten, *Mortuus saisit vivum, le mort saisit le vif*, dat is, de dode stelt den levenden in het dadelijk besit, om het begeren en noodsake van den overleden te voldoen; het welk by de Theologanten, alhoewel soo klaar niet, in eenen geestelijken sin aldus werd uytgeleid, *de dode*, dat is, die dood sijn in sonde; welke uytlegginge de sake gants niet en verklaart, en even duyster laat, soo dat beter geseid was, *de dode*, dat zyn die gene dewelke den doden sullen willen verbeelden en repræsenteren, en in sijn stoel gaen sitten, dat zyn sijne erfgenamen, dewelke op sijn goed vlammen, en haar hert en sin daar op gestelt hebben, dewelke voor so veel sy 't selve erfgoed, voor het geestelijke komen te stellen, kunnen geseid werden in hare sonden dood te zyn.

Gewaande nagtspooken,] Sie hier van *Erasm.* 119
in sijne t' Samen-spreuken, in Spectro sive exorcismo, van de nagtspooken, daar in hy op een seer aardige wijse, de nagtspooken en ongerustige geesten der versturvene tegenspreekt, en niet buyten waarheid en beschimpt; want dat de ziel-missen, tot verlossinge der gestorvene uyt het vagevier, en gerustsstellinge der spookende en warende geesten, alleen om het gelt dat daar van komt, zyn ingevoert en onderhouden geworden, is een bekende saak; dit was mede een van de voornaamste oorsaken, waarom *Marthijn Luther*, van de Paus-gesintheid is afgevallen, waar van breder 't sijner plaatse. Daar van mijn een seer goed voorbeeld te binnen komt, het welk op het Dorp, daar ik lange als Secretaris gedient heb, is voorgevallen, van een man van geringe middelen, dewelke in 't water was komen te verdrinken, daar voor de vrouw haar door een C. V. M. Pastoor van het selve Dorp, liet wijs maken, dat tot sijne verlossinge uyt het vagevier, vele Ziel-missen van noden waren, om dat hy in sijne sonden gesmoort was, en 't selve een hondert gulden of drie soude moeten kosten; so dat de vrouw van deselve man haar had laten bewegen, om schoon in armoede tot verlossinge van haar mans ziel uyt het vagevier, een goede somme gelds uyt te maken; dog een weinig tijd daar na denselven Pastoor de vrouwe wederom aan sprekende, seggende dat haar man al te swaarlijk in sijn ziele most lijden, en niet konde verlost werden, of daar most nog so veel geld zyn, so wierd de onnosele vrouw daar over seer bedroeft, met dat sy uyt haar kleinigheid so veel geld niet en konde bybrengen, en bestont daar over d'een en d'ander haar nood te klagen; Eintelijk is de sake so verre gekomen, dat deselve vrouw beter is onderregt geworden, en tot gehoor en aanneminge van den herstelden Gods-dienst komende, de Paus en Rooms-gesintheid t'enemaal is afgevallen, en Kristum voor den enigen en waaragtigen Mispriester en Ziel-verlosser heeft leeren kennen, en wierd den Priester om die en andre saken verbannen.

ᵒ *Als die daar in geloven,*] Daar van is een algemene betuygenis, dat al waar, en by wie dat in de waarseggeryen, toveryen, en nagtspookeryen geen geloof gegeven en werd, deselve aldaar niet en werden gevonden; sulks ook sedert den herstelden Gods-dienst in dese Landen niemand van toverye meer is beschuldigt, veel min veroordeelt; maar alle voorgaande ongoddelijke en onmenselijke executien, en valse beschuldigingen der Rooms-gesinden, by alle wijse en regtsinnige als t'enemaal onregtmatig zyn gedoemt, als wy in de onnosele en t' onregt besuldigde binnen *Atregt*, die selfs by het Rooms-gesinde Hof en Parlament van *Parijs*; naar genomen kennis van saken zyn hersteld, en in de gedoemde Pauselijke regters sullen aanwijsen.

ᵖ *Toverkonst en nagtspoken,*] Wat de toverye aangaat, al is 't dat deselve by de *Indianen*, *Chinesen*, *Japanders*, en andere Heidense volken, uyt onkunde in grote Afgoderye misbruykt werd; en de Romanisten, in een eenvoudig bygeloof, omtrent die saken haar hebben laten bedriegen; en omtrent de *Noorder Duytsen*, als in *Noorwegen*, de *Alpise* en *Pyreneese Bergen*, *Savoyen*, *Switserland* en *Biscajen*, noch veel van toverye gehoort werd;

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

werd; so en heeft nochtans 't selve noyt plaats gehad onder Gods kinderen, en heeft de ervarentheid geleert, dat vele onnosele mensen, daar over te onregte zyn veroordeelt en verbrand, daar onder vele geweest zyn die inder daad meenden gedaan te hebben, 't geen sy niet hadden gedaan, en niet anders en is geweest als een inbeeldinge, en dromen van ontstelde hersenen, die sulks so vast geloofd hebben, dat sy daar op souden hebben willen sterven, daar sulks nochtans by nader ondersoek anders is bevonden; Al de voorvallen dien aangaande in *Duitsland* bekent, souden te lang vallen alhier te ver halen, wat afgrijselijke gruwelen, onder schijn van rechtsvordering aan veel onnosele mensen aldaar gepleegt zyn. *Vid. Author. cautionis criminalis adversus Sagas.*

Wie en schrikt niet over het doen en uytvoeren, van de Roomse Geestelijkheid tot *Atregt*, aan veel onnosele en onschuldige mensen, in den jare 1459. 1460. en 1461. ten viere veroordeelt; Welker gewijsden omtrent dertig jaren daar na, by 't Parlament van *Parijs*, alle te niet zyn gedaan, en de Rechters, die meest al dood waren, boven de weder uytkering der geconfisqueerde en aangeslagen goederen, ten hoogsten zyn gestraft geworden. Dese Historie is in de Franse tale in 't lang beschreven, by *Jaques de Klerk*, Schildknaap van *Beauvoorden*, doen ter tijd woonende binnen *Atregt*. Daar van den Heer *M. Zuer. Boxhorn*, in zyn begonne Nederlandse Histore, het voornaamste getrokken, en by een gestelt heeft, om veel wonderlijke bysondere voorvallen, wel waardig om gelesen te worden, en hier naar op de vervolging en valse beschuldiging, der recht-gelovige Christenen, en genomde *Vaudoisen*, op het XI. Hooftstuk breder verhaald en ingelijft.

Hier hebben wy goed gedagt by te voegen, de laatste sententien en proceduren, op 't stuk van tovery gewesen, by den Hove van *Utregt*. in den jare 1595. Daar uyt de onnoselheid van de gecondemneerdens genoeg kan blijken, en dat die luyden waarlijk niet en hebben gedaan, dat enige straffe waardig was, en dat alls niet anders en is geweest als dromen en inbeeldingen, die in geen waarheid hebben bestaan, en hare onnosele bekentenis, van 't geen in geen waarheid bestond, by die Rechters sonder verder ondersoek, voor waarheid is opgenomen; En is te verwonderen in so wijse en ervare luyden, dat sy haar noch so laat aan de *traditie* van gewaande toverye verschuldigt hebben; welke proceduren aldus zyn gehouden.

W*Illem van Radeland*, Raad ordinaris, in den Hove van Utrecht, met hem hebbende tot administrateur *Lambert Wijnen*, Substituyt Griffier, ter presentie van den *Procureur Generaal*, en den *Maarschalk van Eemland*, hebben gehoort en geëxamineert den 29. April 1595. ten half twee uren na middag.

Volkert Dirksz., woonende op 't Hoogland buyten Amersfoort, oud ontrent 62. jaren, bekende dat enen *Jan Deense*, wonende op den Geldersen bodem, hem gevange, zynde met vijf andere huysluyde geassisteert, en gedwongen heeft, met hem te reisen om sijn paard te segenen, en daar komende, dat het paard wel at en dronk, als andere paarden, doch dat hy 't paard gesegent heeft door dreigementen, en dat is geschied twee of drie dagen, dat hy gevangen met den selven *Jan Deens*, en andere huysluyden hooy hadden helpen nemen binnen Amersfoort, ten huyse van *Hendrik Claasz.* borger aldaar.

Den 2. Mey 1595. ten twee uren namiddag, ten huyse van Jan Smeetz, *geexamineert*

H*Essen Volkens*, oud ontrent veertien jaren, wonende ten huyse van *Claas Jansz.* in 't nedereinde van *Jutphaas*.

Seide, nu ontrent twee jaren geleden, van sijnen vader *Volkert Dirksz.* gescheiden te zyn, overmids hy hem geen werk hadde te geven, naar dat sijnen moeder een wijl tijds te voren, om toverye geëxecuteert was, dan seide noyt geweten ofte geseid te hebben, dat sijne moeder toveren konde, ofte ook sijnen vader, ofte dat sy oyt jemand betovert hebben.

H*Endrikjen Volckens*, gaande in haar seventiendejaar, seide dat sy by 't leven, en voor d'exëcutie van haar moeder, wel vijf jaren gedient heeft gehad, en dat sy noyt aan hare moeder, enige toverye bemerkt en heeft, nochte ook aan haren vader, bekende niet te min, dat sekere tijd geleden, *Jan Deensz.* met noch vijf andere huyslieden, ten huysen van haren vader, daar sy nu ter tijd by woont, gekomen is, hem dwingende met haar te gaan, ofte dat sy hem met knuppelen souden slaan, om seker paard te segenen, welke sy seiden by hem betoovert te zyn, waar toe haar vader seide geen schult te hebben, sulks dat hy gedwongen is mede te gaan.

Seide op gisteren van haar stiefmoeder gehoort te hebben, dat *Mary Huyberts* haar geseid hadde, dat haar moeder ter dood gaande seide, is'er jemand die daar van weet, dat is mijn soon *Hessel*, daar sult gy genoeg mede te doen hebben.

Dan het maagdeken (denoterende hare deposante) dat op Schutter-hove woont, noch haar schamel man, en hadde daar geen schult nochte deel toe.

Seide, dat haar broeder *Hessel*, om 't verwijts wille, dat hy soude toveren konnen, van sijn vader gescheiden is.

Den voornoemde *Hessel* voorschreven, als sijne moeder ter dood gink, aangeseid zynde, seide daar van niet te weten.

Bekende dat *Adriaan Weyers*, wonende op de Haar, in de Nederwechsche Camp, hem deposant eens met dreigementen van te sullen slaan, gedwongen heeft, sijn beest, 't welk hy seide by hem betovert te zyn, te segenen, 't welke hy door dwank gedaan heeft, seggende, God segen u beest, doch dat hy daar geen schult toe en hadde.

Vorder gedreigt zyndedat, hy de waarheid soude seggen, ofte dat men 't hem soude doen seggen, heeft echter vorder niet anders willen bekennen.

Den

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Den 15. Mey, 1595. in de vertrekkamer van desen Hove, præsentibus mijn Heeren Canter, Radelant, Wijnhof, *en den Procureur Generaal, gehoort en geexamineert*

E*Lbert Folkens*, oud ontrent dertien jaren, seide dat geleden ontrent twee jaren, sijn broeder *Hessel*, hem een oortje gevende, 't welk hy stekende in sijn diessak, door dien daar een gat in was, verloren heeft, en by 't geven van 't selve oortjen, seide sijn broeder, ik sal u een kunsje leren, en begon uyt enen bies melk te melken, en schepte van der aarde een tobbe vol melks, seggende tegens hem, doet my dit kunsje na: maar hy en dede daar niet toe, en sijn broeder seide, dat hier by geweest was den besemryder, die sijn broeder wel verstaan konde, maar hy niet.

Seide, dat ontrent een jaar geleden hy gevangen eens geweest is een swarte kat en een wolf, en sijn voorschreven broeder een grijse kat, en daar na een wolf, en sijn vader een grijse kat, *Grietje Segers*, wonende midden in Amersfoort, een roode kater, noch de huysvrouwe van *Aert Hessels*, wiens naam hy niet en kan, een grijse kat, en dat sy alle een of twee uren in den avond, den tijd van een uur lank by gissinge buyten Amersfoort op de Bleyk of op 't Sant, poot aan poot gedanst hebben, en gesongen als katten, en dat de voorsanger was de roode kater.

Seid, eer sy katten werden, so deed den besemryder haar ontkleden, en geheel naakt maken.

Seid, een week na het voorsz. dansen, dat hy en sijn broeder geweest zyn roode wolf kens, en sijnen vader een swarte wolf.

Seide, dat de quade gekleet zynde in 't root, met een pluymagie op sijn hoed, des nacht by hem kwam, en vloog met hem ten dake uyt, hem neder settende aan de Haar by de beesten, alwaar hy sijn vader en broeder vond onverandert, en na dat den quaden hun elk een hairen riem gegeven hadde, zyn sy terstond verandert in wolven, en heeft sijnen vader gevraagt, of hy wel beesten soude konnen bijten, daar op sijn vader antwoorde ja, hebben twee kleine ossen in de keel gebeten, en haar bloed gesopen, hy gevangen daar onder niet doende, dan dat hy de beesten aangedreven heeft, en latende zyn vader en broeder in 't veld, en weder mens geworden zynde, is gaan lopen.

Seide, dat hy in de voorleden winter betovert heeft een seker osjen van *Jan Pietersz.* sijn meester, daar hy noch jegenwoordig by woont, gevende 't voorschreven beest opstal, door instructie van *Hessel* sijn broeder, wat hooys, het welke hem sijn broeder voorsz. gegeven hadde, met byvoeginge van dese woorden, gelijk sijn broeder hem geleert hadde, *eet den Duyvel in 't hert*; En dit gebeurden acht dagen na dat het voorsz. beest rondomme gesprongen heeft, welk beest hy gevangen op dingsdag lestleden gesegent heeft, en twijfelt niet, of 't selve beest sal nu wel tieren.

Ten selven dage, namiddag ten drie uren, in den Raadkamer der Stad Utrecht gehoort, ter presentie van mijn Heeren Canter, Loon, Radeland, Wijnhof, *en den Procureur Generaal*

E*Lbert Folkens*, voornoemt, seide te persisteren, by sijn voorgaande confessie, daar by voegende, dat al eer den quade met hem ter schoorsteen ofte dake uytvloog, hy hem eerst smeerde aan sijn hooft, met oude reusel.

Seide, ontrent een jaar geleden, dat hy gevangen sijn vader, sijn broeder *Elbert*, een vrouw genaamt de roode kater, die hy meent te wonen binnen Amersfoort, en noch twee jonge dochters van den Eem, kinderen van *Willem Stevensz.* geëxecuteerde, ter middernacht geweest zyn op de bleykerye buyten Amersfoort, en hebben aldaar alle verandert zynde in katten, gedanst, poot aan poot, gedurende ontrent de tijd van een half uur.

Seide, dat gevaarlijk een half jaar geleden, hy gevangen, sijnen vader, en *Hessel* sijn broeder, in præsentie van sijn vaders heer en meester, dien hy niet weet hoe gekleet is geweest, zyn op 't veld by Bunschooten op de Haar, in den donkeren nacht, alle verandert in wolven, en dat hy met sijnen voorschreven broeder de beesten aandrijvende, sonder anders te doen, deselve by sijnen vader 't haren aansien, tot twee toe in de keele heeft gebeten, doch en heeft hy gevangen, nochte sijnen broeder niet gebeten.

Seide, dat sijn gevangens heere gekleet is boven in 't swart, en onder harig als een wolf, zynde in de gedaante van een mense, maar als sy wolven ofte katten zyn, so is hy mede een kat of wolf.

Seide, dat als sy buyten Amersfoort dansten, de quade in 't midde van den dans stond, in de gedaante van een kat, en doen sijn vader op de Haar de beesten beet, dat de quade mede een wolf was, en deselve beesten ook beet.

Seide, dat doen sijn broeder hem eerst leerde toveren, hem een oortje gegeven had, en heeft hem eerst geleert met het melken uyt een mes, het welke hy gesteken had in een boom, daar sijn broeder melk uyt tapte.

Folkert Dirksz. voornoemt, voorgehouden zynde 't gene sijne twee sonen hier voren geconfesseert hadden, seide 't selve wel expresselijk te ontkennen.

En is daar naar geconfronteert jegens sijn twee sonen, die hem 't voorschreven, beyde, d'een voor, en d'ander na, constantelijk aanseiden, en hy ter contrarie ontkent heeft, persisterende by sijn onteschult.

Den 16. Mey 1595. ten drie uren namiddag, in de voorschreven Raadkamer, præsentibus Canter, Loon, Radelant *en* Wijnhof.

VErsocht den Substituyt van den Procureur Generaal, dat *Folkert Dirksz.* op het gene sijne sonen hadden geconfesseert, gebragt soude werden ter scharper examen, ter banke geleid, of ten minsten aan de pleie, &c.

De voorschreve conclusie aan *Volkert Dirksz.* voorgehouden zynde, persisterende by sijne onschuldigheid.

't Hof ordonneert, dat de voorschreve *Folkert Dirksz.* gebragt sal werden ter torture en scherper examen, dien volgende is de voorschreven *Folkert Dirksz.* aan de pleie opgehaalt, en gegeesselt zynde, persisteerde sijn onschult.

Deselve gevangen andermaal opgehaalt zynde, heeft gepersisteert als boven.

Den 22. Mey, ten drie uren na de middag, ten huyse van Jan Smeets *gehoort, ter præsentie, als boven, uytgeseid* Radelant, *ten derdemale.*

HEssel Folkens, gevangen, bekende dat geleden ontrent een half jaar, sijne pete-moeder voor haar, dat op hare kamer binnen Amersfoort, hem gevangen gegeven heeft een nieuw mes, by haar voor hem gekoft om drie stuyvers, tot hem seggende, *nu sult gy voortaan mijn heer dienen, die sal u voort leren*, doen kwam terstond uyt een hoek van haar bedde den Duyvel, in de gedaante van een swarte naakte man, daar jegens sijne pete-moeder seide, *nu heer leert hem voorts*, waar op die swarte man seide, *welnu moet gy met my uytgaan*, en is terstond verdwenen.

Omtrent den avond is den boosen weder tot hem gekomen, seggende nu moet gy met my uytgaan, hem gevende om te eten seker nat stuk leers van een oude schoen, en sijn pete-moeder gaf hem ter selver tijd een stuk swart leers, en een swart wolle lapjen met spellen, hem seggende, nu sult gy in den dienst wesen van mijn heer, die sal u leren konsten en toveren, waar op de quade seide, nu sult gy mijn knecht wesen, en met my gaan, en vattende hem gevangen onder sijnen arm, is met hem gevlogen ter schoorsteen uyt, naar den *Eem* by de roode kater, denoterende de quade met den selven *Willem Stevensz.* en heeft den quade hem door de schoorsteen, ten huyse van den selven *Willem* op een kamer neder geset, en wederomme ter schoorsteen uytgevlogen, seggende, ik sal gaan halen de roode kater, en is ter selver stond de roode kater by hem gekomen, in de gedaante van een vrouwe, en hebben aldaar op de selve kamer met den anderen gedanst; naar het dansen, seide de quade tot de vrouwe, gy lelike beest, nu sult gy met my gaan, haar bindende een leren haire riem om 't lijf en het selve gedaan zynde, is de roode kater verandert in een wolf, en is de quade met hem gevangen en de roode kater ter schoorsteen uytgevolen na Eemland in 't veld, alwaar hy gevangen de beesten aangedreven heeft, die door desen quaden en roode kater, wesende in gedaante van wolven, gegeten hebben, en zyn dien nacht aldaar de beesten dood gebleven, sonder dat hy gevangen weet, wie die toequamen.

't Voorschreven gedaan zynde, is hy gevangen van den quaden wederomme, en met de voorschreven roode kater gebragt ontrent sijn vaders huys, en hy achter deur een gat in de stal gekomen zynde, is op sijn bedde gaan leggen slapen.

Seide, dat hy voor date van 't gene voorschreven is, met den quaden uyt sijn pete-moeders schoorsteen gevlogen heeft, met de selve pete-moeder, op de bleykerye van *Thomas* sijn swager, buyten Amersfoort, by de beesten van deselve *Thomas*, alwaar de quade sekere spellen en haar in 't gras gestrooyt hebbende, hy gevangen de beesten daar by drijvende, daar van gegeten hebben, en zyn onder de hand siek geworden, en korts daar aan tot drie toe gestorven.

Seide, twee dagen te voren betoovert te hebben *Thomas* sijn swager voorschreven, doende in sijn melk seker schaaffel van de voorschreve wolle lapjens, item een weinig katte en een weinig hondestront, het welke hem den quade gegeven hadde, waar van sijn swager etende, siek geworden is, gelijk hy noch siek is.

Seide, noch in het overlijden van sijn moeder, betoovert te hebben *Cornelisje* sijn sustertje, een sterk en jong kind, dat eerst begon te gaan, strooyende in haar melk spellen, by hem met een bijl in kleine stukjens gekapt, en ook het schaaffel van 't voorschreve wolle lapjen, het welk daar van siek geworden is, en noch siek is.

Seide, dat hy in sekeren appelboom, staande tot Breukelen op den dijk, by de huysinge van *Antonis Huygensz.* daar hy gevangen by woonde, tot drie diverse reisen een mes gestoken heeft, en door het hecht melk gemolken, door welk melken den selven *Antonis* afgestorven zyn een veulen, en twee schapen, en hebbende deselve konst van sijne voorschreve pete-moeder geleert.

Seid, geleden een jaar, sijn broeder *Elbert*, het toveren geleert te hebben, en dat den quade hem een oortje gaf, om sijnen broeder te geven, en 't selven gedaan, is den quade by hem gevangen, en sijnen broeder achter sijns vaders huys in 't veld gekomen, seggende, hy soude hem een kunsjen leren, en sijnen broeder stil swijgende, is de quade van hen lieden gescheiden.

Seide, van sijn voorschreven broeder verstaan te hebben, dat hy betoovert hadde de beesten van *Ariaan Reyers*, woonende aan de Duyst.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Den 27. Mey 1595. Is Willem van Radelant, *Raad ordinaris, als Commissaris met* Lambert Wijnen, *Substituyt Griffier, met den Procureur Generaal, gereist van* Utregt *tot* Amersfoort, *ten huyse van* Govert Verhaar, *Schout van 't Hoogelant, en aldaar gehoort de naarvolgende getuygen*

J*An Deens*, tot Nukerken, oud ontrent veertig jaren, seide, dat geleden negen of tien weken, hy deposant met *Frans* en *Wouter Jaap Hamme*, *Pieter Boelten*, *Heyndrik Adriaansz. Meeus Pietersz.* en enige andere heeft helpen brengen, seker hooy binnen Amersfoort, in *Maures Bottersbarch*, en dat *Folkert Dirksz.* 't selve hooy mede heeft helpen brengen met sijne wagen en drie paarden, en so haast hy deposant t'huys gekomen was, dat sijn paard siek geworden is, en sweete so nat, als of 't in een sloot gelegen hadde, en of 't een koorts op het lijf hadde, en is des daags daar aan dood gebleven, hebbende, al dood zynde, een dood heinst volen geworpen; dat mede drie dagen daar na sijn ander merry-paard mede siek geworden zynde, so werden hem van sijne buren geraden, also *Folkert Dirksz.* gevangen, in een quaad geruchte van toverye was, dat hy 't voorschreven sijn sieke paard soude doen segenen, by alle de gene die het hooy hadden helpen halen; om dat de voornoemde *Folkert* hem 't selve niet meer soude belgen, ofte aantrekken als de andere, het welken by allen geconsenteert zynde, hy deposant gegaan is ten huyse van deselve *Folkert*, hem vindende sitten op sijn bedde, en daar toe versocht zynde, heeft geweigert mede te gaan, dan heeft sijn deposants paard en goed aldaar gesegent, seggende, ik hebbe op u hofstede niet te doen, en also 't voorschreven paard siek bleef, is hy deposant andermaal twee ofte drie dagen daar na wederomme gekomen, met vijf van sijne geburen, ten huyse van de voornoemde *Folkert*, hem eerst met soete woorden versoekende om met hem te gaan, en segenen sijn paard, en daar na met harde woorden, sonder dreigementen, is ten lesten met sijn paard na hun gereden, en tot sijn deposants huys en stal komende, heeft den voorschreven *Volkert* terstond het paard gesegent, seggende, *God segene u paard, u goed en u bloed*, en is weder vertrokken, en is sijn deposants paard daar na gesond geworden, doch hy deposant van sijn huysvrouw verstaan, terwijle hy met sijne geburen om *Folkert* uyt was, dat het paard wederom heeft begonnen te eten en te drinken, het welke, indien hy deposant geweten hadde, den selven *Folkert* niet gehaalt soude hebben.

Daar na ten huyse van Maarten van Grin, *wonende aan de Hame op 't Hogeland, zynde Gerechts Boode, gehoort*

J*Acob Jansz.* woonende op 't Hoogeland, in het *Nieuweland*, achter Sneul, oud ontrent veertig jaren, seide, dat hem in voorleden somer twee beesten, gaande in 't land van *Steven van Sijl*, gelegen in de *Haar* aan de Lodijk, van de wolf dood gebeten zyn, wesende het eene een stier-pink, en het andere mede een pink, beide ontrent een jaar oudt; ten selven tijde als *Adriaan Reyers*, in 't land daar naast gelegen, twee van sijn beesten, mede van de wolf gebeten waren, zynde t'eene beest gebeten voor op sijn schoft, dat al het gebeent los was, en hy 's morgens 't selve noch leven vindende, sittende in de sloot, heeft het t'huys gebragt, en den hals afgesteken, also het niet leven en konde, en het twede beest was gebeten achter by de staart, so seer datmen in de wonde wel een hooft gesteken soude hebben, en het selve mede noch levende, heeft het gedood, in maniere als voren, sonder dat hem deposant enige meerder beesten gebeten, ofte doodt gebleven zyn; dat hy deposant lest geweest was tot Utrecht op Hasenberg, en dat *Hessel Folkens* bekende tegens hem, dat hy hem den duyvel overgegeven hadde, en hy deposant met sijn broeder *Elbert*, beiden in gedaante van wolven, de voorschreve twee beesten gebeten heeft.

Jan Ottens, woonende aldernaast de voorschreve getuygen, wesende beide de naaste geburen van *Folkert Dirksz.* d'een aan d'eene sijde, de ander aan de ander sijde, oud ontrent vijftig jaren, seide, dat *Elbert Folkens*, by hem gewoont hadde twee someren, en de laatste winter, en dat hy seer logenachtig was, maar heeft nooyt konnen bemerken, dat hy toveren konde, alhoewel vele waren, die het hem na gaven, dat hy en andere huyslieden daar ontrent wel gesien hebben, dat de wolven uyt den velde quamen lopen, naar het Nieuweland toe, (daar *Folkert Dirksz.* woonende is) sonder dat de voorschreve wolven meerder liepen naar t'huys van deselve *Felkert*, als naar de andere huysen daar ontrent.

Dat mede in de voorleden somer, sonder den juysten tijd onthouden te hebben, op de Haar, verscheide beesten dood gebeten zyn, en onder andere twee beesten van *Jacob Jansz.* en dat *Jacob Jansz.* hem deposant geseid hadde, dat *Hessel Folkens* bekent hadde, die beesten gebeten te hebben, en hem om vergiffenisse gebeden, voorts seide hy deposant, dat hy een eenjarige stier heeft, die van vastenavond of heeft gaan quynen, en dat *Goert Verbaar* hem geseid heeft, dat de voorschreve *Elbert* jegens hem bekent hadde, doen hy gevangen wierde, dat hy 't voorschreve beest betovert hadde, het welke den voorschreve *Goert*, in sijn deposants presentie, den selven gevangen heeft doen segenen, dat hy ook tegenwoordig een paard heeft, het welke mede gaat quynen, en als het leid so sucht en steent het so hard, datmen het wel een kloot scheuts weegs verre horen kan.

'*Adriaan*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Adriaan Reyers, woonende ontrent *Folkert Dirkſz.* oud ontrent vijftig jaren, ſeide, dat in de voorleden ſomer, ſonder de naaſten tijd onthouden te hebben, ontrent S^t. Jan in de nacht op twee diſtincte tijden, vier of vijf nachten na anderen afgebeten zyn, eerſt een veers, was achter van ſijn bil een deel afgebeten, item noch op twee drie plaatſen in de keele, welk veersken hy des 's morgens in de ſloot vond dood leggen, ten tweden een ſtiertjen, 't welk alleen in de keel gebeten zynde, hy 's morgens noch levendig vindende, t'huys doen brengen heeft, en twee ofte drie dagen daar na, alſo het niet langer leven en konde, gedoodet heeft, en het vlees verkoft aan vier luyden, elk om een daalder; dat mede in de voorleden ſomer, noch meerder luyden beeſten gebeten zyn, ſonder dat hy depoſant, den tijd ofte dagen onthouden heeft, en wijders mede wel geſien, dat de wolven liepen na 't Nieuweland toe, en dat de huyslieden ſeiden tegen den anderen, *dit moet Folkert met de ſijne weſen*, dan en weet niet, dat hy toveren kan, doch dat het ſelve hem geſtadig nagegeven is, t'ſedert ſijn huysvrouw geëxecuteert is; vorder dat hy depoſant op ſaturdag laatſtleden, uyt den mont van *Heſſel Folkens*, verſtaan hadde, dat *Heſſel* ſijn vader, en *Elbert* ſijn broeder, ſijn depoſants beeſten gekeert hadden, 't welk *Elbert* hoorende, ſeide, *Adriaan Reyerſz.* ik hebt gedaan met mijn vader, ik bidde u om vergiffeniſſe.

Den 28. Mey 1595. ben ik Commiſſaris, geaſſiſteert als voren, gereiſt uyt Utrecht, in den Dorpe van Breukelen, *en aldaar gehoort, op de hofſtede Oudaan,*

ANthonis Huygenſz. woonende op de voorſchreven hofſtede, oud ontrent veertig jaren, ſeide, dat ſeker jong geſel, by hem depoſant als ſchaapharder gedient hadde, die buyten Amersfoort van 't Hoogeland van daan was, en genaamt *Heſſel*, te weten van Sinte Victors 1593. tot Victoris 1594. ſonder dat hy weet, dat den ſelven *Heſſel* oyt meerder 't huys is geweeſt by ſijnen vader, als op vaſtenavond enige dagen lank, door dien hy ſchorft was, en dat ſo lange ſijn broedertjen in ſijn plaats gekomen is, die mede een ſchorft hooft hadde, en dat hy aan deſelve twee broeders niet anders bevonden heeft, als aan ſijn eigen kinderen; weet ook niet, dat hem eenig veulen ofte beeſt betovert is geweeſt, dan is hem ten tijde dat *Heſſel* by hem woonde, een veulen afgedrenkt, het welke te voren, wel vijf of ſes weken ſiek gegaan hadde, dat hem ook ten dien tijde wel ſchapen afgeſtorven waren aan de pokken, ſo hy anders niet en weet, dat mede een appelboom ofte twee ſtaan by het huys te Oudaan op den dijk.

Marretje, huysvrouw van de voorgaande getuyge, oud ontrent veertig jaren, verklaarde 't ſelve als de eerſte, dan liet haar dunken, dat *Heſſel*, terwijl hy by haar woonde, tweemaal by ſijnen vader t'huys geweeſt hadde.

Thomis Claaſz. oud negentien jaren, ſeide, dat hy by de voorgaande getuygen gewoont en als knecht gedient hadde, t'ſedert Kerſmiſſe 1593. en noch woonende is, en dat hy nooyt heeft konnen merken, dat *Heſſel* konde toveren, dan heeft wel geſien, dat als hy 's avonds te bedde gink, dat hy hem ſegende en ſloeg het teiken des H. kruys, gelijk als al de andere boden deden, en als hy gink eten, liet mede ſijn mond gaan, niet beter wetende of hy en las mede als andere boden; dat *Heſſel*, gedurende den tijd hy daar gewoont heeft, tot tweemalen t'huys geweeſt is, een reiſe ontrent vaſtenavond, en noch een reis in de ſomer, ſeide mede dat den tijde voorſchreven, als *Heſſel* daar woonde, ſijn meeſter een veulen afgeſtorven was, het welke lange hadde gaan hangen, ſonder te weten dat het ſelve betovert was, gelijk hy depoſant ook niet en weet, dat ſijn meeſters ſchapen afgeſtorven ſouden zyn.

Den 5. Juny 1595. namiddag, in preſentie van mijn Heeren Canter, Radelant, Wijnhof *en* Zijl, *vergeſelſchapt met den Procureur Generaal*

FOlkert Dirkſz. gevangen, geworpen geweeſt in 't water van de oude gracht binnen Utrecht, en is bevonden ſomwijlen te drijven, ſomwijlen onder te gaan.

En de voorſchreven *Folkert*, daar na gebragt ſijnde in de Raadkamer voorſchreven, heeft geperſiſteert by zyne voorgaande confeſſie, ſonder yets te willen bekennen.

Den 6. Juny 1595. ten drie uren namiddag, præſentibus Canter, *met de voorſchreve Heeren, in de Raadkamer wederom gehoort*

FOlkert Dirkſz. zynde buyten pijne en bande van yſer bekende (naar dat hy een tijd lank zyne negative geadhereert hadde) dat hy gevangen, des jaars te voren doen ſijn huysvouw S^t. Jacob daar na geëxcuteert werde, ſtaande op ſijn misdal, naar noens tuſſen drie en vier uren, en ſeer miſtrooſtig zynde, om dat hem een merrypaard afgeſtorven was, het welke wel twaalf ponden groten vlaams waardig was, gerukt en geplukt geweeſt zynde, aan beide ſijde ſijns lijfs van den quade, vragende waaromme hy ſo miſtrooſtig was, ſeggende, wilt gy deel met my hebben, en my ſtantvaſtelijk aanhangen, ſo en ſult gy geen gebrek hebben, *want ik ben boven hem, en de gene die het goed heeft en neemt*, waar op hy gevangen, door miſtrooſtigheid ſeide hem te ſullen aanhangen, en is den boſen doen van hem terſtond verdweenen.

Seide, dat hy den ſelven avond, met ſijn wijf in 't veld gegaan is op ſijn Rogland, en ſy hem een wisjen gaf, om daar mede te betoveren de paarden van *Jan Ottens* ſijn buurman, het welke hy niet willende doen, heeft het wisjen van hem geworpen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Seide, dat ontrent twee jaren na die tijd, na dat hy wederomme benauwt, en mistroostig geworden was, vermids hem een paard en koebeest afgestorven waren, hem gevangen de quade is verschenen, seggende, wilt my stantvastelijk aanhangen, so en sult gy geen gebrek hebben, en naardien hy beloofte hadde 't selve te sullen doen, heeft den bosen hem gegeven een swart gelapte wambuys en een snuytdoek.

Seide, so wanneer hy gevangen 't voorschreven wambuys aan dede, dat hy als dan gequelt wierde om quaat te doen, en dat hy hem dan konde veranderen in een katte ofte wolf.

Seide, dat hy in den laatsten avond, St Jan in de voorleden somer, ontrent de middernacht, met sijn kinderen gegaan is na de Haar, in 't land van *Truye van Zijl*, aan hebbende het voorschreven swarte wambuys, midsgaders ook sijn kinderen, zynde in wolven verandert, gebeten hebben in de keele een beest van *Jacob Jansz.* sijn neef, naar dat sijt 't selve in de sloot te voren gejaagt hadden, en noch een ander beest, 't welke hy vermoede toe te komen *Adriaan Reyersz.*

Seide, niet te weten hoe dat de quade genomt is, dan was kostelijk gekleet, met een pluymagie op de hoed, en de vederstaf in de hand.

Seide, met sijne kinderen op de bleyke, buyten Amersfoort, verandert geweest te zyn in een graauwe katte, na dat den quaden hem eerst sijne boxe uytgetrokken, en met olye ofte diergelijke gesmeert hadde; ontkent gedanst te hebben, en niemand anders aldaar gekent te hebben als sijne twee sonen, dan is waar, dat aldaar waren vijf ofte ses katten, die 't samen omme liepen en dansten, en aldaar een half uure geweest zynde, is met sijn kinderen naar huys gegaan, en door de deure van de paardestal in huys gekomen.

Seide, dat hy 't voorschreve swarte wambuys, anderhalf jaar gehad heeft, en daar na verbrand is, en dat dat selve plag te leggen onder de hilt, onder wat strooy.

Welke bekentenisse hem voorgelesen zynde, heeft daar by gepersisteert.

Daar by voegende, dat hy naar 't bijten van de voorschreve beesten, aan hebbende 't voorschreve swarte wambuys, drie ofte vier dagen daar na in een wolf verandert zynde, gebeten heeft een beesjen van *Meeus Pieter Roelen*, mede gaande in de Haar.

En dat hy ontrent te dier tijd aan hebbende 't voorschreve wambuys, en verandert zynde in een wolf, in den avond gelopen heeft na vier ossen, gaande twee en twee, land aan land, omme deselve te bijten, dan en heeft de selve niet konnen bijten, overmids de ossen te wild waren.

Seide, naderhand niet onthouden te hebben, of hy 't voorschreve swarte wambuys aan hadde, de leste reise ofte niet, of hy in een wolf verandert was geweest, maar hy bekende, dat hy *Hessel* sijn soon by hem hadde, die met de quade liep na de ossen.

Seide, dat de roode kater, woonende tot Amersfoort, en wel bekent was, sonder dat hy deselve konde nomineren, en dat deselve op de bleyk voorschreven mede gedanst hadde.

Den 13. Juny 1595. ten tien uren voor de middag, in de Raadkamer, præsentibus Canter, Loon, Radelant *en* Zijl, *en den Procureur Generaal;*

FOlkert seide, ontrent een jaar geleden, het swarte wambuys voorschreven t'sijnen huyse verbrand hadde.

Seide, de voorschreve roode kater niet te kennen.

Seide, mede niet te kennen de dochteren van *Willem Stevensz. ter Eem.*

Den Procureur Generaal, gehoort hebbende de confessie van Folkert Dirksz. *concludeerde, dat hy criminelijk aan den lijve soude gestraft werden, naar de exigentie van de sake.*

F*Olkert Dirksz.* seide, te hebben leetwesen en berouw, ende versochte gratie.

Den 14. Juny 1595. 's morgens ten acht uren, ten selven dage dat Volkert *ge-executeert is, te tien uren daar aan, præsentibus* Radelant, *en den Substituyt van den Procureur Generaal, gehoort in Schouten kamer*

F*Olkert Dirksz.* verklaarde, dat *Willem Stevensz.*, geëxecuteerde, in de wandelinge genaamt *Both*, ofte *Bulk*, mede daar by aan en over geweest is, als hy gevangen de beesten in 't veld beet, en tot twee ofte drie reisen met hem, als een mense in 't veld gekomen zynde, mede in een wolf verandert is geweest, sonder dat hy gevangen weet, of hy de beesten mede gebeeten heeft, dan gelooft beter ja dan neen, sonder dat hy van sijne kinderen ofte jemand anders yet weet.

Den 24. Juny 1595. ten drie uren namiddag, in de Raadkamer præsentibus Loon, Canter, Radeland, Wijnhof, *en* Zijl, *met den Procureur Generaal gehoort,*

H*Einderikjen Folkerts*, gevangen, seide, dat sy oud geworden zynde ontrent elf jaren, hare pete-moeder, op een tijd tegens haar seide, dat'er een man by haar soude komen, die gever en nemer was van de heele wereld, en boven de groten man, die niet doen en konde buyten hem, en dat daar na de quade by haar gekomen is, in de gedaante van een mens, uytgesondert, dat de handen waren als klaauwen, gekleed zynde in 't fluweel, tot haar seggende, wilt gy my dienen, gy sult so rijk werden, als 't water diep is, daar sy gevan-

gevangen op antwoorden, kont gy dat doen, ſo wil ik u ſo lief hebben, als onſen lieven Heere, geſchiedende 't gene voorſchreven is, in de tegenwoordigheid van hare pete-moeder, die alſo doen haar gevangen gaf een hooftpeultjen en drie ſtuyvers om een mes te kopen, het welke haar vader voor haar gekoft hebbende, ſy gevangen een dag of anderhalf daar na verloren heeft.

Seide, dat twee jaren daar na, doen ſy woonde by *Lijsjen Schutterhove*, haar voorſchreve oude pete-moeder haar geſeid heeft, dat den quade weder by haar ſoude komen, en gaf haar pete-moeder haar een ſchorteldoek, den quade komende, gaf haar een riemtjen van groen papier, en al ſy 't ſelve riemtjen hadde, ſo konde ſy quaat doen, en als ſy 't quaat gedaan hadde, nam hy haar 't ſelve riemtjen wederom af

Seide, naar dat den booſen haar een riemtjen hadde aangedaan van leer en hair, dat ſy met haar vader, tot twee reiſen toe in een wolf verandert zynde, in 't veld geweeſt is, om beeſten te bijten, eerſt tot *Bikerken*, daar de roode kater, te weten *Grietje Segers*, tot Amersfoort mede was, onder een deel oſſen, die ſy nochtans niet gebeten en hebben, overmids die te wild waren, en noch eens daar *Thomis Bulk* by was, met ſijn oudſten ſoon, en hebben als doen gebeten een beeſt van *Ariaan Reyers*, en een beeſt van *Jacob Janſz.*

Seide, dat t'elken haar vader haar opwekte, en den aanvoerder was, dat hy ook de eerſte reiſe de roode kater gehaalt hadde, om hem te helpen bijten.

Dat ſy betovert heeft met een wisjen hooy of gras een veulen, toebehoorende de voorſchreve *Lijsjen*, daar ſy by woonde.

Dat ſy een vrouw tot Nikerken, haren hals, met een ſpelle ſlim getovert heeft, en geleden ontrent veertien dagen, deſelve vrouwe geſegent hebbende, is haren hals wederom recht geworden.

Dat ſy ſekere melkkoeye, gaande tot Nikerken, voor aan in 't veld, betovert heeft, en geſtorven is, naar date dat ſy gevangen, by den Hove was geëxamineert.

Dat ſy tot ſes diſtincte reiſen toe, buyten Amersfoort op de bleyk, verandert zynde in een katte, gedanſt heeft met *Marye Barten*, vrouwe van *Wouter Jacob Hamme*, item de vrouw van *Arent Heſſels op Seldert*, *Thomis Both*, ofte *Bulk* met ſijn ſoon, haar vader, de roode kater, de welke haar vader deden voor danſen.

Dat den quade met haar drie of vier jaren herwaarts geconverſeert heeft, en gewoonlijk is by haar te komen des dingsdags en des woensdags.

Dat by het voorſchreven danſen geweeſt zyn, haar vier broertjens tot vier reiſen toe.

Dat geleden ontrent een jaar, den quaden haar gegeven heeft een wisjen gras, daar mede ſy heeft doen hagelen in haar quartier, en ontrent Utrecht, ſeggende gelijk den booſen haar voorgeſeid hadde, *latet hagelen dat het barſt, konde ik den grote man mede dood hagelen, ik en ſoud niet laten*, welke woorden geſproken hebbende, begon het te hagelen, en doen ſy door ingeven van den quade ſeide, *houd op*, ſo hiel den hagel op

Den 26. Juny 1595. voor de middag ten tien uren, præſentibus, den Procureur *Generaal, en den Schout van Amersfoort, gehoort*

H*Eyndrikjen Folkens* voorſchreven, geadduceert in præſentie van vier vrouwen, te weten *Jannetje Wouters*, en *Jacob Hammen* huysvrouw, de huysvrou van *Aart Heſſels op Seldert*, *Anna Willem Snellen*, en *Anna Barents*, van de welke zynde gevraagt, ſy ſeide de twee eerſte te kennen, maar niet de twee laatſte.

De voorſchreve twee eerſte vrouwen, ſtantvaſtelijk aanſeggende, dat ſy met henluyden tot drie verſcheiden reiſen, op de voorſchreve bleyke gedanſt heeft, geſamentlijk met haar vader, en *Dirk* haren broeder, het welke de vrouwen ontkennende ſeiden, dat ſy het valſelijk logen, daar tegens de voorſchreve *Heyndrikjen* ſeide, ſulks waarachtig te weſen, en dat ſy daar op ſterven wilde.

Daar na *Dirk Folkens* voor, en *Heſſel* ſijn broeder na, elks apart geadduceert zynde by de voorſchreve twee vrouwen, ſeiden de ſelven niet te kennen, nocht ook in gedaante van katten daar gedanſt te hebben.

Hier na geadduceert zynde *Elbert*, en *Gijsbert Folkens*, mede elk apart, ſeide de voorſchrevene vrouwen niet te kennen, en noyt met haar gedanſt te hebben.

Ten ſelven dage, namiddag ten vier uren, preſent Sijl, *en den* Pro*cureur Generaal, met den Schout van Amersfoort, wederomme gehoort*

H*Endrikje Folkens*, en vertoonde ſekere koorde, die ſy ſeide van den quaden na den middag ontfangen te hebben, omme daar mede toekomende nacht, haar ſelven 't leven te benemen.

Seide, de voorſz vrouwen door bevel van den quade te onrecht beſchuldigt te hebben, en noyt met haar gedanſt te hebben, daar op ſy wilde leven en ſterven.

Maar 't gene ſy geſeit hadde van de *Roode Kater*, en van *Marie Barten*, dat alle het ſelve waarachtig was.

Heſſel Folkens, geadduceert, ſeide, ten tijde dat de confrontacie binnen *Amersfoort* geſchiede, dat hy geſien heeft, dat den quade ſat onder de armen van den roode kater, in de gedaante van een ratte.

Heinderikje voorſz. ſeide, dat ten ſelven tijde van de voorſz confrontacie achter op de koetſe van den voorſz roode kater ſat den quade, gekleet in ſwart fluweel, hebbende een ſwarten hoet op 't hooft.

Den 22. Mey, namiddag ten drie uren in de Raadkamer gehoort, præsentibus Loon, Canter, Radelant, Wijnhof, *en den Procureur Generaal*

H*Essel Folkens*, persisteerde by sijn voorgaande confessie, 't gene hy van sijn vader geseid hadde.

Daar by voegende, dat doen de leste waternoot was, hy gevangen, sijn vader, en broeder *Elbert*, te samen in den donkeren nacht uytgegaan zyn, en gekomen door Amersfoort op de Coppel, alwaar mede gekomen zyn drie andere vrouwspersonen, hier voren genomineert, en na dat sy haar alle ontkleet hadden, tot op haar hemde toe, zyn sy van den quaden gesmeert, en verandert in katten, en hebbende ontrent een half uur onder haar sessen, poot aan poot gedanst, zyn wederomme mensen geworden, en naar huys gegaan, zynde sijn vader, hy gevangen, met sijn broeder in huys gekropen, door een gat van de stalle, leggende sijn stief-moeder op haar bedde, en gaande na huys, heeft haar vader hun belast niemand yet te seggen.

Seide, dat sijn vader, nochte sijn moeder, hem gevangen noyt sijn *Vader ons* geleert, ofte voorgehouden hebben, maar wel sijne stief-vader.

Seide, dat Sint Jans avond, midsomer lestleden, hy gevangen sijn vader en broeder voorschreven van de quade opgerecht zynde, sijn vader seide, komt jongens gaat mede, 't samen gegaan zynde by Bunschoten op de Haar, en daar komende, de quade hun elks omgedaan heeft een hairen riem, en is sijn vader geworden een swarte wolf, hy gevangen een grijse, en sijn broeder een roode wolf, den quaden en sijnen vader, schietende het lijf vol aarde, vielen de beesten aan, mids dat hy en sijn broeder, deselve aangejaagt hadden, bijtende die in de keele en in de billen, 't een voor, 't ander na, also de quade mede in een wolf verandert was. En daar naar dat het werk volbragt was, zyn sy twee broeders by de quade gekomen, wederom mensen geworden, en haar vader seide, gaat voor henen na huys, ik sal u volgen, en swijgt stille, latende hun vader in 't veld, zyn vertrokken.

Seide, dat sijn vader (alhoewel hy 't ontkend) kan toveren, en ook verstaan te hebben van sijn pete-moeder, en dat hy gedurende 't leven van sijn moeder al toveren konde.

Seide, dat hy meer van sijn vader niet en weet, dan 't gene hier voren verklaart is, en dat de quade, doen hy eerst in apparentie gestelt is, hem bevolen heeft, dat hy voor eerst sijn vader niet en soude beklappen, dan als hy 't immers moste seggen, dat hy 't dan seggen soude.

Seide, dat sijne stiefmoeder hem gevangen ingegeven heeft, dat hy soude wederroepen, 't gene hy van sijnen vader geseid hadde.

Elbert Folkens, gevangen, gehoort, seide by sijn voorgaande responsive te persisteren, daar by voegende, dat hy gevangen, sijn vader en broeder, 't elke reise t' samen van huys gaande, den quaden en sijn vader hem, met sijnen broeder de beesten heeft hieten aanjagen.

En als sy in katten ofte wolven verandert zyn geweest, dat hun vader bevolen heeft hem gevangen, en sijn broeder 't selve niemand te seggen, en dat sy hem in geen laster souden brengen.

Gevraagt zynde, waaromme hy op Saturdag lestleden voor enige Heeren anders verklaart heeft seide, dat *Hessel* sijn broeder hem bevolen hadde, dat hy sijn vader niet en soude beklappen.

Den 25. Mey 1595. ten vier uren namiddag, in de Raedkamer der Stad Uytrecht, ter præsentie van mijn Heeren van Loon, Canter, Radelant, Wijnhof *en* Zijl, *en den Procureur Generaal*

F*Olkert Dirksz.* andermaal gehoort, seide en bekende dat hy sijn soon van hem hadde laten gaan, om dat hy befaamt wierde dat hy toveren koste, maar dat sijn soon daar geen schult toe en hadde.

Bekende gesegent te hebben het beest van *Wessel Adriaansz.*, komende op sijn *Wessels* stal, en dat hy het beest vindende seer siek, uyt sijn selven, en ongedwongen van jemant, geseid heeft, *God segene u beest, en al uwe goed.*

Hessel Folkens, gevangen, en andermaal gehoort en geëxamineert zynde, bekende van sijnen vader gegaan te zyn, door dien hem gevangen aangeseid wierde dat hy konde toveren, en dat sijnen vader hem ook daaromme wilde quyt wesen, dat hem gevangen mede verweten wierde, dat hy jegens seker jonge hem gevanteert hadde, dat hy kunsjens soude doen keunen, maar gedreigt zynde met de torture, heeft gepersisteert by sijne confessie, en seid, geen schult ergens toe te hebben.

Den 27. Juny, 1595. namiddag ten drie uren, in de Raatkamer, present Loon, Canter, Radelant *en* Sijl, *met den Substituyt van den Procureur Generaal gehoort,*

B*Esseltjen Reyers*, huysvrouw van *Aart Hessels*, aangeseit zynde, dat sy toveren koste, was 't selve ontkennende, en dat sy daar de dood op wilde sterven, dat sy ontschuldig was.

't Hof gesien, de voorsz responsive in reguart nenemde dat de voornoemde *Besseltje* bevrucht, en op 't uyterste van kind was, ontslaen haar by provisie op hanttastinge uyt de apprehensie, van t' allen tijde wederom inne te sullen komen, *sub pœna confessi & convicti*, stellende daar en boven cautie van ses hondert guldens. Actum by deselve Heeren, ten dage als boven.

Welke hanttastinge de voorsz *Besseltje Reyers* terstont gedaan heeft, aan handen van *Mr. Antonis van Loon*, Raad ordinaris in den voorsz. Hove.

Den

Den 1. July, 1595. ten drie uren namiddag, in de Raadkamer present Loon, Canter, Radelant, Wijnhof *en* Sijl, *met den Procureur Generaal gehoort*

HEnderikje Folkens', voorgelesen zynde hare confessie, heeft by deselve gepersisteert, uytgeseid dat sy de huysvrouw van *Aart Hessels*, en *Wouter Jacob*, samen te onrechte beschuldigt hadde, en daaromme 't selve gerevoceert heeft; seide dat sy de voorleden somer, komende met haar vader rijden om riet te halen, voor by de dore van *Antonis Bothoffebulk*, gesien heeft dat den selven *Bulk*, staande op de kant van de sloot, ontrent sijn huys, uyt deselve sloot boter karende, en haren vader vragende, wat doet gy, seide daar op, ik karen boter uyt de sloot, daar op haar vader seide kont gy dat doen? en hy weder antwoorde, dat kont gy mogelijk ook wel.

Antonis Cornelisz. Bulk, oud ontrent 28. jaren, gevangen, geadduceert zynde, was alle 't voorsz. ontkennende, niet tegenstaande het selven by *Henderikjen Folkens*, stantvastelijk aangeseid werde, doch bekende in sijn deure gestaan te hebben, als *Folken Dirks* het riet haalde.

Hessel Folkens, geadduceert zynde, seide in presentie van de voorsz *Bulk* stantvastelijk, dat sy te samen op de bleykerye buyten *Amersfoort*, als katten gedanst, en in de gedaante van wolven gebeeten hadden de beesten van *Adriaan Reyers* en *Jacob Jansz*.

De voornoemde *Bulk* heeft alle 't voorsz. expresselijk ontkent.

De voornoemde *Hessel* heeft vorder gepersisteert by sijne voorgaande confessie, en voorgehouden zynde, seide niet meer gedaan te hebben.

Den Procureur Generaal concludeert dat de voorsz *Antonis Bulk*, sal gebracht werden ter torture en scherper examen gestelt sal werden.

't Welk aanhoorende de voornoemde *Antonis Bulk*, gevangen, seide te persisteren by sijn voorgaande ontkennen.

't Hof ordonneert den gevangen gestelt te werden ter scherper examen.

En is den selven *Antonis Bulk* dien volgende aan de pley gebonden, en een wijl tijds opgehaalt zynde, aan den selve gehangen hebbende, heeft by sijn ontkennen gepersisteert.

Andermaal aan de pley opgehaalt, en met roeden gegeselt zynde, heeft gepersisteert als vooren.

Den 3. July, 1595. ten drie uren na de middag, in de Raadkamer present Loon, Canter, Radelant, Wijnhof *en* Sijl, *met den Procureur Generaal gehoort,*

DIrk Folkenssz oud 8. jaren, seide dat sijn vader, geleden ontrent 1. jaar, hem heeft leeren toveren, en dat hy met sijn vader en andere drie broeders, dikwils als een wolf, met meer andere gelopen heeft, en de beesten helpen aandryven, die sijn vader en andere beeten; dat hy ten tijde doen sijn vader al gevangen was, betovert heeft een koebeest van *Adriaan Reyers*, met een wisken gras, dat de quade hem gaf.

Dat hy de voorsz koeye door bedwank van *Ariaan Reyers* gesegent hebbende, deselve nu weder genesen is; seide tot vier verscheyden reysen, met sijn vader, suster, drie broeders, *Both*, met sijn soon, de roode kater, *Marie Barten*, en meer andere, gedanst te hebben op de voorsz. bleykerye, in de gedaante van katten; dat hy op een blat van een elsen boom, met hulpe van de quade, nevel en onweer konde maken, dewelke hy aanroept, seggende: *Vader komt helpt my.*

Gysbert Folkens, oud omtrent . . . . . seide dat sijn vader, geleden omtrent twee jaren, hem heeft leeren toveren, en dat hy met sijn vader en broeders, in de gedaante van wolven wel gelopen heeft, maer dat sy en *Both* de beesten beten, met sijn soon, en hy gevangen, met sijn broeders deselve aandreven; dat hy tot vier reysen toe, geweest is in de gedaante van een katte, op de voorsz bleyk, sonder dat hy eenige beesten ofte mensen betovert heeft.

Antonis Bulk voorsz, andermaal gehoort, seide niet te weten waar sijnen vader is, also hy hem niet geseyt hadde waar hy wilde trekken, dan dat sijnen broeder buyten *Delf* woont, sonder de plaats te konnen noemen.

Hier na wederom gedreygt zynde met de torture,

BEkende dat ontrent anderhalf jaar geleden, sijn vader hem gevangen, had geraden dat hy hem soude begeven in den dienst van den quaden, die daar tegenwoordig was, en tot hem seide, dat hy God selver was, en indien hy hem dienen en aanhangen wilde, dat hy nimmermeer gebrek soude hebben, waar op hy gevangen antwoorde, dat hy hem wel dienen wilde, indien sulks waarachtig was.

Dat hy hem ter selver tijd in dienste van den quade heeft begeven, op conditie dat hy 't allen tijde wederom van hem soude mogen scheiden; Dat hy tot twee reysen met sijnen vader, en met *Folken Dirks*, met sijne kinders snachts in 't velt als wolven gelopen hebben, dan dat sy noyt sijns wetens beesten gebeten hadden, maar wel helpen keren, en te hoop jagen, en dat de gebeten beesten toequamen 't een *Jacob Janssz*, en 't ander *Adriaan Reyerssz*.

Dat hy mede twee reysen geweest is buyten *Amersfoort* op de voorsz bleykerye, verandert zynde in een katte, met sijnen vader, *Folken* met sijn kinderen, de roode kater, en *Marie Barten*; dat hy door bevel en in presentie van sijn vader, in een sloot ontrent sijn Hofstede boter gekarent heeft, hebbende sijn vader de lepel met de boter-nap in de hant, daar mede hy de boter ontfing en in huys bragt, sonder dat hy gevangen yet van de boter genoten heeft; dat hy gevangen geleden ontrent een jaar, geweest is op 't Hoogland, by een Predikant, die eertijds geweest is Pastoor van *Hoflaken*,

tegen-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

tegenwoordig woonende binnen *Amersfoort*, dewelken hy gevangen te kennen gegeven heeft, hoe dat hy van den quade misleyt was, en dat hy deselve begeerde te verlaten, hem raad vragende, hoe hy daar toe soude mogen geraken, die hem riede dat hy den boosen vyand soude versaken, en tegens hem seggen dat hy gaan soude in d'afgront der hellen, het welke hy gevangen gedaan hebbende, is zedert van den boosen niet getemteert geweest.

Den 7. July, 1595. ten thien uren voormiddag, present Sijl, *en den Procureur Generaal, gehoort ten huyse van* Jan Smit.

HEer *Jan Antonis Slydregt*, eertijds Pastoor tot *Houvelaken*, tegenwoordig woonende binnen *Amersfoort*, oud ontrent 68. jaren, verklaarde, na dat hem was voorgehouden de voorsz confessie, en dat hy getuygde, gedenoteert met den selven Predicant, geen geheugenissie van 't gepasseerde hadde, nochte ook te geloven sulx geschiet te zyn.

Daar na is de voorsz Commissaris *Sijl*, met den Substituyt, en de Heer *Jan Antonis Slydregt*, gegaan op den huyse Hasenberg, en geadduceert zynde, *Antonis Bulk* persisteerde by voorgaande confessie, en seide, de voornoemde *Slydregt* den selven persoon te wesen, en geschiet te wesen, voorleden jaar in de nasomer, als hy met den selven *Slydregt* tot *Amersfoort* gink, ontrent het Molenbroek, dog doen hy hem raad tegens den quaden vraagde, dat hy sijn selven niet en noemde, ofte seide te wesen de persoon, maar gebruykte dese woorden, offer jemant waar die de quade gehoor gegeven hadde, &c.

Waar tegens de voornoemde getuyge seide, van 't selve niet alleen geen memorie te hebben, maar om veele redenen en konde hy niet geloven, dat het geschiet soude zyn.

De voornoemde *Bulk*, gevangen heeft echter daar by gepersisteert.

Den 10. July 1595. naar den noen ten drie uren, in de Raadkamer, præsentibus Loon, Canter, Radelant, Wijnhof, Zijl, *en den Procureur Generaal geexamineert*

ANtonis Cornelisz. Bulk, wilde terstont ontkennen het kaarnen van de boter, item dat *Marye Barten* met hem gedanst soude hebben, maar zyn confessie hem voorgehouden zynde, is by deselve gebleven, en gepersisteert.

Marye Barten, huysvrouwe van *Thomis Rijxsz.* woonende op 't Hoogelant buyten Amersfoort, oud tussen de vijftig en t'sestig jaren gevangen, gevraagt zynde, of sy niet toveren konde, en buyten Amersfoort gedanst hadde, in gedaante van een katte, seide neen.

Heyndrikje Folkerts, in præsentie van deselve geadduceert, seide haar aan, dat sy tot ses reisen toe met haar op de bleyke gedanst hadde, het welke *Marye Barten* ontkende.

Hessel Folkertsz. insgelijks geadduceert zynde, in presentie van deselve, seide haar aan, dat hy tot vier malen toe, met haar op de voorschreve bleyke gedanst hadde, in de gedaante van een katte, het welke *Marye* mede ontkende.

Anthonis Cornelisz. Bulk, voorschreve mede geadduceert zynde, in presentie van deselve *Marye*, seide dat sy tot twee verscheiden reisen, met hem ter voorschreve plaatsen, in de gedaante van een katte gedanst hadde, het welk sy mede was ontkennende.

De Procureur Generaal gehoort de aansegginge van de voorschreve drie gevangenen concludeert dat *Marye Barten*, gevangen gebragt sal werden ter torture en schrper examen.

Den voornoemde *Marye*, persisterende, seide, dat sy onschuldig was, en niet anders te konnen seggen, alwaar dat men haar de leden aanstukken trok.

't Hof condemneert de gevangen gestelt te werden ter torture en scherper examen.

Volgens dien, is deselve *Marye* gestelt aan de pleie, en een weinig opgehaalt zynde, bekende

Eens op de voorschreve bleyk, met *Folkerts* kinderen gedanst te hebben, in de gedaante van een katto.

Daar na los gelaten zynde, en weder opgehaalt, bekende

Dat sy vier malen ter voorschreve plaatsen, met *Folkens* kinderen, en *Antonis Bulk* gedanst hadde, als in de gedaante voren.

Los gelaten zynde, seide ontrent een jaar geleden, dat den quaden, ontrent den avondstont by haar gevangen gekomen is in 't veld, in de gedaante van een manspersoon, haar vragende of sy met hem gaan wilde spelen en dansen, waar op sy antwoordende, dat sy niet dansen en koste, den quaden haar seide, ik sal 't u wel leren, en is sy gevangen met hem gegaan,

Seide, dat de quade haar te meermaal versocht heeft, om mensen te betoveren, en dat sy mede voor wolf soude lopen, maar dat sy sulks niet heeft willen doen, nochte ook niet te weten, waar mede men sulks doet, also den boosen seide, dat hy haar 't selve wel souden leren, ingevalle sy 't selve mede wilde doen.

Den 11. July 1595. naar middag ten drie uren, present de voorschreve Heeren, en een Griffier, van den Hove gehoort en geexamineert

MArye Barten, voornoemt, persisterende by hare vorige confessie, voegde daar by, als dat den quade in 't wit gekleet was, doen sy op de bleyken dansten.

Seide, doen sy danste, dat sy geen katte en was.

Dat sy niemant meer en kende, die ter voorschreve plaatsen mede gedanst hadden, als de kinderen

ren van *Volkert* en *Antonis Bulkensz.* hoe wel dat'er nochtans andere meer by waren.

De voornoemde *Marye Barten* gedreigt zynde, met de torture, by ordonnantie van den Hove, bekende,

Dat, doen sy met den quaden henen gink, in manieren hier voren verbaalt, sy als doen op de bleyk, met *Folkert* en sijne kinderen, alle gedanst hebben, in de gedaante van katten.

Dat sy belooft heeft, den quade te dienen, en met hem te gaan spelen; dat sy God afgegaan was, maar dat sy daar na den boosen weder afgegaan is, en God aangegaan.

Hier na by den Scherprechter opgetogen, en gegeselt zynde, en gevraagt zynde wat den vyand haar gaf doen hy eerst by haar quam, seide niet van hem gehad te hebben, nochte ook jemands persoon ofte beesten betovert te hebben, en los gelaten zynde, persisteerde en seide 't selve.

Den 18. *July*, 1595. *ten drie uren na middag, in de Raadkamer, præsent mijn Heeren* Brouxelles, Canter, Loon, Radelant Wijnhof, Zijl, Ruysch, Wede, *en den Procureur Generaal geexamineert*

'T Hof verstaan hebbende, dat *Antonis Bulken* soude wederroepen zyne voorgaande confessie, heeft geordonneert, datmen hem van nieuws sal stellen ter scherper examinatie: actum ten dage voorschreve.

Antonis Bulk voornoemt geadduceert zynde, heeft gepersisteert by sijne revocatie.

't Hof ordonneert, dat de gevangen geleid sal werden ter banke, en ter scherper examinatie.

Dienvolgende, is den voornoemden gevangen ter banke geleid, gerekt en getortureert, heeft echter gepersisteert by zyne revocatie, seggende geheel onschuldig te zyn, en niet misdaan te hebben.

Marye Barten, geadduceert zynde, persisteerde by haar voorgaande confessie, seide de selve waarachtig te zyn, uyt gesonderd dat sy niet opentlijk wilde bekennen, dat sy belooft soude hebben den duyvel te dienen, maar wel dat sy met hem gaan soude speelen, gelijk sy ook gedaan heeft.

Seide den duyvel te hieten *Henric*, en dat hy haar noemde *Marye*.

Dat sy vier maal met den duyvel gedanst heeft, en dat *Antonis Bulk*, daar eens of twee maal by is geweest in sijne klederen, so hy gaat en staat.

Den 21. *July*, 1595. *ten vijf uren namiddag, in de voorschreve Raadkamer, present de voorschreve Heeren, dempto* Wede, *wederomme geexamineert*,

ANtonis *Bulk* voornoemt, geadduceer zynde, heeft gepersisteert by zyne voorgaande revocatie.

Daar na aan de pleie gestelt en opgehaalt zynde, na dat hy lange aan de pleie gehangen had, heeft eindelijk bekent zyne voorgaande confessie waarachtig te zyn.

Uytgesondert dat hy onschuldigde *Marye Barten*.

Den 24. *July*, 1595. *ten vijf uren na middag, in de Raadkamer, præsent* Brouxelles, Canter, Radelant, Wijnhof, Zijl *en* Ruysch, *wederomme geexamineert*

ANtonis *Bulk* voorschreven, geadduceert, en sijne confessie van den een-en-twintigste July lestleden voorgelesen zynde, persisteerde by de selve, en seide, niet anders ofte meer gedaan te hebben.

Seide, dat hy gevangen, na sijn beste onthoud, in 't bijten van de beesten, geweest is een grijse wolf.

Marye Barten, mede geadduceert, en haar voorgehouden zynde hare voorgaande confessie, seide te bekennen,

Dat sy drie maal op de bleikerye geweest was, maar niet in de gedaante van een katte gedanst te hebben.

Dat sy den duyvel niet gesien en heeft, sedert Mey lestleden.

Dat naar haar bedenken, *Antonis* de twee eerste reisen daar mede geweest is.

Den 29. *July*, 1595. *ten twee uren na middag, in de Raadkamer der Stad Utrecht, præsentibus mijn Heeren* Brouxelles, Canter, Loon, Radelant, Wijnhof, Zijl, Ruysch, Wede, *en den Procureur Generaal*;

MArye *Barten*, geadduceert zynde, en op alles ondervraagt zynde, persisteerde by 't gene sy te voren bekent en verklaart hadde.

Hier na gedreigt met de torture, bekende, doen sy met den quaden de twede reise gink, dat hy haar gevangen belooft hadde een rok, maar dat sy deselve niet en heeft ontfangen.

Daar na ontkleet, en aan de pleie gebonden, en met roeden gegeselt zynde, heeft niet meer ofte anders willen bekennen, als sy te voren gedaan hadde.

Ontkennende enige personen, ofte beesten betovert te hebben.

Andermaal aan de pleie opgehaalt, en gegeeselt zynde, heeft gepersisteert, sonder yet vorders te willen verklaren.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Sententie by den Hove van Utrecht, gepronuncieert, en ten selven dage ge-executeert, over de voorschreve gevangen personen.

Den 14. *July* 1595. *præsentibus, mijn Heeren* Loon, Canter, Radeland, Wijnhof, *en* Zijl.

F*Olkert Dirksz.* geëxecuteert met den viere, *den* 1. Augustus, 1595. *Hessel Folkens*, oud ontrent veertien jaren, ingesicht genomen hebbende op zyne jonkheid, is gecondemneert dat hy gevangen gebragt sal werden ter plaatsen daar *Hendrikje Folkens* sijn suster, en *Marye Barten*, met den viere gestraft sullen werden, het welke gedaan zynde, dat hy gevangen daar na strengelijk gegeesselt sal werden, sulks dat het bloed daar na volgt, en 't selve gedaan, gevankelijk gestelt sal werden in een fiole, op den huyse van *Hasenburg*, en aldaar blijven ter tijd en wijle anders by den Hove geordineert sal werden.

Præsentibus, en by mijn Heeren Brouxelles, Canter, Radelant, Loon, Wijnhof, Zijl, Ruysch *en* Wede.

Ten voorsz. dage, by den voorsz. Heeren,

H*Endrikje Folkens* dochter, oud ontrent seventien jaren, geëxecuteert met den viere.

Dirk Folkerts, deselve sententie, als sijn broeder *Hessel* voorschreven.

Den 26. *July* 1595. *by de voorsz. Heeren.*

Antonis Bulk, oud ontrent acht-en-twintig jaren, geëxecuteert met den viere.

Den 1. *Augusti voorsz. by deselve Heeren.*

Gijsbert Folkerts, deselve sententie, als *Hessel* en *Dirk* sijne broeders.

Marye Barten, huysvrouw van *Antonis Bulk*, geëxecuteert met den viere.

Van beter en regtsinniger gevoelen, is het gewijsde en sententie van den Hogen Rade in Holland, van den 8. Juny 1593. daar by seker vrouwspersoon van *Schiedam*, in cas van purge, jegens betigtinge van tovery, by den Hove van Holland, ter torture gecondemneert zynde, uyt de hegtenis is ontslagen, de sententie van den Hove van Holland is te niet gedaan, en den Bailjuw gecondemneert in de kosten; Daar mede wy dese materie sullen sluyten, luydende aldus.

IN der sake hangende voor den *Hogen Rade in Holland*, tussen *Maritjen Arents, de Huysvrouwe van Jacob Adriaansz. Schoenmaker tot Schiedam*, tegenwoordig gevangen op de *Voorpoorte van desen Hove*, Impetrante in cas d'Appel, ter eenre, en *Melchior Willemsz. van Welhoek, Bailjuw der selver Stede, en den Procureur Generaal van den voorsz. Hove*, met hem gevoegde, ter andere sijde, zynde tussen dese partyen questie geresen, ter oorsake dat d'Impetrante gelicht hebbende voor den *Hove van Holland Mandament*, in cas van purge, en uyt krachte van dien, den Gedaagden hebbende aldaar doen dagvaarden, hadden ten dage dienende, doen allegeren. *Dat sy Impetrante was een Vrouwe van eeren, die noyt achterhaald was geweest van enige Faute ofte mesus, hebbende dagelijks zo met haar Gebueren, als met andere luyden van eeren verkeerd, gehandeld en ommegegaan, sonder dat men oyt anders aan haar gesien ofte gemerkt hadde, dan 't gene men aan goede, eerlijke, deugdelijke vrouwen gewoon was te sien en te merken, gelijk daar van niet alleen haar Impetrantes Gebueren, maar ook de gene die by haar Impetrante gewoont hadden, goede, sekere en perfecte getuigenisse mochten geven. Desen alles niet tegenstaande was, of door haat, en uyt of deur onverstand, d'Impetrante nagegeven, dat zy soude wesen een Tooveresse, en namentlijk dat sy soude betovert hebben gehad de kinderen van een* Maritje Reyers *dochter, woonende tot* Schiedam; *'t welk gekomen wesende tot kennisse van haar Impetrante, was benoodigt geweest daar tegens te voorsien by wege van Justitie, concluderende ten dage dienende, dat d'Impetrante by sententie van den voorsz. Hove verklaart soude werden puir, suyver en innocent van de pretense tooverye in 't Venuencourt gementioneert, en in gevalle van lang Proces, dat d'Impetrante by provisie ontslagen soude werden van de personele comparitie, en geadmitteert te mogen occuperen by den Procureur, onder handtastinge en belofte van hare Persoon t'allen tijden, ter Ordonnantie van den voorsz. Hove weder te sisteren*, sub pœna confessi & convicti, *ofte onder alsulke cautie, als 't Hof soude arbitreren.* Makende eisch van kosten, schaden en interesten, ofte tot andere al sulken finen en conclusien als *'t Hof* bevinden soude d'Impetrante oirboirlijkst te wesen. Waar tegens van wegen den Gedaagden is geallegeert. Dat d'Impetrante deur der *Stede van Schiedam*, over lange jaren berucht geweest was van tooverye, welke berugtinge sulks continuerende, en den voorsz. *Bailjuw* genootsaakt zynde hem daar op te informeren, was tot zijne kennisse, en aan den dag gekomen, dat d'Impetrante *seer ellendelijken betoovert gehad hadde, seker dochtertjen van eene* Maritjen Reynen *hare over-buure, genaamt* Maritjen Cornelis, *'t selve dochtertjen meenigmalen stom, lam en kreupel tooverende, in een moment en ogenblik tijds. Item 't voorsz. dochtertjen stootende, op 't vuur werpende, somma sulks tracterende dat het selve een grote miserie en ellendigheid om sien, en hooren was*, welke grouwelen d'Impetrante aan de voorsz. *Maritje Cornelis* gepleegt hadde, somtijds alleen, somtijds geassisteerd zynde met eene *Anna van Hondert Teunen*, tegenwoordig gevangen binnen *Schiedam*, met welke *Anna van Hondert Teunen*, d'Impetrante op een kermis geweest was, ten huyse van de voorsz. *Maritjen Reynen*, vergeselschapt zijnde met noch drie andere vrouwpersonen, namentlijk *Neeltjen Andries*, *Anna Claas Laansges*, en *Bay Buyes, dansende en singende, wy willen van avond niet tuys gaan, de ton moet op den bodem staan*; dat noch op een ander tijd 't savonds so de voorsz. *Maritje Cornelis* met meer geselschap by het vuur sat, was deselve by d'Impetrante gevat, *en in de pre-*

presentie van de voorsz. Maritjen Reinen, *en t'ander geselschap, op een groot vuur geworpen, en by 't voorsz. geselschap daar weder uyt getrokken.* Op een ander tijd d'Impetrante gekomen zynde ten huyse van de voorsz. *Maritjen Reinen*, omme met haar te expostuleren; uyt sake dat de voorsz. *Maritje Reinen*, soude geseid hebben, *dat d'Impetrante een Toovenaarster was*, hadde sy Impetrante de voorsz. *Maritje Cornelis dochter*, neffens haar moeder staande, *so schrikkelijk aangesien, dat de voorsz.* Maritjen Cornelis *op staande voet blind, kreupel en stom ter aarden neder in onmachte gevallen en blijven leggen is*, en de Impetrante by de geburen die daar by gekomen waren, gebeden en geseid zijnde, *dat zy de voorsz.* Martjen Cornelis *dochter soude segenen*, hadde 't selve niet begeren te doen, vresende dat het dochtertien gesond werden, en sy daar deur haar selven ontdekken soude, maar vragende tot meermalen hoe 't voorsz. dochtertjen hiete, en beginnende somwijlen sommige woorden te spreken, als of sy de voorsz. *Maritjen* soude willen segenen, was by den geburen eindelijk ter deuren uyt gestooten, gedurende welke quellagie de voorsz. *Maritjen Cornelis dochter*, alle tijd geseid en daar by gepersisteert hadde, *dat d'Impetrante eene was van die haar de quellagie was aandoende*, 't welk des te meer geloofs meriteerde, na dien van den tijd en ure af, dat d'Impetrante uyt *Schiedam* gescheiden, en haar selven al hier ter purge komen stellen was, de voorsz. *Maritjen Cornelis* dochter, d'Impetrante noyt meer gesien, nochte vernomen gehad en hadde, confirmerende mede 't gene voorsz. was, *dat d'Impetrante tot meer malen gevonden was, achter op de plaatse van de voorsz.* Maritjen Reinen, *sonder dat sy Impetrante aldaar yet te doen, te seggen ofte te vragen hadde.* Dat mede aangemerkt was, *dat d'Impetrante op sekeren tijd met een rijsjen in 't water gespeeld hadde, aan 't Schip van* Cornelis Cornelisz. *in zynen leven man van de voorsz.* Maritjen Reinen, *waar naar 't voorsz. Schip, 't zeil gegaan zynde, was in zee gebleven en vergaan.* En also eene *Annetjen Huibrechts, jongwijf van de voorsz. Maritjen Reinen*, altijds zeide, dat haar vrouwen dochtertjen by de Impetrante moste betovert zyn, had de Impetrante de selve op straat ontmoetende, altijd seer vreeselijken aangesien, de voorsz. *Annetjen* dreigende, en seggende, *kan ik uwen vinger eens in mijn mond krygen, ik sal het u wel verleeren*, behalven alle 't welke noch waarachtig was, *dat d'Impetrante aan een sekere vrouwspersoon genaamt* Ariaan Courten, *haar Impetrants water tot Delft soude laten besichtigen, by een swarten* Broer Jan, 't welk de voorsz. *Ariaan Courten*, gedaan en aan de Impetrante weder gerapporteert hebbende de antwoorde van den voorsz. *Broeder Jan*, hadde d'Impetrante daar op geantwoord, *Och! Aryaantje buur ik hebbe sulken aanvechtinge, maar houd het by u, segt het niemand*, en sekere jaren daar naar, des Impetrantes man savonds gegaan zynde op de wachte, en d'Impetrante alleen 't huys zynde, hadde sy Impetrante met luyder stemmen geroepen en gekreten, seggende seer mistroostelijk, *hoe ben ik, en wat sal ik aangaan, wat heb ik gedaan, waar sal ik blyven?* En meer andere diergelijke woorden. Dat ook geleden omtrent den tijd van een jaar ofte daar omtrent, d'Impetrante geweest was in *Broertjens veld* binnen *Schiedam*, in 't geselschap van eene *Anna Hondert Teunen*, *Neeltjen Andries*, en *Anna Claas Lantges*, *alwaar sy luyden met hare respective vryers (wesende Duivels in menschen schyn) hand aan hand gedanst hadden, d'een d'ander wel siende, maar voor andre personen onsichtbaar zynde, door krachte van seker kruyd, 't welk sy van den Satan ontfangen hadden*; concludeerde by desen, en meer andere middelen tot subreptie en obreptie van des Impetrantes mandament, ten fine van niet ontfangelijk, en by *ordine*, dat de Impetrante haren eisch, conclusie, en versochte provisie ontseid soude werden: Maar ter contrarie *d'Impetrante geexecuteert met den vuyre, en haar goederen verklaart geconfisqueert ten profijte van de Hoge Overheid, en dat by provisie de Impetrante gaan soude in beslotene gevangenis, omme daar na, tegens haar geprocedeert te werden, sulks als uyt de informatie gevonden soude werden te behooren*, sustinerende *dat d'Impetrante in de supplemente van proeve gebracht soude worden tot scherper examen*, ofte tot anderen al sulken, &c. En de *Procureur Generaal* van wegen de *Hoge Overheid*, hem voegende met de Gedaagden, persisteerde by deselve conclusie. Waar tegens, na dat van wegen de Impetrante, ontkennende feiten haar te laste geleid, voor replijk en by hare versochte provisie, en van wegen den Gedaagden en Gevoegde voor duplijk, en by hare gesustineerde gepersisteert was, hadden *Commissarisen, ter audientie van de Rolle* gecommiteert, de sake gehouden in advys, welk voor en aleer te uyten, was deur last van de *Provincialen Raad*, de voorsz. Impetrante by den *Procureur Generaal*, gelogeert op de *Voorpoorte van den voorsz. Hove*, en sekere *Commissaris* gecommiteert, die op de feiten haar te last geleid, hem soude informeren, welke Commissaris, volgende sijne Commissie, hem geinformeert en den *Hove* rapport gedaan hebbende, was by den selven *Rade* op den 16. July, Anno 1591. op de provisie ten weder zyden versocht, recht gedaan, en d'Impetrante hare versochte provisie ontseid, en verklaart in hechtenisse daar inne sy was, blijven soude, ten uyteinde van de sake, en voorts geordonneert partyen, te schrijven by eisch, antwoord, replijk en duplijk van acht dagen tot acht dagen, en veertien dagen daar naar hare productie te doen, en voorts sommarie te procederen, volgende den stijle van den *Hove*. Dienvolgende hadde de voorsz. partyen geschreven by antwoord, replijke en duplijke, diversche stukken en munimenten geproduceert, en hadden die van de voorsz. *Rade Provintiaal, by hare Sententie, in date den 24. February 1592. voor en aleer recht te doen, ten principale, verklaard, dat de voorsz. Impetrante gebracht soude werden, ter torture en scherper examen, omme gehoord te werden op de feiten by den Gedaagden, tot hare laste geposeert, omme 't selve gedaan voorts gedisponeert te werden naar behooren.* By welke Sententie de Impetrante, bevindende haar seer beswaart, hadde daar van geappelleert, en in den *Hogen Rade* geimpetreert mandement omme ontfangen te worden als appellante, doende de Gedaagdens uyt krachte van dien dagvaarden voor den voorsz. *Hogen Rade.* Ten dage dienende was van wegen de Impetrante geconcludeert, *dat sy ontfangen soude worden als appellante, en voorts in*

appel, tot nullité ofte correctie van de Sententie in questie, en doende dat die van den Rade provintiaal behoorden gedaan te hebben, dat verklaard soude worden in desen geen torture te vallen, maar dat Impetrante geajudiceert soude worden haren eisch en conclusie, in cas van purge genomen, en den Gedaagden verklaard tot zynen eisch niet ontfangelijk, en by ordine zy Impetrante daar van geabsolveert, ten minste dat d'Impetrante hare provisie, aldaar versocht, soude worden geadjudiceerd, en dat by provisie haar verleent werde de clausele van inhibite ofte &c. Makende eisch van kosten. Waar tegens van wegen den Gedaagden geconcludeert zynde tot niet ontfangelijk in appel, tot absolutie van de instantie, en by *ordine* tot approbatie van de Sententie in questie, en dat'er voor de Impetrante geen provisie behoorden te vallen met de kosten, en van wegen de Impetrante tot rejectie van de voorsz. exceptie geconcludeerd, en voorts voor replijk, en van wegen den Gedaagden en Gevoegden voor duplijque gepersisteert zynde, was d'Impetrante verleent de *Clausule* van *inhibitie*, en voorts Proces ontfangen, als Proces by geschrifte, omme getermineert te werden, *ex iisdem actis an bene vel male.* De sake sulks gefurneert zynde, hadden partyen versocht haarlieder recht en expeditien van Justitie, geadministreert te worden. En de sake daar op by den *Hove* gesien zynde, was bevonden niet in state omme eindelijk getermineert te worden; en daar omme op den 9. July, 1592. de Gedaagdens geordineert *de Articulen en feiten by hem tot laste van de Impetrante geposeert, als noch binnen de vacantie van den Oest doen aanstaande, by ordinaris enquesten te verifiëren, sulks als naar rechten voor Commissaris daar toe gecommitteert, mids dat de Impetrante van gelijken souden mogen doen, indien het haar goed dachte, omme 't selve gedaan by den Hove gedisponeert te mogen worden naar behooren*, reserverende de kosten ten uyteinde van de sake. Waar mede de voorsz. Commissaris secretelijk *ex officio* belast, *alles te indageren, en dat tot innocentie ofte beswaarnisse van de Impetrante enig sins soude* weten te dienen. Dienvolgende hadde de voorsz. Partyen sekere ordinarisse enqueste gedaan. Hadde mede de voorsz. Commissarissen verscheiden getuygen *ex officio* gehoord, en na dien by de voorsz. Partyen gerenunchieert was, van de vordere productie, reprochen van rechten, by de Impetrante geëmploieert, gereprocheert by de Gedaagdens, en wegen de Impetrante gesalveert, en van wegen Gedaagden salvatien van rechten waren geëmploieert, en by Partyen in rechten was geconcludeert en recht versocht. 't Hof alles gesien en met rijpe deliberatie van Raden, deur gesien en over gewogen hebbende 't gene ter materie dienende was, en gelet op 't gene naarder in desen gededuceert en geverifieert is geweest, doende recht uyt en van wegen de *Hoge Overheid, en Graaffelijkheid van Holland, Zeeland en Vriesland, en doet te niet de Sententie van de Rade Provintiaal in questie, absolveert d'Impetrante van de conclusie by den Gedaagden aldaar tegens haar genomen, ontslaat haar uyt ter hechtenis daar inne sy is, en condemneert de Gedaagdens in de kosten van de voorgaande, en compenseert de kosten van dese instantie om redenen.*

Aldus gepronuncieert den 8. *July, Anno* 1593. *En 't Zegel van Justitie van den* Hoogen Rade *hier aan doen hangen.*

Van sodanige gewaande inbeeldingen heeft ons 123
d'Heer *Jacob van Heemskerk*, in sijn *Batavise Arcadia, de præstig. dæmon. lib. 6. cap.* 16. en Doctor *Jongtijs* in sijn *Verhandeling der Tover-siekten, cap.* 5. seer aardig verbeeld; In onser vaderen eeuwe dan, als wanneer het branden van sulke waan-suchtige en swart-gallige mensen, die onder den naam van tovenaars en toveressen van kant geholpen wierden, dapper in swang ging, heerste over een van de voorneemste gewesten die aan de vruchtbare Rijn-kant gelegen zyn, een Vorst van sonderlingen goedertieren aard, en seer besadigden gemoede, die vyand zynde van alle onbehoorlijke bloetstortinge, den hevigen yver sijner amptluyden, in dese arme wichten met loode schoenen na te gaan, en in hare antwoorden looselijk te verstrikken, so veel inbond als de gewoonte van die ongelukkige tijd eenigsints in sulken verblinde eeuwe wilde toelaten. Dewelke niet alleen hier in het spoor van gerechtmatigdheid vry verre te buyten ging, maar selfs in vrome en godvruchtige mensen, om dit of dat tegens 't algemeen ingewortelt gevoelen van goddelijke saken te gelooven, wreedelijk als Gods-lasteraars ten vyere te veroordeelen, en uyt een blinden yver (of mogelijk wel onder schijn van yver,) tot voorstant van Gods Kerke, de dierbare even-beelden Godes jammerlijk om den hals te helpen, sich selven voorwaar een al te ruymen toom gaf. En dat dikwils noch om der goede luyden goet ('t welk in diergelijke gelegentheden niet selden de soppe is daar de vis om op de rooster moet) in haar kluyven te krijgen. Dese goede Heere eens in een stedeken van sijne Heerschappye komende, dat boven alle andere met de klank van toverye berucht was, so wiert hem, t' sijnen aanwesen aldaar, overgegeven een lijste van twaalf vrouwen, die op aanklachte gevangen, en op hare bekentenisse (by 't meerendeel door pijnigen uytgeperst) ten vyere gevonnist waren. De misdaden die haar nagegeven wierden waren grouwelijk, onweer te verwekken, mensen en vee te betooveren, 't koren van den eenen Akker op den anderen te besweeren, van de minste zynde. d'Ampt-luyden achtende, dat men niet beters mochte doen, dan sulke boosewichten, en werelds-verdrieten, in de tegenwoordigheid van haren Heere de gemeene wrake op te offeren. Die dan (so sy meenden) voorts met eenen der verwesener goederen, (als na rechten aan den Heer vervallen,) konde te gelde maken, en het geld voor een teer-penning in sijn beurse steken. Maar het gemoet van dese edel-aardigen *Prince*, noyt vaardig om tot bloet-storten te verwilligen, begeerde de beschuldigde eerstselfs te sien en te hooren; en na dat hyse met eygenen monde ondervraagt hadde, bevond hy sommige door pijne beleden te hebben, 't geense noyt gedacht, veel min gedaan hadden; en bereyt te zyn, liever hare onnosele zielen door de onverdiende vlamme te laten gaan, dan de vinnigheden der onmedoogende beulen op hare teere lichamen weder van nieuws te gedoogen. Andere bevond hy te zyn, oude versufte wijven, vol eensinnige en spoorbijstere grillen, op welker seggen, 't een tegen 't ander loopende, geen meer staats te maken was, dan op 't seggen van dien kluchtigen haan, die in voorleden tijden hem selven wijsmaakte

maakte, dat alle de ſchepen die in een grote Koopſtad jaarlijks aanquamen, de ſijne waren; ſich volgens dien wel vaſtelijk inbeeldende, rijker te zyn dan de Keyſer, daar hy ſonder der goede luyden hulpe van armoede ſoude hebben moeten vergaan. Maar onder anderen was'er eene, noch jong van jaren, en van uytnemende ſchoonheid, hoewel wat hol-oogt en verwildert daar uytſiende; deſe ſeyde, met een neergeſlagen weſen, vol uyt, datſe vrywillig bekent hadde een tovereſſe te weſen, en dat hare bekenteniſſe waar was. Maar gevraagt zynde watſe dede alſſe tooverde, en van wie datſe deſe toover-kunſte geleert hadde; ſo antwoorde ſy, datſe ſulks geleert had van een oude vrouwe, wel eer haar gebuere, en nu overleden: dat deſelve haar hadde gegeven een grote pot vol tover-vet, waar mede ſy haar beſmeerde, en als dan enige vreemde woorden ſprekende, dieſe ſelfs niet en verſtont, noch wiſt watſe te beduyden hadden, ſo vloogſe ter ſchoorſteen uyt, en dwalende over berg over dal, wiert gevoert op der Kollen Bruylofs-feeſt, daar men dapper danſte, en wonder vrolijk was, en op de wederom-komſte, verwekten ſy ſtorm en onweer, en deden de ſchepen in den *Rhijn* vergaan: brachten hagel over lover en gras, ſaeyden de heete ſieckte door de Dorpen, deden vee en menſen ſterven, en in 't korte ſtelden aen dingen, die niemand buyten hun doenlijk en waren. Werdende ſomtijds, alſſe wilden, katten, ſomtijds kievitten, ſomtijds bonte-krayen, ſomtijds vloyen, ſomtijds vliegen, en ſomtijds yet anders. Hier by ſo vaſt blijvende, en ſo veel beſcheyts ſeggende, dat des Heeren Raden, daar door oorſake meenende gevonden te hebben, om den ſelven voortaan de hant wat beter te doen lichten in ſulke voorvallen, alreede beſtemden, dat hier zynde eygen vrywillige ſchult-bekenteniſſe, op ſulk beken niet anders mocht volgen als ſchult-vonniſſe, en op 't vonniſſe de verdiende ſtraffe des doods. Doch de goedertieren Vorſt deſe gevangene des niet te min ſeer vriendelijk aanſprekende, vraagde haar, offe dat vliegen uyt de ſchoorſteen, daarſe ſo veel van geſeyt hadde, wel in ſijn tegenwoordigheyt ſoude konnen in 't werk ſtellen? Waar op de ſchoone jonge vrouwe zedelijk antwoorden, van niet daar ter plaatſe, maar wel in haar eygen huys; indien ſijn Vorſtelijke genade geliefde de moeyte te neemen van daar te komen; en haar wilde veroorloven van aldaar op hare vrye voeten geſtelt te mogen werden. Kortelijks haar begeerte wiert ingewilligt; De Vorſt, met ſommige van ſijne voorname Raden, mitsgaders de Rechter, en Ampt-man van de plaatſe, met enige geeſtelijke gaan daar na toe. De vrouwe wierd in ſulken kamer alſſe aanwees, op haar vrye voeten geſtelt, ſy langt voort een ſmullig ſmeer-potjen uyt een oud beſtoven kasjen, neemt een beſem tuſſen haar beenen, daar na beſmeert haar ſelven met een weynig van 't voornoemde ſmeer, onder d'oxelen, onder de neus, en in de ſlaap van 't hooft; waar op enige woorden preutelende, die noch ſin noch verſtant in en hadden, ſoo dede ſy een averechtſen ſprong in 't ronde, even gelijk een hont die na ſijn ſtaart om loopt, en daar mede vielſe als beſwijmt ter aarden, met den beſem tuſſen haar beenen, ſo vaſt in 't ſlaap zynde, datmen haar niet dan beſwaarlijk ſcheen te ſullen konnen wakker krijgen. Dit ſlapen duurde twee volle uyren, tot grote verwonderinge van alle de byſtaanders, die verbaaſt zynde, verwachten wat hier eyndelijk van werden wilde. De twee uyren verſtreken weſende, ſo ſtond ſy, noch half in den dut zynde, metter vaart weder op, en haar met haar beſem tuſſen de beenen onder de ſchoorſteen vindende, ſo vraagde ſy (nu volkomentlijk wakker geworden, en enigſints buyten de voorgaande duyſelinge zynde) of men haar niet wel hadde ſien weder ter ſchoorſteen inkomen, gelijk ſy te voren daar uytgevlogen was? De Prins (om haar voorts te degen uyt te hooren) veynſenſende van ja; vraagde waarſe ondertuſſen geweeſt, en watſe al gedaan hadde? waar op ſy met een grote verſekertheid ſeide, datſe veel hondert mijlen van daar was geweeſt, daar men ſo gedanſt en geſprongen hadde, datſer noch vermoeyt van was. Datſe aldaar onder anderen hadde geſien, een ſeker bejaart man, met een langen grijſen baart, die den dans leyde, hebbende een ſwarte fluweelen mutſe op 't hooft, een goude keten om den hals, en voorts van boven tot onderen hem beſchrijvende van ſodanigen geſtalte en weſen, dat de Prins, en alle d'andere omſtaanders, hem kennende wierden voor een van de Hof-richters, aldaar tegenwoordig, die menige van deſe verdwaalde menſen hadde helpen veroordeelen, en ten vyere verdoemen. De Vorſt wierd lacchende, en vraagde de vrouwe (op den Rechter wijſende) of de gene dieſe den dans hadde ſien leyden, deſen niet eenichſints en geleek? waar op ſy, hem wat naauwer beſiende, tot antwoord gaf, dat hy de gene dieſe aan den dans geſien, en aldaar by de hant gehad hadde, niet alleen geleek, maar datſe daar op den dood wilde ſterven, dat hy 't ſelfs was. Verder ondervraagt zynde watſe meer uytgerecht hadde, ſo ſeyde ſy, datſe in de wederom-komſte tegens de maſt van een ſchip, in den *Rhijn* ſeylende, aangevlogen was, ſo dat het ſchip hadde moeten water ſcheppen, en in gevaar was geweeſt van te vergaan: waar af datſe een buyl in haar hooft behouden hadde, dewelke ſy toonde, en men bevond in der daat waar te zyn. Maar hadde die gekregen ſo alſſe eerſt op haren omſprong duyſelende ter aarden viel. Voorts verhaalde ſy, datſe het koorn op ſekeren Akker, buyten 't Stedeken gelegen, met de ſtaart van haar beſem hadde ter aarden geſlagen. Waar na zynde doen ſien, ſo bevontmen, dat het koorn daar omtrent was neer-geſlagen door een dwerl-wint, doch niet op de genoemde plaatſe alleen, maar ook op andere daar rontom, noch ook niet juyſt recht op den tijd dat ſy in 't ſlaap gelegen hadde. Vele andere vreemde bejegeningen vertelde ſy noch, waar geen proeve van konde genomen werden: en daar onder verſcheyden, die buyten alle ſchijn van mogelijkheid waren. De medoogende Vorſt, na dat hy haar met groot gedult hadde uytgehoort, ſeyde haar aan, met toeſtemminge van alle de byſtaanders, hoe dat ſy noyt uyt de kamer geweeſt, maar alleen daar in 't ſlaap was gevallen: en alle deſe dingen, dieſe verhaalt hadde, ſlechts hadde gedroomt. Lang was ſy eerſe ſulks wilde geloof geven, en eer men haar daar toe konde brengen van uyt het hooft te ſetten, dat haar niet in der waarheid gebeurt was, 't geen ſy voor waar vertelt hadde. Eyndelijk men

dede haar sien de proeve van 't smeer, daarse haar mede hadde gesmeert, aan een hont; die gestreeken zynde onder sijn neus, terstont duyselende ter aarden viel: sijn beenen van hem stekende niet anders dan of hy dood waar geweest. Waar op sy enig nadenken krijgende, so dede de Prins haar in sijn bywesen, door sijne Godgeleerde onderrechten, vermanen van hare sinnen van sulk bygeloof af te trekken: en haar vertrouwen alleen te stellen op de gene die al goet en almachtig zynde, alles ten goede van sijne schepselen bestiert: en deselve door haar ongeloove by wijlen laat vervallen, tot sulke vertwijffeltheden, als sy haar dus lange ingevonden hadde. Haar daar mede van alle verdere straffe ontslaande, en buyten alle moeyten van gerechts-dwank stellende. d'Andere gevangene dede hy insgelijks vry setten, na ernstige voorgaande vermaninge, en belofte van beterschap. Bevelende sijne Ampt-luyden, en Rechteren, wel scherpelijk, van voortaan niet meer met de mensen (die kostelijke evenbeelden Gods zyn) so om te springen als of het stroo-wissen en takkebossen waren. Maar veel eer dusdanige bygeloovige, en dikwils ontstelde, ja huns verstants niet machtige herssenen, met soetigheid t'ondergaan, om de verdwaalde schapen, so 't mogelijk ware, weder op de rechte wech te brengen. En so de noot immers vereyste; enige straffe te gebruyken, dat het dan sodanige mochte zyn, die tot beteringe, en niet tot bederf strekte: gevende tijd van bedenken, en sich beter door goede onderrechtinge te beraden, en niet, met de beschuldigde terstont de mutsaart onder de voeten te stooken, de verdachte van duyvelerye in der daat voor den duyvel te jagen.

124 Dat die gene die haar voor waarseggers uyt geven, en daar op toeleggen door schijn van jets bysonderlijks te weten, en wat wonders te vertonen om daar mede de mensen te bedriegen, die eigentlijk tovenaars genomt werden, daar over strafbaar zyn, is een kennelijke saak, dog geensints tot de doodstraffe, veel min tot de onkristelijke manier van levendig te doen verbranden, maar alleen tot betering; Gelijk als men volgens tuyg van *Weyerus de Præstig. Dæmon. lib. 6. cap. 19. & de Lamiis cap. 22.* in *Bononien* en *Florencen* gewoon is te doen, gevende tijd van bedenken, en sig door goede onderregtinge te beraden.

Dat dit alle bedriegerye is, en wat de behendige kunst daar in vermag, is in de gogelaars en
asak-spelers een bekende saak, dewelke veel wonderlijke en onbegrijpelijke dingen weten te vertonen, dewelke ondersogt zynde, niet anders als in
hand-gawigheid bestaan; So konden de tovenaars
125 van *Egypten* ook door haar konsten haren staf in
een slange doen veranderen, *Exod. 7. 11.* sy konden ook het water in bloed doen veranderen, *vers 22.* en vorsen uyt het water doen opkomen, *cap. 8. vers 7.* maar het stof en konden sy tot geen luysen maken, gelijk als *Aaron. vers 8.* niet dat sy het waarlijk so deden, maar in uyterlijken schijn, en niet in der daad gelijk als dat by de jongste oversetters werd verstaan, den Text seid, (*met haar beswering,*) dat is met haar diere en vremde woorden die sy daar over spraken, om het volk daar door van hun doen en magt te doen versekeren; De LXX. oversetters seggen τοις φαρμακειαις, met haar toegemaake bedriegeryen, de ouden Text van *Hironimus* seid, *in Cantationibus suis*, dat is, met haar bedriegelijke besweringen. So werd in het *V. boek Moyses, cap. 18. vers 10. 11.* gesegt. *Onder u en sal niet gevonden werden, die sijn soon, of sijne dogteren door het vier doet doorgaan, die met waarseggeryen omgaat, een guygelaar, ofte een besweerder die met besweringe omgaat, ofte een waarseggenden geest vraagt, ofte die den doden vraagt.* Sodanig een was de toveresse die de geest van *Samuël* dede opkomen, *1 Sam. 28.* daar in de bedriegerye van de toverkunst seer naakt ten toon werd gestelt, datter niet in en is, dat in der daad en waarheid bestaat; want wat dede die toveresse, sy dede een oud man met een mantel bekleed, en als eenen doden geest, voortkomen, die de rol van den afgestorven *Samuel* speelde. Hier in konde *Saul* ligt bedrogen werden, sonder dat daar in enige onnatuyrlijke dingen behoefden plaats te hebben, of dat de duyvel in schijn van de geest van *Samuël* behoefde te verschijnen, gelijk als sommige willen; dit was dese vermaarde toverye daar veele haar tot een voorbeeld op beroepen; en staat aanmerkelijk te letten uyt het 13. en 14. *vers*, dat *Saul* den toegemaakten geest van *Samuël* niet en sag, maar de vrouw alleen seide, dat sy een oud man, dat is een aansienlijk statelijk persoon, sag opkomen, daar tegens dan *Saul* meende dat hy als tot de geest van *Samuël* sprak, daar van hy door ingevinge van dese vrouwe, uyt onderscheppinge van sijn eigen verhaal, dusdanig antwoord ontfing, want het was in des toveressen magt niet, den waren *Samuël* op te wekken, en daar te doen verschijnen; die dan met waarseggerye, guygelarye en besweringen omme gaan, en den mensen bedriegen, schoon dat sy in der daad niet onnatuyrlijks en doen, werden doorgaans in de H. Schrift met de naam van *tovenaars* genomt; dewelke God de Heer ook sommwijlen door den bosen geest enige werkingen toelaat, tot verderf van die gene die daar in geloven, hoedanige ten hoogsten strafbaar zyn. *Exod. 22. 18.* en uyt de gemeenschap der mensen moeten werden gehouden, *Deuteron. 18. 10. 11.* en daarom *Paltz Frederik de III.* in de Kerk-ordeninge van den jare 1563. dewelke in ons Formulier van het *H. Avontmaal* is ingelijft, onder anderen heeft gewilt, dat niet alleen alle tovenaars en waarseggers die vee of mensen, mitsgaders andere dingen zegenen, maar ook alle die gene, dewelke de sodanige enig geloof geven, van de gemeenschap des *H. Nagtmaals* sullen werden afgehouden, en voor geen ledematen Kristi sullen werden gekent.

Wat de bedriegelijke nagtspoken der verstorvene swevende zielen, tot het naarkomen van enige versierde ongerustigheden aangaat, daar van hebben wy hier voor de verwaande ingevoerde nagtspoken van *Erasmus* bygebragt: Daar by wy ook dese in onsen tijd gespeelde rolle der leerlingen van sekre vermaarde Latijnse schole in *Gelderland*, doen der tijd dat ik mijne leer-oeffeninge daar ook gehad hebbe, wel mag byvoegen. De leerlingen in het geloofs ondersoek van haar meester, het wangeloof der Paus-gesinden, omtrent de nagtspoken der onsalige zielen, en ongedoopte kinderen, ingedrukt zynde, hebben tot spot vande Paus-gesinden, die daar veel waren, opgestelt de volgende nagtspook;

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſpook; Sy gingen in den donkeren nagt op het kerkhof, en namen uyt het gebeenthuys verſcheide doodshoofden, en menſchen ſchenkels, daar ſy kleine brandende kaarskens in ſetten, en rondom op de muyr van 't kerkhof, boven op twee gekruyſte ſchenkels ter neder ſchikten, en rondom op verſcheide plaatſen van het kerkhof planten ſy hier en daar met pek beſmeerde rijskens, die ſy ook aan brand ſtaaken, dewelke om haar ſwakheid heen en weer beweegden; dat van verre aangeſien, een ſeer ſchrikkelijk vertoog maakte; het welk alſo in ordre geſteld, wierd een groot geſugt en geſteen gemaakt, dewijl dat andre groot rumoer en ſtraatgerucht maakten, daar van de by en aankomende ſo ontſtelt en verſchrikt waren, dat daar toe niet dorſten naderen, en alleen van verre dit ſpook aanſagen; het welk met den uytgang van deſelve kaarskens, verdwijnende, wierd wederom alles herſtelt, ſoo dat daar van geen overblijffelen gevonden wierden. Dit wierd lange tijd by de Paus-geſinde en ſommige andre bygelovige voor een opregt ſpook gehouden, tot dat daar van eyntelijk den regten toeſtel uytlekte, en openbaar wierd; Duſdanige en gelijke ſpoken zynder veel gevonden, dat alſmen die wel onderſoekt, het niet anders als toegeſtelt werk, of enkele waan en inbeeldinge werd bevonden, van jets dat in waarheid niet en is.

126 9 *Sybilliſe voorſeggingen*,] Deſe *Sybillen* en waarſeggende geeſten, werden by *Joan. Pikard.* in ſijn *Beſchryvinge van de vremde en vergetene Antiquiteyten van het oude Vrieſland, diſtinct.* 14. de *Drentſe witte vrouwen*, en tovereſſen toegeſchreven, die hun aldaar in de ſpelonken der grote heuvelen ſouden onthouden hebben; daar hy veel nagtſpoken en wonderen van vertelt, dewelke omtrent de tomben en begraafplaatſen (daar van hier naar) ſouden ontmoet zyn, daar hy ook al enig bygeloof in ſchijnt te ſtellen, dat nogtans geen regtſinnig Godsgeleerde betaamt. So ſchrijft hy in ſijn *vijfde Diſtinctie ſijner Antiquiteiten van Frieſland*; *By deſe oude Heidenſe reuſe-begraveniſſen, heeft het, ſeid hy, in oude tijden ſchrikkelijk geſpookt, wonderlijke vremde en ongelooflijke ſaken omtrent deſelve werden geſeid geſien te zyn; weinig heeft men geſien ſo ſtout en onvertſaagt, die het ſelve derfden genaken, of by nagt voor by paſſeren.* Voorwaar deſe malle vreſe is de enigſte oorſaak daar in het bygeloof van alle ſpokeryen beſtaat; waarom en ontmoet een regtſinnig geloovig Kriſten, niet ſo veel ſpokerye als een bygelovig Paus-geſinde? om dat hy daar niet aan en gelooft, dat de duyvel enige magt heeft, omtrent enige regtſinnige Chriſt-gelovige, jets te doen ofte ontmoeten, als het gene God hem toelaat. En God de Heer aan jemand, die ſijn regten en enigen God wel ken, in welkes kenniſſe den regten Gods-dienſt beſtaat, gene ſodanige beſoekinge laat toekomen, als tegens dewelke al ſodanige beſoekinge t'enemaal vrugteloos ſoude zyn, als die haar alleen op God betrouwen, en de kloekmoedigheid wel hebben, om ſodanige viſe vaſen in den grond te onderſoeken en uyt te vorſen, het welk dan dikmaals niet anders bevonden werden als het bedrog van quade menſen, door een duyvelſe ingevinge daar toe geport. Wy bidden niet te vergeefs, *leid ons Heer in geen verſoekinge, maar verloſt ons van dien boſen*; *Die op God betrouwt*, ſeid den Propheet *David*, in den 91. *Pſalm*, *hem en ſal geen leed geſchieden. Hy en ſal niet vreſen voor den ſchrik des nagts, ſijne waarheid is een rondaſſe en beukelaar. Hy ſal ſijne Engelen van u bevelen, dat ſy u bewaren in alle uwe wegen.*

Onder andere Sibillinen en Propheteſſen, of witte vrouwen Tovereſſen, ſo men die mag noemen, die in 't Land van *Drent* in de ſpelonken der heuvelen ſouden geëert en geviert zyn geweeſt, nomt den ſelven *Pikard. diſtinct.* 14. ook deſe *Roomſe Velda*, ofte *Velleda*, daar van hy aldus ſchrijft: *Welda, Velda, Velleda*, is geweeſt die vermaarde kol, die ſig met wighelary, waarſeggen, duyvels beſweeren, en andere ſwarte konſten, eenen groten naam gemaakt heeft in der *Bructeren Land*, by der Lippe in 't *Stigt van Munſter*, daar *Tacitus* van ſchrijft, die voor een ſonderling præſent, naar *Roomen* is gebragt, en aldaar in een triumph opentlijk vertoont is; Dat deſe, by de bygelovige *Romaniſten* voor een Propheterſſe wiert gehouden, is ſo wonder niet, alſo ſy volgens het verhaal van *Tacitus*, ſelfs die rol meer als enige andere konde ſpelen, met haar op een hoge toorn te onthouden, als of ſy daar te beter den Prophetiſen geeſt konde ontfangen, haar gants afgeſondert van alle mondelinge aanſpraak en geſigt te onthouden, een ſeer wel bedagt en dubbel-vallig antwoort te doen geven, en wat des meer is.

Wat de regtſinnige Chriſtenen aangaat, wy en geloven niet alleen in geen ſpooken, prophetiſe geeſten van onſen tijd, waarſeggers of tovenaars, maar menen dat nog uyt de H. Schrift, nog uyt andre geloofwaardige Schrijvers, ofte geſchiedeniſſen ſal aangeweſen werden, dat'er buyten de Propheten des ouden Teſtaments, en den wandelenden *Kriſtus*, ſijne Apoſtelen des nieuwen Teſtaments, enige Propheten ofte waarſeggers, of die enige miraculen hebben gedaan, of kunnen doen, veel min enige waarlijke nagtſpooken of toveryen, onder de gelovige, veel min onder de regtſinnige Chriſtenen oyt op de wereld geweeſt zyn; maar alle 't gene daar van is voorgekomen, louter bedriegerye is geweeſt, en vele onnoſele menſen, onder de dekmantel van toverye te onregte zyn veroordeelt, en daarom niet al aannemelijk, en ſo breed niet en is, 't geen van de als noch onbekeerde *Heydenen* vertelt werd; ſo als wel duydelijk te ſien is in deſe Propheterſſe *Velleda*, dat al het gene daar van by *Tacitus* verhaalt werd, niet anders als louter bedriegerye, en bygeloof der *Romaniſten* geweeſt is, het welk geen rechtſinnig Chriſten betaamt aan te nemen, dewelke moet vaſtſtellen, dat ſedert de komſte Kriſti, en met den H. Geeſt begaafde Apoſtelen, gene Prophetien noch *Miraculen* onder de Chriſtenen geloof gegeven mach werden.

So leeſt men, dat ſekre tijd voor de geboorte Kriſti had begonnen op te houden het groot Orakel van *Apollo te Delphos*, niet meer antwoordende op de voorgeſtelde vrage als het plag, als daar van getuygd *Cicero de Divinatione*, daar van hy wel verhaald, dat het ſelve Orakel by ſijnen tijd ophield van meer te antwoorden, maar de reden waarom, hem onbekent geweeſt is; Want hy ſchrijft daar van aldus: *Nunquam illud Oraculum tam celebre, & tam clarum fuiſſet, neque tantis donis refertum*

niſi

nisi omnis ætas Oraculorum illorum veritatem esset experta. Jam diu idem non facit: Ut igitur nunc minore gloria est, quia minus Oraculorum veritas excellit, potest autem vis illa terræ, quæ mentem Pythiæ divino afflatu concitabat, evanuisse vetustate, ut quosdam exaruisse amnes, aut in alium cursum contortos, & deflexos videmus. Sed ut vis, acciderit, magna enim quæstio est. Dat het selve Orakel nimmermeer so veel geagt en soude hebben geworden, nog met so veel geschenken begiftigt, (sie doch het bedrog der Priesteren,) ten ware de waarheid van des selfs voorsegginge alomme was bekent geweest. Doch heeft nu lange opgehouden, en daarom werd het selve minder geagt, om dat de waarheid van hare voorsegginge minder is bekent geworden; het kan wel, dat de kragt van die grond, daar op dese Pythise Goddinne gestelt is, daar door het selve beeld met een waarseggende geest was aangedaan, door oudheid verslapt ofte vergaan is, gelijk als men de Rivieren somwijlen siet uytdrogen, en hunnen loop veranderen; doch het sy hoe dat het sy: daar over is groot geschil.

Plutarchus gaat daar rond in, en hy meent, dat al 't selve bedriegery en loutere fabulen zyn geweest, daar mede de mensen met een dubbelsinnig antwoord zyn bedrogen geweest, en daarom van God gestraft, en in een kleinagtinge der mensen gekomen, en also t'enemaal is te niet gelopen; als hy in sijn Tractaat, *de Oraculorum defectu*, in 't lange beweerd en verhandelt. *Aquilas quasdam, inquit, aut olores fabulantur ab extremis terræ partibus ad medium ejus volatu tendentes Pythiæ eodem convenisse ad locum, cui Omphalo id est Umbilico nomen est. Postea autem temporis Phæstium Epimenidem, fabulam hanc vanitatis coarguisse apud Deum, quumque Oraculum accepisset ambiguum atque obscurum, dixisse:*

Non equidem terræ aut extat medius maris umbo,
Aut superis solis, hominum non cognitus ulli est.

Atque hunc quidem merito ultus est Deus, fabulæ priscæ, tanquam picturæ conatum inprobitatem inquirere. Dat is: Men heeft van ouds de luyden wijs gemaakt, datter sekren arent, ofte swaan van de uytterste gewesten des werelds, aldaar als het middel-punt van dien, is komen vliegen, en ter selver plaatse neder sitten, daarom deselve Omphal, dat is navel ofte middel punt is genomt geworden, en dat daar na sekeren *Phæstius Epimenides* dese gantse fabel en bedriegery ontdekt heeft by sijnen Afgod; en als hy een dubbelsinnig en duister antwoord had ontfangen, soude geseid hebben, dat de bedriegerye, van dit midzeesche Orakel, alleen Gode, maar den mensen niet bekent en was, en dat daarom den God sich over dit verdigtsel wrekende, nader ondersoek, en prouve van onwaarheid, gelijk aan de schijn van een bedriegelijke schilderye, gedaan heeft.

Sie doch hoe verre dat God de Heer die Heidense mensen self ten ondersoek van de grond der waarheid verligt heeft; wat souden wy Christenen dan niet wel moeten doen, dewelke so veel verder verligt zyn, eer wy sodanige bedriegeryen geloof souden kunnen geven? De regte oorsaak van het ophouden van het selver Orakel, werd ons beter beduyd in het voorbeeld van *Octavianus Augustus* by *Nicephorus Calistus*, daar den selven *Augustus* de vernietinge van het selve Orakel, door Jesum Kristum heeft moeten erkennen; So spreekt deselve *Nicephorus Histor. Ecclesiast. lib. 1. cap. 17. Cæsar Augustus, quam plurimis præclaris feliciter gestis rebus, clarus, primusque ipse monarcha pronunciatus, provectiore jam ætate, ad Oraculum Pythii Apollinis venit & Sacrificio omnium Maximo apud Hecatombe dæmoni oblato, quæsivit, quisnam post eum Romanum esset administraturus imperium. At quum nullum ederetur responsum, alterum quoque adjecit Sacrificium denuoque rogavit, quid ita Oraculum, pluribus verbis uti solitum nunc tandem obticuisset? Tum illud parva posita mora, ad hunc modum respondit:*

Me puer Hebræus divos Deus ipse gubernans,
Cedere sede jubet tristemque redire sub Orcum:
Aris ergo dehinc tacitis abscedite nostris.

Tali responso accepto, Cæsar Romam est reversus, atque ibi in Capitolio aram Maximam extruxit, cum ejusmodi Latina inscriptione, ARA PRIMO GENITI DEI. Dat is: Den Kaisar *Augustus*, na dat hy veel roemwaarde dingen had uytgevoert, en de eerste Monarch van het Roomse Rijk verklaart was, zynde nu op sijn dagen gekomen, is na het Orakel van *Apollo* gereist, en heeft aldaar het grootste Offer *Hecatombe* genomt, doen vieren, en het selve den duyvel opgeoffert hebbende, bestond te vragen, wie dat doch naar hem het *Roomse Rijk* soude bestieren; en dewijl daar geen antwoord op gegeven wierd, liet hy een twede Offer doen, en vraagde andermaal, hoe dat het by kwam, dat het Orakel dat so vaardig in het antwoorden geweest was, stille sweeg; en heeft het selve Orakel na weinig vertoeven, aldus beginnen te uyten; *Het Hebreeus kind, God zynde, en de Goden onder sijn gebied hebbende, heeft mijn van plaats doen verhuysen, en wederom na de duystere helle doen vertrekken; vertrekt gy-luyden dan ook, sonder bescheid van dit uytgediende Altaar.* Hoedanig antwoord den Kaysar ontfangen hebbende, is hy na *Romen* gekeert, en heeft aldaar een Altaar opgeregt, daar op geschreven stond. DIT IS HET ALTAAR, TER EEREN VAN DEN EERST-GEBOREN SONE GODS. Sie mede *Suidam in Augusto & Cædrenum in compendio Histor.*

Hier van brengt ook *Elias Schedius de Dis Germanis, cap. 13.* gelijke getuygenisse van den Griekschen *Poeet Orpheus* voort, dewelke voor of omtrent den *Trojaansen oorlog* geleeft heeft, en ook van Kristi lijden en sterven gewag maakt in dese versen:

Οὐ γάρ κέ τις ἴδοι θνητῶν μερόπων κραίνοντα,
Εἰ μὴ μουνογενής τις ἀπορρὼξ φύλου ἄνωθεν
Χαλδαίων, ἴδρις γὰρ ἔην ἄστροιο πορείης.

Non enim quisquam mortalium videre posset eum, qui hominibus imperat.
Nisi unigenitus quidam profectus ab origine antiqua gentis Caldæorum, sciebat enim astri cursum.

Nec enim verba hæc, ut quidam inepte putant, de Abrahamo intelligenda; quid enim μουνογενὴς sibi vult? Certe Abraham non fuit unigenitus. Et oracula Judæos alias Chaldæos vocant; inter quæ hoc unum, quod etiam Christum hominem fore prædixit, deque passione ejus mentionem facit:

Θνητῶ

Θνητὸς ἔλω κτ̄ σώρκα, σοφὸς τε ῥαπιδέζιν ἔργοις,
Ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων κριτὼ ὅπλοις συνεχωθεὶς,
Γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλη τελευτήν.
Corpore erat mortalis, ſapiens per facta ſtupenda,
Sed à Chaldæis in judicium conductus,
Clavis & lignis crudelem ſortitus eſt exitum.

Et vulgatiſſimum illud:

Παῖς ἑβραῖος κέλεται με θεοῖς μακάρεσσιν ἀνάσσων
Τὸν δὲ δόμον προλιπεῖν, καὶ ἀΐδην αὖθις ἱκέσθαι,
Λοιπὸν ἄπιθι σιγῶν ἐκ βωμῶν ἡμετέρων.
Puer Hebræus jubet me Dis beatus imperans
Hanc domum linquere, & infernum rurſus adire,
Linquas igitur cæterùm altaria noſtra.

128 [1] *In het Vogelgeſchry,*] *Tacit. lib. de Morib. German. Illud etiam hic notum, avium voces volatuſque interrogare. Proprium gentis, equorum quoque præſagia ac monitus experiri; publice aluntur iiſdem nemoribus ac lucis, candidi & nullo mortali opere contacti, quos preſſos ſacro curru Sacerdos, ac rex vel princeps civitatis comitantur, hinnituſque ac fremitus obſervant, nec nulli auſpicio major fides.* Dit is ook by haar in gebruyk, dat ſy uyt het geſchrey, en vliegen der vogelen, haar geluk of ongeluk willen voorſeggen; Behalven dit, hebben ſy ook een eygen gebruyk, alleen by deſe volken bekent, dat ſy de voorſeggingen der boſpaarden, in der ſelver houdinge tot haar geluk ofte ongeluk in agt nemen; dit zyn ſodanige paarden die tot gemeen-lands koſten in een geheiligd bos ofte wildernis onderhouden werden, deſelve zyn gants wit, en vry gehouden van allen arbeid; wanneer men der ſelver voortekenen wil onderſoeken, werden deſelve in een geheiligde wagen geſpannen, en als dan volgt den Prieſter en Koning, ofte Vryheer der gemeente, neerſtelijk achtnemende op het hinniken en brieſſen van deſelve paarden; en werd gene voorſegginge meer geloof gegeven dan deſe.

129. De *Romeinen* ſtelden ook groot geloof in het geſchrey en het vliegen der vogelen, indien dat een wilden Arent aan de rechterſijde quam gevlogen, en met uytgeſtrekte vleugelen geſchal maakte, was by haar een ſeker teken van toekomende geluk. *Dioniſ. Halicarn. lib. 3. Hiſtor.* verhaalt, dat als een Arent *Tarquinius Priſcus*, al vliegende de bonet van het hooft opvatte, en wederom op ſijn hooft liet nedervallen, 't ſelve hem tot een groot voorteken van geluk is geduyd geweeſt; wederom dat de jongen van een Arent, door een Giervogel uyt het neſt geſchoffelt, en met den bek van een gerukt, en het neſt gebroken en vernielt wierd, is *Tarquinius Superbus*, den laatſten *Roomſen* Konink tot voorſegginge van ſijn Ballingſchap, en verval van ſijn Rijk geduid; ſo heeft ook den Arent met het wegrukken van een pijl uyt der Trawanten handen, en in de diepte van de Rivier te laten nedervallen, *Dionyſius Syracuſanus*, het benemen van ſijn Rijk, en alle verder ongelukken voorſeid.

Indien datter een Arent, een Gier, en een Raven, by den anderen ſaten, of met den anderen vlogen, beduyden grote oorlogen, en twijvelagtige ſtrijden; de Oyevaars verkundigden niet dan vrede en vrundſchap; uyt de vlugt van Havikken, Sperwers en Valken wierden Bruyloften, en voorttelingen van allerhande Vee, en alle voorſpoedige ſaken beduyd; als in het geſigt van *Darius*, de Havikken twee grijpvogels quamen te verſcheuren, heeft hy hem van het *Perſiſe* Rijk door het ſtraffen der verraders verſekert.

Indien een Exter, ofte Nachtegaal, naar het zuyden ofte noorden geſien wierd te vliegen, beduyde geluk en voorſpoed, buyten vreſe; en het geroep van een ſwarte Rave of een Kray, ſittende of vliegende aan de ſlinkerſijde, beduyde ongeluk en tegenſpoet; ſo erinnert den Landman ſijn voorſeyde tegenſpoet, dat hem een bonte Kray, aan ſijn ſlinkerſijde ſittende, op een tak van een uytgeholden eyken boom had toegeropen, met deſe verſen van den Poëet *Virgilius Bucolicor. Eclog.* I X.

Quid? niſi me quacunque novas incidere lites
Ante ſiniſtra cava monuiſſet ab ilice Cornix,
Nec tuus hic Mœris, nec viveret ipſe Menalcas.

Dat is:

Ja had een Bontekray, ter ſlinkerhand geſeten;
Op een vermolſemd' Rijk my niet by tijds geheten
Dit pleit te ſtaaken, daar een groter ramp genaakt,
Menalk en Mœris was al lang om hals geraakt.

Het welk aldus werd uytgeleid, dat een vliegende kray op een hollen en onvrugtbaren eiken boom, aan de ſlinker ſijde nedervallende met zyn toeroepende gekray, ſchade voor den Landman, over ſijn vrugten en landbouwerye, door de woedende ſoldaten en krijgers af te nemen en te bederven voorſeide. *Ita Servius ad d. locum. Quæ res agrorum damnum ſignificabat. Ilex enim blandifera arbor eſt, quæ quando vicioſa eſt vicium poſſeſſionis oſtendit fore per milites clamore gaudentibus & litibus, ſicut cornix eſt. Nam hæc avis clamore lætatur, & alias frequenter invadit.* So wil ook den ſelven *Virgil. eod. lib. Eclog.* 1. (ſpelende het voorbeeld by hem *Eclog.* I X. nader uytgedrukt) dat een eiken boom van den blixem geraakt, een kwaat voorteken geeft, als hy ſeid:

Sæpe malum hoc nobis (ſi mens non læva fuiſſet)
De cœlo tactas memini prædicere quercus.

Dat is:

't Gedenkt me (had my 't hoofd niet averregts geſtaan)
Dat d'eyken van het weer getroffen, ſtadig aan
Dit onheil ſpelden: dat de Kray ter ſlinker ſijde
Des hollen ollembooms dit krayde wel ter tijde.

Daar de ſommige dit vers by doen:

Sæpe ſiniſtra cava prædixit ab ilice cornix.

Doch by andere te overvloedig by gelapt, geoordeelt werd; Het welk wel met den ſin, maar geenſints met den rechten ſchik van woorden over een komt; met dat dan twemaal in eene rede ſouden komen, de woorden *Sæpe*, en het woord *prædicere, prædixit*, het welk den ſchik van wel ſchrijvens redenkunſt niet en lijd.

Het omſwerven en nederſitten der ſwaluwen, wierd ook voor een kwaad teken gehouden.

Hoedanig voorteken *Darius* ontmoete, als hy tegen de *Scyten* ſoude optrekken, dat voor een

voorsegginge van sijn nederlaag tegens deselve gehouden wierd.

Het korren van de duyven, en nacht-krayen van den haan, beduyde vreugd en blijdschap; Maar het korren van de tortelduyven, en krayen van de hennen, dat selden gebeurd, waren voortekenen van droefheid, en wondervallig ongeluk.

Het geroep van een sparrende raven, beduide selden goed; Indien sy van het oosten afkomende, helder op sparden, brachten geluk mede, maar indien sy van het westen aankwamen roepen met een schorre, en gelijk als gekropte keel, was een sekere dood ofte ondergang; Voor den bloedigen oorlog, tussen *Sylla* en *Marius*, wierd gesien dat de ravens haar eigen verscheurde jongen op aten, en het overige mede in het nest bragten, het welk men daar na tot een voorteken van dien bloedigen oorlog heeft willen duyden. Men segt dat als den welspreker *Ciceroos* dood na by was, hem deselve door een raven voorseid is; want doen hy op de *Cajetaanse* Hofstad was, kwam'er een raven gevlogen, met het onrust van een uurwerk in sijn snebbe, dat hy voor sijn voeten liet nedervallen, en so naar hem toe vloog, en sijn opperkleed met sijn bek vast hield, dat sijn diensteling dede seggen, dat de Trawanten kwamen om hem te doden, volgens tuyg van *Valerius Maximus*, *lib.* 1. *cap.* 4. doch *Plutarchus* en *Appianus*, schrijven een weinig anders van sijnen dood.

Een nacht-uyl by dag te sien, wierd mede voor een ongelukkig teken gehouden.

De swermende byen, wierden ook geoordeelt een ongelukkigen oorlog te beduyden; Want als deselve voor den *Pharsaltisen* oorlog op het altaar kwamen te strijkken, en ook op de schepen kwamen ter nedervallen, is het op de nederlaag en ongelukkigen strijd van *Pompejus Magnus*, die korts daar aan voorviel, geduid geworden. Wanneer in het leger van *Brutus*, een swarm byen was komen nedervallen, oordeelden de voorseggende wijsen, dat hy van die plaats soude vertrekken, op dat hem aldaar geen ongemak mogt wedervaren.

En zyn de goede en quade voortekenen van het gevogelte, tot het minste vliegende gedierte, self tot sprinkhanen, sparrebouten, vliegen, muggen en mieren, so menigvuldig onder de *Romeinen* geweest, dat het te lang soude vallen, de bekende voorbeelen van deselve te verhalen.

[f] *En Bospaarden*,] *Tacit. d. libro. Proprium gentis equorum quoque præsagia ac monitus experiri, &c.*

De *Romeinen* hadden ook hare bysondere voorseggingen, van geluk of ongeluk, in het viervoetig gedierte, en bysonderlijk in de leeuwen, wolven, muylezels, jonge runderen, rammen, geyten, slangen, hasen, honden en so voort.

Het ontmoeten van een leeuw betekende oorlog, en viandlijk ongemak op den weg, daar en tegen was het ontmoeten van een geyte gelukig, so ook een ram van bysondere kleur.

Indien men een wolf ter rechter zyde, met een opgesparden mond ontmoeten, was een teken van groot geluk, maar als een wolf onder het volk of in de stad kwam, en onbeschadigt ontkwam, wierd voor een kwaat voorteken gehouden, daar door dikmaals de *Romeinen* een nederlaag voorseid is; Wederom dat een hert van een wolf gejaagt, tussen beide de legers onbeschadigt kwam doorgelopen, heeft de *Romeinen* de overwinninge tegen hare vianden voorseid. Dat'er in het *Capitolium*, en op de merkt van *Romen*, een wolf gesien is, heeft de *Romeinen* groten overval van wapenen en vremde oorlogen beduyd; Alsomen het *Roomse* volk in *Lybien* soude plaatsen, en de wolven de verdeilde parken om verre gelopen en plat getreden hadden, heeft het selve haar met de plantinge aldaar doen ophouden, en wederkeren. So werd geseid, dat het tegenkomen van een swartagtigen wolf seer ongelukkige reisen gemaakt heeft.

Indien een eenjarige vaars kwam te jongen, of een muyl-ezel twee jongen voortbragt, wierd voor een seer quaad voorbeduydsel van pest, siekte, ofte sterfte gehouden.

Dat een ezel een leeuw had omgebragt, wierd tot een afschrikkelijk voorbeeld gehouden, het welk den groten *Alexander* sijn dood voorseid soude hebben.

Dat een slange den reisiger sijn weg belet heeft, en onbeschadigt ontkomen was; Dat een swarten hond in eens anders huys was ingelopen, of een jongdragende vos, of een teve met jongen beset ontmoete, wierd mede voor een ongelukkig voorspook gehouden, gelijk ook van een haas geschreven werd, dat deselve een reisiger schielijk komende tegenlopen, hem een ongelukkige en onvoorspoedige reise soude voorseggen.

So wierd het ook voor een ongelukkig teken gehouden, een *Ethiopise* swarte onvoorsiens tegen te komen.

Ook hebben de *Romanisten* van ouds, gelijk als tot noch toe, voor een ongelukkig voorspook gehouden, een menselijk geluyd ofte sugtende stemme te horen van yets ofte van jemand, die men niet en siet. Siet hier van breder by *Alexand. ab Alexandro lib.* v. *cap.* 13. *Peucer. de divinationib. Rubr. de Auguriis, & Aruspicina, & post eos Joann. Rosin. de Antiq. Roman. lib.* 3. *cap.* 9. *Theodori Zuingeri Theatr. Humanæ vitæ, cap. Philosophia Humanæ vitæ.* §. *doctrinæ, eruditionis, omnia auguria, prodigia, somnia, pag. mihi.* 158. *& seqq.*

[t] *Gevallene Lotingen*,] *De Germanis Tacitus: Auspicia, Sortesque maxime observant. Sortium consuetudo simplex. Virgam frugiferæ arbori decisam in surculos amputant, eosque notis qui busdam discretos super candidam vestem temere ac fortuito spargunt. Mox si publice consulatur, Sacerdos civitatis; sin privatim ipse pater familiæ precatus deos, cælumque suspiciens ter singulos tollit, sublatos secundum impressam ante notam interpretatur. Si prohibuerunt, nulla de eadem re in eundem diem consultatio. Sin permissum, auspiciorum adhuc fides exigitur.* Dat is: De *Duitsen* zyn boven andere volken, geweldig naarstig in het waarnemen van de voorseggingen, en lotingen. Haar manier van lotinge is seer slegt en eenvoudig; Sy snyden een tak van een vrugtdragenden boom, en van deselve snijden sy wederom vele kleine stokskens, die door sekre teykenen onderscheidende; dese werpen sy op een wit kleed, in een onsekerheid in't wild heenen; daar op doen zy indien men van gemene Lands saken handelt, den Priester van het vrydom, of so men van bysondre saken, de vader des huisgesins, na voorgaande aanbidden der Goden, en opslag na den Hemel, elk stoks-

ſtoksken driemaal opnemen, en doen dan verklaring over elk opgenomen ſtoxken, na het merk 't welk te voren daar op getekent is geweeſt; Indien deſelve loten dan tegen vallen, ſo is ten ſelven dage van die ſaak geen verder onderſoek, maar indien de loten na haar ſin vallen, ſo ſoekken ſy nog meerder ſekerheid, uyt de waarneminge der voorbeduydſelen en voorſpooken.

De Divinationibus ex ſortibus vide Joann. Peucer. de Divinat. daar hy onder anderen twederhande ſoorten van gebruykelijke lotingen nomt, andere politijke, dewelke ter noodſakelijke uytkomſte van een twijvelachtige ſaak onpartijdiglijk werden aangeſtelt, dewelke voor geoorloft werden gehouden. Als by voorbeeld in rechts ſaken en andre politijke voorvallen, daar men of met lotinge begint, of by het ſteeken ofte gelijkheid der keurſtemmen tot het lot komt, hoedanige lotingen voor geoorloft, en noodſakelijk werden gehouden, en by ons noch plaats hebben; andere dewelke alleen in giſſingen prophetien, en gewaande waarſeggeryen uyt het waarnemen van de veranderlijkheid der elementen, en andere onſekre voorſeggingen, en ook by manier van lotinge beſtaan, dewelke als buyten enige noodſake, en tegen den grond van het Chriſtelijke geloof, by guygelarye en bedriegeryen gepleegt werden, daarom voor gants ongeoorloft, en die gene dewelke deſelve komen te handhaven, ten hoogſten ſtrafbaar werden gehouden, ſulks wy hier voor 't ſijner plaats nader hebben verhandelt. *De quibus ita Peucerus d. loco: Divinatoriæ ſortes Oracula excudunt, abdita atque abſtruſa eruunt, ignota eliciunt, incerta confirmant, impendentia proſpiciunt, ſuſceptorum negociorum exitus prænoſcunt, arguta quidem & ſolerti conjectatione, de numeris formiſque elementorum mixtorumve, deque judiciis caſu ac fortuito, & prorſus ut cecidit acceptis: Sed à veritate aliena commentitia, atque impia, utut ſortium talium artifices & interpretes pingant ſua commenta, & præſtent quandoque quæ magnifice promittunt. Dat is:* De waarſeggende raadſelen ofte lotingen brengen de Oraculen voort, brengen verborgen en verholen dingen aan den dach, onbekende dingen maken ſy bekent, en de onſekere werden daar door beveſtigt, ſy voorſien toekomende dingen, ſy hebben voorwetenſchap van den uytſlag der aangevangene ſaken, voorwaar door een ſeer argwaande giſſinge van het getal en geſtalte der Elementen, en eygenſchap der ſelver uytwerkingen, en van de voortekenen, der gevallige ſaken na dat het lot valt; Doch alles van de waarheid vervremt, en gants verſiert, en t'enemaal godloos, hoe ſchoon deſelve waarſeggende konſtenaars, dat ook weten op te toyen, al is 't dat ſy ſomwijlen komen te voldoen, het gene ſy op het ſchoonſte voorgeven.

131 [u] *Waaghalſde gevangenen,*] *Tacit. Eſt & alia auſpiciorum obſervatio, qua gravium bellorum eventus explorant. Ejus gentis cum qua, bellum eſt, captivum quoquo modo interceptum, cum electo popularium ſuorum patriis quemque armis committunt, victoriam hujus vel illius pro præjudicio accipiunt. Dat is:* Daar is by haar noch een andere waarneminge van voorſeggen, waar door ſy de uytkomſten van ſware oorlogen onderſoeken; Sy nemen een gevangen, van dat volk daar ſy oorlog tegens hebben, daar ſy een van hare landslieden tegen ſtellen, ruſten elk der ſelver toe, in haar gewoonlijke wapenen, en laten deſelve ſo tegens malkanderen ſtrijden, en houden de overwinninge van een van beide tot een vooroordeel.

[w] *De Romeinen menigmaal,*] Lijf om lijf te laten vechten, en daar aan de gantſe victorie te hangen, hebben ook ſomwijlen de *Romeinen*, doch by beroep van hare vyanden aangeregt, en daar aan de overwinninge van het gantſe volk gewaagt, als te ſien in het voorbeeld van de drie gebroeders *Horatii*, aan de ſijde van den *Romeinen*, en de drie gebroeders *Curiatii*, aan de ſijde van den Koning van *Albanien*, dewelke drie tegen drie om de overwinninge tuſſen beyde de volken met wederſijdſe bewilliging beſtonden te vegten; in welk gevegt in den eerſten aanval twee van de *Horatii* ter neder gemaakt wierden, ſo dat de overwinninge in handen van de *Curiatii*, en aan de ſijde van den Koning van *Albanien* ſekerlijk ſcheen te neygen; daar tegen den laatſten *Horatius* ſich veinsde te wijken, en de vlugt te nemen, om de *Curiatios* verdeilt te krijgen, en alſo een voor een tegens deſelve te mogen aangaan, gelijk als geſchiede; want de *Curiatii* meinende den ſtrijd genoeg gewonnen te hebben, volgden den gevlugten, ſo ſy meenden, een voor een langſaam na, op een ſmallen weg daar den overgebleven *Horatius* na toe geweken was; dewelke ſiende dat ſy verdeilt waren, ſich ſeer ſchielijk keerde, en beyde de *Curiatios* een voor een overwonnen hebbende, eer ſy den anderen konden te hulp komen, voort op den derden is aangekomen, tegen dewelke hy nu, gelijk ſtaande, kloekmoedelijk is aangevallen, en heeft deſelve mede ter nedergeleid, tot groten roem der *Romeinen*, en nederlaag der *Albaniers*, daar mede den oorlog tegen deſelve een gewenſt eynde hadde. Welke Hiſtorie in 't lange werd beſchreven by *Livius Hiſtor. Roman. lib.* I. *cap.* XXIV. XXV.

Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate, nec viribus diſpares. Horatios Curiatioſque fuiſſe, ſatis conſtat, nec ferme res antiqua alia eſt nobilior. Cum trigeminis agunt reges, ut pro ſua quiſque patria dimicent ferro, ibi imperium fore, unde victoria fueri; nibil recuſatur, tempus & locus conuenit; priuſquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos eſt his legibus, ut cujus populi cives eo certamine viciſſent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. *Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetuſtior fœderis memoria eſt. Fœdere icto, trigemini, ſicut convenerat, arma capiunt. Quum ſui utroſque adhortarentur,* Deos patrios, patriam ac parentes, quicquid civium domi, quicquid in exercitu ſit, illorum tunc arma, illorum intueri manus: *in medium inter duas acies procedunt. Conſederant utrinque pro caſtris duo exercitus, periculi magis præſentis, quam curæ expertes, quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna poſitum. Datur ſignum, infeſtiſque armis, velut acies, terni juvenes magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his nec illis periculum ſuum, publicum ſervitium obverſatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipſi feciſſent. Ut primo ſtatim concurſu increpuere arma, micanteſque fulſere gladii; horror ingens ſpectantes perſtringit: & neutro inclinata ſpe, torpebat vox, ſpiri-*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

tusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque & sanguis spectaculo essent: duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, expirantes corruerunt. Ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. Ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret. Jam aliquantum spacii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes, unum haud procul ab sese abesse: in eum magno impetu redit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fratri, jam Horatius cæso hoste victor secundam pugnam petebat. Tum clamore qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: & ille defungi prælio festinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, & alterum Curiatium conficit. Jamque æquato Marte singuli supererant, sed nec spe nec viribus. Alterum intactum ferro corpus, & geminata victoria ferocem in certamen tertium dabant: alter fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti, nec illud prælium fuit. Romanus exultans: Duos, *inquit,* fratrum Manibus dedi, tertium, causam belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo. *Male sustinenti arma, gladium superne jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt, eo majore cum gaudio, quo propius metum res fuerat.*

133 [x] *Titus Manlius Torquatus,*] Gelijk voorval isser geweest in het gedenkwaardich voorbeeld van *Titus Manlius*, tegens een van de vyandse *Gaulen*, dewelke het leger der *Romeinen* uyttarden, dat niet een onder haar gevonden soude werden, dewelke tegens hem soude derven aangaan, om aan der selver overwinninge, de gantse nederlag ofte victorie tussen den *Romeinen* en *Gaulen* te stellen; De *Romeinen* hielden daar over raad, en vonden niet goed aan so een kampvecht, de uytkomst van haar voorgenomen slach te hangen. Tot dat *Tit. Manlius*, een jongeling van groten huyse, sijn lijf en leven, voor het behoud der *Roomse* gemeente kwam op te offeren, by na berstende van spijt, dat een *Gauler* van sijn dapperheid boven andere so kwam te snuyven, gelijk of niemand onder de *Romeinen* tegens hem soude derven kampen; het verdrag werd gemaakt dat met den kampvecht van dese, den slach soude gewonnen of verloren zyn; Desen kamp geschiede op de bruggen over den *Rhijn*, tussen beyde de legers, en in 't aansien van deselve; dewelke sodanig uytviel, dat den snuyvenden *Gaul* van *Tit. Manlius* seer kloek en dapper gevelt wierd, die hem na een ongemene worsteling, en dodelijke steek in sijn ingewanden, het hooft af hieuw, en den keten daar hy mede behangen was, so bebloed als hy was, om sijn hals hing. Daarom hy en al sijn geslagt, de naam van *Torquati*, dat is beketende ontfangen en behouden hebben, dit gaf den *Gaulen* sodanigen afschrik, dat sy aanstonds opbraken, en wech trokken. Dese Historie werd by *Aul. Gellius, lib. 9. cap. 13.* en by *Cicero lib. 3. de officiis* en *lib. 1. & 2. de finib.* in 't kort verhaalt, doch by *Livius, Histor. Roman. lib. 7. cap. 10.* wijdlopig verhandelt: luydende al dus:

Dictator, quum tumultus Gallici causa justitium edixisset, omnes juniores Sacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset: prælia de occupando ponte crebra erant: nec qui potirentur, incertis viribus satis discerni poterat: tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit: & quantum maxima voce potuit, Quem nunc, *inquit,* Roma fortissimum virum habet, procedat agedum ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat utra gens bello sit melior. *Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit, quum & abnuere certamen vererentur, & præcipuam sortem periculi petere nollent. Tum T. Manlius L. filius, qui patrem à vexatione tribunitia vindicaverat, ex statione ad dictatorem pergit:* Injussu tuo, *inquit,* imperator, extra ordinem numquam pugnaverim, non si certam victoriam videam: si tu permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quando adeo ferox præsultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeja dejecit. *Tum dictator,* Macte virtute, *inquit,* hac pietate in patrem patriamque T. Manli esto, perge, & nomen Romanum invictum juvantibus Diis præsta. *Armant inde juvenem æquales: pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolide lætum, & (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exerentem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem ceteri, & duo in medio armati spectaculi magis more, quam lege belli distituuntur, nequaquam visu ac specie æstimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste pictisque & auro cælatis refulgens armis. Media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris species: non cantus, non exultatio, armorumque agitatio vana, sed pectus animorum iræque tacita plenum. Omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi constitere inter duas acies tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus: Gallus velut moles superne imminens, projecto læva scuto in advenientis arma hostis, vanum cæsim cum ingenti sonitu ensem dejecit. Romanus mucrone surrecto, quum scutum scuto imum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus armaque uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, & in spatium ingens ruentem porrexit hostem. Jacentis inde corpus ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit, quem respersum cruore, collo circum dedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani alacres ab statione obviam militi suo progressi, laudantes gratulantesque ad Dictatorem perducunt. Inter carminum prope modum incondita quædam militariter joculantes,* Torquati *cognomen auditum, celebratum deinde posteris etiam, familiæque honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit. Et hercle, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide castris,*

caſtris, in Tiburtem agrum, atque inde ſocietate belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam tranſierit.

134 y *Breaute en Lekkerbeetje,*] Deſe kampvecht geſchiede op den 5. February, van het jaar 1600. by beroep van een bende *Franſe*, jegens een bende *Brabandſe* ruyters, van 22. in getal, omtrent de Stad *'s Hertogenbos*, tuſſen den Overſten *Breaute*, een *Frans* Edelman, en *Jan Abramſz.* anders genaamt *Lekkerbeetje*, de eene van de *Spaanſe*, d'ander van de *Staatſe*, ofte *Princen* zyde, in welken ſlag naar een lang en hevig gevegt, *Lekkerbeetje* doodgebleven, en den beroeper *Breaute*, na dat hy ſijn derde paard beſchreden had, van de ſijne verlaten, en van de andre overige *Brabanders* beſet, in *'s Hertogenbos* gevangen gebragt, en na dat ſy hem omtrent eeu uyr gevangen hadden, is ontwapent met meer als dertig wonden, zynde een Cornet met enige andre, die by het gevegt niet geweeſt en waren, deerlijk vermoort. Daar van breder te ſien by *Eman. van Meteren*, *pag.* 432. en *Pieter Borre*, *in het* 37. *boek der Nederlandſe Oorlogen*, *pag.* 4. Dewelke het ſelve beroep en uytſlag, aldus omſtandelijk verhaalt.

Daar was een ſeker jonk ende coragiens Edelman in Vrankrijk van grooten huyſe ende geſlachten, geboortig uyt Normandijen, die genoemt werd den Heer van Breaute. Deſe was op een ſeekeren dach, naar dat den Peys tuſſen den Konink van Vrankrijk, ende den Konink van Spaangien beſlooten was, by den Konink van Vrankrijk gekomen in rouw ofte truyr kleederen, den Konink vraegde hem waaromme hy rouw droech ende truyr-kleederen aan hadde, na dien niemand van ſijn geſlagte en was geſtorven. Hy antwoorde den Konink dat hy rouwe droeg om dat hy deur den gemaakten Vrede, d'occaſie verloren hadde omme ſijne vromigheid te bethoonen, ende eenen name int handelen van wapenen te verkrijgen, de Konink ſeyde hem als hy anders geene oorſaake en hadde, dat hy ſijnen rouwe wel mochte aen d'eene zyde ſetten ende laten varen. Want indien hy ſoo ſeere begeerig was, omme deur de wapenen vermaart te werden; hy wilde hem recommandeeren aande Heere Staten Generaal ende ſijn Excellentie, om hem aldaar eene eerlijke Charge te geven; hy daar over verblijd zynde, nam ſulcx danckelijk aan, ende badt den Konink dat hy hem ſoodanigen recommandatie wilde geven, 't welk den Konink dede, ende quam daar mede aanden Staten Generaal ende ſijne Excellentie, ende werd daar deur tot een Ritmeeſterſchap onder de Franſche geavanceert. 't Is daar na gebeurt dat de Lieutenant van deſen Breaute met 20. Franſche uyt deſelve Compagnie uytgetogen was, die ſy onder hun Natie noemen Meeſters, om datſe Eenſpannigers ſelfs Meeſters vande Peerden zyn: Deſe haar ſelven onvoorſichtelijk vanden anderen in tween geſcheyden hebbende, werden vande Ruyteren van Grobbendonck uyt Dieſt overvallen ende tot 's Hertogen-Boſch gevankelijk gebracht, den Lieutenant van den voornoemde Heere van Breaute ſijnen Ritmeeſter geſchreven hebbende om geld tot rantſoen, dewelke hem 't geld ſond, dan ſchreef daar by, *Je ſuis bien ébahy que vous avecque vingt Maiſtres, vous eſtes laiſſe batre de quatrante Coquins*; Dat is: Ick ben ſeer verwondert dat gy met twintig Meeſters u hebt laten ſlaan van 40. Cocquins of fielen. Deſen Brief komende in handen van Gerard Abrahams of Leckerbeetgen, Lieutenant van den Heere Anthony Schets Heere van Grobbendonk, ſchreef deſelve wederom aan den Heere van Breaute, dat hy daar af niet en behoefde verwondert de weſen, dewijle deſelve Coquins ſo goede Soldaten waren, datſe niet alleen in meerder getal jegens ſulke Meeſters en ſouden derven gaan, maar ook wel in gelijk getal, ende ſo hy Breaute des wilde beproeven met 20. Meeſters, tegens hem Leckerbeetgen met 20. Ruyteren van ſijn Compagnie, ſoo ſoude hy de plaatſe ende tijd noemen, ſy ſouden hem daar inne goed komen; Breaute en konde dat niet verdragen, ende nam de conditie aen, ende daar gingen Trompetters over ende weder over, ende werde de plaatſe genomen op de Vuchtſche Heyde (deur dien Leckerbeetgen hem als een geproſcribeerde nergens en dorſte betrouwen) op beloſte aan beyden zyden, datmen ſonder bedroch vechten ſoude, ende de vechtende geene moeyte als vande gedeſtineerde partije en ſoude geſchieden. Sijn Excell. hadde dit geerne ontraden, ſeggende: Dat de partije te ongelijck was. Want hy weſende een Edelman van goeden huyſe, en konde geen eere noch reputatie begaan, tegen eenen geproſcribeerden verrader ende ſchelm, ende van geen edel bloed zynde. Dan 't was te vergeefs, het edele Franſche jonge bloed was te heet, hy wilde daer mede deur. Hier op vertooch hy uyt Geertruydenberg met ſijn partije, ende ſliep den vierden February des nachts te Loon op 't Sant, alwaar hy, Roomſch Catholijck zynde, des morgens vroech hem Biecht ende Miſſe dede doen, ende reed doe voorts na Vucht, alwaar Grobbendonck haar ſond Spaenſe Wijn, Brood, ende Kaſe, daar af Breaute niet en nutte, maar wel ſijn Volk, ende naar dat Leckerbeetgen voorts gekomen was tot op de Vuchtſche Heyde voornoemt, hebben de Trompetters ten beyden zyden elcks anders haar parthije gaen tellen, 't welk geſchieds te een uyren naar-noen, ende daar naar van beyde zijden haar by malkanderen gevoecht om de charge te ſlaan: ende naar dat hem de perſoon van Leckerbeetgen wel gedecifereert was, ſloegen de Trompetten, waer op de voorſz. parthijen malkanderen met grooter furie chargeerden: In welke eerſte charge de voornoemde Leckerbeetgen van Breaute ſelfs doodtgeſchooten werd, door ſijn Cop, dat hy dood vande Peerde viel: Ende ook onder anderen Leckerbeetgens Broeder genoemt Anthonis Abrahams, ende Swagher. Ende van Breautees zyde bleven doot ſijn Quartier-meeſter Oliſſon, ende noch eenen Beautrubert genaamt: Hier deur hadde Breaute groot voordeel, indien hy dat wel waar genomen hadde, mits de Commandeurs van ſijn Vyanden gebleven waren: Maer hy was ſo haaſtich ende furieus, dat hy ſijn volk noyt wederom t'ſamen bont, 't welck hem in 't verdriet bracht, want of wel de Commandeurs van ſijn Vyand gebleven waren, ſoo deden d'andere als oude ende ervaren Soldaten, ende ſloten hen ſelven wederom in een ſo veele mogelijk was; Breaute d'eerſte reyſe door den Vyand gepaſſeert weſende, wende hem ter-

ſtond wederom na ſijn Vyanden, ſonder na ſijn volck om te ſien, ende chargeerden wederom, in 't welke ſijn Peerd geſchooten werde, ende doe werden vande ſijne geſchooten drie Ruyteren met namen, *Cachou*, *Mortcou ende le Coing*: Hy dede daar na van ſijn Peerd affitten, een ander Ruyter Sigure genaamt, ende quam ſoo weder te Peerde, en ging daar ten derde-maal aan de charge, in welke ſijn Peert weder gheſchooten werde, ende van den ſijnen noch eenen dood bleef, genaamt *la Rilliere*; in deſe Charge waren mede te voet gemaakt noch drie van ſijne Ruyteren, *la Roſe*, *de Noyer*, *ende Bremond*: ende vochten alles te voet, ende midts de quade ordre die hy hadde gehouden, was de Vyand hem nu te ſtijf geworden, daar deur de couragie van ſijne begonſt te faalgeren, in voegen dat eenen *la Piere*, ende den ander *du Lyon* met volle carriere wech reden, en hem abbandonneerden. Eenen genoemt *uyten Eng*, die gequetſt was reet mede wech, mitſgaders ook *Sint Amont*, die beyde armen aan ſtukken geſchoten waren; een ander genaamt *la Texte* reed daar na ook daar van, hem excuſerende op ſijn Peert dat verſchrickt was, ende hem tegen ſijnen wille wech gedragen hadde. Van gelijken werden beſchuldicht van hem verlaten te hebben *Compagne* ende *Barou*, die doch heur daar naar van ſulks hebben willen excuſeren: Nietemin hy aldus verlaten weſende, ende mette andere te voete een wijle coragieuſelijk gevochten hebbende, gaf hem ten laatſten gevangen, op toe-ſegginge van goed quartier, gelijk mede deden La Roſe, de Noyer ende Bremond, ende ten leſten ook Breautees Neve Tibou, die lange gevochten hebbende, noch, te Paarde ſat; Breaute werde daar na belaſt te ſitten opt Peert van ſijn Trompetter, ende naar den Boſch gebracht, daarſe doen bevonden dat Groddendonk een Embuſcade van Voet-volk hadde doen houden: Middelertijd advertentie aan Grobbendonk gedaan zynde van Breautees gevankkeniſſe, ende dat ſijnen Lieutenant doot was, laſte deſelve (ſo men daar naar ſeyde) datmen Breaute metten ſijnen mede doot ſlaan ſoude, 't welk ſchandelijk ende tegen ſijn geſchreven beloften was: Maar dat en mochte Breaute niet helpen, want gekomen weſende inden wech, ofte ſtrate vande Galge, werde gedaan af ſitten, en word aldaar ſchandelijk mette gene die met hem gevangen waren, vermoort met koelen bloede, tegen 't geloof van 't Quartier hem toegeſeyd, ende tegen Grobbendoncx eygen beloften te voren gedaan. Den Cornet van Gobbendonks dienaars, ende meer andere hielpen den ongelukkigen Breaute ende ſijne mede gevangenen vermoorden. Aldus liep dit gevecht van Breaute qualijken af, daar niemand hem te voren en hadde konnen af keeren; hy was een Edelman van goeden huyſe, daarom hy ook op des Koninks van Vrankrijks recommandatie terſtont geavanceert was geweeſt. Sijn lichaam werd tot Dordrecht geſonden, ende aldaar uytgeſchildert met 30. wonden, daar van ik de Copye t'anderen tyden geſien hebbe inde huysinge vande Princeſſe Weduwe van Orangien, ende is vorders het lichaam gebalſemt zynde na Vrankrijk geſchickt, daar het ſeer eerlijk begraven is geworden.

[z] *Goliat tegens David*,] Deſe Hiſtorie werd beſchreven in het *I. boek der Koningen ofte Samuels*, in het *XVII. Capittel*. Daar van het kort inhoud is: De Legers der *Philiſteynen* en *Iſraëliten* tegens malkanderen leggende, treed den Reuſe *Goliat* her voor, en bood hem aan met jemand uyt den *Iſraeliten* te vegten, om de gantſe overwinninge tuſſen beyde de volken. *Iſrael* verſchrikte voor ſijn gedaante, wapenen en trotſig uyt dagen, want ſijn hoogte was ſes ellen en een ſpanne; hy had eenen koperen helm op ſijn hooft, en had een ſchubachtig Pantzer aan, dat dijſ-duyſent ſikkelen kopers ſwaar was; hy had een koperen ſcheen harnas boven ſijn voeten, en een koperen ſchild tuſſen ſijne ſchouderen; de ſchacht ſijner ſpieſe was als een wevers boom, het lemmer ſijner ſpieſe was ſes-hondert ſicchelen; *Saul* had belooft dien man die hem ſloeg met grote rijdom te verrijken, aan hem ſijn dochter te geven, en ſijns vaders huys vry te maken in *Iſrael*. *David* een ſchaapharder, van ſijn vader in het Leger, tot ſijn broederen geſonden zynde, en dit ſiende, wierd verdrietig over den trotz deſes onbeſneden *Goliaths*, en verklaart ſich gewillig om met hem te ſtrijden; dies hem ſijn oudſte broeder heftig ſcheld, over ſijn vermetenheid. *Saul* laat *David* halen, die by ſijn aanbod blijft, en geeft reden van ſijn goeden moed, hy gaat ongewapent met ſijn herders ſtaf, en ſlinger tegens *Goliath* aan, die hem dapper klein acht, vloekt en dreigt; Maar *David* vol geloof, en betrouwen op God, lied het wapentuyg, daar hy van *Saul* mede was aangedaan, af, want hy kende met deſelve niet omgaan. En nam ſijnen ſtaf in ſijne hand, en koos ſich vijf gladde ſteenen uyt de beke, en leydeſe in ſijn taſſe, en nam ſijnen ſlinger, en een ſteen uyt ſijnen tas, en ſlingerde en trof den *Philiſtijn* in ſijn voorhooft, dat den ſteen daar in bleef ſteken, daar door hy op ſijn aangeſigt ter neder viel; *David* nu en had geen ſwaard, daarom liep hy toe, en ſtond op den *Philiſtijn*, nam ſijn ſwaart, trok het uyt ſijn ſchede, en dode hem, daar op de *Philiſtynen* vlugtende, geſlagen en geplundert wierden.

VIII. HOOFT-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

VIII. HOOFTSTUK,

Van het onderſcheid der perſonen, en hantteringe der menſen, onder den Batavieren in 't byſonder, en hare zeden en manieren in de volgende tijden.

INLEYDING.

ONder de oude Duytſen was weinig onderſcheid van perſonen Andre Edele, andre on-Edle. Daar na op de Roomſche wijſe mede verdeelt in Edele, Vrygemaakte en Dienſtbare. Dog de jegenwoordige Batavi kunnen na hun doen beſt verdeelt werden in Edele, onder dewelcke zyn de Krijgs-overſten, Renteniers ofte Welgeborene, Koopluyden, Soldaten, Matrooſen, en Boeren ofte Bouwluyden, en is de ſlaafſche dienſtbaarheid by deſelve gantſch onbekent. Het leven en de manieren der Edelen, veel van andre ſoorten van menſchen onderſcheiden. Staan dapper op haren Adel, trouwen nu veel aan den ouden rijkdom, uit redenen van haar beter beſtaan. Beſoeken veel andre landen en volken tot opmerking en lering. Krijgsluyden en Edelen leven op eene manier ſeer uytwendig in hare kleedingen, na de manier van andre Hoven, dog wel meeſt na de manier van Frankrijk. Soldaten leven armelijk op hun Soldye. De Renteniers leven ſtil en ſuinig in hun huishouden. Trekken hunne kinderen op in de ſtudien en wetenſchappen, of inde koopmanſchap. Der Koopluyden doen is kloek ende ſchrander, om yets uyt te vinden, daar ſy winſt mede kunnen doen, alwaar 't met misleidinge van een ander. Handelen op alle Geweſten en oorden des werelds. Waar toe de gelegentheid van dit land beter en bequamer is als in eenig ander Land. De Ooſt-Indiſche en Weſt-Indiſche Compagnie brengen grooten handel by, dog op hun ſelven. Den Ooſt-Indiſchen handel waſt dapper aan, dog de Weſt-Indien zyn meeſt verwaarlooſt. Matroſen en Bootsgeſellen bebouwen ende beveyligen de Zee. Een ſlegt, ruw, ſtout en ongemaniert volk, met onderſcheid nogtans van bedieningen, onder dewelke die gene, die de Koopluiden dienen, verre de ſchikkelijkſte zyn. Andre zyn buytelands ende binnelands-vaarders. Onder de ruwe ſoort zyn Kapers en Zeerovers, een ſeer ſtout en onvertſaagt volk. De Boeren, die met het vee en landbouwery omgaan, zyn naarſtig en arbeidſaam, veel al dom ende bot, ende dapper ſtijfſinnig op hun oude manier van doen. Leven ſober in hun ſpijs, maar dapper genegen tot den dronk. Onder de Bouwluyden behooren niet alleen de Akkerluyden, maar ook de Boomgaart-luyden, Entluiden, en Zaadverkoopers, die vermits hunnen geduyrigen ommegang met de luyden uyt de Stad, ſeer wel gemaniert en geſchikt van leven zyn. Der Huysluiden Taal is de oude Duytſe Moedertaal gantſch gelijk.

DUs verre van den aard, inborſt en erhoudinge der oude Duitſen in 't gemeen, dewelke [a] met den ommegang van andre nabuyrige volken ſeer verandert is; want onder de oude was weinig onderſcheid van perſoonen, en [b] grote gegemeenſaamheid met den anderen, in alle [c] oprechtigheid ende trouwe, alleen dat andre waren Edele, andre on-Edele.

Edele waren, dewelke [d] tot dien trap van waardigheid, uit hun eigen, en uit hun ouders verdienſten [e] gekoren waren; Ende onder deſen Adel waren ook [f] trappen van onderſcheid, van hooger en minder waardigheid.

On-Edele waren alle andere, dewelke tot deſelve waardigheid niet aangenomen waren, [g] ſonder eenig onderſcheid, en werden gemeenlijk [h] Burgers genoemt.

Deſe zyn daar na op de Roomſe wijſe mede beginnen verdeelt te werden in [i] Edele, [k] Vrygeborene, [l] Gevryde ende [m] Dienſtbare; Dog [n] den aard en levens ommegang van de jegenwoordige Batavieren, ſoude niet oneygentlijk kunnen verdeelt werden in Edelen, Krijgs-overſten, Renteniers ofte welgeboorne Koopluiden, Soldaten, Matroſen, en Boeren ofte Bouwluiden.

[o] De Edelen [p] plagen veel en groot van getal te weſen, dog zyn [q] met den oorlog ſeer vermindert ende verſtorven; deſe zyn van ouds veel al [r] tot Krijgsdienſten ofte Staatsſaken gebruykt en gevordert, in haar ommegang [s] ſedig en manierlijk van leven; veel van andere ſoorten van menſchen onderſcheiden. Buitens lands veel erhouden, om de manieren [t] van andere volken, en [u] velerhande taal te leeren. Veel [w] uitwendig gekleed na de manier van

andre

andre Hoven. [x] Stoffen veel op haren Adel, en eer van haar geslagt; Plagten haar voor ont-eert te houden hunne kinderen aan yemand van burgerlijk doen uit te huwelijken; dog 't sel-ve is [y] omtrent den rijkdom, om door deselve haar Adelijken stand te beter te kunnen ophou-den, vry verandert; soo dat de Edelluiden veel aan rijke dogters trouwen, sonder aanschou dat sy van geen Adel en zyn, en die geene, dewelke [z] veel goed hebben, zyn van geen min-der aansien dan de Edelen. Onder andere zeden en manieren der naburige volken, houden sy die van de Franse voor de welleventste, en tragten haar in hun ligtvaardig gebaar, (dat sy wellevent heid noemen) gewaad, pronkeryen, en [a] al haar doen na te volgen, en 't selve aan te nemen: Dat nog met de oude besadigden aard der oude Duytsen, nog met [b] het regte oog-wit van het reisen en besoeken der nabuyrige volken over een komt. De gemeenschap met andre volken is niet om den een of den ander in al haar doen na te volgen, maar om hun ma-nier van leven te zien, haar landstands regeering, en haar landwetten op het naauwste te on-dersoekken, en daar uit het beste aan te nemen, en het sijne te beteren.

De Krijgs-Oversten leven [c] op de selve manier als de Edele; Zyn seer uitwendig in hun habijt, en houden een goede tafel; maar [d] de Soldaten leven sober en armelijk op hun Sol-dye, alleen dat sy somwijlen enigen buit op hunnen vyand halen; Zyn seer nauw aan hun Krijgsordre en bevel van haar Oversten gebonden.

De Renteniers ofte Welgeboorne [e] die van haar eigen inkomsten leven, en haar van ouds buyten alle Handwerkelijken dienst gehouden hebben, zyn in geen minder agting dan de E-delen, dog hebben een gantsch andere manier van leven, zyn [f] suinig in haar huis-houden, sedig en wel gemanierd, en niet soo uitwendig in haar dragt; haar kinderen werden gemeen-lijk ter scholen besteed, om geleerdheid en wijsheid te bekomen, welkers voorname oeffening is in de Godsgeleerdheid, Regtsgeleerdheid, ofte Artzeny en Genees-kunst, daar toe dan de verdere oeffeningen der vrye Kunsten, tot de behulp-middelen en werktuygen dienen; Hier toe is [g] in de Stadt van Leiden een Academie en hooge Schoole opgeregt, en om de luyden voornamentlijk tot de oeffening der Godsgeleerdheid te houden, en op te wekken, is daar toe [h] by den Staat een bysondre leerplaats geschikt, daar die geene, dewelke het niet al te wel vermogen, tot kosten van het Land, in die professie werden geoeffent, en onder-houden.

[i] Der Koopluiden doen is kloek en neerstig in het beoogen van winst te doen, door de on-derhandeling met alle naburige volken, en by vertiering van allerhande Koopwaren hun voordeel te soeken, daar toe de gelegentheid van dit [k] land beter en bequamer is, als in eeni-ge andre Landen.

Weten alle uitheemsche Handwerken na te bootsen, en in wesendlijke deugd te verbete-ren, [l] in hun Koopmanschap zijn sy onbepaald, en doen hun uyterste vlijt om met alle mid-delen de meeste winst te doen, alwaer 't met misleidinge van een ander, als maar sulks voor 's hands, en met geen onbehoorlijke middelen geschied, menen sy dat hun alles geoorloft is; Houden haar stuk vast als sy menen regt te hebben; Buiten haar Koopmanschap hande-len sy met de luyden seer vroom, en soo heus als yemand anders soude konnen doen, en ge-dragen haar alles naar Regt en Wetten.

Den Koophandel bestaat voornamentlijk in het maken van allerhande [m] geweven stoffen en handwerken; In den handel van [n] Haring en gesoute Vis, in de [o] Walvis-vangst en vaart op Groenland, en [p] Scheeps-timmering, daar [q] soo velerhande Ambagten en soorten van Koopmanschappen, elk in den sijnen aan te werk komen, en so veel toebehoort, dat deselve handelingen voort allerhande soorten van Koopmanschappen naar sig trekken, daar mede den handel in alle [r] oorden van de wereld werd gedreven, soo datter naauw een plaats in des werelds omring, hoe onnaderlijk die ook is, gevonden werd, of daar werd gevaren of ge-handeld, dog wel voornamentlijk op [s] de Straat, [t] Vrankrijk, [u] Spangien en Poortugaal, [w] Engeland, Schotland en Iirland, na de [x] Oostersche en [y] Noordsche Landen, [z] langs den Rhijn en Maas, [a] de Vegt, Elbe, Weser en Eems, ende de plaatsen daar omtrent ge-legen, daar dan de Koopluiden na toe senden, en wederom van daan brengen het geen aldaar best begeerd werd, en hier het meeste voordeel mede te doen is; Hier onder plag de [b] Schelde mede gereekent te werden, maar sedert het verval van den Koophandel tot Antwerpen, is het maar een binnevaart geworden.

[c] Tot de Weverye behooren alle soorten van Wolle Lakenen, Sayen, Heresayen, Fustey-nen, Gogreinen, Boratten, Karsayen, Stametten, Bayen, Rassen, Pletsen, Bombasynen, Katoenen, Vaandoeken, Kanefassen, Dekens, Duffels, Wolle en Linne-rollen, Carpetten,

Kun-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Kantoor-kleden, allerhande nagemaakte Sargien, Fluwelen, Fulpen, Tourssen, Farandinen, Tapijten, Trijpen, [d] allerhande Lijnwaten, Doeken, Dundoeken, Kamerixdoeken, Tijkwerken, Servetwerken, Speldewerken, Genaeide Kanten, Borduyrsels, Passementen, Koordewerken, Lintwerken, Franyewerken, Draattrekken en Knoopmaken; daar toe dan elke soort wederom sijn bysondere Handwerkers van nooden heeft; Tot de Laken-rederye alleen behooren Velle-bloters, Wolwassers, Kammers, Rietmakers, Schietspoelmakers, Kamslagers, Spinders, Wielmakers, Spoelders, Wevers, Volders, Kaarde-setters, Droogscheerders, Noppers, Stoppers, Verwers en Perssers. Tot de Greinderye behooren Twijn-moolens, Klossen, Bobijnen, Twijnders, Bobijnders, Dubbelaars, Wevers en Verwers; en soo voort heeft elke soort van Weverye sijn bysondre Ambagt en Handwerkers van nooden, daar [e] een ongelooflijk getal van mensen aan te werk komen. Tot de Visserye en het Scheeps-timmeren, komt wel veel volk aan te werk, maar bestaat in so velerhande soort niet.

Den handel van de Oost-Indische Compagnie en Maatschappy, geeft ook een [f] groote Nering en vertiering onder de mensen, en geen klein voordeel aan het inkomen van 't Land; dog 't selve is een afgesonderden handel, dewelke [g] alleen by de Compagnie mag werden gedreven, en by niemand anders, die soodanig is aangewassen, dat de Compagnie aldaar een gantsche Republijk op hun selven besit, en haarluider ingeleide hooftsom, daar mede den handel wert gedreven, tot vier voor een is aangewassen. Gelijke Maatschap was opgeregt [h] na de West-Indien, dewelke by gebrek van goede voorsorge en ordre, by na t'eenemaal is komen te vervallen, en wederom voor een yder open gestelt is.

Matrosen ofte Bootsgesellen, zyn de zeevarende dienstelingen, een slegt, ruw, ongemaniert en stout volk, van wegen de gestalte van wint, lugt en water, daar sy in leven, en spijse die sy genutten, bestaande meest in Vis, gesouten Vleesch, Spek, Gort, Erweten, Rijs, en wat des meer is; Zyn hardvogtig en lijdsaam in hun ongemak, stuyrs en wreed, de winden en baren van de zee gelijk, dewelke met geen goede woorden, nog met geen gedienstigheid te payen zyn; een vergaarden hoop uit het schuim van allerhande volken; Dese zyn van tweederhande soort; andre dewelke als krijgs en oorlogs-luiden haar selven aan den Staat verhuyren, om [i] de zee van de vyanden te beveyligen; Andre, dewelke alleen dienen om het Schip te regeeren, en [k] ten dienst van den Koopman te voeren; Gene staan [l] onder het gebied van hunne Officieren en Hoofden, over hun gestelt; Dese alleen onder 't gebied van [m] Schippers en Stierluyden, so veel het Scheeps werk aangaat, en dienen om kost en loon, so lang de reis duyrt.

Dewelke wederom verdeelt werden in Binne- en Buitelands-vaarders; Binnelands-vaarders zyn die op alle Veeren met Reisigers en Pakgoederen, binnen 's Landt, [n] om seker loon, [o] van de eene plaats op d'ander varen, diemen gemeenlijk Schippers noemt. De Buitelands-vaarders zyn eigentlijk [p] Matrosen en Bootsgesellen: Onder dese zyn ook [q] Kapers en Zee-rovers, dewelke naar voorgaande toelatinge werden uitgerust, om op hunnen vyand te roven, en alle afbreuk te doen, een seer waaghalsig, wreed, en stout volk, dewelke niet en beoogen, als haar selven door den geroofden buit te verrijken, daar sy dan dikmaals weinig onderscheid in maken, hoe ofte van wie sy die krygen.

De [r] Boeren en Huisluiden, die haar met de Landbouwerye en hantering [s] der suivel en [t] slagtbeesten erneren, zyn [u] naarstig en arbeidsaam, [w] dom en bot van verstand, diemen niet met harde, maar met goede en sagte redenen moet bejegenen, geven de reden plaats alsmen haar deselve inscherpt, en tijd van bedenken geeft om deselve te verstaan, anders seer [x] stijffinnig, en geensints van hare voorige gewoonte af te brengen; Op het Land en in de Dorpen, wat verre van de vaste Steden afgelegen, zyn sy [y] slegt, opregt, en met het hare vernoegd, weten van geen ander goed, als dat tot versadiging en gemeen onderhoud dient; [z] Haar spijs is meest Moeskruid, Wortelen, Kool, Knollen, Erften, Bonen en Melk; en by die wat meer vermogen, gerookt Spek, en somwijlen een stuk gesoute Vlees. Haar drank is Wey of [a] Bier, daar sy haar selden in matigen, maar (gelijk alsmen seid) somwijlen wel een donkertjen over sitten; Omtrent de Steden zyn sy olijker en gaauwer; zyn niet wel soo fris van leden, als wel [b] grof en sterk, dog loom van lichaam; Al haar bedrijf buiten haar werk, is [c] by den drank, en in de Herberg.

Dese kunnen in hun doen, in driederhande soorten verdeelt werden: Ten I. in die geene, dewelke alleen met het maken van Boter en Kaas, beweiden en voortsetten [d] van het vee hun erneren, elk na sijn landstreke daar hy hem ter neder set. Ten II. Andre dewelke sig niet anders als met [e] teelen, ploegen en zayen van allerhande granen, en andere Land-vrugten besig houden. Ten III. Andre zyn [f] Tuin en Boomgaar-luiden, die haar met het planten, voort-

telen en onderhouden van allerhande Moeskruiden, Fruiten en Boom-vrugten erhouden: Daar van de laatste veel en meest met Steeluiden en Renteniers omgaan, en veel al in en dig: onder de Steden, en op Heeren houven woonen, vry geschikter en gemanierder als andere

De Nederlandse Boerse taal is de oude Duitse [g] Moedertaal in alles gelijk, en door ver-smeltinge van veel onuitgalmelijke dubbel-letteren, [h] ongelijk sagter en aangenamer. Ik spreek van de sedige en welgemanierde, en niet van het gespuys van volk, 't welk ten voor-beeld van de lispende en kromtongde wyven, de regte grondtaal [i] verbabbelen, en [k] in de eene plaats anders uitgalmen, als in d'ander, die verre daar van gelegen; Ik spreek ook niet van de verbasterde Hovelingen, en na-apende Regts-oeffenaars, diemen Practisijnen nomt, nog ook van de woord-gebrekende Artzeniers, diemen Doctoren, Apotekers en Chirurgijns nomt, dewelke [l] verscheide Talen onder een vermengen, en sodanig vervormen, dat sy den regten grond van hun uytslag niet en kunnen aanwysen, en met alderhande vermengin-gen hun eigen Taal tot een bedelaars mantel maken, met duysent lappen van verscheide kleur aan een gehegt.

Kort inhoud van de Bewijs-redenen op het

AGTSTE HOOFTSTUK.

1. *Welgemaniertheid der* Duytsen, *door den ommegang met andre volken.*
2. *Seer gemeensaam en opregt.*
3. *Den regten adel uyt kloekheid, dapperheid en vromighied, in groote agting by den* Duytsen.
4. *Bestond meest in dapperheid ten oorlog, en van haarluyden Ridder maken.*
5. *Verdeiling en onderscheid der personen.*
6. *Burgers.*
7. *Edele.*
8. *Vrygeboorne, en onderscheid tussen slavernye en gemene dienstbaarheid, tot uytlegging van de plaats van* Aristoteles.
9. *De slavernye der* Romeinen *waar uyt voortgekomen.*
10. *Vrygemaakte.*
11. *Dienstbare, welke by den* Romeinen, *en welke by den ouden* Duytsen, homines proprii, *lijf eygenen, by de* Coloni adscriptitii & dedititii *te vergelijken.*
12. *Die haar vryheid verkopen, en verdobbelen, hoedanig met deselve te handelen.*
13. *De magt van leven ter dood, by niemant als by den* Romeinen *gepleegt, naderhand ingetoomt.*
14. *Lijf eygenschap ook van ouds in dese Landen bekent, waar in bestaat.*
15. *De slavernye by alle Kristen volken vernietigt.*
16. *Onderscheid der personen, in alle saken nodig tot het bestaan van het menschelijk geslagt; verkiesinge in hun doen, een Goddelijke bestiering.*
17. *Heest sijn begin van de scheppinge af.*
18. Saxers *en gemene* Duytsers *in vierderhande soorten verdeelt, edele, vrye en welgeboorne, vrygemaakte, en dienstelingen, dog wel meest in driederhande, krijgslieden, kunstelingen, bouwlieden; andre Priesterlingen, krygslieden en werk lieden.*
19. *In* Duitsland *geen edele, aan onedele, en elk na sijn staat met sijns gelijk te trouwen.*
20. *Den oorspronk van oorlog, Afgoderye, haat, nijdt, en vervolging uyt de sonden en overtredingen van* Adam, *en sijne wederspannig kinderen voortgekomen.*
21. *Lof der oorlogs daden.*
22. *Geringe luyden, door den oorlog tot grote staat verheven.*
23. *Den oorlog altoos onder den* Duytsen *en* Nederlanders, *over den oorsprong van den Adel.*
24. *Den naam reden van het woord Adel.*
25. *In den Hoeksen en Kabeljausen oorlog, en tagtig-jarigen stryd tegens den* Koning van Spanjen, *vele Edelen gebleven, en het getal der Adelijke geslagten vry vermindert.*
26. *De* Nederduytse *veel sediger en manierlijker als andere hoger volken, om den ommegang met andre volken en taalkunde.*
27. *Gesanten, ervaren in allerhande talen, uyt den Adel verkoren.*
28. *Het invoeren van de* Franse *spraak, in alle boven oorsaak van het verval der studien, en onkunde der Edelen.*
29. *Misbruyk in de habyten, sonder onderscheid tussen grote en kleine, tegens verscheide voorgaande edicten en ordonnantien.*
30. *'s Heeren klederen, wat.*
31. *Der* Duytsen *roem op haren Adel, boven den Rijkdom, by d...*
32. Patricii *en welgegoede, anders welgeboorne,* Nederlanders *beneven Edelen geagt.*
33. *Van hoedanigen rijkdom te verstaan, en wat voor ouden rijkdom te houden, en 36.*
34. *Den Adel van driederhande soort, en 35.*
35. *Edelen mogen geen Koopmanschap doen.*
37. *De pronkerye onder de naam van* Franse, *of nieuwe mode, en Franse Kramers het bederf van vele families, sonder datmen onderscheyt van personen kan maken.*
38. *Misbruyk en gebruyk van het reyse, en roem van het ...*
39. *De krygers en soldaten mogen de huysluyden geen overlast nog enige schade doen, op grote boeten.*
40. Patricii *wie.*
41. *Welgeboren Mannen van Edelen afkomst, en van ouds daar voor erkent, de Hoge Vierscharen van Rijnland, Delfland, &c.*
42. *Advijs over 't Regt der Welgeboorene van Maasland, en een Sententie van den Jare 1532. en eenige bewys-stukken.*
43. *Suynigheid der* Hollanderen, *in haar huyshoudinge ... ders als onder de Edelen.*
44. *Opregtinge van de Academie tot* Leyden.
45. Collegium Theologiæ, *op des Lands beurse opgeregt, en dessels reglement en ordonnantie.*
46. *De Koopmanschap en geldhandel by den ouden* Duytsen *onbekent, eerst in de laatste eeuwe aangevangen.*
47. *Door de* Batavieren *den Koophandel eerst op gestelt, met haar schipvaart ter Zee.*
48. Cauchen, *groot en kleine, welke,* Westfriesen, Waterlanders, Kennemers *en* Seeuwen.
49. *Welke de eerste Koopluyden onder deselve? de Batavi.*
50. Ganascus *en* Carausius, *eerste Zeerovers tot* Verone.
51. *Waarom het* Batavien, *ofte* Holland, *beter en bequamer tot de Koopmanschap.*
52. *Der Koopluyden aard.*
53. *De weveryen eerst by de* Vlamingen *gevonden; hoedanig in* Holland, *en voornamentlijk tot* Haarlem *en tot* Leyden *ter nedergestelt.*
54. *Ondergang van* Antwerpen, *en welvaart van* Amsterdam.
55. *Opkomst van den handel van haring en souten, door wie eerst voortgeset.*
56. *Ordre op deselve.*
57. Groenlandse *vaart, en walvisvangst, hoedanig deselve werd geoeffent.*
58. *Scheeps-timmering een groten handel.*

59. Di

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

59. *De Koopmanschap trekt en voed allerhande ambagten, en onderhout een ongelooflijk getal van volk.*
60. *De Hollandse Koopmanschap in alle oorden des werelds bekent.*
61. *Den* Levantschen *handel, ofte den handel door de* Straat, *waar in die meest bestaat.*
62. *Den handel in* Franse *waren, en Koopmanschappen, waar in die bestaat.*
63. Op Spangien *en* Portugaal.
64. *Handel op en met* Engeland.
65. Engelse Court.
66. Schotse *Waren.*
67. Yerse.
68. Oostersen *handel, waar in die bestaat.*
69. Noordsen *handel.*
70. Groenlandsen *handel.*
71. *Handel langs den* Rhijn *en* Maas.
72. Frankfurtse Mis, Neurenburgse *waren.*
73. *Handeling op* Luyk *en* Aken.
74. *Op* Silesien, Hamburg, Bremen, Brunswijk, *het* Stift Munster, &c.
75. *Wolleweverye van ouds tot* Leyden, *linneweverye tot* Haarlem, *en garentwijnderye tot* Dordregt, *en* Haarlem *bekent.*
76. *Lakenhandel over de vier-hondert jaar tot* Leyden *bekent.*
77. *Het Wanthuys vierendeel.*
78. *Met den overkomst der* Iperlingen, *anno* 1325. *of* 1330 *dapper aangewassen, daar door de Stad vergroot.*
79. *Gelijke oudheid en stapel van de linneweverye tot* Haarlem.
80. *Hoge agting en uytnementheid van het* Leydse *laken, en* Haarlemse *linnen.*
81. *Een ongelooflijk getal van mensen, dewelke aan de manifactuyren, en verderen koophandel te werk komen, in een ruywe schets aangewesen.*
82. *Aan de lakerederye binnen* Leyden, *over de* 12. *duysent mensen, op een goeden tijd te werk gebragt.*
83. *En over de verdere manifactuyren, visserye ter Zee, landbouwerye, koophandel, en wat daar toe behoort, Jonkers-handwerk, en arbeidsluyden, &c. moeten in dit* Holland *en* Zeland, &c. *meer als vier-en-twintig maal hondert-duysent mensen woonen, eten en drinken.*
84. *Den handel van de* Oost indise Compagnie, *waar in die voornamentlijk bestaat.*
85. *Wanneer men eerst in* Oost-Indien *heeft beginnen te handelen, en tot een vaste Compagnie gebragt.*
86. *Der selver Octroyen.*
87. *Magt van de Compagnie in* Indien.
88. *Avance van de actien in oud* Capitaal.
89. *De* West-Indise Compagnie *in gelijken stand gebragt, is door gebrek van goed beleid by na t'enemaal komen te vervallen.*
90. *Matrosen ofte bootsgesellen, van soldaten te onderscheiden.*
91. *Van het regt tussen schippers, reders, bevragters en bootsgesellen, &c*
92. *Artijkel-brief voor de zevarende gesellen, en hunne ordres.*
93. *Ordonnantie op de veeren.*
94. *Gemak in 't reisen door geheel* Holland.
95. *Matroos, wat, en desselfs naamreden.*
96. *Kapers en Zerovers hoe te onderscheiden.*
97. *Boeren en bouwluyden van wat aart, zeden en manieren, en hunnen handel en bedrijf; bot, stijfsinnig, slegt en opregt, slegt in hun spijs, maar tot drinken genegen, grot en sterk, maar loom van geest*
98. *Alle Koopmanschappen in een dronken gelag geschiet, binnen* 24. *uyren af te gaan.*
99. *Akkerluyden, en die haar met de teellanden erneren, hoedanig van koeboeren te onderscheiden, en wat van de dienstevgenen der oude* Duytsen.
100. *Tuyn en boomgaart-luyden, saadverkopers en blommisten.*
101. *Verval der warmoesnering, waar door.*
102. *Entluy en Enteryen.*
103. *Wonderlijke Historie der blommisten van den jare* 1637.
104. *Der landluyden taal in alles de moeder taal gelijk.*
105. *Onderscheid van spraak en galm tussen d'eene Stad of d'ander, en misbruyk in de oeffening van ons eygen taal.*

BEWYSREDENEN,

OP HET VIII. HOOFTSTUK.

1 [a] M*Et den ommegang van andre*] Daar van *Tacitus* en *Cæsar* verhalen, dat die gene dewelke wat meer gemeenschap met de nabuyrige volken hadden, veel gemanierder waren als de binnelanders. *Cæsar lib.* 4. *de Bello Gallico. Qui sunt ejusdem generis, etiam cæteris humaniores sunt, propterea quod Rhenum attingunt, multique ad eos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti.* Dese sijn veel beleefder als de andere, om dat sy omtrent den Rhyn wonen, en de buyte Koopluyden veel met haar komen om te gaan, ende om dat sy daar digte aanwonen, veel de manieren der Gaulen navolgen. *Tacit. de morib. Quanquam ob usum commerciorum proximi aurum & argentum in pretio habent, formasque quasdam nostræ pecuniæ agnoscunt; Interiores simplicius, & antiquius permutatione mercium utuntur.* Alhoewel sy ons so na by sijn, en om de onderhandelings en koopmanschaps wil, het goud ende silver in agtinge hebben, so houden nogtans de inlanders haar by de oude manier van het een tegens het ander te verruylen. Ende een weinig daar naar: *Gerunt & ferarum pelles, proximi ripæ exquisitius, ulteriores negligenter, ut quibus nullus per commercia cultus.* Sy dragen ook vellen van wilde Dieren; die gene die aan den Rhyn wonen, kostelijker en beter, en die verre buyten af wonen slegter en slordiger, om dat sy geen gemeenschap met de beter gemanierde hebben. Welken text wy aldus tegens de oude af-schriften herstelt hebben, als breder in het voorgaande Hooft-stuk N°. 18.

2 [b] *Grote gemeensaamheid,*] *Idem Tacit. Inter Dominum ac servum nullis educationis deliciis dignoscas, inter eadem pecora, in eadem humo degunt, donec ætas separet ingenuos, virtus agnoscat;* Tussen Heer en Knegt is weinig onderscheid in de huyshoudinge; Want sy verkeren in een land, onder deselve beesten met malkander, so lang tot dat haren behoorlijken ouderdom, de vrye van de dienstbare afscheid, en hun vromigheid, haar boven andere bekent maakt.

3 [c] *Opregtigheid,*] *Gens non astuta nec callida, aperit secreta pectoris; nuda omnium mens, & ad simplices cogitationes patet animus:* 'T is een volk nog loos nog listig, alles wat in haar herte verburgen is, werd by haar in eenvoudigheid geuytet, en al hare enkele gedagten werden by haar uyt-geboesemt.

4 [d] *Tot dien trap ende waardigheid,*] Den Adel is by den ouden Duytsen bekent geweest, voort-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

komende uyt hun kloekheid, dapperheid, ende vromigheid. Van de dese werd by *Tacitus de morib. Germanorum* doorgaans gesproken. Dese deugd ende waardigheid der Ouderen, wierd ook in de Kinderen erkent, *Tacitus*; *Magna patrum merita Principis dignatione etiam adolescentulis assignant:* Den voornaamsten Adel werd om de verdiensten van de Ouders, ook den Jongelingen mede gedeelt.

4 [e] *Gekoren waren*,] Desen Adel bestaat alleen in en by den Oorlog, ende dapperheid in den selven betoont. Niemand werd in den Oorlog, of tot den stant van Adel aangenomen, ten sy het gantse Vrydom hem daar voor goed gekent heeft. Dit geschied in hunne Vergaderingen, op een sonderlinge wyse, by na op gelijke wyse als by ons en by de Duytsen, het Riddermaken plag toe te gaan. Dus schrijft daar van *Tacit. d. libro de moribus Germanorum. Arma sumere, non antè cuiquam moris, quam civitas suffecturum probaverit. Tum in ipso Concilio vel Principum aliquis, vel Pater, vel propinquus, scuto frameaque juvenem ornant: Hæc, apud illos, toga, hic primus juventæ honos, antè hoc domus pars videntur, mox reipulicæ, cæteris robustioribus jam pridem probatis aggregantur. Hæc dignitas, hæ vires, magno semper electorum Juvenum globo circumdari, in pace decus, in bello præsidium*; Dat is: Het is by haar in gebruyk, dat niemand enige wapenen dragen mag, voor dat het gantse Vrydom hem daar toe heeft goed gekent. Tot dien eynde staat jemand van de Princen, of de Vader, of jemand van de naaste Vrienden uyt de vergadering op, en rusten den Jongman toe met een Schild en een Priem-dagge. Dit is by haar het regte manlijke kleed, en eersten trap van eere voor de jonkheid; want eer sy daar toe komen, zyn sy slegts als een deel en lidmaat van een bysonder huysgesin, en daar na werden sy een lid van staat. Dese werden de kloekste Ridderen, en die lange dien staat bekleed hebben, by-gevoegd; Dit is der Princen heerlijkheid en magt, met een groten stoet van de sodanige uytverkorene Jonk-Heeren verselt te zyn: Dit is haar luyster in tijd van Vrede, en haar sterkte in den Oorlog.

5 [f] *Trappen van Onderscheid*,] *Tacit. Gradus quin etiam & ipse comitatus habet, judicio ejus, quem sectantur.* Van de trappen en waardigheden van Adel, werd hier naar in 't XIII. Hooft-Stuk, breder verhandelt.

[g] *Sonder enig Onderscheid*,] *Tacit. d. loco. Inter Dominum ac servum, nullis educationis deliciis dignoscas. &c.*

6 [h] *Burgers*,] Alsoo genomt van de Burgten en sterkten der Edelen, onder welkers beschierminge sy woonden, anders Burgsaten.

7 [i] *Edele*,] Die boven andre in uytmuntenheid, geagt en ge-eert zyn.

8 [k] *Vry-geboorne*,] *Ingenui, qui statim ut nati erant liberi erant* §. 1. *Instit. de Ingenuis*: Gants vrye, en niemands slavernye onderworpen; Hoedanige van natuyren alle mensen geboren zyn, *c. 4. ff. de Just. & Jure*: Want dat *Aristot. lib. 1. Politic.* schrijft, dat sommige slaven van natuyren zyn, en slaven geboren werden, is te verstaan, dat sommige so loom van geest geboren werden, nogtans sterk van lighaam, ende sulks van natuyre daar toe als geschikt zyn, om de andere dewelke meer verstand en kennis hebben, ten dienste te zyn, te weten, in een al-gemenen dienst, maar geensints in slavernie, daar hy niet van en spreekt, want het is wat anders een slavernye, of een gemene dienstbaarheid. 9 De slavernye der Romeinen ende magt over de vry-geboorne, om daar mede sijnen wille te doen, selfs om deselve vant leven ter dood te brengen, is uyt den Oorlog voort-gekomen, dat de gevangenen in plaats van gedood te werden, onder sodanige slavernye, en volle magt van hun alles op te leggen, en doen doen datmen wilde, het leven vergunt wierd: §. 3. *Instit. de Jure Personar.* Daar van breder te sien is, by *Grot. de Jure Belli ac Pacis, lib. 3. cap. 4.*

10 [l] *Gevryde*,] Sijn die gene, dewelke door gunst van haren Heer, van de slavernye sijn vry gestelt, het welk by de Romeinen op veler-hande wyse geschiede: §. 1. & 2. *Instit. de libertin*: Dese waren onder de Oude Duytsen by na met den dienstbaren gelijk: So seid *Tacit. de morib. German. Liberti non multum supra servos sunt. Raro aliquod momentum in domo, nunquam in civitate, exceptis duntaxat iis gentibus, quæ regnantur. Ibi enim & super ingenuos, & super nobiles ascendunt:* De Gevryde sijn niet veel boven de Dienstelingen; want sy hebben selden enig bewind, in haars Heeren huys, en nimmermeer hebben sy enig gesag in de gemeente des Vrydoms: Uyt-besondert al die volken, dewelke onder Koningen staan, waar sy in hoogheid self boven de vrye en Edelen op-klimmen.

11 [m] *Dienstbare*,] Dit waren by de Romeinen Slaven, dewelke door den oorlog tot een slavernye gebragt waren, ende met het regt van leven oft dood beseten wierden; of die gene die daar van by voort-telinge gekomen waren, dewelke alle deselve slavernye onderwurpen bleven: §. 4. *Instit. de Jure Personar.* Dog onder de Oude Duytsen heeft noyt sodanige slavernye plaats gehad, by dewelke maar enkele dienstbaarheid plaats had. Al-hoewel deselve, lijf-eygenen, en *homines proprii* genomt wierden; dat is niet te verstaan, dat den Heer daar over de magt van leven en dood had: maar dat hy sijnen Heer in alles most beschermen en ten dienst staan. Dewelcke niet oneygentlijk met de *colonis ad scriptitiis* ende *dedititiis* der Romeinen vergeleken kunnen werden; die gestelt sijn, om een seker stuk lands voor den Heer te bebouwen, *c. unic. Cod. de dedititia, & de latina libertate tollend.* Dese waren niet alleen voor haar selven, maar ook voor haar kinderen en afkomelingen, den Heer gelijke dienstbaarheid schuldig, daarom sy ook lijf-eygene genoemt wierden. 12 Van sodanige dienstbaarheid is te verstaan, de vrywillige overgifte, daar toe de sommige selfs onder den Duytsen haar hebben laten verkopen. Ende sodanige dienstbaarheid was het, t'welke in het dobbelen en spelen by de Oude Duytsen gewaagd wierd, daar *Tacit. lib. d. morib. German.* aldus van schrijft: *Aleam exercent tanta lucrandi, perdendive temeritate, ut cum omnia defecerunt, extremo ac novissimo jactu de libertate & de corpore contendant. Victus voluntariam servitutem adit. Quamvis junior, quamvis robustior, alligari se ac venire patitur.* Hare taarlingen oeffenen sy met sodanige ligtvaardige

drift

drift van winst of verlies, dat so wanneer sy het al verloren hebben, met den laatsten werp haar Vryheid, en lijf-eygendom derven by setten. Die sulks verliest, neemt vrywillig sijnen dienst-baren staat aan, ende hoe jong en sterk hy is, laat hy hem nogtans binden, en als een doemeling verkopen. Het onderscheid tussen een Roomse slaaf, en een Duytse diensteling, wyst *Tacit. d. lib. de morib. German.* seer klaar aan, als hy seid: *Servis non in nostrum morem descriptis per familiam ministeriis utuntur. Suam quisque sedem, suos penates regit; frumenti modum Dominus, aut pecoris, aut vestis, ut Colono injungit, & servus hactenus paret.* Sy gebruyken haar dienstelingen, in haar dienst, maar niet volgens de gewoonte by ons, by dewelke yder Knegt de huysaken bevordert, volgens de ampten hem aanbevolen; maar hier heeft een ygelijk dienstknegt sijn eygen huys, en sijn eygen haart: Alleen dat sijn Heer hem belast (als een land-pagter) op te brengen sekre maat van graan, seker getal van beesten, of velle kledingen, dat den diensteling moet voldoen.

13 Hy voegd daar by: *Verberare servum, ac vinculis & opere coërcere, rarum. Occidere solent, non disciplina & severitate, sed impetu & ira, ut inimicum, nisi quòd impune.* Dat is: het geschied selden datmen een dienstknegt slaat of met gevankenis, of andre manieren tot werken dwingd; dog het gebeurd dat een Heer sijn knegt dood slaat, niet uyt gewoonte van haar strenge straffe, maar in toorn en hevigheid, en ten waar door toorn, hy souw ongestraft gebleven hebben.

De magt van leven of dood over de slaven, is maar alleen by den Romeinen, en enige weinig volken toegelaten geweest: want dat in §. 1. *Instit. de his qui sui vel alieni juris & l.* 1. §. 1. *omnes peræque gentes*, by alle volken, werd geseid; is maar van de sommige te verstaan, door een verdubbeling van spreeken. Dit en is by de Duytsen, Parten, Hispanjaarts nog ook by de Grieken oyt gepleegt; volgens tuyg van *Tacit.* op dese plaats: *Justin. lib.* 4. *Histor. Athenæus lib.* 6. *Bodin. de Repub. lib.* 1. *cap.* 5. Het is ook tegen de natuyrlijke Wet geoordeelt, dat den eenen mens den ander, buyten den oorlog, selfs in de slavernye, soude mogen doden. So vermaant den Apostel *Paulus* de *Colossensen* in sijnen Brief tot deselve, *cap.* 4. na dat hy in het laaste van het 3. *capitt.* geseid hadde, datter geen onderscheid der personen was, aldus, *Gy Heeren*, seid hy, *doet uwe dienstknegten regt en gelijk, wetende, dat gy ook eenen Heere hebt in den Hemel.* Ende het is ook naderhand by den Keiser *Antonyn*, bygenaamt de Godvrugtige, den Romeynen verboden, dat sy over hare slaven, gene straffe sonder oorsaak souden mogen nemen, en den Regter soude vermogen, op de klagten van den slaaf, den selven aan een ander te doen verkopen, ende hem van de wreedheid van den eersten Heer te bevryden. §. 2. *Instit. l.* 2. *ff. de his qui sui vel alien. jur.* Op gelijke wijse oordeelt den Wijsgeer *Plato lib.* 2. *de legibus*, dat een slaaf, schoon dat hy door sijn ongeluk tot dien staat gekomen is, hy egter een mens is, ende volgens het regt der natuyren, daar in, met den Heer gelijk staat; Het was ook een goed middel voor den Heer self, sodanigen klagtigen slaaf te doen verkopen, op dat die Heer het gevaar niet en soude staan, dat sijn slaaf hem soude ontlopen, of hem mogt vermoorden, en om hals brengen.

Dat dese dienstbaarheid der oude Duytsen in 14
hunne, ook in dese Nederlanden, plaats gehad heeft; hebben wy elders uyt de oude hand-vesten en land-wetten van dese landen aangewesen. 'T selve getuygd *Gudelin. de Jure novissimo lib.* 1. *cap.* 5. Dat in *Henegouwen*, *Burgundien* en vele andre plaatsen van Vrankrijk, als nog in gebruyk is. Dese noemen sy *Gens de main morte*, mensen van een dode hand, daar van *Chassan. ad Consuetud. Burgundiæ. rubr.* 9. §. 17. in 't lange verhandelt. *De Rusticis Colonis adscriptitiis & propriis hominibus Germanorum*, *Vide Zas sing: respons. lib.* 1. *cap.* 3. *num.* 75. *cum seq. Joann. Frideric. Husan. de servis seu hominib. propriis.* Dog dese lijf-eygenschap en heeft sijn oorsprong niet uyt het oorlog, maar is een *homagium* ende dienstbaarheid, dewelke een onderdaan aan sijnen Heer schuldig is, voor het schut en scherm, daar een Heer sig aan sijnen onderdaan verpligt, ende bestaat in het regt van leengoed dat daar mede werd uytgegeven; Het welk alhoewel na de Roomse Wetten, *in liberalibus caussis* beregt werd, so en heeft het selve noyt geen gemeenschap met de ware slavernye der Romeinen
gehad. Dewelke nu in 't geheel en al, is vernietigt, 15
ende vervallen; met dat onder alle Christen volken een gewoonte is, de gevangene soldaten voor seker rantsoen te lossen; ofte jegens malkanderen te wisselen, uyt-besondert by den *Turken*, *Sarasenen* en *Tartaren*, by dewelke de gevangenen als nog tot slaven gemaakt, ende met de selve Koop-manschap werd gedreven.

Dese verdelinge is by na onder alle volken uyt 16
de noodsakelijkheid, tot beter bestand van de Burgerlijke gemeenschap ingevoert, en behoort daarom tot het regt der volken: *Quòd gentes humano usu exigente & humanis necessitatibus sibi constituerunt.* §. 2. *Instit. de Jure Nat. gent. & Civil*, buyten het welke geen Burgerlijke gemeenschap bestaan kan, want indien datter geen Overheid, of geen gebied van den een over den ander, en desselfs onderwerping was, en dat alle mensen even magtig en even gegoed waren, men soude niet sonder vrese van gelijke magt en vermogen, van overweldiging konnen zyn, en niemand soude den ander ten dienst willen staan, daar uyt dan dienstbaarheid en onderdanigheid, jegens den magtiger voor den minder, om sijnen dienst en onderwerping voortkomt. Daar in ook het ingeschapene onderscheid in de verkiesinge der mensen doen is aan te merken, en tot bestand van het menselijke geslagt, boven alle menselijke vernuften, in het verkiesen van manier van leven, als yets Godlijks uytsteekt. Want indien wy alle eenen sin hadden, in het ondernemen van enig handwerk of doen, tot onderhoud van de menselijke gemeenschap nodig, wy souden alle het vermakelijkste, het gemakkelijkste, en het voordeligste soeken, het welk sodanig gebrek soude veroorsaken, dat de menselijke gemeenschap, dewelke in onderlinge behulpsaamheid, van grote en kleine saken, beter en slegter, meerder en minder, elk na sijn doen bestaat, niet en soude kunnen werden onderhouden. Soo is dan den mens elk in en tot het zyne, tot behulp van een ander, en bestand van het al-geheel,

door de al-wyse Goddelijcke bestiering geschikt, dat wy met onse menselijke redenen, niet en kunnen beseffen, waar uyt die verkiesing van meerder en minder, erger en beter, dan uyt een bysondere Goddelijke bestiering voortkomt. Want wien soude, menselijker wyse, tot de allervuylste en slegste handwerken, uyt sig selven genegen zyn: nogtans bevind men, datter also veel tot de allergeringste, vuylste en slegste ambagten vallen, en gelijk als met een eygen drift en genegentheid daar toe geport werden, als tot iets meerder of groter aan te vangen; daar toe dan veel doet, dat de kinderen in het doen van haar ouders werden opgequeekt, en daar wel meest toe genegen zyn. Deselve bedenking is over het onderscheid van elk aangesigt, en wesen der mensen, in het een anders als in het ander, so ook in de hand van schryven onder so vele mensen, dat noyt malkander so gelijkt, of daar is onderscheid in te vinden.

Soo gaat het ook in andre hoger Staats saken, elk in zyn soort. Den staat der mensen, in meest alle gemeenschappen, in meerder en minder, hoger en lager, in Edelen, dewelke om haar verdiensten en waardigheid in gebied boven andre gestelt werden; Vrye luyden, dewelke op haar selven kunnen bestaan, en geen persoonlijke dienstbaarheid onderworpen zyn, ende haar van een ander kunnen laten dienen; en in dienstelingen dewelke de andre om loon ten dienst staan; welk onderscheid van personen in alle gewesten der Wereld werd onderhouden, en is van den beginne also geweest, waarschynelijk al voor en na de Zund-vloet, het welk alle volken elk in den sijnen is gemeen geworden, die gelijk onderscheid der mensen onderhouden. Selfs by den *Indianen*, *Japanders*, *Chinesen* en verre af-gelegen Landen; tot een betuyg dat de noodsakeliikheid sulks onder alle volken heeft ingevoert.

Daar van *Plutarch. Dionis. Halicarnass. Livius*
17 de eerste instellinge de Oude Duytsen, en Romeinen willen toe schryven; Dog het selve en is niet verder aan te nemen, als dat onder deselve mede is ingevoert, het gene onder alle menselijke gemeenschappen de noodsakelijkheid geleert heeft. Met meerder redenen soude den oorsprong van het selve, de Zegening van *Sem* en *Japhet*, en den Vloek van *Cham*, *Genes.* 9. mogen toegeschreven werden. Sulks dat werd aangemerkt by *Joann. Naucler. Chronograph. Generat.* 9. Van dese onderhoudinge onder den Duytsen, is te sien by *Tacit: de morib. Germanor.* als hy seid *Reges ex nobilitate, Duces ex virtute sumunt.* Hare Koningen hebben sy uyt Adelijken afkomst, ende hare Veld-Oversten, werden uyt de kloeke dapperheid verkoren. En daar na: *Dominum ac servum nullis educationis deliciis distinguas*, tussen Heer en Knegt, is in de onthoudinge weinig onderscheid, met byvoeginge, *donec ætas separet ingenuos virtus agnoscat*, tot dat de jaren en de deugt ofte dapperheid, het onderscheid maken. En een weinig verder seid hy, *Liberti non multum supra servos sunt: raro aliquòd momentum in domo, nunquam in civitate, exceptis duntaxat iis gentibus quæ regnantur; ibi enim & super ingenuos & super nobiles ascendunt; apud cæteros impares libertini libertatis argumentum sunt.* De gevryde sijn weinig boven de dienstbare: want sy hebben selden enig bewind in haar 's Heeren huys, ende nimmermeer hebben sy enig gesag in de gemeente des Vrydoms. Uytbesondert die volken dewelke onder Koningen staan: Want aldaar klimmen sy in hoogheid, selfs boven de vrye, en Edelen: maar by de andre volken sijn de vrygemaakten in minder agting, en strekken alleen ten roem van hun geliefde vryheid. En van de Swesise volken spreekt hy aldus: *Est apud illos & opibus honos, eoque unus imperitat, nullis jam exceptionibus, non precario jure parendi, nec arma, ut apud cæteros Germanos in promiscuo; Sed clausa sub custode, & quidem servo, quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus. Otiosæ porrò armatorum manus facile lasciviunt, enim vero neque nobilem neque ingenuum, ne libertum armis præponere Regia utilitas est.* Dat is: den Rijkdom is by haar in groter agting, en heeft een alleen het gebied over het volk, sonder enige uytvlugten tegens hem te mogen maken, want hy regeert niet, als ter bede verkregen hebbende het regt om hem te gehoorsamen; Ook sijn hare Wapenen gelijk by den anderen Duytsen, onder den gemenen man niet verspreid, maar werden opgesloten, ter bewaringe van een slave; want de Oost-Zee is haar genoegsame scherm, tegens den schierlijken overval der vyanden. En wanneer gewapende lieden ledig zyn, so bersten sy ligtelijk uyt tot dertelheid. Oversulks, indien men de wapenen soude stellen in handen vande Edele, of vrye, of vry-gemaakte, dat en laat de Koninklijken oirboir niet toe.

Adamus Bremensis, een navolger van *Tacitus*,
verdeelt de *Swavers* in vierderhande soorten, als hy 18
seid: Dit volk bestaat in vierderhande onderscheid der personen, in Edele, Vrye en Welgeborenen, vrygemaakte en dienstelingen. *Quatuor differentiis gens illa consistit, nobilium scilicet, liberorum, libertorum, atque servorum.* Het welk niet alleen van de *Saxers*, maar het gantse Duytse Volk te verstaan is, met dat alle 't gene *Tacitus* van de Duytsers in 't gemeen verhaalt, by den selven *Adamus Bremensis* den *Saxers* werd toegepast; in 't gemeen werd het onderscheid der personen, in driederhande soorten verdeelt, gelijk als ook by *Grot. de Antiq. reipub. Batav. cap.* 1. werd aangemerkt, als hy seid, *Hæ qualitates, Ordines vocantur, vulgus Status appellat. Tales Hippodamus Ordines tres faciebat: artifices, agricolas, milites; Plato Custodos, milites, agricolas; Egypty Sacerdotes, milites, opifices Galli Veteres, Druides, Equites, Plebem; Romani Patricios, Equites, Plebeos.* Dese werden Staten genomt, hoedanigen staat *Hippodamus* in driederhande soorten van mensen verdeelde, *Kunstelingen, Bouw-lieden* en *Krygs-lieden. Plato* onderscheide deselve in *Rust-bewaarders, Krygs-lieden* en *Bouw-lieden*; de *Ægyptenaars* in *Priesterlingen, Krygs-lieden* en *Werk-lieden*; de *Gaulen* in *Priesters, Ridders* en *gemeen Volk*; en de *Romeinen* in *Wel-geborenen, Ridderen* en *gemene luyden*. 'T selve schrijft ook *Guibaldus Elnosensis Abbas, in vita Beati Lebwini*, van den *Saxers*, het welk als voren van de Duytsers in 't gemeen verstaan werd. *Erat gens Saxonum, inquit, sicut nunc usque consistit, Ordine tripartito divisa. Sunt enim ibi qui eorum lingua Edlingi, sunt qui Frilingi, sunt qui Lassi vocantur. Quod latina lingua sonat, Nobiles, Ingenui ac Serviles.* Het *Saxense* volk van ouds, gelijk als nog tegenwoor-

dig

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

dig verdeelt geweeſt in driederhande ſoort, als in Edel-luyden, *Vrylingen* en *Dienſtelingen*. *Idem iiſdem pœne verbis exprimit Nithardus Hiſtor. Francorum lib.* 4. Van welke *Edelingen*, *Vrylingen* en *Laſſen* in de oude *Franciſſe* Wetten veel gewag gemaakt werd. Onder de oude Duytſen is den Adel altoos boven den Rijkdom der Vrylingen geagt geweeſt, en en vermogt geen On-edel aan een Edel geſlagt te Huwelijken; Vrylingen met Vrylingen, of Vrygemaakten, en een Dienſteling mogt aan niemant anders als aan een Dienſteling trouwen, volgens tuygenis van den ſelven *Adamus Bremen-*
19 *ſis. Id legibus, inquit, firmatum, ut nulla pars in copulandis conjugiis propriæ ſortis terminos transferat: Sed nobilis nobilem ducat uxorem, & liber liberam, libertus conjungatur libertæ, & ſervus ancillæ. Si verò quiſpiam horum non ſibi congruentem & genere præſtantiorem duxerit uxorem, cum vitæ ſuæ damno componat.* Het welk onder de Duytſers als nog werd onderhouden, onder dewelke doorgaans, en over al, ſo verre als het Duytſland genomt werd, de Edel-luyden, al waren ſy van nog ſo geringe middelen, in waardigheid en agting boven andere ſoorten van menſen gehouden werden; niet uyt enige Burgerlijke Wet, maar uyt eerbiedigheid, die ſy dien ſtaat ſchuldig kennen. Van de Oude *Kelten* betuygd *Jul. Cæſar Bell. Gall. lib.* 6. daar hy alleen de *Prieſterlijke* en *Riddermatige* in agtinge brengt, want het gemene volk en vermag by ſig ſelven niet, ſeid hy met deſe woorden: *In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo ſunt numero, atque honore, genera ſunt duo. Nam plebs pœne Servorum habetur numero, quæ per ſe nihil audet, & nulli adhibetur conſilio. De his duobus generibus alterum eſt Druidum, alterum Equitum, id eſt ſacerdotum & Nobilium.* Onder den *Adel* wierd die gene dewelke in enigen krygsdienſt boven andere uytſtak, boven de andere geſtelt, om dat uyt den oorlog als de baarmoeder van deſelve, den *Adel* voortkomt. Wederom gelijk als een krygs-dienſtige boven een enkel Edelman, ſo werd een ſlegt Edelman, boven een Burger van grote middelen, en een Burger van middelen boven een Werk-man geſtelt.

Daar van *Athenæus* uyt de ſchriften van *Poſſidonius* van de Oude *Duytſen* en *Gaulen* bybrengt. *Quod ſi convivæ plures ad cœnam conveniant, in orbem quidem conſidant, at in medio præſtantiſſimi ſedes ſit. Veluti cœtus principis, ejus nimirum, qui cæteros vel bellica dexteritate, vel nobilitate generis anteit, vel divitiis.* Dat ſo wanneer meerder tafelgaſten by een ter maaltijd komen, ſy alle wel in 't ronde gaan ſitten, dog in 't midden de plaats is voor de voornaamſte onder haar, te weten voor die gene, dewelke andere in oorlogs ſaken, in waardigheid van geſlagt, of in rijkdom te boven gaat.

20 Dit ſchijnt ſijn oorſprok te hebben, dat wel in den beginne *Adam* den eerſten mens, van God ſijnen Schepper, onder andere ſaken, ook dit geleert had, dat den H. Geeſt ook in de ziele des menſen ſoude wonen, en in deſelve een drift en begeerte tot Godvrugtigheid ſoude verwekken: Dog dat de afkomelingen van *Adam*, met hunnen ouden Vader *Cain* van de vreſe en eere van den enigen en waragtigen *God* zyn afgeweken, en door des Duyvels ingeven, vervallen tot eerbiedigheid aan valſe en gemaakte Goden te bewyſen, waar uyt (met dat ſy den regten *God* niet en erkenden) twiſt, onenigheid, roof, moord, en den heiloſen oorlog ontſtaan zyn, welkers aanlokkende betragtinge door den boſen *Geeſt*, den menſen ingeblaſen zynde, al het gene tot hardigheid en wreedheid ſtrekte, in plaatſe van deugd en vromigheid, in de Ziele van den menſen is ingekropen, en hebben den Krijgs-God *Mars*, den ſterken *Hercules*, en den woedenden en al-bedervenden *Vulcaan*, en andere gewaande en verſierde, (als magt hebbende) *Goden*, in de plaats van den enigen en waaragtigen *God* beginnen te eeren en vieren. Zoo is dan de dapperheid in den oorlog voor een groote deugd geacht geworden, en daar in het eene volk boven het andre, en den eenen mens boven den ander geagt geworden, niet om hunne ware deugd van gemoed, maar om haar uiterlijke kloekte en ſterkte in den ſtrijd, en dapperheid in het oorlog; Daar van ſeid *Cicero, in oratione pro Murena*; *Rei Militaris virtus præſtat omnibus; & paulo poſt, Summa dignitas* 21
eſt in iis, qui militari laude antecellunt. De deugd en kloekheid in oorlogs-ſaken, gaat alle andere deugden te boven, en de grootſte waardigheid werd by die geene betragt, dewelke in oorlogs-ſaken uytſteeken; Het welk by na onder alle volken plaats heeft, ſulks dat by *Herodotus lib.* 2. ſeer wel werd aengemerkt, als hy ſeid: *Hoc ab Ægyptiis an mutuati ſunt Græci, pro certo dijudicare nequeo, quando quidem videam & apud Thracas, & Scytas, ac Perſas, ac Lydos, adeoque apud omnes ferme Barbaros haberi, pro nobilioribus civibus eos, qui opificia diſcunt, horumque liberos: generoſiores autem, qui a manualibus operibus abſtinent, maxime vero; qui militari rei vacant. Dat is:* Of dit de Grieken van de Ægyptenaren hebben, geeft mijn groot bedenken: om dat ik ſie, dat ook by die van Thracien, by den Scyten, Perſen, en Lydiers, en by na by alle vremde Volken onder den Burgerſtaat de Ambachtſluyden en hare afkomelingen minſt geagt worden; En veel meerder waardigheid gegeven werd, aan die gene, die haar van geringe ambagten en handen arbeid onthouden; dog allermeeſt aan die gene, dewelke hunne dapperheid in den oorlog betoonen; het welk by na onder alle Chriſten volken, en meeſt by den Duitſen is aangenomen, onder dewelke den regten eertitel van Adel, by die van Burgerlijken Adel nergens mede te verkrijgen is, als met en door een oorlogſe dapperheid. Dit betuigd ook *Tacitus*, als hy van den Duitſen ſeid: *Reges ex nobilitate, Duces ex virtute ſumuntur.* Koningen werden uit een Adelijk geſlagt en afkomſt, maar Veld-heeren werden om haar dapperheid verkoren. Soo wierden ook uit de ſlegte ſoort van menſen die gene, dewelke den vrylingen, en Edellieden te boven gingen, in gelijke waardigheid met deſelve tot Veld-overſten gekoren; 't Selve leſen wy ook van den Romeinen by *Livium*, *Dioniſium Halicarnaſſeum*, en andere, dat onder haarluiden die gene, dewelke (uyt de allergeringſte ſelf,) haar in het oorlog wel hadden gekweten, tot den hoogſten trap van waardigheid wierden aangenomen; Dit verhaalt *Dioniſius Halicarnaſſeus lib.* 3. *Hiſtor.* van *Tullus Hoſtilius*, Rooms Koning, dat hy tegens *Fufetium*, Koning van Albanien ſoude geantwoord hebben,

dat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

dat onder de Romeinen de hoge ampten en weerdigheden niet en wierden gegeven aan die gene dewelke het meeste goed besaten, of die haar op het optellen van de eerwaardigheid van hun geslagt en afkomst beroemden, maar aan die gene, dewelke deselve met hun eigen doen verdienden. *Magistratus, inquit, & Senatoria dignitas, cæterique honores deferuntur apud nos, non iis, qui amplas possident opes, aut longam Majorum indigenarum possunt ostendere seriem; sed iis qui talibus honoribus sunt digni; nulla enim alia re, quam virtute, mortalium nobilitatem constare ducimus.*

22 Den *Kaisar Augustus*, die hem beroemde van Ridderlijken huyse te zyn, en van een rijk en oud geslagt, wierd van *Marcus Antonisus* verweten dat sijn overgrotevader een vrygemaakte slaaf, een lijndrayer uyt het Dorp *Turin*, en sijn grotevader een silversmit geweest was. *Cicero in Epistolis*, noemt hem een soon van een makelaar. *Vid. Raphaël Volater. Antropol. lib.* 17.

Vespasianus, dewelke door sijn deugd tot het *Roomse* gebied gekomen is, en twee soonen sijne navolgers heeft nagelaten, was van geringe ouders, die op het boeren Dorp *Reate*, daar den Eselhandel gedreven werd, geleeft hebben, *Fulgosus lib.* 3. *cap.* 4.

De *Kaisar Diocletianus* vader, was een gevryden Notaris; hy was een Dalmatier, dewelke in den slag tegen de *Persen*, na de dood van *Carus*, de troupen aanleyde, en hem so wel had gekweten, dat hy tot *Rooms Kaisar* verkoren wierd. *Volateran. lib.* 21. *Antropol. & Fulgos. lib.* 3. *cap.* 4.

Opilius Macrinus, een gevryde slaaf, heeft in een hoerhuys als knegt gedient, is daar na in *Africa* een Procureur van saken geweest, andre menen dat hy een schermutser en kampvegter soude geweest zyn, en naderhand als amptman in *Africa* gesonden; Is van so een geringen doen, door sijn gawigheid en deugd, door *Caracallæ* Hofmeester gemaakt, en eintelijk tot het Kaisarlijk gebied gekomen. *Dion in Macrino.*

P. Ælius Pertinax, een timmermans soon, na dat hy by tijde van *Commodus* veel aansienlijke ampten bekleed had, is omtrent sijn 70. jaren, om sijn grote ervarentheid Rooms Kaisar verkoren. *Jul. Capitolin. & Fulgos. lib.* 3. *cap.* 4.

Den *Kaisar Maximus*, was een wagemakers soon, volgens tuyg van den selven *Fulgosus lib.* 3. *cap.* 4.

En *Maximus* uyt *Tracien* geboren, was, volgens getuygenis van *Lampridius*, van de allergeringste ouders; sijn vader was *Micea*, een Goter, en sijn moeder *Ababa*, een *Alamise* dogter, en hy was in sijn jonkheid een schapen hoeder, ofte ossendryver, daar na een ruyter, en so voort. Sie *Capitol. & Fulgos. lib.* 6. *cap.* 10.

Arsaces, den groten Koning der *Parthen*, heeft in sijn jonkheid door armoede met de gaaudieven omgegaan, volgens het schryven van *Alexand. ab Alexand. lib.* 1. *cap.* 2. *Fulgos. lib.* 3. *cap.* 4.

De opvoedinge ende onthoudinge van den Rooms Koning *Tullus Hostilius*, was een slegte ossestal, en geneerde hem in sijn jonkheid met de beesten te hoeden. *Val. Max. lib.* 3. *cap.* 4. *Servus Tullius*, de seste Rooms Koning was uyt de slavinne *Ocrisia* geboren, en van geringe afkomst, daar om hy ook *Servus* is bygenaamt geweest. *Val. Max. d. lib.* 3. *cap.* 4. *Flor. lib.* 1. *cap.* 6. *Alexand. ab Alexand. lib.* 1. *cap.* 13. en *Tarquinius Priscus*, is alleen door de goede fortuyne tot Rooms Koning opgeklommen, tegens vele strydende wederwaardigheden; dat hy een vremdeling, en dat meer is, een *Corinthier* was, sijn vader *Demaratus*, een slegt Koopman, en een balling 's Lands. *Vide Valer. Maxim. d. lib.* 3. *cap.* 4.

Men seid ook dat de vader van den *Kardinaal Masaryn*, daar in sijnen tijd het gantse *Franse Rijk* op ruste, een hoedekramer, en een postilion geweest is.

Dit is ook by ons en onse voor-ouderen, in den oorlog, bysonderlijk te water, daarmen niet en kan achter uit lopen, in bysondere agtinge genomen, dat de allergeringste Matrosen, door hare ervarentheid en betoog van hare bysondere daden en dapperheid, elk na sijn waarde, tot de bedieninge van de grootste Ampten en waardigheden zyn opgeklommen, en metter daad bevonden; dat wy den meesten dienst en voorspoet gehad hebben, van die gene, dewelke alle soorten van scheepsdienstbaarheid self bekleed hadden, en die pekbroeken, (somen die ten roem van hare verdiensten gewoon is te noemen,) soo van het minste tot het meeste, van het geringste, tot het grootste, waren gevordert en opgeklommen. En op dat ik niet en roeme van het gene in en ten tijde van *Jacob van Heemskerk*, *Moy Lammert*, *Pieter Pietersz. Hein*, (daar onder mijn Grootvader *Ewout Bont*, voor en tot het jaar 1600. geensints de minste was) *Pieter Florisz. Jan Evertsz. Cornelis Houtebeen*, *Cornelis* en *Jan de Haan*, *Witte Wittensz.* en *Michiel de Ruiter*, en andere vrome helden te water, alhier te lang op te tellen, is voorgevallen, dewelke alle van de allerminste tot de grootste diensten gebruikt en gevordert geweest zyn, en van seer geringe gelegentheid tot den hoogsten trap van waardigheid gebragt zyn; So sullen ons een voor al genoeg zyn de treffelijke voorbeelden van de onverwinnelijke zeehelden *Harper*, *Maarten Herpersz.* en *Cornelis Tromp*, welkers uitstekende bequaemheid, en kloekmoedigheit in ontallijke zee-slagen en voorvallen, niet genoech na waarde, of verdiensten kunnen werden geroemt.

Den oorlog is dan altoos den oorsprong van den 23
Duitsen en Hollandsen Adel geweest, want Koningen, Princen, Graven, &c. zyn maar namen van bedieningen; En wie in sijne ouders en voorouders sodanige waardigheden en voorname bedieningen uit eigen verdiensten meest weet aan te wijsen, dat is den besten Edelman.

Van de bysondere verdelingen der mensen en staten onder deselve, en de noodsakelijkheid van dien, onder een welgestelde Gemeente, werd breder geschreven by *Joann. Bodinus de Republ. lib.* 3. *cap.* 8. *Georg. Tholosanus lib.* 4. *cap.* 1.

[n] *Den aart en ommegang van de jegenwoordige Batavieren,*] Dusdanige verdelinge maakt den Autheur van de aanmerkingen over de Vereenigde Nederlandse Provincien, in het IV. Hoofstuk, na den aart en toestand van het tegenwoordige Hollandse bedrijf, seer wel aangemerkt.

[o] *De Edelen,*] Hier voor hebben wy aangeteekent, dat den Adel uit de waardigheid van den krijgsdienst soo van geslagt en afkomst, als van eigen verdiensten voortkomt.

De

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

24 De naam, en naam-reden van het woord *Adel* komt van het Hebreeuſe *Adar*, het welk voornaam, ofte uitſtekent boven andere beduid; het oud Duitſe woord is *Adal*, ofte *Athal*, *teſte Paulo Diacono*, *Rer. Longobard. lib.* 1. *cap.* 21. Daar hy ſchrijft, dat de Langbardſe Koningen, *Adalingen* genomt werden, het welk ſy voor een eigen woord van hun geſlagt gehouden hebben. *Hi omnes, inquit, Adalingi fuerunt: Sic enim apud eos quædam nobilis proſapia vocabatur.* De Duitſers ſeggen, die Ædelleute, en die Ædelen, andere ſeggen Edelluiden en Edelen; den Adel, *Thi Adalinge*, *Athalinge*, *Edellinge.* In de oude Wetten van den Koning *Kanut*, (daar van de Duytſers *Kanuten* of *Knouten* genomt werden,) vindmen het woord Aethelinge. Ende in de oude Saxenſe tijdſchriften, is het woord Edelinge bekent; ſoo dat het woord Adel en Edel van ouds, en nog voor uitmuntend, en uitſtekent boven andere bekent is.

[p] *Plagten veel in getal te weſen*,] Daar van wy hier naar in 't XIV. Hooftſtuk, een Lijſte gemaakt hebben van die gene, dewelke van ouds daar voor erkent geweeſt zyn.

25 [q] *Met den oorlog ſeer vermindert*,] voornamentlijk met en in de hevigheid van den Hoekſen en Kabeljauſen oorlog, om welke partyſchap den Adel geweldich tegen den anderen opſtond, en in dien tijd, (dewelke geduurt heeft van het jaar 1350. af, tot het jaar 1500. toe,) vele Edelen om hals geraakten; Daar by komt den tagtig-jarigen oorlog met den Koning van Spangien, daar door veel oudadelijke geſlagten zyn vermindert en uytgeſtorven, en verders het getal der Edelen ſeer is verkleint, door dien veel van de oude zyn verſtorven, en by de Staten deſer Landen, geen nieuwe Ridders op hun ſelven zyn gemaakt, maar het Ridderſchap alleen hebben doen beſtaan in een klein getal van die gene, dewelke ſy daar toe uyt de oude Hollandſe, ofte andere Adelijke geſlagten hebben willen erkennen, daar van hier naar breder.

[r] *Tot krijgsdienſten ofte Staatsſaaken*,] Want deſelve niet alleen in 't oorlog tot allerhande Krijgsdienſten (daar van eigentlijk den Adel ſijnen oorſprong heeft,) maar ook in 't byſonder tot het beſtier van landſtands ſaken gebruikt zyn geweeſt, daar in de Ridderſchap nog jegenwoordig de eerſte ſtemme en ſitplaats hebben.

26 [ſ] *Sedig en manierlijk van leven*,] Uyt den ommegang met andere volken; ſoo ſpreekt *Julius Cæſar lib.* 4. *de Bello Gallico* van de Nederduytſers, dat ſy veel beleefder en gemanierder waren dan de andere, om dat ſy veel met de nabuyrige volken omgingen, en hare manieren volgden. *Succedunt Ubii, inquit, qui ſunt ejuſdem generis etiam cæteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multique ad eos mercatores ventitant, & ipſi propter propinquitatem Gallicis ſunt moribus aſſuefacti.*

[t] *Den ommegang met andre volken*,] *Tacit. de Morib. Germanor. Plerique nobilium adoleſcentium petunt ultro eas nationes, quæ tum Bellum aliquod gerunt, quia facilius inter ancipitia clareſcunt, magnumque Comitatum non niſi vi belloque tueantur.* Vele jonge Edelen reyſen naar andre landen, daar enigen roolog is, om dat ſy in twijvelagtige voorvallen de meeſte eer kunnen inleggen, en een groot land niet anders als met geweld van wapenen kan bewaard werden.

[u] *Velerhande Taal*,] Sy moſten vele talen leeren 27
om haar bekwaam te maken, om als Geſanten in Staatſe beſendingen, naar andere volken gebruykt te werden; daar toe van ouds de Edelluyden, en die gene, dewelke groote ſtaat voerden, geroepen zyn geweeſt. *Hæc dignitas, inquit Tacitus in Germania ſua, (loquens de Germanorum nobilibus) hæ vires magno ſemper electorum Juvenum globo circumdari, in pace decus, in bello præſidium. Nec ſolum in ſua gente cuique, ſed apud ſinitimas civitates id nomen, ea gloria eſt, ſi numero ac virtute Comitatus emineat; expetuntur enim legationibus, & muneribus ornantur.* Dit is hare waardigheid en haar magt, dat ſy met een grote ſtoet van uytgeleſene jonkheeren, uitgaande verſelt zyn; dit is haar heerlijkheid in tijd van vrede, en haar ſterkte in tijd van oorlog. En niet alleen heeft deſen luiſter plaats onder haar eigen, maar ook by de nabuyrige volken hebben ſy den naam, want deſe Edelen werden tot Geſantſchappen verſogt, en met geſchenken vereert.

Dog ſedert het verval van de regte Studien, en 28
toelatinge dat de Franſe over al, en in alle Hoven haar eigen taal mogen ſpreeken, is het leeren van veelderhande talen, dewelke tot de cierlijkheid van ſpreeken, en het welleven behooren, gantſch verwaarlooſt, en uitgebannen; ſoo dat de geleertheid tegenwoordig niet, of weinig werd geagt, en yemand die maar het Franſe mengelmoes der talen kan rabbelen, al bekwaam genoeg werd geoordeelt, niet alleen om gemene landſtandsſaken te bekleden, maar ook als Geſanten van wegen den Staat naar andere landen geſonden te werden, daar wy in onſe eigen tale als volkomener en ouder, veel meer recht toe ſouden hebben, om, buyten de algemene Latynſe, tot nog toe gebruikelijk, in de landſtands Regeringe in te dringen. Door het miſbruik van welke Franſe taal, de gantſe ſtudien en regte wetenſchappen, in kleinachtinge komen, en t'enemaal werden bedurven en verwaarlooſt, daar uit ons in korte jaren een algemeene bottigheid, en onwetenheid van talen, niet alleen, maar van alle konſten en wetenſchappen erger als oyt onder de *Barbaren* ſelfs geweeſt is, te wagten ſtaat.

[w] *Uytwendig gekleed*,] Daar in ſy van den 29
burger ſtaat werden onderſcheiden, waar in, tot bederf van vele huysgeſinden mede ſodanig verval is, niet alleen in en omtrent de Hoven, maar ſelfs ook in andre Steden, datmen tegenwoordig geen menſen van Staat, en van minder ſoorte kan onderſcheiden, ſo dat wel noodſakelijk van noden ſoude zyn, dat het Placcaat en Edict van *Kaiſar Karel*, van den 7. October 1531. Art. 34. en volgens op den 30. January 1545. en den 27. Mey 1550. wederom onder ons vernieuwt wierde. Waar van wel onlangs enige bedenkingen en goede voorſlagen ter vergadering van de Staten van Holland zyn geweeſt, doch tot noch toe tot geen vaſt beſluyt zyn gebragt. Het *Placc. van den* 27. *Mey* 1550. luyd aldus:

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Ordonnantie en Verbod,

Nopende het dragen van Zijde-Lakenen, en andre koſtelijke klederen.

Karle by der gratien Gods, Rooms Kayſar, altijds vermeerder des Rijks, Koning van Germanien, &c. Allen den genen die deſe tegenwoordige ſien ſullen, Saluyt. ALEYST ZOE, *dat wy hier te voren, aanmeerkende de grote ongeregeltheid, weſende tuſſchen onſen vaſſalen, ſmalle Heeren en onderſaten, op 't ſtik van haren klederen en habillementen, te zeer koſtelik uytnemende en exceſſijf, tot haren onverdragelijken koſten: omme daar inne te verſien, zekere Ordonnantien en Verboden gemaekt hadden, en tegens d'overtreders van dien zekere boeten en pœnen geſtelt. En zedert, te weten in 't jaer vijf-en-veertig, leſtleden, uyt enige goede redenen onſe voorſeide Ordonnantie en Verboden, vernieuwt en gemodereert, en deſelve doen condegen en uytroepen in onſen Landen van herwaerts over, op dat niemand daer van ignorantie pretenderen mogte. Deſen nogtans niet tegenſtaande, verſtaan wy en bevinden by experiencie, dat de voorſchreven ongeregeltheyt vermeerdert langs ſo meer: ſo overmids de diverſitheyt van kleederen en tfautſoen van dien met recamueren, gout en ſilver draat, franyen, broduerwerk, en meer andere ſoorten van zyde ſnoeren, ſtikzels en andere nieuwe inventien, de welke principalicken die edel-lieden, vrouwen en jonkvrouwen gebruykt hebben en gebruyken; als ook uyt dien, dat vele van onſe onderſaten, ſo mans als vrouwen, henlien eenſdeels kleeden met zyde lakenen, en voordere dant hemlien betaamt en haren ſtate en vocatie toebehoort, alles tot haren grooten en exceſſiven laſte, en tegens de gemeene welvaart van onſe voorſeyde landen: en noch meer ſal, indien by ons daarinne niet gevougelik verſien en worde.* DOENTE WETEN, *dat willende daar inne remedieren voor den toekommende tijdt, ter indempniteyt van onſe voorſeyde vaſſalen en onderſaten, en andere binnen onſen voorſeyden lande wonende en inſetene: nae dien dat onſe voorgaande ordonnancien en verboden van nieus overſien en geviſiteert, en daar op in onſen raede gelet es geweeſt, en geconſidereert tgene des daar inne behoirde geconſidereert te wordene, wy met groote en rype deliberatie, by adviſe van onſe ſeer lieve en ſeer beminde ſuſtere die Konijnghinne Douagiore van Hongrien van Bohemen, &c. voor ons regente en gouvernante in onſe voorſeyde landen van herwaarts overe, van den Ridderen van onſer ordene, en van den hoofden, Preſidenten en lieden van onſen raede van State, Secreten en Financien: hebben van nieuw uut onſer gerechter wetentheyt, aucthoritheyt en volle maght, geordonneert, geinterdiceert en verboden: ordonneren, interdiceren en verbieden by deſen, allen onſen vaſſalen, tſy Hertogen, Princen, Marcgraven, Baenreheeren, Edelen ofte anderen onſen onderſaten, wonende en verkeerende in onſe voorſeyde landen, van wat ſtate, qualiteyt oft conditie ſy zijn, zoe vrauwen als mans perſoonen, ſonder eenige exceptie, het dragen en 't gebruuck van alle ſoorte van gaude en zelvere lakenen, van brocat, van gaudt en zelver broduren, boortſels, frenyen, paſſementen, profilluren, ingewrochte weercken, geſmet gaudt, ſnoeren, cavetillen, fluweel, ſatijn, oft tafftaf, gebareert, geboucheert, gemijngelt, bedect oft [illegible] met gaudt, oft zelver, en andere gelijcke [illegible] den in kleederen en habillementen, als tabbaarden, mantels, cappen, paltrocken, kuerſen, [illegible], mauwen, maukens, kuerskens, cauſſen: nochte ook in de zadels en garnituren van peerden, uutgeſondert en behaudelick, dat de Hertogen, Princen, Markgraven, Graven en Ridders van onſer ordene, en de Hoofden en Capiteynen van onſe ordonnancien, ſullen mogen dragen gaude ofte zelvere lakenen op haarlier harnas en wapenen, zoe wanneer ſy gewapent ter oorlogen trecken ſullen, te velde oft in garniſoen: ſonder die nochtans in ſteeckſpelen, tournoyen, oft in mommerien te mogen gebruucken. Welverſtaunde dat een ygelick ſal mogen dragen gaude oft ſelvere knoppen oft naſtelijngen, alleenlicken op de ſneden van mauwen van de tabbaarden, en op de paltrocken voor op de borſt en van de fente. En inſgelijcks op de mauwen van de paltrocken, wanneer de ſelve geſneden zyn ſullen: en op de capelle van de kappe, op de bonnetten, en niet elders. Dat niemandt van onſe vaſſalen en onderſaten, zoe vrauwen als mans perſoonen, van wat ſtate, qualiteyt oft conditie ſy zijn, en ſullen mogen dragen tabb[illegible], mantels, paltrocken oft kuerſen, van ſatijn, damaſt oft fluweel kramoſijn: dan de Hertogen, Princen, Marcggraven, Graven, Baenreheeren, oft die Ridders van onſer ordene, de hooftlen van officien en principaal officieren van onſen huſe, en die van onſer ſuſter der Konijnginne. Dat niemandt van onſer vaſſalen en onderſaten, nocht andere woonende en verkeerende in onſe voorſeyde landen, en ſullen mogen dragen tabbaarden van fluweel, ſattijn oft damaſt, van wat couleur dat ſy zyn, niet carmoſijn weſende, uutgenomen de boven genomde, en de Raadſlieden van onſen Secreten en grooten Raden, en andere Raden provinciale: die lieden van onſer Financien, en kameren van der Rekenijngen, en de ontfangers generale van onſen voorſeiden landen, en onſe principale officieren van dien, als Bailliuwen, Droſſaten, Schauteeten, Meyers, Prevooſten en andere gelijcke, ſonder middel ſubject onſen overſten en provincialen Raden van onſen voorſeiden landen: die Rudders die ruyteren van onſe ordonnancien en edele lieden van onſen huſe, en van onſer voornomde ſuſter de Konijnginne, en andere edel mannen van name en wapene, voor ſulcke gehauden en geacht, ſonder dat homlien geoorlooft ſy haar voorſeide tabbaarden te doen broderen met zyde ſnoeren, frenyen noch paſſementen. Behaudelick dat ſy daar op ſullen mogen doen ſtellen eenen boort oft bende van eender ſorte van zyde, oft in de ſtede van dien dry kleene bendekins oft boordekins van de breedde van een palme tſamen, ſonder daarinne te mogen brijngen eenig weerck noch nieuwe inventie, dan alleenlick een pointe oft ſtickzel van zyde aan elcken kant, om den voorſeiden boort ofte de voorſeide drie boordekens te doen hauden en van gelijcken ſullen mogen gebruucken aande lijfven mauwen en rontſomme hare paltrocken en kappen, ſo voorſeit es. Dat negeene edel-mannen nocht andere hueren pagen lackayen oft dienaren en ſullen mogen geven eenige livreye oft kleed van zyde: maar ſullen mogen doen ſtellen op hare kleederen een mauwe van zyde ſonder meer, oft eenen bord van der breedde van een palme met eenen naat oft ſtickzel aan elcken kant, om de ſelve te doen hauden ſo voorſeyt es: oft twee boorden, behauden datſe de voorſeyde*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

seyde breedde niet excederen. Ende en sal in den voorseyden boort oft mauwe niet mogen wesen eenig broduerweerck oft van zyden snoeren oft stickzels. Ook en sullen de voorseide lackeien, dienaren en pagen niet mogen dragen die opperkoussen van zyde, waembaisen, schoenen nocht scheeden van sluweele. Voorts verbieden wy allen artisanen, ambachts-lieden en dorp-lieden te dragen paltrocken, nocht waembaisen van zyde, nocht ook koussen geboirt ofte gebouffeert met zyde, in wat sorte dat het zy: ten ware dat sy in des Princen dienst waren, op de peine voor de gene die naar drie maanden na de publicatie van desen bevonden sullen worden overtreders en violateurs, te verbeuren de tabbaarden, accoutrementen, en weercken die sy dragen, en de welke sy tegens onse tegenwoordige ordonnancie en verbodt gebruuken sauden. En boven dien te vallen inde boete van de weerde van de voorseyde kleederen, habillementen en weercken. De voorseyde peinen en boeten t appliceren een vierendeel tot profite van der prochie-kerke vander plaatse, daar sulcks gebueren saude: dander vierendeel, tot onsen profite: tderde vierendeel tot profite van den aanbrijnger: en tvierde vierendeel tot profite van den officier, die d' executie daar van doen sal. En inder ordonnancie als boven, de vrauwen en kinderen sullen hemlien reguleren en dragen na den staat en treyn van haren mans en vaders. En de weduwen en hare kinderen na den staat van wilen haren mans en vaders so lange als sy in wewelicke staate blyven. En ten hende, dat onse tegenwoordige ordonnancie en verbodt in toekomende tijden het geachtervolgt en onderhauden worde, zoe hebben wy verboden en geinterdiceert, verbieden en interdiceren by desen allen kleermakers, kaussemakers, broduerwerkers, haren dienaren en anderen, te scheppen, snyden, naeyen, nochte makene eenige accoutrementen nochte weercken, by dese tegenwoordege ordonnancie verboden. Maar dat sy zorcfuldige toesichte nemen, en hemlien informeren, oft de gene die zy in zoedanige weercken en kleederen dienen sullen, begrepen zijn oft niet onder dit tegenwoordig verbodt: op de peyne indien bevonden ware, dat sy gewrocht ofte gebesoingneert hadden voor den genen den welken tgebruuck niet toegelaten en es, te vallene in de boete van de weerde van de stoffe voor d' eerste maal: voor de tweede maal, te verbueren tdobbel, ende gesuspendeert te wordene van d' exercicie van haren ambachte: en voor de derde maal, daar van gepriveert te wordene, daar en boven arbitralicken gecorrigiert. Voorts verbieden wy scherpelicken, allen craemers en koopliedien van zyde-lakenen, te verkoopen zyde lakenen op den borg den dienaren, maarten en dienstboden, dienende op jaarlicschen loon oft huere: noch ook den jongers van familien hebbende noch hare vaders en moeders, nocht andere wesende in voochdien, totten auderdom van twintig jaren: op de peine te verbueren de schult, en daar en boven te vallen in de boete van ses Carolus guldens, voor elcke reyse dat sulks geschien zaude: t' appliceren een derdendeel tot onsen profite: t' ander derdendeel tot profite van den aubrijnger: en tderde derdendeel, tot profite van den officier, die d' executie daar van doen sal, Ontbieden daaromme en bevelen, &c. Des t'oorconden zoe hebben wy onsen zegel hier an doen hangen.

Gegeven in onse Stat van Bruessel, den seven-en-twintigsten dag van Meye, in 't jaar ons Heeren dusent vijf-hondert en vijftig, van onsen Keyserrijcke t'eenendertigste: en van onsen Rijcken van Castilien en van anderen t'vijf-en-dertigste,

Aldus geschreven op den Ploy:

By den Keyser en sijnen Rade:

En geteekent:

VERREYKEN.

Dit wierden 's Heeren klederen genomt, in onderscheid van den Burger-dragt; so vind ik in een oud *Keurbock der Stad Leyden, van 't jaar* 1350. of daar omtrent, dat met het begin van den Hoeksen oorlog, vele vasallen, en andere ter Heervaart op ontboden wierden, en daar van dusdanige keure, (die wy om de oudheids wille hier mede hebben ingelijft,) *Item wat poorters te Leyde, enig 's Heeren, mans ofte vrouwen klederen droegen, het sy halve klederen, of halve rokken, of volle klederen, of rokken, verbeurde thien ponden, also dikke als hyse draget, het sy binnen de Stede van Leyden, ofte buyten, datmen betogen mag met twien poorteren, uytgenomen klederen, ons liefs Heeren* Hertoge Willems, *Grave van Holland, onser liever vrouwen der Gravinne,* Hertog Aalbregt, *nu ter tijd Ruard van Holland, des Burgraven van Leyden, oic uytgenomen Ridderen, die mogen dragen klederen, Heeren, of Vrouwen, sonder verbeurnisse. Item so en sellen niemant van onsen poirteren hem meer te samen kleden, nog onderling, nog mit niemand van buyten der Stede van Leyden, dan sy vier, uytgenomen 't Geregt van Leyden, die gesellen van den scutte, en die gene die gekoren worden ter Herevairt, die mogen hoir gemeen kledinge dragen, alle jair als sysse hebben een jair al uyte, sonder verbuernisse. Die nu ter tijd enig Heeren klederen drecht, of heft, of die enig onser poirteren, nu ter tijd meer te samen gekleet zien, dan sy viere, als 't geroert is, die sellen die kledinge uytdragen mogen, hoir jair schair, sonder verbeurnisse.* Uyt welke keuren, ik bevinde dat niemand als vrywillige en buyten ordre ter Heervairt gaan mogt, ook dat niemant een knegt mogt houden, uyt dese volgende keure. *Item so wat knegt die binnen Leyden woent, is hy poorter, is hy gien, die onder den Heervaerts luden van Leyden quame, als men Heerevaart varen sal, het wair in hoir schepen, of op hair wagen, waert in hare herbergen, waart in hoir paveljoen, of wair dat onse Heerevaarts lude te samen waren, hy en hadde onthout van onsen Heervaarts-luden, verbeurde drie ponden, en die poorte een jair. En elke Herevaarts-luden, sellen hebben eenen knegt en niet meer.*

30

31 ˣ *Stoffen veel op haren Adel,*] Voornamentlijk onder den *Duytsen*, dewelke den Adel boven den Rijkdom houden, en niet alleen voor schande agten, maar in ouden tijden voor strafbaar gehouden hebben, dat een Edelman met een slechte burgers dochter soude trouwen; sulks wy hier voor uyt *Adamo Bremensi* hebben aangewesen. De *Hollandsen* Adel, in tegendeel trouwt haar kinderen uyt aan rijke Koopluyden hun kinderen, om hun geslagt te beter te kunnen onderhouden,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

en is tegenwoordig sodanige vermenging met deselve, dat veele gegoede, welgeborene, anders *patricii*, welkers ouders en voor-ouders op haar eygen middelen in stilte geleeft hebben, door het be-
32 sit van hun aangekofte heerlijke goeden, mede als Edelluyden geacht werden, die het waarlijk niet en zyn; welken aangaande by veele den ouden Rijkdom so veel is als den Adel.

33 Wy seggen den ouden Rijkdom, om dat den schielijken Rijkdom, en Rijkdom by ons self gewonnen, niet geagt en werd: So seid *Arist.* 2. *Rhetor. cap.* 9. van deselve. *Eos, qui divitias nuper assecuti sunt, magis offendere, sive molestia afficere alios, quam qui olim, & à genere receperunt:* Dat die gene, dewelke hun Rijkdom onlangs verkregen hebben, by andere die deselve van hun ouders en voor-ouders is aangekomen, veracht werden. *Plinius* verhaalt *lib.* 33. *cap.* 2. dat by den *Romeinen*, die gene, welkers ouders niet boven de vier-hondert ponden ter schat gestelt geweest hadden, in het Schouw-spel in de XIV. ordre geen plaats mochten hebben: nochte het recht van den gouden vingerling verkrijgen konden. *Plutarchus in libro adversus nobilitatem, ita de nobilitate loquitur. Quid aliud nobilitatem esse existimamus, quam antiquas divitias vel antiquam gloriam!* Wat is den Adel anders als den luyster van den ouden Rijkdom. Den oudvader *Hieronimus ad Helvidiam*, seid, *den adelijken roem van de wereld, bestaat niet als in ouden Rijkdom, en lang vergaarde schatten. Nobilitas mundi nihil aliud est, quam inveterata divitiæ.* Sie voort het gene hier van in 't lange werd verhandelt by *Tiraquellus de nobilitate tom.* 1. *cap.* 3. *num.* 1. *num.* 7. & *num.* 8. *ubi multis probat, generos divites magis quam nobiles & uxores quoque divites quam nobiles quæri, præsertim si sint divitiæ antiquæ, & a nostris genitoribus relictæ d. loco, num.* 1. & 8. *& hinc fieri, ut sæpissime nobiles viri suas filias nuptui dent filiis ignobilium ex Guilhelmo de Monte Land. ibid. num.* 7.

y *Omtrent den Rijkdom,*] Vele zyn van dat gevoelen, dat den Adel met den Rijkdom behoort te verenigen, om dat den Adel sonder Rijkdom niet bestaan en kan. *Vide Tiraquell. de nobilitate, cap.* 3. *num.* 7.

34 z *Die veel goed hebben,*] De Regtsgeleerden maken driederhande soort van Adel, een Adel van geboorte en geslagt, een Adel van staat, en een Adel van rijkdom. *In l.* 3. *Cod. de Commerc. & Mercatorib.* daar de Kaisars sodanige Edelen, behoudens haren Adel, geringe Koopmanschappen
35 verbieden te oeffenen. *Ita Impp. Honor. & Theodos. de nobilioribus in d. l.* 3. *Nobiliores natalibus, & honorum luce conspicuos, & patrimonio ditiores perniciosum urbibus mercimonium exercere prohibemus, ut inter plebejos & negociatores facilius sit emendi vendendique commercium.* Gelijke verdeling werd gemaakt by *Aristot. lib.* 4. *cap.* 4. daar hy van het onderscheid der Gemeente en Adeldom aldus schrijft: *Nobilium, sive mavis patrciorum opulentia clari natales, virtus & eruditio & his similia, quæ differentiæ causa nominantur.* Welke verdelinge van den Adel, indien ergens, so heeft die by ons plaats, by dewelke de luyden van staat, en de oude *Patricii*, dat is den ouden Rijkdom, uyt dewelke deselve ten merendeel verkoren werden, benevens de Edele geacht werden, en doorgaans met den naam van *Edele Mogende Heeren* genomt werden, en aan de sommige de vrye jacht benevens de Edele vergunt werd, schoon dat sy niet Edel van geslagt of van afkomst en zyn.

Al het welk so veel den Rijkdom aangaat, in 36
een goeden sin te verstaan is, van een goeden en eerlijken Rijkdom, en niet van die gene dewelke haar, alleen door het geld en goed dat sy besitten, in dien staat soeken in te dringen, sonder te sien hoe sy daar aan komen, ofte hoe dat het gewonnen is; daar van de voorbeelden ons genoeg leeren, dat vele onder de Edelen tot geringen staat vervallen, en om haren Adel staande te houden, of so sy menen tot groter luyster te brengen, haar niet en ontsien, niet alleen met de allergeringste, maar self met de besaamste vrouw-luyden, te huwelijken, als sy maar geld hebben. *Quin & hoc etiam,* seid een seker politijk seer wel, *vis accedit pessimi moris, & summæ indignitatis, quod earundem divitiarum cupido imos summis per connubia misceat: quotiescunque falsam illam & adulterinam nobilitatem dote, auctum iri speratur. Adeoque raro quis curat, improbam impudicamque esse uxorem, & non solum sordidissimis sed scelaratissimis aliquando parentibus prognatam, modo hæc omnia dos ampla compenset. Dat is:* Sy sijn ook so verre in quade saken en schande vervallen, dat hunne begeerlijkheid tot den Rijkdom, de allerslegste en geringste, met de beste en voornaamste door huwelijk doet vermengen, als'er maar hoop is, dat so een schandelijke en verbasterde smette, met groot goed mach bedekt werden. So werd daar dikmaals by de sommige niet opgeacht, of hy een ondeugende of een oneerlijke vrouw trouwd, of een dewelke van de allervuylste en oneerlijkste ouders is voortgekomen; als dit maar met groot huwelijks goed gelijkt werd.

Voorwaar een ydelen roem, en de sodanige bedriegen veeltijds haar selven, niet dat den luyster van andere Edelen, die by haar selven bestaan, de schandvlek van hun geselschap niet en wil noch kan verdragen; gelijk ook sulks wel onder de minder soorte, maar geensints onder den rechten Adel oyt is voorgevallen; dewelke liever tot de uyterste armoede souden vervallen, als dat sy haar geslagt die schande souden aan-doen: by dewelke een armen, en vervallen Edelman noch altijd meer geacht werd, als sodanigen Rijke.

Pronkeryen,] Onse voor-ouders, seide een se- 37
ker Heer van groten doen, waren *mannen*, en wy sijn nu maar een deel *poppen*; hier van zyn al veel de Franse-kramers winkels, en de kleermakers den oorsaak, dewelke alle daag wat nieuws bedenken, het welk als sy het maar de naam van nieuwe mode geven, dadelijk gevolgt werd, eerst by den hovelingen, en dan so voort by de jonge luyden in 't gemeen, tot bederf van vele geschikte huyshouders, dewelke daar door sodanich werden ingewikkelt, dat sy dikmaals het geen hare kinderen in de Franse-kramers winkels verschuld staan, naulijks weten te betalen. Geheel anders als onse voor-ouders, dewelke seer lang by een en deselve dragt bleven, en weinig verandering in hunne manier van kledinge hadden, wel inwendig kostelijk, by die gene die het vermochten, maar niet opsigtig, of uyterlijk opgetoyt,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

toyt, en gelijk het spreekwoord seid, *Moribus antiquis*, men weet tegenwoordich tussen grote en kleine Mevrouwen, Juffers en Dienst-maagden geen onderscheid, onder welke die van de geringste haar Mevrouw noemen laten, in 't wit sattijn gekleet gaan, en den ring aan den duym dragen, het welk alleen een habijt van Koninginnen, Princessen en Gravinnen plag te wesen.

[a] *In al haar gedoen na te volgen,*] Het selve dat wy uyt *Jul. Cæs.* en *Tacit.* hebben aangewesen, dat de oude *Duytsen*, als sy met de nabuyrige volken begonnen om te gaan, ook haar ruwe en harde manieren afwenden, en na de zeden van hunne nagebuyren begonnen te schikken en veranderen, heeft tegenwoordig in ons ook plaats, dewelke ge-
38 lijk als de *Romeinen* hare kinderen na *Griekenland* ter leringe sonden, onse kinderen naar *Vrankrijk* senden, om goede manieren en hunne wellevende ommegang te leeren, het welk dikmaals geheel anders uytvalt: want deselve wederkerende dan veeltijds wel uyterlijk goede mijnen toonen, en met de mensen wel weten om te gaan, doch niet minder als wel-leventheid, in deugd en eerbaarheid mede brengen, maar in tegendeel van alle ondeugd, lichtvaardigheid en kwaat leven vol zyn, sonder haar tot enige studie van konsten, ofte wetenschappen te begeven, daar door dikmaals die gene dewelke van hun selven van goede inborst zyn, door het kwaad geselschap t'enemaal werden bedorven.

In seker Tractaat van den op- en voortgang der *Verenigde Nederlandsen Provincien*, op den naam van den Heer *Wiliam Tempel* uytgegeven, werd daar van in het IV. Hooftstuk na waarheid gesproken: *Dese zyn hare costuymen, zeden en manier van leven, vry veel verschillende van andre luyden, en buyten 's Lands meest opgevoed zynde, tragten veel eer gekleed te gaan, als haar nabuyrige Hoven, dan na de gemene wijse van het Land, sy stoffen meer op haren Adel dan men in andere Landen doedt, daar men 't meer gewoon is; Sy tragten de Fransen in hare gesten, gewaad, manier van pragt, eten, pronkerye, debaucheren, ofte slempen na te apen.* Mijns oordeels seid den Autheur, *wat slimmer dan sy wilden zyn, met het tragten van beter te zyn dan sy behoeven, gevende veeltijds quade voorbeelden, daar sy goede originelen ofte ingeborenen mogten zyn, met de gewoonten, en deugden hun eygen Land en climaat eygen te rafineren ofte aan te leggen. Anders is het een eerlijk, goedaardig, beleeft, en edelmoedig slag van volk, en quyten haar gemeenlijk met eer en reputatie, in 't gene daar haar Vaderland haar in te werk stelt.*

Om hier van wat beter versekert te zyn, dat de kinderen door geen kwaat geselschap en werden bedorven, reysen sy veel in 't geselschap van andre, of onder opsicht van jemand, aan welkers ontsag, en manier van leven sy werden toevertrouwt.

[b] *Het regte oogwit,*] Want die met vrugt wil reysen, moet niet alleen in *Vrankrijk* en *Engeland*, maar ook in *Italien*, en andere Landen overgaan, om niet alleen haar taal en hun manier van leven, maar ook hun Landstands bestier en Landwetten te ondernemen, daar toe geen enkele Franse taal, daar het vele alleen op laten aankomen, maar verder studien en wetenschappen van noden zyn; so dat men met de woorden van den *Kaisar Justinianus proëm. Instit.* §. *ult.* haar wel mach vermanen. *Summa itaque ope & alacri studio ipsos sic eruditos ostendant, ut spes eos pulcherrima foveat, toto itinere perfecto posse, etiam nostram rempublicam in partibus ejus hisce credendis gubernari.* Dat sy haar so leersaam tonen, dat men mach te gemoet sien, dat sy hunne gantse reyse volbracht zynde, ons ten besten van ons Land, in saken van het Landbestier sullen kunnen dienen.

Tot een besluyt sullen wy hier byvoegen het gene den geleerden *Justus Lipsius* tot lof van het reysen, aan de jeugd en liefhebbers van studien, *Centur. 1. Epistol. Miscellan. ad Philippum la Noy*, heeft nagelaten

IN Italiam cogitare te audio, nobilissime juvenum: & audio volens. Placet ea mens quam agnatam scio non nisi optimæ cuique menti. Humiles istæ & plebeiæ animæ, domi resident & adfixæ suæ terræ: illa divinior est, quæ cælum imitatur, & gaudet motu. Itaque sive prisco sive nostro ævo, peregrinati ferè sunt viri magni. Sed ista hîc cautio: ut id fiat non cum voluptate solùm, sed cum fructu. Vagari, lustrare, discurrere quivis potest: pauci indagare, discere; id est, verè peregrinari. Ut tu id possis, finem verum fructumque ante omnia mihi propono, quem is petitum. Ut enim ii qui jaculum mittunt, non in vanum dirigunt, sed scopum præspeculantur ad quem collineent: sic tu præfini, quid peregrinatione istac quæras. Duo, nisi fallor: utilitatem, & voluptatem. Non enim hanc solùm. Nec ut coronarii bellissimas saltem herbas floresque struppis aut coronis innectunt, salubrium nullâ curâ: ita hîc tu. Quin contrà potiùs, plura ad mentem ac salutem referes quàm ad sensus aut adspectum. Ac de voluptate aliquid dicere vacuum sit: cùm ea sponte obvia: nec quisquam tam lapis aut frutex, quem non titillet ac flectat amœna illa variaque spectio gentium, urbium, locorum. Natura scilicet illuc aurigatur nec duce opus ullâ ratione. At in utilitate laborandum est, quam nec secuti omnes; nec qui secuti, adsecuti. Eam tibi ingero, & triplici hoc lîmite designo, Prudentiæ, Scientiæ, Morum. Hæc enim omnia peregrinatio adferre debet, (si consilio, si ritè instituta.) Ac Prudentiam ab eâ peti Homerus nobis satis auctor; ille non poëtarum solùm eximius, sed, me judice, sapientum qui cautæ illi Ulyssææ prudentiæ quam aliam caussam ubique tribuit, quàm quòd πολύτροπος: *quodque, ut ipse ait,*

Πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω?

Et verè. Instituta enim illa varia gentium, ritus moresque hominum, formæ civitatium, incredibile est ad judicium & prudentiam quàm potenter possint. si tamen non visa aut libata ea leviter; sed admissa, retenta, & collata inter se examinis quadam lance. Quod ante omnia tibi censeo faciendum. Vide inquam, audi, judica: nec conquire solùm hæc talia, sed in ea inquire. Et inquisitio quidem à te & tuâ mente erit: conquisitio ab hominibus esse debebit, aut à libris. Nam & libri ferè sive historiæ peculiares suis quibusque locis & linguis sunt quas indagabis: & homines ævo & usu provecti non deerunt à quibus percontando discas. Etsi enim modestiam & silentium jure tibi suadeam: tamen nihil abnuo quin pariter fræna sæpè laxes effræni illi membro.

bro. Jus tibi sermonis non in viâ solùm (siqui ejusmodi comites) sed in hospitio sit: nec ante mensam modò, sed in eâ, & post eam. Sed sermonis jus intra hos fines, quærendi de moribus, legibus, facie cujusque urbis. addo & de Principibus, bellis, casibus, aut siquid eventuum magis insigne. Hæc notabis, hæc sepones, certus ex iis civilem illam prudentiam inseri, tacitâ quadam vi & viâ. Ut enim herbas, ut arbores crescere non cernimus, sed crevisse: sic factam hanc prudentiam potiùs, quàm fieri. Atqui incrementum & irrigatio illi, ab his inquisitorii, ut sic dicam, humores guttis: quas altè perbibit melior animus, & paullatim madescit sapientis judicii succo. Atque hæc de Prudentiâ dixerim: verbis parcè, rebus ampliter, si rebus experiris. Ad Scientiam te nunc eâdem manu duco. Quam mirêre fortasse, quòd peregre quæram. cùm domi illi sedes potiùs, & hæc litterarum studia quiete secretoque magis gaudeant, quàm motu aut discursu. Sed desines hujus admirationis, si animum flectes ad duplicem, qui ad Scientiam, modum. Aut enim ab Auribus ea, aut ab Oculis est: à Doctore duco, aut à Libris. Et de libris quidem, nemo it negatum quin domi habeantur, tractenturque meliùs: in doctoribus, aliter esse ratio suadet mecum. Quæ enim illa, obsecro, tam felix regio, quæ felicissima omnia ingenia includat? Quin sparsio illa: &, deo dispensante, sua cuique terræ velut gemmula quæ illustret. Hanc adi; hanc audi: & è sacris illis pectoribus, hianti ore bibe abditæ doctrinæ fontes. Quis non à Turnebo aliquo doctior redeat? prudentior à Sigonio? disertior à Mureto? quorum ego non auditum solùm magno emerim, sed visum. Quòd si notitia etiam aliqua tibi cum iis accedet (& id pronum apud tam humanos:) deus bone, quæ occasio hîc tibi discendi & ditescendi! quot gazas legere & recondere cottidie poteris latentium litterarum! Mecum vides. tu arripe tantùm: & me auctore, in usum ejusmodi virorum omni arte irrepe, vi irrumpe. Nusquam meliore damno frons ponitur. Hæc Platonis, hæc Pythagoræ, Democriti, & aliorum sapientium mens fuit: qui relictâ penu artium Græcia, non ad cultos solùm, sed ad barbaros peregrinati, acri quodam cupidine discendi. Jam & alia ab Oculis utilitas: qui hîc tibi soli & nudi ad Scientiam sæpe duces. Italiam ecce nunc adis. illam frugibus, viris, opidis cultam, illam famâ inclutam scriptisque. In eâ non vestigium usquam pones, non oculum flectes; quin monumentum aliquod premas, aut memoriam usurpes, ritus sive historiæ priscæ. Illîc Thrasymenum miserantibus oculis subjicies, aut æternum imperii vulnus Cannas: hîc magis lætis, Albanum, aut Tybur, aut nobilis Bajas. Plinii alibi mansio, & Virgilii aut Propertii patria tibi ostendetur; alibi rudera Varronianæ aut Tullianæ villæ. Quanti & quàm arcani gaudii ista visio? cùm non animo solùm, sed pæne oculis sese inferunt manes illi magni, & sola premimus pressa toties ipsis. Jam coloniæ illæ veteres, jam templa, theatra, arcus sepulchra, lapedes, quem non & doceant mirificè & delectent? Doceant dico. quia reverâ notata aut exscripta hæc talia, mirum quantâ luce mentem perfundant, trepidantem per veterum scripta. idque experti dicimus ipsi. Ut omittam etiam illud commodum, quòd nescio quomodo attollatur & grandior sese fiat animus, adspectu tot sublimium & grandium rerum. Cupidinem veræ virtutis & gloriæ ingenerat, visa toties aliena gloria & virtus. Ad Mores jam venio, qui postremus mihi locus; tibi, siquid sapis ô adolescens, primus. Ab hoc enim scopo si aberrasti, aberrasti ab aliis: & inutilis, imò noxia, scientia omnis prudentiaque est, secreta à probitate morum. Cetera speciosa puta, hanc necessariam: illa ad ornatum adhibe, hanc ad salutem. In moribus autem duplex mihi præceptio: & ut bonos rectosque ubique adnotes, & fugeas malos & detortos. Sed in bonis, ne mentiar, haud magna fortasse peregrè copia est. Latent enim plerumque verè probi: & in pectore intimo domicilium Virtus habet, non in vultu aut fronte. atque inde ut extrahatur, usu opus & notitiâ quadam propiore: ad quam peregrinantibus rarò accessus. Tamen elegantia quædam morum & comitas, & externa quædam, ut sic dixerim, virtus, quin apud exteros jure quæratur, non negabis. Quid in cultu, vestitu, actionibus deceat; quæ Veneres & lepôres in sermone aut gestu; docere te ritè politiores illæ gentes possint, Itali, Hispani, Galli. atque ita rus illud nostrum aptè sæpè diluas quæsitâ istâ urbanitate & peregrinâ. Sed quæsitâ, non adfectatâ; usurpatâ modicè, non ostentatâ: alioqui nihil compta eo incomptius, elegantiâ ineptius. Risimus non semel ejusmodi histriones, qui ab Italiâ aut Galliæ novi, gestus nescio quos mimicos molestè usurpabant, & delicias parùm non dicam civiles, sed viriles. Tu hæc fuge, & inprimis vera & interna animorum vitia, quorum ubique larga & obvia seges. è quâ ne quas specas improvidè colligas, magna mihi pro te cura, imò metus. Admittimus enim nescio quomodo & combibimus facilè peregrinas illas culpas; sive quia novitate aliquâ blandiuntur, sive quia specie virtutum. Atque ut venena vinis admixta, medicorum scito, perniciter & perniciosè penetrant: sic peccata hæc adsita virtuti. Ferè enim ita fit, ut in quâ gente vitia certa increbuêre, mores jam vocentur, nec in veniam modò veniant, sed laudem. Adde, quòd naturâ ipsâ proniores nos ad mala imitanda. Ut pictor, levi manu, & volante penicillo, rugas, verrucos, nævos in facie exprimit, haud tam facilè ipsam: sic probitatem laboriosè imitamur, nullo negotio maculas illas animorum. Advigila hîc igitur: & jam antè seriò provide, quæ vitia cognata vel amica cuique genti. Quis enim neget? ut hominibus singulis, sic populis suæ laudes, suæ labes. Galliam ecce cogitas? levitatem & vanitatem etiam, quæ in pleràque eâ (omni, falsò dicam) gente. Italiam? protervîam in eâ & libidinem. Hispanias? typhum quemdam & Africanum fastum. Germaniam? comessationes & ebrietatem. Quæ velant illi, scio; & comitatem, fiduciam, gravitatem, hilaritatem interpretantur falsò. at tu vitabis, nec in venas rapies perversi judicii aura blandientem pestem. De moribus tantum est. & pertexui hanc telam: nisi quòd leve parergum illi addam de Italia ipsa. Laxat enim nescio quomodo vela huic stilo, provehitque longiùs amor & cura tui. In terram is igitur terra ista meliorem, fateor: gentem gente nobiliorem: haud scio an probam magis, an fidam. Ingenium, & subtilitas, & magni erectique animi in illi locis habitant: non semper puri, simplices, & ad Gallicam istam nivem. Ideoque incautis & apertis nobis nonnullum ibi periculum, & quidem à duplici telo. Nam & inter viros multi

tecti,

tecti, callidi, periti simulare: & inter fæminas, formæ conspicuæ, sed lascivæ & procaces. Hîc Scylla, ibi Charybdis: & duo hæc discrimina ut enaviges, opus non prudentiâ quadam solùm, sed dicam fortunâ. Prius tamen illud me angit minùs. quod amoliri magnam partem posse videor caventibus quibusdem præceptis. Nam contra insidiantes illos aut simulantes quidni firmum scutum à simulatione item aliquâ sit? Cres mihi esto inter Cretas. Nec viam tibi tamen ad fraudes præco. Absit, sed ut medici venena quædam venenis pello, in salutem tuam non in noxam. Ad minutas & innocentes quasdam simulatiunculas te voco: nec ad alienas insidias, sed ad animi tui opportuna tegumenta. In Italiâ totâ tria hæc mihi serva. Frons tibi aperta, lingua parca, mens clausa. Comis & communis vultus adversus omnes sit, animus externo nulli pateat: & velut in thecâ clausum eùm habeas, dum redeas ad notos animos & verè amicos. Epicharmææ sapientiæ ille nervus hîc valeat, nulli fidere. Nisi facis: non unus Ulysses Ajacem te circumveniet; & dolorem nobis debes, illis risum. Atque hæc tamen cautio mea propriè in vulgus Italorum dirigitur. Nam de nobilibus cur diffitear? reverà optimates illi plerumque optimi: celsi, alti, sinceri; virtutis, gloriæ, litterarum amantes. In vulgo aliter esse observavimus, qui fex & limus, & verè vulgus. Itaque in illis vetus Italicus aut Romanus sanguis ferè apparet: in istis, peream, nisi claræ reliquiæ (fidenter dicam) Gothorum, Vandalorum. Jam contra telum alterum quî muniam te, aut moneam? Ita sim saluus, ut opto potiùs quàm spero te hîc planè saluum. Tantùm mihi metus & ætas tua facit, quæ in ipso æstu: & illæ non dicam fæminæ, sed Veneres, Venetæ aut Romanæ. In naturâ tantùm tuâ spes omnis præsidii hîc, & voluntate. Quarum si alterutra ad calidas & callidas istas Solis filias inclinat: quis hominum te servet? certè rues: nec ullo præceptorum sufflamine te sistam. Tamen ne nihil dicam aut addam: ecce armaturam a me duplicem, Oculis, Auribusque. Oculos inquam, primùm mihi claude, & averte longè ab illecebroso hoc aspectu. Aditus enim mali morbi hinc est: nec amor aut cupido facilè irruperit, nisi per geminas has fenestras. Sed & aures etiam muni, contra omnes non Venereos solùm, sed paullò magis venustos sermones. Ii sunt enim qui titillant, qui excitant: & ut cupere ab aspectu est, sic velle ab auditu. Igitur ut athletis olim, munimenta quædam aurium adponi mos (ἀμφώτιδας vocabant) ad vitandos ictus: sic tu hoc firmum contra amatoria vulnera habe velamentum, Amatorium nil audire. De hominibus dixi (quæso ne cum invidiâ cujusquam aut irâ: quia liberè aliquid protulerim fortasse, nihil acerbè aut malignè) adjungam & aliquid de locis. Qui varii in Italiâ omni & pulchri: ut non injuriâ deliberes, quem præferas ad videndum, sive habitandum. Et meo quidem sensu (vidimus enim plerosque omnes, & trivimus) prima tibi vel antiquitatis caussâ, adeunda Roma est: adeunda tamen, non habitanda. Confusio enim ibi & σύγχυσις, aëris & morum haud pura puritas: & quod verissimè à Varrone dictum, turba turbulenta; Loca igitur illa prisca & vetera monumenta ac rudera,

——— Et campos ubi Troja fuit,

cùm lustratus satis & veneratus fueris: Neapolim mihi abi, & paullisper inside illam nobilem, illam cultam, illam amœnam. Per quam viam deliciæ locorum multæ, quas omitto, sed si inhabitanda diutiùs Italia est, in Thuscos mihi redi, & illos incole, linguæ, aëris, morum caussâ. Omnia hæc ibi pura. Quod si de opido etiam quæris: Florentia mihi aut Senæ placeat: & magis istæ. At jam in ambitu & reversione, Bononiam amicam studiis libens videbis, & eâdem laude insigne Patavium. Quibus cùm dies aliquot dederis, non pigebit in urbe maris domina (Venetias dico) lustrandâ ponere septimanas. Heu ad invidiam pulchra, opulens, felix urbs! minus tamen ad nostrum Genium, quia Mercurio amicior quàm Minervæ. At in exitu grande illud & diffusum Mediolanum te capiet, in quâ fine Italiæ finis mihi epistolæ.

Dat is: Ik heb verstaan, en versta het geern, waarde jongeling, dat, gy van voorneems sijd te reysen; het welk my wel aanstaat, als het welk uyt een goed imborst voortkomt; want die aardse en kleine zielen dewelke altoos in huys sitten, zyn aan haar eygen Land gebonden, maar de andere zyn geestiger, dewelke uyt Hemelse eygenschap bestaan, en de beweginge lief hebben. So hebben so wel in de oude als jegenwoordige tijden, grote verstanden gereyst, doch hier in staat voor al te letten, dat het selve niet en geschiede alleen uyt vermaak, maar om vrugt en voordeel daar uyt te trekken. Daar zynder wel veel, die hier en daar reysen, maar weinig met opmerkinge en naarstig ondersoek, daar in het rechte onderscheid bestaat; dewijl gy des magig sijt, voorsie ik daar uyt een gewenst eynde, want gelijk als de schutters niet in 't wild schieten, maar altoos na een doelwit mikken, so schrijft gy u selven voor, tot welken eynde gy begeert te reysen. Twesints, so ik het wel heb, uyt vermaak, en om daar vrugt uyt te trekken, want het is hier niet mede gelegen, gelijk als met de kranse-makers, dewelke het quade so wel als het goede, gesond en ongesond, sonder opmerking by den anderen vlegten, waarom gy in tegendeel meer tot u behoud en deugt, als tot de uyterlijke sinnen hebt toe te passen, so dat onnodig is van het vermaak veel te seggen, dat sich selven genoeg openbaart, en niemand so stokkig of houtig bevonden werd, die niet soude beweegt werden, vermaak te scheppen, in de veranderinge der volken, Steden en Plaatsen. De ingeschapene begeweging speelt daar den voerman, en heeft geen voorganger van noden, doch men moet op de vrugt des reisens sien, dewelke niet alle gevolgt, en onder die niet alle verkregen hebben. Dit sal ik u alleen te gemoet voeren, dat het selve bestaat in driederhande soort, in voorsigtigheid, wetenschap, en welgemaniertheid, want hier in bestaat het reysen, so het wel en ten oirboir werd aangeleid, dewelke wijsheid en voorsigtigheid baard. Dit betuygt ons *Homerus*, niet alleen uytstekende in schranderheid, maar ook in wijsheid, dewelke de listige voorsigtigheid van Ulisses geen andre oorsaak toe en schrijft, als dat hy veel gereist, en de manieren van veelderhande volken, en de gelegentheden van velerhande Steden besogt had; waarlijk also, want de instellingen van de verscheide volken, en verscheidentheid in de gewoonte en manieren, en den stand der Steden, brengen een ongelovelijke wijsheid, en voorsig-

tig-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

tigheid by, indienmen 't geen men noyt ter prouve geleid, of ſo wat ligt over geſtapt heeft, met het gene men geſien, ondervonden en onthouden heeft, daar tegens komt te evenaren, en juyſten, het welk ik oordeel dat u voor al ſtaat waar te nemen; aanſchouwt, hoort, en oordeelt, en leert niet alleen het gene u voortkomt, maar onderſoekt alles in den grond. Het onderſoek beſtaat wel in UE. eygen ſelven, maar de verkregen lering is uyt het doen en ſchryven der menſen, want van elke plaats zyn beſondre beſchryvingen en talen te onderſoeken, en u en ſullen geen bedaagde en ervaren luyden gebreken, die gy alles ſult mogen vragen, want al is 't dat ik u de ſedigheid en ſtilſwijgentheid heb aangeraden, ſo en ben ik daar niet vremd van dat gy de teugels van dat onbeteugelde lid, ſomwijlen eens los maakt, de vrymoedigheid van ſpreken is u niet alleen toegelaten op den weg, als gy goed geſelſchap aantreft, maar ook in de herberg, over tafel, voor en na den eeten; tot dit recht van ſpreken ten onderſoek op de manieren, wetten en gedaante van yder Stad, ſoude ik ook by doen van der ſelver Princen en Vorſten, ſaken van ſtaat en oorlog, en 't gene by haarluyden byſonderlijk is voorgevallen, daar ſtaat u op te letten, en te onder ſoeken, daar uyt kanmen een ſekere burgerlijke kennis en wetenſchap verkrygen, dewelke ſtilſwijgende waſt en aangroeyt, want gelijk als wy de bomen en kruyden niet en ſien waſſen, en dat alleen bemerken, dat deſelve gewaſſen zyn, alſo vernemen wy deſe kennis en wijsheid, ſonder ons weten, en den aanwas, en toevloeying van de druppelen des onderſoeks: dewelke een verbeterden inborſt komt in te drinken, en met het nat van een volkomen wijsheid beſpoeyt werd; Dus verre van de begaafdheid des verſtands, indienmen op de ſaken wil onderſoeken, daar toe is meer bedenkelijk ſwijgen van noden; ik leyde u nu door den ſelven weg tot de wijsheid en wetenſchap, daar toe gy mogelijk het reyſen onnodig ſult oorden: om dat men deſelve ſo wel t' huys kan vinden, en deſe letter ofte ſchrift-wijsheid meer de ſtilte en enigheid vereyſſen, als veel te bewegen en heen en weder te keeren, maar gy ſult u dit tegenwerp haaſt opgeloſt vinden, als gy de twederhande manieren, tot het verkrijgen van deſe wetenſchap nodig, ſult aangemerkt hebben, want deſe moet uyt het gehoor van de levende ſtemme, of uyt het leſen der boeken gehaalt werden; ſo veel de boeken aangaat is een bekende ſaak, of deſelve kunnen t' huys beter als elders gebruykt en geleert werden, maar met den leermeeſters, meen ik, dat de ſaak geheel anders gelegen is, want wat iſſer voor ſo een groot rijk, in het welk al die grote zielen te ſamen ſouden wonen; deſelve ſoort is wijd en ſijd verdeelt, en heeft elk gedeelte des aardrijks door Gods toedoen zyn gelukkige ſprante, als een koſtelijke geſteente, daar door deſelve werd verheerlijkt; tot de deſe ſult gy gaan, deſe ſult gy hooren, en uyt deſer heilige borſten, ſult gy met vollen monde het fonteinwater der verborgene geleertheid drinken. Wie en ſoud van eenen *Turnebus* niet geleerder? Wijſer van *Sigonius*, en welſprekender van *Muretus*, wederkeren? Wiens gehoor niet alleen, maar ſelfs het geſicht ik veel ſoude achten, indien gy enige kennis met de ſodanige kunt houden, (daar van ſy gants niet vremd en zyn,) lieve God, wat gelegentheid is niet geboren, om te leeren, en letterrijk te werden? Wat ſchatten van verborgen geleertheid, ſult gy niet alle dage kunnen vergaderen en wegleggen? Gy moet het met mijn bekennen, vat het maar aan en begeeft u maar, of liever dringt u ſelven in der ſelver geſelſchap, gy en ſult nergens met beter ſchade u hooft ſtoten. Dit was het gevoelen van *Plato*, *Pythagoras*, *Democritus*, en andere wijſe; dewelke uyt *Griekenland*, dat onvoorſien was van wijſen, niet alleen na welgemanierde en zedige, maar ook naar onhebbelijke uytheemſe volken reyſden, uyt een enkele luſt, om wat te leeren; nu iſſer noch een andre vrugt uyt het geſigt te halen, dat u alleen tot wetenſchap ſal leyden. Gy wild naar *Italien* toe, een Land ſo vrugtbaar, ſo vol van deftige mannen, van ſo veel nette beboude Steden, en ſo door den algemenen roep, als door geſchriften befaamt, daar ſult gy niet een voetſtap ter neder ſetten, noch u ogen opſlaan, of gy ſult een oud gebouw ſien, of enige geheugeniſſen vinden, oude gewoonten, en oude gedenktekenen, daar ſult gy eenen *Transſimenum* met beklagelijke oogen aanſien, ofte de ewigduyrende Rijks wonde van *Cannas*, gins ſult gy met meerder vermaak het *Albaniſe* gebergte ſien, den *Tybur*, of de Edele River *Bajen*; op een ander ſal u het verblijf van *Plinius*, en het Vaderland van *Virgilius*, of *Propertius* aangeweſen werden, op een ander plaats ſullen u de muyren en overblijfſelen van *Varroos*, of *Ciceroos* Hoofſtede voorkomen, wat heeft dat geſigt niet een groote verburgentheid in hem? Alsmen niet alleen met de gedagten, maar ſelfs met de oogen ſo groter zielen geeſten mach aanſchouwen, en hare voetſtappen mach nagaan, wat ſullen dan u noch niet wel wonders leeren en vermaken, die oude t' ſamenwoningen, kerken, ſchouwſpelen, ſvreugde-bogen, begravenisplaatſen, en opſchrift-ſteenen. Leert daar uyt, ſegh ik, om dat die aanmerkingen en optekeningen, waarlijk een wonder licht bybrengen aan die gene, dewelke de oude ſchriften duyſter ſchijnen, dat wy met ervarentheid mogen ſeggen, op dat ik niet en verſwijge dat voordeel, dat daar door het geſicht van ſo grote ſaken, de geeſt van een mens ook opſtijgt, en gelijk als verheft werd, het verwekt een begeerte tot gelijke eer en deugt, datmen de eer en hoogheid van een ander ſo dikmaal aanſiet; nu kom ik tot de manieren, dat by my de laatſte, maar by u de eerſte plaats mach hebben, want ſo gy deſen bal miſt, ſo miſt gy al de andre, en het is een onnutte en ſchadelijke kennis en wetenſchap, dewelke van de welgemaniertheid der zeden afwijkt, andere dingen, zyn wel van grote kragt, maar deſe van noodſakelijkheid, gene doen tot verciering, andre tot noodſakelijkheid, deſe tot den welſtand van binnen; in de zeden vinde ik een twederhande opmerking, dat gy de goede en oprechte wel waarneemt, en van de quade en verkeerde afwijkt, doch wat de goede en oprechte zeden aangaat, op dat ik niet en liege, deſe zyn buytens Lands ſo veel niet, want de vrome leven al veel in 't verborgen, en de deugt heeft zyn woonplaats in het binnenſte van het hert, en is niet in het aangeſigt, of in het voorhooft te leſen, daarom tot het bekennen van deſelve nader ommegang en ken-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

kennis van noden is, daar de Reiſigers ſo ligt niet toe en komen; nochtans en machmen niet ontkennen, dat de welgemaniertheid, en oprechte beleeſtheid by de buytelandſe geſogt wert, en aangenaam is, want wat in de erhoudinge, in de kledingen, en uyterlijk mijnen betamelijk is, wat voor aangenaamheden en aardigheden, in het ſpreken en neygen van ſonderling gebruyk is, dat ſullen u de *Italianen*, *Spanjaarts*, en *Franſen* leeren; ſo ſult gy dan ſelfs de boersheid van ons land, door de inſcherping van die uytlandſe beleeſtheid kunnen beteren, en afwaſſen, doch niet ſtijf en gemaakt, maar met een Hollandſe oprechtigheid, want daar en is geen groter onvolmaakheid, als in ſodanige welgemaakte beleeſtheid, of onaardiger, dan een al te ſeer geſogte aardigheid. Wy hebben menigmaal by ons ſelven gelaggen, met die nieuwe groene *Franſe* Schouw-ſpeelders, dewelke ſo eerſt uyt Vrankrijk overkomende, niet en weten in wat bochten ſy haar lichaam willen ſetten; dit ſult gy ſchuwen, en inſonderheid de innerlijke en verborgen ondeugden der ſelver, daar ſy allerwegens vol van zyn, van dewelke gy doch geen tekenen ofte aanhangſelen mede brengt, want men weet dikmaal niet hoe datmen met deſelve komt te drinken, of in haar geſelſchap komt te geraken, daarmen door derſelver quade manieren, ofte uyt ſchijn van deugt, of door ſoete aanlokſelen ſoude verleyd werden, gelijk als het vergif met wijn gemengt, door de kunſt der Medicijns ſo veel te dieper en ſterker doordringt; ſo gaat het ook met dit quaat omtrent jets goeds, want het geſchied alſo, dat ſo wanneer onder de luyden enige quade manieren zyn doorgeſlopen, en dagelijks in gebruyk zyn, dan weetmen te ſeggen, het is de manier ſo, het is de mode, en we menen dat het een pryſelijke en onberiſpelijke ſaak is; daar by komt dat wy uyt ons ſelven altoos meer genegen zyn het quaad, als het goede aan te nemen, gelijk als een ſchilder met een lichte pinceel en een loſſe hand, de rimpels, vratten, en male in het aangeſigt weet na te maken, maar de deugt ſelf en kunnen wy ſo licht niet navolgen, nochte met vele moeyten de vlekken van het gemoed verbeteren; let dan daar wel op, en legt te voren by u ſelven wel over, welke deugden ofte ondeugden een jeder ſlag van volk meer eygen, ofte aangenaam zyn, want wie kan dat tegenſpreeken, of een yder mens in 't byſonder heeft ſijn eygen lof, en ſijn eygen veragting, ſo ook onder yder ſlag van volk; wilt gy na Vrankrijk, onder deſelve (ik ſech niet onder alle) hebt gy de ligtvaardigheid, en ydelheid, in *Italien* hebt gy baldadigheid, en onkuisheid, in *Spanjen* een opgeblaſen hoogmoed, en *Africaanſen* tuyt, in *Duitsland* houdmen met het freſſen, und ſoubfen, dit ſullen ſy ook beleeſtheid, getrouheid, aanſienlijkheid, en vrolijkheid noemen, voor de ſodanige ſult gy u wachten, op dat gy geen voedſel en trekt van een verkeert en bedorven verſtant, hoe ſchoon het u ook voorkomt; Dus verre van de ſeden der menſen, welke webbe by my is afgeweven, alleen dat ikker dit van *Italien* by doe, want het ſeil ſpant ſich ter goeder genegentheid tuwaars wat verder uyt als ik dachte. Ik moet bekennen dat dit volk in een beter Land geſeten, ook beter en eedelhaftiger is, maar of wel ſo deugtſaam en getrouw, en weet ik niet, daar wonen luyden van vernuftig, ſcherpſinnig, en groot verſtant, ſeer moedig, niet altijd eenvoudig en opregt, en wit als Franſe ſneeu, ſo dat de openhertigheit, en gulheit van onſe, tegens haar ſchalkheid, en ſchranderheid niet op en mag, en tweeſins bedroge werden, want onder de mannen zynder veel bedekt, liſtig, en ſeer ervaren te veinſen, onder de vrouwen zyn veel ſchone maakſels, dertel en wellustig; hier zyn de twee klippen en ſteenen des aanſtoots, daar gy u voor hebt te wagten, daar toe niet alleen voorſigtigheid en wijsheid, maar ook geluk en voorſpoet. Voor het eerſte maak ik ſo veel ſwarigheid niet, om datmen ſich met enige voorgeſchreven regulen kan wapenen, want waarom en ſoude men tegens de liſtigheden en geveinſtheden, met een ſchild van gelijke liſtigheid en geveinſtheid ſig niet kunnen wapenen, want onder de Cretenſen moet gy ook een Cretenſer zyn; ſo nochtans dat ik u geenen weg tot het bedrog en wijſe, maar gelijk als de Medicijns het eene venijn met het ander doen verdwijnen, en tot u behout, geenſins tot ſchade; Ik ſpreek maar alleen van enige kleine veinſeryen, geenſints tot bedriegeryen, maar alleen om u ſelven achterhoudende te helpen, door gants *Italien* ſtaan deſe drie dingen voor u waar te nemen, dat u voorhooft onbedekt vertoont werde, weinig van ſpreeken, en ingetogen van herten; een vriendelijk en gemeenſaem gelaat tegens een yder, dat het innerlijk niet en werde geuyt, en gelijk als in een kiſt opgeſloten blyve, tot dat gy wederom by u oude en vertroude vrienden komt; dat de leere van die voorſigtige wijsheid, in deſen plaats hebbe, niemand te vertrouwen, als diemen vertrouwt; eenen *Ulyſſes* is niet magtig *Ajax* te bedriegen; als gy voor ons pynlijk ſiet, moet gy voor haar een laggent gelaat toonen. Deſe waarſchuwinge doe ik meeſt, jegens het gepeupel, waarom mocht gy ſeggen, hebt gy minder vertrouwen op de grote? de voornaamſte der ſelver zyn voorwaar de beſte, hoogmoedig, groots, en beminners van eer en deugt, en liefhebbers van geleertheid; in de gemene ſoort hebben wy dat anders onder vonden, het ſchuym, het ſlijk, en waarlijk niet anders als geſpuys, ſo dat in de gene noch de oude *Roomſen* en *Italienſen* inborſt te vinden is, maar in deſe, ik ſpreke regt uyt, niet anders in is, als een trouloſen aart van de oude Gothen en Vandalen. Nu ſtelle ik u een ander ſchild om u tegens alle voorvallen te wapenen, dat doet de vreſe en ſorge die ik in u ſwakke jonkheid hebbe, voor den eerſten aanval der *Venetiaanſe* ofte *Roomſe* vrouwen; (dat ik niet en ſegge der *Roomſe* en der *Venetiaanſe* hoeren,) waar tegen alleen uwe toevlugt is, tot een onbeweeglijke ſtandvaſtigheit van u vlees en wille, welke een van beyde indien ſy tot deſe verhitte dochter der ſonne komen toe te vallen, wie ſal u daar uyt redden, voorwaar gy ſult van boven nederſtorten, en van geen leermeeſteren hulpe kunnen geſtuyt, of ondervangen werden; doch op dat ik het al byſette, daar zyn u oogen en u ooren, een dubble behulpmiddel, als gy omtrent de ſelve komt, ſo ſluyt u oogen toe, en keert u van dit verleident aanſchijn af, want dit is den toegang van een groot quaat, op dat u door deſe aanlokkende venſteren gene begeerlijkheid, ofte toege-

negentheid verſtrikke, ſo moeten ook de ooren bewaart werden tegens het gehoor, niet alleen van wellustige, maar ſelfs van daar toe neigende redenkavelingen, want deſe maken een kittelen en opwekken, gelijk als de begeerlijkheid door het geſigt komt, ſo komt de drift van de wille door het gehoor, gelijk alsmen in ouden tijden den kampvegters de ooren plag te ſtoppen, om geen vreſe voor ſlagen te hebben, ſo hebt ook dit behulpmiddel jegens de liefkoſende wonden, deſelve geen gehoor te geven; Dus heb ik van de ommegang der menſen geſproken, nu ſal ik, ſo ik het ſonder belging van jemant ſeggen mag (want ik ſpre k regt uyt ſonder queſtie ofte nadeel nochtans van jemand) jets van de plaatſen byvoegen. Deſe zyn in *Italien* veelerhande, en deſelve zyn met allen ſchoon, ſo datmen met regt ſoude mogen twijffelen welke gy liever ſoud willen beſigtigen, ofte waar gy u ſoud willen erhouden, en mijns bedunkens (want ik hebbe by na alle deſelve geſien en doorwandelt,) ſtaad u eerſt en vooral, om de oudheids wille de Stad van *Romen* te beſien, doch niet om aldaar te wonen, want daar is een mengelmoes van lugt en van ommegang, dat niet heel ſuyver en is, en gelijk als *Varro* na waarheid daar van ſeyde, *turba turbulenta*, een beroerden roer; als gy dan de overblijfſelen en plaatſen der oudheden aldaar ſult geſien en wel naargevorſt hebben, ſo vertrekt van daar na *Napels*, en houd u aldaar een weinig tijd op, om de ſchoonheid, nettigheid, en vermakelijkheid van die plaats, benevens andere frayigheden, die ik overſla te verhalen, wel te beſien. Indien gy u verblijfplaats ergens ſoekt, neemt die by de *Tuſcanen*, om de taal, manieren, en den goeden lugt aldaar; ſo gy na een vermakelijke Stad vraagt, ſo gaat na *Florencen*, of na *Senedie*, dat ik nog voor beter houde. In 't voorby-gaan, of in 't wederkeren, ſult *Bononien* de ſtapel van geleertheid, en de Stad *Patavien*, van gelijken doen beſouken, alwaar enigen tijd beſteed hebbende, en ſal het u niet vervelen in de vermaarde Zee en Koopſtad *Venetien*, enige weken te beſteden, een Stad boven alle andere vermaart van ſchoonheid, pragt, rijckdom en welvaren, doch ſo ſeer niet van onſen doen, om dat deſelve meer hangt aan de Koopmanſchap, als aan de geleerdheid. Voor het laatſte ſult gy de grote en wijd-uytgeſtrekte Stad van *Milanen* gaan beſien, met welk eynde van *Italien* ik ook deſe mijnen brief ſal eyndigen.

c *Op de ſelfde manier als de Edelen*,] Om dat den Adel door de Krygs-oeffening werd verkregen, en de voornaamſte Ampten des Krygs, onder en met deſelve beſtaan.

39 d *De Soldaten leven ſober op hun ſoldye*,] Dit zyn *Officieren* van vijfſtuyvers daags, daar by ſy niet en ſouden mogen beſtaan, maar aangeſien zy in haar Leger-plaats, dat ſy Guarniſoen noemen, niet anders als haar ſchildwagt hebben waar te nemen, en in haar ledige tijd hun werk, en hun ambagt kunnen doen, en in 't veld van den roof van hare vianden, wel leven kunnen, hebben ſy niet te klagen, en werd noch altoos volk gevonden, die ſodanigen dienſt, en ſtaat van leven verkieſen.

Wy ſeggen, den roof van hare vianden, &c. om dat wel ſcherpelijk op grote ſtraffe en boeten by verſcheide Placcaten daar jegens is voorſien, dat ſy den huys-luyden van onſe ſijde geen overlaſt komen te doen; op welkers klagte ſy hard geſtraft werden, ook wel met de dood, indien de overlaſt groot is. Daar van te ſien den *Artijkel-brief, voor de Militie te Lande, van den 13. Auguſti* 1590. *art.* 14. luydende aldus: *niemand en ſal in 't aan of aftrekken, ſtilleggen, monſteren, of in beſette plaatſen den inwoonderen der geunieerde Provincien, haar toeſtanders of bondgenoten verdrukken of beroven, enige eet-waren, geld, ofte anderſints afperſen, ſonder de eetbare waren, of andere, behoorlijk te betalen, alles op lijfſtraffe.*

Doch hoe nauw daar op werd onderſogt, en hoe ſcherp het ſelve werd verboden, ſo en gaat het ſelve ſo effen niet, en werd het hun niet gegeven, ſy maken dat ſy het krygen; daarom deſelve niet oneygentlijk *Krygers* genoemt werden, en als het niet al te grof en gaat, dat daar geweld, of tegenſtand by komt, werd daar ſelden over geklaagt, weshalven het ſelve verbod onvermidert den ſelven Artijkel-brief, dikmaal is vernieuwt en nader verklaart, als jongſt *by de Staten van Hollandt, op den 5. Auguſti* 1672. jegens het bederven van het hoy, ſtroo, en langvoer, mitsgaders boom en aardgewas, als mede het ſchieten en roven van hoenderen, ganſen, eenden, duyven en konynen, En by ordre van ſijn Hoogheid, jegens alle plunderingen van enige huyſen, ſchepen, wagen, of karren, ſtelen van paarden of beeſten, afſnijden van het koorn en ander geſayde fouraggeren, aan plaatſen die haar niet en ſullen weſen geaſſigneert, afbreken van huyſen, en getimmerten, qualijk tracteren van huys-luyden, en ſo voorts; *van den* 21. *July.* 1673. en noch dat tot beter verſekering van dien, by de *Staten van Holland, op den 8. Auguſti* 1673. is gereſolveert, en by de *Staten Generaal op den* 14. *October* 1673. gepubliceert, dat de ſchade die de Militie de ingeſetenen van den Lande komt te doen, op de begrotinge by haar, onder en voor den Geregte te doen, uyt het tractement van de Ritmeeſters en Kapiteinen ſal moeten werden betaalt; en nog tot meerder ſekering, by *Reſolutie van den* 14. *Juny*, 1673. en daar op gevolgde Placcaat van den ſelven 14. *Octob.* daar aan volgende, is geſtatueert, dat de Huyſluyden alle geweld en overlaſt, haar aangedaan, met gelijk ofte meerder geweld, vryelijk mogen weeren en tegeſtaan, ſonder verbeuren, alwaar 't dat daar yemand dood bleef.

e *Die van haar eygen inkomſte leven*,] Dit ſijn 40
de rechte *Patricii*, erkent by de Romeynen, by de Grieken *Eugenii*, by de Hooghduytſche *Wohlgebohrn*, en by ons *Welgeboorene* genoemt, buyten deſen vermogten de Princen deſer Lande gelijk te ſien is uyt het Privilegie van Keyſerinne *Margareta*, gegeven aan die van Kennemerland, des vrydags naar Aſcentionis-dag 1346. niemant aantenemen tot hare Raden, of tot andere aanſienelijke Ampten gebruyken.

Deſe Welgeborene waren van Edelen afkom- 41
ſte, in minder Staat als 't Ridderſchap, als daar van wel gederiveert, maar in perſoon tot die waardigheyt niet gekomen weſende; In ouden tijde eer de Hoven van Iuſtitie waren opgeregt,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

wierden sy by de Graven beneffens hun tot Regters van de hooge Vierscharen beschreven, en wierden somwijlen ook genoemt Knapen, Schiltboortige-mannen, en Schiltknapen. Dese Vierscharen wierden gehouden in Rhijnland, het welk het voornaamste was, en het Hof van Rhijnland genoemt wiert; de tweede was Delfland; de derde Schieland, en de vierde Kennemerland; wesende eerste Hoven van Justitie hier te Lande, tot dat in den jare 1428. het Hof van Holland opgeregt is. Over dit regt der Welgeboorene en de vrydom van Schot haar toekomende uyt haar Adelijke geboorte, zyn, soo blijkt ook van den jare 1200. af, tot nu toe, menigte disputen en ongeregeltheden voortgekomen, dan zyn dese Welgeboorene t'elkens by de Graven en de Hoven van Iustitie gemaintineert in der selver regt en vrydom van Schoth. Van dit Schoth, in ouden tijde sijnde geweest de grootste last der Ondersaten, was niemant geëxemteert als die van de Ridderschap, en die van Edelen geboorte was, en wert 't selve noch in 't merendeel van alle Dorpen en Ambachten, en voornamentlijk dewelke de Riemtalen moeten betalen, alle jaren omgeslagen en ingevordert, sommige onder de Riemtalen, andere onder de Gemenelands onkosten; en genieten, of vermogen te genieten daar van als noch de huydensdaagse Welgeboorne, (wel verstaande die van oude Welgeboorene in Mannelijke linie wettelijk zyn gedescendeert) de selfde ofte de oude vryheyt van hare Voor-ouders; soo dat by Grot. 1. B. 14. D. te onrechte geseyt wert dat het Schoth ophout, en dat de Edelen soo wel als de On-edelen gelijkelijk met de gemene middelen dat souden betalen; 't sal ook uyt het volgende advijs en de stukken daar by geallegeert (waar van 't sijnder tijd hier naar breder mentie gemaakt sal werden) blijken, dat dese Welgeboorene, gelijk hy Grotius wil, op de voorseyde plaats noyt onder de On-edelen zyn gereekent; hy verwart sig met te seggen, dat de Welgeboorne hadden recht om haar Wapen, dat is haar Geslagt teyken opentlijk te voeren, te rijden met een Spoor, en Schoth vry te zyn, door dien niemant een Geslagt-wapen kan of vermag te voeren, sonder voorgaande nobilitatie, of ouden Edeldom, en Schoth vry te wesen, sonder bewijs van Adel te hebben gedaan, siet daar van in 't 12. Hooftstuk deses Boeks, als mede het Privilegie van den vrydom der Edelen, gegeven des Woensdags naar St. Laurens dag in den jare 1305. aldaar ingevoegt, Thomas de Rouks in sijn Nederlandsen Herault cap. 6. num. 14. en andre. 't Is waar dat sedert de veranderinge van de Graaffelijke Regeringe soo nauw op 't recht der Welgeboorne niet is gesien, en dat de hoge Baljuws Vierscharen ook sonder onderscheyt met gemene Huysluyden, en geen Welgeboorene of Edelen, zyn bedient geworden; 't welk my dan bewogen heeft daar over wat ampel te schryven in de redeneringe van 't recht der Edelen en Welgeboorene by my te vooren uytgegeven, 't geen dan ook vertoont wert by Grotius, op gelijk fondament voorgegaan te zyn; maar t'sedert my soo veele baarblijkelijke bescheyden over dit recht te vooren gekomen zynde, hebbe ik daar op in der saake van verscheyde Mannelijke descendenten, van eenige Welgeboren Mannen van Maasland, over een Sententie van den Hove van Holland van den 4. Marti 1532. dit volgende advijs gegeven; 't welk ik om de omstandigheyt en gedenkwaardige saaken goetgevonden hebbe hier in te lijven.

42 *GEsien by de ondergeschreven seekere Sententie van den Ed. Hove van Holland, van den 4. Martius 1532. in de saaken van de Wel-gebooren Mannen van Maasland, Impetranten, Contra den Rent-meester van Noort-holland, en eenige gemene Huysluyden van den selven Ambachte, met de documenten tot bewijs van de wettelijke mannelijke afkomste van eenige descendenten van de Welgeboorne daar in vermelt, soude van advijs zyn, dat dewijle uyt deselve ten genoegen blijkt, dat der voorsz. descendenten Voor-ouders erkent worden onder het oude Welbore Manschap van Delfland, en Maasland, en uyt dien hoofde vry en exempt verklaart zyn van eenig schoth, loth, riemtalen, en andre Hofregten te gelden, benevens andre gemeene luyden, daar voor niemant erkent en is geweest, als die gene die van Ridderlijken of Adelijk en Wel-geboren Geslagt was, als zynde van Ouds het Volk in Holland verdeelt in driederhande soorten van Staten, als eerst in het Ridderschap, dat sijn Edelen, die tot den trap van het Ridderschap gekomen waren, haar houdende in de Ridderlijke oeffeninge; De tweede soort waren Welgeboren, dat is gemeene Edel luyden, uyt een Ridderlijke Stam nedergekomen, doch onder de Ridderschap niet behoorende, en geene Ridderlijke oeffeninge hanterende, maar haar generende met de Land-bouwerye en stil leven; De derde soorte waren Borgeren, en gemene Huysluyden, niet afkomstig van eenig Ridderlijk of Adelijk Geslacht, doende allerhande Ambacht, Hantwerk, en Neringe, soo alsmen ook bevint dat op die wijse, en driederhande verdelingen der Lantsaten, deser Landen van Holland en West-Vriesland, niet alleen t'sedert 't afzweren van den Konink van Spangien, maar selfs van de beginselen der voorsz. Landen af, Staats-wijse en Politiquelijk zyn geregeert geworden, by de Ridderschap, Edelen en Steden; werdende de Ridderschappe aangemerkt voor Persoonen, tot den Staat van Ridderen gekomen zynde, Edelen die den Adel heb-*

ben, alleen uyt haar Geboorte, die men noemt Schilt-knapen, Schiltboortigemannen, ofte Welgeboornen, ſoo als uytdrukkelijk wert geſeyt in de oude Hollandſche Chronijk, onder de Lijſte van den Edeldom, onder de Graven Diederik de ſeſde, Floris de vierde, Jan van Henegouwen, Willem de Goede, Willem van Beyeren, Aalbert van Beyeren, Willem de ſeſde, Philips van Bourgongien, en andere; item de redeneringe van 't regt der Edelen, cap. 2. num. 8. en cap. 4. num. 13. Ook mede de Sententie van de Welgeboorne Mannen van Delfland, contra den Baljuw aldaar, van den Jare 1665. den 2. February: En voor de Steden, de Burgeren en Gemeenten van deſelve Steden, en de Gemeene Luyden, dewelke van der ſelver calibre ſijn; Het welk den ſelven ſtaat was van Perſoonen, dewelke by den Franken en Saxen, daar wy onſen oorſpronk van hebben, Edeling, Friling en Laſſi genoemt wierden, anders Edelluyden, Vrye ofte Welgeboren, en Verlaten, ofte dienſtbare; als te ſien by Johan Pontan. Origin. Francicar. lib. 6. cap. 15. en by Paul Mathwegner Pract. Obſerv. de Verb. Signific. in Verb. Laſſi. Gelijk ook 't ſelve in de voorverhaalde Sententie van den Hove van Holland, ſeer net en wel wert onderſcheyden; derhalven de Geſlagten van de voorgemelte Welgeboore Mannen, en de afkomelingen van dien, als gerekent onder de Welgeboornen van dien tijd, en vervolgens haar noyt geneert hebbende met eenige Mëchanique Ambagten, ofte Hantwerken, daar door ſy haar die ſelve ſtaat onwaardig gemaakt ſouden hebben, naar Rechten en Couſtuyme deſer Landen, voor volkomen gequalificeerde Edelluyden moeten werden gehouden, en tot alle benefitien en waardigheden daar toe behoorende, moeten werden geadmitteert en daar voor gehouden, en gereſpecteert als volgens Couſtuymen en oude Herkomen deſer Landen, notoir zynde, dat niemand Schoth of Loth vry mogte weſen, of hy was Edel, dat is Riddermatigh ofte Welgeboren, dat is daar van nederdalende, en haar houdende in den ſelven ſtaat; dat wel duydelijk werd beveſtigt in de Handveſten en Couſtuymen van Kennemerland, pag. 4. volgens Privilegie van Floris, Grave van Holland, gegeven des Vrydags naar half Vaſten Anno 1291. alwaar den Grave ordonneert, dat ſoo jemand aangeſproken werd om Schoth te gelden, dat die ſijn getuygen ſal doen van ſwaart ſijde, als recht is, en ſoo hy dat niet mogte doen, dat hy Schoth met de buyren (dat ſijn gemeenten en geen Edelen, of Welgeboorenen,) ſal gelden of het ware dat den Baljuw kennelijk ware, met goede luyden die hy betroude, dat hy Edel ware, en alſoo beſturven, dat hy ſijn getuygen niet doen en mogte; voorts mede pag. mihi 11. by het Handveſt van Jan van Henegouwen Grave van Holland, gegeven op St. Lucien 1303. daar by wel duydelijk wert geſeyd, dat die alleen vry ſijn van Schoth te gelden, dewelke kunnen betuygen dat ſy van Edelen luyden ſijn, van vader en van oude vader, alle het 't welke by Grave Willem van Henegouwen en Holland, met een ſeeker Privilegie, dat men noemt het Handveſt, beroerende de Vryheyd van den Edeldom van Holland, gegeven in den Jare 1530. des Woenſdag voor Sint Laurensdag, nog naarder wert verklaart, daar by den Grave ſeyt, hoe ſijnen Welgeboorn luyden eenen twiſt hadden, jegens die gemeynten daar hy toe ontboden hadde, ſijne voorname Edelluyden, ſijne Vaſalen, mitsgaders de geſamentlijke Schepenen van de Steden van Holland en Zeeland, en dat doen op die dagvaart by ſijne Leenmannen is beſlooten, dat die geenen die niet bewijſen en konde datſe Edel waren van afkomſte, moeſte Schoth met de gemeenten geven. Zijnde voorts ſucceſſivelijk het voorſz. regt van de Welgebooren Mannen by de volgende Graven in ſulken hooge achtinge genomen, dat ſelfs Keyſerinne Margareta by Privilegie van den Jare 1346. des Vrydags na H. Aſcencionis-dag, aan die van Kennemerland heeft belooft, dat ſy of hare nakomelingen niemant nemen ſullen tot geſwooren Raden, ofte tot Segellaars dan Welgeboore Mannen, en voorts noch andere voordeelen, uytwijſende alle haar oude Privilegien, die veelvoudig daar van by deſelve Graven gegeven ſijn, waar op onder andren niet alleen remarquabel is, het Handveſt van Hertog Willem van Beyeren, mede gegeven aan die van Kennemerland, den derden April 1415. daar mede hy, confirmerende de Oude Handveſten, ſeyt, hoemen Welboornſchap betuygen ſal, ſprekende voorts over dat regt van woordt tot woordt, in diervoegen als by 't voorgemelte Privilegie van Graaf Floris van Holland, 124. jaren daar bevorens

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

voorens verleent, staat verhaalt, en heeft Hertog Philips van Bourgongie, by Brieve van dato den 11. Juny 1452 opentlijk verstaan, dat Wel-gebooren Luyden, over hare pretense exemptie van Schoth en Schattingen souden overleveren het regt, dat sy daar toe hadden, en dat al die gene, die daar van deugdelijk bewijs quamen te doen, het selve t'allen tijden souden genieten, welk bewijs, in conformite van den selven Brief, by de Vooroudes immers heeft gedaan moeten sijn, alvorens by jonger Sententie yemand verklaart heeft konnen werden van 't selve Schoth, en anders vry te wesen, soo als de Welgebooren Mannen van Maasland, volgens de voorverhaalde Sententie, en andere Welgebooren Mannen van Akkersloot, Castricum, Sevenhuysen, en andere, in die tijd genoten en exempt verklaart sijn, soo sijn dan mede omme redenen, van dat de Welgebooren luyden in 't Schoth niet betalen, de gemene Huysluyden van Sevenhoven, Nieuveen, Kudelstaart en Kalslagen, by Handvest van Hertog Philips van Bourgongien, van den 11. Maart 1456. een derdendeel van haar Erf-schoth vermindert, soo als van gelijken verscheyde andere plaatsen, en sijn die van Uytgeest nog by onsen tijd, by de Staten van Holland, op den 26. September 1624. om gelijke redenen vry en exempt verklaart voor een derdendeel van de Herbst-bede, Bottingen en Vroon schulden, diemen den Grave plag te betalen, en als nog by de Graaffelijkheyt wert ingevordert. Soo ook in de Oude Keuren en herkomen van Zeeland, cap. 1. art. 3 uytdrukkelijk vast gestelt staat, dat den Grave of Mombar 's Landts, tot sijnen Stedehouder ter hooger Vierschaar stellen sal een Edelen Wetagtigen Man, geboren van Zeeland, en gegoed binnen den selven Lande, tot duysent Kroonen 's Jaars in eygendom, om met al evene Edele Leen-Mannen het regt te besitten, en die Vierschaar te houden; blijkt ook uyt de oude Coustuymen en Handvesten van Zuyd-holland, alwaar het Hof en eerste hooge Vierschaar van het eerste Holland geweest is, volgens het gevoelen van Jacob van Oudenhoven, in sijn Beschryving van Zuyd-holland, pag. 6. dat den Baljuw sijn hooge Vierschaar om den Delinquanten te regt te brengen, spannen most, met Mans-mannen, dat is Mannen van Leen, die het Leen-regt of Leen-mannen Eed gedaan hebben, dewelke in de selve Hand-vesten genoemt werden Welgebooren Mannen, die Mans-waard sijn, den Baljuw na te volgen; sie deselve Beschryvinge van Zuyd-holland, pag. 470. en 513. Tot welker qualiteyt van Welgebooren Man, en Regter in des Baljuws hoge Vierscharen, (die voor desen de eerste Hove van Justitie sijn geweest, en by de Graven selfs bedient, tot dat Anno 1428. 't Hof van Holland is opgeregt) niemant oyt aangenomen is geworden, of is buyten alle bedenken altyds voor Edel bekent geweest, of dat hy alvooren genoeg bewijs van sijn Welboornschap in conformité van de Privilegien van de voorgaande Graven heeft moeten doen, soo als wy bevinden dat onder de Wel gebooren Mannen van Delfland is aangenomen geworden een Bartholomeus Vleerman, omme redenen, dat hy voor den Baljuw en Welgebooren Mannen dede sijnen Adelijken tuyg of betuygenisse by ses sijne Edelen en Welgebooren Magen, die met Eden ten Heyligen swoeren, dat hy was een Welgebooren Man, Gebooren uytter Maagschappye van Goirle van Byelingen, volgens de Sententie daar van gegeven op den 27. July 1411. Blijkende mede by Sententie en opene Brieven van Hertoch Philips van Bourgongien, van den Jare 1446. te sien in de Handvest-Chronijk van Mathijs vander Houve, in 't tweede Boek, het 16. cap. hoe dat eenen Dirk Claasz. Soon, sijnen Edelen tuyg gedaan, en voor gesworen heeft ten Heyligen, en vier sijne Welgebooren Magen naar gesworen hebben, dat hy een Welgebooren Man was, gebooren uytter Maagschappye van Bronkhorst, wiens descendenten in Mannelijke Linie, nu genaamt 't Hoen van Bronkhorst, jegenwoordig 't selve Welgebooren Manschap onder Delfland nog bedienen, en uyt dien Hoofde, gelijk van allen ouden herkomen, nog niet en betalen in 't Schoth onder den Ambagte van Maasland. De Graven van Holland niet willende dat yemant ongequalificeert, tot dese digniteyt van Welgebooren Man soude werden aangenomen, en daar uyt vrydom genieten van Schoth, en andre regten, de Riddermatige en Welgeboorene alleen toebehoorende, hebben daar van aan diversche Geslagten hare Handvesten gegeven, gelijk onder andre my een getoont is van Hertog Philips van Bourgongie, van den 10. dag in Julio 1446.

waar mede hy cond doet allen luyden, dat hy gesien heeft wettige Brieven en bescheyden sijner Stedehouder en Raad in Holland vertoont, datte Hendrik Persijn, Claas Gijsbregt Soone is een Schiltboorien Welgebooren Man, van ouder herkomen, willende en lastende, dat hy, alle vryheyden en exemtien sal genieten en gebruyken, gelijkerwijs sijn Voor-ouders, en alle andre Schiltboortige, en Welgebooren Luyden altijd genoten en gebruykt hebben. Desen Brief was gegeven in den Hage, onder 't zegel van den hooggemelten Hertog Philips van Bourgongie.

Van desen Hendrik Persijn, Claas Gijsbregts Soone, is gelijk my gebleken is, door wettelijk Mansoir afkomstig Willem Persijn van Ouwendijk, Joris Soon tot 's Gravesande, wiens Voor-ouders in regte linie altijds in Rhijnland en Delfland doorgaans als Welgeboorene sijn erkent, en in teeken van een Welgebooren afkomste met hun volle Wapenen gehouden op Sarken, aldaar van ouds begraven leggen.

Sijnde ook wel mede voor Welgeboorenen en Edelen aangenomen geworden, door singuliere verklaringe van de voornaamste Riddermatige Edelen, als hoofden van hare Familien, dat verscheyde anderen van hare collaterale Vrienden en jonger Soonen uyt haren Geslachte en Wapenen wareu, als onder anderen bevinde van Heer Dirk van Assendelft, Ridder, dat soodanig voor sijn Neve aengenomen is Mr. Jacob van Assen, Jan van Assens Soon, gewonnen by Magtelt van Grieken, volgens acte daer van sijnde gegeven op St. Pontianus-dag 1425. inhoudende onder andere, dat den selven Mr. Jacob van Assen, woonende tot Alphen, van den Ridderlijken huyse en Linie van Assendelft gesprooten, en oversulx Schoth noch Lot schuldig en was; sulx is eenen Willem van Leeuwen, als besitter van sekere seven Morgen Lands, gesprooten uyt de Ridderlijke Hof-stede van Leeuwen, onder Alphen, met het regt van twee paar oude Swanen, met de jongen te voeden en dryven in den Rhijn, in 't Water tusschen Swammerdam en Leyden, by Heer Jacob van Wassenaar, Burggraef tot Leyden, by Brief en Zegel van den 7. Janu. 1450. voor sijn Neve, en dien volgens voor een goed Edelman erkent, soo als van gelijken gedaan heeft Heer Dirk van Zwieten, Ridder, &c. op den 7. Mey 1499. voor eene Jan Symonsz. Poorter tot 's Gravesande, daer mede verklarende, dat hy was sijnen Neve, gekomen en gesproten van sijns Vaders wegen uytter Maegtael van Swieten, en hy, en sijn Ouders, altijd van Heer Dirk, en sijn Ouders, voor sulx gehouden sijn geweest. Soo is ook de hooge Vierschaer van Rhijnland, tot den Jare 1559. toe, by Edelen en Welgeboorne bekleed geweest, dewelke by den Baljuw daer toe t'elken Regtdag beschreven en beroepen wierde; selfs ook nog daer na doen die Vierschaer uyt een seker getal van beëdigde, en daer toe verkoren luyden is gebragt, dewelke tot den Jare 1582. toe, niet anders als civile en gemene saeken beregt hebben, blijvende het regt van den hoogsten, dat is in alle criminele en lijf-straffelijke saken, ter kennisse van de andere Edelen en Welgeboorne, 't welk eerst in het Jaer 1592. is verandert, en tot een gebragt, als breder te sien in de inleidinge op de Costuymen van Rhijnland, soo ook by onsen tijd verscheide uyt die oude Geslagten, als die van Tol, van Witsenburg, van Egmont, van Swieten, en andere sommige by Vonnis, andere by overgifte, voor Edele en Welgeboorne; en by gevolge Schot-vrye luyden erkent sijn, en aen het Schoth, Loth, en Riem-talen, benevens andere gemene Huysluyden niet en betalen, om dat haer Ouders en Voor-ouders van ouds, als Regters van de hoge Vierschaer onder den Welgeboornen gedient hadde, soo nog tegenwoordig de Regters van de selve Vierschaer, Welgebooren Mannen genoemt wierden, schoon dat veele van de selve, sedert het begin van dese Republicq, en het afzweren van de Graeffelijke regering tegens het regt en waerdigheid van deselve hooge Vierschaer, geen Edelen en Welgeboorne sijn geweest, als zedert welken tijd deselve Vierschaer bynaar soo wel by gemene Huysluyden is bedient geworden, en daerom sedert dien het Schoth, vermits de kleinigheyt van dien, over deselve, benevens andere swaerder lasten, sonder onderscheid is begonnen omgeslagen te worden, waer tegens haer sommige van die oude Geslagten, met goet Regt gestelt, en haer oude Vryheid verkregen hebben. In soodanigen sin is op te nemen het geene tegens soodanige nieuwe opgeworpen en ingedrongen Welgeboornen schertswijse by my is geschreven, in de redening over den oorspronk, regt en onderscheid der Edele en Welgeboorne in Holland, mitsgaders der selver Voor-regten, soo

soo die nu sijn, of van alle oude tijden geweest sijn, alwaar cap. 1. *wel onderscheydentlijk by verklaringe van* Jan van Beyeren, *van den* 27. *April* 1422. *wert aengewesen, dat by tijde van de Graven selfs sommige van de gemene Huysluyden haer daer hebben soeken in te dringen, en om haer rijkdom, benevens andere voor Edele hebben willen erkent wesen; hebbende tot dien eynde op haer sub en opreptijf te kennen geven, Privilegien en Vryheyt van Edeldom verkregen, dewelke by den selven Grave* Jan *wel duydelijk werden afgeslagen, en voor onwettig verklaert, met bevel aen allen Baljuwen, Schouten, Reggeren, Edelmannen, Geswörens, &c. Dat sy sulke Brieven niet en souden aannemen, vorderen of vonnisse daer op vragen ofte wysen, ten sy dat daer behoorlijke Brieven van confirmatie by waren; gelijk ook dien conform Hertog* Willem van Beyeren, *by Brieven van confirmatie gegeven op St. Jacobs-dag* 1415. *voor eenen* Laurens van Overvest, *die by opene Brieven van* Sigismundus, *in den selven jare in der hoogster forme met Zegel en Wapen was genobiliteert, uytdrukkelijk wert erkent en verklaert, dat den voorsz.* Laurens van Overvest, *sijne Kinderen en Nakomelingen, ten aensien by hoog-gemelde* Sigismundus *waren gegeven, en gegunt, met hooger gratie en uytnemender vuerdelen Wapenen te voeren, in alle Ridderlijke oeffeningen na seden en gewoonten van alle oude Welgebooren luyden, alle vryheden, gratien en vuerdeelen sullen gebruyken, als andre Edele en Welgeboren gebruyken, en hebben naer Regten en ouder herkomen; en sulx goet onderscheyt te maken staet tusschen die oude Geslagten, dewelke van ouds, en voor die tijd, en tusschen die gene dewelke naderhand het selve Ampt bedient hebben. Alle het welke geappliceert sijnde tot het cas subject, het een ontwijffelijke saek is, of de wettige Mannelijk descendenten van de Welgeboorne genomineert in voorgemelte Sententie van den Jare* 1532 *sijn voor Edele en Welgebooren Geslagten te erkennen, als sijnde naer onse Wetten, Privilegien en Costuymen van den Lande, het immers soo klaer als 't ligt, dat op den middag schijnt, dat Welgebooren Luyden van allen ouden tijden (tot op dien tijd dat desselfs Vierschare tot een seker getal persoonen is gebragt, en om reden als boven verhaelt) sijn geweest Edelluyden van den Lande, en gants inseparaat met andere Riddermatige Edelluyden, selfs van de grootste Huysen, en wel insonderlijk die van de Geslagten der voorsz. Welgeboorne, als uytdrukkelijk daer voor bekent staende, in de voorverhaelde Sententie van den Jare* 1532. *en elders.*

Sonder dat daer tegens eenigsints kan werden geobjicieert, dat de voorsz Welgebooren Mannen of haer descendenten, te Landewaert op haer eygen Goederen hebben geleeft, en de Landbouwerye aengehouden, dewijle wel naer Regten Secundum l. Colon. 19. Cod. de Agric. & centitiis, *Landluyden en Bouw-luyden van alle Adelijke en Ridderlijke waardigheit werden afgeweert, doch het selve te verstaan is van soodanige, dewelke gewinshalven, met haar eygen handen Boerewerk doen, om haar kost daar mede te winnen, maar niet van die gene, dewelke op haar eygen goet de Landbouwerye doen plegen, het welk ook onder de Grootste en voornaamste Edelen niet alleen geoorloft, maar in meerder agtinge was als in de andere, dewelke haar goeden niet wel en minageerden, en daar door tot verval geraakten,* ita expresse tenet Guido Pago, qui ita in Parlamento Delphinæi conclusum refert decis. 296. eum quidem qui suis etiam manibus agriculturam aliamque rem rusticam in suis fundis exercet nullum ob id nobilitatis præjudicium facere: *Sulks wy ook in alle oude Historien lesen, dat Koningen, Princen, Graven, en Vorsten de Landbouwerye op die wyse geoeffent hebben, en toegedaan geweest zyn,* ut post omnes late tractat And Tiraquell. tom. 1. Nobilitate, cap. 32. *dat zyn by ons de regte Welgeboorne geweest, dewelke haar alsoo hebben erhouden, dewelke by den Grave, om haar wel leven tot Regters van sijn Hooge Vierschaar zyn gekooren geweest, boven die geene dewelke haer in Militare oeffeningen besig hielden.*

Aldus geadviseert binnen Leyden den 10. *Maert.* 1674.

Was geteeckent

SIMON van LEEUWEN.

f *Suynig in haar huyshouden,*] Daar door sy 43
hunne middelen vergaard hebben. Geheel anders als de Edelen, dewelke dikmaals haar teer na haar neer setten, en soo veel, ja dikmaals meerder als sy hebben, komen te verteren; Hoedanige Geslagten, al waren sy nog soo gegoed, onmogelijk kunnen bestaen blyven, voornamentlijk daar kinderen zijn, dewelke niet ter hand en trekken, of eenige

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

eenige Konſten en Studien willen leeren, nog tot enige aanſienlijke Ampten kunnen werden gevordert, en daar door alſoo ſy haren ſtaat niet minder willen aanſtellen als hunne Ouders gedaan hebben, noodſakelijk met den eerſten moeten te gronde gaan, en ſodanig dat al was het om ſoo te ſeggen een oneindig goed, dikmaals tot de derde man niet over en gaat.

g *In de Stadt Leyden een Academie,*] Van de
44 inſtellinge van de Academie binnen Leyden, is hier voor op het V. Hoofſtuk, N°. 18. en elders by verhaal geſprooken. Dat de ſelve vrydom aan de Stad gegeven is, om de grote ſchade en armoede by de Ingeſetenen van de Stad, in den Jare 1573. en 1574. gehad en geleden, daar van de opregtinge en inleydinge by *Willem, Hooglofſelijker Memorie, Prince van Orangie,* is gedaan op den 8. February, in 't Jaar 1575. En ſijn op den 2. Juny daar aan volgende, by den ſelven *Prince van Orangien,* gedaen maken ſekere Statuten en Geboden, dewelke tot de regte regeringe en vordering van deſelve Univerſiteyt nodig en dienſtig gevonden wierden. Dan alſoo ſedert het verloop van dien tijd de ſaaken merkelijk waren verandert, ſo zyn deſelve Statuten en Ordonnantien op den 1. Octob. 1631. by de *Staten van Hollandt en Weſt-vrieſland* t'enemaal verandert en vernieut, gelijk deſelve tot noch toe werden onderhouden, uytgeſondert dat in het jaar 1662. op het 32. articul enige veranderinge is gevallen, luydende deſelve Statuten met de verhaalde verandering als volgt:

Wetten en Statuten van de Univerſiteyt tot Leyden. Gearreſteert by de Ridderſchap, Edelen, en Staten van Holland en Weſtvrieſland, repreſenterende de Staten van den ſelven Landen.

DE Ridderſchap Edelen en Steden van Holland en Weſtfrieſland, repreſenterende de Staten van den ſelven Lande, allen en eenen yegelijken, die deſe jegenwoordige letteren eenighſins aangaan, ofte dieſe leſen ofte hooren ſullen, Saluyt:

Alſoo *wel eertijds door Authoriteyt van Philips den tweeden dier name, Koning van Spangien, is geordonneert geweeſt, dat binnen de Stadt Leyden eene openbare Schole Univerſiteyt ofte Academie opgerigt ſoude werden, in dewelke de Jeugt, ſo van Holland en Zeeland, als van de andere omleggende Provincien, mitsgaders Rijken en Republijken geleert en geoeffent ſoude mogen werden, naar breder vermelden der brieven van Octroye, de Magiſtraat der Stad Leyden tot dien eynde verleent, en dat die voorſz. oprechtinge ofte inleydinge der Univerſiteyt van Leyden, op den 8. February van den Jare* XV^c *vijf-en-tſeventig gehouden en gedaan is geweeſt, en dat door authoriteyt der voorſz. Brieven van Octroye, den Heere Wilhelm Prince van Orangien nu L. M. is opgeleyt geweeſt, te maken ſeekere Statuten en Geboden, dewelke tot regte Regeringe en vorderinge van deſe Univerſiteyt noodig en meeſt proffijtelijk ſouden mogen ſchijnen. En dat by ſijne Excellentie op den tweeden Juny van den voorſz. Jare ook ſodanige Statuten en Geboden, als voorſz. is, zyn gemaakt geweeſt; Maar dat ons onlangs by den Curateuren der voorſz. Univerſiteyt en Burgemeeſteren der voorſz. Stad Leyden is vertoont geworden, dat ſedert door 't verloop van den tijd de ſaaken ook ſulx zyn verandert geworden, dat de gemelte Statuten en Geboden noodwendelijk wel dienden wat verandert en gedreſſeert te worden, na de jegenwoordige geſtalteniſſe van de voorſz. Univerſiteyt, en dat over ſulx by hen-luyden met communicatie van den Rector, Aſſeſſeurs en Senaat der ſelver Univerſiteyt, uyt kragt van de Authoriſatie daar toe by de voorſz. eerſte Statuten, en onſe nadere reſolutie van 19. Decembris* XVJ^c *negenthien verleent, waren gemaakt ſeekere nieuwe Wetten en Statuten, na den welken den Rector, Curateurs, Profeſſores, Studenten en vordere Lidmaten van de Univerſiteyt hen voortaen ſouden hebben te reguleren. Verſoekende daar van onſe approbatie.* Soo is't, *dat wy geſien en overwogen hebbende deſelve Wetten en Statuten; op alles gehad 't advys van den geenen, die hier toe by onſz. Gedeputeert geweeſt, hebben geapprobeert en voor goet gekent by deſen, de Pointen en Articulen hier naar volgende.*

I.

DAt de Senaat het Lichaam des Univerſiteyts repreſenterende, ſal beſtaan uyt twaalf ordinaris Profeſſoren, te weten: uyt yeder Faculteyt drie, als drie Théologen, drie Rechts-geleerden, drie Medicijnen, drie Philoſopen, onder dewelke ook de Profeſſoren van de talen en goede kunſten worden begrepen: ten ware het voorſz. getal om eenige gewigtige oorſaaken by den Curateuren van de Univerſiteyt ende Burgemeeſteren der Stad Leyden, naar gelegentheyt mogte werden vermindert ofte vermeerdert, doch niet excederende 't getal van vijfthien.

II. Dat op den eerſten dag van February van elken Jare, by de meeſte ſtemmen van de Senaat der Univerſiteyt, ſullen werden genomineert drie uyt den ſelven Senaat, die in de Duytſche ſpraake ervaren zyn, uyt den welken den Heere Prince van Orangien, als Stad-houder van Holland en Weſtvrieſland, en in abſentie van ſijn Excellentie 't Hof van Holland, by advijs van Burgermeeſteren der Stad Leyden, eenen Rector ſal verkieſen, dewelke op den achtſten dach van deſelve Maant Februarius, in de bedieninge van ſijn ampt treden ſal, welke bedieninge niet langer en ſal duyren, als voor den tijd van een Jaar, maar ſal 't eynden den voorſz Jare wederom tot nieuwe nominatie en electie van andere perſoonen werden geprocedeert, in manieren en op de dagen als vooren, ſulks dat in de voorſz nieuwe nominatie ook niet en ſal mogen werden geſtelt die gene, dewelke het voor-leden Jaar Rector is, maar ſal deſelve afgaande

Rector

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Rector vier Jaren daar na moeten stille staan, sonder op de nominatie gebracht te mogen werden, gelijk ook voor het eerste der voorsz. vier Jaren niet en sullen mogen werden genomineert eenige van de Professoren, zynde van de selfde faculteyt van de voorsz. ouden of afgaanden Rector, maar sal de nominatie uyt de drie andere resterende faculteyten, te weten uyt elke faculteyten een, t'elken Jare moeten gedaan werden, op dat alsoo 't voorsz. Rectoraatschap (voor soo veel mogelijk sal wesen) mach gaan en komen van de eene faculteyteyt der voorsz. Universiteyt op d'andere, geene uytgesondert; En sal het den voorsz. Rector vrystaan, ter oorsake van sijne absentie ofte siekte, den geenen, die jongst voor hem het Rectoraatschap bedient heeft, tot eenen Vicarium ofte Stede-houder, by advijs van den Assesseurs, in sijne plaatse te stellen.

III. Dat den Rector sullen bygevoegt werden vier Assesseurs, uyt elke Faculteyt een, als een Theologus, d'ander een Rechts-geleerde, de derde een Medecijn, de vierde een Philosophus, ofte Professor der goede konsten, of van de talen, van den welken allen Jaren op den achtsten February twee van hare bedieninge sullen afgaan, in plaatse van dewelke als dan twee andere, na de ordre en name, die deselve ten aansien van hare respective Faculteyten houden, sullen succederen, dewelke gesamentlijk met den Rector raatplegende, op alle voorvallende saaken sullen disponeren, en over sware en hoogwigtige saaken, sullen sy-luyden gehouden zyn te roepen de Curateurs van de Universiteyt.

IV. Dat den Rector alle saaken, die om te verhandelen sullen voor vallen, in deliberatie van de Assesseurs leggen, daar op elk sijne opinie vragen, en mette meeste stemmen concluderen sal.

V. Dat by 't over-lyden ofte onbequaamheyt vanden Rector, Assesseur, ofte Assesseurs, een ofte meer andere, in manieren als vooren, sullen werden genomineert en gesurrogeert, en sal aangaande de voorsz. onbequaamheyt by de Curateuren van de Universiteyt kennisse genomen en geoordeelt werden, al voorens daar op gehoort hebbende 't advijs van de voorsz. Senaat.

VI. Wat Autheur, boek ofte materie elk Professor leeren ofte lesen sal, moet by den Rector, Curateurs en Burgermeesters, mitsgaders Assesseurs gestatueert werden, waar na de Professeurs hen sullen hebben te reguleren. En sal elke faculteyt haren behoorlijken cours met doceren moeten absolveren, binnen den tijd van drie, ofte uyterlijke vier Jaren.

VII. Dat alle de voorsz. Professeurs sullen gehouden wesen in de Universiteyt, niet alleenlijken op te publyque promotien en inaugurale disputatien, maar ook in het doen van hare lessen te verschynen met hare tabbaarden.

VIII. De Curateurs van de Universiteyt, en Burgermeesters der Stadt Leyden, sullen elken van de Professoren, naar datse best met hun-luyden sullen konnen accorderen, toevoegen eerlycke gagie, uyt de goederen of in-komsten daar toe by ons gedestineert en geschikt, ofte als noch te destineren, al volgende de Authorisatie en macht den selven Curateuren en Burgermeesteren daar afgegeven.

IX. Dat de Professoren 't eynde van elke drie maanden een vierdepart van haere jaarlijksche belooninge ontfangen sullen, uyt handen van den Rentmeester daar toe specialijken gestelt, ofte noch te stellen.

X. Dat by den Rector, Curateurs en Assesseurs, sullen gekooren werden twee Secretarisen, van de welke den eenen register houden sal van alle Resolutien van den Senaat, en den anderen van alle het geen by den Rector en Rechters der Universiteyt, mitsgaders by den Rector en Assesseurs in Regt-saaken als Vrede-maakers sal gedaan ofte verhandelt worden; maar den Rector sal aanteekenen de namen, toenamen, ouderdom, woonplaatse, soorte van Studien, en het Vaderland van alle die sigh onder dese Universiteyt sullen begeven, met den dag van haar-luyder aankomste.

XI. Dat den Rector ook sal bewaren het groot Zegel van de Universiteyt, en ontfangen 't geldt van alle des Universiteyts gerechtigheden, baten en profijten, soo over de voorsz. aanteekeninge, als anders, en het selve wederom uytgeven nae sijn eygen en der Assesseuren goetvinden, waar van hy alle Jaars gehouden sal wesen aan de Senaet te doen behoorlijke reeckeninge, bewijs en reliqua.

XII. Datter twee Bodellen sullen zijn, van de welke den eenen gehouden sal wesen den Rector, en den anderen alle de Professoren in 't gemeen ten dienste te staan, en dat sy beyde sullen trachten met vlijt

hare inſtructie alreede gemaakt, ofte noch te maken, wel te achtervolgen. Der welker electie ſtaan ſal aan de Curateurs, in ſulker voegen, dat by den Senaat drie Perſoonen ſullen genomineet werden, uyt dewelke ſy-luyden een ſullen verkieſen: gelijker wyſen ook haar-lieden toekomen ſal 't regt van de bodellen, als ſy ſulx verdienen, met communicatie van de voorſz. Senaat, te deporteren; en ſullen de bodellen den eedt aan handen van den Rector, Curateurs en Burgermeeſters doen, van alles getrouwelijken te doen, 't geen ſy haarlieden ampts wegen ſullen belaſten.

XIII. Dat alle de gene, die om te ſtuderen tot deſe Univerſiteyt komen, gehouden ſullen zijn binnen den tijdt van acht dagen, te rekenen na heure aan-komſte binnen de Stadt Leyden, ſich te vertoonen den Rector, en van de ſelve te laten immatriculeren of inſchrijven, en daar vooren te betalen, tot behoef van de Univerſiteyt, vijfthien ſtuyvers, ſonder meer, of dat ſyluyden anderſints, en by gebreke van dien; voor geen Studenten ſullen werden gehouden, 't welk ook onderworpen zijn alle die gene, de welke tegenwoordelijken van nu voort aan voor Litmaten van de Univerſiteyt willen zijn gehouden; dat ook alle jaren, als den nieuwen Rector gekooren en geïnaugureert ſal zijn, alle Studenten en Litmaten van de Univerſiteyt hare namen binnen veerthien dagen na de voorſz. inauguratie ſullen laten recenſeren of wederom aanteykenen, daar voor betalende ſes ſtuyvers, ſonder meer, ten behoeve van den Rector ende Secretaris voornoemt. Wel verſtaande dat niemand als Student en ſal mogen werden ingeſchreven, die nog geen twaalf jaren oud en is, dan met goetvinden van de Curateurs voornoemt.

XIX. Den Rector ſal ſweeren en beloven aen handen van de voornoemde Curateurs, ten by-weſen van Burgermeeſters der Stede van Leyden, deſe Statuten en Ordonnantien van de Univerſiteyt na hare forme en inhouden te ſullen onderhouden, en by anderen doen onderhouden, ſonder daar tegens te doen ofte laten geſchieden in eeniger manieren, en dat hy naar alle ſijn vermogen ſal beletten, alle 't gunt hy bevinden ſal, tot vermindering der waardigheydt en profijt van de Univerſiteyt te ſtrekken: maar ter contrarie, dat hy met alle vlijt, naarſtigheyt en ſorge ſal bevorderen, 't gunt tot vermeerderinge van 't voordeel en eere der voorſz. Univerſiteyt, mitsgaders tot behoudeniſſe van de gemene welvaart, en profijt van alle de Litmaten en Studenten van dien, en voornamentlijk ook tot vermeerdering van den waarachtigen dienſt Gods, en beveſtinge van alle goede Diſcipline is dienende, ſonder in deſen te ſullen gebruyken eenige particuliere affectie, gunſte, ofte haet, noch de inſichte te ſullen hebben op eygen bate ofte profijte, en voorts al te ſullen doen, dat een goet Rector des Univerſiteyts ſchuldig is, en behoort te doen.

XV. Die Aſſeſſeurs ſullen ſweeren en beloven, dat ſy den Rector ſullen hebben in eere en aanſien, en voor ſoo veel henluyden aangaan mag, de Wetten en Statuten van de Univerſiteyt ter goeder trouwe onderhouden en voorſtaan, den voorſz. Rector in alle voorvallende ſaecken, des by hem geroepen ſijnde; aſſiſteren met goeden raedt en advijs, ſulx ſy-luyden in oprechte conſcientie na Gods woort, mitsgaders allen rechten en equiteyt, en tot vorderinge, ſoo wel in ſaken den Univerſiteyt, als de geſchillen tuſſchen Studenten of Litmaten van dien, en hare partyen te beſlechten en eyndigen, mitsgaders ook tot oirbaar van de voorſz. Litmaten en Studenten bevinden ſullen te behooren.

XVI. De Burgermeeſters en Schepens der Stadt Leyden ſullen jaerlix aan handen van den Curateuren verklaren by den eet, die ſy de Graeffelickheydt van Hollandt hebben gedaan, dat ſy, voor ſoo veel hen aangaan mach, d'Ordonnantien en Statuten der Univerſiteyt wel en ter goeder trouwen onderhouden, naekomen en helpen voorſtaan ſullen, den Rector, des by hem vermaant ofte geroepen zijnde, ſullen aſſiſteren in alle judiciele ſaken, ſulx ſyluyden in oprechter Conſcientien, naar Gods woort, mitsgaders allen rechten en equiteyten bevinden ſullen te behooren.

XVII. Den Officier van de Univerſiteyt ſal mede jaarlicx aan handen van de voorſz. Curateuren ſweeren en beloven by den Eedt, die hy de Graeffelickheyt van Holland gedaan heeft, dat hy ſich in ſaecken van de Academie ſal reguleren en gedragen naar de ordonnantien en ſtatuten van de Univerſiteyt, en dat hy deſelve, na ſijn vermogen onderhouden ſal.

XVIII. Alle Profeſſoren, ſoo ordinare als extraordinare, ſullen voortaan op hare aanneminge aan handen van de Curateuren der Univerſiteyt en Burgermeeſteren der Stadt Leyden, onder eede beloven,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

dat sy-luyden de Wetten en Statuten van de voorsz. Universiteyt, voor soo veel hen aangaan mach, ter goeder trouw onderhouden, en voorstaan sullen. En sullen alle de tegenwoordige Professoren op 't invoeren der Statuten, gelijken Eedt doen aan handen als vooren.

XIX. De Studenten, gekomen zijnde tot hare festhien jaren, sullen zweeren met ongedekten hoofde, opgeheven handen, en uytgestrekte vingers, als na rechten gebruykelijk is, dat sy den Rector, Curateurs en Senaat der Universiteyt alle onderdanigheyt en eere bewijsen, mitsgaders allen geboden en wettelijke bevelen en verboden van deselve Universiteyt gehoorsamen sullen, en soo sy-luyden yets bevinden ofte vernemen, streckende tot schade, of andersints strydig tegen 't profijt van de Universiteyt, dat sy-luyden 't selve den Curateurs vande selve Universiteyt, ofte den Rector sullen te kennen geven, datse ook de Universiteyt, ofte Officiers van dien, in haren Rechten niet en sullen defrauderen, ofte daar van yet onthouden. Dat de Studenten van de Thologie, studerende op andere Beursen van de Provincien, Steden en Collegien, maar geen anderen, boven den voorgaanden gemeenen Eedt, noch daar beneffens sullen sweeren, dat soo lange alsse hen in dese Universiteyt sullen onthouden, sy-luyden in 't stuck van de Religie, ook geene andere leeringe en sullen aanhangen ofte volgen, dan die in de selve Universiteyt geleert en gehouden werdt. Maar belangende de geene, die beneden hare festhien Jaren zijn, de selve sal den Rector onder handtastinge gelijke beloften afnemen, en indien sy in dese Universiteyt blyven tot hare festhien Jaren, sal den Rector ten tijde van de recensie haar den Eedt solemnelijk afnemen.

XX. De Studenten en sullen haar niet vervorderen eenige Collegien onder hen-luyden, die van eene Stadt, Provincie, ofte Natie zijn, op te rechten, ofte die voor desen opgerecht zijn, te onderhouden, ofte Litmaten daar van te zijn, om uyt kracht van eenige aangenomen Wetten malkanderen tot solemnele by-een-komsten te verbinden, onder wat pretext het ook zoude mogen zijn; sullen mede niemandt maaltijden, symposia, gelt ofte yet anders, directelijk ofte indirectelijk af-eyschen ofte doen geven, noch ter oorsaak van in-komste, welkom, adieu, ofte vertrek, nochte van promotien, oratien, propositien, disputatien, ofte andere solemnele acten en exercitien, die in de Academie gepleegt werden, hoedanig die ook souden mogen zijn, veel min die gene, die sulx weygeren in eenige publijcque exercitien uyt te kloppen, ofte in eeniger manieren te turberen, ook selfs niemant daar over te dreygen, en dit alles op soodanige straffe, als by ons Plakkaat van den xxvij^{en}. September xvj^{c}. xxix. daar toe gestelt is.

XXI. Dat in dese Universiteyt mede sullen werden gemaakt *Doctores*, *Licentiati, Baccalaurei* en *Magistri*, inde respective faculteyten, en dat op soodanige manieren, als hier naar breder wert verklaart.

XXII. Dat van nu voortaan elk een, die begeert gepromoveert, ofte gevordert te werden tot het Doctorschap, Licentiaatschap, Magisterschap ofte Baccalaureaatschap respective, 't zy in der Theologien, in de Rechten, in der Medicijnen, ofte in de Philosophie en goede konsten, voor en aleer hy tot het openbaar ondersoek, om tot de geroerde waardigheyt te komen, mach werden toegelaten, gehouden is aan te spreeken een van de ordinarise Professoren der faculteyten, daar toe hy begeert gevordert te zyn, en van hem te begeeren tot een heymelijk ondersoek toe-gelaten te werden.

XXIII. 't Welk gedaan zijnde, sal de selve versochte Professor alvoren hem onder-vragen en vernemen, niet alleen hoe lange sulk eenen in der selver Faculteyt sal hebben gestudeert, maar ook en sonderling op sijnen handel en wandel.

XXIV. En daar van ten genoege onderrecht zijnde, sal hem met goet-dunken en believen van alle sijne ordinarise mede-Professoren in der selver faculteyt, eenen seeckeren tijdt voor-stellen, om van de selve heymelijk, als hier naar volgt, te werden ondersocht.

XXV. Voor soo veel de Theologie belanght, *in locis communibus Sacræ Scripturæ*, en voorts *summariè de tota substantia Veteris & Novi Testamenti*, en bysonder *in locis controversis*.

XXVI. Aangaande de Regten, *in Institutionibus Juris*, en voorts sommarischer wijse in de geheele Rechten.

XXVII. Voor soo veel de Medicijnen aangaat, *in Institutionibus Medicinæ*, voorts *summariè per totam Medicinam*, en bysonder *in Methodo medendi*.

XXVIII. Ende aangaande de Philosophie en goede konsten, *in tota Philosophia.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

XXIX. Sal vorder de versoeker al vooren in handen van den voorsz. Professor leveren, 't gene den Heeren Professoren van de selve faculteyt voor hare extraordinarise moeyten in desen tot een vereeringe is toegevoegt, te weten, voor elken Professor, die daar over staan sal, thien guld. van xl. grooten 't stuk, die onder de selve in alle gevalle sullen werden verdeelt.

XXX. By soo verre de versoeker de genoemde ordinarise Professoren daar inne ten genoegen heeft geantwoort, so sal men tegen s'anderen daeghs, ter selver uyren, voorschrijven, 't zy twee *locos scripturæ ex utroque Testamento*, ofte twee sware Loyen, ofte twee *Aphorismos Hippocratis*, ofte twee Texten uyt *Aristoteles*. 't Welk te verstaan uyt de faculteyt, daar inne elk begeert gevordert te zijn, en sal gehouden wesen, die naar noen ten vijf uyren te verklaren en uyt te leggen, 't welk doende, sullen hem de jegenwoordige Professoren daar inne ondersoeken en beproeven, en elk op sijne verklaringe en uytleggínge een of twee Argumenten voorwerpen.

XXXI. Indien hy in de selve tweede ondersoekinge den selven Professoren mede ten genoegen antwoort, sal men hem een getuygenisse aan den Achtbaren Heere *Rectorem* mede deelen, om tot openbare ondersoekinge ofte Disputatie toegelaten te mogen werden.

XXXII. Waar naar den versoeker, invoegen tot noch toe gebruykt zijnde, *Theses disputandas*, in 't goet-dunken der Professoren in elke faculteyt, mach voorstellen, uytgeven, en de selve sulx openbaarlijk, ofte in de Senaat verdedigen en staande houden, te weten, *in Gradu Doctoratus & Magisterii* sonder *Preses*, *in Gradu Baccalaureatus* onder een *Preses*, ende *in Gradu Licentiæ*, sonder ofte onder een *Preses*, ten Keure van den Versoeker, ten eynde de Senaat des Universiteyts speuren en oordeelen mach, dat hy sulx met eeren heeft bestaan, en dat hy, sonder des Universiteyts schande, tot een Doctor, Licentiaat, Magister, ofte Baccalaureus, respective, 't zy der Theologien, der Rechten, der Medicijnen, ofte der Philosophie en Konsten, aangenomen en erkent mach worden, betalende alsdan over de gerechtigheyt *pro Doctoratu & pro Licentia* 't sestig, *pro Magisterio & pro Baccalaureatu*, dertig guldens, van veertig grooten 't stuck, sonder meer, te verdeelen naar het gewoonlijk gebruyk.

XXXIII. De Promotien sullen in 't openbaar geschieden, in 't aansien van de geheele Universiteyt, ofte in beslotene Kamer van de Senaet. Die in 't openbaar wil gepromoveert werden, sal des daeghs voor de Promotie met beyde de Bodellen des Universiteyts Scepters voor hem dragende, gaan nodigen de Professoren in haere huysen, en de Heeren Officier, Burgermeesteren en Gerechte der Stede Leyden, op het Raet-huys, ten eynde sy met hare tabbarden in de Universiteyt verschijnen, om sijne Promotie te vereeren, en op den bestemden dag van de Promotie sal den Candidatus gekleedt met eenen zwarten sijden Damasten Tabbart, met fluwele opslagen, gaan ten huyse van den Promotor, om met hem nae de Academie te gaan, alwaar mede alle de Professoren met hare Tabbarden verschijnen, en in de Senaats-kamer vergaderen sullen, uyt de welke sy gesamentlijken, soo haast de Heeren Magistraten sullen gekomen zijn, den Rector en Promotor met den Candidatus voorgaande, en de andere Professoren in haar ordre volgende, in de Academie sullen gaan, alwaar de Candidatus, staande op de onderste stoel, een Oratie doen sal van sulken materie, als het hem sal goet-dunken, doch alsoo, dat hy gehouden sal zijn, deselvige aan de Promotor te vooren te toonen; dese Oratie geëyndigt zijnde, sal hy op den opperste stoel klimmen, en aan de zyde van den Promotor gestelt werden, dewelke mede een korte oratie doen sal, in de welke hy den Candidatum naar verdiensten gepresen en tot sijnen plicht vermaant hebbende, hem *Doctorem*, *Licentiatum*, *Magistrum*, *Baccalaureum solemni formula* promoveren sal, en daar na hem het Boek sijner faculteyt, eerst open, en dan gesloten voor houden, een gouden Ring aan sijn voorste vinger steken, een fluwele Bonnet op het hooft setten, en eyndelijk de rechter-handt geven, en sal klare beduydinge van dese Ceremonien daar by voegen. Dit gedaan zijnde, sal den gepromoveerden naar een korte Dankseggínge tot Godt, den Rector, Magistraat, Professoren, Doctoren, Predikanten, en voorts alle de toehoorders bedanken. En sal alsdan tusschen den Rector en Promotor, alle de Professoren volgende, t'huys geleydt werden.

XXXIV. Den Secretaris van de Senaat sal aan den gepromoveerden eenen Brief verleenen in parquement geschreven, en

en by hem op de plijke geteykent, en by den Rector en Decanus van yeder faculteyt respective onderteykent, inhoudende den Titel van des gepromoveerdens inaugurale disputatie, als mede in wat manieren hy gepromoveert is, aan welken Brief met zyde snoeren hangen sal het Universiteyts groote Zegel, in rooden wasse uytgedrukt, waar voor den Secretaris vier guld. van xl. grooten 't stuk genieten sal, sonder meer.

XXXV. Maar by aldien de versoeker den Heeren Professoren van sijne faculteyt, ofte in de eerste, ofte in de tweede heymelijke ondersoekinge, niet ten genoegen en konde antwoorden, sullen de voornoemde Professoren den selven, onder den eedt van secreet te houden, sijn versoek beleefdelijk ontseggen, met vermaninge van hem, sonderlinge in 't gene hy gefeylt mocht hebben, beter te oeffenen, 't welk doende sy sorge dragen sullen voor de eere van de selve Student. Ten welken eynde elk van hen gehouden is sulks by hem te bewaren, en niemant te ontdekken, en beyde de beproevingen sullen geschieden ten huysen van den ordinarisen Professor eerst versogt zynde, ofte daar 't selve met gemeen goetdunken heymelijk sal konnen geschieden, en sal ook de versochte Professor, om de heymelyke ondersoekinge te bevorderen, sijne medebroederen selfs by monde, ofte geschrifte, ofte door den versoeker aanspreeken en vermanen, sonder daar toe eenige Bodellen of Boden te gebruyken; alles op dat soodanige ontsegginge (indien het soude mogen gebeuren) den ontseyde niet en gedye tot schimp, schande of oneer, en sulx in hem geen bevlytings afkeer en veroorsake.

XXXVI. En dat de jegenwoordige regule striktelijk in alles sal werden onderhouden, sonder dat het in 't vermogen van de Professoren, ofte eenige van hen noch ook van den Senaat der Universiteyt sal staan, yemant daar inne te verschoonen, ofte aan te sien.

XXXVII. Dat de Curateurs van de Universiteyt, dewelke by ons alreede zijn, ofte noch sullen werden gestelt, mitsgaders Burgermeesters der Stadt Leyden, sullen gehouden zijn te besorgen alle 't gunt henluyden in 't bysonder ofte gesamentlijk met den Rector en Assesseurs, tot cieraat, vermeerdering en heerlijkmakinge der voorsz Universiteyt, mitsgaders van 't Duytsche en Fransche Collegie Theologie noodig en oirbaarlijk dunken sal. Welke Curateurs en Burgermeesters voornoemt, daaromme tot allen tijden sullen hebben vryen ingank inde Vergaderinge van den Senaat der voorsz. Universiteyt, en aldaar mede in alle voorkomende saken mogen stemmen en helpen resolveren; der welker Officie maar voor eenen seekeren tijd duyren, en sulks veranderlijk wesen sal, volgens de Resolutie by ons daar op genomen, en by 't overlyden van yemanden uytten voornoemden Curateuren, sal een ander in des Overledens plaatse by ons gestelt werden, en sal de voornoemde Curateurs en Burgermeesters, tot bequamer bedieninge haars ampts, vry staan haere bysondere onderlinge t'samen-komste te houden, en in de selve over de saken van de Universiteyt, en van de Collegien voorsz. te beraatslagen, sulks als hen dat goedt dunken sal.

XXXVIII. Dat den Rector, Professeurs en d'Officiers van de Universiteyt, mitsgaders de Doctores en Magistri, die haren titule in deselve Universiteyt hebben verkregen, en aldaer noch continuelijk tot goede Studien hare naerstícheyt doen, niet doende eenige Koopmanschap, Ambacht, Hand-werk ofte Poorters-neeringe, sullen voor hare huysen en huys-gesinnen vry en ontledicht zyn van eenige soldaten ofte hovelingen te logeren, daer en boven van alle ordinaire dach en nacht wachten, ook van alle contributien tot alle gemeene der Stede-werken ofte Fortificatien. Welke vrydommen ook sullen genieten alle Studenten, elk voor haer selven: ten ware by avontuere omme eenige dringende nood en gewichtige oorsaeken, by advijs en goetvinden van den Rector en Senaat der Universiteyt anders mocht werden gestatueert.

XXXIX. Dat de Studenten, Secretaris, Bodellen. en alle die gene die tot de Universiteyt behooren, soo wel in civile als criminele Saaken, 't zy datse aanleggers ofte verweerders zyn, niet dan voor den Rector en Assesseurs, met den Burgermeesteren en twee Schepenen der Stad Leyden sullen te recht staan, 't zy of deselve met Studenten, of met Borgeren geschil mochten hebben: behoudelijk dat Burgers ofte Inwoonders der Stad Leyden, niet tegenstaande die met eenig litmaat van de Universiteyt mochten te doen hebben, ofte hen aan yemant van de

de Univerſiteyt mochten hebben misgrepen, in ſaaken daar van wegen de Graafſelijkheyt, en by de Officiers der ſelver, jegens yemand criminelijk geprocedeert werd, ſullen te recht ſtaan voor Schepenen der ſelver Stede, en niet voor de Rechters der Univerſiteyt. En ſo wanneer eenig gebuyr-twiſt om erf-ſcheyding en ſervituten, of diergelijke ſaken, mogte ontſtaan, 't zy tuſſchen Burgers, Poorters ofte Inwoonders der voorſz. Stede, ter eenre, mitsgaders Profeſſoren, Studenten, en andere Litmaten van de Univerſiteyt voorſz. ter andere zyden, 't zy ook alleenlijk tuſſchen Litmaten der ſelver Univerſiteyt ten weder-zyden, dat ſoodanige gebuyr-queſtie, niet by den Rector en Regters der Univerſiteyt, maar by Schout en Schepenen der voorſz Stede geëxamineert en gedecideert ſal werden. Dat wyders beyde de partyen, al eer ſy voor de voornoemde Rechters van de Vniverſiteyt in 't Recht mogen komen, ontboden ſullen werden voor den Rector en Aſſeſſeurs, die hen-luyden, ſo verre het doenlijk is, ſullen accorderen: maar den Rector en Profeſſeurs ſullen in de eerſte Inſtantie geconvenieert werden voor den Hove van Holland, en ſo ſy-luyden aanleggers zyn, ſullen hare tegen-partye roepen voor haren competenten of dagelijkſchen Rechter. Wyders en ſal van de Sententie by den Rector, Aſſeſſeuren, Burgermeeſteren ende Schepenen geweſen, gene provocatie toegelaten worden. En dit al by proviſie en tot dat anders ſal weſen geordineert: Ende en ſal den Schout van der Stad niemand van den Studenten of Litmaten der Vniverſiteyt in apprehenſie mogen nemen, dan naar voorgaande ordre van den Rector en Burgermeeſteren, uytgenomen alleenlijk den genen, die hy in eenig ſwaar en enorm delict op ter heete daat bevinden ſal.

XL. Dat de Rector, Curateurs, Burgermeeſters en Aſſeſſeurs voornoemt, met adviſe van de andere Litmaten van de Senaat der Vniverſiteyt, is 't nood, ſullen vermogen te maaken, al ſulke andere Statuten en Ordonnantien, als tot vorderinge ende vermeerderinge der ſelver Vniverſiteyt eenighſints dienen ſullen; mits dat ſy de approbatie van dien aan ons verſoeken ſullen, behoudelijk ook, dat ſy niet en ſtatueren 't geene de Stadt Leyden, of de Burgeren en Inwoonderen van dien eenigſints aangaat, ten zy de ſaake alvooren ſy gecommuniceert mette Magiſtraat der voorſz. Stede, en by deſelve goet gevonden: des ſo en ſullen ook die van de Magiſtraat voornoemt geen Statuten of Geboben, de Vniverſiteyt en Litmaten van dien eenigſints aangaande, verkondigen, dan by gelijke communicatie ende goet vinden van den Rector, Aſſeſſeurs, Senaat, en ſo het noot zy, van den Curateurs.

XLI. De Feriæ ofte Vacantien van de Vniverſiteyt, (geduerende dewelke de Profeſſoren mogen trekken en vaceren in hare particulieren affairen, en anderſints, daar 't hen gelieven ſal, ſonder wedden te verlieſen) ſullen gehouden werden op de navolgende tijden of dagen, en anders, of langer niet, op pœne van in tegendeel aan 't voorſz. wedden gekort te ſullen werden: als van Kers-avont af tot den 7. dagh van January daar aan volgende toe, beyde inkluys, op den 1. February, om de nominatie van den nieuwen Rector, van den 8. tot den 21. der ſelver Maant, om de recenſie, acht dagen voor en na Paaſſchen, van 's Heeren Hemelvaarts-dagh af, tot acht dagen na Pinxteren toe, van den eerſten der Hontsdagen, tot den eerſten Septembris daar aan volgende, twee dagen op de Valkenburgſche Markt, van den 3. tot den 10. Octobris, beyde incluys, om de gedachteniſſe van 't Ontſet der Stadt Leyden. En wat aangaat de Woensdagen en Saturdagen, van elke Weeke door 't geheele Jaar, op welke twee dagen de ordinaire Profeſſeurs niet gewoon en zyn eenige publijke leſſen te doen, deſelve twee dagen ſullen worden beſtedet tot de publijke Promotien, Diſputatien, en diergelijke ſolemnele actien gecelebreert werdende, mitsgaders (voor ſo veel eenigſints doenlijk is,) tot de particuliere Collegien van Diſputatien, Examinatien en Inſtitutien, die de Profeſſoren t' haren huyſe zyn houdende, en ſo noch eenige van die particuliere oeffeningen op andere dagen ſouden moeten vallen, deſelve ſullen de voorſz. Profeſſoren gehouden weſen alſo te dirigeren en aan te ſtellen, datſe niet en geſchieden op deſelve uyren, als de reſpective openbare leſſen in deſelve faculteyten, konſten en talen werden gedaan.

XLII. Alle Studenten, ſo wel uytheemſche als Inlandſche, ſullen in 't komen

men en wederkeeren tot dese Vniversiteyt, vry zyn van alle tollen, aangaande hare klederen, boeken, en vorderen huysraad, en daar-en-boven genieten alle Privilegien en Vryheden hen na beschreven rechten toekomende, voor so veel die by dese Wetten en Statuten niet specialijk en zijn gederogueert.

Alle welke voorsz. Statuten en Ordonnantien wy willen, dat binnen dese Universiteyt by den Rector, Curateurs, Burgermeesters, Assesseurs, Professeurs, Studenten, en andere Litmaten der selver Universiteyt, voortaan achtervolgt en onderhouden sullen werden, Bevelen daarom allen en een yegelijk van hen-luyden, mitsgaders den Magistraat der Stad Leyden, en allen anderen, die dese Statuten eenigsints mogen aangaen, deselve na hare forme en inhouden te onderhouden en achtervolgen. En wy behouden aan ons de macht van vermeerderinge, moderatie, veranderinge en interpretatie der selver.

Gedaan in 's Gravenhage onder onsen grooten Zegel hier aen gehangen, in den Jare naar de Geboorte ons liefs Heeren, eenigen Heylands en Saligmaakers Jesu Christi duysent ses hondert-een-en-dertig, op den eersten dagh van de Maant van October. En is geparapheert

J. de WASSENAAR, *vt.*

Onder staat

Ter Ordonnantie van de Staten voornoemt.

En is geteeckent

C. vander WOLF.

En is besegelt met een groot root wassen Zegel, aan doublen Franchijnen staarte uythangende, verwapent met den Hollandschen klimmenden Leeuw. En in den ommeloop geschreven

Sigillum Ordinum Hollandiæ.

45 h *By den Staat,*] Hier toe zyn by de Staten van Holland enige geamortiseerde en aangeslagen goederen en innekomen geschikt, daar uyt een *Collegium Theologiæ* is opgerecht, daar van enige jonge borsten van goede hope, buyten hare kosten werden onderhouden en geleerd, voor seker getal van jaren, of tot dat sy bekwaan geoordeelt werden, haar eygen studien voort te voltrekken, en hare bevorderinge verder te soeken. Om daar van grondige kennis te geven, hoe dat het in 't selve Collegie toegaat, dient de volgende Ordonnantie.

Ordonnantie van 't Collegium Theologie tot Leyden, gemaeckt by de Ridderschap, Edelen en Steden van Hollant en West-Vrieslant, representeerende de Staten van den selven Lande, op 't stuyr en beleyt van *'t Collegium Theologiæ* by den selven Heeren Staten gefundeert, ende opgericht in de Vniversiteyt binnen der Stadt Leyden.

'T EERSTE DEEL.

Belangende d'Opsienders.

I.

Eerst sal tot beleyt van 't Collegie by den Heeren Staten voornoemt werden gestelt en gecommitteert uyt twee of meer bequame Persoonen, by de Curateurs van de Vniversiteyt en Burgermeesters der voorsz. Stadt voor te slaan, ofte alsulke andere als de Heeren Staten goet vinden sullen een Regent, spreekende de Nederduytsche Tale, die daar toe, soo ten opsicht van eenen goeden ende Godtsaligen wandel, 't profiteren der Gereformeerde Religie, als andersints, ghenoeghsaem bequaam sal worden gevonden, zijnde van goeden aensien, ontsagh, beleyt ende voorsichtigheydt wel ervaren soo in de Latijnsche, Griecksche, ende Hebreeusche spraecken, als oock in de Philosophie ende Theologie, staende in eenigheydt in de Leere met de Gereformeerde Kercken hier te Lande, tot welcker verseeckertheydt hy mede gehouden sal zijn, in 't aenvangen van sijn Ampt de formulieren van eenigheydt in de Leere, namentlijck de Confessie ende Catechismum der Nederlantsche Gereformeerde Kercke, mitsgaders de naardere verklaringen ofte Canones in de laetste Synode Nationael tot Dordrecht gestelt, als schriftmatigh, te onder-teyckenen.

II. Wiens Ampt ende Officie wesen ende strecken sal tot directie van de Studia, 't leven, conversatie ende manieren der Bursalen. Ende sulcx voornemelijck dat sy, hen selfs recht leerende kennen, tot kennisse van Gode Almachtigh mogen geraecken, ende in sijn heylige vreese werden opgetrocken, ende dat sy, achtervolgende Godes H. Woordt, dagelijcx ernste-

lijck

lijck werden vermaent ende onderrecht, hare Magiſtraat ende Overigheydt alle ghehoorſaemheydt ende eerbiedinge toe te dragen, ende in 't voorder de Burſalen neerſtelijck te doen frequenteren de leſſen, ſoo in de Univerſiteyt, als in 't Collegie, te ordonneren ende bevelen wiens leſſen elck een ſal hebben te hooren, geſamentlijck om de voorſz. Burſalen te oeffenen, ſoo veel eenighſints doenlijck is, ſoo in 't confereren, reſumeren ende repeteren van de gehoorde leſſen, als oock in 't diſputeren, proponeren, ende declameren, ende andere ſcholaſtique oeffeningen ende exercitien.

III. Ten welcken eynde de Regent hem dickmalen in der Leſſen ſal laten vinden, oock alle Sondagen in de Predikatien, die de Burſalen ſullen hooren, omme opſicht te nemen, ende oock daer op te letten, offer eenige Burſalen ſouden mogen zijn achter gebleven.

IV. Sal alle weecke de Leſſen in der Theologie, oock de Predikatien by den Burſalen gehoort, onder den ſelven, ſoo veel doenlijck is, doen repeteren, ende ten minſten alle Sondagen ende Woenſdagen den Burſalen uytleggen den Catechiſmum, ſal oock de Leſſen, repetitien, propoſitien, diſputatien en andere exercitien onder den Burſalen van half jaer tot half jaer alſoo verdeylen, dat ſy door de ſelve ten bequaemſten ende ſpoedighſten mogen werden gevordert, welcke verdeylinge, met advijs ende kenniſſe van de Profeſſoren Theologie geconcipieert, door den Regent den Burſalen aenghedient ende eens gheſtelt zijnde, voor dat ſelve half jaer onveranderlijck ſal onderhouden werden.

V. Sal oock verſorgen, dat die geene, die in 't Collegie komen, eerſt in *Latinis*, *Græcis & Hebraicis*, mitſgaders in *Logicis* ende *Mathematicis* geoeffent werden, daer naer in *Phyſicis* ende volgende in *Ethicis* ende *Metaphyſicis*, ſonder nochtans daer-en-tuſſchen te verſuymen den Catechiſmum, ende andere oeffeninghen van godtſaligheydt, maer door de Philoſophie ende de Hebreeuſche tale gheraeckt, ende *ad Theologiam* gepromoveert zijnde, dat ſy als dan voor 't eerſte in *Locis communibus* ſullen werden geëxerceert, daar naar in *Lectione*, *Auditione* en *Meditatione Veteris & Novi Teſtamenti*, mitsgaders in 't diſputeren en proponeren, tot welken eynde ſy de publijke Theologiſche en Hebreeuſche Leſſen in de Vniverſiteyt ſullen moeten frequenteren, en uyt de ſelve Leſſen weder-gekeert zynde, daar over van den Regent en Sub-Regent reſpective geëxamineert worden, ſonder dat de voorſz. Burſalen ſich mette private Leſſen ofte Exercitien ſullen mogen genoegen, welke private Leſſen en Exercitien ook alſo ſullen werden verdeelt, datſe niet en concurreren op de zelve uyren als de publijcque Theologiſche ofte Hebreeuſche Leſſen werden gedaan, en ſullen ook in 't voorſz. Collegie geene publijcque leſſen mogen gedaan worden, *Excepta lectione Catechiſmi & Analyſi capitis Biblici prælecti*; wyders zal den voornoemden Regent ook verſorgen, dat niemandt ſijn voorgaande Studien veranderen of verlaten ſal, om tot hooger te geraken, dan met voorgaande kenniſſe van den Regent, en publijque Examinatien. Welke tot dien eynde ordinarie ten minſten eens 's Jaars in de Vacantie van October, en extraordinaris voor de Vacantie van Paeſſchen, ſolemnelijk in 't Collegie by den Regent en Sub-Regent, elk in den ſijnen, geſchieden ſal, en dat in jegenwoordigheydt van den Profeſſor ofte Profeſſoren van ſodanige tale, konſte, of faculteyt, als die gene, die gepromoveert zullen worden, reſpectivelijk ſullen hebben gehoort.

VI. Sal t'allen tijden, als de Burſalen hare maaltijden ſullen houden, of ſoo hy daar niet kan by weſen, den Sub-Regent hem daar jegenwoordig laten vinden, over en weder-over wandelende, ſo wel om op de zeden en manieren van de Burſalen te letten, als ook omme toe te ſien op 't Regiment van de Schaf-meeſter, en of hy ter taeffelen wel en behoorlijk doet aanſchaffen, waar over, indien tuſſchen den Regent en Schafmeeſter verſchil ſoude mogen vallen, ſal de Regent een ofte meer Profeſſoren in de H. Theologie daar toe roepen, tot ſijner ontlaſtinge.

VII. En ſal van de ſaken van 't Collegie, belangende de inſtellinge, vorderinge, en voortgank mitten gevolge van dien, pertinent Regiſter houden, of by den Sub-Regent doen houden.

VIII. Den Regent ſal worden bygevoegt een Sub-Regent, ofte Mede-hulper, wel ervaren zijnde inde Nederlantſche, Latijnſche, Griekſche en Hebreeuſche talen, ook in der Philoſophie, vroom van leven en eerlijk van zeden, volgende de Gereformeerde Religie, daar van hy ook openbare

Professie sal doen, staende in eenigheydt der Leere met de Gereformeerde Kerken hier te lande, tot welker verseekertheyd hy als Sub-Regent mede gehouden sal zijn, in't aen-vangen van sijn Ampt, de formulieren van eenigheyd in de Leere, namentlijk de Confessie en Catechismum der Nederlandsche Gereformeerde Kerken, mitsgaders de naerdere verklaringen ofte Kanones in de laetste Synode Nationael tot Dordrecht gestelt, als schrift-matig, te onderteykenen.

IX. De welke de Jonge Bursalen in *Hebraicis*, *Græcis* en *Latinis*, mitsgaders in *Logicis*, *Mathematicis*, *Physicis*, *Ethicis* en *Metaphysicis* oeffenen en exerceren sal met doen repeteren, declameren, disputeren, en anders, soo dikmaels en ter sulker uyre en plaatse, als hem by den Regent ten gevoeglijksten sal werd en geassigneert, sal ook gehouden zijn in des Universiteyts Lessen dikwils te verschijnen, en den Regent getrouwelijk te assisteren in stuyr en beleyt van't Collegie, waar toe hy ook in't afwesen van den Regent sijn plaatse vervullen en persoon representeren sal, in't welke hy mits desen wert gestelt en geauthoriseert, gelijk hy mede den Regent op sijn aan-manen, in de directie en stuyr van't Collegie gewilliglijk assisteren, en, soo hy yet verneemt, daar van de Regent dient kennisse te hebben, tijdelijk hem bekent maken, mitsgaders voorts met hem in alles goede eenigheyd en correspondentie onderhouden sal.

X. En sullen beyde, soo wel den Regent als Sub-Regent, in't aan-nemen van hare Ampten aan handen van de Curateurs der Universiteyt solemnelijken sweeren, hun in den last en't Ampt, hun opgeleyt en vertrouwt, getrouwlijk te dragen, de regelen en wetten van den Collegie te onderhouden, en de Jeught, onder de gehoorsaamheyd van hare wettige Overheyd, op te trekken in de Religie, die nu ter tijd in den lande openbaerlijk wert geleert, en in de voor-geroerde Belijdenisse, Catechismo, en naarder verklaringen der Nederlandsche Christelijke Gereformeerde Kerken vervatet is, en verklaart staet.

XI. Sal ook tot dienst van 't voorsz. Collegie, beneffens den Regent en Sub-Regent, by den Heeren Curateurs voorsz. werden gecommittert en gestelt eenen *Oeconomus*, Dispensier, ofte Schaf-meester, wesende een Man van goeden, vromen en godsaligen leven, staende tot eerlijke en loffelijke Name en Fame, een Litmaat van de Gereformeerde Kerke.

XII. Wiens Ampt wesen en hem uytstrekken sal, totter huys-houdinge, en sulks om de tafel te voorsien, alle de Bursalen van behoorlijke mond-kosten, spijs, drank, havenisse en gemak, vuyr en light op haar-luyder gemeene vergaderinge te versorgen, en hem met 't verder onderhoud van den huyse te bemoeyen. 't Welk te verstaen is, dat hy gehouden sal zijn, t'sijnen kosten te versorgen en bestellen de kaerssen, die over de Maeltijden, en in de gemeene Lantaernen van noode sullen zijn, maar voor soo veel aengaet 't light, 't welk men gebruyken sal tot lessen, repetitien, gebeden, mitsgaders andere extraordinaris t'samen-komsten, en van gelijken de kaerssen en olie, die hy de Bursalen, ter bescheydenheyd en ten bevelen van den Regent sal uyt-deelen, dat hy daer van reekeninge houden en voeren, en ter Ordonnantie van de Curateurs en Burgermeesters voldaen en betaelt werden sal, van gelijcken dat hy, t'sijnen kosten de stove in de gemeene Eet-plaatse sulcx driemalen 's daeghs sal stooken, dat deselve gemeene plaatse genoughsame warmte sal hebben. Te weten, ten eersten 's morgens op der Bursalen eerste t'samen-komste, ten tweeden, 's middaghs, ten derden t'savonts, op beyde de Maeltyden, en soo dickwils als de stove op andere tijden, ten bevele van den Regent, sal werden gestookt, dat hy daar van reekeninge houden, en als-vooren, extraordinaire betaelt werden sal, dat hy wel letten en naarstigh opsight nemen sal, dat den gemeen dienaer des Collegii, mitsgaders de wasscherse, elk in den sijnen, haer officie en opgeleyde plight doen sullen; vorder dat de gemeene plaatsen werden gereynigt, en de daeken, veynsteren, glasen, kasynen, deuren, muyren, en andere saaken 't gebouw van 't Collegie en de havenisse van dien aangaande, wel en naar behooren onderhouden; ten welken eynde hy alle veerthien dagen eens metten Regent omme-gaan, en vlytigh op alles letten sal, Curateurs en Burgermeesters tijdelikken te kennen gevende, waer toe, of aen, eenige reparatien van noode sullen zyn.

XIII. Den Schaf-meester sal tot sijnen kosten onderhouden soo veele Dienst-boden, als tot behoorlijke dienst van de *Oecono-*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

conomie noodigh sullen wesen.

XIV. Ende sal tot kosten van 't Collegie onderhouden worden een gemeen Dienaar, ofte *Famulus*, ook Student zijnde, wiens Ampt sal wesen, de tafel der Bursalen te bedienen de gemeene plaatsen van 't Collegie van alle vuyligheyd te reynigen, de klok ter geordineerder uyren te kleppen, voor het lynwaet der Bursalen, als't gewasschen wert, te sorgen, en voorts soodanige diensten te doen, als de Regent, ofte Sub-Regent, tot dienst van Collegie noodigh vindende, hem in der billigheyd sullen bevelen.

X V. Sal den Bursalen behoorlik tracteren voor soodanige somme Jaerlikx, als de Heeren Staten nae de gelegenheyd der tijden sullen goet vinden, hem toe te voegen.

X VI. En sal de betalinge van de montkosten der Bursalen de Schaf-meester t'elken vierendeel-Jaers werden gedaen, op de attestatie en getuygenisse van den Regent, alles ter ordonnantie van den Curateurs en Burgermeesters, sulkx en inder voegen, als alle andere penninghen van de Universiteyt werden uyt-gekeert en verstrekt.

X VII. De Schafmeester wert gehouden dagelikx ter behoorlikker uyren eensdeels hier naar uyt-gedrukt, ende voorts ten bevele en verklaren van den Regent aan te rechten. Ten eersten, alle morgen ten in-byten voor elke vier Bursalen een vierendeel-pont boters, ende goet tarwenbroot daar toe; en op Sondagen des middaghs tot voor-spijs, voor elk een snede tarwen-broots-soppe, op de vleesch-ketel geweekt; tot her tweede gericht, gesprenght ofte gesouten warm runderenvleesch, en voor het derde gericht, schapen-hutsepot met lamoenen, ofte hutsepot met groen kruyt gestooft. Des avonts tot voor-spys, salaet van groen des Somers, en van biet-wortelen des Winters, voor het tweede gericht, gebraden schapen, ofte kalveren-vleesch, voor 't derde gericht, boter en broot, een vierendeel pont boters voor vier persoonen. Op Maendage des middaeghs tot voor-spijs, wittebroot-sop in melk, ofte schapen-nat geweekt, ofte gestoofde knollen, voor het tweede gericht, gesprenght ofte gesouten vleesch, voor het derde gericht, gehakt met korenten gestooft naer behooren. Des avonts tot voor-spijs in de winter, rijstenbry van soete melk, en in de somer, soete melk met witte-broot gekookt, voor het tweede gericht, het overblijffel van 't gebraden, en voor 't derde gericht, boter en broot, als vooren. Op Dijnsdagen des middaeghs tot voor-spijs, kort warmoesgroen, ofte van kool, voor het tweede gericht, gesprenght ofte gesouten vleesch, voor het derde gericht, schapen-hutsepot met witte wortelen, pruymen, of turkxsche boontjens, des avonts tot voor-spijs knollen gestooft en wel overgooten met boter: voor het tweede gericht, het overblijffel van schapen-vleesch geroost zynde en met boter en asijn overgoten, somtijds ook gestooft zijnde met appelpont daar om geleyt, ook wel gehakt daar van gemaekt, naar gelegentheyd, en in gevalle van 't voorsz. schapen-vleesch niet en is overgebleven, in plaatse van dien runderen of schapen-hutsepot met turkxsche boontjens ofte wortelen. Op Woensdagen des middaaghs tot voor-spijs groene of grauwe erreweten met boter en asijn daar over, somtijds ook deselve groene erreweten in stukken gewreven met boter en wat geimber en saly daar in gekookt: voor het tweede gericht, versche zee-visch ofte riviervisch, naar gelegentheyd van wint en weder, of anders in plaatse van dien gesouten visch, ofte stock-visch: ende voor 't derde gericht, boter en broot, daar toe komijnde koeyen-kaes om tot het boter en broot te eeten; des avonds tot voor-spijs, kaernemelk met witee-broot ofte bisckuyt wel gesoden, ende een goet stuk boters daar onder: tot het tweede gericht, visch, naar gelegentheyd als voren: en tot het derde gericht, boter en broot, mede als voren. Op Donderdagen des middaeghs tot voorspijs, turkxsche boontjens groen, ofte gepelt, ook wel roomsche boonen en peulen des somers: tot het tweede gericht, gesprenght ofte gesouten vleesch, tot het derde gericht, hutsepot met roode ofte witte wortelen, of in de voortijd met groen kruyt ofte ajuyn gestooft: des avonts tot voorspijs, salaet ofte soete-melk met witte-broot, ofte biscuyt gesoden, ook wel in de winter bier met broot gesoden: tot het tweede gericht, runderen ofte schapen hutsepot met gestoofde pruymen: en voor 't derde gericht, boter en broot als vooren. Op Vrydagen des middaeghs tot voorspijs, grauwe erreweten, knollen ofte kool, langwarmoes zynde gestooft: voor het tweede gericht, visch, naer gelegentheyd als vooren: en voor het derde gericht boter en

broot

broot met kaes daer op, mede als vooren: des avonts tot voorspijs soete melk met biscuyt, ofte witte-broot gesooden: voor tweede spijs, visch, naar gelegentheyd als vooren, en voor derde spys, boter en broot, mede als vooren. Op Saturdagh des middaeghs tot voorspijs, groene erweten met koek doorslagen en boter overgegoten: voor het tweede gericht, zee-visch ofte rivier-visch, naar gelegentheyd: en voor het derde gericht, boter en broot met koeyen-kaes: des avonds tot voorspys, kaerne-melk met witte-broot of biscuyt t'samen wel gesoden: voor het tweede gericht, het overblijffel van 't vleesch met gestoofde pruymen, en somtyds wel soete appelen gestooft daar omme geleyt, wel verstaende, dat in tyd van nood, als men dese voorsz. spijsen niet hebben en kan, hy alsdan, in plaatse van 't geene men niet hebben en kan, met kennisse van den Regent yet anders sal mogen schaffen in desselfs plaatse, 't welk even goet is: ten laatsten sal den Bursalen tot haren drank versorgen bier van drie gulden 't vat, en dit al redelijker wijse, ten genoegen van des lichaams nootelijk voedsel en onderhoud, en sal hy voor den Bursalen in de gemeene Eet-plaatse gehouden zyn te doen brengen, terstond naar het middaghmael, twee flesschen, elk houdende een vaane van 't voorsz. bier, en tusschen drie en vier uyren, mede naar noene, vier der voorsz. flesschen, en naer de avond maaltijd mede twee flesschen als vooren.

XVIII. De Schaf-meester sal op 't aannemen van sijn ampt aan handen van de Curateurs voor-noemt eedt doen de regulen en wetten van den Collegie te onderhouden, en voor soo veele hem aangaat, by elk een te doen onderhouden, alle schandalen en ergernissen, 't Collegie aentreffende, tot kennisse te brengen en te openbaaren aan den geenen, die sulx amptshalven toekomt te weten, weren en straffen sonder die yemand vreemts te ontdekken, ofte verklaaren, ende voorts den oirbaar en het welvaren van 't Collegie, naar alle sijn vermogen, te verzorgen. En en sal niemand in sijn dienst mogen aannemen, ten zy aan handen van den Regent onder hand-tastinge gelijke beloften doende.

XIX. De Huys-vrouwen, Dienst-boden, ende sulx 't gesinde van den Opsiender, Mit-hulper en Schaf-meester, elk in den sijnen, indien sy eenige hebben, moeten zyn van goeden, vroomen en Godsaligen leven, handel en wandel, staande ter goeder name en fame, onbeticht en onberugt van alle onbehoorlijke saaken, de Gereformeerde Religie niet alleen toegedaan, maar ook openbaare Professie en belijdenisse daar van doende.

XX. En, om op de vordernisse van de Bursalen te letten, sullen de Professoren Theologiæ by gebeurte dikwils, ten minsten eens ter weeke, hun werk maken en sigh laaten vinden in het Collegie, om aldaar te assisteren en hooren *Analysin Theologicam*, die by den Regent wert gelesen, en ook om mede opsicht te nemen op de manieren en 't leven van den Bursalen, en met eenen toe te sien, dat den Schaf-meester hem, nopende het tractement, wel en behoorlyken quijte.

XXI. Sal ook allen Professoren *Theologiæ*, *Philosophiæ*, en *Linguarum* vry staan in 't Collegie te koomen, en aldaar te verschijnen, soo dikwils als den Regent eenige *Lectiones Catechisticas*, ende hy met den Sub-Regent eenige repetitien, ofte andere exercitien doen onder den Bursalen, in een yeders Professie ofte Faculteyt, sonderlinge als *Solemnes Orationes*, *Disputationes*, ofte *Examina Publica* in 't Collegie sullen geschieden.

XXII. Van gelijken sullen de Professoren *Theologiæ* en *Philosophiæ*, mitsgaders van de Grieksche en Hebreeusche Spraake, gehouden zyn alle drie maanden eens in 't Collegie te komen, en de voorsz. Bursalen, ten overstaan van den Regent en Sub-Regent, te oeffenen in het repeteren, van 't gunt sy die voorleden drie maanden van de selve sullen hebben gehoort, geleert, en onthouden. 't Welk den selven Professoren gesamentlik, en elk van hen van gelijken, mitsdesen werd gelast en bevolen te doen. En sullen de voorsz. Professoren alsdan ook eenige vragen den voorsz. Bursalen mogen voorstellen, naar gelegentheyd, sonder dien aangaande aan eenen precisen tyd gebonden te zyn.

XXIII. En sullen de Curateurs ten minsten twee reysen 's jaars, tot soodanigen tyden, als 't hen gelegen wesen en goetdunken sal, onversiens in den Collegie komen, om hen behoorlijken en naarstelijken te ondervraagen, hoe hem yegelijk in sijn ampt, vertrouwde en opgeleyde last is dragende, soo wel ten opsicht van den Regent, Sub-Regent, Schaf-meester, en huys-gesinden, als ook van de Bursalen, of

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

of sy wel vorderen en toenemen, om, eenige gebreeken en Mishandelinge bevindende, daarinne tydelik te mogen voorsien, daar en sulcx sy ten meesten oirbaar van 't Collegie en vorderinge van dien, bevinden sullen te behooren, 't welk doende sy de Bursalen in haar jegenwoordigheyd door eenige t'haren believen, sullen doen ondersoeken en beproeven, of sy behoorlijk toegenomen en gevordert sullen zyn. En die sy sulcx bevinden sullen hem best bevlijtight en gequeten, of niet behoorlijk gevordert te hebben, eenige vereeringe toe voegen, of vermanen en bestraffen, alles om den anderen te dienen tot een spoor en ontsich.

HET TWEEDE DEEL.

Belangende de Giften van de Beursen der Bursalen, beproevinge en ondersoekinge voor der selver in-komst in 't Collegie.

I.

De Beursen, door de genoemde E. E. Mog. Heeren Staten alreede opgestelt ofte noch op te stellen, sullen als vooren wesen jaerlicx van hondert twintigh gulden voor de montkosten, van elf gulden voor het bewasschen van lijnwaat, van twintigh gulden voor ordinaris subsidie, boven de vrye bewooninge, ende ter nominatie van den geenen, die sulcx vergunt is, of sal worden, staan ter gifte van de selve E. E. Mog. Heeren Staten, of haar gecommitteerden Raden.

II. En sullen tot de voorsz. Beursen voor al werden genomineert, die binnen de palen van Holland en West-Vriesland gebooren sullen zyn, van bequamen ouderdomme, 't welk hem verstaat niet onder de seventhien jaren, niet merkelijk mismaakt van gesicht, spraak ofte leden, ende hebbende goede getuygenisse van haren voorgaanden Rector, of Schoolmeester, dat sy zyn goet van aart, begrip en verstand, in hare Studien soo verre gekomen wesende, dat sy bequaam zyn tot der Universiteyt te gaen, en sulcx de gemeene Lessen met vruchten te hooren.

III. Omme waar van versekert te zyn, sullen alle de geene, die genomineert zyn, om met een van de Lands-beursen voorsien te werden, hen al-vooren stellen ter examinatie, proeve en ondersoek van den geenen, die daar toe by den Senaat van de voorsz. Universiteyt, uyt het Collegie van den Professoren, door den achtbaaren Heere Rector in der tydt, sullen werden gestelt, welke Proeven en ondersoekingen geschieden sullen, in *Latinis*, *Græcis*, *Rhetoricis*, *Logicis* en *Catecheticis*, ten overstaan van den Regent en Sub-Regent. En sullen de gecommitteerde daar inne handelen en voorts-varen op haarluyder eeden, daar mede sy aan der Universiteyt verplight staan, sonder yemand daar inne te verschoonen, of gonst, of afgonst toe te dragen, het welk indien de Regent of Sub-Regent in't examineren, ofte beproeven bemerkten, sullen het selve de Curateurs aandienen en te kennen geven, omme daar inne by hen-luyden, ten oirbaar van den Collegie, te werden versorght, dat die geene, die 't selve onnut zyn, daar toe niet en werden gevordert, en sullen de Gecommitteerde, mitsgaders de Regent en Sub-Regent ter saake van 't ondersoek tot laste van 't Collegie genieten elk twintigh stuyvers.

IV. Ende daar toe over sulcx bequaam gevonden zynde, sal hem by den Rector afgevraaght werden, of hy ook *ad Studium Theologicum*, ofte *Scholasticum* zy geneyght, en van meeninge is daar in te volherden. En by soo verre de Student niet rondelijk en soude verklaren tot de voorsz. Studien geneyght te zyn, werdt verstaan, dat men den selven niet en sal admitteren. Welke verklaringe geschiet zynde, sal hem daar van verleent werden acte onder 't Segel van de Universiteyt, dewelke elk eenen, doende tot dien eynde vervolgh, gehouden werd te verthoonen, beneffens sijne requeste den Staten over te leveren.

V. Daar op by den Heeren Staten behoorlijke acten van aanneminge verleent, de welke by de Bursalen vertoont sullen werden aan den Regent van 't Collegie, omme by den selven over genomen en geregistreert te werden in 't register.

VI. 't Welk gedaan zynde, sal elk Bursael hem door den Achtbaren Heere Rector van de Universiteyt doen *immatriculeren*, en aan handen van den selven Rector, mitsgaders van den Regent en Sub-Regent, ten overstaan der Curateurs, ofte eenige van hen, en van de Professoren van de Faculteyt der Theologie, beneffens den gewoonlijken eedt, die alle andere litmaten van de Universiteyt gehouden zyn te doen, ook beloven, dat soo lange als hy in desen Collegie sal blijven in

't stuk

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

't ſtuk van de Religie geene andere leeringe ſal aanhangen ofte volgen, dan die in de voorſz. Univerſiteyt geleert en gehouden wert, daar beneffens ſijne wettige, hooge en ſubalterne Overigheyd, mitſgaders den Regent en Sub-Regent, met aller eerbiedinge gehoorſaam en onderdanigh te zyn, hem te dragen naar de regelen en wetten van 't Collegie, ſoo die nu ter tydt gemaekt zyn, of ſullen worden, alle blamatien, ſchandalen en ergerniſſen 't Collegie aantreffende tot kenniſſe te brengen en te openbaren aan den geenen, die ſulcx Ampts-halven toekomt te weten, weeren en ſtraffen, ſonder die yemant vreemts te ontdekken of verklaren, uyt 't Collegie niet te ſcheyden, dan met behoorlijke affcheyt, 't welk hem verſtaat met voor weten van de geene, die hem heeft genomineert, en bewilligen van den Heeren Staten, ſijne Studien nier te veranderen of verlaten, te man gewerden en tot bequamen ouderdom gekomen zynde, hem, 't zy in Kerkelijke ſaaken, of de Scholen, en de regieringen van dien aangaande, te laaten gebruyken ten dienſte van den lande van Hollandt en Weſt-Vrieſlandt, en hem ſulcx tot geenen tyden aan yemants dienſte te verbinden, dan met ſoodanige conditie en voor-beſprek daar van acte gemaakt, by de Burſalen, Rector, Curateurs, Profeſſoren, Regent en Sub-Regent onderteykent, by de Regent overgenomen, doen regiſtreren, en aan de Curateurs overgelevert werden ſal, omme tot het Landts verſekertheydt bewaart te worden, alle welke voorſz. beloften ook de Burſalen, die alreede in het Collegie zyn, gehouden ſullen weſen aan handen en in voegen als vooren, te doen.

VII. Al het welk gedaan zynde, ſal de Burſaal borge ſtellen, dat in gevalle hy mochte van ſinne worden, de *Studia Theologica* ofte *Scholaſtica* niet te volgen, of ſich ſoo komen te gedragen, dat hy de Kerken, ofte Scholen deſer Landen geen dienſt en ſoude konnen doen, de borge als dan de koſten, die aan den Burſaal tot onderhoud in het voorſz. Collegie ſullen zyn gedaan, ſal reſtitueren, waar van een publijcque acte in behoorlijke forme gemaekt, aan de Heeren Curateurs overgelevert, en by der ſelver Secretarius geregiſtreert ſal worden, omme tot 's Lants verſeekertheydt bewaart te worden, en ſal als dan de Burſaal, op het aandienen van den Regent aan den Schaf-meeſter, de vruchten van ſijne beurſe genieten, en ſal hem alle vieren-deel-jaars een vierde part van het voorſz. ordinaris ſubſidie, tot nootwendigheden van boecken, kleederen, papier, pennen, inkt, en anderſints by den Regent ofte Sub-Regent verſtrekt werden.

VIII. De gifte zal weſen en geduren voor een tijdt van ſes jaren, binnen de welke ſy tot den Kerken-dienſt niet en ſullen beroepelijk zijn, en ſullen daar na de profyten van hare Beurſen buyten het Collegie noch mogen genieten twee jaren, (ten ware datſe onder dies tot den dienſt beroepen werden) om haar elk in hare Claſſen voorts te oeffenen, ofte ook om te peregrineren, en andere landen, Univerſiteyten, en Kerken te beſoeken.

IX. In ſulken verſtande nochtans, dat den voorſz. tijd by den Heeren Staten, tot haarder diſcretie, ſal mogen worden verlengt, indien de Burſaal op de getuygeniſſe van den Regent, mits ſiekte, ofte andere gelijke ongevallen (wettelijke verhinderinge mede brengende,) zijn voorgenomen *Studia* niet en hadde konnen voleyndigen, en ten ware by interceſſie van den Curateurs, op de recommandatie van den Rector, Profeſſoren *Theologiæ*, en Regent eenige prolongatie by de *Mecænates* wierde vergunt.

HET DERDE DEEL.

Belangende 't Beleydt der Burſalen in 't Collegie, hun bywooninge, Ordre ende Regel van den Huyſe.

I.

ALle den Burſalen ſal t'harer aen-komſte, eer ende al-vooren ſy den voorgaenden eedt ende beloften ſullen doen, door den Regent voor-gehouden ende opgeleſen worden, de regelen ende wetten van 't Collegie, beroerende het Ampt ende offitie der Burſalen, oock een doubelt of Copie van dien werden over-gelevert, om 't ſelve t'allen tijden te mogen doorſien ende leſen ende hen gehelijck, daer nae te gedragen, dewelcke tot dien eynde 't allen tyden in hun kamers op hare taeffelen gereet aen der hant leggen ſal moeten. Ende ſullen de Regulen ende Wetten, jaerlicx op ter Feeſte van den derden Octobris, by den Regent voor alle den Burſalen gheleſen ende vernieuwet worden.

II. Vorder zijn de Burſalen ghehouden t'harer in-komſte in den Collegie te brengen een Duytſchen Bybel, met een Pſalm-boeck, mitſgaders een bedde, ende ſoo veel wollen ende linnen daer toe, als de dagelickſche noodtdruſt ſal vereyſchen, met een noodigh ghetal van ſervetten, om aen de taeffel te gebruycken.

III. Sullen oock de Burſalen, t'harer in-komſte als vooren, den Regent in geſchrift overleveren een rolle, lijſte ofte verklaringe van alle de boucken, die ſy met hen brengen, ende geen nieuwe boecken moghen koopen, ter ſchencke ontfangen, noch by mangelinge, ofte anderſints bekomen, dan met weten ende believen van den Regent, ende ſullen ſoodanige boecken, die de Burſalen op nieuws ſullen bekomen, t'elckens by hem op haer rollen, lijſte ofte verklaringhe werden gheſtelt, ende daer mede verhooght. Ten welcken eynde de Regent de rollen, lijſten of verklaringhen ſorghvuldelijcken bewaren, oprygen, of by den anderen boecxgewijſe op binden ſal.

IV. Elck van den Burſalen is gehouden alle dagen des morgens, tuſſchen den eerſten Aprilis ende eerſten Octobris te vijf uyren, ende daer buyten ten ſes uyren op het tweede kleppen van de ſchelle, by den ghemeenen Dienaar te doen, ten vollen gekleet, ende behoorlijcken gewaſſchen en ghekemt te verſchijnen ter ghemene plaetſe vande vergaderinge, die daer toe is, of ſal worden geordineert, al waer de namen al voren van alle de Burſalen by den Regent ſullen worden op-gheroepen, vervolghens by een van de Burſalen, ten bevele van den Regent daer toe te ſtellen, 't gemeen Ghebedt gedaen, ende daer naer een ofte meer Capittelen uyt den Nederduytſchen Bybel geleſen ſullen worden.

V. Niemandt en ſal ten in-bijten, ter maeltijdt, ofte tot andere vergaderingen mogen komen, ten zy met 't kleppen van de ſchelle daer toe genoodigt ende t'ſamen gheroepen deur den gemeenen Dienaer, ſonder dat hem yemandt anders ſal mogen vervorderen tot het roeren ende kleppen van de ſchelle. Ende ſal het middagh-mael van de voorſz. Burſalen beginnen preçijs ten elf uyren.

VI. Ter maeltijdt ſal elck, voor 't eerſte ende op 't aenkomen, voor-plaetſen hebben ende nemen, naer den tijdt, dat ſy in 't Collegie komen, maer ſullen de geene, die by den Regent bevonden ſullen worden, meeſt toe-genomen ende gevordert te hebben, de voor-plaatſen werden vergunt en toe-gevoegt.

VII. Tegen het eynde van de maaltijd, ſo wel 's middaags als s'avondts, ſullen de oudtſte Burſalen by beurten een Capittel uyt het Oude en Nieuwe Teſtament vervolgens ſtichtelijk leſen, en ſal den Regent 't ſelve Capittel t'elkens met klare afdeelinge, verklaringe der duyſtere plaatſen, en aanwyſinge van de voornaamſte leerſtucken, tot den *Catechiſmum* ofte *Locos communes* gehoorende, kortelijk uytleggen en verklaren.

VIII. Yegelijk van de Burſalen is gehouden, des avonds ten acht uyren, voor 't aflaten van de Schelle, ter gewoonlijker plaatſe te komen tot de gemeene avont-gebeden, daar de Regent een korte vermaninge ſal doen van de vreeſe Gods, van het Godvruchtig leven, en van 't bidden om de genade Gods, tot het gehoor van welke vermaninge de voorſz. Burſalen ſich ook met goeder aandagt en ootmoedigheyt ſullen hebben te begeven, ten welken eynde de namen aller Burſalen ook ſullen werden op-geroepen.

IX. Niemant en ſal s'avonds vuyr ofte licht in ſijn Kamer mogen hebben ofte ghebruyken, dan ter diſcretie en met believen van den Regent. En ſal in allen gevallen ook niemandt licht in ſijn Kamer mogen hebben des avonds na negen uyren, maar ſal ſich terſtont na de klok-geſlag na negen uyren te ruſte begeven, doch ſal elk een, die 's morgens hem begeert ter Studie te begeven, ſoo vroeg het gebruyk van 't ligt mogen hebben, als hem goed dunkt, mits dat niemant op ſijn Bedde ſal mogen ſtuderen, en dat alle kandelaren, daar het licht opgeſtelt wert, ſullen weſen metaal, of yſer, ſtaande tot ſoodanigen plaatſe, daar ſy voor ongeluk van brandt mogen zijn verſeekert, en de geene, die de Regent het gebruyk van 't licht in hare Kamers niet en ſal begeeren toe te ſtaan, zijn gehouden te komen ter gemeene verordende plaatſe, en aldaar te ſtuderen. En ſoo yemand eenige groote Boeken van nooden ſal hebben in het ſtuderen, ſal de ſelve in de opgeregte Bibliotheque des Collegiums met believen des Regents, mogen gebruyken.

X. De Regent en Sub-Regent ſullen by beurte, ten minſten tweemaal ter weecke, alle de Kameren der Burſalen beſoecken, en op alles naarſtelijk toeſien, hoe ſy hen gedra-

dragen, sonderlinge wat Boeken, Geschriften en Papieren sy hebben en lesen, of sy hare Kameren in behoorlijke reynigheydt onderhouden, hun bedden ook maken, op 't onderhout van hare Klederen behoorlijke opsigt dragen, en andere gelijke saken, tot het Ampt van een naarstigen en wakkeren Regent en Sub-regent behoorich.

XI. Niemant en sal hem, 't zy daegs of 's nagts, sonder des Regents oorlof en believen, uyt het Collegie begeven, noch boven den tijdt hem by den selven voorgestelt, uyt blyven mogen.

XII. Van gelijken en sal hem niemant begeven in eens anders Kamer, nog ook eenige Buyten-Personen in hun Kamers mogen laten komen. of ontfangen, ten sy den Regent sulks, om seekere bewegende redenen, toegelaten hadde. In welken gevalle, sulk eenen den tijdt aldaar niet en sal mogen over brengen met klappen, speelen, of andere onnutte daed, maar alleenlijken verhandelen 't geene daar omme hy aldaar gekomen is.

XIII. Sullen vorder de Bursalen gehouden wesen, de lessen, die sy hooren, afgedaan en geëyndigd zijnde, sonder divageren wederom naar 't Collegie te gaan, en hen te begeven het sy op hun Kamer, of ter gemeene plaatse.

XIV. Alle weeke drie maal sullen *Exercitia Stili*, op de materie by den Regent voorgestelt, van de Bursalen overgelevert en vertoont, en by den Regent, of onder-Regent gecorrigeert en verbetert werden.

XV. Van gelijken sal alle veerthien dagen in *Philosophicis* gedisputeert, of gedeclameert werden, maar door de Philosophie gekomen, en tot het *Studium Theologiæ*, geraakt zijnde, sullen sy in plaatse van de Oeffeninge in den stijl ende maniere van schrijven, van veerthien dagen te veerthien dagen (by beurten veranderende) met disputatien in der Theologie geoeffent, en door examinatie van den Regent, bequaam bevonden zijnde, in het proponeren, het zy in Nederduytsche of Latijnsche Talen geoeffent werden, mits dat sy-luyden in de Nederduytse Tale proponerende, sullen soeken de selve te verryken, en van alle uytheemsche, bastaarde en geschuymde woorden te suyveren.

XVI. t' Elken vierendeel Jaars sal by de geschikste der Bursalen, ter bescheydentheyt van den Regent, in der Theologie gedeclameert werden.

XVII. De Bursalen sullen d'eerste derdehalf Jaren meest in *Studio Linguarum* en *Artium* besteden, en middeler-tijd soodanige vlijt en naarstigheydt aanwenden, dat sy bequaam en waardig mogen bevonden werden, om na gelegentheyd, *ad Gradum Magisterii, in Artibus*, indien 't versocht werdt, gepromoveert te werden, op pœne anders bevonden zijnde van hun beurse gepriveerd te werden, wettige verontschuldinge uyt-gesondert.

XVIII. Maar 't sal staan in 't oordeel van den Regent en de Senaat van de Universiteyt, om de Promotie voor een tijd op te houden en uyt te stellen, al waar 't sake, dat den Bursaal daar toe ten voorgestelden tyde bequaam mochte werden gevonden, en sal den vorderen tijd voornemelik employeren *in Studio Theologiæ*.

XIX. Niemant en sal eenige repetitien der lessen vermogen te versuymen, ten zy met bewilligen en toelaten van den Regent of onder-Regent elk in den sijnen.

XX. Elk der Bursalen moet des Sondaegs de voor en naarmiddagse Predicatien van begin tot den eynde, met goeder aandagt, en een jegenwoordigen Geest naarstelijken hooren, in soodanige Kerke, als hem door den Regent sal worden belast. 't Welk doende sy haar sit-plaatse sullen nemen tot sulken plaatse, als hen bevolen sal wesen, en zijn gehouden den Regent t'zynen believen en vermanen reekenschap te geven van 't gunt sy gehoort, verstaan en geleert hebben.

XXI. De Bursalen zijn ook gehouden altijdts onder den anderen Latijn te spreeken, op sodanige pœne, als den Regent goedt vinden sal.

XXII. In gevalle eenig Bursaal binnen de ses jaren sijner Studeringe hem selfs met trouw-belofte aan eenige Vrouwe quame te verloven, of verbinden, sal, boven de privatie van sijn Beurse, gemulcteert en arbitralijk gestraft werden, naer exigentie van der sake.

XXIII. Soo wie der Bursalen yet breken sal aan veynsteren, glasen, of gelijcke getimmerten van 't Collegie, die is gehouden 't selve te sijnen kosten te doen boeten, en sal boven dien by den Regent, naar der saken gelegentheyt, gestraft werden.

XXIV. Binnen 't Collegie en sal niemant vreemts mogen slapen of vernachten, sonder des Regents voorgaande oorlof en believen.

XXV. Niemant vermach sijne klederen so te laten maken of dragen, daar uyt

binnen of buyten den huyſe eenige ergerniſſe mocht werden genomen, 't welck ſal ſtaan ter diſcretie van den Regent.

XXVI. 's Morgens voor den In-byten is elk gehouden ſijn Bedde te maken, Kamer te keeren of vagen, en de vuylicheydt wech te dragen ter plaatſe, die daar toe geëygent is.

XXVII. Geen van de Burſalen en ſal vermogen in Herbergen te gaan, om wijn, bier of tabak te drinken, noch ook eenige ſpijs, of drank, 't zy Wijn, Bier of Tabak van buyten in den Collegie brengen, halen, ofte laten komen op ſware ſtraffen, hem van den Regent, na gelegentheyt der ſaken, op te leggen, noch ook apart in ſijn Kamerken mogen eten, of drinken, ten waer door ſiekte, of ſtraffe, en dat met voorweten van den Regent, en op het aanregten van den Schaf-Meeſter.

XXVIII. Dat over de ſieckten der Burſalen geſtelt ende gebruyckt ſal worden een *medicijn*, ter ordonnantie van den welcken den ſiecken niet alleen naer 't vereyſſchen van der ſaecken, met kenniſſe ende voor-weten van den Regent, verſtreckt ſullen werden de Medicijnen tot hun gheſondt-werdinghe noodich, tot laſte van 't Collegie, met oock hun ſpijs ende drank, tot laſte van den Schaf-meeſter, ſoo verre deſelve de dagelijckſche portie ende aenrechtinge niet merckelijck te boven en gaet, in welcken gevalle 't vorder oock komen ſal tot laſte van 't Collegie, ghelijck oock al 't gheene den Schaf-meeſter, ten bevele van den Regent, ſal hebben verſtreckt ter ſaecke van doove-koolen, kranck ſtoelen, Urinalen, doecken, ende ghelijcke noodtwendige behoeften, die de ſiecke Burſalen van noode hebben gehadt. Sal oock tot laſte van het Collegie yemandt by den Regent beſtelt worden, die den ſiecken hare behoorlijcke handtreyckingh ſal doen.

XXIX. Des Woons-dachs ende Saterdaechs ſullen, ter diſcretie des Regents, binnen het Collegie d'Exercitien des lichaems gebeuren, beginnende 's winters een uyr voor het middachmael, ende ſomers een uyre voor het Avont-mael, de welcke kort weſen, ende een half uyr voor de maeltijd ophouden ſal.

XXX. Het ſal in 't vermoghen zijn van den Regent, omme den Burſalen inde Vacantien van Paeſſchen ende van de Honts-dagen, ten verſoecke en op 't beſchrijven van haer Ouders, voochden ofte vrinden, t'huys te laten reyſen, mits datſe ten geſetten tijde wederom in 't Collegie moeten zijn, ten eynde ſy daer door in den loop van hare Studien niet en werden verachtert.

XXXI. Ghelijck oock in 't vermogen ſal ſtaen van den Regent, om op Woenſdagen en Saturdagen, weſende de ordinariſe Vacantien van de Univerſiteyt, den Burſalen te mogen oirloven buyten der ſtede te gaen, om te ſpelen, en hun te verluſtighen, mits hen belaſtende, datter niet onbehoorlicks en werde bedreven, 't welck ontſtichtinge of argerniſſe ſouden mogen veroorſaecken.

XXXII. Ende ſullen oock geene Burſalen in den Collegie, 't zy in haer kamerkens, of daer buyten moghen hebben eenige geweeren, muſicale inſtrumenten, of onbehoorlijck ſpeeltuygh, het zy rapieren, ſwaerden, ponjaerden, ſtocken, bogen, chyters, fluyten, harpen, verkeer-borden, kaert-ſpelen, taerlingen, ofte yet diergelijcks, hoe men 't ſelve oock ſoude mogen noemen, gelijck oock niemant eenigh honden, gevogelt ofte ghediert ſal moghen houden of voeden, maer ſullen hen, dies niet teghenſtaende, mogen oeffenen in der Muſycke, in ſulcken verſtande dat ſy geen Muſyck-boecken en ſullen moghen hebben, dan met kenniſſe ende toelatinge van den Regent, op dat ſulcx alle ontucht ende lichtveerdigheydt, voor ſoo veel mogelijck is, mach werden gemijt ende verhoet.

XXXIII. De geene die door traegheydt bevonden werdt niet ghenoechſam te vorderen, of die eenichſints misbruyckt, de Wetten overtreet ende daer jegens miſdoet, of die anderſints in eenige grove feylen valt ende miſhandelinge bedrijft, ſal na het uyt eyſſchen, ende der gelegentheydt van dien, vermaent en beſtraft worden, het ſy in 't heymelijck, het zy in 't gemeen met af-houdinge van mael-tyden, ghebot van in haer kamer, ofte in het Collegie te moeten blyven, ende ſoo uyt de ſtraffe van een Regent geen beteringe en volcht, ſal by den Heeren Rector van de Univerſiteyt, ende een ofte twee van den Profeſſoren, by den Rector ende Regent te verſoecken, dewelcke in ſulcken ghevalle hen daer toe ſullen laeten gebruycken, op het rapport en mede-ſtemminge van den Regent geſuſpendeert, of op het ſelve rapport, by den Heeren Staten van de beurſe geheel ghepriveert, ende voorts arbi-

arbitralijcken ghestraft worden, blijvende evenwel aen het ghemeen-landt verplicht. Ende dit alles onvermindert ende behoudens de Criminele straffe, die (dat Godt verhoede) eenige van den Bursalen souden mogen komen te incurreren in swaere ende enorme delicten, achter-volgende de resolutie der Heeren Staten.

XXXIV. Behalven welcke Bursalen van 't ghemeen Landt, alle Steden, ofte particuliere persoonen, die eenighe jonghe gesellen souden willen op voeden *in Studiis Theologicis*, de selve oock in 't Collegie sullen moghen bestellen ter ghehoorsaamheydt van den Regent, soo verre daer overige, ofte ledige plaetse sal zijn, mits aen den Schaf meester voor de montkosten, als andere behoorlijcke verseeckertheydt doende, ende hun in alles gedragende nae de Wetten ende Regulen soo langhe sy in het Collegie sullen woonen.

XXXV. Dat, buyten koste ende laste van den Schaf-meester, yemandt van wegen 't Collegie sal worden ghestelt ende beloont, om alle der Bursalen lynwaet te reynigen en wasschen.

XXXVI. En sal 't Collegie vry zijn van alle exchysen, Impoften en de andere ghemeene Landts lasten, soo wel van de Heeren Staten, als van de stadt Leyden, maer sullen de Bursalen, in respect van de gheheele vrydomme, weder moeten derven de verdere vryheden van wynen ende bieren, die andere Litmaten van de Vniversiteyt zijn genietende. Ende en sullen de Regent, Sub-Regent en Schafmeester niet vermogen eenigh ander of vreemt Student, niet wesende van hare eyghene particuliere familien, ofte van de voorsz. Bursalen in de kost te houden, of by haer te laten logeren.

Welcke voornoemde Ordonnantie de Staten verstaen ende bevelen, dat in alle sijne Poincten ende Articulen, als vooren sal worden naer gekomen, geobedieert ende achtervolght, ende sullen niet te min de selve t' allen tijden mogen veranderen ende vermeerderen, sulx na de gelegentheydt des tijdts ende noodt van der saecke, bevonden sal werden te behooren.

Gedaan in 's Gravenhage onder onsen grooten Zegel hier aen gehangen, in den Jare naar de Geboorte ons liefs Heeren, eenigen Heylands en Saligmaakers Jesu Christi, duysent ses hondert-een-en-dertig, op den eersten dagh van de Maant van October. En is geparapheert

J. de WASSENAAR, *vt.*

Onder staat

Ter Ordonnantie van de Staten voornoemt.

En is geteekent

C. vander WOLF.

En is besegelt met een groot root wassen Zegel, aan een doublen Franchijnen staarte uythangende, verwapent met den Hollandschen klimmenden Leeuw. En in den omme loop geschreven

Sigillum Ordinum Hollandiæ.

[i] *Der Koopluyden doen,*] De oude *Duytsen* leefden alleen by het gunt sy vonden, en by haar selven hadden, wisten van geen onderhandeling, ofte Koopmanschap met andre, die sy eerst in de laatste eeuwen hebben beginnen aan te vangen. Hadden ook geen handeling ofte kennis van geld, dat sy eerst uyt de ommegang met de *Romeinen* hebben leeren kennen. Doen most noch elk Land voor sijn eygen volk sorgen, en voor sijn inwoonders zajen, bouwen, en weven, en hun overvloet ruylden sy met andre nabuyrige volken, als by voorbeeld twee hoenderen voor een gans, twee gansen voor een varken, drie lammeren voor een schaap, drie kalven voor een koe; het ruylen met graan had ook sijn gebruyk, welke ruylinge en verwisseling buyten de eetwaren niet en ging, tot dat deselve manier van doen ook in andre waren, en eintelijk ook tot Koopmanschap voor geld gekomen is. 46

Aldus getuygd *Tacit.* daar van, *lib. de Morib. German. Argentum & aurum propitii, anirati dii negaverint, dubito. Nec tamen affirmaverim, nullam Germaniæ venam, argentum, aurumve gignere. Quis enim scrutatus est? possessione & usu haud perinde afficiuntur. Est videre apud illos argentea vasa, legatis & principibus eorum muneri data, non in alia vilitate, quam quæ humo finguntur, quanquam proximi ob usum commerciorum, aurum & argentum in precio habent, formasque quasdam nostræ pecuniæ agnoscunt, atque eligunt. Interiores simplicius, & antiquius permutatione mercium utuntur; pecuniam probant veterem, & diu notam, serratos, bigatosque. Argentum quoque magis, quam aurum sequuntur, nulla affectione animi, sed quia numerus argenteorum faciliori usui est, promiscua, ac vilia mercantibus. Dat is:* Ik en weet niet waarom dat de Goden haar het silver en het goud geweigert hebben? of uyt gunst, dan, of uyt een verstoornis tegens deselve. Nochtans soud ik niet derven versekeren, dat in *Duytsland* geen aders souden wesen, dewelke silver ofte goud voortbrengen

gen. Want wie heeft oyt daar na gesogt? In het besitten en gebruyken van het selve hebben sy geen bysonder behagen, so siet men noch dagelijks aan hare silveren vaten, die aan hare gesanten en voorname Heeren geschonken werden, want dese werden by haar immers so slecht geacht als haar andre vaten van aarde gebakken. Die gene dewelke aller naast aan de *Romeinen* palen, vermits den handel en ommegang met deselve, houden het goud en silver in waarde, sulkes dat sy ook sekere munt van ons geld kennen en aannemen, maar die binnewaarts in 't Land wonen, leven als noch in eenvoudigheid, en handelen meest met verwisseling van waren, volgens de oude manier. Voorts hebben sy behagen in oud geld, gelijk als daar zyn die penningen die Serraten, en Bigaters genomt werden, (dat waren penningen die rondom aan den rant saags-wijse gekartelt waren, en daar *Roomse* triumph-wagens op afgebeelt stonden) voorts hebben sy liever silver dan goud, niet uyt een sinlijkheid, maar om dat die geen die wat kopen wil, best met de menichte van kleine silvere penningen geholpen is. So spreekt hy ook op het laatste van 't selve boek, van haar-luyder gering behulp. *Victui herba, vestitui pelles, cubile, humus. sola in sagittis spes, idemque venatus viros pariter ac feminas alit, passim enim comitantur, partemque prædæ petunt. Nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium, quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur; huc redeunt juvenes, hoc senum receptaculum, id beatius arbitrantur, quam ingemere agris, illaborare domibus, suas, alienasque fortunas spe metuque versare. Securi adversus homines, securi adversus Deos, rem difficillimam assecuti sunt, ut illis ne voto quidem opus sit. Dat is:* Haar spijs is groenkruid, haar kledinge zyn vellen, haar rust-plaats is de aarde, haar enige hoop bestaat in haar pijlen die sy by gebrek van yser, met enige beenkens weten scherp te maken. De mannen en vrouwen leven t' samen van de jacht, want sy gaan altoos mede, en deylen mede van de vangst. Hare kinderen hebben geen ander bescherm tegens de wilde dieren, of tegens den regen, als dat sy haar onder enige t' samen gevlogte takken verschuylen. Hier onthouden haar de jongelingen, dit is de herberg voor de oude. Dit achten sy veel beter, dan in 't veld swaar werk te doen, of in de huysen te arbeiden, of tusschen hoop en vrese hun eygen, en eens anders goederen te wagen; Dus sorgeloos tegens de mensen, en onbekommert tegens God, zyn sy dat te boven gekomen, dat sy geen Bedegelosten van noden hebben.

So spreekt *Polybius lib. 2. Histor.* van de *Italise Gaulen* in 't gemeen. *Habitabant autem vicatim sine muris, neque supellectilis ullum usum norant, quidque simplex illis vivendi modus, ut quibus somnus in herba, aut stramenti toro erat, alimonium carnes tantum, nec quicquam aliud curæ, nisi res bellicæ, & agrorum cultus, nulla alia neque scientia, neque arte apud eos cognita.* Sy woonden in de vlakte sonder enich beschutsel, sy en wisten van geen huisraad, want haar manier van leven was slecht en eenvoudich, als dewelke haar op hoy of stroo te slapen leyden, haar spijs was enkel vlees, en hadden geen andre oeffeningen als in den oorloch, en in de landbouwerye, en was by haar luyden geen ander doen, kennis noch wetenschap. Van de *Overijnse Meruwers* seid den Kaisar *Julius lib. 2. Comment.* dat sy gene gemeenschap ofte kennis met enige Koopluyden hadden. *Nullum aditum esse ad eos mercatoribus.* En dat het met de *Overrijnse Duytsen* mede so gelegen was, blijkt uyt de Beschryvinge van haar doen. *Comment. lib. 6. Neque quisquam*, inquit, *agri modum certum, aut fines proprios habet. Sed Magistratus ac principes in annos singulos gentibus, cognitionibusque hominum qui una coierunt, quantum eis, & quo loco visum est attribuunt agri, atque anno post alio transire cogunt; ejus rei multas afferunt causas, ne assidua consuetudine capti, studium belli gerendi, agricultura commutent: ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant: ne accuratius ad frigora, atque æstus vitandos ædificent, ne qua oriatur pecuniæ cupiditas; qua ex re factiones dissensionesque nascuntur, ut animi æquitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat.* Niemand en heeft onder haar eenig eigen Land, maar de Prince, ofte Overheid stelt het volk en gemeente, dewelke haar by den anderen erhouden, alle jaar een seker park daar sy haar ter neder setten, en voor die tijd onderhouden kunnen, en een jaar daar na moeten sy wederom na een ander plaats vertrekken. Hier van geven sy verscheide redenen, dat sy niet, door langdurige gewoonte, haar lust en yver tot den oorloch, in de kunst van landbouwerye komen te verwisselen en veranderen, op dat sy niet na een grote beheering mochten trachten, en de machtige den minder uyt hun besit mochten komen te stoten, dat sy geen cierlijke huysen tot schuyling voor de koude en hitte mochten bouwen; dat sy geen begeerte tot geld en rijkdom krygen, daar alle twist en onenicheid uyt voortkomt, dat sy het volk in gelijkheid van staat houden, als sy het hare met hun meerders besit, komen te evenaren, daar uyt men dan kan sien, dat sy met hun kleinicheid en armoede, de rijkste en machtichste in haar doen overwonnen hebben, en na geen rijkdom gestaan en hebben.

Wat de Koopmanschap aangaat, daar door men 47
moet bekennen dat dit klein Land door geduyrige onderhandeling, met andere Landen, na hun gelegentheid, groter en machtiger geworden is, als enigen Staat of Koninkrijk van de gantse wereld, dese heeft ontwijvelijk zyn begin genomen met den *Nederduytse Batavieren*, eerst met den roof en buyt van andere, daar sy haar vaste woonstede mede gebouwt en versterkt hebben, en haar so ontsaggelijk mede gemaakt hebben, dat alle nabuyrige volken haar ontsien en verwondert hebben, daar door sy in onderhandelinge met deselve geraakt zyn, en dat wel voornamentlijk met hun schipvaart, en dapperheid ter Zee, daar in sy meer ervaren waren dan enige andere volken, en hun een vryen toegang gemaakt hebben, tot alle volken en gewesten van de gantse wereld. Tot desen aanvang dient het geen *Tacit. Annal. lib. 11.* van de *Kennemers* en *Westfriesen* verhaalt. *Chauci inferiorem Germaniam incursavere, duce Gannasco, qui natione Caninefas, levibus navigiis prædabundus Gallorum maxime oram vastabat, non ignaris ditis, & inbelles esse. Dat is:* De Chauci zyn in het Neder-

derduytsland gevallen, onder het beleid van haren Oversten *Gannascus*, dat een geboren *Kennemer* was, die met seer licht vaartuyg de *Gaulen* en den Gaulisen kant, ten roof grooten afbreuk dede, wel wetende, dat sy rijk van goed, en onervaren ten oorloch waren.

48 De *Chauci* waren twederhande, *Majores* en *Minores*, gelijk deselve by den Landbeschryver *Ptolomeus* werden verdeelt. De meerder ofte Over-*Cauchen* bewoonden de Landstreekke tussen de Weser en Elbe, de minder Cauchen daar hier van gesprooken werd, hadden haar woonste binnen de Rivieren de *Eems* en *Weser*; Dese trokken dan voort lager af, en besaten het Noord-holland, en Zeland; Want deselve werd by *Plinius lib.* 16.*Cap.* 1. de gantse Kuste ofte strand van de Noort-zee toegeschreven, daar ook Zeeland, en de Zeeuse Kust duydelijk in begrepen werd. *Sunt in septentrione inquit, visæ nobis Cauchorum gentes, qui majores, minoresque appellantur. Vasto ibi meatu perpetuis bis dierum, noctiumque singularum intervallis effusus in immensum agitur Oceanus, æternam operiens rerum naturæ controversiam, dubiumque terra sit, an pars Maris. Illic misera gens tumulos obtinet altos, aut tribunalia structa manibus ad experimenta altissimi æstus, casis ita impositis, navigantibus similes, cum integant aquæ circum datæ, naufragis vero quum recesserunt, pisces circa tiguria venantur. Non pecudem his habere, non lacte ali ut finitimis, ne cum feris quidem dimicare contingit, omni procul abacto fruticu, elva & palestri junco fines nectunt ad prætexenda piscibus retia, captumque manibus lutum ventis magis quam sole siccantes terra cibos, & rigentia septentrione viscera sua urunt. Potus iis, non nisi ex imbre servato scrobibus in vestibulo domus. Dat is:* In 't Noorden komen ons de Cauchise Volken te voor, dewelke groote en kleine Cauchen genoemt werden, alwaar die grote Zee twemaal tussen nagt en dag op sijn gesette tijd overvloeid, en wederom wegloopt, makende een wonder van de Natuyr, en twyfel, of men 't selve Water of Land sal noemen. Daar onthoud hem dit arm volk op heuvelen en Bergskens, tegens den hoogen vloed gemaakt, daar sy haar hutten op ter neder stellen, soodanig dat sy, als het Water opkomt, als Schepen in 't Water schijnen te drijven, en als het Water ontlopen is, schijnen als Luyden die Schipbreuk geleden hebben: Sy vangen de Vis voor hare Hutten, en stellen haar netten als het laag water is; Hun ontbreekt het Vee, en Melk, en hebben geen Wiltvang, nogte eenige Fruitbomen, gelijk als de nabuyrige Volken; Sy bepalen haar Landsate met rijs en vuyligheid, als netten voor de Vissen. Sy drogen haar Slijk-turf ongelijk beter met de Windt als met de Son, met de selve Turf koken en braden sy hare spijse, en verwarmen haar lichamen jegens de koude Noorde Winden; haar drank is Regen-water, voor haar huysen in bakken gevangen.

Jonkh[r]. *Matthijs vander Hoeven*, begrijpt onder dese Cauches niet alleen de Water-landers en West-Vriesen, maar ook die van Zuidholland. *Handvest Chron. het* 3. *boek, het* 10. *Deel.*

Tacitus erkent ook dat seker deel der Zee-stranden van de Noort-zee, by deselve beseten sijn geweest. *Lib. de Morib. Germanor.* als hy seid: *Chaucorum gentem a Frisiis incipere, & partem littoris occupare.*

Hier werden nu de West-Vriesen, de Kennemers, de Zuidhollanders en Zeeuwen genomt, voor die gene die dese plaatsen hadden ingenomen.

Den Poëet *Claudianus* stelt de bewoninge der minder Cauchen aan beyde zyden van den Rhijn, tot aan de Zee, als hy *ad Stiliconem* aldus opdeunt:

Impiger a primo descendens fluminis ortu,
Ad bifidos tractus & juncta paludibus ora.
Ut Salius jam rura colat, flexosque Sicambri
In falcem curvent gladios, geminasque viator
Cum videat ripas, quæ sit Romana requirat;
Ut jam trans fluvium, non indignante Cayco,
Pascat Belga pecus, mediumque ingressa per alveum
Gallia Francorum montes armenta pererrent.

Om nu wederom tot de Koopmanschap te ko- 49
men, wie van dese de eerste en voornaamste instellers van den overzeeschen Koophandel geweest sijn, souden de Zeeuwen haar wel van de voornaamste houden, welkers doen in het bebouwen van de Zee, altoos boven andre is geagt geweest; dog soude de saak wel ingesien, de eerste aanleydinge van dien, de *Kennemers* moeten toegeschreven werden, met en door haar van ouds vermaarde Koopstadt *Verona*, een bekende haven voor de Zee-rovers, en die gene dewelke de Zee hebben beginnen te bebouwen; Hier van getuygen de voorbeelden van den Oversten *Ganascus*, dat een geboren Ken- 50
nemer was, dewelke met sijn ligt vaartuyg de gantse Zeestrand zuyverde, en de Gaulen grooten afbreuk dede, soo wy hier voor uyt *Tacit. de Morib. German.* hebben aangewesen; daar toe ontwijvelijk geen andre Zeehaven soo wel gedient heeft, of ter dier tijde bekent was, als die van de Stad *Verone*; hier heeft hem ook lange onthouden den vermaarden Zee-rover *Carausius*, een man van geringe Ouders, uyt Goyland geboren, in 't Jaar 286. om sijn groote ervarentheyt ter Zee, van den Keyser Maximianus tot Admiraal van de Nederlandsche Zeekust, tegens de Franken en Saxense verkoren. Dog gelijk hy in 't jaar 280. met 16000. Franken in plaats van den Kaisar *Probus* te hulp te komen, hem seer ontrouwelijk had gedragen, (met dat sy eerst aansloegen alle de Schepen van de grote Zee, anders *Pontus Euxinus*, daar na de Zeekusten van Asien, Griekenland, en Lybien plunderden, het gantse Eyland van Sicilien, en de Rijke Zee-Koopstad van *Syracusen*, en de Middelandsche Zee schuymden, en door de Straat Gibralter agter Spangien om, met een grooten buyt in de Haven van Veronen, en vervolgens in Batavien wederkeerden, als breder te sien *apud Sosimum, & Eumenium in Panegyrico Maximiano dicto.*) soo bedroog hy den Keiser Maximianus ook, en in plaats van hem te helpen, hield hy het met de Batavise volken, met hun, den buyt by hem verovert, deelende. *Vide Sigon. lib.* 1. *Imp. Occid. Sept. Aurel. Victor. & Paul. Diaconum.*

Daar uyt genoeg te sien is, dat de oude Batavieren ervaren Schippers en Zeeluyden geweest sijn, hebbende tot haar verblijf-plaats de Koopstad *Verone*, want doe nog geen andere Zeehavens bekent en waren, van waar sy hun Meester van de Zee gemaakt hebbende, met hun Vaartuyg na alle Gewesten des Werelds konden varen en handelen. Wat de Koopstad *Verone* aangaat, daar van werd hier voor op het II. Hoofstuk, N°. 32. omstandelijk verhandelt.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

In de eerste ses of seven hondert jaren, was de verhandelinge van Koopmanschap in dese Landen nog niet groot, en waren by na geen andre Koopluyden, als eenige weynige in Italien, die binnen de Binnenlandse Zee bleven, en eenige kleine Koopluyden, dewelke binnen 's Lands handelden; tot dat den handel van de Visserye is bekent geworden, daar uyt de Handwerken en Weveryen gevolgt zijn, en om de bequame gelegentheid van dit Land en vaart op Oosten en Noorden, een vasten handel met en naar alle Gewesten des Werelds, en goede gelegentheid om allerhande inkomende Waren binnen 's Lands te verbruyken, en doen vertieren, en de eene Ware voor en door de andere te doen verwisselen, hier gestapelt, en aan desen handel vast gehegt is geworden.

[k] *Dit Land beter en bequamer*,] Waarom dat
51 dit Land beter en bequamer is, om soo een algemene Negotie van allerhande Koopmanschappen, en kennis met alle handelende volken te onderhouden, als eenige andere, daar van kunnen verscheide redenen gegeven werden.

I. Dat *Holland*, gelijk als in 't hart en binnenste van *Europen* leid, en de Koopluyden gelegentheid hebben, om alle Waren buytens Lands goede Koop in te kopen, en deselve of ter slete alhier, tot hoger prijs te doen verbruyken, en vertieren, om of selfs te verbesigen, of yets anders van te maken, of ook wel sonder yets toe te doen, naar andre Landen, daar schaarsheyd van soodanige Waren sijn, met een redelijke winst te verhandelen. Het welk eygentlijk is *Negotie*, en Negocieren: Want of wy wat verder van Italien en Levante, afleggen als van het Oosten en Noorden; soo sietmen dat al hunne Waren alhier verbruykt werden; het grof zout werd hier gesoden, om tot de Visserye te verbruyken, de Syde, Vlassen, en Wollen werden tot de Manifactuyren aangeleid, het Koorn werd onder het groot getal van menschen, die wy hier met de Visserye en Manifactuyren, en daar uyt bestaande Ambagten kunnen onderhouden, en hier soo veel niet en wast, gesleten: Het grof hout, pik, teer en hennip, hier in het bouwen en uytrusten van Schepen van noden, om Kabels, touwen en Visnetten af te maken, daar mede wel de helft van de selve Waren hier te Lande kunnen werden verarbeyd, en verbesigt; want men bevind, dat geen Land van soo kleyn begrip, soo veelerhande Ambagten, daar soo veel Menschen aan te werk komen, kan te werk stellen, en onderhouden, daar by komt dat geen Land met soo vele Wateringen is doorsneden, door en langs dewelke men alle soorten van Koopmanschappen, met seer weinig kosten kan vertieren, en heen en weder voeren.

II. Dat in *Holland* de vaste Goederen en Renten met vele Schattingen en ongelden belast sijn, so datmen daar weinig van trekt, en daar door de penningen by de Koop-luyden voor een weynig meer tegens vier, vierdehalf, en menigmaal tegens drie ten hondert wel te krijgen zijn, waar mede sy met gereed geld kunnen kopen, en te borg, of by retouren, dat is verwisseling van andere Waren, kunnen handelen, dat van geen andere Volken kan werden nagedaan, en de voornaamste reden is, waar door de Hollanders de Negotie van andre plaatsen tot haar hebben getrokken.

[l] *In hun Koopmanschap*,] Het doen en den aart 52
der Koopluyden werd by den Schryver van de aanmerkingen inden Op- en Voortgang der Vereenigde Nederlandsche Provintien, aldus algemaalt: ,,De Koopluyden, seid hy, sijn meer vlugtig van ,,Geest, (werdende het verstand, door den han- ,,del en ommegang in Steden gescherpt) sy kunnen ,,een ding geweldig nabootsen, ja sodanig, dat het ,,hare 't originele dikmaal overtreft, sy sijn klock ,,en naarstig in het uytvoeren van het gene sy beoo- ,,gen, en voor hebben. Sy leggen haar kennis en ,,verstand aan, om by de onwetenheid en dwaas- ,,heyt van andre luyden, daar sy mede verkeeren ,,voordeel te behalen. Sy houden haar stuk vast, ,,als sy het regt in haar hand hebben: In andere ,,Poincten daar sy met luyden te doen hebben, die ,,van haar verstand zijn, en in schranderheid, en ,,kloekheid van verstand, haar niet en behoeven te ,,wijken, en op het Regt en Wetten haar beroe- ,,pen, met sodanige handelen sy so eerlijk, en soo ,,vroom, als yemand ter Wereld, het welk so seer ,,niet en spruyt uyt een grondslag van conscientie, ,,of zedigheid, maar uyt een gewoonte, ingevoert ,,op de noodsakelijkheid van met haar te moeten ,,handelen, het welk alsoo seer rust op de algeme- ,,ne vromigheid, als den oorlog op goede discipli- ,,ne, en sonder welke alles in verwerring soude ra- ,,ken. Koopluyden souden Kramers, en Soldaten ,,souden dieven zijn.

[m] *Geweven Stoffen en Handwerken*,] Diemen *Manifacturen* noemt, bestaande in al het gene omtrent de Weverye met handen kan gemaakt werden.

De Weveryen schijnen eerst by de Vlamingen 53
aangevangen; dewelke by de Graven van Vlaanderen in goede agtinge en voorsorge gehouden, en gevordert wierden. Als onder anderen by *Boudewijn*, bygenaamt de jonge, sedert de Forestiers, de *vierde Grave van Vlaanderen*, dewelke omtrent den jare 960. alsoo doe ter tijd niet veel geld in 't Land en was, en op dat de Waren en Koopmanschappen, d'een tegen d'ander souden mogen werden verwisselt, ofte vermangelt, in verscheyde Plaatsen Jaarmarkten heeft ingestelt, met vrydom van geen Tol voor de inkomende, en uytgaande Waren te betalen. Daar van schrijft onder anderen *Jacob. Meyerus Annal. lib.* 11. op het Jaar 958. aldus: *Confectus jam Arnulphus ætate filium suum Balduinum rerum admovit gubernaculis, Comitemque appellavit, hunc strenuum, industrium prudentemque fuisse virum, testantur affatim rerum conditores, ab eoque Hypram, Furnas, Bergam, Broburgam, Dyxmudam, Aldenburgum, Rosilariam, cum aliis plerisque locis in melius reparata, aucta præterea mercaturæ commercia Brugis, Cortraci, Toralti, Cassetique rerum Venalium Nundinas statosque mercatus indictos, eaque adhuc tempestate oppaucitatem pecuniæ Flandros inter se permutatione mercium plurimum usos, viceque rerum exercuisse commercia.* Aarnout tot sijn dagen komende, heeft sijn soon Poudewijn het Lands bestier als Grave in handen gestelt; dat dit een dapper verstandig, voorsigtig man is geweest, betoonen sijne daden en werken, van en onder hem sijn Yperen, Feurn, Bergen, Broburg, Dixmuyden, Aldenberg, Rodenberg, Ronselaar, en verscheyde andere plaatsen in een beter stand

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſtand gebragt; en door hem is den Koophandel vermeerdert met de vrye Jaarmarkten tot Brugge, Kortrijk, Toralt en Kaſſelt in te ſtellen, op dat de Vlamingen, by die tijd, datter nog ſo geen geld ommeging, met verwiſſeling van Waren ſouden kunnen handelen; waar door de Koopmanſchap aldaar in den tijd van drie hondert jaren dapper aannam, en de luyden ſoo wel ten platten Lande, als in de Steden daar wel by voeren, tot dat door de Oorlogen tuſſen Vrankrijk en Vlaanderen, de Nering van het platte Land van Vlaanderen, daar veel geweven en gewrogt wierd, naar Leuven in Braband gedreven, en getrokken wierd. Alwaar met haar niet wel gehandeld, en de Koopmanſchappen te veel belaſt werdende, omtrent den jare 1300. groote beroerten ontſtonden, ſoo dat tot Leuven verſcheyde Magiſtraats-perſoonen op het Raadhuis wierden doodt geſmeten; ondertuſſchen maakten die geene dewelke nog tot Brugge in Vlaanderen gebleven waren, om de opgeſtelde Hallen en Schattingen mede grooten oproer. Tot Yperen wierden in 't Jaar 1303. de gantſe Magiſtraat der Stad, beſtaande inde Voogt en thien Schepenen, op de Halle vermoort. Te Gent wierden in 't jaar 1301. twee Schepenen, en elf andere Mannen dood geſlagen. In 't jaar 1302. bleven tot Brugge in een oploop meer als 1500. menſchen doot; daar mede de Nering t'eenemaal verſtroyde, een gedeelte van de handdadigen trokken naar *Zandwits* in Engeland, daar ſy haar neder ſetten, van welke tijd de Draperye in Engeland is bekent geworden. Een ander deel verſpreyde ſig na de Landen van Overmaas in Holland, daar van de meeſte haar tot Leyden neder ſetten, ſedert welken tijdt de Draperye in die Stadt, en de Linne-weverye tot Haarlem geſtapelt is geworden. Die hare Factorye hadden ten
54 deele tot Amſterdam, en ten deele tot Antwerpen, daar den Ooſterſchen handel gedreven wierd, daar door die van Antwerpen, als mede door den onbekommerlijken af en toegang, door de Schelde, tot aan de Stadt, verre boven Amſteldam in Koopmanſchap toenam. Tot dat in 't jaar 1585. de Stad Antwerpen door den Prince van Parma ingenomen zijnde, door verſuym van de Schelde open te houden, de Stadt Antwerpen van de Zee in 't geheel afgeſlooten is geworden, en alſoo de Koopluyden genoodſaakt zyn geweeſt Antwerpen te verlaten, en voort t'eenemaal naar Amſteldam over te gaan, Alwaar ſedert de Stapel van alle Koopmanſchappen gemaakt en gebleven is.

55 [n] *Haring en Geſouten Vis*,] Zedert datmen den Haring en Souten Vis, beter heeft beginnen te ſouten, en in tonnen te pakken, is den ſelven handel wel twee derden aangewaſſen, ſoo buyten als binnen 's Lands, en is het ſelve een kragtig middel geworden tot onderſtand van den Staat; gevende een groote vervulling onder het volk binnen 's Landts, inſonderheid voor die geene, dewelke door de Pauſelijke inſettinge verpligt zijn, haar voor ſekeren tijd van het Vlees-eten te onthouden, om dat deſen handel t'enemaal hangt aan de goede voorſorge van het wel ſouten, pakken, goed vaatwerk, en wat des meer is, (daar van eenen *Willem Beukelſen van Biervliedt*, de eer werd gegeven, dat hy over omtrent de drie hondert Jaar deſe Kunſt eerſt ſoude hebben gevonden.)

Tot handhavenis van de ſelve Neringe, moeten 56
volgens Placcaat van den 12. April, 1588. op alle Zeevarende plaatſen, daar den Haring-vangſt geoeffent werd, Keur-meeſters geſtelt werden, dewelke ſeer naauwe toeſigt hebben, op den inkomenden Haring, dat die wederom verſout en verpakt werd, op de deugt van het ſout, en bequaamheid van het vaatwerk, dat in 't verſouten en verpakken, de onſuyvere, wrakken, kuitſieken, wanſouten, en melkſieken Haring werd uytgeſchoten. En dat geen Buytenlandſen Haring daar onder vermengt werde, dewelke moeten blyven ſo als ſy zijn, en zoodanig werden onderſcheyden, dat die voor geen Inlandſen Haring kan verkogt werden. Voorts is tot vermenigvuldiging van den Haring by *Placcaat van den 17. Maart*, 1603. bevolen, dat geene Netten mogen werden uytgeſet voor den 24. Juny, en geen Haring mag verkoft werden, of hy heeft thien dagen in 't ſout gelegen.

[o] *Walvis-vanghſt, en vaart op Groenland*,] Se- 57
dert datmen Traan, ofte oly van Walviſſen, in deſe Landen heeft beginnen te gebruyken, is deſen handel, en deſe vaart dapper aangenomen, om dat het Noorden, daar deſelve te vangen zijn, niet verre van ons leydt, en met Suydelijke winden, die veel by ons wayen, binnen ſes of acht dagen kan beſcylt werden. Dit is een van de wonderlijkſte ſaken van de Wereld, datmen met ſoo weinig vaartuyg, en ſoo weynig toedoen, ſoo groote en magtige viſſen ſoo ſekerlijk kan doen vangen. Die geene dewelke haar daar toe verhuyren, varen daar op in een ſloepe met weinig volk uyt, wel voorſien van Harpoenen en Lynen, deſe ſoo haaſt ſy een viſch vernemen (dewelke dikmaals tot veel in getal aan de Groenlandſe kant leggen en beylen) roeyen ſy daar na toe, en komen hem ſoo digt, dat ſy hem bequamelijk met hunne Harpoenen kunnen beſchieten, waar van ſy hem twee a drie in 't lijf ſtieren, die wel ſcherp en weerhakig zijn, dat ſy niet weder los en kunnen gaan, zoo roeyen ſy op het ſpoedigſte van hem af, en geven de lijn, daar de Harpoen aan vaſt is, ſoo veel bots als ſy kunnen, ſoo dat ſy al buyten gevaar zijn, eer hy voelt dat hy geraakt is, en blyven daar omtrent, tot dat hy ſoo machteloos werd, dat ſy hem na het Land toe kunnen ſeulen, daar ſy hem het ſpek en al 't gene bequaam is, afhakken, en voort tot Traan koken, de Baarden die veel in getalle groot en zwaar zyn, werden in 't Schip gebracht, welk mede goede Waar is.

[p] *Scheeps-Timmering*,] Daar toe hier te Lande 58
ongelooflijk veel hout verbruykt werd, en daar in een groten handel en gewigtige Koopmanſchap beſtaat, vermits meeſt al de groote Schepen voor de vreemde volkeren van Europa, door de Hollanders getimmert en gemaakt werden.

[q] *Soo veelerhande Ambagten*,] Niet alleen van 59
gemeene Ambagten, daar by de menſen onder den anderen beſtaan, maar van byſondere Ambagten en Handwerken, elk tot ſijn bedrijf behoorende, daar van hier naar een goed voorbeeld in de Lakenrederye, en Greyn-rederye gemaakt werd, en ſoo voort in alle ſoorten van Handwerken kan gegiſt werden, hoe veel menſchen daar aan te werk komen, en hunne koſt kunnen winnen.

[r] *In alle oorden van de Wereld*,] Naar Ooſt en 60
Weſt, Zuyden en Noorden, daar van de Ooſt-In-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

dise Compagnie een groot gedeelte weg neemt,
daar ongelijk meer soude werden gehandelt, en nog
veel nieuwe plaatsen souden werden ontdekt, in-
dien 't selve in een vryen en open handel bestondt,
dog den Staat is daar aan gelegen, dat dien handel
gereguleert werde, dewelke nu een bestendigen
handel maakt, en andersints van sig selven soude
doodt lopen.

61 [s] *Na de Straat*,] Dit is wel den grootsten en
voornaamsten handel der Hollandse Koopluyden,
voornamentlijk in de *Wolle Lakenen*, *Grofgreynen*,
en andere Nederlandtsche *Manifacturen*, die sy
daar in groote menigte met hunne Schepen, diemen
Straatvaarders noemt, na toe brengen; dit werdt
genoemt de Straat, ofte *Fretum Herculis*, begrij-
pende niet alleen gantsch Italien, en de Eylanden
daar omtrent gelegen, maar ook de voornaamste
handel-plaatsen in Turkyen, behoorende onder
den Grooten Heer, daar van de voornaamste han-
del-plaatsen sijn *Venetien*, *Marseille*, *Genua*, *Livor-
ne*, *Constantinopel*, *Tunes*, *Algiers* en *Aleppo*,
daar sy hunne Lakenen en andere Manifactuyren
na toe brengen, en tot Retour wederom bekomen
Ossenhuyden, *Smyrnase*, *Cyperse* en *Syrise Zyde Stof-
fen*, *Kamelotten*, *Tourssen*, *Pourdesoyen* en *Kattoe-
nen*, *Persiaanse*, *Cyperse* en *Syrise syde*, *gemaakte
Syde van Bolonien*, *Genua*, *Venetien* en *Napels*,
Florentijnse Rassen, *Turxse* en *Venetiaanse Dekens*
en *Tapijten*, *Goud* en *Silver-draad*, en *kostelyke
Goude* en *Silvere Lakens*, *Paarlen*, *Coralen*, *Griek-
sen Wijn*, *Malvesey*, *Rijst*, *Fluwelen*, *Sattynen*, *Da-
masten*, *Armosynen*, *Melaanse* en *Napelse Zyde
Kousen*, *Indigo*, *Aluyn*, *Zulphur*, *Gommen* en
Galnoten, *Olyf-oly*, *Anijs*, *Comijn*, *Corenten*, *Ra-
barber*, *Zeneblaan*, *Kassia Tutia*, en ontallijke an-
dere Medicinale en welrieckende *Kruyden*; Alle
welke Waren meest hier in 't Land werden ver-
bruykt, en de rest versonden.

62 [p] *Op Vrankrijk*,] De Franse Waren werden in
dit Land seer veel vertiert, en verbruykt, voorna-
mentlijk de Wijnen; de Koopsteden in Vrankrijk,
daar op voornamentlijk werd gehandelt, sijn *Cales*,
Rouaan, *Sainct Malo*, *Burdois*, *Bajone*, *Rochel*,
Tolon, en andere plaatsen omtrent de Rivier de
Charente gelegen, daar het grove Sout, en de mee-
ste *Lintweverye van allerhande kleuren*, *oly*, *Saffraan*,
Limoenen, *Kastanjen*, allerhande soort van *Glas*,
Netten, *Breygaren*, *Papier*, *Spaanse Seep*, en vee-
lerhande *Syde Stoffen* van daan komen, dewelke
van *Parijs* in groote menighte over *Rouaan* en *Ca-
lis* werden afgesonden, en veel in Holland ver-
bruykt werden. Buyten dien de meeste *Wijnen*
in Vrankrijk vallende, in *Holland* werden vertiert,
als zyn de *Bordeauxse*, *Lagonse* en *Citernise*, *Pe-
touwen*, *Conjakken*, *Anjouwen*, *Libornse*, *Hoog-
landse*, *Tossaanse*, *Kotouse*, *Courten* en *Nantische
Wynen*, welke Wynen, elk in sijn soort wederom
verdeelt, en in hun bysondere Namen genomt wer-
den, daar onder tweederhande soorten van Bran-
dewijnen, *Nantise* en *Bordeauxse*.

63 [u] *Op Spangien en Poortugaal*,] Den Spaansen
Handel werd meest tot *Hispal*, anders *Sivilien*, ge-
dreven, de Retouren bestaan veel in alderhande
West-Indise Waren, daar van aldaar de Stapel is; bo-
ven dien werd daar een grooten Handel gedreven in
de *Segovise Wolle*, en *Spaanse Wijnen*, als daar zijn de
Serese, en *Condaatse Sekken*, *Piersemijnse* en *Cana-
rise* en *Sipioense Bastard*, *Wijntint*, en *Alecantsche
Wijnen*, *Madriese Syropen*, *Olyf-oly*, *Limoenen*,
Vijgen, *Rosijnen*, *Orangie-Appelen*, *Appelen de
China*, en wat des meer is. Gelijken handel
werd tot *Lissebon* in Portugaal gedreven.

[w] *Engeland*, *Schotland en Hierland*,] Volgens 64
het decreet en besluyt van de Staten Generaal van
den 20. September 1591. is alleen de Engelse toege-
laten haar gemaakte *Wolle Lakenen* uyt Engeland
gelijk mede het *Engels Tin*, *Engelsche Dekens*, *Wol-
le Kousen* en *Engels Bier* in Holland te brengen, en
verkopen. Welke vrydom by Ordonnantie van
den 25. October, in den jare 1616. bepaalt, als me-
de by Placcaat van den 6. Mey, 1643. vernieuwt
is, dat om de Engelse van de Hollandse Lakenen
best van den anderen te onderscheyden, de Engelse
geen andere soort van Lakenen, als van gemengde
kleur, en geen witte, swarte, rode of andere En-
kel-kleurde hier in 't Land mogen brengen, tot dien 65
eynde hebben sy vrydom verkregen ter plaatse daar
het haar goet dunkt een Venthalle te maken, daar
deselve Lakenen ter gesetter tijd mogten werden
verkoft, dat sy de Engelse Court noemen, daer over
een Court-meester gestelt werd, dewelke op alles
goede ordre houd. In den aanvang is dese Court
tot *Middelburg* gehouden geweest, daar na tot
Delft, en nu tot *Rotterdam*, daar den Engelsen han-
del in korten tijden dapper is toegenomen; sy heb-
ben hare gesette toondagen, dat dese Court, en de
Pakhuysen tot de selve behoorende, werden geo-
pent; houden ook verscheyde Extraordinaire Ver-
koopdagen, by Biljetten alomme aangeplakt, en
bekent doen maken.

Op gelijke wijse werd ook met de Schotse Wa- 66
ren gehandeld, daar van de Stapel Terveer in Zeland
werd gehouden. Ingevolge van het Accoord met
die van *Terveer*, opgeregt op den 19. Novemb.
1612. Bestaande meest in *Schotse Kolen*, *Schaaps-
vellen*, *Osse-huyden*, *Honds-* en *Konijns-Vellen*,
Schotse Karsayen en *Pletsen*, *Schaly-leyen*, *Pot-loot*,
Ongel en *Kaars-smeer*.

Uyt Hierland, of Yrland komen ook *Schaaps-* 67
vagten, *Grove Lakenen*, diemen *Verse Friesen* nomt,
Smeer, *Boter*, *Honing*, *Eyeren*, en wat des meer is.
Daar werden ook *Schalien* en *leyen* gegraven, om-
trent *Salcum*, daarom deselve *Salcumse leyen* ge-
nomt werden, die men voor de beste hout. Dog
deselve en hebben geen bysondere handel-plaats in
Holland. De Plaatsen op dewelke van hier aldaar
werd gehandelt, sijn *Dublijn*, *Korke* en *Waterfort*.

[x] *Oosterse*,] Den Oosterschen handel is ook 68
een voornamen handel, dewelke sig seer wijd en
breed uytstrekt, begrijpende den handel op de drie
Handse Steden, *Lubek*, *Wismar* en *Rostok*, voort
door gantsch *Denemarken*, *Pomeren*, *Pruyssen*,
Kourland, *Lyfland* en *Polen*, daar van de voornaam-
ste handel-plaatsen gehouden werden tot *Koppenha-
gen* en *Nyburg* in Denemarken, *Straalsund* en *Ste-
tijn* in Pomeren, *Dantsik*, *Toorn*, *Elburg* en *Re-
gensburg* in Polen en Pruyssen, tot *Riga*, *Revel* en
Nerva in Lijfland; De voornaamste Waren, dewel-
ke van daar komen, zijn *Deense Ossen*, *Tarw* en *Rog-
ge*, daar grooten Handel in werd gedreven, *Honing*,
Was, *Mee*, *Smeer*, *Quik-silver*, *Ossen-huyden*, *Scha-
pe-vellen*, *Pomerse Wol*, *Pruysse*, *Koerlandse* en

Sta-

Statijnse Pik, *Pruysse Syroop*, *Gerste*, *Mout*, *Glas* en *Timmer-hout*, *Koerlands Klaphout*, *Pruysse* en *Pomerse Deelen*, *Jopenbier*, *Dantzigs*, *Rostoks* en *Lubeks Bier*, *Mee*, en soo voort.

69 [y] *Noordse Landen*,] Den Noordsen Handel werd gemeenlijk genomt den Handel op *Noorwegen*, *Sweden*, *Lapland*, *Muscovien* en *Russien*, alhoewel de Schepen die na Sweden willen, mede voor een groot gedeelte de *Sond* door voorby Denemarken moeten. Desen handel werd meest gedreven op *Bergen* en *Anslo* in *Noorwegen*, *Stokholm* en *Gottendorp* in *Zweden*, *Kol* in *Lapland*, *Muscouw* in *Muscovien*, *Archangel* in *Russien*. Den Handel bestaat meest in *Noordse Balken*, *Planken*, *Masten* en *Sparren*, *Pik*, *Potas*, *Weedas*, en *Stokvis*, uyt *Noorwegen*, *Sweeds Yser en Koper*, *Ossen-Huyden*, *Sweedse Vloer-steenen*, en een soort van hout dat tot *Pijpduygen* en *Kapravens* gehakt wert, *Muscovisen Ungel*, en allerhande soorten van kostelijke *Bonte Vellen*, *Droge Huyden*, *Honing*, *Was* en *Kaviaar*, dat is Kuyt van Steur, het welk gesouten en ingeleid, in Italien veel werd gegeten.

70 Tot desen Noordsen handel, behoord ook de Groenlandse Vaart, bestaande in de Walvis- en Walrussen vangst, daar van de Walvissen om den traan af te kooken, en de Walrussen om de beene Tanden gevangen werden, dewelke niet minder als Oliphants-Tanden geagt werden, om wat moys af te drayen, en werden ook veel tot Hegten van Messen gebruykt; Uyt *Russien* valt ook veel *Koorn* datmen in dieren tijd wel gesogt heeft.

71 [z] *Langs den Rhijn en Maas*,] Dit soudemen eer een Binnelandse als Buytenlandsen Handel mogen noemen; langs den Rhijn bestaat den voornaamsten Handel op *Keulen*, in de Rhijnse Wijn, dewelke in menigte van Vaten aldaar werd gestapelt en afgesonden. Van *Basel* werdt ook veel *Duytsch Papier* afgesonden, en komt ook jaarlijks door de *Roer* en *Lippe* veel *Ticchel-steen*, en *Eeken Timmerhout* op Wesel den Rhijn af.

Te Dorsten op de Lippe werd ook veel *Laken* gemaakt, en komt veel *Guliks Vlas*, en *Elverder Gaarn* en *Lint*, van Gulik en Bergsland, en is de Stadt *Solingen*, wegens hare Degens en Klingen, en Lemmeren bekent, dewelke daar in groote menigte gemaakt, de Wopper en Rhijn af komen, en naar alle plaatsen gesonden werden. De *Kleesse Naaldens* werden over al voor de beste gehouden. De *Keuise Okkernoten* en *Hasenoten* werden ook in soo groote menigte hier te Lande verbruykt, datmen sig moet verwonderen, waar soo veel Haasenoote Boomen staan, daar deselve in soo groote menigte aanwassen. De *Frankfortse Jaarmarkten*
72 brengen een ongelooflijk goed van allerhande soorten van Koopmanschappen en Waren by malkander, en voornamentlijk in boeken; onder anderen komen daar alderhande soorten van *Malerye*, benevens *Neurenburgse Kramerye* en *Winkel-Waren*, dewelke het geheele Land door verspreid werden.

73 In gelijkheid van den Rhijn, soo dient ook de Maas tot den Handel en Koopmanschap; Op de selve Rivier leggen de Steden *Luyk* en *Aken*, seer dienstig en bequaam tot den Koophandel aldaar. Het Land van Luyk levert velerhande soorten van Koopmanschappen by, als *lood*, *Sarken*, en allerhande soorten van *Vloerstenen*, *Schalyen* en *leyen*, om Huysen, Toorns en Kerken mede te dekken, *ruw Yser*, gemaakte en gegoten *Ysere Staven* en *Platen*, *Geslagen Blik*, allerhande gemaakten *Huysraad van Yserwerk*, allerhande soorten van *Glase Vaten*, allerhande *Spykers*, dewelke daar in grote menigte gemaakt, en over al versonden werden, daar werden ook veel *Luykze Koolen* gegraven, en daar werd goed *Speltbier* gebrouwen, dat seer gesond is, en niet alleen daar omtrent, maar ook verre van daar veel geacht en gesocht werd; daar wast ook veel *Eyken Timmerhout*, het welk in het *Ardennen*, en andere Bossen daar omstreeks gehakt werd, en de Maas afgebragt werd, en nog meer soude geven, indien sy het bekwamelijk te water konden krijgen.

Tot *Aken*, een groote en magtige Stad, woonen veel Smits of Smeden in Koper, dewelke niet alleen Nederland, maar ook alle andere gewesten, van allerhande soorten van *Kooperwerken* voorsien.

[a] *De Vegt*, *Elbe*, *Weser en Eems*,] De vier andere Rivieren, de Vegt, Elbe, Weser en Eems, zijn mede wel dienstig tot den Koophandel, dog niet anders als door behulp van de Zee.

Aan de mond van de Vegt ofte Oder, leid wel de Pomerse Koopstad *Stetin*, dog de Schepen moeten nog vry hooger op, om de *Silesise Lynwaten Garen* en *Tafel-kleden*, als mede de *Breslause Meekrappen* af te halen.

Aan de Elve leyd de Stad *Hamburg*, niet min 74
welvarend in rijkdom als in koopmanschap, daar soo wel als tot Amsteldam vele Schepen na Oosten en Westen uytgerust en versonden werden. Behalven de Waren dewelke door de Elve van Hamburg af komen, soo geeft deselve Riviere nog den Handel van Lunenburgs gegraven *Sout*, van *Meyburgze Deelen*, *Holsteinse*, *Ditmarsise* en *Deense Ossen*, dewelke jaarlijks boven Hamburg gescheept, en in Holland overgevoert werden, geeft ook het *Havelbergse Pylaken*, en het vermaarde *Se ffter* en *Hamburger Bier*, de *Sergien* en *Swilgers* van *Brunswijk*, en de *Ganse-veeren*, daar de Bedden mede gevuld werden.

De Weser geeft ook verscheyde soorten van Koopmanschappen, van de Koopstadt *Bremen*, op de Weser gelegen, het *Bronswykze Mout*, den *Bronswyker Mom*, en het *Bremer Bier*.

De Eems, daar de Stad *Emdem* by leyd, geeft al het Gewas van Oost-Vriesland, en bysonderlijk de *Friesse Paarden*, en *Over-Eemse Ossen*, en *Friesse Koeyen*, en al de Waren dewelke uyt West-phalen, en bysonderlijk uyt het *Stift Munster* en *Osnabrugge*, naar Holland werden verhandelt, onder andere verscheyde soorten van Wolle en Linne Laken, daar onder de *Oldersumse*, en *Munsterse Pylakens*, *Osenbrugs Kanefas*, *Osenbrugs Linnen* en *Munsters Roldoek*, als mede de *Westphaalse Hammen*, en het *Timmerhout*, het welk tot Embden gebragt, en overgescheept werd.

[b] *De Schelde*,] Van den ouden en nieuwen loop van de Schelde, en verloop van den Koophandel tot Antwerpen, werd hier voor in 't III. Hooftstuk, en in dit selve Hooftstuk, N°. 53. aangeteekent.

[c] *Tot de Weverye*,] De Weveryen schijnen 75
eerst by de Vlamingen aangevangen, en op Antwerpen verhandelt te zijn, daar door deselve Stadt geweldig toenam, en voornamentlijk met den Ooster

ster

ſterſchen handel, dewelke daar t'eenemaal vaſt geplant was, ſo als nog te ſien is aan 't koſtelijk en groot Gebouw dat de Ooſterſe Koopluyden aldaar tot dienſt van hunnen Koophandel hebben laten maken, dat nog tegenwoordig het *Ooſter-huys* genomt werd, dog nu van geen gebruyk en is. Van daar de Koopluyden dewelke in de Weverye handelden, door de opkomende Oorlogen, nu hier, dan daar hebben moeten verplaatſen, en eyntelijk de Wolle-weverye tot *Leyden*, de Linne-weverye tot *Haarlem*, en de Garen-twijnderye ten deelen tot *Dordregt*, en ten deelen mede tot Haarlem, ter neder geſtelt, en door *Amſterdam* vertiert is geworden. Tot Leyden en Haarlem, om dat aldaar van ouds de Wolle en Linne-Weverye meer als in andere Steden is geoeffent geweeſt.

76 Zoo vind ik uyt een oud Keurboek der Stadt Leyden, van over de drie hondert Jaren, datmen doen aldaar Laken gemaakt, en gevolt heeft, daar van de oude *Volders Graft* als noch ſijnen naam heeft. De Koopluyden hadden een Huys, daar ſy haar Laken moſten te koop brengen, dat men het *Wanthuys* noemde, Als te ſien by het voorverhaalde Keurboeck, daar onder anderen aldus ſtaat: Item / wie Wolle Lakenen in 't Wanthuys te Leyden brogt te koop / ware hy van buyten of van binnen / dat langer ware dan xl. Ellen / ſoo wat boven die xl. Ellen was / dat en ſoude die Koopman niet gelden / maer waer dat ſake dattet korter ware dan xl. Ellen / dat ſoudemen den Koopman afſlaen. Item / wie Wolle verkoopen wil / Marktdaegs binnen Leyden / die ſelſe verkoopen in 't Wanthuys. Op een ander plaats werd het ſelve *Wanthuys* een Herberge genomt, daar van den Makelaars geſeid werd: Item / ſoo wie Laken verkoopt / die ſelt leveren in des Koopmans Herberge / en daer doen ſtryken / en negens anders / en daer te betalen de Makelaars / en den ſtrijkers. Item / wie binnen Leyden Wolle Lakenen verkoft / die ſelſe verkoopen by den Makelaers. Mogelijk die plaats, die onder de drie eerſte Gebouwen van de Stadt, het Tolhuys, de Herberg, en het Bouwhuys behoort, als wy in de korte Beſchryving der Stadt Leyden, pag. 15. hebben aangeweſen, dewelke daar na tot het Wanthuys, dat is, het Lakenhuys kan gebruykt zijn, en alſoo ook de Koopmans Herberge kan genomt zijn geweeſt; Hier uyt kanmen ſien, dat de Koopluyden die in 't gros handelden, hare Lakenen op 't Wanthuys moſten brengen, en door een Makelaar moſten doen verkopen; In 't ſelve Keur-boek in ſekre Keure van den Volders betuygen den Schout, Schepenen en Raden, in de Voor-reden, en in het ſlot der ſelver Keure, *Dat veel van de gemeente haar met het Laken-reden geneerden, en dat de Draperye een goede Neringe was binnen Leyden.* De jongſte Keure van 't ſelve Keurboekjen was gemaakt by tyde van Hertog *Willem*, en Hertog *Aalbregt*, doen ter tijd, ſtaat daar, *Ruwaard van Holland*, dat is te verſtaan, dat hy eerſt Ruard van Holland geworden was, dat hy aannam in 't jaar 1358. Nu is waarſchijnlijk, dat die andere Keuren veel ouder waren, en mogelijk doen al buyten Memorie. Van de oudheid der Draperye, blijkt ook uyt de alleroudſte verdelinge van de Stadt, doe die in vier vierendeelen verdeelt was, onder deſelve het *Wanthuys vierendeel*, mede bekent ſtaat, welke vierendeelen ſig ſtrekten van het middepunt van de Stadt, 77
daar nu den blaauwen Steen leid, en ſoo voort elk in ſijn Wijk, naar de Buytenkant van de Stadt, waar van het Wantluys vierendeel ſijn begin had aan het Raadhuys, en begreep de eerſte zyde van de Maarsman-ſteeg, ſoo voort omloopende de Zuydzyde van den Nieuwen Rhijn langs, want die doen de Veſt was, dat Vierkant om, ſoo verre het ſtrekte, wederom tot aan het Raadhuys, in welk vierendeel, aan het jegenwoordige Raadhuys de *Herberge* geſtaan heeft.

Daar in wy niet eens en ſijn met de andere Schry- 78
vers, die menen dat de Draperye met het vertrek en vlugt der Yperlingen, tuſſen het jaar 1320. en 1330. eerſt tot Leyden ſoude geplant zijn, die wy wel ſekerlijk menen dat daar al lang, en met het eerſte begrip der Stadt bekent is geweeſt, dewelke die van Yperen gemoedigt heeft, hun daar na toe te begeven, daar gelijke Neringe gedaan wierd. Wy ſouden wel geloven, dat met de overkomſt der Yperlingen, deſelve Nering dapper is aangewaſſen, want wy bevinden, dat omtrent die tijden de Stadt Leyden tweemaal is vergroot, als eens in 't jaar 1355. met het innemen van het Marendorp, en nog eens in 't jaar 1389. aan de zyde van het Rapenburg en Steenſchuyr, met de groote van omtrent 365. Morgen, alwaar tot een teken, dat om den aanwas van de Draperye de Stad alſoo is uytgeleyd, de oude benamingen van de gantſe ſtreek genoeg mede brengen, als daar ſijn de Wevers-brugge, nu de Hogewoerts Brugge, de Ooſterlings-Brugge, nu de Groene Brugge. De Ooſterling-plaats, ofte Gaarnmarkt, de Raamſtegen, daar de Lake-ramen geſchikt ſijn geweeſt, daar omtrent de Vellewaſſers ook haar plaats hadden, ſoo nog by mijnen tijd, ten eynde deſelve wijk in de Veſt de Vellewaſſers haar gelegentheid hadden, dewelke maar onlangs verplaatſt zijn. En is die gantſe wijk het *Ooſtenrijk* genomt geweeſt. Ten gevalle van dit nieuw aankomende Volk, is in het ander deel van de ſelve vergrooting, het welk *Burgondien* genoemt is geweeſt, A°. 1400. een St. Joris Doel opgeregt, ſo ſchoon en ſoo bequaam als in eenige Steden in Holland, tot de oeffening van het Roer, Voetboog en Handboog, daar de Vlamingen veel Werk van maken, en ſoo net met de Handboog op het ſtuk weten te ſchieten, alsmen met eenig Roer ſoude kunnen doen. Sie Verder van de Drapery-Nering en aanwas van deſelve, den Burgermeeſter *Orlers*, in de *Beſchryvinge der Stadt Leyden*, *het I. Deel, Cap. XI. pag.* 241.

d *Allerhande Linwaten*,] Wat de Linne-we- 79
verye en bleykerye aangaat, is ook een bekende ſaak, dat die van ouds ende boven gedenken in en omtrent de Stad *Haarlem* geſtapelt is geweeſt, in allerhande Koopmanſchap van *getwijnt garen*, *linnen*, *ſmalle noppen*, en wat des meer is. Sy hebben daar van ouds een ſoort van gefriſeerde Lakenen geweven, dewelke in Spanjen veel geagt werden. Sie hier van Adr. Jun. *Batav. Cap. XV.* 80
ende XVII. in de *beſchrijving der Stad Haarlem.* Ende van uytnemende fijnheyd van Linnewaat ende loff der Linneweverye *Samuel Ampſing*, in ſijn *Beſchrijving der Stad Haarlem pag.* 341. *en volg.* Soo dat ook de Vlaamſche Gaarntwynders en

en linne-wevers hier haar ſekeren toevlugt hadden.

Ubbo Emmius in ſijn Frieſche Hiſtorien, verhaald dat het Leidſche laken in ſoodaanige agting plag te weſen, dat in'*t* Jaar 1410. ten bevelen van *Faelqua Vorſtinne van Vrieſland*, een ſeer wrede Vrouwe, de Edele en Hoog-gebore Heeren *Ailt tho grote Valderen*, en *Ailt tho kleine Valderen* onnoſelijk ter doodt verweſen, ſouden onthalſt werden, ſy in plaats van op een Fluweel kleed, op een Leids-Laken nederknielden.

Jacobus Viverius in ſijn Kaart-Boek en Landtbeſchryvinge, in de Beſchryvinge van Holland pag. 230. verhaalt dat'er een *Webbe Linnen* tot Haarlem gereedt, in Spanjen gevoerd is, dat 75. ellenlang was, en niet meer als drie pont ſwaar woeg.

En heeft den ſelven *Samuel Ampſing* aangeteekent, dat Anno 1598. een ſtuk *Linden* binnen Haarlem gemaakt is om buytens Lands weg te vereeren, daar voor elke Vlaamſche elle veerthien gulden betaelt is. En dat in 't Jaar 1606. eenen Jacob Janſz Smuyſers aan Paſſchier la Martyn vermangelde een ſtuk *linnen*, ſoo fijn, als hier te lande noyt geſien was, lang 50. ellen, om vyf-en-veertig oxhoofden van den beſten wijn court. Soo zyn ook by de Heeren Staten van Holland eenige *Lijnwaat* Damaſt-werken tot Koniklijke en Vorſtelijke Geſchenken aldaar gemaakt, en betaalt tot vyftig gulden de elle. En verhaalt, by ſeker Koopman aldaar geſien te hebben getwynt garen, dat hy verkoft voor ſes gulden het loodt, en het pondt tot hondert vyftig gulden.

81 [e] *Een ongelooflijk getal van Menſchen*] Waar van wy alleen een proef ſullen nemen in de *Lakenrederye* binnen Leyden, dewelke als die in fleur was drie hondert en vyftig Getouwen heeft kunnen gaande houden, en tot elk Getouw behooren ten minſten vier *Vellebloters*, *Afdoenders*, *Vlakers*, &c. twee *Wolwaſſers*, twee *Kammers*, ſes *Spinders*, twee *Spoelders*, twee *Wevers*, twee *Volders*, twee *Kaarde-ſetters*, twee *Lake-Ruwers*, twee *Droogſcheerders*, een *Nopper*, een *Stopper*, twee *Verwers*, *Perſſers* en ſoo voort; ſoo dat aan elk getouw tuſſchen de dertig en veertig menſchen te werk koomen. En in 't geheel over 350. Getouwen binnen de Stad Leyden alleen doen dien Nering op't hoog-
82 ſte was, aan de Draperye en Laken-rederye over de twaalf duyſent menſen zyn te werk gekomen.

Het welke mede opgerekent in andere Manifactuyren, dewelke d'een door d'ander al mede hun volk van noden hebben, wel ſtaat kan gemaakt werden, dat daar aan een ontallijk getal van menſchen te werk komt. Welken aangaande ſeker Politijk op 't minſte gerekent, niet buyten waar-
83 ſchynlijke giſſinge, ſtaat maakte, dat'er in dit Holland over de vier-en-twintigmaal hondert duyſent menſchen moſten woonen en leven, namentlijk:

Door de Viſſcherye op Zee en de Viſſchers uyt te ruſten, voor ſoo veel daar toe behoort, met hun Schepen, tonnen, ſout en andere materialen en werktuygen daar toe behoorende omtrent vier hondert en vyftig duyſent, ſegge 450000.

Door de Land-bouwerye, binnelandſche-Viſſcherye, Duyn-meyerye, Turfmaken, en wat des meer is uyt te ruſten, tuyg, want en ander gereedſchap daar toe behoorende, ten minſten twee hondert duyſent, is 200000.

Door het maken van allerhande Manifactueren, Schepen, Konſt en Handwerken, die buytens lands verſonden werden, vier hondert en vyftig duyſent is. 450000.

Door den Handel in het vervoeren en buytens lands verkopen van alle Gewaſſen, en Werken onſer Inwoonders, 'tzy Vis, Land-vrugten, Handwerken, &c. En wederom van buytens lands te halen allerhande Waren en Koopmanſchappen hoedanig die zyn, om binnen 's lands ofte buyten's lands te verhandelen (daar onder niet gerekent, die deſelve ter ſleet verkopen) en alle de gene die deſelve Negocianten ten dienſt zyn, gelijke vier hondert en vyftig duyſent, ſegge 450000.

Door al deſe Inwoonders, voor ſoo veel ſy haar noodſaaklijkheid, en nootdruft van noden hebben te voorſien, te bearbeyden, omtrent alle 't gunt hier te lande werd geſleten, als ſpijs, drank, kledinge, woning, konſt, noodige, gemakkelijke ofte vermakelijken Huysraad, te maken of verkopen, ſes hondert en vyftig duyſent, is nog 650000.

Eintelijk door den arbeid en noodſakelijke ſorg van de ledig-gaande Edelen, Regeerders en Officianten in de Politie, Juſtitie, Finantie, Militie, Renteniers, Soldaten, Inwoonders van Gods Huyſen, armen, bedelaars &c. twee hondert duyſent, is 200000.

2400000.

Maakt t'ſamen de voorſz. vier-en-twintigh maal hondert duyſent menſchen. Want datmen het getal der menſchen wil rekenen, naar het hooft-geld nu of dan opgeſtelt, is wel bekent, dat daar op geen ſtaat en kan werden gemaakt op het alinge getal die in dit Land zijn, of wel moeten werden gehouden hier te zijn, om dat ſy komen en gaan, en even wel in dit Land werden onderhouden; by voorbeeld, al die geene die ſcheep varen, al die geene die om haar ſoberen ſtand in het hooft-geld niet en kunnen werden opgeſtelt, die in dit Land ontallijk veel zijn en zyn moeten.

[f] *Groote Nering en Vertiering*,] Den handel 84
van de Ooſtindiſche Compagnie beſtaat in de navolgende Speceryen en Waren; als *Peper*, *Folye*, *Noten*, *heele Rompen* of *gebroken Nagelen*, *Indigo*, *Poeyer-Suyker*, *Kandy-Suyker*, *Salpeter*, *Caſ-*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

sialinga, *Sandelhout*, *Kaneel*, *Was*, *Kamfer*, *Gomma-lacca*, *Segel-lak*, *Sapoenhout*, *droge* en *confijte Gember*, *Kokos-noten*, *Benjuwijn*, *Ebbenhout*, *Lywaten* geverst of ongeverst, *Porceleynen*; Allerhande Sijde Stoffen, als dobbele en enkele *Damasten*, *Armosijnen*, *geblomde Damasten* van driederhande coleuren, *Satijnen*, geblomde en gecoleurde *broccaden*, *Chinesche Stoffen op goude lakense wijse*, *Chinesche Zidsen*, *Panges*, *Krispen*, *Teffasejes*, gecoleurde *Chiaus*, en *Weerschijnen*, allerhande soorten van *Porceleynen*, en wat meer is.

85 g *Alleen by de Compagnie*,] Sedert het Jaar 1592. heeft men eerst op Oost-Indien beginnen te handelen, by eenige principale Koopluyden in compagnie binnen Amsteldam, daar van de apparentien goed en groot bevonden zijnde, onlangs daar na by verscheyde andere Koopluyden, so in Zeeland op de Maas, als in't Noorder-quartier en in West-Friesland, dewelke gelijke Compagnien opgeregt, en deselve Navigatie, Handeling en Commercie by de hand genomen hebben, tot dat in't Jaar 1602. om den selven Handel in een goede orde, policie, correspondentie en gemeenschap te brengen, onderhouden en vermeerderen, de Staten Generaal deselve Compagnien hebben vereenigt, en gelijk als tot een gebragt, en daar toe by openbare af-kundiging en aanslag van biljetten alle Ingesetenen van dese Landen doen nodigen, om onder het beleid en bestier van de Bewindhebberen daar toe gestelt in deselve Compagnie tot sekere bestemde somme toe, soo veel of soo weinig penningen als het hun believen soude, in te leggen; in welke equipagie en toerustinge tot dienst en profijt van dese Compagnie, de Kamer van de Bewindhebbers binnen Amsteldeldam soude hebben te bevorderen en besorgen d'eene helft; De Kamer van Zeeland een vierdepart; de Kameren op de Maze tot Rotterdam en Delft, en de Kamer in Noord-Holland tot Hoorn elks een agtste part, daar toe aan deselve Kameren in den Jare 1602. een Reglement en Octroy voor den tyd van twintig Jaren verleent en vergunt is. Het welk van tyd tot tyd onder sekere bygevoegde ampliatien is vernieuwt en gecontinueert; als mede op den 22. Deeemb. 1622. en den 13. Maart 1623. en den 22. Junii 1647. gelijk in't brede te sien is in't Groot Placcaat-boek 1. vol. pag. 539.

Het wlk met den Jaare 1672. komende te expireren, wederom is vernieuwt en verlengt voor gelijke vyf-en-twintig jaren.

En of wel by het eerste Octroy van den Jare 1602. deselve Compagnie privative en alleen was toegestaan op Oost-Indien te mogen handelen, soo is op den 9. September 1606. by Placcaat van Gemelte Staten Generaal, tot meerder sekerheid verboden. *Dat geene Ingesetenen nogte Inwoonderen van de Vereenigde Nederlanden, 't zy Koopluyden Commysen, Schippers, Stierluyden, Zee-varende luyden, nogte andere, direktelijk nog indirectelijk sullen onderstaan uyt de Vereenigde Nederlanden of andere Koninkrijken en Landen, in yemands dienst anders dan in de voorsz. Generale Compagnie te varen, ofte te handelen in eeniger manieren voorby de Capo de Bone Esperance, of door de Straat van Magellanes op de verbeurte van Lijf, Schepen en Goedt.* En nog naarder by Placcaat van den 3. December 1616. en by vernieuwing van den 14. Decemb. 1617. en 4. May 1632. verboden in vremde Potentaten dienst naar Oost-Indien te varen, of eenig volk in vreemde Heeren dienst aan te nemen, nog naar Oost-Indien te varen buyten de geoctrojeerde Oost-Indische Compagnie. Welken Handel in den tijd van tagtig Ja- 8[illegible]
ree soodanig is aangewassen, dat nu jegenwoordig in Indien de Compagnie een gantsche Republijcq besit, en regeert; en wel magtig soude zyn haar Capitaal, waar by de Compagnie is opgeregt, af te leggen, ten waar het selve in faveur van de participanten, ter uytdeelinge van de avancen en winsten daar mede gedaan, most werden gehouden, welke uytdeelinge werd gedaen als van de 88
retoeren vyf ten hondert in cassa is, met welke actien in deselve Compagnie op goede en quade tydingen, een seer groten Handel werd gedreven; en de avancen van dien sodanig zyn geresen, dat een actie van een hondert gulden Capitaal gemeenlijk tussen de vier en vyf hondert gulden waardig is, nu meerder dan minder.

h *Na de West-Indien*,] De opregtinge van de 89
West-Indische Compagnie is naar het voorbeeld van de Oost-Indische, geschied in den Jare 1621. om in gelijkheid van deselve te mogen handelen. op de Kusten en Landen in *Africa* van den *Tropicus Canceri* tot *Cabo de bon Esperance*. Item op de Landen van *America* ofte West-Indien, de *Straat Magellanes*, *la mair Anjan*, en andere daar omtrent gelegen, *Brasil*, *Farnambuco* en *Nova Guinea*. Daar van het Octroy en Instellinge van den 3. Junii 1621. te sien is in't Groot Placc. Boek 1. Volum. pag. 565. Dog is van soodanigen opgang niet geweest, dat het selve heeft kunnen gemeintineert en staande gehouden werden, soo dat den selven handel in het Jaar 1634. onder sekere Conditien voor een ander is open gestelt, en een ieder genodigt en aangemoedigt, aldaar nieuwe Colonien te soeken, welke Conditien op den 6. Jan. 1635. den 16. Octob. 1637. den 29. April 1638. en den 10. Augusti 1648. sijn vernieuwt, mede aldaar breder te sien. Doch al mede van weynig effect en voortgang, en die geene, dewelke haar daar na toe begeven hebben, zyn aldaar niet wel gevaren, soo dat de saaken van de West-Indische Compagnie voor verlooren actien werden gehouden, daar niet of weinig van te wagten staat.

Den Handel op West-Indien bestond voornamentlijk in *Tabak* en *Suyker*, in *Letterhout*, *Campechehout*, *pokhout*, *Geelhout*, *Huyden*, *Kattoenen* en eenige ligte sijde Stoffen: Ook waren daar eenige *Silvere Mijnen*, daar van sekere Silver-mijn in de Capitanie van *Siara* by publicatie van den 31. Augusti 1652. aan een yeder werd opengesteld.

i *De Zee te beveiligen*,] Dit is wel het ruwste 90
slag van volk, en by na het schuym uyt alle volken, en daarom niet als met strenge ordre te regeeren, die men niet anders als om te vegten aanneemt, en zyn daar in gelijk met de Soldaten te land, als alleen dat het gevegt te water op een andere wijse toegaat.

91 [k] *Ten dienst van den Koopman*,] Dit is een ander slag van volk, in de kunst van de Zee-vaart geoeffent, met de andere soort niet gemeens hebbende, welkers dienst alleen is het Schip te voeren, na de plaats daar het selve geschikt is, en sy op aangenomen zyn, een seedig en wel gemaniert Volk. Van het regt tussen de Schippers, Reders, Bevragters en Bootsgesellen in 't lange te sien de Ordonnantie van Keiser Karel op de Zee-regten van *den* 19. *Julii* 1551. en van Koning Philips van *den laetsten Octob.* 1563. het Placc. van den 26. Julii 1597. en den 2. April 1605. mitsgaders de *Oude Zee-regten van Westcappel*, hier voor op het *derde Hoofdstuk* t' sijner tyd ingelijft, en die *Gotlandsche Water-regten*, by de gemeene Koopluyden tot Wisbuy gemaakt en geordonneert, dewelke met den druk gemeen zyn, welke Wisbuysse Zee-regten al veel uyt die van Westkappel getrokken en over-geschreven zyn; Uyt alle dewelke het selve regt soo tussen de Koopluyden en Schippers, als tusschen den Schipper en Schipsgesellen, beknoptelijk by een is gestelt.

92 [l] *Onder het gebied van hunne Officieren*,] Volgens den Artykel-Brief en Instructie tot dien eynde op *den* 27. *April* 1629. opgestelt, op den 24. *Julii* 1636. vernieuwt, en op den 4. *Augusti* 1664. vermeerdert, te sien in het *Groot Placc. boek* 2. *Vol. pag.* 187. en 3175. En den jongsten Artykel-brief en Instructie rakende den Oorlog ter Zee van den 16. Septemb. 1672. en de *nader ordre tot beter directie van de nodige Krijgs-discipline van den Oorlog ter Zee* van den 27. Julii en 32. Decemb 1665. den 14. April 1672. en 24. April 1673. als breeder te sien is in het *Derde Placc. boek lib.* 1. *tit.* 6. onder *num.* 5. 6. 7. 8. *pag.* 209. *en volgende.*

[m] *Onder hunne Schippers en Stierluyden*,] Als hier voor onder de Zee-regten tussen den Schipper en sijn Schips-gesellen in 't lang is aangetekent.

93 [n] *Voor seker loon*,] Om dat de luyden niet en souden werden overschat, soo zyn op alle Veeren Ordonnantien, waar naar haar de Schippers en de Reisigers gedragen moeten. Soo ook op het bestellen der Pak-goederen, dat deselve niet en werden vermist, en hoe veel daar van te vragt moet betaalt werden.

94 [o] *Van d'eene Plaats op d'ander*,] Hier in werd de gelegenheid van Holland by den Schrijver van de Aanmerkingen over de Vereenigde Nederlandsche Provincien cap. 3. onder anderen seer gepresen, wegens het groot getal van Rivieren en Vaarten diemen in dese Provincie vind, welke niet alleen tot alle groote Steden geleyden, maar ook by na tot alle Dorpen en Boeren-huysen in 't land, en de ontallijke Zeil en Trek-schuyten, diemen langs deselve heen en weer siet kruyssen, het welk een groot gerief is voor den Koophandel, die de situatie of gelegentheid des Lands eigen is, daar de Vaarten soo gemeen en soo gemakkelijk zyn, dat het klein Vaar-tuyg al veel by een alleen kan gevoert werden; en een paart in eene Schuyt meer volk of goed kan voort-trekken, dan vyftig met een Wagen, daar het torssen en dragen den prijs van alle Waren van eenig gewigt dapper vergroot; En datmen door dit gemakkelijk reysen geen tyd en verliest, en by nagt en by dag op de juyste en gesette tyd kan voort-komen, en ondertussen geen saken versuymt werden, met datmen al voort-varende slapen, eeten, lesen en schrijven kan, en alsoo by een naarstig Man, voor dewelke het waarnemen van den tyd het grootste natuyrlijk gemak is, niet verlet of versuymt werd. Daar by komt, dat de Vragten en Veer-gelden te Scheep soo reedelijk gestelt zyn, dat deselve niet het vierde part komen te bedragen van de Vragten met de Wagens.

[p] *Matrosen*,] Waar het woord Matroos 95
van af-komt, heeft sijn bedenken. *Mat* beduid in het Hebreeus, en ook in onse Oud-duytsche taal, moede van werken, soo seidmen mat en moede, en *Tros*, is soo veel als last-dragt; soo seidmen trossen, dragen; en sulks Matros of Matroos, Last-drager en Arbeyder, en een die het werk doet soude beduyden: Dog eygentlijker geseid van boot en Schips-luyden; soo werd in de Oude Zee-regten met onderscheid genoemt Schip-heer, en Schips of Bootsgesel, en by de volgende Ordonnantie Schippers en Schip-luyden.

[q] *Kapers en Zee-Rovers*,] Dese zyn van twe- 96
derhande soorten; Andere dewelke by publicatie werd toegelaaten op den vyand te mogen kapen en roven; andere, dewelke sonder toelatinge op Zee al roven wat sy krijgen kunnen, sonder onderscheid van vrienden of vyanden, diemen eigentlijk Zee-Rovers noemt. Die daar sy agterhaalt werden, niet alleen voor vyanden gehouden werden, maar buyten dien sy, en ook al de gene, dewelke deselve eenige hulp of bystand gedaan hebben, met toevoer van Vivres, Victualie, Amonitie van Oorlog, Schips-gereedschappen, of andere noodsakelijkheden, aan lijf en goed werden gestraft, volgens Placcaat van de *Staten Generaal van den* 25. *Augusti* 1611. Soo werd ook by Placcaat *van den* 27. *Julii* 1627. *en* 26. *April* 1653. seer scherp verboden, dat niemand van de Ingesetenen deser Landen op vremde Commissien in Zee sal mogen gaan of verblyven, mede op peyne van lijf en goed. Soo ook die geene, dewelke op dubbele Commissie in Zee varen, voor Zee-rovers werden gehouden, en als de soodanige getracteert sullen werden by Placcaat van den 20. Januarii 1658. dewelke ook by de Regten voor vyanden werden gehouden, en geoorloft is op deselve te roven, en het hare te benemen. *Arg. Authent. Cassa & irrita. Cod. de Sacrosanct. Eccles. junct. tit. de milite Vasallo, qui contumax est. libr.* 2. *feudor. tit.* 22. *Bald. in l.* 1. *Cod. Qui bon. ced. poss. dicit piratas hostes publicos & infames esse, & in l. Navigia Cod. de furt. piratas hostibus fidei comparari & ideo posse impune despoliari, quem refert & probat* Jason *in Consil.* 170. *vol.* 2. *& piratas latrones vocat* Alva *in Cap.* 1. §. *Navigia. extr. de statu & consuet. Contu. lib. Eccles.* Kapers zyn eygentlijk die geene, dewelke op behoorlijke Commissie varen, die hun in alles moeten houden na de Placcaten dien aangaande gemaakt of nog te maken.

[r] *Boeren*,] Alsoo geseyd als Bouw-heeren, an- 97
ders Huys-luyden, om dat door haar de dagelijkse Huyshoudinge, en noodsakelijk onderhoud verschaft werd.

[s] *Suyvel*,] Dit werden Koe-boeren genoemt, om dat sy niet als met de Beesten, het Koeyen-mel-

ken, en Suyvel-maken om gaan; dese zijn wel van de domste en botste soort, om dat sy weinig ommegang met mensen hebben.

[t] *Slagt-beesten*,] Dit werd ook, en wel meest by Stee-luyden, en luyden van gelegentheid gehanteert, die of haar eygen Land, of ook wel ingehuyrt Land van andre, met magere Beesten, het sy vare Koeyen die geen Kalf en dragen, of met magere Ossen besetten, en om hun plaisier beweyden en vet maken; dese werden Osse-weyders genoemt.

[u] *Naarstig en arbeidsaam*,] Daar in sy van de oude Duytse verschillen, dewelke buyten den oorlog luy waren, en van geen werken en wisten. *Nec arare terram, pigrum quinimo, & iners videtur sudore acquirere, plus per otia transigunt, deditı somno, ciboque*, seyd *Tacitus de Morib. Germ.* Sy weten van geen Land te bouwen of te ploegen, 't is een luy volk, welke voor onaardig houden, yets door arbeid en sweten te verkrygen, sijn veel ledig, en houden veel van eten en slapen.

[w] *Dom en bot*,] Soo seidmen van yemand, dewelke niet heel wel gemanierd en is, een botten Boer, en Boers, of op sijn Boers, German. **Beurischer weys** / Boersheyd, onmanierlijkheidt. Soo seid *Cicero*, lib. 3. *Officior. Urgent sane rustice, negant enim posse, & in eo perstant.* Sy sijn Boers in haar bejegening, sy seggen niet te kunnen, ende en willen niet onderregt sijn.

[x] *Stijfsinnig, en geensints van haar gewoonte*,] Om dat sy by na gelijk als de Beesten, daar sy mede om gaan, uyt gewoonte leven, en geen reden van haar doen weten te geven, voornamentlijk omtrent hunnen Godsdienst, dewelke meest bestaat uyt Paus gesinde, dat sy het houte geloof noemen, daar van sy geen andere reden weten by te brengen, als dat sy die verblintheydt aanhangen, om dat haar Ouders, Voorouders en hare Vrienden van die Gesinte geweest zijn. Zoo sijn sy ook in andre saken van haar oude manier van doen niet af te brengen, alwaar 't soo dat sy voor de hand wisten, en genoeg overtuygt waren, dat het anders beter was.

[y] *Slegt, opregt*,] Gelijk de oude Duytsen, *Gens non astuta nec callida detecta, & nuda omium mens*, seyd *Tacit. de Morib.* Een volk, niet olijk nog bedrieglijk, maar openhertig.

[z] *Haar spijs*,] Sy leven van de Land-vrugten, gelijk de oude Duytsen, *Cibi simplices, agrestia poma aut lac concretum, sine apparatu sine blandimentis expellunt famem*, seyd *Tacit. d. loco.* Geringe Spijse, wilde Boom-vrugten, veel melk, en met slegte Pot-kost versadigen sy haren honger, dog dat onderscheid isser in, dat de oude Duytsen veel vlees aten, en al veel met de Jagt van het Wildvang hanteerden, dat by ons niet en is, soo dat sy haar al veel met den slegten Pot-kost, en met Melk moeten behelpen, uytgesondert enige weinige, die ook somwijlen Spek en Vlees eten.

[a] *Bier, daar sy haar selden in matigen*,] Soo dat sy hier in de Duytsen gelijk zijn, daar van *Tacit. d. lib. de Moribus Germ. Potui, inquit, humor ex hordeo aut frumento, in quandam similitudinem vini corruptus. Diem, noctemque continuare potando, nulli probrum*; Haren drank werd van Gerst en Water gekookt, dat sy soo sterk maken als wijn, en een nagt over te sitten drinken, en is by haar geen schande. En een weynig daar na seyd hy: *Crebra, ut inter vinolentos, rixa, raro conviciis, sæpius cade & vulneribus transiguntur. Dat is:* Onder haar, gelijk als gemeenlijk onder dronke luyden, vallen grote twistwoorden, dewelke selden sonder doodslaan of wonden eyndigen; soo is ook onder de Boeren selden Kermis of diergelijke by-een-komsten, of daar werd gevogten, dog voor desen vry meer als tegenwoordig, het welk niet uyt hun eygen aart, maar om de grote Boeten en naauwe toesigt nu is gemindert.

[b] *Grof en sterk, dog loom van lighaam*,] Gelijk als tot het werken toe-gestelt, anders als de oude Duytsen, welkers kloekheid in de handeling der Krijgs-wapenen bestond, dog niet veel van werkarbeid hielden. *Magna corpora & tantum ad impetum valida, laboris, atque operum non eadem patientia.*

[c] *By den drank, en in de Herberg*,] Om dat 98
veeltijds de luyden by den dronk rijk en mild sijn, tot kopen en verkopen genegen, en veel al tot malle koopmanschappen vervallen, is op veel plaatsen ten platten Lande een Wet en gewoonte, dat die geen, dewelke in een dronken gelag enige Koopmanschap komt te doen, daar aan hy misleid en bedrogen is, des anderen daags, of wel binnen vier-en-twintig uyren na dat den koop geschied is, van den Koop mag afgaan, mits betalende het gelag of wijnkoop, soo daar enige op verteert is. *Sie Grot. Inleyd. 3. Boek, 14. Deel, num. 8.* Costuymen van Rhijnland, *art.* 94. en 't gene aldaar aangetekent; *Burgund. ad Consuetud. Flandr. in Proëm. Num. 5.* verhaald ook van gelijke Costuymen in Vlaanderen, daar hy seer aardig op de manieren van dese Luyden speelt, in 't voorgaande Hoofdstuk, N°. 52. breder aangetekent.

[d] *Van het Vee*,] Als van Paarden, Koeyen, Ossen, Kalveren, Schapen, Verkens, Hoenderen, Gansen, Duyven, &c. dese werden Koeboeren genoemt.

[e] *Telen*,] Dit zyn eygentlijk Agricolæ, en Boe- 99
ren die het Land bebouwen, dewelke niet en mogten ter Heervaart ontboden werden, of tot eenig bysonder werk gebruykt werden, op dat de Landbouwerye ondertussen niet en werde verhindert. *Vide l. 1. Cod. de Agricolis, Censitis & Colon. Vide Klok de Contribut. cap. 18. N°. 41.* en waren gelijk als diensteygen aan het bepaalde Land, dat sy bebouwden, sulx dat het Land verkoft wierd met de dienstbaarheid van soodanige dienst-eygenen, en het Land sonder deselve dienst-eygenen niet en mogt verkoft werden, of dat deselve dienst-eygenen, op ander Land, als daar sy toe behoorden mogten geset werden, *Per l. 2. Cod. de Agricol. & censit. Covarruv. ad. cap. quamvis, part. 2. §. 1. num. 3. luc. de Penna, ad l. 2. Cod. de Agric. Andr. Gail, de Arrest. Imp. cap. 8 num* 14. Daar toe ook haere Kinderen verbonden waren, *l. 11. Cod. Eod. Pirez ad Cod. d. tit. de Agricol. & censit, num. 7. 8.* Dese waren andere Huys-dienstelingen, en andere Lands eygenen, *Inquilini & Coloni*, daar van de *Inquilini* tot de Huys-dienstbaarheid, en *Coloni* tot de Landbouwerye behoorden, *Brunnemann. ad l. 2. Cod. de Agricol. & censit.* Alle welke dienstbaarheden by ons onbekent zijn; dog in Duytsland is nog gelijke manier van doen onder de Lijf-eygenen in gebruyk, daar sy nog hare *Colonos adscriptitios*, en Land-dienstelingen hebben, *Vide Joann. Frideric. Hussan.*

Hussan. in Tract. de Serv. & hominib. per tot. & maxime, cap. 2. num. 37. *Georg. Schultz ad tit. instit. de jure personar. litt. c.* Gelijke soorte van dienstbaarheyt is ook in Vrankrijk in gebruyk, die sy noemen *les Hommes de mainmorte*, dewelke wel eygentlijk geen slaven en zijn, maar aan de Land-dienstbaarheid van den Heer, met Wijf en Kinderen Verbonden zijn, welk regt ook met het Land overgaat. *Vide Piresf. ad d. tit. Cod. de Agricol. & censit.* En daar van werd in 't lange verhandelt, *ad Consuetud. Burgund. Rubr. 9. des mains mortes.*

Op dat de Landbouwerye, en het insamelen der Landvrugten niet en werde verhindert, so is den Bouw-luyden by ons ook toegelaten op een Sabbat-dag of andere Heyligen dag, hun werk te mogen vorderen, sonder verbeuren; Als te sien by de 125. *Keure van Rynland*, luydende aldus: Niemand en sal op Sondagen of geordonneerde biddagen eenig uytwendig werk mogen doen; maar hem daar van af houden, uytgesondert nogtans dat elk eenen sijnen Hoy-bouw, en Oogst na gelegentheid des tijds sal mogen waarnemen.

100 [f] *Tuyn en Boomgaard-luyden*,] Daar onder behooren ook de Warmoesiers, Groen-luyden, Ent-luyden, Saad-verkoopers en Blommisten, dewelke eigentlijk onder de Land-bouwerye niet en behooren, immers onder de Boeren en Bouwluyden niet werden gerekent: als zynde Neringen en Koopmanschappen op sig selven. Soo zyn voor desen de voornaamste van de Stad van Leyden Warmoesiers geweest, dewelke haar met de beteelinge van allerhande Aard-vrugton en Warmoes-vrugten geneerden, die sy na alle andere Steden en Plaatsen, daar die teelinge nog onbekent was, in groote menigte versonden, daar door sy in korte tyden rijk en welvarende wierden, en de Warmoes-landen tot een hoogen prijs deden opsteygeren, tot vier en vyf, ja de sommige tot ses duysend gulden yder morgen, soo dat by het redres en herschattinge van de verpondingen van den Jare 1632. deselve als soo veel meer in prijs, en dienvolgende ook in huer, waardig zijnde dan andere landen, wel tot vier-dubbel in de verpondingen verhoogt zyn geworden.

101 Dog sedert dat de Saad-luyden het Saad aan andere hebben beginnen te verkoopen, en de teelinge van deselve vrugten algemeen gemaakt is, en men bevonden heeft, dat de Geest en Veenlanden ligtelijk tot deselve teelinge bequaam gemaakt konden werden, heeftmen over al gelijke teelinge opgestelt, soodanig dat die plaatsen, dewelke self plagten te trekken, nu van hunnen overvloed mede aan andere plaatsen versenden, dewelke geen grooter verpondingen van hunne Teel-landen en betalen als jegens gemeen Land, en daarom het goed beter koop kunnen geven, als andere beswaarde landen, is deselve Neringe tot Leyden dapper komen te vervallen.

102 Soo is het ook gegaan met de Ent-luyden en Enterye van allerhande Fruyt-boomen, dewelke alleen in en omtrent de Stad Leyden plag te wesen, en een Neringe was van grooten doen en van grooten opgang. Maar sedert datmen deselve Enterye in 't Veen mede heeft beginnen op te stellen, soodanig is vermenigvuldigt, dat daar geen of weinig voordeel te doen is. En alhoewel de Enterye uyt het Veen soo goed niet is om op het hooge, en in vast en droog land te planten, soo heeft evenwel de menigte daar in een groot verval gebragt.

De Blommisten, en de geene dewelke haar met 103
het sayen en af-setten van allerhande soorten van Bloemen, Tulpen, Anjers, en wat des meer is, erneren, zyn wel meest in eenen stand gebleven, en weeten met het doen voort-komen van eenige Bloemen, dewelke niet gemeen en zijn, of noyt meer gesien en zijn, onder de Lief hebbers nog al een grooten handel te dryven. Welken aangaande voor wat wonders te gedenken is, dat korts na de groote sterfte van het Jaar 1635. als namentlijk in 't Jaar 1636. en in 't begin van het Jaar 1637. binnen Haarlem den Handel der Blommisten in in allerhande rariteyten van Tulpen seer hoog geresen is, het welk tot Leyden, Amsteldam en sommige Steden in 't Noorder-quartier mede volgde, in soo verre, dat voor eene Tulp, die voor en naar om tien of twaalf stuyvers te bekoomen is geweest, tot vyftien hondert en meer guldens wierd gegeven. Tot Haarlem waren verscheide Wevers, die al hun goed tot geld maakten, en aan desen Handel geraakten, en soo sy meenden, tot schat-rijke luyden wierden. Al wie maar raad wist om de Randsoenen van het gekofte te betalen, geraakten aan desen Handel: want men handelde op credyt, om 't verkofte in het Saysoen van den een tot den anderen te leveren. Die nog eenig geld bedongen, en by tyds ophielden, die waren daar best aan. De Waarden en Herbergiers voeren daar ook wel van: want daar wierden uyt de bedongen Rantsoenen, dewelke wel meest in den slag bleven, groote maaltijden gehouden; Het welk eintelijk eer dat het nog tot de Levering kwam, van sig selven stuyte, en gelijk het te vooren schielijk was geresen, ook soo schielijk daalde; Derhalven de Magistraten en Overheden van de Steden *Haarlem*, *Leyden*, *Amsteldam*, *Alkmaar*, *Hoorn* en *Enkhuysen*, daar uyt het bederf van hare Ingesetenen te gemoet siende, 't selve aan de Staten van Holland te kennen gaven, en versogten, dat al soodanige contracten en handelingen mogten werden vernietigt, en voor ongeoorloft de Koopmanschap mogt werden gehouden. Daar op by haar Ed. Groot Mog. naar genomen advijs van den Præsident en Raden van den Hove Provinciaal, naar haar gewoonlijke wysheyd op den 27. April 1637. wierd verstaan. *Dat voor en aleer haar Ed. Groot Mog. en den voorsz. Hove naarder souden werden geinformeert ende berigt, op den oorspronk, en tijd, van de successive en grove rijsingen in 't verkoopen van de Tulpen, als mede van ae subite dalinge van dien, de diversiteit van de gemaakte contracten, met den gevolge van dien, mitsgaders de menigvuldigheid van de Contrahenten in de respective Steden*; Het welk haar Ed. Groot Mog. meinden dat gevoeglijkst soude kunnen werden gedaan en geeffectueert door de respective Magistraten van de Steden, *dewelke versogt wierden partyen contrahenten te accorderen en vereenigen, was het doenlijk, of dat deselve anders gehouden souden zijn, haar genome informatien aan den voorsz. Hove over te senden. En wierden middelertijd de Planters van de voorsz. Tulpen geanthoriseert, haar verkofte Tulpen tot laste van hare Kopers, die in gebreke*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

bleve, hare gekofte Tulpen te ontfangen, naar voorgaande behoorlijke insinuatie te behouden of verkopen, om daar na het kort op deselve Kopers te verhalen, ingevalle verstaan soude mogen werden, dat de voorsz. kopen haar effect behoorden te sorteren. Blijvende middelerwijlen alle contracten van Tulpen in suspenso, en ongepræjudiceert. Daar by de saak alsoo is gebleven, sonder dat op alsulke obligatoire contracten enig regt is gedaan. Van desen handel wierden niet alleen de dagelijkse prijs-couranten in alle Steden overgesonden, maar zyn daar van verscheyde blawe boekskens en beschryvingen in druk uytgegaan, dewelke by sommige liefhebbers ter wonderlijker gedagten werden bewaart. *Aitzma 2. vol. 17. boek pag. 504.*

104 [g] *Moeder-taal in alles gelijk,*] Als dewelke t'enemaal mannelijk is, en de woorden na hare boekstaven volmondelijk uytgegalmt.

[h] *Ongelijk sagter,*] Dit is de Nedersaxense en regt Hollanse Taal, ongelijk safter en cierlijker dan de Over-Saxische; Soo seggen wy Hout, in plaats van *Holt*, Sout in plaats van *Solt*, timmeren in plaats van *zimmeren*, bijten in plaats van *beitsen*, Water in plaats van *Wasser*, Huys in plaats van *Haus*, en soo voort.

[i] *Verbabbelen,*] Voornamentlijk in de Marktwijven, en omloopers van allerhande Vrugten en Huys-noodsaakelijkheden, dewelke haren galm soodanig veranderen, datmen onmogelijk niet en kan verstaan wat sy roepen.

[k] *In d'eene Plaats anders,*] Anders werden de 105 andersints goed Duytsche woorden uytgegalmt by een Hagenaar, anders by een Leydenaar, of een Dortenaar, en nog anders by een Rotterdammer en Delvenaar, en anders by een Amstelдammer en een Noord-Hollander, ook anders by de Stee-luyden, en anders by de Boeren en Huys-luyden.

Verscheyde Talen,] Soo dat hunne Konst-woorden, soo sy die noemen, niet wel en kunnen werden verstaan, sonder insien en verklaaringe vande Bastard-woorden-boeken, tot dien eynde byeengesteld. Niet dat'er geen Konst-woorden onderloopen, dewelke niet wel anders als by omspraak kunnen werden verduytst: Maar dat buyten dien het misbruyk van de Grond-taal in andere woorden, dewelke men wel eygentlijk in goed duyts kan seggen, onverdraaglijk groot, en daar in met ander mans veeren onverstandelijk gepronkt werdt.

[l] *Verscheide Taalen onder een,*] Daar van wy t'sijner plaatse breeder sullen handelen.

IX. HOOFTSTUK,

Van de zeden en manieren der Geldersen en Zeeuwen in 't besonder.

INLEYDING.

De Batavieren *werden tegenwoordig verdeelt in* Geldersе, Hollanders *en* Zeeuwen, *want de* Friesen *zyn altoos van de* Batavieren *onderscheyden. De* Keltise, *daar na verwisselt in* Gelderse, *sijn de* Zuid-Cimbers, *die by de Romeynen* Sycambri *genoemt wierden; waren van aart en imborst den ouden* Duytsen *meer gelijk als de* Hollanders, *als nader aan deselve gelegen. Werden voornamentlijk met den ouden* Duytsen *geleken, in de gewoonte van hun* Staatse *Vergaderingen, die sy* Land-dagen *noemen, in saken van Oorlog, Huwelijken, Overdragten, Gast en Herbergzaam in hun Steden, Huysen, Kledingen, Eten en Drinken, en in hunnen Godsdienst, Oorlogs-luyden van geboorte, Ryders en Snaphanen. De* Hollandse Batavieren *hebben hun meer met den Koophandel bemoeyt, daar door sy sediger en beter gemaniert van ommegang sijn geworden. De* Batavise Zeeuwen *hebben hun dapperheid in het bebouwen van de* Zee, Schipvaart *en* Zee-roverye *geoeffent,* Matzers *genoemt, in andere Landen seer ontsien en gevreest, anders gul en openhertig. By de* Land-vorsten *om haar onvertsaagde kloekmoedigheyd en yver voor hare Vryheid, veel ter Heerevaart versogt. Haar Wapentuyg en Veldteeken. Haar ruwe manier van leven met den ouden* Duytsen *gelijk. Haar Land werd door de Zee by naar onwinbaar gemaakt. Daar van haar naam en naam reden. In hun eerste nedersate een slegt en arm volk, dog in korte tijden door haar* Zee-rederye *tot rijke en magtige Luyden geworden. In het begin waren hare Landvrugten sober en slegt, door kunst en moeyte van bedijken seer vrugtbaar geworden, voornamentlijk in de Tarw en Saad-dragende Landen.*

De Batavieren werden [a] tegenwoordig verdeelt in Gelderse, Hollanders en Zeeuwen, daar van de Gelderse de eerste, de Hollanders de tweede, en de Zeeuwen de laatste plaats werdt gegeven; wat [b] de oude Friesen aangaat, deselve zijn altoos van de regte Batavieren onderscheyden geweest. De [c] Zuyd-Cimbers, by de Romeynen Sycambers, nu Gelderse ofte Keltise, sijn de voornaamste en [d] eerste Cymberse en Keltise Landsaten deser gewesten geweest, kloeke en ontsaggelijke Mannen, en in hunnen aart en imborst den ouden Duyt-

Duytsen meer gelijk dan de Hollanders; kennelijk blijk daar van, is dat sy naast aan de hooger Duytsers aanpalen, en gelijk van ouds, alsoo nog tegenwoordig, veel gemeenschap met de selve hebben gehouden; werden bysonderlijk [e] met den ouden Duytsen vergeleken in de gewoonten van haar Staatse Vergaderingen, die sy Land-dagen noemen; in saken van Oorlog, Huwelijken, saken van Overdragten en overkomsten, Gast- en Herbergsaamheid, sterk in 't drinken, in hunne Kledingen, Steden, Huysen, Gods-dienst, en wat diergelijcke meer is. Van jongs af in den Oorlog opgekweekt, en [f] gelijk als met en tot den oorlog geboren; geweldige Voorstanders van hunne Vryheid, Rijders en Snaphanen, [g] welkers Ruyterye by den Romeynen immers niet min dan de Hollandse ontsien was. De Nederste Batavieren, nu Hollanders, in onderscheid van de andere, hebben haar [h] meest met de Koopmanschap erhouden, soo sy nog doen, daar door sy uyt de gemeenschap met andere volken, doorgaans stadiger, en [i] van beter gemaniert leven gehouden zijn, dan de andere.

De Zeeuwen, het laatste volk der Duytsen, zyn ook van ouds [k] onder de Batavieren begrepen geweest, en gelijk de andere te Lande, hebben sy hare dapperheid ter Zee, in 't bebouwen van de Zee geoeffent; van de welke de [l] eerste Zeerovers in andre Landen bekent zyn geworden, daar van sy [m] by de sommige Mattiaci, Matzers, dat zyn dood-slagers, genoemt zyn, in andere Landen soo ontsaggelijk, dat al de Nederlandse Zee-vaarders en Kapers, na de [n] Vlissingers eerste en oudste Zee-reders, buyten die van [o] West-Kappel, [p] Pitselingers of Vlissingers genomt zijn; sy sijn van ouds bekent voor goed-aardig en opregt van gemoed, [q] gul en openhertig; sy zyn seer vernuftig en verstandig in hun Koopmanschap, [r] lief hebbers van de Vryheid, vaardig, dapper en volstandig in de Wapenen, daarom sy van de Landvorsten [s] veel ter Heerevaart beroepen wierden. [t] Haar Wapentuyg is van ouds van dat van de Hollanders onderscheyden geweest; sy hadden meest kromme Baarsen en Staven, daar sy haar Vyand mede slagteden. In de geheugenissen van de oude geschiedenissen, werden sy veel by Leeuwen geleken, daar van hun Wapen een Leeuw, ter halven uyt de baren van de Zee opkamende, met dusdanig omschrift, LUCTOR, ET EMERGO. *Ik Stryde, en Verrijse.* Sy hebben ook [u] veel andere Penningen gehad, soo in Silver als in Koper, met seer duydelijke omschriften, daar sy haar kloekheid en dapperheid mede hebben uytgebeeld. [w] Haar manier van leven was met de manieren der oude Duytsen gantsch gelijk.

De Zee maakt dit Land [x] by na onwinbaar, waar van de Graven van Holland in hare Brieven, Zeeland dikmaals noemen een sterkte der Zee.

[y] Van des selfs Naam-reden, van waar, en waarom het Zeland genomt is geweest, brengt de eygenschap van het Land self mede, als aan en rondom in de Zee gelegen; Het is van ouds een seer [z] slegt en arm volk geweest, van geringen doen, bestaande alleen in arme Vissers, dog sijn daar na in korte tijden met hun handelinge ter Zee, tot magtige en rijke Koopluyden geworden, de welke met hunne Schepen in vele vreemde Landen, hare Koopmanschappen over en weer hebben beginnen te verhandelen.

Gelijk als de menschen hier in 't begin haar [a] sober hebben moeten behelpen, zoo zijn ook de vrugten en leeftogten van dit Land, dat rondom in 't Water lag, seer sober geweest, tot dat het selve met groote moeyte en kunst heeft beginnen bedijkt te werden, en de Landbouwerye is beginnen geoeffent te werden, want het bedijkte Land, door den opgesetten slibber van de Rivier, en het neerstig bebouwen van de Landsaten, soodanig is aangewassen, dat het gunt te vooren met de Zee plag gemeen te leggen, en by na onvrugtbaar was, nu tot het [b] beste Land is geworden, daar beter Tarw en Zaad wast, als in eenige Landen.

Kort inhoud van de Bewijs-redenen op het

NEGENDE HOOFT-STUK.

1. *Tot het Jaar* 800. *zijn de* Gelderse, Hollanders *en* Zeeuwen, *met eenen gemeenen naam* Batavieren *genoemt, anders* Neder-Saxen.
2. *Het oud* Batavien *heeft sig niet met het* Batavise Eyland *bepaalt, maar over al het Land tusschen de* Schelde, *de* Maas, *den* Rhijn *en de* Zee *uytgestrekt, begrijpende mede* Kennemerland *en* West-Vriesland, *daarom ook by de oude* Schryvers Vrieslandt *genomt.*
3. *Der oude Duytse zeden en manieren met den* Geldersen *gemeen, hoe te verstaan.*
4. *De* Gelderse *gelijk als tot den* Oorlog *geboren en opgewiegt.*
5. *Onder de selve de voornaamste* Batavise *Ruyters, by* Sligtenhorst *al te hoog verheft, en den selven wederleidt.*
6. *De kunst van swemmen, de* Hollanders *eygen.*
7. *De* Betuwe, *een klein gedeelte van* Batavien, *ten onregt den* Geldersen *alleen toegeschreven*
8. *Hoe verre sig het oud* Batavien *heeft uytgestrekt.*

9. De

9. De Gelderse, *een volk op hun selven, buyten de oude* Bataviers, *daar sy naderhandt mede zijn vereenigt.*
10. Slichtenhorst *tegengesprooken en wederleid.*
11. *Wie dat waarschynelyker de* Gelderse *of de* Hollanders *voor de regte* Bataviers *zijn te houden.*
12. *De* Hollanders *veel bequamer om de Zee met Schepen te bebouwen, en den handel te dryven, als de* Gelderse.
13. *Wanneer den Koophandel is opgekomen.*
14. *Zee roverye der oude* Batavieren, *onder* Gannascus *en* Carausius, *en Num.* 17.
15. *De* Hollanders *de geschikste en best gemanierde.*
16. *De* Zeeuwen *mede onder de oude* Bataviers *begrepen.*
17. *Of de Zee-roverye den* Zeeuwen *meer als de* Hollanders *eygen is: Neen, immers niet in den eersten toestel, dat alleen geschied is by de* Kennemers, Waterlanders, Goylanders, *&c.*
18. Cauchi Minores, *welke.*
19. *De plaatse* Taciti, *aangaande de Scheeps-strijd van* Claud. Civ. *uytgeleyd en verklaart.*
20. Zeeuwsche *naamreden.*
21. Vlissingers *eerste opkomst en oudheid, en haren eersten handel.*
22. *De eerste* Reders *na die van* West-kappel.
23. *Naam-reden van* West-Kappel.
24. Zeeuwen *gul en open-hertig, voorstanders van de Vryheyd boven andere.*
25. *Papiere geld in de Belegering der Stadt* Leyden.
26. Boxhorns *Lof der Zeeuse vromigheyd.*
27. *Hun Wapen tuyg.*
28. *Der* Zeeuwen *bystand in het ontsetten van de Stad van Leyden, in het jaar* 1574.
29. *Halve Manen op den hoedt, tot een teeken van Vryheyd.*
30. *Bitterheyt van de* Zeeuwen *tegens de* Spanjaarts.
31. *Der* Zeeuwen *manier van leven met de Batavieren gemeen.*
32. *Sterkte en onwinbaarheid van Zeeland.*
33. *Den slagh op de Mossel-kreek*
34. *Soberen toestand der Zeeuwen in hunnen opkomst.*
35. *Van de jegenwoordige vrugtbaarheid van Zeeland.*
36. *Nergens beter bequaamheyd om turf te maken als in* Holland.
37. *Sout-keten.*

BEWYSREDENEN,

OP HET IX. HOOFTSTUK.

1 [a] T*Egenwoordig,*] Want voor desen hebben de Betuwers, Hollanders en Zeewen onder Oud-Batavien gehoort, en zijn met eenen naam Batavieren genomt geweest, en voor een Volk gehouden tot den Jare D C C C. of daar omtrent, sedert sy aldus zyn verdeelt geworden, als breeder in het eerste Hoofd-stuk van het tweede Deel sal werden aangewesen.

[b] *De Oude Friesen,*] Uyt den Over-Saxen oorspronkelijk, soo wy elders, en bysonderlijk in in het eerste Hooft-stuk N°. 52. onderscheidentlijk hebben aangewesen: Want de *Neder-Saxen* eygentlijk de Batavieren genoemt werden, daar van de Gelderse de eerste zijn, waar van de Oude Rijm-Chronijk van *Melis Stokke* aldus schrijft:

Oude Boeken hoer ic gewaegen,
Dat al 't Land beneden Nyemagen
Wilen Neder-Sassen hiet
Alsoe als die Stroem verschiet
Vander Masen en van den Rhyne
Die Schelt was dat West en Syne,
Alsoe als sy valt in die Zee,
Oest strekkende min no mee
Dan totter Lavecce of ter Elve.

2 Daar uyt genoeg te sien is, dat het Batavien niet met het Batavise Eyland alleen is bepaalt geweest, maar sig verder heeft uytgestrekt tussen de Schelde, de Maas, den Rhijn en de Zee, begrijpende ook Kennemerland en West-Vriesland tot aan de Elve, sulks wy meer als op eene plaats hebben aangewesen. Dat ook *Holland* met het West-Vriesland verknogt by sommige oude Schrijvers *Vriesland* genoemt werd, hoedanig *Lambertus Schaffnaburgensis* Flardingen en Rhijnenburg, soo sommige willen Kenenburg, Rhenenburg genomt, andere seggen Rhijnsburg by Katwijk, *duo munitissima Frisiæ Oppida*, twee sterke Steden in Vriesland, genoemt heeft, als mede t'sijner plaatse breder.

[c] *De Suid-Cimbers ofte Sycambers,*] De Naamreden van de Sycambers, nu Gelderse, ofte Kelters, is ook elders aangewesen.

[d] *Eerste Cymberse Landsaten deser Gewesten,*] Gelijk wy hier voor op het 1. Hooft-stuk *Num.* 33. hebben aangewesen, en voornamentlijk *Num.* 22. daar wy de Gelderse Vorsten en Germanse Koningen uyt den Cimbersen van den eersten begin en oorsprong der selver vervolgens tot op de tijden van *Tacitus*, kortelijk hebben aangewesen.

[e] *Den ouden Duytsen vergeleken,*] Aarnout Slichtenhorst heeft in sijn Toneel des Lands van Gelder *Num.* 49. 50. en volg. de Gelderse Seden en Manieren by na in alles met den Ouden Duytsen willen vergelijken. Maar schoon wel
eenige weynige seden en manieren, met den Ou- 3
den Duytsen den Geldersen meer als andere toegepast konnen werden, als dat sy sterke, kloeke, en ruwe mensen zijn, bequaam ten Oorlog, en dapper te Velde; dat ook de ruwe manier van eten en drinken, mitsgaders den uytslag en galm van Taal der Oude Duytse, den Geldersen meer eygen is als de andere, soo staat nog te oordelen, of de Gelderse de Oude Duytsen, in welgemaniertheid, bedaartheid, trouw en andere deugden, meer souden gelijk zyn, dan de Hollandse, beter opgevoede en welgemanierde Volken. Welken aangaande de toepassinge van de goede seden der Oude Duytsen den Geldersen niet meer, ja wel soo min toekomt, als eenige andere Batavise Volkeren, boven dewelke sy in geen welgemanierde zeden, heuse, beleefde en mede gaande bejegeningen met en onder den mensen in meerder volmaaktheid, en minder gebreken, te roemen hebben.

[f] *Gelijk als met en tot den Oorlog gebooren,*] 4
Daar toe wel kan gepast werden, het geen Tacitus van de Batavieren in 't gemeen betuigd, daar van de Gelderse in dat stuk de minste niet en waren. *lib. de Morib. German.* als hy seid: *Omnium gen-*

gentium virtute præcipui Batavi, tantum in uſum præliorum ſepoſiti, velut tela atque arma bellis reſervati. Duriora genti corpora, ſtricti artus, minax vultus, & major animi vigor. Onder alle deſe Volkeren zyn de Batavieren de voornaamſte en kloekſte, gelijck als tot Krijgs-oeffening geboren, en gelijk als het beſte Wapen-tuyg, ten Oorlog geſpaart en uytgeſogt; Kloek en ſterk van lighaam, groff en uytgeſtrekt van leden, dreigend van geſigt en opſlag, en vol moede.

5 [g] *Welkers Ruyterye*,] Mr. Arent van Sligtenhorſt in ſijn *Tonneel van Gelderland* 1. *boek* meent, dat in dit ſtuk by Tacitus, Cæſar, Plutarchus en andere, door de Betuwers de Gelderſe verſtaan werden; Het welk alhoewel van de Batavieren in 't gemeen geſeid werd, echter de Gelderſe onder deſelve wel de voornaamſte Ruyters kunnen zyn geweeſt, en wat van de Bataviſe Ruyterye by Tacit. en Cæſar werd geroemtuyt, de Gelderſe daar in wel de voornaamſte mogen geweeſt zyn: Daar van den ſelven Slichtenhorſt aldaar *num* 21. dog al te vermetel ſpreekt. „ Dat alhoewel het eerſte kenteken van der Batevieren byſondere „ Krijgs-pleging, te weten de kunſt van wel ryden den Batavieren eertijds in 't hondert aanging, „ Soo is 't nogtans buyten verſchil, ſeid hy, dat deſe „ ſchoenen beter aan de Gelderſe voeten paſſen. Het welk voor ſoo veel hy aldaar op de tegenwoordige tyd wil paſſen, ſoo verre buyten ſpoor niet en is, met dat de Gelderſe niet veel andere gelegentheid hebben, als haar Kinderen tot den Oorlog op te brengen. Maar dat hy 't ſelve in ſijn 19. verſet ook den roer van *Claudius Civilis* tegen den Romeinen wil toepaſſen, en de Gelderſe mede onder de vyftien opgerokkende legioenen wil plaatſen, en haar de eer wil geven, dat de Romeinen bekommerd waren, om die onruſten ter goeder tyd neder te leggen, en dit volk, (daar hy de Gelderſe onder ſchijnt te willen verſtaan) als door langduerige ervarentheid en Oorlogen geſlepen, benevens haren Veldheer wederom te bevredigen, daar hy de Gelderſe noemt een *onuytputtelyke Winkel van Ruyters en Knegten*, in roem van Krijgswetenſchap, van menigte van kloeke mannen, en ſoo voort, daar in is hy wel dapper gemiſt, en is ſeer bedenkelijk uyt het geene Tacitus ſelf daar van ſchrijft, of daar wel eene troep van de Gelderſe Betuwers is by geweeſt. Tot deſen Roer, ſeid *Tacitus lib.* 4. *Hiſtor.* dat *Klaudius Civilis* de voornaamſte der Landſaten in 't *Schakenboſch* (tuſſen Leyden en Delff) by den anderen ter maaltyd riep, en na de maeltijd met een byſondere Welſprekentheid om geſogte oorſaaken tegens den Kaiſer Veſpaſiaan oprokkende en gaande maakte, en dat hy de Kennemers tot byſtand verſogt, dewelke hem ook met hunnen Veld-Overſten *Brinio* tydelijk by kwamen. Maar van de Gelderſe Betuwers werd in den ſelven optogt nog voor nog na eenig gewag gemaakt, als alleen, dat de *ſedes belli* en meeſten aanval in en omtrent het Betuwſe Gelderland geweeſt is.

[h] *Meeſt met de Koopmanſchap*,] Dit ſchijnt den ſelven *Slichtenhorſt* in ſijn voor-verhaalde Tonneel van Gelderland *Num.* 21. ter ſchimp na te geven; Dat de byſondere Krijgſpleging den Gelderſen meer eygen ſoude zyn geweeſt als den Hollanders, met dat het Hollandſe deel van de Betuw door den overloop van de Zee en Binnewalen geheel broekagtig en gebrooken zynde, de Inboorlingen aldaar veel bequaamer waren tot het ſtille ſitten, en tot de Winkel-Neringen, dan tot het draven, hebbende meer verſtands met houte, dan met levende Paarden om te gaen, om de Maſt dan een Hengſt te beklimmen, en om het Roer, dan den Toom te beſtueren. Welke reden omgekeert, glad tegen ſijn neus komt aan te ſtuyten en te betuygen, dat de Hollanders boven de Gelderſe van alle oude tyden de kunſt en ervarentheid 6
hebben gehad, om het Water en de Zee te bevegten, en dat de eer van wel te kunnen ſwemmen, daar door de Bataviſe Troupen ſoo vermaart geweeſt zijn, van met de volle wapenen de Rivier te kunnen overſwemmen, de Hollanders alleen ſoude toekomen, en niet den Gelderſen. Soo ook de Frieſe en Kennemaarſe Troepen onder den naam van Batavi doorgaans genoeg bekent zyn, maar van den Sugambers werd weinig of geen gewag gemaakt, als alleen, dat als den *Kaiſar Julius* over de geleyde Brugge den Rhijn overtrok, ſy luyden de Vlugt namen, en haar Land ten beſten gaven, daar van den ſelven Cæſar *lib.* 4. *de bello Gallico* aldus ſchrijft: *Cæſar ad utramque partem Pontis firmo præſidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim a compluribus Civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter reſpondit, obſideſque ad ſe adduci jubet. Sigambri ex eo tempore quo Pons inſtitui cœptus eſt, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Thentheris, atque Uſipetibus apud ſe habebant, finibus ſuis exceſſerant, ſuaque omnia exportaverant, ſeque in ſolitudinem ac ſylvas abdiderant. Cæſar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis, ædificiiſque incenſis, frumentiſque ſucciſis, ſe in Ubiorum fines recepit.* De Kaiſar aan beyde ſijden de Brugge wel verſekert hebbende, is op Gelderland overgetrokken, alwaar hem de Geſanten van verſcheyde Steden komen begroeten, en ſijne vriendſchap en vrede verſoeken, die hy goed antwoord geeft, en hunne gyſelaars tot verſekering aanneemt. Van die tijd af, dat de Brugge begonſt wierd te maken, zyn de Gelderſe, door het aanraden van de Drenters en Goylanders, die ſy by haar hadden, met alle hare goederen gevlugt, en hebben haar in de Boſſen en afgelegene Plaatſen gebergt. Den Kaiſar aldaar eenigen tijd verblijvende, heeft al hunne Plaatſen en Huyſen aan brand geſteken, en het geſayde graan afgeſneden hebbende, is ſoo voort na Keulen vertrokken.

Hier uyt kan men ſien, dat de *Betuwers*, daar de *Gelderſe* doen nog niet onder gerekent en waren, vriendſchap met den Kayſar maakten, en ſy-luyden, (te weten de Gelderſe,) de vlugt genomen, en geen ſtand jegens den Kaiſar hebben gehouden. Dien goeden Heer miſt wel groflijk, dat hy de *Betuwe*, en dat gedeelte van *Batavien*, daar mede de *Gelderſe* ſijn verenigt, voor gants *Batavien* neemt, en al wat van den *Batavieren* geſeid werd, den *Gel-* 7
derſen toeſchrijft, dewelke daar aan niet het minſte deel gehad en hebben. Het ſchijnt ook, dat hy niet en heeft geweten, dat het *Batavien*, en de *Bataviſe* Volken, hun verder als het *Bataviſe Eyland* uytgeſtrekt hebben. Had hy *Tacitum* wat beter geleſen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

lesen, hy soude wel verstaan hebben, dat onder het *Batavien* de gantse Landstreeke tussen de *Schelde*, *Maas*, *Rhijn* en *Over-Rhijn*, langs het *Flie*, tot in
8 de Noord-Zee toe, is gehouden geweest, gelijk wy ook t' sijner plaatse klaar hebben aangewesen, dat *Kennemerland*, *Waterland* of *West-Vriesland*, *Amstelland* en *Goyland*, daar onder mede gereekent, en voor de regte *Batavi* zijn gehouden geweest, het welk dan aan d'ander zyde gantsch *Zeeland* mede begrepen heeft; daar van *Tacitus de Morib. Germ.* rond uyt schrijft, als hy van verscheyde *Duytse* Volken gesproken had, en de *Batavieren* de eer geeft, dat sy onder al deselve de voornaamste waren. *Horum, inquit, præcipui Batavi*, ook wel duydelijk daar by voegende: *Est in eodem obsequio Mattiacorum gens. Protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum, ultraque veteres terminos Imperii reverentiam.* Onder deselve behooren ook de *Mattiasche*, dat zijn de *Zeeuse* Volken, want de Roomsche Magt heeft de eerbiedigheydt hares rijks ook over den *Rhijn*, en hare oude bepalinge uytgebreyd.

9 Zoo dat de Gelderse een volk op hun selven sijn geweest, niet gemeens hebbende met de oude *Bataviers*, daar mede sy lange na de tijd van de Romeynen, met het kleyne gedeelte van het *Batavise Eyland*, soo verre de jegenwoordige *Betuwe* strekt, by een nader verdelinge sijn verheelt, en verenigt geworden. Waar blijft nu den Schryver met sijn
10 ydelen roem van het oud *Batavien*, en de eer van de oude *Batavieren*, (daar de *Gelderse* niet onder bekent en waren) de *Geldersen* alleen toe te schrijven, als hy tegens de tastelijke waarheyd met stijve kaken derft uyt duwen, dat de oude Inwoonders van *Gelderland*, de regte *Batavieren* souden zijn geweest, en de *Betuwe*, daar *Nimwegen*, seyd hy, de Hooftstad van is, alleen voor het *oud Batavia* te houden; daar hy moet bekennen, en de gelegentheyd selfs aanwijst, dat de Stadt *Nimwegen* buyten het *Batavise Eyland*, gelijk by *Tacitus* werd beschreven, gelegen is. Had hy de oude Landkaarten wat beter ingesien, en met het schrijven van *Tacitus* en *Cæsar*, daar hy nogtans de mond van vol heeft, wat beter over een gebragt, hy soude sulk vermetel schryven van de *Gelderse* agtbaarheyt wel afgehouden hebben, en hem vergenoegt hebben met een vereniging en verheling van *Gelderland*, met het kleyn gedeelte van *oud Batavien*, datmen nu de *Betuwe* noemt, begrijpende maar het smalste gedeelte, daar het na sijn eygen schryven boven een mijle niet breed en is, tot daar het sig in meerder als drie mijlen begint uyt te strekken.

11 Derhalven alsmen de saak wel insiet, de Hollanders onwedersprekelijk voor de regte *Bataviers* zijn te houden, en niet de *Gelderse*, schoon dat sy dat gedeelte besitten, dat de *Betuwe* genomt werd, het welk haar niet uyt een oud besit, maar by overgifte en nader verdelinge, sedert de verlossing en ontslag van den overlast der Denen en Normannen, en sulks so veel eeuwen later als den tijd en ommegang met de Romeynen, is aangekomen, als breder hier naar t' sijner plaatse.

12 Komende dan wederom tot den handel en Koopmanschap van de *Hollanders*, werd by den gemelten *Slichtenhorst*, alhoewel ter schimp, wel te regt erkent, dat de Hollanders veel bequamer zyn geweest om de Zee met Schepen te bebouwen, dan de *Gelderse*, dewelke van den beginne af, hun meester van de Zee gemaakt hebben, en daar door den Koophandel met andere volken, in alle gewesten des Werelds tot hun getrokken hebben; en niet alleen een Winkel sijn geworden (soo hy dat noemen wil) voor alle andere Steden, en binnen-gelegene Plaatsen, maar ook met den overvloed van aangebragte en toegesondene Waren en Stoffen, den handel met alle andere volken, soodanig hebben doen bloeyen en aanwassen, dat haar alleen de eer toekomt, dat wy in onse klenigheyt in magt, beneven, so niet boven, andere Republijken en Koningrijken, hoe magtig die ook mogen wesen, opgestegen en verheft zijn.

Sy hebben selfs ten tyde van de Romeynen, doe 13
den Koophandel deser Landen nog niet bekent en was, en alleen in Krijgs-magt bestond, hun altoos Meester van de Zee gemaakt; want over ses ofte seven-honderdt Jaren, in gantsch Europen yder land voor sijn eygen Inwoonders in leeftogt en verder noodsakelijkheyd sorgen most, en by na geen Koopluyden waren, dan eenige in de Republijke van Italien, de welke binnen de Middellandse Zee bleven, 't geen naderhandt door toedoen van de *Hollanders*, en hunne Zeevaart tot een algemeene handel is geworden, over alle Gewesten des Werelds.

Tacitus verhaalt, dat niet lang na de Geboorte *Christi*, de *Hollanders*, te weten de *West-Vriesen* en *Kennemerlanders*, onder het gebied van *Gannascus*, dat een gebooren *Kennemerlander* was, de welke te voren de Romeynen gedient had, en van deselve wederom tot de sijne was overgelopen, met hun vaartuyg op de Franse Kusten begonnen te roven, wel wetende dat sy-luyden geen Zeevoeten en hadden, en dat daar wel wat te halen was; Dit zyn sijne woorden: *Annal. lib. XI. Per idem tempus Chauci, nulla dissensione domi alacres duce Gannasco, qui Natione Caninefas, auxiliaris & diu meritus post, transfuga, levibus navigiis prædabundus, Gallorum maxime oram vastabant, non ignari dites & imbelles esse.* Omtrent deselve tijd hebben de Noordhollanders, alsoo sy binnen 's Lands niet te doen hadden, seer scherp driesende, onder het beleid van hunnen Oversten *Gannascus*, die een geboren *Kennemerlander* was, en by de Romeynen lang gedient had, dog daar na wederom was overgelopen, met haar ligt Vaartuyg op de Franse Kusten beginnen te roven, wetende dat deselve rijk en onervaren ten Oorlog waren.

Zosimus en *Eumenius*, *in Panegyrico Maximiano* 14
dicto, verhalen dat eenige *Batavise Franken*, onder de gevangenen van den Kaisar *Probus*, doen hy de *Franken* naar een hevig gevegt overwonnen, en weder onder het Roomse gebied gebragt had, in den jare 280. al de Schepen by den *Pontus Euxinus*, by de Turken de swarte Zee genomt, hebben aangeslagen, en al de Zee-kusten van *Asien* en *Griekenland*, en op de Zee-kant van Lybien, het Eyland van *Sicilien*, en de magtige Stad van *Syracusen* geplundert, en eyndelijk haar meester van de *middelantse Zee* gemaakt hebben, door de *Straat Gibralter*, agter *Spangien* om varende, met een grooten buyt door de *Noort-zee* wederom in *Batavien* inlopende; dit zijn de woorden van den *Pane-*

gyr.

gyr. Sub divo Probo paucorum ex Francis captivorum incredibilis audacia & indigna felicitas, qui a Ponto usque correptis navibus, Græciam, Asiamque populati, nec impune plerisque Lybiæ littoribus appulsi, ipsas postremo navalibus quondam victoriis nobiles ceperunt Syracusas: & immenso itinere pervecti Oceanum qua terras rupit, intraverunt, atque eventu temeritatis ostenderunt, nihil esse clausum pyraticæ desperationi, quo navigiis pateret accessus. Dat is: Onder den Kaisar *Probus* was een ongelooflijk stout bestaan, en onverdient geluk van enige Duytse gevangenen, de welke van de *Pontise Zee* af al de Schepen aanhaalden, en de gehele Kusten van *Asien*, en Griekenland plunderden, en de Kusten van *Lybien* op verscheide plaatsen aanvielen, en eyndelijk wegens haar overwinninge ter Zee, de vermaarde Stadt *Syracusen* innamen, en hunne reyse bevorderende, in de Havenen van de Oost-zee inliepen: alsoo metter daat betonende, datter voor de Zee-rovende waag-halsen, so verre men de Zee bevaren mag, niet gesloten en is. Klaarblijkelijk bewysende, dat het de *Batavise Franken* geweest zijn, en aldaar t'huys hoorden.

Zoo zijn ook ten tijde van den Kaisar *Maximianus*, in den jare 286. en daar omtrent, onder het beleyd van *Carausius, Admiraal van de Belgise Zee*, een *Goy-lander* van Geboorte, op de *Batavise Kusten* groote oorlogen geresen, weynig tot voordeel van de Romeynen, alsoo het de *Hollanders* met *Carausio* t'samen stonden, en sy met den anderen den buyt deelden; daarom hy met den Kaysar in ongenade rakende, sig naar *Armorien* of *kleyn Britten-Land* begaf, daar hy het *Purper* aannam, en het hoogste gebied had; Daar van schryven *Sigonius de Imperio Occid.* aldus: *Interim Bataviæ Regio per Francos Reges aliquot occupata ad Carausium Tyrannum defecit.* Ondertussen heeft *Batavien*, van de *Frankse Koningen* beheerst, sig onder de bescherming van den Zeerover *Carausius* overgegeven. En *Eutropius in Maximiano, Carausius nec præda integra aut Provincialibus reddita aut Imperatoribus missa, sed sibi sola retenta, cum suspicio esse cœpisset, consulto ab eo admitti Barbaros, ut transeuntes cum præda exciperet, atque hac se occasione ditaret, a Maximiano jussus occidi purperam sumsit & Brittannias occupavit.* *Carausius*, met dat hy den buyt nog aan de Provincialen verantwoorde, nog in des Kaysars schatkist overbragt, maar alleen voor hem behielt, en het vermoeden was, dat hy de vremde volken inliet, om haar van den buyt te beroven, en alleen sig selven te verrijken, waarom ook van den Kaisar Maximianus geboden wierd, datmen hem om hals soude brengen, doch hier van verwittigt zijnde, is naar Brittannien overgegaan, en heeft aldaar het Purper aangenomen: Sie hier van mede *Sext. Aurel. Victor.* en *Diacon.*

15 [i] *Van beter gemanierd leven,*] Dit heeft *Cæsar lib. 4. de Bello Gallico* seer wel aangemerkt, als hy seyd: *Qui sunt ejusdem generis, etiam cæteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multique ad eos Mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti.* Sommige onder de selve sijn beleefder en gemanierder, als de andere, om dat sy omtrent den *Rhijn* woonen, en dagelijks veel met den Koopluyden omgaan, daar toe sy ook veel de *Frankze* manieren soeken na te volgen.

[k] *Onder den Batavieren begrepen,*] Volgens tuyg van *Tacitus d. libr. de Morib. Germanor. Est, inquit in eorum obsequio & Mattiacorum Gens sede finibusque in ripa, mente, animoque nobiscum agunt. Cætera similes Batavis, nisi quod ipso adhuc terræ suæ solo, & cœlo acrius animantur.* Onder dese zyn ook de Zeeuwen, dewelke wel aan de buyte-kant op hun selven leven, dog het hert en gemoed is met ons. Zy zyn de Hollanders in alles gelijk, alleen dat sy door de gelegentheid van haar Land en Lugt, veel schranderder van Geest zyn. 16

Dat onder de Mattiaci alhier by *Tacit.* de eerste bewoonders van Zeeland verstaan werden, hebben wy op het tweede Hoofd-stuk *Num.* 17. in 't lang aangewesen; En wat de scherpheid van haar Lugt aangaat, daar van werd op het vierde Hooftstuk gehandelt.

[l] *De eerste Zee-rovers,*] De eerste Zee-rovers 17
by den Romeinen zyn geweest *Gannascus*, een gebooren Kennemerlander, daar van *Tacit. lib. XI. Annal.* verhaald, dat hy by de tyd van de Kaisar *Klaudius*, met de Noord-Hollandse West-Friesen, op de Franse Kusten met ligt vaar-tuyg gerooft heeft, als breder hier voor. Naar hem is den grooten Zee-rover *Carausius*, een Goylander van geboorte, dewelke hem onder den Kaisar Maximiaan meester van de Zee maakte, bekent.

Van den toeleg in en tot dese Zee-roverye, wil *Jacobus Eindius* in sijn Chronijk van Zeeland *lib. 1. cap.* 16. de Zeeuwen de eer geven, om de gelegentheid van hunne Zee-havens, en bequaamheid van met Schepen uyt en in Zee te loopen, voornamentlijk op de Franse Kusten, als hy seid: *Horum prædictorum populorum fuit longe amplissima auctoritas, omnis oræ maritimæ Regionum earum. Quod scientia atque usu rerum nauticarum, cæteros antecederent, & in magno impetu maris atque aperto præcipuos portus tenerent,* dat is: dese Volken hebben het grootste gesag gehad boven alle aan Zee gelegene Plaatsen, om dat sy in ervarentheid der Zee-saken andere te boven gingen, en tegens het openbaar geweld van de Zee de voornaamste Havenen hadden. Daar toe hy dan in oudheid bybrengt de Zee-roverye van den gemelten *Gannascus*, en de Scheeps-vlote van *Klaudius Civilis*, tegens *Cerialem* den Veld-Oversten der Romeinen, in den roer van de Hollanders en Kennemers, tegens den Kaisar Vespasiaan, daar *Tacitus Histor. lib.* 5. in 't lange van schrijft. Daar van hy den af en aankomst de Zeeuwen en Zeeuwse Havenen wil toe-eygenen.

Wat dat de ervarentheid der Zeeuse Volken in en omtrent de Zee-saken, en de gelegentheid van hunne Zee-Havens aangaat, dat deselve voor de eerste en beste Zeeluyden en Zeerovers zyn te houden, en van ouds geweest zyn, en hoedanigen ontsag de Zeeuwse Kapers in den Oorlog tegens de Franse, Engelse, ja selfs tegens de Barbarische Turken, van ouds gehad hebben, is genoeg bekend; maar of het selve op de Zeeroverye van *Gannascus*, en *Carausius*, of op de Scheeps-Vloot van *Claudius Civilis* tegens *Cerialem* kan gepast werden, is gantsch niet aannemelijk. Dog veel eer, en met veel meer waarschijnlijkheid, dat deselve Zee-roveryen van en omtrent de Noord-Hollandse Kusten gepleegt zijn, daar toe dienen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

de naarvolgende onwederleggelijke redenen. Dat in al den omslag van deselve voorbeelden geen het minste gewag van de Zeeuwen of Zeeuwse Kusten gemaakt werd; Maar in 't tegendeel, dat de Oversten van deselve Zeeroverye, d'eene een gebooren Kennemer, en d'ander een Goylander geweest zyn, en dat de byhebbende van de Zee-roverye zyn *Cauchi minores*, dat zyn Goylanders, daar onder ook de *Drenters* en *Overysselaars* werden gerekent, *Waterlanders*, dat zijn de *West-Friesen*, en *Kennemer-landers* geweest. Met dese heeft *Gannascus*, volgens het schrijven van *Tacit. Annal. XI.* sijne Zee-roverye op de Franse kusten gepleegt. En dit waren de Volken, dewelke volgens tuyg van *Zosimus en Eumenius in Panegyrico Maximiano dicto* in een getal van sestien duysent gewapende Mannen by den Kaisar *Probus* tot hulp van de Romeinen ontboden, in plaats van deselve te helpen, eerst al de Schepen in den *Pontus Euxinus* de swarte Zee genomt, aansloegen, en daar na plunderden de Zee-kusten van Azien en Griekenland, en van daar de Hellespontum verlatende, op de Zeekant van Lybien, het Eyland van Sicilien aandeden, en de rijke Koopstad van Zyracusen bekragtigden. Eintelijk de Middelandse Zee geschuymt hebbende, met een grooten buyt de Straat van Gybraltar door-seylende, en Spanjen agter om varende, in een groote Victorie en overwinninge van soo een stout bestaan, door de Oost-Zee in Batavien in kwamen. Ontwijffelijk in de naaste Zee-havenen, die sy hebben kunnen bekoomen, en daar sy veiligst waren, als zijn het Friese gat, en de wel-gelegen Haven van de oude Koopstad Verone, daar van wy breder t'sijner plaatse, alwaar den Zee-rover Carausius sijn verblijf had. Lieve! Wat gemeenschap heeft dit met de Zeeuwse Volken en Zeeuwse Havenen, daar het doe ter tijd, als te na aan de Franse Kusten gelegen, soo heel veilig niet en was. Waarlijk al zijn de Zeeuwen voor dappere Zeehelden boven andere erkent, dat en wil niet, dat de Noord-Hollanders, voornamentlijk de West-friesen en Waterlanders, die daar in zyn opgekweekt, mede geen ervaren Schippers en Zeeluyden souden sijn geweest, en dat al wat ter Zee ondernoomen is geweest, juyst den Zeewen daar van de eer soude toekomen.

Wat nu aangaat de Scheeps-Vloot van Claudius Civilis, alhoewel het selve wat meer schijns heeft, is mede niet anders te verstaan, gelijk wy t'sijner plaatse breeder verhandelen, als dat Claudius Civilis al het Vaar-tuyg van het Noorderquartier bemant heeft, en daar mede den Yssel tegens Cerialem is opgetrokken; want daar staat wel duydelijk by *Tacit.* dat als de saak begon te wankelen, de *Waterlanders* hem te hulp quamen. *Civili, inquit, Chaucorum auxilia venere.* Dewelke ontwijfelijk met hun ligt Vaartyg zijn aangekomen, waar door hy gemoedigt wiert den scheeps-strijt te
18 wagen. *Cauchi minores*, gelijk als hier noodsakelijk moet verstaan werden, waren de *Drenters*, *Goylanders* en *Waterlandse West-Friesen*, niet gelijk als sommige dat hebben overgeset, de *Oost-Vriese Embdenaars.* Immers het en waren geen Zeeuwen, nog waren de dese uyt Zeeland aangekomen: want dese Scheeps-Vloot is niet te verstaan van Schepen, die uyt Zee van buyten waren ingekomen, maar alleen in Inlands-varent Volk, en ligt Vaar-tuyg van twee of drie dolken, daar Waterland en Noort-Holland vol van is. Soo schrijft daar *Tacitus* van met dese woorden: *Civilem Cupido incessit navalem aciem ostentandi; complet quod biremium, quæque simplici ordine agebantur. Adjecta ingens lintrium vis, tricenis quadragenisque armamenta Liburnicis solita: & simul captæ lintres.* Den Oversten Civilis vermoedigde hem, om een Scheeps-strijd te Water te vertoonen; Hy vult al sijn Soldaten in Sloepkens van twee en een Dolkgat of Roey-bank, daar by voegende een groot getal van kleyne Schuytkens, en voorts al het Krijgs-tuyg dat met dertig of veertig Zeil-schuytkens plag gevoert te werden, en daar by ook alle de geroofde Schuyten.

Maar mogelijk heeft desen goeden Heer bedrogen het misverstand van de plaats daar dese Slagh soude geschied zijn, in de woorden *Taciti Histor. lib.* 5. *Spacium velut æquoris captum, ubi Mosæ fluminis amnem Rhenus Oceano affundit*, dat is na de 19
lettter overgeset. De gelegentheid des Waters, die sy verkoren, was gelijk als een Zee: ter plaatse daar den Rhijn het Water van de Rivier de Maas in Zee leydt. Het welk hy mogelijk verstaan heeft van de Mond van de Zee; daar nogt[illegible]s van den Rhijn gesproken werd, en van die plaats, daar het Rhijn-water door de Rivier de Maas (verstaa hier door de Waal) na de Zee werd afgeleid. Het welk niet anders kan verstaan werden, als van die plaats, daar den Rhijn sig in tweën verdeelt, dat is op den hoek van Schenkenschans, daar den Rhyn op het wijdste is: Want met de bystand van de Cauchen had hy het op een Scheeps-strijd aangeleid, en had hem, op het vaste land niet betrouwende, op het Batavise Eyland doen overschepen, om dat hy wist, dat het Cerialis aan Scheeps-tuyg ontbrak, om aldaar een Schips-brugge over te slaan, daar hy tot sijn meerder sekerheid naar beneden den gemaakten Dijk van Drusus doorstak, waar door het geheele Land aldaar onder Water liep. Dit zijn de woorden van *Tacitus: Civili Chaucorum auxilia venere: non tamen ausus oppidum Batavorum (alii legunt Batavodurum) armis tueri, raptis quæ ferri poterant, cæteris injecto igni in Insulam concessit; gnarus deesse naves efficiendæ ponti, neque exercitum Rom. aliter transmissurum. Quin & diruit molem à Druso Germanico factam, Rhenumque prono alveo in Galliam ruentem, disjectis quæ morabantur effudit. Spacium velut æquoris captum, ubi Mosæ fluminis amnem Rhenus Oceano affundit.* De bystanden van de Cauchen zijn aan den Oversten Civilis te hulp gekomen. Dog evenwel heeft hy de Stad *Batenburg* (andere seggen *Wijk te Duyrstede*) met sijne Wapenen niet derven inhouden, maar heeft alles mede genomen dat hy konde, de rest doen verbranden, en is op het Batavise Eyland over-gekomen: want hy wist dat de Romeinen door gebrek van Schepen niet voorsien en waren een brugge te maken. Sy verkoren de gelegentheid van den slag, daar het Water gelijk als een Zee was, ter plaatse daar den Rhijn door de Rivier de Maze na de Zee loost.

m *Mattiaci Matzers*,] Dog een beter Naam- 20
reden is die gene, dewelke wy hier voor op het 2. Hoofd-stuk *Num.* 17. gegeven hebben, van *mat*, *yke*, dat is een bevaarbaare strand, ofte Scheeps-

dranst

ſtrand, ofte van maat, dat is een Kameraat, een Makker, daar van het woord Matroſen, Zeeluyden. *Sie Adrian. Scriek. Origin. Celtic. Judic.* 1.

21 [n] *Vliſſingers de eerſte en oudſte,*] Van de Vliſſingers werd in de Chronijken al geſpelt omtrent het Jaar 1200. als Graaf Floris de derde Graaf van Zeeland was. De eerſte Ingeſetenen van Vliſſingen waren meeſt Schippers, Schipreders, Veynoots, Huer-knapen of Bootſgeſellen, haar beſig houdende met de Dogge-vaert, Hoek-vaart, Haring-vaart, met Vis te droogen, Haring te vangen, kuypen, pakken, Reep-zeilen, Netten, Touwen, en diergelijk tuyg te maken. Haar eerſte Koopmanſchap was in verſſe Vis, daar mede ſy met haar Water-Schepen binnen 's lands voeren, tonne en geſoute Vis, Lengen, en ſtapel of gedroogde Vis, Ton-haring, Korf-haring, en Sout dat aldaar wierd geſoden. De Korf en verſſen Haring wierd met de laſt afgeſlagen, de Tonne-Vis by de ton, de ſtapel, of gedroogde Vis by 't hondert; de verſſe Vis by XIII. ſtukken ſmaals, en wierd verkoft voor ſekere Viſſers-munt, geſegt *Viſſers-ponden* van ſes grooten Vlaams het pond, en *Viſſers-ſchilden* van twee Schellingen groten, daar van de oude Vliſſinger Keuren doorgaans ſpreken.

22 Dat ſy de eerſte Reders agter die van *Weſt-kappel* geweeſt zijn, blijkt, dat ſy regt gehad hebben dat geen verſſe Vis mogt werden gekoft, ofte verkoft binnen de limiten van *Weſt-kappeler-hoek*, en *Welſinger-oort*, dan moſt die gebragt werden binnen der Stede ten afſlag, op de boete van thien Schellingen groten; hadden ook volgens Handveſt van *Hertog Philips*, van den Jare 1444. den Haringtol, die ter Zee gevangen, en tot Vliſſingen aangebragt wierd, van elk pont groot Vlaams, van koop en verkoop, twe groten Vlaams, nog van den ſelven koop op yder Laſt Haringh twaalf grooten; Voort van elken Schip Haring, dat uyt Zee quam, een tonne Haring, binnen elke teelt; en waart dat yemand eenigen Haring koft ofte verkoft, tuſſen *Weſt-kappel* en *Welſinge*, moſt al deſelve ongelden betalen, en daar toe den Haring brengen tot *Vliſſingen*, om daar te laten afſlaan.

23 [o] *Weſt-kappel,*] Waar deſen naam zijnen oorſprong van heeft, is bedenkelijk, men ſoude ſeggen van de *Weſter Kapel*, ofte Kerks-toorn: maar is waarſchijnlijker, dat het van het *Weſt-kappelen* of aanſpoelen der Zee, tegens den hoek van 't Land aldaar, alſo genomt is geweeſt, het welk 't ſelve t'enemaal heeft doen afſpoelen, daar van breder hier voor op het III. Hooftſtuk.

[p] *Pitſelingers,*] De Zeeuwſe Kapers wierden ten tijde van den Oorlog met *Spangien*, niet als *Pitſelingers* genoemt, en waar dat men een Zeeuw vond, als ſy hem maar nariepen een *Pitſelingo*, dat was een Zeeuwſe Kaper, liep hy gevaar van ſijn lijf; ſo waren de Zeeuwſe Kapers onder de Spaanſe gehaat en gevreeſt.

24 [q] *Gul en openhertig,*] Volgens het oude ſpreekwoort, daar by men yemands openhertigheid en ongeveynſtheyd wil beduyden, alsmen ſeyd, *goed rond, goed Zeeuws.*

[r] *Liefhebbers van de Vryheid,*] So ſy in 't jaar 1672. (als men niet en wiſt hoe dat het met het land gaan ſoude, of men 't ſelve ſoude behouden, of aan den *Koning van Vrankrijk* overgeven) op ſeekeren ſes ſtuyvers Penning hebben uytgebeeldt, daar op de weerzyde vertoont wierd een Hollandſen tuyn, ſoo men de beſcherminge van de Vryheid, met een ſtrydenden Leeuw van binnen, in den ſelven Tuyn plag uyt te beelden; in welken Tuyn een Maget geſtelt was, met een Speer in de hand, daar mede een Hoed op de Spitſe wierd uytgeſteken, (een oud teken van Vryheid,) met dusdanig een omſchrift
ronds om den kant, UT ACCEPERIS, 25
ITA RELINQUAS. Dat is: *Laat het, of verlaat het in dien ſtant, als gy het hebt ontfangen.* Gelijke omſchrift was op het Papiere geld, dat in de Belegering van *Leyden*, omtrent hondert jaren te vooren, te weten Anno 1572. en 1574. was geſlagen; 't ſelve was van tweederhande ſoort, de grootſte ſlag had aan d'een zyde een opſtaanden Leeuw, met een Lancie daar een Hoed op ſtond, en rondom HÆC LIBERTATIS ERGO. *Dus voor de Vryheyd.* En aan d'ander zyde het Wapen van Leyden, en rondom: *God behoede Leyden.* En in een tweden Cirkel ofte ommegang deſe Letteren: N. O. V. L. S. G. I. P. A. C. Dat is: NUMMUS OBSESSE URBIS LUGDUNENSIS SUB GUBERNATIONE ILLUSTRISSIMI PRINCIPIS AURIACI CUSUS. Aldus verduytſt: *Den Penning van de Belegerde Stadt van Leyden, onder het Land-beſtier van den Doorlugtigen Prince van Orangien geſlagen.* Op de andere die vry kleynder was, ſtond rondom een ſtrydenden Leeuw, met het Leydſe Wapen, en een ſchild in de eene, en het opgeheven Swaard in de andere poot, en rondom deſe Letteren: PUGNO PRO PATRIA. Dat is: *Ik ſtryde voor het Vaderlandt.*

[ſ] *Veel ter Herevaart,*] Daar van de oude Keu- 26
ren en Handveſten vol zijn; ſoo ſpreekt daar van den *Profeſſor Boxhorn*, op de Chronijke van Zeeland, daar hy van den aart en Inborſt van de Zee-
,, landers ſpreekt, aldus: Onder anderen zijn ſy
,, ſonderling lief-hebbende en vaſt-houdende aan
,, de Vryheyd, vaardig, dapper en geſtadig in de
,, Wapenen, om de ſelve daar mede te beſcher-
,, men; eertijds hadden ſy tot een Wetſteen van
,, haar deugd, den geweldigen opſet, en gedurigen
,, inval van de Vlamingen, door de welke ſy in het
,, ſtryden ſo geoeffent waren, dat ſy van haar Prin-
,, cen ter Herevaart geroepen, den pronk van het
,, Veld waren, en hare Banieren met veel zegen
,, bekroonden.

[t] *Haar Wapentuyg,*] *Johan van Reygersbergen,* 27
in ſijn Chronijk van Zeland, in ſijne Voor-reden, daar hy van de oude zeden, manieren en gewoonten der Zelanders verhaalt, ſchijnt dien-aan-gaande, gelijk ook in veel andere ſaken, de oude Duytſe manieren der Zeeuwen toe te paſſen, gelijk hy 't ſelve uyt de getuygeniſſe van *Tacitus* heeft nageſchreven, alwaar hy onder andere mede van hun geweer ſchrijft: Het Geweer dat de Zeelanders plegen te gebruyken op hare Vyanden, waren lange Glavien, geprikkelde Staven, groote Knodſen, lange Daggens, Swaarden en grote Schilden, gebruykten geen Harnas, nog ander geweer. Maar den *Profeſſor Boxhorn*, een Zeeuw van Geboorte, ſpreekt op de voor-aan-getogene plaats daar in van ſijn ondervindinge, dat haar Wapentuyg doe ver-

ſcheyden was van den Hollanderen, gebruykende meeſt, ſeyd hy, kromme Staven en Baardſen, door dewelke ſy haren vyand ſlachteden, en wonderdaden bedreven. By na dusdanig Geweer is nog tegenwoordig gebruykelijk onder de *Poolen*, ſulks wy in de byſtaande Troepen van het jaar 1672. menigte geſien hebben, en verſcheyde op de Artillery-Kamer der *Stad Leyden*, ter gedagtenis ſijn opgehangen, beſtaande in een ſtok van omtrent ſes voeten lang, voor met een krom en rond hakmes, in de vorm van een Schoenmakers ſny-mes beſlagen; thans (ſeyd den ſelven *Heer Boxhorn* voort) koelen ſy haren moed in het bevegten en vellen van den *Spanjaard*, waar door ſy ſoo veel haats van den gemenen Vyand verwekt hebben, als liefde van hare Bondgenoten, ja in de geheugeniſſen van de oude en nieuwe geſchiedeniſſen werden ſy meermalen als Leeuwen geroemt, een naam niet van wreedheid, maar van kloekmoedigheyd, en ſo voort. Behalven de kloeke daden der Zeeuſe

28 Helden, in den oorlog tegens den Koning van *Spangien*, daar van de gedenk-ſchriften vol zijn, en is geenſints de minſte, den getrouwen byſtand, die ſy betoont hebben in het ontſetten van de Belegerde Stad van *Leyden*, in den jare 1574. ſoo loffelijk aangeleyd, en door den Admiraal *Louis Boyſot* uytgevoert, als in 't lange te ſien in de Beſchryving der Stadt *Leyden* van den *Burgermeeſter Orlers*, *pag.* 493. en volgende, daar onder andere, tot lof vande Zeeuwen, aldus werd geroemt: De aankomſte der Zeeuwen, (ſeyd den ſelven *Burgermeeſter Orlers*,) en maakten geen kleyne ſchrik onder hunne vyanden, en is een volk dat ſig wonderlijk kloek te water gedragen heeft, en nog dagelijks doet, hoe wel veel van deſe een wilden hoop was, die hun nogtans onder de Godvrugtige Kapiteynen, en by den vromen vromelijk houden, en ſeer ſtrijdbaar betoonen, en hebben hun ſelven twee dingen ingebeeld, de Vryheyd des Vaderlands; en des Paus, en ſijner Inquiſiteuren Tyrannye. Waar door ſommige van hun ook halve Manen

29 van ſilver droegen, daar op ſtond, *Liever Turks dan Paus*, want ſy agteden des Paus Tyrannye groter dan van den Turk, die nog wel der Luyder Conſcientien onder tribuyt ongedwongen laat, en immers ſoo wel, of beter ſijn gelove houd, dan den Paus. Sy werden ook dies te meer gevreeſt, om dat ſy niemand en ſpaarden, het zy hoe groote Meeſters dat het waren, en dorſten op die tijd ook wel opentlijk ſeggen, al vonden ſy den grooten Commandeur, den Paus, den Kayſar, den Koning van Vrankrijk, ofte heuren Konink ſelve in de ſchepen, als ſy vyandelijk tegen haar quamen, om over hun te tyranniſeren, en haarluyder leven en Vryheyd te benemen, en des Paus jok weder op te leggen, ſy en ſoudenſe niet min ſparen dan den allerminſten Spanjaard.

30 Daar werd onder andere mede verhaalt van de bitterheid der Zeeuwen tegen de Spanjaarden, dat ſeekeren Zeeuw, in de ontſettinge van Leyden, een Spanjaart half dood uyt het Water trok, en voort hem ſijn buyk opſnydende, het hart daar uyt haalde, en na dat hy het in deſſelfs aangeſigt geſmeten hadde, het weder opnam, en daar in bijtende, het ſeer onwaardelijk tegens de aarde neder wierp, ſeggende: *het is bitter.*

u *Veel andere Penningen*,] Sie hier van het onderſcheydt der ſelver, uytgebeelt by den Profeſſor *Boxhorn*, in ſijn voorſz. Chronijke pag. 103 109. 120. en volg.

w *Haar manier van leven*,] Dat betuygd Ta- 31
citus de Morib. Germanor. op de meer aangetogene plaats, met deſe woorden: *Cætera ſimiles Batavis, niſi quod ipſo adhuc terræ ſuæ ſolo & cælo acrius animantur.* Den Batavieren in alles gelijk, uytgeſondert dat ſy door de ſcherpheyd van hun grond en lugt, vry ſchranderder van geeſt zyn. Wat hun geſonde lugt aangaat, daar van en is niet veel te roemen, ſulks wy hier voor t' ſijner plaatſe breder hebben aangeweſen, en 't verder van den aart, gewoonte en manieren tuſſchen de Zeeuwen en Hollanders, beſchrijſt *Joan. van Reygersbergen*, *in ſijn Chron. pag.* 12. ſo als hy dat uyt *Tacito*, ſo het ſchijnt, heeft overgeſet; dog werd daar van beknoptelijk beſchreven door den *Profeſſor Bozhorn*, in deſelve *Chron. pag.* 119.

x *By na onwinbaar*,] Want het ſware Water, 32
en de menigvuldige Sanden en Droogten, dewelke van tijd tot tijd veranderen, en diepte maakten daar te voorens Sand was, en Sand daar te voorens diepte was, kan door het opnemen van de geſtelde Bakens, door ſtilte, ongeſtadigheyt van winden, en verlopen van de Getyden, den af en toegang ſodanig veranderen, onkenbaar maken en beletten, datmen de Wateren aldaar niet en kan bevaren, en geen ſtaat ofte giſſinge tot het uytvoeren van eenige deſſeynen kan maken; daar by komt het menigvuldige vaartuyg van oorlogs en andere gemande, die daar omtrent altoos by de hand zyn.

Dit is gebleken in het deſſein van *Graaf Jan van* 33
Naſſauw, op het Slaak ofte Moſſel-kreek, dewelke op den 10. Septemb. 1631. met negen-en-dertig gewapende Fregatten, en veel andere Chaloupen en Pleyten, geladen met Vivres, Munitie en allerhande Inſtrumenten, tot de Fortificatie nodig, met omtrent de ſes duyſent man, ſoo Soldaten als Bootsgeſellen, in alles ſterk omtrent de 90. ſeylen, ſoo groot als kleyn, van Antwerpen afvoer, om aan het Eyland van de Klunder, of in het Eyland van de Plate en Sommelsdijk te landen, en aldaar een Fort Royaal en Baterye te maken, om vry en open te houden de paſſagie tuſſen de Plaat en het Princen Land, alwaar tot dien eynde de *Marquis de Sainɛte Croix* geſonden had drie duyſent man te voet, en twaelf hondert Paarden, logerende met de reſt tot *Roſendaal*, om aldaar ook een Fort Royaal te maken, en met het Fort op de Plaat te corresponderen; hy nam ſijn Cours uyt de Schelde weder agter om, tuſſen het Land en den Doelen, uyt komende by *Schaefingen*, daar hy met Plat-boomde Schuyten, over het verdronke Land onder *Valkeniſſe* meende te paſſeren, dog tot *Schaefingen* vernemende, dat daar nimmermeer als vierdhalf voet water was, en hy ten minſten vijfthalf voet van noden had, beraden hy door een ander gat aan de regter hand van Bergen op Zoom te paſſeren, 't welk hy den 12. Septemb. voorby raakte na Terthoolen, daar al ten eerſten uyt onervarentheyt van de Spaanſe Matroſen, en onkunde van de droogten, 22. van ſijne Schepen vaſt geraakten, waar door hy genootſaakt was, te vertoeven tot het hoge Water, het welk ondertuſſen de Staatſe met het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

het Vaartuyg van Zeeland, en andere, opgevult met Musquettieren, soodanig gewapent dede afen aankoomen, dat Graaf *Jan* ontrent Sint Annenland, daar hy na toe geweken was, naar een hevig gevegt van omtrent vier ueren op het Slaak of Mosselkreek, op het droog raakten, en het volk haar meest te water begaven, om haar aan land te begeven, soo dat ter nauwer noot Graaf Jan den Mosselman sig met negen sijner Schepen naar het Princen-land konde ontvlugten. Dit wierd alleen te weeg gebragt met omtrent vijftien hondert Soldaten, en het voordeel van de goede kennis vande droogten en sanden aan d'eene sijde, optrekken van de bakens, en d'onkunde van de Spaansen aan d'ander sijde, daar omtrent vier duysent gevangenen met al het Vaartuyg van Chaloepen, Vivres ende Amonitie, by de Staatse wierd verovert, de reste moest in 't Water verdrenken. Sie breder van dese slag by *L. v. Aitzema het XI. Boek pag. mihi* 1131.

34 [y] *Van desselfs Naam-reden,*] Sie hier van onse Aantekeningen op het 1. Hoofd-stuk, *Num.* 46. *Boxhorn. Chron. van Zeeland pag.* 61. *en sijn Beschrijving van de Godinne Nehallennia.*

[z] *Slegt en arm Volk,*] Die haar nergens anders als met vissen geneerden. Aldus werden deselve beschreven by *Plin. lib.* 16. *c.* 1. onder den naam van minder Cauchen, en Volken, dewelke de Noordsche Stranden eerst bewoont hebben, wiens Beschrijvinge geen andere An-Zeesche Plaatsen hier omstreeks soo wel kan toegepast werden, als de Zeeuwen, ten waar datmen daar ook de Waterlanders en West-Friesen onder wilde begrijpen, dewelke eigentlijk tot de kleine Cauchi behooren; dog hy spreekt van meer als van een soort van Volk onder deselve, en de woorden en omstandige beschrijvinge geven genoeg te kennen, dat het op geen gelegentheid van het land soo wel past, als op de eerste beginselen van Zeeland.

Wy hebben ook op het voorgaande Deel *num.* 48. uyt *Matth. vander Hoeven* aangewesen, dat onder dese An-Zeese gelegen plaatsen, de Kennemers, Zuid-Hollanders en Zeewen verstaan werden, en ook al die geene, dewelke de Zee-stranden hier omtrent hadden ingenoomen. Hier word ook van opgeworpen Heuvelen en Bergskens gesprooken, daar dese luyden haare Hutten jegens den Vloed van het hooge Water opgestelt hadden, daar nog veele tekenen in Zeeland werden gevonden, dewelke geen gemeenschap met eenige andere Anzesche Plaatsen en hebben, daar omtrent hoog land genoeg geweest is, om sig ter neder te setten, of daar het laag is, het al gelijk laag is, en geene soodaanige opgeworpen heuvelkens souden hebben mogen helpen. Dat de Cauchen haar ook omtrent de Schelde onthouden hebben, en by Plinius en andere de Zeeuwen moeten toegepast werden, werd mede in lange beroert by *Jacob Eindius Chron. Zeeland. cap.* 14.

[a] *Sober hebben moeten behelpen,*] Hoedanig dese luyden haar hebben moeten behelpen, en wat haar spijse geweest is, kanmen uyt het geene wy hier voor uyt Plinio hebben aangewesen, wel afmeten, wat haar spijs en drank geweest zy. Haar spijs is niet anders geweest als Vis, en een weynig Aardvrugten, en haar drank was Born-water, of anders Regen-water, dat sy wisten te vangen, en in bakken te bewaren.

[b] *Nu tot het beste Land,*] *Marc. Zuer. Boxhorn.* 35
in sijn *Aanteken. op de Chron. van Zeeland* van den aart en de milde vrugtbaarheid van 't Land, schrijft daar van aldus: De aarde is hier meerendeel vet, seid hy, magtig en kleyagtig, mild in het geven van veel schoone en kostelijke Boom-vrugten. Selden kreunt hier den Landman over quade Jaarscharen, en werd niet soo dikmaal als elders door vierige Winden, quade Lugten, swarte vliegen, of diergelijke ongevallen in sijn hoop bedroogen. Dog den Akker en is in al de Eylanden van Zeeland niet even vrugtbaar of profijtelijk, d'een d'ander in goetheid overtreffende; soo nogtans, dat in Zeeland het Teel-land verre boven andere Landen de kroon spant: Want om nu niet te spreecken van aneelzaat, raapzaat, koolzaat, boekweyt, erweten, krombekken of blanketjens, vlas, coliander, nardus, kaarden, ajuyn, welke hier jaarlijks in grooten overvloed gewonnen worden, so werd een groot deel van den akker hier beslagen, en pronkt met het schoonste koren, voornamentlijk terwe, die in de naastgelegen landen vervoert, en boven andere gepresen werdt. Neffens de terwe moet onder de kostelijke vrugten, die Zeeland geeft, ook gestelt werden de *Meede* en *Krappe*, die de verwers gebruyken. Dese valter uytnemende veel en goet, en insonderheyd in de landen van Schouwen en Duyveland, met haare aanklevende Polders, dewelke den Planters dikwils een ongelooflijke winste toebrengt, maar ook wel gevoelige schade. Want de Mee-reeders altemets wel delven uyt elk Gemet lands, naar dat het selve wel is gebouwt, 1000. tot 1500. wegens Meede uyt elk Gemet; daar van het hondert wegens gegolden heeft in de jaren 1621. en 1622. tussen de thien en elf ponden Vlaams, welk by menschen gedenken, nog by onse ouderen tyden noyt en is geschiet; en is daar naer wederom soo schielijk afgeloopen en in prijse vermindert, dat men gelijke hondert wegens in de volgende jaren, als, namentlijk 1623. gekogt heeft voor drie ponden, thien schellingen Vlaams, tot vier gelijke ponden, en 1624. vijfthien of festhien guldens, sulks dat daar door vele rijk, maar om de onsekerheid van de prijs, nog meer bijster worden. Want de Meede seer veel kost van bewerken, al eer deselve in de sak of in balen gebragt werd.

Woylanden zijn hier seer grasig en klaverrijk. Onder dese mogen met gode reden wel gestelt werde schorren en gorsen, zynde niet anders als nieuwe aanhangsels en aanwassen van landen, op dewelke, niet tegenstaande de kreeken, slouwen, blakland, of eenige leegten van slijken en zanden, veel duysenden van schapen geweyd en onderhouden werden; die om de siltige kruyden, die sy aldaar eeten, sonderling vet, gesont, en uytnemende smaaklijk bevonden werden, daar over in de omleggende landen seer gesogt en gepresen. Die geleerde en naamkondige Genees-meester van Zierikzee, *Lieven Lemnius* verhaalt, dat in sijne tijden, de Advocaten en Procureurs nergens door meer spreekende en gaande gemaakt wierden, als door de offerhande van een stom Zeeusch schaap. Men mag ook hier wel by voegen de Duynen,

gevende

gevende de woonplaatse en het aes aan sulke menigte van Konijnen, dat ook heel Brabant daar mede plag voorsien te werden.

Boomgaarden en Hoven, staan hier gantsch lustig, en dragen niet alleen schoondere, maar ook grootere en menigvuldere vrugten, als elders in Nederland, en allerhande geboomte. Om nu niet te spreeken van die, welke gemeyn en over al te vinden zijn, nergens wast den Laurier weeldriger, of hooger, dragende rijpe en volkomen bessen, of bakelaar. Amandelen, vijgen, meloenen konnen hier opkomen, die de Spaansche of Italiaansche niet wijken. Als in den jaare 1540. op het eynde van Julius tot Zierikzee gekoomen was Keyser Karel de vyfde, en aldaar feestlijk onthaalt wierde, zyn hem over tafel gebragt eenige vygen en meloenen van een aansienlijke grootte, vol sap, heel smaakelijk, van volkomen rijpte, in Zeeland gewassen. Waar over den Keyser verwondert, tuygde geen betere of aangenaamere oyt in Spanjen geproeft te hebben.

Onder de besonderheden en vrugtbaarheid van de aarde van Zeeland, is den *Derrie* of *Darink* ook te roemen. Dus noemde men seekere solferagtige en siltagtige soorte van aarde, van de *Zee* opgeworpen, en nog somtijds overspoelt, leggende onder de kley, dewelke men by het lage water plag uyt te delven, en daar van turf, tot berninge te maken. Hier mede besig te zijn, wierde genoemt, *Moerneringe doen*, zijnde den Darink niet anders als een seekere soorte van moer, somtijds ook, *brandtvlotte maken*. De assche van den verbranden Darink heeft dien van Zeeland eertijds de zoudtneringe, en groote rijkdom gegeven. Want dese asschen tot Zierikzee en elders in de Soutketens gebragt, besprengd werdende met Zee of zoud-water, gaf uyt sig schoon wit en blinkend soudt, het welke *Zel* of *Zilsout* genoemt wierde; en wierde eertijds geen ander zoudt door geheel Nederland gebruykt.

Dog wat den Darink, en den handeling van 36
Turfmaken aangaat, daar in heeft Zeeland boven Holland niet te roemen, daar niet alleen den Turf gemaakt werd, voor de brandinge van het gantse Land, so datmen hier geen hout en behoeft te gebruyken, maar ook met menigte werd vervoerdt, daar door om de Schattinge daar op gesteldt, het gemene Lands inkomen dapper werd versterkt. In Vriesland is ook veel Veen, dog so goed, of so bekwaam niet, als wel in Holland; Gelijk als ook in Zeeland den Darink soo bequaam niet en, is om Turf af te maken, daarom deselve ook niet meer en werd uytgegraven; De Konst en Neringe van sodanig Sout te maken, is mede komen te vervallen, sedert dat het grof Sout in soo grote menigte uyt Vrankrijk en Spangien, hier tot een seer gemeenen prijs gebragt is geworden, het welk dan mede veel in Zeeland werd geraffineert, en tot fijn Sout gekookt, daar ook een grote Negotie in bestaat, dewelke in Zeeland mede van ouds is gehanteert, daar nog veel Soutketens werden gaande gehouden.

X. HOOFTSTUK,

Van den Heydensen en Christelijken Gods-dienst der oude Duytsen; van hun Tydrekening; Wanneer, en door wie tot het Christen Geloof gebragt.

INLEYDING.

OUde *Duytsen hebben de* Drie-enige Goddelijke kracht, *vanden beginne aan, in de ongeschapenheid der dingen, als in een schaduwe erkend. Sy aanmerkten de onbegrijpelijke kragt vande* Son, *de* Maan *en het* Vuur, *voor 't Albeheerschende van alle andere schepselen; en daarom eerden sy deselve, met verwerpinge van alle andere* Bygoden. *Sijn de Leere hunner Voorvaders van den enigen* Almagtigen God *in drie* Persoonen, *allernaast gebleven, tot datse eyndelijk door de komste* Christi, *en de openbaringe sijner Lere, verder sijn verligt geworden. Noemden de Sonne met de naam van* Theut, *'t geen daar na hervormd is in* Godt. *Anders* Tuiscon, *dat is, die schone.* Theit *of tijt, beginsel aller dingen; dese de* Mane *tot een Soon bygevoegd; aan welke beyde sy de werking van het* Vier *toeschreven; erkenden den* Blixem *onder de naam van* Thur *of* Thuyr; *kenden geen andere Goden. Zedert den ommegang met de Romeynen, namen sy ook andere Goden aan, namentlijk*, Mercurius, Apollo, Mars, Jupiter, *en de Godinne* Isis. Romeinen *schreven alle dingen hunne bysondere Goden toe. Hunne bysondere Huys-goden, Bos-goden, Water-goden, Gewas en Tuyn-goden. Die boven andere uytstaken, wierden voor Goden en Heilige Mannen erkend; Pausgesinde Romanisten, roepen de afgestorven Heyligen, in de gelijkenis van houte en steene beelden aan; Tydrekening der oude Duytsen begon met de nagt; naam-redene der dagen. Wekengebragt tot Maanden, niet na den loop der* Sonne, *maar na den op- en ondergang vande* Maan; Maan *in vier deelen onderscheyden; en yeder Maand in vier weken verdeeld.*

Het

Het Jaar verdeeld in drie delen, Lente, Somer *en* Winter; Herfst *van ouds onbekend.* Israëliten *begonnen het Jaar met het afgaan vanden* Herfst; *de Dagen by den ouden* Duytsen *niet vermengd met de Nagten, verdeeld in Voornagt, Midnagt, en Nanagten; gelijk de Dagen in Ogtend, Middag en Avond-stond. De oude Duytsen schreven de* Son, *de* Maan, *en de* Tijd *de kragt vande inwendige beweginge aller dingen toe. Deden ter eeren van deselve hare gewoonlijke Offerhanden. Deden deselve in sekere Bosschen*; Hartsen-wald, Martsen-bos, Woden-wout, *en* Sacrum Nemus *of* Schaken-bos. *Bysondere Priesters, die daar toe alleen gebruykt wierden; Waren in hare bedieninge in Vrouwe Klederen gekleed; somtijds ook by Vrouwen bediend. Oude Duytsen hebben met vermenging der Romeynen, ook haren Godsdienst beginnen te veranderen; en meer andere Goden te eren; verscheyde afbeeldsels der selver uyt de oude grond-steenen opgegraven; hadden haar besloten plaatsen daar sy haar Godsdienst pleegden; Aloude* Fanum *tot* Nimmegen *op den* Burgt. *Het* Euangelium *haar niet door* S^t. Willebord, *maar omtrent* 50. *Jaar na Christum door de Discipelen, van den Apostel* Petrus *selfs afgesonden, geopenbaard. 't Selve by hun sodanig aangenomen, dat uyt haar de suyvere Gods-dienst is voortgekomen. Waldensen hun gekant jegens de bedorven lere vande Roomsche Stoel; hebben een groote stut in de opregte Christi lere der Duytsen gevonden; gelijk in 't bysonder betuygen kan, 't geen zedert omtrent drie hondert Jaren by het leven van* Johannes Hus, Jeronimus van Praag, Marten Luther, Melanthon, Calvin *en andere is voorgevallen; behalven 't geen in onse tijden omtrent den dwangmagt der gewissen geschied is.*

SOmmige menen, dat de oude Duytsen als een ruw en hard volk geen bysonderen Godsdienst souden hebben gehad, eer dat sy in het Duytsland langs den Rhijn haar sate ter neder hadden gestelt: om dat sy, gelijk als den *Kaisar Julius* verhaalt, [a] geen Priesters hadden, die haar het Heylige bedienden, nogte van eenig Goden-offer haar werk maakten. Dog in 't tegendeel blijkt genoeg, dat sy de boven-redelijke in geschapenheyd der dingen, en in deselve de Drie-eenige Goddelijke kragt, van den beginne aan als in een schaduwe erkent hebben. Om dat sy [b] de onbegrijpelijke kragt van de *Son*, de *Maan*, en het *Vier*, voor het albeheersende, en voor de bewegende oorsake, [c] boven alle andere schepselen sagen en aanmerkten, hebben sy deselve voor hare Goden aangenomen en geëert, met verwerping van alle andere By-Goden; daar in sy boven andere vervremde volken, de Leere hunner Voor-vaderen, van [d] den enigen Almagtigen God [e] in drie Persoonen, [f] die haar in 't bysonder niet geopenbaard en was, allernaast sijn gebleven, in erkentenis van het gene sy voor haar sagen, van de grootste kragt en werking omtrent het bestier en wesen van alle andere saken, tot dat sy daar na zedert de komste *Christi*, en sijn betuygde Leer verder zyn verligt geworden.

Zoo hebben sy [g] de *Son*, als haren eersten en voornaamsten God, *Theut*, *Theot*, *Thiod* ofte *Jod* genomt, het welk daar naar in *God* vervormt is; anders *Tuiscon*, *die Schon*, dat is, die schone; daar na mede vervormt in die *Son*. Andre seggen *Theit*, ofte *Tijd*, nemende de tijd voor het beginsel aller dingen, die sy geagt hebben met en uyt de Son het beginsel te hebben ontfangen; dese hebben sy de *Maan* tot een Soon bygevoegt, als minder in kragt en aansien, en dese beyde hebben sy de werking van het Vier toegeschreven, onder de naam van [h] *Thur*, ofte *Thuyr*, daar mede sy den [i] Blixem erkenden, met het levendige vuyr in onse spraak alsoo hervormt, geëerd en gevierd. [k] Andre Goden en kenden sy niet.

Dog zedert dat sy met de Romeynen hebben beginnen om te gaan, sijn sy ook tot het aannemen van eenige By-goden vervallen, dog [l] tot geen andere, als [m] *Mercurius*, welke was den God van geluk en voorspoedt; [n] *Apollo* den Genees-Meester; [o] *Mars* den Krijgs-God, die ook den God van 't vier gehouden wierd; [p] *Jupiter* den God des Hemels, [q] en *Isis* de Godinne der Handwerken en Konsten, dat ook aan Luna en Minerva wierd toegeschreven.

Dog de Romeynen hebben hun soo verre in Afgoderye vergeten, dat sy alle saken, [r] die haar eenigsints voordelig waren, hunne bysondere Goden hebben toegeschreven; so hadden sy hare bysondere Huys-goden, [s] die sy *Lares* noemden; hare Bos-goden; haar Water-goden; haar Gewas- en Tuyn-Goden.

Die geene, dewelke onder den Menschen Kinderen in vromigheyd, dapperheid, en sterkte boven andere zijn begaaft geweest, sijn ook voor Goden der aarden, en voor Heylige Mannen geagt geworden, daar van elk eenen Krijgs-God *Mars*, een Ægyptise Godinne *Isis*,

eenen Voorvegter [t] *Caſtor* en *Pollux*, een Geluk-bode *Mercurius*, [u] eenen ſterken *Hercules*, of eenen Griekſen Vorſt [w] *Achilles*, eenen loſen en [x] ſchalken *Ulyſſes*, of eenen Troyſen [y] *Hector*, met haar eerſtelingſchap vereerden en verheerlijkten; [z] daar van by vele alles tot een byſonderen aanvang der ſaken in Heylige en bovenmenſelijke Perſonen gebragt werd; welken aangaande het nog jegenwoordig onder de Paus-geſinde Romaniſten ſoo verre gaat, dat ſy de afgeſtorven Heyligen, ſo ſy die noemen, in de gelijkenis van houte en ſteene beelden, als Heylige Geſanten en Middelaars aan den enigen Middelaar *Jeſum Chriſtum*, aanroepen en aanbidden; het welk hoe ſy dat verantwoorden, [a] tegens het uytgedrukte Gebod Gods, en Chriſti in hem; dat hy alleen de Heere onſen God is, en wy geen andere Goden voor ſijn aangeſigte hebben ſullen; dat wy ons geen Afgoden, Beelden, nog gene gelijkeniſſe mogen maken, om ons voor die te buygen, of haar te dienen; dat hy alleen onſen Heer en God is, die de misdaad der Vaderen beſoekt aan de Kinderen, tot in het derde en vierde lid der gener die hem haten, of eenige andere Goden voor hem hebben, of hun voor eenige Afgoden-beelden of gelijkeniſſen buygen, of deſelve te hulpe roepen; hoe ſy den [b] Paus van Romen, als hunnen aardſen God en Vader erkennen, [c] die niet feylen en kan, en die de vergiffenis van alle hare ſonden alrede begaan, ofte nog te begaan, hoe groot die ook mogten weſen, door ſijne Oorbiegt-Prieſteren, om eenen [d] geringen Penning doet verkopen, daar uyt [e] de eerſte ſcheuring en afval van den Roomſen ſtoel is voortgekomen, door toedoen van den Auguſtiner Monnik *Marten Luther*; laten wy dat aan de geſtoktheyd der ſelver in een verkeerden ſin overgeven. Veel beter hebben het onſe oude Teutſe Voorders regte Chriſtenen te verantwoorden gehad, dat ſy in de dikke duyſternis der dwalingen, ([f] daar zelfs *Abraham* in geleeft heeft) het gevoelen van de Wijſen van dien tijd, in de kragtigſte ingeſchapen Hemel-lichten en teekenen den [g] regten God erkent hebben; tot dat ſy [h] met de komſte van *Chriſtus* alle voorgaande uytgediende Offer-hande en voorgetuygen kennelijk verwerpende, het regte Euangelium met een reyn herte aangenomen, en ten tijde der herſtellinge van den Algemenen Godsdienſt bewaart hebben; want of wel ſelfs in den ouden Teſtamente [i] de Af-godiſe by-gelovigheid groot was, ſoo is dit volk in haar eeuvoudigheyd gebleven, van de *Maan* en de *Tijd*, als het beginſel aller dingen, de hoogſte kragt van de inwendige bewegingen van alle weſentlijke ſelfſtandigheyd toe te ſchrijven.

Wy ſeggen de *Son*, de *Maan* en de *Tijd*, om dat ook ſommige, als wy [k] hier voor hebben aangeroert, de Tijd, als het eerſte beginſel in de uytwerkende kragt van de *Son* en *Maan* aan deſelve hebben bygevoegt.

[l] Haar tijdrekening [m] begon met de nagt, daar op den dag volgde, en maakte de eerſte dag, en ſoo vervolgens; haar tweede verdelinge was in [n] weeken van ſeven dagen, die ſy na den loop van de Hemel- [o] tekenen der Planeten wiſten uyt te noemen, daar van de eerſte van het grootſte Hemels-teeken den Sondag, de tweede den Maandag van het twede ligt, en de vijf andere van de vijf lopende Sterren, Mars den twiſt, ofte Dingsdag; Mercuur den Woden ofte Boden-dag; Jupiter den Donderdag van de kracht des Donders en Onweders die ſy Jupiter toeſchreven; de Sterre Venus den Vrydag; en van de Sterre Saturnus, als den laatſten werkdag den Saturdag genoemt hebben, die ſy dan ook ter beduydinge der ſelver met [p] byſondere af-beeldſels wiſten te beſchrijven; deſelve weeken bragten ſy [q] tot maanden, niet na den loop der Sonne, maar na den op en ondergangh van de Maan, die ſy in vier deelen onderſcheyden, en hare Maanden in en met de vier veranderingen des Maans, in vier weeken verdeelden.

Het Jaar Wierd by haar verdeelt [r] in drie deelen, als in de Lente-tijd, [ſ] daar ſy het Jaar mede begonnen, wanneer de Kruyden des Velds beginnen te ſpruyten, tot den Somer, dat de Boomen vrugt droegen; en den Winter, dat alles verkouwt was; Den Spring ofte Lente, den Summer, en den Winter; den Herbſt was by haar onbekent, dewelke ſy den Somer en Winter toebragten. De Iſraëliten en Egyptenaren begonnen het Jaar met het afgaan van den Herbſt, daar uyt de meeſte Godsgeleerden [t] de tijd van de Geboorte *Chriſti*, met het begin van 't Jaar den 21. Decemb. andere met den 21. Septemb. met het begin van 't jaar willen gerekent hebben. [u] Hare Dagen waren in verdelinge niet vermengt met de nachten, maar yder verdeelt in voornagt, midnagt, en na-nagt, gelijk de dagen in Ugtent, ofte Nugtent, in Middag- en Avonſt-ſtond.

Soo is dit volk lange in haar eenvoudigheyt gebleven, van de *Son*, de *Maan*, en de *Tijd*, met de bygaande groote Sterren, de hoogſte kragt van de inwendige beweging aller dingen toe te ſchrijven; ter eeren van dewelke ſy haar gewoonlijke Offerhanden, [w] met geoorlofde gedier-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

gedierten, en alleen aan dese, en geen andere Goden buyten deselve pleegden; sy deden ook haar Offerhande, na het voorbeeld hunner Voor-ouders, [x] in sekere Bossen, om dat sy meenden dat het offer [y] in het open aangenamer was, dan in een besloten plaatse; sodanige Bossen sijn geweest het *Hertzen-wald*, [z] *Hercynia Sylva*, *Martianum Nemus*, [a] het *Martsen-Bos*, *Odonis Sylva*; het [b] *Woden-woud* aan Mercurius toe-geëygent, en het *Sacrum Nemus*, [c] *Schaken-bos* genomt; sy hadden daar toe haar bysondere Priesters, die alleen daar toe gebruykt wierden, en buyten dat geen gebied en hadden, dewelke in hare bedieninge [d] in Vrouwe Klederen gekleed waren, en wierd het selve ook somwijlen [e] by Vrouwen bediendt.

Dit was den Heydensen Gods-dieſt der oude Duytsen, tot dat sy door vermenging met andere Volken, en bysonderlijk met den Romeynen, ook haren Gods-dienst hebben beginnen te veranderen, en die van hare Gebuyren aan te nemen, soo dat sy ook meer andere Goden, dan die by haar Voor-vaderen bekent waren, hebben beginnen te eeren; daar van steeds [f] verscheyde afbeeldsels, uyt de oude Grond-steenen opgegraven, gevonden zijn, die sulks kunnen betuygen; Sy hebben ook hare besloote plaatsen gehad, daar sy haren Godsdienst pleegden, daar van nog het aloude *Fanum* tot Nimwegen op den Burgt geseyd werd een overblijffel te zijn.

Dus verre wierd den Heydensen Godsdienst, in hare eenvoudige blindheid geoeffent, tot dat eyntelijk aan de selve, benevens andere, het H. Euangelium is verkondigt geworden. het welk haar niet door St. *Willeboord*, (die eerst in het jaar 697. andere seggen 720. andere 730. van den Paus van Romen in dese Landen soude gesonden zijn, en aldaar het Christen Geloof geleert soude hebben) maar veel eeuwen te vooren, omtrent de vijftig Jaar naar *Christum* door de Discipelen van den Apostel *Petrus* self, door hem na de Westerse Landen afgesonden, [h] is geopenbaart, het welk by haar in de suyvere Apostolise Leere met de verkundinge van het eerste Christendom in dese Landen is aangenomen, en [i] sodanig erhouden, dat uyt haar den gesuyverden en herstelden Godsdienst, tegens het bygelove en grove [k] dwalingen der Romanisten en Pausgesinden is voort-gekomen; want of wel de *Waldensen* en *Gaulen* van den ouden *Franken* oorspronkelijk, dewelke haar in de Bergen van *Piemont*, in oeffeninge der suyveren en regten Gods-dienst lange hadden onthouden, haar eerst [m] jegens de bedorven Lere des Stoels van Romen gekant, en harde vervolginge geleden hebben, so hebben sy nogtans al omtrent de seven-hondert Jaar herwaarts [n] in dit Nederland overgekomen [o] een grote stut en hulp in de opregte Christi Lere der Tuytsen gevonden, gelijk daar van niet alleen de oude Duytse, Almanse, en Saxense Leringen, met die van den Waldensen gemeen, of weynig verschillende, kunnen betuygen, maar ook in 't bysonder het gene sedert omtrent drie-hondert jaar en daar na, by het leven van *Johannes Hus*, *Jeronimus van Praag*, *Martijn Luther*, *Philips Melanthon*, *Jan Kalvijn*, en andere geboren Duytsers, is voorgevallen; Op dat ik swijge van het geene in onse tijden, omtrent de dwangmagt der gewissen, tot de algemeene herstellinge van den suyveren Gods-dienst is omgegaan, daar van breder in het volgende Hooft-stuk.

Kort inhoud van de Bewijs-redenen op het

THIENDE HOOFT-STUK.

1. De oude Germans en hadden geen Offer-priesters, en sy en wisten van geen andere Goden, als de Son, de Maan en het Vyer, en num. 3.
2. Het Priester-ampt by de oude Duytsen hoedanig.
3. By welke Volken de Son, de Maan en het Vier voor Goden gehouden.
4. De Duytsen eygen en onvervreemde afkomelingen van de Vaderen Abrahams.
5. Hertus, Aartus, ofte Aardman op Adam geduid.
6. De Egyptenaars hebben geen andere Goden gekent als de Son en Maan.
7. Eenen God in drie Persoonen in de uytwerkinge van Son, Maan en Vier erkent.
8. Waarom de Heidenen niet verder verlight zyn geweest.
9. Josua den Schrijver van de Boeken Moysis, soo sommige meenen.
10. Scyten hebben een beter gevoelen van de Godheid gehad, als de Grieken, of Romeinen.
11. Teuta, Teut, teit, de tijd, by de Schyten en Kelten voor den oppersten en eersten God gehouden by Tacit. in Twisto vervormt en num. 14.
12. Man, Aardman, Adam, had drie soonen, het welk sommige op de Kinderen van Adam, andere op de Kinderen van Noach passen.
13. Alle gedenkwaardige Geschiedenissen van ouds op rijm gestelt.
14. Nader beduydsel van de Son en Maan.
15. Thur of 't Vyer, waarom Goddelijk erkent.
16. De Duytsen hebben geen andere Goden als Son, Maan en 't Vyer gekent.
17. De Bygoden ten tijde der Romeynen eerst by deselve aangenomen.

18. Mercurius.
19. Apollo..
20. Mars.
21. Jupiter.
22. Isis.
23. Lares *Huysgoden.*
24. Castor *en* Pollux.
25. Hercules.
26. Achilles.
27. Ulisses.
28. Hector.
29 *Uyt de Heydensche Goden is den Beeldendienst der Pausgesinde voort-gekomen.*
30. *Tegens het uytgedrukte Woord Gods.*
31. *Een kragtige aanmerking uyt de tien geboden aangaande den Beeldendienst.*
32. *Den Paus van Romen als een Godt ge-eert.*
33. *Die niet en kan dwalen.*
34. *De instellinge van des Paus magt over alle Kerken.*
35. *Alles is by den Paus en sijne Geestelijke om geld te koop.*
36. *Allerhande misdaden, hoe groot en swaar die ook zijn, met geld af te koopen, volgens de taxe van de* Roomse Pœnitentie-kamer.
37. *Oorsaak van de scheuringe en afval van* Martijn Luther.
38. *Der ouder Duytscher gevoelen en erkentenis van de albeheersende magt Gods, beter te verantwoorden, als het gevoelen der Pausgesinde.*
39 *Openbaaringe der komste* Christi *van een bysondere kragt.*
40. *Afgodische Bygelovigheid des Ouden Testaments.*
41. *Tijdrekening der oude Duytschen, met de nagt begonnen, en van de tijdrekening van verscheide Volken.*
42. *Van gelijke en ongelijke uyren.*
43. *Weken van seven dagen.*
44. *Tekenen der* Planeten, *en der selver afbeeldsels.*
45. *Den Sondag de eerste dag der weke.*
46. *Weken tot Maanden gebragt, en haar Maand-tellinge*
47. *Het Jaar by den ouden Duytschen in drie tijden verdeelt en wanneer in vier delen begonnen verdeelt te werden.*
48. *In welke tijd het Jaar is begonnen.*
49. *By den* Israëliten *en* Egyptenaren.
50. *In wat tijd van 't Jaar* Christus *geboren, niet in December. maar in Septemb. en num.* 52.
51. *Het begin en Jaar-getal by de Romeinen hoedanig gerekent en getelt.*
52. *De tijd-rekening van de Ontfankenis en Geboorte* Christi, *hoe uyt te vinden* Luc. 1. 5 *en* 9. *en andere bygebragte plaatsen, niet in December, maar in September.*
53. *Verdeelinge der nagten en dagen.*
54. *De Autaren, en Godsdienstige Oeffening, van ouds in het open en in geen beslote plaatsen gepleegt.*
55. *Het* Hertzen Wald.
56. *Het* Martsen bos.
57. *Het* Woden Woudt.
58. *Het* Schaken-bos.
59. *Den Offer-dienst in witte Vrouwe-klederen.*
60. *Ook by Vrouwen bedient.*
61. Velleda *en* Aurinia *Vrouwe-Priesters by de oude Duytschen.*
62. St. Willebords *aankomste in dit land, en sijn Prophetische geboorte.*
63. *Het Euangelium in Duytsland en Nederland veele eeuwen voor* Willebord *bekent, en tot* Keulen, Trier *en* Tongeren *korts na den tijd van de Apostelen gepredikt.*
46. *De Euangelise Leere sedert dien wijd en breed door gans Duytschland, en ook in het oud Batavien verbreidt.*
65. *Vervolg der Duytse* Bischoppen *en* Leeraars *van het Euangelium* Christi, *tot op* St. Bonifaas *en* Willebord.
66. *In de eerste vier hondert jaren na* Christum *was den Beelden-dienst nog onbekent.*
67. Petrus Waldo, *en sijne Leere.*
68. Waldensen *Moederkerken, tot voortplantinge van den suyveren Godsdienst in alle Gewesten.*
69. *De eerste die haar tegen den Stoel van Romen gekant hebben.*
70. *Hunne vervolging.*
71. *Hulp en bystand in Nederland.*
72. *De Duytse Leeringen met die van de Waldensen gemeen.*

BEWYSREDENEN,

OP HET X. HOOFTSTUK.

a GEen Priesters,] Dus schrijft Cæsar *lib.6.Commentar.* van het onderscheit tussen de *Gaulen* en *Germans*: *Germani multum ab hac consuctudine differunt, nam neque Druides habent, qui rebus Divinis præsunt, neque sacrificiis student, Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt & quorum opibus aperte juvantur, Solem & Vulcanum & Lunam; reliquos ne fama quidem acceperunt.* De *Germans* verschillen veel van dese: want sy en hebben geen Priesters, die haar het Heylige bedienen, nog sy en houden van geen Goden-offer. Sy kennen die alleen voor Goden, die sy sien, en daar sy opentlijk door werden geholpen, te weten *de Son,*
1 *de Maan* en *het Vyer*, van andere Goden en weten sy niet. Let wel op het onderscheid, sy en kenden geen vremde Goden, gelijk als de *Gaulen*, die haare Bosgoden en Heiligen hadden, die sy dagelijks door hunne Offer-Priesters offer deden; dese noemden sy *Dryadæ*, dat zijn Bos-Priesters: want de *Dryades* waren Wout-goden; *Dryades Nymphæ sylvarum præsides sunt*, dewelke elk in hun soorte gevierd, en dagelijks geoffert wierden: want sy schreven elke soorte van Vrugten en andere gemeene saaken hunne bysondere Goden toe. Soo was *Mars* den Krijghs God, *Mercurius* den God van het geluk, *Hercules* der sterkte en dapperheid des lighaams, *Diana* de Jagt-godinne, *Ceres* van het gewas der aarde, *Pomona* van de Boomvrugten, en soo voorts. Na het gevoelen van de sommige, had elken Boom haren bysonderen God, dewelke met den selven waste en stierf, die sy *Hamadryades* noemden.

Van hoedanige vremde By-goden de *Germans* niet en wisten, buyten het welk sy ook hunne Godsdienstige Priesters en geestelijke Overheid hadden, seer gelijk in agting met de *Dryadæ* der *Gaulen*: Want dat *Jul. Cæs.* van deselve *d. lib. 6. Comment.* verhaalt: *Quod rebus Divinis intersint, sacrificia publica & privata procurent, Religiones interpretentur, magnoque sint apud eos in honore, de omnibus controversiis publicis privatisque constituant, & si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibus controversia sit, iidem decernant, premia pœnasque constituant, &c.* Dat is: Dat sy den Gods-dienst plegen, de openbaare en Huys-offeren besorgen, de Geestelijke saken uytleggen, en by deselve in groote agtinge zijn, dat sy

ſy alle twiſten en oneenigheden ter neder leggen, en ſoo eenige miſdaad begaan is, of iemand ter nedergeleid is, of ſoo daar eenig verſchil van Erffenis of van beſit tuſſen de luyden ontſtaat, de ſaak by haar werd ge-oordeel-uytet en afgedaan, dat aan haar ſtaat de uytdeylinge der begunſtigheden, en ſtraffen der kwaat-doenders; 't Selve getuygd *Tacitus* by na van den *Germans lib. de Morib. Germanor.* als hy onderſcheidentlijk van haren byſonderen Godsdienſt geſeid had, dat ſy geen vremde By-goden en kenden, daar by doende, dat ſy veel geloof gaven aan de voorſeggingen der Prieſteren uyt het Vogel-geſchrey, uyt hunne lotingen, en vermaningen der Paarden, en haar toeſchrijven, dat ſy verſtand met den Goden, en van het Goddelijk beſtier hebben; Dat de Prieſters in hunne vergaderingen het voorwoord hebben, en doen ſpreken of ſwijgen, en voor deſelve in hunne vergaderingen de beſchuldigingen van leven ter dood
2 werden ingebragt en beſlegt. *Cæterum, inquit, nec cohibere parietibus Deos, neque in ullam humani oris ſpeciem aſſimilare ex magnitudine Cœleſtium arbitrantur, lucos, ac nemora conſecrant; Deorumque nominibus appellant ſecretum illud, quod ſola reverentia vident. Auſpicia, ſorteſque, ut qui maxime obſervant. Sortium conſuetudo ſimplex: virgam frugiferæ arbori deciſam, in ſurculos amputant, eoſque notis quibuſdam diſcretos ſuper candidam veſtem temere ac fortuito ſpargunt. Mox ſi publice conſulatur, Sacerdos civitatis in privatim, pater familiæ precatus Deos Cœlumque ſuſpiciens ter ſingulos tollit, ſublatos ſecundum impreſſam ante notam interpretatur. Si prohibuerunt, nulla de eadem re in eundem diem conſultatio, ſin permiſſum, auſpiciorum adhuc fides exigitur. Et illud quidem etiam hic notum, avium voces, volatuſque interrogare. Proprium gentis equorum quoque præſagia ac monitus experiri; publice aluntur iiſdem nemoribus ac lucis, candidi & nullo mortali opere contacti, quos preſſos ſacro curru Sacerdos ac Rex, vel Princeps Civitatis comitantur, hinnituſque ac fremitus obſervant. Nec ulli auſpicio major fides, non ſolum apud plebem, ſed apud proceres & Sacerdotes. Se enim miniſtros Deorum, illos conſcios putant. De minoribus rebus Principes conſultant, de majoribus coëunt certis diebus, quum aut inchoatur luna, aut impletur, nam inchoandis rebus hoc auſpicatiſſimum initium credunt. Silentium per Sacerdotes, quibus tum & coërcendi jus eſt, imperatur. Licet apud concilium accuſare quoque, & diſcrimen capitis intendere; neque animadvertere, neque vincere, neque verberare quidem, niſi Sacerdotibus permiſſum, non quaſi in pœnam, nec Ducis juſſu, ſed velut Deo imperante.* Dat is: Aangaande de Goden is by haar ſoodanig verſtand, dat ſy inſiende de grootheid der Hemelſe Goden by haar ſelven agten, datmen die in geene Tempelen tuſſen mueren kan beſluyten, nog niet en kan maken na de gelijkenis van eenig menſelijk weſen. Sy heyligen de Boſſen en Geboomten, ende ſy houden die verborgentheid voor haare Goden, die ſy met eerbiedigheid harer herten aanſchouwen. Sy zijn byſonderlijk aandagtig in het waarnemen van de voorſeggingen uyt het Vogelgeſchrey en blinde lotinge. Haare lotinge is gantſch eenvoudig: want ſy ſnijden een tak van een vrugt-dragenden Boom, en van deſelve ſnijden ſy wederom verſcheidene ſtoxkens, die ſy door ſeekere tekens verſcheiden. Deſe werpen ſy los en in 't wild, als onſeker op een wit kleed ter neder, naar het welke, indienmen van gemeene ſaaken verhandelt, den Prieſter van het vrydom, of ſoo men byſondere ſaken verhandeld, de Vader des Huysgeſints, haare oogen na den Hemel opſlaan, en haare Goden aanbidden, en nemen ieder ſtoxken driemaal op, met een verklaaring over ieder opgenomen ſtoxken, na het merk, het welk te vooren daar op geteekent is geweeſt; Indien dan de loten haar tegen vallen, ſoo is desſelven daags van die ſake geen verder onderſoek. Maar indien de loten na haar wenſch gaan, onderſoeken ſy nog meerder ſekerheid uyt de waarnemingen van het Vogelgeſchrey: want dit gebruyk is ook onder haar bekent, dat ſy het ſingen en vliegen der vogelen onderſoeken. Boven dit hebben ſy ook een eygen gebruyk, alleen by deſe Volken bekent, dat ſy de voorſeggingen en teekenen der Paarden mede waar nemen; Dog dit zijn Paarden, die op gemeenlands koſten t'ſamen in een geheyligt bos of Wildernis onderhouden werden, zijn gantſch wit, en vry van alle menſelijken arbeid. Deſe werden in een geheiligde Wagen geſpannen, en alsdan volgt den Prieſter en Koning, of voornaamſten heer des Vrydoms, verſellen deſe Wagen, en nemen nauwe agt op het neyen en brieſſen deſer Paarden Daar is by haar niet alleen by het volk, maar ſelfs ook by de voornaamſte Heeren en Prieſters, geene voorſegginge, diemen meerder geloof toeſchrijft dan deſe; want de Prieſters agten haar ſelven wel dienaars der Goden, maar de Paarden houden ſy als kenners van der Goden verborgentheden. Van gemeene en kleine dingen beraadſlagen haare voornaamſte Heeren, maar van gewigtige ſaaken de gantſche gemeente. Sy vergaderen op ſeekere geſette dagen, ſoo wanneer de Maan begint of vol is: want om eenige ſaken te verhandelen, agten ſy, dat het op ſoodanige tijden gelukkigſt is. Als ſy geſeten zijn, werd daar by den Prieſteren een ſtilſwijgen geboden, want deſelve op die tijt magt hebben om haar te gebieden; Men mag voor die vergadering jemand van leven ter dood beſchuldigen, en niemant mag ſtraffen, ſlaan, of gevangen doen ſetten, dan alleenlijk den Prieſter, niet als een dienaar der ſtraffe, ofte uyt bevel des Krijgsraads, maar als door een uytgedrukt gebod van God.

[b] *De onbegrijpelijke kragt,*] Soo ſpreekt *Cicero de Natura deorum. Quæ eſt gens, aut quod genus hominum quod non habeat ſine doctrina anticipationem quandam deorum.* Et Paulo poſt: *Non inſtituto aliquo, aut more aut lege hanc eſſe opinionem conſtitutam.* Wat volk, of wat ſoort van menſchen is'er, dat niet, ſonder eenige onderwijſinge ofte Wet, en hebbe eenige voorkenniſſe der Goddelijke magten.

[c] *Boven alle andere Schepſelen,*] Soo vermaand *Moſes* de Kinderen van Iſraël, om den grooten luyſter en bewegende kragt in de ſelve, *Deutern.* 4. 19. Dat ſy hare oogen niet op en heffen na den Hemel, en de Sonne, de Mane, en de Sterren des Hemels aanſien, en aangedreven werden, haar daar voor te buygen, en haar te dienen.

Dat de Son, de Maan, en het Vier, by ſommi- 3
ge Volken voor hun Goden zijn geagt en geëert,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

is al een ſeer oud gevoelen geweeſt; Dit werd op de vremde Goden geduyt, dewelke by de Vaderen Abrams gedient waren, *Joſuæ* 24 *vs.* 2. daar van de uytlegginge en verklaringe by den *Rabbi Moſes Benmajemon in more Nevochim*, *lib.* 3. *cap.* 30. aldus gedaan werd: *Notum eſt, quod Abraham natus eſt in gente, quæ ſerviebat igni, & in credulitate Idolorum, qui credebant, quod non erat Deus niſi ſtellæ. Cum vero fecero te ſcire in hoc capitulo, Libros eorum, qui non inveniuntur apud nos tranſlati ad Linguam Arabicam, in narratione ipſorum, in antiquis contentionibus, & fecero te ſcire opiniones eorum, oſtendetur tibi credulitas in ſtellis, quod ſunt Dij, & quod Sol eſt major inter Deos. Et dixerunt, quod reliquæ Planetæ ſunt Dij: Sed Sol & Luna ſunt maximi deorum; invenies id quod manifeſte dicunt: Quod Sol regit mundum ſuperiorem & inferiorem, & invenies, iſtud in Libris eorum. Et narrant ſtatum Abrahæ, & dixerunt hæc eadem verba, quod Abraham fuit natus & educatus in terra ſervientum igni, quando contradixit openioni gentis illius, dicens quod alius operator erat præter Solem, dixerunt contra eum rationes ſuas, inter quas fecerunt mentionem de operationibus Solis, quæ manifeſtæ ſunt, & apparent viſui in univerſo eſſe. Dat is:* Het is kennelijk dat Abraham geboren is onder een volk, dat aan het vier geloofde, en van dat gevoelen was datter geen anderen God en was als de Starren. Welken aangaande, als ik u kennis doe hebben van de Boeken, dewelke by ons in de Arabiſe Taal, in hare geſchiedeniſſen, en in hare oude verſchillen niet bekent en waren, en ik u hare gevoelens en redenkavelingen ſal doen weten, ſal u blijken van hun geloof, dat de Sterren Goden zijn, en dat de Son den grootſten God is, en ſy geſeid hebben, dat ook de andre Hemels-tekenen Goden zijn, maar de Son en Maan, de voornaamſte onder deſelve ſijn, ſo ſult gy bevinden, dat ſy duydelijk ſeggen, dat de Son de aarde regeert, en gy ſult dat in hare boeken vinden. Sy beſchryven den Staat van *Abraham*, en hebben deſe ſelve woorden geſprooken, dat *Abraham* geboren en opgevoed is in een Land, daarmen aan het vier gelooft, als hy deſe volken tegenſprak, ſeggende datter eenen anderen Werk-meeſter was dan de Son, hebben ſy hare redenen daar tegen ingebragt, by dewelke ſy vertoonden de werken der Sonne, die haar openbaar waren, en die ſy met hunne ogen konden ſien, en ſo voort. Let wel (die haar openbaar waren, en die ſy met hunne oogen konden ſien) dit komt net over een, met het geene den *Kaiſar Julus*, *lib.* 6. *Comm.* van de oude Duytſen ſchrijft, als hy ſeyd: *Deorum numero eos ſolos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte juvantur, Solem, & Vulcanum & Lunam.* Sy kennen geen andere Goden, als die ſy met haar oogen aanſchouwen, en door welkers werkingen ſy werden onderhouden, de Son, de Maan en het Vier.

4 Hier uyt kanmen ook ſeer kragtig beweren, dat de oude Duytſen eygen en onvervremde afkomelingen zijn, (als *Tacitus* ſeid) van de Vaderen Abrahams en Kinderen *Noachs*.

Dit is ook het gevoelen geweeſt van de oude Philoſophen, daar van Cicero *Lucilium Stoicum* aldus doet ſpreeken: *Hanc igitur in ſtellis conſtantiam, hanc tantam in tam variis curſibus in omni æternitate convenientiam temporum non poſſum intelligere ſine mente, ratione, conſilioque regi: quæ quum in ſideribus eſſe videamus, non poſſumus ea ipſa non in deorum numero ponere. Dat is:* Ik kan niet begrijpen dat deſe ſelfſtandigheyt der Sterren, en deſe eeuwigduyrende over-een-komſt der tijden, in ſo veelderhande omlopen, ſonder beleid, ſonder reden, of ſonder inwendige kragt, beſtierd ſoude werden; dewelke, als wy in de tekenen des Hemels ſien, wy deſelve onder de Goden moeten ſtellen; Sie *Lactantium lib.* 2. *de falſa relligione.* Soo verhaalt ook *Plato in Cratylo, ſive de recta nominum ratione*, dat de voornaamſte Wereld-wijſe, als *Anaximander*, *Alcmaon*, *Xenocrates*, *Theophraſtus*, *Zenocleantes*, *Socrates*, en andere de Hemels-tekenen voor Goden gehouden hebben.

Seldenus verhaalt, dat hy een manuſcript, en afſchrift heeft van een Grieks Schrijver *Vettius Valens* genaamt, een Antiochener van Geboorte, daar in hy dusdanigen manier van eet-ſweeren geleſen heeft: *Omnes, qui inciderint, adjuro per ſacrum Solis circulum, inæquales Lunæ curſus, reliquorumque Syderum vires, & ſigniferum circulum, ut in reconditis hæc habeant, nec indoctis aut profanis communicent: ſed præceptoris memores ſint, ut que honorem retribuant. Dij jam dicti ſancte jurantibus dent quæ velint, pejerantibus contraria. Dat is:* Ik beſweer al die geene, die deſe ſullen ſien, by den Heyligen omloop des Sons, by den ongelijken ommeloop van de Maan, en by de kracht der andere Hemels-tekenen, dat ſy deſe dingen verburgen houden, nogte enige Ongeleerde, ofte Wereldſe bekent maken, maar haren Leer-meeſter gedenken, en hem de eer geven. De genomde Goden geven hun, dewelke te regt ſullen ſweeren, 't geene ſy wenſchen; die qualijk ſweeren het tegendeel.

Andere deden daar eenen *Hertum* ofte *Aerthum*, by, anders *Aartman*, gelijk als aardman, het welk ſommige op *Adam* willen duyden, als een man der Aarde; Hier van ſpreekt *Tacit. lib. de Morib. German* als hy de Duytſe Volken had opgetelt, verhalende, dat ſy dit onder haar gemeen hadden, *Nec quicquam notabile in ſingulis, niſi quod in Commune Hertam, id eſt Terram Matrem, colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis arbitrantur.* Van deſe Volken, ſeyd hy, is niet byſonders aan te tekenen, als dat ſy alle in 't gemeen *Hertam*, dat is de aarde als hunner aller Moeder eeren, die ſy menen dat haar met de menſchelijke ſaken vermengt, en over de Volken oordeelt, die haar leedt aan doen; hier van willen ſommige, dat een *Haartſtede*, daarmen op viert, een haart genomt ſoude ſijn, daar op de Romeynen hare Huys-goden en bewaarders van het Vier eerden, die ſy *Lares Familiæ* nomden, dat ook niet oneygentlijk een Aardſtede mag genomt werden, daar op de Aarde ten Brand-offer van het vier geſtookt werdt.

Den Griekſen Schrijver *Diodorus Siculus Bi-* 6
blioth. Hiſtor. lib. 1. *cap.* 11. getuygd mede, dat de oude Egyptenaars geen andere Goden als de Son en *Maan* erkenden. *Cæterum, inquit, vetuſtiſſimos in Ægypto mortales, mundum ſupra ſe contemplatos, & non ſine ſtupore demiratos univerſi naturam, duos eſſe Deos exiſtimaſſe æternos, & primos, Solem quippe, & Lunam, quorum iſtum Oſirin, hanc Iſim ab Etimo quodam (id eſt certa nominis ratione) appellarunt; nam ſi Græce interpreteris Oſirim* mul-

multoculum esse, & *merito; quum radios ubique intendens universam terram & mare, quasi multis oculis collustret, Isidemque interpretari antiquam, quod nomen ab æterna, & antiqua generatione ei sit impositum.* *Dat is:* Voort, seyd hy, de oude Egyptenaren, den loop des Hemels boven haar insiende, en haar niet sonder versetten verwonderende over de ingeschapene beweginge van het geheel Al, hebben twee albestierende Goden voor de eerste en altoos-duyrende erkent, de *Son* ende de *Maan*, noemende deselve uyt hun bysondere eygenschap *Osirim*, en *Isidem*, want soo men deselve uyt het Grieks wil verklaren, beduyd het woord *Osiris*, veelogig ofte veelsiende, en dat wel te regt, dewijl het selve met sijn uytschietende stralen, de gantse aarde en de zee, gelijk als met vele ogen toeligt, en werd door het woord *Isis*, aloud verstaan, om dat het die naam van den beginne des Menschelijken Geslagts gegeven is.

7 [d] *Den eenigen Almagtigen God,*] *Deuteron.* 4. 35. *U is het getoont, op dat ghy wetet, dat die Heere u God zy, daar en is niemant meer dan hy alleen.* En vers 39. *Dat de Heere die God is, boven inden Hemel, en onder op der aarden, niemant meer.* En cap. 6. 4. *De Heere onse God is een eenig Heere.* En cap. 32. 39. *Ik die ben, en geen God met my.*

[e] *In drie Personen,*] Genes. 1. 26. *Laat ons menschen maken.* En 3. 22. *De mensche is geworden als onser een.* Gevoegd by Matth. 3. 16, 17. *Ende Jesus gedoopt zijnde, is terstont opgeklommen uyt het water. Ende siet, de hemelen wierden hem geopent, ende hy sag den Geest Gods nederdalen, gelijk een Duyve, ende op hem komen. Ende siet, een stemme uyt de Hemelen, seggende, Dese is mijn Soone, mijn geliefde, inden welken ik mijn welbehagen hebbe.* Alwaar in dit enig Heylig Godlijk wesen, drie onderscheydene Persoonen, als *God den Vader*, *God den Soon*, en *God den Heyligen Geest* klaarlijk vertoont werden. Dit hebben dese eenvoudige menschen in de opmerkinge van de boven-natuyrlijke kragten, met affondering van alle andere minder werkingen kunnen beseffen, in de uytwerkinge vande Son, de Maan, en het Ligt, ofte het Vyer dat van deselve uytgaat.

8 [f] *Die haar in't bysonder niet geopenbaart en was,*] Want de openbaringe en belofte is alleen aan Abram gedaan, en sijnen zade na hem, *Genes.* 12. en 17. en 46. Hy heeft den eersten Altaar en Godsdienst onder de sijne ingestelt, *Genes.* 12. 7. Onder hem en de sijne is het Priesterdom en regten Godsdienst ingestelt en onderhouden, na de ordre van *Melchisedech*, *Genes.* 14. 18. Daar van de andere volken, daar *Abraham* van was uytgegaan, geen kennis en hadden, nog ook voor de volheid des tijds gekregen hebben. Gelijk als wy leeren by *Josua*, den schryver van de Boeken *Mosis*, (so sommige willen) *cap.* 24. *vers.* 2. en 3. Dat Abraham en sijne voor-vaderen woonden aan gene zyde van de Riviere, dewelke andere Goden dienden, en dat God Abraham van deselve dede uytgaan, en in 't Land Canaan overbragt, daar hy hem segende, en sijn zaad steeds vermeerderde. Soo spreekt ook den *Apostel Paulus*, *Rom.* 16. 15. van de verborgentheyd die van de tijden der eeuwen verswegen is geweest.

10 [g] *De Sonne als haar eersten God Theut,*] Den Professor *Boxhorn*, in sijn antwoord op de vragen over de bediedinge van de Afgodinne *Nehalennia*, spreekt daar van aldus: Wat belangt der *Scyten* oordeel van God, of van de Goden, is veel deftiger en loflijker als dat van den Grieken en Romeynen. De Scythen zijnde Heydenen, (versta daar door de eerstelingen der Germannen) hebben wel den regten God niet gekent, maar niet te min van de Goden een beter en gesonder oordeel gehad, dan de Griekse en Romeynse Heydenen. Men moet sig over haar goede gedagten in desen verwonderen; Sy en hielden nog van Beelden, nog van Tempelen: dewelke, of in dewelke de andere agten dat of Goden waren, of Goden woonden, als wel wetende, en wel merkende dat een oneindelijkheid van een Godlijk wesen, in sodanige engte niet begrepen konde werden; daar toe hy dan ook de voor-aan-getogene plaats van *Tacit. de Morib. Germanor.* bybrengt, *Nec cohibere parietibus Deos, neque ullam humani oris speciem assimilare ex magnitudine cælestium arbitrantur*, &c. Dit oordeel van de Scythen, seyd hy voort, overtreft immers in desen deele verre dat van de Grieken en Romeinen, ja ook van eenige die in dit grote en onwaardeerlijke ligt van de waarheid, de naam van Christenen dragen. Wat aangaat, seyd hy, den eersten en oudsten God onder de Heydenen, daar over is een en 't selve geweest onder den Scythen en Grieken; De oudste God en Vader der Goden onder den Grieken, wierd gesegt χρόνος, 11
dat is te seggen, *Teyt*, ofte *Tijdt*. Dit hebben ook gevoelt de Scythen; *Teuta*, of *Teutates*, was by haar ge-ëert als de voorste en voornaamste der Goden; wat is dat anders te seggen als *Teyt*, ofte *Tijdt*, want de Heydenen, merkende dat de tijd was een beginsel van alle dingen, en niet konnende met hare gedagten verder door-dringen, en oordelende dat God toequam de eer van het beginsel van alle dingen te zijn, hebben de tijdt voor de oudste en eerste der Goden gehouden. De Heydenen, als ook de Scythen, oordeelden dat God most wesen een beginsel van alles, het kennelijkste beginsel was by haar de *Tijd* ofte *Teyt*, en daarom gehouden voor God; want de reden leert dat in het beginsel des tijds alles gemaakt is. En dus begind ook Moses sijn verhaal: *In den beginne* (dat is des tijds) *schiep God Hemel en aarde.*

De oude Kelten hebben het woord *Theuth* gebruykt, het welk by den Germannen en Gaulen in vele veranderingen is nagebootst, als breder te sien by *Philipp. Cluver. German. Antiq. cap.* 9. daar uyt hy meent, dat het woord *Tuit*, ofte *Teut*, by de Boek-schryvers in *Tuisto*, onder de afschriften van *Tacit.* vervormt is, als hy seyd, *Celebrant carminibus Tuistonem Deum terra editum, & filium Mannum originem gentis.* Sy deunen ook van eenen *Tuisto*, een God der aarden, en *Man* desselfs Soon, de eerste oorspronk, van haar volk. 12
Daar van komt het woord *Aard-man*, dat is aarde ofte anderde, dat is, de twede man, en Maan, *het* twede ligt der Wereld in opsigt van de Son; Of anders ook wel *Aardman*, dat is, *Adam*, een man der aarde. Dese *Mannus* werden drie Soonen toegeschreven by *Tacit.* dewelke by hem de oudste Germanse volken werden toegepast. Dog andere willen het op *Kain*, *Abel*, en de eerste Sonen van

Adam

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Adam duyden; Andere op Sem, Cham en Japhet, de Sonen van Noah, daar door de verdeilinge der volken na den Sundvloed geschied is; en wert by de oude Deunen, daar *Tacitus* van spreekt, dat daar in alleen de geheugenis van oudheyd bestond, de Duytse *Istævones*, *Ingævones*, ende *Hermiones*, den afkomst der Scytise volken, en Japhets afkomelingen toegepast, als nakomelingen van de selve. *Celebrant carminibus antiquis, (quod unum apud illos memoriæ & annalium genus est) Tuistonem Deum Terra editum, & filium Mannum, originem gentis, conditoresque; Manno tres filios assignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingevones, medii Hermiones, cæteri Istævones.* Onder anderen hebben sy oude Liedekens (de eenigste Jaarboeken van hare geheugenis) daar by sy verhalen van Tuisto, een God der aarde, en sijn soon Man, den eersten oorspronk en opbouwers van hare volken. Sy schryven *Manno* drie soonen toe, daar van de Anzeese Scyten, de Middel-duytse, en Buytenlandse Sweden en Noormannen haren afkomst souden hebben. *De vera Teutiscorum origine Tuistonis & Manni, eorumque descendentium varia interpretatione vide apud Philipp. Cluver. lib. 1. German. Antiq. cap. 9.*

13 Dese manier van alle geschiedenissen op Digt en Rijm te stellen, is nog in voorgaande eeuwen bekent geweest. Soo bevinden wy dat nog, eer dat de Druk-kunst gevonden was, omtrent twee en drie hondert jaren herwaarts, den Bybel op Rym gestelt is geweest. Soo sijn de oude Hollandse Geheugenissen ten tijde van *Willem de III.* bygenaamt de *Goede, Grave van Hollandt*, die in 't Jaar 1338. overleefde, op de naam van de *Hollandse Rijm-Chronijk*, in Rijm-digt gestelt, dewelke onder alle Oud-Hollandse gedenk-schriften wel het meeste geloof gegeven werd. Soo sijn in de tijd der *Reformatie* en herstellinge van den regt-sinnigen *Gods-dienst*, de Heylige Schriften met Liedekens de Gemeente bekent geworden, daar van nog een seer stigtelijk Bybels Lied-boek in wesen is; soo sijn de *Psalmen Davids* by en onder den naam van *Souter-Liedekens*, in 't jaar 1564. op allerhande ligte en gemene voysen, alomme in gebruyk gekomen, tot dat in 't jaar 1566. de Psalmen van *Petrus Dathenus*, uyt het Frans in Nederlandsen Digte op beter en stemmelijker voysen gebragt, en over geset zijn, so men die nog tegenwoordig in de Kerken gebruykt, het welk een grote verligtinge en prikkel tot het lesen en ondersoeken van Gods woord veroorsaakte. Soo dat, wanneer als volgens Gebod van de als doen nog Paapse Overheyd, al de Psalmboeken die men wist te vinden, op de grote Markt binnen Der-Goude verbrand wierden, een straat-gek, (ontwijvelijk daar toe opgemaakt,) in de verbrande asse bestond te dansen, en de selve over al verstroyde, roepende overluyt: *'t Is al te laat verbrand, sy kunnen 't al van buyten.* Soo heeft men ook de *Spaanse Tyrannye*, en geschiedenissen van dien tijd, de Gemeente tot een kloekmoedige aanmaninge, onder den naam van het *Geuse Liedboek*, voorgesongen.

Dog om weder te komen daar wy het gelaten hebben: Als namentlijk, dat de *Son* en *Maan* by den outsen Teutsen voor hunne Goden zijn geëert en geagt, brengen de woorden van *Tacitus* genoeg mede, de welke als voor desen meer is aangetekent veel Duytse woorden na de Latijnse Taal geschikt, en verandert heeft, datmen vele der selver niet sonder Taal-tolk in sijn regte beduytsel kan brengen.
Soo heeft hy dan geschreven *Tuiston* of *Tuiscon*, 14
het welk niet anders beduyd als *die Scon* of *Schoon*, die Schone, anders die ofte *thie Son* en *Mannus* de *Maan*. Soo werd daar van gesprooken by *Adriaan Schriek, Heere van Rodorne, lib. 1. Origin. rerumque Celticar. vers. 27. Tacitus*, seyd hy, hout dat de Duytsen haar afkomst hebben van *Tuiscon*, die sy seyden gekomen te zijn van de aarde, en van sijnen Soone *Man*; *Tacitus* volgende ten naasten dat hy konde vernemen in sijnen tijd, heeft ontwijvelijk geschreven, *Tuiscon*, pogende te betekenen na de oude sprake der Duytsen, *Tie-Scon*, 't welk sy ook seggen, *Tie Son*, beduydende *pulchrum & Solem*; en by *Mannus, tie Maan.* Dat ook by *Cæsar d. lib. 6. de Bello Gallico*, duydelijk verklaart wert, als hy seid: *Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte juvantur, Solem & Vulcanum & Lunam. Dat is:* De Tuitscen houden alleen voor Goden die sy sien, en door wiens bystand sy opentlijk geholpen werden, de *Son*, het *Vier*, en de *Maan*.

[h] *Thur ofte Thuyr,*] *Thor* Saxonis *utilem* deno- 15
tat, *dat is*, dienstelijk en behulpsaam. So hebben sy verstaan het Vuyr, dat sy meenden van de Son voort gekomen te zijn, den mense in alle saken nodig en dienstig te zijn.

[i] *Blixem erkenden,*] Het vuyr des Blixems en Donder, agten sy voor een bysondere kracht des Hemels, daar van den Donderdag by de Ouden den God *Jupiter* is geheiligt geweest, op de welke hy geoffert en geviert wiert. De Saxen seggen *Thunres*, ofte *Thures-deag*, de Engelse *Thurs-day*, De Deenen en Zweden *Tors-dag*, ofte *Tors-dag*; *Thor*, *Thur*, ofte *Thuyr*, werd by haar voor den God des Viers, Blixems en Donders gehouden.

[k] *Andre Goden,*] Van andere Goden hebben 16
sy noyt gehoort, of eenige de minste kennis gehad, seid *Cæsar, lib. 6. Comment. Reliquos ne fama quidem acceperunt.* Maar mogt yemand seggen, wat is dan 't gene *Tacitus* verhaalt, *lib. de Morib. German.* als hy seyd: *Deorum maxime Mercurium colunt, cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent; Herculem ac Martem concessis animalibus placant. Dat is:* onder al de Goden, eeren sy allermeest *Mercurium*, aan de welke sy nodig agten op eenige dagen, offerhande van menschen te doen, dog aan *Hercules* en *Mars* doen sy soodanige offerhanden, die daar sijn van geoorloofde gedierten; Hier blijkt dat sy ook andre Goden als de *Son*, de *Maan* en het *Vier* geviert hebben. Dog *Tacitus* selve verklaart hem een weynig daar na, dat 't selve van haar eygen doen niet en was, maar van buyten aangenomen, als hy seyd: *Unde causa, & origo peregrino Sacro, parum comperi, nisi quod signum ipsum in modum liburnæ figuratum, docet advectam relligionem. Dat is:* Door wat reden, en om wat oorsaak sy desen Buyten-landsen Gods-dienst in haar Land gekregen hebben, heb ik weynig kunnen vinden. Dog dit bemerk ik, dat haar teken, het welk met een Jagt-schip wert afgebeelt, te kennen geeft, dat desen Gods-dienst van buyten is ingevoert. Het welk uyt de Op-schriften der uytgegraven Beelden van *Mars, Mercurius* en *Hercules*, die hier

hier en daar gevonden ſijn, nog klaarder blijkt, dat van den Grieken en Romeynen ſelf is voortgekomen, dewelke alle ſijn Griekſe of Latijnſe woorden, ofte letteren, en onder deſelve niet een en is, dat enige oud Duytſe ofte Scytiſe woorden ofte letteren vertoont. Dit wert ſeer wel aangemerkt by den doorgeleerden *Jacobus Lydius*, in ſijn Tractaat, dat hy *Belgium Glorioſum* nomt, daar hy de aloude eenvoudige Gods-dienſt der Duytſen, van de naderhand aangenomen en ingedrongene aldus onderſcheit: *Fuit olim (atque illud meminiſſe juvat) cum Belgæ nec parietibus cohibere Deos, neque in ullam humani oris ſpeciem aſſimilare ex magnitudine cæleſtium arbitrarentur; avium vero voces volatuſque interrogarent, lucos quinetiam ac nemora conſecrarent, ferarumque inde depromptas imagines in bellum ducerent, terrendo forſitan hoſti, truculentarum formarum objectu. Quanquam poſtea, mundo ſpiſſis ignorantiæ tenebris falſorumque Deorum cultibus ſubmerſo, Belgæ pariter idola quædam coluerint, ſive a Romanis advecta, ſive ſponte ſua enata, ut ferax eſt ſebaſmatum & cultus ſuperſtitioſi humanum ingenium, ſine modo in Jovis, Martis, Mercurii, Herculis, Veneris, omniumque fere numinum Romanæ ſtatuæ in ſylvis repertæ. Etſi nomina quorundam immutata, ipſis Romanis, ut Tacitus autor eſt, interpretatione ſua, nunc hos nunc illos Deos, ex his atque talibus indiciis elicientibus.* Het was eertijds, ſeid hy, (het welk ter goeder gedagten verhaald zy) dat de Duytſers hare Goden, niet tuſſen enige muyren beſloten hielden, en niet na de gelijkenis van enig menſelijk weſen, maar na de ontſaglijkheid der Hemelſe tekenen agten en eerden, dog op het Vogelgeſchrey, en het vliegen van deſelve acht namen, de boſſchen heyligden, en de verſchriklijkheid der wilde Dieren in haar vellen ten Oorlogh vertoonden, om haren vyand door de vervaarlijkheid van dien te doen afſchrikken. Alhoewel naderhand de Wereld in de dikke duyſternis der onwetenheid verſmoort, en met het eeren en vieren van verſierde Goden beſoedeldt, ook de *Belgen* en *Teutſen* enige Afgodiſe beelden hebben beginnen te eeren, het ſy dat ſy die van den *Romeinen*, of uyt hun ſelven hadden aangenomen, want ſoo aantrekkende zyn de bygelovige en verſierde Godsdienſtigheden. Daar van daan komt het, datmen de afbeeldingen van *Jupiter*, *Mars*, *Mercurius*, *Hercules*, en andre Roomſe Afgoden in de Boſſen en Wilderniſſen gevonden heeft. Al is't dat de namen ſomwylen by den *Romeinen* werden verandert, en der ſelver opſchriften dan op deſe dan op gene Goden zyn gepaſt en uytgeleid, gelijk daar van *Tacitus* ſelf getuygd.

17 [l] *Tot geen andere als deſe,*] Hier van ſpreekt *Cæſar lib.* 6. *Commentar.* aldus: *Deorum maxime Mercurium colunt; hujus ſunt plurima ſimulachra, hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque Itinerum ducem, hunc ad quæſtus pecuniæ, mercaturaſque habere vim maxime arbitrantur; poſt hunc Apollinem & Martem, Jovem & Minervam. Apollinem morbos depellere, Minervam operum atque opificiorum initia tranſdare, Jovem imperium cæleſte tenere, Martem bella regere. Dat is:* Onder alle Goden eeren ſy *Mercurium* het meeſte, daar van veel afbeeldſels gevonden werden, deſe agten ſy voor den vinder aller konſten, hem houden ſy voor een God en geleider der Reiſigers op den weg, en deſen ſchryven ſy alle winſt en Koopmanſchappen toe. Naar hem eeren ſy *Apollo*, *Mars*, *Jupiter* en *Minerva*, ſy menen dat *Apollo* alle ſiekten geneeſt, en alle genees-middelen ſegent, dat *Minerva* alle handwerken begunſtigt, dat *Jupiter* alle Hemelſe kragten onderhoudt, en *Mars* den Oorlog vordert; het welk *Tacitus lib. de Morib. Germanor.* aldus ſchryft: *Deorum maxime Mercurium colunt, Herculem, ac Martem placant, pars Iſidi ſacrificat.* Voor al werd by haar *Mercurius* geëert, *Hercules* en *Mars* geviert, en *Iſis* geoffert.

[m] *Mercurius,*] Was een ſoon van den opperſten God des Hemels, *Jupiter* en *Maja*, alſoo genomt van het woord *Merx*, Koopmanſchap, het welk komt van ons woord *Merkt*, een plaats daar alle Waren en Koopmanſchappen te koop gebragt werden, om dat hy een God en voorſtander is van den Koophandel, en om dat in de Koophandel de miſleidinge en bedriegerye gemeen, en alles geoorloft is, daar men winſt mede doen kan, wert hy ook voor een voorſtander der Dieven en Guygelaars gehouden, ſy beelden hem af met vleugelen aan ſijn hooft, en aan ſijn benen, op dat hy den Koopluyden een ſpoedige bode des geluks zy, een geleider der Reiſigers. 18

[n] *Apollo,*] Die ook *Phæbus* genoemt wert, en voor de Son gehouden wert, hy is van verſcheide uytwerkingen, een vader van de Digt-kunſt, en Voorſeggerye, een Patroon van de Sang en Speelkunſt, een vinder van de Cyther en Lier, een groot Schutter met den Boog, een Genees en Heel-meeſter, en een God des Wasdoms. 19

[o] *Mars,*] Een ſoon van *Jupiter* en *Juno*, in haar gramſchap, daar om hy den God des Krygs en Oorlogs geworden is; hy boeleerde met *Venus*, *Vulcanus* Huyſvrouw, daarom wert den Krygsluyden de lieſhebberye der ſchone vrouwen toegeſchreven. 20

[p] *Jupiter,*] Een ſoon van *Saturnus*, de oudſte en machtigſte aller Goden, uyt *Opis* een van de Nymphen en metgeſellen van *Diana*, ſoo de Poëten willen, in 't Cretiſe Eyland, buyten kennis van *Saturnis* geboren, dewelke by verdrag met ſijn broeder *Titan*, al ſijne kinderen moſt vermoorden en op-eten. Deſe *Jupiter* had nog twee broeders, *Neptunum* en *Pluto*, dewelke mede buyten kennis van hunnen vader *Saturnus* waren opgevoet. *Jupiter* tot ſijn jaren komende, en vernemende dat ſijn vader *Saturnus* op hem toeleyde, heeft hem uyt ſijn Werelds Rijk geſtoten, en heeft het ſelve met ſijn broeder *Neptunus* aldus verdeelt, dat *Jupiter* het Hemels en boven aardſe, *Neptunus* de Zee en het water gedeelte, en *Pluto* het onderaardſe Rijk tot hun deel ſouden hebben. 21

[q] *Iſis,*] Een dogter van *Inachus*, den eerſten Koning der Grieken, dewelke haar voor een Ægyptiſe Koninginne heeft opgeworpen, en na haar dood by de Ægyptenaars voor een Godinne gehouden is, dewelke ſy tot Sais, anders Sibnit, een Stadt in Ægypten, op een van de toevloeyende Rivieren van de Nijl gelegen, een Tempel ter eeren gebouwt, en een Maagden Autaar hebben opgeregt, daar deſelve *Iſis* wiert gebrand-offert, 22

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

dog men meent, dat het ſelve Brand-offer op Kriſtum en de Maget Maria ſoude geſien hebben, en dat het ſelve geenſints en is te paſſen op de Koninginne en Goddinne *Iſis*; welke Beſchryving gants verſierd wert gehouden, en niet anders als een Poëetiſe fabel geagt en wert, en dat de eerſte *Druidæ* en Offer-prieſters in den Tempel tot *Sais* wel kennis gehad hebben van de voorſegginge van den waren *Meſſias*, *Geneſ.* 3. 5. *Ik ſal vyandſchap ſetten tuſſen uw en deſe vrouwe, en tuſſen uwen ſade en haren ſade, dat ſelve ſal u den kop vermorſelen, en gy ſult het de verſenen vermorſelen*; maar dat de nakomelingen 't ſelve op *Luna*, die ook met de naam van *Iſis* genomt wert, en op de verſierde en opgeworpene Godinne, en Koninginne *Iſis* gepaſt hebben. Het woort *Iſis* beduyd by den Scythen *ens entium*, een weſen aller weſens, dat is, dat was, en weſen ſal, het welk met onſe taal ſeer wel overeen komt, is is, hy die is, deſelve; *Plutarchus in libro de Iſide, & Oſiride* ſeid, dat de naam van den Tempel *Iſejum* ofte Ἰσεῖον beduyd een ſelfſtandig weſen, *ipſum quoque fani nomen, inquit, palam pollicetur cognitionem & ſcientiam entis, appellatur enim Iſejum, ut cum ratione & ſuncte adeamus ſacra Deæ, cognituri ens*, den naam van den Tempel belooft opentlijk, de kennis en wetenſchap, van een ſelfſtandig weſen; want deſelve wert *Iſejum* genomt, op datmen aandagtelijk en heiliglijk, tot de Offerplaats van deſe Goddinne mag toetreden, en kennis mag krygen van het ſelfſtandig weſen; Voort ſoo ſeid hy dat te *Sais* boven het beeld van *Iſis* geſchreven ſtaat, *Ego ſum, quæ ſunt, quæ erunt, & quæ fuerunt, nec mortalis hactenus detexit velum meum. Dat is:* Ik ben het geen, dat is, dat weſen ſal, en dat geweeſt is, ende en heeft tot deſe tijd toe geen ſterflijk mens mijne verborgentheid ondekt. De Taalkunders willen dat onder het woort *Iſis* in de Hebreeuſe tale verſtaan wert, *virgo* een Maget, van een oorſpronkelijk woort *vir*, een Man. *Vide Eliam Schedium de Dis Germanis Cap. XIII.* Andre willen, *inter quos Adr. Schriek monit: Secund. lib. 3. num.* 47. dat het Hebreews woort *Iſis* ſoo veel is als *Grandævus, priſcus*, eeuwig en altijd duyrig; by *Diodorus Siculus Biblioth. Hiſtor. lib. 1. cap. XI.* wert het ſelve mede aldus uytgeleid, *Iſidem interpretari antiquam, quod nomen ab æterna & antiqua generatione ei ſit impoſitum.* Dog hy volgt daar in de Poëetiſe traditien, dewelke 't ſelve de Maan toeëygenen, dat nogtans van wat groters als van het ſchepſel de Maan te verſtaan is, dewelke geen eeuwigheid kan toegeſchreven werden. *Gerardus Artus* in ſijn Beſchryvinge van Indien, verhaalt dat ook onder de Chineſen een groot vrouwen-beeld voor een Godinne geviert wert, hebbende een ingewonden kint op de ſchoot, het welk nog dagelijks brandent ligt ontſteken wert.

[r] *Die haar eenigzints voordeeligh waren,*] *Ita Perſeus Zenonis auditor, apud Ciceronem lib.* 1. *de Natura Deorum: eos eſſe habitos deos, a quibus magna utilitas ad vitæ cultum eſſet inventa, ipſaſque res utiles, & ſalutares deorum eſſe vocabulis nuncupatas; ut ne hoc quidem diceret, illa inventa eſſe deorum ſed ipſa divina*; ſo ſeyde *Perſeus*, dat die gene voor Goden gehouden wierden, by dewelke yets goeds en nut voor den menſch was uytgevonden, en de nuttige en goede ſaken met Goddelijke namen genomt wierden; ja dat hy niet alleen en ſeyde, dat ſodanige ſaken vindingen der Goden waren, maar ſelfs, en uyt hun ſelven Godlijk; daar *Cicero* aldus op antwoord. *Quo quid abſurdius, quam aut res ſordidas atque deformes Deorum honore afficere, aut homines jam morte deletos reponere in Deos?* Wat is'er ongehoorder, als datmen geringe en vuyle ſaken Godlijke eere ſal aandoen, en afgeſtorve menſen onder de Goden ſal ſtellen. En *Maximus Tyrius diſſert.* 38. *Primi, inquit, generis Theologiæ numina ea dementia à poſteris fingebantur, ut nihil in toto orbis cardine exſtaret, quod hominibus commodum quoddam afferret, quin in Canonem Deorum afferrent.* De Goden van den eerſten Godsdienſt, zyn van de nakomelingen in ſoodanige dwaasheyt voortgeſet, datter niet in de gantſe wereld geweeſt en is, het welk den menſen eenig goet ofte nut aanbragt, dat ſy niet onder de Goddelijke ſaken gebragt en hebben. De Romeinen ſijn daar in niet wijſer geweeſt dan de Grieken, want onder deſe waren *Lucina* de Godinne der Vroedwijven, *Opis*, *Dianaas* medgeſellinne ter Jagt, *Vagitanus* der Bedelaars en Landloperen God, *Cunina* de Kinderwiegſter, de Minnemoer *Rumina*, den Stryder *Statilinus*, de Lieflijke *Adonia*, den Vluggen *Volumnus*, de Krygs-Godinne *Bellona*, de Zeegaftige *Victoria*, en Eerhaftige *Honorinus*, de Onvermoeide *Feſſonia*, de Byſit *Pellonia*, den Geneſenden en Helenden *Æſculapius*, den Land en Graanſuyverenden *Spinienſis* en *Robigus*, de Gelukkige *Fortuna*, de Veranderlijke *Muta*, de Troyſe *Agenoria*, de Voortdryvende ende ſtookende *Stimula*, de Spottende *Runcina*, ende Leuyledige *Murtia*, den Koppelenden *Jugetinus*; de Veſtigende *Vallena*, en Beſchermende *Sepada*, Graandragende *Segetia*, de Paruykdragende *Tutilma*, de Bloemlievende *Flora*, de Morgewekker *Matuta*, den Deurwaarder *Foriculus*, de Gevallige *Fortulus*, de Havenarige *Portulus*, den Wegwijſer *Limentinus*, den Geweldigen *Carda*, den Boſchman *Sylvanus*, den Veedryvenden *Jugarius*, de Geutierſe *Cloacina* de Schouwſpelige, en ontallijke ſodanige meer, dewelke by deſelve onder het getal der Goden en Godinnen geſtelt wierden; als breder te ſien by *Arnobium*, *Auguſtin. de Civit. Dei lib.* 4. *Lactant. lib.* 1. *cap.* 20. *Guevarr. in Horolog. Princip. lib.* 1 *cap.* 12. 't ſelve getuygd *Procopius lib.* 2. *Rer. Gothic.* van de Gothen aldus: *Deos ac Dæmonas complures colunt, cæleſtes, aërios, terreſtres, aliaque dæmonia, quæ in fontium fluminumque aquis eſſe dicuntur. Dat is:* Sy hebben velerhande Goden en Afgoden, die ſy vieren, Hemelſe, onder Hemelſe, en Lugtdryvende, Aardſe, en andre Water-Goden; dewelke in de Wateren en Rivieren gelooft werden te heerſen.

[s] *Die ſy Lares nomden,*] Deſe wiert het vier, 23
en den haart toegeëygent, en voor altoos wakende gehouden, om het huys voor dieven te bewaren. Dit waren tweelingen uyt de Nymphe *Lara* by *Mercurius* geboren, welke *Lara* de dieſte van *Jupiter* met *Juturna* aan *Juno* geopenbaart had.

[t] *Caſtor, en Pollux,*] Dit erkent *Tacitus* mede 24
als onder den Duytſen, *lib. de Morib. circa finem*, hy ſeid, *Apud Naharvalos antiquæ relligionis lucus oſtenditur, præſidet Sacerdos muliebri ornatu: ſed*

Deos

Deos interpretatione Romani, Castorem Pollucem memorant, ejus numinis nomen Alcis, nulla simulachra. Nullum peregrinæ superstitionis vestigium, ut fratres tamen ut juvenes venerantur. By de Naharvalers wert een Bosch van seer oude Godsdienstigheid getoont, alwaar een Priester in vrouwe klederen het gesag heeft, dog volgens hare verklaringe, werden hunne Goden by de Romeinen *Castor* en *Pollux*, en de Godheid der selver *Alcis* genomt; by haar zyn geen beelden, nog men siet by haar weynig vreemde Godsdienst; doch echter hebben sy dese als gebroeders en jongelingen geëert en geviert.

Castor en *Pollux* werden by de Poëten voor twelingen en broeders gehouden, van *Jupiter* uyt *Helena* voortgekomen, dewelke om hare onsterffelijke Natuyr, eerst *Castor*, en daar na *Pollux*, in sterren verandert zijn, die malkander volgen, soo dat als de een op komt, d'ander onder gaat, by ons de avond en morgen-sterre, dewelke haar in den avond, gelijk als vegtende en strydende vertoonen, daar van den eenen blijft staan, en de ander sig in den morgenstont vertoont, dese werden voor strydende tegens alle kwaat gehouden, en daarom den Schippers en Zee-varende luyden gelijk als toe-geëygent.

25 [u] *Eenen sterken Hercules,*] *Tacit. de Morib. Fuisse apud eos & Herculem memorant, primumque omnium virorum fortium. Ituri in prælia canunt.* Sy seggen dat ook onder haar eenen *Hercules* geweest is, de voornaamste en sterkste aller kloeke mannen. Als sy ten strijd trekken, singen sy hem ter eeren sekre Lof-sangen: Dese werden by de Poëten verdigt veel in getal geweest te zijn, waar van daan het komt dat de History-schryvers soo velerhande volken eenen sterken Hercules tot een Patroon toe schrijven.

26 [w] *Achilles,*]

27 [x] *Schalken Ulisses,*] *Idem Tacit. Cæterum & Ulixem quidam opinantur longo illo & fabuloso errore in hunc Oceanum delatum adisse Germaniæ terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni situm hodieque incolitur, ab illo constitutum, nominatumque Asciburgium. Aram quin etiam Ulixi consecratam, adjecto Laertæ patris nomine eodem loco olim repertam, monumentaque & tumulos quosdam Græcis Litteris inscriptos in confinio Germaniæ Rhetiæque adhuc exstare. Dat is:* Boven dit zijn ook enige die menen, dat Ulisses in sijn lange en beuselagtige doling, alhier in de Oceaanse Zee soude gedreven, en in dese Landen van Duytsland soude aangekomen zijn, en de Stad Ascenburg (nog tegenwoordig op den Oever van den Rhijn gelegen, en heden ten dage nog bewoont) soude gebouwt hebben, en dat deselve van hem den naam van *Asciburgium* soude ontfangen hebben; daar by verhalen sy ook hoe op deselve plaats een Altaar ter eeren van den selven Ulisses gevonden soude zijn, daar op getekent was de naam van sijn Vader *Laërtes*. Dat ook omtrent de Landpalen van Duytsland en Beyeren als nog eenige gedenktekenen en graven sijn met Griekse Letteren beschreven.

28 [y] *Hector,*]

Hier mede eyndigende de versierde namen der Romeynse Goden en By-goden, besluyten wy het met den selven *Tacitus*, dat wy niet goed geagt en hebben dit met bewijs-redenen te bevestigen, maar yder daar van sijn vryheit laten, 't selve na sijn eygen verstand te wederspreeken, of aan te nemen Dit zijn sijne woorden: *Quæ neque confirmare argumentis, neque refellere in animo est, ex ingenio suo quisque demat vel addat fidem.*

[z] *Daar van by vele,*] Sie hier van breder het 29
gene wy in 't begin van het I. Hooft-stuk hebben aangetekent.

[a] *Tegen het uytgedrukte Gebod Gods,*] Exod. 20. 30
2. *Ik ben de Heere*, seyd hy, en vers 3. *Gy en sult geen andere Goden voor mijn aangesigt hebben*, selfs niet in enige gelijkenisse, want hy seyd voort, vs. 4. *Gy en sult u geen Afgoden-beeld, nog eenige gelijkenisse maken, van 't gene dat boven in de Hemelen is, nog van 't gene dat onder op de aarde is, nog van 't geene in de Wateren onder de aarden is, ghy en sult u voor die niet buygen, nog haar dienen*; en God laat het by dat enkele Gebod niet, maar doet daar een oneyndige straffe by, als hy seyt vers 5. *want ik
ben de Heere uwa God, een yverig God, die de mis-* 31
daden der Vaderen besoeke aan de Kinderen, tot in het derde en vierde lid der gener die my haten; tot in het derde en vierde lit, dat is altijdt, en sonder eynde, een manier van spreken, daar by men een seker voor een onseker getal neemt. Wie en schrikt niet voor soo een dreygende straffe, als hy het doen van de Romanisten daar mede over een brengt, soo dat men soude seggen, dat het onmogelijk was, dat ook geleerde en andersints wijse luyden, aan den uyterlijken Beeldendienst soo blijven hangen, dat sy gene hunner Beelden van Santen en Santinnen sien, of voor-by-gaan, sonder deselve eerbiedigheyt te bewijsen, daar voor op hun knien te vallen, en deselve om hulpe aan te bidden. Het antwoord is klaar, dat God om de overtredinge van dat grote Gebod, van andere Goden, en gelijkenissen der Beelden benevens hem te hebben, en deselve te eeren en dienen, hare herten verstokt, dat sy siende niet en sien, en horende niet en horen, en volgens de verklaringe van den Apostel Paulus aan den Romeynen, cap. 1. vers 20. de sodanige niet verontschuldigt en blyven, maar als vers 28. God deselve heeft overgegeven in een verkeerden sin, om dat sy haren God in geen erkentenis en hebben gehouden, en God kennende, hem niet als God en hebben verheerlijkt, maar de heerlijkheyd des onverderffelijken Gods verandert hebben, in de gelijkenis eenes Beelds van een verderffelijk mense, de waarheyt Gods verandert in de leugen, en het schepsel geëert en gedient boven den Schepper.

Dat nu dese straffe ook den Kinderen en Kintskinderen aanhangt, betuygt het onnosel en eenvoudig oordeel en erkentenis der onkundige, onder haar, de welke gevraagt zijnde, wat sy geloven? niet anders en weten te antwoorden, als dat sy geloven 't geene hare Ouders en Voorouders gelooft hebben, en daar van niet en willen wijken, of anders willen onderregt werden; dit is my selfs menigmaal voorgekomen onder de Boeren, dewelke gevraagt, waarom sy den Paapsen Godsdienst sijn toegedaan, en daar by blijven, niet anders hebben weten te antwoorden, als om dat haar Vader en Moeder, en hare Voor-ouders soo geweest sijn. Dit komt over een met het gemeen seggen van den Friesen Koning Radbout, dewelke, als hy van St.

Willeboord soo verre gebragt was, dat hy gedoopt, en in het Christen Geloof soude ingelijft werden, vraagde waar sijne Voor-ouders gevaren waren, en hem wierd geantwoort in de Helle en eeuwige verdoemenisse, hy sijn voet uyt de Doopvont te rugge trok, seggende, liever ongedoopt by sijne Voor-ouders in de Helle te willen varen, dan gedoopt inden Hemel.

Sy schamen haar, en ontkennen dat sy eenige Beelden Goddelijke eere aan doen, of sy weten het met een glimp te verschonen, dat de Beelden alleen zyn de Boeken der ongeletterde Leeken. Maar hoe kunnen sy het lochenen voor die gene, dewelke veel haar Kerkelijke oeffeninge, en haren dienst hebben by-gewoont? Dit betuygen haar dagelijkse Gebede-boeken, dewelke tot walgens toe met de aanroepingen en voorbiddingen der Heyligen zijn opgepropt, en by na niet anders in en houden. Dit getuygen de openbare aanroepingen, en Goddelijke eerbiedigheden, daar mede op hare Feest-dagen van grote en kleyne, geleerde, en ongeleerde, haar gemaakte Beelden verheerlijkt en gedient werden. Waarlijk indien de uytwendige uytbeeldsels opregte getuygen zijn van het binnenste des gemoeds, wie en sal niet ontwijvelijk oordelen, dat sy dese Beelden van hout en steen aanbidden, en Goddelijke eer aandoen, die daar voor hare knyen komen te buygen, haar meer als gewoonlijke eerbiedigheid bewijsen, deselve kussen, en de oogen wrijven, en die geene die daar mede afgebeeld werden om hulp roepen, die al Heyligen genomt werden, als sy maar van den Paus met een rode Letter in den Almanach gestelt zijn, welkers misbruyk al te kennelijk is, als dat het met eenige glimp kan verschoont werden. Dog op dat wy hier in niet te verre van onsen teem en geraken, sullen wy die saake aan het bescheyden oordeel der onsydige laten, en God bidden, dat hy de eenvoudige, die niet beter en weten, verligte, en in haar ongeloof te hulpe kome; Wy stellen ons vast betrouwen op Christi Voor-biddinge alleen, en op geen ander, daar ons den Euangelist Johann. in sijn 1. Brief, cap. 2. henen wijst, als hy seyd, *Wy hebben eenen Voorspraak by den Vader, Jesum Christum den regtvaardigen.* Het welk nog klaarder blijkt by den Apostel Paulus 1 Timoth. 2. 5. *Want daar is een God, daar is ook een Middelaar Godes, ende der menschen, den mensche Jesus Christus.*

32 [b] *Den Paus van Romen als haren aardsen God,*] Desen aangaande, is aanmerkens waardig hoe dat den Paus van Romen de Goddelijke en Hemelse eere gegeven werd, als hy met een ongemene stoet van Cardinalen, Bisschoppen en Prælaten, in het Jubel-Jaar, in St. Peters Tempel geleyd werd, daar hy de Poort ofte Deure van binnen los gemaakt, met een gouden Hamer, gelijk als open slaat, en hem ter eeren laat singen de laatste versen van den 24sten Psalm, dewelke by den Propheet David gemaakt is, op dat hy gesongen mogte werden, als de Arke des Verbonds in den Tempel (die Salomon maken soude) gevoert en gestelt soude werden, luydende aldus: *Heft uwe hoofden op ghy Poorten, ja heft op ghy eeuwige Deuren, op dat de Koning der eeren inga. Wie is dese Koning der eeren? De Heere der Heirscharen, dat is de Koning der eeren Sela.* Het welk by de sommig geduyt wert op de Hemelvaart Christi: Voorwaar een baarblijkelijke getuyge van den Gods-lasterlijken Antichrist, in de Beschryvinge van den Apostel Paulus, 2 Thessal. cap. 2. vers 3. daar hy den selven beschrijft voor den mensche der sonden, een Sone des verderfs, die hem tegenstelt en verheft boven al dat God genaamt, ofte als God ge-eert wert, also dat hy in den Tempel Gods als God sal sitten, hem selven vertonende dat hy God is, daar van de uytlegging in't lang te sien is by *Petrus Kabeljauw*, in sijn Catholijk Memorie-boek, *cap.* 12. *sec.* 11. *pag. mihi* 417.

[c] *Die niet feylen en kan,*] Sommige van de Ro- 35 manisten binden de onfeylbaarheyt aan de algemene Concilien, gesamentlijk genomen, daar den Paus het hooft van is; Andere, en wel de meeste binden de onfeylbaarheyt aan den Paus alleen seggende, dat hy als het hooft der Kerken niet dwalen en kan in sijne besluyten, het sy dat hy met een algemeyn of met een bysonder Concilie, ofte ook maar alleen met sijn Kardinalen de besluyten maakt, als te sien is by *Bellarmin. lib.* 4. *de Pontific. cap.* 2. gegrondvest op de woorden van *Matth.* 16 *Op dese Petra sal ik mijn Gemeente bouwen, ende de Poorten der Hellen en sullen daar niet op vermogen,* en Luc. 22. *Ik heb voor u Gebeden dat u Geloof niet op en houde,* het welk sy op de persoon van Petrus en sijne genaamde Successeurs der Pausen van Roomen uytleggen; Welke Texten by de regtsinnige duydelijk werden ontkent dat op Petrum soude gesien hebben, want niet Petrus, maar Christus, dien Petrus beleden heeft, is de Petra, en den Steen daar op de Gemeente gebout is, gelijk als het selve nader werd verklaart by den Apostel Paulus 1. Corinth. 3. vers 12. *Want niemant kan een ander Fundament leggen dan het gene gelegt is, het welk is Christus;* Soo werd het selve ook by den Oud-vader Augustinus verstaan en uytgeleyd, *lib* 1. *Retract. cap.* 21. Soo heeft het ook de oude Glosse van den Roomsen Bybel verstaan, op dese Petra, op desen Steen ofte Steenrotse, dat is op dese belydenisse, dewelke Petrus van Christo doet, ofte op my, die gy beleden hebt, sal ik mijn Gemeente bouwen. *Super Petram, id est Christum hanc in quem credis.* Soo werd het ook uytgeleyd by *Nicolaas de Lyra,* een van de oudste *Glossatores, Quia tu es Petrus, id est Confessor Petræ veræ, quæ Christus est factus:* om dat gy den belijder van den waren Petra zijt, dewelke Christus geworden is; en of hier Petrus alleen genomt werd den Steen op welke de Gemeente gebouwt is, dat en geeft geen voordeel aan hem, boven de andere Apostelen, die mede somwijlen Pylaren, Zuylen en Grondstenen van de Kerke genoemt werden, ten opsigt van haren dienst omtrent de selve, als Galat. 2. vers 9. Jacobus, Cephas en Johannes waren geagt Pylaren te zyn, dewelke ook Fundamenten der Kerke kunnen genoemt werden, volgens de uytbeeldinge van Johannis Openbaring, cap. 21. vers 14. *De muyr der Stad had twaelf fundamenten, en in deselve de namen der twaelf Apostelen des Lams.* Zo werd het selve ook by den voorgenoemden Nicolaus de Lira, in sijne Glossen op de plaatse van Matth. uytgeleydt, op de woorden: *Et ego dico tibi,* ende ik segge u, *pro te & pro sociis tuis,* dat is, voor u, en uwe mede-broederen; Den grond-text seyd niet alleen ik segge u, maar ik segge u ook, dat is aan u, en uwe mede-broederen de andere Apostelen.

Wat

Wat de Pauſelijke inſtellinge aangaat, dat die door Petrus ingeſtelt, en by hem tot Romen ſoude bedient zijn, ſo ſal uyt de H. Schrift nergens beweſen werden, dat Petrus oyt tot Romen geweeſt is, veel min dat hy daar ſoo een Hierarchie, en al beheerſende magt der Kerken ſoude hebben opgeſtelt, en ſoo als de Romaniſten ſeggen, den tijd van 25. Jaren ſoude hebben bekleet; daar van by *Paulus Diaconus*, *Hiſtor. lib.* 8. *Marian. Schotus Chronic. ad ann.* 608. *Platina in Bonifacio* 3. en meer andre blijkt, dat eerſt naar het jaar ſes hondert Paus Bonifaas de III. dier naam, Biſſchop of anders Paus van Romen, van den Kaiſar Phocas verſogt en verkregen heeft, dat de Kerk van Romen ſoude zijn het Hooft van al de Kerken, Phocas, ſeyd Pomponius Lætus, heeft een ding geordonneert dat prijs-waardig is, dat de Stadt Romen ſoude ſijn het Hooft van het heilſame leven, daar van te vooren voor den ſtoel van den Prins, Conſtantinopelen gehouden wierd. *Blond. decad.* 1. *lib.* 9. verhaalt ook dat Phocas door aanraden en verſoek van den Paus by publique Wet en aanſchryving aan de Kerken der gantſe Chriſten Wereld heeft ingeſtelt, dat alle Kerken der Wereld de Roomſe Kerk, en Roomſen Biſſchop ſouden moeten onderworpen zijn. Het mogt wel ſijn dat Petrus nu of dan mogt tot Romen geweeſt zijn, maar waar uyt ſalmen vaſt maken, dat hy ſijnen Stoel by vervolg der Roomſe Pauſen ſoude hebben ingeſtelt, en naar vijf-en-twintig-jarige bediening, aldaar ſoude overleden zijn? het blijkt uyt de oude Gloſſen van den Roomſen Bybel ſelf, op Matth. 23. vers 34. dat Petrus van de Joden te Jeruſalem, benevens Andreas ſoude gekruyſt zijn, daar van nog ſoo een Kruyſe by de Joden gebruykelijk een Sint Andries-Kruys genomt werd. Waar blijft nu de inſtellinge, bedieninge, en voortſettinge van den Pauſelijken Stoel tot Romen, daar van de Roomſe Schryvers ſo roemen, en hunnen gantſchen Petram op bouwen; het en komt met de Handelingen der Apoſtelen niet over een.

35 [d] *Om een geringen Penning doet verkoopen,*] Tot dien eynde is'er by Paus Leo den X. in den Jare 1514. een *Taxa Cancellaria* en *Pænitentiaria* opgeſtelt, waar voor alle ſaken en miſdaden ſo geeſtelijk als Wereldlijk mogten werden afgekoſt. Tot invoeringe van het welke hy in 't Jaar 1517. overal ſijne Emiſſarien en Geſanten heeft geſonden, daar hem Martinus Luther ſoo dapper tegen ſtelde, dat het ſelve een gantſe ſcheuringe en verandering in den Roomſen Godsdienſt in Duytsland heeft veroorſaakt, als daar van breder te ſien by *Johann. Sleydan. de ſtatu Religionis, lib.* 1. alwaar hy van de Inſtellinge van deſe Aflaat-brieven aldus begint: *Leo decimus, inquit, Pontifex Romanus ex familia Medicea Florentinus pro ſua quam in omnes Chriſtiani nominis Eccleſias, habere ſe putabat, quadam uſurpatione, Majorum poteſtate, miſſis per omnia regna litteris atque diplomatis, omnium delictorum expiationem, ac ſalutem æternam pollicebatur interventu pecuniæ, quam quiſque daret, ad eamque rem qui mittebantur quæſtores, ac hujus tanti beneficii præcones æraria paſſim per omnes Provincias conſtituerant, nec id modo, verum etiam editis libellis, dogmata ſua defendebant in Germania præſertim, hanc vero condonationem peccatorum ſuo quodam vocabulo, jam olim recepto vocabant indulgentias; Ad hæc ovis, lacte, caſeo, carne veſcendi facultatem diebus vetitis pretio vendebant, &c.* Dat is: Den Roomſchen Paus Leo de X. den Florentiner uyt den Huyſe van Medices, heeft uyt een aangenome hooge Magt, die hy over alle Chriſten Kerken meende te hebben, met bullen en brieven aan alle plaatſen en rijken, vergevinge van alle misdaden ter volkomen Saligheyt voor ſekeren Penning doen aanbieden; Daar toe hy ſekere Penning-meeſters, en ontfang-kamers op alle plaatſen heeft opgeſtelt, en ſodanige luyden, dewelke deſelve ſijne inſtellinge, by monde en geſchrifte, over al en byſonder in Duytſland ſouden beweeren; dit wierd na den ouden en gebruykelijken naam Aflaat genomt. Daar werd ook vrydom vergunt om voor ſekeren Penning Eyeren, Melk, Kaas, en Vleeſch op verboden dagen te mogen eeten.

Wy ſeggen allerhande ſoorten van misdaden, 36
ſoo verre dat ook by dien ſelven tax de allergrootſte en ſwaarſte misdaden geſchaft en afgekoft werden; als daar is de Abſolutie over een Doodſlag van Klerken en Leeken, voor ſeven, agt negen, en voor vijf groſſen, na gelegentheydt van dieſte roverye en brandſtigten, voor ſes en agt groſſen, de Abſolutie voor dien de welke ſijn Moeder, Suſter, of een ander bloet-verwant, ofte ſwagerſe, ofte Muy vleeſlijk bekent heeft, voor vijf groſſen; de abſolutie voor die dewelke Vader, Moeder, Broeder, Suſter, Huysvrou of eenen anderen bloedvriend gedoot heeft, tot vijf en ſeven groſſen; voor een Man dewelke ſijn Vrou geſlagen heeft, waar van ſy voor den tijdt een misval gehad heeft, voor ſes groſſen, en ſoo voort, elken gros gerekent tegens vier ſtuyvers; als breder te ſien in deſelve taxe, daar by ook niet alleen de Geeſtelijke pænitentiale ſtraffen, maar ook alle Kerkelijke benificien en ordren op een ſekeren prijs geſtelt werden; hier toe ſijn twee byſondere Kamers, en Kamelaars opgeregt, de een in 't geeſtelijk, d'ander in 't wereldſ, de Geeſtelijke werden veeltijds door een Kardinaal bedient, dewelke de verſogte Aflaten met ſijn ondertekening beveſtigt.

De eerſte inſtellinge van dusdanige taxe en ſchattinge, de welke naderhand by andere t'elkens vernieuwt en vergroot is, werd by *Polidor. Virgilius lib.* 8. *cap.* 2. den Paus Johannes de XII. toegeſchreven, dewelke omtrent het Jaar 1316. den Roomſchen Stoel bekleet heeft. *Ab initio, inquit, fuere Scribæ, qui Litteras ſcriberent Apoſtolicas, parvo, vel nullo precio, quando adhuc illud Servatoris preceptum, gratis accepiſtis, gratis date, inviolatum permanebat. At dein Johannes XXII. ineundæ rationis ſtudioſus, qua rem anguſtam domi juvaret, collegium Scribarum Apoſtolicorum primus numero diſtinxit, qui litteras proprio ingenio dictatas ſcriberent, nonnullaque alia munia obirent, atque in illud ſuas ſcribas precio duntaxat adſcitos voluit. Taxationes item conſtituit, per quas taxatis, hoc eſt æſtimatis ſacerdotiis, quæ ipſe contuliſſet, caperetur vectigal. Rem vero omnem ad Apoſtolicæ Pœnitentiariæ, quam dicunt curam pertinentem, Benedictus XII.* (is ſedit ad annum 1335.) *omnium primus excogitavit, & taxationes litterarum ordine conſtituit.*

[e] *De eerſte ſcheuring en afval van den Roomſen* 37
ſtoel,] Door het quaat opneem en drift van Marthin

thin. Luther, tegens deselve Aflaten, en daar uyt tegens den verdere Afgodisen Roomsen Godsdienst, daar van breder in het 1. Boek der Kerkelijke Historien van *Joann. Sleidan.* en 't gene op het volgende Deel breder wert verhandelt; daar van de eerste beginselen tegen den meer-genomden Aflaat, by den selven *Sleidanus* aldus verhaaldt werden: *Erat tum Wittenbergæ, inquit, quod est ad Albim, Saxoniæ oppidum, Martinus Lutherus Theologus Augustinianus: is concionibus illis, & quæstorum libellis excitatus, quum videret vulgo credi, quod illi jactabant, cœpit monere homines, agerent prudenter, neque merces illos tanti compararent, quod enim his rebus impenderent, multo posse collocari melius, &c.* Daar was doen ter tijd tot Wittenburg, een Stad in Saxen, omtrent de Elve gelegen, eenen *Marthijn Luther*, een Leeraar der Augustiner Ordre, dewelke tegens het voorstel, en Aflaat-brieven der gestelde Ontfangers dapper opgeset, (met dat hy sagh dat het gene by haarluyden wiert ingevoert; by de eenvoudige wiert aangenomen) begon te leeren en de mensen te vermanen, dat sy op de saak wel mogten letten, en sodanige Koopmanschap so dier niet en souden betalen, om dat sy, 't gene sy daar aan te kost hingen, wel beter souden kunnen besteden, en soo voort.

Aan de gestoktheid der selver in een verkeerden sin,] Gelijk den *Apostel Paulus* dat verklaart, *Rom.* 1. *vers* 28. daar hy seid; gelijk het haar niet goed gedacht en heeft God in erkentenis te houden, soo heeftse God overgegeven in een verkeerden sin, om te doen dingen die niet en betamen. En *Vers* 21. Om dat sy God kennende, hem als God niet verheerlijkt en hebben: maar sijn verydelt geworden in hare overlegginge, en haar onverstandig herte is verduistert geworden, haar uytgevende voor wijsen, zyn sy dwaas geworden, en hebben de Heerlijkheid des onverderffelijken Gods verandert in de gelijkenis eenes beelds, van een verderflijk mensche, en van gevogelte, en van viervoetige en kruypende gedierte, daarom heeftse God ook overgegeven in de begeerlijkheid harer herten, als die de waarheydt Gods verandert hebben in de leugen, en het Schepsel gedient hebben boven den Schepper, en soo voort.

f *Daar Abraham in geleeft heeft,*] Als daar van getuygd den Schryver *Moyses*, *Genes.* 11. *vers* 32. dat *Therah* met *Abram* sijnen soon, *Lot Harans* soon, sijnes soons soon, en *Sarai* sijn dogter, sijns soons *Abrams* huysvrouw, uyt Ur der Chaldeen, na Haran in Mesopotamien overgingen, daar *Abraham* om der Afgoderye wille van daan geroepen wiert, als te sien is by *Josua*, den Dienaar *Moyses*, cap. 24. vers 21; Doe seide *Josua* tot den gantsen volke; alsoo seid de Heere de God Israëls, over gene syde der Revieren hebben uwe Vaders van ouds gewoont, namentlijk *Therah*, de Vader *Abrahams*, en de Vader *Nahors*, en sy hebben andre Goden gedient, doe nam ik uwen Vader *Abraham* van gene syde der Reviere, en dede hem wandelen door het gantse Land Canaan &c. *Georg. Cedrenus, in Annalib. ab initio mundi* verhaalt, dat soo wanneer *Abraham* 62. jaren oudt was, hy sijn Vader *Therah* tegens de Afgoderye vermaande, dog hem met gene middelen siende te verwinnen, den Tempel dede verbranden, en dat *Haran* willende het Afgoden-beeld uyt de vlamme uythalen, mede is verbrand geworden.

g *Den regten God erkend hebben,*] So seid *Pau-* 38
lus 1. *Rom.* 20. Sijne onsienlijke dingen werden van de Scheppinge der Wereld aan, uyt de Schepselen verstaan en doorsien, beyde sijn eeuwige kragt en Godlijkheid, op dat sy niet te verontschulden souden zyn.

Dat de Duytsers in de uytwerking van de Son, Maan, en het Vier, den enigen Almagtigen God, in een Drievuldige self-standigheid, van een, onderscheiden in driederhande Personen, en dese drie in een, erkent hebben, wert in 't lange beweert by *Philippus Cluverius Germaniæ antiquæ lib.* 1. *cap.* 26. en *cap.* 29. daar toe dan dient de plaats van *Jul. Cæsar lib.* 6. *Comment. Solos Deorum numero ducunt Solem, Vulcanum, & Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt.* Sy houden alleen voor hare Goden, de Son, de Maan, en het Vier, andre Goden en kennen sy niet; daar toe den selven *Cluver. d. cap.* 26. de verscheide andre benamingen van *Tacit. lib. de Morib. Germ.* wil gepast hebben, dat die alle daar onder behooren, en niet anders als met andre namen genoemt werden.

h *Met de komste van Christus,*] En gelijk den 39
Apostel Paulus seid *Rom. cap.* 16. *vers.* 25. Na de openbaringe der verborgentheid, die van de tijden der eeuwen verswegen is geweest, dewelke met de komste Christi geopenbaart is, en door de Prophetise Schriften, na het bevel des eeuwigen Gods tot gehoorsaamheyd des Geloofs, onder alle de Heidenen is bekent gemaakt.

i *De Afgodise bygelovigheid groot was,*] Als 40
onder anderen te sien in het aangetekende van *Therah*, de Vader *Abrahams*, de welke statuen en beelden opregte, en andre Goden diende, daarom *Abraham* van daar in 't Land Canaan wiert overgevoert, *Josuæ* 24. *vers.* 2. En in de kopere Slange van *Moyses*, by hem tot een voorbeeld Christi opgeregt. *Numer.* 21. *verss.* 8, 9. dewelke by de kinderen Israëls gevierdt ende gediendt, en daarom by den Koning *Hiskia* verbroken en verbryselt wiert, 2 *Regteren* 18. *vers.* 4. In het Huysgesin *Jacobs*, dat geboden wierdt een Altaar des regten Gods op te regten, en de vremde Goden, die in het midden van haar waren, weg te doen, *Genes.* 35. 2. Als mede onder de kinderen van Israël, in het opregten van het vergulde Kalf in de Woestijne, het welk door *Mose* in 't vier verbrand wiert, en tot stof gemalen, op het water gestroyt, en de kinderen Israëls te drinken gegeven wiert, *Exod.* 32. 6, en 20.

k *Hier voor,*] Sie hier op het begin van dit Hooft-stuk, en 't geene aldaar aangetekent werdt onder N°. 1.

l *Haar Tijd-rekening,*] Sie hier van in 't lang het geene wy op het voorgaande sesde Hooft-stuk hebben aangetekent.

m *Begon met de nagt,*] Soo heeft ook Moses 41
den nagt voor den dag gestelt, Genes. 1. vers 5. *Het was avond geweest, ende het was morgen geweest de eerste dag*, het sy dat den nagt op haar selven geschapen is, of dat met de scheydinge tussen het ligt en de duysternis, nagt en dag te gelijk geschapen zijn; Immers dat wy het daar voor moeten hou-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

houden, leert ons den text duydelijk, daarom de Joden nog tegenwoordig hun tijdrekening met de nagt, of wel te ſeggen met den avond beginnen. Soo ſpreekt ook den Apoſtel Paulus, 2. Corint. 11. vers 35. *Den gantſen nagt en dag heb ik in de diepte overgebragt:* 't ſelve is by verſcheyde volken alſoo onderhouden, van de Griekſe Athenienſers getuygt *Varro apud Macrob. Saturnal. lib. 1. cap. 3.* Van de Numiders een volk in Africa getuygd het ſelve *Nicolaus Damaſcenus apud Stobæum in Serm. de Legib. Sermon. 165. Numidæ non dierum, ſed noctium numero tempus ſuum computant:* De Numiders tellen hare tyden niet met de dagen, maar met de nagten. Van de oude Kelten ſchryven *Cæſar* en *Tacit.* 't ſelve. *Ita Cæſar Comment. 6. Galli ſpacia omnis temporis, non numero dierum, ſed noctium finiunt, & dies natales & menſium & annorum initia ſic obſervant, ut noctem dies ſubſequatur.* De Duytſe Gaulen verdelen alle hare tyden niet met het getal der dagen, maar der nagten, en haar eerſteling-dagen, en beginſelen der maanden, en Jaar-getyden werden by haar aldus gehouden, dat den dag aan de nagt volgt. *Tacit. de Morib. Germ. Nec dierum numerum, ut nos, ſed noctum computant:* Sy rekenen haren tijd niet met de dagen, gelijk als wy doen, maar met de nagten: hy ſeyd, let wel, met de dagen gelijk als wy doen, van dewelke ons tegenwoordige manier van dag-rekenen, niet met de nagten, maar met de dagen ſchijnt voort te komen. Soo nogtans dat den nagt in twee delen verdeelt werd, daar van de voornagt den voorgaanden dag en na-nagt den volgenden dag werd toegeſchreven; want de Romeynen hebben ook haren dag, in vier-en-twintig uyren verdeelt, gelijk als wy doen, van den eenen midnagt tot den anderen, voor een dag gerekent, ſoo dat wy den nagt met den dag vermengen, en den dag, en de Heerlijkheid van het ligt, met de welke Gods werken zijn bekent geworden, in de tijd-rekening den naam van dien Burgerlijken dag en nagt toeſchrijven. De Grieken hebben den Burgerlijken dag met den avond begonnen tot den anderen avond toe, voor elken dag, *teſte Varrone apud Macrob. lib. 1. Saturnal. 3. Plin. lib. 2. cap. 77.* Gelijk ook die van Numidien en Lybien, *Stob. Sermon. 165.* Mitsgaders de oude Duytſen, volgens tuyg van *Cæſar* en *Tacitus dd. Locis.* De Romeynen begonnen haren dag van de middernagt, daar van ook het algemene Wet-boek getuygd in *l. 8. ff. de feriis, ubi Juriſconſult. Paulus more Romano, inquit, dies a media nocte incipit, & ſequentis noctis media parte finitur. Itaque quicquid in his viginti quatuor horis (id eſt duabus dimidiatis noctibus & luce media) actum eſt, perinde eſt, quaſi quavis hora lucis actum eſſet.* Op de Roomſe wijſe heeft den dag met de middernagt ſijn begin, en eyndigt met de middernagt na den volgenden dag; ſoo dat al wat in die vier-en-twintig uyren (dat is in die twee halve nagten, en tuſſen dag) geſchied, verſtaan werd op dien dag geſchied te zijn. *Plura vide apud Plutarch. Quæſt. Roman.* 84. Dit werd by ons mede gevolgt, maar ſedert wanneer het ſelve alſoo is ingevoert, is onſeker.

De dagen en nachten op hun ſelven gereekent, werden verdeelt in tweemaal twaalf uyren, ſoo dat het gene na twaalf uyren in den nagt geſchied, den volgenden dag werd toegerekent, ſoo ook by den Rechtsgeleerden *Ulpianus* verdeelt werd, *in l. 3. ff. de Manumiſſ. in verb. poſt ſextam horam noctis. Sexta noctis, idem quod media nox, apud A. Gell. lib. 2. cap. 3. & Macrob. lib. 1. Saturn. cap. 15.* Het welk na het vinden van de uyrwerken alſoo is beginnen verdeelt te werden, want in de eerſte drie hondert Jaren, heeftmen te Romen met geen verdelinge der uyren gereekent, want inde eerſte Roomſe Wetten der XII. Tafelen, vind men geene uyren der dagen of der nagten genomt, gelijk als wel in de volgende Wetten, maar wel voor en na de middag, en midnagt, die dan wederom in tween verdeelt wierd, ſoo dat den dag en den nagt elk in vier deelen wierd onderſcheyden, dat is den ugtent ofte morgen-tijd, tot omtrent negen uyren, den voormiddag tot twaalf uyren, den namiddag tot drie uyren, en den voor-avond tot ſes uyren, en van ſes tot negen uyren den avond, van negen tot twaelf uyren de voornagt, en van twaalf tot drie de na-nagt, van drie tot ſes uyren den morgen-ſtond, van het wakende Krijsvolk de eerſte, tweede, derde en vierde nagt-wake genomt, een ſeer oude manier van doen, ook onder de Joden gebruykelijk, als 1 Judic. 7. 19. 1 Reg. 9. 11. Matth. 14. 25. Luc. 12. 38. Van den Romeynen ſchrijft *Veget: de re Milit. cap. 8. Lipſ. de Militia Romana lib. 8.* Andere hebben den nagt by het krayen van den Haan verdeelt, dewelke gewoon is op ſijn juyſten tijd te krayen, daar van by *Plin. lib. 10. cap. 21.* Deſe verdelinge der nachten en dagen werd uyt *Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 3.* en *Cenſorin. de die Natali cap. ult.* aldus beſchreven by *Gothofred. ad d. l. 8. ff. de feriis, Primum tempus diei mediæ noctis inclinatio (nox enim media principium & poſtremum diei Romani) hinc proximum de media nocte. Inde Gallicinium, quo Galli canere incipiunt. Inde conticinium, quo vel cum conticuerunt, vel quum homines tum quieſcunt; tunc ante lucem, & ſic diluculum, quum ſole nondum orto, jam lucet. Inde mane, ſeu ſecundum diluculum, quum lux videtur Solis; poſt hoc ad miridiem: tum meridies, inde de meridie; poſt tempus occiduum. Mox ſuprema tempeſtas. (Sicut expreſſum eſt in legibus XII. tabular. Solis occaſus ſuprema tempeſtas eſto) deinde Veſpera, inde Crepuſculum (quod res creperæ, id eſt dubie, ut neſcias dies ſit an nox) Ab hoc tempore prima fax (quod tempus veteribus dicebatur luminibus accenſis) & prima fax. Deinde concubia, ſive concubium; deinde intempeſta, qua non habet idoneum tempus rebus gerendis. Ab hoc ad mediam noctem; inde media nox, ſeu mediæ noctis inclinatio, hoc eſt id tempus a quo hujus temporis exordium diximus.*

By wie en wanneer de Horologien en Uyrwyſers gevonden zijn, na dewelke de uyren der dagen ſijn verdeelt geworden, werd verſcheydentlijk geſchreven by *Plin. lib. 2. cap. 76. Vitruv. lib. 9. cap. 9.* Dewelke 't ſelve aan *Anaximenes Mileſius van Lacedemonien*, en *Creſibius Alexandrinus* omtrent twee hondert Jaar voor Chriſti geboorte toeſchrijven, als wanneer den opperſten Regter van Romen de getyden van den dag dede uytroepen, als wy leſen by *Varro de Lingua Latina*, daar by uyt *Coſconio* aldus verhaalt; *Prætorem accenſum ſolitum eſſe jubere, ubi ei videbatur horam eſſe tertiam, inclamare horam eſſe tertiam, itemque me-*

ridiem

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ridiem & horam nonam. Dat den Hoog-schout gewoon was den aan en afgang des Regt-gedings te doen roepen, als het drie uyren was, het is drie, en soo ook op den Middag, en ten negender uyren. By den Persen en Turken, daar men geen klokken in gebruyk en heeft, werden nog tegenwoordig de uyren van den dag uytgeroepen. Van de Roomse Regters is het mogelijk by ons in de groote Hoven van Justitie in gebruyk, datmen het uyr om de Regtbank te sluyten, doet uytroepen.

42 Eer dat de dagen en nagten in twaaf gelijke uyren verdeelt waren, wierden de uyren gerekent te beginnen en te eyndigen met den Sonnen op en ondergang, soo dat den eenen dag langer ofte korter uyren had als den ander, daar toe sy ook hare Sonnewijsers hadden in de graden van den loop der Sonne afgetekent, van hoedanigen Sonnewijser gesproken wert 2 *Regum.* 20. *vers.* 11. dewelke *Achas* de Vader van *Iskias* had laten maken; dit waren *horæ inæquales* en ongelijke uyren, by den Hebreen gebruykelijk, dewelke daar na by de Griekse *Mathemathici* en Meet-kunstenaars tot gelijke uyren gebragt, en tussen nagt en dag in 24. delen verdeelt sijn; dese manier van den dag by ongelijke uyren te verdeelen, is nog lange by den Joden in gebruyk geweest, soo wert Christus op de seste uyre van den dag gekruyst, *Joann.* 19. *vers.* 14. en *Luc.* 23. *vers.* 44. en op de negende uyre van den dag gaf hy den Geest, *Matth.* 27. *vers.* 46. het welk na de Joodse wijse gerekent, met dat Paassen doen quam omtrent de tijd dat dag en nagt even lang is, komt de derde uyre over een met onse negen, de seste met onse twaalf, en de negende met onse drie uyren na-de-middagh. Dat *Marcus* 15. *vers.* 14. seid, het was de derde uyre dat Christus voortgebragt wiert, spreekt hy op de Roomse wijse en na de Roomse tellinge; soo is ook te verstaan het geene *Matth.* 20. 3. van den Huysheer geseid wert, dat hy omtrent de derde uyr een arbeider sag ledig staan, ende wederom 6. eenen andre arbeyder ter elfder uyre ledig staande, seyde, wat staat gy hier den gehelen dag ledig, ter elfder uyre, dat is een uyr voor den Sonnen ondergang. Soo seid ook Christus *Joann. cap.* 11. Sijnder niet twaalf uyren op een dag, datmen het ligt der wereld siet? en *Petrus Actor.* 2. *vers.* 15. Dese en sijn niet dronken gelijk gy vermoet, want het is eerst de derde uyre van den dag.

43 [n] *Weken van seven dagen,*] Het welk sijn oorspronk uyt de Scheppinge self schijnt te hebben, want als God Hemel en Aarde, en alles watter in is, in ses dagen geschapen had, rustede hy op den sevenden dag van alle sijn werk, en heeft dien dag tot een rustdag geheiligt, *Genes. cap.* 2. *verss.* 1, 2, 3. Soo heeft hy ook ingestelt, dat de mensen ses dagen souden arbeyden, en alle haar werk doen, maar den sevensten dag souden rusten, en voor des Heeren Sabbath houden, *Exod.* 20. *verss.* 9, 10, 11. Onder anderen heeft hy tot onderscheit der dagen ligten gemaakt, in het uytspansel des Hemels, tot scheidinge tussen den dag en nagt, datse mogten sijn tot tekenen ter gesette tijden en dage, bestaande in de twee groote ligten, en ook de Sterren, *Genes.* 1. *vers.* 14. en 16. welken omloop en verdeilinge van seven dagen, tot seven dagen, niet alleen den Hebreen, maar ook daar na aan alle mensen erkend en onderhouden is, welke dagen sy met de namen der seven groten ligten en planeten hebben onderscheiden, het welk by den Duytsen ein woche, en by ons een weeke, en den Engelsen sennight genoemt wert. Van den Oorspronk der weeken, uyt den Hebreen, spreekt *Dio lib.* 36. *Histor.* aldus: *Quod autem dies ad septem illa sidera, quos planetas vocant, referuntur, id ab Ægyptiis institutum, ad omnes pariter homines dimanavit. Nam priscis Græcis motus is mos non fuit. Sed is nunc omnibus simul mortalibus, simulque ipsis Romanis, veluti patrio quodam instituto, usitatus est.* Dat de dagen der weeken seven Sterren, diemen Planeten nomt, werden toegeschreven, is van den Egyptenaren afgekomen, en by na onder alle andre volken aangenomen, want de oude Grieken en is het selve niet bekent geweest, dog is nu aan alle volken, selfs ook de Romeinen, gelijk als een aangeboren regt gemeen geworden; dit wert al by *Herodotus*, die wel seven hondert Jaar voor *Dio* geleeft heeft, den Egytenaren toegeschreven, *Histor. lib.* 2. als hy seid: *Alia insuper ab Egyptiis sunt inventa; ut quis mensis, diesque cujus Deorum sit. Dat is:* Meer andre dingen sijn by den Egyptenaren gevonden, als sijn de Jaarmaanden, en Goden der dagen.

Van de Grieken schrijven ook *Clemens Alexandrinus Stromat. lib.* 8. *Justin. Martyr, Apolog.* 2. *Zosomen. lib.* 1. *cap.* 8. en andre meer. Van de Romeinen getuyd *Isidorus Etymolog. lib.* 5. *cap.* 30. 't Selve wert ook by de Indianen onderhouden, volgens tuyg van *Philostratus lib.* 3. *de vita Apollonii.* En schrijft *Helmond in Chronico Slavor. lib.* 1. *cap.* 84. dat ook de Sarmatise volken hare tijden in weeken van seven dagen verdelen.

44 [o] *Teekenen der Planeten,*] Sie van de benamingen der Planetise week-dagen, het gene wy hier voor op het VI. Hooftstuk hebben aangewesen.

45 Onder dewelke sy ontwijvelijk den Sondag den eersten dag in de week voor de voornaamste gehouden en geviert hebben, en niet gelijk de Vaders van het oude Testament, dewelke na het voorbeeld Christi, en het gebod van *Moysis, Exodi* 20. *verss.* 10, 11. hunnen Sabbatdag op den laatsten dag van de week gehouden hebben, dewelke met dat het selve gebod niet t'enemaal Ceremoniaal en is, en sig aan geen sekere dag en bind, en alleen gebied ses dagen te mogen arbeiden, en in deselve ons werk te doen, maar dat den sevenden dag sal werden gehouden voor den rust-dag, en Sabbat-dag, om dien selven dag Gode toe te eygenen, en op dien dag God te dienen: soo is den selven Sabbat en Rustdag by de Apostelen verandert, en op den eersten dag der weke geleid, die desen dag daar toe verkoren hebben, om daar mede te betonen, dat de Ceremonien die op desen dag mosten geschieden (daar van in het 4. *Boek Moysis* op het 28. *cap. vers* 9. bevolen wert, datmen op dien dag twee volkomen eenjarige Lammeren mogt slagten, en twee tiende meelblomme met olye gemengt ten spijs-offer en ten drank-offer moeste offeren) uytgedient had, scheidende haar alsoo van de Joodsen Synagogen af, en sy noemden den selven eersten dag der weeke, ter gedagten van Christi Verrijsenis, den dag des Heeren, Openbaringe cap. 1. vers. 10. Want wy lesen by Joann.

cap.

cap. 20. verf. 15. dat Chriftus op den eerften dag der weeke, na dat hy opgeftaan was, verfcheen, en verf. 19. 20. op den felven dag als het avond geworden was, hem aan fijne Difcipelen openbaarde; En van de Heiliginge van den eerften dag der weeke, leeftmen Actor. 20. 7. dat de Difcipelen op den eerften dag der weeke vergaderden, om met malkanderen het Avondmaal des Heeren te houden; en foo vermaant Paulus de Corintheren, 1 Corinth. 16. verff. 1, 2. dat een ygelijk op elke eerfte dag der weeke jets by hem felven weglegge, om den armen tot nooddruft mede te deylen.

p *Byfondre Afbeeldfels,*] Als te fien in de Nederlandfe Antiquiteyten van *Richard Verftege, pag. mihi* 49. en volgens. Sie mede de Korte Befchryving der Stad Leyden, *pag.* 250. en onfe Aantekeningen hier voor op het VI. Hooftftük.

46 q *Tot Maanden,*] Alfoo genomt by na in alle talen na den naam van de Maan; de Kelten feyden *Manat, Manet, Monat, Mònet*, de Grieken feggen Μῆνες, de Latinen *Menfis*, de Italianen *Mefe*, de Spanjaarts *Elmes*, de Franfen *Mois*; de Maanden fijn twederhande, andere dewelke na den loop van de Maan in vier weeken, of in agtentwintig dagen beftaan, andere dewelke den loop van de Son volgen, en in twaalf Sonne loopen een rond jaar uytmaken, foo die by de Egyptenaren fijn ingeftelt, en tegenwoordig over al gevolgt werden, alhoewel de Maan in den loop van de natuyr meer kragt en uytwerking heeft, als de Son, om dat de juyfte tijd-rekening beter met den loop van de Son over een komt: Soo feyd *Julianus in Hymno Regi omnium rerum Soli dicato: Menfes omnibus aliis mortalibus a Luna numerantur; Soli nos atque Ægyptii ad Solis motus cujufque anni metimur dies.* De Maanden werden by alle Volken na de Maan gerekent. Alleen wy en de Egyptenaren tellen onfe Jaren na den loop van de Son, foo dat de oude Duytfen mede hare tijtrekening na den loop van de Maan gehouden hebben. Soo feyd *Tacitus lib. de Moribus German. Coëunt, nifi quid fortuitum & fubitum inciderit, certis diebus, dum aut inchoatur Luna aut impletur:* Sy houden hare Vergaderingen en byeen-komften als de Maan begint, of als die vol is, ten fy datter wat onverwagt en haaftig voorvalt. *Cenforinus de die Natali cap. XII.* verdeeldt de Maanden wederom in Natuurlijke en Burgerlijke *Menfium genera, inquit, duo funt, nam alii funt Naturales, alii Civiles; Naturalium fpecies duæ, quod partim Solis, partim Lunæ effe dicantur. Secundum Solem fit menfis, dum Sol unumquodque in Sodiaco orbe fignum percurrit; lunaris eft autem temporis quoddam fpacium a nova Luna, Civiles menfes funt numeri quidam dierum, quos unaquæque civitas fuo inftituto obfervat, ut nunc Romani a Kalendis in Kalendas. Naturales & antiquiores, & omnium gentium communes funt.* Daar fijn, feyd hy, tweederhande foorten van Maanden, andre Natuyrlijke; andre Burgerlijke; de Natuyrlijke fijn wederom twederhande, dewelke andre na de Son, andere na de Maan werden gerekent. Na de Son werd een maand gerekent, als de Son elk fijner Hemel-tekenen omloopt, na de maan werd de maand na den loop der nieuwe maan gerekent. Burgerlijke maanden zijn zodanige maand-dagen als d'eene Burgerlijke gemeenfchap of d'ander fig felven eygen maakt; Gelijk als nu by de Romeynen de maanden van de eene Kalende tot den ander gerekent werden.

De Romeynen hadden hare byfondre dagen in de maand, die fy byfonderlijk noemden, de eerfte waren None, ofte Nove, gelijk als de niewe ofte eerfte dagen van de Maan, want de eerfte dag van de maand was de lefte der Kalenden van de voorgaande maand, of om wel te feggen de eerfte, want defelve te rugge en agterwaarts getelt wierden, en overfprongen tot in de voorgaande maand, en de naam hadden van de Kalende der volgende maand, daar van de eerfte dag de eerfte Kalende van die maand genomt werden; Daar op dan de Nonæ volgden, alfoo genomt, om dat fy negen in getal plagten te zyn, dog nu beter met het woord Novæ, als nieuw-dagen mogten genomt werden, en nu geen negen, maar of fes of vier in getal zijn, foo dat in de eene Maand fes, en de ander vier Nonæ zijn: *Maart, Mey, July* en *October* hebben fes nonas, en al de andere dagen hebben maar vier foodanige dagen achter de eerfte Kalende; hier op volgen dan agt Idus, *ab antiquo verbo Iduare id eft dividere*, deylen, als deylers, om dat die in 't midden van de maand komen, alfo genomt; defe komen in de maanden *Maart, Mey, July* en *October*, op den 15. van de maant, en in de andere maanden op den 13. De andere dagen na den Idus werden alle Kalenden genomt, van de volgende maand, en tellen te rugge tot op den eerften dag van de andre maand, daar na fy alle genomt werden, foo dat de veertiende en volgende dagen van de agt maanden, *January, February, April, Juny, Auguftus, September, November, December*, en de feftiende van de vier maanden, *Maart, Mey, July* en *October*, te rugge getelt werden, tot den eerften dag van de volgende maant, en alle Kalende van defelve volgende maand genomt werden, van den eerften der felver maand af te tellen, tot den 14. of 16. van de voorgaande, volgens dit Digt.

Prima dies menfis cujufque eft dicta Kalendæ;
Majus fex nonas, October, Iulius & Mars,
Quatuor aft reliqui, tenet Idus quilibet octo;
Inde dies alios omnes dic effe Kalendas,
Quas retro numerans dices a menfe fequenti.

Het jaar is wel van den beginne af in twaalf maanden verdeelt geweeft, na den loop van de twaalf omlopende Sonne-tekenen des Hemels; Dog de onkunde van de juyfte verdeeling van dien, heeft veroorfaakt dat de een het Jaar langer, en in meerder, of minder dagen verdeelt heeft. De Egyptenaars rekenden het Jaar na den omloop van de Maan, de welke in twaalf verdeelingen, en byfondre omloopen, in 354. en een vierde Dagen, beftond. De Grieken rekenden het Jaar na den omloop van de Son, en de twaalf tekenen, ofte byfondere veranderingen in de felve, in 365. en een vierde dags; Het welk nog jegenwoordig gevolgt werd. De Romeynen plagten haar Jaar in tien Maanden te verdeelen, beginnende van *Maart* af, (volgens het oude gevoelen van het begin des Jaars) tot *December*; met de benamingen van *Martius, Aprilis, Majus, Junius, Quintilis, Sextilis, September, October, November, December*, daar van de fes Maanden, *Aprilis, Junius, Sextilis, September, November, December*, dertig Dagen, de andere

vier, als *Martius*, *Majus*, *Quintilis*, *October* een-en-dertig dagen hadden, en ſulks het geheele Jaar niet meer uytbragt als 304. Dagen; welk getal, nog met den loop van de Maan, nog met de Son over een kwam, daar door gebeuren konde, dat de koude Dagen in de Somer-maanden, en de warme in de Winter-maanden ſouden komen; om 't welke voor te komen, t'elkens ſoo veel Dagen ſonder benaming van Maand wierden bygedaan, als tot de volheyt des tijds geoordeelt wierd van nooden te zijn, tot dat 't ſelve door *Numa Pompilius*, de tweede Rooms-Koning, uyt het verſtand en onderregting van de Griekſe Tijd-rekenaers, mede in twaalf Maanden verdeelt is, met afneminge van eenige overige dagen van de andere Maanden, en byvoeginge van de Dagen, te vorens in een onſeker getal gehouden, de welke hy in twee Maanden verdeelde, noemende de ſelve *January* en *February*.

Dit alſo door *Numa Pompilius* verandert zijnde, en was de tijdt-rekeningh met ſijn twaalf Sonne-maanden nog geen volkomen vindinge van den regten ommeloop der Sonne, dewijl dat ſijne maanden, *January* 30. Dagen, *February* 28. *April*, *Junius*, *Sextilis*, *September*, *November* en *December* 29. *Martius*, *Majus*, *Quintilis* en *October* 31. Dagen hadden, t'ſamen niet meer uytbrengende als 354. Dagen; ſoo dat hy den loop van de Maan ſchijnt gevolgt te hebben; tot dat eyndelijk de *Kayſar Julius* bemerkende, dat het Jaar met den ommeloop van de Sonne niet over een en kwam, in 't 709. Jaar na de herſtellinge van *Romen*, het 45. voor *Kriſtus*, op het nauwkeurig onderſoek van de Egyptiſe, en andre Sterre-kenders, die hy alomme had laten toetſen, het Jaar verdeelt heeft in 365. Dagen, en ſes Uyren, makende den vollen Hemels-loop der Sonne, ſo men meende. En alſo mitsdien op het volle Jaar ſes uyren over waren boven de 365. volle Dagen, wilde hy dat de overſchietende ſes Uyren, in de drie volgende Iaren niet en ſouden werden gerekent, maar dat die in 't vierde Jaar een geheelen Dag ſouden maken, die hy dan in de Maand van *February* by voegde, ſoo dat de Maand van *February* om de vier Jaar 29. Dagen, en het Jaar 366. Dagen had. Het welk by ons genomt werd een Schrikkel-jaar. Welke inſtellinge en verbeteringe des Jaars, niet alleen by het Roomſe Volk, maar ook by veele Uytheemſe is aangenomen, ook by de Grieken ſelfs, dewelke anderſints de Romeynen ſeer nydig waren, dat namaals by de Kriſtenen mede voor een onfeylbare uytvindinge is aangenomen, en gehouden, en wierd deſe tijd-rekening naar hem het *Juliaanſe* Iaar genoemt; hy heeft ook de Maand *Quintilis*, die geen byſondre naam en had, als van het getal, dat het de vijfde van 't Jaar was, dat in *Maart* begon te tellen, na ſijn naam *Juli* doen noemen, om dat hy in die Maant geboren was. Gelijk de Maant van *Auguſtus*, de naam gegeven is van de *Kaiſar Auguſtus*, om dat hy in die Maant Burgermeeſter van Romen wiert, de Thriumphen en Zegepralen over ſijne vyanden opgeregt hadde, en het *Roomſe Rijk* in vrede gebragt was. Alhoewel nu deſe Tijdrekeninge onberiſpelijk ſcheen, en by alle, en een yder aangenomen wiert, ſoo ſijn nogtans by verloop van tijden, daar in nog verſcheyde feylen gevonden, als dat hy het Jaar ſtelt op 365. Dagen en ſes Uyren, daar het na de juſte overſlag, niet meer halen mag als 5. Uyren 49. Munuyten, en omtrent 16. Secunden, in welken tijd de Son ſijn bewegende omloop voltrekt, verſchillende volle thien Minuyten en 44. Secunden, het welk in 144 Jaar een geheelen Dag komt te bedragen, ſoo dat den Sonnen ſtilſtand in de *Lente*, die ten tijde van de *Kaiſar Iulius* plag te komen op den 23. ofte 24. *Maart*, volgens den ſelven loop, jegenwoordig ſoude vallen op den 10. of 11. van de ſelve Maant, ſoo dat die geene, dewelke jegenwoordig den ouden *Iuliaanſen ſtijl* gebruyken, alſoo wijd van den regten tijd zyn afgeweeken, dat metter tijd de langſte Dagen in *December*, en de kortſte in *Iulio*, en ſulkes ook de Hoog-tijden in andre ſayſoenen des Jaars ſouden kunnen vallen; Dat ook de *Iuliaanſe Almanag*, ofte *Maand-rekening* ſoodanig is ingeſtelt, gelijk of de Nieuwe Maan alle 19. Jaren juyſt op haar vorige plaats aan den Hemel wederkeerde, daar nogtans bevonden wert, dat het ſelve een Uyr en 27. Minuyten vrouger geſchied, ſoo dat de Nieuwe Maen in 312. en een half *Iuliaanſe jaren* een geheelen Dag vrouger ſoude komen, als het Gulde-getal op deſelve Maant-rekening uytwijſt; Daar door groote dwalingen in den tijd des Paas-vierings gevallen zyn. Het welk den Paus *Gregorius de III.* beweegt heeft, deſe gebreeken, door hulp van de Wiskonſters van dien tijd, te doen beteren, dat hy in 't Jaar 1582. volbragt heeft, ſtellende der Sonnen ſtilſtant op den 21. van *Maart*, gelijk het van te voren by het *Concilie van Niceen*, dat in den Jare 325. vaſt geſtelt was, dog met het vervroegen van de Maan-rekening niet en konde volgen; En alſoo het ſelve niet gevoeglijk konde geſchieden, ſonder eens thien Dagen, die nu alreede verloopen waren, uyt den ouden Almanag weg te nemen, vont hy beſt in de Maant *October* thien Dagen over te ſlaan, in dewelke geen Feeſt-dagen en waaren van den 5. tot den 14. ſoo datmen in dat Jaar van den 4. op den 15. October overſpong, en 't ſelve Jaar niet meer en had als 355. Dagen; Hy telde voorts, dat dit nieu verbeterde met het oude *Iuliaanſe* daar in ſoude over-een komen, dat het niet min als 365. daegen en t'elken vier Jaar niet meer als 366. Dagen ſoude hebben tot een Schrikkel-jaar, en om goet te maken, datmen noyt wederom in eenige verwijdering vervallen en ſoude, wiert het aldus geſchikt, datmen in plaats dat'er na den ouden *Iuliaanſe* ſtijl, alle 4. Jaar een vaſt Schrikkel-jaar is, ſonder over te ſlaan, nu altoos yder 400. Jaar ſijn Schrikkel-dag ſoude behouden, maar dat de drie agtervolgende hondert-tallige Jaaren gemeen, en ſonder Schrikkel-dag ſouden zyn: Als by voor-beeld, gelijk als het jaar 1600. een Schrikkel-jaar was, het geweeſt is, dat dan 1700. 1800. en 1900. geen Schrikkel-jaar en ſouden ſijn, en ſulks niet meer als 365. Dagen; Wederom het jaar 2000. een Schrikkel-dag ſoude hebben, en ſoo voort met alle volgende hondertſte jaaren. Daar uyt volgt, dat 400. *Gregoriaanſe jaren*, drie Dagen minder inhouden als de *Iuliaanſe*. Deſen nieuwen *Gregoriaanſe* ſtijl, onaangeſien ſijn volmaaktheyt, is egter niet over al aangenomen. De Kaiſar, die van Bohemen, Elſas, Moravien, Spanjen, Vrankrijk en Italien, hebben 't ſelve terſtont aangenomen,

men, de Silesiers sijn twee jaren daar na overgegaan. Maar de Rijks-Vorsten, Engeland, Schotland, Denemarken, en Sweden, houden haar nog by het oude. Gelijk ook in Nederland, Braband, Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Holland en Zeeland, den Nieuwen Stijl is aangenomen. Dog Gelderland, Zutphen, Utregt, Friesland, en Over-Yssel, volgen nog den Ouden Stijl. Soo dat alleen de verdeelinge en benaminge van de Maanden der Romeynen, werden gehouden met een kleyne herstellinge van de Tijd-rekening, daar mede alle bedenkelijke ongelijkheyt wert geëvent, met een ander begin van Iaar-tellinge. Want sy begonnen het jaar te stellen met *Maart*, daar wy het met *Ianuari* beginnen, welke benamingen wy schijnen van haar ontleent en behouden te hebben, dog sonder opmerking van eenig bysonder beduytsel. Daar van de agt eerste, als *Ianuari*, *Februari*, *Maart*, *April*, *May*, *Iuni*, *Iuli*, en *Augustus*, haar bysonder beduytsel wert gegeven van hare Aardse Goden, en Opper-magten, die sy deselve toeëygenden, als *Ianuari*, van haaren tweehoofdigen *Ianus*, als ten beyden sijden omsiende, na het voor-by gaande, en na het toekomende; *Februari* van haar suyverende Feest-dagen, die men in dese Maant pleegden. *Februum*, volgens tuyg van *Varro de vita Populi Romani*, beduyt in de oude *Sabijnse Taal*, een Loutering, een Suyvering. *Maart*, alsoo genomt van den Krijgs-God *Mars*, als in welke tijd men te Veld trok. *April*, van het Griekse woort ἀπρίλιος, opening, als sijnde de Maant der openinge, in dewelke de aarde gelijk als geopent wert, of ook wel van ἀφρὸς, vergaarde vogt, ofte schuym, om dat Vrouw *Venus*, dewelke dese Maant wiert toegeheyligt, uyt een vergaarde vogt en schuym van de Zee geseyt wert voortgekomen te zyn; *May*, alsogenomt *à Majoribus*, van de oude Wijsen, als in welke tijd men Raad-pleegde van Landstands bestier; gelijk *Iunius*, van de jongeren, dewelke in die tijd ten Oorlog trokken. *Ovid. lib.* 6. *Fastor.*

Sic statuit, mensesque nota secrevit eadem.
Iunius est juvenum qui fuit ante senum.

Soo schrijft ook *Plutarchus* in het leven van *Numa*. Andre willen dat het van de Godinne *Iuno*, de schatten en rijkdommen ter eeren, alsoo genomt sy. Andre wederom van *Iunius Brutus*, de eerste Burgermeester van Romen, die op desen tijd *Tarquinium* overwonnen had, en op den Berg van *Cœlio*, ter eeren van deselve overwinninge, een Heylig Offer aanregte. *Iulius*, is alsoo genomt van de geboorte des Kaisars *Iulius*. *Virgil.* 1. *Æneidos.*

Iulius à magno demissum nomen Iulo.

Gelijk dan ook *Augustus* de naam van de Kaisar *Augustus* gegeven is, om de Zege-pralen by hem op die tijd ingestelt. So dat het ging hoe het wouw, het kint most een naam hebben. Dog de vier laatste Maanden sijn alleen by het getal gerekent, *September*, *October*, *November*, *December*, dat is de sevende, agtste, negende en tiende; daar dan *Ianuari* en *Februari*, als de elfde en twaalfde op volgden, die by ons de eerste en tweede zyn. Daar sijnder ook onder onse Taal-kunde, dewelke die oude namen hebben soeken te verwerpen, haar met eenige omspraak behelpende, als daar sijn *Louw-Maand*, voor *Ianuari*; *Sprokkel-Maand*, voor *Februari*; *Lente-Maand*, voor *Maart*; *Gras-Maand*, voor *April*; *May* de *Bloey-Maand*; *Iunius* de *Wiede-Maand*; *Iuli*, *Hoy-Maand*; *Augustus*, *Ougst-Maand*; *September*, *Herbst-Maand*; *October*, *Wijn-Maand*; *November*, *Slagt-Maand*. *December*, *Winter-Maand*. Dog oneygentlijk, gelijk als in alle oorspronkelijke benaminge der saaken, de namen in alle taalen bedwangelijk kunnen vertaalt werden, en daarom eygen namen en konstwoorden, de oorspronkelijke namen in alle Talen behoorense te houden. Weshalven ook in desen de eygen benamingen van de Maanden, die by ons niet gevonden, maar gevolgt werden, behouden werden.

[r] *In drie deelen,*] Daar van hier voor op het VI. 47
Hooft-stuk, N°. 36.

In het Keltise gedeelte van Engeland werd het Jaar-getijdt mede in drien verdeelt, daar sy mede geen Herbst en kennen, dewelke aan de Somer en aan de Winter werd aangedeeld, en geen andere verdeling en maken als vande Winter, de Lente, die sy Spring noemen, en Somer, op haar Spraak *Summer*. Wanneer het Jaar in vier delen is begonnen verdeelt te werden, menen de sommige, dat eerst na de Sundvloed mogt geschied zyn, om dat in het eerste Boek Mosis *Cap.* 8. *vers.* 22. God in den Zegen tot Noach en de sijne na de Zundvloedt seid, *Voortaan alle de dagen der aarde en sullen Sajinge, en Oogst, en Koude, en Hitte, en Somer, en Winter, en Dag, en Nagt niet ophouden.* Gelijk of God eerst na de Sundvloed de verdelinge vande vier Getijden des Jaars had ingesteld. Dog het regtsinnigste gevoelen is, dat dit onderscheid van tijden al met de Scheppinge van de Wereld geweest is, om dat deselve uyt geen andere beweging en verandering, als van en met den loop vande Son voort-komt, dewelke al voor de Scheppinge der Menschen geweest en onveranderlijk gebleven is, *Genes.* 1. *vers.* 14. daar wel duydelijk geseid werd, dat de Ligten en het Uytspansel des Hemels souden zijn tot Tekenen der gesette Tijden; dewelke met de Sundvloed alleen voor die tijd van sijn werkinge heeft opgehouden. Soo belooft God op de aangetogen plaats, dat sulx niet meer en sal geschieden; maar het sayen en den Oogst, de Winter en de Somer voortaan hunnen voorgaanden loop en onderscheidentlijke werking sullen behouden, en men heeft geen meer reden om dit anders te verstaan, als ofmen wilde seggen, dat het onderscheid van nagt en dag doen eerst gemaakt was.

[s] *Daar sy het Jaar mede begonnen,*] Met welke 48
tijd het Jaar sijn aanvang genomen heeft, met dat sulks in de H. Schrift niet duydelijk verklaard en werd, als alleen dat het selve de volheid des tijds moet toegeschreven werden, dewelke niemand in hoedanigheid geopenbaart en is; daar van seid Paulus tot den Galaten in het 4. *Capit. vers.* 4. *Wanneer de volheid des tijds gekomen is, heeft God sijnen Sone uytgesonden.* De volheid des tijds, dat is, als alles vervuld was dat van hem voorseid was; het welk by *Esai. Cap.* 2. *vers.* 2. *het laatste der dagen* ge-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

noemd werd. Hier van zijn twederhande gevoelens; Sommige willen dat het Jaar ſijn aanvang met de Lente genomen heeft, als alles begon te groeyen, en dag en nagt even lang was. Andere na den loop en aanwas van de Son, op den kortſten, met het begin vande Winter, als de Son begint te rijſen. Vande Egyptenaren ſchrijft *Julianus in hymno Soli dicato*, aldus: *Annui circuli principium, alii aliunde faciunt, quidam vernam æquinoctiam, quidam adultam æſtatem, plerique vero deficientem autumnum, ut Solis manifeſtiſſima dona celebrent.* Dat is, het begin vanden jarigen ommeloop des Hemels werd by de ſommige genomen op en met de Lente, als dag en nagt even lang is; andere in 't midde vande Somer, als de Son op ſijn hoogſten is; dog de meeſte na het afgaan van den herbſt, als de Son ſijnen loop begint, op dat ſy daar door de kragt en heerlijkheid vande Son ſouden eeren.

Het eerſte komt met het gevoelen van de Romeinen over een, volgens het gene Virgilius 2. *Georg.* daar op deunt

Non alios prima creſcentis origine mundi
Illuxiſſe dies, aliumve habuiſſe tenorem
Crediderim. Ver illud erat, ver magnus agebat
Orbis, & hibernis parcebant flatibus Euri,
Quum primum lucem pecudes hauſere; virumque
Ferrea progenies duris caput extulit arvis,
Immiſſæque feræ, ſylvæque, & ſydera cœli.

Dat aldus is overgeſet,

'k Geloof ook nimmer dat de Wereld blijd' en groen
In ander Jaar-gety, geboren wierd als doen,
Of in haar aanvang heeft een anderen toon gehouden,
Het was toen Lente-tijd, en d' Opper-magten bouden
De grote Wereld, die haar eerſten oorſprong nam
In 't hartje vande Lent, en blyte voorſchijn kwam;
De Wind van 't Ooſten dwong ſijn adems koude vlagen,
Doen eerſt de Dieren 't Ligt van boven ſchijnen ſagen,
Een hard en yſren ſlag van Menſen kwam in 't ligt,
Den Dieren, 't Wout, 't Geſternt in 't Hemelſe geſtigt,
Een plaats wierd ingeruymt.

49 De Iſraeliten hadden tweederhande Tijd-rekeningen, *annos natales*, dewelke met den 1. Jan: ſijn aanvang nam, en *annos Civiles*, en Jaar-tijden der Feeſt-dagen en Gods-dienſt, dewelke met het Paſſcha en *Solſtitium Vernum* begon, op dewelke haar eerſte Maand Niſan ſijn begin hadde.

De Hebrëen en Egyptenaren in tegendeel hebben gewild, dat het Jaar ſijn begin genomen heeft met het afgaan van den Herbſt, en het begin van de Winter, met welk gevoelen *Tacitus* ſchijnd te willen dat het de oude Kelten gehouden hebben, om dat hy in de verdelinge van het Jaar de Winter eerſt nomt, dan de Lente, en daar na de Somer; welke verdelinge met het begin van ons Jaar wel over een komt, dat ſijn begin heeft, als de Son ſijn twaalfmaandigen loop voldaan heeft, en ſijnen jarigen loop begint. *Deficiente* (gelijk als *Julianus* ſeid) *autumno, ut Solis manifeſtiſſima dona celebrent.*

[t] *De tijd van de Geboorte Chriſti,*] De meeſte 50
Godsgeleerde willen, dat met het begin van het Jaar der Egyptenaren, met den uytgang vanden Herbſt, en begin van de Winter, en vernieuwinge der Sonnen-loop Chriſtus geboren is, op dat de Herſcheppinge van den Saligmaker, met de tijd van de Scheppinge des Werelds, en begin van het Jaar ſoude over-een-komen. Van dit gevoelen zyn *Chryſoſtomus* en *Epiphanius* geweeſt, het welk by de Kerk gevolgd is, en als nog werd onderhouden, dat Chriſtus op de VIII. Kalende van Januari dat is den 25. Decemb. geboren is, en op de eerſte Kalende, dat is den eerſten dag van het Jaar, beſneden is, en ſulks van deſen dag af de Jaren zyn beginnen te tellen; het welk eerſt by Dionyſius de kleine ofte mindere in de Roomſche Kerk is ingevoert, omtrent het Jaar 532. na de geboorte Chriſti, daar Beda cap. 47. *de Natura Dei* aldus van ſchrijft: *Primo decimalis circuli verſu temporum ordo præfigitur, quem Græci Calculatores à Diocletiani Principis annis obſervavere. Sed Dionyſius venerabilis Abbas Romanæ Urbis, & utriuſque Linguæ, Græcæ videlicet & Latinæ, non ignobili præditus ſcientia, Paſchales ſcribens circulos, noluit ejus, ſicut ipſe teſtatur, memoriam impii, & perſecutoris innectere, ſed magis elegit ab incarnatione Domini noſtri Jeſu Chriſti annorum tempora prænotare, quatenus exordium ſpei noſtræ notius nobis exiſteret, & cauſa reparationis humanæ, id eſt Paſſio redemptoris noſtri evidentius eluceſceret.*
Want den Kaiſar Diocletianus hadde het Jaar- 51
getal, dat te vorens in de Lente ſijn begin had, en by de verkieſing der Burgermeeſteren van Romen in op en voort-tellinge erkent wierd, door byſonder bevel naar het begin van ſijn Rijk doen voorttellen; welke voort-tellinge ſijn ſtand gehouden heeft den tijd van 248. jaar: Want het begin van het Rijke Diocletiani was in het 286. Jaar begonnen ſederd de dood van Probus, en de voort-tellinge vande Jaren ſijner inſtellinge is beginnen op te houden in het Jaar 532. na de Geboorte Chriſti, volgens tuyg van den ſelven Beda, inde Beſchrijving van den Kaiſar Juſtinian: *Dionyſius Paſchales ſcribit circulos, incipiens ab Anno Dominicæ Incarnationis 532. qui eſt annus Diocletiani 248. poſt Conſulatum Lampadii & Oreſtis. Quo Anno Codex Juſtiniani promulgatus eſt.* Dat is, Dioniſius beſchrijft de Paaſch-tyden, beginnende met het jaar der Menſchwerdinge Chriſti 532. het welk is het 248. na de tellinge van Diocletianus, na het Borgermeeſterſchap van Lampadius en Oreſtes, in welk Jaar het Wet-boek van Juſtinianus is uytgegaan. Voor die tyd en heeftmen geen Chriſti jaargetal gehouden, nogte ſijn Feeſt-dag te Romen geviert, volgens tuyg van *Johannes Lucidus lib. 1. de Emendatione Temporum.* Maar men rekende by de jaren des Kaiſars, of der Pauſen: Want dat ſommige willen, dat Paus Pius de eerſte de gedagtenis vande verryſenis des Heeren op den Sondag te houden, in 't jaar 155. ſoude ingeſtelt hebben, daar en is geen blijk van. Het eerſte datmen van Chriſti Feeſtdagen leeſt, is het alder-oudſte Concilie, datmen *Concilium Aurelianenſe* noemt, onder de Regering vanden Konink Childebert, en den Paus Pelagius in 't jaar 558. gehouden, daar het by Paas-

Feeſt-

Feest en andere diergelijke zyn ingesteld, daar onder dan ook wel de gedagtenis van de Geboorte Christi kan ingestelt zijn; daar van eerst in 't jaar 621. by het *Concilium Toletanum*, daar by werd vast gestelt, dat het Paasch-Feest, en dat van den dag des Heeren, op sijn juyste tyd soude gevierdt werden.

52 Wat nu de regte tyd van de Geboorte Christi aangaat, daar in zyn de Tyd-rekenaars niet eens: Want of wel deselve om goede redenen op den 25. Decemb. geagt werd gevallen te zijn, en op den dag sijner Besnijdenis, den juysten dag van het Niewe Jaar gevierd werd, so zijnder nogtans veel, dewelke met onwederleggelijke redenen beweren, dat Christus niet op dien tyd, maar in September, als dag en nagt even lang is, geboren is.

De voornaamste plaats, daar van den tijd vande Geboorte Christi werd gesproken, en daar uyt den regten tyd soude kunnen werden beraamt, is het wedervaren van Zacharias en Elisabet, omtrent de ontfankenis van Johannes en Mariæ *Evang. Luc. cap.* 1. *vers* 9. Ende het geschiede als hy het Priester-ampt bediende voor Godt in de beurte sijner dag-orden, na de gewoonte der Priesterlijke bedieninge, en hem te lote was gevallen, dat hy soude ingaan in den Tempel des Heeren, om te reuk-offeren, en al de menigte des Volks was buyten biddende ter uyre des Reuk-offers, dat van hem wierd gesien een Engel des Heeren, staande ter regter sijde van den Altaar des Reuk-offers; en den Engel seide tot hem, u gebed is verhoort, en u Wyf Elisabet sal u enen Sone baren, en soo voort. *Chrisostomus* op de Uytlegginge van die Plaats, seid: dat het selve geschiede op den 24. Septemb. op de 8. Kalende van Octob. na de Roomse telling, met het begin van de elfde Maanstond als dag en naght even lang was. Wiens gevoelen by de Leeraars der Kerken als nog gevolgt werd, daar na dan de tijd-rekening van de geboorte van Johannes en van Christus werd gerekent, en op dese wijse werdt geredent. Den voorlooper Christi Johannes werd ontfangen op der Sonnen-stilstand van den Herbst-tyd, en ses maanden daar na verschijnt den Engel aan Maria *vers* 26. om haar de Ontfankenisse Christi aan te seggen, het welk dan moet geschiet zijn op den Sonne-stilstand van de Lente, op den 25. Maart, op dewelke de boodschap Mariæ gevierdt werd. Drie Maanden daar werd Johannes geboren, op den Sonne-stilstand van de Somer, den 25. van Junius, als de Son op sijn hoogste was, als wanneer de Geboorte van S^t. Jan gevierd werd, en doe had Maria maar drie Maanden gedragen, van welken tydt tot de Geboorte Christi te rekenen nog ses Maanden, so volgt daar uyt, dat Christus op den stilstand van de Son, als den kortsten dag van het Jaar is, moet geboren zijn, en sulks sijn gedagtenis op den 25. Decemb. wel gehouden werd. Welk besluyt vast gaat, indien dat de voorstellinge goed is, daar by voor af vast werd gesteld, dat de bootschap van den Engel aan Zacharias geschiede op het Sonne-stilstand van den 24. September. Soo dat aan die voorstellinge het gantse besluyt hangt, en nader staat te ondersoeken op den juysten tyd van deselve, dewelke nader ingesien bevonden werd, niet op den 24. Septemb. en Sonnen-stilstand van den Herbst, maar drie Maanden vroeger te weten op den Sonne-stilstand van de Lente-maand den 25. Junii, op dewelke Zacharias de boodschap heeft ontfangen, en Elisabet is bevrugt geworden. Tot verstand van het welke, en tot uytlegging van den Text van Lucas, sy gelet datter ten tyde van Herodes, onder welkers Regering geschied is het gene by Lucas van Zacharia en Elisabet, en soo voort van de bootschap Mariæ verhaalt werd, sekere vaste tijden der Priesterlijke bedieninge in den Tempel waren, dewelke in 24. beurten der Priesteren verdeelt waren, als te sien is in het 1. *boek der Koningen cap.* 24. *vers* 8. onder dewelke mede was Zacharias van den huyse Abiæ, *Luc. cap.* 1. *vers* 5. van de agste dag-ordre, dat is de agste beurte. Welke beurten, wanneer die begonnen zijn, of hoe lang die geduert hebben, is soo seker niet. Het welk indien ons duydelijk beschreven was, de geheele saake gevonden soude zijn, alhoewel daar uyt dusdanig besluyt kan gemaakt werden. Dat dewijl'er vier-en-twintig beurten der Priesteren waren, elk van een halve maand, en de agtste beurt Zachariæ, als van den huyse Abiæ, was te loot gevallen, als breder te sien 1 *Chron.* 24. van Maart af te rekenen, van dewelke de Grieken het Jaar beginnen te tellen, de beurte van Zacharias in de maand van Juni geweest is. Hoedanig besluyt, alhoewel seer bevattelijk en aanneemelijk is, wy efter sullen sien of wy een andere tyd-rekening kunnen vinden, die ons dat duydelijker aanwijst. Laat ons eens sien, of wy uyt de beschrijvinge van sijn Doop en Kruysing geen meer sekerheid en vinden. Hy is gedoopt, seid *Lucas cap.* 3. *vers* 13. als hy begon dertig Jaren oud te wesen: Want desen ouderdom mosten de Priesters hebben, aleer sy haar Ampt volkomentlijk mogten bedienen, *Num. cap.* 4. *vers* 3. 1 *Chronic.* 23. *vers* 3. En na de uytrekening van de Weken Daniels, is hy gestorven, als hy twee-en-dertig Jaren en ses maanden oud was, volgens het algemeen gevoelen der Kerken; soo dat hy dan op die tyd dat hy gedoopt is, begon jarig te werden, en sijn Geboorte en sijnen Doop omtrent deselve tijt geweest zyn. Soo is sijn Geboorte vande Engelen geopenbaart, *Luc. cap.* 3. En sijnen Doop door de verkunding van Johannes, en het nederdalen van den Heiligen Geest in de gedaante van een Duyve, en Stemme des Hemels: *Dit is mijnen geliefden Soon, in den welken ik mijn welbehagen hebbe*, *Matth. cap.* 17. *vers* 5. *Luc.* 3. *vers* 22.

Om welken dag te weten, en na den sekeren dag van Christi Dood, ook de dagen van sijn Doop en van sijn Geboorte uyt te vinden, dewelke wy uyt *Luc. cap.* 3. hebben aangewesen, dat op een en deselve tijd van 't Jaar geweest zyn, sullen wy voor eerst vast stellen, dat doen Christus aan het houte des Cruys sijnen geest gaf, hy, volgens het algemeen gevoelen der Kerken en Uytrekening der Weken Daniels, oud geweest is twee-en-dertigh Jaar en ses maanden. Hier van getuygd *Venerabilis Beda de Natura Rerum*, met dese woorden: *Habet enim, ni fallor, Ecclesiæ fides, Dominum in carne paulo plusquam triginta duobus annis, usque ad suæ tempora Passionis vixisse, quia videlicet triginta annorum fuerat baptisatus, sicut Evangelista Lucas testatur, & tres senus annos post baptisma prædicaverit; Johannes in Evangelio suo non solum commemorato*

redeuntis Paschæ tempore docet, sed & idem in Apocalypsi sua. Daniel quoque in Visionibus suis idem Prophetice designat. Sancta siquidem Romana & Apostolica Ecclesia, hanc se fidem tenere, & ipsis testatur indiculis, quæ suis in cereis annuatim scribere solet, ubi tempus Dominicæ Passionis in memoriam populis revocans, numerum annorum triginta semper & tribus annis minorem, quam ab ejus Incarnatione Dionisius ponat, annotat. Dus verre Beda. Welke nu dese plaats is, daar van dese Jaar-tyden in de Openbaringe van Johannes werd gesproken, drukt hy niet uyt, en werd in deselve niet anders gevonden als *cap.* 12. *vers* 14. daar hy spreekt van een tyd, tijden, en een halven tijd. In welk Capittel het Gesigte van de Vrouwe met de Sonne bekleet, en de Maan onder hare voeten, en op haar hooft een Kroon met twaalf Sterren, *vers* 1. *en volgg.* verstaan werd de Maget Maria, die Christum gebaart heeft, en met hem in Egypten gevlugt is, en dienvolgens de tyden en een halve tyd, *vers* 14. op de tyd en ouderdom Christi, en de vervulling der 70. Jaarweken Daniels soude kunnen geduydt werden, dewelke in volle Jaar-tijden en een halve bestaan; gelijk mogelijk desen Text mede by Beza kan uytgeleid zyn. Dan alsoo de Openbaringe van Johannes niet anders en spreekt als van toekomende tyden, als hy self getuygt *cap.* 1. *vers* 1. en *cap.* 4. *vers* 1. en *cap.* 22. *vers* 6. en de tyden Christi nu al vervult en voorby waren, eer aan Johannes dese Openbaringe is gedaan, soo verstaat het meerendeel van de Uytleggers door dese Vrouw, de Kerke en Gemeente Christi, die dese dingen souden overkomen, en door de tijden en halve tijden verstaan sy, een tyd, die God wel bekent is, dog ons niet als met den uytgang en vervullinge sal bekent werden, of Prophetiser wyse eenen tijd voor een Jaar, tyden voor twee Jaren, en een halve tyd voor een half Jaar, en sulks te samen drie en een half Jaar, gelijk de sommige dat uytleggen; dog van soodanige Jaren, gelijk als de Jaar-weken van Daniel waren, en sulks hier wel soude kunnen toegepast werden de duysent twee hondert dagen, of twee-en-veertig Maanden, daar Johannes in dese sijne Openbaringe *cap.* 11. *vers* 3. van spreekt beyde te verstaan van Prophetise dagen, dewelke geheele Jaren betekenen, als by *Ezechiel cap.* 4. *vers* 5. en *Daniel cap.* 9. 24. welke Jaren van enige Leeraars werden begonnen van het Jaar ses hondert en ses, wanneer den Bischop van Romen allereerst den titel van Bischop der geheele Christelijke Kerke (die Christo alleen toekomt) heeft aangenomen. Andere beginnen dese Jaren wat vroeger, als namentlijk van de verwoestinge van het oud Romen, en der selver Heerschappye door de Gothen omtrent het Jaar vier hondert en twaalf; dog het zy soo het zy, dat Beza dese tyden te onregt op de tyd Christi mogt gepast hebben, soo blijkt egter hier uyt genoeg, dat de oude Leeraars verstaan hebben, dat Christus den tyd van twee-en-dertig Jaren en een half op de wereld geweest is. Dit werd ook bevestigd by *Eusebius lib.* 8. *cap.* 2. *de Evangelica Demonstratione: Sane proditum est memoriæ, inquit, omne doctrinæ, editionisque Miraculorum Servatoris nostri tempus trium annorum & semissis fuisse, quod quidem est unius hebdomadis dimidium. Hoc ipsum quodammodo Johannes Evangelista attentissime ejus Evangelium ejus observantibus declarabit.* Dat is: Men seid voorwaar, dat de gehele tijd der Wonderdaden onses Saligmakers geweest is drie Jaar en een half, het welk is de helfte van een maant, het welke het Evangelium van Johannes den naarstigen Leser genoeg sal verklaren. Soo spreekt den Historischrijver *Koenraad Lichtenauw Abbas Urspergensis in sijn Chronijk*, onder den Kaisar Tiberius, daar van: *Anno Domini xxx. Joannes baptizare cæpit populum, cujus baptismate Dominus noster Jesus Christus in Jordane baptisatus, tricesimo ætatis suæ secundum carnem anno, cæpit signa facere & prædicare, virtutibus vera comprobans esse, quæ diceret. Anno Domini xxxI. Dominus noster Jesus Christus Discipulos eligens, Evangelicis eos imbuit Sacramentis; & paulo post, Anno Incarnationis suæ tricesimo tertio Dominus noster Jesus passus est in carne, & resurrexit.* Dat is, in het 30^{e}. Jaar onses Heeren heeft Johannes het Volk beginnen te doopen, door wie onsen Heere in de Jordane mede gedoopt is. En in het een-en-dertigste Jaar sijner Menschwerdinge heeft hy Wondertekenen gedaan, en geprophe-teert, metter daad betonende de waarheid van het gene hy seide. Op het 31ste. Jaar sijns ouderdoms heeft Jesus Christus sijne Discipelen verkoren, en haar de Sacramenten uytgeleid. Op het drie-en-dertigste Jaar der Mensch-werdinge heeft onsen Heere Jesus Christus in den vleesche geleden, en is wederom opgestaan. En aldus besluyt *Nicephorus Calistus* in het eerste boek sijner Historien: *Complectitur hic primus Historiarum liber annos triginta tres, initio sumpto à quadragesimo secundo Augusti Cæsaris Imperii anno, quo Dominus noster Jesus Christus cum carne ex Sancta processit Virgine; fine auten in decimum octavum Tiberii Cæsaris imperantis annum desinente, qui quidem à Mundo condito 5538. à Nativitate autem Domini tricesimus tertius fuit.* Dat is: Dit eerste boek mijner Historien begrijpt drie-en-dertig Jaren, beginnende met het 42ste Jaar van den Kaisar Augustus, in het welke onsen Heere Jesus Christus na den vleesche uyt de H. Maget Maria is geboren, en eindigende met het 18de Jaar van het Kaisar-rijk Tiberii, het vyf duysent vyfhondert agt-en-dertigste der Wereld-scheppinge, en het drie-en-dertigste na de Geboorte Christi.

Daar van ook de vervullinge der Weken Daniels, *Daniel cap.* 9. *vers* 24. getuygt. Tot verklaringe van dewelke te letten staat, dat de Weken daar de Propheet Daniel van spreekt, elke Weke zyn Jaar-weken van seven Sabbath-Jaren, daar van de Heere aan *Moyse* bevel gedaan hadde, *Levitic. cap.* 25. dat de Kinderen Israëls, als sy in het beloofde Land gekomen waren, dat Land den Heere eenen Sabbath soude rusten, en dat sy ses Jaren den Akker besajen souden, en het sevende Jaar het Land een Sabbath der ruste soude zyn, na de gelijkenisse der Sabbath-dagen, *Exod. cap.* 20. *vers* 8. dewelke daar na in Sabbath-maanden zyn verandert, *Levitic. cap.* 23. *vers* 24. en *Num. cap.* 25. *vers* 11. en eintelijk in Jaar-Sabbathen, daar *Moyses* het Volk Israëls bevel van gedaan had, *Deuter. cap.* 31. *vers* 10, 11, 12. by *Josua* en het Volk Israëls onderhouden, zedert dat de Heere tot haar sprak, *Deutern. cap.* 2. *vers* 3. *Gy hebt dit Gebergte genoeg om-togen, keert u naar het Noorden*; dat is, naar het Land Canaan, dat van daar af in het

het Noorden lag. Sie *Josuæ cap.* 8. *vers* 34. 35. en alsoo naar malkander van seven Jaar tot seven Jaar heeft vervolgt tot de komste Christi, sijn Lyden, sijn Sterven, en sijn Hemelvaart, en naar hem met den Ceremonielen Levitischen Godsdienst is geeyndigt en te niet geloopen. Daar van *Josephus de Bello Judaico lib.* 7. *cap.* 12. onder andere Wondervallen verhaalt, dat by de Priesteren in het midden van de Joodse Kerke een groot geruys gehoort wierd, en eintelijk een roepende Stemme, seggende, *Laat ons van hier verhuysen*; Het welk *Abbas Urspergensis in Chronico sub Nerone* op de instellinge van het Apostel-Ampt, en Leringe van het Evangelium Christi toepast. De woorden van *Josephus* luyden aldus: *Festo autem die, quam Pentecosten vocant, noćte Sacerdotes intimum Templum more suo ad Divinas Res celebrandas ingressi, primum quidem motum, quendamque strepitum senserunt, postea vero subitam Vocem audivere, quæ diceret: Migremus hinc.*

Om welk begin der voor-verhaalde Sabbat-Jaar Weeken, volgens den Text van *Daniel cap.* 9. *vers* 24. *en de volgende* tot op de komste Christi, met de twee-en-tsestigste Weeke, en de verwoesting van Jerusalem op de tseventigste Jaar-weke Daniels te brengen; daar van zyn verscheide gevoelens en uytrekeningen der Geleerde. Andere beginnen deselve in en met het eerste Jaar der Monarchie van *Cyrus* Koning van *Persen*; Andere op het sevende Jaar van *Artaxerses Langhand*; Andere beginnen met het twede Jaar van *Darius Nothus*, het welk wel de waarschijnlijkste Rekening is, om dat tsedert de tyd van *Artaxerses* het werk der Joodsche Godsdienst ophield, tot op het twede Jaar vanden selven *Darius*, als te sien by *Esdr. cap.* 4. *vers* 24. tsedert welken tijdt de Joden hare jaarlijkse Vastedagen hervat, en voort sonder ophouden gehouden heben. De tweede reden is, dat by dese Rekening de twe-en-tsestig Weeken Daniels, daar van *vers* 25. op het Predik-ampt Christi komen, en de seven-en-tsestigste op de verwoesting van Jerusalem, daar doorgaans mede by Daniel van gesproken werd, eindigt. De andere is wel een eenvoudige voort-tellinge van tseventig-maal seven Jaren tot op de Dood Christi, die ook wel magh gebruykt werden; dog met dese werd de gantsche Prophetie van Daniel, soo van de Dood Christi, als van de verwoesting van Jerusalem, voldaan: Want het twede Jaar van *Darius Nothus* is het Jaar der Wereld-scheppinge 3563. en het 421ste Jaar voor Christi Geboorte, na de gemeene tellinge te rekenen: op welken tyd twe-en-tsestig-maal seven Jaren verhoogt zynde, getelt werden 3697. Jaren van de Scheppinge der Wereld, en het derthiende jaar na de Geboorte Christi, als wanneer hy twaalf jaren oud geworden zynde, in den Tempel te Jerusalem begon te leeren, *Luc. cap.* 2. *vers* 42. het welk eigentlijk des Messiæ moet werden gerekent, niet soo seer siende op den tydt van sijn Geboorte, als op die tydt, dat hy sijn Leeraars en sijn Prophetisch Ampt heeft aangenomen en beginnen te oeffenen. Welke tyd, zynde de twee-en-sestigste Jaarweeke Daniels, zedert dat de Joden de jaarlijkse Vast en Sabbath-dagen hervat en verniuwt hebben, dat is de twe-en-tsestigste sevenjarige Sabbath, makende het 434. jaar, dewelke gevoegd by het 3563. jaar der Scheppinge, en het 421. jaar voor Christi Geboorte, als wanneer deselve Jaar-weeken hebben beginnen te lopen, bevonden werd het 3997. jaar der Wereld-scheppinge, en het 13. jaar na de Geboorte Christi; Dewelke wederom voort-getelt tot op het twede jaar van den Kaisar Titus Vespasianus, by en op welke Jerusalem verwoest is, als te sien by *Joseph. de Bello Judaico lib.* 7. *cap.* 18. zynde het 70. jaar na Christi Geboorte, en 4054. jaar na de Wereld-scheppinge, komt uyt te maken de juyste tseventig Jaar-weken Daniels, *cap.* 9. *vers* 24. Want tseventig-maal seven zyn vier hondert tnegentig jaren, dewelke getelt op de 3563 jaren der Scheppinge, en gerekent van de 421. jaren voor Christi Geboorte, maken 4053. volle jaren na de Scheppinge, en negen-en-tsestig jaar naar Christi Geboorte, dewelke verlopen waren, als Jerusalem t'eenemaal is verwoest, en soodanig dat den eenen steen op den anderen niet en is gebleven, volgens tuyg van *Josephus lib.* 7. *de Bello Judaico cap.* 18. het welk gebeurd is op het tweede jaar van de Regeringe Titi Vespasiani, zynde het 4054. jaar der Wereldt-scheppinge, en het tseventigste jaar na de Geboorte Christi, en sulx op het eerste jaar na dat de 70. jaar-weke Daniels is vervult geworden. Dus verre van de uytlegginge van de Prophetie Daniels, die wy benevens andere Tijd-rekeningen wat verder hebben willen ophalen, om dat deselve, hoe seker die ook zijn mach, door onkunde van de sommige sodanig werd verdwaalt, dat sy dikmaals niet en kunnen te recht gebracht werden, en den Leser van de regte waarheid afhelpen. Uyt welke tyd-rekening van Daniel dan mede volgt, dat in dien Christus op twee-en-sestigste Jaar-weke Daniels, het welke was het 3997. jaar der Scheppinge, derthien jaren oud was, hy ook op de tijd van sijn sterven, het welk was het 4016. jaar der Wereldscheppinge, twee-en-dertig en een half jaar oud was, en sulks omtrent de ses maanden in het drie-en-dertigste jaar getreden was.

Dit dan aldus ontwijvelijk vast gestelt zijnde, dat Christus op sijn drie-en-dertigste halve jaar gestorven is, gelijk dat een eenparig gevoelen is der Godsgeleerden, soo als wy hier voor hebben aangewesen, en daar toe ook dient den Text van Daniël self, cap. 9. 37. *Ende hy sal veele het Verbond versterken een weeke, en in de helft der weeke, sal hy het slagtoffer, en het spijs-offer doen ophouden*; In de helft der weeke, dat is na, of op de drie jaar en een half; Nu heeft Christus, na dat hy in sijn dertigste jaar getreden was, sijn Prophetisch Ampt nog een halve weeke, dat is drie jaar en een halve, bedient, en is dien volgende gestorven, als hy twee-en-dertig en een half jaren oud was; welken tijd van het jaar bekent zijnde, in dewelke 't selve geschiede, kan ook daar uyt sekerlijk gevonden werden, in welke tijd van 't jaar hy gedoopt en gebooren is geweest, het welk wy hier voor hebben aangewesen, en een algemeen gevoelen is, dat op een en de selve tijd geschied is; Christus heeft geleden, en is gestorven op het Paasch-feest, in de volheyd des tijds, als wanneer in de Lente dag en nagt even lang was, als hy twee-en-dertig jaar en ses maanden oud was geworden, van welke tijd ses maanden te rugge getelt, tot sijn twee-en-dertigste jaar-getyde, vindmen dat die geweest is op het Solstitium, en Sonne-stilstand, dat dag en nagt in den Herfst even lang was

daar

daar uyt dan mede volgt dat op den selven tijd van het jaar sijnen doop, en sijn geboorte gevallen sijn, soo dat de Geboorte Christi niet en is geweest op den 25. December, gelijk dat by *Chrisostomus*, *Epiphanus*, en andere gemeent is, en na die oude traditie als nog geviert en onderhouden werdt, maar op den 25. September; op welken tijd van 't jaar de Herders nog in 't Veld waren, ende de nagtwagt houdende by hare Kudde, en haar de Geboorte Christi, door den Engel des Heeren verkondigt is, Luc. 2. 8. Het welk op den 25. December, en in de hardste koude van de Winter niet wel en soude hebben kunnen geschieden, met dat dan geen Vee, immers geen kleyn Vee meer in 't Veldt en is. Maar mogt yemand vragen, hoe komt dan dat dien dag met de herstellinge van den Godsdienst niet en is verset, of nog verset en werd? Het antwoord zy: dat alles niet te gelijk heeft kunnen herstelt werden, en dat het nog niet en geschiet, is dat sulks niet over al en kan geschieden, en dat daar uyt vele ergernissen, troublen en scheuringen onder de gemeene Luyden mogten rysen, en vele daar uyt oorsaak mogten nemen om tot secterye te vervallen; Dat ook by ons de Feest-dagen in haar selven, en op hunnen juysten tijd te vieren, so veel niet geagt en werd, als maar de gedagtenis self van de menswerdinge Christi, sijn lyden en sterven behoorlijker wijse wert gehouden, met dat wy gene dagen enige Heyligheyd toeschryven buyten den algemenen rust en Sabbat-dag, met dat sedert de komste Christi alle ceremoniale Feest-dagen sijn afgeschaft, en nergens geboden is eenige nieuwe wederom aan te stellen, so dat de Epiphanie, dat is de menswerdinge Christi, de Paassen en Pincxteren, en wat des meer is, tot gedagtenis van sijn lijden, en opstandinge, by ons indifferent zijn, of men die viert of niet, Rom. 14. 6. *Die den dag waarneemt, die neemt hem waar den Heere, en die den dag niet waar en neemt, die neemt hem niet waar den Heere.* En Coloss. 2. 16. *Dat u niemand en oordele in spijse, ofte in drank, ofte in het stuk des Feest-dags, ofte der Nieuwe Manen, ofte der Sabbaten*, Daar den Apostel duydelijk leerd, dat alle Ceremoniale Feestdagen en Sabbaten der jaren, en bysonderlijk der weeke, met de komste Christi sijn uytgedient, en te niet gedaan, in plaatse van dewelke sedert de tijd van de Apostelen den eersten dag der weeke, voor den Sabbath is gehouden, sie Actor. 20. 7. 1 Cor. 16. 1, 2. Apoc. 1. 10. De tegenwoordige Feestdagen, by den Paus van Romen in gestelt, werden by ons voor Af-godisch gehouden, uytgesondert alleen eenige weynige, dewelke de Christelijke Kerk, na de vryheyd der Christenen heeft goet gevonden, mede te mogen onderhouden ter gedagtenis van Christi geboorte, lyden, sterven, ende weldaden, om God in deselve te dienen, met het gehoor van sijn woord, tot het gebruyk der Heylige Sacramenten, openbare en gemeyne Gebeden en Lof-sangen, het geven van Aalmossen, aan welke dagen even wel de Conscientie der Christenen nu niet verder is verbonden, als om goede ordre te houden, en om malkanderen in de Christelijke Vergaderingen, door onderlijke opwekkingen meer en meer te stigten en sterken, het welk ook op andere tijden buyten den Sabbath wel mag gedaan werden, als het in goede ordre kan geschieden, sie 1 Corinth. 11. 17. en 14. 23.

[u] *Hare dagen*,] By de Turken, Tartaren, Persen, Arabiers, en andere naburige Oostlandise volken, dewelke geen gebruyk van Horologien gehad hebben, zyn de dagen en nagten in drie delen verdeelt geweest, in Uchtent ofte Morgenstond, in middag, en avond, dewelke t'elkens op sijn tijd wierden uytgeropen, van de eene Wijk tot den ander; Soo wiert ook de nagt verdeelt in voornagt, mid-nagt, en na-nagt, het welk ook by den Kelten ende oude Duytsen gebruykelijk schijnt geweest te sijn, eer dat de Horologien en nette verdeling van de vier-en-twintig uyren in den nagt en dag is uytgevonden geweest; Dit is ook den oorspronk der ongelijke uyren der Joden geweest, dewelke onder deselve nog by tijde van het Nieuwe Testament onderhouden wierden, gelijk wy hier voor op het een en op het ander breder hebben aangewesen.

[w] *Met geoorlofde gedierten*,] *Deorum*, (seid *Tacitus de Morib. Germ.*) *maxime Mercurium colunt, cui certis diebus humanis quoque Hostiis litare fas habent, Herculem, ac Martem concessis animalibus placant. Dat is:* Onder alle de Goden eeren sy allermeest *Mercurium*, aan dewelke sy op sekere dagen nodig achten Offer-hande van mensen te doen; Dese Offer-handen van mensen sijn den Duytsen benevens andre volken gemeen geweest; en is deselve manier van doen nog lange geoeffent. *Procopius de Reb. Gotic. lib.* 2. seid, dat de Franken, alhoewel sy Christum eerden, nochtans tot sijne tijden toe mensen Offer-handen gebruykt hebben; En van de Denen en Normannen schrijft *Ditmar. lib.* 1. *Chronic.* dat sy alle negen jaren in *Januario*, aan hare Goden offerden 99. mensen, en soo veel paarden, honden, en hanen; het welk duyrde tot de tijd van *Henricus Anceps*, (dewelke in 't jaar 936. overleefde) die deselve daar van afbracht; Dit sijn de woorden van *Ditmarus: Insuper Northmannos & Danos sibi obtemperantes fecit, & ab errore pristino revocatos, cum Rege eorum Kuntone, hos Christi jugum portare docuit. Sed quia ego de Hostiis eorundem antiquis mira audivi, hæc indiscussa præterire nolo. Est unus in his partibus locus, caput istius regni, Lederun nomine in pago qui Selon dicitur, ubi post novem annos, mense Ianuario post hoc tempus, quo nos Theophaniam Domini celebramus, omnes conveniunt, & ibi diis suismet LXXXX. & novem homines, & totidem equos, cum canibus, & gallis pro accipitribus oblatis, immolant, pro certo, ut prædixi, putantes hos eisdem placaturos; quam bene Rex noster fecit, qui eos à tam execrando ritu prohibuit!*

[x] *In sekre Bossen*,] *Lucos ac nemora consecrant*, *Tacit. de Morib.*

[y] *In het open aangenamer*,] *Nec cohibere parietibus Deos*, seid *Tacit.* Sy en besluyten hare Goden tussen geen muyren; Dat ook de Hebreen voor de tijd van den Tempel *Salomons*, geene besloote plaatsen of Tempels tot haren Godsdienst gebruykt en hebben, blijkt uyt het gene dien aangaande tussen *David* en *Nathan*, in het twede Boek *Samuels cap. VII.* is voorgevallen, alwaar *David* willende den Heere een huys bouwen, God door den Propheet *Nathan* hem liet aanseggen: So seid de Heere, soud gy my een huys bouwen tot mijne woninge, ik en hebbe in geen huys gewoont, van

dien

dien dage af, dat ik de kinderen Israëls uyt Egypten opvoerde, tot op desen dag, maar ik hebbe gewandelt in een tente, en in een Tabernakel. *Noach* heeft maar alleen een Authaar opgerecht, om daar op in het open te brand-offeren, Genes. cap. 8. vers. 20. dit is geweest de eerste en alleroudste Theologie, want God en heeft *Adam* nergens belast dat hy hem een huys soude bouwen, maar veel eer verboden: om dat de gantse werelt hem een huys was, dewelke wat van hem gemaakt is, in hem begrijpt, het welk de oude Kelten afkomelingen van *Noach* wel begrepen hebben, en van haar ook tot andere Leeraars, en eerste Theologanten is overgegaan, daar van *Zenon*, *Theodorus*, en andre Griekse Wijsen voor een regel hielden, *Templa Diis non esse ædificanda*, Datmen de Goden geen Tempels en moste bouwen. Van de Persen schrijft *Herodotus Histor. lib.* 1. aldus: *Neque statuas, neque templa, neque aras exstruere, consuetudo est. Quinimo hoc facientibus insaniæ tribuunt. Credo, quia non ex hominibus Deos esse ortos arbitrantur, quemadmodum Græci. Dat is:* Daar en is men niet gewoon, enige Beelden, Kerken, ofte Autharen te maken; ja die sulks deden, agte men voor uytsinnige, het welk gelooflijk is, om dat sy geloven dat de Goden van geen mensen af en komen, gelijk als wel de Grieken doen; Van het selve volk spreekt ook *Cicero de Legibus lib.* 2. *Deorum delubra esse in urbibus censeo, nec sequor Magos Persarum, quibus Xerxes inflammasse Templa Græciæ dicitur, quod parietibus includerent Deos, quibus omnia deberent esse patentia ac libera, quorumque hic mundus omnis Templum esset, & domus. Dat is:* Ik oordeel dat'er Tempels en Godshuysen in de Steden behooren te zyn, en houde het niet met de Persiaanse Wijsen, door welkers toedoen Xerxes de Kerken in Griekenland had doen verbranden, om dat sy hare Goden tussen de muyren besloten, voor dewelke alles vry en open most wesen, en voor dewelke de gantse werelt haren Tempel en Huys is. En een weinig verder: *Melius Græci atque nostri, qui ut augerent pietatem in Deos, easdem illas, quas nos, urbes incolere voluerunt; est enim quadam opinione species Deorum in oculis, non solum in mentibus. Dat is:* De Grieken en wyluyden hebben dat beter verstaan, dat namentlijk sy so wel in de Stad wonen als wy doen, want daar is in de oogen jets meer Godlijks als in de gedagten; Men moet niet geloven dat *Kain* doen hy een Stad boude, eenige Tempelen of Huysen van sijne By-goden, daar hy toe vervallen was, gebout heeft. De Scyten hebben ook geen Tempels, Kapellen, ofte Autharen gehad, als alleen dat van den Krygs-God *Mars*, van rijs, riet, en takken van bomen aan een gevlogten, volgens tuyg van *Herodotus Histor. lib.* 4. Den selven *Herodotus* schrijft, dat de Egyptenaren eerst de Godshuysen en Tempelen hebben beginnen te bouwen; Soo hebben ook de Romeinen gedaan, dewelke na de getuygenis van *Livius* in sijn Roomse Historien *lib.* 1. ten tijde van *Romulus*, den God *Jupiter*, ter goeder gedagten van hare overwinninge tegen de Ceninensen, eenen Tempel gebouwt hebben; gelijk ook andre volken, hare By-goden bysondre Offer-plaatsen hebben beginnen te bouwen; Dog den rechten waren God, heeft eerst *Salomon* in 't 2993. jaar na de Werelt-sepping, en het 480. jaar na den uytogt uyt Egypten, tot Jerusalem een Tempel gebout, daar van in het 1. Boek der Koningen, cap. 6. dewelke by sijn vader wel was voorgenomen, dog door den Propheet *Nathan* wiert verboden, dat hy het selve voor sijn soon *Salomon* soude overlaten, 2 Samuël, cap. 7. dewelke het van God niet geboden, maar toegelaten is, sodanigen Tempel te bouwen, als daar van in het 6. Capitt. van het 1. Boek der Koningen wert verhaalt, ontwijvelijk na het voorbeelt van andre; gelijk dan ook de oude Duytsers van de Romeinen geleert hebben, hare bysondre Offer-plaatsen te bouwen, hoedanig te verstaan is, het geene *Tacit. de Morib. Germanor.* van die volken, dewelke eenen Godt *Aartum* als een God en moeder der aarden dienden, en van den Marsackers Tempel, die sy *Tanfana* nomden, schrijft.

[z] *Hercynia Silva,*] Het Hertzen Walt, is het 55
grootste Bosch van geheel Duytsland, *Cæsar Comment. lib.* 6. beschrijft het selve negen dag reysen in de breete, en wel tsestig in de lengte, heeft sijn begin in Switserland, en loopt langs den Donau, tot in Sevenbergen in Hungaryen, Walachien, en Moldavien, daar het sig van de Riviere ter slinkersijde uytspreyt, en om sijn grote tegens de Grensen van verscheide volken aanstoot; aldus wert het selve Bosch beschreven by *Cæsar d. lib. 6. de Bello Gallic. Herciniæ Sylvæ latitudo IX. dierum iter expedito patet, non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt, neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se adisse ad initium ejus sylvæ dicat, quum dierum iter LX. processerit, aut quo ex loco oriatur acceperit. Dat is:* Het Hertzen Walt is negen dag reysen breet, want men kan het niet wel anders beschryven, of verdelen; ende en is niemant in ons Duytsland, die kan seggen, dat hy het ten eynde gereist heeft, of weet waar het sijn regte begin neemt, om dat het wel tot tsestig dag reysen is uytgebreit; Hy stelt hier het begin omtrent den Rhijn, het welk hem tsestig dag reysen verder soude uytbreyden, en het strekt sig tegenwoordig by na door geheel Brandenburg, door Pruyssen, Polen, Littouw, Russien, en Moscovien, als een ende 't selve Bosch.

[a] *Het Marzen Bosch,*] Niet van Mars also ge- 56
nomt, maar van Schwarz, anders Schartzen Walt, te onregt *Sylva Martiana*, in plaats van *Swartiana* genomt, is mede een groot Bosch in Switserland, niet verre van het Hertzen Walt afgelegen, datmen seid dat ook wel agt daag reysen groot is.

[b] *Het Woden Wout,*] *Mercurius* wert ook Go- 57
dan, ofte Gwotan, Wodan genomt, daar van onsen Woonsdag, ofte Wodensdag, waar van breder t'sijner plaatse.

[c] *Schaken-Bosch genomt,*] Daar van hier voor 58
op het IV. Hooftstuk Num. 8.

Sodanig een Bosch was het Bosch daar *Tacitus lib.* 2. *Annal.* van schrijft, dat *Hercules* toegeheiligt was over de Vegt, op de Westfaalse Grensen gelegen; *Cæsar, inquit, transgressus Visurgim, convenisse & alias nationes in insulam Herculi sacram*; Sodanig was het Baduennen Bosch in Vriesland, daar hy *lib. IV. Annal.* van schrijft, dat in den slag tegens de Vriesen negen hondert Romeinen, daar onder veel voorname Hooft-luy-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

den waren doodgebleven; sodanig was het *Sacrum nemus in Insula Oceani*, daar Jonkvrouw Velleda propheteerde, en van toekomende dingen voorseyde, daar van *Tacit. Histor. lib.* 4. Dog deselve heeft haar verblijf gehad by de Broeklanders omtrent de Riviere de Luppe, volgens het gene den selven *Tacitus lib.* 5. *Histor.* in den Scheep-strijd tussen *Claud. Civilis* en *Cerialis*, daar van schrijft *Multa luce, inquit, recti hostes captivis navibus, prætoriam triremem flumine Lippia donum Velledæ traxere. Dat is:* Des morgens heel vroeg, trokken de vyanden met hunne veroverde Schepen te rugge, en trokken het driedolkent Oorlogs-Jagt de Riviere de Luppe op, tot een gifte aan de Jonkvrouwe *Velleda*.

59 [d] *In Vrouwe Klederen,*] *Tacit. de Morib.* sprekende van verscheide Duytse volken, verhaalt onder andere van de Naharvalise volken en Sylesiërs, dat'er by deselve een out geheiligt Bosch was, daar een Priester over gestelt was, in vrouwen gewaat gekleet, daar sy *Castor* en *Pollux* vieren. *Apud Naharvalos, inquit, antiquæ relligionis Lucus ostenditur; præsidet Sacerdos muliebri ornatu, sed Deos interpretatione Romana Castorem, & Pollucem memorant.* En het is niet alleen in de gewesten van Europen, maar ook in Asia, Africa, en America, een algemeen gebruyk geweest, dat de Offer-Priesters in 't wit gekleet waren; Van de oude Franken getuygt *Plinius lib.* 16. *cap.* 44. *Sacerdos, inquit, candida veste cultus, candido sago immolat,* den Priester doet het Offer in witte klederen, met een wit blinkent overkleet. Van de Persen seid, *Diogen. Laërtius in proœmio, His vestis candida.* Dese sijn met een wit blinkent kleet aangedaan. *Ita Silius Italicus de Jovis Ammonis Sacerdotibus initio lib. III.*

—— Nec discolor ulli
Ante aras cultus: Velantur corpora lino

Plato de Legib. lib. XII. en *Cicero II. de Legib. Color albus præcipue decorus Deo est.* Het wit is voor al Gode aangenaam. Dit schijnt uyt de Wet *Moysis* de kinderen van *Noach*, en soo voort aan alle andre volken bekent gemaakt, en medegedeilt te zyn. Dit was de Wet des Brand-Offers, Levitic. cap. 6. vers. 10. de Priester sal sijn linnen kleet aantrekken, en de linne onderbroekken; en cap. 16. vers. 5. Hy sal den heiligen linnen rokken aandoen, en een linnen onderbroek sal aan sijn vleesch sijn, met eenen linnen gordel sal hy hem gorden, en met den linnen hoedt bedekken; Dit sijn heilige klederen, en vers. 32. En den Priester diemen gesalft, en wiens hand men gevult sal hebben, om voor sijnen vader het Priester-Ampt te bedienen, sal de versoeninge doen, als hy de linne klederen, de heilige klederen sal aangetrokken hebben.

60 [e] *By Vrouwen bedient,*] Hier van getuygt onder den Duytsen *Tacit. de Morib. Germanorum, Memoriæ proditur, inquit, quasdam acies, inclinatas jam & labantes, à feminis restitutas constantia precum; inesse quin etiam sanctum aliquid & providum putant, nec aut consilia eorum aspernantur, aut responsa negligunt. Vidimus sub divo Vespasiano Velledam, diu apud plerosque numinis loco habitam: sed & olim Auriniam, & complures alias venerati sunt, non adulatione, nec tanquam facerent Deas.* Men vint beschreven, dat sommige slagordens, die alrede aan het wijken en den moed genoegsaam verloren gaven, van de Vrouwen, door haar gestadig bidden gantschelijk herstelt zyn geworden; ja sy meinen dat in de Vrouwen jets heiligs schuylt, en enige Goddelijke Voorsegginge verborgen is. Oversulks veragten sy haren raadt niet, nog verwerpen hare antwoorden. Wy hebben ten tijden van den Kaisar *Vespasianus* een Jonkvrouw *Velleda* gekent, die by vele lang als een Godinne geagt wiert; soo heeftmen ook van ouds *Auriniam*, en veel andere geëert, niet uyt vleyerye, of om haar als een Godinne te agten. Van welke *Velleda* 61
den selven *Tacit. lib.* 4. *Histor.* aldus schrijft: *Ea virgo nationis Bructeræ late imperitabat, vetere apud Germanos more, quo plerasque feminarum fatidicas, & augescente superstitione arbitrantur Deas. Tunc Velledæ autoritas adolevit, nam prosperas Germanis res, & excidium legionum prædixerat.* Dese Broeklandse Jonkvrouwe wiert onder de Duytsen wijd en sijd geagt, dewelke na haar manier van doen vele vrouwen als Propheten der toekomende saken, en uyt een bygeloof tot Godinnen hielden, doen begon het gesag Velleda aan te wassen, want sy had de Victorie der Duytsen, en Nederlage der Roomse legioenen voorseidt. Van de Franken schrijft *Pompon. Mela lib.* 3. *cap.* 6. aldus: *Sena insula in Brittannico mari, Gallici numinis oraculo insignis est, cujus Antistites perpetua virginitate sanctæ numero IX. esse traduntur, putantque ingeniis singularibus præditas; Maria ac ventos concitare Carminibus, seque, in quæ velint, animalia vertere, sanare, quæ apud alios insanabitia sunt, scire ventura, & prædicere; sed non nisi dedita opera ad se navigantibus, & in id tantum, ut se consulerent profectis. Dat is:* Daar is een Eyland in de Brittische Zee, Sena genomt, dat door de Goddelijke Voorseggingen vermaardt is, daar haar negen reine Maagden onthouden, diemen meent dat met bysondere kennis begaaft zyn, dewelke de onstuymige Zee, en winden met haar singen kunnen bedwingen, haar in allerley gedierte vervormen, genesen, 't geen by andre ongeneeslijk was, en van toekomende dingen voorwetenschap hebben, dog niet als aan die gene, dewelke om geen andre reden daar komen, als om haar te versoeken, en beraden. *Dio* schrijft ook *Histor. lib.* 67. dat de Maget en Propheterse *Ganna* voor de tijd van *Velleda* in agtinge was.

Het gene *Tacit. lib. de Morib. Germanor.* van de Propheterse *Aurinia* schrijft, menen sommige dat moet wesen *Alurinia*, daar *Jornandes de rebus Goticis*, onder de naam van *Alioruna* van schrijft, dat het selve geen eigen naam, maar een algemene naam der vrouwe Propheterssen soude zyn, van het woort *Alterune*, dat is, soo veel als een oude Wijse. Sie van dese Sibillise Oraculen, en Voorseggingen breder hier voor op het VI. Hoofdstuk.

Dat de oude Kelten hunne vrouwe Priesteren gehad hebben, betuygd ook *Strabo Geograph. lib.* 7. *Morem fuisse, inquit, Cimbris usitatum ferunt hujusmodi. Uxores eorum, quæ una cum viris in bellum proficiscebantur, fatidicas quasdam comitatas fuisse Sacerdotes, capillo cano, candido vestitu, carbasinas*

basinas amictas sagulis, quæ fibulis subnectebantur, cingulo cinctas æreo, nudisque incedentes pedibus. *Dat is:* Men seid, dat onder de oude Kelten een maniere van doen was, dat onder de vrouwen, dewelke met hare mans ten Oorlog gingen, eenige Propheterse vrouwe Priesteren mede gingen, met grijsagtig haar, in wit gewaat, met een wit Karbasine overkleedt, het welk met gespen toegestrikt wiert, met een koperen riem toegegort, blootsbeens.

[f] *Verscheide Afsbeeldsels,*] Dewelke niet met Gotise letteren, gelijk de Germanse volken plagten te gebruyken, maar alle met opschriften der Romeinen in Latijnse ofte Roomse letteren gevonden werden, sommige, doch seer weinigh met Griekse letteren, tot een seker teken dat de bygelovigheid van andere Goden buyten de Son ende Maan, uyt het verdigtsel van de Romeinen is voortgekomen.

[g] *Door Sint Willebord,*] Wanneer en hoedanig Sint *Willebord* hier in 't Land gekomen zy, en is onder de Schryvers niet eens, soo datmen naulijks weet watmen daar van geloven sal; immers en kunnen wy het verdigtsel van den Karmeliter Monik tot Haarlem *Joann. à Leydis Chron. Belg. lib.* 1. *cap.* 2. aangaande het Godlijk Mirakel van sijn geboorte niet geloven, veel min het geen den Schryver van de oude Hollandse Chronijk *divis.* 3. *cap.* 4. daar uyt met sijne byvoegselen heeft nageschreven, daar in desen *Willebord* met *Johannes* den Doper in alles gelijk wert gestelt, gene als een voorloper, en dese als een navolger Christi, met sijn elf Discipelen, en medegesellen, Apostelen en Euangelisten van dien tijd, daar van wy de schoone Historie alhier in kort ten toon stellen, om te betonen hoe stout en Godslasterlijke dese Moniken derven liegen.

62 Hy begint dan met het Mirakel en Wonder-val van sijn geboorte; sijn vader, seggen sy was *Wilgis*, en sijn moeder *Orania*, die een wonderlijk teken sag, doen sy *Willebord* nog in haar lichaam droeg; Sy sag op een nagt in haar slaap, datter een Nieuwe-maan in den Hemel verscheen, die sy sach dat in korten stond half vol wierd, en soo voort tot geheel rond aanwies, en viel ten laatsten van boven neder in haar mond, en deselve doorgeslikt hebbende, bestond haar gantse Lichaam klaar en vol licht te werden; ontwakende, was sy gants ontroert; niet wetende wat dat mogte beduyden, gaf het een seker Biegt-vader te kennen: die haar vraagde of sy ook in die nagt van haar Man tot voort-teling bekent was? dat sy niet ontkende: naar welke Biegte, hy antwoorde, dat dit wat wonders in haar soude beduyden. De Maan, seyde hy, die gy van soo kleyn tot groot hebt sien wassen, is een Soon, dien gy in dien nacht ontfangen hebt, die door het licht der Waarheyd, de dikke duysternis der ongelovige sal verligten, en waar hy sal gaan, of keeren, sal hy door het ligt van den Hoogsten, de Wereld met sijn volmaakte Heiligheyt vervullen; hy sal door een vrugtbare Naam van veele aangesien en gekent werden, geensints minder als die geene die door vierige Gebeden, soo aan de Son, de Maan, en elf Sterren, den Prophetisen Geest ontfing.

Het welk alsoo gevolcht is, want het geschiede, na dat hare dagen vervult waren, dat sy eenen Soone baarde, die sy na sijn ontfangen Doopsel, den Naam van *Willebord* gegeven hebben. Na dat hy tot sijn Jaren gekomen was, is hy ter Scholen gesonden by Geestelijke Mannen in der Kerken tot Herpen in Engeland, daar hy een Klooster-klerk wierd, en een geschooren kruyn aan-nam. Daar hy alsoo vorderde, dat hy op sijn 20ste. jaar, als een and'ren Samuel, Gode en de Mensen tot een welbehagen, alle andre te boven ging. Desen *Willebord* vernemende, datter in Yrland een geleerde Schole was, is hy aldaar overgetogen, tot den H. Vader, en Bisschop *Egbert*, en tot den H. Man en Priester *Wigbert*, van welken Bisschop *Egbert*, *Willebord* Mede-Priester gewijd wierd. Ondertussen had desen Bisschop *Egbert*, sijnen Priester *Wigbert* in Neder-Duytsland overgesonden, om aldaar de ongelovigen, het *woord Gods* te verkundigen, maar heeft daar geen voordeel kunnen doen, en kwam weder in Yrland. Daar na doenmen schreef 690. seid hy, doen *Willebord* 33. Jaar oud was, heeft den H. Geest in *Willebords* Herte een groote Vlamme en Vier ontsteken, alsoo dat het hem niet genoeg en scheen te wesen, dat hy tot dien dage toe alleen in Godsdienstige Heyligheyd soude geoeffent zijn, ten waar dat hy ook andere Mensen, in het verkundigen der waarheyd voorstond; Soo heeft hy voor hem genomen, uyt ingevinge des H. Geests, en sijns Moeders openbaringe hem vaardig gemaakt, en nog andere elf goedwillige Mannen met hem genomen, als *Swigberd*, *Willebald*, den Abt *Lebuyn*, *Winibald*, twee *Ewalden* Priesters, *Marcellijn*, *Acha*, en *Widbert*, ook Priesters, en *Adelbert*, Levijt, des Konings Soon van Deyeren in Engeland, welke alle haren oorspronk hadden vande Sassen en Vriesen, die Engeland ingenomen hadden, en daarom bekwaam den Vriesen dat Woord te verkundigen; Met dese Heylige Doctoren, is *Willebord* te scheep gegaan, heeft in den mond des Rhijns sijn Seyl gestreken, en daar een weynig gerust, en van daar voortgevaren, na dat Slot Wiltenburg, datmen Utregt nomt, gelegen op den Oever van den *Rijn*, en bestonden aldaar met grooter vierigheid dat Woord *Gods* te verkundigen, maar en konden daar nog geen vrugt doen om de hardigheyt des Konings *Radbout*, met sijne Vriesen. Soo dat *Willebord* naar Hartog *Pippijn* van Braband vertrok, een Groot-meester van des Konings Huys in Vrankrijk, die in 't Jaar 692. een groot Heyr vergaderde, en met eenen grooten Hoop op den Vriesen aantoog, die hy met haaren Koning *Ratboud* overwon, en daar toe bragt, dat hy het Heylige Doopsel ontfangen soude; daarom dat Hartog *Pippijn* weder in Vrankrijk komende, *Willebord* met sijn Gesellen weder in Vriesland gesonden heeft, om den Koning *Radbout* met sijn Volk, tot het Kristen Geloov en Heylig Doopsel te brengen; maar, want hy daar niet bedryven, nog vorderen en mogt, is hy wederom na Oost-Vrankrijk, dat is, Uytregt getogen, daar hy onlangs dat Volk tot het Kristen Geloof gebracht had, welke Stad doe nog stond onder de Heerschappye en Mogentheyt der Koningen van Vrankrijk, al van dien tijd af dat sy *Radbout* der Vriesen Koning daar uyt verdreven hadden. En sie de H. Man *Willebord* is t' Uytregt gebleven, en heeft veel Priesteren by hem vergadert, en aldaar de

vervallen Kerke van St. Tomas, tot een Bede-huys en Doop-vunte opgeregt. Hy heeft sijne Gesellen daar gelaten, en is wederom in Vrankrijk tot *Pippijn* overgegaan: door wiens toedoen hy naderhant door den Paus *Sergius*, tot Aarts-Bisschop van Utregt gewijd is. Het welk geschiede in 't jaar 697. Daar hy hem ter neder stelde, en alomme door sijne Mede-gesellen, het gantse Land tot het Kristen-Geloof bracht, en is aldaar overleden, na dat hy den Bisschop-stoel 40. jaar bekleed had.

Hier hebt gy het gantse leven en bedrijf van den H. *Willebord*: Het selve werd ook beschreven by andere, als by *Johan van der Beek*, in sijn Lijst der Bisschoppen van Utregt, dog wat omsigtiger, daar hy met desen *Willebord*, als den eersten Bisschop van Utregt, begint.

De Oude Hollandse Kronijk-Schryver in de Derde Divisie, heeft daar in den Karmeliter Monik van woord tot woord gevolgt, behalven dat hy hier en daar veel van 't sijne by doet. *Jan van der Beek*, buyten dat een Schryver van Geloof, bekent in de opkomst van de eerste Bisschoppen van Utregt, dat hy het leven van desen Heyligen *Willebrord*, uyt de oude Engelse Gedenk-schriften heeft nageschreven, en verhaalt onder andere van sijne Mede-hulpers, dat *Adelbert* in Kennemerland, *Werenfrid* in de Betuwe, *Willebold* in Oost-Vriesland, en St. *Marcellijn* in Over-Yssel, de Heydenen bekeerde. Dit gebeurde in 't jaar 697. dat *Willebord* om sijn bysondre Heyligheyt, Bisschop van Utregt werd, welken Stoel hy tot sijn dood, den tijd van veertig Jaar beseten heeft.

Wie sou dat niet gelooven, daar men tijd, man, en plaats nomt? Dat moet immers waar zijn.

Als men van de eerste beginselen van de opregte verkundiging van het H. Euangelium door de gantse Wereld soude ondersoeken, soo is immers genoeg bekent, dat die sedert den tijd van de Apostelen soude moeten gesogt werden, dat by de tijd van *Willebord* niet te pas en komt; waar blyven sy met haren Sinte *Pieter*, die den eersten Roomsen Stoel beseten heeft, soo sy seggen, maar om die twee-genaamde Heylige Eerstelingen in eene Kaproen te brengen, soo willen wy haar dat gaarn toe geven, dat door die beyde, dat is, de Pausen van Romen, en sijn gestelde Bisschoppen, het eerste by-geloof, en Afgodise dwaling in het Kristendom gekomen is; Welke nieuw-vonden, als daar is de Vervorming en verandering van het Mis-Brood en Wijn, den Beelden-dienst, en aanroepinge der Heyligen, het Vagevier, de Oorbiegte, de Ziel-missen en Aflaten, nog vele Eeuwen na Kristus, en de sendinge van sijne Apostelen niet bekent en sijn geweest, gelijk dat (onwederleggelijk) beweerd en aangewesen werd by *Pieter Kabeljauw*, in sijn Oude Catholijke Waarheyt der Gereformeerde Kerke, tegen het Nieuw-geloof des Pausdoms, cap. 36. en 37. Daar by komt, dat verscheyde instellingen nog soo jong zijn, dat het onse Ouders heeft mogen geheugen, die tot weeringe van de ingevoerde Aflaat-Brieven in het Jaar 1517. opgekomen, en daar op gevolgde Conscientie-dwang, in den Jare 1555. en daar om streeks, haar Goed en Bloed hebben opgeset, en door een Algemeenen ingegeven af-keer, tegen den by-geloovigen Beelden-dienst, (en wat des meer is) door de welke in 't Jaar 1566. op eener stond, over al, en in alle Kerken van Nederland, de Beelden afgeworpen, en de Mis-altaren ter neder gevelt zijn) den gantschen Gods-dienst is herstelt geworden, en van al die oude by-geloovige dwalingen is gezuyvert.

Dat door ingeven der Hierarchale en al-beheersende dwang-magt der Geestelijke, soo men die so noemen mag, desen *Willebord*, een van de voornaamste van die Bende, sich in wangelovige schijnheyligheyt verstout heeft, sig selven onder de schaduwe van den Paus van Romen tot een Bisschop op te werpen, en sig Meester van dit Land te maken, en hy den eersten Bisschop van Utregt mogt zijn geweest, dat mag wel wesen, d'een of d'ander moet de eerste geweest zijn, gelijk ook daar aan weynig gelegen is, waar hy van daan gekomen is, uyt Engeland, of uyt Schotland; hy mogt in dit Land niet gebooren zijn, daar most wat vremts en ongemeens by-komen.

h *Aan hun geopenbaart*,] Soo wy menen en met geloofwaardige Schryvers, onder de Romanisten self kunnen betuygen, is de eerste leer en openbaringe van het Heylig Euangelium in dese Landen geschied aan de Kerken van Keulen, Trier en Tungeren, omtrent vijftig Jaar na Christi geboorte, door de Afgesanten der Apostelen in en na de Westerse Landen; Welke Kerken voor de oudste Stoel-kerken deser Landen erkent werden, waar in en om meer oude Gedenk-tekenen dier sake overig te vinden sijn als ergens anders, alhoewel by de besitters van deselve van weynig opmerking.

Van dese besending der Discipelen Christi en sijne Apostelen na dese Westerse Landen, getuygen *Wilhelmus Damasius*, van Dordrecht geboortig, Bisschop van Roermonde, in seeker Tractaat aan die van Dordrecht toe-geëygent.

Franciscus Dionisius Mutsard van Tilburg, Monnik der Præmonstreiten ordre in de Abdye van Tongerlo in Braband, schrijft daar van in sijn Kerkelijke Historien op het Jaar 53. aldus: Nu keeren wy tot Petrum, welke voldaan hebbende de saken die hem in 't oosten over quamen, heeft door sijn Herderlijke sorgvuldigheyd, nog andre werkluyden in den Oegst des Heeren uytgesonden, om den Wijngaard des Heeren, die nog wild en onbesnoeyt lag, op te rechten, en te onderhouden, dat hy vrugten mogt voortbrengen; hy sond daarom *Encharius* Bisschop; *Valerius* Diaken, en *Maternus* Sub-Diaken, omtrent het elfde jaar van den *Kaisar Claudius* na Duytsland, om dat sy dit volk, sittende in de duysternis en schaduwe des doods, met het waaragtige ligt des Euangeliums souden verligten; Sy vertrokken dan na Duytsland, om te prediken aan dat wilt, Barbaris en ongodlijk volk; Alomme daar sy door gingen het woord Gods verkundigende, en voorts reysende tot Trier, een Hooft-stad van Duytsland, een Moeder en Modder van alle vremde en afgrijselijke Afgoderyen, daar den Duyvel sijne leugenen dagelijks door uytstorte. Hier begonsten sy uyt te storten de stralen des lichts dat sy met hen bragten, en de Heydenen voor te houden, het leven en Saligheyd in *Christo Iesu*, den selven mede werkende, en hunne woorden kragt gevende, stigtende een Kerke ter eeren

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

eeren van *Iesus Christus*, en bekerende een groote menigte van volk, door hun Heylig leven. De mare van hun Heyligheyd was soo groot datse verbreyd was geheel Duytslant door, van over de Rivier de Maze tot den Donauw toe, stigtende en onderrichtende niet alleen de Kerke van Trier, maar ook de Kerken van Keulen en Tongeren, door dewelke veel volk in Duytsland, Alsatien en in onse Nederlanden, het Geloove Christi ontfangen hebben. *Augustinus Wichmans in sijn Brabantia Mariana, Lib. 1. cap. 3.* schrijft daar van mede aldus: *Quin & apud Germanos constans exstat traditio, quam etiam vetusti Ecclesiarum Coloniensis & Trevirensis confirmant Annales, ex primis Apostoli Petri Discipulis in Germaniam missis fuisse nostrum Belgarum Apostolum Sanctum Maternum.* Ja het is een gemeen gevoelen, het welk by de oudste jaar-boeken van de Kerke van Keulen en Trier mede werd bevestigt, dat *Maternus* een van de eerste Discipelen van den *Apostel Petrus*, in Duytsland gesonden, den Apostel van onse Nederlanden is geweest; En in het vierde Boek schrijft hy, dat van dese Gesandschap by verscheyde uytheemsche en inlandsche Schryvers gedacht werd, het welk hy verder bewijst uyt *Harigerius*, Abt van Lobien, die daar van wijdlopig aldus schrijft:

HEer von schreift de Chronijk / of dat zijtboich van den geschichten der vergangen Jairen in Duytschen Landen / und funderinge der Heyliger Stat Coelen/und irer Busschoven. pag. 47. Van den begyne des Trierschen Buschdoms / in dem 53. Jair uns Herrn / und in dem 12. Jair van Claudius Kaisardom / und as Sent Peter 10. Jayr was Paus gewest / soo is komen Sent Eucharius / eine van den 72. Discipelen / myt synen Gesellen Valerius, Maternus, Vys heys Sent Peters, dat sy sulden Predigen und verkundigen dat Euangelium den Mynschen die woinden in Gallien / dat nu Francreich genant is. En Fol. 55. vers. van dem beginne des Bischdoms van Coellen: Vur dat eyrste so is zo wissen / dat in dem 44. Jair na dem Geburt uns Herrn / und in dem 13. Jair na dem doit Cristi / so hait unse lieve Here gesant in die gantsch Welt syn Jongern / zo Predigen dat Euangelium; Jnd dat is geschiedt in dem 4. Jair as Klaudius Kaisar was; Jnd as Sent Peter kurz dar nae zo Romen komen was / ind da selffs synen Stoyl ind Wonung genomen hadde / so merkte he waill dat eme dat deil der Werlt van Occidenten gegeven was zo bekeeren / zo den Cristen Gelouven / ind want he allein niet umb ind umb dat vollenbrengen mogte / so sante he vyel Helige Mannen uys in Gallien / dat se die Landen bekeirden; ind under den die he uys sante / so sante he Anno Domini 54. Sent Eucharien, ind den machte he Bisschof / Sent Valerius, ind den machte he em Euangelier / ind Sent Matern, ind de machte he Episteier; Dysse dry trekken zo samen uys Predigen / ind do reysden dusse voortan / ind Predigden umb ind umb wae sy hin quamen / dat Hillige Ewangelium / und zom letsten quamen sy zo Trier / ind da bleef Sent Eucharius as ein Bisschoff mit den andren zwey / ind bekeirde die van Trier / mit ander vyel Steden in Welchsland / ind in Duytsland; Do nu Sent Eucharius was Bisschof gewest zo Trier 23. Jair / do starf he / ind Valerius d'Ewangelier wart Bisschof zo Trier / ind Predigden so vlytsich mit Sent Matern, dat der Cristen naem so seere zoe nam / dat de Cristen zo Trier Mere was dan der Heyden. Do nu dusse zwey gestorven waren / werd Sint Matern Bisschof zoo Trier / und was he namals Bisschoff van Tongeren. Do nu der Heillige Bisschoff Sent Matern, die Stat van Trier / mit den Landen da by lyggende in eyn regten wegh der wairheit und des Cristen Gelouven gebracht hadde / ind was ungeverlich 3. of 4. Jair Bisschof zo Trier gewesen / soo woulde he ouch ander Lande bekeren / ind trekt uys / ind Predigte soe wae he hyn quam / offentlich ind standhaftichlich den Cristen Gelouven; ind als he so ging Predigen das Hillige Ewangelium / so quam he van Trier zo Verona / nu Bonna genant / und machte die Cristen; Vnd dair nae so quam he zo Agrippinen / dat nu Coellen heischt / und dat was in dem Jaren nae der geburt ons Heeren / als gemeinlich die boichen sagen Anno 93. ind im den 12. Jair van Domitianus Kaisardom. Em ander Boch genant Florarium Temporum, schryft en wenich anders / dat Sent Matern hane das Bischdum zo Agrippinen begunnen / und sy al dae Bisschoff worden / als he 6. Jair Bisschoff was gewesen zo Trier / na Eucharius ind Valerius doit / in dem Jair uns Heeren 96. in dem letsten Jair van den Kaisar Domitiaen, ind besatz dem Stoil 35. Jair / die underscheit tussen der vuurschreven meinung / ind disser steit in 4. of 5. Jairen / it licht kleyn macht dair an. Do nu Sent Matern zo Agrippyn komen was / do began de dair so Predigen Cristen gelouven / ind verstoirde die Affgoden / und bekeirde dat volk zo den Heilligen Cristen gelouven / ind dede dair buwen zwae Kirchen die ein buyssen der Stat Muren / ind wyhede die in Sant Peters eere / und in der sadzste he synen Bisschoflichen Stoyl / ind dair umb heischt die Kirch noch hude zo dage / der Ael. de Doem; De ander Kirch dede he buwen in der Stat / in die eere uns Lieber Heeren / ond Lieber Vrauwen / int is nu genant Sent Cecilien-Kirch. Jch hain wail hoiren sagen / dat Sent Peters-Kirch die da by Sent Cecilien-Kirch steyt bynnen Collen / sy ein van den eltsen Kyrchen / dem Sent Maternus have sy doin maichen. Jnd dat Gebuwe is van den alden Werlt / alsmen noch hunden zoo dage syen mach: Dair nae as Sent Maternus der Hillige Bisschof die Stat Agrippinen van ihren ungelouven bekeirt hadde zo den regten Gelouben / so soch he voortan / in quam zo Tricht / in da Predichte he ouch / ind bekeirde das voulk / ind de ouch da machen ein Kirch; ind zom letsten quam he zo der Stat van Tongren / in dat was op die zeit ein koestlich Grois Kouffheuft-stat / ind die vant he voll Affgoderye ind ungelouvent; Da began he zo Predigen / ind bekeirde das volk ouch zo den Cristen Geloube / in dede da bouwen ein Kirche / ind sazde da ouch seinen Bisschhofflichen Stoil / ind dat was in dem 10 Jaire nae dem als he Bisschoff zo Trier was worden / ind 5 Jairen na dem as he was Bisschoff zo Colln gewest / ind alsoo was he Bisschoff zo Trier 40. Jair / Bis-

schoff zo Colln 35. Jair / und 30. Jair Bisschoff zo Tungern.

Behalven het *Florarium Temporum*, werd by den selven Chronijk-schrijver mede bygebragt een oude Rijm-Chronijk, dewelke ook het selve mede brengt, als hy seyd, Id is eyn Chronica van der Stat van Colln / und is in Rymen gesatzt / die ouch voirbringt van den Stat van Agrippina / wie sy Sent Matern bekeirt have.

Hier uyt staat te letten, dat van ouds de Maas het scheid tussen Duytsland en Gallien geweest is, en dikmaals Gallien voor Duytslant genomt werd. En dat alhier van de oudheyd der Kerke, by de Kerk van St. *Cecilien*, St. *Peters*, anders den Apostel-Kerk geseyd werd, is een seer oud gebouw, dat ik met groote verwondering over de oudheyd en bysonder slag van Gebouw, gesien heb, soo dat wel soude geloven, dat niet St. *Cecilien*, maar desen Apostel-Kerk, die gene is, die ten tijde van *Maternus* gebouwt soude zijn.

Van dese besendinge van *Eucharius*, *Valerius* en *Maternus*, Discipelen van *Petrus*, werd ook aangeteekent in het *Martyrologium Romanum*, onder den XIV. dag van September, soo dat het een algemene over-een-stemminge is.

64 Dus is het Geloove Christi wijd en breed door gantsch Duytsland soo binnen als over den Rhijnstroom verbreyd geworden, daar van ook getuygen *Irenæus* en *Tertullianus*, die omtrent twee hondert jaar naar Christum geleeft heeft, dewelke *contra Marcionem lib. adversus Judæos cap.* 7. getuygd, dat de Guallen, Duytsers, en Daciers, dat sijn die van Transilvanien, Walachien en Moldavien, woonende aan den Danau, en andere Noortse volken, in sijn tijden Christum erkent hebben. *In quem alium, inquit, universæ gentes crediderunt, nisi in Christum, qui jam venit? Cui & aliæ gentes crediderunt, Parthi, Elamitæ, & qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, & incolentes Pontum, & Asiam, & Pamphiliam immorantes, Ægyptum, & Regionem Africæ, quæ est trans Cyrenem, inhabitantes Romani & incolæ, tunc in Jerusalem Judæi & ceteræ genies, ut jam & Getulorum varietas, & Maurorum inculti fines, & Hispaniarum omnes termini, Galliarum diversæ Nationes, & Brittannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita, & Sarmatarum, Dacorum & Germanorum, & Scytharum, & abditarum multarum gentium & Provinciarum, & insularum multarum nobis ignotarum, & quæ enumerare minus possumus. In quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat. Dat is:* In wien hebben dog alle volken geloost als in Christum, die gekomen is? in wien ook andre vremde volken geloost hebben; De Parthers, de Elamiters, ende die in Mesopotanien, (dat is Diarpech in Asien, tussen den Tibur ende Eufraat) wonen, in Armenien, in Phrygien, ende de inwoonderen aan de swarte Zee; Natolien, Pamphilien, ende de inwoonderen van Egypten, en de geweste van Africa, anders de Kust van Barbarien, de Uytlandise Romeinen, die in Jerusalem en in het Joodse Land waren, en meer andre volken, als daar sijn verscheide Gaulise, en by den Romeinen onnaderlijke Brittannise volken, regte Christenen, de Sarmatien, Germans, Scythen, en andere ons onbekende Natien, Eylanden en Provincien, onder alle dewelke de name Christi, die gekomen is, erkent wert, tot een volkomen bewijs, dat ook by gevolg van tijden de Germans en andere Duytsen het Euangelium hebben aangenomen, daar onder de oude Batavieren mede behoort hebben.

Den selven *Tertullianus ad Scapulam* verhaalt, dat in 't Jaar 174. vele Christ-gelovige Soldaten, onder *Marcus Aurelius*, in den Veld-slag tegen de Quaden, en Marcomannen, door hun Gebeden en vast vertrouwen op de hulpe Jesu Christi, in haren groten dorst, met een sagten slag-regen syn verquikt geworden. *Marcus Aurelius, inquit, in Germanica expeditione, Christianorum militum orationibus ad Deum factis imbres in siti illa impetravit. Quando non geniculationibus & jejunationibus nostris etiam siccitates sunt depulsæ? Tunc & populus acclamans Deo Deorum, & qui solus potens, in Jovis nomine Deo nostro testimonium reddidit.* In 't Jaar 202. sijn *Leonides* de vader van *Origenes*, en *Irenæus* Bisschop van Lyons, en vele volken als Martelaars vervolgt; ook sijn vele Christenen in Duytsland en Batavien om de Christelijke Religie verbrand, volgens tuyg van den selven *Tertullianus in Apologetico*, daar hy de Christenen *Sermentinos* nomt, van de straf-palen met takke-bossen rondom ter verbrandinge beset; Sie mede *Irenæum lib.* 1. *cap.* 3. daar hy uytdrukkelijk seid, dat alhoewel de talen verscheiden zyn, egter de Duytse ende Keltise volken, soo wel het Euangelium, als de volken van Orienten, onderhorig waren. *Etsi in mundo, inquit, loquelæ dissimiles sint, tamen virtus traditionis eadem est, & neque hæ, quæ in Germania fundatæ sunt Ecclesiæ, aliter credunt, aut aliter tradunt, neque hæ quæ in Hiberis, neque hæ quæ in Celtis, neque hæ quæ in Oriente, neque hæ quæ in Egyptico, neque hæ quæ in Lybia, neque hæ quæ in medio mundi constitutæ sunt.* In 't Jaar 1302. heeft den Kaisar *Diocletianus* tot Amiens en Doornik, *Fuscianum* en *Victoricum*, *Piatum*, en *Chrisolium*, en meer andere om het Christen Geloove doen ombrengen. Van welke tyden *Sulpicius Severus* in sijn beknopte Historie, kortelijk seid, *Omnis fere sacro Martyrum cruore orbis infectus est.* De gantse Werelt is by na met het Martelaars bloet besoedelt.

Paulinus, Bisschop van Nola, *Epist.* 26. geeft die eere aan *S. Victrix*, Bisschop van Rovaan, dat hy in 't Jaar 396. in West-Vlaanderen en oud Frankenland het Euangelium al soude gepredikt hebben, noemende daarom die Landen, dewelke eertijds verlatene Bosschen waren, eerwaardige Choren der Heiligen; dit sijn de woorden van *Paulinus. Terra Morinorum situ orbis extrema, quam Barbaris fluctibus tundit Oceanus, via maris arenosa quondam deserta sylvarum ac littorum Barbari & incolæ latrones frequentabant, nunc venerabiles, & Angeli Sanctorum urbes, oppida, insulas. Dat is:* Het Land van Bolonie, en Teruwane in West-Vlaanderen, de uyterste gelegentheid des Werelds, het welk van de ruysende Zebaren gequelt wert, en een sandige Zee-strand heeft, welkers wilde Bosschen, en dorre Stranden by de vremdelingen, en ingesetene snap-haren sijn beseten geweest,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

geweest, zyn nu soo wel in de kleine als grote Steden en Eylanden, eerwaardige en Hemelse Choren der Heyligen; De sandige Zeestrand voor die kusten is nog tegenwoordig bekent, met de naam van Vlaamse banken, welke sandgronden ende droogten by de Schippers moeten werden gemydt, door onkunde van het welke vele Schepen komen te vergaan; onder de Eylanden verstaan wy alle de Eylanden in oud Batavien, dat is Holland en Zeeland, want Vlaanderen had eertijds geen Eylanden, maar lag vlak tegens de Zee aan, want de Rivieren die in de Zee uytwaterden, en maakten daar omtrent geen Eylanden, gelijk als in Holland en Zeeland; Hier uyt is dan mede een klaar bewijs, dat het Euangelium in die tijd aan al de Zeestranden en Bosschen van oud Batavien is gepredikt geweest; want of wel *Paulinus*, dat een Italiaan was, dese plaatse met naam en toenaam soo wel niet en heeft weten te onderscheiden, soo seid hy nogtans duydelijk genoeg, dat Christus in de wijdgelegenste kuste der Nerviers, dat is op en omtrent de Oudnaardise strand in Holland gepredikt is; want onder *Nervii* werden die van Naarden verstaan, niet het tegenwoordige, maar het out Naarden, dat nu verre in de Zee verdronken leydt, en aan de Vegt gelegen, dewelke nu met de Zuyder-Zee vermengt, voor deur plag te lopen, tot tegen over de Vegt, aan den Ysel gelegen, als hier voor op het twede Hooftstuk Num. 41. is aangewesen; dit sijn de woorden van *Paulinus*: *Sylvas Ecclesiis, & Monasteriis plebe numerosis, pace contra celebrant, quod quanquam totius Ecclesiæ populis, & ubique gentium Christus operetur, tamen in remotissimo Nervici littoris tractu, quem tenui antehac spiritu fides veritatis afflaverat, te potissimum in vas electionis excerpsit.* Omtrent deselve tijd heeft *Fritigil*, Koninginne der Marcomannen, uyt het voorbeeld van het Christelijke leven, van den Oudvader *Ambrosius* den Christlijken Godsdienst aangenomen, en van hem een regel des Geloofs der Euangelise Leere versogt, en verkregen hebbende, heeft ook haar man *Marcomir*, Koning der Batavise Franken, en sijn broeder *Sunno* tot het Christelijke Geloof gebragt, als den selven *Paulinus* in 't leven van *Ambrosius* verhaalt.

In 't Jaar CCCCXIV. sijn de Borgonjons sekre plaatsen by den Rhijn-stroom bewonende, om dat sy van de Hunnen te seer gequelt wierden, en voor haar hunne akkeren mosten inruymen, van daar scheydende na binnen in Galissen vertrokken, en hebben aldaar het Christen Geloof aangenomen, en gedoopt zynde, noch omtrent drie duysent sterk ingetale, sijn wederom op de Hunnen aangevallen, ende hebben thien duysent der selver verslaande, hare oude saten wederom ingenomen, en van die tijd af het Christen Gelove behouden, volgens het schryven van *Socrates Scholastes*, *Histor. Ecclesiast. lib. 7. cap. 30.*

By de oude Gedenk-boeken en Chronijken werd ook gelesen van *Kunibert*, Aarts-Bisschop van Keulen, dat hy in 't Jaar 642. het Christen Geloof tot Utregt heeft ingevoert; En blijkt uyt het schryven van *Wilhelmus Heda*, in sijn Historie der Bisschoppen van Utregt, cap. 5. dat niet alleen de Christelijke Religie, maar ook het Bisdom van Utregt lange voor de tijd van Willebord tot Utregt is geplant geweest. *Hujus, (sc. Dagoberti Regis) providentia, Christiana fides apud Trajectum, antea seminata, firmius stabilita; ubi idem Rex, (sicuti testatur beatus Marcellinus in vita Suitberti Episcopi) construi fecit Ecclesiam, in honorem divi Thomæ & Martini, quam Barbari ac Frisii successu temporis solo æquarunt, ita ut clare intelligatur, Christianam fidem in his regionibus, & præcipue Trajecti incepisse vigere, a tempore quo Reges Francorum illam suscepere, longe ante adventum Suitberti, aut Willibrodi. Nam Episcopi Colonienses ab antiquo vendicare volebant jurisdictionem Ecclesiæ Trajectensis, quæ etiam ante tempora Dagoberti fuit Episcopalis, habens villas & possessiones & a Clotario patre ejus, ac Theodeberto Regibus, bonis, & privilegiis dotata. Dat is:* Door de voorsienigheyt van desen Koning *Dagobert* is het Christelijke Geloof, te voorens tot Utregt ingevoert nader bevestigt, alwaar deselve Koning (volgens tuyg van *Beatus Marcellinus*, in het leven van *Suitbertus*) een Kerk gestigt heeft, ter eeren van St. *Tomas*, of soo andere willen van St. *Tomas*, en St. *Martijn*, dewelke by de Barbaren en Friesen vernielt, en ter neder geworpen is, soo datmen klaarlijk mag weten dat het Christen Geloof in dese Landen, en voornamentlijk tot Utregt heeft beginnen te bloeyen, van de tijd af dat de Frankse Koningen 't selve beseten hebben, lange voor de tijd van *Suibert* of *Willebord*; want de Bisschoppen van Keulen hebben van ouds de Jurisdictie van de Kerk van Utregt aan haar willen trekken, het welk ook voor de tijden van Koning *Dagoberd*, een Bisdom geweest is, met het besit van Hoeven en Landen voorsien zijnde, van *Clotharius* zijn Vader, en van *Dagobert*, met verscheyde voorregten en inkomen begiftigt.

Daar van den selven *Wilhelm Heda*, twee-derhande Bullen en Gift-brieven van den selven Koning *Dagoberd*, de eene van den Jare 624. vertoont. Waar uyt dan wel is af te meten, hoe lange voor den tijd van St. Willebord, het Christen Geloof in dese Landen geleert en gepredikt is geweest. Wanneer nu, ende hoe lange te vooren eer *Willebord* hier in 't Land quam, het Bisdom van Utregt is ingestelt geweest, en is niet seker, het welk naar het schryven van *Wilhelmus Heda*, al voor de tijd van *Clotharius*, die in 't jaar 588. Konink wierd, soude geschied zijn. Hy maakt ook sijn Inleydinge van sijn Historie, met een tweede Bisdom, sedert het voorgaande, het welk door de verwoestinge van de Hunnen was vervallen. *Post verbum Euangelicum*, seyd hy, *jam dudum in Germania inferiore seminatum & postea Barbarica incursione, gentili que feritate exstirpatum, Episcopio Trajectensi funditus deleto, advenere ex Brittannia viri, litteris, moribus, & Relligionis sanctitate conspicui, &c.* Soo dat wel kennelijk de invoeringe van het Christen Geloof tot Utregt, niet en hangt aan het tweede opgerechte Bisdom van Sint *Willebort*, maar veele eeuwen te vooren aldaar moet bekent geweest zijn, mitsdien dat voor het Bisdom van Sint *Willebord*, nog een andere Bisschoppelijke regeringe geweest is. Nu weetmen datmen geen Bisschoppelijken stoel en plant, of daar moeten meer andere Kerken zijn, die onder dat Bisdom gebragt werden; Gelijk als men dat sien kan in de Bulle van Paus *Paulus* de IV. tot het instellen der nieuwe

Bis-

Bisschoppen in Nederland verleent. Waar blijft nu Sint *Willebord* den eersten aanbrenger, en anderen Euangelist en Apostel in Holland? Waar is sijne eerste invoeringe van het Christen Geloof in dese Landen, daar het so veel eeuwen te vooren al geleert en gepredikt was? Waar zijn sijn elf Metgesellen, die met hem een ander Apostolaatschap in dese Landen souden geoeffent hebben? Het most zyn geweest de nieuwe ingevoerde dwang-magt van den Paus van Romen, in de superstitieuse Beelden-dienst, ende voort-plantinge van de nieuwe insettingen, onder de een-voudige Christenen, de welke omtrent die tijd een begin genomen hebben.

65 [i] *Sodanig erhouden*,] Van het vervolg der Bisschoppen en Euangelise Leeraars, sedert *Maternus*, vindmen weynig aantekening, want dese zijn in verscheyde Kerken veel geweest: Wy sullen alleen voort-tellen met die geene, dewelke by de onse best bekent zyn, en onder welkers gerigts-dwang de inwoonderen van dese Provincien in het Geestelijk gestaan hebben.

Na *Maternum* werd geschreven de II. Bisschop tot Keulen geweest te zyn *Euphrata*, daar van op het Jaar 344. vermaand werd; dog de selve is overmits sijne Ketterye voor geen Bisschop gehouden geweest.
Naar hem is bekent eenen *Severinus*, van dewelke op het Jaar 399. gedagt werd.
Na hem werd in de Keulse Chronijk, en by *Petrus Mersæus*, sonder beschryvinge van tijd, *Evergistus van Tongeren* voor de III. Bisschop van Keulen erkent, die de Stadt van Keulen dapper heeft vergroot en verbetert.
De IV. was *Aquilinus*, by andere *Solinus* genomt.
De V. *Simoneus*.
De VI. *Carentinus*.
De VII. *Remidius*.
De VIII. *Cunibertus*.
De IX. *Bocaldus*.
De X. *Stephanus*.
De XI. *Abelwinus*.
De XII. *Giso*.
De XIII. *Anno*, de eerste van die naam.
De XIV. *Faramundus*.
De XV. *Agilolphus*.
De XVI. *Rangefridus*.
De XVII. *Hildebertus*.
De XVIII. *Bertolinus*.
De XIX. *Ricolphus*.
De XX. *Hildewinus*, andere seggen *Hildeboldus*, die in 't Jaar 769. by *Karolus Magnus* tot Bisschop gestelt wierd.

Tot welken tijd het Stigt van Utregt onder het Bisdom van Keulen behoorde, tot de tyden van *Willebord* en *Bonifaas*, dewelke om de Pauselijke Ceremonien in Duytsland en Nederland in te voeren, hy *Bonifacius* tot Bisschop van Mentz, daar na tot Utregt, en *Willebord* tot Bisschop van Utregt gestelt wierden, sedert welken tijdt het Bisdom van Uytregt op sig selven is gebleven, en van het gebiedt van Keulen is afgesondert.

66 [k] *Dwalinge der Romanisten en Paus-gesinden*,] By tijde van *Lactantius* en *Augustinus*, in de eerste vier hondert jaren na Christum, is den Beelden-dienst niet bekent geweest, by dewelke deselve op verscheyde plaatsen kragtig wert tegen gesproken, als by *Lactant. lib. 2. Instit. cap. 19.* daar hy seid, dat'er buyten alle twijffel geen Religie wesen kan daar de Beelden zyn; en *Augustinus lib. 1. de Confess. Evangel. cap.* 10. seid, dat sy verdient hebben te dwalen, die Christum en sijne Apostelen niet in de H. Schriften, maar aan de geschilderde wanden soeken; soo is ook in het *Elibertijns Concilium* geen Beelden-dienst bekent, en by de vermaarde Concilien tot Constantinopelen, ten tijde van *Constantinus Magnus*, en ten tijde van *Carolus Magnus* tot Frankfort gehouden, is den Beeldendienst t'eenemaal verworpen, dewelke by het Concilium van Niceen, omtrent dertig jaren daar na eerst is opgekomen, en by *Willebord* en *Bonifacius*, de twee eerste Bisschoppen van Utregt, onder de Regering van *Phocas*, (die den Paus het hooft der Kerken gemaakt heeft) ingevoert, en voort geset; en 't stuk van de Aflaten en Oirbiegten tot verbreidinge van des Paus magt en gesag, tot in het binnenste van der luyder gewisse, en doen of laten, daar door alle secreten en verborgentheden kunnen geweten werden, is eerst lange daar na, en wel voornamentlijk in de voorgaande Eeuwe by Paus *Leo* ingevoert, en doorgedrongen, daar van breder in het volgende Hooftstuk.

[l] *Waldensen*,] Sie van den oorsprong, voort- 67
gang, getuygenissen, Leere, en Vervolgingen der *Waldensen*, 't geen wy in onse Bewijs-redenen op het volgende Hooftstuk N°. 97. en vervolgens in 't lange en brede bybrengen.

[m] *In dit Nederland overkomende*,] Men houd 68
het daar voor, dat de Valleyen van Piemont, voor de eerste Leraressen ende Moeder-kerken van al d'andere Waldese, self van andre vergelegene Landen sijn geagt geweest, dewelke hare Barbes ofte Leeraars na vremde Landen hebben gesonden, om aldaar of nieuwe Kerken te stigten, of de gestigtede te besoeken, te versterken, ende als hare affetsels ofte loten met alle vlijt en yver op te queeken; gelijk dan ook van verre plaatsen de jonge aankomelingen daar heen geschikt wierden, om aldaar in de Christelijke Leere onderhouden te werden, en hare Leer-oeffeningen te voltrekken; soo is eertijds eenen *Lollard* uyt deselve tot voortplantinge en uytbreydinge van hare Leere naar Londen overgesonden, daar sijnen aanhang Lollardisten genomt wierden. In Hongarien en Dalmatien eenen *Bartelemi de Carcassonne*, met grote vrugt sijner Leer-oeffeninge; In Genua eenen *Giovanni di Vallucerna*; In Poeljen eenen *Tomassino Bastia d'Angronia*; In Bohemen eenen *Daniella di Valencia*, met *Giovanni di Molines*; In de Calabrise gemeente van Montolto, en Santo Kislo, eenen *Stephano Negrino*, en *Ludovico Pascale*; en in het overige *Giovanni de Mus*, uyt Provencen gebortig; dewelke het Euangelium en Christelijke Leere over al voortgeset en verbreid hebben, en ontwijvelijk met de Duytsen grote gemeenschap gehouden hebben, gelijk van dese besendinge naar andre gewesten, hoe verre die ook afgelegen waren, in 't lange te sien is de Historie der Waldensen, cap. 28. en *Perrijn* in sijn Waldise Historye, cap.

cap. 7, 8. Soo heeft ook desen *Petrus Waldo*, niet so uyt vervolginge en vlugte wijk, gelijk dat sommige willen duyden, als uyt een opregten yver en drift, om de nabuyrige Kerken te besoeken, en der Waldensen Leer, dewelke scheen te verslauwen, te versterken, en verder uyt te breyden, sig op de reyse naar Duytsland, en soo vervolgens naar Bohemen begeven, daar hunne Leere van ouds bekent was, ende heeft hem hier voort erhouden. Hier van getuygt ook *Thuanus* in het 6. Boek sijner Historien, dat *Pieter Waldo* van Lions door Picardyen, Neder- en Hoog-Duitsland door de Vandaalse Steden, en ten laatsten door Bohemen self omgeswerft heeft, om daar over-al de Waldise Leere bequamer te planten, en verder uyt te breyden; Sekren *Dauburye* in sijn 2. Boek der Waldensen, van Lions, Langedok en Provencen, verhaalt onder anderen van deselve, dat sy aldaar vervolgt en uytgeroeyt sijnde, door geheel Europe hun saat geworpen hebben, en dat het gants Oostelijk Europa, den Waldisen Gods-dienst, hoe seer ook door den Paus *Alexander* in 't openbaar vervloekt, met sulken vyerigen yver omhelsde, en koesterde, dat'er te Passauw een gemeente van omtrent de tagtig-duysent koppen by een vergadert waren, niet tegenstaande men deselve van alle kanten, onder den naam van Waldensen, Albiensers, Tramonteinen, Josephisten, Lollardisten, Frairots, of Fraticelli, Piccarders, Lionners, Gazaren, Patarijns, ende Apostolice, seer wredelijk verbrande, &c.

69 n *Tegen den Stoel van Romen gekant, en harde vervolging geleden hebben,*] Hare Leere, die haar meest hatelijk maakte, bestond in het verwerpen van alle het geene dat de Roomse Geestelijke alle middelen aanbragt, waar door sy haar rijk en ontsaggelijk maakte, als dat den Paus niet te leeren of te gebieden had, als het geene hy in de H. Schrift geleert en geboden had gevonden; dat dienvolgens geen Leere buyten de Schrift was aan te nemen, geen Heyligen aan te roepen, geen Vagevieren te gelooven, niet meer als twee Sacramenten, het Doopsel, en het H. Avondmaal, geen Missen, voornamentlijk voor de dooden, geene menselijke insettingen, geen Pauselijke Opper-magt te geloven, of aan te nemen; Sy hebben haar ook dapper tegen den Beelden-dienst gekant, gelijk als daar van getuygt *Johannes Forbesius a Cone. lib. Instit. Historico Politic.* dat sy sig tegen den Beelden-dienst seer hard opstelden; soo haast deselve in de Kerk wierd ingedrongen.

70 Aangaande hunne vervolging, sy sijn by de Hertogen van Savoyen lange beschermt, doch sijn van tijd tot tijd geweldig overvallen, verjaagd, en wredelijk vervolgt, daar van de Historien genoeg bekent zyn: Men leest onder andere in de Kerkelijke Historien van *Niklaas Vinjet*, datter in 't jaar 1214. seven Waldensers uyt Provencen levendig sijn verbrandt, en nog veel andere uyt de Landen van Agenois, Perigenen, Limosin, Quercy, Rovernye, en andere meer. Dusdanige leere, daar mede het gantse gesag en authoriteyt van den Roomsen Stoel wiert om verre gestoten, en priemde de hartaar van de Geestelijke niet weynig, voornamentlijk in hunne geld-ruïne, want het verder afwijken van de Stoel van Romen, daar nog eer, noch geld aan hing, souden sy mogelijk hebben laten drijven, maar de omstortinge van het Vagevier, en Sielmissen, daar haar onderhoud aan gelegen was, maakten haar te dapper gaande. Daar over vergaderden in Vrankrijk de Aarts-Bisschoppen van Narbone, Arles, en Aix, en ook den Bisschop van Alban, om dese Ketterye, die hem nu wijd en sijd door Vrankrijk had uytgebreyd, waar het mogelijk uyt te roeyen, op desen Raad sijn op de hand gevolgt de bloedige en schrikkelijke vervolgingen van de Dominicane Monikken ofte Preek-Heeren, tot dien eynde, op het versoek en last van den Paus *Innocentius* de III. in 't Jaar 1204. uyt Spangien overgesonden; dus wakkerden hy de Gemoederen der Princen en Vorsten aan tot hulp, om dese Waldensen en Albigensen ten uytersten te vervolgen, en waar het mogelijk uyt te roeyen; hier van schrijft *Dionis. Mutsard* in sijn Kerkelijke Historien, getrokken uyt de Jaarboeken van *Baronius*, op het jaar 1204. aldus: Als omtrent dese tijd die schadelijke en dikmaals gedoemde Ketterye der Albigensen, onder het bedrijf van den Grave van Tholose Raymundi, in de Provincien van Albi, Langedok, Narbone, Gascogne, Rovergne en Tholouse andermaal uyt de Gragt getrokken, sich soo vermenigvuldigde, dat weynig lieden in de gedachte plaatsen gevonden wierden, die deselve niet aan en hingen, so heeft den Paus *Innocentius*, om verder quaad af te weeren en het geene nu gevallen was, weder op te regten, tot dien eynde seer vele Brieven geschreven aan de Bisschoppen en Prælaten des Koninkrijks van Vrankrijk, dat sy in tijds souden voorsien in de saken van de Albigensen; Dog bysonderlijk heeft selfs den Paus den Abt van Cisteaux, met *Petro* de *Novo Costro*, en *Rudolpho*, Monniken van het Klooster aan de koude Fonteyn, als Gesanten van den Apostolisen Stoel, met volle macht gesonden. om de Albigensen over al door geheel Vrankrijk uyt te roeyen, en aan de Aarts-bisschoppen van Aix, Sens, Arles, en Narbone, mitsgaders hunne Suffraganen, en Onder-Bisschoppen, Brieven van last geschreven, dat sy sijne Legaten tegens de Ketters, alle behoorlijke hulp en bystand souden bieden. Tot den selven eynde heeft hy ook aan den Konink *Philippum* geschreven, dat hy tegen deselve Ketters sijns Rijks, de Wapenen in de hand soude nemen, en sig ten Oorlog toerusten, om deselve te bestryden, op dat het niet en soude schijnen, dat hy hun gevoelen toestond, indien hy hunne dwalingen niet en sogte te voorkomen. *Raimundus den* Grave van Tolouse, had alrede opgenomen de Albigensen te verdedigen, derhalven schreef den Paus *Innocentius* aan de Aarts-Bisschoppen van Narbone, en andere Bisschoppen, Atben en Prælaten, en onder dese bysonderlijk aan *Rudolphum*, Kanonik van Narbone, en aan de Abten van de Groote Valeye, en van Cisteaux, dat sy den Grave souden aanspreeken, en hem soeken te overreden, dat hy de Ketters soude vervolgen; Dog indien hy hunnen raad in de wind sloeg, dat sy hem in den Ban souden doen, gelijk hy en sy ook gedaan hebben. Den Professor *Boxhorn*, in sijn Nederlandse Historie, doet daar by dat, den Paus *Innocentius* de III. tegen deselve in aller yl afvaardigde *Nicolaus* Bisschop van Tusculaan, dewelke de Waldensen

ofte Vaudoysen in haar goet en bloet gedoemt hebbende, daar na weder te Romen keerde met vijftig Karossen, en soo veel Muyl-Ezels, beladen met de by hem geoordeelde verbeurde Penningen.

Dus vlugten vele der selven na dit Nederland toe, en bysonderlijk setten sy haar in Wals-Vlaanderen ter neder, daar sy ook ten uytterste vervolgt wierden, door de invoeringe van de schrikkelijke Paapse Inquisitie, daar van breeder in 't volgende Hooft-stuk.

71 o *Een groote stut en hulp*,] Soo leestmen, dat al eenige Jaren te vooren, als namentlijk in 't Jaar 1116. sig in dese Nederlanden opgedaan, en tegen de Roomse Leere gekant heeft eenen *Tanchelius*, by de sommige *Tandemus* genomt, die hem tot Antwerpen ter neder geset hadde; Hy Predikte aldaar in het naast-gelegen Vlaanderen, en bysonderlijk in Zeland; Onder andere, dat den Bisschoplijken staat en uytmuntentheyd niet en was van God ingestelt; dat die onderscheyden Orders der Geestelijke niet nodig en waren; dat het genieten van het lichaam en bloed Christi in de Misse niet en diende tot Zaligheyd van de menschen. Hier van getuygt *Bernhard van Lutsemburg*, in sijn Blaffard der Ketteren, dat hy met sijne Leere zoo veel te weeg had gebragt, dat tot Antwerpen in de tijd van volle tien achter-een-volgende jaren, niet een geconsacreerde Hostie te vinden was, derhalven leyden de Geestelijke alle listen en lagen aan, om hem van kant te helpen, so dat hy ten laatsten te Scheep zijnde, door een Mis-Priester in de Herssenen moordadelijk dood-gepriemt is geworden. Dog met sijne doodt verstorf sijn leer niet, dewelke nog vele Jaren daar na in de Gemoederen van de Gemeente stantvastig gebleven is, en daar door in Vlaanderen, Braband en Zeeland den eersten weg voor het invoeren van der Waldensen Leere is geopent, als breder in 't volgende Hooft-stuk.

p *Leringe met die vande Waldensen*,] Deselve namen in dese Landen, niet alleen in aanhang maar ook in kennisse dapper toe, zoo dat zy, volgens tuyg van den selven *Barnhard van Lutzenburg* nu opentlijk staande hielden, dat den Bisschop van Romen niet gestelt en was boven of over andere; Dat de Beelden Gods en der Heyligen mosten verbrooken werden; Dat de salvinge met Olye niet en was een van de Sacramenten; Dat de Oorbiegte niet dan Beuselarye en was; Dat aan Kerken en Gewyde plaatsen niet gelegen was, maar den heelen Aardbodem bequaam was om God te dienen; Datmen niet noodig en had afstand te doen van werken, als alleen op den dag des Heeren; Datmen de dagen den Heyligen toe-geëygent behoorde te verwerpen, en soo voort, in alles over-eenkomende met de Leere der Gereformeerde Kerken. 72

XI. HOOFTSTUK,

Een Ophaal en Vervolg van de Pauselijke en Bisschoppelijke indragt, zedert *Willebord* en *Bonifaas*, tot en met de herstellinge van den suyvrren Gods-dienst; En wat dien aangaande in dese Landen tot op desen tijd is voorgevallen.

INLEYDING.

WIllebord *de eerste Planter niet geweest van het Christen Geloof, onder den Duytsen; heeft egter veel goedts gedaan onder de ongelovigen in Zeeland en Vriesland, tot voortplantinge van het Christendom. Afgoderye in dese Landt-streeke geweldig de overhand gehouden; tot dat deselve door Keyser* Karel de Groote *t'eenemaal is vernietigd geworden. Bisschoppen in dese Landen in groote agtinge gekomen; Sware Oorlogen tusschen de Graven van Holland en Bisschoppen van Uytregt; Opper-Priesters onder de Romeynen, onder de naam van* Pontifex maximus; *eerst in een seker getal by verdelinge, daar na in een Opper-hooft over deselve. Roomsche Keysers 't selve aan haar getrokken, en sig alsoo Meester gemaakt van 't Wereldlijke en Geestelijke gebied. Door de Christen Keyseren daar in merkelijke veranderinge gemaakt: Den Roomschen Bisschop of Paus eerst geen algemeen hoofd geweest over andere Bisschoppen; by voorval van eenige Ketteryen, quam den Keyser toe een vergaderinge van alle de Bisschoppen te beleggen, alwaar dan den een, en dan weder om een ander de Voorsittinge hadde. Keyser* Phocas *heeft eerst de Roomsche Bisschoppen tot Opper-Bisschoppen verheven; waar door deselve gantsch Romen met al het Buytenland, tot 300. mijlen inde langte, en 3000. mijlen inde breedte, onder sig verkregen hebben; Verscheyde Koninckrijcken aen hun te leen opgedragen. 't Verkoopen der Geestelijke Ampten brengd den Paus een ongelooflijke schat toe. De regte Gesanten der Apostelen groten aanhang gemaakt om de Heydenen te bekeren; vele bleven aanden Beelden-dienst hangen, hoewel onder een andere schijn, als de Heydenen die Christum niet en kenden; 't Selve by de eerste regtsinnige Kerke door de Keysers van Oostenrijk grondig wederleyd; Tot Constantinopelen in den Jare 730. alle Beelden verbrand. Paus* Gregorius *de IIde. steld sig daar tegen;*

gen; en liet door alle de Bisschoppen van Italien een oordeel in tegendeel uytten; waar door Romen en Italien den Keyser, die tot Constantinopelen plaats hield, afviel. Keyser Constantin de Vde. vergadert tot Constantinopelen alle de Geleerden vande Kerken van Asien en Griekenlandt. De sake vande Beelden aldaar wijdlopig verhandeld, en besloten, dat alle Beelden uyt de Christen Kerken souden werden afgesmeten; Constantijn de VIde. nog minderjarig, het Keyserrijk opgedragen. Paus Hadrianus bestaat door heymelijk verraad met de oude Keyserinne den selven de voet te ligten, en den Koning van Vrankrijk groot te maken. Weder-opregtinge der Beelden by der handt genomen; Constantin inde gevangenis geset; eerst sijn oogen uytgestoken, en daar na aldaar vermoord. Den Paus doet sijn best, om Karel de Groote, Koning van Vrankrijk, aen Irene, Moeder van Constantin ten Huwelijk te koppelen, en het Keysers gebied uyt het Oosten wederom tot Romen te brengen, 't welk zedert het jaar 476 tot het jaar 800 tot Constantinopelen geweest was. Karolus Magnus tot Keyser gekoren; Paus Leo tot Romen inden Kerker geset; dog daar uyt geraakt zijnde, trekt selfs na Karel de Groote toe, en klaagt over de smaatheyt hem aangedaan. Karel de Groote komt tot Romen, en ontfangt van den Paus de Keyserlijke Kroon. Den Oosterschen Keyser genoodsaakt Gesanten aan desen nieuwen Keyser te senden; verdelinge gemaakt van't Oosterse en Westerse Keyserrijk. 't Rijk van Karel de Groote het magtigste; 't Oostersche Keyserrijk onmagtig tegen de Saracenen en Mahometanen; De ware Apostolische Kerk onderdrukt; De Christelijke Gemeynten verwoest en verjaagt; De Afgoderye en Beelden-dienst wederom op den Throon. Keyser Karel ontsiet den Paus van Romen, en hout de herstellinge van het Synodale besluyt tegen den hervatten Beelden-dienst op; Heeft voor den aanvang van't Rijk selfs tegen den Beelden-dienst geschreven; Regtsinnige Kerke van Asien en Griekenlandt swerft in ballingschap; Die den Beelden-dienst verwierpen te vier en te swaarde vervolgd. Aanwas der Pauselijke Insettingen en Ceremonien. Het ligt der waarheyt daar door niet gedempt; Waldensen stellen sig allereerst tegen den Roomschen Stoel; werden alomme ten uyttersten vervolgd. Krijgen op de Nederlandse Grensen veel aanhang. Haarluyder Leere. De Geestelijkheyd daar door benomen alle hunne middelen en inkomsten. Den Paus doet daar op alle de Geestelijke in Vrankrijk vergaderen; Dominicaner Monnicken uyt Spagnien over-gesonden, om de Waldensen uyt te roeyen; beschuldigen de voornaamste en rijkste van het Landt van Ketteryen, met verklaringe van lijf en goedt te hebben verbeurd; en sulx tegen de algemeene Landtwetten. Op hoedanigh een wijse deselve procedeerden; Gruwelijke onregtmatigheyt en tyrannye omtrent de Wals-Vlamingen; De verwesene naderhand opentlijk in haar goeden naam hersteld; De vervolgde in Nederland daar door dapper verkloekt; Graven van Hollandt gants niet goedt Paus, nog Bisschops; In gedurigen Oorlog tegens den Utrechtsen Bisschop. Bisschop van Uytregt rigt een Geestelijk Leenhof op; Soekt in't Werelds gebied in te dringen; trekt de voornaamste Edelen onder sijne hulde en manschap; Bysondere voorvallen tusschen de Graven van Hollandt, en Bisschoppen van Uytregt, t' zedert het jaar 1018 verhaald. Opkomst vanden Hoeksen en Cabeljausen Oorlog; Met het ophouden vande selve, berst de vervolging tegen de regtsinnige Christenen wederom uyt.

In Engeland staat Jan Wiklef op, in't Jaar 1371. In Duytsland Joannes Hus, en Hyeronimus van Praag; werden tegen't gegeven woord van den Paus om't leven gebragt. De hoogmoet en gelt-gierigheyt der Geestelijke neemt vast toe; en werdt hun het koopen, en ter gift of by Testament te ontfangen van onroerende Goederen opentlijk verboden.

Hussiten vermenigvuldigen in Bohemen en Polen; Nemen de Wapenen op tegen den Roomsen Stoel; Vallen in Duytsland, en versterken hun aldaar. Keyser Maximiliaan soekt die van Bohemen met de Roomse Kerk te vereenigen, den Paus te verkleynen, en de Pauselijke en Keyserlijke Hoogheyd by een te voegen; Dog mislukt. Laatste woorden van Frederik van Blankenheym, LI. Bisschop van Uytregt. Paus Niklaas de Vde. send den Cardinaal de Kusa in Nederlandt, om op't leven der Klooster-monniken te ondersoeken; die sig in alles voor de regtsinnige Christenen openbaard. Opkomst van verscheyde uytstekende Geleerde Mannen; Desiderius Erasmus, Lutherus, Zwinglius, Wilhelmus Budæus, Melanthon, Marloratus, eerste grondleggers vande Reformatie. Luther legt den Munnixkap af, ter oorsaak van de Aflaten. Rijksdag tot Worms, in't jaar 1521. alwaar Luther voor den Keyser en Keurvorsten verschijnd; En sijn Leere beweerd; Word als een Ketter gedoemd, en van den Paus inden Ban gedaan. Vele vande Rijks-Vorsten stellen sig daar tegen. Keurvorst van Saxen neemt Luther in sijne bescherminge. Naam-reden van Reli-

gions-Protestanten. Verbond der Duytse Vorsten en Steden tot Smalkalden. Religions
Protestanten houden hunne Vergaderingen tot Augsburg. Haar Geloofs-belydenis werd
van den Keyser tegengesprooken; Doch vind sig egter verlegen. De Vrede tussen den Key-
ser en Protesterende Vorsten in 't jaar 1532. tot Nurenburg getroffen. Augsburghse Con-
fessie, niet by Luther, *maar by* Melanthon *opgesteld.* Luthers *vremd gevoelen over de*
woorden, dit is mijn Lichaam; *verschild daar in van* Zwinglius *en* Oecolampadius.
Scheuringe tusschen de Lutheranen *en* Zwinglianen. *Concilie van Trenten, inden jare*
1546. Augsburghse Confessie word in 't ligt gegeven. Cheurfurst Frederik de III[de]. *doet*
den Heydelberghsen Catechismus opstellen, en in 't jaar 1563 tot Heydelberg drukken.

Harde en Tyrannische vervolging der Pausgesinden in Nederland. Strenge Placcaten
tegen de Leere van Luther. *Den Keyser steld Ketter-meesters in Nederland. Der selver*
manier van doen; Lopen gevaar van door den Keyser aanden lyve gestraft te werden. Lu-
thers *Lere set in Holland voort. Munnikken inden haat. Placcaat tot Verbod van hey-*
melijke Vergaderingen vanden 20. October, 1527. Wederdopers en Anabaptisten. Met
de Regeringe van Coning Philips *werden de Placcaten tegen de Ketters vernieuwd. Ne-*
derlandsche Bisdommen, Artoys, Kamerik, Luyk, Doornik en Uytregt; Naderhand drie
Aarts-Bisdommen, Mechelen, Kamerik, en Utregt. Wat voor Kerken onder Me-
chelen; Onder Kamerik; Onder Utregt. Kloekmoedigheyd van verscheyde Leeraars tot
Antwerpen. Verbond van den Adel in 't jaar 1566. Openbare Predicatien. Belydenis
des Geloofs in Druk gegeven. Beeld-stormerye begind in West-Vlaanderen. Unie van
Uytregt. Verbond van de Staten van Holland, met Prins Willem de I[ste]. *Algemeen be-*
sluyt van Vrede-Verbond tusschen de VII. Provincien binnen Gent. Nader Verbond binnen
Uytregt. Affsweringe vanden Coning van Spagnien. Gereformeerde Gods-dienst volko-
mentlijk hersteld. Oneenigheyd tusschen Arminius *en* Gomarus. *Synode Nationaal tot*
Dordregt.

BEvorens aangewesen, dat Heer *Willebord* niet en is geweest de eerste, die
onder den Duytsen het Christen Geloof gebragt, en geopenbaart heeft,
[a] dat alsoo veel Eeuwen voor sijn aankomst onder deselve bekent was, en
belet niet, dat hy hier en in de omgelegen Landen, voornamentlijk [b] in
Zeeland en [c] Vriesland, tot voortplanting van het Christendom, onder
ongelovige mensen-kinderen veel goeds gedaan heeft, daar in hy door de
magtige en sterke hand der Land-Vorsten gestijft wierd; want men bevind, dat in de vol-
gende tijden, zedert de eerste verligtinge, en openbaringe van het *H. Euangelium*, [d] aan
de Duytse Kerken overgebragt, de Afgoderye in dese Land-streeke geweldig de overhand
heeft gehouden, soo lang tot dat door de magt van Koning Karel de *Groote*, uyt de Lerin-
ge van desen *Willeboord* en *Bonifaas*, eerste Bisschoppen van Utregt, deselve overredet,
en omtrent het Jaar 803. na Christi geboorte, t'enemaal is vernietigt geworden, als in 't
lange te sien in het leven en bedrijf van den selven *Willebord* en *Bonifaas*, by de Utregtse
Canoniken *Jan vander Beek*, en *Willem Hede*, in 't lange beschreven; daar door de
Bisschoppen in dese Landen in grote agtinge gekomen sijn, en waart mogelijk haar [e] in het
Land-stands bestier t'enemaal souden hebben ingedrongen; daarom ook in Holland [f] tus-
sen de Graven en Bisschoppen van Utregt vele en sware Oorlogen gevoert sijn. Doen de
Romeinen onder den Heidensen Gods-dienst haar beroemden, het gebied en dwang-
magt over de gantse bekende wereld te hebben, hebben sy [g] Opper-hoofden en Opper-
Priesters over hunnen Gods-dienst verkoren, eerst in een seker getal by verdelinge van hun-
nen Gods-dienst, elk in het sijne, dewelke in algemene saken te samen quamen, en daar
na in een Opperhooft over deselve, [h] onder den naam van *Pontifex Maximus*; het welk
enige Roomse Kaisaren, onder anderen ook [i] de *Kaisaren Julius* en *Augustus* aan haar
getrokken, en haar t'samen meester van het Wereldlijke en Geestelijke gebied gemaakt
hebben; daar in onder de [k] Kaisers, die de Christenheid aangenomen hebben, merke-
lijke verandering is voorgevallen, en is deselve al beheersende Meesterschap wederom ge-
snuykt en algemeen gemaakt; Want of wel den Roomsen Bisschop ofte Paus van Romen
een aansienlijk hooft gebleven is, soo en is hy nogtans geen algemeen hooft geweest, over
en boven de andere Bisschoppen, en wanneer enige Ketterye in valse Leer opstond, kwam
het den Kaisar toe, een vergadering van al de Bisschoppen te beleggen, sonder dat den Room-
sen

ſen Biſſchop enig geſag meerder in deſelve vergadering had als de andre, daar onder nu den een dan den anderen het voorſitten en voor-keur hadden; Sedert dien [l] den Kaiſar *Phocas* de eerſte geweeſt is, dewelke omtrent 600. Jaar naar Chriſti Geboorte, de Roomſe Biſſchoppen tot hoogheid en uytſtekenheid boven andre heeft doen opklimmen, om voor Hooft-Biſſchoppen over de gantſe Kerk geagt te werden; Welke den Paus van Romen ſoo groot en ſoo aanſienlijk gemaakt heeft, dat hy niet alleen [m] door de menigvuldige ordres in byſondre ſoorten van Gods-dienſt leven, ten voorbeeld der Heylige Vaderen, en Biſſchoppen over deſelve ordres in het geeſtelijk, in een ongelooflijk getal de gantſe Wereld door verſpreid, maar met'er tijd, ook alle Wereldſe Overheden onder ſijn gebied gebragt heeft, en niet alleen gants Romen, maar al het buyten Land tot 300. mijlen in de langte, en 3000. mijlen in de breete, ten behoeve van den Staat van de Kerk, onder hem verkregen heeft, en buyten dien [n] verſcheide Landſchappen en Koninkrijken onder ſijn beſcherminge aan hem te leen ſijn opgedragen; behalven dat het inkomen van [o] de geeſtelijke Cancellerye, en verkoop der geeſtelijke Ampten, hem een ongelovelijke ſchat aanbragt, ſo dat hy onder ſijn generale Overſten en Colonellen over de vijftig-duyſent Voetknegten, en vijf-duyſent Ruyters, op ſijn eygen inkomen te Velde bragt.

Ondet welkers Heerſchappye, en albeheerſende dwang-magt, hoe ſeer de regte geſanten der Apoſtelen en hunne navolgers geyvert, en ook wel groten aanhang gemaakt hebben, om de Heidenen te bekeeren, en tot de kenniſſe van den eenigen en waragtigen Saligmaker Jeſum Chriſtum, en des ſelfs Leere, na ſijn Heilig en alleen Saligmakende Woort te brengen, ſy egter ſo veel tegenſtand en ſtribbeling allefints gevonden hebben, dat veele van haar Chriſtum wel wilden aannemen, dog evenwel aan den Beelden-dienſt bleven hangen, ſonder daar van te willen affcheyden, alhoewel onder een geheel anderen ſchijn als de Heidenen, die Chriſtum niet gekent en hadden, met, neffens Chriſto, als tot geſanten aan hem, de Heilige Maget *Maria*, en andre afgeſtorven Heiligen af te beelden, en in de Kerken, op der Straten, en in de Huyſen tot voorbiddinge op te regten; Het welk nogtans van ouds [p] by de eerſte Regtſinnige Chriſtelijke Kerk, en algemene Vergaderingen, daar op door de Kaiſars van het Ooſtenrijk in den Jare 730. en 755. gehouden, grondig wederleid en veroordeelt is, dat ſelf het enkel aanbidden ſonder het gebruyk der Beelden, door middel alleen en gedagtenis der ſelver tot enige Voorbiddinge, was een afwijkinge van Chriſto, en een berovinge van ſijn Godlijke eer; Daar hem Paus *Gregorius den II.* dapper tegenſtelde.

Want by het beſluid door den Kaiſar *Leo*, van den Jare 730. tot Conſtantinopelen gehouden, wierden alle de Beelden daar ter Stede by een gebragt en verbrandt; En tot deſelve uytvoeringe vorderde hy ook den Paus *Gregorius de II.* die hem daar tegen ſtelde, en door een Sinodale vergadering der Biſſchoppen van Italien in het tegendeel liet oordeel uyten, het welk in dien tijd Romen en Italien van den Kaiſar, die doe te Conſtantinopelen plaats hielt, [q] afvallig maakte; dog bleef daar niet by, maar heeft *Conſtantijn de V.* na *Leo* ſijns vaders dood Kaiſar geworden zynde, tegens het beſluyt van den Paus *Gregorius* [r] al de Geleerde van de Kerken van Aſien en Griekenland, in den Jare 755. tot Conſtantinopelen by een vergaderd, in welke vergadering de ſaake van den Beelden-dienſt ſeer ſorgvuldig en wijdlopig is verhandelt, en andermaal geoordeelt, en beſloten, dat alle Beelden, hoedanig die mogten weſen, uit der Chriſten Kerken ſouden werden afgeſmeten, en uytgehouden. [s] Dit geduyrde [t] tot het jaar 780. als wanneer *Conſtantijn de VI.* nog minderjarig ſijnde, onder behulp van ſijn moeder *Irene*, het Kaiſar-Rijk in plaats van ſijn vader Leo, wierd opgedragen. Daar door den Paus *Hadrianus* door den Patriarch *Paulus*, die het Raad-beſluyt van den Kaiſar *Conſtantijn* gewraakt had, gelegentheid ſogt, ſijn albeheerſende dwangmagt, die hy lang beoogt had, te vorderen, inſonderheid geprikkeld en geporret door de ontgane vreſe, ſoo hy meende, van hem den Kaiſar *Conſtantijn* te moeten onderwerpen en te gemoet komen; en alſo hem nog dapper op den krop ſtak [u] de verdeilinge tuſſen het Ooſterſe en Weſterſe Kerkelijke gebied, beſtond hy door heimelijk verraad met de oude Kaiſerinne *Irene*, den jongen *Conſtantijn* de voet te ligten, en [w] den Koning van Frankrijk, en daar door wel meeſt hem ſelven groot te maken, daar toe by de hand-nemende de [x] weder opregtinge der Beelden; tot welken eynde, [y] *Irene* vergetende haar moederlijken inborſt, haar ſoon *Conſtantijn* in gevangenis dede ſetten, en hem eerſt ſijn oogen liet uytſteeken, en voort in de gevankeniſſe liet vermoorden; In vergeldinge van het welk, en om des te beter tot ſijn voornemen te komen, den Paus ſijn beſt dede om *Karel de Groote*, Koning

ning

ning van Vrankrijk aan deſe ongehoorde Moordreſſe [z] *Irene* ten Huywelijk te koppelen, en door dat Huywelijk het volſlagen Kaiſars gebied uyt het Ooſten, wederom in 't Weſten tot Romen te brengen, en veſten, het welk [a] van *Momyllus Auguſtulus* in 't Jaar 476. tot Conſtantinoplen overgebragt, tot het Jaar 800. aldaar gebleven was; tot welken eynde hy al met [b] den aanvang van ſijn Pauſdom den Kaiſarlijken titel, het gebied dat uyt den naam van de Kayſar over Romen, en een gedeelte van Italien door de Gottiſe en Langbardiſe Koningen, die te Ravenne haar Hof hielden, beſtierd wierd, wederom vernieude, en *Karolus Magnus* tot Kaiſar verkoſen wierd; Dit voornemen [c] by Paus *Adriaan*, en andre begonnen, wierd by *Leo* haren navolger hervat, dewelke ſoo wel [d] in de gunſt van die van Romen niet en ſtond, en over ſijn [e] indragt, en andre beſchuldigingen in een kerker geſet wierd, dog hem ſelven daar wiſt uyt te redden, en trok ſelf in perſoon naar Koning *Karel de Grote*, hem klagende het ongelijk en ſmaatheid, die hem was aangedaan, en beſtonden deſe twee hoofden een gantſe verandering in het Rijk te maken; daar op komt Koning *Karel* tot Romen, en [f] ontfangt van den Paus de Kaiſarlijke Kroon op het hooft, en het gelukt hem over al ſo wel in ſijn voornemen, dat'er niet veel voor den Ooſterſen Kaiſar over bleef, dewelke genoodſaakt wierd Geſanten aan deſen nieuwen Kaiſar te ſenden, met dewelke een verdeilinge beſloten wierd, van 't gene onder den Ooſterſen Kaiſar, en 't gene onder den nieuwen Kaiſar in 't Weſten ſoude blijven; dog het Rijk van *Karel de Groote* bleef verre het grootſte en magtigſte, waar door [g] den Ooſterſen Kaiſar ſo onmagtig wierd, dat hy naderhand niet en konde beſtaan tegen het geweld van de Sarracenen, en Mahometanen, en de Chriſtelijke Kerke in Aſien en Griekenland niet langer konde beſchermen. Ondertuſſen dat de [h] regte Apoſtoliſe Leere onderdrukt wierde, en de voorſtanders van deſelve veel elenden en ſwarigheid aan haar lijf en leven hebben moeten uytſtaan, de regte Chriſtelijke Kerken verwoeſt, de gemeinten omgebragt en verjaagt, en de Afgoderye en Beelden-dienſt wederom de overhand gekregen heeft; Want of wel [i] Kaiſar *Karel* hem genoeg uytte, dat hy genegen was het meer-verhaalde Sinodale beſluyt van *Conſtantinus* voor te ſtaan, heeft hy den Paus van Romen, wiens hulpe hy van noden had, [k] daar in willen ontſien, en de herſtellinge van het ſelve tegens den hervatten Beelden-dienſt opgehouden; (ſchoon hy even met en voor den aanvang van 't Rijk, ſelf vier heerlijke Boeken tegen den Beelden-dienſt geſchreven, en al de Biſſchoppen van het Frankfurtſe Concilie omtrent die ſtreek by hem ſelf beroepen, dewelke daar tegen waren, gedoemt hadde) daar door den [l] Paus van Romen, ſo in het Geeſtelijke als Wereldlijke, tot den hoogſten top van geſag en agtbaarheid boven de Kaiſeren, Koningen, en Princen, is opgeklommen. [m] Ondertuſſen hebben de regtſinnige verſtroyde Gemeenten van de Kerken van Aſien en Griekenland in Ballingſchap moeten ſwerven, en haar ſo in Ungarien, Bohemen, de Pals, Switſerland, Saxen, in de Valeyen van Piemont, Vrankrijk, Engeland, Nederland, en daar ſy haar beſt konden onthouden, moeten verſchuylen; die gene dewelke hun tot den Beelden-dienſt, en het Roomſe By-geloof niet en wilden begeven, ſijn over al te vier en te ſwaarde vervolgt, en omgebragt, [n] daar van de Gedenk-ſchriften genoeg betuygen. [o] So dat den ſtand der Roomſe Kerke wel hondert Jaar of twee, ſonder veel tegen-ſpraak in een doen bleef, en de Kerkelijke Ceremonien, en Pauſelijke inſettingen geweldig vermeerderden en aanwieſſen.

Al het welk nogtans het [p] ligt der opregte Waarheid niet en heeft kunnen dempen, en hoe ſeer de Gelovige vervolgt wierden, zyn ſy nogtans daar tegens verſterkt, en verhard geworden. Want al is 't dat door ſoodanigen verloop de ware Apoſtoliſe Leer en Kerk-oeffening ſoo ſigtbaar niet en is geweeſt, als doen de ſelve in Aſia en Griekenland opentlijk gehandhaaft wierde, ſoo en kanmen daar uyt niet beſluyten, dat deſelve t'enemaal verdwenen, ofte een [q] verlatene ſtilſtand ſoude zyn geweeſt; maar God heeft nog altoos de ſijne bewaard, en [r] uyt hun verbrande aſſe, en afgeworpen Steen-hopen der vervolgde en verwoeſte Kerken, Kinderen Abrams verwekt; en volgens ſijne beloften ſorg gedragen, dat die nimmer te gronde zyn gegaan.

Den eerſten roer tegens het onverſtand en kleynagting van de ſuyvere Apoſtoliſe Leer, en het plotſelijk aannemen van de By-gelovige Leer des Stoels van Romen, was het regtſinnig en kloekmoedig opſet van de Waldenſen, ofte Vaudoiſen in Vrankrijk, door den ophef en verbreidinge van hun aloude Leere, in 't Gebergte van Piemont ſoo veele eeuwen, en ſo ſommige willen, van de tijd der Apoſtelen af geleerd, en onderhouden, en nu by eenen [t] *Petrus Waldo*, tot Lyons, omtrent het jaar 1160. na het gemeen gevoelen, ten tijde dat het Keiſerrijk by *Frederik den Barbaroſſer* beſtierd wierd, hervat, en door geheel Vrankrijk

rijk op dese oude Waldese gronden voortgeset; eyntelijk mede in hun goed en bloed ten uyterften vervolgd, in Duytsland, Braband, Vlaanderen en verdere [u] Nederlanden haar selven verspreid, en voort geset hebben, door de vryheid die sy verstonden de Ingesetenen van dese Landen toe te komen, aangelokt, haar voorts verlatende op de regtsinnige getrouwigheyd van dit volk; Dit zyn de eerste, dewelke haar, na de verwoestinge der Kerken van Asien en Griekenland, op de Nederlandse Grensen, tegens de instellingen van den Paus van Romen hebben aangekant, alwaar sy veel aanhangsel kregen, van die gene, dewelke om hare onmagt dus lang hadden moeten verschuylen; [x] Dit was voornamentlijk haarluider leer, dat den Paus van Romen niet te gebieden had, als 't geen hy in de H. Schrift geleerd, en geboden had gevonden: en sulks geene Leere buyten de H. Schrift was aan te nemen; Geen Heiligen aan te roepen. Geen Vagevieren. Niet meer als twee Sacramenten, den Doop en het H. Avondmaal. Geen Mis-offeren, voornamentlijk voor de Dooden. Geen menselijke Insettingen; Geen Pauselijke oppermagt te geloven of aan te nemen. Welke voorstellingen haar geweldig hatig maakten, voornamentlijk, om dat daar door de Geestelijke benomen wierden die middelen, dewelke haar aanbragten alle middelen, daar door sy tot nog toe rijk en ontsaggelijk geworden waren, soo dat dese Leere soo wel de geldsugt van de Geestelijke, als de Hart-aar van den Staat door en door priemde; want het verder afwijken van de instellingen van den Stoel van Romen, daar nog staat, nog geld-sugt mede gemengt was, soude men mogelijk hebben kunnen dulden, en alles hebben kunnen verschoont werden, indien maar de eer en geldsugt niet in een woedende bloedt-gierigheyt ware vervormt geweest.

[y] Den Paus *Alexander de III*[de]. beginnende te merken, dat hier door sijn aansien en hoogheid over alle Kerken in gevaar mogt komen, en desen *Waldo* een meerder aanhang mogt krijgen, heeft [z] hier over de Geestelijke in Vrankrijk doen vergaderen, op welkers raad hy [a] *Nicolaus* Bisschop van Tusculaan, als Ketter-meester tegen deselve naar Vrankrijk afvaardigde; En tot volkomen uytvoeringe van dese vervolginge, wierden uyt Spanjen overgesonden de [b] Dominicane Monikken, ofte Preek-heeren, dewelke alomme dese nieuwe Leere der Vaudoisen souden uytroeyen, en ten uytersten vervolgen. Die dan [c] op een sonderlinge wyse, en [d] afschrikkelijke manier van doen, sonder behoorlijke verantwoordinge, alle die gene die maar enigsints verdagt waren, ten viere doemden, en veroordeelden, en om haar selven by die gelegentheid te verrijken, de voornaamste en rijkste van het Land van [e] Ketterye, en van gewaande Tover-kunsten beschuldigden, en haar lijf en goed verbeurt verklaarden, om hare wrede vervolging wat schijn te geven, dewijl sy gene andere beschuldiging in wesentlijke waarheid konnen vinden, [f] welkers instellingen mede bragten seer kenbare inbreuken, tegens de algemene aangeboren Regten en Land-wetten, als van de luyden sonder voorgaande schuld-blijken, en sonder voorgaande kennis van enigen Regter in gevankenis te brengen, en te regt te stellen; Dat twee Getuygen, hoe wel van verscheide saken genoeg waren, om yemand ter dood te veroordelen; die het opgeleide, alwaar het onder belofte van Vryheid, (dat sy voor een seker middel gebruykten om tot hun voornemen te komen) bekende, en sijn geloof affwoer, most het evenwel met verlies van al sijn goed, en meest met sijn leven boeten. Die in het ontkennen volherde, al verklaarde hy hem Rooms gesint, wierd op twe gelijk-luidende Getuigen, slechts van hooren seggen, ten vuyre veroordeelt, en de Getuygen verschillende, ter pijnbank verwesen. Al die ter getuygenis geroepen wierden, mosten getuygen, alwaar 't tegen Vader of Moeder, Man, of Vrouw, Kinderen of andere Bloed-verwanten, of wierden als beschuldigde mede in gevangenis gehouden, en daar op voort mede als genoeg hun selven beschuldight, ter pijnbank geleid. Yemand by twee getuygen betigt, wierd buyten geding en verhoor veroordeelt. Een yder die wat tot nadeel van de Roomse Kerk hoorde, al was het van Vader of Moeder, most het op lijf-straf den Ketter-meester aanbrengen; [g] Geduyrende dese vervolgingen, tot den jare 1460. en enige jaren daar naar, tot dat om de gruwelijke onregtmatigheid en tyrannye omtrent de Wals-Vlamingen, onder den schijn en dekmantel van Vauderye (dat sy Toverye nomden) waar mede sy voorgaven dat alle de Vaudoisen besmet waren, binnen Atregt in Artois gepleegt, zijnde nogtans in der daad en waarheid hare beschuldiging nergens op gegrond-vest, als op haar weersin tegens de op het hoogst bedorven Leere, en Afgodisen Godsdienst van de Roomse Kerk en haren aanhang, in den Jare 1491. by hersinninge van het hooge Hof van Vrankrijk tot Parijs, alle de Gewijsdens der genomde Ketter-meesters, naar grondige genomen kennis van saken, sijn vernietigt, de

ver-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

verweſene opentlijk in haren goeden naam, en afgenomen Goederen, ſo veel des mogelijk, herſtelt, [h] en de Regters ſelf tot vergoedinge van aangedaan ongelijk gedoemt.

Dit verkloekten dapper de gemoederen van de vervolgden in dit Nederland en elders, want het gene de Vaudoiſen tot Atregt was overgekomen, was ook in andre gedeelten van Nederland den Ingeſetenen, die het daar mede hielden, aangedaan, daar van de byſondre omſtandigheden ſoo rugtbaar niet en waren, die haar beſcherming onder den Grave van Holland ſogten en vonden, met dat die gants niet goed Paus nog Biſſchops en waren, en doorgaans hare Ingeſetenen tegens den indragt der Geeſtelijken, en voornamentlijk van het Bisdom van Uytregt, daar ſy onder hoorden, beſchermden, en daarom tegens den Uytregtſen Biſſchop in gedurigen oorlog waren, die hem met [i] het opregten van een Geeſtelijk Leenhof, ook in het Werelds gebied ſogt in te dringen, met vele van de voornaamſte Edelen van 't Land, onder huld en manſchap, gelijk als aan een Werelds Prince, onder ſijn gebied en gehoorſaamheid te trekken, daar de ingeſetenen niet veel op en paſten, en als regte voorſtanders van de algemene Vryheid, haar daar van onthielden, en dien Biſſchoppelijken waan niet anders als voor ſpel en hielden; Daar van wy de byſondere voorvallen tuſſen de Graven van Holland en Biſſchoppen van Uytregt, dusdanig hebben aangetekent.

[k] Het eerſte voorval was tuſſen Grave *Diderik de* III. en IV. Grave van Holland, en Biſſchop *Adelbolt de* XIX. in 't Jaar 1018. om de grootsheid en hoogmoed der Geeſtelijken, die haar t'enemaal in het Werelds gebied ſogten in te dringen, daar ſig den Grave en Ingeſetenen van Holland tegens in wapenen ſtelden, en na de overwinninge den Biſſchop gehele drie Jaren tot Yſelmonde gevangen hielden; en heeft Biſſchop *Willem de* XXI. by het affterven van Graaf *Floris de* I. het Werelds gebied ſoo verre onder hem ſoeken te trekken, dat hy hem meeſter van gants Holland ſogt te maken, en de Ingeſetenen onder het gebied en gehoorſaamheid van den Kaiſar en den Biſſchoplijken Stoel te brengen; hebbende tot dien eynde op ſijn kwalijk te kennen geven van Kaiſar *Henrik*, de [l] overgifte van het Graafſchap, en de Landen van Holland en Zeeland verkregen, by Brieven op hem [m] in den Jare 1064. verleent; daar haar de Ingeſetenen van den Lande dapper tegen ſtelden.

[n] Met Biſſchop *Koenraat*, die in *Willems* plaats de XXII. Biſſchop wierd, liep het niet beter af als met *Adelbolt*, die in 't Jaar 1076. door *Diderik de* V. en VII. Grave van Holland, andre ſeggen de X. verſlagen, en op het ſelve Kaſteel te Yſelmonde gevangen geſet wierd. [o] Tuſſen *Herbert de* XXVI. Biſſchop, en Graaf *Diderik de* VI. en IX. Graaf van Holland, na de gemene telling, was in 't Jaar 1132. mede een harden ſtrijd, en een ſtrenge Belegering der Stede van Utregt, dog wierd bygeleid. Tuſſen Graaf *Floris* de X. Grave van Holland, en Biſſchop *Godefrid* de XXVIII. is ook grote twiſt geweeſt, over het beſit van de Heerlijkheden [p] Ooſt- en Weſt-bergen. Den hoogmoet en grootsheid van *Baldewijn* de XXIX. Biſſchop, broeder van Graaf *Floris*, [q] dewelke alle des Kaiſars Hof-dienſten, ook aan en onder ſijn onderhorige Leenmannen uytgaf en opſtelde, maakten hem dapper hatig by de Ingeſetenen van Holland, die door den voet tot ſulkes doen te leggen, den Biſſchoplijken Staat en omſlag ſodanig beſwaarden, dat niet tegenſtaande, het grote inkomen der Geeſtelijke goeden en Hof-regten, ſijne navolgers [r] de ſchulden en opgenomen laſten niet en hebben mogen betalen; Daarom [ſ] Heer *Dirk vander Aar*, de XXXII. Biſſchop, een bede en ſchattinge in Ooſt-Vrieſland ſogt op te ſtellen, [t] daar hem Graaf *Willem* van Ooſt-Vrieſland tegen kanten, niet willende dat ſijn Ingeſetenen enige ſchattingen aan den Biſſchop betalen ſouden, daar over hy gevangen, dog door de Geeſtelijke ontſet wierd. Dat ook den Oorlog tuſſen Grave *Dirk* van Holland de XI. met Grave *Otte van Gelder*, *Willems* ſwager, aan d'een, en den Biſſchop met den Hertog van Brabant, aan d'ander ſijde veroorſaakte. Om gelijke ſake dat den Biſſchop van Utregt in Overyſſel, de Leenmannen en [u] onderhorige Ampt-luyden van Graaf *Otto van Gelder*, te ſwaarlijk dede beſchatten, vielder onder *Floris*, de XIV. Grave van Holland een groten ſtrijd, tuſſen den ſelven Grave van Gelder, ende *Otto* de XXXIV. Biſſchop van Utregt, voor Koevorden, in 't Jaar 1225. daar [w] den Biſſchop dood bleef; ende om dat [x] *Jan van Naſſauw* de XXXIX. Biſſchop van Utregt, des Stigts goeden ende ſloten tot een onderpand hadde belaſt ende verſet, wierd hy in 't Jaar 1287. afgeſet, ende *Jan van Zierik* in ſijn plaats tot Biſſchop verkoren. Soo heeft ook [y] *Jan van Arkel* die XLVII. Biſſchop van Utregt, met menigerhande ſchulden en laſten bekommert, in 't Jaar 1347. om ſijn renten te vergaderen, moeten ruymen, ende

heeft

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

heeft [z] ses Edele Mannen verkoren, die hy betroude, op dat sy dat Bisdom regeren, en te met sijne schulden souden betalen, het welk [a] al niet en mogt helpen, maar wederkerende, heeft hy [b] aan *Gijsbrecht van Bronkhorst*, het gantse Land van Overyssel moeten overgeven, daar te vorens was Heer [c] *Gosewijn van Amstel*, de XXXVII. Bisschop, die om dat hy het Wereldse gebied, en het Geestelijk inkomen niet genoeg voor en stond, en het al te veel met de Hollandse Heeren hield, naar een twee-jarige bedieninge wierd afgeset, en *Hendrik van Vianden*, de XXXVIII. Bisschop van Utregt in sijn plaats gestelt, het welk den Oorlog en geduyrigen haat tussen den Bisschop, en de Heeren van Amstel en Woerden veroorsaakten; soo heeft Heer *Gijsbregt van Amstel* in den Jare 1268. als een voorstander [d] van de oproerige Kennemers en Waterlanders, met deselve tegens den Bisschop van Utregt opgetrokken, en aan Stadt en Lande groote schade gedaan. Onder Koning *Willem* en sijn soon Grave *Floris*, was om Bisschop *Otto*, *Willems* Ooms wille, tussen de Graven van Holland en de Bisschoppen van Utregt goed verstand en vrundschap, soo dat die Bisschoppen van de Graven van Holland jegens de Gelderse en Friesen beschermt, en [e] met verscheide voordelige Hand-vesten begunstigt wierden. Maar onder *Jan de I.* Grave *Floris* soon, heeft [f] *Willem van Mecchelen* de XLI. Bisschop van Utregt, in West-Vrieslandt in't Jaar 1296. des Bisschops Aflaat tegens de Hollanders gepredikt, dat groote verbittering maakte, en waar uyt grote twist en Oorlog ontstond. [g] Welken Bisschop daar naar onder *Jan van Henegouwen* binnen Utregt gevangen geset, en ontkomen sijnde, verbannen wierd, en in den strijd tegens de Hollanders, om de herstellinge van sijn besit verslagen, en gebleven is. Onder de Graven *Willem de III.* en IV. dier name, waren ook [h] verscheyde Oorlogen tussen die van Holland en Stigt van Utregt, dewelke [i] tussen Hertog *Willem van Beyeren* en die van Utregt in den Jare 1345. bygeleid en gesoent wierden, mits dat 500. Burgeren uyt de Stad, bloods-hoofds en barrevoeds den Grave souden te voet vallen, en soo dik als het den Grave geliefde en gebode, 500. gewapende mannen binnen der Mase den Grave ten dienste souden komen, op haar eygen Stads kosten, en een deel van des Stads muyren tot 20. Roeden ter neder souden vellen, en den Grave in der Stede een strate soude hebbe, daar hy in en uyt gaan soude, tot sijn gelieven. Ondertussen quam den Hoeksen en Kabeljausen Oorlog op, daar in die van Utregt aan die van Holland veel afbreuks en schade deden, dewelke sijn oorsprong nam uyt Kaiserinne *Margriet*, die by de sommige tot Gravinne van Holland wierd aangenomen, en *Hertog Willem* haar soon, daar het de andre mede hielden, dewelke van geen vrouw en wilden geregeert wesen, en geduyrde van het Jaar 1350. tot het Jaar 1500 toe.

Met'er tijd waren de Bisschoppen van Utregt omtrent de Geestelijke dwangmagt over Holland, door verscheide overdragten met deselve genoeg ingetoomt; als onder anderen [k] by de overdragten met Bisschop *Roelof de LIII.*, in Feb. 1434. ten tijde van *Karel de V.* in January 1525 vernieuwt en nader bevestigt, dog naulijks had den Hoeksen, en Kabeljausen tweespalt een eynde, of de Bisschoppelijke vervolging tegens de regtsinnige Christenen begon wederom soo hevig uyt te bersten, dat het na veel stribbelings en veel onnosel bloed vergietens, tot een volle scheuring van des Paus ingedrongen magt, en gewaande by-geloof der Bisschoppen geraakte.

Tot noch toe hadden de yveraars van Gods eenige en onmede-deilbare eere, ter gehoorsaamheid van de dwingelandy der Bisschoppen, daar sy om haar onmagt onder buygen mosten, haar stil gehouden, en haar onder haar lydende Kruys, hun hier en daar onthouden, in Nicodemise en bedekte nagt-vergaderingen; onder dewelke nogtans vele Voorstanders hebben beginnen te onderstaan de sake opentlijk voor te staan, en voort te setten, en in't midden van de swaarste vervolgingen op te staan, en te voorschijn te komen, als daar sijn geweest in Engeland den Kerkelijken Schryver [l] *Johan Wicleff*, die in 't jaar 1371. de Waarheid der Waldensen Leere, tot het jaar 1387. met groten aanhang in Engeland geleert, en voortgeset heeft. En in Duytsland de volstandige Mannen [m] *Johannes Hus* en *Hieronymus van Prage*, dewelke onder den glimp van vry-geley in 't jaar 1415. en 1416. in het Raads-besluyt en Concilie van Constans verschenen, en aldaar in volle vergaderingh, daar den Rooms-Koning, den Paus self, en so veel Aarts-bisschoppen, Prælaten, Priesteren en Monikken by den anderen vergadert waren, den waren Godsdienst verdedigt hebbende, tegen eer en beloften om het leven sijn gebragt; [n] welke en meer andere gruwelijke en trouwlose mishandelingen tegens de opregten Christen Leraars en Leerlingen den yver en liefde tot den waren Gods-dienst niet en heeft vermindert, maar in tegendeel een groter getal, ten wraak vande

harde vervolging, ſelfs uyt het midden van het Pauſdom heeft opgewekt, en te voorſchijn doen komen.

De albeheerſende hoogmoed, en onverſadelijke geld-gierigheid der Geeſtelijke was ſo groot, dat ſy de [o] Gemeente t'enemaal kaal en beroyt maakten. Het was ſo verre gekomen, dat het meeſte gedeelte van de Landen, Akkers en Velden, het ſy door gifte, ofte door koop, by den Geeſtelijken wierden beſeten; het welk der Vorſten magt geweldig krenkte, ſulks dat van deſelve goeden, geen bede, ſchot nog lot, nog eenige gemene ſchattinge wierd, ſoo dat ten laatſten met het [p] ſnuyken van haar ingedrongen regts-gebied, ook den Geeſtelijken, ſo veel mogelijk, het beſit van onroerende Goederen heeft moeten werden belaſt en onttrokken. Soo heeft [q] Hertog *Carel van Bourgondien*, in 't jaar 1474. de Geeſtelijke goederen, benevens andere, de algemene laſten en ſchattingen beginnen op te leggen, en hebben eerſt [r] *Willem de III.* in 't jaar 1328. en daar na [f] *Philips* en [t] *Carel*, in de jaren 1445. 1520. 1524. 1531. 1552. en op andere tyden by verniewinge, den Geeſtelijken het kopen en ter gifte, ofte by Teſtamente te ontfangen van onroerende goederen opentlijk verboden.

Ondertuſſen waren de [u] Huſſiten in Bohemen en Polen dapper vermenigvuldigt, ſo verre dat ſy de Wapenen tegens den Roomſen Stoel in de hand namen, en den Paus, en den Keyſer, ſo wel in 't Wereldlijke als in 't Geeſtelijke genoeg te doen maakten: [w] want ſy verſchenen op alle Synodale Vergaderingen. Eyntelijk vielen ſy in [x] een gedeelte van Duytsland, daar ſy haar verſterkten, en ſedert verſcheide Veldſlagen met voordeel hebben uytgevoert. Den [y] Keyſer *Maximiliaen* ſelf dede groote moeyten om die van Bohemen met de Roomſe Kerke te verenigen, en de Religions ſaken tot een verſtand te brengen; En met dat Paus *Julius* hem meer met Wereld- als Kerkelijke ſaken bemoeyde, ſogt hy, de Pauſelijke en Kaiſerlijke Hoogheid by een te voegen, [z] en den Paus wederom onder den Kaiſer te ſtellen, dog ſulx miſlukten hem.

Frederik van Blankenheim, de L I. Biſſchop van Uytregt, die het Bisdom den tijd van 30. jaren vreedſamig en wijſlijk bedient had, als hy in 't jaar 1323. [a] op ſijn ſterf-bedde lag, voorſeyde genoeg de aanſtaande ſwarigheden. Onder de Geeſtelijke ſeyde hy, is een yder begerig om te heerſchen; Niemand wil onder een ander ſtaan. Hier uyt ſal een ſchrikkelijke verwerring oprijſen, gelijk geſchiede.

Met de Geeſtelijke Aflaten, het Vagevier en Oorbiegte, en ſtond het niet beter; want of wel den Paus *Niklaas de V.* in het jaar 1450. in Nederland ſont den Kardinaal [b] *Niklaas de Kuſa*, een ſeer geleerd en wel beſcheiden man, om op de leere en het [c] leven van de Kloſter-monnikken te onderſoeken, ſoo openbaarde hy hem in alles genoeg voor de regtſinnige Chriſtenen, en tegens de Geeſtelijke; en aangaande de Aflaten, droeg hem daar in [d] ſoo dubbelſinnig en twyffelachtig, dat yemand die verſtand en kennis had, de oogen genoeg wierden geopent, ſo dat dit den weg ſcheen te banen tot een algemeene herſtelling, die in en omtrent het jaar 1500. nog meerder verſterkt wierd, door het inkomen van verſcheyde uytſtekende geleerde Mannen, den Geleerden [e] *Deſiderius Eraſmus*, [f] *Martinus Lutherus*, [g] *Udalrichus Zwinglius*, [h] *Guiljelmus Budæus*, een groot vriend van *Eraſmus*, [i] *Philippus Melanthon*, [k] *Auguſtinus Ma loratus*, (beyde de voornaamſte Doctoren inde Godgeleerheid van die, en de volgende tijden) dewelke alle mondelijk en ſchriftelijk de Pauſelijke misbruyken tegengegaan, en den weg tot grooter Reformatie gebaand hebben.

Martin Luther wierd [e] voornamentlijk opgewekt, door 't misbruyk der Aflaat-bullen, die Paus *Leo* liet Prediken, met belofte van volkomen vergevinge aller ſonden, mits betalende voor yder ſonde [m] den prys daar toe geſtelt; hy kant ſig dan tegens den Roomſchen Stoel, en wierd in dien drift en voortgang niet alleen door geheel Duytſland, maar ook over de gantſe Wereld, in elk gedeelte der Chriſtenheid toe-gejuygt, niet alleen by 't gemene volk, maar by de Vorſten des Rijks, by [n] alle geleerde Theologanten, Biſſchoppen, ook eenige Cardinalen en Monniken; ja al die gene die in Duytſland en Switſerland de geleerdheid liefhadden, begunſtighden zijn voornemen. Den Keiſer meende dele ſake [o] na ſijn gewoonlijke Wijsheyd in de Geboorte te ſmoren, maar de regtſinnige Vorſten waren hem te magtig; Den Cardinaal *Cajetanus* wierd van den Paus afgeſonden en gemagtigd, om *Luther* tot Augsburg te hooren, [p] en bejegende hem aldaar wel ſcherpelijk; daar van daan weder tot Wertenberg gekomen zijnde, wierd hy zedert [q] tot Worms op den Rijksdag gedaagd, alwaar hy ſich ten genoegen vande Vorſten, maar niet van den Keyſer, verdedigde; dewelke daar op door de Dienaren van den Paus opgehitſt, *Luther*

in

in de Rijks-ban dede, met verklaringe, dat [r] hy als een Ketter des doods ſchuldig was, en dat hy over al mogt werden vervolgd en dood geſlagen, ſonder verbeuren; en daar op wierd hy ook [f] vanden Paus inden ban gedaan.

Daar op volgde [t] eenige jaren daar na het Concilie van Trenten, als wanneer mede in't ligt gegeven wierd het boek genaamt [u] *Interim*, dat het Concilie van Trente ſoude zyn geëyndigd; daar by aande zyde van de regtſinnige Gereformeerden ook gekomen is de langverwachte Heydelbergſe Catechiſmus, dewelke uyt de Kerke en Schole van den Cheurfurſtelijken Palts tot Heydelberg, door bevel vanden [w] Keurvorſt *Frederik de* III. die om ſijn byſonderen yver tot de herſtellinge vanden waren Chriſtelijken Godsdienſt, *Fredericus Pius*, dat is de Godzalige, genoemd wierd, is te ſamen doen ſtellen, en na datſe vande voornaamſte Theologanten vande Palts daar toe by een geroepen, overſien en voor goet gekeurd was, in Januario 1563. tot Heidelberg inden druk uytgegeven.

In de Nederlanden, daar *Luthers* Leere doorgaans mede was aangenomen, en dorſt hem nog niemant openbaren, vermits de harde en tyranniſe vervolging der Paus-geſinden; En om deſelve Leere, die nu mede door gantſch Nederland verſpreid was, te ſtuyten, hadmen al in 't jaar 1521. ſeer [x] ſtrenge en ſcherpe Placcaten laten uytgaan tegens de Leere van *Luther*, ſijne Boeken, en ſijne Aanhangers, ſonder daar in de [y] Staten van Holland te kennen, het welk een inbreuk was tegens des Lands Vryheid. Men ſprak ook van by gebrek van aanklagers door Inquiſitie, en onderſoek der gewiſſen, de ſchuldige uyt te vinden; den Kaiſer ſtelden [z] Mr. *Francois vander Hulſt* ſijnen Raad in Braband, en ſijnen Ampt-genoot den Carmelijter Monnik *Klaas van Egmond*, tot Ketter meſters, om door gantſch Nederland ſcherp onderſoek te doen, dewelke de Placcaten jegens de Ketteryen, op gelijke wijſe als die tegens de Moren, Sarracenen en Joden waren ingeſtelt, met gewelt ſouden doen ſtand houden. In 't jaar 1523. raakten [a] het Auguſtijner Klooſter tot Antwerpen in groote verdagtheid, onder dewelke de Schriften van *Luther*, die ook een Auguſtyner was, verſpreyd wierden, ſommige ontkwamen 't, drie van de ſelve wierden op den 1ſten Junius tot Bruſſel openbaarlijk verkettert, en twee met den viere verbrant, en de derde in de gevankenis van kant geholpen, het welk de gemoederen der Gereformeerde dapper verbitterde, en den aanhang vry dede aanwaſſen.

Deſe Ketter-meeſters hadden voor een manier de verdagte Perſonen in een kerker te werpen, en daar na te overleggen waar men haar mede ſoude beſchuldigen. In 't jaar 1524. omtrent deſelve tijd, preekte [b] een Paſtoor te Mels, twee uyren buyten Antwerpen, tegens het Pausdom, ſomtijds in 't open Veld om den grooten toeloop; dit veroorſaakte een nieuw Placcaat tegens hem en ſeker Monnik die tot Antwerpen leerden, men verbood hunne Vergaderingen, en ſetten dertig gulden op hun lijf, evenwel kwam'er den volgenden Sondag, op ſekere Scheeps-Timmer-werf een grooten hoop volks te vergeefs by een; ſoo quam'er yemand uyt den hoop *Niklaas* genaamt, een ervaren man in de H. Schriften, deſe begon tot het Volk een Chriſtelijke aanſpraak te doen naar ſijn vermogen, Daar over hy van twe Vleeshouders Knegts wierd aangetaſt, en de Overheid overgelevert zynde, wiert hy in een ſak geſteeken, en by de Stads Kraan verdronken. Den Kaiſer bevindende dat dit werk niet en was ſtaande te houden, ſonder den ondergang ofte afval van het gantſe land-beſtier daar aan te wagen, liet het ſelve wat verflauwen, en ſonderling daar op geen meerder vervolg doen, als de Vergaderingen en by-een-komſten der ſelver te beletten, en verhinderen; den Inquiſiteur *Niklaas van Egmond*, wierd van den Kaiſer om eenige mishandelingen van ſijn dienſt geſet, en *Francois vander Hulſt*, liep gevaar van aan den lyve geſtraft te werden, dog wierd verbeden en herſtelt: Middelerwylen wierd *Luters* Leer in Holland, Zeland en Vlaanderen alomme bekent en aangenomen. De Monnikken raakten in een doodelijken haat; Al de Minne-broeders en Dominikaner Monnikken wierden uyt 's Hertogen-boſch gejaacht van Vrouw *Margriet* des Kaiſars Moeye; Te Antwerpen gingen de Buyten-vergaderingen voort, ſonder op de Placcaten des Kaiſers, en van de Regente, en der Wethouderen te paſſen.

Den Geleerden Hollander *Martinus Dorpius van Naaldwijk*, was niet vremt van *Luters* Leer; deſe was by Eraſmus tot Leuven, en men ſeyd, dat ſy gevaar liepen van den lyve. *Philippus Lens*, des Keyſers Secretaris in 't Hof van Braband, was het ſtuk der Reformatie in 't heymelijk gunſtig. In Braband voegde ſich *Wouter de Leeu*, een geleerd man. Den vermaarden *Petrus Nannius* tot Alkmaar, meentmen dat deſe Leere benevens *Laurentius* Prieſter aldaar mede heeft aangenomen. Tot Naarden ſloeg *Antony*

Fredriksz mede de hand aan 't werk, met groot gevolg; [c] Dog *Jan de Bakker van Woerden*, die hem hier ook by gevoecht had, wierd in den Hage, in September 1525. aen een staak verbrand.

Dese middelmatige toestand geduyrde noch al eenige jaren aan den anderen. In 't selve jaar ginger een Placcaat uyt, dat op den 25. September was afgekundicht, tot verbod van heymelijke of openbare vergaderingen. Den 20. October, 1527. [d] wierd *Wendel Moer-Claas Dogter*, om dat sy het Sacrament der Misse hield voor een stuk deeg, geen voorbiddinge der Heyligen geloofden, en geen anderen Middelaar dan Jesum Christum en kenden, om 't leven gebracht.

Omtrent die tijd begonnen de *Lutheranen* en *Swinglianen* wederom op te staen. Gelijk ook [e] de Wederdoopers en *Anabaptisten*, het welk de saken van Reformatie dapper verachterden.

Dus lang wierd de opregte Christelijke Religie, onder het Kruys, soo alsmen seyd, in redelijkker wijse geoeffent en gehanthaaft, soo lang het Rijk des Keysers duyrde. Maar met [f] de verandering en overgifte by den Keyser, van dese sijne Nederlanden, in 't jaar 1555. aan sijn Soon *Philips* gedaan, ontdede hem de donkre Wolk, die sonder bloedstortinge, en ondergang van het Lands-bestier niet en konde voorby gaan.

Metten eersten wierden de strenge bevelen jegens de Ketters en Ketterye vernieuwt, ende voornamentlijk het Placcaat [g] tot Augsburg den 25. September 1550. uytgegeven; daar op in 't Jaar 1559. om de Ingesetenen wat korter te onderwerpen, de nawer verdelinge der Nederlandse Bisdommen gevolgt is, dewelke te vooren maar in vijf Cathedrale Stoel-Kerken verdeelt waren, als Artoys, Kamerik, Luyk, Doornik en Uytregt, en [h] by de nieuwe Bulle des Paus *Paulus* de IV. sijn verdeelt in drie Aarts-Bisdommen, als Mechelen, Kamerik en Uytregt; En is sulks het Bisdom van Utregt, gelijk het onder *Willebord* was ingestelt, wederom tot een Aarts-Bisdom gemaakt, en naar het overlijden van *Geraard van Egmond*, de LX. Bisschop, die in 't jaar 1559. overleefde, Heer *Fredrik Schenk van Tautenburg*, als de LXI. en laatste Bisschop van Uytregt, met den eer-tytel van Aarts-Bisschop begiftigt, het welk al niet en heeft mogen helpen, en is den drift en yver tot de ware Christelijke Religie, tegens al deselve vervolgingen sodanig aangewassen, dat den suyveren waren Godsdienst niet alleen heymelijk en wierd geoeffent, maar ook opentlijke Vergaderingen in bysondere Huysen wierden gehouden, de Waarheit ondersogt, het Pausdom bestraft, het Euangelium gepredikt, en den Doop en het H. Avondmaal bedient, daar van men verhaalt dat verscheide Leeraars met so een kloekmoedigheyt tot Antwerpen op de selve uure predikten, alsmen buyten en op de markt doende was met andere om deselve Leere te verbranden, en op soo een plaatse stonden, datse door de glase Vensteren de vuyr-vlammen, daar de Martelaren in stonden ende branden, sagen flikkeren. In 't jaar 1566. maakte [i] den Adel tot 400. in getal een vast verbond, tot voorstand van de Landwetten ende Vryheyd, tegens de Geestelijke dwang-magt, en wierden alomme versoek-schriften tot versagting der strenge Placcaten gedaan; [k] ondertussen begonmen openbaarlijk te prediken, eerst in Bossen, daar na in Velden en opene Plaatsen, eerst sonder, en daar na met geweer en gewapender-hand, en was het gehoor tot vier a vijf duysent aangewassen; En is hun belydenis des Geloofs, tegens die van het Pausdom, in 't jaar 1562. by een doen stellen, op den naam van die gene, die deselve wilden volgen vernieut, en in 't jaar 1566. opentlijk in Druk uytgegeven, daar in sy onder anderen dorsten roemen hunnen aanhang wel honderd duysent sterk te zijn. Omtrent dese tijd in Augusto van 't jaar 1566. begon de algemeene [l] Beeld-stormerye omtrent deselve Gewesten, daar te vooren de eerste openbare Predicatien gedaan waren, eerst in West-Vlaanderen, omtrent Yperen, het welk soodanig niet alleen in de Steden en Plaatsen in gantsch Nederland, maar ook in Hungaryen, Transylvanien, in de Paltz en Zwitser-land inder yl voort liep, dat nergens de tydinge konde komen, soude men seggen, of het was daar ook al geschiedt. Sedert zijn de openbare Kerken allesints voor den Regtsinnigen Godsdienst ingenomen, en tegens vier en swaart, met goed en bloed staande gehouden. De Steden en Landen van Uytregt en Over-yssel, en die van Holland verdroegen sig te deser tijd met den anderen, om onder eenen Stadthouder te werden bestiert; Dat de Staten van Uytregt en Holland altijd gelijk souden vergaderen; Dat den Stadthouder in beyde de Provintien jaarlijks in alle Steden de Wetten soude vernieuwen; Dat alle gebannen uyt Holland, in 't Stigt van Uytregt niet vry ensouden zyn, dat alle gewijsden in gemene saken te versoeken, van Holland in Uytregt beregt souden werden; en dat alle

bele-

beleningen, en huldmanſchappen ſouden geſchieden, te houden van den Grave van Holland en Heeren van Uytregt; Daar op is gevolgt het Verbond van de Staten van Holland, met [m] Prins *Willem* de I. binnen Delf geſloten op den 25. April, 1576. daar by den ſelven Prince *Willem* werd aanbevolen, en by hem werd aangenomen de hand te houden aan de oeffening van de regtſinnige Euangeliſe Leere, doende ophouden de toelatinge van alle andre tegenſtrijdende indragten, en ſonder toe te laten datmen op yemandts vry-geſtelde Geloof, een gewiſſe dwang ſal invoeren, of yemand ter ſake van dien, eenige moeyenis, ofte letſel ſal werden aangedaan, doende verders tot de oeffeninge der ſelver Godsdienſtige Lere ſodanige goede behulp-middelen aanwenden, als naar toeſtand der ſaken, en gelegentheid der Steden ten meeſten geruſtheid van de Gemeente, en ſonder vermindering ſal kunnen werden ingeſchikt, ook met goedduken van de Staten, is 't noot. Daar op volgden het algemeen [n] beſluyt van het Vrede-Verbond tuſſen de ſeven Nederlandſe Provintien op den 8. November 1576. binnen Gent beſloten, daar by wierd vaſt geſtelt, dat de Placcaten van vervolging jegens de On-roomſe in Staat ſouden blyven, tot dat gemeender-hand daar op nader ſoude werden geoordeelt, mits dat tegens de gemene ruſte en oeffening van den Godsdienſt, elk in den ſijnen, niemant en werde gelaſtert of beledigt, in woorden nog in werken, onder ſtraffe als tegens tegendoenders der algemene ruſte. Korts [o] daar op volgde het *algemeene nader Verbond* op den 29. January 1579. binnen Uytregt geſloten; daar by den algemeenen Godsdienſt aangaande, die van Holland en Zeeland haar ſouden gedragen na haarluyden goeddunken, latende de andere Provintien te volgen den Inhoudt van het gene by den Hertog *Mathias*, Gouverneur en Opper-ſtierman deſer Landen, en de algemene Staten alrede was beraamt, of nog ſoude beraamt werden, tot dat eyndelijk de Algemene Staten der Nederlanden, ſiende dat de ſaken hoe langs hoe meer verwyderden, tot beſcherming van haar ſelven, en hun Vrouwen en Kinderen, tegen de ſo lang verdragene wreedheid en vervolging in goed en bloed, en ſuyverheyd van gewiſſe, by opene Brieven [p] van den 26. July, 1581. het gebied van den Koning van Spangien, in overtredinge der Vryheyd, en onderhorige Landwetten, hebben afgeſwooren, en hun ſelven in haar aangeboren vryheyt herſtelt. Sedert den herſtelden Godsdienſt in deſe Landen volkomentlijk is herſtelt geworden en gebleven, alleenlijk dat naderhand tuſſen den Hoog-geleerden *Frans Gomar*, Leer-M[r]. der Godsgeleertheid, in de jongſt opgeregte Leer-ſchole der Algemeene Wysheit en Geleertheid tot Leyden, en *Jacob Armijn*, doen ter tijd Leeraar der Gemeente van Amſteldam, in den jare 1603. in deſelve hooge Schole tot Leermeeſter beroepen, [q] oneenigheid is opgeſtaan in het misverſtand der Leere van *Joan Kalvijn*, omtrent Gods voorſienigheyd, en de kracht des Vryen wille der menſen; daar veel om te doen was, ja tot een ſekere ſcheuringe ſoude uytgeberſten hebben, en genoegſaam uytgebarſten was, voornamentlijk ten tijde van [r] het twaalf-jarig beſtand, het welk ten einde, en voor of met den uytgang van het ſelve, door het goed beleid [ſ] van Prins *Maurits*, als Stadhouder van Holland, en de Algemene Staten der Nederlanden, met een beroepinge van een algemene vergadering der Geloofs-genoten uit alle geweſten tot Dordregt in den jare 1619. beſlegt, en daar by gebleven is, by welken uytſlag de regte gronden van een geſuyverden herſtelden Godsdienſt, en grondige kenniſſe van den regten God, daar in alle regtſinnige Godsdienſt beſtaat, ten uitterſten getoetſt zijn, en de fondamenten van een ware Chriſtelijken Godsdienſt, naar den draad en winkelhaak van Gods onwederſprekelijke en alleen Saligmakende woord, met een algemeen genoegen ſijn vaſt geſtelt.

Kort inhoud van de Bewijs-redenen op het

ELFDE HOOFT-STUK.

1. 'T Euangelium al ten tijde der *Apoſtelen by* Maternus, *ende andere Diſcipelen in Duytſland geleerd.*
2. *St.* Willebord *predikt het Chriſten Gelove in Zeeland.*
3. *St.* Willebord *van Saxiſche afkomſt.*
4. *Oude Saxiſche Taal grote gemeenſchap met de Engelſe Taal.*
5. *'t Beeld van* Mercurius *by den Duytſen in hoge agtinge.*
6. Wigbert, *een Diſcipel van St.* Willebord, *van Koning* Radbout *omgebragt.*
7. *Foſtilant;* Foſi *by* Tacitus; *komt over-een met den Foſſeweerd in Ooſt-Vrieſland.*
8. *Koning* Radbout *tot Medenblik.*
9. *Namen der mede-Diſcipelen van St.* Willebord.
10. J. Beka, *in ſijn verhaal van het wedervaren der ſelver Diſcipelen, wederleit.*
11. *Vrieſland laaſt tot het Chriſten Geloof gekomen, en* Bonifacius de II. *Biſſchop, tot Doccum om 't leven gebragt.*
12. *Miraculen diemen verhaald van St.* Willebord.
13. *Moeten voor fabelen gehouden werden.*

14. Bisschop van Utregt voerd Oorlog tegens de Graven van Holland, om het Werelds gebied.
15. Opper-Priesters, by Numa Pompilius ingesteld.
16. Der selver Ampt beschreven.
17. Pontifex Maximus; Naamreden.
18. Julius Cæsar, Opper-Priester.
19. Alle de Roomse Keisers hebben na Augustus 't selve Ampt bekleed.
20. De Offer-Priesters ten tijde van Theodosius afgeset.
21. Wreetheid van Phocas.
22. Bonifaas de III. allereerst Papa Romanus, dat is, Paus van Romen genoemd.
23. Geestelijke ordres opgeteld, tot 69. in 't getal.
24. Paus van Romen maakt pretensie op 't Koningrijk van Arragon; en uyt wat reden.
25. Op Sardinien.
26. Op het Rijk van Jerusalem.
27. Op Engeland en Irland.
28. Op Hungarven.
29. Cancellerye Kamer tot Romen.
30. Alwaar alle Schelm-stukken geschat werden.
31. Taxa Cancellaria, en Penitentiale Schattinge; by wie eerst opgesteld.
32. Is de voornaamste oorsaak geweest van de Reformatie.
33. Wat Geestelyke Ampten alleen binnen Romen verkoft werden.
34. Calculatie van de Geestelijke buyten-ampten.
35. Des Paus jaarlijx inkomen van de Eerstelingen.
36. Van de Aflaten.
37. Wat'er zedert het Jaar 600. voor en tegen den Beelden-dienst gedaan is.
38. Verder verhaal zedert het Jaar 732.
39. Beelden wederom afgesmeten
40. Kaisar Constantinus vervolgt de voorstanders der Beelden.
41. Kaiserinne Irene uytet haar voor den Paus.
42. 't Oostersche en Westersche Kaysarrijk om den Beelden-dienst verdeeld.
43. Synode tot Constantinopelen, Anno 787.
44. Wat daar omtrent den Beelden-dienst is besloten.
45. Synode tot Bithynien Anno 789.
46. Wat daar is verhandeld.
47. Historie van Irene met haar soon Constantin, tot Constantinopelen, Anno 789
48. Concilie tot Frankfurt, Anno 794.
49. Wat daar is besloten.
50. Capitularia.
51. Carolus Magnus doet Irene ten Huwelijk versoeken.
52. Momyllus Augustilus.
53. Het Rijk van Romen en Occidenten by Koningen geregeerd.
54. Karolus Magnus, Koning der Franken, tot Kaisar gekoren.
55. Pepijn, vader van Karolus Magnus.
56. Wat Athanasius van hem verhaald.
57. Kaisar Lodewijk, soon van Carolus Magnus.
58. Paschalius, Paus van Romen.
59. Hoe de Pausen getragt hebben haar Werelds gesag te vermeerderen.
60. Carolus Magnus Kaisar geworden, in weerwil van 't volk
61. Den Paus beschuldigd, en in de gevangenis geset.
62. Door Carolus Magnus hersteld.
63. Eedt, die Carolus Magnus als Kaisar gedaan heeft.
64. Nicephorus maakt een schandelijke Vrede met den Saracenen.
65. Werd van Crummus, Koning der Bulgaren, verslagen.
66. Constantinopelen door Mahomet ingenomen, Anno 1453
67. Regte Apostolische Leere in de achste hondert Jaren vervallen.
68. Wat doe weder omtrent den Beelden-dienst is voorgevallen.
69. Monnikke leven in groot aansien, en groot getal der Monnikken.
70. Eerts-Bisdom van Minden, en Bisdom van Bremen opgesteld, Anno 787.
71. Ludgerus eerste Bisschop van Munster, Anno 791.
72. Bisdom van Hamburg opgesteld, Anno 798.
73. Synode tot Saltsburg, en wat daar besloten is.
74. Tot Theonville.
75. Bisdom van Hildesheim gefundeerd, Anno 822.
76. Vorder verhaal van den Beelden-dienst.
77. Synode in Engeland, en wat daar besloten.
78. Tot Frankfort Anno 794. en wat daar gedaan is.
79. Paus van Romen Godt genoemd.
80. Kerken in Asien met het verval van 't Oosters Kaisarrijk te niet gegaan.
81. Aanwas van de Pauselijke Superstitien.
82. Consilie tot Constantinopelen, Anno 842.
83. Udalrig, Bisschop van Augsburg, kant sig tegen den Paus.
84. Synode tot Pavien, Anno 858.
85. Harde woorden by de Bisschoppen van Keulen en Trier tegen den Paus gevoerd.
86. Leere van de Transubstantiatie, eerst bekend geworden ten tijde van den Munnik Bertramus, onder Carolus Magnus.
87. Woorden van Bertram over die Materie.
88. De Misse haar volle leden gekregen, Anno 900.
89. Grote blindheid in de gehele Eeuw van 't Jaar 900.
90. Anno 966. 't Euangelium begonnen gepredikt te werden.
91. Twee Christen Kerken opgeregt tot Gnesna en Kracau.
92. Gewoonte van den Adel, zedert dien tyd aldaar onderhouden.
93. Boxhorn, verhaal van de elfde Eeuw.
94. Staat der Kerke doe ter tijd.
95. Berengarius spreekt de Transsubstantiatie tegen.
96. Wat den selven is wedervaren.
97. Naamrede van de Vaudoisen.
98. Hunne Leere van de tijde der Apostelen af bekend geweest.
99. Waldensen, haar naam niet van Waldo.
100. Verhaal der Scheppinge in Waldesche taal beschreven, met vele van de Bybelse Schriften.
101. Bewijs-redenen van de oudheid der selver volkeren.
102. Getuygenissen der On-Roomse en Roomse Schryvers van deselve.
103. Eerste Franse Bijbel, heel en suyver gedaan drukken door Robertus Olivetanus.
104. Petrus Waldo.
105. Thuani verhaal van den selven.
106. Lere der Waldensen in Nederland verspreit.
107. Tandemus kant sig tegens den Roomschen stoel, Anno 1116.
108. Werd vermoord.
109. Geloofs-belijdenis der Waldensen.
110. Waldo met de sijne, door den Paus Alexander de III. in den Ban gedaan.
111. Niclaas, Bisschop van Tusculane, vervolgd de Waldensen.
112. Oorspronk der Dominicane Monnikken.
113. Harde proceduyren omtrent de Waldensen.
114. Manier van ondervragen, om de beschuldigde te verstrikken.
115. Verhaal der vervolgingen tegen te Waldensen.
116. Begintsel en naamreden der Fratricellen, in de Gebergten van Piemont.
117. Geestelijk Leen-hof opgeregt.
118. Lijst van de onderhorige Vasallen van Bisschop Adelbold.
119. In de oude Hollandse Chronijk vermeerderd.
120. Oorsprong van den Oorlog tussen den Bisschop van Utregt, en den Grave van Holland.
121. Graafschap van Holland een Leen van den Kaisar.
122. Leen-brief.
123. Opmerking van den Hollandsen Chronijk-schryver, daar over.
124. Kayserlijke Hof-diensten.
125. Heer Dirk van der Aar, Bisschop van Utregt.
126. Graaf Otto van Gelder.
127. Jan van Nassauw, Bisschop van Utregt.
128. By den Paus afgeset.
129. Jan van Arkel, Bisschop van Utregt.
130. Gijsbert van Bronkhorst, tegen den selven in roer.
131. Goodwijn van Amstel, Bisschop van Utregt.
132. Oproer der Kennemers.

133. Hand-

133. *Handvesten van Utregt, vermeerderd door Koning* Willem.
134. *Gunst-brief van Koning* Willem, *aan deselve verleend.*
135. Willem van Mechelen, *Bisschop van Utregt.*
136. *In sijn eigen huys gevangen geset.*
137. *Ontkomt, en leverd slag tegen de Rebellen, en werd doot geschoten.*
138. *Overdragten met Bisschop* Rudolf.
139. Johan Wiklef.
140. *Sijn Leere.*
141. *Brief van Paus* Gregorius *aan Koning* Rischard *van Engeland.*
142. *Verder verhaal van de Persoon en Leere van* Wiklef.
143. Iohannes Hus.
144. *Hoge schole tot Prage opgeregt.*
145. Iohannes Hus *bekleet het Predik-ampt tot Praag.*
146. *Werd by den Paus beschuldigd.*
147. *In den Ban gedaan.*
148. *Concilie tot Constans.*
149. *Alwaar* Iohannes Hus *mede verschijnd.*
150. *Artikelen tegen hem op 't Papier gesteld.*
151. *Verschijnd voor den Paus en Cardinalen.*
152. *Reden-wisselinge tussen hem en deselve.*
153. *Werd gevangen geset.*
154. *Artijkelen van sijn beschuldiginge.*
155. *Den Paus afgeset.*
156. Iohannes Hus *in swaarder gevangenis gebragt.*
157. *Boheemsche Edelen versoeken sijn ontslaging.*
158. *Verschijnd in de vergaderinge der Cardinalen en Bisschoppen; en wat aldaar en vorders voorgevallen is.*
159. *Werd als een Ketter veroordeeld.*
160. *En verbrand.*
161. Hieronimus van Praag.
162. *Veroordeeld en verbrand.*
163. *Vonden der Geestelijke, om de Gemeente kaal te maaken.*
164. *Hertog* Carel van Borgondien, *bygenaamd de* Stoute.
165. Willem de III. *Placaat tegen de Geestelijke.*
166. *Item van* Philips van Borgondien.
167. *Item van* Carel van Borgondien.
168. *Hussiten in Bohemen en Polen.*
169. *Oproer tot Praag.*
170. Iohan Ziska, *Veld-Overste der Hussiten.*
171. *Hussiten doen een Inval in Duytsland, Anno* 1430.
172. *Leveren slag met den Adel van Bohemen.*
173. *Generaal Concilie tot Praag.*
174. *Den Kaisar* Maximiliaan.
175. *Paus* Iulius *seer Oorlogs gesint.*
176. *Brief van Kaisar* Maximiliaan, *aan den Vryheer van Ligtenstein.*
177. *Laatste woorden van* Frederik van Blankenheim, *Bisschop van Utregt.*
178. Nicolaas, *Cardinaal van Cusa.*
179. *Sijn beschryvinge.*
180. *Wat hy hier te Lande ondervond.*
181. *Ongeregeldheid der Kloofter-Monnikken.*
182. *Aardige streek van een ruw en stout gesel, omtrent sijn Biecht-vader.*
183. Erasmus *van Rotterdam.*
184. *Geraakt in ongunst van de Kloester-Monnikken.*
185. *Bynamen hem gegeven.*
186. Marthijn Luther.
187. *Misslagen, begaan by* Lambertus Hortensius, *in sijn schryven.*
188. *Lere en wederwaren van* Luther.
189. Ulderichus Zwinglius.
190. Guiljelmus Budæus.
191. Philippus Melanthon.
192. Augustinus Marloratus.
193. *Bulle van Paus* Leo, *Anno* 1517.
194. *Prijskaarte van de Aflaten.*
195. Erasmi *gevoelen van* Luther.
196. *Lof van Kaisar* Maximiliaan.
197. *Cardinaal* Cajetanus *doet* Luther *tot Augsburg komen.*
198. *Rijxdag tot Worms, Anno* 1521.
199. Luther *verketterd.*
200. *Van den Paus in den Ban gedaan.*
201. *Vergadering tot Smalkalden.*
202. *Augsburghse Confessie.*
203. *Verschil van* Luther *en* Zwinglius.
204. *Concilie van Trenten.*
205. *Het boek genaamd* Interim.
206. *Lof van Churfurst* Frederik de III.
207. *Placcaten tegens* Luther *en sijne Lere.*
208. *d'Oude Graven maakten geen Wetten, als ten overstaan van de Staten.*
209. François vander Hulst, *en* Nicolaas van Egmont.
210. *Historie van* Ian de Bakker.
211. *Van* Wendelmoer Claasz.
212. *Weder-dopers en Anabaptisten.*
213. *Verhaal hoe Kaisar* Karel *de Regeringe aan Koning* Philips *overgeeft.*
214. *Placcaat tot Augsburg, tegen de Lutheranen.*
215. *Bulle van de Nieuwe Bisschoppen.*
216. *'t Verbond der Edelen.*
217. *Begintsel der openbare Predicatien.*
218. *Algemene Beeld-storminge.*
219. *Verdrag met Prins* Willem de I.
220. *Pacificatie van Gent.*
221. *Unie van Utregt.*
222. *Koning van Spangien afgesworen.*
223. *Gevoelen van* Arminius *en* Gomarus.
224. *Twaalf-jarig bestand.*
225. *Brief van Prins* Maurits, *rakende 't Zynode Nationaal.*
226. *Sijn vertoog dien aangaande aan de Staten van Overyssel.*

BEWYSREDENEN,

OP HET XI. HOOFTSTUK.

1 [a] *Dat alsoo veel eeuwen voor sijn aankomst,*] Waar omtrent op het voorgaande Hooft-stuk is aangewesen, dat al ten tyde van de Apostelen by *Maternus* en andere uyt de LXX. Discipelen het Euangelium Christi in Duytsland, tot Tungeren, Trier en Keulen geleert en gepredikt is geweest.

[b] *In Zeland,*] Het schijnt dat de Leere van het Euangelium eerder in Hoog-Duytslandt als in het Nederste gedeelte deser Landen voortgeset is geweest, en dat ook in Zeeland, onder de ruwe soorte der Mensen van dien tijd, de Heidense Afgoderye nog al veel plaats hadde, en met de overkomste van St. *Willebord*, (dewelke soo alsmen meend, tot 2
West-Kappel in Zeeland eerst is aangekomen) het Christen Gelove, daar sy wel enige kennisse van hadden, onder deselve voort geleert en gepredikt is geworden; Daar van den Geleerden Professor *Marcus Zuerius Boxhorn*, een geboren Zeeuwe, aldus omstandelijk schrijft en betuygt in sijn byvoegsel op de Chronijke van Zeland van *Jan van Reygersbergen*, cap. 8. Dat omtrent dese tijd, seid hy, de Heylige *Willebort*, zijnde van Saxische afkomste, het Christen Geloove den Vlamingen, Friesen, Hollanders en Zeelanders aangepredikt heeft, wordt eenpariglijk van verscheyde oude en geloof-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

geloofwaardige Autheuren verhaalt, betuygende dat hy aldereerst in Walcheren tot West-kapelle aangekomen is. Laat ons hier van *Melis Stok*, den Dichter vande oude Hollandse Rijm-Chronijk eens hooren spreeken, in wiens verssen veeltijds meer waarheyts, als aardigheits te vinden is.

Soo sendt hy inden Landeschiere
Willeborde, *die eerst bekeerde*
De Vriesen, en 't Geloove leerde,
Tot West-kappellen, daar hy quam,
En aanbedende vernam,
Mercuriose, over eenen Godt.
Dat beelde door ons Heeren Gebodt
Brack hy, &c.

Niemandt en stoore hem, om dat hier niet de Zeeuwen, maar de Vriesen genoemt werden, aen de welke *Willebord* de eerste openbaringe van het Christen Gelove gedaan heeft; door dien dat in oude tijden onder de naam van de Vriesen, als zijnde het voornaamste volk onder de Nederlanders, de Hollanders en Zeelanders, soo by de Inlandtse, als uytlandtse schryvers verstaan werden; gelijk wy dat met onwederseggelijke redenen in onse Verdedinge voor de Schipvaart van die van Hollant en Zeelandt, over eenige jaren uytgegeven, gevest hebben, hier onnodig om te verhalen. Het zy wat het wil, de Ingesetenen waren te dier tijt blinde Dienaars der Afgoden, en vervreemt van de kennisse des waren Gods; van welke haar de eerste openinge gedaan heeft desen Heyligen man, met groote moeyte en perijkel van sijn leven. Waar toe dient het gene van *Alcuwinus*, ofte, om beter te seggen, *Alewinus* verhaalt wordt, in het leven van desen Apostel, gesonden om de Zeelanders te bekeeren, dat, als hy den Afgod in Walcheren ter aarden geworpen hadde, de Inwoonderen hem met den swaarde hebben willen richten; doch dat hy door een bysondere voorsienigheyt, en sorge van God Almachtich, bewaart is geworden, het swaart niet konnende door sijnen nek snijden. Welk wonderteken ik nochtans hier niet voor vaste waarheit te berde brenge, door dien het my lichter valt dat te verhalen, als te gelooven; ondertusschen niet willende loochenen, dat de eerste beginselen van de Christelijke Religie in dese Landen hebben konnen bevestigt werden met wonderdaden, even gelijk als daar door, neffens de Predicatie, ook vergadert zijn de eerste Kerken van Orienten.

Andoenus, Bisschop van Rowaan, die ontrent dese tijden geleeft, en het leven van S[t]. *Eligius* beschreven heeft, noemt onder andere volkeren, die door de leere van S[t]. *Eligius* bekeert zijn, ook de *Suevos*, door dewelke Zeeuwen beteykent werden, volgens de meyninge van de naarstige *Aubertus Myraeus in Fastis Belgicis*, en den Edelen *Eindius* in sijn 1. Capittel, van het 2. Boek der Chronijken van Zeeland. Dog dat wert van haar meer gesegt, als bewesen.

Neen maar den Heyligen *Willebord* en heeft het niet al tot een Christelijk wesen konnen brengen, soo dat, gelijk sulx van de geloofwaardige *Beka*, in de Historie van de Bisschoppen van Utregt verhaalt werdt, den Heyligen *Fredericus*, agtste Bisschop van Utregt, ontrent den Jare 830. door last van den Kaisar *Ludovicus* in Walcheren getrocken is, en daar een vergaderinge van de Geestelijkheid beroepen heeft, om de ingesetenen te brengen tot een Heyliger manier van leven, voornamentlijk in het trouwen, alsoo broeders en susters, soonen en moeders, t'samen in huwelijk te dier tijd versamelden.

Laat ons hier van eens hooren spreeken *Jan Veldenaar*, in sijn Chronijke van de Bisschoppen van Utregt, by naar over de twee-hondert Jaar geschreven, die in weyniger handen is, wiens ronde oude Nederlandse tale, den ouds-gierigen Leser niet minder sal vermaaken, als de gesochte en opgepronkte maniere van schryven onser Eeuwe. Sinte *Fredericus* (seid hy) een hoog geboren man, was die agste Bisschop van Utregt; doe was een Kaisar van Romen en Konink van Vrankrijk, en hiet *Lodovicus*, des groten Kaisers *Karels* oudste soon. Dese had eerst een wijf, hiet *Ermgaart*; en daar na nam hy een ander wijf, hiet *Judith*; der Hertogen dogter van Beyeren, die sijn na nicht was. Dese Kaisar *Lodewik* quam in Nederland in Almangen, mit *Judith*, sijn ongeoerloefde wive, die hem soo na maech was, en ontboet *Frederich*, en kiesde hem tot eenen Biscop der Kerken van Utregt. Op seekere dag, als die sonne opgegaan was, en wel na te middel opgekomen was, so sprak die Kaiser den Biscop aan mit saften woerden, in deser maniere: Lieve soen, die Ecclesie van Utrecht heeft di gekoren tot eenen vroeden herde, op dat stu mit dijnte Heyliger Leeringe castien en bekeren sulste dat sondige volk; Want daar is Walcheren, een Eyland in dienen gesticht, dat seer beruft is met groter sonde, daar men of seyt, dat nyt alleen die broeder mitten suster en is, (dat is, *een is*, ofte getrout is,) mer oek die sone mitter moeders. Waarom wi dy beswerenby den Almachtigen God, dat stu al sulke onmenschelike menschen corrigierste en pijntse mitten sweerde. En oft nut is, soo en laats ny du en verbannese. En als *Fridericus* die Biscop dit hoerde, soo versuchtede hy, en antwoerde aldus: Heer Kaisar, uwe mogentheyt heeft my verbonden mit eenen groten beswweren, daarom bid ik uwer mogentheyt, dat gi my seggen wilt, van welker stede des lichaams salmen eenen vissche beginnen te eten? Die Kaisar verwonderde seer van deser vragen, en antwoerde aldus: Ik vermoede datmen den visch eerst van den hoefde beginnen sal te eten, want in 't hoef is meer morges, dan in ander deelen des vissches. Die Biscop seyde: Wel is dat geoerdeelt, ó Edel Vader du hebste te recht geantwoert. Waarom ghi een Edel Prince, en een hooft des volks zijt, ik di eerst berispe, eer dat ik totten sterte kome, als tot den volk van Walcheren, want ghi een wijf hebt tegens die Wet, en tegens gesette der Biscoppen, die uwer mogentheyt is een vleyschelike nicht; Van welker beddegenoet ik u vermaan. En laat gyse niet, soo seg ik u, dat u daar of komen sal schade en verdriet. Doe versuchtede hem die Kaisar, en belovede hem dat ongeoerlofde wijf van hem te doen. Onlange daar naar voer dese Biscop met een Zuden wijnde te scheep in Walcheren, om te corrigeren dat volk, en hielt daar sinen Heyligen seent. (Dat is; *Vergaderinge, ofte Synode der Geestelijkheid*) Dat woort is

is genomen van het Latijnse, *Senaat.*) Daar bekeerde sommige luden, overmits Predikinge des Heyligen Biscop, en ontfengen Penitentie. Maar sommige waren verhart in haarte quaatheyt, en grepen hoer wapen, en dreychden den Biscop, waarom die Heylige man van daar voer. Daar na quam dat Barbarische volk in dat Eyland, en sloegen den Grave *Eggaart* doot, mit veel Fransloyssen, vengen veel wiven en kinder, en voerden menigerhande clennoet van daar.

Soo dat het goet, dat den Ingesetenen doenmaal ingeplant wierde, is weynig tijds daar naar uytgeroeyt door den inval der roekeloose Denen; blijvende niet te min nog overig eenige spruytselen van het aangevangen Geloove, die haar met der tijd soo voortgeset hebben, dat de Zeelanders onder de Godvrugtigste volkeren van geheel Nederland geroemt werden.

Waar den naam van den Heyligen *Willebord* van daan mag komen, sijn verscheyden gevoelens. *Schriekius* segt, dat dese naam soo veel te seggen is, als, *Wille beroerd*, door dien dese man in het Prediken soo magtig was, dat hy de gemoederen en den wille van een yeder een wiste te beroeren en versetten. Andere zyn van gevoelen, dat dese naam hem gegeven is, om dat hy seer willig was in brood, en andere nooddruftigheden aan den armen uyt te deelen; dog dese en diergelijke meyningen mag ik niet aannemen. *Wile* is in het oud Duyts soo veel te seggen, als Heylig ofte Zalig; daar van by ons noch overig is het woord *wijlen*, het welk gebruykt word als men wil te kennen geven dat yemand Zaliglijk geruſt en gestorven is. So dat *Willebrord*, mijns oordeels, soo veel te seggen is als *Wijle*, ofte *Heylige Broer*, om sijn Heyligen handel en wandel.

Den Af-god, die in Walcheren met grote opset geëert wierde, en van *Willebord* verstoort en verbrooken is, word gesegt *Mercurius* geweest te zyn. De hoog-geleerde *Arnout Buchel* is van gevoelen, dat desen Af-god eygentlijk by den Duytsen genoemt is geweest *Heerman*, dat soo veel te seggen is geweest als den *Man*, *ofte God van de Legers*, (dit woord is noch bekent onder den Denen) by den Romers *Mars* gesegt. Heer beteykent als noch by ons een Leger; En alsoo den naam van *Heerman* in letteren over-een-komt met 't Griexse *Hermes*, dat in het Latijn *Mercurius* te seggen is, hebben de onwetende Schryvers daar van *Mercurius* gemaeckt.

3 Hy seyd, (van Saxise afkomst) want den Brittannisen Koning *Vortigerius*, van den Picteen geweldig overvallen zynde, heeft de Engel-Saxen tot hulp versogt en verkregen, dewelke daar na het grootste gedeelte van dat Eyland selfs ingenomen, en met de hare in besit gehouden hebben, daar van het de naam van Engeland gekregen heeft, als daar van getuygt *Beda, lib.* 1. *cap.* 15. en wy elders t' sijner plaatse hebben aangeroert, dat de oude
4 Saxise taal groote gemeenschap met de Engelsche Tale heeft, gelijk nog in de Engelse Bibliotheken verscheyde met de hand geschrevene boeken, in de oude Saxise Taal beschreven, gevonden werden.

Het gemeen gevoelen is dat *Willebord* eerst tot West-kappel in Zeeland soude aangekomen zijn, daar hy het Afgoden-Beeld van Mercurius verbrak en vernietigde, en het Euangelium Christi Predikte. Dat het beeld van Mercurius by den Duytsen 5
in hoge agtinge geweest is, uyt de getuygenissen der oude Schryvers bekent; daar van schrijft in 't lange *Bertelius*, Abt van Abternach, in *lib. de Diis Gentilium Henricus Ernestus observat. lib.* 2. *cap.* 17. *ex Saxon. Chron. Tacit. de Morib. Germanor. Deorum inquit maxime Mercurium colunt*, onder alle Goden eeren sy allermeest Mercurius; *Adde magnum Salmasium in Exercitationib. Plinian ad Solium. Philipp. Cluver. German. antiq. lib.* 1. *cap.* 26. *Eliam Scheid, de Diis German. cap.* 5. En sijn in het ontgraven der oude grond-vesten, verscheyde Mercuri-beeldekens gevonden.

[c] *Vriesland,*] Dat de Friesen het allerlanghste aan den Heydensen Godsdienst sijn blyven hangen, en S^t. *Willebord* en de sijne aldaar met groote vervolging en lijfs-gevaar het Euangelium gepredikt en geleert hebben, wert by de Friesse Chronijken doorgaans getuygt, soo dat sy door der selver herdnekkigheid, haar goed voornemen verscheyde malen hebben moeten staken.

Wigbert, een Discipel van S^t. *Willebord*, met de 6
sijne op seker Eyland, daar den Koning *Radboud* in de dikke duysternis der Heydense Afgoderye sijn verblijf hield, bestonden het Euangelium Christi te prediken, heeft den selven Koning *Radbout* den selven *Wigberd* doen ombrengen, en sijn byhebbende Gesellen op gelijkke straffe doen verbannen. *Beka* schrijft hier van aldus, in het leven van Bisschop *Willebord*: *Morabatur Radbodus Rex apud Insulam Fosetenland; quæ valde solennis erat, propter superstitiosam sectam Idololatriæ, ubi Sacerdos Dei Willebrordus prophana delubra Jovis destruxit, & tres homines Satanæ pompis abrenunciantes baptiravit; Radbodus vero Rex injuriam Dei sui fercuter ulcisci disponens, jugulari jussit unum de Collegio Sancti Sacerdotis per casum sortilegii, qui continua pracedeum exorare solebat pro consequenda palma martirii. Dat is*: Den Koning *Radbout* onthield sig op het Eyland Fosetenland; 't welk berugt was wegens de Afgoderye, die aldaar gepleegd wierde. *Willebordus* daar komende, haalde de Tempelen van Jupiter om verre, en doopte drie menschen, die den Satan affwoeren; maar *Radbout* willende dat ongelijk sijn Afgod aangedaan wreken, dede een van de Metgesellen van *Willebord* van 't leven ter dood brengen, 't welk so ene te beurt viel, die God de Heere altijd om de Kroone van 't Martelaarschap gebeden hadde. Sie hier van verder *Ubbo Emmius*, *Rer. Frisic. Lib.* 4. op het jaar 690. Welk dat dit Eyland geweest zy, seyd den selven *Emmius*, dat hy niet seeker en kan besluyten, sommige menen dat dit van Ameland soude te verstaan zijn, dog het selve kan met geene redenen bevestigt werden, daarom het selve gevoelen ook by gedachten *Emmius* t'enemaal werd verworpen. Dit Eyland werd by de Schryvers van het leven van *Bonifacius* en *Ludgerus*, Fostiland genomt, 7
die by Tacito Fosi genomt werden, *Germaniæ Populi Cheruscis conterinum*, het welk met den Fosseweerd in Oost-vriesland bekent, wel soude over-een-komen; desen niet tegenstaande, heeft *Wolfranus*, een der Gesellen van S^t. *Willebord* sig in Friesland begeven, en de Christen Leere aldaar hervat, en so verre gebragt, dat den Koning *Radbout* de

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

8 Heydense Afgoderye soude verlaten, en het Christen gelove aanhangen, tot welken eynde hy hem beloofde van den selven *Wolfraan* te sullen laten Doopen, waar toe alles tot Medenblik, (daarmen seyd, dat Konink *Radbout* ter dier tijd sijn verblijfplaats soude gehouden hebben) tot den selven Doop aangestelt en vervaardigt zijnde; den selven *Radbout*, staande nu met het eene been in de Doop-vund, onderstond, den Heiligen *Wolfraan* te vragen waar den meesten hoop van sijne Voorouders, dewelke alle ongedoopt waren gestorven, bevaren waren; of die in het Hemelse Paradijs, of in de Helle waren? den Bisschop hem daar op antwoorden, dat sy alle ter Helle waren gevaren, trok hy sijn voet wederom naar hem, en seyde, dat hy dan liever den meesten hoop soude volgen, en met haar in de Helle wilde zijn, dan met den minderen hoop in den Hemel, en is so wederom van sijn goed voornemen verandert; Dit geschiede in 't jaar 718.

De mede-Discipelen van S^t. *Willebord* waren negen, andere seggen elf, eerwaardige, geleerde, en Heylige mannen, om daar mede het juyste getal van de XII. Apostelen Christi te verbeelden, dewelke wijd en sijd door geheel Duytsland souden versonden zijn, om daar mede het Euangelium te verkondigen, dat aldaar so lange te voren bekent is geweest, als wy breder in 't voorgaande Hooftstuk hebben aangewesen; dese werden alle met
9 naam en toenaam genomt, en beschreven, by *Willem Heda*, in het leven van S^t. *Willebord*, die van *Reynier Snoyens*, en *Bokkenberg* gevolgd werd, als daar waren den H. *Suiberd*, den H. *Willebold*, en *Levin*, die daar na, seyd hy, Bisschoppen in het Oosterdeel van Nedergallien geweest zijn, daar na Austrasien genomt, voort den Abt *Winebold*, de twe Gebroeders *Ewalden*, Priesters en Martelaars, de Priesteren *Werenfrid*, *Acca*, *Wiberd*, *Marcellijn*, en den Leeke *Adelberd*, des Konings Soon van Deyeren, dewelke sijn Wereldse middelen, en Staatse Hoogheyd verliet, en het uytheemse Ballingschap met *Willebord* aannam, onder of uyt welke *Levinus* in Oost-Gallien geen medegesel ván S^t. *Willebörd* kan geweest zijn, om dat aldaar geen ander *Levin*, of *Lebuni* bekent is, als St. *Livin*, Bisschop van Gent, die al in 't jaar 630. als Martelaar gestorven is, daarom sommige willen, dat het eenen anderen *Levin*, of *Lebuin* geweest is, een Apostel van Over-Yssel, dewelke nog geleeft heeft tot het jaar 760. en tot Deventer begraven leyd; sommige schrabben dese twee *Ewalden* uyt dit getal, dewelke by *Beda*, (die mede het getal van 12. noemt) niet en werden uytgedrukt, en sulks niet meer als negen benevens *Willebord* op telt, *Jan vander Beek* teld'er ook maar negen, dewelke *Acha* en *Wigberd* niet en noemt, en *Ubbo Emmius Rer. Frisicar. lib.* 4. noemt'er maar tien, en slaat *Winibold* over, dog het *Chronicum Magnum Belgicum* van den Abt van *Nuys*, op het jaar 697. en *Joannes Beka*, seggen wel het getal van elf; dog noemen maar negen van deselve, soo dat het zelve een verstellinge schijnt te zijn van elf in plaats van 9. gelijk ook de eerste editie van *Beka* hout, *Johan van Leyden*, *Belg. Chron. Lib.* 2. & 3. en de oude Hollandse Chronijk, *divis.* 3. noemen en tellen'er 12. benevens *Willebord*, en brengen eenen *Werwijn* en *Ingelmund* in 't spel, en slaan wederomme *Wiberd* over; soo dat het getal van de twaalf Apostelen een over heeft, ten waar dat *Willebord* gelijk als Christus voor het hooft der twaalve wierd gerekent; Dit waren alle Mannen van Duytse afkomst, op dat sy, seyd *Jan van der Beek*, soo veel te bequamer souden zijn, om het Euangelium Christi onder den Duytsen te verkundigen en te leeren; Maar lieve! wat hebben sy dog in Duytsland uytgeregt? De enigste dewelke van het we- 10
dervaren van de medegesellen van St. Willebord haar verblijf en haar dood verhaalt, spreekt alleen van enige der selver, dewelke haar in het Neder-Batavien onthouden hebben; *Suidbert*, seyd hy, is geweest den Vicarius van *Clemens*, die de plaats van St. *Willebord*, mits sijn hoogen ouderdom, beklede; dese, seid hy, na dat hy vele Heydenen bekeert had, (den ouden Hollandsen Chronijkschryver, *divis.* 3. *cap.* 14. seid, dat hy in Westphalen grote Miraculen gedaan had) is gerustelijk in den Heere ontslapen. *Willebold* is in Oost-vrankrijk, dat is in Wals-Flaanderen getogen, en is aldaar Bisschop van Heystadt, en sijn Broeder *Winebald* Abt van het Klooster Heidela gemaakt; En *Lebuinus*, is aldaar Bisschop gemaakt, na dat hy in verscheyde Landen het Euangelium gepredikt, en de Heydenen bekeert had. *Marcellijn* heeft de Overysselse volken bekeert, en heeft aldaar geleeft tot de tijd van den Heyligen *Gregorius*. *Werenfried* wierd gesonden tot Elst en Westervoort, boven Aarnhem, daar hy sijn leven geëyndigt heeft, en den H. *Adelbert* is in Kennemerland gesonden geweest, daer hy gestorven, en in het Klooster tot Egmond is begraven. En eyntelijk de twee Gebroeders *Ewalden* waren na het Graafschap van Hen, in het Neder-Saxsen by Bremen, van daar sy hooger op getogen zijn, maar waar sy gebleven mogen zijn, en weetmen niet; Dit is het al datmen van de Discipelen en Gesellen van St. *Willebord* heeft weten by te brengen, dat immers na gene besendinge door geheel Duytsland gelijkt, daar het Euangelium Christi soo veel eeuwen te vooren geleerd en gepredikt was, gelijk ook uyt al haar doen niet anders en kan afgemeten werden, als dat sy in Batavien, en daar om streeks gebleven zijn, om soo in Zeeland, als wel meest in Vriesland de Heidense volken, dewelke nog tot het Christen geloof niet gekomen en waren, daar toe te bewegen, en haar met eenen tot de onderhorigheid van den Paus van Roomen te brengen, daar door sy alle in vergeldinge van haer goede diensten, by den Roomsen Stoel elk in den sijnen, met den Bisschoppelijken Myter vereert zijn geworden; welke Pauselijke indragt in Duytsland soo wel niet en soude hebben gelukt, als aan dewelke de suyvere Apostolise Leer alder-eerst en best bekent zijnde, soo goed Paus nog goed Bisschops niet en waren, en daarom van den beginne aan, haar altijdt tegens het al te grote gesag van des Paus magt hebben gestelt, en van daar de regtsinnigen Godsdienst van den beginne aan is voortgekomen en voortgeplant.

't Is bekend, dat Vriesland allerlaast tot het 't Christen Gelove gekomen is; Waar mede eerst *Willebord* met de sijne, en na hem *Bonifacius*, genoeg te doen gehad hebben; Welken *Bonifacius* met nog 52. van sijn medegesellen in 't Jaar 752. ande-

(andere ſeggen 55.) omtrent Doccum vervolgd, en dootgeſlagen is; daar van *Johannes Beka* aldus omſtandig ſchrijft: *Anno Domini* 752. *Bonifacius inſpiratione divinâ perpendens ſuum inſtare Martyrium ordinavit Gregorium venerabilem virum Trajectenſem Epiſcopum, Ipſe verò cum Eobano coepiſcopo Wintrungo, Waltero ac Adelberto Presbyteris: Haymanno, Skirbaldo & Boſone Levitis, Walkaro, Gundero, Hildero & Bertulfo Monachis, ac circiter* 30. *ſummæ religionis vitis honeſtis Flevi alveum tranſcendens ad infidelem Friſiæ populum navigando devenit, ubi fixis tentoriis aliquantiſper recreationi ſe dedit: denique veritatis præco conſtanter annunciare cœpit Euangelium pacis, ut plerique Friſones relictâ perfidiâ ſe ſubjicerent jugo Chriſtianæ legis. Sed humani generis hoſtis antiquus totis niſibus in contrarium obſtans, ſuſcitavit adverſus ſanctos prædicatores, quoſdam cruentos ſatellites, malentes potius occumbere, quàm diabolici ritus paternas traditiones omittere. Sanctus autem Epiſcopus inſanientis vulgi minas omnino parvi pendens exhortantibus diſcipulis codicem conſtanter aperuit, & verbum æternæ ſalutis inſultanti populo prædicare non diſtulit. Carnifices verò ſicut aſpides ſurdæ, paternis monitis aures ſuas pertinaciter obturantes, cum lanceis & gladiis in athletas Dei pertinaciter irruerunt, quos omnes diverſis plagis afficientes ſub die Nonarum Junii cruentiſſime trucidarunt. Sancti quidem Martyres numero LII. perſtiterunt adverſus paganorum inſultus immobiles, benedictionem pro perſecutione præſtantes, atque ſemetipſos ultroneos ad Martyrium offerentes, qui in vico Doccum pro Chriſti nomine pariter interemti ſunt, ac in præclaro cœli palatio cum palmâ victoriæ glorioſæ laureati ſunt: nec mora quin prophani Friſones feſtinaverunt exinde codicem ſancti Præſulis particulatim ſcindere, & Chriſtianam fidem de finibus ſuis prorſus abjicere: ſed virtus divina ſacrum codicem de manibus tot gentilium conſervavit illaceratum, in quo conſcriptum fuit æternæ vitæ ſalutare documentum. His itaque geſtis cruenti carnifices de ſtrage ſacrorum Martyrum exultantes reverſi ſunt ad propria, ut epulando diem feſtum agerent in magnâ lætitiâ, & ecce miraculum inauditum. Quoniam omnes panes eorundem graſſatorum converſi ſunt in lapides, qui pro memoriâ ſanctorum Martyrum hodierno tempore ſervantur apud Friſones. Quidam verò Chriſti fideles collectis XIII. corporibus prædictorum Sanctorum Martyrum tranſiverunt Flevi alveum repentino navigio inhamantes eadem in Eccleſiâ ſancti Salvatoris Trajectenſis, honore congruo; corpus autem ſancti Bonifacii pretioſi Martyris per miracula divinitus oſtenſa, tranſlatum eſt ad Fuldenſe Monaſterium ordinis beati Benedicti Maguntinenſis diœceſis, quod ipſe pridem infra ſolitudinem Buchoniæ ſuper Fuldam eleganter extruxit ad perennem laudem ſui nominis: ubinam & idem glorioſus martyr diverſis claret virtutibus, & in magnâ reverentiâ frequentatur à devotis Chriſti fidelibus. Dat is:* In 't Jaar onſes Heeren 752. *Bonifacius* door Goddelijk ingeven, gevoelende dat ſijn Martelaarſchap aanſtaande was, heeft tot Biſſchop van Utregt verordent den Eerwaardigen *Gregorius*. Hy ſelfs met *Eobanus*, *Wintrungus*, *Walterus* en *Adelbert*, alle te ſamen Prieſters; Mitsgaders met *Haimannus*, *Skirbaldus*, *Baſo*, *Walkarus*, *Gunderus*, *Hilderus* en *Bertulfus*, Diakonen en Monnikken, beneffens nog omtrent dertig vroome mannen, na Vrieſland overſchepende, is by dat ongelovige volk gekomen; alwaar hy ſijn tenten nedergeſlagen hebbende, eerſt een weinig tijds geruſt heeft. Daar na heeft hy als een Prediker der Waarheid, in alle volſtandigheid het Euangelium des Vredes beginnen te verkondigen; ſoo dat ſommige der Frieſen ſig het jok Chriſti kwamen te onderwerpen. Maar de vyand des menſchelijken geſlagts heeft tegen deſe Heylige Mannen, ſommige woedende menſchen verwekt, die liever wilde verloren gaan, als hare vaderlijke overleveringen van haar duyvelſche en Af-godiſche Godts-dienſt verlaten; Dog deſen Heyligen Biſſchop de dreigementen van dit woedende volk weinig agtende, volharde met allen yver het woord der Zaligheid aan dit onchriſtlijk volk te verkondigen. Maar deſe beulen, even als ſlangen die haren oren geſtopt hadden, blijvende hartnekkiglijk by 't gunt ſy van hunne vaders geleerd hadden, vielen met ſpieſſen en ſwaarden op deſe vroome Mannen aan, en tegen hun alle wredelijk woedende, ſo hebben ſy die op den 5. van de Maand Juny alle elendiglijk vermoord. Deſe Heylige Martelaars tot 52. in getal, volhardeden tegen deſe vervolgers, hun ſegenende voort kwaad dat ſy deden, en ſig ſelfs tot het Martelaarſchap op-offerende, ſijn alſoo tot Doccum voor den name Chriſti om 't leven gebragt; en vervolgens in den Hemel met de Palmtak der overwinninge gekroond. De Godloſe Frieſen wilden vervolgens het boek van deſen Heiligen Biſſchop aan ſtukken ſcheuren, om alſo het Chriſtelijke Gelove uyt hare Landen te verbannen; maar de Goddelijke kragt heeft egter het ſelve boek, waar in de Leere van 't ewige leven begrepen was, voor hare woede bewaard. Dit ſoo uytgevoerd zynde, ſo ſijn de wrede beulen van de moort deſer Heylige Martelaren wederom na huys gekeerd; om een Feeſt-dag over deſe hare overwinninge te vieren; dog ſiet, wat ongehoord Mirakel daar op gebeurd, want alle haar brood veranderde in ſtenen, welke tot gedagtenis van deſe Heylige Martelaren als nog bewaard werd. Dog ſommige Gelovige Chriſtenen hebbende 13. lichamen van deſe vroome Martelaren by een gegaderd, ſijn daar mede naar Utregt getrokken, en hebben deſelve eerlijk ter aarden beſteld in Sint *Salvators Monſter*; Maar het lichaam van den Heyligen *Bonifacius* is overgebragt na het Klooſter van *Fulda*, van de Order van den Heyligen *Benedictus*, in 't Stigt Ments; 't geen hy ſelfs niet lang geleden gebout hadde, in de Woeſtijne van Betonien, ter eren van ſijn onſterflijken naam; alwaar dien Heyligen Martelaar nog geroemd werd wegens ſijn heerlijke deugden, en met grote eerbiedigheyd van de Gelovige Chriſtenen beſocht werd.

Dus verre *Beka*: Maar wat Zeeland aangaat, daar mede en is het ſo breed niet; dewijl in gene, ſelfs in de allerverdagſte Monnikke Hiſtorien, enig ander vermaan van haar gedaan werd, als alleen van het verbreken van het Beeld van *Mercurius*, in en op het aankomen van St. *Willebord* tot Weſtkappel, zynde als doen de vermaardſte Koop-ſtad in Zeland, en ſijne Miraculeuſe beſcherminge jegens ſijnen aanvegter, die hem met een ſwaard in ſijn hals ſloeg, dat niet en konde door gaan, en hem niet en beſchadigde. *Vide Joann. Bezam in Willebrordo*

brordo Epifcopo 1. Het welk wy ftellen by de andere Mirakelen en wonderen,met en in het leven van St. *Willebord*, *Bonifaas*, en fijne gefellen, daar van der Monniken fchriften vol fijn, uytbefondert die van *Beka* en *Heda*, dewelke hun veler, fodaniger fabuleus fchryven gefchaamt hebben, en nogtans
12 wel beft hadden behoren te weten. Als daar zyn de Miraculeufe ontfankenis en geboorte van den H. *Willebord*, wiens vader genomt was *Wilgis*, en fijn moeder *Orania*, die een wonderlijk teken fag doen fy *Willebord* nog in haar lichaam droeg: Sy fag op een nagt in haar flaap een gefigt, dat'er een nieuwen Maan in den Hemel verfcheen, die half vol wierd, ende in een korten ftond wies tot de rondigheid haars vollen ligts, en viel eyntelijk feer haaftelijk in haar mond, fo dat al haar leden fchenen vol en klaar van ligt te wefen. Ontwakende, gaf fy het een Geeftelijk Priefter te kennen, die haar antwoorde, dat fy een foon in haar lichaam ontfangen had, dewelke van kleyn tot de volmaakte rondheid komende, met het ligt der Waarheid, de duyfternis der ongelover menfen foude verdryven, en tot kennis des eeuwigen ligts foude brengen, het welk alfoo in *Willebord* volbragt is. Sie voort *Joann. à Leydis, Chronic. Belgic. lib.* 2. *cap.* 2. & 3. Oude Hollandfe Chron. *divif.* 3. *cap.* 4.

II. Dat op fekeren tijd als Sint *Willebord* met fijn gefellen, in het gaan langs den Oever van de Zee, om de Kerken onder fijn Biffchoppelijk gebied behorende, te befoeken, feer dorften, vermits de wijnfleffe ledig was, en daar omtrent geen vers water en was, hy uyt medelijden omtrent den nood fijner gelovige gefellen, eener van defelve gebood een hutte op te flaan, en daar in een putte te graven; in welke hutte den H. *Willebord* alleen ingink, en fijn Gebed tot God dede, waar door uyt den brakken grond vers water vloeyde, daar uyt fy alle in overvloed mogten drinken; welke put als nog in feker Dorp Heiliger-loo, ofte Heyloo, vertoont wert, die van de Ingefeten aldaar Sint *Willebords* put genomt werd. *Vide Johann. Bekam. in Willebrordo* 1. *Joann. à Leyd. Chronic. Belgicum lib.* 1. *cap.* 26.

III. Dat St. *Suibert* met het teken van het Heylige Kruys, tot Hagefteyn in Zuid-Holland, een blinde fiende maakte, en dat hy eenen *Splinter* van *Oudegom*, die in de Lek verdronken was, en nog een klein Kint wederom van den doden opwekte, *Joann. a Leydis, Chronic. lib.* 2. *cap.* 12. *Vinshemii Chron. van Vriefland*, 2 *boek*, *pag.* 59.

IV. Dat den H. *Wolfranus*, op den weg na Friesland, feker *Onno*, zijnde een Jongman, dewelke op het gewurpen ofte gevallen lot, tot fijn onfchuld was opgehangen, wederom levendig maakte, *Ubbo Emm. Rer. Frificar. lib.* 4. *ad annum* 716. *Vinshemii Chron. van Vriefland*, 2. *boek*, *pag.* 61. met fijn mede-gefellen op Zee voer, om naer Vrieflant over te gaen, en den tijd was dat hy de Miffe moft fingen, op het uyr dat daar toe gefchikt was, het fchip begon ftil te leggen, en als den misdienaar de Kelk aan den Priefter foude overgeven, de felve in de Zee liet vallen, dewelke door kragt van het Gebed van *Wolfranus*, defelve Kelk wederom uyt de diepte der Ze opquam, en aan des Dienaars hand bleef hangen. *Joann. a Leydis Chronic. Belgic. lib.* 2. *cap.* 21.

V. Dat beyde de *Ewalden* in Neder-Saxen den eenen door fteken, en den ander gelebraakt, in den Rijn fijn geworpen, hare lichamen wel veertig duyfent paffen tegens de ftroom quamen opdrijven, ter plaatfe daar hare Mede-gefellen haer onthielden, en een groot ligt quam te fchijnen, over de plaatfe daar fy lagen, een der felver fig in der nagt openbaarde aan yemand van der felven Gefellen, feggende dat hare lichamen daar lagen, daer hem die heldre en ligte ftrael vertoonde, alwaar de felve lichamen wierden gevonden, en als Heylige Martelaren aldaar ter plaatfe wierden begraven, *Joann. a Leyd. Chronic. Belgic. lib.* 2. *cap.* 8.

VI. Dat den felven *Willebord*, op fijne reyfe in't befoeken der Kerken, twaalf arme Gefellen uyt fijn fleffe te drinken gaf, en de fleffe even vol bleef; foo dat'et Water in fijn fleffe in Wijn veranderde, foo dat veertig perfonen, uyt vier matelijke fleskens van den felven *Willebord* haar bekomfte en genoegen konden drinken. Ook dat hy in een Munnike Celle, met fijn ftaf in feker ledig vat te fteken, het vat van goeden Wijn dede overvloeyen, dat de Wijn over de vloer liep, *Joann. a Leyd. Chronic. lib.* 2. *cap.* 27. 28. & 29.

VII. Dat na de Martelarye van St. *Bonifaas* en fijne mede-gefellen, by Doccum in Vriefland, de woedende Vriefen in de Schepen der H. Mannen quamen, daar fy niet anders en vonden dan het Boek der Heyliger Euangelien, haar lijtkoft, en Klederen, welk boek fy meenden te fcheuren en vernielen, maer en konden niet, en namen haar Koft en Klederen mede, dog t'huys komende om een feeftelijken dag over hare overwinninge te maken, haar-luyder Brood in fteen verandert was; fy nu in volle baldadigheyt dronken geworden zijnde, hebben onderlinge twee-dracht gekregen, en wredelijk met het felve moort-geweer daar fy defe Heylige mannen mede gedood hadden, malkander om 't leven gebracht. *Johann. Beka in Bonifacio II. Pontifice*, *Joann. a Leyd. Chron. lib.* 3. *cap.* 17. *Oude Hollandfe Chron. Divif.* 3. *cap.* 24. *Petr. Vinshemii Chronijk van Vriefland*, *het* 2. *boek*, *pag.* 71.

En ontallijke diergelijke mirakelen en wondervallen meer, alhier te lang om te verhalen, dewelke wy alle voor loutere verdigtfelen houden, want al is 't dat God de Heer de eerfte beginfelen van den Chriftelijken Godsdienft in defe Landen op een feer wonderlijke wijfe heeft doen invoeren, en de eerfte Kerken van Orienten, benevens de Predicatien wonderlijk heeft doen voortfetten, fo en kun-
nen wy nogtans defe of gelijke verfierde wonder- 13
vallen niet voor waarheid aannemen, en agten de felve niet meer als loutere fabelen, en verdigtfelen van gewaande Heiligheid, der ongeleerde Monniken, foo dat ons wel degelijk verwondert, de eenvoudige flegtigheyd van *Johan vander Beek*, en *Ubbo Emmius*, *Rer. Frific. lib.* 4. dewelke eenige en wel de ongerijmfte der felver aangenomen, en voortgefchreven hebben; en voornamentlijk *Ubbo Emmius*, dewelke wel duydelijk fodanig wangelove tegen-fpreekt, en in andere faken t'enemaal verwerpt, als hy feid: *Quorum commemorationem confulto omitto, ne Hiftoriam fcribere profeffus, fabulas pro ea obtrudere lectori velle videar.* Dat is: Het Verhaal van defelve, flaan wy met voor-

dagt

dagt over, op dat wy, dewelke voor hebben een waaragtige Hiſtorie te ſchrijven, in plaats van dien niet als fabelen ſouden ſchijnen voort te willen brengen.

[d] *Aan de Duytſe Kerken overgebragt,*] Aan de eerſte Kerken van Trier, Tongeren en Keulen, daar van in 't voortgaande Hooft-ſtuk.

14 [e] *In het Landſtands beſtier,*] Voornamentlijk tot Utregt, daar den Biſſchop ſig in alle Wereldſe ſaken heeft ſoeken in te dringen, en van ouds een gemengde regering geweeſt is, ſoo verre dat ook den Biſſchop het Wereldſe ſwaard heeft aangedaan, en om het Werelds-gebied, byſonderlijk tegens de Graven van Holland, oorlog gevoerd heeft.

[f] *Tuſſen de Graven en Biſſchoppen van Utregt,*] Vele en ſware oorlogen, dewelke hier naar in 't byſonder werden opgetelt en verhandelt.

15 [g] *Opper-hoofden en Over-Prieſters,*] *Numa Pompilius*, de IIde. Rooms-Koning, heeft de Opper-Prieſters ingeſtelt, en de ſelve magt tot Godsdienſtige ſaken gegeven. *Numa Pontificem legit, eique ſacra omnia exſcripta exſignataque attribuit, quibus hoſtiis, quibus diebus, ad quæ Templa ſacra fierent. lib. Hiſtor. ab Urbe condita lib.* 1. *cap.* 19. 20. *Pontifices dicti a poſſe & facere, inquit Varro*, van hun volſlagen magt alſoo genomt, by ons Over-Prieſters, deſe wierden tot vier in getal geſtelt, dewelke uyt de *Patricii*, dat zijn de Geſlagten der Roomſe eerſtelingen, gekoren wierden, die daar na tot vijf, daar na tot agt zyn vermeerdert, ſo uyt de Roomſe eerſtelingen, als uyt de gemeente te verkieſen, daar van vier *Augures*, ofte Over-Prieſters der Voorſeggingen, van toekomende gevallen; en vier *Pontifices* ofte Biſſchoppen, die het algemeen gebied over Geeſtelijke en Godsdienſtige ſaken ſouden hebben, die daar na tot vijf Offer-Prieſters, alle uyt de Gemeente te verkieſen, vermeerdert en verandert zijn, het welk als by de *Patricii* en Roomſe eerſtelingen qualijk werd opgenomen, is het ſelve getal met gelijk getal uyt de *Patricii* vergroot, en om dat het getal der Offer-Prieſters in een on-effen getal ſoude beſtaan, ſijn deſelve tot 9. in getal gemaakt, ſo datter agt Biſſchoppen en negen Offer-Prieſters waren, *lib.* 10. *cap.* 6. Tot dat *Luc. Sylla* als *Dictator*, en Roomſe mogentheyd, deſelve tot 15. Offer-Prieſters, en 15. Biſſchoppen ofte Over-Prieſters vermeerdert heeft, *Florus Epitom. Livii* 89. Als deſe Over-Prieſters en Biſſchoppen te ſamen vergadert waren, wierd het ſelve genomt het Algemeen *Concilium Pontificum*, ofte Vergadering der Over-Prieſters: *Teſte Cicerone ad Pontifices pro domo, & de haruſpicum reſponſis.*

16 Deſer Overprieſters-ampt beſchrijft *Dioniſius Halicarnaſſæus Romanor. Antiquitat. lib.* 2. aldus: *Pontifices de omnibus cauſis ad ſacra pertinentibus judicant, tam inter Magiſtratus Sacrificos, quam inter privatos homines, novaſque leges de Sacris, arbitratu ſuo condunt, ſicubi deſtituuntur ſcriptis legibus. Et Magiſtratus penes quos Ceremonia ſunt ac Sacrificia, Sacerdoteſque omnes examinant, miniſtros quoque Sacrorum in officio continent, ne quid præter ſolennes ritus faciant, A profano etiam & imperito vulgo conſuluntur de cultu geniorum, ac geniorum aliiſque relligionibus, quod ſi quem animadvertant præſcripta ſua contemnere, enim mulctant pro delicti magnitudine. Ipſi nullius poteſtati ſunt obnoxii, nec tenentur ad reddendam rationem vel Senatui vel populo, id genus Sacerdotes ſivi ſacri doctores ſive Sacrarum legum conſulti, ſive Sacrorum cuſtodes recte dicendi ſunt. Ego Hierophantas noſtris appellari dixerim, in defuncti locum alius ſolet ſurrogari, non populi ſuffragio, ſed qui collegio maxime videatur, idoneus, ex omni numero, nec niſi inauguratus ad Sacerdotium admittitur. Dat is:* De Biſſchoppen oordelen van alle Gods-dienſtige ſaken, ſoo wel onder de Offer-prieſters en Geeſtelijke Overheid, als over andere. Sy geven nieuwe Wetten, daar ſy geen genoegſame geſchreven vinden, na haar goeddunken, ſy onderſoeken op de Overheid der Ceremonien, het Offer, en de Offer-prieſteren, en ſy houden de Geeſtelijke dienſtelingen in goede ordre, dat ſy niet buyten haar gewoonlijke dienſten doen. Sy werden ook van de ſlegte en onkunde luyden beraden, van Gods-dienſtige, Geeſtelijke en Religieuſe ſaken; Indien ſy jemand vinden die hare inſtellingen veragt, dien ſtraffen ſy na gelegentheid van misdaat, ſy ſelf ſtaan onder geen gebied van Hoger-magten; en ſijn niet gehouden reekenſchap te geven aan den Raad, of aan het Volk, van haar-luyder doen. Deſe mogen wel Prieſters, Gods-geleerden, en Heilige beſorgers genomt werden; wy ſouden al-beſchikkers en volmagtige ſeggen; in des afgeſtorvens plaats werd wederom een ander verkoren, maar by haar ordre ſelf, uyt die gene dewelke ſy voor de bequaamſte oordelen, en werd deſelve niet als wettelijk beveſtigd, en tot de bedieninge van het Prieſter-ampt aangenomen; welke manier van doen, als nog by de Rooms- ofte Paus-geſinde werd onderhouden.

[h] *Pontifex Maximus,*] *Ita dictus, uti vult Dio-* 17
niſius Halicarnaſſ. Antiq. Romanor. lib. 2. *Quod Maximarum rerum quæ ad ſacra, & quæ ad Relligionem pertinent judex eſſet & vindex Contumaciæ Privatorum & Magiſtratuum*, die wel het Opper-hooft over de andre Biſſchoppen ofte Overprieſteren was, dog ſonder deſelve niet nieuws en konde beſluyten, hy wierd eerſt uyt het lichaam van deſelve Biſſchoppen tot hun Opper-hooft verkoren, met toeſtemminge van het gemeen, gelijk dat doorgaans by *Livius* te ſien is. Een geruymen tijd is ook deſelve buyten het ſelve lichaam, en niet als uyt de *Patricii* en geſlagten der Roomſe eerſtelingen verkoren, welkers waardigheden met het gemeen vermengt zynde, heeftmen ook deſelve *Pontifices Maximi* ſonder onderſcheid uyt de Gemeente verkoren, deſelve gelijk als de andere Biſſchoppen, wierden uyt en by het lichaam van de Biſſchoppen ſelfs verkoren, ſedert de eerſte inſtellinge van *Numa Pompolius*, den tijd van omtrent 650. jaar, dat *Cn. Domitius Tribunus Plebis*, Over-hooft der gemeente was, dewelke niet goed Prieſters, om dat ſy hem in plaats van ſijn vader te verkieſen, voor by gegaan waren, door een voorgeſtelde Wet het regt tot de verkieſinge des Prieſterdoms, aan de gemeente overbragt. *Sueton. Tranquill. in Nerone cap.* 11. *Ut paulo altius repetam Atavus ejus (ſc. Neronis) Cn. Domitius in Tribunatu Pontificibus Offenſior quod alium quam ſe in Patris ſui locum cooptaſſent jus Sacerdotum ſubro gandorum à collegiis ad Populum tranſtulit.* Het welk by *Luc. Sylla Dicta-*

 tor,

tor, die het met de Roomse eerstelingen hield, tot
een gemengde verkiesing tussen de *Patricii*, en de
gemeente, elks half en half, gebragt wierd, soo ging
het ook met de verkiesinge van de *Pontifices Maxi-
mi*, dewelke nu uyt de *Patricii*, en dan uyt de ge-
meente sijn gekoren geweest. Tot dat *T. Labienus*,
die het meer met de *Patricii* hield, de verkiesinge
van de *Pontifices*, en by gevolge ook van den *Ponti-
fex Maximus*, aan de *Patricii*, en ouden Roomsen
Adel bragt, onder het Burgermeesterschap van
Cicero en *M. Antonius*, volgens tuyg van *Dion.
Caff. Rer. Romanar. lib.* 37. Tot dat onder den
Kaisar *Augustus* al deselve wetten vernietigt zynde,
de verkiesinge in 't eerst wederom aan de vergade-
ring self gekomen is; Dog naderhand hebben de
Roomse Princen die magt aan haar selven gehou-
den, en ook hun selven tot *Pontifices Maximus*
doen verkiesen.

18 [i] *Ook den Kaisar Julius*,] Na de dood van *Me-
tellus Pontifex Maximus*, Is den Kaisar *Julius* tot
het selve Opper-priesters-ampt verkoren, daar van
Suetonius in Julio cap. 13. aldus schrift: *Deposita
Provinciæ spe, Pontificatum Maximum petiit, non
sine profusissima largitione. In qua reputans, Magni-
tudinem æris alieni, cum mane ad Comitia descen-
deret, prædixisse matri osculanti fertur, Domum se
nisi Pontificem non reversurum, atque ita potentissi-
mos duos competitores, multumque ætate ac dignita-
te antecedentes superavit, ut plura ipsa in eorum tri-
bubus suffragia, quam uterque in omnibus tulerit.*
Dat is: Buyten hope sijnde van de aanbiedinge der
Provincien, stond hy na het Opper-priesterschap,
niet sonder grote geschenken; deswegen hy hem
daar op verlatende; des morgens opstaande, om na
der gemeenter vergadering te gaan, met een kus
van sijn moeder afscheyde, en seyde, dat hy niet
anders als *Pontifex Maximus* soude t'huys komen.
Dus is hy twee van sijne mede-versoekers, hem in
magt, jaren, en waardigheid te boven gaande,
voor gestelt, en voor by gegaan, met dat hy alleen
meer stemmen had als sy beyde te samen. Hier uyt
kan men sien dat doen wederom de verkiesinge van
het Opper-pontificaat aan de gemeente stond, sij-
ne tegendingers waren *Q. Catulus* en *Servilius
Isauricus*, oude bedaagde, en van lange Burger-
meester-luyden, daar hy eerst in het aankomen
van minder bedieninge, en nog maar 28. Jaren
oud was. Na de dood van *Jul. Cæsar* heeft *Marcus
Lepidus* sig selven met geweld tot het hoge Ponti-
ficaatschap ingedrongen, het welk na sijn dood
by den Kaisar *Augustus* sodanig is aangenomen,
dat hy het selve, schoon hem genoegsaam aange-
boden, by het leven van *Lepidus* noyt en hadde
begeert, volgens tuyg van *Suetonius in Octavio
capit.* 31. en is soo voort verstaan, dat die geene
dewelke het hoogste gebied over alles had, ook het
opper-gebied over Gods-dienstige en Goddelijke
saken toe quam.

19 Derhalven alle Roomse Kaisaren naar *Augu-
stum* het hoge Pontificaatschap bekleed hebben;
immers den naam en titel gevoert hebben; onder
het beleid van den Bisschop van de Kerk van Ro-
men, die het selve als haren Vicarius, en Suffra-
gaan bediende.

[k] *Kaisaren die de Christenheid*,] Dit is een seer
groot en magtig Collegie geworden, en gelijk als
nog tegenwoordig met grote middelen en inne-
komen begiftigt, het welk tot Romen in staat ge-
bleven is, tot de tijd van den Kaisar *Theodosius*,
den naam van grote Gods-dienstigheid, en nau-
keurig ondersoecken van het Christen Geloof, de-
welke van *Gratianus*, benevens sijn broeder *Va-
lentianus*, Kaisar van het Wester-rijk, in 't Jaar
379. soo andre tellen 381. tot Kaisar van het Oo-
sterrijk gestelt wierd. By welkers tijd volgens tuyg
van *Zosimus*, (dewelke omtrent dien tijd geleeft 20
heeft) dit Collegie gants verandert is, de *Augu-
res* en Voorseggende Offer-priesteren, als super-
stitieuse by-gelovige sijn afgeset, en alleen de en-
kel Gods-dienstige en Christ-gelovige Priesteren
en Bisschoppen gebleven zyn, en alle hunnen rijk-
dom, en besit van goederen, die sy in grote me-
nigte vergadert hadden, aan den Wereldlijken
Staat veroordeelt, en heeft den Kaisar *Gratianus*
aller-eerst het hoge Pontificaatschap ontseid; Se-
dert dien wel een *Pontifex Maximus*, en over-
hooft over de andere Bisschoppen geweest is, maar
sodanig bepaalt gebleven, dat hy sonder des Kai-
sars believen, en alvorens daar op gehad en ge-
houden een generaal Concilie, en Raads-besluid
van alle de Bisschoppen, te samen niet nieuws en
mogten invoeren; als breder te sien by den selven
Zosimus, en andre Schryvers van dien tijd.

[l] *Den Kaisar Phocas*,] Meer een Tiran als een 21
Kaisar, heeft niet alleen *Mauritium* sijn voorsaat
gedwongen afstand van de Kroon te doen, maar
heeft hem op den 24. Novemb. 602. met sijn broe-
der en vijf soonen doen vermoorden, en de Kai-
serinne *Constantina* met haar vijf dogteren in de
vry-plaats der Kerke ontvlugt zynde, heeft desel-
ve vijf jaren daar na doen onthalsen. Als breder te
sien by *Paulus Diaconus Histor. Miscell.* 17. *cap* 52.
& 57. van desen *Phoca* heeft den Bisschop *Bonifaas*
de LXVII. opsiender van de Kerke van Romen,
door groot aanhouden versogt en verkregen, dat
hy en sijne navolgers souden zyn Over-Bisschop-
pen der gantse Christenheid, en het hooft der
Kerken; het welk hem *Phocas* te ligter toestand,
om dat *Cyriacus* den Patriarch van Constantino-
pelen hem tegen was, en hem de moord aan *Mau-
ricio* begaan, niet en wilde vergeven, het welk
by die van Occidenten en voornamentlijk den
Roomsen Bisschop door de vingeren sag, en sijne
regeringe goedwillig had aangenomen. De rede-
nen dewelke den Bisschop inbragt, waren, dat ge-
lijkerwijs de Stad Romen was een moeder en eer-
ste stoel des Rijks, ook in gelijker voegen behoor-
de en moeste hebben de eerste stoel in den staat van
de Religie en Kerkelijke saken. Soo is *Bonifaas*
de III. en LXVII. Opsiender van de Kerk van
Romen, de eerste dewelke van de oude Schryvers
Papa Romanus, dat is Paus van Romen genomt
werd. Van dese sake schrijft *Merula*, in sijn Tijd- 22
tresoor op het Jaar 605. uyt *Paulo Diacone*, *Regi-
none* en *Sigeberto*, aldus: *Hic Focas, rogante Papa
Bonifacio, statuit sedem Romanæ Ecclesiæ, ut ca-
put esset omnium Ecclesiarum, quia Ecclesia Constan-
tinopolitana primam se omnium Ecclesiarum scribe-
bat.* Dewelke ook by *Philipp. Cluver. Epitom. Hi-
storiarum* op het Jaar 611. onder den Kaisar *Phocas*
werden bygebragt, dog is het selve by gemelte
Schryvers op de aangetekende plaatse niet te vin-
den

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

den. Den genoemden *Bonifacius* het ſelve regt verkregen hebbende, heeft, om het ſelve bekent te maken, een Synodale vergaderinge doen beleggen, alwaar verſchenen LXII. Biſſchoppen, XXX. Prieſteren, en III. Diaconen, meeſt uyt Italien, die deſelve voorgenoemde magt over andere Kerken gewoon ſijnde, den ſelven *Bonifacius* ten gevalle, volkomentlijk hebben toegeſtaan, by welk Concilie ook verſtaan is, dat niemand ſig ſoude ondernemen een nieuwen Biſſchop te kieſen, of ſtemmen daar toe te kopen, dewijl de ander nog in 't leven was, ook datmen tot geen nieuwe verkieſinge ſoude treden, dan den derden dag verſtreken zynde, en dat de nieuwe verkieſinge ſoude geſchieden, ſo by de Geeſtelijkheid, als by de Gemeente, en deſelve voort ſoude werden beveſtigt, niet alleen by de Magiſtraat en Overheid, maar ook by den Paus van Romen, met deſe woorden: *Volumus & jubemus*, wy willen en gebieden. Sie van alle 't gene hier vooren verhaalt, breder by *Aimoi. lib. 4. cap. 4. Marian. Scot. lib. 2. Ætate 6.* daar de bygebragte woorden van *Merula* werden verhaalt, en ook van het voor-verhaalde Concilie gewag gemaakt werd. *Konradus à Lichtenau, Abbas Urſpergenſis Chronic. Bonifacius, cujus Rogatu Phocas conſtituit idem Romanæ & Apoſtolicæ Eccleſiæ eſſe caput omnium Eccleſiarum: Nam antea Conſtantinopolitana Eccleſia ſe ſcribebat primam omnium. Poſt quem alius Bonifacius, qui fuit a Beato Gregorio IV. cujus item rogatu idem Bonifacius juſſit in veteri fano, quod Pautheon dicebatur ablatis idololatriæ ſordibus Eccleſiam, beatæ ſemper Virginis Mariæ, & omnium Martyrum fieri. Dat is: Bonifacius*, op wiens verſoek *Phocas* den Roomſen Apoſtoliſen Stoel, tot het hooft van alle Kerken geſtelt heeft, na den welken een tweden *Bonifacius*, de IV. na St. *Gregorius* geweeſt is, op ſijn aanhouden, den ſelven *Phocas*, ſekre Kapelle, dewelke Pantheon genomt, alle de Afgodiſe vodden heeft uytgeworpen, en deſelve tot een St. *Maria* en Heilige Martelaars Kerk gemaakt heeft. *Vide porro Anaſtaſium Bibliothecarium, Bedam, Ivonem honorium Auguſtodunenſem, Henricum de Erfordia, Vincentium Bellovacenſem, Sabellicum. Fl. Blondum, Babtiſtam Ignatium. Pomponium Lætum, Platinam & Onuphrium in vitis & faſtis Pontificum.* En alhoewel *Bonifacius* den Patriarch van Conſtantinopelen de twede plaats vergunt heeft, ſoo is egter tuſſen de Ooſter- en Weſter-Kaiſeren, om het ſelve primaat, een geduyrigen haat en twiſt geweeſt.

23 m *Menigvuldige Ordres*,] *J. Petrus Camus*, Biſſchop van *Belly*, en ſon *Traite de la Deſayropriations Clauſtrale, cap. 41.* telt deſelve tot 94. byſondre, ſoo Mans als Vrouwe-ordres.

Als daar ſijn I. *Die van de ordre van Benedictus, die in de Abdyen leven, den een van den ander afgeſondert, hebben geen andere Opper-Heeren als hare Abten, ofte Prælaten; Daar onder behooren, volgens de optellinge van Trithemius, over de vijfthien-duyſent, en na de tellinge van Folengius, ſeven-en-dertig-duyſent Abdyen, behalven nog veerthien-duyſent enkele Prioorſchappen.*

II. *Daar zijn ook Benedictijns, die in gemeenſchap metten anderen t'ſamen leven, waar onder de voornaamſte zijn die van Clugny.*

III. *Is de Vergadering van Mont-Caſſin, ofte van St. Juſtin van Padua, want die twee ſijn vereenigt, en hebben een en het ſelve Opperhooft.*

IV. *De Ordre van Camaldoli by St. Romuald ingeſtelt.*

V. *Die vande Cathuyſers, geſondeert door den Heyligen Bruno.*

VI. *Die van Ciſteaux begonnen door St. Robbert, Abt van Moleſme.*

VII. *Die van Valdombre door St. Gualbert.*

VIII. *Die van Montolins door den Geluck-ſaligen Bernardus van Sienne.*

IX. *Die van Fonteurauld.*

X. *Die van Val des Choux.*

XI. *Die van Val des Eſcoliers.*

XII. *Die van Chezaubenoiſt.*

XIII. *Die vande vergaderinge van St. Benoiſt, le Royal ofte van Valladolid in Spangien.*

XIV. *De Vergaderinge van onſe Lieve Vrouwe te Friccelans.*

XV. *De Gereformeerde Benedictijns vande Vergaderinge van St. Maur.*

XVI. *d'Ordre vande Celeſtynen.*

XVII. *d'Ordre van Grammond.*

XVIII. *d'Ordre vande Kruyſigers.*

XIX. *Die van 't H. Kruys, onderſcheyden van die vande Kruyſigers, want die zijn met Blaeu Turcx gekleed, dragende in haar hand kleyne Silvere Kruycifixen, en deſe gaan gekleed in een witte Rok, met een ſwarte Schouder-rok, geborduurt met een Kruys op de Borſt.*

XX. *De Canonnikken Reguliers van St. Auguſtijn, gekleet in 't ſwart, met een ſcharp van wit doek.*

XXI. *Die gekleet zijn in 't wit, met een kap op de rok, in Italien genaamt Camiſots.*

XXII. *De Canonikken Reguliers van St. Jan Latran, anders van St. Sauveur.*

XXIII. *d'Ordre vande Silveſtijns.*

XXIV. *Die van St. George de l'Algne.*

XXV. *Die van St. Ambroſius in 't bout.*

XXVI. *Die vande Gmellemiten, die tot een inſtelder gehadt heeft St. Wilhelmus, Hertog van Aquitanien.*

XXVII. *Die van St. Antony de Viennois.*

XXVIII. *Die van St. Ruff van Valentien in 't Dauphiné.*

XXIX. *Die van de Heremiten vanden Heyligen Hieronymus.*

XXX. *Een ander H. Hieronymus van Tezolo, onderſcheyden van de voorgaande.*

XXXI. *Ende een ander noch heel verſcheyden vande Hieronomyten in Spangien.*

XXXII. *d'Ordre der Canonnikken van de Hoſpitalen vanden Heyligen Geeſt.*

XXXIII. *d'Ordre van Premontré.*

XXXIV. *Die vande Bernabiten.*

XXXV. *Die vande Jeſuiten.*

XXXVI. *Die vande Sommatques, waar aan de Vergaderinge vande Chriſtelijke Leere vereenight is.*

XXXVII. *Die vande gebreckelijke Klerken.*

XXXVIII. *Die van de Klerken der Minnebroeders, ingeſtelt by den Paus Sixtus de V.*

XXIX. Die

XXXIX. *Die vande Klerken van de Moeder Gods, ter Vergaderinge van Lucques.*

XL. *d'Ordre der Brigittains.*

XLI. *Die van de Heremiten van St. Paul.*

XLII. *Die vande Ridders van St. Jan van Jerusalem, of van Maltha.*

XLIII. *Die van de Ridders van St. Jacob in Spangien, die hare regulen en eygene begeerten hebben; en waren eertijds als die van Maltha, maar hare wil van geschikte kuysheit is verandert door de Heylige Stoel, in die van een gehuwde kuysheyt, nochtans met die conditie, datse niet sonder achterdocht souden konnen sijn gesuyvert.*

XLIV. *Die van Calatrana.*

XLV. *Die van Alcantara.*

XLVI. *Die van Montesa.*

XLVII. *Die van Jesus Christus.*

XLVIII. *Die van Marians.*

XLIX. *Van Dheutoniques.*

L. *Van onse L. Vrouw van Carmel.*

LI. *Van St. Stephanus, waar van de Groot-Hertog van Toscanen Groot-meester is.*

LII. *Van St. Maurits, en van St. Lataris, waer van den Hertog van Savoyen het Groot-meesterschap van heeft.*

LIII. *Daar zijn in Italien meer vande Basiliens, die de regul van St. Basilius volgen, en waar van 't Hooft van die ordre is d'Abdye van Grotta Terrata.*

LIV. *De Carmeliten.*

LV. *d'Ordre vande Urselingen.*

LVI. *Die vande Reguliere Canunyckinnen.*

LVII. *Die vande Jacobininnen.*

LVIII. *Die vande Hospitalinnen.*

LIX. *Die vande Claristinnen, genaamt Veronisten.*

LX. *Die vande Urselinnen.*

LXI. *Die van onse Lieve Vrouwe.*

LXII. *Die van de verkondinge vande gelukzalige Jeanne, Coninginne van Vrankrijk, gekleet in 't graeuw en root.*

LXIII. *Die van de verkondinge van Genua gekleet in 't wit en blaeu, genaemt de Hemelsche.*

LXIV. *De Susters van St. Bege, in Vlaenderen.*

LXV. *Die van 't H. Sacrament in Vrankrijk.*

LXVI. *Die van de visitatie van de H. Maria, ingestelt by den gelukzaligen François de Sales, Bisschop van Geneve.*

Ik stel hier niet in ordre van optellinge de Priesters van de Oratorien der Vallicelle van Romen, die haar in Italien seer verre uytbreyden; nochte die van Vrankrijk, welke Vergaderinge in weynig tijds seer is verspreyt, hoewel dat volgens hare reglementen, sy in enige maniere leven, gelijk de Kloosters, die jaarlijks inkomen hebben.

Laat ons tegenwoordig sien de Lijste vande Bedelende Ordres: Waar van haar de Minnebroers verdeelen in verscheyde Tacken of Ranken, gelijk de Rivier de Nijl, dewelke Xerxes wilde doen uytdroogen, om deselve in sijn voorname specien te brengen.

Waar van de eerste is die vande Kloosterlijke Minnebroeders, Mitigez of Radouvins.

II. *Die vande Gereformeerde Conventen, of Rigides.*

III. *Die van de Observantynen, waar op die sijn gefondeert geweest, die men eertijds noemde Cesareen, Becquins, Collectijns, Broeders vande Gekapte, Broeders van 't Euangelium, Amadeens, Capraralles, Barrevoeters, Clerijnen, Clerinooten, Broeders vande Familien, Pascalisten, Alcantaristen, en verscheydere andere Ordres.*

IV. *De Recollets, in Italien genoemt Soccolants, en in Spangien Barrevoeters.*

V. *Die vande Heremijten van St. Franciscus vande Reformatie van Broeder Matheus Bachi, aan wien het gemeen een naam heeft gegeven, over-een-komende met haar Piramidische Kap, gelijk als die vande Minnebroeders, of Franciscaner Monnikken, ter oorsake van de koorden, daar mede sy om haar middel gebonden waren.*

VI. *Is die van Derdelingen, geen Wereltlijke, maar Kloosterlijke.*

VII. *Die van deselve Broeders, maar Gereformeert, en genaamt Broeders van Penitentie van de derde Ordre van St. Franciscus vande nauwe en reguliere Observantie, seer verkort in hare benaminge.*

VIII. *Die vande Susters van St. Clara, in Ordre hebbende een particuliere regul, en is de twede der drie Regels, gemaakt by St. Francoys.*

IX. *Die vande Dochters der Passie, geregeert by de Franciscaner Heremyten van Broeder Matheus Baschi, die de eerste regulen van St. Franciscus volgen.*

X. *d'Ordre vande Preek-Broeders, of Kloosterlijke Dominicanen.*

XI. *Die vande Gereformeerde van de selve Ordre, die door een generale Vicaris, en particuliere instellinge van haar reformatie werden geregeert.*

XII. *Is die vande gemitigeerde Carmeliten of geschoeyde.*

XIII. *Die vande Barrevoeters.*

XIV. *Die vande Weder-geschoeyde, wel verstaande vande Gereformeerde geschoeyde.*

XV. *Die vande Heremyten, Kloosterlijke Augustijnen, die eertijts is verdeelt in veele Vergaderingen van Fabalen, van Brittijns, Illicitarnen, vande Kooldragerse, vande Pernzijnen, die van den Bergh Orthon, de Basistelle, de sagte of la Douzelle, de Zampane de Dalmatijcque, de Paulijne, dese alle hebben haar in een gemitigeerd Convent samen gevoegt.*

XVI. *Die vande vergaderinge vande Augustijners en Lombardiers.*

XVII. *Die vande Gemeenschap van Bourges.*

XVIII. *Die vande gereformeerde Augustijnse Barrevoeters.*

XIX. *Die vande Ordre van Dankbaarheit.*

XX. *Die vande gereformeerde vande selve Order, welke particuliere Opper-hoofden van hare reformatie hebben.*

XXI. *Die vande Drie-eenigheden over de verlossinge der Slaven.*

XXII. *Die vande selve Drie-eenigheden, ongeschoeyde Gereformeerde.*

XXIII. Die

XXIII. *Die vande ſelve ongeſchoryde Gereformeerde.*

XXIV. *Die vande Theatynen.*

XXV. *Die vande Ieſuyten, vanden Huyſe genaamt Profeſſie.*

XXVI. *Die vande Mininen, van St. Franciſcus van Padua.*

XXVII. *Die vande Dienſtbaarheyt.*

XXVIII. *Die vande Ieſuiten van St. Hieronymus, ingeſtelt by St. Ian Colomban.*

XXIX. *Is die vande Liefde.*

XXX. *Is die men in Italien noemt*, Doet goedt voor u: *door dien ſy alſoo ſeggen alſſe gaan bedelen.*

XXXI. *Is die van de ordre die men noemt* laten wy goet doen, dewijl wy den tijt hebben, *om de voorgaande reden.*

XXXII. *Zijn de Kruys-broeders.*

XXXIII. *Is die vande Broeders vande doodt.*

XXXIV. *Is die van de groote quantiteyt Heremyten, ontſangen by de ordinairen die de hele Werelt door gaan bedelen.*

Die geene welke expres geſchreven hebben van den oorſpronk van die Inſtitutien, voegen nog veel andere daar by, die ik mene dat ſouden geſtelt konnen werden onder de Orders hier vooren gemelt; welke alle hebben haar byſondere Klederen, Inſtellingen, Reglementen, Jurisdictien, Regeringen, en verſcheyde Opper-Hoofden, in ſulker voegen, dat deſelve wel kleyne Republijken, of diſtincte Monarchyen repreſenteren, niet in 't ſtuk van 't Geloof, maar na de Kloosterlijke Politie en Diſcipline der ſelve.

n *Verſcheide Landſchappen en Koninkrijken,*] In de Roomſe Regiſters werden gemelt de volgende Rijken, als het Koninkrijk Napels, en beyde Sicilien, Arragonien, Sardinien, Jeruſelem, Engeland, Yerland en Hungaryen, dewelke de Roomſe Kerke huld en manſchap ſchuldig zijn, en daar over den Paus van Romen nog ſijne prætenſien maakt; Daar van Napels en beyde de Sicilien nog tegenwoordig huld en manſchap doen. Wat
24 aangaat Arragon, dien-aangaande maakt den Paus van Romen ſijn regt daar op, dat *Petrus* II. Koning van Arragon, als hy tegens de beyde Eylanden Majorque en Minorque, dewelke van de Sarracenen vermeeſtert waren, ſijne magt vergaderde, en de Januenſen en Piſanen, dewelke tegen malkanderen waren opgeſtaan, wederom ſogt te vereenigen, en tot ſijne byſtand te krijgen, en om die ſake tot den Paus *Innocens* de III. reyſde, op den 21. Novemb. 1208. van den Biſſchop *Portuenſis* geſalft, en van den Paus tot Koning gekroont wierd, met magt dat hem deſelve Kroon in ſijn eygen Rijk, door den Aarts-biſſchop van *Tarracon*, als een Geſante van den Paus, ſoude opgeſet werden, waar over hy hem enige goude kronen jaarlijks aan den Paus voor de huldinge verſchuldigde; daar de Ingeſetenen van Arragon haar tegen ſtelden, dat alhoewel de erkenteniſſe van eenen jaarlijkſen chijns-penning een Opper-hoofdige magt ſchijnt mede te brengen, en by den Koning voor ſijnen Koniklijken Titel belooſt is, en betaalt wert, hy daar door het Rijk, dat altoos een vry en niemand onderhorig Rijk geweeſt is, de magt en onderhorigheid van den Paus heeft mogen onderwerpen.

De ander Pretenſie is op het Rijke van Sardi- 25
nien, dat door toedoen van den Paus, de Januenſes en Piſanen de Sarraſenen het ſelve Eyland ontnomen hadden, en ſy daar over van den Paus met het beſit van het ſelve verleyd, en in huld en manſchap zyn ontſangen; daar over tuſſen den Piſanen en Januenſen is verdragen, dat ſy-luyden den buydt ſouden behouden, en het beſit van het Eyland aan den Piſanen ſoude blijven, het welk haar door huldinge van den Paus *Calixtus* de twede is beveſtigd; volgens het ſchryven van *Leander*, in ſijn Beſchryvinge van Italien; het welk niet lange in ſtand en bleef, want als de Piſanen met Kaiſar *Frederik de II.* tegens den Paus *Gregorius de IX.* aanſpanden, zyn ſy in 't Jaar 1227. van het ſelve Eyland afgejaagd, het welk door *Bonifacius de VIII.* aan Koning *Jacob* van Arragon, onder huld en manſchap te Leen gegeven, en opgedragen is, daar over tuſſen den ſelven, en de Ingeſetenen van het Eyland, die hem niet en wilden aannemen, nogte als een Vaſal van den Paus erkennen, voor dat ſy eintelijk van hem verjaagd, hy meeſter van het ſelve Eyland geworden is.

Daar aan volgt het Rijk van Jeruſalem, 1. Om 26
dat het Rijk van Sicilien door het Huwelijk van *Frederik de I.* Koning van Sicilien, met *Violanta*, de dogter van *Johan*, Koning van Jeruſalem, met het Rijk van Hieruſalem is verheelt en vereenigt, het welk onder de magt van den Paus behoorende, by gevolg mede het Rijk van Hieruſalem onder de magt van den ſelven Paus, en het regt van Arragon gevolgd is; het welk nogtans niet en volgd. 2. Dat *Nicolaus de IV. Karel de II.* in 't Jaar 1289. tot Koning van beyde Sicilien en Jeruſalem heeft gekroont. 3. Dat vermits *Johanna de I.* Koninginne van Napels, in 't Jaar van 1380. aan *Otto*, Hertog van Brunswijk Troude, die geen vriend van den Paus was, *Urbanus de VI. Karel van Dyrach*, den eenigſten mans oir van *Karel de I.* tot Koning over beyde die Rijken kroonde. 4. Dat de ſoon van *Frederik de III.* het Rijk by Sententie van *Gregorius de II.* is aangekomen. Welke Bewijs-redenen nogtans ſoo volkomen niet en ſchijnen, want, dat het Rijk van Hieruſalem met Sicilien door Huywelijk vereenigt is, daar uyt en volgt niet dat het van het ſelve regt en onderhorigheid met Secilien geworden is, en de Kroning ſelf en maakt geen verband, dewelke niet anders en is als Ceremonie en pligte tot beveſtinge van een ſake; Soo ook aan de Sententie van den Paus niet en werd getwijffelt, maar de vraag is of deſelve wel en na behooren is geweſen?

De 4. Pretenſie is Engeland en Hierland, om 27
dat de Koningen van Engeland en Hierland in 't Jaar 1212. haar ſelven tot Vaſallen en Tributariſſen van den Paus gemaakt hebben, en dat den Koning van Engeland in Jaar 1340. het Rijk den Paus heeft onderwurpen, met een *Homagium* van een pond Steerling op elke Haart-ſtede, een ſchattinge van Sint *Pieter* genomt werd. 2. Dat den Koning *Johannes*, voor den doodſlag aan ſijnen Neve *Artum* Koning van Bretangien, re bereren, aan den Paus, boven het Sint Peters-geld belooft heeft op Sint *Michiels-dag* te betalen duy!ent marken Ster-

lings, en met toestaan van de Hertogen, Graven en Baronnen van het Rijk, hem als sijnen Vasal, huld en manschap gesworen heeft, in tegenwoordigheid van den Arts-bisschop van Kantelbern; Daar van de authentijke Bulle in het Vaticaan te Romen te sien is, dog hedensdaags en werd het selve by het Rijk van Engeland, het welk t'enemaal aan den herstelden en regtsinnigen Godsdienst verknogt is, (sodanig dat den Koning den Titel voert van Beschermer des Geloofs,) niet met allen geagt. I. Dat de aangenomen huld en manschap by den Koning *Joannes* gedaan, niet anders is als een particulier en bysonder verband, dat alleen personeel is, daar mede het Rijk niet en kan werden beswaard: Dat die Schryvers de welke het selve melden, het met den Paus houden, en het gene uyt de Archiven van den Paus werd voortgebragt, niet genoeg en is, menen de Engelse tot soo een sake te beweren, want soo als een private schriftuyre voor den schryver geen geloof en heeft, soo en heeft ook geenderhande schrift dat uyt het schryven van den Paus werd voortgebragt, eenig geloof, jegens de een of d'ander Prince, ofte Vorst, ten sy het met andre adminiculen en behulp-middelen werde gesterkt. II. Dat genomen het selve al waar mogte wesen, soo en soude het de navolgers van den voornoemden *Johannes* niet kunnen verbinden, alwaar het soo, dat het by het Rijk, 't welk nimmermeer en sterft, was bevestigt, om dat het Rijk is als een Wees-kint, het welk niet tot sijn nadeel kan verbonden werden. III. Dat den herstelden Gods-dienst en Religie, de welke by de Engelse voor vast werd gehouden, geen sigtbaar Opper-hooft der Kerken, veel min eenen sterffelijken Over-heer der Koningen erkent.

28 De 5. en laatste indragt was op het Koninkrijk van Hungarien, waar over den Konink *Lancelot*, den Paus onderhorigheid belooft heeft; daar by komt dat *Stephanus* de I. van die naam, als Koning van Hungarien soude hebben ontfangen, volgens het schryven van *Cartaasius*, in het leven van *Stephanus* de II. dat *Ludovic.* de II. Koning van Hungarien, over den tegenstand en ongehoorsaamheid van des Paus Gesant, in 't Jaar 1280. in den Ban gedaan zynde, de herstellinge daar van met hondert mark silver 's jaars belooft heeft te boeten; Dog dit werd geschreven by *Marta*, *in Libro de Jurisdictione*, de welke so veel geloof daar in niet gegeven en werd; En is het verkrygen van een Koninklijken naam, dat het selve eenige onderhorigheid voor het Rijk soude kunnen maken, en den naam en titel altoos van het recht van het Rijk self onderscheiden. Buyten desen strekt sig het gewaande recht van onderwerping van den Roomsen Paus nog verder uyt, tot en over alle Wereldlijke magten, om dat hy is den Vicarius en Stede-houder van den Heiligen *Petrus*, en twee swaarden voerd, een Geestelijk en een Wereldlijk; Daarom hy het Opper-gebied over het Roomse Rijk sig selven aanmatigt, hem toe te komen, volgens tuyg van *Platina*, over het Rijk van Spanjen; Van *Ioach. Kluten in Syllog.* over Francien; Van *Marta de Iurisdictione*, over Russien; Van *Stenchus*, over Schotland; Van *Polidorus Virgilius lib.* 17. over Polen, Denemarken, Croatien, Dalmatien, gants Africa, en alle de oorden des Werelds. *Alexander de IV.* heeft de nieuwe Wereld alleen aan de Koningen van Kastilien en Poortugaal, onder wedersijdse bescherminge, vergunt, en alle andere volken de Vaart en Koopmanschap derwaarts verboden. Dog het selve en heeft de Hollanders niet afgehouden, hun meester van den selven handel, boven haar ende alle andere Volken te maken, soo dat self de Spaanse Silver-Vlote, alsoo genomt, voor het meerder gedeelte in Holland t'huys hoort. Den Paus van Romen geeft ook voor dat hy recht heeft van alle Geestelijke Ampten en besittingen der Geestelijke goederen en innekomen, te vergeven aan die hy wilde, so als hy voor desen wel plag te doen, dog den Koning van Vrankrijk, staat hem daar in, tot bewering van de vryheid van sijn Rijk, met alle geweld tegen. En *Paulus de V.* heeft daarom die van Venetien den Oorlog aangedaan, dat sy de Geestelijke buyten alle Wereldlijke Regering hielden: Dat sy geen tributaren van den Paus en wilden zyn: Dat sy twederhande Landwetten gemaakt en vernieut hadden, als dat de Geestelijke gene onroerende goederen mogten verkopen, en dat geene van de selve eenige Geestelijke gebouwen souden mogen stigten, sonder toestaan van de Magistraat en Wereldse Overheid, het welk den Paus *Paulus* alleen meende aan sijne magt te hangen, maar de saken zyn eintelijk tot genoegen van de Venetianen gemiddelt en bygeleid.

° *Geestelijke Cancellerye*,] Hoedanige schat 29
deselve Cancellerye jaarlijks kan opbrengen, kan uyt het tractement, dienste-loon en koopmanschap, van de Ampten tot deselve kamer behorende, ligtelijk werden afgemeten; Welkers bedieninge en Ampt-luyden by *Sprengerus* in sijn *Roma Nova*, *pag.* 57. en volgende, aldus werd beschreven: Te Romen, (seid hy,) is een twederhande Cancellerye-kamer, een *Cancellariæ Apostolicæ*, en eene *Penitentiariæ*, dat is, een Apostelijke en eene Penitentiale. By de Apostolise kamer werden geschat de Priester-ampten, Geestelijke diensten, en toekomende gratien, de dispensatien en Aflaten van ongeregeld leven; van legitimatien, en egtmakingen; van matrioniele, en andere saken; en in de Penitentiale Cancellerye-kamer werden geschat alle misdaden, schelm-stukken, en overtredingen, 30
hoedanig die ook mogen wesen, (als daar sijn vader-moord, en bloed-schande met sijn moeder, suster, en andre, te na bemaag-taalde,) dese beyde kameren hebben elk eenen Kamelaar; Den Apostelijken Kamelaar, gemeenlijk een der Cardinalen, bevestigt de Bullen en Brieven met sijne onderteken ing, als den Stoel ledig staat en vaceert, vermag hy geld te munten, hy woont in het Hof van den Paus, en gaat met een lijf-bende van Switserse Trawanten. Sijn jaarlijks tractement en inkomen is veertien duysent kronen. Onder dese sijn I. Den Gouverneur der Stad Romen, als sijnen Stede-houder, die sijn Officie en Ampt gekoft heeft voor 70. duysent kroonen, en heeft 12. duysent kronen tot een jaarlijks inkomen. II. Een President en Opper-man van de Cancellerye kamer, die sijn Ampt gekoft heeft voor 30. duysent kronen, en trekt seven ten hondert. III. Een Commijs van de kamer, en vier Klerken ofte schryvers.

vers. Den Penitentialen Kameler, werd genomt *Penitentiarius supremus*, den Opper-biegt-heer, van dewelke eerst by *Gregorius de X.* in 't Jaar 1276. gewag en vermaan gemaakt werd, dese heeft mede een Stede-houder, die sy Regent, ofte Opsiender der Penitentie-kamer noemen, dewelke oordeelt van alle ongetaxeerde saken; hy heeft sijn sit-plaats in de *Lateraner*, Sint *Peter*, en Sint *Marien*-Kerken; Dus verre *Sprengerus*.

Hier toe is een *Taxa Cancellaria*, en gestelde schattinge, tot Aflaat en afkoop aller sonden, misdaden, en overtredingen, in elke soort met een gereserveerde clausule van saken, daar inne niet verhaalt, maar ter bescheydentheid van den Kameler ofte sijne Emissarien, en Afgesonden; en tot dien eynde werden in alle oorden des Werelds Aflaat-Bullen en Brieven, in den name van den Paus, uyt sijn hoge Opper-magt, tot vergevinge aller sonden, met open namen in voorraad overgesonden. Daar van volgens tuyg van *Joannes Crespinus*, in sijn Boek van den Staat der Kerken, op het Jaar 1591. in het selve jaar, in twee Spaanse Retour-schepen by den Koning van Spanjen naar Indien gescheept, en by de Engelse onderschept, gevonden sijn twee millioenen en twee-en-seventig-duysent Aflaat-Bullen, voor levende en dode, van tegenwoordige en toekomende tijden.

31 Dese *Taxa Cancellaria*, en Penitentiale schattinge der Biegten en Aflaten, is eerst opgestelt by, of ten tijde van *Johannes* de XXII. Paus van Romen, omtrent het Jaar 1316. dewelke op de Roomse wijse hervormt is, by die gene dewelke of *Pius de* II. of *Leo den* X. daar toe last gegeven hadde, en is op verscheide plaatsen in het ligt gegeven, als eerst tot Romen in 't Jaar 1514. by *Marcellus Silbet*, op de plaats *Campus Floræ* genaamt; In 't Jaar 1515. tot Keulen, by *Gosuin Colijn*, en aldaar ook in 't Jaar 1523. Tot Parijs, in 't Jaar 1520. by *Tochain Denijs*, in de St. Jacobs-straat, by het houte kruys. Tot Venetien in 't Jaar 1584. in den *Ocean.*
32 *Juris*, *Tom.* 15. *part* 1. *folio* 368. Dit is de voornaamste oorsaak en verligtinge der Reformatie, en herstelden Gods-dienst geweest, dewelke ten tijden van *Marthijn Luther*, in 't Jaar 1517. is uytgebersten, en by de belijdenisse des Geloofs van de Vorsten en Standen des Rijks, in de vergaderinge tot Augsburg, in den Jare 1530. besloten, en den Kaisar *Karel de V.* toegesonden, nader is bevestigt, en in den Jare 1531. opentlijk uytgegeven. De Autheurs van de selve tauxe en invoeringe der Aflaat-Bullen, hebben hun het selve geschaamt, en onder haar soeken te smoren, soo verre dat sy 't selve in 't Register der verboden boeken (volgens het besluit van het Concilie van Trenten,) in den Jare 1570. tot Luyk uytgegeven sijnde, onder de Autheuren van de eerste ordre hebben verboden, en hebben in haren boesem verburgen gedragen, die gene voor dewelke het was uytgegeven, namentlijk de Apostolijke Schryvers, de Lood-segelaars, Dotarissen, en Bulle-meesters, op datse volgens den regel en voorschrift van 't selve, die van elders naar Romen komende, van haar geld souden ontlasten. En hebben dit haar ter Wereld gebragte, soo mis-maakte jong, wiens vader hem voor de Wereld moest schamen, ontkent oyt van haar in 't ligt gebragt te zyn: Wel te regte, want sy wandelen in den donker, niet uyt nood, gelijk als *Nicodemus* in der nagt by de Heere Christus quam, om het ligt te ontfangen, maar om dat sy de duysternisse lief hebben; Sy selve sullen soo lange leugenagtig zyn, als de *Taxa* van de *Cancellerye* tot Romen, en tot Parijs gedrukt en uytgegeven, sal in wesen zyn, en vertoont sal kunnen werden; en soo lange de klagten van sommige Pauselijke Schryvers self in haar ooren luyt, als daar is die van *Claud. Espensæus in Epistol. ad Tit. cap.* 1. *pag.* 67. *Prostat, inquit, & in quæstu pro meretrice sedet liber palam ac publice hic impressus & hodieque ut olim venalis, taxa Cameræ seu Cancellariæ Apostolicæ inscriptus, in quo plus scelerum discas licet, quam in omnibus omnium vitiorum summistis, & summariis, & plurimis quidem licentia, omnibus autem absolutio, empturientibus proposita, parco nominibus. Mirum hoc tempore, hoc Schismate non suppressum, tot tamque fædorum, tamque horrendorum scelerum velut judicem adeo infamem, ut non putem in Germania Helvetia, & ubicunque à sede Romana defectum est opus prostare hujus scandalo majus. Dat is:* Daar is te koop, en sit als eene openbare hoere ter nering, een boek 't welk opentlijk hier te Parijs gedrukt is, en verkoft, soo wel ten huydigen dage als van ouds, genaamt *Taxe van de Kamer, ofte Apostolijke Cancellerye*; uyt het welk men meer schelm-stukken soude kunnen leeren, als in enige sommieren van allerhande sonden, ofte Biegt-boeken, sijnde Licentie aan seer veele, en Absolutie aan alle die graag sijn om die te kopen, voorgestelt; ik verswijge de namen. Het is wonder dat by de scheuringe van desen tijd, dit boek, als sijnde een Register van soo veele, so vuyle en afgrijsselijke schelm-stukken, niet gesmoort en agterhouden is, om dat het soo infaam en soo eerloos is, dat ik niet en mijne, dat in Duytsland, Zwitserland, en waarmen ook van den Roomsen Stoel mogt afgevallen sijn, enig boek te koop is, daar door men jemand meerder ergernis souden konnen geven, als hier in *Marisilius Patavinus Jurisconf. in defens. Paris. cap.* 24. *part.* 2. *Quid aliud Romæ, quam Simmoniacorum undique Concursus?* Wat is Romen anders als een toeloop van Ziel-verkopers en Proven-kramers, daar over klaagt den Monnik *Babtista Mantuanus*, als hy seid:

——— Venalia nobis
Templa, Sacerdotes, Altaria Sacra, Coronæ,
Ignis, Thora, Preces, Cælum est venale Deusque.

Dat is:

De Kerk, de Paap, het Heilig Autar, Mijter en Kroon,
De Kelk, de Knaap, het Vagevier, den Hemel en de Gôon,
——— Sijn alom geld te koop.

En soo deunt een ander onbenaamt Poëet:

AD ALEXANDRUM,

Vendit Alexander, Cruces Altaria Christum
Vendere jure potest, emerat ipse primus.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

DE PRO PONTIFICE,

Vendidit ipse polum terras, in morte reliquas,
Quid nisi Styx superest.

Dat is:

TOT ALEXANDER,

Paus Alexander heeft het Kruys, het Autaar en den God te koop
Met regt, want al dat hy verkoopt, besat hy eerst in koop.

VAN DEN PAUS PIUS,

De Paus verkoopt, den Hemel, d'Aard, en de Reliquien der Dôon,
Dus blijfter voor den armen Paus niet anders over als de Hel tot Loon.

33 De Geestelijke Ampten, dewelke soo dikmaals die vervallen, ten behoeven van den Paus van Romen verkoft werden, sijn binnen Romen alleen

Gubernator Romæ sive Vice Camerarius Apostolic. Cancellariæ aureorum sive Cornator.	70000.
Præses Cameræ Apostol. Cancellariæ Coronat.	30000.
Officium Pænitentiar.	2900.
Scriptorum Apostolicor.	1700.
Scucatores.	1300.
Cubicularii Apostolici.	9000.
Secretarii Apostolici.	800.
Granizzari.	1700.
Piombo.	1900.
Equitis St. Petri.	1500.
Equit. St. Pauli.	1600.
Equit. del Giglio.	500.
Equitis Lauretani.	500.
Archivii Officii.	2200.
Portione.	800.
Præsidis.	600.
Maakende t' samen Kronen *f*	127000.

Segge hondert seven-en-twintig-duysent Ducaten ofte Kronen, elken Kroon gerekent volgens de meergenoemde taxe tot twee gulden, souden deselve Officien hem komen op te brengen tweehondert en vier-en-vijftig duysent guldens, soo menigmaal die komen te vervallen, over de Stad
34 Romen alleen. Wat hy van de Geestelijke buyten-Ampten; als daar sijn de Aarts-Bisdommen, Bisdommen, Abdyen, Prioorschappen, Decanien, Prosdien, Pastoryen, en wat des meer is, komt te genieten, soo wanneer die vervallen, is onseker, daar van de calcularie werd gemaakt dat Paus *Pius de II.* over de twintig, soo Aarts-Bisdommen, als Bisdommen in Vrankrijk ledig vielen, die hem over de hondert en twintg duysent Kronen opbragten, en dat hy niet veel minder ontfing van negen Abdyen, dewelke in sijn tijd mede ledig vielen, behalven de Prioors-ampten, Decanien, en Prosdien, daar hy niet minder als hondert duysent Kronen van ontfing. Daar-en-boven waren der nog by hondert duysent Parochien en Pastoryen, welke de een door d'ander den Paus opbragten ten minsten vijf-en-twintig Kronen, is nog vijf-en-twintigmaal hondert duysent Kronen, soo dat hem alle de Geestelijke Ampten in Vrankrijk alleen by sijnen tijd hadden opgebragt agt-en-twintigmaal hondert duysent, en veertig duysent Kronen, dat is vijf millioenen ses-hondert en veertig-duysent guldens, het welk naar gelijke rekening over alle andere Landen van gantsch Christenrijk, eene ongemenen, en by na ontelbaren hoop gelts te samen komen op te brengen. Sie hier van seeker Boexken, genoemt *Taxa Episc. Regni*, begrepen in het *Oceanus Juris Tom. 24. folio* 388. tot Lyons in 't Jaer 1594. gedrukt.

Buyten dit verval, heeft hy nog sijn jaarlijks in- 35
komen voor de eerstelingen, ofte eerste vrugten van het inkomen van alle Bisschoppen, Abten, Prælaten, en andere Benificien, die men *Annates* noemt, dewelke mede over Vrankrijk alleen, over de tienmaal hondert duysent Kroonen jaarlijks komen op te brengen. Daar van breder te sien *Defension. pro Libertate Gallic. Eccles. adversus Romanam Aulam*, by het Parlement van Parijs, aan Koning *Lodewijk de XI.* overgegeven. *Art.* 72. 73. 74. en *Art.* 75. *Sambucus in Bonfinii Historiam Ungaricam*, telt deselve in Ungarien tot over de sestien duysent Kronen.

Sie mede de Taxe der Bisdommen, en Aartsbisdommen, *Carol. Molin. Tractat. de Annatib.* & *Francisc. Duaren. de Sec. Eccles. Ministeriis, ac Benific.* Behalven het gene dat hy jaarlijks van de Roomse Hoeren, en Dogters die in 't openbaar leven en sitten, jaarlijks komt te genieten, belopende over elk hooft tot de veertig duysent toe, niet meer als een goude Ducaat, en sulks over de twee-hondert duysent guldens, buyten en behalven 't gene hy van de Joden alle jaren komt te genieten.

Aangaande de Aflaaten, en Indulgentie-Bul- 36
len, met de *Reservationes Pectorales, Mentales, Regressus Generales* en *Accessus Speciales* der Penitentie-kamer, deselve brengen den Paus over Vrankrijk alleen, alle jaren op over de tweemaal hondert duysent Kronen, en over het gantse Christenrijk meer dan tien Millioenen, dat is hondert tonnen Gouds, soo als het selve is uytgerekent in het voorverhaalde Tractaat, van het Parlement van Parijs, voor de vryheid van de Kerken in Vrankrijk, aan *Lodewijk de XI.* opgedragen, articul 77.

P *By de regtsinnige Christelijke Kerken, en algeme-* 37
ne Vergaderingen,] In 't Jaar 600. heeft *Cyrenus*, Bisschop van Marsilien, een man van groten aansien, sommige Beelden doen aanstukken breken, overmits het gemene volk deselve begonnen aan te bidden. Daar over *Gregorius Magnus*, Aarts-Bisschop van Romen, in te onvrede was, dewelke het houden van de Beelden op dusdanige wijse verschoonde, en daar over aan hem in deser voegen heeft geschreven: *Tu quod pro Zelo, quod manu factum est adorari passus non es, laudo; sed quod imagines fregeris, reprehendo, aliud enim est picturam adorare, aliud per picturæ Historiam quid sit adorandum addiscere.* Dat gy door eenen Godvrugtigen yver niet en hebt bewilligt aangebeden te werden, het gene met mensen handen gemaakt is, prijs ik, maar dat gy de

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

de Beelden gebroken hebt, vinde ik miſprijſelijk, want het is wat anders enige ſchilderyen aan te bidden, en wat anders door de Hiſtorien van de ſchilderyen te leeren wat men behoort aan te bidden. *Gregor. Magnus lib. 7. Indict. 2. & Epiſtol. 9. indict. 4.*

In 't Jaar 725. is door toedoen van *Johannes Damaſcenus*, by genaamt *Manzur*, in Syrien met de Beelden een grote Afgoderye gehouden; Daar van te ſien by *Paulus Diacenus Hiſtor. Roman. lib. 21. cap. 23.* Daar hem den Ooſterſen Kaiſar *Leo Iſauricus*, dapper tegen ſtelden, dewelke in 't tiende jaar ſijner Regeringe, in 't jaar na de geboorte Chriſti 726. na dat hy de ſake met ſijne Raden overleid hadde, met vollen en welbedagten yver by Edict geboden, datmen over al in de Tempelen de Beelden ſoude afſetten. Daar op in de Stadt Conſtantinopelen groot rumoer, en heftige onenigheid ontſtond, tuſſen den Kaiſar, en den Patriarch *Germanus*, door dewelke den Paus *Gregorius* onderregt zynde, daar over een uytſchryvinge van een Synodale vergadering gedaan heeft, daar by het ſelve Decreet des Kaiſars is vernietigt, en een ander Decreet tot handhavenis der Beelden gemaakt; ſoo dat de ſaken der ſelver hoe langer hoe heftiger voortgaande, den Kaiſar *Leo* in 't jaar 730. een nieuwe uytſchryvinge van een Synodus gedaan heeft, in het welke alle de Patriarchen, en Biſſchoppen der Ooſterſe-Kerken vergadert waren, alwaar gehandelt is van het eeren der afgeſtorvene, van de interceſſie en het voor-bidden der Maget Maria, en der Heyligen, van de Reliquien der dooden. Al het welk van wederſyden wel overwogen, is eintelijk beſloten, dat de Interceſſie was kragteloos en van geender waarden, dat het eeren en aanbidden der Reliquien was enkele Afgoderye, en met Gods H. Woord ſtrydende. Tegens welk Decreet hem dapper ſtelde *Germanus*, Patriarch van Conſtantinopelen, dewelke niet bondigs kunnende bybrengen, ſijn Ampt heeft afgeſtaan, eer dat het hem ontſeid wierd, in wiens plaatſe geſtelt is *Anaſtaſius Præsbiter*, die den Kaiſar in deſelve ſake niet tegen en was. Waar van te ſien *Paulus Diacon. Hiſtor. Roman. lib. 18.* en by *Regino*, *Zonaras* en *Bergomenſis*. Op welk beſluyt alle de Beelden tot Conſtantinopolen by een gebragt en verbrand, en de geſchilderde muyren wit gemaakt wierden, en die gene die haar daar tegen ſtelden ſwaarlijk geſtraft. Tot uytvoeringe van het welke hy ook den Paus *Gregorius* vorderde, die hem daar tegen ſtelden, en een uytſchryvinge dede van een Synodus in de Stad Romen, andere ſeggen tot Ravennen te houden. Al waar verſchenen negen-hondert en drie Biſſchoppen, en den Paus *Gregorius* ſelve Præſideerde, by dewelke hy in tegendeel liet oordelen, daar by van de gemeenſchap der H. Kerk wierden afgeſondert, de veragters van het Catholijk gebruyk, en laſteraars, en ſchenders der eerwaardige en Heylige Beelden Gods, onſes Saligmakers Jeſu Chriſti, der Maget Maria, der Apoſtelen, en andre Heyligen, en het Decreet des Kaiſars *Leonis* vernietigt, en hy ſelve ook uytgeſloten, niet alleen van de gemeenſchap der Gelovigen, maar ook van 't Rijk en Heerſchappye, overmits hy de Beelden uyt de Tempelen geweerd had, en beſchuldigt wierd een quaad gevoelen te hebben van de H. Drievuldigheid, ſoo men voorgaf, dog niet beweſen. En wierd by het ſelve Synodus ook den Patriarch *Anaſtaſius* gedoemt, en van ſijn bedieninge afgeſet, en is alſoo de Stad Romen afgeſneden, en gants Italien afgeweken, van de gehoorſaamheid die ſy den Kaiſar ſchuldig waren, meer agtende de authoriteyt en magt van den Paus, dan van den Kaiſar, hebben hem ook geweygert ſijn regt van Tribuyt, dat ſy den Kaiſar ſchuldig waren. *Paul. Diaconus*, *Zigebertus*, *Cedrenus*, *Zonaras*, *Anaſtaſius Theophanes liber Pontificialis*, *Blondius*, *Antoninus Tit. 14. cap. 1. Bergomenſis lib. 8. dec. 1. Sabellicus Enneados VIII. lib. VIII. Platina in Gregorio II.*

q *Afvallig maakte*,] Het welk den Kaiſar ſeer 38
euvel op nam, en tegens die van Italien ſeer verbitterde, en vermits haren afval en wederſpannigheid, een Leger tegens den Paus, en alle die hem aanhingen, dede vergaderen, daar van den Paus kennis gekregen hebbende, heeft in 't Jaar 732. een Synodum beſchreven, daar by hy ſijne voorgaande op een nieuw dede beveſtigen, en heeft door *Bonifacius*, Aarts-Biſſchop van Ments, tot Ausburg in Duytſland een uytſchryvinge gedaan, daar by beſloten wierd, datmen den Paus van Romen ſoude gehoorſamen als den Stad-houder des Apoſtels *Petri*, en dat ingevalle, de Biſſchoppen yets in hun bedrijf vallende, niet en konde regten, ofte ter neder leggen, ſy 't ſelve brengen ſouden aan den Paus van Romen. Daar door geagt wierd dat den Paus gegeven wierd het hoogſte gebied over de Kerken in Duytſland. De Kaiſar in tegendeel drijft vele Biſſchoppen, die de Beelden voorſtonden, in Ballingſchap, als onder anderen *Theophilactus*, Biſſchop van Nicomedien, *Niceta* van *Apollonias*, & *Michael* van *Synneda*, *Hippatus Epiſcopus Lydorum*, *Andreas Præsbiter*, *Eubemon Lampſacenus*, *Gregorius Melitenus Baſilius Parii*, de Confeſſoren en Biegt-vaders, *Sergius*, *Macorius*, en nog verſcheide voorname Monniken, *Gregorius Limniota*, omtrent de hondert Jaren oud zynde, *Theophilus Procopius* en *Baſilius*. *Vide Anaſtaſ. & Monolog. Græcum.*

r *Alle de Geleerden van de Kerken van Aſien en Griekenland*,] Op welke Vergadering ook de Biſſchoppen der Weſter-Kerken geroepen waren, en wel CCCXVIII. Biſſchoppen by een waren, en duyrde van den 10. Feb. tot den 8. Auguſti.
De Acten waren vervatet in XIX. Articulen, en 39
het beſluyt was dat alle Beelden hoedanig die mogten ſijn, uyt de Kerken ſouden werden afgeſmeten, en uytgehouden, en niemand wie dat hy mogte ſijn, het ſelve bygelove meer ſouden plegen, ofte navolgen, het welk volkomentlijk in alle Kerken in 't werk geſtelt, en uytgevoert wiert, en de Kaiſar heeft niet alleen de Beelden, maar ook de Reliquien der verſtorven Heyligen doen verbranden, niet willende gedogen dat de H. Maget Maria, de Apoſtelen, en Martelaren ſouden Heylige genomt werden. Al die het ſtuk der Beelden ſtaande hielden, wierden hard vervolgd, en ter dood geſtraft. *Theophanes*, *Paulus Diaconus lib. 20. Sigebertus*, *Zonaras Cedrenus*, *Annales Conſtantinopolitani. Acta S. Stephani Junioris Martyris*, en andere.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

40 [s] *Dit geduyrde*,] In 't Jaar 762. en daar na
vervolgde de Kaisar *Constantinus* seer streng en hef-
tig die gene, dewelke het eeren der Beelden voor-
stonden, ook met het ombrengen van vele der sel-
ver, van dewelke een der voornaamste geweest is
Stephanus, bygenaamt *Junior*. En in 't Jaar 571.
dede hy alle de Reliquien der Heyligen verbran-
den.

[t] *Tot het Jaar 780.*] Den Kaisar *Leo* op den 7.
Septemb. van het selve Jaar overleden sijnde, is
in sijn plaats gekomen sijn soon *Constantinus*, de-
welke in 't Jaar 776. en sulx vier jaren te vooren,
daar toe verkoren en uytgeroepen was. Dese heeft
met sijn moeder de Kaiserinne *Irene*, onder wel-
kers voogdye hy was, geregeert 10. Jaar en 11.
Maanden. Sie *Paul. Diacon. Nicephor. Zonaras*,
Theophan.

41 Den Kaisar *Constantijn* nog minderjarig zyn-
de, stond geheel en al onder de voogdye van sijn
moeder *Irene*, dewelke haar genoegsaam voor den
Paus had ge-uyt.

42 [u] *Verdeilinge tussen het Oosterse en Westerse Kerk-
gebied*,] Ten tijde van den Kaisar *Leo*, en den
Paus *Gregorius*, met en sedert het Jaar 730. om
den Beelden-dienst voorgevallen.

[w] *Den Koning van Frankrijk*,] Hier over is
Bonifacius, Aarts-Bisschop van Mentz, en daar
na van Utregt, in 't Jaar 735. al doende geweest,
soekende niet alleen alle de Duytse Kerken onder
de volle gehoorsaamheid van den Paus van Romen
te brengen, neen, maar ook den Koninklijken Ty-
tel van Vrankrijk, benevens andere, te brengen
van de regte stamme tot de *Pippijns*, waar tegens,
en voornamentlijk dat hy den volke het eeren der
Reliquien, en Sancten Predikten, daar vele Bis-
schoppen in Beyeren, als onder anderen *Alber-
tus*, *Clemens* en *Samson*, soo met Prediken, als
met opentlijke schriften tegen stelden, deselve van
den Paus als Ketters sijn verbannen geworden. Als
breder te sien by *Aventin. lib. 3. Annal. Bojorum*,
Bulæum, en andre.

43 [x] *De weder-opregtinge der Beelden*,] Tot wel-
ken eynde in 't Jaar 787. een Synodale Vergadering
tot Constantinopelen geweest is, door uytschry-
vinge van de Kaiserinne *Irene*, dewelke al by haar
man *Constantijn*, tot den Beelden-dienst genegen
zynde, 't selve haar by-geloof after hield, en met
sijn dood opentlijk den volke dede blijken, daar
door sy grote gunst van de onkundige gemeen-
te tot haar kreeg; in dese Vergadering was aanley-
der en Preses den Patriarch *Tarasius*, daar versche-
nen mede den Paus *Hadriani*, Legaten *Petrus Vi-
cedomos*, en *Petrus Hegumenus*, dewelke het stuk
der Beelden heftig aandreven, en ook sterk van
den Patriarch en de sijne wierd voorgestaan, daar
44 *Basilius*, Bisschop van Ancyra dapper tegen was,
dogh eintelijk na veel disputerens en roepens,
met bygaande oproer van 't volk, is deselve Verga-
dering sonder enig besluyt gescheyden. Sie *Paul.
45 Diacon. Sigebert.* en andre. Het welk in 't Jaar 789.
in de Stad Bythinie wederom hervat wierd, door
uytschryvinge van deselve Kaiserinne *Irene*, al
waar verschenen CCCL. Bisschoppen, *Photinus*
seid CCCLXXVII. het *Menologium Basilii*, seid
CCCLXVII. daar den selven *Tarasius* presideer-
de, heeft geduyrt omtrent negentien dagen, van
den 24. Septemb. tot den 12. Octob. Den gehelen
handel van het Concilie, bestond in seven Acten
ofte Sessien, op de eerste Sessie wierd verhandelt 46
dat de Bisschoppen, dewelke in het voorgaande Sy-
node tot Constantinopelen den Beelden-dienst
hadden tegengestaan, souden in geroepen, en ge-
hoord werden, of sy nog by haar meninge wilden
blijven, of daar van afwijken, daar van enige by
haar voorig gevoelen bleven, en sommige onbedag-
telijk sijn overgegaan, dewelke daar op terstond
sijn aangenomen, en in haar plaatsen gestelt. In
de tweede Sessie sijn gelesen de Brieven van den
Paus *Adrianus*, soo tot den jongen Kaisar *Con-
stantijn*, als sijne moeder *Irene*, ook mede aan *Ta-
rasius*, den Patriarch van Constantinopelen, in
dewelke hy met veelderhande middelen sogt te
beweeren het eeren der Beelden; Dewelke in de
vierde Sessie soo hard van de voorstanders der selve
gedreven wierd, dat sy-lieden de overhand hebben
behouden, en ook in alle Griekse Kerken sijn in-
gewilligt. Dit wierd een algemeen Concilie ge-
nomt, en al het geene by de drie Kaiseren *Leo*, *Isau-
rius*, sijn soon *Constantinus Copronimus*, en *Leo Por-
phyrogenetur*, en voorgaande Kaiseren, aangaande
den Beelden-dienst was gedecreteert, wierd ver-
doemt en te niet gedaan, dog men seid dat al die
gene dewelke tegen den Beelden-dienst waren, ge-
sonden, buyten deselve Vergadering wierden ge-
houden. Welk Concilium met alle den gevolge
van dien, in 't Jaar 1140. tot Keulen opentlijk in
druk is gegeven. Sie *Paul. Diacon. Sigebert. Ce-
dren. Polidor. Virgil. lib. 6. cap. 13. Johann. Cluver.
Epitom. Histor. in Carolo Magno*, pag. mihi 435.

[y] *Irene vergetende haar moederlijke pligt.*] Hier 47
van luyd de Histoire aldus: In 't Jaar 789. is een
groten twist en rumoer ontstaan binnen Constan-
tinopelen, tussen de Kaiserinne *Irene*, en haar soon
Constantijn, den jongen Kaisar; sy gewoon sijnde
het gebied genoegsaam alleen te hebben, sogt mid-
delen om daar in te blijven volherden, en hy aan
d'ander sijde nu twintig Jaren out geworden sijnde,
en sulx van behoorlijken ouderdom om tot de Re-
gering toegelaten te werden, meende dat hem het
hoogste gebied alleen toequam; De moeder in
groot gesag sijnde, heeft haren soon *Constantijn* ge-
slagen, en mishandelt, en bovendien in de gevan-
kenis doen stellen, en al die het met hem tegens
haar hielden, doen ombrengen: Daar van breder
te sien by *Ignatius in vita Tarasii. Theophanes An-
nal. Constantinopolit.* en andre. En also vele Krygs-
luyden het met den jongen *Constantinum* hielden,
en den selven over al in vele Provincien voor ha-
ren Heere begonnen uyt te roepen, sorgde *Irene*
dat haar voornemen, een ongelukkig eynde mog-
te krygen, heeft haar soon, die sy nu ettelijke
Maanden in gevankenis had gehouden, en doen
bewaren, vrygelaten, menende daar mede de saa-
ke op het gevoeglijkste bevredigt te hebben, is het
geheel anders uytgevallen, en heeft den selven
Kaisar *Constantijn* sijn moeder, in Novemb. 740. in
deselve gevankenis doen sluyten, daar sy hem in-
ne gesteld had, en gewapender hand tot afstand van
de Kroon gedwongen, te meer om dat ook het
gemeen haar Heerschappye niet langer en wil-
de lijden, soo dat hy nu alleen Kaisar bleef; dog
den selven *Constantijn* van sijn moeder, en de voor-
naam-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

naamste des Rijks gebeden sijnde de sake by te
leggen, heeft hy in 't Jaar 791. sijn moeder
wederom herstelt, en tot Kaiserinne doen uyt-
roepen, met haar op een nieuw beginnende te Re-
geren. Dog de Legioenen die in Armenien Oor-
logden wilden het selve niet toestaan, soo dat som-
mige hem de Regering alleen toeschreven; Sie
Paul. Diacon. Niceph. Theophan. en andre; Het
welk alsoo bleef dryven tot het Jaar 798. als wan-
neer den selven Kaisar *Constantijn*, door listen en
quade practijken van sijn moeder *Irene*, *Nicepho-
rum*, *Christophorum*, en *Nicetam* sijne oomen, van
hoog verraad beschuldigt zynde, de oogen wier-
de uytgesteken, en door haar toedoen sijn wetti-
Huys-vrouw *Maria* verlaten, en een slegte staat-
dogter getrouwt hebbende, hy dapper in den haat
van de Ingesetenen geraakte, sy selve oorsaak nam
om hem weder in gevankenis te doen setten, en van
het Rijk te ontseggen, daar-en-boven in vergeldin-
ge der straffe, door hem aan sijn Oomen gedaan,
van gelijken sijn oogen in de gevankenisse uytge-
steken wierden, het welk op haar versoek ge-
schied sijnde, is hy weinig tijd daar na van hertseer
en pijn gestorven; en is deselve *Irene* alsoo tot het
gehele besit van het Rijk gekomen. *Vide Paul.
Diacon. lib. 23. Zonar. & Cedren.*

48 Ondertussen was in 't Jaar 794. een nader Con-
cilie opgeregt, door het aanschryven van Koning
Karel de Grote, het welk tot Frankfurt wierd ge-
houden, (de Chronijke van Holland, die daar
mede gewag van maakt, *divis.* 3. *cap.* 59. seid tot
Wurtzburg) alwaar over de drie-hondert Bisschop-
pen vergadert waren; en wederom van den Beel-
49 den-dienst gehandelt wierd; en is het besluyt ge-
weest tegens der selver eeren en aanbidden: Ook is
by het selve gedoemt het Concilie voor de twede
reyze in Nycæa gehouden; in het Jaar 789. en
wierd ontkent dat het selve een Universeel of Al-
gemeen Concilie mogte genoemt werden, we-
derleggende het selve met opentlijke schriften, daar
van men meent dat *Karolus Magnus* Autheur van
50 geweest is, deselve werden *Capitularia* genoemt,
om dat die in velerhande Capittelen bestonden,
daar van het laatste inhield een verschoninge en
middel-weg tot het dulden der Beelden, met dese
woorden: *Permittimus imagines Sanctorum, qui-
que eas formare voluerit, tam in Ecclesia, quam ex-
tra Ecclesiam, propter amorem Dei, & Sanctorum
ejus, adorare eas nequaquam cogimus, qui nolue-
rint, frangere vel destruere eos, si quis voluerit,
non permittimus. Dat is:* Wy dulden en verdra-
gen de Beelden der Heyligen, en die deselve sal
willen maken, soo binnen als buyten de Kerken,
om de liefde Gods en sijner Heyligen; dan en
dwingen niemand deselve aan te bidden, daar toe
onwillig sijnde, wy en laten ook niet toe, dat
deselve sullen verbroken en afgeworpen werden.
In welker voegen op die tijd het eeren der Beelden
is wederhouden. Dog also na des Kaisars dood ve-
le deselve sake wederom met een grote hevigheid
sogten te dryven, heeft *Lodewijk*, *Karels* soon,
tegens het selve Waan-geloof, en Superstitieus ge-
voelen hard op-geset, een ander Boek daar tegens
doen schryven, veel heftiger dan sijn vader *Ka-
rel* gedaan hadde. *Vide Aimon. lib. 4. cap. 85.
Lamb. Schafnaburg. Abbat. Urspergens. Chronic.
Sigebert. Blond. lib. 1. decad. 11. Reginon. lib. 2. A-
ventin. Annal. Bojor. lib. 4.*

[z] *Met Irene ten Huwelijk te koppelen,*] Ge- 51
lijk ook *Carolus Magnus* met het afsterven *Luit-
gard*, sijn derde Huys-vrouw, in 't Jaar 801. de-
selve Kaiserinne *Irene* ten Huwelijk dede versoe-
ken, om beyde de Rijken van Orienten en Occi-
denten aan malkander te brengen, daar sy geen af-
keer van en had, dog wierd verhindert door *Ae-
tius*, die het Rijk aan sijn broeder *Leo* sogt te bren-
gen. *Zonar. Cedrenus Otto Frisingensis lib. 5. cap.
31. Ammon. lib. 4. cap. 89. Paul. Diacon. Alberic.
Chron. Belg.*

[a] *Van Momyllus Augustulus,*] Naar *Constan- 52
tinum*, de XXIII. Kaisar in Occidenten, is *Mo-
myllius* in 't Jaar 476. in sijn plaats verkoren, *Au-
gustulus* genoemt, om dat hy nog heel jong was,
dog en Regeerde niet boven 9. of 10. Maanden.
Want hy wierd op den 23. Augusti van het Jaar
476. van *Adovacre*, der Gotthen Koning gedwon-
gen afstand van sijn Rijk te moeten doen, en alleen
toegelaten als een privaat en vergeten borger te
mogen leven. Na desen *Momyllus Augustulus*,
heeft het Kaiserrijk van Occidenten opgehouden;
want alsoo de Gotthen, en na deselve andre vreem-
de, en uytheemse volken het over al hadden be-
heerst, zyn gene Kaisars van Occidenten geko-
ren geweest, tot de tijd van *Karolus Magnus*, so
dat het al daar een *Interregium*, en stilstand van
Kaiserlijke Regering geweest is, van het Jaar 476.
tot het jaar 800. en sulx den tijd van drie-hondert
en vier-en-twintig Jaar, en is in plaatse van de Kai-
sars, het Rijk van Romen en Occidenten by Ko- 53
ningen geregeert geworden. Naar *Augustulium* is
den eersten Koning van Occidenten, daar doen
ter tijd niet anders als Romen en Italien over was,
geweest *Odoacer Herulus*, Koning der Gotthen.
*Procopius lib. 1. de Bello Gothico Euagrius lib. 2. cap.
16. Nicephorus, Paulus Diaconus, Marcellinus.*

[b] *Met den aanvang van sijn Pausdom,*] *Leo* 54
de XCVIII. Paus van Romen, heeft met het begin
sijner Regeringe, in 't Jaar 795. den Kaiserlijken
Titel, die voor 325. Jaar in *Augustulo* had opge-
houden, wederom vernieut, en deselve aan *Karel
de Grote*, Koning der Franken, in vergeldinge van
de weldaden en giften, die hy en sijn vader *Pip-
pijn* aan de Kerk van Romen gedaan had, by hem,
ten tijde van den Paus *Adriaan*, op het Jaar 774.
plegtelijk toegebragt.

Pippijn, de vader van *Carolus Magnus*, heeft 55
in 't Jaar 756. aan de Kerke van Romen gegeven
en bevestigt het gebied van Ravenne, Arminen,
Pisauren, Fanum, Cesenen, Senogallien, Esien,
het Forum, Pompilii, het Castrum Susubium,
't Gebergte Feretren, Aceragien, 't Geberte Lu-
caren, Serren, het Kasteel van Sint Marin, Bobien,
Urbinen, Luceolen, Eugubien, Comaclien,
Narnien, en meer andere Steden en Plaatsen; als
breder by *Anastas.* welke gifte by *Carolus Magnus*
in 't Jaar 774. sijn vernieuwt, en met vele Steden
en Plaatsen vermeerdert. Daar van den selven *A-
thanasius* aldus schrijft: *Et propria voluntate, bono* 56
*ac liberali animo aliam donationis promissionem ad
instar anterioris ipse antedictus excellentissimus & re-
vera Christianissimus Francorum Rex, conscribi jussit
per Etherium Relligiosum ac prudentissimum Capel-
lanum,*

lanum, & notarium ſuum, uti conceſſit eaſdem Civitates & Territoria Beato Petro, atque præfato Pontifici, atque ſpopondit per deſignationem confinium, id eſt a Lunis cum Inſula Corſica, deinde in Syriano, deinde in Monte Bardone, deinde in Verceto, deinde in Parma, deinde in Regio, & exinde in Mantua, & Ponte Silicis ſimulque univerſum Exarchatum Ravennatium ſicut antiquitus erat atque Provincias Venetiarum, & Iſtriæ, nec non cunctum Ducatum Spoletinum & Beneventanum, factaque donatione eam propria ſua manu ipſe Chriſtianiſſimus Francorum Rex corroboravit, & univerſos Epiſcopos, Abbates, Judices etiam Graphiones in ea ſubſcribere fecit. Dat is: Uyt ſijn eygen goeden, en vryen wille, heeft den Groot-magtigſten en aller Chriſtelijkſten *Karel*, Koning der Franken, een twede en nader gifte, den eerſten gelijk-vormig, gedaan, daar by, dat hy ter eeren den *H. Petrus*, aan den genoemden Pauſelijken Stoel, by overgifte belooft heeft, het gantſe Landſchap Lunen, met het Eyland Corſica, de Landen in Surien, in 't Geberte van Bardone, in Verceta, in Parmen, in Regien, in Mantua, de Haven van Silicien, het gantſe hoge gebied van Ravennen, ſo dat van ouds geweeſt is, met de Provincien in Venetien, en Iſtrien, het Hertogdom van Spoleten, en Buveunten; welke beloften hy door *Erethrium* ſijnen Hof-ſchryver by geſchrifte heeft doen ſtellen, en met ſijn eygen hand ondertekent, ook aan alle Biſſchoppen, Abten, Regteren, en Landſchryvers, mede heeft
57 doen onderſchryven; Andre willen deſe gifte aan *Conſtinus Maximus*, den eerſten Chriſten Kaiſar, op het Jaar 306. toeſchryven, andre ſeggen wederom dat deſelve vals is, en uyt de lugt geraapt, alleen bedagt, om het beſit van den Paus van Romen vaſt te maken; En den Kaiſar *Lodewijk* heeft in 't Jaar 823. niet alleen de voorgaande giften van ſijn vader *Carolus Magnus*, en ſijn Groot-vader *Pippijn*, aan de Kerke van Romen doen beveſtigen, maar deſelve ook in vele delen, met vele Steden en Dorpen verrijkt, blijkende by het inſtrument dat daar van geleſen werd by *Raphaël Volateranus Geograp. lib. 3. in Geſtis Pippini & Carolor. in nomine Domini omnipotentis, Patris, & Filii, & Spriritus S. Ego Ludovicus Imperator, concedo tibi Beato Petro Principi Apoſtolorum, & per te Vicario tuo Domino Paſchali ſummo Pont. ſucceſſoribuſque ejus in perpetuum, Civitatem Romanam cum ſua Juriſdictione, omnibuſque circa terris Civitatibus portubus ac maritimis locis Etruriæ, in ea denique Mediterranea, urbem veterem Balneo regium, Viterbium Soanam, Populoniam, Roſellas Peluſium, Maturanum, Sutrium, neque verſus Campaniam, Ananiam, Signium, Ferentinum, Alatrum, Patricum, Fruſinonem, cum omnibus circa Oppidis, & Vicis, nec non Exarchatum Ravennæ integrum, ſicut piæ recordationis Carolus Pater & itidem Pippinus avus noſter Beato Petro dudum conceſſere, Videlicet Ravennam, Bovium, Æmiliam, Forum Populi, Forum Livii, Faventiam, Imolam, Bononiam, Ferrariam, Comaclum, Adriam Cerviam, Inmachia Piſaurum, Fanum, Senogalliam, Anconam, Anximum numanam, Eſium, Forum Sempronii Feretrum, Urbinum, Territorium Valnenſe, Callium, Luceles, Eugubium in Campania Soram, Aquinum, Arpinum, Theanum, Capuam, Patrimonia, ad noſtram quoque pertinentia ditionem Beneventanum, Salernitanum, Cala ſuperioris, & inferioris, ac Neapolitanum, Ducatum, inſuper Spoletinum Tuder, Otriculum, Narniam, reliquaque ejus ditionis, Inſulas quoque inferi Maris, Corſicam, Sardiniam, Siciliam. Quæ omnia piæ memoriæ Pipinus avus, deinde, Carolus Imperator, genitor noſter Beato Petro, ejuſque ſucceſſoribus per Atherium & Mainardum Abbates adhuc ſponte miſſos Beato Petro ejuſque ſucceſſoribus ſcripto conceſſerunt, nos item probamus atque concedimus.* Van op welke gifte men wil dat ſoude ſien het *Decretum Gratiani prima parte diſtinctione 36. Can. 30.* 't geen den Kaiſar *Lodewijk* gewild en beveſtigt heeft, dat *Paſchalius* en ſijne navolgers, Pauſen van Romen ruſtelijk en vredelijk ſouden blijven beſitten, het gebied van Romen, met al ſijn toebehoren, gelijk als ſijne Voorſaten gedaan hebben.

Daar nog by komt, dat ook den ſelven Kaiſar *Lodewijk* gewild en vergunt ſouden hebben, dat op het afſterven van een der Pauſen van Romen, de Roomſe Kardinalen wederom een ander mogen verkieſen, ſonder jemands tegen-ſeggen; mits dat de verkieſinge gedaan zynde, Geſanten by den nieuwen Paus, aan der Franken Koning en Kaiſar ſouden werden geſouden, om ſijn vriendſchap te verſoeken; Welke verkieſinge te voren met kennis en conſent van den Kaiſar moſt geſchieden. A°. 817. want *Paſchalis* is de eerſte geweeſt dewelke ſonder kennis, of toedoen van den Kaiſar, Paus
gemaakt is. Daar van ſchrijft *Platina* aldus; *Pa-* 58
ſchalis Patria Romanus, nulla interpoſita Imperatoris authoritate, Pontifex creatur. Hanc obrem ubi Pontificatum iniit, ſtatim legatos ad Ludovicum miſit, qui ejus rei culpam omnem in Clerum & populum rejicerent, quod ab his coactus eſſet, Pontificum mutua obire. Accepta hac ſatisfactione Ludovicus reſpondit, Populo & Clero Majorum inſtituta & pacta ſervanda eſſe, caverent ne deinceps Majeſtatem læderent. Dat is: Paſſchalis, een Romein van geboorte, werd ſonder enige kennis van den Kaiſar tot Paus verkoren, waarom, hy gekoren zynde, heeft dadelijk Geſanten geſonden aan den ſelven Kaiſar, dewelke de gehele ſchuld op den miſlag van de Clergie, en Gemeente leide; Welke verſoeninge den Kaiſar *Lodewijk* gehoort hebbende, daar op antwoorde, dat de Clergie en Gemeente de Inſtellinge en Regten hunner Voorſaten moſten volgen; en haar voortaan moſten wagten den Kaiſar in ſijne hoogheid te krenken. Dit heeft de Pauſelijke Clerge tot hun voordeel geduid, gelijk of den Kaiſar had getwijffeld, of ſy daar toe regt hadden, dat nogtans uyt ſijn antwoord anders blijkt, en hebben in hun decreten voor een Canon, als een Voor-regt van den Kaiſar *Lodewijk* geſtelt, dat een Paus geſtorven zynde, de Cardinalen aanſtonds ſonder verhindering ſouden mogen toetreden tot het verkieſen van een ander; en den ſelven verkoren zynde, Legaten aan den Kaiſar ſouden werden geſonden, om ſijne Vrede ende Vriendſchap te verſoeken; welken Canon benevens de confirmatie van het beſit der Geeſtelijke Goederen, mede geſtelt is, en geleſen werd in het *Corpus Canonicum*, ofte Canonijke Wet-boek, by *Gregorius* de XIII. in 't Jaar 1592. by een doen ſtellen, en voor autenthijk uytgegeven. Begre-

pen

pen onder Decreten by *Gratianus* den Toskaner Monnik, in 't Jaar 1151. by een vergadert, en voor Autentijk en op-regt erkent, ſtaande aldaar 1. *parte Decretorum Gratiani*, *diſtinct.* 63. *Can.* 30.

59 Dus hebben de Pauſen hun niet alleen meeſter gemaakt van het Wereldſe beſit en innekomen, maar ook op alle manieren geſogt, hunnen ſtaat buyten alle Werelds geſag te houden, en boven de Koningen en Princen te verheffen.

Den Kaiſar *Lodewijk* was een goed en Godvrugtig man, daarom ſy hem de by-naam gegeven hebben van *Ludovicus Pius*; die had de verkieſinge van den Paus, ſonder ſijne voorgaande kennis te doen, ſoo laten door gaan, tot dat *Gregorius* de IV. den 26. January 828. in plaats van *Valentianus* tot Paus van Romen wierd aangeſtelt, dewelke 't ſelve niet en heeft willen aannemen, of deſelve moſt van den Kaiſar aangeſtemt zyn. Onaangeſien het welke de pretenſe en voorgegeven overgifte van Kaiſar *Lodewijk*, in den Paus *Paſchalis*, in ſijn volle kragt gebleven is, en naar ſijn dood voor een volkomen voor-regt, en Kerkelijke overgifte gehouden; want in 't Jaar 867. is Paus *Adrianus* de II. wederom ſonder conſent en toeſtemminge der Legaten des Kaiſars tot Paus verkoren, dewelke de Politijke Magiſtraten alle regt benomen heeft van Geeſtelijke perſonen te kieſen, of enige Kerkelijke dienſten te confereren, en heeft de Heerſchappye geſogt over ſommige volken, die eer Chriſtenen waren geworden. *Regino*, *Sigebertus*, *Henric Erffordienſ. Ranulph. Frodoardus*, *Platina*, en andre. Daar uyt dan wel te ſien is, hoedanig den Paus, en de ſijne, alles 't harer voordeel hebben ſoeken te paſſen en houden; maar ſy ſijn de Schryvers ſelf, wie ſal dat tegenſpreken? by hunnen tijd niemand, uyt ontſag van den Geeſtelijken haad, en na hunnen tijd niemand, by gebrek van regtſinnige Schryvers, en onkunde der ſaken in de navolgers en regte yveraars.

Geen meer geloof en hebben de verſierde Gift-brieven der goederen en innekomen by *Pippijn*, *Carolus Magnus*, en dien goede *Lodewijk*, ſoo men ſeid, aan de Roomſe Kerke gedaan; die maar deſelve leeſt kan de valsheid en quade trouwe van deſelve baarblijkelijk ſien; behalven de ſtellinge van een geheel ander en later tijd, ſoo bevindmen daar inne verſcheide Steden en Landen verhaalt, daar toe gemelte Koningen en Kaiſeren ſelf geen het minſte regt en hadden; ſodanige giften ſijn ligt te doen, maar deſe Monnikken hebben onder deſelve giften alles willen begrypen, ſo wel het gene alrede verkregen, en in de magt van den gifter was, ofte nog onder ſijn magt en beſit mogte komen, als welke Gift-brieven met ſoo veel beſit en innekomen ſijn opgeregt, daar voor de andre Kaiſeren niet en is overgebleven, waar mede ſy de Roomſe Kerk voor haar blyde inkomſte in dier voegen hebben kunnen begunſtigen. Dat deſelve Gift-brieven vals ſijn, en uyt de lugt geraapt, getuygen vele regtſinnige Schryvers, die het ook met goede redenen bewijſen, maar wat kan dat baten ſoo lang na den tijd te verhalen, de Geeſtelijkheid is vaſt in 't beſit, van ſoo veele Jaren, wie ſal haar daar uyt boenen? daar over na verloop van ſoo vele Eeuwen te willen inbrengen, dat *Conſtantijn* (want ſy brengen ook een Gift-brief by van den ſelven, als eerſte Chriſten Kaiſar in 't Jaar 306. gedaan) *Pippijn*, *Carolus Magnus*, en *Lodewijk*, of wie deſelve mogten geweeſt zyn, daar toe geen magt en hadden, is te vergeefs; ſy ſijn daar van in een langduyrige, ſtille, en vreedige poſſeſſie, daar op ſy ook al deſelve innekomen het *Patrimonium* en toebehoortig van S^t. *Peter* noemen, om deſelve met beteren ſchik en ſchijn, als met Oorlogen, aan den Stoel van Romen te voegen, en om het ſchryven van duyſent, de wijſte en ervarenſte, ſal den Paus van Romen geen van de alderminſte plaatſen onder ſijn beſit tot jemands behoef inruymen, en wild ſijn proces niet geëuangeliſeert overgebragt hebben, om *ex iiſdem terminis an bene vel male* gerevideert te werden; want wie ſal den Paus in den Ban doen, die alrede boven het regt is, en die van niemand mag veroordeelt werden. *Lib.* 1. *Decretal. Gregorii Tit.* 7. *Can.* 5. In 't Jaar 836. heeft Koning *Lotharius*, ſiende dat hy wel de naam voerde van een Koning van Italien, dog het meeſte deel van 't ſelve Land by den Paus beheerd wierd, wel verſogt verſcheide quartieren tot ſig te trekken, die eertijds het Rijk ſonder tegenſpreeken toebehoort hadden, en der Pauſen magt een weinig te breeken, maar heeft het ſelve niet konnen uytvoeren. *Vide Auth. vitæ Ludov. Imperator.*

In 't Jaar 796. ſond *Paus Leo* aan *Carel de Groot*, door ſijne Legaten de Sleutelen *Confeſſionis St. Petri*, met de Baniere, ofte Standart van de Stad Romen, verſoekende dat hy jemand wilde afvaardigen na Romen, die uyt ſijnen naam het volk den Eed van getrouwigheid ſouden afnemen, het welk by de Gemeente niet wel en wierd opgenomen; *Regin. lib.* 2. *Sigebert. & Lambert. Schafnaburgenſ.*

[c] *By Paus Adriaan, en andere,*] *Bonifacius*, Aarts-biſſchop van Mentz, heeft al in 't Jaar 735. onder Paus *Gregorius* de III. en vervolgens getragt den Koninklijken Titel van Frankrijk, benevens andre van de regte ſtamme tot de *Pippijns* te brengen, daar haar vele Biſſchoppen tegenſtelden, die daar over van den Paus wierden verbannen; *Aventini Annales Bojorum lib.* 3. *Bulæus*, en andre; en ſijn onder den Paus *Adrianus* by den ſelven Koning *Karel* uyt een byſonder geſag, verſcheyde Synodale Vergaderingen uytgeſchreven en gehouden.

[d] *In de gunſt van die van Romen,*] Om dat hy 60
in weerwil van het volk *Carolus Magnus*, tot Kaiſar van Occidenten gemaakt, en hem de Sleutelen van het Confeſſoir van St. Peter, met de Baniere en Standaart der Stad Romen had toegeſonden.

[e] *Indragt en andre beſchuldigingen,*] Onder an- 61
deren wierd hy beſchuldigt, met de Kaiſerinne *Irene* kenniſſe gehad, en raad en daad gegeven te hebben van het ombrengen van den jongen Kaiſar *Conſtantijn*, daarom hy in gevankenis geſtelt, en mede veroordeelt wierd ſijn ogen uytgeſteken te werden, dog wiſt het ſoo te ſtellen, dat die gene dewelke tot de executie van het ſelve wijſdom geſtelt waren, uyt jammer en medelijden omtrent den Paus, maar ligt over ſijn oogen heenſtreken, en ſoo verre niet en quetſten, of hy konde ſijn geſigt behouden, *ut ex Zonar. Refert. Johann. Clu-*

ver. Epitome sub Irene & Constantino VI. pag. 437. De gevankenis ontkomen zynde, begeeft hy hem voort na Kaiser *Karel* in Duytsland, om sijn klagt te doen; by den welken hy een wijltijds geweest zynde, wierd hy van den Kaisar gewapender hand wederom in Italen en binnen de Stad Romen gebragt, en een Vergadering aangeleid sijnde, tot nader ondersoek van de beschuldiging jegens den Paus, so is daar niemand verschenen die de aanklagte dorste doen, en wierd geoordeelt tegens de Wetten te zyn, dat jemand den Paus lijfstraflijk soude aanklagen, en veroordelen; oversulks is hem opgeleid dat hy hem met Eede mogte suy-
62 veren, en wierd alsoo wederom in sijne Pauselijke waardigheid herstelt, en sijne voorgaande beschuldigers verbannen; hier van schrijft de Oude Hollandse Chronijk aldus:

In 't jaar 798. vertrok Conink *Carel* van Aken naar Paderborn, met alle sijne Ostagiers en Edelen, en sant sijnen Soon *Carel* met veel Krijgsvolk door geheel Saxen, tot aen de Riviere *Albia*, om 't heele Landt te vernielen en verwoesten; Den Conink tot Paderborn wesende, quamen aldaar by hem die Wiltzen en Obdoriten, sijne getrouwe vrienden, om met hem te tracteren over eenige sware saken, en hoe sy best vredelijk souden mogen leven met de Hunnen en Saxen.

Terwijl den Conink hier was, vernam hy door Brieven van den Hertog van Spoleten, dat de Romeynen grooten overlast aan den Paus *Leo* hadden gedaan, uyt welke oorsaak den Coninck ootmoedelijk versocht met Brieven, dat den Paus hem wilde gewaardigen by hem tot Paderborn te komen, vermits hy persoonelijk, ten voordeel van het Geloof, daar moste wesen, en van daar niet en mochte scheyden om reden voorsz. Den Paus hier toe bewegende, quam met een eerlijk geselschap in presentie des Conincks, en bleef by hem een langen tijdt, treckende samen door Duytslandt en Walslandt, daar den H. Vader veele Kerken, Altaren, en Kloosteren inwyde; bysonderlijck wierd met groote staat en solemniteyt gevierdt het Feest en Inwyinge van de Kerk tot Aken, die den Konink met groote kosten gefondeert en gesticht hadde, ter eeren onse Lieve Vrouwe, tot welke Feeste en Wydinge quamen veele Geestelijke Prelaten uyt Duytslant en Walslant, met veele Wereltlijke Vorsten en Heeren; daar stonden by den Paus wel hondert Bisschoppen, met veele Abten en Geestelijke Persoonen, veel groote Aflaten en Gratien wierden op dese Kerk-wydinge gegeven; De vermaarde Ordre der Pelgrimagie, dewelke alle seven jaren eens gehouden wert, wiert mede door desen voornoemden Paus Leo ingestelt, waar by quijtscheldinge van alle sonden, geene uytgesondert, wierden gegeven, wanneer sy maar in hare Pelgrimmagien, de Heylige Reliquien, die daar getoont werden, komen te eeren. Na het eyndigen van alle dese Ceremonien, begaefde den Coninck desen H. Vader *Leo*, met veel Coninklijke giften, en kostelijke presenten, ter eeren van Sint *Pieter*, sijnen principalen Patroon, en liet hem weder met een groot geselschap van Princen en Graven na Roomen keeren.

En een weinig daar na schrijft de selve Chronijk; In 't jaar 797. maakte haar *Irene*, Keyserinne van Grieken tot Constantinopelen, magtig boven den Keyser haren Sone, dewelke sy dede vangen, en in de gevankenisse beyde sijne oogen uytsteken; Over dese moederlijke pligt-vergeting, verloor de Sonne seventien dagen haar schijnsel, 't welk naar veel wyser luyder voorsegginge en oordeel, een teecken was, dat het Keyserrijk van Grieken gescheyden wiert vande Romeynen. Daar na, in 't jaar 801. op Sint Marcus-dag, alsmen de Littanien song inde Processie, dewelke den goeden Paus Leo by woonde, wierdt den Heyligen Vader van sijne Muyle, daer hy op reet, ter aarde geworpen, sijn oogen uytgesteeken, sijn tonge afgesneden, en in de gevankenisse geset, alwaar hy eenigen tijdt in armoede en ellende door bracht; maar God die den sijnen noyt en verlaat, heeft hem sijn oogen en tonge weder verleent, en de gevankenisse, gelijk voor een tweeden Petrus doen openen, soo dat hy heymelijk uyt Romen by den Conink quam, aan welke hy al dese groote tyrannye aan hem, en aan de Heylige Kerke, door de Romeynen gedaan, klaagde; het welk den Conink seer ter herten nam, en trok met den Conink door Walsland en Duytsland, en sandt hem weder met een groot geselschap na Romen, dewijl hy sich self bereyde om hem te volgen. Tot noch toe had alleen een Keyser geweest tot Constantinopelen in Grieken, dewelke het Roomsche Rijck ook onder sig hadde, van des Grooten Constantijns tijden af, die het Keyserrijk van Romen oversette aan dat van Grieken, gevende aan den Paus *Silvester* en sijne nakomelingen de Stadt Romen, en een groot deel van het Keyserrijk. Maar also nu de Griekse Keyseren de H. Roomse Kerke niet gehoorsaam noch behulpig en waren, so wert by eendragtige stemmen geoordeelt, het Roomsche Rijk aan de Koningen van Vrankrijk over te geven, dewelke groote beschermers waren vande Heylige Christen Kerken; Tot desen eynde wiert Conink *Karel* op den Heyligen Kersdag van Paus *Leo* gekroont tot Rooms Keyser, in Sint *Pieters* Kerk, onder een gejuych van al het volck, *Lang leef Karel, vol Victorie en zegen, uyt den Hemel van Godt gekroont een vredigh Rooms Keyser*; Dit geschiede in 't jaar 801. op den H. Kersdag, in 't sesde jaar des Paus *Leo*, en 't drie-en-twintigste der regeringe van Conink *Karel*, als wanneer het Oostersche Rijk tot Constantinopelen 468. jaar in stant geweest had, na dat den Paus *Silvester* den grooten Keyser *Constantijn* doopte, en doe bleef het voort aan twee Keyserrijken, het een in 't Oosten tot Constantinopelen, en het ander in 't Westen tot Roomen. Sedert den tijdt nu dat dit Keyserrijk gekomen is aande Franschen en Duytschen, hebben de Keyseren van Romen geen macht gehadt in de Landtschappen op geene zijde van de Zee, en de Keyseren van Constantinopelen hebben geen macht gehadt over de Landen op dees zyde de Zee; soo dat het Keyserrijk by het eene swaart verstaan wert, dat een is, en een sal zijn na het woort des Heeren, doe hy sprak tot sijne Apostelen, het is genoeg aan twee swaarden, dat is een Geestelijk en een Wereltlijk, en is nu ook gedeelt in twee deelen, na het gemeen seggen, hoewel dat het nochtans niet dan een Keyserrijk en is; want om de waarheyt te spreken, soo is het selve Rijk, sedert het aan Konink *Karel* is overgegaan, voor het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

breken niet anders als loutere geveinstheid en hypocrisie geplaatst was. En sijn by *Karolus Magnus* verscheide nieuwe Bisdommen opgeregt, onder welkers hoger gebied de Abten der selver souden behoren, gelijk dan de Bisschoppen wederom onder hare Cardinalen behoorden, op dat alsoo den Paus sig in alle gewesten van sijne onderhorige soude kunnen versekeren.

Tot bevestinge ende voortplantingh van welk Klooster-leven den selven *Karolus Magnus* in 't Jaar 781. of wel Paus *Adriaan*, eenen Benedicter Monnik, *Ismardus* genomt, uyt verscheyde schriften heeft doen opsoeken het leven en daden der vrome Martelaren, en genaamde Heyligen, en alles gebragt in een Martyrologium, ofte Martelaars-boek. In 't Jaar 784. den 31. Augusti heeft *Paulus*, Patriarch van Constantinopelen, te gemoet siende het dreigende ongemak der tijdelijke saken, in Orienten sijnen dienst ontseid, en sig tot een Klooster-leven begeven. In 't Jaar 787. heeft
70 *Karolus*, ten versoeke vanden selven *Paus Adrianus*,
het Bisdom van Minden in Duytsland opgeregt,
daar over *Herimbert*, te voorens Priester in 't Hof
van *Karolus Magnus*, tot Aarts-Bisschop gesteld
wierd, in welk Jaar ook het Bisdom van Bremen
is opgestelt. Sie *Adam. Histor. Ecclesiastic. Crantz.*
lib. 1. cap. 9. & lib, 2. cap, 15. Metropol. & in Saxon. Chron. lib. 2. cap. 33. in 't Jaar 791. wierd by
71 den selven *Karel de Grote*, het Bisdom van Miming-rood, daar na het Bisdom van Munster opregt, daar *Ludgerus* uyt Vriesland van geboorte,
den Aarts-bisschop over gesteld wierd, *Crantz.*
72 *Petr. Mersæus*, en andre; en in 't Jaar 798. stigten hy het Bisdom van Hamburg, daar *Willehad* Aarts-bisschop over gesteld wierd. In 't Jaar 802. heeft *Carolus Magnus* een Synode opgeregt in de
Stad *Saltzburg*, daar by geordonneert wierd, dat
73 de Kerkelijke goederen en innekomen in vier deelen souden werden verdeelt, daar van het een soude strekken tot behoef van de Bisschoppen, het ander tot behoef van de Pastoren en Kerke-dienaren, het derde ten behoef van den Armen, en het vierde het opbouwinge van Tempelen, Godshuysen, en Kloosters. *Aventin. lib. 4. Annal.*
Bojor. In 't Jaar 812. is door den selven Kaisar *Ka-*
74 *rel*, en Paus *Leo* tot Theonville in Vrankrijk een Synodale Beschryvinge gedaan, daar veele voorname Bisschoppen van Vrankrijk en Duytsland vergadert waren, dewelke enige Canones maakten op de straffe der gener, die den Bisschoppen, Priesteren, ofte andere Geestelijke personen, enige last, ongelijk, ofte geweld aandoen, en heeft *Lodewijk* sijn soon, in 't sesde Jaar sijner Regering Anno 819. een Synodale Vergadering tot Aken doen beschryven, daar veel op den toestand der
Kerken en Kloosteren is verhandelt, en in 't Jaar
75 822. fundeerde hy het Bisdom van Hildesheim; In het Jaar 828. is in 't Ardennen-bos, door *Walkand*, Bisschop van Luyk, gestigt het vermaarde Klooster van Sint *Hubert*, *Petr. Merss.* on-
76 dertussen wierd den Beelden-dienst in het Oostenrijk nog kragtig geweert, en die daar tegens waren, hard vervolgt, als te sien onder *Leo* de V. Kaisar in Orienten, op het Jaar 812. *Nicephorus Zonaras*, en andre, dog is dien yver door onmagt t'enemaal te niet gelopen, in soo verre dat als *Johannes* den Patriarch van Constantinopelen, in 't Jaar 842. (als *Michael* met sijn moeder *Theodora*, by overlijden van *Theophilus*, het Kaiserrijk in Orienten hadden aangenomen) sig door een groten yver het Beeld *Maria* de ogen uytgerukt hadde, is hy afgeset, en door bevel der Kaiserinne *Theodora*, die gewild had, datmen hem mede van het gesigt soude beroven, met twee-hondert slagen geslagen; daar op terstond een Synodale vergadering is beschreven, daar by het eeren en aan-bidden der Beelden met grote heftigheid herstelt wierd, soo dat de Beelden te Constantinopelen wederom plaatse hebben verkregen; die nu over de hondert en twintig Jaren waren afgeset geweest. Sie *Theophan.* die in die tijd geleeft heeft, *Cedren. Zonar. Curopalat. Glycam*, en andre.

i *Kaisar Karel hem genoeg uytte*.] In 't Jaar 782. heeft hy in de Stad Maagdenburg seker Beeld van Venus doen afwerpen, en heeft in 't selve Jaar over de opinie van *Felix*, Bisschop van Urgel in Spanjen, die onder anderen een vremd gevoelen van Christo hald, den selven verdelende in twee persoonen, en datmen gene Beelden in de Tempelen mogt eeren, in de Stad Regensberg een Synode doen houden, daar vele Bisschoppen uyt Duytsland, Italien en Vrankrijk te samen quamen, daar wel tegens den selven *Felix*, in andre saken geoordeelt wierd, maar den Beelden-dienst niet harde wierd voorgesproken. In 't volgende Jaar wierd ook
een Synodale Vergadering in Engeland, door sijn 77
toedoen uytgeschreven, daar ook Paus *Hadrianus* sijne Gesanten gesonden heeft, die daar præsideerden, by het welke seer aannemelijke besluyten gemaakt wierden, als dat het Synodus van Nyceen, en andere Universele en algemene Synoden wel souden werden onderhouden; Dat volwassen persoonen, die gedoopt souden werden, eerst en voor al wel weten mosten de Articulen des Geloofs, en het Gebed onses Heeren; Dat die als Getuygen over den Doop staan, de Kinderen tot haar verstand gekomen zijnde, in deselve Articulen, en Gebed onses Heeren, neerstelijken souden onderwijsen; Dat een Bisschop de Kerke hem toevertrouwt, sorgvuldig visitere, en arbeyde, dat de Pastoors wel behertigen, werdende alle die gene dewelke met eenige grove gebreken besmet zyn voor al Bloedschenders, Tovenaars, Waarseggers, &c. Dat niemand tot den dienst der Kerke geordonneert werde, dan die onstraffelijk is van leven, magtig, en volvaardig sijn Ampt wel te bedienen, datmen gestadige Gebeden storte tot God, voor den welstand der Kerken; Dat Koningen en Princen wijslijk regeeren, altijdt regt en justitie betragten, sig behoorlijk voorsien van voorsigtige Raads-luyden; datmen de gedagte Koningen bejegene met gehoorsame eerbiedinge, datmen deselve niet en lastere, datmen geene boosen raad tegens hen en neme of besluyte; Dat de Regters eenpaarlijk vonnissen, sonder de Rijken te verschoonen, of den armen te verdrukken, dat deselve sig niet en laten bekoren of betoveren met giften of gaven; Datmen sig onthoude van alle onbehoorlijke Huwelijken, van onbehoorlijken woeker, van valse mate, van quaat gewigt, voorts van alle Heydense Superstitien en Ceremonien: Let wel op de duydelijke verklaring en er-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

kentenis van het Gereformeerde Geloof, na dien tijd immers in geenen deelen ſtrijdig tegens het
78 ſelve. En in 't jaar 794. heeft hy tot Frankfurt een Synodale Vergadering doen uytſchryven, tegen de voorverhaalde opinien van den Biſſchop *Felix*, alwaar over de twee-hondert Biſſchoppen uyt Italien, Vrankrijk en Duytſland vergaderden, daar de Patres mede handelden van het ſtuk der Beelden, daar van het beſluyt was tegens het leeren en aanbidden van de ſelve; ontkennende dat het Synodus van Nycea, een Univerſeel en Algemeen Synodus was geweeſt, daar by den Beeldendienſt was tegengeſprooken, ja het ſelve tegengaande met opentlijke Schriften, daar van *Karolus Magnus* ſelf Autheur was, of ſoo andere willen *Claudius Soiſſel*, Aarts-Biſſchop van Turin, voornaamſte Raad van den ſelven Kaiſer, en een der voornaamſte Beeld-ſtormers, een Diſcipel van Felix, dewelke nog in weſen, en in Liefhebbers handen zyn.

[k] *Daar in willen ontſien,*] Want hy, ſedert dat hy door den Paus van Romen tot het Keyſerrijk gekomen is, verſcheyden Synodale vergaderingen heeft doen beleggen, en beſluyten heeft doen nemen, tot maintenue en vergrotinge van het geſag van den Paus en ſijne Biſſchoppen; als onder andere het groote Concilie tot Theonville in Vrankrijk, op het jaar 812. gehouden, daar by verſcheyde Canonijke Wetten gemaakt zijn, tot ſtraffe van die geene, dewelke den Biſſchoppen, Prieſteren en andere Geeſtelijke Perſonen eenige laſt, ongelijk ofte geweld komen aan te doen.

[l] *Daar door den Paus van Romen, ſoo in het Geeſtelijk als Wereldlijk,*] De authoriteyt en het geſag van den Paus van Romen wierd hoe langer hoe grooter en ſterker, en ſtijgde verre over de magt, der Kaiſeren, Koningen en Princen, hebbende niet alleen het gebied, maar by na al het inkomen van het Keyſerrijk onder hun getrokken, ſoo dat het Keyſerrijk by na niet anders als een enkelen Tytel is geworden, en t'eenemaal is berooft van alle de Landen, dewelke aan het ſelve plegen te behooren, ſoo dat ſommige Schryvers haar ook niet ontſien en hebben, hem met ongehoorde manieren van ſpreeken, als een God te verheffen, daar ſommige vrome eenvoudige Godvrugtige Man-
79 nenſelfs een ſchrik van gehad hebben; Soo werd hy een God genomt, *Diſt. 96. cap. Satis evidenter, Pontifex Romanus Deus eſt.*

En *cap. fundam. in Gloſſ. de Election. Papa non eſt homo*:

De Paus en is geen mens.

Gloſſ. in Proëm. Clement. Papa nec Deus nec Homo:

De Paus is God noch Menſch.

Et cap. Felicis lib. 5. in 6. in Gloſſ. Papa eſt Epiſcopus totius orbis:

De Paus is een Biſſchop des gantſen Aard-bodems.

Lib. 1. Decret. Gregorii. tit. 7. Ut Papa Celeſte arbitrium habet.

Den Paus heeft het vrye bewind over Hemelſe ſaecken.

Papa Naturam rerum mutare poteſt.

De Paus mag de Natuyr van alle ſaken veranderen.

Papa de nihil aliquid facere poteſt.

Den Paus kan van niet yet maecken.

Papa poteſt ſupra jus diſpenſare.

De Paus mag yets boven de regten ordonneren, en toelaten.

Papa ex injuſtitia poteſt facere juſticiam.

De Paus mag van onregt regt maecken.

Papa plenitudinem obtinet poteſtatis.

De Paus heeft volle macht over alles.

Papa, in his quæ vult, eſt voluntas pro ratione.

Den Paus ſijn wil, is in plaats van de reden.

Papæ nullus audet dicere, Domine cur ita facis?

Niemand mag tegen den Paus ſeggen, Waarom doet ghy dit of dat.

Gloſſ. in extravag. tit. 5. cap. ad Apoſtolatus lib. 1. decret. tit. 7. cap. 5. Papam nullus mortalium judicare poteſt.

Niemand ter Wereld magh den Paus veroordelen.

Quanta inter Solem & Lunam, tanta inter Pontificem & Regem eſt differentia.

Zoo grooten onderſcheyd als'er is tuſſen de Son en Maan, ſoo grooten onderſcheyd iſſer tuſſchen den Paus en een Koningh.

[m] *Ondertuſſchen,*] Met en ſedert het verval 80
van het Ooſterſche Keyſer-rijk, ſijn ook de Kerken in Aſien en Griekenland t'eenemaal komen te vervallen, en van de Saraſynen, Turken en Mahometanen ingenomen; want of wel het Kaiſarrijk in Orienten, met den naam en Titel in ſtand gebleven is, tot het jaar 1451. als wanneer *Mahomet* de II. Koning der Turken, de Stadt Conſtantinopelen met geweld vermeeſterde, en den Keyſer Conſtantinus ſelve dood bleef, ſedert den welken het ſelve Rijk t'enemaal aan de Mahometaanſe Turken is vervallen, ſoo ſijn ſedert de tijd van *Karolus Magnus* Keyſerdom, de Chriſten Kerken van het Ooſtenrijk gelijk als t'eenemaal verlaten, en door den geweldigen en geduyrigen overval der Sarraſenen en Turken, dewelke den Kaiſar in Orienten met de verdeilinge van het Rijk niet magtig en was te wederſtaan, t'enemaal te niet gelopen, met dat deſelve by de Chriſtenen in Europen gene hulp ofte byſtand gedaan wierden, ter oorſaake van de onenigheid tuſſen de Griekſe en Roomſe Kerken, ſoo om andre oorſaken, als inſonderheid dat ſy den Paus van Romen voor het Opper-hooft der Kerke Chriſti niet en wilden erkennen, waar uyt veele Schryvers gewild hebben, dat door de verkieſinge van *Karolus Magnus* tot Rooms Kaiſar, het Kaiſerrijk van het Ooſten tot het Weſten overgebragt, en het oude Roomſe

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

het opperste gebied gehouden, en den Grieksen Keyser, die tot Constantinopelen sijn Majesteyts stoel had, is onder de Roomse macht gestelt, uyt oorsake van *Constantijns* wederspannigheydt, na dat het selve 468. jaar onder sijn voorsaten was geregeert geweest. Van het Keyserrijk van Grieken en is nu niet veel te seggen, of 't ook een Keyserrijk is of niet, want het selve nu onder subjectie van den grooten Ottoman staat, alleen om hare misdaet en rebelligheyts wille, tegen het H. Christen gelove. In 't eerste jaar na dat Conink *Karel* Keyser was geworden, sand hy Booden door Christenrijk, om Justitie en recht te doen, en maakte sekere Wetten in 23. Capittelen; Hy liet door de gantse Wereld opsoeken de namen van alle Heyligen, benevens haar leven en sterven, dewelke hy door den Monnik *Isauradus*, in een Boeck genaamt *Martirilogium*, dede by een stellen, die noch alle dagen inde Roomse Kerke na de *Priemen* gelesen werdt; Ook dede hy sijnen Diaken *Paulus* vergaderen die Omelien en Lessen uit de Schriften der H. Leeraars, die men nog hout inde *Metten*. In 't selve Jaar sant *Irene*, Keyserinne van Grieken Ambassaden tot den Keyser *Karel*, om een Alliantie van Vrede met hem te maken, en den Keyser sant sijn Ambassaten, *Jesse*, den Bisschop van Amiens, en den Grave *Heyligant* tot Constantinopelen, door welke een Vrede wiert bevestigt; maar de Keyserinne wiert korts daar na afgeset, en in bewaring gebracht; *Nicephorus* nam dat Keyserrijck weder aan, en versocht door Ambassaten aan Keyser *Karel*, om de gemaekte Vrede te onderhouden, het welk hem door den Keyser wiert toegestaan.

[f] *Ontfangt van den Paus,*] Koning *Karel* in Augusti van den jare 800. tot Mentz een Rijksdag gehouden, en op alle saken sijns Rijks ordre gestelt hebbende, komt tot Romen, daar hy van Paus *Leo* de III. in vergeldinge van sijn voorgaande herstellinge, seer heerlijk ontfangen wierd; en met eendragtige toestemminge van alle Geestelijke en Wereldlijke, op den 25. December, in 't jaar 800. zynde Kersdag, tot Keyser van het Wester-Rijk verklaard en uytgeroepen zijnde, heeft hem den Paus de Kroon op het hooft geset, met een eenstemmig gejuyg en geroep, CAROLO PIISSIMO AUGUSTO, A DEO CORONATO, MAGNO, PACIFICO IMPERATORI, VITA, ET VICTO-
63 RIA. Dat is: *Lang en voorspoedig leef den Godvruchtigen, Vreedsamen, en van God gekroonden Kaisar Karel*: Daar op hy den volgenden Eed gedaan heeft, die ook by sijne Navolgers na dien tijd is onderhouden, *In Nomine Christi spondeo, atque polliceor ego Karolus Imperator coram Deo & B. Petro Apostolo, me protectorem & defensorem fore hujus Sanctæ Romanæ Ecclesiæ, in omnibus utilitatibus, quatenus divino fultus fuero adjutorio, prout sciero, poteroque. Dat is:* In den name Christi belove ik *Karel*, als Keyser, en segge toe voor God en den Heyligen Apostel *Petrus*, dat ik sal sijn een Beschermer en Voorstander van de Heylige Roomse Kerk, in alle het geene haar dienstig is, soo veel als ik door Gods hulpe gesterkt, sal weten of kunnen doen. Het welk alsoo inde volgende, so Pausen als Keyseren is gecontinueert en gevolgt, so dat geen Prins tot een Keyser gekooren zynde, daar voor volkomentlijk geagt wierd, of hy most van den Paus gekroondt zyn. *Aimon. lib. 4. cap. 102. Abbas Urspergens. Sigebert in Chronic. sub Ludovico Pio ad Annam* 816. Sommige menen dat dat besluyt tussen *Karolus Magnus*, en den Paus *Leo*, al een jaar te vooren heymelijk besloten is geweest. Van welke Verkiesinge en Krooninge van *Carolus Magnus* breder te sien by is *Nicephorus Eginhartus, Abbas Urspergensis, Regino, Otto Frisingensis, lib. 5. cap. 30. & seq. Hermannus Contractus, Ado Viennensis, Ammonius lib. 4. cap. 83. & seqq. Joann. Beka Histor. Episcop. Ultraject. Joann. a Leyd. Chron. Belgic.* de oude Hollandse Chronijk, en andere.

Gesanten aan desen nieuwen Keyser,] *Irene, inquit, Johann. Cluverus Epitom. Histor. interemtis mariti sui patruis, ne respirare ad Imperium possent, legatos de Pace mittit ad Carolum, qui benigne auditi e captivitate recipiunt Sisimnium Tarasii fratrem, & novas cruentæ & insidiosæ mulieri spes firmandarum opum afferunt. Nam Imperii deinde ditiones cum Carolo partita, ut ipsa e Neapoli Siciliam versus omnia retineret, reliqua Italiæ Carolo cederent. Dat is: Irene* hebbende haar mans oomen doen ombrengen, op dat der selver Nakomelingen niet weder aan het Rijk mogten komen, heeft haar Gesanten aan *Karel* gesonden, om van Vrede te handelen, dewelke seer wel wierden onthaalt, en uyt de gevankenisse verlosten *Sisimnium*, de Broeder van den Patriarch *Tarasius*; Sy gaven ook aan dese wrede en bloed-dorstige Vrouwe hoope van groote middelen te verkrijgen, want sy verdeilden het rijk met *Karel*, dat sy uyt het Rijk Napels, na Sicilien toe, alle de Landen soude behouden, en de Landen van Italien aan *Karel* souden komen. *Vide Adelm. & Annal. Fuldens. ad annum* 800.

[g] *Den Oosterschen Keyser soo onmagtig,*] Den 64
Keiser *Nicephorus*, dewelke met het afsetten van *Irene*, (die op den 1. Novemb. 802. door t'samen-spanninge van den Staat des Rijks gedwongen wierd afstand van het Rijk en de Kroon te doen) in haar plaatse gestelt was, heeft in 't jaar 806. een schandelijke Vrede moeten maken met de Sarasynen, dewelke verbroken zijnde, hebben sy het Eyland Cyprum gantsch en al verwoest. *Cedr.* En in 't jaar 811. stelde hy een al te groote schattinge over de Kerken, Kloosters, en andere soo
Geestelijke als Wereldlijke, om tegens *Crummum* 65
Koning der Bulgaren op te trekken; tegens dewelke hy in sommige Veld-slagen de overhand verkregen hebbende, den kans gekeert is, en hy selve op den 25. July, van het selve jaar, met groot verlies van sijn volk gebleven is; Het hooft wierd van sijn lichaam afgesneden, en op een spietse door het Leger ten thoon gedragen; Van het Bekkeneel wierd een Kop ofte Schale gemaakt, met goud beslagen, uyt den welken *Crummus*, en de Princen der Bulgaren, den Wijn dronken, ter geheugenis van soo een groote Victorie. *Annales Constantinopolis, lib. 24. Theophanes, Nicephorus, Zonaras, Monolog. Græc.*

In 't jaar 826. wierd onder *Michaël* Keyser van het Oosterrijk, het Eyland Creta den Grieken door twee Veld-slagen der Sarracenen ontnomen. In het volgende jaar hebben de Asiatise Sarracenen Palæstinam, en het Africaanse Sicilien beheert,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

heert, *Cedren. Blondus*, en andre. En deselve hebben in 't eerste Jaar van *Theophilus*, Anno 830. een Inval in Italien gedaan, en het Vaticaan berooft, *Cedren. Palmer. Massænus.* In 't jaar 846. komende uyt Africa, verwoesten sy de Voorsteden van Romen, aan de West-zyde van den Tyber, beroofden de Kerke S^t. *Petri in Vaticano*, van al haar cieraden, en voorgenomen hebbende te plunderen het Klooster van Cassijn, wierden sy door het opwateren van de Rivier de Liris belet. In 't jaar 867. hebben sy een derden inval in Italien gedaan, en omtrent Benvenuten veel quaads uytgeregt hebbende, wierden sy van den Keyser *Lodewijk*, met groot verlies van hun volk, weder te rugge gedreven, soo dat in de eerste hondert jaren na de Keiserinne *Irene*, de Sarrasynen seer magtig werdende, op vele plaatsen die sy overheerden, en onder hun geweld bragten, de Christelijke Religie uytgeroeyt, en over al de opentlijke Godsdienst verhindert is, daar door de heerlijke Kerken die te vooren in Griekenland, Asia en Africa bloeyden, zijn verdwenen, en t'eemaal vervallen, soo verre dat het gantse Oosterse Rijk aan den Turksen en Mahometaansen Keyser is overgegaan, dewelke in 't Jaar 1327. door *Ottoman* den I. Prusiam de Hooft-stad van Bithinien in Asien, den Christenen ontweldigd heeft, daar hy en sijne Nazaten, sedert dien tijd, haren Coninklijken Stoel geplant hebben, tot dat
66 sy den selven in 't jaar 1453. tot Constantinopelen. hebben overgebragt, als wanneer de selve Stadt van *Mahomet* de II. na dat sy 54. dagen belegert was geweest, tot grote schade der Christenen, met geweld ingenomen, en den Kayser *Constantijn* onder de Poort S^t. Romain vermoort is, sedert welken tyd de Turken aldaar den Stoel haars Rijcks, die te vooren te Bource, anders Prusia, gehouden was, verplaatst hebben, sedert het Keyserrijk in Orienten is opgehouden, en onder den Turksen Keyser gebleven. *Vide Krantzii Vandal. lib. 12. cap. 28. Saxon. lib. 11. cap. 24. & Scriptor. Rer. Turcicar.*

67 [h] *De regte Apostolische Leere,*] In de achtste hondert jaren begost hoe langs hoe meer, over al de oprechte en onvervalste Apostolise Leere te vervallen en besoedelt te werden met velerhande Ceremonien, Superstitien en menschelijke Insettingen, daar toe S^t. *Willebord* in Batavien, en *Bonifacius* na Duytsland geschikt was, om deselve, benevens de volslagen magt van den Paus van Romen in te voeren, daar toe den selven S^t. *Willebord* tot Bisschop van Utregt, en *Bonifacius* tot Bisschop van Mentz, daar na mede van het Stigt van Utregt, gesteld wierden; daar van *Willebord* onder de slegte en onnosele Christen volken in Batavien, en voornamentlijk in Vriesland, daar het nog al veel Heydens was, en mits dien den nieuwen Beelden-dienst, en andere nieuwe Ceremonien te gemakkelijker waren in te schikken, veel aanhang en gevolg kreeg; maar in Duytsland, daar de Christelijke Apostolise Leere eerder en beter bekent was, en wilde het aan den Man niet; soo leestmen dat vele Bisschoppen in Duytsland, tegens Bonifacium opstonden, om dat hy de Duytse Kerken onder den Paus van Romen sogt te brengen, en dat hy den Volke het eeren der Reliquien en Afgestorven Heyligen, het Vagevier, en 't bidden voor de dooden predikte en leerde, daarom veele van deselve Bisschoppen, die dese Superstitien tegen waren, van den Paus wierden verbannen, daar van breder te sien by *Joann. Aventin. Annal. Bojor. lib. 3. Balæus* en ndere, *ad Annum* 721. & 735. En' A^o. 741. is sekeren *Adelbertus*, Bisschop in Gallia, in 't Klooster te Fulden in gevankenis gesteldt, om dat hy den eersten Bisschop *Bonifacius*, benevens andere tegens was geweest in het invoeren van de Ceremonien van de Roomse Kerke, in welke gevankenisse hy sijn leven heeft geëyndigt. Dien tijd is doen mede in aansien geweest *Clemens* uyt Schotland geboortig, een Presbyter en Discipel van den selven *Adelbert*, een seer geleerd man, die hem met sijn Meester *Adelbert* partye droeg tegens den Aarts-bisschop Bonifaas, om dat hy de authoriteit van den Paus te veel verhief, dat hy over al de nieuwe insettingen der menschen predikte, en dat hy Misse dede voor de dooden, dewelke daar over mede geëxcommuniceert, en in den Ban gedaan wierd. En is daar na alhoewel, soo men seyd, tegens den wille van Paus *Zacharias*, als een Ketter verbrand, *Sie Joann. Aventin. Annal. Bojor. lib. 3.* en *Balæum Centur. 13. cap. 30.*

Het stuk der Beelden wierd met grote party- 68
digheyd gedreven en hervat, soo dat eyntelijk het vieren en eeren van deselve, de overhand gehouden heeft, en men was steeds besig om het leven der afgestorvene Heyligen met groote wonderen en mirakelen op te schikken, en te bevestigen, en de Afgodise Superstitien te versterken, meest door het schryven van ledige en ongeleerde Klooster-Munniken, die het selve schoon buyten waarheid versierden, om de eenvoudige mensen, die lesen nog schryven en konden, tot het naarvolgen van het goed en devotig leven hunner voorgestelde Heyligen te brengen; dit was hun voorgeven jegens die beter wisten, en daar toe droomden, en bedagten sy des nagts, wat sy omtrent die saken by dag souden schryven, het welke sodanigen opgang hadde, dat het by de eenvoudige al voor waar wierd opgenomen, en ook daar na by wijsere is gelooft en aangenomen; daar van sy sedert de Reformatie en herstelde Gods-dienst haar geschaamt hebben, en vele der selver legenden hebben doen opkopen, en verbranden.

Het Monniken leven was in groten aansien, ve- 69
le lieten sig voorstaan dat sy geen goede en opregte Christenen konden zyn, of sy mosten haar in een Klooster begeven, agtende, dat sulks regt was de Wereld versmaden, en alle des Werelds wellusten met voeten treden, om alsoo in eensame plaatsen strengelijk te leven, en daar mede den Hemel, die sy meenden, en voorgaven, dat voor Moniken en Bagijnen alleen openstond, te verdienen; den Eremiten en Franciscaner Barrevoet-staat, wierd seer hoog geagt, vele begaven sig daar toe en verlieten haren hogen staat, en verstaken sig in Waranden, soo dat deselve soo hier als elders, tot over drie-hondert duysent konden getelt werden; daar by quam het Klooster stigten, en de menigvuldige Ordres der Monniken, tot navolging van het wel-leven der verbeelde Heyligen, daar in sy de luyden wijs-maakten, dat alleen de Godvrugtigheid geplaats was, daar men nogtans in vele bevonden heeft, dat'er benevens vele onkuyse gebre-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſe Rijk wederom ſoude herſtelt zijn geweeſt; Het welk nogtans niet waarlijk kan geſeid werden van de Grieken tot de Romeynen overgegaan te zijn, zijnde die van het Ooſten gebleven in haar geheel, tot dat ſy, gelijk alle andere ſaken en Staten des Werelds, door verloop van tijden en ſaken van ſelver ſijn vervallen: Waar van breder te ſien by *Aimon. Ado, Regino, Otto Friſingenſis, Abbas Urſpergenſis, Sigebertus, Blondus, Paulus Æmylius, Sigonius*, en andere: Alhoewel ſedert de vereniging van den Nieuw-gekoren Keyſer in Occidenten, en den Paus van Romen, de magt van den Keyſer in Orienten ſoo kleyn is geworden, dat die van ſelfs heeft moeten vervallen. Sedert dien hebben *Nicephorus*, *Micchaël* en *Leo*, Keyſeren van het Ooſterſe Rijk, wel vriendſchap met den nieuwen Keyſer Karel geſogt, dog en betrouden hem door de tuſſen-komſt van den Paus niet met alle, en *Karel* met de ſijne en dede de Grieken geen onderſtand tegen den overval der Sarraſenen en Turken, uyt inſigt, dat indien de Grieken de overhand kregen, en geen andere vyanden en hadden, ſy haar magt tegen den Paus en nieuwen Keyſer ſouden te werk leggen, om het Rijk van Romen weder te krijgen; welken haad en nijd, en weder-zydſe Staatſugt gemaakt heeft, dat de Sarraſynen en Mahometiſten de Steden en Landen van het Ooſterrijk ingenomen, en den Chriſtelijken Gods-dienſt t'eenemaal hebben uytgeroeyt.

81 [n] *Daar van de Gedenk-ſchriften*,] In deſe tijden, dat de magt en het geweld van den Paus van Romen ſoo dapper vermeerderde en toenam, en geen of weynig hulp van andere te verwagten was, hebben ſig daar ſeer weynig tegen derven verſetten; Der Monnikken Superſtitie wies dagelijks aan, de Kloosters wierden vermenigvuldigt; De uytſonderingen der Kledingen, Spijs en Drank agtemen Heyligheid; den Prieſteren wierd uyt ſchijnheyligheid het Huwelijken als een onreynen ſtaat verboden; Men aanbad en eerde met groter bygeloove de Beelden en Kruyſſen, en de Tyrannye des Paus wierd ſoo groot, dat hy van een yder, groot en kleyn, ontſien en gevreeſt wierd.

82 Na dat door den Paus *Gregorius* de IV. by het Concilium tot Conſtantinopelen in den Jare 842. gehouden, 't aanbidden der Beelden met grote heftigheid herſtelt was, en de Beelden in de Kerken van Conſtantinopelen wederom plaatſe verkregen, ſijn alle dewelke haar enigſints daar tegen ſtelden wredelijk vervolgt geworden; In 't Jaar 859. heeft
83 *Udalrich*, Biſſchop van Augsburg in geſchrifte uytgegeven, en in een langen Brief uyt Gods Woort beveſtigt, dat den Paus van Romen konde dwalen, dat het geoorloft was hem over ſijne dwalinge te vermanen, en ſijne quade decreten te verwerpen, dog met weinig vrugt. Want den Aarts-biſſchop van Ravenna *Johannes*, dewelke mede de Heerſchappye des Paus over andere Kerken had tegengeſprooken, en voornamentlijk de Decreten van den Paus *Nicolaus* (dewelke op verſcheide plaatſen in *Jure Canonico* geleſen werden) dat den Paus van Romen, alſoo hy God genomt wierd, van niemand en mogt geoordeelt werden, dat leeken geen Regters en mogten ſijn over Geeſtelijke perſoonen, nog ook onderſoeken op der ſelver leven, dat d'eerſte Stoel van Romen van niemand en mogt geoordeelt werden, en dat daar en tegen haar oordeel by een yder moſt gelden, en van niemand geretracteert werden, hem verlatende op de nodinge en uytſchryvinge des Kaiſars *Ludovici*, over het onderſoek of enig gebrek ware onder de Geeſtelijke perſoonen, om 't ſelve in Synodo gecorrigeert te werden, daar toe mildelijk aanbiedende ſijne hand en hulpe, en tot dien eynde mede gekomen zynde op het Synodus in het Jaar 858. tot Pavien beſchreven, ver- 84
ſoekende hulp en byſtand des Kaiſars, tegens het geweld en overlaſt des Paus *Nicolai*, heeft hy weinig trooſt gekregen, maar is in tegendeel by het Synodus in 't Jaar 861. op het verſoek van den Paus *Nicolaus*, (die dit geweldig op den krop ſtak) tot Romen gehouden, ingeropen, en gecondemneert ſig in alles den Paus te onderwerpen, op meerder ſtraffe. *Joann. Diacon. in Reb. geſtis Athanaſii Neapolit. Archiepiſcopi; Anaſtaſius & Platina in vita Nicolai.* De Aarts-biſſchoppen van Keu- 85
len en Trier, Guntharius, en Theutgaudus, dewelke haar op de Concilien te Mets en Aken, in den Jare 863. gehouden, dapper tegens de authoriteit van den Paus gekant hadden, ſijn by het Synodus tot Romen in den Jare 864. gehouden, benevens andere van hun gevoelen, alle by den Paus afgeſet en verbannen. Daar door in de Kerken van Duytſland grote bitterheid tegens den Pauſelijken Stoel ontſtond, ſoo verre dat den Paus van deſelve Biſſchoppen moſt hooren, dat hy was den Antichriſt, een Tyran, en een Wolf, met deſe woorden: *Quum ſis ſervus ſervorum, Dominus Dominantium eſſe contendis: libidine dominandi in præceps abis, quicquid tibi libet, licet, fucuſque factus es Chriſtianis.* Gy laat u een Knegt der Knegten noemen, maar ſoekt te zyn een Heer der Heerſchenden, door de grote luſt-drift die gy hebt om te heerſchen, komt gy ten val; Al dat u aanſtaat, wilt gy dat geoorloft zy; Gy ſijt geworden een bedrieger der Chriſten Menſchen. *Regino, Sigebert. Joann. Aventin.* en andere.

De Leere van de Tranſſubſtantiatie in het H. 86
Avondmaal, daar by gedreven werd, dat met, en na de Conſecratie, en geſprooken woorden van den Biſſchop, *Want, dit is mijn Lichaam*, het Brood in waarlijk Vleeſch, en den Wijn in Bloed verandert, daar ſoo veel onnoſel Chriſten bloed om vergoten, en harde vervolginge geſchied is, en is niet eer bekent geworden, als by tijden van ſekren Monnik *Bertramus*, een ſeer geleerd Prieſter, in de Goddelijke Schriften, en andere wetenſchappen wel ervaren, een man van goed verſtand en wel-ſprekentheid, en ſeer bemind by Kaiſar *Karel de Grote*, dewelke ten verſoeke van den Kaiſar, geſchreven heeft ſeker Tractaat, aangaande de tegenwoordigheid des Lighaams Chriſti in het Avondmaal, daar over den ſelven Kaiſar hem enige quæſtien had voorgeſtelt, daar op hy ſijn ſchriftelijk antwoord verſogt; In welk Tractaat *Bertramus*, over het verſtand van die woorden, *Want dit is mijn Lichaam*, ſig aanmerkelijk niet anders verklaart, als de Gereformeerde geſinde, dat hy niet en konde verſtaan, dat in het Avondmaal was het weſentlijke Lighaam Chriſti. *Turanus Veketi* in ſijn Catholijk Memorie-boek, meent dat den ſelven *Bertramus* geleeft ſoude hebben in 't Jaar 885.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

885. en het selve Tractaat soude geschreven zyn aan den Kaisar *Karolus Crassus*, onder Paus *Stephanus* de VI. daar hy grofslijk in gemist is, want *Paschasius Ratbertus*, *Abbas Corbejensis*, heeft al in 't Jaar 881. tegens den selven *Bertram*, en *Johannes Scotus*, dewelke tot Parijs deselve Leere met groten aanhang predicte, en met schriften beweerde, over deselve saken geschreven en geleerd, alsodat sommige het gevoelen van *Paschasius* volgden, en sommige by het gevoelen van *Bertram* en *Jan Schot* bleven; alhoewel het gene *Paschasius* uyt de Oudvaders voortbragt meer met *Bertram* en *Schot* over-een-komt, dan dat het selve daar
87 tegen soude stryden, gelijk andre oordelen. Dit sijn de woorden van *Bertram*, *lib. 1. de Prædestinatione, & Præfat. Tract. de Corpore & Sanguine Domini ad Carolum Magnum*; *Jubes, inquit, Gloriose Princeps, ut quid de sanguinis & corporis Christi mysterio sentiam, vestræ Magnificentiæ significem, &c. Dum enim quidam fidelium corporis sanguinisque Christi Mysterium, quod in Ecclesia quotidie celebratur, quod nulla sub figura, nulla sub obvelatione fiat, sed ipsius veritatis nuda manifestatione peragatur: quidam vero testentur, quod hæc sub Mysterii figura contineantur, & aliud sit, quod corporis sensibus appareat, aliud autem quod fides adspiciat, non parva diversitas inter nos esse dignoscitur.* Gy gebied, wijd beroemde Prins, dat ik u Heerlijkheid soude te kennen geven, mijn gevoelen van de verborgentheid des Bloeds en Lighaams Christi. Want alsoo sommige der gelovige seggen, dat het Mysterie des Bloeds en Lighaams Christi, het welk dagelijks in de Heylige Vergadering gehouden werd, niet en geschied onder eenige verborgentheid, ofte verholentheid, maar door de naakte openbaringe der waarheid volbragt werd, en dat daar tegens andere gevoelen, dat alle dese dingen beprepen sijn onder de figure van eene verborgentheid, jets anders sijnde 't welk voor het lighamelijke oog blijkt, en jets anders het welk het geloof aansiet, soo schijnt tussen deselve geen klein onderscheid te zyn; Voegende daar by tot antwoord: Dat het Brood figuerlijker wijse het Lighaam Christi genaamt werd, gelijk Christus selve een Wijn-rank, en sijne Apostelen Wijnranken. En hy nomt in deselve Præfatie het gevoelen der weder-partye, nieuw en onlangs opgekomen. *Vincentius Belluacensis in speculo Histor.* schrijft ook, dat omtrent de tijden van Paus *Adrianus* de II. die in 't Jaar 868. Paus gekoren wierd, doen nog de Leeken het Avondmaal des Heeren aanbedient geweest is, onder beyde de specien van Brood en Wijn.

88 In 't Jaar 900. heeft de Misse haar volle leden gekregen, gelijk die in de Roomse Kerke huydendaags geleert en onderhouden werd, als een Soen-offer, om niet alleen uyt te wisschen de sonden der Levenden, maar ook der Dooden in het Vagevier, tot verlossinge harer Zielen, uyt het selve; ook om de eere en glorie der gener die alrede in den Hemel sijn te vermeerderen, en ook om van God te verwerven alle weldaden en gaven, soo het Lighaam als de Ziel aangaande, als Saligheid, Gesondheid, goede Reyse, Victorie tegens den Vyanden, en wat des meer is.

89 ° *Den standt der Roomse Kerke*,] In de gehele eeuwe van 't jaar 900. is by na geen of weynig verandering in den Staat der Kerken gevallen, en is het Akker-werk van de regtsinnige Leere met stoppelen beset gebleven. De Vrye wille, de Goede Werken, de Menschelijke kragten wierden alomme te veel toe-geschreven; men wilde niet verstaan, dat tot de regtvaardigmakinge genoeg was alleen het Gelove, en een vast betrouwen op het lyden en sterven onses Heeren en Saligmakers Jesu Christi, en dat een yder Christen gehouden was, sonder eenige verdiensten, eenige goede werken te doen, om daar door te doen blijken, dat hy een Dienaar Jesu Christi was, en een Discipel van sodanigen Meester, die alle goede werken behaagden. Het Avondmaal wierd nog uytgedeeld soo den Leeken als den Priesteren, gelijk wy hier voor hebben aangewesen, en nog nader sullen vertonen. Het volk ten Avondmaal geweest zijnde, offerde geldt, ofte yets anders, tot onderhout der Priesteren. Den Doop wierd bediendt, meest op het Paasch- en Pinxter-feest, ook op andere tijden, in cas van noodt, met de Salvinge en besmeringe van de H. Olye, en welriekende Balsem, met opleggingen der handen van den Priester ofte Bisschop, daar door sy meenden, dat den Heyligen Geest met een volle magt wierd ingestort. Men riep in noot den Heyligen aan, voorby-gaande den enigen Almagtigen God, die alleen de magt en wille heeft om sulks te doen. Men bad voor levende en dooden. De menselijke insettingen en Ceremonien, vreemd van den opregten Godsdienst, wierden meer en meer opgehoopt, en op grote pœne den volke voorgestelt, en bevolen. In 't ordineren en stellen der Priesteren, namen de Geestelijke alleen de magt aan, en sloten daar buyten alle Leken, hoedanig die mogten wesen; Der Koningen, Princen en magtige Heeren Kinderen begaven sig tot een (so genoemd) Geestelijk leven, en staken haar in Klosteren en Kappen; Den Kerkelijken Ban en excommunicatie tegens de Ketters en Lasteraars, wierd gebruykt by de Bisschoppen, ook sonder advijs van de Gemeente; De boetvaardigen wierden opgeleid onverdragelijke voldoeningen, en sware lasten, met vasten, bidden, lesen, hayre kleden, en haar selven te geesselen, en anders. Men maakte het volk wijs, datter een Vagevier was, daar de arme zielen na dit leven moften boeten, en door vele ziel-missen mosten gereynigt en gesuyvert werden van hare begane sonden. En wierd den onnoselen menschen wijs gemaakt, dat sy de Wereld verlaten, en haar goed aan de Geestelijke Kloosters en Kerken mosten maken. Den Beelden-dienst wierd met kragtige reden beweert, en verciert, door de giften van Koningen, Princen, magtige Heeren, en rijke luyden, met goud, silver, en andere kostelijkheden, met byvoeginge, dat sy sulks deden tot vergevinge harer sonden, tot laeffenis harer Ouderen en Kinderen; De Loffangen wierden gesongen, en men gaf opentlijk voor, dat den Paus niet en konde dwalen, en sijne woorden en decreten wierden aangenomen benevens de Heylige Schrift, en men hield de Magistraat en Overheyd niet als van God, maar van de mensen ingestelt, en wat des meer is

In 't jaar 9[illegible]1. is de Christelijke Gods-dienst in 90
Polen beginnen geoeffent, en het Euangelium beginnen

ginnen gepredikt te werden, en zijn onder de Koning *Miesislaus* twee Christen Kerken opgeregt,
91 de eene in de Stad Gnesna, en de andere in de Stad Crakouw, met nog verscheyde andere Kerken; het welk aldaar een grooten opgang had, sodanig, dat volgens het bevel van den selven *Miezislaus*, alle de Af-goden-beelden wierden omgedragen, voornamentlijk in deselve Steden, en daar na met bygevoegde vervloekingen in stukken gesme-
92 ten en verbrand; Sedert dien tijd is aldaar voor een gewoonte onderhouden, dat dewijl den Priester in den Tempel het Euangelium leest aan den Altaar, alle die van den Adel daar tegenwoordigh sijn, hare swaarden ofte zabels half uyt de scheide trekken, en bloot houden, om daar mede te betoonen, dat sy bereyd zijn, by het selve Euangelium te leven en sterven; welke invoeringe van den Christelijken Godsdienst, niet by de Pausgesinden, maar by de regt-sinnige Christ-gelovige der Duytser Gemeente, aldaar te wege gebragt, en voortgeplant is, sonder datmen aldaar van eenigen Beelden-dienst of andere Pauselijke Ceremonien oyt heeft geweten, maar alleen het suyvere Christen-Geloof gepredikt en onderhouden is: daarom ook sommige vervolgde Onroomsgesinde aldaar mede haar toevlugt genomen hebben. Sie van dese invoeringe en prediking van het Christen Geloof *Mechovium lib.* 1. *Cromer. lib.* 2. *Fulstinium Jochim. Curaum & alios Rerum Polonicar. Scriptores.*

In 't Jaar 971. heeft geleerd eenen *Ambrosius Ansbertius* uyt Frankrijk, een geleerden Monink, seer ervaren in de Griekse en Latijnse taal, dewelke met sijne schriften hem gekant heeft tegens *Arrium*, *Pelagium*, *Sabellium*, *Photinum*, *Cælestinum Marcionem*, en verdoemde onder andere het eeren en aanbidden der Beelden. *Trithem. Gesner.* Verders vinden wy niet anders als een algemenen onderdrukten stilstand van de on-Roomsgesinde.

93 Van de volgende Eeuwe schrijft den Professor *Boxhorn*, in sijn Nederlandse Historie, na waarheid aldus: Omtrent het duysenste Jaar na de geboorte ons liefs Heeren, sat sijn Kerk niet alleen in Nederland, maar ook door geheel Europe, in de allerdikste duysternis, sijnde de Leer en Leven van de Geestelijke op het hoogste besoedelt, en weinig overblijffselen toe te vinden van waarheid, en Godsaligheid; nemaar midden in de duysterste nagt van die tijden, en als het Rijk van Afgoden-dienst, By-gelove, en Onregtvaardigheid op het hoogste gestegen was, heeft God jalours van sijn eere, die alleen andre doen gegeven wierd, door sijne niet te gronden voorsigt en barmhertigheid opgewekt en gaande gemaakt enige, die manlijk tegen de godloosheid en onwetenheid van die tijden, alhoewel doe seer magtig en gants vervaarlijk, souden kampen; Dus verre den selven *Boxhorn*.

94 Aangaande den stant der Kerken die bleef genoegsaam nog op eenen voet, als in de voorgaande Eeuwe; Men wilde onder anderen, dat in het Heilig Avondmaal eene Transsubstantiatie geschiede, en een verandering van het Brood in het wesentlijk Vleesch, en den Wijn in waarlijke veranderinge des Bloeds Christi. Ook dat het genoeg was eene specie te gebruyken, en men onthield de Leeken den Kelk, ofte Wijn; alsoo gesegt wierd onder eene so veel te sijn als onder beyde de specien; Men onderhield het vasten van veertig dagen voor Paassen, ook de Quatertemper, en andere dagen; het eeren en aanbidden der Heyligen Beelden, wierd met meerder yver gedreven; de gebeenten der Heyligen wierden opgegraven, in grote waarde gehouden, en vele Miraculen en wonderdaden toegeschreven; De Feest-dagen ter eeren der Heyligen ingestelt, waren seer veel, en namen wel de helft van het Jaar weg; het heyligen en canoniseren van afgestorve Bisschoppen, en andre Geestelijke personen, was seer gemeen; men bouwde veel Tempelen, Gods-huysen, en Kloosteren, met uyterlijke pragt en grote kostelijkheid verciert, met uytstekende kostelijke Altaren, goude, silvere, houte Beelden, en kostelijke Schilderyen; de Monikken vielen hoe langs hoe meer in grote dwalingen, namen vremde en bygelovige kledingen aan, verkoften aan de eenvoudige hare gebeden, en het overschot van hare goede werken; Of God op d'eene plaats magtiger en genadiger ware geweest, dan op d'andre, soo reisdemen in pelgrimagie ter bedevaart na Romen, na Sint Jacob te Compostelle in Spanjen, na Hierusalem, of enige andere oorden, daarmen wist dat enige Heylige Lighamen begraven lagen, of bewaard wierden. De Oorbiegte wierde ingevoert, om daar op het Sacrament en Heylige Olysel te ontfangen; De Doden wierden begraven met het luyden der klokken, kaarsen en fakkelen, met velerhande gesang, Vigilien en Ziel-missen, en soo voort.

Aangaande de Transsubstantiatie en verwandeling van Brood in waarlijk Vlees, en Wijn in Bloed, dewelke in een plompe vleeselijke tegenwoordigheid, by vele sedert den Jare 900. blindeling gevolgt wierd, en hoe langs soo meer begon toe te nemen, sonder dat (gelijk ook in andre by-gelovige Ceremonien) jemand hem daar dorst tegen kanten, is deselve Leere, na dat die omtrent de hondert Jaren in gebruyk geweest was, sedert het tegenspreken van *Bertramus* en *Scotus*, in 't Jaar 95
1049. wederom op nieuws tegengesproken, by *Berengarius*, geboortig van Tours, een Diaken van de Kerke tot Angiers, een man door sijn geleertheid en bevallijke manieren by een yder seer gelieft en hoog-geagt; want meest alle Leraars van dien tijd strydende met alle heftigheid voor de Leere der Transsubstantiatie en wesentlijke veranderinge van het Brood in het Vleeselijk Lighaam, en den Wijn in het Bloed Christi, heeft den selven *Berengarius* daar tegens geleerd, en opentlijk gepredikt, dat het Brood en den Wijn alleen te houden waren voor figuyren, en gedenktekenen van Christi Vlees en Bloed, en 't selve niet op een Lighamelijke maar op een Geestelijke manier alsoo moste verstaan werden; Welke Leere in korten door geheel Vrankrijk, Italien, Duytsland, en andre plaatsen seer is voortgeset; Om het welke te stuyten en tegen te gaan, Paus *Leo* verscheide Synoden en Concilien heeft doen vergaderen, eerst te Romen, daar na te Vercellis, by dewelke het gevoelen van den selven *Berengarius*, (dog sonder redenen) voor Ketters verklaart en vervloekt is; Veele Le-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

raars hebben tegens hem geſchreven, onder anderen *Adelmannus*, Biſſchop van Brixia, *Lanfrancus*, *Guimundus*, *Guido*, en andere; hy is door het Concilium Lateranenſe gedwongen van
96 ſijn gevoelen af te gaan, en het ſelve te wederroepen, en een verklaringe in tegendeel te doen, die ſoo plomp en met ſodanige ongeſchikte en aanſtotelijke woorden werd voorgeſteldt, dat de wijſte mannen der Rooms-geſinden ſchaam-rood werden, als ſy het in haar Wet-boek leſen; Dit ſoude ſijn verklaringe geweeſt ſijn: Ik gelove, dat het Brood en Wijn, die op den Altaar geſtelt werden, na de Conſecratie; niet alleen een Sacrament, maar ook het waragtige Lighaam en Bloed Jeſu Chriſti zyn, en dat deſe gevoelijk, niet alleenlijk in figure, maar in waarheid, met de hand des Prieſters gehandelt, gebrooken, en met de tanden der gelovigen vermaalt werden. *De Conſecratione, diſtinct. 3. cap. Ego Berengarius.* Deſe wederroepinge en was geen opregte verklaringe van een beter gevoelen, want men heeft hem in het Concilie met harde dreigementen aangegaan, en een ſchrik aangejaagt, en was alleen eene verſakinge met de mond, om het perijkel des doods te ontgaan; dat ſommige willen, dat hy met kragt van redenen daar toe ſoude overtuygt zyn geweeſt, werd by *Baronius ad annum* 1049. §. 18. voor een verſierde leugen tegengeſprooken, en dat op het ſelve Concilie met *Berengario* gene de minſte redenkaveling is gehouden; waarom den ſelven *Berengarius* deſe ſijne afgedwongen verklaringe mondeling en ſchriftelijk heeft weerroepen, en ſijn berouw aan al de Wereld, als een tweeden *Petrus* geopenbaart, en beklaagt; ſeggende van het gemelte Concilium van Romen, en haar hooft den Paus van Romen, in der waarheid bevonden te hebben niet te ſijn de ware Kerke, maar een Kerk van quaatwillige, en een vergadering der ydelheid, geen Apoſtelijken maar des Satans Stoel, *Baron.* aldaar §. 15. En dit gevoelen heeft alom in Vrankrijk, Italien, Duytſland, en elders van tijd tot tijd, groten aanhang gehad, gelijk het ſelve volgens ſijne ſchriften als nog geleerd werd.

p *Het ligt der opregte waarheid,*] De veranderingen en vervolgingen in deſe Nederlanden in het Geeſtelijke ſijn veel menigvuldiger in haar eerſte opkomſt, als wel tot nog toe ook by de naarſtigſte en voornaamſte Schryvers, by faute van agterdogt, gemeldt is, klein en ongeſien in haar beginſelen, dog metter tijd ſodanig aangewaſſen en toegenomen, dat, of wel de onderſaten, de overdadige magt der Vorſten, in het onderdrukken van de vryheid, onmogelijk ſchenen te konnen wederſtaan, en geen luſt, moet, nogte ſtandvaſtigheid genoeg tegens de geduyrige vervolginge hadden, om eenen anderen en den Roomſen tegengaanden Gods-dienſt te kunnen invoeren, ſoo en hebben nogtans gene ſtromen van bittere en wrede vervolgingen het ſelve vier kunnen uytbluſſen, maar is 't ſelve aan alle kanten uytgeborſten.

q *Een verlatene ſtilſtand,*] Soo ſeid den Apoſtel 2 Corinth. 4. vers 8. *Wy die in alles verdrukt werden, dog niet benaut; twijffelmoedig, dog niet miſmoedig; vervolgd, dog niet verlaten, nedergeworpen, dog niet verdorven.* En vers 6. *Want God die geſegt heeft, dat het ligt uyt de duyſterniſſe ſoude ſchijnen.* Geneſ. 1. 3. *Is die gene die in onſe herten geſchenen heeft, om te geven verligtinge der kenniſſe der Heerlijkheid Gods, in het aangeſigte Jeſu Chriſti, dat is, in 't openbaar; en God en verlaat de ſijne niet.* Hebr. 13. 5. *Want hy heeft geſegt,* Deuter. 13. verſ. 6. 8. Joſ. 1. 5. en 1 Chron. 28. 20. *Ik en ſal u niet begeven, nog ik ſal u niet verlaten.*

r *Uyt hun verbrande Aſſe,*] Soo ſeid Chriſtus tot den Phariſeen en Sadduceen, by Math. 3. vers 9. *Want ik ſegge u, dat God ſelfs uyt deſe Steenen Abraham kan kinderen verwekken.*

ſ *Van de Vaudoiſen in Vrankrijk,*] Geſprooten 97
uyt de aloude Apoſtoliſe gemeente, die haar boven
menſchen gedenken in de Piemontſe Valeyen ge-
houden hebben, en ſo lang als menſchen heugt,
haar tegens de misbruyken van de Roomſe Kerke
gekant hebben; Deſe werden Vaudoiſen genomt,
van het woord *Vaus*, het welk Valeye beduyd;
Anders Waldenſen, ofte Valdenſen na de Valley-
en, in de Italiaanſe en Latijnſe Sprake *Valli* en *Val-
lis*, *Val*, alſo genoemt; het gemeen gevoelen is, dat
ſy Waldenſen ſouden genomt zijn van een Waldo
van Lyons, een voornaam Leeraar en voorſtander
van der ſelver gevoelen, dewelke, ſoo ſommige
willen, in 't jaar 1160. andere ſeggen in 't jaar 1173.
of 1180. in de oude Waldenſe Schriften ſeer erva-
ren, der ſelver Leere tot Lyons in Vrankrijk met
een grooten aanhang, en gevolg geleerd, en voort-
geſet heeft; het welk by de ſommige ſoodanig is
opgenomen, gelijk of der ſelver Leere door hem
eerſt was opgekomen; daar nogtans der Walden- 98
ſen Leere, veele eeuwen te vooren, en haglijk van
de tijd der Apoſtelen af bekent is geweeſt, ſo dat
volgens het gevoelen van de ſommige, deſen Pe-
trus, bygenaamt Waldo, ſelfs ſijnen naam heeft
gehad van der Waldenſen Leere, die hy predik-
te en voorſtond, het welk by den geleerden *Theo-
dorus Beza* beveſtigd werd, in ſijn Beſchryvinge
der vermaarde Mannen, pag. 985. daar hy ſeyd: 99
dat 'et 'er ſo verre van daan is, dat de Waldeſe der
Valleyen van den Lionſen *Waldo* haren naam ſou-
den hebben, dat in tegendeel hy ſelf eerſt *Waldo*
heeft geheeten, om dat, en ſedert hy hare Leer had
aengenomen.

Dat de Leere der Waldenſen, lange voor deſen, ofte eenen anderen *Waldo*, boven geheugen, en gelijk als ſonder begin, ſedert de tyden der Apoſtelen geweeſt zy, daar toe dienen niet alleen de getuygeniſſen hunner eygen ſchriften, maar ook van de Roomſe Schryvers hare dood-vyanden ſelf.

Daar toe doet voor eerſt ſeker verhaal der ſchep- 100
pinge en der Sundvloed, in de Waldeſe Taal be-
ſchreven, by haar van menſchen gedenken in ge-
bruyk geweeſt, en nog tegenwoordig ſorgvulde-
lijk by haarluyden bewaard; een ſeer oud ſchrift
van de wrede mishandeling der Machabeen, van
het lijden van dien verduldigen *Job*, een af-ſchrift
van de Hiſtorie van *Tobias*; een Letter-konſt van
de oude *Barbes*, ofte Walſe Kerk-leraren, de By-
ſpreuken van den Koning Salomon, een Schrift
van de eer en vreſe Gods, en een wyſe die de ware
Chriſtenen daar in ſchuldig zijn te volgen; het
Euangelium van *Mattheus*, het eerſte Hooft-ſtuk
van het Euangelium *Lucæ*, het Euangelium *Jo-
hannis*; de handelingen der Apoſtelen; den eer-
ſten

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſten Brief aan die van Corinthen, Galaten, Epheſen, Philippenſen, aan die van Theſſalonica, aan Timotheus en Titus, het elfde Hooft-ſtuk tot den. Hebreen, beyde de Brieven van den Apoſtel *Petrus*, het Nieuwe Teſtament, en eenen ſeer ouden Waldiſen Bybel, alle met een ſeer oude Boekſtaaf, in de over-oude Waldeſe tale, op Pargament geſchreven, en ter eeuwiger geheugenis ſorgvuldiglijk bewaart, nevens meer andere, daar van breder te ſien de Algemene Hiſtorie der Waldeſe Kerken, in de Valleyen van Piemont, onlangs uytgegeven door *Johannes le Gêr*, Bedienaer en Opſiender der Gemeinte der Valeyen, en na veel hevige vervolgingen beroepen in de Waldeſe Kerke tot Leyden.

101 Den ſelven *Joannes le Gêr*, een gebooren Waldenſer, brengt de bewijs-redenen der oudheid der ſelver volken, en hunne Leer tot driederley ſlag van bewijs, als I. uyt de manier van ſchryven der Waldenſen, dewelke ſeer duydelijk te kennen geeft een regte Euangeliſe ofte Apoſtoliſe ſlag van ſchryven, daar in ſy haar oudheid ſoo klaar vertoont hebben, als of ſy Aſdoditen en ware kinderen Abrams waren. II. Uyt de on-Roomſe Leraars en Tijd-ſchryvers, die deſelve oudheid en Leere erkent hebben. En III. uyt de menigte der getuygeniſſen van de tegenſpreekers en Ketterdwingers ſelf.

Het eerſte belangende, die van de Waldeſe gemeente danken God in de Voor-reden van den eerſten Franſen Bijbel, die oyt heel en onvervalſt in de Wereld verſchenen is, en in 't Jaar 1535. met den druk gemeen gemaakt, dat ſy, na ſy door de Apoſtelen, ofte hare navolgers, eens verrijkt zyn geworden met den ſchat des Euangeliums, het geheel genot van den ſelven altijd hadden behouden.

Een van hare ſchriften, geheten *la Noble Leiçon*, ofte voortreffelijke Levens-leer, dewelke in de vermaarde Univerſiteid van Cambritz, en tot Geneve ſorgvuldig bewaart werd, en het Jaar-getijd van elf-hondert draagt, ſweemt in den ſchrijf-aard t'enemaal Apoſtels, waar in alle ſlag van ſonden ſtrengelijk beſtraſt, en alle Chriſten deugden met een byſondre deftigheid beſchreven en aangemaant werden; Het leeſen van Gods Woord; Het aanroepen van den eenigen God, met uytſluytinge van alle Schepſelen; de volherding onder het Kruys; het verwerpen van valſe Leeraars, en alle opkomende dwalingen ſterk ingeprent; den Antichriſt die doen vaſt geboren wierd, ſeer net na het leven afgebeeld; de Aflaat en quytſcheldinge der ſonden by de Prieſters om geld verkoft, als een van ſijn nieuwe vonden ſeer uytgemaakt, met ſo danigen ſwier en drift, datmen daar uyt oogſchijnlijk kan ſien, datſe het Roomſe by-geloof, het welk ſy noyt hadden aangenomen, altoos ſtandvaſtelijk hadden verworpen, nog enige leer buyten die van onſen Heiland, en ſijne Apoſtelen, dieſe van hand over hand ontfangen hadden, oyt of oyt geſint waren aan te nemen, maar vaſt hielden, by haar Leere, die ſy de aloude en Apoſtoliſe Leere nomden, te leven en ſterven. Wy ſullen daar van alhier ter neder ſtellen een ſtux-gewijs afſchrift, geſchreven met een oude Gottiſche Letter, in den Jare 1100. 't welk in 't geheel nog ſtaat in een Hand-ſchreven Boek van Parkement te Kantelburrie, gelijk nog een ander te Geneven werd bewaard, en in verſekeringe gehouden.

O Frayres entendè une noble Leyçon.
Souvènt devèn veglar e ſtar en ore-ſon — *Exhortation à prier & faire bonnes œuvres.*
Car nos veen aqueſt mont eſſer pres del chavòn.
Mot curiòs deorian eſſer de bonas obras far
Car nos veen acqueſt mont de la fin apropiar.
Benha mil & cent an *compli entierement*
Que fò ſcripta lòra; que ſèn al derier temp. — *Datte de ce écrit*
Poc deorian cubitar; car ſen al remanent.
Totiorn veen las enſeignas venir à compliment: — *Pourquoy renoncer au monde.*
En acreyſament de mal & en amermament de ben;
Ayço ſon li perilli que l'Eſcriptura di
L'Avangeli ho recognita & Sant Paul o eſcri.
Que neun home que viva non pò ſaber la fin — *l'Incertitude de la Mort.*
En perço deven mays temer; car nos non ſèn certan
Si la mort nos penrè en-coy, o ben deman.
Ma cant venrè Jeſus al jorn del Jujamènt
Un çaſcun recebrè par entier payamènt. — *Et du temps du jugement.*
A quilli qu' aurèn fayt mal e a quilli qu' auren fayt ben.
Ma l'Eſcriptura di, e nos creyre lo devèn,
Que tuit li home del mont pec dui chamin tenrèn
Ly bonyren en gloria, li fellon en torment.
Ma a quel que non creyrè en aquel departiment,
Regarde l'Eſcriptura del fin commençamènt,
Des qu' Adam fò formà entro en a-queſt temp preſènt;
A qui poyrè trobar, ſi el aurè entendemènt,
Que poc ſon li ſalvà aver lo remanènt.

Moyen de bien operer.

Ma ciascuna persona que vol ben obrar,
L'onor de Dio lo payre do esser al commençar
Et apelar en aida lo sio glorios filli lo filli de Santa Maria
Et lo Sant Sprit que nos donna via.
A quisti tre son la Santa Trinità,
En ayma un Dio, devon esser aurà,
Plen de tota Poysança, e de tota Sapiença e de tota Bontà.

La priere pour surmonter nos ennemis.

A quest deven sovènt aurar e requerir:
Que non don fortaleça encontra li Enemic,
Que nos li poysian vencer devant la nostra fin,
Co ès lo mont, e lo diavol, e la carn.
Et nos done Sapiença accompagna de bontà,
Que nos paysian conoysser la via de verità
E gardar pura l'arma que Dio nos a donà,
L'Arma e lo cors en via de carità.
En aysy que nos aman la Santa Trinità
Et lo proyme; car Dio lo nos ha comenda.

'T Welk dus in onse Taal vaars voor vaars is luydende.

Vermaninge tottet bidden, en plegen van goede Werken.

Hoort Broeders, en betragt dees' *uytstekende Lesse.*
Dat nooyt jets Uwen brant van wack're Bid-lust lesse;
Want al lang staat voor deur des Werrelts laatsten dag.
In 't goet-doen naarstig bent, soo lang 't U beuren mag.

Den schrijf-tijt van dit Digt. Waarom de Werelt moet verlochent worden.

De Werelt hiet op 't ent te sijn, toen nauw haar schouder
Voor hondert-maal elf jaar laadden een vroegen ouder,
Toen sey de Schrift al, dat dien tijd den jongsten was:
Weest in 't begeren dan schaars en soo traag, als ras
Dit Heel-al staat geheel te vergaan. 'k Sie de tek'enen
Daaglix worden vervult, 'k sie d'Ondeugt voor Deugt rek'enen,
Dees' door gene verstikt; quâ tek'nen daar van, vaak
In 't Nieuw-bont-schrift gemelt, en haar vroege Got-spraak.

d' Onsekerheyt vande doodt.

Maar wie van mens geteelt kan ooyt sijn doot-uyr weten?
Belet U voor-sorg dan sig immer te vergeten,
Terwijlje soo min weet, wanneer 't U beurt sal zijn,

En vanden tijdt des Oordeels.

Als wel, dat 's Mensen-Soon U eens voor sijn aanschijn
En Glans-rijke Rijk-stoel sal doen komen ten Oordeel,
Daar yder mense sal of scha hebben, of voordeel,
Straf, of Belooning, naar elk hier goet doet, of quaat,
Gelijk dat uytgebeelt in d' Heyl'ge Bladren staat.
Dees' maken U bekent, dat alle vlees twee wegen
Dan in sal slaan, na Pijn d'een, d'aâr na Vreugt gelegen;
Maar soo U dit nog niet voldoet, leest Haar te gaar
Van d'eerste Wer'lt-wieg af en 's mensen Beste-vaar;
Daar sulje vinden, 't geen tot Deugt U moet vermanen,
Dat van duysent niet een raakt op die saal'ge banen.
Sooje dan goet te doen des te meer bent van sin,

't Middel om wel te doen.

De Vreese Gots van als laat wesen U begin.
Bidt mette Moeder-maagt haar God-vermensten Sone,
Bidt den Heyl'gen God-geest, Hy U goê wegen tone;
Bidt hart-neckig om hulp, d'aanbidlijke Drie-een,
Die van U kan en moet alleen sijn aangebeên.
Hy is in Al-magt Rijk, Hy is Al-wijs en Goedig,
En soo j'Hem jets wel eyst, Hy sal 't U geven spoedig;

Te bidden om de vernieling der Geestelijke vyanden.

Hy werpt U, sooje wilt, U vyandt onder voet,
En voor U ent Hy U nog sege-pralen doet,
Over Werelt, Duyvel, en spoor-loose Vlees-driften.

Hy

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Hy sal met Liefdes en Wijsheyts genade-giften
Uverrijken; U voet sturen op 't effen pat,
Daar ons Got-eyge Ziel nooyt sonden-doorn betrat;
Maar haar dienst-baar Lighaam en sig selfs bewaren
By Liefd' en totten Heer, en tot sijne dienaren,
Ons' eve-mensen; soo als luyt Godes bevel.

En wederom wat lager hebbenwe van den staat, in welke God de Heere den eersten Mens eerst hadde geschapen, en eenige andere stoffe, dese volgende woorden:

Par la parole de Dieu.

De poer far ben o mal li doné franquetà.
Lo mal li a defendù, lo ben li ha comendà,
Ayço poès vos ben veer quès eysù mal garda,
Que havèn laysà lo ben, lo mal haven obrà,
En ayma fay Cayn lo primier filli d' Adam,
Que ucis lo sio Frayre Abel sença neuna raison.
Ma se Xrist volen amàr e saber sa doctrine,
Nos conventa veillar e legir l' Escriptura,
A qui poyrèn trobar cant nos aurèn legì,
Que solament per far ben Xrist so persegù.
Mas encar a se troban mot en aquest temp present,
Li cal son manifest à mot poc de gént,
La via de Jesu Xrist mot for volrian monstrar,
Ma tant son persegù que poc non poyon far.
Tant sou li fals Christiàn encecà par error
E Majormènt que li autre a-quilli que son Pastor,
Que illi persegon e aucion a-quilli que son mellior
E layson viore en pàs a-quilli que son fals enganadors.
Mas enço se po conoysser qu'illi non son bon Pastor,
Car non aman las feas si non par la toyson.
Ma l' Escriptura di, e nos lo poen veyre,
Que sel se troba alcun bon que vollia amar Dio e temèr Jesu Xrist,
Que non vollia maudir, ni jurar, ni metir.
Ni avoutrar, ni aucire, ni penre de l' autruy,
Ni venjar-se de li sio enemic;
Illi dison, quel ès Vaudés e degne de murir.
Ben cayson mençonias e engan
Casi illi li poysan toler ço quel ha de son affran.
Ma fermènt se conforte a quel qu' es persegù per la temor del segnor,
Car lo regne de li cel li serè apareillià a l' issir d' aquest mont.
All l' aurè grant gloria s'el aurè agù de sonor.
Mas enço ès mot manifesta la malicia de lor,
Que a quel que vol maudire e mentir e jurar,
E prestar à usura e aucire e avoutrar
E veniàr se d'aquilli que li fan mal;
Illi dison, que ès prodome, e leal recoyntà
Mas à la fin garde se quel non sia enganà.
Cant ven lo mal mortal, la mort lo costreng e à pena pò parlar,
E demanda lo Preve sal se vol confessar:
Ma segont l' Escriptura el ha trò tarsà la cal commanda, e di
San e vio te confessa non attendre à la fin.
Lo Prever li demanda s'el ha neugun peccà,
Dui mot o trei li respont, e ha tost enavança:
Ben li di lo Prever que el non po esser assot,
Sel non rent tot l' autruy e esmende ben sio tort.
Ma cant el auviayçò el ha grant pensamènt,

Des fideles persecutés. *Par les faux Pasteurs.* *Leur procedé.* *Contre la Confession auriculaire* *Les Stratagemes des Prestres.*

E penſa entre ſi, s'el rent entierement
Que remanrè à ſio Eyfant, ni que diran la gent?
A ſio Eyfant commanda quilli eiſmandon ſio tort
E faypat a lo Preuer que poyſſa aſſer aſſòt
Si el ha cent lioras d'autruy e encara ben dui,
l'Abſolution Sacramentale. *Car lo Prever lo quitta per cent ſols*
E tal volta per mens; cant el non pò haver plus,
E fay las remontranças el li promet pardon.
La Meſſe. *Quel fàca dire meſſa per ſi, e per li ſio payrèn,*
E lor empromet pardòn ſia juſt ſia a fellòn
Et li pauſa la man ſus la teſta;
Cant el li layſa plus, li mena plus grant feſta,
Et fay li entendement quel ſia mot ben aſſot.
Abus & inutilité de l'abſolution. *Ma mal ſon eymendà a-quilli de qui el ha agù li tort.*
Mas el ſerè enganà en aytal aſſolvemènt,
E à quel que lo fay croyre pecca mortellement.
Mas yo auſò dire, car ſe troba ben ver,
Que le Pape méme ne la peut pas donner. *Que tuit li Papa que foron de* Sylveſtre *entro en aquèſt,*
E tuit li Cardinal, e tuit li Veſque, e tuit li Abà, e tuit a queſti enſemp,
Non han tant de poeſtà de dever aſſolver qui illi poyſan perdonar
A neuguna creatura pur un peccâ mortal:
Solament Dio perdona; que autre non lo pò far.
Mais Dieu ſeul. *Mas ayçò devon far a-quilli que ſon Paſtor*
Predicar devent lo noble e iſtar en oreſon,
E payſſer lo ſevent de divina Doctrina,
E caſtigar le peccant donant à lor diciplina.
Fuir l'Ante-Chriſt. *Co és vraya amoneſtança quilli hayan pentimènt,*
Mas en ſegre Jeſu Xriſt, e far li ſio plaçer,
E gardar fermimant çò quel ha commadà,
E eſſer mot aviſà à fuire l' Ante-Xriſt
Que nos non crean a ſon fayt ni a ſon dit.
Car ſegont l'Eſcriptura ara ſon moti Ante-Xriſt:
Car Ante-Xriſt ſon tuit a-quilli que contrian a Xriſt.

'tWelk dus in onſe Taal vaars voor vaars is luydende.

Hy ſtont in even-wigt tot goed en quaat te plegen,
Het goet te volgen-in na Wet, 't quaat te tegen ſtaan;
Maar hy geeft, ſoowe ſien, 't na 't quaat doen over ſlaan,
Waar in latende 't goet w'hem ook alle nagaan.
De Mens doet als een Kaïn, des eerſten Eerſt-geboren,
Die ſijn Broer bragt om hals ſonder 't verbot te hooren.
Van Godts Woordt. Maar wy, ſoowe den Heer lieven, loven ſijn Leer,
Hooren na die te doen, altijd te waken ſeer.
En ſooje dan veel lijdt, je ſult daar weer ervaren,
Vande Geloovige die vervolgd zyn. Dat ons' Heyland ook ſoo, ſchoon ſond-vry, is gevaren.
Nog benje 't niet alleen: daar leeft nu nog en lijt
Met U een groot getal, ſchoonje van 't ſelve ſijt
Onbewuſt, die den weg Chriſti geern op'nen ſouden,
Warenſe door die wreê vervolging niet weer houden,
Soo ſeer dwalen verblint Naam-Chriſt'nen; maar meeſt
Door de valſſe Leeraars. Syn altijd in de weg hare Herders geweeſt,
Die haar beter doorgaans mishandelden en doodden
En aan haar erger vrêe en leven-rekking boodden;
Een teyken, datſe meer haar kudden ſloegen ga
Om haar dik-vlockig vel, als 't verhôen van haar ſcha.
Soo ſteltſe Gots Woort voor; ſoo ſienwe s' alle dagen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Soo dra der jemant Got en Christo wil behagen,
Die vuylen agter-klap, praat, vloek, en leugen-haat,
Die vyantlijken hoon met vriende-loon wil smoren;
Dat seggen s' is een *Waal*, tot 't doot-tooneel geboren.
Se spannen in der daat ook selfs haar liste-net
Om haar te roven al haar arbeyts dag geset
Gewin. Maar datte geen, dien hier des Heeren vrese
Veel quaat veroorsaakt, sy getroost, om dat na dese
In d'Hemel-saal hem sal voor smaat geworden eer.
Maar hier in sonderlik blijkt nog haar boosheyt meer.
Soo 't een quaat-spreker is, giet-leugen, ydel-sweerder,
Een gierig woekeraar, doot-slager, een hoereerder,
Een onversadelik wraak-geer'ge, of sulk slag een;
Die houdense voor wijs, gaauw, moedig in 't gemeen.
Maar, Hemel! wat een ruym sullense sijn bedrogen!
Voorts als de doot haar spraak gebroken heeft en oogen,
Komt wel 't gekruynde Volk haar Belijd'nis ontfaân.
Dog, soo de Schrift ook seyt, 't is dan te laat bestaan.
In soo 'n saak van gewigt moet men vroeger beginnen.
En wat souw dat al sijn? De Paap doet haar besinnen
Haar sonden, en daar op krijgt hy naulix een woort.
Gy kont van my niet sijn ontslagen, vaart hy voort,
Ten syge al ongelijk, ooyt gedaan, doet vergoeden.
Dit steekt haar dan eer in een gedagt-werrend woeden.
Soo 'k alles effen maak, elk van haar by sig denkt.
Is mijn volk sonder goet, mijn eer by elk gekrenkt.
't Slot is nogtans, dat sijn kind'ren alles goet maken,
En hy met sijn Bigt-vaar een verdrag om te raken
Vry. Soo hy dan geroost heeft hondert kroonens goet
Van sijn naasten, dat 's met soo veel stuyvers geboet;
En schoon hy vaak ver na soo veel niet en wil geven
Wort hem all's evenwel met aanmaning vergeven.
Ja laat hy maar voor sig en d'ouders Missen doen,
't Is al gesproken vry, soo de quaân, als de goên,
Hy leyt haar d'handen op tot voll' vergevenisse
Met dit verschil, dat voor koper gelt kop're Misse;
En soo maakt hy haar wel wijs, datse straf-vry sijn,
Maar die verongelijkt sijn, hebben nauw de schijn
Van voldoening. Dog 't meest sijn nog d'eerste bedrogen,
Door dien doot-sonde doet, die haar soo heeft belogen.
Want ik versek'ren durf, 't geen eenig wort bevonden waar,
Dat nog *Sylvester* selfs, nog eenig Paus daar naar,
Kardinaal, nog Bisschop, nog Abt, nog sy te samen,
Ooyt hadden dese magt van geven, of beramen
Quijtschelding van doot-sond' aan jemant, die der leeft;
Door dien 't Got is alleen, die s'aan sijn kind'ren geeft.
Dit alleen is het werk van trouwe Kerk-dienaren.
Dat s'er vertroude volk leeren en staag bewaren
By 't gebet en'er voên met godlijke Leer-spijs
En door een goede Tugt haar maken geest'lik wijs.
Dat is 't regte vermaan aan die sig wil bekeren,
En hares Heylants wil stip involgen en leeren,
Bewarende soo wel sijn regt-matig gebot;
Als noeyt aanklevende het Leugen-Christig rot.
Weest dan ook nooyt vermant door 't geen sy doen of seggen;
Maar wilt U dees Schrift-spreuk staag in gedagten leggen:
Soo meenig valsse Leer, soo meenig Leuge-Christ.

Welkers wijze van doen hier volgt.

Loose streeken der Biegt-Papen.

De Sacramentele Absolutie, of Sonden-vrying de Misse.

Misbruyken ondienst van die Absolutie.

Datse de Paus selfs niet geven kan.

Maar Got alleen.

Den Leugen-Christus moet men vlieden.

Het

Het welk noch nader werd bevestigd met het overtreffelijke schrift van den Ante-Christ, daar by de gelovige tegen de nieuwe Kerk-gesetten van Romen, en alle aankomende dwalingen, als met een schild des geloofs werden gewapent, om te behouden de wesentlijke Gods-dienst aan den enigen God, de verdiensten onses Saligmakers, met volle genoegsaamheid der genade, en regtvaardigheid, de ware vergevinge der sonden, d'opregte boetvaardigheid, &c. alle strydig tegens de verdorventheid en invoeringen van den Roomsen Stoel; nog een veel ouder Boek als dat van den Ante-Christ, in die tijd gemaakt als de Leere van de aanbiddinge der Heyligen in de Kerke begon toe te nemen, noemende de Leere, *Les Novas Intercessions intermena par l'Homme de pecca*, de Nieuwe Bemiddelingen by den Mense der sonden ingevoert, dat is die de Mense der sonden in de Kerke sogt in te dringen; het welk al met de seste Eeuw by tijde des Roomsen Bisschops *Gregorius Magnus*, in de Roomse Kerke is ingevoert; en sulks niet alleen vijftig, maar over de vier-hondert en vijftig Jaren voor *Waldo van Lions*; daar benevens bevindmen in een oud met de hand geschreven Boek, dat mede in het Boek-vertrek tot Cambritz is overgebragt, en ter geheugenis bewaard, houdende het dag-teken van het Jaar 1587. daar by de Vrage, *Quanto tempo è che la Religion è stata prædicata nella valli*, hoe lang is desen Gods-dienst in de Valleyen al gepredikt geweest? aldus werd beantwoord: *Circa cinque cento anni comme si puo tecogler da molte Historie; ma secundo la Credenzo de gli habitanti delle Valli da tempo immemoriale, & da padre in fliglivolo in di dal tempo de gli Apostoli. Dat is*: Omtrent de vijf-hondert Jaar, gelijk uyt vele Tijd-schriften kan afgenomen werden, maar na 't gevoelen der Inwoonders der Valleyen self, na ongeheugelijken tijd af, ja van geslagt tot geslagt, sedert de tijden der Apostelen af. In welk antwoord de benaminge van omtrent de vijf-hondert Jaar, niet van haar eerste besit en aanvang van hare Gods-dienst te verstaan is, maar van den tijd en begin der grootste vervolging. Het soude na de letter genomen evenwel nog hondert Jaren van *Waldo van Lions* verschelen, en indien al de Waldensen na den naam van eenen naam-rugtigen eersten Leraar mosten pronken, soude het beter over-een-komen met eenen anderen *Waldo*, die al ten tijden van *Berengarius* in de negende Eeuwe tot soo grote gesaglijkheid en aansien was opgeklommen, dat den selven *Beringarius* sijn onderrigt en raad hoger agte, als van alle mensen der Wereld, dewelke door sijnen raad altoos geweygert heeft in het Concilie van Urcel, in Piemond vergadert, te verschijnen.

Hier komt by sekren Brief van die van Provincen, in 't Jaar 1530. aan *Oecolampadius* doen schryven, daar by den selven last gevende, om met hem, *Bucerus Capito*, en *Hallerus*, over enige Ceremonien daarse over in twijffel waren, een onderling besprek te houden, in de welke sy ten aansien van hare oudheid dese woorden gebruyken: Op dat gy het eens voor moogt weten, wy mogen sodane Leraars sijn als wy sijn, van een klein arm volkje, wy hebben al over de vier-hondert Jaar in seer wrede doornen gesteken, dog efter niet sonder grote genade Christi, gelijk alle gelovige dat ligt sullen oordelen, want het gehele volk is dikwijls door deselve genade verlost geweest, wanneer het van die doornen meest wierd gesteken; het welke mede te verstaan is, van den tijd der vervolginge, maar niet dat sy de suyverheid des Euangeliums niet eerder souden hebben genoten, dewelke te vooren gelijk als van den beginne vast stond; 't welk dan mede op dien tijd valt, als wanneer de vervolginge der regtsinnige sijn begin genomen heeft.

Tot bevestinge van deselve hare oudheid komt mede te pas hare Belijdenis in 't Jaar 1120. gedaan schryven, die wy hier na in 't lange sullen inlijven; sodanig dat de gene die soo wel in den stijl van schryven, als den schrijf-tijd self agt sal willen nemen, ook sal moeten bekennen, dat'er niets en is, dat meer na de taal van de Apostelen sweemt; gelijk sy ook roemen en betuygen in hare Belijdenis, die sy in het Jaar 1544. aan den Fransen Koning *Franciscus* de I. tot haar verdediging over gaven, dat die heel en al deselve was, die sy van hare Voor-ouders van hand over hand ontfangen hadden, sulks sy van hare voorsaten van tijd tot tijd hadden geleerd; Als breder te sien by *Johann. Crispin. Monum. Martyr. lib.* 3. *Lancelot. du Voisijn.* en de Heer *de la Propelmiere*, in sijn Franse Geschiedenissen, van het Jaar 1581. pag. 26.

En in hare ootmoedige Versoek-schriften, die sy van tijd aan de Hertogen van Savoyen gedaan hebben, betuygen sy doorgaans, dat sy en al hare voorsaten al voor enige hondert Jaren, in den waren Christelijken Gods-dienst, door hare Leraars, die sy tot teken van eerbiedigheid Barbes, ofte Omen noemden, onderwesen sijn geweest; dat sy ook by wijlen in heimelijke nagt-vergaderingen, om de vervolging der Geestelijke te mijden, ook seer bedektelijk hadden geleerd; maar dat sy daar na siende, datmen daar uyt gelegentheid sogt, om haar met laster en hoon-spraak te beledigen, de Heylige Leer, die sy van alle oudheid af, en van hand tot hand van hare Voor-ouders hadden ontfangen, in 't openbaar hadden willen belijden, en leeren; dat sy de kennis der suyvere waarheid niet slegs voor enige vijftig of hondert Jaren hadden beseten, maar dat het in tegendeel kennelijk was, dat sy meer als vijf- of ses-hondert Jaar van te vooren seer stip, een en het selve al geleerd hadden, te weten sedert het Jaar 900. dat sy sig van de Roomse gemeenschap hadden afgesondert; dat sy het besit van hare Gods-dienst aldaar lange hadden gehad, en geoeffent, eer dat de Hertogen van Piemond eens Vorsten van Piemond waren, en dat sy in den selven staat gelaten mogten werden, daar in sy haar gevonden hadden; dat het geloof daar sy in leefden, niet alleen maar het hare was, of van huyden of van gisteren opgeraapt, maar dat het den Gods-dienst was, van hare ouder Voor-ouders, ja van de Heylige bloed-getuygen, Martelaren, Confessoren, Apostelen en Propheten, en soo daar jemand mogt wesen, die het tegendeel van dien soude willen beweren, sy bereid waren 't selve gestand te doen.

De getuygenissen der on-Roomse Schryvers [illegible] sijn eerst *Robertus Olivetanus*, dien geleerden en aan-

aansienlijken Man, die op kosten van de Waldese Gemeente der Piemontse Valeyen, den eersten Fransen Bybel, die oyt heel en suyver in de Wereld gesien is, selfs vertaalt, en te Nieuw-Kasteel
103 in Switserland in 't Jaar 1537. heeft doen drukken; Wy seggen, heel en suyver, om dat wel de voorgaande Waldensen het nieuwe Testament, en enige Boeken van het oude, als Genesis, de Psalmen, Job, en eenige andere stukken, al eenige Eeuwen te vooren in geschrifte gehad hebben, dog de overige nog niet gereed en hadden; in de Voor-reden van welken sijnen uytgegeven Bybel hy met Dankseggingetot God betuygt, dat sedert de tijden der Apostelen, of hare Discipelen, den toors des Euangeliums by de Waldensen ontsteeken, in dat Gascon noyt geheelijk en is uytgeblust geweest.

Dit arme Volk (so leggen omtrent sijne woorden) heeft altijd gehad het besit en genot van den Hemelschen schat der Waarheyt, die in de Heylige Schrift is opgesloten, naar dat het voor langs door de Heylige Krijgs-Gesanten onses Heeren Jesu Christi, met den selven eens begiftigt en verrijkt is geweest. Wat lager voegt hy'er, aangaande de selve, dit noch by; Dit is den kleynen onverwinnelijken Hoek, de kleyne zegenpralende Legerschaar van onsen Salighmaker, aan welke hy als een oprecht Veld-overste, door sijn wijsheyt, moet en onversaagtheyt gegeven, en aan welke hy alle vrees en beschroomtheyt, door sijn levend en kragtig woord, heeft weg gedreven. Hy vaart daar na nog al voort, en wendende sijn reden tot Gods Kerk, aan wien hy sijn oversetting van den Bybel, in den naam, en van wegens de Valleyen opdraagt, gebruykt hy dese of diergelijke woorden: Het ellendig volk, ô Kerk des Heeren! dat uw tegenwoordigh dees vereeringh doet, is het ware volk van lijdsaamheid, dat alle aanvallen en listen, die men tegen 't selve, en zijn regtvaardige klacht heeft weten te smeden, door hoop en stilzwijgen heeft overwonnen, en dat, by wat verloop van tijt het souw mogen wesen, noyt sijn goed regt heeft konnen verliesen; waarom 't selve uw tegenwoordig nodigt, tot het seeker besit en genot der gewisse overwinningh, bevogten door onsen Heere Jesus; Verders knoopt hyder nog aan, in 't selve Schrift van aanspraak, dese klagt, over de sugtende Kerk, die onder de geweldenaars van den Antichrist geboogen gingh, en te gelijk dese vermaning, om haar daar toe aan te moedigen, datse by dese gelegentheyt, die effen in 't heetste van de Reformatie viel, het jok nu eyndelijk eens af souden werpen: O arme Kerk! segt hy, het volk dat u dese gifte aanbied, heeft seeker niet sonder groot leetwesen en medelyden gesien, datge staakt in de slaverny van straffe, en nortze tugtvoogden, die uw duysendt dingen, het een op het ander, voorschreven en geboden te doen; Het selve heeft u sien gaan, komen, lopen, draven, met vermoeytheyt worstelen; 't heeft u mishandelt gesien, ongedaan, qualijk bejegend, gescheurt, beslijkt, gekrabt, ontlokt, siekelijk, totter dood gequetst, verlempt, geslagen, mismaakt; kort, in so een erbarmelijke staat, dat men eer sou geoordeelt hebben, dat g'een arme dienstmeyt, slavin, of Morssebel waart, als de Dogter en Erfgenaam van den Heer en Besitter der gantsche Werelt, en de welgeliefde van sijn eenigen Soon. Het selve dan, sijnde uw Broer en Vriend, aan welken dat uw soo elendig leven een droevig medelyden verwekte, heeft sig in 't gaan en keren dikwils ingedrongen, om uw met de naam van Suster te noemen, sigh verstoutende uw te doen hooren het regt, dat uw toekomt, en uw 't woord of de leus te geven van een volmaakte en salige vryheyd; ghy evenwel door soo veel moeyelijkheyten en weder-waardigheden, die uw straffe ende onbeleefde Leer-vooghden uw quamen aan te doen, verbystert, afgeslooft, en plomp geworden, liept verby en gingt uwes weegs, om haar moeyelijk, onaangenaam, en vuyle werk te doen, en te volbrengen, gelijk uw 't selvevan haar was opgeleyd en aanbevolen. Wat gewigt en lasten van sware geboden heeft het uw voor die uw Godvresende Meesters sien torssen; Gy waart het een zoo gaauw niet quyt, of het ander was uw weer op de schoften; Die fijne luy geboden uw ook den meesten tijd te vasten, en dat alles om wat over te houden, waar meeje den onverdraaglijken honger, van die vraten, van die ledige buyken, en van die quade beesten mogt voldoen; Maar terwijlje tegenwoordig weer een weynigh begint tot uw selven te komen, en eenigsints weer te kennen, uyt wat geslagt en voorsaten gy zijt gesproten, als mede den slaafagtigen staat, daarge in word gehouden, en den staat en eer daarje toe zijt beroepen, heeft dit arme volk (het selve van de Valleyen) tegenwoordig het eerste willen wesen, om uw haar plicht van een gunstig onthaal af te leggen, dit haar Al (hy verstaat den Bybel) u met eerbiedige genegentheyt aanbiedende, u, die onder de schrikkelijke oogen en kyfachtige bedreygingen van soo veel gerimpelde en langbaardige Leeraars, als gy hebt, tot nog toe maar zijt in staat van meyt of slaaf. Ga evenwel nu eyndelijk de vuyligheyd van uw plunje doen, dat heel bestoven en beslijkt is, van dat j'over de vuyle mart van ydele Kerkgeboden soo dikwils geloopen, getrentelt, en omgesworven hebt, gae uw handen wassen, die nog heel vuyl zijn door 't plegen van 't slaafse werk der ongerechtigheyt, ga uw oogen suyveren, die nog heel lepigh zijn door d'onachtsaamheyt, die g'omtrent uw eygen selfs hebt moeten plaats geven, om in 't werk van 't bygeloof en huychelery vervolgens wat naarstiger te konnen wesen. Of achtje lichtelijk meer 't haarsakkig getier van die harsselose schreeuwers, als d'aangename aanspraak en redenen van uwen vrient den Heere Jesus?. Achtje meer de schaduwe en tastelijken duyster, daarje nog gedwongen zijt uw stil te houden, als sijn kostelijke tenten en vermakelijke palleysen? Wilje niet op hem vertrouwen; of en heeft hy in sijns vaders huys niet goets genoeg, om uw daar mede genoegsaam t' onderhouden, of vreesje veel licht, dat hy uw bedriege, hy in welken geen bedrog en is? Benje bekommert, dat hy uw mogt verlaten, hy, die altijd eventrouw is? Twijffelje of hy uw ook hulp sou konnen bieden, hy wien alle macht over alles is gegeven? Benje beducht, dat hy uw onder de voet late treden, hy, die sig in den doot voor u alreets heeft overgegeven? sorgje dat hy uw sal laten sterven, hy die uw schenkt het onsterffelijke

leven; wacht dan niet langer, hoe armje bent, uw door huwelijk aan 's Konings soon te verbinden, vermits hy u wel voor sijn vrouw begeert; en als hy uw dese genade wil doen, sult gyse dan met ondankbaarheid tegenstaan? 't belieft hem het nedrige te verkiesen, om soo t' verhevene te beschamen. Gy sijt wel een slave; maar hy sal uw vrymaken, &c. vergeet slegs d'uwe en t' huys des genen (dit is den Paus) diege tot nog toe voor uw vader hebt gehouden, en die verraderste stief-moeder (hy verstaat de Roomsche Kerk) diege soo lang moeder hebt genoempt, en kompt vrymoediglijk by die gene, die niet wegens haar misdaden, maar alleen om Christi wil, een vloek zyn geworden, welkers eer-namen dese zyn, te weten verongelijkt, gelastert, verdreven, uytgekreten, verworpen, verlaten, afgesneden, vervloekt, gevrybuyt, gevangen, gepynigt, gebannen, ten spot aan de kaak gestelt, bespogen, geschavotteert, ontoort, genepen, verscheurt, gevierendeelt, gesleept, geroostert, gebraden, gestenigt, gebrant, verdronken, onthooft, ontleet, en wat'er diergelijke heerlijke en voortreffelijke eer-namen van 't Koningrijk der Hemelen noch meer sijn, &c. Eyndelijk naar een lange reex van wonderlijke beweeg-redenen en trouwe vermaningen, dienende om de Rooms-gesinden tot verlaten van haar Geloof aan te moedigen, eyndigt hy met dese Wens-bede: De Heer geeft ons een wakker oor, om 't water en levendig Woort van sijn eeuwige onveranderlijke ende onsterffelijke wil te mogen hooren, en doe ons naar 't selve luysteren, met de ooren onser harten, ja doe het selve sodanig in ons woonen, datwe daar in steé van onsen bosen en verdorven wil, Gods Heyligen en onmisbaren vinden, welken ik wens ô arme kleyne Kerk, die uw in sijn genade bewaare. Uytte Alpen den 7. van Sprokkel-maant 1535. Wat lager volgt aldus dese Schrift-spreuk: *En vreest niet ô kleyne Kudde, want het is het welbehagen uwes vaders, uw mildelijk 't Koningrijk te geven*, Luc. 13.32. 't welk alles met dit volgende Rijm wort besloten.

Lecteur entens si verrité addresse
Vien donc ouir instamment sa promesse,
Et vif parler, lequel en excellence
Veut assurer nostre grelé esperance:
L'Esprit Jesus, qui visite & ordonne
Nos tendres mœurs icy sans cry étonne
Tout haut raillart écument son ordure.
Remercions eternelle nature,
Pour nous vouloir bien faire librement,
Jesus querons voire eternellement.

DAT IS:

So Leser, uw de Waarheid komt te vooren,
Wilt haar beloften vlytiglijk aanhooren
En haar levende taal, die ongemeen
Ons swakke hoop wil houden op de been.
Des Heeren Jesus Geest, die onse reyne zeden
Gebiet en ondersoekt, komt hier vervaren
Al trotse spotters, die schuymen van hare
Vuyligheyt, laat ons dan ook d'eeuwige Godt
Dankbaar sijn voor sijn vrywillig goede lot:
In 't soeken van den Heer laat ons den tijd besteden.

Johannes Theodorus Beza verslijt een heel Hooftstuk in sijn Boek geheten de Afbeeltsels der voortreffelijke Mannen, soo in Godvrugtigheyt als Geleertheyt, welkers arbeyt God in dese laatste tijden heeft gebruykt, om den waren Gods-dienst in verscheydene Landen van 't Christendom weer in staat te brengen, by 't welke hy tragt te bewijsen, dat wel bysonderlijk by middel der Piemontse en omburige Valleyen, het Euangelie by naar door heel Europa verspreyt is geworden. Hy seyt onder anderen, dat sy 't voor al sijn, die 't ware Geloof altijd hebben behouden, sonder ooyt door eenige versoeking, sig t'eenemaal om te hebben laten setten, esv. De Waldensen, seyt hy daar naar, sijn so genoemt geweest, om datse woonden in Valleyen en engten der Alpen: en men kan met waarheyt seggen, dat s'een overblijffel sijn van de suyvere Christen Gront-kerk, ter wijl het seeker is, dat die luy, door een wondere voorsienigheyt des Heeren, geduyrende soo veel wederwaardigheden, soo wel sijn overent gebleven, datse den tijd van veel honderden Jaren door listen van den Bisschop van Romen, die 't Oosten jammerlijk heeft 't ondergebragt, de heele Werelt in roeren hebben gestelt; evenwel spijt de schrikkelijke vervolgingen, daar hy deselve meé heeft benaut, heeft hyse nooyt onder d'Afgoderye en geweldenarye van den Antichrist konnen brengen. Maar tegen dank van de duyvel, en al sijn pogingen, hebbense noch tegenwoordich geen weynich bloeyende

Ker-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Kerken, ſoo ten aanſien van de Leer, als de voorbeelden van een ſeer oprecht leven; ik mein nu voornamelijk die van de Alpiſſe Valleyen, waar van de ſommige hooren onder den Koningh van Vrankrijk, ſommige wederom onder den Hertog van Savoyen. 't Is ondertuſſchen niet wel te beſchryven, hoe verſcheydelijk die Vorſten, door de Pauſen opgemaakt, die Waldenſen getragt hebben uyt te roeyen, die evenwel door haar armoede bevryt ſijn geweeſt van 't gewelt der ſtruyk-rovers, en door een onberiſpelijken wandel van ydereen bemint en goet gekeurt, ontelbare valſſe laſteringen te niet hebben gedaan, waar meé men haar t' onrecht heeft willen bekladden.

Johannes Sleydanus handelende in ſijn Geſchiedeniſſen van *Karel* de V. in 't 16. Boek, blad 534. van de Waldenſen, getuygt van deſelve, datſe by out gebruyk, de Paus van Roomen noyt hebben willen kennen, en altijd de ſuyvere Leer hebben aangehangen; *Hi vetuſta*, dit ſijn d'eygen woorden, *conſuetudine Pontificem Romanum nequaquam agnoſcunt, & puriorem habuerunt ſemper doctrinam.* Waar uyt men kan aanmerken, dat dien groten man ſelfs niet uyt kan vinden, ſedert wanneer dat volk den Roomſen Paus verworpen heeft, en daarom vernoegt is ſlegs te ſeggen, dat'et *vetuſta conſuetudine*, by oude gewoonte, ſoo al is geweeſt.

Seekeren *Eſron Rudiger* doet in ſijn Boek, met name *Narratiuncula de Eccleſiis Fratrum in Bohemia*, dat is, een kleyn Verhaal, belangende de Kerken der Broederen in Bohemen, ter eeren der Waldiſche Kerken deſe openhertige Belydenis; *Waldenſes ad minimum ducentis quadraginta annis originem noſtram antecedunt*, de Waldenſen ſijn ten minſten twee-hondert en veertich Jaar voor ons in de Wereld geweeſt, voor ons Huſſiten of Leerlingen van *Jan Hus*; echter niet wel wetende, hoe diep hy haaren oorſpronk moet haalen. Invoegen dat, vermits een gedeelte van Bohemen op het ent van de dartiende Eeuw, 't jok van de Paus al had afgeſchut, ſy by nootſaakelijk gevolg al hebben in weſen moeten ſijn, ſtrax met den aanvang der elfde Eeuw, 80. heele Jaren voor *Waldo van Lions*; 't Welk inſonderheid blijkt uyt ſeekere aanteykening van *Illiricus*, waar by hy in 't 19. Boek van ſijn Naamtaf: van de getuygeniſſe der Waarheyt ſtelt, dat *Jan Hus* en *Hieronimus van Praag*, niet als de Leere der Waldenſen, of liever het Euangelium Chriſti, weer op ſijn voorige voet hebben gebragt, gelijkſe door toedoen van *Wiclef* het ſelve hadden ontfangen, die hy toen te vooren eentydich maakt met *Nicolaus de Lyra*, die in 't Jaar 1322. leefde.

d'Eerwaardige, Geleerde, en Godſalige *Comenius*, allenig overgebleven van al de Recht-gelovige Biſſchoppen, die uyt de vervolgingen van Bohemen zyn ontkomen, ſeyt op het 70. en volgende blad der Geſchiedeniſſen, die hy daar van heeft beſchreven, en getrokken uyt de Jaar-boeken en Tijd-ſchriften van dat Land, ſeyt, ſeg ik, dat de gelovige van Bohemen en Moravien, die ſig de gemeynſchap der Paus-geſinden en Calixtijnen onttrokken hadden, hebbende drie Leeraars uyt haar allen gekoren, aangaande hare beveſtiging ten hoogſten waren beducht; maar vernomen hebbende, dat'er op de Grenſen van Moravien en Ooſtenrijk eenige Waldenſen woonden, beſloten hebben, om de ſwarigheden van haar gemoederen, en die van andere, ſoo voor nu als in het toekomende, t'eenemaal eens wech te nemen, ſeekeren *Michaël Zambergius*, een van hare Leeraars, die eertijds ſelfs van den Biſſchop van Roomen de Prieſterſchap eens had ontfangen, daar heenen te ſenden, om neffens twee andere die Waldenſen te gaan beſoeken, en haar te verhalen, 't geen onder haar was voorgevallen, en wel voornamentlijk om raat te vragen, wat daar in te doen ſou ſtaan; datſe daar ſeeker Walds Biſſchop, met name *Steven*, hadden gevonden, die neffens eenige Leeraars noch eenen anderen dede komen, in welkers geſelſchap hy aan die afgevaardichde van Moravien en Bohemen toonde, dat ſijn Leer, en die van d'andere Waldenſen van de tijden van *Conſtantinus* was, deſſelfs hooft-delen verklaarde, en de ſchrikkelijke vervolgingen vertelde, die ſijn geliefde mede-broeders in Vrankrijk en Italien hadden uytgeſtaan; dat eyndelijk dien *Steven*, neffens d'andere voornoemde 't beroep en beveſtiging, door d'oplegging der handen, aan die drie Leeraars gaf, die hem geſonden waren, met laſt en bevel van vervolgens by gelegentheyt, ook insgelijx aan andere te mogen doen; dat van doen af die van Bohemen en Moravien, ſich met de Waldenſen in een lichaam wouden ſluyten: waarom het ook gebeurde, datſe ſelfs Waldenſen wierden genoemt. Wat vorder, te weten blad 75. beveſtigd hy ook, dat ſoo de Boheemſe, als Moraviſe Kerken nooyt hebben ontkent, datſe van de Waldenſen de macht van oplegging der handen en 't uytterlijk bevang ontſangen hadden. Men ſiet hier uyt nu wel, dat niet alleen de Waldenſen ſeer bondig bewijſen, dat haar Leer al bekent was met de vierde Eeuw, wanneer *Conſtantinus de Grote* leefde; maar ook dat heele volkeren, als daar ſijn dat van Bohemen en Moravien, naar krachtige overtuyginge deſelve voor ſodanich houden.

De Kerkelijke Geſchiedeniſſen der Recht-gelovige Kerken van Vrankrijk, geheten *des trois Marteaux* (van de drie Hamers) en tot Antwerpen in 't Jaar 1558. gedrukt, gewagen in 't eerſte ſtuk, blad 35. met deſe woorden van d'oudheyt der Waldenſen: De Waldenſen, gelijk menſe noemt, hebben van onheuglijken tijd af de misbruyken der Roomſche Kerk moedich tegen gegaan, en ſpijt het woeden der heele Wereld heeft haar de Heere ſodanich beſchermt, datſe in alle Valleyen van Piemont altijd by een ſijn gebleven: waar uyt ſich nochtans eenige daar naar omtrent 270. Jaren herwaarts in de Landen van Provincen hebben verdeelt, byſonderlijk te Merendol, Cabriere, Lormarin, eſv. En wat lager: Belangende haar Geloof, s'en hebben nooyt de Kerk-geſetten van den Paus aangehangen, en voorwaar ſooſe 't nooyt met die Pauſſelijke Kerk-geboden gehouden hebben, moetenſe nootſakelijk uyt de Roomſche gemeenſchap ſijn uytgegaan, ſoo dra als haar deſelve hare overleveringen heeft op willen dringen, die met de Schrifture ſtrydich waren, en vervolgens is het ook nooyt ſoo van noden geweeſt, datſe daar van eenichſints te recht ſouden worden gebragt.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Dit is ook het gevoelen van d'Heer *Anmiraldus*, in sijn leven Kerkdienaar en hoog Leervoogd binnen Saumur, en nog door sijn geleerde Schriften seer vermaart, gelijk hy dat selfs verklaart in een Kerkreden, die hy gedaan heeft over den Brief aan den Romeynen op het 10. Hooftstuk en 15. vs. alwaar hy gesproken hebbende vande onwetendheid, dwaling en bygeloof, die ten tijden van *Lutherus*, *Calvinus*, en andere Reformateurs, die voor haar geleeft hebben, nog d'overhand hadden, dese woorden ook gebruykt: 't Is uw geliefde Broeders geensints onbekent, hoe seer al die dingen, door heel Europa doe nog in swang gingen, uytgenomen een kleyn hoekje van de Werelt, verborgen inde Valeyen der Alpen, en tusschen de Steen-klippen van Provencen, alwaar het Euangelium onses Heeren in sijn geheel behouden was.

d'Heer *Drelincourt* komt daar mede over een, in sijn tweede gemeensame t'samenspraak, voerende dese of dusdanige reden: Eyndelijk van onheugelijken tijdt af, zijnder inde Valeyen van Piemont altijdt gelovige geweest, die nooyt de Roomsche Kerkwetten hebben in willen volgen, of aan haar grootste misbruyken eenigsints deelagtig wesen. Waarom ook seeker Italiaans Munnik, geheten *Belvedere*, in sijn Boek, te Turin in 't Jaar 1636. onder dit Naamschrift, *Relatione alla Congregatione de Propaganda Fide*, Dat is: Verhaal aan de Vergadering *de Propaganda Fide*, gedrukt, met soo veel woorden, durft seggen dat de selve geduyrig, en t'aller tijt in haare Ketteryen hebben gesteken; want die luy verketteren datelijk yder een, die sig alleen by de Leer der Apostelen, en de suyverheyt en eenvout van haren dienst willen houden.

't Welk ook oorsaak is geweest, dat eenen *Hendrik Pentaleon*, gewoonlijk Aart-kunde van Basel, de voorgeroerde woorden van *Sleydanus* weêr wat breder aldus heeft te pas willen brengen, in 't 5. Boek der Kerkelijke daden, blat 111. *Hi*, seyt hy, *vetusta consuetudine Pontificem Romanum non agnoscunt, & aliquanto semper puriorem Doctrinam conservarunt. Et maxime Populus, qui ad pedem Alpium & Merendoli, Cabrieraque degit, ita pie ac modeste semper vixit, ut in earum tota consuetudine ac vitæ ratione timor Dei maxime eluxerit, & summa Fides & Justitia perspecta fuerit*; Dese Waldensen en kennen by ouwt gebruyk den Paus van Romen niet, en hebben altijt de Leer wat suyverder gehouden; maar voornamentlijk heeft het volk, dat aan den voet der Alpen, (dit zyn die vande Valleyen) te Merindol en Cabriere woonen, altijd soo Godzaliglijk en Zedelijk geleeft, dat in haar heelen ommegang en wijse van leven, de vrese des Heeren ten hoogsten heeft uytgeblonken, en seer groote trouw en regtvaardigheydt is te speuren geweest.

Het laatste is de kragtigste bewijs-reden, en buiten alle tegenspreken, dewelke men uyt de Schriften en Getuygenissen der Tegensprekers selfs weet voor te brengen; Onder die alle kan wel voor af gaan den Munnik *Belvedere*, voornamentlijk in Italien seer beroemt, die 't hooft is geweest van een groot geselschap Bekeer-Papen, die in 't jaar 1630. van den Paus naar de Valleyen is afgevaardighd; dese heeft geschreven seecker Boek, als vooren is gedagt, om van de op-komst en het toenemen der gemeende Waldsche Kettery, grondig berigt aen Romen te geven, met name *Relatione al Consiglio de Progaganda Fide & exstirpandis Hereticis*, 't welk in 't jaar 1636. binnen Turin is uytgekomen; soekende dan in 't selfde, ja naar sijn meening ook gevonden hebbende, den oorspronk van veel andere Ketteryen, komt hy tot de voorgewende van de Waldensen der Valeyen, en versekert ook datze niet anders en is als die van *Calvinus* en *Lutherus*; daar na sich selven, en de vordere sijne Me-makkers ontschuldigende, van datse met het uytroeyen der selve geen weg hadden geweten, of een eenig van die gemeende dwalende luy tot den schoot der Roomsche Kerk weer hadden konnen brengen, bruykt hy daar toe dese blote reden, dat die Kettery op die plaatsen te diepe wortelen hadde geschoten, als dat men souw konnen denken om daar door te raken, vermits *Le valli di Angrogna* (dit zijn sijne eygene woorden) *semper ed in ogni tempo hanno havuto Heretici*, de Valleyen van Angronje, t'aller tijt en sonder ophouden die Ketters hebben geherbergt. Nu 't is klaar, dat hy door die Valleyen van Angronje, niet alleen eygentlijk die van Angronje verstaat, die we gesien hebben, dat maar een eenige van de Maatschappye van die van Lucern is; maar ook al d'andere buyrtige, die gemeenlijk in die benaming worden ingesloten, gelijk we dat te vooren in Thaunus en veel andere gebeurt-schryvers hebben getoont; Dit getuygenis moet dan ook van groot gewigte wesen, terwijl het komt van een der voornaamste wandel-munneken, die tegens de Waldensen zyn gebruykt geweest, welke den Roomsen Raadt daar in sijn wedervaren aandient, die hy sigh wel souw wagten ten besten van de Waldensen te bedriegen.

Reinerus Saccus, een vermaart Inquisiteur, en Ketter-dwinger, schoon hy dapper op de Waldensen gebeten was, en heeft evenwel de onbeschaamdheid niet gehadt van te ontkennen, dat de Waldensen haren oorspronk van de tijden der Apostelen hebben; Dit zijn sijne woorden: *Inter omnes sectas*, seyt hy, *quæ adhuc sunt vel fuerunt nulla fuit perniciosior Ecclesiæ, quam Leonistarum, idque tribus de causis. Prima est, quia est diuturnior; aliqui enim dicunt, quod duravit a tempore Silvestri, aliqui a tempore Apostolorum; Secunda quia generalior; fere enim nulla est terra, in qua hæc secta excepta non sit; Tertia, quia cum omnes aliæ sectæ immanitate blasphemiarum in Deum audientibus horrorem inducant, hæc magnam habet speciem pietatis, quod coram hominibus juste vivant & bene omnia de Deo credant, & omnes articulos, qui in Symbolo continentur, observent. Solummodo Romanam Ecclesiam blasphemant, & clerum, cui multitudo Laïcorum facilis est ad credendum.* Als of hy seyde: Onder alle gesintheden, die noch heden in wesen zijn, of ooyt hebben geweest, is'er voor de Kerk geen schadelijker geweest, als die der Leonisten, en dat voornamentlijk uyt driederley oorsaak; d'eerste om datse langer als eenige heeft geduyrt, want sommige seggen datze al geweest is ten tijde van den Paus *Silvester*, sommige selfs ten tijden der Apostelen. De tweede, om datze sigh meer

meer als eenige verspreyt, want daar is nauwelijks een Landt daar dit Geloof niet en is gehuysvest; De derde, om dat daar alle andere Kerkscheuringen, door den gruwel van Godslasteringen, den hoorders een schrik aanjagen, dese in tegendeel een groote schijn heeft van Godzaligheyt, om datse voor de menschen rechtvaardig leven, alles wel van God geloven, en al de deelen van 't geloofbegrijp naeukeurig houden. Se lasteren alleen de Roomsche Kerk en Geestelijkheyd, aan welke de menigte der Wereldtlijke seer ligt gelove geven. Voorwaar die beruchte *Reinerio* was soo ver niet van den tijden van Waldo van Lions, wiens Leerlingen hy hier Leoniten noemt, die hy wil, dat selfs Waldensen zijn, of hy souw den selven, soo hy eerste Stichter was geweest van die gemeene Secte, sonder eenige moeyte wel hebben konnen vinden, en sonder dat hy in 't soeken van haren oorspronk, eens hadde behoeven op te klimmen tot de tyden van *Sylvester* of *Constantijn de Groote*, d'eerste Christen Keyser, of selfs tot de tijden der Apostelen, terwijl hy in den Jare 1254. dat is maar 80 of 90. na Jaar dien Waldo heeft geleeft; Men moet ook bekennen, dat hy voor een Dwing-Ketter nog al eenigh gevoelen van gewisse toont, vermits hy soo oprechtelijk erkent, datter nog op't leven, nog op de Leer van die arme Waldensen yets was te seggen, als datze tegens de Roomsche Kerk en Geestelijkheyt seer hevig bulderden.

Seker Hoogduyts Leeraer, ook een Paus-gesinde, *Reinerus* genoemt, in sijn Bohemische geschiedenissen, schrijft daar van by na met so veel woorden, immers met weynig verandering, aldus: *Sectæ Hæreticorum ab olim fuerunt multæ; inter quas omnes Sectas, quæ sunt, vel fuerunt, non est perniciosior Ecclesiæ Dei, quam pauperum de Lugduno: tribus de causis; Prima, quia diuturnior; Quidam dicunt, quod duraverit a tempore* Sylvestri; *alii dicunt, quod a tempore Apostolorum; Secunda est, quia generalior: fere enim nulla terra est, in qua hæc Secta non serpat. Tertia, quod omnes aliæ cum immanitate blasphemiarum in Deum horrorem inducant, hæc Leonistarum magnam habet speciem pietatis, eo quod coram hominibus juste vivant & bene omnia de Deo credant, & omnes articulos, qui in Symbolo continentur; Solam, Romanam Ecclesiam blasphemant & oderunt; cui multitudo facilis est ad credendum*: Als of hy seyde: Daar zijn in oude tijden wel verscheyde Secten van Ketters geweest, maar onder die alle en isser noyt eenige gevonden, die soo nadelig aan Gods Kerk is geweest, als die van d'arme van Lions, en dat voornamelijk om drie redenen: De eerste om datse ver de ouwdste is, want sommige seggen, datse geduyrt heeft van *Sylvesters* tijden af, andere selfs van de tijden der Apostelen. De tweede is, om datse meerder volk besit, want daar is qualijk een Landschap te vinden, of deselve is'er in gekropen. De derde, om dat, daar alle andere, door grouwelijke Godslasteringen vervaarlijk zijn, dese der Leonisten een grooten schijn van Godvruchtigheid toont, terwijlse uytterlijk seer eerlijk leven, alles naar behooren van God geloven, en al de stukken van 't Hooftbegrip des Geloofs voor goet aennemen; alleen sprekense quaat van de Roomsche Kerk, en dragen haar seer grooten haat toe; waar toe het grauw seer licht het oore leent.

Den Jesuit *Campiaan*, in sijn boek van de Kentekenen der Kerk, seid uitdrukkelijk, *Waldenses Majores nostri*, de Waldensen onse Voor-ouders.

Maar dese oudheid word ook noch niet weinig bekragticht, door een getuigenis van soo door-slaande gewicht, dat het aan de geslepenste en quaadwilligste Mugge-sifters, self door zijn aansienlijke kragt, een eeuwig stilswijgen op sal leggen, te weten de meergemelte *Claudius Seissel*, Opper-Bisschop van Turin, gebruikt in seeker Boek, dat hy tegen de Waldensen met opset heeft geschreven, en met een schoon Voor-regt van *Franciscus de Eerste*, gegeven den 27. van Sprokkel-maand, des jaars 1547. eerst is uitgekomen, dese woorden: *La Secte de Vaudois a pris son commencement d'un certain Leon, homme tres Religieux, du temps de* Constantin le Grand, *premier Empereur, qui ayant detesté l'avarice de* Sylvestre *& l'excessive largesse de* Constantin, *aima mieux suivre la pauvreté dans la simplicité de la foy, que d'estre avec* Sylvestre *souillé d'un gras & riche benefice. Auquel Leon s'étoient adjoints tous ceux, qui sentoient bien de la foy*; Dat is: De Waldse Secte heeft van seekeren *Leo*, die een seer Godvresend man was, ten tijden van *Constantinus* de eerste Christen Keyser, haren aanvang genomen; welke versoeyende de gelt suge van Paus *Sylvester*, en d'overdadige miltheit van Keyser *Constantinus*, liever hadde, d'armoede in eenvoudigheyt des Geloofs te volgen, als gemackelijk by *Sylvester* te blyven, met een rijk en seer vet inkomen besmet; by welken *Leo* sig ook al die geene hadden gevoecht, die 't wel met het geloove meenden. 't Selve hebben we te vooren ook noch al eens aangetrokken, uyt *Bern. Lutzenb. Catalog. Heretic. in Leonist. Thuan. Hist. lib.* 5. & *Goldast. Rational. Constitut. Imper. edit. An.* 1607. *pag.* 78. Maar hoe men dese voortreffelijke verklaring van gemelten Opper-Bisschop neemt, 't zy alleen voor een verhaal van dat van andere, dit volgter altijd nootsakelijk uit, dat desen Opper-Bisschop *Claudius Seissel*, die d'opkomst der Waldensen met sulke naarstigheid hadde naargesocht, soo weynig als meergedachten *Reynerio Sacco*, die uitdrukkelijk tegen haar, en voor al in de Valleyen, als hier vooren gezeit is, tot Inquisiteur is gestelt geweest, en daar van alleen een Boek heeft geschreven, dien *Waldo van Lions*, welke geleeft heeft op het ent van de twaelfde Eeuw, tot gront stelt van de gemeende Kettery der Waldensen, vermits hy hier bewijst, datse van soo verre komt, datse haren oorspronk of begin niet seker aan konnen wijsen, en hier in alleen met malkander over een komen, dat deselve van ongedenkelijken tijdt tegens den Roomschen Bisschop sig hebben opgeworpen; waarom hy ook Bl. 7. van het selve Boek, naar dat hy sig 't hooft lang van te vooren hadde gebroken, met het opsoeken der eerste wortel der Waldensen, genoeghsaam getuygt, dat het hem onmogelijk was, deselve wegens hare ouwtheydt te ontdekken, en sig tragtende t'ontschuldigen, van dat hy daar in geen meerder licht kan geven, is hy te vreden met slechts dese woorden tot besluyt daar by te voegen: *Il faut bien, qu'il y ait des grandes & efficacieuses causes & occasions, pour lesquelles cette Secte Vaudoise a déja duré tant de siecles*; Daar mo-

moeten vry groote en krachtige redenen zijn geweeſt, door welke dat Waldeſe Geloof alſo veel Eeuwen heeft geduirt; Dit ſchreef hy in den jare 1500. en naar zoo veel onderſoeks bekent hy noch ront uyt, dat hy ſelfs niet en weet, hoe veel Eeuwen lang de Waldenſen voor dien tijd al hadden op de been geweeſt. Maar op het voorgaande 6. blat beveſtigt hy 't ſelve aldus wat nader: *Toutes ſortes de gens en divers temps par un tres grand effort ont en vain eſſayé de les arracher. Car contre l'opinion de tout le Monde ils ſont tousjours demeuré vainqueurs & du tout invicibles*: 't Welk deſen ſin in onſe Taal geeft; Allerley ſlag van volk, hebben op verſcheyden tijden, met groote pogingen vergeefs getracht haar uit te roeyen; want ſe ſijn altijt tegens vermoeden van al de Werelt verwinnaars en heel onverwinnelijk gebleven. Te weten, ſoſe altijd en buyten alle tijds bepalingh, verwinnaars, en t'eenemaal onverwinbaar ſijn gebleven, ſijnſe ook van onheuglijken tijt afgeweeſt.

Laat ons hier nu by die groote en treffelijke getuygeniſſen, dat van een groot Prælaat, ik mein *Eneas Sylvius*, ook weer te pas brengen, die onder den naam van *Pius*, de tweede Roomſe Paus, een groote vyand der Waldenſen is geweeſt. We hebben 't ſelve te vooren dus bygebracht, uyt ſijn Boheemſe Geſchiedeniſſen Hoofſtuk 35. *Proruperunt*, ſeyt hy, ſpreekende alleen van de Boheemſe, die ſich de gehoorſaamheyt der Roomſe Kerk onttrokken hadden, *in Blaſphemias, & quum aliquibus ignavis fortaſſe ac vitioſis maledicere poſſent, in omnes latrare ſacerdotes cœpere, & ab Eccleſia Catholica recedentes impiam Valdenſium ſectam atque inſaniam amplexi ſunt: Hujus peſtiferæ ac jam pridem damnatæ factionis dogmata ſunt: Romanum præſulem*, eſv. als of hy ſeyde: ſy hebben groote hoon-ſpraak uytgebraakt, en daarſe lichtelijk van eenige trage en quade Prieſters, met recht ſouden qualijk hebben konnen ſpreeken, hebbenſe deſelve ſonder onderſcheyt alle beginnen aan te baſſen; en wijkende voorts van d'algemeene Kerk, hebbenſe de Godloſe ſcheuringh, en dwaasheyt der Waldenſen willen volgen. De Leer van deſe peſtige ſamen-rottingh, die al van ouds is gedoemt geweeſt, beſtaat byſonderlijk in de volgende ſtukken: dat den Biſſchop van Roomen, eſv.

Op dat getuygenis van die Paus volcht ſeer gevoechgelijk dit van een Concilie. *Petrus* uyt het Kloofter der Valleye Sernay, ſtelt op het 66. Hooftſtuk van ſijn meergemelte Albienſe gebiet, ſeeker Brief van de Kerk-vergaringh van Vaus, geſchreven aan Paus *Innocentius* de II. om den ſelven ſoo op te hitſen, dat hy d'ellendige Waldenſen der Land-ſtreeken Langedoc, Provencen, en Dauphiné tot een toe mocht uytroeyen en vernielen. In deſen gebruykt die fijne ſtookebrant van Kerk-vergaringh, krachtiger beweeg-reden om ſijn Heyligheyt tot volvoeringh van dat ſijn rampſalige beſluyt te brengen, als dit bloote vertooch, van datſe ſoo'n Ketterſche peſt op het Tapijt hadden gebracht, die voor langh al geſaayt, en eertijds, en in oude tijden al ongelooffelijk was voortgewaſſen; *Agebatur de peſte hæretica, antiquitus ſeminata, quæ in immenſum ſuccreverit jamdudum, & ab antiquis temporibus*. Voorwaar ſoo'n Synode ſou by ſoo'n aanſienlijke Paus, als daar 't ſelve aan ſchreef in de twaafde Eeuw, nooyt ſulke taal hebben durven voeren, ſoo die Leer toen noch maar nieuw ware geweeſt, of ſoo 't ſelve haren oorſpronk hadde weten te ſeggen, of haar eerſte Stichters uyt te vinden.

Hier komen noch by verſcheyden andere getuygen, op welke Roomen ook 't minſte niet en weet te ſeggen. Seekeren *Samuël Caſſini*, een ſeer beroemt Geeſtelijk in Italien, van d'order van den *H. Franciſcus*, ſchryvende met opſet tegens de Waldenſen der Valleyen van Piemont, verklaart opentlijk in 't begin van ſijn Boek, geheten *Vittoria Triumphale*, en in 't Jaar 1510. te Coni in Piemont gedrukt; dat de dwalingen der Waldenſen hier in wel meeſt gelegen waren, datſe de Roomſe Kerk, niet voor de Heylige Moeder-kerk en wouden erkennen, noch ooyt hare inſettingen gehoorſaam weſen; dat s' anders evenwel een Chriſten Kerk beleden, ja dat ſoo veel hem aangingh, hy ront uyt moeſt bekennen, datſe altijd geweeſt, en noch tegenwoordich waren, oprechte leden der Chriſtelijke Kerk. Ik bid uw nu, waarde Leſer, wanneer dien Italiaanſen Munnik, die voor heeft al 't geen hy kan tegens die van de Piemontſe Valleyen te doen ſeggen en ſchryven, als by 't Hof van Roomen byſonderlijk gebruykt, om deſelve uyt de Wereld te helpen, na ſoo veel onderſoex, dat hy daar van heeft weten te doen, door ſijn geweten geparſt, genootſaakt is ſelfs te belijden, dat die Waldenſen ware litmaten ſijn der Chriſtelijke Kerk, datſe altijd geweeſt ſijn, en alleen maar te beſtraffen, om datſe de Roomſe niet meer en kennen, en haar Kerkbevelen geen plaats meer geven: is dat niet duydelijk genoech toegeſtaan, datſe waren en waarlijk noch tegenwoordich ſijn, het ſuyvere zaat der Chriſtelijke Gront-kerk, datſe 't altijd alleenlijk met de Leer onſes Heeren hadden gehouden, ſonder daar in ooyt eenige mengelingh te dulden, datſe van de gemeenſchap der Roomſe Kerk ſoo dra geweken waren, als deſelve haar wou verplichten, haar overleveringen aan te nemen, en tegens de Kerk van Roomen ſich begonden op te werpen, met dat deſelve haar in de Kerk ſachjes plaats wou doen grijpen, vermits'er geen ander begin vanner ſcheydinch hem gevonden worden?

Hier mach nu volgen een ander getuyge, die alleen hoorde genoech te weſen, om ſelfs de ſtoutſte tegenſpreekers tot ſtilſwijgen te brengen, en onwederleggelijk te bewijſen, dat de Waldeſche Kerken waarlijk Apoſtels ſijn, den neck onder 't jok van 't Afgodis Romen nooyt en hebben gebogen, en vervolgens nimmermeer van noden hebben gehad, datſe van haar miſſlagen geſuyvert, of eenichſints verbetert wierden; maar alleenlijk, datſe ook voortaan altijd ſich als vooren wel wachten, datſe tot haar niet in quamen dringen. 't Is weerom de doorluchte *Marco Aurelio Rorenco*, diewe hier vooren al hebben geſien, dat Heer is van de Valley Lucerna, groot Kloofter-voocht van St. *Rochus*, en voor 't naarſtichſte, ſchranderſte, en krachtigſte werktuych by de Heeren Rooms-geſinden gehouden, datſe in deſe Eeuw hebben konnen bekomen, om die arme luy van de Valleyen wat moeyte te maaken, en voor de geſlepenſte man van de Wereld, om raat en

en middelen tot haar verderf te ſchaffen, als die nu ſtok-oud ſijnde met deſe beſigheyt ook al ſijn leven heeft doorgebracht. Deſe dan klaacht ſeer bitterlijk in ſijn Boek, geheten *Narratione dell' Introduttione delle Hereſie nelle Valli*, Verhaal van d'opkomſt der Ketteryen in de Valleyen, en te Turijn, met goedkeuring en voorrecht in 't Jaar 1632. gedrukt; dat de Ketteryen van de achtſte Eeuw (hy ſpreekt duydelijk van de voorgeroerde Leer van *Claudius*, d'Opper Biſſchop van Turijn, en 't belieft hem deſelve aldus te verketteren) gedurende de negende en thiende volgende altijd in de Valleyen achter een was gebleven. 't Welk ook effen den tuſſchen tijd is, die van den ſelven Turijnſen *Claudius* af, tot op meergenoemde *Pieter Waldo* van Lions is verlopen; wiens Leerlingen eensdeels naar deſelve Valleyen gevlucht de Kerken der ſelve ook hadden verſterkt. Vermits hy dan ſoo klaarlijk te vooren heeft getoont, hoe de geſonde Leer onſes Salichmakers, en ſijner Heyliger Kruys-geſanten in de Valleyen, altijd was behouden gebleven, en tot de achtſte Eeuw haar vryſchout van alle verdurventheyt; als wanneer, ten tijde (namentlijk) van *Carolus Magnus*, die *Claudius* met een goet getal andere vrome Leeraars, ſich ſoo krachtich heeft gekant tegens 't invoeren der Beelden, aanroepinge der Heyligen, Bedevaarden, Aflaten, dat hy ſijn Biſdom daar van vry en ſuyver heeft gehouden; vermits die Prior ook ſelfs bekent, dat, ſchoon deſelve op andere plaatſen, gedurende de negende, thiende, en volgende Eeuwen, eenichſints is verſtrikt geweeſt, ſy echter in de Valleyen altijd was in weſen gebleven, alwaarſe ſelfs met de elfde Eeuw, even ſoo alſſe noch tegenwoordich is, door een nieuwe luyſter op de been is gekomen: ſoo kan men vervolgens ook geentſints ontkennen, datſe ſedert de tijden der Apoſtelen, ſonder eenige tuſſentijd daar is behouden geweeſt. Maar deſelve Prelaat beveſticht ons in een van ſijn andere Boeken, met goedkeuring der Geeſtelijke Overigheyt, by naar onder een ſelfde naam van *Memorie Hiſtoriche dell Introduttione delle Hereſie*, in 't Jaar 1649. binnen Turijn uytgegeven, en aan *Vitterio Medio*, vader van den Hertoch, die tegenwoordich noch heerſt, plechtelijk opgedragen, deſe heele ſaak wat nader; wanneer hy geſeyt hebbende, dat in de achtſte Eeuw, *linemici delle ſacra Imagini*, de vyanden der Heylige Beelden (ſe ſijn alleen van de Valleyenaars ſeer hevig beſtormt, en te gelijk ſeer moedich verworpen) eerſt ſijn verſchenen, deſe woorden eyndelijk daar by voecht: *Nel nono ſecolo non vi fu nuova ſetta, ma ben nuovo Fomentatore delle precedenti fra quali fu Claudio, Veſcovo di Torino, Diſcepolo di Felice, che nagava la riverenza alla Santa Croce, come anche la veneratione ed invocatione de Santi, è fu principal deſtrattor dell' Imagini*; In de negende Eeuw en iſſer geen nieuwe ſecte opgeſtaan, maar wel nieuwe voorſtanders der voorgaande. Onder deſe was ook *Claudius*, Biſſchop van Turijn, en een leerling van *Felix*, als welke weygerde 't Heylig Kruys ſijn eer te geven, als ook den Dienſt en aanbidding aan de afgeſtorven Heyligen, en een der voornaamſte beeld-ſtormers was. Want genomen dat dien Opper-Biſſchop noch den eerſten, noch den eenigen ware geweeſt, die 't aanbidden van het Kruys, 't aanroepen en eeren der Heyligen, en den dienſt der Beelden heeft getracht te weeren, als deſen Heer voor vaſt komt op te nemen, hebbende ongetwijffelt het oogh op den gemelten Keyſer *Carolus Magnus*, die met het Jaar 768. tot het Rijk bevoordert vier heerlijke Boeken tegens de Beelden heeft geſchreven, die noch tegenwoordich gevonden worden; en op al de Biſſchoppen van het Frankfoortſe Concilie, dat van hem ſelfs beroepen, om die ſelve ſtreek haar heeft gedoemt, alswe hier vooren al hebben geſien (trouwens dan ſou hy ook, of ſijn onwetentheyt, of ſijn boosheyt moeten ontdekken, vermits die *Claudius* van toen af al was een der voornaamſte Raden van Hoog-gemelde Keyſer, en die ſelfs op ſijn bevel tegens de Beelden en andere dwalingen der Roomſe Kerk al hadde geſchreven) ſoo ſou hy daar door maar meer kracht aan dit ons bewijs komen te geven, en ſterker te beveſtigen, dat de miſverſtanden, die in de achtſte Eeuw, wanneer meergemelde *Claudius* al in aanſien begon te komen, omtrent het eeren van 't Kruys en Beelden, en 't aanroepen der Heyligen, de voet al in de Kerk begonden te ſetten, en naar ſijn ſeggen door veel andere, die hy niet en noemt, ſeer hevich waren aangetaſt, 't ſelve met het begin der negende, noch met meer hevigheyt waren geweeſt, wanneer deſelve van den Keyſer *Ludovicus* beroepen was tot de waardigheyt van de Opper-biſſchop van Turijn, en van de Valleyen; en dat insgelijx ſijne Leer, die heele Eeuw door op de been was gebleven. Daar by op dat niemandt en mochte denken, dat s' in de dikke duyſternis der thiende niet eenichſints verandert of uytgebluſt was, voegt hy der in de navolgende reden datelijk by, dat'er *nel decimo ſeculo non ſi ſcopri altro*, of in de thiende Eeuw, niet anders voor den dach gekomen, of eenige de minſte verandering is geweeſt; men heeft dan uyt de verklaring van dien Opper-biſſchop maar te beſluyten, dat den tegenweer, in de achtſte Eeuw omtrent die opkomende dwalinge gebruykt, in de negende en thiende volgende nooyt op en heeft gehouden, en dat de Leer van dien *Claudius* ſelfs toen al voor ſeer oud wierde verſleten, vermits hy ſelfs belijt, datſe niet nieuw en was, *Che non fu nuova ſetta*. Nu terwijlſe na ſijn eygen Belijdenis in de achtſte en negende Eeuw, noch in ſich ſelven, noch in de Valleyen nieuw en was, ſou ik wel eens willen ſien, dat my haar opkomſt nader als van de tijden der Apoſtelen beweſen wierde. En waarlijk die Biſſchop ſelfs, ſich ſchamende tot ſijn ſchande te belijden, dat de Leer der Waldenſen, ten tijde der Apoſtelen was opgekomen, en evenwel daar van geen ander begin konnende vinden, beſluyt blad 60. van 't vooraangetrokken Boek, ſijn heele reden met deſe woorden: *Non ſi puo haver certezza del ſuo ingreſſo nelle Valli*, dat is, men kan geen ſeekerheyt hebben, wanneer s' is ingedrongen in de Valleyen. Hier van daan is 't ook gekomen, dat, ſchoon hy altijd en voornamelijk in ſijn Tijd-ſchriftige aanteykeningen, de ſchriften van die arme luy der Valleyen, ſoo veel hem mogelijk was, gehekelt en weerleyt, en de verſoekſchriften, by deſelve aan hare Opper-heeren, ſelfs al by 't leven van den ouden *Karel Immanuël* overgegeven, beknib-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

belt heeft en doorgestreeken, om allen goeden uyt-
slag, diese van sijn rechtmatigheyt en gerechtigheyt
eenigsints te hoopen hadden, so geheelijk te sluy-
ten; Hy evenwel nooyt soo stout heeft durven
wesen, dat hy dese hare wijse van spreeken, te
weten dat het haar Opper-heer mochte believen
haar in de vrye oeffening van haaren Gods-dienst
te laten, gelijkse die altijd genoten hadden *da tempo
immemoriale*, van ongedenkelijken tijd, als heb-
bende deselve van geslacht tot geslacht, van de
tijden der Apostelen af ontfangen, schoonse deselve
altijd by naar weer gebruyken, met eenige schijn
in twijffel sou hebben getrokken. Als hy deselve
dan eyndelijk op het II. Hooftstuk van sijn laast-
gemelde Boek af komstich maakt van de Cartha-
renen en Novatianen, daar bekrachticht hy ten
sijnen opsichte deselve oudheyt maar sterker mé,
als stellende soo haren oorspronk al in de derde
Eeuw, terwijl haar Leer en de getuygenissen selfs,
die haar de beruchste geheym-schryvers der
Rooms-gesinde geven, genoegsaam doen blijken,
dat hy immers soo weynich reden heeft, om
haar voor Cartharenen ende Novatisten uyt te
maken, alswe klaarlijk hier vooren getoont heb-
ben, datte geene hadden die deselve voor over-
blijffsels der oude Manicheen scholden. En seeker
terwijlse de gevoelens van dien *Claudius* ook hiel-
den, en *Genebrandus* selfs in 't 5. Boek van sijn
Tijd-schrift, alswe te vooren al hebben gesien,
versekert, dat hy ten tijden van *Karel de Groote*
de vermaarde *Bertram*, die sijn boesem-vrient
was, al met de achtste Eeuw by sich genomen
hebbende, 't selve Geloof leerde, dat de Calvi-
nisten tegenwoordich noch leeren; soo moetense
nootsaakelijk ook seer vreemt van sulke onsalige ge
gevoelens sijn geweest. We kennen hier nu noch
byvoegen de bevestiging van *Ionas Aureliatensis*,
die tegens deselve *Claudius* heeft geschreven, ver-
vat in sijn Boek, in 't Jaar 820. van hem uytgege-
ven, alwaar hy uytdrukkelijk seyt, dat dien Bis-
schop alle vlijt hadde aangewent om sijn Bisdom,
(en vervolgens ook de Valleyen) in sijn gevoelen
altijd te doen blijven, gelijk we dat ook onder ver-
scheyden andere by den Cardinaal *Bellarminus*
konnen sien.

Maar laat ons hier ter eeren van de vrome Fran
sen; 't getuygenis van een van haer Tijd-schryvers
ook eens hooren, die ten minsten ten aansien der
selve, buyten opspraak moeten wesen. 't Is den
Heer *de la Popeliniere*, die in 't eerste Boek van sijn
Franse Geschiedenissen, blad 7. van den Druk des
Jaars 1581. voor 't selve Jaar vry verder gaat, als
imant anders, versekerende dat de Roomse Kerck
van niemant oyt soo verdrukt is geweest, als *a Wal-
densibus, & eorum in Aquitania ac vicina regione
successoribus, qui ab Albio, Albiensium in Septimania
urbe primaria, Albigenses dicti sunt. Hi invitis
principibus Christianis omnibus circa annum* 1100.
*& temporibus subsequentibus doctrinam suam, ab
ea, quam hodie Protestantes amplectuntur, parum
differentem, non per Galliam solum totam, sed
etiam per omnes pene Europæ oras disseminarunt.
Nam Galli, Hispani, Angli, Scoti, Itali, Germa-
ni, Bohemi, Saxones, Poloni, Lithuani, & gentes
aliæ eam ad hunc diem pertinaciter defenderunt*: Van
de Waldensen en haar naarsaten in Guyenne en de
buyrige Landstreek, die naar Albi, voorname
Stad van de Albiers in Gasconjen, ook Albiensers
worden genoemt. Namelijk, dese hebben spijt
alle Christen Vorsten, haar Leer, weynich ver-
schelende van de gene, die tegenwoordich de Pro-
testanten noch volgen, niet alleen door heel Vrank-
rijk, maar ook door bykans alle gewesten van Eu-
ropa, omtrent het Jaar 1100. en enige volgende
verspreyt. Want Franse, Spanjaarden, Engel-
schen, Schotten, Italianen, Duytschen, Bohe-
mers, Saxen, Polakken, Lithauwers, en andere
volken meer, hebben deselve tot op den huydigen
dach altijd hartnekkiglijk voorgestaan. Welke
verklaring van dien groten Roomschen Schryver
van des te groter gewicht moet wesen, om dat
d'Opper-bisschop *Genebrandus*, een der sterxte
luyden van 't Roomsche by-geloof, en selfs van
den Cardinaal *Baronius*, in 't 9. Deel van sijn Jaar-
schrift, genoemt een welbedreven Schryver, die
oude en nieuwe dingen uyt sijn Schat-kamer
voortbrengt, in 't vierde Boek van sijn voorge-
roerde Werk, over 't Jaar 1581. hem voor een
seer groot, oprecht, en geleert man erkent, die
alles suyver en bloot, naar waarheyt van saaken,
geensints naar genegentheyt, voor imant heeft ver-
haalt; *Tantus, tam candidus & eruditus vir, qui
pure simpliciter ad Historiæ veritatem, non ad causæ
gratiam cuncta narravit.* Elk een moet dan ook
nootsaakelijk bekennen, dat, soo die Waltse Leer
met het Jaar 1100. soo al op de been was, en in
weerwil van alle machten, en voornamentlijk van
den Paus, door haar staande gehouden, sy 't
jok van den selven te vooren al hadden afgewor-
pen, noch eenigsints ook van sints waren 't selve
weer op de schouderen te nemen.

ᵗ *Petrus Waldo*,] Een geleerd en wel gegoed 104
Borger tot Lyons in Vrankrijk, die sijn verstand
bysonderlijk had te werk geleid in het ondersoe-
ken der H. Schriften, en Leere der Waldensen, ra-
kende de onsterffelijke saligheid der zielen; hy be-
stede het overschot sijner middelen, om daar me-
de soo veel in hem was, te voldoen den nooddruft
der gebrekige armen; Welke milddadigheyd hem
van veele, dog meest schamele, dede besogt wer-
den, en hem onder 't gemene volk dapper bemind
maakte. Onder dien heeft hy niet agtergelaten,
van niet alleen sijn middelen aan den behoeftigen
naar lichaam, maar ook naar ziele, te besteden,
en heeft mede niet onderlaten om het bygelovig
en schandelijk verval en indragt in den regten Chri-
stelijken Godsdienst te bestraffen, en een regtsin-
nig Apostolisch Gelove naar Gods woord te vesti-
gen, aan te manen. Den Aarts-Bisschop van Lions,
en de Geestelijke aldaar het selve niet kunnende
verdragen, hebben hem als een Leke het leeren
verboden, en hem gedreygt, so hy in deselve Lee-
re en prediken voortvoer, dat hy met hem als met
een Ketter soude handelen. *Waldo* gink niet te min
met sijne saken voort, als niet anders voor heb-
bende als de eere, ende den dienst Gods, en ant-
woorde, hy konde in soo een gewigtige sake de
saligheid der mensen aangaande niet swijgen, hy
moste God, die hem dede spreken, meer gehoorsa-
men dan de menschen, hebbende ook door sijne
milddadigheit verpligt het meerder deel van de be-
hoeftige, en deselve toegedane Gemeente, door de-
welke

welke hy dagt tegen alle overlast en gedreigd geweld wel te sullen beschermt werden, gelijk als ook geschied is, want als den Bisschop hem wilde laten aangrijpen, konde hy niet te wege brengen, met dat *Waldo* van yder een al te seer bemind was, soo dat hy hem nog vier of vijf Jaren door hulp van goede Vrienden tot Lyons heimelik heeft onthouden; Dog daar na sijne Leere meer en meer toeloop en aanhang krygende, is den selven *Waldo* met sijne mede-gelovigen uyt Lions verjaagt, en verbannen. *Waldo*, en de sijne begaven haar eerst op het Gebergte van Provencen, aan de grensen van Piemond, ook in Piemond self, daar hy dapperen toeloop kreeg, en als een anderen Apostel Christi wierd ontfangen, alsoo de Inwoonders der selver Plaatse van eenderley manieren en Geloof met haar waren. Hy trok ook in Picardyen, daar hy met groote vorderinge geleerd, en veel Geloofs-genooten verwekt heeft; Maar alsoo zy daar niet langer seker en waren, trokken'er veel van deselve naar Duitsland, en verspreiden haar een deel na Bohemen, daar ook *Waldo* selfs henen toog, en den overigen tijd sijns levens toebragt. Andere trokken voort na Ungaryen, Bulgarien, Dalmatien, Croatien, en verder afgelegen plaatsen, om de verwoedheyd der aangestelde Kettermeesters, soo veel mogelijk te mogen ontgaan.

105 Van dese *Waldo* en sijne Leere, schrijft *Thuanus Histor. lib.* 6. (dat ook een Rooms-gesinde geweest is) aldus: *Petrus Valdus, locuples civis Lugdunensis, Anno Christi circiter* 1170. *Valdensibus nomen dedit; is, ut monumentis testatum reliquit Vidus Perpinianus Præsul Lodevensis, qui quæsitoris in Valdenses munus exercuit, domo ac bonis relictis, totum se Euangelicæ professioni devoverat, & Prophetarum atque Apostolorum scripta populari lingua vertenda curaverat, antiquorum etiam patrum aliquot testimoniis adjunctis, quibus in animum defixis, ingenio suo fretus, prædicationis munus sibi sumpserat, perque plateas ac vicos Euangelium plebi interpretabatur, quum jam multos sectatores exiguo tempore circa se haberet, eos tanquam discipulos ad Euangelium propagandum in omnes partes ablegat, qui, quod plerumque litterarum ignari essent, facile in varios errores elapsi, a Lugdunensi Episcopo in jus vocantur, & quamvis, ut ait ille, convicti, in sola pertinacia præsidium posuerunt, quum dicerent in iis, quæ Religionis sunt, Deo non hominibus obediendum esse, itaque ab Ecclesia rejecti, cum se coram Pontifice stitissent, proxima, ante Lateranense Concilium, Synodo, omnino tanquam pertinaces & schismatici sunt, unde omnibus invisi & execrabiles facti passim exules sine lare per Provinciam Narbonensem, Galliam Cisalpinam, ac præcipue inter Alpes effenduntur, ubi tutissimum perfugium nacti per plures annos latuerunt. Eorum hæc dogmata ferebantur, Ecclesiam Romanam, quoniam veræ Christi fidei renunciaverit, Babylonicam Meretricem esse, & arborem illam sterilem, quam ipse Christus diris devovit, & revellendam esse præcipit. Proinde minime parendum Pontifici & Episcopis, qui ejus errores fovent. Monasticam vitam Ecclesiæ sentinam, ac plutoniam esse. Vana illius vota, nec nisi fœdis puerorum amoribus servientia. Præsbiterii Ordines magnæ Bestiæ, quæ in Apocalipsi commemoratur, notas esse, ignem purgatorium, solemne Sacramentum Templorum encænia, cultum Sanctorum, ac pro mortuis propitiatorium Satanæ commentum esse. His præcipuis ac certis eorum Doctrinæ capitibus, alia affictа, de Conjugio, resurrectione, animæ statu post mortem, & de cibis. Igitur Petrus Valdus eorum antesignanus Patria relicta in Belgium venit, atque in Picardia, quam hodie vocant, multos sectatores nactus, quum inde in Germaniam transisset, per Vandalicas Civitates diu diversatus est, ac postremo in Bohemia consedit, ubi etiam hodie ii, qui eam Doctrinam amplectuntur, Picardi eam ob causam appellantur.* Dat is: Dat hy na 't verlaten van al sijn goed, sig t'enemaal hadde begeven tot het verkondigen van Gods woord; En hebbende daar na de Schriften der Propheten en Apostelen in Moedertaal doen oversetten, en verscheide getuigenissen van Outvaders daar by doen voegen, om door deselve te toonen, dat zijn Leer niet nieuw en was, vervoegden hy sig om 't volk te leeren, en selfs langs de straten, en op volle markten aan't selve 't Euangelie te verklaren, stellende onder andere, dat men in saken van Godsdienst, God alleen, en niet den mensen gehoor most geven: Dat de Roomse Kerk de Hoer van Babel was, en den vruchteloosen Boom, die den Heylland neffens sijnen vloek in 't Euangelie geboden heeft uit te roeyen, door dien sy 't Geloof en de Leere Christi seer schandelik hadde afgesworen; Datmen daarom nog Paus, nog Bisschop mogt gehoorsaam wesen, als welke hare dwalingen nog quamen te koesteren; dat het leven der Munnikken heel Duivels, en haar geloften van kuisheit heel ydel waren, en alleen maar dienstig voor de schandelijke geyligheit vande jonge luy: dat den Priesterlijken Staat niet anders en was als'et teiken van 't Beest der Openbaring: dat'et Vagevier, de Mis, d'aanroepinge der Heiligen, en de Gebeden voor d'afgestorvene, maar vonden waren vanden Satan. Desen *Waldo*, uit Lions verdreven, begaf sig soo na de Nederlanden. Hebbende daar naar een grooten aanhang in Pikardyen, trok hy na Hoog-duytsland om de Wandaalse Steden aan te doen, en sloeg sig eyndelik in Bohemen nêer; alwaar ook de gene, die sijn Leer aaennamen, daar over de naam van Pikarders kregen. Dog de geseyde Waldensen, veroordeelt als hartnekkige Scheurmakers, wierden door de Geestelikheyt by al de Werrelt seer swart en seer verhaat gemaakt, en swervende sonder huys en goet door Langedoc en Provencen verspreyt, *& præcipue in Galliam Cisalpinam & inter Alpes, ubi tutissimum refugium sunt nacti*; en wel bysonderlik in 't Herwaarts-Alpis Frankrijk, als mede tussen d' Alpen selfs, daar 's een seer veylige schuyl-plaats verkregen.

Ondertussen bleven de Inwoonders der Valleyen van Piemond, gelijk als ongemoeyt, om dat sy niet so wel als die van Lions, en andre plaatsen in Vrankrijk en Nederland, konden uytgeroeyt werden. I. Om dat sy bestonden onder bysondre Heeren, die van hare Leer een goed gevoelen hadden, erkennende dat deselve met de H. Schrift over een quam. Want dese vervolging geschiede wel vijftig Jaar te vooren, eer de oude Graven van Savojen, die naderhand Hertogen geworden sijn, eene voet eygen Lands in Piemondt hadden, ik late staan in de Valeyen en vergelegener Landen,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

die op de Grensen van Vrankrijk leggen, alwaar de arme Waldensen sig van ouds voor alle vervolging onthouden hadden. Want den eersten die jets in dat gewest heeft beginnen in te nemen, was Graaf *Tomas Humbers* soon, anno 1233. als breder te sien in de Geschiedenissen van de Hertogen van Savojen. De II. Reden was het goed en onberispelijk leven van die luyden, haar oprechtigheid, liefde, en trouwe, daar in sy alle andre Christenen te boven gingen, volgens de getuygenissen van hare grootste vyanden. Ten III. Is hun eygen voordeel en intrest, dat sy daar by hadden, en het bemerken der inkomsten en ongelooflijke renten, die sy uyt de behoudenis van die luyden veroverden, en met haar verderf verloren, met het verderf van welke arme luyden niet en was te vinden ofte over te halen. Het welk is de grote Staat-wet van meest alle menschen; waar aan niemand, die maar enichsints de gelegentheid van dat Land bekent is, kan twijffelen.

106 [u] *Nederlanden verspreid en voortgeset,*] Dat de
Leere der Vaudoisen in Nederland mede bekent was, en daarom ten eersten groten aanhang gekregen heeft, kwam daar uyt voort, dat al in 't Jaar 1116. sich aldaar opgedaan, en tegens den Roomsen Gods-dienst mannelijk gesteld had eenen *Tan-*
107 *chelijn*, anders genoemt *Tandemus*, die hem in
Vlaanderen en Zeland onthoudende, aldaar preekte, en leerde dat den Bisschoppelijken staat en uytmuntentheid van God niet en was ingestelt. Dat de onderscheide Ordres der Geestelijken onnodich waren, dat het genieten van het Lichaam en Bloed Christi, in de Misse niet en diende tot saligheid der mensen; en meer diergelijke stellingen, regel recht strydende tegens de Leere van de Roomse Kerk. De Monniken van dien tijd schryven, dat hy een seer welsprekent man was, opsichtig en prachtig in gewaat, dat hy gelijk als open tafel hield voor sijne Gemeente, daar door hy de genegentheid van het volk dapper tot hem had getrokken, dat hy geduyrig by sich hadde een wacht van omtrent drie-duysent wel gewapende mannen, om sich tegens alle geweld der Geestelijken te beweeren; en bracht soo veel met sijne Leer te weeg, dat, gelijk als dat by *Bernhard van Lutsenburg*, in sijn Blaffard der Ketteren, verhaalt werd, op dien tijd dat hy hem tot Antwerpen onthiel, aldaar in den tijd van tien volle Jaren, niet eene geconsacreerde Hostie, ofte Ouweltien te vinden was. Daarom hy dapper vervolgd wierd, en by de Geestelijke alle listen en lagen wierden aangeleid, om hem van kant te helpen, soo dat hy ten laatsten scheep sijnde, en geen of weinig trawanten by sich hebbende, door sekren Priester
met een priem door de hersenen geboord wierd, 108
dat hy het bestierf. Doch met sijn dood en verstorf niet sijn Leer, die noch veel Jaren daar naar in de gemoederen van de Gemeente standvastig is gehouden, niet tegenstaande dat eenen Pater *Norbert*, van Santen geboortig, en de sijne met prediken daar tegen woelde. Soo dat desen Tanchelijn gelijk als een voorloper den weg bereid heeft, voor het invoeren van de Leere der Vaudoisen.

[x] *Haar-luyder Leere,*] Dit waren de gronden 109
tegens den ingedrongen Roomsen Gods-dienst, getrokken uyt hare aloude Belijdenisse, in den jare 620. in de Waldese tale by een gestelt, en boven geheugenis by haar-luyden geleert en onderhouden. Dewelke sy op verscheide tijden sonder enige veranderinge hare Overheden hebben voorgedragen en bevestigt, en die wy goedgevonden hebben om hare bysondre eenvoudige waarheid, hier in te voegen, het welke volgens het aloude Handschrift, in de oude Waldesche taal op Pargament geschreven, aldus is luydende:

I. HOOFT-LIT.

Van't Hooft-begrip des Geloofs.

Nos cresèn, e fermament tenèn tot quant se contèn en li doze Articles del Symbolo *loqual ès dict de* gli Apostol, *tenènt esser Heresia tota cosa laqual se discorda, e non ès convenent à li doze Articles.*

Wy geloven en houden ons vast aan den heelen Inhout der twaelf Hooft-delen van *'t Apostels Geloofs-hooft-begrip*, soo 't gemeenlik wort genoemt, houdende voor Ketterye al 't geen daar van verscheelt, of 't geen met de geseyde stellingen niet over een en komt.

II. HOOFT-LIT.

Van God.

Nos cresèn un Dio Paire, Fil, e Sanct Esperit.

Wy geloven in God den Vader, den Soon, en den H. Geest.

III. HOOFT-LIT.

Van de H. Schrifture.

Nos recontèn per Sanctas Scripturas Canonicas, li libres de la Sancta Biblia. Viz.

Moyse, autrament Genesi.
Moyse, dict Exodi.
Moyse, dict Levitic.
Moyse, dict Nombre.

Moy-

Wy houden voor Heylige en Regel-matige Schriften dese Boeken van den Heyligen Bybel, te weten:

Moses, anders het Boek Genesis.
Moses, geseyt Exodus.
Moses, geseyt Leviticus.
Moses, geseyt Numeri.

Mo-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Moyse, dict Deuteronome.	Moses, geseyt Deuteronomium.
Iosue.	Het Boek Josuaas.
Iuges.	Het Boek der Regteren.
Ruth.	Het Boek Ruth.
I. Samuel.	Het I. Boek Samuëls.
II. Samuel.	Het II. Boek Samuëls.
I. De li Rey.	Het I. der Koningen.
II. De li Rey.	Het II. der Koningen.
I. De las Chronicas.	Het I. der Tijt-schriften, of Chronijken.
II. De las Chronicas.	Het II. der Chronijken.
I. Esdras.	Een boek van Esdras.
Nehemia.	Het Boek Nehemiæ.
Esther.	Het Boek van Esther.
Iob.	Het Boek Jobs.
Lo Libre de li Psalmes.	Het Boek der Psalmen.
Proverbis de Salomon.	De Byspreuken Salomons.
Ecclesiastes, autrament lo Predicator.	Het Boek Ecclesiastes, anders gesèit de Prediker.
Cantic de Salomon.	Het Hoge-liet Salomons.
La Prophetia d'Esaia.	De Prophetie van Jesaïas.
La Prophetia de Ieremia.	De Prophetie van Jeremias.
La Lamentation de Ieremia.	De Klaag-liederen van Jeremias.
Ezechiel.	Ezechiël.
Daniel.	Daniël.
Ozea.	Hoseas.
Ioël.	Joël.
Ammos.	Amos.
Abdias.	Obadja.
Ionas.	Jonas.
Michea.	Michæas.
Nahum.	Nahum.
Abacuck.	Habakuk.
Sophonia.	Sophonias.
Aggea.	Haggëus.
Sacharia.	Zacharias.
Malachia.	Malachias.
Ara sensègon li Libres Apocriphes, liqual non son pas receopù de li Hebrios, ma nos li legèn (enaima dis Hierome al Prologe de li Proverbi) per l'enseignamènt del Poble, non pàs per confermàr l'authorità de las Doctrinas Ecclesiasticas, enaymi.	Nu volgen *d'Apocryphe* of Onregel-matige Boeken vanden H. Bybel, vande Hebreën nooyt aangenomen, *die w' evenwel lesen* ('t zijn de woorden vanden H. Jeronimus in sijn Voor-reden over de Byspreuken,) *tot onderwijsinge van 't volk, sonder nogtans uyt kragt vande selve eenige Kerkelijke leeren te stellen of te bevestigen*; welke dese zyn.
Lo tres d'Esdras.	Het derde Boek van Esdras.
Lo Quatre d'Esdras.	Het vierde Boek van Esdras.
Tobias.	Het Boek van Tobias.
Iudith.	Het Boek van Judith.
Sapientia.	Het Boek der Wijsheyt.
Ecclesiastic.	Het Boek Ecclesiasticus.
Baruch con la Epistola de Ieremia.	Het Boek Baruchs met den Brief van Jeremias.
Esther despois el 10. cap. d'aquì à la fin.	Het Boek Esthers van het 10. Cap. tot den eynde toe.
Lo cant de li trey Fantin en la Fornais.	Het Liet vande drie Jongelingen inden Oven.
l'Historia de Susanna.	De geschiedenis van Susanna.
l'Historia del Dragon.	De geschiedenis vanden Draak.
Lo premier de li Machabei.	Het I. Boek der Macchabeen.
Lo second de li Machabei.	Het II. Boek der Macchabeen.
Lo tres de li Machabei.	Het III. Boek der Macchabeen.
Ara sensègon li Libres del Novel Testament.	Nu komen eyndelik de Boeken des Nieuwen Testaments.
l'Euangeli S. Matheo.	Het Euangelium vanden H. Matthæus.
l'Euangeli S. Marc.	Het Euangelium vanden H. Marcus.
l'Euangeli S. Luc.	Het Euangelium vanden H. Lucas.
l'Euangeli S. Ioan.	Het Euangelium vanden H. Johannes.
Actes de li Apostols.	De Handelingen der Apostelen.

Epiſtola S. Paul à li Rom.	Den Brief vanden H. Paulus aan die van Romen.
I. à los Corinthos.	Den I. aande Corinthiërs.
II. à los Corinthos.	Den II. aande Corinthiërs.
A li Galatiens.	Een aan die van Galaten.
A li Epheſiens.	Een aan de Epheſiërs.
A li Philippiens.	Een aande Philippenſen.
A li Coloſſiens.	Een aande Colloſſenſen.
I. à li Theſſaloniciens.	Den I. aan die van Theſſalonica.
II. à li Theſſaloniciens.	Den II. aan die van Theſſalonica.
I. a Thimotheo.	Den I. aan Timotheus.
II. a Timotheo.	Den II. aan Timotheus.
A Tito.	Een aan Titus.
A Philemon.	Een aan Philemon,
A li Hebreos.	Een aande Hebreën.
Epiſtola S. Jaco.	Den Brief vanden H. Jacobus.
La I. Epiſtola S. Peire.	Den I. Brief vanden H. Petrus.
La II. Epiſtola S. Peire.	Den II. Brief vanden H. Petrus.
La I. Epiſtola S. Ioan.	Den I. Brief vanden H. Johannes.
La II. Epiſtola S. Ioan.	Den II. Brief vanden H. Johannes.
La III. Epiſtola S. Ioan.	Den III. Brief vanden H. Johannes.
l'Epiſtola S. Iuda.	Den Brief vanden H. Judas.
l'Apocalis de S. Ioan.	D'Openbaringe vanden H. Johannes.

IV. HOOFT-LIT.

Van de Erf-ſonde.

Los Libros ſobre dict, enſeignon aiçò, que l'es un Dio tot poiſſant, tot ſavi, e tot bon, loquàl per la ſoa bontà, a fait totas coſas. Car el a formà Adam à la ſoa imagena, e ſemblença, ma que per l'envidia del Diavol, e per la deſobediença del dict Adam, lo peççà ès intrà al mond, e que nos ſen peccadors en Adam, e per Adam.

De gemelde Boeken leeren gelijkelik, datter een Al-magtig, Al-wijs en Al-goede God is, die door ſijne goetheyt, neffens alle dingen, Adam wel na ſijn beelt en gelijkenis heeft geſchapen; maar dat door 't benijden van de Duyvel, en d'ongehoorſaamheyt vanden geſeyden Adam de ſonde inde Werelt is gekomen, voor ſoo veel wy in Adam en door Adam ſondaars ſijn geworden.

V. HOOFT-LIT.

Van de Heere Jeſus.

Que Chriſt ès iſtà promès à li Paire, liqual an receopu la Ley, aiçò que par la Ley conoiſſent lor peccàs, e la non abaſtança, deſireſſon l'advenament de Chriſt, per ſatisfar per li lor pecca, e accomplir la Ley per luy meſeime.

Dat de Heere Chriſtus aan de Vaderen, die de Wet ontfangen hebben, is belooft geweeſt, op datſe door de Wet hare ſonden, haar gebrek van gerechtigheyt, en haar onmacht kennende, na de komſte des Heeren Jeſu verlangen mochten, als welke voor hare ſonden genoeg ſoude doen en door ſich ſelven de Wet vervullen.

VI. HOOFT-LIT.

Van de Doot en 't lijden deſes Salig-makers.

Que Chriſt ès nà al temp ordonnà dè Dio lo ſeo Paire, ſoès a ſabèr à l'hora que tota eniquità abondie, e non pas per las bonas obras ſolamènt (Car tuit eran peccadors) ma aiçò qu'el nos fè gratia e miſericordia en aima veritadier.

Dat onſen Heylland is geboren ten tijde, van God ſijn Vader beraamt, te weten toen alles van ongerechtigheyt overvloeyde, en dat niet ſoo ſeer wegens onſe goede werken (want wy waren alle Sondaars) als wel om ons genade en barmhertigheyt te toonen, door dien hy de ware Meſſias is.

VII. HOOFT-LIT.

Van hare kragt.

Que Chriſt ès la noſtra vita verità e pais, e juſtitia, Paſtor, e Advocat, e Hoſtia, e Preire, loquàl ès mort per la ſalùt de tuit li creſènt, e reſuſcità per la noſtra juſtification.

Dat hy door deſelve is geworden Leven, Waarheyt, Geregtigheyt en Vrede; dat hy ons is een Harder, en Voorſpraak, een Offerhande en Prieſter, als welke tot ſaligheydt aller Gelovigen wel geſtorven, maar te gelijk ook opgewekt is tot onſe regtvaardigmakinge.

E ſem- VIII.

VIII. HOOFT-LIT.

Dat onsen Heylland een eenige Voorspraak is.

E semblablament nos tenè fermament non esser alcun autre Mediator e Advocat en aprés Dio Paire sinon Jesu Christ: ma que la Vergena Maria, ès ista Sancta, humil e plena de gratia: e enaimi cresen de tuit li autre Sanct, qu'illi speran en li Cel la resurection de lor corps al Judici.

Van gelijken houden wy ook voor vast, datwe buyten den Heere Jesus, geen Middelaar of Voorspraak by den Vader hebben; dat evenwel de Maagt Maria Heylich is geweest, nedrig en vol van genade: gelijkwe mede geloven van alle andere Heyligen, datse d'Opstandinge van hare lighamen ten Oordeel in den Hemel verwagten.

IX. HOOFT-LIT.

Tegen 't Vagevier.

Item, nos cresen, en aprés aquesta vita esser tant solament duoi loc, un de li salva loqual appellen per nom Paradis, *e l'autre de li damna, loqual appellen* Enfern, *denegant al postot à quel Purgatori seumià l'Anti-Christ, e enfeint contra la verita.*

Daar by geloven wy ook voor waar, dat'er na dit leven maar twee plaatsen wesen sullen, te weten eene voor de Salige, diewe 't *Paradijs*, of den Lust-hof noemen, en een andere voor de Verdoemde, de Hel geheten; verwerpende soo t'eenemaal dat gedroomde Vagevier van den Anti-Christ, als tegen alle waarheyt verdicht en uytgevonden.

X. HOOFT-LIT.

Tegen de menssel ijke Insettingen.

Item, nos havèn totavia crosu esser abomination, non parlivol devant Dio, totas las cosas atrobas de li homes, en aima son las Festas, e las Vigilas de li Sanct, e Laigua laquel dison Beneta, e se abstinir alcuns jorns de la carn, e de li autre manjars, e las semeillant cosas, e principalment las Messas.

Soo hebben we ook altijd van gevoelen geweest, dat alle Leeringen en vonden van mensen, als daar sijn alle Vier-dagen en Heylig-avonden, het Wy-water, soose 't noemen, 't onthouden van Vlees op sekere dagen, en hondert diergelijke, als wel voornamelijk de Misse, een grouwel sijn, die voor God moet geswegen worden.

XI. HOOFT-LIT.

Tegen d'Overleveringen.

Nos abominèn li Atrobamènt human enaima Anti-Christian per liqual son contorba, e que prejudican a la liberta de l'Esperit.

We hebben insgelijx een afkeer van alle menselijke Overleveringen, als welke 't werk sijn van den Anti-Christ, door welke wy dagelijx worden geplaagt, en de vryheyt des Geestes geheelijk besnoeyt.

XII. HOOFT-LIT.

Van de Sacramenten in 't gemeyn.

Nos cresèn que li Sacramènt son signàl de la cosa Sancta, o forma vesibla, tenent esser bon que li fidel uzan alcune vees d'aquisti dict signal, o forma vesibla, si la se po far. Ma emper çò cresèn, e tenèn que li predict fidel pon esser fait salfs, non recebènt li predict signal, quand non han lo luoc ni lo modo de poer usar de li predict signal.

Wy geloven ook nog, dat de Sacramenten tekenen zijn, of de sienelijke gedaante der Heylige dingen, houdende mede, dat de Gelovige dese teykenen, of sienlijke verbeeldsels, van tijdt tot tijd, soo 't mogelijk is, met alle behoorlikheydt moeten gebruyken; soo nogtans, datwe met eenen staande houden, dat een Gelovige sonder 't ontfangen der geseyde Zegel-tekenen volkomelik totte saligheyt kan raken; namelik soo hy nooyt geen plaats, of middel en heeft gehad, om sig vande selve te konnen dienen.

XIII. HOOFT-LIT.

Van den Doop en 't H. Avondmaal.

Nos non avèn conegù autre Sacrament que lo Baptisme, e la Eucharistia.

Wy hebben nooyt andere Sacramenten gekent als de bekende Doop en 't H. Avondmaal.

XIV. HOOFT-LIIT.

Van d'Onderdanigheyt aan d'Overheden.

Nos devèn honòr à la poteſta Secular, en ſubjeɛtion, en obediença, en promptesſa e en pagament.

Wy hebben ons altijd verplicht gehouden om aan de Wereltlijke macht alle eer, onderdanigheyt, gehoorſaamheyt, vaardigheyt en ſchattingen te betalen.

Hier volgt nu een andere Belijdenis des Geloofs, by haar geheten ***Korte Geloofs-Belijdenis***, te ſamen geſtelt door de Leeraars en Vaderen des Huys-geſins van de Piëmontſe Valleyen, den 12. van Winter-Maant 1532. eenpariglijk in Angronje vergadert; welke met eenige andere ſtukken in 't Boek-vertrek van Cantelburrie ook opgeſloten wort gevonden. Se begint, als volgt met deſe Voorrede:

Les Articles ſuivans ont eſté ſouſignés par tous les Paſteurs & Chefs des Familles lors preſens, qui ont juré de les croire & de s'y vouloir tenir, comme les reconnoiſſans conformes à l'Ecriture Sainte, & contenans le ſommaire de la Doctrine, qui leur avoit eſté enſeignée de Pere en Fils, ſelon la Parole de Dieu, comme avoient fait les fidelles du temps d'Eſdras & de Nehemie. Eſd. Chap. X. & Nehem. IX. & X.

Deſe volgende Hooft-delen ſijn door al de Leeraas en Geſin-hoofden, doen daar tegenwoordich gelijkelijk onderteykent, als welke doen geſwooren hebben, datſe deſelve alle geloof-den en daar by wouden blijven, om dat ſe er bekenden mette H. Schrift over-een te komen en een kort begrip van die Leer te vervatten, die haar van geſlacht tot geſlacht na Gods Woort was geleert, gelijk eertijds de Gelovige ten tijde van Eſras en Nehemia ſeer loffelijk deden, Eſr. cap. 10. en Neh. cap. 9. en 10.

Van de wijſe op welke den Gods-dienſt gepleegt moet worden.

I. Nous croyons que le Service Divin ſe doit faire en eſprit & verité, parce que Dieu eſt Eſprit, & veut, que ceux qui l'adorent, l'adorent en eſprit & verité.

I. Wy geloven dat den Gods-dienſt in geeſt en waarheyt gehanthavent moet worden, om dat God een Geeſt weſende, ook wil en gebied, dat alle ſijn Aanbidders hem in den geeſt en waarheyt aan moeten roepen.

Van de Verkieſinge.

II. Que tous ceux qui ont eſté, & qui ſeront ſauvés, Dieu les a éleus devant la fondation du monde.

II. Dat God voor de Gront-legginge der Werelt alle de gene heeft verkoren, die ooyt de ſaligheyt hebben verkregen, of deſelve immermeer bekomen ſullen.

Van haren uytſlag.

III. Qu'il eſt impoſſible que ceux, qui ont eſté ordonnés au ſalut, ne ſoient ſauvés.

III. Dattet geheel onmogelijk is, dat de gene, die tot de ſaligheyt ſijn voorbeſchikt, deſelve immermeer ſouden konnen miſſen.

Van den vryen Wil.

IV. Que quiconque maintient le Franc Arbitre, nie abſolument la Predeſtination & la grace de Dieu.

IV. Dat al die den vryen Wil durf ſtaande houden, t'eenemaal moet ontkennen de Voorſchikking, of *Prædeſtinatie*, en de genade Godes.

Vande Goede Wercken.

V. Qu'il n'y a autre bonne œuvre que celle que Dieu a commandée, ni mauvaiſe que celle qu'il a defenduë.

V. Dat'er geen goede Werken ſijn, als die God ſelfs heeft geboden te doen, of geen quade, als die hy van gelijken heeft verboden.

Van 't Eet-ſweren.

VI. Qu'un Chrêtien peut jurer par le nom de Dieu, ſans contrevenir à ce qui eſt écrit Math. 5. 34. pourveu que celuy qui jure ne prenne le nom de Dieu en-

VI. Dat een Chriſten by Gods naam ſeer wel mag ſweren, ſonder dat hy eenichſins ſal miſdoen tegen 't gene geſchreven ſtaat Matth. 5. 34. wanneer

envain: Or il n'eſt point pris en vain, quand le ſerment tend a la gloire de Dieu, & ſalut du prochain: De plus on peut jurer devant le Magiſtrat, parce que celuy qui en fait l'office, ſoit fidele ou infidele, tient ſa puiſſance de Dieu.

neer ſlegs ſulk een ſweerder den name Gods niet lichtvaardelijk misbruykt. Nu dat en kan nimmermeer plaats hebben, ſoo lang den gedanen Eed kan ſtrekken tot Gods eer, en ten beſten van onſen eve-mens. Van gelijken mach men voor d'Overigheyt een Eedt doen, om datte gene, die dat ampt bekleet, hy ſy geloovich of ongelovich, van God alleen ſijn macht heeft bekomen.

Tegens d'Oor-biegt.

VII. Que la Confeſſion auriculaire n'eſt poin commandée de Dieu, ni determinée par la Sainte Ecriture, mais que la vraye Confeſſion du Chrêtien eſt de ſe confeſſer à Dieu ſeul, auquel appartient l'honneur & la gloire. Qu'il y a une autre ſorte de Confeſſion qui eſt, quand quelqu'un ſe reconcilie avec ſont prochain, dont eſt parlé en S. Mathieu, & en S. Jaques chap. 5. Qu'une troiſiéme Confeſſion eſt, quand quelqu'un a commis quelque faute publeque, & qu'il confeſſe auſſi ſes fautes publiquement.

VII. Dat de Oor-bicht van God niet en is ingeſtelt, of volgens de H. Bladeren bepaalt; maar datte ware Belijdenis der ſonden van een oprecht Chriſten hier in beſtaat, dat hy deſelve Gode alleen belijde, als welken alle eer en heerlijkheyt toekomt. Dat'er noch een ander ſlag van ſulke bekentenis is, te weten wanneer men ſich met ſijn eve-naaſten na behooren tracht te verſoenen, van welke geſproken werd by den H. *Matthaeus*, en by den H. *Jacobus*, in het 5. Cap. En eyndelijk noch deſe, wanneer jemand een openbare miſſlag begaan hebende, den ſelven ook in 't openbaar voor de menſen moet belijden.

Vanden Ruſt-dagh.

VIII. Que nous devons ceſſer de nos œuvres manuelles le jour du Dimanche, comme deſireus de l'honneur & gloire de Dieu, & de charité envers nos ſerviteurs, & pour nous appliquer à l'oüie de la Parole de Dieu.

VIII. Datmen op de Sondag alle Hand-werk moet laten varen, als begeerig na d'eer en heerlijkheyt Gods, en de liefde tegens onſe Dienſt-boden, en om ons te ſtellen tot het hooren van Gods Woort.

Tegen de Wraak-gierigheyt.

IX. Qu'il n'eſt pas permis à un Chrêtien de ſe vanger en quelque maniere que ce ſoit.

IX. Dattet een Chriſten niet is geoorloft ſich eeniger-wijſe over jets te wreken.

Vande Overigheyt.

X. Qu'un Chrêtien peut bien exercer la Magiſtrature ſur les autres Chrêtiens.

X. Dattet een Chriſten ſeer wel vry ſtaat neffens andere Chriſtenen in de Vroedſchap te ſitten.

Van't Vaſten.

XI. Qu'il n'eſt aucune determination en l'Ecriture touchant les Jûnes de Chrêtiens.

XI. Dat'er aangaande 't Vaſten der Gelovige niet ſekers in Gods Woort en is bepaalt.

Van't Houwelijk.

XII. Que le Mariage n'eſt defendu à l'homme, de quelque condition & qualité qu'il ſoit.

XII. Dattet Houwelijk aan geen menſen, van wat ſtaat of hoedanigheyt hy ook mochte weſen, immermeer kan verboden worden.

Tegen den Maagdelijken Staat.

XIII. Que quiconque defend le Mariage, enſeigne la Doctrine du Diable.

XIII. Dat al de gene die 't Huwelijk verbiet, even daar door een Duyvels Leere leert.

Vande gave van kuysheyt.

XIV. Que quiconque n'a le don de Continence, doit ſe marier.

XIV. Dat al de gene, die de gave van Kuysheyt niet en heeft, nootſakelijk verplicht is, ſich in den Houwelijken ſtaat te begeven.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Van't verplaatsen der Leeraeren.

XV. Que les Ministres de la Parole de Dieu ne doivent point estre transferés d'un lieu a autre, si ce n'est pour quelque grand bien de l'Eglise.

XV. Dat de Dienaars van Gods Woort niet en moeten van d'een plaats na d'andere beroepen worden, soo't niet en strekt tot groot nut van de Kerk.

Van hare Rijkdommen.

XVI. Qu'il n'est point incompatible à la communion de l'Eglise Apostolique, que les Ministres possedent quelque bien propre pour la subsistance de leurs Familles.

XVI. Dattet niet strijdich en is mette gemeynschap der Apostelse Kerk, dat de Leeraars tot onderhout van haar Huys-gesin eenich goet besitten.

Van de Sacramenten.

XVII. Touchant la matiere des Sacremens, que la Sainte Ecriture determine, qu'il n'est que deux Sacremens, que Jesus Christ nous ait laissés, le Baptéme & l'Eucharistie, que nous recevons pour témoignage, que nous voulons perseverer en la Sainte Communion, où nous sommes entrés par le S. Baptéme, & pour commemoration de la Passion de Jesus Christ, mort pour nôtre redemption, qui nous a lavé par son precieux sang de nos pechés.

XVII. Dat de H. Schrift rakende dese stof wel uytdrukkelijk bepaalt, dat den Heylland ons maar twee Sacramenten heeft nagelaten, te weten den Doop en 't H. Avondmaal, diewe ontfangen tot onse betuyging van datwe in de Heylige Gemeynschap, waar inwe door den H. Doop sijn getreden, ten uyt-eynde van sin sijn te volherden, en tot gedachtenis van 't Lijden onses Heeren Jesu, die gestorven is om ons te verlossen, en die ons door sijn kostelijk bloet van onse sonden heeft gewassen.

Hier komt noch by seekere Catechismus, of Korte Belydenis des Geloofs, by Vragen en Antwoorden, eertijds en mede boven geheugen by deselve opgestelt, waardig om ter eeuwiger gedachte bewaard te werden, luydende aldus:

W Vrage. *At eystmen van een Kersten?*

Antwoord.

Men eyscht het Geloeve in God den Vader, God den Soen, God den H. Geest, drie Persoenen, ende maer eenen God.

Vrage. *Eyst men ook nog meer van een Kersten?*

Antw. Het behoort ons toe van hem te gelooven, hem te minnen uyt gantsch onser herten, alle ons vermogen, en onsen nasten als ons selven.

Vrage. *Hoe volgt dan dat het Geloove ons niet en regtvaardigt?*

Antw. Het doet waarlijk, het eenige Gelove als Paulus seit, regtveerdigt ons.

Vrage. *Waarom seyt Paulus dan, Al had ik alle geloove, en hadde geen liefde, so waar ik niets.*

Antw. 't Is waar: Want hoe kan ik hem lief hebben, in welken ik niet en vertrouwe? En hoe kan ik op hem vertrouwen, dien ik niet lief en hebbe? Geloove en Liefde zyn t'samen gevoeght, en de Liefde is onder den Geloove begrepen.

Vrage. *Hoe moeten wy onsen naasten liefhebben?*

Antw. Onsen naasten beminnen, dat is, den hongerigen te eten te geven, den naekten te kleeden, den dorstigen te laven, en anderen doen, somen wilde datmen ons dede.

Vrage. *Soo is 't immers nodig ter Saligheyt, goede werken te doen, en ten is niet genoegzaam te geloven?*

Antw. Dat en volcht niet: Want het is seeker, dat wy door den Geloove behouden zijn; maar het is nodig dat de Christenen, om haren Heer en Meester Christum na te volgen, goede werken doen: maar daarom en machmen niet seggen, datse ter saligheyt dienen: Want als wy al gedaen hebben wat ons geboden is, soo sijn wy nog onnutte knegten. Daarom behout ons het eenige Gelove in den bloede Jesu Christi.

Vrage. *Hoe veel Sacramenten zijnder?*

Antw. Twe: het eene is het Sacrament des Doopsels, en het ander het Sacrament des Avontmaels.

Vrage. *Neen: daar is'er meer, te weten seven?*

Antw. In welke Schrifture vint gyse, sy staan noch inden Ouden, noch inden Nieuwen Testamente niet.

Vrage. *Segt my, wat beteekenen de twee Sacramenten?*

Antw. Door het Sacrament des Doopsels ben ik met Water gewassen, en weder-geboren door den Geest en Bloede Christi, en die afwasschinge is my een teeken dat ik een Kindt Gods ben: Het Sacrament des Heeren Nachtmaal is my gegeven voor een seeker getuygenisse ende zegel, dat ik deelachtig ben des eeuwigen Koninkrijks Godts, door den bloede Christi, voor my aan den Kruyce vergooten.

Vrage. *Wat ontfangt gy inden Brode? Ontfangt gy niet het Lijf en Bloed Jesu Christi?*

Antw. Neen ik voorwaar, ik en geloof alsoo niet, als menig dolende mensche doet; want in dien Nachtmaal en ontfang ik noch vleesch, noch bloet lichamelijken, maar brood en Wijn, welk brood gebrooken, en den Wijn gedronken zijnde, gelijk als't den Heere geordineert heeft, so worden wy te gelijk door den H. Geest, en 't Gelove, en onser herten opheffinge ten Hemel, deelachtig des

Lic-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Lighaems en Bloet Christi, welke gebrooken en uytgestort is geweest voor ons. En metten Brode en Wijne ontfange ik ook die weldaden, die gekomen zijn door het breeken sijner Lichaam, en uytstorten zijns bloeds aan den Kruyce voor mijne sonden.

Vrage. *Hoe, seyt Christus niet dese woorden, nemet, eetet, dat is mijn Lichaam? Begeertge dan klaarder woorden; Seyt hy niet dat het sijn Lichaam is?*

Antw. Ik bekenne met u, dat hy dat seit, en ook seidt hy, Ik ben een Wijngaart, ik ben een deure, maar nochtans soo en is hy Wijngaard nog Deure; waar 't alsoo dat ik het wesentlijk lichaam ate, en het naturelijk Bloed Christi dronke, so beroofde ik my van mijnder Verlossinge; ofte het ware noodig, dat Christus hondert lijven hadde. Want ontfangt gy dat Lichaem Christi, gelijk als ook de Apostelen ontfangen souden hebben, soo volgt, dat het lighaam, dat sy gegeten hebben, niet gebrooken en is geweest aenden Kruyce, ofte is 't aan den Kruyce gebrooken geweest, soo en hebben 't die Apostelen niet opgegeten.

Vrage. *Is het niet soo mogelijk, dat Christus door sijn mogentheyt kan doen, dat sijn Lighaam gegeten en gebrooken wordt, gelijk als 't mogelijk is geweest, dat hy gebooren is geweest van een Vrouwe, sonder Mannelikke zaat, en met sijn Lichaam op 't water gewandelt heeft, en meer andere wonder-teekenen, die hy gedaan heeft door sijne mogentheyt?*

Antw. Ja 't waarlijk, so het God gewilt hadde een wonder-teeken onder sijn eten te doen, doen hy sijn Nachtmaal instelde; Maar ik segge, dat sijn meyninge van dier wijse niet en was, eenig wonderwerk te doen, maar alleenlijk te leeren ende te bewijsen, dat hy ons waaragtig voetsel en eeuwige spijse was: Nu bid ik u, geeft my antwoorde op u vrage! Waar was Christus, doen hy sprak, nemet, etet dat is mijn lijf? Was hy niet aande Tafel? Hy was in die ure noch levendig, en leet niet eer dan op den navolgenden dag. Wat nam hy anders dan Brood, ende wat gaf hy anders dan Brood? Laat ons wel bemerken, het geene dat hy nam dat brak hy, en 't geene dat hy brak gaf hy, en 't gene dat hy gaf wierd opgegeten, en hier-en-tusschen sat hy selfs met sijn Discipulen aan de Tafel.

Vrage. *Sommige mochten seggen, gy bout u Geloove op sulken volk, die daar seggen ja en neen, die een ding seggen ofte loochenen, en niet op die Kerke, die ghy behoort te gelooven?*

Antw. Maar soo en doe ik niet; maar ik stigte mijn Geloove op Gods woort, en niet op die Kerke, want soo die Kerke de waaragtige Kerke is, so moet haar Gelove door Gods woord bevestight worden, en niet het woord Gods door de Kerke, nog ook mijn Geloove. Geloofde ik de Kerke om haarder oudheids wille, hoe soude ik dese Kerke konnen geloven, die my ontsteelt en weygert een deel des Heeren Nachtmaals, en die niet lijden en wil, dat de menschen het selve ontfangen in twee gestaltenissen; het welk (soo die Papen seggen) haar alleen toekomt, of toebehoort; Soo willen sy ons beroven van het een deel onser Saligheydt. Ik segge dat het een boose Kerke is; en niet die Bruyt Christi, maar des Duyvels en Antichrists. Want sy het Nachtmaal des Heeren verandert met toedoen en afdoen. Ik segge dat God daar toe doen sal, en vermeenigvuldigen haere plagen, die hy over soodanige Kerke geordineert heeft, en dat hyse afdoen sal uyt een deel des boeks des levens; Sulks en hebt gy van Paulo niet geleert, die tot den Corinthen het Nagtmaal over gaf, soo hy 't van den Heere geleert en ontfangen hadde, namentlijk, in twee gestaltenissen; Soude ik in sulke Kerke gelooven? Dat sy verre.

Vrage. *Dat was gedaan ter goeder meyninge om een Ketterye te schouwen, die daar began op te rysen?*

Antw. Waarom sal de Kerke veranderen den Wille Gods, en sijne Ordonnantie ter goeder meyninge? Hoe bestelde God den Conink Saul, met sijn goede meyninge? Dus geloven wy, niet tegenstaande het de Paus ter goeder meyninge anders en in velen contraire mach bevolen hebben; Datter sijn driederleye Biechten; die eerste is des Geloofs, welke alle dagen van noode is; die andere der Liefde, 't welk geschiet als ik mijnen nasten vertoornt hebbe, en hem met my wederom versoene; die derde is, alsmen uyt benautheyt der Conscientie raad vraagt van eenen geleerden man, ofte van den dienaar der gemeynte, om uyt Gods woord getroost te mogen worden. Dat de Priesters huisvrouwen trouwen mogen, en dat de belofte Gods woord niet dempen en mach. Dat 'et in onse macht niet en is van Vrouwen af te houden, maar Gods genade moet dat geven. Dat wy alleen door Christum vry zijn. Dat de mensche in Goddelijke saken geen vrye wille en heeft. Datter geen Vagevier inde H. Schrift geschreven, noch bevonden en wordt. Dat alle tijden even Heylig zijn, en dat 'et nochtans goed is, datmen in de weeke (gelijk het des Sonnendags geschiet) by een kome, om het woord Gods te hooren, en te bidden voor alle aanleggende noodt. Datmen geen onderscheydt in spijsen nemen en sal, als of de eene meer verboden ware dan de andere. Datmen die verstorven Heyligen niet aanroepen, ofte als voorspraken vereeren sal, maar God aanroepen, ende hem alleen dienen; Dat wy ook geenen anderen Middelaar en hebben, dan Jesum Christum, die ons van God tot een Middelaar geschonken is, als de Schrifttuur seydt. Datmen in de Heyligen alleen de genaden en weldaden Gods sal aanmerken, en God in sijn Heyligen prijsen, ende niet die Heyligen self.

Vrage. *Wat hout gy van de Maget Maria?*

Antw. Dat sy een Persoone was, welke de Almogende God begenadicht hadde, datse zoude wesen een Moeder sijns Alderhoogsten Soons, en doch uyt genade, niet door verdienste. Dat den Paus geen macht en heeft om yemandt te verdoemen; want sulks alleen Gode toekompt. Men weet wel, hoemen den Ban gebruyken sal; niet om te verdoemen, maar om de wederspannige en hardnekkige te bedwingen, en te beschamen, op dat hy sijn sonden bekenne, en berou krijge, dat hy daarom vande Gemeynten Gods uyt is, en alsoo veroorsaakt worde om wederom tot de Gemeynte te keeren, en begeren wederom aangenomen ende ingelaten te worden. Hier mede werden ook verwurpen alle vreemde versierde Gods-diensten, en versierde Middelaars, en Voorbidders. Den regten inwendigen Godsdienst is gelegen in Gelove, Liefde, Gehoorsaamheit, Hoope, Geduldigheyd,

Onnoselheyt, Suyverheydt, en Barmhertigheydt. Den uytwendigen Godsdienst staat in die Predikinge des Goddelijken Woords, en het gebruyk der Sacramenten.

Nu hebbenwe nog te geven een andere haar Belijdenisse des Geloofs, aan den Koning van Bohemen, door sijn Onderdanen de Waldensen in den Jare 1535. overgegeven, welke daar by naar een schoone Voor-rede van de Leeraars der Pikardijsse, of Waldesse Kerk, die daar mé reden geven van haar scheyding van de Roomse Kerk, en nog een andere diergelijke van den Adel en Baanderheeren des Rijx, die de redenen van haren Gods-dienst aldus daar heenen stellen.

I. HOOFT-LIT.

Vande Heylige Schrift.

Principio nostri omnes unanimi consensu docent, Scripturas Sacras, quæ in Bibliis ipsis continentur, & a Patribus receptæ, autoritateque Canonica donatæ sunt, pro inconcusse veris, certissimisque habendas; ac quorumcunque aliorum Scriptis, ut sacra profanis & humanis divina, per omnia præpositas iri oportere; illisque integre ac simpliciter credendum esse, nec non dogmata veritatis, per quæ homines, ad salutem & justitiam per fidem instituantur ac formentur, ex illis petenda esse.

In den eersten leerense alle met een gelijke eenstemmigheyt, dat de Heylige Schrift, in den Bybel selfs vervat, van d'Oud-vaders aangenomen en met een regelmatige macht begaaft, onveranderlijk moet gehouden worden voor waarachtich en t'eenemaal onbedrieglijk; en datse boven alle andere Schriften, van wie s'ook mochten wesen, als Geestelijke boven Wereldlijke, Goddelijke boven menselijke, in allen delen geacht moeten worden; dat men deselve oprechtelijk en eenvoudiglijk gelove moet geven, en alle leeringen der waarheyt, by welke de mensen ter saligheydt en geregtigheydt door 't gelove geleert en onderwesen worden, alleenlijk uytte selve moet trecken en bewijsen.

Proinde quod a Deo ipso, Petro & Paulo præter alios id adstruentibus, traditæ & inspiratæ sunt; hancque ob causam potissimum, ut ab omnibus intelligantur, eas Ecclesiis nostris linguâ vulgari & patriâ, præsertim vero Euangelia ipsa & Epistolas, ut in veteri Ecclesiâ fieri solitum est, legunt ac recitant: indeque etiam documenta, exhortationes, ut poscunt res & negotia, concionesque frequenter ad populum publice fiunt.

Daar benevens datte selve, gelijk dat onder anderen den Apostel *Petrus* en *Paulus* versekeren, van God selfs sijn gegeven en ingegeven; en datse daarom voornamelijk en wel insonderheyt de H. Euangelien en Epistelen, soose 't noemen, om van yder-een beter verstaan te konnen worden, in moederlijke en bekende taal na 't gebruyk van d'oude Kerk, in d'onse worden gebruykt en voorgelesen; en dat eyndelijk daar uyt alle Leeringen, Vermaningen naar eys van gelegentheyt en saken, en voordere Kerk-redenen voor 't volk seer dikwils worden opgeseyt en gedaan.

Scripta autem Doctorum Ecclesiæ, præcipue veterum, itidem pro veris, fideque dignis haberi, utiliaque esse ad instituendam plebem dicunt, attamen in quibus a divinis Scripturis non diffident. Sic enim & ipsi sua teneri volunt, ut eatenus illis fides habeatur, utique eis liceat, quatenus eis cum divinis Scripturis conveniat. De hoc Augustinus in præf. l. 3. de Trinit. Noli, *inquit*, meis literis, quasi Scripturis Canonicis inservire: sed in illis, & quod non credebas, cum inveneris, incunctanter crede; in istis autem quod certum non habebas, nisi certum intellexeris, noli firmiter tenere. *Et alibi*; Noli meis, neque Ambrosii verbis peræque credere, ut Scripturæ Canonicæ. *Et habetur in Decretis Dist. 9.*

Se seggen ook, dat de Schriften van alle andere, en besonderlijk van d'oude Leeraren der Kerke, insgelijks voor ware en geloofwaardige geagt moeten worden, en nut sijn om het volk te onderwijsen, in dese dingen eve-wel alleen, daarse van Gots Woort niet af en wijken. Want soo willense selfs datmen deselve agt, te weten dat menſe so ver alleen gebruyke en gelove, alsse met de H. Bladeren eenstemmig worden bevonden. Hier van heeft den H. Augustinus inde Voor-reden van sijn III[de] Boek van de H. Drie-eenigheyt dese woorden: *En weest geen slaaf*, seyt hy, *van mijne Brieven, als offe Regel-matige Schriften waren: maar dese belangende, geloofst sonder vertoeven 't geen ghy selfs eerst niet en geloofde, soo dra ghy 't maar inde selve gevonden sult hebben; maar gene aangaande, en hout noyt voor vast, 't geen gy te vooren voor soodanig noyt agte, als wanneer ghy 't selve duydelik zult begrepen hebben.* En op een ander plaats: *En geloofst nooyt nog mijne, nog Ambrosii woorden, als offet de Regel-matige Schrift selfs was.* 't Welk ook inde Decreten, soose 't noemen, op de 9. Dist. wort aangetrokken.

Hinc

Hier

II. HOOFT-LIT.

Vande Kerkelijcke Vraag-Oeffening.

Hinc Catechismum docent, hoc est Catholicam hanc & Orthodoxam Patrum Doctrinam; quæ Decalogus *est mandatorum Dei*, & Fides Apostolica, *in duodecim Articulos digesta, & tradita in Symbolo per Nicenam Synodum, atque adeo alias confirmata & exposita; denique* Precatio Dominica. *Hæc autem omnium sanctissima bonam, beneplacentemque Dei voluntatem esse, constanter affirmant.*

Deinde Præcepta hæc opere ac corde, cum quidem lex spiritualis sit, servari, Fidei etiam Articulos omnes indubitanter credi, oreque confiteri & oportere docent; ac eos Scripturis pro viribus communiunt & roborant, simplicem eorum sensum, & siquid in eis abditum aut abstrusum sit, ad quidve faciat hoc quidquid est, ex eisdem Scripturis fuse ac aperte explicare conantur.

Item docent, Deum tantum per nomen solius Christi Mediatoris orandum ac invocandum esse. Non autem pro semetipsis tantum, verum pro Christianis etiam omnibus, ubi tandem terrarum sint, homines orare docent; pro omnibus Ecclesiæ præfectis, item pro omnibus, in eminentia & quavis potestate ad alios regendum constitutis.

Maxime vero & primum pro Cæsaris semper Augusti Celsitudine ac incolumitate, & pro Regiæ Majestatis tuæ fastigio ac successu, Consiliariisque omnibus multis precibus Deum implorant, ut Regiæ Majestati tuæ, & Carolo Cæsari, Semper Augusto, invictoque, omnia e re totius Ecclesiæ prosperet ac fortunet, & Imperium quam latissime proferat; ut ad omnes, qua Regiæ Majestati tuæ subduntur ac parent, Deique ac Christi ejus cultores veri sunt, clemens tibi ac propitium pectus præstare dignetur. In summa juxta Christi & Apostolorum præceptum, Ecclesiæque Primitivæ exempla indiscriminatim pro omnibus, amicis pariter ac inimicis, orandum esse docent. Atque ob id studiosius populum ad conventus solemnes convocant; eumque ibi ad preces ardentiores omni diligentia hortantur.

Hoc salutari, Christianoque Catechismo non modo provectiori ætate homines instruunt, verum pueros ipsos etiam, ut a primis statim annis huic assuefiant, & veram religionem ac pietatem discant; ideoque privatos etiam cum illis seorsum celebrant conventus,

Hier na lerense de Kerkelijke Vraag-oeffening, dat is, dese Al-gemeene en Regt-sinnige Leere der Out-vaderen, vervat inde *Tienspreuk* der Geboden Gods, in 't *Apostolisse Geloof*, in twaalf Hooft-leden onderscheyden, door de Kerken-vergadering van Nicenen in en tot een Kerk-voorschrift gestelt, en andersints ook dikwijls verklaard en bevestigt; en eyndelijk in 'et *Gebed onses Heeren*. Soo datse in dese Alderheyligste dingen den goeden en wel-behaaggelijken wille Godes altijd stellen.

Daar by is 't ook een deel van hare Leer, dat terwijle de Wet heel geestelik is, dese hare Geboden met hert en hant onderhouden, en alle de Hooft-deelen van'et Geloof ontwijffelijk grooft, mette mont beleden, en mette werken altijd betuyghd moeten worden; als welke sy na haar best vermogen mette Schrift versterken en bekragtigen, pogende ook alsoo soo wijtlopig, als naaktelik uyt de selve te verklaren en vast te stellen, welke haar eenvoudige meening, watter inde selve duyster en verborgen is, en waar op dit alles bevonden wordt te sien.

Se leeren van gelijken, dat God, in den naam vande Heere Christus alleen, als eenig Middelaar wesende, alleenlik moet gebeden en aangeroepen worden. Dat meer is, se leeren de menschen niet alleen voor sig selven, maar ook in 't gemeyn voor alle Christenen bidden, in wat hoek vande Werelt sy ook mogen schuylen, en desgelijks in 't bysonder voor al de gene, die om andere te bestieren in eenige hoogheyt of magt eenigsints sijn gestelt.

Maar voornamelijk, en in d'eerste plaats bidden se God met veel-voudig smeken, voor de behoudenis en hoogheyt vanden Keyser, altijd vermeerder des R. Rijx, voor de waardigheydt en voorspoet van Uwe Koninklijke Groot-matigheyt, en te gelijk ook voor alle haar wijse Raden; op dat hy Uwe Koninklijke Grootmatigheyt, en Keyser Karel, altijd Vermeerder des Roomssen Rijx en Verwinnaar, alles ten besten vande hele Kerk wel doe gelukken, en'et Rijk allenthalven seer wijdt uytbreyde, en eyndelijk ook verwaardige een genadig en gunstig hert Uwe Koninklijke Grootmagtigheyt te geven tegens alle de gene, die deselve onderhorig en gehoorsaam zijn, en werk maken van God en den Heere Jesum in waarheyt en opregtigheyt te dienen. Met een woort, haar Leere brengt dit mée, datmen na 't Gebod van onsen Saligmaker en sijn H. Kruys-gesanten en nade voorbeelden van d'eerste Grond-kerk, voor alle vrienden en vyanden sonder onderscheyt moet bidden. En hierom roepense 't volk ook des te naarstiger by een tot de plegtelijke Vergader-plaatsen, op dat sy 't selve daar met alle vlijt tot vierige Gebeden aanmoedigen mogten.

Nu in dese heylsame en Christelijke Vraag-oeffening worden niet alleen de gene, die tot mannelijken ouder sijn gekomen, maar ook selfs de kinderen onderwesen, op datse haar teerste jeugt daar aan wennen mogen, en alsoo den waren Gods-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

tus, parentes eorum ac susceptores admonentes, ut in hac eos doctrina Sacra diligenter instituant, pro ipsis que ac aliis omnibus Christo Domino consecratis infantibus pias Deo ipsi offerant preces.

Quidquid autem huic pio, Christianoque Catechismo fuerit adversum, rejiciunt, certisque Scripturæ argumentis, prout illis sufficit omnium Deus vires, revincunt ac confutant, populumque, ut illud caveat, præmonent.

dienst en God-vruchtigheyt leeren. Waaromse dan ook met de selve in 't besonder nog eenige onderscheydene by-een-komsten houden, de Ouders en Doop-getuygen daar ontrent vermanende, datse deselve in die Heylige Leer naarstiglijk onderwijsen, en voor deselve als ook voor alle andere Kinderen, den Heere Jesu opregtelijk toegewijt, Gode hare Goddelijke Gebeden op-offeren.

Se verwerpen wederom in tegendeel al 't geen met dese God-vrugtige en Christelijke Gondt-leering niet een-stemmig en word bevonden, en gelijk den Heer aller dingen yder kragten verleent, s'overtuygen en wederleggen 't selve met sekere Schrift-bewijsen, en waarschouwen eyndelijk ook het volk, dattet sig daar voor hebbe te wagten.

III. HOOFT-LIT.

Van 't Geloof vande H. Drie-Vuldigheyt.

Præterea fide nosci Deum Scripturis docent Unum in substantia divinitatis, Trinum autem in Personis, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum; ex parte quidem Personarum habere discrimen, ex parte vero essentiæ ac substantiæ coæqualitatem & indistinctionem. Id autem Fides Catholica & Nicenæ Synodi, aliarumque cum hac idem consensus, decreta & Sanctiones, Athanasiique Confessio, seu Symbolum, aperte testantur.

Hinc etiam docent, ejusdem unius Dei summam potentiam, sapientiam & bonitatem; tria quoque præstantissima ejus opera, ipsi soli & nulli præter enm congruentia, opus scilicet Creationis, Redemptionis, Conservationis seu Sanctificationis. Docent insuper, hunc solum verum Deum in una Divinitatis essentia, & Personarum Trinitate beata semper adorandum, venerandum, summaque reverentia, honore & laude colendum, ut omnium Dominum ac Regem summum, in ævum regnantem; ab eoque solo pendere omnia, expectare & petere; illi soli summam subjectionem, obedientiam, timorem, fidemque exhibendam, atque ab hoc omnem religionis cultum sincere observandum, & id quidem qui non facit damnationem sibi acquirere Deuter. 6. Dominum, Deum tuum, adorabis & illum solum coles. *Iterum*: diliges Dominum, Deum tuum, ex toto corde tuo & ex tota anima & mente tua, *& in summa ex omnibus tam internis, quam externis viribus tuis.*

Voorders bewijsense met de Schrift, dat God alleen door den Gelove gekent wordt, als Eenig in 't Goddelijke Wesen, en Drie-voudig in Self-standigheden, de Vader, de Soon, en den H. Geest; datter ten aansien vande Self-standigheden wel onderscheyt kan gevonden worden, maar ten aansien van 't Wesen selfs niet anders, als een onderscheydene Gelijk-wesigheyt. 't Welk ook 't Al-gemeyn Geloof-schrift, d'over-een-stemming met'et, selve de beramingen en besluyten van de Niceensse en andere Kerken-vergaderingen, als mede de Belijdenis of 't Geloofs-begrip vanden H. Athanasius wel opentlijk betuygen.

Waar byse dan ook voegen een verklaringe van de magt, wijsheydt en goetheydt van dien selven eenigen God, mitsgaders van sijne drie voortreffelijkste werken, die niemant als hem alleen konnen aangematigt worden, te weten het werk der Scheppinge, der Verlossing en der Behouding of Heylig-makinge. Hier onder voegense dese Leer, namelijk dat desen eenigen waren God in een eenig Wesen der Godheyt en salige Drie-voudigheyd van Self-standigheden, als een Heer en Koningh van alles, in alle eeuwigheyt heerssende, altijd geviert en aangebeden, en met alle eerbiedigheyd, mette hoogste eer en lof geëert moet worden. Dat vermits alle dingen van hem alleen af hangen, de mens van hem ook alles moet eyssen en afwagten. Dat vervolgens ook aan hem alleen de diepste vernederingh, vreese en geloof gegeven en bewesen moeten worden, en even daarom alle Gods-dienst oprechtelijk waargenomen; en dat de gene, die daar in nalatig blyven, sich selven de verdoemenis op den hals komen te halen. Deut. op 't 6. Hooftstuk staat aldus; *Den Heere, uwen Godt sult gy aanbidden, en hem alleen sult gy eren en dienen.* Wederom: *Gy sult den Heere uwen God lief hebben van gantscher herten, van gantscher ziele, en met u heel gemoet.*

IV. HOOFT-LIT.

Vande Sonde, van hare vrugten, en vande Selfs-kennis.

H*Ic docent, ne peccata ignoremus, quæ in proximos, tum in Deum, admittuntur & fiunt. Primum, ut homines sese in peccato & conceptos, & natos, atque mox ab ipsa natura & utero peccatores esse, & subinde ab ipsa pueritia Legem Dei corde & opere prævaricantes peccatorum mole pressos ac gravatos agnoscant, uti scriptum est:* Dominus cum de cælo prospiceret super filios hominum, ut videret, an esset, qui aut saperet, aut Numinis curam gereret; hic omnes defecerant: omnes pariter corrupti sunt, nullus quod rectum est faciebat, ne unus quidem. *Iterum*; vidit Deus, quod multa malitia hominum esset super terram, & omnis cogitatio cordis illius tota in malum esset conversa omni tempore. *Et rursum*: Dixit Dominus ad cor suum; sensus & cogitatio humani cordis mala ab adolescentiâ suâ. *Paulus etiam*: Eramus, *inquit*, filii iræ naturâ, quemadmodum cæteri.

HIer leerense, dat men niet onbewust moet blyven, van wat sonden het ook zy, 't zy men deselve tegens den even-nasten, 't sy tegen God selve bega. Voor eerst, op dat alle menschen mochten erkennen, dat s' in sonden ontfangen en geboren, en datelijk uyt den aard en van moeders lijve sondaren zyn; datse niet selden, selfs in hare eerste kindsheyd, met gedachten en werken, Gods H. Wet hebben overtreden, en vervolgens onder 't zware pak der sonden gaan duyken, gelijker ergens staat geschreven: *Toen de Heere van den Hemel op de menschen Kinderen neer sag, om te doorsien, offer wel yemant was, die sig wijsselijk droeg, of Godt enighsins in eeren hield, warense hier alle afgeweken, en alle gelijk verdorven; daar was niemant die goed dee, ook niet een.* Van gelijken op een ander: *God heeft gesien, dat de boosheyt vande mensche veelvoudig was op den gantschen aard-bodem, en dat alle de gedagten zijnes herten t'aller tijd heel ten quade genegen waren.* Wederom: *De Heere heeft by sig selven geseyd; de gedagten en meyninge van 's menschen hart sijn boos, selfs van sijne vroege jeugt.* Maar den Apostel spreekt rond uyt aldus: *We waren als alle andere uytten aart Kinderen des toorns.*

Deinde docent ex Scripturis, quod homines agnoscere debeant, propter hanc sui ipsorum depravationem ac corruptelam, & propter peccata, ab hac radice nascentia, dignam sibi imminere perditionem, formidabilem Dei vindictam impendere, & dignam suis factis gehennæ pœnam propositam esse. Authoramentum *enim, ut inquit Paulus*, peccati mors. *Item Dominus in Euangelio:* Ibunt qui mala egerunt in supplicium æternum; ibi erit fletus & stridor dentium.

Se bewijsen 't selve noch in de twede plaats, als voren, uytte H. Bladeren, op dat de mensche te gelijk ook mochten erkennen, dat'er wegens dese haar eygen selfs verergering, en verdurventheyt, en wegens de sonden, uyt dese wortel voortspruytende, een verdient verderf boven 't hooft is hangende, de vreeselijke wrake Gods haar staat te naderen, en eyndelijk de helse straf tot loon, aan hare werken na waarde sal gegeven worden. *Want*, gelijk den Apostel der Heydenen ergens seer wel seyt, *de besoldinge der sonden is de dood.* Sijn Heer en Meester had het selve eerst geseyt met dese woorden van den Euangelio: *De gene, die 't quade gedaan sullen hebben, sullen weg gaan in de eeuwige pijne; daar sal weeninge en knerssinge der tanden wesen.*

Adhæc docent, necessum esse, ut animadvertant omnes ac norint infirmitatem suam, extremamque inopiam & mala, in quæ ob peccata conjecti sunt; quodque se ipsos modo nullo servare, nullisque suis operibus aut studiis justificare possunt; nec quicquam habere præter Christum solum, cujus fiducia a peccatis, Satana, irâ Dei & morte æterna sese redimant ac liberent; itemque nihil esse in hominibus, quo coram Deo alter alteri suppetias ferre queat, siquidem æque omnes peccato obnoxii sunt & justitia Dei vacui, ut per prophetam dixit: reduc mihi in memoriam (*tu scilicet, homo, quisquis es*) & judicemur; simul narra, siquid habes, ut justificeris. Pater tuus primus peccavit, & interpretes tui prævaricati sunt in me. *Item*; cærimoniæ & sacrificia tua mihi displicuerant, nec apparatus thuris abs te probavi: sed nec adide sacrificiorum tuorum me satiasti. *Paulus etiam ad Hebræos*: Sacrificium & oblationem noluisti, & holocautomata pro peccato non comprobasti aut requiris.

Insu-

Daar beneffens leeren s' ook, dattet allessins nootsaakelijk is, dat yder sijn swakheyt, en uyterlijke armoe, en quaden, in welke hy door sijne sonden is neergestort, aanschouwe en kenne, als waar door hy sich selven in 't minste niet kan helpen op met alle sijn pogingen en werken rechtvaardich maken, ja buyten Christum alleen ter Werelt niet en heeft, door welkers macht hy sich selven van sonden, van de Duyvel, van de gramschap Gods, en den eeuwigen Doot eeniger maten kan vryden en verlossen. Dat'er insgelijx in de mensen niets en word gevonden, waar mé d'een d'ander by God sou konnen helpen, terwijl *se alle gelijkelijk even seer de sonde sijn onderworpen, en versteken van de regtvaardigheyt Gods*; gelijk hy dat ergens selfs door de Propheet aldus heeft betuygt; *brengt my alles in gedagten* (namelijk gy, ô mens, wie g'ook sijt) *en laat ons met malkanderen dingen. Seg op te gelijk 't geenje hebt om u vry te pleyten. U Vader heeft eerst tegen my gesondigt, en uwe middelaars weerspannigheyt tegen my getoont.* Wederom:

Uwe

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Insuper docent, omnia incommoda & afflictiones, quibus hic quatimur, conflictamurque, meritissimo jure a Deo ob peccata hominibus infligi, seu propositas esse, ut æstus, frigora, famem, sitim, labores omnes, curas, infortunia, mæstitudines, tædia, languores varios, ipsam denique mortem; sicut scriptum est: in quacunque die comederis ex eo, morte morieris. *Et*: Maledicta terra propter te; in labore comedes ex ea omni tempore, omnibusque diebus viæ tuæ; spinas & tribulos germinabit tibi.

Attamen omnia hæc incommoda patienter nobis ferenda docent, utpote adhuc graviora commeritis. Non tamen quod per hujusmodi, quotquot sunt, malorum sustinentiam sibi vitam æternam quisquam promereatur, cum Apostolus prædicet, non esse condignas passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur erga nos; *sed ut per scelerum suorum magnitudinem, suamque imbecillitatem & miseriam omnes noscant, intelligantque*, quam malum & amarum sit, *ut Propheta dicit*, relinquere Deum suum, *utque his malis onusti ac pressi expergefiant & excitentur ad quærendam gratiam ac opem Dei*, qui misericors est, & miserator, & multus ad ignoscendum.

Uwe plegtelijkheden en slagt-beesten hebben my mishaagt, en u toestel van Wierook heb ik van u voor goet niet aangenomen. Gy en hebt my met het vet van uwe Brand-offeren niet versadigt. By den *H. Paulus* in sijn Brief aan de *Hebreën*, hebben w'er dit ook over: *Slagt-offer en Offerhande en hebt gy niet gewilt; Brand-offeren en Offer voor de sonde en hebben u niet behaagt, en g'en eyst s'ook niet.*

Dit leeren s'ook vervolgens, te weten, dat alle ongemakken en elenden, met welke wy hier worstelen en doorgaans besocht worden, als daar sijn hitte, kouw, honder, dorst, alle moeyelijheyt, sorgen, ongelukken, droefheden, misnoegingen, verscheyde flaauten, ja eyndelijk de doot selfs, den mense wegen sijne sonden van God seer rechtvaardich worden opgelegt en aangedaan, gelijker ergens staat geschreven; *Ten dage dat gy daar van sult eten, sult gy den doot sekerlijk sterven;* en: *vervloekt sy d'aarde om uwent wille: met smerte sult gy daar van t'allen tijde en alle de dagen uwes levens eten; doornen en distelen sal s'u voort brengen.*

Dit leeren sy der ondertussen ook by, datmen evewel met een gedult al die ongemakken moet dragen, als boven welke wy noch veel swaarder hebben verdient, soo nochtans, dat niemant door 't uytstaan van dese quaden, hoe veel der ook mochten wesen, het eeuwige leven eenichsins kan winnen, door dien den Apostel opentlijk verkondicht, *dat het lijden deses tegenwoordigen tijds niet en is te waarderen tegen de heerlijkheyt, die aan ons sal worden geopenbaart;* maar wel de grote van hare misdaden, hare swakheyt en elende alle konnen kennen en proeven, 't geen de Propheet ergens seyt, *hoe quaat, hoe bitter het is sijnen God te verlaten:* op datse namelijk door dese quaden overladen en geperst, ontwaken mochten en gaande worden, om de genade en hulpe Gods met alle vlijt te soeken, als *welke barm-hertig is, medogent, en milt in 't vergeven.*

V. HOOFT-LIT.

Vande Boetvaerdigheyt.

Hoc loco docent, Pœnitentiam esse, quæ ex peccatorum & iræ divinæ agnitione nascitur, quæ per Legem Dei primum dolores & terrorem conscientiæ incutiat, scilicet cum verbo Dei intus arguuntur peccata, & redditur mens male conscia sibi, inquieta, prætristis, & desperabunda, cor anxium, confractum & pavidum; ut homo per se nulla re prorsus erigi possit, aut consolationem nancisci, sed totus afflictissimus sit, spiritu dejecto ac trepidante, & ingenti horrore concussus a conspectu iræ Dei, ut David de se ait: quoniam non est sanitas in carne mea propter indignationem tuam, non est pax ossibus meis propter peccatum meum. Miser factus sum & curvatus sum nimis, tota die contristatus ingrediebar. *Interim docent, ne sic pavefacti & territi desperent; sed ut ad Deum toto corde redeant & fide in Christum, quæ pars quoque pœnitentiæ est, misericordiam apprehendant, dolentes se peccasse. Etsi enim omni justitia vacui sint, divinam tamen gratiam & clementiam implorent, ut sibi ipsis misereatur & peccata condonet propter Christum, ejusque meritum, qui nostra causa*

IN dese plaats is haar Leer, dat dit de ware boetvaardigheyt is, die uyt de kennis der sonden, en der Goddelijke gramschap ontstaat, welke ten eersten door de Wet Gods, 't geweten een schrik en benautheyt aanjaagt, wanneer namelijk de sonden innerlijk door Gods Woort bewesen en verweten, 't gemoet over deselve in roeren gestelt, ongerust, overdroevig en eeniger-maten wanhopende, het hert benaut word, verbroken en bevreest; so dat de mens van sich selven nergens door kan worden opgericht, of ook eenigen troost vinden, maar geheel en al ten hoogsten bedrukt is, heel neerslachtich en bevende van geest, en op 't aanmerken van Gods toorn door een overgroote vervaartheyt ontroert, gelijk als den Man na Gods herte sich ergens verbeelt: *Wegens uwe grimmigheyt en isser geen gesontheyt in mijn vlees, en mijn beenen en hebben geen rust wegens mijne sonde. Ik ben tot elende vervallen en ga te seer duyken; den gantsen dag ga 'k bedroeft daar heen.* Ondertussen leeren s'er dit ook by, dat de gene, die soo tot vreesen en

ſa factus eſt peccatum & maledictum, ut pro peccatis noſtris juſtitiæ Dei ſatisfaceret. Suntque ſic affectis divinæ promiſſiones inculcandæ: in die tribulationis invoca me; eripiam te & glorificabis me.

Et hanc Pœnitentiæ formam per omne vitæ tempus, cum opus eſt, teneri docent: Eos etiam, qui ſic reſipiſcunt, docent, quod apud Jeſaiam ſcriptum eſt, ut deſinant perverſe agere, diſcant autem bene facere. *Idem & Johannes, præcurſor Domini;* facite, *inquit*, dignos fructus pœnitentiæ. *Conſiſtit autem in hoc maxime pœnitentia, ut* mortificetur vetus homo, ac deponatur cum actis & concupiſcentiis ſuis, induaturque novus, qui ſecundum Deum creatus eſt, *Coloſſ.* 3.

Itidem docent, ut pœnitentes Sacerdotem accedant, peccataque ſua Deo ipſi coram illo confiteantur (tam etſi non præcipimus, neque exigimus enumerationem peccatorum) conſilium autem, modumque vitandi peccata & per claves Eccleſiæ abſolutionem ab ipſo petant; ut remiſſionem peccatorum per hujuſmodi miniſterium, ſic a Chriſto inſtitutum, conſequantur.

Item docentur homines, ut abſolutionem magni faciant, credantque indubitate fieri, quod per claves promittitur, cum vox Chriſti ſit & mandatio ejus expreſſa Joh. 20. Accipite Spiritum Sanctum; cui remiſeritis peccata, &c. *Sciantque clavium uſu ac miniſterio, Chriſtique autoritate verborum ſibi omnia peccata condonari.*

Docent etiam, abſolutos, id eſt, quibus per Chriſtum peccata remiſſa ſunt, ut gratiæ Dei, in Chriſto acceptæ, grati ſint, ne in vanum eam recipiant, neu etiam in peccata relabantur, juxta illud; vade & poſthæc ne peccaveris, nequid deterius tibi contingat. *Item;* ſi volentes peccaverimus poſt acceptam cognitionem veritatis, non ultra pro peccatis reliqua eſt hoſtia, ſed terribilis quædam expectatio judicii & ignis vehementia.

Etiam

en beven ſijn gebracht, daarom evewel niet en moeten wanhopen; maar datſe met ganſer herten tot God weder moeten keeren, en door 't geloof in Chriſtum, 't welk ook een deel is van de bekeering, neffens leetweſen over hare ſonden de barmhertigheyt omermen. Want ſchoonſe ledich ſijn van alle gerechtigheyt, ſoo konnenſe niet te min de genade en goedertierentheyt des Heeren aanroepen, op dat hy door Chriſtum en ſijne verdienſten ſich over haar ontferme, en haar al'er ſonden quijtſla en vergeve; door dien deſen Heyland om onſent wil een vloek en ſonde is geworden, op dat hy aan de rechtvaardigheyt Godes voor onſe ſonden genoeg mochte doen. Ja ſe willen dat men de gene, die op deſe wijſe ſijn toegeſtelt, de goddelijke beloften veel eer in ſcherpe; *Roept my aan in den dag der benautheyt; dan ſal ik u verloſſen, en gy my verheerlijken.*

Se leeren ook, dat men ſich aan deſe wijs van ſonde berouw, ſoo 't noodich is, al ſijn leven kan houden. Maar den genen, die deſelve in ſijn bekeeringe volcht, houdenſe voor 't geen we by den Propheet *Jeſaïam* vinden, te weten *dat s' op moeten houden van quaat te doen, en 't wel doen in tegendeel met vlijt ter hand trekken.* En waarlijk dien H. Voorloper des Heeren ſag eertijds daar op, als hy ſeyde: *Brengt vrugten voort de bekeeringe waardig.* Dat meer is, de heele boetvaardigheyt is hier voornamelijk in gelegen, *dat den ouden menſe gedoot worde en met alle ſijne werken en begeerlijkheden afgeleyt, en den nieuwen daar tegen worde aangedaan, die na God geſchapen is*, Coloſſ. 3.

Se leeren insgelijx, datte boetvaardige by den Prieſter wel konnen gaan, en Gode alleen in ſijne tegenwoordigheyt hare ſonden belijden (ſchoonwe geen optellingh van ſonden voorſchryven of eyſſen) hem om raat vragen, hoeſe beſt hare ſonden mochten mijden, en van hem 't ontſlaan van deſelve door de Sleutels van de Kerk afvoorderen; op datſe door deſe bediening, ſoo van onſen Saligmaker ingeſtelt, de vergevinge der ſonden verkrygen mogen.

Vervolgens wortet volk van haar ook onderweſen, datſe ſoodanig een quijtſlaging in hoogachting moeten hebben, en te gelijk ook gelöven, dattet geen door de genoemde Sleutels wort belooft, ontwijffelijk ook vervult ſal worden, door dien het ſelfs de ſtemme Chriſti is, in dit ſijn gebot Joh. 20. van hem wel uytdrukkelijk gebruykt; *Ontfangt gelijkelijk den Heyligen Geeſt: wiens ſonden gy ſult vergeven hebben*, eſv. en eyndelijk ook weten, dat door 't gebruyk van die ſleutels en bediening, en de macht van Chriſti woorden, al hare ſonden haar vergeven worden.

Daar by leeren s' ook, dat ſulke ontſlagene, dat is, al de gene, die door Chriſtum hare ſonden ſoo ſijn vergeven, voor die genade Gods, in Chriſto ontfangen, behoorlijk dankbaar moeten weſen, op datſe deſelve niet te vergeefs en ontfangen, of weer op een nieuw in hare ſonden vallen; gelijker dat geboden wort by deſe woorden: *gaat en maakt na deſen niet weer te ſondigen, op dat u niet ergers en overkome.* Van gelijken; *Indienwe willens ſondigen, na dat wy de kenniſſe der waarheyt ontfangen hebben, ſoo 'n blijfter geen Slagtoffer meer over voor de ſonden; maar een ſchrik-*

ke..

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Etiam docent, fundamentum & omnem virtutem pœnitentiæ in merito mortis Christi consistere, Lucæ 24. Sic oportebat Christum pati & resurgere a mortuis tertia die, & prædicare sub nomine ejus pœnitentiam ac remissionem peccatorum in omnes gentes. *Et iterum*: resipiscite & credite Euangelio.

Item docent, ut qui in Dei nomine, dum in vivis est, pœnitentiam agere neglexerit, cum malo exitio perdendum, juxta Christi verbum: dico vobis; nisi resipueritis, omnes simul peribitis.

kelijke verwagtinge des oordeels, en hitte des viers.

Dit houdense ook vast voor een deel van hare leer, dattet gronde-werk en al de kracht van diergelijk berouw alleen, hangt aan de verdienste van den doot des Heeren Jesu, alswe dat sien Luc. 24. *So moeste de Christus lijden, en ten derde dage uyt ten doden opstaan, om de bekeering en vergevinge der sonden in sijnen naam aan alle volkeren te verkondigen.* Wederom: *Bekeert u en gelooft den Euangelio.*

Eyndelijk leerense hier noch, datte gene, die gedurende sijn leven, versuymt heeft in Gods naam sig tot boetvaardigheyt te begeven, na Christi seggen seer jammerlijk sal verloren gaan; *Ik seg u*, seyt hy, *'t en sy gy u niet bekeert, soo sult gy alle gelijkclijk vergaan.*

VI. HOOFT-LIT.

Van de Heere Christus; en 't Geloof in den selven.

O*Mnium primo docent, certam, firmamque fidem habendam de Christo Domino, quod scilicet verus & natura Deus & simul & homo, per quem facta sunt omnia in cœlis & in terra, visibilia & invisibilia; quem Johannes* æternum Verbum *vocans*, Deum esse Lumen, Filium unigenitum, in sinu Patris manentem, plenum gratiæ & veritatis *interpretatur. Idem in* 1. *Epist. c.* 5. ipse, *inquit*, est verus Deus & vita æterna: *itemque de operibus ejus, ad nostram salutem editis, incarnatione, nativitate, passione, morte, sepultura, resurrectione, ascensione in cælos, consessu ad dexteram Dei, deque reditu ad judicandum vivos & mortuos; & quod per Verbum ac Sacramenta boni fructus in nos, ut salvi fiamus, derivantur ac emanant, ut Scripturæ arcana habent, edisserunt.*

SE leeren hier voor alle dingen, datmen aangaande de Heer Jesus vast en voor seker moet geloven, dat hy namelijk in der daat te gelijk een waarachtich God en Mense is, door welken alle dingen in den Hemel en op aarden sienlijke en onsienlijke geschapen sijn, en welke *'t eeuwige Woort* van den H. Johannes genoemt sijnde, *een God die 't Ligt is, d'eenig geboren Sone, die in den schoot des Vaders blijft, die vol van genade en waarheyt is*, van den selven ook elders word verklaart. Soo spreken s' ook van sijne werken, die hy tot onse saligheyt heeft gedaan, van de Menswerding, Geboorte, Lijden, Sterven, Begraaffenis, Verrysenis, Hemelvaart, het sitten ter rechterhand Godes, en sijn wederkomst om t' oordeelen de levendige en doode; datse namelijk tot ons eeuwige behoudenis door 't Woort en de Geloofs-teykenen, gelijk dat in de verborgentheden der H. Schrift is geopenbaart, als so veel goede vrugten, uyt hem naar ons toevloeyen en afgeleyt worden.

Docent præterea, Christum modo illo sensibili & corporali, quo in terris olim mortalis conversabatur, & prodi, tormentisque affici voluit, ac ligno suffixus mortem oppetiit, deindeque gloriosè resurgens per durum saxum atque clausum ostium penetravit: jam non esse in mundo, neque fore, donec finiatur mundus; esse autem hoc modo in cœlis, ubi una cum Patre eum omnis lingua confiteri, & pii omnes venerari debent. Hoc & Fidei articulus clare testatur; ascendit in cœlum, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis. Inde venturus est judicare vivos & mortuos; *Et Paulus* 1 *Thess.* 4. Ipse Dominus cum clamore & voce Archangeli ac tuba Dei descendet de cœlo; *Item Petrus in Actis*; quem oportet quidem cœlum accipere usque ad tempora restitutionis omnium. *Et Marci ultimo:* itaque Dominus, postquam locutus fuisset eis, receptus est in cœlum & consedit a dextris *Dei*; *angeli autem assistentes dixerunt ad illos:* hic Jesus, qui assumptus est a vobis in cœlum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum.

Daar by leerense noch, dat Christus op die tastelijke en lighamelijke wijse, op welke hy eertijds, als een mens op aarden verkerende, verraden heeft willen wesen, en met pijnigen gequelt, aan een hout genagelt, den doot is gestorven, en eyndelijk seer heerlijk verresen sijnde, door een harden sark en geslote deur is doorgedrongen, nu niet meer op de Wereld tegenwoordich is, of oyt wesen sal, soo lang de Wereld sal staan; maar dat hy sodanichlijk alleen in den Hemel is, alwaar hy neffens de Vader van alle tong beleden, en van alle gelovige geëert moet worden. Dit betuygt wel klaarlijk dit Hooft-deel van 't Geloof; *Hy is opgevaren ten Hemel, sit ter regterhand Gods, des almagtigen Vaders; en van daar sal hy komen om 't oordelen de levendige en de doode:* en den Apostel Paulus in sijn eerste aan die van Thessalonica, op het IV. Hooft-stuk, *de Heere selfs sal met een geroep, mette stemme des Archangels en mette basuyne Gods nederdalen van den Hemel.* Den H. Petrus komt daar mé over-een in de Handelingen der Apostelen, welken, seit hy de Hemelen moeten omvatten tot de tijden der wederopregtinge aller dingen. So staat'er ook by den H. Euangelist Marcus; oppet laatste Hooft-stuk; *na dat dan de Heere dese dingen tot haar gesproken hadde, is hy opgenomen* in

Hic

Hic vero in terris etiam Christum ipsum, verum Deum & verum hominem, nobiscum quoque esse docent; ratione tamen & modo existentiæ a priore diverso, nempe invisibili, insensibili, sed tamen vero & ad salutem nostram necessario. Per hunc enim is in nobis operatur, ut nos in illo & ipse in nobis sit, idque per Spiritum Sanctum & dona ipsius, quem suæ visibilis essentiæ loco se missurum Ecclesiæ suæ recepit; per quem potentia, gratia, bonitate & veritate sua, qua sibi obedientes salvos reddit, manet in ea cunctis diebus usque ad consummationem sæculi, Joh. 16. expedit vobis, ut ego vadam. Si enim non abiero, Consolator ille non veniet ad vos: sin autem abiero, mittam eum ad vos. *Rursum*; ego rogabo Patrem, & alium (*quam scilicet me*) Consolatorem dabit vobis, ut maneat vobiscum in æternum, Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere, qui non vidit eum, neque novit eum: vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet & in vobis erit. Non relinquam vos orphanos; veniam ad vos, *per hunc scilicet Spiritum veritatis. Hic autem Scripturæ sensus haut quaquam confictus ac recens est. Nam & in Veteri Ecclesia docebatur vulgo & tenebatur constanter, ut habetur in Decretis, distinct. 2. cap. 1. (& sunt Augustini verba)* donec mundus finiatur, sursum est Dominus; sed tamen hic nobiscum est veritas Domini. Corpus enim, in quo resurrexit, in uno loco esse oportet; veritas autem ejus in omni loco diffusa est. *Quamobrem docent, Christum Dominum hoc suo altero existendi modo (quem nos invisibilem vocamus) esse in Ministris Ecclesiæ, Verbo & Sacramentis; & per hæc postea omnes eum in se sic fide recipere debent, ut per eam cum eis inhabitet, insitque per Spiritum veritatis, de quo dixit*, in vobis erit, *& iterum*, veniam ad vos, &c.

Porro etiam docent, per Christum homines gratis, fide in Christum, per misericordiam justificari, salutem & remissionem peccatorum consequi citra ullum humanum opus & meritum. Solam itemque ejus mortem ac sanguinem ad abolenda & expianda omnia omnium peccata sufficere docent. Sic enim in actis Petrus concionatur: Non est in alio quoquam salus, quam in uno Domino Jesu, nec aliud est nomen sub cœlo datum inter homines, in quo nos oporteat salvos fieri. *Iterum*: huic omnes Prophetæ testimonium ferunt, quod remissionem peccatorum accepturus sit in nomine ejus, quisquis crediderit in eum. *Et Paulus ad Hæbreos*; per semet ipsum purgationem peccatorum fecit: *ac rursum*; per quem habemus redemptionem, per sanguinem

in den Hemel, en geseten aan de regterhand Gods. Waar op op het laatste Hooft-stuk de bystaande Engelen ook tot haar seyden: *Dese Jesus die van u in den Hemel is opgenomen, sal soo komen, gelijk gy hem na den Hemel hebt sien opgaan.*

Se leeren evenwel ook, datte Heere Christus selfs, als waarachtig God, en waarachtig Mens, altijd by ons is, maar op een bysondere wijse van sijn, en die van d'eerste t'eenemaal verscheelt, als sijnde onsienlijk en ontastelijk, en nochtans waarachtig, en tot onse saligheyt heel nootsakelijk. Want daar by werkt hy soodanig in ons, dat wy in hem, en hy in ons is, te weten door sijnen H. Geest, en desselfs gaven, die hy selfs belooft heeft in sté van sijn sienlijk wesen aan de Kerk te senden; vermits hy door den selven met sijn macht, genade, goetheyt en waarheyt, daar hy de gehoorsame mé salig maakt, totten eynde der Wereld altijd in haar blijft, Joh. 16. *'t Is u nut, dat ik henen ga. Want soo'k niet henen ga, sal dien Trooster tot u niet komen. Maar als ik sal henen gegaan sijn, sal ik den selven tot u senden.* Wederom; *Ik sal selfs den Vader bidden, en dan sal hy u een anderen Trooster* (namelijk als ik) *geven, op dat die in eeuwigheyt by u blyve, wel te verstaan den Geest der waarheyt, welken de Werelt niet en kan ontfangen, die den selven niet en heeft gesien of ooyt gekent. Maar gy kent hem, om dat hy by u blijft en in u sal wesen. Ik en sal u geen wesen laten; ik sal tot u komen*, namelijk door desen geest der waarheyt. En desen sin van de H. Schrift en is geensins verdicht of korts uytgevonden, vermits deselve doorgaans in d'oude Kerk geleert is geweest, en stantvastelijk gehouden, als dat in Decret. distinct. 2. cap. 1. als uyt dese woorden van den H. Augustinus kan blijken: *De Heere is daar boven, soo lang als de Wereld nog sal staan; maar ondertussen is de waarheyt des Heeren hier altijd by ons. Want het lighaam, daar hy mé is opgestaan, moet nootsakelijk op eene plaats wesen; de waarheyt in tegendeel is door alle verspreyt.* Waarom sy dan ook houden, dat de Heere Jesus op dese twede wijse van wesen, diewe tot onderscheyt onsienlijk noemen, in de Dienaars der Kerke, in 't Woort en in de Sacramenten is, en dat daar na ook elk en een ygelijk den selven door dese alle sodanich met den gelove binnen sich moet ontfangen, dat hy door 't selve by haar mach inwonen, en door den Geest der waarheyt binnen haar blijven, van welken hy geseyt heeft; *Hy sal in u sijn:* en wederom; *ik sal tot u komen*, esv.

Voorders is dit ook hare Leer, dat de mensen om niet door den Heere Jesus, en door 't Geloof in den selven uyt barmhartigheyt gerechtvaardicht worden, en sonder eenich menselijk werk, of verdienste de saligheyt en vergiffenis der sonden verkrygen. Se houden ook, dat sijn bloote doot en bloet-vergieten, genoegsaam is tot het vernietigen en versoenen van alle sonden, die ooyt van alle mensen begaan konnen worden. Want soo leert ons den H. Petrus in de Handelingen der Apostelen: *De saligheyt en is in geenen anderen, als in den eenigen Heere Jesus, en daar en is by de mensen geen anderen naam onder den Hemel gegeven, waar door wy salig moeten worden.* Wederom aldaar; *aan desen geven alle Propheten getuyggenis, dat al de*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

guinem ejus remissionem peccatorum. *Et Johannes*: Advocatum habemus apud Patrem Jesum Christum justum, & ipse est propiciatio pro peccatis nostris; non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi. *Rursum Paulus:* Sanctificati sumus per oblationem corporis Jesu Christi semel peractam; *& nonnihil inferius*; Unica enim oblatione perfectos effecit in perpetuum eos, qui sanctificantur.

Docent adhac, ut omnes homines ad solum Christum pro venia & remissione peccatorum, pro salute & quavis alia re impetranda per omne sua vita tempus accedant, Heb. 4. Habentes igitur Pontificem magnum, qui penetravit cœlos, Jesum Christum, Filium Dei, teneamus professionem, *ejus scilicet fidei de Christo*; *& subinfert*, accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ, ut consequamur misericordiam & gratiam inveniamus ad oportunum auxilium. *Et Christus ipse clamat:* siquis sitit, veniat & bibat. Qui veniet ad me, non esuriet, & qui credit in me, non sitiet unquam.

Item docent, in eo uno fiduciam omnem & spem defigendam esse, in eumque etiam omnem curam rejici debere. Et quidem his addunt, propter ipsum tantum, ejusque solius merita, Deum placari & propitium esse, nos deligere, tueri, & pro filiis habere, vitamque aternam in eo esse, ac eam per ipsum possessuros, quotquot illi fidunt, Ioh. 6. Qui credit in me, habet vitam æternam. *Iterum*; hæc est autem voluntas ejus, qui misit me, ut omnis, qui videt Filium & credit in eum, habeat vitam æternam; & ego suscitabo eum in novissimo die.

Item docent, quod nemo fidem hanc suis viribus, voluntate, & arbitrio habere potest. Donum equidem Dei est, ubi & quando illi visum est, eam per Spiritum Sanctum in homine operatur, ut ad salutem quidquid ei per verbum externum & Sacramenta, a Christo instituta, rite fuerit administratum, percipiat. De hoc Iohannes Baptista ait; non potest homo habere quicquam, nisi fuerit illi datum e cœlo. *Et Christus ipse*; nemo, *inquit*, potest venire ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum: *& paulo inferius*; nisi datum ei fuerit a Patre meo, *scilicet per Spiritum Sanctum.*

Per-

gene, die in hem sal geloven, vergevinge der sonden in sijnen naam sal hebben. Van gelijken den Apostel Paulus in sijnen Brief aan de Hebreen; *hy heeft de reyniging der sonden alleen door sig selven te wege gebragt*: en noch elders; *Door welken wy de verlossing verkrygen, en door sijn bloet de vergevinge der sonden.* Den H. Johannes seyt ergens het selve: *Wy hebben een voorspraak by den Vader Iesum Christum de regtvaardige, en hy selfs is de versoeninge voor onse sonden; ja niet alleen slegs voor de onse, maar selfs voor die van de gantse Werelt.* Eyndelijk heeft den H. Paulus wederom elders dese woorden; *Wy sijn geheyligt door d'offerhande des Lighaams Iesu Christi, die eens is geschied*; en wat lager: *Want hy heeft door eene offerhande voor altijd volmaakt de gene, die geheyligt worden.*

Daar uyt besluytense dan daar na, dat alle mensen gelijkelijk sijn verplicht, tot Christum alleen al haar leven te naderen, om van hem vergiffenis en quijtschelding van hare sonden, de saligheyt en alle andere gunst te verwerven, Hebr. 4. *Hebbende dan een hooge Priester, die door de Hemelen is gedrongen, namelijk Iesum Christum, de Sone Gods, soo laat ons dese Belijdenisse vast houden*, te weten van dat gelove Christi; en daar uyt trekt den Apostel dan dit gevolg: *Laat ons dan met vrymoedigheyt toegaan tot den troon der genade, op dat wy barmhertigheyt mogen verkrygen, en genade vinden om geholpen te worden ter bequamer tijd.* Ja onsen Saligmaker roept selfs luyt op; *So jemant dorst heeft, die kome en drinke. Die tot my komt, en sal niet hongeren, en die in my gelooft, en sal noyt dorsten.*

Van gelijken leerense daar noch uyt, datmen alle hoop en vertrouwen op hem alleen moet gronden, en insgelijx alle sorg op hem alleen werpen. Dat meer is, dit voegen s'er noch by, dat namelijk God om sijnent wil alleen, en sijn bloote verdiensten, versoent en ons te vrient is geworden, dat hy ons lief heeft, beschermt, en voor sijn kinderen hout, dat het eeuwige leven in hem alleen is, en dat al de gene, die op hem vertrouwen, 't selve door hem alleen besitten sullen; Johannis 6. *Die in my golooft, heeft het eeuwige leven.* Wederom: *Maar dit is de wil des genen, die my gesonden heeft, dat al de geene, die den Sone siet, en in hem gelooft, het eeuwige leven hebbe; en ik sal hem opwekken ten uytersten dage.*

Dit komt'er ook by als een vervolg van die leer, dat niemant door sijn eyge kragten, wil of begeren dit geloof kan besitten. En waarlijk het is een gave Gods, die 't selve ter plaatse en tijd, die hem wel gevallen, door den Heyligen Geest in de mense werkt, sodanich, dat al 't geen hem door 't uytwendige Woort en Sacramenten, van onsen Heyland plechtelijk ingestelt, wel wort aangedient, ter saligheyt van den selven aangenomen worde. Dit betuygt den H. Johannes wel uytdrukkelijk; *De mens*, seid hy, *en kan niets besitten, of 't moet hem van den Hemel gegeven worden.* De Heere Jesus seid ergens selfs: *Niemand en kan tot my komen, 't en sy de Vader, die my gesonden heeft, hem selver trekke*: en een weynig lager; *'t en sy hem 't selve van mijn Vader ware gegeven*, te weten door den Heyligen Geest.

Eyn-

Pergunt docendo, ſola fide ſeu fiducia in Ieſum Chriſtum juſtificari homines coram Deo, ſine ullis eorum ſtudiis, meritis & operibus, ut Paulus dicit; Porro ei, qui non operatur, ſed credit in eum, qui juſtificat impium, imputatur fides ſua ad juſtitiam. *Iterum;* nunc vero abſque Lege Juſtitia Dei manifeſtata eſt, dum comprobatur teſtimonio Legis ac Prophetarum, & hæc juſtitia per fidem Jeſu Chriſti, *&c. Alibi;* per hunc omnis, qui credit, juſtificatur. *Et hic ſextus Articulus apud nos omnium maxime principalis habetur, ut qui totius Chriſtianiſmi ac pietatis ſumma eſt. Proinde eum noſtri omni diligentia ac ſtudio docent ac tractant, omnibuſque inſinuare conantur.*

Eyndelijk varenſe daar in dus voort, datſe namelijk door 't bloote geloof, of vertrouwen op Jeſum Chriſtum deel krygen voor God aan de rechtvaardigmakinge, ſonder dat daar ontrent eenige van hare beſigheden, verdienſten of werken in opmerking komen, gelijk den Leeraar der Heydenen dat leert: *Nu den genen, die niet en werkt, maar in hem gelooft, die den godloſen regtvaardigt, wort ſijn geloof tot regtvaardigheyt gerekent.* Wederom; *Maar tegenwoordigh is de regtvaardigheyt Gods ſonder de Wet geopenbaart, terwijlſe bekragtigt word door 't getuygenis der Wet, en der Propheten, en deſe regtvaardigheyt is door 't gelove in Ieſum Chriſtum,* eſv. Elders ſtaat dit: *Door deſen worden geregtvaardigt al de gene, die in hem geloven.* En dit ſeſde Hooft-lit word by ons voor 't alder voornaamſte en gewigtigſte gehouden, als 't welk een kort begrip is van 't hele Chriſtendom, en alle Godvrugtigheyt. En daarom leeren hem d'onſe ook met alle vlijt en naarſtigheyt, en tragten hem door ſodanig verhandelen alle menſen in te boeſemen.

VII. HOOFT-LIT.

Vande goede Werken.

His addunt, ut, qui ſola Dei gratia, fideque in Chriſtum juſtificati ſunt, bona opera, quæ Deus præcipit, faciant, digneque in eis, quiſque juxta vocationem ſuam, in quocunque vitæ genere, ſtatu ac ætate ambulet. Sic enim Dominus apud Matthæum; docete eos, *inquit*, ſervare omnia, quæ præcepi vobis. *Verum cum de hoc multa paſſim exſtent in Scripturis, pluribus agere ſuperſedemus.*

Hier word nu bygevoegt, dat al de gene die door de bloote genade Godes, en 't Geloof aan Chriſtum ſijn geregtvaardigt, alle goede werken, die God haar heeft voorgeſchreven, gehouden ſijn te doen, en waardiglijk elk na ſijn beroep, wat ſlag van leven, wat ſtaat, wat ouder hy ook ſoude mogen hebben, altijd in deſelve te wandelen. Want ſoo ſeyt de Heere ſelfs in den Euangelio Matthæi; *Leert haar alles onderhouden, dat ik u geboden hebbe.* Doch terwijl aangaande deſe ſaak doorgaans veel in de Schriftuur te vinden is, latenwe af hier meer van te ſeggen.

Atqui etiam docent, qua potiſſimum ratione & conſilio bona opera ſint facienda, non ideo ſcilicet, ut per ipſa homines juſtificationem, ſalutem, peccatorumve remiſſionem ſe conſequi arbitrentur. Nam & ipſe Dominus ait: cum feceritis omnia, quæ præcepta ſunt vobis, dicite; ſervi inutiles ſumus. *Rurſum Paulus;* ex operibus legis non juſtificabitur omnis caro in conſpectu ejus. *Item Deus;* non intres, Domine, in judicium cum ſervo tuo, quia non juſtificabitur in conſpectu tuo omnis vivens. *Sed facienda ideo bona opera docent, ut per ipſa approbetur fides. Sunt enim bona opera certa teſtimonia, ſignacula & indices latentis intus vivæ fidei & fructus ejuſdem, per quos dignoſcitur arbor bona, aut mala, Matth. 7. Item ut per ea firmam, certamque efficiant ſuam vocationem atque in ea ſine peccaco ſerventur, ut Petrus habet Epiſt. poſter. cap.* 1. Fratres, operam date, ut vocationem veſtram atque electionem firmam faciatis: *& rurſum;* omne adhibete ſtudium in hoc, ut refugiatis a corruptione, quæ eſt in mundo per concupiſcentiam, & ſubminiſtrate in fide veſtra virtutem, in virtute vero ſcientiam, *&c. ſequitur;* hæc enim cum vobis adſint & exſuperent, haut otioſos nec in irritum laborantes efficient vos ad Domini noſtri Jeſu Chriſti cognitionem. *Hanc etiam ob cauſam bona opera fieri docent, ut abunde ſubminiſtre-*

Maar dit leerenſe noch daar by, op wat wijſe, en met wat inſigt de goede werken voornamelijk gedaan moeten worden, te weten niet met ſulk een voornemen, als of men de regtvaardigmaking, de ſaligheyt en de vergevinge der ſonden oyt door deſelve bekomen konde. Want de Heere ſeyt ſelfs: *Alsge alle de dingen gedaan ſult hebben, die u geboden ſijn, ſo ſegt; wy ſijn onnutte Dienſt-knegten.* Van gelijken den H. Paulus: *Uytte werken der Wet en ſal voor ſijn aangeſigt geen Vlees immermeer geregtvaardigt worden.* So ook den Koning David: *en treet, ô Heere, met uwen knegt niet in 't gerigte, om dat geen levendig Mens voor u aangeſigt kan geregtvaardigt worden.* Maarſe menen, datmen daarom goede werken moet doen, op dat het gelove daar door beweſen en beproeft moge worden. Want de goede werken ſijn wiſſe getuygeniſſen, verſegelingen, en kentteykenen van 't levende geloof, dat innerlijk ſchuylt, by welke den boom voor goet of quaat kan gekent en onderſcheyden worden, Matth. 7. als mede op datſe hare roeping door deſelve vaſt en ſeker maken, en in deſelve ſonder ſonde bewaart mogten worden, als den H. Petrus dat ſtelt in ſijn laatſte Brief op het eerſte Hoofſtuk; *Broeders, doet tog u beſt, om u roeping en verkieſinge vaſt te maken:* en wederom; *Doet hier toe alle naarſtigheyt, datge 't ver-*

ſtretur introitus in æternum regnum atque inde copioſior merces a Deo referatur, 2 *Pet.* 1. hæc enim ſi feceritis, non labemini unquam, ſiquidem ad hunc modum, *&c.*

Præſertim autem per miſericordiæ opera & charitatis in proximum eleemoſynas, infirmorum curam, aliorum inſtitutionem & hoc genus alia, quæ promiſſionem gratiæ & præmii habent, id fieri docent, Luc. 6. eſtote miſericordes, ſicut & Pater veſter miſericors eſt. Date & dabitur vobis, remittite & remittetur vobis. *Alibi*; vendite quæ poſſidetis & date eleemoſynam. Parate vobis ſacculos, qui non veteraſcunt, theſaurum non deficientem in cœlis. *Iterum*: cum facis convivium, voca pauperes & debiles, *&c.* & beatus eris, quia non poſſunt rependere tibi; rependetur enim tibi in reſurrectione juſtorum. *Et Matth.* 25. Venite, benedicti Patris mei, poſſidete regnum, paratum vobis ab exordio mundi. Eſurivi enim & dediſtis mihi edere; ſitivi, *&c.* Amen dico vobis, quod feciſtis uni de his fratribus meis minimis, mihi feciſtis. *Opera ergo, in fide facta, mercedem habent & in hac vita & in futura.*

Docent etiam, univerſa bona opera in nomine tantum Chriſti Servatoris ad gloriam Dei facienda, ut Paulus ſcribit 1 *Corinthiorum* 10. *& Coloſſ.* 3. quicquid egeritis ſermone aut facto, omnia in nomine Jeſu facite, *Et ipſe Dominus*; ſine me, *inquit*, nihil poteſtis facere, *ſcilicet quod Deo gratum, vobiſque ad ſalutem profuturum ſit.*

Cœterum docent, ut ſciamus diſcrimen inter opera, ab hominibus inſtituta, & opera, quæ a Deo præcepta ſunt, & qua ratione utraque facienda ac ſervanda ſint: ſiquidem opera, a Deo præcepta, neutiquam ſunt prætermittenda propter humanas traditiones. Dominus namque eos, qui diverſum faciunt, ſeverè arguit; quare vos tranſgredemini præceptum Dei propter traditiones veſtras? *&*; fruſtra colunt me, docentes præcepta, doctrinas hominum. *Ideo diligenter admonent, opera, ab hominibus inſtituta, non tanti facienda eſſe, quanti quæ Deus conſtituit & præcepit.*

Item docent, fidem & charitatem, quæ dilectio eſt tum Dei, tum proximi, fontes eſſe omnium virtutum

derf moogt vlieden, dat door de begeerlijkheyt in de Werelt is, en vervoegt met u gelove deugt, met de deugt kennis, eſv. waar op dan volgt; *Want als s'u niet ledig laten, of te vergeefs doen werken in de kennis onſes Heeren Ieſu Chriſti.* Maar eyndelijk leeren s' ook noch goede werken hanthavenen, op dat door deſelve een ruymer ingank tot het eeuwige Rijk gebaant moge worden, en van God een overvloediger belooningh verkregen, 2 Pet. 1. *Want alsge dit alles gedaan ſult hebben, ſult gy nimmermeer vallen, ſoo j'anders op deſe wijs*, eſv.

Se leeren evenwel, dat dit wel voornamelijk kan uytgewerkt worden door de werken der barmhertigheyt en liefde ontrent ſijn eve-mens, als daar ſijn 't geven van aalmiſſen, 't beſorgen van ſieken, 't onderwijſen van ſijn even-naaſten, en andere diergelijke meer, die de belofte van genade en belooning hebben, Luc. 6. *Weeſt barmhertig, gelijk u Vader barmhertig is. Geeft, en u ſal gegeven worden, vergeeft aan anderen, en dan ſal u vergeven worden.* Elders ook; *Verkoopt al 't gene gy beſit, en geeft aalmiſſen; verſiet u van ſakken, die niet oud en worden, van een ſchat die in den Hemel nooyt uytgeput word.* Wederom; *Als j'een gaſterye hout, ſoo roept en nodigt daar toe d'armen, de ſwakke*, eſv. *en dan ſulje ſalig weſen, om dat ſe niets en hebben om u weer te geven; want het ſal u vergolden worden in d'opſtandige der regtvaardige.* Soo ook Matth. 25. *Komt, gy geſegende myns Vaders, beſit het Koninkrijke, dat u bereyt is van den beginne der Wereld. Ik heb honger gehad, en gy hebt my geſpijſt; Ik heb dorſt gehad*, eſv. *Voorwaar ſeg ik u, 't geen gy aan een van deſe mijne minſte Broeders gedaan hebt, hebt gy my ſelfs gedaan.* De werken dan, in den gelove gedaan, behagen Gode, en hebben haren loon in dit, en ook in het toekomende leven.

Se leeren dit met eenen, dat men alle goede werken in den name Chriſti, onſes Saligmakers, tot Godes eer alleen moet plegen, gelijk den H. Apoſtel ſchrijft in ſijn eerſte Brief aan de Corinthiërs, op het X. en aan de Coloſſ. op het III. Hooft-ſtuk; *Al watge met woord of daat ooyt ſtaat te verrigten, doet alles in den name Ieſu.* En de Heere ſeyt ſelfs ergens; *Sonder my en kont gy 't minſte niet doen*, te weten 't welk Gode aangenaam, en u ter ſaligheyt ooyt nut ſal weſen.

Ondertuſſen is dit ook hare leer, dat men tuſſen de werken, van menſen ingeſtelt, en werken, van Godt geboden, groot onderſcheyt moet maken, om te weten hoemen die beyde beſt moet waar nemen en oeffenen, vermits dat laatſte ſlag van Goddelijk bevel, om geen menſelijke overleveringen ooyt eenichſins mach achter wegen blyven. Want onſen Heylland ſelfs beſtraft ergers ſeer ſtrengelijk, die eeniger maten daar tegen gaan. *Waarom*, ſeyt hy, *overtreetge Gods Gebod door uw overleveringen?* en, *te vergeefs dienenſe my, leerende geboden, die maar menſelijke leeringen ſijn.* Waar uytſe dan ook naarſtiglijk deſe opmerking trekken, datmen namelijk de werken van menſelijke inſetting ſoo veel niet moet achten, als wel de gene, die van God ſijn geboden en voorgeſchreven.

Dit word insgelijx van haar geleert, dat namelijk 't Geloof en de Liefde, welke beſtaat in 't bemin-

tum & bonorum operum in 1. *ad Timoth.* 1. Finis præcepti eſt charitas de corde puro & conſcientia bona & fide non ſimulata. Sine fide enim, *ut Epiſtola ad Hebræos habet*, fieri non poteſt, ut quis Deo placeat. Sine charitate autem nihil eſt conducibile, 1 *Cor.* 13.

minenn, en van God, en van onſen even-mens, d'oorprong ſijn van alle deugden en goede werken, in den eerſte aan Timoth. Hooftſtuk I. *Het eynde des Gebods is Liefde uyt een reyn herte, en een goet geweten en uyt een ongeveynſt gelove. Want het is t'eenemaal onmogelijk*, gelijk dat te leſen is in den Brief aan de Hebreen, *dat jemant God ſonder geloof behage. Ia ſonder liefde en is'er niets voordeelyk*, 1 Cor. 13.

Docent præterea, neminem eſſe, qui præcepta a Deo opera factis expleat, neminem item eſſe, qui non peccet, quamlibet ſtudioſe ſe in bonis operibus & Lege Dei exerceat, ſicut ſcriptum eſt: non eſt homo ullus in terra, qui operetur bonum & non peccet. *Unicuique igitur in Chriſto Jeſu perfecto Legis, vita, juſtitia, ſalus ex merito & gratia ejus per fidem petenda eſt. Quicunque enim Chriſtum apprehenderint ac in eum ſe abdiderint & inclinarint, qui pro omni credenti Legem implevit, omnia eorum per ejus ſanguinem eluuntur peccata; ſic, ut transgreſſiones Legis non poſſint damnare credentes. Unde Apoſtolus Rom.* 8. Nulla condemnatio eſt his, qui inſiti ſunt Chriſto Jeſu, qui non juxta carnem verſantur, ſed juxta Spiritum. *Chriſtus ergo cunctis credentibus eſt ſatisfactio &, ut Paulus habet*, Sapientia, juſtitia, ſanctificatio & redemptio.

Eyndelijk leerenſe dit hier ook tot beſluyt, dat'er niemant gevonden word, die met ſijn werken kan vervullen, 't geen God aangaande de werken dens mens heeft bevolen, dat'er ook niemant wort gevonden, die niet en ſou in ſonden vallen, hoe ſorgvuldich hy ſich ook in Gods H. Wet en in 't plegen van goede werken immermeer moge oeffenen; gelijker geſchreven ſtaat; *Daar en is geen mens onder de ſonne, die 't goede ſoo doet, dat hy niet en ſondige.* Soo dat een ygelijk in Chriſto Jeſu de volmaaktheyt der Wet, het Leven, de Regtvaardigheyt, de ſaligheyt uyt kracht van ſijn verdienſte en genade door 't Geloof alleen kan en moet ſoeken. Want al de ſonden der gene die Chriſtum hebben aangenomen, in hem ſich hebben willen verſchuylen en op hem leunen, die voor alle gelovige de Wet heeft vervult, worden ſoodanig door ſijn bloet af- en uytgewaſſen, dat ſulke overtredingen der Wet de gelovige nooyt meer konnen verdoemen. Waarom den Apoſtel dus ſpreekt Rom. 8. *Daar en is geen verdoemenis meer voor de gene, die Chriſto Ieſu ingelijft ſijnde, niet meer na den Vleeſſe, maar na den Geeſt wandelen.* De Heere Jeſus is dan alleen de genoeg doening, en na 't ſeggen van den H. Paulus, *De Wijsheyt, Regtvaardigheyt, Heyligmaking en Verloſſing*, voor alle de gene die in hem geloven.

VIII. HOOFT-LIT.

Van de Heylige algemeyne Kerk.

Docent primum, *Chriſtum Dominum ſuo verbo, gratia & veritate, Eccleſiæ caput & fundamentum eſſe, in quo ipſa per Spiritum Sanctum Verbo & Sacramentis ſuperſtruitur, ut Chriſtus ad Petrum ait*: & ſuper hanc petram (*id eſt, me ipſum*) ædificabo Eccleſiam meam: *Et Paulus* 1 *Cor.* 3. Fundamentum aliud nemo poteſt ponere præter hoc, quod poſitum eſt, quod eſt Jeſus Chriſtus. *Idem alibi*; ipſe eſt caput corporis Eccleſiæ, qui omnia in omnibus adimplet.

SY leeren eerſtelijk daar ontrent, dat de Heere Chriſtus door ſijn verdienſte, genade en waarheyt, het hooft en grondwerk vande Kerk is; op het welk deſelve met het Woort en Sacramenten door den Heyligen Geeſt wordt nedergebout, gelijk onſen Saligmaker tot Petrum ſelfs ſeyt: *en op deſen ſteen* (dat is, op my ſelven) *ſal ik mijne Kerke ſtigten*: en den Apoſtel Paulus 1 Corinth. 3. *Niemant kan een andere grontlaag leggen, als de gene, die al reedts geleydt is, dat is Ieſus Chriſtus.* Deſelve heeft dit ook op een ander plaats: *hy iſſet hooft van 't lighaam de Kerk, die alles in alles wil vervullen.*

Etiam non credere & confiteri oportere docent, Eccleſiam Sanctam Catholicam, quoad præſentem ſtatum collectam in mundo, eſſe Chriſtianos omnes, quibuſcunque hi in terris agunt, aut ubivis locorum diſperſi ſint, qui per ſacrum Euangelii verbum ex cunctis gentibus, populis, tribubus & linguis, cujuscumque hi ordinis, ætatis, & linguæ fuerint, in unam Chriſti, ſanctæque Trinitatis fidem congregati ſunt; ut a Johanne in Apocalypſi ſcribitur: poſt hæc vidi & ecce turba magna, quam dinumerare nemo poterat, *&c. Et Dominus*: ubi duo, vel tres congregati fuerint in nomine meo (*in quacunque gente &*

Dit willenſe ook, dat men daar by gelooft en belijt, te weten dat de Heylige Al-gemeyne Kerk, op d'aarde ten aanſien van haar tegenwoordigen ſtaat vergadert, niets anders en is, als alle Chriſtenen gelijk, in wat hoek vande Wereldt ſy ook mogen ſchuylen, of werwaarts heen ſy verſtrooyt mogen weſen, die uyt alle volkeren, geſlachten en tongen, van allerley ſtaat, ouder, en aart, door 't H. Woort des Euangeliums, tot het een en ſelve Geloof aan Chriſtum en de H. Drie-eenigheydt ſaliglijk zyn by een geſamelt, gelijk dat vanden H. Johannes in ſijn Openbaring ergens dus wordt beſchare-

& populo) ibi ego sum in medio illorum. *Ubicunque enim Christus prædicatur & suscipitur, ubicunque Verbum & Sacramenta ejus sunt & ex illius præscripto ac voluntate dispensantur, suscipiunturque; ibi Ecclesia Sancta & Christiana est ac Dei populus, quantus quantus fuerit eorum numerus. Ubi vero Christus abest, verbumque ejus rejicitur; ibi nec vera Ecclesia, nec populus Deo gratus esse potest.*

Docent insuper, ut quisquis in hac Ecclesia unitatem Spiritus Christi teneat, omniaque ejus membra charitate complectatur, totumque se in rem illius & usum devoveat ac consecret, sectas non invehat, seditiones non excitet; sed in vinculo pacis & eodem cum omnibus consensu ac animo in ea versetur: quod is sit verum membrum Ecclesiæ. De hoc sic Paulus ad Ephesios: Hortor itaque vos, ut ambuletis ita ut dignum est vocatione, qua vocati estis; in omni submissione ac mansuetudine, cum animi lenitate tolerantes vos invicem per charitatem, studentes servare unitatem Spiritus per vinculum pacis, *&c. Iterum*; unusquisque nostrum proximo placeat in bonum ad ædificationem & nequid fiat per contentionem aut inanem gloriam. *Item*: cavete concisionem.

De sua vero congregatione sic sentiunt & docent, quod ipsa, ut aliæ quoque quantumvis magnæ aut parvæ fuerint, non est universalis Ecclesia Sancta; sed pars tantum ac membrum ejus, ut Corinthii fuere, de quibus Apostolus 1 Corinth. 12. Vos autem estis corpus Christi & membra ex parte.

Docent etiam, in Ecclesia ordinem servari oportere, ut nemo suis tantum commodis studeat, neve etiam de se arroganter sentiat; sed singuli, quæ aliorum sunt, quærant, non sua & invicem sibi subjiciantur propter Christum ac suæ salutis causam. Et hunc subjectionis modum Petrus, itemque alii, leges quoque ipsæ & veteres Canones Ecclesiastici tradunt; ideo nostri eum summo studio observant.

Præterea docent, ut manifeste impii, impœnitentes & contumaces, id est Ecclesiæ monitis non audientes, censura & pœna illius, quæ recepta appellatione Anathema *dicitur seu* Excommunicatio, *coërceantur. Idque fieri sine personarum acceptione in eos omnes, quorum nota est impietas, quique crassioribus peccatis addicti sæpius admoniti adhuc in peccatis pertendunt. Hisque conspicuis & apertis, qui resipere nolunt, cujuscunque status aut conditionis fuerint, Ecclesiasticæ aut secularis, non vi humana, sed verbo & interdicto Domini, qui sic fieri præcepit, a consortio Ecclesiæ excludentur, Matth.* 18. Si peccaverit in te frater tuus, vade & argue eum inter te & ipsum

schreven; *daar na heb ik dit gesien, ende siet een groote Schare die niemand tellen konde*, esv. En de Heere seyt selfs: *Waar twee of drie in mijnen naam sullen vergadert zijn* (van wat volk sy ook souden mogen wesen) *daar sal ik my in 't midden van haar laten vinden.* Want over al, daar Christus verkondigt wort en aangenomen, daar sijn Woort en H. Sacramenten heel na sijn wil en bevel worden bedient en ontfangen; daar is de Heylige en Christelijke Kerk, daar is Gods volk, wat getal sy ook mogen uytmaken. Maar in tegendeel waer Christus niet en is, en sijn Woordt wordt verworpen; daar en kan nog ware Kerk, nog Godt-geliefst volk ooyt gevonden worden.

Se leeren dit ook, dat al de gene, die in dese Kerk d'eenigheyt van Christi Geest moediglijk behouden, en al hare leden met liefde omhelsen, en sig t'eenemaal aan hare voordelen heyligen en overgeven, geen scheuringen invoeren of oproer verwekken; maar daar-en-tegen in deselve neffens den bant van Vrede met een gelijk-stemmigheydt van gemoet al hare leden bejegenen: eerst met regt ware leden vande Kerk sijn te agten. Hier van spreekt den H. Apostel aldus in sijnen Brief aan die van Ephesus: *Ik vermaan u dan, dat gy toch na waarde vande roepinge wandelt, met welke gy geroepen zijt, uyt liefde malkanderen met alle onderdanigheyt en sagt-sinnigheyt verdragende, tragtende door den bant des vredes de eenigheyt des Geestes te bewaren*, esv. Wederom: *elk van ons behage tot stigtinge sijn evennaasten in het goede, en daar en geschiede tog niets door twist of ydele eer.* Mitsgaders; *Wagt u voor onderling verderf.*

Maar se houden en gevoelen dit van haar eygen Vergadering, dat namelijk noch deselve, noch eenige diergelijke, hoe groot, of kleyn s' ook mogten wesen, eenigerwijse de Heylige algemeyne Kerk is; maar alleenlijk een deel en lit van deselve, als eertijds de Corinthiers waren, van welke den Apostel 1 Corinth. 12. dit seyt: *Maar gy sijt het ligbaam Christi, en ten deele sijne leden.*

Se leeren van gelijken, dat'er in de Kerk een geschiktheyt plaats moet hebben, op dat niemant alleen sijn eyge voordeel betragte of een trots en stout gevoelen van sich selven hebbe; maar dat elk, 't geen eens anders, en niet het sijne, voornamelijk moge soeken, en om Christi en haar eygen saligheyts wil, d'een d'ander sig om strijt onderwerpen. En terwijl dese wijse van onderdanigheyt by den H. Petrus, en andere, by de Wetten selfs en oude Kerkelijke Regel-schriften word geboden, soo is 't dat d'onse deselve met alle vlijt en naarstigheyt onderhouden.

Se leeren insgelijx, dat de gene, die opentlijk godloos, onboetvaardig en halsstarrig sijn, dat is de Kerkelijke vermaningen heel ongehoorsaam, met hare tugt en straf, die s' in 't gemeyn *Anathema* of *Kerkban* noemen, na waarde moeten gedwongen worden. Dat dit ook sonder eenig aansien van menschen ontrent alle soodanige moet worden gepleegt, welkers godloosheyt opentlijk is bekent, en die in verscheyde grove sonden gewikkelt na dikwils hervatte vermaningen daar by noch volherden. Waarom dan ook dusdanige luy, na datse soo bekent en geopenbaart sich evewel niet willen beteren, sonder aansien van haren staat of waar-

ipſum ſolum. Si te non audierit, adhibe tecum adhuc unum, vel duos. Quod ſi nec Eccleſiam audierit, ſit tibi velut Ethnicus & Publicanus. *Paulus item*; præcipimus vobis, fratres, per nomen Domini noſtri Jeſu Chriſti, ut ſubducatis vos ab omni fratre, qui inordinate ſe gerit & non juxta conſtitutionem, quam accepit a nobis. *Et alibi*: profligate malum iſtum ex vobis ipſis.

Adhæc docent Hypocritas & impios, in occulto patrantes iniquitatem in Eccleſia ſemper fuiſſe ac fore ad extremum uſque diem, qui neque argui, neque facile excommunicari poſſunt. De his ſic Dominus dicit, quod in die noviſſimo tandem Angeli ſegregabunt eos de medio juſtorum; & mittentur in caminum ignis, ubi erit ploratus & ſtridor dentium

Cæterum docent, Anti-Chriſtum illum ſceleroſum ſedere in Templo Dei, hoc eſt in Eccleſia; de quo Propheta, Chriſtus quoque & Apoſtoli præcinuerunt, Pios omnes admonentes, ut ſibi ab eo, ejuſque erroribus caveant, neque ſe ſeduci a veritate patiantur. Duplicem in Anti-Chriſto malitiam ac fraudem ponunt, falſæ doctrinæ, alteram contra ſenſum & mentem Chriſti, totamque Scripturam, de qua Apoſtolus; erit tempus, cum ſanam Doctrinam non ſuſtinebunt, ſed juxta concupiſcentias coacervabunt ſibi Doctores; hi quibus pruriunt aures & a veritate quidem aures avertant, ad fabulas convertentur: *alteram vitæ ejus, omni genere peccatorum plenæ & abominabilis, de qua etiam Paulus 2 Tim.* 3. Illud autem ſecto, quod in extremis diebus inſtabunt tempora periculoſa; erunt enim homines ſui amantes, avari, faſtuoſi, ſuperbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, &c. *Chriſtus etiam ait Matth.* 24. Tunc offendiculum patientur multi, & alius alium invicem tradent, ſeque odio habebunt invicem. Et multi Pſeudoprophetæ ſurgent ac ſeducent multos: & quoniam abundabit iniquitas, refrigeſcet charitas multorum. Qui autem perſeveraverit in finem, hic ſalvus erit. *Alibi*; væ mundo ab offendiculis, &c. & beatus eſt, quiſquis non fuerit offenſus propter me.

waardigheyt, hy ſy dan Kerkelijk, of Werreltlijk, niet uyt menſelijke magt, maar door 't Woort en Bevel des Heeren, die ſelfs gewilt heeft, dat het ſoo ſou geſchieden, van de gemeynſchap der Kerk afgeſneden, Matth. 18. *Wanneer u broeder tegen u ſal geſondigt hebben, gaat en overtuygt hem tuſſen u en hem alleen. En als hy u geen gehoor ſal geven, neemter nog een, of twee tot u. Maar als hy ook ſelfs de Kerk niet en ſal hooren, ſoo hou hem als een Heyden, en als een Tollenaar.* Soo ſeyt ook den H. Paulus: *Wy gebieden u, broeders, uyt den naam onſes Heeren Ieſu Chriſti, dat g'u affcheyt van alle broeder, die ſig ongeſchiktelijk, en niet na 't gebot en draagt, dat hy van ons ontfangen heeft.* En wederom elders: *Doet dien booſen van u weg.*

Dit leerenſe nog evenwel daar by, dat'er altijd geveynſde of Schijnheylige, en ſulke goddeloſen, die in 't heymelijk ongeregtigheyt bedryven, in de Kerk hebben geweeſt, en tot het eynde der Werelt daar in ſullen blyven, en die daar van niet ligtelijk overtuygt, of vervolgens uyt de gemeynte konnen uytgeſloten worden. En van de ſodanige ſpreekt de Heere aldus, dat namelijk *de Engelen ten laaſten dage deſelve uyt het midden der regtvaardige ſullen afſonderen, en datſe daar na in den vierigen oven geworpen ſullen worden, daar weeninge ſal weſen en knerſinge der tanden.*

Eyndelijk voegen s' er dit hier nog by, dat dien godlooſen Leuge-Chriſtus in 't Gods-huys des Heeren, dat is in de Kerk, ſit, van welken de Propheet, mitsgaders de Heere Jeſus, en ſijn H. Kruys-geſanten, tot vermaninge van alle gelovige te vooren alles hebben voorſeyt, op datſe ſig voor hem en ſijn dwalingen mogten wachten, en haar door hem van de waarheyt niet af laten leyden. Se ſtellen ook in den Anti-Chriſt wel tweederley boosheyt en bedrog, 't eene dat van valſe leer tegen den ſin en meyninge van onſen Heylandt en de hele Schriftuur, van 't welke den H. Paulus dus ſpreekt; *Daar ſal een tijt komen, datze de geſonde leer niet en zullen verdragen, maar ſich Leeraars zullen opgaderen na haar eygen begeerlijkheden, die te weten, welken d'ooren jukken, haar ooren van de waarheyt af zullen keeren, en naar ongodlijke verdichtſels luyſteren*: 't andere van ſijn grouwelijk leven, vervult met alle ſlag van ſonden, van 't welke den ſelven Apoſtel deſe woorden heeft 2 Timotth. 3. *Weet dit, dat'er namelijk in de laaſte dagen gevaarlijke tijden aanſtaande ſijn, vermits de menſen dan zullen wezen liefhebbers van haar eygen ſelfs, gierigaars, vermetel, hoofaardig, quaat-ſprekende, den onderen ongehoorſaam, ondankbaar*, eſv. En onſen Saligmaker ſelfs Matth. 14. deſe: *Als dan ſullen der vele geërgert worden; d'een ſal den anderen overgeven, enſe ſullen malkanderen haten. Daar ſullen ook vele valſe Propheten opſtaan, die der vele ſullen verleyden: en vermits d'ongeregtigheyt overvloedig ſal weſen, ſal de liefde van vele t'eenemaal verkouwen. De gene evenwel, die tot den eynde ſal volherden, ſal eyndelijk ſaligheid tot loon verwerven.* Soo ook elders: *Wee de Werelt wegens d'ergerniſſen, eſv. maar ſalig is den genen, die om mijnent wil niet en ſal ge-ergert worden.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

IX. HOOFT-LIT.

Van't Kerkelijk Staat-geschik, of van de Bestierders en Dienaren der Kerke.

Docent, *Ministros Ecclesiæ, quibus administratio Verbi & Sacramentorum demandatur, rite institutos esse oportere ex Domini & Apostolorum præscripto; utque ad hoc munus obeundum vocentur ex plebe pia fideles viri, pleni fide & in culpati, donaque habentes, ad hoc Ministerium necessaria, præterea consuetudinem honestam: atque ut hi probentur prius, tum demum a Senioribus facta precatione per manuum impositionem ad hoc munus in cœtu confirmentur, Hebr.* omnis Pontifex ex hominibus assumitur. *Et ad Titum quoque ac Timotheum scribens Paulus Ordinationis hujus modum, normamque tradit:* tu igitur, fili mi, fortis esto in gratia, quæ est per Christum Jesum, & in his, quæ audisti a me per multos testes: hæc commenda fidelibus hominibus, qui erunt idonei, ut alios quoque doceant. *Quare apud nos Sacerdotis officio fungi nemini sane permittitur, nisi is, ut decet, vocatus & secundum hujusmodi præcepta institutus fuerit. E vestigio eorum, qui sic ad Ministerium Ecclesiæ allecti sunt, partes esse docent diligentem curam animarum, ipsis creditarum, gerere, illisque Euangelii verbum & Sacramenta juxta Christi institutionem fideliter ministrare ac præbere sese exemplum ad imitandum omnibus; pro illis Deum, ut a peccatis & erroribus liberentur, deprecari &, quæ illius voluntas sit in omnibus, per Scripturas exquirere, 1 Petr. 5.* Pascite eum, qui in vobis est, gregem Christi, curam ejus agentes non ex necessitate, sed ultro; non turpis lucri studio, sed animo, per se propenso. *Iterum;* esto igitur forma fidelium in sermone, in conversatione, in dilectione, in spiritu, in fide, in puritate, donec venero. Attende lectioni, exhortationi, doctrinæ: ne neglexeris, quod in te est, donum, quod datum est tibi per prophetiam cum impositione manuum autoritate sacerdotii. Hæc exerce, in his esto, ut profectus tuus manifestus sit omnibus. Attende tibi ipsi & doctrinæ: persiste in his. Nam id si feceris, te ipsum servabis & eos, qui te audierint.

Cæterum docent, ut officio Ecclesiasticæ administrationis fungentes eam doctrinam in Ecclesia teneant, quæ nihil a Sacris Canonibus deflectat, eamque unanimitur omnes eodemque spiritu profiteantur, 2 Tim. 1. formam habeto saniorum sermonum, quos

Se leeren hier dat de Dienaren der Kerke, welken de bedieninge des Woorts en der H. Sacramenten is aanbevolen, na 't bevel van de Heere Jesus en sijn H. Apostelen, selfs wel moeten onderwesen wesen; dat'er onopspraakelijke mannen, vol van gelove, en versien met alle gaven, tot desen dienst nootsakelijk vereynst, en wel voornamelijk met een eerlijken ommegang van leven, uyt het geringe, maar godvrugtig en gelovig volkje, tot het aannemen van desen Dienst geroepen moeten worden; en dat dese dan noch wel eerst voor goet gekeurt, en eyndelijk eerst naar den gebede van d'Ouderlingen door d'opleggingе der handen in dit Ampt moeten worden ingewijt ende bevesticht, Hebr. 5. *Alle Hooge-priester wort uyt de mensen genomen.* Den selven Apostel aan Titus en Timotheus schryvende, geeft daar ook een voorschrift en voorbeelt van dese Bevestiging, als hy seyt: *Gy dan, mijn Sone, weest sterk in de genade, die daar is in Iesu Christo, en in al't gene gy uyt my door veel getuygen hebt gehoort. Beveelt en leert dese dingen aan trouwe mannen, die bequaam sullen wesen om ook andere t'onderwijsen.* En daarom word by ons aan niemant toegelaten, dat hy dit Priester-ampt bediene, 't en sy hy aldus voorens na behooren daer toe geroepen, en na dusdanige Wetten sy aangestelt. Se houden ook vervolgens, dat het datelijk de pligt is van al de gene, die tot den dienst der Kerke soo sijn bevoordert, datse vlytiglijk sorge dragen voor de sielen, die haar van den Heere sijn toevertrout, 't Woort des Euangeliums en sijne H. Segel-teykenen na Christi instelling haar trouwelijk bedienende, sig stellende tot een goet voorbeelt om van alle nagevolgt te worden, God voor haar biddende, datse van sonden en dwalingen verlost mochten worden, kortom uyt de H. Schrift wel naarstiglijk nasoekende, welken in alles sijnen H. wille sy, 1 Petri 5. *Weydet de kudde Gods, die onder u is, hebbende opsigt daar over, niet uyt bedwang maar gewilliglijk; nog om vuyl gewin, maar met een volveerdig gemoet.* Soo seyt ook ergens den H. Paulus; *Maar gy waakt in alles, weest lijdsaam in verdrukkingen, doe het werk van een Euangelist, en stelt uwen dienst ten vollen beproeft voor:* en wederom elders; *Weest dan een voorbeelt der gelovige in den woorde, in wandel, in liefde, in den geest, in gelove, in reynigheyt, tot dat ik kome. Hout aan in het lesen, in het vermanen, in het leeren. En versuymt de gave niet, die in u is, en die u is gegeven door de Prophetie, met opleggingе der handen, uyt magt des Priesterschaps. Oeffent dese dingen, hout u besig in deselve, op dat u toenemen openbaar sy in allen. Hebt agt op u selven en op de leere. Volhert in desen; want dat doende sult gy en u selven behouden, en de gene, die u sullen hooren.*

Voorders leerense noch, dat de gene, die het ampt van Kerkelijke bediening bekleeden, sich in de Kerk by die leer moeten houden, die in geenen deele afwijkt van de Heylige Regel-wetten, en deselve met een en 't selve gemoet eenstemmiglijk

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

quos a me audivisti, cum fide & charitate, quæ est in Christo Jesu, &c. *Ac iterum*; renuncies quibusdam, ne diversam sequantur doctrinam.

Insuper docent, ne ulli, qui Ecclesiis præficiuntur, quemquam supplicio, vi aut minis per se, aut per alios ad ad fidem cogant, nec dominentur Ecclesiæ aut in fidem dominium exerceant, Matth. 20. scitis, quod Principes gentium dominantur illis & qui magni sunt, potentiam exercent in eos; non ita erit inter vos: sed quicunque inter vos voluerit magnus fieri, *&c. Et Petrus*; non tanquam dominantes in hæreditatem, sed sitis forma gregis. *Rursum Paulus:* non quod dominemur vobis ratione fidei; sed adjutores sumus vestri gaudii in Domino. *Debent autem Ecclesiæ Ministerio admoti juxta quod Paulus ad Timotheum & Titum præscribit*, malos & adversantes veritati patientur ferre, nitique, ut Scripturarum testimoniis eos convincant, Christoque lucrifaciant.

Docent etiam, ut Sacerdotes negotiis secularibus non occupentur, præsertim vero, ut ab statu conjugii liberi sint, quo aptiores sint & expeditiores ad serviendum proximi commodis & Ecclesiæ. Etenim conjugium multa secum adfert impedimenta, quæ multos, quo minus bene respondeant suæ vocationi, remorantur. Proinde nostri idoneos magis, habilioresque ad Ministerium Ecclesiæ existimant cœlibes, siquibus tamen hoc peculiare donum a Deo datum fuerit: non, quod Sacerdotes peccare putent, si matrimonium contrahant, si id moneat necessitas, sintve ad hoc aliæ justæ rationes. Nam & Paulus aperte docet, ad Ecclesiastica munia tractanda unius uxoris viros eligendos esse. Nec ita inique judicant, quin honestum ac legitimum conjugium multis nominibus præferant impurissimo quorundam cœlibatui, qui in manifesta turpitudine vivunt, ventri ac scortationibus dediti. In professo enim illud Pauli est; melius est nubere, quam uri. *Nam ob hujusmodi flagitia tam fœdæ ac nefariæ libidinis, quæ multi exercent, non Sacerdotes modo, sed quisquis alius etiam citra personarum respectum merito a communione Ecclesiæ exigi debet.*

Nec non docent, quod tota plebs ac populus his, qui Ecclesiis præficiuntur, ultro subjici & parere debet ac in his, quæ ad salutem spectant, ab illis dirigi, eosque hono-

lijk belijden, 2 Tim. 1. *Behout het voorbeelt der gesonde woorden, die gy van my ooyt hebt gehoort, met geloof en liefde, die daar is in Christo Jesu*, esv. En van gelijken ook elders: *Waarschout sommige van haar, datse tog geen andere of verschelende leer en volgen.*

Daar by sijnse ook van dit gevoelen, dat niemant van de gene, die 't Kerk-bestier hanthavenen, ooyt eenig mens door straffe, gewelt of dreygementen, of selfs, of door een ander tot het gelove mag dwingen, over de Kerk gebieden, of over 't Geloof heerschappye oeffenen, Matth. 20. *Gy weet, dat de Vorsten der volkeren over deselve heersen, en dat de gene, die onder haar groot sijn, haar magt over deselve gebruyken: maar soo en moet het onder u niet gaan. In tegendeel die onder u allen de grootste sal willen wesen*, esv. Den H. Petrus spreekt ook ergens aldus: *Weest niet als Heeren over 't erfdeel, maar alleen het voorbeelt van de kudde.* Van gelijken den Apostel Paulus; *Niet datwe ten aansien van 't Gelove de meester ontrent u lieden mogen spelen; maar soo alleen, datwe medehelpers sijn van uwe blijtschap in den Heere.* Dat in tegendeel al de gene, die sig in sulken dienst laten gebruyken, gelijk den selven Apostel dat aan Timotheus en Titus overschrijft, *De boose en wederstrevers van de Waarheyt, met gedult moeten verdragen, en hier toe alleen alle kragten inspannen, datse deselve met schriftmatige bewijsen overtuygen, en Christo vervolgens soo mogten winnen.*

Se houden dit ook, dat de Priesters sig noyt in eenige Wereldlijke besigheden vermogen te steken; maar datse daar en tegen sig buyten den Egtenstaat selfs hoorden te houden, om tot den dienst van hare even-naasten, en 't voordeel van de Kerk bequamer en vaardiger te mogen wesen. Want het Houwelijk sleept met sig verscheyde en vele beletselen, welke vele soo in de weg sijn, datse de verwagting van haar Beroep na behooren niet en konnen beantwoorden. Waarom dan ook d'onse de ongetroude veel nutter en bequamer tot den Kerken-dienst oordeelen, soo anders dese bysondere gaaf aan jemant nu nog van God word gegeven; soo nochtans, datse niet en meynen, dat de Priesters eenigermaten sondigen, wanneerse door de perssende noot, of eenige andere gewichtige redenen, sig in den Houwelijken staat begeven: vermits den Apostel selfs ergens opentlijk leert, dat tot het bedienen der Kerkelijke Ampten, mannen van een vrou moeten gekoren worden. Dat meer is, s'en gevoelen soo slegt niet van het trouwen, of sy agten een eerlijk en wettig Houwelijk onvergelijkelijk meer als den vuylen en ontmaagden maagdelijken staat van sommige, die aan gulsigheyt en hoererye overgegeven, in openbare schandelijkheyt leven. Want dese spreuk van den H. Paulus is by yder bekent; *Het is beter te trouwen, als te branden:* Soo dat niet alleen diergelijke Priesters, maar selfs wie 't ook anders soude mogen wesen, wegen sulke sonden van soo schandelijke en overgeven onkuysheyt, als vele nog plegen, met regt van de gemeenschap der Kerke, sonder jemant aan te sien, hoorden afgesneden te worden.

Se leeren insgelijx, dat het heele Volk en Gemeente sig den genen, die tot hoofden van de Kerk worden gestelt, van selfs moet onderwerpen

honore afficere, *Luc.* 10. Qui vos audit, me audit & qui vos recipit, me recipit. *Et Apostolus*; Parele his, qui præsunt vobis, & concedite, siquidem illi vigilant pro animabus vestris. *Rursum*; qui bene præsunt Presbyteri, duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in sermone & doctrina.

Hinc quoque docent, ad victum pentinentia illis prospicienda, suppeditandaque esse, ut Paulus ait: Dominus ordinavit, ut, qui Euangelium annunciant, ex Euangelio vivant.

Item docent, ut qui possunt & non perinde labore multo in negotiis populi occupantur, nec alio aliquo modo impediti sunt ipsi sibi suis manibus victum parent, nealiis oneri sint, neu etiam otientur & desides sint (nam & otium seditiosum est) & ne oneri Ecclesiæ sint, in hoc Pauli exemplum sequentes, Actorum 10. Meminisse oportet verborum Domini Jesu, quoniam ipse dicit; beatus est dare, quam accipere.

Si vero contingat apud nos quempiam ex ordine sacerdotum in crimen aliquod aut errorum prolabi aut sui officii esse negligentiorem, is principio paterne admonetur; deinde fraterna castigatione corripitur. Qui si pertinax esse & fratrum totius Ecclesiæ monita contemnere pertendat, is primum omni Ecclesiastico Ministerio & functione privatur, postea etiam ab ipsius Ecclesiæ communione excluditur, tanquam servus inutilis, membrum putridum, ramus arefactus, sal infatuatum, de quo Dominus ait, Ad nihil valere ultra, nisi ut projiciatur foras. *Et Paulus* 1 *Timoth. cap.* 5. peccantes (*nempe Sacerdotes*) coram omnibus argue, ut & cæteri timorem habeant.

Item docent, ut populus erga hujusmodi Sacerdotes erroneos, sectarios ac impœnitentes, autoritate Ecclesiæ excommunicatos sic se gerat, quemadmodum Scriptura præcipit; Cavete vobis a Pseudoprophetis, qui veniunt ad vos in vestitu ovium; intrinsecus autem sunt lupi rapaces; a fructibus eorum cognoscetis eos. *Et Paulus Rom.* 5. Obsecro autem vos, fratres, ut consideretis eos, qui dissidia & offendicula contra doctrinam, quam vos didicistis, gignunt, & declinetis ab illis. Nam qui ejusmodi sunt, Domino Jesu Christo non serviunt, *&c.*

en vrywillig gehoorsamen, en in dingen die de saligheyt raken, haren raat volkomelijk volgen, en eyndelijk voor allen desen haar na behooren eeren, Luc. 10. *Die u hoort, hoort my; en die u ontfangt, ontfangt my.* Daar toe hooren ook dese woorden van den Apostel; *Weest gehoorsaam den genen die boven u gestelt sijn, en geeft haar wat toe: Want sy waken voor uwe Zielen.* Wederom; *Den Ouderlingen die haar pligt wel waarnemen, worden tweevoudige eer bewesen, en wel voornamelijk den genen, die in het woort en leere werken.*

Waar uytse dan ook weer dese leer trekken, datmen deselve, na 't seggen van den H. Paulus, moet bystaan en versien met alle levens nootdruft; *De Heere*, seyt hy, *heeft het beschikt, dat de gene, die 't Euangelie verkondigen, by 't Euangelie ook de kost moeten hebben.*

Se leeren ook daar beneffens, dat al de gene, die 't konnen doen, en met weynig moeyte de saken van de Gemeynte verrigten, of die andersins nergens door worden verhindert, de kost metter eygen handen verpligt sijn te winnen, op datse den anderen niet tot last mogen sijn, of door leeggaan verflauwen, (want de ledigheyt baart selfs oproer) en voor alle dingen de Kerk niet lastig vallen; volgende daar in het voorbeelt van den Leeraar der Heydenen, Handelingen op het XX. Capittel. *Men moet gedenken aan de woorden des Heeren Jesu, als welke geseyt heeft; het is saliger te geven, dan 't ontfangen.*

Maar als 't eens onder ons gebeurt, dat 'er iemant van een Priesterlijke staat in eenige misslag of dwalinge kome te vervallen, of ontrent sijn beroep sig wat slordig te dragen, die word voor eerst vaderlijk daar over vermaant, daar na met een broederlijke tugting weer te recht gebragt. Dog soo hy komt hertnekkig te blijven, en voortvaart in 't verachten van de vermaningen der broederen, en der gantse Gemeente, wort hy eerst van alle Kerkelijke ampt en dienst ontbloot, en daar na ook als een onnutte Dienst-knegt, een verrot Litmaat, en verdroogden tak, of smakeloos sout, van 't welk de Heere seyt, dat het *Nergens meer toe deugt, als om daar buyten geworpente worden; uyt de gemeenschap der Kerke selfs geheelijk uytgesloten.* En soo seyt selfs den H. Paulus in sijn eersten Brief aan Timoth. op het V. Capittel; *Die sondigen* (hy spreekt van de Priesters) *bestraft in tegenwoordigheyt van alle, op dat ook d'ander vreese mogen hebben.*

Eyndelijk is dit ook noch haren leer, dat het volk ontrent sulke dwalende, scheur-sieke, godloose en onboetvaardige Priesters, die daarom door magt van de Kerk in den ban sijn gedaan, soodanige heeft te dragen, als de Schrift gebiet: *Wagt u*, seytse, *voor de valse Propheten, die tot u komen in sagte Schaaps-kleeren, en van binnen evewel niet en sijn als grijpende wolven; aan hare vrugten konjese kennen.* Van gelijken heeft den Apostel Rom. 5. *Ik bid u, broeders, dat gy op al de gene, die tegen de leer, van u aangenomen, twist of ergernisse soeken, seer naauw wilt letten, en van deselve wijken. Want die soodanig sijn toegestelt, en dienen den Heere Jesu niet*, esv.

X.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

X. HOOFT-LIT.
Van 't Woort Gods.

D*Einde docent, quod Verbi Dei, seu Euangelii prædicatio, est Ministerium a Christo institutum & præceptum Matthæi ultimo:* Ite in mundum universum & prædicate Euangelium omni creaturæ. *Item Petrus Actor.* 10. Præcepit nobis Dominus, ut prædicaremus. *Et hæc administratio Verbi apud nostros principalis habetur, omniumque maxime sit, ut quæ plus ad salutem conferat ac necessaria sit, quam Sacramenta ipsa, ut Paulus ait;* Non misit me Christus ut baptizarem, sed ut euangelizarem, *nempe præcipue ac primo. Per ipsum namque Euangelium, ejusque prædicationem fides, intus eam Spiritu Dei suggerente, acquiritur; sensus deinde ac voluntas ejus, Christique circa Sacramenta & res alias, quæ ad salutem faciunt, cernitur.*

HIer leerense nu vervolgens, dat de Verkondiging van Gods Woort of 't Euangelie een dienst is, van onsen Saligmaker selfs ingestelt, by den Euangelist Matthæus op het laatste Capitel. *Gaat door de heele Werelt, en verkondigt aan alle Schepsel het Euangelium.* 't Selve is af te nemen uyt de woorden van den H. Petrus, Actor. 10. *De Heere heeft ons geboden datwe Prediken souden.* En dese bedieninge des Woorts word by d'onse voor de voornaamste gehouden, en is wel 't meest van allen in 't gebruyk, als welke selfs nootsakelijker en dienstiger tot de saligheyt is, als de H. Geloofs-teykenen selfs, gelijk den Apostel dat ergens seyt: *Onsen Heylandt en heeft my niet gesonden om te Doopen, maar om het Euangelie alom te Verkondigen,* te weten voornamelijk en in d'eerste plaats. Want door het Euangelium selfs en sijne Verkondiging, wort het Geloof op het innerlijk ingeven van den Geest Gods verkregen, en daar en boven sijn wil en meyning, als ook die van de Heere Jesus ontrent de Sacramenten, en andere stukken der saligheyt, seer klaarlijk geweten en gesien.

Docent etiam tenere discrimen inter vim Legis & Euangelii, quod illud quidem sit administratio mortis; hoc autem administratio vitæ & gloriæ per Christum, 2 Cor. 3. Litera occidit, Spiritus autem vivificat. *Et Johannis* 5. verba, quæ loquor vobis, spiritus & vita sunt.

Se leeren ook een onderscheyt maken tussen de kragt der Wet en des Euangeliums, soodanig namelijk, dat gene gehouden worde voor de bedieninge des doots, en dit in tegendeel voor de bedieninge des levens, en der heerlijkheyt door Jesum Christum, 2 Cor. 3. *De letter doot, maar de Geest maakt levendig:* En Johannes 5. *De woorden die ik tot u spreke, sijn Geest en leven.*

Concedunt insuper, quod veram fidem nemo assequi potest, nisi verbum Dei audiat juxta illud Pauli; fides ex auditu, auditus vero per Verbum Dei. *Et iterum;* quomodo autem credent in eum, de quo non audierunt? *Igitur nostri omnem operam navant, ut Verbum Euangelii, impermixtum humanis Traditionibus, in Ecclesia doceant ac prædicent. Proinde ipsa Euangelia, nec non alias Scripturas, lingua vulgari in templis legunt ac ita demum populo interpretantur; & ferias ac statos dies habent juxta veterem morem, quibus ad audiendum omnes conveniant.*

Se staan daar en boven ook toe, dat niemant immermeer 't ware Geloof kan bekomen, als die na 't seggen Pauli Gods Woort eerst hooren: *'t Geloof is uyt het gehoor, en 't gehoor door 't Woort Gods.* En wederom: *Maar hoe konnen s' in den genen geloven, van welken sy noyt yets hebben gehoort?* Waarom ook d'onse alle naarstigheyt aanwenden om 't Woort des Euangeliums, suyver van alle menselijke Overleveringen, in de Kerk allesins te doen leeren en verkondigen. Tot welken eynde sy dan ook d'Euangelien selfs, als mede al het overige van de H. Schriftuur, in moederlijke taal in de Gods-huysen lesen, en daar uyt eerst aan 't volk verklaren; ja eenige vier-dagen en gesette tijden hebben, op welke sy alle na 't oud gebruyk om 't selve te hooren, by malkanderen komen.

XI. HOOFT-LIT.
Van de H. Sacramenten, of Zegel-tekenen des N. Verbonts.

D*Ocent imprimis, Sacramenta, per Christum instituta, ad salutem necessaria esse, quorum beneficio fideles meritorum Christi participes redduntur, consortesque fiunt. Siquis autem studio eo contempserit, aut non digne æstimarit, aut iis quocunque modo alio, quam voluntas & præceptum Christi est, utatur; eum graviter in illorum autorem Christum peccare dicunt: Si vero usu veniat, ut quispiam vere cupiat juxta mentem ad mandatum Christi* Sa-

HIer leerense voor alle dingen, dat de H. Sacramenten, door de Heere Christus selfs ingestelt, tot de saligheyt nootsakelijk worden vereyst, als door welkers toedoen alle gelovige aan de verdiensten van onsen Heylandt eerst deelagtig konnen worden. Dit seggen s'er nog by, dat namelijk al de gene, die deselve met opset veragten, of geen behoorlijke groot-agting voor deselve en hebben, of eyndelijk deselve gebruyken op wat ande-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Sacramentis communicare, sed tamen re aliqua impeditus, carcere, ægritudine, aut captivus ad alias gentes abductus, vel ab inimicis, hostibusve fidei oppressus, &c. Tam salutaris sui voti compos fieri nequeat: hunc sic stantibus rebus, si modo pure, integreque Euangelio credat, per solam Christi fidem haut dubie servatum iri.

Docent deinde, quod Sacramenta per se, vel, ut quidam dicunt, ex opere operato his, qui prius bono motu non sunt prediti & intus per Spiritum Sanctum vivificati, non conferunt gratiam, nec fidem illam justificantem, que mentem hominis Deo per omnia obsequentem, fidentem ac morigerum reddit, largiuntur. Præcedere enim fidem oportuit (de adultis loquimur) quæ hominem per Spiritum Sanctum vivificet & cordi bonos motus injiciat. Sine fide enim nec salus, nec justitia est, nec ulli Sacramenta prosunt.

Hujus quidem rei in Sacris Literis aperta nobis exstant testimonia, præsertim autem in Juda Ischariote, qui ab ipso Christo Sacramenta acceperat & sacerdotis, concionatorisque munere functus est; itidem in Anania & Sapphyra, ejus uxore, ab Apostolis Baptismi lavacro tinctis &, ut credere fas est, Cœna quoque Dominica usis: qui tamen in colligatione malitiæ & nequitiæ & mendatio in Spiritum Sanctum permansere, nec Sacramenta ab eis malum hoc amolita sunt, neque fidem vivificam, quæ securam, tranquillamque conscientiam & cor Deo auscultans ac subditum reddit, illis donarunt. Perinde ac Circumcisio & Sacrificia Legis eam fidem, quæ & justificat & vivificat, non conferebant. In hac sententia Paulus est, Romanis scribens cap. 4. Abraham in exemplum adducens; quem, cum adhuc in præputio esset, jamtum justitiam fidei habuisse astruit. Et de populo Israelitico alibi dicit, quod similiter baptizati erant, eandem escam spiritualem pariter comedebant, eundemque potum spiritualem bibebant. *Attamen plures eorum non approbavit Deus, sed ab eo rejecti & prostrati sunt in deserto. Enimvero siquis indigne ad Sacramenta accesserit, non is per ea dignus aut mundus redditur; sed inde sibi tantum peccatum majus & damnationem accersit. Hoc clare Paulus ostendit;* quisquis *inquiens*, ederit panem hunc aut biberit de poculo Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini. *Et iterum*; judicium sibi ipsi edit & bibit non dijudicans corpus Domini.

Do-

andere wijs het sy, die met Christi gebod of wil
niet over-een en komt; sig tegen den Heere Jesum,
den insteller der selver, daar door seer swaarlijk ko-
men te vergrypen: maar in tegendeel dat, soo 't
oyt gebeurde, dat jemant een opregt voornemen
hebbende om na 't gebot en de meyninge van on-
sen Saligmaker sijn H. Sacramenten te gebruyken,
eenigsins door gevankenisse, siekte, vervoering
na slavernye tot andere volkeren, onderdrukking
van vyanden van den Staat, of Geloof, esv. belet
wort tot dat sijn gewenst opset te komen; de too-
danige in sulk een toestant van saken, soo hy slegs
opregt en suyverlijk den Euangelio gelooft, door
't bloote geloof aan Christum ontwijffelijk salig
sal worden.

Daar na gevoelense, dat de Sacramenten uyt
sich selven, of, gelijk sommige spreken, uyt
kragt van het gedane werk, den genen, die te voo-
ren met goede bewegingen niet en sijn aangedaan,
of innerlijk levendig gemaakt door den H. Geest,
geen de minste genade toebrengen, of 't regtvaar-
digmakende geloof, dat 's mensen gemoet in alles
Gode gehoorsaam, trouw en onderdanig maakt,
geven of verwerven konnen. Te weten 't gelove
sou daar voor moeten gaan (wy spreken van de
volwassene) om den mense door den Heyligen
Geest levendig te maken, en in sijn hart goe be-
wegingen te konnen verwecken. Want sonder 't
Geloof en isser noch saligheyt, noch rechtvaardig-
heyt, ja selfs geen nut uyt de Sacramenten te trek-
ken.

Hier van hebben we in de H. Bladeren seer duy-
delijke bewijsen, en wel voornamelijk een aan Ju-
das Iscariot, die de H. Sacramenten van onsen
Heylant selfs eens ontfangen, en 't ampt van een
Priester en Schrift-kondiger hadde bedient; een an-
der aan Ananias en Sappyra, sijn Huysvrouw,
diemen moet geloven dat van d' Apostelen in 't
water-bat des Doops sijn afgewassen, en aan 't A-
vontmaal des Heeren deelagtig sijn geweest: wel-
ke evenwel in de samenknopinge van ongeregtig-
heyt en boosheyt, en in de leugen tegen den H.
Geest sijn blijven steken, sonder dat de Sacramen-
ten dit quaat eenigsins van deselve hebben konnen
weren, of 't levendich makende Geloof, dat het ge-
wisse geruft en sorgeloos maakt, en 't herte tot ge-
hoorsaamheyt aan God kan brengen, tegens het sel-
ve gelukkelijk ruylen. Van gelijken was het gele-
gen met de Besnydenis en Offerhanden der Wet,
vermits deselve in sulken sin 't Geloof, dat regtvaar-
dich en levendich maakt, ook nimmermeer aan
jemant en hebben gegeven. Van dit gevoelen is
den Apostel Paulus, wanneer hy in sijnen Brief
aan de Romeynen, op het IV. Capittel, Abra-
ham tot een voorbeelt aantrekt, en vervolgens
van den selven versekert, dat, toen hy noch in de
voorhuyt was, hy de rechtvaardigheyt des Ge-
loofs al gehat soude hebben. Elders seyt hy ook
van 't volk Israëls, datse *Gelijkelijk eertijds waren
gedoopt, deselve geestelijke spijse van gelijken gegeten,
en den selven geestelijken drank gedronken hadden;*
Waar van God evenwel de meeste niet en heeft
voor goet gekeurt, maar in tegendeel in de wilder-
nis heeft verworpen en vernielt. Invoegen dat, by
aldien een onreyne tot de H. Sacramenten nadert,
hy daar deselve niet waardig, of reyn en wort;
maar

maar sig daar door alleenlijk een grooter sonde, ja de verdoemenisse selfs op den hals komt te halen. Dit wort ergens klaarlijk van den H. Paulus getoont: *Al de gene*, seyt hy, *die onwaardig dit broot sullen eten, of den drink-beker des Heeren drinken, sullen schuldig sijn aan het lighaam en bloet des Heeren.* En wederom: *Hy eet en drinkt sig selven het oordeel, niet onderscheydende het lighaam des Heeren.*

Docent præterea hic nostri, Sacramenta ex Christi instituto suam perpetuo retinere efficaciam, testandi videlicet & confirmandi dignis quidem præsentem gratiam & salutem, indignis autem peccatum & condemnationem; seu illa per bonos seu per indignos & malos hypocritas & occulte impios administrentur. Et donec hujusmodi hypocritæ suis flagitiis ac sceleribus prodantur, ut juxta morem ac ritum Ecclesiæ argui possint, &, si contumaces tandem fuerint, a consortio ejus exigantur; Sacramenta per ipsos administrata, si modo juxta mentem ac institutionem Christi administrentur, sunt recipienda. Non enim Sacramenta propter exhibentem illa, qualis sit, neque ob eum, qui ea suscipit; sed propter ordinationem & mandatum Christi sunt efficacia.

Ten laatsten leeren d'onse hier noch, dat de H. Sacramenten uyt kracht van de instellinge Christi, hare kracht altijd behouden, te weten van betuyging en bevestiging aan de waarde deelgenoten van genade in saligheyt, aan d'onwaarde van hare sonde en eeuwige verdoemenis; 't sy deselve bedient mochten worden door goede Leeraars, 't sy door onwaardige en boose schijn-heylige, of sulke, die in 't heymelijk een godloos leven leyden. Soo dat de Sacramenten, by haar uytgereykt, so 't anders na de meening en instelling van onsen Saligmaker geschiet, voor wettig moeten gehouden en ontfangen worden, so lang diergelijke geveynsde door haar godloosheden en schelm-stukken nog niet en worden bekent, om volgens 't oud gebruyk en recht van de Kerk overtuygt en bestraft, en soose halsstarrig blyven, uyt de Gemeente gebannen te konnen worden. Want de Sacramenten en ontleenen haar kracht niet van den genen die deselve uytdeelt, of van hem, die deselve ontfangt, wie die beyde ook souden mogen wesen; maar alleen van 't beschik en bevel des Heeren Jesu.

XII. HOOFT-LIT.

Van den H. Doop.

Docent item, quod Baptismus sit salutaris administratio, a Christo instituta & Evangelio adjecta, per quem ipse Ecclesiam suam purificat, emundat & sanctificat in morte & sanguine suo, ut Paulus dicit; Christus dilexit Ecclesiam & semet ipsum exposuit pro ea, ut illam sanctificaret, mundatam lavacro aquæ per verbum. *Et hanc de Baptismo fidem soli tantum nostri Ecclesiastæ in regno Bohemiæ ac Marchionatu Moraviæ Scripturis ab his vindicarunt qui credunt, confitentur ac scribunt, Baptismum sordes tantum corporis abstergere; animæ autem in salutem nihil prodesse.*

Item docent, pueros in salutem baptizandos esse, Christoque consecrandos juxta ejus verbum; sinite pueros ad me venire, ne prohibete illos; talium est enim regnum Dei. *Nostri itaque, his Domini verbis innixi, pueros in nomine Sanctæ Trinitatis batizant. Etenim universalis est locus;* docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. *Nec deinceps eos rebaptizant, nec rebaptizarunt, unquam: etsi olim eos rebaptizarint, qui ex aliis Ecclesiis nostris asscribi petiissent. At neque hunc rebaptizandi morem illi invexerunt. Sed cum in causa fidei ac religionis adversus Bohemos armis Romani decertarent, amborumque Ecclesiis præfecti Scripturis contenderent ac iis utrique alteros erroris adstrin-*

Se leeren hier ook, dat den Doop een heylsame bediening is, die van de Heere Christus is ingestelt, en by 't Euangelium gevoegt, door welken hy sijne Kerk in sijn doot en bloet, na 't seggen van den H. Paulus, reynigt en heyligt; *Christus heeft sijne Kerk soo lief gehat, dat hy sig selven voor haar heeft overgegeven, op dat hyse heyligen soude, haar gereynigt hebbende met het bat des waters door het woort.* En dit gevoelen van den Doop hebben alleen onse Kerk-dienaren in 't Rijk van Bohemen, en 't Markgraafschap van Marnhern, tegen die gene uyt de Schriftuur beweert, welke geloven, belijden en schryven, dat den Doop alleen de vuyligheden des lighaams wech kan nemen, en vervolgens geen nut doen tot de saligheyt der siele.

Dit houdense noch daar beneven, namelijk dat de kinderen ter saligheyt gedoopt, en onsen Heylant op sijn eygen begeeren moeten worden opgedragen: *Laat*, seyt hy, *de kinderkens tot my komen, nog en belet haar dat niet; want den sodanigen komt het Rijke Gods toe.* d'Onse dan, steunende op dese woorden des Heeren, Doopen ook de kinderkens in den naam der Heylige Drieeenigheyt. Want dese plaats van de Schrifture raakt yder in 't gemeyn; *Leert alle volkeren, haar Doopende in den name des Vaders, en des Soons, en des Heyligen Geestes.* S' en herdopen ook daar na deselve niet meer, noch hebben 't selve ooyt gedaan; schoon s' eertijts al de gene gewoon waren te

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

stringerent; post multa vicissim in se jacta convicia res tandem eo deducta est, ut sese tum Sacerdotio, tum Sacramentis atque adeo plane Christianismo exuerent. Tum per loca alii aliorum Baptismum repetebant & perstantibus istis in summo odio, cum professionis nostræ majores, jamtum ab eis segregati, peculiarem suam seorsum haberent congregationem & Sacramenta administrarent, omnes Ecclesiis suis accenseri volentes rebaptizabant, insignes multas ad hoc habentes causas ac occasiones, non à præsentibus modo id temporis, sed etiam a veteribus plerisque summæ autoritatis, pietatis ac eruditionis viris præbitas: præsertim verò a Divo Cypriano, Martyre Christi, tum ab aliis quoque non paucis, qui illius causæ patrocinabantur, Episcopis, qui omnes in Africa rebaptizabant, Scripturis, ut ipsis videbatur, probantes, ab Hæreticis baptizatos rebaptizandos esse. Is autem rebaptizandi modus hucusque in Ecclesiis nostris exstitit, donec certior ejus rei intelligentia non accessit. Posteaquam vero Dei benignitate progressu temporis veritatis lumen nostris clarius illuxit, ipsique Scripturam diligentius excussissent, adjuti etiam doctorum virorum quorundam ope, Rebaptismum hunc nihil Ecclesiæ opus esse compererunt, ideoque continuo eum omnium calculis tolli curarunt. Abrogata itaque est unanimi omnium nostratium consensu iteratio illa Batismi, nec usquam jam apud nos revocatur Baptismus. Tametsi Sacerdotes quidam & quos Bohemæ & Romanæ partis vocant, ut olim, ita nunc quoque nostros rebaptizent, parentibus plerunque invitis ac reclamantibus. Quidam præterea conjugia nostrorum dirimunt ac rursus copulant & vi eo etiam homines cogunt. Sed juste hæc mala nobis irrogentur, nec ne, Deo ipsi, bonisque omnibus, nolentes malum malo pensare, judicandum relinquimus.

te herdopen, die uyt andere Kerken komende, van ons wouden aangenomen wesen. Sy en hebben ook selfs dit gebruyk van herdopen niet ingevoert. Maar toen de Rooms-gesinde tegen de Bohemers wegens 't Geloof, en den Gods-dienst de wapenen voerden, en de wedersijtse Kerk-bestierders met de Schriftuur malkanderen seer hevig aantasten, en met de selve malkanderen van wedersijtse dwalingen poogden t'overtuygen; is de hele saak na vele onderlinge schelt-woorden in sulken staat gebracht, datse malkanderen soo 't Priesterschap, als de Sacramenten ontseyden, en beyde vervolgens alle Christelijkheyt uytschoten. En even toen gebruyktense van wedersijden den Wederdoop, te weten elk daar hy meester was. Die beyde nu soo by sulk een doodelijken haat volherdende, en onse Voorsaten van deselve Belijdenis met ons, toen al van haar afgescheyden, een eygen vergadering, en in deselve een gelijke bediening der H. Sacramenten in 't bysonder hebbende, Doop-tense voor de twede reys al de gene, die leden van hare Gemeynten wouden worden. Waar toese dan ook veel seer gewigtige redenen en gelegentheden meynden te hebben, gegeven niet alleen by veele seer godvrugtige en geleerde Mannen van dien tijd, maar ook by verscheyde oude, die boven dat alles van Sonder aansien sijn, als onder andere wel den H. Cyprianus, een Bloet-getuyge van onsen Saligmaker, die neffens geen weynig andere Bisschoppen, die sijn gevoelen ook gelijkelijk voorstonden, alle aankomelingen in Africa voor de twede reys Doopten, tragtende met de Schriftuur, gelijk sy meynden, wel bondiglijk te bewijsen, dat al de gene, die van de Ketters eens waren gedoopt, op een nieuw altijd herdoopt moesten worden. Ja dese wijse van wederdooping is maar soo lang in onse Kerken gebruykt geweest, alswe geen nader kennis van die saak hebben konnen bekomen. Want soo dra door Gods genade 't licht der Waarheyt metter tijd d'onse wat helder heeft beschenen, na datse de H. Schrift met een nieuwe naarstigheyt doorlesen hadden, hebbense met hulp van verscheyde geleerde, den Wederdoop in de Kerk heel onnodig vindende, met gelijkstemmigheyt van alle den selven, datelijk af doen schaffen. In voegen dat nu by toestaan van al onse lants-luy de geseyde Herdoping gelijkerhant is weg genomen, en nergens by d'onse den Doop wort vernieuwt. 't Is wel waar, dat sommige Priesters diemen seyt, dat het met de Boheemse en Roomse houden, de kinderen van d'onse, gelijk als eertijds, gemeenlijk tegen wil en dank van d'Ouders noch Herdoopen; maar daar sijnder ook wel, die den houwelijx-bant na haar believen dan eens losdoen, dan weer vast maken, en 't volk met gewelt tot sulke dingen brengen: dan of die quaden ons met recht konnen opgestreden worden, latenwe God selfs en alle godvrugtige oordeelen, die niet voor en hebben quaat met quaat te loonen.

Docent etiam nostrì, quod quisquis Baptisma susceperit, Christoque per id in mortem ejus consepultus fuerit, is deinceps in novitate vitæ ambulet &c. Verum si ex Euangelii prædicatione nec certam in Deo fiduciam, nec erga eos omnes, qui regenerationis lavacro Christo inseruntur, charitatem consequatur,

Ten laatsten leeren d'onse hier ook, dat al de gene, die den Doop ontfangen hebben, en door den selven met Christo in sijnen doot begraven sijn geweest, voortaan in nieuwigheyt des levens, en soo voortsaltijd moeten wandelen. Maar in tegendeel dat de soodanige, die uyt de verkondinge des

tur, nec digne sua vocatione ambulet, studiose, seduloque curans placere Deo, nec in eo etiam uno spem vitæ æternæ collocet; is equidem Baptismi gratiam ac S. Trinitatis nomen, quod super eum invocatum est, in vanum se suscepisse testatur.

des Euangeliums noch vast vertrouwen op God, noch behoorlijke liefde tegen de gene, die Christo sijn ingelijft, door 't bat der wedergeboorte oyt verkregen hebben, noch waardig hare roepinge wandelen, noch met alle vlijt en naarstigheyt Gode tragtende te behagen, op hem alleen al hare hoop van 't eeuwige leven stellen; even daar door selfs betuygen, datse de genade des Doops, en den naam der H. Drie-eenigheyt, die over haar in den selven is aangeroepen, ydelijk en vergeefs ontfangen hebben? 't Welk de Heere dan ook t'eeniger tijd, gelijk de H. Schrift dat opentlijk dreygt, met sware straffen staat te wreken.

XIII. HOOFT-LIT.

Van 't H. Avondmaal des Heeren.

D*ominicam Cœnam, seu Sacramentum Eucharistiæ, ministerium esse, a Christo institutum, deinde Apostolis & per hos ejus gratia & bonitate toti Ecclesiæ ad communem omnium usum, salutemque exhibitum docent, quemadmodum Euangelistæ testantur & Apostolus, cujus verba universa recinit Ecclesia,* ego enim accepi a Domino, quod & tradidi vobis, quoniam Dominus Jesus in ea nocte, qua traditus est, accepit panem &c. *& aliquanto inferius;* itaque fratres mei, cum convenitis ad manducandem (*hanc videlicet Cœnam*) alius alium exspectate.

HIer leerense, dat het H. Avondmaal, of 't Sacrament der *Eucharistia* of Dankseggings, een bediening is, van onsen Heylant selfs, en sijn Apostelen ingestelt, en tot gemeyne nut en saligheyt van allen, door dese onder sijne goedheyt en genade, de hele Kerk gelijkelijk aangeboden, gelijk d'Euangelisten dat getuygen, en wel voornamelijk den H. Apostel, welkers woorden de heele Kerk doorgalmen: *Want ik hebbe van den Heere ontfangen, 't geen ik ook u overgegeven hebbe, dat de Heere Jesus in den nagt, in welken hy verraden is, het broot heeft genomen*, esv. En wat lager; *Soo dan, mijne broeders, wanneer gy by malkanderen komt om t'eten* (namelijk dit Avondmaal) *soo wagt tog malkanderen na behooren.*

Ita & hic corde credendum ac ore confitendum docent, panem Cœnæ Dominicæ verum corpus Christi esse, quod pro nobis traditum est, calicemque verum sanguinem ejus, qui pro nobis in remissionem peccatorum fusus est, ut Christus Dominus aperte dicit; hoc est corpus meum, hic est sanguis meus, *&c.*

Insgelijx houden s'ook, dat men met het hart moet geloven, en met de mont belijden, dat het Broot van 't Avondmaal des Heeren, 't ware Lighaam van onsen Heylant is, dat voor ons is overgegeven, en den Drinkbeker sijn ware bloet, dat voor ons is vergoten, tot vergevinge der sonden, gelijk de Heere Jesus opentlijk seyt: *Dit is mijn Lighaam, dit is mijn Bloet*, esv.

Docent etiam, quod his Christi verbis, quibus ipse panem corpus suum & vinum speciatim sanguinem suum esse pronunciat, nemo de suo quicquam affingat, admisceat aut detrahat; sed simplicitur his Christi verbis neque ad dexteram, neque ad sinistram declinando credat. Horum verborum dum a quibusdam in Regno Bohemiæ & Marchionatu Moraviæ simplex ac Germanus sensus oppugnaretur, silerentque hi, quorum intererat, id Scripturarum autoritate tueri ac vindicare; nostri tantum prodiere & Scripturis evicerunt, ut simpliciter his Christi verbis fides habeatur, atque ob id multorum, atque calumnias, ronchos, sannas, obtrectationes, apertaque convitia sustinent. Est autem duplex Adversariorum genus, qui nostratibus semper Hereticum nomen objiciunt. Quidam enim eorum Confessioni, quam tamen candide ac sincere reddunt, nec itidem doctrinæ, cui etsi cum ipsis nihil conveniat, ab Scripturis tamen in ea nihil dissentit, non credentes, ferunt, nostros multa secus ac intus sentiant, verbis eloqui; præterea etiam blasphemos esse in Sacramentum corporis & sanguinis Domini. At vetus hæc Sacerdotum calumnia est, qua illi nostras Christiano nomine apud vulgus spoliare conantur. Sed hanc nostri jam pridem refellerunt ac nunquam non refellere parati sunt & multorum indubita-

Dit leerense ook, te weten dat niemant en vermag by dese woorden Christi, met welk hy selfs versekert, dat het Broot sijn Lighaam, en den Wijn besonderlijk sijn eygen Bloet is, van 't sijne jets by te voegen, met deselve te vermengen, of ook van deselve af te doen; maar dat men deselve maar blootelijk en eenvoudiglijk gelove moet geven, sonder of ter rechter of ter slinker-hant van deselve te wijken. En terwijl d'eenvoudige en ware meening van dese woorden door sommige uyt het Rijk van Bohemen, en 't Markgraafschap van Marnhern wierde tegen gesproken, en de gene, die 't aanging stil bleven sitten sonder deselve met de H. Schriften te beweren, en krachtelijk staande te houden; hebben d'onse maar eyndelijk de saak op haar genomen en met Gods Woort klaarlijk bevestigt, dat men dese woorden van onsen Salighmaker maar eenvoudichlijk moet geloven. 't Welk dan d'eenige oorsaak is geweest, waaromse noch tegenwoordich over dit stuk soo veel lasteringen, bespottingen, agterklap, en opentlijke schelt-woorden hebben te lijden. Al 't welk haar voornamelijk wordt aangedaan door tweederley slag van Tegenstrevers, die haar altijd den hatelijken naam van Ketters toevoegen. Namelijk de som-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

bitabili fide ac firmissimis argumentis ostenderunt, se nunquam, quales eos Adversarii faciunt, fuisse, esse nec Deo volente futuros. Sed quis bonus de quopiam Adversariis credat? Et nos cum in Fratrum doctrina ac religione exploratissima quæque habeamus, nihil horum, de quibus accusantur, nisi malorum fraudes & dolos reperimus. Quin & hoc omnibus constat, eos in multos, veritati & Sacramentis adversantes, sæpius scripsisse. Quidam rursus fanatici spiritus, in verbis Christi non manentes, hanc in nostris Sacræ Synaxeos confessionem, defensionemque summo odio prosequuntur. Panem namque & calicem Cœnæ, quam hic cum Paulo Dominicam *vocamus, verum Christi corpus & sanguinem esse pernegant. Atque hi nostros quibus cœperunt conviciis indesinenter perfundunt, eos propter hanc Cœnæ Dominicæ fidem ac confessionem Papismi fæces ac Bestiæ charactere signatos Idolatras, Antichristos, nunc Meretricem illam, de qua Johannes in Apocalypsi vaticinatur, & siquo graviori nomine possunt, appellantes. Et hoc genus maledictis ac blasphemiis eos criminari non cessant. Hæc omnia nostri Euangelii gratia, quod pro inimicis etiam deprecari jubent, patienter sufferunt.*

sommige geven voor, dat d'onse veel dingen met woorden anders uytspreken, alsse deselve van herten meenen, om datse haar Belijdenis niet geloven, diese evenwel oprechtelijk en met een goede meening doen, noch de Leere, daar in vervat, welke nochtans met de Schriftuur soo veel nader overeen-komt, alsse van de hare verder verscheelt. Se voegender noch by, datse lasterlijk spreken tegen 't H. Sacrament van 't Lighaam en Bloet des Heeren. Maar dit alles is maar een oude lastering der Priesteren, door welke sy d'onse by 't gemeyne volk van den naam van Christenen tragten te beroven. Dat meer is, d'onse hebben deselve al voor lange weerleyt, gelijkse daar toe ook noch altijd vaardig sijn, en met onverleggelijke geloofwaardigheyt van vele, en veel seer bondige bewijs-redenen bewesen, datse noyt sodanige sijn geweest en noch sijn, of imme: meer met Gods genade eenigsins sullen worden, alser die fijne luy hebben af willen schilderen. Waar is ook een eerlijk man, die jemant sal oordeelen op 't seggen van sijn tegenspreeker? Behalven dat wy selfs, daarwe beter als jemant weten, hoe 't met de Leer en Godsdienst van de gene, diese *Frati*, of Broeders heten, gelegen is, de minste van hare betigtingen soo ver van de waarheyt hebben bevonden te wesen, datse maar voor bedrog en listen der boose mensen konnen gehouden worden. Eyndelijk 't is ook aan yder een bekent, datse dikwils tegen verscheyde geschreven hebben, die tegen de Waarheyt en Sacramenten sich op quamen te werpen. Andere wederom, door een dolheyt verrukt en by Christi woorden geensins blijvende, haten in d'onse ten hoogsten dese hare belijdenis en verdediging van 't Heylige Avondmaal; door dien se namelijk seer stijf ontkennen, dat het Broot en den Drinkbeker van 't H. Nagtmaal, datwe met den Apostel Paulus *des Heeren Avondmaal* noemen, het ware Lighaam en Bloet van de Heere Jesus is. En dese en houden niet op, na datse eens begonnen hebben, d'onse met hare schelt-woorden te bejegenen, haar alleen om die selve oorsaak seer schandelijk uytmakende voor den droessem van 't Pausdom, voor soodanige, die met het teyken van 't Beest geteykent sijn, voor Afgodisse Anti-Christen, voor de Hoer, daar den H. Johannes in sijn Openbaring af heeft voorseyt, en voor al 't geen datse noch swaarder verder verdenken konnen. En dit quaatspreken en lasteren duurt soo sonder ent. Welk alles evenwel om 't Euangelies wil, dat ons gebiet voor de vyanden selfs te bidden, van d'onse met gedult kloekmoediglijk wordt verdragen.

Docent ad hæc, in hujus Sacramenti administratione nihil aliud faciendum esse, nisi, quod his clarissimis Christi verbis ostensum & præceptum est, qui Discipulis panem præbens ait; accipite, comedite; hoc est corpus meum. Et accepto poculo gratias egit ac dixit; bibite ex hoc omnes: hic est enim sanguis meus Novi Testamenti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum. *Ac ita juxta hoc Domini præceptum docent, corpus & sanguinem ejus promiscue ab omnibus sub utraque specie, quemadmodum ab eo seorsum & per se instituta & ordinata est & primitiva etiam Ecclesia hoc integro Sacramento usa est, sumi oportere. Quod siquis temerario ausu contra hanc Christi institutionem quippiam*

face-

Se leeren daar beneven, dat in de bediening van dit Sacrament niets anders en mach worden gepleegt, als 't geen in dese seer klare woorden van de Heere Christus is geboden en aangewesen, welke 't Broot aan sijne Leerlingen uytreykende, dit seyde; *Neemt, eet; dit is mijn Lighaam. En den Beker genomen hebbende, heeft hy gedankt, en dese woorden gebruykt; drinkt alle hier uyt: want dit is mijn Bloet des Nieuwen Testaments, 't welk voor vele vergoten word tot vergevinge der sonden.* Soo dat s' uyt dit gebot des Heeren dese leere trekken, te weten dat sijn Lighaam en Bloet onder bey de teykenen, gelijk ook elk van deselve in 't bysonder en op sig selven is ingestelt en beschikt geweest,

(de

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

facere attentarit, is in Chriſtum ejus autorem, ipſiuſque voluntatem, Scripturæ verbis expreſſam, peccat.

Inſuper Sacramentum hoc cum animi puritate, reverentia ac fide percipiendum docent, nec non imprimis & ſui ipſius probatione, quæ ut hic hominibus neceſſaria & utiliſſima eſt, ita & Chriſti gratiſſima, tu in Veteri Eccleſia Paulus docuit; probet autem, *inquiens*, ſeipſum homo & ſic de pane illo edat & de calice bibat. Nam qui edit aut bibit indigne, judicium ſibi ipſi edit & bibit, non dijudicans corpus Domini. *Et alibi*; vos ipſos tentate, num ſitis in fide; vos ipſos probate. Annon cognoſcitis voſmet ipſos, quod Jeſus Chriſtus in vobis eſt? niſi ſicubi reprobi eſtis. *Qui vero non prius in ſe deſcenderit, nec ſecum ante reputarit, qua fide, quove animo ad hoc Sacramentum accedat, is Sacramentum ipſum contumelia afficit, totamque hanc Chriſti ordinationem contemnit. Proinde qui Eccleſiis præſunt apud nos, neminem ad hoc Sacramentum admittunt, niſi quantum in eo eſt, ſe ante probet & excutiat, ſeque erga Sacramentum hoc reverenter gerat. Ubi vero Sacræ hujus Cœnæ communio fieri debet, juxta veteris Eccleſiæ morem de Chriſto ac morte ejus, de gratia, ſaluteque, per fidem interveniente illius ſanguine cunctis oblata, de immenſis bonis, quæ per fiduciam mortis ac ſanguinis ſui ipſe in credentibus operatur, concio fit. Et ſimul deinde cum toto cœtu populi præcationis fiunt. Miniſtri vero, Dominicæ Cœnæ verba referentes, plebem ipſam ad hanc fidem hortantur, ut corporis Chriſti præſentiam adeſſe credant, & procumbentibus interim in genua diſtribuunt. Plebs autem ipſa cum gratiarum actione ſumit, in hymnis & canticis ſpiritualibus beneficia Dei recolens; totam ſe in hoc impendit ac exſerit, ut juxta Chriſti verbum* hoc faciat in ejus commemorationem: *quod equidem ſic Paulus interpretatur*; quotieſcunque comederitis panem hunc & de poculo biberitis, mortem Domini annunciabitis, donec venerit.

(de Gront-kerk heeft ook dit heele Sacrament ſoo gebruykt) van yder een in 't gemeyn moet ontfangen worden. Ja dat al de gene, die door een lichtvaardige ſtoutheyt tegen deſe inſtelling van onſen Heylandt immermeer jets durven beſtaan, tegen den Heere Jeſus ſelfs, als den inſteller der ſelve, en ſijne H. Wil, in de Schriftuur ſoo duydelijk geopenbaart, ſich daar door niet weynig en komen te misgaan.

Voorders leerenſe noch, dat dit Sacrament met ſuyverheyt des gemoets, met eerbiedigheyt en gelove moet ontfangen worden, en wel voornamelijk naar een vlijtich onderſoek van ſijn eygen toeſtant; welke gelijkſe den menſe ſeer nootſakelijk en nut is, ſoo bevaltſe de Heere Chriſtus boven alle dingen. En ſoo heeft den Apoſtel in d'oude Kerk geleert; *Den menſe*, ſeyt hy ergens, *beproeve ſich ſelven, en eete ſoo van dien Brode, en drinke uyt den Drinkbeker. Want die onwaardichlijk eet of drinkt, eet en drinkt ſich ſelven het oordeel, 't Lighaam des Heeren niet onderſcheydende.* Soo ook op een ander plaats; *Beproeft u ſelven, of gy in den gelove ſijt, onderſoekt u ſelven. Of en kent gy u ſelven ſoo ver niet, dat gy weet of Ieſus Chriſtus in u is. 't En ſy gy anders eenichſins verwerpelijk ſijt.* Invoegen dat alle de gene, die niet eerſt in haar ſelven gaan, of by ſich ſelven eerſt overwegen, met wat geloof of gemoet ſy ſich tot dit Sacrament begeven, dit H. Geloofs-teyken een groote ſmaat aan doen, en 't hele geſchik van onſen Salichmaker daar door met de voet ſtooten. Waarom ook al de gene, die 't Kerk-gebiet by ons handelen, niemant tot dit Sacrament oyt laten naderen, voor dat hy van te vooren, ſoo veel als 't mogelijk is, ſich wel hebbe beproeft en onderſocht, en ontrent dit Sacrament ſich eerbiediglijk belove te dragen. En als het H. Avondmaal ſoo word uytgedeelt, worter na 't gebruyk van d'oude Kerk een Kerk-redening gedaan aangaande onſen Heylant, ſijnen doot, de genade en ſaligheyt door 't geloof, by tuſſen-komen van ſijn bloet, elk een aangeboden, en al de groote weldaden, die hy ſelfs door 't vertrouwen op ſijn doot en bloet, in de gelovige komt uyt werken. Te gelijk wordender ook van de hele vergadering der gemeente gebeden gedaan. Ondertuſſen vermanen de Leeraars door 't verhaal van de woorden des H. Avondmaals ſelfs alle 't volk daar toe, datſe toch willen geloven de tegenwoordigheyt des Lighaams Chriſti, en geven haar ſoo, daar s' op haar knyen leggen, het H. Sacrament des Nagtmaals. 't Welk dan ook van 't ſelve met dankbaarheyt wort ontfangen, als 't welke door H. Liederen en Lofſangen de weldaden Godes by ſich ſelven overweegt, en daar op met alle naarſtigheyt uyt is, en toeleyt, datſe het alles na de woorden Chriſti moge doen, dat is alleen tot ſijnder gedagtenis: 't welk den H. Paulus aldus verklaart: *Soo dikwils alsge dit Broot zult eten, en uyt dezen Drinkbeker zult drinken, zoo verkondigt den doot des Heeren tot dat hy komt.*

XIV. HOOFT-LIT.

Van de Kerkelijke Magt, of Sleutels.

ET hic docent, ut credatur, Claves a Christo Ecclesiæ traditas esse, de quibus ipse ad Petrum pro omnibus ait; tibi dabo claves Regni Cœlorum. *Has autem esse administrationem Christi, Ecclesiæ, ejusque Ministris traditam, quæ in ea ad præsentem usque diem perseverat, nec finem acceptura est ante mundi consumptionem. Hujus administrationis munus & autoritas ex Christi mandato & officio, ut divinæ referunt literæ, est in Ecclesia scelerosos & impœnitentes corrigere ac ligare eisque Regnum Cœlorum claudere, hoc est a Christo, Ecclesiæque usu & participatione excludere; & e contra vere pœnitentes absolvere, in conscientia tranquillos reddere, in spe certa salutis ac fide collocare, sicque eis Regnum Cœlorum aperire & adversus omnes tentationes ac illius Hostis assultus, tirriculamenta & præstigia instruere ac roborare. Id vero non sua potestate & arbitrio, sed tanquam Dispensatores Mysteriorum Dei, Ministri ac servi, Christi autoritate, ejus Verbo & Sacramentis facere debent. Munus namque illis ac officium suum committens Dominus ita ait Johann. c.* 20. sicut misit me Pater ita & ego mitto vos. Accipite Spiritum Sanctum. Quorumcunque remiseritis peccata, remittentur eis; quorumcunque retinueritus, retenta sunt. *Et hic Clavium usus autoritas in incestu illo Corinthi declarata est, quoniam Paulus ipse in ferdicto Domini una illic cum Ecclesia excommunicavit ac Satanæ tradidit, qui hoc scelus admiserat: rursus ubi Dei beneficio resipuisset, absolvit & in Ecclesiæ, Sacramentorumque communionem recepit. Hoc itaque pacto ei Regnum Cœlorum reclusit.*

HIer leerense voornamelijk, datmen moet geloven, dat de Sleutels van den Heere Jesus aan de Kerk sijn gegeven, als van welke hy selfs tot Petrum, in plaatse van haar alle, dese woorden heeft gesproken: *Ik zal u geven de Sleutels van het Koninkrijke der Hemelen*; en dat deselve sijn een bedieninge Christi, gegeven aan de Kerk en hare Dienaren, dewelke tot op den huydigen dag in deselve nog volhert, en voor het eynde der Wereld noyt op sal houden. 't Ampt en Magt van dese bedieninge leyt hier voornamelijk in, datse na 't getuygenis van de H. Bladeren, volgens 't gebod en uyt den name van de Heere Christus, de godlose en onboetvaardige, alsser in de Kerk gevonden worden, berispen, en inbinden, en 't Koninkrijk der Hemelen voor deselve sluyten, dat is, deselve afsnijden van 't genot en deelschappye met Christus en sijne Kerk; en aan d'ander sy d'oprechte boetvaardige vry-spreken, in haar gemoet volkomelijk geruſt stellen, haar een wisse hoop en geloof van saligheyt geven, 't Koninkrijk der Hemelen haar soo vervolgens openen, en eyndelijk tegen alle versoekingen aanvallen, vervaringen en bedriegeryen van dien vyant afvaardigen, en na behooren sterken. 't Welk dan ook geensins uytter eygen wil en magt, maar alleenlijk voor soo veelse sijn uytdeelders der verborgentheden Gods, en Kerk-Leeraars, of Dienst-knegten des Heeren Jesu, van deselve door sijn Woort en Sacramenten gedaan kan worden. Want alsser de Heere dese haar ampten opleyt, gebruykt hy Johan. 20. alleen dese woorden: *Gelijk als de Vader my gezonden heeft, zoo zend ik u ook. Ontfangt dan den H. Geest. Wiens zonden gy ook vergeven zult hebben, dien zullenze vergeven blijven; en wiens zonden gy gehouden zult hebben, dien sijnze gehouden.* En van 't gebruyk en magt van dese sleutelen, hebben wy een voorbeelt en verklaring ontrent die bloetschande van Corinthen, terwijl den H. Paulus selfs den genen, die dat feyt daar hadde bedreven, uyt kragt van het verbot des Heeren, met de Kerk van die plaats, heeft in den ban gedaan, en aan den Satan overgegeven: en als hy in tegendeel door Gods genade berou hadde gekregen, heeft hy hem alles weer quijtgescholde, en in de gemeenschap der Kerk en Sacramenten aangenomen. Soo dat hy hem ook op dese wijse 't Koninkrijk der Hemelen weer heeft geopent.

Docent item, quod Claves Domini, seu hæc Clavium administratio & potestas primo præfectis & Ministris Ecclesiæ, deinde etiam cuique Christiano cœtui, ut maxime pauci in eo fuerint, concessa & tradita est, ut Domini verba clare testantur: amen dico vobis; quæcunque alligaveritis super terram, erunt ligata in cœlo. Ubi enim sunt duo, vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.

Se leeren insgelijx, dat de Sleutels des Heeren, of dese magt en bedieninge der Sleutelen, eerstelijk en voornamelijk aan de Hoofden en Leeraren der Kerk is toegestaan en gegeven, daar na ook aan alle Christelijke vergaderingen, hoe kleyn ook deselve van getal mogten wesen, gelijk de woorden van onsen Saligmaker seer klaar daar over leggen: *Voorwaar seg ik u, al 't gene gy op der aarden sult gebonden hebben, sal in den Hemel gebonden wesen: want waar der twee of drie in mijnen naam sijn vergadert, daar ben ik in het midden van haar.*

Post hæc docent, quod quisquis his Clavibus, quoties opus habuerit, per Sacerdotem Ecclesiæ, cui ascrip-

Voorders leerense noch, dat al de gene, die door een Priester van de Kerk, daar hy onder hoort, soo

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſcriptus eſt, utatur, tam certo ſibi credat virtute Clavium remitti peccata, quam ſi a præſente Domino abſolutionem acciperet; cum Sacerdos Domini officium gerat & ab eo hanc autoritatem traditam habeat, quemadmodum ipſe in Johanne dicit; quorumcunque remiſeritis peccata, *&c. ac iterum*; qui vos audit, me audit: *rurſum*; qui vos accipit, me accipit & qui vos ſpernit, me ſpernit.

ſoo dikwils als 't noot doet, deſe Sleutels gebruykt, geloven moet, dat al ſijne ſonden uyt kragt van deſelve ſoo ſeker ſijn vergeven, als of hy van God ſelfs quijtſchelding der ſelve hadde, terwijl ſoo een Kerk-leeraar Gods plaats daar in bekleet, en al die ſijne magt van den ſelven ontleent, gelijk wy deſe ſijne woorden daar over hier boven uyt den H. Johannes al hebben aangetrokken: *Wiens ſonden gy vergeven ſult hebben*, eſv. Soo ſeyt hy ſelfs nog ergens anders; *Al die u hoort, hoort my*, en wederom; *Al die u ontfangt en aanneemt, die neemt my aan, en al die u verwerpt en veragt, die veragt my.*

Admonent etiam, ut, qui in Eccleſiæ Miniſterio ſunt, his Clavibus duntaxat juxta ordinationem & voluntatem Chriſti, Verbo ejus retectam; non autem, ut ipſis collibitum fuerit ex propenſione animi ſui, utantur, ne propheticum illud compleatur in eis: at nunc ad vos mandatum hoc, o Sacerdotes, ſi volueritis ponere ſuper cor, ut detis gloriam nomini meo, ait Dominus exercituum. Mittam in vos egeſtatem & maledicam benedictionibus veſtris & maledicam illis, *&c.*

Dit voegen s' er eyndelijk tot een ernſtige vermaning by, dat de gene, die in ſulken dienſt van de Kerk ſijn, deſe Sleutelen alleenlijk na den wil en inſtelling van de Heere Chriſtus, gelijk die in ſijn H. Woort ſtaat geopenbaart, maar vermogen te gebruyken, geenſins na haar eygen welgevallen of drift van haar gemoet, op dat dit ſeggen van den Propheet op haar niet gepaſt en moge worden: *Dit gebot raakt u nu, ô Prieſters; ſoo gy dit niet en wilt ter herten nemen, te weten dat gy mijnen naam verheerlijkt, zeyt de Heere der heyrſcharen, zal ik u armoede toeſenden, u zegeningen vloeken, en den geenen met vervloeking ontmoeten*, eſv.

XV. HOOFT-LIT.

Van de Menſſelijke overleveringen.

HUmanus *Traditiones, ritus & conſuetudines, quæ nihil pietati adverſantur, in publicis conventibus ſervandas docent, quemadmodum monet Apoſtolus*; omnia decenter (*in Eccleſia videlicet*) & ſecundum ordinem fiant. *Alibi:* ſtate & tenete inſtitutiones, quas didiciſtis ſive per ſermonem, ſive per Epiſtolam noſtram.

HIer is haar eerſte gevoelen, dat alle menſelijke overleveringen, gebruyken en gewoonten, die met de godvrugtigheyt in 't minſte niet en ſtrijden, in d'openbare by-een-komſten onderhouden moeten worden, als den Apoſtel ergens vermaant; *Alles moet* (in de Kerk) *gevoeglijk en bygeſchik geſchieden*: en elders ook; *Volhert en hout u aan de leer of inſettingen, die gy of uyt onſe redeningen, of brief hebt geleert.*

Verum hujuſmodi traditiones, ritus aut cerimonias, quæ Chriſti gloriam atque adeo gratiam obſcurant, plebem a veritate & fide abducunt ac retrahunt, divinis præceptis æquantur aut præferuntur, aut earum nomine, ſiquis illa tranſgreditur, Verbi Dei ſincerum uſum relinquat, vitari & rejici docent. Scribas enim & Phariſæos, harum Traditionum obſervantes, dure arguit Dominus apud Marcum cap. 7. bene vaticinatus eſt Jeſaias de vobis Hypocritis, ſicut ſcriptum eſt; populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe eſt a me: in vanum autem me colunt, docentes doctrinas, præcepta hominum. Nam omiſſo præcepto Dei tenetis conſtitutiones hominum. *Et Paulus etiam hujuſmodi traditiones caveri vult Col.* 2. videte, nequis ſit, qui vos deprædetur per Philoſophiam & inanem deceptionem juxta conſtitutionem hominum, juxta elementa mundi & non juxta Chriſtum. *Hoc equidem & Canones tradunt Diſt.* 8. *præſertim autem* 11. *cap.* Conſuetudinem, *ubi ſic ſcriptum legimus*; conſuetudinem laudamus, eam tamen, que contra fidem Catholicam nihil uſurpare, dignoſcitur. *Quamobrem noſtri eos ritus tantum & traditiones, quæ fidem, cultum Dei, aliaque bona inter fideles provehunt, aluntque, concordiam & pacem inter popu-*

In tegendeel houden s' ook te gelijk, datmen ſoodanige overleveringen, gebruyken of plegtelijkheden, die d'eer en vervolgens ook de genade Chriſti verduyſteren, 't volk van de waarheyt en 't geloof afleyden, en te rugge houden, die in gelijke, ja by wijlen in hooger agtinge worden gehouden, als Gods Woort ſelfs, of door welkers overtreding het ware gebruyk van Gods Woort gehouden word verloren te worden, datmen alle diergelijke moet mijden en verwerpen. Namelijk de Heere ſelfs beſtraft de Schrift-geleerden en Phariſeen ſeer hart in den Euangelie Marci, op het VII. Capittel, over 't houden van ſulke menſelijke inſettingen, als hy deſe reden daar tegen haar voert: *Wel heeft de Propheet Ieſaïas van u geveynſde voorſeyt, gelijk geſchreven is; dit volk eert my met de lippen, maar haar herte hout hem verre van my. Dog te vergeefs eeren ſy my, leerende leeringen, die geboden der menſen ſijn. Want nalatende het gebot Gods hout gy d'inſettingen der menſen.* Den H. Paulus wil ook uytdrukkelijk in ſijn Brief aan de Col. 2. datmen ſig voor ſulke overleveringen wel wagte: *Siet toe*, ſeyt hy, *dat niemant u als eenen roof vervoere door de Philoſophie en ydele verleydinge, na de overleveringe der men-*

populum conciliant & retinent ac politiam & harmoniam quandam constitunt, quoscunque tandem alitores habeant, synodum, Pontificem, Episcopum aut alium quemvis, servandas docent. Nulli siquidem in illarum autoribus offendi debent, quo minus, si nihil habent incommodi, eas observent. Summe tamen cavendum est, ne nos a gravioribus, magisque principalibus rebus abstrahant. Etenim per omnia humanis divina præferenda sunt. Ad hæc enim præcipue referendus est animus, nihil interim morantes Traditiones, siquid impietati ancillentur. Nam & Judæorum Primores, qui suis Traditionibus divina præcepta posthabebant, Christus sic in Euangelio increpat: reliquistis, quæ graviora sunt legis, judicium, & misericordiam ac fidem, hæc oportuit facere & illa non omittere. *Et quidem multi hodie apud nos veteres ritus Ecclesiastici adhuc retinentur, ut pote jejunia quædam, condictæ ac præstitutæ feriæ, quibus, ut sacris intersit, populus conveniat; matutinæ & vespertinæ præcationes, dies Dominicus, festi dies Christi Nativitatis, Passionis, Resurrectionis, &c. Præterea Sanctorum memoriæ celebrantur, ut beatissimæ Virginis, Apostolorum & aliorum item; sed eorum præsertim, quorum Scriptura meminit. Hæc autem omnia apud nos Verbi & cultus divini gratia fiunt. Quanquam etiam nostri non omnium ritus ac mores servant; quod neque fieri potest, neque, ut ubi ubi in omnibus Ecclesiis idem ritus & ceri moniæ serventur, necessarium est. Nullo tamen bono, pioque ritui adversantur, nec adversari animus est. Etsi hujusmodi ritus nonnulli non perinde necessarii videantur, modo tamen nihil opsint pietati, nec quicquam fidei, quæ una & justificat & beatos reddit, detrahant, non rejiciendos putant.*

Itidem docent, quod multis Traditionibus, ut olim sub Mose, non est gravanda Ecclesia. Nam id & Apostoli fieri vetuerunt, ut ad quosdam, observationem

mensen, na d'eerste beginselen der Wereld, ende niet na Christum. Waar mede ook over-een-stemmen de Regel-schriften van de Kerk, in welke wy dist. 8. en voornamelijk op het XI. Capittel. *Consuetudinem* tot dit volgende, dese saak lesen: *Wy prijsen het gebruyk der Kerken, wel te verstaan als het sodanig is, dat het tegens het algemeyn geloof niet en wort bevonden eenichsins aan te stooten.* En even om al dese redenen houden d'onse met regt staande, dat sulke gewoonten en overleveringen, die 't Gelove, den Gods-dienst, en andere goeden onder de gelovige komen voort te setten, en te voeden, de vrede en eendragt in de gemeente brengen en bewaren, of eyndelijk eenig staat-geschik en onderlinge over-een-stemming in deselve veroorsaken, moeten onderhouden en naargekomen worden; wie 't ook mogt wesen, 't sy Kerkenvergadering, Paus of eenig ander Bisschop, die deselve eerst heeft ingestelt. Want haar eerste vinders en konnen soo grote ergernis niet geven, dat het haar sou konnen beletten deselve in waarde en gebruyk te houden, soo s' anders maar geen ongelegentheyt meer mede en sleepen. Hier moet men evenwel ten hoogsten wel sorg voor dragen, dat s' ons noyt van nootsakelijker of gewigtiger dingen af trekken. Altijt en overal moet het goddelijke boven 't menselijke geschat worden en geagt. 't Gemoet moet sich voornamelijk op het goddelijk leggen, en dan d'overleveringen gelijkelijk den schop geven, alsse de goddeloosheyt ten dienst willen staan. Want de Heere Jesus berispt alsoo in den Euangelio de Overheden van 't Joodse volk, om datse Gods geboden veel minder agten als haar insettingen der Ouden; *Gy sijt*, seyt hy, *naarlatig ontrent de gewigtigste dingen der Wet, als daar sijn geregtigheyt, barmhertigheyt en gelove. Dese dingen mogt gy wel doen, maar d'ander moest gy altijd niet laten.* 't Is waar, by ons sijn ook noch wel verscheyde oude Kerkelijke gebruyken tegenwoordig in wesen, als daar sijn eenige Vastel-dagen, ingestelde en gesette tijden, op welke 't volk wegens sijn Gods-dienst by een is komende, Ogtent- en Avont-gebeden, den Sondag, de Heyligdagen van Christi Geboorte, Lijden, Opstandinge, esv. mitsgaders de Vier-dagen van de gedagtenissen der Heyligen, als daar sijn de salige Maagt Maria, de H. Kruys-gesanten, en andere meer, dog wel voornamelijk al de gene, die in de Schriftuur eenigsins sijn bekent. Maar dit alles blijft by ons maar op de been, om dat het Gods Woort en den Gods-dienst eeniger-maten schijnt te helpen. En daarom en hebben ook alle wijsen en plegtelijkheden by ons geen plaats, te meer, alsoo 't onmogelijk en onnoodig is, dat overal in alle Kerken, een en 't selve gebruyk in swang ga. Evenwel en hebben wy ons ook noyt gekant tegens goede en godvrugtige uytwendigheden, en meynen in tegendeel nooyt van die meyning te worden. Ja schoon sommige van deselve soo hoog nodig niet en schijnen, soo houdense nochtans, dat mense niet en mag verwerpen, alsse slegs de godsaligheyt niet nadeelig en sijn, of ook 't gelove, 't welk den mens alleen regtvaardig en salig kan maken.

Se leeren insgelijx, dat de Kerk met veel overleveringen, als eertijds eens ten tijde van Moses, tegenwoordigh niet en moet overladen worden.

Want

nem Legalium urgentes, *Petrus in Actis dixit*: quod tentatis Deum, ut imponatur jugum ſuper cervices Diſcipulorum, quod neque patres noſtri, neque nos portare potuimus? *Et alicubi Paulus*; videte, *inquit*, ne jugo ſervitutis implicemini. *Chriſtus quoque Traditionum mole onerantibus populum ſeverius interminatus eſt*, *dicens*; & vobis Legiſperitis væ, quia oneratis homines oneribus, quæ portare non poſſunt.

Ad hæc docent, humanas Traditiones pro inviolabilibus ac æternis legibus non haberi oportere; verum quemadmodum certis ac juſtis Cauſis feruntur, ita etiam aliis cauſis ac rebus exortis & diverſum monentibus licere eas abſque peccato violare. Etenim Apoſtoli Traditiones Seniorum tranſgrediebantur, cum illotis manibus edebant panem, nec iterum cum cæteris jejunabant: at utrobique tamen, cum excuſentur a Chriſto, ſine peccato erant. Ac rurſum in Primitiva Eccleſia Apoſtoli, cum aliis Sanctis unanimiter congregati, per Spiritum Sanctum, ut fideles ſe ab idolothytis, ſanguine & ſuffocato abſtinerent, *decreverunt; poſtea autem ceſſantibus iis, ob quæ id tum ſanciebatur, ceſſat & præceptum.*

Docent deinceps, ne ob cerimoniarum, conſuetudinum & rituum diſcrimina, quæ in variis Eccleſiis inter Chriſtianos videre eſt nec reclamant aut officiunt pietati, alii in aliis offendantur, aut ſe viciſſim contemnant oderint & perſequantur, neu etiam ſectas aut ſeditiones excitantes ſe ab Eccleſiæ unitate alienent & diſtrahant; cum nunquam in Eccleſiis eædem fuerint, nec nunc quoque ſint. Quod quidem etiam & Patrum Decreta palam oſtendunt Diſt. 12. Scit. Scit Sancta Romana Eccleſia, quod nihil obſunt ſaluti credentium diverſæ pro loco & tempore conſuetudines, ſi illis Canonica non obſtat autoritas. *Cuique autem in Eccleſia ad pacem conſcientiæ ſuffecerit, ſi uno omnes Chriſti fideles ſpiritu præditi ſint, hoc eſt ſi in doctrines & fide conſentiant.* Qui enim Spiritum Chriſti non habet, *ut Apoſtolus dicit*, hoc non eſt ejus, *qualeſcunque tandem ritus, cerimonias aut traditiones obſervet. Qui ergo ſunt Chriſti tanquam unius corporis membra, ſe invicem fovere ac juvare debent & ſufferre per charitatem, citra quam, ut Paulus ait*, nihil, quod in ſalutem cuipiam ceſſurum ſit, effici poteſt.

Want de H. Apoſtelen hebben dat ook verboden, dat Petrus tot ſommige, die op 't onderhouden der Wet vry wat ſterk aandrongen, in de Handelingen der Apoſtelen is gedwongen te ſpreken: *Wat verſoekt gy God, om een jok op den hals der Leerlingen te leggen, het welk nog onſe Vaders, nog wy en hebben konnen dragen?* en Paulus ergens aldus: *Siet toe, dat gy dan 't jok der ſlavernye niet weer vaſt en raakt.* Onſen Heylant ſelfs dreygt ergens de gene wel ſtrengelijk, die 't volk onder een laſt van inſettingen deden bukken: *Wee u*, ſeyt hy, *gy Schrift-geleerde, om dat gy den menſen laſten oplegt, dieſe nimmermeer ſullen konnen dragen.*

Voorders leerenſe noch, dat de menſelijke inſettingen noyt en mogen gehouden worden voor eeuwige en onverbreekbare Wetten; maar dat, gelijkſe uyt ſekere en billijke oorſaken worden ingeſtelt, ſy van gelijken by gelegentheyt, en als eenige nieuwe voorvallen dat maar en eyſſen, ſonder eenige ſonden mogen worden overtreden. Te weten, ſoo handelden eertijds d'Apoſtelen met de Joodſe, wanneerſe met ongewaſſen handen de ſpijs durfden aantaſten, en ook ſoo net met d'andere niet wilden vaſten, ſonder evenwel in 't een, of 't ander eenige ſonde te begaan, door dienſe van de Heere Jeſus ſelfs ontrent die beyde wierden verontſchuldigt. Soo hebben insgelijx d'Apoſtelen, met andere Heylige eenſtemmelijk vergadert, door den H. Geeſt in d'eerſte Gront-kerk beſloten, *Dat de gelovige van dien tijd ſig ſouden hebben t' onthouden van 't verſtikte, van 't bloet, en van 't gene den afgoden is geoffert.* Welk gebod daar na evenwel heeft opgehouden, ſoo dra die dingen waren weggenomen, die oorſaak waren geweeſt van ſijne beraming.

Eyndelijk trekkenſe uyt deſen allen deſe leer tot beſluyt, dat d'een aan d'ander niet en mag geërgert worden, veel min datſe malkanderen ſouden veragten, haten of vervolgen, wegens eenig verſchil van plechtelijkheden, gewoonten of gebruyken, die doorgaans onder de Chriſtenen in verſcheyde Kerken gevonden worden, te meer, alſooſe tegen de godſaligheyt niet aan en ſtooten, of aan deſelve eenigermaten ſchandelijk ſijn. Veel min mogen dan ook eenig oproer en ſcheuringen wegens deſelve worden veroorſaakt, waar door men ſig van d'eenigheyt der Kerke komt te verwijden en af te ſcheyden, vermits een en deſelve plegtelijkeden nimmermeer in alle Kerken hebben geweeſt, nog tegenwoordig ook konnen ſijn. Soo leſen wy in de *Decreten*, of Beraam-ſchriften der H. Oudvaderen, datſe 't ſelve klaarlijk bewijſen, diſt. 12. Hoofstuk; *Scit: de Roomſe Kerk*, ſtaat er, *weet ſeer wel, dat de Kerkelijke gebruyken, na tijd en plaats verſchelende, geenſins ſchade konnen doen aan de ſaligheyt der gelovige, ſooſe uyt kragt van de Regel-ſchriften ſlegs niet en ſijn bepaalt.* Dit moet dan in de Kerk tot ruſt van yders gemoet genoeg weſen, dat alle de gelovige met den ſelven Geeſt Chriſti ſijn begaaſt, dat is, datſe aangaande de leer en 't geloof met volkomen gelijkſtemmigheyt met malkanderen over-een-komen (*want wie de Geeſt Chriſti niet en heeft*, ſeyt ergens den Apoſtel, *die en komt aan hem niet toe*) hoe ſeerſe ontrent dat ander ſtuk van den anderen ook mo-

gen verschelen. Invoegen dat de gene, die onsen Heylant soo toekomen, malkanderen als leden van een lighaam, moeten koesteren, helpen en uyt liefde verdragen, *sonder welke*, na 't seggen van den H. Paulus, *niets tot saligheyt kan uytgewerkt worden.*

XVI. HOOFT-LIT.

Van de Wereldlijke Magt.

Docetur hic quod nos juxta Scripturas, quod sublimior potestas, seu Magistratus secularis, Dei ordinatio sit, ut in iis, quæ politica & temporaria sunt, populus regatur. De hoc illustris est Pauli locus; non enim est potestas, nisi a Deo; quæ vero sunt potestates, a Deo ordinatæ sunt.

Docent ad hac, ut, qui in potestate sunt, publico munere, magistratuque funguntur, quemcunque gradum teneant ose non suum, sed Dei opus agere sciant, quodque is eorum, aliorumque Dominus & rex summus sit, cui etiam quod dispensationis suæ rationem in supremo die reddituri sunt, meminisse oportet. Et hac sententia multis verbis apud Philonem, tum alias quoque tractatur; monentque, ut Magistratus loci hujus Psaltæ subinde recordentur: & nunc, reges, intelligite, eradimini, qui judicatis terram. Servite Domino in timore & exultate ei cum tremore. Apprehendite disciplinam (*seu* osculamini filium, *Christum videlicet, regem omnium & judicem summum*, cum affectu) nequando irascatur Dominus & pereatis de via, cum exarserit in brevi ira ejus. Beati omnes, qui confidunt in eo.

Insuper eos, qui Magistratum gerunt, beneficos esse hominibus oportere docent, ut ipse Dominus ait; qui in alios potestatem habent, benefici vocantur. *Sunt autem Magistratuum partes ac munus omnibus ex æquo jus dicere in communem omnium usum sine personarum acceptione, pacem & tranquillitatem publicam tueri ac procurare, de malis ac facinorosis, hanc interturbantibus, pœnas sumere, aliosque omnes ab eorum vi & injuria vindicare. Certum est enim, Magistratus servire Deo, ejusque opera tractare, cum & Dii vocentur; ideoque, ut ejus voluntatem faciant, admiti debent. Nam & Paulus* Magistratus Dei ministros *appellat &* ad malorum vindictam, ad laudem vero bonorum positos esse, *dicit.*

Docent quoque, Verbo Dei præcipi, ut omnes sublimi-

Hier wort van d'onse, volgens de Schrift geleert, dat de hooger Magt of de Wereldlijke Overheyt, een instelling van God is, op dat het volk in tijdelijke en staats-belangende saken rechtvaardiglijk na behooren bestiert moge worden. Daar over hebben wy een voortreffelijke plaats van den Apostel Paulus: *Daar en is geen magt, of si komt van God, en de magten, die der sijn, sijn van God ingestelt.*

Daar by leerense, dat al de gene, die met eenige magt of hoge ampter sijn versien, of anders ook in den Raad sitten, op wat voor trap van waardigheyt sy mochten geklommen wesen, voorseker moeten weten, datse niet haar eygen, maar Gods werk werken, als welke alleen een Heer en opperste Koning is van haar en alle andere; en datse vervolgens vry mogen denken, datse ten laatsten dage van al haar bedrijf aan den selven eens rekening sullen moeten geven. Dit gevoelen wort in 't brede selfs by Philo en andere meer gevonden, welke te gelijk de sodanige vermanen, datse dese plaats van den Koninklijken Sanger in Israël sich toch dikwijls willen in gedachten brengen: *Nu dan, gy Koningen, handelt verstandiglyk, laat u tugtigen, gy Rigters der aarde. Dient den Heere met vreese, en verbeugt u met bevinge. Ontfangt de tugt en onderwijsinge* (of) *kusset den Sone*, (namelijk de Heere Christus, de Koning en opperste Rechter van alle, met ongemene genegentheyt en liefde) *Op dat de Heere niet en toorne, en gy op den weg vergaat, wanneer sijn toorn maar een weynig soude branden. Wel geluksalig sijn alle die op hem vertrouwen.*

Se leeren ook, dat de gene, die 't ampt van Hoog-overigheyt bekleden, goetdadig moeten wesen tegen alle mensen, gelijk dat duydelijk van de Heeren is geboden: *Die magt over andere hebben, moeten weldadig wesen.* En hier in leyt wel voornamelijk haar heele pligt, datse aan yder een naar eys van saken recht doen, de gemeyne rust en vrede tot nut van allen en een ygelijk, sonder jemant aan te sien, uytwerken en bewaren, de boose en misdadigers, die deselve nu en dan stooren, met rechtvaardige straffen in den toom houden, en alle andere van haar gewelt en verongelijkingen soo tragten te bevryden. Want het is ongetwijfselt, dat d'Overigheyt God so dient, en daar door sijn werk doet, door dierse selfs Goden worden genoemt, en vervolgens ook daar op voornamelijk uyt moeten wesen, datse sijnen wil in alles naukeuriglijk involgen. Ja den H. Paulus vereert deselve met den eer-naam van *dienaresse Gods*, en seyt datse gestelt is tot *lof der goeden, en als een wreekster tot straffe den genen, die quaat doet.*

Hier beneffens houdense noch in Gods geboden

blimioribus potestatibus per omnia subdantur, in his tamen, quæ Deo, ejusque Verbo non adversantur; primum vero Regiæ Majestati tuæ, deinde quibuscunque aliis etiam, in eminentia & Magistratu constitutis, tum bonis, tum indignis ac malis: utque illos cuncti eorum in locis ditionibus, aliisque, pro gradu & officio suo quemque honore afficiant & revereantur, omne debitum illis, persolvant, censu ac tributa, ut quisque tenetur, sic pendat.

den voorgeschreven te sijn, dat alle mensen de Magten over haar gestelt, onderworpen moeten wesen (soo nochtans, datse daar door tegen God, of sijn woord nooyt moeten komen aan te lopen) en d'onse wel voor eerst aan uwe Koninklijke Grootmagtigheyt, daar na aan al de gene, wie 't ook eenichsins soude mogen wesen, die in eenige Overheyt of Vroetschap sijn gestelt, soo wel den goeden, als den quaden: en datse deselve elk in hare plaatsen en gebiet, of selfs ook daar buyten, na haar waardigheyt en ampt, met behoorlijke eer moeten ontmoeten en dienen, alle schuldige pligten by haar afleggen, en alle tol en schattinge, diese schuldig sijn, voor deselve willig op brengen, en aan haar betalen.

Quod autem attinet eas res, quæ animarum, fideique & salutis sunt, docent, tantum Dei Verbo, ejusque ministris audiendum esse, ut Christus ipse ait; reddite, quæ sunt Cæsaris, Cæsari & quæ sunt Dei, Deo.

Se voegen daar noch by, datmen belangende de saken, die de ziel, 't geloof en saligheyt raken, Gods Woort, en sijne Dienaars alleen moet gehoor geven, gelijk onsen Saligmaker dat selfs ergens seyt; *Geeft den Keyser, dat des Keysers is, en Gode, dat Godes is.*

Siquis autem ipsos ad ea, quæ in Deum sunt, cum Verboque ejus, quod in æternum manet, pugnant & reluctantur, cogere velit; Apostolorum exemplo, qui sic Hierosolymis Magistratui responderunt, utendum docent: obedire oportet, *inquiunt illi*, magis Deo, quam hominibus.

Ten laatsten leerense dit ook, dat, soo wanneer haar jemant met gewelt sou willen brengen tot het begaan van sulke daden, die t'eenemal souden strijden tegen God en sijn eeuwig-blijvende Woort, sy sig als dan hebben te schikken na 't voorbeelt der Apostelen, die den Kerkelijken Raad van Jerusalem in diergelijke gelegentheyt dit antwoort gaven: *Wy moeten Gode eer gehoorsamen als den mensen.*

De hoc etiam & Patrum instituta exstant & habetur Dist. 11. qu. 3. c. Si Dominus; Si Dominus jubet ea, quæ non sunt contraria, vel adversa Sacris Scripturis, subjiciatur domino servus; sin autem contraria præceperit, magis obediat spiritûs, quam corporis Domino. *Et infra*: Si bonum est, quod præcepit Imperator, jubentis exsequere voluntatem; sin malum, responde: Deo obedire oportet magis, quam hominibus.

Hier over hebben wy ook de geboden der H. Oudvaders, welke Dist. 11. qu. 3. cap. *Si Dominus*, aldus luyden: *indien den Heer soodanige dingen gebiet, die niet strijdig en sijn met de H. Schrift, soo is de knegt gehouden sijn Heer te gehoorsamen; maar soo het tegendeel van dien waar is, moet hy den Heer der ziele eer onderdanig sijn, als den Heer des lighaams*: en wat lager aldus: *Soo 't billijk en goet is, dat de Keyser u gebiet, konje sijnen wil wel nakomen; maar soo 't quaat is, moet gy hem antwoorden: men moet Gode meer gehoorsaam sijn, als den mensen.*

XVII. HOOFT-LIT.

Van 't Aanroepen der Heyligen.

Initio docent, quod post creatos homines nullus eorum unquam exstitit, nec nunc quoque est, nec aliquando futurus est, qui suis viribus, meritis, studiis & operibus Sanctus sit aut justus, ut Moses scribit; nullus apud te per se innocens est. *Et beatus Job: quid est homo*, ut immaculatus sit & justus appareat natus de muliere? Ecce inter Sanctos ejus nemo immutabilis & cœli non sunt mundi in conspectu ejus; quanto magis inutilis homo, qui bibit quasi aquam iniquitatem? *Ed ad unum omnes nos natura & a prima statim origine peccatores esse, Scripturis convincimur, Ps. 13.* Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt, &c. *Quidquid autem in Sanctis bonorum est, Dei largitati & gratiæ acceptum ferendum est. Nam quod Sancti, Deoque grati sint, illis citra omne meritum divinæ tantum voluntatis sorte contingit. Etenim Deus ex mera & inenarrabili gratia, divitiisque bonitatis suæ ob æterno ad fruendam cum Christo gloriam, quos voluit, elegit, qui redemptionem, justitiam & remissionem pec-*

Hier leerense voor eerst, dat'er na de Scheppinge der Werelt noyt jemant gevonden is geweest, nog is, of immermeer sal worden, die door sijn eygen kragten, verdiensten, besigheden of werken heylig, of rechtvaardig kan wesen, vermits den H. Moses ergens aldus schrijft: *niemant is door sig selven by u onschuldig.* Den H. Job heeft'er dese woorden over: *Wat is den mense, dat hy onbevlekt soude sijn, en de gene, die van vrouwen geboren is, dat hy sig selven regtvaardig sou agten? Siet daar en is niemant van sijne Heylige sonder verandering, ende Hemelen selfs en sijn niet reyn in sijnen oogen, en wat sou dan een onnut mense wesen, die d'ongeregtigheyt indrinkt als water?* Jawe worden door de heele Schrift overtuygt, dat wy uyt den aart, en met dat wy ter Werelt komen, tot een toe alle sondaren sijn: *Se sijn*, staater in den 13. Psalm, of Kerk-sang, *alle gelijkelijk afgeweken, se sijn te gelijk onnut geworden*, esv. Invoegen dat al 't goet dat de Heylige verselt, Gods miltheyt en genade

moet

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

peccatorum & propitium Deum habent per ſanguinem Chriſti; Cujus gratia per ſidem in filios Dei adoptati ſunt, Sancti effecti, ab omni labe emundati, bonis operibus ac virtutibus tanquam filii lucis præditi, ſpiritu Dei obſignati; quique poſtquam ſidem, ſalutis cardinem, ad extremum uſque vitæ firmam tenuerint, in cœlos tandem, ubi ſua Deus in eis dona coronat, recepti ſunt.

Docent etiam, Sanctos aliquos a Deo, qui omnia in omnes dividit, ut melius videt eſſe futurum, ſpecialibus gratiis, dotibus ac virtutibus ad communem totius Eccleſiæ profectum præ aliis eſſe, Eph. 4. Idem dedit alios quidem Apoſtolos, alios vero Prophetas, alios autem Euangeliſtas, alios autem Paſtores ac Doctores ad inſtaurationem Sanctorum, in opus adminiſtrationis, in ædificationem corporis Chriſti, quod eſt Eccleſia. *Horum autem memoria in Scripturis, in Eccleſiaque opera & fructus in hunc uſque diem permanent.*

Seorſum autem de beatiſſima Virgine, matre Domini, ut Scripturæ habent, credere ac confiteri oportere docent, quod ex regia ſtirpe de domo & familia David progenita eſt, a Deo ante ſecula electa, inter mulieres, *ut Angelus ad eam dixit,* benedicta, gratia & Spiritu Dei plena, *eoque ſanctificata, ut fieret mater Servatoris; qui, cum Filius Dei ſit, in hujus tamen utero carnem noſtram induit. Hæc Virgo ante partum fuit & virgo poſt partum, quæ ſe ancillam Domini nominavit. Non minus tamen, quam cæteri, filii ſui ſanguine & merito gratuito redempta eſt & æterne beatitudinis hæres facta, Spiritus Sancti templum ſeu habitaculum, hujuſque inſignibus donis, virtutibus & gratiis prædita. Etenim Deus ei præ cæteris magnalia fecit; ideoque hujus feſtos dies Eccleſiæ noſtræ ad Dei laudem & gloriam honorifice celebrant. Cautiones item pias de ea componunt ac eas & privatim atque adeo publice in templis concinunt, in eaque Deum laudant & omnes ad ejus fidei, virtutumque aliarum, vitæ ac operum imitationem hortantur; nec non labores, quos Domini cauſa ſubiit, pie commemorant. Tum illam, ut optimæ vitæ exemplar, pro virili ſua æmulari ſtudent, verborumque ejus haut quaquam immemores ſunt: beatiſſimam enim eam cum totâ Eccleſiâ ebuccinant. Nec in his quicquam, ut videre eſt, a Scripturis receditur.*

Inſu-

moet toegeſchreven worden. Want ſelfs, datſe Heylig en Gode aangenaam ſijn, komt haar alleen buyten alle haar verdienſten van den wille en beſchikkinge Godes. Te weten God heeft uyt loutere en onuytſprekelijke genade, door de bloote rijkdommen van ſijne goetheyt, de gene die hy wil, van alle eeuwigheyt verkoren, op datſe de heerlijkheyt Chriſti genieten ſouden, na datſe door ſijn bloet ſouden deel hebben gehat aan de verloſſing, regtvaardigmaking en vergevinge der ſonden, en vervolgens ook aan God als haar verſoenden Vader. Se worden om ſijnent wil alleen door 't aangenomen Geloof tot kinderen Gods, Heylig gemaakt, geſuyvert van alle beſmetting, met goede werken en deugden, als kinderen des lichts begaaft, door den Geeſt Gods verſegelt, en na datſe 't gelove, dien anker der ſaligheyt, tot den eynde toe ſullen vaſt hebben gehouden, in den Hemel eyndelijk opgenomen, daar de Heere ſijn eygen gaven in haar dan wil kroonen.

Se leeren daar by, dat verſcheyde Heyligen van de Heere onſe God, die alles alleen aan alle kan uytdeelen, tot gemeene nut van de Kerk boven andere ſijn begunſtigt met byſondere bequaamheden, gaven en deugden, gelijk hy ſelfs heeft geſien, dat het voordeeligſte ſou weſen: Epheſ. 4. *Ende deſelve heeft ſommige gegeven tot Apoſtelen, en ſommige tot Propheten, en ſommige tot Euangeliſten, en ſommige tot Harders en Leeraars, tot de volmakinge der Heylige, tot het werk der bedieninge, tot opbouwinge des Lighaams Chriſti, 't welk is de Gemeente.* En voorwaar gelijk de gedagtenis der ſelve gedurig vers blijft in de H. Bladeren, ſoo blijven ook haar werken en dienſt tot op deſen huydigen dag in de Kerk.

Maar in 't byſonder leerenſe noch aangaande de H. Moeder-maagt van onſen Heylant, datmen volgens de Schrift moet geloven en belijden, datſe van Koninklijke Stam is, uyt het huys en geſlagte van David geſproten, van God voor alle eeuwen verkoren, *onder de Vrouwen*, na 't ſeggen van den Engel *geſegent, vol van genade en Godes Geeſt*, en door den ſelven tot moeder van onſen Saligmaker geheyligt, welke de Sône Godes weſende, in haar kuyſſe lighaam ons vlees heeft aangenomen. En gelijkſe voor haar baren maagt is geweeſt, ſoo iſſe 't ook daar na gebleven, en heeft ſich een Dienſt-maagt des Heeren genoemt. Se is ook evenwel gelijk alle andere door 't bloet en genadige verdienſten van haren Soon verloſt, erfgenaam van d'eeuwige ſaligheyt gemaakt, tot een Gods-huys of Wooninge van den Heylige Geeſt geſtelt, ende met ſijne voortreffelijke ende rijke giften, deugden ende genaden verſien geworden. En terwijl God by haar boven alle andere menſen ſeer groote dingen heeft gedaan, ſoo is 't, dat onſe Kerken tot Gods lof en eer ſeer plechtelijk hare vier-dagen houden. Se dichten ook van deſelve ſeer God-vruchtige Liederen, om of in 't heymelijk by ſig ſelven, of openbaarlijk inde Kerk geſongen te worden, by welke ſy den Heere harenthalve loven, alle menſſen tottet navolgen van haar Geloof, van'er andere deugden, van'er leven en werken behoorlijk aanmanen, en eyndelijk alle de moeyelikheden, die ſe voor haren Heer ooyt heeft uytgeſtaan, God-vrugtiglijk optellen en gedenken

Insuper docent, honorem & cultum, Deo debitum, non esse ad Sanctos, nec eorum imagines transferendum, ut in Jesaia scribitur; ergo Dominus hoc est nomen meum; gloriam meam alteri non dabo, nec laudem meam sculptilibus. *Docent autem, Sanctos hoc pacto honorandos, ut statis & præscriptis feriis ac temporibus omnes eodem ad Verbum Dei audiendum & cultum Deo præstandum convenientes illorum memoriam celebrent ac beneficia & dona, quæ Deus illis & per illos Ecclesiæ contulit, commemorent, recordenturque fidei, vitæ & conversationis illorum, quod ad ea imitandum excitentur, ut in omni opere bono per Verbum Dei fructificent: adhæc ut de Sanctis hæc recolentes Deo pro tantis donis, quæ ipse pro sua inexhausta bonitate in eos effudit, gloriam dent cum laude & gratiarum actione, pias cantiones de ipsis psallant & ad eorum instar vivendum se mutuo hortentur atque, ut in hac & futura vita eorum consortes reddi possint, Deum deprecentur. Nec in his omnibus quicquam a Scripturis deflexum est Heb.* 13. Memores estate eorum, qui præsunt vobis, qui locuti sunt vobis sermonem Dei; quorum imitamini fidem, considerantes, qui fuerint exitus conversationis illorum.

Item, ut sciatur, credaturque, docent, non de iis Sanctis tantum, qui superioribus seculis ante nos fuerunt & his miseriis exsoluti in beatam vitam accepti sunt; verum etiam de iis, qui nunc in mundo sunt. Omnes enim in Christum credentes, ubicunque gentium agant, sancti sunt & hi omnes, regenerationis lavacro abluti, interque Dei filios ac hæredes accensi sunt, fide in Christum gratis donati, justificati, charitate in omnes flagrantes, fide, Ecclesiæque ministerio a peccatis emundantur: Christi corpori & sanguini communicant, ad bona opera edenda, ad quæ conditi sunt, ut in eis ambulent, toti contendunt. Hos equidem omnes, ad huc hic in vivis agentes & mortali carne indutos, Divinæ Literæ Sanctos *appellant 1 Pet.* 2. vos estis genus electum & regale sacerdotium, gens sancta, populus, qui in lucrum accessit. *Item Paulus 2 Corinth.* 13. Salutant vos omnes Sancti; *& alibi*: salutate omnes, qui præsunt vobis, & omnes Sanctos, *id est fideles, seu Christianos. Hanc ob rem docent, quod, licet præ aliis Christianos omnes, malos etiam, charitate complecti, eisque cum alias, tum in necessitate præsertim auxiliares manus prabere debeamus; iis tamen maxime, qui eadem nobiscum doctrina & fide defuncti sunt, eamque facti exprimant, quibuscunque in rebus possumus usui esse debemus. Eosque cum Christianam veritatem & doctrinam sectentur, in sancta*

ken. Ten laatsten tragtense deselve, als een voorbeeldt van een heylig leven, met alle kragten na te stappen, houdende hare woorden altijdt in gedagten; door dìense deselve met de gantse Gemeente der Heyligen voor seer geluksalig komen uyt te roepen. In allen desen nogtans en wijkense niet vande Schrift, gelijk dat van yder-een kan nagesien worden.

Voorders leerense nog, dat men den dienst en eer, die God alleen toekomt, de Heyligen, of hare Beelden niet en mag bewijsen, terwijl'er by den Propheet Jesaias aldus geschreven staat: *ik de Heere (want dat is mijnen naam) en sal mijn eere geenen anderen geven, nog mijnen lof den gesnedenen Beelden*: maar dat men de Heylige op sulke wijse wel kan eeren, dat men op seekere en gesette tijden en dagen alle by-een-komende om Godts Woort te hooren, en sijn Gods-dienst te verrichten, haar gedagtenis te gelijk vernieuwe, de veelvoudige gaven en wel-daden verhale, die aan deselve, en door haar aande Kerk heeft willen bewysen, en eyndelijk haar Geloove, leven en ommegang vertelle; op dat alle menssen daar door tot navolging vande selve gaande mogten worden gemaakt, en vervolgens door 't Woord Gods in alle goede werken vrugtbaar: als mede datse dese dingen vande Heylige wel overwegende, Gode voor soo groote gaven, die hy na sijn onuytputtelijke goetheyt over de selve heeft uytgestort, met lof en danksegging eer mogten bewijsen, van haar Geestelijke Liederen singende, tot een gelijk leven malkanderen mogten aanmoedigen, ende vervolgens God bidden, datse en in dit leven, en in het toekomende leven haar mede-genoten moghten worden. In welken allen de H. Schriftuur ook niet en word tegengegaan, vermits'er Heb. 13. staat; *gedenkt uwer voorgangeren, die u het Woort Gods gesprooken hebben, en volgt haar Gelove na, aanschouwende d'uytkomst harer wandelinge.*

Se leeren insgelijks, dat al 't geseyde niet alleen moet geweten en gelooft worden van soodanige Heylige, die inde voorige eeuwen voor ons hebben geleeft en bevrijt, van dese wederwaardigheden sijn opgenomen tot het Salige leven; maar ook selfs van de gene, die nu nog op de Werelt leven. Want al de gene, die in Christum geloven, sijn Heylig, waarse sig ook mogen onthouden: vermits de soodanige alle door 't bat der Wedergeboorte sijn afgewassen, onder de Kinderen Gods tot Erfgenamen aangenomen, mettet Geloof aan de Heere Jesus en sijne regtvaardigheydt, om niet begiftigt, en met liefde tegens alle ontsteken sijnde door 't Geloof, en den dienst der Kerke van aller sonden worden gereynight. Om niet te seggen, datse deelagtigh zijn aan 't lichaem en bloet van onsen Saligmaker, en dienvolgens ook al hare kragten daar toe inspannen, datse goede werken mogen plegen, tot welke sy geschapen sijn om daar in te wandelen. 't Is genoeg, dat de H. Schrift alle sulke gelove, selfs terwijlse hier nog op aarden leven, en aangedaan sijn metter sterffelijke vlees, uytdrukkelijk de naam van Heylige toevoegt, gelijk te sien is 1 Petr. 2. *gy sijt* staat'er, *een uytverkoren geslagt, een Koninklijk Priesterdom, een Heylig volk, een volk dat tot winst gelukkig is verkregen.* Soo noemtse ook den Apo-

ſancta & fraterna ſocietate habendos ac bene ſemper illis ſentiendum, honoreque, utpote a quibus, ut pro nobis orent pietatis jure requirere licet, ob Chriſtum, Chriſtianaque charitatis vinculum afficiendos, eorumque commodis & rebus conſulendum docent; nec non, ut ſe quiſque illorum precibus commendent, ſæpius hortantur.

ſtel Paulus in ſijnen laatſten aande Corinth. op het 13. Capittel, *u groeten*, ſeyt hy, *alle de Heylige:* en nog elders: *groet de geene, die over u geſtelt ſijn, en oock alle de Heylige*, dat is, al de Chriſtenen of gelovige. En hierom leeren s'ook, dat ſchoon men verpligt is boven alle menſſen, alle Chriſtenen, ſelfs ook de quade lief te hebben, en ſoo over al, als wel voornamelijk in tijd van noot, de hulpelijke hand te bieden, men evenwel die op een byſondere wyſe in alles, dat mogelijk is, ten dienſt moet weſen, welke met ons deſelve leer en Geloof gemeyn hebben, en deſelve met haer werken openbaarlijk toonen; datmen deſelve, voor ſoo veel ſy de Chriſtelijke leer en waardigheyt aanhangen, heyliglijk als Broeders in geſelſchap moet nemen, altijt van haar een goet gevoelen hebben, om Chriſti wil, en wegens den bant der Chriſtelijke liefde (want wy mogen uit kragt vande Godvrugtigheyt op haar verſoeken, datſe voor ons bidden) deſelve alle eer bewijſen, en eyndelijk in alle dingen haar nut en voordeel ſoeken.

Iſtos autem, qui Chriſti nomen profitentur, verum nequiter ac impie vivunt aut falſa doctrina irretiti errare ſe agnoſcunt, quantum in unoquoque ſitum eſt, humaniter corrigendos & per charitatem ſufferendos eſſe docent: Deumque precandum, quo eos ad ſalutis viam revocet, ut Euangelium gloriæ Chriſti ornetur in omnibus.

Ten laatſten is dit hare leer, datmen de geene, die Chriſti naam wel belijden, maar te gelijk ſeer ergerlijk en godlooſlijk leven, of die in een verkeerde Leer bedraayt eenig-ſins belijden, datſe dwalen, met beleeftheyt beriſpen moeten en verbeteren, en met liefde eenigſins lijden en verdragen; ja datmen de Heere onſe God moet bidden, dat hyſe weer brenge totten wegh der ſaligheydt, op dattet Euangelie der heerlijkheyt onſes eenigen Heylands in allen mag verheerlijkt worden.

XVIII. HOOFT-LIT.

Van het Vaſten.

Jejunia noſtri cultum quendam externum in piis eſſe, Deo ſoli exhibendum, eaque pro perſonarum, gentium, locorum ac rerum ratione a cunctis & unoquoque etiam citra ſuperſtitionem & Hypocriſin ſervare docent. Nec ſui huic Articulo deſunt Scripturæ loci; ſed e multis tantum hi ſunto, 2 Cor. 6. commendemus nos ipſos ut Dei miniſtri, *&c.* in jejuniis. *Et Chriſtus Dominus;* tunc, *inquit,* jejunabunt. *Rurſum alio in loco Paulus:* ut vacet is jejunio & precationi.

Hier leeren d'onſe, dat het Vaſten in de Godvrugtige, een uyterlijke ſlag van Godsdienſt is, die God alleen moet opgedragen worden, en dattet van allen en een ygelijk, na gelegentheyt van de lieden, volkeren, plaatſen en ſaken buyten bygeloof en ſchijn-heyligheyt gepleegt mag worden. Deſe ſtelling is ook niet ſonder gront van Schriftſpreuken. Uyt vele konnen deſe tegenwoordigh genoegh weſen. 2 Cor. 6. *Maar wy, als dienaars Gods, maken ons ſelven in alles aangenaam, --- in vaſten*, eſv. De Heere Jeſus ſelfs gebruykt ergens deſe woorden: *als dan*, ſeyt hy, *ſullenſe vaſten.* Wederom den H. Paulus op een ander plaats: *Op datge moogt tijdt hebben tot vaſten en bidden.*

Docent deinde, non eſſe jejunium in diſcrimine ciborum: ſed in parco illorum ſemptu, ſobrietate & temperantia & ſui corporis afflictione & humilitate coram Deo. Refert autem in totum, quo quis animo aut voluntate jejunet. Quod autem jejunium ſalutare ſit, Deo gratum & acceptum, docetur apud Matth. c. 6. & Jeſ. 58.

Daar beneffens houden s'ook, dattet Vaſten niet en beſtaat in 't onderſcheyt van ſpijſen, maar alleen in 't weynig genieten der ſelve, in de ſoberheyt en matigheyt, en in 't pynigen en vernederen van ſijn lichaam voor God. 't Welk alles evenwel maar hangt aanden wil en 't gemoet, met het welke men ſijn vaſten begint. Ondertuſſen dattet Vaſten heylſaam is, en Gode lief en aangenaam, is klaarlijk af te nemen, uyt het geene geſchreven ſtaat, Matth. 6. Jeſ. 58.

An vero in cibis delectus aliquis habendus ſit, unumquemque verbis Chriſti dirigi monent, qui advocatis ad ſe turbis dixit: audite & intelligite; non, quod ingreditur in os, impurat hominem, ſed quod egreditur ex ore, hoc impurum reddit hominem. *Et Apoſtolus;* novi, *inquit*, & perſuaſum

Se ſeggen ook, dat yder-een uyt Chriſti eygen woorden onderricht kan worden, of men aan eenige keur van ſpijſen wel plaats mag geven, door dien hy ergens totte vergaderde ſcharen aldus ſpreeckt: *Hoort toe en verſtaat dit eens; 't geene tot den mont ingaat, en verontreynigt den menſſe niet,* maar

sum habeo per Dominem Jesum, nihil esse commune per se, nisi ei, qui existimat, aliquid esse commune, illi commune est. Verum si propter cibum frater tuus contristatur, non jam secundum charitatem ambulas. Ne cibo tuo illum perdas, pro quo Christus mortuus est. Non est enim regnum Dei cibus & potus; sed justitia & pax gaudium per Spiritum Sanctum. *Siquidem Christiana libertas eo usque porrigitur, ut tamen infirmis fratribus scandalo esse non debeat, ut inibi rursum apud eundem est*; omnia quidem pura, sed malum est homini, qui per offendiculum vescitur. *Item alibi:* atque esca nos non commendat Deo, neque, si comedamus, aliquid nobis superest; neque, si non comedamus, quicquam nobis deest.

maar 't geene uytten mont maar voort komt, veroorsaakt alleen inden selven onreynigheyt. Den Apostel gaat ook ergens wat breed over die saak: *ik weet* seyt hy, *en ben verseckert inden Heere Jesu, dat geen ding onreyn en is in hem selven: dan die agt yets onreyn te sijn, dien isset onreyn. Maar indien uwe Broeder om der spijse wille bedroeft word; so en wandelt gy niet meer na liefde. En verderft dog dien niet met uwe spijse, voor welken Christus gestorven is. Want het Koninckrijke Gods en is niet spijse of drank; maar regtvaardigheyt, en vrede, en blydschap, door den H. Geest.* Soo dat de Christelijke Vryheydt sig heel ver uytstrekt, so nogtans, datse geen ergernis mag geven aan de swacke Broeders; gelijk dat een weynig lager volgt in d'aangetrokken plaats: *alle dingen*, dit zijn de woorden, *sijn wel reyn; maar 't is den mensse quaat, die met aanstoot eet.* So seyt hy noch elders, *het eten en maakt ons Gode niet aangenaam: want wy en hebben niet meerder, als wy eten, nog niet minder, als wy niet en eten.*

XIX. HOOFT-LIT.

Van den Maagdelijken Staat.

AD Cœlibatum docent neminem cogendum, aut ab eo retrahendum esse. Nam hunc Deus nulli præcepit aut vetuit; sed in cujusque voluntate & arbitrio, ut cælebs vivat, aut matrimonium contrahat, reliquit.

Qui autem se Cœlibatui propter regnum Cœlorum addixerit, hunc rectius ac tutius facere dicunt, quam si se conjugio involvat ac implicet juxta quod ad Corinth. prioris cap. 7. Apostolus dicit: de virginibus autem præceptum Domini non habeo; consilium tamen do, quod bonum est, homini sic esse: *& in calce capitis*; beatior est, si sic maneat, juxta meam sententiam. Opinor autem, quod & ipse Spiritum Dei habeam.

Deinde docent, nequis hoc consilio Cœlibatum eligat, ut sibi, aliisve remissionem peccatorum & vitam æternam per ipsum promereri putet. Nullus etenim Cœlibatus, nec opus nostrum nobis hæc adfert; sed unius tantum Christi mors & gratia. Verum hoc nomine se astringere Cœlibatui debet, qui ad eum idoneus est, quo commodius ac expeditius ipsi Ecclesiæ, Fratrumque societati in rebus salutis inservire queat, compertum habens, multa conjugatos incommoda comitari. Si sic permanere possit, bene facit. De hoc etiam Paulus; velium autem, vos absque sollicitudine esse, qui cælebs est, curat ea, quæ sunt Domini. *Ac rursum*; arbitror igitur, hoc bonum esse propter præsentem necessitatem. *Et Dominus ipse commendat eos, qui se castrarint propter regnum Dei. Oportere autem docent, eos, qui cœlibem vitam delegerunt, ad id somma ope, quod Apostolus habet, contendere ac niti, ut cumprimis bonis operibus præsint, ut sint sancti corpore & spiritu.*

SE leeren, dat niemant tot den Maagdelijken Staat gedwongen, of vanden selven te rug mag worden gehouden, vermits God den selven aan niemant voorgeschreven of verboden, maar aan yders wil en keur heeft gestelt, of hy ongetrout wil leven, dan of hy 't houwelijk wil kiesen.

Dit seggense daar by, dattegene, die sig wegens 't Koninkrijke der Hemelen tot den Maagdelijken Staat begeven hebben, beter en veyliger hebben gedaan, dan offe sig met het Houwelijk belemmert hadden, terwijl den H. Paulus in sijnen eersten aande Corinthiërs op het 7. Capittel dese woorden daar over heeft: *aangaande de maagden, en heb ik geen bevel des Heeren; maar ik segge mijn gevoelen, dattet den mensse goet is alzoo te zijn*; en 't selve Capittel met dese sluyt: *maar s' is geluckiger, na mijn gevoelen, indiense soo blijft. En ik meyn ook den Geest Gods te hebben.*

Voorders leeren s'ook, dat niemant met sulk een opset ongetrout mag blyven, dat hy daar by soude menen de vergevinge der sonden, en 't eeuwige leven door sig selven te verdienen. Want nog diergelijken staat, nog eenig ander van onse werken, maar alleen de dood en genade van onsen eenigen Salig-maker kan ons soo een werk te wege brengen. Maar de gene, die sig bequaam vinden om altijt sonder vrouw te leven, moeten 't alleen uyt sulk een insigt doen, datse denken de Kerk selfs en de maatschappy der Broederen in 't stuk van saligheyt gevoechlijker en vaardiger daar door te sullen konnen dienen; als wel voorseker wetende, dat de getroude veel ongemakken rontom sich hebben. Soo yemant by sulk voornemen kan blyven, die doet heel wel. Want den Apostel Paulus seyt'er ergens dit van: *ik wil, dat gy sonder bekommernisse zijt. d'Ongetroude bekommert hem met de dingen des Heeren*; en wat hooger: *ik houde dan dit goet te zijn wegens den tegenwoordigen noot.* Ja de Heere selfs prijst de gene, die sich selven ontmant hebben om het Koninckrijke Gods. Waarom sy ook leeren, dat de geene, die

Docent præterea, ut qui se Cœlibatui omnibus interim rebus, quibus vitæ castitas conservari possit, diligenter, diuque expensis, consulto dedicarit, hoc animo, ut in Ecclesia Dei aliquo salutari ministerio fungatur, & fidem dederit Deo, Ecclesiæque, se caste Cœlibatum servaturum ideo, ut sit ad hoc Christi, Ecclesiæque ministerium, cui se liberrime consecrarit, expeditior, habiliorque; talem jam ad contrahendum matrimonium sui juris, ut antea, non esse excepta, ut Apostoli verbis utamur, ustione, *hoc est, si ei in Cœlibatu contigerit, ut ita uratur, ut nec ullo consilio, doctrina, castigatione aut monitu ustionem domare aut cohibere possit. Nam ut is, qui se matrimonio mancipaverit, non est sui juris, ut antea; ita & qui se Christo & Ecclesiæ ejus in ministerium devovit, ministerium hoc omnibus generis voluptatibus præferre debet, cujus gratia omnia etiam & propriam vitam abnegare tenetur. Habet hæc castimonia vitæ & voluptatum abstinentia certas quasdam promissiones* hujus & futuræ vite *Marci* 10. *Rursum*; qui non pugnant cum concupiscentiis & affectibus carnis adeo ut capiant vincere, hi abjiciunt donum, sibi a Deo collatum, amittunt Spiritum Sanctum & sunt offendiculo Ecclesiæ, quam sua inconstantia labefactant & lacerant.

Præterea docent, dona gratiarum diligenter ab omnibus & summo studio conservanda esse. Ita nemini imponunt jugum intolerabile cum conscientiæ offendiculo; verum quia propter bonum ordinem &, ut Paulus ait, propter bonum schema omnia fieri debeant in Ecclesia. *Censent ex re Ecclesiæ esse & commodare publicæ utilitati, ut is, qui continere non potest, deferat eam rem ad præsidentes in Ecclesia, quorum autoritate & consilio utatur. Decet enim Ecclesiæ ministrum Ecclesiæ & Fratrum autoritate omnia facere, ut sit aliis bono exemplo. Et minus peccatur, si eorum, qui Spiritum Christi habent, utaris consilio.*

een ongehout leven aan willen gaan, daar toe alle vlijt en naarsticheyt aan moeten wenden, dat se voornamelijk, 't geen den Apostel ergens seydt, door goede werken tragten uyt te munten, op datse heylich mogen wesen naar lichaem en siele.

Se leeren van gelijken, dat de gene, die naar een rijp en langdurich overwegen van alle dingen, die tot het bewaren van een kuys leven strekken, voor heeft genomen nimmer te trouwen, uyt die insicht alleen, dat hy daar door meent eenige heylsame bediening inde Kerk wel waar te nemen, en aan God en de Gemeente vastelijk heeft belooft, dat hy sich met alle kuysheyt daar aan sal houden, op dat hy totten dienst des Heeren Jesu en der Kerke, aan welken hy sich heel vrywillich heeft opgedragen, bequamer en vaardiger wesen mochte: van sich selven daar na geen recht meer en heeft, om ooyt eenich Houwelijk met yemant aan te gaan, 't en zy hy, gelijk den Apostel spreekt, ondertussen geheelijk aan 't *branden* raakte; dat is, 't en sy het gebeuren mochte dat dien brandt metter tijd soo machtig wierde, dat hy noch door eenigen raat, noch door leere, noch door bestraffing, noch door vermaning gedemt of binnen kon gehouden worden. Want gelijk de gene, die sich door 't Houwelijk als in een slavernye heeft gesteken, niet meer, gelijk eerst sijn eygen meester is; soo moet hy ook, die sich tot den dienst van onsen Heylant, en sijne Kerk heeft overgegeven, den selven boven alle slag van wellusten stellen, als om welkers wil hy neffens alle dingen verplicht is selfs sijn leven te verloochgenen. En dese kuysheyt van leven, dit onthouden van alle vermakelijkheden, heeft daarom ook sijn *beloften van dit, en van het toekomende leven*, Marc. 10. Maar te gelijk lesen wy ook ergens aan d'ander sy: *Die niet en strijden met de begeerlijkheden en andere driften van het vlees, om vervolgens deselve te konnen overwinnen, verwerpen de gave, haar van God gegeven, verliesen den Heyligen Geest, en strekken de Kerk tot groote ergernis, diese door haar ongestadigheyt verswakken en scheuren.*

Ten laatsten eyndigen se met dese Leer, dat gelijk men de gaven der genade met alle vlijt naarstiglijk waar moeten nemen, men ook alsoo geen ondraaggelijk jok met ergernis van 't geweten yemant op mach leggen. Doch vermits alles met goet geschik, en gelijk den H. Paulus ergens spreekt, *wegens welgesteltheyt in de Kerk moet geschieden*, achtense 't heel nut voor de Kerk te wesen, en dienstig tot de gemeene rust, dat de gene, die sich langer niet en kan bedwingen, de saak voor de Hoofden der Gemeente brenge, om na haar bevel en raat sich aan te stellen. Want het past een Dienaar van de Kerk, om anderen een goet voorbeelt te geven, dat hy alles doe na 't goetvinden der Gemeente. Men vergrijpt sich ook soo lichtelijk niet, als men den raat van sodanige gebruykt, die door den Geest Christi worden aangedreven.

XX. HOOFT-

XX. HOOFT-LIT.

Van den tijd der Genade, op welken de Goddelijke gunst moet gesogt, en kan gevonden worden.

H*Oc demum loco docent, ut sciant homines, tantisper dum in vivis sunt, tempus a Deo, quod gratiæ est, sibi concedi, ut ipsum, ejusque gratiam, bonitatem, misericordiam & lenitatem quærant, sicque ex illius promissione inveniant ac ita beatam salutem assequantur. De hoc sic in Actis Paulus concionatur:* Deus præfiniit præstituta tempora, præfixitque terminos habitationis hominum, ut quærerent Deum, si forte palpent eum & inveniant. *Et Dominus per Prophetam ait:* in tempore accepto exaudivi te & in die salutis adjuvi te. Ecce, nunc tempus acceptum, ecce, nunc dies salutis! *Idem diligenter admonent nostri, nequis hoc tempore gratiæ abutatur; sed ut interea dum in prospera valetudine est, dumque per hoc tempus gratiæ licet, superioris vitæ pœnitentiam agat, Deo reconcilietur suamque Conscientiam fide in Christum ac per ejus in Ecclesiæ administrationem pacificet ac tranquillet & securam reddat. Hinc firmiter credens sibi condonari peccata & propitium Deum esse propter Christum, in cujus gratia firmatus, in bonisque operibus ambulans ac proficiens, certo expectare debet, animam suam, corporeis vinculis explicatam, transituram non in pœnam aliquam, sed instar Lazari illius ab Angelis in æterna bona deportatum iri, illicque eam Christo Domino, quocum adest quidquid bonorum est & expeti potest, perpetuo mansuram. Nec equidem in novissimo die judicium mortis extimescet; nam in cœlestem vitam rapietur. Ad hanc nos contendere vult Paulus, Hebræis scribens;* exhortemini vos invicem quotidie, quoad appellatur dies hodiernus, nequis ex vobis induretur seductione peccati. Ingrediemur enim in requiem, nos, qui credidimus, id est, Dei voci auscultavimus in tempore.

EYndelijk leerense noch op dese plaats, dat alle mensen moeten weten, dat, soo langse noch op de Wereltleven, haar den tijd van genade by God wort vergunt, op datse hem, sijne gunst, goetheyt, barmhertigheyt, sachtmoedigheyt mogen soeken en vinden, en eyndelijk soo de saligheyt bekomen. Waar over den H. Paulus in de Handelingen der Apostelen ook aldus leert: *God heeft een gesetten tijd beraamt, en sekere palen gestelt aan de wooninge der mensen, op datse God souden soeken, offe hem misschien mogten tasten en vinden.* De Heere selfs seyt ergens door sijn Propheet: *ter aangenamer tijd heb ik u verhoort, en ten dage der saligheyt mijne hulp geboden. Siet, nu is het den aangenamen tijd, siet, nu is het den dag der saligheyt.* Waaromse d'onse ook naarstiglijk vermanen, datse toch desen tijd der genade niet en willen misbruyken, maar in tegendeel, terwijl het haar gesontheyt noch toelaat, en eer den tijd verlopen is, berou toonen over haar voorige leven, sich met Gode versoenen, en haar gemoet door 't geloof in Christum, en door des selfs berichting in de Kerk, te vrede, gerust en buyten vreese stellen. Invoegen dat al de soodanige, die daar op vastelijk geloven, dat al hare sonden om Christi wil vergeven, en God haar t'eenemaal genadich wort, bevesticht in dese sijne genade, en in goede werken wandelende en toenemende; sonder eenige twijffelingen moet geloven en afwachten, dat hare zielen van hare lighamelijke banden ontslagen, niet tot eenige straf over sullen gaan: maar als eertijds dien Lazarus van de H. Engelen tot het eeuwige goet sullen worden overgevoert, om daar altijd met de Heere Jesus te blijven, by welken alleen alle goet is te vinden, dat van jemant bedagt of begeert kan worden. So datse selfs het vonnis van de doot in haar laatste uur niet en hoeven te vreesen, door dien se worden weggerukt tot het Hemelse leven, na 't welke den Apostel wil dat wy vieriglijk haken, als hy dit aan de Hebreen schrijft: *Vermaant tog dagelijks d'een den anderen, so lang het nog heden genaamt kan worden. Dat ook niemant onder u sig door de verleyding der sonde verherde; door dien wy alle, die gelooft, dat is Gods stemme by tijds gehoort sullen hebben, in sullen gaan tot de ware rust.*

Docent insuper, certissimum cuique esse debere, quod, si absque pœnitentia & fide Euangelii in peccatis suis decesserit, animam suam a morte, veluti impii illius Divitis, cui jam nulla reliqua erat gratia, æterni judicii ream fieri. Qui sic impœnitentes vita hac defunguntur, in extremo omnium conclusionis die suis auribus horribilem Dei vocem audient; discedite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est Diabolo & Angelis ejus. *Rursum Johannis* 5. & prodibunt, qui mala egerunt, in resurrectionem condemnationis.

Voordersleerense ook, dat yder een versekert moet wesen, dat, soo hy sonder berouw en geloof aan 't Euangelie in sijne sonden komt te sterven, sijn ziele, gelijk die van den goddelosen Vrek, die geen genade meer hadde te verwachten, strax na de doot tot het eeuwige oordeel wort gedoemt. Die soo onboetvaardiglijk van de Wereld scheyden, sullen ten laatsten dage van het slot van alles dese schrikkelijke stemme Gods metter ooren aanhooren: *Gaat van my, gy vervloekte, in het eeuwige vier, 't welk den Duyvel en sijne Engelen voor lange is bereyt.* 't Welk ook bevesticht wort in den Euangelio Johannes op het V. Capittel; *en die het quade gedaan sullen hebben, sullen raken tot d'opstandinge der verdoemenisse.*

Monent adhæc, ne quisquam ad Dominum converti, suorumque admissorum culpam deprecari, pœnitentiamve agere ad senectam aut ægritudinem, differat interea autem temporis securus & in utramque aurem dormiens carni & mundi illecebris indulgeat, suæque voluntati morem gerat. Scriptum est enim: ne adjicias peccatum super peccatum & ne dicas; miseratio Domini magna est, multitudinis peccatorum meorum miserebitur. Misericordia enim & ira ab illo cito proximant & in peccatores respicit ira illius. Non tardes converti ad eum & ne differas de die in diem. Subito enim veniet ira illius & in tempore vindictæ disperdet te. *Is vero omnium maxime, qui post adeptum divini erga se favoris testimonium suapte ac voluntarie peccatis sese immerserit, totque admonitiones salutares, ut in tempore resipiscat, spreverit ac neglectui habuerit, verum & stulte ac procaciter Dei abusus misericordia in eaque suppodiatus, in peccatis perduraverit ad usque postremum ac jam imminentem mortis articulum, ac tum primo expergefactus, mortis instantis, infernique horrore & metu incipiat vel sero sapere: periculosum est, ne Domini furorem, ut clare verba illius testantur, extremo suo malo & non misericordiam experiatur;* clamabunt, *inquit Dominus apud Michæam* 3. ad me & non exaudiam eos & abscondam faciem meam ab eis in tempore illo, sicut nequiter egerunt in studiis suis; quippe qui vocem meam audire noluerint, cum expandi manus meas tota die. *Verendum profecto, ne digna factis suis præmia referat, qui tempore, quod Deus illi ad pœnitentiam concesserat, tam ignave ac perdite usus fuerit.*

Attamen, ne quis desperet, docent. Nam si etiam in extremo mortis periculo veræ pœnitentiæ signum apparuerit, quod rarissime tamen accidit talibus (recte enim Paulus; id, *inquit,* faciemus, si permiserit Deus) *absque consolatione absolutionis non dimittitur. Durat enim tempus gratiæ, quoad vita ista durat. Meminerint hujus, quod Paulus cum Propheta dicit:* hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione secundum diem tentationis in deserto, *&c. quò iis admoniti omnes acquiescant quoque in tempore, etiam, antequam contenebrescat sol & operiantur montes caligine,*

Se vermanen daar beneffens, dat toch niemant sijn bekeringe tot den Heere, 't af bidden van sijn begane misdaden, of het toonen van berouw over deselve tot sijn afgeleefden ouderdom, of eenige siekte uyt en stelle, en middelerwijle heel sorgeloos met de handen inde schoot, de verlokselen van 't vlees en van de Werelt involgen, en sijn eygen wil in alles gehoor geve. Want daar staat geschreven: *En hoopt tog d'een sonde niet op d'andere, nog en segt immermeer; de barmhertigheyt des Heeren is groot, hy sal sig over de veelheyt mijner sonden ontfermen. Want sijne gramschap nadert soo wel haastelijk, als sijne medogentheyt en sijne verbolgentheyt heeft het oog op de sondaren. Weest dan niet traag in u tot hem te bekeeren, nog en stelt het niet uyt van den eenen dag tot den anderen. Want sijne gramschap sal schielijk komen, en in den tijd sijner wrake sal hy u verderven.* Maar boven al loopt het in 't bysonder sijn gevaar, of de gene, die reets al een getuyggenis van de goddelijke genade te sijnwaarts heeft ontfangen, en sich evenwel willens en wetens in sonden steekt, ja soo veel heylsame vermaningen van sich by tijds tot bekeeringe te begeven, niet alleen veracht, en met de voeten treet; maar die selfs Gods barmhertigheyt sottelijk en moetwilliglijk misbruykende, en daar op gegront, in sonden volhert, tot den laatsten en aanstaanden ogenblik des doots; die dan noch naulix eerst begint t' ontwaken, en uyt schrik en vrees voor den tegenwoordigen doot en hel, te laat tot achterdenken te komen: of de sodanige in plaats van Gods genade, sijn woede, tot haar hoogste quaat niet en sullen ervaren, door dien dese sijn eygen woorden dat klaar schijen te seggen: *Sy jullen tot my roepen,* seyt de Heere selfs by den Prophete Michëas op het 3. Capittel; *en ik en salse niet verhoren; maar ik sal mijn aansicht in dien tijd van haar verbergen, gelijk sy met opset booslijk hebben gehandelt. wanneerse mijn stemme niet en hebben willen hooren, toen ik mijn handen den helen dag tot haar heb uytgesteken.* Voorwaar het staat wel eenichsins te vreesen, dat hy verdienden loon na sijne werken sal krygen, als welke den tijd hem van God tot sijn bekeringe vergunt, soo loffelijk en schendich verwaarloost heeft.

Dit leerense nochtans tot besluyt, dat niemant tot wanhoop moet vervallen. Want als selfs maar in 't laatste gevaar van de doot noch een teyken van ware boetvaardigheyt wort gesien, 't welk evenwel seer selden den soodanigen gebeurt; want na 't seggen van den H. Apostel, *konnenwe dat maar doen, als 't God sal willen toelaten:* soo wordense niet gelaten sonder den troost van vryspreking. Te weten dien tijd der genade duurt effen soo lang, als 't leven selfs. Ondertussen moet yder een altijd gedagtig wesen aan 't geen den H. Paulus met den Prophete seyt: *So gy heden sijn stemme nog hebt gehoort, en wilt uwe harten tog niet verharden, gelijkse weerspannig waren ten dage der versoeking in de Woestijne*, esv. Waaromse ook d'onse met alle vlijt en naarstigheyt aanporren, datse door alle die dingen sig altijt vermaant houdende, en by tijts deselve gelove gevende, sich, eer de sonne een duysterheyt worde, en de Bergen met een duysterheyt overtogen, boetvaardigheyt willen toonen, en na 't verlaten van den ouden mens tot Gode mogten we-

ligine, resipiscant ac omissa vetustate ad Deum redeant, omniaque agant, ne a gloria excidant; nostri summo studio curaque adhortantur.

wederkeeren, en alles soodanich aanstellen, datse niet mis en mogen hebben ontrent de eeuwige heerlijkheyt.

WY voegen hier nog by een andere Belijdenis des Geloofs, overgegeven aan 't *Parlement*, of Rijxraat van Turijn, en tegengestelt aan seker Verbot-brief vanden 23sten. van Lente-maant 1556. by 't selve tegen de Waldensen opgedondert. Den inhout en kort begrip van 't geen tegen die arme luyden by 't selve was afgekondigt, bestondt hier in; dat namelick van wegen den Koning en 't doorlugte Hof des breden, Raats aan alle Dijkgraafschappyen, Maatschappyen of Gemeentens, 't Volk en Ingesetenen van Lucerna, La Tour, Villar, Bobi, Ville-neuve, Roras, St. Jan, Angronje, Lucernette, Bubiane, Fenil, Campiljon, Garcillane, Mombron, anders geheten S. Marten, en andere meer vande Valleye van Lucerna, mitsgaders aan alle andere luy, van wat staat of hoedanigheyt sy souden mogen wesen; wel uytdruckelik verbod wierde gedaan van geen Leeraers, komende van Geneven, of elders van daan, veel min de gene, die vande geseyde plaatsen selfs oorspronkelik sijn, op haar land, in huysen of haar gebouwen te nemen, te huysvesten, of voortaen te hooren, 't en sy deselve daar toe by den Eer-waardigsten Heer Opper-bisschop van Turijn, sijn Stede-houder of eenige andere geestelijke Overigheyt der selver lant-streken sijn aangestelt, en van 't welgemelde Hof vanden Vorst-raat goet-gekeurt: en dit alles op verbeurte van lijf en goederen. Voorders datse onder gelijke straffe, en sonder tegenspreken sig souden hebben te Bigten, tot de Communie te gaan, haar Houwelijcken aan te gaan, haar Dooden te begraven, de Misse te hooren, en voorders alles nade Wetten van onse H. Moeder de Kerk naaukeuriglik souden hebben uyt te werken. Eyndelik dat, wanneerder eenige vande geroerde Leeraars mogten gekomen sijn, sy deselve souden hebben in versekering te nemen, te houden, aan te brengen, ja selfs de gene bekent te maken, die deselve eenigsins souden tragten te verbergen: alles onder de selve straf en te gelijck evenwel met belofte aan d'aanbrengers van een darde-deel der goederen van sulke overtreders, van te sullen verswegen blijven, en vergiffenis te hebben van al het voorledene; als mede met genade en vergiffenis van alle het voorledene aan alle andere, die sig sullen willen buygen onder de gehoorsaamheyt vande Roomsse Kerk, en haar leven gerustelik doorbrengen, komende tot dien eynde om sig in handen vande gesey de Bevel-hebberen, of Gewetens-dwinger, esv. op te laten schrijven: met gebot aan alle een ygelik van over al de stucken, in 't afgekondigde Verbot begrepen, by wel geteykent en bekragtigt schrift-antwoort, en verklaring van haar meynigen te geven.

Waarop dan de Waldensen aan den selven tot antwoort overgaven een korte Belijdenis van haar Geloof, by welke sy verklaarden, 1. datse al 't geen in de H. Schrift des Ouden en Nieuwen Testaments, en in 't Apostels Hooft-begrip des Geloofs kortelik is begrepen, geloofden en altijt wouden volgen. 2. Datse sig biegten en de H. Sacramenten, door onsen Heylant aangestelt, volgens 't waar gebruyk van haar insetting hielden. 3. Datse voor goet keurden al 't geen in de Leer-begrippen den vier eerste algemene Kerken-vergaderingen, als daar sijn dat van Nicea, Constantinopolen, Ephesen en Chalcedonien, als ook in dat vanden H. Athanasius is vervat. 4. Datse mede de Tien-Geboden des Heeren hielden, gelijkse beschreven staan in het boek Exod. op het 20. en Deuter. op het 5. hooft-stuck, en na de selve haar leven tragtten aan te stellen onder haar, soo veelse konden, geen boosheyt lijdende, nog eenige werken, die aanloopen tegen de selve geboden. 5. Datse d'Overigheden, haar van God gegeven, oock erkenden en haar in alles, dat niet en strijt met de gesëyde Wet Godes, die opperste Heer en Voogd van allen is, wouden gehoorsaam, en onderdanig wesen. Dat eyndelik haar Vaders en Moeders geduyrende ettelijke honderden van jaren desen selven Godsdienst wel hadden aangehangen; maar dat sy evenwel, soo men haar door 't gesëyde Woort Gods ooyt konde bewijsen, dat sy, of hare Vooroudens ooyt in dwalinge gesteken hadden, bereyt waren haar selven tegen te spreken.

En belangende de stucken, in de boven-gemelde Plakkaart geroert, antwoordense I. ontrent de Misse, dat sy alleen d'opregte, dat is, het H. Avontmaal, hadden, 't welk de Heere Jesus selfs ingestelt, en de H. Kruys-gesanten hebben uytgedeelt. Maar aangaande de gene, die de Priesters, tegenwoordig in 't Pausdom bedienen, dat soo men haar konde toonen, datse over-een quam mette H. Schrifttuur, sy deselve strax

aen

aen souden nemen, en anders niet. II. Ontrent de Oor-bigt, datse hare sonden dagelijks voor God beleden, en volgens sijn bevel, en dat van onsen Saligmaker, op verscheyde plaatsen van sijn Woort ons voorgeschreven, hem daar over in 't openbaar, en in 't heymelik om vergiffenisse baden. Dat, soo de Priesters met de selve Schrift haar Oorbigt staande konden houden, sy evenwel deselve niet en souden verwerpen. III. Ontrent den Doop, datse dien aangaande met alle nedrigheyt het gedane gebot vanden Sone Gods aannamen, en den selven sonder afdoen, bydoen, of eenige verandering na Christi instelling trouwelik bedienden, doende alles na Pauli gebod in soo een taal, die van yder-een verstaan kan worden. Soo men ondertussen eenigsins kan bewijsen, dattet byvoegen van beswweringen, het sout, den olie en andere diergelijke dingen eenigermaten op Gods Woort sijn gegront, datse bereyt waren deselve aan te nemen. IV. Ontrent de Begravenis, datse hare dooden met een goet gevolg seer eerlick begroeven, daar by gebruykende eenige heylige vermaningen om al de vrienden te troosten, en op te wecken tot soodanig een leven, datse den doot der regtvaardigen ook eyndelik mogten sterven. Maar belangende de kaarssen, 't geluy der klocken, en andere plegtelikheden, die men daar ontrent in het Pausdom gebruykt, soo men konde waar maken, dat God daar door niet en wierde vertoornt, dat sy deselve ook plaats souden geven. V. Ontrent de mensselijcke insettingen en overleveringen, datse de soodanige, die strekten tot goede geschikheyt, tot eerlikheyt en eerbiedigheyt, die den H. Kerkdienst toekomt, altijt seer geerne gehoorsamen souden; maar aangaande de geene, die met insigt van verdiensten alleenlik wierden voorgestelt om tegen de H. Schrift de gewetens te binden en te verpligten, datse deselve niet aan en konden nemen

Maar belangende 't geen men haar hadde voorgedragen, dat deselve namelik van *Concilien*, of Kerken-vergaderingen, sijn voorgeschreven, daar antwoordense op, datter selfs verscheyde sijn, die door sulken hogen magt niet en sijn aangestelt. Dat eventwel, wanneerse selfs tot een toe soo heerlijken oorsprong al hadden, men niemant, selfs geen Engel uytten Hemel, moet hooren, als hy tegen Gods Woort iets sou willen gebieden. Dat den gemelden hoogen Kerk-raat wel verscheyde schoone en heylige Wetten hadde voorgeschreven, om daar by de Leeraars en 't Volk gevoeggelik te bestieren, lastende by gelijkenis, datte *Kerken-dienaars, die door hoerery, dronkenschap, of wat het ook sou mogen wesen ergerlik sijn, moeten afgeset worden; datte gene, die by een hoeragtig Priester ter Misse gaat, inden ban moet worden gedaan,* esv. maar dat men daar van niet eens meer en rept, gelijk men alleenlik daar doorgaans doet van 't gene tot voordeel en vernoeging der Geestelikheyt moet strecken. Datse eyndelik bereyt waren in tegenwoordigheyt van hare EE. AA. dit alles by een wel-geschikte reden-twist te bewijsen en beweren, verlangende, dat het selve hoe eer hoe liever mogt geschieden, esv.

Henrik Pentaleon geeft ons ook in het twede Deel van sijn Bloet-getuyg-schrift, in 't jaar 1563. door Niklaas Buylinger te Basel gedruckt, in 't 5. boek, bl. 130. en de volgende, nog een afschrift van een mooye en bondige Belijdenis aanden Cardinaal Sandoletus, de Burger-meesteren van Avinjon, en den Bisschop van Castaljon, en Carpentras by de Waldensen overgegeven, welke daar na den wel-gemelden Franciscus I. Coninck van Vrankrijk ook is inde hant gekomen: waar van hy aldaar ook in 't brede verhaalt, datse door den Casteleyn Anagnoston voor wel-gedagte Groot-magtigheyt luyt op wierde gelesen, en deselve hare Groot-magtigheyt, die naarstiglik hadde toegeluystert, daar op dese woorden geseyt sou hebben: *wel! wat quaat steekt daar nu in? weet yemant op dese Belijdenis wat te seggen, daar men soo veel gebaars om maakt?* en dat alle d'omstanders daar op souden hebben stil geswegen, ja datter niet een geweest sou hebben, die 't hart had iets ter werrelt daar tegen voor te stellen. En waarlik s' en kan niet als met het meeste genoegen vande sodanige gelesen worden, die de suyvere, klare en bondige Gods-geleertheyt beminnen. Maar terwijlse seer wijt en breet gaat, en nogtans niet anders eygentlik en vervat, als de selve Leer der voorgaande en volgende; sal 't my genoeg wesen haar geschik hier voor ogen te stellen en de wijsen van spreken van eenige der voornaamste hooft-leden, soo kort, als 't mogelik is, aan te trecken, en voornamelik 't geen de Geloofs-geschillen raakt.

Het 1. Hooft-deel dan handelt vande H. Schrift, en vervat onder andere dese dingen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

gen; dat namelik de Boeken der H. Schriftuur al 't geen behelsen, dat tot de faligheyt van noden is; dat men ontrent den Godsdienst geen andere regtsnoer en mag erkennen; datmen tottet weerleggen der dwalingen en ketterijen der gene, die de waarheyt beveg-ten, of tot het verbeteren der ondeugden en bedurven seden vanden mens geen andere wapenen en mag gebruyken, en dat daarom alle gelovige 't lesen en betragten der selve hoger moeten schatten, als gout en kostelijke gesteenten; dat men sig sorgvuldiglik moet wagten van daar iets by of af te doen; esv.

Het 2. vande Heylige en aanbiddelijke Drie-eenigheyt, en wel in 't bysonder van God den Vader.

Het 3. van Jesus Christus de Sone Gods, waar van het na veel heerlijke bemerkin-gen dese woorden gebruykt; dat hy den eenigen verwerver is van het eeuwige leven, den eenigen Saligmaker, en die ons alleen kan regt-vaardig en heylig maken, den eenigen tolk, beschermer en voorspraak van 't menssélik geslagt; onsen eenigen Hogen-priester, die geen nasaat van noden heeft.

Het 4. van sijn Ontfangenis vanden H. Geest.

Het 5. van sijn wonderdadige Mens-werding.

Het 6. van sijn Lijden, 't welk aldaar geseyt wort door 't Paas-lam, en de kopere Slang voorbeelt te sijn geweest.

Het 7. van sijn Nederdalinge ter Hellen, by 't welk de lighamelijke t'eenemaal wort verworpen.

Het 8. van sijn heerlijke Verrijsenis.

Het 9. van sijn Hemel-vaart.

Het 10. van sijn Sitten ter regter-hant Gods, sijns Vaders.

Het 11. van sijn twede Komst.

Het 12. vanden Heyligen Geest.

Het 13. vande H. Kerk en de Gemeenschap der Heyligen.

Het 14. vande Vergevinge der Sonden met dese woorden: wy geloven en belijden, dat de vergeving onser sonden geheelik uyt genade is, en alleen uyt loutere goetheyt van onsen Heere Jesus Christus voort is komende, die eens voor onse sonden is gestor-ven, hy regtvaardig voor ons onregtvaardige, en die onse sonden in sijn lighaam aan het kruys heeft gedragen, als wesende 't eenig lam Gods, dat de sonden der wereldt wegneemt.

Het 15. van d'Opstandinge der Dooden.

Het 16. van 't eeuwige Leven.

Het 17. vanden Doop; waar onder anderen staat, dat de Heere Jesus alleen kragt geeft aande Geloofs-teykenen, en ons deel-genoten maakt der beteykende saken, delende den gelovigen uyt soodanige gaven en genaden, die met haar oogen niet gesien konnen worden. Van gelijken ook dit; te weten dattet geen de Papen buyten Gods Woort by den Doop hebben gevoegt, als daar sijn de beswering van 't water, 't vormsel, 't sout en 't speeksel, maar bloote vonden van menssen sijn. Datte soodanige ook groffelik dwalen, die de kleyne kinderen vanden H. Doop weerhouden.

Het 18. van het H. Avont-maal; daar onder anderen dit te lesen is: wy geloven en belijden, dat onsen Salig-maker het *Sacrament* des Avont-maals heeft ingestelt, 't welk is een dank-segging en gedagtenis vanden doot en 't lijden onses Heeren Jesu, waar in 't broot en den wijn worden omgedeelt en ontsangen, als sienelijke teykenen en verbeeldsels der heylige dingen, dat is van 't liggaam en bloet van onsen Heylant, tot vergevinge der sonden, en versoening van 't menssélijke geslagt met God aan 't Kruys eens opgedragen. Soo dat al de gene, die maar gelooft, dat de Heere Christus tot vergeving sijner sonden sijn liggaam heeft overgegeven en sijn bloet vergoten, al-een 't vleys onses Heeren eet, en sijn bloet gelijkelik drinkt, sijnde waarlik daar door aan beyde deelagtig, esv. En een weynig lager: men moet sig niet voor laten staan, als sommige doen, dattet ware liggaam Christi, sijn vleys en beenderen in 't broot des Avontmaals gevonden, of verborgen, of ook in 't selve verandert soude wesen; want dat gevoelen is strijdig met Gods Woort, en mette Hooft-leden van ons Geloof, by welke wy duydelik worden onderwesen, dat Christus ten Hemel is opgevaren, van waar hy komen sal om t'oordeelen de levendige en de doode. Laat dan geen Christen sig inbeelden eenige vleessélijke vereeniging en gemeynschap tussen den Salig-maker

en ſijn Uytverkorene; maar wel, datſe niet te min waarlik met ſijn liggam en bloet ſijn vereenigt, als been van ſijn beenen, en vleys van ſijn vleys. Want de gelovige moeten erkennen, dat de verborgentheyt van onſe vereeniging en gemeenſchap met onſen Heylant ſeer groot en verholen is, en dat de wijſe daar van heel geeſtelik ſijnde, deſelve van 't menſſelik vernuft niet en kan gevat of begrepen worden. Nu de liggamelijke tegenwoordigheyt onſes Heeren en is den Chriſtenen geenſins nut, &c. Waarom het volkomelik vaſt en ſeker is, dat het groote bedriegers ſijn, die leeren, dat het broot des Avontmaals het waar en eygen liggaam Chriſti is; vermits het gegeten vleys nergens toe dienſtig is: 't is de Geeſt alleen, die levendig maakt, &c.

Het 19. vanden Gods-dienſt.

Het 20. vande Wet.

Het 21. van 't Gelove.

Het 22. vande goede Werken.

Het 23. van het Vaſten.

Het 24. van ſig 't Onthouden van ſekere ſpijſen; waar ontrent de Roomſſe Kerk t'eenemaal wort verworpen.

Het 25. vande Overigheyt.

Het 26. vande Harders en Leeraren.

Hier moet ook nog gedagt worden ſeker Kort-begrip van een ander Geloof-belijdenis der geroerde Waldenſen. Te weten de Waldenſen van Bohemen (die, gelijk we dat elders bewijſen, metten naam haren Gods-dienſt en Leeraars vande Valleyen hebben ontfangen, door dien deſe haar deſelve plagten toe te ſenden in plaats vande gene, die ſy totten H. Kerk-dienſt verkoren hebbende, tot het vervolgen van haar Leer-oeffeningen na de Valleyen verſonden) hebben ook ingeſtelt ſeker brede Belijdenis van haar Geloof, dieſe ſtelden tegen al de bewijſen der Rooms-algemeeniſten en voor al tegen de Haarſackerijen van ſeker bekenden Rokenzana, welke haar geloof verloogent hebbende, tot groote ergernis der ſwacken, tegen haar ſchreef en leerde. In de ſelve verklarenſe eerſt deſe gront-ſtucken, 1. Dat men niemant, als den Heere Jeſus gehoor mag geven; 2. Dat de Nieuwe bondſchriften alleen ſonder menſſelijke Overleveringen den gelovigen wandelaars in deſe werelt genoegſaam voldoen; 3. Dat de Regel-matige Schriften alleen konnen ſtrecken tot rigt-ſnoer van ons Geloof; 4. Hoe verre de H. Out-vaders gehoort konnen worden; 5. Welke den aart is der Plegtelikheden van 't Nieuwe Verbont; 6. Dat aangaande deſſelfs H. Segel-teykenen de Roomſſe Kerk geenſins, maar alleen de H. Schrift gelooft kan worden: en daar onder voegens 'een grondige Verklaring vande voorgeroerde ſtoffe. Maar terwijl deſelve een groot boek in agten vande 303. ſijtjes komt uyt te maken, konnen wyſe niet wel hier tuſſen voegen, te meer, alſoo 't allenthalven genoeg is, dat wy den weet-gragen Leſer bekent maken, dat ſe heel van hem geleſen kan worden in ſeker Boek, geheten *Valdenſia Balthazari Lydii, M. F. Palatini, Eccleſiaſtæ apud Dordregtanos*, gedruckt tot Rotterdam in 't jaar 1616.

Eyndelik moet hier ook worden bygevoegt een van haar Belijdeniſſen des Geloofs, by deſelve in 't jaar 1544. aan hare Groot-magtigheyt van Vrankrijk overgegeven. Namelik ten tijde van Franciſcus I. Konink van Vrankrijk, die toen Vorſt was van Piemont, en ſijn Rijx-raat hiel inde Stadt Turijn, tegenwoordig de Verblijf-Stadt der Hertogen van Savoyen, hebben de Waldenſen der Valleyen ſoo van Piemont, als Dauphiné en Provencen na 't geen Johannes Criſpinus art. 15. monim. mart. l. 3. in 't leven van Lancelot du Voyſin en de Heer De la Popeliniere in 't 1. boek van ſijn Geſchiedeniſſen, bl. 26. vanden druk des jaars 1581. eenſtemmiglik verhalen, aanden ſelven een Belijdenis van haar Geloof overgegeven, *quemadmodem ex omni memoria ætatum & temporum a Veteribus eam ſuſceperant*, dat is, gelijkſe deſelve voor veel eeuwen van hare Voorſaten hadden aangenomen, Deſelve J. Criſpinus geeft ons in 't aangetrocke 3. boek nog wel een andere Geloof-belijdenis, die de Waldenſen van Merindol en Cabrieres aanden Vorſt-raat van Provencen eens hebben doen behandigen, gelijk hy gewaagt van deſe andere, in 't jaar 1544. gelijkwe geſeyt hebben, den Koning van Vrankrijk toegeſonden, en inden jare 1551. in ſijnen Breden-Raat van

Pa-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Parijs opentlik opgelesen. Maar ik sal die eerste, om kort te sijn, hier over slaan, en my te vreden houden met dese laatste van woort tot woort hier neer te stellen, te meer, alsoo deselve in 't kort vervat, 't geen d'andere seer wijt-lopig verhandelen. Sy begint dan, als volgt:

I.
Van God.

Nous croyons qu'il n'y a qu'un seul Dieu, qui est Esprit, le Createur de toutes choses, le Pere de tous, sur nous tous, parmy nous tous, & en nous tous, qui doit estre adoré en esprit & verité, qui seul peut donner la vie, la nourriture, le vêtement, la santé, la maladie, les commodités, & les incommodités; nous l'aimons comme autheur de toute bonté, & le craignons comme le scrutateur des cœurs.

Wy geloven dat'er maar een eenich God is; welke is een Geest, een Schepper van alle dingen, een Vader van allen, boven ons allen, by ons allen, en in ons allen, en die in geest en waarheyt moet aangebeden worden; die alleen leven, voedsel, kleding, gesontheyt, siekte, voorspoet en tegenspoet geven kan; wy beminnen hem, als den gever alles goeds, en vresen hem, als den doorsoeker der harten.

II.
Van Jesus Christus, onsen eenigen Middelaar.

Nous croyons que Jesus Christ est le Fils & l'Image du Pere, auquel habite toute plenitude de Deité, par lequel nous connoissons le Pere; qu'il est nôtre Mediateur & Advocat, & qu'il n'y a aucune autre nom sous le Ciel qui soit donné aux hommes, par lequel il nous faille estre sauvés. *Nous invoquons seulement le Pere par son nom, & ne faisons aucune priere à Dieu, que celles qui sont contenuës dans la S. Ecriture, ou du moins qui ont le méme sens.*

Wy geloven, dat Jesus Christus de Soon en 't Beelt des Vaders is, in welken alle volheyt der Godheyt is gehuysvest, en door welken wy den Vader kennen; dat hy onse Middelaar en Voorspraak is, en dat'er *geen anderen naam onder den Hemel is, die aan den mensen is gegeven, door welken wy salig souden moeten worden.* Wy roepen ook den Vader in sijnen naam alleen aan, doende evenwel geen gebeden tot God, als die in de H. Schrift begrepen sijn, of ten minsten die den selven sin en inhout hebben.

III.
Van den H. Geest.

Nous croyons que nous avons l. S. Esprit pour Consolateur, qui procede du Pere, & du Fils, par l'inspiration duquel nous prions, & par l'efficace duquel nous sommes regenerés. Qu'il fait en nous toutes les bonnes œuvres, & que par luy nous sommes conduits en toutes verité.

Wy geloven, dat wy den H. Geest tot Trooster hebben, die uytgaat van den Vader en van den Sone; door welkers inblasing wy bidden, en door welkers krachtdadigheyt wy worden wedergeboren; dat hy in ons alle goede werken voortbrengt, en datwe door hem in alle waarheyt worden geleyt.

IV.
Van den H. Kerk.

Nous croyons qu'il y a une Sainte Eglise, qui est l'assemblée de tous les élus de Dieu, qu'il a élus depuis le commencent jusqu'a la fin du monde, de laquelle le Chef est nôtre Seigneur Jesus Christ, laquelle est gouvernée par la Parole de Dieu, & conduite par son S. Esprit. Dans elle doivent converser tous les vrais Chrêtiens; elle prie incessament pour tous, elle est agreable à Dieu, par devers lequel elle a son recours, & hors d'elle il n'y a point de salut.

Wy geloven, dat'er een Heylige Kerk is, welke eygentlijk is een vergadering van d'uytverkorene Godes, die hy sich van 't begin tot het eynde der Werelt heeft afgesondert, waar van onsen Heere Jesus alleen het hooft is; welke door 't Woort Gods wort bestiert, en door sijnen H. Geest geleyt. Alle ware Christenen moeten in deselve haren omgank hebben, door diense voor een yder sonder ophouden bid. Deselve is Gode ook seer aangenaam, tot welken sy daarom ook haren toevlugt neemt. Eyndelijk buyten deselve en is gene saligheyt.

V.

Van de Kerk-Leeraars.

Nous tenons cecy pour reſolu parmy nous, que les Evéques & les Paſteurs, doivent eſtre irreprehenſibles en leur Doctrine, & en leurs mœurs, ſinon qu'ils doivent eſtre depoſés, & d'autres établis en leur place, qui rempliſſent leur charge. Or que perſonne ne s'attribuë cet honneur, ſinon qu'il y ſoit appellé de Dieu, n'affectant point le gain des honeſte comme dominant ſur les heritages du Seigneur, *mais eſtant porté* d'un franc courage, donne exemple aux perſonnes pieuſes en parole, en converſation, en charitaté, & en chaſteté.

Wy houden dit onder ons voor vaſt, dat de Opſienders en Leeraren in leer en leven onberiſpelijk moeten weſen; ja datſe anders af moeten werden geſet, en betere gelijkelijk in de plaats, die hare Ampten beter mochten bekleden. *Ondertuſſen en mag ſig niemant deſe eer aanmatigen, 't en ſy hy van God daar toe geroepen worde, nog daar door ſtaan na ſchandelijke winſt, als heerſchappye voerende over de erfdelen des Heeren; maar daar toe uyt vrywilligen moet aangedreven ſijnde in omgank, liefde en kuysheyt godvrugtige luyden een goet voorbeelt geven:*

VI.

Van de Overigheden.

Nous confeſſons que les Rois, Princes, & Magiſtrats, ſont ordonnés de Dieu, auſquels il faut eſtre ſujets: car ils portent l'eſpée pour proteger les bons, & punir les mechans: c'eſt pourquoy il faut que nous leur rendions tout l'honneur qui leur eſt deu, & que nous leur payons le tribut. Or perſonne ne ſe peut exémpter de cette obeïſſance, ſ'il veuteſtre appellé Chrétien, ſuivant l'exemple de nôtre Seigneur Jeſus Chriſt: car il a payé le tribut, & n'a voulu uſurper aucune juriſdiction ni domination temporelle, déployant par cét état d'humilité l'eſpée de la Parole de Dieu.

Wy belijden, dat de Koningen, Vorſten, en Overheden van God ſijn beſchikt en aangeſtelt, en datmen ſich voor ſoo veel aan deſelve moet onderwerpen, als welke 't ſwaart voeren tot verdediging der goeden, en ſtraffe der quaden. Waarom elk een ook is verplicht den ſelven haar ſchuldige eer te bewijſen, en haar nodige ſchattingen vaardig op te brengen. Ja niemant, ſoo hy anders een Chriſten genoemt wil weſen, kan ſich deſe billijke onderdanigheyt ontrecken, door dien onſen Heylant ſelfs ons daar in is voorgegaan, betalende namelijk voor ſich ſelven den tol. Soo ſeer en heeft hy niet willen ontrent die ſaak eenige wereltlijke rechts-voogdye of heerſchappye oeffenen; pralende liever in dien ſtaat van nedrigheyt met het ſwaart van 't H. Woort des Heeren.

VII.

Van den Doop.

Nous croyons que l'eau dans le Sacrement du Baptéme n'eſt qu'un ſigne viſible & externe, nous repreſentant ce que la Verité de Dieu opere en nous, aſſavoir le renouvellement ſpirituel, & la mortification de nôtre chair en Jeſus Chriſt, par lequel Chriſt auſſi, nous ſommes faits membres de la Sainte Egliſe de Dieu, dans laquelle nous montrons la profeſſion de nôtre Foy, & la correction de nôtre vie.

Wy geloven, dat het water in 't *Sacrament* van den H. Doop niet anders is als een uyterlijk en ſienlijk teken, ons voorbeeldende, 't geen de waarheyt Gods in ons uyt komt te werken, namelijk de geeſtelijke vernieuwing, en het dooden van ons vlees in Chriſto Jeſu; door welken Saligmaker wy ook leden worden van de H. Kerk Gods, in welke wy de belijdenis van ons geloof, en de betering onſes levens voor yder een betoonen.

VIII.

Van het H. Avondmaal.

Nous croyons que le Saint Sacrement de la Table de nôtre Seigneur Jeſus Chriſt, eſt un ſaint memorial, & une action de graces, pour les benefices que nous avons receus par la mort de Jeſus Chriſt; qu'il doit eſtre celebré dans l'aſſamblée des Saints, en Foy & Charité, & par le reſentiment qu'on a de ſoy-méme. Et ainſi en prenant le Pain & le Vin, nous avons communion à la Chair & au Sang de Chriſt, comme nous le liſons dans la Sainte Ecriture.

Nous

Wy geloven, dat het H. Geloof-teyken van de Tafel onſes Heeren Jeſu Chriſti, een Heylich Gedenk-ſchrift en Dankſegging is, voor al de weldaden, diewe door den doot des Heeren alleenlijk hebben ontfangen; dat het ſelve bedient moet worden in de vergadering der Heyligen, met Geloof, Liefde en Gevoelen van ſijn eygen ſelfs, en datmen alſo 't Broot en den Wijn ontfangende, met het Vleys en Bloet Chriſti gemeenſchap komt te hebben, gelijk de H. Bladeren gewoonlijk daar van ſpreken.

Wy

IX.

Van't Houwelyk.

Nous croyons que le Mariage est bon, honorable, saint, & ordonné de Dieu: qu'on ne le doit defendre à personne sinon que la Parole de Dieu y intervienne.

Wy geloven, dat het Houwelijk goet is, eerlijk, heylich, en van God ingestelt, en datmen 't selve vervolgens aan niemant kan verbieden, of Gods Woort selfs moeter tussen komen.

X.

Van de goede Werken.

Nous croyons que les personnes pieuses & craignans Dieu, se doivent consacrer à luy pour vaquer aux bonnes œuvres, qu'il a preparées afin qu'ils les ensuivent. *Or ces œuvres sont charité, joye, paix, patience, benignité, bonté, attrempance, temperance, & autres œuvres ordonnées dans les Ecritures. Au contraire nous confessons, qu'il nous faut prendre garde des faus Prophetes, desquels le but est de détourner le peuple de l'adoration religieuse, deüe à un seul Dieu & Seigneur, & le faire adherer aus creatures, & s'y confier de ne faire pas le, œuvres qui nous sont commandées en la S. Ecriture, & suivre les inventions des hommes.*

Wy geloven dat de Heylige en God-vreesende luyden sig aan hem moeten toe-eygenen om besig te sijn in *goede werken, die hy voorbereyt heeft om in deselve te wandelen.* Dese werken nu sijn liefde, blijdschap, vreede, lijdsaamheyt, goed-willigheyt, goetheyt, matigheyt, soberheyt en andere dier-gelijke, die inde H. Schriften ons sijn voorgeschreven. In tegendeel belijden wy ook, dat men sig wel moet wagten voor valsse Propheten, welke niet anders voor en hebben, als 't volk van haar opregte Godsdienstigheyt af te trecken, die onsen Heer en God alleen toe kan komen, en 't selve den schepselen met een vol betrouwen aan te doen hangen, op datse in plaats van 't plegen der werken, die ons by Gods Woord worden geboden, de menschelijke vonden na mogten volgen.

XI.

Van de H. Schrifture.

Nous tenons le Vieux & le Nouveau Testament pour regle de nôtre Foy.

Wy houden de Schriften van 't Out en Nieuwe Verbont voor de eenige regtsnoer van ons Geloof.

XII.

Van't Geloof-begrip der H. Kruys-gesanten.

Nous suivons le Symbole des Apôtres. Or quiconque aura dit que nous enseignons ou faisons profession d'une autre Doctrine, nous montrerons, qu'il se trompe grandement, si tant seulement il nous est permis de le montrer.

Wy houden ons aan 't Geloofs-begrip der H. Apostelen. Ondertussen sooder yemandt mogt staande houden, dat wy een andere Leer leeren of belijden, sullen wy krachtelijk betoonen, dat hy sich ten hoogsten vergist, soo 't ons maar geoorloft is het selve te bewijsen.

Dese bovenstaande Belijdenis wort van stip tot stip in seker boek van Charles du Moulin gevonden, dat is bl. 60. vande *Monarchia Francorum*. Maar een weynig te vooren hadden de Waldensen van Provencen en Langedoc, Albiënsers geheten, na den naam der Stat Albi, die d'eerste van allen vande selve was opgepropt en berugt, om datse 't Optrek was vanden Bisschop selfs, aenden Vorst-raat van die Land-streken ook een versoek-schrift overgegeven, 't welk de voorgeroerde Hooft-stucken in wesen vervatte.

By gelegentheyt van welke my hier inden sin komen twee ongemeen heerlijke opmerkingen, die aangetrocken staan in 't eerste boek der Kerkelijke Tijt-schriften vande Fransse Hervormde Kerken, tot Antwerpen in 't jaar 1580. door Jan Remy gedrukt, bl. 42. over 't jaar 1544. waar van de eerste hier in bestaat, dat namelik den Bisschop van Cavailjon sig by deselve Walen, om haar te bekeeren, vervoegt, en de geseyde hooft-deelen door sijn Gods-geleerde wel hebbende doen oversien, deselve soo ver was van 't weerleggen van 't minste der selve sig te willen onderwinden, dat hy opent-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

lik beleet, *nooyt van al ſijn leven nog ſoo veel inde H. Schrift geleert te hebben, als hy in die agt dagen had gedaan, dat hy de plaatſen, tot bewijs der ſelve aangetrocken, met haar vergeleek en over een quam te brengen*; en d'andere, dat naar denſelven Biſſchop met vier Munnicken, van 't Hooge-ſchool van Parijs eerſt komende, tot de ſelve den tweden maal getrocken was, een van haar, gehoort hebbende, hoe de kleyne Walſſe kinderen opper Kerkelike Vraag-boek aan haar Leeraar antwoordden, deſe openbare belijdenis voortbragt, *dat hy nooyt ſoo veel goets in al de Rede-twiſten hadde geleert, die hy of ſelfs gehouden, of inde Sorbonne had gehoort, als hy had gedaan in 't aanhooren van die kleyne Kindertjes.* Voorwaar dien Biſſchop, dien Gods-geleerde, en dien Munnik, welke, in haar gemoet overtuygt, datte Leere der Waldenſen mette Heylige Schriftuur over een was komende, haar ſoo een heerlik getuygenis gaven, waren altijt weynig genegen om hare outheyt in twijffel te ſtellen, of haar eenigſins te behekelen, om datſe roemde (gelijk wy geſien hebben, datſe nog effen betuygt hebben voor Franciſcus I. Koning van Vrankrijk en Voogd van Piemont, als mede voor ſijn Opper-hof) datſe deſelve van hant tot hant van haar voorſaten hadden ontfangen, gelijk d'Oude van alle eeuwen en tijden aan deſe deſelve hadden overgelevert. En daarom (laat ik dit hier in 't voorbygaan tuſſen voegen) begint den voornoemden Gebeurt-ſchrijver, onkundig vanden regten tijt hares oorſprongs, de Geſchiedenis der Waldenſen met deſe woorden van 't 1. boek bl. 35. *de gene, die door de bank Waldenſen worden geheten, hebben ſig van onheuggelijken tijt gekant tegen de dwalingen der Roomſſe Kerk*; en beweſen hebbende, dat die van Provencen uytte Piemontſe Valleyen voortgekomen, en vande Rooms-algemeeniſten waren bemint, om datſe gekent wierden voor lief-dadige, opregte en getrouwe luyden, en in 't gemeen voor vyanden van alle quaat: voegt hy der weynig regels lager dit by: *datſe namelik aande Bygelovigheden van 't Pauſdom nooyt hadden vaſt geweeſt, en even daar over door de gemeende Ketter-dwingers altijt vervolging hadden geleden*, eſv. *ja dattet een taſtelik wonderwerk des Heeren was*, datſe ſoodaniglik op de been hadden konden blijven.

Die van hare Medebroeders, welke na de Landen van Georgius, de Mark-graaf van Brandenburg, waren vervlugt, ſtelden hem inde jaren 1532. en 1538. ook eenige Geloof-belijdeniſſen ter hant, die t'eene-maal na den inhout der voorgaande waren ingeſtelt.

By deſe alle ſoudenwe nu nog veel ſchoone en bondige Verdedig-Schriften konnen voegen, die van haar inden jare 1432. 1434. en 1508. ſijn uytgegeven. Maar terwijlſe ten aanſien vanden ſin mette volgende, die aanden Hartog van Savoyen hoort, alle worden bevonden overeen te komen, en dat deſe veel korter is; ſal 't my genoeg weſen deſelve hier voor te brengen, ſullende ſtrecken tot een ſtaaltje, waar na men vande grootſte ſtucken ſal konnen oordeelen. Sie hier dan een Betuyg-ſchrift der Waldenſen vande Valleye Meane, S. Matthias en 't Mark-graafſchap van Saluce, gemaakt in 't jaar 1603. wanneer den Hartog van Savoyen haar uyt ſijn gebiet en land-palen verdreef. 't Italiaanſe Gront-ſchrift hebbenwe trouwelik afgeſchreven, en 't afſchrift eveneens overgeſet. Beyde luydenſe aldus;

Conciosia coſa, che da ogni tempo noſtri predeceſſori da padre in figliouolo ſempre ſono ſtati inſegnati nella Dottrina e Religione dellaquale indi dalla noſtra fanciullezza habbiamo ſempre fatta aperta profeſſione & in quella habbiamo ammaeſtrate le noſtre famiglie, ſicome l'habbiamo imparata da padri noſtri, e dellaquale, ſin che 'l Ré non ha piu havuto l' Dominio del Marchezatto di Saluzzo, ſenza alcun diſturbo facciamo profeſſione, ne piu, ne meno, che li Fratelli noſtri delle valli di Lucerna, quali per trattato eſpreſſo, col ſovrano loro Prencipe fatto, del che ci rallegriamo, ne hanno ottenuta la confirmatione; e perche ſua Altezza, piu toſto da' conſegli di perſone mal affette, che di proprio ſuo movimento ſpinta, ha riſoluto inquietarci & fatto a queſto effetto un Editto contra di noi: accio tutto l' mondo ſappia, che non e
gia

Vermits het ſaken is, dat onſe Vooroudersvan alle tijden van Geſlagt tot Geſlagt altijt ſijn onderweſen geweeſt inde Leer en Gods-dienſt, welken wy ſelfs van Kints been af, opentlijk altijd hebben beleden, in welke wy onſe Huysgeſinnen hebben opgebracht, gelijk ons van onſe Ouders ook is geleert, en van welke wy ſonder eenige verhindering openbare belijdenis hebben mogen doen, ſedert den Koning de Heerſchappy van 't Mark-graafſchap Saluce niet meer en heeft gehadt, min, nog meer als onſe Broederen vande Valleyen van Lucerna, die door een uytdrukkelijke onderhandelinge, aangegaan met haren Vorſt, daar w'ons ten hoogſten over verheugen, de beveſtiging van diergelijke volherding hebben gekregen; en dat ſijne Hoogheyt, eer door 't aanraden van quaatwillige
luy,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

gia per qual che crime, da noi commesse ne contra la persona del nostro prencipe, ne per rebellione contra le sue leggi, ne perche siamo colpevoli di micidii latrocinii, &c. che veniamo in tal maniera angonisati, spogliati dalli nostri beni, cacciati delle nostre case, &c. dichiaramo, che siamo certi & intieremente persuasi, che la Dottrina e Religione dalle Chiese. Reformate di Francia, Helvetia, Lamagna, Inghilterra, Scotia, Geneva, Dannamarco, Suecia, Hollandia & altri Regni, Dominationi e Nationi pratticata, dellaquale sin hora sotto l'obedienza de Prencipi e Signori principali habbiamo fatta aperta professione, é la sola Dottrina e Religione, da Dio ordinata, che sola ci prò render grati a Dio e condurci alla salute; a quella siamo risciolti di tenerci al pericolo delle nostre vite, beni & honori e di continuarci sino all' ultimo sospiro della vita nostra. Che se alcuno crede, che siamo in errore quello humilissimente supplichiamo ci dimostri essi nostri errori, offerendoci di renonciarvi all' hora e di seguir tulto ciò, che ci sara dimostrato essere più eccellente; altro più non desiderando, che di render a Dio l'obedienza, che come povere sue creature gli debbiamo, e in questa maniera obtener da lui la vera & eterna felicita. Ma se per violenza ci voglieno astringere ad abundonare la strada della salute per seguitur l'errore e le false Dottrine, dagl' huomini inventata; sciegliamo più tosto di sofferir la perdita delle nostre case, vite e beni, humilissimente supplicando sua Altezza, che tengamo per nostro legitimo Prencipe e Signore, di non permetter, che siamo senza cagione perseguitati; anzi piutosto possiamo tutto l' restante della vita nostra, de' nostri figliouli e della posterità nostra duopo noi continuare nella medesima obedienza, che sin quì come veri suoi e fideli sudditi gl' habbiamo resa: altro da lui non richiedendo salvo che rendendo gli, quanto secondo l' espresso commandamento de Dio debbiamo, lasci altresi, che rendiamo a Dio il dovuto servigio e da noi nella sua Santa Parola richiesto.

E fra tanto duranti le calamità e bandimenti nostri preghiamo le Chiese Riformate di riconorscerei come vere sue membra, sempre apparechiati a suggellarla col proprio nost o sangue, se Dio ci vi chiama, la Confessione di Fede, da esse publicata, qual Æniamo affatto con la Dottrina de' Santi Apostoli conforme e nellaquale vogliamo vivere e morire. E se cosi facendo siamo perseguitati, ne rendiamo grazie a Dio, che ci fa questo honore che di chiamaroi a sofferir per caggion de suo Santo nome, rimettendo l' evenimento degl' affari nostri e la guistitia della nostra causa nelle mani della Providenza di Dio, chi, quando e come lei piacera

luy, als sijn eygen beweging aangedreven, van voornemen is ons in moeyelijkheyt te stellen, en bereets al een verbot-brief daar over tot dien eynde tegen ons uyt heeft laten gaan: soo betuygen we voor yder een, op dat al de werelt moge weten, dat het niet en is over eenige schelm-stukken, diewe tegen onsen Vorst selfs mochten bedreven hebben, noch over eenige weerspannigheyt tegen sijne Wetten, noch over handdadigheyt aan doorslagen, struykroveryen, of diergelijke, dat'er soo lelijk met ons wort omgesprongen, datmen ons berooft van al onse goederen, verdrijft uyt onse huysen, esv. datwe ten vollen sijn versekert en overtuygt, dat de Leer en Gods-dienst, van de Hervormde Kerken van Frankrijk, Switserland, Hoogduytsland, Engeland, Schotlant, Geneven, Denemarken, Sweden, Hollandt, en andere Rijken, Heerlijkheden en Volkeren weer ingevoert, d'eenige Leer en Godsdienst is, van God ingestelt, die ons alleen voor God kan aangenaam maken en leyden ter saligheyt; en datwe selfs met gevaar van ons leven, goet en eer, van voornemen sijn ons aan deselve te houden, en daar by tot den lesten snak van ons leven te volherden. Soo der ondertussen jemand gelooft, datwe in eenige dwaling steken, willenwe den selven seer ootmoedig gebeden hebben, dat hy ons deselve believe aan te wijsen, ons bereyt stellende, om deselve strax af te gaan, en dat alles alleen daar en tegen aan te nemen, 't geen ons sal bewesen worden het beste te sijn; als welke niets ter Wereldt soo seer en begeren, als den Heer onsen God de gehoorsaamheyt te toonen, diewe als arme schepselen hem schuldich sijn. Maar soo men ons alleen met gewelt wil dwingen om den wech der saligheyt af te treden, en dien der dwaling en valse Leeren van mensen uytgevonden, in te slaan, hebbenwe liever 't verlies van onse woningen, van lijf en goet geduldiglijk uyt te staan; sijne Hoogheyt nochtans, diewe hebben voor onsen wettigen Vorst en Heer, seer ootmoediglijk smekende, ten eynde hy believe niet toe te laten, datwe soo sonder reden onschuldich worden vervolcht; maar veel liever, dat wy 't overige van ons leven, als ook naar ons onse kinderen en latere nakomelingen, heel mogen besteden in 't voltreccken van die selve onderdanigheyt, welke wy, voor soo veel we sijn, sijn ware en trouwe ondersaten, hem altijd tot hier toe bewesen hebben; anders dan van hem niet versoekende, als dat, gelijk wy van onse kant hem alles geven, 't geen we volgens Gods duydelijk bevel hem schuldig sijn, hy ook aan d'ander sy believe toe te laten, dat God van ons sijnen schuldigen dienst ontfange, gelijk hy ons den selven in sijn H. Woort afvoordert.

Middelerwijle biddenwe de Gereformeerde Kerken, datse gedurende selfs ons ballingschap en wederwaardigheden, ons voor haar ware Litmaten believen t'erkennen, als welke vaardich sijn de Geloof-belijdenis, die sy immermeer hebben uytgegeven, met ons eygen bloet, soo God ons daar toe roept, vrywillich en blijdelijk te versegelen; terwijlwe deselve voor soodanige houden, die met de Leer der H. Apostelen, volkomelijk over een is komende, en by welke wy van sin sijn te leven en te sterven. En wanneerwe sulx doende al worden vervolcht, soo dankenwe God, dat hy

piacera, ci liberarà; humilmente supplicandoló, che come essó tiene nella sua mano i cuori de Rè e de Prencipi, cosi si compiaccia pieghare il cuore di sua Altezza ad haver pieta di noi (che giamoi l'habbiamo offesa e siamo risolutia a non moi offenderla) laquale se ci conoscesse, ci riconoscerebbe ben più tosto essere li fideli suoi sudditi, che no'l sono quelle, che in questa maniera a perseguitarci lo sospingono; preghando Iddio si compiaccia fortificarci nelle tentationi e di darci costanza e patienza, accio perseveriamo nella professione della verita sin' al fine della vita nostra e nostra posterita duopo noi, Amen.

hy ons die eere doet van ons te roepen tot het lijden voor sijnen naam, stellende beyde d'uytkomst en gerechtigheyt van onse saak in handen van de goddelijke voorsienigheyt, die wanneer, en soo 't haar sal believen, ons wel sal verlossen; hem seer ootmoedich biddende, dat, gelijk hy de herten der Koningen en Vorsten in sijn hant heeft, het hem believe dat van sijne Hoogheyt sodanig te buygen, dat hy met ons moge medelijden hebben, die hem noyt misdaan en hebben, en gesint sijn hem nimmermeer te vertoornen, als welke, soo hy ons te degen kende, ons selfs sou erkennen voor trouwer onderdaden, als de gene sijn, die hem soo ophitsen om ons soo wredelijk te vervolgen: biddende, segh ik, eyndelijk den Heere, dat het hem in de versoekinge ons believe te versterken, en ons gedult en volstandigheyt te geven, op datwe ten eynde van ons leven in de belijdenis der waarheyt volharden mogen, mitsgaders ons naar onse nakomelingen, Amen.

We hebben dan onder al die Betuyg-schriften en Geloof-belijdenissen der Valleysse Waldensen, d'eerste plaats gegeven aan die vanden jare 1120. als sijnde d'outste van al de gene, daar wy immermeer iets af hebben geweten. Ik geloof ook inder daat, datse niet eerder en hoefden te komen tottet uytgeven van diergelijke stucken van openbare verantwoording, die haar als tot Tuyg- en Kond-schriften (*Factum* en *Manifest*) souden komen te strecken, haar souden bergen voor 't onweer der vervolgingen, of de regtvaardigheyt van haer saak aan de werelt voor oogen stellen; door dien men haar nog nooyt openbaarlik vervolgt, of opentlik gewelt had aangedaan, en de voorsigtigheyt selfs haar leerde stil te sitten, om tegen haar die honden niet gaande te maken, welke Claudius van Turijn, haren Opper-bisschop, die op 't end van d'agste eeuw, gelijk wy hier na sullen sien, haar d'eerste heeft afgetrocken van de Roomse gemeenschap, soo dra deselve haar wouw verpligten om door 't aannemen der Beelden, afgoden-dienaars te worden, soo vreesselik hadden aangebast, en een weynig daar na wat waaren ingeslapen. Invoegen dattet seer waarschijnelik is, dat, gelijk men in 't geroerde jaar van 1120. nieuwe moeyten heeft aangewent ommer de Roomsse Overleveringen aan te doen nemen; sy ook de geroerde Belijdenissen des Geloofs, en gelijke Verklaringen hebben moeten voegen by 't schrift van d'oorsaak harer scheyding vande Roomse Kerk, dat wy op een ander hebben voortgebragt.

Ondertussen isset de pijne waart, datwe ten overvloet nog voorders eens sien, of den tussentijt van 500. jaren, die sedert het maken van die eerste al is verlopen, in 't Geloof van onse Waldensen wel iets eenigsins heeft konnen veranderen. Tot welken eynde wy dan ook hier maar hoeven neer te stellen de laatste Belijdenis van haar Geloof, diese na haar bloedige mishandeling van 't jaar 1655. van desen inhout hebben uytgegeven:

Breve Confessione di Fede delle Chiese Riformate di Piemonte.

Havendo inteso, ché nostri Aversarii, non contentandosi di haverci cavelmente perseguitati e spoliati de' nostri beni, per renderci viè più odiosi vanno ancora seminando de' falsi rumori, tendenti non solo a macchiare le nostre persone, ma principalmente a denigrare con calonie infami la santa e salutare Dottrina, laquale professiamo: noi siamo obligati per chiarire lo spirito de quelli, che potrebbono essere preoccupati di tali sinistri pensieri, di fare una breve dichiaratione della nostra fede, quale l'habbiamo per l'addietro havuta e la teniamo ancora hoggidi conforme alla Paro-

la

Korte Belijdenis des Geloofs, van de Regtgelovige Kerken van Piemont.

Hebbende vernomen, dat onse tegenstrevers, niet te vreden met ons wredelijk vervolcht, en van al onse goederen beroofst te hebben, om ons vry hatelijker te maken, noch onware geruchten overal uyt gaan strooyen, strekkende niet alleen om onse persoonen een klad op te werpen, maar voornamelijk om de heylige en heylsame Leer, die wy belijden, met onbeschaamde lasteringen swart te maken; soo sijn we genootsaakt, om de gene, die met sulke quade gedachten eenigermaten alree mochten ingenomen wesen, ontrent die saak wat licht te

geven,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

la di Dio; accioche ognuno vegga la falſità di quelle callonnie e conquanta ingiuſtitia ſiamo odiati e perſeguitati per una ſi innocente Dottrina.

geven, een korte verklaring van ons Gelove te doen, gelijkwe 't ſelve van ouds altijd hebben gehat, en noch heden een ſtemmig met Gods Woort houden, op dat een yder d'onwaarheyt van dat ſchelden moge ſien en te gelijk, met wat een roepende onrechtvaardigheyt wy wegen ſoo 'n onnoſele en rechmatige Leer van haar gehaat worden, en vervolcht.

Wy geloven dan,

I.

Che vi, é un ſolo Iddio, il quale é una Eſſenza ſpirituale, eterna, infinita, del tutto ſavia, miſericordioſa, guiſta, in ſomma del tutto perfetta; e chi vi ſono tre Perſone in quella ſola e ſemplice Eſſenza, il Padre, il Figlioulo e lo Spirito Santo.

Dat'er is een eenich God, welke is een geeſtelijk, eeuwich, oneyndich, met een woort een aller volmaakſte Weſen; en dat in dat ſelve eenich en eenvoudich Weſen, drie Selfſtandigheden gevonden worden, de Vader, de Soon, en den Heyligen Geeſt.

I I.

Che quello Iddio s'é manifeſtato a gl' huomini nelle ſue opere della Creatione e della Providenza e di più nella ſua Parola, rivelata dal principio con oracoli in diverſe maniere, poi meſſa in ſcritto ne' libri, chiamati la Scrittura Santa.

Dat dien ſelven God ſich aan de menſen heeft geopenbaart, ſoo door ſijne werken van de Schepping en Goddelijke Voorſienigheyt, als voorder in ſijn H. Woort, in den beginne op verſcheyde wijſen by God-ſpraken ingegeven, en in de boeken, genaamt de H. Schriftuur, daar na geheellijk by geſchrift nagelaten.

I I I.

Che conviene ricevere, come riceviamo, queſta Santa Scrittura per Divina e Canonica, cioè per regola della noſtra Fede e vita e ch'ella é pienamente contenuta ne libri del Vecchio e Nuovo Teſtamento. Che nel Vecchio Teſtamento deono eſſer ſolo compreſi i libri, ch' Iddio fidò allo Chieza Judaica, da lei ſempre approvati, e riconoſciuti per divini, cioè cinque libri de Moiſe, Joſue, li Giudici, Ruth, il primo e ſecondo di Samuel, il primo e ſecondo de' Rè, il primo e ſecondo delle Croniche, o ſia Paralipomenon, il primo di Eſdra, Nehemia, Eſther, Job, i Salmi, i Proverbi di Salomone, l'Eccleſiaſte, il Cantico de' Cantichi, i quattro gran Propheti, i dodici piccioli: e nel Nuovo i quattro Euangelii, i Fatti delli Apoſtoli, le Epiſtole di San Paolo, una a' Romani, due a' Corintii, una a' Galati, una alli Efeſi, una a' Filippeſi, una a' Coloſſeſi, due a' Theſſaloniceſi, due a Timoteo, una a Tito, una a Filemone, l'Epiſtola a gl' Hebrëi; una di S. Jacopo, duë di S. Pietro, tre di S. Giovanni, una di S. Juda, e l'Apocaliſſe.

Datmen die ſelve H. Schrift voor Goddelijk en Regelmatich, dat is voor een Rechtſnoer van ons Geloof en Leven, eerbiediglijk, als wy doen, moet houden en aannemen, als mede, dat de ſelve volkomelijk is vervat in de boeken des Ouden en Nieuwen Verbonts. Dat ook onder die van 't Oude Verbont geen andere mogen werden gerekent, als welke God aan de Joodſe Kerk heeft toevertrout, en van deſelve vervolgens altijd voor goddelijk eendragtelijk ſijn gekeurt en erkent geweeſt; namelijk de vijf boeken Moſis, dat van Joſua, de Rechteren, Ruth, het eerſte en tweede Samuëls, het eerſte en tweede der Koningen, het eerſte en tweede der Tijd-ſchriften, of Paralipomena, het eerſte van Eſras, Nehemia, Eſther, Job, de Pſalmen, de Spreuken Salomons, de Prediker, het Hoge Liet, de vier groote Propheten, de twaalf kleyne: En onder die van 't Nieuwe, als de vier Euangelien, de Handelingen der Apoſtelen, de Brieven vanden H. Paulus, een aan de Romeynen, twee aan de Corinthiers, eenen aan de Galatiers, eenen aan de Epheſiers, eenen aan de Philippenſers, eenen aan de Coloſſenſers, twee aan de Theſſalonicenſers, twee aan Timotheus, eenen aan Titus, eenen aan Philemon; den Brief aan de Hebreen, eenen van den H. Jacobus, twee van den H. Petrus, drie van den H. Johannes, een van den H. Judas, en de H. Openbaring.

I V.

Che riconoſciamo la Divinita di queſti libri Sacri

Datwe de goddelijkheyt van die H. Boeken,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

non ſolo della teſtimonianza della Chieſa, ma principalmente dalla eterna & indubitabile verita della Dottrina, contenuta in eſſi, dall' eccellenza, ſublimità e maeſtà del tutto divina, che vi ſi dimoſtra, e dell' operatione dello Spirito Santo, che ci fa ricevere con riverenza la teſtimonianza, laquale ci ne rende la Chieſa, che ci apre gli occhi per iſcopri i raggi delle celeſte luce, che riplendono nella Scrittura, e corregge il noſtro guſto per diſcernere, queſto cibo col ſuo divino ſapore.

niet alleen door 't getuygenis van de Kerk erkennen, maar wel voornamelijk by d'eeuwige en ongetwijffelde waarheyt der Leere, die deſelve in ſich vervatten, by de goddelijke voortreffelijkheyt, hoogdraventheyt, en deftigheyt, die men daar in beſpeurt, en by de werkinge des H. Geeſtes, die ons 't getuygenis, dat ons de Kerk van deſelve geeft, met alle eerbiedigheyt aan doet nemen, die ons d'oogen opent om t'ontdekken de ſtralen van dat hemelſe licht, dat in de H. Schrifture blinkt, en eyndelijk onſe tong in ſtaat brengt om den goddelijken ſmaak van die ſpijs te konnen proeven, en onderſcheyden.

V.

Ch' Iddio ha fatto tutte le coſe di nulla colla ſua volontà, del tutto libera, e colla potenza infinita della ſua Parola.

Dat God door ſijnen aldervrijdſten wil, en door d'oneyndige kracht ſijns eeuwigen Woorts, alle dingen uyt niet eens heeft geſchapen.

V I.

Ch' egli le conduce e governa tutte colla ſua providenza, ordinando & addrizzando tutto ciò, che nel monde accade, ſenza che pur egli ſia ne autore, ne cauſa del male, il quale fanno le creature, o che la colpa gliene poſſa, o debba in alcuna maniera eſſer imputata.

Dat hy alles door ſijn voorſienigheyt beleyt en beſtiert, voegende en beſchikkende al 't geen in de Werelt gebeurt, ſonder dat hy evenwel een werker, of oorſaak ſy van het quaat, dat de menſen oyt of oyt begaan, of dat de ſchult daar van hem eenigermaten oyt kan of mach geweten worden.

V I I.

Che gli Angeli eſſendo ſtati tutti creati puri e ſanti, alcuni ſono caduti in una corruttione e perditione irreparabile; ma che gl' altri ſono perſeverati per un effetto della divina bontà, che gli ha ſoſtenuti e confirmati.

Dat ſchoon d'Engelen altemaal ſuyver en heylich waren geſchapen, evenwel ſommige der ſelve in een hulpelooſe verdorventheyt en verderf ſijn gevallen, daar d'overige alleen door een werk van goddelijke goetheyt by haren eerſten ſtaat altijd ſijn gebleven, door dien deſe deſelve daar in heeft onderſteunt en beveſticht.

V I I I.

Che l'huomo, ilqual era ſtato creato puro e ſanto à l'imagine di Dio per ſua colpa s' e privato di quello ſtato felice preſtando fede a' diſcorſi ingannevoli del Diavolo.

Dat de mens, die reyn en heylich na Gods beelt was geſchapen, ſich ſelven door ſijn eygen ſchult van dien ſaligen toeſtant heeft berooft, de bedriegelijke redenen des Duyvels gehoor gevende.

I X.

Che l'huomo nella ſua transgreſſione ha perduta la giuſtitia e la ſantità, che haveva ricevuta, ed è incorſo nell' indegnatione di Dio, nella morte e nella cattività ſotto la potenza di colui, che ha l'imperio della morte, cioè del Diavolo, a tal ſegno ch' il ſuo libero arbitrio e divenuto ſervo e ſchiavo del peccato; coſi, che di natura tutti gl' huomini, e Judei, e Gentili ſono figliouli d'ira, tutti morti ne' loro falli e peccati e conſequentemente incapaci di havere alcuno bono novimento per la ſalute, etiandio di formar un bono penſiero ſenza la gratia, tutte le loro imaginationi non eſſendo altre, che male in ogni tempo.

Dat de mens in ſijn overtreding de gerechtigheyt en heyligheyt heeft verloren, die hy te voren ontfangen had, en geraakt is in d'ongunſt van ſijnen God, in de doot en gevankenis onder de magt des genen, die 't gewelt des doots heeft, dat is den Duyvel, ook ſoodanich, dat ſijnen vryen Wille ſlaafs en onderhevig is geworden aan de ſonde. Invoegen dat alle menſen, Joden en Heydenen, gelijkelijk uyt den aardt ſijn kinderen des toorns, gelijkelijk doot in hare miſdaden en ſonden, en gelijkelijk vervolgens onbequaam om eenige de minſte goe beweging ter ſaligheyt, veel min een goe gedachte ſonder de genade te hebben, terwijl ſelfs al hare bedenkingen niet anders t' allen tijden als boos en ſijn.

X.

Che tutta la posterità d'Adamo e colpevole in esso lui della sua disubedienza, infetta della sua corruttione e caduta nella medesima calamita insino alli piccioli fanciulli sin dal ventre della madre: onde viene il nome di peccato Originale.

Dat het hele geslacht en al de nasaten Adams, in hem schuldich sijn aan sijne ongehoorsaamheyt, met sijn verdorventheyt besmet, en in een en deselve elende neergestort, selfs tot de kleyne kindertjes van moeders lijve af; waar van daan ook de naam van Erf-sonde komt.

X I.

Ch' Iddio cava da quella corruttione e condannatione le persone, ch' egli ha elette par la sua misericordia in Jesu Christo suo Fligiouolo, lasciandovi gl' altri secondo la raggione irreprehensibile della sua libertà e giustitia.

Dat God uyt die verdorventheyt en verdoemenis, de gene alleen komt uyt kippen, die hy na sijne barmhartigheyt in sijnen Sone Jesu Christo heeft uytverkoren, daar hy d'andere na d'onbegrijpelijke reden van sijn vryheyt en rechtvaardigheyt in deselve laat leggen.

X I I.

Che Jesu Christo essendo stato da Dio ordinato nel suo eterno Decreto per esser il solo Salvator e l'unico capo del suo corpo, che é la Chiesa, egli l'ha riscattato col suo proprio sangue nel compimento de tempi e lei communica tutti li suoi beneficii col Euangelio.

Dat de Heere Jesus, door 't eeuwich besluyt Gods, tot eenigen Salichmaker en Hooft van sijn lighaam de Kerk voorbeschikt sijnde, deselve met sijn eygen bloet in de vervulling der tijden heeft vrygekoft, en deselve door 't Euangelie aan al sijne weldaden deelachtig maakt.

X I I I.

Che vi sono due nature in Jesu Christo, la divina e l'humana veramente unite in una stessa persona senza confusione, senza separatione, senza divisione, senza cangiamento, l'una e l'altra natura serbando lè suo distinte proprietà; e che Jesu Christo è insieme vero Dio e vero huomo.

Dat'er tweederley aart in Jesu Christo is, den Goddelijken en Menselijken, sonder vermenging, sonder affscheyding, sonder verdeeling, sonder verandering in een selve Self-standigheyt waarlijk vereenicht, sodanich dat altijd elk van haar beyden onderscheydene eygenschappen behout: als mede dat de Heere Christus te gelijk waarachtich God en waarachtig Mense is.

X I V.

Ch' Iddio ha tanto amato il mondo, ch' egli ha dato il suo figliouolo per salvarci colla sua perfettissima ubedienza, quella specialmente, ch' egli ha dimostrata sofferendo la morte maladetta della croce, e colle vittorie ch' egli ha riportate sopra l' Diavolo, il peccato e la morte.

Dat God de Werelt soo seer heeft lief gehat, dat hy sijnen Soon heeft overgegeven om ons salig te maken, door sijn aldervolmaakste gehoorsaamheyt, en wel voornamelijk door de gene, die hy in 't uytstaan van den vervloekten doot des Kruyces heeft bewesen, en door de heuggelijke overwinningen, die hy tegen den Duyvel, de sonde en de werelt heeft bevogten.

X V.

Che Jesu Christo havendo fatta l'intera espiatione de' nostri peccati col suo perfettissimo sacrificio una volta offerto nella croce, non puole, ne deve esser reiterato sotto qualunche pretesto, come si pretenda far nella Messa.

Dat, naar onsen Saligmaker door sijn volmaakste Offerhande, eens aan 't Kruys van hem gedaan, de volkome versoening onser sonden heeft uytgewerkt, deselve onder wat schijn het ook soude mogen wesen, nimmermeer van jemant kan worden nagedaan, gelijker in de Mis wort voorgegeven.

X V I.

Ch' il Signor Jesu havendoci pienamente riconcilia- tia

Datwe, terwijl ons de Heere Jesus door 't bloet

 sijnes

ti a Dio con il sangue della sua croce, in virtu del suo solo merito, e non delle nostre opere, non siamo assolti e guistificati nel suo cospetto.

sijnes Kruyces met God volkomelijk heeft versoent, uyt kracht alleen van sijne eenige verdiensten, en niet van onse eyge werken, ontslagen sijn, en voor hem gerechtvaardicht.

XVII.

Che noi habbiamo unione con Jesu Christo e communione a' suoi beneficii per la fede, laquale si appoggia sopra le promesse di vita, che ci sono fatte nel Euangelio.

Datwe door 't gelove, 't welk steunt op de beloften des levens, ons in den Euangelio gedaan, vereeniging met onsen Heyllant en gemeenschap aan sijne weldaden hebben.

XVIII.

Che quella Fede viene dall' operatione gratiosa & efficace dello Spirito Santo, che allumina le anime nostre e le porta ad appogiarsi sopra la misericordia di Dio per apllicarsi i meriti di Jesu Christo.

Dat sulk gelove voort komt uyt de genadige werking en kracht des Heyligen Geestes, die onse zielen verlicht, en eenichsins bequaam maakt om aan te leunen op Gods barmhartigheyt, en de verdiensten Jesu Christi sich toe te passen.

XIX.

Che Jesu Christo è il nostro vero & unico Mediatore non solo di Redentione, ma anco d' Intercessione; e che per i suoi meriti e per la sua intercessione noi habbiamo introduttione al Padre per invocarlo con Santa Fiducia d'esser esauditi senza che sia necessario il ricorrere ad alcun altro intercessore, che lui.

Dat Jesus Christus is onsen eenigen en waarachtigen Middelaar, niet alleen ten aansien der Verlossing, maar self ook ten aansien van sijn bemiddelende Voorspraak; en datwe door sijne verdiensten, en eenige Bemiddeling toegank hebben tot den Vader, om hem aan te roepen met een heylig vertrouwen van verhoort te sullen worden, sonder datwe van noden hebben tot een ander Voorspraak, als hem, onse toevlucht te nemen.

XX.

Che, come Iddio ci promette la rigeneratione in Jesu Christo, coloro, che sono uniti con esso lui per una viva fede, deono adoperarsi e realmente s'adoperano a buone opere.

Dat, gelijk ons God in Jesu Christo de Wedergeboorte belooft, soo ook de gene, die met hem door een levendich gelove sijn vereenigt, verplicht sijn sich t'oeffenen in de goede werken, en ook metter daat in deselve sich bevlijtigen.

XXI.

Che le buone opere sono tanto necessarie a' fideli, che non possono giongere al Regno de' Cieli senza farle, atteso, che Iddio le ha preparate, accioche in esse noi caminiamo; che così debbiamo fuggire, i vitii & applicarsi alle virtù Christiane impiegando i digiuni ed ogni altro mezzo, che puo servirci in una cosa si Santa.

Dat de goede werken den Gelovigen soo nootsakelijk sijn, datse sonder 't plegen der selve in 't Koninkrijk der Hemelen niet konnen raken, gemerkt, dat God deselve heeft voorbereyt, op dat wy altijd in deselve wandelen souden; en datwe vervolgens de sonden moeten vlieden, en ons tot de Christelijke deugden schikken, gebruykende daar toe, en het vasten, en al ander diergelijke middel, dat ons in soo 'n heylige saak kan dienstig wesen.

XXII.

Che quantunque le buone opere nostre non possano meritar, il Signore non lasciera di recompensarte della vita eterna per una misericordiosa continuatione della sua gratia ed in virtù della constanza immutabile delle promesse, ch' egli ci n'ha fatte.

Dat, schoon onse goede werken niets en konnen verdienen, God evenwel niet na sal laten deselve te belonen met het eeuwige leven, door een genadige volherding van sijne genade, en uyt kragt der onveranderlijke duursaamheyt van sijne beloften, die hy ons daar van selfs heeft gedaan.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

XXIII.

Che quelli, che possegg gono la vita eterna, in consequenza della fede e delle buone opere loro deono esser considerati come santi e glorificati, lodati per le loro virtù, imitati in tutte le belle attioni della loro vita; ma non adorati, ne invocati, poiche non si deve pregar, senon un solo Iddio per Jesu Christo.

Dat de gene, die reets al in besit sijn van d'eeuwige geluksaligheyt, wegens haar geloof en goede werken, wel voor heylige en verheerlijkte moeten worden gehouden, over hare deugt gepresen, en in al de treffelijke werken hares levens stip nagevolgt, maar evenwel noyt gebeden, of aangeroepen; vermits niemant, als God alleen, door Jesum Christum mach aangebeden worden.

XXIV.

Ch' Iddio s'è raccolta una Chiesa nel mondo per la salute degl' huomini e ch' ella non ha senon un solo capo e fondamento, cioè Jesu Christo.

Dat de Heere tot saligheyt der menssen sich een Kerk op de Werelt heeft willen vergaderen, en dat deselve maar een hooft en gronde-werk heeft, te weten de Heere Jesus Christus.

XXV.

Che quella Chiesa è la compagnia de' Fedeli, iquali, essendo stati da Dio eletti avanti la fondatione del mondo e chiamati d'una santa vocatione, vengono ad unirsi per seguitare la Parola di Dio, credendo cio, ch' egli vi ci insegna e vivendo nel suo timore.

Dat dese Kerk is de maatschappye der Gelovige, welke voor de Gront-legginge der Wereldt van God verkoren, en met een heylige roeping geroepen sijnde, sich komen te vereenigen om Gods Woort te volgen, gelovende 't geen hy ons in 't selve leert, en levende in sijn heylige vrese.

XXVI.

Che quella Chiesa non puole mancar ad esser ridutta al niente, ma' che deve esser perpetua.

Dat dese Kerk soodanich niet kan afnemen, datse, t'eenemaal tot niet sou vervallen, maar datse geduriglijk op de been moet blyven.

XXVII.

Che ognuno à quella deve congiungersi e tenersi nella sua communione.

Dat elk een verplicht is om sich by deselve te vervoegen, en sich te houden aan hare gemeenschap.

XXVIII.

Ch' Iddio non ci ammaestra solo coba sua Parola, ma che di più egli hà ordinati de' Sacramenti per congiungergli ad essa come mezzi per unirci a Christo e partecipar alli suoi beneficii; e che non vene sono più di dui, communi à tutte le membra della Chiesa sotto l'Nuovo Testamento, cioè il Battesimo e la Santa Cena.

Dat God ons niet alleen door sijn H. Woort en onderwijst, maar dat hy de Geloof-teykenen daar beneven heeft ingestelt, omse tot middelen by deselve te voegen, waar doorwe met onsen Heylant mochten vereenicht worden, en alsoo deel en genot hebben aan alle sijn weldaden: dat'er ook niet meer als twee en sijn aan al de Lidmaten der Kerk, onder 't Nieuw Verbont gemeyn, te weten den Doop en 't H. Avondmaal.

XXIX.

Ch' egli ha stabilito quello del Battesimo per una testimonianza della nostra adottione e che vi siamo lavati de' nostri peccati nel sangue di Jesu Christo e rinovati in santita di vita.

Dat hy dat van den Doop selfs heeft ingestelt, tot een bewijs en getuygenis, datwe van hem tot kinderen sijn aangenomen, en insgelijx door 't Bloet des Heeren Jesu soo van onse sonden afgewassen, als tot heyligheyt des levens sijn vernieuwt, en herschapen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

X X X.

Ch' egli ha stabilito quello della santa Cena, od Eucharistia, per il nudrimento dell' animenostre, acciochè con una vera e viva fede per la virtù incomprensibile dello Spirito Santo, mangiando effettivamente la sua carne e boendo il suo sangue, e congiungendoce strettissimamente ed inseparabilmenti a Christo, in lui e per lui habbiamo la vita spirituale ed eterna. E dacciochè ognuno vegga chiaramente ciò, che crediamo in questo capa, aggiugnemo quì le medesime espressioni, che si trovano nella preghiera, che facciamo avanti la Communione, nella nostra Liturgia, o forma di celebrar la Santa Cena, e nel nostro Catechismo publico; iquali Scritti si veggano dietro à nostri Salmi. Queste sono le parole della preghiera: sicome il Signor nostro non solo ha una volta offerto il suo corpo e il suo sangue per la rimessione de' nostri peccati, ma vuole etiandio communicar egli in nutrimento di vita eterna, facci etiandio questa gratia, che in vera sincerità di cuore e con zelo ardente riceviamo da lui un si grande beneficio, cioè che con sicura fede noi godiamo del suo corpo e del suo sangue, anzi di lui tutto intero. *Le parole della Liturgia sono tali*; prima dunque crediamo alle promesse, che Jesu Christo, ilquale è la verità infallibile, ha pronunciate colla sua bocca, cioè ch' egli ci vuol far veramente partecipi del suo corpo e del suo sangue, acciochè le possediamo interamente, in modo ch' egli viva in noi e noi in esso lui. ***Quelle del nostro Catechismo sono le medesime nella Domenica L I.***

Dat hy dat van 't H. Nagtmaal, of *Eucharistie*, (dat is Dankmaal) tot voedsel van onse zielen insgelijks heeft gegeven, op datwe met een waarachtich en levendich gelove door d'onbegrijpelijke kracht van den H. Geest, sijn Vleys waarlijk etende, en sijn Bloet van gelijken drinkende, waardoor we seer nauw en onafscheydelijk met de Heere Jesus worden vereenicht, in hem, en door hem het eeuwich leven mochten hebben. En op dat yder een klaarlijk mogen weten, wat wy ontrent dit Hoofstuk geloven, konnenwe deselve woorden hier wel neder stellen, die te lesen sijn in seker Gebet, datwe voor de *Communie*; of t'Ontfangen des H. Avondmaals doen, in 't Plicht-begrip of Schrift-wijse van bediening des H. Avondmaals, en in ons algemeyn Grond-schrift des Geloofs. Dit sijn dan de woorden van het gebed: *Vermits onsen Saligmaker sijn Lighaam en Bloet niet alleen eens heeft opgeoffert tot vergeving onser sonden, maar ook ons deselve wil mededelen tot ondeshout des eeuwigen levens, soo doet ons nog dese genade, datwe van hem soo groot een weldaat met ware oprechtigheyt van harten en vlammmenden yver-sugt ontfangen mogen, dat is, datwe door een gerust gelove sijn Lighaam en Bloet, ja hem heel mogen genieten.* De woorden van 't begrip schrift onser Kerk-pligten, leggende aldus: ***Laat ons dan voor eerst geloof geven aan de beloften, die de Heere Jesus Christus, d'onmisselijke waarheyt, met sijn eygen mont selfs heeft uytgesproken, dat is, dat hy ons aan sijn Lighaam en Bloet in der daat en waarlijk wil deelagtig maken, op datwe se gebelijk soo mogten besitten, dat hy in ons, en wy in hem leven.*** De woorden van onse Kerkelijke Vraag-boeken komen daar me over-een in den lj. Sondach.

X X X I.

Ch' egli e necessario, che la Chiesa habbia de Pastori, giudicati ben instrutti e di buona vita da' coloro, che ne hanno la ragione, tanto per predicar la Parola d' Iddio come per amministrar i Sacramenti e vegghiare sopra la greggia di Christo secondo le regole d' una buona e santa Disciplina, insieme cogli Antiani e Diaconi, conforme a l' usanza della Chiesa Antica.

Dat het seer nootsakelijk is, dat de Kerk hare Leeraars of Harders hebbe, welke van de gene, die daar 't beleyt van hebbe, van goede geleertheyt en leven geoordeelt worpen, soo om 't Woort des Heeren alsins te verkondigen, als de H. *Sacramenten* behoorlijk uyt te delen, en volgens 't gebruyk der Oude Kerk, na 't voorschrift van een goede en heylige Kerk-tucht, neffens d'Ouderlingen en Diakenen over de kudde Christi te waken.

X X X I I.

Ch' Iddio ha stabilito i Rè, i Prencipi, ed i Magistrati per il governo de' Popoli; ch' i popoli deono esser loro suggetti ed ubbedienti in virtù di quella ordinatione, non solo per l' ira, ma ancora per la coscienza in tutte le coso, conforme alla Parola di Dio, ilquale è il Rè de' Rè e 'l Signore de' Signori.

Dat God om de volkeren te beheersen, Koningen, Vorsten en Overheden heeft gegeven; dat het volk uyt kracht der geroerde instelling, niet alleenlijk om der straffe, maar ook om des gewetens wille deselve moet gehoorsaam en onderdanigh wesen in alles, dat over een komt met het Woort des Heeren, die een Koning der Koningen, en Heer der Heeren is.

XXXIII.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

XXXIII.

Finalmente che convien ricevere il Simbolo degli Apoſtoli, l'Oratione Dominicale e'l Decalogo, come Scritti fondamentali della noſtra fede e delle noſtre devotioni.

E per una più diſteſa dichiaratione di quanto crediamo reiteriamo quì la proſtetatione, che già dal 1603. fecimo ſtamapare, cioè che conſentiamo nella ſana Dottrina con tutte le Chieſe Riformate di Francia, della gran Bretagna, de Paëſi Baſſi, Alamagna, Suiſſeri, Boemia, Polonia, Ungaria ed altre, come ella è rappreſentata nelle loro Confeſſioni, etiandio alla Confeſſione d'Auguſta ſecondo la dichiaratione, data dall' autore; e promettiamo di perſeverarvi colla gratia di Dio inviolabilmente nella vita e nella morte, eſſendo apparechiati di ſottoſcrivere a queſta eterna verità di Dio col noſtro proprio ſangue, come l'hanno fatto i noſtri Maggiori ſin dal tempo delli Apoſtoli, particolarmente in queſti ultimi ſecoli. E però preghiamo humilmente tutte le Chieſe Euangeliche e Proteſtanti di tenerci nonoſtante la noſtra povertà e baſſezza per vere membra del corpo miſtico di Jeſu Chriſto, che ſoffeciſcono per il ſuo nome, e di continuarci l'ajuto delle loro preghiere verſo Iddio e tutti li altri effetti della loro carità, come già gli habbiamo copioſamente provati. Onde le ringratiamo con tutta l'humiltà poſſibile, ſupplicando il Signore con tutto'l cuore, ch' egli ne ſi rimuneratione, ſpandendo ſopra eſſe le più pretioſe benedittione della gratia e della gloria in queſta vita ed in quella, che è da venire.

Eyndelijk dat wy 't Geloof-begrip der Apoſtelen, 't Gebed onſes Heeren, en de tien Geboden, als gront-ſchriften onſes geloofs en Godsdienſtigheden, verplicht ſijn vrywilliglijk aan te nemen.

Nu tot breder verklaring van 't gene wy geloven, vernieuwen wy hier onſe oude betuyging, die wy al in 't jaar 1603. in Druk hebben uytgegeven, namelijk datwe met al de Gereformeerde Kerken van Frankrijk, Engelant, de Nederlanden, Hoogduytſland, de Switſers, Bohemen, Polen, Ungaryen, en andere over-een-komen in de geſonde Leer, gelijk deſelve begrepen ſtaat in de Belijdeniſſen van haar allen, en ſelfs ook in die van Ausburg, na d'uytlegging van haar ſchryven; en beloven ſonder overtreden by leven en doot volſtandich daar in door Gods genade te blyven, bereyt ſijnde die eeuwige goddelijke Waarheyt met ons eygen bloet gelijk t'ondertekenen; gelijk dat onſe Voor-ouders van de tijden der Apoſtelen, en in deſe laatſte eeuwen ook voornamelijk hebben gedaan. Waarom we de Proteſtanten en Euangeliſe Kerken ook alle ſeer ootmoediglijk willen gebeden hebben, datſe niet tegenſtaande onſe armoe en verachtelijkheyt ons voor ware Litmaten des geeſtelijken lighaams onſes Heeren Jeſu believen te houden, die tegenwoordich om ſijnen name lijden, en te volherden in de hulp van hare gebeden tot God, en d'andere vruchten van hare liefde, gelijk we die tot noch toe overvloedich hebben ervaren. Waar over wy deſelve met alle nedrigheyt ook bedanken, biddende den Heere van gantſer herten, dat hy ſelfs haren loon en vergeldinge ſy, ſtortende over haar uyt ſijn koſtelijkſte ſegeningen van genade en heerlijkheyt in dit en 't andere leven.

110 y *Den Paus Alexander*,] Wanneer de Prediking van Waldo ſoo veel toeloop in Vrankrijk begon te krygen, was eenen *Jean de Belles Maiſons*, Eerts-biſſchop van Lions, dewelke niet wel kans ſiende om haren vluggen voortgang te beletten, en wegens den grooten toeloop en gunſt van de gemeente niet wetende hoe hy *Waldo* beſt mocht doen ophouden van opentlijk te prediken, alſoo hy van de grote en kleyne gelijk als op de handen wierd gedragen, briefden het geheele werk ten argſten over aan den Paus *Alexander* de III. die *Waldo* met de ſijne daar over in den Ban dede, en gaf ſodane kracht aan de vervolging, die den ſelven Opper-biſſchop haar verwekt hadde, dat ſy gelijkelijk uyt Lions verdreven wierden.

z *De Geeſtelijke in Vrankrijk*,] Onder andere de Aarts-biſſchoppen van Narbone, Arles en Aix, en den Biſſchop van Alban, benevens den Biſſchop van Lions, uyt welkers raad de bloedige en ſchrikkelijke vervolgingen op de hand gevolgd ſijn.

111 a *Niklaas, Biſſchop van Tuſculaan*,] Deſe de Vaudoiſen alomme uyt Vrankrijk verdreven, en in haar bloed en goed gedoemt hebbende, is daar na tot Romen wedergekeert met vijftig Karoſſen, en ſoo veel Muyl-eſels, ſeid Boxhorn in ſijn Nederlandſe Hiſtorie, alle rijkelijk geladen met die by hem verbeurd verklaarde penningen.

b *Dominicane Monniken*,] In 't Jaar 1580. 112
wierden in Langedok twee Monikken geſonden by den Paus *Innocentius* de III. *Petrus van Caſteauneuf*, en *Dominicus van Calahorre*, een Spanjaard van geboorte, by dewelke hem noch vougde ſeker Abt van Ciſteaus, daar by quamen noch veel andere Prieſters en Monikken, en beneffens deſelve een Biſſchop van Ceſtre; Den Monnik van Chaſteauneuf raakten wegens ſijne Tyrannie met den eerſten om hals; Maar *Dominicus* ging met ſijn boos voornemen voort, waar door hy by den ſijnen in ſulken aanſien quam, dat hy door den Paus wierd toegelaten een byſonder Bedel-ordre op te rechten, die men noemden der Domicanen Ordre, en dewijl hy alles na hem trok, dat hy den rechtgelovigen af nam, wierd hy in korten tijd ſo machtig, dat hy veel magtige huyſen in Langedok, Provencen, Delphinaat, in Spanjen, en op andre plaatſen bouwde, dewelke hy met groote inkomen dede voorſien, en is met ſijne inquiſitie en vervolginge der Waldenſen by den Roomſen ſtoel ſoo aangenaam geworden, dat het inquiſitie-ampt, en Ketter-meeſterſchap by deſelve ſijne ordre tot op huyden deſen dach toe gebleven is: Deſe

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

se Order Monnikken wierden dan mede als Inquisiteurs en Ketter-meesters in Nederland gesonden, om der Waldensen Leere, aldaar overgebragt, mede uyt te roeyen.

113 c *Een sonderlinge wysse,*] Wanneer jemand van dese Leere der Waldensen gevangen, beschuldigt of verdagt was, en mocht hem niemand, noch Notaris, noch Advocaat dienen, ende en mocht hem niemandt helpen, ofte by staan, het sy vader, moeder, broeder, suster, of eenige namaagschap of vriend, op straffe van mede als een Waldense Ketter gehouden te werden. Twee getuygen waren genoeg, alwaart dat sy van bysondre saken tuygden, om jemand te veroordelen. De minste verdachtheid was genoeg om jemand ter pijnbank te brengen; jemand door pijn, of op belofte van vryheid bekent hebbende, en wiert niet toegelaten sijn bekentenis te weerroepen, en men seide dan dat den duyvel haar dat dede doen, op dat sy souden verdoemt werden ter helle; men hield altijd de daad voor bekent, en ondervraagde maar over de omstandigheden. De gevangenen wierden ter dood gedreigd, sy en lieten niemand hare vragen uyt de H. Schrift beantwoorden, wanneer schoon al jemand van de Waldense Leer wilde afvallen, so en wierd hy doch niet gehoort, of hy most alle andere beschuldigen, en sijn eygen medegelovige komen te verraden; sy en lieten niemand tot opentlijke ontschuldiging komen.

114 Om te beter tot hun voornemen te komen, hadden sy seker middel van vragen, waar door sy meenden de beschuldigde te konnen verstrikken, en tot een einde van saken te komen; Dese vraagstukken en de ordre hoedanig men met de beschuldigde soude handelen, luyde aldus: Als in Nederland ymand den Rechter voortkomt, verdagt en beschuldigd van Ketterye, so salmen hem eerst vragen, waarom sijt gy gevangen? Heeft jemand kennis van uwe gevangenis? Hebt gy van jemand verstaan de oorsaak van uwe hegtenis; indien hy segt, ik en wete het niet, soo antwoord hem, men segt van u, dat gy verleid by eenige haar verholen houdende Leraars, al vry wat afgegaan sijt van het Christelijke gelove, dat opentlijk hier te Lande, en elders door de gehele Christelijke Wereld geleerd werd; Hy antwoorde hier op so wel, of so veel als hy wil, laat terstont hem gevergt, en voorgehouden werden eenen Eedt, ten ware sijne jongere jaren hem niet toelieten te sweren; Voor het doen van den Eedt, salmen hem voorhouden dese woorden, siet gy sult hier sweren dat gy sult melden in alle oprechtigheyt de waarheid die u bekend is, soo aangaande u, als alle andere van de welke gy ondervraagt sult werden; indien hy niet wil sweren, so sal hy soo veel te meer verdacht gehouden werden; Siet ook wel toe, dat hy geen reden hebbe, om te seggen dat hy door dreigen of anders gedwongen is geworden om te sweren; nemaar bereid sijnde, om vrywillig den Eedt te doen, so hout hem voor dese woorden:

IK N. N. N. SWEERE EENEN EEDT GODT ALMAGTIG MEYNEN HEERE VAN ---------- OFTE DEN TEGENWOORDIGEN HEERE IN SYNER PLAATSE, DAT IK WIL SEGGEN EEN LOUTERE WAARHEID, SONDER EENIGE VRESE VAN ALLE SAKEN DIE MY KONT SYN, VAN DEWELKE IK HIER ONDERVRAAGT SAL WERDEN, NIET ALLEEN MY MAAR OOK ANDERE RAKENDE, SOO HELPE MY GODT EN SYNE HEYLIGE MOEDER IN MYNE LAATSTE UURE.

Indien hy u onbekend is so ondervraagd hem aldus: By wat naam werd gy gekend? Waar sijt gy geboren? Wie is geweest u vader? Sijt gy een van die kunders? Met dese naam wierden in het onderfoek beteykend de Vaudoisen, als wanende meer kennisse te hebben van de rechte Godsdienst als andere. Dus ging dese ondertastinge in het beginssel, maar flux daar na veel scherper; want de last aan de Ketter-meesters gegeven, luyde als volgt. Vraagt, hoe dikmaal hebt gy uwe Biecht gesproken by de Leraren der Kerke, die heimelijk uytstroyen, dat sy in plaatse van de Apostelen gekomen sijn op de Wereld, om te wandelen van d'eene plaats in d'ander, en het Euangelie te prediken? Hoe lang hebt gy hier huys gehouden? Hoe out waart gy, als gy begonde gehoor te geven aan den Ketteren? Wanneer hebt gy laast tegen haar gebiecht? Waar voor hebt gy haar gehouden? Dragen sy ook Kruynen en een Priesterlijk gewaat? Wat hebben sy voor een Penitentie u opgelegt? Hebben sy u niet belast te spreken een AVE MARIA? Hebt gy ook wel gelooft dat het in hare macht stont u te vergeven uwe sonden? Wie heeft u eerst aangeligt tot die Ketteren? Aan hoe veel Ketters hebt gy uwe Biechte gedaan? Wat naam hadde de eerste, de tweede, de derde, en so voorts? Sijn uwe ouders ook geweest van dat Ketterſche gevoelen? Hoe dikwils hebt gy het Lichaam Christi ontfangen? Hebt gy ook gebiegt by onse Priesters? Hebt gy ook haar beleden, dat gy waart van het Ketterſche gevoelen? Waarom hebt gy dat niet gebiecht? Hoe menichmaal hebt gy haar horen leren? Waar voor eerst? In wat huysen of plaatsen, in wat getimmers of gemak? Des daags of 's nachts? Des ogtens of s'avonts? Wie waren daar neffens u? Wat hebben uwe Meesters gepredikt van het Vagevier? Is daar ook een Vagevier? Hoe dikwils bid gy daags voor de zielen van u ouderen, vrienden en weldoenders? Wat hebt gy voor aalmoessen voor haar uytgekeert? Hoe veel dagen hebt gy voor haar gevast? Hoe veel missen hebt gy voor haar laten doen? Kont gy wel het AVE MARIA? segt het op. Kont gy wel eenige gebeden spreken aan de Heyligen? Gelooft gy wel dat de H. Maria, en andere Heyligen kennis hebben van onse ellendigheden; en dat sy daar over met medelijden ontsteken sijn, en voor ons bidden? Wie is de Patroon van uwe Prochie? Wanneer viertmen sijnen dagh? Hebt gy hem ook behoorlijk gevierd? Wat is het voor eenen Heyligen? Is het eenen Engel, of eenen Martelaar, of eenen Confessoor, of eenen Apostel, of een Maagt, of een Weduwe? Wat hebt gy op haren vierdag gebragt ten Offer? Hebt gy

gy u verkoren eenen sekren Apostel? Wie is desen uwen Apostel? Wat gevoeld gy van het aanbidden van het Heylige Kruys, Nagelen, Doorne Kroone, Lancie en Beelden der Heyligen? Hebt gy u ook geteykent en gezegend met het teyken des Kruyces? Hebt gy ook gekust de overblijfselen der Heyligen? Hebt gy tot Roomen gereist om vergiffenis van uwe sonden? Hebt gy u besproeyt met het Wy-water? Hebt gy gesmaakt het Wy-zout? Hebt gy gewyde taxkens en keerssen in uwen huyse? Hebt gy dat gedaan met suyveren en oprechten herte, gelijk doen de andere Christenen, die by u genoemt werden vremden? Of hebt gy sulx alleen gedaan om welstaans wille, om van Ketterye niet betrapt te werden, segt de loutere waarheid; glooft gy niet, dat de H. Marten is Salig geworden, en sijn Heylige Ziele thans is in het Koningrijke der Hemelen? Wilt gy wel drinken in den naam en ter gedagtenis van Ste. Marten? Kont gy eenige Liedekens van Godt of sijn Heylige Moeder? en so al voorts. Seg dan ten laatsten, wilt gy wel van gantser herten afstant doen van uwe dolingen, en u afscheiden van de Ketters, en geen gemeinschap voortaan met haar houden? Sweert hier over aldus?

IK N N. SWEERE EENEN EEDT GODT EN MYN HEERE DE BISSCHOP VAN N. N. EN DEN TEGENWOORDIGEN HEERE IN SYNER STEDE, SONDER EENIGE VALSHEYT, DAT IK VOORTAAN NIMMERMEER KOMEN WIL BY DE LIEDEN, DIE SIGH NOEMEN DIE KUNDEN VAUDOISEN, NOG MET HAAR, NOG MET HARE MEESTERS, LERAARS EN BIEGTVADERS, SOO LANGE ALS SY KETTERS BLYVEN; DAAR EN BOVE VERSWERE IK ALDERHANDE ONGELOVE, 'T WELKE STRYDIG IS TEGEN HET OPENBARE GELOVE, DATMEN OVER AL LEERD, EN HOUT IN DE HEYLIGE ROOMSCHE KERKE ENDE CHRISTENHEIDT, DAT IK OOK MY BEGEVEN WIL TOT BOETE OVER MYNE MISDAAT, WANNEER EN SO ALS DIE MY, EDOCH GENADELYK, OPGESEGT SAL WERDEN, SO WAARLYK HELPE MY GOD EN SYNE MOEDER IN MYNE LAATSTE UURE.

d *En afschriklijke manier van doen,*] De enkele ontkentenis en mocht haar niet helpen; want de sommige vresende voor het vier, tot het welke de rechte belijders flux gedoemd wierden, aarselden uyt swakheid, en beschuldigd sijnde, hielden haar voor den Rechter, of sy noyt eenige kennis van den Vaudoisen en hunne Leere gehad hadden; doch wierd noch altijd meer gehoor gegeven aan de beschuldiging, als aan den ontkenner en ontschuldiger, dies stelde men den ontkenner ter proeve, van verscheide ondraaglijke dingen in deser voegen; als d'een of d'ander aangeklaagt sijnde, van tegensin tegen de Roomsche Leere, uyt schrik van een wrede doot sulx ontkende, wierd de beschuldigde geleverd in handen en bewaringe van een Priester, die de waarheid soude ondersoeken. Dese bragten t'samen, voor het doen van de preuve, gemeinelijk doe genoemt Ordal, drie dagen over met vasten en bidden; dit gedaan sijnde, gingen sy t'samen na de Kerke, alwaar den Priester in sijn geestelijk gewaat sich stelde voor den Altaar, en leide daar op een stuk ysers, voor eerst singende het Liet van de drie Jongelingen in den gloejenden oven; LOOFT DEN HEERE ALLE SYNE WERKEN, en daar na sprekende den Zegen over den Altaar en het vier, daarmen 't yser in leggen soude. Het yser dan op de kolen nu glimmende, wierd meermaal besproeit met Wy-water, en ondertusschen de Misse gedaan; als nu ook de Priester het ouweltje in den hand nam, beswoer hy de beschuldigde, en gaf het hem te eeten; biddende onderwijlen God, dat hy doch door sijne regtvaardigheyt de waarheid van de saak wilde ontdekken, onder andere met dese woorden: Heere Godt wy bidden u, dat gy in desen uwen dienst-knegt ons wilt klaarlijk doen blijken de waarheid, gy ô God, die door het vier groote en wonderlijke tekenen eertijds onder u volk gedaan hebt, gy die Abraham, uwen sone, verlost hebt van het vier der Chaldeen, door het welke veele ten verderve sijn gekomen, gy die Lot uwen dienstknegt bewaart hebt, als door u vier Sodoma en Gomorra rechtvaardelijk in de Assche gelegt wierden, gy die in het senden van uwen Heyligen Geest, door het licht van vierige en vlammige tongen, de gelovige van den anderen geschift hebt en gescheiden, doet ons de genade in het doen van dese onse preuve, dat wy door dit gloejende vier tot rechte uytvindinge van de waarheid mogen geraken; indien desen uwen dienst-knegt, die thans op de preuve gesteld werd, schuldig is, soo laat sijn handt gesengdt, en door het vier verbrand werden, nemaar in tegendeel soo hy onschuldig is, laat hem door het vier niet beseerd werden; Heere God, wien alle geheimenissen, hoe verborgen die ook mogen wesen, bekend sijn, voldoet door uwe goetheid de verwagtinge van ons vertrouwen, en gelove in het doen van dese ondersoekinge, op dat de onnosele vrygesproken, en de schuldige ontdekt en gestraft mach werden. Dit gebed dus by den Priester gedaan sijnde, so besproeide hy weder het gloejende yser met Wy-water, en sprak daar over desen zegen, De zegen van de God de Vader, God de Soon, en God den Heyligen Geest, dale neder op dit yser, op dat wy daar door tot het uytspreken van een goed recht mogen geraken.

Dit geseyd sijnde, gafmen de beschuldigde het vlammende yser in de blote hand, die het negen voetstappen verre gehouden was te dragen; daar na wierd sijn hand door de Priester met doeken digt bewonden, en besegeld, tot den tijd van drie dagen, als wanneer men de hand schoude; indien sy beseerd was, so oordeelde men de beschuldigde schuldich te wesen; indien anders so wierd hy vrygesproken, en Gode de lof gegeven. Men gebruykte ook somwijlen een ketel met heet siedend water, in dewelke de beklaagde sijn hand tot de ellebogen toe gehouden was te steken, om ook daar door tot kennis van schuld of onschuld te geraken; dese manier van doen werd in de oude Ne-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

derlandse, insonderheid Vriesche Keuren en Wetten de naam van Ketelvang gegeven.

Desgelijx, en ten selven einde wierd ook gebruykt het koude en wijde water van graften en rivieren, in het welke de beschuldichde gesmeten sijnde, wierd uyt het sinken of dryven van hare lichamen, van de rechtvaardigheid of onrechtvaardigheid haarder sake geoordeeld. Dit droeg sich in die tijden aldus toe; Een Priester dan, sijnde ook een van de Richters, begaf sich neffens de aangeklaagde, en groot gevolch van andere, naar een diepe naastgelegen graft sloot, of riviere; op de oever van de kant staande, beswoer hy het water met dese diere woorden, doch gaf eerst den beschuldigden een kelk met wy-water uyt te drinken, seggende, dit heylige water sy u heden tot een preuve. Daar na hem kerende tot het water, riep hy, Ik beswere u ô water, in den name des Almachtigen Gods, die u in het beginsel heeft geschapen, en begeerd dat gy dienen sout tot vol doeninge van de nootdruft der menschen, en afgescheiden werden van de wateren die daar boven sijn; Ik beswere u in den onuytsprekelijken naam ons Heeren Jesu Christi, sone van den levendigen God, die met voeten hier op der aarden, op de Zee gewandelt heeft, en sich ook heeft verwaardicht te laten doopen in het water; Ik besweer u ook door den Heyligen Geest, die nedergedaald is van den Hemel af op onsen Heere, als hy soude gedoopt werden; Ik beswere u in den naam van de Heylige en onverdeilde Drievuldigheid, door wiens kracht de wateren van de lucht, aarde en vier gescheiden, en het volk Israëls droogs voets door het rode Meer getreden sijn, en Eliseus het yser op het water eertiids heeft doen dryven, dat gy desen beschuldichden N. N. niet en ontfangt, by aldien hy schuldich is aan Ketterye, over dewelke hy voor het gerichte aangesproken is geworden; nemaar laat hem op en over u dryven, sulx dat de bose geen macht hebbe, om de waarheid in dese saak te dempen. Voorts wy gebieden u inden naam van Christus, en als macht hebbende, dat gy ons in diens name gehoorsaamd, die gedient werd van al dat geschapen is, en gedurich gepresen werd van de Cherubins en Zeraphims, singende Heylich, Heylich, Heylich, is de Heere God der Heirscharen, die heerst van eeuwigheid tot eeuwigheid, Amen. Hier op volchden noch eenige andere hoge besweringen, welke by den Priester gedaan sijnde, soo schudde men den beschuldichden moedernaakt uyt, en wierd gesmeten of gedreven in het water. Indien hy dan kwam te sinken, so hieldmen hem voor onschuldich, maar indien hy driftich bleef, so wierd hy flux gedoemt, en met den viere gestraft als schuldich. Wie het dan ook, en van wat geslachte, staat of gelegendheid hy mochte wesen, wierde aldus gesteld te preuve, als hy, hoewel ontkennende, alleen maar verdacht was van der Vaudoisen Leere en gevoelen van de Godsdienst aan te hangen; alleen was in gebruyk dit onderscheid van doen, dat die van Adel en aansien beproeft wierden in klaar, andere in troebel en moerachtich water.

[c] *Ketterye en gewaande Toverkunsten,*] Doorgaans wierden dese goede lieden voor het gerichte aangesproken, van grove en hoochlijk te straffen schelmstukken; voornamentlijk Toverye, so gemeinlijk den Vaudoisen doe toegeschreven, dat haar naam ten laatsten onder de gemeinte geen andere bediedenis als van Tovenaars hadde; Aanmerkelijk is onder anderen de Historie diemen beschreven vind, van 't gene tot Dovay soude gebeurd sijn, namentlijk dat aldaar in 't jaar 1359. gevangen wierd genomen een sekere jonge vrouw, genaamt Denisette, op het geweldich ernstich versoek van den Inquisiteur van 't Geloof, binnen Atrecht, Pierre, Lebroussart Jacobijn, en geleit voor Schepenen en Mannen van de Wet van Dovay. Daar vraagde sy watmen van haar begeerde; men seide, datmen 't haar ter gelegener tijd en plaatse soude seggen, en anders gafmen haar geen antwoord, dan datmen haar jokswijse vraagde, of sy niet een Heremijt kende, Robinet de Vaulx; 't welk sy hoorende, seide, wel, wat is dit, meentmen dat ik een Vaudoise ben? Dese na dat sy de Wet van Dovay voorgesteld was, werde gevankelijk geleit binnen Atrecht, in des Bisschops gevangenis; De oorsaak waarom dat sy gevangen wierde, was, dat desen Inquisiteur geweest hadde op een by een komst, die de Jacobijnen alle jaar hielden te Langres, in Bourgogne; aldaar was verbrand, als een Vaudois Robinet de Vaulx, geboren van Hebuternes in Artois, die sich hield als een Kluysenaar, welke seide, dat veel al mannen en vrouwen Vaudoisen waren, onder anderen hadde hy mede genoemt dese Denisette, wonende binnen Dovay, en Jan Lambit l'Abbé de Peu de Sens. Denisette in 't gevangen huys van den Bisschop geleit sijnde, wierd ondervraagd, en tot verscheide reisen gepijnigd, in 't bywesen van de Vicarisen des Bisschops, M. Piere du Hamel, Ertsdiacon van Oostervant, N. Jan Thibault, Canonik en Officiaal, M. Jan Pocon, Canonik, en M. Mathieu du Hamel, Secrataris van den Bisschop, ook Canonik van Atrecht, en by haar voegden sich M. Jacques du Bois, Meester in de Outheid, Canonik en Deken van de Kerke van Atrecht. Dese dede de meeste moeite om Denisette te ondervragen aangaande de Vauderie (dus noemde men de vergaderinge) welke ten lesten (na dat sy verscheidene reisen op de Pijnbank geweest was) bekende, dat sy in die Vauderye haar laten vinden, en daar ook verscheide personen gesien hadde, en onder anderen Jan Labbit, genaamt l'Abbé de Peu de Sens, sijnde een Schilder; Dese placht te woonen binnen Atrecht, doch nu en wistmen niet waar dat hy woonde, maar den Inquisiteur van 't geloof gewaar werdende, dat hy woonachtich was binnen Abbeville in Ponthieu, dede hem aldaar gevangen nemen, en bracht hem binnen Atrecht, in de gevankenis van den Bisschop; Dese korts na dat hy gevangen was, meende sich selfs de tong af te snyden, uyt vrees, dat hy yet soude bekennen, dat hem mocht schadelijk sijn, maar gevoelende de pijn, quetste hem slechts, doch in sulker voegen, dat hy lange tijd was sonder te konnen spreken; maar daarom lieten sy niet, hem door pijnigen en anders te ondervragen, want hy konde wel schryven, en sette sijn belijdenis in schrift. Hy bekende geweest te sijn in de Vauderye, en daar gesien te hebben veel volx, menschen van alle Staten, Edelen, Bur-

Burgers, Geestelijke personen, en andere mannen en vrouwen; onder dese eenen Huguet Cameri, geseit Patre nostre, Barbiar, Jan le Febure, Sergeant van de Schepenen van Atrecht, Jehenne d'Auverngne, vrouwe van de nieuwe baden in Atrecht, met drie Staat-dochters, Bellotte Vergongnon, en Bacquinette, en werden gevangen genomen, en geleit in des Bisschops Kerker. Dit geschiet sijnde merkten de Vicarisen, dat de saak so niet ophouden soude, en daarom werden sy beraden, haar altemaal ongestraft los te laten, die als Vaudoisen gevangen waren; en souden los gekomen hebben, had Jacques du Bois niet tegen gehouden hare verlossinge. Noch stelde hem ook tegen de gevangens Jan, Bisschop van Barut, Minnebroeder, Suffragaan des Bisschops van Atrecht; hier na trok den Deken na Perone, by Graaf Jan van Estampes; daar op quam den Graaf binnen Atrecht, ontbood de Vicarisen, en belaste haar, dat sy scherpelijk met de gevangens souden omgaan, of dat hy het op haar wilde verhalen.

Hare belijdenissen werden dan gesonden door de Vicarisen van den Bisschop, naar Cambray, om raad daar op te hebben, aan Gillis Carlier, Deken van onse lieve Vrouwen Kerk aldaar, en aan Gregore Nicolai, Canonik en Officiaal van den Bisschop; die de bekentenissen van de gevangens gesien hebbende, sonden haar oordeel over aan de Vicarisen, dat by soo verre sy het wilden wederroepen voor de eerste reis, men haar niet behoorde te doen sterven; by aldien sy geen moorden gedaan hadden, noch misbruykt het Lichaam Jesu Christi, dat is het Sacrament des Autaars; Hier tegen waren de Suffragaan en Deken van onse lieve Vrouwe Kerk van Atrecht, en verstonden, dat sy al moesten sterven, niet alleen die bekenden, dat sy in de Vauderye geweest waren, maar ook die van haar beschuldichd waren, hoewel sy 't niet bekenden noch door pijnigen, noch anders, als daar maar drie of vier getuygen tegen haar stonden. Dus dede dese Bisschop met den Deken grote naarstigheid en moeite, om dat sy souden verbrand werden. Deselfde Deken verklaarde in een vol geselschap daar hy in was, dat het derdedeel van 't Christenrijk in de Vauderye geweest hadde, en datse Vaudoisen waren, en dat hy dingen wist, die hy niet mocht seggen; welke sose geoorloft waren te seggen, men soude daar vremt van toehooren; daar by voegende, dat alle die gene die beschuldichd waren, moesten Vaudoisen sijn, en datmen niemant beschuldigen konde, die 't niet en was. En als daar yemant was, die tegen twistede, 't zy Clerk of andere, houdende staande, dat dit soude konnen geschieden door bedrieglijke inbeeldinge, so seide hy, dat die behoorde gevangen te werden, als verdacht van een Vaudois te wesen; seide ook daar en boven, datter noyt geen verbrand en was, of als 't daar op een nijpen ging, ontken de al dat hy te voren bekent hadde; en dat dit den duyvel haar dede doen, om dat sy souden verdoemt sijn ter hellen; en dit alles bevestichde, en hiel ook staande den Bisschop van Barut, seggende, dat het waar was, noch meer dat hy geloofde, dat daar Bisschoppen, ook Cardinalen in de Vauderye geweest waren, met andre grote meesters; dat 'er ook sulk een menigte was, dat by aldien sy een Koning, of eenich groot Prins onder haar hadden, sy haar opwerpen souden tegen alle de andere die van haar geselschap niet en waren, en dat sy sterk genoeg souden sijn tegen de andere, om grote vileinye en ongenuchten aan te doen. Dese was geweest Biechtvader van den Paus van Romen, gedurende 't jubeljaar van 1450. eer hy Bisschop was geworden, en daarom werde gesecht, dat hy veel dingen wist; ook hadde dese Bisschop sulken inbeeldinge, dat als hy sulk volk sach, flux oordelen kost, of sy in de Vauderye geweest waren of niet; hy oordeelde, dat so dra een mensch gevangen en beschuldigt was om de Vauderye, niemant hem dan behoorde te helpen of by te staan, 't zy vader, moeder, broeder, suster, of eenich namaachschap of vrind, op de boete van mede te werden gehouden voor een Vaudois; en dat ook die gene, die wisten, dat sijt waren, wetende dat sy beschuldicht waren, niet mochten wech lopen; ten korsten geseit, sy deden haar uytterste best met al haar macht, sinnen en wetenschap, dat alle de gene die gevangen waren, of noch souden gevangen worden, 't zy edel, rijk of arm, souden verbrand werden. Deden ook so veel, dat daar op een nieuw gevangen worde, als beschuldichd met de daad eenen Jennin de Berri, hout-koper en vryer, en deden op 't scherpste schryven den Graaf van Estampes, aan de Vicarisen van den Bisschop van Atrecht, dat sy het kort souden maken met het vonnissen over de gevangens; daarom deden de Vicarisen (die geheel volgden den raad van den Bisschop en Deken) vergaderen alle de Clerken van Atrecht, onder welke waren Jan Barre, Prior van St. Vaast, met meer andere, soo wel Canonikken van Atrecht, Capellanen, Jacobinen, Minnebroeders, Carmes, als Wereltlijke Clerken, te weten M. Gillis Flamen, en Mahieu Prille, Advocaat tot Beauquesne, aan dewelke sy toonden de beschuldigingen, gemaakt tegen de gevangene Denisette, d'Auvergne, Bellotte, Vergongnon, Bacquinette, l'Abbe de Peu de Sens, en Jan le Febure; hoewel dat Febures saak achter gebleven was, overmits men hem verhangen vont in 't gevangen-huys, na datmen hem ondervraagd hadde; en men heeft noyt seker konnen weten, of hy sijn selfs verhangen hadde, of dat hy opgehangen was van andere, uyt vrese dat hy haar beschuldigen soude. Na dat dese Clerquen alles oversien, en haar meiningen daar over geseit hadden, soo werden op de plaats van 't Bisschops huys, opeen groot toneel, tot dien einde gemaakt, gebracht l'Abbe de Peu de Sens, Denisette, Bellotte, Vergongon, d'Auverngne, Bacquinette, en nevens haar wierd le Febure daar ook vertoond, dood sijnde. Daar wierden sy alle gemijterd, met een Mijter, daar de gedaante van een Duyvel op geschilderd was, in sulker voegen als sy beleden hadden, hem geëerd te hebben, gelijk men haar opleide. En daar wierden sy openbaarlijk belesen door den Inquisiteur, in tegenwoordigheid van al 't volk, dat daar in groten hope was, en doe seide opentlijk de Inquisiteur, dat de gevangens geweest waren in de Vauderye, en op wat manieren, te weten als sy wilden na de Vauderye gaan, soo besmeerden sy een klein stoxke met een salfke, dat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

dat de duyvel haar gegeven hadde, ook beſmeerden ſy de palm van haar handen; daar na namen ſy het ſtoxke tuſſchen haar benen, en terſtont vlogen ſy daar ſy weſen wilden, over grote Steden, Boſſchen en Bomen, de duyvel haar brengende op die plaatſen, daar ſy hare vergaderingen hielden, en daar vonden ſy malkander neffens een tafel gedekt, met wijn en ſpijs; ook een duyvel dan in de gedaante van een bok, dan een hont, dan een aap, en ſomtijts in de gedaante van een menſch, dewelke ſy alle eer beweſen, en aanbaden; en het meerderdeel gaf hem haar ziel, ja bykans alle, of ten minſten eenich lith van haar lichaam; daar na kuſten zy hem van achteren in de gedaante van een bok; en dat l'Abbe de Peu de Sens was geweeſt den regten leitsman en meeſter, om de nieuwe aankomelingen deſe eer en aanbiddinge van den duyvel te leeren; en na datſe hem deſe eer aangedaan hadden, ſo traden ſy op 't kruys, 't ſelve beſpouwende in ſpijt van Jeſus Chriſtus en de H. Drievuldigheid; daar na toonden ſy haar hinderſte ten Hemelwaart tot ſpijt van God; en na dat ſy wel gedronken en gegeten hadden, gebruykten ſy haar vleeſlijke luſten met den anderen; ja ook ſelfs de duyvel verſtelde ſich in de gedaante van een man en vrouw, en gebruykte de vrouwen, ſijnde in de gedaante van een man; de mans gebruykte hy ook mede, ſijnde in de gedaante van een Vrouw. Daar werden ook Sodomitiſche ſonden gepleegt en bougerye; en om in het kort alles te begrijpen, daar werden ſulke onbehoorlijke, ſtinkende, vuyle misdaden aangerecht, ſoo wel tegen God als tegen de natuur, dat het geen oorbaar ſoude ſijn die te noemen. Dat de ſalf daar ſy haar mede ſmeerden, op deſe manier gemaakt was; dat ſy gaande om het Heylige Sacrament te ontfangen, namen die Hoſtie of 't Lichaam Jeſu Chriſti, en deden dat in een pot vol padden, en dat lieten ſy daar ſo lang in, tot dat het de padden opgegeten hadden, daar na namen ſy de benen van de verhangene Chriſtenen, en maakten die tot pulver; daar na doden ſy de voorſchreven padden, waar van ſy dat pulver van die benen, daar by doende bloet van maagden, jonge kinderen, met kruyden en andere dingen, het ſalfken maakten; dat in de vergaderingen de duyvel haar verboot in de kerk te gaan, om Miſſe te horen, ook wy-water te nemen; maar by aldien ſy 't namen, om te tonen dat ſy Chriſtenen waren, mochten ſy ſeggen, met oorlof van onſen meeſter, ende en mochten ook niet gaan bichten; voorts dat haar ook de duyvel dit leerde; dat daar anders geen leven was, dan dit tegenwoordige, en datſe geen zielen hadden; ſoo daar dan yemant was, die na dat hy in de vergaderinge geweeſt was, aarſelde of berouw hadde, ſoo ſloeg haar de duyvel ſoo geweldich met een bollepees, datſe geplettert werden. En dat ſy hare vergaderingen gehouden hadden in 't Bos van Moſſlaines, dicht by Atrecht, in 't Bos van Maugart, een half mijl van Atrecht, en by de hoge Fonteinen by Atrecht, en op andere plaatſen mede, en dat ſy te voet by ſchonen dag na noen by de Fonteinen gegaan waren. Alles dus geſchiet, en den volke by den Inquiſiteur voorgedragen ſijnde, werden ſy altemaal het wereltlijk recht overgelevert, als verdurven leden, niet waardich om leden van de H. Kerk te ſijn; alle hare vaſte goederen aangeſlagen voor den Heer, haar roerende voor den Biſſchop. Deniſette wierde overgelevert aan die van de Wet van Dovay, die daar gekomen waren, om haar te hebben; l'Abbé aan den Provooſt en Schepenen, de vier vrouwen met le Febure, aan de Wet en Schepenen van Atrecht; en flux aldaar verweſen van de Schepenen, om tot pulver verbrant te werden. Soo ras ſy het vonnis hoorden, begoſten ſy te roepen als raſende tegen M. Gillis Flamen, die daar tegenwoordich, en altijd beſich geweeſt was, om haar te ondervragen door pijnigen, en anders; ſy riepen dan ook, Ha valſchen ontrouwen verrader, gy hebt ons bedrogen, gy ſeidet ons, by aldien wy bekenden datmen ons voorhield, datmen ons dan ſoude laten gaan, en dat wy anders geen boete ſouden doen, als alleen in Pelgrimagie gaan, weinige mijlen verde. Gy weet dat gy ons verraden hebt; en ſeiden daar en boven openbaarlijk, dat ſy noyt in de Vauderye geweeſt waren, en al 't gene dat ſy bekent hadden, ware geſchiet door gewelt van pijnigen, en door de ſchoone beloften van Gillis Flamen, en van d'andere die haar ondervraagt hadden; maar dit mocht haar al niet helpen; want ſy terſtont den beul overgelevert wierden, en gebracht ter plaatſe van het gerichte, en daar werden hare lichamen tot pulver verbrant; Als ſy geleit werden om te ſterven, riepen ſy wederom tot dat ſy haar ziel gaven, dat ſy noyt in de Vauderye geweeſt waren, en al dat ſy bekent hadden, was geweeſt door pijn, en ook om datmen haar verbranden ſoude, indien ſy niet en bekenden. Ook na 't overleveren van haar vonnis, tot ter doot toe, hebben ſy gedaan als goede Chriſtenen behooren, met hare zielen God te bevelen, het volk verſoekende, datmen doch voor haar bidden ſoude. Deſe woorden en manieren, die ſy hielden, brachten 't volk in groot nadenken en misnoegen; ſommige ſeiden, datmen haar te onrecht dede ſterven, andere dat de duyvel haar beval, dat ſy 't ontkennen ſouden, of dat ſy verdoemt ſouden ſijn; Deniſette wierde gevoert tot Dovay, en van de Schepenen ook veroordeelt om gebrant te werden; die ook ſeide, datmen haar te onrecht dede ſterven; gebruykende meeſt deſelve woorden, en houdende deſelve manieren als de andere tot het uyterſte toe; Abbe werde ook verweſen door de Schepenen van de Stad op den ſelfden dag, dat ſijn vonnis overgelevert werde; hy ſprak ook meeſt diergelijke woorden, en hielt deſelve manieren, die d'andere geſeit en gehouden hadden; uytkrijtende, datmen hem tot ſijn onſchult ter doot brachte.

[f] *Welkers inſtellingen*,] Sie voorts van deſe ongehoorde manier van Procederen en wrede vervolginge den Profeſſor Boxhorn, in ſijne Nederlantſche Hiſtorie, alwaar hy onder anderen aldus ſchrijft;

Omtrent deſe tijdt (namentlijk het jaar 1460.) wierden ook eenige gevangen geſet binnen Amiens, beſchuldigd vande gene diemen verbrandt hadde binnen Atregt als Vaudoiſen; dan de Biſſchop van Amiens liet haar terſtont los, zeggende, dat hy haar al vry ſoude laten die men hem bragt; en dat hy niet en geloofde, dat zy deden, of doen kon-

konden dat zy zeyden, ofte dat haar by andere opgeticht wierde. Dese Bisschop was een geleerdt man, ende Broeder van den Heere van Beauvois le Borgongne. Hy hadde lange tijdt tot Romen gewoont, zijnde Procureur van den Hertoch Philips van Bourgongien.

In de Stadt van Doornick werdender diergelijken ook gevangen, als Vaudoisen, eenen Sergeant des Conincks, met twee of drie andere. In dese Stadt was doe woonachtigh Jan de le Teincture, een seer vermaart man van wetenschap en geleertheyt, met meer andere, die om dees oorsaake wille vergaderden. En de le Teincture liet uytgaan een boeksken, waer in hy vertoonde de nieticheydt en het onrecht van de beschuldingen den onnoselen aangedaan onder de naam van Vauderie. Dus liet men ook los tot Doornik eenige, die daar ook aangesprooken waren van Vauderie.

In 't jaar 1460. werde ook gevangen genomen binnen Atrecht als Vaudois, door Robert du Marquais, Luytenant van Atrecht, Jan Tacquet, Burger en Schepen aldaar, rijk tusschen de vier en vijf hondert gulden jaarlijks, (schoone middelen in die tijden) en werde gevangen geleyt in des Bisschops Kerker. Des anderen daeghs naar de middagh, worde om die selfde oorsaak gevangen genomen Piere du Carieul, een seer rijk man. Dese was eertijds beschuldigt van Ketterye, en in quaet gerucht, aangaande zijn Geloof. En alhoewel hy rijk was, soo hiel hy nochtans huys alleen, sonder knecht ofte meyt, also hy noyt was gehylikt geweest; en seer vrek en gierich. Dese Piere werde ook (voornementlijk, geloove ik, om sijne middelen) geleyt in des Bisschops gevangenhuys. Korts daar aan werde ook in verseeckeringe genomen, door Robert de Marquais, Messire Payen de Beaufort, Ridder, een van de edelste en outste Banderheeren van Artoys, out van jaeren, rijck tusschen de vijf en ses duysendt guldens jaarlijks, beschuldicht als Vaudois. Dese, hoewel hy gevangen werde, wist nochtans wel te vooren, dat hy beschuldicht was Vaudois te zijn. Men had hem ook gewaarschout, dat hy hem wachten soude. Nemaer hy gaf voor antwoordt; Dat by aldien hy duysent mijlen van daar was, en dat hy wiste dat men hem beschuldichde, dat hy komen soude om sich t'ontschuldigen. Want hy vreesde niet, en quam ook in de Stadt van Atrecht om sich te toonen. Sijn oudste Soon, en andere van zijn vrienden, baeden en versogten op hem seer ernstelijck, dat hy hem doch soude willen uyt de weech maecken, by soo veer hy sigh selven in dese saak schuldich kende. Dan hy gaf haar ook voor antwoordt; dat hy 't niet doen soude, en geen vrees had voor eenig mensch, alsoo hy niet wiste, wat dat de voorschreven Vauderye was, en hy daar niet schuldich aan was; sweerende gants onnoosel in die saak te sijn. Niet tegenstaande, soo werde hy op den selfden dach naar noen aangetast van den Luytenant van Atrecht, sonder hem in de gevangenisse te leggen. Hy dit siende, badt den voorschreven Luytenant, dat men hem soude leyden voor den Grave van Estampes, die op dat pas binnen de Stadt was, om die oorsaak aldaar gekomen; 't welk de Luytenant dede. Als nu de Heer van Beaufort gekomen was by den Graaf, meenende sich te ontschuldigen, soo wilde de Graef hem niet aanspreeken, maar beval Hues de Maylly, Ridder, Heer van Bovillencourt, maechschap van den Heer van Beaufort, vergeselschapt met Guilliame Berry, Luytenant van den Bailliou van Amiens, met den Luytenant van Atrecht, dat sy hem openbaarlijk souden leyden naar 's Bisschops gevangen-huys; het welk Hues de Mayly dede. Daar gingen eenige van sijn soonen met hem in den Kerker, neffens Jacques Guillemant, die getrouwt hadde zijn bastertsuster, en soon was van een Canonik van Atrecht, ende werde gevangen gehouden, als ook beschuldicht zijnde Vaudois te zijn. Daaghs daar aan werde mede gevangen genomen, en ook beschuldigt als Vaudois, eenen Roguet, een van de onderdaenen van den Heer van Beaufort.

In het selfde jaar werden binnen de Stadt van Atrecht gebracht op een groot tonneel, tot dien eynde gemaekt op de groote plaats van't Bisschops huys, Jan du Bois, Jacques, de Kok van de Gouverneur van Atrecht, Colin de Bullecourt, de Vrouw van een Sadelmaker genaemt la Franche Comte, Colette Lescrebee, Printamgay, Careron genaemt la Guigange, le Parquemiere, Jehenne le Lucq. Daar werde yder op haar hooft een Myter geset als Vaudois, op welke geschildert was de gedaante van een duyvel, in sulker voegen als sy hem eere bewesen hadden. En werden openbaarlijk belesen door den Inquisiteur M. Pierre Broussaart, Jacobin, in presentie van al 't volk. Daar werde haar geseyt, dat sy in de Vauderie geweest waeren, en aldaar gedaan al dat hier vooren verhaalt is; ja dat sommige onder haar van den Duyvel vleeschelijk bekent waren, de een in gedaante van een manspersoon, de ander in gedaante van een haas, van een vos, en andere beesten: en dat de voorschreven Collette tot drye reysen toe de hostie, of 't kostelijke lichaam Christi, gegeven hadde den Abbe de peu de sens, om een salfken daar van te maecken. Maar Colette antwoorde overluyt, dat het niet waar was, en wilde wat anders seggen, maar men liet haar niet spreecken. Naar dat dan den Inquisiteur yeders belijdenis gelesen hadde, vraegde hy elk een, of het niet waar was dat hy geseyt hadde; die altemaal seyden (behalven Colette) jae. Ook vraegde hy die gene, die beleden hadden van den duyvel vleesschelijk bekent te zijn, of het waar was; die ook openbaarlijk seyden, jae. Naar dese belijdenissen, gaf den Inquisiteur haar beschuldingen over in 't Latijn en Francois, en waeren dese; Dat Jan du Bois, en de Vrouw genaamt le Franche Comte, de Vauderye noyt wederroepen hadden sedert haar eerste bekentenissen, maar hadden altijd gebeden genaede en gracy; en dat de andere sedert haar eerste belijdenis dikwils verandert hadden, somtijdts seggende, dat sy daar niet geweest en waeren, jae ook dat sy niet en wisten wat het was, hoewel zy 't twemaal bekent hadden. Op het tonneel werden sy (behalven du Bois, ende de Vrouw) overgelevert het Wereltlijk regt, als verdurven leden: en werden terstont geleyt naar het Gerecht van Atrecht, en daar werden haar lichamen tot pulver verbrant; en werden niet gevoert voor Schepenen van de Stadt, en hadden anders geen vonnisse als alleen overgelevert te werden aan 't Wereldtijck recht, en werden soo op een Karre

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

heenen gevoert. 't Was wonder om ſien, hoe ſy
yeder een baeden datmen voor haar bidden ſoude,
ſeggende openbaarlijk; *Datmen haar tot haarder
ontſchult dede ſterven, en dat ſy noyt in de Vauderye
geweeſt waren, en niet wiſten wat het was, en dat
ſy bekent hadden, was geſchiet door 't gewelt van pÿ-
nigen*; neffens noch veel andere dingen tegen die
gene die haar veroordeelt hadden; en deden en
toonden alle teekenen, die goede Chriſtenen be-
hoorden te doen en te toonen; tot der doot toe
altijd roepende, datmen haar t' onrecht doode, en
dit was haar einde. Colin de Bullecoert werde ook
't wereltlijke recht over gelevert als een verdurven
lid, te weten aan de Provooſt; dewelke ook ter-
ſtont, ſonder ander vonnis, gebracht werde op
het gerecht des Biſſchops, en is daar ook tot pulver
verbrant. Hy ook, ſoo wel als d'andere, riep;
*Datmen hem onſchuldich doode, en dat al dat hy
bekent hadde, was geweeſt door pÿnigen*; ſtervende
(naar het ſcheen) in een waarachtich geloof. Dan
zynde gereet om te ſcheiden, ſoo nam hy drie ſtux-
kens groente of aarde, in den naam des Vaders,
des Soons, en des H. Geeſts, en ſoo gaf hy de
geeſt. Jan du Bois en Franche Comte, werden
alleenlijk verweſen een tijd lang in chartre. Du
Bois zynde op het tonneel, werde gevraacht van
den Inquiſiteur, of het niet waar was, dat hy den
Duyvel ſijn nagel van ſijn duym gegeven had, als
hy hem eerden: die daar opentbaarlijk zeyde ja,
en toonde ſijn duym al' t volk. Men ſeyde datmen
die twee tijd gaf, op dat d'andere die gevangen
waren, en noch ſouden gevangen worden, ho-
pende ook op genade, te lichtelijker ſouden be-
kennen, in de Vauderye geweeſt te hebben.

In 't ſelfde Jaar van 1460. werde binnen Atregt
gevangen genomen, beſchuldicht zynde Vaudois
te zyn, door Meſſire Baudewijn, Heer van Noyel-
les, Ridder en Gouverneur van Peronne, M. An-
toine Sacqueſpee, Burger en Schepen binnen A-
trecht, een van de alderrijkſte van de Stad. Deſe
Gouverneur overleverde hem aan den Luytenant
van Atrecht. Korts daar aan werde ook gevangen,
om de ſelfde oorſaak, Jan Joſſer, ook Schepen van
Atrecht, met Henriet de Ronville, Sergeant van
deſelve Stad: en worden gelijk de andere geleyt
in 's Biſſchops gevangen-huys. Op dien ſelfden
dach verliepen uyt vrees van gevangen te werden,
om die oorſaak, Martin Cornille, Ontfanger van
de ordinariſche middelen van 't Graafſchap van
Artoys, Guillaume le Febure, een ſeer rijk Bur-
ger en Schepen van de Stad: die (naar datmen
ſeyde) ook gevangen, en by de andere ſouden ge-
weeſt ſijn, hadden ſy niet vertrokken. En hoewel
de Graaf van Eſtampes met meer andere haar de-
den vervolgen, ja tot Parijs toe, ſoo konmen haar
niet vinden. Martin had met hem genomen groo-
te ſchatten, want hy hiel een prachtige ſtaat, en
ſijn huys-vrouw noch grooter, hoewel hy van
kleynen huyſe, en in ſijn jonkheyt maar een ſnijder
en ſchamel geſel geweeſt was. Eer dat dan M. An-
thoine gevangen werde, ſoo hadden veele van ſij-
ne magen en naeſte vrienden (want hy was van
groot geſlacht) hem gewaarſchout en ernſtelijk
gebeden, dat hy ſich doch voor eenigen tijd ſoude
wech maaken, alſo hy was beſchuldicht van Vau-
derie: die haar 't elke reys voor antwoord gaf, dat
hy niet ſchuldich was, en dat hy komen ſoude om
ſich te verantwoorden, als hy wiſt dat hy daar me-
de beſchuldicht werde, al was hy duyſent mijlen
van daar, en vragen of men op hem yet wat te ſeg-
gen hadt; en dat hy liever ſterven wilde, of byſet-
ten al dat hy in de Werelt had, als om die oorſaek
hem t'ſoek te maken. De Regters om de gevan-
gens te ondertaſten, waren de voorſeyde Inquiſi-
teur, den Biſſchop van Barut, Suffragaan; de
voorſz. Mr. Jaques du Bois, Deeken, M. Jan Be-
lengier, Meeſter inde Godtheyt, Philippe, Heer
van Sauenſe, Ridder, die een groot man was, en
ſeer genegen om te doen branden, die gevangen en
beſchuldigt waren Vaudoiſen te zijn. Deſen Heer
van Sauenſe was gecommitteert door den Graaf
van Eſtampes, met den Heer van Crevecœert, Bail-
liou van Amiens, Guillaume de Bery, Luytenant
van de Bailliou, M. Jehan Forme, Secretaris van
den Graaf: Daar was ook by den Inquiſiteur van
't Geloof, Jacobijn, woonende te Doornik, M.
Gillis Flamen, M. Mathieu Paille, beyde Advoca-
ten tot Beauqueſne: noch ſont met haar den Her-
toch van Bourgongne, de Biſſchop van Salubrie,
Jacobijn, Meeſter in de Godtheydt, Biechtvader
van den Hertoch, met Bauduin Heer van Noyel-
les, Ridder en Gouverneur van Peronne. Daar
werde ook gevangen genomen om die oorſaak, Ja-
cotin Datis, een burgers ſoon van Atrecht, die
woonde by Martin Cornille, en was van zijns
vrouwen maegſchap, en ook gelijk de andere ge-
bracht in 't Biſſchops gevangenhuys; als ook me-
de eenen genoemt, Jan le Febure, Houſſmit, en-
de gebracht by de andere. Voorwaar doe ter tijdt
werde de gantſche Stadt, en al die daer om woon-
den, ſoo ſeer berucht door geheel Vrankrijk, Vau-
doyſen te zijn, dat men naulijks de koopluyden
of yemant van de Stadt ergens wilde ontfangen;
jae ook de Koopluyden verlooren al haar crediet.
Want die geene daar ſy aan ſchuldig waeren, wil-
den terſtont betaalt zijn, uyt vrees datſe gevangen
ſouden werden als Vaudoiſen, en haar goederen ge-
confiſqueert. Daar was voortaan doe ook nie-
mant, hoe aanſienlijk perſoon het was, ofte hoe
goede Chriſten, die dorſt (hoe noodich het was)
uyt de Stadt trekken, uyt vrees dat de Gemeente
ſoude ſeggen, dat hy vertrokken was, ſorgende
gevangen te werden als Vaudois. En hadder maar
yemant geweeſt, hoe groot en vroom dat hy was,
die maar veerthien dagen uytgebleven hadde, het
gemeyn volk ſoude gedagt hebben, dat hy ver-
trokken was uyt vreeſe van geſtraft te ſullen wer-
den, en openbaarlijk geſegt dat hy een Vaudois
moſte weſen. Als nu de Vicariſſen gewaarſchout
werden van deſe ſchrik, en hoe qualijk die vander
Stadt gewilt werden door al 't Lant, ſoo deden zy
opentlijk verkondigen door verſcheyden predica-
tien, dat niemant tegen haar ſoude murmureeren,
noch tegen die met haar gecommitteert waeren;
dat niemant vreeſen ſoude ſonder oorſaak: want
men en dede niemant vangen als Vaudois, die niet
beſchuldigt waere door acht of thien getuygen ge-
weeſt te zijn in de Vauderye. Nemaar daar naar
is men wel gewaar geworden, datter veele gevangen
werden, die maar van een, twee, of van drie getuy-
gen ten hoogſten, beſchuldicht waeren.

Omtrent deſe tijdt, naar dat Martin Cornille,
Guiliau-

Guiliaume le Febure, en Hortin Loys, haar wech gemaakt hadden, uyt vrees van gevangen te werden als Vaudoisen, soo deden zy haar inroepen, om in eygener persoon te erschijnen, en aan te hooren de beschuldinge tegens haar gedaan, op de verbeurte van beschuldigt en overwonnen te zijn van 't feyt; en deden die indaginge plakken aan de Kerkdeuren, en andere openbare plaatsen, haar gevende dag om te verschijnen. Duerende dese tijdt, soo quam daar Willemet le Febure, eenige soon van de voorschreven Guiliaume, geassisteert met een Notaris van Parijs, by M. Jan Pocou, Vicaris van den Bisschop van Atrecht, en vant hem 's morgens heel vroegh onder de Metten in de Kerk, in wiens presentie hy appelleerde tegens hem en d'andere Vicarissen, over 't gewelt dat zy deden, of noch sochten te doen aan Guiliaume le Febure, zijn vader. Dit gedaan zijnde, gink hy met de Notaris terstont te paart sitten, en reedt na Parijs, alwaar sijn Vader gevangen sat, om hem te verantwoorden, op 't geene de Vicarissen hem souden willen aanseggen. Dese Willemet met den Notaris vertrokken zijnde, werden door last van de Vicarissen van vier of vijf gesellen vervolcht, die haar onderhaalden te Mondidier, en werden alle beyde gevleugelt wederom gebracht, en geleydt in 't Bisschops gevankenis. En overmits daar eenige van dese Willemets vrienden, Iacques le Borgne, burger van Atrecht, Jan le Febure, Jan de Robempte en Colin Pere, Sergeant van Schepenen, hem Willemet des avonds te vooren, eer dit Appel gedaan was, te gast gehadt hadden, en wel wisten dat dit Appel gedaan soude werden, sonder 't selve aan te geven aan de voorschreven Vicaris, of aan den Inquisiteur, soo werden sy altemaal gevangen gebragt in 's Bisschops gevangenhuys; waar uyt Willemet, noch zijn Compangions, niet en konden verlost werden, voor en aleer hy wederroepen hadde het Appel, 't welk hy dede: en alsoo werden sy altemaal verlost. Naar welke wederroepinge, overmits le Febure, Cornille, en Loys, ter gesetter tijd niet en waren verschenen, soo werden sy in den Ban gedaan, als overwonnen Vaudoisen.

Naar dat de Heere van Beaufort en M. Anthoine Sacquespee met andere gevangen waren, soo werden, ter bede van haar, versocht in de Stad van Amiens, M. Martin Meingre, Licenciaat in beyde de Rechten, Canonik en Officiael van Amiens, d'Inquisiteur van 't Geloof tot Doornik, met meer andere vermaarde Clerken, van dewelke maar twee, M. Martin Meingre, en den Inquisiteur quamen: de andere ontschuldichden haar, sommige over hare ouderdom, de andere anders; waar over men seyde, dat sy niet wilden komen, overmits men sulke dingen hier te land noyt en had sien gebeuren, en dat de saak van grooten gewichte was. Want nau van duysent menschen een, (behalven binnen Atrecht) geloofden, dat sy in de Vauderie gingen, en deden dat sy seyden. Om welke oorsaak de Vicarissen van den Bisschop, M. Piere du Hamel, Ertzdiacon van Ostervant, M. Jan Thibault, Officiael van Atrecht, en M. Mahieu du Hamel, Secretaris van den Bisschop, en Canonik tot Atrecht, M. Piere le Brousart, Inquisiteur van 't Geloof, en M. Gillis Flamen, Licenciaat en Advocaat tot Beauquesne, gingen, ten versoeke en op kosten van de gevangens, naar Brussel, by den Hertoch van Bourgongien, om met hem te beraatslagen, aangaande dese gevangens, en het stuk van de Vauderie. Den Hertoch vernemende, waarom dat sy daar gekomen waren, begeerende van herten het Christen geloove voor te staan en te handhaven, sont terstont na Loven, daar een seer vermaarde Universiteyt was, en dede al de geleertste Clerken die daar waren, tot Brussel komen. Met dien ontboot hy ook de aldervermaartste Geestlijke van alle de landen daar omtrent, die ook quamen in grooter menichte. Aan welke 't proces van den Heer van Beaufort, ende van d'andere gevangens, die bekent hadden in de Vauderie geweest te sijn, getoont werde; ook 't proces van die geene, die noch niet bekent hadden. Want daar waren sommige die noyt bekenden, wat pijnen datmen haar aandede, gelijk hier naar gesecht sal werden. Dese dan alles gesien hebbende, heeftmen noyt seecker konnen weten wat sy besflooten, of wat haar gevoelen was. Dochmen seyde dat sy het niet eens waren; dat sommige oordeelden, dat de saak inder daat soo niet en was, maar dat het maar bedroch was; en offer schoon eenige schijn van sulks te wesen waar, door de toelatinge Gods, soo mochter nochtans wel veel bedrochs onder schuylen; en dat sy niet al en deden, dat sy haar lieten voorstaan dat sy deden. Dat andere daar tegen beweerden, dat sulx in der daat was, en dat zy met ziel en lichaam in de Vauderie gingen: en naer dien hem de mensch den duyvel overgeeft, soo laat God toe dat den duyvel soo veel machts over hem heeft, om hem te voeren in de Vauderie, en anders. Immers, naar dat de Vicarissen haar beraatslaacht hadden, namen zy oorlof van den Hertoch, die terstont met haar sont, om daar by te sijn alsmen de gevangens ondervraagde, Thoyson d'Or, sijn eerste Heralt, dien hy volkomentlijk betroude en geloofde, om te beter van de waarheyt onderrecht te werden: alsoo hem verwitticht was, dat'er sommige te Parijs, en andere in Vrankrijk seyden, dat hy alle de rijkste van sijn land liet vangen, om haar goederen te hebben; 't welk hem seer moeyde: maar al evenwel (seyde hy) wilde hy niet laten het rechte geloof voor te staan, indien 't van nooden ware. En dus keerden de Vicarissen, haar geselschap, en Thoyson d'Or met haar wederom, en quamen in de Stad van Atrecht, in de Maant van Augustus des Jaars 1460. en alhoewel men niet heeft konnen weten wat tot Brussel besloten was, ofte wat middel dat sy geraamt hadden, soo hebben sy nochtans naar haar wederkomst niemant meer gevangen genomen om des Vauderies wille, hoewel dat daar veele, ja sonder getal, beschuldicht werden. Die ook gevangen waren, werden sachter gehandelt als te vooren. De Vicarissen maakten ook maar vier Processen sedert haar wederkomst, als van den Heere van Beaufort, Jan Tacquet, Pierotin du Carieul, en Huguet Aubry, geseyt Patre nostre, hoewel hy noyt yet bekent hadde, maar alleen om dat hy eens uyt het gevangen-huys gebrooken en wederom gekregen was. En of schoon dese processen gemaakt waren naar dat sy het gevoelen van de Clerken, die nu tot Atrecht waren,

en

en andere, gehoort hadden, ſoo ſonden ſy nochtans de ſtukken over tot Bruſſel aan den Hertoch, om voordere raat van andere Clercken te hebben, en wat ſy in die ſaak doen ſouden. En deſe ſtukken werden gedragen by M. Mahieu du Hamel, hier vooren vermelt, met M. Guillaume Berry, Luytenant van den Bailjuw van Amiens, en met haar trok wederom Thoyſon d'Or, die den Hertoch daar geſonden hadde. Deſe tot Bruſſel gekomen zynde, liet den Hertoch de proceſſen onderſoeken. Ondertuſſchen werden aldaar gebracht door den Deecken van Soingoy Bullen van den Paus Pius, verkregen, op het verſoek van Martin Cornille, die gevlucht was, gelijk geſeyt is. En de Decken was om die te halen te Romen geweeſt. By welke Bullen de Paus committeerde M. Gillis Carlier, meeſter in de Godheyt, en Deeken van de Lieve Vrouwen Kerk van Cambray, Piere du Hamel, en Jan Thibault, Vicaris van den Biſſchop van Atregt, om alleen en voor allen te onderſoecken die gene, die gevangen en beſchuldigt ſouden zyn van Vauderie. Maar ter wijle de Deecken om de Bullen getrokken was, ſoo werde Martin Cornille gevangen gehouden in Bourgongien, daar hy ſich onderhielt, en overgelevert aan den Ertz-biſſchop van Beſançon, om onderſocht te werden.

In 't ſelfde jaar werdender in de Stad van Mante tot aſch verbrant, (en de aſch in de wint geworpen nae uytwijſen van ſijn ſententie) eene genaamt Noël Fere, geboren tot Amiens. Deſe bekende tovenaar te ſijn, en veel moorden, en dieveryen gedaan te hebben: daar en boven dat hy viermaal in de Vauderie geweeſt was, daar hy den duyvel aangebeden had in gedaante van een bok, en hem lijf en ziel overgegeven; en noemde de plaatſen daar hy in de Vauderie geweeſt was, eens tot Eſtampes, eens tot by Peronne, eens op een ſtuk braaklants, tuſſchen Corbie en Beauvois, en eens in 't boſch van Mofflaines by Atrecht. In welke vergaderingen belede hy geſien te hebben ſeer vele menſchen, onder dewelke hy noemde l'Abbé de peu de ſens, welke Abbé hy betichte, dat de eeden afnam die aan den duyvel gedaan werden, en ſprak voor den duyvel. Hy noemde ook andere, ſommige van Atrecht, ſommige van Amiens, van Parijs, van Bloys, en andere plaatſen. Deſen Noël was heel arm, en gink met ſijn wijf bedelen, die hy ook beſchuldigde in de Vauderie geweeſt te ſijn. Hy bekende mede in die Vauderie geweeſt te hebben, daar beſloten wert de Stad van Pernes in brand te ſteken, gelijk die verbrant was, en dat door een Ridder, die doe mede in de Vauderie was, en hy ook noemde. Thans noch werde 't proces van Noël geſien en geleſen, 't welk geſonden was binnen Atrecht, behelſende alles wat hier vooren verhaalt is, met meer andere dingen; als ook mede de beſegelde Sententie van de Rechters van Mante. Naar dat deſen Noël gericht was, werde ſijn vrouw gevangen, die tegen die van Mante appelleerde, en is gevoert naar 't Parlament van Parijs, en korts daar aan los gelaten ſonder eenich hinder.

In 't ſelve jaar quamen wederom van den Hertoch van Bourgongien binnen Atrecht, de gemelte M. Guilliaume Berry, Luytenant, met du Hamel Secretaris, die het Vonnis van de vier gevangens, aangaande de Vauderye, gedragen hadden; daar quam ook met haar als geſonden van den Hertoch M. Andrieu Colin, Preſident van de Raedtkamer van Ypre. Deſe wederom gekomen zijnde, werden op een nieu ondertaſt de gevangens, op 't ſtuk van de Vauderye, in 't byweſen van den Preſident. Dit gedaan zijnde, vergaederden wederom noch eens de Vicariſſen van de Biſſchop, en alle de Klercken van de Stadt van Atrecht, onder welke waren de gemelte Preſident, de Biſſchoppen van Salubrie en Barut, de Deeken van Atrecht met ſijn Broeder, Jan du Bois, Damp Jan Berre, Gillis Flamengh, Mahieu Paille, Jan Mauville, Simon de S. Vaaſt, Jan Boulengir, met meer andere, aen welke de vier vonniſſen (die hier naer zullen gedacht werden) getoont zijn. Naar dat ſy die geſien, en haar oordeel daar over geſecht hadden, leverden de Vicariſſen van den Biſſchop de beſwaringen van de vier gevangens over, als die van den Heere van Beaufort, Jan Tacquet, Pierotin du Carieul, en van Huguet Aubry. En hoewel men de gedachte Klerken vergaederde, en haar meyninge hoorde, ſoo gaven nochtans de Vicariſſen de Vonniſſen kracht, en veroordeelden de gevangens. Hier op werden openbaarlijk op het ſchavot gebracht Colaart, geſeyt Payen, Heere van Beaufort, met Jan Tacquet, du Carieul, en Aubry, en mede op de hoofden van de voorſchreven Tacquet, du Carieul, en Aubry, geſet een mijter, daar op geſchildert was de figuer van een duyvel, in ſulke gedaante als ſy hem aangebeden hadden: alhoewel Huguet noyt yet bekent hadde. Daar op werden ſy openbaarlijk beleſen van den Inquiſiteur van 't Geloof van Cambray, Jacobijn, die daar ſeyde; *Dat de Heere van Beaufort daar tegenwoordig geconſenteert hadde in de wil van ſommige quade vrouwen, die verbrant waren als Vaudoiſen, ſoo hier vooren verhaalt is; en dat hy op haarder begeerte een ſtoxken genomen hadde, en dat beſmeert, als ook ſijn handen, met een ſalfken, datmen hem gelangt hadde, en ſtak dat ſtoxken tuſſen ſijn beenen, en ſoo werde hy terſtont uyt ſijn huys a la Luiverette door den Duyvel gevoert, voor de eerſte reys in 't boſch van Mofflaines, een mijlken van Atrecht, in de Vauderie, daar veel mannen en vrouwen by een waren, en daar dede hy in 't openbaar in 't byweſen van vele die daar waren, den Duyvel eer aan, die daar doe was, en preſideerde in de gedaante van een Aap, en kuſte hem daar de voeten. En alhoewel de duyvel doe daar ſijn ziel begeerde, ſoo gaf hy hem nochtans maar vier hayren van ſijn hooft. Dit gedaan ſijnde, bekende hy in de Vauderie vleeſſelijk een vrouw. Dat den Heere van Beaufort noch twee reyſen in de Vauderie geweeſt was op andere plaatſen, te weten, eens by de hooge Fonteynen by Atrecht, en dat hy daar gegaan was by ſchoonen dagh naar noen; en doe was daar de Duyvel, en preſideerde in de gedaante van een hont, genaamt Lirant, en daar preekte de Duyvel tot al die daar waren, alſoo daar een groote menichte was van mannen en vrouwen, haar ſeggende, dat 'er geen andere werelt was als daar wy nu in ſijn, en dat als wy ſterven met ons al ſterft. Noch verboot hy haar in de Kerk te gaan, haar te biechten, het H. Sacrament te ontfangen, wywater te nemen, en te doen dat goede Chriſtenen behooren. En daar beloofde de voorſeyde Ridder den Duyvel gehoorſaam te ſullen*

ſijn

ſijn. Dat hy ten derdenmaal was in de Vauderie geweeſt, in een bosken by Atrecht. Dit geſeyt ſijnde, vraagde den Inquiſiteur den Heere van Beaufort, of het niet waar was; die overluyt antwoorde: ja het, verſoekende genade. Doe ſeyde den Inquiſiteur tot 't volk, dat hem niemant verwonderen ſoude, overmits den Heere van Beaufort niet ſoo wel gemijtert was als d'andere: Want (ſeyde hy) hy heeft bekent in de Vauderie geweeſt te ſijn ſonder pijnigen, en heeft het noyt wederroepen. Daar na ſprak hy van Jan Tacquet, ende ſeyde; *Dat hy geweeſt was elfmaal in de Vauderie, en meer, en dat hy de Duyvel geëert hadde; ja dat hy, 't welk meer is, hem ſijn ziel gegeven had, en dat de duyvel hem met een bullepees geſlagen had, overmits hy aerſelen wilde; ook had de duyvel hem verbooden eenige göede Chriſten werken te doen, daar by voegende, by ſoo veer hy van ſchaamts halven in de Kerk gaan moſt en het wy-water ontfangen, dat hy dan ſeggen ſoude, Met oorlof van mijn Meeſter; Ook dat den Duyvel hem geboden had, met geene Vaudöiſen van de Vauderie te ſpreeken, dan alleen in hare vergaderingen; en by aldien hy om die oorſaaks wille gevangen werde, dat hy dan niemant van de haren beſchuldigen moſte; maar by aldien hy döor gewelt van pijnigen yemandt beſchuldigde, dat hy dat, als 't op een ſterven gink, ſoude wederroepen. En dat den Duyvel alle deſe dingen beval al de geene die Vandoiſen waren; en datſe hem gehoorſaam bleven.* Hier naar vraagde hy hem, of het waar was; waar op Jan Tacquet antwoorde de overluyt: ja het, verſoekende ook genade. Daar naar ſprak hy van Pierotin du Carieul, en ſeyde; *Dat de voorſchreven Pierotin in de Vauderie geweeſt was ontelbare reyſen, daar hy de Duyvel geëert, en hem ſijn hinderſte gekuſt hadde, tot een teyken van eere, met een brandende kaars in de hand; hem ook ſijn ziel gegeven hadde, neffens een cedelken met ſijn eygen bloede geſchreven: dat hy ook tot drie reyſen toe de Hoſtie of 't koſtelijk Lichaam Jeſu Chriſti, als hy dat des Paaſſchens ontfangen hadde, gelevert hadde aan l'Abbe de peu de ſens, om dat de padden t' eeten te geven: van welke padden met de beenen van verhangene menſchen, die hy had weſen rapen onder de galch van Atrecht, en elders, en het bloet van jonge kinderen, die hy tot vier toe ſelf gedoot hadde, maakten de l' Abbe en Collette l' Eſcrebee hier vooren gemelt, het ſalfken, daar zy haar mede ſmeerden, met noch een pojerken, dat de menſchen, en ook de vruchten des aartrijks beſchadigde.* Dit geſeyt ſijnde vraagde hy Pierotin, of het niet waar was; waar op Pierotin antwoorde (hoe wel hy drie Maanden langh gevangen bekent hadde de voorvoorſchreven dingen waar te zyn) dat daar niet aan en was, en dat het geſchiet was door gewelt van pjinigen dat hy ſulx bekent hadde. Doch hy had te vooren ſijn belijdeniſſe met eygen hant beſchreven. Niet tegenſtaande ontkende hy al dat verhaalt is, ſeggende, dat al 't geene den Inquiſiteur hem optichte onwaarachtig was. Nemaar, gelijk ik te vooren gemelt hadde, ſoo was hy beſchuldicht geweeſt van Ketterie in 't Biſſchops huys, doch niet openbaarlijk. Hy was dapper rijk, en vrymoedich, ſulx datmen hem op het tonneel moſt doen ſwijgen; want hy wilde altijd ſpreeken, en ſoude veel dingen geuyt hebben. Daar naar keerde ſich den Inquiſiteur tot Huguet Aubry; en ſeyde; dat hy beſchuldicht was van ſijn miſdaat met negen getuygen, daar van de drie in ſijn bywesen hem overtuycht hadden, doch dat hy niet wilde belijden, wat pijnen datmen hem aandede: en by aldien hy thans wilde lijden, men ſoude hem noch genade toonen. En daar op vraagde hem den Inquiſiteur, of hy ook niet in de Vauderie geweeſt was; maar antwoorde overluyt, dat hy daar noyt geweeſt was, noch wiſt yets daar van. Deſen Huguet was vijftienmaal op de bank geweeſt, gelijk men ſeyde, ja al te met twee maal op een dach, en men hadde hem de ſwaarſte ſmerten aangedaan, die men bedenken konde. Ja, dat noch meer is, als men ſach dat hy niet bekennen wilde, aangaande de Vauderie, ſoo brachtmen hem in een ſterk Caſteel dicht by Atrecht, genaamt Bellemotte, daar hy op een nieuw ondervraecht werde. Na datmen hem de beul getoont hadde, die men ſeyde dat daar gekomen was om hem te dooden; en by ſoo verre hy niet wilde bekennen, datmen hem daar terſtont ſoude doen ter doot brengen: (ja ſommige verhalen dat ſijn oogen al verbonden waren, gelijk ofmen hem onthooft ſoude hebben) ſoo wilde hy nochtans noyt niet lijden in de Vauderie geweeſt te zyn, ſeggende, dat hy niet wiſt wat het was, en datmen hem tot ſijn onſchult dede ſterven. Als den Inquiſiteur ſach, dat hy niet bekennen wilde, ſoo ſeyde hy daar openbaarlijk, dat hy des nachts uyt het gevangen-huys gebrooken was met een Prieſter, die om dieverye gevangen was, en dat hy daarom ſijn ſelven ſchuldig maakte aan die daat; maar dat hy wederom gekregen was. Doe gink hy knielen, ſeggende, dat deſe Prieſter hem gedoot ſoude hebben, hadde hy het niet gedaan, en bad om genade. Doch om dat hy wech geloopen was, werde hy gemijtert en beleſen. Want de Clerken ſeyden, dat hy ſig dier daat ſchuldig kende, overmits hy uyt het gevangen-huys gebrooken was. Dit alles dus bepleyt en voorgedragen zynde door den Inquiſiteur, met meer andere miſdaden, die te lang ſouden ſijn om te verhalen, maakte hy een eynde van ſijn beleſen. En doe werden overgelevert de vonniſſen door den Inquiſiteur M. Piere Brouſaart, en M. Mahieu du Hamel, Secretaris van den Biſſchop van Atrecht. En eerſtelijk de uytſpraak over de Heere van Beaufort, by welke hy verklaart worde Ketter, Apoſtaat en Afgodendienaar; die daar openbaarlijk ſijn ſchult bekende, verſoekende om genade aan de Kerk. En door dit vonniſſe werde hy verweſen om daar openbaarlijk met roeden geſlagen te werden, gelijk geſchiede door den Inquiſiteur, die hem op ſijn ſchouderen ſloeg, ſijnde ontkleet. Noch werde hy verweſen ſeven jaren gevangen te blijven, in ſulken plaats daar 't den Biſſchop ſoude believen; ook daar en boven om by het Pardoenblok van Mechelen in Brabant (dat aldaar doe opgerecht was voor die gene, die eenige aalmiſſen wilden geven om tegen den Turk te gebruyken, en 't Chriſten geloof voor te ſtaan) te leggen of te ſenden de ſomme van ſes duyſent ponden, Artoys gelt, die bedroegen vijf-duyſent goude Croonen, de 70. een mark van 8. oncen weſende, om dat ſelfde gelt tot onderhoudinge van 't Chriſten geloof aan te leggen: noch tot de onkoſten van

den Inquiſiteur van 't Geloof, vijſthien hondert ponden, als vooren. Noch werde hy geſlagen in de boete van hondert vijftig ponden, om de Kerk van de Lieve Vrouw van Atrecht te vermaaken: noch in ſoo veel ponden om een ſteenen Kruys op te rechten by de hooge Fonteynen, tot gedachteniſſe dat hy daar belooft hadde den Duyvel dienſt te doen: noch in hondert ponden voor de Kerk van de H. Drievuldigheyt in de Voor-ſtad van Atrecht: noch hondert ponden aan de Carmes in de ſelve Voor-ſtad van Atrecht: noch in hondert ponden aan de Jacobijnen: noch in hondert ponden aan de Mineurs in de Voor-ſtad van Atregt, al gelt als vooren. Nog werde hy ook verweſen om aan de Gods-kinderen en Gaſt-huyſen, elx tien ponden, als vooren, te geven, en dat die ſtraf van gevangenis nog ſtont tot believen van den Biſſchop. Daar naar gaven ſy over 't vonnis over Jan Tacquet, Borger en Schepen van Atrecht, by welke ſy hem mede verklaarden Ketter, Apoſtaat, en Afgodendienaar, verweſen hem daar mede geſlagen te ſullen werden met roeden, gelijk den Heer van Beaufort, en werde daar op de ſelfde manier van den Inquiſiteur gegeſelt, en hy verſogt mede genade aan de Kerk. Voorts werde hy verweſen tien jaren gevangen te blijven, dog dat de Biſſchop de lankheyt van tijd aan hem hielt: ook dat hy leggen ſoude by het Blok van Mechelen, om het Chriſten geloof voor te ſtaan, duyſent ponden, als vooren: nog voor de onkoſten van den Inquiſiteur van 't Geloof twee hondert ponden: nog voor de Kerk van St. Jan in Ronville (in welke Parochie hy woonde) hondert ponden: nog ſoo veel ponden om een ſteenen of houten Kruys te doen ſetten in 't boſch van Moſſlaines, op die plaats daar hy de Duyvel ſijn ziele gegeven hadde. Daar naar werde 't vonnis over Pierotin du Carieul overgelevert, by het welke hy verklaart werde Ketter, Apoſtaat, Afgodendienaar en Dootſlager; en alſo hy hier te vooren beſchuldigt was van Ketterie, en datmen in hem geen teyken van leetweſen ſag, ſoo werde hy als een verdurven lidt 't wereltlijk regt overgelevert. Naar deſe gaven ſy over de ſententie van Huguet. Hoewel hy noyt yet bekent hadde, ſoo was hy nochtans ſchuldig, naar 't ſeggen van de Klerken, om dat hy uyt het gevangen-huys gebroken was. Huguet lag op ſijn knien terwijl men hem vonniſde, en ſchreyde ſeer, ſeggende, dat hy hem gedroeg aan den uytſpraake van de Vicariſſen, die inhielt, dat hy geleyt ſoude worden in 't gevangen-huys, genaamt le Beuel, de tijd van twintig jaren te water en broode. De gemeyne roep liep, dat Huguet (die dienaar van den Biſſchop van Atregt en van Hartin Cornille geweeſt was) altijd getrooſt, geraden, en geholpen geweeſt was van de Vicariſſen van de Biſſchop; en dat deſe alles deden wat ſy konden om den handel van de Vauderie te niet te doen, en uyt der menſchen gedagten te brengen. Immers is het ſulx datmen te Parijs, te Amiens, te Doornik veel vrouwen en mannen, gevangen als Vaudoiſen, niet en dede, maar liet los gaan ſonder eenige ſtraf. Nemaar eenige Klerken hielden ſtaande, dat daar over al Vaudoiſen ſwierden, en immers ſo veel waren in de Kerk, in Princen Hoven, en anders, dat het te verwonderen was. Men ſeyde dat den valſchen en ontrouwen Antichriſt geboren was, en dat hy haaſt regeren, en ook alle de Vaudoiſen ſijn ſijde kieſen ſouden. Naar dat de vonniſſen aan elk een overgegeven waren, ſoo quamen de Schepens van de Stad haren Burger Pierotin du Carieul halen, dewelke (betaalt hebbende de koſten by hem in 't gevangen-huys gemaakt) haar overgelevert werde dien ſelfden dag. Pierotin uyt het gevangen-huys gaande, alhoewel hy wel wiſt dat hy noch dien dag ſterven ſoude, ſoo was hy nogtans nergens anders mede bekommert als om te weten, waar ſijn goet blijven ſoude, vragende of men het ook al ſoude confiſqueren. En alsmen hem ſeyde, dat hy op ſijn ziel ſoude denken, gaf hy voor antwoort, dat hy drie Maanden lank niet anders gedaan hadde, als daar op te denken. Naar dat hy dan de Wet van Atregt overgelevert was, ſoo werde hy in de Halle gevoert, en daar ontſchuldigde hy al die gene, die hy te vooren beſchuldigt hadde in de Vauderie geweeſt te zyn: van de welke daar eenige tegenwoordig waren, ſoo wel Schepenen als andere, ſeggende, dat al 't gene hy geſeyt, geſchreven en bekent hadde, was geſchiet door den geweldigen en onverdraagelijken druk van het pijnigen; en dat hy ſoo veel menſchen aangeklaagt hadde als hy met namen had konnen noemen, en dat hy noch meer beſchuldigt ſoude hebben, had hy maar meer weten te noemen. Dit gedaan zynde werde hy van den Luytenant van Atregt ter regt-plaatſe gebracht, en daar tot pulver verbrant, gelijkmen d'andere gedaan had: en alle ſijn goederen werden aangetaſt by des Hertogs Officieren: niet tegenſtaande het voordeel, dat van ouds die van Atregt hebben, met welke ſy ſtaande houden, dat eens Burgers van Atregt goet niet geconfiſqueert mag werden voor den Graaf van Artoys. Welk voordeel ſy nog dagelijks onderhouden: maar in deſe ſaak lietmen dit haar doe ter tijd niet gebruyken.

8 *Geduyrende deſe vervolging,*] In 't Jaar 1209. 115
wierden door den Grave van Montfort, en legaat des Paus van Romen, meer als hondert Albigenſen tot Montreal en Beron de oogen uytgeſteken, en de ooren en neuſen afgeſneden. En op het volſtandig antwoort der Waldenſen, dat ſy haar geloof niet en wilden verlaten, het Roomſe verwierpen, en nog doot, nog leven haar van haar geloof ſoude afbrengen, liet den ſelven legaat, en Grave van Montfort tot Menerben een groot vier aanſteken, en dede 140. perſonen, ſoo vrouwen als mannen, opentlijk verbranden; ook de Stad Lavaur na ſes Maanden belegering beſtormen, en alles vermoorden, uytgeſondert 80. Edelen, dewelke wierden opgehangen.

In 't jaar 1210. wierden binnen Parijs 24. Waldenſen gevangen, van dewelke ſommige tuſſen twee muyren gemetſent, en de andre verbrant wierden.

In 't Jaar 1213. wierden tot Straasburg 18. Waldenſen verbrant.

In 't Jaar 1220. ſijn de Waldenſen in Duitſlant overvallen en verſlagen, aan een plaatſe daar ſy aan d'een ſijde Moras, en aan d'anderſijde de Zee voor haar hadden.

En in 't Jaar 1228. ginger wederom een ſcherpe vervolging aan tegens de Albigenſen; men confiſqueer-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

queerde beyde der afgestorven, en de levendiger goederen aller die der selver leere toegedaan waren. Gelijk ook in Provencen, als de Erts-bisschop van Narbone, Arles en Aix, tot Avignon te samen geweest waren, en beraden hoe sy met hulpe der Inquisitie de Waldensen souden vervolgen en uytroeyen, die haar in, en omtrent haar Bisdommen onthielden. Waar op de Monniken Ketter-meesters soo een grote menichte hier en daar hebben doen aangrijpen, dat sy geen gevangen-huysen en hadden om deselve te plaatsen.

Omtrent dese tijd heeft ook Kaisar Fredrik de II. de Waldensen in Italien te vier en te swaart vervolcht, als uyt een van sijn Constitutien te sien is, daar hy deselve Gatzaros, Leonisten, Speronisten en Arnoldisten nomt.

En den Paus *Gregorius*, siende dat door die luyden sijne authoriteyt en macht over al hoe langs so meer gekrenkt wiert, vervolgden de Waldensen op het uyterste. Hy liet hare huysen af breken, en verjaagdese uyt gants Italien, en sont twee Dominicaner Monnikken naar Meylant, om deselve aldaar mede uyt te roeyen, en om sijn gesag en magt te vergroten, en by eeuwigduyrende besluyten te canoniseren, heeft hy met den aanvang van sijn Pausdom, en in 't Jaar 733. in 't ligt doen uytgaan de Decretales *Juris Pontificii*, door eenen *Raimundus Barchinonensis*, uyt de missiven der Pausen te samen getrokken, gebiedende dat deselve gelijk als andere boeken in de scholen gelesen en uytgelegt souden werden, op dat daar door de Pauselijke macht en gesach soude werden vermeerdert en vergroot, vermits de voornaamste saken daar inne verhandelt, daar toe strekken, en onder anderen mede brengen, dat den Paus noch sijne waardigheid de Decreten der Concilien niet onderhorich sijn. Dat den Paus toebehoort den Kaiser te bevestigen, ofte indien hy sulks onwaardich is te verwerpen. Dat twee grote lichten de werelt regeren, de Son repræsenterende den Paus, en de Maan beduydende den Kaisar. Dat den Bisschoppen geoorloft sy Overspeelders de sonden te vergeven. Dat niemant dan alleen den Paus mach kennisse nemen over de voorrechten der Heylige Roomse Kerke. Dat het in de macht van den Paus sy den Kaiser in den Ban te doen, en van de kroon te beroven; dat hy gehouden is aan den Paus den eedt van getrouwigheyt te sweeren, en dat alle Geestelijke personen vry sijn van Tribuyten, tollen, en andere belastingen, en soo voorts. *Sleidan. de Quatuor summ. Imperiis.* En wiert in het Jaar 1229. een Concilie tot Tholouse gehouden, om de Inquisitie met alle middelen voort te setten, waar by ook alle gemene luyden wierd verboden de toelatinge der Boeken des Ouden en Nieuwen Testaments, en dat niemant die in gemene sprake mocht hebben.

Op het jaar 1230. wierden de Waldensen in Duytslandt wederom harde vervolgt, door een Monnik *Ekkard*, dewelke daar na als een anderen Paulus in sijn gewisse beroert, sig bekeerde, en naderhant tot Heidelberg, om de ware Christelijke Religie, benevens andre Waldensen wiert verbrant.

En omtrent die tijd wiert *Koenraad van Manburg* tot Inquisiteur gestelt, dewelke de gelovige ook onder andere met gloeyende ysers ondersogt, of sy ook goede Christenen waren.

In 't Jaar 1238. wiert *Robertus*, een Prediker Monik, door den Paus *Gregorius* als Inquisiteur over 't geloof der Inwoonderen in Vlaanderen gesonden, welk ampt hy aldaar in grote wreedheid bediende; so dat hy van den Paus self daar over in een eeuwige gevankenis gestelt is. *Math. Paris.*

Sedert de doot van *Gregorius* bleef het in redelijke stilstant, en begonnen de Waldensen wederom het hooft op te steeken; soo dat in 't Jaar 1242. op den 29. May te Tholouse van de Albigensen den Ketter-meester *Guilelmus*, een Jacobiner Monnik, met nog eenige andere sijne Medebroeders om den hals geraakten. *Chronic. Montfortii.*

En in 't Jaar 1259. begonnen in 't gebergte van 116
Piemont de vergaderingen en by een komsten der *Fratricellen*, alsoo genomt, vermits sy malkanders Broeders in Christo nomden; dewelke opentlijke professie deden van de Leere der Vaudoisen. *Philipp. Bergom. Mare Histor.*

En waren de Waldensen middelerwijlen wederom soo sterk geworden, dat de schryvers van het Jaar 1283. vermelden, dat der selver Leere door de gantse Christenheyt verspreid wiert. *Rer. Francicar. Scriptores.*

Dog in 't Jaar 1306. was de Inquisitie wederom op nieuws aangestelt tegens de Leere der Waldensen; Op welke tijd binnen Parijs 114. Waldensen, die alle met grote stantvastigheid de waarheyt bekenden, levendich verbrant wierden.

In 't Jaar 1330. wierden de Waldensen onder Koning *Jan*, in Engeland dapper vervolgt, en omtrent die tijd warender veele Waldensen in Polen, daar sedert het Jaar 960. den Christelijken Godsdienst was beginnen geoeffent te werden, dewelke aldaar mede van de Inquisiteurs heftich wierden vervolgt.

In 't Jaar 1379. wierden de Waldensen tot Parijs wederom vervolgt, soo dat op sekere plaats, Greve genaamt, aldaar een grote menigte der selver wierden verbrant, en in 't Jaar 1380. wierden sy door toedoen van seker Barrevoeter Monnik *Francisco Borelli*, tot Avignon, en een *Albertus de Capitaneis* in Provencen, uyt Provencen, Delphinaat, en de dalen Fraisiniere, Argentiere, en Loyse verbannen; soo dat waar jemant van deselve konde werden achterhaalt, deselve soo voort sonder genade gestraft wiert.

In 't Jaar 1391. wierden in Saxen en Pomeren 443. Waldensen gevangen, dewelke alle eendragtelijk bekenden, dat sy in sodanige leere van hare Ouderen onderwesen waren, en dat hare Leraars uyt Bohemen derwaarts gekomen waren.

In 't Jaar 1393. wiert de vervolging der Waldensen in het Delphinaat hervat, en wierden tot Grenoblen hondert-en-vijftich mannen verbrant, vele vrouwen, en een groot getal jongelingen en jonge dochters, en in het dal Argenterie en Fassieniere, over de tachtig soo mannen als vrouwen gevangen, naar Grenoblen gebracht, en terstont mede verbrant. De Monikken namen het tweede deel harer goederen, en het ander deel gaven sy de Wereltlijke Overheden, daarom menig rijk en wel gegoet man, om sijn goederen wil, als een Waldens beschuldigt en gestraft wiert.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

In 't Jaar 1400. en vervolgens, sijn de Waldensen en hare voorstanders in alle gewesten noch al hestich vervolgt.

h *En de Regters selfs,*] Aanmerkens waardich is het Vonnis van het Parlament van Parijs, uytgesproken over de Rechters, die over de beschuldigde en gedoemde Vaudoisen geseten hadden, en luyde als volgt:

Tusschen Messire Colaart van Beaufort, en Jan Tacquet, Esquir, appelleerders van M. Robbert le Josne, Gouverneur van Atrecht, voor saliger den Hertog van Bourgongien, van Robert le Marquais, Luytenant van deselve Gouverneur, van den Bisschop van Atrecht, van M. Jan Thibault, sijn Officiaal, van Piere du Hamel en Piere Pochon, Vicarissen van de selfde Bisschop, Fr. Guillaume de Broussaart, sig noemende Inquisiteur van 't geloof, M. Jacques du Bois, Deecken van Atrecht, Jan Boulengier, Gilles Flameng, en van Mathieu Paille: Noch den selfden de Beaufort, als appelleerder van Fr. Jan Faulconnier; Minnebroeder, Bisschop van Barut, en van M. Jan Forme, Secretaris van den Graaf van Estampes: welke van Beaufort, Tacquet, Hugues Cannery, Berthelemy Hermant, Nicole de Grutelle; sijn huysvrouwe Jehenne le Febure, dochter van Jan le Febure, geseyt le Cat, Pierre du Caricaal, neef en erfgenaam van saliger Pierre du Carieal, en Jan Bary, met haar de Procureur Generaal, als eysschers in cas van misgryping, overdaat, bedrog en valsche aanslagen, ter eender sijde: en de voorschreven Hertog van Bourgongien, M. Robert le Josne, en Robert le Marcquais, den Bisschop van Atrecht, Jan Thibault, Piere du Hamel, Jan Pochon, Jacques du Bois, Jan Boulengier, Gillis le Flameng, Jan Forme, Mathieu Paille, geroepen en ontboden in cas van Appel, en de selfde Thibault, Pierre du Hamel, Pochon, Boulengier, Flameng, Forme, Paille, Jan l'Hostelier, Mathieu du Hamel, Secretaris van de voorschreven Bisschop, Vicaris en Inquisiteur, Messire Philippes de Saveuze, Ridder, M. Guillaume de Berry, sig noemende Luytenant en Bailjouw van Amiens, als voorstaanders van 't selfde, ter ander sijde.

't Hof gesien hebbende de Playdoyen in 't selfde Hof gedaan op den 21. dag van Mey des jaars 1461. en andere dagen daar aan volgende; de begeerten verweeringen van de voorschreven partyen, door haar naderhant in geschrifte overgelevert; de confessien van de voorsz. Thibaut, Pochon, Mathieu du Hamel, Marcquais, Flameng, Paille, Boulengier, Forme, en Bary, gedaan in 't voorsz. Hof: ook de crimineele Processen, soo wel in 't Werelilijke als in 't Geestelijk Hof, gedaan tegen de voorschreven Messire Colart de Beaufort, Tacquet, Cannery, Gaurelle, Bery; van saliger Pierre du Carieul, Jan le Febure geseyt le Cat, en Denise Greniere, ook van Jan Ten·y, genaamt l'Abbe de peu de sens, Collette l'Escerbee, Jehenne d'Avergne, Bellotte, Maucarde, Tacquet de Baillœul, Henry de la Boulle, geheten Caucourt, Bellotte de Quesnoy, Jan du Bois, Gilles du Bullecourt, Jehenne Grief, anders Frecongon, Thomas le Braconnier, Catherine la Gougonde, anders Cathron, Printamsgay, Denisette, Wittefonde, Maguerie, geseyt Beghinne, Vrou Jehenne Bayarde, geseyt la Luque, la Parcheminiere, Jacques Guineman de Roger, Robequin, Jehenne d'Amiens, M. Anthoine Sacquespee, Jean Josset, Henry de Ronville, Burger van Atrecht, Jacotin Daties, en Jan le Febure, allemaal beschuldicht van Toverye en Vauderie. Dese processen door ordonnantie van 't Hof ten Hove gebracht zynde, met al 't geene dat de partijen voorgedragen hadden ten Hove, hare tegenstellingen en verantwoordingen: ook seekere brieven en maniere van accoort gemaakt en gepasseert voor den Raadt van den Hartog van Bourgongien, voortgebracht door den voorschreven Marcquais, voorwendende dat gemaakt te hebben met Messire Philippes de Beaufort, in sijn leven Ridder, soon van de voorschreven Messire Colart, en Jan Tacquet, Carieul en Bery; ook Koninklijke brieven van verniettinge van het accoort, verkregen door de selfde Messire Philippes de Beaufort, op den 2. Juny des Jaars 1478. die Playdoyen daar op gedaan, tegenstellingen en beantwoordingen, met een seeker requeste overgegeven door de voorschreven Marcquais; waar by hy versocht, dat sijne bekentenisse gedaan op den 11. December des Jaars 1477. hem mochte behandigt werden; desgelijks seker accoort gemaakt en gepasseert in 't selfde Hof op den 21. July laatst-leden, tusschen Jan, Heere van Beaufort, neef en erfgenaam van de voorschreven Colart van Beaufort, de voorschreven Pierre du Cariel, Tassart, Bosquillon, man en vooght van Jehenne le Febure, dochter van voorschreven le Cat saliger, Jennin de Sailly, man en vooght van Ysabel le Vasseur, wijlen huysvrouw van de voorschreven de Bullecourt, en Jan Willequin, man en vooght van Peronne de Bary, met de voorschreven Hugues Cannery, als hervattende 't proces in plaats van de overledene, by haar hebbende den Procureur Generaal ter eender sijde, en M. Jan de Berry, Raatsheer des Koninks in 't selfde Hof, Jan de Rongny Esquier, en sijn huysvrouw, in plaats van de overleedene Bery, aan d'ander sijde; het request overgegeven aan 't selfde Hof, door den Bisschop van Atrecht, nu ter tijd sijnde, als ook de conclusien van dese partyen, genomen door den Procureur Generaal des Koninks: 't Hof ook geboort en ondervraagt hebbende de voorschreven Marcquais op eenige pointen van 't voorschreven proces: Dit al wel geconsidereert hebbende, pronuncieert, dat 't Hof (sonder regart te nemen op de voorschreven brieven van accoort, en requesten overgegeven door den Bisschop van Atrecht en Marcquais) qualijken en onbehoorlijken gedaan, aangetast, gevangen, veraccordeert, geprocedeert, verwesen en geëxecuteert is geweest, door de voorschreven gedaagde en geroepene, en wel geappelleert by de voorschreven roepers.

Condemneert daarom 't Hof de voorschreven gedaagde in de kosten van 't Appel, de taxatie daar van aan haar behoudende. En heeft verklaart, en verklaart mits desen, alle de processen gedaan in 't Hof van den Graaf, en anders in 't wereltlijk Hof, door de voorschreven du Bois, Flamen, Forme, en de Marcquais, of yemant van de haren, als ook alle de andere processen, gedaan in 't Geestelijke Hof, onderteykent du Hamel, van geender waarden, valsch, onbillick, qualijk gedaan, en anders dan naar behooren; en dat sulke, als ook alle de minuten en originalen des selfs, waar sy ook mochten gevonden werden, sullen gebrooken, gebriselt en gescheurt worden, soo wel in 't selfde Hof, als in 't Hof van Atrecht: uytgesondert het proces gemaakt by de selfde

de tegen Jenne le Selliere, 't welk ten Hove gebracht sal werden om te besichtigen, en daar van te ordineren naar behooren. En heeft dit selfde Hof te niet gedaan, en doet te niet mits desen, en als van geender waarden, alle Sententien, Vonnissen, confiscatien van goederen, soo wel roerende als onroerende; alle verwijsingen, eyschingen, betalingen, executien, en al dat daar op gevolcht is. Settende alle die verwesene, geëxecuteerde, en beschuldigde in haar eer, faam, en naam; verbiedende alle aantastingen en andere hinderingen, hoe sy souden mogen sijn; haar toewijsende de eyschers besittende haar huysen, erven, en goederen, soo wel roerende als onroerende, met de vruchten en inkomen van dien, tegen dewelke geprocedeert is geweest, door gevangenis, verwijsing, en anders, om oorsaak van de saak haar opgeleyt, dese werden gestelt tot volkome verlossingh tot haren profijte. En daar en boven tot verbetering van de voorschreven overdaden, aantastingen, fauten en misbruyken, begaan by de verweerders, soo heeft gecondemneert, en condemneert mits desen 't voorseyde Hof, soo door middel van de appellatien, als door de Beneficien van den Procureur des Koninks, deselfde verweerders te langen en wederom te geven aan de voorschreven eyschers, en andere gevangene en geëxecuteerde, alle haar goederen, soo wel roerende als onroerende, met de vruchten en inkomen derselver, aangetast en gelicht tot dien eynde, door middel van de aantastingen, declaratien, condemnatien, confiscatien, en executien, gedaan tegens haar in manieren als volcht. Te weten: de Hartog van Bourgongien, de Marcquais, le Flamen, Thibault, Pochon, en Piere du Hamel, de goederen van Beghinette, Frecongnon, Cathron, Bery, Bracconnier, la Lucque, yder van haar, voort 't geheel: noch de voorschreven Hertog, Flamen, Forme, Thibault, Pochon, en Pierre du Hamel, de goederen van de voorschreven Gaurelle, Janne d'Amiens, la Parcheminiere, Jan du Bois, de Bullecourt, en Printemsgay, yder van haar ook voor 't geheel: daar en boven noch de voorschreven Hertog, Thibault, Pochon, en Piere du Hamel, de goederen van de voorsz. Beaufort, Grenier, l'Escerbee, Mouchard, Cannery, de Baillœul, de la Boulle, Tacquet, Carieul, Gilleman, Robequin, Sacquespee, Loffet, l'Abbe de peu de sens, Jenne d'Auvergne, du Quesnoy, le Cat, le Ronuille, Daties, le Febure, yder een ook gelijkelijk voor 't geheel. En of by aldien de goederen van de voorseyde de Marcquais, Forme, Thibault, Flamen, Pochon, en Piere du Hamel, niet genoeg waren, om de voorschreven goederen weder te geven, daar sy toe gecondemneert zijn; soo heeft het voorsz. Hof gecondemneert, en condemneert mits desen pro rata wederom te geven de voorschreven goederen in maniere als volcht; Te weten, de voorschreven Saveuze, Paille, Boulengier, Forme, de erfgenamen van de Bery, met Marcquais, de goederen van de voorseyde le Cat; noch de voorschreven Saveuze, d'erfgenamen van Bery, Forme, en Flamen, de goederen van de le Boulle: noch de voorschreven Saveuze, d'erfgenamen van de Bery, Flamen, Forme, Paille, Boulengier, de goederen van de voorseyde Gaurelle: noch de voorschreven Saveuze, Paile, Boulengier, en Forme, de goederen van de voorschreven Bery. De voorschreven Flamen, Oelengier, Paille, d'erfgenamen van de Bery en Forme, de goederen van de voorschreven l'Escerbee, Moucharde, Gilleman, Robequin, Sacquespee en Josset: en de voorschreven Paille, Flamen, d'erfgenamen van Bery, Forme, de goederen van Parqueminiere: noch de voorschreven Flamen, Paille, Boulengier, en Forme, de goederen van de voorschreven Carieul en Beaufort; nogh de voorschreven Flamen, Paille, en Boulengier, de goederen van Cannery, du Bois, en de Ronville: noch de voorsz. Flamen, Boulengier, d'erfgenamen van de Bery, en Forme, de goederen van Baillœul, noch de voorschreven Paille en Boulengier, de goederen van de Bullecourt, la Lucque, le Febure en Datiens; noch de voorschreven Paille, Boulengier, en d'erfgenamen van de Bery, de goederen van Printamsgay, Cathron, en la Parqueminiere: noch de voorschreven Flamen en Forme, de goederen van l'Abbe en van d'Auvergne: noch de voorschreven Flamen, Boulengier en Forme, de goederen van Quesnoy: noch de voorschreven Boulengier, de goederen van Braconnier: en de erfgenamen van Boulengier, de goederen van Braconnier: en de erfgenamen van de Bery, de goederen van Baghiner d'Amiens, en Frecongon.

En tot reparatie en profijtelijke versoening, soo heeft het voorschreven Hof gecondemneert, en condemneert mits desen, de voorseyde verweerders in de boete als volcht. Te weten de voorschreven Thibault, Pochon, en Piere du Hamel, Vicarissen voornoemt, yder een in een somme van twaalf-hondert ponden Parijs; de voorschreven le Forme in twee-hondert ponden Parijs; de voorschreven le Pailie en Boulengier, yder in vier-hondert ponden Parijs; de voorschreven Flamen in duysent ponden Parijs; de voorschreven Saveuze in vijf-hondert ponden Parijs; en de voorschreven de Marcquais, en Mathieu du Hamel, yeder in twee-hondert ponden Parijs; bedragende de sommen t' samen ses-duysent vijf-hondert ponden Parijs. Van welke sommen sullen voor eerst en voor al genomen werden vijfthien-hondert ponden voorschreven, tot behoeve om in de Hooft-kerk van Atrecht te doen doen en celebreren een dienst tot stigting van een Misse, een Kelk, een Boek, en andere verciersselen daar toe nodig. Welke Misse gedaan en gecelebreert sal werden alle dagen eeuwiglijk in de voorsz. Kerk van Atrecht. En men sal die inluyden met 33. klokslagen, verscheyden met drie pausen, yder van 11. slagen, tot saligmakinge en behulp der zielen van de geëxecuteerde. Ook om te doen maken een stellagie op die selfde plaats, daar de eyschers en andere geëxecuteerde geschavotteert, belesen, en openbaarlijk gemijtert sijn. Op welke stellagie een predicatie gedaan sal werden, om 't volk te vermanen, God te bidden voor de zielen van de geëxecuteerde; en verklaren dat sy 't onrecht, sonder order of maniere van recht, met valsche en onbehoorlijke gemaakte beschuldingen gecondemneert, geschavotteert, belesen, gemijtert, en geëxecuteert sijn: en in 't eynde van 't sermoen, in de presentie van de voorschreven executeur, sal gebrooken en gescheurt worden al dat soude resten aan 't Proces. Noch ook om te maaken een steenen Kruys van vijfthien voeten hoogh, op de naaste en bequaamste plaats, daar sommige van de gecondemneerde geëxecuteert en verbrant sijn, in welk Kruys gehouden sal sijn een geschrift, inhoudende de volbrenginge van dit tegenwoordige Arrest. En van de rest van de voorschreven somme, bedragende noch vijf-duysent pon-

den, sullen genomen en toegevoegt werden voor den Conink, voor de voorschreven de Beaufort, en Cannery, ider duysent ponden: en de voorschreven Tacquet, Jenne le Febure, Barthelemy Helleman, met Gaurelle sijn wijf, Piere du Carieul, en Jan de Bery, elk vierhondert ponden. En sullen alle de voorschreven eyschers diensteloonen, stichtingen, en andere dingen geordonneert tot Godsalige werken, betaalt werden voor den Conink. Noch heeft gecondemneert en condemneert mits desen 't voorschreven Hof de voorschreven verweerders in de kosten van 't Proces, aangaande de voorschreven overdaat, van welke kosten de erfgenamen van Bery alleenlijk betalen sullen haar portie aan de voorschreven Tacquet en Gaurelle, de taxatie daar van aan haar behoudende. En ten opsichte van M. Robbert le Josne, 't voorschreven Hof absolveert hem van alle begeerten en eyschen by de eyschers en den Procureur gedaan, en hebben hem geset, en setten mits desen buyten processe sonder eenige kosten.

En aangesien dat het aanroert restitutie of wederom geving van goederen en van Leenen, versocht by de Heeren van Beaufort, tegen de voorschreven Saveuze: aangesien ook dat het raakt de conclusien genomen tegen de voorschreven l'Hostelier, soo sullen haar de partyen informeeren, vocatis vocandis, *op 't ondersoek en artijkelen, die 't selfde Hof sal doen uyttrekken uyt hare playdoyen, tusschen dese en den eersten dagh naar St. Martijn, in de winter toekomende, by een van de Raats-heeren van 't Hof, die daar toe gecommitteert sal sijn, om alles wel te oversien, op dat daar recht mach geschieden. Daar en boven heeft het selfde Hof verboden, en verbiet mits desen, den Bisschop van Atrecht, sijne Officieren, Inquisiteur van 't Geloof, en alle andere Rechters, soo Geestelijke als Wereltlijke, dat sy van nu voortaan niet gebruyken in 't procederen sulke extraordinarische executien en onmenschelijke en wreede tormenten, als* Chappelets, *vier in 't hol van de voeten te leggen, olie of ook edik te gieten op de buyk van de beschuldigden, noch andere diergelijke en noyt gehoorde maniere van pijnigen; en dat op verbeurte van gevangen en gestraft te werden naar den eysch van de saake. Aldus gedaan den 20. dagh van Mey, des jaars* 1491.

En volgens het vertoog van de voorschreven Commissaris, gedaan in de voorschreven Raad-kamer, soo werden daar by de Officieren des Coninks, de Mayor, en Schepenen gemaakt en geconcludeert de publicatien en ordonnantien die hier naar volgen. De eerste werde uytgekreten op alle hoeken van straten met trompet-klank, en openbaar geroep door de voorschreven Deurwaarder, op den 13. en 17. July: en de tweede door den Commijs van den Griffier van de selfde Stad.

Hoort dan, hoort: men laat u weten door den Konink onsen Heere, het Hof van 't Parlement tot Parijs, en door mijn Heer M. Jan Angenost, Raatsheer des selven Koninks en Hof, en van haar gecommitteert, om te executeren seker Arrest, gepronunceert den 20. Mey verleden, ten profijte van de overledene Heer Colart, in sijn leven Ridder, Heer van Beaufort, en van Ransart, Jan Tacquet, Burger deser Stede van Atrecht, Hugues Cannery, Barthelemy Helleman, Nicole de Gaurelle, sijn huysvrouw, Jenne le Febure, dochter van de overledene Jan de Febure, genaamt le Cat, Pierre du Carieul, neef en erfgenaam van de overledene Pierre du Carieul, en Ian Berry, den Procureur Generaal des Koninks by haar gevoegt sijnde: dat daar op maandag toekomende, 's morgens ten acht uyren, openbaarlijk gedaan sal werden in bywesen van de voorschreven executeur, met de geinteresseerde partyen geassisteert, soo sy willen, op een groot tonneel, dat gemaakt sal sijn op de plaats van het Bisschops Hof van Atrecht, eene predicatie, door seeker Meester in de Godheyt van de Universiteyt van Parijs, door de welke ten deele uytgeleyt sal werden den inhout van 't voorschreven Arrest. En daarom, om de Justitie gehoorsaam te sijn, datmen naarstigheyt doe, om daar te komen en by te sijn, op de verbeurte van gerekent te sullen werden onwillig, en het recht ongehoorsaam. Daar en boven laatmen u noch weten door de selfde Heeren, dat, achtervolgende de selfde publicatie, yeder een dien Maandag sal vieren, om d'oorsaken daar in begrepen: en datmen op dien dagh de beste batement-speelders, die 't gestichste spel van stichtelijke sotternye sullen speelen, geven sal een silvere lelye, en die daar aan de beste sal zyn, sal hebben een paar ganse: en dese speelen sullen gespeelt worden op de gemelte Maandagh naar noen, de een naar d'ander. Daar en boven salmen noch geven aan die gene, die de beste sotten-klucht sullen speelen, een silveren kroes, en de beste daar aan een paar cappoenen. En die gene die sullen willen spelen, soo wel van buyten als van binnen de Stad, om de voorschreven prijsen te winnen, sullen gehouden wesen te komen in 't huys van l'Argentier, op Maandagh voor 12. uyren, en aldaar een briefken te halen, om met order de een voor, d'ander naar, te mogen spelen. En naar dat de spelen sullen geëyndigt sijn, soo sullen de speelders gehouden wesen een dubbelt daar van over te leveren, om te ondersoeken, op datmen ordonneren mach op de uytdelingh van de prijsen naar behooren: en daar en sullen geen speelen goet gevonden werden, die binnen seven jaren in de Stad van Atrecht ofte vryheyt van dien gespeelt sijn.

i *Met het opregten van een Geestelijk Leen-Hof,*] 11

Soo heeft Bisschop *Adelbold*, om hem in het Wereldsgebiet boven andre Vorsten te stellen, deselve tot sijn onderhorige Vasallen soeken te maken, in gelijke ordre als den Kaisar sijne hoogheid, over de andere sijne onderhorige Vorsten, in verscheide Hof-dienstige eertitelen en ampten verdeelt heeft, en heeft onder deselve sijne Vasallen mede gestelt eenen des Bisschops Hof-meester, een Maarschal, een Opper-jager-meester, een Meester-kamerling, een Deur- en Poort-wachter, een Schenker, een Wapendrager, en wat des meer is; tot welke einde hy een lijst en verklaringe van alle sijne onderhorige Vasallen heeft doen maken, daar van het getal vry groot is, dog de sommige en veel van de aldaar genomde hebben den Bisschoppelijken stoel in gene Wereltse macht en onderhorigheid willen erkennen. Daar door den selven *Adelbold* in plaats van achtbaarheid en aansien in de Wereltse Regering, groten haat en jalousie tegens de Bisschoplijke dwang-macht heeft veroorsaakt. Welke lijst en verklaringe aldus luyt.

Me-

118 Memoriale & Scriptum D. Adelboldi Episcopi Tr. de Liberis Vasallis Ecclesiæ Trajectinæ, & eorum feudis, quæ tenent ab Ecclesia.

IN nomine Dei Amen: Operæpretium duxi ea quæ sequuntur scriptis inserere. Ne posteris lateret quod præsens ætas faceret. Quapropter desidero notum esse cunctis sanctæ Dei fidelibus, tam præsentibus, quam futuris. Quod ego Adelboldus, Dei solummodo Gratia, Sanctæ Trajectensis Ecclesiæ præsul indignus. Qum feudales liberi Trajectensis Ecclesiæ a me feudum suum requirerent, prædecessorum meorum Episcoporum Trajectensium mihi literas ostenderunt, continentes, quæ & qualia bona ipsi & eorum progenitores ab Ecclesia Trajectensi tenuerunt; quibus visis, in scriptis feci redigi, quæ sequuntur.

Dux Brabantiæ est liber feudalis Ecclesiæ Trajectensis, & tenet in feudum civitatem lapideam in Tiele, cum prædiis, familiis, mancipiis, sylvis, aquis, piscationibus, pascuis, pratis, & salictum, juxta prædictam civitatem, Tiele, situm, & omnibus ad civitatem pertinentibus eandem. Item totam campiniam usque ad Tournoutervoerde, cum mancipiis, sylvis, campis, officiumque ejus est quod vocatur, & est Dapifer *Episcopi Trajectensis.*

Item Comes Gelriæ est etiam liber feudalis Ecclesiæ Trajectensis, & tenet in feudum Comitatum Zutphaniæ, cum multis prædiis, mancipiis, pratis, sylvis, aquis, aquarumve decursibus, & justiciis. Item Embricam cum suis attinentiis, pro parte media, & alia pars est Episcopi Trajectensis. Item in pago Batua magnam partem, cum mancipiis utriusque sexus, & justitiis. Item Tielerwerd, & Bommelerwert, cum multis mancipiis, mansis, terris, casis, domibus, campis, pratis, aquis, aquarum decursibus, & justitia, & dicti Comitis officium est quod vocatur, & est Venator *Episcopi Trajectensis.*

Item Comes Hollandiæ est liber feudalis Episcopi Trajectensis, & tenet in feudum Comitatum Hollandiæ, & terram Kennemariæ, cum terris, mansis, sylvis, campis, pratis, pascuis, mancipiis, aquis, aquarum decursibus, & justitia, exceptis dictarum terrarum decimis, & terra Waterlandiæ, & West-frisiæ, quæ totaliter pertinet ad Episcopum, & Ecclesiam Trajectensem, & dictus Comes Hollandiæ vocatur, & est Mareschallus *Episcopi Trajectensis.*

Item Comes Clivensis est liber feudalis Ecclesiæ, & tenet in feudum in pago Batua, in superiori parte supra Rhenum magnam partem terrarum & mansorum, cum casis, domibus, mancipiis, campis, pratis, pascuis, & ex alio latere Rheni, & in aliis quibusdam locis, terras, mansos, casas, domos, sylvas campos. Item Woudrichem, cum agris, & Campis, cum aquis, aquarumque decursibus, & justiciis, est & vocatur Camerarius *Episcopi Trajectensis.*

Item Comes de Benthem est liber feudalis Ecclesiæ, & tenet in feudum Burggraviatum sive præfecturam Trajectensem, cum plurimis mansis, terris, insulis campis, mancipiis, sylvis, pratis, pascuis, aquis, aquarumve decursibus, & justitia in diversis locis civitatis, & Diæcesis Trajectensis, qui vocatur & est Janitor *Episcopi Trajectensis.*

Item Comes de Cuke est liber feudalis Ecclesiæ, & tenet in feudum, multas, terras, insulas, & decimas cum casis, domibus & sylvis, campis, pratis, & pascuis, aquis, aquarum decursibus, & justitia in diversis locis diæcesis Trajectensis, qui vocatur & est Pincerna *Episcopi Trajectensis.*

Item Dominus de Ghoer est liber feudalis Ecclesiæ Trajectensis, & tenet in feudum castrum Ghoere, & terram dictam Ameide, cum multis terris, mansis, casis, domibus, silvis, campis, mancipiis, pratis pascuis, aquis, aquarum decursibus, mobilibus, & immobilibus, & omnibus ad dictos districtus de Ghoer & Ameyde pertinentibus. Qui vocatur & est Signifer *Episcopi Trajectensis.*

Prænominati omnes feudales Ecclesiæ in generali Synodo Episcopi Trajectensis tenentur, & debent personaliter interesse qui feudum suum a me receperunt, in homagum ac fidelitatem præstiterunt coram Domino Henrico II. Rom. Imp. invictissimo Augusto. Præsentibus Aribone Archi-Episcopo, & Archi-Capellano, Annone, Coloniensi, Everhardo Trevirensi, Adelberto Hamelburgensi Archiepiscopis, Udalrico Vice-Cancellario, & Regni fidelibus. Actum in Tulpiaco Castro. Anno Domini 1021. 4. Nonas January, feliciter, Amen.

Welke lijste en register by sommige verdacht wert gehouden, dewelke menen, dat dit soude gedaan sijn door *Baldewijn van Holland*, Bisschop van Utrecht, soon van Graaf *Floris de Vette*; Alhoewel onder de Archiven en oude Bewijs-stukken van des Bisschops Kamer tot Utrecht, deselve met een seer oude handt geschreven gevonden wert, gelijk mede in verscheide afschriften van *Joannes Beka*; In de oude Hollandse Chronijk, dewelke volgens hare gewoonte, noch veel andere Vasallen van den Bisschop van Utrecht noemt, die geen hooft-tijtelen of ampten hadden, vintmen de voorschreven lijste aldus in 't Duyts verhaalt.

IN den name des Heeren Amen; Het is nodich 119
het navolgende in geschrifte te stellen, 't welk ook mijn begeerte is, op dat het den nakomelingen kennelijk zy, dat ik *Adelbold*, by der Gratie Gods, onwaardige Bisschop der Heilige Kerke van Utrecht, bekenne, dat voor my sijn gekomen eenige Vasallen en Leen-mannen van Utregt, versoekende aan my haar Leenen, en hebben my daar van getoont brieven van de Bisschoppen mijne voorsaten, inhoudende wat Goederen en Landen sy en hare ouders van de Kerke voornoemt te Leen houdende zyn, en die gevisiteert hebbende, heb ik het navolgende in geschrift doen vervatten.

Den Hertog van BRABANDT is des Bisschops Drossart, houdende van het Sticht te Leen de Stad van Tiel, met al sijn toebehooren, nevens de Landen van Kampen, tot Turnhout toe, en de gehele Veluwe.

Den Graaf van VLAANDEREN hout van het Sticht te Leen de vier Ambachten, doch was met geen officien voorsien.

Den Graaf van HOLLAND is des Bisschops Marschalk, en hout van het Sticht te Leen Waterlant, en sommige goederen in Hollant, nevens vele andere Thienden en Goederen in Zeelandt.

Den Voogt van GELRE, (alsoo het noch geen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

geen Graafschap was) is des Bisschops Jager-meester, en hout van het Sticht te Leen de halve Stad Emmerik, met al sijn toebehooren; d'andere helft behoort de Kerke van Utrecht, nevens veel Lands en Hof-steden in de Betuwe, doch wanneer hy Graaf van Gelre geworden is behielt hy ook te Leen het Graafschap van Zutphen.

Den Grave van KLEVE is des Bisschops Kamerling, en hout van het Sticht te Leen het Graafschap van Teisterbant, dat is een gedeelte van Tielrewaart, en wat in de Betuwe en geheel Bommelerwaart is, dat nu Gelre toebehoort; noch behout hy de Landen van Heusden, met den Burg en Stad nevens de Landen van Altena, met het Slot en Stad van Woudrichem.

Den Grave van GOOR is des Bisschops Poort-wagter, en hout van het Sticht te Leen, het meeste gedeelte van alle sijne goederen.

Den Grave van BENTHEM is des Bisschops Deur-wagter, en hout van het Sticht te Leen het Burggraafschap, met het Casteel van Benthem, met meer andere goederen.

Den Grave van KUYK is des Bisschops Schenker, en hout van het Sticht te Leen het meeste gedeelte van de Landen van Kuyk, en andere goederen meer; dese voorschreven hoge Mannen noemtmen des Bisschops Ampt-mannen, uytgesondert Vlaanderen, 't welk geen Ampten hadde.

Den Grave van ZUTPHEN behout van het Sticht te Leen het Graafschap van Zutphen en Goylant, doch hier na quam dit voorschreven Graafschap aan Zutphen en Gelre, als hier vooren is gesegt. Goylant quam hier na aan 't Collegie van Elthen, met een dochter van Zutphen, die Abdisse was, en wegens de Abdye van Elthen, so quam Goylant om een jaarlijks persioen aan Hollant.

Den Grave van TEISTERBANDT behout sijn Graafschap van het Sticht te Leen, al so het een Graaf van Kleef van het Sticht te Leen plag te houden; den Grave van Teisterbant was gekomen van een jonger broeder van Kleef.

Den Grave van RECHEM in de Veluwe, behout van het Sticht te Leen de Veluwe, van hem is de Veluwe gekomen aan Brabant, van Brabant aan Gelre.

Den Grave van der GOY behout van het Sticht te Leen het Burggraafschap van Utrecht, en het Casteel met andere Goederen.

De Burggraaf van GROENINGEN behout van het Sticht te Leen het Burggraafschap van Groeningen.

Den Casteleyn van Coevorden behout van het Sticht te Leen het Casteleynschap van Coevorden, met het Marschalks-Ampt van de Landen van Drenthe, en der selver erven, tot'er tijd toe dat hy sijne sommen van gelde, 't geen hy het Sticht daar op geleent hadde, weder hadde ontfangen.

Den Heer van HEUSDEN placht sijn Heerlijkheid eerst te Leen te houden van 't Sticht, daar na van Kleef, en nu van Hollant.

Den Heer van ARKEL behielt van het Stigt te Leen de Landen van Hagesteyn en Haastrecht.

Den Heer van ALTENA behielt sijn Heerlijkheid eerst te Leen van het Sticht, daar na van Cleef, en naderhant van Hollant.

Den Heer vander LEDE behielt van het Sticht te Leen vele erven en Thienden.

Den Heer van BUREN plagt van het Sticht te Leen te houden sommige Thienden.

Den Heer van CULENBORG behielt van het Sticht te Leen eenige Thienden en Heerlijkheden.

Den Heer van VYANEN placht van het Sticht te Leen te houden sommige Thienden, en andere Heerlijkheden.

Den Burggraaf van MONTFORT behout van het Sticht te Leen den Burg, en 't Graafschap van Montfoort.

Den Heere van AMSTEL behielt van het Sticht te Leen het meeste gedeelte sijner Heerlijkheid.

Den Heer van ABCOUDE behielt van het Sticht te Leen het Casteel en Heerlijkheid van Abkoude, met de Stede van Wijk te Duurstede.

Den Heer van VOERST behout van het Sticht te Leen het Casteel Voerst, nevens andere Heerlijkheden.

Den Heer van YSELSTEYN placht van het Sticht te Leen te houden veel Thienden, en andere Ambachten.

Den Heer van WOERDEN behielt van het Sticht te Leen het Slot en Heerlijkheid van Woerden.

De Heeren vān ANHOLT en van ZULEN behielden van het Sticht te Leen het Casteel en Heerlijkheid van Zulen.

Den Heer van WATERLANDT behielt van het Sticht te Leen het meeste deel sijner Heerlijkheid van Waterlandt.

Den Heer van AMEIDE behielt van het Sticht te Leen de Heerlijkheid van Ameide.

Alle dese voorgenoemde Leen-mannen waren schuldig selfs in persoon te compareren, hare Lenen van den Bisschop te ontfangen, en daar van behoorlijken eedt af te leggen; behalven nog meer andere Baanderheeren en Ridderen, die in de voorschreven lijste niet en staan gespecificeert. En aldus hebben de Bisschoppen van Utregt altoos gesogt een volkomen hierarchie en dwangmacht over het gantse Land te krygen, en te behouden, de welke zedert en met de Graven van Hollandt t'enemaal is gesnuykt, en aan der Graven zijde gevallen.

[k] *Den eersten voorval,*] Wat daar de oorsaak 120
van geweest is, daar in sijn de Schryvers niet eens. *Joann. Beka* schrijft het de gifte van het Leengraafschap van Bodegraven en Swammerdam toe, by Bisschop *Adelbold*, aan seker jong Edelman *Diderik Bavo* gegeven; daarom by Bodegraven een geweldigen slag soude geschiet sijn. Dit sijn sijne woorden: *Eodem anno gravis belli tumultus inter Episcopum Trajectensem & Comitem Hollandiæ hac de causa primum invaluit; quidam enim Comes Theodoricus Bavo beneficiatus fuit juxta Bodegraven ab Adelboldo Pontifice, qui Theodoricum Comitem Hollandiæ non quievit infestare quotidiano certamine; Hollandiensis vero Comes contra copio-*
sum

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

sum exercitum aggregans, Theodoricum Bavonem victoriose subegit, & eundem a possessionibus suis violenter ejecit. Waar in den selven *Beka van Joann. à Leydis Chronic. Belg. lib. 9. cap.* 8. en de oude Hollandse Chron. *divis.* 7. *cap.* 12. gevolgt wert; Het welk in dien het selve waar is, wel een waarschijnlijke reden soude sijn, dat ook dese gifte by den Grave van Holland niet wel genomen is. Maar daar uyt en volgt niet, dat dit de eenichste oorsaak, en den eersten aanstoot van den oorlog soude geweest sijn, veel min dat den slag tussen Graaf *Diderik* en den Bisschop van Utrecht, soo sy die schryven, omtrent Bodegraven soude geschiet sijn. Daar van *Baldrijk*, Bisschop van Nojon en Doornik in sijn Chronijk van Kamerijk en Atrecht, een Schryver die in dien tijd geleeft heeft, waarschijnlijker betuygt: dat het geschil geweest is, om eenich water-recht van de Rivier de Merwe, en een plaatse, daar sich den Grave *Diderik* een Kasteel gebouwt, en sich ter neder geset hadde, alwaar desen slag, en niet omtrent Bodegraven geschiet is. Sie *Jacob van Oudenhoven* in sijn oud en nieuw Dordrecht, in het 4. Hooft-stuk, num. 10. Daar van wy hier naar in de Beschryving van de Graven van Holland breder sullen handelen.

121 [l] *Overgifte van het Graafschap,*] Hier uyt hebben de sommige willen beweeren, dat het Graafschap van Holland een Leen van de Kaisar soude sijn geweest, en onder het Rijk soude behoren, daar van wy breder 't sijner plaatse sullen spreken.

[m] *In den Jare* 1064. *verleent,*] Hier van wert by *Joann. Beka* geen gewagh gemaakt, dewelke hem mogelijk geschaamt heeft, van dit opgeraapte voorgeven eenich vermaan te maken. Doch *Willem Heda* gaat daar rond in; *Wilhelmus, frater Comitis Gelriæ,* seid hy, *apud Henricum Imperatorem in precio habitus, considerans Hollandiam vero Principe orbatam, & tutore sive alieno nomine administrari, carere defensore, & memor cladis & captivitatis, ac injuriarum, quas Adelboldus Episcopus passus est, nec non perpendens jam adesse opportunitatem, ut loca Ecclesiæ Trajectensi dudum ablata recuperare posset. Quod id justius fieri liceret, primo studuit se fulcire authoritate regia. Igitur ab Henrico imperatore filio Henrici & nepote Conradi, Comitatum Hollandiæ una cum Monasterio Egmundensi per modum restitutionis, & partem commissi recepit. Dat is: Willem*, de broeder van den Voogt van Gelderlandt, die by Kaisar *Henrik* in grote achtinge was, siende dat Holland genen waren Prince en hadde, en dat het Land by Voogden des Lands geregeert wiert, en genen rechten Heer en hadde, gedenkende aan den Nederlag, en de gevankenis, hoon en smaat, die Bisschop *Adelbold* had moeten lijden, siende dat het nu tijd was, dat de Landen de Kerke van Utrecht onttrokken, wederom aan deselve Kerk souden kunnen komen, om tot het welke met meerder recht te kunnen raken, heeft hy hem willen versekeren van Koninklijke authoriteyt en gesag, en heeft van Kaisar *Henrik*, de soon van *Henrik*, en soons soon van *Koenraad*, het Graafschap van Holland, met het Klooster van Egmond, by manier van opeys en verval, te Leen ontfangen.

122 Den Brief luyt aldus: *In nomine sanctæ & individuæ Trinitatis, Henricus divinâ favente clementia Rex. Notum esse volumus omnibus in Christo fidelibus, tam futuris, quàm præsentibus, qualiter nos ea bona, quæ injustè ablata fuerunt S. Dei Ecclesiæ Traject. a Theodorico Comite ejusque filiis à tempore Henrici secundi, & Adelboldi ejusdem sedis Episcopi, pro quibus & idem Imperator Henricus, & avus noster Conradus, & pater noster piæ M. Henricus plurimùm laboraverunt, & multa bella fecerunt, nos quoque nostrique fideles multum laboris impendimus; Notum inquam esse volumus, qualiter ea ob remedium animæ nostræ, & pii patris nostri Henrici, aliorumque antecessorum nostrorum, interventu quoque & consilio Principum nostrorum Annonis Coloniensis, Sigefridi Moguntini, Adelberti Bremensis, Everhardi Trevirensis Archiepiscoporum, Burchardi Halverstadensis Episcopi, Frederici, Godefridi, Gerardi Ducum, aliorumque fidelium nostrorum, nec non ob fidele servitium Wilhelmi, ejusdem sedis Episcopi reddimus & restituimus, & regali authoritate eidem S. Ecclesiæ confirmamus. Sunt autem hæc: in loco qui dicitur Crempene* 4. *mansi de fine fluminis Alblas usque Merwede, inde usque Menkenesdrecht dimidietatem totius terræ cum omni districtu, item de Ryede juxta Merwede usque Slydrecht. Item juxta Merwede in Thuredrecht, inde in Duble, inde in Duvelhara, inde in Waal, inde iterum in Merwede usque in Thuredrecht, cum Capellâ noviter constructa. De Thuredrecht ad orientem usque* Godekines Hofstad, *quod est juxta Werkenemunde, in Holtreka* 7. *mansi in Valkenbourg* 16. *curtilia, cum terrâ ad ea pertinenti, ibidemque* 3. *mansi: Sylva quædam propria inter Valckenburgh & Groterhenekestegron usque Litte, in cædendis lignis & venatione, & pascuis, & omni utilitate. In Hemstede mansus* 1. *Ecclesia in Flardinge cum capellis, Kircwerva cum capellis, Vorebolt, & Northgo cum capellis, Pethem, Aldathorpe cum capellis. Ad hoc Comitatus omnis in Hollandt, cum omnibus ad bannum Regalem pertinentibus. Præterea beneficium, quod Comes Wirich ab Episcopo Adelboldo tenuit, ab eo loco qui dicitur Sigeldrecht usque Rinesmuthen; Item sursum ab occidentali parte Rheni usque in Bodegraven, & post Wiroch Godezo, post Godezonem, Theodoricus Bavo filius possedit, quem Theodoricus Comes expulit, & vi S. Martino abstulit. Præcipimus etiam, ne quis Comes, nec aliqua sub Comite persona juxta Islam & Lake in locis ad duo Monasteria pertinentibus, ullam potestatem habeat, sed propria fratrum sint ad duo Monasteria servientium, sicut continetur in immunitatibus Ottonis primi, qui ea primus S. Martino tradidit, aliorumque antecessorum nostrorum. Et ut hæc nostræ confirmationis authoritas rata & inconvulsa permaneat, hanc paginam inde conscriptam manu propriâ roborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri. Signum Domini Henrici IV. Regis, Sigehardus Cancellarius vice Sigefridi Archicancellarii recognovi. Data* 6. *Nonas Maji, anno Dominicæ incarnationis* 1064. *Indictione secundâ, anno autem ordinationis Domini Henrici* 4. *Regni verò* 8. *Actum Werede in Dei nomine feliciter, Amen. Dat is:* In den name der Heylige en onverscheyden Drievuldigheyt. Hendrik, by de goedertierentheyt Gods Konink. Kennelijk sy alle Christene menschen, die nu ter tijd zyn, en hier namaals wesen sullen. Hoe dat wy die goederen en giften,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

die met onregt de Heylige Kerke van Utregt benomen ſijn van Grave Diderik van Holland en ſijne kinderen, by tijden van Heer Adelbolt, Biſſchop van Utregt, voor dewelke Kaiſar Hendrik, en onſe oude vader Kaiſar Coenraat, en onſe vader Hendrik ſaliger gedachteniſſe, ſeer gelaboreert en gearbeyt, en vele ſtryden en oorlogen gevoert hebben, en wy en onſe getrouwe daar ſeer in gearbeydt; doende daarom verſtaan, hoe dat wy die ſelfde goederen en giften om remedie en boete zielen, en onſe ſalige vaders Hendrik, en alle onſe voorvaderen en voorſaten, door bede, begeerte, en raad onſer Princen en Heeren Anno, Aarts-biſſchop van Coellen, Sigefrijt, Aarts-biſſchop van Trier, Aalbrecht, Biſſchop van Bremen, Burchaart, Biſſchop van Halverſtad, Fredericus, Govert en Gerrit, Hertogen, en andere onſer getrouwen. En om des trouwe dienſt wille des Biſſchop Willems voorſeyt, gegeven en weder gegeven hebben, en met onſe Koninklijke authoriteyt en macht confirmeren. In Crimpen vier Manſen, op 't eynde des vloet Ablas totter Merwen, van daar tot Menkeneſdregt de helft van alle dat Land, met ſijne Ambachten. Item, van die Riede by de Merwen tot Slydregt. Item, in die Merwede by Dordregt, van daar in Duble, van daar in Duvelhaar, van daar in de Waal, van daar weder in de Merwen tot in Dordregt, met de nieuwe Capellen, gemaakt in Dordregt aan de Ooſt-zyde tot Goedekems hoef-ſtad, 't welk is by Werkenmuyde. In Holtrete ſeven Manſen. In Valkenburg ſeſtien viertelen. Die Kerk in Vlaardingen met de Capelle. Noch alle dat Graafſchap in Holland, met ſijne gerechten en Ambachten daar toe hoorende. Noch daar en boven de benefitien en giften, dat Grave Miroth van den Biſſchop Adelbolt plag te houden van de Steden of geheten Sigiſdrigt tot in Rives Muthem, van daar opwaarts van die Weſt-zyde des Rijns tot Bodegraven; na Miroth, Godeſo, na Godeſo, Dirk Bavens ſoon, dewelke Grave Dirk verdreven hadde, en met kragt St. Martijns ontnomen heeft; gebiedende daarom dat geen Graaf, of yemant uyt des Grave naam, hem vermeten macht te hebben by d'Yſele en Lek in die plaatſe, tot de twee Kloosteren behoorende, maar dat ſy alleen de twee Cloosteren toebehooren, en haar eygen zyn, als daar begrepen wert in die Emuniteyten en Vryheden des eerſten Kaiſar Ottho, dieſe aldereerſt St. Martijns gegeven, en andere onſer voorſaten. En op dat deſe onſe authoriteyt en gifte vaſt en van ſtade blyven mach, hebben wy daar van deſe geſchrevene letteren met onſer handt ſelver onderteekent, en met onſe Zegelen doen ſterken. Gegeven op den ſeſten Nonas van Mey, in den Jare onſes Heeren 1064. Gedaan tot Werede.

123 Den ouden Hollandſen Chronijk-ſchryver maakt daar op deſe opmerking; Hier magmen merken, ſeid hy, de gierigheid eenes Onedelen Biſſchops, die by onrechter aanbrengen aan den Kaiſar *Henrik*, vervolgde om eens Edelen Vorſten Land van Holland, daar een ſoon een recht oir gebleven was, daar het Land met vollen rechte aan quam, en met generhande ſaken verbeurt en hadde. Hadde die Biſſchop goet en Edel geweeſt, hy en hads nimmermeer gedacht, en hadde hem met den ſijnen laten genoegen, want hy dog meer hadde dan betamelijk was, na Gods recht. Aldus ſoo willen de Geeſtelijke Klerken van Utregt ſeggen, dat eenen Biſſchop van Utregt recht hebben ſoude tot Ooſt-Vrieſland, om dat Biſſchop *Koenraad* verkreeg van Kaiſar *Henrik de vierde* dat Graafſchap van Ooſt-vrieſland, over mits dat die Markgrave *Egbert van Saſſen*, die den Grave van Holland uyt Vrieſland verdreven hadde, en hadde 't Land met gewelt aan hem gebragt, en den Grave van Holland kragtelijk benomen, als of hy tegen den Rijke misbruykt hadde. Nu mag een ygelijk wel denken of die Markgrave ſijn Heerlijkheid en Lande tegen den Heyligen Rijke verbeurt hadde. Wat magt hadde die Kaiſar daarom den Grave van Holland ſijn Vaderlijke Graafſchap ſonder verbeurnis te benemen, en eenen Geeſtelijken Prælaat te geven, die recht nog reden daar toe en hadde. Sullen die Brieven van weerden weſen, die die Biſſchoppen daar af hebben, ſoo en mach die Heyligheyt des rechts niet meer voortgangs hebben; het is wel te proeven, hadden die onregtvaardige Biſſchoppen den Edelen Keiſeren regte narratie gedaan, ſy en ſoudes niet geimpetreert nog verworven hebben; daarom ſeidmen in den Geeſtelijken Regten, die qualijk narreert, qualijk impetreert. Sie voort *Joann. à Leid. Chronic. Belg. lib. 23. cap. 3. Arnold. Bucchel. ad Hiſt. W. Hedæ in Wilhelmo Epiſc. 21. pag. 129. De oude Hollandſe Chronijk diviſ. 9. cap. 6. Petr. Schryver:* in Diderik de X. Grave van Holland.

w *Met Biſſchop Coenraat,*] In 't Jaar 1076. heeft *Diderik*, Grave van Hollandt, met ſijn Stiefvader *Robbregt de Vrieſe*, een groot Heir-leger vergadert, om *Coenraad*, Biſſchop van Utrecht, leggende om het Slot van Yſſelmonde te belegeren. Den Biſſchop hier van verwittigt ſijnde, ontboot aanſtonts ſijne Heeren en Burgeren van Utregt, op dat ſy hem ſouden komen byſtant bieden en ontſetten; gelijk'er dan uyt het Stigt, en van andere kanten veel volx te ſamen gerot, en haren Heere te hulp gekomen is. Des Graven en des Biſſchops Legers by malkander komende, ſijn ſtoutelijk op den anderen aangevallen, en weerden ſy ſig van beide kanten, ſo wel de Hollanders en Vlamingen, als de Stigtſe ſeer mannelijk, dog ten laatſten kregen de Stigtſche het te quaat, en begonden te wijken, na dat'er veel volx aan beyde ſijden verſlagen was, en veel Heeren, byſonder van des Biſſchops ſijde, doot gebleven waren; Onder deſelve waren de voornaamſte *Gerlag*, Grave van Zutphen, *Wernbold* en *Gijsbregt*, Ridderen, *Lambert*, Prooſt tot Deventer, *Volmaar*, Prieſter tot St. Bonifaas; door welk verlies het gantſe Leger van den Biſſchop wierde verſtrooit, lopende alle door malkander, en ſonder ordre na de Schepen, alwaar ſy meeſt alle verdronken. Den Biſſchop dit ſiende, liet de voormuren en poorten van 't Slot ſterk maken, en met bomen, en allerhande inſtrumenten beleggen; maar de Hollanders kregen het ſelve onder de voet, en wierpen het ter neder; ſo dat den Biſſchop gedwongen wierde, hem in des Graven handen op te geven; en gaf aan deſelve goetwilliglijk over het Graafſchap van Holland met al ſijn toebehooren, dat hy en ſijne voorſaten den Grave ontweldigt, en door quaat aan-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

aanbrengen van den Kaisar *Hendrik* de IV. verkregen hadde. Den Bisschop met de sijne wiert gevangen genomen, dog daar na vry en sonder rantsoen ontslagen, en wederom na Utregt gesonden. Sie hier van *Johann. a Leidis Chron. Belg. lib.* 15. *cap.* 1. en volg: *Beca* en *Heda in Conrado Episc. Traj. XXII.*

° *Tusschen Herbert de XXVI. Bisschop*,] De oude Hollandsche Chronijk verhaalt het aldus; Dit verhoorende Grave *Dirk*, dat sijn lieve swager sijn wijfs broeder gevangen, en sijn volk van den Bisschop verslagen was, versamelde hy al sijn magt, en beleide seer swaarlijk de Stad van Utregt alom met tenten en pauweljoenen, en dede sijn wagenen opregten, om die Stad te vernielen, te verwoesten, en te verbranden; En siet, doe alle die grijselijke instrumenten tot verderfnisse des Stads bereid waren, van Grave *Dirk* voorseit, den Bisschop, die geen magt hadde den Grave te wederstaan, docht als een goet harder sijn lijf en ziel voor sijn schapen vromelijk te setten, en sijne Stad te vryen van den harden ende aanstaanden storm. Waarom hy te samen dede komen sijn Ecclesie met het gemene volk, en doende tot hen allen een schoon vierig sermoen, en gebiedende een yegelijk op den ban en sijn lijf, dat sy uyt de Stad binnen dien dage niet gaan en souden, maar souden opter muren staan om haar Stad te beschermen; hier na dede den Bisschop sijn geestelijke wapenen aan, en ging ter poorten uyt met kruycen en vanen, gevende hem selven en die met hem waren williglijk tot de aanstaande Martelarye. Hier mede gingen sy uytter Stad, elk na sijn grade en staat, in witten, en die Bisschop met sijn ornamenten, hebbende in sijn hant dat boek, daar hy den Grave met sijne mede hulpers mede vermaledyen woude. Die Hollanders menende dat den Bisschop uytquam, om henluyden te bevegten, bereiden hen snellijk in 't harnas, en stelden hen in ordonnancie, met ontwonden banieren, en gingen des Bisschops heir vromelijk te gemoet. Nakende nader, sagen sy den Bisschop met der Ecclesie sonder wapenen, meer vrede en soen begerende, dan te strijden; waarom dat sy hen seer verwonderden van des Bisschops stanthaftigen gemoede, en onthielden haar handen van alle bloetstortinge. Graaf *Dirk* edel van geboorte, maar noch veel edelder van goede zeden, dit merkende quam tot hem selven, en versugte swaarlijk van sijn quaat voornemen, en wierp sijn helm en schilt van hem, en viel ter aarden bloots hoofts, ongeschoeit, begerende gracie en genade van sijne quaatwilligheid, en dat immer die Bisschop die blixem des bans op hem niet werpen wilde. De Bisschop aanmerkende des Graven penitentie en leetwesen, nam hem lieflijk op van der aarde, met een kusse des vreden, en sijn voortaan altijd vrinden gebleven; en die Bisschop verloste en relaxeerde, *Otte* den Palens-graven, uyt de prisoen, door liefde des Graven van Holland; maar *Otte* voorseit gaf sijn Slot tot Benthem, en ontfingt weder te Lene van den Bisschop van Utregt, en sijne nakomelingers. Sie *Johann. a Leidis Chron. Belg. lib.* 17. *cap.* 15. *Beka en Heda in Heriberto Episc.* 26. *Oude Holl. Chron. divis.* 12. *cap.* 14.

P *Oost- en West-bergen*,] In 't Jaar 1165. is'er een grote twist opgestaan tusschen Bisschop *Godefrid* van Utregt, en Grave *Floris* van Holland, ter oorsake van de heerschappye van Oost-Vriesland; Want sommige der Keiseren en Koningen, als *Carolus* en *Lotharius*, hadden voormaal aan den Graven van Holland heel Vriesland gegeven, tot de Riviere de Lauwers toe. Sommige niet te min der Keiseren en Koningen, als *Henrik* en *Coenraat*, hebben naderhand door supplicatien der Bisschoppen van Utregt St. Martijn gegeven, als hier voor staat, met de bullen daar af gegeven. Waarom Grave *Floris* voor hem nam dat Land gehelijk te besitten, en den Bisschop daar uyt te verdryven. Den Bisschop hier om van alle sijne vrinden verlaten, begeerde hulp en bystant van Keiser *Frederik* d'eerste van dien naam; door wiens tusschenspreken dese gehele saak wiert bygeleit, en luyde de uytspraak daar van als volgt.

In nomine S. & individuæ Trinitatis, Fredericus divinâ favente clementiâ Rom. Imp. semper Augustus. Controversiarum, quæ sententiâ vel concordiâ sopiuntur, ratio suggerit, ut scriptis & testificationibus designentur, ne fortè diuturnitate temporum discordia recidiva resurgat, & habeat secutura posteritas, quid de statu præcedentium, fraudibus malignantium convenienter opponat. Ea propter controversias, quæ inter Godefridum venerabilem Trajectensum Episcopum, & Florentium Comitem Hollandiæ de Comitatu Frisonum agitabatur, nos de consilio curiæ & fidelium nostrorum concorditer decidentes, eosque favorabili amicitiâ reconciliantes, dignum duximus, ut universus tenor concordiæ describeretur, quemadmodum subnixa videtur. Statuimus igitur, ut æquè participent de prædicto Comitatu Frisonum, Episcopus videlicet & Comes, & neuter eorum alio majus habeat in hoc Comitatu commodum vel proficuum: ambo concorditer eligent sibi Comitem, qui vices eorum gerat in prædicto Comitatu, qui præsentatus ab eis Domino Imp. bannum & potestatem judicandi a manu Domini Imp. accipiat, & juramentum præstabit, quod pro dilectione, vel odio, vel pro argento, vel auro, vel alicujus rei gratia in prædicto Comitatu neutri faciat injuriam, nec unius magis promovebit commodum aut proficuum, quam alterius. Episcopus etiam & Comes ordinabunt de utilitate electi Comitis eorum in prædicto Comitatu. Quod si ipsi concorditer Comitem eligere non poterunt, Dominus Imp. pro consilio suo Comitem eliget, & illi dabit Bannum, & ordinabit de suâ utilitate. Si verò displicebit Episcopo, vel Comiti, vel utrique, Episcopus & Comes, quem vel ipsi elegerint, vel quem Imperator eis dederit, mutare possunt eum, quando voluerint. Cùm verò intrandi in prædictum Comitatum, & judicandi Maji tempus advenerit, Episcopus videlicet & Comes Hollandiæ simul intrabunt, uterque cum 30. militibus, vel si fortè in majori vel minori numero militum convenerint, & postquam intraverint, æquè divident omnes reditus curtilium ad Comitatem pertinentium, & omnia commoda & emolumenta, quæ de Comitatu vel Judiciis Comitatus pervenerint: æqualiter quoque impartientur damna & defectus Comitatus, & separatim uterque in hospitio suo faciet expensas pro voluntate suâ: communi quoque consensu & dono investituras locabunt & ordinabunt officia sua. Uterque autem pro libitu suo accipiet sibi Advocatum, communibus tamen negociis idoneum. Si autem Advocatus

vocatus Epiſcopi Comiti diſplicuerit, ad nutum Comitis Epiſcopus illum deponet, & ſubſtituet alium qui Comiti placeat. Si vero Advocatus Comitis Epiſcopo diſplicuerit, deponet eum Comes, & alium qui placet Epiſcopo ſubſtituet. Ab introitu amborum, Epiſcopi videlicet & Comitis, exercebit Comes eorum Judicia & juſtitias Comitatus, donec peragantur 8. ſeptimanæ. Infra has octo ſeptimanas Epiſcopus non exercebit aliqua Synodalia vel Eccleſiaſtica Judicia. Tranſacto autem hoc ſpatio, Comes Hollandiæ ſi vult exire poterit, & ſi vult, remaneat ad negocia ſi quæ ſint plenius peragenda, & Epiſcopus ſimiliter remaneat ad Eccleſiaſtica judicia facienda; ambo autem in Mayo debent intrare, ut expeditis ſingularibus & Judiciis, Synodalia quoque negocia ante incommoditatem hyemis valeant promoveri. Verùm ſi alter eorum, Epiſcopus videlicet & Comes, commonitus ab altero, vel in ſervitio Imp. vel alterius Domini ſui, vel gravi infirmitate occupatus, vel qualibet inevitabili cauſâ detentus, pro voluntate ſuâ Comitatum non intraverit, mittet condictam militiam, vel quantam tunc opportunitas temporis exigit, & ipſi inter ſe convenerint, & æqualem portionem accipiet, & ſicut ſupra dictum eſt, omnia ſimul bona & mala partientur. Si verò neuter eorum Comitatum intrare poterit, vel communi conſenſu intrare vitaverint, mittent Comitem ſuum ad exercenda judicia Comitatus, & cum illo mittent milites, quotquot voluerint, vel nuncios. Et quicquid ſuper ſumptus illorum reſiduum fuerit, æqualiter divident inter ſe. Præterea Comes Hollandiæ juvabit Epiſcopum per Werram vel obſidionem quam cum ipſo faciet, vel per querimoniam caſtrum recuperare Benthem. Et ſi quocunque modo illud recuperaverit, concedet illud Comiti in feudum, ſalvâ uniuſcujuſque juſtitiâ. Et Epiſcopus habebit in eodem caſtro domum & Capellam, & granarium, & coquinam, & ponet in eodem unum liberum hominem ſuum, & duos miniſtriales ſuos, & liberè ingredietur & egredietur, quando voluerit. Comes autem habebit omnem munitionem & fortitudinem caſtri, & juvabit inde Epiſcopum. Si autem Epiſcopus Werram habuerit cum aliquo amico vel homine Comitis, contra quem Comes ſalvo honore ſuo Epiſcopum juvare non poteſt, dabit caſtrum in poteſtatem Epiſcopi, ut habeat illud quamdiu Werra duraverit, acceptâ tamen ſecuritate, ut finitâ Werrâ ei reſtituat. Ut autem univerſam concordiam Epiſcopus & Comes perpetuò teneant & obſervent, fide datâ in manu noſtrâ firmiter compromiſerunt. Et nos ad majorem hujus concordiæ firmitatem ſub obtentu gratiæ noſtræ, & ſub pœna quingentarum marcarum argenti eis injunximus omni tempore obſervandam. Cæterùm ſi alter ipſorum hanc concordiam violaverit, & commonitus ab altero, infra 12. hebdamadas non emendaverit, nos Comitem, qui bannum à nobis habet, in præſentiam noſtram vocabimus, & ab ipſo, ab aliis ſex boni teſtimonii viris, tribus videlicet ex parte Epiſcopi, & tribus ex parte Comitis, quos ad hoc eligemus, quis in hujus violatione concordiæ reus ſit, inveſtigabimus. Hi ſeptem jurabunt, quod bona fide veritatem dicent. Qui autem ab iis ſeptem viris, vel, ſi diſcordes fuerint, à majori parte reus eſſe cenſebitur, quingentas Marcas argenti intra 20. hebdomadas Cameræ noſtræ perſolvet, & reatum ſuum dignè emendabit. Datum Anno 1166. Dat is: In den name des Heyligen en onverſcheyden Drievuldigheyts, Amen. Frederik by der gratie Gods Keyſer van Romen, altijd vermeerder des Rijks. Op dat by lankheyt des tijds, die geſten in dien tijd geſchiet niet en ſullen vergaan, en om dat die naſaten mogen weten wat daar voormaals geſchiet, en by ons en onſen voorſaten gegeven is. So is 't, dat wy by onſen getrouwen Raad en Hof, eendragtelijk afſnijden den controverſie en twiſt tuſſchen den eerwaardigen vader Godefrit, Biſſchop van Utregt, en Graaf Floris, Grave van Holland, en van 't Graafſchap der Ooſt-Vrieſen. Ordonneeren hier om tot kenniſſe der aliantie, by ons gemaakt, van 't Graafſchap der Vrieſen voornoemt, dat ſy t'ſamen met malkanderen eendragteliik ſullen kieſen, te weten den Graaf van Holland, en den Biſſchop van Utregt, een Graaf die van haar beyder wegen ſal preſideren, en ſitten in 't Graafſchap van Vrieſland voorſeyt, dien ſy beyde preſenteren ſullen, den Keyſer om van ſijne hant te ontfangen, den ban en macht te regten in 't Land voorſeyt. En ſal doen een eedt, dat hy om lief, noch om leet, noch om eenige giften, gratien en gaven, niemant van hen beyde eenige ongelijk, prejuditie, ſchade ofte letſel ſal doen, nog en ſal den eenen voordeel nog profijt niet meer ſoeken dan den anderen. En is 't dat ſy onder hem beyden al dusdanigen Grave eendragtelijk niet kieſen en konnen, ſo ſal die Keyſer met ſijnen Heeren een Raad kieſen, en geven hem den ban en magt te regten. En waar 't dat den Biſſchop en Grave van Holland, die Graaf van hen beyden gekoren, in Vrieſland of by den Keyſer geſet als voorſtaat, niet en genoegde, ſoo mogen ſy hem verniewen alſoo dikwils als het hem belieft. Voortaan indien alsmen te recht ſitten ſal naar oude gewoonten, ſoo ſullen t'ſamen die Biſſchop en Grave komen in Vrieſland met elk 30. Ridderen, minder of meerder na gelegentheyt van ſaken, en ſullen gelijk delen alle die renten en ontfangen in gelijke partyen, alle die boeten, profijten, en emolimenten die binnen 't jaar gevallen ſijn. En die Graaf van Holland ſal den Biſſchop helpen om te repareren het Slot te Benthem; en is 't dat ſy dit huys voornoemt weder krijgen, ſoo ſal het die Biſſchop den Grave te Leen overgeven, maar dat hy daar een Kamer, en Kapelle, met een keuken daar ſal houden, en altijd ſijn in en uytgank vry houden. En om deſe aliancie en concordie te onderhouden, ſoo hebben ſy mijn in handen gelevert en overgegeven, dat een ygelijk die contrarie dede, in mijne kamer geven ſal 500. mark ſilver, binnen den termijn van 20. Weken.

q *Alle des Keyſers Hofdienſten,*] Op gelijke 124
wijſe, als wy hier voor van *Adelbod* de XIX. Biſſchop van Utregt hebben aangetekent, dog het ſelve hadde mede geenen voortgang, door dien den Hertog van Braband hem niet en wilde erkennen, en de Veluwe, die onder het Biſdom geſtaan had, aan den Hertog van Gelder had overgedragen, daar groten Oorlog om kwam, dewelke door tuſſen komen van Keiſer *Fredrik* mede wiert bygeleit. *Omnes Burgenſes,* ſeid *Beka*, *ſuſceperunt ab eo jura Civilia, & ſimiliter Miniſteriales bona feudalia, ſolus Dux Brabantiæ ſtatuto tempore Veluam acceptare neglexit, quam Comes Geldrienſis ab eodem duce ſubinfeudatam tenebat. Quapropter Epiſcopus Veluam occupavit, effugato Gerardo Comite cum omni-*

omnibus Complicibus. Sed Fridericus Imperator illuc adveniens omnem belli tumultum suppressit, & in oblongas treugas utrobique servari mandavit. Dat is: Alle Burgers ontfingen hunne Stads-regten van hem, en alle Vasallen en Leenmannen hare Officien en Leen-goeden, uytgesondert alleen den Hertog van Braband, die de Veluwe van hem op sijn tijd te versoeken na liet, dewelke den Grave van Gelder ondertussen van dese Hertog te Leen hielt. Daarom de Bisschop de Veluw geweldigerhant in nam, en *Gerard van Gelder* met de sijne daar uyt dreef; Dog den Keiser *Fredrik* derwaarts komende heeft den Oorlog geslist, en den Vrede gemaakt, en doen houden. Sie mede *Wilhelm: Hedam in Balduino Episc. XXIX.* dewelke by *Joann. a Leydis Chron. Belgic. lib.* 18. *cap.* 13. en de Oude Hollandse Chronijk-schryver *divis.* 13. *cap.* 9. gevolgt wert. *Jan Veldenaar* in sijn Beschryvinge der Bisschoppen van Utregt, daar de Professor *Boxhorn* in sijn begonnen Nederlandse Historie, de eygen woorden van verhaalt, schrijft desen *Baldewijn* gelijken toestel van Kaiserlijke Hof-diensten toe, als wy van *Adelbold* de XXI. Bisschop van Utregt hier voor verhaalt en aangewesen hebben; daar uyt ik soude besluyten, dat het maar een gewaanden ophef geweest is sonder enig gevolg, by *Adelbolds* tijd voorgestelt, en by *Boldewijn* met even weinig gevolg erhaalt, van genen meerderen doen als der kinderen Konings-spel op drie Koningen avond; die dan ook eenen Koning en Keiserlijke of Koninklijke Hof-diensten uyt deylen, maar haar Rijk en duyrt niet lang, en is alleen maar een verbeelt Rijk by gedagten. So is het met dese Bisschoplijken ingebeelden waan mede gelegen, Kastelen, gelijk alsmen seid in de lugt gebout, die wy tot soo verre geloof geven, dat wy daar mede der Bisschoppelijken onverdragelijke gewaande grootsheid, dewelke dog noyt in trein heeft kunnen gebragt werden, als naakt en bloot ten toon stellen; en om te betonen hoe dat het een met het ander over een komt, en al het selve geweest en gebleven is, dat by *Adelbold* begost, en by *Baldewijn* soo het schijnt, wederom hervat is, soo sullen wy hier de woorden van *Jan Veldenaar* invoegen. Bisschop *Baldewijn*, seid hy, dede qeschryven, alle des Gestigts en der Kerken Leenmannen van Utregt, dat sy quamen of seynde gerechte Procurateurs, en ontfangen haar Leen van hem, als sy schuldig waren te doen. En dit sijn des Stichts Hogemannen, die hier na beschreven staan, en met wat goede sy mede verleent waren, op dat het blijven soude tot eene ewiger gedenkenisse.

BRABANT. Die Hertoch van Brabant is des Bisschops Drossaart, en hy hout van den Stigt te Leen die Stad van Tiel, en dat daar toe behoort, en alle Kempenlant, en die Veluwe.

VLAANDEREN. Die Graaf van Vlaanderen was de anderde, en hout van Stigt te Leen de vier Ambachten.

HOLLANT. Die Grave van Hollandt is des Bisschops Maarschalk; die hout van den Stigt te Leen Waterland, en sommige goeden in Holland, en veel Thienden, en ander goeden in Zeeland.

GELRE. Die Graaf van Gelre, is des Bisschops Meisterjager, die hout van den Sticht die Graafschap van Zutphen, en half Emmerik.

CLEVE. Die Graaf van Cleve, is des Bisschops Overste en Meysterkamerlinge, die hout van den Stigt te Leen die Graafschap van Tijsterbant, dat is een deel van Tilreweert, en wat in die Betuwe, en heel Boemelreweert, dat nu al Gelre toebehoort; en ook dat Land van Heusden, en dat Land van Altena.

BENTHEM. Die Grave van Benthem, is des Bisschops Overste Deurwaarder, die hielt van den Stigt te Leen die Burggraafschap met den Casteel tot Benthem, en andere goeden.

KUUCK. Die Graaf van Kuuck, is des Bisschops Schenker, die hout van den Stigt te Leen dat meeste deel van den Lande van Kuuck, en andere goede.

GOER. Die Grave van Goer, is des Bisschops Meester-poortwagter, die hielt van den Stigt dat meeste deel van al sijn goet. Dese voorschreven Hoog-mannen die hieten des Bisschops Ampt-mannen, sonder Vlaanderen, en hadde geen ampte.

ZUTPHEN. Die Grave van Zutphen, die hielt van den Sticht te Leen die Graafschap van Zutphen, en Goyland. En dat Graafschap van Zutphen quam aan Gelre, en Goyland quam aan dat Collegium tot Elthen, met een dogter van Zutphen, die Abdisse was, en van den Collegium of Abdye van Elthen, soo quam Goyland om seker pensioen aan Holland.

TEYSTERBANT. Die Graaf van Teysterbant hielt sijn Graafschap van den Stigt van Utregt te Leen, want een Grave van Cleve plagtse van den Stigt te houden. En die Grave van Teysterbant was gekomen en gedeylt van een jonger broeder van Cleve, en na van den huyse en van een jonger broeder van Brabant.

REECHEM. Die Grave van Reechem in die Veluwe, die hielt van den Stigt van Utregt te Leen die Veluwe, en van hem is die Veluwe gekomen aan Brabant, en van Brabant aan Gelre.

GOY. Die Grave van den Goy hielt van den Stigt te Leen die Burggraafschap van Utrecht, en sijn Casteel, met ander goeden.

GRONINGEN. Die Burggraaf van Groningen die hielt van den Stigt te Leen die Burghgraafschap van Groningen.

COEVOERDEN. Die Heer van Coevoerden die hielt te Leen van den Stigt dat Casteleynschap van Coevoerden, met dat Maarschallijk-ampt van den Lande van Drenthe, hy en sijn erven, ter tijd toe dat hy een seeker somme van gelde weg had, die hy den Stigt daar op geleent hadde.

HEUSDEN. Die Heer van Heusden plagt sijn Heerlijkheyt eerste te houden van den Stigt, en na van Cleve, daar na van Holland.

ARKEL. Die Heer van Arkel hielt te Leen van den Stigt dat Land van Hagesteyn, en Haastregt.

ALTENA. Die Heer van Altena placht sijn Heerlijkheyt eerst te houden van den Stigt, en na van Cleve, en noch daar na van Holland.

LEDE. Die Heere van der Lede die hielt te Leen van den Stigt een deel Erven en Thienden.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

BUEREN. Die Heer van Bueren plagt van den Stigt te Leen te houden sommige Thienden.

CULENBURG. Die Heer van Culenburg hielt te Leen van den Stigt sommige Thienden en Heerlijkheden.

VYANEN. Die Heer van Vyanen placht te Leen te houden van het Sticht sommige Thienden, en andere Heerlijkheden.

MONTFORT. Die Burggraaf van Montfort hout te Leen van het Sticht die Burggraafschap van Montfoort.

AMSTEL. Die Heere van Amstel hielt te Leen van den Stigt dat meeste gedeelte sijner Heerlijkheid.

ABCOUDE. Die Heer van Abcoude hielt te Leen van het Sticht dat Casteel en Heerlijkheid van Abkoude, met Duurstede.

VOERST. Die Heer van Voerst die hielt te Leen van het Sticht dat Casteel te Voerst, met andere Heerlijkheden.

YSELSTEYN. Die Heer van Yselsteyn die placht te Leen te houden van den Sticht veel Thienden, en andere Ambachten.

WOERDEN. Die Heer van Woerden die hielt te Leen van het Sticht dat Slot met de Heerlijkheid van Woerden.

AANHOLT, ZUYLEN. Die Heer van Aanholt en van Zuylen die hielt te Leen van den Sticht dat Casteel met de Heerlijkheid van Zuylen.

WATERLANDT. Die Heer van Waterlandt die hielt te Leen van den Sticht dat meeste deel sijner Heerlijkheid van Waterlandt.

AMEYDE. Die Heer van d'Ameyde die hielt te Leen van den Sticht die Heerlijkheyt van d'Ameyde.

Alle dese voorschreven grote Heeren die plagen van oudsheer Leen te houden van den Sticht van Utregt, en noch veel meer ander Heeren en Ridderen, die hier niet geschreven staan. Maar veel isser van den Sticht verdoolt, overmits versterft en oorloge, en overgevinge; dat het nu ander Heeren en Princen besitten, dat met Gods recht toebehoort den Gestigt en Kerk van Utrecht. En als die Bisschop Baldewinus alle sijn Leen-mannen, die hy doe had, geropen hadde, om haar Leen te ontfangen, soo ontfangen sy al haar Leen, sonder die Hertog van Brabant, die versumede, dat hy die Veluwe niet te tijde en versocht; die de Grave van Gelre voort te Leen hielt van desen Hertoch voorseyt. Waarom die Bisschop in die Veluwe toog met kracht, en verdreef daar uyt den Grave Geraart van Gelre, met alle sijn hulpers. Dus verre *Veldenaar*.

Dese soo trotsen opset mishaagde hooglijk de voornaamste Vorsten des Lands, die wat verder sagen als haren neus lang was, en daarom op den gesetten tijd van de aangestelde verheffinge hunner Leengoeden niet en verschenen, als dewelke uyt desen tastelijk konden afnemen, dat de Geestelijke niet anders voor en hadden, als onder schijn van Heiligheid, met regt, of met onregt de heerschappye en gesag der Vorsten in Nederland, haar opper-gebied en moedwille te onderwerpen.

r *De schulden en lasten niet en hebben kunnen betalen,*] Eensdeels om de groote Hofhoudinge van den Bisschop, anderdeels door de vermenigvuldiging der Geestelijke, het stigten van Kloosters en invoeringe der menigvuldige niewe geestelijke ordres, daar de gemeente al te veel mede beswaard wierd, want seid den Professor Boxhorn, in sijn Nederlandsche Historie seer wel, tot Romen wierden dag op dag niewe geestelijke Ordres en Broederschappen opgeregt, om door dat middel met de minste verdagtheid het gesag en gebied der Kerken sterker en grooter te maken. Ende en wierd niet nieuws in desen erdagt, of het sette sig flux in Nederland voort, sulx datmen wel met waarheid mag seggen, dat na de grote van het Land, geen Rijk in Europen is te vinden geweest, dat meer met geestelijke gestigten is belast en besmet geweest, soo dat de Steden in korten tijd vol Kloosters en Conventen wierden opgepropt; daar by quam dan nog de oneensheid der Bisschoppelijke regering, die nu al enige jaren tusschen Diderik Grave van Holland, en Otto Grave van Gelder, dewelke elk de sijne daar wilden indringen, tot groot nadeel van de Gemeente, met de Wapenen was staande gehouden: Als te sien by Beca ende Heda, *in Epist. cap.* 30. & 31. *Joann. a Leid. Chronic. Belgic. Lib.* 19. *cap.* 7. *Oude Hollandsche Chron. Divis.* 14. *cap.* 5.

s *Heer Dirk vander Aar,*] Dese seid de Chro- 125
nijk van Beka en Heda, vond het Bisdom met vele schulden belast; *Pontificium*, seid Beka, *innumeris expensis gravatum invenit*; Heda seid, *Eligitur Theodoricus de Are, Episcopus XXXII. qui rebus collapsis succurreret, inveniens dignitatem suam magno ære gravatam.*

t *Daar hem Graaf Willem van Oost-Vriesland;*] Met hulp en bystand van den Grave van Holland sijn broeder, en sijn swager den Grave van Gelder, dewelke gesamentlijk tegens den Bisschop aanspanden, en hem den oorlog aan deden; daar van breder te sien by *Beca* en *Heda*, *Joann. a Leydis Chronic. Belgic. lib.* 19. *cap.* 11. 13. *Hollandsche Chron. divis.* 13. *cap.* 9. 10.

u *De Amptluyden van Graaf Otto van Gelder,*] 126
Otto Trajectensis, seid *Beca*, *Episcopus, maximis se discordiis involvit; Otto namque Comes Geldriæ, qui plures quondam Vasallos habuit in terra Sallandiæ, qui per Villicos Episcopi sæpe graviter exactionati sunt, adeo quod in bonis temporalibus multum inopes effecti sunt. Quapropter idem Comes homines Episcopatus apud telonium Lobek arrestari fecit, & cum incolis Sallandiæ contra dictum iam Pontificem conspiravit. Dat is:* Den Bisschop Otto, heeft hem in vele twisten ingewikkelt, want dewijl Graaf Otto van Gelder vele Landsaten en Leenmannen in Overyssel hadde, heeft hy deselve dapper overschat, so dat sy arm van goeden wierden. Daarom Grave Otto van Gelder des Bisschops Vasallen en Leenmannen, omtrent Lobek ter vergeldinge dede aanhouden, en heeft hem, met die van Overyssel versterkt, den oorlog aangedaan. Hier van schrijft de oude Hollandsche Chronijk aldus: Omtrent dese tijd quam Heer van Otto vander Lip, Bisschop van Uytrecht weder uyt het H. Landt, en vondt alle sijn Landt in rust en vrede; maer weynig tijdt hier na quam grooten onrust, want Graaf Otto van Gelder had veel Leen-mannen en Vassallen woonen in Zallant, die seer swaar van des Bisschops

Ampt-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Ampt-luyden en Officiers overſchat wierden, ſo dat de Lant-ſaten arm wierden, en niet meer hadden om te beſtaan, waarom Graaf Otto alle des Biſſchops Onderſaten op den Tol van Lobek dede arreſteren, en maakte een verbondt met de Zallanders, tegen den Biſſchop haren Heere. Biſſchop Otto van Uytrecht, met hulpe en raat van Biſſchop Dirk van Munſter, en Grave Harman vander Lip ſijn broeder, vergaderden een groot Leger, om daar mede het Graafſchap van Gelre in te marcheren, en dat volk van Zallant met macht te bedwingen; Hier tegen vergaderde dat volk van Zallant met hulpe van Graaf Otto van Geldre, by Borkelo op den Dijk een grote magt, en woude den Biſſchop wederſtaan, maar den Biſſchop viel ſo hard op hun toe, dat hy des Graven volk met die van Zalland op de vlucht dreef, ſo datter veele doodt, en een groot getal gevangen bleven; na deſe victorie trockenſe voort, en veroverden 't Caſteel te Voirſt, dat t'eenemael gediſtrueert en vernieldt wierde; het Kaſteel tot Bokhorſt wierdt tot de grond afgebrant, uytgeſeyt den grootſten tooren; want den Droſſaart met de Burgſaten van dit Kaſteel, hadden al deſe moeyte gebrouwen, en het gemeene volk van Zallandt tegens den Biſſchop opgehitſt. Den Grave Otto van Gelder, deſe Victorie van den Biſſchop ſeer ter herten nemende, kreeg tot aſſiſtentie den Hertogh Walraven van Limburg, en Graaf Hendrik vander Zeine, met twe duyſent Ridders en Knechten; den jongen Grave Floris van Hollant ſijnen Neve quam hem mede te hulpe, met vele Schepen op de Lek, en verbrande des Biſſchops Huys te Geyn. Om deſe macht te wederſtaan, vergaderde de Biſſchop Otto van Uytrecht aan de andere zyde ook een groote macht, en kreeg tot aſſiſtentie den Biſſchop Gerrit van Bremen ſijn broeder, Biſſchop Dirk van Munſter ſijnen Neve, en Grave Herman vander Lippe ſijnen broeder, met vele Ridderen en knechten; Maar den Biſſchop Coenraet van Portuen, Legaat van den Roomſchen Stoel, quam by geval ter plaatſe daar deſen ſtrijt geſchieden ſoude, en nam die op in ſijne handen, als Mediateur tuſſchen deſe twee partyen, dat den Grave van Gelder ſoude afſtaan al 't voorrecht, dat hy hadde aan de Voogdye vanden Lande van Zallant. Daer tegen ſoude den Biſſchop aan den Grave reſtitueren het Slot te Clyſteren, en tot S^t. Odilien-berge, uytgenomen de Proſterye, Dienſtmannen en Vaſſallen, de welke den Grave te Leen ſoude houden. Den Grave van Hollandt ſoude voor ſijne Dienſt-mannen die daar woonden, 800. ponden hebben, en ſoude daar mede de Kerke van Uytrecht vry en quijtgeſcholden blyven. Sie voort hier van *Beka* en *Heda*, in *Ottone II.* Biſſchop van Uytrecht, *Johann. a Leid. Chronic. Belg. lib. 22. cap. 2.*

[w] *Daar den Biſſchop doood bleef,*] Den voorgaanden twiſt tuſſen Graaf Otto van Gelder, en den Biſſchop van Uytrecht, door Koenraat Legaat der Paus van Romen geſliſt zijnde, en bleef efter de ſake daar niet by, maar rees een grooten oproer binnen de Stad Groeningen, tuſſen den Burg-graaf van Groeningen, en den Kaſteleyn van Koevorden, dat tot een geweldigen ſlag uytberſte, daar den Biſſchop ſelf met veel van ſijn volk dood bleef, *Beka & Heda, d. loc. Ioann. a Leyd. lib. 22. cap. 4.*

De oude Hollandſe Chronijk verhaeld het ſelve op de volgende wijſe.

In 't jaar na de geboorte onſes Heeren 1225. geſchiede binnen Groeningen een ſtrijt tuſſchen Egbert Burg-grave van Groeningen, en Rudolf Slotvoogt van Coeverden. Den Biſſchop van Uytregt quam daarom met magt van volk binnen de voorſz. Stadt van Groeningen, en maakte de vrede tuſſchen hun beiden, met ordre om die te onderhouden op verbeurte van lijf en goed; maar ſo ras was de Biſſchop niet weg getrokken, of den Slotvoogt quam, en haalde het huys vanden Burggrave onder de voet, 't ſelve t'enemaal verdeſtruerende, en den Burggrave tot in Vrieſland toe jagende. De Burg-grave verſamelde daar op een deel Vrieſen, quam daar mede voor Groeningen, en belegerde die Stadt, met vuyr daar in ſchietende, ſo dat'er binnen grooten brand ontſtond; Rudolf raakte ter naauwer noot daar uyt, en ontvlugte op 't ſlot van Coeverden; en willende dit ongelijk wreken, rukte hy inder yl een deel volks by een, kwam daar mede voor Groeningen, en beſtormde de Stadt onophoudelijk; den Biſſchop dit vernomen hebbende, vergaderde een deel braaf Krijgsvolk, om Rudolf daar mede van Groeningen te drijven, en 't Kaſteel van Koeverden onder de voet te halen; Den Grave van Gelre quam mede tot hulp; Graaf Floris van Holland ſond Heer Jan van Arkel, en Heer Herbern van Arkel, en Gijsbregt Heer van Amſtel, met een deel uytgeleſen Ridders; ook deden hem byſtand Diderik van Kleve, en Boudewijn Grave van Benthem; van gelijken mede den Aarts-biſſchop van Keulen, en Biſſchop van Munſter, hem ſo veel volks als hy begeerde toeſendende; en met hulp van alle deſe Heeren en Vorſten, vergaderde hy een ſchoon leger, en ſloeg ſijne Tenten tot Anem neder, alwaar hy dien dag bleef leggen; ondertuſſchen heeft hy na voorgaande raadt met ſijn Heeren en Edelen gehouden te hebben, den Caſteleyn van Coeverden alle ſijne goederen geconfiſqueerd verklaard, maar alle die gene die 't met hem hielden, of hem byſtant lieden, gaf hy daar van pardon en abolitie. Den Caſtelein beginnende des Biſſchops grote magt te overwegen, brak de belegeringe van Groeningen op, en ſloeg ſijn Tenten by den Dorpe van Coeverden neder, wetende dat daar een moeraſch en broekig Land tuſſchen hen beyden lag, daar men niet wel konde overkomen. Des anderen daags als de Sonne opging, ſo dede den Graaf van Goor, S^t. Martijns Banier-drager, de trommelen ſlaan, en de Trompetten blaſen, en trok voor uyt met eenige uytgeleſen Krijgs-lieden, en het gantſche leger volgde hem, dat met allerhande Krijgs-Inſtrumenten gewapend was. En als die gene, die de eerſte Batalje vanden Biſſchop aanvoerden, over deſe moeraſſchen meenden heen te trekken, ſonken ſy daar in, vermits de ſwaarte van hunne harnaſſchen, en verdronken alle levendigh, werdende niet alleen vande Drentenaars, maar ook vande Vrouwen jammerlijk verſmoord, en vermoord, zijnde nog ſommige, die dodelik gewont waren, ter naeuwer noot weg geraakt. Den Caſteleyn ſat aanſtonds op, en heeft het vlugtende Leger den gantſchen nagt vervolgt, haar alle haar proviande benemende, en hare Tenten berovende; en is alſo met gro-

te

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

te Victorie,en met veel gevangenen weder gekeerd
binnen Coevorden, onder welke waren Grave
Gerrit van Gelre,Gysbert van Amstel,en Diderik
Proost van Deventer, des Bisschops broeder; en
wierd Bisschop Otto van Uytregt selfs gevonden
in het Moeras, die sy wredelik met hare messen
en swaarden de kruyn van 't hoofd af vilden; en
na hem veel smaat en pijn aangedaan te hebben,na-
men sy hem eindelijk,en wierpen hem op een vuy-
le plaats, en versmoorden hem aldaar, op den 1.
Augusti, alwaar hy vervolgens een wrede dood
stierf, Anno 1227. In dit gevegt bleven meer als
500. brave mannen, behalven de Edelen en Rid-
ders, die neergeslagen en versmoord wierden,on-
der welke mede was Heer Jan van Arkel, en Heer
Herbern van Arkel sijn Neve,en Heer Barent van
Horstmeer Ridder, die een onvertsaagt man was,
vermits sijne sterkte boven alle Duytsen vermaard;
hy bleef lange tijd op sijn schild leggen, dan in 't
einde verdronk hy mede, hebbende egter van te
vooren veel kwaads onder den vyand gedaan.Den
Bisschop wierd van al het volk, so geestelijk als
wereltlijk, met groot geween en droefheid uyt het
moeras gehaald, en tot Uytregt gebragt, en aldaar
inde Domkerke begraven, na dat hy het Bisdom
23. jaren met grote eere bediend hadde, en sig tot
ter dood toe, tegens sijne vyanden, met groote
stoutmoedigheyd hadde verweerd.

127 [x] *Jan van Nassouw, de XXXIX. Bisschop van
Uytrecht,*] Desen Jan van Nassouw had de cas
dapper ten agteren geset: Hy had het Slot van
Vredeland om sekere somme van Penningen aan
den Heere van Amstel verpandt,en het Burggraaf-
schap van Montfoort aan Heer Herman van Woer-
den verset, en voort vele van des Stigts goederen
met sware schulden en lasten beleent, daarom hy
op de klagten van de Ingesetenen des Stigts,by den
128 Paus van Romen is afgeset;en eenen Jan van Syerik
in sijn plaatse tot Bisschop gestelt, dewelke de ver-
onderpande goeden, met vele moeyten wederom
gevryt en gelost heeft. Sie *Bekam & Hedam. Ioann.
a Leyd. Chron. lib.* 24. *cap.* 19. 20. *Hollandse Chro-
nijk, divis.* 19. *cap.* 17. 18.

129 [y] *Ian van Arkel, die XLVII. Bisschop van
Uytregt,*] Hier in sijn de Schryvers eens, dat de
schulden, daar het Bisdom van Uytregt mede
beswaart was, niet by desen Jan van Arkel, maar
by sijne Voorsaten gemaakt waren,daar uyt hy het
selve Bisdom met een verkeerde manier van suy-
nigheid sogt te redden; want so haast en was hy
niet uyt het Land vertrokken,of Graaf Willem de
III. en XX. Grave van Holland heeft de Stad van
Uytregt strengelijk belegert,en veel moeylijkheid
aangedaan, dat den selven Bisschop Jan van Arkel
wederom haastelijk dede wederkeren;De Hollant-
se Chronijk verhaalt het op de volgende wijse;

In dat selve jaar nam Grave Willem voor de
Stad van Utregt met geweldige hand aan te tasten,
nemende ten dien einde vele soldaten aan, en is alsoo
gekomen, met anderhalf hondert duysent man-
nen, vrome Ridderen en knegten, en heeft de
Stad van Utregt rontom belegert, sijn tenten en
pavillioenen daar voor neder geslagen, en dertien
grote magnelen doen opslaan, daar mede hy de
Stad woude verdestrueren, en vernielen. Hy had-
de onder sijn heir 't sijner hulpe een Hertog, 13.
Graven, 52. Baanderheeren, 2800. Ridderen;
daar waren ook mede veel Edelen en Leenmannen
des Bisschops van Utregt, die mede tot des Gra-
ven hulp in de Belegeringe waren; daar de princi-
paalste van waren Heer Sweer van Abkoude, en
Gijsbregt sijn soon, Heer Arent van Ysselstein,
Johan, Burggrave van Montfoort t Heer Hen-
rik van Vyanen, Heer Gijsbert van Starkenburg,
Heer Arent van Wulven,Heer Vrederik Uytten-
hamme; Graaf Willem quam en belegerde de Stad
op St. Odulphus dagh, en bestormde deselve ses
weeken lang sonder ophouden, met allerhande
Krijgs-instrumenten; daar tegen weerden hun
die van binnen kloekmoedig, afwerende de bele-
geraars met stenen van hare poorten, en muren,
so dat vele, die te digt daar by quamen, dootge-
schoten en gekwetst wierden; 't gebeurde op se-
kere tijd, dat Graaf Willem in der nagt aan de
Stads Vesten quam, om de diepte van de graft te
ondersoeken, eer hy onderwinden wilde soo een
bemuurde Stad te bestormen; en hy wiert met een
pijl van de muren in sijn enklauw geschoten, soo
dat hy gewont na sijn tente wiert gedragen, hoe-
wel hy in korten weder herstelt wierde; Heer
Robbert van Arkel sont een bode aan sijn broeder
den Bisschop, die in vremde Landen was, en liet
hem weten, hoe swaarlijk de Stad van Utregt van
den Grave van Holland belegert was. Den Bis-
schop dit vernemende, is terstont afgekomen, en
heeft met hulpe van Heer Jan van Beaumont,Gra-
ve van Bolois,Grave Willems Oom, vrede en pais
tusschen den Grave en Stad van Utregt gemaakt
in deser manieren; als dat 500. burgers souden
uyt de Stad komen, bloots hoofs, en barvoets,
tot voor des Graven tente, en souden den Grave
te voet vallen, hem ootmoedelijk om genade bid-
dende, en souden so dikwils als 't den Grave be-
liefde, en hy sulx versogte hem te hulp komen met
500. gewapende mannen op haar eige Stads ko-
sten; En daar wiert ook uytgesproken, datmen
een deel van de muren 20. roeden lang ter neder
soude werpen, en dat den Graaf een straat in de
Stad soude hebben, daar hy uyt en ingaan soude
tot sijn believen, die tot den huydigen dag de Hol-
landsche straat genoemt wert. Ook wiert'er een
bestant gemaakt tot St. Martens dag toe, tusschen
den Grave en de Stad, en binnen dien tijd soude
de Bisschop en den Grave van Bolois de composi-
tie van vrede in 't openbaar breder declareren en
uytspreken. 't Welke egter niet geschiede, want
Graaf Willem trok tegen de Oostvriesen te Velde,
daar hy verslagen wiert. Graaf Willem trok we-
der van Utregt af, op Marie Magdalenen avont,
waarom men tot huyden op den dag, alle jaars
een eerlijke en statelijke processie om de Stad
draagt, met kruycen en vanen, met de Reliquien
en Heiligdommen, des daags na St. Marie Magda-
lene, God lovende en dankende met grote devo-
tie, dat hy de Stad voor alle plagen en aanveg-
tingen hadde bewaart, en voorts tegen alle toe-
komende plagen en tegenspoeden beschermen en
bewaren wilde.

[z] *Ses Edele Mannen,*] Met sijn vertrek naar
Vrankrijk en Spangien, had hy de sorg van het
Bisdom aan sijn Broeder Robbert gelaten; Dog
by overlyden van den selven Robbregt van Arkel,
die

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

die in den ſtrijd tot Ludic gebleven was, en hy nog met grote ſchulden beladen bleef, heeft hy raad gehouden, en verkoren ſes edele Mannen, die hy boven al betroude, dat ſy dat Bisdom ſouden regeren, en te met ſijne ſchulden betalen; Deſe ſes waren Heer Sweder Uytterloo, Canonik in den Dom, Heer Jan, Heere van Kulenborg, Heer Henrik, Heer van Vianen, Jan van Woudenberg, Gysbregt van Sterkenburg, en Jacob van Lugtenburg Ridderen; En Biſſchop Jan is getogen in Vrankrijk, in die Stad van Tours, met kleyn geſelſchap, daarmen hem niet en kende, om aldaar ſoberlijk te leven, ter tijd toe, dat dat beſtant tuſſen het Stigt, en Holland uytgaan ſoude, &c. Sie *Ioann. a Leyd. Chronic. Belg. lib. 23. cap. 7. Oude Holl. Chronijk diviſ. 23. cap. 5.*

[a] *Al niet en mogt helpen,*] *Ian van der Beek* ſeid wel, dat hy aan Reinout van Gelder, de ſchuld die hy op het Bisdom hadde, ſoude hebben afgedaan; en dat hy het Land van Overyſſel, dat by ſijn Voorſaat verpand was, daar mede ſoude hebben gevrijdt, maar hy vergeet daar by te doen, dat het was met het geld van de Gemeente, daar toe hy een byſondere Bede, en nieuwen ommeſlag verſogt hadde. Aldus ſchrijft daar van *Iohannes a Leydis in ſijn Chronic. Belg. Lib. 29. cap. 5.*

Eodem Anno (ſc. 1344.) in menſe Februario Ioannes de Arkel, Epiſcopus Trajectenſis petiit ab Oppidis & ſubditis ſuis ſubſidium ad redimendam terram Tranſiſalaniam, ab Anteceſſore ſuo Ioanne de Dieſt dudum Duci Gelriæ oppignoratam: Quod & unuſquiſque ſtudioſe promiſit & adimplevit, nam & idem Antiſtes pro ſumma ſexaginta millium aureorum equeſtrium monetæ Geldrenſis terram ante dictam ſub ſua poteſtate reaccepit. Het welk by de oude Hollandſe Chronijk, *diviſ. 23. cap. 4.* aldus is overgeſet: Heer Jan van Arkel, Biſſchop van Uytregt, heeft doen verſoeken aan ſijne Steden ende Onderſaten om hulp, en onderſtand, om te mogen loſſen dat Land van Overyſſel, 't welke ſijn voorſaat, Heer Jan van Dieſt, Biſſchop van Uytregt verſet hadde aan den Hertoge van Gelder, dat welke eenen ygelijk gaarne ende gewilliglijk dede, en volbragt, want den Biſſchop kreeg dat Land van Overyſſel weder aan hem, om de ſomme van 't feſtig duyſent Gelderſe goude Ryders.

130 [b] *Aan Gijſebregt van Bronkhorſt,*] Den ſelven *Iohann. a Leydis, de lib. 29. cap. 10.* en de *Oude Hollandſe Chron. diviſ. 23. cap. 7.* verhalen dat in't jaar 1348. den Heere van Bronkhorſt tegens den Biſſchop Jan van Arkel in roere quam, om het welke tegen te gaan, ende te wreeken, alle de ſchade en ſmadenis die hem was aangedaan, den ſelven Biſſchop Jan met een Heirkragt in Overyſſel is getogen, en alle ſijne Heerlijkheit heeft verwoeſt en verbrand, en nam eenen groten roof uyt het Dorp van Berkeloo mede; het welk gedaan, Hertog Reinout van Gelder, en ſijn broeder Eduard, Biſſchop Jan mede ontſeiden, door verſouke des Hertogen Willems van Beyeren, Voogt van Hollant, en Gijſebert van Bronkhorſt; die Biſſchop van Uytregt niet tegenſtaande dat hy belaſt was met grote en ſware ſchulden, heeft in ſijn hulp gekregen Heer Sweder van Voorſt, ende den Heere van Cuynre, en heeft hem daar toe geſteld, om ſijne Vyanden tegen te gaan, en heeft Fredrik vander Eze een kloek Ridder bevolen het Land van Zalland, Twenten en de heerlijkheid van Diepenheim, om hem te verweren tegens aſſauten en aanvegtingen der Gelderſe, en Gysbregt van Bronkhorſt, maar des jaars daar na ſijn deſe Heeren door middel en compoſitie verenigt, en hebben hen een wijle tijds van oorlog onthouden. Deſe Vrede gemaakt zijnde, heeft Zweder van Voorſt den Biſſchop te rekening gebragt, dat hy in den Oorlog tegen dat Slot te Keppel uytgeleid hadde de ſomme van vijf duyſend oude Schilden, en Heer Fredrik van der Eze bragt den Biſſchop te Rekening, dat hy in 't oorlog tegen die Gelderſe had uytgeleidt een ſomme van twee-en-veertigh duyſent tweehondert oude Schilden. Van welke rekening den Biſſchop ſeer verſet zijnde, liet Heer Fredrik van der Eze op dien tijd blyven in ſijne Sloten en dienſten des Lands van Overyſſel. In dat ſelve Jaar ſoo ontſeide den Biſſchop van Uytregt, Heer Jan van Heemen, Heer Jan van Nahuyſen, die Heere van Steenvoorden, Gysbregt Sobbe, Ridderen; deſe vergaderden een groot deel volks van Wapenen, van uytgeleſen Ridderen en Knegten, ſy verwoeſteden ſeer dat Stigt van Uytregt. Ten laatſten is deſen Oorlog geſoent, na dat het by na een jaar lang hadde geſtaan: En doe rekenden Heere Fredrik den Biſſchop wederom verleydt te hebben in deſen Oorlog de ſomme van dertien duyſent oude Schilden. En alſo den Biſſchop hem niet voldoen en mogte van de twee voorſeyde ſommen van penningen, daarom allegeerde en ſeide Heer Fredrik vander Eze, dat hy dat gehele Land van Overyſſel houden woude, voor die eerſte en laatſte ſomme van Penningen. Was dit niet wel geſpaart en geſorgt om het Bisdom van Uytregt uyt hare ſchulden te helpen? Was dat niet wel voorſien? dat met ſijn vertrek die van Uytregt by Grave Willem de III. wierden belegert, en ſoo een ſchandelijke Vrede moſten maken, dat vijfhondert Burgeren met blote voeten en hoofden den Grave moſten te voet vallen, en ſo dikwils als het hem beliefde, ſy hem met vijf hondert Man binnen der Maſe moſten te hulpe komen, op haar eygen Stads koſten, en dat de Stads muyren twintig roeden moſten werden afgebrooken, en ter neder geleyd, daar door den Grave eene Strate zoude hebben, om t'allen tijde tot ſijn beliefte daar uyt en in te gaan.

[c] *Goſewijn van Amſtel,*] Deſe werd doorgaans 131
beſchreven dat hy is geweeſt een goed ſlegt man, die hem der Kerken-ſaken niet ſeer aan en trok, daarom het Bisdom in korten tijden ſeer beſtoort en benadeelt wierd, dat wijlen by Biſſchop Ottoos tyden ſoo ſeer vermeert was geweeſt. Na dat hy het ſelve ruym een Jaar bedient had, andre ſeggen twee Jaar, heeft hy hem ſelven daar van ontſlagen, ſo ſommige menen uyt ſijn eigen vryen wille, andre menen dat hy daar van tegens ſijnen wille wierd afgeſet. Sie *Bekam* en *Hedam*, *Ioann. a Leyd. Chron. Belg. lib. 23. cap. 18. 19. Oude Holl. Chronijq. diviſ. 18. cap. 16. 17.* Andre meinen, dat het by ruylinge is toegegaen; Dat deſen Goſewijn het Biſdom van Uytregt aan Hendrik van Vianden overgaf, en wederom in ſijn plaats als Archi-Diacon van Keulen wierd aangenomen, om dat men ſijner ſaken vermaninge vind in de oude Schriften

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

van Keulen, en dat hy aldaar begraven leydt. Van hoedanig gevoelen geweest is *Arnold Buchelius ad Hedam in Goesuino Episcopo XXXVII.* Het sy hoe dat het sy, immers en blijkt niet dat hy uyt een quade Regering ende vermindering van het Bisdom, soude afgeset zyn; want hy heeft het maar ruym een Jaar bedient, in die tijd konde hy het Bisdom soo veel niet ten agteren setten, so dat'er een andere reden van sijne verplaatsinge moet geweest zijn, en wel waarschijnlijk, dat hy al te veel met de Hollandse Heeren was vermaagtaalt, daar de Geestelijke voorvreesden, gelijk als daar na genoeg gebleken is, dat de Heeren van Amstel niet goed Bisschops en waren.

132 [d] *Een voorstander van de oproerige Kennemers,*] Desen roer wert beschreven by *Johann. Beka* en *Heda in Episcopo XXXIX. Joann. a Leydis Cronic. Belg. lib. 23. cap. 6. Oude Hollandse Chron. divis. 19. cap. 8.*

Circa hæc tempora, seid *Beka*, *visum est quoddam prodigiale signum in aëre; pugiles enim apparuerunt dimicantes alterutrum ut bellatores in acie: quod prodigium secuta fuit immensa calamitas. Nam adversus nobiles surrexit ubique severa communitas. Cum enim Florentius Hollandiæ Domicellus juvenilis esset ætatis, vulgus Kinemariæ contra Nobiles primo tumultuari cœpit, & plurima castra Dominorum ausu temerario devastavit, ita quod omnes ferè Nobiles ad præsidium in Harlem anxiè confugerent, ut ibidem tumultuanti vulgo securè resisterent. Decreverunt enim Kinemarii cunctos Nobiles procul expellere, castra subvertere, munitiones destruere, & totam Trajectensem Diœcesim in vulgarem communitatem redigere, quibus extemplò vicini Fresones fortissimâ conspiratione fœderati sunt, nihilominus & Waterlandi cum plerisque nationibus conjuncti sunt. Itaque Kinemarii præliatorum innumerabilem aggregantes copiam, occuparunt primò totam Amsterlandiam, Giselbertus quidem ejusdem terræ Domicellus, attendens vires suas contra tantum exercitum nequaquam posse sufficere, cautè consultus pacem acquisivit, fidelitatem juravit, & insulsæ plebi cum suis armigeris se conjunxit. Qui tantæ multitudinis Capitaneus effectus, decrevit omnes inimicos suos ab Episcopatu propellere: & primò castrum Vredelandt assultuosè destruere. Sed cùm idem Giselbertus in expugnatione castri nihil omninò proficeret, ac indomita gens hominibus suæ ditionis alimenta violenter abstraheret. Idem Giselbertus Kinemarios admonuit arcano consilio circa noctis umbraculum castra tollere, repentinum iter arripere, & civitatem Trajectensem occultè capere. Nec mora quin Kinemarii Giselberto consiliante devenerunt clam ad civitatem ante Solis ortum: quam extunc cum innumeris bellatoribus vallaverunt in gyrum, excubitores verò nocturnis deputati vigiliis stupefacti de tantâ multitudine plebis inopinatè supervenientis, excitatis citò civibus nunciaverunt Tartaros advenisse, totamque civitatem cum infinitis armigeris occupasse. Cives autem apprehensis armis ad defensionem urbis accelerantes ascenderunt turres & mœnia, statueruntque de cacumine murorum primo quædam interloquia; econtra quidem unus de Kinemariis eloquenter in verba prorupit; qui facto silentio, civibus in hunc modum ait: Salutat vos amicos libera gens Kinemariæ, constanter expostulans quatenus omnes Nobiles communitatem aggravantes ab urbe vestrâ proscribatis, & eorum facultates egenis seu pauperibus erogetis; & ecce vix hic interpres sua verba finierat, cùm inter Burgenses magnus tumultus exortus fuit. Vulgares utique cives de verbis Kinemarii magnanimi effecti comprehensis armis, statim ejecerunt tribunitiæ dignitatis illustres viros & nobiles; statueruntque de senioribus cujuslibet officii Scabinos & Consules, qui judicium sive Justitiam in urbe facerent, & ad communem utilitatem civilia jura disponerent. Igitur expulsis a civitate cunctis Nobilibus, vulgus novæ potestatis percussit cum Kinemarus fœdus inseparabilis amicitiæ, quibus extemplò conjuncti sunt Amersfordenses, cum inquilinis Amsterlandiæ: Johannes quidem Episcopus hæc intelligens cum Comite Geldriæ venit in Zeist, ut expulsos intra civitatem reduceret, & tumultum insanientis vulgi severè corrigerit. Econtra verò Kenemarii suas acies ordinaverunt ad prælium, ut in virtute magnâ disturbarent Episcopalem cuneum. Sed Comes Geldriæ vir belli gnarus, attendens infrenatum populum innumerabilis esse multitudinis, recusavit cum paucis militibus discrimen inire certaminis: quapropter & ipse sine morâ cum Episcopo retrocessit ad Veluam, ut ad cruentum bellum sufficientem armigerorum posset aggregare copiam. Giselbertus itaque de Amstel Capitaneus tam indomitæ plebis, cernens sibi cuncta prosperari, castella scilicet Giselberti de Abcoude, Wilhelmi de Risenburch, ac Huberti de Vianen adversariorum destruxit, & exinde Kinemarios per quandam astutiam a belli tumultu temperans, in hunc modum loqui cœpit: Bellatores acerrimi, ac amici charissimi, videtis quod totum Episcopatum hoc anno subegimus, & propulsis Nobilibus fortia castra ipsorum potenter evertimus, anno vero sequenti Comitem Geldriæ, qui se nobis opposuit, expugnare proponimus; totamque ditionem suam hostili bello depopulare decrevimus; nunc autem cùm vindemiæ tempus instat, oportet ut omnes tendamus ad propria, & ad sustentationem parvulorum nostrorum colligamus quævis necessaria. Igitur Kenemarii suadente Giselberto coadunaverunt exercitum, & extemplò redeuntes ad Kinemariam, vallaverunt oppidum Harlemense per circuitum, quod sine intermissione duris impegerunt assultibus, ut quam plures intus eliderent fundis & missilibus. Econtra verò Burgenses cum Nobilibus circumvallatum oppidum egregiè defensarunt, & forenses hostes à munitione præsidii sagittis & lapidibus abegerunt. Joannes verò Persyn miles inclytus oppidum intereà clam exiens vehicula Kinemariorum cibariis onustata comprehendit, & exinde plurimas villas hostium capitalium inflammavit. Kinemarii autem post tergum aspicientes incendium, relictâ jam obsidione, festinaverunt ad propria, deserentes in papilionibus diversæ facultatis suppellectilia. Nec mora, quin & Oppidani de munitione suâ catervatim erumpentes fugitivos hostes perniciter insecuti sunt, & occisis multis, cum captivis & spoliis in Harlem gloriosè reversi sunt. Episcopus Trajectensis, & Comes Geldriæ gavisi de confusione Kinemariorum, roboratum attraxerunt exercitum, & civitatem Trajectensem die XXIX. mensis Augusti vallaverunt per circuitum. Die verò quartâ præfati Principes attendentes urbem non posse capi sine magnis expensis & mangenis, perpendentes etiam quotidianum dolorem de suis vulneratis armigeris, avulsis ilicò tabernaculis, obsederunt oppidanos Amersfordiæ, pro eo, quod paulò pridem pepegissent cum*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

cum Kinemariis fœdus amicitiæ: quos Comes Geldriæ in deditionem accepit, qui tamen ipſum oppidum pro quibuſdam verbis contumacibus omninò deſtruxit. His ita geſtis Comes valedicens Epiſcopo ſeceſſit ad terram propriam, & Epiſcopus trans-Iſelam tendens, devenit in Daventriam: Demum tranſacto biennio Zuederus de Boeſinchem miles imperterritus, cum omnibus dudum expulſis die x. menſis Septembris in aurorâ per ſcalas mœnia ſcandens, urbem clam ingreſſus eſt, & occiſis ab utraque parte plurimis, idem Zuederus triumphum adeptus eſt, qui vulgares viros confeſtim ab urbe proſcripſit, & antiquos Scabinos cum Magiſtris civium poteſtati priſtinæ reſtauravit. Proceſſu verò temporis econtra quidam proſcriptorum urbem tacitè ſubintrarunt, totumque populum inteſtino bello crudeliſſimè vexaverunt; quibus utrimque diſcordantibus, Nicolaus de Catze miles, Florentii juvenis Hollandiæ Domicelli tutelam adhuc habens, cum quingentis ſaltem armigeris Trajectum ivit, bipennibus & ſecuribus valvas portarum infregit; in medio civitatis pro tribunali ſedens, mille & quadringentas perſonas ab urbe proſcripſit, & cuncta civilia jura potenter ad voluntatis ſuæ benè placitum ordinavit.

Het welk by den Ouden Hollandſchen Chronijk-ſchryver aldus in onſe tale nagevolgt is.

In 't Jaar onſes Heeren 1268. wiert den wonderlijk teken aan de lugt geſien; want men ſag veel gewapende mannen vegtende tegen malkander, gelijkerwijs als in een ſtrijd, waar na een grote droefheyt gevolgt is; want de gemeente van het Land ſtont op tegen de Edelen en Welgeboren mannen; En dewijl Graaf Floris noch jong was, ſo ſijn de Kennemers tegen de Edelen opgeſtaan, en hebben uyt grote vermetelheyt veel ſloten, burgen, Caſtelen en huyſen der Edelen ſeer verwoedelijk nedergeworpen, en verdeſtrueert. En de Edelen ſelfs hebben ſig gebergt in de Stad van Haarlem, op dat ſy aldaar de woede des volx ſouden konnen tegenſtaan; de Kennemers wierden te rade, dat ſy alle de Edelen uyt het Land en Stigt van Utregt verdrijven wilden; en haar ſloten en Caſtelen ter neder werpen, en al dat Stigt van Utregt als een gemeen volk maken. En met dit vertwoedende volk hebben ſig de Weſtvrieſen ſterkelijk verbonden; de Waterlanders met ſommige andere ſijn daar mede toegevallen; ſo dat ſy een magtig ſwaar volk van wapenen te ſamen gerukt hebben, en daar mede in Amſtelland gekomen ſijn; Heer Gijsbregt van Amſtel, merkende dat hy dit niet ſoude konnen wederſtaan, heeft hem wijſſelijk beraden, en een vaſte vrede met henluyden gemaakt; hen glooft en geſworen houw en trouw te weſen, ſo dat ſy hem tot haar Overſte hebben aangenomen; hy dan ſo een Capitein geworden ſijnde, nam hy ten eerſte voor alle de ſloten en Kaſtelen ſijner vyanden in 't Stigt van Utregt ter neder te werpen; en is hy met al dit volk getógen voor het ſlot Vredeland; maar alſo dat huys wel beſet en voorſien was, ſo kon hy daar op niets winnen; en dewijl dat ongetemde volk de luyden in ſijne heerlijkheyt, haar proviande en victualie met groot gewelt benamen, en deſelve veel overlaſt aandeden, ſo heeft hy dit verwoeſte volk ſubitelijk geraden, dat ſy haaſtelijk in den nagt opbreken ſouden, om de Stad van Utregt behendelijk te belegeren en te winnen. Van ſtonden aan deden ſy Heer Gijsbregts haren Capiteins raad, en ſijn opgebroken, en quamen met al haar magt voor der ſonnen opgank, en belegerden de Stad met een ontallijke menigte van volk. De nachtwakers, die op de toornen en muren waren, verwonderden hen ſeer van dat grote garniſoen, dat daar ſo ſchielijk gekomen was, deden haaſtelijk de burgers opwekken, en ſeiden, dat de Tartaren en ongelovigen de Stad met een groot getal van volk belegert hadden. De burgers dit vernemende, ſijn terſtont in 't harnas gelopen, grepen haar wapenen en haaſten hun om haar Stad te beſchermen, klimmende op de torens en muren, en begonden ſpraak te houden, ten eerſten hen vragende wie ſy waren, en wat ſy begeerden; op deſe woorden was daar een van hen allen van de Kennemers, die welſprekende was, die, na dat hy de anderen hadde doen ſwijgen, aldus ſprak; Gy burgers van Utregt onſe vrienden, wy, het vrye volk van Kennemerland, groeten u, en begeren, dat gy terſtont alle de Edelen en Heeren die de gemeente verſwaren en verdrukken, uyt u Stad ſult verdrijven en verbannen; en dat gy al haar ſchat en goet aan den armen ſult geven. So ras was dit niet geſeit, of daar ontſtont een groot rumoer en gerugt onder de burgers; want ſy wierden grootmoedig van de woorden van deſen Kennemer, en grepen hunne wapenen, verdreven alle de Heeren en wijſe mannen, die in den raad waren, uyt de Stad, en voort alle de Edelen en magtige van geboorte tot 40. toe moeſten die Stad ruymen; en ſy maakten Schepenen en Oudermans van elk Ambacht, die regt en juſtitie in de Stad ſouden doen, tot welvaren der burgerye en gemeente. En als ſy aldus de Overſte en Magtigſte van de Stad hadden verdreven, ſo verbonden ſig die van de gemeente met de Kennemers in een onverbrekelijke vrientſchap; beneffens deſelve ſijn mede toegevallen die van Amersfoort en van Eemlant. Als den Biſſchop dit vernam, ſoo maakte hy een verbont met Graaf Otto van Gelder, en ſy quamen met al hun magt tot Zeiſt, om de verdreven Heeren weder in de Stad te brengen, en de verwoetheyt des volx te ſtraffen. De Kenmers ſtelden daar tegen haar volk in ordre, om alſo des Biſſchops leger te konnen wederſtaan; maar den Grave van Gelder, die een kloek Veld-overſte was, aanmerkende de veelheyt der ongetemde Kennemers, ontſag ſig om met ſoo weinig volk tegens hun te ſtrijden, en toog met den Biſſchop ſchielijk wederom na de Veluwe, om meer volk te vergaderen, en alſo geſamenderhand de Kennemers te konnen wederſtaan; Gijsbregt van Amſtel, Capitein van dit woedende volk, ſiende dat het hem al na wenſch gelukte, heeft de ſloten en Caſtelen ſijner vyanden, te weten Gijsbregt van Abkoude, Willem van Rijſenburg, en Huybert van Vyanen ter neder geworpen, en verdeſtrueert. Waar na hy de Kennemers met loosheyt ondergong, en aldus tot hun ſprak; Goede vrinden, en kloeke mannen, gy ſiet wel hoe wy in dit jaar dat hele Stigt van Utregt, onder onſe ſubjectie hebben gebragt, de Edelen en Welgeboren mannen verdreven, hare ſloten en Caſtelen ter neder geworpen; op 't naaſte jaar, willen wy den Grave van Gelder, die ſig tegens ons geſtelt heeft,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

insgelijks verdrijven, en ſijn Land verwoeſten; En dewijl nu den Oegſt aanſtaande is, ſo is 't wel nodig, dat elk na ſijn huys kere, om 't geen hy voor vrouw en kinderen van noden heeft te vergaderen; Op welken raad de Kennemers alle hun volk by een vergaderden, en weder in Kennemerland kwamen; en omtrent Haarlem komende, belegerden ſy die Stad, en beſtormden die ſonder ophouden, met ſchieten en werpen van ſtenen, alſo dat ſy vele menſchen ter doot toe kweſten. En de Poorters en Edelen, die daar in geweken waren, weerden hun dapper, en beſchermden de Stad kloekmoediglijk, met ſchieten en werpen van ſtenen. Heer Jan van Perſijn, een kloek Ridder, kwam by nagt ſtilletjes uyt de Stad, en kreeg een deel wagens van de Kennemers, die ſy met victalje en proviande geladen hadden; rijdende voort in Kennemerland, en verbrandende een deel van de meeſte Dorpen ſijner vyanden; De Kennemers omſiende ſagen den rook en brand van haar Dorpen opgaan; braken derhalven het beleg haaſtelijk op, agterlatende hare tenten en paveljoenen, met alles dat'er in was, en keerden ſo ras als ſy konden tot den haren. Die van Haarlem dit ſiende deden hare poorten op, volgden hun na met grote hopen, ſloegen en vongen hare vlugtende vyanden, en kregen een groten buyt, komende met grote triomphe ende overwinninge wederom binnen Haarlem. Den Biſſchop van Utregt en Grave van Gelre van deſe nederlage der Kennemers horende, waren des wegen ſeer verblijt, en vergaderden terſtont een magtig leger, belegerende voorts de Stad van Utregt, den 29. Auguſti. Maar den vierden dag daar na, ſiende dat ſy de Stad geen meeſter ſouden werden ſonder grote ſchade en verlies, en insgelijx dat hun volk veel ongemak en verdriet moeſt uytſtaan, braken ſy hunne tenten op, trokken na Amersfoort, en belegerden 't ſelve, om dat ſy ſig van te voren met de Kennemers gevoegt hadden; die ſig ten leſten opgaven in des Graven handen, dewelke om enige laſterlijke woorden, die die van Amersfoort geſproken hadden, deſelve Stad ſeer verdeſtrueerde; Dit aldus geſchiet ſijnde, ſcheide den Grave en Biſſchop van malkander, en den Grave trok met grote ere na ſijn Land, en den Biſſchop na Deventer in Overyſſel. Omtrent twee jaren daar na kwam Heer Zweer van Beuſichem een onvertſaagt Ridder met alle de ballingen, die uyt de Stad verdreven waren, heimelijk en met ladders over de muren in de Stad; alwaar een groot gevegt voorviel, ſo dat'er aan beide kanten vele dood bleven, maar Heer Zweer kreeg de overhant, en verdreef vele van de burgers uyt de Stad, en de oude Schepenen en Burgermeeſters, die verdreven waren geweeſt, ſette hy weder in haar magt, en korts daar na kwamen de ballingen heimelijk wederom in de Stad, makende een groten oploop en beroerte onder 't gemene volk, met vegten en ſlaan d'een tegen d'ander; Terwijl dat deſe tweedragt binnen de Stad was, kwam Heer Claas van Cats, Ridder, hebbende nog onder ſijne bewaringe den jongen Graaf Floris van Hollandt, en ſloeg de poort van de Stad op, en kwam met 500. gewapende mannen daar binnen, gaande midden in de Stad te regte ſitten, en doende daar uyt bannen omtrent 1040. burgeren, en hy ſtelde en ordineerde alles des Stads ſaken in goede politye, na ſijn believen en goetdunken.

In deſen Roer wierd niet alleen Uytregt vermeeſtert, en de Wet verſet, maar wierd ook de Stad van Haarlem ſtrengelijk belegert, het welk door het beleid van Jan van Perſijn, wederom ontſet wierd, gelijk ook korts daar na den Landvoogd en Ruard van Holland, Niklaas Kats, uytten name van den Jongen Grave Floris, die doen nog onder ſijn Voogdye ſtond, de ſaken binnen Uytregt herſteld heeft, gelijk breder by de Schryvers hier vooren aan getekent. 133

[c] *Met verſcheiden voordelige handveſten,*] in 't jaar 1248. als *Willem*, de II. dier name, de XV. Grave van Holiant tot Woeringen, andere ſeggen tot Nuys, Rooms Koning gekooren was, is hy in 't wederkeren van Biſſchop Otto ſijnen oom tot Uytregt heerlijk onthaalt, en aan hem en ſijn gantſe Hofgeſint het Burgerſchap aangeboden; daar over hy die van Uytregt hare oude Hand-veſten en Voor-regten vernieuwt, en met verſcheide nieuwe heeft vermeerdert. *Inſtituit*, ſeid Heda, *in Ottone Epiſcopo XXXVI. apud Trajectum Prædicatorum ordinem (ubi adhuc in vitris viſuntur arma ipſius Wilhelmi Regis) quibus ipſe fundum coemit, & ad conſtructionem bonam quantitatem auri contulit; permiſit & ſe adſcribi civibus, ab Ottone Epiſcopo magnifice exceptus, ubi & Eccleſiæ & Civium libertatem confirmavit de novo.*

De gift-brieven, die daar van gevonden werden, ſijn verſcheyden, *Johann. a Leydis* beſchrijft ons eenen van de 14. Kalend. van Julius 1248. *Chron. Belg. lib. 23. cap. 13.* die by den *Hollandſen Chronijkſchryver*, *diviſ. 18. cap. 12.* gevolght werd. *Arnold. Bugelius*, een byſonder en naeuwkeurigh onderſoeker in ſijn aantekeningen op Willem, brengt'er ons drie te voor: de eerſte inhoudende een kragtige beveſtiging en handhave van alle hunne voorgaande Handveſten en Vryheden; de twede, dat ſy in hare goeden, buyten de Stad van Uytregt niet en ſouden mogen werden bekommert; ende de derde van gelijken inhoudt, met die van *Jan van Leyden*, dog met geheel andere woorden, en met een geheel andre ſlag van ſtelling, ende gelijk ook de beyde voorgaande van den 14. en 15. Kalend. van Jul. 1252. Daar uyt men, gelijk als van veel andre ſodanige Monnikke giftbrieven, aan de waarheid van dien, wel ſoude mogen twijffelen, of men moſt ſeggen, dat, gelijk ook wel in andere geſchied is, dat den onderſtelden dato niet wel was nageſchreven. Maar wat raad dan met de andere woorden, en andere ſtelling, dewelke de eene of d'ander geheel verſierd maakt, en ons ſijde kieſende aan die van *Joann. a Leydis* doet hellen, dewelke de gebeurlijkheid allernaaſt komt. Want *Willem Heda* voegt daar het jaar by, met de reden van omſtandigheid, dat niet tegenſtaande hy ſoo mildadig was, hy nogtans ſijne vyanden hadde, die hem met een ſteen uyt de venſteren na het lijf wierpen. *Actum*, inquit, *Anno Domini 1247. Ac quamvis Rex ipſe adeo munificum ſe erga omnes exhibuit, non tamen caruit inſidiis, quæ jactu ſaxi per feneſtram ſibi tendebantur.* En het welk ons ſo veel meer verſterkt in ons gevoelen, dat den Biſſchop *Otto*, op wiens onthaal en verwelkoming dit ſoude geſchied zijn, al in April van

't jaar

'tjaar 1249. overleden is, ſo moet het dan in 't jaar 1248. ofte het moeſte een jaar vroeger geſchied ſijn, gelijk *Willem Heda* ſchrijft, het welk met het gevoelen van *Onuphrius Panuvinus* ſoude over een komen; dewelke de verkieſinge van Koning Willem tot Nuys ſtelt op het Jaar 1246. Wat daar van ſy, wy moeten aan de waarheid van de ſaak niet twijffelen. Want het ſoude een buytengewone, en onredelijke ſake geweeſt ſijn, dat Koning Willem, die daar ſo dapper onthaald wierd, en tot een Stad-burger van Uytregt gemaakt wierd, haar voor ſijn blyde inkomſte niet met het een of het ander voorregt ſoude begunſtigt hebben. Hy konde dat ligt doen, want hy gaf haar dat hy ſelf niet en had, ende en minderde het ſijne niet. Den regten Gunſtbrief dan by Koning Willem aan die van Uytregt gegeven, ſonder nogtans de andere by *Arnold Buchel*, van veel cierlijker ſtellinge voortgebracht, tegen te ſpreken, luid aldus:

134 *Wilhelmus Dei Gratia Romanorum Rex ſemper Auguſtus, omnibus Regni Chriſti fidelibus præſentia privilegia inſpecturis gratiam & omne bonum; Quoties igitur celſitudo regularis Majeſtatis manus ſuas porrexerit ſuis fidelibus ſubditis, & donis remunerat ſecundum meritum eorum operum, toties ſtabilitat purorum fidelium fortius eorum & aliorum hominum inconſtantem voluntatem ad ſuum ſervitium. Hinc eſt quod nos conſiderantes ſollicite puram fidelitatem, & verum amorem, quem noſtri chari fideles burgenſes ad noſtram Majeſtatem huc uſque habuerunt, & adhuc noſcuntur ſollicitis ſenſibus habere: Volumus eos ſingulari privilegio & libertate gaudere, & concedimus ipſis omnibus, & ſingulis tenore præſentium; Quod nullus Princeps, Markgravius vel Dux, aut Nobilis, vel ſpiritualis aut ſecularis aliquem eorum burgenſium vel habitantem extra muros Civitatis ad Judicium citare habeat facultatem, in cauſis duntaxat ſecularibus, niſi foret Imperator vel Rex, dummodo Epiſcopus eorum Dominus vel aliquis alius judex ex parte ejus ab eodem illis diebus conſtitutus, in Trajecto promptus fuerit judicium reddere; præcipientes firmiter per præſentes, ut nullus contra hanc noſtram conceſſionem eos audeat impedire vel moleſtare; ſi autem hoc aliquis attentare præſumpſerit, ſciat ſe incurrere indignationem noſtræ Majeſtatis, daturus pro delicto ſuo centum Marcas auri. Teſtes inde fuerunt venerabiles viri Epiſcopus Sambienſis, Arnoldus Dominus de Weeſmal, Henricus Dominus de Vorne, Wilhelmus Dominus de Brederode, Nicolaus Perſijn, Theodoricus vander Goude, Philippus de Waſſenaar, Hugo de Kralingen, & Theodoricus de Teylingen Milites. Actum in Trajecto 14. Kalendas Iulii indictione 10. in Anno Domini* 1247. Het welk by den Oud-Hollandſen Chronijk-ſchryver aldus in onſe Taal is overgeſet. Willem by der gratie Gods, Koning van Romen altijd vermeerderaar des Rijx; allen Chriſten menſchen die deſe Privilegie ſullen ſien, heil en zegen. Hoe de Koninglijke Majeſteit ſijn trouwe Dienaars en Onderſaten ſijn milde hand meer uytreikt, en met giften en gaven begenadigd, hoe ſy meer tot ſijn dienſt genegen werden. Hierom is't, dat wy aanmerkende de ſuyvere trouwe en ware liefde der Burgeren van Uytregt, die ſy tot onſe Majeſteyt altijd gedragen hebben, en nog dragen, willen dat ſy ſullen gauderen in ſonderlinge vrydommen en privilegien, en gunnen hun allen en yder in 't byſonder mits deſen, dat geen Prins, Markgraaf, Hertog of Edelman, Geeſtelijk of Wereldlijke, magt ſal hebben den Burgeren van Vytregt buyten hare muren, met eenige citatien of dagingen te regt te ſtellen, in wereltlijke ſaken byſonder, dan alleen den Keiſer of Koning des Roomſchen Rijx, indien den Biſſchop haar Heer of eenige Regter van des Keiſers wegen, aldaar geſet, bereit zijn, daar regt en kennis van te geven; Gebiedende kragtelijk mits deſen, dat niemant tegen deſe mijne gifte en Privilegie, die van Vytregt ſal moeyelijk zijn, of hun enige hinder aandoen, of hy ſal vallen in de toorn van onſe Koninglijke Majeſteyt, en daar-en boven verbeuren hondert mark ſilvers. Hier hebben by en over geweeſt als getuygen de eerwaardige Mannen, den Biſſchop van Sambyen, Arent Heer van Weſemaal, Henrik Heer van Voorn, Willem Jonkheer van Brederode, Klaas Perſijn, Dirk vander Goude, Philips van Waſſenaar, Hugo van Kralingen, en Dirk van Teylingen, Ridderen. Gegeven binnen Vytregt, op den 14. Kalende van Julii, in 't Jaar onſes Heeren, 1248.

[f] *Willem van Mecchelen,*] Sie *Bekam* en *He-* 135
dam in Wilhelmo Epiſcopo XLI. Idem Epiſcopus, inquit Beca, inprimis Caſtrum Mudenſe cum electis obſedit armigeris, quod adeo conquaſſavit tormentorum mangenis, ut Theodoricus de Harlem impetrata deditione demum in captivitatem tranſiret, & ſalva vita caſtellum ipſi libere reſignaret; ex hac igitur proſperitate Wilhelmus magnanimus effectus ſeceſſit ad Weſt-friſiam, & ibidem adverſus Hollandenſem populum Epiſcopalem prædicavit indulgentiam. Friſones vero ſecundum conſuetum morem ad rebellionem p oni, ſuadente Wilhelmo Pontifice, vallaverunt c aſtrum Widenes per circuitum infeſtantes acriter per aſſultum creberrimum, ita quod Balduinus de Naaldwijk tandem exhauſtis neceſſariis idem caſtellum Friſonibus hac conditione traderet, ut ipſe ſalvis rebus ad Hollandiam in firma pace recederet. Nec mora quin Friſones hoc caſtro deſtructo Eningenberg confringerent, Medenblic obſidione cingerent, ac ipſum Oppidum favillatenus incenderent. Florentius autem de Egmunda, cæterique caſtrenſes cum Friſonibus ſæpe ſtrenue confligentes, adeo graviter obſeſſi ſunt, ut conſumptis victualibus, equinas carnes demum manducare coacti ſint. Johannes quidem Hollandiæ Comes hoc audiens, cum expeditione magna remigravit ad Friſiam, occiſiſque XXXV. Friſionibus adportavit obſeſſis caſtrenſibus magnam ciborum opulentiam. Domini vero de Arkel & de Putte comburentes Enchuſam, maximam prædam prenderunt, qui ſalva claſſe propriis littoribus laudabiliter applicarunt. &c. Het welk by *Johannes a Leydis Chron. Belgic. lib. 25. cap. 3.* by na met de ſelve woorden verhaalt werd. En by den Schryver van de *Oude Hollandſe Chronijk* aldus werd verduytſt, *diviſ. 20. cap. 4.* Als Willem van Mechelen de XLI. Biſſchop van Uytrecht in ſijn Bisdom ontfangen was, ſo heeft hy bevonden, dat dat Bisdom, vermits de regeringe ſijner Voor-ouders, met groten oorlog en tweedragt beledigt was; en begerende daarom het ſelve weder in goede ordre te brengen, heeft hy voor eerſt het huys te Muyden met een ſware belegeringe omcingelt, en met allerley

Oorlogs-instrumenten bestormd; so dat den Casteleyn Dirk van Haarlem 't selve ten lesten moest opgeven, met behoudenis van lijf, en wierd hy also des Bisschops gevangen; dese victorie en overwinninge maakte den Bisschop grootmoedig die daar op in West-Vrieslant toog, en heeft daar Aflaat gepredikt tegen de Hollanders; De Vriesen hunne oude manieren volgende, en genegen wesende tot ingeboren Vryheid, en den Bisschop raad en daad daar toe gevende, sijn met al haar magt gerukt voor het Huys te Wedenesse, en hebben 't selve swaarlijk belegerd, en verscheide stormen daar op gedaan. Ten lesten als Boudewijn van Naaldwijk, alle sijne Proviande en verdere noodtdruft verteerd hadde, heeft hy 't Casteel aande Vriesen opgegeven, onder voorwaarde, dat hy met al sijn goet gerustelijk daar af trekken soude in Holland; en terstond braken de Vriesen dit Casteel af, en verwoesten het selve, van gelijken deden sy het huys te Eningen-burg, en togen doen voort, en belegerden 't Slot te Medenblik, verbrandende het gantsche Stedeken. Floris van Egmond, en de andere die op dat Casteel lagen, weerden hun dapper, en schermutselden dikwils met de Vriesen; en dewijl sy swaarlijk belegerd waren, hadden sy groot gebrek van Victalie, so dat de noot hun dwong om Paardevleis te moeten eten. Graaf Jan van Henegouwen dit horende, heeft de regeringe van Holland van sijns Neven wegen aangenomen, en is met grote maght van volk in Vrieslant gevaren, en daar bleven omtrent 35 Vriesen, want de andere waren deurgegaan; en hy voorsag het Kasteel wederom met Proviande, en alles dat daar nodig was; Heer Jan van Arkel, en Heer Klaas van Putten verbranden de Stad van Enkhuysen, en namen daar een grooten roof van daan, en sijn sonder schade met alle hare Schepen wederom te lande gekomen.

136 g *Welken Bisschop daar na,*] Desen Bisschop Willem, ter oorsake hy verscheyde heerlijke goederen, die hy seide onder het Bisdom behoordt te hebben, wederom onder het verband en gehoorsaamheid van de Bisschoppelijke magt wilde brengen, dapper in den haat van den Adel geraakt zijnde, is in het jaar 1300. door toedoen van Heeren Sueder van Montfoort, Hubert van Vianen, en Johan van Linschoten, die het met de Hollanders hielden, by den Burgermeester Jacob van Ligtenberg, in sijn eygen Stad binnen Uytregt, in het huys, dat Ligtenberg genomt werd, gevangen geset, en aldaar een jaar lang gehouden; daar hy eintelijk door hulp van enige Boeren uyt verlost wierd.

Dus in den haat van de Edelen geraakt zijnde, trok hy na den Paus, versoekkende ontslaginge van sijn Bisschops Ampt, om voortaan sijn leven in rust en stilte te mogen doorbrengen; dog den Paus en wilde 't selve niet aan hem nemen, en belaste den Bisschop van Munster, hy soude sijnen medebroeder Willem Bisschop van Uytregt, tegens de quaadwillige rebellen te hulp komen.

137 Wederkomende heeft hy uyt het Overstigt veel volks vergadert, om te sien dat hy wederom in de Stad mogte komen. Waar toe, als hy niet en konde geraken, heeft hy hem op het slegte veld, de Hooge Woerdt, met sijn volk ter neder gestelt. Ondertussen sijn enige Edelen uyt Holland als Heer Henrik, Burggraaf van Leyden, Heer Dirk van Wassenaar, Heer Philips van Monfoort, Heer Simon van Bentem, Heer Philips van Duyvenvoorden, en Jacob van Woude, met vele andere Krijgsknegten, die om den ouden haat tegens den Bisschop waren, en met Jacob van Ligtenburg hielden, na deselve vlakte en slegt Veld de Hooge Woerd getrokken, met ontwonden Banieren, Trommelen en Trompetten, om den Bisschop van de Stadt te verdryven, en Heer Jacob van Ligtenberg van het aanstaande perijkel te verlossen; daar en tegen heeft den Bisschop sijn volk in goede ordre gestelt, die wel de helft sterker van Volk was, en is ten weder-zyden een harden strijd gevallen, daar het de Hollanders in 't begin te quaedt hadden, maar door de hulpe en bystand van Sweder van Montfoord, met onvermoeyt volk verkloekt, behielden sy de overhand, en schoten den Bisschop, die door het Hollandse volk meende door te breeken, van sijn paart; daar mede den slag eindigde, dit geschiede in 't jaar 1301. Sie *Beka & Hedam, in Wilhelmo Episcopo XLI. Joann. a Leyd. Chron. Belg. lib. 26, cap. 4. Oude Hollandse Chronijk divis. 21. cap. 5.*

h *Verscheide Oorlogen,*] Als in 't Jaar 1233. tussen Heer Willem van Duyvenvoorde, en het Stigt van Uytregt, om den doodslag van Schout Gysbregt op de Nievaart, die het Schout-ampt aldaar uyt den naam van den Heer van Duyvenvoorde bediende. *Beka* verhaald het selve op de volgende wijse: *Anno Domini 1333. Giselbertus quidam Iudex ex parte Wilhelmi de Duvenvoerde in Nyevaert occisus est, de quo tumultus ingens consequenter in Episcopatu exortus est. Nam & idem Wilhelmus illatam contumeliam vindicare volens, villam Ghein incendit, & econtra communitas urbis Trajectensis vicum Nyevaert exussit. Demum idem Wilhelmus multiplicatum congregavit exercitum de Comitatibus Hollandiæ, Geldriæ, & Cliviæ. Leccam ascendens usque Renen in manu magnæ potentiæ, ubi demum ordinatis aciebus montem Heymonis transcendit, & villam Horst pro parte succendit. Wilhelmus verò de Boecstel Castellanus adversos hostes per telorum jactationem a vallo castri potenter absterruit, ac ulteriorem progressum inimicis inhibuit. Denique Wilhelmus de Duvenvoerde ad assultum castri non habens ingenia, reversus est in T[illegible] per festina remigia, ubinam Zelandiæ & Frisiæ copiosos expectaret exercitus, insuper Brabantiæ & Flandriæ conveniret populus. Econtra verò Joannes Episcopus cum Trajectensibus & plerisque Nobilibus civitatem armipotenter egrediens, in tubis tremulis & vexillis fulgidis, festinavit Wilhelmum a finibus suis expellere, vel cum eodem in cruentâ strage bellum committere. Cum autem hæc agerentur in terrâ Trajectensi, Wilhelmus Hollandiæ Comes ab Hannoniâ Dordracum festinanter adveniens, mandavit antedicto Wilhelmo sub obtentu gratiæ suæ quod indilatè totum exercitum illæsum reduceret, neque bellum adversus Episcopum aliquatenus attentare præsumeret. Nec mora quin ad edictum Comitis præconizatum est, extemplo papiliones evellere, classem resumere, & ad propria tendere; quod & ita factum est, quoniam omnes auxiliatores Wilhelmi de Duvenvoerde complices confestim ad sua reversi sunt, & Trajectenses cum Episcopo Joanne sine conflictu certaminis intra civitatem propriam gloriosè redie-*

redierunt. Eodem tempore idem Comes cum Duce Brabantiæ discordare cœpit, & cum 13. Principibus ad nova bella se paravit. 't Welk by de Hollandsche Chronijk-schryver aldus wert nagevolgt: In het jaar onses Heeren 1333. was een Schout, geheten Gysbregt op de Nyevaart, dewelke het Schout-ampt aldaar bediende uyt Heer Willem van Duvenvoordens naam; Dese Schout wierd dood geslagen, waaruyt een groot rumoer ontstont, en veel kwaats in 't Stigt geschiede; en tot wrake van dien quam Heer Willem van Duvenvoorde, en verbranden het Dorp te Gein. De gemeente der Stad van Uytregt togen wederom en verbranden het Dorp van Nyevaart; daar na so heeft Heer Willem een groot getal volx vergaderd uyt de Graafschappen van Holland, Gelderland, en Cleve, en is tot Renen gekomen; alwaar sijn Leger in ordre gestelt hebbende, is hy getogen over Heimans-berg, en heeft een deel van 't Dorp vander Horst verbrant; dog Willem van Boekstel, Casteleyn van der Horst, heeft sig met schieten en werpen dapper geweerd tegens sijne Vyanden, en verhinderd dat sy niet verder en quamen. Heer Willem van Duvenvoorde, die geen Instrumenten hadde daar mede hy het Kasteel konde bestormen en winnen, is na Tuyl getogen, daar de Zeeuwen en Vriesen hen met veel volk verwagteden, en daar insgelijks veel Brabanders en Vlamingen gekomen waren. Jan van Diest, Bisschop van Uytregt, is haer met sijn leger tegengetrokken, met alle sijn Edelen en Ridderen, en met ontwonde Banieren, en blasende Trompetten; en wilde desen Heer Willem met geweld uyt de Stad en den Lande van Uytregt dryven, of een bloedige strijd met hem vegten Dit dus geschiedende, kwam Graaf Willem haastelijk uyt Henegouwen tot Dordregt, en gebood Heer Willem op de verbeurte van sijne hulde en gratie, dat hy sonder vertoeven al het Leger ongeschonden af souw doen trekken, en dat hy in generhande manieren tegen den Bisschop soude stryden, en van stonden aan so wierden volgens des Graven ordre alle de Tenten opgebroken, en te Schepe gebragt, en elk toog weder na sijn huys.

[i] *Tusschen Hertog Willem van Beyren, ende die van Uytregt,*] Dit werd in 't lange beschreven by *Beka* en *Heda, in Joanne IV. Episcop. XLVII. Joann. à Leyd. Chronic. Belg. lib. 28. cap. 13.* ende de *Oude Hollandse Chronijk, divis. 23. cap. 13.*

138 [k] *By de Overdragten met Bisschop Roelof,*] Dese zijn van den volgenden Inhoudt. Concordaten met Roelof van Diephout, aangaande de Geestelijke Jurisdictie: Roelof van Diephout, by der gratie Gods, Bisschop tot Uytrecht, doen kond allen Luyden, dat onse lieve geminde Heere den Hertoge van Bourgoingien, Grave van Hollandt, ons heeft doen thonen en te kennen gegeven, hoe dat sijn Ondersaten van Hollandt en Vrieslant, dagelijks seer belast en beswaart worden mit onse geestelijke jurisdictien, en sonderlinge van den Provisoren en Decanen in den voorsz. lande wesende, 't welk wy immers niet gehengen en willen, wy en willen daar in voorsien, so dat ons liefs Heeren ondersaten immer ons ende onsen dienaren niet beklagen en sullen, en zijn daarom overmits groote gunste en liefte, die wy hebben en dragen tot onse lieve Heer den Hertoge voorsz. Grave van Hollandt, en tot sijnen Landen, Luyden en Ondersaten van Hollandt, Zeelandt en Vrieslant, minnelijk overdragen en gesloten by goeden rijpen rade ende goetdunken van onser beyder Rade, puncten als hier na geschreven staan, om onse geestelijke jurisdictie onser Kerken van Uytrecht voortaan daar op te regieren, en sijn Ondersaten van Hollant, van Zeeland ende Vrieslandt.

In den eersten, sal men die Decanien en Provisorien over al in den voorsz. landen regieren, met eenen notabelen redelijken Man in elken Provisorien ende Decanien, die hem des geestelijks regt verstaan, en die daar nut toe zy.

Item, so en sal geen Man, die vryheyt van de Klerkschap genieten, die geen kruyn noch klerkelijk habijt en draget, als 't behoorlijk is, noch die niet en leeft, als een klerk schuldig is te doen.

Ende waart dat eenig Paap of Klerk overdaat bedreve binnen der Graaffelijkheyt van Hollandt, van Zeelandt, en van Vrieslandt, het waar in vredebraake, in vechten, in dronkenschap, of in eenige ondadelijke saken die geen redelijk klerk toe en behoren, die sal onse lieve Heer den Hertoge van Bourgoignen, Grave van Hollandt, mogen doen vangen by sijnen Baljou, of by sijnen Rechteren en dien leveren ons Decaan of Provisor daar die sake geschiet waar, als 't kennelijk waar, dat sy Klercquen waren, ende dien misdadigen Paap of Klerk en sullen wy noch die Provisor of Deken niet uytlaten, ten zy sy onsen lieven Heere den Hertoge van Bourgoingen, Grave van Hollandt, na der breuken die sy binnen sijnen lande misdaan hebben, gebetert hebben.

Item, soo salmen die Ondersaten van Hollandt, van Zeelandt, ende van Vrieslandt niet dagen te regt te komen tot Uytrecht, om eenige saken wille, alsoo verre als die genen die men dagen wil, te rechte staan willen voor den geestelijken of waarlijken Rechter, daar hy Ondersaat is, en die sake alsoo is, dat den geestelijken Rechter daar van rechten en kennen mag, en ook dat die Rechteren met vreden vorderen sullen mogen.

Item, soo en salmen niemant moeyen mit moveren of mit banningen, ten zy dat hy eerst gedaagt zy, en dat men bewijsen mag provelijk, dat die daginge tot dier gener kennisse gekomen zy, die men moveren ofte bannen soude, en die Decanen ofte Provisoren en sullen om genige misdaden willen, die enige personen misdaden by sententie van de jurisdictie fulmineren, sonder kennisse van saken.

Item, of eenig om eenige misdaden wille die hy misdaan hadde, in der Kerken of op den Kerkhove ginge, dien de vryheydt van der Kerken niet en soude mogen beschutten volkomelijk na beschreven rechten, dien misdadige sal onse lieve Heer, den Hertoge van Bourgoingen Grave van Hollandt mogen doen nemen van de Kerkhof, sonder daar om te violeren of interdict te wesen.

Ook mede soo en sal de vryheyt van de Kerke niet te baten komen, die gene die met opgesette lage yemant doot sloege, dat kenlijk op hem geprooft ware, noch ook den genen die van onse lieve Heere den Hertoge voorsz. of van de Gerechten in der Landen heerlijkheyt gebannen zijn, om ondadige feyten, alsse misdaan hebben jegens den

Prin-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Prince van de Landen, of jegens sijnen Landen, dat men hiet *Crimen læsæ Majestatis*, of andere diergelijke, met onse lieve Heer den Hertoge voorsz. sal dien mogen doen nemen van den Kerke ofte Kerkhove, sonder die Kerk ofte Kerkhove daar mede beslagen te wesen, of interdict te komen.

Item, so en sullen die Decanen of Provisoren niemand mogen dagen, overmits dat zy op Heyligen dagen gewrocht hebben, eenig werk dat hem nootdruftig waar, daar sy den Vierdag mede gebroken hadden, dat is, te verstaan van ofte gebodts op den dijk, ende in waterschepen, in den Ougst dat Koorn sijnen oirbaar te doen, of anderen noot oirbaar, so dat gebeuren sal.

Item, van den genen die in Overspel sitten, of in fornicatie, en diergelijke ander dingen, daar of sal men houden die manier en gewoonten, als sy tot hier toe gehouwen zijn, behoudelijken dat men Wijven die gemannet zijn niet beschamen, of daar of moeyen sal, ten zy dat sy openbaar in Overspel sitten, of dat sy daar of *in Synodo* beschuldigt zijn.

Item, so en sullen die Decanen ofte Provisoren die Ondersaten van Hollant, van Zeelant ende van Vrieslant, niet vorder belasten in gelde te nemen, van citatien, van sententie, ende van ander saken in der recht dienende, maer sy sullen hem ingelijken en conformeren den Hove van Utrecht; maer want men in Zeelandt dit voorsz. recht veel pleegt, so sullen die Decanen ofte Provisoren aldaar van den Ondersaten van daag-brieven te schrijven en te zegelen, niet meer nemen dan een engelsche, sulks paayements als men nu munt, in Vlaanderen, en gelijk in Hollandt, en also voort van maanbrieven na den beloope, als daar voort toebehoort.

Ende waar yemant die storve, die in den ban ware van schulden, of van anderen saken, dat men kennelijk en openbaar proven mochte, dat hy dat wel beteren soude mogen, en dat hy dat gelaten hadde in versmadenisse der Heyliger Kerken, met wille, met dien sal die Decan oft Provisoor ommegaan, redelijk ende bescheydelijk na ouder gewoonte, met arme Luyden die storven, en andere te banne wesende van schulden of anders die 't niet beteren en konden, daar of sullen die Decanen of Provisoren doen als redelijk is, maar van den anderen sullen sy nemen van haren Erfgenamen dobbele contumaci gelt, dat 's te verstaan tweemaal soo veel als sy levendig souden gegeven hebben, van decontumacien en correctien, eer men hem geabsolveert soude hebben, gelijk van ouds plag men te useren, in den elken Landen en Provisorien na ouden gewoonte.

Item, want veele Luyden in Hollandt, Zeeland, ende Vrieslandt, hylikken en trouwen malkanderen eer sy haar geboden hebben in der H. Kerken, soo en sullen die Decanen of Provisoren niet meer nemen van den absolutie ende correctien, van een Man ende Wijf, die alsoo malkanderen trouwen sullen, by hare vrienden en magen, ofte met haren moetwille, die tot haren mondigen dagen gekomen zijn, ten hoogsten dan eenen engelsche nobel, en daar beneden bescheydelijk na den personen die trouwen sullen, in der manieren voorsz. maar met dese Ordonnantie en sullen niet beswaart wesen die Ondersaten van Hollandt, van Zeelandt, ende van Vrieslandt, die seker ordonnantie en costumen hebben, dat sy mijnen Heer te geven plegen, die sullen heur oude gewoonten en herkomen gebruyken.

Item, en sullen die Decanen ofte Provisoren geen absolutien geven den genen, die vrouwen ofte maagden ontvoerden buyten haren ofte naaste magen wille, noch ook geen Papen en sullen die trouwen, ten ware dat sy beyde met haren Vrienden wille dat begeerden, sonder allen bedwank te wesen: en hier op sulken gebodt doen aen allen Provisoren, Decanen en Papen, en waar eenig Provisor, Decaan ofte Pape jegens dede, sullen wy of onsen Officiaal daar of corrigeren openbaarlijken en punieren, dat zy anderen exempele wesen sullen, tot allen tijt, als wy, of d'Officiaals vermaant sullen worden.

Item, willen wy noch onse Dienaars van den Ondersaten van Hollandt, van Zeelandt en van Vrieslant, niet meer nemen van institutien, proclamatien, officiatien, noch permutatien, dan van ouds gewonelijk plag te wesen, over twintig ende vijf-en-twintig jaren.

Item, soo wanneer men onsen Suffragaan ergens behoeven sal in Hollandt, in Zeelandt en in Vrieslandt, om Kerken, Kerkhoven, Autaren te wijden, so sal onse Suffragaan daar komen op der geenre kosten redelijken, dien die behoeven sal, hy sal hem quijten voor sijnen dienst ende arbeyd met eenen redelijken heusheyt, die hem gegeven sal worden by den genen die des behoeven sal, na gelegentheyt der saken.

Item, en sullen die Decanen of Provisoren die Ondersaten van Hollandt, van Zeelandt, en van Vrieslant niet moeyen om dat yemant sijn Kinderen by ongevalle ofte versuymenisse van water of vyer of anders verloren hadden.

Ende want nog veele andere saken zijn onser geestelijker Jurisdictien aangaande, daar de Ondersaten van Hollandt, van Zeelandt, en van Vrieslandt mede beswaart zijn ofte beswaart mogten worden, die men nu niet wel en weet te noemen, so zijn wy overdragen mit onsen lieve geminde Heere den Hertoge van Bourgoingen, Grave van Hollandt, waart dat in de voorsz. puncten onser geestelijker Jurisdictien aangaande eenig stoot of geschil viele, soo sal onsen lieven Heere den Hertoge van Bourgoingen, Grave van Hollandt, daar toe nemen en setten van sijnen Rade twee, en twee van onsen Rade, om onse voorsz. Jurisdictien te modereren, en of die vier niet en konden eens worden, soo sullen sy kiesen ons liefs Heeren Cancellier van Bourgoingen, nu ter tijd wesende, tot eenen Overman.

Ende waart dat hy aflijvig geworden ware, soo sullen dan die vier kiesen eenen gelijken Overman: Ende wes sy dan met den voorsz. Overman ordineren ende modereren sullen in onse voorsz. Jurisdictien, dat sullen onsen lieven Heer den Hertoge voorsz. en wy van weerden houden. En met desen overdragt en sullen niet vermindert wesen die oude Soenen gemaakt tusschen de Graaflijkheyt van Holland en onsen Bisdom van Utrecht, maar sullen al in hun volkomen magt blijven, gelijk sy voortijds bedadingt zijn.

Ende om dat wy dese voorsz. overdragte in allen puncten, gelijk voorsz. staat, gelooft hebben, onsen

onsen lieven geminden Heer den Hertoge van Bourgoingen, Grave van Hollandt, en sijne Nakomelingen, en ook sijnen Landen van Holland, van Zeelandt en van Vrieslandt, vaste, stade, ende onverbreekelijk te houden, ende te doen houden; Behoudelijk in allen anderen saken hier boven niet begrepen, ons eeds die wy den Stoel van Romen, ende de Kerk van Utrecht gedaan hebben, so hebben wy des t'oirkonde onsen Zegel hier aan gehangen. *Gegeven ultima Februarii anno Domini* 1424. na Stijle 's Hofs van Utrecht.

De nieuwe Concordaten.

OP den 23. January, 1525. is by de Heeren van de Rekening nader geordonneert, en den Officiers van sijne Keyserlijke Majesteyt bevolen, ende by Missive toegesonden.

I.

Dat sy conserveren het Regt van den Keyser tegens alle wereldlijke personen, by præventie kennisse nemende van alle delicten in haar Jurisdictie vallende, ende bysonder van Overspel, Meynedigheyt, Sacrilegie, van fortse, ofte gewelde, gedaan in Kerken, Godshuysen ofte geestelijke personen, van Blasphemien, van Toverrye, en andere delicten, die men soude mogen seggen te zijn *mixti fori*, toebehorende soo wel ten wereldlijken als geestelijken geregte.

II.

Dat sy elks in den haren kennisse nemen van allen delicten, roerende huys, gronde, ofte erve, het zy dat die Eysser ofte Verweerder zy geestelijk ofte wereldlijk.

III.

Ook dat sy niet en gehengen, dat eenige wereldlijke personen by Priesters, Gasthuys-meesters, Kerk-meesters, Gilden-meesters, Procuratoors van Kloosteren, ofte andere geestelijke ofte wereldlijke personen, om pagten, arbeidsloon, verteerde kosten, en andre wereldlijke schuld betrokken worde voor den Geestelijken Regter, maar tegens alsulke Betrekkers procederen tot correctie, en dat sy daar in doen kort en goed regt, dat niemand reden en heeft te klagen.

IV.

Dat sy den geenen, die met opgesette lage yemand doodgeslagen heeft, of die gebannen zijn om delicte tegens den Grave, of sijn Land-bedienaren, ofte andere delicten gedaan hebben, die van die vryheyd van de Kerk ofte Kerkhove nemen, sonder vrese van te misdoen, of van eenig interdict, al agtervolgende die Concordaten, by wijlen Hertog Philips van Borgonjen en Hertog Roelof gemaakt.

V.

Dat sy niet toe en laten den Ondersaten der Keyserlijke Majesteyt by den Provisoirs ofte Deekenen geëxactioneert of gemolesteert te werden, uyt sake dat sy op Heylige dagen eenig nooddruftig werk gevrogt ofte gedaan hadden, als van noods ofte gebods wegen op den dijk, ofte waterschap, ofte in den ougst, dat kooren ofte ander gewas sijn oirboir doen, of ander gemeen noot oirboir, so dat gebeuren mag agtervolgende den Concordaten.

VI.

Dat sy ook niet en gehengen, gemolesteert ofte beschaamt te worden gehuwede Vrouwen, ten zy dat sy sitten in openbaar overspel, of dat sy daar of in den Synode beklaagt zyn.

VII.

Dat sy ook niet en gehengen gemolesteert te worden die Ondersaten, dat hen, met dat sy heur Kinderen by ongeval ofte versuymenisse van water, vyer of anders verloren mogen hebben.

VIII.

Ende waar't dat eenig Paap of Klerk eenig overdaad bedreef in Hollandt, Zeelandt en Vrieslandt, 't waar in Vredebraak, of vechtelis in dronkenschap, ofte in eenige ondadelijke saken, die geen redelijke Klerken toe en behoren, dat sy-luyden Officiers den selven doen vangen, ende leveren den Provisoirs ofte Dekenen, daar onder dat het feyt geschiet sal zijn, so verre kennelijken is, dat sy Klerken ofte Priesteren zijn, dewelke gehouden sullen wesen den misdadigen niet te ontslaan, aleer sy den Officiers van 's Keysers wegen van de breuken gebetert sullen hebben, en dit al agtervolgende die voorsz. Concordaten, die men wil onverbrekelijk onderhouden hebben. By Ordonnantie van mijn Heeren van den Kamer van Reekeninge in den Haag, den 23. January, Anno 1525. *Secund. cursum Cur. Holland.*

Ordonnantie van den Keyser gemaakt in den Jare vijfthien-hondert vier-ende-veertigh, noopende Remissien van Doodslagen, Brieven van Legitimatien, Brieven van Placet, Brieven van Respijt, Brieven van Cessie, Brieven van Beneficie van Inventaris.

K*Aarle, by der gratie Gods Rooms Keyser, altijd Vermeerder des Rijks, Koning van Germanien, van Castilien, van Leon, van Grenade, van Arragon, van Navarre, van Napels, van Cecilie, van Maillorque, van Sardeyne, van den Eylanden van Indiën, ende vaste Landen der Zee-Oceane, Eertz-Hartoge van Oostenrijk, Hartoge van Bourgoingien, van Lothier, van Braband, van Lemburg, van Luxenburgh, en van Gelre, Grave van Vlaanderen, van Arthoys, van Bourgoingie, Paltz-grave en van Henegouwe, van Holland, van Zeeland, van Ferrette, van Hagenau, van Namen en van Zutphen, Prince van Zwave, Mark-grave des Heyligen Rijks, Heere van Vriesland, van Saline, van Mechelen, van der Stad, Steden en Landen van Utregt, Over-Yssel en Groeningen, en Dominateur in Asie en Afrijcque.* Allen den genen die desen onsen Brief sullen sien, Saluyt. ALSOO door 't groot getal van supplicatien, diemen dagelijks in onsen secreten Rade presenteert, men bevind en gewaar wort der menichte, gewoonte en enormiteyt van de Doodslagen, Moorden, en andere delicten en mesusen, die in onsen Landen en Heerlijkheden van herwaarts over gecommitteert worden, spruytende eensdeels soo uyt de traagheyt en negligentie van de Officieren, die hun debvoir niet en doen, de voorsz. Doodslagers aan te tasten en corrigeren, als oock uyt der ligtigheyt van 't verleenen van de Brieven van Remissie en Pardoenen van de voorsz. Doodslagen

en andere delicten, en dat onse Officieren en Fiscalen procederende ten interinement van dien heur debvoir niet en doen, ook dat d'Officieren (den welken geoorloft is van simpele doodslagen op d'informatie by hen genomen te composeren) hen niet en informeeren soo 't behoort, waar uyt geschapen is dat vele andre delicten en inconvenienten in onse voorsz. Landen dagelijks langs soo meer gebeuren en toekomen mochten; SOO IS'T, dat wy begeerende daar toe te versien en ordre stellen, niet alleen op de concessie en interinemente van de voorsz. Brieven van Remissie en Pardoene, maar ook op 't stuk van de Brieven van Respijte, Cessie, en Beneficie van Inventaris, en van andere Brieven van gratie, dewelke soo wy verstaan dikwils verkregen worden, om de Crediteuren en Schuld-eysschers te frauderen ten groote schade, agterdeel, en intereste van de gemeene welvaart van onse voorschreve Landen, wy omme dese redenen, gehad hier op 't advijs van onsen Provincialen Rade van herwaarts over, hebben by rijpe deliberatie van Rade geordonneert ende gestatueert, ordonneren en statueren voor Edict en eeuwige Wet 't gene dat hier na volgt.

I.

In den eersten, wy interdiceren en verbieden voortaan te accorderen Brieven van Remissien van doodslagen, binnen den Jare van der voorsz. doodslagen gecommitteert.

II.

Dat na den doodslag gecommitteert zynde, d'Officier van der Plaatsen aldaar den selven doodslag gebeuren sal, sal gehouden wesen hem wel en behoorlijk t'informeren op de toekomste van den feyte, en sijne informatie te bewaren, om die te exhiberen, soo wanneer des van noode wesen soude, of deselve overleveren den Executeur die hen verdagvaarden soude, omme te sien procederen op 't interinement van de voorsz. Remissie, en stellen in handen van den Procureur Generaal, tot bewaarnisse van onsen recht, op de peyne dat d'Officier wesende negligent, en in gebreeke de voorsz. informatie te doen, arbitralijk gecorrigeert sal worden, en bevelen hen deselve informatie secreet te houden, sonder daar af te geven het dubbel of copye, of andersints die openbaren of communiceren partye of eenige private Personen, ook op peyne arbitrale.

III.

Dat geene Officiers hebbende macht te composeren van simpele doodslagen, niet en sullen maken compositie, sonder eerst en alvooren de voorsz. informatien by hen genomen, terstond na de geschiedenisse van 't feyt en eenige andere, soo verre syluyden die t' sedert genomen hebben, om breeder advertissement van 't feyt te exhiberen en overleveren den Rade Provinciaal van den Lande daar den doodslag gecommitteert is; welke Raad Provinciaal d'informatie gesien verklaren sullen, of den doodslag simpel wesen of vallen soude in compositie of niet, om daar na by den voorsz. Officiers met advijse van de Luyden van onsen Reeken-kamer, totter voorsz. compositie geprocedeert te werden na gewoonte, sonder dat den voorsz. Raad Provinciaal hem sal andersints mogen onderwinden met de voorsz. compositie of Remissie, dan alleenlijk op de voorsz. informatie te verklaren, of 't feyt gequalificeert is omme te composeren of niet, hem verbiedende wel scherpelijk te dese eynde de voorschreven informatie te recoleren.

IV.

Dat geen Officieren en sullen composeren, ten zy syluyden terstont na de geschiedenisse van den feyt de voorsz. informatie genomen hebben, op de privatie en verbeurte van heuren Officien.

V.

Dat na 't committeren van den doodslag, d'Officier van der Plaatse sal gehouden wesen sijne diligentie en naarstigheyt te doen, den persoone van den Delinquant aan te tasten en apprehenderen, om over deselve Justitie te doen, en soo verre hy die niet konde apprehenderen, in sulken gevalle sal hy terstond aanslaan en stellen in sijnen handen by goeden Inventaris, alle en yegelijke goeden van den Delinquant, leggende onder sijne Juris-dictie, en den selven Inventaris, mitsgaders sijne voorsz. informatie wel te bewaren.

VI.

In gevalle de voorsz. Officier negligent ware, de Delinquant te apprehenderen, soo sal hy gepriveert werden van sijne Officie, en daar-en-boven verbeuren de boete van hondert Carolus guldens.

VII.

Dat tegens de Doodslagers geapprehendeert den Officier sal gehouden wesen te procederen met alle diligentie sonder uytstel ofte vertrek, in wat maniere dat het zy, en hier inne sijn uyterste debvoir doen, op pœne van arbitralijken gecorrigeert te worden.

VIII.

Dat van doodslage d'een Lant, Aarde, ofte Heerlijkheyt niet en sal mogen bevryen d'andere, maar sullen de Doodslagers punissable wesen in en al over de Landen van onser gehoorsaamheyt, en te desen eynde sullen Officieren schuldig wesen, elx anderen over te seynden 't dubbel van de informatien by hen gehouden, so dikwils en menig-werven sy des versocht sullen worden.

IX.

Dat alle Impetranten van Brieven van Remissie belast met interinemente, sullen gehouden wesen die te presenteren den Rechteren, dien 't behoort, binnen ses Maanden na de date van dien, op te pœne en verbeurte, dat deselve Remissien na den voorschreven tijd van ses Maanden, sullen gehouden wesen voor gecasseert en gerevoceert, sonder datmen tegens den selven tijd geven sal restitutie, uyt wat oorsake dat het zy.

X.

Dat de geene die in gebreeke wesen sal, te presenteren sijne voorsz. Brieven van Remissie binnen den voorsz. tijd van ses Maanden, indien hy versoekt nieuwe Remissie en de selve verkrijgt, so sal hy andermaal betalen 't recht van den Zegele, en van den Secretaris, als of hy noyt Remissie verworven hadde.

XI.

Dat men van nu voortaan egeen Brieven van Ampliatie verleenen noch expedieren en sal, om wat sake dattet zy, welke Ampliatien wy verboden hebben ende verbieden by desen; niet te min die gene die eenige sake in de narratie van sijnder Re-

missie

missie geobmitteert sal hebben, sal mogen presenteren andere Requesten omme te hebben nieuwe Remissie, in de welke hy gehouden wort te narreren verworven te hebben Remissie niet souffisantelijken genarreert, op de pene dat by gebreeke van dien, de twede Remissie soude wesen subreptijf, mitsgaders ook de eerste Remissie die van stonden aan sal wesen gecasseert, aleermen deliberere op de tweede Requeste, om daar na op de selve geappoinctеert te werden, soo 't behoren sal.

XII.

Dat alle Impetranten van Remissie ten dage van de presentatie van heure Remissien, sullen gehouden wesen in Persoone te compareren om te versoeken d'interinement, en van daar gaan en blijven in gevangenisse, ter tijd toe dat by den Rechter anders geordonneert sal wesen, sonder dat den Regter sal mogen den voorsz. Impetrant ontslaan, sonder eerst en al vooren in geslooten gevangenisse geweest, en d'informatie by den Officier van der Plaatse gehouden, deursien en gevisiteert te houden.

XIII.

Dat d'Officier van der Plaatse, soo wanneer men hem daghvaarden sal om te procederen tot interinemente van de Brieven van Remissie, sal gehouden wesen 't dobbel van sijne informatie gesloten en gezegelt over te geven den Deurwaarder of Executeur, mits nemende sijnen behoorlijken salaris, welke informatie de voorschreven Deurwaarder gehouden wort te voegen met sijn exploict, omme die te overleveren den Officier ten dage dienende op 't voorsz. interinement.

XIV.

Indien de voorsz. Officier swarigheyt maakte te overleveren 't dobbel van de voorsz. informatie, behalven sijnen redelijken salaris, ende dat daar afblijke by de relatie van den Deurwaarder, so sal hy verdaghvaart worden, om t' sijnen koste de voorsz. informatie over te brengen, en boven dien gecorrigeert ter arbitragie van den Rechter, die de kennisse van de voorsz. interinemente hebben sal.

XV.

Dat de Officieren, Fiscalen, sullen gehouden wesen wel en neerstelijken te deursien en visiteren de voorsz. informatien, en indien sy die souffisant bevinden, des sy hen sullen mogen dragen tot discretie van den Rechteren, consenteren of wederleggen d'interinement van de voorsz. Remissien, en so verre sy die niet en sullen bevinden souffisant, sullen mogen versoeken de voorsz. informatie gerecoleert, of andere en betere gemaakt en gehouden te worden.

XVI.

Dat de Rechter sal rejecteren de Remissie, so verre de sake daar toe gedisponeert is, niet jegenstaande dat de Officieren Fiscalen daar inne consenteren: Verbiedende allen Rechteren te procederen ten interinemente van de voorsz. Remissien, op 't consent van de voorsz. Officieren, Fiscalen, sonder eerst te sien en visiteren de voorsz. informatien, na dewelke de voorsz. Rechteren gehouden sullen wesen hen te reguleren.

XVII.

Dat partye geinteresseert verdachvaart om te procederen ten interinemente van de voorsz. Remissie, sal deselve mogen weder-leggen, niet alleenlijk om te hebben sijn interest, maar ook ten eynde van rejectie en punitie criminele, en hier inne suppleren d'Officie van de Fiscalen, behoudelijk indien hy dat doet t'onrechte, dat hy die kosten betalen sal ter decisie van den Rechter, en daar-en-boven worden arbitralijken gecorrigeert.

XVIII.

Dat alle verswegen redenen of Poincten eenigsints aggraverende den doodslag, en dies ons hadde mogen moveren, niet soo lichtelijk te verleenen de voorsz. Remissie, sullen de Remissie maken subrepticie en van onwaarden.

XIX.

Insgelijks alle valsche expressien gedaan om 't feyt te verschoonen, als narrerende den Impetrant te wesen van goeder fame, of conversatie, en diergelijke, sullen de remissien maken obreptijf en van onwaarden.

XX.

Dat men in materie van interinement van de Rèmissie niet en sal mogen gebruyken Requeste Civile.

XXI.

Dat alle Dilayen diemen den Impetrant van Remissie accorderen sal, sullen wesen peremptoir.

XXII.

Datmen Processe hangende op 't interinement van Remissie, gehouden sal wesen te wijsen en termineren soo sommierlijken als mogelijk wesen sal.

XXIII.

Dat de Rechteren arbitrerende de civile beteringe, niet en sullen mogen deselve minder estimeren dan tot twintig gouden Carolus guldens, maar wel hooger, naar de qualiteyt van de Impetranten.

XXIV.

Indien de Impetranten niet en kunnen betalen de voorschreve amende van twintig Carolus gulden, deselve amende sal gecommitteert en verkeert worden in andere peyne corporelle van geesselinge, of andersints ten arbiterschappe van den Rechter.

XXV.

Dat geen Officiers en sullen mogen composeren voor doodslagen, tot minder somme dan dertig gelijke Carolus gulden.

XXVI.

Dat dese Ordonnantie te verstaan is alleenlijk van den dootslagen, om dewelke de Dootslager behoort criminelijk geëxecuteert en ter doot gebracht te worden, en niet so wanneer den Dootslach sal wesen gecommitteert, verweerens lijfs by ongeval, of wanneer den Persoon gequetst is, maar niet totter doot, en niet te min by ander accident aflijvig werde.

XXVII.

Datmen van amenden en compositien voor Doodslagen niet en sal accorderen gratie of quijtscheldinge, ten ware om gedaane diensten en by onsen expressen consente.

XXVIII.

Dat geen Brieven van Legitimatie en sullen verleent

leent werden voor Bastaarden, gewonnen by Geestelijke of Religieuse Persoonen, noch ook by Wereltlijke Persoonen, duyrende hen-luyden Huwelijken staat, ten ware by onsen expressen consente of uyt speciale gratie.

XXIX.

Dat in alle Brieven van Placate, die geaccordeert sullen werden op d'executie van eenige bullen of provisien, Apostoliken van Prochiaanschappen en Prochie-Kerken geadjousteert en gestelt sal wesen, dat d'Impetrant van de selve gehouden wesen sal, te resideren ter plaatse van sijne Parochie-Kerke, sonder die by andere te mogen bedienen.

XXX.

Dat geene Brieven van Placcaat en sullen geaccordeert werden, op Privilegie van niet te resideren op de Parochie-Kerken, of op dispensatie van onwaarden, oft die de sprake van de Lande niet en kan, nogh ook op coadjutorien in prebenden, oft andere simpele benefitien.

XXXI.

Dat Brieven van respijte en atterminatie van schulden niet en sullen verleent werden, ten zy dat eerst sommierlijk blijke by suffisante Attestatie van de schade en verliese gesustineert by den Impetrant, en dat sulke schade toekomende sijn buyten sijn schult.

XXXII.

Dat alle Impetranten van respijte, sullen gehouden wesen te doen dagvaarden alle heure Crediteuren in den Provincialen Raad, en aldaar presenteren heure Brieven, mitsgaders heurluyder Borchtochte binnen der Maant na de impetratie, andersints die Brieven van respijte sullen wesen nul en van onwaarden.

XXXIII.

Dat de Crediteuren sullen mogen de Borchtogt weder-leggen, waar op recht gedaan sal werden so sommierlijk als mogelijk wesen sal.

XXXIV.

Indien geschil rese op de suffisantie ofte insuffisantie van de Borch-tochte, soo wanneer d'Impetranten hebben uitstel of dilay van eender Maant of minder, om te verifieren de suffisantie van sijn voorsz. Borch tochte, op te peyne indien hy niet en verifieert, te verliesen 't effect van sijne Brieven van respijte, en soo verre de gedachvaarden wilt doen blijken ter contrarie, sal ook hebben (om 't selve te doen) een Maant of mindere tijd, op de verbeurte dat de Borchtochte sal werden gehouden voor suffisant.

XXXV.

Datmen geene Brieven verleenen en sal om te bedwingen den Crediteur, te consenteren in 't appoinctement gemaakt by sijnen schuldenare, met de meeste partye van sijne Crediteuren, so verre dat by den voorsz. appoinctemente men quijt schelt eenige partye van de schult, of datmen geve dagh van betalinge sonder cautie.

XXXVI.

Dat alle Impetranten van Brieven van Cessie, sullen gehouden wesen die te presenteren in recht binnen een Maant van de Impetratie, met den staat van alle heure goeden, en deselve afgaan en abandonneren heure Crediteuren, sonder daar af handelinge te houden, en affirmeren den voorsz. Staat by Eede, versoecken d'interinement van heure voorsz. Brieven, omgegort en bloots hooft in Persoone en niet by Procureur.

XXXVII.

Dat die voorschreve Impetranten van Brieven van Cessie, verkrygende andere goeden, sullen gehouden wesen die te consigneren ten behoeve van heure Crediteuren, ende en sullen niet mogen behouden dan een Bedde met sijn gevolge, en van elk stuk haaffelijke goeden een, behoudelijk dat sy niet en sullen mogen hebben noch Tinne-werk, noch Silver-werk, noch andere Meublen van weerden, en 't geene dat sy meer hebben sullen, sullen sy t'elken reyse gehouden zyn te consigneren, tot profijte van heure Crediteuren, op te peyne te verliesen t'effect van heure Brieven van Cessie.

XXXVIII.

Dat Brieven van Cessie geen stad grijpen en sullen tegens schulden bekent, onder onsen Zegel of van onsen Raden voor Schepenen en Wethouders van den Steden en Plaatsen, geprivilegeert, of voor Notarisen Imperiaal, onder een Zegel van de Contracten, bewaart by den Officieren daar toe gecommitteert; sullen ook geen stad grijpen tegens Sententien gepasseert, in kracht van gewijsden, ten zy dat de schuldenare tot armoede gekomen zy by fortuyne, sonder sijne schult.

XXXIX.

Voorts ordonneren wy, dat de geene die hen sullen willen dragen Erfgenamen by Benefitie van Inventaris, sullen gehouden wesen daar toe te verwerven onse opene Brieven daar toe dienende, en deselve geimpetreert, doen en volmaken den Inventaris binnen veertig dagen naar d'impetratie, en den Inventaris volmaakt, sullen de Impetranten gehouden wesen te doen estimeren de goeden by Luyden geëxperimenteert, ge-eed en daar toe geordonneert by de Wet daar 't Sterfhuys leggen sal, en navolgende deselve estimatie ofte waardeeringe, stellen cautie en Borchtochte van wel te bewaren de goeden, en daar mede de Crediteuren of Legatarisen te voldoen soo 't behoort, al eer sy eenige apprehensie sullen mogen doen, op te pœne gehouden te wesen voor simpele Erfgenamen, indien sy-luyden apprehensie deden sonder te observeren de solemniteyten als boven, onder welke cautie syluyden behouden sullen 't gebruyk van den goeden van den Sterf-huyse.

XL.

En dat de schulden van den Sterf-huyse wesende klare en liquide, niet en sullen mogen verachtert worden, om schulden of lasten niet geliquideert, maar sullen betaalt worden, mits stellende cautie te weder-keeren en restitueren, naar rate van 't geene de goeden niet en konnen dragen, sonder te verwachten de decisie van de Processen opte schulden niet geliquideert zynde.

Ontbieden daar omme en bevelen onsen Lieven en getrouwen die Hooft-Presidenten, en Luyden van onsen Secreten Raden, die Stad-houder en andere van onsen Rade in Holland, die voornoemde van onse Reeckeninge aldaar, en allen anderen onsen Rechteren, Justicieren die dit aangaan sal, heure Stedehouders en een yegelijks van hen

hen bysonder, en so hen toebehooren sal, dat sy onse jegenwoordige Ordonnantie, Statuten, Edict en Verbod, en alle de Poincten en Articulen daar inne begrepen, houden en observeren, en doen houden en observeren, naar hare forme en inhouden, sonder daar jegens te doen of gedoogen gedaan te worden. En ten eynde dat niemant van deselve ignorantie en pretendere, die doen verkondigen en uytroepen in heurluyder Consistorie op eenen Dinsdach, en stellen in een Tafereel in goede en leeselijke letteren, totten welken men sal mogen acces hebben, Want ons alsoo gelieft. Des t'oirkonden soo hebben wesen onsen Zehel hier aan doen hangen, Gegeven in onsen Stad van Brussele, den negentienden dach van Meye in 't Jaar ons Heeren vijftien-hondert vier-en-veertig. Van onsen Keyserrijke 't vijf-en-twintigste, en van den Rijken van Castillien en anderen, 't negen-en-twintigste. Onderstont geschreven, By den Keyser in sijnen Rade. En geteykent *Verreyken.* Noch stont onder geschreven; Dese jegenwoordige Ordonnantie en Articulen daar inne begrepen, gelesen en gepubliceert geweest in den Rade van Holland, openbaarlijk in de volle Consistorie opten ses-en-twintigsten Mey anno 1544. Jegenwoordig my, en onderteykent *J. Dam.*

Geextraheert uyt het eerste Memoriaal-Boek gehouden by tijden Jans van Dam, *in sijn leven Griffier van den Hove van Holland, staande aldaar geregistreert Folio 52. berustende in de Griffie van den selven Hove, en naar voorgaande Collatie daar jegens gedaan, is dese daar mede desen twaalfden July anno vijftien-hondert vijf-en-tnegentig, accorderende bevonden. By my,* Minnesank.

139 [1] *Johan Wicleff,*] In het aller-hevigste vervolg der regtsinnige Christenen, en in de openbaringe van de ware Christelijke Godsdienst, is omtrent den Jare 1372. in Engeland opgestaan eenen Johannes Wicleff, Leeraar in de Kerke van Lutterword, in het Bisdom van Lincoln, Professor in de Goddelijke Schriften tot Oxfort; dewelke na dat hy eenige jaren aldaar de H. Schriften had uytgeleid, begon hem tegens de instellinge van den Paus, en sijne onfeilbare magt te stellen, lerende dat de H. Schrift in alle twistige, en twijvelagtige saken most ingesien, en gevolgt werden. Dat de oude Leeraars aannemelijk waren, soo verre sy met de H. Schriftuyre over een quamen, en verder niet, om dat'er buyten dien geen waarheid en is te vinden. Dat de Instellers der Pauselijke Decreten niet te agten en sijn als getuygen der waarheid, maar als vyanden van deselve. Dat de forme en hoedanigheid van het Brood in het H. Avondmaal sonder het wesendlijke Brood niet bestaan en konde. Dat de wesentlijke veranderinge in het Sacrament onverstandelijk en ongoddelijk van de Papen versiert was; dat het brood, brood blijft, en de wijn sijn natuyre niet en verandert, maar dat sy het selve wesen en substantie, die sy te vooren hadden, namaals ook Sacrament wesende, behielden. Welke Leere hem seer hatelijk maakte onder de Geestelijken, dog egter niet sonder aanhang van kleine en groote onder de Gemeente. By het leven van Koning Eduard had hy sijne gunstelingen niet alleen onder de Gemeente, maar selfs onder de Hovelingen des Konings, onder welkers beschermenis hy soo veel te stouter sijne Leere staande hieldt, en vorderde, als alleen dat hy in 't laatste jaar van Koning Eduards regeringe, door hard aanhouden der Geestelijke, door den Bisschop van Cantelberg in de Gevankenis gestelt wierd, dog is door toedoen van den Hertog van Lancaster en Henrik Persens, wederom los gelaten, met bevel, dat hy niet meer en soude prediken, maar hem soude stil houden. Op welk gebod den selven Wicleff niet veel en agtede, maar ondertussen met sijne Leere voortging, en opentlijk voorgaf.

I. Dat geene giften of goeden aan eenige Geeste- 140
lijke gedaan, met geen andre mening mosten verstaan werden gedaan te zijn, als tot het stigten van Kerken, en om God te eeren en te dienen. Dat buyten dien haar hun besit most werden afgenomen, sonder schreum van haren Geestelijken ban. Het welk indien niet en geschiede, de Geestelijke magtig waren alle het goed des Werelds onder haar te slepen.

II. Dat den Paus van sijn Onderdanen, so wel Wereldlijke als Geestelijke, met regt mogt beschuldigt werden; want of hy een Heer der Heeren is, soo moet hy hem nogtans sodanig gedragen, dat hy alle andere gelijk sy, en ook een broeder van de allerminste.

III. Dat den Paus soo wel als andere kan sondigen, en daarom broederlijk mag vermaant, ende gestraft werden, en eens anders vermaninge broederlijk moet hooren en aannemen, voornamelijk als hy een vremde en dwalende Leeringe en Instellinge wil voorstaan, en invoeren.

IV. Dat hy hem op dat stuck gene berisping ofte beschuldiging mag onttrekken, of eenig oordeel mag ontgaan, gelijk als Paulus sijn broeder Petrum opentlijk verdagt en beschuldigt heeft. Ende meer andere stellingen, daar by dat hy de groote misslagen, ongeregeltheden, en quaat leven der Geestelijke, en hoe qualijk sy het Kerken inkomen, en besit der Geestelijke goeden aanleyden en besaten, opentlijk aanwees en bestrafte.

Het welk, als rakende de hart-aar van het Pauselijk gesag, en het ongebonden luy en lekker leven der Geestelijke, de Bisschoppen, Papen en Monnikken niet en hebben willen lijden, so dat sy daar over in't jaar 1377. tot Lambet een Bisschoppelijke vergadering hebben aangeleid, daar Iohan Wicleff sijne verantwoordinge soodanig heeft gedaan, dat sy sonder enig vervolg gescheiden sijn; Sommige menen dat sy uyt onkunde en ongeleerdheid sijne voorstellingen niet en verstonden, ofte ongeantwoord lieten; dog ik meen uyt vreese van het gevolg, om haar onregtvaardig ende ongoddelik besit. Tot dat daar na den Erts-bisschop van Cantelberg, met andere Bisschoppen, op het aanschryven van den Paus Gregorius de XI. aan den jongen Koning Richardus, by een nieuw Concilie in 't jaar 1382. tot Londen gehouden, sijne Leere is verkettert, en hy verbannen. Daar hy hem wilde tegen stellen, en sijne klagten ten Hove aan den Koning wilde inbrengen; dog is het selve hem door den Hertog van Lancaster en andere Hovelingen, afgeraden, door dien den jongen Koning door het aanschryven van den Paus en aanhouden van de

Geestelijke al tegens hem was ingenomen, so dat hy een tijd lang als balling uyt Engeland is geweken, dog naderhand door oogluyking der Hovelingen, die het stilswijgens met hem hielden, is hy wederom in sijn Parochie gekomen, daar hy Pastoor geweest was, alwaar hy in 't jaar 1387. is overleden. Den Brief die Paus Gregorius aan den jongen Koning Richard tegens Jan Wicleff heeft geschreven, luyd aldus:

141 *Charissimo in Christo filio, Richardo Regi Angliæ illustri, Sal. &c. Regnum Angliæ, quod Altissimus tuæ supponit potestati, gloriosum nempe potentia & abundantia facultatum, sed gloriosius pietate fidei, & sacræ paginæ claritate choruscum, consuevit viros producere, divinarum Scripturarum recta scientia præditos, maturitate graves, devotione ferventes, & Catholicæ fidei defensores, qui non solùm proprios præceptis salutaribus instituebant, dirigebàntque in Divinorum semitam mandatorum, &c. Sed cum ingenti cordis amaritudine, plurimorum fide dignorum suggestione percepimus, Joannem Wicleff rectorem Ecclesiæ de Lutter-wort, Lincolniensis diœcesis, sacræ paginæ professorem (utinam non magistrum errorum) in illam nefandam & abominabilem prorupisse dementiam, quòd nonnullas proposuerit conclusiones plenas erroribus, & manifestam hæresim continentes, quæ statum totius Ecclesiæ subvertere & enervare nituntur: quarumque aliquæ, licet quibusdam mutatis terminis, sentire videntur perversas opiniones, & doctrinam indoctam damnatæ memoriæ Marsilii de Padua & Joannis de Gauduno, quorum liber perfelicis recordationis Joannem Papam XXII. prædecessorem nostrum reprobatus extitit & damnatus, &c. Cùm itaque venerabiles fratres nostri, Archiepiscopus Cantuariensis, & Episcopus Londinensis, à nobis mandatum acceperunt, præfatum Joannem authoritate nostra capiendi, & carceribus mancipandi, ejusque confessionem ad nos transmittendi, si in prosecutione hujus negotii noscantur favore & auxilio tuo indigere, Majestatem tuam (quemadmodum & tui progenitores inclyti Catholicæ fidei, cujus in hac parte res agitur, semper consueverunt esse & præcipui zelatores) requirimus, & deprecamur attentè, quatenus ob reverentiam Dei, dictæ fidei & Apostolicæ sedis & nostrum intuitum, digneris præfatis Archiepiscopo & Episcopo, aliisque qui hujusmodi negotium prosequuntur, in ipsa prosecutione, tui favoris & auxilii patrocinium exhibere. Proinde præter humanæ laudis præconium, Divinæ retributionis præmium, nostram & dictæ sedis gratiam & benevolentiam adepturus ampliorem. Datum Romæ apud S. Mariam majorem, II. Calend. Junii, Anno Pontificatus nostri VII.* 1378.

Ondertusschen soo sturf den Paus Gregorius, dewelke, volgens tuyg van *Gerson, in libro de Examinatione*, op sijn dood-bedde de Cardinalen, die doen by hem waren, tot sig riep, en houdende het Sacrament in sijne handen, een ygelijk van hen vermaande, en ten Heyligen swoer, dat sy haar souden wagten te doen, gelijk als hy gedaan hadde. overmits hy in plaats van het woord Gods, en goeden raad te volgen, sig begeven had tot den genen, die haar valse gesigten, en eigen verdigte dromen opwierpen. Waar door hy bedrogen sijnde, de Kerk in merkelijk gevaar gestelt had, voorsiende al bereids van verre de beroerten en ellendigheden, waar mede de Christenheid na sijn overlyden soude geplaagt werden. Door welkers overlyden ook de saken van Johan Wicleff soo harde niet en wierden gedreven. Korts na sijn overlyden stond'er een grooten twist en scheuringe op onder de Geestelijke, over het verkiesen van twee Pausen, als Urbanus, en Clemens, daar van den eenen binnen Romen, en d'ander in Vrankrijk gekoren wierd; welke oneenigheid wel dertig jaar lang duyrde.

Immiddels had de Leere van Wicleff sijn 142
vervolg en heimelijken aanwas in Engeland; En gelijk als Johannes Foxius Anglus, in de beschryvinge van het leven van Joannes Wicleff verhaalt, niet alleen onder geringe en gemeene luyden, maar selfs onder de Ridderschap en Edelen, als daar waren uit de Ridderlijke Ordre Iohannes Clauvojus, Ludovicus Cliford, Richardus Sturius, Tomas Latimerus, Guilelmus Nevillus, Joannes Montacutus, dewelke al de Beelden uyt de Kerken heeft doen uytwerpen; den Grave van Salbur, die op sijn uyterste de oorbiegte, en den Paapsen God in het Misbrood verworpen en geweigert heeft; Johannes Northamnton, Schout van Londen, en Johannes Cobham, alle luyden van grooten aansien en van grooten doen; en uyt gemeene Luyden met allen veel, dewelke sijne leere en onderwijsinge volgden, en met alle hun vermogen voorstonden.

m *Johannes Hus*,] Omtrent derthien jaren 143
na de doodt van Johannes Wicleff, by tijde des Koning Henriks de IV. in 't jaar 1401. is in Engeland een gebod uytgegaan, dat al die gene dewelke de Leere van desen Johan Wicleff aanhingen, diemen Lolardisten noemde, op den hals uyt het Rijk wierden verbannen, welk decreet ook met een bysonder vervolg wierd te werk geleid. Soo dat een Monik, die hem niet by tijds en had weg gemaakt, van die Leere beschuldigt, tot Smitvildt, in 't aansien van vele meschen, in een park wierd verbrand; en werd verhaalt van een Ambagts-man, die in 't jaar 1410. gevangen sijnde, seer standvastelijk beleedt en betuygde, dat in het Avondmaal des Heeren het Lichaam Jesu Christi Sacraments-wijse, en als een gedenk-teken gegeven werd, en niet natuurlijk in een seker plaatse begrepen kan sijn, waar van hy nog met schoon spreken, nog met harde dreigementen zijnde af te trekken, is hy verwesen in een tonne gesloten, en met een lanksaam vier verbrand te werden, het welk hy seer standvastig en onbeschroomt heeft uytgestaan. Men seid dat de Soon van Koning Hendrik de IV. daar tegenwoordig was, en met meer barmhertigheid over desen armen en ellendigen mensch beroerd, dan de Bisschoppen, die hem daar toe verwesen hadden, hem tot verscheide malen aansprak, dat hy dog om het behoud sijns levens wilde denken, en als nog van sijn gevoelen mogte wijken, en dat selfs in 't midden van de pijn, dien hy niet sonder groot gejammer en gekrijt konde uytstaan, den jongen Koning het vat heeft laten openen, en sijne hulp heeft aangeboden, en so hy nog van sijn gevoelen wilde afstaan, hy soude hem jaarlijks so veel doen hebben, daar hy rijkelijk van soude mogen leven: Dog is niet tegenstaande so schone beloften, en versockingen volstandig

on-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

onveranderlijk gebleven, liever willende de grootste pijne lijden, als eenigsints de regte waarheid versaken; Ende is soo voorts wederom in de tonne gesloten, en van langsamer hand verbrandt.

Dus meenden de Geestelijke Bisschoppen, Papen en Monnikken in Engeland, dat sy het spel gewonnen hadden, en de Leere van Jan Wicleff genoeg was uytgeroeyt. Dog het heeft God belieft, uyt de asse deser Martelaren wederom andere op te wekken. Seker Scholier en Leerling van den selven Jan Wicleff, in de hoge Schole tot Oxfort, een Bohemer van Adelijken Huyse Rotvisch genaamt, heeft by geval eenige der Schriften van Johan Wicleff bekomen, die hy so hoog agte, dat hy de af-schriften daar van naar Bohemen overbragt, en met de Leerlingen van de Hooge Schoole tot Prage gemeen maakte. Onder dese was eenen Johannes Hus, alhoewel van geringe Ouders, in seker Dorp, dat Hus, dat is een Gans genomt werd, geboren, daarom hy ook Jan Hus genomt wiert, om sijn verstand en bysondre gauwigheyd in grote agting onder de Geleerde van dien tijd. Hy hadde een bysondre drift tot het ondersoeken van de schriften van Wicleff, en begon tegens de Duytsers met redenkavelingen, en bewijsen sodanig in te leggen, dat die gene, dewelke in deselve Schole de voornaamste waren, hem sijne stellingen met beschaamtheid mosten gewonnen geven, bysonderlijk ontset, om dat de Bohemers vanden Koning Venceslaus het regt verkregen hadden, om tot Prage so eene Academie op te regten, als die van Parijs in Vrankrijk. Derhalven de Duytsers daar over dapper jalours zijnde, zijn sy met omtrent de twee duysent van de hare op eene tijdt te gelijk na Leipsig vertrokken, omtrent drie mijlen van daar, om aldaar hare Studien te vervolgen, en te voltrek-
144 ken. Die van Bohemen sijn ondertussen met het opregten en instellen van hunne Hooge Schoole voortgegaan, alwaar Johannes Hus een van de voornaamste was, so om sijn geleerdheid en welspreekentheyt, als om sijn bysonder Godvrugtig en eerlijk leven in hoge achting; dewelke daar op te stouter in het ligt begon uyt te geven het gene hy na waarheid van sijn gemoet gevoelde alsoo te sijn. Soo was een seker wel gegoet Burger van Praag, dewelke aldaar een Kerk dede bouwen, ter eeren van de Apostel Matheus, en Mathias, dien hy Bethlehem liet noemen, en met behoorlijk inkomen begiftigde, om daar op twee Preekheeren te kunnen houden, dewelke in hun tale aldaar souden leeren en prediken. Tot een van beyde deselve wiert *Johannes Hus* verkoren, dewelke bemerkende de goede genegentheid van de gemeente t' sijnwaarts, begon voort opentlijk te leeren, wat dat hy van de schriften van *Jan Wicleff* gevoelde, en in sijn gemoet te versekeren, dat in deselve de rechte waarheid was te vinden, tot verscheide malen bevestigende, dat hy niet anders en wenste, als na sijn dood te komen, daar den selven *Wicleff* in vrede en saligheid rustede. Sodanige een getuygenis en oordeel gaf hy van dessels leer en goed leven. Alle de leerlingen vielen *Johannem Hus* toe, en met haar de meeste uyt de gemeente soo wel Edel als Onedel.

145 Als nu desen *Johannes Hus* het Prædik-ampt tot Prage, in de Kerke van Bethlehem met groten luyster bediende, en meer het Euangelium als de menselijke insettingen van den Paus van Romen begon te leeren, stonden'er in 't Jaar 1411. sommige op, die hem aan *Jan* de XXIII. Paus van Romen in een Ketterse beschuldiging overbrach-
ten. Den Paus gaf dese sake ten nader ondersoek 146
in handen van den Cardinaal *Petrus de Columna*, dewelke de beschuldiging gehoort, desen *Jan Hus* een dagh leyde te Romen aan het Hof te komen, om hem jegens sijne beschuldiging aldaar te verantwoorden. Welken dach geleid sijnde, den Bohemisen Roomskoning *Wensceslaus*, op het versoek van dessels Huisvrouw *Sophie*, soo ook van den gantsen Adel van Bohemen, en ter bede van de alinge Borgerschap van de Stad Prage, heeft sijn Gesanten na Romen gesonden, om vanden Paus te versoeken, dat hy *Johan Hus* van dese indaginge wilde vrykennen, want hy van enige quaatwillige en nijdige mensen, uyt een opgenomen haat beschuldigt was, dat hy ook niet sonder groot gevaar tot Romen konde komen. Derhalven heeft *Johannes Hus* door sijne volmagtigden ten gestelden dage, aan het Hof van Romen sijne ontschuldiging met bondige redenen doen inbrengen, en beweeren, daar door hy meende oorlof te krijgen, dat hy om het gevaars wille selfs in persoon niet verschenen en was; Maar dewijl den Kardinaal de *Columna*, aan wiens oordeel en doen de gantse saak bevolen was, gene volmachtigden wilde toelaten, sijn sy genoodsaakt geweest haar tot den Paus selfs te beroepen. Welk uyterste middel by den Kardinaal niet heeft kunnen te wege brengen, of hy heeft *Jan Hus*, om dat hy ten gesetten tijd tot Romen niet en verscheen, als een quaatwillige gebrekige opentlijk als een Ketter verklaart, en in
den ban gedaan. Van welk gewijsde sijne gemag- 147
tigde tot het oordeel van den Paus selfs beroepende, sijn hem den Kardinaal van Aquilejen, van Venetien, en meer andere tot Rechters gegeven, dewelke na dat sy de saak over de anderhalf jaar hadden opgehouden, hebben sy het wijsdom van den Kardinaal de *Columna* voor goet gekeurt, en hebben de volmachtigde gelast, dat sy haar verder van de verantwoordinge voor *Johannes Hus* souden onthouden, alsoo sy sulks niet meer en souden toelaten. Ende als sy met hare versoeken niet op en hielden, sijnder enige van deselve in de gevankenis gestelt, en in een grote boete verwesen. De andere sonder jets uytgerecht te hebben, keerden
wederom na Bohemen. In 't Jaar 1414. wiert ten 148
versoeke van den Paus *Johannes*, den Koning *Zigismundus* van Ungarien, en andere Koningen, een gemeen Concilie tot Constans aangeleit, en aan enige Boheemse Edelen gelast, dat sy *Johan Hus* aldaar mede souden doen verschijnen, dat hy hem selven en het gantse rijk van Bohemen soude suyveren van die blame, daar sy, om de verdagtheid van valse en Ketterse leere, mede beklad waren. Het welk op dat hy vry en onbekommert mocht aannemen, wierden hem door deselve Edelen brieven van vry geley, uyt last en bevel des Konings in 't Latijn en Hoogduyts geschreven, ter handen gestelt, van desen inhoud:

Sigismundus Dei gratia, Romanorum Rex semper Augustus, & Hungariæ, Dalmatiæ, Croatiæ, &c.

Rex

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Rex, univerſis & ſingulis Principibus Eccleſiaſticis & ſecularibus, Ducibus & Marchionibus, Comitibus, Baronibus, Nobilibus, Proceribus, Militaribus, Militibus, Clientibus, Capitaneis, Poteſtatibus, Gubernatoribus, Præſidibus, Publicanis, Officialibus, quibuſcumque civitatum, oppidorum, villarum, & locorum communitatibus, ac Rectoribus eorundem, cæteriſque noſtris & ſacri Imperii ſubditis & fidelibus, ad quos præſentes literæ pervenerint, Gratiam regiam & omne bonum. Venerabiles, illuſtres, nobiles & fideles dilecti, honorabilem Magiſtrum Joannem Hus, ſacræ Theologiæ Baccalaureum & artium Magiſtrum, præſentium oſtenſorem, de regno Bohemiæ ad Concilium generale in civitate Conſtantienſi celebrandum in proximo, tranſeuntem, quem etiam in noſtram & ſacri Imperii protectionem recepimus & tutelam, vobis omnibus & veſtrûm cuilibet pleno recommendamus affectu, deſiderantes quatenus ipſum, cum ad vos pervenerit, gratè ſuſcipere, favorabiliter tractare, atque in his quæ ad celeritatem & ſecuritatem itineris ipſius pertinent, tam per terram quàm per aquam, promotivam ſibi velitis & debeatis oſtendere voluntatem, nec non ipſum cum famulis, equis & aliis rebus ſuis ſingulis, per quoſcunque paſſus, portus, pontes, terras, dominia, juriſdictiones, civitates, oppida, caſtra, villas, & qualibit alia loca veſtra, ſine ulla ſolutione tributi, telonii, aut alio quovis ſolutionis onere, omníque prorſus impedimento remoto, tranſire, ſtare, morari & redire liberè permittatis, ſibique & ſuis, cùm opus fuerit, de ſecuro & ſalvo velitis & debeatis providere conductu, ad honorem & reverentiam noſtræ majeſtatis. Datum Spiræ, Anno Domini 1414. *die Octobris* 18. *Regnorum noſtrorum Hongariæ, &c. Anno* 33. *Romanorum vero* 5.

Op deſelve Vergadering verſchenen den Paus Johannes de XXIII. hoewel tegens ſijnen wille, vergeſelſchapt met 4. Patriarchen, 29. Cardinalen, 47. Aarts-Biſſchoppen, en den Keyſer Sigiſmundus met ſijn Gemaal, by ſig hebbende een grooten hoop Duytſe Vorſten en Edelen, makende een getal, indienmen het *Mare Hiſtoriarum* geloven mag, van omtrent 30940. Perſoonen, alle Hovelingen, en heeft geduyrt omtrent vier jaar. *Vide Joann. Naucler. Joann. Foxe Hiſtor. Eccleſiaſtic. Anglican.* en andere Schryvers van dien tijd.

149 Johannes Hus, ſo uyt ſijn vrywillige verantwoordinge, als mede hem verlatende op de beſcherminge en beloften des Roomſchen Konings, heeft mede de reyſe naar Conſtans aangenomen. Eer dat hy uyt Prage vertrok, heeft hy alomme aan de deuren van de Kerken en elders, by Geſchrifte, in 't Latijn, Hoogduyts, en Bohemiſch doen bekent maken, van ſijn voorgenome reyſe, op dat een yder, dewelke ſijne Leere voor verdagt mogt houden van valſcheid ofte Ketterye, het ſelve aan Heer Koenraad, Aards-biſſchop van Prage, of anders op het Generaal Concilie mogt hebben in te brengen, bereidt ſijnde aldaar ſijne redenen, leer en gelove voorteſtellen, en te verantwoorden. Heeft ook op deſelve tijd geſonden aan Niclaas Biſſchop van Nazaretten, die aldaar van den Roomſchen Stoel tot onderſoeker en vervolger van Ketterſche dwalingen geſchikt was; op dat hy, indien eenige dwalinge in hem had gevonden, opentlijk mogt bekent maken. Den ſelven Biſſchop antwoorde daar, op dat hy wel veel met *Johannes Hus* hadde verhandelt, dog in hem noyt jets had bevonden, het welk een regtgelovig en godvrugtig man onwaardig mogte maken, welke getuygenis met brieven en ſijne handtekening op den naaſt laatſten Auguſti 1414. heeft beveſtigt. Soo als *Johannes Hus* in de Maand van Octob. van den ſelven jare de reyſe van Praag na Conſtans heeft aangevangen, vergeſelſchapt met de Edele Heeren *Wenceſlaus de Duba*, en *Johannes de Chlum*, in alle Steden van eenig aanſien daar hy door trok, heeft hy met opene brieven ſijn tegenwoordigheid bekent gemaakt in deſer vougen; *Johannes Hus* is van meninge naar Conſtans te verreyſen, om aldaar ſijn geloof, het welk hy tot nog toe beleden heeft, en daar hy tot ſijn doot toe in Chriſto by vermeint te blijven, in te brengen, en gelijk hy 't ſelve door gantſch Bohemen heeft bekent gemaakt, dat hy bereid was in de algemene vergadering van den Eerts-biſſchop tot Praga reden van ſijn doen te geven, en voor ſijn vertrek aan een yder te verantwoorden, 't ſelve doet hy ook by deſen in deſe Stad bekentmaken, op dat indien jemant enige dwalinge ofte Ketterye tegens hem weet in te brengen, 't ſelve aan het aanſtaande algemeen Concile willen bekent maken. In alle Steden daar hy doortrok, byſonderlijk in Duytſland, had hy grooten toeloop, en wierd daar ſeer wel onthaalt; Op het gerugt van ſijn aankomſte waren alle wegen met volk beſet, om deſen *Johannes Hus* te mogen ſien en verwillekomen, inſonderheid binnen Neurenberg, daar de Koopluyden die voor heen getrokken waren, van ſijn komſte kennis hadden gedaan, alwaar de Parochianen met hem enige ſaken in 't byſonder wilden verhandelen, waar op hy antwoorde, dat hy ſijne verantwoordinge by alle en een yder openbaarlijk wilde doen, en niet verborgen wilde houden, ſoo dat hy des namiddags met de Prieſters en Overheden, met nog meer andre Burgeren, tot hun grote verwondering ſpraak hielt tot in de nagt toe. Daar hem alleen den Cathuſer Monnik, en Parochiaan van Sebald tegen ſtont.

Den twintigſten dag, na dat hy van Prage was vertrokken, dat is op den derden van de Maand Novemb. quam hy tot Conſtans, en wiert by ſekre Weduwe, een ſeer godvrugtige vrouwe, in de Sint Gallen-ſtraat geherbergt, en op den derden dag dat hy te Conſtans geweeſt was, ſijn de Heeren *Johannes de Chlum*, en Heer *Henrik van Latſembog* na den Paus gegaan, en hebben hem kenniſſe gegeven van de komſte van *Jan Hus*, die ſy op het vry geley van den Keiſer en Koning van Ungarien, tot daar toe verſelt hadden, gantſch gedienſtig verſoekende, dat ſijn Heiligheid hem ten gevalle van den Keiſer mede wilde verſeekeren, dat hy vry en onbekommert tot Conſtans ſoude mogen ſijn en blijven. Daar op den Paus geantwoort heeft, dat al hadde *Jan Hus* ſijn eygen broeder vermoort, ſoo en ſoude hy nogtans, ſoo veel in ſijn magt en vermogen was, niet toe laten, dat hem enige ſmaatheid, of enig ongemak ſoude werden aangedaan, ſoo lange hy te Conſtans was.

Onder en tuſſen quam *Mr. Steven Paletz*, een Bohemer van kints been, geſlagen vyand van *Johannes Hus*, mede tot Conſtants, en ſoo haaſt en

was

was hy daar niet gekomen, of hy vougt hem by
Michael de Causis, den eersten en grootsten be-
150 schuldiger van *Iohannes Hus*. Dese stelden met den
anderen enige articulen tegens *Iohan Hus* op't pa-
pier, die sy voorgaven, dat uyt sijne schriften ge-
trokken waren, die sy alomme aan den Kardina-
len, Bisschoppen, Monnikken, en andre van so-
danige soorte bekent maakten en vertoonden, seg-
gende, dat'er nog veel swaarder saken waren, by
Ian Hus tegens de Heylige Decreten der Pausen
en Roomse Kerke begaan, die sy des nood, in de
vergadering souden voorstellen. Met dusdane fak-
kelen ontstaken sy de gemoederen van het volk, en
beraadslaagden, hoe datmen hem best in gevanke-
nisse soude stellen. Tot welken einde als *Iohannes
Hus* tot den ses-en-twintigsten dag te Constans sij-
nen tijd met lesen, schryven en t' samenkomste sij-
ner vrienden had doorgebragt, hebben op den
acht-en-twintigsten dag door toedoen van *Paletz*
en *Michael de Causis*, de Cardinalen die doen tot
Constants waren, twee uyt den Bisschoppen van
Augsburgh, en van Trier, met een Borgermeester
van Constants, en noch een ander Edelman des
naarmiddags by hem in de herberg gesonden, seg-
gende, dat sy van den Paus en de Cardinalen by
hem gesonden waren, op dat hy, gelijk hy me-
nigmaal gewenst hadde, voor haar rekenschap
soude geven van sijne leere, dat sy bereid waren
hem te hooren; Daar op *Iohannes Hus* antwoor-
de, dat hy daar niet gekomen en was, met mening
dat hy sijn saak voor den Paus en Kardinalen in 't
bysonder soude verdedigen (dat hy noyt versogt
en hadde) maar dat hy in de gantsche Synodale
vergadering soude komen, en aldaar na de gaven
die hem God gegeven had, van wat saken hy on-
dervraagt wiert, sonder enige twijfel opentlijk sou-
de antwoorden; dat hy ook, (dewijl sy het van
hem begeerden) niet weigerig was met den eersten
by de Kardinalen selfs te komen, en indien hy van
deselve qualijk mocht bejegent werden, dat hy in
sijnen Heere Jesu Christo vertroude, dat hy ter
eeren van deselve liever wilde sterven, als de waar-
heid, die hy uyt de Heylige Schrift erkende, te wil-
len lochenen en ontkennen. En met dat de Bis-
schoppen hem versekerden, dat sy niet quaats in
den sin hadden, alhoewel sy in dat selve huys, en
enige huysen daar omtrent, verscheide gewapen-
de mannen ter versekering hadden doen stellen, is
151 *Iohannes Hus* te paart gaan sitten, en met den Heer
Iohan de Chlum de Bisschoppen naar het Hof van
den Paus en de Kardinalen gevolgt. Daar komen-
de, soo als hy de Kardinalen gegroet hadde, sey-
den sy tegen hem, Meester *Ian*, wy hebben veel
van u gehoort, het welk indien waarachtig was,
152 niet en konde geleden werden, want daar wert
geseit, dat gy vele baarblijkelijke dwalingen tegens
de leere der ware Kerke geleert, en door gantsch
Bohemen verbreit hebt, daar over wy u hier heb-
ben doen roepen, dat wy mochten ondernemen
hoe dat het met die saken gelegen is; Daar op sey-
de *Iohanns Hus*, U E, waarde Vaderen, gelieven te
weten, dat ik sodanig gesint ben, dat liever wilde
sterven, als dat enige de minste dwalinge, ik late
staan so vele grote, als U E waarde voorgeven, sou-
de erkennen. Derhalven ik soo veel te liever tot
het algemeen Concilie, alhier vergadert, gekomen
ben, om dat ik veerdig ben, indien in my eni-
ge dwalinge mogt gevonden werden, beter on-
derregtinge van goeder herten te aan nemen.
De Kardinalen seyden, u seggen vernoegt ons, en
daar mede vertrokken sy, en lieten *Iohan Hus* met
Iohan van Chlum alleen onder de bewaarnis der ge-
wapende knechten. Ondertussen sonden sy een ou-
den Monnik van der Minderbroedren Ordre by
hem, die hem met enige twistige redenkavelingen
onderhielt, tot dat sy weder in het Hof van den
Paus souden komen, om te beraden wat sy met
desen *Iohannes Hus* souden doen. Omtrent den a-
vond quamen de Kardinalen wederom, verselt
met *Palez* en *Michael de Causis*; dewelke harde
aanhielden, dat *Johan Hus* niet en souden lös gela-
ten werden, en bestonden gelijk als rasende en dol-
le mensen tegen *Jan Hus* aan te gaan, en deden niet
als met hem schimpen en spotten, seggende: Nu
hebben wy u in onse magt, daar gy niet en sult
uytkomen, voor dat gy den laatsten quadrant pen-
ning sult betaalt hebben. Tegens den nagt wiert
des Paus Hof-meester gesonden, om den Heer
Johan de Chlum aan te seggen, dat hy wel na sijn
herberg vertrekken mogt, want dat het met *Jo-
hannes Hus* wat anders te doen was; het welk als
Johannes de Chlum hoorde, wierd hy dapper ont-
stelt, datmen dien goeden man met soo valse stree-
ken in 't net gekregen hadde, en liep so strax na den
Paus toe, en vermaande hem, dat hy wilde ge-
denken, het gene hy te vorens, aan hem en den
Heer *Henrik Latsenburg* belooft had, dat hy sijn ge-
geven woort en vry geley des Roomsen Konings
soo ligtvaardig niet en wilde tegen gaan. Den
Paus ontkende, dat'er uyt sijn last of ordre jets dier-
gelijks tegens *Johan Hus* verrigt was, en seyde in 't
bysonder tegens den Heere *van Chlum*: Gy-lie-
den wilt my de schult geven, en weet dat ik selfs
sta onder de macht van de Kardinalen en Bis-
schoppen. Het schijnt dat den Paus vresende het
gene hem naderhand is overkomen, dat hy van
sijn waardigheid mogt afgeset werden, hem tegens
het opset der Kardinalen niet om *Ian Hus* wille
kanten en wilde, maar selfs haar met sijne overle-
veringe sogt te vrient te houden. Dus most den
Heer *de Chlum* sonder verhoor vertrekken, dewel-
ke allesints over het ongelijk van den Paus so opent-
lijk, als onder de hand betuygden en klaagden,
dat hy tegens sijn woort ende het vry geley des
Roomsen Konings den vromen *Iohan Hus* so grof-
lijk had bedrogen en misleid, doch alles te ver-
geefs; want hy wiert daar na in des Kapel-meesters
van de Constantzes Kerke huys gebragt, en aldaar 153
van de trawanten acht dagen lang bewaart; en
daar na in het Preek-heeren Klooster aan den
Rhijn in stank en vuyligheyt gevangen geset. Daar
hy na enige dagen van de quade lugt een harde
koortse kreeg, en van Cholijk in sijn buyk soo
bevangen wiert, dat hy gevaar liep te sterven. Dog
op dat hy niet met een gemene sagte dood mocht
komen te overlijden, heeft den Paus enige van sij-
ne Medicijns gesonden, om hem te helpen. In sijn
siekte hield *Michiel de Cansis* geweldig aan by de
voornaamste beleyders van het Concilie, dat hy
mocht werden veroordeelt, en hebben verscheide
Articulen van sijne beschuldinge aan den Paus o-
vergegeven.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

154 I. Dat hy tot Prage geleert ende gepredikt had, dat bet H. Sacrament onder beyde ſpecien van het Lighaam ende Bloed Chriſti moſt uytgedeelt werden, ende den Kelk den Leeken niet en mogt werden onthouden, en dat na de Conſecratie ende ſegening het brood waarlijk brood blyft, gelijk dat nog aldaar onder ſijne leerlingen wierd onderhouden.

II. Dat de Dienaren der Kerke moſten van goed leven ſijn, ende het Sacrament niet en mogt werden bedient van die gene, dewelke van een ſondig ende ergerlijk leven waren.

III. Dat de Kerke niet en beſtond door den Paus, Kardinalen, Biſchoppen, Eerſt-biſſchoppen, ende eenen Clerum onder haar. Ende dat de Kerck gene wereldlijke goeden en moet beſitten. En dat de wereldſe Heeren hun die vryelijk mogen afnemen. Sulx vele Kerken in Bohemen ende in Prage door ſijne Leere, van hare tydelijke goederen waren ontſet; Ende dat Conſtantinus ende andere wereldſe Princen qualijk hadden gedaan, dat ſy de Kerken met ſoo groten inkomen hadden begiftigt.

IV. Dat hy alle Prieſteren ſtelt in gelijke magt, ende dat de uytgeſonderde voorvallen der Pauſen ende Biſſchoppen ordres, ende Conſecratien, om de begeerlijkheid ende ſtaatſugt der ſelver waren ingevoert.

Dienvolgende hy den H. Vader uyt ſijn gedane onderſouk kennis dede, dat deſen Iohannes Hus van buyten in ſchaapsvellen gekleed ſijnde, van binnen niet anders en was als een grypenden wolf, dat hy niet anders en heeft beoogt als ſyne dwalingen over al te verſpreyen, ende wetende, dat hy de Duytſe in de Academie ende Hoge ſchole van Prage tegens hem hadde, dewelke hebbende drie ſtemmen tegens hem ende de ſijne, die maar eene ſtemme hadden, ligtelijk konden overhalen, hy heeft weten te weeg te brengen, dat de Duytſers maar eene ſtemme behielden, ende hem ende de ſyne van de wereldſe Overheid drie ſtemmen vergundt wierden. Daar de Duytſers, eer ſy van haar regt wilden wijken, met gemene ſtemmen beſloten hebben alle te gelijk van Prage te vertrekken. Dat ook daar na op de geſchillen inde Hoge-ſchole tot Prage voorgevallen over ſekere Articulen der Leere van Iohannes Wicleff, niet tegenſtaande alle de andere Bohemiſe Doctoren van gevoelen waren, dat alle ende een yder der ſelver ſtellingen waren vals, ketters, of ſchandaleus, hy alleen deſelve heeft ſtaande gehouden, ende daar na opentlijk geleert. Dat hy voor hem had alle die gene, dewelke den Kerkelijken Ban niet en agten, ende de Opper-magt van den Roomſen Stoel veragten ende tegen ſijn, het welk ſoo veel te meer ſtaat te wagten, ſoo niet in tijds daar in werde voorſien. Dat hy ſoo haaſt hy (op wat wyſe het ook mogt geſchieden) dit Concilie mogt konnen te ontgaan, hy ende de ſijne haren roem ſouden dragen, dat ſijne Leere regtſinnig is, ende by het algemeen Concilie voor goed gekent, ende alſoo meer quaats ſoude doen, als oyt enig ketter ſedert de tijden van Conſtantinus Magnus gedaan heeft.

Derhalven (ſeide hy) gelieve het u, H. Vader, op u ſelven, ende op u H. Kerke te letten, en agt te geven, over ende voor dewelke uwe Heyligheid geſteld is, ende dewijl ſig nu een niewe ſiekte openbaart, deſelve te geneſen ende heelen, ſoo aangaande den Perſoon, die de H. Kerke komt verſtoren, als om het gevolg dat daar uyt ſtaat te wagten. Dat hier over by deſe H. Vergadering Commiſſariſſen geſtelt mogen werden, dewelke in tegenwoordigheid van die gene, dewelke kennis van ſaken hebben, den ſelven Johan Hus over het ingebragte, ende wat des meer is, mogen ondervragen; dat ook enige Godsgeleerde mogen werden geſtelt, die ſijne ſchriften onderſouken, op dat de Kerke metten eerſten van ſodanige dwalinge moge werden geſuyvert. Daar op tot Commiſſariſſen ten nader onderſouk geſtelt ſijn, den Patriarch van Conſtantinopelen, den Biſchop van Caſtelle, en den Biſſchop van Libus, die ſijne beſchuldigingen, ende ingebragte getuygeniſſen van enige Miſ-prieſteren van Prage hoorden, en onderſogten. Welke Articulen ende inbrengen aan Johan Hus in ſijn gevankenis wierden vertoont, terwijl hy nog ſiek en onpaſſelijk was. Derhalven verſogt hy, dat hy een Advocaat ende voorſpraak tot ſijn verantwoordinge mogt gebruyken, het welk hem wierd geweygert, met dat by de Canonyque regten was vaſt geſtelt, dat men niemand, dewelke van ketterye werd beſchuldigt, als een voorſpraak mag dienen. Als hy nu een weinig beter begon te werden, ſijn hem deſelve Articulen door laſt van deſelve drie Commiſſariſſen wederom voorgehouden, daar op hy ſchriftelijk heeft geantwoordt. In dit Klooſter bleef hy in beſwaerder gevankenis, tot des woonſdags voor Palmen-Sondag van den jare 1415. Ende heeft onder-entuſſchen verſcheide deftige boeken geſchreven, als over de Thien Geboden, over de Verkieſinge, van het Avondmaal des Heeren, over het Vader Ons, ende wat des meer is.

Op dien ſelven dag is Paus Joannes de XXIII. 155
in onbekende klederen uyt Conſtanz vertrokken, uyt vreſe voor het gedoem, dat na ſijn vertrek is uytgegaan, daar by hy om vele betichte miſdaden van de Pauſelijke waardigheid is afgeſet. Het welk oorſaak gaf, dat Johannes Hus in een ander gevankenis verplaatſt wierd, want de dienaars van den Paus, die hem dus lang bewaart hadden, van ſijn vertrek verwittigt, gaven de ſleutelen aan den Roomſch Koning Sigiſmund ende de Kardinalen over, ende ſijn ſoo haren Heere gevolgt. Ende is Johannes Hus door ordre van het Concilie onder de macht van den Biſſchop van Conſtanz geſtelt, die hem door ſijne gewapende trawanten, op ſeker Kaſteel over den Rhyn, niet verre 156
van de Stad, heeft doen brengen, alwaar hy op eenen toorn by daag aan ſijn voeten geketent mogt gaan, dog des nachts met yſere boeyen aan ſijn bedde geſloten wierd.

Ondertuſſchen en hielden de Bohemiſe ende 157
Poolſe Edelen niet op, ſijne ontſlaging te verſouken, dat hy ende het gantſe Rijk van die ketterſe blame mogten werden geſuyvert, het welk nu door vele quaataardige menſchen ſoo verre verdagt was gemaakt, dat al wie niet opentlijk tot Contans betoonde een vyand van Johannes Hus te ſijn, ſelfs by de allergeringſte tot een ſpot was; Soo dat ſy by gemeen goedvinden verſtonden, ſijn verſouk by geſchrifte aan het algemene Concilie,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

cilie immers aan de vier Geſanten van Duytſland, Italien, Vrankrijk en Engeland te bevorderen. Aan dewelke ſy op den 14. May 1415. verſoekſchriften tot ſijne ontſlaginge hebben overgegeven, dewelke geleſen ſijnde, den Biſſchop van Luthomis aanſtonds opſtond, menende dat hy in het laatſte lid van deſelve verſoekſchriften geraakt en verdacht wiert, of door ſijn toedoen het Bohemiſe Rijk in ſoo een quaden naam gekomen was; waar op by het Concilie dach geſtelt wiert tot den 17. May, tegens welke dag de Bohemers wederom verdaagt wierden, om het antwoort van het Concilie, en byſonder de verantwoording van den Biſſchop van Luthomis te hooren, ſoo als geſchiede; want op den ſelven 17. dag van Mey quamen ſy wederom in de vergadering, als wanneer ſeker Biſſchop uyt de naam van de gantſe vergadering de Bohemers mondeling antwoord gaf, en den Luthomiſſen Biſſchop ſijne verontſchuldiging dede tegens de ingegeven ſchriften der Bohemers, doch ſodanig dat deſelve ontſchuldiging met loutere beſchuldiging van *Johannes Hus* en ſijne navolgers vermengt was. Welke antwoort de Bohemers des daags voor Pinxteren wederleid, en het vry geley des Roomſen Konings, en de ſaake van *Johannes Hus* met de eer en welſtant van het Boheemſe Rijk vermengt, naakt hebben voorgeſtelt. Daar-enboven is ook in het ſelve Concilie voorgedragen, het algemene getuygenis van de Academie van Prage, over de brieven, die *Johannes Hus* aan den Paus *Johannes* de XXII. op den 1. September 1411. wegens ſijn gelove en ontſchult, en ſijne bereidwilligheid, tot alle dienſtelijke gehoorſaamheid, in alle oprechtigheid, en heyligheid geſonden hadde, die ſy verſochten dat van een Notaris nageſchreven mogten werden, en met het Zegel van de Academie, en onderſchryvinge der Meeſters en Doctoren hadden laten beveſtigen. Doch dewijl in eenige dagen daar op niet en volgde, hebben de Boheemſe Edelen beſloten, op den laatſten Mey andermaal aan de voorſittende van het Concilie te verſoeken, dat *Johannes Hus* uyt de gevankenis mocht werden ontſlagen, en toegelaten ſijne verantwoordinge openbaarlijk te mogen doen, met eenen hebben ſy ook voortgebragt de getuygenis van Nicolaus, Biſſchop van Naſareth, daar by opentlijke verontſchuldiging wert gedaan van *Johannes Hus* ſijn leer en leven, en van de quade verdagtheden by ſijne vyanden t'ſijnen laſten verſpreyt en uytgeſtroyt. En eintelijk hebben ſy ſeer ootmoedig verſogt, dat *Johannes Hus* van ſijn ſware banden ontlaſt, en tot een vryer, en betamelijker bewaarniſſe van eenige Biſſchoppen mocht werden verplaatſt, daar hy wat ſagter en gemakkelijker mocht werden gehandelt, en ſich wat ſoude mogen verluſtigen, en ſoo veel te lichter en bequamen ſoude kunnen werden onderſocht. Tot welken eynde, om alle quaat bedenken weg te nemen, hebben ſy hem ten uyt eynde van de ſake te ſullen verborgen, aangeboden. En op dat haar niemand na en gave, dat ſy een onrechtmatige ſake hadden voorgeſtelt, verſochten ſy, dat haar verſoek-ſchriften van een Notaris mochten werden nageſchreven, en beveſtigt. Haar ingegeven ſchriften by de Geſanten der vier Natien, als Bohemen, Duytſland, Vrankrijk, en Engeland ſijnde geleſen, heeft den Patriarch van Antiocheen uyt hun allen namen kortelijk geantwoort. Eerſtelijk: dat ſo veel aangong de verdediging van *Iohan Hus*, of die genoegſaam ſy, dat het ſelve in het verder onderſoek van ſijn ſaak ſoude blijken. Ten anderen, dat ſy ſeggen dat ſijne wederpartye eenige dingen uyt ſijne ſchriften niet oprechtelijk ſouden hebben uytgetrokken, dat het ſelve ook ten uyteynde van de ſaak ſoude openbaar werden. Dat indien het ſoo mochte vallen, datmen oordelen mocht, dat *Iohannes Hus* ten onrecht beſchuldicht was, ſijne tegenpartijders en beſchuldigers, een eeuwige ſchandvlek op haren hals ſouden hebben geladen. En wat dat de borgte belangt, dat, al waren'er duyſent borgen, deſelve niet en ſouden mogen aangenomen werden, voor ſoo een man diemen geen geloof en ſoude mogen geven. Dat ſy echter ſouden toelaten, dat *Iohannes Hus* op den 4. Juny wederom binnen Conſtans ſoude werden gebracht en vryheid ſoude hebben, in de volle vergadering te ſpreeken, en hy met alle goedheid en ſedigheid ſoude werden gehoort.

Dien ſelven dag hebben de Edelen een verſoekſchrift aan de vergadering en aan den Rooms-koning Zigiſmundus overgegeven, daar by ſy hem van ſijn gegeven vry geley, en opgenomen beſcherming van de perſoon van *Iohan Hus* de gedachten deden ververſen, welke ſaake met de agtbaarheid en waardigheid van het gantſe Bohemiſe Rijk vermengt ſijnde, ſy ſijne goede voorſorge ten hoogſten aanbevolen wilden laten. Wat daar op by den Rooms-koning is geantwoort, en is niet ſeker. Dog uyt het vervolg blijkt, dat hy van de Geeſtelijke, volgens haren regel, datmen de Ketters geen woort moet houden, en dien volgende geen beloften van vry geley mach geven of houden, is miſleid en omgeſet, ſijn gegeven geley te laten ſchenden, hoe wel hy van den Edelen des Konings van Bohemen daar toe genoeg mondeling ende ſchriſtelijk in ſijn gewiſſe is overtuygt, dat hy ſijn eere daar in voorſtaan, en ſijn Koninklijk woort en zegel in deſen behoorde de houden. Op den 5. 158
Juny 1415. ſijn dan vele Kardinalen, Biſſchoppen en andere Geeſtelijke, ſoo veel als'er te Conſtans waren in 't Minne-broeders Klooſter vergadert. Alwaar hem eerſt ſijne boeken en ſchriften, daar uyt de articulen van ſijne beſchuldiging getrokken waren, ſijn voorgeleid, en hem gevraagt, of hy die niet voor de ſijne en kende, daar op hy opentlijk antwoorde, dat hy die gemaakt en geſchreven had, en bereid was, ſo daar enige dwalingen in gevonden wierden, deſelve te beteren. Maar ſoo haaſt alſſer enig artijkel en ettelijke getuygeniſſen daar uyt wierden geleſen, daar op hy hem ſoude verantwoorden, en hy begon te ſpreeken, ſoo viel hem de gantſe vergadering, met ſodanigen geroep en misbaar tegens in, dat hy niet een woort en mochte ſpreeken, en was ſodanigen beroerte, niet of er menſen, maar een deel woedende dieren by een waren geweeſt, en als ſomwijlen enige ſtilheid was, dat hy jets uyt de H. Schrift ofte Doctoren Theologiæ wilde by brengen, riepen ſy met gemeender ſtemme, het en dient tot de ſaake niet, en ſommige begonnen hem te laſteren en ſchelden, andere beſpotten en beſchimpten hem: Dus ſiende dat hy van hun geraas overroepen wiert, en geen

gehoor en wiert gegeven, beſtont hy voort ſtil' te
ſwijgen, doen riepen ſy, nu ſwijgt hy, het is teeken
genoeg dat hy ſijne dwalinge bekent. En is de ſaak
eintelijk ſoo verre gekomen, dat het ſommige wijſe
en verſtandige mannen verdroot, die haar daar
van ſchaamden, en goedvonden, datmen den raad
ſouden ſcheyden, en men de ſaak tot een andren
tijd ſouden uyt ſtellen; ſoo is daar op den raad ge-
geſcheide tot den tweden dach daar aan, en wiert
ondertuſſen *Iohan Hus* in der Monnikken Kloo-
ſter bewaart. Op den 7. Juny daar aan volgende
is de vergadering des morgens ten ſeven uyren ter
ſelver plaatſe wederom aangegaan, daar *Iohannes*
wederom voortgebracht wiert, met gewapende
mannen rondtom wel beſet; Daar quam ook
den Kaiſar Zigiſmundus ſelfs, die van Wenceſlaus
de Duba, Johan de Chlum, en andere van de goe-
de vrienden van *Hus* gevolcht wiert, om te ſien hoe
de ſaak eintelijk mochte aflopen. Dewelke daar ge-
komen ſijnde, hoorden vaſt leſen de ingebrachte
beſchuldigingen van Micchael de Cauſis, inhou-
dende, dat *Iohan* in de Preek-plaatſe van Bethle-
hem, en andre meer plaatſen tot Prage de gemeen-
te verſcheide dwalingen had geleert, ten delen uyt
de ſchriften van *Wicleff*, en ten delen uyt hem ſel-
ven verſiert, die hy met groote herdnekkigheid
ſtaande had gehouden. Eerſtelijk, dat na de Hey-
liging des Sacraments in het H. Avondmaal, het
brood waarlijk brood bleef, met vele getuyge-
niſſen daar by; daar op antwoorde *Iohannes Hus*,
heyliglijk ſwerende, dat hy ſulks noyt geſeid of
verklaard hadde; Dat hy dat wel bekende, dat als
den Eerts-Biſſchop van Prage, met allen had ver-
boden, het woort van brood te gebruyken, hy het
gebod van den Biſſchop niet en had kunnen toe-
ſtemmen, om dat ſelfs Chriſtus Joann. 6. ſigh elf-
maal nomt het brood der Engelen, dat uyt den
Hemel was nedergevallen op dat het aan de gantſe
wereld het leven ſoude geven. Den Kardinaal van
Kamerik, en verſcheiden andere vielen hem aan
met vele bedriegelijke ſophiſteryen, en voorna-
mentlijk de Engelſe, onder dewelke eenen Stok,
een harde twiſt ſifter. Andere brachten andre be-
ſchuldingen tegens hem in, doch meeſt beuſelin-
gen en kinderachtige dingen, geenſints ter ſake
dienende. Sy brachten wederom voort het vol-
gende artijkel, rakende het verwijſdom van de leere
van *Ian Wicleff*. Het verwijſde der Doctoren van
de 45. articulen van *Ian Wicleff*, is onrechtmatich
en onredelijk, en de reden die ſy bybrengen is
verſiert; te weten dat geen van deſelve rechtſin-
nig is; maar alle deſelve valſche Ketters, of ergerlijk
ſijn. Daar jegens het antwoort van *Iohannes Hus*
was; Ik heb in mijn boek geſchreven, de 45. ar-
ticulen van de leere van *Ian Wicleff* om deſe reden,
dat niet een van deſelve rechtſinnig was, en alle
deſelve Ketters, valſch, ofte ergerlijk geoordeelt
ſijn. ô Doctor! waar is u bewijs? gy verſind een
reden, daar gy geen bewijs van en geeſt, en ſoo
voort. Daar op den Kardinaal van Kamerik ſeyde,
Gy *Iohannes Hus* hebt geſeid, dat gy niet eene dwa-
ling van *Ian Wiclef* ſoud willen voorſtaan, en nu
blijkt uyt uwe boeken, dat gy ſijne articulen
openbaarlijk beweert hebt. *Hus* antwoorde we-
derom: Waarde Vader, ik ſegge noch, gelijk
als voren, dat ik noch de dwalingen van *Ian Wi-*
cleff, noch van jemant anders wil voorſtaan; maar
om dat het tegen mijn gewiſſe ſcheen, het doemen
van deſelve ſoo ſlechts voor goet te keuren, ſon-
der enich ſchrift in tegendeel in te ſien, daarom en
heb ik het veroordelen der ſelver niet kunnen toe-
ſtemmen. Andere brachten tegens hem in 39. ar-
ticulen, dewelke uyt ſeker ander boeksken tegens
Staniſlaum Znoima geſeid wierden uytgetrokken
te ſijn, by na van gelijke beſchuldiging, dat hy de
hooge macht van den Paus van Romen tegens des
ſelfs beſtryders had tegen geſprooken. Dus qua-
men ſy alle dagen met nieuwe voorſtellingen en
beſchuldigingen die ſy wiſten by een te rapen, dan
wat by hangende, en dan wat afdoende, en ſom-
wijlen gantſch verſierde en valſe beſchuldigingen
daar by doende, gelijk dat de Commiſſariſſen ſelf
betuygden. Eintelijken brachten ſy in 19. articulen
by die van Parijs door eenen Gerſon doen t'ſamen
ſtellen, daar van hy in ſijne brieven dapper klaagt,
dat hy ſijne verantwoordinge daar tegens niet en
heeft kunnen doen, welke articulen ſy alle voor
t'eenemaal Ketters veroordeelden, en meenden
dat deſelve, op datſe niet verder ſouden in-
wortelen, behoorden met ſijne andre ergerlijke
leerſtukken in den grondt te werden uytge-
roeyt.

Als nu deſe 39. Articulen met de beſcheyden
daar toe dienende, hem waren voor-geleſen, heeft
den Kardinaal van Kamerik Johan Hus aldus aan-
geſproken: Gy hebt gehoord, hoe groote miſda-
den u te laſt geleid werden, die veele zijn, nu ſtaat
u toe te overdenken wat dat u te doen ſtaat. Twe-
derhande wegen werden u van het Concilie voor-
geſtelt, daar van gy den eenen ſult moeten ingaan.
Eerſtelijk dat gy u met alle ootmoed het oordeel
en gewijſde van dit Concilie onderwerpt, en 't ge-
ne by deſelve met gemeender ſtemme beſlooten
werd, met gedult wilt lijden. Het welk indien gy
wild aannemen, wy ten gevallen van den Room-
ſen Koning, en ſijn Broeder den Koning van Bo-
hemen, en ten uwen beſten, met ſodanige goedheid
en heusheid, als wy eenigſints vermogen, met u
willen handelen. Maar indien gy nog eenige ar-
ticulen van die gene, dewelke ons voorgeſteldt
zijn, wild beweren, en nog nader wild gehoordt
zijn, wy en ſullen u dat niet weygeren. Maar
denkt dat alhier ſodanige Mannen vergadert zijn,
dewelke ſo klare, ſo ſterke, en ſo kragtige redenen
en beſcheiden tegens uwe Articulen hebben, dat
ik dugte, dat gy u ſelven ſeer nadelig ſult zijn, en in
groot gevaar ſult vinden, indien gy de ſelve nog
verder ſult willen beweeren. Dit ſpreeke ik tot goe-
der vermaninge, en niet als een Regter. Deſe
aanſpraak hebben ook al d'andere aan Johannes te
gemoet gevoert, en daar toe geraden. Daar op hy
met een neerſlagtig gelaat antwoorde: Ik hebbe
eerwaarde Vaders, nu dikmaals geſegt, dat ik hier
vrywillig gekomen, en gaarn gekomen ben, niet
dat ik yets met halſterrigheyt ſoude willen ſtaande
houden, maar ſo ik in enige ſaken gemiſt mogt heb-
ben, ik my wilde laten onderregten; ik verſoeke
dan dat my nog tijd en plaats vergunt werde, dat
ik mijn gevoelen nader mag verklaren. Van het
welk indien ik gene ſekere en kragtige redenen
weet te geven, ik my gaarn na uwer bevinden (ſoo
als u waarde begeert,) ſal gedragen. Hier berſten
de

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

de sommige met luyder stemme uyt, en seiden, siet hoe arglistig? Hy seid naar bevinden, maar niet tot betering, ofte verklaring. Ja seyde hy, so als het uwer sal gelieven tot bevinding, tot betering en tot verklaring, want ik betuyge voor God, dat ik niet als met een opregt herte en spreek. Doe seide de meergenoemden Bisschop: Dewijl gy dan U E. ter ondersoek, en goede geliefte van het Concilie onderwerpt, soo is 't dat van omtrent de tsestig Doctoren, daar van de sommige nu sijn vertrokken, en wederom in der selver plaats die van Parijs gekomen zijn, besloten is, en van het gantse Concilie, sonder yemants tegen-seggen voor goed gekent is, eerstelijk, dat gy met een eenvoudig herte bekent, in de Articulen u voorgestelt, te hebben gedwaalt; Ten anderen, dat gy onder eede beloven sult, dat gy van de selve nu nog ten eeuwigen dagen sult houden, ofte leeren. Ten derden, dat gy alle deselve openbaarlijk sult wederroepen. Daar op, na dat veel tussen-spraak van andere gevallen was, heeft Johannes Hus wederom geantwoordt, Ik segge nogmaals, dat ik bereid ben my het ondervinden van het Concilie te onderwerpen. So nogtans, dat ik voor onser aller God beroepe, dat ik van U L. niet gedwongen en werde tot dat gene, daar mijn gewisse tegen strijd, en ik, behoudens behoudenis van mijn ziel en saligheidt, niet en soude vermogen. Want het gedenkt my gelesen te hebben, dat het verlochenen ofte affsweren is van sijn ondervonden dwalinge af te staan. Want dewijl datter veele Articulen zijn voorgestelt, als de mijne, die ik noyt gevoelt of gedagt en heb te gevoelen, of te leeren, hoe kan ik die met eede weder-roepen: Verder, wat de Articulen aangaat, die waarlijk de mijne sijn, indien my yemand anders kan leeren, ik sal gaarn uwer begeerte voldoen. Doen seyde den Rooms-Koning, waarom soud gy niet alle deselve kunnen wederroepen, ook die gene dewelke gy segt ter quader trouwen tegens U E. ingebragt te zijn, want alle dwalingen af te sweeren, daar uyt en volgt niet, datmen enige der selver dwalingen geleerdt heeft; tot dewelke Hus antwoordende seyde: U E. Majesteit gelieve te weten, dat het woord affsweren yets anders beduydt, als het geen U E. Majesteit daar door verstaat. Den Kardinaal van Florencen seyde, Men sal u een formulier en voorschrift van het affsweren geven, dat gantsch sagt en verdragelijk sal sijn, daar op gy u ligt kunt beraden, of gy 't selve wilt doen dan niet. Doe vervatte den Keiser wederom, verhalende de woorden van den Kardinaal van Kamerik: Gy hebt gehoort dat U E. twederhande wegen sijn voorgestelt, eerst, dat gy de dwalingen, daar gy in sijt verwesen, openbaarlijk wederroept, en het oordeel des Concilie onderschryft, daar mede gy gratie en vergiffenis sult vinden. Maar indien gy wilt voortgaan deselve te beweren, en staande te houden, so sal het Concilie wel ligt weten, wat oordeel sy volgens hare Wetten over U hebben uyt te spreken. Johannes Hus seyde: Ik en weyger niet te voldoen 't gene van over my by de Concilie is besloten, goedertierne Vorst, behoudens nogtans, dat ik nog God, nog mijne Conscientie en gewisse tegen ga, en niet en bekenne, dat ik die dwalingen geleerd heb, die ik noyt in mijn gedagten gehad en hebbe. Ik bidde dog indien het met uwer goede geliefde mag geschieden, dat ik mijn gevoelen van het gene my is tegen-geworpen, bysonderlijk van den Kerkendienst, so veel dat sal vereyssen, breder mag verklaren, en my daar op verantwoorden. Dog den Roomsen Koning, so wel als de andere, songen haren ouden deun. Gy hebt seyde, den Koning, u kennis en verstand, en hebt ligtelijk kunnen verstaan dat ik u gisteren, en heden geseid heb, wy sijn gehouden geloofwaardige getuygenissen aan te nemen, indien gelijk de H. Schrift seid, de waarheid bestaat in de mond van twee of drie getuygen. So veel te meer dan in de getuygenissen van so veel geloofwaardige Mannen. Zijt gy dan wel en wijsselijk beraden, en neemt het berouw en pœnitet van het Concilie met een verslagen herte aan, en wederroept uwe kennelijke dwalingen, en sweert voortaan deselve niet te sullen volgen nogte leeren, so niet, daar leggen de Wetten, volgens de welke gy van het Concilie sult veroordeelt werden. Hier op vervolgden sekeren Poolsen Bisschop van hogen ouderdom, met dese woorden: De Wetten leggen klaar hoedanig datmen de Ketters sal straffen. Desen niet tegenstaande, bleef Johannes Hus volstandig, so dat sy hem alle voor hertnekkig uytriepen. Een ander Priester riep: Hy en mag niet aangenomen werden tot eenige herroepinge, want hy heeft aan sijn goede vrienden geschreven, al quam hy met de mond te sweren, dat hy het in sijn herte niet en meende, daarom moet hy niet gelooft werden. Op welke lastering hy wederom antwoorde, dat hy gener dwalinge bewust was. Doen seyde Paletz, Waar toe dese verontschuldiging en ontkentenis, dat gy gene dwalinge van Wicleff voorstaat? daar gy nogtans het selve doet. Met so beriep hy hem op negen articulen van Jan Wicleff, dien hy daar opentlijk voor las, voegden daar by: Tegens welke, als ik en M^r^. Stanislaus, in tegenwoordigheid van den Eerts-hertog predikten, heeft hy deselve seer yverig voorgestaan, niet alleen in sijn Predicatien, maar ook in sijn uitgegeven schriften. Dewelk indien gy niet en wild voortbrengen, wy sullen 't doen. 't Selve seide ook den Rooms-Koning. Johannes Hus antwoorde, ik mag wel lijden, dat niet alleen dese, maar ook andere mijner schriften werden voortgebragt. Dus vielen sy hem soo moeylijk, dat hy by na begon te beswijken, want hy had dien voorgaanden nagt van tandpijn geëylt. Daar wierd in de vergadering voort gebracht, datter drie tot Prage sijn onthalst geworden, ter oorsake sy volgens de Leere van Jan Hus, de Pauselijke Bullen seer lasterlijk waren tegen geweest. En dat deselve by Jan Hus, en de sijne ter Begravenis geleid, met een openbare Kerkleringe in 't getal der Heiligen sijn overgeboekt geweest, Welke beschuldiging gelesen zijnde, sagen sy malkanderen eens aan, en was een wijl tijd een volkomen stilte, want Paletz ende Naso hadden daar by gedaan, dat Johan Hus, in openbare Preeken de Gemeente sodanig tegen hare Magistraat en Overheid had opgeset, dat een groten hoop volk opentlijk tegens haar opstonden, en gelijk als de drie andre, gene doot en vreesden. Soo dat de beroerte by den Koning nauwlijks konde gestilt werden. Dit wierd alles by Johannes Hus ontkent. Dese beschuldiging wierd

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

by de Engelse vervolgt, en gaven enige brieven over op de naam van de hoge Schole van Oxfort, dewelke sijnde gelesen, wederom een stilte was, waar op Paletz, gelijk als voorbedagtelijk over eynd stond, en seyde: Ik roepe God tot getuyge, voor de Koninklijke Majesteid, en dese Vaders, Kardinalen, Bisschoppen, &c. Dat ik in dese beschuldiging van desen Jan Hus, geen de minsten haat ofte kwaatwilligheid gebruykt heb, maar op dat ik den eed, dien ik gedaan heb, mogte betragten, dewijl ik van de Doctorale ordre versogt was, dat ik alle de dwalingen, ten besten van de Catholijke Kerke op het hardste soude tegenstaan. Welke verschooninge by Micchaël de Causis, mede wierd hervat. En ik, seide Johan Hus, bevele alle 't selve den Hemelsen Regter, die op beyder onse saken te regt sal oordelen. Doen seyde de Kardinaal van Kamerik, Ik en kan my niet genoeg verwonderen over de goedheid en beleefdheid van Heer Paletz, dewelke hy gebruykt heeft in het opstellen van de beschuldiging tegens Jan Hus. Sy staan waarlijk, veel harder in sijne eigen schriften, so wy gehoort hebben. Daar op den Bisschop van Riga, de welke de bewaarnis van Johannes Hus was aanbevolen, gelasten, datmen hem weder soude wegleyden; Hem volgden de Heer de Chlum, die hem een kloek hert insprak. Het is ongelooflijk, hoe dat hem de korte aanspraak van desen Heer verkloekte, dewijl hy in so hevige bitterheit, by na van al de andere hem gelijk als verlaten vont.

Als nu Johan Hus was weg geleidt, heeft den Rooms-Koning de Hoofden der Vergadering aldus beginnen aan te manen. Gy hebt nu so vele, en groote beschuldigingen tegens Johan Hus gehoort, die niet alleen met krachtige getuygenissen bevestigt, maar ook van hem selfs sijn bekent en beleden, van dewelke mijns oordeels, elk een de doodstraffe waardig is, ten sy, hy dan alle deselve wederroepe, dat hy ten viere veroordeelt werde; Indien hy 't selve doet, soude ik evenwel raden dat hem het Preek- en Leer-ampt ontseid, en hy uyt het Rijk Bohemen verbannen wierde; Want indien hy wederom toegelaten werde te leeren, voornamentlijk in Bohemen, hy en sal niet kunnen aflaten, onder de gunst van die gene die hem aldaar mag toegedaan sijn, sijnen ouden weg in te gaan, en behalven alle dese, nog andere nieuwe dwalingen in te voeren, en onder het volk te spreyen. Ik oordeel dan dat sijne gedoemde Articulen, mijn Broeder in Poolen, en na andere Provincien, daar sijne leere bekent is, gesonden werden, met bevel, dat so wie deselve sal aanhangen, uyt beyder machten sullen gestraft werden. Want dit quaat en kan niet beter gestuyt werden, als datmen de takken met wortel en al uyt roeye. En dat de Bisschoppen en Prælaten tot uytroeyinge van dese Ketterye gestelt, den Koningen en Vorsten daar sy sijn, uyt den name van de gantse Vergadering ter hulpe en bystand werden bevolen; En so hier te Constantz nog eenige van sijne Mede-broederen gevonden werden, datmen deselve mede op het scherpste vervolge. Insonderheid sijn Discipel en Leerling Hieronimus. Desen Discipel seiden de andere, willen wy vertrouwen, dat hem met de straffe van sijn Meester wel sal beteren. En als sy dit geseid hadden, sijn sy uyt het vertrek daar sy vergadert waren wech gegaan.

Den sesden dag in July, 1415. sond den Konink Zigismund vier Bisschoppen, met twee Boheemse Baronnen, Johan Chlum en Wenceslaum Duben, tot Johan Hus, om sijn meninge te onderstaan: Of hy by de voorgestelde Articulen hardnekkelijk blyven wilde, dan of hy deselve wilde wederroepen, het Decreet van het Concilie voldoen, en voortaan anders wilde leeren en schryven; daar over hem Johan Chlum, so als hy uyt de Gevankenisse voor haar gebragt wierd, eerst aanspraak: seggende: Meester Jan, ik ben een ongeleerde, en heb u, die een Geleerd Man zijt, niet te raden; Nochtans heb ik u dit te vermanen, of gy u selven eeniger dwalingen schuldig kent, die dingen die u sijn voorgehouden, dat gy u niet en wild schamen, u Gevoelen het Concilie te onderwerpen, en van deselve u te laten onderrichten, en also te wederroepen, het gene daar gy in mocht hebben gemist: Maar is 't dat gy by u gewisse oordeelt, niet schuldich te zijn, so en wil ik u geen oorsaak zijn, dat gy yets tegens u Gemoet soudet doen: Maar veel liever dat gy alles lijd, dat lijdelijk is, dan dat gy de waarheid, die gy in uw Gewisse belijd, soudet lochenen. Doen antwoorde Johan Hus met de tranen in sijn ogen, Voorwaar, gelijk ik meermaals geseid hebbe, so betuyge ik noch voor mijnen Almachtigen God, dat ik van herten bereidt ben, terstond van mijn gevoelen te veranderen, in het gene mijn het Concilie uyt de Heylige Schrift beter weet te onderregten, en ben ook bereid alsdan opentlijk met ede mijne voorgaande dwalinge te bevestigen. Doe seide een van de Bisschoppen met een bitteren toe-douw. Ik ben noyt so stout verwaant geweest, dat ik mijn gevoelen hoger achten wilde, dan het gantsche Concilium. Hus seide daar op, ik en ben ook niet anders gesint: Want so mijn de allerminste in dit Concilium enige dwalinge konde betoonen, ik soude die gaarn horen, en bereid sijn voor den gantschen Concilio mijne dwalinge te wederroepen. Sie seyde de Bisschoppen, hoe hardnekkig blijft hy op sijn dwalingen, het welk geseid sijnde, hebben sy hem wederom in de Gevankenis doen leyden, en sijn wederom vertrokken.

Des anderen daegs den 7. July, isser een algemeene vergadering gehouden in de Munster-kerk, om Jan Hus te veroordelen, daar Zigismundus den Koning en den Adel des Rijks tegenwoordig was, desgelijks ook alle andere Bisschoppen en Prælaten. Doen is Jan Hus voortgebracht, die terstond op sijn knyen is gevallen, en seer ernstich een lange wijle tot God sijn Gebed heeft gesprooken. Daar-en-tussen heeft den Bisschop van Londen een Latijnse aanspraak gedaan, het welk als het voleind was, is den Fiscaal voortgekomen, en begeerde datmen het Proces soude oplesen: gelijk geschiede.

Johannes wilde op elk Artijkel ten kortsten antwoorden; maar soo dikmaal als hy begon, verbood hem den Kardinaal van Kamerik, seggende, swijcht nu, hier naar moocht gy op alles antwoorden. Hy seyde, hoe is het my mogelijk eens op alles te gelijk te antwoorden, want ik kant niet al in mijn gedachten, te onthouden. Doen seyde den Kardinaal van Florensen wy hebben u lang genoech gehoort, en deden hem voort swijgen.

Hy bad en hield aan, datmen hem doch in sijn verantwoordinge wilde hooren, op dat de omstanders niet en mochten geloven, dat het al waar was, datmen hem te last leyde; en doen hy het niet en mocht verkrijgen, viel hy neder op sijn knyen, en beval sijne saak in vierige gebeden en suchten sijnen Heer en Verlosser Jesu Christo. Onder andere articulen hem opgelecht en voorgelesen, wasser ook gestelt, dat de twee natuyren, de Godheid en Mensheid, eenen Christus waren. Na dat alle de articulen geëindicht waren, wiert'er een groote Godslasteringe voortgebracht, die sy *Hus* op leyden, dat hy soude geseid hebben, dat hy de vierde persoon in de Godheid soude werden. Den Bisschop die dit articul had voorgelesen, seyde, dat het een Doctor uyt *Hus* sijn mont selver gehoort had. Als *Jan Hus* begeerde, datmen hem sulken Doctor met namen soude noemen, antwoorde den Bisschop, het en is nu niet van node. Op welk antwoort, seyde *Johan Hus* met luyder stemme, ô wee my armen mense, dat ik sulke Gods-lasteringe moet horen; daar na wiert wederom het articul voorgelesen, en voor Ketterlijk verklaart, dat hy tot Christum beroepen en geappelleert had.

Doe sprak *Hus*, ô Jesu Christe, wiens Euangelium by dit Concilie opentlijk gedoemt wert, ik beroepe andermaal tot u; want, doen gy van uwe vyanden beschuldigt, en bespot wiert, hebt gy ook op God uwen Vader beroepen, en uwe sake hem als de allergerechtichste Rechter overgegeven, en aanbevolen, waar mede gy ons een voorbeelt hebt gegeven, dat wy in sulken val, als wy met onrechter gewelt onderdrukt werden, ook tot u een sekere toevlucht mochten hebben.

159 Eintelijk begon den Bisschop van Concordien met luyder stemme de sententie en oordeel des Conciliums te lesen, daar by *Johannes Hus* als een Ketter verdomt wiert, en ontwijt, om den Wereldlijken rechter overgelevert te werden. Want volgens de Geestelijke wetten en mach geen geestelijk persoon aan den lijve gestraft werden, soo lang hy Geestelijk is.

Als dit oordeel des Conciliums gelesen wiert, heeft *Johannes Hus*, alhoewel het hem verboden was, somwijlen tussen beyden gesprooken, bysonderlijk als hy van hardnekkigheid beschuldigt wiert, seyde hy met luyder stemme: Ik ben noyt hardnekkig geweest, na dien dat ik te vooren altijd, gelijk noch tegenwoordich begeert heb, datmen my uyt de H. Schrift beter leere, en onderwijse. In de sententie wierden ook sijne boeken als Ketters verdoemt; daar op seyde hy, verdoemt gy mijn Boeken en Schriften, die gy nochtans niet betonen en kunt, dat sy iets melden dat tegens de H. Schrift strijdt, of tegen de Artikelen des Apostolischen Geloofs? Daar-en-boven seyde hy, is dit het onregtvaardigste ding vande wereldt, dat gy mijne Boeken, die in de Bohemise Spraake geschreven sijn, die gy niet gesien nog gelesen hebt, nochte ook verstaan kunt, komt te verdoemen; somwijlen sijn oogen ten Hemelwaart opslaande, bad hy. En de sententie gelesen zijnde, viel hy op sijn knyen, en seyde: Heere Jesu Christe, vergeeft het mijne Vyanden, want gy weet, dat ik valschelijk beschuldigt ben, en dat sy met valsche getuygen, en schandalen my belasten. Vergevet haar ô Heere door uwe grote barmhertigheyd. Het meesten deel van haar spotteden met dit Gebedt, als of het uyt geveynstheydt geschiede. Ten laatsten stonden daar seven Bisschoppen op, om hem te ontwyen, en hebben hem belast, het Priesterlijk gewaat aan te doen; als hy nu den langen witten Rok aangedaan hadde, wierd hy indagtig aan het witte Kleedt, dat Jesus Christus van Herodes tot bespottinge wierd aangedaan, en met diergelijke voorbeelden trooste hy sig selven. Wanneer hy het mis-gewaadt had aangedaan, om ontwijd te werden, hebben hem de Bisschoppen nochmaal met groter geveynstheyt vermaand, dat hy wilde sijn gevoelen afstaan, en op sijn eer en leven agt hebben. Als hy nu op het Tonneel des droefheydts quam, deed hy met wenende oogen een aanspraak tot het Volk: Dese Heeren Bisschoppen, seyde hy, raden my, dat ik voor alle soude belijden, dat ik gedwaalt hebbe. Waar 't nu sodanig een saak, die alleen met eens menschen schande geschieden mogte, so souden sy my ligtelijk daar toe brengen: maar nu sta ik voor het aangesigte mijns Heeren en Gods, sonder wiens schande en wroeginge mijner gewisse, ik sulks geensints doen kan: want ik weet niet dat ik oyt sulks geleert hebbe van het geene dat sy my valschelijk betuygen. Met wat aangesigt soude ik den Hemel derven aanschouwen, met wat oogen soude ik den genen derven aansien, dien ik geleert heb, daar van een grote menigte is, voor dewelke het gene dat sy tot noch toe voor seker gekent hebben, nu onseker soude werden. Soude ik soo veel Zielen, soo menige conscientien, die met de aller-sterkste Schriften geleert, met het Heylige Evangelio Jesu Christi onderwesen, en tegen alle aanvegtinge des Duyvels versterkt zijn, door myn voorbeelt beroeren? Neen ik gewisselijk, ik en sal ook niet lijden, dat dit sijn lighaam, dat den doodt is overgelevert, beter geagt soude werden, dan sijn saligheyt. Doen hebben hem de Bisschoppen wederom verweten, dat hy halsterrig was, en verhard in sijn boosheyd.

Daar na hebben sy hem het witte Kleedt en den Kelk afgenomen, en sijne Mis-klederen met een grote verfoeyinge en vloekinge uytgetogen. Als sy sijnen kruyn souden afscheren, twisteden sy, of het selve met een vlijm, of met een schaar soude geschieden, en hebben hem met een scheermes de kruyn sodanig afgeschoren, dat het vel daar aan bleef hangen. Doen hebben sy hem een papiere Kroon opgeset, gelijk een Bisschops-Myter, by na een elleboog hoog, daar in geschildert stonden drie vreeslijke Duyvelen, en seyden, nu bevelen wy uwe Ziele den Duyvel. Maar ik, seyde Hus, heffende sijn oogen ten Hemel, bevele mijne Geest, ô Heere Jesus Christus, die gy verlost hebt, in uwe handen. Als sy hem nu alle leet en schande hadden aangedaan, keerden de Bisschoppen haar tot den Koning Sigismundus. Dit *Concilium*, seyden sy, beveelt desen Jan Hus den wereldlijken Regter, die geen officie, of handelinge inde Gemeente Godts meeer heeft. En hebben, wel bevroedende, dat haar sodanig voorstel niet en soude volgen, de Geestelose Prælaten, den Koning en het wereldlijke Regt gebeden, dat hy niet en

soude

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſoude gedoodt werden, maar in een ewige Gevankenis mogt werden geſet. Doch 't ſelve mogt niet helpen: want den Koning Sigiſmundus gaf hem over aan Lodewijk Hertog van Beyeren, die hem aan de Scherpregter over-gaf, om met alle
160 ſijne Boeken en Schriften verbrand te werden. Deſe bragt hem buyten de Poorte, alwaar een paal geſtelt was, daar ſy hem aan bonden, en niet alleen tot pulver verbranden, maar hebben de aſſe en al 't geen dat van het gebeente nog overig was, met alle de aarde diep uytgeſpit, en inden Rhijn geworpen, op dat'er doch niet van hem ſoude overblijven.

Hy heeft hem inde Executie ſeer kloek en ſtantvaſtig gehouden, als hy aan de paal ſoude gebonden werden, begoſt hy den XXXI. en LI. Pſalm te ſingen.

In ſijne Gevankeniſſe heeft hy vele deftige Schriften, en trooſtelijke Brieven geſchreven, en hy verklaarde, dat hy noyt te voren de Pſalmen Davids en andere Propheten ſoo wel verſtaan hadde.

Onder ſijne Brieven waren de voornaamſte vol van Godvrugtigheyt, en vertrooſtinge, die ons van een goed Vrient zijn toegekomen, en wy goed gevonden hebben hier in te lijven.

Epiſtolam ſequentem reliquit Bohemis Joannes Hus, dum ei ad Concilium proficiſcendum eſſet, in vulgari Bohemico ſcriptam. Ea fuit variè verſa Latinè ab adverſariis, ſcilicet ut damnum daret Huſſio in Concilio.

Fideles & dilecti fratres, ſcitis quòd longo iam tempore bona fide vos inſtitui, docens vos verbum domini Dei, non res alienas à fide Chriſti, non doctrinam falſam. Nam ego ſemper quæſivi, quæro, & quæram quoad vixero, veſtram ſalutem. Conſtitueram quidem vobis loqui verbum Dei, antequam migrarem ad concilium Conſtantienſe: deinde confutare falſa teſtimonia & teſtes falſos, quibus teſtimoniis atque teſtibus volunt me perducere ad ſupplicium: ſed temporis inopia nihil tale permittere mihi videbatur, quod tamen pòſt faciam. Proinde vos qui hæc de me ſcitis, nolite credere, nolite ſuſpicari, me ob ullam falſam doctrinam indignis modis tractandum eſſe. Manete in veritate, fidentes miſericordiæ Dei, quam veritatem dedit vobis Deus, & cognoſcendam & defendendam per me fidum concionatorem veſtrum. Et cavete falſos concionatores. Ego proficiſcar nunc cum literis publicæ fidei, à Rege mihi datis, ad multos & maximos inimicos meos, id quod luce clarius apparebit, dum hoſtiliter aſtantes adverſum me falſum teſtimonium daturi ſunt. Porrò, in ipſo concilio plures erunt inimici mei, quàm fuerunt adverſus Salvatorem noſtrum, primùm ex Epiſcopis & Magiſtris, deinde etiam ex Principibus hujus ſeculi, & ex Phariſæis. Verùm ego confido Deo ſalvatori meo omnipotenti, quòd propter ſuam promiſſionem, & propter veſtram ardentem orationem, daturus ſit mihi prudentiam & os eruditum, ita ut eis reſiſtere valeam. Præterea etiam Spiritum Sanctum ſuum, ut poſſim perdurare in ejus veritate, adeò ut nullæ inferorum portæ queant me ab ea avellere. Item dabit, ut poſſim eſſe contemptore animo adverſus tentationes, carcerem, & ſupplicium diræ mortis. Quemadmodum videmus Chriſtum ipſum paſſum eſſe propter dilectos ſuos, nimirum relinquens nobis exemplum, ut propter ipſum noſtrámque ſalutem patienter omnia ſufferamus; ipſe enim eſt Deus, nos creaturæ ejus, ipſe Dominus, nos ſervi ejus, ipſe univerſi mundi Dominus, & nos homunculi infirmi ejus, ipſe nulla re egens, nos egentes, ipſe paſſus, cur & nos non pateremur? præſertim quum noſtra paſſio ſit purgatio peccatorum? Profectò impoſſibile eſt ut pereat, quicunque in eum crediderit, & permanſerit in ejus veritate. Proinde dilecti, orate inſtanter, ſi modò ſit ad ejus gloriam, ut det mihi Spiritum, qui efficiat, ut conſiſtam in ejus veritate, & liberet me ab omni iniquitate. Porrò ſi mea mors illuſtratura eſt ejus gloriam, acceleret eam, atque det gratiam, ut æquo animo, hoc quicquid eſt mali, perferre queam. Si verò ſaluti meæ magis commodum fuerit, ut ad vos revertar, hoc rogabimus Deum, ut ad Concilium profectus, revertar ſine iniquitate, hoc eſt, ne quid imminuam de Euangelii Jeſu Chriſti veritate, adeò ut valeamus ejus veritatem purius ſubinde agnoſcere, & Antichriſti doctrinam extirpare, noſtriſque fratribus bonum exemplum, quod honeſtè imitentur, relinquere. Jam fortè Pragæ me porrò non viſuri eſtis. Si autem omnipotens Deus, pro ſua voluntate dignabitur me reddere vobis, animo eò hilariore in lege Dei proficiemus, maximè verò quum in æterna gloria congregati fuerimus. Deus eſt miſericors & juſtus, & dat pacem ſuis hîc & poſt mortem. Cuſtodiat vos, qui purgavit nos oues ſuas ſancto ſuo atque pretioſo ſanguine, qui ſanguis eſt ſalutis noſtræ teſtis æternus: & largiatur vobis, ut poſſitis implere ejus voluntatem, & cum ei ſatiſfeceritis, ut pacem habeatis & gloriam æternam, per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, qui eſt Deus perpetuus, & homo verus, natus ex Maria Virgine. Cui eſt gloria & erit in perpetuum, cum omnibus qui permanſerint in ejus veritate.

Alia ad Populum ſcripta Epiſtola, è vulgari verſa.

Chariſſimi, rogo vos qui juxta legem Dei inceditis, ne abjiciatis curam ſalutis animarum veſtrarum, cùm verbum Dei audientes intelligatis, ne Pſeudo-apoſtoli vos decipiant, qui hominum peccata non reprehendunt, ſed elevant. Presbyteris blandiuntur, populi peccata non oſtendunt, ſeipſos magnifaciunt, ſua opera prædicant, ii virtutem ſuam mirificè extollunt, ſed Chriſtum dominum in humilitate, inopia, cruce, & multifariis afflictionibus imitari non dignantur. De quibus prædixit clementiſſimus Salvator, inquiens, Surgent pſeudo-Chriſti & pſeudo-Prophetæ, multòſque ſeducent. Et cùm dilectos ſuos præmonens, ait, Cavete vobis à pſeudoprophetis, qui veniunt ad vos in veſtitu ovium, ſed intrinſecus ſunt lupi rapaces: à fructibus ipſorum agnoſcetis eos. Et quidem valdè opus eſt Chriſti fidelibus, ut diligenter ſibi caveant ac proſpiciant: nam ut Salvator ipſe dicit, Etiam electi, ſi fieri poſſet, in errorem inducentur. Proinde dilectiſſimi vigilate, ne Diaboli inſidiis circumveniamini. Eò autem circumſpectiores vos eſſe oportet, quo magis vobis Antichriſtus negotium faceſſit. Iudicium extremum propè eſt, mors abſorbet multos: at electis Dei filiis appropinquat Regnum Dei, quia pro illis tradidit corpus ſuum. Ne timeatis mortem, diligite vos invicem, perſeverate in intelligentia

tua bonæ voluntatis Dei, sine intermissione, dies judicii terribilis & horrendus semper vobis ob oculos versetur, ne peccetis: deinde vitæ æternæ gaudium, ad quod vobis enitendum est. Præterea passio Salvatoris nostri, ut cum ipso & pro ipso libenter, quicquid sit, feratis. Nam si illius afflictiones & crucem animo reputabitis, nihil vobis grave accidet, & libenter locum dabitis tribulationibus, maledictis, conviciis, verberibus & vinculis, ut res postulet, vitam pro sanctissima ipsius veritate impendere non dubitetis. Scitote charissimi, Antichristum in vos irritatum, varias excogitare persecutiones: multis autem ne pilo quidem nocuit, quemadmodum meo exemplo docere possum, quantumvis vehementer mihi sit infensus. Quapropter vos omnes rogo, ut precibus vestris apud Deum pro me intercedatis, quò mihi intelligentiam, tolerantiam, patientiam & constantiam, ne unquam à Divina ejus veritate desciscam, suppeditet. Ille me jam Constantiam perduxit. In toto autem itinere apertè & manifestè, ut Dei servum decet, nomen meum professus sum, nullibi occultus egi: sed non alio loco pestilentiores ac manifestiores hostes offendi, quos nec ibi habuissem, nisi Bohemici nonnulli impostores, ob beneficia accepta, & avaritia capti, ostentantes persuasissent, me populum à certa via seducere. Sed bona me spes habet, fore ut per misericordiam Salvatoris nostri, & vestras orationes, in irrefragabili Dei veritate usque ad extremum spiritum fortiter perdurem. Magister Iohannes Hus servus Dei in spe.

Hanc Epistolam scripsit Johannes Hus propria manu Constantiæ, in carcere, ad commonefaciendum & consolandum Regem atque regnum Bohemiæ, ne deserant veram doctrinam Evangelii.

Magister Johannes Hussius, in spe servus Dei, omnes fideles Bohemos, qui diligunt Deum, optat in Dei gratia esse & mori, tandemque pervenire ad vitam æternam, Amen.

Qui præestis aliis, divitésque & pauperes in Deo dilecti & fideles, obsecro vos & moneo, ut Deo obtemperetis, verbum ejus magnificetis, & libenter audiendo, reipsa præstetis. Obsecro, ut adhæreatis veritati Dei, quam ex lege ejus & sermonibus Sanctorum scripsi & concionatus sum. Obsecro etiam, si quispiam, sive in publicis concionibus, sive in colloquutionibus privatis, aliquid à me audiverit, aut scriptum legerit, quod sit contra veritatem Dei, ne id sequatur, quanquam nihil unquam hujusmodi me vel loquutum esse, vel scripsisse mihi conscius sum. Obsecro præterea, si quis levitatem, sive in sermone meo, sive in moribus aliquando animadverterit, ne illam imitetur, sed oret pro me Deum, ut id peccatum levitatis mihi condonet. Obsecro, ut sacerdotes bonorum morum ametis, præferatis aliis, & honoretis, præcipuè eos qui in verbo Dei desudant. Obsecro ut caveatis vobis à fraudulentis hominibus, maximéque à sacerdotibus impiis, de quibus Salvator dicit, quod sint in vestitu ovium, intrinsecus autem lupi rapaces. Obsecro dominos, ut suos subditos pauperes tractent humaniter, regántque justè. Obsecro cives, ut in suo genere vitæ, cum conscientia bona versentur. Obsecro opifices, ut sua artificia diligenter exerceant, ut eis cum timore Dei utantur. Obsecro servos, ut suis heris fideliter serviant. Obsecro magistros, ut ipsi honestè viventes, discipulos bene & bona fide instituant, doceántque eos, primùm ut Deum timere discant, deinde propter gloriam Dei & utilitatem rerum publicarum, propriámque salutem, non autem propter avaritiam & hujus mundi honores, in honestas disciplinas incumbant. Obsecro studiosos scholæ publicæ, & omnes alios scholasticos, ut in honestis rebus omnibus obtemperent suis magistris, eósque imitentur, utque cum magna diligentia studeant, quò utiles esse possint ad gloriam Dei illustrandam, & ad salutem tum suam, tum aliorum hominum. Obsecro vos simul omnes, ut generosis dominis, domino Bohuslao Dubensi, domino Iohanni Chlumensi, domino Henrico Plumlovio, domino Vylemo Zagecio, domino Nicolao, & aliis dominis Bohemis, Moravis & Polonis, gratias agatis, utque vobis omnibus grata sit eorum sedulitas: propterea quòd tanquam strenui defensores Dei veritatis, opposuerunt se sæpius toti illi Concilio, pro liberatione mea omnibus viribus cum eo contendentes, præsertim D. Wenceslaus Dubensis & Johannes Chlumensis. Illis quæcunque referent, fidem habete: illi namque erant in Concilio, quum respondebam per plures dies. Illi sciunt, qui Bohemi, & quàm multa & indigna adversum me protulerint: quo pacto congregatio illa contra me vociferabatur. Ego autem, ut dabam responsa ad omnia de quibus interrogabar. Obsecro vos etiam, ut pro Rege Romanorum & vestro, ejusque uxore Regina vestra, Deum oretis, ut misericors Deus cum illis vobiscum maneat nunc, & deinde in vita æterna, Amen.

Hanc Epistolam scripsi vobis ex carcere & in vinculis, expectans postridie hujus diei, qua scripta est, Concilii sententiam de morte mea, habénsque plenam fiduciam in Deo, quòd non deseret me, neque sinet me veritaeem suam abnegare, & errores, quos contra me falsi testes malitiosè commenti sunt, revocare. Quàm clementer Dominus Deus mecum agat, mecumque sit in mirabilibus tentationibus, cognoscetis, cùm in gaudio futuri seculi auxilio Christi una conveniemus. De magistro Hieronymo, dilecto socio meo, non aliud audio, quàm quòd in vinculis duris detineatur, expectans mortem, quemadmodum & ego, ídque propter fidem, quam gnaviter Bohemis ostendebat. Bohemi verò crudelissimi nostri hostes, tradiderunt nos in aliorum hostium potestatem & vincula, obsecro ut pro illis Deum oretis. Adhæc obsecro vos, præcipuè Pragenses, ut templum Bethlemiticum ametis, detísque operam, quamdiu Deus concesserit, ut in eo verbum Dei concionetur. Propter illum enim locum Satanas iratus est, & contra illum parochos & canonicos concitavit, animadvertens quòd in eo regnum suum infirmaretur. Spero in Deum, quòd illam ædem sacram servabit, quamdiu volet, faciétque in ea profectum verbi sui majorem per alios, quàm fecit per me imbecillem. Obsecro etiam, ut vos mutuò diligatis, & neminem prohibentes à veritate Dei, curetis ne probi vi opprimantur. Data die Lunæ, noctu ante Viti, per bonum & fidum Germanum.

Hac Epistola ostendit suis, cur Deus non patiatur perire suos, afferens varia exempla.

Deus vobiscum. Multæ causæ, charissimi in Deo dilecti amici, in eam opinionem me adduxerunt, ut literas, quas proximè ad vos dedi, postremas esse putarem, propter instantem mortem.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Nunc autem cognita ejus dilatione, ducens loco oblectationis, quòd licet mihi vobiscum per literas colloqui, iterum vobis scribo, ut sic saltem meam erga vos ostendam gratitudinem. Quòd autem ad mortem attinet, Deus novit cur differat & meam, & mei charissimi Fratris magistri Hieronymi, quem spero sanctè & sine culpa moriturum: sciòque nunc etiam magis strenuè eum agere & pati, quam me miserum peccatorem. Concessit nobis Deus longum tempus, ut melius peccata nostra nobis in memoriam reduceremus, & ageremus fortiori animo pœnitentiam. Concessit nobis tempus, ut longa & magna tentatio deleret gravia peccata, & adferret consolationem. Concessit nobis tempus, in quo recoleremus nostri Regis, Domini nostri Jesu Christi misericordis horrenda opprobria, & pensitaremus crudelem mortem, sicque æquiori animo mala perferremus: præterea, ut in memoria teneremus, non dari immediatè gaudia vitæ futuræ post gaudia hujus mundi: sed quòd per multas tribulationes Sancti intraverunt in Regnum Cœleste. Quidam enim eorum sunt frustratim concisi, quidam terebrati, alii cocti, nonnulli assati, alii vivi excoriati, vivi terra obruti, lapidati, cruci affixi, triti inter molares lapides, huc atque illuc tracti usque ad necem, in aquis submersi, combusti, laqueo suffocati, frustatim decerpti, & ante mortem probris affecti, macerati in carceribus & vinculis: & quis potest omnia omnium Sanctorum tormenta ac supplicia describere, quæ sub veteri & novo Testamento propter veritatem Dei pertulerunt, præcipuè, qui sacerdotum malitiam exprobraverunt, & contra illam sunt concionati? mirúmque erit, si quis etiam nunc impunè feret, fortiter resistendo perversitati, præsertim sacerdotum, quæ non patitur reprehensionem. Et gaudeo, quòd jam meos libros coacti sunt legere, in quibus malitia eorum utcunque depicta est. Scioque quòd eos perlegerunt accuratius, quam sacrum Euangelium, volentes invenire errores. O piissime Christe, trahe nos debiles post te: da Spiritum promptum, cor impavidum, fidem certam, spem firmam, charitatem perfectam, ut pro te exponamus patientissimè & cum gaudio vitam nostram, Amen. Scriptum in carcere. Joannes Hus in spe servus Jesu Christi.

Confirmat suos hac Epistola, ne terreantur, propterea quòd ejus libros igni tradendos judicaverit Concilium.

Monendos vos esse duxi, charissimi, ne paveatis, néve terreamini, eò quòd adversarii libros meos conburendos decreverint. Sitis memores, quomodo Hieremiæ Prophetæ conciones combusserint Israëlitæ: non tamen quod in eis prophetatum erat, evitaverint. Post combustionem enim illarum, præcepit Deus eandem prophetiam, imò auctiorem conscribere; quod & factum est. Nam Hieremias in carcere sedens, dictabat, & Baruch, qui ei erat à manibus, excipiebat. Hoc scriptum est aut 35. aut 40. capite visionis Hieremiæ. Scriptum est etiam in libris Machabæorum, quòd exurebant legem Dei impii, & eos, qui eam habuerant, trucidabant.

Post deinde sub Novo Testamento, Sanctos comburebant, cum libris Divinæ legis. Cardinales condemnaverunt, & igni tradiderunt quosdam libros Sancti Gregorii, & omnes tradidissent, nisi à Deo per Petrum, Gregorii ministrum, essent defensi. Sanctum Chrysostomum, licet duo concilia sacerdotum hæreticum pronuntiaverint, tamen misericors Deus eorum mendacium, post mortem illius aurei oris, fecit manifestum. Hæc habentes præ oculis, cavete ne præ timore meos libros non legatis, & tradatis eos adversariis ad comburendum. Mementote dicti Salvatoris clementis, quo nos præmunitos esse voluit; Erit, inquit, ante diem judicii tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi, ad hoc usque tempus, neque fiet: ita ut in errorem inducantur, si fieri possit, etiam electi Dei. Sed propter hos, decurtabuntur dies illi. Horum memores, charissimi, sitis imperterriti. Confido enim in Deo, quod schola illa Antichristi vos reformidabit, sinétque esse quietos. Neque Concilium Constantiense ad Bohemiam proficiscetur, nam puto multos ex illis, qui in eo sunt, prius morituros esse, quàm à vobis libros meos extorserint. Et ex Concilio per partes mundi, huc atque illuc more ciconiarum dispergentur, cognoscéntque adveniente hyeme, quod egerunt in æstate. Considerate quòd suum caput Papam, propter quædam horrenda scelera, dignum morte judicaverunt. Agitedum, respondete ad hæc prædicatores, qui concionamini quòd Papa sit Deus terrestris, quòd possit sacra divendere, ut dicunt jurisperiti, quòd sit caput totius Ecclesiæ Sanctæ, eam optimè administrando: quòd sit cor Ecclesiæ, eam vivificando spiritualiter: quòd sit fons ex quo promanat omnis virtus & bonitas: quòd sit sol Ecclesiæ sanctæ: quòd sit refugium tutissimum, ad quod quemlibet Christianum confugere oporteat. En caput illud jam gladio amputatum, jam fons ille siccatus, sol obscuratus, cor extractum abjectúmque, ne quispiam ad illud refugiat. Concilium caput illud hujus etiam sceleris condemnavit, quòd indulgentias, episcopatus, & id genus alia divendebat. Sed illi eum condemnaverunt judicio, quorum multi ab eo emptores talium rerum extiterant, & vicissim aliis eas vendendo, mercaturam exercuerunt. Aderat ibi Joannes Episcopus Litomyslius, qui bis Episcopatum Pragensem emere conabatur: sed alii eum anteverterunt. ô homines perditos! cur prius trabem ex oculo suo non ejecerunt, cum jus eorum dicat, Quisquis dignitatem aliquam argento consecutus fuerit, ea privetur? Venditor igitur & emptor, quique interponebat se illi contractui, palàm estote condemnati. Sic Sanctus Petrus condemnavit & fecit anathema Simonem, volentem emere virtutem Spiritus Sancti. Hi venditorem anathema fecerunt, & condemnaverunt, ipsi autem emptores & hujus contractus assensores sunt sine periculo. Quid, quòd domi suæ mercatum hunc exercent? Constantiæ enim est unus Episcopus, qui emit, & alter qui vendidit. Papa autem, qui approbavit factum, ab utroque munera accepit; ita fit, ut scitis, etiam in Bohemia. Utinam dixisset Deus in concilio illo, qui ex vobis est sine peccato, is ferat sententiam adversus Papam Joannem; procul dubio, alius post alium exivisset. Cur ante hunc istius casum, genua ante eum flectebant, ejus pedes osculabantur, sanctissimúmque nominabant, cùm viderent hæreticum esse, homicidam esse, perditum peccatorem esse, quæ omnia de eo jam palam fecerunt? Cur Cardinales in Papam eum elegerunt, cùm scirent ipsum occidisse patrem sanctissimum? Cur permiserunt ei in sacris negotiari tum, cùm jam Papæ officium sustinebat? nam ideo ei à consiliis sunt, ut eum recta moneant;

annon

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

annon & ipsi horum criminum æquè rei sunt ac ille? Quandoquidem hæc nonnulla vitia in eo ferebant, quorundam autem participes erant: cur priusquam Constantia profugerat, nemo quicquam ausus est ei objicere, sed omnes ut sanctissimum patrem metuebant? Cùm autem secularis potestas, sic permittente aut volente Deo, eum comprehendisset, tum primum conspiraverunt, ne ullo modo à morte liberaretur. Jam certè malitia, abominatio, & turpitudo Antichristi revelata est in Papa, & in aliis hujus concilii. Jam fideles servi Dei possunt intelligere, verba quid sibi velint Salvatoris, qui dicit, Cùm videritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele, &c. qui potest capere capiat; certè abominatio maxima est superbia, avaritia, simonia, in loco deserto, hoc est, dignitate, quæ est deserta à bonitate, ab humilitate, & aliis virtutibus, ut nunc clarè videmus in illis, qui constituti sunt in aliquo magistratu & dignitate. ô quàm gratum esset, si per tempus liceret mihi improbitates nunc cognitas patefacere, ut fideles servi Dei possent eas cavere! Sed spero in Deum, quod mittet post me magis strenuos, & nunc sunt, qui melius patefacient malitiam Anti-Christi, & exponent animas suas ad mortem, propter veritatem Domini nostri Jesu Christi, qui & vobis & mihi daturus est gaudium vitæ æternæ. Scripta Epistola in die Sancti Joannis Baptistæ in carcere, in compedibus, in illa meditatione, quòd Sanctus Joannes in vinculis carceris decollatus sit propter verbum Dei.

Recenset terriculamenta somniorum, quibus varie affectus est, etiamsi eventus probaverit, omnia somnia vera fuisse.

DOminus vobiscum, consilium Domini diligo super aurum & topasium, unde spero de misericordia Jesu Christi, quod dabit mihi spiritum suum, ad standum in veritate. Oretis Dominum: nam spiritus promptus est, caro autem infirma. Dominus omnipotens sit merces æterna dominorum meorum, qui constanter, firmiter & fideliter stant pro justitia, quibus dabit Dominus Deus in regno Bohemiæ cognoscere veritatem, quam, ut sequantur, necesse est eos redire in Bohemiam, postponendo vanam gloriam, & sequendo regem, non mortalem, miserum, sed Regem gloriæ, qui dat vitam æternam. ô quam grata fuit manus porrectio Domini Joannis! qui non est verecundatus mihi misero manum porrigere, tam abjecto hæretico & inferrato, & quasi ab omnibus inclamato. Jam fortè non multa loquar vibiscum: ideo salutetis tempore quo videbitis omnes fideles Bohemos.

Paletz venit ad me in carcerem, ejus salutatio in maxima mea infirmitate fuit ista coram commissariis. Quòd non surrexit periculolosior hæreticus à nativitate Christi, quàm Wicleff & ego. Item dixit, quòd omnes qui meum sermonem visitaverunt, sunt infecti ista hæresi: Substantia panis materialis remanet in Sacramento altaris. Cui dixi, ô Magister, quàm, graviter me salutasti, & quàm graviter peccas! Ecce moriar, vel fortè comburendo comburar, quid ergo muneris dabitur tibi in Bohemia? Istud fortè non debui scribere, ne videar ipsum malè odisse. Semper habui in corde meo, Nolite confidere in Principibus, &c. Et iterum, Maledictus homo, qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum.

Sciatis pro certo, quòd magnam pugnam habui cum somniis, ne ad ipsa exclamarem. Nam evasionem Papæ antea somniaveram. Et post narrationem Dominus Joannes statim in nocte dixit, Vobis Papa redibit. Deinde etiam captivitatem magistri Hieronymi, licet non in forma. Omnes carcerationes quò ducar, & qualiter patuerunt, licet non in forma. Serpentes multi sæpius apparuerunt, habentes capita etiam in cauda, sed nullus potuit me mordere: & multa alia. Ista scribo, non quòd me æstimem Prophetam, aut me extollam, sed ad dicendum vobis, quòd habui tentationes in corpore & in mente, & maximum timorem, ne transgrederer mandatum Domini Jesu Christi. Jam recogito verbum magistri Hieronymi, qui dixit. Si venero ad Concilium, æstimo quòd non revertar. Ad me etiam dixit quidam bonus sartor, Andreas Polonus, valedicendo mihi, Deus sit tecum: vix enim, sicut mihi videtur, redibis incolumis, charissime & constantissime in veritate Domine Joannes: det tibi Rex, non Hungariæ, sed cælestis, omnia bona, pro tua fideli & diligenti, quam à te didici, doctrina.

ô Sancte Deus, quàm latè potentiam & crudelitatem extendit Antichristus! Sed spero quòd abbreviabitur potentia sua, & amplius denudabitur iniquitas ejus in fideli populo. Deus omnipotens confirmabit corda suorum fidelium, quos elegit ante mundi constitutionem, ut accipiant immarcessibilem gloriæ coronam. Et furat quantum velit Antichristus, tamen non prævalebit contra Christum, qui illum interficiet spiritu oris sui, ut ait Apostolus, & tunc liberabitur creatura à servitute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum Dei, ait Apostolus, subdens, Nosipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorum Dei expectantes, redemptionem corporis nostri. Valde me consolatur illud verbum Salvatoris nostri, Beati eritis cùm vos oderint homines & cùm separaverint vos, & exprobraverint, & ejecerint nomen vestrum tanquam malum, propter Filium hominis. Gaudete & exultate: ecce enim merces vestra est multa in cælis. Joannes Hus in spe servus Jesu Christi, à cujus spe nunquam potuit me diabolus separare, nec separabit etiamsi sim in vinculis & carcere, stans in præsentis vitæ litore, expectans in crastina diram mortem, quæ ut spero purgabit mea peccato per Christum filium Dei vivi, amen.

DAT IS:

GEtrouwe en beminde Broeders; Gy weet hoe getrouwelijk ik U L. nu een tijd lang onderwesen hebbe, u alleen onderrigtende in Gods suyvere Woord, ende niet lerende sodanige dingen, die vremt sijn van het gelove Christi, noch u enige valsche lere voorhoudende; want ik heb altijd getracht na u heil en zaligheid; Ik soek die ook als noch, en salse soeken so lang als ik leve. Ik had wel voor my genomen, om het Woort des Heeren u nochmaals te verkondigen, eer ik na het Concilie van Constants hene trok; voorts te wederleggen de valsche getuygenissen en getuygen, door toedoen van dewelke sy van voornemens sijn, my in 't lijden te brengen; maar de kortheid des tijds heeft my sulx verhindert; hier namaals sal ik 't selve doen. Dewijl gy dan sulx van my weet, so denkt, noch gelooft niet, dat ik om enige valsche lere kwalijk gehandelt sal werden; Volhard in de Waarheid, en vertrout op de barmhertigheden des Heeren; welke waarheid God onder u-lieden heeft gegeven, om van u-lieden gekent,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

en van my als een trouw prediker voorgeſtaan te werden. Wacht u voor valſche Leraars. Ik heb nu brieven van vry geleide van den Koningh, en ſal daar mede vertrekken na een groot getal mijner bitterſte vyanden; en datſe ſulx ſijn, ſal klaarlijk blijken, wantſe ſullen met een vyandich herte valſe getuygeniſſe tegen my ſpreken. In het Concilie ſelfs ſal ik veel meer vyanden vinden, als'er tegen de ſalichmaker ſelfs opgeſtaan ſijn, en die ſullen beſtaan, eerſt uyt Biſſchoppen en Leer-meeſters, en vervolgens uyt de Princen deſer Eeuw, en uyt de Schrift-geleerden en Phariſeen; maar ik vertrouw op God, mijn almachtigen Schepper, niet twijffelende, of hy ſal my om ſijne belofte wille, en om u vierich gebed, wijsheid en voorſichtigheid lenen, en den mont openen, op dat ik machtich moge ſijn, hun te wederſtaan; en daar benevens ſijnen Heyligen Geeſt, op dat ik in ſijne waarheid mach volharden, en de poorten der helle my daar van niet mogen afrukken. Die God ſal my kracht geven, dat ik alle de verſoekingen, ja de banden en wrede doot ſelfs mach verachten; gelijk we ſien dat Chriſtus ſelfs geleden heeft, om ſijner beminden wille, ons daar mede een voorbeelt nalatende, datwe voor hem en voor onſe ſaligheid alles ſouden lijden; want hy is onſe God, wy ſijn het maakſ(c)l ſijner handen; hy onſe Heere, wy ſijne Knechten en Dienaren; hy een Heerſcher over de gantſe aarde, wy niet anders dan arme aard-wormen; hy alles beſittende, en wy aller dingen behoeftich; en dewijl hy geleden heeft, waarom ſouden wy ook niet lijden? voornamentlijk daar ons lijden een ſuyveringe onſer ſonden is. Voorwaar 't is onmogelijk, dat die gene ſoude verloren gaan, die in hem glooft, en in ſijne waarheid volhart ſal hebben. Daarom, beminde broeders, biddet volſtandichlijk, ſo het maar tot ſijner eere mach ſtrekken, dat hy my ſijnen Geeſt geve, die my in de waarheid doe ſtaande blijven, en van alle ongerechtigheid bevryde. Vorders dat ſo mijn doot ſijn heerlijkheid kan verbreiden, dat hy die verhaaſte, en my de genade verlene, dat ik al de kwalen die my aanſtaande ſijn, geduldich dragen mach. Maar ſo het my ſaliger mochte ſijn tot u-lieden weder te keren, ſo bid ik dat van God, dat ik derwaarts gereiſt ſijnde, daar weder mach van daan komen buyten ongerechtigheid, dat is, dat ik niets verkorte aan de waarheit van Chriſti Euangelium; ſo datwe daar door machtich mogen ſijn, die ſelve waarheit ſuyverder te erkennen, de lere van den Anti-Chriſt uyt te roeyen, en onſe broeders een goet voorbeelt, om van hun heiliglijk nagevolcht te werden, na te laten. Nu ſult gy my mogelijk niet meer tot Prage ſien; maar ſo God de almachtige na ſijnen wille my aan u-lieden weder geven mochte, ſo ſullen wy des te blymoediger in Gods Wet vorderen, doch allermeeſt alswe in de ewige heerlijkheid te ſamen vergadert ſullen ſijn. God is barmhertich en rechtvaardich; hy geeft de ſijne vrede hier en hier namaals; hy beware u, die ons ſijne ſchapen met ſijn dierbaar bloed gereinigt heeft, welk bloet een ewich getuyge is onſer ſaligheid; hy geve u, dat gy ſijnen wille moocht volbrengen, en dat gy ſulx gedaan hebbende, vrede en ewige heerlijkheid moocht erlangen, door onſen Heere Jeſum Chriſtum, die een ewich God is, en waarachtich menſch, geboren uyt de Maagt Maria; welken de eere en heerlijkheid toekomt tot in alle ewigheid, met allen den genen, die in ſijne waarheid ſullen hebben volhardet.

Twede Brief aan de Gemeente geſchreven.

BEminde Broeders; Ik bid u, die na Gods Wet wandelt, dat gy doch de ſorge van de ſaligheid uwer Zielen niet varen laat; dewijl gy uyt Gods Woort gewaarſchout ſijt, dat gy u niet door valſche Apoſtelen ſult laten bedriegen, die de ſonden der menſchen niet beſtraffen, maar op den troon ſetten; ſy vleyen de Outſten; ſy vertonen de ſonden des volx niet, ſy maken hun ſelfs groot, ſy roemen hunne werken, ſy verheffen hunne deugden, maar ſy verwaardigen ſich niet den Heere Chriſtum in nedrigheid, armoede, kruys en rampen na te volgen. Van hun is't dat de Salichmaker voorſecht heeft, daar ſullen valſche Chriſti en valſche Propheten opſtaan, enſe ſullen vele verleiden; en daarom waarſchoude hy ſijne uytverkoorne, wacht u van de valſche Propheten, die tot u in ſchaapsklederen komen, maar van binnen grypende wolven ſijn, aan hunne vruchten ſult gyſe kennen; waarlijk de gelovige ſelfs moeten ſich wel wachten en voor ſich ſien; want ſo als de Salichmaker ſelfs ſecht, ook de uytverkoorne, ſo het mogelijk was, ſouden ſelfs verleidet werden. Daarom mijn beminde broeders waakt, op dat gy niet in des Satans ſtrikken valt. En gy behoorde ſo veel te omſichtiger te ſijn, hoe u den Anti-Chriſt meerder kwaat brout; het laatſte oordeel is na by; de doot neemt vele wech; maar het Koningrijke Gods nadert voor ſijne kinderen, om dat hy ſijn lichaam voor hun gegeven heeft. Vrees de doot niet; bemint malkanderen; volhart in het verſtant van de goede wille Gods, ſonder onderlatinge; hou de verſchriklijke dach des Oordeels altijd voor ogen, op dat gy niet ſondicht; mitsgaders de vreugde van het ewige leven, daar gy na trachten moet; eindelijk ook het lijden van onſen Heer en Salichmaker, op dat gy met en voor hem alles blymoediglijk draacht. Want ſo gy ſijn lijden en ſmerte overweecht, ſo ſal u niets ſwaar te voren komen, en gy ſult blymoedichlijk alle rampen, laſteringen, ſlagen en banden dulden, ſo dat gy ſelfs, ſo het de noot vereiſt, u leven gaarne voor ſijn Heylige Waarheid ſult op-offeren. Weet, mijn lieve broeders, dat den Anti-Chriſt tegens u gaande is, en alderley vervolgingen tegens u voor heeft; maar daar ſijn'er vele, die hy tot noch toe in 't minſte niet heeft konnen beſchadigen, gelijk aan my blijkt, hoe verbolgen hy ook op my ſijn mach. Daarom ſo bid ik u alle, ſendet uwe gebeden Hemelwaarts voor my, en ſmeekt Gode, dat hy my verſtant, gedult, lijdſaamheyt en volſtandigheyt verlene, op dat ik noyt van ſijn Heylige Waarheyt af en wijke. Hy heeft my nu hier tot Conſtants gebracht; op de gantſe reiſe, heb ik my, als een dienſtknecht Gods betaamt, betuygt te ſijn die ik was; nergens heb ik mijn naam verborgen gehouden; maar nergens heb ik ook boſer en openbaarder vyanden gevonden; die ik niet gehad ſoude hebben, ſo niet enige Boheemſche be-

drie-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

driegers, door gierigheyt aangeſet ſijnde, afgegeven hadden, dat ik het volk van den rechten wech afleide. Maar ik leef in hope, dat ik door de barmhertigheyt van mijn ſalichmaker, en om uwe gebeden, in Gods onwankelbare waarheyt tot den laatſten adem toe volharden ſal. Meeſter *Johan Hus*, Gods dienſtknecht in hope.

De volgende Brief heeft Johannes Hus tot Conſtants in de gevangenis met eigen handen geſchreven, om den Koning en het Rijk van Bohemen te trooſten en aan te moedigen, datſe dog de ware lere des Euangelii niet verlaten ſouden.

MEeſter Johannes Hus, Gods dienſtknecht in hope, wenſt alle de gelovige Bohemers, die God liet hebben, datſe in ſijne genade mogen leven en ſterven, en eindelijk tot het ewige leven geraken, Amen.

Gy die over andere geſtelt ſijt, rijken en armen, beminde in Gode, en gelovige, ik bidde en vermane u, dat gy Gode gehoorſaam ſijt, ſijn woort in waarde houdet, en daar na niet alleen luyſtert, maar ook doet. Ik bidde, dat gy de waarheyt Gods blijft aankleven, welke waarheyt ik uyt ſijn Wet en de Schriften der Heylige Mannen geſchreven en gepredikt hebbe. Ik bidde ook, dat ſo yemant, 't zy in openbare predikinge, 't zy in byſondere 't ſamenſpraken yets gehoort of geleſen mocht hebben, 't geen tegen Gods waarheyt mocht ſtryden, dat hy ſulx niet na en volge, hoewel ik my ſelfs niet bewuſt ben, yets ſodanich geſchreven of geleert te hebben. Ik bidde, ſo yemant enige lichtvaardigheyt in mijn ſpreken of manieren mocht gemerkt hebben, dat hy my daar in niet gelijk zy, maar God voor my bidde, dat hy my die ſonde vergeve. Ik bidde, dat gy de vrome Leraars bemint, boven andere eert en acht, voornamentlijk de ſodanige, die in het Woort des Heeren yveren. Ik bidde, dat gy u wachten wilt, van de mannen des bedrogs, voornamentlijk van godloſe herders, van dewelke de Salichmaker ſeyt, datſe in ſchaapskledderen komen, maar inwendich grijpende wolven ſijn. Ik bidde u, Overheden, dat gy uwe arme onderdanen ſacht handelt, en rechtmatichlijk regeert. Ik bid u, burgers en onderdanen, dat gy elk in u beroep, met een goede gewiſſe wandelt. Ik bid u, arbeits-luyden, dat gy u hant-werk naarſtichlijk waarneemt, en het ſelve in de vreſe des Heeren doet. Ik bid u, knechten, dat gy uwe Heeren trouwelijk dient; Ik bid u, meeſters dat gy eerbaar leeft, en uwe leerlingen na behooren onderwijſt, hun lerende eerſt en voor al, datſe God vreſen, en dan vervolgens, datſe alleen om de eere Gods, het algemene beſt, en hun eigen ſaligheyt, en niet uyt geltſucht, en wereltſche eer, hun ſelfs tot eerlijke kunſten en Studien overgeven. Ik bid u, ſchoolgangers en leerlingen, dat gy uwe meeſters in alles wat goed en eerlijk is gehoorſaamt, hun navolcht, naarſtichlijk ſtudeert, op dat gy bekwaam moocht werden, om Gods eere te verbreiden, tot uwe eigene en anderer Zaligheyt; Ik bid u alle, dat gy dankbaarheyt wilt bewijſen, aan die Edelmoedige Heeren Bohuſlaus van Duba, Johannes van Chlum, Henricus Plumlou, Vylemus Zager, en andere Boheemſche, Moraviſche, en Poolce Heeren meer, en dat gy hunnen yver en naarſtigheyt dankelijk erkent; want ſy hebben ſich dikwils als dappere voorvegters van Gods waarheyt, tegen het gantſe Concilie aangekant, hun uytterſte beſt doende, dat ik op vrye voeten mocht geſtelt werden, voornamentlijk beide de eerſt genoemde. Geloof hun, in alles datſe u ſullen verhalen; want ſy waren in het Concilie tegenwoordich als ik antwoorden moeſt vele dagen lang. Sy weten, wat het voor Bohemers geweeſt ſijn, die ſo veel kwaat tegen my ingebracht hebben; en hoe de gantſe vergaderinge tegen my aan geſchreeut heeft, en hoe ik op alles geantwoort hebbe. Ik bidde ook dat gy voor den Roomſchen Koningh, u Heer, en voor ſijn Gemaalin, u Koninginne, bidden wilt, dat God hun genadich ſijn, en met hun, en u al te ſamen blijven wil, in dit, en hier namaals in het toekomende leven, Amen.

Deſen Brief heb ik u uyt mijn gevangenis geſchreven, verwachtende op morgen de ſententie des doots. Ik heb een volkomen vertrouwen op God, dat hy my niet ſal verlaten, en dat ik ſijn waarheyt niet verlochenen, noch de dwalingen, die de valſche getuygen ſo boosaardich tegen my verdicht hebben, wederroepen ſal. Wanneer we eens te ſamen de vreugde van het toekomende leven ſullen ſmaken, ſo ſult gy weten, hoe genadich God nu met my handelt, en hoe wonderlijk hy is midden in deſe verſoekingen. Van Meeſter Hieronymus, mijn beminden vrient en medebroeder, hoor ik niet anders, als dat hy ſcherpelijk bewaart wert, de doot, gelijk ik ook doe, verwachtende, en dat om 't gelove, 't geen hy den Bohemers getoont heeft. Doch de Bohemers onſe allerwreetſte vyanden hebben ons in de macht en banden van andere vyanden overgegeven; biddet God doch voor hun. Noch bid ik u, voornamentlijk gy inwoonders van Praag, dat hy doch uwe Kerke, genaamt Bethlehem, blijft lief hebben, en u beſte daar toe doet, dat ſo lange als God dat wil toelaten, ſijn woort daar in mach gepredikt werden. Want om die plaats alleen is de Satan verſtoort, en tegen deſelve heeft hy de vyanden gaande gemaakt, ſiende dat aldaar ſijn Rijk ontſenut wierde. Ik hoop op God, dat hy die plaats noch lange bewaren ſal, en dat andere ſijn woort aldaar meer ſullen vorderen, als hy door my, ſijn geringen en ſwakken dienaar gedaan heeft. Ik bidde vroot laatſte, dat gy den anderen lief hebt, niemant van de waarheyt Gods wederhout, en eindelijk ſorchvuldich ſijt, dat de vrome niet met gewelt onderdrukt en werden. Geſchreven des Maandachs 's nachts.

Inde volgende Brief toond hy aan de ſijne, waarom God niet en lijd, dat ſijne Kinderen verloren gaan, daar toe hy veel exempelen en voorbeelden bybrengd.

DE Heere zy met Ulieden. Vele redenen, beminde Broeders en Vrienden in Gode, deden my geloven, dat de jonxte Brief, die ik aan ulieden ſchreef, de laatſte ſoude zijn, en dat mijn dood naby was. Nu heb ik gehoord dat deſelve is uyt-

uytgesteld; en ik houde het voor mijn grootste vermaak, door middel van Brieven met ulieden te spreken; deswegen so schrijf ik aan u om mijn dankbaarheyd ten minsten daar mede te betuygen. Wat de dood belangd, God weet, waarom hy de mijne, en die van mijn lieve Vriend en Mede-broeder Meester Hieronymus uytgesteld heeft, die ik hope dat heiliglijk en sonder schult sterven sal; ik weet ook dat hy nu meer lijden moet, als ik ellendige sondaar. Godt heeft ons een lange tijdt vergund, om te beter onse sonden te herdenken, en des te kloekmoediger boete en bekeeringe te doen. Hy heeft ons tijdt vergund, op dat een grote en lange versoekinge onse grote en swaare sonden soude uytwisschen, en ons troost verschaffen. Hy heeft ons tyd vergunt, om ons selfs in gedachte te brengen de afgrijsselijke smaatheden van onsen Koning en barmhertigen Heere Jesus Christus, om sijn wrede dood te overwegen, en also onse rampen geduldiger te dragen; daar-en-boven op datwe gedenken souden, dat de vreugd van het toekomende leven niet onmiddelijk op die van dese wereld volgd, maar dat de Heiligen altyt door vele verdrukkingen in het Koningrijk der Hemelen zijn ingegaan. Want so zyn sommige aan stukken gesneden, sommige deurboord, gekookt, gebraden, levendig het vel afgestroopt, inde aarde gedolven, gestenigt, gekruyst, onder molestenen gemorsselt, van een gereten, verdronken, verbrand, geworgd, aan stukken gescheurd, hebbende voor hun dood allerley smaadt geleden, en zijnde inde gevankenisse selfs uytgemergeld. Wie kan alle de pijnen en smerten der Heyligen beschrijven, diese onder het Oude en Nieuwe Testament voor Godts Waarheyd geleden hebben, voornamentlijk de sodanige, die de Priesteren hunne godloosheid verweten, en daar tegen gepredikt hebben? 't Sou wonder zyn, dat nu yemand vry raakte, die de verkeerdheid der Priesteren, welke niet berispt willen zijn, tegen-sprak. 'k Verblijde my, datse nu gedwongen zijn mijn Boeken te lesen, als waar in hunne boosheyd so naakt afgeschilderd is; en ik weet, datse die nauwkeuriger gelesen hebben, als het Euangelium, op hope datse daar eenige dwalingen in vinden souden. O Heere Christe, trek ons swakke menschen tot u, geef ons een vaardige Geest, een onverschrikt herte, een seker vertrouwen, een vaste hope, een volmaakte liefde, op datwe also met lijdsaamheid en vreuchde ons leven voor u overgeven. Geschreven in de Gevankenisse. Johannes Hus, Christi Dienstknecht in hope.

Inde volgende Brief versterkt hy de sijne, datse dog niet afgeschrikt en werden, om dat het Concilie sijn Boeken ten viere gedoemd heeft.

Beminde Broeders, ik hebbe niet willen onderlaten u te vermanen, dat gy niet verschrikt werdet, ter oorsake dat mijne tegenpartijders mijn Boeken ten viere gedoemt hebben; gedenkt dat de Joden de Predikatien des Propheten Jeremiæ wel verbrand, doch echter niets van't geen deselve inhielden, ontgaan hebben; want na datse verbrand waren, heeft Godt deselve Prophetye wederom wijtlopiger doen schrijven, door den selven Jeremias, die inde Gevankenis deselve dicteerde, en door Baruk in schrift dede vervatten. 't Selve vinden wy geschreven in 35. of 40. capittel van 't gesichte Jeremiæ; Ook vinden wy inde Boeken der Macchabeen, dat de godtlosen de Wet des Heeren verbrandeden, en die gene, die deselve bewaard hadden, om 't leven brachten. Daar na hebbense onder het Nieuwe Testament de Heiligen en de Boeken der Goddelijke Wet verbrand; De Cardinalen hebben insgelijx sommige Boeken vanden Heiligen Gregorius ten viere gedoemd, en verbrand, en soudense alle verbrand hebben, sose Petrus, den Dienstknecht van Gregorius, niet bewaard hadde. Schoon den Heiligen Chrysostomus in twee verscheyde Concilien voor een Ketter verklaart is, so heeft echter Godt, na de dood van die gulde mont, hunne leugen openbaar gemaakt. Heb dit voor ogen, en wagt u datge niet bevreesd zijt mijne Boeken te lesen, en die den tegenpartijders te geven, om verbrand te werden. Gedenkt aan de woorden van onsen Saligmaker, met dewelke hy ons gewapend heeft; Daar sal, segt hy een grote verdrukkinge wesen, hoedanig niet en is geweest van 't begin der wereld tot nu toe, noch ook niet zijn sal. So dat selfs, so het mogelijk ware, de uytverkoorne souden verleidet werden, maar om hunnent wille sullen die dagen verkort werden. Dit dan in gedachte hebbende, mijn beminde, so zijt onvertsaagt. *Want ik vertrouw* op Godt, dat de schole des Antichristes u in ruste laten sal, noch dat het Concilie van Constants na Bohemen sal af-komen; want ik meine dat vele van hun eer sterven sullen, eer datse u mijne Boeken sullen ontwrongen hebben. Jase sullen als de Oyevaars alomme verstroyt werden, en als de winter komt sullense weten, watse inde Somer gedaan hebben. Denk slechts, datse den Paus hun Hooft om schriklijke begane schelmstukken, des doods waardig geoordeeld hebben. Antwoord hier eens op gy Predikers, dewelke dagelijx predikt, dat de Paus een Godt op aarden zy; Dat hy het Heylige, gelijk de Regtsgeleerde seggen, verkopen kan, dat hy het Hooft vande gantse Kerk zy, om dat hy deselve bestierd; Dat hy het hert vande Kerk is, om dat hy deselve geestelijk levendich maekt; Dat hy de Bron-ader is, daar uyt alle deugd en goetheyd voort-vloeyt; Dat hy de Sonne der Heylige Kerke is; dat hy de allerveyligste toevlucht is, tot dewelke yder Christen sich begeven moet. Daar sietge dat hooft nu afgeslagen, dien aartschen Godt gebonden, sijn sonden en misdaden opentlijk ten toon gestelt, die fonteyne uytgedroogd, die Sonne verduysterd, dat hart uytgerukt en weg-geworpen, op dat niemant sijn toevlucht daar toe soude konnen nemen. Het Concilie heeft hem deswegen onder andere mede veroordeeld, dat hy Aflaten, Bisdommen, en diergelijke dingen meer verkoft hadde; Maar die hem veroordeeld hebben, zijn sodanige, van dewelke vele selfs Kopers van sodanige dingen waren geweest, en die, met deselve wederom aan andere te verkopen, also koophandel gedreven hadden. Johannes Bisschop van Lutomis was daar tegenwoordig, dewelke tot twee verscheydene reysen het Bisdom van Prage had getragt te kopen; maar

andere waren hem te gauw geweeſt. Verdorvene menſchen! waarom werpen ſy niet eerſt den balk uyt hun eygen ogen, nademaal hun recht uytdrukkelijk mede-brengd, al die enige waardigheit voor gelt verkregen heeft, moet deſelve wederom verlieſen. Dat dan Verkoper en Koper, en die by het Contract tegenwoordig waren, veroordeeld zijn. So wierd Simon door Petrus veroordeeld en vervloekt, wanneer hy de kracht des Heyligen Geeſtes voor Gelt wilde kopen. Deſe hebben den Verkoper wel veroordeeld en vervloekt, maar ſy die de Kopers ſelver zijn, blijven beneffens de Makelaars buyten gevaar. Ja dat meer is, ſy drijven deſe koophandel in hun eigen Plaatſen en Steden; Want tot Conſtans is eene Biſſchop die koopt; En de Paus, die de koop voor goed keurt, ontfangd geſchenken van beyde. En ſo geſchied het ook gelijk gylieden weet in Bohemen. Och, dat Godt in dat Concilie eens geſegd hadde, die van u ſonder ſonde is, ſpreke eerſt het vonnis uyt tegen den Paus Johannes; buyten twijffel ſouw d'eene voor en d'ander na ſig weg-gepakt hebben. Wat bewoog hun, datſe voor dit voorval de knyen voor hem bogen, ſijn voeten kuſten, en hem de naam van Allerheiligſt gaven, daarſe ſagen dat hy een Ketter, doodſlager, en overgeven ſondaar was, 't geenſe nu alles van hem voor den dach gebracht hebben. Waarom hebben de Cardinalen hem tot Paus verkoren, daarſe wiſten dat hy den Alderheiligſten Vader gedood hadde. Waarom hebbenſe hem toegelaten Koophandel te drijven met het Heilige, wanneer hy nu Paus geworden was? Want daarom zijnſe ſijn Raatsluyden, om hem te vermanen tot het gene goet en billik is. Zijnſe dan aan deſelve misdaad niet ſo wel ſchuldich als hy? nademaalſe d'eene in hem verdroegen, en aan de andere mede deelgenoten waren; waarom was'er niemand, die eer hy van Conſtants wechgevlucht was, hem yets dorſt tegen-werpen, maar datſe hem alleen als den Allerheiligſten Vader vreeſden en ontſagen. Niet eerder voor dat de wereldlijke macht hem aangegrepen hadde, door Godts toelatinge, hebben ſy t'ſamen geſtemd, hem te doen ſterven. So dat nu ſekerlijk de boosheidt, vervloekinge en ſchandelijkheit des Antichriſtes in deſen Paus en in andere Leden van het Concilie geopenbaard is. Nu konnen Godts getrouwe Knechten de woorden verſtaan, die de Saligmaker geſegd heeft, wanneer gy ſult ſien den gruwel der verwoeſtinge, waar van geſproken is door Daniel den Propheet, die het leeſt, die merke daar op. Sekerlijk vervloekte hovaardye, gierigheid, toverye, is inde eenſame plaatſe, dat is inde waardigheid, die verlaten en beroofd is van goedheid, nedrigheid, en andere deugden meer, gelijk we nu klaarlijk in die gene ſien, die in eenige eerampten of waardigheden geſtelt zyn. O! hoe aangenaam ſou 't my zyn, ſo de tijdt my toeliet, de godtloosheden, die my nu bekend zijn, te openbaren, op dat Godts getrouwe Knechten ſich daar voor mochten wachten. Maar ik hope dat Godt na my andere en deftiger Mannen ſenden ſal, gelijk'er nu ook wel ſodanige zijn, die de boosheidt vanden Antichriſt beter aanden dach ſullen brengen, en die hunne Zielen inde dood ſullen geven, om de waarheit Jeſu Chriſti, welke u en my de vreugde des eewigen levens geven ſal. Deſen Brief is geſchreven in 't Gevangen-huys op den dach van Johannes de Doper, onder die bepeinſinge, dat denſelven mede inde Gevangenis om het Woordt Godts onthalſt is geweeſt.

Inde volgende Brief verhaald hy eenige ſijner Droomen, welke de uytkomſte geleert heeft dat waar geweeſt zyn.

DE Heere zy met ulieden. Ik beminne den Raad des Heeren boven goud en koſtelijke geſteenten, en hope deſwegen op Chriſti barmhertigheid, dat hy my ſijn Geeſt verlenen ſal, om inde waarheid ſtaande te blijven. Biddet den Heere; de Geeſt is wel vaardig, maar het vlees is ſwak. Godt de Heere zy de loon ewiglijk van die Heeren, dewelke ſo volſtandig en getrouwelijk de gerechtigheid handhaven; Godt ſal hun geven, datſe de Waarheid in 't Coningrijk van Bohemen mogen kennen; waar toeſe in Bohemen weder komen moeten, verachtende een ydele glorie, en navolgende niet een ellendig en ſterflijk Koningh, maar den Koning der Eere, den Gever van 't eeuwige leven. O! hoe aangenaam was het my, dat den Heer Johannes de Chlum my de handt toereikte; want dat ſchaamde hy ſich niet te doen aan my ellendige, die als een Ketter verworpen en gevangen was, en van elk een tegen-geſproken wierde. Nu ſal ik mogelijk niet veel meer met ulieden ſpreken; daarom ſo bid ik groet doch alle de gelovige Bohemers.

Paletz is by my inde gevangenis gekomen; en dit was voor de Commiſſariſen de groet, die hy dede in mijn grootſte ſwakheid, dat'er zedert Chriſti Geboorte noit ſchadelijker Ketters geweeſt waren, als Wiklef en ik. Ook ſeyde hy, dat alle die mijne Predicatien gehoord hadden, met deſe ketterye beſmet waren geworden, dat de ſelfſtandigheid des Broods in het Sacrament des Altaars blijft. Daar op ik tegens hem ſeide: O! Meeſter, hoe hardelijk groet gy my, en hoe ſwaar ſondigd gy; Ik ſal ſterven, of mogelijk verbrand werden; Wat loon ſult gy in Bohemen daar voor erlangen? Mogelijk had ik dit niet moeten ſchrijven, op dat het niet ſchijnen ſoude, als of ik hem hatede? Ik heb altijd in gedachten gehad, Vertrouwd niet op Princen; en dan, Vervloekt is de man, die op menſchen vertrouwt, en vlees tot ſijnen arm ſteldt.

Weet voor ſeker, dat ik een grote ſtrijd met de Dromen gehad hebbe, om niet enig geluyt op deſelve te geven; Want ſo had ik ook van te voren gedroomd, dat den Paus ſich deur maakte, en na dat ik het verteld hadde, ſo ſeide den Heer Johannes ſtrax inde nacht, den Paus ſal u weder by komen. So heb ik ook gedroomd, dat Hieronymus gevangen wierd genomen, ſchoon juyſt niet op deſelve form; Inſgelijx alle de Gevangenhuyſen daar ik in geſeten hebbe, ſchoon juyſt niet op deſelve form; Dikwils heb ik ook veel Serpenten en Slangen geſien, hebbende hoofden op hare ſtaerten, maar geen van alle kon my bijten, en meer andere diergelijke. Ik ſchrijve dit, niet om dat ik my ſelfs voor een Propheet achte, of ſoek te verheffen, maar om ulieden te ſeggen, dat ik beide

na

na lichaam en geeſt verſoekingen gehadt hebbe, en ook met eenen grote vreſe, dat ik mogelijk het gebod vande Heere Jeſus Chriſtus overtreden ſoude. Nu herdenk ik het woord van Hieronymus, als hy ſeyde, ſo ik tot het Concilie kome, ſo gelove ik niet, dat ik daar weder van daan komen ſal. Ook heeft ſeker vroom Kleermaker, Andreas Polonus, my adieu ſeggende tot my geſeit, de Heere zy met u, ſeer waarde en Waarheyd lievende Johanne, want na het my toeſchijnd ſult gy daar niet weder van daan komen; den Koning, niet van Hongarijen, maar des Hemels, geve u alles goedts, voor de trouwe Leere, die gy my geleert hebt.

O Heilige Godt! wat breid den Antichriſt ſijn magt en wreedheid wijd uyt! maar ik hope, dat ſijn magt ſal verkort, en dat ſijn ongeregtigheidt den getrouwen Volke ſal ontdekt werden. Godt de Heere ſal de herten ſijner Gelovigen, die hy voor de grontlegginge der werelt verkoren heeft, verſterken, op datſe de onverwelkelijke Kroone der Heerlijkheid mogen ontfangen. Laat den Antichriſt woeden ſo veel als hy wil, hy ſal nochtans tegen Chriſtum niet vermogen, als die hem met de Geeſt ſijnes Monts ſal verdoen, gelijk den Apoſtel ſegt, en dan ſal het ſchepſel verloſt werden vande dienſtbaarheid der verderfeniſſe, tot vryheid der heerlijkheid der Kinderen Godts; en ſo voegt den Apoſtel daar op, Wy ſugten in ons ſelven, verwagtende de aanneminge tot kinderen, namentlijk de verloſſinge onſes lichaams. Dat woord vanden Saligmaker trooſt my ſeer, Saligh zijt gy, als de menſchen u haten, en als ſy u afſcheyden en ſmaden, en uwen name als quaat verwerpen, om des Soons des menſchen wille. Verblijdt u in dien dag, en zijt vrolijk, want ſiet u loon is groot inde Hemelen. Johannes Hus Chriſti Dienſtknegt in hope; waar van my de Duyvel noit heeft kunnen af-ſcheiden, noch ook af-ſcheiden ſal, ſchoon ik in banden en de gevangeniſſe ben, en op den ſtrant van dit tegenwoordige leven ſta, verwagtende op morgen de dood, die, ſo als ik hope mijne ſonden door Chriſtum Jeſum de Sone des levendigen Godts uytwiſſchen ſal. Amen.

161 *Hieronymus van Praag*,] Deſe Rolle wierd dus uytgeſpeelt op den 7. Julii 1415. zynde den 8. dag na het Feeſt van S. Peter en Paul. Doch de ſaak en bleef daar niet by, want geduerende de gevankenis van *Johan Hus*, hield hem ſijnen Leerling *Hieronymus* geboortich van *Praag*, eenigen tijdt in 't heymelijk binnen Conſtans en daar na tot Iberlin een Kaiſers Stat ontrent een myl van Conſtans gelegen, daar hy vanden Kaiſer en van het Concilie mede vergeefs ſijn vrygeley verſocht, om hem jegens ſijne beſchuldigers, ſo daar eenige waren, ter Vergadering tot Conſtans te komen verantwoorden, en naar aanwijſinge van het gene, daar in hy mocht gedwaalt hebben, onderricht en beter geleert te werden, indien dat hy 't ſelve onder goede verſekering van vry geley ſoude mogen doen. Het welk als hy niet en konde verkrijgen, en hem daar op, na het voorbeeld van ſijn Meeſter, niet en mogte vertrouwen, heeft hy geſogt wederom in ſtilte naar Bohemen te reyſen; want hy ſag de donkere wolk van ſijn Meeſter *Johannes Hus* wel opkomen. Doch ontdekt zijnde, is hy onderwegen vande Dienaars van den Hertog van Sultzbach aangevat, alwaar hy ſo lang bewaard wierd, tot dat hy door bevel des Roomſchen Konings en Concilie tot Conſtans, aldaar wierd overgebracht, en door Ludovic, de Soon van gemelten Hertoch, met ketenen gebonden, en achter hem in het ſelve Barrevoeter-Kloofter geleyd, daar *Ian Hus* geſet was. Alwaar hy voor de Biſſchoppen, aldaar vergadert, gebragt zijnde, hebben ſy hem de daag-cedullen voorgeleſen, daar by dat hy, niet lang verleden, openbaarlijk was ingeroepen, om ſijne Brieven, die hy allomme tot ſijne ontſchuldiging had doen aanplakken. Waarom, ſey'er een onder haar, zijt gy gevlucht, en ter indaginge niet verſchenen. Hy antwoorde: Om dat hy noch door den Koning, noch van het Concilie geen vryheyd van ſijn Perſoon en konde verkrijgen, en bemerkende, dat hy tot Conſtans ſijne geſlagen vyanden hadde ſitten, hy beter had geoordeelt te wijken, dan ſelfs in den brandt te lopen. Maar indien ik eenige de minſte kennis had gehad van uwer inroepinge, ik en ſoude my niet onttrokken hebben in UE aanſienlijke Vergadering te verſchijnen. Daar op by een groot deel der Prieſteren met een groten roep, verſcheide getuygeniſſen en beſchuldingen wierden ingebragt, tegen ſijne leere die hy te Parijs geleert had, en onder andereu ook een Oratie die hy te Keulen gedaan had; ſeyden ook dat hy de Drie-enigheyd in een ſchild had afgemaalt en vergeleken by Water, Sneeuw en Ys. en wat des meer is. Waar tegens als hy hem wilde verantwoorden, riepen ſy alle overluydt: Brand hem, brand hem. So dat hy na dat geroep beſcheidelijk antwoorde en ſeyde, Indien mijn dood u herte ſodanig heeft bevangen, bidde ik dat niet uwen, maar de wille mijnes Heeren mach geſchieden. Geenſins, lieve Hieronyme, ſeide den Eerts-biſſchop van Sariſburg; Want daar is geſchreven, *Ik en begeer den dood des ſondaars niet, maar dat hy hem bekeere en leve.* Daar op vertrokken ſy, en hy wierd wederom ter gevankenis geleidt op eenen hogen toorn, op het Kerkhof van Sint Paul, en aldaar aan handen en voeten geboeidt, ſo dat hy niet en konde ſitten, maar alleen hangende, met het hooft de aarde konde bereyken, daar hy veele dagen aldus geplaagt wierd, en geen voedſel kreeg als water en broodt, daar door hy ſeer onpaſſelijk werdende, verſocht een Biecht-vader by hem te mogen hebben, op hoop dat hy daar door wat ligter gevankenis mocht verkrijgen, om dat hy ſig na hare manieren ſchikte. So als hy dan ook daar door een verdraaglijker gevankenis verkreeg, daar ſy hem een jaar min ſeven dagen hielden ſitten; ondertuſſen dat *Johannes Hus* van die Tyranniſche menſchen veroordeeldt en levendich verbrandt was.

Als nu Hieronymus ſo lange inde gevankenis had geſeten, hebben ſy hem wederom doen voort-komen, en hebben hem met groter dreygen en ſchone beloften daar toe ſoeken te brengen, dat hy de ſententie van *Johannes Hus* als wel geweſen ſoude onderſchrijven en voor goed kennen, en hebben het ſo verre gebracht, dat hy door menſchelijke ſwakheit omvangen, uyt vreſe van ſware ſtraffe, en hope van ontſlaginge, ſeker formulier van een

Eedt

Eedt hem in geſchrifte voorgeſtelt opentlijk heeft opgeleſen, met een byvoeginge, om haar des te meer te behagen, dat Johannes Hus te regt was veroordeelt. Dog al het ſelve hielp hem niet: want hy kreeg daar door noch verloſſing, noch verligting van gevankenis, maar wierd wederom na den Toorn gebraght, alwaar hy na het voorbeelt vanden Heiligen Petrus, Matth. 25. en 26. hem dapper over ſijn ſwakheit bedroefde, en groot berouw en leetweſen had. Want hy had ook, ſo als hy na den Toorn in ſwaarder gevankenis geleid wiert, tegens den Notaris Petrus, een ſeer goed Vriendt, en uyt het geſlagt van Johannes Hus, die hem aan de glaſe venſters door de tralien ernſtelijk aanmaande, dat hy dog goets moets ſoude zijn, en om des Waarheits wille de ſtraffe des doots niet en moſte vreſen, ſeer volſtandig geantwoort, dat hy geen dood en vreeſde, en wilde betonen wat hy met vele omſtandigheden geleert had, dat hy ſulx inder daat en waarheit ſoude vermogen.

In 't volgende jaar 1416. quamen'er uyt Bohemen eenige ſijner geſlagen vyanden, vande Karmeliter Bedel-ordre, dewelke nieuwe beſchuldigingen tegens Hieronymum inbragten. Daar de ergliſtige en afvallige *Michael de Cauſis*, en *Mr. Paletz* dapper bly om waren, dewelke de ſaak van Hieronymus wederom ophaalden, en voorgaven, dat hy ſijne leere niet met een opregt gemoet en had wederroepen, maar alleen om de ſtraffe te ontgaan, en om daar door uyt de gevankenis te geraken, en hielden dapper aan by de ſittende Kardinalen, dat Hieronymus op verſcheyde nieuwe beſchuldigingen mogte werden gehoort, dog deſelve merkende de grote driften en opgeraapte laſteren ſijner vyanden, begonnen in tegendeel te ſpreken van hem los te laten, daar ſijne beſchuldigers geweldig tegen opſtonden, voornamentlijk eenen Doctor Naſo, die de Kardinalen aldus aanſprak: Wy verwonderen ons, waarde Vaders, dat uwe Waarde ſo een groten Ketter voorſpreken, om wien ons in Bohemen veel quaats ontmoet is, daarom wy vermoeden, dat UE Vaderſchap vande Bohemers mag omgekoft zijn. Daar over de Kardinalen ſeer miſnoegt de ſake van Hieronymus lieten varen, en haar vande Regter-magt over deſelve ontſloegen. In welkers plaatſe door aanloop der beſchuldigers geſtelt wierden den onderſtelden Eerts-Biſſchop van Conſtantinopelen, die dien tijdt deſelve naam droeg, met nog eenen anderen Duytſen Doctor, dewelke Johan Hus ter doodt verweſen hadden. Dog Hieronymus die wraakte deſe nieuwe Regters, voor dewelke hy inde gevankenis niet een woort en wilde ſpreken, maar begeerde, dat hy mogt toegelaten werden in 't openbaar en in volle Vergadering te mogen ſpreken, en ſijn gemoet te uyten, het welk hem by de Ouderlingen en Commiſſariſſen te ligter wiert toegeſtaan, om dat ſy meenden dat hy de voorgaande wederroepinge ſoude vernieuwen en nader beveſtigen. En wierd Hieronymus op den 25. May vanden ſelven jare 1416. zijnde Hemelvaarts-dag, na de grote Kerk gebracht om gehoort te werden, daar hem over de hondert beſchuldigingen wierden voorgeleſen, by dewelke ſy uytriepen, dat hy genoeg overtuygt en overwonnen was.

Doch wiert hem toegelaten, ſich daar jegens te mogen verantwoorden, dewelke met een ſeer grote kloekheyt, en byſondere gawigheyt tot den middach toe omtrent de veertich der ſelver articulen wederleyde, en die gene daar hy geen kenniſſe van en had, en met valſe getuygeniſſen jegens hem waren ingebracht, ging hy met een enkel ontkentenis voor by, en met dat hy ſijne ſake op dien dag niet en konde af doen, wiert deſelve tot Dingsdag verlengt, op welken dag hy des morgens geheel vroeg ter ſelver plaatſe gebracht wiert, als wanneer hy met gelijke wakkerheyt en volſtandigheyt, op de verdere beſchuldigingen ſodanig heeft geantwoort, dat ſijne beſchuldigers verſtelt en verſtomt ſtonden. Hy ſprak in deſe vergadering tot in den agtermiddag, met een en byſondere welſprekentheyt van verſcheide ſoorten der menſelijke wijsheyt, en ook van Goddelijke ſchriften, tot verwonderinge van alle de toehoorders. Hy bracht by, hoe ſeer de regte waarheyt ten allen tijden des werelds was gehaat geweeſt, en bewees het met de voorbeelden van vele wijſe Mannen, met de Propheten en Apoſtelen, en naar hun de Martelaren, dewelke alle om des waarheyts wille, als oproerige, ende ſtoorders van de gemene ruſte, ende als Godſlaſteraars ten onregt verweſen, ende met verſcheide ſtraffen gedoot waren; Ende daar op ſijne ſake gepaſt hebbende, heeft hy ook jets van ſijn leven verhaalt, ende voornamentlijk het gene hy in de Hoogduytſe, Franſe, ende Bohemiſe Academien gedaan had; hy verhaalde ook de ontmoetingen en ongemakken die hy in ſijne reyſen had moeten lijden; ook onder anderen, hoe dat hy onder de Regeringe van Wenceſlaus, in het herſtellen van de Academie van Prage, als wanneer de Duytſers uyt een haat tegens de Bohemers van daar waren geweken, onder andere leeraars geenſints de minſte was geweeſt; daar by hy ook bragt de lof en eere van Johannes Hus, die hy ſeide van kints-been gekent te hebben, ende noyt overdadig in wellust ofte dronkenſchap, maar altoos eerbaar, ſober, en matig had bevonden, in brandende liefde tot de regte waarheyt, als die de regte leere der waarheyt, daar hy in geoffent was, in alle godvrugtigheyt en getrouwigheyt geleert had, en dat hy daarom de leſſen van hem en van Jan Wiclef, daar by ſy de baldadigheden, overtredingen, hoereryen, gierigheyt en ergerlijk leven der Mis-prieſteren beſtraft hadden, in ſijn gemoet moſt prijſen en voor goet kennen, en daar van niet een ſtroo-breet (alſmen ſeid) ſoude afwijken. En wat de belijdeniſſe des geloofs aangaat, dat hy het in alles met de Catholijke Kerk hiel, en alle Ketterye verdoemde. Eintelijk dede hy'er dat by, dat onder alle ſonden, die hy tegens de Godlijke Hoogheyt mogt begaan hebben, hem geen ſwaarder op het hert en lag als die, dewelke hy op die vervloekte en beſmettelijke ſtoel begaan had, met dat hy uyt ſwakheyt, en uyt vreſe des doots, de leere van Joannes Hus heeft moeten weerroepen, en ſijne ſententie onderſchryven, en dat hy vele dingen, om het volk te behagen geſeid had tegens de leer van dien Godvrugtigen Man. Daarom hy nu door Gods genade op deſelve ſtoel geſtelt, berouw moſte tonen van die grote misdaat, en benevens de onderſchryvinge van de ſententie, opentlijk moſte weder-

roepen, om dat dien goeden man met het grootste onregt ter doot gebragt was.

In 't eerste van dese redening had hy al de toehoorders met soo een aardige soetigheyt van spreeken tot sijne verlossinge bewogen, maar in het laatste als hy van Joannes Wiclef, en Joannes Hus begon te spreeken, wierden sy seer verbittert, roepende, Hy heeft sijn eygen schult genoeg bekent, weg met hem. Soo dat hy voort na het gevankenis geleit wiert, aan handen en voeten en om sijn middel wel vast geketent, daar hy tot des Saturdags na des Heeren Hemelvaarts-dag bleef, als wanneer hy wederom tot in deselve Kerk geleit wiert, met een hoop gewapende mannen verselt, alwaar een groten hoop Priesters en Monnikken vergadert was om hem te veroordelen. In 't eerst wilden sy hem bewegen, en vermaanden hem, dat hy sijne eerst voorgaande wederroepinge soude gestant doen, en Wiclefs en Husen leere soude verwerpen. Daar-en-tegen hy sonder enige vrese en met een onbeschroomt gemoet geweldig tegens der selver Ordre opgeset, seyde, Ik betuyge voor God, en mijnen Hemelsen Vader, en voor UL. alle, heyliglijk, dat ik niet Ketters en gevoele, en alle de articulen des Geloofs, soo die in de Catholijke Kerk gelooft werden, ook gelove en aanneme. Maar dat ik uwe sententie, daar by gy-lieden die Godvrugtige en van Gods Geest begaafde Mannen veroordeelt hebt, om dat sy U L. godloos leven met den mont en by hare schriften ten toon gestelt hebben, soude voor goed kennen, dat en kan over mijn gemoet niet, want al is 't dat ik weet dat gy my om geen andre oorsaak sult verwijsen, soo en sal ik nochtans tegens mijn gewisse, niet tot haren lasten inbrengen, die ik weet dat van uwe schelmstukken, en snode bedriegeryen naar waarheyt hebben geschreven, en gesprooken. Naar vele vergeesse reden-wisselingen, siende dat sijnen doot na by was seide hy, gy-luyden sijt nu voornemens mijn onschuldich ter doot te wijsen, maar ik sal na mijn doot uwe conscientien en ziele een geduyrige prikkel en vrese sijn, ik beroepe my tot den allerhoogsten Regter, den Almachtigen God. Dese redenen beschimpten sy, en belasten datmen sijne sententie, dewelke seer lang en wijdlopig gestelt was, soude voortbrengen. Dese luyde aldus: Het Heilige Concilie tot Constants vergadert, heeft Hieronimum van Praag, om sijn dwalingen, stout en vermetel bedrijf, en wel meest om dat hy sijne eerste wederroepinge, met een groten hoon en laster jegens het Concilie weder heeft afgesworen, en vernieticht, als een verrotten en bedorven tak van den boom uytgesneden, en veroordeelt hem als een vervloekten Ketter; Daar op is hy aan den Wereltlijken Rechter overgelevert, en is voort met
162 hem gehandelt als met sijn Meester Johan Hus, sijn lighaam ter selver plaatse verbrant, en de asse in den Rhijn geworpen. Hy heeft dit alles volstandich geleden, en sijn doot met verscheide Lof-sangen verheerlijkt.

n *Welke en meer andre,*] Daar van in 't lange te sien is in het groot Martelaars-boek, soo by de onse, als by de Paus-gesinde self in 't licht gebracht, en dagelijks in gebruyk.

163 o *De Gemeente t'enemaal kaal en beroyt,*] Hier toe hadden sy bysondre vonden, en met Heyligheyt bedekte middelen; De levende en stervende wierden sonder ophouden tot het geven geperst; De stervende indien sy wilden, ofte van een eeuwich en geluksalich leven, ofte van een korten ongevoelijk vagevier versekert sijn, mosten al vry een goede somme gelts beloven, en de Geestelijkheyt, dewelke haar naarstig aan het bedde bywoonden, mosten wel mildelijk bedacht sijn. De levende droegen van haar meer opgeleide lasten tot onderhout der Kloosteren en Bedel-Monikken, als van hare Vorsten self. Elke Kerkelijke dienst most tijdelijk en altijd met enig offer waargenomen werden. Desen dienst geschiede ook niet voor een alleen, maar voor veel te gelijk, want den een wist van den ander niet, en gelijk nog jegenwoordig op sommige plaatsen tot voordeel van de Kerk wert onderhouden, in het luyden der Klokken over de dooden, by elk in 't bysonder betaalt wert, want elk mach denken dat het voor hem is. Het welk dan elken dienst, daar in sy sig om de menigvuldigheyt der selver nagt en dag besig hielden, tot een ongelooflijke somme gelts kwam op te lopen, so dat de Geestelijke dagelijks meer ontfingen als de Vorsten selfs, daar nogtans dese alle de lasten van Oorlog te dragen hadden, daar sy-luyden niet toe en gaven. De Oorlogs lasten wierden niet anders gevordert als by beden (nu seidmen petitien der Oorlogs lasten) dewelke niet altoos toegestaan, maar ook somwijlen afgeslagen en uytgestelt wierden, somwijlen ook wel vermindert, maar de schattingen der Geestelijke in het inhalen en afpersen der penningen, onder schijn van Heyligheyt, verdiensten, en Aflaat van sonden waren oneindich, en onversadelijk. Hier over vielen wel vele klachten, selfs aan de hoven, doch het had weinig kracht, sy wisten het wederom goet te maken, en speelden maar *gaudeant possidentes.*

p *Het snuyken van haar Geestelijk regtsgebied,*] Sie daar van de Concordaten met Roelof van Diepholt, en andere gemaakt, hier voor N°. 138. in-gelijft.

q *Hertog Karel van Borgondien,*] Niemant heeft 164
oyt te vooren de Geestelijkheyt soo hart aangetast als Karel van Borgondien, de XXXI. Grave van van Hollant, na de gemene tellinge; Hy was een dapper en kloekmoedig Oorlogs Man, daarom hy ook Karel de Stoute genomt wiert, dewelke niet konnende komen tot het eynde van sijn groot, en by na oneindelijk voornemen, sonder grote middelen uyt de gemeente te halen, heeft hem met dusdanige hoochwichtige gedachten swanger gaande, enigen tijd opgehouden; en overwegende wat tot verder uytvoeringe van sijn voorgenomen Oorlog mochte dienen, heeft hy niet kunnen verdragen, dat de Geestelijke besittende het meeste goet van de gemeente, niet soo wel in de Oorlogs en andre gemene laste souden dragen als de andere, dewijl sy gerust, luy en lekker daar van leefden, en dagelijks over hunnen overdaat geklaagt wiert. Weshalven hy in 't Jaar 1474. in de Maant van September by Edicte alomme door Holland, Zeeland en Vriesland, geboden en bevolen heeft. Dat alle Geestelijke Kloosters Abdyen, Proosdyen, Decanyen, Kapittelen, en der selven Abten, Abdissen, Proosten, Decanen, Prioren, Priorissen, Kerken, Kapellen, Gasthuysen,

sen, Goodshuysen, en andere Geestelijke personen, van wat staat en gelegentheyt sy waren, aan sijne Commissarissen in schrifte souden setten en stellen alle hare Goeden, Landen, Leenen, Heerlijkheden, Tienden, Renten en Pagten, die sy beseten en gebruykt hadden den tijd van tsestig jaren herwaarts, om daar uyt te maken een belastinge na de waarden der Goeden en Renten. Dit alsoo afgekundigt sijnde quamender vele van de Geestelijke personen, en opsienders van Geestelijke plaatsen, als Kerk-meesters, Gasthuys-meesters, in den Hage voor de gestelde Commissarissen, brengende in geschrifte over den staat van hunne Goederen, maar andre bleven thuys, ende en woudent niet doen, en uyt de overgegeven staten der Goederen wierden schattingen gemaakt en ingevordert.

Daar tegens wiert by den Geestelijken jegens den 5. Feb. 14 5. een gemenen dagvaart beschreven in het Convent van Sint Jeronimus dat der Regulieren buyten Leyden, en daar vergaderden alle de Relligieusen, mannen en vrouwen, der Kanoniken Regulieren van der Capittelen van Wyndesem en van Sion, en de Overste vande derde ordre van Sint Franciscus, alle de Kapittelen der waarlijken Kanoniken van Holland, met den Provisoiren, Dekenen, Cureyten, en Vicecureyten, en voort alle andere waarlijke Priesteren, en besloten daar eendragtelijk, de schattingen niet te geven, daar veel om te doen was. Doch wierden eyntelijk met gewelt gedwongen deselve schattinge mede te betalen, daar van de omstandigheden in het lange werden verhaalt by den Ouden Hollandsen Chronijk-schrijver divis. 30. cap. 84. uyt het welke wy niet ondienstig geagt hebben, om verscheide aanmerkelijke voorvallen, het voornaamste na te schrijven. Sy (dat is, de Geestelijke tot Leyden vergadert) maaakten en stelden vier Commissarissen, om dit uyt den name des gemeenen Geestelijkheits met alle middelen te wederstaan; Pieter Buys Doctor inde Geestelijke Rechten, Canonik Regulier in Eemsteyn, by Dordrecht; Heer Joost, Pater en Confessor vanden Convente S. Agniet, binnen Delf; Heer Lambrecht, Vicecureyt der Stede van Haarlem; Heer Jacob, Confessor van de Bagijnen tot Haarlem, beyde Licentiaten inde Goddelijke Schriften.

Ontrent 't beginsel van den jare 1475. zijn de Commissarissen van dese ingaderinge der penningen gekomen in Hollant in den Hage, houdende scherpen en listigen raat, hoe sy best dese schattingen van de Geestelijke personen krijgen souden. Want alle die gemene Geestelijkheit hadden besloten niet een penning te geven: dus raatslaagden sy, om te vinden een andere manier om te dwingen tot 't geven van dese schattingen. Dus is een vande Commissarissen gekomen tot Leyden, des Saterdags voor den tweden Sondach inde Vasten, en bestont enige Religieuse en Geestelijke personen gewelt aan te doen; maar die sake wert op die tijd vertogen: en deselve quam tot Delft om diergelijke te doen. De Geestelijkheyt van Delflant hielden raat hier op, en appelleerden aan 't Parlement van Mechelen, also verre dat geoorlost ware henluyden daar te mogen appelleren en verschijnen. De Commissaris accepteerde die appellatie, en is wederom getogen tot Mechelen, tot Meester Anthonis Hanneron, Prooft van S. Donaes tot Brugge, sijnen Heere, dewelke een principaal en overste capitein en aanhever was van dit voornemen. En de copye des voorsz. appellatie heeft de Geestelijkheit gesonden aan eenen Meester Raimont tot Leuven, den welken alle de Geestelijkheit der Landen van Brabant, Hollant Zeelant en Namen, eendrachtelijk begeert en genomen hebben tot haren Voorspraak.

Doe nu de Commissarissen aanmerkten de volstandigheyt der Geestelijke, hebben sy de Brabanders looslijk en subtijlik gebracht tot betalinge der exactien by namtisatie. Daar na zyn de Zeelanders ook bewogen en gebracht voor 't meeste deel tot voldoeninge der schattinge. Meester Anthonis Hanneron, merkende dat de Hollanders in 't wederstaan de stantvastigste waren, is selver in persoon in Hollandt gekomen, en begon uytermaten vreeslijk te procederen tegen de Geestelijkheyt, nemaar vorderde niet; want sy eendrachtelijk met malkanderen verbonden waren. Dit siende, heeft hy de Geestelijkheyt doen dachvaarden te komen inden Hage; en dede daar een verhaal, om henluyden te brengen tot inwilliginge vande schattinge. En na rijpe raadt daar op gehouden, antwoorden de Geestelijke personen, dat sy van geen rechts wegen schuldig waren enige penningen te geven; en gaven hem de consultatie en defensie in geschrifte, bybrengende ontallijke Capittelen inde Geestelijke en Wereltlijke Regten beschreven. En als sy sagen dat sy met smeekende en dreygende woorden de Geestelijke personen niet brengen en mochten tot aanneming van de schattinge, hebben sy sommige vande Geestelijken gedaacht te komen inde Stede van Woerden, in 't jaar 1474. en 75. omtrent des H. Kruysdach, inden Herfst. Die Geestelijkheit verduchtende, aldaar komende, gevangen te worden op dat sterke Slot, quamen daar niet, maar sonden haar antwoort in geschrifte. Doe reysde Anthonis Hanneron tot Wijk, tot Bisschop David van Utrecht, om met sijne hulpe te komen tot der schattingen ontfang, en dede haar belasten te komen tot Wijk, 't welk sy deden, aanhorende die begeerten der Heeren vanden Rade des Bisschops, en de klachten der Commissarissen. Ten lesten stont daar een op uyt 't midden, genoemt Artus van Bourbon, des Paus Protonotarie, Pastoor vande Stede vander Goude, die met Anthonis Hanneron uyt des Hertogen Hof mede gekomen was: en siende de grote volstandigheyt, seyde aldus: *Gy Heeren, en wilt geen quaat hert of achterdogt hebben op Meester Anthonis, want hy noch veel min doet dan hem is bevolen. Ik verduchte ook, is 't sake dat gy hem niet en gehoorsaamt en agtervolgt, voldoende na sijne commissie, dat hier in desen Lande van Hollandt, executeurs komen sullen, die geen onderscheyt sullen maken tusschen de Kerke en de stal, de Kelk en de potte, den Pateen en de schuttel; want desgelijcx eylacen in Vlaanderen geschiet is.* En onder meer andere woorden sprak noch Anthonis Hanneron; *Dat noch appellatie, noch recht, noch namtisatie, noch Paus, noch Kaisar, henluyden helpen souden mogen; maar, het waar geoorloft of ongeoorloft, sy souden moeten geven twee of drie ja-*

ren renten, alsouden sy haar goeden, roerende en onroerende, kelken, en ornamenten verkopen. De gene die daar afgesonden waren vande Geestelijke, antwoorden; dat sy egeene last en hadden vande andere Geestelijke personen, om in te willigen dese schattingen. Waarom dat sy gedaacht werden te komen tot Schoonhoven inde maant van October. Maar tot deser plaatse en quamen sy ook niet; en sonden haar antwoort met brieven, dat sy niet geven en wouden. Waar over dat de Commissarissen weder na Mechelen reysden, en merkende dat sy niet en vorderden, vonden sy eenen anderen raat. De Geestelijkheit van Hollandt hadde over dese lasten geappelleert tot het Parlament van Mechelen, of in 't Hof van Romen; en also sy dese appellatie niet achtervolgt en hadden, deden syse weder dagen tot Mechelen, en meenden haar so met te trekken in 't Parlament: maar sy quamen daar niet, en sonden haar antwoort in geschrift, te lang om hier te verhalen.

De Heeren van het Parlament, weynig achtende op dese brieven, die hen gesonden waren van de Geestelijkheyt, begrijpende vele leringen uyt Heylige Schriften en Geestelijke Rechten, bybrengende dat haar geen Keyser, Koning, noch weerlijke Heeren compelleren en dwingen mochten tot eenige schattinge; hebben raat met malkanderen genomen, en besloten, dat Meester Jan de Leeuwe, een van het Parlament, trekken soude in Hollant; en quam in Hollant inde maant van November met sijne dienaars. En alsdoe wierden vele vande Geestelijkheyt gewaarschouwt; dat sy vertrekken souden, of men soude haar vangen, als men dede; daar de voornaamste af waren de Prior van Warmont, de Prior van Leyderdorp, de Prior van Lopsen, Heer Thomas uyt den Camp, Heer Claas Tou, Heer Walch, Paters en Confessoren binnen Delft. Nochtans wierden doe heymeljk drie Clerken gevangen, als Frans Pietersz. Thomas Dircxsz. van Medenblik, en Jan Martijnsz. en gevetert inden Haag gebracht. Daar na op Sint Willeboorts dach wierden ses Religieuse personen gedaacht van Meester Jan de Leewe, te verschijnen in het Parlament tot Mecchelen, of euwelijk uyt den lande gebannen te wesen. Hieren-boven seyde hy met grote moedicheyt en stouticheyt; Dat alle de Geestelijke personen, die haar antwoort gesonden hadden aan de Heeren van 't Parlament, verbeurt hadden lijf en goet, om dat sy in den Hove van Romen hadden geappelleert, versmadende het Parlament; en ook mede, om dat sy in 't beginsel van haren brief groete geset hadden. Want hy seyde, dat die Ondrsaten haar Oversten niet groeten en mochten; en also sy dat gedaan hadden, voor rebellen waren te houden. Als nu Jan de Leeuwe sach dat dese ses gedachvaarde niet en verschenen, is hy gekomen tot Delft in S. Aegten Susterhuys, begerende te hebben een blaffaart van alle des Cloosters goederen, roerende en onroerende, om hem daar na te voegen inde schattinge. De Mater weygerde hem, en dede dat op kloekheyt; datmen haar kracht en gewelt aandoen soude; om uyt dien te nemen een rede van op te houden van den dienst Gods. Daar na is een gebot gedaan by lasten bevel vanden Hove, 't welk Dammas Cijsman, Borgemeester tot Delft, dede verkondigen, dat des anderen daachs daar na, niemant, op de verbeurte van lijf en goet, genaken soude dat Convent van S. Aechten, op 400. roeden. Doe quam Meester Jan weder, en begeerde te hebben den Inventaris van des Kloosters goeden, daar de Mater op antwoorde: dat sy bereyd was dat te doen, met protestatien dat men dat met gewelt van haar hebben woude: 't welk hy in fulken schijn niet lijden en woude, en gaf haar tydt te beraden wat sy doen wilde. Daar na quam hy met den Procureur Generaal en met des Schouts en Bailius dienaars van Delft, met den Burgemeester voorsz. met Jacob van Bleyswijk, Cornelis van Andel, en Storm Gerritsz. en nam met gewelt des Maters slentelen van haar sijde, en voort de registeren vanden goeden des Convents, en gaffe den Burgemeester, diese voort weder gaf aan de Mater; en alsdoen gaf sy ook den Inventaris met protestatien, dat sy dien door grote molestatien, die men haar boven recht aandede, geven moeste: en dit wiert al te samen in geschrifte geset. En op dat hy allen andere Conventen en Geestelijke personen een vrese aandoen soude, dede hy beroepen tot Mechelen, broeder Joost Prior van Zyon, Heer Adriaan van Naaldwijk, Vicecureyt vande oude Kerk tot Delft, Heer Jan Reyersz. Memorie-meester der selver Kerken, Meester Jacob Burchaartsz. en Heere Rutgert. Dit geschiet wesende, nam hy heymelijk met hem de drie Clerken gevangen en brochtse te Mechelen, en dedese daar vast setten. En alsdoen begeerden de Geestelijke personen te hebben uytstel, 't welk hen ingewillicht wierdt; en ondertusschen wierden sy also vanden Bisschop David van Utrecht onderwesen, dat sy de appellatie tot Romen achterlieten; en aldus bleef dese sake noch staan tot inde Vasten toe.

Want in den selven jare van 1476. in de twede weke vande Vasten, is in den Hage gekomen Jan van Boschuysen, geboren van Leyden, en was des Hertogen Camerlink, en de stoutste van allen anderen die daar geweest waren. Dese heeft sijne boden gesonden aan de Geestelijke persoonen, ende dedese verdachvaarden voor hem te komen inden Hage. Ende daar vergadert wesende in 't bywesen van Meester Halewijn, President, en Adriaan Drabbe, Procureur Generaal, met meer andere Heeren van den Rade van Hollant, sprak Jan van Boschuysen aldus: *Laten hen de Geestelijke personen van Hollandt wel beraden wat sy doen willen inde sake, die hen nu al langen tijd te voren is geleyt geweest. Want als nu heb ik den last, moedt en wille te vangen de Geestelijkheydt van Hollandt, ten sy dat sy williglijken geven het ge-eyschte. En wilt niet denken dat yemant van u allen met eenige rechten hem sal mogen verweeren tegen den Hertoge. Daar en is geen mogentheyt noch wijsheyt tegen hem; want ik sal my niet vresen en ontsien, overmits sijn authoriteyt en macht, om u aan te doen dat noyt gesien en gehoort is.* En dese Jan van Boschuysen sette sijnen mont en woorden seer vreeslijk en afgrijslijk tegen de Geestelijke, en vermat hem van die wreetheden en schoffieringen, die hy tot anderen tijden tegen de Geestelijke hadde gedaan, en seyde openbaar: Niet min en sal ik den meesten van u allen mede doen. Dit gesecht wesen-

wefende, reyfdeelk wederom naar huys, om goeden raadt te vinden. Hier na, inde vierde weke vande Vaften, is in den Haag gekomen met groten ftaat, of 't de Prince van den Lande geweeft ware, Meefter willem Hugonet, Doctor in beyde Rechten, en Ridder, Cancelier des Hertogen van Burgondien, met Grave Jan van Cimay, en noch meer andere Princen en Edelen, om fonderlinge nootlijke faken af te handelen, die fy te doen hadden: en alfdoen wiert weder een dachvaaart gehouden vande Geeftelijkheyt. In defe vergaderinge ook ftonden de Religieufen en Geeftelijke perfonen van Delflant en Hageambacht toe de fchattinge te geven; en betaalden daar-en-boven der dry gevangen Clerken tot Mechelen haar koften, en die wierden alfdoen verloft uyt de gevangeniffe. Naer defe zijn daar vele geweeft, die de fchattingen mede inwilligden op andere plaatfen, te betalen op twee gefette ftonden; de eerfte was Sint Jans-dach in Mid-fomer, en de andere te Kerfmis daar aan volgende. Nochtans waren daar noch vele, die niet geven en wouden, als by Leyden, Haarlem, Amftelredam, en in Weft-Vrieflant.

Alsnu den eerften ftont van Sint Jans-miffe omgekomen was, is Jan van Bofchuyfen met de Ontfangers vande oplegde fchattingen weder in Hollant gekomen; en alfo de penningen noch niet wel reet en waren, fo verdroech fich die tijt wel tot Sint Laurens toe: en doe waren daar fommige die betaelden, en fomwige waren noch alfo gefint, dat fy niet geven en wouden. So is hy dan gekomen in 't Convent buyten Leyden, genoemt Lopfen, en heeft aldaar de beeften uyt de weyde en het Convent genomen, en daar toe andere goederen; en heeft die openbaarlijk verkoft, en dat gelt ingehouden voor de fchattinge. Defgelijcx bedreef hy totten Regulieren te Leyderdorp. Want daar quam hy, en floeg de poorten van het Convent op; en nam met hem uyt het Kloofter dat hem beliefde, fprak met groten hoogmoet tot den Priefteren en broeders, feggende: Ik fal immers uytvoeren met alle vlijt en neerftigheyt het bevel mijns genadigs Heeren van Burgundien, en byfonder in defe fake. Ten laatften, de andere Cloofteren binnen Leyden, horende wat daar gefchiet was, beduchtende dat hen defgelijcx mochte gebeuren, maakten een befprek met de ontfangers van de fchattinge. So zijn daar dan twee ftonden geftelt om te betalen defe fchattinge, de eerfte was Sint Michiels dach, en d'ander te Kermiffe. En vele vande Cloofteren in Hollant, mannen en vrouwen, overdroegen al heymelijk met de ontfangers, in Hollant te Kerfmiffe, en alfdoe en waren de fommige haar penningen niet wel reet, fo dat Derthienen dach in 't verbeyden gekomen was. Weynich dagen daar na is een groot gerucht in 't lant gekomen, als dat Hertoge Carel verflagen was. En op defe tyt fouden de ingefetenen vande Steden en Dorpen van Hollant, Zeelant en Vrieflant haar fchattingen mede inbrengen; nemaar alfo daar een twift opgerefen was tuffchen den ontfangers en betaalders, ter oorfaak vande munte, en defe tydinge in 't lant feer verbreyt wert, fo behielden fy mede haar penningen; en daar-enboven waren daar enige ingefetenen vande Steden en Dorpen, die de ontfangers daar toe met gewelt dwongen, dat fy hen hare penningen en gelden wederom geven moeften.

Dus verre wert defe opgeleyde fchattinge, en exactie, foo die by den Geeftelijken genomt wert, op het hatelijkfte voorgeftelt by den Ouden onbekenden Hollandfen Chronijk-fchryver, dewelke midden in het verhalen van defe beroerte betuygde, dat het fchandelijk en ondienftig foude wefen alles te melden, het welk toe van of tegen de Geeftelijke wiert bedreven. Doch dit doen van den Vorft wiert by de Wereltlijke genoeg verontfchuldicht: dat de andere onderfaten vervallen waren van middelen, en de Geeftelijke fulx door hare alles inflokkende gierigheyt verrijkt, dat thans by defen alleen, tot voorftant van de gemeine fake, en voeren van laftige Oorlogen, bequame middelen waren te vinden. Datmen rufte en vrede der onderfaten niet konde behouden fonder Oorloch; en den Oorloch niet voeren konde fonder foudye; en dat defe niet gevonden konde werden, als uyt de middelen der onderfaten. Dat dufdanige laften den naam van laften niet redelijk en droegen onder den rijken, voornamentlijk Geeftelijke, welker Land en Zand by naar oneindelijk wierde bevonden. Dat fy ook dienvolgende, haar thans niet wel beriepen op de eertijds opgemaakte Wetten, tot voordeel en ontlaftinge van de Geeftelijke, die eertijds fittende in armoede, en met den honger en kommer vechtende, thans alleen met te grooten rijkdom en overvloet van alles belaft waren. Hoe, en waarom dan fy foo ftrevelig waren tegen de nootdruftigheyt van hare Vorften?

[r] *Willem de III.*] By Placcaat van des Sondags 165
voor Sint Donaas 1328. luydende aldus, foo het felve is getrokken uyt het Regifter ter Leen-kamer van Holland beruftende, getekent A. 1. 2. pag. 60. verfo.

WY Willem Grave, &c. Maken kont dat grote kroene voor ons koment. Alfoo dat die Kloofter en Geeftelijke luyden binnen onfen Lande en der fomme van buyten onfen Lande, Ambachten, Thienden, en Land kopen binnen onfen Lande, en alfoo fy 't gekoeft hebben, foo willen fy 't trekken ter Geeftelijk hand, ende en waren onfe luyden gien Lande Recht of doen, daar fy onfe Heerlijkhede, en onfe Recht mede verminderen willen, dat ons niet en ftaat te gedogen. Waaromme wy onbieten allen onfen goeden luyden van onfer Graaffchapt van Holland, van Zeeland, en van Friefland, Welgeboren Poorteren en Gemeinte, dat hem niemant niemer geen goet alfe voorfz. is en verkope in onfen Lande, op eene boeten van thien pont, en op dat goet, dat fy hen verkopen, tegen ons verboeren; voort gebieden wy allen Rechteren, Schepenen, en Geburen van onfen Lande, elke by ene boete van thien ponden, dat daar niemant over en fta, daarmen hen enige gifte gevet, of daar fy enigen eigendom ontfaan van enige erve; en om dat wi willen dat dit vafte en geftade werde gehouden, foo hebben wy defen Brief bezegelt, en gegeven te Sint Geerdeberge, des Sondags voor Sinte Donaas dag, in 't Jaar 28.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

166 [s] *Philips*,] Philips van Borgondien, Grave van Holland en Zeeland, was de eerste, die niet vresende der Geestelijken wrevelijkheyt, over sich dorst nemen, hun het koopen van onroerende goederen te ontseggen. Want den hogen noot der Landen sulx vereiste. De Brief hier toe by hem opgemaakt, en over al in sijn Landen verkondigt, was de volgende.

PHilips, &c. Want binnen onse Landen van Holland en Zeeland, binnen korte jaren gefundeert, gemaakt en begrepen sijn soo veel Kloosteren en vergaderingen van Regulieren en Reguliersissen, en van Broederen, en van Susteren, van Sinte Franciscus Orde, dat vele te vele is, naar grootheyt van onse voorschreven Lande, en noch meer dagelijks van den selven begrepen worden. In welken Kloosteren, Huysen, en Vergaderingen van persoonen, soo wel vrouwen als mans, meest alle neeringe en ambachten doen, dat onbehoorlijk is. En hoewel sy aldus geordent en begeven persoonen sijn, ofte wesen souden, sy hebben hen tot desen tijd toe willen bewinden erven te nemen van hare Ouderen, en dat erflijk te behouden, sonder weder uyt te erven. En indien het alsoo lange staan soude, sonder voorsienigheyt daar op te hebben, sy waren geschapen, mits datter soo vele sijn binnen korte jaren gemaakt, alle die Landen, Rechten en Erven in onsen voorschreve Lande te verkrijgen; daar by dat wy, en ook onse arme gemeente en ondersaten neeringloos worden souden, &c. Hebben daar omme geordonneert, overgedragen, en gesloten, dat nu voortaan geen goede lieden, van wat Orden dat sy sijn, in onse Landen van Holland, van Zeeland, en van Vriesland, erven nemen en sullen van haren Ouderen, Magen, of Vrienden, in eeniger manieren, nog ook meer Landen of Erven en sullen koopen, noch verkrijgen by Testamenten, noch anders, in onsen voorschreven Landen, voor dat by Commissarissen een overdracht en Ordonnantie gemaakt sal sijn, hoe, en in wat schijn, sy voortaan Erven, en sy hen selven hebben sullen in de puncten voornoemt. Gegeven op den 28. October, 1445.

Dese Brieven dan ook maken mede gewach, en doen verbot van allerhande neeringen, die in de Kloosteren doe ter tijd over al in Nederland gedaen werden, sulx dat de gemeine man benomen wierde alle middel om eerlijk te konnen leven. En voorwaar te deser tijd was daar niet van Wereltlijke winste, of het smaekte en wierde neerstich ingetrokken by de Geestelijke, in allen schijn gelijk of het haar voornamelijk toestont sulk gewin, met onlijdelijke verkortinge van de arme en suchtende gemeinte, naar te jagen. Dit doen druckte des te meer den Borger, door dien de Geestelijke hare waren en werk veel beter koop konden geven als andere, alsoo sy den Borgeren opgelegde lasten niet waren onderworpen. Daar quam by dat een jegelijk, groot en kleyn, vreesde de Geestelijke, en haar de pennink gonde boven andere, om hare gonste te verkrijgen. Dus raekten in de Steden de winkels neeringloos, en de Kloosteren hadden den toeloop.

[t] *En Karel*,] Eerst by Edicte van den 19. Octob. 1520. daar na by Placate van den 20. Maart 1524. en laastelijk by dat van den 16. October 1631. alle strekkende tot inbindinge van de magt en 't gesag der Geestelijke, daarom wy deselve vervolgens alhier hebben ingelijft. 167

KAarle by der Gratie Gods, gekooren Rooms Koning, toekomende Keyser, altijd vermeerder des Rijks, Koning van Castilien, van Leon, van Grenaden, van Arragon, van Navarre, van beyde Sicilien, van Jerusalem, van Valence, van Majorque, van Sardeinne, van Corsice, &c. Eerts-Hertoge van Oostenrijk, Hertoge van Bourgoendien, van Lothrijk, van Brabant, van Stiere, van Carinte, van Cram, van Limborg, van Lutsenborg, en van Gelre, Grave van Vlaanderen, van Habsburg, van Thirol, van Arthoys, van Bourgoindien, Palts-grave, en van Henegouwe, Landgrave van Elsaten, Prince van Zwave, Markgrave van Bourgau, en des Heyligs Rijks, van Holland, van Zeeland, van Phirot, van Kyeburg, van Namen en van Zutphen, Grave, Heere van Vriesland, van des Windischen Mark, van Portenau, van Salins, en van Mechelen.

Allen den genen die desen onsen Brief sullen sien; SALUYT: Die Edele en Vassalen ons Lands en Hertochdoms van Braband, hebben ons tegenwoordelijk doen vertoonen en te kennen geven; Hoe wijlen Hertoge Philips van Bourgoendien, van Braband, &c. naar onsen ouden Groot-vader zaliger gedachten, by sijnen openen Brieven, in date van den twintichsten dage van Septembri, in 't Jaar duysent vier-hondert een-en-vijftich, en by den laatsten Articule van sijnder blijder inkomste van Braband, onder anderen geordonneert en gestatueert hadde, dat die Geestelijke Persoonen van onsen voorschreven Lande van Braband, van doen voortaan geen goeden en souden mogen verkrijgen in den selven Lande, het ware by titele van koope, gifte, opdrachte, ofte andere contracte, noch ook by successien, versterften, testamenten, en ordinantien van uytersten wille, ofte by intestator, en dat wy by anderen onsen openen Brieven, inhoudende die Articulen van additien van onser blijde inkomste van Brabant, gegeven in onser Stad van Brugge den ses-en-twintichsten van April, in 't Jaar vijfthien hondert-en-vijfthien;

Confirmerende en approberende die voorsz. Ordonnantie van Hertoge Philips, onder anderen ook geordonneert en gestatueert hadden, dat die voorsz. Geestelijke Persoonen geen goeden en souden mogen verkrijgen in den selven Lande; Verbiedende alle Officieren en Wet-houderen, deselve Geestelijke Persoonen daar toe niet te ontfangen, noch geen ont-erffenisse of erffenisse te passeren tot haren behoef, sonder expres en gemeyn consent van ons en van den Rechteren of Wethouderen van den Hooft-steden, daar onder sulke goeden gelegen en sorterende souden sijn, op pœne van onser indignatien, en verbeuren een mark Gouts, soo dickent en menichwerven als sy ter contrarie doen souden.

En hoewel die voorsz. Ordonnantie en Verboden,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

den, behooren te ſtrecken en te verſtaan, ſoo wel op die Leen-goeden en Erven, gelegen onder die voorſz. Vaſſalen, als andere gelegen onder die voorſz. Hooft-ſteden van Brabant, niet min overmits der clauſele, inhoudende dat die voorſz. onterffeniſſe en erffeniſſe niet geſchien noch toegelaten en ſouden worden, ſonder gemeyn conſent van ons, en van den voorſz. Hooft-ſteden, en dat daar in geen mentie gemaakt en is van den voorſz. Vaſſallen, noch van haren conſente, die Prelaten en andere Geeſtelijke Perſoonen willen mainteneren, dat die goeden onder hen gelegen en fortiſſerende, daar in niet begrepen en ſouden weſen. En dat meer is, die voorſz. Prelaten en Geeſtelijke Lieden, onder 't dekſel dat by ſeeker Acte by hem verkregen, ſindert die conceſſie van der voorſz. Ordinantien, die voorſz. van den Steden ongehoort, of ten minſten ſonder haar conſent daar toe gegeven te hebben, geappoincteert en verklaart is, datmen die executie der ſelver Ordonnantien in ſtate en ſurceantie houden ſoude, tot ander ſtont dat parthye gehoort, en hare titele en munimenten geſien, anders daar op geordineert ſoude worden, hebben gepretendeert en pretenderen goet en erve te mogen verkrygen in den voorſz. Lande van Braband, ſoo wel onder die voorſz. Vaſallen als onder ons, en die voorſz. Steden, in alder voegen en manieren, als oft hem 't ſelve by die voorſz. Ordonnantie en blyde inkomſte niet verboden ware.

Ten anderen, ſoo is 't onſer kenniſſe gekomen, dat vele en diverſche Leenen gehouden, en roerende van ons en van onſer voorſz. Vaſallen en haren Heerlijkheden, belaſt en gehypotequeert ſijn, van oude partaigiere en gedeelde renten, die niet te loſſen noch te quyten en ſtaan. En dat die ſelve Leenen noch dagelijks meer en meer belaſt worden, van andere onquijtbaare renten en andere laſten, tot groote diminutie en minderinge van den ſelven Leenen.

Men bevint ook dat in vele en diverſche Landen en Quartieren, als eenige Leenen verkocht, opgedragen of verandert worden van d'een hant in d'andere: Die Heeren daar onder ſulke Leenen gelegen en roerende ſijn, hebben optie en faculteyt die te aanvaarden, te behouden indien hen goet dunkt, voor ſulken prijs als die verkocht en opgedragen worden.

En mits den redenen voorſz. is grootelijk van noode, oorbaarlijk en genoegelijk, dat die voorſz. Ordonnantie en Articulen van der blijder inkomſte, onderhouden en geachtervolcht worden. En ten eynde dat die oude fundatien en proviſien der Geeſtelijkheyt verleent, ook te badt onderhouden mogen werden van den goeden daar toe gegeven en geordineert.

Is ook van noode te ordonneren en verbieden, dat van nu voortaan geen nieuwe Kerken, Klooſteren Capellen ofte fundatien in onſen voorſz. Lande van Brabandt ende Over-Maze gemaeckt noch geërigeert en worden. En voorts dat die voorſz. oude partagiere en gedeelde renten, en andere die loſſen noch te quyten ſtaen, losbaer en quijtbaar ſullen weſen, by de Heeren van den Leenen, daer ſulke Renten opgeſet, gedeylt en verkocht zyn, ofte ſullen worden voor eenen redelijken prijs. En dat van nu voortaan geen ander onquijtbaare Renten op die voorſz. Leenen verkocht, noch gehypotequeert en ſullen mogen worden.

En voorts tot allen tijden, als van nu voortaan eenige Leenen in onſen voorſchreven Lande van Braband en Over-Maze, verkocht, verandert, ofte opgedragen ſullen worden van d'een handt in d'ander, die Heere van den Leene mogen aanvaarden en behouden 't ſelve Leen, voor ſulken prijs als 't verkocht en opgedragen ſoude weſen, en op al te voorſien en doen expedieren onſen openen Brief in behoorlijker formen.

Soo is 't, dat wy die ſaecken voorſz. overgemerkt, ſonderlinge die groote menichte van Leen-goeden, Erf-goeden, en andere die de Geeſtelijke Perſoonen beſitten en gebruyken in onſen voorſchreven Lande van Brabandt ende Over-Maze, daar mede ſy hem redelijk, eerlijk en ſuffiſantelijk mogen onderhouden. Aanmerke ook de groote menichte van Kerken, Kloosteren, Gods-huyſen, Conventen, Capellen, en Fundatien, die in deſelve Landen ſijn, daar mede die Gemeynte ſeer belaſt wort, en daar van wy deugdelijk en ten vollen geinformeert ſijn, willende hier inne voorſien tot welvaart en ontlaſtinge van ons, onſen voorſchreven Vaſſalen en Onderſaten, en dat die voorſz. blijde inkomſte metter Ordonnantien by ons daar op gemaakt, alſoo voorſz. is, onderhouden, en geobſerveert, haar volkomen effect ſorteren. Wy hebben uyt onſer rechter wetentheyt, authoriteyt, by groote en rijpe deliberatie van Rade, voor ons, onſen Erven en Nakomeren van Hertogen en Hertoginnen van Brabant en van Over-Maze, geordonneert, geſtatueert, en verklaart, ordonneren, ſtatueren en verklaren by forme van eeuwiger conſtitutien en edicte, mits deſen onſen Brieve, dat van nu voortaan niemant wie hy zy, en ſal mogen verkoopen, opdragen, tranſporteren, vertieren of permuteren, te wat titele, coleure of conditie, noch om wat ſaken, redenen of occaſie dat het ſy, eenige Leen-goeden, Erf-goeden, Chijnſen, eygen goeden, renten ofte ander onberoerlijke goeden, gelegen in onſen Lande van Brabant, Limburg en Over-Maze, onder ons, onſen voorſz. Vaſſallen en Steden van den ſelven Lande, tot behoef van eenige Kloosteren, Kerken, Collegien, Conventen, Gods-huyſen, of Geeſtelijke Perſoonen en in dooder hant, ſonder expres en gemeyn conſent, wille en wete van ons, van den voorſz. Vaſſalen, en van den Wethouderen van den Hooft-ſteden, daar onder ſulke goeden gelegen ſouden weſen. En dat geen Stede-houderen, Leen-mannen, Schepenen, Wet-houderen, of andere Rechteren en Officieren, overſtaan noch en gedoogen, dat ſulke verkoopinge, opdrachten en permutatien in dooder handt geſchien, en noch die voorſz. Geeſtelijkheyt daar in ontfangen ofte ge-erft worden, op pœne van onſer indignatie, en van een mark gouts te verbeuren tot onſen profijte, by den genen die ter contrarie doen ſouden.

En of 't gebeurde, dat eenige ſake ter contrarien gedaan, en geattemteert worde, wy hebben dat al nu voor dan, en dan voor nu verklaart en verklaren egeen en van onweerden, en willen dat het ſelve over ſulks gehouden en geacht ſy tot eeuwigen

gen dage, niet tegenſtaande die Acte verkregen, ter conrrarien by den Prelaten, en deſelve Geeſtelijke Luyden van onſen voorſz. Landen van Brabant, ſoo voorſz. is. Welke Acte, aangeſien dat die ſelve Geeſtelijke Luyden ſindert de conceſſie van dier, geen debuoir noch diligentie gedaan en hebben, daar op te komen communiceren en appoincteren metten voorſz. Steden, en haar conſent daar toe te gekrygen, na inhout van dien, noch geen ſtadt grypen noch ſorteren en willen, maar hebben die ſelve Acte, ſoo verre het noot zy, om die redenen voorſz. wederroepen, gecaſſeert en te niete gedaan, wederroepen, caſſeren, en doen te niete mits deſen.

Item, dat geen onberoerlijke goeden by generale ofte particuliere ſucceſſien, verſterſten, Teſtamenten, Ordonnantien, Giſten, ofte by inteſtate aankomen, ſuccederen, vervallen, noch devolveren en ſullen aan eenige Kloosteren, Collegien, Capittelen, ofte andere dooder handt; verklarende op die pœne en verbeurte als vooren, alle 't gene datmen ter contrarien ſoude mogen doen attempteren, ordonneren ofte diſponeren, by wien, ofte om wat oorſake of occaſien dattet zy, nul en van onwaarden, en over ſulk gehouden en geacht te worden ten eeuwigen dage als voor.

En op dat die oude Kerken, Kloosteren, Conventen, Gods-huyſen, Capellen en andere plaatſen, geordonneert en gedediceert tot fundatien van den Goddelijken dienſt, te badt onderhouden mogen worden van haren ouden fundatien en dotatien, en dat die nieuwe conſtructien, edifitien en fundatien niet vermindert noch gekort en worden.

Wy hebben ook geordonneert en geſtatueert, ordonneren en ſtatueren mits deſen, dat van nu voortaan niemant wie hy zy, en ſal mogen doen timmeren, funderen, erigeren noch doteren, eenige nieuwe Kerken, Capellen, Collegien, Capittelen, Kloosteren of Conventen in onſen voorſz. Lande van Brabant, Limborg en Over-Maze, op pœne van thien mark Gouts te verbeuren tot onſen profijte, en daar toe dat die Kerken, Cloosteren, Capellen, Gods-huyſen en Conventen, diemen contrarie en in prejuditie van deſen gemaakt, geëdificeert en getimmert ſoude hebben, ſoo menig werf als 't ſelve gebeuren ſoude, gedemolieert, afgebrooken, en te niete gedaan ſullen worden.

Item, dat van nu voortaan alle manieren van de oude erffelijke partagiere, gedeelte en geſpleten renten, en andere onquijtbare renten, geconſtitueert en geaſſigneert op die Leenen van onſen voorſz. Landen van Braband, Limborgh en Over-Maze, ofte eenige van dien gequeten en geloſt ſullen mogen worden, by die Proprietaris en Eygenaars van den ſelven Leenen, te weten, die partagiere en gedeelde renten, als men die by koope, gifte, opdracht, permutatie of anderſints in vreemde handt ſtellen ofte opdragen ſoude, voor ſulken prijs, als die verkocht, gegeven, opgedragen en vertiert ſouden worden. En in gevalle datter geenen gelimiteerden prijs en ware, ſoo ſalmen die mogen quijten en loſſen om den penning vijf-entwintich: En als van andere renten, ook geconſtitueert en beweſen op die voorſz. Leenen ſonder quijten, die Heeren van den Leene ſullen ook die mogen quijten, loſſen en aanvaarden, mits opleggende de principale penningen daar voor die ſelve renten verkocht en geconſtitueert ſijn, of weſen ſullen. En indien daar ook genen gelimiteerden prijs of ſomme en ware, ſy ſullen ook gequeten en geloſt worden om den penning vijf-entwintich, en met ſulken gelde, en tot ſulken prijſe, als in den voorſeyden Lande loopende cours hebben ſal, ten dage van der quytinge en loſſinge. Behoudelijke nochtans, dat de gene die de voorſeyde partaigiere en gedeelde renten tegenwoordelijk houden en gebruyken, mitsgaders hare Erven van hen komende, deſelve renten ſullen mogen behouden en daar af uſeren, genieten en diſponeren, ſoo lange die niet verkocht, opgedragen, ofte vertiert en worden in vreemder handt.

Item, dat van nu voortaan niemandt wie hy ſy, ſijn Leenen ſal mogen belaſten met eenige onquijtbaar renten, maar alleenlijk met quijtbaar en Losrenten den penningh twintich en daar onder.

Item, dat ſoo wanneer eenige Leenen van nu voortaan verkocht, opgedragen en vertiert ſullen worden van een handt in d'ander, ſoo ſal die Heere van den ſelven Leene 't ſelve mogen aanvaarden en behouden, en dat voegen en appliceren aan ſijn Heerliikheyt ofte principaal Leen, indien 't hem goet dunkt, mits opleggende en betalende deſelven prijs, daar voor 't voorſz. Leen verkocht en opgedragen ſoude worden. Behoudende en gereſerveert den naaſten Erfgenaam van den Verkoopere, ſijn recht van naarheyt, ſulk als hem naar de coſtuyme van den Lande ſchuldich ſal zyn te volgen en toe te hooren.

Ontbieden daarom en bevelen onſen lieven en getrouwen die Cancellier en Lieden van onſen Rade, Stadhouderen en Mannen van Leenen, van onſen Leen-hove van Braband, Droſſaart van Brabandt, Meyer van Loven, Amman van Bruſſele, Schout van Antwerpen, en Mark-grave ons Lants van Ryen, Schout van den Boſſche, Droſſaert van Limborg, Valkenborg, en Dalen, en allen anderen onſen en der Vaſſalen en Smaelre-Heeren, Rechteren, Juſticieren, Officieren en Ampt-luyden, en elken van hem byſondere ſoo hem toebehooren ſal, dat ſy deſe tegenwoordige declaratie, conſtitutie, edicte en ordinantie, en al 't inhouden van dien, van ſtonden aan regiſtreren, publiceren, kondigen en uytroepen, ofte doen en laten regiſtreren, publiceren, kondigen en uytroepen elk in den bedryve, en regiſteren van ſijnder Officien, daar men gewoonlijk is ſulke uytroepinge en publicatie te deon, op dat niemant des ignorantie pretenderen gaet. En die ſelve onderhouden, obſerveren en achter volgen, doen en laten onderhouden, obſerveren en achtervolgen onverbreeckelijk na hare forme en inhouden, ſonder tot eenigen tijde yet te doen, ofte laten geſchien ter contrarien, in wat manieren dattet zy, procederende en doen procederen tegen die Overtreders en Inbreekers van dien, by inninge en executie van den peynen voorſz. en anderſints rigoureuſelijk en ſonder verdrag, ſaveur ofte diſſimulatie, want ons alſoo gelieſt. Des t'oirkonden ſoo hebben wy onſen Zegel hier aan doen hangen. Gegeven in onſer

ser Stad van Tricht den negenthiensten dach van Octobri, in 't Jaar ons Heeren duysent vijf-hondert en twintig, en van onsen Rijke, te weten, van den Roomschen, tweeste, en van Castilien, &c. 't vijfste. Aldus geschreven boven op de Ploye van den selven Brieven, By den Koningh en by den Secretaris. Geteeckent *Haneton*. En op deselve Ploye over d'andere zyde van den Zegele staet aldus, Op heden twaelf dagen in Novembri, in 't Jaar duysent vijf-hondert en twintig, zyn dese opene Brieven, achtervolgende des bevelen ons aldergenadichste Heeren de gekoosen Keysers openbaren in den Rade geordonneert, in Brabant ten tijde van der audientien van den voorsz. Rade gelesen en gepubliceert geweest, daar gy Heer Jeronimus vander Noot, Riddere, Cancellier, Meester Leenaart Coutreau, Anthonis Heenkenshooft, Lodewijk van Heylwijgen, en meer andere van den selven Rade by waren. Gedaan te Brussele op ten dach en in 't Jaar voorsz. Geteeckent *H. Huioel*. Op deselve Ploye staat noch geschreven, Dese opene Brieven sijn gepubliceert geweest in den Leen-hove van Braband, ten tijde van der audientien des selfs presentien, van mijn Heeren die Stad-houdere en Mannen van Leene, in 't Gerechte aldaar dienende, vergadert wesende in der Stad van Brussele, op den thienden dach van Novembri, Anno vijfthien-hondert en twintich.

Onderteeckent

P. MIDDELBORGH.

KAarle by der Gratie Godts gekoren Roomschen Keiser, altijd Vermeerder des Rijx, Coning van Germanien, van Spagnien, van Arragon, van Navarre, van beyde de Secilien, van Jerusalem, van Hongarijen, van Dalmatie, van Croaten, Erts-Hertoge van Ostenrijk; Hertog van Bourgondien, van Lothrijk, van Braband, van Stier, van Carinte, van Carmole, van Limborg, van Luxenborg en van Gelre; Grave van Habsborg, van Vlaanderen, van Tyrol, van Arthoys, van Bourgoigne, Paltsgrave van Henegouwe, Lantgrave van Elsat, Prince van Swave; Markgrave van Bourgauw, en des Heyligen Rijx, van Holland, van Zeeland, van Kybourg, van Namen, en van Zutphen, Grave, Heer van Vrieslandt, vander Windismark, van Slavonie, van Portenau, van Salins en van Mechelen; Allen den genen die desen tegenwoordigen sullen sien SALUT. Also tot onser kennisse gekomen is, als dat die Abten, Abdissen, Priors, Priorinnen, Collegialen, Kerken Capittels, Conventen, Kerken, Hospitalen, en andere vanden Geestelijken state henluyden dagelix ververvorderen te verkrijgen in heuren handen alle manieren van Goeden, Lenen, Erven en andere, sommige by kope, donatie, Legaat, van denselven Lenen of Erven, andere by aannemen van dien in ewelijken pachte, of tot lange tyden van jaren, andere by kope van erffelijke en ewiglijke Rente op dien, of van Los-rente tot hogen prijse, 't selve in prejuditie en deminutie van onse Hoogheyt, Domeynen en Subventien, Diensten en Rechten, en ten achterdele van allen onsen Ondersaten in 't selve Landt, en by successie van tyde noch meer wesen mochte, willende daar inne voorsien SO IST, dat de saken voorsz. gemerkt, gehadt daar op 't advis van onsen lieven en getrouwen, die Stadthouder, President en luyden van onsen Rade, en onsen Rekeningen in Hollandt, wy tot conservatie van onse Hoogheyt, Heerlijkheyt, Diensten en Rechten en van 't gemeen profijt en welvaart, tot vordering van onse Landen en Ondersaten van Hollandt, by deliberatie van onse seer lieve Vrouwe en Moeye, die Erts-hertoginne van Oostenrijk, Hertoginne en Gravinne van Bourgoigne, Regente en Gouvernante voor ons in dese onse Landen van herwaarts over, ten advyse van onsen lieven en getrouwen die Hooft en luyden van onsen secreten Rade nefsens haar wesende, gestatueert en geordoneert hebben, statueren en ordoneren voor Edict by desen de pointen en articulen hier navolgende.

Ten eersten dat alle Abten, Abdissen, Capittels, Conventen Gasthuysen, Hospitalen en andere Godts-huysen en Kerkelijke lichamen en Gemeenten, wie die zijn mogen, binnen een jaar tyds na de voorsz. publicatie, alle de Lenen, Goeden, Erven, Huysen, Arrentementen, en alle ewelijke of lange verpachtingen, erffelijke renten, niet te lossen, gehypotequeert by wat middel, hoe en in wat manieren sy aan deselve gekomen zyn, so verre deselve niet geamortiseert zyn, uyt heuren handen doen, op de verbeurte van denselven goeden, en yegelijk van dien t'onsen profijte; voorts dat niemant van den voorsz. Geestelijkheden hen voortaan vervordere, eenige Lenen, Landen, Erven of Huysen te kopen, te ontfangen of aanvaarden, by Testamente, Legatie, gifte, of donatie, noch deselve te nemen by enkele arrentemente of erfelijke pachte, of tot langen jaren, noch erfelijke rente niet te lossen, noch de los-renten op deselve te kopen, hoger dan voor den penning achtiene, en dat op de verbeurte t'onsen profijte by de voorsz. Geestelijkheden van den Lenen, Erven, Huysen, renten, of andere goeden, de welke sy contrarie onsen voorsz. ordonnantie verkregen souden hebben, en daar toe op de verbeurte ook t'onsen profijte ten laste vande verkopers van de penningen voor deselve goederen ontfangen souden hebben, en ontfangen soudeu, of vanden waarde van deselve goeden, ingevalle men deselve eenige vande Geestelijkheyt gegeven hadde; En voorts hebben wy gestatueert en geordonneert by maniere van verbodt, als dat onse Stedehouders en mannen van lene, of van onsen Vassalen, alle Wethouders, lage en andere Jurisdictie hebbende, van erven en t'onterven, wie die zyn, voortaan den voorsz. Prelaten, Prelatessen, Prioren, Priorinnen, Capittelen, Kerken, Gasthuysen en andere Godshuisen of Kerkelijke Gemeynten niet en ontfangen noch admitteren tot enige Leengoederen, Landen, Erven, Huysen, by kope, gifte, donatie, by testamente noch anders, noch tot den ewelijken of langen verpachtingen van dien, noch tot erffelijke niet te lossen renten, noch tot losbare rente op den voorsz. goeden, hoger dan den penning achtien, en dat op de verbeurte van tien marken

ken ſilvers, t'onſen profijte, ten laſte van elken
vande Officieren, die alſulke verkopingen, be-
laſtingen, of verpachtingen ontfangen en admit-
teren ſouden, en dat ſo dikwils, en t'elker reyſe
dat gebeuren ſoude; En voorts ordonneren wy,
dat indien eenige Lenen, Erven, Huyſen, erffe-
lijke Renten, of andere inmeuble en onberoerlij-
ke Goeden op enige Religieux of Religieuſen in
Hollandt by af-lijvigheyt van heuren Magen, ge-
beuren te vallen en te ſuccederen, dat in dien ge-
val die Prelaten en Prelateſſen, of die Overſten
van den Religieus of Religieuſen, op den welken
die Goeden verſtorven en geſuccedeert ſouden
weſen, al eer ſy deſelve goeden ſullen mogen ge-
bruyken of apprehenderen, gehouden ſullen we-
ſen, deſelve goeden te doen inventarieren, en ook
inſchrijven en regiſtreren inde Boeken en Regi-
ſteren van den Schependom vander Stede of an-
dere plekke, ſo waar die Kloosters, of Godts-
huyſen van den Religieux of Religieuſen leggen
ſullen, als daar die goeden op haren Religieuſen
geſuccedeerd, gelegen ſullen weſen, en de dub-
bel vande voorſz. Inventariſen onder haren Con-
vente Zegel overleveren in handen vanden naaſten
wereldtlijken Erfgenaam vanden voorſz. Religi-
euſen, op den welken deſelve goeden na de af-lij-
vigheyd vande voorſz. Religieuſen behoren ſou-
den te ſucцederen, innehoudende den voorſz. In-
ventaris, Brieven, geloſte, de voorſz. goeden
die wereltlijke Naaſt-Erfgenamen van heuren Re-
ligieuſen, of heuren reght of actie hebbende te la-
ten; en na af-lijvigheyd van heuren Religieuſen
op dewelke die geſuccedeerd ſouden weſen, te re-
ſtitueren in goeden en deugdelijken ſtate, en daar
toe henluyden daar af behoorlijke en ſuffiſante
weerlijke cautie te geven ſonder fraude, en dat op
de verbeurte van denſelven goede t'onſen profijte,
den leven lang vande Religieuſen, op dewelke al-
ſulke goeden gevallen en geſuccedeerd ſouden we-
ſen. Ontbieden daarom onſen voorſz. Stadthou-
der, Preſident en luyden van onſen Rade, en al-
len anderen onſen Rechteren, en Officieren van
Hollandt, dien dit aangaan ſal, dat ſy onſe voorſz.
ordonnantie en ſtatute van ſtonden aan doen kon-
digen en publiceren, en van onſen 't wegen ſcher-
pelijk bevelen, dat men deſelve onderhouden, en
tot obſervantie van dien procederen, en procede-
ren doen tegen de overtreders der ſelver by de ex-
ecutie van der peine daar toe geſteld en geordon-
neert, ſonder ſimulatie of verdragh, niet tegen-
ſtaande oppoſitie of appellatie gedaan of te doe-
ne, en ſonder prejuditie van dien, want ons alſo
gelieſt; Ende wantmen deſen behoeven mochte
in diverſe plekken, willen wy dat in 't vidimus
onder Zegel authenticq of copye derſelver getey-
kent en gecollationeert by een van onſe Secretari-
ſen, of vanden Griffier van onſen Rade in Hol-
land gelove gegeven zy als deſen; Oirkonde des
hebben wy onſen Zegel hier aan doen hangen. Ge-
geven in onſen Stede van Mechelen den 20. dagh
van Maart, in't jaar ons Heeren 1524. Ende van
onſen Rijke, te weten van den Roomſchen en
Hongarye, 't ſevenſte, en van Spagnien en an-
dere 't negenſte; En op de ploye ſtont geſchreven,
By den Keiſer in ſijnen Rade,

Onderteikent

L. DUBLIOUL.

KAarle by der Gratie Godts Rooms Keiſer, al-
tijd vermeerder des Rijx, Koning van Ger-
manien, van Caſtilien, van Leon, van Arragon,
van Navarre, van Napels, van Secilien, van
Majorque, van Sardine, vande Eylanden Indien,
en de vaſte aarde vander Zee Occeane. Eerts-Her-
toge van Ooſtenrijk, Hertoge van Bourgoignen,
van Lothrijck, van Brabant, van Limburg, van
Lutzenburg &c. Grave van Vlaanderen, van Ty-
rol, van Arthois, van Bourgongien; Paltsgrave
van Henegouwen, van Hollandt, van Zeeland,
van Hagenault, van Namen &c. Prince van Swa-
ve, Mark-grave des H. Rijx, Heere van Vrieſlant,
van Salins, van Mechelen, van de Landen van O-
veryſſel, Stadt, Steden, en Landen van Utrecht,
en Dominateur in Aſie, Afrijke. Allen den gee-
nen die deſen onſen Brief ſullen ſien, SALUYT.
Alſo tot onſer kenniſſe gekomen is, dat wylen ſa-
liger gedachten Hertoge Philips van Bourgon-
gien, onſen ouden Voorvader, die God genadigh
zy, verſtaan hebbende die ongeregeltheydt van
de Geeſtelijkheyt van Hollant, Zeelant en Vrieſ-
lant, in 't verkrijgen, en apprehenſie van Erven,
van Renten, en van alle manieren vande werelt-
lijke Goederen, by kope, by ſucceſſie, en an-
ders; en aanmerkende dat alle die Goeden vande
voorſz. Landen, by ſucceſſie van tyden, komen
ſouden in handen vande voorſz. Geeſtelijkheyt,
het welke de diſtructie en ruine vande voorſz. Lan-
den weſen ſoude; om daar toe te remedieren, en
tot verſoeck vande twee eerſte Staten van den Lan-
de van Zeelant, ende by grote en rijpe deliberatie
by ſijne opene Brieven, ſtatuerende en ordon-
nerende, en over al Hollant, Zeelant en Vrieſ-
lant dede publiceren, dat van doen voortaan, ege-
ne goede lieden van wat ordere ſy waren of weſen
ſouden, inden Lande van Hollant, Zeelant en
Vrieſlant, Erven nemen en ſouden van heuren
Ouders, Magen, noch Vrienden in eniger ma-
nieren, noch ook meer Landen of Erven en ſou-
den kopen, noch verkrijgen by Teſtamente of
noch anders, inden voorſz. Landen, binnen de
Steden noch daar buyten, ter tyd toe de voorſz.
georde Lieden, by Commiſſariſſen, doen geor-
donneert geweeſt, of gelaſt ſouden hebben, om
met hen een overdragt en ordonnantie te maken,
hoe en in wat ſchijn ſy voortaan hen, in des voorſz.
is hebben ſouden; en dat wylen onſe ſeer lieve en
beminde Vrouwe Moeye de Eertzhertoginne &c.
die Godt genadig zy, in heuren leven, voor ons
Regente, verſtaan hebbende inden jare drie-en-
twintig leſtleden, dat die ongeregeltheyt vander
Geeſtelijkheyt van Zeelant ongelijk grooter en
meerder was, dan oyt te voren, en dat die geor-
den perſonen allen manieren van Erven en andere
wereldlijke Goeden, vorderden te gekrijgen,
by allen middelen ſy dunken mochten, ſulx dat
het geheel Landt van Zeelandt geſchapen hadde
geweeſt in heure handen te komen, tot grooten
intereſſe vanden waarlijke Lieden en van ons,
by 't verlies van onſe hoogheyt, Heerlijkheyt
en Dienſte, omme daar inne te remedieren, heeft
van onſer wegen by rijpe deliberatie, de Statuten
en Ordonnantien van den voorſz. Hertoge Phi-
lips van Bourgongien geconfirmeert, en am-
plie-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

plierende deſelve ook van onſent wegen, verder geordonneert en geſtatueert, dat van doen voortaan, niemant van wat State of Conditie hy ware, die in onſen voorſz. Lande van Zeelant hen ſelven, ſijn Kinderen of andere, 't waren Mannen of Vrouwen perſonen, in Clooſteren of Godts-huyſen begeven of ſtellen wilden den ſelven Clooſters of Godts-huyſen, egeen erffelijke Goeden of Erf-renten geven en ſouden, dan alleenlijk een redelijke ſomme van Penningen of Lijf-renten tot alſulken Tauxa vanden Perſonen, diemen in den Kloosteren of Godts-huyſen, leggen of ſtellen ſoude, op de verbeurte vande Erven en Goeden, en ingeſgelijx dat die georden Lieden van wat Ordre ſy weſen mochten, egeen Erven, erffelijke Goeden, Renten of anderen en ſouden mogen nemen, aanvaarden, kopen, noch verkrijgen, by gifte, doot, Teſtament of anders, op de verbeurte van deſelve goeden; en ook is tot onſe kenniſſe gekomen, dat die georden lieden, van onſe Landen van Hollandt en Vrieſlandt, dewelke met onſen Landen van Zeelant genoeg van een natuyre zyn, hen lieden dagelijx en ſo langs ſo meer vervorderen erffelijke Goeden, Gronden van Erven en erffelijke Renten te apprehenderen, by ſucceſſie van heuren Ouders, en andere Magen en Vrienden, of ſy weerlijk waren, en deſelve heur leven lang houden en gebruyken, mits ſtellende ſekere cautie, van reſtitutie, vanden voorſz. erffelijken goeden, naar de af-lijvigheyt vande geordende perſonen, dieſe geapprehendeert hebben, en dit tot behoef van heuren voorſz. Vrienden: ende dat ſy des niet te vreden zynde, daar toe pretenderen, in den meuble goeden van heuren goeden, van heuren Ouders, Vrienden, en andere Magen te ſuccederen, mits ſtellende cautie als boven; ende dat mitsdien, indien ſy daar toe geadmitteert waren, gemerkt dat die Erven in Hollant en Vrieſlant kleyne ſobere zyn, en dat het meeſtedeel van de goeden van onſen Onderdanen aldaar immeuble zyn, alle die gronden van denſelven Landen, en ook allen des meubels goeden by ſucceſſie van tyden in handen vande Geeſtelijkheyt komen ſouden, het welke of 't gebeurde, tot deſtructie en ruyne vande voorſz. Landen, en vande Onderſaten, en by conſequentie tot diminutie van onſer Hoogheyt, Heerlijkheyt en Dienſten komen en keren ſouden, willende daar toe voorſien; SOO IS'T, dat wy approberende en confirmerende die ordonnantien en ſtatuyten van onſen voorſz. Out-Vader PHILIPS van Bourgongien, en inſgelijx van wylen onſe voorſz. Vrouwe Moeye, van onſent wegen gemaakt, uyt onſer eygener wetenheyt en authoriteyt, en by grote en rijpe deliberatie van Rade, ordonneren en ſtatueren voor Edict, dat van nu voortaan egeen perſonen in onſen voorſz. Landen van Hollant, Zeelant, en Vrieſlant, van wat State of Conditie die zyn, het zy Mannen of Vrouwen perſonen, die hen ſelven of heuren Kinderen of andere, in enige Clooſters of Godts-huyſen ſtellen, of ſullen willen ſtellen, den ſelven Clooſters of Godts-huyſen, egeen erffelijke Goeden, of Erf-Renten en ſullen mogen geven, op de verbeurte van dien, maar alleenlijk ſullen ſy mogen geven een gracelijke ende redelijke ſomme van Penningen, of een redelijke Lijfrente, als nodelijk weſen ſal, tot alimentatie vande Perſonen, die in de voorſz. Clooſters of Godts-huyſen, hen ſelven willen begeven, of in den ſelven geſtelt ſullen weſen. En inſgelijx dat egene georde Lieden, van wat Ordene datſe zyn of weſen mochten, binnen onſe voorſz. Landen van Hollant, Zeelandt en Vrieſlandt, egeen erffelijke Goeden, of erffelijke Renten, en ſullen mogen kopen noch verkrijgen, en voorts dat geen erffelijke Goeden of Erfrenten, by gifte, Teſtamente, ſucceſſie van Vader, Moeder, Vrienden of Magen, noch anderſints in wat manieren dat het zy, en ſullen mogen komen op Conventen of geordende Perſonen, 't zy op cautie deſelve te reſtitueren, noch by anderen middelen. En inſgelijx dat geen meubelen, of roerende goeden, by ſucceſſie en ſullen mogen komen op den voorſz. Conventen, of georde perſonen op cautie, noch by anderen middelen als voren, op de verbeurte vanden ſelven Goeden, ſo Erffelijk als Meubel, onberoerlijke en beroerlijke, niet tegenſtaande die pretenſe Uſantie van den voorſz. georden, binnen onſen voorſz. Landen van Hollandt, Zeelandt, en Vrieſlandt, die Octroyen en Ordonnantien, die ſy van onſen Ouders of van ons by importuniteyt, inadvertentie, of anderſints, hoe dat het ſy, verworven mogen hebben, dewelke alle in dier eenige zyn, tot conſervatie van onſen voorſz. Landen van Hollant, Zeelant, en Vrieſlant, en onſen Onderſaten en Ingeſetenen, en van onſe Hoogheyt, Heerlijkheyt en Dienſte wedergeroepen en gerevoceert hebben, wederroepen en revoceren by deſen, en deſelve te niete doen en aboleren. Ontbieden daaromme onſen lieven en getrouwen, die Hooft-Preſident en de Lieden van onſen Secreten en groten Raden, die Stadhouder, eerſte en andere Lieden van onſen Rade, en van onſe Rekeningen in Hollandt, Zeelant, en Vrieſlant, den Rentmeeſters van Beweſt- en Beooſterſchelt in Zeelant, allen onſen Balliuwen, Schouten en anderen, onſen Officieren dien dit aangaan mochte, dat ſy onſe voorſchrevene approbatie en confirmatie, en onſen Statuten en Ordonnantien, op dat niemant van den ſelven ignorantie pretenderen en mach, doen kondigen en publiceren elk in den Limiten van ſijn Juriſdictie, waar men gewoonlijk is publicatie te doen, en den ſelven ſcherpelijk en onverbrekelijk obſerveren ſonder eenige contraventie procederende tegens de overtreders van dien, by rigoureuſe executie van den peynen daar toe geſtelt, ſonder ſimulatie, gratie of verdragh, want ons alſoo belieſt. Ende want men deſen in velen en diverſen plekken behoeven mochte, willen wy dat aan het vidimus van dien onſen Zegel authentijcq, of van den Copie, gecollationeert en geteykent by een van onſe Secretariſſen Ordinariſen, of by de Griffiers van onſen voorſchreven Rade van Hollandt, gelove zy gegeven, als aan deſe originele brieven; Des t'oirkonde, ſoo hebben wy onſen Zegel daar aan doen hangen, gegeven in onſen Stede van Bruſſel, den ſesthienden dagh van October, in 't Jaar ons Heeren duyſent vyf hondert een-en-dertigh, van onſen Keyſerrijke het tweedſte, en van onſen Rijke, van Spangien, Napels, Secilien en anderen, 't ſeſtienſte; Op de

Plyke ſtont geſchreven, By den Keyſer in ſijnen Rade.

Onderteykent,

L. DOUBLIOEL.

168 u *Huſſiten in Bohemen en Polen*,] Sedert de doot van Johannes Hus en Hieronymus van Praag is den yver der Regtſinnige Chriſtenen geenſints vermindert, maar in tegendeel in Bohemen en Polen onder de naam van Huſſiten dapper aangewaſſen, dewelke noch al ſtonden op eene Reformatie, volgens de ſtellinge van de oude Waldenſen, en Leere van Johannes Wiclef. Met de onreghtvaardige dood van Johan Hus en Jeronymus van Praag, raakten de Bohemers op de been, en koelden hunnen moed op de Paapſche Kerken, Klooſters, en Beelden der Heyligen, die ſy over al ter neder ſmeten en vernielden; en begaven haar inde Wapenen, om deſelve Leere ten uyterſten te hanthaven. Hier op verſoghten en verkregen ſy een Jaar daar na van haren Koningh Wenceſlaus enige Kerken tot haar voldoen. Maar als ſy ſo ſterk begonnen te werden, dat ſy tot een getal van veertig duyſent by een vergaderden, om het Avondmaal te houden, onder beyde gedaanten van Brood en
169 Wyn, en de oeffening van hunnen Godsdienſt binnen Prage verboden wiert, onſtond daar uyt een grooten oproer; de Burgemeeſters van de Stad wierden doot geſlagen; den Koningh kreegh van ontſteltenis een beroerdheit op den hals, daar hy van ſtierf; Sie *Vignier Hiſtoire de l'Egliſe*, pag. 579. en volgende. Doe verſtorf het Rijk op den Keyſer Zigiſmundus ſijn Broeder. Deſe bejegende de Boheemſe Huſſiten, met ſo een ſtreng en quaat gelaat, dat ſy niets goets van hem te wagten en hadden, dus beſloten ſy met malkanderen hem te wederſtaan. De Geeſtelijke verſochten een Kruys of Heervaart, om tegens haar als Ketters en by God en de menſchen verdoemde, als tot eenen Heyligen Oorlog te komen. Daar toe genodigt wierden, alle Prælaten, Ridderen, Schildknapen en Borgers, ſoo te paart als te voet, oockin en omtrent de Nederlanden, van Luyk, uyt Henegouwen, uyt Hollandt en Zeelandt. So dat daar in 't jaar 1420. een grote maght by een was. De Huſſiten daar-entegen waren wel gemoedigt daar tegens aan te gaan.
170 Sy verkoren tot haren Overſten Johan Ziſka, anders Een-oog, om dat hy maar een oogh hadde; een dapper Soldaat, en voorſightigh Veldoverſte, onder wiens beleid ſy in dien Slagh, als in andere voorvallen, altoos d'overhand behielden. Hier van breder by *Æneas Sylvius, Bonfinus, Martinus, Gromerus, Dubravius, Annales Syleſiæ & Bohemiæ*. Menighte van menſchen lieten ſig door den yver der Geeſtelijken bewegen. Hier onder waren ook enige Hollanders. Dordrecht leverde alleen daar toe, volgens tuygh van Beverwijk, in ſijn Beſchrijvinge van Dordrecht, 56. voorname Burgers, doch keerden alle te rugge met berouw en weerſin tegens de Kerke, daar ſy voor gevochten hadden. Soo dat deſe ſoo hoogh aangepreſe en beroemde Kruys-reyſe, geheel anders uytviel, als de Pauſelijke wel gemeent hadden, niet alleen dat ſy den Slag verloren, maar om dat de Nederlanders, dewelke door de Geeſtelijke tot verdelging en vervolgen van dit Volk ſo hard waren opgeſet, te meer leerden twijffelen aan het gene haar tot noch toe geleert was. Soo dat deſe Veld-tocht der Nederlanden door een byſondere beſchikkinge Gods nergens anders toe en ſtrekte, als om het gevoelen der Huſſiten ook in deſe Geweſten wijdlopiger te verbreyden. Want de Nederlanders wederom t'huys gekomen zynde; en volkomen kennis gekregen hebben van den Wandel en Leere der Huſſiten, brachten grondige redenen mede, om de Leere en gewelt der Roomſche Kerke verdacht te houden, en het ſelve middel daar door ſy de waarheyd meenden te dempen, meerder en wijdlopiger te doen verſpreyden. Den Profeſſor Boxhorn verhaalt het gene hier voren ſtaat op de volgende wijſe: *Ter deſer tydt ook roerden haar luſtig in een ander gedeelte van Europe, als Bohemen, en de aanpalende Landen, de Huſſiten, houdende het tegen de ſtoel en leere van Romen by na in alles met den Vaudoiſen; niet, voorwaar, door onderlinge mededelinge (in die tyden, onder ſoo verre van den anderen afgelegen en verſcheyden Volkeren ongelooflijk) maar invallen van eene en het ſelve gevoelen ſoo van den rechten Gods-dienſt, als de misbruyken en ydel gelove inde opperſte en geſaggelijkſte tot noch toe gehoude Roomſche Kerken ingeſlopen. Deſe hebben ook den Paus en alle ſijne leringen en inſtellingen luſtigh verdacht gemaakt, en dapper gekrenkt by den Nederlanders. Niet dat deſe in die tyden gewoon waren die ſo verre afgelegen Landen te beſoeken, maar dat ſy opentlijk door haare Prieſters, vreſende voor een verloop van haare ſaken, en overgrote beloften van een zalig toekomende leven, ingenomen wierden, om tegen de Huſſiten, als Ketters, en by Godt en de menſen verdoemde, te komen te velde, en haar met alle gewelt uyt te roeyen. Dan deſe ſo hoog aangepreſen, en doe genoemde Cruysreyſe viel geheel anders uyt als de Pauſſelijke Prieſters wel vermeynt hadden; door dien de Nederlanders, onder die, tot welker verdelginge te bevorderen ſy by de Geeſtelijke opgemaakt waren, dapper leerden twijffelen aan het gene haar tot nog toe gepredikt wierde. Sulx dat deſe Veldtocht der Nederlanderen door ene byſondere beſchikkinge van Godt nergens anders toe ſtrekte, als om het doe ſo genoemde ketterſe en vervloekte gevoelen der Huſſiten ook in deſe Geweſten wydluftiger te verbreyden. Men vonde geraden en in het Roomſe Hof, en in Hoog-Duytſlandt, dat het by den opſet vande Huſſiten hooglijk te lyden hadde, over al door Geeſtelijke Afgeſanten te doen verkondigen den hoogſt-dringenden noot vande Roomſche Kerke, de grouwel vande leere en de ongelooffelijke aanwas der Ketteren, en den ſonderlingen dieuſt, die thans Godt neffens ſijne Heylige Kerke by een ieder te doen ſtonde, in het opnemen vau enen tocht tegen de Huſſiten; met beloften, van, naar de grote vande gedane dienſt, vele aflaten der ſonden te verworven konnen worden. Nederlandt daverde doe over al van deſe predeke, en leverde uyt de voornaamſte Steden heele benden van Borgeren; die uyt eenen byſonderen yver, hof, have, Vrouw en Kinderen, neffens*

Va-

Vaderlandt verlatende, haar tot dese Krijgs-tocht in groten aantale begaven. Onder de noch overige papieren vande Stadt Dordrecht, eerste en en doe de voornaamste van geheel Hollant, werden noch ter tydt enige bewaart van den jare 1420. meldende, hoe dat doe aldaar gekomen waren enige Predikers vande Duytsche Princen aande Hollanders gesonden, hulpe versoekende tegen de Hussiten; en dat sy so veel met haar prediken te wege brachten, dat uyt Dordrecht alleen een troep van ses-en-vyftig voornaamste Borgers sich op dese tocht heeft begeven. Andere Steden gaven ook een redelijk, en alle te samen, een groot getal uyt. Dese wederom t'huys gekomen zynde, en hebbende gekregen volkomen kennisse van den handel, wandel, en leere vande Hussiten, brachten mede sterke redenen, om de leere en het gepleegde gewelt by de Roomsche Kerke hooglijk verdacht te houden. Dus sag men gebeuren dat een middel bequaam, so men trotselijk oordeelde, om te dempen en vernielen de waarheyt, meest diende, om deselve veel wijdlopiger te doen verspreyden.

w *Want sy verschenen*,] Sy maakten dat sy mede geroepen wierden op het algemene Concilie tot Basel, het welk in't Jaar 1400. op het versoek van den Keiser Zigismundus gehouden wiert, daar sy ook hare Legaten sonden, om met de Vergadering van hare Leere te spreken, en hebben met den anderen omtrent den tydt van twee Maanden vruchteloos doorgebracht; en seggen de Pausgesinde self, dat sy van haar meninge niet te brengen en waren, overmits sy haar niet en wilden laten overwinnen, dan alleen door het uytgedrukte woord vande H. Schrift, het welk haar tegendingers te swaar om doen was. Soo dat sy sonder yets bysonders uytgerecht te hebben, wederom na Bohemen gereyst zyn. *Naucler. & Acta Concilii Basiliensis.*

171 x *In een gedeelte van Duytschlandt*,] In't Jaar 1430. deden de Hussiten een inval in Duytschlant; Bragten sommige Steden onder haar gewelt; Overwonnen in drie verscheyde Veldslagen de Saxen, die van Beyeren, die de Stad Tachauw belegerd hadden, en den Grave van Meyssen. *Dubravius Histor. Bohem. lib. 27.*

172 De Geestelijke en den Adel van Bohemen benijden de voorspoet der Hussiten, geraakten met deselve in grote onenigheyt, so dat sy malkanderen inde Maant van Junio 1433. slag leverden, in den welken de Hussiten, die tot noch toe onverwinnelijk geweest waren, in het onderspit raakten, so dat sy haar van daar naar Polen begaven. Alwaar sy van den Koning Vladislaus wel ontfangen wierden, en gesonden tegen die van Nieumark en Pomeren, die sy meest alle onder sijn gebied brachten. So dat de Duytse Heeren in Pruyssen genootsaakt waren, met den Koning van Polen bestandt te maken. *Annal. Silesia. Martinus Cromerus, Krantzius Vandal. libr. XI.*

173 De Geestelijkheyd en Adel van Bohemen de overhand hebbende, hebben tot Prage een generaal Concilie aangeleyd, daar by besloten wierd, dat de Kerken van Bohemen haar wederom onder de Roomse souden begeven, en hun na der selver instellingen reguleren souden; uytgenomen alleen in vier saken, die haar ook in't Concilie van Basel waren voorgestelt; als I. Dat de Gemeente het Naghtmaal onder beyde de specien soude ontfangen. II. Dat de Geestelijkheyt geen heerschappye soude hebben over de tydelijke goederen. III. Dat de Priesters het Evangelium souden verklaren inde Nederduytse Sprake; en IV. Dat sy in't bedienen der Sacramenten geen geld souden mogen nemen. *Rer. Bohemic. Scriptores.*

y *Den Keyser Maximiliaan*,] Tot welken eyn- 174
de jegens den 3. May 1512. een Concilie binnen de Stad Romen was uytgeschreven, daar by onder anderen mede wierd verhandelt, hoe datmen die van Bohemen met de Roomsche Kerk souden verenigen; doch de Geestelijke hebben malkanderen daar in niet kunnen verstaan.

Den Paus Julius,] Dese heeft den gehelen tyd 175
sijns Pausdoms met oorlogen en bloedstorten toegebragt, so dat hy inde tydt van 7. jaar over de twemaal honderd duysend Menschen met Oorlog heeft omgebragt. Men verhaalt dat hy St. Pieters Sleutelen in den Tybur wierp, en protesteerde, dat hy hem voortaan met Paulus swaard wilde behelpen.

Den Keyser meende ook, dat de Roomsche Kerk sonder scheuring, door hem en de sijne aangemaant, met de andere partyen soude konnen werden verenigt, en dat het nu de rechte tyd was, eer dat het verder quam te verwijderen.

z *Den Paus wederom onder den Kaisar te stellen*,] Den Kaisar Maximiliaan, siende hoe dat de Pausen hun macht misbruykten, meende dat het ten beste van de gemeene Christenheyt, en tot st llinge van de gebreken der Geestelijke soude strekken, in dienmen de Keiserlijke en Pauselijke Hoogheyt, in een quam te smelten. En socht het Pausdom aan hem te trekken, om dat den Paus sedert Bonifaas de I. de dubble Hoogheyt aan hem had getrokken; daar van breeder hier voor gehandeld is. Men seid dat hy op een tijd, met de Keiserlijke kroon op het hooft, en met een swaart op sijn sijde voor den dach kwam, en riep, Ik ben Keiser en Paus. *Abbas Urspergensis & Phann. Cuspinianus in vita Alberti.* Paus Julius doot krank leggende, meende den Keiser, dat hy nu de beste gelegentheyt had, jemant in het Pausdom in te helpen, die het met hem soude houden, waar van de intriges, en heimelijk beleyt, in sodanige saken gebruykelijk, en tot het uytvoeren van deselve saak aangeleid, te sien sijn in sekren Brief op den 16. September 1511. aan den Vryheer Paulus van Lichtensteyn, uyt Brescia geschreven, van den volgenden inhoud:

Edele lieve getrouwe,

WY twijfelen niet, of gy sult noch indagtig sijn 176
wat gesprek wy voor desen met u gehad hebben, belangende de oorsaken en redenen, wegens dewelke wy ons berieden, en vast stelden het Roomsche Pausschap, indien wy daar op enige wijse toe komen konden, te begeren en daar na te staan; Hier op vielen zedert dien tijd gedurigh alle onse gedagten; want wy hebben by eigen ondervindingh geleerd, dat wy weten, en so is't ook met de saak gelegen, dat ons niet eerlijker, noch heerlijker, noch yet beter souw konnen gebeuren, dan dat wy 't geseide Pausschap, 't welk ons eigentlijk toekomt, weer aan ons Keiserrijk mogten brengen; Nademaal dan Paus Julius de

II. onlanx in een doodelijke siekte verviel, in voegen dat hem, (gelijk u uyt ons Hof geschreven is, en u door den Canceller van Tyrol, Cyprianus Serentinus meer versekert kan werden) al de Romeinen voor doot hielden, so hebben wy by ons selven t'enemaal besloten, ons voornemen so veel als doenlijk is te vervolgen; en daar met sulk een oogmerk en sorgvuldigheid in te handelen en voort te gaan, dat wy het middel om tot het geseide Pausschap te geraken, niet sullen schijnen te verwaarlosen; derhalven hebben wy den Cardinaal Adrianus, die gelijk u niet onbekent is, een tijd lang 't Gesandschap by ons in Duytsland heeft bedient, de gemelde oorsaak en redenen voorgesteld, die deselve niet alleen goet keurd, maar ook ried en porde om voort te gaan, meinende, dat wy niet veel moeiten in 't uytwerken by de Cardinalen souden hebben, en dat het niet veel werk souw kosten, en hy begost ook van vreugd te schreyen, soo verre scheen hy onsen toeleg niet ongaarne te verstaan; en dewijl gy in u gemoet by u selven kont overdenken, indien de Paus van dese siekte sterft, ('t geen gantselijk te vresen is, na dien hy nu alle lust tot eten heeft verloren, en geen andere spijse neemt dan onrijpe vrugten, dog sig met so veel dranks opvuld, datmen 't met sijn gesondheid seid gedaan te sijn) in sulk een geval so den Paus sterft, hebben wy den Bisschop van Gurk na Romen gesonden, op dat die ondertusschen onse saak, aangaande het weder krijgen van 't Pausschap bewerke; En na dien, gelijk gy selfs verstaat, dat sonder een groote somme gelts, die daar aan te kost moet werden geleid, niet kan gedaan nog uytgewerkt werden, soo heeft ons tot ons voornemen goet gedagt, dat wy de Cardinalen en andere Regenten van Romen, die wy aan onse sijde tragten te trekken, beloven en toeseggen drie honderd duysend Ducaten, die wy van de Fuggers sullen opnemen, en te Roomen door hunnen Factoor ten gestelden dage doen aan tellen.

Het overige des Briefs hield in, wat versekering hy aan een van de Fuggers voor de genoemde somme soude doen; doch Paus Julius bleef noch leven tot het jaar 1513. doe in sijn plaatse gestelt wierde Leo de X. daar door des Keisers toeleg gants mislukte.

177 [a] *Op sijn sterf-bedde voorseide,*] Dit waren sij-
ne laatste woorden: Die van Utrecht, seyde hy, sullen na mijn doot eerst recht leeren erkennen, dat ik haar een goet en vredelievent Heer geweest heb; Een ider onder de Geestelijke is lustig om te heersen, niemant wil staan onder andre, en hier uyt sal een seer schrikkelijke verwerringe oprijsen. Hy is overleden op de 7. Idus van October 1423. Sie van dese sijne laatste woorden by den Professor Boxhorn, in sijn Nederlandse Historie, pag. 143. Brand Histor. der Reformat. 1. Boek, pag. 31. en andere.

178 [b] *Nikolaus Cusa,*] Den Paus Niklaus de V. sont
in 't Jaar 1450. enige Gesanten, om tot vermeerdering van sijn gesag, en het Geestelijk inkomen te begunstigen, sekre prijs-kaarte, die sy alomme souden bekent maken, en doen invorderen, houdende een voorschrift om alle de sonden tot de grootste toe te mogen afkopen. Welke Prijs-kaarte den Geestelijken in Nederland seer aangenaam was, doch by de gemeente van eersten aan voor verdacht gehouden. Onder dese Gesanten was eenen Kardinaal van Kusa, mede Nicolaas genomt, doch van een geheel anderen inborst, so het schijnt, dewelke het geheim van de saak wel verstaande, het selve doen genoegsaam in sijn ziel verdoemde.
Hy was al een man van hoge Jaren, statig, en seer 179
aansienlijk van wesen, stigtelijk en ingetogen van leven, seer wel sprekende, in de Goddelijke schriften wel ervaren, begaaft met de kennisse van de Hebreeuse, Griekse, ende Latijnse talen, onvermoeyelijk in arbeid en ondersoek van Studien, was niet gewoon op sijn nacht-bedde meer als vier uyren te rusten, loos en behendig om de verholen en met een geestelijk momaansicht van schijn-heyligheyt bedekte fouten te ondekken, makende goet onderscheid tussen geloof en by-geloof, en tussen den uyterlijken, en innerlijken Gods-dienst, geen haat ontsiende voor de liefde der waarheyt, geen aannemer der personen, wonderlijk vry-moedich in het aanseggen, en dapper in het straffen.

Desen Kardinaal, onder anderen mede in Holland en Zeeland gekomen sijnde, na dat hy hem in andre gewesten deselve getoont had, verwekte eenen schrik in de herten der Geestelijke, welkers gewisse sich overtuygde van baldadig leven, hebbende daar-en-boven door haar bedrog, en versierde wonder-tekenen meer winst van gelt gedaan, als van verbeterde zielen, vresende soo een scherp oog, niet soo seer gewoon sijnde gestraft te werden, als van andre te berispen, over fouten daar sy selfs stilswijgende meest mede besoedelt waren. Hy heeft alles ondersogt soo in de Steden als ten platten Landen, en wiert met grote eerbiedigheyt over al ontfangen, soo van de Burgermeesteren en Regeerders van de Steden, met het luyden van klokken, en groot gevolg van de Borgerye, als van de Geestelijkheyt self, die hem met gehele benden te gemoet quamen, met vanen, kruysen, en ander Geestelijk tuyg. Om hem wierden veel heerlijke maaltijden aangeregt, dog daar de nodigers self meer en grotelijker van nuttigden, als hy die genodigt was, als tot geheel wat groters en beters gedreven; Hy begon door ondervindinge te ver-
staan, dat hier te Lande meer werks gemaakt wiert 180
van de Aflaten der Sonden, als van regte boet en bekering, datmen door desen Geestelijken Koophandel meer af koft een reukeloos leven, als daar van afstond. Dat daar veel in de naute van Kloosters hare vryheyt gelijk als met banden veterden, die nochtans met daar in te gaan de Wereld niet en verlieten nog afstorven. Dat der Kloosteren te veel was, dat die soo seer niet en dienden vermeerdert, als vernieut en herstelt. Dat onder den Monniks-rok menig boefken schuylde, en sig schoon opdede. Dat het gewaat geene ziel-sorgers maakte, maar een onbevlekt ofte onberispten wandel. Dat de Heylige meer wonderdaden gedaan hadden, als in haar bekeringe de mensen. Dat men meer van stomme beelden sprak en hielt, als van het Woord des levendigen Gods. Dat den gemeinen man meer wijs gemaakt wiert, als sy konden of behoorden te geloven. Tegens alle welke inbreuken hy sig mannelijk opsette, en op yder plaatse, niet alleen de Geestelijkheyt in 't bysonder ondertaste, vermaande en bestrafte, en beter ordre invoerde, maar ook in de Kerken de Gemeente by den

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

den anderen geroepen, met openbare preeken haar van alles des behoorde onderwees en leerde. Hy leerde in 't byſonder van de Aflaten, dat ſy de menſen niet beter noch erger maakten, kleinagtende de ſonden die ſy ſagen dat ſoo ligtelijk vergeven wierden; dat de rechte boete en bekeringe die wel konde ontbeeren. Dat het Jubeljaar wel groot gewin aanbragt aan de ingeſetenen van Roomen, maar aan veler beurſen en zielen ſchade dede; dat de regte Aflaten, en die in gebannen vierſchaar van Gods laatſte Oordeel gelden ſouden, in de Goddelijke ſchriften te vinden waren. Hy oordeelde van de Beelden, datmen die te veel eer aandede, datmen daar niet meerder van en behoorde te houden, als dat ſy waren tekenen en voorbeelden van der Heyligen Godſaligen handel en wandel, welke men in gedagten gebragt werdende door het aanſchouwen der ſelver beelteniſſen, te geſtadiger en naarſtiger ſoude kunnen navolgen. Het welk hy ſoo heftig dreef, dat hy vele ontſloeg vande beloften die ſy gedaan hadden, om deſe of gene Bedevaarden tot ſodanige plaatſen te doen, daar enige beelden van onſe Lieve Vrou, of andre Heyligen enige byſondre kragt wiert toegeſchreven, ſo dat in Gelderland, Holland, Zeeland, en andre omleggende plaatſen, vele, ſoo hoges, als lages ſtands, ſoo Geeſtelijke als Wereldlijke, in hare gemoederen ſeer ontroert wierden. Dit is een oprecht verhaal, ſoo als den Profeſſor Boxhorn in ſijn Nederlandſe Hiſtorie verhaalt, dat hy heeft overgeſchreven uyt ſeker Latijns Boeksken, met de handt geſchreven by eenen Geeſtelijken Hollander van dien tijd, Fredrik van Heylo genaamt, die alles heeft bygewoont, en onderlinge vriendſchap en kenniſſe met deſen Kardinaal heeft gehouden.

Dit ſcheen een grote veranderinge in den Godsdienſt in Duytſland, en voornamentlijk in deſe Nederlanden, te maaken, en den grond van een algemene herſtellinge te leggen; vele Overſte der Kloosteren, ſoo Mannen als Vrouwen wierden van haren ſtaat afgeſet en verlaten, om haar quade huyshoudinge en overlaſtig bedrijf, tegens die over dewelke ſy geſtelt waren, daarom ook vele ſig van haar geſag onttrokken, en de Kloosters verlieten. In 't beſoeken der Kloosteren onderſogt hy nauwkeurig na hun inkomen, en het getal der Geeſtelijke, en ondervondt, dat in enige maar ſes of ſeven waren, die nochtans wel ſoo veel inkomen hadden, dat ſy daar op wel vijftigh Monnikken hadden konnen onderhouden, en ſtelde ordre op het behoorlijk getal der ſelver.

181 ᶜ *Het leven der Klooſter-Monnikken,*] Het is uyt de ondervindinge genoeg bekent, dat by na niet een Synodale Vergadering is aangeleid geweeſt, ſonder de klagten van de ongeregeltheyt, en ergerlijk leven der Klooſter-Monnikken. De Monnikken ſelf ſchryven en betuygen ſulx genoeg in de Brieven van vermaninge, van en aan hunne Mede-broederen van hun eygen Klooſter. Aldus ſchrijft ſekre Monnik in een Brief aan ſijn Klooſter-lieden: De Geeſtelijke hebben hare eerſte liefde en trouwe verloren, en uyt de Kloosters ſien ſy ruggewaart naar de Werelt. Door die by haar aangenomen Orden gelijk als nagelvaſt en gebonden, konnen ſy met den lighame niet wel wederkeeren tot de ongelukkige Werelt, nemaar met het herte wenden ſy haar daar na toe, en jagen naar alle wulpsheyt, even als de hongerige, die haaken en lopen naar de tijdelijke en vergankelijke ſpijſe. Sy willen egter nog den naam hebben van te ſijn Geeſtelijke, en ook ſchijnen te weſen die ſy niet en ſijn; maar uyt hare werken konnen ſy erkent werden wie ſy ſijn. Het is voorſeeker met ſuchten te beklagen, dat onder haar het meerdere deel Godsdienſtich ſchijnen in het gewaat, en ondertuſſchen haar ſelven innerlijk niet en kennen, maar alleen ruſten op de oordelen der Menſchen, die, bedrogen door den uyterlijken ſchijn, haar ook ſchendig bedriegen. Daar ſtaat geſchreven; Indien wy ons ſelven oordeelden, ſoo en ſouden wy niet geoordeelt werden. Deſe onkenniſſe van hare eigen ſelf, blijkt uyt alle haar doen en laten, uyt de eidelheyt van hare woorden en werken, in dewelke noch geeſt, noch leven is te vinden. Och of ſy ofte cout, ofte heet waren! maar om dat ſy lauw ſijn, werden ſy van God, haren Heere, uytgeſpogen. Sy loopen beeſtelijk achter de driften van de Nature; en om dat den goeden wille, de vreeſe Gods, en alle yver in haar vercout is, ſmaakt haar niet de oeffeninge en opwekkinge van de geeſt. Dagen en nachten verſlijten ſy met alle welluſt, met eten, drinken, ſlapen, jokken, boerten, ſpreekende hare tonge uyt de volheyt van hare verydelde herten. Als haar jet belaſt ofte opgelecht wert, dat haar onaangenaam is, dan blijken hare gedachten, die ſy in hare enigheyt onderhouden en ſtijven. Sy ſijn wederhoorich, onleerlijk, halſterrich, wederwaardich, twiſtich, onlijdſaam, deugdeloos, aanſtootelijk met woorden, geern onder de man, ongeern in de enigheyt, onderſoekende niet anders als het gene van de Werelt is. In hare Cellen ſitten ſy ledich, ſonder enige geeſtelijke beſigheyt. Onnutte dingen brengen haar de tijd om. In hare getijden is haar hert vol van beeſtelijke en wereldlijke gedachten. Sy ſijn naarſtig by den dis, traag in het bidden, veerdig om te pruylen, als het eten ofte de drank, ofte jets anders hare onverſadelijke wulpsheyt niet genoegt. Dit was doe het leven van de Geeſtelijke, by eene van haar order ſelf doe ter tijd dus afgebeelt. Hy voegt daar by: De eerſte en yverige Geeſtelijke Mannen deſe Wereldt overleden ſijnde, ſoo is in hare naarkomelingen verkout de Godſaligheyt, eensdeels door de onachſaamheyt van hare Overſte, anderdeels door de ongebondentheyt van hare onderſaten, ſulks datmen mag ſeggen, dat deſelve nu in der daat geheel vergaan is. Overſte en onderdanen, groote en mindere in het Geeſtelijk, ſijn van den hoofde tot de voeten toe beſoedelt met fouten van eigendom van goederen, onkuysheyt, en ongehoorſaamheyt. Sulx dat alle Godsdienſtigheyt der Klooſter-lieden, alle hare dwang, alle liefde Gods, alle vreeſe voor de helle, en alle oeffeningen van deugden, in de Kloosters ſoo van mannen als vrouwen, gelijkſaam als verſtorven en uytgedragen ſijn. De plaatſen, in welke hare voorſaten geplant hadden de ſtoel van alle tugt en deugtſaamheyt, tredende in hare eenſaamheyt gelijk als te velde tegen het vleis, de werelt, en den Prince van de werelt de Duyvel, en de overhand hadden behouden, zyn geworden

tot

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

tot bordeelen, en legers van aardsche duyvelen, in dewelke heerst niet alleen de onkuysheyt, maar ook overdaat, dronkenschap, eigendom van goederen, en eene oneindelijkheyt van andere grove fouten. Want siek en ongedaan van lighaam en ziele, bloedig in haar gewisse en handen, door het bloed van soo vele by haar verwaarloosde en gelijk als vermoorde zielen, derven sy niet te min aantasten het lighaam onses Heeren, voor het welke de duyvelen ook self sitteren en beven; en die, welke voor levende en dooden behoorden te verdienen het Koninkrijk der Hemelen, halen alleen door hare ongebondentheyt, den vloek en verbolgentheyt van Godt over de kudde, die haar betrout is.

Hendrik Loeder Prior van 't Klooster Vrendesweel, schreef aan sijne Broederen aldus: Lieve, de genegentheydt die ik om Christi bloedts wille uwen staat en welvaren toedrage, doet my, in plaats vande Penne, de Roede inde handt nemen. Ik weet wel, dat u in velerhande swarigheden wel woorden van vertroostinge souden dienen, maar uwe ongeschikte manieren hebben ten hoogsten van noden, en verdienen een scherper bestraffinge. My doet wee uwe wederspannigheyd tegens uwe Overheden, uwe verkoude liefde tegens malkanderen, u lust om over al menigvuldige Missen te doen, en de slappigheyt in 't beteren van u leven, en de ergernissen die gy daar door geeft. Gy soekt de mensen te behagen, en staat met uwen Godt niet wel. Segt niet den Apostel, *Gal.* 1. 16. *By aldien ik den menschen behaagde, soo en soude ik geen Dienaar Christi wesen?* Gy wilt buyten inde werelt wel opschikken, en de vuyligheyt uwer Kloosteren heeft wel een besem en schrobber van noden. Het drukt ook myn Ziel, dat uwe gierigheyt en wellust onversadelijk is. Gy wilt het gene gy wel kunt derven; Fy! gy blode en gemakkelijke Soldaten Christi, die niet strijden en wilt den stryd van 't Kruys, en niet drinken en wilt vande bloedige Druyve. Lieve kan men dan ook met sodanig een leven, als gy in alle dertelheyt en broodtdronkenschap over-brengt, wel oprechten het Cruys Christi, daar toe gy insonderheyd beroepen zyt. Fy! gy slechte verachters vande werelt, wie kan uwen onversadelijken lust boeten, en de grootsheyd uwer herten voldoen. Noit sagh ik Kloosteren bloeyen en toenemen in Godsaligheyt, die dagelijx toenamen in middelen, maar wel sulke in welke d'armoede en lijdsaamheyd te samen woonden. Ik bidde u dan, dat gy u selven met gedult schenken wilt, het gene gy derft, dat is den Geestelijken rykdom, legt op dien schat alleen u hert en gedachten, omhelst het Cruys, en den naakten gekruysten Christus, daar in sult gy alle vergenoeging vinden. Verkleent u selven in twee gedachten: want grootsheyt en gehoorsaamheyt kunnen niet t'samen gaan. Zyt verdraagsaam onder malkander, doet eenmaal afstant van huychelary, die al u doen tot noch toe schandelijk besoetelt heeft. Hier van is ook vol de Nederlandsche Historie van den Professor Boxhorn, in sijn Beschrijvinge van het ondersoek op het leven en manieren der Klooster-Monniken in Nederlandt by den Kardinaal Niklaas de Kusa gedaan. Die op die tydt soo yverden, om de Monikken tot beter
leven te brengen, wierden doe al Reformateurs
der Geestelijken genoemt. Digt by Haarlem stont
een Klooster, onser lieve Vrouwen Visitatie ge-
naamt; Van het welk den Prior Jan van Kemp het
doen en laten der gekloosterden aldus overhaalt.
Wy willen nederigh zyn sonder veracht te wer-
den, geduldig sonder verdrukkinge te lyden, ge-
hoorsaam sonder onder dwang te staan; arm son-
der yets gebrek te hebben; deugtsaam sonder eni-
ge moeyte in 't plegen van deugden te doen; leet-
wesen te doen sonder enige pijn of smerte te gevoe-
len; gepresen zyn sonder lof te verdienen; be-
mind te zijn, zynde selfs sonder liefde; ge-eert
sonder tugt en heyligheyt des levens te tonen.
Christus onse Heere dede noyt sulks, maar leerde
wel uytdrukkelijk, datmen gewelt moeste doen
op het Koningrijk der Hemelen, en alle ongelijk
geduldig dragen. Een Regulier Monik van 's Herto-
genbosch, tot Amsteldam in Hollant, Prior van
't Clooster geworden zynde, liet hem opentlijk
tegens het leven der Geestelijke horen, om het
stuk der Lere te verbeteren. Hy liet veel dertele
lieden, die enige geyle Monnikken tot opritsinge
van hunne vleeselijke driften, tusschen de Choor-
sangen ingevoegt hadden, uyt het boek scheuren. Als
hem de andere Monnikken de jaarlijkse gedagtenis-
se van enige verstorve Zielen, die de Kerkelijke
voorbede na hunnen afgangh begeert hadden,
voorhielden, gaf hy tot antwoort: Laten sy voor
ons bidden, onse voorbeden zyn hun niet no-
digh.

Gosewyn Thuaan, een Regulier-Monik, voer
hard tegen het inslokken vande Landen en vaste
goederen der Kloosteren uyt, en beduyde daar
door niet anders, als dat het hechten vande Ak-
kers aan Akkers, de herten vande Geestelijke den
Hemel dede vergeten, en alleen aan het aardsche
en vergankelijke genagelt waren. Vele begaven
haare Cloosters, om dat sy in sodanig een ongere-
gelt leven niet en konden toestemmen. So verliet
Jan van Boschuysen, Regulier-Monik tot Ley-
der-dorp, sijn Ampt en met enen sijn Convent,
om dat hy geen deel wilde hebben (dit waren sijn
eygen woorden) aan de plagen, die sijn Medebroe-
deren met hun onversterffelijke overdaadt ver-
dienden.

Dus ontfonkten wel de gemoederen van vele
vrome luyden, doch al het selve had geen kracht
genoeg, om het groot verloop te stuyten, daar tyd
en hulp toe van noden was.

[d] *Dubbelsinnig en twijffelagtig*,] In het voort-
setten vande Aflaat-brieven was hy so yverig als ie-
mand vande andere, niet soo seer uyt de saak selfs,
als om sijn Meester den Paus van Romen te beha-
gen, en een grote schat uyt het land te halen. Want
die sijn grondige kennis in andere saken insiet, kan
wel tastelijk weten, dat hy het uytdeelen der Af-
laat-brieven, voor een Politijcque vondt heeft ge-
houden, om meester vande schatten van het land
te werden, en de ingesetenen kaal te maken; want
hy had te voren onder vertrouwde Vrienden wel
duydelijk geleert, volgens tuyg vanden meerge-
noemden Fredrik Heiloo, dat de Aflaten de men-
sen niet beter en maken, maar veel erger, om dat
men de sonden niet en aghte, die so ligt vergeven
en afgekoft wierden; dat de regte boet en bekering
de

de Aflaten wel derven konde, dat de regte Aflaatbrieven inde H. Schriften te vinden waren. Ten tyde van het Concilie, tot Basel gehouden, dat in 't jaar 1431. aanving, het welk het besluyt der Concilien boven den Paus stelde, kante hy hem ook tegens den Paus Eugenium, benevens Julianus en Æneas Sylvius, die daar na selfs mede Paus wierdt, voor den Kardinaal van S. Angel, welken Æneas Silvius van het gene in 't Concilie tot Basel wierd verhandelt, in 't bysonder geschreven heeft; Sie mede Nicolaum de Cusa *Concordant. Catholica. Boxhorn. Histor. Univers. pag.* 920. Evenwel verkondigde hy de Aflaten, en volgde den last van sijn Meester in het uytdelen van deselve, en reisde van d'eene plaats na d'ander, daar hy in alle Hoven, Steden en Kloosters, met een grote deftigheyt, als een Gesant vanden Stoel van Romen wierd ontfangen en ingeleyt, met Vanen en Kruyssen, singende en roepende, Gy zyt wellekom, die wy als een light in onse duysternis lange verwagt hebben. Hy reed op een Muyl-esel, met weynig gevolg van mede gebragt geselschap, maar met een groten stoet en gevolg der Ingesetenen deser landen verselt. In de Rechterhant droeg hy een Kruys hem van den Paus gegeven; Voor hem ging een Dienaar met een versilverden Staf; Hy liet alomme afkondigen en uytroepen, dat, die enig gelt na sijn gelegenheyt, volgens de uytgegeven Prijskaarte tot nut en dienst vande Kerke, vrywillig opbracht, dat hy daar door soude verkrijgen volkomen vergevinge van sijne sonden, en liet het volk wijs maken, dat het geofferde gelt alleen aangeleyd soude werden tot stigtinge van Kloosters, en Godts-huysen in haar eygen landt. In sijn Aflaat-prediken, om het selve so veel glimp voor het volk te geven, gebruykte hy dese dubbelsinnige reden: Dat den Stoel van Romen, (let wel, want hy het Concilie boven den Paus stelde) de mense de sonde wel voor niet konde vergeven, maar niet de straffe der sonden; een wonderlijke subtiliteyt, en gesoght onderscheid, gelijk of het vergeven vande sonden iets anders was, als de vergevinge der straffe. Hier van predikte hy geduyrig, en hield sich besigh, om als sware en by na onverdragelijke straffen voor te houden, al die gene, daar aan sich iemant, volgens de instellinge des Paus van Romen, schuldig kende, en de sondaren nootsakelijk mosten opgeleid werden. En voegde daar by: *Dat so yemand voor een doodsonde de behoorlijke sevenjarige, en voor een dobbele doodsonde, gelijk als overspel en diergelijke, een geduyrige veertienjarige boete dede, hy na dit leven voor het Vagevier niet en hadde te schromen; maar by aldien yemant nalatig ware dese boete te voltrekken, dat hy na sijn dood voor alle sijne sonden in het Vagevier tot den laatsten quadrant-pennig soude moeten voldoen. Doch doordien het niemant, met vele sonden beladen, niet wel mogelijk was, op de gestelde manier en tijd voor sijne sonden te kunnen boeten; dat daarom den Stoel van Romen goedgevonden had, dese Aflaat-brieven uyt te wisselen, door dewelke men vande gemelte onverdragelijke boeten konde werden ontlast. Dat het ligt en profijtelijk was voor een Christen, dusdanige Aflaten te verdienen, door dewelke de Ziel gesuyvert zijnde van alle vlekken, terstond naar haar vertrek uyt het lighaam, voor den Hemelschen Rechter-stoel onbeschroomt moge verschijnen.*

Desen handel wiert so breed, en gelijk als in het gros gedreven, datmen niet alleen verkoft Aflaatbrieven van en tot boete van voorgaande sonden, maar ook van alle toekomende, en noch te bedryvende sonden.

Dus trok den Kardinaal het geheele Lant door, en sette over al Biegt-vaders, die de brieven van Aflaat souden uytgeven, het gesette gelt daar voor souden ontfangen, en aande Pausselijke kist souden verantwoorden.

Eenige verstandige merkten terstont wel desen listigen Roomschen trek, alleen aangeleyt om tot groot gelt te geraken, door het opleggen van onverdragelijke boeten, om deselve door brieven van Aflaat (diemen ten dienste most kopen) wederom af te nemen. En wierden daar door oock vele van het gemene volk de ogen geopent, om in den grondt te voorsien de bespottelijke nietigheyt, en vuyl bedrijf van dese handelaars.

Een doortrapt, doch ruw en stout gesel nam 182
daar van een seer aardige proef aan sijnen Biechtvader, van wien hy Aflaat-brieven (ook voor de sonden, die hy in 't toekomende soude komen te begaan) had bekomen, daar voor hy hem rykelijk betaalt had. Dese hielden in, dat hy ook van alle toekomende misdaden, hoe groot en tegen wie, en op wat plaatse en tijden hy die moght komen te begaan, vry, en gesuyvert wiert. Wat doet hy, hy neemt desen Biegtvader waar, soo als hy over weg kwam gereden, met hem voerende het onfangen geld, en nam hem al sijn gelt met gewelt af, daar onder ook de penningen by hem selfs aan hem gegeven. Daar over den Biecht-vader seer verstoort, den Rover dapper begon te verdoemen en te vervloeken: *Hoe* (seyde hy) *Heer? waar toe dit lasteren en vervloeken? Wy zijn immers verdragen en uwen Aflaat-brief brengt het duydelijk mede, dat alle de sonden die ik in het toekomende mogt komen te begaan, my vergeven zijn, sonder enig onderscheyt, hoe groot die ook mogten wesen. Het welk indien inder daad waar is, so en heb ik op uwen vloek gantsch niet te passen; maar is het valsch, dat ik beter geloof, soo zijt gy immers een Godts-lasterlijken bedrieger, so neem ik mijn geldt met goede redenen te rug, en vaart gy met de rest daar gy behoort.*

Dus verre van het bedrijf en doen van den Kardinaal Kusa in Nederlant; maar waar hy voleyndigt, en hoe hy wederom tot Romen gekomen is, en wat schatten hy, met sijn uytgedeelde aflaten, vergadert had, vindtmen niet. Mogelijk al so veel als Niclaas den Bisschop van Tusculaan, dewelke van den Paus Innocentius gesonden zynde, om de Vaudoisen in haar goed en bloed te vervolgen, met vyftig Karossen, en soo veel Muylesels met de veroordeelde en verbeurde penninnen vol-laden, na Romen weder keerde, als wy hier voor hebben aangetekent.

[c] *Desiderius Erasmus,*] Op den dag van Si- 183
mon en Juda, in 't Jaar 1467. wiert *Desiderius Erasmus,* op onse sprake *Gerrit Gerritz.* van geringe Ouders binnen Rotterdam geboren. Hy heeft genoeg betoont, dat hy tot een algemene reformatie, en herstellinge van een gesuyverden Godsdienst genegen was, maar hy hield hem selven stil,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

en liet het op den ophef en uytvoeringe van Martijn Luther aankomen; hy en bemoeyde hem noit met enige opentlijke geschillen, noch hy bond hem aan enige uyterlijke ceremonien, noch bemoeyde hem met de driften en onenigheden aan d'een of d'ander sijde, maar hield hem in alles onpartijdig. Hy leefde noch tot het jaar 1550. De Luyterse Tragœdie bracht hem geweldig in den haat, en soekende beyde partyen te helpen, wierd hy van beyde sijden bedrogen. Men heeft eerst na sijn dood, uyt sijne Brieven kunnen weten, wat gevoelen dat hy hadde vande Leere van Lutherus. Erasmus beklaagde den yverigen Man, dat hy meer met lasteren en schelden op het lijf wierd gevallen, dan met redenen. Datmen uyt haat van sijn persoon, de waarheit onderdrukte en tegenging, en dat recht was verdraeyde, en in sijne Schriften als Ketters verdoemde sodanige dingen, die in de Schriften van Bernardus, en Augustinus als regtsinnig en Godvrugtig gelesen wierden. Syne Schriften wierden sonder eens te lesen, te overwegen, ofte verstaan uyt een enkele drift veroordeelt, het welk hy verstont dat so niet en behoorde, en sogt soo veel in hem was te voorkomen, datmen Luther onverhoort, alleen door de driften van bose mensen soude onderdrukken: want Edelmoedige verstanden, seyde hy, begeren onderwesen, en niet gedwongen te werden. Het onderwysen is den Theologanten, maar het dwingen Tirannen werk. Dit betuygt hy doorgaans in sijne Brieven. Doch het hielp niet veel, met dat door 't uytsinnig bulderen en krijten der Monikken, alrede een groot vier ontsteken was. So dat, hoe Erasmus hem meer te rugge riep, hoe dat hy heviger opdonderde.

Van doen af aan spelde den verresienden *Gerrit Gerritsz.*, dat dit werk tot beroerte en oproerigheyt soude uytbersten, en een bloedigen uytgang soude hebben.

184 Dus geraakte Erasmus inde ongunst van beyde sijden, doch meest van de Kloostermonniken, die in grote hevigheyt tegens hem uytvoeren. Syn uytbreydinge over het Nieuwe Testament in 't jaar 1523. uytgegeven, verwierpen sy glad en al; van gelijken ook sijne andere Schriften, en voornamentlijk sijne t'samenspraken. De Predikstoelen daverden van scheldwoorden. Men stroyde aan alle kanten Pasquillen tegens hem. Sy noemden
185 hem *Errasmus*, Dwaalman, van het woord *errare* dwalen; *Arasmus*, omwroeter, van het woort *arare*, het lant te onderste boven keeren; scheurmaker, falsaris, Hooft-ketter en voorloper van den Antichrist, het Hooft der Luterse factie; uyt sijnen Hof had Luther het dodelijk zaad vergadert, het was van Erasmus geleyd, en van Luther uytgebroeyt, en soo voorts, soo als hy doorgaans in sijne Brieven self getuygt. Met de veragtinge en wederwaardigheyt sijner Schriften, voer hy even eens als Luther, dat sy die niet en verwaardigden te lesen. Want alsmen enige Monnikken, die hem en sijne Schriften met soo vuyle verwen op den stoel voor 't volk hadden afgemaalt, vraagde, wat voor ketteryen dat sy in sijne Boeken hadden gevonden, gaven sy tot antwoort, dat sy die noyt en hadden gelesen, maar dat'er echter gevaar in stak, om het duyster Latyn.

[f] *Martinus Luther*,] Martinus Lutherus is tot 186
Isleb, een Stedeken in Mansveld, den 10. Novemb.
1483. geboren, en is in sijn Vaderland op de reyse
naar het opgesteld Concilium van Trenten, op
den 18. February 1546. gestorven en begraven.
Op sijn uyterste vermaanden hy die gene, die by
hem waren, dat sy voor de herstellinge der Chri-
stelijke Kerken souden bidden, want, seyde hy,
den Paus en het Tridentijnse Concilie hebben wat
wonders voor. Sie *Joann. Sleidan. Comment. lib.*
16. Sijn leven en bedrijf omtrent de Reformatie
wert in 't lange beschreven by den selven *Johannes*
Sleidanus Commentar. lib. 1. en by *Lambertus Hor-*
tensius, den Amersfortsen History-schryver, *de*
Bello Germanico lib. 1. 2. in 't Jaar 1560. tot Basel
uytgegeven. In het welk hy soo vermetel roemt,
datmen in sijne schriften de saken in 't kort en met
bysondre deftigheyt meer en anders beschreven
sal vinden, als by Sleidanus, en andre Schryvers 187
is gedaan. Welken ydelen roem ik nochtans niet
en vinde; maar wel dat hy in sijn schryven een van
de allergrootste misslagen begaat: dat hy door-
gaans nog jaar, noch dag, noch datum gebruykt,
daar door hy sijn werk gants onbruykbaar maakt,
en buyten regte geheugenisse stelt. Om de leere
en het wedervaren van Luther, soo beknoptelijk
als mogelijk by een te stellen, zy geweten, dat dese
leere van Martinus Luther sijn begin nam in het
Jaar 1517. door het misbruyk der Aflaten, die
Paus Leo liet prediken. Tegens dese en diergelijke
nieuwigheden had Luther niet anders in den sin als
van de misbruyken te sprecken, sonder deselve in 't
geheel te verwerpen; veel min dat hy sig selfs tot
een Reformateur van de gehele Religie soude stel-
len. Dog de onbesuysde hevigheyt van vele ker-
kelijke, die hem t'enemaal verketterden, en door
de ergernis die in 't afkundigen der Aflaat-bullen
gepleegt wiert, en door het verspillen en verspelen
van het Aflaat-gelt, met teerlingen en tiktakken,
in bordelen en kroegen, maakten Luyther gaan-
de, en deden hem wat verder gaan. In 't Jaar 1519.
is Keyser Maximiliaan overleden, en in sijn plaats
gekomen Keyser Karel de V. dier name, onder
welkers Regeringe de Reformatie van Luther sijn
voortgang had, diemen sedert het overlijden van
Ferdinand sijn Moeders Broeder, en het aanerven
der Spaanse Rijken, den Catholijken Koning nom-
de. De Kerkelijke namen hare toevlugt in het
beweren der Aflaten by gebrek van de H. Schrif-
tuyr, tot de authoriteyt van den Paus van Romen
en sijn onfeilbaarheyt. Dit dwong Luther om niet
alleen 't selve in twijfel te trekken, maar tot be-
weringe van sijne leere opentlijk tegen te staan.
Daar over te Romen gedaagt sijnde, maakten hy
hem te soeken; den Pauselijken gesant en Kardi-
naal Kajetanus gemagtigt om hem tot Augsburg
te hooren, hiel dapper aan dat hy sijne schriften
soude wederroepen; hy daar en tegen niet eer,
voor dat hem sijne dwalingen waren aangewesen;
hy bekende dat de Roomse Kerk eerbiediglijk van
hem wiert gedient en geëert, had hy daar jets tegen
gesprooken, hy en begeerde niet, dat het selve ge-
stant bleve, hy onderwierp sig het oordeel van de
Wettige en Heylige Kerke; dus sogt hy hem een
vrient des Paus te maken, dog bleef by de wey-
gering van de wederroeping, tot dat men hem
over-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

overtuygde enige onwaarheyt geleert te hebben. Hy beloofde ook dat hy ſig van nu of aan ſediger ſoude dragen, en ſelfs den Paus in ſijne predicatien ſoude voldoen, en geen gewag meer van de Aflaten ſoude maken, mits datmen ook ſijn partye dede ſwijgen. Dog deſe aanbieding en was niet aangenaam, en wiert met dreigementen beantwoort. Dies beriep hy ſig van den Geſant tot den Paus, en doen men hem onverhoort ſogt te veroordelen, en als hy ſag dat ſchoon ſpreeken niet helpen en mogt, beriep hy hem van den Paus tot het toekomende Concilie, dat hy boven den Paus ſtelde. Siende dat ſijn leer in andre Landen toegeſtemt en aangenomen wiert, verſtouten hy hem nog enige andre leerſtukken des Pauſdoms te onderſoeken en wederleggen; hy verwierp in 't ſtuk van de Biegt, en uytdelinge des Avondmaals, het gevoelen der Roomſe Rerke en der Scholaſtijken, hy prees de gemeenſchap des Kelks in het Avondmaal. De boetvaardigheyt ſtont niet in de Oorbiegte, maar in een vaſt voornemen ſig ſelf te beteren. Den Paus dede Luther als een openbaren Ketter met de ſijne in den Geeſtelijken ban; in de hoge ſcholen tot Leuven en Keulen, daar hy al te vooren was verkettert, wierden ſijne Boeken door laſt des Paus verbrant. Hy daar en tegen verbrande in de tegenwoordigheyt van ſijne ſcholieren den Pauſelijken Ban, met al de Pauſelijke Aflaat-bullen en Decretalen. Den Keiſer ſiende, dat het hier ſo toe ging, riep hem op den Rijks-dag tot Worms, daar van hier naar breder.

189 g *Udalrichus Zwinglius*,] Was van gelijken ouderdom met Martinus Luther; Zwinglius is na de getuygenis van den jongen Zwinglius, daar hy Groot-vader over was, geboren op den 1. January 1484. en Luther was geboren op den 20. November 1483. ſo dat hy geen volle twee Maanden ouder is geweeſt. Op den 1. dag van January 1519. begon hy tot Zurig te prediken, na dat hy hem al in 't Jaar 1516. te Glares, en elders in Switſerland, eer dat Luthers naam aldaar bekent was, tegen het Pauſdom gekant had.

190 h *Guilhelmus Budæus*,] Een voornaam Regtsgeleerde, Raad en Opperſte Requeſt-meeſter van den Koning van Vrankrijk.

191 i *Philippus Melanthon*,] Een voornaam Godsgeleerde en yveraar der Reformatie, een van de inſtellers, en ſo men meent den ſchryver ſelf van de Augsburgſe Confeſſie; een goed vriend van Luther, dog nog groter van Eraſmus, gelijk dat blijkt uyt verſcheide Brieven van Eraſmus aan hem, en van hem aan Eraſmo geſchreven.

192 k *Auguſtinus Marloratus*,] Hy is de eerſte uytlegger en aantekener over het Nieuwe Teſtament, met een ſeer korte aanmerkinge tot verklaringe van alle duyſterheden, eerſt in den Jare 1565. tot Geneve uytgegeven, en in den Jare 1568. in 't Duyts gebragt.

193 l *Voornamenlijk opgewekt*,] Soo als de Bulle van Paus Leo in 't Jaar 1517. voor den Aflaat der ſonden en werkheylige verdienſten vernieud wierde, ſo wierden met enen de ogen der regtſinnige verder verligt en geopend; de ergerlijke nieuwigheden, die in 't afkundigen der genade brieven gepleegd wierden, het verſpillen en verſpelen van 't Aflaat-gelt, met teerlingen en tiſtakken, in bordelen en taphuyſen, maakte Luther gaande. Eerſt ſprak hy alleen tegen 't misbruyk, niet van ſints ſijnde de Aflaat in 't geheel te verwerpen, veel min ſig ſelfs tot een Reformateur der gehele Religie te ſtellen; daar na door de onbeſuysde hevigheid van veel Kerkelijke, die hem verketterden, getergd, ging hy verder. En heeft hem de gehele Wereld over ſijn ophef tegens het Monnikkedom met een grote toeſtemminge in dit begin toegejuygt.

m *Den prijs daar toe geſteld*,] De Koophandel 194
der Kerkelijke in Geeſtelijke en ongeſiene waren, die door d'Aflaten en Ziel-miſſen gedreven wierd, en een rijke gout-mijn was, ging vaſt ſijn gang; de grootſte miſdaden wierden ſo wel op prijs geſteld, en voor gelt vergeven, als de kleine. De Prijskaarte, daar ſig de Biegt-vaders omtrent den afkoop der ſonden en ſaken, die niet geoorlofd waren, ten ſy dat het de Paus goetvond, na ſchikken moeſten, was by 't Pauſlijk Hof, dat geen Bullen voor niet ſchreef, in geſteld. In dit ſchrift 't welk Wolfgang Muſculus, naderhant door den Druk, in een ſijner Boeken gemeen maakte, leeſt men dingen die verwonderens waardig ſijn: datmen een Jode toeliet, een Sinagoge in ſijn eygen huys te hebben, wiert geſchat op dertig tournoiſen, ſeven ducaten en ſes carlijnen. Een nieuwe Sinagoge op te rechten, op ſeſtigh tournoiſen en vijftien ducaten. Een Fenijn geefſter, of beſweerſter, moeſt naar datſe haar ſuperſtitien had afgeſworen, voor yder fenijn-geving en beſweringh, betalen ſes tournoiſen, en elf ducaten. D'Abſolutie van Ketterye, ('t geen verſtaan moet worden van Ketters die ſich 't Pausdom weder onderwierpen) wiert geſtelt op ſes en dertig tournoiſen, en negen ducaten; of twaalf tournoiſen, drie ducaten, en ſes carlijnen in een leek. d'Abſolutie van alderhande onkuysheyt door een Klerk bedreven, ook met Nonnen buyten of binnen de muyren van 't Klooſter, of met bloetverwanten, of aangetrouden, of met ſijn Geeſtelijke dochter, wiert geſet op ſes-en-dertigh tournoiſen, drie ducaten; d'onkuysheyt tegens de natuyre, op tnegentig tournoiſen, twaalf ducaten, ſes carlijnen. Het houden van een bijſit op een-en-twintig tournoiſen, vijf ducaten, ſes carlijnen. d'Ontſlaging van een eedt om ſijne ſaken uyt te voeren, koſte voor een perſoon en in een verbinteniſſe, ſeven tournoiſen, elf ducaten, drie carlijnen. Vader, Moeder, Broeder, Suſter en Vrouwe moort, op vier tournoiſen, een ducaat, acht carlijnen.

n *Alle geleerde Theologanten*,] Want onder 195
anderen ſo had Eraſmus ook ſelfs een goed gevoelen van Luther en ſijn oogmerk, menende dat God hem geſonden hadde, om de zeden der menſchen, der kerken, en ſcholen, die t'enemaal verdorven waren, te verbeteren; evenwel ſagh hy toen al enige dingen die hem mishaagden, en daar hy Luther over vermaande. Hy ſeyde tot Frederik den Churfurſt van Saxen, dat Luthers ſaake hatelijk was, door dien hy de buyken der Monnikken, en den kroon van den Paus tevens hadde aangetaſt; voorts dat hy de dolingen met recht beſtrafte, en dat der ſelver verbetering voor de Kerke nootſakelijk waar: met eenen bekende hy den voornaamſten inhout ſijner leere waarachtig te ſijn; dan hy vereyſte in hem meer ſagtheyt. Ook beklaagde

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſig Eraſmus, datmen den yverigen man, meer met ſchelden en laſteren was op 't lijf gevallen, als met redenen; datmen uyt haat van ſijn perſoon 't geen waarachtig was, veroordeelt, 't geen recht was, verdraayt, en in ſijn Boeken als ketters verdoempt hadde dingen, die in de Schriften van Bernardus, en Auguſtinus, als Regtſinnig en Godvrugtig geleſen wierden. Men moeſt, verſtont hy, niet opentlijk veroordelen, 't geen men niet geleſen, niet overwogen, ja niet verſtaan hadde. Hy ſogt ook ſo veel in hem was te verhinderen, datmen Luther onverhoort, door de Factie van booſe menſchen onderdrukte. Edelmoedige verſtanden begeerden, ſeyde hy, onderweſen, en niet gedwongen te worden. Het onderwijſen was Theologanten, het dwingen alleen Tirannen werk. Het deet hem wee, datmen ſulk een verſtant ſoo had verbittert, door 't uytſinnig bulderen en kryten der Monniken; hier door was uyt een kleyne vonk ſoo groot een brant ontſtaan. Selfs hoemen Eraſmus ſedert meer te rugh riep, hoe hy heviger opſtoof. Dies ſpelde deſe verſiende Hollander van doe af aan, dat dit werk tot oproerigheyt, en beroerte ſoude uytberſten, en een bloedigen uytgang hebben; De meeſte ſchult gaf hy echter den Kerkelijken; Men moeſt letten, ſchreef hy, op den oorſpronk van 't quaat. De Werelt was belaſt met menſchelijke inſtellingen, beſwaart met ſcholaſtique opinien en leeringen, met de tirannye der bedel Monniken. Ik veroordeel hen niet alle, maar vele ſijn van dien aart, datſe om hun gewin en tirannye voort te ſetten, de conſcientien der menſchen met opſet verſtrikken. Sy prediken, nu alle ſchaamte en Chriſtus ter zyde ſettende, niet als hunne nieuwigheden, en dikwils wel onbeſchaamde leer-ſtukken; van d'Aflaten ſpreeken ſy in ſulker voegen, dat het ook de Leeken niet verdragen konnen. Door deſe en door vele diergelijke ſaaken, verging allengskens de kracht der Euangeliſche leere: en 't ſtont te wachten, dat de dingen altijds voor erger vervallende, ten leſten dat vonxken der Chriſtelijke Godvrugtigheyt, waar aan men d'uytgedoofde liefde weer kon ontſteken, t'eenemaal ſoude uytgebluſt werden. Het meeſte deel der Religie neygde ſigh tot Ceremonien, die meer dan Jootſch waren. Over deſe dingen ſuchten en ſchreyen vrome lieden; dit bekennen ſelfs de Theologanten die geen Monniken ſijn, ook ſommige Monniken in hunne byſondere t'ſamenſprekingen. Deſe dingen hadden Luthers gemoet bewogen, dat hy ſig eerſt tegens ſommiger onverdraagelijke onbeſchaamptheyt heeft derven ſtellen. Want wat ſoude men anders van hem denken, die nog naar wereltſche eere gijlde, nochte gelt begeerde? van de artijkelen die ſy Luther te laſt leggen, diſputeer ik nu niet, maar alleen van de maniere en occaſie. Luther heeft aan de Aflaten derven twijffelen, maar andere hadden daar van eerſt te veel en te ſtout verſeekert. Hy heeft wat onhebbelijk van de macht des Roomſchen Paus durven ſpreeken, maar hier van ſchreven die luyden eerſt al te onhebbelijk, en voornamentlijk drie Preek-heeren, Alvarus, Lyveſter, en den Cardinaal van St. Sixtus. Hy dorſt de decreten van Thomas Aquinas verachten, maar de Dominicanen ſtelden die by naar hoger als de Euangelien. Hy dorſt in 't ſtuk van de Biechte eenige twijffelingen ontloſſen, maar daar in verſtrikten de Monniken de Conſcientien der Menſchen ſonder ophouden. Hy dorſt de ſcholaſtique beſluyten ten deele verwerpen: maar deſe ſchreven d'andere te veel toe, ook waren ſy over deſelve niet min in verſchil, die dikwils veranderende, en voor die gene dieſe vernietigt hadden, weer nieuwe invoerende. Dit pijnigde de Godvrugtige gemoeden, datſe in de ſchool by naar niet hoorden ſpreken van d'Euangeliſche leere; datter in de predicatien alderminſt gehoort wiert van Chriſtus, maar meeſt van de Pauſſelijke macht, en van d'opinien der nieuwe ſchryveren .... En wat verder; Luther heeft veel geſchreven, dat meer naar onvoorſichtigheyt als godtloosheyt ſmaakt, maar niet dat qualijker genomen wert, als dat hy van Thomas Aquinas niet veel werx maakt, dat hy 't gewin der Aflaten vermindert, dat hy d'ordere der Bedel-monniken luttel acht, dat hy de ſcholaſtike leer-ſtukken ſoo veel niet toeſchrijft als d'Euangelien; dat hy de menſchelijke ſchalkheden der diſputanten laat varen, en deſe dingen ſijn onverdraagelijke Ketteryen.

° *Na ſijn gewoonlijke Wijsheid*,] Dit was Kei- 196
ſer Maximiliaan, die omtrent deſe tijd tot Welſen in Ooſtenrijk kwam te overlijden. Hy was een Vorſt begaafd met Koninglijke en Chriſtelijke deugden. De ongeregtige handelingen van vijf of ſes Pauſen, die by ſijn tijd op den ſtoel ſaten, hadden hem het Pausdom ten dele leren kennen. Joachim Curæus ſchrijft in ſijn Sileſiſche Jaar-boeken, dat hy op ſekere tijd ſijn ogen ten Hemel ſlaande, in deſe woorden uytborſt, O! ewige God, indien gy niet waakte, wat ſou de Wereld kwalijk geregeerd werden, door my ſwakken jager, en door dien ſnoden dronkaart den Paus Julius. Men verhaald ook, dat hy van Leo de X. in ſekere handelinge bedrogen ſijnde, ſou geſeit hebben, Nu mag ik met waarheyt ſeggen, dat my niemand van de Pauſen ſijn woort heeft gehouden; Leo ſal de laatſte ſijn, dien ik ſal vertrouwen. Karel van Ooſtenrijk, de Vorſt deſer Nederlanden, diemen zedert de dood van Ferdinand ſijn Moeders Vader, en 't erven der Spaance Rijken, den Catholijken Koning noemde, wiert in ſijn plaats tot Keiſer gekoren, onder wiens Regeringe de Reformatie van Luther voortging.

P *Bejegende hem aldaar*,] Den Cardinaal Ca- 197
jetanus had Luther tot Augsburg doen komen, om ſig te verantwoorden; dog ſonder veel van de ſaak ſelfs te ſpreken, ſogt hy hem na Romen te vervoeren; 't welk miſlukte; want Luther in ſtilligheid gewaarſchoud ſijnde, vertrok ſonder afſcheid te begeren van daar, en begaf ſig wederom na Wirtenberg, alwaar hy op den 31. October 1517. aan de deuren der Hooft-kerke enige diſputen en voorſtellingen tegen den Paus dede aanplakken, en verſogt aan den Eerts-biſſchop van Ments, dat hy in plaats van de Aflaten het Euangelium Chriſti ſoude doen prediken.

q *Tot Worms*,] Den Kaiſar had in 't jaar 1521. 198
om de ſaak van Luther een Ryxdag tot Worms doen beleggen, en verſcheen Luther aldaar op den 16. April voor den Keiſer en Cheurvorſten; ſijne Vrienden ſogten hem van die reiſe door de voetſtap-

ſtappen van Jan Hus af te ſchrikken; maar hy antwoordede: Ik heb vaſtelijk voorgenomen naar Worms te reyſen, alwaar 't dat'er ſo veel Duyvels tegen my ſouden opſtaan, als'er tegels zyn op de daken. Hy verdedigde ſich aldaar ſeer vrymoediglijk, weigerende yet van het geen hy geſchreven of geleert hadde, te herroepen, ſonder eerſt door de Heylige Schrifture of klare redenen overtuygt te zyn. Den Biſſchop van Trier hem in het byſonder gevraagt hebbende, hoemen deſe ſware en gevaarlijke kwale beſt geneſen ſoude, gaf hy tot antwoordt: Met het ſelve middel, dat Gamaliel den Joden voorſtelde.

199 [r] *Als een Ketter,*] In't Placcaat, 't welk in het
Jaar 1521. tegen Luther, ſijn aanhangers, Leer en Boeken afgekondigt wierd, verhaald den Keiſer alles, 't geen hem van ſijn handel en Leere was te voren gekomen, dat verhaal beſluytende met deſe woorden: En om dat wy alle deſſelfs Luthers dwalingen niet en ſouden verhalen, want ſy ſonder getale zijn, ſo ſchijnt het dat de Perſoon vanden voorſeyden Marten, niet en is een menſch, maar een Duyvel onder de gedaante van een menſche, bedekt met het habit van een Religieux, om ſo veel te ligtelijker ter ewiger dood en verdoemenis te brengen het menſchelijk geſlachte. Vorders vertelt hebbende, wat'er op den Rijxdach tot Worms met hem gehandelt was, verklaarde hy, volgens den inhout vande Pauſſelijke Bulle tegens hem uytgegeven, de voorſeyde Marten Luther te houden en te hebben voor een vremt Lit, verrot en afgeſneden uyt den lichame vande Moeder de Heilige Kerk, als obſtinaat, verhard, ſchiſmatik, bekent en openbaar Ketter; en verbiedende daaromme uytdrukkelijk, dat niemand ſo kloek noch ſtout ſoude zyn, om den voorſchreven Luther te ontfangen, beſchermen, onderhouden of begunſtigen in woorden of in werken, belaſtende hem aan te taſten en te ſtraffen, als een openbaren Ketter.

[s] *Vanden Paus inden ban,*] Welk beſluyt vele
200 der Vorſten niet en behaagde, dewelke haar daar tegen ſtelden, en onder de hant verſterkten. Ferdinandus den Keurvorſt van Saxen vreſende voor een ongeval in den perſoon van Martyn Luther, heeft hem heimelijk in een van ſijne Kaſtelen, Wartzberg genoemt en nu in Pathmos vervormt, geherbergd, daar hy hem den tydt van tien maanden heeft onthouden. Dewijl den Keiſer, met den Turkſen Oorlog en Spaanſe beroerten opgehouden, eerſdaags in Duytſland verwagt wierd, hielden ſy op den 19. April 1529. een Vergadering van ettelijke Rijks Vorſten en Steden binnen Spier, die haar ſelven geſamentlijk tegens haar wederparty ſouden verbinden. En overmits ſy in 't begin vande Vergadering eene proteſtatie van religions ſaken hadden ingebragt, wierden ſy van die tydt af Reli-
201 gions-Proteſtanten genoemt. Daar op deden ſy een beſchrijvinge tegens den 22. Decemb. 1529 binnen Smalkalden, daar een algemeen Verbondt tuſſchen de Duytſe Vorſten en Steden gemaakt en opgerecht wierd. Hier waren by en over den Hertog van Saxen en den Landgraaf van Heſſen, Gebart, en Albert van Manſvelt, die van Maagdenburg en Bremen, en de Geſanten van de Steden, dewelke 't ſelve verbond op inſchrijven van hare Principalen toeſtemden. Daar wierd ook goed gevonden, datmen den Hertog van Brandenburg, en die van Norimberg tot het ſelve Verbond mede ſoude verſoeken, en andere Handſe en Noordſe Steden met Brieven ſouden werden aangeſogt. Ook datmen den Koning van Vrankrijk en van Engelant brieven van verſchoninge en Proteſtatie ſoude ſchrijven, tegen de uytgeſtroyde calumnien en laſteringen van haare Geloofs-belijdeniſſe, en tot verdedigingе van hare leere; die de ſake wel opgenomen hebben, en haar by ſchriftelijk antwoort ſchut, ſcherm, en vrye toevlucht hebben doen beloven. Ondertuſſchen hadden de Religions Proteſtanten binnen Augsburg verſcheide Vergaderingen geleyt, daar by ſy beſloten, dat een Geloofs-belijdenis ſoude werden ingeſtelt, die ſy aan den Kaiſar, die aldaar verwagt wierd, om verwellekomt te werden, tot harer verantwoordinge ſouden overleveren. Den Kaiſar in 't jaar 1530. tot Augsburg komende, heeft deſelve hare Belijdeniſſe overgenomen, tot nader onderſoek; en vraagde wel ſcherpelijk, om wat redenen ſy het Wormſe Rijks-beſluyt niet en hadden willen gehoorſamen. Sy daar op tydt verſoekende, brachten wel enige redenen by, maar niet die den Kaiſar behaagden. Haar Geloofs-belijdenis wiert tegengeſproken, van welke tegenſpraak den Hertogh van Saxen een Af-ſchrift verſocht, het welk hem wiert toegeſtaan, mits dat het ſelve door den druk niet en ſoude werden gemeen gemaakt. Den Kaiſar wel ſiende, dat hy met geen gewelt op deſe luyden yets ſoude kunnen winnen, als met den ondergang van het gantſe Duytſe Rijk, vond hem in deſe ſaak dapper verlegen, en ſogt het van ſijn hals te ſchuyven; Stelde de ſake in handen van 13. geleerde Mannen, by elk der ſelven te verkieſen, om die partyen waar het mogelijk te bevredigen. Doch deſe Mannen en konden malkanderen niet verſtaan, tot dat eindelijk op den 24. Juli 1532. binnen Norimberg, tuſſchen den Kaiſar en de proteſterende Vorſten, de ſake duſdanig is bygeleid, en vrede getroffen, tot'er tyd toe dat de onenigheyd, ter dier oorſaak ontſtaan, door een vry en algemeen Concilie ſoude zyn ter nedergelegt, dat de Geloofs belijdenis ondertuſſchen ongekrenkt ſoude blijven, des dat geen nieuwe boeken, ofte quæſtien ſouden werden gemaakt, en uytgegeven. Deſe Geloofs-belijdenis is daar na opentlijk 202
in druk uytgegeven, en om datſe tot Augsburg by-een-geſtelt is, werd deſelve als noch de Augsburgſe genoemt, en is niet by Luther, gelijk als ſommige menen, maar by Philippus Melanthon te ſamen geſtelt: Want Martinus Luther had een vremt gevoelen omtrent het Avondmaal.
over de woorden Chriſti, *dit is mijn Lichaam,* daar 203
over Zwinglius en OEcolampadius in't Jaar 1525. lange met hem in geſprek geweeſt zyn, en hem genoeg hebben overtuygt, dat deſelve woorden niet na de letter, maar figuurlijker wijſe moeten verſtaan werden; Hy daar-en-tegen wilde dryven ene Ubiquiteit, en overaltegenwoordigheyt van het lichaam Chriſti op alle plaatſen. De Haſſers vielen Luthero toe, en de Zwitſers aan Zwinglius, het welk daar na by hunne navolgers een byſondere ſecte en ſcheuringe tuſſen de Lutheranen en Zwinglianen geworden en gebleven is, het welk

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

nochtans by Lutherus self, soo verre als het by de Lutheranen tegenwoordig getrokken wert, noyt gevoeld en is geweest, en hadden deselve Luyden noch wat blijven leven, daar soude geen geschil gebleven hebben, dat nu met so veel ongerijmtheden is aangewassen, en verrot.

[t] *Enige jaren daar na,*] Dit so bekende Concilie van Trenten heeft geduerd den tydt van achtien jaren, en is daar van in 't bysonder een gantsche Historie in 't lange en brede beschreven, waar toe wy den Leser wysen.

[u] *Het Boeck genaamt Interim,*] Dit Formu-
205 lier of Boek begreep in sich vyf-en-dertig Hooftstukken of Artykelen, als van des menschen eerste staat sijner onschuld voor den val; sijn tweden staat na den val; van sijne verlossinge door Christum; vande Rechtvaerdigmakinge; van haare vruchten; vande maniere om die te ontfangen; vande liefde en goede werken; van het vertrouwen der vergiffenis onser sonden; vande Kerke; van hare oprechte tekenen; van haare authoriteit, en hare Bedienaren; van de opperste, ook andere Bisschoppen; vande Sacramenten in 't gemeen; van den Doop; vande Vorming van de Penitentie; vande Eucharistie; vande laatste Unctie of Salvinge; vande ordre en 't Huwelijk; van 't offer der Misse; vande aanroepinge der Heiligen; vande gedachtenisse der verstorvenen; vande Communie; vande Ceremonien en gebruyck der Sacramenten; Het hadde de naam van *Interim*, dat is *Ondertusschen*; overmits het voorschreef de manier in 't stuk van de Religie te onderhouden, ter tydt toe, dat'er yets sekers by een generaal Concilie soude gestatueert zijn. De Autheurs, die het selve hadden opgestelt, waren daar toe by den Keiser verkosen, met namen Julius Pflugius, Michaël Sidonius, en Johannes Islebius.

206 [w] *Keurvorst Frederik de* III.] Hy was een Vorst vercierd met grote deugden, en die de bynaam van Godsalige na sijn dood is gevolgd; Hy was 't die de Switserse Geloofs-belijdenisse eerst in Duytsland invoerde, en den Heidelbergschen Catechismus door enige sijner Theologanten deed instellen; ook had hy de saken der Protestanten so wel in Nederlandt als in Vrankrijk met raad en daad, en door sijne Sonen de Hertogen Christoffel en Johan Casimir bygestaan; in sijn uyterste wil vermaande hy sijne Sonen, sich te hoeden voor de twist-sieke en hevige Kerkelijke met woorden van grote nadruk; insonderheyt, seyde hy, sullen sich onse lieve Sonen voor de onrustige Kerk en School-dienaren wachten; voor sulke die hedensdaags hier en elders onderstaan allerley ergerlijke strijd, woordgekijf, schadelijke veroordeelingen en verdoemingen over saken van Religie en Geloof aan te richten inde Christelijke Kerken en Scholen; die doch in 't fondament en de voornaamste Hooft-punten onser ware Christelijke Religie eens zijn, en harer Zielen zaligheyt gelijk als wy op onsen enigen Heilant en Saligmaker Jesum Christum setten. Welke schelding uyt loutere voortgesette eergierigheid en verkeerden yver met onverstand van saken onder 't deksel van strafampt des Heiligen Geestes word aangericht, niet anders soekende dan over de Conscientien der Overheden, en Onderdanen, gelijk in 't vervloekte Pausdom geschiede, te regeren, en sich een nieuw Primaatschap te maken; waar uyt dan niet alleen scheuring en verbittering der gemoederen in 't Wereltlijk en Geestelijk Gebiedt, ook verstoring, ondergang of verwoesting volgde, maar waar door ook den Paus en sijn aanhang oorsaak wierd gegeven, om de waarachtige Christelijke Religie met den viere en swaarde, verbanning, en andere ontallijke Martelisatien te vervolgen, en sijn tyrannye daar mede te bevestigen.

[x] *Strenge en scherpe Placcaten,*] Het eeeste Plac- 207
caat, dat inde Nederlanden (die te deser tyd van 's Keisers wegen door Vrouw Margriete van Oostenrijk, zyn Vaders Suster geregeert wierden) inden jare 1521. tegens Luther, sijne aanhangers, Lere en Boeken wierd afgekundigt, was van desen inhout; Eerst seyde den Keiser, (want het sprak uyt sijnen name) ter eere en lof van onsen Heere, onsen Schepper, deur wiens goedertierenheyt ons is gegeven het Regiment niet alleen van het Roomsche Keiserrijk, maar ook van de andere Rijken; Ons betaamd en behoord te helpen dwingen de vyanden van ons gelove tot de gehoorsaamheyd van sijn Goddelijke Majesteyt, uytbreydende de glorie van het Heylige Kruyce en lyden onses Heeren deur alle de wereld, soo vele als in ons wesen sal; en te houden reyn en net de Kerstene wet van alle Ketteryen of suspicien van Ketteryen, achtervolgende de Ordinantien en costumen voortijden onderhouden inde H. Roomsche Kerke, daar toe wy sonderlinge geneigt zyn, met vaster en getrouwer herten so van ons selven, so mits den hogen werken van ewiger memorie onser Voorvaderen, dewelke by gratie van onsen Heere boven alle andere Kerstenen Princen hebben vervolgd de vyanden van onsen Gelove, gebannen uyt heuren Landen en Heerlijkheden, en met arbeyd, koste, en onuytsprekelijke periculen vermeerderd en beschermd de possessie vanden gelove van onsen Verlosser Jesus; ter herten nemende sonder ophouden, dat geen schijn of ligte suspicie van Ketterye of ongelove soude onder heure Landen en Heerlijkheden opgestaan hebben of bevonden werden. Daarna verhaald hy, 't geen van Luther, sijn handel en Lere was te voren gekomen, dat verhaal besluytende met dese woorden: En om dat wy alle des selfs Luthers dwalingen niet en souden verhalen (want sy sonder getal zyn) soo schijnt 't dat den persoon van den voorsz. Maarten niet en is een mensch, maar een Duyvel onder de gedaante van een mensche, bedekt met den habijte van enen Religieus, om so vele te bet en te ligtelijker, ter ewiger doot en verdoemenisse te brengen 't menschelijke geslachte; Verders vertelt hebbende, wat'er op den Ryxdag tot Worms met hem gehandelt was, verklaarde hy, volgens den inhout vande Pausselijke Bulle, tegens hem uytgegeven, de voorsz. Martin Luther te houden en te hebben voor een vreemt Lit, verrot en afgesneden uyt den Lichame vande Moeder de H. Kerke, als obstinaat, verhart, schismatijk, bekent een openbaar Ketter. En daeromme verbieden wy, voegde hy daar by, uytdrukkelijken, dat niemant so kloek noch so stout en zy, voortaan den voorsz. Luther t'ontfangen, beschermen, onderhouden, of

of begunſtigen in woorden of in werken, belaſtende hem aan te taſten, en te ſtraffen als een openbaar Ketter. Tegens ſijn Medeplegers, aanhangers en begunſtigers, en allen heuren goeden, have en erve, wilde hy geprocedeert hebben by den Ordinariſſen Rechten vande Plaatſen daar ſy weſen ſouden, of by den Parlementen, Raden of andere, die de kenniſſe daar af toebehooren ſouw, alſoo den aanbrengeren, of den Procureur Fiſcaal goetdunken ſoude, alles achtervogende, de Geeſtelijke en Wereltlijke Rechten, Goddelijke Wetten, uytgegeven Geboden, tegens die gene die in ketterye, of tegens de Keyſerlijke Majeſteyt miſdoen; in der voegen gaat hy voort, dat ter oorſaake van wat perſonen dat het ſy, geprocedeert ſy tegens alle en elke, van wat ſtaat, waardigheyt, of onder wat Privilegien ſy ſijn, tegendoende, of niet onderdanig ſijnde deſen beveele; en willen dat de goeden van den miſdadigen, die naar recht en uyt kragt van deſen beveele, ſullen verbeurt weſen, geappliceert werden, d'eene helft tot onſen behoeve, en d'ander helft tot behoef van de wroegers en aanbrengers, des voorſz miſdadigen, willen ook dat onſe Procureurs, Fiſcaalen, (in den gevalle datter geen aanbrengers ſijn) doen procederen, tegens, en ten laſte van de voorſz. miſdadigen; by inquiſitien en onderſoek in onſen name en inſtantien, en ingevalle datter aanbrengers ſijn, willen wy dat ſy hen voegen met den ſelven. Ook uytdrukkelijk verbieden, op de voorſz. pœnen, dat niemant (van wat waardighyt, authoriteyt, ſtate, conditie, of privilegie hy ſy) ſoo ſtout, of kloek en ſy, te koopen, verkoopen, houden, leeſen, ſchryven, drukken, of doen ſchryven, drukken ſuſtineren, of defenderen, eenige van den boeken geſchriften of opinien des voorſz. Lutheren, het ſy in Over-lantſer, Latijnſcher of Vlaamſcher taalen, ſoo wel van den geenen die by onſen Heyligen Vader, den Paus, ſijn gecondemneert, als alle andre alreede gemaakt, of die namaals mochten gemaakt werden by den ſelven Luther, ſijne Diſcipelen en Fauteurs, in wat manieren of ſoorten die weſen mogen. Al waar 't ook dat in deſelve Boeken enige goede, en Chriſtelijk leeringen ſouden begrepen, en gemengelt ſijn, om ſoo veel te lichtelijker te bedriegen die ſimpele luyden, ſoo willen wy nochtans, dat die voorſz. Boeken, over al, en univerſalijken, en al verboden worden, verbrant en geheelijk te niete gedaan; 't welk doende (boven de rechtvaardige executie van de voorſz. ſententien, van den ſtoel van Romen) ſoo achtervolgen wy, de loffelijke ordonnantien en coſtuymen, van de oude goede Chriſtenen, dewelke deden verbranden, en te niete doen die Boeken, van de ketteren, als Arrianen, Priſcillianiſten, Neſtorianen, Eutychianen, en andere, en al het inhouden van de voorſz. Boeken, ſo wel 't goet als 't quaat, 't welke wel en behoorlijk gedaan is, want, behoeft men te verbieden de ſpijſe daar een droppel fenijns in is, om 't perykel van der infectien van den lichame, ſoo veel te meer behoort men te verwerpen de leeringe (hoe goet dat ſy ook is) die gemengelt is, en daar onder ſchuylt fenijn van de ketteryen of dolinge, 't welk bederft, (onder 't dexel van caritaten) al het gene datter goet weſen mach, tot groote perijkelen van de zielen. Met eenen wiert de overheyt belaſt de boden van den Paus, of haren gemachtigden des verſocht ſijnde, in 't verbranden dier boeken, getrouwelijk en volkomelijk byſtant te doen; daar en boven verboot het Placcaat het maken, printen, ſchilderen, verkopen, kopen, en hebben, van alle ſchriften en beelden vol ſchimperye, inhoudende eenige oneere, opſprake, of ook eenige dwalinge tegens het Chriſten Gelove, of de gewoontens der Roomſche Kerke, ſtrekkende tot kleynigheyt en diffamatie van den Paus, Prelaten der Kerke, wettelijke Princen, Univerſiteyten, of Schoolen; ſulke ſchriften en beelden moeſt men van gelijken verbranden; eindelijk beval den Keyſer, 't welk hy wilde en wees ſtaat te krygen, kragt en magt te hebben van eene eeuwige onverbrekelijke Wet, dat voortaan op de verbeurte van lijf en goet, geen Boekverkopers, Printers, of andre wie dat ſy ſijn, hen vervorderen te prenten, of te doen prenten, eenige boeken of geſchriften, daar in vermaan gemaakt worde van den Heyligen geſchrifte, of der inpretatie der ſelver, hoe luttel dat zy, ſonder eerſt te hebben oorlof, van de Ordinaris der plaatſen, of ſijnen daar toe gecommitteerden, met advijſe en conſente der faculteyte, van der Theologien, van der naaſte univerſiteyt, approberende onder den zegel van der ſerver Univerſiteyt deſelve boeken en ſchriftuyren. Tot het drukken van alle andre boeken, moeſt men eerſt het conſent van de Wereltlijke Overheyt hebben, die doen ſoude by advijſe van den Ordinaris van der plaatſen, of ſijnen gecommitteerden in deſen. d'Overtreders ſouden vervallen in Crimen læſæ Majeſtatis, en in alle voorſeyde ſtraffen; te weten, datmen die genen, die behoorlijken ſouden blijken, deſer Ordonnantien rebel, weerſporig, en ongehoorſaam te weſen, met goede naarſtigheyt ſoude aantaſten, in lijf en goet, realijken, en met faiten, deſelve corrigerende, met de executien van de pœnen, geordonneert in Wereltlijke en Geeſtelijke Regten.

Den 14. van Lentemaant 1526. wiert daar weer een Placcaat uytgegeven op 't ſtuk der Kettery, van gelijken inhout als het voorgaande. In Vlaanderen daar naar nog een ander, dat den 17. van Hooymaant tot Mechelen, by den Keyſer in ſijnen Raat was geſchreven. Dit Placcaat gaf te kennen, dat het gemeene volk bedrogen en verleyt wiert, eensdeels by toedoen van enige ongeleerden, die ſonder verlof van hunne Overſten, d'Euangelien in 't heymelijk predikten, deſelve, mitsgaders andre heylige geſchriften uytleggende naar haar ſinlijkheyt, en niet naar den rechten verſtande der Doctoren der H. Kerk; ſig verpijnende voorts, alle nieuwigheden voort te brengen. Boven deſen dat eenige Predikanten, Religieuſe, en andre, hen lieden vervorderden op den Preek-ſtoel te verhalen de dolingen en quade opinien van Luther en ſijne adherenten, brengende ook voort de opinien van andre Ketters en Ketteryen, t'anderen tijden en hier vooren gekondigd, die ververſchende in de memorie der menſchen, en die brengende in valſcher en damnabler opinien, dan of ſy die te vooren noyt gedagt, gepeynſt, of gehoort en hadden; roe-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

pende deſelve Predicanten mede ſeer ondiſcretelijk tegens die gene, die van de voorſz. quade leringen, eenigſints geſuſpicioneert, ofte gediffameert mochten weſen; ſoo dat men uyt het ſelve roepen en indiſcreet ſeggen, de perſoonen en plekken goedelijx kennen mogt, 't haar-lieder blaamte en confuſie: daar mede hen-lieden occaſie gegeven wiert, in deſelve hare quade opinien te verharden. Maar de dolingen, quamen ook eensdeels toe en wierden gevoet, ſeyde het Placcaat, uyt dien, dat leeken, ſimple en ongeleerde perſoonen, de Walſche en Vlaamſche Euangelien en andre H. Schriften laſen naar haren verſtant en naar de letter, dan of met elkanderen, en by vergaderingen diverſche diſputatien hebbende, nemende 't geen dat haar-lieden behaagelijkheyt ware. Dies verboot het uyt des Keyſers name alle vergaderinge, die 't ongeoorloft noemden, omme aldaar te leſen, ſpreken, confereren of prediken, van de Euangelien of andre Heylige Schriften, in 't Latijn, Vlaams, of Wals; ook te preken, onderwijſen, of in eeniger maniere by te brengen de leringen van M. Luther: ſonderling nopende de Sacramenten van den Authare, van der Biechte en andre Sacramenten der Kerke; van gelijken aangaande de eere, van de H. Moeder Maria, van de Santen en Santinnen, haar-lieder Beelden, de macht van de Concilien, van den Paus, de Biſſchoppen en Prelaten der Kerke, de Biddingen over de Doden; het onderhouden der Vaſten-dagen, en alle andere ſaaken ingeſtelt en bevoolen by de H. Kerke. Voorts dat niemant in 't heymelijk of in 't openbaar, binnen ſijn huys of daar buyten, over tafel, of in geſelſchap jets dede, ſeyde, of voort brachte, het ſy prekende, leeſende, diſputerende, of confererende eenige ſaaken die het ſimpele volk ſouden mogen roeren, moveren, diverteren, ofte diſtraheren, van den gelove, en al 't geen onſe Moeder de H. Kerk beveelt, en dit alles op pœne voor de eerſte reyſe, datmen bevonden en achterhaalt ſouw weſen, en met kenniſſe van ſaaken, te wette verwonnen, te verbeuren 20. Caroli guldens, of by gebreke dat hy die niet betalen en mogte, drie Maanden gebannen te worden, ſonder daar weder in te mogen komen, op arbitraire correctie. Voor de tweede reyſe 40. guldens, of een half Jaar gebannen op gelijke pœne. Voor de derde reyſe 80. guldens, of eeuwiglijke gebannen te worden, uyt den Lande van Vlaanderen, ſonder daar in te mogen komen, op verbeurte van lijf en goet. Committerende de Wethouders der Plekken, daar 't ſelve geſchieden ſou, de voorſz. pœnen en boeten te mogen vermeerderen, en verminderen. Van de gelt-boete ſoude een derdendeel gaan, ten profijte van den aanbrenger: d'andre derde ten profijte van den Officier van de Plaatſe, en het derde ten profijte van den Keyſer. Welke pœnen en boeten geweſen ſijnde, geëxecuteert ſouden werden, niet tegenſtaande eenige oppoſitien of applicatien. En dit al onvermindert het Officie van den Inquiſiteur Generaal, in ſaaken daar Ketterye ſoude bevonden weſen. Nevens de Boeken van M. Luther, Pomeranus, Carelſtat, Melanthon, Oecolompadius, Franciſci Lamberti, Juſtus Jonas, en andre ſijne aanhangers, met hem gevoelende, wierden alle Euangelien, Sent-brieven, Prophetien, en andre Boeken der H. Schrifture, in Duyts, Vlaams, of Wals, met kant-ſchriften en uytleggingen, inhoudende leeringen van Luther, belaſt te brengen in een openbare plaatſe, en aldaar te verbranden, op pœne dat den geenen, die bevonden ſoude worden, eenige van de voorſz. Boeken by hem te hebben, naar d'afkundigingh van deſen, gebannen ſoude werden, op verbeurte van lijf en goet, &c.

Inden jare 1529. quam weer een nieuw Plakaat uyt tegens de Luterſchen, dat tot Bruſſel den 14. van Wynmaant was getekent, by 't welke die gene die verboden boeken, binnen ſekeren tijdt niet overleverden om gebrant te werden, of die enige Plakaten ter ſake vande Ketterye uytgegeven, te buyten gingen, ter doot wierden verweſen, ſonder genade of uytſtel, te weten, die te voren uyt haar doling te rugge gekeert, en nu weer vervallen waren, ſouden gedoot worden met den Viere, en d'andere, namentlijk de Mans met den Swaarde, en de Vrouwen met de Putte, dat is levende inde aarde gedolven, met bygaande aanbieding van in genade te ontfangen, die ſich ſouden bekeren, uytgeſondert de relapſen of weder afgevallen, en die alreets gevangen waren. Ook wiert het herbergen van alle Ketterſe perſonen verboden, op verbeurte van lijf en goet. Die eens tot Ketterye vervallen waren, mochten voortaan van geen ſaken by de Kerke verboden zynde, met malkanderen ſpreken of handelen, inſgelijx op verbeurte van lijf en goet; niemant dewelke enigſins verdagt was van Ketterye, wiert tot bedieninge van enige eerlijke Ampten toegelaten. Om de Ketters te beter t'ontdekken, beloofde het Plakaat den aanbrengeren de helft van het verbeurde goet, indien 't niet meer was als hondert Pont-groot Vlaamſche Munte, meerder zijnde, ſouden ſy behalven die helft den tienden penning hebben vande reſt, het overſchot ſoude beſteet werden tot werken der Godvruchtigheyt en Barmhertigheyt; eyndelijk wiert belaſt, dat die gene die gemachtigd waren, om dit Plakaat in 't werk te ſtellen, daar in handelen ſouden ſonder lange figure van proces, en ſoo ſommierlijk, als in redelijkheit en billijkheit geſchieden konde. En datſe van drie maanden tot drie maanden, den Keyſer, of in ſijn afweſen de Gouvernante Margarieta een brede declaratie van alle de betichtingen en aandieningen, die hun waren voorgekomen, en van hunne Proceduren, tegens den genen die bedragen waren, ſouden overſenden, om te oordelen van hunne neerſtigheyt: op pœne van in gebreke bevonden zynde, afgeſet te worden.

Daar op volgde den 7. October 1531. een gelijk Placaat tegen de Lutheranen gemaakt tot Bruſſel, daar het vorige Placaat vanden 14. October 1529. door wierd beveſtigd, en wierd daar by verboden, dat niemandt voortaan enige nieuwe boeken van wat inhout die ook waren, ſou mogen drukken, ſchrijven, of doen drukken of ſchrijven, ten ware hy daar toe eerſt brieven van Octroy verkregen hadde, op pœne van datmen de Overtreders van dat bevel ſonder genade of uytſtel ſoude ſchavotteren, en daar-en-boven met een gloeyent Kruys brandmerken, of een oog uytſteken, of de hand afkappen, ter beſcheidenheyt van den Regter.

Als

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Als daar naar den Keiser in den Jare 1540. door Vrankrijk in Neerlant was gekomen, om 't oproer tot Gent te stillen, had het aanlopen der Monnikken en Theologanten so veel krachts, dat'er een nieuw Placaat op 't stuk der ketterye en kettersche boeken wiert uytgegeven, 't welk den 22. van Herfstmaant tot Brussel was getekent. Het begreep niet alleen den inhout der vorige Placaten, maar 't maakte die ook tot een ewige wet, stellende de Ketters en Wederdopers nevens malkanderen. Willende en verklarende boven 't geen te voren was vastgestelt, dat van dien dag dat de voorsz. Ketters souden gevallen wesen in haar dwalingen, sy ook souden wesen inhabijl, om te disponeren van haarluyder goederen, en dat alle alliantien, giften, Cessien, verkopingen, of opdrachten, testamenten, en uyterste wille by henlieden gemaakt, sedert den voorsz. dage, soude wesen nul en van gener waarden. En om de vergaderingen en conventiculen deser lieden te beletten, wiert toe-geseyt, dat die gene die eenige der voorsz. conventiculen gehouden hebbende, souden ontdekken of beschuldigen, indien hy vande vergaderinge geweest ware, daar af voor die reyse souw quijt gehouden en ontslagen blijven, sonder dat men hem (ter oorsake dat hy aldaar geweest soude hebben) souw mogen straffen. Dewyl ook enige vande voorsz. Ketters of Herdopers beschuldight en gedaagt wesende, henlieden hadden uytlandig gemaakt, of verborgen, so dat men tegens hen niet hadde mogen procederen tot behoorlijke straffe, maar alleen tot bannissement, en wetende dat hunne complicen en aanhangers, doot of gerecht waren, in sulker wys, dat den Schout niet mogelijk souw wesen tegens hun te proeven, dat syluyden herdoopt of ketters waren, onder desen schijn en betrouwen, sich dagelijks vervorderen Request te presenteren, om mandement van Purge, of andere provisie van Justitie te verwerven; 't welk occasie gaf van verachtinge van Justitie, en de voorsz. ketters stoutigheyd om weder te komen, en haarlieder dwalingen te spreyen; Willende daar toe voorsien, verbood het Placaat den Rechtshoven, den voorsz. verdachten of beschuldigden vande voorsz. ketterye en herdoperye, die eens geroepen wesende in rechte niet verschenen waren, maar door wederhorigheyt hen hadden laten bannen, toe te staan, doen segelen, of geven enige provisie van Justitie, om hen lieden te stellen in purge of andersints, om te verkeren in den Lande. Maar verklaarden dat sulke vluchtende en gebannen personen souden gehouden werden voor verwonnen. By de boeken inde vorige Placaten genoemt en verboden, wierden noch andere bygevoegt, en in 't bysonder de spelen, die korteling by den negentien kameren te Gent gespeelt, ja ook met octroy gedrukt waren, op den regel, *Welk den mensch stervende de meeste troost is.* Daar nevens wiert belast dit Placaat te publiceren van ses maanden tot ses maanden, op S. Jan den Dopers dagh, en op Kers avont, op pœne dat d'Officier die dat verluymde, verbeuren soude voor de eerste reyse 10. goude Car. Guld. de twede reyse twintig en de derde reyse sijn staat of ampt quijt, sonder andere declaratie, welken staat impetrabel soude wesen als vacerende. Ordonnerende 't zy dat deselve publicatie gedaan wiert of niet, dat de overtreders van dese ordonnantie, echter gestraft souden werden sonder verdrag by de pœnen daar in begrepen, sonder te mogen ge-excuseert wesen, onder schijn van ignorantie. Eyndelijk belaste het Placaat, alle de voorsz, pointen onverbrekelijk te onderhouden ten ewigen dage, naar haar form en inhoud, procederende en doende procederen tegens d'overtreders by strenge executie, sonder enige gratie, niet tegenstaande oppositie of appellatie gedaan, of te doen, noch ook enige privilegien, ordonnantien, statuten, gewoonten, of usantien ter contrarie, dewelke wy, seyde den Keiser, niet en willen noch verstaan, als desen aangaande, plaatse behoren te hebben, maar hebben tot den selven uyt onse sekere wetenheyt, authoriteyt en volle macht gederogeert, en derogeren by desen. Onder stont geschreven, By den Keiser in sijnen Rade, en getekent

VERREYKEN.

Tot Gent wiert den 18. van Wintermaant 1544. weer een Placaat uytgegeven op 't stuk der ketterijen, vervattende een nader verklaring op 't drukken en verspreyen der boeken, van desen inhout: Die yets gedrukt hadde sonder Octroy, alwaar het schoon dat'er geen dwalinge in bevonden wiert, soude ewiglijk gebannen worden, en boven dien 300. Car. Guld. verbeuren. Niemant mocht drukken of doen drukken enige boeken, referynen, cedullen of anders, in Spaansche, Engelsche, Italiaansche of andere Talen, die men gemeenlijk niet verstaat, op de voorsz. pœnen. Alle Drukkers hebbende privilegie verkregen, moesten in 't beginsel vande boeken, 't inhouden der selve stellen, met uytdrukken van den name des Secretaris, die sulke privilegie getekent hadde, of andersints souw sulken boek geacht werden of 't gedrukt ware sonder oorlof, en den Drukker verwesen inde boven-verhaalde pœnen. Niemant soude mogen drukken, verkopen, of hebben boeken sonder naam vanden Schrijver, Drukker, of plaatse daarse gedrukt waren, of met valsche namen, onder de straffe voorseyt. Die enige boeken, daar 't privilegie in 't beginsel niet en stont, bevonden wiert verkoft, of in sijn Winkel te hebben, soude t'elkens verbeuren vyftich gulden; niemant sou mogen verkopen, of meer dan drie dagen in sijn Winkel houden boeken buyten s' Lands gedrukt, sonder daar af Inventaris over te leveren aan den Officier vande plaatse, daar hy sijn Winkel hield, op gelijke boete. D'Officieren der plaatse daar men enige boeken verkoft, souden alle jaren tweewerf ommegaan, acht dagen voor Kersmisse, en acht dagen voor S. Jans-misse, en voorts alle tyden als 't hun goed souw dunken, om alle Boekwinkels te visiteren, Inventaris der boeken te nemen, en die enige Geleerden, hen dies verstaande, te togen, en suspecte daar onder bevonden zynde, tegens de Drukkers of verkopers te procederen, naar de Placaten, op verbeurte van hun Ampten, en op arbitrale correctie. Die den Officier sijn Winkel of Huys weygerde te laten doorsoeken, soude verbeuren hondert gulden, en boven dien gedwongen werden

met'er daat deselve ondersoeking toe te laten. Niet tegenstaande enige privilegie, exempel of vryheit ter contrarien, nochte ook diversiteyt van Jurisdictie, die wy, seyde den Keyser, om de gemene welvaart en alle perijkelen en inconvenienten te schuwen, principalijken gemerkt, dat het selve aangaat onsen H. Christen gelove, niet en willen in desen stant te grijpen of onderhouden te worden, om te beletten de executien van desen. In een Placaat ten selven dage tot Gent getekent, seyde den Keyser: Wy zyn volkomelijk onderricht en verwitticht, dat niet tegenstaande de vorige Placaten, de secten, dwalingen, en ketteryen nog niet ophouden, 't welk eensdeels, voeght hy daar by, toekomt, so wy verstaan, uyt dien dat de Prochiaans en Cureyten (die als goede Herders behoorden sorge te dragen voor haar schaapkens en ondersaten) in diverse plaatsen zyn menschen van quaden leven, gevende haren ondersaten en allen anderen een quaat exempel, seer schandaleuslijk levende, onwetende en ongeleert, niet wetende dat een goet Pastoor, Parochiaan en Cureyt (om de Zielen wel te regeren) behoort, en schuldigh is te weten, en dat meer en erger is, dat de waarachtige Parochiaans en Cureyten, niet willende resideren in haare Parochien en Kerken, alleenlijk soekende haar tydelijk profijt, niet aan en sien, wien sy in haar afwesen en absentie, den last van Zielen bevelen, behoudelijken dat sy 't meeste profijt mogen hebben en genieten. En dat noch meer is, committerende daar toe menichmaal uytgelopene Monnikken, daar af enige by dispensatie, en andere sonder dispensatie, haar habijt, Clooster, en Religie verlaten hebben.

In 't volgende jaar den 30. Juny dede de Keiser wederom een ander Placaat uytgeven; dat het voorgaande bevestigde en verswaarde, onder anderen bevelende, dat niemant enige boeken souw mogen drukken, ten ware dat hem het oeffenen van die kunst eerst van 's Keysers wegen wierde toegelaten; Voorts dat niemant voortaan openbare School souw mogen houden, ten zy hy alvorens by de Officieren vande plekke, en vanden Pastoor, en Prochiaan vande Parochie-Kerke, onder welke hy sich souw willen nedersetten, of vande Capittelen of Scholasteren, die daar op van outs in te seggen hadden, ware geadmitteerd en geapprobeerd, op de pœne en verbeurte daar by gemeld; Met enen wierden uytgedrukt de namen der boeken, die sy de Kinderen alleen vermochten te leren, en daar op volgde de lijste van alle de boeken, die door de Theologische Faculteyt tot Leuven, (na datse alvorens door last vanden Keiser daar Inquisitie op gedaan hadden) voor kwaad of gevaarlijk waren gekeurt.

In 't jaar 1550. wiert een Placaat op 't stuk der Ketterye gepubliceerd, getekent tot Brussel op den 29. April, bevestigende niet alleen alle de voorgaande Placaten, maar veel scherper gaande, en klaarder spreekende van 't middel der Inquisitie in 't werk te stellen; daar by wierd geordonneert, dat alle Justicieren en Officieren ter requisitie en versoek vande Inquisiteurs van 't Gelove, en vande ordinarise Rechters van den Bisschoppen (begeerende t'samen of by concurrentie, voor so veel als aangaat 't Geestelijk crimen van Heresie tegens yemant te procederen) henlieden souden geven alle hulp, faveur, bystanden assistentie, tot executie en volbrengen van hun last.

Y *De Staten van Hollandt,*] Het uytgeven van 208 het bovengenoemde eerste Placaat, was een inbreuk tegens 's Lands Vryheyt; want daar te voren de oude Graven van Hollandt geen wetten maakten, die van enig gewichte waren, als ten overstaan vand'Edelen en Staten, had den Keiser dit Placaat tot Worms alleen uyt sijn eygen authoriteit gemaakt, sonder 's Lands Staten in soo gewichtige saak verder te kennen, als dat hy 't door hen liet af-kundigen, daar sich doen niemandt dorst tegenstellen.

z *Mr. Francois vander Hulst,*] Erasmus 209 noemt desen in sekeren brief een wonderlijken vyand van geleertheyt, en sijnen ampt-genoot den Carmeliter Monik Niclaas van Egmond een uytsinnig mensch, met een swaard gewapent, die my, seyt hy, veel meer haat als hy Luther doet.

Dese Kettermeesters waren die gene, dewelke door gants Nederlandt scherp ondersoek deden, en de Placaten jegens de ketteryen, op gelijke wyse, als die tegens de Moren, Saracenen en Joden waren ingestelt, met gewelt souden doen stand houden; By welke occasie het ons niet buyten propooste gedacht heeft, alhier den oorsprong en aart vande Inquisitie te verhalen.

Deselve dan is een ondersoekinge en ondervraginge des Geloofs, dewelke enige personen, daar toe gestelt en gecommitteert (die men Inquisiteurs noemt, of Vaders van 't Heylige Officie) doen door alsulke middelen, als sy selfs willen, aan elken die hen belieft, en sonderling aan die personen, die hen aangebrocht worden, of daar op sy enig vermoeden hebben (hoe kleyn het ook zy) dat die selve in enig point van den gelove der Roomscher Catholique Kerke dwalen, of eenig contrarie gevoelen, meninge, gesintheyt of gelove zijn hebbende, en die sy alſo oordelen te dwalen, deselve werden aan lijf en goet gestraft, naar dat de Vaders van het Heylige Officie oordeelen de saaken of pointen swaar of strafbaar te zyn.

Om dit wat breder en naakter te verhalen, op dat den Leser 't selve verstaan en begrijpen mach, soo salmen weten d'oorsaak, waarom dit ondersoek Spaanse Inquisitie genaamt wert, te weten, om dat deselve eerst in Spangien gevonden en opgestelt is geweest, gelijk ik hier op 't kortste dat ik mach sal verhalen.

De alderoutste Jaar-boeken en Geschriften der Joden vertellen, dat de Joden sedert de verstoringe en verdervinge van Jerusalem, gewoont hebben in Spangien, onder Titum den Roomschen Keyser, die haar daar als dienstknechten verbande, sonder dat sy daar nochtans gedrongen wierden, sedert die tijd van hare Religie te veranderen.

Als nu Ferdinandus van Arragonien en Isabella, Catholique Coning en Coninginne van Hispanien, den oorlog geeindigt hadden, die sy tegens de Machometisten voerden (welke ontrent 778. jaren geduert hadde, en in dewelke meer dan seven hondert duysent menschen waren omgebragt, sedert Rodericus den laatsten der Gotthen, die Spangien be-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

lemmert hadden) naar datse verjaagt waren uyt den Koningrijke en de Stadt Grenade, Spangien in vryheyt en ruste gestelt hadden, so begaven haar de voorseyde Koning en Koninginne, om de Religie in haar Koningrijk te suyveren ende onderhouden.

D'oorsaak die haar hier toe beweegde, was, dat sy naar den oproer van een so langen oorlog niet alleen den onderdanen gemaakten Mauren, maar ook de Joden, die gedwongen hadden geweest te vertrekken met veel duysenden, en door de engte van Gibraltar te passeren, toelatinge, om weder in Spangien te mogen komen wonen, geconsenteert hadden, mits datse Christenen souden en moesten werden; derhalven daar seer vele wedergekomen zynde, den name van Christenen aannamen, en hen lieten dopen, meer door bedwang, en om haar goederen wille, dan door goetwilligheyt; Om nu dese nieuwe Christenen in den beginsele vande Christelijke Leere te onderwijsen, soo was den last daar af gegeven den Monnikken van der Prediker Ordene, die van doen ter tydt het Hof des Conings regeerden, ja tot inde alderverborgenste Raden en Daden des selven. Also heeft den Coning Ferdinandus dese Jacobyne Monnikken last gegeven, om sulke nieuwe Christenen af te trekken van hare veroude dwalinge, en heeft haar eenen nieuwen stoel gestelt, bedekt met den tytel van den Heyligen Rechtstoel der Inquisitie van Spangien. De arme menschen werden voor desen Stoel geleyt, en met slagen en stokken onderwesen, of met groten rantsoene en amenden, en alſo wederom, naar het behagen vande goede Vaders op den rechten weg gestelt; daar en behoefde maar een Ceremonie van het Joodschap of Mahometaanschap verhaalt, vertogen of onderhouden te zyn door dese nieuwe Christenen, so haast het by de goede Vaders geweten wert, daar was oorsake genoeg om die te brengen tot pijnigen, schande, benauwtheyt, ja tot de uyterste straffe des doots; alsoo is haar eerste bevel geweest, tegens de Joden en Mahometaners te procederen, maar daar naar is haar veel groter macht gegeven, om alle die te mogen ondersoeken en straffen, die de Ordonnantie van het Catholijk Gelove en Kerke in alles niet onderhielden; den Paus Sixtus de vierde dies naams, heeft desen Koninglijken vont bevestigt.

En hoewel de Inquisitie also ingestelt is geweest by den voorsz. Koning, en van den Paus bevestigd, so hebben nogtans die van het Koningrijk van Arragon, 't welk het oude erfgoet was van de voorsaten des voorsz. Koninx Ferdinandi, deselve geensints willen aannemen; want als de voorsz. Koning dit eerst voorhield, so gaven de Edelen des Rijx den Koning hare beswaringe te kennen; ook hoe dat sulken nieuwen vond veel eer strekte tot verminderinge der vryheid en der Privilegien des Rijx, dan tot suyveringe der Religie, en als het quam, dat mense aldaar met geweld wilde bevestigen, so wederstonden sy sulx met magt; soo datmen die in 't voorsz. Koningrijk noyt ontfangen heeft, dan na grote bloetstortinge van beiden zyden, en daar toe gedrongen sijnde met geweld.

Omme nu alle de subtijle manieren van procederen, die by hen gebruykt, werden te verhalen, soo sal men weten, dat de Inquisiteurs vernomen hebbende de klachten over ymanden, sy een van den geheelen hoop uytmaken, die sy tot dien dienste altijd gereet en wel geinstrueert hebben, (Familiares genaamt, dat sijn die goede vrienden of knechten van de Inquisiteurs) welke de beklaagde al willens te gemoet komende, of t' haren huysen gaande, seggen, dat d'Inquisiteuren hen belast hebben, om haar te seggen, dat sy op sulk of sulke uren sullen komen by de Heeren Inquisiteuren, die hen wat te seggen hebben; hier en is geen excusatie, die alsoo geroepen wort, die moet sonder weygeren, uytstel, of dilay verschijnen, of 't soude hen qualijk bekomen. Soo komt dan de gedaagde persoon voor de Inquisiteuren, dewelke als of sy nergens of en wisten, vragen sijnen name, en wat hy begeert, siet seggense of gy niet en hebt en weet 't zy van uw selven of ymanden, dat gy voor dit Heylig Officie verklaren moet: is dan die persoon, 't zy man of vrouw, soo stantvastig, dat hy alle haar subtijle vragen kan tegenstaan, en niet bekennen, soo laat men hem gaan tot breder informatien, seggende tot heur onschult, dat sy niet en weten of hy juyst die man of vrouw is, die sy ontboden hebben; dan klapt hy jet onbedacht en lichtvaardiglijk van hem selven, of van eenen anderen, mijn Heeren d'Inquisiteurs sijn dies verblijt, en om die persoon te lichtelijker te verveeren, sy sien op malkanderen, sy sien den beklaagden persoon strax onder d'oogen, sy vesen malkanderen wat in d'ooren, of maken alleen de manieren quansuis, ten laatsten gebieden sy dat den gedaagden, 't zy man of vrouwe, in de gevankenisse gestelt worde, maar de geene die niet geklapt, aangegeven, of verklaart heeft, heten sy weggaan, gelijk als voorseyt is, tot dat sy hem wederomme ontbieden, hebbende nochtans te vooren bestelt, dat den aanbrenger ergens in de kamer, geduyrende d'examinatie en ondervraginge, achter een stuk Tapisserie verborgen staat, en daar schuylt, om den man of vrouwe uyt den gesichte te kennen, ingevalle hy den Inquisiteurs onbekent ware, en laten hem sijnen name en toename opgetekent hebbende, heenen gaan, wel versekert zynde, dat sy stofs genoeg hebben, om tot gelegener tijd met den selven te spelen, gelijk de katte met de muys doet; 't gebeurt wel somtijts, dat d'Inquisiteuren ymanden (als cax) door de vingeren sien, en veel dagen en weeken laten verlopen, eer sy hem wederomme ontbieden, of doen vangen, maar den Uytlanders en geven sy soo veel tijds niet, maar wert van stonden aan gevankelijk gestelt. Als sy besloten hebben enige beklaagde te vangen, soo ontbieden sy den Suffragaan van den Bisschop, aldaar genoemt den Provisoor of Vicaris, of Ordinaris; desen toonen sy d'Informatien, die sy tegens den beklaagden hebben doen leggen, en doen hem mede een Arrest-brief ondertekenen, op dat het eerlijk schijnen soude als dat sy geen vreemt schaapjen, sonder bewilliginge van sijn herder, aangetast en hadden; 't geschiet ook dikwils dat den Provisoor eerst ontboden wort, als de beklaagde al gevangen is, want d'Inquisiteurs weten wel, dat den Provisoor daar tegens niet een woort seggen sal. So het dan ook by avonture gebeuren mochte, dat ymant van de beklaag-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

de persoonen, voor of naar de gevankenisse ontloopt, de vlugt neemt, of uytbreekt, soo leggen sy wonderlijke listen aan om die te vinden, en wederomme in 't yser te krijgen; sy geven de bespieders te kennen, alle de gemene littekenen, wat sy voor klederen dragen, de lengte, groote, of gestalte des lichaams, de gedaante des aansigts, heur ouderdom, de qualiteyt van de baardt, en van de hayren hunnes hoofs, en meer andere diergelijke dingen, daar by men den uytgeraakten persoon soude mogen kennen; boven dien laten sy hem op 't alderkonstigste naar 't leven conterfeyten, op veel doexkens, die sy onder de bespieders deelen; de listigheyt van dese is soo groot, dat het schijnt datmen hem seer qualijk voor haar kan wachten, bysonder soo hy van hogen staat en goederen is, dan en rusten sy niet maar reysen hem naar in alle plaatsen, tot dat sy hem vinden en vangen. Soo haast als eenich beklaagde persoon gevangen is, soo neemt men en eyst hem terstont alle sijne sleutelen, van alle sijne kisten, koffers, en diergelijke, en dan setmen op staande voet een Notaris t'sijnen huyse, met sommige van de Familiaren ofte Auguasil, (dat sijn Dienaars, Serjanten, en Deurwaarders van d'Inquisiteuren) die alle 't goet en watter in huys is, te boeke stellen, en inventariseren, 't welk volbracht zynde wert al 't selve te bewaren gegeven eenen rijken man van de gebuyren, die by eede beloven moet (des versocht zynde) van alles goede rekeninge te doen, voorts neemt men den gevangen al af dat hy heeft, en sluyt hem in eenich donker, vuyl, stinkkent gat, acht of veerthien dagen; hier naar onderwijsen d'Inquisiteuren den toorn-wachter, dat den gevangen soude vieriglijk audientie begeeren; den gevangen biddet den wachter om sulx voor hem te versoeken, 't welk hy doet. Wanneer den gevangen dan voort komt, begeert hy men wille sijne saaken aan een eynde richten; als dan vermaant men hem sijne conscientie te ontladen, ende sijn mishandelinge te bekennen, belovende hem alle genade, wanneer hy sich bekeeren wil; soo hy jet bekent, so wort hy echter daar omme niet bevrijt, bekent hy sijne misdaat niet, soo voert men hem weder in de gevankenisse, en de Inquisiteuren spreeken, sy willen de saaken over sien, als hy sijn conscientie wil ontladen, en gedelibereert is van selfs goetwillig sijn schult te kennen, dan mach hy weder audientie begeren; en hoewel hy ten andermaal gelijke audientie begeert, en wort daar niet uytgericht, ook wort hem niet aangetekent waar omme hy beklaagt is, onderstaande hem door sijn eygen mont te overwinnen.

In de derde audientie, wort den verweerder wederom ontboden, daar vraagt men hem of hy besloten heeft, en geresolveert is uyt sich selfs yets te seggen: sy begeren op hem, dat hy dog de waarheyt van 't selfs wil verklaren, of anders dat sy doen sullen dat recht is; is 't dat den gevangen jet ontdekt en bekent, noch houden en gelaten sy hen niet genoeg te wesen, denkende dat hy puyr al willens en om beters wille veel dingen achterwaars houdet en verswijgt. En daar mede senden sy hem wederomme in de put, de saake allengskens soo te swaarder aangevende of makende, en soo veel te meer audientie dagen houdende, hoe sy sien dat hy meer en meer klapt. Maar ingevalle de gevangene persoon, stoutelijk en gestadich antwoort, hoe dat hy daar niet en heeft of weet te verklaren, terstont keeren sy 't blaatjen omme, en gaan hem toe met een nieuwen vond, veur de hant gedicht en versiert; begerende van hem eenen eet, halende en brengende daar ergens uyt den hoek, een kleyn Kruycifix, met swart bekleet tot meerder reverentie, om den mensche eenen vrese aan te jagen van lichtvaardiglijk te sweeren, of eenen valschen eet te doen. Als sy den gevangen den eedt hebben afgenomen, so beginnen sy hem aldus te ondersoeken en uyt te halen, van waar dat hy is, uyt wat Land of Koningrijke, onder welk Bisdom, van wat Stad, Dorp, of Vlekke, wie sijn Omen of Groot-vaders waren, hoe sy hieten, of hy noch eenige Broeders of Susters heeft, wie sijn Ouders sijn geweest, hoe sy hieten, wat Ambacht, Handel, Hanteringe, en Leeven, dat sy gevoert hebben, of hy, of ymant van sijn geslacht, oyt onder de handen gekomen is van de Inquisiteurs, en hoe, en ter wat causen dat hy van hen gestraft is geweest, en hoe oud dat hy is, tot wat plaatsen, waar af, met wat exercitie, neringe of hanteringe? En ook vraagt men hem, met welke lieden dat hy tot noch toe geleeft en geconverseert heeft; vermanende hem eerst met soetigheyt, en met smekende woorden, daar naar hem radende by manier van dreygementen, dat hy de waarheyt van sich selfs bekenne, voor gewis houdende, dat sy nimmermeer niemant en doen vangen, sonder goede oorsaake en suffisante getuygen; daar mede moet hy beleden hebbende of niet, wederom in de gevankenisse.

In de vierde audientie wert wederom den eed geëyst, en hem vermaant, van selfs te verklaren wat hy weet, of anders datmen met hem scherpelijker en rigoureuser handelen sal by den Fiscaal als aanlegger; soo verre hy dan noch by sijn eerste woorden blijft, hoe dat hy niet meer en weet te seggen, dan wort hem eerst voorgebracht de klagte in schrifte, inhoudende vele versierde poincten en beswaringen, dies hy dikmaals noyt gedacht en heeft.

De eerste beswaringen sijn meest altijds de selfste of ordinaris, namelijk dese, hoe dat den verweerder gedoopt zynde, en een goet of gehoorsaam kint der Roomsche Kerke geweest hebbende, haar leringe en insettinge verloogent en verlaten heeft, en afgevallen is, en dat hy de Luthersche, Calvijnsche, of enige andre Secte toegevallen is, en haar dwalinge en ketterye aangenomen heeft, daar en boven dat hy niet te vreden zynde, ook andre lieden, 't zy met leeren, onderwijsen of prediken, tot hem verwekt en gebracht, en also van eenen veel ketters gemaakt heeft; vele sulke of diergelijke hooge opgeblasen woorden houden sy hem vooren, om de slechte luyden te verveeren.

Den verweerder antwoort daar naar op alle de articulen of beswaringen, die hem opgeleyt worden, ten besten als hy kan of mach, loogenende of bekennende, en al wat hy seyt wort daar by een Clercq of Officier in sijn presentie opgeschreven.

Ook plegen sy hier inne met een quaden losen trek voor te komen, dat is, sy vragen hem van wien

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

wien hy doch ſulx geleert of gehoort heeft, en heeft hy 't by avontuyr ergens gehoort of geleſen, ſoo vragen ſy hem wederomme, in wat boek, doch voorts verſoeken en doornemen ſy hem, of hy niet met andre luydén, of in preſentie van andre perſoonen daar van geſproken heeft, waar, tot welker plaatſen, by en in tegenwoordigheyt van wien doch, en veel meer andre circumſtantien of omſtandigheden, want alle de gene die 't gehoort hebben, ſtaan in groot dangier en prijkel, en worden mede ſonder meer omſien ¦den voorſz. Inquiſiteurs tot prijs gegeven; ſy laten ook toe dat de beklaagde wie hy zy, hem behelpen en verſien mach van eenen Advocaat, ervaren en wel geleert in de rechten, die ſijne ſake, gerechtigheyt en onſchult met den rechte verweere, verantwoorde, en daar't van noden is, de rigoureusheyt van den rechte verſoete, op dat ſijnen principaal geen onrecht en geſchiede, dan hen wert niet geoorloft, het zy Advocaat of Verweerder, heymelijk met malkanderen van eenige dingen te ſpreken, te raatſlagen, of communiceeren, dan in preſentie van mijn Heeren de Inquiſiteurs en den Clercq.

Als nu den armen gevangen menſch ſoo krank, machteloos, en flauw van herten wert, dat hy gaarne uyt de gevankeniſſe ware, ja al ſoudet hem ſijn hals en leven koſten, en ſchijnt alſoo dat hy meer verklaren ſal danmen hem ſoude kunnen vragen, ſoo wort hy eerſt ter audientie geroepen, daar vragen ſy hem, half bekijvende, half vermanende, hoe 't doch komen mach, dat hy ſoo onachtſaam en vergetende is in ſijn eygen ſaake, dat hy dan daar de waarheyt uytſpreke; daar op geſchieden veel vermaningen, naar dewelke in deſe of naaſtkomende audientie, mijn Heer den Fiſcaal als aanlegger, by requeſte overgeeft, begerende de publicatie der getuygen, dat is datmen de getuygen beleyde, 't welk by hen terſtont toegelaten zynde, ſoo wert den verweerder voort geſtelt, geëxhibeert, en geleſen wat de getuygen tegen of over hem gedeponeert of verklaart en aangegeven hebben, in der voegen nochtans dát de namen van deſe getuygen verſwegen worden.

Voorts is hier wel weert te weten, dat een Inquiſitiſchen Steen-weerder (gemeenlijk in haar ſprake Akalde genaamt) getekent wort en gehouden voor twee getuygen; die daar by geweeſt is, en deſelve in perſoon geſien heeft, is genoeg omme den perſoon te verwijſen, die hy aanbrengt en beklaagt; het komt ſomtijds datter maar een getuyge en is van eenige accuſatie, klachte of diſpoſitie; is deſe van hooren ſeggen, ſoo ſtaat den verweerder in prijkel van op den pijn-bank geworpen te worden, en ter torture te komen, ten ſy dat deſelve torture tegens hem, van den verweerder ſelve, niet mach ontfangen en aangenomen werden.

Drie of vier dagen daar naar, wort den verweerder belaſt te compareren, om te antwoorden op 't gene de getuygen van en over hem getuycht hebben gehad, daar komt ook ſijnen Advocaat, ſy laten den armen gevangen ſijn antwoort allene maaken, van niemant (ten ware van God) daar in geholpen. Naar dat nu den gevangen geantwoort heeft, ſoo hy beſt koſte of mochte, als dan komt hem ſijnen Advocaat by; deſe geeft in preſentie van mijn Heeren de Inquiſiteurs ſijnen gevangen te kennen, ten eerſten de getuygeniſſen die hem meeſt beſwaren, en ten tweden de articulen die tegens hem beweſen worden, ten derden, welke van de getuygen mede getuygen zyn of niet, en eyndelijk datter geen andere remedie of raat is, dan alleene dat hy neerſtelijk rade, wie hem doch die dootſteke gedaan hebbe, op dat hy ſich tegens hem ſoo verre als 't mogelijk ware inbinde, en by replike ſijn exceptie voort brenge en gereet make; hier en moet den Advocaat ook niet meer klappen, of 't ſoude hem qualijk afgenomen worden, hy vermaant hem alleenlijk, dat hy veel dagen by ſich ſelfs blijve overleggen, met welke perſoonen dat hy vrientſchap gehad heeft, want het wel mochte geſchieden, dat hem ymant van ſijne vyanden aangebrocht hadde, want mocht het by wettelijk verſoek of vragen blijken van enige vyantſchap, deſe exceptie alleen ware genoeg, om alderhande ſoorten van menſchen uyt dit Officie te keeren, van getuygeniſſe te ſpreken; voorts vermaant hy hem, hoe dat den vermeerder de getuygeniſſen lochenen mach, alſſe met malkanderen niet wel over een ende komen, of alſſe van bekende vyanden zyn geſproten geweeſt, ſo verre als hy met meer getuygen bewijſe het contrarie van dien, des hem opgeleyt wort, meeſt gedaan en gehanteert te hebben: dat is nu de meeſte hulpe, die den gevangen menſche van ſijnen Advocaat heeft te verwachten, en met dien beveelt men hem wederom in ſijn gevankeniſſe te gaan, proteſterende en hem te voren vermanende myn Heren de Inquiſiteurs dat hy de waarheyt verklare, en ook ſonder enige ſchaamte dreygende, ten zy dat hy in tyde gehoorſaam verſchijne, datmen 't hem wel met rechte ſal doen ſeggen; uyt welke woorden den verweerder wel kan verſtaan, een ſekere waarſchouwinge van ſcherper examinatie, want binnen drie of vier dagen, hem toegelaten om te overdenken, of veel meer te raden, ſo wort hy wederom ter audientie geroepen en gevraagt, of hy eenig dings gedachtig is, dat hy verklare; ſo vraagt den Advocaat, of hy yet by conjecture bevonden heeft van de getuygen of aanbrengers: en verklaart den gevangen de ſake op dat ſtuk 't gene hy enigſints indagtig is, begerende dat ſy dog willen beſien of het by geval ſijn aanbrengers, of beklagers geweeſt ſijn die of die, daar hy wel eertijd vyantſchap mede gehad of noch heeft; heeft hy niet wel geraden ſo en grijpt ſijn antwoort geen ſtat, en de klachte tegens en over hem blijft goet, maar heeft hy by avontuyren wel geraden, den Advocaat hem vragende met wat exceptien, hy tegens den geenen die hy genaamt heeft, procederen mach, en geeft hem nochtans niet te kennen, dat hy wel en recht geraden heeft, want 't en is hem niet verder geoorloft; de exceptien dan verklaart, en de getuygen genomt zynde by den verweerder, met dewelke hy die betoont en bewijſt, den Advocaat aanvaart en neemt op ſich den laſt van interrogatoire te maken, of hy om ſich alſoo volkomentlijk te purgeren kan bewijſen, dat hy goet vrient is geweeſt van de Geeſtelijke, dat hy de geboden, inſettingen, en cerimonien van de Roomſche Kerke, wel, en vlijtich onderhouden heeft, dat hy hem voor den Prieſter gebiecht, en daar op het H. Sa-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

cramente gegaan heeft; en dat hy de Santen en Santinnen alſoo geëert, voor den kruyſſen en vanen, en diergelijken, want men in der proceſſien of anderſints ommedraegt, genegen, en ſich gebogen, op ſijn knien gevallen, de mutſe afgedaan, en in ſomma alles beweſen heeft met ſulken reverentie, als datmen geen quaat vermoeden op hem hebben kan, van met Luyterſche of andere Ketteryen geinfecteert te zyn, en in ſomma of hy in 't geheel anders, en contrarie van ſich ſelfs bewijſen kan, dan 't gene daar mede hy geaccuſeert wort; is 't dat hy ſich biet en ſecht ſulx te doen, als bereet zynde om alles te bewijſen, ſoo verklaart den Inquiſiteur door een ſolemnele Acte van rechten, als dat hy hem admitteert en toelaat, negen dagen lank, om dat te bewijſen en ſijne getuygen te beleggen: de gratie van ſich te mogen purgeren en wort allen gevangens in 't generaal niet gegeven, of gedaan, maar alleen den genen in de aangevinge en beſchuldinge, van welke de getuygeniſſen niet deurgaans gelijk luydende en over-een-komende zyn, want die, in de beſwaringe van dewelke de getuygen gelijk zyn en over een komen, en wort geen tijd of reſpijt gegeven, noch uytvlucht om ſich te purge te mogen ſtellen, maar worden alleenlijk toegelaten te excipieren, en ſich in te binden tegens den getuyge, gelijk als voorſz. is.

En als ſy daar naar den gevangen, ſoo lange als 't de Vaders gelieft, hebben laten ruſten, ſoo wort hy wederomme ter audientie geroepen, tot den welken den Inquiſiteur eerſt alſoo ſpreekt, Hoe dat de getuygen by hem, tot ſijner purge genoemt, nu gehoort zyn, dat hy dan ſie of hy noch yet anders weet, of heeft tot ſijn voordeel te ſeggen; den gevangen antwoort hier naar gelegentheyt van ſaken, wanneer den verweerder beſluyt, ſoo beſluyt mijn Héer den Fiſcaal ook. En mijn Heeren de Inquiſiteurs ſelve met hen Raadt en Byſitters, geven daar naar het Vonnis in ſulker voegen, als dat de Theologanten, Monniken, en Geeſtelijkheyt, ſullen overſien al wat den verweerder en gevangen, de leringe en 't gelove aanklevende geſproken heeft, en 't ſelve naar hun eygen verſtant oordelen en uytleggen; dit ſtuk noemen ſy qualificatie der leringen, of een bewijs wat leringe dat den verweerder heeft en volcht.

Ingevalle dan den verweerder by ſijn voorgaande purge wel en genoegſaam beweſen heeft, hoe dat hy met de Lutherſche Ketteryen, noyt geen gemeenſchap noch te doen gehad heeft, maar in alles een gehoorſaam kint der Roomſcher Catholijke Kerken is, ſo wijſen ſy hem geheel los, of immers als 't meeſtdeels geſchiet, verſoeten of beſwaren de ſententie naar gelegentheyt van ſaaken, en naar de ſuſpicie die ſy van den verweerder noch in 't herte hebben; nochtans houden en hebben ſy dat voor een ſeekeren regel en gewoonte, dat ſy hun wel wachten, van ymanden uyt hen handen te laten gaan, of hy kan wel uytdrukkelijk en merkelijk betonen, dat hy eertijds in de handen der Inquiſiteuren geweeſt heeft, maar is 't dat den verweerder volſtandich blijft, en loogent de getuygeniſſe der getuygen, tegens en over hem beleyt, ſoo wort hy ter torture (dat is tot den pijnbank, ſtroppellekoorde, of andre diergelijke tormenten) verweſen.

Maar ſoo wie ſy bevolen hebben, datmen op de pijnbank werpen en pijnigen ſoude, die wert geleyt ter plaatſen daar de pijnbank ſtaat, en de torture geſchiet, dat pleeg gemeenlijk te weſen een donker gat of ſpelonke onder de aarde, daarmen door veel ſluypdeurtjes voor by gegaan ſijnde, ten leſten henen komt; daar is een geſtoelte, daar den Inquiſiteur, den Proviſoor, en den Clercq van den bloede in ſitten, daar worden fakkelen en lichten ontſteken, als daar preſent en ingekomen ſijn alle de perſonagien van dit deerlijk ſchouw-ſpel, ſo is den Beul daar ook van de eerſte, want hy voor alle de andere binnen ſtaat en wacht in deſer voegen; hy is van den hoofden tot den voeten toe in 't ſwart gekleet, en met eenen linnen keel lang tot op de aarde omgord, welk hem alleſints aan 't lijf prangt; hy heeft het hooft gedekt met een ſwarte lange tuyte, gelijk het kapje van een ſchippers pye, daar mede hy het aanſicht geheel vermomd en bedekt, behalven dat'er twee kleine ronde gaatjes ſijn, daar hy deur ſiet; met dat nu de Heeren geſeten ſijn, begintmen den gevangen van nieus te vermanen, dat hy van ſich ſelfs de waarheid ſeyd, of indien niet, ſo verre hem in de torture arm of been of anders yet gebroken wierde, ja of hy ook ſtorve, dat hy 't hem ſelfs ſal wijten; dewijl hy dan daar ſo ſtaat, gebieden ſy datmen hem ſijn klederen ſal uyttrekken en naakt ontdoen, ja al is 't een vrouws perſoon, of de eerlijxte en ſuyverſte maagd, die men ſou konnen vinden; en als een klein ſmal doexken voor de ſchamelheid gebonden is, ſo wenken ſy den Beul toe, wat ſoorte van tormenten hy den armen menſche aan doen ſal; daar en tuſſchen werden den patient beyde ſijne handen op de rugge met een koorde, en met een ſeker getal van omſlagen vaſt gebonden, en na deſen werden hem ook beyde de duymen vaſt aan een met een koordeken geknoopt; als dan werden beyde deſe koorden grote en kleine, daar de handen en duymen mede gebonden ſijn, aan een kabel door de katrol geſteken en hangende wel vaſt gemaakt, geknoopt, en herknoopt; voorts doen ſy hem aan de voeten grote ſware boeyen of ketenen, ſo verre als hy'er te vooren gene met ſich gebracht heeft, en daar hangen ſy voor d'eerſte reyſe aan een klomp yſer van 25. ponden gewicht; als nu de patient daar al ſoo deerlijk ſtaat, ſo wert hy vaſt opgehaald van den Beul, ſo hoge als hy kan; en na dat hy aldaar ſo een wijle gehangen heeft, ſonder yets te bekennen, ſo doen ſy hem nederſinken en aflaten, niet om hem te verloſſen, maar datmen hem noch eens ſo veel gewichts aan de voeten ſoude hangen als'er te vooren was, en met de gange weder ophalen tot boven toe; hem dreigende, dat ſy hem aldaar ſo ſullen laten ſterven, ten ſy dat hy te kennen geve, 't geen ſy van hem begeren te weten, den Beul bevelende, dat hy hem alſo geruyme tijd ſal laten hangen; terwijl den armen patient vaſt kermt en ſchreeud van pijn, die hy door dat uytrekken gevoeld, ſo belaſten ſy den Beul, dat hy de kabel losmakende en ſtrijkende, de patient neder late, als of hy in de lucht bleef hangende, en alſo door 't behendich ophouden van den geſtreken kabel, hem eenen ſwak geven, ſonder de aarde te raken, dat hem alle de leden kraken.

Maar hier mede houden ſy noch niet op; want met

nieuwe vermaningen en dreigementen, ten sy dat hy gehoorsaam verschijne, wert hem voor de derde reyse het gewichte vermeerdert, en al waar hy half doot, so doen sy hem wederomme ophalen, en behalven de pijne die hy lijd, so moet hy noch daar en boven de grootste lasteringe van hun horen, hem toeroepende en scheldende als een hertnekkig ketter, want hy de waarheid niet bekennen wil, dreigende hem, dat hy alsso sterven moet.

So wanneer den patient begeert af te wesen om yet te kennen te geven, en yets te kennen geeft, daar mede verswaart hy sich selfs, en vermeerdert de torture, want sy houden, dat hy't dan begint uyt te bollen; want so haast als hy stille swijgd, so gaan sy wederom haar oude gangen met vermanen, dreigen, en pijnigen, bevelende den Beul dat hy hem weder ophale, en voor de twede reise sinke, met een swak, als voorseid is; dit pijnigen duurd gemeenlijk van 's morgens ten negen uyren tot 's middags ten 12. of een uuren toe, en in het scheiden so troosten sy den patient quansuys, die het gehele lichaam gebroken is, met dese woorden, 't is nu genoeg, niet te min van deser uyren af, tot morgen vroeg, so siet dat gy overdenkt, wat gy te kennen geven sult, anders gy sult in der torture sterven; en gy behoeft niet te denken, dat het gene gy noch te lijden hebt, te gelijken is by 't gene gy geleden hebt; als sy dan nu weg en vertrokken sijn; so komt de Beul, en richt den armen mensch de jonсturen en leden aan armen en benen weder in een, so hy best kan, dan werden hem sijn klederen wederom aangedaan, en leiden hem alsso na de gevangenis, of sy dragen hem met eenen, ja slepen hem dikwils met handen en voeten weg.

Maar so wie sy noch meer pijnigen willen, die ontbieden sy den derden dach, als hem sijn leden alderzeerst doen, ter audientie, daar dreygen sy hem wederom seer, te weten, dat hy die ketteryen openbare, en ook de gene, met welke hy somtydts van sulke gehandelt, gesproken en gediviseert heeft; item de gene die hy weet sulx gesint te wesen, of anders dat hy sich wederom tot de torture schikke en gereet make, in der voegen is 't dat hy enig letsel aan den lijve daar inne krygt, of ook sterve, dat het sijn schult wesen sal; ingevalle hy noch volstandig en by sijn meninge blijft, so gebieden sy den Steenwaarder, dat men hem wederom ter torture leyde, daar sy sittende in hen gestoelte, den patient doen ontkleden, en gemeenlijk wederom laten rekken en strekken als voren, alleene dat sy wel somtijts scherper en rigoureuselijker aanleggen, gelijk hier naar volgt. Den patient met beyde sijn handen op den rugge gebonden, inde palen hangende als voorsz. is, so worden hem met dunne maar harde en sterk gedrayde koorden beyde sijn dyen boven, en beyde de schenen halfwegen, en onder de knyen, t'samen en rontsom gebonden, daar naar wort'er een seker hout onder elke koorde gesteken tusschen beyde de knyen, daar mede de koorden soo stijf gespannen en hart aangehaalt of getrokken worden, als men wil, soo datse tot den vleesche vanden patient toe ingedrukt en ingehaalt zynde, hem een nieuwe en seer grote pyne aandoen. Als't hen belieft laten sy andere voor dese reyse een andere torture aandoen, welke torture aldus gemaakt, bereyt, en toegericht is.

't Is een houten bank van een stuk, maar boven uytgeholt, en hol gelijk een troch of gote, in der voegen dat'er een mensche in leggen mach; op sijnen rugge, omtrent den middel, daar ongevaarlijk 's menschen rugge soude mogen komen te leggen, is een ronden houten stok, nagel of spye dwers doorgeslagen, waar op 's menschen rugge geworpen of geleyt zynde de gote en 't geholе van den houte niet komt te raken, so dat hy die men daar inne pijnigen wil, ook op den esel geen ruste hebben kan, en dese bank is naar de plaatse alsoo gemaakt en toegericht, dat de voeten vanden patient die daar in geleyt wort, om te pijnigen, hoger zyn dan sijn hooft, en als den patient daar in leyt, gelijk in een kribbe, so werden hem de pypen van armen en benen, beyde ten halfwegen, boven en beneden met harde, maar dunne snaren, pesen of touwkens gebonden, welke namaals met een stoxken daar onder gesteken, d'eene voor d'ander naar, allenskens harder en harder aangehaalt worden, tot datse door 't vel tot den vleesche toe, van den patient komen in te eeten, en de benen schier genakende, niet meer gesien worden van de gene, die daar tegenwoordig zyn; voorts neemt de Beul een seer dun linnen doexken, 't welk over de mont van den patient, die daar op sijn rugge legt, gespreyt zynde, hem de neusgaten ook verstopt, op dat hy door deselve sijn aassem niet en scheppe; dewyle hem 't water in den mont loopt, welk water hem daar naar in de mont gegoten wort door het voorsz. doexken, met een seker mate of portie, so veel of so luttel als 't de Regters belieft.

So verre als 't de Vaders belieft noch verder te procederen, by maniere van tormenten en pynigen, binnen een maant of twee, so werden de torturen ernstelijker of slappelijk gebruykt, te weten, de Heeren laten een een ysere Vierpanne brengen vol gloeyende kolen, over dewelke sy doen houden de solen van des patients voeten, met spek gestreken, op dat de hitte van den viere te dieper inslaan, en te bet doortrekken soude. Sy gebruyken ook seer vele andere subtijle listen, die hier te lang souden vallen, om alle te vertrekken of verhalen, om de gevangene naar haar wille te doen klappen, en al de secreten hares herten uyt te lokken, om deselve alsso in 't net te brengen.

Den bereydag is eygentlik gepast op den Paasdach, daags voor den groten toondag; omtrent den avont, laten myn Heeren d'Inquisiteurs ten eersten alle de mans by een vergaderen, en komen in een vande naeste Kamers, die'er op 't Steen zyn, dewelke al 's morgens en 's anderen daags op het Schavot moeten staan, tot een gaapsel van al de werelt, en daar gebracht wesende, hooren wat elk voor een penitentie opgeleyt wert, en doen sal, sonder daarom ter doot verwesen te werden. Ten tweden laten sy insgelijx in een andre Zale de Vrouws-personen alle by een komen, maar al de gene die sterven moeten. 't zy mans of vrouws-personen, die werden elk apart en in bysondere Kamers geleyt, en ten negen of thien uren in der nagt wert elk sijn Paap of Monik gesonden, die hen droeve tydingen komt brengen, en segt, dat hy komt

om

om haar biecht te horen. Met dat het dag begint te worden, so zyn daar ter solemneler o offerhande, de Familiaren, Sergeanten, of Knechten van de Inquisitie, van alle kanten gereet en vroeg in de weere, om hun devoir te doen, en makense alle gelijx vlytelijk toe, die ten toon moeten gestelt en gebracht werden, elk naar inhout sijner sententie. So wie volstandelijk en sonder huychelen sijn gelove gehouden en verantwoort heeft, die draagt den Sanbenito tot in 't vier toe, dat is een geel roxken sonder mouwen, vast gelijk een Wapenrok van een Heraut, over al vol geschilderde swarte Duyvelkens, tot een waar teken; voorts draagt hy op sijn hooft een papieren Hoet, lang opgaande, gelijk een toorn of hogen Koningsbrief, daar op een Menschen-beelt geconterfeyt is, die in 't vier staat en brant, en heeft rontom veel kleyne Duyvelkens die 't vier stoken, en daar toe van alle kant hout brengen en rapen; sijn tonge wert hem ook met een houten scherp gebit genepen, en ongenadelijk getrokken; met sulk een cieraat treet dan den patient voorts, ten eersten naar en op 't Schavot, en van daar in 't vier: Recht in dien tijt als de patienten, uyt den Stene of gevankenisse komen, en gebragt werden, so zyn mijn Heeren d'Inquisiteurs uyt, en hebben niet luttel te doen, om opentlijk voor den volke te tonen, en den schijn te maken, so seer alsse immermeer konnen, dat sy de arme gevangen lief hebben, en genadig zyn.

Dese toon of offerdag geschied met een groot gesleep en staat, voor aan gaande School-kinderen; daar na volgen de Patienten en Penitenten ook in haarluyder Ordonnantien, maar also verscheiden van malkanderen als in rotten, namelijken die gene die minst beswaart worden, en de minste penitentie opgeleyt is, die zyn d'eerste naar de School-kinderen, gemeenlijk hebbende in heur handen Kaarssen die niet en branden, koorden, of basten om den hals, ballen of de voorsz. harde gebyten, tomen of breydelen in den mont of aan de tonge, en voorts papiere Hoeden, gelijk als voorschreven is, tot tekenen van hare misdaat; korts naar de Penitenten volgen die met de Sambeniten aangedaan en gekleet zyn, daar na volgt het derde en leste vendel, den verwesen hoop der gene die tot den viere en brandoffer geschikt en bereyt zyn; elk Patient wort bewaart en geleyt tusschen twee mannen, en als de uyre daar is datse sterven moeten, soo heeft elk Patient noch twee Monnikken by hem; voorts naar alle de gevangenen komt eerst den gantschen Raat vande Stadt, die van rechts wegen, en naar den eysch en gewoonte van de Triumphe hadden behoren voor alle andere te gaan, namelijk de Alguasielen, geswore Richters van vier-en-twintig Staten Hooft-Baljuwen, den Regent, den Viceroy of sijn Luytenant, met een groten en langen steert en gedruys van Edelen en Heeren. Naar den Wereldtlijken komt den Geestelijken staat, daar onder de meeste zyn Pastoren en Canonneken, dewelke volgt 't gehele Capittel vande opperste Kerke, dat zyn de Domheeren, genaamt op haar sprake *el Cabildo*; de derde zyn de Abten en Prioren van de Abdyen, Cloosteren, Conventen en Prioren met hun geselschap; alle dese gaan voor de Inquisiteurs in der voegen, als dat'er tusschen haren treyn en de voorgaande Staten wat spatie ledig blijft, daar inne den Fiscaal vande Inquisitie alleen gaat voor het vliegende Bloedvaandel, dat is een roden sijden damasten Standaart, seer kostelijk geborduert, hebbende aan d'ene zyde 's Paus Wapen en name, in grote vergulde letteren met den naalde gesteken, en op d'andere zyde van Coning Ferdinandus, beien Vaders der Inquisitie, want d'eene is geweest de eerste, die deselve toegelaten, en den anderen diese eerstelijk heeft opgebracht, bevolen en ingestelt; volgende dan haren Standaart, so komen de Heeren Inquisiteurs op hun Pantoffelkens, en naar hen alle de Familiaren der Inquisitie te paart, ten lesten komt hanneken alleman, met sulken meenichte en gedruys aanlopen, dat het onmogelijk is den hoop te tellen; met sulk een staat en gepronk worden de Patienten geleyt uyt de gevankenisse tot op een hoog en kostelijk Schavot van hout, om elk sijn vonnis te doen horen, tegens over dit staat noch een ander schavot met gestoelten, daar d'Inquisiteurs op sitten. Als yegelijk nu op sijn rechtplaats geseten is, soo is'er enen die daar begint een lang welbedacht sermoon te doen, tenderende eygentlijk tot lof, prijs, en grootmakinge van het Heylig Officie, en tot verwerpinge, versoeyinge, en verdoeminge der ketteryen, die daar gestraft worden; lasterende, scheldende en vloekende de Patienten, met vele injurieuse woorden. Als dit Sermoon uyt is, so begintmen de penitenten hun sententie te lesen, of vonnis te geven, d'eene voor en d'ander naar; na dat de sententien gelesen zyn, so singt den oppersten Ketter-meester sommige Oremussen, daar na heffen de Papen, Monnikken, en Klerken gelijkelijk den 51. Psalm op, *Miserere mei Deus*, &c.

Voorts so doen sy al het volk, gelijk 't daar gekomen is ten gaap-spele, dese navolgende solemnelen eet doen en hen sweren, namentlijk dat sy leven en sterven sullen in 't Gelove, inde Religie, ende gehoorsaamheyt vande Roomsche Kerke, dat sy deselve daar sy konnen of mogen verantwoorden, en voortaan beschermen sullen. Dat sy lijf en al heur goet wagen, avonturen, en in prijkel stellen sullen, tegens die gene die deselve tegenstaan, ofte eenich leet of schade doen wouden; voorts datse versweeren en versaaken, al wat is, tegen al 't gene, dat de Roomsche Kerke leert, prijst, en voor goet hout. Item dat sy met al haar macht beschermen en verantwoorden sullen het Heylig Officie, en alle sijne dienaars, en tot gelove, vastighey, ten verseekertheyt der saaken nemen sy d'een en d'anderen tot oorkonden en getuygen.

Zynder eenige Geestelijke persoonen onder den gantschen hoop der penitenten, die worden ontwijt of gedegradeert. Ten eersten worden sy gekleet als of sy souden ergens Misse gaan doen, korts daar naar trekt men hen alle het Mis-gewaat en de habijten wederomme uyt, daar naar werden hen de handen, en lippen, en de platte of kruyne op 't hooft met een stuk glas of scheermesken gekrabt of geschrapt, willende daar mede seggen en te kennen geven, hoe datmen hen d'olie of het smeer daar 't hans afgeschrapt heeft, daar sy in den eersten mede gesalft waren geweest, en dit geschiet

in

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

in 't openbaar voor alle man, dewelke dese vreemde factie siende, soo verbaast en verslagen staan, als of men hen met een hamer voor 't hooft sloege, maar die gene die 't lijf of leven noch behouden, die plegen slegs met woorden ontwijt te worden, dat is om kort te seggen, soo lange van hun Officie, Beneficie, of staat gesuspendeert, geschorst, of berooft te blijven, als den Paus belieft: Als de sententie gelesen en eenige nu gedegradeert of ontwijt sijn geworden, soo aanveert en ontfangt de Wereltlijke Overheyt, alsulke patienten, die sterven moeten, en leytse ter plaatsen daarmense executeren en van de Werelt of van kant helpen wil; het gebeurt dikwils dat syse worgen of de strotte toe douwen met een koorde of bast, gelijk sy daar aan de staake staan, en alsoo met en tot den volke roepen, hoe dat de patienten nu in haar uytterste berouw gekregen hebben, en tot den Roomsche Kerke wederomme gekeert sijn, en daaromme 't vier niet gevoelt en hebben; alle die andre die niet en sterven, werden op dat pas wederomme naar de gevankenisse gebracht, en des anderen daags leytmense eerst achter straten, om gegeesselt of geslagen te worden, verstaat die gene die sulke pœne opgeleyt is geweest, en vele van dese gegeesselde, worden op de galleyen verwesen, of moeten heur leven lang noch gevangen, en in eenen donkeren put blijven sitten, of ook naderhant (soo sy noch jets konnen vernemen) swaarder straffe lijden.

[a] *Het Augustiner Klooster*,] Want de schriften van Luther, die ook een Augustiner was, hadden daar sijn gevoelen verspreid; men ving dan verscheide Monnikken van 't selve Klooster, van dewelke enige besweken, doch drie bleven volstandich, en wierden den 1. July 1523. tot Brussel opentlijk op een Schavot ontwijt, en verkettert; twee van die, te weten Hendrik Vos, en Jan Esch, leden ten selven dage de dood des viers bly moedelijk, met een wonderbare stantvastigheid; Als sy na de paal geleit wierden, riepense met luyder stemme, datse stierven als Christenen; aan de paal gebonden, verhaaldense, doemen 't vier aanbracht, de twaalf Artijkelen van 't Geloof, en strax daar na den Lof-sang, *Te Deum laudamus*; die sy elkander vaars voor vaars, beurt om beurt toesongen, tot dat de vlam de stem en 't leven verstikte. Van den eenen verhaaldmen, dat hy 't vier aan sijn voeten siende ontsteken, geseit hadde, Dit schijnen my als rosen te sijn, die men onder my stroyt; men hoorde hen ook tot verscheide malen in 't midden van 't vier Jesus roepen; om de opspraak van wreetheid te ontgaan, en noch eer te trekken uyt sulk een verdediging der Religie, dorsten eenige Monniken dese fabel onder de man brengen, dat een van de verbrande sekeren Augustiner was verschenen, en hem bekend hadde gemaakt, hoe hunne zielen behouden waren, dewijlse sich in hun uytterste, te weten, in den vier hadden bekeerd; en dit was door de voorbede van de Moeder Maagt geschied; want sy waren daags voor den dag harer visitatie verbrand; maar de gene, die dicht by 't vier waren geweest, getuygden het tegendeel; de derde Monnik wierd weer in de gevangenis gebracht, en in 't heimelijk van kant geholpen; dit was 't eerste bloet dat zedert Luthers opstaan in de Nederlanden ter sake van 't Gelove gestord is.

[b] *De Pastoor tot Mels*,] Sie hier van in de Historie der Martelaren, pag. 50. b. Hy wast die op sekere tijd seide, Wy sijn erger als Judas, hy verkocht en leverde den Heere, wy verkopen hem U, en leveren hem niet.

[c] *Jan de Bakker*,] Dese was noch naulijx in 't 210
27. Jaar sijns Ouderdoms getreden, wanneer hy in den Hage eerst verworgd, en naderhand verbrand wierde. Tot welk onheil hy geraakte, om dat hy tegen de menschelijke insettingen gepredikt, en een eige vrouw getrout hadde. Mr. Nicolaus Copinus a Montibus, Godschalk Rosemund, en Ruart Tapper van Enchuysen, waren in 't eerst sijn voornaamste Geloofs ondersoekers, aanklagers, en bestryders uyt de Kerkelijken; Mr. Joost Lovering, of Laurens, President van den Groten Raad van Mechelen, sat daar naar over 't beleyt, en besluyt deser Rechtpleginge, wegens d'Hoge Overheyt van 't Wereltlijke; hy was ook een voornaam lit der Inquisitie, die door Erasmus in een Brief aan Bilebald Pirkheymer beschreven wiert, de geleertheyt meer dan dodelijk te haten; sy hadden met hem gedurende sijn gevankenisse, veel woordenstrijts, dryvende, datmen al die insettingen ende overleveringen der Roomsche Kerke moest aannemen tot regulen van geloof en leven; datmen de ketters moest dwingen, of uytroeyen met den swaarde; dat de Priesters verbonden waren niet te trouwen. Hy betuygde niets te willen vast stellen, dan het gene in de H. Schriftuyre was uytgedrukt, in sulk een verstand als de H. Geest, door wiens ingeven deselve geschreven was, die wilde verstaan hebben, tot welkers uytlegging niet nodich ware, andre woorden te gebruyken, als der selver Schriftuyre. Hy beleed datmen d'instellingen der Kerke niet lichtelijk moest schenden, maar onderhouden, voor soo veel die met den woorde Gods over een quamen. Ten stont, beweerde hy, den Christenen niet vry, ymant met uytterlijk gewelt tot het gelove te dwingen. Men moest de menschen dwingen in te gaan, gelijk als God dwingt en gebiet te dwingen; niet met gevankenissen, met slagen, met den viere, maar met weldadigheyt, inscherpinge van 't Goddelijke Woort; een dwang soo sacht, als lieffelijk en krachtich; een dwingen met wel te leven en te leren. Hy beklaagde sich, dat de hoerery onder de Priesters dagelijx gepleegt, gebiecht en vergeven wiert; datmen dit quaat, schoon dat sich de Kerkelijken, daar 't elkens naar 't quytschelden op nieuws in verliepen, om de menichte der quaatdoenderen, door de vingeren sach, en in hem geen kuysch en eerlijk huwelijk, dat God had toegelaten, verdragen wilde. Om sich van een vrouwe te onthouden, en de lust des vlesches tegens te staan, had hy arbeyts genoech aangewent; maar hoe hy 't quaat meer wederstont, hoe de begeerlijkheyt meer toenam. Als men vraagde, door wat middelen hy sich tegens dat quaat hadde gekant, gaf hy dit antwoort: Door sulke daar de arbeyt der duyvelen gemeenlijk door uyt wert gedreven, door veel vastens, geduyrig bidden, en swaren arbeyt. Daar noch by komt, dat ik my twee jaren lang, terwijl ik my selven soo pijnigde,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

van ſterke drank onthielt; Sijn trouwen was ook niet geſchiet, als in 't heymelijk en ſonder getuygen. Men ſeyde, dat hy misdaan hadde tegens het Canonijk Recht, 't welk by hem beſworen was, toen hy Prieſter wiert. Hy daar tegens, Ik heb geſworen, dat ik volgens de Canons ſou leven naar vermogen en kenniſſe, dien eet heb ik gehouden. De Kerke verſtont hy, had wel macht om yet in te ſtellen tot ordre, maar niet op te dringen tot een nootſakelijk geloofs Articul. Dit had ook plaats omtrent den ongetrouden ſtaat der Prieſteren, die met geen Schriſture, waarlijk Canonijk ſijnde, beveſticht wiert; dat derhalven ook geen Engelen uyt den Hemel een nieuw Geloofs Articul daar van maaken konden; veel min de Kerke, die door 't woort Gods geregeert wert, en geen heerſchappye voert over 't woort. 't Geen hem meer wiert voorgehouden, en ſijn verantwoording is te leſen in de Hiſtorie, die Wilhelmus Gnaphæus, ſijn mede gevangen, van ſijn lijden geſchreven heeft, als ook in 't verhaal dat daar uyt vertaalt is, in 't Neerlants Martelboek. Toen hy al verweſen was, liet ſich de Preſident Jooſt Laurens noch woorden ontvallen, die ik my ſchame in 't geheel te verhalen: Ik wenſte, riep hy onder anderen, dat gy toen met thien vuyle hoeren haddet te doen gehat, toen gy uw eerſt met uw Vrouwe vermengde, ſo veel werx en moeyte maakt gy ons. Deſe wenſch of liever vloek, wiert met afgryſing gehoort, en met verfoeying tegengeſproken. Sijn oude Vader Jan Dirxſoon, Koſter, die om ſijnent wil van 't Koſter-ampt was afgeſet, verſterkte den gevangen, ſoo haaſt als 't hem toegelaten wiert, hem aan te ſpreken, met deſe of diergelijke woorden: Sijt welgemoet, vaar voort in 't goede. Ik ben bereyt, naar 't voorbeelt van Abraham, mijnen ſeer lieven Soon, die my noyt misdaan heeft, Gode op te offeren. Des ander-en-daags den dach ſijns doots, den vijftienden van Herfs-maant 1525. wiert hy op een hooge ſtellagie ontwijt. Men hing hem daar naar ook een kort geel kleet om 't lijf, en ſette een geelen hoet met oorlappen, als een ſotskappe op ſijn hooft. Voor by 't gevangenhuys ter doot gaande, riep hy tot de gene, die ook ter ſaake van 't Geloof gevangen ſaten, met luyder ſtemme: Siet ſeer lieve Broeders, ik heb mijnen voet nu geſet op den dorpel des Martelaarſchaps, hebt goeden moet als ſterke helden Jeſu Chriſti, opgewekt door mijn voorbeelt; verdedicht d'Euangeliſche Waarheyt tegens alle ongerechtigheyt. Op die ſtemme wiert met een vrolijk geroep, gejuyg, en hantgeklap der gevangenen geantwoort. Met eene vereerden ſy ſijn Martelaarſchap met Kerkelijke geſangen: *Te Deum laudamus* .... Uw ô God loven wy .... *Certamen magnum* .... Een groten ſtrijt ... en *O beata Martyrum ſolemnia* .... ô heylrijke feeſten der Martelaren, ... Ook hielt hun ſingen niet op, voor dat den Prieſter ſijnen geeſt had gegeven. Aan de paal ſtaande riep hy: Helle waar over roempt gy nu; ô doot waar is uw overwinninge, de doot is verſlonden in d'overwinninge Chriſti: en daar naar, Heere Jeſu vergeeft het hun, want ſy weten niet wat ſy doen. Ten leſten, O Chriſte, Soone Gods gedenk mijner, ontfermt uw mijner? Hy gingh, doen hem den adem verſtikt wiert, uyt, als in een ſagten ſlaap, ſonder trekking der leden, ſchudding van 't hooft, of verdraying der oogen. Dit was 't eynde van Jan de Bakker, den eerſten Martelaar, die ſedert het opſtaan van Luther in Holland ter doot wiert gebracht.

d *Wendelmoer Claeſz.*] Deſe zynde een Weduw 211
van Monnikkedam, was om ſaken van Religie gevangen, en na den Hage gevoerd; Gevraagd zynde, wat ſy van 't Sacrament der Miſſe geloofde, antwoorde, dat het niet anders was als een ſtuk deegs; aangaande de Heyligen en hunne voorbede, beleed ſy geen andere Middelaar of Voorſpraak te kennen dan Jeſus Chriſtus alleen; Men dreigde haar met de ſtraffe des viers, ten ware datſe haar Ketterſch gevoelen wederriep; Sy bleef volſtandig en ſeide, Is u die macht van boven gegeven, ik ben bereid te lyden. Eenen die haar toedreef, Gy vreeſd de dood niet, om dat gyſe niet geſmaakt hebt, gaf ſy tot antwoord, Dat is waar, ook ſal ikſe noyt ſmaken, want Chriſtus heeft geſeyt, Indien yemand myn Woord bewaard, hy ſal de dood niet ſmaken in der ewigheid. Haar wierd geraden, doen haar de dood was aangeſeit, datſe hare ſonden ſou biechten aan een Prieſter, Ik heb, riepſe toe, aan Chriſtus mynen Heere gebiecht, die neemt al myne ſonden weg, doch ik heb yemand van myn naaſten miſdaan, ik bidde dat die 't my vergeve. Dus ging ſy geruſtelijk en moedig ter doot, die ſy den 20. van Slachtmaand 1534 leed, werdende eerſt verworgd, en daar na verbrand.

e *Wederdopers en Anabaptiſten*,] Sommige 212
menen, dat deſe Secte haar oorſprongh heeft genomen van enen *Nicolaas Stork*, in Saxen, omtrent het jaar 1522. of wat vroeger. Veele wierden door hem opgemaakt, tegen de Beſtierders der Kerke, dewijl hy de luyden wys maakte, dat ſulk een Vergadering, die van Predikanten beſtierd en bediend wierde, Chriſti Kerke niet was, en dat men daar moeſt afwijken; Die hem dat toeſtonden, moeſten op nieuw door den Doop de ware Gemeente werden ingelijft, hierom wierden ſy ook Herdopers en Wederdopers genaamt. 't En bleef daar niet by; Nergens, ſeydenſe, wierd yets gedaan dat goet was: de quaden die hunne eygene begeerlijkheden ten dienſte ſtonden, en niet het gemene beſte, ſpeelden de meeſter. Dit geſlacht had God beſloten uyt te roeyen, en een ander volk in de plaats te ſtellen, begaaft met onnoſelheyt, rechtvaardigheyt, en heyligheyt. Om dit begin en aanwas te geven, was nodig, datmen kinderen voortbracht, en daarom mocht niemant een vrouw trouwen, ten ſy hy wiſte, dat hy daar goede en Gode aangename kinderen, welke tot de gemeenſchap van 't Koningrijk der Hemelen uytverkoren waren, by ſouw voort-telen. Dit kon niet anders, als uyt Gods openbaringe geweten worden; dan de gave der Prophetie, dit roemdenſe, was in haar vergaderinge, door welkeſe toekomende dingen voorſeyden; en verborgene aanweſen; ſy droomden dromen, ſagen geſichten, eenige van hunne vrouwen propheteerden. Niclaas Stork geliet ſich t'enemaal ongeleert te zyn, mogelijk was hy 't ook, en verkondigde, dat hem de Saligmakende Kenniſſe uyt den Hemel wiert geopenbaart. Sy hadden onder anderen deſen regel :

gel: Dat niemant sijn werk souw maken, om sich te oeffenen in konsten en geleertheyt, noch elders kennisse en wetenschap soeken, als in de goetheit des Ewigen Godts, daar de menschelijke hulpmiddelen niet toe van noden waren; want waar toe soude yemant God anders dienen en eeren willen, indien hy sich niet verwaardigde die weldaadt te bewijsen, met welken de Vaderen en Heilige Mannen in oude tyden begiftigd waren: ja men moest ook, verstonden sy, gelijke gemeenschap en t'samenspraak van Godt af-bidden, welke den genen, die daar om aanhielden, wiert deelachtig gemaakt.

Daar na liet Stork sich voorstaan, dat hem den Engel Gabriel de hoogste plaats in een nieuw Koningrijk, dat eerlangh soude opstaan, belooft hadde. Dit waren de beginselen van schrikkelijke beroerten, die van 't ene eynt van Duytsland tot het ander, ook tot in Neerlant toe, voort-sloegen; en daar sich veel eenvoudige Doopsgesinde in groote swarigheden door lieten inwikkelen, sich te licht voegende by dese Swaartgeesten; insonderheyt om datse van gelijken den Doop der bejaarden dreven, dwaselijk menende, dat het ook de Geest Godts ware, die dese luyden gaande maakte. Ook wierden vele Doopgesinde, schoon datse sich daar niet by voegden, voor 't selve volk van sommige Wethouders aangesien en gestraft. Uyt dese Secte wierp sich *Thomas Munker* op, die de Duurringer Boeren in den jare 1525. tot een leytsman ten verderve verstrekte. Dit was de vremde Tuymelgeest, die te deser tydt ook Hollandt, maar met minder wapenen doorwandelde, vele menschen innam, en buyten hun selven voerde. Onder dese lieden liet sich vinden *Melchior Hofman*, een seer hevig kryter, die 't al wat met hem niet eens was, verketterde en verdoemde; dees quam uyt Hoogduytsland tot Kiel in Holsteyn, van daar tot Emden, hier heeft hy eenige Leeraars verkoren, en in Nederland gesonden. Sommige menen, dat dit geschiet zy omtrent het jaar 1531. Van daar trok hy (stellende Jan Trijpmaker tot Leeraar van die plaatse) naar Straatsburg, daar soude hy, had yemant van de sijne geprophereert, een half jaar inde gevankenisse sitten, en dan in vryheyt over al prediken. Dit wiert ten dele vervult; Hy raakte daar in hechtenisse, maar stierf inde banden, hoewel men seyde dat hy Elias was, en Straatsburg Jerusalem souw zyn; Geduerende sijn gevankenisse, vielen enige Predikers, die het met hem tot Embden, toe hy noch by hen was, gehouden hadden, hem tegens in sijn afwesen, en wedersproken den Waterdoop der bejaarden. Dese partye dreef daar boven, dies vertrok Trypmaker naar Amsterdam, daar hy eenige doopte, als ook elders, tot dat hy gevangen naar den Haagh gevoert, en met noch ses of seven gedoot wiert. Eer het half jaar, dat *Melchior* gevangen souw sitten, noch om was, stont hier te lande een Bakker van Haarlem, Jan Mathijs-Soon, op; dees liet sijn vrouwe, die wat ouwtachtigh was, sitten, en verleyde sekere Brouwers Dochter, die jonk en schoon was, sich uytgevende voor Enoch den tweden getuygen. Tot Amsterdam in 't heymelijk sich onthoudende, heeft hy sommige so verre gebracht, datse sich van hem twee en twee lieten uytsenden, als Apostelen en Sentboden Christi. *Gerrit Boekbinder* en *Jan Bokels* soon, van Leyden, trokken na Munster. Na Vriesland sond hy *Bartholomeus Boekbinder* en *Dirk Kuyper*, die tot Leewaarden *Obbe Phlips*, *Hans Scheerder*, en andere doopten, en ook haar 't Predik-ampt opleyden. *Dirk Plips*, *Obbes* Broeder, wiert acht dagen daar naar van enen *Pieter Houtsager*, een man van deselve sending, gedoopt, en naderhant van sijn Broeder *Obbe* ook uytgesonden, om te leren. Dese twee leste, *Dirk* en *Obbe* hadden geen deel aan 't oproer, dat tot Munster korts daar na wiert aangerecht, en sich opmaakte, langs verscheyde trappen, die nu staan aan te wysen. Eenige uyt dat geselschap verkosen die Stad, daar sy den 24. van Slachtmaant des Jaars 1533. eerst ontfangen en by de Burgers, buyten weten der Wethouderen, geherbergt wierden, tot een toevlugt en berghplaats. Te meer om dat het gewelt van 't Pausdom hier sijn meeste kracht te deser tydt quijt was; want de Reformatie was daar korts te voren, door *Bernert Rotman*, die de Weerdoperen daar na toeviel, ingevoert. Dese *Rotman* had eerst in de Maurits Kerke buyten de Stad gepredikt in 't jaar 1532. om den toeloop der Burgeren te hebben, en hen te doen vertrekken gaven hen de Pausgesinde enig gelt. Hy vertrok, maar quam eerlang wederom, en predikte als voren. Ja enige voorname Burgers ontfingen hem inde Stad, en stelden, alsmen hen uyt de Kerken sloot, een Predikstoel buyten het Portaal. Maar als het getal der Burgeren en Toehoorderen toenam, begeerden sy datmen hun de Kerken soude openen, dreygende die anders, selfs met gewelt open te slaan. Daar naar ontbood Rotman, met raat vande sijne, eenige geleerde Mannen uyt Hessen tot hulp; doen wiert overleyt, hoemen 't Pausdom best met den eersten souw afschaffen, om 't Euangelium met meerder vrught voort te planten. Men stelde dertigh articulen, vervattende verscheyde Pausselijke dwalingen, welke der Magistraat wierden overgelevert, met aanbiedinge om staande te houden, dat die tegens Godts Woort streden. Den Pausgesinden wiert gevraaght, of sy het tegendeel beweeren wilden; van hun wiert geantwoort, datse, dus verhaalt het Sleydanus, een neerstigh en trouw History-schrijver, niets hadden om hunne saken te verdedigen, en dat sy tot noch toe geseyt hadden hunne stellingen deugdelijk en recht te wesen, ware uyt goeder meninge en onwetenheyt geschiet. Op sulk een bekentenisse wierden hen de Kerken door de Magistraat afgenomen, en Rotman en den sijnen toegewesen. Hier over quam men tot dadelijkheyt tegens malkanderen, de Pausgesinden moesten wijken, tot datmen door tusschen-spreken van den Landtgraaf van Hessen de sake op desen voet toedroegh: Dat Rotman en de sijnen, inde ses Kerken het Euangelium souden prediken, en het geen quaat was, reformeren, maar inde Domkerke souw niet verandert werden; dit verdrag was ook selfs by den Bisschop getekent. In desen staat van saken, toen alles weer in rust was gebragt, quamen de Weerdopers tot Munster, spraken Rotman in 't stuk vanden Doop tegen; sy hielden in 't eerst hunne vergaderingen by nacht als d'andere sliepen. De Magistraat belaste hun te vertrecken; Sy deden

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

den't, maar quamen weer in't heymelijk in de Stat; Rotman viel hun toe; de Stadt wiert hun ten twedemaal verboden; echter quamen ſy weder binnen, en onthielden ſich in't heymelijk by hunne aanhangers. De Lantgraaf ſont ten verſoeke des Raats eenige Predikanten, om tegens hen te prediken. Men boot hun een ordentlijk diſpuyt aan, onder beding, datmen alleenlijk uyt de H. Schriftuyr ſouw handelen, en enige geleerde vrome Mannen tot ſcheytslieden nemen. Dit weygerende, geraakten ſy daar door in kleynachtinge; ſy gingen dan andere wegen in; een uyt hun liep door de Stat, als ware hy met den H. Geeſt vervult, roepende: Doet boete en laat u wederom dopen, doet gy't niet, ſoo ſal u Godts toorn overvallen. Hier mede raakte't gemene volk aan 't hollen; al die herdoopt wierden, hieven van gelijken ſulk een geroep aan; Veele gehoorſaamden hun uyt eenvoudigheyt, om datſe Godts toorn, daar ſoo van geroepen wiert, vreeſden; andere op datſe hunne goederen ſouden behouden; binnen twee Maanden wierden ſy enige duyſenden ſterk, en begaven ſich, als hen de Wethouders met Placcaten wilden verdrijven, inde Wapenen, maakten ſich meeſter vande Markt, en de Burgery van dat deel der Stat, datmen Overwater noemt. Hier ſtonden ſy drie dagen tegen den anderen; Veele Herdopers wierden gevangen; Ten laatſten wiert dit verdrag getroffen; Ieder ſoude de Wapenen af-leggen, te vreden zyn, vryheyt van Religie hebben, malkanderen wegens den Godtsdienſt niet laſtig vallen, in Burgerlijke ſaken de Overheyt, buyten oproer, gehoorſaam weſen. Dan de Wederdopers bedugt, datmenſe by nacht, ontwapent zynde, ſoude overvallen, ſonden heymelijk Boden naar Oſenbrugge, Weſel, Koeſvelt, en Warendorp, aan hunne aanhangers, met brieven van deſen inhout, Dat een Propheet van Godt geſonden tot Munſter was gekomen, die door Godts Geeſt verlight, wonderlijke ſaken voorſeyde, en den regten weg der ſaligheyt leerde, indien ſy derwaarts wilden komen, hun ſoude niets ontbreken: wat ſy verloren hadden, ſouden ſy tienvoudig wedervinden, ſy hadden ſich derhalven Wijf en Kinderen en alles verlatende, terſtont naar Munſter te ſpoejen. Op ſulk ſchrijven wiert den toeloop ſo groot, inſonderheyt van lieden die niet te verlieſen hadden, datſe eerlang ſich ſterker bevindende als d'andere Ingeſetenen, weer een oploop maakten, roepende: Maakt u van hier gy goddeloſen, ten ſy gy al te ſamen wilt uytgeroeyt werden, want al die ſich weygeren te laten dopen, ſalmen dootſlaan. Op dit geroep weken de Geeſtelijke lieden, en de Burgers, die hun niet toe wilden vallen, uyt de Stadt, en de Herdopers bleven meeſter van Munſter. Dit geſchiede op een Vrydagh in 't beginſel vande Vaſten. De Hoofden en voornaamſte aanleyders van dit oproer waren Jan Mathijs ſoon van Haarlem, en Jan Bockels ſoon van Leyden, hunne Medeſtanders Bernard Knipperdolling, Bernart Rotman, Jacob van Campen, en Jan van Geelen. De Stad vermeeſtert zynde plonderden ſy de Kerken, en maakten al de goederen gemeen, daar ook onder ſmeltende 't geen de gevlughte en verdrevene hadden achtergelaten; alle boeken wierden verbrant, uytgeſondert den Bybel. Korts daer na wert de Stadt van den Biſſchop belegert, en Jan Mathijs-Soon, de valſche Enoch, in een uytval verſlagen. Jan Bokels ſoon als van den Geeſt gedreven, liep daar naakt, en ſtelde twaalf Rechters om 't nieuw Iſrael te regeren. Ook verſtont hy, datmen meer als een Vrouwe mocht hebben; dit wiert toegeſtemt, en hy nam'er voor eerſt drie. Enige merkende datſe bedrogen waren, ſpanden tegens hem aan, maar ſy wierden, hun aanſlag ontdekt zynde, door Knipperdollink, die de beul was, tot een-en-vyftig toe, omgebracht; men heeft ook alle Maagden, die boven de veertien jaren waren, geſchent. Daar naar heeft ſich Jan Bokels ſoon tot Koning in Zion opgeworpen; hy ſondt ook 26. of 28. Apoſtelen uyt, die ten groten dele gevangen en gedoot wierden. Gedurende de belegeringe wiert'er een boek gedrukt, dat ſy het werk der Herſtelling en Wederoprechtinge noemden. Hier in dreefmen, dat'er ſulk een Koningrijk Chriſti, of Chriſtenrijk, voor den jongſten dag ſoude opgerecht worden, in 't welk de vromen en uytverkoornen ſouden regeren, en al de Goddeloſen over al uytgeroyt werden. Sekere Vrouw van Amſterdam, Aleid Leiſtingh, welke uyt yver van Godsdienſt, haren Man, ſeer rijk zynde, verliet, en ſich korts voor den laatſten oploop, naar Munſter en by de Wederdopers begaf, vergat hier haar Vaderlant en Man, maar onthieltt ſich evenwel onder dekſel van onvruchtbaar te zyn, van andere Mannen, tot dat men haar ten laatſten, genoegſaam tegens haar dank, met een Vries deed trouwen: want daar de eene vyf, d'ander ſes, en vele vier vrouwen trouwden, lietmen de bedaagde en onvruchtbare in 't eerſt met vrede, maar allengskes wiert'er de ſchaamte en eerbaarheyt t'eenemaal met voeten getreden; ook trouwde de Koning noch tien jonge Maagden. Maar de Weduwe van Jan Mathijs ſoon, die hy diets maakte, dat van Godt tot Koninginne beroepen was, verhief hy boven andere Vrouwen; deſe droeg de goudden Kroon. Weynigh dagen voor den overval in Munſter in 't laatſt van Louwmaant, wierden ſommige van deſen volke, omtrent de Roopoort gevangen, en in den Hage ter doot gebracht. By brieven van den Keiſer den 27. van Louwmaant geſchreven, wiert alle de Wederdopers in Hollant noch eens genade aangeboden, by na op den ſelven voet als in Sprokkelmaant des jaars 1535. was geſchiet, behalven dat den tyt van te biecht te mogen gaan, binnen den veertienſten dag was geſtelt. Den 16. van Lentemaant heeftmen tot Lewaarden, enen die gedoopt was, onthooft. Den 21. is'er een grote menichte van Wederdopers Hollant en de omleggende plaatſen, met Wyf en Kinderen, niet met ſich nemende als gereet gelt, te ſamen gekomen; die ſich in twaalf Schepen begaven, om naar Overyſſel en van daar naar Munſter te reyſen. Gevraagt zjnde waar ſy henen wilden? naar 't Land, ſeydenſe, dat ons Godt ſal wijſen. Dien ſelven dach wiert die van Amſterdam van 's Keyſers wegen belaſt, ſekere andre vloot, welke ſigh by de voorgaande wilde voegen, met gewelt te weerhouden. Des anderen daags liepen'er op den Middach vyf Wederdopers met bloote Swaarden door de Stadt.

roe-

roepende met geſchrey: Inde name des Heeren, de ſegen Godts ſtaat over de rechter, en de vloek over de linker-ſijde der Stede. Obbe Phlips verhaalt, dat onder deſe die ſelve drie Mannen waren, welke hen en andere in Vrieſlant gedoopt, uytgeſonden, en ook verſekert hadden, dat'er geen meer bloets op de aarde ſouw werden geſtort, en dat d'ene riep: De nieuwe Stat is de Kinderen Gods gegeven; d'ander, Doet boete, doet boete; de derde, wee wee over alle goddeloſen. Over dit geroep raakte de ſchutterije in't geweer, en de roepers wierden gevangen. Ten ſelven dage zyn tot Haarlem ſes onthooft, en daar onder drie van deſe Straatlopers of Swaartgeeſten. Den ſeſten vande maant zyn noch twee tot Amſterdam door vonnis van't Hof van Hollant met den ſwaarde geſtraft, en den 24. van Graſmaant noch vier tot Haarlem verbrant, en twee vrouwen verdronken. Obbe trok doen met enige andere naar Haarlem, daar 15. à 16. van deſe omgebrachte lieden aan de palen ſtonden, of op raden, en hunne hoofden op ſtaken geſtelt waren: want hy ſoght te ſien en te weten, welke de drie onder den hoop waren, die hem en andere gedoopt, en ſulke ſendinge en belofte verkondigt hadden, maar hy kon hen, ſoo vreeſſelijk warenſe verandert, niet onderkennen. Den 16. van deſelve maant was den Stathouder van Hollant en enige vanden Raade belaſt met 100. of 200. Krijghsknechten, het Placcaat van 't ſtuk van de Ketterye, uytgegeven tegens de gene die aan de herdoperye ſchuldig waren, in't werk te ſtellen; den 19. wiert de Magiſtraat van Amſterdam met brieven uyt Vrieſlant bekent gemaakt, dat de Wederdopers toeleiden om de Stat met gewelt t'overvallen. Men vergaderde terſtont de Schutters, die van onſer Vrouwen en de Krijgslieden op't Stathuys; der Wederdopers aanſlag wiert hen voorgeſtelt, om te weten wat byſtant de Wethouders, des noot zynde, van hun te wachten hadden: daar wiert eenpariglijk op geantwoort, datſe gereet waren voor het gemene beſt te leven en te ſterven. Dies verboodt men de Wederdopers te herbergen op Lijfſtraffe. De vremde Dopers geen Borgers zynde, moeſten dien ſelven avont voor vyf uyren ter Stat uyt, op pœne van aan den hals geſtraft te worden. Des avonts vergaderden de Schutters weer op de Markt, men deed over al huysſoekinge, kreegh twintig Herdopers gevangen, die inde boeyen, (ſo wert des Stats gevankeniſſe genaamt) gebraght wierden. Den tweeden van Hoymaant quam den Graaf van Hoogſtraten, Stathouder van Hollant inde Stadt, met eenige Raatsheren van 't Hof: den achtſten dag daar naar zynder twee Herdoopers onthooft. Die ſich bekeert hadden, moeſten tot achtien toe, blootshoofts en barrevoets, in linnen gekleedt, met Waskaarſſen in de hant, den tienden vande maant in de Proceſſie gaan. Den elfden zyn'er vier onthooft en vier verbrant. Den twaalfden wiert'er een, en den 16. zyn'er noch vier onthalſt. Met een Placaat van den 24. van Soomermaant wiert alle Melchioriten (dien naam droegen de Wederdoopers naar Melchior Hofman) die hunne dwalinge waren afgegaan, gebeden ſich een Jaar lang in hunne wooningen te houden, uytgeſondert die ten haring voeren, of handel buyten 's Lands dreven.

Men had ondertuſſchen Jan van Leyden, die toen noch op den Munſterſchen throon ſat, diets gemaakt, dat hem God drie machtige Steden had geſchonken, Amſterdam, Deventer, en Weeſel, hy ſont dan Jacob van Campen voor eerſt naar Amſterdam, om daar Biſſchop te ſijn, dien Jan Mathijs ſoon van Middelburg tot een medehulp wiert toegevoegt. Korts te vooren beſocht den Graaf van Hoogſtraten, als Stadhouder, de Steden Haarlem, Leyden en Delft, om ordre te ſtellen tegens de Wederdoopers, en de Sacramentariſen. Hy quam den eerſten van Wijnmaant weer tot Amſterdam, daar hy den Wethouderen te laſt ley, datſe 't onachtſaam en te ſlap waren geweeſt in 't ſtraffen; daar quam 't van daan verſtont hy, dat het opgereſen quaat noch dagelijx wyder voortkroop. De Schout Meeſter Jan Huybertsſoon, verdacht en beticht van Luytery, verliet ſijn Ampt. Den ſevenden ving den Procureur Generaal twee Wederdooperſche Burgers. Daar op ging den roep, datter den volgenden nacht noch wel twee-hondert ſouden gevangen worden, die men uyt de Stad naar den Haag, en ter doot ſouw voeren; toen ontſtont'er eenige t'ſamenrotting van Burgeren, die ſich by nacht omtrent het Stadhuys hielden, en genoegſaam te kennen gaven, datſe niet gedogen wilden, datmen tegens alle ſtijl van rechten, d'onſchuldigen des nachts in hun ſlaap van den bedde ſou lichten; Om hen naar huys te doen gaan, maakte den Schepen Jooſt Buyk, die op den thienden de nachtwacht bevolen was, ſich ſterk dat ſulx niet ſou geſchieden. Den leſten van Wintermaant wiert'er een Burger, ter ſake van Wederdoopery onthooft; een ander die te vergeefs was ingedaagt, ten eeuwigen dage gebannen, en een vrouw verdronken. Dus liep het Jaar van 1534. ten eynde; in 't begin des Jaars 1535. den 23. van Loumaant, meenden de Wederdoopers Leyden by nacht in brant te ſteeken en t'overrompelen, ſlecht 30. à 40. ſterk, op hoope dat hun 't grauw ſou toevallen: maar de Magiſtraat door den Kaſtelein van Woerden, of gelijk andre menen, by die van Amſterdam gewaarſchout, liet het Uyr-werk ophouden, om het tijtramen des aanſlags (want het brantſtigten en den overval moeſt op een uyr teffens geſchieden) te verhinderen. Men bracht de Burgery metter haaſt in de wapenen, en vont naar veel huys-ſoekens het volk van den aanſlag; vijfthien mannen en vijf vrouwen kreegmen gevangen, die daar naar gedoot wierden, de mannen wierden onthalſt, en de vrouwen verdronken. Den elfden van Sprokkelmaant hielden eenige Wederdoopers tot Amſterdam in de ſoutſteeg ſekere nachtvergaderinge, daar ſich ook vrouwen, hare mannen in 't bedde verlatende, lieten vinden. Dirk Snijder, een van de mannen, ſeven in getal, ſtelde ſich aan, als of hy een inſpraak des geeſtes gevoelde, die hem buyten ſich ſelfs vervoerde. Hy ley (als'er vier uyren met preken en bidden waren deurgebracht) ſijn ſtorm-hoet, harnas, rapier, en ander wapentuyg, nevens al ſijn andre kleederen af, wierp alles in 't vier, en geboot d'andre ſes mannen, datſe ſich ook ſouden ontbloten; ſy dedent, van gelijken de vrouwen, die alles afleyden, ja niet een ſnoer behielden, om de hayrvlechten mede

op te binden. Daar naar was 't, volcht en roept my naar; toen liepen die twaalf menſchen, als oſſe alle ſchaamte met de klederen hadden uytgetrokken, moeder naakt door de Stad, met een ſchrikkelijk geſchreeuw; Wee, wee, wee, de wrake Gods, de wrake Gods, de wrake Gods! op dit nacht gerucht liep de Burgery tot de wapenen, de nachtlopers wierden gevangen, behalven een vrouwe die 't ontquam. Op 't Stadhuys gebracht, weygerden ſy de klederen, die men hun aanboot, aan te trekken, wy ſijn, ſeydenſe, de naakte waarheyt. Middelerwijle wierden de buyren van 't nachtlopers huys, de ſtank der klederen, die in 't vier lagen, gewaar, maar de deur hadmen ſoo vaſt geſloten, datmen 't ſlot met een roer moeſt opſchieten: wel te tijde, want de betſtede was alreets door 't vier onſteken, dat ſtrax wiert uytgebluſt. Men deed daar naar overal huysſoeking, d'uyrklokken wierden op- en de poorten toegehouden. Den 20. van Sprokkelmaant, ſijn uyt Henegouw wel 1000. Wederdoopers tot Amſterdam, omtrent den nieuwen Dijk aangekomen: maar men bracht wijſſelijk te weeg, datſe weer te rugge keerden. Den 25. ſijn de ſeven mannen die naakt liepen onthooft; d'een riep, Looft altijd den Heere; de tweede, Wreekt het bloet van d'uwen. Een ander, Opent uw oogen. De vierde, Wee, wee! Den 6. van Lentemaant, ſijn'er noch 9. Wederdoopers, met deſelve doot geſtraft. Dus verhalen Lambertus Hortenſius, en Johannes Iſacius Pontanus, het naakt loopen t' Amſterdam met de gevolgde ſtraffe. Maar in 't Regiſter der Willekeuren, beruſtende ter Secretarye daar ter Stede, leeſtmen, datter by de vijftich menſchen naakt langs de ſtraten liepen: datſe riepen: Wee Babilon: datter twaalf mannen en twaalf vrouwen wierden gevangen, ſy wilden (in d'hegtenis ſijnde) uyt aardewerk eeten noch drinken, ſmeeten d'aarde kruyken aan ſtikken, en danſten op de diggelen. Een van de mannen wilde niet eeten, of men moeſt hem kauwen, ſeggende, Ik ben een kint. Toen hun Propheet Dirk Snyder onthalſt ſou worden, riep hy tot drie maalen, doet uw ogen open, en aanſiet. Hy had geprophèteert, dat men hem met geen inſtrumenten ſou konnen doden; maar was een valſch Propheet, het ſwaart ging'er door. Een ander riep tot driemaalen, O onverſchrikkende God, ontfermt uw over de onwetenden: een ander, Vergeeſt hen Vader, wantſe weten niet watſe doen. Een ander quam al danſende en ſpringende op 't ſchavot, en ſong ſonder ophouden, looft den Heere, ſonder te willen knielen. Toen dreigde hem den ſcharprechter op een rat te binden, dies begoſt hy te knielen, en wiert in 't ſeggen van, looft den Heere, onthooft. De vrouwen wierden tot twaalf toe in 't Y verdronken. Maar de vrouw van 't huys in de Soutſteeg, daar de naaktlopers uytquamen, wiert voor haar eygen deur gehangen. Haar man Jan Sieuwert ſoon, Lakenſnijder, was te dier tijd in Ooſtvriſland om ſijn handel te drijven. In 't laaſt van die Maant maakten ſy een oploop in Vrieſland, ſy vergaderden in 't Dorp Tzum by Franiker, van daar vertrokken ſy omtrent drie-hondert mannen ſterk, met vrouwen en kinderen, naar 't oude Klooſter by Bolſwart. In dit Klooſter dat ſy innamen, meenden ſy ſich te legeren, en tegens alle gewelt te beſchermen; malkanderen diets maakende, dat het geſchut, 't welk daar ymant van 's Lands Heeren wegen mocht voort planten, ſich om ſou keeren, en hunne vyanden ombrengen. Sy verdreven de Monniken, ſmeeten, en braaken 't alles met de beelden aan ſtukken, traden 't Sacrament met voeten, roepende: Siet daar den God der Goddelooſen. Joriaan Schenk, Stadhouder van Vrieſland, hen ſtrax belegerende, boot den Inboorlingen quytſchelding van hun miſdaat aan, indien ſy de wapenen wilden afleggen en naar huys trekken: den buytenluyden beloofde hy, met vry geley, naar hun Vaderlandt te laten vertrekken, uytgeſondert tien, die moeſtmen, dit wilde hy, op genade en ongenade hem overleveren. Sy beſloten met malkander te leven en te ſterven, ſchoten los en ſloegen vier ſtormen af. Maar den ſevenden van Graſmaant wiert hun d'aanvechtingh te ſwaar, 't Klooſter overweldicht, en alles dootgeſlagen dat ſich te weer ſtelde, behalven 62. mannen, en 70. vrouwen met hunne kinderen, die naar 't Hof van Leeuwaarden wierden geſonden. Aan Schenks ſijnde waren hondert krijgsknechten gebleven. Daar naar heeft men op 't weſteynt van Klooſter een galch opgerecht, vier-en-twintich gevangens wierden gehangen, vijfthien onthooft, en veele vrouwen en maagden, omtrent het Blokhuys tot Leeuwaarden en in 't Hempenſer Meyr verdronken. Sommige als door eenvoudigheyt miſleyt en bedrogen, ſijn vrygelaten. Op dien ſelven tijt ſijn tot Deventer twee Wederdoopers onthalſt. In deſelve Maant gaf ſich ymandt, Harmen de Schoenmaker, op een nacht in een Dorp by Groningen, 't Landt genaamt, voor den Meſſias, ja voor God den Vader uyt, roepende met een grouwelijke ſtemme: Slaat doot, ſlaat doot, alle Papen en Monniken, ſlaat doot alle Overheyt der ganſcher Wereldt, en voor al die hier Regeren; betert uw, betert uw; ſiet uwe verloſſing is voor handen. Op dit gerucht liep het volk, menende dat het jongſte Oordeel voot handen was, van alle kanten derwaars, en liet ſich dien ſelven nacht ten getale van omtrent 300. perſoonen herdopen, ſich diets makende, dat al die ſich niet lieten herdopen verdoemt ſouden ſijn. Doch Herman, die valſche Vader, wert naar 't plegen van meer andre dolligheden, gevangen en naar Groningen gevoert; daar hy naar 't uytſtaan van veel pijns, om ſijn voornemen nader t' ontdekken, ſijne dagen in den Kerker in die dulheyt eyndichde. De beroerte by Bolſwert was verwekt, door Jan van Geelen, dien den Koning van Munſter, met veel gelts naar Vrieſland en Holland had geſonden, om Overſte te weeſen van al de Wederdooperſche ſchaaren, die men hen diets had gemaakt, dat in die geweſten tot ſijn dienſt by een quamen. Uyt de nederlaag van 't Oude Klooſter ontkomen, begaf hy ſich naar Amſterdam, daar hy ſijn naam veranderde. Maar om de geeſtdryvende Wederdoopery te veyliger voort te ſetten, trok hy ſedert naar Bruſſel, geliet ſich van ſijn dwalinge af te ſtaan, en verwierf brieven van vergiffeniſſe van vrouw Maria, onder bedingh dat hy ſijn beſt ſou doen, om Munſter op d'eene of d'ander wijſe den Keyſer in handen te leveren. Sint verkeerde

hy,

hy, hoewel sich noch in 't heymelijk by de Wederdoopers houdende, opentlijk onder de Burgers tot Amsterdam: daar hy in 't kort sulk een getal van aanhangeren aan sijn koorde kreeg, dat hy, met hun besloot, de Stad, die doch hunnen Koning tot Sion, Jan van Leyden, geloofdense, gegeven was, by nacht te vermeesteren. Men bestemde hier toe den thienden van Bloeymaant, en stelde 't luyden van de Stadhuys klok tot de leuse om by een te komen, ten huyse van eenen Pieter Gaal, in de Pijlsteeg. Dan dien selven avont, doen den aanslag 's nachts sou aangaan, wiertse den Burgemeesteren onversiens ontdekt. Eerst meenden sy 't was niet gelooffelijk noch mogelijk dat so bedektelijk te beleyden; maar d'ontdekker gaf soo veel redens ven sijn seggen, en toonde soo veel blijks van dat voornemen, datmen 't eyndelijk geloof gaf. Toen wiert, 't was nu al in den voornacht, beraatslaagt, hoemen de Burgers best op het stilste in 't geweer, en voort 't Stadhuys sou doen komen: Doch met te veel overlegs te maaken, sonder malkanderen te konnen verstaan, verliep den tijd, die teffens raat en daat vereyschte. Want de Wederdoopers raakten onderetusschen op de been, trokken met vaandels en trommels, en allerley wapenen, uyt de Pijlsteeg, met groot geroep naar den Dam of Merkt, en overvielen 't Stadhuys; de Burgemeesters ontquamen 't ter nauwer noot. De wacht wiert meest afgemaakt, of gevangen. Seker dienaar van den Schout, door 't eerste gerucht wakker gemaakt, daar hy seer beschonken op der aarde lach en sliep, (want de Schutters van 't Kruysgilt hadden met de Wet-houders, en achtbaarste Burgers geteert, en de Herdoopers sich van dien tijd gedient) klom terstont naar boven, en verstak, schoon hy niet wist wat'er gaans was, het kloktou, daarmen door ter wapen klept, men liet terstont de Burgers opwekken, om de toegangen tot den Dam te besetten, maar al die sich in 't eerst naar de Mart begaven om te vechten, wierden doorschoten, vele met vergiftige koegels. Burgemeester Pieter Colijn, een geleert en godvruchtich man, die, om dat hy te vooren wat slap was geweest tegens de Doopsgesinden, by vele, in 't stuk van Religie verdacht was geworden, socht nu in 't gesicht sijn'er Burgeren, dat quaat vermoeden, door hun rustich voor te gaan, van sich te weeren. Dus quam hy met meer vierigheyts al voorsichtigheyts op de Mart, daar de Wederdoopers op uytvielen. De Burgery wiert strax te rug gedreven, en de Burgermeester vermoort; daar naar geboot Burgemeester Gooswijn Rekalf, een oudt Krygsman, die den Oorlogh hadde gevolcht, datmen op de hoeken der straten, die tot den Dam strekten, seylen souw spannen, en daar Hoppesakken naar toe te rollen, om daar achter als of 't Borstweren waren, te schuylen. Hy deed ook, siende met de Burgers, die den schrik gevat hadden, weynig uyt te rechten, van stonden aan enige vrywillige op maantgelt aannemen ten dienste der Stad, en onder 't gebiet der Burgemeesteren, om den eersten aanval te doen. Daar-en-tusschen hielden sich de Poorters stil, maar de Wederdopers brachten de nacht voorts over met Davids Psalmen te singen. Jan van Geelen geloofde noch datse den volgenden morgen, voor thien uyren de Stat souden bemachtigen, en dat sonder bloetstortinge, met sulk een hant vol volx; want men meent, dat d'aanleggers van dit stuk werks, niet over de veertig sterk zyn geweest. 's Anderen daags brachtmen 't geschut op den Dam; de deur van 't Gasthuys, ter sijden van 't Stathuys, wiert om ver geschoten. De Krijgslieden vande Burgers op de voet gevolgt, daar op inbrekende, dreven de Wederdopers tot in 't binnenste van 't Stathuys. Om dese, omtrent vyf-en-twintig in getale, die sich dapperlijk ter weer stelden, t'overvallen, klommen enige met ladders ter vensteren in. Doe wierden de vyanden ook van ter sijden bevochten, eenige ter neer geschoten en doorstoken, twaalf levendig gevangen, daar naar noch andere. Acht-en-twintigh waren dien nacht dood gebleven en twintig Burgers. Jan van Geelen vlood op den toorn, daar hy sich bloot gaf, om door een Kogel 't schavot t'ontgaan. Nademiddags wierden de lighamen der Wederdopers by de benen aan galgen gehangen. Den 14. van Bloeymaant heeft men enige gevangen en op een vlees-bank het hert uyt de borst gesneden, in 't aansigt geworpen, de lighamen gevierendeelt, de stukken op de Stats-poorten gehangen, en de hoofden op staken gestelt. Den 15. zyn noch drie mannen onthooft, en twee vrouwen verdronken; Den 21. heeftmen twee vrouwen inde Pijlsteeg in haar eygen deuren gehangen, om datse vanden aanslag geweten, de muytmakers geherbergt, en de Kogels vergiftigt hadden. Te voren hadmen noch negen vrouwen verdronken; den 22. zyn noch drie mannen onthalst, drie dagen daar naar noch een; den eersten van Hoymaant noch twee, om datse 't verraat geweten, en niet ontdekt hadden. Ook wiert een weduw met haren soon, om datse den Bisschop Jacob van Kampen hadden geherbergt, en niet aangebracht, in haar deur gehangen. Men sette, om den Bisschop in handen te krijgen, veel gelts op sijn lijf, en dreygde den genen die hem verstak, en niet voor Sonnen ondergank aangaf, in sijn eygen deur op te hangen. Hy wiert echter niet aangebracht, maar schuylende onder de turf, betrapt. Men wierp hem op de pijnbank, maar wilde niet belijden van eenig verraat, niet anders seggende, als, Ik heb het lijf verbeurt, Ik ben herdoopt, en heb herdoopt, ik wouw noyt verlof geven in het verraat van Amsterdam. Hy had sich dikwils in sijne brieven geschreven: Ik Jacob van Kampen Bisschop tot Amsterdam, Leer-meester te Munster. Syn straffe en de smert des doots wiert met smaat vermeerdert. Men stelde hem wel een uyr lang op 't schavot, met een tweehoornige Myter op 't hooft ten toon; de tong, daar hy mede geleert had, wiert uytgesneden, en voor de honden geworpen, de hant, daar hy mede herdoopt hadde, afgekapt; eyndelijk heeft men hem op een vleesbank gebonden, en met een Vleeshouwers Hakmes onthooft; het lichaam op de markt verbrant, het hooft en de hant op de Stats poorten gestelt. Jan Mathijs-soon van Middelburgh was 't ontvlugt. Ten selven dage zyn'er nog twee Vrouwen, die Brief-draagsters waren, aan de yseren voor de Vierschaar gehangen. Onder de medestanders van Jan Geelen, waren ook vele Huysluyden van Bens-

koop,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

koop, by Yſſelſtein, die hy omtrent 300. ſterk tegens den 10. van Bloeymaant tot Amſterdam had ontboden; maar ſy quamen te laat, en trokken, verſtaande den nederlaag vande hunne, weer te rug; noch had hy hier meer andere vande ſijnen dach geſet; die ook eerſt aanquamen naar het gevecht, toen den Boom noch geſloten was. Deſe vloden met twee Schepen naar Engelant. Onlangs voor deſen oploop hadden veertien mannen met den anderen aangeſpannen, omme in den gewoonlijken ommegang de kaſſe, daar men 't broot des Sacraments in droech, met d'omdragers van een brug in 't water te werpen, maar den toeleg wiert ontdekt, en d'aanleggers geſtraft. Den Coning tot Munſter het miſſen van den aaaſlag op Amſterdam, en de doot van Jan van Geelen, daar hy al ſijn hoop op had geſet, verſtaan hebbende, wiert als radeloos en der ſake bijſter. Ook wiert korts daar naar de Stat op den 28. van Bloeymaant van des Biſſchops volk, door het beleyt enes overlopers beklommen en ingenomen, den Koning levendig gegrepen, en den 23. van Louwmaant des volgenden Jaars, wel een uyr lang met gloeyende tangen genepen, en ten laatſten met een dagge doorſteken. Weynig dagen voor 't herwinnen van Munſter, op den 10. van Somermaant, wiert te Bruſſel een ſtreng Placcaat tegens de Wederdopers, op den name vanden Keiſer uytgegeven, en daar by bekent gemaakt: Dat al de gene, mannen en vrouwen, die bevonden ſouden werden beſmet te zyn, met de verworpene Secte der Anabaptiſten, of Wederdopers, van wat ſtaat of conditie datſe waren, hunne opruyders, aanhangers en medeplegers, ſouden vervallen inde verbeurte van lijf en goet, en tot de uyterſte ſtraffe gebracht werden, ſonder eenig vertrek; te weten, die gene die halſterrig bleven, ofte die yemant tot de voorſeyde Secte verleyt en herdoopt, ook die den naam van Propheten, Apoſtelen en Biſſchoppen gevoert hadden, met het vier, en alle andere perſonen van mannen (herdoopt zynde, of die heymelijk en met voorbedachten rade yemant anders, of enige vande voorſeyde herdopers geherbergt hadden, verlochenende haar quaat voornemen en gevoelen, en daar af waarachtig leetweſen en berouw hebbende) met den ſwaarde, ende de vrouwen in een put gedolven. Bevelende alle Onderdanen deſelve Wederdopers aan te brengen, op pœne van geſtraft te werden als een begunſtiger, aanhanger, en medepleger van die Secte, en belovende den aanbrenger, het derdendeel vande confiſcatie, die daar vallen ſoude. Daarenboven verbiedende enige genade, vergiffeniſſe of verſoeninge voor deſelve te vervorderen, ende te dier oorſake enige verſoeken of Requeſten te tonen, op pœne van arbitralijk geſtraft te werden. Aangemerkt wy niet en willen noch verſtaan, ſeit het Placcaat, datmen deſe Anabaptiſten of Wederdopers (vermits haar quaat voornemen) in genade ſal aannemen, maar dat'er ſtraffe over geſchiede, andere ten exempel, onder enige diſſimulatie, gunſt, of uytſtel. Tot het maken van dit Placaat had de Munſterſe dolheyt, het naaktlopen, 't innemen van 't oude Clooſter, en den aanſlag op Amſterdam, wel enige oorſaak gegeven: dan in 't vangen en verwijſen wiert niet genoeg gelet, of die gene diemen ter doot bracht, ook ſchult hadden aan ſulke byſterheden: maar men heeft tegens alle Doopsgeſinden, hoe eenvoudig en weerloos datſe ook waren, ſonder veel onderſcheyts te maken gewoet. Dus verhaalt de Hiſtorie hunner Martelaren, datmen tot Amſterdam in deſen tijt eenen Pieter, Koſter wel eer tot Sardam, heeft onthalſt, als ſchuldig aan 't oproer, daar hy ſich nochtans (een Leeraar onder beter Doopsgeſinden zijnde) met allen ernſt had tegengekant. Tot Hoorn waren inde Lentemaant vyf Doopsgeſinden gevangen, Sybrant Janſloon, Hendrik Gijsberts-ſoon van Campen, Steven Benedictus, Femme Egberts, en Welmoet Jans Dochters. Men liet hen in 't eerſt ſitten, maar ter aanmaninge van 't Hof, moeſt de Schout Mr. Anthonis Sonk eyſch doen. Doe wiert by den Paſtoor en andere geleerden ſeer gearbeyt om hen weer tot de Roomſche Kerk te trekken, maar ſy bleven volſtandig by hun gevoelen, en ſeyden onder anderen tegens den Schout: Als het Schaapken vet is moet het geſlagen zyn; Dies wierden ſy den 7. van Somermaant, om datſe, dus luyd het vonnis, opentlijk bekenden herdoopt te weſen, alle ter doot verweſen. De drie mannen zijn in den morgenſtont op 't Baadlant onthooft, en de vrouwen naar 't Hooft (ſoo noemtmen 't Paalweek en uytſtek der Haven) gebracht, en aldaar met een ſteen om den hals of 't lijf gebonden, verdronken. Dit geſchiede niet ſonder groote deerniſſe vande Burgeren, en ook ſelfs van 't meeſtendeel der Wethouderen, dien dit werk ſo tegen de borſt was, datſe hunne Poorters naderhant ſo weynig om Geloofs-ſaaken quelden, als hun immers doenlijk viel. Ook zyn dit d'enigſten, die ter ſake van de Godsdienſt tot Hoorn zyn omgebracht. Tot Amſterdam zyn den vyf-en-twintigſten van Hoymaant noch vier Wederdopers, en onder deſelve Barent Bakker van Zwol, des Konings Kok onthalſt.

[f] *Veranderinge of Overgifte,*] In October des 217
Jaars 1555. dede Keiſer Karel de V. afſtant vande Regeringe, hebbende alvorens uyt Engelandt ontboden ſijn Sone Philips (die omtrent een jaar te voren de Koninginne Maria van Engelant getrout en beſlapen hadde) De Keiſer maakte den ſelven ten dien einde alvorens het Hooft vande Ordre van 't Gulden vlies, en als inde grote Zale van 't Paleys het meeſte deel vande Heren vande Ordre en den Edeldom vande Nederlanden vergadert waren, ſoo kwam den Keiſer met den Koning, en met de Koninginne Maria ſijn Suſter, den Hertog van Savoyen, en veel andre grote Heren en Ambaſſadeurs van verſcheyde Potentaten aldaar; en eerſt nedergeſeten zynde, en hebbende vervolgens den Coning; Coninginne, en andere Heeren mede doen ſitten, ſoo dede Philibert de Bruxelles Raatsheer vanden Secreten Rade, een deftige en wytlopige Oratie; dewelke geyndigt, nam de Keiſer ſelve 't woort, hebbende in ſijn handen een Papier, daar in de hooft-punten van ſijn voornemen geteikent waren, en verhaalde in 't kort alle de Reyſen en Oorlogen van importantie, die hy hadde gevoert ſedert den jare 1517. dat hy de eerſte reyſe uyt deſe Nederlanden vertoog naar Spangien, beſluytende ſijne redenen, dat hy gedwongen was deſe Nederlanden over te ge-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ven aan den voornoemden Koning Philips, ſijnen liefſten ſoone, door dien hy die niet meer en konde regeren, gelijk hy die tot dier tijd toe geregeert hadde, waar inne hy ſeyde, ſijn conſcientie ontlaſt te hebben, en ſoo der yets mocht geſchiet ſijn, daar in hy niet genoeg voldaan hadde, 't ſelve was geſchiet door onwetendheyt, en niet door ſijnen wille, waar af hy vergiffeniſſe begeerde, biddende voor al God, en daar naar ſijnen ſoone, dat hy 't ſoude willen vergelden en verbeteren. In 't begin, midden, en eynde van deſe Oratie, bedankte hy ſijne onderſaten van deſe Landen grotelijken, ſeggende: Dat hem door deſe waren gekomen de principaalſte en getrouſte hulpen, ja datſe waren geweeſt de ſtutſelen van ſijne Kroone, en dat hy daar door ſoo vele perykelen was ontkomen. Daaromme hy deſelve nimmermeer ten vollen genoeg konde bedanken, ende en ſoude ſijn liefde tot deſe Landen nimmermeer vergaan: hy hadde deſelve ook hare privilegen en vryheden laten genieten, en haar daar inne voorgeſtaan, naar ſijn vermogen, en hem kerende tot ſijnen ſoone, ſeyde hy: Soo verre hy ook alſoo dede, dat hy wel wiſte, datſe tot hem ook alſoo genegen ſouden ſijn, en hem in alle gehoorſaamheyt dienen, en in geenen noot verlaten, maar ſoo hy ook anders met hen-lieden handelde, ſoo ſouden ſy ook ter contrarie weſen het verderf en den ondergang van ſijn Rijken, en Kroone; en ophoudende van ſpreeken ſprongen hem de tranen uyt de oogen, doende alle de gene die daar omtrent waren, uyt wemoedigheyt met hem wenen. Den Keyſer ſijn redenen geëyndicht hebbende, en den Koning middelertijd overeynde geſtaan hebbende, is ootmoediglijk komen knielen voor ſijn Vader, ſeggende: Dat hy ſulken gifte niet waardig en was, niet te min na dien het ſijn Majeſteyt alſoo beliefde, ſo bedankte hy hem hertelijk ſeer, en aanvaarde de heerſchappye, en dat hy ſorge ſoude dragen, om dit Volk en deſe Landen ſoo in Juſtitie te regeren, datmen ſijnes bedanken ſoude; en hem keerende tot de vergaderinge, ſeyde hy in 't François: Ik wilde wel, gy Heeren, dat ik deſe tale beter konde, om u-lieden te mogen doen verſtaan, de liefde die ik tot U L. ben dragende, maar gemerkt dat ik nu niet ſoo wel doen en kan, als het wel van nooden waar, ſoo ſal den Biſſchop van Atrecht het ſelve uw voor my verklaren; 't welk den ſelven Biſſchop met lange redenen ſeer cierlijken gedaan heeft. Daar naar is Mr. Jacob Maas, Raatsheer in den Raad van Brabant, opgeſtaan, een ſeer welſpreekent man, die laſt hadde van alle de Staten van den Lande, om te antwoorden, dewelke tot den Keyſer aldus ſeyde: De Heeren Staten, alderdoorluchtigſte en grootmachtigſte Keyſer, en onſe aldergenadigſte Heer, ſijn door de grote liefde en getrouwigheyt, die ſy tot uw dragen, niet alleen verwondert, maar ook ſeer beroert en bedroeſt, om dat uw Majeſteyt van hen-luyden altijd met ſoo grote liefde en getrouwigheyt gedient geweeſt hebbende, gelijk deſelve kenlijk is, hen-luyden nu in deſe ſoo turbulente tijden, wil begeven en verlaten. Niet te min gemerkt het uwe Majeſteyt alſoo belieft en goetdunkt, ſo vertrooſten ſy hen-lieden, dat uwe Majeſteyt hen-lieden geeft in de armen van den alderdoorluchtigſten Coning ſijnen ſoone, den welken al is 't dat ſy ſeer belaſt ſijn van Oorlogen, ſy altijt, en in allen ſaaken bewijſen ſullen, dat ſy hem goede en getrouwe Vaſſalen, en Onderdanen ſullen weſen, bereyt om hem te dienen en byſtant te doen, met lijf, goet en bloet. Daar naar ſtont de voorſeyde Coninginne Maria op, en naar gedane reverentie ſprak ſy tot den Keyſer, datſe al haar mogelijke vlijt en naarſtigheyt gedaan hadde, om het Nederland ('t welk haar bevolen was) wel en getrouwelijk te gouverneren, ſoo haar gedacht hadde tot oorbaar, nut, en dienſt van ſijn Majeſteyt, en de gemeente te behooren, en ſoo ſy daar inne ſijne Majeſteyts wille, niet volkomentlijk en wel en hadde gedaan, bad ſy ſijne Majeſteyt om vergiffeniſſe; En naar dat den Keyſer met den aanſichte en handen teyken gaf wel van haar te vreden te ſijn, ſoo keerde ſy haar tot de Heeren en Staten, en gebruykte by naar deſelve woorden en cerimonien, als voor aan den Keyſer vertelt is. En den voorſz. Doctor Jacob Maas loofde en prees hare regering ſeer hoog, en bedankte haar Majeſteyt ſeer, in den name van de Staten des gantſchen Nederlands.

[g] *Tot Augsburg*,] Dit Placaat wierd geema- 214
neerd door toedoen van Vrouw Maria, en was gegeven in de Rijxſtat van Augsburg den 25. September 1550. Daar by wiert wel ernſtelijk verboden, dat niemant enige Boeken der Ketters ſoude drukken, verkoopen, of behouden; alle Boeken, die ſedert 30. Jaren gedrukt waren, ſonder vermeldinge van des Schryvers naam wierden verboden; men mocht geen ſchandaleuſe Beelden verkopen of ſchilderen; geen ſecrete vergaderingen in de huyſen houden; van de Heylige Schrifture niet diſputeren; en die daar tegen contravenieerden, ſouden als ſeditieuſe perſoonen en perturbateurs van den Staat en gemene ruſte geſtaft werden. Men voegde daar by een interpretatie van de voorgaande ordonnantien, daar by geſeid wierde, dat de gene die jegens de ordonantie op 't ſtuk van de Ketterye gedaan hadden, ſouden inhabil ſijn, omme van hare goederen te diſponeren. Niemant mocht de ſodanige, die ſuſpect van Ketterye waren, logeren of ontfangen; maar in tegendeel moeſten deſelve aanſtonts aan den Officier aanbrengen. Die berouw gehad hadden, en in genade ontfangen waren, mochten met malkanderen niet converſeren, noch over enige ſaken het gelove concernerende, ſpreken; alle vervallene van het Catholique Gelove ſouden by verbeurte van lijf en goet geſtraft werden. Die ſuſpect waren, al waſt ſchoon, datſe in genade waren ontfangen, mochten geen Ampten noch Staten bedienen. Niemant wiert geadmitteert, in deſe Landen te komen, ſonder certificatie van den Paſtoor daar hy laaſt gewoont hadde. Vremde Koop-lieden behoefden ſulx wel niet te doen, maar moeſten ſich echter dragen ſonder ſchandaal te geven. De Officiers van de plaatſen moeſten jegens alle perſoonen, die, deſe ordonnantie contrarieerden, procederen. De Raden wierden gelaſt, ymant te committeren, omme te ſtaan over de informatien en proceduren, die de Geeſtelijke in 't ſtuk van Ketterye kwamen te doen. De Officiers, die in deſen negligent waren, ſouden van hare Ampten en Staten werden geprivеert; de Geeſtelijke Rechteren wiert gelaſt ſich

te informeeren over de Geestelijke Persoonen, die met Ketterye geinfecteert waren, en t'haren laste te procederen; En de Wereltlijke Rechters tegens die gene, die by de Geestelijke Rechters waren gecondemneert. So yemant eenige Ketters kende, of wist waarse sich onthielden, moest deselve aanstonts aanbrengen, ook de plaatsen daarse sig onthielden; en souden de aanbrengers de helft van 't goet der beschuldigde hebben, niet bedragende 100. ponden groten, 't welk was den 10. penning. Om de vergaderingen en conventiculen te beletten, souden die gene die yemant aanbrachten, sose selfs mede van de vergaderinge waren, voor d'eerste reyse niet gestraft mogen werden. De Officiers van den Prince souden die van de particuliere Heeren prevenieren. Geen Officieren mochten de peinen by dese Ordonnantie gestatueert, modereren. 't Proces Crimineel sou aan de Raden gesonden werden, als de Rechters swarigheyt vonden in de Executie van de peinen; en so deselve reden vonden, om de peinen te modereren, mochtense sulx doen. Aan de geaccuseerde of gesuspecteerde, die niet en compareerden, mogt geen provisie van Purge of andersints werden verleent. Alle fugitive souden gehouden werden voor overwonnene, en aan deselve geen gratie werden verleent. Ook wiert ordre gestelt op de Prenters en Boekverkopers, en mocht niemant enige Boeken prenten sonder admissie van den Prince; ook moesten de Boeken, eer sy geprent wierden, gevisiteert werden, en souden de Meesters hebben te verantwoorden voor hunne Dienaars. Alle Boeken, die van buyten kwamen, souden insgelijx werden gevisiteert; en soude in alle Winkels een Inventaris gehangen worden van sodanige Boeken, die gereprobeert waren. Niemant wiert geadmitteert om School te mogen houden, dan geapprobeert by den principalen Officier, en den Pastoor van de plaatse; geen andere Boeken souden geleert werden, dan volgende de declaratie van de Universiteyt van Leuven. En soude de publicatie van dese Ordonnantie van ses tot ses Maanden werden ververst; en de Officiers, die daar in negligent waren, gestraft werden; en wierden alle Privilegien, Ordonnantien, Statuten, Costumen, ofte Usantien, hier mede contrarierende, gederogeert en te niet gedaan.

215 [h] *By de nieuwe Bulle*,] Dese Bulle was gegeven op den 19. Mey 1559. en de bevestiging daar op verleent door Pius de IV. op den 8. Martii 1560. Van te vooren warender niet meer dan vier Bisdommen, als te weten Camerik, Atrecht, Doornik, en Utrecht; boven welke vier Bisdommen noch opgerecht sijn 14. nieuwe Bisdommen, so dat'er t'samen 18. waren, en sijn onder deselve drie Aarts-bisdommen gemaakt, en is de afdeilinge aldus gedaan: In den eersten is dat Aarts-bisdom van Colen afgenomen het Bisdom van Utrecht, overmits het Aarts-bisdom veel te groot was, en dat ook die vonnissen te Colen uytgesproken, in gemeyne spraaken, niet overal van die gene, die onder het Bisdom waren, verstaan en konden worden; dat ook by den Aarts-bisschop van Colen, in langen tijd geen behoorlijke visitatatie sijns volx gedaan en was; sy hebben ook dat selve Bisdom van Utrecht, tot een Aarts-bisdom gestelt en gemaakt, en onder dat selve van nieuws gestelt vijf andre Bisdommen, te weten, het Bisdom van Deventer in Overyssel, het Bisdom van Haarlem in Hollandt, het Bisdom van Leeuwaarden in Vrieslandt, het Bisdom van Middelburgh in Zeelandt, en het Bisdom van Groningen voor 't Landt van Groningen en Wedde. Daar naar hebben sy dat Bisdom van Camerijk tot een Aarts-bisdom gemaakt, 't welk te vooren onder 't Aarts-bisdom van Riemen in Vrankrijk placht te wesen. Onder dat Aarts-bisdom hebben sy vier andre Bisdommen gestelt; te weten, in Arthois 't Bisdom van Atrecht, en van St. Omaer, voor 't Landt van Doornik het Bisdom van Doornik, en in de Graaflijkheyt van Namen, het Bisdom van Namen; sy hebben ook het Bisdom van Mechelen tot een Aarts-bisdom gemaakt, en hebben daar onder gestelt ses Bisdommen, te weten, in Brabant de Bisdommen van Antwerpen en van 's Hartogenbosch, in Gelderland 't Bisdom van Ruermonde, in Vlaanderen 't Bisdom van Gent, 't Bisdom van Brugge, en 't Bisdom van Yperen. En soude het Aarts-bisdom van Mechelen, het alderopperste van alle de voornoemde Aarts-bisdommen wesen; en hebben sy voorts de voorseyde Bisdommen tot onderhoudinge van der Bisschoppen staat, uyt seer rijke Abdyen, groote jaarlijkse inkomsten toegevoegt, te weten elk Bisschop ses duysent guldens Jaars. En dat Aarts-bisdom van Mechelen thien duysent guldens Jaarlijks, 't welk de Abdyen en Kloosteren elk moesten uytreyken tot behoef van de Bisdommen en voor de Bisschoppen; als in den eersten het Aarts-bisdom van Mechelen, hebben sy d'Abdye van Afflegem in Brabant geschikt, dewelke wel de rijkste was, en den Abt wel 50000. guldens Jaarlijks was inbrengende; voor Antwerpen d'Abdye van St. Bernarts, voor 's Hertogenbosch Tongerlo, voor Gent St. Baafs, voor Brugge de Prooftye van St. Donaas, voor Yperen St. Martijn, voor St. Omer de Proosdye aldaar, met de Abdye van St. Bertin, voor Namen de thiende van de Abdyen en Cloosteren des Lants, voor Haarlem Egmont, voor Middelburgh St. Pieters, voor Leeuwaarden Maryengaarde en Lidium, voor Groningen Golweert, voor Ruermonde de Regulieren, en voor Deventer de Proosdye van St. Lieven. Sy hebben ook geordonneert en gemaakt, dat de keure en verkiesinge van de Bisdommen soude staan by den Koning, en de bevestiginge by den Paus.

Ik hebbe goetgevonden om de gewichtigheyt der saake, de Bulle des Paus Pauli de IV. uyt het Latijn in 't Duyts getranslateert, hier by te voegen, en was deselve luydende als volcht:

Paulus de IV. Bisschop, knecht der knechten, tot een eeuwige gedachtenisse. Wy, door schikkinge des geenes, die alles regeert, en den welken alles gehoorsaamt, gestelt sijnde, hoewel sonder onse weerdigheyt, over de Kerken der geheele Werelt, keeren om her over het velt des Heeren de oogen onses verstants als een wakenden Herder, om te besien, wat tot welstant en cieraat der Lantschappen en Plaatsen, en tot der Zielen Zaligheyt der Inwoonderen van dien, nut en behoorlijk sy, en hoe dat hier over, bysonder in dese tijd, in den welken den vyand des menschelijken geslagts,

in

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

in alle manieren uyt is, om haarder Zielen en uytroeyinge der Catholijke Religie, van hoger hant moet gedisponeert worden, en sijn onderstut met de hant Gods, achten wy dat wy behooren, ja schuldich sijn, in den vrugtbaren acker der strydende Kerke, nieuwe Aarts-bisdommen en Bisdommen te planten, op dat door dusdanige nieuwe instellingen het volk tot meerder devotie werde gebracht, de Godsdienst meer bloeye, en der Zielen Zaligheyt volge, en dat de treffelijke plaatsen, insonderheyt die, dewelke door Gods zegen in menichte van Inwoonders wassen en toenemen, met eerlijke tytels en behoorlijke faveur vereert werden. Ten eynde door dese nieuwe instellinge, daar toe helpende de regereringe der eerwaardige Prelaten, het volk steunende op het gene hen geleert wert, met macht der Apostolischer authoriteyt, en in de toeneminge des rechtsinnigen Geloofs, altijd toeneme in den Heere, en dat sy in het geestelijke niet en derven die toeneminge, die sy in het weerlijk verkregen hebben, insonderheyt de devotie der Catholijke Koningen, en Princen sulx vereyscht; als wy dan de oogen onses verstants geslagen hadden, op dat deel van 't Neerlant, het welk van wegen rechte erffenisse is, onder het gebiet van onsen lieven soone in Christo, Philippus den Catholijken Koning van Spangien, wel wetende dat daar wel grooten oogst is, maar weynich werk-lieden, door oorsaake dat het Landt, het welk wel eer ten tijde van de oprechtinge der Cathedrale Kerken hier en daar, en van seer weynig volx bewoont wiert, nu van so veel Natien en Volkeren versien is, dat naar advenant van de veelheyt der seer vermaarde Steden, en de menichte der Casteelen en Dorpen, aldaar weynig Cathedrale Kerken sijn, waar deur komt dat soo weynig Bisschoppen, met sulk een neerstigheyt als wel van noden waar, sulk een menichte van Zielen niet regeren konnen. 't Welk sommige van hun luyden daaromme ook te swaarder valt, om dat die gene die onder haar Jurisdictie wonen, verscheyden spraak en instellingen hebben, en ook sommige van haar sulke privilegien, dat mense voor den Bisschop niet beroepen mach, waar door dan komt, datse in 't Geloof en de Leere der Godsaligheyt niet wel onderwesen, en sich vergrypende, van den Bisschop gecastijt konnen worden. Vorders en isser in dat gantsche Land, 't welk soo vermaart is, en sich soo wijt uytstrekt, niet een Metropolitaan of opperste Kerke, om de Bisschoppen selfs te visiteren, en in haar schuldige plicht te houden, maar de Kerken, onder dewelke die van Neerland staan, sijn buyten de jurisdictie of gebiet van den Koning Philippus, en de Aartsbisschoppen der selver, overmits vele en groote beletselen, en hebben nu lange haar suffraganen gantsch niet dienstig geweest; by welke groote inconvenienten noch dit komt, dat alsoo dat selvige Land by naar rontom besingelt is, en als belegert van Ketters, en Schismatijke Volken, het Catholijk Geloof en der Zielen Zaligheyt, door de listen, lagen, quade practijken, en seer schadelijke leringen der Ketteren, aldaar seer perijkliteert; Door dese en andre redenen ons moverende, beweegt sijnde, willende ook voldoen de beden en Godvrugtich verlangen van den Koning Philippus, dewelke volgende sijne Godsaligheyt, en liefde tot het Catholijk Geloof, met ons dikwils en seer ernstich door brieven en boden, daar van gehandelt heeft, hebben wy, alsoo het der gewichtigheyt vereyschte, het selve met onse eerwaardige Broeders de Roomsche Cardinalen rijpelijk overwogen hebbende, geen beter noch bequamer middel konnen vinden, tot behoudenis van het rechtsinnig Geloof, in die deelen seer perijkliterende, en der Zielen Zaligheyt, dan dat wy de Diocesen van de oude Kerken, in dat Land gelegen, verdeylen souden, om te beter geregeert te mogen werden, en opgerecht hebbende nieuwe Cathedrale Kerken, daar over gestelt souden worden sulke Bisschoppen, dewelke soo met een goet exempel, als ook met het woort, souden weyden de schaapkens haar toevertrouwt, en gesterkt sijnde met vrome en geleerde Mannen, en van bequame Dienaars geholpen, deselve souden bewaren voor de furie der gretige wolven, die op haar loeren. En hebben goetgevonden, dat op bequame plaatsen van dat Land opgerecht werden Metropolitische en opperste Kerken, tot dewelke men bequaam kan komen, en dat die daar over gestelt sijn, hare Suffraganen in haar schuldige plicht houden, so is 't dat wy naar onse vaste wetenschap, en raad onser voorgenoemde Broeders, de volheyt der Apostolijke macht, ter eeren van God Almachtich, en profijt van sijn H. Kerken, de Kerken, Steden, en Diæcesen van Camerijk, Utrecht, Atrecht en Doornik, van de Landschappen van Riemen en Ceulen, onder dewelke sy, volgens het recht der opperste Kerke gestaan hebben, voor eeuwelijk afscheyden, ontslaan, en separeren, door Apostolijke authoriteyt, en teneur deser tegenwoordige, en Mechelen, Antwerpen, Haarlem, Deventer, Leeuwaarden, Groningen, Middelburg, 's Hertogenbosch, Ruermonde, Namen, St. Omer, Yperen, Gent, en Brugge, de voornaamste Steden der Diocesen van Camerijk, Utrecht, Luyk, Terwanen, en Doornik, elk van sijne Diocese en Provintie, daar en boven van de Kerke van Camerijk, dewelke wy onlangs van alle macht, en jurisdictie des Aarts-bisschops van Riemen, wiens Suffragaan sy was, ontslagen hebben dat deel der selver Diocesen van Camerijk, het welk is het Herdochdom van Brabant, en Graafschap van Vlaanderen; als ook van de Kerke en Diocese van Luyk, dat deel der selver Diocese van Luyck, het welk is de Graafschappe van Namen, en Hoorn, de Hertochdommen van Brabant en Gelderlant, onder de jurisdictie van den Koning Philips, ook van de Kerke en Diocese van Doornik, dat deel der selver Diocese van Doornik, welk strekt van het Dorp van Roversbeeke, en de Stad Oudenaarde, tot der Zee toe, het Dorp en Stad daar mede in begrepen. Ook van de Kerke en Diocesen van Utrecht, dat deel van deselve Diocese, 't welk in het Graafschap van Vlaanderen is, en de Eylanden van Zeelant, en geheel Waterlant, en dat deel van Hollant, dat het vaste Land genoemt wort, tot Leyden toe inkluys, en Amsterdam inkluys, en de Eylanden Vrieslant, Tessel, Wieringen, en het gantsche Land van Overyssel, Groningen, en Vrieslant, met een groot deel van het Hertochdom Gelre, het welk

men neder Gelderlant noemt, tot de Steden Harderwijk en 's Heerenbergh inkluys, en tot de Steden Aarnhem en Wageningen inkluys, en ook die deelen, die sy heeft over de Reviere Waale, strekkende tot het selve Graafschap van Gelderlant, en het groote water van Dordrecht naar Brabant toe, voorts van onse Lieve Kinderen, van het Cappittel van Utrecht, alle Jurisdictie en alle Bisschoppelijke Rechten, welk het Cappittel heeft in Westvrieslant; scheyden ook af van de Kerken en Diocesen van Osenbrug, Munster, Ceulen, Paderborn, en van het Landschap van Ceulen die delen der Diæcese van Osenbrugge, Munster, Ceulen, Paderborn, welk sijn onder het gebiet van den Koning Philips, met alle hare Palen, Jurisdictien, Clergien, Eeren, en Privilegien der Capittelen, Clergien, Volkeren en Persoonen, Cloosteren, Kerken, en Heylige Plaatsen, en Kerkelijke Beneficien, Wereltlijke, Cannonijke, *cum cura & sine cura*, en Reguliere van allen, en eenigerhande Ordens; Nu van de Kerke van Teruwanen, die door het overlijden Francisci Croqui, saliger gedachten, eertijds Bisschop van Teruwanen, die nu seven jaar doot geweest is, verlaten van troost hares Herders, scheyden wy af dat deel der Diocesen van Teruwanen, welk gelegen is in Arthois, en het Graafschap van Vlaanderen onder het gebiet van Coning Philips, met hare Lantpalen, Jurisdictie, Casteelen, Dorpen, Plaatsen, Clergie, Volk, Persoonen, Cloosters, Kerken, en Heylige Plaatsen, en Kerkelijke Beneficien, Seculiere, Canonyke, *cum cura & sine cura*, en Regulieren van eenigerhande Ordens, met de Vruchten, Renten, Inkomsten, Thienden, Rechten en Profijten, welk den Bisschop van Teruwane, en den Aarts-bisschop van Riemen, in een deel van de Diocese van Teruanen, ende Lantpalen, Jurisdictie, Castelen, Dorpen, en Plaatsen voornoemt, ten regarde van visitatie of anders, plechten te trecken, deselve van het Aarts-bisdom van Riemen, en Bisdom van Teruwanen, door Apostelijke macht en teneur deser tegenwoordigen ontslaande, vryende en afscheydende; lossen en vryen ook deselve geheel van alle macht, recht, en subjectie van de Aarts-bisschoppen van Riemen, en Ceulen, en van de Bisschoppen van Camerijk, Doornik, Ludik, Teruwanen, Utrecht, Osenbrugge, Munster, en Paderborn, in der tijd sijnde, en van onse Lieve Kinderen, van 't Capittel en Kerken van Riemen, Colen, Camerijk, Utrecht, Ludik, Teruwanen, Doornik, Osenbrugh, Munster, en Paderborn, en van de betalinge der Thienden, en alle andere Rechten, die men deselve Aarts-bisschoppen, Capittelen, Clergien, en andre voorgenoemde, van wegen Jurisdictie, en Kerkelijke of Metropolitische Wetten schuldich is. Soo dat voortaan den Bisschop van Teruwanen, geen Jurisdictie in eenige deelen, die van sijn Diocese sijn, noch in haar gebiet, Casteelen, Dorpen, Plaatsen, Clergien, Volkeren, Persoonen, Cloosters, Kerken, Heylige Plaatsen, noch Beneficien, en sal mogen exerceeren, noch de Beneficien, dewelke onder dese scheydinge, en deylinge begrepen sijn, want hoe veel en hoedanich sy souden mogen sijn, dewelke hem toestonden te vergeven, voortaan niet meer en sal vergeven; ontslaan ook de vruchten, renten, inkomsten, rechten, profijten, dewelke hy uyt dat deel, 't welk nu van sijn Diocese gescheyden is, uyt de Limiten, Jurisdictie, Casteelen, Dorpen, en Plaatsen voornoemt, door het recht der subventie, ofte eenig ander bescheyt wist te trekken, en de voorgenoemde Bisschop van Teruwanen, en Aarts-bisschop van Riemen, sullen haar ook gants niet bemoeyen mogen met die dingen, dewelke in het deel der Diocese, dat haar ontnomen is, en de Palen, Gebiet, Casteelen, Dorpen, en Plaatsen voornoemt, haar ten reguart van hare Visitatie, Kerkelijke en Metropolitische Wet toequamen, maar de Kerke van Camerijk, en de Collegiale Kerke der Stad Mechelen, van St. Rumaldus, en de Kerke van Utrecht, rechten wy op, en stellen tot Metropolitaansche of opperste Kerken, en den Camerijkschen en Uytterechtsen Bisschops stoel tot Aarts-bisdommen, en deselve, en de Kerken van St. Rumoldus tot stoelen der Metropolitaansche Bisschoppen en Hoofden der Provintien, door raadt, wetenschap, volheyt der macht, gelijke authoriteyt en teneur als vooren, van welke noch te noemene Aarts-bisschoppen, sal die van Camerijk voor Diocese hebben 28. Steden, met Casteelen, Dorpen, Cloosters, daar tusschen gelegen, begrepen binnen de 72. Italiaansche Mijlen in de lengte, en 60. in de breete, welke door onsen Nonce, die wy eerlang derwaars sullen senden, afgepaalt sullen werden. Die van Utrecht sal voor sijn Diocese hebben de Landen van Utrecht, en het grootste deel van Holland, en een groot deel van Gelderland, met de Heerlijkheden, Buren, Cuylenburg, Vyanen, Ameyde, en Ysselsteyn, 30. Steden, behalven de Dorpen, in de langte tnegentich, in de breete 40. gelijke Mijlen. Sullende afgepaalt werden gelijk als geseyt is. Deselve twee noch te nomineren Aarts-bisschoppen, als ook den derden van Mechelen, geven wy recht en macht, om den Bisschops *Pallium*, of mantel, en het Kruys te mogen dragen, gelijk de maniere is, en te gebruyken de wapenen, eere, cyraat, privilegie, en voordelen der Metropolitaansche Kerken. Nu de Steden Mechelen, Antwerpen, Haarlem, Deventer, Leeuwaarden, Greuningen, 's Hertogenbosch, Ruermonde, Namen, St. Omers, Yperen, Gent, Middelburg en Brugge, maken wy van gemene Steden Hooft-steden, en in deselve tot Hooft-steden opgerecht sijnde, stellen wy volgens deselve wetenschap, raad, macht, authoriteyt en teneur als vooren, tot Cathedrale Kerken, de Collegiale Kerken van St. Albaan te Namen, van St. Omer, in deselve Stad van St. Omers, der H. Maget Maria tot Antwerpen, van St. Jan te Gent, St. Donatiaan te Brugge, St. Luben te Deventer, St. Jan Euangelist tot 's Hertogenbosch, en van den H. Geest te Ruermonde, en de Parochiale Kerken van St. Bats te Haarlem, van St. Vitus te Leeuwaarden, van St. Martur te Groningen, als ook de Kerke van de Premonstranten der H. Maria tot Middelburg, des Cloosters van St. Marten, der Regulierde Canonyken, St. Augustijn tot Yperen, stellen alsoo ook in, dat voor elk der selver Steden, een Bisschop gemaakt werde, van welk elk over de sijne gestelt sy, en

hare

hare huysen vermeere, en brengen op de forme van een Cathedrale Kerke, en in de Steden, Lantpalen, Gebiet, Eylanden, Extremiteyten en deelen van de gedeylde Diocesen, naar dat sy sullen afgepaalt sijn, oeffenen Bisschoppelijke Jurisdictie, en alle andere dingen, dewelke behooren tot den Orden, Jurisdictie, en Ampt eens Bisschops, van gelijken stellen en rechten wy op in de soo opgerechte Metropolitaansche Aarts-bisschoppelijke, en in de Cathedrale Bisschoppelijke weerdigheden, met Aarts-bisschops, en Bisschops stoelen, en tafelen, en andere wapenen, tafels, kisten, en segelen der Metropolitaansche en Cathedrale Kerke, en andere wapenen, welke andere Metropolitaansche en Cathedrale Kerken, van rechswegen, of door gewoonte gebruyken, of sullen mogen gebruyken. Voots de Kerken boven gemelt, soo tot Cathedrale Kerken opgerecht sijnde, en de genoemde Steden geven wy en assigneren voor altijd, en eeuwiglijk voor hare Diocesen, de Kerken van Namen, het Graafschap van Namen, en een deel van Wals-brabandt, in de lengte van 40. en breete van 30. Italiaansche Mijlen. Die van St. Omers het distrikt van 10. Steden, begrypende 42. gelijke Mijlen in de lengte, en 39. in de breete. Die van Mechelen het District van 17. Steden, met de Dorpen daar tusschen gelegen, in de lengte van 69. en in de breete 30. gelijke Mijlen. Die van Antwerpen het gebiet van 7. Steden, met de Dorpen daar tusschen gelegen, in de lengte 56. en in de breete 30. gelijke Mijlen. Die van Gent het gebiet van 4. Steden, met de Dorpen daar tusschen gelegen, in de lengte 46. en in de breete 24. gelijke Mijlen. Die van Brugge het gebiet van 9. Steden, met de Dorpen daar tusschen gelegen, in de lengte 54. en in de breete 25. gelijke Mijlen. Die van Yperen het gebiet van 10. Steden, met de Dorpen daar tusschen gelegen, in de lengte 42. en in de breete 33. gelijke Mijlen. Die van 's Hertogenbosch het gebiet van 10. Steden, met de Dorpen daar tusschen gelegen, in de lengte 60. en in de breete 30. gelijke Mijlen. Die van Ruermonde het gebiet van 10. Steden, met de Dorpen daar tusschen gelegen, in de lengte 50. en in de breete 30. gelijke Mijlen, het Graafschap van Hoorn daar in begrepen. Die van Haarlem het gebiet van 12. Steden, met de Dorpen daar tusschen gelegen, in de lengte 62. en in de breete 30. gelijke Mijlen. Die van Deventer het gebiet van 25. Steden, met de Dorpen daar tusschen gelegen, in de lengte 62. en in de breete 46. Mijlen. Die van Leeuwaarden het gebiet van 10. Steden, behalven de Dorpen daar tusschen gelegen, in de lengte 72. en in de breete 40. gelijke Mijlen. Die van Groningen over het Land van Groningen en Drente, en de Eylanden van Rottegem, en Borchum. Die van Middelburgh het gebiet van 10. Steden, behalven de Dorpen daar tusschen gelegen, in de lengte 56. en in de breete 33. gelijke Mijlen. Welk elk van dese Bisschoppen voor haar Diocese sullen geassigneert werden, gelijk geseyt is. En stellen de Kerkelijke Persoonen daar in woonende voor haar Clergie, en de Leeken in deselve woonende, voor Volkeren der selver Bisschoppen. Daar en boven eygenen wy toe, door deselve wetenschap, raad, en volheyt der macht, en Apostolijke authoriteyt, en teneur deser tegenwoordige, de voorgenoemde Kerken van Camerijk, de voorgenoemde Steden en Diocesen van Atrecht, Doornik, St. Omers, en Namen, en die van Mechelen, de Steden en Diocesen van Antwerpen, Gent, Brugge, Yperen, 's Hertogenbosch, en Ruermonde. Die van Utrecht de Steden en Diocesen van Haarlem, Deventer, Leeuwaarden, Groningen, en Middelburg, en stellen deselde tot Metropolitaansche Provintien van elk eene der selver, en deselve soo opgerechte Cathedrale Kerken, en deselve die in der tijd, des selver Bisschoppen sullen wesen, maken, en assigneren wy tot Suffraganen der gener, die in der tijd te Camerijk, Mechelen, en Utrecht, Aarts-bisschoppen sullen sijn; welke Suffraganen hare Aarts-bisschoppen, als de Ledematen het Hooft, volgens het recht der Metropolitische Kerken, onderworpen sullen sijn, en de Clergie en het Volk der Landen van Camerijk, Mechelen en Utrecht, stellen wy tot Provincialen, elk van sijne Kerke, welker aller saaken aan elke sijnen Aarts-bisschop, volgens de H. Canons aangebracht sullen worden. En wat aangaat de Aarts-bisschoppelijke Metropolitische en Provinciale Wetten, onderwerpen wy de Steden, Diocesen, Clergien, Volkeren, nu dikmaals genoemt, der selver Prelaten in der tijd wesende, gelijk wy ook willen dat deselve Steden, Diocesen, Clergien, en Volkeren, hare Bisschoppen, in der tijd sijnde, soo veel aangaat de ordinaris Bisschoppelijke Jurisdictie, en macht sullen onderworpen sijn. Den Aarts-bisschop van Mechelen, voegen en eygenen wy toe, de somma van 5000. goude Ducaten, en een yder Bisschop 3000. goude Ducaten, onser Munte, jaarlijxse inkomste voor hare dote, door den selven raad en deselve authoriteyt. Welke haar betaalt sal werden uyt seekere Thienden, en Goederen, Vruchten, Profijten, en Kerkelijke inkomsten, die door den geseyden Nonce gespecificeert en gedeelt sullen werden, voor nu als dan, en dan als nu, naar dat de specificatie en de deelinge gedaan sal sijn. En ondertusschen tot dat de specificatie en de delinge gedaan sy, en haar effect sortere, en niet langer geven wy den Aarts-bisschop van Mechelen toe 3000. gelijke Ducaten, en de Bisschoppen elk 1500. Ducaten jaarlijxse incomste, die haar den Koning Philippus uyt seekere inkomsten en vervallen, die hy uyt het genoemde Landt trekt, sal assigneren, en aan den Aarts-bisschop van Mechelen, en elken Bisschop voornoemt, in dier tijd wesende, alle jaar sal betalen in het geheel, en proportioneelijk, soo lange de voorgenoemde specificatie, en partitie geen volkomen effect sal gesorteert hebben, als ook voor dat deel, dat niet volkomen sal geeffectueert wesen, en niet langer. Voorts reserveren wy, en concederen voor altijd, door den selven voorgenoemden raad, wetenschap, en authoriteyt, dat den Koning Philips, en sijne nakomelingen, die in het Wereltlijke Heeren der selver Landen sullen sijn, recht sullen hebben, ons en den Roomschen Paus, in der tijd sijnde, te nomineeren bequame Persoonen, die naar de gewoonte der vermaarde Universiteyten, naar voorgaande neerstig Examen, Magistri in de Godheyt, of in de Rechten, Doctoren, of Licentia-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

tiaten gepromoveert ſijn, om van ons en den ſelven Paus, naar ſulke nominatie, tot Aarts-biſſchoppen en Biſſchoppen der Kerken van Mechelen, Antwerpen, Utrecht, Atrecht, Doornik, Haarlem, Deventer, Leeuwaarden, Groningen, Middelburg, 's Hertogenboſch, Ruermonden, St. Omers, Yperen, Gent, en Brugge voornoemt, geſtelt te worden, ſoo wel deſe eerſte reyſe, als ſoo menichmaal het ſal gebeuren, dat ſy ledich ſijn, en maaken nul en van geender waarden, in dien tegen deſen van ymant door eenigerhande authoriteyt, wetende of onwetende, jets geattenteert wort, niet tegenſtaande eenigerhande Apoſtolijke Conſtitutien en Ordonnantien, en der voorgenoemde of eenige andre Kerken, of Cloosters, en Ordens Statuyten en gewoonten, Privilegien, Inſulten, Apoſtolijke Brieven, al is 't dat ſy beveſticht ſijn met Eede, Apoſtolijke confirmatie, of eenige andre vaſtigheyt, niet jegenſtaande ook eenige Kerken, Kloosters, Ordens, Aarts-biſſchoppen, Biſſchoppen, Capittelen, en andre voorgenoemde, of eenige andre, in wat teneur, form, en met hoedanige derogatoriarum derogatoris, krachtige en ongewoonlijke annullerende clauſulen ſy mogen weſen; en alle andre decreten, ook door eygen ingeven, en uyt ſeekere wetenſchap en conſiſtorialiter gegunt, en wederom beveſticht, en vernieuwd; alle welke wy door deſen voor deſe reyſe ſpecialijk en expres derogueren, ſullende anders blyven in haar kracht, en al hoewel tot genoegſame derogatie deſſelve, van deſelve en haren gehelen inhout, ſpeciaal en byſonder gewach gemaakt moeſt werden, of eenige andre byſondre forme moeſt gebruykt worden, houden wy deſelve als in deſen jegenwoordigen volkomen en ſpeciaal uytgedrukt, als of ſy van woorde tot woorde hier ingevoecht waren, ſo dat ſy tegens het voorgaande gants niet ſterven mogen noch moeten, inſgelijx ook alle andre, ſo ſy het geen menſche geoorloft, dit onſe ſchrift van loſſinge, afſcheydinge, deylinge, vryinge, oprechtinge, inſtellinge, toelatinge, aſſignatie, attributie, ſtatuyten, onderwerpinge, toeeygeninge des decreets, van approbatie, reſervatie, en derogatie te breeken, ofte daar tegen te doen, en indien ymant derft daar tegen doen, die wete dat hy op hem hale den Toorn van God Almachtich, en ſijne Heylige Apoſtelen Pieter en Paulus; Gegeven te Romen, by St. Pieter den 18. Mey in 't Jaar der Menſchwerdinge onſes Heeren 1559. in het vierde Jaar onſes Pauſdoms.

Hier over ſijn diverſe opſpraken en morringen ondert 't volk gekomen, te weten, dat dit was een vreemde ongehoorde nieuwigheyt ſonder conſent van de Staten, Steden, en Landen voortgebracht, des men grotelijx duchte dat daar wat quaats uyt ſoude broeyen, dat de oude fondatien hier deur wierden vervreemt, de Landen van haar gewoonlijke Abdyen berooft; die Staaten in hen Vergaderinge met Biſſchoppen (diemen van de vreemde mocht nemen) gepreſideert; de goederen der Cloosteren anderen gegunt, de groote deylingen die men in deſelve Cloosteren, tot groten onderſtant van den Armen altijd hadde onderhouden, die ſouden achter blyven, alles tegen de oude vryheden en privilegien der Landen, en boven dien dat onder deſen mantel d'Inquiſitie was verſchuylende, diemen alſoo meynde bedectelijken inne te brengen; en hoewel veele grotelijx waren arbeydende, om den volke ſulke opinien te ontgeven, nochtans heeft men ſulx noyt uyt den hoofde konnen gebrengen, noch den gemenen Man, noch de Staten en Regeerders van den Landen en Steden, te meer dat by de conſultatie van de ſeven Cardinalen te Roomen daar op gehouden, en ook in den Bullen deſen aangaande afgeſonden, klaarlijk en opentlijk bleek, dat de ſaaken daar toe waren ſtrekkende, en dat elk Biſſchop in ſijne Cathedrale Kerken ſoude negen Prebenden by den anderen voegen, daar af de Beſitters hen ſouden behulpich ſijn in 't feyt van de Inquiſitie al om over, en in ſijn Biſdom, ja die twee daar af ſouden ſelve ſijn Inquiſiteuren, welke geſchriften te voorſchijn gekomen weſende, is de voorſz. impreſſie en opinie heel vaſtelijken beveſticht en ſeeker gehouden, beſonder en te meer datmen bevonden heeft, dat by naar al de geene, die tot de Biſdommen genoemt waren, waren alle Inquiſiteuren of Theologienen van Loven, en d'andre onbequaam tot predicatien, maar meer geſchikt tot de handelingen en ſaaken van Princen, Landen en Steden, gelijk den Cardinaal van Granvelle (die genoemt was om Aarts-biſſchop te weſen tot Mechelen) de Preſident Viglius voor Gent, en den Cancelier Nigri voor Antwerpen, doch is naar bevonden geweeſt, dat deſe naar genoemde tot Biſſchoppen ſijn geſtelt, te weten:

1. In den Aarts-biſdomme van Mechelen is geſet den voornoemden Heer Anthonius Perenot, Cardinaal van Granvelle.

2. In 't Biſdom van Antwerpen was eerſt genoemt den Cancelier Nigri, maar alſoo het lang aanliep eer den Biſſchop aldaar konde werden ingeleyt, is naarmaals den Doctor Franciſcus Sonnius, die eerſt Biſſchop van 's Hertogenboſch was, aldaar tot een Biſſchop geſtelt.

3 In 't Biſdom van Remunt is H. Guilhelmus Damaſi Lindanus geſtelt.

4. In 't Biſdom van 's Hertogenboſch wert eerſt geſtelt den voornoemden Sonnius, maar naar dat hy Biſſchop van Antwerpen wert, quam Heer Laurentius Metſius, Deken van St. Goedelen tot Bruſſel, in ſijn plaatſe.

5. In 't Biſdom van Gent, Heer Cornelius Janſenius.

6. In 't Biſdom van Brugge, Heer Petrus Curtius, en naar hem Heer Remigius Drutius, die eerſt was geweeſt Biſſchop van Leeuwaarden.

7. In 't Biſdom van Yperen Heer Martinus Rirhovius.

8. In 't Biſdom van Groningen, Heer Johannes Knijf, Minnebroeder.

9. In 't Biſdom van Leeuwaarden, eerſt Remigius Drutius, en naar dat hy Biſſchop was geworden tot Brugge, is in ſijn plaatſe gekomen Heer Cunneris Petri.

10. In 't Biſdom van Haarlem, Heer Nicolaas a Nova Terra.

11. In 't Biſdom van Deventer, Heer Ægidius van den Berge, Minnebroer.

12. In 't Biſdom van Middelburg, Heer Niclaas de Caſtro.

13. In 't

13. In 't Bisdom van Atrecht Franciscus Richardot.

14. In 't Bisdom van Doornik, den Heer d'Oignies.

15. In 't Bisdom van Namen, Heer Anthonius Havetius.

16. En in 't Bisdom van St. Omer is gestelt Heer Gerardus ab Interencourt.

216 i *Den Adel tot* 400.] In 't Jaar 1566. begon men te hooren, dat enige honderden van de voornaamste Nederlantse, en daar onder ook Roomsgesinde Edelen, na het houden van verscheide heimelijke vergaderingen, in een eedt genootschap waren getreden, en sich onderlinge hadden verbonden, het invoeren der Inquisitie, onder wat deksel dat ook onderleit wierde, te beletten; enige menen dat dit verbont, 't welk doen onder de gemeente 't Compromis wiert genaamt, eerst tot Breda by den Heer van Allegonde, Phlips van Marnix, was ontworpen; maar Franciscus Junius verhaalt, hoe hy ten selven dage, toen men de Bruyloft des Princen van Parma, trouwende met Maria van Portugaal, soude houden, van Antwerpen na Brussel wiert geroepen, daar hy in den huyse van Cuylenburg, op de Paerdemarkt, voor een kleine vergadering ten hoogsten van 20. Edelen predikte, en 't gebed sprak, waar op men na het bidden te rade ging; en dat'er, hy horende en swijgende, besloten wiert, een verbintenis binnen en buytens Lants, tegen de Inquisitie in te gaan. Waar af sy tot meerder sekerheyt ook schriftelijk bescheyt gemaakt en ondertekent hebben, en daar na ook hebben doen en laten ondertekenen van alle de andere Edelen, die sy daar toe met alle middelen induceerden, datse mede in 't selve verbond traden, soo dat het wel by ontrent 400. personen ingegaan en onderteikent wiert, en was het selve van desen inhout: Dat een hoop vreemdelingen, vermalende hunne staatsucht en gierigheyt, met verwe van yever voor 't Roomsch geloof, en soekende sich te vergulden met het bloet der Lantsaten, den Koning door geblankette redenen misleyt hadden, om in plaats van 't versachten der strenge Placcaten, beroerende den Godsdienst, waar toe van sijne Majesteyt goede hope gegeven was, met gewelt d'Inquisitie te planten. Waar door (Goddelijke en Menschelijke rechten omgestoten, alle vryheyt van woorden en werken verstikt, en de grouwelijkste dwingelandye, daar men oyt af hoorde, gesticht sijnde) Overheden, Amptmannen, Adel en Gemeente, in onseekerheyt van goet en bloet, en onder eeuwige slaverny van een deel snoot geselschap souden gebracht worden, tot verwarring van den Staat, onverwinnelijken afbreuk van neringe, welvaart, Vaderland, Koninglijke Majesteyt, en selfs het Roomsche Geloof, dat de Edelen namen te beschermen. Weshalven sy, betragtende hunne plicht, tot voorstant van de Hoogheyt huns Lants-heeren, in eetgenootschap getreden waren, om volgens het lofselijk exempel van de Napolitanen, de Inquisitie te wederstaan, en haar uyt te roeyen, 't waar onder wat schijn ook men die, en met welke glimp verbloemt, mochte pogen uyt te voeren; en verklaarden sy met hooge en heylige woorden, geensins van mening te sijn, jets aan te vangen, tegens de eere Gods, grootheyt des Konings, ofte eenige sijner Staten, maar die met weering van alle oproer en scheuring, te willen verdedigen. Uyt krachte van welk eeuwich verbont, sy gehouden wierden elkanderen hulpe te bieden, in alle swarigheyt, hun overkomende door Inquisitie Placcaten, of ter oorsaake van desen, en tot hanthaving des selven te volgen, 't geen by meerderheyt van stemmen, of de gemachtigden des eetsgenootschaps sou besloten worden. Eyndelijk riepen sy God aan om wijsheyt en bescheydentheyt, sulx hunne toeleg tot sijner eere, dienst des Konings, mitsgaders des Lands, en Saligheyt der Zielen gedyen mochte. Het t'samenhandelen van dus een werk, hoewel in grote stilte, ging soo niet toe, of daar lekte te mets yets uyt, van de gehouden dachvaarden, 't welk te Hove gebracht als nu en als dan, een nieuwe schrik en verslagentheyt baarde. Maar als de saak dus verre rijp was, vervoegde sich de Graaf van Megen, die sich mede in persoon ter voorsz. vergaderingen gevonden had, omtrent in Lentemaant tot Brussel. De Landvoogdes ontboot hem in den Raad van Staten, daar de Prins van Gavere, ook wedergekeert, op dat pas tegenwoordich was. Gekomen sijnde hief hy aan, hoe sijn gemoet nevens den dienst Gods, en des Konings hem gedrongen had, alle saaken ter sijden te stellen, en derwaars te spoeyen, om hare Hoogheyt en den Raad opening te doen van saaken, betreffende gantsch Neerland, dat in gevaar stont van t'eenemaal verloren te gaan, doch dat hy, hebbende dese kundschap uyt eenen buytenlantschen Edelman, den dienst sijner Majesteyt toegedaan, en den selven moeten beloven, sijnen naam te helen, boven al verstond sijn eed en trouwe te houwen. 't Was dan sulx (gelijk men wist, hoe 't alomme van Ketters en afgewesen overvloeyde) dat ettelijke van den Adel, en de voornaamste Heeren, soo ingeboren als uytheemse, bedektelijk hadden te weeg gebracht, en by der hant 35000. mannen, ten deele te voet, ten deele te paart, en souden die sich datelijk op de been maaken, om met roven en plonderen (waar op veele, meer dan op 't stuk des Geloofs 't ooge hadden) in 't Land te vallen, ten ware men hun vergunde, in vryheyt van gewisse te mogen leven. Ten welken eynde sy besloten hadden, binnen elf of twaalf dagen, wat min of meer, omtrent 1500. mannen van wapenen uyt de hunne aan haar Hoogheyt te schikken. Als hy uyt had, bevestigde de Graaf van Egmont sijn seggen, met bybrengen, dat hem 't selve geopenbaart was door luyden, die sich even ongaarne souden gemelt sien, ja vertoonde op eene van die dagen die van den raad een afschrift van 't verbont; De Hertoginne met een verbaastheyt, die haar ten ogen uyt sach, vraagt de Heeren van den Raad, hoe nu toe, en wat middel tegens dese swarigheyt. d'Eerste die sijn gevoelen uytte, was de Graaf van Megen, en seyde, dat hy om ront en ongeveynsdelijk te spreken, der niet dan drie speurde. Namentlijk sich in der yl te wapenen, 't welk hy niet vry waande te staan, sonder last des Konings, die te lanksaam by komen soude, mits dat men sich van sijner sijde soo ongereet, en van d'andre op sijn voordeel en veirding vond; of in hunnen eysch te bewilligen, waar aan sich sijne Majesteyt

in geenderley wijſe genoegen ſoude, of den ſteen der Inquiſitie en Placcaten, daar ſy meeſt over vielen, uyt de wege te leggen, boven genade en vergiffenis, van 't geen in deſen miſdreven ware; maar datmen alle Lantvoogden, nevens eenige andre Ridders, eer de Edelen aan quamen, diende te rade te dagen, om op een ſaak ſoo verwart, hunne inſichte te verſtaan, en ondertuſſchen ſijne Majeſteyt kundig te maken, wat'er gaande was, ſonder nochtans van hare herwaars reyſe te vermanen, die niet dan te ſpade, en vruchteloos vallen kon. Egmont volgende weder den Graaf van Megen, voegde daar by, dat hy goede hoope hadde, de Edelen ſouden niet ſterker dan vier à vijf-hondert uytkomen, ongewapent, en met ingetogener eyſch, dan 't gerucht hun nadroeg: nevens vele andre redenen, daar op ſlaande. Sommige van den Raad benieude het boven maten, dat ſoo een menichte van Krijgs-volk beſtelt en voor handen ſou ſijn, eer de Koopluyden op de Grenſen leggende, of anderen, daar jets af vernamen. Ook wierd'er geſeyt, ſoo de Lantvoogden en Ridders van het Gulde Vlies, ſlegs lieten blijken, dat ſy, alle hier in op elkander ſluytende, met onbeſwijkelijke dapperheyt van moede, voor hadden, noch nieuwigheyt, noch verandering in 't ſtuk van den Godsdienſt te gedogen, ſy ſouden al den geenen die ſich roerden, ver genoeg te kloek vallen, en nodeloos den boſen jets te wille te weten, of met hun (even of men van gelijke ſoorte ware) op verdrach te handelen. Dat het ook wel een droom, of'er mede geſpot ſcheen, uyt te ſlaan van vergiffenis, ſonder ſekerheyt of'er miſdaan ware, en door wie. Wyders gafmen in 't heymelijk de Hartoginne te bedenken, dat al de Lantvoogden, en voornaamſte Heeren vergaderende, ligtelijk af te ſien ſoude ſijn, werwaarts den meeſtendeel der ſelver 't hooft henen hing. Dit bekende ſy wel te begrypen, maar echter niet te kunnen ledich ſtaan van den raad der twee Graven te volgen. Waar op den 20. van Lentemaant, bevolen wiert aan den Koning te ſchryven, hoe 't hier ſtont, ook de Ridders en Lantvoogden te Hove te roepen. Voorts gingen wel tot drie a vier brieven af aan Orange en Hoorn, om hen te vrede te ſtellen, te rade en ter gemelter vergaderingen te nodigen. Met een namen ſommige Heeren de moeyte aan, van de Placcaten aandachtelijk te doorgronden, en verklaren thans, dat ſy die onverdraaglijk en buyten alle reden vonden, en ſich ongeſint, om hunne wapenen ten dienſte van deſelve, of der Inquiſitie te gebruyken. Ja dat hun lijf en goet leuterde, als 't den Kardenaal van Granvelle, ſoo qualijk tegens hun gemoet, ſlegs luſte daar op, onder gunſte van dien ſchijn, eenen aanſlag te maaken; dat men ook met de minſte quetſing, door algemene vergiffenis, den Prins van Orange, beducht voor eenige ongenade des Konings, van quaat vermoeden en vreeſe vryen ſou: dienende voor al ſijn Majeſteyt met hare vaſſalen verſoent. De Lantvoogdes met dit onweer in 't hooft, en niet ſonder reden, twijffelende op wat moer alles leggen, of hoe verre ſig deſe bewegenis doen voelen mochte, waarſchoude de gemachtigden van Antwerpen, mondeling, en by brieven alle andere Steden, dat ſy in ſulk een ſorglijkheyt goede wacht te houden hadden, om ſich voor overrompeling te hoeden, ſoo door Uytheemſchen als Lantſaten, daar op toegeleyt ſcheen. Middelerwijl voegden ſich tot Bruſſel de beſchreven Ridders en Landvoogden, makende ſelfs den Prins van Orange en Graaf van Hoorn ſich hier toe niet t'ſoek. In tegenwoordigheyt van deſe twee, ſampt den Prince van Gavere, Hertoge van Aarſchot, Markgrave van Bergen, de Graven van Megen, Arenberg, Hoogſtraten en Linge, de Heeren van Barlemont, Montigny en Haurecourt, alle Ridders van den Gulden Vlieſe, den Opperraatſman van Bruſſel, en Luyden van den heymelijken Rade, wert de ſaak voorgedragen, en yder aangemaant, om ront en vrymoediglijk by te brengen, wat hun, ſoo tot redding der gereſene ſwarigheden, als nopende 't ſtuk der Inquiſitie en Placcaaten, ter eere Gods, ten dienſte der Koninglijke Majeſteyt, en tot welvaren des Lants, heylſaam docht. In 't overwegen der ſtoffe dan wert betracht, dat de Inquiſitie tweederley was, de gewoonlijke van den Biſſchop, en d'ongewoonlijke uyt name van den Paus. Welke laatſte, na dien de Landen van Biſſchoppen, die dit beroep naar gewoonte waar namen, verſien waren, nu wel afgeſchaft of immers geſchorſt mocht worden, en al ſcheen het geen oorbaar voor den dienſt Gods, des Konings of des Lands, de Placcaten in 't geheel te herroepen, 's Keyſers verſienigheyt nochtans had den tijd, lopende in 't Jaar 1550. ſoo veel toegegeven, datſe op voorbede der Koninginne van Hongarye, Landvoogdeſſe, toen ten deele gematicht waren. Dat ook om ſich naar de jegenwoordige gelegendheyt te ſchikken, miſſchien niet ongeraden was, de geſtalte der ſelver te veranderen, en de hant jetwes te lichten. De Prins van Orange liet yder 't ſijne ſeggen, en ſich eyndelijk aldus hooren; Ach of ons de eere van geloofwaardigheyt in 't begin gebeurt ware, ſoo hadde men 't achterſte niet eerſt gedaan, noch de dwaalgeeſten door d'uytterſte dreygementen vertwijffelt gemaakt. Wie ſoud eenen Arts niet voor raſende ſchelden, die, ſonder de geneſing, door ſachte en ſuyver ſalve te verſoeken, terſtont aan 't affetten, en 't uytroeyen wil, en met ſnyden en branden in de weer is? Maar die als noch toeſage. Beſcheydelijk heeft men t'hans d'Inquiſitie in tween verdeelt, namentlijk die van den Paus tegens Luther op de baan gebracht is, en d'oulinx gepleegde der Biſſchoppen. Deſe is door de gewoonte draaglijk geworden, ook kan men't er nu mede doen, gemerkt het Land jegenwoordiglijk 't over van Biſſchoppen verſien is, die niet ſluymerende als eertijds, 't oog op den Godsdienſt hebben, gelijk hun eygentlijk, en ſelfs uyt kracht van hunne name toeſtaat; d'andre is den ſteen des aanſtoots, en gevoeglijk uyt den wech te leggen. Want d'Inquiſiteurs hebben geen laſt van den Paus in der tijd, en ſelfs dat verſtant, dat d'oude met de doot van den overleden uyt is. Aangaande de Placcaten, men hoore niet my maar d'eervarentheyt. Wat ſeyt'er die toe? 't vervolg maakt het overgeloof gaande. De wreetheyt der ſtraffe is een bekoring tot ſondigen; wy hebben in de ſchool der laatſte jaren geleert, hoe menich dat'er wendich van de Kerke geworden is, door

't enkel

't enkel aanſchouwen van de ſtantvaſtigheyt der geenen die 't vonnis der doot, als een nodinge ter feeſt, ontfingen, en met blijtſchap in den brant traden. Want lijf en leven van natuyre ſoo waard aan d'alderyſſelijxſte pijnen ten beſten te geven, ſonder wel wiſſe reden waarom, dunkt hun buyten alle ſchijn van mogelijkheyt te weſen. En met dus bits en bitter een artſenytuyg, heeft men in Vrankrijk, in Engelant, hier eyndelijk ook, 't vuyr in de wonden gemeeſtert, en niet dan den hoop der afvalligen vermenigvuldicht. Wel mochten derhalven d'oude Chriſtenen ſeggen, dat het bloet der Martelaren 't ſaat der Kerke was. Keyſer Juliaan verſtont dit ſtuk, ging ſachter tegens den geenen die hy daar voor hielt, en quamper verder mee. Sarren, benauwen, aanvechten, had den yver doen wakkeren; de vryheyt, ſorgelooſheyt, en ledigheyt bragten die in ſlaap. Dwang heeft niet aan 't gemoet, des werden die machtige Koningen gewaar, dien, 't ſy hoe ſy 't pijnden, miſte de ſtijfſinnigheyt der Joden te verſetten. Het Griexſe Keyſerrijk heeft dapper van de Ketteryen; nauwelijx een Ketter nochtans jets boven ballingſchap geleden. Arrius onder Conſtantinus, Ætius onder Conſtantius, Neſtorius onder Theodoſius, zyn daar mede vry geweeſt. Bloedig, ſeeker, om eenen ſtrik te maaken, waren de Placcaten des laatſten; maar noyt ſijn ſwaart in dit ſtuk. d'Arrianen daar en tuſſchen ſchijnen nu uyt de Werelt, dien ſy doen haaſt te kleyn viel. By mangel van wederſtoot, hebben ſy ſich aan 't eynt gelopen. Dit is de aardt der Ketterye, ruſt ſe ſoo roeſt ſe, hy wet haar die haar wrijft. 't Nieuw moeter af, en daar mee is 's haar ſmaak quijt, niet veyliger, dan de voetſtappen van ſoo treffelijke Vorſten te volgen. Boven Keyſer Karel hoger gedachtenis, en 't ſmydigen der Placcaten, in den Jare 50. hebben wy noch onlangs de Magiſtraat van onſen jegenwoordigen Koning, tot het ſelfſte ſien neygen, maar ſijn goedertierentheyt is door den Raad der Biſſchoppen geſchorſt, die mogen 't ſchikken te verantwoorden. In my kan 't niet komen, dat ſoo machtige miſverſtanden, op een bot ſouden 't ontwortelen ſijn. Ook beelde ſich niemant in, het immermeer heel ſuyver te hebben. Want datter altijds Ketteryen broeden ſullen, is van den Apoſtel voorſeyt. Dan al bleeken de Placcaten noch ſoo rechtmatig, 't getal der beſoedelden is te groot. Ik ſieder niet deur, maar het veel eer geſchapen, dat hun de wanhoop tot eenige dulheyt dryven ſal; dus ſmeulde het in Vrankrijk, eer de vlam des Oorlogs op ging, en ſeyt men reets, dat de bontgenoten met die van daar verſtant houden. Dies moet men hen eenichſtnts te vreede, of 's Landts vreede in gevaar ſtellen. Deſe raad dunkt my de heylſaamſte; God ſegene den genen, die uw Hoogheyt daar voor houden ſal.

Egter heeft men dag aan dag gemart ſonder beſluyt te nemen, en quamen middelerwijle de tijdingen uyt alle hoeken over wayen, hoe verſcheyden plaatſen, ſo binnens Lants, en Antwerpen met name, als op de Hoogduytſe Grenſen in roere waren. Ook vervoegden ſich de bontplichtige Edelmannen, d'een achter den anderen tot Bruſſel. De Hertoginne hier over krygende nieuwe anxt op den hals, leyde in beraat of men 't hun niet te beletten had, maar de Heeren verklaarden eenſtemmiglijk dat ſy alle luyden van Adel, en hun door bloet, maagſchap, of dienſt verknocht waren: en hoe kon men vaſſallen ſijner Majeſteyt het inleveren van een ſmeekſchrift, of de poorten weygeren, wacht ſtellen, ja, en niemant met wapenen in laten. Den 3. van Graſmaant dan deed daar ſijne intrede Heer Hendrik van Brederode, perſonagie van hogen aanſien en dapperheyt, als eerſte Edeling, en geſproten in mannelijke lijn, uyt de Graafſelijke ſtam van Hollant, die men eertijds ten toppe des Roomſchen Rijks heeft verheven geſien, van vrouwelijke zyde uyt den bloede (ſoo ſommige meynen) der Keyſeren van Conſtantinopelen, en was wel met 200. paarden verſelſchapt. Ten ſelven dage verſcheen ook Graaf Lodewijk van Naſſou, Broeder des Princen van Orange, ſampt een groot getal Heeren en Edelmannen, meeſt al Nederlanders; ook ettelijke Hoogduytſchen, en dienaren van den huyſe des Konings, der Hertoginne, der Princen van Orange en Gavere. Den 4. dag der Maant ging door met toeruſten, en met inwachten des Graven van den Berge (die Oranjens ſchoon-broeder was) en des Graven van Cuylenburg Maar op den 5. der ſelver Maant, hoewel die twee Graven noch agterbleven, werden naar verſoek van gehoor de bontgenoten beſcheyden, op de uyre van den middach, om 't gewag en den toeloop van het volk te ſchuwen; ter betekende ſtonde dan, quamen ſy getreden uyt het huys van Kuylenburg, en togen met een lange ry, omtrent drie-hondert in getale, gaande Graaf Lodewijk en Brederode, als hoofden in 't laatſte gelit; met een voegelijke deftigheyt te Hove gekomen voor de Lantvoogdes, die hen in ſtatelijk geſelſchap verwachte, deed ſich den Heer van Brederode met eerbiedenis voorwaars, ſich rigtende aan hare Hoogheyt met deſe woorden:

Mevrouwe, de Edelen hier tegenwoordich, ook anderen van deſelve ſoorte, en tamelijk getal, die om goede inſichten, laten hier te verſchijnen, gedreven door yver tot 's Konings dienſt, en de welſtant ſijner Erf-nederlanden, hebben raatſaam gevonden in alle ootmoet, dit ſmeekſchrift te vertonen aan uwe Hoogheyt, dewelke gelieve gedient te ſijn, met daat op te beramen 't geen ſy behoorlijk ſal achten. Wel worden wy, Mevrouwe, bericht, datmen uwe Hoogheyt en eenige Heeren van den Rade, heeft aangebracht, hoe wy, menende door dit begin den weg te argernis, oproer ja afval te openen, met vreemde Vorſten, met Duytſche, met Franſche Krijgs-hoofden ſouden verſtant houden, en door toedoen van eenige der onſen, reeds in verbont getreden weſen. 't Welk als noyt by ons gedacht, door dit papier genoegſaam van valsheyt ende leugentaal overtuyght kan worden. Doch bidden wy niet te min ernſtlijk, voor een ſonderlinge gunſt en weldaat te mogen verwerven, de naamkunde van bedragers, en bedragenen, op dat uwe Hoogheyt door 't ſtraffen der gener die men in 't ongelijk vint, alle onheyl verhoede, gelijk wy ons genoegſaam verſeekert houden, ſy ſal dus eerlijk een geſelſchap, niet te naar laten geſproken ſijn, ſonder te bewijſen dat het haar wee doet.

De Lantvoogdes gevende hun tot afſcheyt, dat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

met de Heeren der vergaderinge daar op letten, en in 't kort antwoorden wilde, aanvaarde 't geschrift, luydende op desen sin. De Nederlanders Mevrouwe, hebben alle eeuwen, en gantsch Christendom deur, met de doorlugtigen naam van getrouheyt, tot hunne Lants-heere geblonken: sonderling die van Adel, die als noch soo seer als oyt, geneygt sijn de voetstappen hunner Voorouderen ernstlijk te vorderen; maar onder alle diensten moet voor de getrouste gerekent worden de jegenwoordige, als ter hoogste trappe van loflijkheyt stijgende, mits den over haggelijken stant deses tijds, en selfs 't gevaar van den ondank, waar over wy, sonder dat dese vrymoedigheyt onsen ootmoet jets verachtere, wel hebben konnen goetvinden, uwe Hoogheyt te vertogen, hoe d'Inquisitie en Placcaten, gemaakt met goeden oogmerke op 't stuk des Geloofs, en misschien den Staat eertijds dienstig, maar nu verandert van aart en werking, door 't omkeeren der tijden, voortaan niet geschapen sijn, dan afkeer, onrust, oproer met allerley jammer, en 's Lants ondergang te baaren. Want by de laatste jaren, waar in men sonder d'uytterste scherpheyt te gebruyken, soo veel ongemax bejegent heeft, is goet af te meten, wat'er af worden wil, indien men volgende het jongste bevel sijner Majesteyt, niet alleen de strengheyt der Placcaten, maar selfs d'Inquisitie te werke stelt; en hoewel d'ontsteltenissen, die 't genaaken onser ellende betekenen, van heden noch gister begost sijn, soo hebben wy 't al een wijle laten henen gaan, op toeverlaat dat de mogenste Heeren, en Staten der gewesten in den wint souden sien, en uwe Hoogheyt het opstekent, en nu over 't hooft hangende onweder aanwijsen; Te leur gestelt van dese hope, vinden wy ons dien last opgeleyt, door bevel van de opperste wet, het heyl der gemeente; boven dien verbiet ons in 't bysonder de noot, die alles rechtvaardicht, hier een langer swijger toe te doen, en neemt in desen de wijte van ons over. Want hoewel aan 't grauw, soo 't eens op de been raakt, luttel houwen is, genomen nochtans, dat men 't daar naar stilde, wie sal ons boeten de onverwinnelijke schade van brant en verwoesting, daar onse huysen en hooven mede gedreygt worden, die, als ten platten Lande gelegen, den eersten aanstoot sullen lijden; wie siet ook niet dat d'Inquisitie en Placcaten, soose stat grypen, onse, en aller Lantsaten, goet, bloet, en eere, in de handen en genade van den eersten benijder stellen, ten sy het den Amptman luste, uyt gunst of mededogen, het oog te luyken? derhalven is ons onderdanig versoek, uwe Hoogheyt gelieve op 't spoedigste, eenigen geschikten persoon af te vaardigen, om onse ootmoedige bede aan sijne Majesteyt voor te dragen, ten eynde een yder uyt dese benautheyt verlost werde, gelijk d'uytterste noot niet alleen, maar selfs het recht en de reden vorderen; niet dat wy den Koning willen wet stellen, welke misduyding den quaatwilligen sal gereet leggen. Verre van ons is sulk een vermetelheyt; maar sijn Majesteyt sy gedient met te sien op dit stuk, by veyliger, bequamer, en tijdiger middel, door andre keuren te ramen, ten overstaan en ter bewilliging eener algemeyne vergadering van Staten. Uwe Hoogheyt ook late ons van haar soo veel verwerven, dat ondertusschen het uytvoeren der Inquisitie en Placcaten, met de bysterheden daar uyt te beduchten gestaakt blijve. In allen gevalle getuygt ons onse gewisse, en wy voor God en de Werelt, dat onse trouwe sich met dese waarschouwing ten vollen gequeten heeft, sulx wy verstaan, onschuldich te sullen sijn aan alle versuym, waar door eenige onraat, muyterye of bloetstorting ('t welk deselve God verhoede) mogte komen aangerigtte worden.

De Lantvoogdes, lang geraatslaagt, en haar antwoort rijp hebbende, ontboot des anderendaags de Edelen, die in gelijke ordre als vooren, hunnen wech naar 't Hof namen, gaande nu nevens Graaf Lodewijk van Nassouw, en den Heer van Brederode, de Graven van den Berg en Kuylenburg, by dewelke sedert aangekomen, de handeling tot daar toe gedreven, wettelijk en van waarde gekent was; hun binnen gestaan, wert toegereykt het smeekschrift, belent met by teekening van desen verstande; Dat hare Hoogheyt wel gesint was, een besending aan den Koning te doen, vertrouwende dat sijne Majesteyt trachten sou op alles voeglijk ordre te stellen; met name op 't versachten der Placcaten, ten welken eynde men in den Raad, al voor hunne komste gearbeyt had, om een schets van machtiging t'ontwerpen. Maar middelertijd Inquisitie en Placcaten te doen stil staan, was, gelijk sy selfs wel bevroeden konden, boven hare macht, gelijk ook ongerijmt, het Land soo lang sonder regel op 't stuk van den Godsdienst te laten. Doch soude sy wel soo veel doen, als de Inquisiteuren en Amptmannen van Rechte aan te schryven, dat sy, om hen buyten reden van klachten te houden, sich in 't plegen van hun gesag de meeste bescheydentheyt lieten bevolen sijn, en beloofde hare Hoogheyt sich selve, van de Edelen een goede wil, om 't oprecht Rooms Geloof, in sijn oude wesen te bewaren, mitsgaders sich te dragen in sulke sedigheyt, als luyden van hunnen doene betaamde. Sijnde dit bescheyt getoeft van den Adel, wert echter raatsaam gevonden, noch eens aan te staan, en op den 8. der Maant een geschrift overgegeven, komende hier op uyt; Dat sy hare Hoogheyt voor soo onvertogen een ofveerdigen groten dank wisten; maar van hun, die niet voor ogen hadden, dan de rust des Lands, ware wel gewenst geweest, eenige klaarder troost, om die te verseekeren, doch nadien haar vermogen soo wijt niet strekte, 't welk sy met droefheyt verstonden, en wel anders wenschten, souden sy, sich verlatende 't haarder belofte, soo van de Wettelijke Overheyt, als van de Inquisiteurs, een goedertierener wijse van toegaan, verwachten; en hoopten, gemerkt de deugdelijkheyt hunner meninge, dewelke was te buygen, onder 't geen by sijn Majesteyt, met bewilliging der Staten, sou gekeurt worden, haarder Hoogheyt niet de minste oorsaak van ongeneugte te geven; billik achtende dat den genen, die sich aan oproer of yets, dat naar gelijke boosheyt smaakte, quamen te verlopen, naar eysch van 't stuk, de verdienste der straffe droegen. Wilden ook anderwerf verklaart hebben, soo men hun vertoog in den wint sloeg, en daar op eenige stoornis der gemeene stil-

te

te volgde, dat sy hunnen plicht ten uyttersten toe voldaan hadden; eyndelijk baden sy op 't nederigste, dat haar geliefde alles in achting, en ten besten, hun af te nemen, na dien 't herquam uyt overgeventheyt ten dienste des Konings en haarder Hoogheyt, voor de voeten der welke sy op haar gebod bereyt waren te sterven. Voorts alsoo hun ter ooren gekomen was, dat eenige lastergeesten het smeekschrift gedrukt, en voor hadden onder 't volk te sayen, baden sy dat 's Konings Boekdrukker het selve van woort tot woort mochte printen; op dat uyt wanstellinge van den een of den anderen sin, hunne getrouheyt, met geen schijn van muytzugt of wedersporigheyt besmeurt wierde. De Landvoogdes hebbende hen uyt de kamer doen vertrekken, en naar dat het insicht van den Raad over de saake gegaan was, weder in roepen, seyde hun: Sy maakte sich sterk, Inquisiteurs en Overheden daar toe te houden, dat noch onheyl, noch argernis gebeuren soude, soo die slegs niet ontstonden van hunne kant, 't welk sy hadden te verhoeden, soo onder de gemeente, als onder hen, die sy bad geen meerder aantal van bontgenoten onder den duym te bevorderen. De Edelen hier mede uyt het Hof gekeert viel sedert noch in, eenen uyt hun aan hare Hoogheyt te schikken, met bede, haar soude doch believen te verklaren, dat het geen sy gedaan hadden, was ten dienste Gods en des Konings. Desen last kreeg d'Heer d'Esquierdes, en tot antwoort, dat sy sich 't oordeel over hun bedrijf niet aan nam, maar de tijd en hunne werken hadden 't selve te stryken. De Edelen dan, niet siende de saak wyder te brengen, en maar matelijk te vreden, besloten te verreysen, doch sommige van den Raad, doende de Hertoginne begrijpen, dat het beduchtelijk ware, hen onvergenoegt te laten gaan, sloegen voor van hun eenige vaste hoope nopende 't intomen der Inquisiteuren en Amptmannen in te prenten. Waar over seekere Heeren, 't sy by last of toelaten haarder Hoogheyt, hen ten dien eynde gingen vinden; ook quam den Graaf van Hoogstraten met Bertri haren Geheymschryver, hun voorlesen de brieven op dit punt ontworpen, inhoudende; Dat men met alle gevoeglijkheyt en voorsicht te werk te gaan hadde, ten ware datter eenige openbare ergernis of dadelijkheyt gepleegt wiert, in welken gevalle nochtans by kennis van den Hove te voorsien stont. Hier by lieten 't de bontgenoten, en stelden sig tot scheyden, doch raamden en teekenden sy alvoorens seekere ordre, waar by gekoren wierden vier hoofden, tot het voornaamste beleyt, dien yder gehoorsaamheyt soude schuldich sijn, mitsgaders drie of vier personen in elk gewest, om verstant met hun te houden en toe te sien, dat nergens eenige beroerte opgank name, noch de belosten der Hertoginne verachtert wierden. Wyders verbonden sy sich, niet nieuws in den Godsdienst of Regeringe aan te heffen, maar het besluyt, dat by den Koning en d'algemeene Staten sou genomen werden, geduldelijk af te wachten. Doch eerse vertrokken, wiert hun de naam van *Geux* aangehangen, welk Frans woort geswiert schijnende naar het Nederlandse Guyts, soo veel als Fielen, Lantloopers of Bedelaars seggen wil; ende houtmen dat den Grave van Barlemont hun eerst met die benaming beschreef, als hy hen te Hove sag komen, en om de flaumoedige Lantvoogdes te verkwikken, seide, *Mevrouw, wat moogt gy voor die Geusen vresen?* of gelijk andere verhalen, *Sie daar een hoop fraye Geusen.* Wat'er van zy dese naam wiert zedert van de bontgenoten niet verworpen, maar strekte ten dien tijde den genen, die de vryheyt des Vaderlants en des Geloofs de hant sochten te bieden, tot een gemeen kenteken; men groeten malkander op plaatsen en tijden van blijtschap, met het roepen van *Vive les Geux*, dat is *lang Leven de Geusen.* Men hing medalien eerst van was, of hout, daar na van goud of silver om den hals, daar ter eene zijde 's Konings trouwe, ter andere een Bedelaars Beurse, gevat van twee t'samen-gevoegde rechter-handen, opstont met dese woorden in den rant: *Fidels au Roy jusques a la besace.* Dat is: *Den Koning getrouw tot den Bedelsak toe.* Op eenige Penningen te dier tijd geslagen, stont op d'ene zijde des Konings Beeld, en op d'andere twee Edelluyden (met den Bedelsak op zijde, de hoeden opgeset als Landlopers) die elkander in de hant slaan, gelijk als offe hun verbond maakten, of hunne trouw bevestichden aan den Koning; sommige hegten op de zijde der borst, of aan den hoet een houten Bedelnapjen aan silvere banden, en *Vive le Geux* daar op gesneden, en kleden sich, op dat het een na 't ander ware, in asgrauw laken. Ook wert verteld, hoemen op sekere maaltijd by den Heer van Brederode tot Brussel aangerecht, malkander uyt een houte nappe vol Wijns geschonken, de gesondheyd of het welvaren des Konings en der Geusen belcheid dede; welke dronk met den nap en een Bedelaars tasch, die den drinker 't elkens om den hals wiert gehangen, rond ging, malkander met eenen onderlinge belovende, ten besten des Vaderlants by hun voornemen getrouw te blijven, 't welk ook met dit Rijm onder 't eten en drinken wiert bevestigd,

> *Par ce pain, par ce sel, & par cette besace,*
> *Jamais ne Geux ne changeront pour chose que*
> *l'on fasse.*

k *Ondertusschen begonmen openbaarlijk,*] De 217 vryheid van opentlijk te preken was eerst in West-Vlaanderen doorgedrongen, en sloeg naderhand van daar voort in Braband, en verders in d'ander Landschappen. Van de Bosschagien gingmen in de Velden, open plaatsen, Dorpen, en Voorsteden, met groote menigte. d'Eerste vergaderingen geschieden sonder wapenen, maar doenmen hun dreygde of steurde, gingen sy gewapent, gestokt, en gestaaft ter preeke; eerst met rapier, pistolen, en sinkroers, daar naar ook met hellebaarden, busschen, en ander hals geweer. De Roomsgesinden verhalen, dat het eerste openbaar preeken der Gereformeerden den 14. van Somermaant 1566. in West-vlaanderen wiert ingevoert; dat Jan van Wingen, door de verbonden Edelen aangeport, een seer grote menigte volx van Oudenaarde en Rotnaken, op den weg naar Gent, niet ver van de Poort had gebracht, vergeselschapt met Harman Stryker, anders Modet van Zwol, eertijds Monnik, maar nu Predikant der Gereformeer-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

den tot Oudenaarde. Dees seggense was de eerste, die 't volk tot de openbare preeke had geroepen, en dat in de eerste Predicatie sich lieten vinden 7000. menschen, doch 't is niet gelooflijk, dat men 't rechte getal door de grote menichte heeft konnen weten. Cornelijs Croesen, Schout tot Gentbrugge, was soo stout, dat hy toeley om de preeke in die eerste drift te stooren. Te Paarde geseten, stiet hy tot hun in, houdende in de eene hant den blooten degen, in d'andre een hantroer. Dus socht hy den Predikant aan te tasten, doch dees wetende dat men 't op hem voor al had gemunt, verstak sich op 't eerste geruch in 't naaste Bosch. 't Volk was by naar sonder wapenen, maar de hevigheyt wistse haast te vinden. Sy maakten een hagel-buy van steenen, die van verre, en van na by op Croesen vlogen; Hy op verscheyden plaatsen aan 't hooft gewont, liet den moet sakken, wierp sijn wapenen wech, en sach om een goet heen komen en ontquam noch ter nauwer noot de doot. De Gereformeerden hier door gemoedicht, quamen den 23. van Hooymaant, weer in groten getale op een grote weyde, niet ver van Gent by een; hier maakten 's een Wagenbrugge, Legers wijse, op al de toegangen steldense wachten, sommige hadden spietsen, sommige bijlen, veele hadden roers. Voor aan stonden Boekverkoopers, die aan de inkomende, de verboden Boekken, voor hun gelt omdeelden. Langs de wegen waren eenige gestelt, die de luyden, hun ontmoetende, en nergens van wetende, ter preeke nodigden, en naar de vergadering wesen. Men maakte in der yl een hooge stoel van planken, op een wagen gestelt, als een stellagie daar Strijker op steeg om te prediken. Naar de Preke song al 't volk, mannen, en vrouwen eenige Psalmen. Men goot ook water in een bekken, geschept uyt den naasten stroom, en doopte seeker kint, daar gebracht. Twee dagen wiert hier gepredikt, toen brachtmen de vergadering tot Deynsen, daar naar tot Ekelo, in 't geweest van Brugge, en soo voorts door geheel West-Vlaanderen. In die selve dagen predikte Petrus Dathenus te Poperingen; Hy was daar Monnik, en naar 't verlaten van 't Kooster, eenigen tijd in den Paltz, onder de Gereformeerden geweest, maar nu, toen de saaken in keer stonden, wedergekeert, naar dat hy Davids Psalmen, naar de Fransche Digt en Sang-mate van Clement Marot, en Theodorus de Besa, in 't Nederduyts had gerijmt, en aan den dach gegeven. Dese heeft hy met een Voorreden, aan al de Nederlantsche Gemeentens en Kerken Dienaren, sugtende onder 't kruys, opgedragen, en wierden in 't kort al omme, daar de predikatien door braken, opentlijk gesongen. Dit werk, hoewel daar in, door sijn onervarentheyt in de Hebreeusche spraak ('t was uyt het Frans vertaalt) verscheyden misslagen begaan waren, en gelijk hy naderhant selfs bekende, hem te haastigh, als een ontijdige geboorte was afgedrongen, wiert evenwel te dier tijd, toen de Nederduytsche Rijm-konst noch t'eenemaal onbeschaaft was, by veelen hoog gepresen, en maakte hem geen kleene gunst. Voorts versien met grote welsprekentheyt, door lange oeffening verkregen, trok hy veel meer aanhang achter sich, als andre Leeraars, en kreeg, verhaalt men, in 't kort wel 15000. menschen, tot het gehoor sijner predicatien. Maar dese seggen de Rooms-gesinden, waren onsediger dan die van Oudenaarde. Tot Armentiers laten twee Doops-gesinden gevangen, die men bewaarde om ter gelegener tijd te doden. Maar d'aanhangers van Dathenus, deden aan de Magistraat weten, datmen de gevangenen had 't ontslaan, of sy selfs soudense, indien men uytstel nam, met gewelt verlossen. Soo geseyt, soo gedaan. Niemant dorstse in hunne aankomst stuyten; door de stoutheyt der menigte wies de schrik. De deuren der Kerkers wierden gebroken, en de gevangens daar uyt geleyt. Op den 24. van Somermaant, wiert in 't Walsch gepredikt, niet verre van Antwerpen, in seeker Heerster Bosch des Heeren van Berchem, en 't selve bewaakt tot vier plaatsen, van gewapende mannen, eenige te voet, eenige te paart; daar mits het St. Jans, en een ledige dach was, vele nieusgierigen toevloeyden, sulx men 't getal wel begrote op 4000. à 5000. menschen. En als'er gerucht onder quam, dat de schutters in de wapenen waren, en derwaars quamen, wiert daar op geseyt, sy mochten komen, men sou hen verwachten. Die lust heeft het verder vervolg en doorbreken van dese openbare Predikatien alomme door 't gantse Land, met alle de circumstantien en 't verdere gevolg te weten, lese de Historie van G. Brand, in het eerste Deel, het sesde Boek, alwaar een pertinent verhaal van alles, dat sich daar omtrent heeft toegedragen, gedaan wert.

1 *Algemene Beeldstorminge,*] Dese algemene 218
Kerkplondering, die 't onweer der Beeldestorming, dewelke eertijds Griekenland overviel, niet ongelijk was, nam sijn aanvang den 14. Augusti des Jaars 1566. in West-Vlaanderen, tusschen de Ley en de Zee; Eenige weinige van 't geringste grauw, daar sich ettelijke rovers, dieven en hoeren onder vermengt hadden, wierden, men weet niet door wien, gaande gemaakt. Hunne wapenen waren stokken, bylen, hamers, leren, touwen, en ander werktuyg, dat bekwamer was om te breken, als om te vechten, en ettelijke weinige waren met roeren en degens voorsien; en ontstont dese rasernye eerst omtrent Yperen, en wiert terstont door geheel Nederland soo verbreid, dat'er niet een Provincie was, die het gevoelen daar van niet gehad heeft; en by na niet eene Stad, offe heeft yets van dese beeldstormerye geleden. Watmen van Capellen, Kerken en Kloosters gesloten vont wiert opgebroken, alle Beelden, Schilderyen, Sacraments-huysen, Autaren, en andere gewijde Cieraden om ver geworpen, verscheurt, en vernielt, ja eenige ontsagen sich niet, aan de boekeryen, grafschriften, graven, en dode lichamen de handen te schenden. Schielijk als een blixem kwam dit kwaad, en vloog voort, sulx dat'er in drie dagen meer als 400. Kerken geplondert wierden; in eenige plaatsen waren de Wethouders, op dat het volk van de moetwilligheyt geen gewoonte maakte, voor hun reet met de beelden selfs te doen weg nemen, daar Viglius, toen sy daar op roemden, als offe sig wel gekweten hadden, dit antwoort op paste, datse met verstant geholt hadden.

Burgundius schrijft, dat d'eerste Beeltstormers

uyt

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

uyt de Palen van St, Omer quamen, en dat d'Abdye van Wulvergem, niet ver van Kortrijk, daar Nonnen waren opgesloten, eerst wiert aangeranst en geplondert. Voorts datse daar naar, naar 't gewest van Kassel trokken, en in 't Klooster te Belle, en elders, gelijk gewelt bedreven. Strada verhaalt, dat d'eerste Kerk-plondering omtrent St. Omer geschiede, en dat de Plonderaars, doense hier geen tegenstant vonden, te stouter wierden, en roepende, naar Yperen, naar Yperen, derwaars vlogen. Onderweeg wies hun getal, gelijk een sneeubal van een hoogen berg affrollende, en door de sneeuw wentelende, geduyriglijk meer sneeus aanneemt, en groter wort; dus gingt ook met dit volk, hoe sy verder kwamen, hoe sy meer nasleeps kregen, en sterker wierden. Buyten Yperen eenige Kerken opgelopen hebbende, wierden sy op Marias Hemelvaartsdach, van de Borgers in de Stad gelaten. Daar stakmen geduyrende het Beelt-stormen, des Bisschops Marten van Rijthovens Boekkamer aan brant. 's Anderen daags sloeg'er een andre hoop van sulke luyden, 't sy met opset, of gaande geworden, door den voorgang der anderen, op den weg; dese plonderden de Kerken van verscheyde Stedekens op de Ley, als Meenen, Komene, Wervik, en andre omtrent Kortrijk; over den stroom geraakt, vielen sy in de Kasselerye van Rijssel, en overweldigden 't Klooster Markette. Van daar toog een deel van dit geselschap naar Dovay, en een ander deel naar Seklijn; Maar die van Seklijn, en andre Dorpen, sich by een voegende, en 't reetste geweer datter voor de hant was aangrijpende, trokken de Kerkschenders tegens, versloegen'er vele, en verstrooyden de rest. Die van Antwerpen duchtende (vermits het vertrek des Princen van Orange, die den 19. van Oost-maant des morgens op 't aanschrijven der Gouvernante naar Brussel was getrokken) dat de storm tegens de Beelden, daar ook op 't Land sou wayen, te meer om dat het Kermis, en de Stad vol vreemdelingen was, deden 's namiddags het Marien-beelt, dat anders acht dagen in het ruym der Kerke ten toon placht te staan, als eenen steen van aanstoot uyt de wege, en in 't koor brengen. Maar de goede meninge is tot argernis, 't besorgen der rust tot oproer gedegen; want het geboefte siende de vrees in de Overheyt, begon de ooren op te steeken, en eenige 't beelt af te vragen, of haar de angst soo vroeg in 't nest joeg, of sy ook *Vive les Geux* wilde roepen, met gelijke schamperheden. Omtrent de preekstoel lagen een deel jongens te speelen, een der welke daar op geklommen, spots-wijs bestont het preken naar te boetsen; d'een sach het aan, d'ander wilde hem aftrekken; Hy weerde sich met voetschuppen, tot dat een jong schipper, aan d'andre zyde boven geklavert, hem van de trappen stiet. Van jongens quam 't tot mans, en trekken van ponjaarden tegens den schipper, die gequest uyt de Kerke, in handen van Schout en Dienaars, en ondervraagt sijnde, weder los raakte. Niet te min, hoewel 't gerucht groot was, 't volk liet sich van de Kerkbewaarders gesegggen, om de Kerk te ruymen, die bleef gesloten, en 't bleef daar by voor dien avont. De Wethouders die de heele nacht tot hun beraat open stont, deden, 't sy dat het hun aan moet of aan beleyt schorte, niets altoos, om de smokende muytery te smoren, selfs versuymden sy de schutteryen, en de gilden te ondertasten, of die gesint waren de baldadigheyt, die 't gemeene welvaren dreygde, te stutten. Nochtans ontbrak het hun aan 't begrijpen van den nadruk der saake niet, die wel by brieven raad aan den Prins hunnen Stee-voocht versochten. Ook wisten sy, doch daar naar te seggen, hoe Herman Modet, en andre Leeraaars, te dien dage tegens de Afgoden hadden uytgevaren, drijvende, dat mense soo wel uyt het ooge als uyt het hert behoorde te werpen. Des anderen daags ('t volk weder in en omtrent de voorsz. Kerke t'samen rottende) wiert het krakkeel tegens 't Marienbeelt hervat. Een oudt wijfken sittende op 't Choor, met waslicht te koop, en om offer-penningen te ontfangen, begost'er tegens aan te kribben, en de jongens asch en vullens naar 't hooft te werpen, misschien getergt, door dienmen haar seyde, datter geen trek in die Koopmanschap, en 't tijd was, die kraam op te breeken. De bewaarders van de Kerke, siende dat de moetwil met het getal van 't volk vast toenam, sochten 't te doen vertrekken, en de Kerk te sluyten, maar niemant die op hun paste; Dit den Schout (die ook Markgraaf genoemt wort, om dat hy seekeren oort daar omtrent, genaamt van Ryen, onder dien tijtel beheert) en de Magistraat op 't Stathuys vergadert, verwittiicht sijnde, maakten sy sich strax derwaarts, den een en den ander vermanende de Kerk t'ontruymen, 't welk eenige deden, andre gaven voor, dat sy 't Lof, *salve Regina*, wilden hooren; dien men seyde, datter dien avont niet van vallen sou, en sy het wel een dach, sonder dat, maaken. Sommige seyden dat sy 't dan selfs souden singen. Ook dorsten eenige dan in desen, dan in dien hoek, een Psalm of Liet opheffen, die ook terstont van andre ondervangen wierden. Daar waren ook jongens, die met ballen speelden, en met de voet op de vloer kleyne steentjens voortschupten; andre wierpense door de Kerk; andre tegens d'Autaren, dat was 't voorspel van 't quaat. Eenige meenden, soo die van de Wet selfs vertrokken, dat sy den drang naar sich, en van daar souden slepen. Dies traden de Burgemeesters naar 't Raathuys, om eyndelijk de Schutters in de wapenen, en op hunne Kamers te doen komen, en porden de schaar aan die buyten stont, van daar te scheyden. De Kerk deed men sluyten, op een deur naar, om de rest te loosen; de Markgraaf met sijn Trawanten, hebbende buyten gearbeyt, om yder sijns weeg te wijsen, keerden wederom binnen, daar hy noch eenige Schepenen vont, en bestont met hun het overschot voorts te veirdigen. Onder dese als de hartnekkichsten, en daarom soo lang gemart hebbende, wierden'er eenige gevonden, die 't met forschen gelate en weerspannige woorden weygerden. Daar en tusschen boorde weer een hoop Geusen tot dese deur in; sulx de Schout het opgevende, de Kerk verliet. Soo ras was hy niet wech, of het ging'er op een singen van Psalmen, met luyder keel. De Schatmeesters en Regeerders der Kerkgoederen, hebbende de H. Beenderen en Kleynodien in de Pay-kamer gebracht, schikten sich ter Noort deure uyt; 't geboefte van buyten daar op

ſchiet toe; verkracht de poort; en ſlaat voorts al d'andre open; Markgraaf en Magiſtraat, op deſen roep, begeven ſich weder derwaars, maar ſchrikkende van den ontallijken toeloop, en 't gedruys dat ter Kerke uyt klonk, dachten genoeg te doen te vinden aan 't verſekeren van 't Stadhuys, dat niet ongedreigt bleef. 't Geſpuys ſloot daar op de deuren weer toe, en viel met dat de ſon onderging aan 't breeken, ſchenden, en plonderen. 't Marienbeelt, dat men twee dagen van te vooren, in den Ommegang had gedragen, moeſt eerſt aanhouden, de Kappel daar 't in ſtont wiert eerſt overweldicht, 't Beelt om ver, aan ſtukken, en daar heen geſmeten, ſchreeuwende al watter was, *Vive les Geux*. Daar naar viel men op d'andre Beelden, Tafelen, Altaaren, en op 't Orgel, alles ſonder achting op ouderdom, konſt, of koſtelijkheyt ter neder vellende, of rovende, met ſoo heet een hevigheyt, en voortſlaande een moetwil, dat ſy voor middernacht, ſoo groot, heerlijk, en prachtich geſierde Kerke, als'er weynich in Europa te vinden waren, verſien met omtrent 70. Altaren, tot een ydele en akelige romp maakten. Geen ſloten ſoo vaſt, die de panden hun toebetrout bewaren konden. Nochtans was'er geen ſtrijt om den buyt, maar, dat niet min vreemt was, in dit verhart gewoel van deſen raſenden hoop, die ſoo veel onordentelijkheden aanrechtede, was ſulk een eendracht en ordre, dat elk ſijn werk van te vooren ſcheen toegeſchikt te ſijn, en dat noch vreemder was, terwijlſe de ladders om ſtrijt opſtegen; terwijlſe grote marmerſteenen, en ſwaare ſtukken metaals, met arbeyt van boven neer wierpen; terwijlſe al 't beſte gratiglijk plonderden, wiert ter niemant uyt den geheelen hoop met vallen beſchadigt, noch door den val van de nederſtortende, en over en weer vliegende ſtukkén geplettert, noch door 't tegens een loopen en ſtoten der genen, die met het breektuyg in de hant voortſlopen, om alles te ſchenden, in 't alderminſt gequetſt. 't Welk in ſommiger ogen ſo wonderlijk ſcheen, datſe de helſche geeſten, ook hun deel in dit bedrijf toeſchreven; ſich niet dervende diets maaken, dat dit menſchen werk kon ſijn. Ook ſtreefdenſe, doen 't in de groote Kerk geklaart was, met brandende keerſen en 't geroofde waſlicht in de hant, als beſeetelingen en uytgebrooken krankſinnigen door de ſtraaten, ſchreeuwende *Vive les Geux*, en ſchendende al wat ſy van Kruyſen of Heyligen in 't oog kregen. Gejaegt van deſelve raſernye, en door nieuwen toeloop verſterkt, vloogenſe naar d'andre Kerken, Kappellen, en Kloosters, daar ſy niet alleen blokken en beelden, maar ook de levende mishandelden, waar onder het de Minnebroers van 't quaatſte hadden; men brak kamers en kelders op, ſloeg de tonnen den bodem in, de vloer onder bier en wijn ſettende. Een Monnik der Barrevoetſche was'er, die ſich der dartelheyt bedanken mocht, want ſy togen hem uyt 's Kooſters hechtenis, daar hy twaalf jaren in geſeten hadde. Maar ook Heeren ſloten verſchoonden ſy niet, en holpen verſcheyden gevangenen uyt den Kelder, onder anderen een Bakker, die daar omtrent anderhalf jaar hadde gelegen. Ook wierden de Kloosters, daar de Nonnen opgeſloten waren, opengebrooken, die derhalven voor erger vreſende, gedurende 't plonderen, naar een goet heenkomen ſagen, en naar hunne Ouderen woningen weeken; noch ſloegen de plonderaars, ſchrijft Strada, de handen aan 't Sacrament of Bloet der Miſſche, en vertraden 't met voeten; de gewijde kelken vuldenſe met wijn, dieſe daar by geval vonden, en dronkenſe malkanderen toe: met den geheylichden Oly ſmeerdenſe de ſchoenen; alle Kerk en Mis-gewaden, wierden leelijk bevuylt; de boeken met boter beſtreeken en verbrant; ſommige Beelden tradenſe met voeten, ſommige doorſtaken ſy met rapieren, ſommige hieuwenſe met byllen 't hooft af, ſommige toogenſe uyt ſchamperheyt wapens aan, en liepen'er met ſpeeren op 't lijf, tot datſe nedervielen, daarſe dan den ſpot mede dreven. De Paus-geſinden ſchryven ook, dat eenen Leeraar, die, gemengelt onder dit geſelſchap, en trachtende in 't Klooſter van St. Klare, de Nonnen te bekeeren, als hy haar ten bevele van haren Overſte het aanſchijn tegens de vloer, en 't gebet tot God ſach ſtorten, ſtom van ontſteltenis ſou geworden ſijn, en door geen aanporren van de byſtanders het woort konde hervatten. 't Welk een yder, of voor niet vreemt, of voor wat wonders mach ſchouwen, naar dat ſijn oordeel gedraacht. Met den dageraat, liepen een deel der Beeltſtormeren naar buyten, daarſe in de Abdyen van St. Bernard, en andre geeſtelijke geſtichten rontòm de Stad, insgelijx al wat hun in de weg of in 't ooge was, vernielden. De reſt hunner makkeren heeft 't geen binnen de Stad noch over bleef, voorts uytgeſtormt. Drie etmaal duyrde deſe dolligheyt, die door de verbaaſtheyt der Wet-houderen dus onverſaagt wiert; daar noch by quam, 't geen dit volk noch ſtouter maakte, dat ettelijke luyden van aanſien en middelen, ſoo 't ſcheen, met ſinkroers en kort geweer onder de klederen, ſig omtrent de hantdadigen voegden; ja 't ſamenſcholende, aan hoeken en ſijdelſtraten, de vrees brachten in de geenen, die hun poogden te wederſtaan; ſulx eenige wachten van Burgers, hun willende ſchutten, doordrongen, en overweldigt wierden. Voorts hielt ſich de Burgery ſtil; want de Pausgeſinden, duchtende dat alles door de Gereformeerden beſteken was, en, ſoo ſy ſich roerden, van hun overvallen te worden, hadden geen hart om ſich tegens dit gewelt te verſetten. De Gereformeerden, giſſing leggende dat het hun ſou geweten worden, deden genoeg in hunnen ſin, met op de handen der Roomſchen te paſſen. Echter quamen ſy daar in over een, dat men 't geſpuys uyt de huyſen en kiſten der ingeſetenen houden moeſt: 't welk, en dat ſy ſorgvuldiger voor hunne tijdelijke have, dan voor 't behouden der geeſtelijke goederen en den Godsdienſt waren, den Roomsgeſinden daar naar van de Spanjaarden menichmaal verweten wiert. Al dit gewelt, roven, en verwoeſten riep de Spaanſche party, wiert bedreven van een hondert wapelooſe rabauwen, ten hoogſten, en een hoop hoeren en jongens, die by de Gereformeerden opgemaakt, en door de andre hant gehuyrt ſouden ſijn, voor acht à thien ſtuyvers daags. Dan 't geen Pieter Hooft, de Hollantſche Hiſtorie-Schryver, daar op aantekent, is leſens waardig. My, ſchrijft hy, gelijk ik eene gemeente van verſchen en vierigen yver ter God-

ſalig-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſaligheyt, niet ſoude toevertrouwen, ſich tot dus verfoeyelijk een guytery te verſnodigen, om Goddelijke en Wereltlijke Wetten met voeten te treden, alſoo dunkt niet buyten ſchijn (wordende onder alle geſintheden goddeloſen en vromen gevonden) dat de vuylſten door deſe ranken hunnen aart hebben getoont; ſommige met het ſpel hun ogen geaaſt, groeyende in een plaag, die ſy waanden met de bitterheyt van 't vervolg, by de Geeſtelijkheyt wel verdient te weſen; anderen geen kommer daar in geſet, hopende dat d'eene verwoetheyt d'ander mat makende, in partyen een verlangen naar gematichde ordre mochte baren. Maar deftich, ſeeker, droeg ſich het gros der on-Roomſchen, lakende, dat een behoorlijk werk, onbehoorlijker wijſe gewrocht wiert. Herman Modet, een der vierichſte predikanten, te vooren meermalen gemelt, betuygt in ſekere ſijne verantwoordinge, korts daar naar uytgegeven; Dat hy noch de geheele Conſiſtorie van deſe Beeltſtorminge, toe die een aanvang nam, niet meer wetenſchap gehadt hadde, als van de uyre ſijns doots, en dat de Hertogin, het geheele Hof, en de Wet-houders van Antwerpen wel wiſten, wat te dier tijd het voornemen der gemeente was; hoe ſich uyt alle de Steden, eenige der voornaamſte naar Bruſſel ſouden voegen, om een gemeen verſoekſchrift, ter ſaake van de Religie over te geven; dat ten dien eynde, niet alleen eenige uyt Vlaanderen, maar ook niet veel minder als 12. à 1400. uyt alle de Kerken der Nederlanden, tot dit werk gemachticht, alreets tot Antwerpen waren aangekomen; dat den dach van deſe by-eenkomſte der Magiſtraat niet onbekent was geweeſt, want den Penſionaris Weſenbeek was'er twee dagen te vooren, door hem en ſijn mede-dienaar Georgius Sijlvanus, van verwitticht; wijders datſe dien dach, den 20. van Oogſtmaant, (ſoo als ſy des anderen daags naar 't Hof meenden te reyſen) van 's morgens tot 's avonts ten ſes uyren, by een waren geweeſt, handelende van de reyſe en 't verſoek datmen doen ſoude, dat'er beſloten ſijnde, uyt Antwerpen twee Kerken dienaars, den eenen uyt den naam van de Nederduytſche, en den ander van wegens de Walſche gemeente, derwaars te ſenden, hy daar toe gelaſt wiert van wegens de Duytſche; maar 's avonts naar ſijn woonplaatſe gaande, quam hem in de Huyvetter ſtraat eerſt ter ooren, dat de Kerk vol volx was, en nauwelijx in huys gekomen, datmen de Beelden begon af te werpen. Hy was, wiert'er geſeyt, in de Kerk, terwijl men aan 't afbreeken was; 't was waar, maar 't geſchiede ter begeerte van de Wethouderen, en met lijfs gevaar om 't graauw te ſtillen, dan als hy hier geen gehoor hadde gevonden, was hy van den ſtoel getrokken, en uyt den Tempel gedreven. Dat hy ſich daar vijf uyren later weer had laten ſien, was geſchiet als op de belaſtinge, om 't volk te vermanen, dat 's onder 't dekſel van d'Afgoden te breeken, niet ſtelen of roven ſouden, doch horende datmen in 't Klooſter der grauwe Monnikken wat ruw te werk ging, was hy ter begeerte van eenige vrienden daar naar toe gegaan, en dewijl 't volk al vertrokken was, van daar naar St. Jacobs. Hier verſtaan hebbende dat het Klooſter der Clariſſen in noot was, had hy ſich derwaars gemaakt, en ſijn uyſterſte beſt gedaan om 't volk, dat noch eerſt in den ingang, en 't middel Capittelhuys gekomen was, met bidden en ſmeken van daar te krygen. Daar van konnen wel 50. à 60. Nonnen, die'er by waren (indienſe de waarheyt ſeggen wilden) getuygenis geven; anders, noch verder had hy ſich met dit werk niet bemoeyt; hem te laſt te leggen dat hy dees beroerte, met ſijn preken verwekt had, was ſoo veel te ſeggen, als Eliäs heeft Iſraël met ſijn leere beroert. Men wiſt wat de Propheet den Koning, op die belaſting hadde geantwoort: Ook trooſte hy ſich met het geen al de Propheten, in 't wederoprechten van den vervallen Gods-dienſt, ook Chriſtus en Paulus, wegens 't prediken der waarheyt, was wedervaren. Dit was 't voornaamſte dat Modet, ter ſaake van 't Kerk-plonderen tot ſijn onſchult by bracht, ſonder jets te reppen, van 't geen'er omtrent het invoeren van 't preeken der groote Kerke voorviel. De Wethouders op den 22. verwitticht ſijnde, hoe de Gereformeerden voor hadden dien voormiddach in twee der voornaamſte Kerken te vergaren, belaſten den Penſionaris Weſenbeek, alle vlijt by de Leeraars en anderen aan te wenden, ten eynde dat het naarbleve. Dees verſtont, hoemen beſloten hadde Harmen Modet ten acht uyren in de groote Kerk, en Jan Taffin, ten thien in den Burg, een plaats alſoo genomt, te doen preken. Hy bootſchapte dit de Wet, die nu verſtaan had, dat het volk al by een quam, en hem ter yl derwaars ſont; op het Kerk-hof vont hy den Leeraar der Waalen, Taffin; Dees, die van eerlijken huyſe, en niet als veele andre, uyt den hef der gemeente was opgeborrelt, maar door aart en opvoeding tot zedigheyt genegen, nam 't bevel der Overheyt met eerbiedenis aan, en alle mogelijke gehoorſaamheyt te bewijſen. 't Was hem, ſeyde hy, leet de goede wille der Wet-houderen niet eerder geweten te hebben, doch die vergadering ſoude nergens toe dienen, als tot ruſt en verſeekering der ingeſetenen, want ſy hadden voorgenomen 't volk tot het wedergeven van 't geroofde, voorts tot zedigheyt en gehoorſaamheyt te vermanen; dan men kon nu die vergadering op geen ſtel en ſprong ophouden, 't was te laat, hy quam uyt de Kerk, en had den Predikant alreets op den ſtoel geſien. Niet te min hy keerde ter beede van den Penſionaris met hem in de Kerke; en t'ſamen door 't volk dringende, klom ſelf terwijl Weſenbeek beneden bleef ſtaan, by Modet op den Preekſtoel, hem aandienende, hoe den Penſionaris, die ſich daar beneden den ſtoel vertoonde, wegens de Wet verſocht, dat hy met ſijn preeken ſou ophouden. Maar dees tot beſcheyt gevende, dat het volk ſonder yets te hooren, met gemoede niet te ſcheyden was, beloofde nochtans maar een korte enkele vermaning, nevens 't gebet te doen, en hielt ſijn woort, uytgeſeyt dat hy 't volle lang maakte. Die Taffin dachten te hooren, waren vergadert in den Burg; den welken hy de preeke voor die tijd liet opſeggen; dan als men echter by een bleef, ging hy ſelfs derwaars, hun 't verſoek, of gebot der Wet, en hunne ſchuldige gehoorſaamheyt ſoo ſtichtelijk inſcherpende, dat ſy ſich geſeggen lieten, en niet dan deſe leer, ook wel ſoo nut als een goede preke 't huys droegen,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

gen, en niet tegenſtaande, dat eenige hem dit qualijk afnamen, bracht hy 't ſelve 's achtermiddachs weder te weege, ſijne toehoorderen leerende, wat hun als onderdanen toeſtont, en datſe hun Sermoon wel een dach of twee ter begeerte van de Overheyt behoorden te laten. Voor beyde deſe dienſten wiert hy wegens de Wet-houders bedankt, die hem ter eeren naar gaven, dat hy nu tweemaals ſijn beloften, bet dan Modet, voldaan had: want dees voorwendende, dat hy op klachten over d'onvolſlagen morgenpreke, niet had konnen ledich ſtaan, de gemeente wederom tegens twee uyren beſcheyden; en nochtans aannemende al te laten wat mogelijk viel, ook de luyden aan de Kerkdeuren te doen vermanen, om weer naar huys te keeren, ging'er echter mede voort, dringende het volk door de beſettingen, die van wegens de Magiſtraat, op ſijn eygen voorſlaan, aan de openingen der Kerk-hoven en Poorten der Kerke geſtelt waren. Des andren daags heeftmen Kerk noch Klooſter geopent, behalven de grote Kerk. Middelerwijl wiert'er veel koſtelijkheyts, die gedurende de Beelt-ſtorminge geborcht was, vrywillich den Regenten of Eygenaren ter hant geſtelt, maar een groot deel en van grote waarde bleef achter, dies geboot men ten ſelven dage, alle geſtoolen goederen binnen 24. uyren te recht te brengen, en van verder gewelt af te laten, op pœne van de galge, datelijk geplant op de grote Mart, die met wapenen beſet was. Maar om met deſe afkundiging, geen nieuwe beroerte te veroorſaaken, vont men goet, die van de Religie, ſoo Waalen, Duytſchen, als andere, daar af te verwittigen, en hunne Predikanten, door den Penſionaris Weſenbeek, met reden en verſprek 't ondergaan; op dat ſy in hunne preeke 't volk onder de bedrevene moetwil en plondering beſtraffen, tot overleevering der geroofde goederen, ook tot naarlaten van wijder gewelt en onderdanigheyt vermanen, en met eenen 't gemaakte gebot bekent maaken wilden. Maar terwijl men in de Conſiſtorie beſich was, om op dit voorſtel, by geſchrifte t'antwoorden, wiert'er noch naardemiddach, gewelt gebruykt in de grote Kerk. Men voer daar met ſtroopen voort, en ſloeg ook de handen aan de wapenen des Konings, en der Vlies-ridderen, die in 't Koor rijkelijk geſchildert ſtonden. Dan ſommige ſeggen, datſe door een afgeworpen kruys-beelt, dat van een grote hoogte by geval daar op ſtorte, gebroken wierden; hier mee ſcheen men nu ſelfs de wereltlijke Regeeringe aan te ranſen, 't welk de Magiſtraat nu ter herten trok. Den Markgraaf, ſommige van de Wet, met de Roeydragers, nevens eenige van de Gilden, en Schutteren rukken derwaars, 't grauw neemt ſtrax de vlucht, 10. à 12. wiert'er by den hals gegrepen, toen mochtmen bevroeden wat'er verſuymt was, aan ſulk een ernſt niet in 't eerſte te gebruyken. Des avonts laat, wiert door Taffin, den Burgermeeſter Jacob vander Heyden, en den Penſionaris Weſenbeek, een geſchrift overgelevert, uyt den name van de Predikanten en Oudetlingen der Duytſche en Walſche Kerke, dienende tot antwoort, op 't geen hen des morgens door den Penſionaris was voorgehouden; eerſt betuygden ſy voor God, dat het geen in 't wechnemen en breeken der beelden was voorgevallen, buyten hun kennis en toeſtemminge geſchiet ware. Daar by verfoeyden ſy de rovery, dievery, drinkery, en andre moetwilligheyt daar op gevolcht; dies ſouden de Kerkendienaaren, hunne toehoorderen in de vergaderingen vermanen, ſich van ſulx 't onthouden, en 't geroofde weder in handen van de Wet te brengen, en waren die van hunne Kerke bereyt, den Wet-houderen in alles te gehoorſamen, en ſich onder hunne bevelen, tegens alle plondering, gewelt, en moetwil te ſtellen, ook erkenden ſy hunne achtbaarheden, van Gode in 't Magiſtraat-ampt geſtelt te ſijn, en ſich ſelven verbonden, hun te gehoorſamen, niet alleen om der vreeſe, maar ook om der Concientie wille; dienvolgens warenſe willich, ſchot en lot, tol en ſchatting, en andre laſten, hun opgeleyt werdende, te dragen; tot meerder verſeekeringe, waren de Predikanten en opſienders gereet, den Magiſtraat, den eet van getrouwigheyt te doen, dan baden, dat 's in eenige Kerken, daar toe bequaam en groot genoeg, onder haar geſach en beſcherming mochten vergaderen, om hunnen Gods-dienſt te oeffenen; voorts, datmen 't hun doch ten goede wilde houden, indien ſy daar eenige van noots wegen toe gebruykten, tot nadre ordre toe. Middelertijd ſochten ſy niemant in ſijn gemoet te dwingen, of met gewelt tot hunne Religie te brengen, hun te vreden houdende, en God dankende, dat ſy middel hadden, hem te dienen naar hun gemoet, of hunnen Godsdienſt met vryer herten te beleven. Eyndelijk verſochten ſy ootmoedichlijk, datter verboden wierde, malkanderen met woort of daat, ter ſaake van 't verſchil der Religie, te laſteren, of te verbitteren. Ter ſelver tijd hieltmen de Gereformeerden voor, dat de Wet-houders, ſonder hun toe te ſtaan, of in te willigen, 't ſy by gedoging, of oogluyking, of anderſints, in eenige manieren, aan of in eenige Kerken of Klooſteren, binnen der Stede te prediken, of die in te nemen; nochtans om ſonderlinge redenen, hun wel wilde te verſtaan geven, datſe ſich gants en geheel ſouden onthouden van de groote Kerk, en die van St. Joris; daar ſedert noch bygevoegt wierden de Abdye, en Kerk van St. Michiel, en die van St. Jacob. De Gereformeerden waren te vreden, die vier plaatſen te mijden, en dachten datmen hun dan 't gebruyk der andre Kerken ſou toelaten. Dies predikten de Duytſchen des Saterdachs 's morgens in de Burgkerke, en de Waldenſen meenden 't doe in die van de Preek-heeren te doen; dan mits den Prins van Orange twee Edellieden, de Heeren van Thoulouſe en Hames, die 't verbont der Edelen beyde hadden getekent, aan hen ſont, begerende datſe ſich genoegden met preeken in de nieuwe Stad, ſoo voegden ſy ſich ook naar dit bevel. Maar de Magiſtraat ſiende voor ſeer ſorgelijk aan, dat de Gereformeerden binnen de Veſten ſouden verſamelen, terwijl de Luyterſchen, of Euangeliſchen (want dus wierdenſe insgelijx genoemt) in grote menichte buyten liepen, ontboot den Prochiaan van 't Kiel, dat hy voortaan in St. Joris hadde te preken. Ook meent men, datter door deſe gunſt geſocht wiert, deſe luyden in groter afgunſt by de Gereformeerden te brengen,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

en met eenen de twist die tusschen beyden was, groter te maken, en soo de partyen door 't stijven der verdeeltheden te verswakken. Terwijl Antwerpen de machtichste Koopstad der Nederlanden, in dese benautheyt stak, leden ook andre Steden veel aanstoots. De raserny sloeg voort gelijk een lopent vier, op d'eene plaatse vroeger, op d'andre later. Binnen 's Hertogenbosch begon men den 22. van Oogstmaant de Beelden in de St. Jans Kerk, omtrent den avont aan stukken te slaan, maar ten 10. uyren dreven de Schutters, de geweldenaars uyt de Kerk; des andren daags hielt men die besloten, en de deuren met wacht van Schutters beset, tot dat de Wet-houders des Stads schriften, en de Geestelijkheyt hunne brieven, en Kerkelijke kleynodien daar uyt haalden; dat gedaan sijnde verliet men de Kerk, daar 't grauw toen op indrong, en de Beeltstorming hervatte. Het Koor der Lieve Vrouw wiert boven door Dominicus Beyens, een vrouwen Broeder (uyt wiens beschryving dit verhaal getrokken is) en ses Soldaten ongeschonden bewaart|, de rest, behalven den Metalen Mosis en David, ten grooten dele vernielt. Sedert deden de Vrouwen Broeders, 't Lieve Vrouwen Outaar, met de Beelden en Metaalwerk van 't Vrouwen Koor, selfs afnemen en wech voeren. Toen braken de Beelde-stormers 't geen'er noch overich was. Daar naar liepense naar d'andre Kerken en Kloosters, binnen en buyten de Stad, en bedreven'er gelijke moetwil. De Vrouwen Kloosters steldense rontom open, en de Nonnen op vrye voeten, gelijk ook vele Susters, sulk een open siende, hunne Cellen verlieten. Cornelis van Diest, Leeraar der Gereformeerden, die den 21. van Hooymaant, buyten de Stad, of in 't Bosvelt, d'eerste maal in 't openbaar had gepredikt, deed nu op Bartholomeus dach, en 's Sondachs daar aan, den 24. en 25. van Oogstmaant, d'eerste Predicatien in de St. Jans Kerk, seer uytvarende tegens de Misse, die hy by een guygel en apenspel vergeleek. Sedert wiert ook eenigen tijd, in de St. Jacobs en Pieters Kerken, ook in de Kappellen van St. Cornelis en Anna, by sommige Predikanten gepredikt; Breda, Bergen op Zoom, en andre Brabantse Steden, leden gelijke Kerkschendingen. Voor Lier vertoonden sich acht mannen van Antwerpen, om te sien seydense, of men daar de Beelden had weggenomen; de Magistraat door dese stoutheyt voor 't hooft geslagen, liet twee van dit geselschap in de Stad komen, en sonder te vragen uyt wiens last datse quamen, door alle Kerken leyden, en al wat sy aanwesen datmen breken moest, wegnemen. Imant uyt de Wet die hen vergeselschapte, vraagde ten laatsten uyt wiens macht datse dit deden, mijn Heeren, wiert'er op geantwoort, wy sijn in uw gewelt, en meent gy dat wy dit sonder last of toestemminge doen, gy sult haast verstaan, met wien gy te doen hebt. Dit kort en stout bescheyt was hun genoeg. Men ging met het werk voort; ja als de gemelte twee hun seyden, datse voldaan waren, wierdense noch vry gehouden van de teerkosten, die in de Herberg gevallen waren. Tot Mechelen onderwont sich 't geboefte, de handen aan 't Minnebroers Klooster, en andre gewijde plaatsen te slaan; maar vont soo wakker een tegenweer, dat het den moet liet sinken, Franciscus Junius, sullende verhalen wat hem ten tijde der Beelt-storminge tot Gent was bejegent, (want hy was naar sijn wederkomste van de vergaderinge te St. Truyen, op 't versoek van de Kerke dier Stad, derwaars gereyst, ook had hy sich daar al te vooren, in Hooymaant ter begeerte van de Broeders onthouden) seyt eerst, dat de Beelde-stormers, die hem en sijne Broederen onbekent waren, tegens hun goetvinden, van onbedachte (soo hy meent) of ook quaatwillige luyden opgemaakt, op alle Kerken en Kerken-beelden aanvielen. Roept ook al die te dier tijt in den Hoogen Raad van Vlaanderen saten, tot getuygen, hoe getrouwelijk hy sich hadde gequeten, door authoriteyt en bevel van dien raad, nevens eenige andere van sijne ordene, tot de Beelde-stormers afgesonden sijnde, om hun aan te spreken, en hun voornemen te vernemen. Voorwaar, seyt hy, noyt hebben my sulke geweldige, en ongeregelde raatslagen behaagt, noyt is'er meen ik ymant by my geweest, dien ik selfs met het alderminste teken getoont hebbe, dat my sodanige handelingen gevielen; met dese betuyginge wil ik mijn eygen, als ook mijner vroome mede-broederen (want de ongeregelde eygen meesterschap dryvers acht ik niet) getrouheyt, opentlijk kont gemaakt hebben. Maar tot Gent quam soo haast geen tijding, van 't geen in de Beelt-storminge tot Antwerpen was voorgevallen, of men socht hier den selven gang te gaan, de gantsche nacht klonken de orgelpijpen, die van Anrwerpen gebracht waren, langs de straten, daar quamen een hoop graauws by een, en ley 't beelde-breken ongestuymiglijk in beraat. De Vismart wiert tot de versamel-plaats gestelt, tegens den volgenden dach, van waar sy sich met seekere ordre te werk souden stellen in 't suyveren van al de Kerken, en 't affmijten der Beelden. Middelerwijl, omtrent drie uyren voor dat het werk recht aanging, quam die Lieven, van wien in 't Frans Martelaars Boek gewach gemaakt wiert, by Junius, om raat hem vragende, of hy, wanneer 't volk tot Gent op den voorgang van d'Antwerpenaars, de Beelden vernielde, ook selfs de hant aan 't werk sou slaan, of niet; d'ander gaf hem ten eersten dit antwoort, van ons moet niet gedaan worden, als volgens ons beroep, gy hebt geen ordinaris beroep, na dien gy geen Magistraat met ordinarise authoriteyt versien sijt, ook hebt gy daar toe geen extraordinaris beroep, dewijl gy my om raad vraacht, en selfs met sulx te doen te kennen geeft, dat gy tot dese saak niet extraordinaris beroepen sijt. Hy ried het den man dan af, en dees in sijn antwoort gerust sijnde, heeft sich selfs, terwijl hy ik weet niet wat openbaar quaat socht te verhoeden, in 't verderf gebracht; Doch alhoewel Junius, die luyden van den handel opentlijk afmaande, ook niet sonder hun aanstoot te geven, nochtans wiert hy, by naar van alle tegenpartyen, voor d'aanstichter van werk gehouden, en uytgekreten, gelijk hem seeker Gents Mis-priester, den vierden dach naar het Beelde-stormen, het groot silveren zegel der Kanonniken van St. Jan, onbeschaamdelijk afeyschende, in sijn tronie dorst verwijten. Het Frans Martelaars Boek verhaalt van eenen Lieven Onge-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

na, die mijns bedunkens den Raad van Junius niet genoeg in acht nam, want toen'er den 25. van Oogstmaant veel Ambachts-volk by een was vergadert, dat sich 't spoor van Antwerpen voorstelde, om de Beelden te keer te gaan, was hy met sijn Broeder van dit verstant, sy souden sich om van geen oproer beticht te worden, 's morgens vroeg vervoegen by den Balliuw van Gent, Adolf van Bourgongie, Heer van Wakkene, Onder-Admiraal van de Zee, en hem aandienen, datter een algemeene last was om de Beelden neer te werpen. Dees voorslach gevolcht werdende, vraagde den Balliuw geheel verwondert, waar dien last van daan quam? men gaf hem ten antwoort, van sijn Majesteyt, houdende een toegevouwen parkement in de hant; d'ander denkende op geen ander Majesteyt als die van Spangie, bad hem, sonder 't stuk nader 't ondersoeken, 't volk, twee of drie uyren in stilte te houden, want terwijl sou men dit werk met goede ordene verrichten. Hy gaf hun ook eenige van sijn Helbaardiers en twee Stads dienaars die hun geselschap hielden, en uyt sijn name geboden, dat niemant sich vervorderen sou, mee te doen, als den last van de voorsz. Ongenaas mede bracht, te weten, datmen alleen de Beelden sou afwerpen, sonder jets wech te nemen of te steelen, op pœne van voor weerspannich gehouden te worden; Ingelijx datmen geen Kerken, Kloosters of Kapellen sou mogen weygeren te openen, op gelijke pœne. Daar op wiert de Beeldestorming van stonden aan in 't werk gestelt, men ging van Kerk tot Kerk, toen al de Beelden gevelt waren, brak men de Orgels, scheurde de parkementen van de Boeken, ook de Tafereelen; des anderendaags ging men buyten tot twee mijlen in 't ront, in alle gewijde plaatsen, op deselve wijse te werk, maar dien selven dach keerde een ygelijk weer in de Stad, en tot sijn gewoonen arbeyt, doch den hoog Balliuw vont sich daar naar wel verlegen, ook kon hy sijn misslach sedert niet boeten als met dreygen, en 't scherp vervolch dat hy deed, tegens de genen die hem misleyt hadden. Tot Oudenaarde waren de Beelden te vooren gebroken. Tot Aalst, Dendermonde, en Kortrijk, hielt men de Kerken-schenders buyten; ook vondense tot Brugge de Poorten gesloten; tot Doornik heeft men in 't beelde-stormen, van gelijken alles gebroken en geplondert, daar 't gewelt of de gierigheyt vat aan vont, ten laatsten begost men in 't ingewant der aarde tewroeten, want de Kanonniken het dreygende onweer in 't oog krygende, hadden al 't gout en silver, en dierbaarste Beelden, met het kostelijkste gewaat in d'aarde begraven, 't welk men weet niet door wien, de Kerkenschenders was ter ooren gekomen. 't Is toen by geval gebeurt, datse de Grafstede van Hertog Adolf van Gelder in stukken braken; 't lijk dat soo lange jaren, tot dien dach toe, door den Balssem ongeschonden bewaart was geweest, wiert uyt den grave gerukt, en sy stonden, als of hy in sijn leven niet strafs genoeg had geleden, met bespotting tegens sijn doot-beenderen op, roepende dat hy d'aarde onwaardich was, die den geenen door wien hy in d'aarde quam, kracht en gewelt had gedaan, want hy had wel eer de handen aan sijn eygen ouden Vader, Hertoch Aarnout van Gelder, geslagen, hem by nacht van 't bet gehaalt, en ongekleet, blootsbeens, in bittere koude, vijf Duytsche Mijlen van de Stad Grave tot Buren toe, te voet doen gaan, (selfs te paart rijdende) en daar in 't diepste van een donkeren Tooren geworpen, ook geheele ses Maanden in den Kerker gehouden, uyt geen andre oorsaak als om de heerschappye, die hem te wachten stont, den ouden Vorst t'ontweldigen; daar over onterft, en echter soekende 't Herrochdom t'aanvaarden, was hy van Hertoch Karel van Bourgongien, insgelijx lange jaren in hechtenis gehouden, tot dat hy van de weerspannige Gentenaars, naar Karels doot verlost, en tot een hooft opgeworpen sijnde, voor Doornik van de Francoisen wiert verslagen, en aldaar begraven, om de nakomelingen met sijn exempel te leeren, dat nooyt Vadermoordery met genoegsame strafse versoent kan worden. Naar 't Beelde-breken wierden de Kerken, niet alleen tot de nieuwe preke gebesicht, maar de gemeente liep ook tot de wapenen, en maakte sich sterk tegens de Wet en Pausgesinden (die geen vierendeel des volx konden uytmaken) doch insonderheyt sochten sy sig te versekeren, tegens de besetting van 't Kasteel. Tot Valencien namen de Gereformeerden, naar dat de Beelt-storming door 't grauw was geschiet, insgelijx eenige Kerken in; noch heeft men verscheyden Abdyen in die landstreke geplondert, en de treffelijke Boeke-kamer van 't Klooster te Vicogne verbrant, in meening om voorts te varen, en 't Klooster tot Auchem te vermeesteren. Maar den Heer van Tour, en den Balliuw van Auchem, met een hoop huys-luyden, trokken hun tegens, sloegen'er vier-hondert, en verstrooyden de rest. Tot Amsterdam quamen den 23. van Oogstmaant, 's morgens ten 9. uyren, eenige Koopluyden, soo Burgers als Vreemden, op hun vergaderplaats in de Warmoestraat, verhalende wat Beelde-storm sy den 21. tot Antwerpen gesien hadden. Ook vertoonden sy, om hun seggen te bevestigen, verscheyden stukken van Autaren en Beelden, van Toetsteen, Albast en Marmer; seggende dat is van sulk een Autaar, en dat van sulk een Beelt, 't welk geroemt wort soo veel Miraculen gedaan te hebben; Jacob Gerrit Teeuwers soon, en Floris Dirks soon Otter, anders de Bral genaamt, gingen dit hoorende de nieuwe Brug over naar 't Toorentje. Laurens Jacobs soon Reaal, oordelende dat sy jets souden aanrechten volgde hen naar; terstont lieten de Burgemeesters de Pastoren, Papen, Monnikken en Bagijnen aanseggen, dat elk het dierbaarste van den inboedel der Kerken en Kloosteren sou bergen. Dit wiert onvoorsichtelijk belast en naargekomen; de Kerkelijken liepen met hunne kleynodien langs der straten, met silverwerk, met Kelken, Sacraments-huyskens, Pullen en Mis-gewaaden, en 't geschiede juyst ten elf uyren op den middach, toen d'Ambachts-luyden van den arbeyt naar 't maal gingen; soo dat yder de kostelijkheyt van sijn Gild, door sijn Autaar Paap, langs de straten sach verslepen en verdragen. Elk sach op het sijne, en dat van sijn Gilt gekomen was, eenige stelden sich tegens dit verbrengen, ontnamen den Papen 't geen sy droegen, en brachten 't weer in der Kerken; andre begaven sich naar d'oude en nieuwe

Kerke

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

soo dat daar een grote menichte van menschen by een quamen. In de nieuwe Kerk wiert geen moetwil gepleegt, want de geestelijkheyt song 's namiddachs geen Vesper, en eenige Burgers deden 't grauw met goede woorden vertrekken, en doen de deuren toesluyten. In d'oude Kerk hielt sich 't volk in 't eerst stil; maar doen men ten twee uyren de Vesper begost te singen, en veel Kinders ten Doop bracht, daar de Kapellanen het *exorcismus*, of de uytsweering over gebruykten, riepen eenige, Gy Paap laat af, van den duyvel uyt de Kinderen te sweeren, gy hebt de Werelt met uw valsheyt te lang bedrogen, doopt in den name Jesu, gelijk d'Apostelen deden. Sommige vrouwen gingen met de Kinderen ongedoopt naar huys; Ettelijke Kinders wierden in Nederlantsche Taale gesegent en gedoopt, en de Vesper, hoewel 't volk vast morde, ten eynde gebracht; maar tusschen drie en vier uyren quam'er een Kooren-drager, Jasper genaamt, in 't Noord-Oost eynde der Kerke, dicht by 't Sacraments huysken, daar vont hy Weyn Cornelis, de Huysvrouwe van Burgemeester Simon Kops, die hy aanrande met dese woorden: Siet daar hangt dat grouwelijk, dat Gods lasterlijk Gedicht; met eenen nam hy 't bordeken, daar 't op stont, in de hant, en las 't haar voor, luydende de vier eerste regelen aldus:

Hier leyt besloten in dit slot,
Jesus Christus, waarachtich Mensch en God,
Alsoo hy van Maria is geboren:
Die dit niet gelooft die is verloren.

Toen 't uyt was gelesen, ('t mocht omtrent 25. of 30. regelen lank wesen) smeet hy 't voor sijn voeten aan stukken, 't welk door 't breken van 't glas datter voor was, groot geluyt maakte door de gantsche Kerk; hier op begosten sommige jongens met steenen naar d'Autaren te werpen. Reaal, die toen hier omtrent was, dit siende, ging met Reynier Kant, Vrank de Waal, en Cornelis Jans soon Koster, uyt de Kerk naar de Mart, daar sy sich vertoonden en bleven wandelen, op dat het bleeke datse geen deel hadden, noch willden hebben, aan 't geen'er te dier tijd in de Kerk geschiede. Daar sloegmen nu de handen aan de Beelden en Autaren; seeker Maria Beeldeken, met een doden Christus op haar schoot, omtrent anderhalf voet hoog, dat Heer Simon Slecht, Capellaan deser Kerke, te Haarlem had laten snyden, en in een glasen kasken aan 't Autaar, voor St. Sebastiaans Koor, ter Zuyder-zyde van de Kerk gestelt (ter welkers eeren ook een Maagdendicht was opgericht, bestaande uyt Vrysters, die by hem hier te Biecht, ten Offer en Sacramente quamen, ook het Beeldeken, met veel cieraat en kostelijkheyt behingen) leet hier ook aanstoot; Weyn Adriaan Okkers, Huysvrouw van Juriaan ter Meulen, wierp die houten Maria, met haar toffel naar 't hooft, 't welk dese Vrouw en haar dienst-maacht die'er by stont het leven koste. Hier-en-tusschen waren de Burgemeesters dees beroerte uyt het t'samenrotten van 't grauw, te gemoet siende, al ten eenen op Schepens kamer vergadert, en niet alleen de Schepenen ontboden, maar ook drie voorname Burgers uyt de Gereformeerden, Egbert Roelofs soon, Adriaan Paauw, en Arent Brouwer; men versocht van dese drie, datse eenige middelen souden voorslaan, om de gemeente te stillen, dan de Burgers sich beswaart vindende daar yets op te seggen, versochten sich te mogen beraden tot 's anderen daags; dit wiert hun toegestaan, en belast datse tegens den volgenden morgen, jets op 't papier souden stellen, maar eer sy afgingen, quam Cornelis Jacobs soon Brouwer, een der Burgemeesteren, verbaasdelijk ter kamer in loopen, roepende, In d'oude Kerk werden al de Heyligen aan stukken geslagen. Egbert Roelofs soon, van een ander verstant, en door dat seggen seer ontroert, viel daar op uyt, Sijn 't niet dan Beelden, dat 's verre van Gods Heyligen. Men deed terstont de drie Schutteryen op de Mart in de wapenen komen; Schout Pieter Pietersoon, trok met 40. Stads waakkers van 't Stadhuys naar de Kerk, om 't grauw te steuyten, en sloeg'er ten eersten op, met stokken en hellebaarden, dreygende onder den hoop te schieten, ook ging'er een roer los; dit bracht veel jong volx op den loop, met sulk een gedrang om buyten te komen, datter in de suyder deur een kleyn meysken, wiert doot gedrongen; d'andre die in de Kerk waren gebleven, stelden sich te weer, en maakten den Schout voeten; dies ging het Beeldebreken op nieuw aan, hebbende 't gewelt sijn hooft gestoten, keerden sich de Burgemeesters tot sachter middelen, sy versochten drie rotten, uyt elke Schuttery een, sich naar de Kerk te spoeden, en 't volk met goede woorden te doen vertrekken; dit wiert met vriendelijk spreken, bidden en smeken te weeg gebracht, en de Kerk gesloten; de volgende nacht hielt men met een geheele Schuttery wacht op de Markt. Ook ging de Wet-houders, sich bewust van voorgangen wreetheyt, en jegenwoordige swakheyt, soo groot een angst aan, dat de Burgemeesteren, des anderen daags, yder 5. à 6. Helbardiers, by besluyt van de vroetschap wierden toegevoegt. Men ontboot de gemelte drie Burgers weer boven. Adriaan Paauw had eenige articulen ingestelt, die hy de Burgemeesteren ter hant stelde. Dees ontwierpen daags daar aan, met de Schepenen, en ten overstaan der Vroetschap, seekere Keure of Ordre, tot bevrediging der gemeente, die ook de drie Schutteryen wiert voorgehouden, en van haar goetgevonden, wantse ging noch verder, dan de voorslag van Paeu gedroeg; eerst wiert toegestaan (doch alles, dus luyt de Keure, voor desen tijd, die seer gevaarlijk was, en tot nader ordre der Hertoginne en Ridderen van den Vliese) datmen alle Beelden uyt de grote en kleyne Kerken sou wegnemen, en de Kerken gesloten houden tot nader ordre. De Predicatie sou buyten de Stad geschieden, sonder de Predikanten of toehoorderen eenich belet te doen; en by onweder mocht men de Kerke der sieken daar toe gebruyken. De Burgeren wiert veroorloft, in krankheyt sich van sulke persoonen, Priesters of andre Kerkendienaars te doen berichten, als hun gewisse mede beholpen was. De Pastoren over straat gaande, met het Sacrament, hadden om alle rumoer te stillen, geen schel te roeren. De Kerkschendery sou voortaan verboden sijn, op lijfs straffe,

ſe, en dat ter beſcheydenheyt van den gerechte, naar gelegentheyt van ſaken. Niemant ſou den ander qualijk mogen toeſpreken, of verbitteren, met woorden of met werken, uyt ſaake van gelove maar elk moeſt den ander in vrede laten, op pœne van daar over geſtraft te worden, naar ſaken gelegentheyt; In oproer mocht ſich yder wapenen, tot lijfs-beſcherming, maar niet buyten de ſtoep ſijner woonſtede treden, doch by ſwarigheyt van vier ſouden te brande loopen, die daar toe gelaſt en gehouden waren, voorts ſou elke gebuyrte eenen Hopman hebben, en die gehoorſaam ſijn. Den 26. der Maant deden de Burgemeeſters eenige van de aanſienlijkſte ingeſetenen, die men hielt dat ſich wel meeſt met de ſaken der Gereformeerden moeyden, 's morgens in tijd boven komen. De Keure wiert hun voorgeleſen, en gevraagt ofmen ſulx toelatende, 't gemeene volk niet wel in ruſt ſou kunnen houden; Sy gaven tot antwoort, dat niet te weten, vermits ſy 't volk tot geen oproer aanhitſten, ook de predikanten niet dan vreede verkondichden, naar den aart des Euangeliums, maar dat ſy ſelfs wel wiſten en geſien hadden, wie d'oorſake van al de beroerten waren. Gy-luyden mijn Heeren, voeren ſy voort, tercht het grauw met veel dingen, wy konnen 't niet te vreden ſtellen, hebt gy daar middel toe, 't is ons lief, wy ſoeken niet anders dan Chriſtus te prediken, daar toe is ons 't velt buyten de Stad bequaam genoeg; dies behoeft men 't Laproſen-Kerxken voor ons niet te openen, noch d'andre te ſluyten; wy ſijn voor uw altijds van oproer beſchuldicht, dan nu hebt gy uyt de getuygeniſſe van vele geloofwaardige mannen kunnen hooren, wat'er gepreekt wert; of kont gy 't niet geloven, komt dan bidden wy uw, en hoort het met uw ooren, op dat gy uyt eygen bevinding mocht oordelen: Daar een van de Burgemeeſteren op antwoorde: ik ſtont veel liever ten ooren toe in 't water. Dien ſelven dach lieten de Wet-houders de voorſz. Keure met trompetten verkondigen, niet alleen in 't bywesen van den Burgemeeſter Jan Claas ſoon van Hoppen; maar ſy begeerden ook dat Adriaan Paauw, Egbert Roelofs ſoon, en Arent Brouwer daar tegenwoordig ſouden ſijn, op dat het by de Burgery meer aanſiens en kracht ſou hebben. Des andren daags den 27. verſochten de Burgemeeſters aan de Capiteynen van de Schutterye, dat ſy uyt elke Schuttery twee mannen ſouden kieſen tot Hooft-Capiteynen, daar de Gemeente hunne klachte aan te doen hadde, om door hen den Burgemeeſteren voorgedragen te worden, op dat die alſoo te min overloops ſouden hebben; dies heeft men uyt Cluyveniers gekoren Andries Boelens ſoon, en Adriaan Paauw, uyt de Voetboogs Herman Rodenburg, ende Claas Reyers ſoon, uyt de Hantboogs Jan Bets ſoon Rodenburg, en Arent Kornelis ſoon Kool. Deſe verkieſing wiert van Burgemeeſteren en Vroetſchap goet gekeurt, en den gekorenen Brieven verleent, waar by hun dat Ampt opgeleyt, en belooft wiert, dat het geen ſy in deſen deden, hun ten geenen tijde beſwaren ſoude. Korts daar naar heeft Vrouw Margarita, de Wet-houders van Amſterdam, met een ſcherpen Brief dapper overgehaalt; hun verwijtende dat ſy de Geuſen, en de nieuwe Predikanten ſo veel hadden ingeruymt, en dat (dus luyde haar ſchryven) onbedwongen, en uyt hunnen vryen wille; Ook verhaalde Jooſt Buyk, die 't voorleden jaar Burgemeeſter geweeſt, en doen Treſorier der Stad ſijnde, nevens Schepen Gerbrant Bennink Pos, tot Bruſſel was geweeſt, om de Hertoginne van Stads wegen, de Keure diemen ten gevalle der Gereformeerden gemaakt hadde voor te dragen, toen hy voor den Raad en de ſes Capiteynen verſlach deed van hunne verrichtinge, dat ſy geſeyt had, die van Amſterdam hebben 'er noch geen root hembt om gedragen. In 's Gravenhage wierden twee luyden gevonden, met namen Adriaan Mennink, en Dirk Jooſten, die ſoo onverſaagt waren, datſe den Preſident Suys, en andre van 't Hof, quamen albereyts volk afvorderen, om de Beelden wech te nemen; dus vertellen 't Bor, Hooft, en andre, maar Reaal verhaalt, dat den Preſident den eenen, 't was Dirk Jooſten, Threſaurier van den Hage, ſelfs had ontboden, en hem afgevraagt hebbende, of hy laſt hadde om de Beelden te breken, een ja tot antwoort kreeg, voorts vragende waarſe was, had hem d'ander met een ſtoute leugen, op ſijn boeſem ſlaande, geſeyt datſe daar lach; De Heeren (Hippolitus van Perſijn, Preſident van 't Hof tot Utrecht, toen by geval in den Hage ſijnde was'er by geroepen) of uyt verbaaſtheyt, of denkende datſe ſeggen wilden, dat hun hart en overmoet volmacht ſtrekte, doen ſonder vorder onderſoek hunnen wil; men bad datſe hun werk in ſtilligheyt, ſonder beroerte te maaken, ſouden verrichten, en gaf hun 12. arbeyts luyden tot hulp, en beloofde die ſeven ſtuyvers voor arbeyts-loon, die ook betaalt wierden; geduyrende 't afbreken deed men de Kerkdeuren, door de Deurwaarders van 't Hof, en de Schutterye, ten dien eynde in de wapenen gebracht, van buyten bewaren. Met welke gedweegheyt, als geoordeelt uyt vreſe te ſpruyten, niet ſoo veel gewonnen wiert, of men dwong verſcheyden perſoonen eenige Beelden, by tijds gehuyſt en verſteeken ter vernieling over te leveren; dit alles maakte een groten roep door 't gantſche Land, inſonderheyt onder 't grauw, 't welk ſich nu voor liet ſtaan, dat de Beelde-ſtorming vry ſtont, om datter den Preſident volk toe had beſteet, en voor beloont. Tot Delft was 't niet genoeg dat de Kerken en Clooſters, door de ordre der Wet-houderen van alles geſuyvert wierden, maar 't grauw viel 'er tegens 't verbod, wil en dank van wacht en gilden echter op in, en brak al 't overſchot; noch wiert de Magiſtraat gedwongen te gedogen, dat men in al de Clooſters en Gods-huyſen huyſſoeking dee, om te ſien of 'er ook buyten volk verborgen was. Daar naar plonderden eenige Kerken-ſchenders of Schendſters (want Strade wil dat het Vrouwen waren) het Minnebroeders Klooſter, en gebruykten de Kerk tot preeke. Tot Leyden, in den Briel, en in andre Hollandſe Steden, ſijn de Beelden van gelijken gebroken. Tot Dordrecht, ter Goude, tot Rotterdam, tot Haarlem, en in verſcheyden andre Steden, ſach, ſchryven ſommige, de Magiſtraat de Beelde-ſtorm niet t'ontgaan, en vond derhalven geraden om d'oploop van 't grauw voor te komen, ſelfs te doen 't geen men anders lijden moeſt, en de

Beel-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Beelden met ordre wech te nemen, doch den Heer Pieter Hooft, verhaalt dat tot Dordrecht alle handadigheyt, met over grote moeiten, door de Burgemeeſteren en andre belet wiert, ter Goude insgelijx, meeſt door de goede voorſorge van den Kaſteleyn, des voorſz. Burgemeeſters ſoon, de namen der welke hem niet voorgekomen waren; dan ik vinde dat d'Heer Arent vander Mijlen, Cornelis ſoon, in dit Jaar Burgemeeſter tot Dordrecht was, ook had Jonker Cornelis vander Mijlen, bevel over 't Slot ter Goude. Tot Hoorn wierden geen Kerken geſchonden, noch de Beelden geſtormt, ten deele door de voorſichtigheyt der Wet-houderen, ten deele door beſcheydenheyt van Clement Maats ſoon, en andre Hooſden der Gereformeerden, die 't rookeloos grauw met goede vermaningen in toom hielden. Den Heer van Brederode ſig richtende naar den Graaf van Kuylenburg, deed van gelijken de Beelden uyt de Kerken ſijner Heerlijkheden werpen. In 't Eyland Walcheren bleef niet een Kerke in haar geheel; ja tot Middelburg heeft men niet alleen d'Autaren en Beelden gebroken, en de gewijde plaatſen geplondert, ſchoon 't de Magiſtraat met de Schutters twee dagen tegen hielt, maar 't gemene volk den 24. van Oogſtmaant, in grote menichte by een vergadert, begeerde van den Biſſchop en Wet-houderen, datſe al de gene die ter ſaake van Religie gevangen waren, los laten, en hun overleveren ſouden, of dat ſy anders met gewelt den Kerker wilden oplopen; men moeſt dan om tot geen Bloet-bat te vervallen 21. gevangenen ſlaken, en de Gereformeerden in de Stads Kerken laten prediken. De mare van de moetwil in Vlaanderen en Brabant, voornamelijk tot Antwerpen gepleegt, ſonder datter weerſtant ontmoet of ſtraf op gevolcht was, tot Utrecht gekomen ſijnde, en daar aangehangen (als 't gaat) dat 8000. mannen door 't Land liepen, om overal desgelijx te doen, bracht de gantſche Stad in grote ontſteltenisse, en maakte de Gereformeerden ſoo ſtout, datſe den 24. van Oogſtmaant, des morgens naar 't houden hunner Predikatie, den Wet-houderen twee Kerken afeyſten; die van de Wet gaven tot antwoort 't en was in haar macht niet, maar men ſou'er den Raad op vergaderen; doch doen'er des namiddachs buyten de Tollen-ſteegs-poorte gepredikt was, begaven ſich eenige van de nieuwe Religie naar de Prochy-kerk van St. Geertruyt, en begoſten de Beelden te breeken. De Magiſtraat ſont ſtrax eenige Stads Dienaars derwaars, men maakte dan de plondering, en bevont ſedert naar onderſoek van ſaaken, dat het eenige jonge geſellen, by andre, met roers gewapent, geſtijft ſijnde, onderſtaan hadden; des anderen daags wiert door de gemachtigden der Gereformeerden, 't voorgaande verſoek in de vergadering vernieut, ſy eyſten de Minne- en Preeke-broers Kerken, daar noch byvoegende, dat by hunne gemeente beſloten was, d'afgryſſelijkheyt van de Beelden af te doen, ſonder nochtans ymant aan perſoon of goet te willen mildoen, nochte de kleynodien der Kerken te ſullen aanraken; by den Raad wiert voorgewent, dat ſy ſich mits het afweſen van eenige leden, t'onſterk vonden, om beſluyt te maaken; dan een der gemachtichden dreef hun daar op toe, Eet ham met moſtart, ſo wort gy ſterk; welke onbeſchoftheyt namaals met den halſe geboet wiert. Naar Raadpleging met het Hof, met den Capiteyn van 't Slot Vredenburg, met eenige der treffelijkſte Edelen (daar onder ook ettelijke die 't verbont hadden geteekent) en aanſienlijkſte Burgeren, gaf men den Gereformeerden ten antwoort: dat die van de Stad geen macht hadden om hun eenige Kerken te openen, dies eyſten ſy agt dagen uytſtel, 't welk met veel redenen ſmakelijk gemaakt, en op hun begeerte, door eenige Heeren van de Stad daar toe gelaſt, der Gemeente, die op 't Kerkhof van St. Maria, in groten getalle, al gewapent en gereet ſtont, om hun opſet uyt te voeren, voorgedragen wiert; dees bewilligden ten laatſten, op voorwaarde dat men den Geeſtelijken, het ſchelden op de Gereformeerden, en den Minne- en Preeke-broederen, allen dienſt middelerwijle verbieden ſoude; Op dit verdrach gaven eenige van de voornaamſten der nieuwe Religie, den Burgemeeſter Johan Bol de hant; men hielt het evenwel niet langer dan tot het ſcheyden van den Raad, toen viel 't gewapent volk met groote ongeſtuymigheyt in de Buyrkerke, in die van St. Jacob, van de Minne- en Preeke-broeren; de Beelden wierden geſtormt, alle Kerkelijke koſtelijkheyt geſchonden of geplonderr, 't Miſſaal en andre Boeken aan ſtukken geſneden en geſcheurt. De Magiſtraat te ſwak om 't hooft te bieden, deed hier niet toe als 't Stadhuys verſeekeren, en de volgende nacht met omtrent 160. van de getrouſten der Gilden bewaaken; des andren daags den 26. der Maant, trad men met de Gereformeerden, die op de plaats van St. Maria, wel tot 5. à 600. ſterk in de wapenen waren, om hun voornemen voorts in 't werk te ſtellen, in nieuwe handeling, en bragt eyndelijk vier Maanden ſtilſtants te weeg, om ondertuſſchen hun eyſch, de Hertoginne en de Prins bekent te maken; doch terwijl men in handeling ſtont, begaven ſich ettelijke uyt den hoop, naar de Kerken van St. Nicolaas, en St. Geertruyt, daar ſy de Beelden weer te keer gingen; dan eenige der Wet-houderen derwaars geſchikt, deden ſoo veel weers datmen 't daar by liet, maar den 27. vontmen ſich genootſaakt, om verder gewelt, daar de Stad mede gedreygt wiert, voor te komen, met Jacob Cornelis ſoon, en Dirk Kater, by de Gereformeerden, tot bevordering van hun verſoek gemachticht, een nieuw verdrag aan te gaan, waar by hun uyt den name van de drie Staten 's Lands van Utrecht, en 't Hof, doch op 't behagen der Gouvernante, en des Stadhouders, verſcheyden puncten, ſoo tot hunner verſekering als andre, wierden ingewilligt, en St. Jacobs Kerk ingeruymt, met belofte van hun nog een andre te openen, ſoo deſe hun te kleyn viel. Vrieſland wiert wat later in ſijn ruſt geſteurt, miſſchien om dat de on-Roomſchen, beſtaande aldaar veel uyt Mennoniten, weerloſe luyden, hunne krachten te luttel vertrouden, of dat de brand der verbolgentheyt, by mangel van ſtoffe, ſoo hoog niet geſtegen was. Seker geen ander geweſt, daar 't ſtuk van 't Geloof met meerder gevoeglijkheyt gehandelt, en min onnoſel bloets vergoten is. Welke eere den Grave van Arenberg, Stadhouder van dat Landſchap, toekomt, die met

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſonderlinge konſt, voorſicht en beſcheydentheyt, de ſtrengheyt der Placcaten, wreetheyt der Geeſtelijken, en 't ongedult der vervolgden, heeft weten te matigen. Tot Leeuwaarden niet te min, heeftmen den 6. van Herfſtmaant, alle Beelden, Altaren, en Ciraden, uyt de drie Prochy Kerken geworpen, doch 't geſchiede by toelatinge van den voorſittenden Burgemeeſter Tyerk Walles, en 't meeſtendeel van den Raad, ſommige van den welken ook ſelfs met de gewapende Burgery, de Leeraars der Gereformeerden in een der Stads Prochy Kerken, Oldenhove genaamt, op ſtoel brachten. Anthonis Claas ſoon predikte daar 's morgens, en Martinus Eliacus 's namiddags; ook wiert'er den 15. der Maant het Nachtmaal uytgedeelt; Arenberg des verwitticht, maakte ſig derwaars; eyſchte nochtans meer niet, dan het ſtellen van de Kerken, en Kerken-dienſt in hun voorig weſen, ſamt het uytſetten der Predikanten, en alsmen hem te gemoet voerde, dat het mits de menichte der Gereformeerden niet doenlijk en was, genoegde hy ſig aan 't Slot met volk en voorraad te verſorgen, tegens de dreygementen der oproerigen, die ſig verluyden lieten, dat hun geen middel ontbrak, om dat te bemachtigen; te Sneek wiert het Beelde-ſtormen, door de Wet en veel Burgers, die ſig daar tegens ſtelden, verhindert, maar men moeſt de Miſſe, en andre Kerkelijke Dienſten ophouden. Desgelijx tot Franiker, daar de Gereformeerden eenige Predicatien deden, ſonder Kerk-plondering. Groningen daarmen noyt Menſch om 't Geloof hadde ſien doden, was van de laatſte die 't ongemak overquam; maar de voorgang van Leeuwaarden, en andre, verrukte de Gereformeerden aldaar, niet wijder nochtans, dan dat ſy de Minnebroeders Kerk in namen, ſlechtende de Beelden en Altaren met gemoede, by verlof der Wet-houderen, die hun ſtrax arbeyts volk beſtelden, om de vloer van puyn en belemmering te ſuyveren, en bequaam te maken tot de preeke, 't welk evenwel eenige der werk-luyden, in den Jare 1569. 't leven koſte. In de Ommelander Dorpen tot Winſum, Garshuyſen, Weſter-emden, ten Poſt, Middelſtum, en elders, wiert den Boer door den Adel opgehitſt, en menige Kerk geplondert, tegens wil en dank der Overheden, die oordeelden, dat wel billik geweeſt waar, ten aanſien van de vryheyt der gewiſſe, daar altijds genoten, de Geeſtelijken van deſen overlaſt te verſchonen. In Gelderlandt viel de Beelde-ſtorm ook op de Kerken van Aarnhem, Nimmegen, Roermonde, Venlo, Harderwijk, en andre omleggende Steden en Dorpen; verſcheyden Overyſſelſche Steden, ſtonden deſelve moetwil uyt, met namen, Kampen en Swol; maar tot Deventer, daar Kasper Koolhaas, van den 5. van Herfſtmaant, tot den 6. van Bloeymaant, des volgenden Jaars, met wil en weten, ja op 't beroep der Overheyt heeft gepredikt, klaagde niemant over muytery of oproer; men brak'er geen Beelden; de Paus-geſinden wiert in d'oeffening van hunnen Godsdienſt geen belet gedaan, als alleen door openbare Predikatien, (doch ſonder bitterheyt of laſtering) en beſondere vermaningen uyt den woorde Gods, door welke ſagte bejegeningen de twee geſintheden, als goede Burgers, in eendracht by den anderen bleven wonen, en vele 't Pauſdom verlieten. In Luxenburg, in Arthois, en een gedeelte van Henegouwen, te Namen en daar omtrent, is noch gepredikt nog geplondert geworden.

[m] *Het verbont van de Staten,*] Waar by den Prince van Orangien wiert verſocht en gebeden, om te weſen het hooft en hoogſte Overigheid tot de Regeringe van beide de voorſz. Provincien, en aangaande de Religie, dat hy ſoude admitteren en hanthaven de oeffeninge van de Gereformeerde Euangeliſche, doende ſurcheren en ophouden de executie van alle andere Gods-dienſten, den Euangelio contrarierende, ſonder dat hy ſoude toelaten, datmen op yemants geloof of conſcientie ſoude inquireren, of dat ymant ter ſake van dien eenige moeyenis, injurie of letſel aangedaan ſoude werden; doende vorder, de oeffeninge der voorſeide Religie aangaande, alſulke goede ordre ſtellen, als na gelegentheid der ſaken en conditien van de Steden, tot meeſte geruſtheid en commoditeyt van de Gemeente, en ſonder verminderinge van Gods eere bevonden ſoude werden te dienen en te behoren. Het was gearreſteert en geſloten tot Delf, by de Ridderſchappe, Edelen, grote en kleine Steden van Holland en Zeeland, Staats-gewijſe vergadert ſijnde den 25. Aprilis 1576. 219

[n] *Beſluyt van 't vrede verbont,*] Geſloten tot Gent den 8. November 1576 tuſſchen de Staten van Braband, Vlaanderen, Artois, Henegouwen, en andere Landen, en die van Holland en Zeeland, mitsgaders hunne bontgenoten; waar by verdragen wierde, dat alle leed, ongelijk, miſdaat en ſchade ter ſake van beroerten vergeven en vergeten ſoude werden, en verbonden ſich de Landſchappen, om geſamentlijk de Spanjaarden en andre vreemde Soldaten te verdryven, en daar naar te bevorderen de vergaderinge der algemeene Staten, gelijk die ten tijde van de opdracht van Keyſer Karel by een waren, ten eynde dat by hen ordre geſtelt wierde, op de ſaaken van den Lande, ſoo wel aangaande het ſtuk en de oeffening van de Religie, in Holland, Zeeland, Bommel, en d'andre plaatſen hun aanklevende, als belangende 't herleveren van ſterkten, geſchut, ſcheepen, en alles wat den Koning toebehoorende, by hen geduyrende de beroerten, genomen was, als anderſints; welke uytſprake ſich beyde de parthyen ter goeder trouwe onderwierpen; Den Lantſaten van wederzyden ſoude vry ſtaan, overal te mogen gaan, keeren, hanteren, handelen en woonen, des ſouden de Hollanders, Zeeuwen, of anderen wie ſy ſijn, ſich buyten de Landen van Holland, Zeeland, en die hun aanhingen, ſig niet vervorderen, jets te beſtaan tot nadeel der vreede, en ſonderling tegens den Catholijcken Roomſchen Godsdienſt, en de oeffening des ſelven, nochte niemant ter ſaake van dien verongelijken, tergen of ergeren, met woorden of werken, op pœne van geſtraft te worden, als verſtoorders der gemeene ruſte; op dat nochtans middelerwijle niemandt lichtelijk behaalt, of liſtiglijk verſtrikt, en in gevaar gebracht wierde, ſoo ſoumen de Placcaten, eertijds uytgegeven op 't ſtuk der Ketterye, mitsgaders de Keuren over hals ſaaken by den Hertoch van Alva gemaakt, ſtaaken, tot dat by de algemene 220

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

mene Staten, daar anders in versien wierde. De
Prins van Orange, sou blyven Admiraal van de
Zee, en Stad-houder van Holland, Zeeland,
Bommel, en de plaatsen by hun gevoegt, om in
alles te gebieden, gelijk hy toen deed, tot dat by
d'algemeene Staten, naar 't vertrek der Spanjaar-
den, anders soude geordent sijn; maar belangende
de Steden en plaatsen, begrepen onder den Last-
brief van den Koning, by hem ontfangen, en noch
niet staande onder sijn gebiet, soude dit punct ge-
schorst blyven, tot dat deselve Steden en Plaatsen,
sig tot dese vereniging voegende, door hem ver-
noegt en voldaan souden werden, over al de pun-
cten, waar by sy sig, onder sijne regeringe beswaart
vonden, soo ten opsien van de oeffeninge van
Godsdienst, als andersints; de Prins en alle uyt-
geweekene, en hunne erfgenamen, souden her-
stelt worden in hunne middelen, naam, en faam,
en alle vonnissen en bepleytingen, sedert den aan-
vank van de beroerten in den Jare 1566. soo wel
om saaken van Religie, als om 't aannemen der
wapenen, soude vernietícht, en in de Boeken
uytgeschrabt worden; alle wierlijke Prelaten, en
andre Geestelijke personen, wiens Abdyen, Stif-
ten, en Woonsteden, buyten Holland en Zee-
land lagen, en nochtans binnen deselve Landen
gegoet waren, souden wederom komen in den
eygendom der selve goederen, maar aangaande de
Kloofter-luyden en andre Geestelijken, die bin-
nen de twee voorseyde, en hun aanklevende Lan-
den ingewijt en gegoet sijnde, daar uyt geble-
ven of vertrokken waren, die soumen, (gemerkt-
se meestendeel van hunne goedeten waren ver-
vremt) nevens de geblevene van toen aan, redelijk
onderhout verstrekken, of 't gebruyk hunner
goederen toelaten, ter Keure nochtans van de Sta-
ten, en alles by maniere van voorraad, tot dat op
hunnen verderen eysch, by de algemene Staten
anders soude sijn geordent.

221 o *Het algemene nader verbont*,] Dit verbond
(waar by sich die van Gelderland en Zutphen,
Holland en Zeeland, het Sticht Utrecht, en de
Vriese Ommelanden, tusschen de Eems en Lau-
wers, den 10. January 1574. tot Utrecht nader
hadden verenigd, onder verklaringe van geensints
de Gentse Vrede te willen krenken) wiert, om
dat het tot Utrecht was gesloten, de Unie van U-
trecht genaamt, en naderhant by die van Vries-
land, Brabant, en een gedeelte van Vlaanderen
aangenomen; de Provincien verbonden sich daar
by, ten ewigen dage by den anderen te blijven,
als of sy maar een enkel Landschap waren; on-
vermindert nochtans de bysondre privilegien, vry-
heden, rechten, en gewoontens van yder Land-
schap, Steden, en Ingesetenen van dien, waar in
sy den anderen geen hinder of letsel souden doen;
en aangaande 't stuk van Religie, souden sig die
van Holland en Zeeland dragen naar hun goet-
dunken, en d'andere Landschappen deser Unie,
souden sig mogen schikken, naar den inhout der
Religions Vrede, alreets gemaakt of daar op sulke
ordre stellen, in 't gemeen of in 't bysonder, als
sy tot ruste en welvaren van de Provintien, Steden,
en bysondre leden der selve, en tot bewarenis van
yders Geestelijken en Wereltlijken goet en gerech-
tigheyt, dienstig souden vinden, sonder dat hun
daar in, by eenige andre Provintien, eenich hin-
der of belet gedaan soude mogen werden; mits
dat een ygelijk in 't bysonder, in sijn Religie vry
sou mogen blyven, en dat men niemant ter saake
van Religie sou mogen achterhalen, of ondersoe-
ken, volgens de voorsz. Vrede van Gent. Dit
laatste was d'inhout, van 't 13. Articul, 't welk
den 1. van Sprokkelmaant by de gemachtigden,
die d'Unie hadden gesloten, breder wiert uytge-
leyt, verklarende hunne meninge niet geweest te
sijn, noch te wesen, eenige Steden of Provintien,
die sich alleen aan de Catholijke Roomsche Reli-
gie souden willen houden, en daar 't getal der In-
woonderen van de Gereformeerde Religie soo
groot niet is, dat sy volgens de voorsz. Religions
Vrede oeffening der Gereformeerde Religie sou-
den mogen genieten, van de voorsz. Unie en ver-
binteniсse uyt té willen sluyten, maar datse des
niet tegenstaande bereyt souden wesen, alsulke
Steden en Provintien, die sig alleen aan de voorsz.
Roomsche Religie souden willen houden, in dese
Unie 't ontfangen, by soo verre sy sich anders,
in d'andre puncten der voorsz. Unie, souden wil-
len verbinden, en dragen als goede liefhebbers
des Vaderlands, sijnde de mening niet, dat d'eene
Provintie of Stad, sig 't werk van d'andere in 't
punct van de Religie souden onderwinden, en dit
om te meerder vrede en eendracht onder de Pro-
vintien te houden, en de voornaamste oorsaak van
twist te vermijden en wech te nemen.

p *Opene Brieven van den 26. July*,] Waar by 222
den Koning van Spangnien verklaart wierde ver-
vallen te sijn van het recht tot de Nederlanden; en
seiden de Staten daar in onder anderen, dat het
volk van Gode niet tot behoef des Vorsten was ge-
schapen, om sijn bevel, het sy Goddelijk of on-
Goddelijk, recht of onrecht, onderdanich te sijn
en als slaven te dienen; maar de Vorst tot nut der
ondersaten (sonder dewelke hy geen Vorst kon
sijn) om gelijk een Vader sijne Kinderen, gelijk
een Herder sijne Schapen, deselve te queken, te
behoeden, en te bestieren naar recht en billijkheyt;
die hier tegen de Onderdanen voor halseygens
hielt, stont voor een Tiran te houden, en mocht
daar over verstoten worden; insonderheyt by be-
sluyt der Staten van den Lande, en daar d'onder-
saten, hebbende met geenderley ootmoedigheden,
sijn Tirannig opset kunnen keeren, geen ander
middel sagen, om hunne aangeboorne vryheyt te
hanthaven; dit verstoten, elders dikwils geschiet,
mocht voornamelijk stad grijpen in dese Landen,
die, volgens voor-rechten, by de Vorsten be-
swooren, geregeert moesten worden, welke Vor-
sten, met het breeken der bedongen voorwaarden,
de heerschappye verbeurden, en had den Koning
van Spangien, luysterende naar sijnen Spaanschen
Raad, tegens 't onderwijs sijns Vaders, eerst on-
der dexel van Religie, sig vervordert, 's Lands
gerechtigheden te vertreden, met het invoeren der
nieuwe Bisschoppen, der Wetten van 't Concilie
van Trenten, en der grousame Inquisitie; voorts
had hy, van tijd tot tijd, dese getrouwe Landsa-
ten, door Alva, Don Loüis, en Don Jan, met
gewelt, of bedrog, getracht onder 't jok te kry-
gen, verscheyden middelen van paise verworpen,
en de handelingen misbruykt, om tweedracht te
sayen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

ſayen, en alſoo de Inboorlingen te gemakkelijker, d'eene voor, en d'andre naar, ten verderve te brengen; om deſe Redenen hadden ſy den Koning verworpen.

223 ¶ *Oneensheyt is opgeſtaan,*] Deſen aangaande is vele over en weer geſchreven, omtrent de pointen, over dewelke tuſſchen Gomarus en Arminius, en hunne volgers de Remonſtranten en Contra-Remonſtranten is geſintwiſt geworden; de voornaamſte Schryvers die van beide zijden geſchreven hebben ſijn Triglandius en Uyttenbogert; en hebben wy daarom niet ondienſtig geagt alhier in te voegen, de woorden die den ſelven Triglandius bybrengt, in ſijne Kerkelijke Geſchiedeniſſen en Aanmerkingen over de Hiſtorie van den voorſz. Uyttenbogaart, alwaar hy de gevoelens van beide de partyen uytvoeriglijk verhandelt. Dit ſijn ſijne woorden:

't Gevoelen der Remonſtranten aangaande de Prædeſtinatie Gods, ſtelt Uyttenbogart aldus voor: Dat de Predeſtinatie gaat over die gene, die God wiſt, dat door de genade des H. Geeſtes in Chriſtum geloven, en in 't gelove ten eynde toe volharden ſouden, met verwerpinge ter eeuwige verdoemenis van die gene, die God wiſt, dat door haar eygen ſchult, in Chriſtum niet geloven, of, ſchoon gelovende, in 't ſelve niet ſouden volharden ten eynde toe. *Maar den Hiſtorie-ſchryver moeſt hier by gedaan hebben, dat de recht-gevoelende daar op menichmaal hebben geſeyt en beweſen, dat ſulx het gehele beſluyt Gods, over der Menſchen Zaligheyt en verdoemeniſſe, niet en is; want onder het beſluyt Gods ter Zaligheyt, wert ook begrepen het beſluyt van roepinge en rechtvaardiginge; alſoo God de Heere, met een en het ſelve beſluyt voorgenomen heeft, de gene, over dewelke ſijne verkieſinge gaat, krachtiglijk te roepen en te rechtvaardigen, om haar door die middelen ter Heerlijkheyt te brengen, ſoo den Apoſtel leert Rom. 8. verſ. 29. 30. en dat tot verklaringe van ſijn heerlijke genade, in alle die uytnemende genadige weldaden Rom. 9. vers 13. en dat onder het beſluyt der reprobatie begrepen is het beſluyt, van de andre met ſijne krachtige roepinge voor by te gaan, in hare ſonden te laten, en om deſelve rechtvaardiglijk te verdoemen; maar dat is by den Schryver, en ſijne medeſtanders, dien aangaande alſoo geſtelt, op dat de dwalinge van de vrye wille, die daar onder verborgen leyt, waar mede de vrugt van de werkinge der genade, aan de neyginge van den wille des Menſchen gehangen wort; niet en ſoude te vroeg uyt kijken; ondertuſſchen wilden wy den Schryver, of ſijne medeſtanders, wel gevraagt hebben; Voor eerſt, of die voor wetenſchap Gods, met dewelke hy geſeyt wort, voor geweten te hebben, dat al wie in den Soone geloven, ten eynde toe volharden ſouden, niet vaſt ſtaat, en ſeeker is, of ter contrarie onſeeker; iſſe onſeeker, ſoo wort God van ſijne oneyndige wijsheyt berooft, iſſe ſeeker en onfailleerlijk, ſoo en kan het werſpreeken van die abſolute Predeſtinatie ter Zaligheyt haar niet helpen; want ſoo weynig kan Gods ſeekere voorwetenſchap feylen, als Gods abſolute Predeſtinatie kan verandert worden, en vervolgens konnen ſoo weynig zalig worden, die God voor-weten heeft dat verloren ſullen gaan, als de verworpene; en ſoo weynig konnenſe verdoemt worden, die God voor-weten heeft, dat Zalig ſullen worden, als de uytverkoorne, en ter Zaligheyt gepredeſtineerde. Ten anderen wilden wy wel weten, waar in die ſeekerheyt gefundeert is, uyt dewelke God ſeekerlijk voorweet, dat deſe of gene geloven, en in den gelove, ten eynde toe volharden ſal; want wat ſeekerlijk voorweten wort, dat moet by hem ſelven ſodanig ſijn, dat het ſeekerlijk geſchieden ſal. Seggenſe uyt de werkinge des H. Geeſtes, ſoo is de vordere vrage, of dan den H. Geeſt ſoo werkt, dat daar door die gene die voorweten worden Zalig te ſullen ſijn, ſeekerlijk ſullen ten gelove, en ter volſtandigheyt in den gelove gebracht worden? ſeggenſe ja, ſoo verwerpenſe haar wederſtaanlijke genade; ſeggenſe neen, ſoo neemtſe weg, de ſeekerheyt van dat ſullen geloven, en in den gelove volharden, en vervolgens de ſeekere voor-wetenſchap die daar op geſondeert is. Dit heeft de Remonſtranten ſoo verre gebracht, datſe eyndelijk gekomen ſijn tot het ſtellen van een conditionele Prædeſtinatie, hebbende haar effect, als de voorgeſtelde conditie van den Menſche, door ſijnen veranderlijken vryen wille, ſoude werden volbracht, mitsgaders van een petemptoire, en niet petemptoire verkieſinge, complete en niet complete, &c. de niet petemptoire, en niet complete, dat is, die wederroepelijk is, en haar volle effect noch niet en heeft, gaande over den Menſche, ſoo lange hy leeft, hier op aarden, maar de complete en petemptoire, dat is, de volkomene en wederroepelijke, gaande over den Menſche, als hy geſtorven is. Het welk die Predeſtinatie, die ſteunt op de ſeekere voorwetenſchap Gods, daar van geſproken wort in het eerſte point, geheel om verre ſtoot. Siet ſodanig is dat eerſte point der Remonſtranten.*

Het gevoelen van de Gereformeerde, nopende de Predeſtinatie, ſtelt den Schryver aldus voor: Dat God abſolutelijk, en naar ſijn vrye macht, van eeuwigheyt uyt het gehele Menſchelijke geſlacht dat hy ſcheppen ſoude, of immers uyt het Menſchelijke geſlacht, 't welk hy wiſt dat geſchapen ſijnde, terſtont door en in Adam, in de ſonde en 't verderf ſoude vallen, ſeekere byſondere perſonen (en deſelve in kleynen getale te rekenen by de verworpene) hadde ter Zaligheyt uytverkoren, ſonde in dat ſelve ſijn beſluyt eenich aanſchouw te nemen op haar gelove, of gehoorſaamheyt; d'andre uyt deſelve ſijne vrye macht, abſolutelijk verwerpende ter eeuwiger doot en verdoemeniſſe, of immers deſelve willende laten ſteeken in 't gemeyne verderf, daar in 't Menſchelijke geſlacht door de ſonde Adams ſoude vervallen, ſonder deſe verworpene, uyt dat verderf, door Chriſtum te willen trekken en verloſſen, en dat ſonder eenig aanſchouw te nemen, op haar ongelove en ongehoorſaamheyt, of immers ſonder yet aan te ſien, als alleen haren val en verderf in Adam, daar in hyſe wilde laten verloren gaan, ſijnde evenwel die val ſelve beleyt door een ſonderling geordineerde, doch heymelijke beſtieringe Gods. *Maar hier op hebben de Gereformeerden menichmaal geſeyt; Ten eerſten, datſe gene verkieſinge en verwerpinge ſtellen, dan van Menſchen, die ſondaars, bedorven, en door de ſonde doot ſijn van God, en van natuyren Kinderen des Toorns. Ten tweeden, dat in het beſluyt Gods, der verkieſinge en verwerpinge, niet alleen gemerkt moet worden, 't beſluyt van ſalig te maken en te verdoemen, maar ook het beſluyt van de mededelinge der gaven en genade, des geloofs in Chri-*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Christum, en der Heyligheyt, door dewelke de uytverkoorne ter Zaligheyt en Heerlijkheyt souden gebracht worden, aan de eene, en het besluyt van te laten in 't gemeene verderf, en van het toelaten der sonden en des ongeloofs, waar door de verworpene haar selven souden brengen in 't verderf, aan d'andre zyde. Ten derden, dat alsoo alle Menschen in haar selven sondaren sijn, over dit onderscheyt, tegens God niet en valt te murmureren, ten ware men die gemeene verdorventheyt wilde versaaken, en God stellen aan den Mensche verplicht. Ten vierden, dat, alsoo God gene en verdoemt, als sondaren in haar sonde blijvende, in het besluyt van verdoemenisse alleen, God wel klaarlijk opsigt neemt, op der verworpenen sonden; alhoewel hy in het besluyt van dat onderscheyt, dat hy maakt, den eenen roepende en wederbarende, en den anderen voor by gaande, geen acht en kan nemen op der Menschen sonde of deugt, als oorsaaken, om dewelke hy in dat onderscheyt, met den eenen aldus, en met den anderen anders handelen sonde, alsoo sy alle sijn van een en deselve verdorvene qualiteyt; waar in sich dan openbaart de waarheyt van het gene dat den Apostel seyt, Rom. 9. vers. 18. God ontfermt die hy wil, en verhart die hy wil. Ten vijfden, datter niet en kan geschieden by geval, sonder Gods voorsienigheyt, veel min soo een gewichtige saake, als is den val van het menschelijk geslachte. Den Schryver heeft geseyt, in de beschryvinge van sijn leven, dat hy menichmaal buyten sijn weten, is gebragt, door Gods voorsienigheyt, daar toe en tot het gene, dat hy niet en dachte. Dit seggen heeft den Schryver gemeent, of niet gemeent; heeft hy het gemeent, soo en heeft hy niet te murmureren, tegens Gods voorsienigheyt en heymelijk beleyt; heeft hy het niet gemeent, soo heeft hy den leser, en hem selven bedrogen, en God bespot; en dit tot openinge van dat verschil.

Van de krachte des doots Christi, geloofden en leerden de Remonstranten, (*seyt de Historie pag. 4. Col. 2.*) dat deselve haar uytstrekte tot alle Menschen, niemant uytgesondert, soo veel aangaat de versoeninge, en verwerving van genade en vergevinge der sonden, soo nochtans, dat niemant de verworvene vergevinge der sonden soude deelachtig worden ter Zaligheyt, als alleen die in Christum souden geloven, en in 't gelove volstandich blijven. *Van de Gereformeerden seyt hy, datse hielden*, dat Christus wel voor alle Menschen gestorven was, voor so veel aanging dat sijn dood krachtig genoeg was, om se alle te versoenen, hadde sijns Vaders en sijnen wille sulx geweest, maar dat sijn wille niet was geweest, dat hy de versoeninge en vergevinge der sonden, door sijn doot ymant verwerven soude, als alleen den uytverkoorenen, en dat hy derhalven alleen voor die, en niet voor alle Menschen gestorven was. *De Gereformeerde (seggen wy) wetende dat God onveranderlijk is en alwetende, dat het bloet sijns Soons dierbaar en kostelijk is, geloven, dat God sijn Soone, voor geen andre tot Offerhande der versoeninge gegeven heeft, als voor die gene die zalig souden worden, en consequentelijk die hy wist, dat de Zaligheyt door de doot sijns Soons souden beërven. Want God en kan in sijn voornemen niet failleren, van raad niet veranderen, en in sijn voor-wetenschap niet missen, en acht ook het dierbare bloet sijns beminden Soons soo gering niet, dat hy het te vergeefs soude laten uytstorten, of tot versoenige en saligheyt der gener, die hy wist, dat het selve hartnekkiglijk souden verachten; en dit en soude niet wel staan op het voorgaande, daar geseyt is, dat God in sijn eeuwig besluyt soude verordineert hebben ter Zaligheyt den geenen, die hy wist, dat in sijnen Soone Jesum Christum souden geloven, &c. want soude God sijn Soon in den doot hebben gegeven, tot versoeninge en zaligheyt van andere, als van de gene die hy ter Zaligheyt heeft verordineert? of tot Zaligheyt der geener, die hy in sijn eeuwige voor-wetentheyt, ter verdoemenis had verworpen? 't geeft geen schijn van waarheyt.*

Van de genade Gods (*seyt de Historie*) gevoelen beyde de partyen, dat die is het begintsel, den voortgang, en volbrenginge alles goets, in den Mensche, als die sonder de voorgaande, opwekkende, volgende, en mede-werkende genade, niet goets denken en kan of doen. *Het contrarie sullen wy terstont toonen.* Maar van 't werken der genade het gelove en bekeeringe, seyden de Remonstranten, dat het selve alsoo geschiede, dat de Menschen deselve werkinge konden tegenstaan en verhinderen, ook dikmaals wederstonden en verhinderden, en over sulx oorsaak waren van haar eygen onheyl en verderf, door 't verstoten van Christi genade. *Dit verstoten (seggen wy) geschied, wanneer God den Mensche handelt, alleen menschelijker wijse, door morale aanradinge; dewijle dan de Remonstranten de genade Gods stellen onder des Menschen aanneminge, of verwerpinge, so blijkt daar uyt, gelijk ook uyt andre hare schriften, dat God naar haar mening, niet anders en werkt tot des Menschen bekeeringe, als menschelijker wijse, door een sulke morale aanradinge, welke, alsoose dan alleen krachtig is, wanneer de Mensche daar naar luysteren en deselve in sijn herte plaatse geven wil, soo blijkt, dat dese genade, aangaande de kracht en de vrucht van hare werkinge, onderworpen is de veranderlijkheyt van des Menschen wille, volgens dat de genade Gods, naar de meninge der Remonstranten niet en is het begintsel, den voortgang, en volbrenginge alles goeds in den Mensche, maar de Mensche selfs, als hy naar die aanradinge begint te luysteren, deselve gehoorsaamt, en in dat gehoorsamen door sijn eygene vrye indifferente wille, ten eynde volhart, en volstandig blijft. De Gereformeerde dreven*, dat den H. Geest, 't Geloof en de Bekeringe in de uytverkoorne wrogt, door sijne almogende kracht, die men niet wederstaan en konde. *Verstaat niet, dat die kracht den Mensche dwingt, maar datse als de kracht Gods, die alle Menschen Herten in sijn hant heeft, en neygt als Water-beeken, waar henen hy wil, Prov. 21. de wille en alle krachten des Menschen, op een verborgene wijse buygt tot geloof en bekeringe; want het is God, die in ons werkt, het willen en het volbrengen, naar sijn welbehagen, Phil. 2. vers 13. sonder (doet den Schryver daar by) dat God in de verworpene op sodanigen maniere wilde werken. Recht, seggen wy, God gebruykt sijn macht, daar en soo het hem belieft; en soo het hem beliefde, op die manier in alle Menschen te werken, sy souden alle bekeert worden en geloven, maar dat en belieft hem niet, en daar tegens en heeft niemant te murmureren, want God en is aan niemant verbonden, en doet met het sijne wat hem belieft.*

Van de volhardinge der ware gelovigen in 't gelove, spraaken de Remonstranten, *seyt met waarheyt die Historie*, als twijffelende, maar daar naar seyden sy het ront uyt, dat de ware gelovigen, door haar eygen schult van het gelove konden afvallen, en uyt de genade t'eenemaal uytvallen. Daar tegens (*seyt hy*) dat de Contra-Remonstranten leerden, dat die 't waarachtig rechtvaardig maakende gelove, door de geseyde onwederstaanlijke kracht, eenmaal hadden ontfangen, 't selve nimmermeer, hoe grove sonden sy souden mogen komen te doen, geheel, noch eyntlijk en konden verliesen, of immermeer uyt de genade uytvallen. *De Gereformeerde seggen, dat de ware gelovigen, uyt kracht van de geestelijke gemeynschap, diese met Christo hebben, door den bant des Geestes en des waren Geloofs, in dewelke sy met den H. Geest versegelt sijn, de sonde nimmermeer, en konnen komen te dienen, ofte haarselven der sonde over te geven, dat sy wel uyt swakheyt komen te struykelen, ja swaarlijk te vallen tot hare vernedéringe; doch evenwel, door Christi bewaringe en voorbede, sulx behouden worden, datse nimmermeer geheelijk van God komen af te wijken, ofte van Christo gescheyden te worden, en volgens door Christy Geest en genade, wederom worden opgerecht, gelijk Christus Petro, tot sijne en onse vertroostinge of versterkinge in den gelove, heeft toegeseyt. Dit waren de eerste en voornaamste geschillen, als in hare Remonstrantie uytgedrukt is, en daar mede de Kerken voor eerst sijn ontrust geworden, waar by noch meer andre gekomen sijn, gelijk dat doch niet anders wesen konde.*

224 [r] *Twaalf-jarig bestant*,] By dit verdrag gesloten den 9. April 1609. was aangaande 't stuk van Religie bedongen, dat de Hollanders of Ondersaten der Vereenigde Nederlanden, in de Landen der Eerts-Hertogen, of des Konings van Spagnien deselve vryheid souden genieten, die aan de Engelschen was toegestaan, sonder eenige quelling of Inquisitie, ter sake van hunnen Godsdienst onderworpen te sijn; ook wiert den Spagniaarden op het aandryven der Francen, in een heimelijk artijkel ingewilligt, datmen in 't gewest van Braband, 't welk aan de Staten soude werden gelaten, ter plaatse daarmen tot noch toe de Pausselijke Cerimonien hadde geoeffent, geen verandering sou maken.

225 [s] *Algemene vergadering*,] De langdurige verschillen omtrent de Kerkelijke saken, in de Jaren 1618. en 1619. brachten niet alleen in de Kerke, maar ook in de Republique selfs sulk een grote menigte van onheilen, swarigheden, beroerten, en confusie, dat alle die gene, die de welvaart der verenigde Nederlanden, en der Gereformeerde Kerken in deselve ter herten namen, wel sien konden, dat de remedie van dese elenden, sonder merkelijk perikel beide van Staat en Kerk, niet lange uytgestelt konde werden. De Staten hadden immiddels niet konnen accorderen, hoe en in wat voegen men in dese swarigheden soude konnen voorsien. Des wegen den Koning van Engeland Jacob de I. de Staten Generaal bad, datse doch niet toelaten souden, dat dit kwaad in de Republique dieper wortelen soude schieten; maar datse doch soo veel in hun was, die onsalige twisten,
verdeeltheden, scheuringen, en factien tegen gaan
souden, ook datse de ware en oude Gereformeer-
de Leere, diese altijd beleden hadden, en die met
gemeen consent aller Gereformeerde Kerken be-
vestigt was, en altijd de sterkste bant en het voor-
naamste fondament was geweest, van de nauwe
vrindschap en vereniginge, die tusschen sijne Ko-
ningrijken en dese Provincien so lange tijd gevi-
geert hadde, in hare vorige suyverheyt souden
herstellen, menende dat een Nationaal Sijnode,
daar toe het allerbeste middel soude sijn, dewijl
dit de krachtigste remedie was, die van ouds by
de Christenen in sodanige swarigheyt gebruykt
was. Prins Maurits liet van gelijke niet na de Sta-
ten so wel de algemeine als die van Holland te ver-
manen, dat so lief als hun was de behoudenis van
Republique en Kerk, sy ook soo neerstelijk wil-
den arbeiden, dat dese sware onheilen uyt de weg
genomen mochten werden; recommanderende
ten dien einde ook de convocatie van een Natio-
naal Sijnode boven al; De Staten van Zeeland son-
den mede hunne Gedeputeerden aan die van Hol-
land, en deden deselve in hunne vergaderinge
bidden, dewijl de twisten en onenigheden tot
seer groot perijkel der Republique vast dagelijks
groter en groter wierden, en vele remedien tot
noch toe te vergeefs aangewent waren; dat sy tot
de convocatie van een Nationaal Sijnode wilden
consenteren; en hebben de Staten van Gelderland,
Vriesland, Groningen en Ommelanden, 't selve
in gelijker voegen gedaan. De Remonstranten
siende dat de naburige Koningen, Princen, Re-
publiquen en Bontgenoten, ja ook de voornaam-
ste en magtigste Steden van Holland en Westvries-
land, de beschryvinge van een Nationaal Sijnode
soo heftig recommandeerden en vresende dat de
Staten van Holland, onder welke vele van selfs
daar toe inclineerden, en de saak met ernst bevor-
derden, ten laatsten daar inne souden komen te
consenteren, hebben eerst een nieuw middel om
de verschillen te effenen voorgestelt; dat nament-
lijk by de Staten van Holland, enige mannen, so
Politique als Kerkelijke, tot een seker en gelijk
getal souden gedelegeert werden, die met malkan-
der beraatslagen, en enige middelen van vrede en
ewigheyt ontwerpen souden, dewelke eerst by de
Staten geapprobeert, daar na den Kerken souden
geboden werden te volgen; doch dewijl de verre-
siende en verstandige wel sagen, uyt wat voor per-
sonen dese vergaderinge soude werden aangestelt,
en wat daar van te verwachten was, behalven dat
sulx niet gebruykelijk was in kerkelijke saken en
verschillen, die de lere betreffen, soo hebben sy
wederom andere gedagten beginnen te formeren;
want sommige Regenten meinden, de Convocatie
van een Nationaal Sijnode was tegen de Hoog-
heyt en Souverainiteyt der Provincien, dewijl elk
van deselve absolute macht hadde, in 't stuk van
de Religie te ordonneren, wat haar goet dachte.
Dat het onbetamelijk en onbillik was, dese vry-
heyt aan het oordeel van andere Provincien te on-
derwerpen; datmen dit recht van Hoogheyt in alle
manieren, ja al waart met wapenen behoorde voor-
te staan; daar op werden veler gemoederen gaan-
de gemaakt; men neemt Waart-gelders in de Ste-
den aan, die noch de Staten, noch den Prince,

maar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

maar alleen hen-luyden by eede souden verplicht sijn, om de saak der Remonstranten, en haar autoriteyt, die sy om deselve in perijkel hadden gestelt, te beschermen. De Staten Generaal siende dat de Provincien en Kerken in dusdanig een gevaar raakten, vonden goet, de Sijnode Nationaal niet langer uyt te stellen, maar dat het selve sijn voortgank soude hebben, den 1. Mey des Jaars 1618. en stelden te gelijk sommige Wetten op, waar na sy de beschryvinge gedaan, en deselve Sijnode gehouden wilden hebben. Ook wiert goetgevonden, uyt alle de Gereformeerde Kerken der naburige Landen, Vorstendommen en Republiquen enige Theologanten, mannen in Godsaligheyt en Geleertheyt uytstekende, daar toe te nodigen, op dat sy met haar oordelen en raad de Gedeputeerden der Nederlantse Kerken souden bystaan, en also dese verschillen gelijk als met een gemein oordeel aller Gereformeerde Kerken ondersocht en geoordeelt sijnde, des te sekerder en voorspoediger by gelegt mochten werden. De Remonstranten daar tegen aan hare kant sochten door verscheide voorslagen dese resolutie om verre te stoten, versoekende tot dien einde in Holland een Provinciaal Sijnode; en, dewijl men sprak van uytlantse Theologanten, so meendense, datmen die op een Provinciaal Sijnode ook wel roepen konde. Maar daar op wiert geantwoort, dat wel eertijds de Hollandse Kerken een Provinciaal Sijnode versocht hadden, als'er geen hope overig scheen te wesen van een Nationaal te verwerven; en als de verschillen niet verder als de Hollandse Kerken gingen; maar dat het als nu een andere saak was. Doch sy bleven daat op hart aanhouden, en brachten veel uytvlugten en tergiversatien by, waar doorse so veel effectuerden, dat de Brieven van Convocatie enigen tijd opgehouden wierden, en de dach van by-een-komst uytgestelt, en verandert moest werden. De Staten Generaal ondertusschen, oordelende dat dese so nodige saak niet langer behoorde uytgestelt te werden, resolveerden op een nieuw de Convocatie van een Nationaal Sijnode sonder langer tijd versuym te doen; ordinerende de Stad van Dordrecht tot de plaatse der by-een-komste, jegens den 1. November des selven Jaars; en dewijl enige van de Staten van Holland klaagden, dat daar door het recht van hare Provincie gekrenkt wierde, so hebben haar Hoog-Mogende met een publique Acte verklaart, dat sy met de beschryvinge van dit Nationaal Sijnode geensints de vryheyt van enige der Provincien wilden verkorten, maar dat hunne oprechte meninge alleen was, door 't ordinaris oordeel des Nationalen Sijnode de Kerkelijke verschillen, welke alle de Gereformeerde Nederlantse Kerken betroffen, wettelijk tot Gods eere, en vrede der Republique en Kerke te beslegten.

Voorts schreven sy aan de Staten van yder Provincie, dat hun voornemen was, om uyt alle Kerken der Geünieerde Provincien een Nationaal Sijnode tegen den 1. November 1618. te beschryven, om daar door de verschillen, in de respective Kerken opgeresen, te beslegten; versoekende deselve voorts, dat sy met den eersten in hare Provincien naar gewoonte, een Provinciale Sijnode wilden convoceren, uyt dewelke ses Maanen, te weten, drie of vier Predicanten, met twee of drie bekwame Mannen, Professie doende van de Gereformeerde Religie, gedeputeert souden werden, om op de voornoemde Nationale Synode te komen; Van gelijken hebben sy den Koning van Engeland, de Gedeputeerde der Gereformeerde Kerken van Vrankrijk, de Cheurfursten Paltz en van Brandenborg, den Land-graaf van Hessen, de vier Gereformeerde Switserse Cantons, Zurig, Bern, Basel en Schafhuysen, de Graven van de Wetteravische correspondentie, de Republiquen van Geneven, van Bremen, en van Emden versocht, dat sy sommige hunner Theologanten, uytstekende in Geleertheyt en Godzaligheyt, tot dit Synode wilden senden; die met hun oordeel en raad, de swevende differenten, nevens de andere Gedeputeerden der Nederlandse Kerken, uyt de weg souden helpen doen; 't welk alles wel beschikt en volbracht sijnde, na dat op den gesetten tijd de Gedeputeerden der Nederlandse Kerken, en ook de Uytheemsche Theologanten, weinige uytgenomen, te Dordrecht gearriveert waren, so is de voorsz. Nationale Synode op den 13. November des selven Jaars aldaar aangevangen.

De Articulen van de by een roepinge en verhandelingen des Nationalen Synodi, in de vergaderinge van de Hoog-Mog. Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlandsche Provintien, den 11. November des Jaars 1617. beraamt en besloten, waren de volgende.

I.

VOor eerst en voor al, heeft het den Hoog-Mogende Heeren Staten Generaal goetgedacht, in alle de Provintien een algemeinen bid en vastendach te doen verkondigen, om den Almagtigen goeden God, vieriglijken te bidden, dat hy de aanstaande Actie wil zegenen, op dat soo wel de Kerke hare ruste, als ook den Burgeren, de onderlinge eendracht onder malkanderen, tot Godes eere weder gegeven en herstelt mogte werden.

II.

Dat de by een roepinge en uytschryvinge des Nationalen Synodi, by de Hoog-Mog. Heeren Staten Generaal selve gedaan worden, en dat in de selvige Brieven uytdrukkelijken mentie gemaakt werde van de vijf Articulen; daar en boven soo der eenige Provintien sijn, die daar beneffens eenige andre swarigheden en gravamina hebben, die de gemeene Kerken van Nederland, schijnen te betreffen, of soo daar eenige resterende sijn, die in de Provintiale Synoden, niet bequamelijk hebben konnen afgehandelt werden, dat die gene die tot den Nationalen Synodum sullen gesonden worden, de selvige swarigheden, duydelijk en klaar, by geschrifte stellen, en tot desen Nationalen Synodum sullen brengen.

III.

Op dat de gantsche Actie, behoorlijken en ordentelijk moge voortgaan, en alle confusie worden verhoet, dat uyt ydere particuliere (soo men-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

se noemt) Synoden, ses persoonen, die de bequaamste sullen schijnen te wesen, gedeputeert worden; Onder welke ten minsten drie Dienaars des Goddelijken Woorts wesen sullen, de andre drie of twee 't sy Ouderlingen of andre Litmaten der Gemeynte, professie doende van de Gereformeerde Religie, van vroomen en Godzaligen handel en wandel.

IV.

Dat tot den selven Synodum de Fransche Kerken, die onder de Jurisdictie sijn der Hoog-Mog. Heeren Staten Generaal, mede geroepen werden, gelijk ook de Kerken die in Vlaanderen, Brabant, en andre Nederlandsche Provintien onder het Cruysse in beyde spraken Christum met ons belyden. Dewelke hun by den aanstaanden, en naastgelegenen Synodo Provintiaal, sullen hebben te vervoegen.

V.

Dat daar en boven van den magtigsten Koning van Groot Brittannien, als ook van de Gereformeerde Kerken in Vrankrijk, van den Doorlugtigsten Churfurst en Paltz-Grave, van den Land-Grave van Hessen Mauritio, gelijk ook van de Kerken die in Switserland professie doen van de suyvere en Gereformeerde Religie, desgelijx ook van de Genevische, (op dat des te meerder eenigheyt, en overeenstemminge in de Religie bevestigt moge werden) versocht werde, dat elk drie of vier vreedsame en geleerde Theologanten willen afvaardigen, dewelke met haar tegenwoordigheyt en voorsichtigheyt, de Synodale Actien bywoonen, en de geresene swarigheden of gravamina, soo veel als in haar sal wesen, mogen soeken weg te nemen, of te beslechten.

VI.

Dat benevens deselve, de Professoren uyt de Academie en Hooge Schoole deser Provintien, tot den selven Synodum geroepen worden.

VII.

Item dat uyt de naastgelegen Gereformeerde Kerken van Oost-Vriesland, als ook uyt de Kerke van Bremen, ettelijke geleerde Theologanten ten selfden eynde geroepen worden.

VIII.

Sal daar en boven allen en een ygelijken (benevens de Gedeputeerden, daar alreede van gesproken is) Bedienaren des Goddelijken Woorts, in deselve Synodo te verschijnen, vry wesen, om naar versochte oorlof van den Preside of van de vergaderinge, haar swarigheden ofte gravamina, soo sy eenige hebben, voor te stellen, met sulken bedieng, dat sy sig het oordeel des Synody sullen onderwerpen, dewelke nochtans, om confusie te vermyden, niet en sullen tegenwoordig sijn, wanneer de Synodus yets daar over besluyten sal, ten sy de vergaderinge anders goet vindet.

IX.

In de vergaderinge sal voor eerst en voor al gehandelt worden, van de bekende vijf Articulen, die in verschil staan, en van de swarigheden die daar uyt geresen sijn, om met ernst te sien, hoe deselvige, behoudens de ruste der Kerke (maar voornamentlijk de suyverheyt der leere) op het bequaamste en met de minste moeyte uyt de Kerken geweert mogen werden; naar welke daar naar de andre resterende, soo gemeene als particuliere swarigheden of gravamina, die de Kerken aangaan, voorgestelt sullen werden.

X.

In welke alle, wanneer daar questie valt van de Waarheyt der Leere, sullen de gecommitteerde sorge dragen, dat met behoorlijke en nauwe ondersoekinge, Godes Woort alleen, en niet eenige Menschelijke schriften tot een seekere en ongetwijffelde regel der waarheyt gebruykt worden; 't welke op dat geschieden moge, en klaarlijken blijke, dat sy anders niet voor hebben, dan de eenige eere Godes, en de ruste der Kerken, sullen sy haar daar toe, in desen Synodo, of vergaringe by eede verbinden.

XI.

En 't geene dat alsoo, met meerderheyt van stemmen, voor goet gekent wort, sal voor een besluyt des Synodi gehouden werden; alsoo nogtans, dat die gene die anders gestemt sullen hebben, dieshalven niet verdacht, berispt, of eenigsints daaromme beswaart sullen worden.

XII.

Indien eenige verschillen voorvallen, waar van of de vergaderinge geen genoegsame blijk en heeft, of eenige twijffelinge is rijsende, sal het by den Synodum staan, toe te laten, datter reces, om te beraatslagen, genomen werde, over wat saake het haar goet dunken sal, en op sulke tijd en wijse, als sy raatsaam sal achten, 't welk gedaan sijnde, sullen de Gecommitteerde haar al te samen wederom laten vinden in de vergaderinge sonder nieuwe ontbiedinge.

XIII.

De tijd van de convocatie des Synodi is goetgevonden te stellen tegens den eersten Novembris des Jaars 1618.

XIV.

Men sal ook naarstigheyt doen, dat met den eersten, by de Hooh-Mog. Heeren Staten, de respective Provintien hier van gewaarschouwt worden, en dat ook de Fransche Kerken, die in deselvige sijn, daar van de weete gedaan worde, op dat elk een, tot voorbereydinge der saaken, de Provinciale Synoden mogen beschryven, by-eenroepen en celebreren, ten langsten voor den eersten Novembris.

XV.

Aangaande de geordineerde plaatse des Synodi, deselvige sal wesen de Stad Dordrecht.

XVI

Is ook raatsaam, aangesien dat van yder Provintie, twee vroome en tot die saake bequame persoonen genomineert worden, professie doende van de Gereformeerde Religie, en Litmaten sijnde der Kerke, op dat sy van de Ed. Mog. Heeren Staten, volkomelijk geauthoriseert sijnde, in den Synodo gestadiglijk tegenwoordig sijn, deselvige by woonen, en alle haar actien besturen en beleyden, op dat alle confusie en verwerringe verhoet werde.

XVII.

Dat naar de besluytinge des Nationalen Synodi, van ygelijke actie aan de Hoog-Mogende Heeren Staten Generaal rapport gedaan worde, op dat by haar Hoog-Mogende aangaande de approbatie der Syno-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Synodale handelingen, naar datse overgelevert sullen sijn, behoorlijke ordre gestelt moge worden.

En dewijle in den 9. Articul belast wiert, dat men aldereerst soude handelen van de bekende vijf Articulen, en van de swarigheden daar uyt geresen, om dat selve behoorlijken te doen, is ook goetgevonden, met advijse en raad der Heeren Gecommitteerden, dat sommige voornaamste Remonstranten, die gehouden wierden voor de best geoeffende in dit stuk, met den eersten souden ontboden, en tot de tegenwoordige handelingen geciteert worden, om binnen veertien dagen, naar dat sy de Brieven van de citatie ontfangen souden hebben, voor den Synode te verschijnen, en aldaar haar gevoelen voor te stellen, te verklaren, en te verdedigen, soo vele sy souden vermogen en nodich achten, en met eene alle bedenkingen, die sy hadden op de leere in de Confessie en Catechismo deser Kerken begrepen, over te leveren.

Tot het waarnemen van dit Synode waren de volgende Personen gecommitteert.

Uyt het Vorstendom van Gelderlandt en Graafschap Zutphen.

Wilhelmus Stephani, Doctor der H. Theologie, Predikant tot Aarnhem.

Eilhardus van Mehen, Predikant der Kerke van Herderwijk.

Sebastianus Dammannus, Predikant van Zutphen.

Johannes Boulietus, Predikant tot Warnsfelt.

Jacobus Verheyden, Rector der Schoole tot Nimmegen, en Ouderling der Kerke aldaar.

Henricus van Hel, Burgemeester van Zutphen, en Gecommitteerde in de Vergaderinge der Hoog Mog. Heeren Staten Generaal, Ouderling der Kerke van Zutphen.

Uyt Zuyt-Hollandt.

Balthazar Lydius, Predikant van Dordrecht.

Henricus Arnoldi, Predikant van Delft.

Festus Hommius, Predikant van Leyden.

Gijsbertus Voetius, Predikant van Heusden.

Arnoldus Muys van Holy, Balliu van Zuyt-Holland, en Ouderling der Kerke van Dordrecht.

Johannes Latius, Ouderling der Kerke van Leyden.

Uyt Noord-Holland.

Jacobus Rolandus, Predikant van Amsterdam.

Jacobus Triglandus, Predikant van Amsterdam.

Abrahamus van Doreslaar, Predikant van Enkhuysen.

Samuël Bartholdus, Predikant van Munnikendam.

Theodorus Heyngius, Ouderling der Kerke van Amsterdam.

Dominicus van Heemskerk, der beyde Rechten Doctor, en Ouderling der Kerke van Amsterdam.

Uyt Zeelandt.

Hermannus Faukelius, Predikant van Middelburg.

Godefridus Udemans, Predikant van Zierkzee.

Cornelius Regius, Predikant ter Goes.

Lambertus de Rijke, Predikant van Bergen op Zoom.

Josias Vosbergen, der beyden Rechten Doctor, Raad in de Rekenkamer van Zeeland, en Ouderling der Kerke van Middelburg.

Adrianus Hofferus, Schepen en Raad der Stad Zierkzee, en Ouderling der selve Kerke.

Uyt de Provintie van Utrecht.

Van wegens de Kerken der selvige Provintie, die aldaar het gevoelen volgden der Contra-Remonstranten.

Johannes Dibbetzius, Predikant van Dordrecht, Gedeputeerde des regtgevoelenden Utrechtsen Sinode.

Arnoldius Oortkampius, Predikant van Amersfoort.

Lambertus Canterus, Raad der Stad Utrecht, en Ouderling der Kerke van Utrecht.

Van wegens de Kerken, die aldaar 't gevoelen volgden der Remonstranten.

Isaakus Frederici, Predikant van Utrecht.

Samuël Naranus, Predikant van Amersfoort.

Stephanus van Helsdingen, der beyde Rechten Doctor, Raad des Hofs Provintiaal van Utrecht, en Ouderling der Kerke aldaar.

Uyt Vrieslandt.

Johannes Bogermannus, Predikant van Leeuwaarden.

Florentius Joannis, Predikant van Sneek.

Philippus Danielis F. Eilshemius, Predikant van Harlingen.

Meinardus ab Idzerda, Gecommitteerde Raad der Heeren Staten van Vriesland, en Ouderling der Kerke van Leeuwaarden.

Kempo van Haringsma van Donia, Raadsheer des Hofs Provinciaal van Vriesland, en Ouderling der Kerke van Leeuwaarden.

Johannes vanden Zande, der beyden Rechten Doctor, Raatsheer des Hofs Provintiaal van Vriesland, en Ouderling der Kerke van Leeuwaarden.

Uyt Over-Yssel.

Casparus Sibelius, Predikant van Deventer.

Hermannus Wiferdingius, Predikant van Swolle.

Hieronimus Vogelius, Predikant van Hasselt, bedienende de Kerke van Campen ten tijde der deputatie.

Jo-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Johannis Langius, Predikant van Vollenhove.
Guilhelmus van Broekhuysen, Ouderling der Kerke van Swolle.
Johannes van Lauwik, Burgemeester der Stad Campen, en Ouderling der Kerke aldaar.

Uyt de Stad Groningen en Ommelanden.

Cornelius Hillenius, Predikant van Groningen
Georgius Placius, Predikant van Appingadam.
Wolfangus Agricola, Predikant van Bedum.
Johannis Lolingius, Predikant van Noortbroek.
Egbertus Halbes, der beyden Rechten Licentiaat, Ouderling der Kerke van Groningen.
Johannis Ruffelaart, Ouderling der Kerke van Stedum.

Uyt de Drente.

Themo van Asschenberg, Predikant van Meppel.
Pathroclus Rommelingius, Predikant van Rhuynen.

Uyt de Walsch-Nederlantsche Kerken.

Daniel Colonius, Predikant van Leyden, en Regent des Walsch-Nederlandschen Collegy in de Academie van Leyden.
Johannes de la Croix, Predicant van Haarlem.
Johannes Doucher, Predikant van Vlissingen.
Jeremias de Pours, Predikant van Middelburg.
Everhardus Bekker, Ouderling der Kerke van Middelburg.
Petrus du Pont, Ouderling der Kerke van Amsterdam.

Uyt het getal van dese, is goetgevonden geweest, by stemme te verkiesen, die de Synodale handelingen souden beleiden, en aanteykenen, eenen Presides, twee Assessoren, en twee Scriben ofte Secretarissen.

Uyt de Edele en Achtbare Gecommitteerde, sijn versogt geweest de Ed. Heeren *Martinus Gregory*, en *Simon Schotte*, dat sy met vier geordineerde Ouderlingen, *Arnoldus Muys van Holy*, *Jacobo Verheyden*, *Josia Vosbergen*, en *Johannes Latto*, de stemmen souden versamelen, door welk getal verkoren is *Preses des Synodi*, *Johannes Bogermannus*, Predikant van Leeuwaarden.

Tot Assessoren *Jacobus Rolandus*, Predikant van Amsterdam.

En *Hermannus Faukelius*, Predikant van Middelburg.

En tot Scriben ofte Secretarissen, die de verhandelde saaken souden aanteykenen, *Sebastianus Dammannus*, Predikant van Zutphen.

En *Festus Hommius*, Predikant van Leyden.

De Professoren van de respective Academien der Vereenigde Nederlanden, die aldaar verschenen, waren de volgende.

Van de Ed. Mog. Heeren Staten van Hollandt en West-vrieslandt.

Johannes Polyander, Doctor en Proffessor der H. Theologie in de Academie van Leyden.

Van de Ed. Mog. Heeren Staten van Groningen en Ommelanden.

Franciscus Gomarus, Doctor en Proffessor der H. Theologie in de Academie van Groningen.

Van de Ed. Mog. Heeren Staten des Vorstendoms Gelderland en Graafschaps Zutphen.

Anthonius Thisius, Professor der H. Theologie in de Hooge Schoole te Harderwijk.

Van de Ed. Mog. Heeren Staten van Zeelandt.

Anthonius Waleus, Predikant van Middelburg en Pofessor in de Schoole aldaar.

De Uytheemsche Theologanten aldaar gesonden, waren de volgende.

Van den Groot-magtichsten Koning van Groot Brittannien, Jacob I.

Georgius, Bisschop van Landa.
Josephus Hall, Doctor der H. Theologie, en Deeken van Wigorn.
Johannes Davernantius, Doctor in de H. Theologie, en Professor publijcq in de Academie van Cambridge, en Regent van het Collegie der Coninginne aldaar.
Samuël Wardus, Doctor der H. Theologie, Archidiaken van Taunton, en Regent van 't Collegie van Sidney, in de Academie van Cambridge.

Van den Doorluchtichsten Keurvorst en Paltz-Grave.

Abrahamus Schultetus, Doctor en Professor der H. Theologie in de Academie van Heydelberg en Hofprediker.
Paulus Tossanus, Doctor der H. Theologie, en Raad in den Kerken-raad van den Neder-paltz.
Henricus Altingius, Doctor en Professor der H. Theologie, in de Academie van Heydelberg, en Regent van 't Collegie Sapientiæ.

Van

Van den Doorluchtigen Landt-Graaf van Heſſen.

G*Eorgius Cruciger*, Doctor der H. Theologie, Profeſſor en Rector der Academie van Marpurg.

Paulus Steinius, Hofprediker en Profeſſor der H. Theologie in de Adelijke Mauritzſche Collegie den Boederen tot Caſſel.

Daniël Angelocrato, Predikant van Marpurg, en Superintendent der naaſtgelegen Kerken aan de Laen en Eder.

Rodolphus Goclenus den Ouden, der ſuyverder Philoſophie in de Academie van Marpurg voornaamſte Profeſſor, en Decken.

Van de vier Gereformeerde Republijken van Switſerlandt.

J*Ohannes Jacobus Breytingerus*, Predikant van Zurig.

Marcus Rutimeyerus, Doctor der H. Theologie, en Predikant van Berhn.

Sebaſtianus Bekkius, Doctor der H. Theologie, en Profeſſor des Nieuwen Teſtaments in de Academie van Baſel, en aldaar Deeken der Theologiſche Faculteyt.

Wolfangus Meyerus, Doctor der H. Theologie, en Predikant van Baſel.

Johannes Conradus Rochius, Predikant van Scafhuſen.

Van de Republijke en Kerke van Geneve.

J*Ohannes Deodatus*, Predikant van Geneven, en Profeſſor der H. Theologie in de Schoole aldaar.

Theodorus Tronchinus, Dienaar des Goddelijken Woorts in de Kerke van Geneven, en Profeſſor der H. Theologie aldaar.

Van de Republijke en Kerke van Bremen.

M*Athias Martinius*, Rector der vermaarde Schoole van Bremen, en Profeſſor der H. Schrift aldaar.

Henricus Iſſelburgius, Doctor der H. Theologie, en tot Bremen in de Kerke van de Maget Maria Dienaar Jeſu Chriſti, en Profeſſor des Nieuwen Teſtaments in de Schole.

Ludovicus Crocius, Doctor der H. Theologie, Predicant tot Bremen in de St. Martens Kerke, en in de Grote Schoole Profeſſor des Ouden Teſtaments, en der Philoſophie, die in de practijke gelegen is.

Van de Republijke en Kerke van Embden.

D*Aniel Bernhardus Eilshemius*, Oudſte Predikant der Kerke van Embden.

Ritzius Lucas Grimershemius, Predikant van Embden, &c.

216 *Van Prins Maurits*,] Dewelke ten dien einde aan de Vroetſchappen der Hollandſe Steden; of aan enige der ſelver de navolgende Miſſive hadde geſchreven.

M*Aurits Prince van Orangnien, Grave van Naſſau, Meurs, en Marquis vander Veere*

Eerſame wijſe, diſcrete, lieve byſondere; hoe droeſlijk en gevaarlijk den Staat van 't Land, door de geſchillen in de Religie, en andre daar uyt gevolgt, tegenwoordig ſtaat, is ſo notoir, dat het UL. dien de welſtant van dien is rakende; volkomentlijk genoeg bekent is; en alſoo wy niet nodigers te ſijn trachten, als terwijl het noch tijd is, daar naar te arbeyden, dat alle miſverſtanden gevoegelijk weggenomen, en alles wederom in de gewoonlijke ruſte en eenigheyt gebracht, en deſe Staat in ſijn vorige luyſter en reputatie herſtelt werde, en wy grotelijx beduchten, dat wel ſoude mogen gearbeyt worden, op het afſcheyt en reſolutie laaſtleden in Auguſto genomen, voort te varen, ſonder dat de onderlinge diſſentierende leden daar op elkanderen nader ſouden verſtaan en bejegenen, waar door ſonder twijffel, de ſaak niet ſoude verbetert, maar veel eerder het quaat erger worden, en (dat God verhoede) onſe oneenigheyt en verbittertheyt, de vyanden occaſie ſoude mogen geven, omme als door onſe eygene confuſie te trachten het Land, gedeelt ſijnde, vyandelijk aan te taſten, en haar meeſter van 't ſelve te maaken, Soo hebben wy, om ons behoorlijk te quyten, niet konnen onderlaten, UL. mits deſen ten hooghſten te recommanderen, de ruſt en enigheyt van UL. Staat om met allen yver UL. deliberatie en reſolutie daar naar te willen richten, dat by alle behoorlijke circumſpectie en nodige moderatie alle ſaaken op het gevoegelijxte mogen geredreſſeert, en voor alles naar ruſt en vrede getracht werden tot welken eynde wy UL. ook ernſtlijk verſoeken, daar op te letten, dat UL. Gedeputeerden, op de openinge en rapporten, die ter naaſter vergaderinge ſouden mogen gedaan werden, niet en delibereren of helpen reſolveren, voor dat UL. deſelve ſullen hebben gehoort, en volkomelijk verſtaan, op dat ſoo te vooren, als vervolgens alle Remonſtrantien en Deductien behoorlijk overwogen, en de Vroetſchappen van alles ten vollen geinformeert, ſy die mogen conſulteren, en laten inbrengen, 't gene tot welſtant en behoudeniſſe van 't Land ſal nodig weſen, voornamelijk nadien de Heeren Staten van Holland en Weſtvrieſland, ofte hare Gecommitteerden, diverſche malen by het merendeel van de Provincien, in de Vergaderinge van de Staten Generaal verſocht ſijn geweeſt, dat haar E. gelieven ſouden te bewilligen in het houden van een Synode Nationaal, mits dat de Synoden Provinciaal ſoo alhier als in andre Provincien, al te vooren ſouden gehouden worden, gelijk ſulx alrede by het voorſz. meerendeel van de Provintien ter vergaderinge van mijn Heeren de Staten Generaal is goetgevonden en ingewilligt, ſouden wy geraden vinden dat UL. Gedeputeerden gelaſt mochten komen, om in de aanſtaande vergadering van de Heeren Staten van Holland, het voorſz. Nationale Synode, en voorgaande Provintiaal, te ſamen en gelijkelijk mede in te willigen, en te helpen bevorderen, op dien voet als voor deſen, en tot noch toe in deſe en andre Provintien gebruykelijk is geweeſt. Want onder de Chriſtenen in alle Landen noyt bequamer middel gevonden, of gebruykt heeft konnen worden,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

den, omme questien in de Religie ter neder te leggen, dan by Kerkelijke vergaderingen, insonderheyt die met toestant, en onder de directie van de Hooge Overheden sijn gehouden: gelijk wy ook meynen in dese Landen geen beter middel bedacht, of in 't werk gestelt te konnen werden, als het voorverhaalde, daar mede ook sonder prejudicie en verminderinge van der Landen gesamentlijke en bysonderlyke Hoogheyt, en Regten, de schadelijke dispuyten geweert, en algemene enigheyt in Religions saaken gehouden konnen werden.

Dewijl ook naast de Religie de Justitie het opperste fondament is, van alle Republijken en Staten, en deselve geen Ingeseten, onder hoedanige pretexten het ook sijn mach, kan geweygert worden, sonder evidente inbreuk van 's Lands Privilegien en gerechtigheden, soo en behoort de Justitie, tot bedieninge van welke de ordinaris Collegien sijn opgerecht, niet gediverteert, verachtert of verhindert te worden, op dat men de rust en enigheyt hier door ook des te gevoegelijker mach laten bemiddelen, alsoo te vertrouwen is, dat de voorsz. Collegien in de tegenwoordige verschillen van de Religie, en 't gene daar onder wort gemengt, alle moderatie sullen gebruyken, die enichsints de Justitie kan lijden. Na dien ook de lichtinge van de Waartgelders, het Land niet alleen beswaart met onnodige kosten, maar ook oorsaak geeft tot groter onruste van de goede Ingesetenen van de Steden, waar door de confusie in den Staat, en de differentie tegens de Magistraten, hoe langer hoe meer sal toenemen, soo dient ook door afdankinge van deselve, de ruste en welstant van 't Land, soo veel te meer met UL. goede resolutie te werden bevordert.

En alsoo wy de nieuwe beloften en verbintenissen, die men voor heeft gehad de Capiteynen en Soldaten af te nemen, ook de Guarnisoenen in sommige plaatsen al heeft doen afvorderen, seer bedenkelijk, en voor onse personen niet weynich beswaarlijk vinden, willen wy vertrouwen, dat ghy-luyden daar inne alsulke discretie en insicht sult dragen, dat ons behorelijk en nodich respect, 't welk wy over het Krijgs-volk tot noch toe gehad hebben, en hebben moeten, mede tot onse verkleyninge voor de gantsche Werelt niet verkort werde, gelijk wy sulx ten aansien van onse getrouwigheyt, en diensten aan den Lande bewesen, niet verdient of oorsake daar toe gegeven hebbben, geresolveert sijnde in deselve getrouwigheyt ten uyttersten toe te volharden. Hier mede Eersame, wijse, discrete, lieve, bysondere, sijt God bevolen.

U Lieden goede Vriend,

In 's Gravenhage den 26. November 1617.

En was geteekent

MAURITS DE NASSAU.

Gelijk hy dan mede op den Land-dach van Over-Yssel, die tot Deventer gehouden wierde, aan de Staten van die Provincie seer ernstig versocht, datse doch het houden van een Synode Nationaal souden toestaan, verklarende, en de Staten versekerende, dat het gemelte Synode niet anders wiert gemeent, of tot geen ander einde sou strekken, als tot accommodatie en bevreding der tegenwoordige Kerkelijke verschillen, sonder de Provincien, of der selver Leden, in haar Hoogheyt, Privilegien en Gerechtigheyt, enichsints te verkorten, of ter sake van Religie yemant te beswaren; daar benevens heeft hun de Prins versekert, dat de andere noch difficulterende Provincien, met goede redenen ook daar toe souden werden bewogen, dat alles met goede enigheyt, sonder scheuring of affondering van de Provincien, soude geschieden, en dat ook 't gene in de voorsz. Synode soude werden besloten, niet van waarde soude werden gehouden, ten sy sulx eerst by de samentlijke Provincien voor goet wierde gekent en geratificeert. En op die voorstelling en versekering, en 't verder aandringen van den Prince, is eindelijk by die Staten, gelijk we hier vooren gesegt hebben, in 't houden der Nationale Synode bewillicht.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
223 B 22